The entire cost of preparation and production of this Volume of the Critical Edition of the Harivaṁśa has been borne by the Government of India (Ministry of Education) and the State of Maharashtra (Education Department)

Printed by Dr. R. N. Dandekar, M. A., Ph. D., at the Bhandarkar Institute Press, Poona 4,

and

Published by Dr. R. N. Dandekar, Hon. Secretary, Bhandarkar Oriental Research Institute

Poona 4 (INDIA)

TABLE OF CONTENTS

VOLUME II

APPENDIX I

APPENDIX II

(शेषधर्मप्रकरणम्)

॥ हरिवंशः ॥

। द्वितीयः खण्डः ।

(परिशिष्टानि)

॥ हरिवंशः ॥

। द्वितीयः खण्डः ।

(परिशिष्टानि)

APPENDIX I

This Appendix comprises a series of additional passages found in different manuscripts which have been cited in the foot-notes to constituted text printed in Vol I, but, which, for various reasons, were not quoted there in extenso They are mainly passages which were too long to be included in the foot-notes but along with them there will be found a certain number of short unimportant passages also, which in single manuscripts or in a very small group of cognate Mss have been relegated to this Appendix as being of no special value for critical purposes

The variants cited here are of the same order as those of additional lines (i e, star passages) noted in the foot-notes to the constituted text But the variants of monosyllabic verse-filling particles (such as च, वै, तु, हि *) and adverbs (such as* तथा, सदा, तत , एव, पुन *), discrepant readings of single Mss, corrupt readings and common doublets (* वेदि-वेदी, रोम लोम *) have been generally ignored, and scribe's errors have been silently corrected*

No 1

After 7.15, Ś1 K1 3 Dn D3 D4 ins :

प्रथमे मेरुसावर्णे प्रवक्ष्यामि मुनीञ्शृणु ॥
मेधातिथिस्तु पौलस्त्यो वसुः काश्यप एव च ।
ज्योतिष्मान्भार्गवश्चैव द्युतिमानङ्गिरास्तथा ॥
सवनश्चैव वासिष्ठ आत्रेयो हव्यवाहनः ।
पौलहः सप्त इत्येते ऋषयो रोहितेऽन्तरे ॥
देवतानां गणास्तत्र त्रय एव नराधिप ।
दक्षपुत्रस्य पुत्रास्ते रोहितस्य प्रजापतेः ॥
धृष्टकेतुर्दीप्तकेतुः पञ्चहोत्रो निराकृतिः ।
पृथुश्रवा भूरिद्युम्न ऋचीको बृहतो गयः ।
प्रथमस्य तु सावर्णेर्नव पुत्रा महौजसः ॥
दशमे त्वथ पर्याये द्वितीयस्यान्तरे मनोः ।
हविष्मान्पौलहश्चैव सुकृतिश्चैव भार्गवः ।
आपोमूर्तिस्तथात्रेयो वासिष्ठश्चाष्टमः स्मृतः ॥
पौलस्त्यः प्रमतिश्चैव नाभोगश्चैव काश्यपः ।
अङ्गिरा नभसः सत्यः सप्तैते परमर्षयः ।
देवतानां गणौ द्वौ तौ ऋषिभिश्चाश्च ये स्मृताः ॥
मनोः सुतोत्तमौजाश्च निकुषञ्जश्च वीर्यवान् ।
शतानीको निरामित्रो वृषसेनो जयद्रथः ।
भूरिद्युम्नः सुवर्चाश्च दश त्वेते मनोः सुताः ॥
एकादशेऽथ पर्याये तृतीयस्यान्तरे मनोः ।
तस्य सप्तऋषींश्चापि कीर्त्यमानान्निबोध मे ॥
हविष्मान्काश्यपश्चापि हविष्मान्यश्च भार्गवः ।

No 1

(L 1) Dn1 प्रथमं (for °मे) —(L 2) Ś1 D3 कश्यप (for का°) —(L 4) Bom and Poona eds सावनश्(for स°) Ś1 K1 D4 पूत्र च (for -वाहन) —(L 5) K1 3 D4 पुलह (for पौ°) K1 3 सप्त (for सप्त) K3 D3 मुनयो (for ऋषयो) Dn मुनयो रौहितेऽन्तरे (for °) —(L 6) Ś1 तात (for तत्र) —(L 7) K3 Dn1 रौहितस्य (for रो°) —(L 8) K3 Dn D3 मनो पुत्रो धृष्टकेतु (for °) Ś1 पञ्चहस्तो (for °होत्रो) —(L 9) Bom and Poona eds भूरिधामा (for °द्युम्न) K3 Dn1 ऋष्टहनो, D4 ऽथ वृत्तो (for बृहतो) —(L 12) K3 D4 पुलहश्(for पौ°) —(L 13) K3 वसिष्ठश् Ś1 वासिष्ठश्चान्यथा स्मृता (for °) —(L 14) Ś1 [illegible], K3 Dn —(L [illegible] [illegible] तु (for [illegible]) Ś1 K1 [illegible] D4 सुश्रवावीतसौरसश्च (for °) Ś1 भूरिषेणश्, K1 3 D3 D4 कुरिषेणश् (for निकुषञ्जश्) —(L 19) Dn1 सत्यवाश् (for सुवर्चाश्) —(L 20) K1 3 Dn D4 तु (for ऽथ) —(L 21) Ś1 महर्षयश् (for सप्तऋषींश्) —(L 22) Ś1 वपुष्मान्यश्च (for हवि°) —(L 23) Ś1 वहगाश् (for स°), Dn1 [अ]नयश् (for °यश्) —(L 24) Ś1 चारुरूपश्, K3 Dn D3 चारुधिनश्, Bom and Poona eds चोदाधिष्णयश् (for चारु°) —(L 25) Dn D3 D4 पुलहश् (for

तरुणश्च तथात्रेयो वासिष्ठस्त्वनघस्तथा ॥
अङ्गिराश्चारधिष्ण्यश्च पौलस्त्यो निश्चरस्तथा ।
पौलहश्चामितेजाश्च भाव्याः सप्त महर्षयः ॥
ब्रह्मणस्तु सुता देवा गणास्तेषां त्रयः स्मृताः ।
सर्वत्रगः सुशर्मा च देवानीकः पुरुद्वहः ॥
क्षेमधन्वा दृढायुश्च आदर्शः पण्डको मनुः ।
सावर्णस्य तु पुत्रा वै तृतीयस्य नव स्मृताः ॥
चतुर्थस्य तु सावर्णेऋषीन्सप्त निबोध मे ।
द्युतिर्वसिष्ठपुत्रश्च आत्रेयः सुतपास्तथा ॥
अङ्गिरास्तपसोमूर्तिस्तपस्वी काश्यपस्तथा ।
तपोशनश्च पौलस्त्यः पौलहश्च तपो रविः ॥
भार्गवः सप्तमस्तेषां विज्ञेयस्तु तपोधृतिः ।
पञ्च देवगणाः प्रोक्ता मानसा ब्रह्मणश्च ते ॥
देववायुरदूरश्च देवश्रेष्ठो विदूरथः ।
मित्रवान्मित्रविन्दश्च मित्रसेनश्च मित्रहन् ।
मित्रबाहुः सुवर्चाश्च द्वादशस्य मनोः सुताः ॥
त्रयोदशेऽथ पर्याये भाव्ये मन्वन्तरे मनोः ।
अङ्गिराश्चैव धृतिमान्पौलस्त्यो हव्यपस्तु यः ॥
पौलहस्तत्त्वदर्शी च भार्गवश्च निरुत्सुकः ।
निष्प्रकम्पस्तथात्रेयो निर्मोहः कश्यपस्तथा ॥
सुतपाश्चैव वासिष्ठः सप्तैते तु महर्षयः ।
त्रय एव गणाः प्रोक्ता देवतानां स्वयंभुवा ॥
त्रयोदशस्य पुत्रास्ते विज्ञेयास्तु रवेः सुताः ।
चित्रसेनो विचित्रश्च नयो धर्मभृतो धृतः ॥
सुनेत्रः क्षत्रवृद्धश्च सुतपा निर्भयो दृढः ।
रौच्यस्यैते मनोः पुत्रा अन्तरे तु त्रयोदशे ॥
चतुर्दशेऽथ पर्याये भौत्यस्यैवान्तरे मनोः ।
अग्नीध्रः काश्यपश्चैव पौलस्त्यो मागधस्तथा ।
भार्गवो ह्यतिबाहुश्च शुचिराङ्गिरसस्तथा ॥
युक्तश्चैव तथात्रेयः शुक्रो वासिष्ठ एव च ।
अजितः पौलहश्चैव अन्त्याः सप्तर्षयश्च ते ॥

No 2

After the addl colophon after 7 47, N (except Ś1 Ñ1) T2-4 G ins :

जनमेजय उवाच ।

मन्वन्तरस्य सख्यानं युगानां च महामते ।
ब्रह्मणोऽह्नः प्रमाणं च वक्तुमर्हसि मे द्विज ॥

वैशंपायन उवाच ।

अहोरात्रं विभजते सूर्यो मानेन लौकिकम् ।

वासुपादाय गणना शृणु सख्यामरिंदम ॥
निमेषः पञ्चदशभिः काष्ठा त्रिंशत्तु ताः कला ।
त्रिंशत्कलो मुहूर्तस्तु त्रिंशता तैर्मनीषिणः ॥
अहोरात्रमिति प्राहुश्चन्द्रसूर्यगति नृप ।
विशेषेण तु सर्वेषु अहोरात्र च नित्यशः ॥
अहोरात्राः पञ्चदश पक्ष इत्यभिशब्दितः ।
पक्षौ द्वौ च स्मृतो मासो द्वौ मासावृतुरुच्यते ॥
अब्दं द्व्ययनमुक्तं तु अयन त्वृतुभिस्त्रिभिः ।
दक्षिणं चोत्तरं चैव सख्यानार्थविशारदैः ॥
मानेनानेन यो मासः पक्षद्वयसमाहितः ।
पितॄणा तदहोरात्रमिति कालविदो विदुः ॥
कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषां शुक्लपक्षस्तु शर्वरी ।
कृष्णपक्षे त्वहःश्राद्ध पितॄणा वर्तते नृप ॥
मानुषेण तु मानेन यो वै संवत्सरः स्मृतः ।
देवाना तदहोरात्र दिवा चैवोत्तरायणम् ॥
दक्षिणायन स्मृता रात्रिः प्राज्ञैस्तत्त्वार्थकोविदैः ॥
दिव्यमब्द दशगुणमहोरात्र मनोः स्मृतम् ।
अहोरात्र दशगुणं मानवः पक्ष उच्यते ॥
पक्षो दशगुणो मासो मासैर्द्वादशभिर्गुणैः ।
ऋतुर्मनूना सप्रोक्तः प्राज्ञैस्तत्त्वार्थदर्शिभिः ॥
ऋतुत्रयेण त्वयन तद्द्वयेनैव वत्सरः ।
चत्वार्येव सहस्राणि वर्षाणा तु कृतं युगम् ॥
तावच्छती भवेत्सध्या सध्याशश्च तथा नृप ।
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेता स्यात्परिमाणतः ।

B3 (marg as above) 3 D1 4 Cn अपेत्सूर्यौ K2 Ñ3 भयेत्सूर्यौ K3 (first time) विभजन, K4 भजन्सूर्यौ T1 4 G4 तु विभजेत Cnp त्रिभजते (as above) T2 G1 सौर्यान् (for सूर्यौ) V3 B1 D3 मान च, T1 मानय (for मानेन) K1 (second time) 2 3 (second time) 4 Ñ3 3 V3 5 B3 3 Dn D3 4 मानय लौकिक परम् B3 (marg) सूर्यमान तु लौकिकम्, D2 सूर्यौ मानवर्दविक्रम्, D3 5 सूर्यौ मानुषर्द्दवतम् (D5 °विकम्) (for °) — (L 5) D श्रुता (for तु ता) — (L 6) K3 (both times) T2 4 G1 3 5 त्रिंशत्कला (for कलो) D6 T2 मुहूर्ते तु, G1 °र्ते वा G1 5 °र्ते च (for °र्तस्तु) K1 (second time) 3 (both times) त्रिंशद्भिस् (for °ता) — (L 7) D3 G5 गतिद् (for गति) — After line 7 D3 ins

1** एवमेतद्विशेषेण सर्वेष्वेतेषु नित्यशः ।

— (L 8) K1 (first time) 4 B3 D2 रात्र तु Dn T4 रात्रे च, D4 रात्रेण, G5 रात्रि च (for रात्र च) K3 (both times) सर्वेश (for नित्यशः) — (L 9) K1 (first time) 2 3 (second time) 4 Ñ2 V3 D1 3–5 अहोरात्राणि (hypermetric), Ñ3 °रात्रे, D3 G2 °रात्र (for °रात्रा) K1 (second time) अहोरात्राणि पञ्चैव, D2 पञ्चदशाहोरात्राणि (for °) K1 (first time) -शब्दित K1 (second time) 3 (both times) Ñ4 V1 Dn T3 G1 धीयते D2 6 T1 G5 विश्रुत (for शब्दित) — (L 10) B3 3 D5 T3 द्वौ पक्षौ (by transp), K1–3 Ñ2 V3 B1 Dn D2 5 G1 स्मृतौ (for स्मृतो) T1 पक्षौ द्वौ च स्मृता मासा (for °) V2 B3 3 D5 D6 T1 3 (r मासौ द्वाव् (by transp) — (L 11) K1 3 Dn D1 (marg as above) T3 उक्तं च, V1 G5 युक्त तु, V3 युक्तस्तु, D4 युक्तं च (for उक्त तु) B1 अब्द द्व्ययनसयुक्तम्, D4 अयन तु तथा प्रोक्त (for °) D6 स्यात तद् (for अयन) Ñ2 3 V2 3 B1 Dn3 D4 5 T3 G2 ऋतुभिस् (for त्वृतुभिस्) D3 अयनद्वयवत्सरम् (for °) — (L 12) K3 3 D3 5 T2 G2 3 5 सख्यातार्थे, Ñ3 V1 B1 (marg) 3 3 D3 °तत्त्व (for °नार्थ) — (L 13) Ñ3 V1 3 B D3 G3 -समन्वित D1 damaged (for समाहित) — (L 16) K1 D4 पक्षम् (for पक्षे) G3 दिवस (for त्वह) B3 (marg as above) कार्यं (for -श्राद्ध) — After line 17, K4 ins

2** दिव्यमेकसहस्रेन तथा मासाब्दसस्थिति ।

While K3 reads line 21 after line 17, repeating it in its proper place K4 4 D1 T3 G1 3 5 om lines 18–19 — (L 18) D1 द्विन (for दिवा) Ñ3 V B3 T3 4 G4 मुनिभि समुदाहृतम्, D2 प्राहु सख्याविदो नृप, D3 अयनद्वयसंमतम् D3 (marg) चोत्तर दक्षिणायनम् (for °) — After line 18, V3 ins

3** दिव्यमब्दमहोरात्रमहस्तस्योत्तरायणम् ।

— V2 B3 D2 G2 4 om line 19 — (L 19) Hypermetric D3 दक्षिणे च (for °णायन) V3 B3 D3 चिन्तकै, D3 दर्शिभि (for -कोविदै) Ñ3 V2 प्राज्ञैस्तत्त्वार्थ V2 °स्वचि) चिन्तकै (for °) — (L 20) K2 Dn3 शत (for दश) D5 दैवमब्द शतगुणम् (for °) — (L 22) G1 पक्षा दशगुणा मासो (for °) Ñ3 मासाद् V3 B1 D3 D2 4 T2 G1 मासो (for मासैर्) K1 3 Ñ3 D4 गुण (for गुणै) — K B1 3 D5 D1–4 T2 om line 24 For line 24, Ñ2 3 V B3 D3 subst

4** षड्भिर्वर्षैर्वत्सरं प्रोक्तं तेन संख्या नियम्यते ।

तस्याश्च त्रिशती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च तथापरः ॥
तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वापरं परिकीर्तितम् ॥
तस्यापि द्विशती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च तथाविधः ॥
कलिर्वर्षसहस्रं तु संख्यातोऽत्र मनीषिभिः ।
तस्यापि शतिका सन्ध्या सन्ध्यांशश्चैव तद्विधः ॥
एषा द्वादशसाहस्री युगसंख्या प्रकीर्तिता ।
दिव्येनानेन मानेन युगसंख्या निबोध मे ॥
कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चैव चतुर्युगम् ।
युगं तदेकसप्तत्या गुणितं नृपसत्तम ।
मन्वन्तरमिति प्रोक्तं संख्यानार्थविशारदैः ॥
अयनं चापि तत्प्रोक्तं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ॥
मनुः प्रलीयते ह्यत्र समाप्तेऽथायने प्रभो ।
ततोऽपरो मनुः कालमेतावन्तं भवत्युत ।
[illegible] प्रोक्तः मन्वन्तरः स वै ॥
तदेव चायुतं प्रोक्तं मुनिना तत्त्वदर्शिना ।
ब्रह्मणस्तदहः प्रोक्तं कल्पश्चेति स शब्द्यते ॥
सहस्रयुगपर्यन्ता या निशा प्रोच्यते बुधैः ।
निमज्जत्यप्सु यत्रोर्वी सशैलवनकानना ॥
तस्मिन्युगसहस्रे तु पूर्णे भरतसत्तम ।
ब्राह्मे दिवसपर्यन्ते कल्पो निःशेष उच्यते ॥

No 3

D₆ T G M₁ ₃ ₄ ins after 13 73 M₂ *after* 13 69

इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितरः पुनः ।
अन्योन्यं पितरो ह्येते देवाश्च पितरश्च ह ॥
त्रयो मूर्तिमृते तात चत्वारस्तु समूर्तयः ।
तेषां श्राद्धानि सत्कृत्य देवाः कुर्वन्ति यत्नतः ॥

भक्ताः प्राञ्जलयश्चैव देवास्तद्गतमानसाः ।
विश्वे च सिकताश्चैव पृश्नयः शृङ्गिणस्तथा ॥
कृष्णा विश्वा अजाश्चैव विधिवत्पूजयन्त्युत ।
प्रजास्तु वातरशना दिवाकीर्त्यास्तथैव च ॥
मेघाश्च मरुतश्चैव ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः ।
भृग्वङ्गिरोत्रिप्रमुखा ऋषयः सर्व एव च ॥
यक्षा नागाः सुपर्णाश्च किंनराश्चारणैः सह ।
पूजयन्ति पितॄनेते सर्वे एव फलार्थिनः ॥
एवमेते महात्मानः श्राद्धैः सत्कृत्य पूजिताः ।
सर्वान्कामान्प्रयच्छन्ति शतशोऽथ सहस्रशः ॥
हित्वा त्रैलोक्यसंसारं जरामृत्युभयं तथा ।
मोक्षयोगं प्रयच्छन्ति ऐश्वर्यं च पितामहाः ॥
मोक्षोपायमथैश्वर्यं सूक्ष्मदेहमदेहताम् ।
कृत्स्नं वैराग्यमानन्त्यं प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥
ऐश्वर्यविहितं योगमैश्वर्यं योग उच्यते ।
योगैश्वर्यमृते मोक्षः कथंचिन्नोपपद्यते ।
अपक्षस्येव गमनमन्तरिक्षे पतत्रिणः ॥
वरिष्ठः सर्वधर्माणां मोक्षधर्मः सनातनः ।
पितॄणां सम्प्रदानेन प्राप्यते सुमहात्मनाम् ॥
मुक्तावैडूर्यवासांसि वाजिनागा युगानि च ।
कोटिशश्चैव रत्नानि प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥
हंससारसयुक्तानि मुक्तावैडूर्यवन्ति च ।
किंकिणीजालयुक्तानि सदापुष्पफलानि च ॥
विमानानां सहस्राणि जुष्टान्यप्सरसां गणैः ।
सर्वकामप्रयुक्तानि प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥
प्रजां पुष्टिं धृतिं मेधां राज्यमारोग्यमेव च ।
प्रीता नित्यं प्रयच्छन्ति मानुषाणां पितामहाः ॥

Colophon

No 4

After adhy. 13, D6 S G(ed) ins :

सनत्कुमार उवाच ।
अतः परं प्रवक्ष्यामि क्रियाकल्पं यथाविधि ।
काम्यनैमित्तिकाजस्रश्राद्धकर्माणि नित्यशः ॥
आग्रहायणमूलाः स्युरष्टकास्तिस्र एव च ।
कृष्णपक्षे वरिष्ठा च पूर्वा चैन्द्री च भाविता ।
प्राजापत्या द्वितीया स्यात्तृतीया वैश्वदेविकी ॥
आद्यापूपैः स्मृता नित्यं मांसैरन्या भवेत्सदा ।
शाकैः कार्या तृतीया स्यादेष द्रव्यगतो विधिः ॥

M1-3 वत्र (for वात) —(L 5) M2 तदा (for देवास्) —(L. 6) T1 G1 प्रयत्ना (for पृश्नय) —(L. 8) T3 4 त्रयथो, M3 प्रजाश्च (for °स्तु) T3 4 देवा दिव्यास् (for दिवाकीर्त्यास्) —(L 10) M2 सप्त (for सर्वे) —(L. 11) D5 T2 3 M1-3 च नरै (for चारणै) — M3 om line 12. —(L. 13) T3 4 G1 M3 श्राद्दै (for श्राद्धै) —T1 om line 14 —(L. 15) T3 4 भित्वा, M2 जित्वा (for हित्वा) G3 -संस्कारं, M3 महारं (for संसारं). —(L 16) T3 4 ह्यैश्वर्यं च, M3 पितॄनेते (for ऐश्वर्यं च) —(L 17) T3 स्वकर्मापायम् (for मोक्षो°) T3 स्वत्कोषा यथैश्वर्यं (for °) —(L 19) M3 ऐश्वर्यविहितो योग (for °) —(L. 23) T1 G3 सुप्रदानेन, T2-4 G1 सम्प्रसादेन, M1 हि प्रसादेन; M3 हि प्रदानेन (for सम्प्र°) G3 पितृश्राद्धप्रदानेन (for °) —(L. 24) M3 शतानि (for युगानि) —(L 26) D6 G1 3 संयुक्ता (for -युक्तानि) —(L. 27) T1 2 4 G3 मदा (for सदा) —M3 om lines 28-29 —(L. 29) T1 -सम्पृक्तानि, M2 -प्रयुक्तादि (for प्रयुक्तानि) —(L. 30) M1-3 प्रज्ञा (for प्रजां) G1 स्तुतिं, M1-3 प्रज्ञा (for धृतिं) M1 आत्मानम् (for आरोग्यम्) —(L. 31) T2 G1 प्रीत्या (for प्रीता) — COLOPHON om in D6 — Version of Khila S — Adhy name T3 G1 3 4 मार्कण्डेयसनत्कुमारसंवादे पितृगणसंकीर्तनम् M3 पितृकल्प — Adhy no D1 2 G M 13 T3 4 16

4

G1 om the ref —(L 1) T1 G1 अथातः सं. T3 अतः परं (for अतः परं) T2 G1 यथाकल्पं (for क्रिया°) —(L. 2) T2 काम्य (for काम्य) T2 नैमित्तिकाना काम्यानां (for °) T G M2 4 -कर्माणि (for -कर्माणि) —(L. 4) G1 कृष्णपक्ष (for °क्षे) T3 भारत, G3 भाविताम् (for °ता) T3 G1 पूर्वा चन्द्राय भारत (for °) —(L. 5) T3 4 प्राजापत्यं तृतीयं स्याद (for °) — T3 4 om (hapl.) line 5b-6a M1 2 देविका (for °की) —(L 6) D5 आद्या पूर्वै T1 2 G M3 आद्यापूपै (for आद्या°) G3 M3 स्तुता (for स्मृता) T1 G3 4 विधीयते (for भवेत्सदा) —(L. 7) G3 4 कुर्यात् (for कार्या) G1 3 द्विजगतो (for द्र°) —(L. 8) T1 अन्वष्टके, T2 G3 4 अन्वेष्टव्य, G1 M2 अन्वेष्टव्य; M1 अन्वेष्टया (for

अन्वष्टक्यं पितॄणां वै नित्यमेव विधीयते ॥
या चाप्यन्या चतुर्थी स्यात्तां च कुर्यात्प्रयत्नतः ।
आयुःश्राद्धं बुधः कुर्यात्सर्वस्वेनापि नित्यशः ।
श्रेयांसि क्षिप्रमायान्ति परत्रेह च मोदते ॥
पितरः सर्वकालेषु तिथिकालेषु देवताः ।
सर्वे पुरुषमायान्ति निपानेष्विव धेनवः ॥
मा स्म श्रेयः प्रयच्छेयुरष्टकायामपूजिताः ।
मोघास्तस्य भवन्त्याशाः परत्रेह च नित्यशः ॥
पूजकानां सदोत्कर्षो नास्तिकानामधोगतिः ।
देवांश्च दायिनो यान्ति तिर्यग्गच्छन्त्यदायिनः ॥
पुष्टिं प्रजां स्मृतिं मेधां पुत्रानैश्वर्यमेव च ।
कुर्वाणः पौर्णमास्यां तु सर्वं सपूर्णमश्नुते ॥
प्रतिपद्धनलाभाय लब्धं चास्य न नश्यति ।
द्वितीयायां तु यः कुर्याद्द्विपदाधिपतिर्भवेत् ॥
फलार्थिनां तृतीया तु शत्रुघ्नी पापनाशनी ।
चतुर्थ्यां वै प्रकुर्वाणः शत्रुच्छिद्राणि पश्यति ॥
पञ्चम्यामपि कुर्वाणः प्राप्नोति महतीं श्रियम् ।
षष्ठ्यां श्राद्धानि कुर्वाणः प्राप्नोति द्विजपूजनम् ॥
कुरुते यस्तु सप्तम्यां श्राद्धानि सततं नरः ।
महासत्रमवाप्नोति गणानां चाधिपो भवेत् ॥
पूर्णां तृप्तिमवाप्नोति योऽष्टम्यां कुरुते नरः ।
श्राद्धं नवम्यां कर्तव्यमैश्वर्यं नृप काङ्क्षता ॥
कुर्वन्दशम्यां तु नरो ब्राह्मीं श्रियमवाप्नुयात् ।
वेदांश्चैवाप्नुयात्सर्वान्विप्राणां ममतो भवेत् ॥
एकादश्यां परं दानमैश्वर्यं संततिं तथा ।
द्वादश्यां जयलाभाय राज्यमायुर्वसूनि च ॥
प्रजावृद्धिं पशून्मेध्यान्स्वातन्त्र्यं पुष्टिमुत्तमाम् ।
दीर्घमायुरथैश्वर्यं कुर्वाणस्य त्रयोदशीम् ॥
युवानस्तु गृहे यस्य मृतास्तेषां प्रदापयेत् ।
शस्त्रेण वा हता ये तु तेषां दद्याच्चतुर्दशीम् ॥
अमावास्यां प्रयत्नेन श्राद्धं कुर्याच्छुचिः सदा ।
सर्वान्कामानवाप्नोति स्वर्गे चानन्त्यमश्नुते ॥
अन्नं दद्यादमावास्यां सोमस्याप्यायनं भवेत् ।
एवमाप्याययन् सोमस्त्रीँल्लोकान्धारयिष्यति ॥
सिद्धचारणगन्धर्वैः स्तूयते नित्यमूर्जितः ।
नृत्तैः पुण्यैर्मनोज्ञैश्च सर्वकामपरिच्छदैः ॥

अन्वष्टक्यं) M₂ विशिष्यते (for विधीयते) —(L 9) T₁ G₅ M₄ [अ]न्य (for [अ]न्या) T₃ G₁ चतुर्दिश्या (for °र्थी स्यात्) —(L 10) T₁ ₂ ₄ G₁-₃ T₃ तत्र कुर्वीत यत्नत (for °) — D₆ भाम (for आयु-) T₁ ₂ ₄ G₃-₅ पृथक् (for बुध) — M₁ ₂ ₄ om (hapl) lines 11 15 —(L. 11) T₁ G₁ ₃-₅ M₁ ₂ ₄ आप्नोति (for आयान्ति) G₃ नित्यदा (for मोदते) —(L 12) M₁ ₃ पर्वे (for सर्वे) T₃ त्रिधि (for निधि) —(L 13) M₁ निपानम् (for °नेषु) T₃ ₄ येन च (for धेनव) T₂ G₁ ₂ ₃ —(L 14) T₁ ₃ ₄ G₃ आत्म (for मा स्म) T₂ G₁ ₂ ₃ M₁ ₂ ₃ वा (M₁ ₃ मा) स्म च (M₁ ते) प्रतिगच्छेयुर्, G₄ —(L. 15) T₁ ₂ ₄ G₃ ₄ आत्मश्रेय मपश्येयुर् (for °) —(L 18) M₁-₃ प्रज्ञा (for प्रजां) शुभास् (for मोघास्) D₆ T G M₃ ₄ सर्वं —(L 19) T₂ G₅ पूर्णमास्या (for °र्णा°) M₄ °र्वं पुण्ये म)मश्नुते (for °) पूर्णं स(G₄ °र्वान्पूर्णान्स , D₆ T₁ ₂ G M₄ —(L. 20) T₃ लाभं च (for -लाभाय) —(L प्रतिपद्यश(D₆ G₁ M₁ °र्थं)लाभाय (for °) —(L 22) T₁ G₃ ₅ 21) T₂ G₁ तत (for तु य) G₂ ₄ M₁ ₃ वरार्थिना (for फला परार्थिना ; T₃ धर्मासिस्तु ; D₆ M₄ परार्थिनां (M₄ र्थिनां) T₃ G₁ तृतीयां (for °या) D₆ M₄ परार्थिनां (M₄ °ना) तृतीया तु ; T₃ धर्मावाप्तिस्तृतीयासु (for °) —(L.23) T₂ प्रति (for वै प्र) T₂ G₁ सर्वदा (for पश्यति) —(L 25) T₂ G₁ ओनमम् (for -नं) —(L. 27) M₄ गणनाथा धिपो भवेत् (for °) —(L 28) T₂ पूर्णं (for पूर्णां) M₃ सपूर्णां तृप्तिमाप्नोति (for °) —(L. 29) G₃ नृप (for नृप) T₂ ऐश्वर्यं महदश्नुते (for °) —(L. 30) G₃ तृप्तिम् (for श्रियम्) —(L 31) D₆ T₂ G₁ ₄ M₃ देवाश्च (for वेदांश्च) M₃ साग्रान् (for सर्वान्) —(L 32) T₁ G₂ ₄ च तद्दानम्, G₅ तद्दानम्, M₁ ₃ परे दानम्, M₄ ददानस्य (for परं दानम्) G₄ M₁ ₃ संततिस् (for °तिं) T₃ ऐश्वर्य सततं नृप (for °) —(L 33) T₃ बल (for जय) T₃ द्वादश्यां राज्यमायुश्च पशूश्चापि धनानि च —(L 34) D₆ प्रज्ञां (for प्रजा) T₃ एव च (for उत्तमाम्) —(L 35) M₃ कुर्वाणस्तु (for °स्य) —(L [illegible]) T₃ यत्र (for यस्य) M₄ युवानश्च च ये गर्भे (for °) M₄ -नातास् (for -मृ°) —(L 37) T₃ ₄ नि (for वा) —(L 39) M₃ सर्वं (for सर्वान्) T₃ स्वर्गं वा नित्यमश्नुते (for °) — After line 40 T₃ ins

1** लोकं मानवमाप्नोति तत्र सर्वं समश्नुते ।

—(L 41) T₄ G₄ स्वार्लं (for स्त्रीँल्लं) —(L. 43) M₄ अन्यैर् (for पुण्यैर्) — G₄ om lines 43ᵇ-47ᵇ —(L. 44) G₃ ₅ -र्लीनैर् (for मनोज्ञैर्) —(L. 45) D₆ T₁ ₂ ₄ G₃

नृत्तवादित्रगीतैश्च अप्सरोभिः सहस्रशः ।
उपनृत्तो विमानस्थः पितृभक्तो दृढव्रतः ॥
स्तुवन्ति देवगन्धर्वाः सिद्धसंघाश्च तं सदा ।
पितृभक्तस्तमासाद्य सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥
मघासु कुर्वञ्श्राद्धानि सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।
प्रत्यक्षमर्चितास्तेन भवन्ति पितरः सदा ।
पितृदेवा मघा यस्मात्तस्मात्तास्त्वक्षय विदुः ॥

Colophon

यमस्तु यानि श्राद्धानि प्रोवाच शशबिन्दवे ।
तानि मे शृणु काम्यानि नक्षत्रेषु पृथक्पृथक् ॥
श्राद्धं यः कृत्तिकायोगे कुर्वीत सततं नरः ।
अग्नीनाधाय सापत्यो यजेत विगतज्वरः ॥
अपत्यकामो रोहिण्यां सौम्येनौजस्वितां भजेत् ।
क्रूरकर्मणि भागी स्यादार्द्रायां श्राद्धमाचरन् ॥
क्षेत्रे पुत्रेषु भागी स्याच्छ्राद्धं कुर्वन्पुनर्वसौ ।
पुष्टिकामः पुनः पुष्ये श्राद्धं कुर्वीत मानवः ॥
आश्लेषासु पुनर्दत्त्वा वीरान्पुत्रानवाप्नुयात् ।
श्रेष्ठो भवति बन्धूनां मघासु श्राद्धमाचरन् ॥
फल्गुनीषु पुनः कृत्वा सौभाग्यं लभते नरः ।
प्रधानशील सापत्य उत्तरासु करोति यः ॥
सत्सु मुख्यो भवति हस्ते यस्तर्पयेत्पितॄन् ।
चित्रायां कुरुते यस्तु पुत्रान्रूपवतो लभेत् ॥
स्वातिना तु द्विजः कुर्याद्वाणिज्येन जिजीविषुः ।
पुत्रार्थं तु विशाखासु श्राद्धमीहेत मानवः ॥
अनुराधासु कुर्वाणो नरश्चक्रं प्रवर्तयेत् ।
आधिपत्यं लभेच्छ्राद्धं ज्येष्ठायां कुरुते हि यः ॥
मूलेनारोग्यलाभः स्यादाषाढासु महद्यशः ।
उत्तरास्वषाढासु वीतशोको भवेन्नरः ॥
श्रवणेन तु लोकेषु प्राप्नुयात्परमां गतिम् ।
राज्यभोगाच्च धनिष्ठासु प्राप्नुयाद्विपुलं धनम् ॥

---

3 उपनृत्यो (for °त्तो) T2 G1 पितृभक्तो दृढव्रत (for °) — (L 46) M1 सिद्धा यक्षाश्च (for सिद्धसंघाश्च) — (L 47) M3 सर्वे (for सर्वान्) — M1 3 transp lines 48–49 — (L 49) G2 M1 तदा (for सदा) — (L 50) T1 G3 M1 पितृन् (for पितृ) T3 G1 पितृन्देवमघा यस्मात् (for °) T G1 3–5 तं स्वक्षय (G1 °या), M1 चाक्षय्यं (for ताक्ष°) G1 तस्मात्तास्तु क्षय विदु (for °) — COLOPHON — Mention of Adhy D6 — Subparvan M1 श्राद्धपर्व — Adhy no D6 पितृकल्प, T2 G1 3 सनत्कुमारवचने श्राद्धक्रियाकल्प, G4 श्राद्धक्रियाविकल्प — Adhy no D4 T2 3 17, T1 3 G M 14

For lines 51–80 Cf MBh 13 89 1–15 — (L 51) M1 यानि (for स्तु) — (L 52) T2 3 मधुश्राद्धि (for °थक्षु) — (L 53) D6 यत् (for य) T1 कार्तिका (for कृत्तिका) T1 3 M1 करोति (for कुर्वीत) — (L 54) Some MSS आदाय (for आधाय) — For line 54 T1 3 subst

2** कुर्वाणि सतत नित्यं धनिमान्पुष्टिमान्भवेत् ।

— (L 55) T1 G2–4 M1 सौम्ये (T1 °म्य) M3 यो ते स्विनी भजेत् (for °) — (L 56) T1 G1 2, 3 M3 4 कर्माणि (for कर्मणि) D6 भोगी (for भागी) D3 माचरेत् (for °रन्) — G3 om (hapl) lines 57–60 — (L 57) T1 क्षिप्रं, T1 G1 3 M1 2 क्षेत्र (for क्षेत्रे) T2 G1 पुत्रेषु, M1 पुत्रेण (for पुत्रेषु) D6 भोगी (for भागी) G1 4 पुनर्वसू (for °र्वसौ) — For lines 53b–57a, T2 subst T1 ins after line 55

3** मृगशीर्षे तु कीर्तिमान् ।
आर्द्रायां कीर्तिमान्सौम्य पुष्टिमांश्च पुनर्वसौ ।
[(L 2) T1 श्राद्धं कुर्वन् (for पुष्टिमांश्च)]

— (L 58) T1 G1 नित्ये (for पुष्ये) T2 पुष्टिकामश्च पुष्ये च (for °) — (L 59) T2 G1 आश्लेषायां तु (for °षासु) T1 G1 कृत्वा, M1 दद्यात् (for दत्त्वा) T2 आश्लेषायां श्राद्धकर्ता (for °) T2 वीरान्पुत्रानवाप्नुयात् (for °) — (L 60) D3 G1 माचरेत् (for °रन्) — (L 61) D6 M3 फाल्गुनीषु M2 कृत्वा, M1 कुर्वन् (for कृत्वा) — (L 62) M1 सापत्यम् (for सापत्य) T1 3 प्रधानशील सापत्यम् (T1 °त्यात्); G1 प्रधानशीलस्सापत्यम् (for °) M1 लभेत च (for करोति य) T2 मुख्यो भवति अंशेषु उत्तरायां करोति य — (L 63) D6 T1 सत्सु (for सत्सु) T1 हस्तायां च चित्रायां (for °) — T1 om lines 63b 64a — (L 64) M1 रूपवतो (for रूप°) T2 भवेत्, G1 भवेत् (for लभेत्) — (L 65) T2 स्वातौ श्राद्धं च यः कुर्याद्वाणिज्येन स जीवति — (L 66) T2 4 पुत्रार्थी यो विशाखायां (for °) G1 कुर्वीत (for ईहेत) — T2 om line 67a — (L 67) T1 G1 अनुराधां प्रयाणो (for °) T1 प्रवर्तेत (for °येत्) — (L 69) T1 G1 मूले च; M1 2 मूलासु (for मूलेन) T1 G1 भागी स्यात्, T1 लाभाय, M1 लाभं स्यात् (for लाभः स्यात्) T1 आषाढायां (for °ढासु) T1 आषाढायां महिष्यति (for °) — (L 70) D1 T2 उत्तराषाढासु (T2 °ढायां) G1 उत्तरासु त्वषाढासु (for °) M1 गत (for वीत) — (L 71) T1 श्रवणे तु नरो

श्राद्धं त्वभिजिता कुर्वन्वेदान्साङ्गानवाप्नुयात् ।
नक्षत्रे वारुणे कुर्वन्भिषक्सिद्धिमवाप्नुयात् ॥
पूर्वप्रोष्ठपदे कुर्वन्विन्दते जीवितं बहु ।
उत्तरासु पुनः कुर्वँल्लभते गाः सहस्रशः ॥
रेवत्यां कुरुते यस्तु रूप्यं बहु लभेन्नरः ।
अश्विनीषु हयाञ्श्रेष्ठान्भरण्यामायुरुत्तमम् ॥
इमं श्राद्धविधिं कुर्वञ्शशबिन्दुर्महीमिमाम् ।
अक्लेशेनालभत्कृत्स्नां लब्ध्वा च प्रशशास ह ॥

Colophon

सनत्कुमार उवाच ।

राजतं रजताक्तं वा पितॄणां पात्रमुच्यते ।
रजतस्य कथा वापि दर्शनं दानमेव च ।
आनन्त्यमक्षयं स्वर्ग्यं राजतं दानमुच्यते ॥
पितॄणां तेन दानेन सत्पुत्रास्तारयन्त्युत ।
पठ्यमानः सदा श्राद्धे नियतो ब्रह्मवादिभिः ॥

राजते हि स्वधा दुग्धा पात्रेऽस्मिन्पितृभिः पुरा ।
अक्षयार्थं मही यस्मात्तस्मिन्दत्तमतोऽक्षयम् ॥
कृष्णाजिनस्य सांनिध्यं दर्शनं दानमेव च ।
रक्षोघ्नं ब्रह्मवर्चस्यं पशून्पुत्रांश्च तारयेत् ॥
काञ्चनं राजतं पात्रं दौहित्रः कुतपस्तिलाः ।
वस्त्रश्च पावनीयानि त्रिदण्डी योगिनस्तथा ॥
श्राद्धकर्मण्ययं श्रेष्ठो विधिर्ब्रह्मन्सनातनः ।
आयुः पुष्टिर्यशः कीर्तिः प्रज्ञा संततिवर्धनः ॥
दिशि दक्षिणपूर्वस्यां वेदिस्थानं निवेशयेत् ।
सर्वतोऽरत्निमात्रं तु चतुरस्रं सुसङ्कृतम् ॥
वक्ष्यामि विधिवत्स्थानं पितॄणामिति शासनं ।
धन्यमायुष्यमारोग्यं पुष्टिकीर्तिविवर्धनम् ॥
तत्र गर्तास्त्रयः कार्यास्त्रयो दण्डाश्च खादिराः ।
अरत्निमात्रास्ते कार्या रजतेन विभूषिताः ॥
ते वितस्त्यायता गर्ताः सर्वतश्चतुरङ्गुलाः ।

यस्तु (for °). — (L. 72) D5 राज्य (for राज्य) T1 om from श्रविष्ठासु up to उत्तरासु (in line 76) T2 4 M1 2 धनिष्ठासु (for श्रवि°). — D5 om. line 73 — (L. 73) T2 श्राद्धं त्वभिजितौ कुर्याद् (for °) M3 देवसयान् (for वेदान्सा ङ्गान्) — (L. 75) D5 om (hapl) lines 75ᵇ–76ᵃ T2 reads lines 75ᵇ–79ᵃ twice T2 (first time) G2 M1–3 विन्देद्दै (for विन्दते) M3 जीवन (for जीवित) T2 विन्देता पुष्यमुत्तमम् (for ᵇ) — (L. 77) D5 तैव्य ; T2 G2 M3 रूपं (for रूप्यं). — (L. 78) T2 (both times) हय (for हयान्) T2 अश्विन्यां [illegible] हयश्रेष्ठान् (for °) — (L. 79) D5 शत (for शश-). — (L. 80) T2 स त्विमाम् (for अक्ले- शेन). M3 (अ भवत् (for [अ]लभत्) T2 4 G1 2 3 M3 प्रशशंस (for °शास) — COLOPHON. — Mention of Khila D5. — Adhy name D5 पितृकल्प , T2 G2 3 8 यमप्रोक्तश्राद्धविधि ; G1 सनत्कुमारवचने यमप्रोक्तश्राद्धविधि — Adhy no • D5 T2 4 18, T1 G M 15

T1 om the ref — (L. 81) T3 G2 M3 4 रजतं (for रा°) D5 T1 3 4 G1 2 4 5 राजतात् (for र°) — T2 G1 om (hapl) line 82 — (L. 82) T1 G2, 3 M1 4 कथं (for कथा) M1 2 उच्यते (for एव च) — (L. 83) T2 G1 अनन्त्यम् ; T3 सानन्त्यम् (for आ°) D5 M3 3 राजते , T1 G3 3 M3 रजतं (for रा°) — (L. 84) T2 पितृणा दान मानेन (for °) T1 G3–5 M3 च (for [उ]त) T2 पुत्रास्ता स्विमरन्त्युत , T3 पुत्रा निस्तारयन्ति च (for ᵇ) — T1 G1 M1, 2 om line 85 — (L. 85) D5 पठमानं (for पठ्यमान°) M3 सदा (for सदा) D5 नियतं , M1 °तैर् (for °तो) — (L. 86) D5 T3 M3 ऽपि (for हि) D5 M3 सुधा (for स्वधा) G2–4 M1 4 स्म (for ऽस्मिन्) — (L. 87) T2 G1 3 अक्ष यार्थं (for °र्थं) T1 3 4 G2–5 M4 तस्माद् (for तस्मिन्) T1 3 4 G2 4 5 M3 4 तथा , G2 अथो , M1 ततो (for अतो) — (L. 88) T1 सान्निध्य (for °ध्यं) — (L. 90) D5 दौहित्र कुतुपस्तिला (for ᵇ) — (L. 91) D5 T2 वस्त्रं च , M3 एतानि (for वस्त्रश्च) G2 3 4 M त्रिदण्डी योगिनैव च (for ᵇ) T2 सर्वे एते पवित्राणि योगिनश्च त्रिदण्डिन — (L. 92) M3 3 ब्राह्म (for ब्रह्मन्) — (L. 93) M3–4 कीर्तिर् (for पुष्टिर्) M3 3 पुष्टि (for कीर्तिः) M4 प्रजा (for प्रज्ञा) T2 G1 -वर्धने ; M3 °ना (for °न) — (L. 94) T3 देव (for वेदि-) — (L. 95) D5 T2 ऽरत्निमात्रे (for °त्रं) Some Mss चतुरश्रं (for °स्रं) T2 4 सुवृत्तकम् (for सुसङ्कृतम्) — (L. 96) T1 3 4 G1 2 शासनम् ; T2 G1 2 M3 शासनात् , G2 शाश्वतम् (for शासनं) — (L. 97) D5 पुष्टि कीर्तिश्च वर्धनम् T3 G1 पुष्टिदं कीर्तिवर्धनम् (for ᵇ) — (L. 99) D5 T G M3 4 राजतेन (for र°) — (L. 100) T1 3 4 G2–4 M तेऽपि तस्या(G2 त स्वा)यता गर्ता (for °) — (L. 101) T2 प्रदक्षिणायता (for प्राग्द°) M4 स्थिरासन समन्विता (for ᵇ) — (L. 102) T1 4 सर्वत- (for सततं) — (L. 104) T2 4 पार्वणं (for सर्पणं) M3 [ए]वं (for [ए]-

प्राग्दक्षिणायताः कार्याः स्थिरा नह्युपिरास्तथा ॥
अद्भिः पवित्रपूताभिः प्लावयेत्सततं शुचिः ।
पयोभ्यामाजगव्याभ्यां शोधनं वाग्भिरेव च ॥
तर्पणं सततं ह्येतत्तृप्तिर्भवति शाश्वती ।
इह चामुत्र च श्रीमान्सर्वकामसमन्वितः ॥
एवं त्रिपयणस्नातो योऽर्चयेत्प्रयतः सदा ।
मन्त्रेण विधिवत्सम्यक्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
त्रिःसप्तसंज्ञास्ते यस्मात्त्रैलोक्यं धार्यते हि तैः ॥
तस्य पुष्टिरथैश्वर्यमायुः संततिरेव च ।
दिवि च भ्राजते लक्ष्म्या मोक्षं च लभते क्रमात् ॥
पाप्मापहं पावनीयमश्वमेधफलं लभेत् ।
मन्त्रं तस्मादहं वक्ष्ये अमृतं ब्रह्मसंमितम् ॥
देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च ।
नमः स्वधायै स्वाहायै नित्यमेव नमो नमः ॥
आद्यावसाने श्राद्धस्य त्रिरावृत्तं जपेत्सदा ।
अश्वमेधफलं ह्येतद्विप्रैः सत्कृत्य पूजितम् ॥
पिण्डनिर्वापणे चापि जपेदेवं समाहितः ।
पितरः क्षिप्रमायान्ति राक्षसाः प्रद्रवन्ति च ॥
पितृ्योऽयं त्रिषु लोकेषु मन्त्रोऽयं तारयत्युत ।
पठ्यमानः सदा श्राद्धे नियतैर्ब्रह्मवादिभिः ॥
राज्यकामो जपेदेवं सदा मन्त्रमतन्द्रितः ।
वीर्यशौर्यार्थबुद्धिश्रीचिरायुःकीर्तिवर्धनः ॥
प्रीयन्ते पितरो येन जपेन नियमेन च ।
सप्तार्चं संप्रवक्ष्यामि सर्वकामप्रदं शुभम् ॥
अमूर्तानां मूर्तिमतां पितॄणां दीप्ततेजसाम् ।
नमस्यामि सदा तेषां ध्यायिनां योगचक्षुषाम् ॥
इन्द्रादीनां च पितरो दक्षमारीचयोस्तथा ।
पितरः सप्तर्षीणां च तान्नमस्यामि कामदान् ॥
मन्वादीनां जनितॄंश्च सर्वलोकनमस्कृतान् ।
तान्नमस्कृत्य सर्वांश्च पितॄञ्जलसमुद्रयोः ॥
नक्षत्राणां ग्रहाणां च वाय्वग्निपितरश्च ये ।
द्यावापृथिव्योश्च सदा नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ॥
देवर्षीणां संजनितॄन्सर्वलोकनमस्कृतान् ।
संघातॄन्सर्वलोकानां नमस्येऽहं पितामहान् ॥

तन्). T3 G1 3.4 त्रिस्त्रिद् (for तृप्तिर्). — (L 105) G1 इति (for इह). — (L. 106) T3 M3 त्रिषवणं (for °ण-). T1 G2 4 एवं त्रिषवणं चै(G2 °णस्त्वे- ; G4 °णे स्त्रे)तान् (for °). — (L 107) D5 विधिना (for विधिवत्). T3-4 G1 2.4 5 M3 भवेत् (for लभेत्). — T1 om. (hapl) lines 108-111 — (L 108) M1-3 यज्ञास (for यस्मात्). M3 वै (for तै). — (L. 110) T3, 4 G3, 4 त्रि- (for च) T3 मोर्द (for मोक्षं). G3 प्राप्स्यते (for लभते). T3 फलाद् ; T4 परम् (for क्रमात्). — (L. 111) D, T3 पापापहं (for पाप्मापहं). T3-4 M3 भवेत् (for लभेत्). — (L. 112) M3 ह्यमितं , some Mss ह्यमृतं (for अमृतं) M2, 3 -निर्मितम् (for -संमितम्). — (L 113) G2 M1-3 देव- तेभ्य (for देवताभ्यः) G1 पितृभिश्च (for °भ्यश्च). — (L 114) स्वाहायै स्वधायै (by transp) D5 G3 च हूयते , M1 3 भयत्युत , M3 भवन्ति (for नमो नमः). — (L. 115) T3, 4 D5 श्राद्धावन्ते च (T4 °यान्ते) श्राद्धस्य (for °). D5 त्रिरावर्तं , G1 त्रिरावृत्ति (for °त्तं). — (L. 116) T3 [पू]जे (for [पू]जद्). M2, 3 पूजितः (for °तम्) — (L 118) T1 G3-5 M3 प्रद्र जन्ति ; T3, 4 विद्रवन्ति (for प्र°). — (L. 119) T3 M1 पित्र्यस्तु ; G3, 4 पित्र्यं तद् , M4 पित्र्यं तं (for पित्र्योऽयं). T1, 2, 4 G1, 3, 3 M2 यस् (for ऽयं). — (L. 120) D5 पठमान (for पठ्य°). T3 पठ्यमाने सदा श्राद्धे (for °). G3 ब्रह्मचारिभिः (for °वादिभि). — (L 121) T3 लभेद्राज्यं ; T4 भवेदेवं (for जपे°) T2, 4 G1 सदा मन्त्रसमन्वितः (for °). — (L. 122) T4 -शौर्याग्नि- (for °र्थ-). T3 G1 4 -वर्धनम् (for °नः). — (L 124) T3 4 इमं मन्त्रं प्रवक्ष्या(T4 °दास्या)मि (for °). T3, 4 फलप्रदम् (for -प्रदं शुभम्) — (L. 125) D5 G3, 4 M3 अमूर्तिनां , T1, 2 G1 2 3 M1 °र्तीनां ; M3 °मितान् (for °तानां). T3 4 M4 च मूर्तानां (for मूर्तिमतां). — (L. 126) M2, 3 तत्र (for सदा) T1 M1-3 ध्यानिनां ; T3 G1, 2, 3 M3 ज्ञानिनां (for ध्यायिनां). — (L. 127) T3, 4 दिवि ये चैव (T4 ये च) ... T (...) ...

M1, 2 3 (...) संजनितॄन् (for जनितॄंश्च) T3 इत्यादृता जपेन्नित्यं (for °). — (L. 130) T3 4 पितृणां च समुद्रयो (for °) — (L. 132) T3 अन्तरे तु T4 अन्तरा तु ; M3 मातामहे (for नमस्येऽहं) — M3 om. (hapl) lines 133-136. — (L. 133) T3 पितृंश्चैव , T3 G3 जनितॄंश्च (for संजनितॄन्) — T3 ins after line 133 , T4 after line 140 :
4** एतथ विधिना युक्त श्रीमान्सर्वाङ्गराधिप ।
— (L. 134) M3 भूतानां (for लोकानां). T3 नमस्यामि (for °स्येऽहं). — (L. 135) T4 गुहाय (for यमाय). — (L.

प्रजापतेर्गवां वह्नेः सोमाय च यमाय च।
योगेश्वरेभ्यश्च सदा नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ॥
नमः पितृगणेभ्यस्तु सप्तभ्यो ये च कीर्तिताः।
स्वयंभुवे नमस्येऽहं ब्रह्मणे योगचक्षुषे ॥
एतदुक्तं च सप्तार्चं देवर्षिगणपूजितम्।
पवित्रं परमं ह्येतच्छ्रीमद्रक्षोघ्नमेव च ॥
एतेन विधिना युक्तस्त्रीन्वराँल्लभते नरः।
भक्त्या परमया युक्तः श्रद्दधानो जितेन्द्रियः ॥
सप्तार्चं तु जपेद्यस्तु नित्यमेव समाहितः।
सप्तद्वीपसमुद्रायाः पृथिव्या एकराड् भवेत् ॥
येन प्रोक्तस्त्वयं कल्पो नमस्तस्मै स्वयंभुवे।
महायोगेश्वरेभ्यश्च सदा संप्रणतोऽस्म्यहम् ॥
वर्तन्ते पितरस्तात देवानां दिवि देवताः।
सप्तस्वेते स्थिता नित्यं स्थानेषु पितरोऽव्ययाः ॥
प्रजापतिसुता एते सर्वेषां तु महात्मनाम्।
आद्यो गणस्तु योगीनां स नित्यो योगवर्धनः ॥
द्वितीयो देवतानां तु तृतीयो दानवादिनाम्।
शेषास्तु वर्णिनां ज्ञेया इति सर्वे प्रकीर्तिताः ॥
पितॄन्प्रीणाति यो भक्त्या पितरः प्रीणयन्ति तम्।
यच्छन्ति पितरः प्रीताः प्रजा पुष्टिं तथैव च।
स्वर्गमायुष्यमारोग्यं यदन्यदपि वाञ्छितम् ॥
देवकार्यादपि मुने पितृकार्यं प्रशस्यते।
देवतानां हि पितरः पूर्वमाप्यायनं स्मृतम् ॥
ते सुप्रसादाः सुप्रीता लोकस्याप्यायनं परम्।
स्थिरप्रसादाश्च सदा तान्नमस्यस्व भारत ॥

No 5

K1.4 Ñ2.3 V B Dn Ds D1.3.5.6 T G ins after 15.65; K1.3 D4 after adhy. 15

युधिष्ठिर उवाच।
किमर्थं ब्रह्मदत्तस्य पूजनीया शकुन्तिका।
अन्धं चकार गाङ्गेय ज्येष्ठं पुत्रं पुरा विभो ॥
चिरोषिता गृहे चापि किमर्थं चैव तस्य सा।
चकार विप्रियमिदं तस्य राज्ञो महात्मनः ॥
पूजनीया चकारासौ किं तस्य तेन चैव ह।
एतं मे संशयं सर्वं प्रब्रवीहि यथातथम् ॥
भीष्म उवाच।
शृणु सर्वं महाराज यथा वृत्तमभूत्पुरा।
ब्रह्मदत्तस्य भवने तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
काचिच्छकुन्तिका राजन्ब्रह्मदत्तस्य वै सखी।

---

136) T2 योगीश्वरेभ्यश्च. T3 योगिभ्यश्चैव भूतेभ्यो (for °) — (L. 137) M1 हि, M2 °भि, M3 ऽस्तु (for च) — (L. 138) G3 नमस्तुभ्य (for °स्येऽहं) — (L. 139) T2 परमं (for सप्तार्चं) T3 M4 °सेवितम् (for पूजि°) — T2 om. line 140 — (L. 140) T4 पित्र्यं च (for पवित्रं) — (L. 141) T3 एतच्च (for एतेन) T2 G1 श्रीमान्भूयो नराधिप, T3 श्रीमान्कुर्याद्द्विजोत्तम (for b) — (L. 143) T3.4 सप्ताह (for सप्तार्चं) — (L. 144) G1 पृथिव्याम् (for °व्या) — (L. 145) D6 स्वयं, G4 M3 स्वयं (for त्वयं) — (L. 146) T2 G1 नियतं (for सदा सं) — (L. 147) M3 अपि (for दिवि) — (L. 148) T3.4 सप्तद्वीपे (for °स्वेते) G3 च ये (for ऽव्ययाः) — (L. 149) G1 सुता ये तु, M1.3.4 सुता ह्येते, M2 सुतानां वै (for °सुता एते) — (L. 150) T3 योगिनां परमो योगी (for °) T2 स्थानिलो, M2 स नित्य (for °त्यो) — (L. 151) T3 तृतीयो यक्षरक्षसाम् (for b) — After line 151, T2 ins.:
5** युगधर्ममनुप्राप्ता योगधर्मानुसारिणः।

— (L. 152) T2 अनुगा (for शेषास्तु) — T1.4 om. lines 153–159 — (L. 154) M4 पितर (for °रः) D5 G1.2 सप्त, T2 G2–5 प्रीताः, M3 तस्य (for प्रीता) — (L. 155) D5 स्वर्ग्यम् (for स्वर्गम्) M1 आयुष्यम् (for आयुष्यम्) M3.4 स्वर्गमारोग्यमायुष्य (for °) M2 अपि (for अपि) M3 चेप्सितम् (for वाञ्छि°) — (L. 156) M1–3 विशिष्यते (for प्रशस्यते) — (L. 157) M1.2 आप्यायनं (for आयतनं) M3 सर्वमाप्यायनं स्मृतम् (for b) — (L. 158) M2.3 विहिता (for सुप्रीता) M2.3 स्मृतम् (for परम्) — (L. 159) M4 सर्वे स्थिरप्रसादाश्च (for °) M3 नमस्वेद, M4 °स्व च (for °स्व भा°)

5

[Cf. MBh. 12. 137, Jātaka No. 343] — (L. 2) K2–4 D3.4 T2 G3 ज्येष्ठ (for ज्येष्ठं) G1 त्वया (for पुरा) — (L. 3) V2.3 D2 T1.3.4 तस्य चैव (by transp.), P3 चापि तस्य, Dn D5 G4 चैव यस्य T1.4 ह (for

सितपक्षा शोणशिराः सितपृष्ठा सितोदरी ॥
सखी सा ब्रह्मदत्तस्य सुदृढं बद्धसौहृदा ।
तस्याः कुलायमभवद्गेहे तस्य नरोत्तम ॥
सा सदाहनि निर्गत्य तस्य राज्ञो गृहोत्तमात् ।
चचाराम्भोधितीरेषु पल्वलेषु सरःसु च ॥
नदीपर्वतकुञ्जेषु वनेषु विविधेषु च ।
प्रफुल्लेषु तडागेषु कह्लारसुसुगन्धिषु ॥
कुमुदोत्पलकिञ्जल्कसुरभीकृतवायुषु ।
हंससारसघुष्टेषु कारण्डवस्थलेषु च ॥
चरित्वा तेषु सा राजन्निशि काम्पिल्यमागमत् ।
नृपतेर्भवनं पार्थ ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ।
राज्ञा तेन सदा राजन्कथायोगं चकार सा ॥
आश्चर्याणि च सर्वाणि यानि वृत्तानि कानिचित् ।
चरन्ती विविधान्देशान्कथयामास सा निशि ॥
कदाचित्तस्य नृपतेर्ब्रह्मदत्तस्य कौरव ।
पुत्रोऽभूद्राजशार्दूल सर्वसेन इति श्रुतः ॥
पूजनीया च सा तस्मिन्प्रसूताण्डमथापि च ।
तस्मिन्नीडे पुरा ह्येक शकलात्प्रस्फुटत्तदा ॥
स्फुटितो मांसपिण्डस्तु बाहुपादास्यसंयुतः ।
चञ्चुपक्षप्रलुहीनो बभूव पृथिवीपते ।
चक्षुष्मानप्यभूत्पश्चात्पक्षोत्थितश्च ह ॥
अथ सा पूजनीया वै राजपुत्रस्य पुत्रयोः ।
तुल्यस्नेहात्प्रीतिमती दिवसे दिवसे सदा ॥
आजहार सदा सायं चञ्च्वा नृप फलद्वयम् ।

सा) —(L. 5) V2 3 G4 तस्य (for तेन) —(L. 6) K2 विप्र, Ñ3 V1 3 B D5 G2 द्विजेन्द्र, T2 2 4 G1 4 महान् T3 राजन (for सर्वं) D3 ग्रुताम्भे सद्यामान्निष्विव (for °) K1 3 4 Dn D2 4 T1 4 G4 प्रब्रूहीति, K3 मयीहि तु, Ñ3 V1 2 B D5 D3 सर्वमुक्त्वा, D1 प्रब्रूहि तु D2 भीष्म ब्रूहि T2 G3 5 प्रब्रवीषि, T3 तद्ब्रवीहि (for प्रब्र°) —(L. 7) K3 D1 2 T1 3 4 G4 T3 तद्ब्रवीहि (for प्रब्र°) —(L. 7) K3 D1 2 T1 3 4 G4 श्रुणु सुत्वं, D4 शृणु त्व (for शृणु सर्वं) V2 B D5 इव राजन् (for महाराज) D1 तदा (for पुरा) —(L. 8) D4 भुवने (for भ°) —(L. 9) D6 शकुनिका (for °ल्लिका) —(L. 10) K3 शतपक्षा, V2 V1 B Dn D5 D1 5 6 T G1 4 शितिपक्षा (for सित°) D3 शोणितशिरा (hypermetric), T2 G1 शोणिशिरा (for शोण°) K1 4 G3 4 शितिपक्षा शोणितशिरा (hypermetric) (for °) T2 K1 V1 B2 Dn Ds1 D4 G2 5 शितिपृष्ठा (for सित°) T2 G1 शितोदरी (for सि°) K2 4 V3 V2 3 B1 3 Ds2 D1 2 3 T1 3 G2 4 शितिपृष्ठा शितोदरी (for °) —(L. 11) D2 सा सखी (by transp.) D1 सुदृढा (for °ढं) G3 वाल° (for बद्ध) —(L. 12) Ñ3 D1 तु नीडम् D2 च नीडम् (for कुलायम्) B D5 D1 गृहे (for गेहे) —(L. 13) K2 तदा (for सदा) D3 निर्गम्य G4 निर्गत्वा (for °त्य) —(L. 14) D1 °तीरे सा (for °तीरेषु) T1 शाद्वलेषु (for पल्व°) K3 V1 B1 3 D1 3 T2 G1 3 5 सरित्सु (for सरःसु) —(L. 15) K3 पर्वतेषु Ñ2 Dn D3 5 G2 विपिनेषु (for विविधेषु) —(L. 16) D2 तडाकेषु, T2 G1 3 5 तटाकेषु (for तडागेषु) K1 4 Ñ 3 V B Ds1 D1 4 5 T3 G कह्लारेषु Dn °रस D3 सकह्लार (for कह्लारसु) T1 G1 कह्लारशुभगन्धिषु (for °) —G1 om lines 17–18 —(L. 17) V1 (marg as above) -सौरभी (for सु°) Ñ3 V1 वारिषु, D1 -वायुना (for षु) Dn om line 18 —(L. 18) K1 3 Ñ3 V1 D1 -घुष्टेषु B2 T2 मघुष्ट, D2 घुत्तेषु (for -घुष्टेषु) K1 -रवेषु (for स्थलेषु) —(L. 19) T1 सर्वतो (for तेषु सा) V2 राजेन्द्र (for सा राजन्) Ñ V1 प्रातरित्वा च सा राजन् (for °) G3 काम्पिल्यम् (for काम्पि°) —(L. 20) K3 G1 प्राप्ता Dn D4 D5 T2 4 G4 4 प्राप्य (for पार्थं) —B1 om lines 21–25 —(L. 21) K3 तदा (for सदा) D1 वार्ता (for -याग) —(L. 22) K3 D3 D5 दृष्टानि (for सर्वाणि) V2 V1 3 B (marg as above) दृष्टानि (for वृत्तानि) —(L. 23) Ñ L D2 T1 G1 3 4 चरित्वा (for चरन्ती) L 3 G3 तानि सा T3 पञ्चरे (for सा निशि) —(L. 25) K V2 V1 3 Dn D1 4–6 T2 G4 4 3 [इ]ति विश्रुत, Ds2 इति स्मृत (for इति श्रुत) Ñ सार्वसेनेति विश्रुत D3 त्रिदशस्येनेति विश्रुत (for °) —(L. 26) K1 3 V1 3 Dn D1 3 T1 3 G [स]ध, K3 4 D2 4 [स]पि (for च) T1 तस्मिन्स्वे (for सा तस्मिन्) V D11 D 3 T1 4 6 प्रासूत T प्रासूत (for प्रसूता) T4 प्रासूताण्डद्वय तथा (for °) —(L. 27) V3 अण्डे T2 G1 3 गर्के, T4 G2 4 काल (for नीडे) K1 पुरे, V3 तथा (for पुरा) K3 V1 [अ]ण्डे Ds2 [ए]र, Ds1 [ए]वं (for [ए]के) T2 तेषां मध्य तथा ह्येकं, T3 तदण्डमभवच्चैनत् (for °) K2 D2 T3 तत्काल Dn D5 तत्क्षिस G4 सकल (for शकलात्) —(L. 28) D3 स्फाटितो (for स्फु°) G2 विहस (for पिण्डम्) K1 Dn D3 5 6 T1 4 G1 5 बहु, D4 रक्त (for बाहु-) T2 4 -पादोरु (for -पादास्य) —(L. 29) K3 D1 चारु, T1 4 G3 4 चक्र (for चञ्चु) K2 D2 -चञ्चुर (for चञ्चुर) D बभूव पक्षाक्षिभोगो (for °) T2 3 G4 बभूव भरतर्षभ (for °) —(L. 30) D2 तस्य, T2 पश्य (for पश्चाद्), V2 स, T1

अमृतस्वादु सदृशं सर्वसेनतनूजयोः ॥
स बालो ब्रह्मदत्तस्य पूजनीयासुतश्च ह ।
ते फले भक्षयित्वा च पृथुकौ तौ मुदा युतौ ।
अभूतां नित्यमेवेह स्वदतां चेत ते फले ॥
तस्यां गतायामथ च पूजनीया सदाहनि ।
शिशुना चटकेनाथ धात्री तं तु शिशुं नृप ।
तेन प्रक्रीडयामास ब्रह्मदत्तात्मजं सदा ॥
नीडात्तदा समाहृत्य पूजनीया गता यदा ।
क्रीडता राजपुत्रेण कदाचिच्चटकः स तु ॥
निगृहीतः कंधरायां शिशुना दृढमुष्टिना ।
दुर्भंगमुष्टिना राजन्नसूंस्तस्यत्यजीजहत् ॥

स तु पञ्चत्वमापन्नं व्यात्तास्यं बालघातितम् ।
कथंचिन्मोचितं दृष्ट्वा नृपतिर्दुःखितोऽभवत् ॥
धात्रीं तस्य जगर्हे तां तदाश्रुपरमो नृपः ।
तस्थौ शोकान्वितो राजा शोचंस्तं चटकं नृप ॥
पूजनीयापि तत्काले गृहीत्वा तु फलद्वयम् ।
ब्रह्मदत्तस्य भवनमाजगाम वनेचरी ॥
अथापश्यत चागम्य गृहे तस्मिन्नराधिप ।
पञ्चभूतपरित्यक्तं शावं तं स्वतनूद्भवम् ॥
मुमोह दृष्ट्वा स्वं पुत्रं पुनः संज्ञामथालभत् ।
लब्धसंज्ञा च सा राजन्विललाप तपस्विनी ॥
ननु त्वमागता पुत्र धावन्ती परिसर्पसि ।

च (for ह) G4 स्फुरत्पक्षोथितश्च ह (for °) — V2 repeats line 31 after line 35 — (L. 31) D5 -तनूजयो (for -स्वपुत्रयो) — (L. 32) K2 V1 Dn2 Ds1 D1 6 T4 G2 तुल्यस्नेहा (for °हान्) T3 अधिकप्रीतिपुत्राभूद् (for °) Ñ2 V2 3 B D5 D7 G4 ऽभवत् D5 नृप, T1 तथा (for सदा) D4 द्विवसैर्दिवसैस्तया (sup lin °दा) (for °) — (L. 33) K4 B2 (marg) सदा चैव T1 3 4 G4 सदा प्रासे, G1 K4 B2 (marg) सदा चैव — T1 3 4 G4 सदा प्रासे, G1 सदा सार्धं (for सदा साथ) V2 3 B Dm1 D5 D1 3 T1 [अ]सूत, D6 T2 G1-3 6 -चूत, T3 -दृष्ट (for नृप) — (L. 34) Ds1 अमृत (for °त) Ñ2 V B3 D6 G5 स्वाद (for -स्वादु) Ñ2 D5 G3 अमृतास्वादसदृश (for °) D1 3 निम्बफलेन, T1 2 4 G1 3 नृपसुत (for सर्वसेन) — (L. 35) V2 B D5 पूजनीयाभंकश्च ह (for °) — (L. 36) K2 G2 मुदान्वितौ, D6 मुदा हृतौ (for मुदा युतौ) K1 2 Dn पृथुकौ प्रीतमानसौ (for °) — (L. 37) K1 4 D3 स्वदता, K2 अदतां (for स्व°) V3 V1 स्वदित्वा N2 V2 स्वादेतां, V2 अदतां (for स्व°) D2 4 स्वादुस्वात्फलयोस्तयो, B2 3 Ds1 भुक्त्वा चैवामृते फले, Ds2 स्वा(D5 स्व)देता तौ भक्त्वा चैव तु ते फले, Dn D5 G4 स्वा(D5 स्व)देता तौ च ते फले, T2 प्रवृद्धा च नराधिप T4 प्रवृद्धा चेह ते फले (for °) — (L. 38) V2 पूजनीयां वै (hypermetric), V2 पूजिन्या वै (for पूजनीया) K2 निशि, D3 क्षितौ (for [अ]हनि) — (L. 39) K2 [अ]स्य, B D2 [इ]ह, D4 [ए]व (for [अ थ) V2 ते, Ds1 तु (for तु) D6 शिशुर् (for शिशुं) Dn2 नृपं (for नृप) — (L. 40) Dn2 तदा, D तथा (for सदा) Dn1 T2 G1 ब्रह्मदत्तात्मजम्(Dn2 °ज स)दा, G3 °त्तस्य चात्मजम् (for °) — (L. 41) K V1 2 Dn D1-6 T G नीडात्समा(K4 नीड तमा, V2 नीडात्तु सा)हृत्य त (K3 4 G4 य, G1 स)दा (for °) K2 (marg as above) गता मदा K3 T1 गता तदा, 1 2 Dn2 कृत्वा तत, D3 (marg as above) सुते यदा, D6 यदा गता T2 यदा तथा, T2 4 गता तत, G1 2 5 यदा तदा, G4 कृत्वा तदा (for गता यदा) — (L. 42) T2 4 G4 क्रीडित्वा (for क्रीडता) D6 चार्भकस्य (for चटक स) K2 कदाचिच्चट कासुत (for °) — (L. 43) V2 B D5 गृहीत° कधरा पीड्य (for °). D6 शिशुना शिशुरभ्यमी. T2 G1 2 5 °ना दुर्भगेण ह, G3 °ना विनिपातित (for °) — (L. 44) D4 निर्भग्न, T3 मपिष्टे (for दुर्भङ्ग) T2 G1 मुष्टिना राजपुत्रेण, G2 मुष्टिना निहतो राजन्, G4 स मुष्टिना हतो राजन् (for °) D2 [अ]प्यहरत् (for °अहरत्) K1 तस्याप्यसूनपीडयत्, K2 तनयस्तमजीजहत्, K3 असूंस्तस्य समाहरत् (for °) — (L. 45) D1 T3 -घाति तम् T2 G1 -पातितम् (for -घा°) D4 व्यात्तास्यं बालकं तदा, D6 G2 3 5 व्यात्त(G2 पञ्चा, G2 6 व्यात्ता)स्यं ब्रह्मवादिनम् (for °) — (L. 46) B3 मोहितं, G3 मोक्षितं (for मोचितं) — (L. 47) K2 B2 D1 4 नृप, B2 Ds2 ऽभवद् (for नृप) — (L. 48) B1 3 (marg) D2 D5 T2 G2-4 राजन् (for राजा) K2 स (for त) K1 2 Dn Ds1 T1 G4 तदा, V2 D5 G2 नृप (for नृप) K2 D3 शोचंश्च च(D2 स शोचंश्च)टकं सदा (for °) — (L. 49) T3 G2 4 तत्काले (for °ले) G2 गृहीत्वा साम्बरेचरा (for °) — (L. 50) Ñ2 3 V1 2 D3 वनेचरा (for °चरी) V2 P1 D6 G3 4 आजगामाम्बरेचरा, B1 2 Ds2 सा जगामाम्बरेचरी (B2 °रा); D3 आजगाम च खेचरी T2 G1 आनहाराम्बरेचरा (for °) — T2 G1 read lines 51 53 after line 54 — (L. 51) K1 D3 4 (sup lin)[आ]गत्य (for °म्य) K2 Dn D5 T G1 2 4 अथापश्यत्तमा(T2 G1 °मा)गम्य (T1 °म्य), V2 B D3 D6 G2 3 °त्तदागत्य (Ds2 D3 G2 3 °म्य), D1 corrupt (for °) K2 V2 B1 3 D5 गृहे (B3 स च) चास्मिन् (for गृहे त°) K2 नराधिप D3 °पे (for °प) — (L. 52) K1 V B1 Dn D2 3 T1 2 4 G2 4 शावं त K2-4 Ñ2 3 शोचन्तं; D1 4 शोचन्ती,

कुर्वंश्चाट्टसहस्राणि अव्यक्तकलया गिरा ॥
व्यादितास्यः क्षुधार्तश्च पीतेनास्येन पुत्रक ।
शोणेन तालुना पुत्र कस्मादद्य न सर्पसि ॥
पक्षाभ्यां मां परिष्वज्य ननु चञ्च्वापि चाप्यहम् ।
चीचीकूचीति वाशन्त त्वामद्य न शृणोमि किम् ॥
मनोरथो यस्तु मम पश्येयं पुत्रकं कदा ।
व्यात्तास्यं वारि याचन्तं सुरक्तपक्षं ममागतः ।
स मे मनोरथो भग्नस्त्वयि पञ्चत्वमागते ॥
विलप्यैवं बहुविधं राजानमथ साब्रवीत् ।
ननु मूर्धाभिषिक्तस्त्वं धर्मान्वेत्सि सनातनान् ॥
कथं ममानेन सुतं धाम्ना घातितवानसि ।
स्वपुत्रेण समाकृष्य क्षत्रियाधम शंस मे ॥

ननु नूनं श्रुता तेऽभूदियमाङ्गिरसी श्रुतिः ।
शरणागतः क्षुधार्तश्च शत्रुभिश्चाप्युपद्रुतः ।
चिरार्पितश्च स्वगृहे पातव्यः सर्वतो भवेत् ॥
अपालयन्नरो याति कुम्भीपाकमसंशयम् ।
कथमस्य हविर्देवा गृह्णन्ति पितरः स्वधाम् ॥
एवमुक्त्वा महाराज दत्तधर्मगता सती ।
शोकार्ता तस्य बालस्य चक्षुषी निर्बिभेद सा ॥
कराभ्यां राजपुत्रस्य ततस्तच्चक्षुरस्फुटत् ।
कृत्वा चान्धं नृपसुतमुत्पपात ततोऽम्बरम् ॥
अथ राजा सुतं दृष्ट्वा पूजनीयामुवाच ह ।
निःशोका भव कल्याणि कृतं ते भीरु शोभनम् ॥
गतशोका निवर्तस्व अजय्यं सख्यमस्तु ते ।

D5 व्यात्तास्य, D6 G2 शाव त; G3 विमंत्र (for शाव त) D5 -तनूरुहम्, D5 T1 °भवम् (for °रुहम्) T3 G1 शाव तस्यास्तनू-रुहम् (for ²) —(L 53) K Ñ2 3 V B D T1 3 G2 4 तं (for इदं) V2 B D4 चापि सूता (for पुत्र पुन) K4 [अ]रूपद् (for °भत्) —(L 54) T3 G1 सदा (for च सा) D5 तर-स्विनी (for तप°) — Before line 55, Mss ins पूजनी-योवाच —(L 55) K1 सदा, K3 V1 3 B3 Dn1 D4 D2-5 T G1 2 4 न तु, K3 सदा (for ननु) G1 क्ष्वयन्त्यौ (for वाशन्तौ) T1 4 स्रवन्तीं (T1 सोच्चन्ती) परिसर्पसे (for ²). —(L 57) K3 व्याधितश्च, B1 D5 व्यावृत्तास्य, D1 व्यादितास्यं (for °स्य) G1 5 मत् (for च) D1 आगता, T2 दलेन (for पतिन) —(L 58) D1 शांगित्ता (for शोणेन) Ñ2 T1 शिरसा (for तालुना) Dn D2 T1 कथम् (for कस्माद्) D5 अथ (for अद्य) T1 [अ]थ (for न) —(L 59) V3 D4 पक्षया वा (for पक्षाभ्या) V2 परित्यज्य (for °ष्वज्य) K2 4 सनु-3 K3 न तु, D2 तनु (for ननु) K2 B1 2 (marg) 3 Dn D5 D6 6 T1 G2 3 5 वाशासि, T2 G1 पश्यामि (for चञ्च्वापि) D2 न नु वाससि चाद्य ह, D4 यन्तु चञ्च्वापि वाप्यहम् T3 ननु चापि समाह्व-यम् —(L 60) V1 D42 चिर्ची, D51 चिची, T1 3 G2 4 5 वीची, T3 विचि (for चीची) K2 D5 D2 -कूर्ची, D2 -कृती (for -कूची) Ñ2 V1 शासन्त (for वाशन्त) T2 वीचीं कूजितमास्य तौ, G1 दिति चीकूचीकूजति वाद्यन्त्या (sic) (for ²) V2 3 B D5 [अ]द्य (for किम्) —(L 61) K3 V3 B3 G1 तदा (for कदा) —(L 62) V3 T1 पती, D2 द्वारि (for वारि) D1 मुखन्ना (for याचन्तं) K3 व्या-त्तास्य चाभिधावन्तं (for ²) V2 समन्तत (for ममा-गत) —(L 63) D1 T1 स्वर्ये (for त्वयि) —(L 65) T3 वेत्सि धर्मान् (by transp) Ñ2 B3 D52 T2 G2 3 सनातनम् (for °नान्) K Ñ2 V1 2 B1 Dn D1-5 T1 2 G4 धर्मं वेत्सि सनातनम् (for ²) —(L 66) D2 4 कस्या मम, D2 5 कथं मम, D5 T2 G1 5 कस्मान्मम (for ममानेन) K2 कथमथ मम सुतं, Ñ2 कथं मम सुतश्चापि, Ñ2 V B D5 T1 3 4 G2 4 कथं कस्मान्मम सुतं (for ²) D2 पाशाद् (for धाम्ना) D2 पुत्रेण हतवानसि (for ²) —(L 67) D2 मम बीहात् (for स्वपुत्रेण) K Ñ2 2 V1 3 Dn D1 2 4-6 T G तव पुत्रेण चाकृष्य (K1 [sup. lin.] चाक्षिप्य, D4 वा नृप) (for ²) —(L 68) K2-4 Ñ2 V1 3 Dn D2 3 5 6 न तु, V2 B D3 D2 4 T2 4 G2 3 न च (for ननु) K3 4 पूयम् (for इयम्) Ñ2 आङ्गिरसा (for °सी) —(L 69) Line 69ª hypermetric. Ñ2 व्यादितास्य, D5 शरणार्थं, T2 रक्षणार्थं (for शरणागत) G3 क्षयार्तश्च (for क्षुधा°) V2 B4 3 D5 [अ]भिद्रुत (for [उ]प°) —(L 70) Ñ2 त्रातव्य (for पा°) K3 Dn D5 सर्वदा, K4 सततं (for सर्वतो) Ñ2 V2 D1 (sup lin) भजाम् (for भवेत्) T2 पालनीय सदा भवेद् (for ²) —(L 71) D5 अपालयन् (for °यन्) K4 न भजय (for असंशयम्) B1 कुम्भीपाके न संशयम् (for ²) —(L 72) K4 अप्यस्य (hypermetric) (for अस्य) V2 B D5 न चास्य देवा गृह्णन्ति (for ²) V2 B D3 हविर्नं (for गृह्णन्ति) G2 सदा (for स्वधाम्) —(L 73) T3 तदा राजन् (for महाराज) K3 T2 दत्ताधर्म, K4 D2 देवधर्मं, D2 शोका°, T3 पक्षि°, G1 दाशधर्मं (for दत्तधर्म) —(L 74) Ñ2 om from बालस्य up to राज (in line 75) T1 3 4 G4 ह (for सा) D2 चक्षुर्निर्बिभेद तदा (for ²) —(L 75) D5 चक्षुषी प्रास्फुटत्तत, D5 तत स्तच्चापि सन्तरम्, G2 °चक्षुषी स्फुटत् (for ²) — D5 om

पुरेव मग्नि भद्रं ते निन्दतस्य रमस्व च ॥
पुत्रपीडाभवश्चापि न कोपः परमस्त्वयि ।
ममास्ति सखि भद्रं ते कर्तव्यं च कृतं त्वया ॥
पूजनीयोवाच ।
आत्मौपम्येन जानामि पुत्रस्नेहं तवाप्यहम् ।
न चाहं वस्तुमिच्छामि तव पुत्रमचक्षुषम् ।
कृत्वा वै राजशार्दूल त्वद्गृहे कृतकिल्बिषा ॥
गाथाश्चाप्युशनोगीता इमाः शृणु मयेरिताः ॥
कुमित्रं च कुदेशं च कुराजानं कुसौहृदम् ।
कुपुत्रं च कुभार्यां च दूरतः परिवर्जयेत् ॥
कुमित्रे सौहृदं नास्ति कुभार्यायां कुतो रतिः ।
कुतः पिण्डः कुपुत्रे तु नास्ति सत्यं कुराजनि ॥
कुसौहृदे क्व विश्वासः कुदेशे न प्रजीव्यते ।
कुराजनि भयं नित्यं कुपुत्रे सर्वतोऽसुखम् ॥
अपकारिणि विश्रम्भं यः करोति नराधमः ।
अनाथो दुर्बलो यद्वन्न चिरं स तु जीवति ॥
न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नापि निश्वसेत् ।
विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृन्तति ॥
राजसेविषु विश्वासं गर्भसंस्कारितेषु च ।
यः करोति नरो मूढो न चिरं स तु जीवति ॥
अभ्युन्नतिं प्राप्य नृपः प्राकार कीटको यथा ।
स विनश्येदसंदेहमाहैवमुशना नृप ॥
अपि मार्दवभावेन गात्रं सलीय बुद्धिमान् ।
अरिं नाशयते नित्यं यथा वही महाद्रुमम् ॥
मृदू रौद्रः कृशो भूत्वा शनैः सलीयते रिपुः ।
वल्मीक इव वृक्षस्य पश्चान्मूलं निकृन्तति ॥
अत्रोहं समयं कृत्वा मुनीनाममतो हरिः ।
जघान नमुचिं पश्चादपां फेनेन पार्थिव ॥

line 76 — (L 76) K3 भन्ध कृत्वा (for कृत्वा चान्ध) — Before line 78, D3 ins राजोवाच —(L 79) G1 धीनशोका, G2 सुनशोकात् (for नागशोका) K3 सगत, Ñ2 V2 3 D6 अभय, B1 Ds2 G1 अनघ्य, D3 चानर्थे, D3 स्वजयें, T1 3 4 G3 अक्षय्ये (for अनर्थे) G3 4 अक्षय्ये सुखमस्तु ते (G4 मे) (for ⁵) —(L. 80) D5 5 T3 G2 वस सुखमस्तु ते (for सखि) —(L. 81) K3 Ñ2 3 V1 • B• 3 D4 T3 (for सखि) —(L. 81) K3 Ñ2 3 V1 • B• 3 D4 T3 G1 G3–4 पीडोऽभवत्, B1 -शोकोऽभ॰ (for -पीडाभ॰) T2 G1 पुत्रपी(G1 ॰त्र पी)डाभवस्चापि (for ॰) T1 क्रोध (for कोप) K4 च हि (for त्वयि) V2 न च कोप परं त्वयि, T2 G1 2 3 न च कोपस्तवस्त्वयि, G3 न च शोकबल त्वयि (for ⁵) — I3 G5 om the — (L. 82) D6 नमामि (for ममास्ति) — (L 85) D1 [अ]इ ref T3 G1 शकुन्ता (for पूजनीया) — (L 85) D1 [अ]इ (for वै) K B1 3 Dn2 D1 3 4 T3 G1 त्वद्गेहे, B (marg) त्वत्कृते, D3 त्वद्गेह (for त्वद्गृहे) Dn1 किल्बिषाम्, G1 ॰षम् (for ॰षा) —(L 86) K3 G5 इमा (for इमाः) —(L. 88) T1 अपुत्र च अभार्यां च (for ॰) — D1 om (hapl) lines 89-90 —(L. 89) T3 आमित्रे, G1 कुपुत्रे (for कुमित्रे) T1 अभार्यायां (for कु॰) T3 तु नो (for कुतो) —(L 90) B1 3 T4 कुत पिण्ड, D1 कुपिण्ड च (for कुत पिण्ड) D3 कुपुत्रेषु (for ॰त्रे तु) K1 3 पिण्ड कुपुत्रे नैवास्ति (for ॰) D1 6 T3 G5 सौख्यं (for सत्यं) T1 अराजनि (for कु॰) D3 कुदेशे च कुत सुखम् (for ⁵) — (L 91) T1 असौहृदे (for कु॰) D1 ह्यविश्वास, D5 T2 G1 3 न वि॰ (for क्व वि॰) K Ñ2 V3 3 Dn D1 T1 3 G3 तु, V1 D5 च (for प्र-) D5 कुदेशे नैव जीवितम् (for ⁵) —(L. 93) T1 अराजनि (for कु॰) G1 अपुत्रे (for कु॰) B1 3 (marg as above) D5 T3 4 G4 भयम् (for असुखम्) —(L 93) V1 विस्रं॰, D2 विश्वाम (for विश्रम्भं) G3 अपकारिषु विस्रम्भ (for ॰) V2 नराधिप, D1 नरोऽधम (for नराधम) —(L. 94) T2 G1 4 तु स (by transp) K3 Dn न स जीवति चिरम् (for ⁵) — V2 om (hapl) lines 95 98 —(L. 95) D6 T2 4 G4 आविश्वस्ते (for ॰स्ते) D6 T1 3 G4 विश्वस्त (for ॰स्ते) K1 3 ऽपि न (by transp), K3 Ñ3 V1 3 B Dn D3 D4–6 नाति न (hypermetric), T1–3 G नाति T4 विश्वस्ते नाप्यविश्वसेत् (for ⁵) —(L. 96) T2 4 G3 विश्वस्माद् (for विश्वासाद्) K3 4 Ñ3 V3 K1 T3 G1 3 3 उद्भूत(K1 D1 3 T1 4 मूलान्यपि (for ॰न्यपि) K1 T3 G1 3 3 उन्मू(K1 समू)लान्य(T3 G1 ॰न)पि कृन्तति —(L. 97) K3 सर्व, Dn1 गर्भे (for गर्भ) K3 -संकारितेषु, Ds1 D1 4 ॰हर्तेषु, T3 G1 सकमितेषु (for -संस्कारि॰) —(L. 98) D3 D4 मूर्खो (for मूढो) —(L 99) K3 Ñ3 V3 3 B Dn D3 D4 3 3 3 T G1 3 3 5 अभ्युन्नतिं (for अभ्यु॰) K3 3 4 V3 Dn D2–3 T1 नृपान् B1 T3 G2 4 नर (for नृप) K1 T3 प्रचारं, K3 प्राकारं N2 V P1 3 Dn D3 T1 G3 प्राचार, D2 प्रघार, D3 प्राचारे, D3 T2 G1 3 5 प्रकार, G3 प्राचारं (for प्राकारं) —(L. 100) K3 K3 (marg) 4 Ñ3 3 V1 3 Dn D1–3 G विनश्यति, B1 3 D5 ॰श्यत् (for ॰श्येद्) —(L. 101) G3 भागेन (for भावेन) D3 सधीय: G1 3 संश्रित्य, G3 संश्लिष्य (for संलीय) —(L. 102) V1 3 अरिर्, D3 अपि, G4 अरीन् (for अरिं) K3 वह्नी, Ñ3 B1 D5 T3 वह्निः D3 वह्निर (for वही) —(L. 103) K Ñ2 3 V B D T1 3 4 G3 4

सुप्तं मत्तं प्रमत्तं वा घातयन्ति रिपुं नराः ।
विषेण वह्निना वापि शस्त्रेणाप्यथ मायया ॥
नैव शेषं प्रकुर्वन्ति पुनर्वैरभयान्नरा ।
घातयन्ति समूलं हि श्रुत्वेमामुपमां नृप ॥
शत्रोः शेषमृणाच्छेषं शेषमग्नेश्च भूमिप ।
पुनर्वर्धेत संभूय तस्माच्छेषं न शेषयेत् ॥
हसते जल्पते वैरी एकपात्रे च भुञ्जते ।
एकासनं चारोहति स्मरते तच्च किल्बिषम् ॥
कृत्वा सबन्धकं चापि विश्वसेच्छत्रुणा न हि ।
पुलोमानं जघानाजौ जामाता सन्शतक्रतुः ॥
निधाय मनसा वैरं प्रियं वक्तीह यो नरः ।
उपसर्पेन्न तं प्राज्ञः कुरङ्ग इव लुब्धकम् ॥
न चासन्ने निरस्तव्य सवैरे वर्धिते रिपौ ।
पातयेच्च समूलं हि नदीतीर इव द्रुमम् ॥
अमित्रादुन्नतिं प्राप्य नोन्नतोऽस्मीति विश्वसेत् ।
तस्मात्प्राप्योन्नतिं नश्येद्यथा प्राकारकीटकः ॥
इत्येता उशनोगीता गाथा धार्या विपश्चिता ।
कर्तृता चात्मरक्षार्थं नरेण पृथिवीपते ॥
मया च किल्बिषं तुभ्यं प्रयुक्तमतिदारुणम् ।
पुत्रमन्धं प्रकुर्वन्त्या तस्मान्नो विश्वसे त्वयि ।
एवमुक्त्वा प्रदुद्राव तदाकाशे पतंगिनी ॥
इत्येतत्ते मयाख्यातं पुराभूतमिदं नृप ।
ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र यद्वृत्तं पूजनीयया ।
श्राद्धं च पृच्छसे यन्मां युधिष्ठिर महामते ॥

———

भार्दे (for रौद्र) G3 मृदुराद्रांकुनिर्भूत्वा (for °) G1 सरिपते (for सर्पं°) K2 T1 G3 रिपुम् (for रिपु) D6 क्षणे सर्धीयते रिपुम् (for ⁵) —(L 104) G3 परमी कम् (for °क) K4 V T1 मूलात् (for मूलं) K1 3 Ñ2 4 B1 3 Dn D1 4-6 T3 G1 2 3 पश्चान्मूलानि कृन्तति (for ⁵) —(L 105) K V2 B1 D1-3 T 3 G अद्रोह (for °ह) —(L 106) D2 शिप्रामाति शुचि पश्चाद् (for °) K1 2 4 Ñ2 D1-4 उपायेन [illegible] पा(K3 सुपा)र्थिव , K2 दुष्ट परवेन पार्थिवा (for ⁵) —(L 107) D3 3 निशि , D6 पुन (for मत्तं) K3 T1 सुप्त प्रमत्त मत्त वा (for °) K4 नरं नृपा (for रिपु नरा) —(L 109) K1 2 4 Ñ2 2 V1 2 Dn D1-2 5 6 T G च , K3 D1 [अ]व (for [ए]व) G1 2 3 प्रवक्ष्यन्ति (for प्रकुर्वन्ति) —(L 110) Dn1 पातयन्ति (for घा°) V3 समूलानि (for °लं हि) —(L 111) K1 2 3 (marg) Ñ2 2 V B Dn D5 D4 T1 2 3 G शत्रु , K3 शस्त्र (for शत्रो) D3 शत्रुशेषमृणशेष , T3 शत्रुशेषमृणाना च (for °) T1 2 4 G1 तथैव च (for च भूमिप) —(L 112) V3 B1 3 D3 D2 वर्धंति (for वर्धेत) D3 सपाध D4 सभूयम् (for °य) D2 कारयेत् (for शेष°) —(L 113) Ds1 D6 T2 G1 2 3 पात्रेषु (for पात्रे च) K3 Dn D2 3 भुनक्ति च (for च भुञ्जते) D3 पात्रे चैकत्र भुञ्जते (for ⁵) —(L 114) K2 D6 रोहन्ति , D2 रोहेत , T3 G1 2 [आ]रुहति (for [आ]रोहति) D3 आरोहेतासनं चैक , T4 एकासनमारुह्य (for °) B1 स्मरति , D6 °न्ति (for °ते) K1 तत्र , D1 (sup lin as above) तस्य , D3 च स (for तच्च) —(L 115) V3 सच न्धकाद् , B1 °न्धिक (for °न्धक) —(L 117) Ñ2 V2 निधाय वैरं मनसा (for °) N2 सावध , V3 मानव (for यो नर) G3 प्रियवनीह यो मत् (for ⁵) —(L 119) K4 Dn D4 T1 च , D3 ऽपि (for नि) T2 G1 3 न चासन्ने निरस्तव्य (for °) K1 चाहते (for वर्धिते) D3 वैरे सवर्धिते रिपौ (for ⁵) —(L 120) K1 Ñ2 V2 घातयेच्च , D4 पातयेत्तु (for °च्च) K1 Ñ2 V3 B3 (marg as above) 3 Dn Ds1 (sup lin as above) 32 D5 T1 3 G3 4 नदीरय , K3 नदीरयम् , V3 B1 D3 °तीरम् (for °तीर) —(L 121) K4 D3 T3 G1 2 3 चाश्रमेत (for वि°) K3 नोन्नतास्मीति नाश्वसेत् (for ⁵) —(L 122) Ñ2 T4 पश्येद् , B3 प्राप्य (for नश्येद्) K3 4 D1 3-5 T4 G3 प्राप्ता(K3 °का)रस्थिय कीटक , K4 Ñ4 2 V Dn D4 6 T1 2 G3 4 5 प्रा(K3 T2 G3 प्र)रार इव की° , T4 G3 प्रवरा इव कीटका (for ⁵) — K1 reads line 123 on marg —(L 123) T3 G1 3 तत् गाथाख्या , G3 गाथाश्चापि (for गाथा धार्या) —(L 124) Ñ2 V B 3 Dn D3 D5 6 T G -रक्षा वै (for -रक्षार्थं) D3 तले (for -पते) —(L 125) T2 मा शुची , G1 2 3 मा शाच , G2 मया यत् (for मया च) D2 कल्मष (for किल्बिष) —(L 126) K3 ततो नो रच्यते मयि , D1 3 3 तस्मान्नो दुष्यसे (D3 °त) मयि T3 तस्मात्त्वयि न विश्वसे (for ⁵) —(L 127) K3 3 D3 G3 [आ]कारत (for °शे) —(L 128) K3 इत्येतन्मे , K3 एतत्ते तु V3 D1 इत्येतत्तु , Dn1 एवचैव (for इत्येतत्त) B1 भूतपूर्वम् , T1 पुरागतम् (for °भूतम्) —(L 129) D3 6 T3 G1-3 5 यद्वृत्तं , T1 राजर्षे (for राजेन्द्र) D3 T3 G उक्त (for वृत्त) —(L 130) T3 G3 5 पृच्छने (for °से) T2 G1 धर्मं (for यन्मा) D4 यत्तं मां पृच्छसे सर्वं (for °) K3 तद्रहस्यामि (for युधिष्ठिर) T4 महाद्युते (for °मते)

No 6

K2.4 Ñ1.2 V B (B3 after 320*) D T G M4 G(ed) ins after 21.10 K1 after 22.1** K3 after adhy. 21

जनमेजय उवाच ।

गन्धर्वी उर्वशी देवी राजानं मानुषं कथम् ।
देवानुत्सृज्य संप्राप्ता तन्मे ब्रूहि बहुश्रुत ॥

वैशंपायन उवाच ।

ब्रह्मशापाभिभूता सा मानुषं समुपस्थिता ।
ऐलं तु सा वरारोहा समयात्समुपस्थिता ॥
आत्मनः शापमोक्षार्थं समयं सा चकार ह ।
अनग्नदर्शनं चैव सकामायाश्च मैथुनम् ॥
द्वौ मेषौ शयनाभ्याशे सदा बद्धौ च तिष्ठतः ।
घृतमात्रं तथाहारः कालमेकं तु पार्थिव ॥
यद्येष समयो राजन्यावत्कालं च ते दृढम् ।
तावत्कालं तु वत्स्यामि कृतः समय एष नः ॥
तस्यास्तं समयं सर्वं स राजा समपालयत् ।
एवं सा वसते तत्र पुरूरवसि भामिनी ।
वर्षाण्यथैकषष्टिं तु तद्भक्त्या शापमोहिता ॥
उर्वश्या मानुषस्थाया गन्धर्वाश्चिन्तयान्विताः ।

6

K3 reads lines 1–2 for the first time after 21 10 —(L 1) Dn D1 3 T1 गान्धर्वी, D6 गन्धर्वाद् (for °र्वी) V2 D3 4 चोर्वशी, T1 सु° (for उ°) B1 गान्धर्वी मानुषी देवी, D2 4 गन्धर्वा चोर्वशी देवी (for °) D6 जानन्ती (for राजानं) —(L. 2) K4 त (for स) K3 D1–3 5 6 T G2–3 तौ (for मे) — After line 2, K4 ins

1** श्रुत्वोर्वशीन्द्रभवने गीयमानं सुरर्षिणा ।
तदन्तिकमुपेयाय देवी स्मरशरार्दिता ॥
स तां विलोक्य नृपतिर्हर्षेणोत्फुल्ललोचनः ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा देवीं हृष्टतनूरुहः ॥
स्वागतं ते वरारोहे आस्यतां करवाम किम् ।
संरमस्व मया सार्धं रतिर्नौ शाश्वती समाः ॥

[= (var) Bhagavata P , 9 14 16, 18, 19]

—(L 3) K3 Dn T3 मानुषं समपद्यत (for °) — K2 4 B3 T2 3 om (hapl) line 4 —(L 4) V2 मानुषं, G1 विषयात् (for सम°) — After line 4 D3 4 ins

2** एवं सा कुपिता तत्र शापस्यान्तमभीप्सती ।

—(L 5) K3 आत्मानं (for आत्मन°) V2 मोक्षाय (for °र्थं) —(L 6) B1 3 D2 G3 सकामाया (for °याश्च) — After line 6, K4 ins

3** एतावुरणकौ राजन्न्यासौ रक्षस्व मानद ।
संरंस्ये भवता सार्कं श्लाघ्य स्त्रीणां वरः स्मृतः ॥
[= Bhāgavata P., 9 14 21]

—(L 7) K4 T4 बद्धावपि, G4 बद्धौ प्र (for बद्धौ च) —(L 8) K3 B3 Ds1 D2 4 G3 घृतमात्रस्य, Ñ2 B3 (marg) Ds1 °मात्रा (for °मात्रं) K2 T2–3 G1 3 4 सदा हार, K4 सभा° (for तथा°) —(L 9) V2 यस्य (for यदि) D2 T1 G4 मे ; D6 तु, G1 तद् (for ते) K Ñ2 V1 3 B2 3 Dn Ds1 D3 4 6 T3 4 G2 M4 दृढ, Ñ2 एकम् (for दृढम्) D1 3 त्वया सपाल्यते महान् (for °) — After line 9, D1 3 ins

4** तदा सर्वत्र संयोगो मया सह भविष्यति ॥
तावत्कालं करिष्यामि यावदेवं करिष्यसि ।
एष ते समयो राजन्वस्तु तव गृहे कृत ॥
[(L. 1) D3 तथा (for तव) —(L 2) D3 तु वत्स्यामि (for करिष्यामि) D3 भविष्यति (for करिष्यसि) —(L. 3) D2 न° (for ते)]

—(L 10) V2 B3 D3 D1 G2 च वत्स्यामि, T1 G4 तु तिष्ठेयम्, T4 वसिष्यामि (for तु वत्स्यामि) K3 4 Ñ2 3 V1 B3 (marg) Dn1 D1 3 4–6 T2 G1 3 5 M4 स्मृत D3 तथा, T1 G4 मत T3 4 स्मृत (for कृत) T1 म , M4 च (for न) —(L 11) K4 D5 G3 स (K4 तु) राजा पर्यपालयत ; B2 3 स राजा प्रत्यपा° (for °) — After line 11 K4 ins

5** राजोवाच ।
अहो रूपमहो भावो नरलोकविमोहनम् ।
को न सेवेत मनुजो देवीं त्वां स्वयमागताम् ॥
[= Bhāgavata P , 9 14 23]

—(L 12) D2 रमते, M4 याचते (for वसते) K V1 3 D1 3–6 T G भामिनी (for भाविनी) —(L 13) K4 Ñ2 [अ]थाव , Dn Ds1 D6 T1 [ए]कोन°, T3 4 [अ]थैव (for [अ]थैक°) K3 -षष्टि सा, V2 B1 D3 T1 G3 4 -षष्टिस्तु ; B2 G2 -षष्टिं च, (for षष्टिं तु) K3 B1 3 D5 D6 T1 तत्सक्ता, Dn1 D1 तद्भक्त्या T3 4 तद्युक्त्या (for तद्भक्त्या) G3 काम- (for शाप) —(L 14) G1 उर्वश्या मानुषस्थाया (for °) — After line 14 K4 ins

6** अपश्यन्नुर्वशीमिन्द्रो गन्धर्वानभ्यचोदयत् ।
उर्वशीरहितं मह्यमास्थानं नातिशोभते ॥
[= Bhāgavata P , 9 14 26]

— T1 G4 om. the ref —(L 15) D3 चिन्तय त्वं ; D3

गन्धर्वा ऊचु ।

चिन्तयध्व महाभागा यथा सा तु वराङ्गना ।
समागच्छेत्पुनर्देवानुर्वशी स्वर्गभूषणा ॥
ततो विश्वावसुर्नाम तत्राह वदता वर ।
मया तु समयस्ताभ्या क्रियमाण श्रुत पुरा ॥
व्युत्क्रान्तसमय सा वै राजान त्यक्ष्यते यथा ।
तदह वेद्म्यशेषेण यथा भेत्स्यत्यसौ नृप ॥
ससहायो गमिष्यामि युष्माक कार्यसिद्धये ।
एवमुक्त्वा गतस्तत्र प्रतिष्ठान महायशा ॥
निशायामथ चागम्य मेषमेक जहार स ।
मातृवद्वर्तते सा तु मेषयोश्चारुहासिनी ॥
गन्धर्वागमन ज्ञात्वा शापान्त च यशस्विनी ।
राजानमब्रवीत्तत्र पुत्रो मेऽह्रियतेति सा ।
एवमुक्तो विनिश्चित्य नग्नो नैवोदतिष्ठत ।
नग्न मा द्रक्ष्यते देवी समयो वितथो भवेत् ॥
ततो भूयस्तु गन्धर्वा द्वितीय मेषमाददु ।
द्वितीये तु हृते मेषे ऐल देव्यब्रवीदिदम् ॥
पुत्रो मे ह्रियते राजन्ननाथाया इव प्रभो ।
एवमुक्तस्तदोत्थाय नग्नो राजा प्रधावित ॥
मेषयो पदमन्विच्छन्गन्धर्वैर्विद्युदुत्थिता ।
उत्पादिता सुमहती यया तद्भवन महत् ।
प्रकाशित वै सहसा ततो नग्नमवैक्षत ॥
नग्न दृष्ट्वा तिरोभूता गन्धर्वी ह्यगमद्दिवम् ॥
उत्सृष्टौ चोरणौ दृष्ट्वा राजा गृह्यागतो गृहम् ।

°यस्व (for °यध्व) — (L 16) Ñ2 V3 आगच्छति (for समागच्छेत्) K2 सर्वं (for स्वर्ग) K1 4 Dn D1 3-5 T3 G1-3 5 भूषणम् (for °णा) — Before line 17, G3 ins वैशपायन — (L 18) T3 G3 क्रियमाण (for °माण) — (L 19) V1 व्युत्क्राम्त T1 व्युत्थित, G3 व्यत्क्राम्त M3 यत्क्रान्त (for व्यु°) K3 -समया (for °य) G4 तस्मात्तु समय सर्वं (for °) K1 (marg) 2 D2 2 (by corr) त्यजते, K1 N3 त्यज्यते (for त्यक्ष्यते) K3 यदा V2 शुभा, D2 तदा, D3 तथा (for यथा) — (L 20) K3 D3 G1 2 5 M3 वेत्स्यति, V3 T1 2 हास्यति, T3 इच्छति (for भेत्स्यति) K1 Ñ2 3 वेत्स्यति — (L 22) D4 2 प्रति V1 3 यथा लक्ष्यचनी नृपम् (for °) — (L 24) V3 भाविनी (for °हासिनी) ह्यात्रे (for °म) — (L 25) K1 3 4 V3 3 V1 2 — B1 om lines 25 29 Dn D1 2 4-6 T3 G श्रुत्वा (for ज्ञात्वा) T1 गन्धर्वबचन श्रुत्वा, M1 गन्धर्वगमन तत्र (for °) D5 T1 2 G मनस्विनी (for यश°) M3 शाप त च मनस्विनी (for °) — (L 27) D1 श्रु°, D6 G3 इति (for वि) D3 वै भ, G1 पुत्र (for नैव) — (L 28) T3 4 G1 3 द्रक्ष्यसे (for °ते) — (L 29) D2 द्वितीय च ततो भूयो (for °) D3 गन्धर्वा (for द्वितीयं) K3 Dn1 Dn1 [illegible] गत, G3 च हृते — (L 30) K1 स्पृहने, — (L 31) K1 मेषो हृत, K2 Ñ3 V2 3 B (for तु हृते) D1-3 5 6 T1 3 G1 3-5 M1 मेऽपहृतो (D2 °ते) (मे ह्रियते) K3 पुत्रौ मेषौ हृतौ राजन् K1 N3 V1 G3 पुत्रौ मेऽपहृतौ राजन् (for °) — After line 31 K4 ins

7** निशम्याक्रन्दित देवी पुत्रयोर्नीयमानयो ।
हतास्म्यह कुनाथेन नपुसा वीरमानिना ॥
यद्विश्रम्भादह नष्टा हतापत्या च दस्युभि ।
य शेते निशि सत्रस्तो यथा नारी दिवा पुमान् ॥
[= Bhagavata P., 14 28 29]

— (L 33) K1 2 4 Ñ2 V3 3 D1-3 T1 4 G2 3 6 तथा (for तदा) Ñ3 V1 4 राजा नग्न (by transp) K3 प्रधावति, D6 प्रधावित (for प्रधावित) — (L 34) K3 B1 3 तु, L3 [अ]थ (for मु) K1 D2 3 5 G3 M1 यथा B3 Ds2 D1 T1 3 4 G5 यया (for यया) — (L 35) D1 प्रकाशितस्तु सहसा (for °) D1 अवेक्ष्य सा (for मवैक्षत) D6 राजान नग्नमैक्षत (for °) — (L 36) K1 3 4 D1 2 6 T1 3 G M1 तिरोभूत्वा (for °ता) K1 4 D2 दिवि (for दिवम्) K3 (also marg) Ñ3 6 V B Dn Ds D1 6 T3 4 अप्सरा कामरूपिणी (Ñ3 V B 3 T3 4 °रूपि)णी, K3 D1 गन्धर्वा ह्यगमन्दिवि (D1 °यम्) (for °) — After line 36, K1 3 Ñ3 3 V1 3 Dn Ds D6 T4 ins

8** तिरोभूता तु सा दृष्ट्वा गन्धर्वा ह्यगमन्दिवम् ।
[V2 D3 चागमन्, V3 ता°, D6 [ग]च्छगमद् (for ह्यगमन्) K1 गन्धर्वैरिव तावुभौ (for °)]

— On the other hand, D2 ins after line 36

9** तिरोभूता तु सा दृष्ट्वा गन्धर्वास्तत्र तावुभौ ।
उत्सृज्य मेषौ दीप्ते तु यथाकाम ययुस्तत ॥

— (L 37) K1 2 4 Ñ2 B1 Dn D1 T2-4 G2 6 M1 उरणौ (for चो°) D1 राजा (for दृष्ट्वा) K4 मेषौ (for गृह्य) Ñ2 T3 गृहे, G3 दिव, G2 गृहम् (for गृहम्) D1 तौ प्रगृह्य गतो गृहम् (for °) — (L 38) K4 D2 T1 2 G नापश्यद् (for अपश्यत्) K3 Ñ2 V D2 नोर्वशीं (for उ°) — (L 39) K1 2 B2 (marg) चापि, B1 D2 सर्वा, D3 सोऽप (for पैत्र) K2 (marg as above) D तत्रस्था (for इ°) — (L 40) D3 रामां (for राज्ञ) G4 तथापश्यत्ता राजा (for °) — After line 40 K4 ins

10** स तां वीक्ष्य कुरुक्षेत्रे सरस्वत्यां च तत्सखी ।

अपश्यन्नुर्वशीं तत्र विललाप सुदुःखितः ।
चचार पृथिवीं चैव मार्गमाणस्ततस्ततः ॥
अथापश्यत्स तां राजा कुरुक्षेत्रे महाबलः । [40]
प्लक्षतीर्थे पुष्करिण्यां हैमवत्यां समाप्लुताम् ।
क्रीडन्तीमप्सरोभिश्च पञ्चभिः सह शोभनाम् ।
तां क्रीडन्तीं ततो दृष्ट्वा विललाप सुदुःखितः ॥
सा चापि तत्र तं दृष्ट्वा राजानमविदूरतः ।
उर्वशी ताः सखीः प्राह स एष पुरुषोत्तमः । [45]
यस्मिन्नहमवात्सं वै दर्शयामास तं नृपम् ॥
समाविग्नास्तु ताः सर्वाः पुनरेव नराधिपः ।
जाये ह तिष्ठ मनसि घोरे वचसि तिष्ठ हे ।
एवमादीनि सूक्तानि परस्परमभाषताम् ॥
उर्वशी चाब्रवीदैलं सगर्भाहं त्वया विभो । [50]
संवत्सरात्कुमारस्ते भविष्यति न संशयः ।
निशामेकां च नृपते निवत्स्यसि मया सह ॥
हृष्टो जगाम राजा स स्वपुरं सुमहायशाः ।
गते संवत्सरे भूय उर्वशी पुनरागमत् ।
उषितश्च तया सार्धमेकरात्रं महायशाः ॥ [55]
उर्वश्यथाब्रवीदैलं गन्धर्वा वरदास्तव ।
तान्वृणीष्व महाराज ब्रूहि चैतांस्त्वमेव ह ॥
वृणीष्व समतां राजन्गन्धर्वाणां महात्मनाम् ।
तथेत्युक्त्वा वरं वव्रे गन्धर्वांश्च तथास्त्विति ॥
पूरयित्वाग्निना स्थालीं गन्धर्वास्तमब्रुवन् । [60]
अनेनेष्ट्वा सलोकत्वं प्राप्स्यसि त्वं नराधिप ॥
तानादाय कुमारांस्तु गमनायोपचक्रमे ।
निक्षिप्याग्निमरण्ये तु सपुत्रस्तु गृहं ययौ ॥

अभ्येत्याग्निं तु नापश्यदश्वत्थं तत्र दृष्टवान् ।
शमीजातं तु तं दृष्ट्वा अश्वत्थं विस्मितस्ततः ॥
गन्धर्वेभ्यस्तदागंसदग्निनाशं ततस्तु सः ।
श्रुत्वा तमर्थमखिलमरणीं तु समादिशन् ॥
अश्वत्थादरणिं कृत्वा मथित्वाग्निं यथाविधि ।
मथिताग्निं त्रिधा कृत्वा अयजत्स नराधिपः ।
इष्ट्वा यज्ञैर्बहुविधैर्गतस्तेषां सलोकताम् ॥
गन्धर्वेभ्यो वरं लब्ध्वा त्रेताग्निं समकल्पयत् ।
एकोऽग्निः पूर्वमेवासीदैलस्त्रेतामकारयत् ।
एवंप्रभावो राजासीदैलस्तु पुरुषोत्तमः ॥

Colophon.

6A

G(ed) cont. :

जनमेजय उवाच ।

श्रुतो मया महाप्राज्ञो बुधपौत्रो महामतिः ।
तत्रोर्वशीसमुत्पन्नः कथं क्षात्रमवाप्तवान् ॥
आत्रेयस्य कथं लोके परदाराभिमर्शनात् ।
निष्कृतिः कीदृशी दृष्टा तन्मे ब्रूहि महामते ।
कीदृशो ब्राह्मणो लोके स्वरूपं तद्वदस्व मे ॥

वैशंपायन उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि शृणु पार्थिवसत्तम ।
मुखबाहूरुपादेभ्यो विप्रादीनसृजत्प्रभुः ॥
उत्तमाङ्गोद्भवाज्ज्यैष्ठ्याद्वेदस्याध्यापनात्तथा ।
सर्वस्यैवास्य सर्गस्य धर्मतो ब्राह्मणः प्रभुः ॥
यस्यास्येन सदाश्नन्ति हव्यानि त्रिदिवौकसः ।
कव्यानि चैव पितरः किं भूता अधिकं ततः ॥
ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाज्जातः संस्कृतो ब्राह्मणो भवेत् ।
ज्ञेयं(?) क्षत्रियविट्शूद्रा ज्ञेयाः स्वेभ्यः स्वयोनिजाः ॥
अध्यापनं चाध्ययनं यजनं याजनं तथा ।
दानं प्रतिग्रहश्चेति षट् कर्माण्यग्रजन्मनाम् ॥
वेदमेव सदाभ्यासेत्तपस्तप्स्यन् [प्येद्?] द्विजोत्तमः ।
वेदाभ्यासो हि विप्रस्य तपः परमिहोच्यते ॥
इतिहासपुराणज्ञः पदवाक्यप्रमाणवित् ।
अङ्गोपकारवेदी च वेदार्थं ज्ञातुमर्हति ॥
पाणिन्यादीनि तन्त्राणि ह्यधीत्याङ्गानि सर्वशः ।
इतिहासपुराणानां श्रुतीनामपि सर्वदा ॥
पदवाक्यप्रमाणज्ञः प्रवक्ता फलमश्नुते ।
श्रोता चैवान्यथा चेत्स्यात्प्रत्यवायैश्च कल्प्यते ॥
न वेदपाठमात्रेण संतुष्येद्वै द्विजोत्तमः ।
पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥
जन्मनोऽनन्तरं कार्यं जातकर्म यथाविधि ।
नामधेयं दशम्यां तु द्वादश्यामथ कारयेत् ॥
षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ।
प्राप्ते तु पञ्चमे वर्षे त्वक्षराभ्यासमुच्यते ॥
गर्भाष्टमाब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्रेण नवतन्तुकम् ॥

---

65) K1 शम्याजातं, D1 a T2 G1 a M1 शमीगर्भे, G3 °गते (for °जातं) D3 ह्यश्वत्थे (for अ°) —(L. 67) T3 a सकलम् (for अखिलम्) D83 अरणिं, T3 a °ण्या (for °णीं) Ñ2 a B1 Dn D82 D1 a a T1 G3-5 M1 समाविशत्, D1 T2 °विशत् (for °दिशत्) — V2 om line 69 —(L. 69) K1 a Ñ1 V1 a B1 Dn D1 a-a T1 a a G3-5 M1 मथित्वाग्निं (for °ताग्निं) K1 D1 a a (marg as above) तथा. K3 तत (for त्रिधा) G2 मथित्वाग्निं तथा धीमान् (for °) D1 ह्यश्म्यात्, G2 ह्ययजत् (for अ°) —(L. 70) K1 इष्ट्वा स यज्ञैर्विविधैर (for °) — For lines 69-70, K1 B1 a D3 subst

12** तेनेष्ट्वा तु स साल्लोकान्प्राप्तवान्स नराधिप ।

—(L. 71) Ñ1 om line 71[b] K1 a a V Dn D1-a T1 a G M1 त्रेताग्निं समकारयत् (for [b]) — T1 G1 om (hapl) line 72. —(L. 72) K2 B1 a आसीद्दि (for मेवासीद्) K1 B T1 अद स्पयत्, D81 [अ]प्यकारयत् (for अकारयत्) T1 वैलस्त्रेतामकल्पयत (for [b]) —(L. 73) K1 Ñ1 V1 D1 a a-a T1 a G1 a a M1 नरसत्तम ; K1 a Ñ2 V1 B1 a D1 T1 a G1 नरसत्तम ; B1 नृपसत्तम, D1 स नराधिप (for पुरुषोत्तम) V1 वैलस्त्रे तामकारय (for [b]) — Colophon — Mention of the Epic K1 Ñ1 V1 a B Dn1 Dn1 K1 D81 — Mention of Ādi K1 Ñ1 V1 a B Dn1 Dn1 D1-4 — Sub-parvan D1 पारिजात — Adhy name K1 a a Ñ1 a V B D T1 G1 a ऐलोपाख्यानम् — Adhy no (figures, words or both) K1 Ñ1 V1 a B1 a Dn1 Dn1 26, V1 D2 a 25, D1 T1 a G M 24 ; D1 T1 a 27.

अपश्यन्नुर्वशीं तत्र विललाप सुदुःखितः ।
चचार पृथिवीं चैव मार्गमाण इतस्ततः ॥
अथापश्यत तां राजा कुरुक्षेत्रे महाबलः ।
प्लक्षतीर्थे पुष्करिण्यां हैमवत्यां समाप्लुताम् ।
क्रीडन्तीमप्सरोभिश्च पञ्चभिः सह शोभनाम् ।
तां क्रीडन्तीं ततो दृष्ट्वा विललाप सुदुःखितः ॥
सा चापि तत्र तं दृष्ट्वा राजानमविदूरतः ।
उर्वशी ताः सखीः प्राह स एष पुरुषोत्तमः ।
यस्मिन्नहमवात्सं वै दर्शयामास तं नृपम् ॥
समाविग्नास्तु ताः सर्वाः पुनरेव नराधिपः ।
जाये ह तिष्ठ मनसि घोरे वचसि तिष्ठ हे ।
एवमादीनि सूक्तानि परस्परमभाषताम् ॥
उर्वशी चाब्रवीदैलं सगर्भाहं त्वया विभो ।
संवत्सरात्कुमारस्ते भविष्यति न संशयः ।
निशामेकां च नृपते निवत्स्यसि मया सह ॥
हृष्टो जगाम राजा स स्वपुरं सुमहायशाः ।
गते संवत्सरे भूय उर्वशी पुनरागमत् ।
उषितश्च तया सार्धमेकरात्रं महायशाः ॥
उर्वश्यथाब्रवीदैलं गन्धर्वा वरदास्तव ।
तान्वृणीष्व महाराज ब्रूहि चैतांस्त्वमेव ह ॥
वृणीष्व समतां राजन्गन्धर्वाणां महात्मनाम् ।
तथेत्युक्त्वा वरं वव्रे गन्धर्वांश्च तथास्त्विति ॥
पूरयित्वाग्निना स्थालीं गन्धर्वाश्च तमब्रुवन् ।
अनेनेष्ट्वा सलोकांश्च प्राप्स्यसि त्वं नराधिप ॥
तानादाय कुमारांस्तु गमनायोपचक्रमे ।
निक्षिप्याग्निमरण्ये तु सपुत्रस्तु गृहं ययौ ॥

पश्च महद्दयदन प्राह सूक्त पुरूरवाः ॥
अहो जाये जाये तिष्ठ घोरे न त्यक्तुमर्हसि ।
मा त्वमद्याप्य निर्वृतिं वचांसि कृणवामहे ॥
सुदेहोऽयं पतत्यत्र देवि दूरं गतस्त्वया ।
खादन्त्येनं वृका गृध्रास्त्वत्प्रसादस्य नास्पदम् ॥
[= (var) Bhagavata P., 9 14 33-35]
— K4 om lines 41-43 — (L. 41) D6 G3 वृक्ष (for प्लक्ष॰). B3 D4 T2 हेमवत्यां (T2 ॰त्या), B3 Dn D5 D2 6 T1 3 4 G M4 हैम॰ (for हिम॰) K3 T2 समाप्लुताम्, D3 ॰प्लुत, D6 G1 समाविताम्, T4 समाहिताम्, M1 ॰स्थिताम् (for ॰प्लुताम्) — (L. 42) D6 रमन्तीम् (for क्रीड॰) K3 साप्सरोभिश्च (for अप्स॰) — (L. 43) D3 क्रीडन्तीं तां (by transp) — D3 om line 44 — (L. 44) K4 [अ]पि वै (for चापि) — (L. 47) D1 तां च प्रोचुस्ताः सर्वा (for ॰) D3 दुःखिता (for पुनरेव) K2 3 Ñ2 V2 B1 3 Dn D3 D2 3 G1 3 नराधिप (for ॰धिपः) — (L. 48) K4 जाये हे तिष्ठमानासि (for ॰) D3 वचसि, T3 मनसि (for वचसि) K2 Ñ V B Dn D3 D1 T3 तिष्ठ ह, D4 तिष्ठ हो, D5 6 T1 तिष्ठसे, T1 G3 (marg) 4 तिष्ठ वै, T2 तिष्ठ से (for तिष्ठ हे) K4 मयैव सह तिष्ठ हे (for ॰) — (L. 49) K2 V2 B1 3 D3 D5 G5 अभाषत (for ॰षताम्) — (L. 50) M1 om lines 50b-52b D6 समेत्याह, T3 संगतास्मि (for सगर्भाहं) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B1 3 D2 3 5 6 T G प्रभो (for विभो) — K3 om. line 51 — (L. 51) Ñ2 3 V B Dn T3 4 कुमारास्ते (for ॰रस्ते) Ñ2 3 V B Dn D3 T1 2 G संवत्सरान्ते नृपते (for ॰) Ñ2 3 V B Dn D3 T3 भविष्यन्ति, D3 T1 2 G रमिष्यामि (for भविष्यति) — T3 om lines 52-55 — (L. 52) D3 [अ]नघ (for सह) — (L. 53) K1-3 Ñ2 3 V B1 3 Dn D2 4 5 T1 3 G3 M1 राजाथ, D3 चाथ स, T2 राजा तु (for राजा स) D33 हृष्टो राजा जगाम स (for ॰) D1 स्वपुर, D2 पुरं स (for स्वपुरं) K Ñ2 3 V B D1 D3 4-6 T1 4 G1 2 3 M4 तु, D3 T2 स, G3 च (for तु) — D1 om (hapl.) lines 54-55 — (L. 54) D3 देवी (for भूय) V3 उर्वशी च तया सह, D5 ॰शी पुनरागता (for ॰) — M1 om lines 55a-56a — (L. 58) K4 समतां, D1 सगण, D4 समता, T3 महतां, T4 सहतां (for समतां) K2 B D3 वृणीष्व राजन्सालोक्यं (for ॰) D6 T2 G2 4 इहात्मन (for महात्मनाम्) — B3 om lines 59-64 — After line 59 K4 ins

11** स्थालीं न्यस्य वने राजा गृहमभ्यायतो निशि ।
त्रेतायां संप्रवृत्तायां मनसि त्रय्यवर्तत ॥
[= (var) Bhagavata P., 9 14 43]

— (L. 60) D6 पूरयित्वा तिनाग्निं (for ॰) K2 Ñ2 V2 3 B1 3 D31 हि तम्, D3 चैनम् (for च तम्) V3 गन्धर्वांश्च तथाब्रुवन्, D2 ॰श्चैलमथाब्रवीत् (sic) (for ॰) — (L. 61) K4 राजन् D4 यज्ञात् (for अनेन) K3 Dn D3 च लोकांश्च, D1 3 T4 सलोकस्त्वं, D2 [illegible] लोकास्त्वं (for सलोकांश्च) D3 समाप्स्यसि, T3 प्राप्स्यसे त्वं (for ॰सि त्वं) — (L. 62) D1 3 तम् (for तान्) K4 D1 कुमारं (for ॰रांस्) K B1 3 Dn D3 D4 5 T1 नगराय (for गमनाय) — (L. 63) D1 3 अरण्येषु, T3 ॰ण्यं तु; G3 ॰ण्ये च (for ॰ण्ये तु) D6 T2-4 G2 3 5 स्व (for तु) — (L. 64) K1 V3 D2 4 T3 G1 3-5 M1 स तत्राग्निं; K1 (sup. lin.) 3 4 Dn D1 3 T1 G3 स त्रेताग्निं; N1 स गत्वाग्निं (for अरण्येऽग्निं) — Ñ1 om (hapl.) lines 64b-65a — (L.

अश्वत्थाग्निं तु नापश्यदश्वत्थं तत्र दृष्टवान् ।
शमीजातं तु त दृष्ट्वा अश्वत्थं विस्मितस्ततः ॥
गन्धर्वेभ्यस्तदाशंसदग्निनाशं ततस्तु सः ।
श्रुत्वा तमर्थमखिलमरणीं तु समादिशन् ॥
अश्वत्थादरणिं कृत्वा मथित्वाग्निं यथाविधि ।
मथिताग्निं त्रिधा कृत्वा अयजत्स नराधिपः ।
इष्ट्वा यज्ञैर्बहुविधैर्गतस्तेषां सलोकताम् ॥
गन्धर्वेभ्यो वरं लब्ध्वा त्रेताग्निं समकल्पयत् ।
एकोऽग्निः पूर्वमेवासीदैलस्त्रेतामकारयत् ।
एवंप्रभावो राजासीदैलस्तु पुरुषोत्तमः ॥

Colophon

6A

G(ed) cont.

जनमेजय उवाच ।

श्रुतो मया महाप्राज्ञो बुधपौत्रो महामतिः ।
तयोर्वंशीसमुत्पन्नः कथ क्षात्रमनामनात् ॥
आत्रेयस्य कथं लोके परदाराभिमर्शनात् ।
निष्कृतिः कीदृशी दृष्टा तन्मे ब्रूहि महामते ।
कीदृशो ब्राह्मणो लोके स्वरूपं तद्वदस्व मे ॥

वैशंपायन उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि शृणु पार्थिवसत्तम ।
मुखबाहूरुपादेभ्यो विप्रादीनसृजत्प्रभुः ॥
उत्तमाङ्गोद्भवाज्ज्यैष्ठ्याद्वेदस्याध्यापनात्तथा ।
सर्वस्यैवास्य सर्गस्य धर्मतो ब्राह्मणः प्रभुः ॥
यस्यास्येन सदाश्नन्ति हव्यानि त्रिदिवौकसः ।
कव्यानि चैव पितरः किं भूता अधिकं ततः ॥
ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाज्जातः संस्कृतो ब्राह्मणो भवेत् ।
ज्ञेय(?) क्षत्रियविट्शूद्रा ज्ञेयाः स्वेभ्यः स्वयोनिजाः ॥
अध्यापनं चाध्ययनं यजनं याजनं तथा ।
दानं प्रतिग्रहश्चेति षट् कर्माण्यग्रजन्मनाम् ॥
वेदमेव सदाभ्यासेत्तपस्तप्स्[प्येद्?] द्विजोत्तमः ।
वेदाभ्यासो हि विप्रस्य तपः परमिहोच्यते ॥
इतिहासपुराणज्ञः पदवाक्यप्रमाणवित् ।
अङ्गोपकारवेदी च वेदार्थं ज्ञातुमर्हति ॥
पाणिन्यादीनि तन्त्राणि ह्यधीत्याङ्गानि सर्वशः ।
इतिहासपुराणानां श्रुतीनामपि सर्वदा ॥
पदवाक्यप्रमाणज्ञः प्रवक्ता फलमश्नुते ।
श्रोता चेदन्यथा वेत्त्यात्मरकायैव कल्पते ॥
न वेदपाठमात्रेण संतुष्येद्वै द्विजोत्तमः ।
पाठमात्रावसन्नस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥
जन्मतोऽनन्तरं कार्यं जातकर्म यथाविधि ।
नामधेयं दशम्यां तु द्वादश्यामथ कारयेत् ॥
षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ।
प्राप्ते तु पञ्चमे वर्षे त्वक्षराभ्यासमुच्यते ॥
गर्भाष्टमाब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनयनम् ।
यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्रेण नवतन्तुकम् ॥

---

65) K1 शम्याजात, D4 6 T3 G1 2 M4 शमीगर्भं, G3 °गतं (for °जातं) D4 ह्यश्वत्थ (for अ°) —(L. 67) T3 4 सकलम् (for अखिलम्) D52 अरणीं, T3 4 °थ्या (for °णीं) Ñ2 3 B2 Dn Ds2 D1 3 6 T1 G3 5 M4 समादिशत्, D5 T3 °दिशत (for °दिशन्) — V2 om line [illegible] —(L. 69) K1 3 Ñ3 V1 3 B1 Dn D1 3-5 T1 3 4 G2 5 M4 मथित्वाग्निं (for °ताग्निं) K1 D1 4 5 (marg as above) तथा, K4 ततः (for त्रिधा) G2 मथित्वाग्निं तथा नीत्वा (for °) D4 अथ याव, G3 ह्ययजत् (for अ°) —(L. 70) K4 इष्ट्वा स यज्ञैर्विविधैर् (for °) — For lines 69–70, K2 L1 2 D5 subst.

12** तेनेष्ट्वा तु स तांल्लोकान्प्राप्तवान्स नराधिप ।

—(L. 71) Ñ3 om line 71b K1 3 4 V Dn D2-6 T1 3 G M4 [illegible] रपयत् (for °) —(L. 73) K2 Ñ2 V2 D1 3 4-6 T2 4 G2 3 5 M4 नरसत्तम, K3 4 Ñ2 V1 B1 2 D5 T1 2 G3 °कल्पयत्, B नृपसत्तम D3 स नराधिप (for पुरुषोत्तम) V2 [illegible] तामकारयत् (for °) —Colophon —Mention of the Epic K2 Ds2 — Mention of Khila K1 Ñ2 V1 2 B Dn2 Ds1 D1-4 6 — Sub-parvan D5 पौष्य [illegible] — Adhy name K1 3 4 Ñ2 3 V B D T2 G1 3 [illegible] — Adhy no (figures words or both) K2 Ñ2 V2 3 B1 2 Dn1 Ds2 26, V1 D2 4 25, D1 T1 2 G M 24, D5 T1 2 27.

ब्राह्मणो बिल्वपालाशौ दण्डौ वा धारयेत सः ।
गुरुं रविं समभ्यर्च्य भैक्षेत नियतः शुचिः ॥
निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि ।
संभावयति चान्नेन स विप्रो गुरुरुच्यते ॥
उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेत तम् ।
तदर्थबोधकश्चैव तमाचार्यं प्रचक्षते ॥
एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः ।
योऽध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते ॥
उपाध्यायाद्दशाचार्या आचार्याणां शतं पिता ।
सहस्रं च पितॄणां तु चैभ्यो माता गरीयसी ॥
गुरुशुश्रूषया विद्यां संप्राप्य विधिवद्द्विजः ।
स्नायीत तदनुज्ञातो दत्त्वास्मै दक्षिणां हि गाम् ॥
गुरुणानुमतः स्नात्वा समावृत्तो यथाविधि ।
उद्वहेत द्विजो भार्यां लक्षणां[ण्यां] बन्धुशालिनीम् ।
बन्धुहीनां च यां कन्यां रोगिणीं च परित्यजेत् ॥
मन्त्रोपदेशे चार्त्विज्ये विवाहे श्राद्धभोजने ।
स्वबन्धुष्वेव कर्तव्यमिति मन्वादिशासनम् ।
आदधीत ततः पश्चाद्विधानेनैव सर्वशः ॥
ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय हरिं नारायणं प्रभुम् ।
ध्यात्वा समाहितः पश्चाद्विण्मूत्रं विसर्जयेत् ॥
नैर्ऋते दक्षिणे भागे तृणमाच्छाद्य वै पुनः ।
लोष्टैश्च लेपनं कृत्वा शौचं कृत्वा यथाविधि ॥
मृद्भिः शोध्य गुदे पादौ पाणी गण्डूषमाचरेत् ।
आचम्य प्रयतो भूत्वा ततः स्नानं समाचरेत् ॥
जले निमज्य हृदये नारायणमनामयम् ।
ध्यात्वोत्थाय ततः कुर्यादर्घ्यं सूर्याय भूमिप ॥
सहस्रकृत्वः परमां देवीं जप्त्वा समाहितः ।
उपस्थायैव तिग्मांशुं होमं कुर्याद्द्वितीयके ॥
वेदमध्याप्य विधिवद्वेदाङ्गानि तृतीयके ।
मुहूर्ते कुसुमादीनि हृत्वा गच्छेत्तमीश्वरम् ॥
योगक्षेमार्थलाभाय स्नात्वा माध्याह्निकीं क्रियाम् ।
कृत्वा पुरुषसूक्तैश्च हरिमष्टाक्षरेण च ॥
संपूज्य तोषयित्वाथ वैश्वदेवं यथाविधि ।
कृत्वातिथ्यपूजां च भोजनं च यथाक्रमम् ॥
इतिहासपुराणाभ्यां षष्ठसप्तमयोर्बुधः ।
कालक्षेपं प्रकुर्वाणस्ताम्बूलं चर्वयेद्बुधः[पुनः] ।
उपास्य पश्चिमां संध्यां होमं कुर्यादतन्द्रितः ॥
ब्राह्मणेषु च विद्वांसो विद्वत्सु कृतबुद्धयः ।
कृतबुद्धिषु कर्तारः कर्तृषु ब्रह्मवादिनः ।
श्रेष्ठास्ते ब्राह्मणा लोके दानपात्रं सदा मतम् ॥
प्रथमं तु गुरोर्दानं दद्याच्छ्रेष्ठं च सर्वदा ।
मातापित्रोश्च यद्दत्तं भ्रातृस्वसृसुतासु च ॥
भगिन्यै भागिनेयाय मातुलानां पितृष्वसुः ।
दरिद्राणां च बन्धूनां दानं वेदविदेऽक्षयम् ।
पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते ॥
संनिकृष्टमधीयानमतिक्रामति यो द्विजः ।
दाने तु कव्यभोज्ये च दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
द्विगुणं ब्राह्मणे दद्यात्समं तु ब्राह्मणब्रुवे ।
प्राधीते शतसाहस्रमनन्तं वेदपारगे ॥
प्रायश्चित्तानि शास्त्राणि पातकेषूपपातके ।
तेषामेवाधिकाराणि कर्मभूमिषु जन्मिनाम् ।
देवानां नाधिकारोऽस्ति तेषु राजन्दिवौकसाम् ॥
वैराजकन्याजातस्तु बुधादिल इति स्मृतः ।
मातामहप्रभावेन क्षत्रियत्वमुपेयिवान् ॥
तथाप्यत्रिप्रभावेन प्रायश्चित्तेन शोधितः ।
शशाङ्कस्तु क्षयान्मुक्तः सर्वलोकसुपूजितः ॥

Colophon.

6 B

G (ed) cont.: K $Ñ_{1.2}$ V B D T G M_4 cont after App. I (No. 6):

वैशंपायन उवाच ।
ऐलपुत्रा बभूवुस्ते सर्वे देवसुतोपमाः ।

दिवि जाता महात्मान आयुर्धीमानमावसुः ।
दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्वशीसुताः ॥
अमावसोस्तु दायादो भीमो राजाथ राजराट् ।
श्रीमान्भीमस्य दायादो राजासीत्काञ्चनप्रभः ।
विद्वांस्तु काञ्चनस्यापि सुहोत्रोऽभून्महाबलः ॥
सौहोत्रिरभवज्जह्नुः केशिन्या गर्भसंभवः ।
आजह्रे यो महासत्रं सर्वमेध महामखम् ॥
पतिलोभेन यं गङ्गा पतित्वेऽभिससार ह ।
नेच्छतः प्लावयामास तस्य गङ्गा च तत्सदः ॥
स तया प्लावितं दृष्ट्वा यज्ञवाट समन्ततः ।
सौहोत्रिरब्रवीद्गङ्गां क्रुद्धो भरतसत्तम ॥
एष ते त्रिषु लोकेषु संक्षिप्यापः पिबाम्यहम् ।
अस्य गङ्गेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि ॥
राजर्षिणा ततः पीता गङ्गा दृष्ट्वा महर्षयः ।
उपनिन्युर्महाभागा दुहितृत्वेन जाह्नवीम् ।
युवनाश्वस्य पुत्रीं तु कावेरीं जह्नुरावहत् ॥
युवनाश्वस्य शापेन गङ्गार्धेन विनिर्ममे ।
कावेरीं सरितां श्रेष्ठां जह्नोर्भार्यामनिन्दिताम् ॥
जह्नुस्तु दयितं पुत्रं सुमहं नाम धार्मिकम् ।
कावेर्यां जनयामास अजकस्तस्य चात्मजः ॥
अजकस्य तु दायादो बलाकाश्वो महीपतिः ।
बभूव मृगयाशीलः कुशस्तस्यात्मजोऽभवत् ॥
कुशपुत्रा बभूवुर्हि चत्वारो देववर्चसः ।
कुशिकः कुशनाभश्च कुशाम्बो मूर्तिमांस्तथा ।

6 B

D1 om the ref Lines 2–3 = 31 10^cdef — (L 1) T3 इला (for ऐल) K1 2 B Dn1 D5 सप्त (for सर्वे) — (L 2) K2 B D5 T4 गन्धर्वलोके विदिता (for °) K1 उदावसु (for अमा°) — After line 2, K1 2 Ñ2 3 V B Dn D5 D1–6 T G M4 ins

1** विश्वायुश्चैव धर्मात्मा श्रुतायुश्च नराधिप ।

[= 322* Ñ3 V3 [अ]पि (for [ए]व) T3 विश्वायुश्च (for श्रुता°)]

— (L 3) K1 Ñ2 B3 (marg as above) धनायुश्च, K2 बला° (for वना°) Dn1 om, M1 गतायुश्च (for श°) — (L 4) M4 om (hapl) lines 4^b–5^a K2 राजाथ, K4 राजापि, T2 4 राजा च (for राजाथ) K1 (sup lin) 2 3 Ñ3 3 (marg as above) V3 3 (marg as above) Dn Ds1 D1 2 4 6 T1–3 G नग्नजित् (for राजराट्) — (L 6) K2 3 Dn [अ]थ (for [अ]पि) K4 Dn स्य (for ऽभून्) T3 4 महामति (for °बल) — (L 7) D2 6 सौहोत्रात्, G2 सुहोत्रिर् (for सौ°) Ñ3 V3 3 केशिनी, D2 6 कौशिक्या (for केशिन्या) — Lines 8–18 = (var) 23 75^c–80^d — (L 8) D2 महत्सत्रं (for महासत्रं) Ñ2 B3 D5 सर्वमेव (B3 °च), D2 5 6 T1 2 G1 3 4 M4 °मेघ (for °मेध) — (L 9) Ñ2 या (for यं) K4 प्रतिलोमेन (for पति°) T1 पतिना से न या य गङ्गा, D6 प्रतिलोमेन यो गङ्गा, D6 पितृत्वे (for गङ्गा (sic) (for °)) K4 [अ]पत्यत्वे, D6 पितृत्वे (for पतित्वे) — (L 10) K3 यस्य (for तस्य) K3 Dn [अ]थ (for च) — (L 11) K3 स तदा Dn1 स तथा, D3 प्लुतया (for स तया) D1 समग्रत (for समन्ततः) — (L 12) Ñ3 Ds3 D2 3 4 G4 M4 सौहित्रिर् (for सौहोत्रिर्) Dn1 T4 अभवद् (for अब्रवीद्) D6 तदार्तो चानवीद्गङ्गां, G2 सौत्रिरप्यब्रवीद्गङ्गा (sic) (for °) K4 क्रुद्धोऽस्मि तव सत्तमे (for °) — (L 13) T2 4 स एव (for एष ते) K3 B D5 एष ते विफलं यत्नं (for °) K3 B D5 पिबाम्य (K2 °वाम्य) कर्तोम्यहम् (for °) — (L 14) Ñ2 भयाप्स्यसि (for °नुहि) — (L 15) G2 दृष्ट्वा गङ्गा (by transp) — (L 16) D2 M4 महाभागा, D5 °त्मानो (for °भागा) Ñ2 3 (marg as above) V3 D2 दुहितृत्वे च (for °त्वेन). — After line 17, D6 ins

2** गङ्गाशापेन देशार्धं यस्याः पश्चात्समीकृतम् ।

— G2 om (hapl) line 18 — (L 18) G1 3 गङ्गोरेण (for गङ्गार्धेन) K2 विनिर्गताम् D2 4 °मिताम् (for °ममे) — (L 20) T1 G4 जाह्नेस्तु (for जह्नुस्) T4 तनय (for दयित) K2 सुरहं, K3 Ñ2 3 V B2 3 Dn D5 D1 3 5 6 T4 सुनहं, K4 सुहव्य, T1 G2 3 M4 सुवहं, T3 सुम्हं, G1 4 सुहर्यं (for सुमहं) — (L 21) T1 हाजनस् T2 G3 5 अनकस्य T4 जन°, G4 अजगस् (for °कस्) — (L 22) T2 G3 अनगस्य, T4 जनकस्य (for अज°) K1 3 D1 (marg as above) बलाकाश्यो, K2 धनकाश्वो, M4 काञ्चलाश्वो (for बलाकाश्वो) — (L 23) K2 कुशकस्तस्य चात्मज, Dn कुशोऽभूत्तस्य चात्मजः (for °) — D1 reads 24^b 25^a on marg — (L 25) K2 D4 कुशिनाभश्च (for कुश°) K2 कुशाम्भो, K3 4 कुशाम्बो, D2 4 कुशाश्वो (for °म्बो) T1 मुनिमांस् (for मूर्ति°) K1 2 D3 G1 3 4 सदा, D5 सदा (for तथा) — D1 om line 26 — (L 26) K2 corrupt, K3 V1 (marg as above) D2 T2 M4 पह्नवै, B1 पल्हवै, D5 पह्नवै, D1 (marg) 6 पल्हवै, T1 2 G1 3 पहवै (for पह्नवै) V3 D5 T1 संहृर्दि,

पह्लवैः सह सवृद्धो राजा वनचरैः सह ॥
कुशिकस्तु तपस्तेपे पुत्रमिन्द्रसमं विभु॰ ।
लभेयमिति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य जज्ञिवान् ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे वै तं तु शक्रो ह्यपश्यत ।
अत्युग्रतपसं दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरंदरः ॥
समर्थः पुत्रजनने स्वयमेवान्वपद्यत ।
पुत्रत्वे कल्पयामास देवेन्द्रः स सुरोत्तमः ॥
स गाधिरभवद्राजा मघवान्कौशिकः स्वयम् ।
पौरुकुत्स्यभवद्भार्या गाधिस्तस्यामजायत ॥
विश्वामित्रश्च गाधेयो राजा विश्वरथश्च ह ।
विश्वकृद्विश्वजिच्चैव तथा सत्यवती नृप ।
पूर्वं कन्या महाभागा नाम्ना सत्यवती शुभा ।
तां गाधिः काव्यपुत्राय ऋचीकाय ददौ प्रभुः ॥
तस्याः प्रीतोऽभवद्भर्ता भार्गवो भृगुनन्दन ।
पुत्रार्थं कल्पयामास चरुं गाधेस्तथैव च ॥
उवाचाहूय तां भर्ता ऋचीको भार्गवस्तदा ।
उपयोज्यश्चरुरयं त्वया मात्रा त्वयं तव ॥
तस्यां जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान्क्षत्रियर्षभः ।
अजेयः क्षत्रियैर्लोके क्षत्रियर्षभसूदनः ॥
तवापि पुत्रं कल्याणि धृतिमन्तं तपोधनम् ।
शमात्मकं द्विजश्रेष्ठं चरुरेष विधास्यति ॥
एवमुक्त्वा तु तां भार्यामृचीको भृगुनन्दन ।

T3 G1 सरब्धो, T4 सकुद्धो, G4 सवृक्णो (for सवृद्धो) K2 B1 D5 T1 वनचर (for ॰चरै) K1 V3 D2 T2 तथा, K3 G1 2 (marg) 3 सदा, K4 Ñ2 3 B2 D1 4 6 T1 G2 3 M4 तदा (for सह) —(L. 27) K2 4 Ñ2 3 V1 D1 2 D5 D3–5 T2 G3 5 प्रभु K3 विभुम्, D प्रभुम् (for विभु॰) V3 B3 T1 G1 2 4 M4 पुत्रमिन्द्रसमप्रभम् (G1 ॰सु), D6 पुत्र मिन्द्रसम प्रभु (for ॰) —(L 28) D3 प्रसक्तो (for त्रासाद्) —(L 29) K2 V1 B1 T2 तत, D3 स वै, T4 तत्र (for त तु) D6 G 4 ऽभ्यपश्यत, T3 G1 3 ऽभ्यपश्यत, M4 ऽभ्यवर्तत (for ह्यपश्यत) N3 (marg) B3 3 D3 तत्र शक्रमपश्यत (for ॰) —(L 31) Ñ2 V1 Dn D6 T2 समर्थं, G2 सामर्थ्यं (for समर्थः) K1 4 V3 D3 3 6 [अ]न्वशासन, K2 Ñ2 B D52 D1 4 6 G 3 5 M3 [अ]स्य शाश्वत (M4 ॰तम्) (for [अ]न्वपद्यत) K3 Dn स्वमे पाशामवासयत्, D51 स्वयमेकस्य शाश्वत (for ॰) —(L 32) K2 B D3 पुत्रार्थे, K3 4 Ñ2 3 V D1 2 3 T4 पुत्रत्वं (for ॰त्वे) T1 पुत्रत्वे जनयामास (for ॰) K3 4 Ñ2 V Dn D1–6 T G M4 स दवेन्द्र (by transp) K1 स देवेन्द्र सुरोत्तमम्, K2 Ñ3 B D3 दवेन्द्र सुरसत्तम (for ॰) —(L 33) K4 Ñ2 D3 मघवा, Ñ3 (marg) V1 B3 भगवान् (for मघ॰) — After line 33 D3 reads lines 35–36 —(L 34) K1 3 4 Ñ2 V2 D1 4 पौरवस्य, V1 B ॰कुत्सी V3 D3 6 G2 3 पौरुकुत्स्या, D5 पौरवस्या, T3 G1 पुरुकुत्सी, G3 पुरुकुत्सा (for पौरुकुत्सी) T3 कन्या T4 तस्या (for भार्या) K2 पौरव्यस्या भवद्भार्या (for ॰) K3 T1 G1 2 3 गाधेस् (for गाधिस्) — K V1 3 Dn D3 4 T2 4 om lines 33 36 D5 reads the same on marg —(L 35) D3 गाधेया (for गाधेयो) D1 विश्वरथस्, T1 ॰नभस् (for ॰रथस्) —(L 36) T3 विश्वकृच्, G1 ॰जय (for ॰जिच्) D1 विश्वकृद्वश्च यश्चैव (for ॰) —(L 37) K1 Ñ2 V B2 3 D3 D1 4 5 T2 4 गाधे, B1 T1 G1 3 पूर्वं, D3 3 गाधि (for पूर्वं) G3 महाभाग (for ॰भागा) K3 Ñ3 Dn गाधे कन्या महाभाग (for ॰) T2 शुभे, T3 4 स्मृता, M4 नृप (for शुभा) — After line 37, K4 ins

3* तस्य सत्यवती कन्या ऋचीकोऽयाचत द्विजः ।
वरं विसदृशं मत्वा गाधिर्भार्गवमब्रवीत् ॥
गाधिरुवाच ।
एकतः श्यामकर्णानां हयानां चन्द्रवर्चसाम् ।
सहस्रं दीयतां शुल्कं कन्यायाः कुशिका वयम् ।
इत्युक्तस्तन्मतं मत्वा गतः स वरुणान्तिकम् ।
आनीय दत्त्वा तानश्वानुपयेमे वराननाम् ॥
[= Bhāgavata P 9 15 7 9]

—(L. 38) D3 T3 भृगु (for काव्य) —(L. 39) K3 Г D स वै (for ऽभवद्) Ñ3 (marg) भक्त्या (for भर्ता) — After line 39 K4 ins

4* स ऋषिः प्रार्थितः पत्न्या मात्रा चापत्यकाम्यया ।
श्रपयित्वोभयैर्मन्त्रैश्चरुं स्नातुं गतो मुनिः ॥
[= Bhāgavata P, 9 15 8]

—(L. 40) K4 T2 G1 2 3 पुत्रार्थ, D1 (marg as above) K3 Ñ3 (marg) V3 B साधयामास, भार्गव (for पुत्रार्थं) K1 3 B3 D4 गाधिस् (for गाधेस्) D52 T1 G3 कार (for कल्प॰) —(L. 41) K3 3 समाहूयाथ तां भर्ता, K4 आहूय तां ततो भर्ता (for ॰) —(L. 42) D1 3 T4 उपभोज्यस्; D3 तथा (for तव) D3 T2 3 C1 2 3 M4 ॰योग्यस् (for ॰योज्यस्) V2 तया मात्रा द्वयं चरुम् (for ॰) —(L. 43) T3 G1 3 3 कीर्तिमान् (for दीप्ति॰) —(L. 44) G2 3 अजय्यः (for अजेय) V2 नन्दन (for ॰सूदनः) — K4 om (hapl.) lines 44–47 —(L. 45) D1 T1 2 G2–3 M4 तपोनिधिम् (for ॰धनम्) —(L. 46) V3 कामात्मकं (for शमा॰) G3 स्वमात्मन द्विजश्रेष्ठ (for ॰) B3 प्र (for वि) Bom Poona —(L. 47) D3 नृपनन्दन (for भृगुनन्दन)

तपस्यभिरतो नित्यमरण्यं प्रविवेश ह ॥
गाधिः सदारस्तु तदा ऋचीकाश्रममभ्यगात् ।
तीर्थयात्राप्रसङ्गेन सुतां द्रष्टुं नरेश्वरः ॥
चरुद्वयं गृहीत्वा तदृषेः सत्यवती तदा ।
चरुमादाय यत्नेन सा तु मात्रे न्यवेदयत् ॥
माता व्यत्यस्य दैवेन दुहित्रे स्वचरुं ददौ ।
तस्याश्चरुमथाज्ञानादात्मसंस्थं चकार ह ॥
अथ सत्यवती गर्भं क्षत्रियान्तकरं तदा ।
धारयामास दीप्तेन वपुषा घोरदर्शनम् ॥
तामृचीकस्ततो दृष्ट्वा योगेनाभ्यनुसृत्य च ।
तामब्रवीद्द्विजश्रेष्ठः स्वां भार्यां वरवर्णिनीम् ॥
मात्रासि वञ्चिता भद्रे चरुव्यत्यासहेतुना ।
जनिष्यति हि पुत्रस्ते क्रूरकर्मातिदारुणः ॥
भ्राता जनिष्यते चापि ब्रह्मभूतस्तपोधनः ।
विश्वं हि ब्रह्म तपसा मया तस्मिन्समर्पितम् ॥
एवमुक्ता महाभागा भर्त्रा सत्यवती तदा ।
प्रसादयामास पतिं पुत्रो मे नेदृशो भवेत् ।
ब्राह्मणापसदस्त्वत्त इत्युक्तो मुनिरब्रवीत् ॥
नैष संकल्पितः कामो मया भद्रे तथास्त्विति ।
उग्रकर्मा भवेत्पुत्रः पितुर्मातुश्च कारणात् ॥
पुनः सत्यवती वाक्यमेवमुक्त्वाब्रवीदिदम् ।
इच्छँल्लोकानपि मुने सृजेथाः किं पुनः सुतम् ।
शमात्मकमृजुं त्वं मे पुत्रं दातुमिहार्हसि ॥
काममेवंविधः पौत्रो मम स्यात्तव च प्रभो ।
यद्यन्यथा न शक्यं वै कर्तुमेतद्द्विजोत्तम ॥
ततः प्रसादमकरोत्स तस्यास्तपसो बलात् ।
पुत्रे नास्ति विशेषो मे पौत्रे च वरवर्णिनि ।
त्वया यथोक्तं वचनं तथा भद्रे भविष्यति ॥
ततः सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गवम् ।
तपस्यभिरतं दान्तं जमदग्निं शमात्मकम् ॥
भृगोश्चरुविपर्यासे रौद्रवैष्णवयोः पुरा ।
जगत्या वैष्णवोऽथांशो जमदग्निरजायत ॥
सा हि सत्यवती पुण्या सत्यधर्मपरायणा ।
कौशिकीति समाख्याता प्रवृत्तेयं महानदी ॥
इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रेणुर्नाम नराधिपः ।
तस्य कन्या महाभागा कामली नाम रेणुका ॥

eds ऋचीकाश्रमम् (for °श्रमम्) D3 6 T1 2 G1 3 5 अभ्यगात् (for °गात्) — (L. 50) K4 प्रष्टु (for द्रष्टु) D4 जनेश्वर (for नरे°) — (L. 51) K4 स V1 2 B Ds T1 4 सा, D1-4 6 T1 G3 तु, T2 G1 तम् (for तद्) — After line 51, M4 reads line 56, repeating it in its proper place — (L. 53) K3 V1 B4 3 D4 6 G1 2 M4 तु तस्या, D3 [अ]थ तस्या, T2 [अ]पि तस्या (for व्यत्यस्य) K1 4 दैवात्तु, D5 तामो व्यत्ययमकरोद् D52 व्यत्यस्य, T धैर्येण (for दैवेन) D1 तामो व्यत्ययमकरोद् (for °) K1 3 त, K2 तु, V1 3 V B Dn Ds D1 2 4 5 T1 G2-4 M4 स्व, D3 च, T2 3 G1 5 मा (for स्व) — (L. 54) M4 आत्मनात्म (for °सस्थ) — After line 55, K5 reads line 58 — (L. 57) T4 ऋचीकस्ता (by transp) K1 3 D6 M4 [अ]भ्यनुसृत्य, T2 G1 3 5 ह्यनुसृत्य (for [अ]भ्यनु°) — (L. 59) — (L. 58) P3 उवाच च (for तामब्रवीद्) D1 T4 मात्रा त्वं T1 G4 त्वमात्रा G5 भद्रासि (for मात्रासि) D1 विन्यास, G2 व्यत्यय (for व्यत्यास) D5 चरु व्यासा सहेतुना (for °) — (L. 60) K3 Dn भविष्यति, D5 T2 G2 जनिष्यते (for °ष्यति) — (L. 62) K2 4 D1 त्रिष्वपि, T1 2 G1 4 वीर्यं हि (for विश्वं हि) D विश्व ब्रह्मतया सर्वं (for °) — (L. 63) N3 (marg as above) V2 प्रहृष्टा (for भर्त्रा) — (L. 64) T4 कीदृशो (for ने°) — (L. 65) D5 ब्राह्मणाधम इत्युक्तम् (for °) D5 तथाथ (for इत्युक्तो) — (L. 69) D2 ब्रह्म (for इच्छल्ल°) — (L. 70) D1 शमात्मकम् (for शमा°) K2 दान्त, N3 V3 मे त्वं (by transp), D3 पुत्र, Dn दान्त, T2 4 शान्त B त्वं मे (for पुत्रं) K3 Dn T3 4 मे दातुम् (for दातुमिह) — (L. 71) G1 काममेव हि भवतो (for °) — (L. 72) T1 यद्यथा न च शक्यं वै (for °) — (L. 73) D1 स तस्या, M4 तस्याश्च (for स्तस्या) — (L. 74) K2-4 N1 3 V B Dn Ds D1-5 T2 4 भद्रे (for पुत्रे) — (L. 75) D3 [अ]थोक्तं तु (for यथोक्तं) K3 मया यदुक्तं तद्भद्रे (for °) T4 करिष्यति (for भवि°) — (L. 76) D5 G3 गर्भं (for पुत्रं) K1 (sup lin) G M4 पार्थिवम्, D5 G2 पार्थिव (for भार्गवम्) — (L. 77) K3 V2 G4 शान्तं, G1 तात (for दान्तं) D2 तपोभिनिरतं दान्त (for °) — (L. 79) K2 4 D1 Dn Ds1 (marg) D1 4 T1 यतनाद्, G1 सत्याया (for जगत्या) K2 ऽपि (for ऽथ) K2 3 N3 V B Ds1 T1 G3 4 M4 वैष्णवेऽ धर्(N3 V3 B2 चैव च्यावे, N2 वैष्णवोऽभिन्, N3 (marg) Ds1 D1 चैव हो T2 4 °य येन G2 °वीयाद्य (for °वोऽथांशो) K1 D2 3 5 व्यवस्थानो च वैष्णविन् (for °) — (L. 82)

२ हरिवंश- ४

रेणुकायां तु कामल्यां तपोविद्यासमन्वितः ।
आर्चीको जनयामास जामदग्न्यं सुदारुणम् ॥
सर्वविद्यान्तगं श्रेष्ठं धनुर्वेदस्य पारगम् ।
रामं क्षत्रियहन्तारं प्रदीप्तमिव पावकम् ॥
और्वस्यैवमृचीकस्य सत्यवत्यां महायशाः ।
जमदग्निस्तपोवीर्याज्जज्ञे ब्रह्मविदां वरः ॥
मध्यमश्च शुनःशेपः शुनःपुच्छः कनिष्ठकः ॥
विश्वामित्रं तु दायादं गाधिः कुशिकनन्दनः ।
जनयामास पुत्रं तु तपोविद्याशमात्मकम् ।
प्राप्य ब्रह्मर्षिसमतां योऽयं सप्तर्षितां गतः ॥
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा नाम्ना विश्वरथः स्मृतः ।
जज्ञे भृगुप्रसादेन कौशिकाद्वंशवर्धनः ॥
विश्वामित्रस्य तु सुता देवरातादयः स्मृताः ।
प्रख्यातास्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु ॥
देवश्रवाः कतिश्चैव यस्मात्कात्यायनाः स्मृताः ।
शालावत्यां हिरण्याक्षो रेणोर्जज्ञेऽथ रेणुमान् ॥
साङ्कृतिर्गालवश्चैव मुद्गलश्चेति विश्रुताः ।
मधुच्छन्दादयश्चैव देवलश्च तथाष्टकः ॥
कच्छपो हारितश्चैव विश्वामित्रस्य ये सुताः ।
तेषां ख्यातानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनाम् ॥
पाणिनो बभ्रवश्चैव ध्यानजप्यास्तथैव च ।
पार्थिवा देवरातास्च शालङ्कायनबाष्कलाः ॥

K2 B2 3 इक्ष्वाकुवंशादभवद्, Ñ3 (marg) V1 B1 D5 °वंशे रभवद् (for °) —(L 83) Ñ2 V1 3 B1 D1 कामिनी, Dn1 कामला, D4 कोशाली, T1 G1 कालिन्दी, T2 कपाली (for कामली) T3 रेणुकीति च विश्रुता, M4 काली नाम च रेणुका (for ᵇ) —(L 84) Ñ2 3 V1 3 B1 D5 कामिन्या, D5 कौशल्या, T1 G1 कालिन्द्या, T2 कापाल्या (for कामल्या) T3 रेणुकायां यशस्विन्या (for °) K1 3 4 Ñ2 V2 D4-6 T3 रेणुकायां यशस्विन्या (for °) —(L 85) D4 T3 ऋचीको, T3 4 G2 समन्वितम् (for °त) —(L 85) D4 T3 ऋचीको, G1 5 अर्चीको (for आर्चीको) D1 6 T2 G3 जामदग्निं (for °दग्न्यं) —(L 86) K2 D3 5 -विद्यागत, Ñ3 (marg as above) V2 3 B3 5 Dn D1 2 4 T3 4 G4 °नुग, D6 °धिग (for °न्तग) K3 D4 चतुर्वेदस्य (for धनु°) T3 4 धनुर्वेद (T4 °विद्या)परायणम् (for ᵇ) —(L 89) K1 3 Dn सुतो, K1 (sup lin) 4 D4 ततो (for तपो) G2 वेद- (for ब्रह्म) — K4 M4 om line 90 —(L 90) Some Mss शुन शेफ K3 G1 कनिष्ठिक (for °ष्ठक) —(L 92) G3 दमात्मकम् (for -शमा°) —(L 93) T4 ब्रह्मर्षिता (for सम°) — After line 95 K4 ins

5** गाधेरभून्महातेजा समिद्ध इव पावक ।
तपसा क्षात्रमुत्सृज्य यो लेभे ब्रह्मवर्चसम् ॥
विश्वामित्रस्य चैवासन्पुत्रा एकशतं नृप ।
मध्यमस्तु मधुच्छन्दा मधुच्छन्दास एव ते ।
अन्ये चाष्टकहारीतजयक्रतुमदादय ।
एवं कौशिकगोत्रं तु विश्वामित्र पृथग्विधम् ।
प्रवरान्तरमापन्नं तद्धैव प्रकल्पितम् ॥
[= (var) Bhāgavata P., 9 16 28 29, 36cd, 37]

—(L 96) K4 हि सुता B D5 D5 T1 च सुता, Dn पुत्रास्तु, T2 G1 4 तु तदा (for तु सुता) D श्रुता (for स्मृता) T3 देवराता इति स्मृता, M4 °रत्नादय स्मृता (for ᵇ) —(L 97) K2 Dn त्रि (for प्र) —(L 98) K4 कविस्, D5 T1 4 M4 कृतिस् (for कतिस्) — K2 om (hapl) lines 98ᵇ–101ᵃ B1 om (hapl.) lines 98ᵇ–102ᵃ D2 om (hapl) lines 99ᵇ–100ᵃ D1 T3 G1, 3 om line 99 —(L 99) K3 सलक्षण्या, Ñ2 V2 3 शीन्धवत्या, D3 शालकर्णी, T1 G3 M4 शल(M4 °ला)वत्या, T2 4 साल° (for शाला°) K1 D4 सलक्षण्या हरिण्याक्षा (D4 °क्षो) (for °) D1 रेण्वा (for रेणोर्) Ñ2 3 V B2 3 D5 T1 4 G2-4 M4 रेणुका (for °मान्) K1 3 Dn जज्ञे रेणोऽथ रेणुवान् (Dn °मान्) (for ᵇ) —(L 100) M4 सत्कृतिर् (for साङ्कृ°) Dn1 पुद्गलश् Ds1 मौद्गल्यश् (for मुद्गलश्) Ds2 मौद्गल्यश्चेति मे शृणु, T3 मुद्गलश्चैव गालव (for ᵇ) — T4 om lines 101–107 —(L 101) B1 [इ]ति (for [ए]व) K1 3 Ñ2 3 V B2 3 D5 D1 2 4 5 T3 G4 मधुच्छ (K1 3 °च्छ)न्दो जयश्चैव (for °) — D1 om (hapl.) lines 101ᵇ–102ᵃ D6 तथाष्टमक, T G4 ययाष्टक, G1 तथार्टिक (for °ष्टक) —(L 102) D3 कच्छपो (for °पो) K1 V2 B2 3 D3 T1 3 G2-3 हारितस् K4 Dn D1 पूरि°; T3 G1 वारितस् (for हरि°) B3 [इ]ति (for [ए]व) —(L 103) D2 पृथक् (for तेषां) G3 तेषां ख्यातानि गोत्राणि (for °) —(L 104) K1 Ñ2 3 V2 3 B Dn D5 D5 T1 3 G M4 पाणिनो, K1 (sup lin) 3 पालितो, V1 पालनो (for पालितो) K2 बभ्रुवश्, D1 बभ्रवश्, D4 बभ्रु° K4 पलितो बभ्रुवश्चैव, D2 कत्, D3 G3 भद्रवस् (for बभ्र°) — V2 om (hapl) lines 104ᵇ–108ᵃ पाणिनो वध° (for °) K1 3 108ᵃ T2 om from जप्य up to रेणवस् (in line 108ᵃ) Ñ3 3 (marg) V1 3 B Ds D1 T1 3 M4 ध्यान-करजाप्यस् G3 ध्यानज जप्यास् (V1 °प्य)स, D1 जरनयस, D6 धर्नजाप्यास (for करनप्यस्) —(L 105) K3 पार्थिवो देवरातश्च (for °) M4 -बाष्कलौ (for °ला) —(L 106) K1 D1 T3 Q1 लोहिता D5 D6 G1 लौ(G4 रौ)हिता (for °त्या) K1 Dn

लौहित्या यमदूताश्च तथा कारीषयः स्मृताः ।
सौश्रुताः कौशिका राजंस्तथान्ये सैन्धवायनाः ॥
देवला रेणवश्चैव याज्ञवल्क्याघमर्षणाः ।
औदुम्बरा ह्यभिष्णातास्तारकायनचञ्चुलाः ॥
शालावत्या हिरण्याक्षाः सांकृत्या गालवास्तथा ।
नारायणिर्नरश्चान्ये विश्वामित्रस्य धीमतः ॥
ऋष्यन्तरविवाह्याश्च कौशिका बहवः स्मृताः ॥
पौरवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च ।
संबन्धोऽप्यस्य वंशेऽस्मिन्ब्रह्मक्षत्रस्य विश्रुतः ॥
विश्वामित्रात्मजानां तु शुनःशेपोऽग्रजः स्मृतः ।
भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिसत्तमः ॥
विश्वामित्रस्य पुत्रस्तु शुनःशेपोऽभवत्किल ।
हरिश्चन्द्रस्य यज्ञे तु पशुत्वे नियोजितः ॥
देवैर्दत्तः शुनःशेपो विश्वामित्राय वै पुनः ।
देवैर्दत्तः स वै यस्माद्देवरातस्ततोऽभवत् ॥
देवरातादयः सप्त विश्वामित्रस्य वै सुताः ।
दृषद्वतीसुतश्चापि विश्वामित्रात्तथाष्टकः ॥
अष्टकस्य सुतो लौहिः प्रोक्तो जह्नुगणो मया ।
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वंशमायोर्महात्मनः ॥

Colophon.

D5 D7 a T3 G4 याम- (for यम) D1 पूताश्च, G6 -भूताश्च (for दूताश्च). K2, 4 Ñ3 B D5 T1 2 G1 2, 5 लोहिता याम दूताश्च ; K3 लौहित्या यमदूताश्च (hypermetric) (sic), Ñ2 V1 लोहित्या(Ñ2 °त्या)यमदूता(V1 °पक्षा)श्च ; M1 लोहिताय तिकाश्चैव (for °). K1 3 4 [अ]न्ये वदय , Ñ3 B1 D1, 6 T1 G3 कारीपथः ; T3 कारिक्षय , G2 कारिदय (for कारीषयः) — T1 om. (hapl.) lines 107–112. —(L. 107) D5 विश्रुता ; G2 M4 सौश्रिता (for सौश्रुता) —(L. 108) K4 याज्ञवल्कायमर्षणा , D5 °ल्क्यास्तमर्षणौ (for °) — K2 om. line 109–124. —(L. 109) K1 3 4 Dn D2 G ह्यभि(D1 G1 °भि)ष्णातास्, Ñ2 °ष्णातास्, V1 °ष्णातास्, V3 °ष्णातास् ; D2 ह्यभिष्णातास्, B3 ह्यभिश्चेतास् ; D3 °ष्णातास्, D5 अभिष्णातास् (for ह्यभिष्णातास्). M4 औदुम्बरा चाभ्यभिष्णातास् (hypermetric) (for °). K4 चुम्बुला , Ñ2 D5 -चञ्चुला , Ñ3 V1 3 B D1 2 4, 6 T2 G2 3 4 -चुञ्चुला , D5 G1 -चञ्चुला (G1 °ला.) ; D3 5 चञ्चुरा , T4 -चञ्चुरा (for -चञ्चुला) —(L. 110) K1 D2 4 5 शालङ्क(K1 sup. lin. °य)त्या ; Ñ3 V3 3 शौलकत्या ; D1 6 T2 G1 शालवत्या ; M4 शालवत्या (for शाला°). K4 शालवत्या हिरण्याख्या (for °). V2 T2, 4 G3 स्तृता (for तथा) —(L. 111) K1, 4 Ñ1 V D1 4–5 T3 4 G3–5 बादरायणिनश्चैव , K3 Dn D2 बादरायणयश्चैव ; B1 D3 T2 नारायणनरश्चैव (for °) —(L. 112) D3 गोत्रान्तर (for ऋष्य°). Ñ2 3 V3 B Dn D2 D7 5, 6 -विवाहाद् (for °ह्याश्च). K1 तथा (for स्मृताः). —(L. 113) K1 3 तु[ ] तस्य (for पौरवस्य). D5 T2 G M4 महाभाग (for °राज). —(L. 114) D5 ऽप्यत्र , T3 ह्यस्य (for ऽप्यस्य). —(L. 115) K1 2 Dn M4 विश्वामित्र सुतानां तु (for °). Some Mss शुनःशेफो (for °पो). T2 G2, 4 ऽग्रज, (for ऽग्रजः). —(L. 116) K1 कौशिकश्चैव (for °त्वं हि). D1 भार्गवोऽसि मुनिसत्तम (for °). —(L. 118) K1 Ñ2 V B Dn D5 D1 2, 3 4 T G M4 हरिश्चन्द्र (for °श्चन्द्रस्य). T1 च (for तु). K3 पशुत्वे च , D1 °त्वे हि , D2 T1 4 G1 °त्वेन (for °त्वे नि). — After line 118, K4 ins

6** यो वै हरिश्चन्द्रमखे विक्रीतः पुरुषः पशुः ।
स्तुत्वा देवान्प्रजेशादीन्मुमुचे पाशबन्धनात् ॥
यो रातो देवयजने देवैर्गाधिषु तापसः ।
देवरात इति ख्यातः शुनःशेपस्तु भार्गवः ॥

[= (var.) Bhāgavata P., 9. 16. 31–32.]

—(L. 119) T1 शुन (for शुनः). T2 G1 विश्वामित्रस्य धीमत (for °) — After line 119, K4 ins.

7** पुत्रं कृत्वा शुनःशेफं देवरातं च भार्गवम् ।
आजीगर्तं सुताना[ ]ज्येष्ठं पुत्रं प्रकल्पयन् ॥
ये मधुच्छन्दसो ज्येष्ठाः पुत्रास्ते मेनिरे न तत् ।
अशपत्तान्मुनिः क्रुद्धो म्लेच्छा भवत दुर्जनाः ॥
अथोवाच मधुच्छन्दाः सार्धं पञ्चाशता ततः ।
यन्नो भवान्संजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयम् ॥
ज्येष्ठं मन्त्रदृशं चक्रुर्त्वामन्वञ्चो वयं स्मरि ।
विश्वामित्रः सुतानाह वीरवन्तो भविष्यथ ॥

[= (var.) Bhāgavata P., 9. 16. 30. 33–35]

— T3 om. line 120 —(L. 120) D5 देवदत्त., D1 देवै दात (for देवैर्दत्त) Ñ2 देवरातस्(for °तम्). D5 तथा (for ततो) D5 T2 स्मृत (for ऽभवत्). —(L. 121) D2 पुत्र (for सुता) —(L. 122) K1 2 B1 Dn1 D2 4 T1 G2 विश्वामित्रस्, Dn2 D3 T2 G1 3 M4 वैश्वामित्रस्, D1 वैश्वामित्राद् (for °त्रिॆ°). K1 तथा (for मया) Ñ2 V2 विश्वामित्रस्य चाष्टक (for °) —(L. 123) D1 तथा (for सुतो). D2 T2 G1, 2 लौहि , T2, 4 (marg.) लाङ्क् (for लौहिः) D1 तद् (for प्रह्नु) G3 4 प्रोक्ता जह्नुगणास्तथा , M4 प्रोक्तो वंशस्य मायया (for °). —(L. 124) K1 Dn अतः परं (for अत ऊर्ध्वं) K4 मधुवन्यस्य वंशं (for °)

No 7

K1.4 Ñ1.2 V B D T G M4 ins after adhy. 21 K1.3 after the first occurrence of 21. 11

वैशंपायन उवाच ।
रम्भोऽनपत्यस्तत्रासीद्वंशं वक्ष्याम्यनेनस ।
अनेनसः सुतो राजा प्रतिक्षत्रो महायशाः ॥
प्रतिक्षत्रसुतश्चापि सृञ्जयो नाम विश्रुतः ।
सृञ्जयस्य जयः पुत्रो विजयस्तस्य चात्मजः ॥
विजयस्य कृतिः पुत्रस्तस्य हर्यश्वतः सुतः ।
हर्यश्वतसुतो राजा सहदेवः प्रतापवान् ।
सहदेवस्य धर्मात्मा नदीन इति विश्रुत ।
नदीनस्य जयत्सेनो जयत्सेनस्य सङ्कृतिः ॥
सङ्कृतेरपि धर्मात्मा क्षत्रधर्मो महायशाः ।
अनेनसः समाख्याता· क्षत्रवृद्धस्य मे शृणु ॥
क्षत्रवृद्धात्मजस्तत्र सुनहोत्रो महायशाः ।
सुनहोत्रस्य दायादास्त्रय. परमधार्मिकाः ॥
काश शलश्च द्वावेतौ तथा गृत्समद प्रभु· ।
पुत्रो गृत्समदस्यापि शुनको यस्य शौनकाः ॥
ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वैश्याः शूद्रास्तथैव च ।
शलात्मजश्चार्ष्टिषेणस्तनयस्तस्य काश्यकः ॥
काश्यस्य काश्यपा राजन्पुत्रो दीर्घतमास्तथा ।
धन्वस्तु दीर्घतमसो विद्वान्धन्वतरि· सुत. ॥

— Colophon — *Mention of the Epic* K3 D3 — *Mention of Khila* K3 Ñ2.3 V B Ds1 D1.3.6 — *Sub-parvan* D3 पारिनाव — *Adhy name* K1.3.4 Ñ2.3 V D4 क्षमावसुकीर्तनम्, B Ds क्षमावसुवंशानुकीर्तनम्, Dn D2.3.5 क्षमावसुवंशकीर्तनम् (D3 °वर्णनम्), D6 G2.3 विश्वामित्रवंशकथनम्, G4 विश्वामित्रकथनम् — *Adhy no* (figures words or both) K3 V2 B Dn Ds1 27, Ñ3 V1.2 D3.4 26, D1 T1.3 G M4 25, D5 T2.4 23

7

K3 T4 om the ref — (L 1) D6 रम्भो (for रम्भो) B1.3 D5 आसीच्च (for तत्रासीद्) T1 om line 1^b D2 पश्ये तु (for वक्ष्यामि) N2 वदाववर्तिनेनस (for ^b) — (L 3) Ds1 सजयो (for सृञ्जयो) — V2 G3 om (hapl) lines 4–7 — (L 5) K3 D3 T2.4 G3 हर्यद्वत, V1.3 B1 D5 °श्वत, Dn1 D3–5 °श्वन, G4 °वद, G5 हर्यद्वत (for हर्य °श्वत) — (L 6) K1.3 D2 हर्यश्वत, K3 D6 T2.4 G1.2 श्वत) ..., V2 B1 D5 °श्वत, Dn1 D2.4 °श्वन, D1 °श्रुत (T3 °व), G3 हर्यद्वत (for हर्यश्वत) — (L 7) T3 पुत्रात्मा (for धर्मात्मा) K3 Ñ3 V1 D5 न श्रुतम् (for विश्रुत) — (L 8) V1 जयसेनो (for °त्सेनो) V2 सङ्कृति, D3 T3 सङ्कृत (for °ति) V1 जयसेनस्य सङ्कृति (for ^b) — (L 9) K1.3 Ñ2 V1.3 B Ds D2.3 T1.2.4 G5 — (L 10) Ñ2 तु ते ख्याता; V3 क्षत्रधर्मा (for °धर्मा) — D3.4 सुता ख्याता (for समाख्याता) V3 समख्याता, D3.4 सुता ख्याता (for समाख्याता) — (L 11) T4 क्षत्रधर्मस्य, D1 क्षत्रवृद्धस्य (for क्षत्र°) K1.3 K1 वृद्धात्मजस्, T1.3.4 धर्मात्मजस् (for वृद्धा°) — (L 12) Some D3.4 सुत (D4 °स) होत्रो (for सुन°) D2 धार्मिम (for धार्मिका) Mss सुतहोत्रस्य (for सुन°) — (L 13) V2 काश, D1 T3 कश, D2.4–6 काश्य (for काश) K1 B1 D3 शाल्स्य, D4 शाल्यश्च (for शलश्च) T3 ततो (for तथा) K1 T4 गृधमद, N3 (marg) V1 गृच्छ° (for गृत्स°) — (L 14) K V1 (marg as above) Ds1 D3 T2 शौनक, G1 शावक (for शौनका) — (L 15) T3 वैश्या (for वैश्य) T3 शूद्राश्चापि तथैव च (for ^b) — D3 om line 16 K3 reads it on marg — (L 16) K2.4 B3 D2 शालात्मजस्, V1 कुल°, D2 शाल्यायनिश्च, D1 (sup lin as above) पैलायन, G3 शिलात्मजस् (for शला°) K2.4 V1.3 B3 D4 आर्ष्टिषेणस् (B3 °सेनस्), D2 ऋष्टिषेणस्, G3 चाश्व° (for चार्ष्टि°) V1 तनूजस् (for तनयस्) V2 G1 वामन, B2 T2 G2.3 काश्यप, Ds1 D5 कालक, D3 वामन (for काश्यक) K1 D2 सूनप (D2 काश्यप) स्तस्य वामन, K3–4 स (K3.4 त) नूपलस्य वामन, D1 नूपलस्य च वामन (for ^b) — (L 17) K1.2.4 V1.2 Dn D1.3–6 T1.3.4 G1 कालस्य (for काश्यस्य) K1 (sup lin) Dn2 कालता, K2 D1 काशिपो, K3 V2.3 B1.2 D3 T1.3.4 कालया K3 B3 D5 D2.4.6 T3 G1.3.4 काश्यपा, Ñ3 V1 कश्यपो (for काश्यपो) K3 राजा, B2.3 D5 पुत्रो D3 राड् (for राजन्) G1 कश्यपाः काश्यपौ राजन् (for ^a) T2.3 Ds1 राजा (for पुत्रो) N3 V B Dn D3 D5.6 T G दीर्घतपास् (for °तमास्) — (L 18) Dn2 बभूव (for धन्वस्तु) N3.4 V B D5 D1.3 T G3–4 तपसो (for तमसो) Dn1 बभुवुर्दीर्घतपसो, G5 धन्वस्तु दीर्घतपसा (for ^a) K3 भगवान् (hypermetric) (for विद्वान्) K1.2.4 N3 V B D1.2.4.5 G1.2 तत; K3 D6 T G3–4 स्तुत, D2 तथा (for सुत) — After line 18, K4 ins

1^{**} धन्वन्तरिः सुतस्तस्य सर्वरोगप्रणाशनः ।
[= Bhāgavata P., 9 17 5^{ab}]

— (L 19) D3 महातेजा (for सुमहतो) — Before line

तपसोऽन्ते सुमहतो जातो वृद्धस्य धीमतः ।
पुनर्धन्वंतरिर्देवो मानुषेष्विह जज्ञिवान् ॥

जनमेजय उवाच ।

कथं धन्वंतरिर्देवो मानुषेष्वेव जज्ञिवान् ।
एतद्वेदितुमिच्छामि त्वत्तो ब्रूहि यथातथम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

धन्वंतरेः संभवोऽयं श्रूयतां भरतर्षभ ।
स संभूतः समुद्रात्तु मथ्यमानेऽमृते पुरा ॥
उत्पन्नः कलशात्पूर्वं सर्वतश्च श्रिया वृतः ।
सद्यः संसिद्धकार्यं हि विष्णुर्दृष्ट्वा हि तस्थिवान् ॥
अब्जस्त्वमिति होवाच तस्मादब्जस्तु स स्मृतः ।
अब्जः प्रोवाच विष्णुं वै तव पुत्रोऽस्मि वै प्रभो ।
विधत्स्व भागं स्थानं च मम लोके सुरेश्वर ॥
एवमुक्तः स दृष्ट्वा वै तथ्यं प्रोवाच तं प्रभुः ।
कृतो यज्ञविभागो हि यज्ञियैर्हि सुरैः सह ॥
देवेषु विनियुक्तं हि विद्धि होत्रं महर्षिभिः ।
न शक्यमुपहोमो वै तुभ्यं कर्तुं कदाचन ।
अर्वाग्भूतोऽसि देवानां पुत्र त्वं तु न हीश्वरः ॥
द्वितीयायां तु संभूत्या लोके ख्यातिं गमिष्यसि ।
अणिमादिश्च ते सिद्धिर्गर्भस्थस्य भविष्यति ॥
तेनैव त्वं शरीरेण देवत्वं प्राप्स्यसे प्रभो ।
चरुमन्त्रैर्व्रतैर्जाप्यैर्यक्ष्यन्ति त्वां द्विजातयः ॥
अष्टधा त्वं पुनश्चैव आयुर्वेदं विधास्यसि ।
अवश्यंभावी ह्यर्थोऽयं प्राग्दृष्टस्त्वब्जयोनिना ॥
द्वितीयं द्वापरं प्राप्य भविता त्वं न संशयः ।
इम तस्मै वरं दत्त्वा विष्णुरन्तर्दधे पुनः ॥

20, K3 ins जनमेजय उवाच — (L. 20) K3 s (marg as above) Ñ3 s (marg) V1 B3 D3 जन्मनि (for जज्ञिवान्) D5 मानुषे चैव जन्मनि (for °) — K3 om the ref K2 G3 om (hapl) line 21 — (L. 22) K3 V2 B D3 D5 s T2 s G1-3 तत्त्वे (for त्वत्तो) — K3 reads lines 23 24 on marg — (L. 23) K3 मन्वन्तरे (for धन्वंतरे) — (L. 24) K1 s Dn D1 s भूत स हि, K3 (marg) भूतश्च हि, D2 s जात स हि, T2 संभव (for स संभूत) K3 भूत [illegible] हि समुद्राच्च (for °) K3 Dn पुराऽमृते (by transp) — (L. [illegible]) D2 युत (for वृत) — For line 25, D3 subst

2** समुत्पन्नः सकलदा पूर्वं सर्वश्रिया वृतः ।

— (L. 26) K1 सत्य D1 सद्य, T2 तत (for सद्य) K3 s V3 Dn D3-5 सम्यसन्सिद्धि(K1 °स्मर्थं, Dn °स्सिद्ध)कार्यं हि, D3 देवेशो सिद्धिकार्यं हि (for °) K3 Ñ3 s V B Dn D3-5 T G विष्णु (for विष्णुर्) — (L. 27) V3 तम् (for त्वम्) B1 समत (for स स्मृत) — (L. 28) B तवचोऽस्मि तव प्रभो (for °) — (L. 29) T2 G1 s भागान् (for भाग) Ñ3 s V D3 मम लोकेश्वरेश्वर (for °) — (L. 30) B3 T1 उवाच (for उक्त) K1 कृष्णो (for दृष्ट्वा) G1 तथा (for तथ्य) T2 प्रभुम् (for प्रभु) — Before line 31, D2 s ins विष्णुरुवाच — (L. 31) K1 Ñ2 s D1 G3 यज्ञियैर्हि, V2 यज्ञिकैर्हि, T2 यज्ञे च हि, G1 यज्ञेश्च हि, G2 तत्र चैव (for यज्ञियैर्हि) K3 Ñ3 (marg) V1 B Dn D2 पुरा (for सह) — K3 reads line 32 on marg — (L. 32) K1 s Dn विधिहोत्रं (K1 °युक्त), D1 हि नियुक्त (for विनि°). K1 s Ñ3 V B1 s D3 D4 s s T2 G1 s निधिहोत्र, K3 Dn विनियुक्त, D1 विद्धि होत्र (for विद्धि होत्र) G3 मनीषिभि (for महर्षिभि) — (L. 33) K1 उपयुक्त, Ñ3 V1 B1 s °होम, Dn D3 T1 °होमा, D1 (marg) °भोक्तु, D4 °होत्रे, D5 °भागो, T2 G1 °भोग, G3 s °भोगो (for °होमो) T2 G1 स्थिरे, G2 s स्थिरी (for तुभ्य) — For line 34 T1 subst

3** न शक्यमिह वै कर्तुं मया तुभ्यं कदाचन ।

— (L. 34) T2 G1 हि भूतानां (for ऽसि देवानां) K3 प्राग्, V2 s T2 पुत्रम् (for पुत्र) D3 ईश्वर (for ही°) — T2 om line 36 — (L. 36) D3 G1 गृहस्थस्य (for गर्भ°) — (L. 37) D3 T2 प्राप्स्यसि (for °से) V3 विभो — (L. 38) K3 चतुर्मन्त्रैर्, K1 प्रभुमन्त्रैर्, D2 तत्र मन्त्रैर्, D3 सह मन्त्रैर्, D1 तत्र मन्त्रैर् (for चरुमन्त्रैर्) K3 जाप्यैर् Ñ3 V1 s B3 D1 s s s T2 G1 s जप्यैर्, D1 मन्त्रैर् (for जाप्यैर्) D3 G1 यजन्ति (for यक्ष्यन्ति) — (L. 39) T1 G3 चरिष्यसि (for विधा°) — (L. 40) G3 सृष्टस् (for दृष्टस्) — (L. 42) Ñ3 D3 इत्येतस्मै, B1 इति तस्मै (for इमं तस्मै) K3 तत (for पुन) — (L. 43) B1 D1 T1 द्वापरे (for °र) K3 द्वितीये द्वापरे प्राप्य (for °) D3 सौत्रिहोत्रि (for सौत्र°) — (L. 44) D3 विन्यद् (for धन्वो) K3 तप (for तदा) K Ñ3 D1 s s T1 G3 s धन्वो दीर्घतपा K3 D1 °मा)त्यया, Ñ3 s (marg as above) D2 s धन्वो दी(Ñ3 °दुर्दी)र्घतपास्त्वथा, Dn D3 (marg) s1 T1 s दिव्यदीर्घतपा तथा, T2 G1, 2 s धन्वो (G3 धूर्तो) दीर्घतपास्तदा (for °) — K3 reads line 43 on marg — (L. 45) D3 [illegible], G2, s

द्वितीये द्वापरे प्राप्ते सौनहोत्रिः स काशिराट् ।
पुत्रकामस्तपस्तेपे धन्वो दीर्घं महत्तदा ॥
प्रपद्ये देवतां तां तु या मे पुत्रं प्रदास्यति ।
अब्जं देवं स पुत्रार्थे तदाराधितवान्नृप ॥
ततस्तुष्टः स भगवानब्जः प्रोवाच तं नृपम् ।
यदिच्छसि वरं सर्वं तत्ते दास्यामि सुव्रत ॥
भगवन्यदि तुष्टस्त्वं पुत्रो मे ख्यातिमान्भवेत् ।
तथेति समनुज्ञाय तत्रैवान्तरधीयत ॥
तस्य गेहे समुत्पन्नो देवो धन्वंतरिस्तदा ।
काशिराजो महाराजः सर्वरोगप्रणाशनः ॥
आयुर्वेदं भरद्वाजात्प्राप्येह समिषक्क्रियम् ।
तमष्टधा पुनर्व्यस्य शिष्येभ्यः प्रत्यपादयत् ॥
धन्वंतरेस्तु तनयः केतुमानिति विश्रुतः ।
अथ केतुमतः पुत्रो वीरो भीमरथः स्मृतः ॥
भीमरथस्यापि सुतो दिवोदासः प्रजेश्वरः ।
दिवोदासस्तु धर्मात्मा वाराणस्यधिपोऽभवत् ॥
एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृप ।
शून्यां निवेशयामास क्षेमको नाम राक्षसः ॥
शप्ता हि सा मतिमता निकुम्भेन महात्मना ।
शून्या वर्षसहस्रं वै भवित्रीति न संशयः ॥
तस्यां तु शप्तमात्रायां दिवोदासः प्रजेश्वरः ।
विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां सन्यवेशयत् ॥
भद्रश्रेण्यस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनाम् ।
हत्वा निवेशयामास दिवोदासो नराधिपः ।
भद्रश्रेण्यस्य तद्राज्यं हृतं तेन बलीयसा ॥

जनमेजय उवाच ।

वाराणसीं निकुम्भस्तु किमर्थं शप्तवान्प्रभुः ।
निकुम्भः कश्च धर्मात्मा सिद्धिक्षेत्रं शशाप यः ॥

वैशंपायन उवाच ।

दिवोदासस्तु राजर्षिर्नगरं प्राप्य पार्थिव ।

ता**न** (for तां तु) T_1 यो वै (for या मे) —(L. 46) K_1 ₄ अक्ष $\tilde{N}$ V Dn D_{1-6} T G सुतार्थाय (for स पुत्रार्थे) K_2 ₃ अक्ष (K_3 °ज) देव सुतार्थाय (for °) —(L 47) D_2 प्रहृष्ट (K_3 (hypermetric) (for तुष्ट) K_3 अब्ज , K_3 Dn हृद , K_4 अज (for अब्ज) K_3 नृप , D_3 नृप (for नृपम्) —(L. 48) K_1 $\tilde{N}_1$ V_1 Dn_1 D_2 G_4 यदीच्छसि , Dn_2 यदि° (for यदि°). $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 B D_5 D बुद्धिं (for सर्वं) K_4 ₄ स ते (for तत्ते) — Before line 49, K $\tilde{N}_2$ ₃ V B Dn D_5 D_1 ₅ T_1 ₃ ₄ G_3 ins नृप उवाच , D_6 T_2 G_{1-3} दीर्घं तपा —(L 49) B_3 तुष्टोऽसि , T_1 ₄ म तुष्ट (for तुष्टस्त्व) K_1 ₄ (sup lin as above) तत्र K_2 ₃ $\tilde{N}_2$ ₃ (marg) V B Dn_1 Ds_1 D_{1-5} T_1 भव (for भवेत्) — Before line 50, G_3 ins वैशंपायन —(L 50) N_2 V_1 D_2 तमनुज्ञाय T_3 G_1 समनुज्ञाप्य (for °ज्ञाय) —(L. 53) K $\tilde{N}_2$ ₃ V B_3 Dn D_1 ₃ ₆ T_{2-4} G_{2-3} महाराज (for °ज) K_3 पाप (for रोग) —(L 53) K_1 $\tilde{N}$ V_2 ₃ B_1 D_5 ₆ T_2 G_1 ₃ प्राप्येह समिषक्क्रियाम् K_3 Dn D_1 ₂ T_1 °ह भिषजां क्रियम् K_1 $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 °ह भिषजां क्रियम् D_3 ₄ G_5 °ह भिषज° (for °) क्रियम् , T_3 ₄ प्राप्य सर्वं (T_4 चैव) भिषक्क्रियम् (for °) T_2 —(L 54) V_2 तदष्टधा T_1 ₄ G_4 तेना° (for तम°) T_2 चक्रे (for व्यस्य) D_6 T_4 G_1 ₃ ₅ प्रत्यवेदयत् (for प्रत्यपा°) —(L 56) K_3 ₃ ₄ D_1 ₄ T_3 लोकानां हितकाम्यया (for °) —(L 57) V_2 धीरो (for वीरो) D_3 सुत (for स्मृत) —(L 58) V_2 D_3 ₆ G_3 B_1 ₂ D_5 D_3 ₅ T_1 ₃ ₄ G_1 ₃ ₄ पुत्रो (V_2 D_3 ₆ G_3 सुतो) भीमरथस्यापि (for °) K_3 प्रकीर्तित° (for प्रजेश्वर) —(L. 59) D_4 एतस्मिन्नन्तरे काले (for °) —(L. 60) K_3 V_2 Dn शून्यां निवासयामास (for °) —(L. 61) T_2 G_1 शप्ता हि सा पुरी तात (for °) —(L. 62) D_3 भविता (for °त्री) K_3 V_2 Dn T_1 तात (for [इ]ति न) —(L 64) V B_2 ₃ Dn D_1 ₃ T_{2-4} G_4 ₆ स (for स) — After line 64 K_1 (marg) $\tilde{N}_2$ ₃ V B Dn D_5 D_{1-6} T_2 G_{1-3} ₅ ins

4** भद्रश्रेण्यस्य पूर्वं तु पुरी वाराणसीत्यभूत् ।

—(L 66) K_1 ₃ ₄ Dn D_1 ₄ G_1 ₃ नरर्षभ , V_2 D_5 D_2 नरेश्वर (for नराधिप) —(L. 67) D_3 यद् (for तद्) B_2 ₃ येन (for) तेन) D_4 बलीयसा (for बलीयसा) —(L. 68) D_3 विभु , T_2 ₄ G_2 प्रभो (for प्रभु) —(L. 69) K_1 ₃ D_2 स हि , K_4 $\tilde{N}_2$ D_4 च हि D_3 चैव (for कश्च) K_2 $\tilde{N}_3$ V_3 Dn_1 D_5 ₆ T_1 ₃ G_1 ₂ ₄ ₅ निकुम्भकश्च धर्मात्मा D_1 T_3 निकुम्भस्य हि ध° (for °) K_1 B_1 ₃ D_2 T_3 ₄ G_4 सिद्ध , K_3 D_4 ₆ T_2 G_1 ₂ ₃ धर्म° , D_2 सिद्धं (for सिद्धि) — After line 69 D_2 ins

5** कारणं तदशेषेण वद त्वं वदतां वर ॥

—(L. 70) K_1 ₃ ₄ $\tilde{N}_2$ ₃ V B_1 ₃ D (except Dn_2) नगरीं (for °रं) —(L 71) K_3 स्थितायां स , T_3 ₄ वाराणस्यां , G_1 K_4 (sup lin) महातपा K_4 स्थितायां तु (for रूपीतायां तु) —(L. 72) D_4 एतस्मिन्न $\tilde{N}_3$ V_1 D_3 नराधिप (for °धिप) — K_3 om lines 73 74 —(L. 73) न्तरे काले (for °)

वसति स्म महातेजाः स्फीतायां तु नराधिपः ॥
एतस्मिन्नेव काले तु कृतदारो महेश्वरः ।
देव्यास्तु प्रियकामार्थं न्यवसच्छ्वशुरान्तिके ॥
देवाज्ञया पार्षदा ये त्वभिरूपास्तपोधनाः ।
पूर्वोक्तै रूपवेषैश्च तोषयन्ति स्म पार्वतीम् ॥
हृष्यते वै महादेवी मेना नैव प्रहृष्यति ।
जुगुप्सत्यसकृत्तं वै देवदेवं तथैव हि ॥
सपार्षदस्त्वनाचारस्तव भर्ता महेश्वरः ।
दरिद्रः सर्वदैवासौ शील तस्य न वर्तते ॥
माता तथोक्ता वरदा स्त्रीस्वभावान्न चुकुधे ।
स्मितं कृत्वा तु वरदा भवपार्श्वमथागमत् ॥
विषण्णवदना देवी महादेवमभाषत ।
नेह वत्स्याम्यहं देव नय मां स्वं निवेशनम् ॥
तथा कर्तुं महादेवः सर्वाँल्लोकानवेक्षत ।
वासार्थं रोचयामास पृथिव्यां कुरुनन्दन ॥
वाराणसीं महातेजाः सिद्धक्षेत्रं महेश्वरः ।
दिवोदासेन तां ज्ञात्वा निविष्टां नगरीं भवः ॥
पार्श्वे तिष्ठन्तमाहूय निकुम्भमिदमब्रवीत् ।
गणेश्वर पुरीं गत्वा शून्यां वाराणसीं कुरु ।
मृदुनैवाभ्युपायेन अतिवीर्यः स पार्थिवः ॥
ततो गत्वा निकुम्भस्तु पुरीं वाराणसीं तदा ।
स्वप्ने निदर्शयामास कण्टकं नाम नापितम् ।
श्रेयस्तेऽहं करिष्यामि स्थानं मे रोचयानघ ॥
मद्रूपां प्रतिमां कृत्वा नगर्यन्ते तथैव च ।
ततः स्वप्ने यथोद्दिष्टं सर्वं कारितवाननृप ॥
पुरीद्वारे तु विज्ञाप्य राजानं तु यथाविधि ।
पूजां च महतीं तस्य नित्यमेव प्रयोजयत् ॥
गन्धैश्च धूपमाल्यैश्च प्रेक्षणीयैस्तथैव च ।

B Ds1 T1 स (for तु) ‖ कामस्तु (for °कामार्थं) Ds सोऽवसच्च् (for न्यवसच्) Ds (marg as above) गत्वा निकट (for °च्छ्वशु°) —(L 74) T3 G3 पारिषद्या (for पार्षदा ये) T2 G1 2 3 देव्यास्तया पारिषदास् (G4 परिजनास्) (for °) B1 प्रति, T3 अभि (for त्वभि) —(L 75) Dn पूर्वोक्त, Dn पूर्वोक्ता (for °क्तै) K4 N3 V1 3 B1 2 D5 D4 5 T2 G2 रूपवेषैश्च, D5 रूपवेषैस्तु (for रूपवेषैश्च) —(L 76) Ds दृश्यते हिमवान्देवो (for °) K5 प्रहृष्यति K5 प्रहृष्यते (for °ति) —(L 77) K1 N3 2 V1 3 B Dn Ds D1 T1 2 4 G1 2 3 तं (for ते) Dn जुगुप्सत्यसकृद्देवं वै (for °) —(L 78) D1 [अ]नाचारस् (for °चारस्) —(L 79) D2 [आ]स्ते (for [अ]सौ) —(L 80) Ds च तदा (for वरदा) K4 चक्षमे (for चुकुधे) —(L 81) T3 वर (for भव) N3 V1 मथागता, T2 4 G1 4 उपागमत् (for मथा°) D3 भवस्य पार्श्वमागमत् (for °) —(L 82) G (ed) विवर्णा वरदा देवी (for °) — Before line 83 G3 ins देवी —(L 83) Bom and Poona eds निकेतनम् (for निवेश°) — Before line 84, G3 ins वैशंपायन —(L 84) D1 पुरमुक्तो, B तथोक्तस्तु (for तथा कर्तुं) V1 मन कृत्वा (for महादेव) T1 G1 तथा कर्तुमना देव (for °) —(L 86) K2 N2 3 V B Ds D1 6 T1 4 G2-4 वाराणस्यां G3 वाराणस्यां महादेव (for °) K2 N3 1 V1 2 I1 Ds D2 3 T1 2 सिद्धिक्षेत्रं (N3 D2 3 °त्र), V2 B2 2 D2 T2 4 G2 3 4 5 सिद्धक्षेत्रे (for °त्रं) —(L 87) G1 निरुद्धां (for निविष्टां) Ds निविष्टां प्रभो शुभ (for °) —(L 88) N3 निविष्टम्, V3 निकुम्भम् (for तिष्ठन्तम्) —(L 89) V1 B1 2 (marg as above) राक्षसेश (for गणेश्वर) D3 रम्यां, D3 (marg) गत्वा (for गत्वा) K4 पुरं (for पुरीं) — D3 om lines 90–91 —(L 90) K2 2 4 Dn Ds1 (by corr) D1 2 4 T1 4 G1 मृदुना, K4 D3 ह्यति, T3 महा (for अति) G3 ह्यतिवीर्यपराक्रम (for °) —(L 92) K4 निदर्शयामास, N3 V2 मदर्शं, V3 G3 निदर्शं, D2 निदेशं (for निदर्श°) K1 2 मणूकं, V1 2 B D2 T3 G1 3 मण्डुकम्, Dn2 कण्डुक, D1 मणूकं, D2 मधुरं, D3 मण्डूकं, D1 मण्टकं, T1 2 4 G1 मण्टकं (for कण्टकं) K4 (before corr as above) N3 (by corr) नामतो नामनापितम् (for °). —(L 93) B1 मम (for तेऽहं) D3 विधास्यामि (for करिष्यामि) D3 रोचय (for रो°) K1 स्थानं च रोचयाशु मे (for °) —(L 94) N3 V1 D1 नगर्यां तु, T1 °र्यं तम् (for °र्यन्ते) — G3 repeats line 95 after line 137 —(L 95) B1 यथा (for ततः) K4 सर्वं, D2 स्वप्नं (for स्वप्ने) D1 यथादिष्ट, T3 4 यथादिष्ट (for यथोद्दिष्ट) D3 यथोद्दिष्टं तत स्वप्ने (for °) G1 स्वप्नं (for सर्वं) —(L 95) T1 द्वारि द्वारि (for पुरीद्वारे) K4 D1 विज्ञाय K4 (by corr) विज्ञाय K3 विज्ञप्य, D2 (marg as above) विधाय (for विज्ञाप्य) K1 2 4 D2 राजानं च, N3 2 V1 1 B 2 Dn D1 D1 3 T1 2 4 G1-4 राजानं च N3 राजा तथैव, D1 (marg as above) चात्मानं वै (for राजानं तु) — K3 repeats line 97 after line 99 —(L 97) N3 (marg as above) I1 2 Ds T1 4 तस्य, G1 कृत्वा (for तस्य) D1 प्रयुङ्क्ते (for

अन्नपानप्रयोगैश्च अत्यद्भुतमिवाभवत् ॥
एवं सपूज्यते तत्र नित्यमेव गणेश्वरः ।
ततो वरसहस्रं तु नागराणां प्रयच्छति ।
पुत्रान्हिरण्यमायुश्च सर्वान्कामांस्तथैव च ॥
राज्ञस्तु महिषी श्रेष्ठा सुयशा नाम विश्रुता ।
पुत्रार्थमागता देवी साध्वी राज्ञा प्रचोदिता ॥
पूजां तु विपुलां कृत्वा देवी पुत्रमयाचत ।
पुनः पुनरथागम्य बहुशः पुत्रकारणात् ॥
न प्रयच्छति पुत्रं हि निकुम्भः कारणेन हि ।
राजा तु यदि नः क्रुद्धः कार्यसिद्धिस्ततो भवेत् ॥
अथ दीर्घेण कालेन क्रोधो राजानमाविशत् ।
भूतमेतन्महद्द्वारि नागराणां प्रयच्छति ॥
प्रीतो वराञ्शतशो मम किं न प्रयच्छति ।
मामकैः पूज्यते नित्यं नगर्यां मम चैव हि ॥
विज्ञापितो ममार्थं वै देव्या मे पुत्रकारणात् ।
न ददाति च पुत्रं मे कृतघ्नः केन हेतुना ॥
ततो नार्हति सत्कारं मत्सकाशाद्विशेषतः ।
तस्मात्तु नाशयिष्यामि स्थानमस्य दुरात्मनः ॥
एवं स तु विनिश्चित्य दुरात्मा राजकिल्बिषी ।
स्थानं गणपतेस्तस्य नाशयामास दुर्मतिः ।
भग्नमायतनं दृष्ट्वा राजानमशपत्प्रभुः ॥
यस्मादनपराधस्य त्वया स्थानं विनाशितम् ।
पुर्यकस्मादियं शून्या तव नूनं भविष्यति ॥
ततस्तेन तु शापेन शून्या वाराणसी तदा ।
शप्त्वा पुरीं निकुम्भस्तु महादेवमथागमत् ॥
अकस्माच्च पुरी सा तु विद्रुता सर्वतोदिशम् ॥
तस्या पुर्यां ततो देवो निर्ममे पद्ममात्मनः ।
रमते तत्र वै देवो रममाणो गिरेः सुताम् ॥
न रतिं तत्र वै देवी लभते गृहविस्मयात् ।
वसाम्यत्र न पुर्यां तु देवी देवमथाब्रवीत् ॥

प्रयोजयन्) — (L. 98) K1 नैवद्यै (for माल्यैश्च) K1 2 Ñ3 (marg as above) Dn D1-4 T4 प्रेक्षणीयैस्तु (for प्रो°) — (L. 99) Ñ3 (marg) V1 B1 3 प्रदान (for पानप्र) — (L. 100) T3 संपूजितम् (for °ज्यते) V3 तेन (for तत्र) — (L. 101) K3 (marg as above) D5 वर्रं (for वर) Ñ3 (marg) B1 D31 (marg) नगर्यां स (for नागराणां) — (L. 102) D3 पुत्र (for पुत्रान्) D5 वामदः (for मायुश्च) K1 T4 सर्वं (for सर्वान्) — T3 reads line 103 twice — (L. 103) B3 सुयशा, D3 यशोदा (for सुयशा) — (L. 104) K4 D4 प्रणोदिता, Ñ3 V3 प्रसादिता (for प्रचोदिता) D1 राज्ञी राज्ञा प्रणोदिता (for °) — (L. 106) B1 3 (marg as above) 3 D3 सा वने वरं (B3 पुत्र) मागम्य (for °) Ñ3 V1 सा वने (for बहुश) K3 देवी पुत्रस्य कारणात् (for °) — K3 om (hapl) lines 107–113 — (L. 108) V1 B D5 T1 2 4 G1 न क्रुद्ध, Dn3 सकुप्येत्, D न कुप्येत् (for नः क्रुद्ध) — (L. 109) T3 सद्यर्थेणैव कालेन (for °) — T3 om lines 109°–113° — (L. 110) K2 Ñ2 V3 B2 (marg as above) D6 मम, Ñ3 V3 D1-4 महा (for महद्) B1 3 (marg) 3 D5 D5 T1 2 4 भूत एव महान्द्वारि (for °) Ñ3 V3 नराणां च (for नागराणां) — B3 om (hapl) line 111 — (L. 111) V2 बहुशो D4 G1 3 6 गणपो (for शतशो) T3 प्रयच्छसि (for °ति) — (L. 112) D3 ममार्च्यै (for मामकै) N3 (marg) Dn3 नग V1 B Dn1 D3 मे सदा (for मम च)

यैस्ते सदैव हि (for °) — (L. 113) K1 V1 मया पूर्वं, K2 मया त्वं वै, Ñ2 यथापूर्वं, Ñ3 (marg) V1 D5 6 G3 5 ममार्थे वै, Dn D3 मयात्यर्थं, T1 3 4 G4 मयार्थे वै, G1 महार्थो वै, G2 मयार्थो वै (for ममार्थं वै) Dn D3 T1 3 4 G2 4 पुत्रस्य (for मे पुत्र) — (L. 114) T4 कारणात् (for हेतुना) — (L. 115) K3 4 नार्हसि (for °ति) — V1 om lines 116–121 — (L. 116) Ñ3 3 D3 6 T1 3 4 G1 3 न (for तु) — (L. 117) G3 4 किल्बिष (for °षी) — (L. 118) K1 तस्या पतिस्तु (for गणपतेस्) — (L. 119) D31 आयतने (for °तनं) D3 T3 भगवद् (for महाप्रभुः) — (L. 120) B1 यस्मात्त्वनपराधाम्मे, D3 °राधेन, D6 T3 G1 3 °राद्धस्य (for °) — (L. 121) T3 G1 3 तस्माद् (for [अ]क°) B1 3 D3 पुरी शून्या तथाकस्मात् (for °) — (L. 122) D3 च तेनैव T3 G1 च शापेन (for तु शा°) T1 3 4 पुरी (for तदा) K1 3 4 Dn शून्या वाराणसी तदा (K3 पुरीम्) (for °) — D3 om line 123 — (L. 123) D3 पुरा, T2 रिपु (for पुरीं) T1, 3 G4 उपागमत् (for मथा°) — Before line 124 K3 ins वैशंपायन उवाच — (L. 124) T3 4 G4 दिश (for दिशम्) — (L. 125) T2 G1 महा (for ततो) V2 पुरम् T3 परम (for पद्मम्) — (L. 126) G1 om 126° K1 रममाणा गिरं सुता (for °) — (L. 127) D4 गिरि (for गृह) D3 विस्मृतात् (for विस्मयात्) — (L. 128) K3 [ए]व, D3 स्व (for [अ]त्र) K3 न वसाम्यत्र पुर्यां तु (for °) Ñ3 D4 देवदेवम् T1 देवो देवीम् G3 देवमत्रम् (for देवी देवम्)

महादेव उवाच ।

नाहं वेश्म विमोक्ष्यामि अविमुक्तं हि मे गृहम् ।
नाहं तत्र गमिष्यामि गच्छ देवि गृहं प्रति ॥
हसन्नुवाच भगवांस्त्र्यम्बकस्त्रिपुरान्तकः ।
तस्मात्तदविमुक्तं हि प्रोक्तं देवेन वै स्वयम् ।
एवं वाराणसी शप्ता अविमुक्तं च कीर्तितम् ॥
यस्मिन्वसति वै देवः सर्वदेवनमस्कृतः ।
युगेषु त्रिषु धर्मात्मा सह देव्या महेश्वरः ॥
अन्तर्धानं कलौ याति तत्पुरं हि महात्मनः ।
अन्तर्हिते पुरे तस्मिन्पुरी तु वसते पुनः ।
एवं वाराणसी शप्ता निवेशं पुनरागता ॥
भद्रश्रेण्यस्य पुत्रो वै दुर्दमो नाम विश्रुतः ।
दिवोदासेन बालेति घृणया स विसर्जितः ॥
हैहयस्य तु दायाद्यं कृतवान्वै महीपतिः ।
आजह्रे पितृदायाद्यं दिवोदासहृतं बलात् ॥
भद्रश्रेण्यस्य पुत्रेण दुर्दमेन महात्मना ।
वैरस्यान्तं महाराज क्षत्रियेण विधित्सता ॥
दिवोदासाद्दृषद्वत्यां वीरो जज्ञे प्रतर्दनः ।
तेन पुत्रेण बालेन प्रहृतं तस्य वै पुनः ॥
प्रतर्दनस्य पुत्रौ द्वौ वत्सभार्गौ सुविश्रुतौ ।
वत्सपुत्रो ह्यलर्कस्तु सन्नतिस्तस्य चात्मजः ॥
अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः ।
अलर्कं प्रति राजर्षिं श्लोको गीतः पुरातनैः ॥
षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च ।

अपाचत, V2 तदाब्रवीत्, V3 अभाषत (for अथाब्रवीत्) B1 2 D5 देव देवी तथाब्रवीत्, G2 देवीं देवस्तदाब्रवीत् (for b) — T1 3 4 G3-4 ईश्वर, T2 om (for महादेव). — (L 129) Ñ2 D3 विमोक्षामि (for °क्ष्यामि) K1 3 4 Dn2 Ds2 (marg) D1 2 4 5 नाहं वेश्मनि वत्स्यामि (for a) K2 अविमुक्त, V1 अविमुक्तं (for अविमुक्त) T2 शृणु (for गृहम्) — Before line 130, D6 T3 G1 2 3 ins ईश्वर — (L 130) Ñ2 V2 देवि (for तत्र) K1 D2 G(ed) [आ]गमिष्यामि, D3 निवत्स्यामि (for गमिष्यामि) B2 (marg as above) यथागतम् (for गृहं प्रति) — Before line 131, G2 ins वैशंपायन — (L 131) V2 B D5 महस्य (for हसन्) — (L 132) Ñ2 3 B3 D2 4 5 T2 G2 यस्मात्, D1 तत्त स्मात् (by transp) G3 [अ]प्यवि (for अवि) V2 यस्मात्तु देवि मुक्तं हि, G1 यस्मात्तया विमुक्तं हि (for a) D5 प्रोक्तं देवि स्वयंभुवा (for b) — (L 133) D3 5 प्रकीर्तितम्, T2 च केतनम्, G3 च कीर्तिते (for च कीर्तितम्) — (L 137) Poona ed सा (for तु) — (L 138) N2 3 (marg) V1 आगमत् (for °ता) — (L 139) K1 3 भद्रश्रेणस्य (for °ण्यस्य) K2 B दुर्दमो, D3 (marg) G2 दुर्मदो (for दुर्दमो) — D1 repeats line 140 after the repetition of lines 141–143 — (L 140) K2 D1 बालिना, B2 बाल्ये हि, D1 (second time) 4 बालो हि (for बालेति) Ñ2 (marg) [अ]सौ (for स) K1 (sup lin as above) 2 V B1 2 Dn D2 D1 (first time) 3 5 6 T2 3 4 G3-4 स (V1 D5 [अ]सौ) विवर्जित, D1 (second time) परिव°, G(ed.) स च वर्जित (for स विस°) — D1 repeats lines 141–143 after line 1 of 8** — (L 141) V1 D2 5 T2 G2 3 हृतवान्, D1 (both times) हतवान् (for कृ°) — (L 142) Ñ2 3 V1 2 D2 दिवोदासैर्, T2 °दास (for °दास) B1 हृतो (for हृतं) K1 दिवोदासे हृतं बलात्, K3 °दासो हृतो बलात् (for b) — (L 143) K3 भद्रश्रेणस्य (for °ण्यस्य) K2 B दुर्दमेन; D2 (before corr as above) 4 दुर्मदेन (for दुर्दमेन). — D1 repeats line 144 after line 3 of 8** — (L 144) V2 विधित्सया, T2 विरोचना (for विधित्सता) G2 क्षत्रिये विधित्सता (for b) — G3 repeats lines 145 146 after line 148 — (L 145) T1 स्वदर्शन (for प्रतर्दन). — For line 146, Ñ2 V1 B1 3 D5 subst

6** तेन बालेन दायाद्य प्रगृहीतं पुनस्तदा ।
[Ñ2 V1 पुत्रेण (for बालेन)]

While after line 146, K1 ins

7** एव प्रतर्दनो राजा महान् समभूत् [illegible] ।
स एव शत्रुजिद्वीर ऋतध्वज इतीरित ।
उपभुज्यास्य देहस्य पाने ब्रह्ममयोऽभवत् ॥

— (L 147) K2 द्वौ पुत्रौ (by transp.) K1 गर्गौ; V2 T2 G1 माणौ D2 4 भर्गौ T1 G1 भर्गौ, T2 4 G3 -गर्गौ (for भार्गौ) K2 सुविस्मितौ, Dn बभूवतु (for सुविश्रुतौ). — After line 148, D1 ins

8** अलर्को नाम पुत्रस्तु राजा सन्नतिमान्श्रुति ।
सष्टाशयो नाम नृप सुतो भीमरथस्य वै ।
नतिपुत्रेषु बाल्येषु प्रहृतं तस्य भारत ॥

— G3 om lines 149 150 — (L 150) B1 राजान D1 राजर्षे (for °र्षिं) G(ed) श्लोकैद् (for श्लोको) V2 T2 पुरातन· (for °तनै) K1 3 श्लोकौ गीतौ पुरातनौ (K2 °ने) (for b) — (L 151) K2 V2 B1 Dn D2 3 T1-3 4 5 षष्टि, D1 2 4 5 G2 3 षष्टिर् (for षष्टिं) K3 षष्टि सहस्रपाणि (for a) K2 4 B2 Dn D1 2 3 T2 G2 षष्टि, D2 4 5 T2 4 G3 3 4 षष्टिर् (for

युवा रूपेण संपन्न आसीत्तादिकुलोद्वहः ॥
लोपामुद्राप्रसादेन परमायुरवाप सः ।
तस्यासीत्सुमहद्राज्यं रूपयौवनशालिनः ॥
शापस्यान्ते महाबाहुर्हत्वा क्षेमकराक्षसम् ।
रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं पुनः ॥
सनतेरपि दायादः सुनीथो नाम धार्मिकः ।
सुनीथस्य तु दायादः क्षेमो नाम महायशाः ॥
क्षेमस्य केतुमान्पुत्रः सुकेतुस्तस्य चात्मजः ।
सुकेतुतनयश्चापि धर्मकेतुरिति श्रुतः ॥
धर्मकेतोस्तु दायादः सत्यकेतुर्महारथः ।
सत्यकेतुसुतश्चापि विभुर्नाम प्रजेश्वरः ॥
आनर्तस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारश्च तत्सुतः ।
सुकुमारस्य पुत्रस्तु धृष्टकेतुः सुधार्मिकः ॥
धृष्टकेतोस्तु दायादो वेणुहोत्रः प्रजेश्वरः ।
वेणुहोत्रसुतश्चापि भर्गो नाम प्रजेश्वरः ।
वत्सस्य वत्सभूमिश्च भृगुभूमिस्तु भार्गवात् ॥
एते त्वङ्गिरसः पुत्रा जाता वंशेऽथ भार्गवे ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः त्रियः पुत्राः सहस्रशः ॥
इत्येते काशयः प्रोक्ता नहुषस्य निबोधत ॥

Colophon

No 8

After 47 52, all Mss (except M_{1-3}) G(ed) ins ·

वैशंपायन उवाच ।

आर्या कात्यायनी देवी कौशिकी ब्रह्मचारिणी ।
जननी सिद्धसेनस्य दुर्गा वीरा महातपाः ॥

पहि) — After line 151, D_3 $T_{1\,3\,4}$ $G_{3\,5}$ ins

9** मलर्कादपरो नान्यो बुभुजे मेदिनीमिमाम् ।
[D_1 युवा (for इमाम्)]

—(L 152) B_1 D_3 $T_{3\,4}$ G_4 कुलोद्भव (for °द्वह) —(L 153) V_3 D_3 मवाप्तवान् (for °प स) B D_5 वर स(B_1 प)र- मवाप्तवान् (for ³) — K_3 G_2 om line 154 —(L 155) K_3 D_1 महाराज (for °बाहुर्) —(L 156) G_1 रम्या निवा- सयामास (for ᵃ) T_1 G_1 पुरा (for पुन) —(L 157) T_3 om (hapl) lines 157^b–158^a K_3 V_3 D_3 पार्थिव (for धार्मिक) —(L 158) K_{1-3} $\tilde{N}_3$ $V_{1\,3}$ $B_{1\,2}$ Dn $D_{1\,2\,4}$ $T_{1,4}$ क्षेम्यो (for क्षेमो) K_4 महातपा (for °यशा) V_2 क्षेम्यो नाम प्रजेश्वर (for ³) —(L 159) Some Mss क्षेम्यस्य (for क्षेमस्य) —(L 160) $K_{1\,2\,4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1\,2}$ B_2 Dn $D_{2\,5}$ T G सुकेतोस् (for °तु) K_3 $D_{1\,6}$ सुकेतोस्तनयस्यापि (for ᵃ) K_3 (marg as above) अपि (for इति) $K_{1\,3\,4}$ V_2 Dn $D_{1\,4}$ $T_{1\,3}$ $G_{1\,3}$ स्मृत , $\tilde{N}_1$ B_1 श्रुति (for श्रुत) —(L 161) K_3 V_3 D_5 G_3 महायशा , D_6 इति स्मृत (for महा रथ) —(L 162) D_6 T_3 $G_{1-3\,5}$ सत्यकेतो (for °केतु) T_1 श्रीमान् (for चापि) T_1 महेश्वर , T_3 G_1 जने° (for प्रजे°) — G_4 om (hapl) lines 163 166 —(L 163) $B_{1\,3}$ D_5 सुविभुस् (for आनर्तस्) —(L 164) $K_{1\,4}$ धृतकेतु (for धृष्ट°) K_2 च धार्मिक , $D_{5\,6}$ स (D_6 तु) धार्मिक , D_3 स पार्थिव (for सुधार्मिक) K_3 धृतकेतुस्तथैव च (for ³) $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 — (L 165) K_1 धृतकेतोस् (for धृष्ट°) V_3 प्रजापति (for प्रजेश्वर) वै सहोत्र , V_3 रेणु° (for वेणु°) — T_1 om (hapl) line 166 —(L 166) V_3 रे[illegible]होत्र (for वेणु°) K_1 D_3 भार्गो , K_4 भर्गो , D_1 (sup lin [illegible] above) वर्गो , D_3 (orig) भृगुर् , D_3 (marg) T_3 $G_{3\,4\,5}$ वत्सो (for भर्गो) V_3 वत्सो नाम प्रजापति , G_1 वत्सो नाम जनेश्वर (for ³) —(L 167) K_3 गर्भ , V_1 B_2 भर्ग , B_1 D_3 भार्ग (for भृगु) $K_{1\,3}$ D_3 भार्गव (for °वात्) D_3 भृगो पुत्रास्तु भार्गवा (for ³) —(L 169) K Dn $D_{1\,4\,5}$ तयो , $\tilde{N}_3$ V_3 $B_{1\,3}$ D_3 $D_{2\,6}$ G_3 त्रय , D_3 तेषां ; $T_{3\,4}$ जाता (for त्रिय) $\tilde{N}_3$ $V_{1\,2}$ B_3 तपोयुक्ता सहस्रश (for ³). —(L 170) $K_{1\,3\,4}$ V_3 D_6 काश्यपा (for काशय) $K_{3\,4}$ $V_{1\,2}$ Dn $D_{1-4\,6}$ T_3 $G_{1\,3\,5}$ निबोध मे ; K_3 °ध तत् , T_3 °ध न , T_3 प्रबोध मे (for निबोधत)

Colophon om in $K_{3\,4}$ $D_{2\,3}$ T_3 G_1 — *Mention of the Epic* D_{53} — *Mention of Khila* K_3 $\tilde{N}_3$ $V_{1\,2}$ B Dn D_3 $D_{1\,4\,6}$ — *Adhy name* K_3 $\tilde{N}_3$ $V_{1\,2}$ B D_3 क्षत्र वृद्धप्रसङ्ग , D_5 आयुर्वंशानुकीर्तनम् , D_6 $G_{3\,5}$ काशि(D_6 °शि)- वंशकथनम् — *Adhy no* (figures words or both) $\tilde{N}_3$ V_1 D_4 28 , $V_{2\,3}$ B_2 Dn D_{53} 29 , D_1 T_1 G_{2-5} 27 ; D_6 $T_{3\,4}$ 30

8

(L 1) D_3 काली ; T_1 उमा (for आर्या) K_1 V_3 D_{n1} कात्या यिनी (for °यनी) $\tilde{N}_3$ गौरी ; V_3 (marg as above) चैत्र (for देवी) T_3 शार्ङ्गिकी (for कौशिकी) —(L 3) $D_{2\,3}$ सिद्धिसे नस्य , T_3 सिद्धसंघस्य (for °सेनस्य) K_{3-4} $\tilde{N}_{2\,3}$ V_3 $B_{1\,3}$ Dn D_3 D_1 $_{3-6}$ T_{1-4} G M_4 उग्रचारी (for दुर्गा वीरा) $\tilde{S}_1$ महा बला (for °तपा) — T_3 om. line 3 , K_3 reads it on

जया च विजया चैव पुष्टिश्च त्वं क्षमा दया ।
ज्येष्ठा यमस्य भगिनी नीलकौशेयवासिनी ॥
बहुरूपा विरूपा च अनेकविधरूपिणी ।
विरूपाक्षी विशालाक्षी भक्तानां परिरक्षिणी ॥
पर्वताग्रेषु घोरेषु नदीषु च गुहासु च ।
वासस्तव महादेवि वनेषूपवनेषु च ॥
शबरैर्बर्बरैश्चैव पुलिन्दैश्च सुपूजिता ।
मयूरपक्षध्वजिनी लोकान्क्रामसि सर्वशः ॥
कुक्कुटैश्छागलैर्मेषैः सिंहैर्व्याघ्रैः समाकुला ।
घण्टानिनादबहुला विश्रुता विन्ध्यवासिनी ॥
त्रिशूलपट्टिसधरा सूर्यचन्द्रपताकिनी ।
नवमी कृष्णपक्षस्य शुक्लस्यैकादशी प्रिया ॥
भगिनी वासुदेवस्य रजनी कलहप्रिया ।
आवासः सर्वभूतानां निष्ठा च परमा गतिः ॥
नन्दगोपसुता चैव देवानां विजयावहा ।
चीरवासाः सुवासाश्च रौद्री सन्ध्या त्वमेव च ॥
प्रकीर्णकेशी मृत्युश्च तथा मांसौदनप्रिया ।
लक्ष्मीरलक्ष्मीरूपेण दानवानां वधाय च ॥
सावित्री चापि देवानां माता भूतगणस्य च ।
अन्तर्वेदी च यज्ञानामृत्विजां चैव दक्षिणा ॥

---

marg — (L. 3) Ś1 हि त्वं, B3 (marg) च त्वं (for चैव) K2 B1 2 (marg as above) 3 D5 D7 8 तुष्टिः पुष्टि, K3 V2 3 D2 3 T3 G4 पुष्टिस्तुष्टि, Ñ2 3 पुष्टिश्च च (for पुष्टिश्च त्वं) — (L. 4) D1 भार्या (for ज्येष्ठा) K1 सोमस्य K3 रां (for यं) G1 पीत (for नील) Ś1 D3 G2 M4 वासमी (for वासिनी) — (L. 5) K3 सुरूपा (for वि°) D4 T3 निधि (for विध) K3 Ñ2 3 (marg as above) V2 3 Dn D3 T3 G1 3 M4 धारिणी (for रूपिणी) Ś1 सुरूपा गिरिचारिणी, K1 Ñ1 D2 5 T1 3 G3-4 जनकविधि(K1 D2 3 °यत्र)चारिणी, K4 °बधकारिणि (for °) — G4 om (hapl) line 6 — (L. 6) K3 4 N2 3 V4 B3 Dn1 D3 D7 3 4 6 T2 4 G1 3 4 M4 रक्षिणी, V2 पालिनी (for रक्षणी) — After line 6 G5 reads lines 13-14 — (L. 7) Ś1 भूतेषु, V2 [अ]घोरेषु, T2 G2 दैवेषु (for घोरेषु) K1 हृदेषु, T2 G1 सुनासु (for गुहासु) Ś1 गुहासु च नदीषु च (for °) — (L. 8) K3 (marg) V2 B D3 वससि त्वं, Dn1 वासस्ते च (for °स्तव) G1 नदीषु (for वनेषु) — After line 8 D5 T2 G1 3 4 read lines 13-14 — (L. 9) K3 शबरी, D3 T2 G1 शबरैद् (for श°) Ś1 N2 (marg) V1 Dn अपि, Ñ2 चैव (for च सु-) — (L. 10) Ś1 D4 (marg) पिङ्ग, T1 M4 पिच्छ (for पक्ष) K2 3 4 Ñ3 Dn D1 2 T2 3 4 G2 3 क्रमसि (for क्रा°) Ś1 नित्यदा, D2 सर्वत, D1 °था (for °शः) B3 D5 लोकान्क्रमसि नित्यशः (D5 सर्वत) (for °) — (L. 11) T1 अजगैर् (for छागलैर्) S1 चैव (for मेषैः) K2 Ñ2 V3 सिंहव्याघ्रैः, V1 सिंहव्याघ्र, T2 व्याघ्रैः सिंहैः (by transp) Ś1 निषेविता (for समाकुला) D3 सिंहव्याघ्रैश्च सङ्कुला (for °) — (L. 12) G3 वीणा (for घण्टा) K1 om विश्रुता D1 [अ]चिन्त्य (for विन्ध्य) K1 4 D2 3 4 6 T1 2 G M4 विन्ध्यवासिनी वि(K1 D2 3 °न्ध्यभि)श्रुता, K2 Ñ3 (marg) V1 2 B1 (marg) विन्ध्यपर्वतवासिनी, N3 V1 (both marg) D3 T2 4 विन्ध्ये वससि सर्वदा (T2 4 पर्वते), D4 विन्ध्ये वससि सर्वदा (for °) — (L. 13) B Dn1 T2 G4 त्रिशूलं (for °ल) T2 3 G1 3 पट्टस (for पट्टिस) K2 Ñ2 3 V1 2 धरी (for धरा) Ś1 सुहरे पट्टिसे प्रासे, K1 3 4 Ñ1 Dn D1 2 3 त्रिशूली (Dn1 °ल) पट्टिशी चैव, T1 G4 M4 त्रिशूली पां(M4 °रुप)हसधरी (G4 °रा) (for °) K2 V2 Dn1 D1 सूर्यचन्द्र, B Dn1 चन्द्रसूर्य (for सूर्यचन्द्र) K4 प्रभाविनी, D2 प्रतापिनी (for पताकिनी) Ś1 सूर्यचन्द्रोपशोभिता (for °) — (L. 14) K4 T2 G1 M4 शुक्ल (for कृष्ण) K1 3 4 Ñ2 4 V B D T2 G2-4 तथा, T2 शुभा, G4 सिता (for प्रिया) K2 शुक्ला चैकादशी तथा, T2 4 G1 कृष्णस्यैकादशी तथा (for °) — After line 14, D2 reads lines 22-25 — (L. 15) N (except Ś1 Ñ1 V2) T G M4 भगिनी बलदेवस्य (for °) K1 (sup lin as above) B1 2 (marg as above) D1 G2 जननी (for रजनी) Ś1 रजनी कामचारिणी, T1 M4 रजनी च हरिप्रिया (for °) — (L. 16) K4 निवास, Ñ1 आसार (for आवास) T2 आधारभूता भूतानां (for °) G(ed) त्वं (for च) — (L. 17) G त्वं (for च) Ś1 Ñ1 D1 देवानां त्रिपथा तथा (Ś1 इति); Ñ2 (marg) V1 °नां विजयाय च, B1 2 (marg) 3 देवी स्वमपराजिता, T1 M4 देवानां हितकारिणी (for °) — M4 reads lines 18-20 after line 38 — (L. 18) Ś1 सुरामांसैरवामाश्च (for °) K1 3 4 Ñ3 (marg as above) V2 3 Dn D1 2 3 6 T2 G1 3 4 M4 रात्रि, Ñ1 G3 रात्री (for रौद्री) Ś1 B3 G3 रौद्री (G3 रात्रि) सन्ध्याचरी निशा (for °) — T1 om (hapl) lines 19-20 — (L. 19) Ś1 K2 भूतानां (for मृत्युश्च) V3 D3 T2 G1 2 3 5 M4 सुरा (for तथा) D5 T2 मांसादन (for मांसौ°) D3 D5 4 G2 सुरामांसबलिप्रिया (for °) — (L. 20) D2 भयावहा (for वधाय च) — (L. 21) Ś1 चैव, K3 B1 चासि, K4 त्वं च (for चापि) K4 सावित्रीगा च देवानां; V2 B3 D सावित्री चासि (V2 चैव) देवानां, T1 M4 गायत्री सर्वभूतानां (for °) Dn मन्त्र (for भूत) K2 गणेष्वपि;

सिद्धिः सांयात्रिकाणां च वेला सागरयायिनाम् ।
यक्षाणां प्रथमा यक्षी नागाना सुरसेति च ॥
ब्रह्मवादिन्यथो दीक्षा शोभा च परमा तथा ।
ज्योतिषां त्वं प्रभा देवि नक्षत्राणा च रोहिणी ॥
राजद्वारेषु तीर्थेषु नदीना सगमेषु च ।
पूर्णे च पूर्णिमाचन्द्रे कृत्तिवासा इति स्मृता ॥
सरस्वती च वाल्मीकेः स्मृतिर्द्वैपायने तथा ।
सुरादेवी च भूतेषु स्तूयसे त्वं स्वकर्मभिः ॥
इन्द्रस्य चारुदृष्टिस्त्वं सहस्रनयनेति च ।
ऋषीणां धर्मबुद्धिस्तु देवानामदितिस्तथा ॥
कर्षकाणा च सीतेति भूतानां धरणीति च ।
तापसाना च देवी त्वमरणी चाग्निहोत्रिणाम् ॥
क्षुधा च सर्वभूताना तृप्तिस्त्वं च दिवौकसाम् ।
स्वाहा तुष्टिर्धृतिर्मेधा वसूनां त्वं वसुमती ॥
आशा त्व मानुषाणा तु तुष्टिश्च कृतकर्मणाम् ।
दिशश्च विदिशश्चैव तथा ह्यग्निशिखा प्रभा ॥
शकुनी पूतना च त्वं रेवती च सुदारुणा ।
निद्रा च सर्वभूताना मोहनी क्षत्रिया तथा ॥
विद्यानां ब्रह्मविद्या त्वमोंकारोऽथ वषट् तथा ।
नारीणा पार्वती च त्वं पौराणीमृषयो विदुः ॥

Ñ2 V3 -गणेषु च (for गणस्य च) Ś1 D5 माया मन्त्रगणस्य च (D5 °गणेष्वपि), K1 3 4 Ñ1 D1 6 T3 G भूत(K1 माया)- मन्त्रगणेषु च, T1 M4 भूमि(M4 °मि)र्मन्त्रगणेषु च (for °) — After line 21, D2 T4 ins 1** — After line 22, Ñ1 reads and D52 repeats line 32, V2 3 B D51 T3 4 read lines 32 33 and D reads line 33 Ñ1 om lines [illegible] — (L 23) K Ñ2 3 V1 3 B3 (marg) D1 5 6 T3 G2 3 M4 सि(V2 भ)द्धिस्त्व यात्रि(K3 वैद्य)काणां तु (V1 च), V2 B D2-4 सिद्धिश्च (D3 °स्त्व) देवि पात्राणा (B2 कामाना), T2 G1 3 4 सिद्धिस्त्वं याज्ञिका(G1 3 °या)ना तु (for °) Ś1 वेला सागरना मता, K1 2 Ñ3 (marg) V1 3 B Dn D2-4 6 T1-3 G M4 वेला (D2 °ली) त्वं सागरस्य च, G(ed) माता भूतभवस्य च (for °) — (L 24) V3 3 B3 परमा (for प्रथमा) D3 [अ]पि (for [इ]ति) — Ñ3 3 V B2 Dn D51 K3 नागाना सुरसेविता (for °) — Ñ3 3 V B2 Dn D51 D2 4 ins after line 24 D2 T4 after line 21

1** कन्याना ब्रह्मचर्या च सौभाग्य प्रमदासु च ।

[V2 D52 D51 D1 4 त्वं (for च) Poona ed कन्याना ब्रह्मचर्यैस्त्वं (for °)]

— (L 25) Ś1 ब्रह्मचारिणी (for °वादिनी) T3 ब्रह्मवादी यथो — (L 26) दिष्टा (for °) Ś1 व्रतिनी च दृढव्रता (for °) — (L 27) Ñ1 B1 2 (marg as above) 3 D5 T4 दुर्गेषु (for तीर्थेषु) D5 सागरेषु (for संगमेषु) D4 नदीषु सागरेषु च (for °) — (L 28) K1 3 4 Ñ3 B3 Dn D5 D1 3 4 T2-4 पूर्णा च, K3 पूर्णाथ, D2 पूर्णा तु G1 वेति (for देवि) (for पूर्णे च) D पुरा, T3 [इ]ति च (for इति) V3 स्थिता D1 स्मृति° (for स्मृता) Ś1 बुद्धिर्नीत्यम्बिका श्रुति , G(ed) स्व बुद्धिरम्बिका [illegible]पि (for °) — (L 29) D5 G3 3 4 वाल्मीकौ (for के) K1 स्मृतिर्द्वैपायनस्य च (for °) — After line 29, K1 2 4 Ñ2 3 V1 Dn D1 3 5 6 T1 3 4 G M4 read lines 32 and 33 (transposed), while K3 reads and D52 repeats line 32 after line 29 — (L 30) D4 उमा , T3 4 सुधा (for सुरा) K3 T2 G1 3 5 देवेषु (for दवी च) G4 स्वरे वेदषु भूतषु (for °) D2 4 भूयसे, G4 ग्रा° (for स्तू°) — After line 30 K3 reads lines 36a–37a repeating them in their proper place — (L 31) K1 (sup lin as above) चन्द्रस्य चारुदृष्टिस्त्वं (for °) Ś1 D5 [अ]थवा (for [इ]ति च) — (L 32) K3 वृत्तिस् (for -बुद्धिस्) K1 3 4 N2 3 Dn D51 as (second time) D1-3 5 6 T1 3 4 G M4 मानसी (for अदितिस्) K3 Ñ2 (marg) V D52 (first time) [इ]ति च (for तथा) Ś1 देवानां च परायणम् (for °) — K3 Ñ1 om line 33 — (L 33) K4 कर्षुकाणा च सीतेति (for °) — Ś1 om lines 34–59 — (L 34) T3 तपस्त्वं हि (for च देवी त्वम्) — (L 35) K1 (sup lin as above) गतिस् (for तृप्तिस्) — (L 36) K3 (first time) स्वधा (for स्वाहा) K1 वृत्तिर्, K3 4 Ñ1 V1 Dn T3 4 तृप्तिर्; V2 D1 3 पुष्टिर्, D2 5 वृष्टिर् (for तु°) B1 3 D52 चैव, M4 देवी (for मेधा) K3 (both times) D1 वसुभूता, Ñ2 3 V2 3 D2 वसुंधरा, D5 सरस्वती, D6 T1 2 G1-3 5 M4 च समता (for वसुमती) D3 वसूना च वसू स्मृता (for °) — (L 37) K3 Ñ1 (marg) V1 3 B D5 T3 4 आशा चापि (K3 Ñ1 [marg] V1 चैव, T4 चापि) मनुष्याणा, T1 M4 आशा च मनुजानां च (for °) K4 M4 पुष्टिश् (for तु°) — (L 38) T1 G1 [अ]ग्निसुता (for °शिखा) G5 प्रिया (for प्रभा) — (L 39) K3 शकुन्ती (for °नी) D3 सुगुप्ता च नभोरूपा (for °) — (L 40) G4 वसु (for सर्वे) K1 चाक्षया; Ñ1 (marg as above) त्वं क्षमा (for क्षत्रिया) — K3 Ñ1 D1 om (hapl) line 41 — (L 41) K4 Ñ2 V1 3 B1 3 D5 D2 4 5 T4 G4 M स्त्वमोंकारो, Ñ2 V4 मोंकारो हि T3 मोंकारश्च (for °रोऽथ) D3 T2 G1 स्त्वमोंकारो वषट् स्वधा (D5 क्रिया) (for °) — (L 42) V4 पुराणां (for पौराणीम्) B2 (marg

अरुन्धत्येकभर्तॄणां प्रजापतिवचो यथा ।
पर्यायनामभिर्दिव्यैरिन्द्राणी चेति विश्रुता ।
त्वया व्याप्तमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥
समामेषु च सर्वेषु अग्निप्रज्वलितेषु च ।
नदीतीरेषु घोरेषु कान्तारेषु भयेषु च ॥
प्रवासे राजवन्धे च शत्रूणां च प्रमर्दने ।
प्राणात्ययेषु सर्वेषु त्वं हि रक्षा न संशयः ॥
त्वयि मे हृदयं देवि त्वयि बुद्धिर्मनस्त्वयि ।
रक्ष मां सर्वपापेभ्यः प्रसादं च करिष्यसि ॥
इमं देव्या स्तवं दिव्यमितिहाससमन्वितम् ।
यः पठेत्प्रातरुत्थाय शुचिः प्रयतमानसः ॥
त्रिभिश्च काङ्क्षितं मासैः फलं वै संप्रयच्छति ।
षड्भिर्मासैर्वरिष्ठं तु वरमेकं प्रयच्छति ॥
अर्चिता नवभिर्मासैर्दिव्यं चक्षुः प्रयच्छति ।
संवत्सरेण सिद्धिं तु यथाकामं प्रयच्छति ।
सत्यं च ब्रह्मचर्यं च द्वैपायनवचो यथा ॥

No 9

After 51 12, D6 T G M4 G(ed) ins.

अतिप्रसक्तो क्रीडायां कृष्णसंकर्षणौ मुहुः ।
कापिद्वेश्मनि निर्गत्य नवनीतं च गृह्णतः ॥
संक्षोभ्य तक्रं बहुशो बालकौ दारकैः सह ।
अन्यभूता ततो राजन्घटांश्च परिजघ्नतुः ॥
दधि पीत्वा तु देवेशौ तान्घटांश्च पिपेषतुः ।
शिक्यं च परिजग्राह कृष्णो दारकवेषवान् ॥
भित्त्वा छित्त्वा च गोविन्दः पपौ क्षीराणि सर्वशः ।

as above) 3 5 स्तुवन् (for विदु) T3 4 पौराणी मुनयोऽस्तुवन् (for ᵇ) —(L 43) K4 च माध्वीना, T2 M1 [ए]व मारुणा, T3 G1 4 5 [ए]कमारुणा, G2 तु मारुणा (for [ए]कभर्तृणा) —K2 V2 B D3 D1 subst for line 43 N3 ins after 44

2** मेदो निषादशीलाना त्वामिन्द्राणीति विश्रुता ।

—(L 44) T3 4 पर्यायैर्, Bom and Poona eds G(ed) पर्यार्थे (for पर्याय) —(L 45) N3 V1 सर्वमिद (by transp) —(L 46) V2 D3 D5 वह्नि (for अग्नि) G1 प्रज्वलनेषु (for °लितेषु) B1 3 D4 वह्निप्रज्वलिते (D4 °लने) तथा (for ᵈ) —(L 47) K N V2 3 B2 3 Dn D1 5 चौरेषु, V1 चोरे वा, B2 (marg) D5 सर्वेषु, T3 4 शैलेषु, G3 पूर्वेषु (for घोरेषु) N1 वनेषूपवनेषु च, B1 2 (marg as above) 3 D3 D4 वनेषु च गुहासु च, D5 भयेषु च रिपुष्वपि T3 4 गुहासु च भयेषु च (for ᵈ) —(L 48) T1 M3 प्रवेशे (for प्रवासे) D2 °बन्धे वा, D3 °बन्धेषु (for बन्धे च) —(L 49) K3 प्राणत्यागेषु सर्वेषु (for ᵃ) K3 रक्षा नात्र, G3 M4 रक्षा न च (for हि रक्षा न) —(L 50) K1 3 4 N1 2 3 (marg as above) V2 3 Dn D1 6 T1 2 4 G M1 चित्त (for बुद्धिर्) —(L 51) K4 कुरुष्व हि (for करिष्यसि) K1 2 B D3 D1–5 T3 4 प्रसाद कर्तुमर्हसि (for ᵇ) — T1 om lines 52–57 G1 om line 53 Before line 52, T3 ins वैशंपायन —(L 52) K1 N1 D2 5 चैव स्तव, B2 तु सस्तव, D3 स्तव स्तव, D1 च वैष्णव (for देव्या स्तव) B1 3 D5 पुण्यम् (for दिव्यम्) K2 D1 6 T3 G3 5 प्रकल्पितम्, V3 °प्रकीर्तितम् (for °समन्वितम्) K1 2 4 N1 2 V2 Dn D2 6 T3 G1 इति व्यास(V2 वेदव्या)समकल्पि(K2 N2 °कीर्ति)तम्, D3 इतिहास पुरा(marg मना)वितम्, D4 6 पुण्य व्यासप्रकीर्ति°, G3 M4 इतिहास प्रकल्पितम् (for ᵇ) —(L 53) D3 स्वय (for शुचि) K3 सयत (for प्र°) D4 प्रयत शुचिमानस (for ᵈ) — V3 D6 T3 G1 3 4 5 M4 om line 54 —(L 54) K1 N3 V1 2 Dn D2 3 5 त्रिभिर्मासै काङ्क्षित तु, K3 D1 काङ्क्षित स त्रिभिर्मासै, K4 N1 त्रिभिर्मासैश्च काङ्क्षित, T3 4 G3 त्रिभिर्मासैर्वरिष्ठ तु (for ᵃ) T3 4 G3 वरमेके (for फल वै स) — K4 D3 G3 om (hapl.) lines 55 57, N3 om (hapl) line 55 D5 reads line 55 on marg — For line 55, B3 D6 T3 4 subst

3** षण्मासात्परतो यस्तु काङ्क्षित च लभेत स ।

[T3 4 षण्मास (for °सात्) T3 4 काङ्क्षित लभते नर (T4 च स) (for ᵇ)]

— K3 om (hapl) line 56 —(L 56) D2 4 G1 तु त्रिभिर्, T3 दशभिर् (for षड्°) T3 पठेद्दशभिर्मासैर्, G3 अर्चिश्च त्व च षण्मासैर् (for ᵃ) — D6 T2 G1 3 4 5 M4 om (hapl) line 57, D1 reads it on marg —(L 58) K1 3 4 N1 3 V Dn D1–3 5 T2 सत्य (K3 4 °त्य) ब्रह्म च देवं (T2 दिव्य) च (for ᵃ)

G2 om line 1 M4 om line 2 —(L 2) D2 om 2ᵇ T3 4 प्राज(T3 च ज)हतु (for च गृह्णत) —(L 3) T3 तत्र

तच्छिष्टं चैव देवेशः क्षितौ च समवाक्षिपत् ॥
पायसं च समानीय गृहादन्यत्र निक्षिपन् ।
दारकेभ्यस्तदा कृष्णो ददौ स्व च समाचरन् ॥
शिक्याद्य घटमादाय दध्नां दारकसत्तमः ।
निर्भिद्याच्छिद्य भूमौ तु निष्पिपेष स केशवः ॥
दारकौ तौ तु सहसा वत्सानां च परंतप ।
दाम्नां विमोचनं कृत्वा वत्सान्धेनूरपाययताम् ।
प्रतिवेश्म तदा तौ तु व्यसनं पर्यवर्तताम् ॥
अतिप्रसक्तौ तौ दृष्ट्वा सर्वव्रजविचारिणौ ।
न च शक्तो वारयितुं नन्दगोपः सुदुर्मदौ ॥
ततस्तु दारकैः सार्धं कृष्णश्चक्रुश्च तद्व्रतम् ।
एकस्य तु तदा कृष्णो दारकस्य महीपते ।
प्रच्छाद्य तरसान्य तु दारकं प्रत्युवाच ह ॥
गच्छ वत्स यथान्यत्र तथा दृष्टश्च दारकैः ।
यदि दृष्टस्त्वमन्यैस्तु जितो दण्डधरो मम ।
इत्युक्त्वा बलभद्रं तु तं द्रष्टुं प्रेषयद्बली ॥
स गत्वा बलभद्रस्तु गृहीत्वा दारकं बलात् ।
केशवाय ददौ तं तु त्व जितः केशवोऽब्रवीत् ॥
कीलकं च समानीय विक्षिप्य भुवि गूहितम् ।
आहूय दारकान्सर्वानिदमाह जगत्पतिः ॥
शक्तश्चेद्भवता कश्चित्कीलं गृह्णातु पश्यतः ।
मम पार्श्वगतो भूत्वा दण्डो देयश्च तस्य ह ॥
तच्छ्रुत्वा दारकाः सर्वे त द्रष्टुं यत्नमास्थिताः ।
नाशक्नुवंश्च ते सर्वे जितांस्तानब्रवीदिति ॥
एवमादीनि गोविन्दो बालक्रीडनकानि वै ।
चकार मतिमान्कृष्णो दारकैः सह गोकुले ॥

No 9A

D6 T G M4 G(ed) cont M1-3 ins after 51.12

क्वचिद्वेश्मनि सगम्य शिक्यस्थान्पयसो घटान् ।
आदाय युगपत्सर्वान्पय पीत्वा मुदा भृशम् ।
अभिद्य ततः सर्वान्निष्पिपेष हसन्नहि ॥
आच्छिद्य शिक्यमन्यत्र ततो दध्नो घटान्क्षिपन् ।
यथाकामं तत. पीत्वा दारकेभ्यस्ततो ददौ ॥
अथ वेगान्मुदा कृष्णः क्वचिदन्यत्र वेश्मनि ।

M4 हत्वा (for भित्त्वा) T3 भित्त्वा (for छित्त्वा) —(L. 8) T4 देव (for चैव) T1 गोविन्द (for देवेश) G4 तदुच्छिष्ट च देवेश (for °) —(L 9) T3 समाधाय (for °नीय) —(L 10) T3 प्रददौ तं T1 3 4 M4 दारक (for विक्षिपन्) —(L. 11) T4 शिक्यस्य (for शिक्याद्य) घटं क्षिपन् (for °) —(L 13) —(L 12) T4 निर्भिद्याभिद्य भूम्यां तु (for °) —(L 14) D6 T1 2 G D6 T3 G1 4 M4 परतपौ (for °प) ... T3 4 M4 विलोडनं ... °नुमनीयत, ... पर्यवर्तताम् (...) ... —(L 17) T3 4 [अ]शक्नुवद् T4 सर्वं व्रजविचारिण (for °) (for च शक्तो) D6 T1 2 सुदुर्दमौ, T4 च दुर्मदौ (for सुदु°) —(L 18) M4 मतम् (for ततस्) T1 स बालकै (for तु दारकै) T3 4 तर्जितम्, M4 तद्गतौ (for °तम्) —(L 20) D6 G2 गन्तु, G1 त तु (for [अ]न्य तु) T3 4 प्रत्यभाषत (for प्रत्युवाच ह) —(L. 21) T3 तत्र; G1 तस्य (for [अ]न्यत्र) G1 तु (for च) —(L. 22) D6 G2 करो (for -धरो) T3 4 क्षितौ दण्डकरो मम (for °) —(L 23) T1 तं (for तु) —(L 24) T4 कृत्वा T3 4 गुप्त्वा तत्र बलाद्धरि (for °) (for गत्वा) T3 G1 दार व्रजगृहे बलात् (for °) —(L. 25) T3 G1 त्वरित (for त्व जित) —(L. 26) T3 तत्र कृष्णो, T4 तदा कृष्णा (for समानीय) T4 गोपितम् (for गूहितम्) T3 निक्षिप्य भुवगोपितम् (for °) —(L. 27) G3 जगद्गुरु (for °त्पति) —(L 28) T3 शक्तिश्चेद् (for शक्त°) T3 पश्यतु (for °त·) T4 कील कृष्णा तु पश्यतु (for °) —(L. 29) T3 G1 पार्श्वं (for पार्श्वे) T3 दण्डा देयाश्च (for दण्डो देयश्च) — T4 om (hapl) lines 30b–31a —(L. 32) T3 G3 एवमादीनि गोविन्दो (for °)

9 A

(L 1) D6 T2 3 G1 3 4 5 M4 निर्गत्य, T1 M2 3 सगत्य, T3 संवेश्य (for सगम्य) —(L. 2) T4 सर्वे (for सर्वान्) —(L. 3) D6 T2 4 G अभिगम्य, T3 हसन् (for भृशम्) T1 3 4 G3-5 सर्वे (for सर्वान्) M4 हरि (for ह्यहि) —(L 4) T4 आक्षिप्य; G1 T3 °शास्य, M4 °पत्य (for °हस्य) G3 ततो आभिद्य (for आच्छिद्य) M4 दधि (for दध्नो) —(L. 5) T3 दधि कृत्स्नं, T4 यथा दुग्धान्घटान्क्षिपेत् (for °) —(L. 6) M4 मुहु (for मुदा) कृत्स्नं (for यथाकाम)

गुप्तान्घटानुपादाय त्वरितोऽथ बभञ्ज ह ॥
कश्चिद्धृतघटान्पूर्णान्बहूनादाय वेश्मनि ।
व्यभजद्दारकेभ्यस्तु भक्षयंश्च स्वयं ददौ ॥
अन्यतो वेश्मनः शिक्यान्घटांस्तत्रस्य पूरयन् ।
आदायाधूय बहुधा तस्मिन्नेव मुहुः क्षिपन् ।
व्यहसद्विविधं हासं ननर्त च स दारकः ॥
तक्रेषु च पयः क्षिप्य तक्रं च पयसि क्षिपन् ।
पयो जलेषु सर्गोव्य घृतमग्नौ जुहाव च ॥
एवं तौ सततं तत्र चक्रतुर्वेदमसंगरम् ॥
अथ वत्सान्मुहुर्बद्धान्दामभिः कीलकेषु वै ।
भित्त्वा छित्त्वा च दामानि वत्सान्धेनुष्वनीयताम् ॥
दामान्याच्छिद्य सर्वत्र वत्सान्दिक्षु प्रकालयन् ।
आकृष्य दारकान्वेगैरन्योन्यं समनह्यत ॥
निरुध्यमानो गोपीभिः स चक्रे वै मुहुर्मुहुः ।
सर्पिषा पयसा चैव दध्ना तक्रेण शून्यकम् ॥
प्रायेण गोव्रजं चक्रे पूर्वजेन सहायवान् ।
पश्यन्तीनां च गोपीनां कृष्णो नित्यं स संभ्रमम् ॥
पिबन्पयश्च विविधं चक्रे चैव स वैशसम् ॥
क्रन्दन्त्योऽथ मुहुर्गोप्यो यशोदान्निकटं ययुः ।
कृष्णस्य चेष्टितं सर्वं यशोदायै न्यवेदयन् ॥
मम कुम्भ्यो दश हताः पुत्रेणानेन दुर्मते ।
न च शिष्टं पयस्तक्रं घृतं वा दधि लेशकम् ।
किमस्य क्रियते मूढे जीविका मम नश्यति ॥

अन्याः ।

पञ्चाशन्मम कुम्भीना शिक्यादादाय ते सुतः ।
घृतस्य पूर्णान्मुष्टिश्चान्पश्यन्त्या मम हन्ति ह ॥

अपराः ।

अन्तर्वेश्मन्यशून्यांश्च कुम्भान्सर्वान्घृतेन वै ।
ताञ्शून्यान्कारयामास न च शिष्टं घृतं मम ॥
अतिक्रुद्धा तथान्याह केशानाकृष्य सर्वशः ।
पञ्चविंशद्घटान्कृष्णो घृतेन पयसा समम् ।
आधूयोत्क्षिप्य चाविध्य निचिक्षेप च भूतले ॥

—(L 9) M_{1-3} बभञ्ज (for व्यभजद्) T_3 ₄ व्यभक्षयन्दार केभ्यो (for °) D_6 T G M_4 भक्षयन्स्वयमाबभौ (for °) —(L 10) T_3 अन्यत्र (for अन्यतो) D_6 $T_{1, 2, 4}$ G_{1-3} M प्रकाद् (for °यन्) —(L 11) T_3 आधूय (for आदाय) $T_{1, 2, 4}$ आदाय (for आधूय) G_2 बहु (for मुहुः) — $T_{1, 2}$ om. (hapl) lines 12–13 —(L 12) M_2 जहास (for व्यहसद्) G_1 M_3 त्रिविधाशादान् (for °धं हासं) G_2 ननाद (for ननर्त) —(L 14) G_1 जहार (for जुहाव) T_4 स (for च) — After line 14, T_1 G(ed) read 52 1–3 and M_3 52 1ᵃ–3ᵇ (all with the ref) repeating the same in its proper place —(L 15) $T_{2, 3}$ G वसन्तौ (for एव तौ) M_1 G(ed) सकरम् (for °संगरम्) — After line 15, M_3 ins

1** गावः पुष्टाः पीरुजाश्च वत्सका कामदोहना ।
आगम्य हर्षितास्तौ तु पुच्छादिष्वत्रलम्बताम् ॥
पुच्छगोमूत्रसुस्नातौ शृङ्गकर्णावलम्बिनौ ।
वत्सानारोहमाणौ च तत्पार्श्वे फेनवौ शिशू (sic) ॥

—(L 16) M_3 बध्वा (for बद्धान्) G(ed) दाम्ना वै (for दामभिः) —(L 17) T_1 G_2 $M_{1, 4}$ छित्वा, G_3 M_2 छित्वा (for भित्त्वा) $M_{1, 2}$ भित्त्वा (for छित्त्वा) D_6 $T_{1, 2, 4}$ $G_{1, 2}$ [अ]नीयत (for °ताम्) —(L 18) G_1 [आ]भिद्य (for [आ]च्छिद्य), G_3 सर्वान् (for वत्सान्) $T_{3, 4}$ M_4 प्रचार(T₄ °ङ)यन् (for प्रकालयन्) —(L 19) $T_{3, 4}$ प्रकृष्य (for आ°) $T_{1, 2}$ G(ed) अन्योन्यं समबध्यत, T_2 G_1 °न्य समयन्ध, T_3 M_4 °न्य समभिद्य(M₄ °याभ)ताम् (for °) —(L 20) $T_{3, 4}$ निबद्धो (T₄ °रुध्य) गोपिभिश्चैव (for °) $T_{3, 4}$ M_{1-3} चक्रे चैव (M₁ °च) (for स चक्रे वै) —(L 23) T_2 G_1 $M_{1, 2}$ संभ्रम (for °मम्) — M_1 om line 24 —(L 24) M_4 बहुधा (for विविधं) $M_{2, 3}$ पश्यन्त्योऽ° त्यपियसाला (for °) $T_{1, 2}$ $G_{1, 2, 3}$ M_4 वैशसम् (for वैशसम्) —(L 27) D_6 M_3 कुम्भा (for कुम्भ्यो) —(L 28) T_4 क्रियार्थं वै, T_4 पयस्तत्र (for °स्तक्रं) —(L 29) T_1 अन्यत्, $T_{3, 4}$ अत्र (for अस्य) D_6 T G M_4 जीविन (for जीविका) — $T_{2, 3}$ G_1 om the ref —(L 30) D_6 $G_{2, 4}$ M_3 कुम्भाना (for कुम्भीना) $T_{3, 4}$ पञ्च वै मम कुम्भाना (for °) — D_6 $T_{2, 3, 4}$ G $M_{1, 2, 4}$ om the ref —(L 32) D_6 $T_{1, 2, 4}$ G M_4 पूर्णांश्च, T_3 छिन्यान्य (for [अ]शून्यांश्च) D_6 वापि, $T_{1, 2, 4}$ $M_{1, 2}$ कुर्वन्, M_4 कुम्भान् (for सर्वान्) T_3 कुम्भानादाय सर्वेत (for °) —(L 33) D_6 T $T_{1, 2, 4}$ G शून्यास्तु, M_4 तान्पूर्णान् (for ताञ्शून्यान्) D_6 T T_2 M_{1-3} अभि G $M_{3, 4}$ दृष्ट (for शिष्टं) —(L 34) T_2 M_{1-3} अभि (for अति) D_6 [अ]च्यन्यरा, T_1 साह, $T_{2, 3}$ G M_4 चान्या, T_4 [अ]न्या सा (for [अ]न्याह) D_6 $T_{1, 2}$ G $M_{3, 4}$

न किंचिद्व्यञ्जनं मूढे मम वेश्मनि विद्यते ।
गावश्च वत्सकैः पीताः कृष्णेनानेन मोक्षितैः ॥

अन्या ।

पायसं बहु पक्वं मे भद्रे जग्धमनेन वै ।
दध्योदनं भृशं दत्तं दारकेभ्यो रसान्वितम् ॥
अपूपा बहवो जग्धा भर्त्रर्थे रक्षिता मया ।
सक्तवो बहवः पीताः संस्कृताः शर्करादिभिः ॥
किं गृहेण च मे कार्यं किं घोषैः किं गवादिभिः ।
एषा यास्यामि दुर्मेधे मूढे दुष्पुत्रसूयिनि ॥

अन्या ।

धेनवो मम नष्टाः स्युर्वत्सैः सार्धं दशाय वै ।
अनेन कालिता मूढे तव पुत्रेण दुर्हृदा ॥
भक्षितं नवनीतं मे वल्मीकप्रतिमं नवम् ।
जीविका मम नष्टाभूदेषा यास्यामि देशकम् ॥
एनमत्यन्ततो गोप्यो विनेदुर्विस्वरं भृशम् ।
का गतिर्वद भद्रेति गोप्यः सर्वास्तदाब्रुवन् ॥
अथ ताभ्यो यथानष्टं यशोदा दत्तवत्यलम् ।
समाश्वास्य ततः सर्वाः स्वं स्वं वेश्म व्यकालयत् ॥

No. 10

After 53. 7, D6 S G(ed.) ins :

प्रागेव वसुदेवस्तु नन्दगोपेन वारितः ।
वृन्दावननिवासस्ते परिहर्तव्य इत्यपि ॥
स पुत्रगुरुतां पश्यन्वनं चासुरसेवितम् ।
विममर्शाथ बुद्ध्यैव नन्दगोपो महामतिः ॥
बहुसंपदमालोक्य गर्गा वृन्दावने वने ।
गोपाः प्रवेष्टुमिच्छन्ति प्रलम्बस्तत्र चासुरः ॥
नान्यद्वनं च पश्यामि समीपे संपदा युतम् ।
किं नु कर्तव्यमिति मे पुत्रयोश्च हितं भवेत् ॥
एवं विचारयन्तं तं नारदोऽभ्यागमन्मिथः ।
ब्रह्मणा चोदितो विप्र इन्द्रेण च महात्मना ॥
यदृच्छया महायोगी नित्यं लोकहिते रतः ।
ववन्दे नन्दगोपस्तु तस्य वै चरणौ मुनेः ॥
तमाह सस्मितं विप्रः संभ्रमाकुलमानसम् ।
ज्ञात्वा त्वयि मनोदुःखं प्रणयात्तेऽहमागतः ॥
इदं रहस्यं देवानां नाख्यातव्यं कदाचन ।
अस्मिन्काले महाप्राज्ञ काले ज्ञास्यति वै भवान् ॥
यत्त्वां वक्ष्यामि घोपेश तत्त्वं ज्ञास्यसि वै विभो ।

आधूय ; T3 आदाय (for आरुह्य) T3 शिशूनादाय सर्वत (for °). — (L. 35) D6 विंशद् (for त्रिं°). G3 मम (for समम्) — (L. 36) T3 G1 4 5 ताम्विष्य , M4 चाहत्य (for चाविध्य). D6 T1 3 4 G2 4 5 M T3 आदायोत्क्षिप्य ताम्विष्य (for °). — (L. 37) T4 भाजने (for स्वभर्ने). भुवस्तले (for च मूतले). T1 2 G3 3-5 M3 — (L. 38) T3 4 वत्सेन (for कृष्णेन). — T2 4 G3 om the मोक्षिता ; G3 मोचिता (for मोक्षितै). — M4 om (hapl) ref — (L. 41) T3 4 पुन (for मया). — (L. line 43. — (L 43) D6 T3 5 G गृहेषु (for गृहेण) — T4 44) T3 4 दुर्बुद्धे (for दुर्मेधे). D6 पश्य (for मूढे). — T2 4 दशा G(ed.) om. the ref. — (L. 45) D6 दशाह वै , पुरा (for दशाय वै) — (L. 46) T4 [आ]कुलिता ; G1 कलिता , G(ed) कारिता (for कालिता) — G3 om line 49 — (L. 49) D6 T3 G1 3-5 M4 अन्यास्तदा (for अत्यन्ततो). T1 एव मत्यन्तघोषेण (for °) T1 3 विचेदुर् (for विनेदुर्) T1 G(ed) विस्वरं ; T4 वस्सरं ; M4 विस्वरा (for °रं). — M1-3 om. line 50. — (L. 50) T4 तौ (for का). T3 M4 कुत्र ; T2 4 वत्स (for भद्र). — (L. 52) T3 तदाश्वास्य (for समाश्वास्य) T3 अनुनीय गृहं ययौ (for °).

10

(L. 2) T3 4 G3-5 वृन्दावने (for °वन). — (L. 3) D6 T1-3 G M3 स्व (for स) T4 -महिमां (for -गुरुतां). D6 G3 — (L 5) D6 T G M4 -सपानम् (for -संपदम्). D6 G3 गोपाः वृन्दावनं वनम् (for °). — After line 5, M4 repeats 53 7^{cd}. — (L. 6) D6 [illegible] (except M1-3) प्रवेष्टुं भूतमि च्छन्ति (for °). — (L. 7) T3 पश्यतो च (for च पश्यामि). D6 T3 G1 3 4 चामर्षे ; T1 M3 पट्टने ; T4 G1 प्रसवे ; G(ed.) ग्रामर्षे (for समीपे). T3 समग्रपद्मान्वितम् ; G3 चासर्षे चाप- दायुतम् (for °). — (L. 8) T1 च सुखे ; T4 स्वस्ति वै (for च हिते). — (L. 9) D6 T3 [illegible] M4 पथि ; T4 भुवि (for मिथ) — M1-3 om line 10 — (L. 10) T2 4 राजन् (for विप्र). — (L. 11) T2 4 हितंकर (for -हिते रत). — T4 om lines 13–14 — (L. [illegible]) T3 G1 विस्मितं (for

न केवलौ नव सुतौ देवौ मानुषतां गतौ ।
रामकृष्णाविमौ जातौ दैत्यमूलहराविति ॥
आसुरं पक्षमुद्धर्तुं जायमानं जनार्दनम् ।
दैत्यः शकटवेषेण ज्ञात्वा त्वामाश्रितोऽसुरः ।
शकटस्य त्वधः सुप्तं निहन्तुं निश्चितं शिशुम् ॥
रक्षादीनं युवाभ्यां च वियुक्तं वीक्ष्य दानवः ।
लब्धरन्ध्रश्च निष्पेष्टुं तत्क्षणाच्छिशुना हतः ॥
ताडितो वामपादेन विपर्यस्तो ममार ह ।
प्रबुद्धस्य तु बालस्य तन्मुहूर्तं विजृम्भतः ॥
तस्यामेव निशायां च पूतना नाम राक्षसीम् ।
पाययन्तीं विषपयः सस्तन्यं प्राणमाहरत् ॥
पुनरर्जुनसूनी तौ दैत्यौ तच्छिद्रदर्शिनौ ।
हन्तुकामौ तदा बालः स्वयमेव जघान ह ॥
नानारूपधरान्दैत्यानेवं हन्ता तवात्मजः ।
भयशानं न ते गोप विश वृन्दावनं वनम् ॥
तत्रापि सुमहत्कार्यं कर्ता कृष्णोऽयमीदृशम् ।
प्रत्यक्षं तव चैतानि कर्माणीह कृतानि च ॥
हनिष्यति प्रलम्बं च रामः परबलार्दनः ।
कृष्णश्चासुरसंघातं न भीस्त्वामुपसर्पतु ॥
इत्युक्त्वा नन्दगोपं तु कृष्णं तुष्टाव नारदः ।
नमस्तुभ्यं जगद्धात्रे विश्वकर्त्रे नमो नमः ॥
कृष्णाय बलरूपाय बहुरूपाय ते नमः ।
नीलजीमूतवर्णाय गोपवेणुप्रवादिने ॥
नमस्ते देवकीमातर्नमस्ते यादवेश्वर ।
नमस्ते देवदेवेश नमो मायाविधायिने ।
त्रैलोक्यस्थितिसंहारसृष्टिकर्त्रे नमो नमः ॥
विश वृन्दावनं देव विहर त्वं यथासुखम् ।
तत्र दैत्यान्महावीर्याञ्जहि यज्ञपरो भव ॥
इत्युक्त्वा नारदे याते नन्दगोपो महामतिः ।
व्यपेतभयसंत्रासः पुत्रयोर्मुदमावहत् ॥

11

After adhy. 53, D6 ins:

वैशंपायन उवाच ।

तौ तु वृन्दावनं प्राप्तौ वसुदेवसुतावुभौ ।
चेरतुर्वत्सयूथानि चारयन्तौ स्वरूपिणौ ॥

स°) M1 -चेतसम् (for मान°) — T3, 4 M1-3 om line 16 — (L 16) T1 तदा (for काले) — T1 G1 om line 17 — (L 18) T3, 4 M1, 2 दिव्यौ, M3 दिव्य (for देवौ) G1 मानुष्यतां (for °षतां) — (L 19) D6 इतौ (for जातौ) T3 इव (for इति) — (L 20) M3 बलम् (for पक्षम्) G(ed) उत्क्रम्तु (for उद्धर्तुं) — (L 21) D6 T3, 4 रूपेण (for वेषेण) M1 सुर (for ऽसुर) — (L 22) G(ed) निश्चित (for °त) D6 सुतम् (for शिशुम्) T3 निहन्तु निश्चित शिशु (for °) — For line 23, M1-3 subst

1** सुताभ्यामथ निर्मुक्तं वीक्ष्य दामोदरं तदा ।

— (L 24) D6 S (except T3 M1-3) तत्क्षण (for °णाच्) — M1-3 om line 26 — (L 26) G(ed) प्रवृद्धस्य (for प्रबु°) T1 प्रबुद्ध स तु बालस्तु M1 प्रलम्ब स तु बालश्च (for °) T1 M3 त मुहूर्तं व्यजृम्भत (for °) — (L 27) D6 पूतना नाम राक्षसी (for °) — (L 28) D6 पाययन्ती (for °यन्तीं) T3 पाययन्ती विष स्तन्य (for °) D6 स्तन्य प्राणमथा हरत्, T1 M1 सम प्राणैरपा°, T3 तस्या प्राणमपा° (for °) — (L 29) T2, 3 G M1 द्वौ (for तौ) — (L 30) D6 T1, 2, 4 G M1 तदा बाल, T3 तथा बाल (for तदा बाल) — (L 31) T1 अय (for एवं) G(ed) हन्तु (for हन्ता) G3 जनार्दन (for तवात्मज°) — (L 32) M1 ततो (for न ते) T3, 4 नन्दगोप भय त्यज (for °) — (L 33) T3 ईश्वर (for ईदृशम्) — T2, 4 M1-3 om line 34 — (L 36) D6 -सघातान् (for °तं) T1 निर्भीस्त्वम्, G2 मा भीस्त्वाम् (for न भी°) T3, 4 मर्दे च (for सर्पतु) — Before line 37, T1 G3 ins वैशंपायन — Before line 38, M1, 2 ins नारद — T3-4 om (hapl) lines 39-43 D6 om (hapl) line 39 — (L 39) T1 G2 M2, 4 बाल (for बल) M2 नम कृष्णाय कृष्णाय (for °) M3 बाल (for बहु) — (L 40) M1 -वर्णाय (for वर्णाय) — (L 41) D6 G2 पुत्र (for मातर्) — (L 43) D6 T1 G3, 5 हरे (for नमः) — (L 44) D6 T1, 2, 4 G M1 विहरस्व (for °र त्वं) — (L 45) T3 हरे (for भव) — Before line 46, T1, 4 G3 ins वैशंपायन — (L 46) T1 महाद्युति, T3, 4 विशां पते (for महामति) — (L 47) G1 उद्वहत् (for मावहत्)

11

Some Mss om the ref D3 T3 M1-3 om lines 1-2 — (L 1) G2, 4 प्राप्त (for प्राप्तौ) G1 नन्दगोप (for

प्रविश्य च महारण्यं तदा वृन्दावनं वनम् ।
रेमिरे सुचिरं कालं यथेष्टं सहकेशवाः ॥
गावश्च क्षीरसंपन्ना महिष्यश्च सुनिर्वृताः ।
तस्मिन्काले तदा चेरुः सवत्साश्च यथासुखम् ॥
अथ त्रयोदशे वर्षे वर्धमाने च केशवे ।
संप्राप्तो घर्मसमयः कृष्णे वृन्दावने स्थिते ॥
गते च भास्करे काष्ठामुत्तरां तीक्ष्णदीधितौ ।
मरीच्यो दिक्षु सर्वासु प्रसृतास्तीक्ष्णवर्चसः ।
क्षोभयन्त्यो मृगाञ्शश्वत्तीक्ष्णरश्मौ दिवाकरे ॥
दावदग्धविभिन्नेभ्यः कीचकेभ्यो विनिर्गताः ।
सप्तार्चिषो गिरिं दग्धुमुद्भूतास्ततस्ततः ॥
रुरवस्तरक्षवश्चैव दग्धदेहा दवानलैः ।
कुञ्जरा घर्घररवा घर्मकालविलोलिताः ।
घर्मवातसमाक्रान्ता विनेदुर्विस्वरं रवम् ॥
कृष्णलाः पाकनिर्भिन्ना घनवायुविदारिताः ।
पेतुश्च सर्वतः पृथ्वीं रत्नपाता इवाद्रिषु ॥
रेणवो बहुला भूमेर्नेत्रमार्गविरोधिनः ।
तमासीनं हि गोपानां दृष्टिं पिदधिरे मुहुः ॥
गोपाश्च घर्मसंतप्ता मध्यं याते दिवाकरे ।
घनेषु द्रुममूलेषु गाश्च संकाल्य तस्थिरे ॥
गोप्यः कुम्भीः समादाय नीरैः पूर्णाः समन्ततः ।
उष्णरश्मिकरैस्तप्तास्तच्छायामाश्रित्य तस्थिरे ।
पत्रैर्जलार्द्रैः सर्वत्र वाहयन्त्यः क्षुपान्पृथून् ॥
जलबिन्दून्द्रुतिगताञ्शीतलानमलान्मुहुः ।
आदाय पथि गोपाला आस्यशोषं निरासिरे ॥
मृणालैर्देहजं रूक्षं नीडस्थाश्च विहंगमाः ।
अत्युष्णघर्घररवाः शुष्कपर्णनिवासिनः ।
विनेदुर्भृशसंतप्ता दावरूक्षे समाहताः ॥
पुष्पैर्वैमीतकैर्भिन्ना जनप्राणहरैः समम् ।
किंपाकफलगन्धाढ्याः कालयन्तो मृगद्विजान् ॥

वसुदेव) —(L. 2) D3 G3 रूपाणि (for यूथानि) T1 चारयन्तौ (for चा°) D6 T3.4 G1.2.4 सु (for स्व) —(L. 4) T1 रेमाते (for रेमिरे) D3 गोपा (for काल°) T2 रेमिरे तत्र गोपाला, T4 °रे सहसा गोपा (for °) —(L. 5) D3 -संपूर्णा (for -संपन्ना) —(L. 6) D3 T4 सदा, T1 यथा (for तदा) D6 च तथा, T1 बहुला (for च यथा-) D3 तत्र (for °) —M1 subst. for line 6 M3 ins after line 5

1** चचार च यदा कृष्णस्तदा वृन्दावने वने ।

—(L. 8) M3 वृन्दावन (for °ने) —(L. 9) T4 हेमागते (sic) (for च भास्करे) M4 तिग्म, M4 उष्ण (for तीक्ष्ण) —(L. 10) M4 विस्रब्धा (for सर्वासु) G3 प्रहतास्, M3 मेघु° (for प्रसृ°) D3 ज्वाल, T3.4 क्षुण्ण (for तीक्ष्ण) —(L. 11) T3 G1 क्षोभयन्तो, T3 क्षोभयन्त्यो (for क्षोभ°) D3 बाधयन्त्यो मृगा T1 M4 शीघ्र, G3 शीघ्रास् (for शश्वत्) D3 बाधयन्त्यो मृगा न्सर्वान्, T4 क्षोडयन्ति मृगा शश्वन् (for °) —(L. 12) D6 T2 G M1.2.4 विनि- T3.4 देवगन्धर्वभिन्नेभ्य (for °) —(L. 13) G3 M3 सुनार्चिषोर् (for सृता (for विनिर्गता) T3.4 गिरेर्दैवाम्, M1 गिरीन्द्रग्धुम्, M3 गिरिं देहम् सप्तार्चिषो) D3 सप्तार्चिश्च गिरिद्रोण्याम्, D6 T2 G1.3 (for गिरिं दग्धुम्) —(L. 14) 14° hypermetric G1 °विपोर्गिरिं दग्धुम् (for °) D3 समवेतस्तरवश्चैव, D6 तरक्षुश्च, M1.3 तरवश् (for तरक्षवश्) T3.4 र (T4 त)- G3-5 M4 तरवश्च तरक्षु (D6 G3 °क्षा)श्च; T3.4 र (T4 त)- रवश्च सचेरुर् (for °) T1.4 G3-5 M4 दवाग्निले (for °नलै)
—(L. 15) D3 कुरङ्गा, T G M4 करभा, M1 करभ्यो, M3 कलभ्यो (for कुञ्जरा) D6 करभा दीर्घरभवो (sic) (for °) T2 घर्मजालैर् G1 °जाल, G3 M4 °काले (for °काल) —(L. 16) T1 स्वनम्, T3 G1.4 मुहु, G3 M4 रवान्, G3 भृशम् (for रवम्) —T3 G1 om (hapl) lines 17-20 —(L. 17) D6 उपला पाकविभिन्ना, T3.4 उपलाश्च विनि भिन्ना (for °) T3 वने (for घन) G3 विचारिता (for विदा°) —(L. 18) D3 G3-5 M4 पर्वता (for सर्वत) D3 वृक्षा (for पृथ्वीं) D3 प्रस्थपाता, D6 रत्नतारा, T4 रत्नपाता, G3 रत्नतारा, G2.3 M4 रत्नधारा (for रत्नपाता) —(L. 19) G3 बहुधा (for °ला) G2.3 भूतेर् (for भूमेर्) —(L. 20) D3 समासाद्य, G3 तमास्यपि (for °सीनं) D3 सदधिरे; G3 M1.3 नि° (for पि°) —(L. 21) D3 मस्त (for मध्यं) —G3 om line 22 D3.6 T G M3.4 प्राप्ते (for याते) T1 M4 दीनाश्च (for —(L. 22) D6 T2-4 G1.2.4 दिनस्य, D3 दत्तेष्वा- वनेषु) M1.2 -नीळेषु, M3 नीलेषु (for मूलेषु) D3 दत्तेष्वा- स्यदकीलेषु (for °) D6 M1.3 गात्र (for गाश्च) —(L. 23) D3 नरा सर्वे, D6 T3 नीरै D3 T3.4 कुम्भान् (for कुम्भी) D3 नरा सर्वे, D6 T3 नीरै पूर्णान् (for नीरै पूर्णा) —(L. 25) M1 पत्रैर् (for पत्रैर्) T1 M4 वासयन्त्य (for वाह°) D3 बहून्, T4 दलान् (for पृथून्) —D3 om lines 26-37 —(L. 26) D6 T1 हृदि गतान्, T3 हृदय°; T3.4 G M4 हृदय° (for द्रुति°) —(L. 27) D6 गोपानाम्, G1 °ल; G3 °लम् (for °ला) D6 आस्यशोभां (for °शोष) —(L. 28) D6 कुक्षिं (for रूक्षं) T3 मृणाळै देहजं कुक्षिं (for °) D6 नळस्थाश्च, T3 G1.2.4 नाळ°, T2.4 नीडाश्चैव (for नीडस्थाश्च) —(L. 29) T1 G3-5 M अत्युष्णा

इतः कश्चित्ततः सद्यस्तनोऽन्यत्र ततः पुनः ।
याता वत्सुर्महावेगाः कालयन्तो रजो दिशः ॥
आग्नेयं तेज एवैतत्प्रसृतं माधवस्य ह ।
वर्धमाने महाघर्मे जगतः शोषहेतुके ॥
केशवे जगता पाले स्थिते वृन्दावने वने ।
व्याधिर्गोपकुले तत्र बभूव तुमुलो महान् ॥
व्याधयो विविधाकारा गोषु गोपालकेषु च ।
प्रादुर्बभूवुर्बहवो घर्मकाल उपस्थिते ॥
महिषाश्च भृशं तत्रा ज्वरातीसारमूर्छिताः ।
सहसा प्रपतन्ति स्म वज्रभिन्ना नगा इव ॥
स्तब्धलोमाक्षिपक्ष्माणो लम्बकर्णशिरोधराः ।
स्रवदक्षिमुखघ्राणा दन्तैः कटकटायितैः ॥
अपूर्ववर्णाः पयसो नेच्छन्तो यवसं तृणम् ।
अभीक्ष्णं चपलाक्षाश्च परिनिम्नाक्षिमण्डलाः ॥

क्रन्दमानाश्च तिष्ठन्ति शयिताश्च सहस्रशः ।
भूमौ परिपतन्ति स्म स्रंसयन्तः शकृन्त्यपि ॥
स्वविधैरहोभिश्च पक्षैश्च दिनैरभूत् ।
महिषाणां गवां चापि दारुणं मृत्युसंशयम् ॥
अपूर्वमेव सहसा गोपालानामभूद्भयम् ।
पालयाने तु गोविन्दे गोपालैः सह गोगणम् ॥
ससत्त्वानां गवामेवं व्याधयश्च पृथग्विधाः ।
अप्रज्ञाताः प्रदृश्यन्ते वृद्धगोपालपण्डितैः ॥
मन्त्रैश्च भेषजैर्मुख्यैर्भिषजः शास्त्रयुक्तिभिः ।
यतमानाश्च गोपाला न शेकुस्तान्निवारितुम् ॥
कृत्वा चाङ्गेषु बहुनं सिरावेधांश्च तद्विदः ।
कुर्वाणा बहुधा यत्नं न व्याधीन्प्रतिचक्रिरे ॥
ततो विषण्णमभवद्गोपालानां तदा कुलम् ।
सवृद्धबालं सस्त्रीकं व्याक्रोशद्व्याधिना स्वयम् ॥

(for °त्या) T1 G1 अत्युग्रा सर्वरत्रा , T2 3 °ग्रा सर्वे सतसा (for °) — (L 30) G1 समाहिता ; G3 समन्तत , M4 समाहते (for °हता) — (L 31) D5 च भीतकैर्, G3 विभीं (for वैर्मी°) T1 G1 M1 3 प्राणहरा , M2 प्राणहरा (for प्राणहरै) — (L 32) G1 किंपाका (for किंपाक) T1 corrupt for ° D5 G3 मृगाद्गिजान्, T1 रजो दिश (for मृगद्विजान्) — T1 om line 33 — (L 33) G2 तस (for तत) D3 हवाकुलालया सद्यस् (for °) D5 T1 M1 पुन , G3 तस (for तत) — (L 34) G1 महावेगात् (for °वेगा) M1 लोडयन्तो (for का°) D2 G2 दिशो दश , T1 रजो दिशि (for रजो दिश) — (L 35) D5 आग्नेयतेजसा वैतत् (for °), D1 प्रतस , T1 4 G2 5 प्रसूत , G1 प्रसृत , M1 प्रसुत (for प्रसृत) — (L 36) G2 जगता (for °त) °कारकं (for °हेतुकं) — (L 37) D1 6 T1 2 G M1 मूके, T1 4 नाये (for पाले) — (L 38) D1 आधिर् (for व्याधिर्) — (L 39) D2 6 T G M1 गोषु गोपालकादिषु (for °) — (L 40) D1 भाव (for °काल) — (L 41) M1 2 भृगस (for च भृश) D2 स्वरवातैश्च मूर्छिता (for °) — (L 42) M2 सह ता (for सहसा) — (L 43) D2 भास्वासा यत्सया गावो (for °) D2 T1 बद्ध (for लब्ध) — (L 44) T2 G3–4 M4 स्त्रन्दक्षिण (for स्रवदक्षि) T1 °मुखा घूर्णा (for मुखघ्राणा) M2 प्रक्षीणमुखचर्माणो (for °) — T1 4 om 44[b]–45[a] G1 M1–3 दन्तै कटकटायित (G3 °यिता) (for °) — For line 44, D2 subst

2** प्रास्रवन्प्रश्रितमुखा घ्राणदन्तैः प्रसारितैः ।

— (L 45) D3 नश्चन्ति (for नेच्छन्तो) T2 3 नेच्छन्ति पय यवसं तृणम् (for °) — (L 46) D5 M1 3 अभीक्ष्ण (for °क्ष्ण). D2 T3 चपलग्रासाश् (for चप°) D5 म्लानाक्षि (for निम्नाक्षि) D3 पतन्ति स्म महीतले (for °) — (L 48) T1 M1–3 पतन्त्यश्च (for °न्ति स्म) M3 3 सस्रजन्त्य , M3 स्रस्यन्त्यश्च , M4 हासयन्त्य (for स्रस°) D5 सत्यवन्त्य शकृन्त्यपि ; G3 सृस्त्रवन्त्य पतन्त्यपि (for °) — M1 3 om line 49 — (L 49) T3 अनेकैर् (for अहोभिश्) T2 पक्षकैश्च , T3 G1 पक्षादैश्च , G4 M4 पक्षपर्वैर् (for °क्षैश्च) D5 पक्षभि सप्तभिरभवत् (for °) — (L 50) D3 T3 गवां चैव , T4 मृगाणां च (for गवां चापि) D5 °संशयम् (for °मश°) T1 M4 दारुणो मृत्युसंशय (for °) — (L 51) M1 अपूर्वमेव सहसा (for °) — (L 52) D5 पालयत्येव गोविन्दे ; G4 °यामास गोविन्दो (for °) — (L 53) D1 सत्त्वनाशा गवां तेषां (for °). T3 व्याधिरूपा , T4 व्याधिसाप (for व्याधयश्च) T2 G1 पृथक्पृथक् (for °ग्विधा) D2 व्याधिरूप पृथग्विधम् (for °) — (L 54) T1 4 मण्डलै (for पण्डितै) — (L 55) G4 भिषग्भिर् (for भेषजैर्) D2 T1 G2 3 M1–3 °युक्ति (for °युक्तिभि) — (L 56) T3 नेशकुस्ता निवारितुम् , T4 शेकुस्ता निरि° . G1 °सिराश्च तद्विधा (for °) — After line 58, T1 reads lines 67[a]–69[a], repeating the same in its proper place M1–3 om lines 59–66 T2 reads lines

भृशमार्तमभूत्त्रस्तं सनिपातज्वरार्दितम् ।
सर्वमर्मातिगतया महावेदनया युतम् ॥
पीडिताः पिटकाभिश्च ग्रथिताः सर्वतस्तनुम् ।
सिरास्थिमांसं निर्भिद्य प्रादुर्भूते सवेदनैः ॥
निष्क्रियाभिस्तथान्याभिर्व्याधिभिर्भृशपीडिताः ।
विपन्ना वृद्धगोपालाः सगोयूथास्त्वथापतन् ॥
गोपालाश्च तथान्ये च ये च तद्वनवासिनः ।
सर्वे परिपतन्ति स्म पिबन्तो यमुनाजलम् ॥
यमुनातीरजेनाशु स्पृष्टाः सर्वे च वायुना ।
व्याधिरूपैर्बहुविधैर्भृशमार्तास्तदाभवन् ॥
सरीसृपाश्च व्याला ये मृगाः सर्वे च पक्षिणः ।
प्राणिनो विविधाकारा यामुनं वनमाश्रिताः ॥
ते सर्वे मृतसंकल्पा मृताश्चैव सहस्रशः ।
गोपालाः सह गोभिश्च परिपेतुर्दिशो दश ॥
सर्वे सघूर्णनयना निश्चेष्टा मूर्छिता भृशम् ।
पेतुर्वनचरा राजञ्जीवन्तोऽपि मृता यथा ॥
अपानमूत्रद्वारेभ्यो मुखनासाक्षिकर्णतः ।
शोणितं लोमकूपेभ्यो जन्तवः सस्रुजुर्बहु ॥
सर्वेषां प्राणिनामन्तः समन्तात्सव्रणैर्मुखैः ।
अशक्यमम्बु वाहर्तुं किं पुनर्भोजनादिकम् ॥
दन्ताश्च विप्रशीर्यन्ते केषांचिन्न च भाषणम् ।
रसनोद्गीर्यते कण्ठैः समन्तात्सव्रणैरपि ॥
दुर्गन्धं तु सह तत्र प्रादुरासीद्विशेषतः ।
सर्वेषु समवायेषु दुष्प्रेक्ष्यं च समन्ततः ॥
आक्रोशनहुलं चासीत्सर्वतो यमुनातटे ।
नरगोमृगयूथानामार्तानां सर्वतोदिशम् ॥

59–66 followed by the repetition of lines 67–68 after 3**, T4 repeats lines 59 60 after the same — (L. 59) D5 ततो विषण्णमनसा, T3 4 (second time) तथाविष्ट समभवद् (for °) — (L 60) D5 T1 3 4 (second time) G1 व्याकुल (for व्याक्रोशद्) D3 व्याकुलं व्याधिना वृतम् (for °) — (L 61) T1 श्रमार्तमभवत्त्रस्त (for °) D5 -ज्वरार्पितम् (for °र्दितम्) D3 सनिपात ज्वरार्पितम् (for °) — (L. 62) D3 ममाभि, D5 T1 -धर्माति, T3 मर्माधि, M4 मर्मास्थि (for °ति) D5 T1 3 4 G M4 युता (for युतम्) — (L 63) D5 फलकाभिश्च, T1 पिडिकाभिश्च, T4 पिटकार्यश्च; G1 3–5 M4 पिट(G1 °कि)काभिश्च, G2 पिक्काभिश्च (for पिटकाभिश्च) D3 पीडिकापीडैश्चैव (for °) D5 G3 ग्रथिते (for °ता) D3 ग्रथिते सर्वतस्त, T3 प्राणैश्च ग्रथितस्तनुम्, T4 व्रणैश्च ग्रथिते मनुम् (for °) — (L 64) G3 शिरोस्थि (for सिरास्थि) T1 4 G3 4 M4 मासात् (for मांसं) D5 T3 शिरोस्थिमासान्निर्भिद्य (for °) G5 [आ]न्याभिर्‌ (for [अ]न्या°) T3 सु (for स) — (L. 65) D3 [आ]साभिर् (for [अ]न्या°) — (L. 66) D3 वृत्तेन (for विपन्ना) -दुःखिता (for -पीडिता) — D3 स्वर्गे देवा D5 T1 G3 अवापतन्, G3 त्वथा° (for त्वथा°) D3 स्वर्गे देवा इवाभवन्, T3 4 स्वर्गाद्भ्रष्टा इवाभवन् (for °) — (L 67) T1 (both times) 3 (first time) 4 चान्ये (by transp) T1 (both times) 3 (first time) 4 ते सर्वे वनवासिन (for °) — T4 M3 ins after line 69 T3 after line 70 M1 3 after line 86

3** तदा गोपगणान्सर्वान्स व्याधिः समपद्यत ॥
ज्वरिता केचिदापेतुरपरे यक्ष्मिणोऽभवन् ।
अन्येऽतिसारसंयुक्ता यमुनावायुवीजिता ॥
एवं बहुविधाकारा व्याधयो गोषु विष्ठिताः ।
केचिन्मृताः समापेतुर्मरिष्यन्तस्तथापरे ॥

[(L. 1) T3 ततो (for तदा), M1 3 ततो गोपगण सर्वे (for °) — (L 3) T3 अपरे यक्ष्मणा वृता (for °) — (L. 3) T4 M3 जीविता (for वीजिता) — (L. 4) T3 विधाधारैर् (for °कारा) T3 -व्याधिभिर्भृशपाडिता (for °)]

— M1 3 om line 70 M3 om lines 70–86 — (L. 71) D5 T3 3 G M4 च (for ये) — (L 72) T1 G3 यमुना (for यामुनं) — (L 73) D3 मृत्यु (for मृत) T3 भूताश्च (for मृताश्च) T3 G1 सर्वे (for चैव) — (L. 74) D3 गोपाला पादशोकाश्च, T3 M1 3 °है सह गोप्य(T3 °पै)श्च (for °) D3 T3 4 सहस्रश (for दिशो दश) — (L 75) G3 4 स्रस (for स°) — (L. 76) D5 T1 3 G M4 वने (for वन) D3 T3 4 सेतुर्वनेचरा राजन् (for °) T1 यथा मृता (by transp), G3 (also as above) मृता इव — (L 77) G3 नासिक (for नासाक्षि) — (L. 78) M4 मुस्रुवुर् (for सस्रुजुर्) — (L 79) D5 T3 3 G M4 अन्ताद् (for अन्त) — D3 T3 4 om line 80 — (L. 80) M1 3 किं पुनर्भाजन परम् (for °) —(L. 81) T3 प्रति, G1 [अ]पि प्र (for विप्र) G3 M4 -शीर्यन्त (for °न्ते) D3 वमतो रुधिरं दन्तैर्, T1 3 दन्ताश्च पर्य(T3 प्रत्य)शीर्यन्त, T4 °श्च प्रति शीर्यन्ति (for °) T G3 भक्षणम् (for भाष°) D3 नाभूत्किंचन भाषणम्, T1 कस्यचिन्न भा° (for °) — M1 3 om line 82 — (L. 82) T4 रसनो मायते कण्ठे (for °) D3 सदन्तै (for समन्तात्) — (L 83) D3 दुर्गन्धा दुःखभास्तत्र, M1 3 °न्धो दुःसहस्तत्र (for °) D3 T3 प्रादुरासन् (for °सीद्)

नाहारं भुञ्जते गावो नौषधं न च खादनम् ।
श्वासमात्रं व्रजं सर्वं शयितं गोगणैः सह ॥
एवं गते व्रजे तस्मिञ्श्वासमात्रे स्थिते नृप ।
अथ कृष्णश्च रामश्च कैश्चिद्गोपैः सहापरैः ।
पृथगन्यत्र सधासमादावेवाभ्यरोचताम् ॥
बालोऽपि बुद्ध्या संचिन्त्य कृष्णः कमललोचनः ।
इदमत्रेतिकर्तव्यमिति निश्चितवान्प्रभुः ॥
क्रोशमात्रमतिक्रम्य पर्वतेनान्तरीकृतः ।
परःशतैः स्वसखिभिर्नीरोगः समपद्यत ॥
मृच्छिलाशर्करावृक्षतृणकाष्ठलतागुणैः ।
शुभः सस्थानमालोक्य खानयामास मेदिनीम् ॥
उत्पाद्य सलिलं कृष्णः स्वयूथ्यैः सह गोगणैः ।
तज्जलं स पिबन्कृष्णो नीरोगः समपद्यत ॥
बन्धुष्वन्ये च गोपालाः शक्त्यास्पनरया युताः ।
प्रयाणमनुतिष्ठन्ति तेषां कृष्णोऽभवद्गतिः ॥
नन्दगोपो यशोदा च पुत्रौ दृष्ट्वा निराकुलौ ।
भृशमार्तियुतौ चास्तामन्तःप्रीतियुतावपि ॥
बन्धुवर्गोऽपि सुमहान्नन्दगोपस्य चाभवत् ।
तमवेक्ष्य भृशं त्रस्तो नाभवत्कृष्णसंनिधौ ॥
अनेन बन्धुवर्गेण सह मे गोधनेन च ।
म्रियेय चाहमप्यत्रेत्येवं मतिरजायत ॥
अथ कृष्णश्च रामश्च ज्वरितौ पितरौ तदा ।
श्रुत्वैव परमोद्विग्नौ व्यथितौ किल तौ स्थितौ ॥
बन्धुवर्गं च सकलं गोधनं च तथागतम् ।
दृष्ट्वा परमसंत्रासमागतौ बलकेशवौ ॥

Colophon

— M1 2 om line 84 — (L 85) T1 आक्रोशशब्दबहुल॰ M3 2 °शे बहुलश्चासीद् (for ᵃ) — (L 86) T1 नादेन (for नर्दतो) M2 नृप (for भृश) D3 -मार्गिणाम् (for -यूथानाम्) D3 T1 3 4 M1 2 आर्तानां पक्षिणामपि (for ᵇ) — (L 87) D3 6 T1 2 G M3 4 नापो (for गावो) T3 4 नावाप्तुमपि भोक्तुं वै (T4 वा भोक्तुं), M3 नाहारं भजते वापो (for ᵃ) T2 G3 4 नौषध (for नौ°) D6 च न (by transp) D3 भापणम्, G1 पोषणम्, G4 वेदनम् (for खादनम्) T3 4 नौषधं न रसायनम् (for ᵇ) — (L 88) D3 व्रजे सर्वे, T2 G1 व्रजा सर्वे (for व्रज सर्वं) D3 T3 G1 शा(D3 श)यिता, T3 M4 शयितु (for °त) — M2 om line 89 — (L 89) T2–4 G3 व्रजे गते (by transp) D6 मात्र (for श्वास) D2 मात्रा श्वये, M4 मात्र गते (for मात्रे स्थिते) — (L 90) D6 तैश्च (for कैश्चिद्) M2 तथा (for सह) D4 स्वकीयैर्गोपकैः सह, T3 4 बहुभि(T4 स्वकीयै)र्गोधनैः सह, M1 पर्वतेनान्तरीकृतम् (for ᵇ) — (L 91) D6 T2 4 G2 M4 प्ररोचताम्, G2 व्यरो°, G3 प्रचोदिता (for [अ]भ्यरोचताम्) — (L 92) T1 मचके (for संचिन्त्य) — (L 93) D3 [ए]व (for [इ]ति) G1 विभु (for प्रभु) — (L 94) D3 [अ]न्तर कृतम् M2 °रीकृतम् (for °रीकृत) — T3 G1 om line 95 — (L 95) D3 परं श्रेय, M3 पर शतैः (for परःशतैः) T1 3 4 G2 3 5 च (for स्व) D5 विरोग (for नी°) — G2–4 om (hapl) lines 96-99 — (L 96) D3 M1 3 मृत्तिका (for मृच्छिला) T3 G2 लतागणैः, T4 G1 -लताङ्कुरैः (for लतागुणैः) — (L 97) D3 6 T4 G1 2 शुभ सस्थानसविशः (for ᵃ) D2 चिन्तयामास मेदिनीम् (for ᵇ) — (L 98) D2 उत्पाद्यसलिलं कृष्ण, D6 °द्य ललितं कृष्ण (for ᵃ) G2 स (for स्व) — (L 99) D3 पिबन्पो बहिस्थानात् D6 T3 G1 2 5 पिबन्नदतिष्ठत्स्वत्र, T1 2 5 M1 पिबन्नदन्यहि पात (T1 °हिथाय) (for ᵃ) T4 विरोग (for नी°) — (L 100) T3 ते (for [अ]न्ये) T4 भवस्था (for ब्रयस्था) G1 [अ]न्यतरया (for [अ]न्य°) G1 शक्त्यास्यनरया युतम् (for ᵇ) — (L 101) D2 6 [illegible] (except M1 2) प्रयतनम् (for प्रयाणम्) T1 गति प्रभु (for sभव द्गति) — (L 102) D3 दृष्ट्वा पुत्रौ (by transp), T3 4 दृष्ट्वा दृष्ट्वा T3 G1 पुत्रे दृष्ट्वा निराकुलम् (for ᵇ) — (L 103) D3 परात्, T1 पुत्रौ वा, G1 M4 युताय् (for -युतौ च) D6 भृशमार्तियुतो चास्ति (for ᵃ) T3 तत प्रीति (for मन्त प्रीति) — (L 105) T1 समवेक्ष्य (for त°) D6 तासा, M2 (inf lin as above) त्रस्ते (for त्रस्तो) D3 तेनैव सह सत्तरे; M1 समवेक्ष्य भृश प्रस्तो (for ᵃ) D3 हि (for न) M3 संनिधे (for °धौ) — (L 106) D3 सह गोपैर् D6 महस्मा गो, G1 समभो गो (for सह मे गो) — (L 107) D6 T3 4 G2–4 M1 म्रियेयम्, T3 G1 त्रायेमम् (for म्रियेय च) D3 म्रियेध्यहमपि वने (for ᵃ) D3 6 एव (for [इ]त्येव) — (L 108) D6 T2 3 G मत (for अथ) D3 ज्वलितौ D6 T G M4 ज्वरातौ (for ज्वरितौ) — (L 109) T3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) T1 G2 किल स, M4 तु व्यथ- (for किल तौ) D3 T3 4 व्यथितौ तौ बभूवतु (for ᵇ) — M1 3 om lines 110-111 — (L 110) T3 नन्द च (for सकल) D3 यथा यथा, T3 तथाविधम् (for °गतम्) T3 यशोदा च तथाविधम् (for ᵇ) — (L 111) T1 -संतापम्, T2 G1 3–5 सत्रासौ (G1 5 °सा) (for °सम्) T3 G1 2 3 व्याकुलौ (for आगतौ) D2 T1 2 4 राम (for बल) G4 व्याकुलौ कृष्णकेशवौ (for ᵇ) — COLOPHON om in T3 — Mention of Kṛṣṇa D3.

वैशंपायन उवाच ।
अथ तस्यामवस्थायां गोपालानां वयोतिगः ।
विदेहादागतः कश्चित्तस्मिन्कोलाहले किल ॥
स बन्धुवर्गं सप्रेक्ष्य गोधनं च तथागतम् ।
प्रोवाचामृतसकल्पं वाक्यं विद्वान्सभागतः ॥
वयं पशून्समाश्रित्य जीवामो विगतज्वराः ।
पशूनां च पतिर्देवः सर्वथा वृषभध्वजः ॥
तस्यार्चनविधिं शीघ्रं कुरुध्वं गोवृषस्य च ।
येन शान्तिमवाप्स्यामो न मन्त्रौषधपौष्टिकैः ॥
ब्राह्मणाञ्श्रुतसपन्नान्समाहूय यथाविधि ।
अस्मिन्संनिहिते स्थाने सम्यगर्चाम शंकरम् ॥
इत्युक्ताः कुलवृद्धेन ते गोपाः कृष्णमाश्रिताः ।
तथा चतुर्द्विजेन्द्रांश्च समाहूयार्चनाविदः ॥
उपहारैर्नमस्कारैरर्चनाभिरनेकधा ।
सुप्रीतमनसो विप्रास्तथा चक्रुर्यथाक्रमम् ॥
हविर्भिः पायसैश्चापि घृतेन पयसाम्बुना ।
संतर्पयन्तो विश्वेशं हुत्वा चाग्नौ वृषध्वजम् ।
देवीं स्कन्दगणांश्चैव गोवृष नन्दिकेश्वरम् ।
विनायक च सपूज्य स्तुतिभिश्चास्तुवन्हरम् ॥
मन्त्रैर्माहेश्वरैरेव शान्तिमङ्गलयुक्तिभिः ।
पूजयन्ति स्म विप्रेन्द्रास्तद्भक्ता भक्तवत्सलम् ॥
पुष्पैर्गन्धैश्च धूपैश्च दीपैश्चैव समन्ततः ।
पृथक्पृथक्समर्चन्ति ब्राह्मणा वेदपारगा ॥
अर्चां मूर्ध्नि कृतास्तिस्रः सप्तरात्र च सततम् ।
पृथग्गोघृतधारास्तु यथाविध्युपपादिताः ॥
तेष्वेवाह.सु विप्रेन्द्रा. संहिताध्ययने रताः ।
त्रिभिर्वेदैस्तथा चक्रुर्महादेवप्रसत्तये ॥
गानैश्च केचिद्गायन्ति शकर वृषभध्वजम् ।
नृत्यन्ति च विशेषेण रुद्रप्रीत्यर्थमुद्यताः ॥
भ्रूक्षेपैरक्षिविक्षेपैर्मुखाश्रयनसूचकै. ।
हस्तविन्यासयोगैश्च पादघातैश्च भागतः ॥
नृत्तं कुर्वत्सु विप्रेषु शिवस्य प्रमुखे सदा ।

— *Adhy name* D3 व्याधिकथनम्, D6 G2 3 व्याध्युपद्रव, T3 G1 व्याध्युपद्रवकथनम् — *Adhy no* D3 65, T2 G3 5 M4 60, T2 G1 59, T3 66, G2 3 57, M1 2 56

T1 om. the ref — (L 112) T G2 3-5 M4 वयोधिक (for °तिग) — (L. 113) D3 विदेहाद् (for °हाद्) T3 4 सति (for किल) — (L 114) T3 4 तथाविधम् (for तथा गतम्) — (L. 115) T3 प्राह चामृतकल्प तद् (for °) T1 सभां गत, T3 4 G4 M4 समागत° (for सभा°) — (L 118) D3 T3 5 G M4 वृषभस्य (for गोवृषस्य) — (L 119) D3 6 T3-4 G M4 तेन (for येन). M1 2 [अ]र्चना (for °न) D3 न च मन्त्रौषधादिभि, D6 M4 -सूक्तिकै (for -पौष्टिकै) (T3 °भि), M3 सम T1 3 4 G3-5 M1 2 न मन्त्रौषधिपुष्टिकै (T3 °भि), M3 सम न्त्रौषधपुष्टिकै (for °) — (L. 120) T1 वृद्ध, T4 वृत्त- (for श्रुत) D3 ब्राह्मण श्रुतसपन्नो (for °) — (L. 121) D3 G2 M3 यस्मिन्; T3 4 त° (for अ°) G1 सनिहित (for °ते) D3 सम्यगायाति शकर (for °) — (L 122) G1 इत्युक्त्वा (for °क्ता) D3 [ए]ते गोपा, T3 गोपाला (for ते गोपा) T3 G1 M4 ते गोपा कृष्णमंश्रि(M4 °पालि)ता (for °) — (L 123) T3 4 [अ]र्थकोविदान् (for [अ]र्चनाविद) D3 समाहूताश्च तद्विद (for °) — (L 124) D6 T G1 2 4 5 M4 उपचारैर्, G3 °स्कारैर् (for °हारैर्) D3 सपर्याभिर् (for अर्चनाभिर्) — (L 125) G3 स- (for सु) T3 4 यथा

सुखम् (for °क्रमम्) — (L. 126) D3 [ए]व (for [अ]पि) T3 G1 मधुना (for पयसा) G4 घृतेन पयसां पुन (for °) — (L. 127) D3 T3 M3 सतत घो(T3 तो)षयन्तो वै, T1 तर्पयन्तोऽपि विश्वेशं, T4 स गोदयन्तो वि° (for °) T3 4 [अ]ग्नि (for [अ]ग्नौ) D6 T1 3 G M4 हुत्वा चाग्नि (M4 °त्वाग्निं च) विभावसुम् (for °) — G4 om lines 128 131 — (L. 128) T4 दिवि (for देवीं) D3 T1 3 G1 2 3 M स्कन्दं (for स्कन्द) T1 [अ]पि (for [ए]व) — (L 129) T3 विधिभिस्स्तु (for स्तुति°) D3 सस्तुवन् (for चास्तु°) D3 विधिभिश्चाद्य वै हरम्, T4 स्तुतिभिश्चार्चने हरिम् (for °) — (L. 130) D3 देव (for एव) G3 मन्त्रैर्महेश्वरैर्यैव (for °) D6 पुष्टिभि, M4 सूक्तिभि (for युक्तिभि) — (L. 131) T3 4 विप्रेन्द्रास् (for °न्द्राम्) — T3 4 M3 om (hapl) lines 131b 136b T3 G1 2 3 ते भक्ता (for तद्भक्ता) M3 वत्सला (for °लम्) — (L. 132) D3 स (for the first च) — (L. 133) D3 समर्चयन्ति (for समर्चन्ति) — (L 134) D3 6 T1 2 G स्थितास् (for कृतास्) — D3 M3 om line 135 — (L. 135) M1 2 घृतगो घृतधाराश्च (for °) G3 तथा (for यथा) — (L. 136) D3 -प्रशान्तये; D6 T3 4 रतान् (for रता) — (L. 137) D3 -प्रमत्तये. T1 M4 प्रसादनम् (for प्रसत्तये) — (L. 138) M4 गानेन (for गानैश्च) T3 गानैश्च गाययन्ति स्म (for °) — (L. 139) M1-3 प्रनृ D3 ब्राह्मणा वेदपारगा (for °)

सप्तमेऽहनि मध्याह्ने प्रोद्भूतं महदद्भुतम् ॥
तेषामेको द्विजेन्द्रस्तु वेदवेदाङ्गपारगः ।
उन्मत्त इव सजहे साट्टहासं पुनः पुनः ॥
दिव्यं नृत्तं समालेभे दिव्यं गेयं तथैव च ।
माहेश्वरेण भूतेन समाविष्टो विमोहितः ॥
विस्मिताः सर्व एवासंस्तस्मिन्सदसि ये स्थिताः ।
स च वै दिव्यनृत्तान्ते देवावेशी वचोऽब्रवीत् ॥
अस्मिन्मुहूर्ते कैलासादागतः परमेष्ठिनः ।
शासनं समुपादाय मूर्ध्ना सर्वजगद्गुरोः ॥
वर्तमानं पशूना च गोपालानां च सकटम् ।
वने निवसतां ज्ञात्वा प्राणिना च महद्भयम् ॥
युष्मदर्चाविशेषाच्च सौष्ठवाच्चेह कर्मणः ।
पशो गोवृषभक्त्या च पशूनां पतिरब्रवीत् ॥
शङ्कुकर्णाशु गत्वा त्वं यमुनातीरवासिनाम् ।
आर्तानां ब्रूहि मद्वाक्यं समाविश्य द्विजोत्तमम् ॥
सर्वप्राणिषु सर्वत्र द्वापरान्ते महासुरः ।
मनुष्यलोके भोगार्थं दृष्ट्वा धन्यूननेकशः ॥
जातः कालः कलिर्नाम विरोचनसुतो बली ।
अनुजातो बलेः पूर्वमसुरेन्द्रो महाबलः ॥
विषवृक्षः कपित्थोऽभूत्कालिन्द्या दक्षिणे तटे ।
प्रभूतस्कन्धविटपः खगैरनुपासितः ॥
परिवारास्तमाश्रित्य बहुभृत्यास्तदाश्रयाः ।
विषकण्टकिनो वृक्षा लता वल्ल्यश्च जज्ञिरे ॥
तस्य भार्याः सपत्न्यश्च सहस्रतनयास्तथा ।
गोभूता वत्सभूताश्च चरन्ति यमुनातटे ॥
निर्गोपा वनगावस्ता दर्पयुक्ताः सवत्सकाः ।
विषवृक्षस्य च फलमुपयुञ्जन्ति निर्वृताः ॥
स च द्वादशवर्षान्ते वृक्षः पुष्पफलाकुलः ।
तदा भवन्ति रोगाश्च तद्गन्धरसमूर्छिताः ॥
स तु पुष्पितमात्रेण भवेत्फलयुतो द्रुमः ।
विसृजन्कटुकं गन्धं व्याधीनामाकरं मुहुः ॥
पुरा तद्वनमुत्सृज्य जीवन्ति प्राणिनो भयात् ।

स्यन्ति (for भूयन्ति च) D5 उद्भूता , D6 T3 4 G2 4 M1-3 उद्भूता (for उद्यता) G1 तत्र मीन्यर्धमुद्धृता (for °) — D5 T3 4 M1-3 om (hapl) lines 140-141 — (L. 140) D5 भज , T2 G3 4 आहि (for अक्ष) — (L. 141) T1 2 G1 2 4 M4 भागवा (for °स) D6 वादपारैश्च भागवा (for °) — (L. 142) T3 नृत्य (for नृत्त) — (L. 143) D5 T3 4 प्रभूत (for प्रोद्भूत) D6 प्रादुर्भूतमहद्भुतम् (sic) (for °) — (L. 144) G3 द्विजश्रेष्ठो (for द्विजेन्द्रस्तु) — (L. 145) T1 साम्ब्रहास (for साट्ट°) — (L. 146) T1-3 G1 3-5 दिव्य (for दिव्य) D6 वृत्तं (for नृत्त) D5 दिव्यनृत्तं समारब्धं (for °) D5 दिनदोषे , T2-4 G1 3-5 M5 दिव्यगेयं , M3 दिव्य गान (for दिव्यं गेयं) — (L. 147) D5 6 G2 ऽभि , T1 3 G1 4-6 M4 हि , T3 ऽपि (for वि) — (L. 148) D5 धृतस्मिन् , G1 एवासुस् (for °सस्) D5 आसन्माहेश्वरे तथा (for °) — (L. 149) D5 वृत्तान्ते (for -नृ°) D5 देवदेव , T3 देवादेशी , G2 देवश्रेष्ठ , M1-3 दैवावेशी (for दे°) — (L. 150) T3 तस्मिन् (for अ°) — (L. 151) T2 4 शासने समुपस्थाय (for °) D5 तस्या , G3 शर्वे (for सर्व) T3 मूर्ध्ना स्पक्षा स प्राहिन (for °) — (L. 152) D6 मु (for the first च) — (L. 154) T3 कर्मगाम् (for °ण) — (L. 155) D5 पापो , T3 G2 बाला (for पशो) G2 -ध्वज (for -वृष-) — (L. 156) D3 -वासिन (for °नाम्) — (L. 157) D5 सर्वे च (for आर्तानां) T3 समादिश्य (for °विश्य) — (L. 158) D6 सभूत्वा , T1 4 G1 3-5 सभूता (for सर्वत्र) , D6 T1 2 4 G1 4-6 M4 महासुरा , M1-3 °सुरान् (for °सुर) — (L. 159) T1 G3-6 भागार्थं (for भो°) G2 मनुष्यलोक रक्षार्थं (for °) — (L. 160) T4 ख्यात , M4 जातान् (for जात) D5 काले (for काल) D5 G2 बलि (for बली) — (L. 161) T4 अनुजातो , G4 दनो पुत्रो (for अनुजातो) — (L. 162) D5 G1 वृष (for विष) G4 वृक्षे (for -वृक्ष) — (L. D5 6 T1 2 4 G1 2 4 6 M कालिन्द्यां (for °न्द्या) — (L. 163) T2 4 G M4 प्रसूत (for प्रभूत) D5 खगैरप्यनुपासित ; T3 खगमैरनुनाश्रित (for °) — (L. 164) D5 T4 परिवारे समाश्रित्य (for °) G4 तदाश्रिता (for °श्रया) — (L. 166) D5 T3 G1 3 4 तु सहागत , G4 तु ता भामन् (for सप) T3 तयो (for त्नाश्च) T3 सह भार्यास्तु तस्यासन् (for °) T3 4 तथा) — D6 om line 167 , T3 reads it twice M4 om (hapl) line 167b-171a — (L. 168) D5 T G3 5-6 निर्गोपा वनगा गावो (D5 चरन्ता) (for °) T3 4 दर्पयुक्त (for दर्पयुता) — For line 168, D5 subst

4*** निर्गोपाश्च तथा गावः सवत्सा सर्पिणो वने ।

— (L. 169) G2 फलानि (for फलम्) T3 ये नरा (for निर्वृता) — (L. 170) D5 ते (for स) D5 वृक्षा (for वृक्ष) T3 -फलादुग्ध , T3 4 G1 3-5 -फला° (for -फल°) — (L. 171) T1 2 4 G3-5 M1-3 तथा , T3 तेषां (for तदा) — T3 G2 om. lines 172-175 — (L. 172) T3 मात्रे भो

द्रुमाणां च भवेद्व्याधिर्वृक्षावेशसमुत्थितः ।
अस्मिन्काले हि गोपालाः प्रायशस्तद्वनं गताः ।
गोभिः सह चरन्ति स्म ते वृक्षस्याविदूरतः ॥
पर्यायाद्द्वादशाब्दानामस्मिन्काले समागते ।
वृक्षश्च पुष्पफलवान्कपित्थः समजायत ।
अत्यासन्नतया कष्टमभूद्वनिवासिनाम् ॥
अन्यथाह महादेवो नन्दगोपसुतावुभौ ।
विषं च विषवृक्षं च शक्तौ शीघ्रमपोहितुम् ॥
इतः परं व्याधयश्च न भवन्तीह पूर्ववत् ।
गावो गोपाश्च जीवन्तु प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥
अहं तत्र गमिष्यामि यत्रास्ते परमेश्वरः ।
अम्बिकाकुचकस्तूरीपङ्काङ्कितभुजान्तरः ।
इत्युक्त्वान्तर्हितो विप्रः सञ्ज्ञां स्वामाप्तवांस्तदा ॥
अथ सर्वे तु गोपालाः समैक्षन्त परस्परम् ।
रामकृष्णौ विशेषेण प्रैक्षन्त स्म मुदायुताः ॥
तेषामिङ्गितमाकारं ज्ञात्वा कृष्णः स्वबान्धवान् ।
इदमाह वचो धीमान्मधुरं मधुराकृतिः ॥
शासनाद्देवदेवस्य वयं सर्वे विषद्रुमम् ।
यास्यामो गोपवृद्धाश्च तिष्ठन्त्वत्र सबालकाः ॥
इत्युक्त्वा सहसा कृष्णः कृत्वा विप्रान्प्रदक्षिणम् ।
देवालयं च तद्धीमान्प्रययौ यमुनानघम् ॥
सङ्कर्षणेन सहिता युवानो गोपपुंगवाः ।
सिंहनादं प्रकुर्वन्तः कृष्णस्य पुरतो ययुः ॥
मुक्तरोगा गणपतेः पश्चादागमनाद्धरेः ।
पृष्ठतः सर्वगोपाला ब्राह्मणाश्च तमन्वयुः ॥
विचिन्वाना यथोद्दिष्टं सर्वत्र यमुनातटे ।
आघ्राय तिक्तं रूक्षं च दुर्गन्धं घ्राणदुःसहम् ॥
तमपश्यन्नदीतीरे प्रभूतं वृक्षमुच्छ्रितम् ।

(for °मात्रेण) T3 रागो यस्तो (for फल्गुनो) — (L. 173) D6 कण्टक (for कटुक) D6 T1 G2-4 M4 विषम् (for मृदु) — G4 om lines 174–175 — (L. 174) D5 द्रवन्ति (for (for जी°) — (L. 175) D5 नराणां (for द्रुमाणां) T1 विषावेश, M4 विषवेग (for वृक्षावेश) T2.4 वृक्षवेषमुपस्थित, G3 वृक्षवेषसमुत्थित, G1 व्याधिरूपाणि जज्ञिरे, M3 वृक्षवश समुद्भव (for °) — G4 om lines 176–179 — (L. 176) G1.3.4 तस्मिन् (for अ°) T3 तस्मिन्काले हि गोपालान् (for °) — (L. 177) D3 T1.2.4 G3.5 M वृक्षस्य (for ते वृ°) — (L. 178) D3 T3 M4 पर्याये (for °याद्) T2.4 G1.2.4 तस्मिन् (for अ°) G3 समागते (for प्र°) — After line 179, D6 T1.2 G1.2.4 M4 ins

5** व्याधयश्च ज्वरादीनि बहुरूपाणि जज्ञिरे ।

— (L. 180) T3 अत्यासन्न् (for अत्या°) D6 T2.4 G1.2.4 दृष्टम् (for क°) D3 T2.4 G3 तत्र (for अत्र) M1-3 अभूत्तत्र महान्नाद (for °) — (L. 181) M4 अन्यम् (for अन्यथा) — (L. 182) D3 T2.4 G1.2.5 M3 शक्तो (for शक्तौ) M3 प्रमोदितुम् (for अपो°) — (L. 183) D3 T4 बाधन्ते स्म, D6 T2 G1.3-5 प्रबाधन्ति, T1 प्रबाधन्ति; G2 प्रधावन्ति, M4 प्रजायन्ते (for भवन्तीह) — For lines 182–183 T3 subst

6** सम्भूतो विषवृक्षश्च उभाभ्यां चैव एव हि ।
छेदिते व्याधयस्तस्मिन्न जायन्ते स्म पूर्ववत् ॥

— (L. 184) D6 G2 गोपी°, T1.2 G1.3-5 M4 गोप्यो (for गावो) T3-4 जीवन्ति (for °न्तु) — D3 om lines 184b–189a — (L. 185) G3 अत्र (for तत्र) — T3.4 M1-3 om line 186. Before line 187, G2 ins वैशंपायन — (L. 187) D6 T2 G3.4.5 M [उ]क्ता (for [उ]क्त्वा) G2 चावाप्तवान् (for स्वामा°) T3 G1 संज्ञां स्वामप्यवाप्तवान् (for °) — For line 187, T3 subst

7** इत्युक्त्वान्तर्हितः स्वाच शङ्कुकर्णो महाबलः ।

— (L. 188) D6 T G M1.4 समैक्षन्त (T1.4 M4 °न्त; M2 °न्त), M3 समैक्षन्त (for °क्षन्त) — (L. 189) T3.4 G1.2.4 रामकृष्ण° (for °कृष्णौ) D6 G3.5 M4 मुदान्विता, T2 G1 मुहुर्मुहुः (for मुदायुता) — (L. 190) D3 आचार (for आकार) D3.4 T G M4 सबान्धवान् (T2 G4 °व) (for स्वबा°) — (L. 191) T1 उवाच च (for इदमाह) T1 G3.4 मधुरान् (for °रं) — After line 191, D6 T1.2 G M4 ins

8** भवाब्धौ बालरूपेण मोहयन्सर्वमानुषान् ।
[D6 मोषयन् (for मोह°)]

— (L. 192) D6 T2.3 [illegible] M4 हन्तु (for सर्वे) — (L. 193) D3 यास्यामो वृक्षगोपार्श्वं, T G3-4 M4 °मो वृद्धगोपाश्च (T3.4 G3.5 °लास्), G1 °मो वृद्धा गोपाश्च (for °) D3 ते वृक्षा यत्र निर्गता (for °) — (L. 194) D3 T3.4 विप्रान्कृत्वा (by transp) — (L. 195) D3.4 T [illegible] यामुनं (for यमुना) — (L. 199) T1.2 G1.3-6 सह, T3 चापि (for सर्व) G4 M3.4 समन्वयुः (for तम°). — (L. 200) D3 विचिन्वन्ते (for °न्वाना) T3.4 यमुनापर्वतीरे (T1 °र्थे) (for °) — (L. 201) D6 T3 G3-6 तिष्य (for तिक्तं)

दूरादेवाम्बरतले घनस्योपरि केतुवत् ॥
टङ्कैः कुन्तैः कुठारैश्च खनित्रैरपरैर्दृढैः ।
छित्त्वा ते तद्वनं घोरमतिदुर्वेधमायमैः ।
द्रुमवल्लीलतारूपैर्दानवैरभिरक्षितम् ॥
विषवृक्षांश्च तांश्छित्त्वा तावुभौ रामकेशवौ ।
जग्मतुस्तस्य वृक्षस्य समीपं प्राणिविद्विषः ॥
तौ तं ददृशतुर्दैत्यं वृक्षभूतमवस्थितम् ।
त्रिंशद्व्यामायतस्कन्धं तदर्धपरिणाहिनम् ।
अत्युच्छ्रितं महाशाखं सर्वप्राणिनिराश्रयम् ॥
तौ समीक्ष्याशु गहने सबलसा मदगर्विता ।
अदृष्टमानुषाः पूर्वं गानस्तेभ्युः कुतूहलात् ॥
तावुभावपि संप्रेक्ष्य रामकृष्णौ विषद्रुमम् ।
पक्वैरपक्वैर्नालैश्च सर्वतः संवृतं फलैः ॥
सरब्धौ काष्ठपाषाणैः शातयामासतुः फलम् ।
उच्छ्रित्य बाहू विपुलौ निर्भुज्य दशनच्छदम् ॥
विक्षेपं चक्रतुः खण्डैः काष्ठानामश्मनामपि ।
फलान्यशातयत्कृष्णो हस्ताभ्यां काष्ठशङ्कुभिः ॥
हलप्रासाननेकांश्च काष्ठान्पाषाणसंचयान् ।
प्रददुः सत्वरा गोपास्तयोर्हस्तेषु सर्वतः ॥
उद्यम्याहत्य तैरेवमूर्ध्वं वक्त्रावुभावपि ।
फलानि कुम्भमात्राणि पातयांचक्रतुः क्षितौ ॥
तौ वृहद्भिः समाघ्नन्तौ वहुशाखास्त्वनेकधा ।
पात्यमानैः फलैश्चैव चक्रतुस्तुमुलं स्वनम् ॥
गोपाश्च नेदुः संहृष्टा नेदतुस्तौ च सिंहवत् ।
फलशाननजश्चासीदेकीभूतो महारवः ॥
ताश्च गावो भृशोद्विग्ना आसुरं भावमाश्रिताः ।

D3 T4 प्राणि G4 प्राण (for घ्राण) — (L. 202) M4 तन पश्यन् (for तमप°) D3 T1 2 4 G M4 ऊर्ध्वितम्, T3 ऊर्ध्वि तम् (for उच्छ्रि°) —(L. 203) G4 [अ]म्बरे स्थ (for °रतले) D3 देवाहृतामिमालक्ष्य (for °) M4 केतुमान् (for °वत्) —(L. 204) M1 विषवृक्षाङ्कुठारेण (for °) —(L. 205) D3 भित्त्वा (for छित्त्वा) D3 4 T1 2 G M4 दुर्वेशम् (for °धम्) —(L. 206) D3 सदा (for द्रुम) —(L. 207) D1 हित्वा (for छित्त्वा) —(L. 208) G3 विष (for तस्य) G4 5 समीपं प्राणिना द्विष (for °) —(L. 209) T2 3 G1 M1 ददृशोतुर (for ददृश°) G3–5 तौ ददृशैतुर्दैत्य उ (for °) T3 G1 2 वृक्षरूपम्, M4 विषभूतम् (for वृक्ष°) T3 उपस्थि तम् (for अव°) D4 विषभूतमुपस्थितम् (for °) —(L. 210) D3 T1 2 G1 2 3 M4 यद्वात्रिंशद्व्यायत (D3 °व्यामक G2 °व्यायत)स्कन्ध D3 त्रिंशद्व्यामत स्कन्धं, T2 3 त्रिंशद्व्यायत सुस्कन्ध G3 त्रिंशद्व्यायामित° (for °) T3 4 तदर्धं (for °र्धं) D3 G2 तदूर्ध्वं परिणाहत D3 T1 2 M1 °र्धपरिणाहिनम्, G1 3–5 तदूर्ध्व परिणाहिनम् (for °) —(L. 211) T3 G3 M1–3 अत्युच्छ्रित (for °त) — After 211, D3 4 T G M4 ins

9** फलैः सपुनदासश्च ये जीवन्ति समाश्रिताः ।
[D3 ते, G2 न (for ये) T3 समाश्रिताः, T2 G4 तदा श्रया, G1 5 तथा (5 °दा)श्रिता (for समाश्रिता) T3 ते पतन्ति समाश्रिता (for °)]

—(L. 212) G3 M4 त (for तौ) T2 शु (for [आ]शु) G4 गमना (for गहने) T3 सबलासमिव गर्विता (for °) —(L. 213) D3 सदागयपलाशास्तु (for °) —(L. 215) T1 2 G4 फलम् (for फलैः) — After line 215, D3 T1 2 G M4 ins

10** अथो विषफलं छेत्तुमुद्यतौ नरपुंगवौ ।
[T3 G1 हन्तुम्, G4 जग्मतुः (for छेत्तुम्)]

—(L. 216) D3 T3 G1 2 3 फलान्, T1 M4 फलान (for फलम्) D3 शातयामास तत्फलान्, T3 पातयामासतुः फलान् (for °) —(L. 217) T3 उत्कृत्य (for उच्छ्रित्य) D3 T1 2 G निर्भिद्य (for निर्भुज्य) T3 4 M1 निर्भिद्य दशनच्छदं (M4 °दान्) (for °) —(L. 218) T3 यत्नैः (for खण्डैः) M4 काष्ठानामश्मनामपि (for °) — After line 218, D3 T1 2 G M4 ins

11** अद्भिनामल्पशस्त्राणि दूरस्थाङ्गणेचरैः ।
[G4 अविनामरुद्धानि (for °)]

—(L. 219) M4 [अ]पाहरत (for [अ]शातयत्) D3 फलानि पातयन्तौ च T3 सकलपातयत्कृष्णो (for °) —(L. 220) T3 G1 हस्ताग्राभ्याम् (for हलप्रासान्) G3–4 हस्ताभ्यामप्यनेकांश्च (for °) D3 काष्ठ (for काष्ठान्) —(L. 221) D3 सुतरां (for सत्वरा) G2 मत्वरा G3 सर्वेदा (for °रा) —(L. 222) D3 द्रुममाहत्य सर्वे तान् (for °) —(L. 224) D3 T3 4 तौ वृहन्ति (D3 °न्ती), T3 तं वृहद्भिः M4 तौ घातन्त (for तौ वृहद्भिः) —(L. 225) D3 G1 M3 तुमुल (for °लं) —(L. 226) D3 तु (for च) T3 गोपाश्च नदतुस्तौ च (for °). D3 नदन्तश्चैव सिंहवत्, T3 नेदुर्हृष्टाश्च सिं° (for °) — G3 om line 227 —(L. 227) D3 °पातनजस्तत् (for °शान°) D3 महास्वन (for °रवः) —(L. 228) D3 T1–3 G M4 चासुरं (for आ°) —(L. 229) T3 युक्ता (for °श्रिताः)

दृष्टवन्त्यश्च शृण्वन्त्यः प्रागदृष्टश्रुतं वने ॥
घोरा भयानका गावः सवत्सास्तानभिद्रुताः ।
निहन्तुं निश्चिता भूत्वा गोपालानभिसंगताः ॥
दन्तैर्विषाणैः पादैश्च लाङ्गूलैर्मस्तकैः खुरैः ।
समाहत्य निजघ्नुस्तान्सकृष्णमुसलायुधान् ॥
हन्यमाना वने गोपाः पशुभिर्भीमविक्रमैः ।
अशक्नुवन्तस्ते तत्र विप्रजग्मुर्दिशो दश ॥
हुंभारवाश्च नादाश्च चेष्टाश्च विविधा गुणाः ।
यथा स्युः सौरभेयाणां न सन्त्यासां तथा क्वचित् ॥
गवां भावोचितः कृष्णस्तस्तैरुपलक्ष्य च ।
स्वयं च गोपो मेधावी बालोऽपि निपुणः सदा ॥
निश्चाय दानवगणं ततो गोरूपधारिणम् ।
आकारैरिङ्गितैर्युक्त्या निश्चितः स तु बुद्धिमान् ॥
तस्मिन्मुहूर्ते चत्वारो वत्सभूताः कलेः सुताः ।
समाघ्नन्सहसा कृष्णं ललाटैश्चरणैः खुरैः ॥
स तीक्ष्णमाहतः कृष्णो वत्सैस्तैर्गतसंभ्रमः ।
हस्ताभ्यामभिजग्राह संहतान्वातरंहसः ॥
तेषां बलेन निश्चाय तेषु हस्तगतेषु च ।
दैत्या नि सहायमिति हरिर्निश्चितवानयम् ॥
तत्क्षणादविचार्यैव प्रारब्धं कार्यमात्मनः ।
एकैकमेषां चिक्षेप पादान्संगृह्य लीलया ।
दक्षिणेन करेणैव गृहीत्वा चेतरानपि ॥
एवं वत्सैरभिघ्नन्त सर्वे वत्सा विपद्रुमम् ।
कृष्णं दृष्ट्वाभ्यधावन्त विसृज्यान्यान्विमर्दितुम् ॥
तान्सर्वानितरहस्तेन संधार्य स महाद्युतिः ।
अपरेणाहनद्वत्सैरुच्छ्रित्य बलवान्द्रुमम् ॥
ततः समूय ते वत्साः मर्दतश्च समाद्रवन् ।
समाहनन्त संरब्धाः पादैर्दन्तैश्च मस्तकैः ॥
तान्हत्वा बलवान्कृष्णः पादजान्यसकृत्परैः ।
विधूयापातयद्भूमौ सकार्यमनुतस्थिवान् ॥
नृत्यन्निव बभौ कृष्णः कुर्वन्नभिनयक्रियाम् ।
शरीरेण समग्रेण कृष्णः कमललोचनः ॥
तेनोत्सृष्टैश्च तैर्वत्सैः सारयद्भिरनेकधा ।
बभञ्जुर्वृक्षशाखास्तं हन्यमाना बलीयसा ॥

— (L. 231) M₃ त्रि (for नि) D₃ संहता, D₅ T₁ ₂ ₄ G M₃ संहिता (for संगता) T₃ गोपालानथ सहवा (for °) — (L. 233) D₆ T G M₃ [अ]भि (for नि) T₃ सह्° — (L. 234) °ध्नान्पशुपालकान्, T₄ °घ्नमुसलायुधान् (for °) — (L. 235) D₃ T₃ ₄ D₃ T₁ ₄ M₁₋₃ घोर (for भीम) — (L. 235) D₃ T₁ G₁₋₃ M₃ ते त्रस्ता, M₃ तत्रस्था (for स तत्र) सत्रस्ता, T₃ G₁ स्थातुं जग्मुर्, T₃ जग्मुर्भीता, T₄ जग्मुर्वनं (for विप्रजग्मुर्) — M₁₋₃ om. lines 236 237 — (L. 236) D₃ हुंभा (for हुंभा). T₄ हुंभारवैश्च नादैश्च (for °) — (L. 237) T₃ ₄ न सन्त्यागस, G₃ असन्त्यासां (for न सन्त्यासां) — (L. 238) D₆ गव्य (for गवां) D₃ गोपानत्रोच कृष्णस्तु (for °) T₃ ₄ G₁ लभ्य (for लक्ष्य) D₃ तान्सर्वानुपलभ्य च (for °) — (L. 239) T₄ नीतो (for गोपो) D₃ स्वयं च गोपमध्यस्थो (for °) D₃ T₃ G₃ तदा (for सदा) — (L. 241) G₂ ₄ निश्चित्य सुमहामति (for °). युक्तान् (for युक्त्या) T₃ ₄ — After line 241, T₃ ins

12** साक्षाद् गृहीत्वा तत्रैव स्थितो ह्यतिबलस्तदा ।
— (L. 242) D₃ ₆ T₁ ₃ ₄ G M₃ तन्मुहूर्ते तु चत्वारो (for °) — (L. 243) D₃ समाहत्य (for समाघ्नन्) D₃ T₃ ₄ G M₃ ललाटे (for ललाटैः) T₃ [आ]सुरी (for कलेः) — (L. 244) D₃ सुतीक्ष्णम्, T₃ ₄ असौ (for स ती°) D₆ T₁ ₃

G₁₋₃ ₄ M₃ बलिभिर् (for वत्सैस्तैर्) D₃ बलिभिर्वीतसंभ्रमैः, T₃ तैर्वत्सैर्भीमविक्रमैः, T₄ बलिभिर्भीमविक्रमैः, G₃ बली जितरोष संभ्रम (sic), M₁ बली विगत° (for °) — (L. 245) D₃ T₁ ₃ G₃ ₄ ₅ अपि, T₁ G₃ परि°, G₂ अप (for अभि) D₃ संघात वातरंहसः T₃ वत्सा[न्] — (for संहतान्) ...

247) T₃ ₄ नि संशय (for °यम्) G₃ ₄ M₁ ₃ [नि]श्चयवान् (for निश्चित°) — M₁ ₃ om. line 248 — After line 248 D₃ T₃ ₄ ins

13** न चिच्छेदान्तरे कृष्णो हस्तग्रासानविस्मितः ।
[T₃ न चिच्छिदे तदा कृष्णो (for °) T₃ हस्तग्रासेन विस्मितो (for °)]
— (L. 249) D₃ T₃ चिच्छेद (for चिक्षेप) G₃ विक्षेप (for °) — (L. 250) D₃ गृहीतानि (for °त्वा च) संगृह्य) — (L. 251) G₃ वत्सान् (for °) T₃ [अ]पराम् (for [इ]त°) — T₃ वत्सानिव (for वत्सा विप) — M₃ om. (hapl.) lines 252 254 — (L. 252) D₆ T₃ G₃ M₃ [अ]भ्यधावन्त (for [अ]भ्यधावन्त) M₃ विमर्दितान् (for °र्दितुम्) M₃ संधार्य स महाद्युति (for °)

उन्नमुश्चेरुत्तर भूयो वत्सद्रुमसमागमे ।
प्रादुरासातिकटुकं तन्महाभैरवं रवम् ॥
वृक्षशाखाविभिन्नाङ्गाः कालेयास्ते महासुराः ।
पेतुः पृथिव्यां स्वैर्देहैः शवभूता महासुराः ।
फलैश्च सहिताः शाखाः शाखाभिः सहिताः शवाः ॥
तत्रासीद्रुधिरक्लिन्ना भूमिः किंचित्क्षणान्तरे ॥
तस्मिन्कोलाहले वृत्ते गावस्तद्वत्समातरः ।
अभिपेतुः समुद्विग्नाः सर्वास्ता यत्र ते स्थिताः ॥
ता आपतन्तीरेवादौ बलवान्रोहिणीसुतः ।
भर्त्सयन्काष्ठघातैश्च भ्रामयन्सर्वतोदिशम् ॥
हन्यमानान्सुतान्दृष्ट्वा प्रागदृष्टश्रुतेन च ।
महारवेण सोद्विग्नाः स्वयं चापि भृशाहताः ॥
ताः समुच्छ्रितलाङ्गूलाः स्तब्धकर्णशिरोधराः ।
भयादुद्भिन्नलोमानो विविशुः सर्वतो वनम् ॥
असुराः पशवस्तासामन्वयो निष्फलो भुवि ।
अद्यापि संचरन्त्येव महारण्ये जनावृते ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

अथ दामोदरः शीघ्रं हस्तप्राप्ताङ्गसंहतिम् ।
दिक्षु सर्वासु यस्माना क्षिपन्वृक्षे चभञ्ज ह ॥
उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां युगपच्च पृथक्च सः ।
एकप्राहैश्च बहुभिस्तैस्तैर्वृक्षमाहनत् ॥

T4 सत्रान् (for सर्वान्) T1 M4 सवार्यं (for सधार्यं). D2 6 T2 3 4 G3-5 सु (for स) —(L 254) T4 [अ]स हद् (for [अ]ञ्जनद्) D4 T1 2 G2 3 5 M4 बलवद् (for °वान्) D5 द्रुमम् T3 द्रव, T1 द्रवम् (for द्रुमम्) G3 बन्धिद्रस्य बलवत्तरम् (for ᵇ) —(L 255) D2 5 T G M4 सर्वेत समभिद्रवत् (for ᵇ) — M1 3 om line 256 —(L 256) D5 T1 समावृतस्तु सरभ्या (for ᵃ) T3 4 वत्सकै (for सत्सकै) —(L 257) D2 T4 6 नि(D5 नि)हत्य सर्वत कृष्ण (for ᵃ) — M4 om (hapl) lines 257ᵇ-259ᵃ D2 पादक्षेपैस्तथापरे, T1 2 G1 3-5 पादपान्क्षमकूर्प(T2 G4 °प)रै (for ᵇ) —(L 258) D5 T1 4 G पातयन् (for [अ]पातयद्) G1 अभि (for अनु) —(L 259) D3 अपि (for इव) D3 T G1 3-5 M1 अभिनय (for °नय) — M1-3 om lines 260-271 —(L 260) D3 समस्तेन (for °ग्रेण) —(L 261) D3 मात्यपविर, D5 खनय° (for सानन°) — M5 om lines 262ᵃ-263ᵃ —(L 262) T2 G1 ता (for त) D3 वभञ्जु विपद्रुक्षाले, D5 T4 G2 °ञ्ज वीद्य ता(T4 विद्यावता)स्ता (for ᵃ) —(L 263) T4 विन्नम् (for उग्रम्) T2 G1 2 उच्चै स्वर (for उच्चैस्तर) M4 मम वावन् (for वत्सद्रुम) T3 समागमै (for °गमे) —(L 264) G3 4 [आ]दि (for [अ]ति) D3 आदुरासीदति कटुकम्, T2 °सखवो भूयो, T4 °साधिकवन (for ᵃ) T3 G1 वनम् (for रवम्) D5 तन्महाभैरवो रव, T3 क्रूरया हमारव रवम् (for ᵇ) —(L 265) T3 -शाखाभि (for °नि) D3 T3 भिन्नाया (for °ङ्गा) — T1 G1 om (hapl) line 266 —(L 266) D3 स्वे देहे (for स्वैर्देहै) D3 प्रादुर्भूता (for शवभूता) —(L 267) T4 संयुता (for सहिता) T1 शिरा, M4 शिफा (for शाखा) — T4 om line 268 —(L 268) D5 M1 तत्रासीद्रुधिराक्लि(M1 °रै क्लि)न्ना (for ᵃ) —(L 269) D3 गावो वत्सा समातृका (for ᵇ) —(L 270) D5 T G M4 सयरसा(T3 4 °वोहता)स्तत्र तस्थुष (for ᵇ) —(L 271) T1 आपतन्त्य, G1 आवसन्ति (for आपतन्तीर्) T3 वेगवान् M4 बलीयान् (for बलवान्) —(L 272) T3 4 तर्जयन् (for भर्त्स°) D5 T1 -पातैश् (for घातैश्) T3 दिश (for दिशम्) D5 भ्रामयन्सर्वतो दिश (for ᵇ) — After line 275, G1 ins

14* तास्सर्वास्तिकवस्तेन सघात्य सुमहाबलम् ।
 अपरेणाहनन्त्यस्मयो * * * स्यबलः ॥

—(L 274) D3 महारण्ये च ता व्यग्रा, T3 °रवेण सोद्विग्ना (for ᵃ) G1 भृश (for स्वय) D2 T1 भृशा हता, T3 भृशा हता, M4 भृशाम्बिता (for °हता) —(L 276) T1 दिशम् (for वनम्) —(L 277) D1 6 G2 आसुरा (for अ°) G1 निष्फला (for °ल) T1 4 G2 अन्वय नि(T1 °य नि, G2 °युर्नि)ष्फल भुवि, M4 °हविष्फला भुवि (for ᵈ) —(L 278) D2 T2 सुनिर्वृते (for जनावृते) — Colophon — *Mention of Khila* D3 — *Sub parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* D3 कपित्थवनभङ्ग, D5 वत्सक्षपणकपित्थशातनम्, T2 G1 3 कपित्थफलशातनम्, G2 (also) गोपवत्सक्षेपणम् G5 गोवत्सक्षपणकपित्थफलशातनम् — *Adhy no* D1 66, T1 G3 5 M1 61, T2 3 G1 60, T3 63, G2 4 58, M1-3 70

T4 om the ref —(L 279) M1-3 श्रीमान् (for शीघ्र) M3 प्रासाद (for प्राप्ताङ्ग) D5 T G M4 समद (for संहतिम्) D3 हस्तप्रास महामदम् (for ᵇ) —(L 280) D5 T G M1 4 स वृक्ष (for यस्माना) D3 वर्षि महासुर हन्तं (for ᵃ) D2 6 T2 G M1 4 निघ्नन्वासैद्र T1 निघ्नन्त वै, M3 स निघ्नन्वै (for क्षिपन्वृक्षे) T3 निघ्नन्नैवविभज्यत, T4 निघ्नन्नद्रैर्व्यभञ्जत (for ᵇ) —(L 281) D2 6 T G1 3-4 M4 पृथक् (for च स) —(L 282) M4 वृक्षैर (for स्तैस्तैर्) D3

क्षिप्यमाणेस्ततो वृक्षो वत्सैर्भग्नोऽथ विष्णुना ।
सारवन्तो हता वृक्षा वत्साश्च निहतास्तथा ॥
अशेषमेव वत्सानां क्षयं नीत्वा जनार्दनः ।
ननाद सिंहवत्कृष्णः संकर्षणसहायवान् ॥
समासन्नशरीरास्ते शरभूताश्च दानवाः ।
सर्वतो विषवृक्षस्य शेरते धरणीतले ॥
दारुणैश्च वपुर्भिस्तैर्भग्नैरङ्गैरनेकधा ।
आप्लुता रुधिरौघेण विरेजुर्विस्मयावहाः ॥
दृष्ट्वा तत्कर्म कृष्णस्य विस्मितास्तत्र ये स्थिताः ।
असाध्यं सुमहत्कार्यं कृत्वा कृष्णो व्यवस्थितः ॥
अथ पूर्वजमामन्त्र्य कृष्णः कमललोचनः ।
शेषं वृक्षं समुन्मथ्य गोपालैरदहत्सह ।
निपक्वण्टकिनो वृक्षास्तत्र ये तान्व्यनीनशत् ॥
ततो वल्ल्यश्च भूयिष्ठा ये च गुल्मालताश्रिताः ।
छित्त्वा संगृह्य तान्सर्वान्भग्नो यत्र विषद्रुमः ।
तत्र पर्वतसंकाशं कृत्वाग्निं समुपानयत् ॥
समूलस्कन्धविटपं विषवृक्षमशेषतः ।
अदहत्पतितैः सार्धं फलैः पुष्पैः शवैस्तथा ॥
अदहत्तद्वनं सर्वं सपर्वतमहाद्रुमम् ।
भूयिष्ठं ग्रीष्मकाले तु शुष्कपर्णतृणोलपम् ॥
भस्मावशेषं संदह्य शान्ते तस्मिन्विभावसौ ।
आकाशात्पुष्पवृष्टिश्च पपात धरणीतले ॥
ववौ वायुः सुखस्पर्शः प्रशान्तमभवद्रजः ।
देवदुन्दुभयो नेदुर्नीरुजं चाभवद्वनम् ॥
ततो रामश्च कृष्णश्च पूज्यमानौ मुदा युतौ ।
गोपालैर्ब्राह्मणैः सार्धं प्रतियातौ महावनात् ॥
समूलघातं संदह्य सिद्धार्थास्तं महाद्रुमम् ।
गोपालाः कृतकर्माणश्चक्रुः सिंहध्वनिं मुहुः ॥
प्रविश्य यमुनां गोपा जलक्रीडास्त्वनेकशः ।
सकृष्णा गोपमुख्याश्च चक्रुर्नित्यविहारिणः ॥

च तम् (for वृक्षम्) T3 आहरत् (for °नत्) — (L 283) D6 T1 G M4 सारवन्ति (G3 °मन्त)स् (for क्षिप्यमाणस्) D3 सारवन्निस्ततो हस्तैर्, T3 सवत्साभि सवत्साश्च, T4 सवत्साभिस्ततो वृक्षो (for °) D5 निर्विभग्नो (for वत्सैर्भग्नो) D3 वक्षो भग्नो बलीयसा, T2 गावो (T4 वत्सा) भग्ना बलीयसा (for ᵇ). — M1-3 om line 284 — (L 284) D3 सारवृत्या (for °वन्तो) [illegible] T3 [illegible] ते वत्सा (for [illegible] (for ᵇ) — [illegible] T4 क्षयं गता (for जनार्दन) T3 क्षयं नीत महामना (for ᵇ) — T4 om line 287 — (L 287) D3 T1 G1 M4 समास्थित, G3 समर्दित (for समासन्न) — (L 288) D3 वृक्षाश्च (for -वृक्षस्य) D5 प्रसृता, D6 न्यविशन्, T1 G2 M4 शरीरै (for शेरते) — M1-3 om lines 289 294 — (L 289) T1 स्व (for च) M4 दारजैर्न्ने वपुर्भि स्वैर् (for °) D3 वृक्षैर् (for भग्नैर्) T3 अनेकशः (for °धा) — (L 290) T4 आवृत (for आप्लुता) — (L 291) M3 दृष्ट्वा कृष्णस्य तत्कर्म (for °) D3 ते (for ये) T3 विस्मयाविष्टचेतस, T4 विस्मयस्मितवीक्षिता (for ᵇ) — (L 292) D6 T1 G M4 अमन्यतसत्त्वविस्मित मसाध्य (for असाध्य) D6 T2 G M4 अपूर्वं कृतवान्कर्म (for °) D3 (for ᵇ) — (L 293) D3 शेषान्वृक्षान्समस्तास्ते T4 विष्णु (for कृष्ण) — (L 294) D3 गोपाला अदहंस्तदा (for °) M4 सदा (for सह) D3 गोपाला अदहंस्तदा (for ᵇ) — (L 295) D3 तु (for तान्) T1 G2 M4 अनीनशत्, G1 व्यनाशयत् (for व्यनीनशत्) — (L 296) D3 T4 G M4 हत्वा (for ततो) D6 G2 भूयिष्ठ (for °ष्ठा) D5 तदा स्थिता, T4 तदाश्रया, G3-4 तत्राश्रिता (for तत्रा°) T4 G2 ये च गुल्मलताश्रिता (for ᵇ) — (L 297) T1 हत्वा, T3 G2 M4 भित्त्वा, M3 छित्त्वा (for छित्त्वा) D3 T4 स्थितो (for भग्नो) — (L 298) D3 तत्रवत्नाहत कृत्वा (for °) D3 तत्राग्निं समुपादधन्, T3 कृत्वाग्निं समुपादधु (for ᵇ) — (L 299) T4 विशेषतः (for अ°) — (L 300) T1 M3 द्रुमैस् (for शवैस्) D3 T3 शवै पुष्पै फलै (T4 पत्रै) स्तथा (for ᵇ) — (L 301) D3 सोऽदहत्तद्, D6 T1 G अदहाद (for °हत्तद्) T3 वनद्रुमम् (for महा°) D3 सर्वं सद्रुमद्रुमम् (submetric) (for ᵇ) — (L 302) T4 भूयिष्ठे (for ष्ठ) T4 -कालज M3 काले च (for काल तु) T1 दग्ध (for शुष्क) D6 T1 G1 M4 तृणोपमम्, G3 °पलम् (for °लपम्) — For line 302, D3 subst.

15* पुष्पपर्णतृणोपेत भस्मीभूत जनार्दन ।

— M4 om lines (hapl) 303-306 — (L 303) M3 संगृह्य (for संदह्य) — T3 om lines 303ᵇ 309ᵃ D3 T1 G तथा शान्त (for शान्ते तस्मिन्) — T3 om lines 305-309 — (L 306) G4 निरभ्रिरं M3 नीरजस (for नीरज) D3 नीरजश्चाभवद्वनम् (for ᵇ) — (L 307) D3 बलश्च (for रामश्च) D3 युतं (for युतौ) — (L 309) D3 शाखं, D6 G2 M4 कूलं (for घात) T3 संगृह्य (for

जलाद्यान्यनेकानि वादयन्तः परस्परम् ।
चक्रुः शिक्षाविशेषांश्च व्यायामांश्च जलाश्रयान् ॥
नृत्यन्तः प्रहरन्तश्च गायन्तो गोपदारकाः ।
आलिङ्गन्तः प्रमुदिता लङ्घयन्त परस्परम् ॥
युद्धमार्गं च संव्यूह्य चक्रुर्युद्धश्रमं मुहुः ।
जलगूढशरीरास्ते चेरुर्नानामयोगताः ॥
अन्तश्चोपरि तोयस्य रामकृष्णौ मुदा युतौ ।
प्रशस्यमानौ गोपालैः स्वामित्वमुपजग्मतुः ॥
अथापराह्णसमये विशेषितजलक्रियौ ।
समुत्तेरतुरीशौ तौ सयूथाविव यूथपौ ॥
नन्दगोपनियोगेन तत्रासीत्पूर्वमेव हि ।
परिकल्पितमन्नाद्यं पुत्रयोरुत्सवे सति ॥

ततस्तस्य नियोगाच्च सिद्धमाहारमाहृतम् ।
न्यवेदयंश्च तत्रैव गोपनार्यः सदारकाः ॥
तत्र तौ विमले वस्त्रे परिधाय स्वलङ्कृतौ ।
आजह्रुरशनं मृष्टमन्नं विबुधा इव ॥
भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च विधिवद्व्यञ्जनान्वितम् ।
आहृत्याचम्य तत्रैव कंचित्कालं निशश्रमुः ॥
तत्र मङ्गलसंयुक्ताः शकुना यमुनातटे ।
शिवाश्च लोकसिद्ध्यर्थं शिवा वाचो ववाशिरे ॥
तत उत्थाय गोपालाः स्वदेशान्प्रति निर्ययुः ।
गोनिवेशं मुदा युक्ताः सायाह्ने वीतकल्मषाः ॥
नृत्यन्तः प्रहसन्तश्च धावन्तश्च परस्परम् ।
आलिङ्गन्तः प्रमुदिता लङ्घयन्तस्तथापरे ॥

महा॰) D3 मधूक (for सिद्धार्थक) T3 महासुरा (for °द्रुमम्) —(L 310) D6 T1 2 G M4 कृत्वास्ते (for °कर्माणम्) —(L 311) D6 T1 2 G M3 विगाह्य (for प्रविश्य) D3 गोप्यो, M4 दृष्टा (for गोपा) T3 क्रीडार्थ, T2-4 G1 3 5 M4 °क्रीडा (for क्रीडार्थं) —(L 312) D3 6 T1 2 G M4 सकृष्णा सहगो(D3 6 G2 °पंगो)पालाश्च, T3 4 सहदा सर्वगोपालाद् (for °). —(L 313) D3 तत्र (for ताल) D3 T3 वर्धयन्त (for वाद°) — M1-3 om (hapl) lines 314 316 —(L 314) T3 व्यापाराद् (for व्यायामाद्) D6 G2 व्यायामांश्च जलाश्रयान् (G2 °या)(for °) —(L 315) D3 M4 प्रहसन्तस्तु, D6 प्रन°, G3 धावन्तस्तु (for प्रहरन्तश्च) G2 गायन्तो (for °न्तो) —(L 316) D3 श्लाघयन्त (for लङ्घ°) —(L 317) D6 T3 G M4 क्रीडार्थ (for मार्गं) T1 2 पुष्पमालाश्च संगृह्य T3 स्वर्गमार्गं च संमोह्य (for °) D3 6 T G M4 युद्ध मुहुर् (for युद्धश्रम) —(L 318) M4 चक्रुर् (for चेरुर्) —(L 319) D3 अस्मसि (for अन्तश्च) D6 T3 G [अ]न्वितौ (for युतौ) D3 T4 चैव क्रीडापरायणौ (T4 °णा); T3 नित्यं क्रीडापरायणा (for °) — T3 repeats line 320 after 17** —(L 320) D6 T1 2 4 G प्रविश्य (D6 °दास्य)मानौ गोपालैः (for °) —(L 321) D3 निशोषित, M1 विचेष्टित (for विशेषित) —(L 322) D3 समुत्तीर्य नदीं रम्यां, T3 4 °तीर्णा (T4 °चस्थौ) नदीं स्नात्वा (for °) T3 समूढ इव पादपौ (for °) — D6 T1 2 4 M4 transp lines 323 and 324, and 325 and 326 —(L 323) T1 3 G M1 3 4 गोपस्य (for °नि) D3 नन्दगोपस्य ये गोपास्, D6 °स्य गोपेन (for °) T1 2 G2 5 M4 तस्य (for तत्र) T3 [अ]भूत् (for [आ]सीत्) D3 पूर्वमानन्दतोऽप्यपि (for °) —(L 324) D3 प्रकल्पितम

नायन्ते (for °) —(L 325) D3 5 T G M4 ततो गोपनिवेशात्तु (for °) T3 4 G1 3 4 आहृतम् (for आहृ°) —(L 326) D3 6 T4 G3 न्यवेदयन्त त(D6 °न्नत)त्रैव, T1-3 G2 3 5 M4 निवेदयन्त त(T3 °न्नत)त्रैव (for °) D3 6 T2 3 G M3 4 गोपा (for गोप) D6 T2 3 G M3 4 च (for स) T1 गोपेन्द्रार्येस्य दारका (for °) —(L 327) D6 ततस्तौ, G1 ते तत्र (for तत्र तौ) — D3 M1 3 om line 328 T3 4 om lines 328 329 —(L 328) D6 T1 G2 तद्यम्, T1 G3 4 5 M4 दृष्टम् (for मृष्टम्) —(L 329) M3 विचित्र (for विधिवद्) — For line 329, D3 subst

16** भक्ष्यभोज्यं चोष्यपेयं विविधैर्व्यञ्जनैर्युतैः ।

—(L 330) D3 [आ]गत्य (for [आ]चम्य) T3 सुखस्था तथा तत्रैव (for °) G3 किंचित् (for कं°) —(L 331) T3 मङ्गल्य (for मङ्गल°) —(L 332) T3 M3 शिवाय (for °श्च) D3 T4 शिवाय लोकस्थि(T4 °सू)त्यर्थं (T4 °र्थे) (for °) M3 चापि (for वाचो) — After line 332, T3 ins

17** ततश्च रामकृष्णौ तौ गोपैः क्रीडापरायणौ ।

—(L 333) D3 T1 2 G M4 तस्माद् (for तत) D6 T1 G2 प्रदेशान्, T3 व्रजेश, M1 3 प्रदेशाद् (for स्वदेशान्) —(L 334) G3 गोनिवेशाद् (for °शं) D3 गोनिवेशविदो युक्ता (for °) D3 6 T1 2 G1 2 4 5 M3-4 सभ्रमा (for °कल्मषा) G3 M1 विनिर्वृतसभ्रमा (for °) —(L 335) D3 प्रहसन्त्यश्च (for °सन्तश्च) —(L 336) M3 आलम्बन्त (for आलिङ्गन्त) — D6 T3 4 M1 3 om (hapl) line 337 G3 transp lines 337 and 338 — For line 337, D3 subst

18** सवेणुश्चङ्गवेत्रा च वीणा च वादयन्तथा ।

सभ्रूविलसितां वीणां वादयन्तस्तथापरे ।
प्रतियाताः सुरतं गोपाः सुकण्ठा मधुरस्वराः ॥
पटहानां निनादश्च वेणुवीणाविमिश्रितः ।
समन्ततः प्रादुरासीत्कृतो गोपैर्मुदान्वितैः ॥
एवं संभूतमतुलं शब्दं कुर्वन्कुमारकाः ।
प्रहर्षमतुलं लब्ध्वा भेजिरे वासमेव ते ॥

Colophon

No. 12

After adhy. 54, D3 • S ins

वैशंपायन उवाच ।
स्यालोऽथ नन्दगोपस्य मिथिलेषु गवां पतिः ।
प्रवृद्धगोधनो दक्षः कुम्भको नाम नामतः ॥
दाता दुग्धस्य सर्वेषां तक्रस्य च घृतस्य च ।
जनस्य प्रियवाङ् नित्यं यशोदाया जघन्यजः ॥
धर्मदा तस्य भार्यासीद्धर्मदेव च नामतः ।
सा सुतापत्ययुगलं शोभनं गोपभूषणम् ॥
तयोस्तत्र पुमाञ्जातः श्रीदामा नाम विश्रुतः ।
सर्वैश्च सद्गुणैर्युक्तः सर्वप्राणिमनोरमः ॥
नीला नाम च कन्यासीद्रूपौदार्यगुणान्विता ।
हसन्ती गमनैर्हंसान्भूरुहत्चरणान्मुहुः ॥
पद्मपत्रनिभौ पादौ वर्तुलायतजङ्घिनी ।
लीनास्थिजानुसंधाना मांसलोरुद्वया मृदुः ॥
रथविस्तीर्णजघना मृदूत्तीर्णवलित्रिका ।
विशालोरसमाविष्टा चक्रनाभिर्मनोरमा ॥
क्रमादूर्ध्वचली निम्नतनुमध्यतनूरुहा ।
सुवर्णकुम्भसदृशौ दृढौ पीनौ स्तनौ मृदू ॥
धारयन्ती मृदुस्पर्शौ कामस्य जननी नृणाम् ।
कम्बुग्रीवा सुनासा सा सुकपोलमनोहरा ॥

— (L. 338) G1 • सखी (for सुरत) D3 • T1 सुकण्ठ- G2 • • सुकर्णा (for °ण्ठा) T2 G1 M4 सुकर्णा मधुरस्वना (for •) — (L. 339) D3 निनादैश्च, T1 • G M4 °दाद् (for °दश्) D3 • T1 • • G M1 • T2 • पणवानां निनादाश्च (for °) — (L. 340) D3 T2 • G M4 -विमिश्रिता (for °श्रित) D3 • T2 G प्रतियास्यति त ज(D3 G2 • प्रादुरासद् (for °सीद्) D3 • T2 G प्रतियास्यति त जनार्दने, T3 • प्रतिया तज)ने, T1 M4 प्रतियाते तु (M4 च) तज्जने, T2 • प्रतियास्यति जनार्दने (hypermetric) (for •) — M1 • om lines 341–342 M3 om line 341 — (L. 341) D3 एवं स तुमुल शब्दं, T3 एव संभूततुमुल (for °) D3 प्रवृत्तं च, M4 शब्द कृत्वा (for शब्दं कुर्वन्) — (L. 342) M4 कृत्वा (for लब्ध्वा) D3 T2 • उत्तमम् (for D3 ते सर्वे तुमुल लब्ध्वा (for °) एव ते) — After line 342, D3 T1 • ins

19** गतस्य तस्य देवस्य घर्मकालो महानभूत् ।
अल्पोदको महारौद्रः सर्वप्राणिनिराश्रय ॥

[(L. 1) T2 स तस्य देवदेवस्य (for °)]

COLOPHON — *Mention of Khila* D3 — *Sub-parvan* T2 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* D3 G1-3 वृन्दावनप्रतियानम् — *Adhy no* D3 76, T1 • G3 • M4 62, T3 70; T2 G1 61, G2 • 59, M1 • 58

12

(L. 2) D3 रक्त, T2 यक्ष (for दक्ष) — (L. 3) D3 भर्ता (for दाता) — (L. 5) D3 सा भार्या, T2 • भार्याभूद (for °सीद्) D3 • G2 धर्मदेवा च नामत (for •) — (L. 6) D3 काय (for गोप) — (L. 7) D3 स्वाय, M3 तस्य (for तत्र) — (L. 8) T2 मनोहर (for °रम) — (L. 9) Some Mss नीला (for नीला) D3 T1 M1 • सा, D3 T2 • G2 • • [सं]स्य (for [आ]सीद्) T2 रूपौदार्यै समन्विता (for •) — (L. 10) D3 गमने च महाहंसैर् (for °) D3 • G2 • M3 • भूरुह(D3 भरुह, M3 • भूरिह)हचरणा मुहुः, T2 • भूरुह चरणा (T2 °ण) मृदु (for •) — (L. 11) D3 निभाक्षी च, M2 -निभा पादे (for निभौ पादौ) D3 रम्भावर्तुलजङ्घिनी (for •) — (L. 12) D3 मलीसु, D3 T G M1 • पीनास्थि (for ली°) T2 M4 द्वय (for -द्वया) D3 मुहु (for मृदु) D3 मांसला सुकरा तथा (for •) — (L. 13) T1 M1 • • पृथु (for रथ) D3 विस्तीर्णजघना मृद्वी (for °) T1 • G1 • • मृदुकण्ठ, T3 G2 • M3 • मृदुकीर्णं, M2 (*inf lin.* as above) मृदूत्तीर्णं (for मृदू-कीर्णं) D3 मृदुवाक्या घनस्तनी, D3 मृदुकीर्णवलित्रिका T2 मृदुस्तबकपत्रिणी (for •) — (L. 14) D3 विशालरूपमाश्लिष्टा (for °) D3 चक्रनाभि-, T2 वर्तमाना, M4 वक्रनाभिर् (for चक्र°) T2 मृदुस्थूलगलत्रिणी (for •) — (L. 15) M1 lacuna. T1 -वलीमाना, T2 -वली निम्ना (for -चली निम्न-) D3 क्रमादूरुविनिर्भिन्ना, M4 °दूर्ध्वं वलतनु (for °) T2 G3 • • मध्या (for मध्य) D3 तनुमध्यस्तनद्वया, D3 T1 • G2 M °ध्या स्तनोद्वहा, T2 °ध्यास्थिलाद्वहा (sic) (for •) — (L. 16) M1 lacuna D3 T1 • G M1 • दृढपीनौ (M4 °न); M2 • सुपीनौ च (for दृढौ पीनौ) D3 दृढपीनस्तनी प्रिय, T2 दृढपीनौ मृदू स्तनौ (for •) — (L. 17) D3 च सुमुखी, T1 • • D3 स्पर्शौ (for स्पर्शौ) — (L. 18) D3 च सुमुखी, T1 • •

शुभविद्रुमबिम्बोष्ठी सुदती शुभनासिका ।
विनिद्राम्बुजवक्त्रा सा नीलोत्पलनिभेक्षणा ॥
विलासिनी सुकर्णान्ता स्मरचापनिभे उभे ।
भ्रुवौ दधाना सुस्निग्धा अर्धचन्द्रललाटिका ॥
दीर्घकुञ्चितकेशाढ्या लक्षणैः सकलैर्युता ।
त्रिलोकरत्नभूता सा विश्वचित्तविलोलिनी ।
यौवनस्था सुकान्ताङ्गी देवमर्त्यविलोभिनी ॥
तां वव्रुः सर्वभूपाला भूयो भूयो विशां पते ।
न तेषां कस्यचिद्दत्ता पित्रा निमिविलाभ्यतः ॥
एतस्मिन्नेव काले तु वृषरूपा महासुराः ।
कालनेमिसुताः सप्त विक्रान्ता बाहुशालिनः ॥
तदा देवासुरे युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना ।
समामान्यहुशः कृत्वा तेन युद्धे जितास्तदा ।
द्विषो मूढाः प्रजग्मुस्ते विष्णुं हन्तुं समुद्यताः ॥
यावत्कृष्णो यदुकुले जातो दैतेयसत्तमाः ।
ज्ञात्वा विष्णुं यदुकुले बलवन्तः समुत्थिताः ॥
वृषरूपधराः सप्त कुम्भकस्य व्रजे वसन् ।
बलान्वो महाशृङ्गा महाकुक्षिशिरोधराः ॥
लम्बसास्ना महाग्रीवा महाकुम्भककुद्मिनः ।
पृथुदीर्घमहावालाः पृथुतीक्ष्णखुराः खराः ॥
दीर्घवक्त्रा दीर्घदन्ताः कुण्डनेत्राः सुकर्णकाः ।
नित्यदृप्ता महाह्रादात्रासिताः शेषगोगणाः ॥
ते वृषाः सर्वतो जग्मुर्गोष्ठं वत्साश्च दुर्मदाः ।
गर्भानास्रावयन्सर्वान्गवां सस्यान्यभक्षयन् ॥
विदेहसस्यजातानि भक्षयित्वा मुहुर्मुहुः ।
सस्यानां पालकान्सर्वानाधावन्ति स्म सर्वतः ।
कुम्भकस्य व्रजे रात्रौ वसन्ति स्म मुदान्विताः ॥
कृषीवलास्ततः सर्वे राज्ञो मिथिलधर्मिणः ।

G3 4 5 M2 3 4 सुमासासा, T2 सुमासासिव, G2 सुकेशा सा (for सुनासा सा) D3 T2 G1 3 4 6 M सुकपोला मनोहरा, T1 2, 4 G3 °ला मनोरमा (for ^{b}) —(L 19) T1 शुभा (for शुभ) M1 इन्द्वोष्ठी (for बिम्बोष्ठी) M2 3 4 चारु (for शुभ) —(L 20) T3 चक्त्राभा, G3 1 -पद्माभा, M1 पक्त्राभ्ता, M4 पद्मान्त (for -वक्त्रा सा) T3 G3 4 5 विनिद्राम्बुजपत्रा (G5 °त्रा)भा (for ^{a}) —(L 21) G4 फलासिनी (for वि°) M3 सुकेशान्ता (for सुकर्णान्ता) D3 विलासिते सुरोमा ते (sic), D6 विलासनी नुकण्ठान्ते (for ^{a}) D3 M2 3 भ्रुवौ, D3 T3 4 G M1 4 शुभे (for उभे) —(L 22) D3 भ्रुवौ व्यधाच सुस्निग्धे, T2 भ्रुवौ दधौ तनुस्निग्धा, M2 3 दधाना चैव सुस्निग्धा (for ^{a}) D3 T1 ह्यर्धं (for अर्ध) —(L 23) D3 केशा सा (for -केशाढ्या) T3 सुकेशैः (for सकलैः) —(L 24) D3 त्रैलोक्य (for त्रिलोक) T3 4 विलासिनी, M4 विलोभिनी (for °लिनी) —(L 25) G3 4 सुतन्वङ्गी (for सुकान्ताङ्गी) T3 4 यौवनेन तु कान्ताङ्गी (for ^{a}). M4 विमोहिनी (for विलोभिनी) T3 4 देवगन्धर्वविलासिनी (for ^{b}). —(L 26) D3 इयु (for वव्रु) T1 G2 गोपाला (for -भू°) —(L 27) G2 केषां (for तेषां) D6 सापि (for दत्ता) M3 lacuna (for ^{b}) D6 दुहा (for पित्रा) — D3 T2 3 om line 28 —(L 29) D6 T1 2 G3-5 M कालनेमे (for °नेमि) D3 कालनेमे समानास्ते (for ^{b}) —(L 30) D3 यदा, T3 4 पुरा (for तदा) —(L 31) G1 काले (for कृत्वा) —(L 32) G2 शिशु (for द्विषो) —(L 33) T1 जिष्णुं (for कृष्णो) D6 (hapl) om lines 33^{b}–34^{a} D3 T2 4 transp lines 33^{b} and 34^{b} T1 repeats line 33^{b} and line 34^{a} (transposed) after line 34 D3 T1 (second time) 3 4 M3 ज्ञात्वं (for जातो) D3 G3 सत्तम (for °मा) —(L 34) M3 यत्न तावत् (for बलवन्त) M1 3 4 समास्थिता (for समुत्थिता) —(L 35) D3 T2 4 गृहे (for व्रजे) —(L 37) D3 ते समस्ता; T2 4 स्तम्भमाल, M1 °हस्ता, M3 °नासा (for °सास्ना) T2 स्वजङ्घा (for महाकुम्भ) —(L 38) T1 स्था; G3 -शीर्षा (for दीर्घ) D3 M1 दीर्घ (for तीक्ष्ण) T2 4 पृथुदीर्घखुरास्तथा (T4 °रा भृता) (for ^{b}) —(L 39) G3 दीर्घदन्ता दीर्घवक्त्रा (for ^{a}) D3 सुवर्णका, T2 4 G1 कुर्ण (T4 स) कर्णका (for सु°) —(L 40) D3 T3 4 G3 4, 5 M4 नित्यतृप्ता, T2 G1 नित्य मृता (for नित्यदृप्ता) D3 महानादाद्, M1 °आभास् (for °ह्रादात्) M1 ताडिता (for त्रासिता) —(L 41) D3 ततस्ते, M2 3 ते वृषाः (for ते वृषाः) G3 जग्मुर (for जग्मुर) M3 दुर्दमा (for दुर्मदा°) —(L 42) T3 G3 गर्भस् (for गर्भान्) T1 ब्याद्रावयन् (for आस्रा°). D3 सर्वे, G3 यवान् (for गवां) T4 वै स्थितास्ते ग्राममक्षयन्, M3 गवां सस्यादि भक्षयन् (for ^{b}) —(L 43) D6 T1-3 G1 4 5 M4 विदेहे, M1 lacuna (for विदेह) D3 राज्ञो (for सस्य) T4 विदेहराज्ये जाता ये (for ^{a}) T1 क्षयित्वा च (for भक्षयित्वा) —(L 44) T3 ये च गो, T4 ये चापन् (for सस्यानां) D3 सस्यानां पालका सर्वे, M3 °नां पालिका सर्वा (for ^{a}) D6 धान्यन्ति, G3 M3 धावयन्ति (for आधावन्ति) D3 धावन्ते स च सर्वत, T1 M4 द्रावयन्ति स्म दूरत, T4 भूतयन्ति स्म सर्वशः, M2 3 धावयन्ति सुदूरत (for ^{b}) — G3 om lines (hapl) 45–49 —(L 45) T1 गृहे, T2 4

न्यवेदयंस्तदा सर्वं वृषैः सस्यविनाशनम् ॥
यान्येत तव सस्यानि राष्ट्रे जातानि सर्वशः ।
भक्षितानि समस्तानि कुम्भकस्य वृषैर्नृप ।
सप्तभिस्तैः समुद्रिक्तैर्दमनेन विवर्जितैः ॥
ते निवार्या महीपाल यदि ते स्याज्जगत्त्रयम् ।
सादयन्ति मुहुः सर्वांन्नष्टा राजन्भयात्प्रजाः ॥
इति तेषां वचः श्रुत्वा राजा जनकसत्तमः ।
दूतैः कुम्भकमाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥
तव सप्त वृषा गोप निर्दमाः सस्यघातकाः ।
दम्यन्तामद्य सर्वे ते वृषाः सर्वप्रयत्नतः ॥
अन्यथा दण्ड्य एव स्यात्सबन्धुः सप्रजो भवान् ।
गच्छ गोपैर्मतियुतैर्दमने कुशलैः समम् ।
दम्यन्तां ते वृषाः सप्त न भयं विद्यते तव ॥
अथ रात्रौ कचिद्वृषान्दानवान्वृषरूपिणः ।
गोपालैरपरैः सार्धं नियन्तुमुपचक्रमे ।
रज्जुहस्तास्तदा सर्वे मन्दं मन्दमुपाययुः ॥
अथ ते बहवान्दृष्ट्वा रज्जुहस्तान्समन्ततः ।
हुंभारवं प्रकुर्वाणा गोपानेवाभिदुद्रुवुः ॥
तान्खुरैः शृङ्गकोणैश्च समाजघ्नुः समन्ततः ॥
ते हता गोपमुख्यास्तैर्गतप्राणाः समं भुवि ।
पतिताः शेरते भूमौ वज्रभग्ना इवाचलाः ॥
दारका दारिका वत्सास्तैर्हताः पतिता भुवि ।
शेरते मृतभूयिष्ठाः कुम्भकस्य व्रजे स्म ह ॥
निश्चेष्टमभवत्सर्वं व्रजं निहतदारकम् ।
न शेकुस्ते वृषान्रोद्धुं दृढैर्दामभिरुद्यताः ।
निर्वीर्याः सर्व एवामी भग्नास्तैर्वृषरूपिभिः ॥
व्रजे तस्मिन्महीपाल निहते च तथा हते ।
विसंज्ञः कुम्भको भूत्वा निश्चेष्टः समपद्यत ॥

पुरे (for व्रजे) M1 पुरज्ञिम, M3 (*inf lin*) व्रजन्ति (for वसन्ति) D3 T2·4 M1·3 मुदा युता (for मुदान्विता) — T4 om lines 46–55 — (L 46) T3 मैथिलि (for मिथिल) — (L 47) D3 ॰धर्मेण, T3 G2·3·4 धर्मिण (for ॰धर्मेण) — M3 T3 G1·4 सर्वे (for सर्वं) D3 सस्यस्य (for सस्यवि) M3 गोवृषैः सस्यनाशनम् (for ॰) — (L 50) T1 M4 समुद्रिक्तैर्, G4 M3 ॰द्विर्तैर् (for ॰द्रिक्तैर्) D3 दमने च, G3 ॰नैश्च, M3 ॰नै वै (for ॰मेन) D3 कान्तेर्मिविवर्जितैः (for ॰) — (L 51) D3 G2 M4 तस्ते वार्या, T3 G3 ते न वार्या, G4 न ते वार्या, M1 तस्ते बध्या (for ते निवार्या) — (L 53) D3 मुहुः सर्वा, T2 G1 मुहु सर्वे, T3 मुहु सस, G4 M1 मुहु सर्वं, M1·3 जगत्सर्वं (for ॰) G4 भव (for मुहुः सर्वान्) D3 स्वादन्नाव मुहु सर्वं — Before line 53, G2 ins वैदेहस्त्रिया (for ॰स्त्रजा) — (L 55) D3 भीमा — (L 54) G2 भृत्यैः (for दूतैः) — (L 54) G2 भृत्यैः (for दूतैः) G1·2 निर्मदा, (for गोप) D3 M3 दुर्दमा, G3 दुर्मदा, — (L 56) T1·2 G3–5 M1·2·4 दुर्धर्षा (for निर्दमा) — (L 56) T1·2 G3–5 M1·2·4 दुर्धर्षा (for निर्दमा) D3 ताश्चियम्याद्य सर्वान्वै, T3·4 M1·3·4 सस्य (for अद्य) D3 वृषान् (for वृषा॰) पार्यन्तामद्य सर्वे वै (T4 ते) (for ॰) — (L 57) M1 om line T3 M3 सप्त, T4 तत्र (for सर्वं) — 57[b] D3 ॰प्रजस्त्वया; G3 M2–4 प्रजो भवान् (for प्रजा भवान्) — (L 58) D3 M1 दमने (for ॰ने) — (L 59) G4 मे (for ते) — G4 reads line 60 twice — (L 60) D3 T1·3·4 G1·3·4 (second time)·5 M3·4 हता G1 सुतान् T1 G3·4 (first time)·5 M1 दानवा (for हतान्) — (L 61) D3 repeats lines 61[b]–65[a] after line ॰वान्)

91[a] T1 उपचक्रमु (for ॰मे) — (L 62) T1·3 G3·5 M1·2·4 तत (for तदा) D3 (first time) रज्जुश्चाद्वाय ते सर्वे (for ॰) D3 (first time) मन्द (for मन्दं) — (L 63) D3 (second time) ते बहवा, T3 तान्बहवान् (for ते बह॰) D3 (second time) ॰हस्ता (for ॰हस्तान्) — M3 om. (hapl.) lines 64–65 — (L 64) D3 (both times) हुं (D3 हु)भारवं, T4 हुंका॰ (for हुंभा॰) T1·3 G1·3·4 प्रकुर्वन्तो, T3 ॰वाण (for ॰वाणा) D3 (first time) गोपान्सर्वान् विदुद्रुवुः, D3 (second time) G4 गोपानेवं वि॰ (G4 प्र॰)द्रु॰ (for ॰) — (L 65) T3 G2·3·4 खरैः (for खुरैः) M1·4 ॰घोणैश्च (for ॰कोणैश्च) D3 (both times) तान्विषाणैः खुरैः कोपात् (D3 [second time] ॰रैश्चैव), T1 तास्तदा शृङ्गघोणैश्च (for ॰) — (L 66) D3 (first time) G2 तैर्हता, D3 (second time) हतास्ते (by transp.) D3 (first time) G3 ते, D3 (second time) वै (for तैर्) — (L 67) M3 भूप (for भूमौ) — (L 68) M1·3 दारिता (for ॰का) D3 (second time) स्तग्ना (for भग्ना) — (L 68) D3 (first time) द्वारिका दारका वत्सास् (for ॰) D3 (first time) ते (for तैर्) — (L 69) D3 मृयिष्ठ (for ॰ष्ठा) T3 व्रजे सह; T4 व्रजस्य ह, M1·3·4 वृषहता (for व्रजे स्म ह) — (L 70) M1·3·4 विनष्टम् (for निश्चे॰) D3 वज्रेण हत॰ वज्रेण (for ॰). — (L 71) D3 वोढुं; T3·4 योद्धुं (for रोद्धुं). [illegible] — (L 72) D3 T3 G2·3 M1·3 [illegible] (73) T1 M1 [illegible]; T3 ॰परे; T4

ततो विमृश्य सैर्गोनैर्मतिमेवं समादधे ।
तेषामां वृषमक्षानां दमिता यो भवेद्भुवि ।
तस्मै कन्यां प्रदास्यामि नीलां नीरदलोचनाम् ॥
गोपाः सर्वे समायान्तु ये गोपा गोषु जीविनः ।
शूरा वा ये समर्थाः स्युस्ते च गच्छन्तु सर्वशः ।
एवमाघोषयामास कुम्भकः स व्रजे किल ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततो गोपगणः सर्वो मिथिलामन्ववर्तत ।
वृषान्सप्त समाहृत्य नीलां गृह्णाम यत्नतः ।
इति गोपाः समाजग्मुः प्रत्येकं तां जिघृक्षवः ॥
मिथिला राजधानी सा न कश्चिद्गुल्मवैर्विना ।
गोपालमयमेवैतद्राष्ट्रं मिथिलरर्मणः ॥
ते गोपास्त्वायतभुजा विस्तीर्णबलसंयुताः ।
आस्फोटितभुजा मत्ताः प्रत्येकं वृषमन्वयुः ॥
कुम्भकस्य तदा दूतैराहूतो गोपनन्दनः
गोपालैरपरैः सार्धं नन्दगोपः समाययौ ॥
रामकृष्णौ च सयातौ कुम्भकस्य व्रजं किल ।
धारकैरपरैः सार्धं सवयोभिर्मुदान्वितैः ॥
मयूराङ्गदचित्राङ्गौ नीलकुञ्चितमूर्धजौ ।
पीते वसानौ वसने हरिचन्दनचर्चितौ ॥
वनमाल्यकृतोरस्कौ वामयज्ञोपवीतिनौ ।
शिक्यालम्बघटकरौ पर्णवाद्यविनोदिनौ ॥
किंकिणीजालसह्रादौ शिखिपिच्छैरलंकृतौ ।
वेणुवीणाकृतस्वरौ शृङ्गध्वनिसमाकुलौ ।
दिविस्थैर्देवगन्धर्वैरनुयातौ महामती ॥
गोपास्ते नौभिरुत्तीर्य यमुनामूर्मिमालिनीम् ।
गङ्गां चैवाभिसंयाता मिथिलां कृष्णसंयुताः ॥
कुम्भकश्च महाबुद्धिर्मैथिलेयो मुदान्वितः ।
नन्दगोपं तदा दृष्ट्वा सपुत्रं च समागतम् ॥
उत्थायाम्रे समागम्य समालिङ्ग्य मुदान्वितः ।
कुशलं स्पर्शयामास यशोदां चैव धर्मदा ॥

महाबले (for तथा हते) D3 कुम्भके च तथा गते, D6 कुम्भकस्य तथागते (for ᵇ) — M4 repeats line 75 after line 78 — (L 75) M4 (second time) विविश्य (for विमृश्य) D6 समाददे (for °दधे) — (L 76) D3 महाना वृषभाणां वै (for ᵃ) D3 T3 4 शमिता (for द°) — (L 77) D6 T1 G3-5 M3-4 पृथुल , T3 4 कमल (for नीरद) D3 नीला चन्द्रावली मिमाम् (for ᵇ) — (L 78) T3 गोप (for गोषु) — (L 79) D6 T3 4 G3-4 M सर्वत (for °श) D3 तेषां गच्छन्तु सर्वश (for ᵇ) — (L 80) D6 एवमाज्ञापयामास (for ᵃ) T1-3 G1-3 4 M1 4 तु, M3 स्व (for स) — Colophon om in T3 4 — *Mention of Khila* D3 6 T1 2 G M — *Adhy name* D3 G3 3 नीलाप्रभाव°, M3 वासुदेवप्रभाव — *Adhy no* D3 69, T1 G3 3 M1 64, T2 G1 63, G3 4 61, M1 partial lacuna, M3 3 60

(L 81) D3 6 G3 M3 ततो गोपगणा सर्वे (for ᵃ) D3 न्यवर्तन्त च मैथिलान् (for ᵇ) — (L 82) T4 समाहत्वा (for °हृत्य) D3 समागम्य तदा नीला (for ᵃ) D3 वय (for नीलां) D6 T1-3 G1 2 3 M गृह्णीम (for गृह्णाम) — (L 83) T4 समाहृत्य (for °जग्मु°) — M3 4 om from line 83ᵇ up to line 86ᵃ G3 जिराक्षव (for जिघृक्षव) — (L 85) M3 [मा]सीद् (for [ए]तद्) T1 -कर्मिणा (for -धर्मण) D3 गोपालानथ तान्द्रष्टुं मिथिलस्य च धर्मण . — (L 86) D6 M3 3 स्वायत , T1 सायुध , T3 4 चायत- (for त्वा°) D3 ते गोपा स्वायता मत्ता (for ᵃ) — D6 T1 2 G M1 4 transp lines 86ᵇ and 87ᵇ G3 भुज (for बल) — (L 87) D6 T1 2 G M1 4 प्रत्येक वृषभ ययु , T3 ते गोकुमानुदी क्षितुम (for ᵇ) — (L 88) D3 T3 4 G3 3 M3 3 आहू- (M3 °हू)तो नन्दपाल(G3 4 M3 °गोप)क (for ᵇ) — (L 90) T3 4 गूढ , M3 व्रजे (for व्रज) — (L 91) D6 T1 G3 3 M1 4 मदान्वितै , T4 G3 मु(G3 म)दायुतै (for मुदान्वितै) — (L 93) T3 शुभे , T4 आर्द्रे (for पीते) D3 पीते नीले वसानौ च (for ᵃ) — (L 94) M1 2 4 वनमाल्याचि (M3 °चि)तोरस्कौ (for ᵃ) — (L 95) D3 शिक्यालानूकल° धराव् , T3 4 °लम्बार्थघटकौ (for ᵃ) T4 वेणु (for पर्ण). D6 G3 3 M1 2 विनादिनौ (G3 °सौ), M4 विनर्दितौ (for विनोदिनौ) D3 ऊर्णायु च विनोदिता (sic) (for ᵇ) — (L 96) D6 -स्वनादौ , T1 निर्हादौ , M1 4 मरावौ (for सह्रादौ) — (L 97) T3 स्वङ्गनौ , G3 कृतकरौ (for °स्वरौ) D3 मृग- (for शृङ्ग) — (L 98) D3 दिविष्ठैर् (for °स्थैर्) T3 G3 M3 4 महाद्युती (for °मती) — (L 99) D6 corrupt, T3 G M3 गोपाला (for गोपास्ते) T3 गोभिर् (for नौभिर्) D3 M2 3 मीन (for ऊर्मि) T3 यमुना नीरशोभिनीम् (for ᵇ) — (L 100) D3 समायाता , T4 [अ]भिनिर्याता (for [अ]भिसंयाता). — (L 101) T3 4 M1 2 महाद्युति , G1

बलभद्रस्य कृष्णस्य श्रीदामा चासनं ददौ ।
कृसरं पायसं चैव तथा दध्योदनं बहु ।
निवेद्य नन्दगोपाय सपुत्राय मुदान्वितः ॥
अपूपाः सक्तवो धानाः शर्कराक्षीरमिश्रिताः ।
दत्ताः कृष्णाय रामाय नन्दायाथ सजातये ॥
एवं प्रीताः सुमनसो नन्दगोपपुरःसराः ।
ऊषुः सुखं तदा रात्रौ गोपालाः सर्व एव ते ॥
अथ तस्यां क्षपा रात्रौ गोषु वैशसनं मुहुः ।
प्रत्येकं सप्त ते मत्ता दानवा वृषरूपिणः ।
वत्सांश्च वृषभांश्चैव गावश्च कुटीर्भूयो बभञ्जिरे ॥
आगन्तुकांस्तदा गोपान्रात्रौ युद्धाय निःसृतान् ।
जघ्नुः शृङ्गैः खुरैश्चैव शिष्टा गोपा दिशो ययुः ।
हुम्भारवं प्रकुर्वन्तो दिग्गजा इव तस्थिरे ॥
रज्जूश्छित्त्वा घटान्भित्त्वा कीलकानथ शिक्यकान् ।
वत्सान्विद्रावयामासुर्गावश्च राजन्दिशो दश ॥

ततः प्रभाते विमले व्युष्टा सा रजनी किल ।
वृषान्ननृतुर्महानादास्तस्मिन्कुम्भकवेश्मनि ॥
दिग्गजा इव महादं हुम्भारवपुरःसरम् ।
चक्रिरे पर्वताकाराः कालान्तकयमोपमाः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अथ तस्यामवस्थायां निक्षेप्तः कुम्भकः किल ।
वृषांस्तथाविधान्दृष्ट्वा प्रभाते दोषकारिणः ।
गोपान्सर्वान्समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥
श्रूयन्तां मम वाक्यानि गोपा नन्दपुरःसराः ।
वृषाः सप्त समुद्भूता व्रजेऽस्मिन्मददुर्मदाः ॥
सिंहा इव महाक्रान्ता दिग्गजा इव दर्पिताः ।
अप्रतर्क्या अनासाद्या गोपगोपीभयविक्रमाः ॥
यत्नाश्च बहवोऽस्माभिः कृता रोद्धुमिमान्मुहुः ।
एषामेक वराकोऽद्य न शक्ताः स्मेति सगताः ।

damaged (for मुदान्वित) — G1 om (hapl.) lines 102–103 — (L. 102) T2 कृत्वा (for दत्त्वा) T2 सपुत्र सकुपागत (for °) — (L. 103) T2 [अ]भि (for [अ]पि) — (L. 104) D6 प्रिय ■, T3 G3 2 M1 4 ब्राह्मण (for कृसी मं) D3 स नन्द तोषयामास, T3 तत सभावया°, T4 प्रतिने मारया° (for °) D5 T2 G M1 4 यशोदायाश्च धर्मदा (for °) — (L. 105) T2 सर्वेषां (for श्रीदामा) D2 [आ]हिकं (for चासनं) …(for °) — (L. 106) D3 सर्पि स … सपुत्राय) T … चापि (for च…) — (L. 109) T2 समागमे (for °मये) — (L. 110) T1 -पुरोगमा (for पुरःसरा) — (L. 111) D6 T2 2 G M2 सदा रात्रिं, T3 च रात्रिं च, M1 तदा रात्रं (for तदा रात्रौ) — (L. 112) T2 बहु (for मुहु) — (L. 113) D5 ये सत्त्वा (for ते मत्ता) — (L. 114) D3 वृषान्भूयो, D6 कुम्भान्भूयो, T2 कुट्टिमाश्च (for कुटीर्भूयो) — (L. 115) D6 आगन्तुका T3 तथा गोपा (for °) T3 तत्र (for रात्रौ) D6 T2 G2 M2 3 रात्रौ नानागन्तून् कृपाय; G3 गोपाय (for युद्धाय) D3 राशौ … (for °) — (L. 116) T1 शृङ्गैः खुरैश्चैव शिष्टा (for तान् (for °) — (L. 117) D3 2 हु (D6 हु)- °). D3 गावो (for गोपा) — (L. स्थारव, T3 हुम्भारवान्, T4 हुंकारवं (for हुम्भारवं) — (L. 118) T4 शिलाश्छित्त्वा (for घटान्भित्त्वा) D3 करकान् (for कीलकान्) — (L. 120) D6 नगरी (for रजनी) T1 सूर्यस्योदयेन किल (for °) T3 व्युष्टायां च रजन्यां तु प्रभाते विमले रवौ — (L. 121) D4 6 T2 2 G1 3 4 M सह, G4 तस्मिन् (for वस्थुर्) T3 G4 महानादैः (for °नादास) G2 निघ्नन् (for तस्मिन्) — (L. 122) T1 G1 द्विरदा, G4 निर्घोषा (for दिग्गजा) M1 4 नि (for स-) D6 हुम्भारव (for हुम्भा°) D3 हुंकारैश्च पुरःसरा (for °) — D1 om (hapl.) lines 123–127 — (L. 123) T2 4 चक्रिरे विविधाकारा (for °) — Colophon om in D2 — Mention of Ākhyā D6 S — Sub-parvan T3 आश्चर्यपर्व — Adhy name D6 G2 6 मिथिलायां नन्दगोपगमनम् — Adhy no T3 G2 3 M1 65, T2 G1 64, T3 71, T1 63, G3 4 62, M1–3 61

गोपधा(… — (L … योद्धुम् (… (for योद्धुं) D3 शक्ता स्म हि; D6 शक्ताः स्मेति; T2 G1 शक्या

मीतास्तेभ्यो मुहुर्गोपा विसह्याः पर्यटामहे ॥
किं च राज्ञा मुहुर्दण्ड्या वय मिथिलवर्मणा ।
गतिमेषा न जानीमो नागतिं न च चिन्तितम् ॥
न च ते केवलवृषा राक्षसा वा वृषात्मना ।
दैत्या वा दानवा वापि यक्षगन्धर्व एव वा ।
अस्मदुत्सादनार्थाय व्रजेऽस्मिन्समुपस्थिताः ॥
युष्माकमागताना तु यो वृषान्दमयिष्यति ।
तस्यैव सर्वकल्याणी नीला देया मनस्विनी ।
नीला सुमध्यमा तस्मै दत्ता कमललोचना ॥
इत्युक्त्वाहूय ता कन्या गोपमध्ये करोत्थिताम् ।
यूना मनासि चाक्षीणि तस्यामेव प्रपेदिरे ॥
स्तनयोः स्थितिमाजग्मु' केषाचिन्नेत्रपङ्कजे ।
अन्येपामधरे चैव परेषा च सुमध्यमे ।
एव व्यालोलमनसो गोपाश्चित्रस्थिता इव ॥
तत्र नन्दसुतः कश्चिज्जयेष्ठः कृष्णस्य संमतः ।
स तदाघोषयद्वाचा दमयिष्ये वृषानमून् ।
इति प्रतस्थे तान्हन्तु दैतेयान्वृषरूपिणः ॥
भुजावास्फोट्य रुद्धोऽपि पित्रा यत्नवता तदा ।
इयेष योद्धु मन्दात्मा यान्न शक्नोति माधवः ॥
रावणस्य रणे हन्ता यश्च हन्ता सुमालिनः ।
तेषा मध्ये समास्थाय हुम्भारवमथाकरोत् ॥
तेन शब्देन वै सप्त वृषा घोषवतः पुरः ।
खुराग्रैर्भूतलान्समुद्धृत्य समुत्तस्थु समुद्यताः ॥
तेषा स्थितानामेकस्य घोषवान्मस्तकेऽहनत् ।
ततो गोपाः समागम्य सिंहनाद व्यनीनदन् ॥
आहतो मस्तके सोऽथ वृषो घोषवता तदा ।
अग्रे खुराभ्यामाहत्य घोषवन्तं ववंश ह ॥
पुनः शृङ्गेण स हत्वा खुराभ्या दूरतोऽक्षिपत् ।
व्यनीनदश्च सहसा गोपान्विद्रावयस्तदा ॥
युवानस्त्वथ ये गोपा नीलाग्रहणलालसाः ।
मुष्टिं संवर्त्य संवर्त्य भुजास्फोटनतत्पराः ।
गोपलीला प्रकुर्वन्तस्तेषामग्रे पदं दधुः ॥
स्थितेषु गोपवीरेषु ते वृषा गोपघातकाः ।
सर्वांस्तान्भूतले शृङ्गैर्निहन्तु समुपस्थिताः ।

श्रोत्रिं, T3 4 G3 M3 4 शङ्काले ह (for झका स्त्रेति) G2 महत्ता (for सगता) —(L 133) G2 हताम् (for शीताख) D3 ते मुहुर्मुहुर्, T3 ते च मुहुर (for तेभ्यो मुहुर्) D3 पर्यैगेरत (for °टामहे) —(L 134) T1 वय (for मुहुर्) T1 मुहुर् (for वय) T2 G1 वय मैथिलवर्मण (for °) —(L 135) T2 G1 3–5 भीत, G2 हित (for [अ]गतिं) D3 चैव, G2 न हि (for न च) T3 न भीत च चिन्तितम् T1 न भीत न च चिन्तनम् (for °) —(L 136) D6 T1 2 G M वृषात्मना (for °त्मना) —(L 137) T1 2 G1 2 3 M यक्षा (for यक्ष) D3 यक्षा वा किन्नरश्च वा, T2 गन्धर्वो वा च पिशाचै (for °) —(L 138) D5 T1 M2 4 व्रजेऽस्मिन्समुपागता (for °) —(L 139) G2 यो वृषान्सान्दमयिष्यति (for °) —(L 140) D3 देया नीला (by transp), D6 T3 G M2 4 देया कन्या, T1 M1 2 मया कन्या —(L 141) D3 M3 तस्मिन् (for तस्मै) D3 3 T G3–5 M त्रिपुल (for कमल) —(L 142) D3 करोच्छ्रिताम्, D6 T2 G1 करे स्थिताम् (for करोत्थिताम्) —(L 143) D3 6 G1 M3 साक्षीणि (for चा°) —(L 144) D3 M1 (s of lin) 2 पङ्कजे, T1 वृत्तय (for पङ्कजे) T3 अन्ये वदनपङ्कजे (for °) —(L 145) T3 नाभि (for च सु) D4 T3 G M1 2 4 परेषा नाभिमण्डले (for °) —(L 146) T2 इत्य (for एव) M1 गता (for स्थिता) —(L 148) D6 M1 3 घोषवान् T2 4 घोषयत् (for स तदा) T1 वाच (for वाचा) D3 घोषवन्घोषवान्वाचो (for °) D6 दमयिष्यन् (for °ष्ये) —(L 151) D4 रोद्धु, G2 हन्तु (for योद्धु) T2 यत्नेन, T1 महात्मा (for मन्दात्मा) —(L 152) T1 यस्य हन्ता सुमालिनम् (sic) (for °) —(L 153) D6 T2 3 4 G M4 समुत्थाय (for समास्थाय) D6 हुम्भारवम्, T1 हद्दा (for हुम्भा) D3 हुङ्कारमथाकरोत् (for °) —(L 154) D6 T1 2 G1 3 4 M4 घोरतरा G2 शब्दवत (for घोष°) D3 असुरा (for पुर) —(L 155) D3 पुर सराः T3 आसन्सवरान्, T4 पुन खुरान् (for खुराग्रैर्भूतलान्) M3 खुरान्समुद्धृत्य सर्वे (for °) M3 तस्थु सर्वे (for समुत्तस्थु) —(L 156) D6 स्वस्थानम् (for स्थिताना°) —(L 157) G5 तस्य (for ततो) —(L 158) T3 G5 आहते (for °तो) G2 तेन (for सोऽथ) —(L 159) D6 T1 2 G1 3 4 अग्रे, M4 चाग्रे (for अग्रे) M3 सोमवक्त्र (for घोष°) —(L 161) D3 आहत्य सहसा गोपान् (for °) D3 अथ (for गोपान्) —(L 162) T1 गोपाला, T3 4 गोपा ये (by transp) D3 T3 लीला (for नीला) —(L 163) D5 सहसा (for the second संवर्त्य) T3 विषमुष्टिं च संवर्त्य (for °) —(L 164) D3 G2 M2 3 गोपालीला, T4 गोपा चीक्षा (for गोपलीला) G3 4 M4 मध्ये (for अग्रे),

मस्तकैश्च खुरैश्चैव न्यहनन्मुदिता भृशम् ॥
ते गोपा वृषदैत्यैश्च निहता भुवि पातिताः ।
गतानभिमुखं हत्वा संस्थिता. सुमहावृषाः ॥
हुम्भारवनिनादेन भीषयन्त· सगोगणान् ।
गोपालान्गोपमुख्यांश्च बलाद्विद्राव्य दर्शितान् ।
वल्मीकान्खादयन्तो वै तटघात प्रचक्रिरे ॥
कुम्भको नन्दगोपश्च ये वृद्धा गोषु जीविन. ।
कृत्यमूढाः सुसंवृत्तास्तदा गोपपुर सरा· ।
राज्ञो भीता बभूवुश्च दण्ड्या वयमिति स्थिताः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अथ कृष्णस्तदा राम बभाषे वैशसे सति ।
नैते वृषा महाबाहो दैत्या. सप्त समुत्थिता. ॥
कालनेमिसुता आर्य मा हन्तुमिह संगता. ।
पुरा मया हता युद्धे तदा तारामये विभो ॥
एतेऽतिबलिनो नित्य मयि विद्वेषकारिणः ।
निहन्तव्या मया राम गोगोपान्रक्षता समम् ॥
एतैर्गोपा हता भूयो भूयो हन्तु समुद्यता· ।
वयमेतैर्यथायोग क्रीडा कुर्म सगोपका. ॥
नन्दश्च कुम्भकश्चोभौ विपण्णौ समपद्यताम् ।
रक्षितव्यौ बलादेतौ गोपौ बन्धू मया विभो ॥
नीलमेना ग्रहीष्यामि हत्वा सप्त वृषानिमान् ।
श्रीदामान सखित्वेन ग्रहीष्यामि न सशय. ॥
इति निश्चित्य रामेण कृष्णः कमललोचन ।
पुरस्तेषा पद चक्रे वृषाणा बलशालिनाम् ॥
ते वृषा दितिजा क्रुद्धा विष्णु दृष्ट्वा पुर स्थितम् ।
पूर्ववैर समाश्रित्य पराहन्तु प्रचक्रमु ॥
ते सम सहसा पेतु कृष्णस्योपरि दानवा ।

T₃ घन स्थिता (for पदं दधु) —(L 165) T₁ लेघु (for गोप) —(L 166) D₃ T₄ ततस्तान् T₃ खुरैम् (for सर्वांस्) D₆ -घोरैश्च , T₁ G₂ ₃ -घोणैश्च , G₁ घोणैस्तान् (for कोणैश्च) M₁-₃ T₃ ₄ च (T₄ तु) ततस् (for सर्वतस्) D₆ स्थिता M₁ त्वरिता (for मुदिता) समम् (for तव) —(L 167) M₃ निहन्युर्नादिता भृशम् (for °) —(L 168) D₃ पातिता (for पातिता) —(L 169) G₃ गत्वा (for गतान्) D₃ तान्गतास्तूनभिमुखं , T₃ ₄ M₂ ₃ गत्वाभ्यागतानभिमुखं (M₃ °तान्) (for °) D₄ T₃ ₄ M₂ ₃ हत्वा सप्त , T₁ M₁ स्थिता सप्त ; G₃ संस्थिता [illegible] (for °ता सु) —(L 170) D₃ हुंकारं च , D₆ हुम्भारव , T₄ हुहा° (for हुम्भा°) T₃ ₄ च गोगणान् G₁ हुगो° (for सगो°) T₁ भीषयन्ति स्म गोगणान् (for °) T₃ ₃ M₃ दर्शि —(L 171) T₃ ₄ तथैव (for गोपालान्) —(L 172) D₆ पातयन्तो , M₃ खान° ता (for तान्) M₁ ₄ तदा (for खाद°) D₆ स च पात , T₃ G₁ तदा खात , —(L धातं (for तट°) T₄ महच्चं तत्र चक्रिरे (for °) —(L 174) M₁ ₃ 173) D₃ नन्दगापाद्य (for °गोपश्च) T₃ संहृत्य , G₃ संरब्धास (for सवृत्ताम्) स्स (for सु) —(L 175) M₃ स्स द (for स्थिता) — COLOPHON om. in T₃ ₄ — Mention of Khila D₃ ₆ T₁ ₃ [illegible] M — Adhy name D₆ G₁ गोपालवृषयुद्धम् G₃ गोपवृषयुद्धम् — Adhy no D₄ 70 , T₁ ₃ G₃ ₅ M₄ 66 G₁ 65 , G₂ ₄ 63 , M₁ lacuna , M₂ ₄ 69

T₄ G₃ om. the ref —(L 176) T₃ बभाषे वैशसेन च (for °) —(L 177) T₃ G₁ महादैत्या (for °बाहो) T₃ G₁ मत्ता सप्त , M₁ ₃ दैत्यमत्ता (for दैत्या· सप्त) —(L 178) D₃ T₁ ₄ G₃ ₄ M कालनेमे (for °नेमि°) T₃ ₄ G₃ ₄ ₅ M₄ आर्य (T₃ वीर)माहन्तुम् (for आर्य मां हन्तुम्) T₃ उप (for इह) T₁ G₃ संस्थिता (for संगता·) —(L 179) T₃ ₄ M हता मया (by transp) D₆ ताराइये , G₃ रामभये (for तारामये) T₃ तदा वै तारकामये (for °) — After line 179 T₃ reads line 186 repeating it in its proper place T₃ om line 180 T₄ om. (hapl) lines 180 185 G₄ om lines 180 181 —(L 180) T₃ G₁ मम (for मयि) —(L 181) D₃ त्वार्य ; M₁ माम (for राम) T₃ G₃ भूगोपान् M₁ गोपालान् (for गोगोपान्) D₃ स्वयम् , T₁ तदा (for समम्) [illegible] गोगोपान्रक्षका इमे (for °) —(L 182) T₃ मत्त (for एतैर्) D₆ M₃ ₃ गावा (for गे पा) —(L 183) T₃ एवम् (for वयम्) D₃ क्रीडां (for क्रीडा) —(L 184) G₃ नन्दक (for श्च) T₃ [ग]व (for [उ]भौ) D₃ विपण्णौ समभिप्रया (for °) — T₃ om line 185 —(L 185) D₃ M₃ गोप· (for गावौ) T₁ G₃ ₃ ₅ बन्धुं , G₁ बन्धून् (for बन्धू) M₃ विभौ (for विभो) —(L 186) D₃ T₁ ₃ ₃ (first time) G₃ ₄ ₅ M₃ एतां (for एना) D₆ T₃ G₁ ₃ ₄ ₅ M₄ सर्वे वृषान् G₃ वृषसुरान् (for सप्त वृषान्) T₃ (first time) त्रिभो (for इमान्) —(L 187) T₃ त्रिधामानं (for श्रीदा°) T₃ समग्रहीष्याम्यसंशय· (for °) —(L 190) D₃ ते वै वृषा दिवा क्रुद्धा (for °) T₃ कृष्णं (for विष्णु) D₆ पुरा स्थितम् (for पुर·स्थितम्) —(L 191) T₄ अनुस्मृत्य (for समा

ततो युद्धं समभवत्तेषां कृष्णस्य च प्रभो ॥
ततो गोपगणाः सर्वे कृष्णमेवाश्रिताभवन् ।
शृङ्गैस्ते सहसा जघ्नुः कृष्णं हन्तुसमीप्सवः ॥
पादप्रहारैरपरैः पुच्छघातैश्च केशवम् ।
पृथक्पृथक्समाहन्युः प्रत्येकं वृषदानवाः ।
दन्तैर्ददंशुरपरे खुरैरन्ये जनार्दनम् ॥
ततः कृष्णो रुषा मुष्टिं सन्निहत्य जघान ह ।
तेषामेकं क्षणाद्धत्वा पुनरन्यं जघान ह ॥
क्रमेण मुष्टया तान्सर्वान्हत्वा दैतेयगोपतीन् ।
नीलां हस्ते गृहीत्वाथ कृष्णस्तस्मिन्व्यरोचत ॥
कुम्भको नन्दगोपं तं प्रोवाच व्रजसंसदि ।
प्रसादात्तव पुत्रस्य जीवामो विगतज्वराः ।
सपुत्राः सह गोपालैः सवत्सा गोधनैः समम् ॥
वृषैश्च सप्तभिर्नन्द हता गावः सहस्रशः ।
गर्भाश्च निःसृतास्तासामद्वत्सास्तावन्त एव हि ।
यतस्ते निहता नन्द सुखं तस्मादवाप्नुमः ॥
गोसहस्रं तव विभो महिषा महिषीशतम् ।
यावदिच्छसि वा नन्द तावत्ते वै ददाम्यहम् ॥
नीलायै लक्षमयुतं दास्यामि बहुगोधनम् ॥

नन्दगोप उवाच ।

अलं मम विभो तात गोभिर्वत्सैर्धनैरपि ।
विघ्नन्त्वामद्य गावस्ते गावो मे बहवो मताः ॥
घृतवत्यः क्षीरवत्यो बभूवुः पुत्रजन्मतः ।
यदा च कृष्ण उद्भूतस्तदाप्रभृति मे व्रजे ॥
यावद्दुग्धं समुद्भूतं तावदेव घृतं भवेत् ।
गुल्मे गुल्मे मधु भवेत्स्वादु स्वादु भवत्फलम् ॥
गावो वत्साश्च नीरोगा जाते कृष्णे व्रजे मम ।
अल्पकं न च मे स्यात्तद्गेहे स्वं कृष्णसंनिधौ ॥
यास्याम्यहमयो गोप गृहायाभ्यनुजानताम् ।
इत्युक्त्वा प्रययौ नन्दः सव्रजः सहगोगणः ॥
कृष्णश्च नीलया सार्धं श्रीदाम्ना सह संगतः ।
साकं च बलभद्रेण ययौ वृन्दावनं वनम् ॥
प्राप्य वृन्दावनं गोपा रेमिरे सहकेशवाः ॥

Colophon

श्रिय) G2 सर्वान्हन्यु, M3 सद्दा हन्यु (for पराहन्यु) —(L 192) T3 दर्शिता, T4 दारिता (for दानवा) —(L 193) G4 M3 s प्रभौ, M4 [ऽ]भयौ (for प्रभो) —(L 194) T2 G1 [अ]वहन् (for [अ]भवन्) D3 बभूवु कृष्णमाश्रिता (for °) —(L 195) D6 M2 हन्तुं कृष्णम् (by transp) M4 हन्तु कृष्णमभीप्सव (for °) —(L 196) D6 पदापहारैर् (for पादप्र°) T2 s G1 s M4 अपरे (for °रै) D3 मुष्टाघातैश्च, M3 s पुच्छाघातैश्च (for पुच्छ°) —(L 197) D3 समाजघ्नु (for °हन्यु) T4 बहुशो (for प्रत्येक) —(L 198) T3 G3 M4 दष्ट्रिर् (for दन्तैर्) D2 मुखैर् (for खुरैर्) —(L 199) D3 सन्निपात्य, D6 स निपात्य, M1 s संनिवर्त्य (for °हत्य) — D3 om lines 200–207 T4 om. (hapl) line 200 —(L 200) T3 कृष्ण (for हत्वा) G2 अन्यान् (for अन्य) —(L 203) M1 s स, M2 वा, M4 तु (for [अ]थ) —(L 203) M3 तु (for त) G1 s जन (for व्रज) T3 प्रोवाच जनसंनिधौ (for °) —(L 204) D6 T2 G जीवाम, T3 भवामो (for जी°) —(L 205) M3 गोपकै (for गोधनै) D6 T4 सह (for समम्) T3 सव्रत्सान्गोधनै सह, G3 सवत्सा सहगोधनम् (for °) —(L 206) M1 s भद्रा (for नन्द) D6 घ्नता (for हता) — Before line 208, D3 ins कुम्भक उवाच —(L 208) D6 सुतैश्च, T3 s यत्र ते (for यतस्ते) —(L 209) D3 T3 s M6 महिषान् (for °षा) —(L 211) M1 नीलाया (for °यै) D6 नीलायै लक्षगैर्युक्ता (for °) T2 G2 [इ]ति च (for बहु) —(L 212) D3 सखि (for मम) D3 G1 वत्स (for वत्सैर्) —(L 213) G1 तिष्ठताम् (for °त्वाम्) T1 M1 s (inf lin) मत्र (for मद्य) D3 तिष्ठन्तु तव गावस्ता (for °) G2 पुत्रको (for गावो मे) D3 पुष्टे, T3 s स्थिता (for मता) —(L 214) D6 घृतवन्त्य क्षीरवन्त्यो (for °) D2 s M3 -जन्मन, G3 जातय (for -जन्मत·) —(L 215) T2 s यदा स कृष्ण म भ्रा(T4 °दाप्रभृ)ता सदा मे वर्धते व्रजे —(L 216) T3 तावदेव घृतोपमम् (for °) —(L 217) D2 s T1 s G °M4 मधु (for भवेत्) D3 भवेत्फलम् (for भवत्फलम्) —(L 218) D3 न रोगाश्च, M3 निरोगाश्च (for च नीरोगा) —(L 219) D3 तात, T4 नाभूद्, M1–3 स्यात्क्वचिद् (for स्यात्तद्) D6 किमप्यस्य न मे स्यात्तु (for °) M1–3 व्रजे (for गेहे) D2 T3 स्वे, M3 (inf lin as above) s अस्मिन् (for स्व) —(L 220) D3 गृहानेव नत्वाज्ञया, T3 भवद्भिरनुज्ञायता गृहान् (for °) — Before line 221, G2 ins वैशंपायन —(L 221) D3 स, T4 स (for प्र) T3 -गोधन, T3 -गोधनम् (for गोगण) —(L 222) D3 लीलया (for श्रीदाम्ना) —(L 223) T3 G1 प्रति (for

जनमेजय उवाच ।

अहो चित्रमहो चित्रं माधवस्य जगत्पतेः ।
क्रीडेयं वासुदेवस्य गोपलीलां प्रकुर्वतः ॥
धन्यास्त एव देवेशं गोपवेषविभूषितम् ।
अपश्यन्देवमीशं ये मयूराङ्गदभूषणम् ॥
कीलदामास्थितकरं किंकिणीकणिताङ्गदम् ।
तालगोयरतं देवं पर्णचायान्तरेपिणम् ॥
बाणपुष्पस्फुटन्मौलिं नीलमेघनिभं हरिम् ।
पश्यन्ति देवमीशेशं नमस्तेभ्यः पुनः पुनः ॥
हत्वा वृषान्हरिः सप्त पुनरागम्य माधवः ।
वृन्दावनं सरामस्तु गोपैः सह महामुने ।
अकरोत्किं जगन्नाथस्तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥

वैशंपायन उवाच ।

तस्मा शरदि गोविन्दः सुख वृन्दावने वने ।
चचार गोधनैः साकं जगता प्रीतिवर्धनः ॥

No 13

After 55 23, D3 . S ins

भाण्डीरे सुखमासीनं विहरन्तं जनार्दनम् ।
वामदेवभरद्वाजौ तत्र प्राप्तौ यदृच्छया ॥
कृष्णाजिनधरौ दान्तौ नियमव्रतकर्शितौ ।
गङ्गातीर्थाय सक्रान्तौ भास्वरौ द्वाविवागतौ ॥
बृहत्पिङ्गजटाभारप्रतिबद्धशिरोधरौ ।
प्रमाण सर्वलोकाना वेदवेदाङ्गपारगौ ॥
वल्कलाजिनसवीतौ मुनी यमपरौ सदा ।
नमस्कर्तुं तदा वीर भाण्डीर यक्षसेवितम् ॥
प्रदक्षिण समुद्युक्तौ वत्सपालान्महामुनी ।
ददर्शतु॰ सम वत्सान्कालयानांश्च गोगणान् ॥
पप्रच्छतुस्तदा तत्र भाण्डीरद्रुमवासिन॰ ।
हे वत्साः क च नो मार्गो यमुनातीर्थदर्शने ।
क च तीर्थं सुसोपान ग्रहग्राहविवर्जितम् ॥
श्रुत्वैतदारका वाक्य जहसुर्मुनिपुंगवौ ।

वनम्) — (L 224) D6 T2 . G M सर्वे (for गोपा) — COLOPHON — *Mention of Akhila* D3 . S — *Sub parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* D6 सप्तदैत्यवध॰, G2 M4 दैत्यवृषवध, G3 सप्तवृषदैत्यवध — *Adhy no* D3 G2 M4 67, T2 G3 66, T3 72, T4 G2 . 64, 70, T1 G2 . M4 67, T2 G3 66, T3 72, M1-3 63

T3 वैशंपायन (for जनमेजय) — (L 228) D6 T2 . M1 . अपश्यन्देव ईशेश, G1 ईशानं (for ईशं ये) D3 T3 G3 . M4 अपश्यन्देव (D3 °स्सर्व) देवेशं, T3 G1 पश्यन्ति ये जगन्नाथ (for °) D3 om (hapl) lines 228°–233° M4 केयूराङ्गद (for म°) — (L 229) D6 T G2-3 M3 भूषितम् (for भूषणम्) — (L 230) M1 . कीलदामाभिय (T1 °मापि) तकर (for °) — (L T3-4 G1 3-5 M4 का (G2 व) लगेय (for ताल°) — (L 232) M3 येऽपश्यन् (for पश्यन्ति) T3 . पश्यन्ति देवदेवेशं, G2 °तो देवमीशान (for °) T2 . G2 M3 तस्मै (for तेभ्य) — (L 235) M1 . द्विजोत्तम (for तपोधन) — (L 236) D3 स्वसन् T3 वमन् (for वने) T4 मुखं वृन्दावन वनम् (for °) — (L 237) T2-4 G1 3 5 M4 सार्धं (for साकं) T2 . सिंहविक्रान्तगामिभि (for °)

13

(L 2) D6 S (except T4 M1 2) तौ च (for तत्र) — (L 3) D6 -परौ (for -धरौ) T3 . शान्तौ (for दान्तौ) D3 T3 . नियत (T3 °लय) व्रतशालिनौ (for °) — G1 reads line 4 twice — (L 4) D3 सम्प्राप्तौ, T3 G1 . (both times) निष्क्रान्तौ (for सक्रान्तौ) T1 G3 M1 2 . भास्करा विव गा गतौ (for °) — (L 5) T1 G3 -जटाधार- (for °भार) T3 . प्रतिपिङ्ग (for °बद्ध) M1 2 (*inf lin.* as above) शिरोरुहौ (for °धरौ) M3 प्रतिबन्धजटाधरौ (for °) — (L 7) M4 सु नियमपरायणौ (for °) — (L 8) T3 . नमस्कृत्य (for °स्कर्तुं) T2 G1 महा- (for तदा) D3 वीरौ, M1 . वीरं (for वीर) M3 वृक्ष (for यक्ष) — (L 9) D6 T1 2 . G2 . M4 प्रचक्र (G4 °क्रम तु) (for प्रदक्षिणं) T3 G1 2 5 प्रचक्रतु समुद्यन्तौ (for °) T4 तदा मुनी (for महामुनी) — (L 10) D3 T3 . M3 सर्वान् (for वत्सान्) D6 G2 स- (for च) D3 काले गोपालगोगणान् (for °) — T1 om. line 11 — (L 11) D3 प्रचक्रतुस् (for पप्रच्छतुस्) — (L 12) G4 मार्गं (for मार्गो) T3 तीर- (for -तीर्थ) T1 -सेवने (for दर्शने) — (L 13) M4 तीर्थं च (by transp) D3 T1 2 . G1 3 5 M4 . सगोपान, T3 पयःपानं (for सुसोपानं) G3 क च तीर्थस्य सोपानं (for °) T2 जले; T4 जल- (for ग्रह) — (L 14) T3 श्रुत्वैतत्तापसवच (for °) T3 ऊचुस्ते, G4 समाहूर (for जहसुर्) — (L 15) T1 . मार्गस्थाने (for °स्था न) T2 . G1 2 5 M4 मार्गस्थाने वयं बाले (for °) M3 स्थानिभ्य (for स्थानिभ्य) T1 -दास्य

मार्गज्ञा न वयं बाला ज्ञानिभ्यः सम्प्रपृच्छताम् ।
कुतोऽत्र यमुना शुभ्रा कुतो मार्गः कुतो वयम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे कृष्णस्तेषां वाक्यं तयोरपि ।
श्रुत्वा तौ समुपागम्य वक्तुमेवं प्रचक्रमे ॥
एष वां पथ आदेष्टा गवामिव सुयन्त्रितः ।
अहं नन्दस्य तनयः कृष्ण इत्यभिविश्रुतः ॥
ममायमग्रजो रामश्चन्द्रमा इव भासते ।
आवयोर्गोगणः सर्वो वचनं च निशम्यताम् ॥
एतद्दध्योदनं सम्यग्गृह्यतां यदि रोचते ।
पायसं सुरसं दुग्धं धानाश्च गुडमिश्रिताः ॥
एवमुक्ते ततस्तस्मिन्कृष्णे कमललोचने ।
तौ काविमाविति तदा समाधिं जग्मतुर्मुनी ॥
तौ नेत्राणि समुन्मील्य प्रीतौ दृष्ट्वा जगत्पतिम् ।
इदमूचतुरध्यात्मं मुनी कृष्णस्य सम्मतम् ॥
त्वमादिः सर्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान् ।
स्रष्टा सर्वस्य लोकस्य पाता गोप्ता जनार्दन ॥
स्रष्टा वेदस्य यज्ञस्य हविषामृत्विजां हरे ।
कर्मणां फलभोक्ता च फलदः कर्म कुर्वताम् ॥
निषेद्धा दुष्टसत्त्वस्य हन्ता त्वं तमसः परः ।
नेत्रे ते भानुशशिनौ नासिका च समीरणः ॥
वाचः सरस्वती देवी जिह्वा मेघः प्रकीर्तितः ।
दन्ताश्च पर्वता ज्ञेया कर्णः पातालगोचरः ॥
लक्ष्मीर्वक्षस्तु विज्ञेया वामो बाहुस्तु शंकरः ।
स्कन्दश्च दक्षिणो बाहुरङ्गुल्यः सागराः स्मृताः ॥
अम्बरं कुक्षिरित्युक्तं विवराणि दिशः स्मृताः ।
रोदसी तव पादौ च केशा देवाः स्मृता हरेः ।
लोमानि यक्षगन्धर्वाः पिशाचा राक्षसा विभो ॥
यान्येव वस्तुजातानि लोके दृष्टानि माधव ।
तानि गात्रेषु पश्यामः पुरुषोत्तम ते हरे ॥
अधो भवन्तं भगवन्द्रक्ष्यामः सकलात्मना ।
भवन्तमूर्ध्वं पश्यामो भवन्तमथ पृष्ठतः ।
पार्श्वतः पुरतश्चैव भवन्तं वीक्ष्य निर्वृताः ॥

ताम् (for पृच्छ°) M3 ज्ञानिभ्यश्चवयगव्यताम् (for ᵇ) — (L 16) D5 गङ्गा, D5 सुभ्रु (for शुभ्रा) — Before line 17, T1 ins वैशंपायन — (L 17) T4 om from एतस्मि up to तेषां वा (in line 17ᵇ) M3 4 द्वयोर् (for तयोर्) — (L 18) T1 तु (for तौ) M4 पुत्रोप (for एवं प्र) — (L 19) T1 पथम्, G2 पद (for पथ) D2 गोपानां पथिगो ज्येष्ठो (for ᵃ) D5 भवामिह, T3-4 G M4 भवामि च (for गवामिव) — (L 20) T2 4 नन्दस्य तनय कृष्ण (for ᵃ) — (L 21) D5 ममात्र योऽग्रजो रामश्च (for ᵃ) — (L 22) T1 om from आवयो up to एतद्दध्यो in line 23ᵃ) D5 4 गणा सर्वे (for -गण सर्वो) T3 आवयो र्गोगणा सर्वे (for ᵃ) M1 2 (inf lin) स (for च) G3 निशाम्यताम् — (L 23) T3 G1 3 मह्य, M3 सर्व (for सम्यग्) — (L 24) D5 धाना, G2 धान (for दुग्ध) T2 G1 पयसा (G1 °सा) सुरसा दिग्धा (for ᵃ) D5 सदुग्ध, G2 दुग्धाश्च (for धानाश्च) D3 मधु (for गुड-) T1 धानाश्च बहु विश्रुता (for ᵇ) — T1 om lines 27ᵃ-29ᵇ — (L 27) D3 देवौ (for प्रीतौ) — (L 28) G2 वाग्मेशा (for अध्यात्म) G2 सम्मतौ (for °तम्) — (L 29) G3 M3 अन्त (for अन्तस्) M4 [ए]व च (for भवान्) M3 मध्यमन्त तथैव च (for ᵇ) — (L 30) M3 स्रष्टारं सर्वलोकस्य (for ᵃ) T1 त्राता, T3 धाता, T4 M4 दाता (for पाता) D2 4 T1-3 G2 जनार्दनं — (L 31) D5 स्रष्टा सर्वस्य वेदस्य, T3 4 स्रष्टा वेदाश्च यज्ञाश्च (sic) (for ᵃ) T3 G1 वर (for हरे) — (L 32) T1 om from फल up to हन्ता (in line 33ᵇ) D3 -दाता (for -भोक्ता) — (L 33) D5 तमस (for °सः) T1 G2 3 परम् (for परः). D3 ज्ञाता त्वं तमसा भूतान्, T3 G1 हन्ता त्वमसता वर, M4 हन्ता त्वं तमस परम् (for ᵇ) — (L 34) T3 G1 नासिके (for °का) — (L 35) D2 वाक्ते, T1 2 4 G1 3 M1 4 वच (for वाच) D3 जिह्वा (for देवी) D3 मेघा वेत्ता (for जिह्वा मेघ) D5 T G M4 जिह्वा मेघा प्रकीर्तिता (for ᵇ) — (L 36) D3 पताके (for पर्वता) M3 कण्ठ (for कर्ण) D5 T1 3 4 G M1 2 4 कर्णौ पातालगोचरौ, T3 कर्णा पातालगोचरा (for ᵇ) — (L 37) D5 T3 4 विज्ञेये (for °या) D3 वाम (for वामो) T3 om from बाहु up to साग (in line 38ᵇ) — G3 om (hapl) line 39 — (L 40) T1-3 G M1 3 4 हरे (for हरेः) — (L 41) D5 शिरा (for विभो) — (L 42) D3 T2 G1 2 3 [दृ]ष्ट च, T2 4 जन्तु ; G2 4 [दृ]ष्ट म, M4 सत्व (for वस्तु) T3 -जातानि (for -जातानि) T2 G1 2 3 तानि सर्वाणि माधव, M3 लोके यष्टानि माधव (for ᵇ) — (L 43) T2 G1 3 4 M4 गात्राणि (for गात्रेषु) T3 om. (hapl.) from पश्याम up to द्रक्ष्याम (in line 44ᵇ) — (L 44) D5 G2 अतो ; D5 T2 3 G1 3 अधो ; T3 G1 2 M3 अहो (for अधो) D5 T1 2 G M1 4 सकलात्म

त्वमादौ क्रोडरूपेण दंष्ट्राग्रे अदधा गा सपर्वताम् ।
यथास्थान प्रतिष्ठाप्य हिरण्याक्ष प्रजघ्निवान् ॥
नारसिंहवपुर्भूत्वा देवमानुषकण्टकम् ।
दैत्येन्द्र हतवान्विष्णो राज्य दत्त्वा मरुत्वते ॥
जमदग्निसुतो भूत्वा हतवान्पितृघातकम् ।
कार्तवीर्यं महात्मान सकलक्षत्रकण्टकम् ॥
रघोरन्वयमापन्नस्त्वमेव जगता पते ।
गत्वाब्धौ सेतुना विष्णो लङ्का रावणपालिताम् ॥
रावण ससुत हत्वा सानुज सबल प्रभो ।
निष्कण्टकमिम लोकमकरो पुरुषोत्तम ॥
बलेर्वामनता गत्वा महीमादाय मायया ।
दत्त्वाखिलदेवेन्द्राय पाताले त व्यदीदधा ॥
तत्तद्रूपमुपागम्य लोकान्रक्षसि माधव ।
इदानीमपि देवेश देवदेव यदो कुले ॥
अवतीर्य हरे विष्णो देवपक्षविरोधिन ।
गोपालवेषमास्थाय कृष्णोऽसि शुभवेषवान् ॥
प्रलम्ब धेनुकं हत्वा हन्ता कसस्य माधव ॥
अहो रम्यमिद विष्णो वपुर्नीलोत्पलच्छवि ।
नीलकुञ्चितकेशाढ्यमुन्निद्रकमलेक्षणम् ।
वनमालाकृतोरस्क रज्जुयज्ञोपवीतिनम् ॥
शिक्यालम्बिघटीकक्ष करीषप्रोक्षितोदरम् ।
किंकिणीजालसच्छन्नकटिशोभि प्रभामयम् ॥
दामकीलसमासक्तभुजद्वयविभूषितम् ।
वेणुवीणारव कुर्वन्पर्णवाद्यमनोहरम् ।
अहो मनोरम रूप पश्यामस्तव माधव ॥
गोपालास्ते चिर धन्या ये रूपमिदमीदृशम् ।
पश्यन्ति नित्यशो विष्णो नमस्ते पुरुषोत्तम ॥
नम कृष्णवपुर्धात्रे गोपवेषविलासिने ।
अचिन्त्यविभवे तुभ्य सर्वगाय नमो नम ॥
नम सकलकल्याणकल्याणाय नमो नम ।

कम् —(L 45) D6 T2 G M1 4 अयन्तं पृष्ठत पुन (for ᵇ) —(L 46) D3 पार्श्वे च, T3 पार्श्वया (for °त) M1 3 प्रेक्ष्य च पुरत (for पुरतश्च) T4 पार्श्वे च पृष्ठतश्चैव (for ᵃ) T1 प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) —(L 47) G2 4 5 M1 क्रोध (for क्रोड-) D3 रूपेण, T3 वपुषा (for दंष्ट्राग्रे) T4 त्वमाग्नेे क्रोधवपुषा (for ᵃ) D3 समसुद्रां सपर्वताम् T3 G1 दधा गा सहपर्वताम् T3 4 अदधा सर्वपर्वतान् (for ᵇ) —(L 48) D3 धरां यथा स्थितां कृत्वा, T1 3 4 M3 यथास्थानमवस्थाप्य (for ᵃ) G5 नि- (for प्र) —(L 49) D6 नारसिंह M3 3 नरसिंह T4 om lines 49ᵇ-50ᵇ D3 धृत्वा, T1 कृत्वा (for भूत्वा) —(L 50) T2 G1 दैत्येश (for °न्द्र) D6 कृष्ण (for विष्णो) G2 om (hapl) lines 50ᵇ-51ᵃ D6 T1 3 G1 2 3 M1 3 4 महत्पते (for °त्वते) T3 राज्य चैव यथा मम (for ᵇ) —(L 51) T4 सकटम् M3 -कण्टकम् (for -घातकम्) —(L 54) D3 वध्वाब्धि T3 सर्वक्षत्रस्य कण्टकम् (for ᵇ) D3 T4 M2 (inf lin as above) राक्षस- (for गत्वाब्धौ) —(L 55) T2 G1 3 4 M4 सकुल, T3 4 (for रावण) —T3 om lines 55ᵇ 56ᵃ G5 सगण (for ससुत) G2 सबन्ध सानुजं (for सबलं) T2 G1 विभो (for प्रभो) D3 M3 व्यकरो T G1 3 4 प्रभो (for ᵇ) —(L 56) D3 G2 अकरोत्पुरुषोत्तम (for ᵇ) M2 4 ह्यकरो (for अ) —(L 57) M3 राज्यम् (for महीम्) —(L 58) D3 —(L 57) M3 राज्यम् (for महीम्) D6 व्यनीहनत् T1 त्वनीनय, T3 दत्त्वा तां (for दत्त्वाखिल) D6 व्यनीहनत् G3 व्यवशाय ; G4 व्यनीनहत् ; G1 निवशायत ; G2 विनिक्षिपन्, G5 व्यवशाय ; M1 व्यनीनयत् (for व्यदीदधा) D3 कूर्मत्व च व्यधाद्यगम् ; M4 पाताले त व्यनीनशत् (for ᵇ) —(L 59) G4 तत्र (for तत्तद्) M3 उपादाय (for गम्य) T3 तत्तद्रूपमथागम्य (for ᵃ) —(L 60) D3 द्वयोरन्ये ; T3 4 °योरस्ते, M3 देव योऽघ (for देवदेव) —T4 om lines 61-63 —(L 62) M2 4 गोपाल (for °कृ-) D6 गोपरूपं समास्थाय, T3 गोपालं वपु मास्थाय (for ᵃ) M4 वै (for ऽसि) D3 T3 M4 शुचि (for शुभ) —(L 63) M3 हन्ता (for हत्वा) —(L 64) G1 M3 रूपम् (for रम्यम्) D6 T1 M3 कृष्ण (for विष्णो) D6 T1 G1 तत्र (for वपुर्) T4 om line 67 —(L 67) D3 शिक्या- लम्बु ; M4 °लम्ब- (for °लम्बि-) D6 शिक्यलम्बिकटीकक्षं, G3 4 M3 शिक्यालम्ब (G3 °म्बि)कटी ; M1 3 शिक्यालम्बघ- टीकक्ष (for ᵃ) T3 G2 4 प्रस्विनोदरम् (for -प्रोक्षि°) D3 करीषप्रोषितास्यरम् G5 कम्बलप्रोषितोदरम् (for ᵇ) —(L 68) D6 -संभिन्न-, T1 2 G M4 -संपन्न ; T4 -संमित M3 -सङ्घा (for च्छ) —(L 69) D6 -समायुक्त-, G2 °सर्क (for °सक्त) —(L 70) D3 चारु- ; D6 भुवि T3 4 M2 3 तुम्ब- ; G2 तुम्ब (for वेणु) G3 रवान् (for रवं) T3 G1 वीणावेणुरवान्कुर्वन् (for ᵃ) T3 M3 पर्णवाद्य (for °द्य-) T3 4 मनोरमम् (for °हरम्) D3 पर्णवाद्यं मनोरमम् (for ᵇ) —(L 71) D6 G3-4 मनोहरं (for °रमं) D3 पश्याव (for °मस्) —(L 72) T4 om from गोपाला up to पश्यन्ति (in line 73ᵃ) G2 परं (for चिरं) D3 दृश्यं वे रूप मीदृशम् (for ᵇ) —(L 74) D3 -त्रिनोदिने (for -विलासिने)

नमः परमतत्त्वाय नमः परमयोगिने ॥
देवदेव जगद्वास सर्वकारणकारण ।
भूयः पुनर्नमस्याम्यत्र योगपदं हरे ।
माधयानो नमस्तेऽस्तु तीर्थाय जगतां पते ॥
इत्युक्त्वा हरिमीशेशं तीर्थाय मुनिपुंगवौ ।
जग्मतुस्तत्र भाण्डीरे स्थितौ तौ रामकेशवौ ।
चिक्रीडतुर्यथायोगं सगोपौ रामकेशवौ ॥

No. 14

After 78. 9, N (except Ś1 Ñ1) T G M1 G(ed.) ins

महामात्र उवाच ।
कथमुक्तं नारदेन राजन्देवर्षिणा पुरा ।
आश्चर्यमेतत्कथितं त्वत्तः श्रुतमिदं मम ॥
कथमन्येन जातस्त्वमुग्रसेनेन पितुर्विना ।
तव माता कथं राजन्कृतं कर्मेदमीदृशम् ॥
अन्यापि प्राकृता नारी न कुर्याच्च जुगुप्सितम् ।
विस्तरं श्रोतुमिच्छामि ह्यत्र कौतूहलं हि मे ॥

कंस उवाच ।
यथा कथितवान्विप्रो महर्षिर्नारदः प्रभुः ।
तथाहं संप्रवक्ष्यामि यदि ते श्रवणे मतिः ॥
आगतः स्वर्गसदनात्स वै शक्रसखो मुनिः ।
चन्द्रांशुशुक्लवसनो जटामण्डलमुद्वहन् ॥
कृष्णाजिनोत्तरीयेण रुक्मयज्ञोपवीतवान् ।
दण्डी कमण्डलुधरः प्रजापतिरिवापरः ॥
गाता चतुर्णां वेदानां विद्वान्गान्धर्ववेदवित् ।
स नारदोऽथ देवर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽव्ययः ॥
तमागतमृषिं दृष्ट्वा पूजयित्वा यथाविधि ।
पाद्यार्घ्यमासनं दत्त्वा संप्रवेश्योपवेश्य ह ॥
सुखोपविष्टोऽथ मुनिः पृष्ट्वा च कुशलं मम ।
उवाच च प्रीतमना देवर्षिर्भावितात्मवान् ॥
पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा ।
इदमेकं मम वचः श्रूयतां प्रतिगृह्यताम् ॥
गतोऽहं देवसदनं सौवर्णं मेरुपर्वतम् ।
सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजे मेरुमूर्धनि ॥

—(L. 75) D6 T1 3 4 M1 निम्न (for मुग्ध) — G2 om (hapl) line 76 —(L. 76) D6 नम कमलपत्राक्ष (for °) — T1 om lines 77–79 —(L. 79) G2 पर, M3 सत्र (for पुनर्) M1 3 नमस्यामि (for °मस) T3 4 भूय पूर्णं मपश्याम (for °) —(L. 80) D3 5 T G1 3 4 साधयानो (T3 °ष) (for °नो) — Before line 81, T1 3 4 ins वैशंपायन —(L. 81) G2 देवाय (for ईशेश) T3 4 इत्युक्त्वाखिलदेवेशं (for °) — G1 om (hapl) line 83 —(L. 83) T1 उषितवा ससकेशवा (for °) — T1 om (hapl) line 83 —(L. 83) M3 सतहौ (for सगोपौ)

14

(L. 1) D1 यथा (for राजन्) Ś1 गजेन्द्र ऋषिणा पुरा (for °) —(L. 2) Ś3 कथितं (for कथित) T2 G1 2 4 5 M1 श्रोतुम् (for श्रुतम्) —(L. 3) K3 2 4 Ñ2 3 V1 3 B1 2 D (except D5) T3 4 G2–4 उग्रसेनात् (for °न) —(L. 4) D1 3 कृत (for वध) T1 राजा (for राजन्) D3 कथ (for कृत) —(L. 5) D4 T1 G3–5 M1 मया (for अन्या) —(L. 6) T3 4 विस्तरात् (for °रं) Ñ1 2 V1 3 D5 T3 4 पर, T1 यात M1 तत्र (for ह्यत्र) D3 मम (for हि मे) D1 कथयस्व यथातथम् (for °) — M1 om the ref D1 T3 4 om line 7 T2 G1 om lines 7–10 —(L. 7) K3 कथा (for यथा) D3 त्रिशुत् (for विप्रो) D6 यथार्थं कथितो विप्रो (sic) (for °) D1 सदा (for प्रभुः) —(L. 8) M1 तद् (for तथा) D3 T1 G3 M1 ते (for स) D1 महामात्र शृणु वचो (for °) —(L. 9) T2 4 स्वर्गं (for शक्र) D1 वचनात् D4 T1 G2 4 5 M1 भव° (for सद°). —(L. 13) K1 D5 ज्ञाता (for गाता) —(L. 14) D3 T1 M1 सह (for अथ) K1 Ñ2 V2 महर्षिर् (for देव°) K3 मुनि (for व्ययः) —(L. 16) K1 D1 3 पाद्यार्घेम्, D32 पाद्यार्घ्यम् (for पाद्या°) D1 पाद्यस्याचमन दत्त्वा (for °). Ñ3 V2 B2 D2 D3 D2 4 6 T1 3 G2 4 M1 [उ]पविश्य ह; D3 समभ्यर्च्य (for [उ]पवेश्य ह) K1 3 कुशल चापि पृष्टवान् (for °) —(L. 17) K3 Ñ2 T2 दृष्ट्वा, V1 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा) —(L. 18) K1 V3 B3 3 D1 M1 उवाच मा (K1 मु), D3 वच प्राह (for उवाच च) Ñ2 (marg) V1 G3 उवाच प्रीतमनसा (for °) — Before line 19, K3 3 D3 3 T3 ins नारद उवाच —(L. 19) T2 G1 नित्य (for अहं) —(L. 20) K3 [इ]द एक वै (for वचो) — M1 om line 21 V3 om lines 23–26 T1 om lines 23°–23° —(L. 23) Ñ3 देवाना स (for देवानां). B3 [अ]न्तुम°;

तत्र मन्त्रयतामेव देवतानां मया श्रुतम् ।
भवतः सानुगस्येह यथोपायः सुदारुणः ॥
तत्रैव देवकीगर्भो विष्णुर्लोकनमस्कृतः ।
योऽस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ॥
देवानां स तु सर्वस्व त्रिदिवस्य गतिश्च सः ।
परं रहस्यं देवाना स ते मृत्युर्भविष्यति ॥
यत्नश्च क्रियता कंस गर्भाणां पातन प्रति ।
नावज्ञा रिपवे कार्या सुवलेष्यवलेषु वा ॥
न चायमुग्रसेनस्तु पिता तव महानल ।
द्रुमिलो नाम तेजस्वी सौभस्य पतिरूर्जितः ॥
श्रुत्वाहं तद्वचस्तस्य किंचित्क्रोधसमन्वितः ।
भूयोऽपृच्छं कथं ब्रह्मन्द्रुमिलो नाम दानवः ॥
मम मात्रा कथं तस्य ब्रूहि विप्र समागमः ।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ॥

नारद उवाच ।

हन्त ते वर्तयिष्यामि शृणु राजन्यथार्थतः ।
द्रुमिलस्य च मात्रा ते संवादं च समागमम् ॥

No 15

After 73 18**, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1-3) G(ed) ins

भविष्यद्दैवयोगेन विधात्रा तत्र नीयते ॥
कामगेन रथेनाशु तरुणादित्यवर्चसा ।
यदृच्छयागतस्तत्र सुयामुनदिदृक्षया ।
विहायसा कामगमो मनसोऽप्याशुगामिना ॥
स तं प्राप्य पर्वतेन्द्रमवतीर्य रथोत्तमात् ।

G3 श्रुत (for श्रुतम्) — After line 24, Ñ3 V1 2 B3 ins

1** तत्रैषा देवकी या तं मथुरायां पितृष्वसा ।
[V3 [ष]का (for [ष]षा)]

— Ñ2 V3 om line 25 —(L 25) K1 3 D3 2 T1 3 यो (for [त्र]ैव) B1 D1 4 गर्भे, G3 -पुत्रो (for -गर्भो) —(L 26) K1 B3 D3 तस्या, Ñ2 T3 G1 योऽस्या (for योऽस्या) K3 तेन (for स ते) — K3 4 om (hapl) lines 27 28, K1 reads the same on marg — (L 27) T2 ब्रह्म विंस (for सर्वस्व) D6 त्रिलोकस्य (for त्रिदिवस्य) —(L 28) Dn M4 वेदाना (for देवानां) —(L 29) K3 T2 G1 4 पतन, Ñ3 (marg) D4 घा° (for पा°) —(L 30) K3 च रिपौ, Ñ3 V1 [अ]पि रिपौ, D3 (marg) हि रिपौ (for रिपवे) T2 G1 स (for सु) N (except Ś1 Ñ1) T3 4 दुर्बले (K4 दुर्जने, D3 बलेऽपि) स्वजनेऽपि वा (for °) —(L 31) Bom Poona eds G(ed) स (for तु) T2 G1 महाबली (for °ल) —(L 32) Some Mss द्रमिलो (for द्रु°) — After line 32, Ñ3 2 V1 2 ins

2** जातस्तेनासि कंस त्वं मोग्रसेनेन वीर्यवान् ।

—(L 33) B1 Before line 33, D3 ins कंस उवाच —(L 34) D3 (marg as above) पूर्वं श्रुत्वा (for तस्य) —(L 34) D3 (marg as above) (for ऽपृच्छं) D3 च स कथ, G3 कथं मुनि (for कथं ब्रह्मन्) —(L 35) T3 4 तात (for तस्य) K3 प्रमादत, Ñ3 V2 B1 Dn1 D2 3 5 G1 समागमम् (for °गम) — Dn1 om (hapl) lines 36-38 B3 om the ref —(L 37) K3 4 V2 B3 Dn3 D1 5 6 T1 4 G4 कथयिष्यामि, Ñ3 3 V1 6 T1 M4 वर्ण° (for वर्त°) K1 2 D3 5 6 T3 G1-3 5 यथातथम्, M4 यथा तथा (for यथार्थत°) —(L 38) K3 T3 4 ते मात्रा (by transp), D3 T2 G1 3 5 मातुस्ते D3 यथा चैव समागमे (for °)

15

B3 om line 1 —(L 1) K3 Ñ3 3 V B3 D1 4 6 T1 2 4 G1 3 5 M4 यत्र (for तत्र) — V1 ins before line 1 Ñ3 after line 1 V3 after line 3

1** स देशमगमद्वीर सुयामुनदिदृक्षया ।
रथमारुह्य दिव्येन कामगेनाशुगामिना ॥
[(L 1) V3 तदाश्रम- (for सुयामुन) —(L 2) V1 6 रथेन (for रथम्)]

—(L 2) M4 कामभोग (for °गेन) V1 [अ]श्मौ (for [आ]शु) —(L 3) Dn1 om lines 3b-6a V3 मध्यंदिन (for सुयामुन) — Ñ3 reads line 4 twice —(L 4) D3 कामगेन T2 तु भगवान्, G3 [अ]श्मौ खगमो (for काम°) T3 हि (for (for ऽपि) — Ñ3 ins after the second occurrence of line 4 V1 2 after line 4 Ñ3 V3 after line [illegible]

2** संप्राप्त पर्वतवरमृषिसिद्धनिषेवितम् ।
दृष्ट्वा प्रह्लादयच्चेतो नन्दनोपमकाननम् ॥
अवतीर्य रथाद्दृष्टश्चचार द्रुमिलो नृप ।
वनान्तरं विचरता दिव्यसानुं मनोरमम् ।
[Ñ3 V3 om om line 1 —(L 1) V1 -चनम् (for -वरम्).

पर्वतोपवने न्यस्य रथ पररथारुजम् ।
उभौ तौ सूतसहितौ चेरतुर्नगमूर्धनि ॥
ततो बहून्यपश्येता काननानि वनानि च ।
सर्वर्तुगुणसपन्ने नन्दनस्येव कानने ॥
चेरतुर्नगशृङ्गेषु कन्दरेषु नदीषु च ।
नानाधातुपिनद्धैश्च शृङ्गैर्बहुभिरुच्छ्रितै ॥
नानावर्णविचित्रेषु काञ्चनाञ्जनराजतान् ।
नानाकुसुमगन्धाढ्यान्नानासत्त्वगणैर्युतान् ॥
नानाद्विजगणोद्धुष्टान्नानापुष्पफलद्रुमान् ।
नानौषधिसमायुक्तान्सिद्धानुसेवितान् ॥
विद्याधरान्किंपुरुषानृक्षवानरराक्षसान् ।
सिंहान्व्याघ्रान्वराहांश्च महिषाञ्शरभान्गजान् ।
मृगराजमराज्यङ्कून्मातङ्गान्यक्षराक्षसान् ॥
एव बहुविधान्पश्यञ्चरमाणो नगोत्तमे ।
ददर्श नृपतिर्देवीं सुरसुतोपमाम् ।
क्रीडमाना सखीभिश्च पुष्पाणि प्रविचिन्वतीम् ॥
तत्रश्चरन्तीं सुश्रोणीं सखीभि सह सवृताम् ।
दृष्ट्वा भीमपतिर्दूराद्विस्मयन्सूतमब्रवीत् ॥
कस्येय मृगशावाक्षी वनान्तरविचारिणी ।
रूपौदार्यगुणोपेता मन्मथस्य रतिर्यथा ॥
शचीव पुरुहूतस्य उमाहो वा तिलोत्तमा ।
नारायणोरु निर्भिद्य सभूता वरवर्णिनी ।
ऐलस्य दयिता देवी योषिद्रत्न किमुर्वशी ॥
क्षीरार्णवे मथ्यमाने सुरासुरगणै. सह ।

— Ñ3 V1 repeat lines 2 4 after line 10 —(L 2) V3 चत्रो (for चेतो) Ñ3 (second time) 3 V1 (second time) 3 कानन नन्दनोपमम् (for °) —(L 3) Ñ3 (second time) 3 V1 (second time) स तु तस्मिन् (Ñ3 तत्र च)नै ह्यहम् (for °) —(L 4) N3 (second time) सविचरन्, Ñ3 V3 स विचरन्, V1 (second time) स परिचरन् (hypermetric) (for विचरता) N3 (second time) 3 V1 (second time) 3 दिव्यसानु (for °सानु) V3 मनोहरम् (for मनोरमम्)]

— (L 5) D6 T1 2 G M4 स तु दैत्येश्वर (G4 M4 °ब) प्राप्य, T3 4 स तु मत्स्य नगेन्द्र तम् (for °) K3 N3 3 V1 2 B3 3 Dn1 D6 D1 3 4 6 T1 2 G M4 सुरतीर्थे (for स°) —(L 6) Ñ3 V1 हृद्ये, G2 तस्य, M4 तत्र (for स्तस्य) —V3 reads line 7 twice —(L 7) V2 (second time) Dn भगाली (for उभौ तौ) G3 राजानौ (for सहितौ) T1 M4 निक्षिप्य सूत नृपतिश्च T4 तु मित्रपालस्य सूतश्च (for °) Dn चचार (for चेरतुर्) —(L 8) D1 [अ]दृश्येता (for [अ]पश्येता) G3 बहूनि (for वनानि) —(L 9) K Ñ3 V1 2 B1 3 D1 3 5 T1 3 4 G1 3 4 सपन्न (for °न्ने) K4 Ñ3 V1 2 B3 3 D1 5 5 T1 काननम् (for °ने) K3 2 नन्दनस्य च काननम् T1 2 G1 3 5 M4 °नोपमकानने (for °) —(L 10) K3 रेजतुर् (for चेर°) T1 M4 रन्ध्रेषु, T3 1 °मार्गेषु (for शृङ्गेषु) D1 गुहासु, D5 वनेषु T3 तटीषु (for नदीषु) — D1 om line 11 —(L 12) K3 4 V2 Dn D1 6 T3 नानारत्न T1 °पर्णै (for °वर्णै) Ñ3 V1 B1 Dn M4 °विचित्रै (M4 °त्रा)श्च (for °त्रेषु) M4 om lines 12b–15b Ñ3 V1 B1 राजतै (for °तान्) D3 काञ्चनान्राजतान्द्रुमान् (for °) — K3 om (hapl) lines 14 15 —(L 14) K1 D3 गणैर्युतान् Ñ3 गणोद्भुतान्, Dn D3 T3 4 गणैस्तुतान्, T3 गुणैर्युतान् (for गणोद्धु°) —(L 15) D32 समाहतान् T3 °कान्तान् (for °युक्तान्) V3 वृक्षार्थै, D3 सकाशान् D1 3 सिद्धैश्च (for सिद्धानु) D3 सिद्धचारणसेवितान् (for °) —(L 16) K3 यक्ष (for ऋक्ष) N3 सेवितान्, N3 V1 पन्नगान् (for राक्षसान्) K1 3 D3 ऋक्षान्वानरान्गन्धर्वान् (K3 °न्मया)न् D31 G1 ऋक्षराक्षसपन्नगा (G1 °वानरा)न् (for °) — K1 G3 om (hapl) lines 17 18 —(L 17) D3 4 T3 G4 4 सिंह (for सिंहान्) Ñ3 V3 तुरगान् (for शरभान्) T1 G3 5 M4 खरान् (for गजान्) D3 द्वीपिनो महिषान्गजान् (for °) —(L 18) D3 मत्ताग्, D3 भर, Dn वृक्षान्, T1 2 G1 3 M4 ऋक्षान् (for न्यङ्कून्) Dn मृगराज महावराहान् (for °) T4 4 मातङ्गान्वृक्षसङ्कुलान् (for °) —(L 19) D3 बहुविध (for °धान्) N3 V3 भ्राम्यन् (for पश्यन्) K3 N3 3 V B D1 4–6 T1–4 G M4 नगोत्तमम् (for °म) —(L 20) K3 4 B1 D32 D1 T1 G2 4 देव (for सुर) —(L 21) K1 2 Ñ3 V3 D4 6 G2 4 पुष्पाणि च K1 N3 B1 D34 T3 G3 3 पुष्प चैव, M4 पुष्पैश्चैव (for पुष्पाणि प्र) K4 V1 B Dn D31 D1 2 6 T1 4 G4 5 पुष्प चन प्रचिन्वतीम् (for °) —(L 22) D3 चरति, M4 चचार (for चरन्तीं) D3 सुतनीं चैव सुश्रोणीं (for °) V3 D1 सहसा (for सह स) D3 सखीभि परिवारिताम् (for °) —(L 23) T3 पतिमाराद् (for °पतिर्दूराद्) N3 V1 D3 5 G3 विस्मयान् (for °यन्) —(L 24) N3 V3 पर्वता° D3 5 G3 °न्तरचारिणी (for °) — G1 om line 25 —(L 25) D32 अथ याहो, D3 G2 गुणोपेता (for °ता) —(L 26) D3 G3 (for °ता) —(L 27) K4 T1 सभिय, T3 उत नाहो (for उमाहो वा) —(L 28) T4 चित्तस्य B1 निर्भेद्य, G2 निर्भिद्या (for °द्य)

मन्थानं मन्दरं कृत्वा अमृतार्थेति नः श्रुतम् ॥
ततोऽमृतात्समुत्तस्थौ देवी श्रीर्लोकभावनी ।
नारायणाङ्कललिता किं श्रीरेषा वराङ्गना ॥
नीलमेघान्तरगता द्योतयन्त्यचिरप्रभा ।
तथा योषिद्गणान्मध्ये रूपं प्रद्योतयद्वनम् ।
अतीव सुकुमाराङ्गी प्रभेवेन्दुनिभानना ॥
दृष्ट्वा रूपमनिन्द्याङ्ग्या विभ्रान्तो व्याकुलेन्द्रियः ।
कामस्य वशमापन्नो मनो विह्वलतीव मे ॥
भृशं कृन्तन्ति मेऽङ्गानि कुसुमायुधसायकाः ॥
भित्त्वा हृदि शराः पञ्च निर्दहन्तीव मे मनः ।
हृदयाग्निर्वर्धयति आज्यसिक्त इवानलः ॥

कथमद्य भवेत्कार्यं शान्त्यर्थं मन्मथार्पित ।
केनोपायेन किं कुर्मो भजेन्मां मत्तकाशिनी ॥
एवं बहु चिन्तयानो नोपलभ्य च दानवः ।
सूतमाह मुहूर्तं तु तिष्ठस्व त्वमिहानघ ॥
अहं यास्यामि तां द्रष्टुं कस्येयमिति योषितम् ।
प्रतीक्षमाणस्तिष्ठस्व यावदागमनं मम ॥
श्रुत्वा तु वचनं सूतस्तथास्त्विति च सोऽब्रवीत् ॥
एवमुक्त्वा दानवेन्द्रो गमनाय मनो दधे ।
वायुमप्युद्वय बलान्ध्यानमेवान्वपद्यत ॥
मुहूर्तं ध्यानमात्रेण दृष्ट्वा ज्ञानबलात्ततः ।
उग्रसेनस्य पत्नीति ज्ञात्वा हर्षमवाप सः ॥

(for पेलस्य) D6 देवता (for दयिता) K2 कुमुद्वती (for विसुधंशी) — G1 om lines 29–39 — (L 29) T1 M1 वरा (for सह) D3 देवै सह सुरासुरै (for ^{b}) — (L 30) Ñ2 K1 वध, G1 [इ]ति नि (for [इ]ति न) — (L. 31) Ñ2 om, D22 M1 देव (for देवी) T1 भामिनी, M1 पिशुना — (L. 32) Some Mss some Mss -भाविनी (for भावनी) V2 T2 3 G3 -लुलिता (for ल°) K4 नारायणाङ्के लुलिता, — (L 33) D1 श्रीरेषा च (for किं श्रीरेषा) — (L. °णाङ्गलिङ्गिता (for ^{a}) K2 4 Ñ2 3 V1 3 D4 T4 रवि, T3 रति (for [अ]चिर) — (L. 34) K1 D3 द्योतयन्तीव रवि (D3 शशि)प्रभा (for ^{b}) — (L 35) K2 T1 3 G1 3–6 M4 रूपं प्रद्योतयन्त्यसौ (for ^{a}) — Ñ2 V1 3 B1 3 T3 सुप्रभेन्दु°, Ñ3 पङ्करुह, D2 3 प्रभयेन्दु°, D5 पूर्णिमेन्दु, T1 केयभिन्दु, T4 शारदेन्दु, G4 प्रालेयांशु°, M1 श्रेष्ठा चन्द्र (for प्रभेवेन्दु°) K4 प्रभेवेन्दो शुभानना, D22 प्रभयेन्दुप्र° (for ^{b}) — (L. 36) K4 Ñ3 V1 अनिन्द्याया, T2 °ङ्गया (for °ङ्ग्या) K3 3 रूपं दृष्ट्वा त्वनिन्द्याया (for ^{a}) — (L 37) V2 D6 T3 G विभ्रान्तो (for विभ्रान्तो) — D3 reads lines 38–39 on marg — G(ed) विभ्रमति (for विह्वलति) — (L 38) K4 D1 4 सायकै, D6 T2 G3 4 °क (for °का) K3 Dn G(ed) सायकै कुसुमायुध (for ^{b}) — (L. 39) T2 हृदि भित्त्वा (by transp) D4 पञ्चशरैर्, D5 पञ्चशरो (for शराः पञ्च) V2 B1 3 तनुम्, D3 वपु (for मन) K3 3 दहन्ति हृदयं मम, K2 4 Ñ2 V1 3 Dn D1 4 6 T3 4 निर्द(D5 हृद)य दहतीव मे, V2 निर्दयं घ्नन्ति मा बलात्; D2 3 निर्दय हि (D3 च) दहन्ति मे, D6 T1 3 G M1 मानस (K1 M4 ममाङ्ग) निर्दहन्ति मे (for ^{b}) — After line 39 T3 4 ins

3** काम शरैः पञ्चभिर्मे हृदयं निर्दहन्निव ।

— T3 om line 40 — (L. 40) K D1 हृच्छयाग्नि, V1 3 Dn2 Ds1 D1 3 6 T3 G1 6 हृच्छयाग्निर् (for हृद्या°) D2 वर्धयते, D3 निर्दहति (for वर्धयति) D2 3 घृतसिक्त, D6 घृतासक्त G1 आज्ये सिक्त G3 आज्यसक्त (for °सिक्त) — (L. 41) K1 3 4 Ñ1 V2 D3 D1 3 6 T1 3 G1 3 4 5 कथमस्य, T4 यदि मद्य (for कथमद्य) K3 V2 B3 Dn D1 3 4 6 T G M4 शमार्थं (D1 समर्थं; T3 4 शमन) मन्मथाग्निना, Ñ3 दहेयं मन्मथाग्निर्नौ (marg °चिंत), V1 दहेयं मन्मथा चिंता (for ^{b}) — (L. 42) Ñ2 V B2 Dn1 D1 6 T1 3 4 G1 3 4 कुर्मो, Ñ2 Dn3 D3 कुर्यां (for कुर्मः) V2 D2 -कामिनी, D3 G1 3 मामिनी (for -काशिनी) — (L. 43) Ñ2 V1 3 बिधा चिन्ताम् (for चिन्तयानो) K3 3 नोपलभ्यत दानव, Ñ2 V1 3 उपा(V1 °प)लभ्य च दा°, D1 उपालभत दा° (for ^{b}) — [illegible] D1 G2 निष्ठ [illegible] [ए]र च [illegible] M4 तिष्ठस्वे(G3 3 °ष्ठ चे)ह त्वयाऽनघ, T2 4 इह तिष्ठ मया — (L. 45) T2 4 इच्छाम्येतां ततो द्रष्टुं स्वयम् (for ^{b}) Cal ed सुन्दरीम् (for योषितम्) T2 4 कस्येयम् (for ^{a}) — मितेक्षणा (for ^{b}). — (L. 46) T1 (also as above) तदा (for मम) — (L 47) K4 सूतम्, Ñ2 Dn2 D3 G3 सूत, Bom Poona eds G(ed) तस्य (for सूतस्) K1 3 सूत श्रुत्वास्य वचनं (for ^{a}) Ñ2 (marg) V1 B1 D2 6 T2 3 G1–4 वचो D2 तस्य (for च सो) K4 एवमस्त्विति सोऽब्रवीत् (for ^{b}) — After line 48, V B2 D4 6 T3 4 Cal. ed ins

4** हृच्छयाविष्टहृदयो दृष्ट्वा तामसितेक्षणाम् ।

— (L. 49) K3 Ñ2 3 V B Dn D22 D1–6 T1 3 G M4 ध्यानमेवान्वचिन्तयत्, D31 ध्यानयोगमचिन्तयत् (for ^{b}) T2 4 वधूरन्या च केनेति ज्ञातुं ध्यानमथा करोत् — (L. 50) K4

उग्रसेनस्य वै रूपं कृत्वा स्वं परिवर्त्य सः ।
उपासर्पन्महाबाहुः प्रहसन्दानवेश्वरः ।
स्मयमानश्च शनकैर्जग्राहामितवीर्यवान् ॥

No 16

D₅ T₂ G₁ ₄ ₅ M₄ ins after the ref of adhy 81 T₁ M₁₋₃ after 81 3 G₂ after line 14 of App 1 (No 18) G₃ after adhy 80 :

आगत्य यमुनातीरं जरापुत्रः प्रतापवान् ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दौत्येन समचोदयत् ॥
तौ गत्वा मथुरां वीरौ द्वाःस्थेन प्रतिवेदितौ ॥
आसनस्थं तदा राजन्नुग्रसेनं पतिं नृप ।
तस्यार्थे च स्थितं कृष्णं बलभद्रेण सगतम् ॥
वसुदेवं महावीर्यं सात्यकिं च महामतिम् ।
अन्यांश्च यादवान्दृष्ट्वा समीपस्थान्महीपतेः ॥
तौ तु सर्वान्समाभाष्य कंसस्य पितरं तदा ।
ऊचतुः सुखमासीनौ वासुदेवं च साग्रजम् ॥
आह युष्मान्महावीर्यो जरासंधः प्रतापवान् ।
श्रूयतां मम यद्वाक्यं दुःखितस्यातुरस्य मे ॥
सुताद्वयं महाराज द्रष्टुमिच्छामि दुःखितम् ।
विधवं शोकसंतप्तं दुःखसागरसंश्रितम् ॥
यत्तु कंसो हतः संख्ये कृष्णेन हि बलीयसा ।
अशक्तोऽहं तथा राजन्कृतस्य प्रतिकर्मणः ॥
यत्तु युद्धं बलवता कृष्णेन कृतमित्यपि ।
नात्र मे विस्मयः कार्यो बलवान्स हि साग्रजः ॥
किं तु दुःखं महद्भूतं दुःसहं मम जायते ।
तद्दुःखं दुःसहं मन्ये यत्तु च मम दुःसहम् ॥
मगधेन्द्रे महावीर्ये सबले मयि मानद ।
चित्रमेतन्महाराज यत्त्वं मयि जीवति ॥
कृष्णेन सुकृतं कर्म मा मत्वा पशुमित्यपि ।
किं नूनं दुष्करं कर्म कृत्वा कृष्णस्तु जीवति ॥
जीवत्येवं जरापुत्रे मागधस्था यदूत्तम ।
जीवितं तु समाप्तं मे कृष्णे जीवति संप्रति ॥

Ś₃ ₃ V₁ ₃ B₁ ₃ Da₁ Da₂ D₂ ₄ ₅ ₆ T₁ ₃ G₁ ₅ °मात्रे तु, G₂ मात्र तु (for मात्रेण) D₂ ₃ T₂ ₃ G₁ ₃₋₅ दृष्ट्वा (for दृष्ट) K₃ ध्यान , T₂ वाचा (for ज्ञान) V₁ दृष्ट्वा ज्ञानवता दृष्ट) K₃ ध्यान, T₂ वाचा (for ज्ञान) V₁ दृष्ट ज्ञानवता सत (for ⁰) — T₂ om line 51 — (L 51) Ś₁ वै पत्नी (for पत्नीनि) V₂ दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा) B₁ सत्राप स , G₂ समागम (for अवाप स) — M₂ om (hapl) lines 53-54 — (L 52) V₂ D₅ G₂ रूपं वै (by transp) D₁ G₂ ₃ स्वं (for स्व) V₂ च निर्वर्त्य , G₁ परिवृत्य (for °वर्त्य) D₂ ₃ कृत्वा स प° D₂ तु रिविस्त्व स (D₂ च), T₂ कृत्वा वासुपसर्पत (for ⁰) — (L 53) V₂ B₂ ₃ D₂ ₆ T₂ उपसर्प (for उपासर्पत्) Ś₁ (marg) V₁ प्रमसो, B₁ G₂ ₃ Cal ed प्रसभं (for प्रहसन्) B₂ प्रहसन्दानवोत्तम (for ⁰) — (L 54) D₂ सर्पमाणस् (for स्मयमानस्) D₁ ₆ T₁ ₃ G स्व (for च)

16

(L 1) G₂ आगत्य (for °स्य) T₂ G₁ M₁ ₃ (in l line) ₂ जरासंध (for °पुत्र) — (L 2) T₂ G₁ दूतेन (for बावन्त्यौ) T₂ G₁ आवन्त्यौ (for दौत्येन) D₂ दौत्येन समचोदितौ , T₁ G₂ M दौ° T₁ दू° , G₁ दूतेन समचोदयत् (for ⁰) — (L 3) D₂ M₂ वरि (for प्रति) — (L 4) G₂ शासम् , G₁ [आ]सन (for शासनम्) T₂ ₃ G₁ ₂ M₃ पतिं नृपम् , G₂ नृपं प्रति (for पतिं नृप) — (L 5) M₂ स्व (for च) T₂ G₁ ₄ ₅ (for पतिं नृप) — (L 7) G₁ भूपवान् (for M₁ तथिरम् (for सगतम्) — (L 7) G₁ मूसपान् (for यादवान्) T₁ G₂ महीपतीन् (for °ते) M₁ समीपस्थं महीपतीन् (for ⁰) — M₂ om lines 8 9 — (L 9) G₁ वचीन (for ⁰) — Before line 10, G₂ ins तूर्णी- आसीन (for °नौ) — (L 10) G₂ वीर्यवान् (for वीर्यो) T₁ G₂ ₃ M₁ ₃ ₄ जरापुत्र (for °संध) — (L 11) M₁ ₃ तद् (for यद्) — (L 13) M₄ कम (for शोक) T₁ G₂ संतप्तम् M₁₋₃ सम्भितम् (for संश्रि°) G₁ दुःखसागरमाश्रितम् (for ⁰) — (L 15) D₂ सदा (for तथा) M₂ कृतस्य (for कृतस्य) — (L 16) T₁ G₂ M₁ तत्तु युद्धं G₂ [स]ग्रहि (for प्रति) — (L 17) (for यत्तु युद्ध) T₁ G₂ M₂ ₃ ह्रतम् (for कृतम्) — (L 17) T₁ विस्मय (for विस्मय) T₁ G₂ हि स (by transp) M₁ स च T₁ बलवान्सदपोऽग्रज (for ⁰) — (L 18) M₂ महद्भूता (for महद्भूतं) — (L 19) T₁ G₂ ₃ M₂ ₃ मोऽहं (for यत्तु) — (L 21) T₂ हति (for मयि) — (L 22) M₁ हि हितं (for सुकृतं) — For line 23, D₂ subst.

¹⁰⁰ कृष्णेन सुमहत्कर्म मम त्वा पश्य इत्यपि ।

— (L 23) M₂ दुष्करं (for दुष्करं) T₁ G₂ ₃ M₃ — (L 24) M₂ [अ]पि (for [स्व]पि) D₂ G₂ M₂ (for तु) — (L 24) M₂ [अ]पि (for [स]पि) D₂ G₂ M₂ (for तु)

इत्युक्त्वा पुनराहेदं कोपविस्फारिताननः ।
यदि कृष्णं स्थिरं मन्ये हनिष्ये यदि मत्पुरे ॥
नाहं कंसो न वा केशी नारिष्टो न च पूतना ।
जरासंधं महाबाहुं मानसंख्ये महीपते ॥
इमामन्यतरां राजन्प्रतिज्ञां शृणु केशव ।
यदि त्वं मथुरो भूयास्तदा हन्मि सबान्धवम् ॥
संनद्धो भव युद्धाय स्थितोऽहं युद्धलालसः ।
यत्र यत्र भवान्याति तत्र तत्राहमाश्रितः ॥
जीवति त्वयि गोविन्द जरासंधो न जीवति ।
आगच्छ सह युद्धाय बलभद्रेण धीमता ॥
शिनिभिर्वृष्णिभिर्वृद्धैर्धर्मसेनपुरोगमैः ।
आगच्छतु भवान्सार्धं बलभद्रसहायवान् ॥
सात्यके युद्धवीरस्त्वं कृष्णेन हि प्रभो ।
वसुदेव वसुश्रेष्ठ युद्धं युद्धेन हि तव ।
अक्रूर च सत्येन युद्धं यास्यन्यपि वा ॥
मृधे कृष्ण वसुश्रेष्ठ स्थिरो भव न चञ्चलः ।
यदुनाथ विमुक्त्वा न स्थिरं तव जीवितम् ॥
श्वः पुरीं तव रोत्स्यामि नाथ यावो निवारणा ।
को न्विदं साहसं कुर्यान्मां विना कृष्ण साम्प्रतम् ॥

इत्युक्त्वा तौ महावीर्यौ विरामं जग्मतुस्तदा ॥
इत्युक्तो रोषताम्राक्षः कृष्ण ऊचे वचस्तदा ।
हतः कंसो महाराज विमतः साहसं कृतम् ।
किं चित्रं यद् राजेन्द्र हतः कंस इतीह नः ॥
इदं च तस्मै वक्तव्यं भवद्भ्यां राजसत्तमौ ।
स्थितोऽस्मि युद्धसक्तो जेष्यामि च रणे रिपून् ॥
त्वां हत्वा सबलं मत्स्ये राज्यमादाय सांप्रतम् ।
उग्रसेनाय दास्यामि सत्येन च शपाम्यहम् ॥
इत्युक्त्वा विररामैव केशवः केशिसूदनः ।
तौ तु गत्वा तदा सर्वं तस्मै च प्रोचतुः प्रभो ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

गते दूतद्वये राजन्मागधेन्द्रं जनाधिपम् ।
तं श्रुत्वा राजराजेन्द्रमाहवेष्वसमर्पणम् ॥
हन्तुकामं जगन्नाथं बलभद्रं च मागधम् ।
प्रतापज्ञा हि यदवो मागधस्य महात्मनः ।
शङ्कमाना भयं तस्माज्जरासंधान्महीपतेः ॥
स्थिते हि लोकनाथेऽस्मिन्सर्वेषां बलहारिणि ।
स प्रतापो हि बलवान्मगधेन्द्रस्य सर्वतः ॥

क्षीणमर्थं (G1 °स्थित) जरासुतो । T1 G1 M1-3 °लयं राजपुत्रो (for °) M1 यदूत्तम (for °त्तम) —(L. 25) T1 G1 M1 3 (for °) M1 यदूत्तम (for °तम) — De कृष्णेन प्रतिबोधितः ; M2 कृष्णे सांप्रतम् (for संप्रति) De कृष्णेन प्रतिबोधितः ; M2 कृष्णे संप्रति जीवति (for °) —(L. 2?) M1 [तु]ष (for [वा]ह). De G1 4 M2 कोपविस्फुरिताननः ; G1 M1 °रक्तविलोचन (for °). — D1 T1 G1 om line 27. —(L. 27) M1-3 अहं (for यदि) G1 कृष्ण (for कृष्णं) T1 G2 3 M1-3 स्थित (for स्थिरं) —(L. 29) T1 G2 3 M1-4 जरासंधो महीपाले (for °) T1 G1 M1 3 (also as above) 3 जगत्पते (for महीपते) —(L. 33) G1 भवाहेति (for भवान्याति). —(L. 34) G1 4 M1 गोविन्देह (for °न्द) —(L. 36) M1 वृष्णिवृद्धैर्हि (for वृष्णिभिर्वृ°). T1 G1 M1 त्रिमेतैः M1 °मि) M1 ऊर्ध्वैर्वृद्धैर्हि. M1 3 °र्वृद्धैर्वृद्धैरिह (for °) —(L. 37) De पुत्रैर्वृद्धैस्तर, M1 3 °र्वृद्धैर्वृद्धैर्हि (for °) —(L. 41) T1 T1 3 G1 3-5 M1 3 यत्नेन (for °भद्र) —(L. 43) T2 G1 4 M1 चिर G2 M कृष्ण (for मृधे) —(L. 43) M1-4 परि (for तव) De श्वः पुरीं (for तव) —Before line 45, G2 ins. वैशं प्रतियोत्स्यामि (for °) — (L. 45) T1 G2 M1-3 [क]ंसो (for तौ) —(L. पायन. —(L. 47) 46) T1 G2 3 M1 3 तथोक्त्वा (for इत्युक्तो)

De किमु तत (for विमत) —(L. 48) T2 हत (for च). —(L. 49) M1 तदस्मै (for च तस्मै) —(L. 50) G1 M1 3 गोरक्षो (for रोषात्) T1 G1 3 M1 3 रिपून्रण (by transp) —(L. 51) G2 सबलं (for साम्प्रतम्) —(L. 53) M1 [व]र (for च) —(L. 54) G1 4 5 विभो (for प्रभो) De T2 G1 तस्मै प्रोचाथ न विभो (for °) — Colophon om. in De T2 G1 4 5 — Adhy name G2 M1 जरासंध दूतवाक्यम्, G2 M1 दूतवाक्यम्, M1 3 गोमन्तयात्रा — Adhy no T1 M1 94, G2 93, M1 3 91 —Some Mss om the [illegible]

हन्तुकामं) G2 बलभद्रेण (for °भद्रं च) [illegible] —(for प्रता°) —(L. [illegible] °धान्) [illegible] 60) T1 [illegible] —(L. 61) M1 (also as above) -पाले (for नाथे) —(L. 61) M1 (also as above) धीमत (for सर्वत)

No 17

T1 s G3 s M ins after 82 5 D6 T2 G1 4 s cont after 932*

रुक्मिण पञ्चविंशत्या वासुदेवः समर्पयत् ।
आजघ्ने केशवं ताभ्यां शराभ्यां भोजवर्धनः ॥
रुक्मी तु वासुदेवस्य ज्यां छेत्तुं परिचक्रमे ।
ज्ञात्वैव वासुदेवोऽपि धनुश्चिच्छेद तस्य ह ॥
सज्जितधन्वा भोजोऽपि शक्तिं जग्राह सयतः ।
तया जघ्ने हरिं वीरः सोऽच्छिनत्तां शरैरपि ॥
पुनरन्यां महाराज गदां प्रेषितवान्नृप ।
चिच्छेद तां जगन्नाथः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
परिघेण समाजघ्ने वासुदेवं स राजकः ।
तद्द्विधा शस्त्रसपातैरकरोद्यदुपुंगवः ॥
रथचक्रं समादाय विष्णुं विव्याध राजकः ।
तिलशश्च तथा देव तच्चक्रं कृतवाञ्शरैः ॥
यथवज्रं समादत्ते रुक्मी भीष्मकनन्दनः ।
तत्तत्र द्विधा कृत्वा जहास यदुनन्दनः ॥
तद्वीर्यं विचक्रं च कृतवान्यदुनन्दनः ।
विशस्त्रं विधनुष्कं च चकार मधुसूदनः ॥
सप्राणं कृतवान्कृष्णः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
अवेक्ष्य रुक्मिणीं कृष्णो रुक्मिणं न व्यशातयत ॥
आहुकः पञ्चविंशत्या भीष्मकं प्रजघान ह ॥
भीष्मकोऽथ च राजेन्द्र शराणां च परःशतैः ।
उग्रसेनं समाजघ्ने मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥
आहुकस्तु धनुश्छित्त्वा भीष्मकस्य महात्मनः ।
रथं चास्य प्रचिच्छेद ध्वजं च यदुपुंगवः ॥
सारथिं च हयांस्तस्य जघान यदुनन्दनः ।
अपायात्समरात्तस्माद्भीष्मकस्तु श्रमान्वितः ॥
वसुदेवस्तु राजेन्द्र क्राथं विव्याध पत्रिभिः ।
क्राथस्तु राजन्विव्याध शरैः सप्तभिराशुगैः ।
सारथिं च जघानाशु तयोर्भौ पार्ष्णिसारथी ॥
वसुदेवस्ततः क्रुद्धो धनुश्चिच्छेद पत्रिभिः ।
विरथं च जघानाशु जरासंधस्य पश्यतः ॥
विरथो विधनुष्कश्च प्रययौ मागधं प्रति ॥
बभ्रुः कौशिकराजं त विव्याध विविधैः शरैः ।
अथ बभ्रुर्महात्मानं विव्याध निशितैः शरैः ॥
कौशिकश्च तथा बभ्रुं मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ।
भृशं विव्याध समरे तदद्भुतमिवाभवत ॥
तस्य बभ्रुः क्षुरप्रेण शिरो ज्वलितकुण्डलम् ।
निचकर्त महाबाहुर्जरासंधस्य पश्यतः ॥
अथ हत्वा महात्मानं बभ्रुश्च सुमहाबल॰ ।

17

T1 s G1 4 s om line 1 —(L 2) D6 T2 M4 द्वाभ्यां (for ताभ्यां) T1 G3 M1-3 नन्दन (for ॰वर्धन॰) —(L 3) T3 G3 M2 4 उप (for परि) —(L 4) T1 G3 च (for ऽपि) —(L 5) D6 G1 4 स (for स) T2 पतित (for भोजोऽपि) T1 G3 सयु(G3 ॰य)ताम्, T2 G1 s सगत, T3 सयति (for ॰त) —(L 6) T1 s G3 M शरेण ह (for शरैरपि) —(L 7) T1 s G3 M सुनिहि(T3 G3 M3 4 ॰शि)तां (for प्रेषितवान्) —(L 10) M3 स (for तद्) D6 T3 G1 सपातैर् (for ॰सपातैर्) D6 करोति (for अकरोद्) T1 G3 नन्दन (for पुंगव) —(L 12) D6 T1 M2 देवस (for देव) G3 रणे (for शरै) M4 तच्चक्र तनुधा गते (for ॰) —(L 13) T1 M1 s यस्त्रञ्च समादाय, G3 ॰सिर्ध्वि समादत्ते (for ॰) — M3 om (hapl) line 14 —(L 14) T1 M1 s तत्र तत्र (for तत्तत्र) T2 तत्त्र द्विविध कृत्वा (for ॰) — D6 T2 s G1 4 om (hapl) line 15 M1 om line 16 —(L 20) T3 स्वयं (for ऽथ च) —(L —(L 21) D6 T2 G1 4 उग्रसेनसुत जघ्ने (for ॰) —(L 24) T1 s चैव (for तस्य) —(L 25) T1 भीष्मको भीतिसयुत, T3 G3 M1 s ॰क श्रमसयु(T3 ॰मि)त (for ॰) —(L 26) T2 G1 M1 पञ्चभि, G4 पर्वभि (for पत्रिभि) —(L 27) D6 T1 s M1 3 राजा (for राजन्) T1 s M3 आहवे (for आशुगै) — After line 27, M3 ins

1** वासुदेवोऽपि विव्याध चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।

—(L 28) G1 om (hapl) 28b-30a M1 s [ए]व (for [उ]भौ) — D6 T2 G1 M2 s om line 29 —(L 29) T1 M3 4 तस्य वै (for पत्रिभि) —(L 30) T3 G4 विरथश्च (for ॰थ) T1 G3 M चकार (for जघान) — T2 s G1 om lines 31-39 G4 om (hapl) lines 31b-41a —(L 32) D6 रागन (for रान वे) T2 G3 M1 s निशितै (for

सिंहनादं चकाराशु सैन्यमध्ये महाकृतिः ॥
चेदिराजो महाराज सहसा यदुनन्दनम् ।
विरथं विधनुष्कं च कृतवांश्चेदिपः स्थि ।
वसुदेवसमीपं तु ययौ यादवसत्तम ॥
दन्तवक्त्रं महाराज शंभुस्तु वहुशस्तदा ।
शरैः शल्यायसोदग्रैर्विव्याध यदुनन्दनः ॥
सात्यकिश्च महाराज विन्द्यावन्तिनन्दनौ ॥
तौ च राजन्महात्मानौ सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
पीडयाचक्रतू राजन्सर्वमर्मसु पत्रिभिः ॥
सात्यकिर्निपीड्य तौ च राजन्महाबलौ ।
विव्याध निशितैर्बाणैः सर्वराजन्यमध्यगौ ॥
तौ च त सात्यकिं वीरं जघ्नतुश्च शितैः शरैः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ राजानौ यदुनन्दनः ॥
सात्यकिः पञ्चविंशत्या तौ च राजन्महामतिम् ।
समाजघ्ने च राजेन्द्र सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥

सात्यकेश्च धनुर्बाणं रथं सारथिमेव च ।
उभौ विव्यधतू राजन्वासुदेवस्य पश्यतः ॥
क्रुद्धोऽथ सात्यकिस्तौ तु गदयाभिजघान ह ।
स्तनयोश्च तदा राजन्गाढोरसि चार्पयत् ।
रथं च चूर्णयामास तयोर्भो पार्ष्णिसारथी ।
आयुधानि च सर्वाणि पोथयामास यादवः ॥
पुनश्च गदया चाशु जघान यदुनन्दनः ।
हन्तुकामो महाराज सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
गदा च प्राहिणोत्ताभ्यां वासुदेवस्य पश्यतः ॥
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य पलायनपरौ तदा ।
जरासंधस्य पुरतस्तत्समीपं च जग्मतुः ॥
एकलव्योऽस्य वार्ष्णेयं शरैर्विव्याध सप्तभिः ॥
तौ तु राजन्महावीरौ परस्परवधैषिणौ ।
लोकेषु प्रवरौ वीरौ धन्विनां प्रवरौ रणे ॥
परस्परं धनुश्छित्त्वा ध्वजं चैव परस्परम् ।

विधिषै) — D6 M1 3 om lines 33 37 M3 om lines 34-37 —(L 34) T1 G3 कैशिकश्च (for कौ°) —(L 39) D6 T1 G3 M1 महामति, M3 महीपति, M4 महाद्युति (for °कृति) M6 स्वसैन्येन महामति (for ²) — After line 39, T1 G3 M ins

2** गदश्च निशितैर्बाणैश्चेदिराजमपाहनन् ।
चेदिराजोऽपि राजेन्द्र विव्याध गदमाशुगैः ॥

—(L. 40) D6 विव्याध यदुसत्तमम् (for ²) — For line 40, T1. 2 G3 M subst

3** चेदिराजस्तु सहसा गदं यदुवरं रणे ।

— D6 ins after line 40

4** चेदिराजस्तु सहसा नन्दनं यदुनन्दनम् ।

—(L 41) T2 G1 विरथो विधनुष्कश्च (for °) T1 G3 M कृतवांश्चेदिपुंगव (for ²) — G1 om lines 42 45 —(L. 42) T1 2 G3 M समीपं वसुदेवस्य (for °) T1 नन्दन ; M4 समत (for सत्तम) —(L 43) D6 T2 बभ्रु सु, G1 विभु सु, G3 बभ्रु स (for शंभुस्तु) —(L. 44) T1 2 G3 M शरैर्वैश्वायसोदग्रैः(M1 2 °स्मृतै)ः (for °) — After line 44, T1 G3 M ins

5** परस्तौ सहसागात्य बबाधे समरे भृशम् ।

—(L. 45) D6 T2 G1 पुंगवौ, G3 पण्डितौ, M3 नन्दनम्

(for °नौ) —(L 46) D6 T2 G1 2 महाराज, M1 °स्मानै (for °त्मानौ) —(L 47) T2 पूनयाचक्रतू राजन् (for °) T1 2 G3 M मर्मभेदिभिराशुगैः (for ²) — T3 om lines 48-51 —(L. 48) D6 सात्यकिं (for °किर्) M1 °कर्तुं (for °कृत्य) T1 G3 M1 2 सात्यकिस्तु विभुश्चापि (for °) T1 G3 M तौ राजन्बलदर्पितौ (for ²) —(L 50) M4 निशितैः (for च शितै) —(L 51) T1 G3 पुंगवौ, M1 2 नन्दनम् ; M3 °नौ (for °न) —(L. 52) T1 G3 4 M1 2 महामति, M3 °द्युति (for °मतिम्) —(L. 55) T1 2 G3 M4 तौ ब्रवत्, M1 2 वीर्यमहौ (for विव्यधतू) —(L. 56) T3 G1. 4 कुद्धश्च (G1 °द्धो च) गदया तौ तु (for °) T1 G3 M1 2 गदयाशु, T2 G1 वासुदेवो (G1 °व) (for गदयाभि) —(L. 57) T3 स तयोस्तु, M1 2 हस्तयोस्तु (for स्तन°) T3 M4 क्रुद्धो ; M3 तयो (for तदा) — T3 om line 58 —(L. 58) G1 M4 घूर्णयामास (for चू°) —(L. 59) T3 M4 सर्वेषु (for यादव) — T3 om line 60 —(L. 60) T1 G3 M1 2 [व]च (for the second च) —(L 61) T1 G3 महाबाहु (for °राज) T1 G3 M1 2 सात्यकेः (for °कि) —(L. 62) T1. 2 G3 M4 जरासंधस्य पश्यत (for ²) —(L. 63) T1 2 G3 M तौ पलायनतत्परौ (for ²) — After line 65 T1 G3 M ins

6** प्रद्युम्नं पञ्चभिर्बाणैरेकलव्योऽथ सप्तभिः ।
सप्तत्रिंशतु वार्ष्णेय एकलव्यस्तु विंशतिम् ॥

—(L 66) T3 महावीर्यौ (for °रौ) —(L. 67) T1 G3

तावुभावुभयो राजन्यौ जघ्नतुराशुगैः ॥
ध्वजौ च चिच्छिदुर्वीरौ सारथी च महाबलौ ॥
तौ तु भूमिगतौ भूत्वा गदामादाय सत्वरौ ।
परस्परं समाहत्य गदया तौ महारणे ।
सिंहनादं महायुद्धे चक्रतुर्युद्धलालसौ ॥
प्रद्युम्नोऽथ गदापाणिरेकलव्यं जघान ह ।
एकलव्यो महाबाहुर्गदयापोथयद्युधम् ।
गदा चिच्छेद भूयस्तु तस्य राज्ञः स यादवः ॥
उत्सृज्य तां महाराज मुष्टिना यादवेश्वरम् ।
जानुभ्यां तलपादैश्च जानुपादैश्च यत्नतः ।
स च तादृग्विधं चक्रे युद्धं युद्धविशारदः ॥
पुनश्च मुष्टिना राजन्राजा यदुकुलोद्वहम् ।
आहत्य दन्तपातैश्च ददर्श नृपसत्तमः ॥
ततश्च सैनिकाः सर्वे विस्मयं परमं गताः ॥
बाहुयुद्धं समभवत्तयोर्वीर्यवतोस्तदा ।
समन्ताज्जग्मतुस्तौ तु युद्धाय च महारणे ॥
ततः क्रुद्धो महाबाहुः प्रद्युम्नो यादवेश्वरः ।
आजघ्ने मुष्टिना न तु जरासंधस्य पश्यतः ॥
उद्वमञ्शोणितं वक्त्राद्वातायुरिव निःश्वसन् ।
गन्तुमैच्छत्तदा युद्धात्प्रद्युम्नेन प्रपीडितः ॥
पलायनकृतोत्साहं जरासंधो महामतिः ।
न गन्तव्यं रणे वीर क्षत्रियोऽसीति चाब्रवीत् ॥

No. 18

After adhy. 82, N (except $Ś_1$) S G(ed.) ins

स कृष्णस्तत्र सहितो रौहिणेयेन संगतः ।
मथुरां यादवाधीनां पुरीं तां सुरमावसत् ॥
प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया विभुः ।
चचार मथुरां प्रीतः सरत्नाकरभूषणाम् ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा राजगृहेश्वरः ।

लोके च (for लोकेषु) T_3 M लोके च प्रथितौ वीरौ (for °) M_1 s धन्विनौ (for °ना) T_1 G_3 धन्विनौ प्रथितौ रणे (for ᵇ) —(L 68) T_1 s G_3 M परस्परमुप T_2 M_4 °(मभि)द्रुतौ (for ᵇ) —(L 69) T_2 G_1 रथ (for रथौ) T_3 G_3 M_3 जग्मतुर् (for जघ्न°) T_4 आहवे (for आशुगैः) — D_6 T_3 G_1 om line 70 —(L 70) T_1 G_3 M चिच्छेदतुर्, T_4 चिच्छिदतुर् (for च चिच्छिदुर्) T_3 M_3 महामत्यौ, G_1 s °बल (for °बलौ) —(L 71) T_3 गदे च (for गदाम्) T_2 G_1 s s संगतौ (for सत्वरौ) —(L 72) T_3 गदाभ्यां चैव तौ रणे (for ᵇ) — After line 75, T_1 G_3 M ins

7** एकलव्य समाजघ्ने प्रद्युम्नो गदया प्रभु ।

— T_2 —(L 76) T_3 तामाशु , M_1 तां भूयस् (for भूयस्तु) — M_3 om lines 78 79 —(L 78) D_6 T_1 G_3 M_1 s तलपा तैश्, M_1 °घातैश् (for °पादैश्) D_4 जानुपातैश्, T_1 G_3 M_1 पादपातैश् M_3 नखपातैश् (for जानुपादैश्) — T_3 repeats line 79 after line 81 —(L 79) M_1 विद्या वर (for ᵇ) °विशारद) T_3 (second time) युद्धे युद्धविद्या वर (for ᵇ) —(L 80) T_3 जघान (for पुनश्च) —(L 81) G_1 आह —(L 82) T_1 नद् (for °त्य) T_3 दन्तपादैश् (for °तैश्) —(L 84) G_3 कैशिका (for सैनिका) — T_1 om line 83 —(L 84) T_1 G_3 M श्रम च , T_3 श्रमं च (for समन्तात्) T_3 M_3 महा रथौ (for °रणे) — (L 85) T_1 G_3 महाराज (for °बाहु°) T_1 G_3 M_1 प्रद्युम्नो यदुनन्दन (for ᵇ) — For lines 85 86, T_3 subst

8** प्रद्युम्नस्तु तत क्रुद्धो मुष्टिना तं जघान ह ।

G_1 —(L 87) M_1 (also as above) तत्र (for वक्त्राद्) नि स्वन (for नि श्वसन्) T_1 s G_3 M नागराज इव श्वसन् (for ᵇ) —(L 88) T_1 G_3 M_4 च, M_3 स (for प्र) —(L 89) T_1 G_3 M_1 महाद्युति , T_3 अब्रवीदिदम् (for महामति) —(L 90) T_1 s G_3 M_{1-3} रणाद् (for रणे) T_3 G_1 s s गन्तव्यमिति सोऽवाच (for ᵃ) T_3 G_1 s s रणोऽसवात, T_3 महामते (for (इ)ति चाब्रवीत्) — After line 90, T_3 ins

9** अन्येषां च महावीर्याः योधानां दारुणो रणः ।

18

K_2 om lines 1-4 T_1 G_3 M om lines 1-15 Lines 1 4 = (var) 79 1 2 —(L 1) $Ñ_2$ s V_1 s B D_3 बल वान् V_2 सुमुखो (for सहितो) D_2 स कृष्ण सहितो रामद् (for ᵃ) T_3 s भारत (for संगत) D_3 बलदेवेन संगत (for ᵇ) —(L 2) $Ñ_3$ V_1 s B D_n D_4 D_5 s T_2 s G_2 s s s मथुरां यादवाकीर्णां (for ᵃ) K_3 D_{n3} T_3 G_2 आविशत् (for आवसत्) —(L 3) B_1 s प्रभु (for विभु) —(L 4) V सरत्नाकरभूषणा(V_2 K_3 वीर , K_4 धीर (for प्रीत) —(L 5) $Ñ_1$ यदा तु कंसनिधनं °मेसलाम् (for ᵇ) T_2 G_1 गणेश्वर (for ᵃ) $Ñ_1$ श्रुत्वा (for राजा) T_3 G_1 गणेश्वर (for गृहे°) — After line 5, $Ñ_2$ s V_2 s B D_{n3} D_3 D_4 s G(ed.) ins

२ हरिवंश—१०

युद्धायोगेजितो भूयो दुष्टितृभ्या महीपतिः ॥
दश सप्त च सग्रामाञ्जरासधस्य यादवा. ।
ददुर्न चैन समरे हन्तु शेकुर्महारथाः ॥
ततो मगधराट् श्रीमाश्चतुरङ्गबलान्वितः ।
भूयोऽष्टादशम कर्तुं सग्राम स समारभत् ॥
चैलक्ष्यात्पुनरेवासौ राजा राजगृहेश्वर· ।
जरासधो बली श्रीमान्पाकशासनविक्रमः ॥
स साधनेन महता प्रतापामितविक्रम ।
कृष्णस्य वधमन्विच्छन्भूयो वै सन्यवर्तत ॥
त श्रुत्वा सहिताः सर्वे निवृत्तं मगधेश्वरम् ।
यादवा मन्त्रयामासुर्जरासधभयार्दिता ॥
तत प्राह महातेजा विकद्रुर्नयकोविदः ।
कृष्णं कमलपत्राक्षमुग्रसेनस्य शृण्वत. ॥
श्रूयता तात गोविन्द कुलस्यास्य समुद्भव· ॥
श्रूयतामभिधास्यामि प्राप्तकालमह नृप ।
युक्त चेन्मन्यसे साधो करिष्यसि वचो मम ॥
यादवस्यास्य वशस्य समुद्भवमशेषत ।
यथा मे कथित पूर्वं व्यासेन विदितात्मना ॥

1** सस्मार निहत कस जरासध प्रतापवान् ।
— Ñ1 om (hapl) lines 6–11 —(L 6) Ñ2 V2 B1 D5 T3 4 G4 योनितो (for [ज]योनितो) V1 युद्धायायोजितो भूत्वा (for °) — After line 6, D3 ins

2** प्राप्यापमानं सग्रामाङ्गणा स मगधेश्वर ।
व्रीडयावनतो भूत्वा स्वपुरं प्रविवेश ह ॥
प्रविवेश पुरीं सोऽथ पादस्पृष्ट इवोरग ।
न शर्म लभते रात्रौ न दिवा शोककर्शित ॥
सर्वैं स पार्थिवै सार्धं मन्त्रय गुप्तमन्त्रवित् ।
अहो विक्रीडयं मन्ये सर्वेषा सर्वपार्थिवा ।
ये गोपवत्सकृष्टाभ्यां निर्जिता सबलानुगा ॥
तं गच्छाम पुनस्तत्र मथुरा चतुरङ्गिण ।
बलेन महता युक्ता यत्र तौ गोपकिल्बिषौ ।
अन्यथा ह्ययशोऽस्माक यावल्लोका प्रतिष्ठिता ॥

वैशपायन उवाच ।

तस्य तद्वचन श्रुत्वा नानादेशमहीक्षित ।
ऊचुश्च वचनं तस्य साधु साध्विति चाब्रुवन् ॥
गच्छाम सहिता सर्वे मथुरामुपमर्दितुम् ।
भूमे समन्तत कृत्वा यदून्सर्वान्विहत्य च ।
सहिता पुनरेष्यामो जयशब्देन घुष्यता ॥
ततस्ते सुस्थिरा कृत्वा मतिं युद्धाय पार्थिवा ।
प्रयाता सध्वजा संख्ये कम्पयन्तो वसुधराम् ॥

—(L. 8) G3 नेदुर (for ददुर) T1 ददुर्न चैव सग्रामे (for °) V2 शेकुर्हन्तु (by transp) —(L 9) K2 V2 D5 T4 G3 मागधराट्, T3 ॥ मगध (for मगधराट्) D1 धीमाश्च (for श्री°) —(L. 10) K3 B1 T3 G1 ऽप्यष्टादश (for ऽष्टादशमं) K3 T3 G1 समाहरत्, D3 4 °गमत्, D5 °गत (for °रभत्) —(L. 11) G(ed) राजराजो (for राजा राज) T3 G1 गणेश्वर (for गृहे°) — K3 om (hapl) line 12 —(L 12) Ñ2 तेजस, Ñ3 (marg) V1 2 D5 सतिम (for विक्रम) B2 3 D3 नेता सर्वमहीक्षिताम् (for °) — V2 T3 G1 om (hapl) line 13 —(L 13) K1 3 Ñ2 3 V1 3 B D1 2 4 5 G3 पाकशासनविक्रम (B3 °सतिभ), K3 सदा सग्रामलालस, D3 मथुरां राजभि सयम्, D5 T2 G1 3 बलेन महता विभु, Bom Poona eds G(ed) युद्ध प्रयमुनो बली (for °) —(L 14) D5 पदम् (for वधम्) K3 वैरं, K4 V1 Dn1 D3 4 6 वै स (for वै सं) K3 T3 व्यव· तैयत् (for °र्तत) Ñ1 स्वपुरीमभ्यवर्तत, D3 भूयो वै स न्यवर्तत् (for °) — After line 14 G3 ins a passage given in App I (No 16) —G2 om line 15 —(L. 15) G3 4 तत् (for त) T4 यादवा (for सहिता) Ñ1 2 V3 तं श्रुत्वा राजराजेन्द्र (for °) Ñ1 3 V3 जरासधं समुद्यतम् Ñ3 मार्गे ते समुपस्थित (for °) —(L 16) T3 4 सहिता (for यादवा) M1 2 मन्त्रमीयुर्यदुवरा M3 मन्त्रयुर्यादवा सर्वे (for °). D3 जरासधेन अर्दिता (for °) —(L 17) N1 G1 महाभागो M4 °बाहुर (for °तेजा) M1 3 तत्र प्राह महाभागो (M3 °वीर्यो) (for °) D3 यदु (for नय) —(L. 18) K3 B1 D4 पश्यत (for शृण्वत) —Ñ1 om lines 19 22 —(L 19) Ñ3 V3 वीर (for तात) T1 G2 3 M श्रूयता यदु (G2 राज) शार्दूल (for °) K3 कुलोद्भव V2 3 D1 3 T1 4 G2 3 समुद्भवम्, T2 G1 4 5 च सभव (for समुद्भव) — T1 G3 M1–3 om lines 20–22 G2 om lines 20 21 D3 repeats line 20 after 3** —(L 20) K1 (sup lin as above) 4 भवताम्, T3 4 इदानीम् (for श्रूयताम्) D3 (first time) हन्त ते कथयिष्यामि (for °) K1 तत D3 (first time) तत्र (for नृप) — After the first occurrence of line 20 D3 ins

3** जनमेजय उवाच ।

यदुवशं श्रोतुमिच्छ प्राप्तकालमहं तव ।
प्राधान्येन द्विजश्रेष्ठ ब्रूहि त वै विशेषत ॥

वैशपायन उवाच ।

—(L 22) D1 समद्युतिम् (for °द्भवम्) —(L. 23) D3 5 T2 G1 K3 3 Ñ2 ॥ Dn D2 3 T1 2 G4 कथित,

आसीद्राजा मनोर्वंशे श्रीमानिक्ष्वाकुसंभवः ।
हर्यश्व इति विख्यातो हर्यश्वसमविक्रमः ॥
तस्यासीद्दयिता भार्या मधोर्दैत्यस्य सा सुता ।
देवी मधुमती नाम यथा देवी शची तथा ॥
सा यौवनगुणोपेता मन्मथस्येव रूपिणी ।
मनोरथकरी राज्ञः प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥
वनान्तररतिः प्राज्ञा सुश्रोणी वामरूपिणी ।
एकपत्नीव्रतधरा खेचरा इव रोहिणी ।
सा तमिक्ष्वाकुशार्दूलं कामयामास कामिनी ॥
स कदाचिन्नरश्रेष्ठो भ्रात्रा ज्येष्ठेन माधव ।
राज्यान्निरस्तो विश्वस्तः सोऽयोध्यां सपरित्यजन् ॥
स तदाल्पपरीवारः प्रियया सहितो वने ।
रेमे समेत्य कान्तश्च प्रियया कमलेक्षणः ॥
भ्रात्रा विनिकृतं राज्यात्प्रोवाच कमलेक्षणा ।
एह्यागच्छ नृपश्रेष्ठ त्यज राज्यकृतां स्पृहाम् ॥
गच्छाव सहितो वीर मधोर्मम पितुर्गृहम् ।
रम्यं मधुवनं नाम कामपुष्पफलद्रुमम् ।
सहितौ तत्र रस्यावो यथा दिविगतौ तथा ॥
पितुर्मे दयितस्त्वं हि भ्रातुश्च मम पार्थिव ।
मत्प्रियस्त्वत्प्रियकरो भ्रातुश्च लवणस्य मे ॥
रस्यावस्तत्र सहितौ राज्यस्थाविव कामगौ ।
विहरिष्याव भद्रं ते यथा देवसुतौ तथा ॥

विहित (for कथित) Ñ3 D3 व्यासेन सुमहात्मना (for ᵈ) — After line 23, D3 ins

4** इत्र प्रश्न पुरस्कृत्य विकद्रुर्यदुपुंगव ।
कृष्णेन दृष्ट प्रत्याह व्यस्तस्य समुत्थम् ॥

— Before line 24, D3 ins विकद्रुरुवाच — (L 24) K3 तु वंशेऽस्मिन् (for मनोर्वंशे) K3 (before corr) T1 G3 M4 नन्दन , K4 D5 T2 G1 वंशज , M1 पुंगव (for संभव) — (L 25) T1 सूर्यांश (for हर्य°) K1 Ñ2 V1 B D (except D3) T2 G1 M4 महेन्द्र (for हर्यश्व) Ñ1 V2 हरेः सत्यविक्रम , T1 हर्यश्व इति विक्रमे (for ᵇ) — (L 26) K Ñ3 V1 B D T2-4 G1 वै, T1 G3 M1 या (for सा) — (L 27) K Ñ3 V1 B3 Dn D1 T2-4 G1 [इ]न्द्रस्य (for देवी) D3 महेन्द्रस्य शची यथा (for ᵇ) — G1 om (hapl) lines 28–31 — (L 28) K Ñ3 V1 B D T2 G2 रूपेणाप्रतिमा भुवि, Ñ3 V3 सर्वकामगुणैर्युता (for ᵃ) — K2 om line 30 — (L 30) Ñ1 प्रासा (for प्राज्ञा) K1 Ñ2 V B1 Dn Ds1 (marg) D1 T3 दानवेन्द्रस्य दुहिता , Ñ2 B2 D5 D6 T2 G4 वनजाग्नि रतिप्रख्या (for ᵃ) — (L 31) K2 M1 परा, K3 V D1 T2 M3 चरा (for धरा) M1 (*sup lin* as above) रूपिणी (for रोहिणी) Ñ2 V B D T2-4 G1 खेचरा (V3 B D3 °री) रोहिणी यथा (for ᵇ) — (L 33) T2 G2 भामिनी (for का°) Ñ3 कामयन्त्यभिभाषितम् (for ᵇ) — After line 32, M1-3 ins

5** भर्तार कृतकर्माणं वचनं चेदमब्रवीत् ।

— Ñ1 om lines 33–36 M1 om lines 33–37 — (L 33) Ñ3 (marg as above) राज्ञा (for भ्रात्रा) D3 श्रेष्ठेन (for ज्ये°) D3 भारत , T3 भारद (for माधव) — (L 34) K1 विश्वस्त, G3 सोऽयोध्यां (for विश्वस्त) K2 D3 T1 G3 M4 सोऽयोध्यां सप(T1 सम प)रित्यजत् G3 सह पत्न्या परित्यजन् (for ᵈ) — (L 35) K1 [स्व]ल्प , G2 हि (for [प]ल्प) — K1 om (hapl) line 36 — (L 36) K4 T1 रामा (T1 काम्ये) समेत्य कान्त्या (for ᵃ) T2 परस्परं, G3 M4 प्रिया च (for प्रियया) K4 D1 प्रोवाच कमलेक्षणा (D1 °क्षम्), D4 प्रियया प्रीयमाणया , D5 T1 G1-3 प्रिया च कमलेक्षणा (for ᵇ) — M4 om (hapl) line 37 — (L 37) K4 निराकृत , D1 विनिर्गत , T3 विनिर्भात , G2 निराकृत (for विनि°) D3 पतिं भार्या सुचिस्मिता (for ᵇ) — (L 38) D6 T2 G1 मधु (for एहि) Bom Poona eds C(ed) नर (for नृप) V3 T1 G3 M4 एहि पार्थिवशार्दूल, M1 तस्मादागच्छ नरश्रेष्ठ (for ᵃ) D5 त्यक्त्वा (for त्यज) K2 V1 G1 M1 °गता (for कृता) — (L 40) T1 M4 नाना , T4 काम्य (for काम) N1 प्रदम् (for द्रुमम्) — (L 41) N1 रस्यामो (for °वो) T3 देवसुतौ (for दिविगतौ) — (L 42) Bom Poona eds C(ed) मम च (by transp) — (L 43) K1 Ñ V B1 Dn D1 T1 G M1 मत्प्रियार्थं (T1 G3 M1 °र्थे) (for °यस्त्वत्) M3 मत्प्रियार्थं प्रीतिकरो (for ᵃ). — (L 44) K3 रमावस्व , T1 G1 M सा मैथीम् (for रस्याव स्तत्र) Dn तेन (for तत्र) K1 (*sup lin* as above) G1 कामुकौ (for कामगौ) — After line 44, K Ñ3 V B D T2 G1 ins

6** तत्र गत्वा नरश्रेष्ठ रमस्वाविव नन्दने ।
[K1 V B3 D2 अमराव् (for रम°)]

— G2 om line 45 — (L 45) K Ñ3 V B D T2 G2 भद्र ते (Ñ3 V1 °वो) विहरिष्यावो (K2 B3 °मो) (for ᵃ) K2 B2 D3 D5 देवपुरे (for देवसुतौ) — For line 45 T1 G1 M subst.

त्यज चैन महाराज भ्रातर तेऽतिमानिनम् ।
आवयोर्द्वेषिण नित्य मत्त राज्यमदेन वै ॥
विगिम गर्हित यास भृत्यत्रश पराश्रयम् ।
गच्छाव सहितौ वीर पितुर्मे भवनान्तिकम् ॥
तस्य पूर्वनिरुद्धस्य पूर्वज भ्रातर प्रति ।
धाभार्तस्य नरेन्द्रस्य पत्न्यामद्रुरुचे वच ॥
ततो मधुपुर राजा हर्यश्व स जगाम ह ।
भार्यया सह कामिन्या कामी पुरुषसत्तम ॥
मधुना दानवेन्द्रेण स साम्ना समुदाहृत ।
स्वागत वत्स हर्यश्व प्रीतोऽस्मि तव दर्शनात् ॥
यदिद मम राज्य वै सर्व मधुवन विभो ।
ददामि तव राजेन्द्र क्षणेऽस्मिन्प्रतिगृह्यताम् ॥
वनेऽस्मिँल्लवणश्चाय मैथुन ते भविष्यति ।
अमित्रनिग्रहे चैव कर्णधारत्वमेष्यति ॥
पालयेद शुभ राष्ट्र समुद्रानूपभूषितम् ।
गोसमृद्ध श्रिया जुष्टमाभीरप्रायमानुषम् ॥
अत्र ते वसतस्तात दुर्ग गिरिपुर महत् ।
भविता पार्थिवावास सुराष्ट्रविषयो महान् ॥
अनूपविषयश्चैव समुद्रान्ते निरामय ।
आनर्त नाम तद्राष्ट्र भविष्यत्यायत महत् ॥
तद्भविष्यमह मन्ये कालयोगेन पार्थिव ।
अध्यास्स्व च यथाकाम पार्थिव वृत्तमुत्तमम् ॥

7** अश्विनाविव देवाना विहरिष्याव नित्यश ।
[M1 कुमाराव् (for अश्वि)]

—(L. 46) Ks-4 Ñ2 s V B D Ts-4 G1 s त त्यजाव, Ñ1 त्यज चमं T1 त्यज वैन, M1-3 त्यजेम वै, M4 त्यज्ञा वैवं (for त्यज चैन) K1 स त्यज्ञाव महामान (for °) K2 Ñ2 s V1 s B1 s Dn Ds Ds s G1 s s M1 sभि Ñ1 T2 त्रि (for sति) —(L. 47) T1 G s M1 त्वयि वि (for आवयोर्) —(L. 48) D1 पराश्रितम् (for °श्रयम्) N1 भृत्यवश्च मया श्रयम्, T1 G2 M °वशवपनाश्रयम् G3 वशस्य चाश्रयम् (for °) — M1 om line 49 —(L. 49) V2 भ्राता (for वीर) — B1 om line 50 —(L. 50) K1 s a Ñ V Dn Ds s s S तस्य सम्यक्प्रवृत्तस्य (for °) T1 G2 s M पूर्वज दैविक (M1-s दयिते) यथा (for °) —(L. 51) Ns (marg as above) तत्र (for पत्न्याम्) —(L. 52) Ns (marg) N1 स V1 s D3 s T2 G1 M3 मधुवनं, V2 °पुरी (for °पुर) — K2 om lines 53 107 —(L. 53) हर्यश्व (by transp) K1 s a Ñ2 s V B D Ts-4 G1 s s -पुगव (for -सत्तम) —(L. 54) D2 म साम्ना सुमहात्म (for °) —(L. 55) K1 s a Ñ2 s V1 s B D Ds तव (for वत्स) —(L. 56) K1 s Ñ Ts-4 G1 s एतत् (for इद) M3 दत्त (for सर्व) K4 T2 सर्व मधुपुर V B D T2 s G1 s s त्रिता (for विभो) K1 s a N2 s V2 s B Dn Ds त्रिता (for °) —(L. 57) K1 s a Ñ1 हर्यश्व (for क्षणेऽस्मिन्) D1 s s s Ts-4 G1 s वासश्च V1 Ds वासश्च परिगृह्यताम् G3 परि°, M2 मम (for प्रति) —(L. 58) B1 s Ds [पु]त्र T2 [आ]र्ये (for °) K1 वनऽस्मि राजशार्दूल (for °) K1 [अ]र्य) T1 G2 s s M1 s सहायस् (for मैथुन) s s V V B D T2 s G1 s M1 s T1 G2 s s M ins — After line 59 T1 G2 s s M ins

8** लवणश्चास्य राजन्त्रीयवान्बलवत्तर ।
[G3 M4 राजा (for राजन्)]

—(L. 59) D3 -अग्रहे (for नि) M1 s ते वै (for चैव) T1 G2 s s अरिनिग्रहणे चैव (for °) —(L. 60) D3 पाल्यस्व D3 T2 G वीय, T2 वैनथ् (for °येद) V2 T1 G2 राज्य (for राष्ट्र) N1 पालयित्वा तु तद्राज्य (for °) V3 T1 G2 s M भूषणम् (for भूषितम्) D3 समुद्रान्तविभूषितम् T2 G1 द्रुवनभूषितम् (for °) —(L. 61) K3 त्वया (for श्रिया) T1 G2 s M4 आभीरप्रायमुत्तमम् M1 s भीरु प्रियममानुषम् (for °) —(L. 62) K4 गिरिसमे V2 वने; Dn भव D3 T1 s G2 s M1 °वर (for पुरे) K2 D3 (marg as above) दुर्ग गिरिसमुन्नत (D2 मीयत)(for °) —(L. 63) T1 G3 M सुराष्ट्रविषयोपम (G3 M4 म) G2 सर्वराष्ट्रविवर्धन (for °) —(L. 64) T1 G3 [अ]पि (for [अ]प्य) K4 समुद्रान्तो T2 G1 s तु समुद्रो (for समुद्रान्ते) D3 भविष्यति (for निरामय) —(L. 65) T1 G3 s M [आ]ख्य (for [आ]यत) —(L. 66) T1 G2 s M1 s भविष्यद् (for त्वम्) —(L. 67) N1 T1 अध्यास्व च V3 G3 स्वता (for स्स्व च) M2 s यथाकाल (for म) K1 s a N2 s V1 s B D T2 s G4 अध्यास्वना यथाकाले (for °) K4 व्रतम् (for वृत्तम्) T1 s G3 M आश्रित (for उत्तमम्) N1 G1 पार्थिवीं वृत्तिमाश्रित (for °) — After line 67 K1 s a N2 s V B D T G M4 G(ed) ins

9** यावानमपि वनस्त समस्यति च यादवम् ।
अत्र वने च वसतस्त सोमस्य भविता किल ॥

[(L. 1) D3 यथानिम् (for यावान् म्) K1 D2 s वने; V2 B2 वनयम् (for वदस्) K4 ययाते त्व वश त D1 ययानिमपि वशे ते, T1 ययानिमनि वनस्ते (for °) B3 भविष्यति (for समे°) Ñ2 V2 B2 D3 भावष्यति T3 G3 यादव (for °वम्) —(L. 2) K2 s मनुवंशे K4 N3 (marg) च यादव (for °)

एष मे विषयस्तात नवेन विषयोपमः ।
दत्त्वा यास्यामि तपसे सागरं दानवालयम् ॥
लवणेन समायुक्तस्त्वमिमं विषयोत्तमम् ।
पालयस्वाखिलं तात स्वस्य यशस्य वृद्धये ॥
बाढमित्येव हर्यश्वः प्रतिजग्राह तत्पुरम् ।
स च दैत्यस्तपोवासं जगाम वरुणालयम् ॥
हर्यश्वश्च महातेजा दुर्गं गिरिपुरोत्तमम् ।
निवेशयामास पुरं वासार्थममरोपमः ॥
सत्यनाम च तद्राष्ट्रं सुराष्ट्रं गोधनायुतम् ।
अचिरेणैव कालेन समृद्ध्या प्रतिपूर्यते ॥
अनूपविषयं चैव वेलावनविभूषितम् ।
निविष्टं क्षेत्रमस्याढ्यं प्राकारग्रामसंकुलम् ॥
शशास स नृपः स्फीतं तद्राष्ट्रं राष्ट्रवर्धनः ।
राजधर्मेण यशसा प्रजानां नन्दिवर्धनः ॥
तस्य सम्यक्प्रचारेण हर्यश्वस्य महात्मनः ।
समवर्धत तद्राज्यं राष्ट्रं सर्वगुणान्वितम् ॥
स हि राज्यस्थितो राज्ये राजवृत्तेन शोभितः ।
प्राप्तः कुलोचितां लक्ष्मीं वृत्तेन च नयेन च ॥
तस्यैव सुप्रवृत्तस्य पुत्रकामस्य भार्यया ।
मधुमत्या सुतो जज्ञे यदुर्नाम महायशाः ॥

Dn D1 ३ अनुवर्त्त, Ñ3 अनुवर्तत्, V D2 M4 अनुवर्ते, D5 अत वन, T3 ४ G1 ४ ५ तत्र वने (for अत्र वने) G3 वेश (for वशत्)]
— (L 68) T3 विषये, G3 एव मे (for एष मे) K1 ३ ४ Ñ2 ३ V1 ३ B1 ३ D T2 G1 विभवस्त B3 अनिता (for विषयस्त) Ñ1 एव ते विभवस्तात, V3 एष ने निश्चितस्तात (for °) K1 D1 ३ तमेव निपर्यासतम्, K3 १ Ñ3 V2 B Dn2 D3 D5 ३ ३ T2-4 G1 ४ M3 नवेन निपर्यांसतमम्, G1 तनेद विषयो महान् (for °) — Ñ1 om (hapl) lines 69 70 — (L 69) V3 T1 M2 [अ]ह क्षेत्र, M1 ४ [अ]ह क्षिप्र (for तपसे) K3 ४ V3 मकरा लयम्, K4 Ñ4 Dn D1 ३ ४ ६ T1 ३ G1 ४ लवणं, Ñ2 V1 ३ B D3 D5 ५ T3 ४ वरुणं (for दानवां) — T3 om (hapl) lines 70 73 — (L 70) K4 त्वमेव, D5 तदेव D5 तमिम (for त्वमिम) — (L 71) D2 पालयित्वा, D3 °वतु (for °यस्व) M1 ३ कुरु (for [अ]खिल) Ñ3 वृत्तये (for वृद्धये) K4 ४ V3 D2 ४ स्ववशं(D3 °राष्ट्र)स्य विवृद्धये, D5 तस्य स्वस्य विवृ° (for °) — (L 72) T1 G3 M4 पुन , G3 वच (for पुरम्) — (L 73) K1 ४ T1 G3 ३ M4 स्वमावास, M1 ३ ततो वास (for तपोवास) — (L 74) G3 ३ M3 महाराजो, G3 °राज (for °तेजा) Ñ1 M3 वरोत्तमम् (for पुरो°) K1 ३ ३ Ñ2 ३ V B D T G1 ४ ५ M1 दिव्ये (N3 V3 दुग, T3 दिव्य) गिरिवरोत्तमे (T2 M4 °मम्) (for °) — (L 75) G3 नि (for नि) K1 पुरीं (for पुर) G3 स्वनासम् (for वासार्थम्) V1 वासार्थममरो यथा (for °) — After line 75, T1 G2 ३ ४ M3 G(ed) read line 104 repeating it in its proper place, while M1 ३ read the same after line 75 — (L 76) G3 ३ M3 [अ]थ (for च) K1 ३ ४ N1 ३ V B D T2-4 G1 ४ ५ °नामं नाम तद्राष्ट्र (D3 ३ °ज्य) T1 तस्य नाम्ना च तद्राष्ट्र (for °) Ñ3 (marg as above) धन च, V3 सुराणा (for °ष्ट्र) D3 T1 G3 ३ M सुराष्ट्र गोधनायुत(T1 G3 ३ M3 °कुल)म् (for °) — (L 77) K1 ३ ४ Ñ2 ३ V B Dn D3 D1 ३ ६ G1 ५ समृद्ध (K1 °द्धि) प्रत्यपद्यत, Ñ1 ३ प्रतिपूर्ण च, D3 T3 G1 सुराष्ट्र प्रत्यपद्यत, T1 G3 ३ M4 समृद्ध परिपूर्यते, T3 °द्ध पुरमावभौ T3 समृद्ध प्रत्यभूदिभो (for °) — (L 78) Ñ3 (marg as above) आनर्त (for अनूप) K1 ३ ४ B1 D3 D1 ३ ५ T3 ४ G1 विषये, D5 T1 G2-5 M4 °मद(for °च) M1 ३ आनूपविषयश्चैव (for °) D5 T1 G3 ४ ५ M1 ३ विभूषित (for °तम्) — (L 79) K1 ३ ४ D3 विविष्ट, T3 निवृत्त, G1 निर्दिष्ट (for निविष्ट) D5 T1 G3 ३ M1 ३ निविष्ट क्षेत्रसस्याढ्य (for °) G3 M3 °संकुल (for °लम्) D5 T1 G3 ३ M3 ३ प्रकाशग्रामसंकुल (for °) — (L 80) K4 प्रशशास, Ñ3 V1 T3 ४ स शशास (by transp) D3 T1 ३ G1 ३ ५ M शशास नृपतिः स्फीत (for °) Ñ3 V3 राष्ट्र च, V3 तद्राज्य (for तद्राष्ट्र) — Ñ1 D3 T3 G1 ४ om (hapl) line 81 — (L 81) K1 ३ राज्ञ (for राज) T1 G3 ३ ५ M3 राजा यशस्वी लक्ष्मीवान् (for °) — (L 82) V3 D5 T प्रकारेण (for प्रचा°) — (L 83) T1 राष्ट्र (for राज्य) K1 ३ ४ Ñ2 ४ V1 ३ B D T2-4 G1 ४ ५ व्यवर्धत D5 ३ °र्ते)त तत(K1 ३ D3 ३ °द्रा , N3 °था)ज्ञोस्य Ñ1 अवर्धत समक्षेण्य, V3 समवर्धत तदक्षोभ्य (for °) T1 G3 राज्य (for राष्ट्र) G3 ३ M3 गुणोत्तर(M3 °म)म् (for गुणान्वितम्) K1 ३ ४ Ñ V B D T2-4 G1 ४ राष्ट्र राष्ट्र(Ñ1 V3 सर्व)गुणैर्युतम् (for °) — (L 85) V1 कालोचिता (for कु°) K1 ४ राज्येन (for वृत्तेन) V3 हि (for च) T1 नयेन च स धर्मवित् (for °) — (L 86) K3 T1 G3 ४ M4 सप्रवृत्तस्य, Dn1 सम°, T3 सप्रवृ°, T1 सुमम (for सुप्रवृ°) M1 ३ तस्य चैव सुवृत्तस्य, Bom Poona eds G(ed) तस्यैव च सु° (for °) K1 ३ ४ Ñ2 ३ V B Dn D3 D1 ४-६ T3 G1 ४ ५ M4 धीमत , M1 ३ वीर्यवान् (for भार्यया) D3 ३ T3 ४ प्रजा(T3 ४ प्राप्त)कामस्य धीमत (for °) — (L 88) G3 M4 महाराजो (for °तेजा) — After line 89, K4 T3 Bom Poona eds G (ed) ins

सोऽवर्धत महातेजा यदुर्दुंदुभिनिस्वनः ।
राजलक्षणसंपन्नः सपत्नैर्दुरतिक्रमः ॥
स एव एव तस्यासीत्पुत्रः परमशोभनः ।
ऊर्जितः पृथिवीभर्ता हर्यश्वस्य महात्मनः ॥
दशवर्षसहस्राणि स कृत्वा राज्यमव्ययम् ।
जगाम त्रिदिवं राजा धर्मेणामितो भुवि ॥
ततो यदुर्दीनात्मा प्रजाभिश्चाभ्यषिच्यत ।
पितर्युपरते श्रीमान्क्रमेणार्क इवोदितः ॥
शशास चेमां वसुधां शान्तसामन्ततस्कराम् ।
यदुरिन्द्रप्रतीकाशो नृपो येन स्म यादवाः ॥
स कदाचिन्नृपश्रेष्ठो जलक्रीडां महोदधौ ।
दारैः सह महोदारैः समार इव चन्द्रमाः ॥

स तत्र सहसा क्षिप्तिमनीषुः सागराम्भसि ।
धूम्रवर्णेन नृपतिः सर्पराजेन वीर्यवान् ॥
सोऽपकृष्यत वेगेन जले सर्पपुरं महत् ।
मणिस्तम्भगृहद्वारं मुक्तादामविभूषितम् ॥
कीर्णं शङ्खकुले शुभ्रे रत्नराशिविभूषितम् ।
प्रवालाङ्कुरपत्राढ्यैः पादपैरुपशोभितम् ॥
पूर्णं पन्नगनारीभिः समुद्रोदरचारिभिः ।
ध्वजेन मध्ये भास्वन्तं स्वस्तिकेनेन्दुवर्चसा ॥
स ददर्श राजेन्द्रो मज्जितः सागराम्भसि ।
पन्नगेन्द्रपुरं तोये जगत्यामिव निर्मितम् ॥
स्वस्थश्चैव पुरे तत्र प्रविवेश नृपो यदुः ।
अगारं तोयदाकारं पूर्णं सर्पवधूगणैः ॥

10** यदुर्नामाभवत्पुत्रो राजलक्षणसंयुतः ।
[Bom. Poona eds G(ed) युतिन (for संयुत)]
T3 Bom Poona eds G(ed) cont K1 Ñ2 3 V B D3 D5-6 ins after line 89

11** यथास्य पूर्वको राजा पूरुः स सुमहायशाः ।
[B1 D2 3 पूर्वजो (for °को) Ñ2 V3 महात्मा स (V3 तु), V3 पूरुस्तत्र (for पूरु स स)]

—(L 90) T3 स एव राज्ये तस्यासीत् G3 5 M3 एक एव तु तस्यासीत् (for °) N1 तेजस्वान्, D5 धार्मिक (for °शोभन) — V3 om line 91 —(L 91) D1 जनित (for ऊर्जित) M3 (as line as above) हर्यश्व स महातपा (for °) D6 T3 G1 3 —(L 93) D5 [अ]प्रतिमो (for [अ]मितो) K4 धर्मेणापालय तां भुवम् T3 4 5 M दिवं (for भुवि) —(L 94) V2 प्रजाभिश्च धर्मेण स महाद्युति (for °) —(L 95) T1 भिषेचित, G4 °स्तु व्यवर्धत (for °) T3 [उ]थित (for [उ]दित) G3 5 तस्मिन् (for श्रीमान्) —(L 96) K2 V3 Ñ3 V3 आदित्य इव सज्वलन् (for °) D5 [ए]नां (for [इ]मां) K1 3 4 प्रशास्ति (for शशास) Ñ3 3 V B D T3 4 G1 4 5 प्रशान्तभयतस्कराम् (for °) —(L 97) K4 D5 इन्दु (for इन्द्र) K1 प्रकाशो वै (for प्रतीकाशो) —(L 98) D3 नृपश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठो) N2 V1 कदाचिन्नृपतिश्रेष्ठ (for °) —(L 99) K1 4 Ñ2 3 V B D3 D1 3 4 6 T2 3 G1 4 5 गुणोदारै, G3 5 M4 महोदार, M3 महाराज (for महोदारै) D3 दारै परिवृतो रेजे T3 दारै सदा गुणोदारै (for °) G1 3 सदार (for समार) —(L 100) M3 महता (for सहसा) D5 G3 क्षिप्तं (for क्षिप्तस्) —(L 101) K4 B2 D3 D5 T2-4 G धूम्रव(D3 °प)र्णेन (for धूम्रवर्णेन) T1 स नृप (for नृपति) G3 5 नाग (for सर्प) —(L 103) K1 M1 3 ऽनिकृष्यत Ñ2 V1 B3 D3 D T3 4 G1 4 ऽपा°, B1 ऽक्व° T1 G5 ऽनिकृष्यति, T3 ऽपम पेत, G3 ऽनिकृ य च, M4 ऽनिकृष्यति (for °पकृष्यत) D5 सोपानकृतमार्गेण (for °) G4 5 M4 चले स्वपुरमानयत् (for °) —D5 6 T3 G1 4 om (hapl) line 104 B3 reads line 104 after line 106 —(L 104) K4 नद्ये (for °कुले) G3 M4 (both first time) समाकीर्णे शङ्खकूटे (M4 °के) (for °) Ñ2 हेमराशि°, V3 नानारत्न° T1 (both times) G3 (second time) M1 3 रत्नराश° (for °राशि) — V3 om (hapl) line 105 —(L 105) V1 रत्नाढ्यै, M1 3 °पत्राढ्यै (for °पत्राढ्यै) Ñ2 M4 इव (for उप) —(L 106) V1 G3 कीर्णं (for पूर्णं) K1 3 4 Ñ2 3 V B D1-4 T3 4 G1 4 कीर्णं पन्नगनार्यौ(V3 D5 6 T3 G1 4 °नौ)घै Dn D5 T3 कीर्णं पन्नगनार्यौ(D5 °नार्यौ)घै (for °) K3 4 N1 V Dn वासिभि (for °चारिभिः) D4 T2 G1 3 M4 समुद्रान्तर(T2 G1 °द्रोदर)वासिभि (for °) —(L 107) K1 3 4 Ñ2 V1 3 स्वगन (for ध्वजेन) K4 D1 T1 G3 3 [इ]न्द्र, D2 3 6 T3 भास्वच्च (for °न्त) —(L 108) K Ñ V B D T2-4 T3 4 सु (for [इ]न्दु) —(L 109) M1 3 मज्जनं (for मज्जित) G1 4 विमले, G3 मज्जित —(L 109) V3 भूयो (for तोये) —(L 110) T1 स्पष्ट T3 स्वस्थ (for स्वस्थश्) K1 3 N3 Dn D1 3 पुरं तत्र, V3 D5 6 T3 G1 3 पुर ततु M3 3 पुरे तं तु (for पुरे तत्र) Ñ3 T3 स्वस्थश्चैव पुरं तत्र, V1 स्वस्थस्तु पुरं च (for °) K3 N1 B3 D5 G3 M प्राविशत (for प्रविवेश) K4 प्राविशत्स पुरं यदु T1 प्राविशत यदुर्नृप (for °) —(L 111) K1 3 4 V3 6 Dn D1 4 T1 4 G3 4 M4 अगाधं (for °) Ñ2 V3 M3 कीर्णं (for पूर्णं) M3 °जनै (for °गणे)

तस्य दत्त मणिमयं जलजं परमासनम् ।
स्वार्णाणं पद्मपत्रैश्च पद्मसूत्रोत्तरच्छदम् ॥
समासीनं नृप तत्र परमे पन्नगासने ।
द्विजिह्वपतिरव्यग्रो धूमवर्णोऽभ्यभाषत ॥
पिता ते स्वर्गति प्राप्तः कृत्वा यशमिमं महत् ।
भवन्तं तेजसा युक्तमुत्पाद्य वसुधाधिपम् ।
यावद्यो नाम यशोऽय यथा ते पुत्रमक्षितः ।
पित्रा ते तात लोकेऽस्मिन्स्थापितः पार्थिवाकरः ॥
यशो चास्मिस्तत्र विभो देवानां तनयाव्ययाः ।
ऋषीणामुरगाणां च उत्पत्स्यन्ते नृयोनिजाः ॥
तन्ममेह सुताः पञ्च कुमार्यो वृत्तसमताः ।
उत्पन्ना यौवनाश्वस्य भगिन्यो नृपसत्तम ॥
प्रतीच्छेमाः स्वधर्मेण प्राजापत्येन कर्मणा ।
वर च ते प्रदास्यामि वरार्हस्त्व मतो मम ॥
स तस्मै धूमवर्णो वै कन्याः कन्याव्रते स्थिताः ।
जलपूर्णेन योगेन ददाविन्द्रसमाय वै ॥
वर चास्मै ददौ प्रीतः स वै पन्नगपुंगव ।
श्रावयस्कन्यका सर्वा यथाक्रममदीनवत् ॥
एतासु ते सुताः पञ्च सुतासु मम मानद ।
उत्पत्स्यन्ते पितुस्तेजो मातुश्चैव समाश्रिताः ॥
अस्मत्समयबद्धाश्च सलिलाभ्यन्तरेचराः ।
तव वशे भविष्यन्ति पार्थिवाः कामरूपिणः ॥

गणे) —(L 112) D6 काञ्चनं (for जलजं) K2 जलपञ्जरमासनम्, V2 परम जलजासनम् (for °) —(L 113) Ñ1 भाकीर्णं, Ñ2 D5 भास्तीर्णं (for स्वा°) V1 पत्रेषु (for पत्रैश्च) K1 D2 s पत्रोत्तर , Ñ2 V2 सूक्ष्मो° (for सूत्रो°) K2 D5 D6 सुक्ताहारोत्कलैस्तथा, Ñ1 T1 G2 s M1 पद्मसूत्रोत्कलैस्तथा, V1 पद्म तत्रोत्तरच्छदम् (for °) —(L 114) K Ñ2 s V1 s Dn D5 D1 2 (sup lin) s-6 T1 2 s G2-5 M1 समासीन (K2 °सत्र) (for समासीनं) —(L 115) Ñ1 आभाषत , T2 अभ्यनंदत (for ऽभ्यभाषत) —(L 116) T2 G1 वासनम् (for यशम्) T1 G2 s कृत्वा यशं G5 वास)मिद जगत् (for °) —(L 117) T1 G2 s M1-2 सुतम् (for युक्तम्) G2 s M1 राज्ये कृत्वाधिप नृपम् (for °) —(L 118) D6 यो , M1 s यै (for ऽय) K2 B1 D1 T1 2 G2 यावद्यानामम यशस् (for °) K2 यस्य (for यथा) K1 s 4 Ñ2 s V B1 s Dn D2-4 T G1 4 s त्वन्नाम्ना (T1 °मा) वसुपुगव , B2 D7 म(D6 स्व)नाम्ना वसुधाधिप , D5 यस्य ते पुत्र ईदृश , D2 ख्यास्यते पुत्रसत्तम , G2 s M तव नाम्ना भविष्यति (for °) —(L 119) K Ñ2 s V B D T2 s पित्रा ते मह पार्थिव , G2 s पिता ते (G2 °त्रा त) देवलोकेऽस्मिन् (for °) K1 स्थापित पार्थिवोत्तम (for °) —(L 120) K3 देवता (for देवाना) K2 V2 B2 (marg) s D5 देवदानवसभवा , T1 M1 - (inf lin) s देवाना तनयोऽव्यया , G2 s M1 °ना तनयाश्च ते , M2 °ना तनयश्च या (for °) —(L 121) D3 असुराणा (for उरगाणा) Ñ1 T1 M1 उत्पत्स्यन्ति (for °न्ते) K1 D2 नृपात्मजा (for नृयोनिजा) —(L 122) K1 s Ñ2 s V Dn D1-4 6 G1 s तन्ममेमा , K2 B D5 D5 पुत्रा मम (for तन्ममेह) K1 तन्ममेमा सुता मम (for °) K2 समता , K1 T2 s संयुता D2 T1 M3 रूप (for वृत्त) G3 संमिता (for समता) — T3 reads lines 133 129 (including 12**) twice —(L 123) G1 युवनाश्वस्य (for यौ°) K2 Ñ2 s V1 B D (except D6) T3 (first time) s G1 s M1 (inf lin) भगिन्या (for °न्यो) - (L 124) K1 प्रयत्नेन , V2 च धर्मेण (for स्वध°) —(L 125) G1 ते च (by transp), M3 चैव Ñ1 वर वृद्धि , M1 वरार्हस्त्व (for °स्त्व) D6 T1 G1 यतो मम , T1 G1 Poona ed अतो मम , M1 s च मे मत (for मतो मम) — After line 125 K Ñ2 s V B D T3 s (both times) s G1 4 5 M1 ins

12** सोमाश्च कौरवाश्चैव भोजान्धककुलाश्रया ।
दाशार्हा वृष्णयश्चेति ख्याति यास्यन्ति सम ते ॥

[(L 1) K1 s सैनश्च , Ñ2 V2 भौमश्च , V2 D2 भैमश्च , Ñ2 V2 D1 तथा (for भौमाश्च) T2 s कुकुराश्च (for कौ°) B1 s D3 T2 2 (both times) G1 M1 भोजाश्चान्धककुलाश्रया , B2 T1 G2 D2 सभोजान्धक° (for °) —(L 2) V2 [भ]वि , D2 [व]व , D82 [व]ते (for [इ]ति) Ñ2 सतभि (for सम ते)] —(L 126) V1 s तस्य (for तस्मै) M1 स तस्य धूम्रवर्णस्य (for °) M1-3 कन्यास्वेषु सुस्थिता (for °) —(L 127) D6 T1 G1 s M1 s शुभ , T2 M1 शुभे , T2 s वारय (for जल) V1 s पानेन (for योगेन) V1 D1 इन्दु (for इन्द्र) M1-3 ददाविन्दुसमस्य हि (for °) —(L 128) K1 ददौ गीत , Ñ1 पद तत्र , T1 वर तत्र , T2 (second time) ददौ स्फीत , G2 s M1 ददौ तत्र , M2 शुभ तत्र (for ददौ प्रीत) Dn ददौ चास्मै वर प्रीत , M1 s वर तस्य शुभ तत्र (for °) Ñ1 M2 s ददौ , T3 (second time) s सर्व , G2 पर (for स वै) — Ñ2 om line 130 —(L 130) T2 तन्ममेमा (for एतासु ते) M1 पञ्च सुता (by transp) T1 G2 s s M T1 G2 s s M1-3 आसु पञ्चसु ते पञ्च (for °) T2 कुमार्यो वृत्तसंयुता (for °) —(L 131) K1 उत्पत्स्यन्ति (for °न्ते) K2 Ñ1 T1 G1 s M1 सुता सुदर्शिता मम , मातुस्तस्य (for °श्चैव) K1 समन्विता , D2 समा नृप (for समाश्रिता) M1-3 मातुस्तुल्य च सश्रिता (for °) — T2 G1 s

स यदं फन्यकाग्रेन रुध्वा यदुवृषलदा ।
उन्ममज्जाथ वेगेन सलिलाचन्द्रमा यथा ॥
स पद्मकन्यामध्यस्थो ररचे तत्र पार्थिवः ।
पद्मनारेण सयुक्तो नक्षत्रेणेव चन्द्रमा ॥
स तदन्तःपुर मर्ने ददर्श नृपसत्तमः ।
वैवाहिकेन वेषेण दिव्यस्रगनुलेपन ॥
समाश्वस्य च ताः सर्वाः पत्नीर्वै पावकोपमाः ।
जगाम स्वपुर राजा गत्वा वै रमते भृशम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
स तासु नागकन्यासु कालेन महता नृपः ।
जनयामास विक्रान्तान्पञ्च पुत्रान्कुलोद्वहान् ॥
मुचुकुन्दं महाबाहुं पद्मवर्णं तथैव च ।
माधवं सारस चैव हरितं चैव पार्थिवम् ॥
एतान्पञ्च सुतान्सौम्यान्पञ्चभूतोपमान्भुवि ।
ईक्षमाणो नृपः प्रीति जगामातुलविक्रमः ॥
ते प्राप्तवयसः सर्वे स्थिता पञ्च यथाद्रयः ।
ते जिता बलदर्पेण ऊचुः पितरमग्रतः ॥
तात युक्ताः स्म वयसा बले महति तस्थुषः ।

---

om line 132 —(L 132) T1 तस्मिन्समानवन्धाश्च, G2 3 M एते स्त्या सरोरुहा (for °) V3 T1 G4 स्थिता (for यता) — D31 reads line 133 twice —(L 134) K1 3 4 Ñ2 3 V B D (except D2 3) T2 4 G1 2 4 M4 -स्थरस (for शुरत्) —(L 135) K2 4 Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 उद्दलिङ्ग(K4 D5 °मज्ज)न वेगेन (for °) K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 इव (for यथा) —(L 136) K1-3 Ñ2 3 V B D T G1 3 4 M4 ददृशे, K4 ददर्श (for ररचे) —(L 137) T4 नक्षत्र इव चन्द्रमा, M1 3 °श्रेष्ठो यथाम्बरे (for °) — B4 reads lines 138–139 on marg —(L 138) T1 तदापु तत्पुर सर्वं, G3 3 M4 स तदा तत्पुर सर्वं (for °) G1 2 4 M1 ददृशे (for ददर्श) K4 -नन्दन (for सत्तम) —(L 139) Ñ1 V1 दिव्यस्रगान्धलेपन (for °) — G4 om lines 140 141 —(L 140) G4 कृत्वा (for च ताः) K2 Ñ2 V1 3 B Ñ1 T1 G4 स समाश्वास्य ता सर्वा (for °) Ñ1 M3 पत्न्यो वै (for Dn D5 D1 3 T2 4 G3 4 स्वपत्नी, पत्नीर्वै) T1 G2 3 M4 पत्नीर्वै वासवोपमा, M3 पत्न्यो वैवाहि कोपमम् (for °) — After line 141°, K1 Ñ2 V B1 Dn D5 1 5 6 T2 G2 5 M ins

13** प्रीत्या परमया युत ।
स्वपुर तु ततो राजा

[(L 1) V4 प्रिया (for प्रीत्या) — D5 reads line 2 on marg —(L 2) K1 V3 D5 T2 G2 5 M गत्वा (for राजा)]

K1 D5 राजा (for गत्वा) D2 राजा वै नृपते भृशम् T2 G2 5 M रमते स (T2 G2 M1 स) सुख तदा (G5 परम्) (for °)

COLOPHON om in G2 3 — *Mention of the Epic* K2 4 Ñ2 V B Dn K3 D51 T3 — *Mention of Khila* K2 4 Ñ2 V B Dn D5 D1 2 — *Sub-parvan* T3 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K Ñ2 V1 2 B1 2 D त्रिकद्रुवाक्यम्, Ñ1 कन्याप्रदानिकम्, Ñ2 V3 यदो कन्याप्रदानम्, B3 कद्रुवाक्यम् M1 3 गोमन्तयात्रा — *Adhy no* K2 D4 91, N2 V1 T1 G1 M1 95, V1 B2 T3 94, V2 G1 93, Dn D52 M1-3 97, D3 98, T2 97, T4 65 G5 96 — *Śloka no* Dn 72, D53 D1 74, T3 71, G1 70

G2 3 om line 142 (with the ref) K2 om, V2 D6 T2 4 G3 M3 (*inf lin*) त्रिकद्रुः (for वैशंपायन) — T1 reads lines 142 143 twice —(L 142) V2 सुताश्च, T4 (first time) यदु स (for स तासु) K1 तत, K2 4 Ñ1 D1 नृप, D2 नृप (for नृप) —(L 143) T3 G1 विक्रान्त (for °न्तान्) K3 कुलोद्वह, Ñ1 °सवान्, T1 मनोरमान् (for कुलोद्वहान्) G2 3 5 M सुतान्पञ्च मनोरमा(G4 M4 °हरा)न् (for °) —(L 144) T1 G2 3 M1-3 महामान (for °बाहुं) T1 G2 3 M1 3 पद्मवर्णं (for °वर्णं) D4 च सारसम्, D5 महाभुजम् (for तथैव च) —(L 145) K1 मागध (for माधवं) K4 सागर, V2 सारणं (for °स) Ñ1 मधुर सारणं चापि, D4 मधु च करवीर च (for °) G5 भरत (for हरितं) —(L 146) K Ñ2 3 V1 3 B Dn D5 D1 3 4 G4 राजा, V2 D5 6 T2 G1 रत्नान्, D3 जातान्, G2 भीमान् (for सौम्यान्) V3 इन्द्र (for पञ्च) B1 -देवोपमान्, M1 3 भूतसमान् (for भूतोपमान्) —(L 147) Ñ2 V2 3 वीक्षमाणो, G5 रक्ष° (for ईक्ष°) D4 [उ त्तम (for [अ]तुल), — B3 om line 148 —(L 148) Ñ1 V3 इवाद्रय, T1 G2 3 M4 जितेन्द्रिया, M3 (*inf lin*) पञ्च पञ्चेन्द्रिया इवामरा (for यथाद्रय) M4 3 (*inf lin*) 3 पञ्च पञ्चेन्द्रिया इव (for °) —(L 149) T1 G3 3 M4 युक्ता (for जिता) K1 4 Ñ3 V1 3 B Dn D5 D1 4-6 T2-4 G1 4 5 दर्पाभ्यां (for -दर्पेण) K2 Ñ2 V3 ऊर्जिता बलदर्पाभ्याम्, K3 D7 3 ते युक्ता (D2 तेजसा) बलदर्पाभ्याम् (for °) —(L 150) K Ñ2 3 V B D G4 सु (for स्म) Ñ1 तपसा (for वयसा) —(L 151) T3 G1 T2 4 G3 4 संस्थिता (for तस्थुषः) Ñ2 M3 अर्थ M1 वि स्थितम्, B1 D5 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्)

क्षिप्रमाज्ञप्तुमिच्छामः किं कुर्मस्तव शासनात् ॥
स तान्नृपतिशार्दूल. शार्दूलानिव तेजिवान् ।
प्राह प्रीत्या परमया सुतवीर्ये कुतूहल· ॥
विन्ध्यर्क्षवन्तावभितो द्वे पुर्यौ पर्वताश्रये ।
निवेशयस्तथ तावन्मुचुकुन्दः सुतो मम ॥
सह्यस्य चोपरि पुरीं दक्षिणां दिशमाश्रितः ।
पद्मवर्णोऽपि मे पुत्रो निवेशयतु माचिरम् ॥
तथैव परत. कान्ते देशे चम्पकभूषिते ।
सारसो मे पुरं तत्र निवेशयतु पुत्रकः ॥
हरितोऽथ महाबाहु· सागरे हरितोदके ।
द्वीपं पन्नगराजस्य सुतो मे पालयिष्यति ॥
माधवोऽथ मम सुतो ज्येष्ठ. श्रेष्ठश्च धर्मवित् ।
यौवराज्येन संयुक्तः स्वपुरं पालयिष्यति ॥
ते नृपप्रक्रिया प्राप्ता अभिषिक्ता· सचामराः ।
पित्रानुशिष्टाश्चत्वारो लोकपालोपमा नृपाः ॥
स्वं स्वं निवेशनं सर्वे भेजिरे नृपसत्तमाः ।
पुरस्थानानि पुण्यानि मृगयन्तो यथाक्रमम् ॥
मुचुकुन्दस्तु राजर्षिर्विन्ध्यमध्ये व्यरोचत ।
स्वस्थाने नर्मदातीरे दारुणोपलसङ्कटे ॥
स तु तं शोधयामास विविक्ते विचचार ह ।
सेतुं चैव समं चक्रे परिखाश्चामितोदकाः ॥
स्थापयामास भागेषु देवतायतनानि च ।
रथ्या वीथ्यो नृणां मार्गांश्चत्वराणि गृहाणि च ॥
स तां पुरीं धनवतीं पुरुहूतपुरीप्रभाम् ।

G₃ ₃ आसतम् (for °तुम्) — Ñ₁ om line 152 —(L 152) D₃ T₄ M₂ -शार्दूलान्, D₆ om (for -शार्दूल) K Ñ₂ ₃ V B Dn Ds D₁ ₄₋₆ T₃₋₄ G₁ ₅ M₃ तेजितान् (for तेजि°) D₂ ₃ शार्दूलसमतेजितान् (for ᵇ) —(L 153) K Ñ₂ V₁ ₂ B D T G₁ ₄ ₃ M₁ ₃ च परमा (for परमया) K Ñ₂ V₁ ₂ B D T G₁ ₄ ₅ M₁ ₃ प्रीत्या परमया प्राह (for ᵃ) Ñ₁ T₁ सुतान्वार्ये , G₄ M₁ ₂ सुतवीर्ये (for °र्ये) K Ñ₂ ₃ V B D T₂ ₄ G₁ ₄ सुतान्वीर्ये कु(K₁ °य कु , T₂ °र कु)तूहलात्, G₃ M₄ सुतवीर्यकुतूहली (for ᵇ) —(L 154) M₁ ₃ विन्ध्यर्क्षवन्तावभितो (for ᵃ) D₂ पुर्यौ द्वे (by transp) —(L 155) K Ñ₂ ₃ V B D T₂ ₄ G₁ ₄ यत्नेन , Ñ₁ G₅ M₁ ₂ [अ]थ ताव, M₃ [अ]थ शान्तो (for [अ]थ तावन्) D₃ सुरोपम , M₁ ₃ ममात्मज (for सुतो मम) —(L 156) K₂ ₄ Dn D₃ ₅ महास्य चोपरिष्टात्तु, Ñ₂ V₂ सह्यपृष्ठे पुरं रम्यं , T₁ G₃ ₅ M तस्यो(M₁ ₃ सह्यो)परि पुरं रम्यं , T₂ ₄ G₁ स सह्यस्योपरि पुरीं (for ᵃ) Ñ₃ V₁ ₃ D₁ ₂ ₆ T₂ ₄ G₁ ₄ आश्रिताम्, D₆ आश्रितान् (for आश्रित) T₁ G₃ ₅ M₁ ₃ पश्चिमां दिशमाश्रितम् (for ᵇ) —(L 157) T₁ G₃ M पद्मवान् (for °वर्णो) G₂ पद्मवानपि पुत्रो मे (for ᵃ) —(L 158) K₂₋₄ Ñ V B Dn Ds D₁₋₆ T₂ ₄ G₁ ₄ तत्र (for तस्य) M₁ ₃ पुरत M₄ [अ]परत (for परत) T₃ G₃ प्रान्ते (for कान्ते) D₁ T₂ तत्रैव पुरत (T₂ च तत)कान्ते , G₂ तत्रैव परत प्रान्ते (for ᵃ) —(L 159) K₂ ₃ Ñ₂ ₃ V B₁ ₂ Dn Ds D₁ ₂ ₄ ₆ T₂₋₄ G₁ ₅ रम्य (for तत्र) K₂ ₄ सागरो (K₄ माधवो) मे पुरं रम्य B₁ स च सोमे पुरं रम्य , T₁ सौरसोमपुरं तत्र (for ᵃ) M₂ सुप्रभ (for पुत्रक) —(L 160) K₃ B₁ ₂ D₃ D₅ सागरे सलिलोदरे V₁ T₄ °रे हरितोदरे (for ᵇ) —(L 162) K₁ चै , K₂ ₄ Ñ₂ ₃ V B Dn₃ D₃ D₂ ₃ ₅ ₆ T₂₋₄ G₁ ₅ ऽपि , K₃ Dn₁ D₁ G₄ श्रे (for श्रे) K Ñ₂ ₃ V B D T₂₋₄ G₁ ₄ ₅ महाबाहुर् (for मम सुतो) T₁ G₃ M₄ वीर्यवान् (for धर्मवित्) K₁ ज्येष्ठ श्रेष्ठश्च कर्मवित् , D₃ श्रेष्ठ स्वधर्मधर्मवित् , G₃ ₃ ज्येष्ठ श्रेष्ठ(G₄ पुत्र)श्च वीर्यवान् , M₁ ₃ ज्येष्ठ श्रेष्ठ महाप (for ᵇ) —(L 164) M₁ ₃ क्रियाप्राप्त (for क्रिया प्राप्त) K Ñ₂ ₃ V B Dn Ds D₁ ₃ T₂₋₄ G₁ ₄ ₅ सर्वे नृपप्राप्ता) (for ᵃ) T₁ G₃ M₄ श्रिय प्राप्ता , D₆ ते च सर्वे श्रिय प्राप्ता (for ᵃ) G₃ ₅ M₁ ₃ ह्यभिषिक्ता महात्मान महीपाल (for सचामरा) (for ᵇ) —(L 165) Ñ₁ निनिदेशात्, T₁ [अ]नुशुश्रुवात् (for °शिष्टात्) — Ñ₁ om line 166 —(L 166) (for °शिष्टाश्) — (L 167) K Ñ₂ ₃ V T₁ G₃ ₅ M ते वै (for सर्वे) —(L 167) K Ñ₂ ₃ V B D T₂ ₄ G₁ ₄ ₅ रम्याणि , Ñ₁ मर्त्याणि (for पुण्यानि) V₂ पालयन्तो (for मृग°) — After line 168 Ñ₁ reads line 164 —(L 169) D₁ सङ्कुले (for सङ्कटे) T₁ G₃ ₅ M₁ ₃ दारुणाचलसङ्कटे (for ᵇ) —(L 170) K₁ सतत , V₂ M₁ ₃ दारुणाचलसङ्कटे (for ᵇ) —(L 170) K₁ सतत , V₁ ₃ स तु तं (for स तु तं) B₃ शोभयामास (for स तु तं , T₂ स च त (for स तु त) B₃ शोभयामास (for शोध°) Ñ₁ V₂ पत्तनं (V₃ सतत)शोभयामास , T₁ G₃ ₅ M₄ स वृक्षान्पोषयत्न M₃ स वृक्षाग्र्या G₃ ₅ °ष्ठे ह्रियाः , M₁ ₃ स पुष्पान्पोषयत्न K Ñ₂ ₃ V B D T₂₋₄ G₁ ₄ विधिं(Ñ₂ स्थानं) (for ᵃ) —(L 171) T₁ G₃ °शु , V₂ °शु)न्न च चकार ह (for ᵇ) K₂ सरश्चाप्यमितोदकम् G₃ ₅ M प्राकारं चैव सचक्रे (for ᵃ) K₁ ₃ Ñ₂ ₃ V B Dn Ds D₁ ₃ ₅ ₆ T₂₋₄ G₁ ₄ वनानि M₁ ₂ त्रिकाणि (for ᵇ) —(L 173) G₃ मार्गं (for मार्गान्) (for गृहाणि) D₃ सुन्दराणि वनानि च (for ᵇ) —(L 174) C₃ ₂ M₄ नगपति (for धनवती) M₁ ₃ स तां चकार महतीं (for ᵃ) Ñ₂ (marg) पुरीमिव , G₁ ₄ M₄ पुरप्रभाम् , M₁ ₃ -पुरोपमाम् (for पुरीप्रभाम्) — After line 175 , K₁ ₃ Ñ₂ V B₁ Dn Ds D₁₋₆ Cal ed ins

क्षिप्रमाज्ञामिच्छामः किं कुर्मस्तव शासनात् ॥
स ताम्रपतिशार्दूलः शार्दूलानिव तेजितान् ।
प्राह प्रीत्या परमया सुतवीर्ये कुतूहलः ॥
विन्ध्यर्क्षवन्तावभितो द्वे पुर्यौ पर्वताश्रये ।
निवेशयत्वयं तावन्मुचुकुन्दः सुतो मम ॥
सह्यस्य चोपरि पुरीं दक्षिणां दिशमाश्रितः ।
पद्मवर्णोऽपि मे पुत्रो निवेशयतु माचिरम् ॥
तस्यैव परतः कान्ते देशे चम्पकभूषिते ।
सारसो मे पुरं तत्र निवेशयतु पुत्रकः ॥
हरितोऽथ महाबाहुः सागरे हरितोदके ।
द्वीपं पन्नगराजस्य सुतो मे पालयिष्यति ॥
माधवोऽथ मम सुतो ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च धर्मवित् ।
यौवराज्येन संयुक्तः स्वपुरं पालयिष्यति ॥
ते नृपप्रक्रियां प्राप्ता अभिषिक्ताः सचामराः ।
पित्रानुशिष्टाश्चत्वारो लोकपालोपमा नृपाः ॥
स्वं स्वं निवेशनं सर्वे भेजिरे नृपसत्तमाः ।
पुरस्थानानि पुण्यानि मृगयन्तो यथाक्रमम् ॥
मुचुकुन्दस्तु राजर्षिर्विन्ध्यमध्ये व्यरोचत ।
स्वस्थानं नर्मदातीरे दारुणोपलसंकटे ॥
स तु तं शोधयामास विविक्तं विचचार ह ।
सेतुं चैव समं चक्रे परिखाश्चामितोदकाः ॥
स्थापयामास मार्गेषु देवतायतनानि च ।
रथ्या वीथ्यो नृणां मार्गांश्चत्वराणि गृहाणि च ॥
स तां पुरीं धनवतीं पुरहूतपुरीप्रभाम् ।

G3 ३ आज्ञसम् (for °मुम्) — Ñ1 om line 152 —(L 153) D3 T3 M3 शार्दूलान्, D5 om (for -शार्दूल) K Ñ2 ३ V B Dn D5 D1 ४-६ T2-४ G1 ३ M3 वेगितान् (for तेजि°) D3 ३ शार्दूलसमवेगितान् (for ᵇ) — (L 153) K Ñ2 V1 ३ B D T G1 ४ ५ M1-३ च परया (for परमया) K Ñ2 V1 ३ B D T G1 ४ ५ M1-३ प्रीत्या परमया प्राह (for ᵃ) Ñ1 T3 सुतान्वीर्ये , G5 M1-३ सुतवीर्ये (for °र्ये) K Ñ2 ३ V B D T2-४ G1 ३ सुतान्वीर्ये कु(K1 °र्ये कु , T3 °र कुतूहलान्, G2 M3 सुतवीर्यकुतूहली (for ᵇ) —(L 154) M1-३ विन्ध्यर्क्षवन्तामभितो (for ᵃ) D3 पुर्यौ द्वे (by transp) — (L 155) K Ñ2 ३ V B D T1 २ G1 ३ यत्नेन, Ñ1 G5 M1 ३ [अ]न्य तात, M3 [अ]र्थं वान्वो (for [अ]य तावन्) D3 मुरोपम , M1 ३ ममात्मज (for सुतो मम) —(L 156) K3 ४ Dn D3 ५ सह्यस्य चोपरिष्टात्तु, Ñ2 V2 सह्यपृष्ठे पुरं रम्यं , T1 G2 ३ ४ M तस्यो(M1 ३ सह्यो)परि पुरं रम्यं , T3 ४ G1 स सह्यस्योपरि पुरीं (for ᵃ) Ñ2 V1 ३ D1-३ ५ T3 ४ G1 ४ आश्रिताम्, D5 आस्थिताम् (for आश्रित) T1 G2 ३ M1 ३ पश्चिमां दिशमाश्रितम् (for ᵇ) — (L 157) T1 G3 M पद्मवान् (for °वर्णो) G2 पद्मवानपि पुत्रो मे (for ᵃ) — (L 158) K2-४ Ñ V B Dn D3 D1-६ T2 ४ G1 ३ तत्र (for तस्य) M1-३ पुरतः, M1 [अ]परत (for परत) T3 G3 प्रान्ते (for कान्ते) D1 T3 तत्रैव पुरत (T3 च तत) कान्ते, G2 तत्रैव परत प्रान्ते (for ᵃ) — (L 159) K3 ३ Ñ2 ३ V B1 ३ Dn D3 D1 ४ ५ ६ T2-४ G1 ३ रम्य (for तत्र) K3 ३ सागरो (K3 माधवो) मे पुरं रम्यं , B1 स यं सोमे पुरं रम्यं , T3 सौरसोमपुरं तत्र (for ᵃ) M1 सुप्रभ (for पुत्रक) — (L 160) K2 B1 ३ D5 D1 सागरे सलिलोदरे , V1 T3 °रे हरितोदरे (for ᵇ) — (L 162) K1 दे, K1 ४ K2 ३ V B Dn2 D5 D1 ३ ४ ६ T2-४ G1-३ ऽपि , K3 Dn1 D1 G1 से (for ऽयं) K Ñ2 ३ V B D T2-४ G1 ३ ३ महाबाहुर् (for मम सुतो) T1 G2 M1 वीर्यवान (for धर्मवित्) K1 ज्येष्ठ श्रेष्ठश्च कर्मवित्, D5 श्रेष्ठ स्वयर्णधर्मवित् ; G2 ३ ज्येष्ठ श्रेष्ठ(G3 पुत्र)श्च वीर्यवान्, M1-३ ज्येष्ठ श्रेष्ठ प्रतापवान (for ᵇ) —(L. 164) M1 ३ क्रियामत्र (for क्रिया प्राप्ता) K Ñ2 ३ V B Dn D3 D1-४ T2-४ G1 ४ ५ सर्वे नृपप्राप्ता, D5 ते च सर्वे श्रिय प्राप्ता (for ᵃ) T3 G3 M3 श्रिय प्राप्ता , G2 ३ M1-३ स्वभिषिक्ता महौजस महौजस (for सचामरा) — (L 165) Ñ1 निविष्टास्, T1 [अ]नुयुक्ताः (for ᵇ) —(L 166) (for °शिष्टाः) — Ñ1 om line 166 —(L 167) K Ñ2 ३ V T1 G3 ३ M ते वै (for सर्वे) — (L 167) K Ñ2 ३ V B D T3 ४ G1 ३ ६ रम्याणि, Ñ1 मनोज्ञानि (for पुण्यानि). V3 पालयन्तो (for मृग°) — After line 168, Ñ1 reads line 184 — (L 169) D1 सङ्कुले (for संकटे) T1 G2 ३ M1 ३ दारुणाचलसंकटे (for ᵇ) —(L 170) K1 मतत ; V2 स हुत, T3 स च त (for स तु त) B3 शोभयामास (for शोध°) Ñ2 V2 प्रतत (V2 सतत) शोभयामास ; T1 G2 ३ ३ स वृक्षान्रोपयन्तम M3 स वृक्षाण्डा G3 ३ °ण्डे)रया° ; M1-३ स वृक्षान्रोपयन्म्यान (for ᵃ) K Ñ2 ३ V B D T2-४ G1 ४ विधि(Ñ3 °धु ; V3 °धु)स्ते च चकार ह (for ᵇ). —(L 171) T1 G3 ३ ३ M प्राकारं चैव सचक्रे (for ᵃ) K2 सरश्चाप्यामितोदकम् (for ᵇ) — (L 173) G3 मार्गं (for मार्गांश्च) K1-३ Ñ2 ३ V B Dn D3 D1 ३ ४ ५ T2-४ G1 ३ वनानि, M1-३ शिवानि (for गृहाणि) D5 सुन्दराणि वनानि च (for ᵇ) —(L 174) G2 ३ M3 नरपति (for धनवतीं) M1-३ स तां चकार महतीं (for ᵃ) Ñ2 (marg) पुरीमिव ; G2-४ M1 पुरप्रभाम् ; M1-३ -पुरोपमाम् (for पुरीप्रभाम्) — After line 175, K1 ३ Ñ2 V B1 Dn D3 D1-६ Cal ed ins

नातिदीर्घेण कालेन चकार नृपसत्तमः ॥
नाम चास्याः शुभं चक्रे निर्मितं स्वेन तेजसा ।
तस्याः पुर्या नृपश्रेष्ठो देवश्रेष्ठपराक्रमः ॥
महाश्मसंघातवती ऋक्षवन्तमुपाश्रिता ।
माहिष्मती नाम पुरी प्रकाशमुपयास्यति ॥
उभाभ्यामृक्षपादाभ्यां पर्वताभ्यां महापुरीम् ।
मध्ये निवेशयामास श्रिया परमया वृताम् ॥
पुरिकां नाम धर्मात्मा पुरीं देवपुरीप्रभाम् ।
उद्यानाम्रवणोपेता समृद्धापणचत्वराम् ॥
स ते द्वे विपुले पुर्यौ राजपुर्युपमे शुभे ।
पालयामास धर्मात्मा राजा धर्मेण वीर्यवान् ॥
पद्मवर्णोऽपि राजर्षिः सह्यपृष्ठे पुरोत्तमम् ।
चकार नद्या वेण्णायास्तीरे तरुलताकुले ॥
विषयस्याल्पतां ज्ञात्वा सपूर्णं राष्ट्रमेव च ।
निवेशयामास नृपः स वप्रप्रायमुत्तमम् ॥
पद्मवन्तं जनपदं करवीरं च तत्पुरम् ।
निर्मितं पद्मवर्णेन प्राजापत्येन कर्मणा ॥
सारसेनापि विहितं रम्यं क्रौञ्चपुरं महत् ।
चम्पकाशोकबहुलं विपुलं ताम्रमृत्तिकम् ।
वनवासीति विख्यातः स्फीतो जनपदो महान् ॥

14** गोभिर्धनेन धान्येन संपूर्णां ध्वजमालिनीम् ।
— K3 om lines 176–177 —(L 176) K1 4 चक्रे (for नाम) G3 M1 3 निर्वृत्तं (for निर्मितं) G3 3 M4 वृत्तं स्वेनैव तेजसा (for b). —(L 177) K1 4 Ñ3 V1 3 B1 3 D3 D1–4 T3 G1 3 M3 4 तस्यां पुर्यां (for तस्या पुर्या) G3 D1–4 T3 ... Ds -तुल्य नर (for नृप-) G3 तस्यां पुर्यां नरश्रेष्ठो (for a) (for श्रेष्ठ) —(L 178) G3 3 3 M3 सर्क्षवन्तम् (for ऋक्ष°) K3 B D3 D6 (marg as above) यथैव विन्ध्यमाश्रिता, M1 3 साक्षात्स्वर्गसमाश्रया (for b) — G3 om lines 179–181 Ñ1 om line 179 —(L 180) M1–3 विन्ध्य- (for ऋक्ष) K1 D3 उभयोर्विन्ध्यपादयोः, K3 4 V3 B1 3 Dn1 G1 4 उभयोर्विन्ध्ययोः पादे, Ñ3 3 B3 Dn3 D5 उभयोर्विन्ध्यऋक्षयोः पादे (hypermetric), V1 3 D3 4 6 T3–4 स विन्ध्यर्क्षयोः पादे, G3 5 M4 उभाभ्यां विन्ध्य (D3 T6 4 द्व)योर्विन्ध्यर्क्षयोः पादे, K1 4 Ñ3 3 V B Dn Ds3 D2–4 T3 ऋक्षाभ्यां (for a) Ks Ds1 D6 नगर्यांमा (sic), T3 4 नगरी तां G1 4 नगयोरुा, — Ñ3 om line 181 —(L 181) B1 (for पर्वताभ्यां) Ñ1 सतां प्रीतिमपाश्रिताम्, V3 नर्मदातीरसुराम् (for वृ°) T1 G3 M4 नदीतीरसुपा(T1 °समा)श्रिताम्, M1 3 माश्रिताम्. पृथ्वीतीरसमाश्रिता(M3 °श्रया)म् (for b) —(L 182) Ñ3 पुरीं परमधर्मात्मा, T3 G3 3 मुचुकुन्दस्तु ध° (for a) K3 om (hapl) lines 182b–185a Ñ1 पुरंदर (for पुरीं देव) G3 पुर (for पुरी) Ñ3 V3 पुरंदरपुरीमिव, G2 रम्यां देवपुरप्रभाम् (for b) — After line 182 T1 ins 15** —(L 183) K1 3 4 Ñ3 3 V B D T2–4 G1 4 3 M4 उद्यानशत(M4 °वन)संबाधां, Ñ1 °नाम्रमयोपेतां (for a) — K1 3 4 Ñ3 3 V B D T2–4 G M1 ins after line 183 T1 after line 182

15** ऋक्षवन्तोऽभितश्चैव तीरे तत्र निरामये ।
निर्मिता सा पुरी राज्ञा पुरीका नाम नामत ॥
[(L 1) K3 अभितश्चर्क्षवन्तं हि, Dn T3 ऋक्षवन्तं सम°न्ततः, T1 4 G3 3 अभितो ऋक्षवन्तं च, T3 ऋक्षवान् तदितश्चैव (sic) (for a) D3 वने तत्र, T1 G3 4 नदीतीरे, M4 प्रासे तत्र (for तीरे तत्र) —(L 2) V3 रम्या (for राज्ञा) G3 3 3 निर्ममे स पुरं (G3 °रीं) राजा (for a) T1 G3 3 3 पुरिका (for °का)]

—(L 184) K1 स शुभे विमले पुर्यौ (for a) K3 Ñ3 3 (marg) V B1 3 D3 D3 3 T3 G1 4 देव- (for राज) M1 3 मार्योपमे (for पुर्युपमे) K1 4 Ñ3 B3 Dn D1–4 T3 3 4 देवभोग्योपमे शुभे, M3 देवप्रीत्योपमे शुभे (for b) —(L 185) K V1 3 B3 D3 T3 G1 राज (for राजा) D3 राजधर्मे व्यवस्थित, T1 G3 3 M1–3 राजा सूर्यसमद्युति (for b) ... (for °ण्ोः) K3 स (for ... —(L ... ... वृते sपि) ... b) M1–3

—(L 188) D6 विषयस्वल्पतां ज्ञात्वा, ... (for a) V1 सपद्म (for सपूर्णं) Ñ1 मनोवास (corrupt) (for a) —(L 189) Ñ1 निवेशयत राष्ट्र स हरतथापि च (for b) Ñ3 वप्रप्राकारमुत्तमम्, (for a) M1 3 पुर द्रु (for उत्तमम्) —(L 190 — T3 G1 4 om line 190 —(L 190) K Ñ3 3 V B D (except D6) T3 4 पद्मावतं (V1 °तं), T1 G3 धर्मवन्तं (for पद्म°) Ñ1 पद्मावती नाम पुरी (for a) —(L 191) T3 G3 3 M वृत्तं पद्मवता चापि (for a) V3 प्रजापालनकर्मणा (for b) — K3 om lines 193 196 —(L 193) K3 4 V1 3 D5 D1 3 M3 G(ed) बहुलं (for बहुल) T3 चन्दनाशोकबहुलं (for a) V3 -पर्णकम् (for -मृत्ति°) —(L 194) T1 G3 3 M3 3 पद्मवासीति (for a) —(L 195) D3 G3 M4 श्रीमान् (for विख्यात (for a) K3 Ñ V B Dn D3 D1 4 6 T2–4 G1 4 पुरस्य श्रीमद्) G3 3 सर्वफलैः (for सर्वर्तुकैः) तस्य च श्रीमान् (for a) — After line B1 3 D3 T1 3 4 द्रुमैः सार्वर्तुकैर्वृत (for b) — After line 195, G3 3 M3 ins

पुर तु तस्य तच्छ्रीमद्द्रुमैः सर्वर्तुकैर्वृतम् ॥
हरितोऽपि समुद्रस्य द्वीप समभिपालयन् ।
रत्नसचयसपूर्ण नारीजनमनोहरम् ॥
तस्य दाशा जले मग्ना मद्गुरा नाम विश्रुताः ।
ये हरन्ति सदा शङ्खान्समुद्रोदरचारिणः ॥
तस्यापरे दाशगणाः प्रवालाञ्जलसभवान् ।
सचिन्वन्ति सदा युक्ता जातरूप च मौक्तिकम् ॥
जलजानि च रत्नानि निषादास्तस्य मानवाः ।
प्रचिन्वन्तोऽर्णवे युक्ता नौभिः सयानगामिनः ॥
मत्स्यमासेन ते सर्वे वर्तयन्ति सदा नराः ।
गृह्णन्तः सर्वरत्नानि निरता द्वीपवासिनः ॥
तेः सयानगता रत्नैर्वणिजो दूरदेशजाः ।
हरित तर्पयन्त्येक यथैव धनद तथा ॥
एवमिक्ष्वाकुवशात्तु यदुवशो विनि.सृत· ।
चतुर्धा यदुपुत्रैस्तु चतुर्भिर्भिद्यते पुनः ॥
स यदुर्माधवे राज्य विसृज्य यदुपुगवे ।
त्रिविष्टप गतो राजा त्यक्त्वा देह महीतले ॥
बभूव माधवसुत. सत्वतो नाम वीर्यवान् ।
सत्त्ववृत्तगुणोपेतो राजा राजगुणे स्थितः ॥
सत्वतस्य सुतो राजा भीमो नाम महानभूत् ।
येन भैमा. स्म सवृत्ताः सत्वतात्सात्वता. स्मृताः॥
राज्यस्थे तु नृपे तस्मिन्रामे राज्य प्रशासति ।

16** हरितश्च महाबाहु पितुराज्ञापुरस्कृत ।

—(L. 196) M1 2 स्थ (for ऽपि) —(L 197) Ñ2 V2 (marg) सकीर्णे, Dn2 पूर्णे ■ (for सपूर्ण) Ñ2 नदीजन (for नारीजन) D6 M1 2 मनोरमम् (for °हरम्) —(L 198) T1 मधुका, G2 मद्गुका, G3 M4 मद्गुका, M1 2 मजका (for मद्गुरा) Ñ1 नामत (for विश्रुता) —(L 199) D6 सद्धान्तु, D5 सदा शङ्खान् (for सदा श°) T1 G2 M समुद्रा न्तश्चारिण (for °) —(L 200) G. पारे (for [अ]परे) B1 D4 दाशजना, M1 2 पारशवा (for दाशगणा) Ñ1 पारे दाशगणास्तस्य, T1 G3 3 M3 4 तस्य पारे तु सगुण (M2 पारशवा) (for °) Ñ1 प्रवाह (for °लान्) D2 प्रवला जलसनिभा, T1 G3 3 M प्रवाल जलसभवम् (for °) —(L 201) V3 सहरन्ति, D2 ते चिन्वन्ति, T1 G3 3 M3 4 विचि° (for सचि°) V2 मुदा (for सदा) Ñ1 सचयन्ति तदा युक्ता (for °) —(L 202) M1-3 नैषादास् (for नि°) —(L 203) Ñ2 T1 वि (for प्र) M1-3 विचरन्ति (for °न्तो) K2 Ñ2 B1 मुक्ता (for युक्ता) D2 (marg) प्रविशन्तोऽर्णव युक्ता (for °) M1 2 सदा (for नौभि) T3 सयार (for सयान) K2 B2 D2 4 5 T2 G M3 गामिभि (for °न) —(L 204) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B Dn D5 D1 4 6 T2 3 G1 4 5 वर्तन्ते स्म, T4 वर्तयन्ते (for °न्ति) G2 3 M4 नरा सदा (by transp) K2 D. वर्तयन्ते स्म वै नरा, V3 वर्तन्ते मानवा सदा, T1 °दन्ते नरा सदा (for °) —(L 205) D2 T1 M1 2 गृह्णन्ति (for °न्त) Ñ1 रतास्ते (for निरता) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 4 5 रत्नद्वीपनिवासिन (for °) —(L 206) K1 2 Ñ1 स्व (for ते) T1 G3 3 M1 2 4 यातै (for गता) K2 Ñ2 V ■ Dn Ñ2 Ds1 D1 T2 G4 द्रव्यैर् (for रत्नैर्) K4 नौसयानगता द्रव्यैर् D2 6 T3 3 तै सयानगतैर्द्रव्यैर्, K4 ... गामिन (for °) K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 देशगा) (for देशजा) —(L 207) K1 4 D4 [ए]के, V1 [ए]व (for [ए]क) B2 हरित तर्पयलोक (sic), T1 G3 3 M हर्षितास्ते भवन्ति स्म (for °) K2 V2 T1 G3 3 5 M1-4 धनदस् (for °द) —(L 208) Ñ1 अथ (for एवम्) —G2 om line 209 —(L 209) G3 भ्रमते, M1-3 धार्यते (for भिद्यते) — After line 209, M1-3 ins an addl colophon, mentioning adhy name सोमवंशवर्णना, and adhy no 93 — Before line 210, M1 3 ins विष्णु° —(L 210) K4 D1 मागधे (for माधवे) K1 4 D1 निसृज्य; G2 3 विवेश्य (for विसृज्य) D. -पुगव (for °वे) Ñ1 निधाय यदुनन्दन (for °) —(L 211) Ñ1 2 D1 2 त्रिपिष्ट (for त्रिवि°) K4 om (hapl) lines 211°–214° K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B D T2-4 G1 4 5 देह त्यक्त्वा (by transp), Ñ2 त्यक्तदेहा —(L 212) Ñ1 नृपस्तु (for बभूव) D1 6 T2 G1 4 5 M1-3 सात्वतो (for स°) —(L 213) K1 Ñ2 B1 Dn D5 D2 3 T2 3 4 G M2 (inf lin as above) वृत्तिर्, D4 G1 5 M1 3 -गुणा न्वित (for -वृत्त) Ñ1 -गुणे स्थित, D6 T2 G1 5 M1 2 -गुणान्वित, T1 गुणै स्थित, T4 कुले स्थित (for गुणे स्थित) —(L 214) K1 D6 T1 2 G1 4 5 M2 सात्वतस्य (for स°) D4 G1 5 गुणो (for सुतो) M1 3 माधवस्य सुतो राजन् (for °). T2 3 भीमो राजा महायशा (for °भूत्) T2 (marg as above) —(L 215) K3 4 Ñ2 V B1 2 Dn Ds2 D1 3 T1 G4 भैमा स्तु, K4 भीमा स्म, T2 भीमेन (for भैमा स्म) D3 सवृत्ता (for °त्ता) D5 G4 सात्वताद् (for स°) Ñ1 तथा (for स्मृता) T1 सत्वता सत्वतास्तथा; G2 3 M4 यादवा सात्वतास्तथा, M1 3 भूत्वा पूर्वं ■ सात्वता (for °) —(L 216) K3 राज्य स्थिते, K4 D1 राज्यस्थिते; Dn D5 T2 राज्ये स्थिते (for राज्यस्थे तु) M1 राज्यस्थे नृपते (for °) —(L 217) Ñ2 D6 T1 M1 2 चिरच्छेद च; तस्मिन् (for °)

शत्रुघ्नो लवणं हत्वा चिच्छेद स मधोर्वनम् ॥
तस्मिन्मधुवनस्थाने पुरीं च मथुरामिमाम् ।
निवेशयामास विभुः सुमित्रानन्दिवर्धनः ॥
पर्याये चैव रामस्य भरतस्य तथैव च ।
सुमित्रायाः सुताभ्यां च स्थानं प्राप्तं च वैष्णवम् ॥
भीमेनेयं पुरी तेन राज्यसंबन्धकारणात् ।
स्ववंशे स्थापिता पूर्वं स्वयमध्यासिता तथा ॥
ततः कुशे स्थिते राज्ये लवे च युवराजनि ।
अन्धको नाम भीमस्य सुतो राज्यमकारयत् ॥
अन्धकस्य सुतो जज्ञे रैवतो नाम पार्थिवः ।
ऋक्षस्तु रैवताज्जज्ञे रम्ये पर्वतमूर्धनि ॥

ततस्तु रैवतसुतः पर्वतः सागरान्तिके ।
नाम्ना रैवतको नाम भूमौ भूमिधरः स्मृतः ॥
रैवतस्यात्मजो राजा विश्वगर्भो महायशाः ।
बभूव पृथिवीपालः पृथिव्यां प्रथितः प्रभुः ॥
तस्य भार्यासु तिसृषु दिव्यरूपासु केशव ।
चत्वारो जज्ञिरे पुत्रा लोकपालोपमाः ॥
वसुर्बभ्रुः सुषेणश्च शुभाक्षश्चैव वीर्यवान् ।
यदुप्रवीराः प्रख्याता लोकपाला इवापरे ॥
तैरयं यादवो वंशः पार्थिवैर्बहुलीकृतः ।
ये स्म ते कृष्ण लोकेऽस्मिन्प्रजावन्तः प्रजेश्वराः ॥
वसोस्तु कुन्तिविषये वसुदेवः सुतोऽभवत् ।

G3 ई विचिच्छेद (for चिच्छेद स) M4 महा (for मधोर्) V1 मलम् (for वनम्) Ñ1 चिच्छेद मधुनो वनम् (for °) — (L 218) K1 ई ई Ñ V2 B Dn D3 T1 ई M3 मधुवने (for °वन) Ñ1 तु, T3 स, G2 ता (for च) — (L 219) K2 ई V2 D3-ई T G1 ई ई M4 सुमित्रानन्दवर्धन (for °) — (L 220) Ñ2 B1 ई Dn2 T3 पर्यये D1 वचनाच् (for पर्याय) Ñ1 समेत्य चैव रामेण, M3 ई पर्यायेणैव रामे च (for °) D2 reads lines 220b–220b on marg Ñ1 भरतेन, M3 लक्ष्मणे भरते लवणस्य, M1 ई भरते च (for °तस्य) M3 तथा (for °) — D6 T3 G1 ई om line 221 — (L 221) K3 Ñ2 ई V1 ई Dn D2 ई T3 ई सुमित्रासुत(T3 °पुत्र)योश्चैव, D1 सुमित्रातनये याते (for °) N3 प्राप्तेषु (for प्राप्तं च) T1 M4 वैष्णवे (for °वम्) D1 स्वं स्थानं चैव वैष्णवम्, G2 ई ई K1 ई ई V2 स्थाने प्राप्ते च वैष्णवे (for °) — For line 221, K1 ई ई V2 B D2 D3 ई M1 ई subst

17** सुमित्रासुतयोश्चैव प्राप्तयोर्वैष्णवं पदम् ।

— (L 222) Ñ2 यादवेन (for भीमेनेय) M3 तत्र (for तेन) Ñ1 पुरी या तेन भीमेन (for °) K1 ई Ñ3 V1 राज्ञा (for राज्य) T1 G2 ई -कर्मणा, M1 ई -धर्मिणा, M4 धर्मिणम् (for -कारणात्) Ñ1 राज्यं संप्राप्य कर्मणा (for °). — For line 223, V3 subst

18** यादवेन पुरी न्यासा भीमेन तु महात्मना ।

— (L 223) Ñ3 D3 T1 G3 स्ववशे, M1 स्वे वशे (for स्ववंशे) Ñ2 V3 तेन, T2 G3 ई M सर्वे (for पूर्वं) N2 V3 T1 G2 ई चाप्युषिता, V3 चाप्युषिता (for अध्यासिता) T3 G2 ई स्व स्वं चाप्युषिता (for तथा) N1 स्वय चाप्युषितास्तथा, M1 ई स्व स्वं चाप्युपुरा (for तथा) — (L 224) T3 ई स्थिते कुशे (by transp) — (L 226) N1 M3 नामत, M1 नामक (for पितास्तथा (for °) — (L 227) M3 जातो (for जज्ञे) T1 G2 ई M3 पार्थिव)

ऋक्षजात(M4 °राम)स्तु रैवतो (for °) V1 रैवत (for पर्वत) — (L 228) K1 ई ई Ñ2 ई V2 ई B Dn D2 D1 ई ई T3 G1 ई ई ततो रैवत उत्पन्न, K2 Ñ1 V1 D2 T1 ई ई G1 ई ततस्तु रैवतो पत्तो (T1 ई ई G2 ई °पार्श्वे) (for °) Ñ2 पर्वतः सागरान्तरे (for °) — (L 229) Ñ1 नृप रैवतकः स्मृत, M1-3 गिरिर्दृश्यगुण स्मृत (M3 °व्यवस्थित) (for °) — (L 230) T1 G1 ई ई M3 (inf lin. as above) तनयस्तस्य (for रैवतस्य) K2 महाराजो, T3 G1 सुतो राजा, M1 ई [आ]त्मनो राजन् (for °जो राजा) D2 विश्वकर्मा, M1 विश्वगर्भो (for विश्वगर्भो) — (L 231) Ñ1 तदा (for प्रभु) T1 G2 ई M पृथिव्यामेकराड् वशी (for °) — (L 232) K Ñ2 V1 ई B D (except D6) G(ed) तस्य तिसृषु भार्यासु (for °) — (L 233) K Ñ2 ई V B D T2 ई G1 ई ई लोकपालोपमाः शुभाः (for °) — (L 234) K2 ई Ñ2 ई (marg) V2 B2 ई Dn D2 D1 ई T1 ई G1 सभाक्षश्च, Ñ2 V1 श्वेता°, V2 B1 T3 शता°; D1 सेनाख्यश्च (for शुभाक्षश्च) G2 ई M महाकक्षश्च (M3 °क्षप्राप्ति) वीर्यवान् (for °) — (L 235) V2 D1 T1 G2 ई ई M वि, D6 स (for प्र) K3 यमयोर्वै यथा परे (for °) — Ñ1 om lines 236–237 — (L 236) T1 M4 पूर्वं (for अयं) M3 पार्थिवैर्विपुलीकृत (for °) — (L 237) K1 ई ई Ñ2 ई V Dn D1 ई T3 G1 येऽस्माकं; T1 यस्मिन्ने G1 ई ये सार्कं (for ये स्म ते) M1-3 लोकेशा (for लोकेऽस्मिन्) K3 P2 ई D3 K2 ‖ D5 T3 यस्मिन्ने कृष्ण लोकेशा (for °) K3 Ds2 सुमनाता जनेश्वरा (for °) सुमजाता (for प्रजावन्त) — (L 238) N1 वसोस्तु पुत्रो जातो यदु, M1 °स्तु विषये जातो (for °) K2 K3 (marg) Dn Ds2 D1 ई T1 ई विभु (for अभवत्) K1 ई V2 B2 Ds1 D2 ई वसुदेव सुतं विभु; K2 Ñ3 V1 B1 ई D1 °देवसुतो विभु (for °) — After line 238, G1 ई ई M4 G(ed) ins

19** साम्वर्नं सत्त्वसंपन्नं जनयामास वीर्यवान् ।

जनयामास चैवात्र सुप्रभे द्वे च दारिके ॥
कुन्तीं च पाण्डोर्महिषीं देवतामिव भूचरीम् ।
भार्यां च चेदिराजस्य दमघोषस्य सुप्रभाम् ॥
एष ते स्वस्य वंशस्य प्रभवः परिकीर्तितः ।
श्रुतो मया पुरा कृष्ण कृष्णद्वैपायनान्तिकात् ॥
त्वमिदानीं प्रनष्टेऽस्मिन्वंशे वंशभृतां वर ।
स्वयंभूरिव संजातो भवायास्मज्जयाय च ॥
न त्वा पौराणमात्रेण शक्ता गूहयितुं वयम् ।
देवगुह्येष्वपि भवान्सर्वज्ञः सर्वभावनः ॥
शक्तश्चासि जरासंधं नृपं योधयितुं प्रभो ।
त्वद्बुद्धिवशगाः सर्वे वयं योधयते स्थिताः ॥
जरासंधस्तु बलवान्नृपाणां मूर्धनि स्थितः ।
अप्रमेयबलश्चैव वयं च कृशसाधनाः ॥
न चैवमेकाहमपि पुरी रोधं सहिष्यति ।
कृशभक्तेन्धनक्षामा दुर्गैरपरिनिष्ठिता ॥
असंस्कृताम्बुपरिखा द्वाराट्टैश्च विवर्जिता ।
वप्रप्राकारमार्गेषु कर्तव्या बहुविस्तरा ॥
संस्कर्तव्यायुधागारा योक्तव्या चेष्टिकाचयैः ।
कंसस्य बलवत्त्वात्तु नाभिगुप्ता पुरी जनैः ॥
सद्यो निपतिते कंसे राज्येऽस्माकं नवोदये ।
पुरी प्रत्यग्ररोधेयं न रोधं विसहिष्यति ॥
बलं सम्बंभ्रमं च क्लिश्यमानं परेण हि ।

— (L 239) Ñ₁ [श]ध (for [श]त्र) K₁ ₃ ₄ Ñ₃ V B₁ Dn D₁-₆ T G₁ ₄ सत्र स ज(V₂ D₆ °त सत्र , D₆ T₂ G₁ ₄ °न्तु स)नयामास, K₂ Ñ₂ B₃ ₃ D₃ सात्वतो जनयामास , G₂ ₃ ₅ M₁ सात्वतोऽपि महाबाहु (for °) M₁ ₃ सुप्रभे (for सुप्रभे) T₂ ₄ सुवर्ते (T₁ °प्रभे) देववारिके (for °) — (L 240) D₁ पाण्डु (for पाण्डोर्) K₃ Ds₁ T₁ ₂ G₂ ₃ ₅ M₁ ₂ कुन्तीं च पाण्डोर्महिषीं, T₃ ₄ कुन्तीं पाण्डोस्तु महिषीं (for °) T₁ G₂ ₃ ₅ देवता इव भूचरा, M₁-₃ देवतेव च सुन्दरी (for °) — (L 241) T₁ G₂ ₃ M भार्या (for भार्यां) T₁ G₂ ₃ सुप्रभा, M₁-₃ केशव (for सुप्रभाम्) — For line 241, K Ñ₃ V₁ ₂ B D T₂ ₄ G₁ ₄ ₅ subst.

20** भार्यां च दमघोषस्य चेदिराजस्य सुप्रभाम् ।

— (L 242) D₆ पुत्रस् (for एष) K₁ ₃ Ñ₃ V₁ ₂ B₁ ₃ D T₁ ₃ ₄ G₄ मम (for परि) K₄ Ñ₃ T₂ G₁ प्रभाव (K₄ स मम) समकीर्तित V₃ कथितो विस्तरो मया (for °) — (L 243) V₃ पुरा मया (by transp), T₁ G₂ ₃ M₁ ₃ मया यथा K₂ केशव (for कृष्ण) K₄ °कृष्णेद् (for कृष्ण) T₁ G₂ ₃ M कृष्णद्वैपायनात्तथा (M₃ °सुरात्) (for °) — (L 244) D₂ प्रविष्टे, T₁ M₃ प्रविष्टे (for प्रनष्टे) Ñ₃ (marg) V₁ M₄ वंशविदां, T₁ G₂ ₃ M₁ ₃ °वतां (for °भृतां) Ñ₁ ₂ V₃ वंशे वंशकरो महान् (for °) — (L 245) B₃ संख्यातो, T₁ G₂ संजातो (for समासो) V₃ T₁ G₂ M भवान् (for भवाय) Ñ₁ स्वजनस्य (for [श] सज्जयाय) — (L 246) Dn D₂ न तु त्वा (D₆ त्वां तु) पौरमात्रेण, G₂ M₁-₃ त्वां तु (G₂ M₃ न त्वा) पाराणमात्रेण (for °) T₂ G M₂ ₄ गाहयितुं (for गू°) K₂ ₃ Ds₁ शक्ता गूहयितुं स्वयम्, M₃ ₂ न शक्ता गूहितुं वयम् (for °) — (L 247) D₂ देवा सुरेषु (for देवगुह्येषु) M₁ ₃ सर्वत (for °ज्ञ) — (L 248) M₃ सततम् (for शक्तस्) T₁ G₂ ₃ ₅ M₃ नाशयितुं (for योध°) K₂ V₃ B T₂ G₁ ₄ M₂ नृप नाश(T₂ G₁ ₄ रोध)यितुं विभो (M₂ रणे), M₁ ₃ शक्तो नाशयितुं प्रभो (M₃ विभो) (for °) — After line 248, M₁ ₃ ins

21** शक्य चैव जरासंध नृप नाशयितुं हरे ।

— (L 249) T₁ G₂ ₃ M वयं योद्धुं व्यवस्थिताः (for °) — (L 250) Ñ₁ V₃ मूर्धसु (for °नि) K Ñ₃ V₁ ₂ B D T G M₄ नृपाणां मूर्ध्नि तिष्ठति (D₃ संस्थितः)(for °) — (L 252) T₁ G₂ ₃ M₃ [स]वस्य (for [इ] वस्य) — (L 253) M₁ ₃ बला (for क्षामा) K₁ ₃ ₄ D₁ ₄ T₁ G₃ -निष्ठिते , Ñ₁ निमिते , B₃ D₂ M₁ वेष्टिता (for निष्ठिता) — (L 254) K₁ ₄ Ñ₁ ₂ V₁ ₂ Dn D₅ T₁-₃ G₁ ₄ द्वारबन्धविवर्जिता, K₂ D₂ (marg) ₃ द्वारपक्षादिवर्जिता, Ñ₃ B D₂ D₆ द्वाराट्टालक(Ñ₃ °बन्ध)वर्जिता, D₁ ₃ ₄ द्वारैर्यन्त्रविवर्जिता (for °) — (L 255) T₁ G₂ ₃ M₃ प्रपा , M₁ ₃ (inf lin) ₂ ₃ वप्र , M₂ सम (for वप्र) K₁ Ñ₂ ₃ V Dn D₁-₆ T₂ ₄ G₁ ₄ ₅ विषया (for मार्गेषु) K₃ T₃ चयप्रा (T₃ तत्र प्रा)कारनिचया (for °) — (L 256) K₁ सव सैन्या , D₃ समाधिता , D₄ ₄ संस्कृतसैन्या (for संस्कर्तव्या) T₁ G₂ ₃ M₁-₃ स्नेहम , M₄ बलस (for चेष्टिका) Ñ₁ योक्तव्या गृहसंचयैः (for °) — (L 257) T₂ G₁ बल सत्त्वात् (for °वत्त्वात्) K₂ ₃ Ñ₂ V₁ ₂ B Dn D₅ D₁ ₄-₆ T₂ ₄ G₁ कंसस्य बलभोग्यत्वात्, Ñ₁ °स्य च बल सत्त्वा, Ñ₂ V₃ °स्य चातिदीर्घत्वात्, D₂ °स्य बलमाश्रित्य (for °) D₁ ₆ [न]भिरक्षि (for [न]भिगु°) K₂ ₃ Ñ₃ ₃ V B Dn Ds₁ D₂ ₃ ₅ T₁ ₃ G₁ ₃ पुरा जनैः , K₄ पुरातनैः , M₁-₃ पुरी बलैः (for पुरी जनैः) Ñ₁ Ds₁ नाभिगुप्ता पुरा जनैः , D₂ सुगुप्ता सुतरां जनैः (for °) — G₂ ₃ om lines 258-262 — (L 258) D₁ संनिपतिते , D₆ ₆ निपातितु (for निप°) T₁ राज्ये पुरे (for कंसे राज्य) K₃ महोदये (for नवो°) — (L

असंशयमिदं राष्ट्रं जनैः सह विनङ्क्ष्यति ॥
वध्यनीया भविष्यामो नराणां नृपकारणात् ।
जरासंधभयार्तानां द्रवतां राष्ट्रसंभ्रमे ॥
आर्तो वक्ष्यति नः सर्वो रुध्यमानः पुरे जनः ।
यादवैः स्म विरोधेन योजितो राज्यकामुकैः ॥
एतन्मम मतं कृष्ण विश्रम्भात्समुदाहृतम् ।
त्वयि सर्वसमित्येव परस्त्वं चैव बुद्धिमान् ॥
यदत्र नः क्षमं कृष्ण तत्त्वैरमभिधीयताम् ।
त्वमस्य नेता सैन्यस्य वयं त्वच्छासने स्थिताः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
विकद्रोस्तु वचस्तथ्यं निशम्य यदुपुंगव ।

---

259) K4 D8 T4 -योधेयं, Dn1 रोधे च, Dn3 रोधेव, D5 M1-3 रोधेम (for °च) Ñ2 राज्य (for रोधं) V3 प्र, D3 दै (for त्रि) M1 s त्रिनाशमुपयास्यति (for °) —(L 260) M1 s चलहीनमसत्रं च (for °) K2-4 Ñ2 s V1 B Dn D5 D1 s s T2-4 G1 s कृष्यमाण (for क्लिश्यमान) —(L 261) Ñ1 असंनैदग्, T1 M3 (inf lin) s असंधेयम्, M1-3 सपद्ये (for असंशयम्) T1 M भविष्यति (for विनङ्क्ष्यति) Ñ1 परै सह भविष्यति (for °) —After line 261, K N2 s V B D T2 s G1 s s M1 read line 265 repeating it in its proper place —(L 262) K4 om lines 262ᵃ-264ᵃ T3 om lines 262ᵃ-265ᵃ K1 s Ñ3 V B3 s D5 D2 s G3 M1 s वचनीया (for वध्य°) K3 s Ñ2 s V B Dn D5 D1 s s T1 s s G1 s s M4 नृपाणां (for नराणां) Ñ1 -कारणे (for °णात्) K2 —(L 263) K2 व्रजतां, T2 G1 द्विपदां (for द्रवतां) Dn D1 s M1 s (inf lin as above) राज्य (for राष्ट्र) Ñ3 (marg as above) -संक्षये, D2 Ñ1 D5 T2 G5 समये, K1 व्यतीत (sup lin, द्रव) न संप्लवे, T4 संभ्रमे (for संभ्रमे) K1 व्यतीत (sup lin, द्रव) आ राष्ट्रसंप्लवे (for °) —(L 264) G3 s M4 क्रुद्धो (for आर्तो) K1 s Ñ V2 s B3 s Dn D5 D1 s s s आर्ता वक्ष्यन्ति न सर्वे, V1 B1 D3 आर्ता रक्ष (D3 °र्तास्त्वयस्य) न्ति न (V1 च) सर्वे, T2 G1 आवर्तयन्ति ■ सर्वे, T3 मथुरायां जना सर्वे, G4 आवर्तयन्ति सर्वे (for °) K Ñ2 V B D T2 s (1 s s M3 रुध्य (D2 कथ्य) माना पुरे जना (K2 D4 T4 परेण वै, V3 परैर्नना) (for °) —(L 265) K N2 s V B D T2 s (all both times) s G1, s s (last three both times) M3 (first time) यादवै (for °वै स्म) K V2 s B Dn D5 D1-3 s s T2 G1 s धातौ (for °वै स्म) K V2 s B Dn D5 D1-3 s s T2 G1 s M4 (all first time) ये निता, V2 (second time) विजिता (for योजितो) K Ñ2 s V1 s ■ Dn D5 D1 s s s T2 (all second time) s विनष्टा स्मे (V1 निविष्टा स्मे, B3 विनष्टाश्चे) ति केशव, Ñ1 योजिते राज्यकारकैः; D3 (second time) न स्वाधीना स्म केशव, T2 G1 s s (all second time) विस्मरन्ति च केशव (for °) —After the first occurrence of line 265, K Ñ2 s V B D T2 G1 s s M4 ins

23** ते सर्वे द्वैधमिच्छन्ति यत्क्षमं तद्विधीयताम् ।

[K2 s V2 B3 Dn2 D5 s क्षेम (for क्षम)]
—M4 om lines 267 269 —(L 267) Ñ1 त्वत्त, Ñ3 V1 s B मत्त (for त्वयि) Ñ3 V1 s B1 प्रतिगृह्णीष्व बुद्धिमान् (for °) —For line 267, K Ñ2 B1 s D T1-4 G1 s subst

23** त्वं तु विज्ञापितः सर्वं न पुनः संप्रबोधितः ।

[Ñ3 त्वं हि, T2 G1 अनु (for त्वं तु) K3 B1 D3 पूर्वं, B3 कृष्ण, Dn1 सर्वैर् (for सर्वं) K1 T4 प्रति (for सम) T2 G2 चोदितः (for °बोधितः)]
—(L 268) G(ed) तद् (for यद्) K1 s D4 च, K2 s Ñ2 s V1 s D1 s s च, D3 तु, T4 तत् (for न) K1 s Ñ2 s V1 s B D5 D2 s s s T2 G1 s s सन्नि- (for अभि) K3 s V3 Dn D1 T2 s तत्र यै (V3 तत्सुख, T2 s सत्वरं) सन्निधीयताम्, D4 तत्र स्वैरं नि°, G1 तत्स्वैरं मन्निधीयते (for °) —G3 om line 269, T4 reads it twice —(L 269) T1 सैन्यानां (for सैन्यस्य) M1 s रता (for स्थिता) —K Ñ2 s V B D T1 s G1 3-5 M4 ins after line 269 T4 after the second occurrence of line 269 G2 after line 268

24* त्वन्मूलश्च विरोधोऽयं रक्षास्माकं मनः सह ।

Colophon —*Mention of the Epic* K2 Dn1 T3 —*Mention of Khila* K2 Ñ3 V B D5 D1 —*Adhy name* K Ñ V B Dn2 D5 D1 s विकद्रुवाक्यम्, T1 विकद्रुवचनम्, M1-2 सोमसंवादः —*Adhy no* K2 D4 92, Ñ3 V2 s B3 T2 95, V2 G1 M1 s 94, Dn Dn2 93, D1 90, D3 99, T1 G2 s 96, T3 98, T4 83, G3 97

G2 om (hapl) lines 270 273 Ñ3 V2 s Dn D5 repeat line 270 after 26**, T4 repeats it after 25** —(L 270) K2 Ñ2 (second time) s V1, s s (last two second time) B Dn (both second time) D3 D2 (second time) s s T2 (second time) श्रुत्वा, T2 M4 तस्य (for तथ्य) —After line 270ᵃ, T1 ins

25** पार्थिवेन यथाक्रमम् ।

K2 Ñ1 निशाम्य, T4 (first time) नि शम्य (for निशम्य) K2 Ñ2 (second time) s V1, s s (last two second time) B Dn (both second time) D3 D2 (second time) s-s

धान्यमुत्तमेकामो बभाषे चारुभाषणः ॥
श्रुता वः श्रुतं वाक्यं हेतुतः क्रमतस्तथा ।
न्यायतः शास्त्रतश्चैव दैवं चैवानुपश्यताम् ॥
श्रूयतामुत्तरं वाक्यं मम बुद्धया च गृह्यताम् ।
नयेन व्यवहर्तव्यं पार्थिवेन यथा मया ॥
अहं तावत्सहार्येण मुहूर्तेऽस्मिन्प्रकाशितः ।
जीवनाशं गमिष्यामि शक्तिमानप्यशक्तवत् ॥
ततः सह्याचलयुतं महार्येणाद्यमक्षयम् ।
आत्मद्वितीयः श्रीमन्त प्रवेक्ष्ये दक्षिणापथम् ॥
करवीरपुरं चैव रम्यं क्रौञ्चपुरं तथा ।
द्रक्ष्यावस्तत्र सहितौ गोमन्तं च नगोत्तमम् ॥
आवयोर्गमनं श्रुत्वा जितकाशी स पार्थिवः ।
अस्पृष्टैव पुरीं दर्पादनुसारं करिष्यति ॥
ततः सह्यवनेष्वेव राजा यास्यति सानुगः ।
आवयोर्दर्शनादेव युद्धप्रीतिमवाप्स्यति ॥
एषा नः श्रेयसी यात्रा भविष्यति कुलस्य वै ।

वसुदेवो महामता (Ñ3 s V1 °मता) (for °) — After line 270, K3 Ñ3 s V B Dn D3–s Bom Poona eds ins

26** परितुष्टेन मनसा वचनं चेदमब्रवीत् ॥
राजा षाड्गुण्ययुक्तो वै राजा महार्थतत्त्ववित् ।
सततं च हितं चैव कृष्णोक्तं किल धीमता ।
भाषिता राजधर्माश्च सत्याश्च जगतो हिताः ॥
एतच्छ्रुत्वा पितुर्वाक्यं विकद्रोश्च महात्मनः ।

[(L 1) D2 हृष्टेन (for तुष्टेन) — (L 2) K3 Dn सीमा, Ñ3 (marg) V1 s ज्ञाता, B1 विज्ञो (for युक्ता) V B3 Dn D3 D5 s राज (for राजा) D5 तत्त्वार्थ (for महार्थ) D3 राजतत्त्वार्थतत्त्ववित् (for °) — (L 3) D3 स्थित (for हित) Ñ3 s (marg) V1 s सत्यं चैव हितं चैव (for °) V3 कुले कृष्णस्य धीमता (for °) — (L 4) V3 सततं गदितं हितम् (for °) — After line 4, Bom Poona eds ins

26A** विरुद्धता यदुश्रेष्ठ यादिना तद्विधीयताम् ।

— (L 271) K1 s Ñ3 (marg as above) V1 B3 s Dn1 D2 4–8 T3 s G1 s M3 3 s उत्तरम् (for °मम्) Ñ1 s V3 B धान्यमुत्तमस्यग्रो (for °) K Ñ3 s V B D T2–4 G1 s s M4 बभाषे पुरुषोत्तम (for °) — (L 272) B1 G1 श्रूयता, M1 s वदता (for श्रुता) V1 शुभ (for श्रुत) K1 तत्त्वतस, K3 काम°, D5 T1 क्रमशात् (for °तस्) Ñ3 V3 G3 M हेतुश (Ñ3 V3 °भि) क्रमशस्तथा (for °) — (L 273) G(ed) चार्थतश (for शास्त्र°) K4 B3 D5 दैवतं च (for दैव चैव) K3 V1 G4 [अ]प्यनु, Ñ1 M3 [अ]नु प्र, Ñ3 [प्]व प्र- (for [ए]वानु) M1 s दैवानां चैव शृण्वताम्, M4 दैव चानुप्रविश्यताम् (for °) — (L 274) D2 उत्तम (for °र) G3 बुद्धौ (for बुद्ध्या) K Ñ3 s V B D T2 s G1 s s श्रुत्वा च प्रति(K3 s D1 °त्वाथ प्रति, D3 T4 G3 °त्वा च परि)गृह्यताम् (for °) — (L 275) T3 न्यायेन (for न°) K Ñ3 s V B D T2–4 G1 D3 नयेन प्रतिक [र्तव्य] (for °) — After line 275, K s s यथाक्रमम् (for यथा मया)
Ñ3 s V B D T G M1 ins

27** सन्धिं च विग्रहं चैव यानमासनमेव च ।
द्वैधीभावं संश्रयं च षाड्गुण्यं चिन्तयेत्सदा ॥
बलिना संनिकर्षे तु न स्थेयं पण्डितेन च ।
अपक्रमेदितः कान्तः समर्थो युद्धमावहेत् ॥

[(L 3) K1 (marg as above) D3 बलेभ्यो बलिनं मत्वा, K3 V3 Dn D5 T3 s बलिनं संनिकृष्टे तु (for °) — (L 4) K3 Ñ3 B1 s D3 D5 आचरेत्, V3 आरभेत्, D1 उद्वहेत् (for आव°) D3 सामर्थ्ये युद्धमारभेत् (for °)]

— (L 276) Ñ1 G3 s सहायेन (for °र्येण) G3 s M1 मुहू°तेन (for °तेऽस्मिन्) K1 प्रकाशवान्, K3 s Ñ3 s V B1 s Dn D3 D1 s– T3 s G1 °शिते (for °शित) D3 सहूर्तोऽस्मिन्प्रकाशवान् (for °) — After line 276, V3 s B3 ins

28** जरासंधेन संग्रामं करिष्याम्यपि यादवाः ।
सशोध न सहिष्येऽहं तदास्य चक्रमिष्यतः ॥

— (L 277) K Ñ3 V1 s B Dn1 D3 D2–4 s जीवितार्थी, Ñ3 V3 Dn2 D1 s T2–4 G1 s s जीवितार्थे, T1 जीवनं च, G3 °शाह (for °नाश) Ñ1 D3 अशक्तिमान् (for °क्तवत्) T3 G4 अव्ययम् (for — (L 278) V3 सोऽहं (for तत) T3 G4 अव्ययम् (for अक्ष°) — (L 279) K1 s Ñ3 B3 G3 s M3 द्वितीय, D3 हितार्थं (for द्वितीय) D1 दक्षिण (for °पथ) Ñ1 प्रविश्ये दक्षिणामुखम् (for °) — K1 om (hapl) lines 280 297 — (L 280) T2 s महत् (for तथा) — After line 280, K1 ins

29** विकद्रोस्तद्वचः श्रुत्वा बलदेवानुजस्य च ।
प्रशशंस तथा मेने तस्य तद्वचनं हितम् ।
कृष्ण प्राह ततो राजन् गम्यतां तत्र सत्वरौ ।

— (L 281) T1 G3 s M [ए]व पर्वतम् (for नगोत्तमम्) — (L 282) Ñ3 महारथः (for स पार्थिवः) — (L 283) K Ñ3 s V B D T2–4 G1 s s M3 (inf lin) अप्रविश्य (for अस्पृष्टैव) Ñ3 समिष्यति (for करि°) — (L 284) B1 s M3 जरा (for राजा) T3 G1 s सादनम् (for सानुग) M3 s जरा यास्यति मागध (for जरासंधो नु यास्यति (B3 °ते), M3 s जरा यास्यति मागध (for

पौराणामथ पुर्याश्च देशस्य च सुखावहा ॥
न च शत्रौ परिभ्रष्टे राजानो विजिगीषवः ।
परराष्ट्रेषु मूर्छन्ति मृधे शत्रुक्षयं विना ॥
एवमुक्त्वा तु तौ वीरौ कृष्णसंकर्षणावुभौ ।
प्रपेदतुरसम्भ्रान्तौ दक्षिणौ दक्षिणापथम् ॥
तौ तु राष्ट्राणि शतशश्चरन्तौ कामरूपिणौ ।
दक्षिणां दिशमास्थाय चेरतुर्मार्गगौ सुखम् ॥
सह्यपृष्ठेषु रम्येषु मोदमानावुभौ तदा ।
दक्षिणापथगौ वीरावध्वानं सम्प्रपेदतुः ॥
तौ तु स्वल्पेन कालेन सह्याचलविभूषितम् ।
करवीरपुरं प्राप्तौ स्वयंशाजनभूषितम् ॥

तौ तत्र गत्वा वेण्णाया नद्यास्तीरं समाश्रितौ ।
आसेदतुः प्ररोहाढ्यं न्यग्रोधं तरुपुंगवम् ॥
अधस्तात्तस्य वृक्षस्य मुनिं दीप्ततपोधनम् ।
असावसक्तपरशुं जटावल्कलधारिणम् ॥
गौरमग्निशिखाकारं तेजसा भास्करोपमम् ।
क्षत्रान्तकरमक्षोभ्यं वपुष्मन्तमिवार्णवम् ॥
न्यस्तसंकुचिताधानं काले हुतहुताशनम् ।
छिन्नं निषण्णमम्भोभिराद्यं देवगुरुं यथा ॥
सवत्सा धेनुका श्वेता होमधुक्कामदोहनाम् ।
क्षीरारणिं कर्षमाणं महेन्द्रगिरिगोचरम् ॥
ददर्शतुस्तौ सहितावपरिश्रान्तमव्ययम् ।

*) —(L. 285) K3 Ñ3 V3 B D5 D3 s G4 ग्रहणे च, K3 4 Ñ1 s s (marg) V1 s Dn D1-4 T3 s G2 s दर्शने च, M1 s दर्शनेन (for दर्शनाद्) K Ñ3 s V2 s B D T3-4 G1 4 s नृपति प्रयान्ति (T2 G1 3-4 प्रेषयि)ष्यन्ति, V3 नृपो हे प्रयनिष्यति (for *) —(L. 286) Ñ1 D3 मे श्रेयसी, D3 s नि श्रेयसी (for न श्रे°) —(L. 287) G3 s M1 चैव, M1 s न्यपि (for अथ) T1 पौराणां चैव दुर्गस्य (for *) Ñ1 s V3 T1 राष्ट्रस्य च, T4 जनस्य च, G3 s राज्यस्यैव, M3 s कुलस्य च, M3 जनस्यान्य (for देशस्य च) —(L. 288) K3 Ñ3 V1 B1 s D3 D6 न च शत्रुपरिभ्रंशे, K3 न च मन्त्रात्परिभ्रष्टा V3 Dn D3 न च शत्रो परिभ्रष्टा (V3 °भ्रंशे) (for *) —(L. 289) K3 V3 D1 मूर्च्छन्ते, K4 Ñ3 s V1 s B Dn D3 D1 s s T2 4 मृच्छन्ति, D3 युध्यन्ति (for मूर्छन्ति) K3 पर राष्ट्राणि मृच्छन्ति, D3 °राष्ट्र प्रदीप्यन्ति (for *) D3 वृथा (for मृधे) Both Poona eds G(ed) शत्रो (for शत्रु) G3 s M4 वध (for क्षय) K3 विभो (for विना) —Before line 290, T1 G3 ins वैशम्पायन —(L. 290) V1 D3 सतो (for तु तौ) — After line 290, D3 S (except T3 4) G(ed) ins

30** मागधस्य पुरं स्थित्वा वाक्यमेतदवोचताम् ॥
आवां पश्य महाराज यत्कार्यं तद्वदस्व नौ ।
यच्च कर्तुं प्रवृत्तोऽस्मि तत्कुरुध्वं यथेच्छसि ॥
तच्छ्रुत्वा रोषताम्राक्षो बभाषे मागधस्तदा ।
एष वा प्रतियोत्स्यामि हनिष्यामि च वा युधि ॥
इत्युक्त्वा धनुरादत्त जरासुत प्रतापवान् ।
तच्छ्रुत्वा तौ तु देवेशौ गन्तुं व्यवसितौ किल ॥

[(L. 1) T3 (s भूत्वा (for स्थित्वा) —(L. 3) M1 s यथेच्छाम् (for °सि) —(L. 5) G2 s M4 अह (for एष) D6 T3 G1 अभि (for प्रति) —(L. 6) D6 जरासंध, G2 राजपुत्र, G3 राष्ट्र° (for जरा°)]

—(L. 291) T3 प्रस्कन्दतुर (for प्रपेदतुर) —(L. 292) Ñ3 चारिणौ (for रूपिणौ) —(L. 293) Ñ3 V3 मार्गगौ चेरतुः सुखम्, B1 G1 चेरतुर्मार्गकोविदौ, (G4 °गामिनौ) (for *) —(L. 294) G2 शैल (for सह्य) T3 G1 s सर्वेषु (for रम्येषु), M1 सह्याचलेषु रम्येषु (for *) —(L. 295) D3 च प्र, G3 प्रति (for सम्प्र) —(L. 296) D1 विभूषणम्, M1 °षितौ (for °तम्) — K1 D3 G1 om (hapl) line 297 —(L. 297) D1 M1 वशेन वि, D3 वशावन (for °जन-) —(L. 298) G3 s M गत्वा तत्र (by transp) K1 s Ñ V B Dn3 D3 s-s T3 s G2-4 M1 नद्यास्तीरा-समाश्रितौ (for *) —(L. 299) G3 s न्यग्रोध नरपुंगवौ (for *) —(L. 300) B3 D1 दीप्त (for दीप्त) D3 T1 M1 s G(ed) तपोनिधिम् (for °धनम्) —(L. 301) G2 कुण्डल (for वल्कल) Ñ1 °चालसम् (for °धारिणम्) M1 s जटामण्डलभूषणम् (for *) —(L. 302) Ñ1 T1 G3 s M1 तेजसा भास्करप्रभम् (for *) —(L. 303) G3 s क्षत्रान्तकमसंक्षोभ्यं (for *) —(L. 304) K1 s D3 s व्यस्तकृ(D3 भ्रमे कृ)ष्णाजिनधर, K2 s V2 s D1 T1 s s व्यस्तसंकुचिताधार, Ñ1 न्यस्तज्वाल विधानश्च; T1 s G3 s M1 न्यस्त G3 त्यक्त)संकुचिताकारं (for *) —(L. 305) (for आद्य) —(L. 306) K3 D1 s s G4 D3 ईड्यं (for आद्य) —(L. 306) K3 D1 s s G4 D3 °दोहनीम् (for °नाम्) Ñ1 होमधेनुं दोहिनीम्, V2 P1 D6 °दोहनीम् (for °नाम्) Ñ1 होमधेनु सदोहनाम् Ñ3 V1 होमार्थे कामधारिणीम् (V1 °दोहिनीम्) (for *) —For line 306 T1 G3 s M subst.

31** धेनुं सवत्सां सधेनां सुदुघां होमकर्मणि ॥
[M1 s पुनोह्यां (for सुदुघां)]

—(L. 307) G(ed) क्षरमाणां (for कर्षमाणं) T1 G3 s M1 क्षीराणि क्षरमाणां तां, M1 s अक्षय्यदुग्धक्षरणीं (for *) D3 सशस्य (for महेन्द्र) P3 महेन्द्रसमविक्रमम्, T3 G1 °न्द्रमिव

भार्गवं राममासीनं मन्दरस्थं यथा रविम् ॥
न्यायतस्तौ तु तं दृष्ट्वा पादमूले कृतासनौ ।
वसुदेवसुतौ वीरौ सधिष्ण्याविव पावकौ ॥
कृष्णस्तमृषिशार्दूलमुवाच वदतां वरः ।
श्लक्ष्णं मधुरया वाचा लोकदृष्टान्तकोविदः ॥
भगवन्नाममवन्त्य त्वामवगच्छामि भार्गवम् ।
रामं मुनीनामृषभं क्षत्रियाणां कुलान्तकम् ॥
त्वया सायकवेगेन क्षिप्तो भार्गव सागरः ।
इषुपातेन नगरं कृतं सूर्पारकं त्वया ॥
सह्यस्य च निकुञ्जेषु स्फीतो जनपदो महान् ।
अतिक्रम्योदधेर्वेलामपरान्ते निवेशितः ॥
त्वया तत्कार्तवीर्यस्य सहस्रं बाहुमण्डलम् ।
छिन्नं द्रुमवनप्रख्यं स्मरता निधनं पितुः ॥
इयमद्यापि रुधिरैः क्षत्रियाणां हुतत्विषाम् ।
स्निग्धैस्त्वत्परशूत्सृष्टै रक्तपङ्का वसुंधरा ॥
रेणुकेय विजाने त्वां क्षितौ क्षत्रियरोपणम् ।
परशूमहे युक्तं यथैवेह रणे तथा ॥
तदिच्छामस्त्वया विप्र कंचिदर्थमुपश्रुतम् ।
उत्तरं च श्रुतार्थेन प्रयुक्तमविशङ्कया ॥
आवयोर्मथुरा राम यमुनातीरशोभिनी ।

गोचरम् (for ³) — After line 307, T₁ G₂ ₃ ₅ M G(ed) ins

3²** भोजयन्त द्विजान्मुख्यानर्चयन्त महेश्वरम् ।
आदित्येय जगन्नाथ चन्द्रार्धकृतशेखरम् ॥
महोत्सयासक्तधिय जामदग्न्य महामतिम् ।
यस्य नामानि राजान श्रोतु शक्ता सदा न हि ॥

[(L 2) G(ed) स्वमना मानमा मना (for ⁴) — (L 3) M₁ ₃ चित्त (for धिय) G(ed) रणोत्सवासक्तधिय (for ⁸) M₁ ₃ महाप्रभुम् (for °मतिम्) — (L 4) M₁ ₃ नामापि (for °नि) T₁ G₃ M₄ श्रोतु शक्ता सदा नरा G(ed) श्रुत्वा भीता भवा न हि (for ⁴)]

— (L 308) K₄ परिश्रान्त समन्वयम् (for ⁸) — (L 310) K₄ विज्ञाय (for न्यायतस्तु) K₁ D₃ M₁ ₃ पादमूल , V₂ वृक्षस्कन्धे (for पादमूले) K₂ Ñ₃ ₃ (marg as above) B D₄ D₁ ₆ G(ed) कृताञ्जली (for सनौ) K₄ वृक्षमूले कृतासन (for ⁴) — (L 311) D₃ सम्भवाम् T₃ भवि भाव् (for सधिष्ण्याव्) — (L 312) G₂ ₃ मुनि (for ऋषि) M₁ ₃ कृष्णस्तु तमृषिं वाक्य (for ⁸) M₁ ₃ प्रोवाच (for उ) — (L 313) K Ñ₂ ₃ V₂ ₃ B₁ ₃ D T₃₋₄ G₁ ₄ ₅ वृत्तान्त (for °दृष्टान्त) G₂ ₄ गोचर (for कोविद) — (L 315) T₂ G₃ मुनीनामृषभ रामं (for ⁸) — (L 316) M₁ ₃ सत्र (for त्वया) K₃ D₂ (before corr) मारुत (for सायक) — (L 317) K₄ Ñ₂ (marg) D₁ T₂ कृत्वा (for कृतं) — After line 317 K Ñ V B D T₂₋₄ G₁ M₁ ins

33** धनुःप्रमाणतायामसिषुपातप्रसाधितम् ।

[D ₂ धनुषा च प्रमाणेन (D₂ °याम्) T₂ G₁ धनुःप्रम °ण्या दत्त (for ⁸) G₁ °मार्ग (for इषु) V₂ °पात (for पात) K₂ D₂ D₃₂ (marg) D₂ ₃ °णोचितम् K₂ T₂ °प्रसाधितम् , V₂ प्रसाधितम् (for °धनम्)]

— (L 318) G₂ वन (for च नि) T₂ G₁ M₁ स्थितो (for स्फीतो) — (L 319) M₁ ₃ वेलाम् (for वराम्) D₂ तीरे मध्ये (for अपरान्ते) — After line 319, Ñ₂ V B₂ ins

34** त्वया च सागरो विप्र बलादुत्सारितो महान् ।
[N₂ उत्सारितो (for °रितो)]

— (L 320) M₁ ₃ भुज (for बाहु) K₁ ₂. ₄ Ñ₂ ₃ (marg as above) V₂ ₃ B D T₃₋₄ G₁ ₄ ₆ सहस्रभुज काननम् (V₂ B₁ °मण्डलम्) (for ⁴) — (L 321) M₁ (inf lin as above) भिन्न (for छिन्न) K₁ ₃ ₄ Ñ₃ (marg as above) V₂ B D T₃₋₄ G₁ ₃ ₄ ₅ छिन्न परशुनैकन (for ⁸) — (L 322) K₃ ₄ Ñ V B D₀ D₅ D₁ ₄ ₆ T₁ ₃ ₄ G₃₋₆ M₂ द्विषाम् (for त्विषाम्) — (L 323) K₂ V₁ B₂ D₆ T₂ स्निग्धा D₃ स्निग्धा (for स्निग्धैस्) D₃ स्निग्धैस्तु पर शुच्छिन्नै M₁ ₃ स्निग्धै स्वपरशूत्सृष्टैर् (for ⁸) K₂ Ñ₂ (marg as above) B₁ D₃ D₆ T₂ G₁ ₆ रक्तपङ्का Ñ₁ रक्तपङ्का , D₁ रक्तपूर्णा G₂ M₁ ₃ घृतपङ्का (for रक्त°) — (L 324) Ñ₁ क्षिप्र (for क्षितौ) Bom Poona eds G(ed) क्षितिप T₁ G₃ ₃ (for क्षत्रिय) Ñ₂ ₂ (marg) V₂ ₃ नाशनम् M विद्विषम् (for रोपणम्) — G₂ ₃ om lines 325-326 — (L 325) V₂ D₃ वृक्ष (for युक्त) M₁ ₃ [आ]हवन (for [इ]ह रणे) T₁ यन्चैव घने तदा (for ⁴) — (L 326) T₁ Ñ₂ पवि° M₁ ₃ इच्छामि (for °मस्) B₂ वीर (for विप्र) Ñ₂ परि° D₃ मया (for उप) — (L 327) Ñ₂ (marg) V₂ श्रुतार्थं च (for र्थेन) Ñ₂ (marg) V₂ प्रत्युक्तम् (for प्रयुक्तम्) — Ñ₂ B₂ read line 328 twice — (L 328) K₁ D₂ तार्क्ष्य T₁ G₁ ₃ Ñ₂ शक्तम् B₁ (second time) बाल D₂ मधुर ; T₁ G₁ ₃ M₁ ₃ जन्म (for राम) K₂ Ñ₂ (first time) ₃ V B₁ ₃ (first time) D₅ D₁ ₆ आयोर्वो माथुरी मध्य (V₂ राम ; D₂ वीर) (for ⁸) K₁ D₂ °गोभितम् ; K₂ Ñ₂ (first time) ₃ V B₁ ₃ (first time) ₃ D₅ D₁ ₆ °गामिनी ; Ñ₂

यादवौ स्वो मुनिश्रेष्ठ यदि ते श्रुतिमागतौ ॥
वसुदेवो यदुश्रेष्ठः पिता नौ हि धृतव्रतः ।
जन्मप्रभृति चैवावां व्रजेष्वेव नियोजितौ ।
तौ स्म कंसभयत्रस्तौ शङ्कितौ परिवर्धितौ ।
आवां च प्रथमं प्राप्तौ मथुरां च प्रवेशितौ ॥
तावावां व्युत्थितं हत्वा समाजे कंसमोजसा ।
पितरं तत्र तस्यैव स्थापयित्वा जनेश्वरम् ।
स्वमेव धर्मं चारब्धौ गवां व्यापारकारकौ ॥
अथावयोः पुरं रोद्धुं जरासंधो व्यवस्थितः ॥
ततः स्वपुररक्षार्थं प्रजानां च महाव्रत ।
अकृतास्त्रावनुद्योगौ कर्तव्यबलसाधनौ ॥
अरथौ पत्तिनौ युद्धे निस्तनुत्रौ निरायुधौ ।
जरासंधार्पितपुरौ पुराद्वावेव निःसृतौ ॥
उभावावामनुप्राप्तौ मुनिश्रेष्ठ तवान्तिकम् ।
आवयोर्मत्रमात्रेण कर्तुमर्हसि सत्क्रियाम् ॥
श्रुत्वैतद्भाषितं रामस्तयोर्वाक्यमनिन्दितम् ।
रैणुकेयः प्रतिवचो धर्मसहितमब्रवीत् ॥
अपरान्तादहं कृष्ण सप्रतीहागतः प्रभो ।
एक एव विना शिष्यैर्युवयोर्मत्रकारणात् ॥
विदितो मे व्रजे वासस्तव पद्मनिभेक्षण ।
दानवानां वधश्चापि कंसस्य च दुरात्मनः ॥
विग्रहं च जरासंधे विदित्वा पुरुषोत्तम ।
तव सभ्रातृकस्येह संप्राप्तोऽस्मि वरानन ॥
पूर्वजैस्तव गोविन्द पूर्वं पुरमिदं कृतम् ।

(second time) शोभिनी, D5 वामिनी (for -शोभिनी) — V2 3 B1 D5 D6 repeat T3 यमुनातीरगा पुरी (for °) — (L. 329) T3 G2 M द्वौ (for line 329 after line 330 — V2 3 D5 D6 (all स्वो) G4 M1 3 श्रोत्रम् (for श्रुतिम्) — (L. 330) second time) वास्ये गोकुलसश्रुतौ (for °) K2 Ñ1 ज्ञातौ, T3 G2 3 नौ तु, M4 न तु (for नौ हि) — (L. 331) K1 T3 हि एव, M1 3 संश्रित (for हि एव) Ñ2 V2 गोपानां, D5 वेनावां, G2 चैवापि (for D2 सेनावां, °वां) — T4 om line 332 — (L. 332) K Ñ2 3 V B D T1-3 G1 3 4 M4 तौ स्व (Ñ3 तौ च, D5 पित्रा, T3 येन) कंसभयात्त्र (G3 °त्तेन), G4 M1 3 तेन कंसभयार्तेन (for °) — (L. 333) K2 4 Ñ2 D5 T2 3 वय (for आवां) G2 M मथुरा (for प्रथमं) Ñ1 मथुरां स, B1 D2 3 G(ed) मथुरायां, T1 G2 3 M प्रथमं च (for मथुरां च) D4 नि (for प्र) K1 मथुरायां निवेशितौ, D1 °रायां प्रवासितौ (for °) G4 — (L. 334) Ñ2 आवां तौ (by transp), D1 तमावां उद्धते (for व्युत्थित) V2 T3 G1 त्वं पाप (V2 आवां तौ) द्युत्थित हत्वा, D3 तावावां वाक्यपरं, D5 तमावां प्रथम हत्वा (for °) — (L. 335) K1 2 V2 3 D2 4-6 T2 G1 4 5 तस्य तत्र (by transp), Ñ1 M1 2 (inf lin) 3 चास्य तत्र, B3 T4 तत्र तत्र, T3 G2 3 चात्र तस्य, M2 चात्र तत्र D3 हत्वा च पितरं तस्य (for °) D5 प्रजेश्वरम्, T1 G2 M नरे°, G3 नरोत्तमम् (for जनेश्वरम्) — (L. 336) T1 G2 3 M कर्मैव स्वक(T1 °य)मारब्धौ (for °) — (L. 337) K1 अथावयो, Ñ2 V3 आवयो स्व, T2 G1 3 अधुना हि (for अथावयो) T1 अथ सो हि पुरीं रोद्धुं, G3 3 M अथ भी हि पुरे रोद्धुं (for °) — After line 337, K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 M4 ins

35** संग्रामान्सुबहून्कृत्वा लब्धलक्षावपि स्वयम् ।
[T3 G1 3 M4 तौ संग्रामान्बहून्जित्वा (for °)]

— (L. 338) K Ñ2 V1 3 B D5 D6 D1 4 6 T2-4 G1 4 5 एतव्रत (for महा°) D5 स्वप्रजानां धृतव्रत (for °) — (L. 339) K2 अकृतौ तावु Ñ3 Dn T2-4 G1 4 अकृतार्थावु (for °स्त्राव्) T1 अकृतार्थधनुर्योगौ (for °) K2 केवलं (for कर्तव्य) — (L. 340) V2 D2 पत्तिकौ, D4 प्रथितौ (for पत्तिनौ) K1 D2 वीरौ (for युद्धे) D3 अरथौ पत्तिकौ धीरौ (for °) D5 निस्तन्त्रौ च (for °नुत्रौ) — M4 om lines 341–343 — (L. 341) K Ñ2 3 V B D T3 3 G1 4 5 जरासंधोग्रभयात्; T4 °धस्य तु भयात् (for °) M1-3 चैव [illegible] (for द्वावेव) G3 द्वावेव हि विनिःसृतौ (for °) — (L. 342) K2 Dn एवमावाम्; Ñ1 इमं देशम् (for उभावावाम्) Ñ2 V2 उभावेव तु संप्राप्तौ, D2 °वाप्यनुसंप्राप्तौ, T1 G3 3 M1 3 तावावां समनु(G2 °र)प्राप्तौ (for °) — (L. 343) V2 मार्गेण (for मात्रेण) — After line 343, M1 3 ins an addl colophon [*Adhy name* गोमन्तयात्रा — *Adhy no* 65] — Before line 344 M1-3 ins वैशंपायन — (L. 344) K Ñ2 3 V B D T G M2 मार्गेत्वा (for भाषित) Ñ2 वाक्यं (for रामस्) Ñ1 राम स्ताभ्याम् D2 3 तस्य वाक्यम् (for तयोर्वा°) Ñ2 V1 अनुत्तमम्, B3 अनिन्दित; T1 G1 3 M4 अरिंदम (for अनिन्दितम्) K1 तस्य वाक्यमिदं हितम् (for °) — (L. 345) M1 3 संप्राप्त M1-3 वाग्मी स (for धर्मसं) — (L. 346) D1 वने (for व्रजे) संप्रति प्रभा (for °) — (L. 348) Ñ1 V2 त्रिदिव V2 -दलेक्षण (for निभे°) — (L. 350) T1 G1 3 4 M1-3 भवदर्शन (for °स्वा) — (L. 351) D2 सह; D5 हि (for स्मि) — After अभिवच्छन् (for °)

करवीरपुरं नाम राष्ट्रं चैव निवेशितम् ॥
पुरेऽस्मिन्नृपतिः कृष्ण वासुदेवो महायशाः ।
सृगाल इति विख्यातो नित्यं परमकोपनः ॥
नृपेण तेन गोविन्द स्ववंशप्रभवा नृपाः ।
दायादा निहताः सर्वे वीर द्वेषानुयायिना ॥
अहंकारकृतो नित्यमजितात्मातिमत्सरी ।
राज्यैश्वर्यमदाविष्टः पुत्रस्त्रीष्वपि दारुणः ॥
तस्मेह भवतः स्थानं रोचते मे नरर्षभौ ।
करवीरपुरे घोरे नित्यं पार्थिवदूषिते ॥
श्रूयतां कथयिष्यामि यत्रोभौ शत्रुतापनौ ।
जरासंधं बलोदग्रं भवन्तौ योधयिष्यतः ॥

तीर्त्वा वेण्णामिमां पुण्यां नदीमद्यैव सगताः ।
रिपवान्ते निवासाय गिरिं गच्छाम दुर्गमम् ॥
रम्यं यज्ञगिरिं नाम सह्यस्य प्रवरं गिरिम् ।
निवासं मांसभक्षाणां चोराणां घोरकर्मणाम् ॥
उष्य तत्र निशामेकां खट्वाङ्गा नाम निम्नगाम् ।
तरिष्याम भद्रं ते निकषोपलभूषणाम् ॥
गङ्गाप्रपातप्रतिमां भ्रष्टां महिपपर्वतात् ।
तस्याः प्रपातं द्रक्ष्यामस्तापसारण्यभूषितम् ॥
अमानकामान्मानार्हान्गत्वा मान्धरणीधरान् ।
द्रक्ष्यामस्तत्र तान्विप्राञ्छाम्यतो वै तपोधनान् ॥
तां तीर्त्वा निम्नगां तत्र तांश्च दृष्ट्वा तपोधनान् ।

line 351, K Ñ2 3 V B D T G M3 (marg) 3 ins
36** जाने त्वां कृष्ण गोप्तारं जगतः प्रभुमव्ययम् ।
देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमथाक बालतां गतम् ॥
न त्वया विदितं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
तथापि भक्तिमात्रेण शृणु वक्ष्यामि ते वचः ॥
[(L 1) T2 G1 3 गोपालं (for गोप्तारं) D2 जाने त्वां कृष्ण गोप्तारं (for °) D5 जगतः प्रभवोऽव्ययम् (for b) —(L 2) Ñ3 V2 देवानां कार्यसिद्ध्यर्थम् (for °)]
— M4 om line 352 —(L 352) G3 M3 (sup lin. as above) 3 पूर्वकैस् (for °जैस्) G2 पूर्वकैस्तव राजेन्द्र (for °) —(L 353) V2 करवीरं नाम पुरं (for °) K3 4 D4 सराष्ट्रं वै (for राष्ट्रं चैव) —(L 354) B2 भूपति (for नृ°) —(L 355) K4 नाम्ना (for नित्य) —(L 356) T1 G2 3 M1-3 तस्मात् (for नृपेण) K4 D5 [अ]नेन (for तेन) M4 तरसा देव गोविन्द (for °) K3 4 N3 V2 Dn D1 4 5 T2 4 तव वश, G3 स्ववंशज (for स्ववंशप्र) —(L 357) V2 D1 2 T1 2 G2 3 5 M3 4 यादवा (for दायादा) T2 G3 पूर्वे (for वीर) Ñ3 °वर्जिना, Ñ2 V2 G2 3 M °वादिना, V2 Dn; D4 D5 शायिना (for या°) T1 वीर द्वेषात्महात्मना (for b) —(L 358) K Ñ2 3 V B D T3-4 G1 4 5 परो, G2 हतो (for कृतो) Ñ1 अविज्ञात्मा (for अजितात्मा) M1 3 जितमानी (M2 °कामी) च मत्सरी (for b) —(L 359) G2 3 M4 परस्त्रीषु (for पुत्र°) K Ñ1 3 V B D T2-4 G1 4 5 पुत्रेष्वपि च दारुण (for b) —(L 360) M1 3 भवतो (for °तः) T1 G2 3 तेनेह भवतो स्थानम्, T2 तत्र ते भगवन्स्थानं (for °) K Ñ2 3 V B D T2 3 G1 4 5 नरोत्तम (for नरर्षभौ) —(L 361) K3 B3 D3 भूषिते, K4 पूजिते (for दूषिते) —(L 362) K Ñ2 V1 2 B D T2 G M4 यादवौ (T2 M4 °वो), T4 साधकौ (for तापनौ) —(L 363) B2 यशोभौ (for भवन्तौ) Cal ed यत्रोभौ याधयिष्यतः (for b) —(L 364) M3 4 तीर्त्वा चेमां तु वेण्णां वै (for °) K1 3 4 Ñ2 3 (marg) V1 2 B1 Dn D3 D5 (marg as above) 3-5 T3 4 G1 4 5 M4 चाद्यैव, T1 G2 3 सगतौ (for °ता). — After line 364, M4 ins 37** —(L 365) K4 Cal ed निवेशाय (for निवासाय) —(L 366) D3 यज्ञगिरि, D5 T3 G1 3 5 M चन्द्र° (for यज्ञ°) K1 Ñ4 3 (marg) V1 3 B1 3 D3 T1 G1 4 5 प्रभव, T2 G1 M4 प्रथम, T4 पुरतो (for प्रवरं) D1 3 5 सह्यस्य पुरतः स्थितम् (for b) —(L 367) T1 G2 3 M रौद्र (for घोर°) — K N2 3 V B D T2 3 G1 4 5 ins after line 367 M4 after line 364:
37** बलाकुमुदसंयुक्तं चित्रपुष्पितपादपम् ।
[K4 V2 °युतं (for °युक्तं)]
—(L 368) K Ñ3 V B1 3 Dn Dn2 D1-4 T3 G1 प्रोष्य तत्र, T1 G2 3 उषित्वात्र (for उष्य तत्र) K4 सुखट्वाङ्गां, B3 D6 खट्वाङ्गीं, D3 पट्टिकां (for खट्वाङ्गां) M1-3 तां गमिष्याम निम्नगाम् (for b) —(L 369) K Ñ3 V1 3 B Dn D2 D1-4 6 T3-4 G1 4 भद्रं ते न तरिष्यामो, D5 तरिष्यामो हि भद्रं ते (for °) Ñ2 (marg) V1 स्वभूषणाम्, V2 भूषिताम् (for भूषणाम्) —(L 370) K N3 V3 3 B D T4 भ्रष्टां (D5 सृष्टां) च महतो गिरेः, Ñ2 V2 T1 G2 3 5 भ्रष्टां महति पर्वते, G1 महा महर्षिसेवितां, G3 महिपाख्यगिरे पर्वतेः (for b) —(L 371) K2-4 Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 भूषणाम् (for भूषितम्) —(L 372) D2 अपेत, D4 अकाम (for अमान). K2 उपभुज्य निमान्कामान्, B1 अकामान्कानमानाढ्यान् (for °) T1 G2 3 M3 3 (inf. lin.) 3 अमानान्, M3 गच्छाम (for गत्वा तान्) V2 तत्रे (for धरान्) K4 Dn गत्वा त धरणीधरम् (for b) —(L 373) V2 विप्रान्प्राप्य (for तान्विप्रान्) Ñ1 शाम्यमानान्, T1 G2 3 M4 शाम्यमानांश्च, M1 3 शाम्यमा

रम्यं क्रौञ्चपुरं नाम गमिष्यामः पुरोत्तमम् ॥
वंशजस्तत्र ते राजा कृष्ण धर्मरतः सदा ।
महाकपिरिति ख्यातो वनस्यास्य जनाधिप. ॥
तमदृष्ट्वैव राजानं निवासाय गतेऽहनि ।
तीर्थमानडुहं नाम प्रयास्यामः सनातनम् ॥
ततश्च्युता गमिष्याम सह्यस्य विवरे गिरिम् ।
गोमन्त इति विख्यातं नैकशृङ्गविभूषितम् ।
संगतैकमहाशृङ्गं दुरारोहं खगैरपि ।
विश्रामभूतं देवानां ज्योतिर्भिरभिसंवृतम् ॥
सोपानभूतं स्वर्गस्य गगनाद्रिमिवोच्छ्रितम् ।
विमानमार्गावरणं गिरिं मेरुमिवापरम् ॥
तस्योत्तमे महाशृङ्गे भास्वन्तौ देवरूपिणौ ।
उदयास्तमने सूर्यं सोमं च ज्योतिषां पतिम् ॥
समुद्रमूर्मिमन्तं च अपारद्वीपभूषणम् ।
प्रेक्षमाणौ सुखं तत्र नगाग्रे विचरिष्यथ ॥
शृङ्गस्थौ तत्र शैलस्य गोमन्तस्य वनेचरौ ।
दुर्गयुद्धेन बाधन्तौ जरासंधं विजेष्यथ ॥
तत्र शैलगतौ दृष्ट्वा भवन्तौ युद्धदुर्मदौ ।
अशक्तः शैलयुद्धस्य जरासंधो भविष्यति ॥
भवद्भ्यामपि युद्धे तु प्रवृत्ते तत्र दारुणे ।
आयुधैः सह संयोगं पश्यामि नचिरादिव ॥
समागमश्च महान्कृष्ण निर्दिष्टस्तत्र दैवतैः ।
यदूनां पार्थिवानां च मांसशोणितकर्दमः ॥
तत्र चक्रं हलं चैव गदा कौमोदकी तथा ।

णास् (for श्राम्यतो वै) — K₃ ₄ Dn D₂₃ D₁ ₃ ₄ T₄ G₃ om (hapl) line 374 — (L 374) Ñ₃ V₃ B₁ श्रेष्ठा (for सत्र) T₃ G₁ ₃ ₄ ता च दृष्ट्वा पयस्विनीम् (for ᵇ) — (L 376) T₃ स्ववंशानत्तत्र राजा (for ᵃ) T₃.₄ क्षत्र (for कृष्ण) G₃ ₃ M₁ ₃ धर्मरर (for °रत) — (L 377) T₃ G₁ ₄ M₃ महाधर्म (for °कपिर्) Ñ₂ ₃ (marg) D₃ जनस्यास्य, B₃ ₃ Dn T₃ ₃ वनवास्य , D₁ ₂ °वासी , D₆ °वास्यो , T₁ °वासे, G₁ पुरस्यास्य , M₄ वनवासो (for °स्यास्य) V₁ जनस्यास्य G₁ पुरस्यास्य, V₃ जनस्यास्य परंतप, G₂ ₃ M₁ ₃ वनवासो नराधिप , T₁ ₂ ₄ नराधिप (for ᵇ) — (L 378) D₂₃ अदृष्ट्वा, G₁-₃ ₅ M₃ ₄ च दृष्ट्वा (for अदृष्ट्वा) K₃ V₃ निवसाय (for निवासाय) K₄ निवास्य ह्यपरेऽहनि (for ᵇ) — (L 379) T₃ G₁ ₄ ₅ K₃ N₃ B D₆ गमिष्याम (for प्रयास्याम) K₁ Ñ₂ V₁ ₃ D₂-₅ T₃ ₄ तत्र या पुरातनम् (for सना°) K₃ N₃ (marg) V₂ (N₃ V₁ ₃ D₃ त्वा)स्याम संगता , K₃ N₃ (marg) V₂ Dn D₃ D₁ ₂ सप्रस्या स्याम संगता (for ᵃ) — (L 380) K₄ D₃ तत्र च्यु(D₃ श्रु)ता, T₂ ₃ G₁ ₄ ₅ तत्र स्नात्वा (for ततश्च्युता) M₄ ततश्चान्तर्गमिष्यामि (for ᵃ) M₁ ₃ — (L 381) K₁ D₆ T₁ ₂ G₁ ₅ M₁-₃ प्रस्थं (for विवरे) — (L 382) K₁ एक G₃ ₃ M₄ मेरु (for नैक) — (L 382) K₁ ₂ ₄ N₃ ₂ V₁ ₃ B Dn D₃ D₁-₃ ₅ T₁ ₂ G₁ ₃ M₃ ख , K₃ खे (for सं) T₃ खगतैराहत शृङ्गं (for ᵃ) T₁ G₂ ₃ M₁ ₃ घनैर् (for खगैर्) — (L 383) T₁ G₂ ₃ M भूमिं (for भूत) — (L 384) N₃ ₃ V₃ B₃ D₁ G₂ इव (for अभि-) K₃ ₄ Ñ₃ ₂ V₁ ₃ B₃ D₃ °नाद्द(V₃ °द्र)म्, K₃ गगनार्धम्, K₃ ₄ Ñ₃ ₂ V₁ ₃ B₃ D₃ Ñ₂ [शा]श्रितम् (for [उ]- T₁ ₂ G °नान्तम् (for °नाद्रिम्) Ñ₂ [शा]श्रितम् (for [उ]- च्छ्रितम्) K₁ B₃ गगनार्धं(B₃ द्र)मिवोत्थितम्, M₁ ₃ खना- चिह्नितम् (for ᵇ) — After line 384 Ñ₃ V₂ ₃ B₃ read line 497 repeating it in its proper place — (L 385) K Ñ₂ ₃ V₁ ₃ B Dn D₃ D₁ ₂ ₄ ₆ T₃ ₄ G₄ स विमानावतरण, D₃ स वै विमानावरण (sic) (for ᵃ) K₄ D₁ ₂ एकम् (for मेरुम्) — (L 386) D₃ एव तु (for उत्तमे) — (L 387) N₃ V₃ वरम् (for पतिम्) N₁ सोमं च सह ज्योतिषी, T₁ G₂ ₃ M सोमं च सहतारकम् (for ᵇ) — (L 388) K Ñ₂ ₃ V B D T₃-₄ G₁ ₄ ₅ ऊर्मिमन्तं समुद्रं च, T₁ समुद्रमूर्मिमपरम् (for ᵃ) K₄ D₁ G₃ अपरं, Ñ₂ V₃ D₃ ₄ अपारं, D₁ ₆ T₃ G₁ ₄ अपर (for अपार) D₃ पर- द्वीपविभूषणम्, G₂ ₃ M बलावमविभूषितम् (for ᵇ) — (L 389) N₃ V₁ स्वयं (for सुखं) — M₃ om. (hapl) lines 390 391 — (L 391) K₁ -युद्धानि (for -युद्धेन) K₃ ₄ Ñ₃ V₁ Dn₁ D₁ ₂ ₄ T₃ ₄ G₄ ₅ धावन्तौ (for बाधन्तौ) V₃ स्वर्गमार्गेण बाधन्तौ, D₃ दुर्गयुद्धाग्रुधावन्त, G₃ ₅ M₄ °युद्धे निगृह्णन्तौ (for ᵃ) K₃ वधिष्यथ , Ñ₁ T₁ G₃ ₃ M₄ हरि- ष्यथ (for विजे°) — (L 393) G₃ ₃ नालम्भ (for अशक्त-) K₁ ₃ Ñ₂ ₃ V B Dn D₃ D₁-₄ ₆ T₃-₄ युद्धे वै, K₃ युद्धेन, K₄ युद्धे च (for युद्धस्य) D₃ G₁ ₄ ₅ आगम्य शैलयुद्धे वै (for ᵃ) N₃ (marg as above) द्रविष्यति (for भ°) — (L 394) K₁ ₃ ₄ Ñ₃ B₃ Dn D₃ D₁ ₂ T₃ ₄ G₄ — (L 394) K₁ ₃ ₄ Ñ₃ B₃ Dn D₃ D₁ ₂ T₃ ₄ G₄ सह (for अपि) Ñ₁ युद्धेन भवतोर् (for °द्भ्याम्) T₁ G₂ ₃ ₃ सह (for अपि) V₃ ₃ B₁ D₄ भवतोरपि युद्धेषु (V₃ द्वंद्वे तु, (for युद्धे तु) V₂ ₃ B₁ D₄ भवतोरपि युद्धेषु (V₃ द्वंद्वे तु, D₃ युद्धे च); D₃ भवतावपि युद्धेऽथ, T₃ G₁ °तोरपि युद्धे, — (L 396) T₁ G₂ ₃ M M₄ त्वा सहसा युद्ध (for ᵃ) — (L 397) M₁-₃ महाम (for माम-) भुवि (for तत्र) — (L 398) T₃ G₁ ₄ om — K₃ om lines 398-40ᵃ — (L 398) T₃ G₁ ₄ om (hapl) lines 398ᵇ-399ᵃ M₁ ₃ गदा कौमोदकी तथा (for ᵇ) — M₃ om line 399 — (L 399) G₃ M₄ नन्दकं

सौनन्द मुसलं चैव वैष्णवान्यायुधानि च ॥
दर्शयिष्यन्ति संग्रामे पास्यन्ति च महीक्षिताम् ।
रुधिरं कालयुक्तानां वपुर्भिः कालसंनिभैः ॥
स चक्रमुसलो नाम संग्रामः कृष्ण विश्रुतः ।
दैवतैरिह निर्दिष्टः कालस्यादेशसंज्ञितः ॥
तत्र ते कृष्ण संग्रामे सुव्यक्तं वैष्णवं वपुः ।
द्रक्ष्यन्ति रिपवः सर्वे सुराश्च सुरभावन ॥
तां भजस्व गदां कृष्ण चक्रं च चिरविस्मृतम् ।
भजस्व स्वेन रूपेण सुराणां विजयाय वै ॥
बलश्चायं हलं घोरं मुसलं चारिमर्दनम् ।
वधाय सुरशत्रूणां भजतां लोकभावनः ॥
एष ते प्रथमः कृष्ण संग्रामो भुवि पार्थिवैः ।
पृथिव्यर्थे समाख्यातो भारावतरणे सुरैः ॥
आयुधानां चिरेणैव वपुषो वैष्णवस्य च ।
लक्ष्म्याश्च तेजसश्चैव व्यूहानां च विदारणम् ॥
अत प्रभृति संग्रामो धरण्यां शस्त्रमूर्छितः ।
भविष्यति महान्कृष्ण भारतं चैव वैशसम् ॥
तद्गच्छ कृष्ण शैलेन्द्रं गोमन्तं च नगोत्तमम् ।
जरासंधं निमित्तानि शंसन्ति समुपस्थितम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
ततस्तौ रामसहितौ प्रस्थितौ यदुपुंगवौ ॥

(for सौनन्द) After line 399ᵃ, T1 G3 5 M1 ins

38** शङ्ख शार्ङ्गं तथैव च ।
अक्षयौ चैव तूणीरौ

— T1 om line 399ᵇ — (L 400) T2 G1 4 om lines 400ᵇ 403ᵃ M1 2 (suf lin as above) महीभृताम् (for °क्षिताम्) — (L 401) D3 मुक्तानां, M1 3 सुतानां (for °युक्तानां) K1 वर्ष्मभि (for वपुर्भि) T1 G3 समिते, G2 संग्रहे (for °संनिभै) — (L 403) T1 G3 3 M1 स चक्र मुसलोपेत (for ᵃ) Ñ1 द्विवि षै (for कृष्ण वि) — M1-3 om (hapl) line 403 — (L 403) K1 कृष्ण, Ñ1 अपि, T1 G3 3, 5 अपि (for इह) T1 G3 3 M1 °संस्थित (for संज्ञित) — (L 404) T2 G3 3 पुन (for वपु) N1 प्रयुक्ते वैष्णवे प्रमो (for ᵇ) — (L 405) T2 G1 रूपस (for रिपव) Ñ2 V2 सुराश्चासुरसूदन (for ᵇ) — (L 406) M1-3 भजस्व त्वा (for तां भजस्व) G3 चक्रं च रविसप्रभम् (for ᵇ) — (L 407) K2 जयस्व (for भजस्व) — (L 408) D3 भेदनम् (for मर्दनम्) — (L 409) T2 [अ]सुर (for सुर) Bom Poona eds G(ed) भजताद् (for °ता) — (L 410) T1 G1 अन्तर (for प्रथम) K2 सुसाय ायते कृष्ण, K4 अनेकोऽपि सदा कृष्ण (for ᵃ) Ñ1 om (hapl) lines 410ᵇ 415ᵃ — (L 411) Ñ2 V2 भारावतरणेषु वै, T2 G1, 2 °तरणे स्थि(G3 °तैर्दै)ता (for ᵇ) — (L 415) K1 3 B3 D5 6 T1 G3 5 M तत (for महान्) K2 4 Ñ3 V1 2 B D T1 2 4 नाम (for चैव) G2 3 M1 भा(G3 म)रतानां च वैशसम् (for ᵇ) — (L 416) M2 3 शिष्यो (for कृष्ण) M1 2 गोमन्तं विजयाय वै (for ᵇ) — After line 416 D1 2 3 read line 417 repeating it in its proper place — (L 417) Ñ1 शासन्तु समुपस्थितान् (for ᵇ) — For line 417, K1 3 4 Ñ2 B D2 5 6 T2 4 subst

39** जरासंधो मृधे चापि विनये व्यामुपस्थित ।

[D3 रणे (for मृधे) B3 जरासंधोऽपि राजेन्द्र (for ᵃ) Ñ2 B1 2 T2 विजय, D3 °गौ (for ये)]

— K3 Ñ3 V Dn D3 D1 2, 6 T2 G1 4 5 M1 G(ed) ins after line 417 K1 3, 4 Ñ2 B D2 4, 5 T2 4 cont after 39**

40** इह चैवास्तुवप्रस्य होमधेन्वा पयोऽमृतम् ।
पीत्वा गच्छत भद्रं वो समोदितेन वर्त्मना ॥

[G1 4 5 M1 om line 1 — (L 1) K1 Ñ2 3 D3 3 T2-4 धेनोः (for धेन्वा) — (L 2) G1 पीत्वा गच्छ ते दुर्वे सो (for ᵃ) K1 (sup lin) यथा (for मया) K2 T2 G3 5 M1 दृष्टेन, Ñ2 3 Dn1 D3 T2 G1 [आ]दिष्टेन (for [उ]दिष्टेन) K1 V2 G(ed) कर्मणा (for वर्त्मना)]

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds2 T2 — *Mention of Khila* K2 4 Ñ2 V B Dn D3 D1 3 — *Sub parvan* T1 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K1 3 4 Ñ1 3 V1 2 B Dn Ds D2 5 रामवाक्यम् (Ñ1 °दर्शनम्), K2 Ñ2 V3 D1 3 5 T1 परशुरामवाक्यम् (K3 °दर्शनम्), G3 5 M1 गोमन्तयात्रायां कृष्णपरशुरामदर्शनम् M1-3 गोमन्तयात्रा — *Adhy no* K3 Dn Ds1 94 N3 V1 2 D1 T2 M1 2 96, V3 G1 95; D2 91, T1 G3 5 M1 97; T3 99, T4 86, G3 98 — *Śloka no* Dn T2 79, Ds1 83, D2 84, D1 82, G1 80

— K1 om the ref K1 3 4 Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 M1 ins after the ref K3 after line 418

41** ततु धेन्वा पय पीत्वा पस्दर्पसमन्विता ।

जामदग्न्यतृतीयास्ते त्रयस्त्रय इवाग्नयः ।
शोभयन्ति स्म पन्थानं त्रिदिवं त्रिदशा इव ॥
अध्वानं विधिना सर्वे त्रिभिस्ते दिवसैः क्रमात् ।
गोमन्तमगमं प्रापुर्मन्दरं त्रिदशा इव ॥
लताचारुविचित्रं च नानाद्रुमविभूषितम् ।
गन्धागरुपिनद्धाङ्गं चित्रं चित्रैर्मनोरमैः ॥
द्विरेफकुसुमापीडं शिलासक्तशालिनम् ।
मत्तबर्हिणनिर्घोषैर्नादितं मेघनादिभिः ॥
गगनालग्नशिखरं जलदासक्तपादपम् ।
मत्तद्विपविषाणाग्रैः कंदरान्तरताडितम् ॥
नाशङ्किभिश्चाण्डजगणैः सततं प्रतिनादितम् ।
दरीप्रपाताम्बुरवैश्छन्नं शार्दूलमण्डलैः ॥
नीलाश्मचयसघातैर्बहुवर्णं यथा नभः ।
धातुविस्तवदिग्धाङ्गं सानुप्रस्तरभूषणम् ॥
कीर्णं मृगगणैः कान्तैर्मैनाकमिव कामगम् ।
सूच्छ्रितं सुविशालाग्रं मूलोदकपरिग्रहम् ॥
सकाननदरीप्रस्थं श्वेताभ्रघनभूषितम् ।
पनसाम्रातकाम्रौघैर्वेत्रस्यन्दनचन्दनैः ॥

[B3 Dn1 D3 तत्र, D5 तस्या, D6 ते तु, T3 G1 . 5 M4 तौ तु, G4 तौ च (for ततु) V3 स्वस्थितौ वल्कपितौ (for °)] — G5 repeats line 418 after line 1 of 42** — (L 418) V3 तत्रस्थौ (for ततस्तौ) T1 G3 5 (second time) M4 ततस्तौ नृपशार्दूलौ (T3 G4 °ल) (for °) G3 नृप (for यदु-). — After line 418, K Ñ2 3 V B D T3-4 G1 4 5 M4 ins

42** गोमन्तं पर्वतं प्राप्तु मत्तनागेन्द्रगामिनौ ।
जामदग्न्यप्रदिष्टेन मार्गेण वदता वरौ ॥

[(L. 1) D3 G4 मातङ्ग (for नागेन्द्र) — (L 2) K3 D5 6 जामदग्न्योपदिष्टेन (for °)]

— (L 419) M4 श्रेता (for त्रय) — (L 420) Ñ1 M1 2 [इ]व (for स्म) T3 G1 M3 3 त्रिदिवे (for °व) — K4 om (hapl) lines 421 422 — (L 421) K1-3 Ñ2 3 V3 3 B Dn D3 D5 4 6 M4 ते चाप्य, V1 D1°3 4 T4 ते चाथ, T3 ते चापि, G1 6 M3 अध्वानं (for °नं) D6 त्रयश्चि, G5 त्रयस्ते (for त्रिभिस्ते) K3 3 Ñ2 3 V B D1-5 G4 M4 ततो वै दिवसस्त्रमात्, T3 G1 त्रयस्तु त्रिदिवे क्रमात्; T3 ततो वै दिपथ क्र°, T4 ततो वै त्रिवसात्क्रमात्, M1-3 त्रयस्ते दिवस क्रमात् (for °) — T3 G1 om line 422 G4 om lines 422 423 — (L 422) K3 3 N3 4 V B Dn Ds1 D1 6 T4 4 M4 अचल, Ds2 पर्वत, T1 G2 3 5 नग (for अगम) — T1 G3 3 M om line 433 G5 reads lines 423 424 after line 430 — (L 423) K3 वन, T3 तरु (for -चारु) — (L. 424) N3 T3 नानागुरु, T1 G3 3 M धातुराग, some Mss गन्धागुरु (for °गरु) G4 विचित्राङ्ग (for पिनद्धाङ्ग) Ñ1 अनेकश, Ñ3 V3 G1 मनोहरै; T3 G4 महोरगं, G3 M4 अनोकहै, G5 M -3 अनेकधा (for मनोरमै) T1 G3 चित्र चित्रमनोहरै (for °) — T3 G4 om lines 425-429 G1 om lines 425 428 — (L 425) K Ñ3 3 V B D T3 4 द्विरेफगणसंकीर्णं (for °) K Ñ3 3 V B D T3 4 -पादपम् (for -शालिनम्) Ñ1 शिलासंघानशायिनम् (for °) — (L 426) T1 G3 3 प्रति-, G4 पटु (for मेघ) M1-3 मादित प्रतिनादितं (for °) — (L. 427) V3 3 (both first time) -शिरस (for -शिखर) K3 D1 (second time) गगने लग्नशिखरं, D3 (first time) T1 G3 3 3 M °नाकमि- शिखरं (for °) Ñ3 V3 (second time) D1 3 3 (all first time) स्पृशन्तं चन्द्रभास्करौ, V3 (second time) जलदालग्नपादपम् (for °) — B1 om line 428 — (L. 428) K1 3 4 Ñ3 3 (marg) V B3 Dn D1 3 T3 4 परिघ (T4 °घ्न)ष्ठोपताडितम् (for °) — (L 429) K Ñ3 3 V B D T3 4 G1 कृष्ण- मिश्र (for नाश°) K Ñ3 3 V B D T3 4 G1 M4 समन्तात् (for सततं) — Ñ1 om line 430 — (L. 430) G3 4 कान्त, G5 शान्त, M1 3 मत्त, M3 युक्त (for दरी) K1 6 Ñ3 V1 3 D3 D5 घरैश्च, D4 चयैश्च (for रवैश्च) T3 G1 6 विक्षेपमद्दशाभोग (for °) V3 Dn1 T3 पल्लवै (for मण्डले) K Ñ2 3 V1 3 Dn1 D3 D5 G1 5 -छन्नं शार्दूलपल्लवै (Dn1 °पाण्डुरे), T3 G1 छन्न शार्दूलपार्श्वै, T4 स्वच्छशार्दूलपल्लवै (for °) — (L. 431) T3 नीलाम्बु (for °श्म) Ñ1 -चय- (for चय) D4 6 सपार्श्वैः (for -सघातैः) T1 G3-4 M4 नील मरकतोद् (G3 °द्रा, M4 °त्ता)तैः, T3 G1 नीलं वायम- संघातैः, M4 3 नीलमश्मचयोद्धातैः (for °) K1 3 4 Ñ3 V3 3 B3 3 D (except D4 D6) T3-4 G1 4 M1 3 घनम् T1 G3 3 3 M4 घनै (for नभ) — (L. 432) V1 B3 D6 निस्राव, T1 G3 3 बिलर (for विस्तव) D3 धातुभिश्च पिनद्धाङ्ग (for °) T1 भूषितम् (for भूषणम्) K1 D3 सानुप्रस्थविभूषितम्; K3-4 Ñ3 3 V B Dn D3 D1 3 4-6 T3 3 G1 4 5 सानुप्रस्तर(V1 °सर)भूषितम्; T3 सानुप्रवरभूषितम् (for °) — K1 reads lines 433 435 on marg — (L. 433) K3 Ñ3 3 V B D (except D5) T3 4 G3 5 सुर (for मृग) K1 शान्तैः (for °) V1 कान्तैः) K3 T3 G3 4 कीर्णं सुरगणैः कान्त (for °) V1 कैलासम् (for मैनाकम्) T3 G3 M पर्वतम् (for कामगम्) — (L 434) D3 उद्धृतं (for सूच्छ्रितं) K3 उच्छ्रितं सुविशालाग्रं (for °) K Ñ V B Dn D3 D1-3 5 T3 4 G4 समूलाम्बु-

तमालैलावनयुतं मरिचक्षुपसंकुलम् ।
पिप्पलीवल्लिकलिलं चित्रसिंदुदपादपं ॥
द्रुमैः सर्जरसानां च सर्वत प्रतिशोभितम् ।
सर्जनिम्बार्जुनवन कदलीकुलसंकुलम् ।
हिन्तालैश्च तमालैश्च पुन्नागैश्चोपशोभितम् ॥
जलेषु जलजैश्चैव स्थलेषु स्थलजैरपि ।
पङ्कजैर्हंसखण्डैश्च सर्वतः प्रतिभूषितम् ।
जम्बूजम्बूलप्लक्षाढ्य कटुकन्दलभूषितम् ॥
चन्दनाशोकबहुलं बिल्वतिन्दुकशोभितम् ।
कुटजैर्नागपुष्पैश्च समन्तादुपशोभितम् ॥
नागयूथगणाकीर्णं मृगसंघनिषेवितम् ।
सिद्धचारणरक्षोभिः सेवितप्रस्तरान्तरम् ॥
विद्याधरगणैर्नित्यमनुकीर्णशिलातलम् ।
सिंहशार्दूलसनादैः सतत प्रतिनादितम् ॥
सेवित वारिधाराभिश्चन्द्रपादैश्च सेवितम् ।
स्तुत त्रिदशगन्धर्वैरप्सरोभिरलंकृतम् ॥
वनस्पतीना दिव्याना पुष्पैरुच्चावचैश्चितम् ।
शक्यमप्रहाराणामनभिज्ञ कदाचन ॥

D1 s सर्वभूत (for मूलोदक) —(L 435) K3 परिच्छन्न (for दरीप्रस्थ) K Ñ3 V2 s B1 s Dn D1 s 4 6 T3 s G1 4 5 गण (for घन) V1 B3 D3 श्वेताम्रगणभूषितम्, T1 G3 s M द्रुम वनविभूषितम् (for b) —(L 436) T2 G1 पनसाम्रार्जुनैश्च G5 °मृतकाष्ठैश्च (for a) Ñ1 मण्डकै, D5 चन्दनैः (for °च°) — M4 om line 437 —(L 437) T2 G1 तमालैस्तालपर्णैश्च, G4 तमालतालहिन्ताल (for a) K1 4 मरिचक्षुपसंकुलम्, Ñ1 बर्हिपक्षिसुसंकुलम्, Ñ2 s (marg) V1 s बदरीगुल्म° — After line 437, T3 reads line 441 —(L 438) K4 Ds2 D5 4 G3 कलिल (for °लि) M1-3 पिप्पलीचम्पककुल (for a) T1 G3 M चित्रक (T1 G3 °कै) कुटपादपं, G2 चित्रित वनपा° (for b) — After line 438, Ñ2 V3 ins 44** —(L 439) K3 द्रुमैः सर्जतमालैश्च (for a) B1 s Dn1 D3 T3 4 G2 4 5 परि (for प्रति) Ñ1 s V3 भूषितम् (for शोभि°) T1 G3 s M4 सर्वत परिभूषितम्, M1-3 °त परिवासितम् (for b) — After line 439 T1 G While D3 D5 ins after line 439 read lines 445–446

43** जम्बुसर्जार्जुनयुत गुल्मकुसुमभूषितम् ।

— D3 D5 cont K Ñ3 V1 s B Dn D1-4 6 T2-4 ins after line 439 Ñ2 V3 after line 438 G1 4 5 after line 446

44** प्राशुसालवनैर्युक्त बहुचित्रवनैर्युतम् ।
[K3 V2 G2 युत (for युक्तं)]

— V3 s B1 s repeat line 440 after line 446 —(L 440) T1 s G1 s s M नीपार्जुन (for निम्बा°) K1 सर्जनिम्बार्जुनादि, Ñ1 निम्बसर्जार्जुनवन, V2 s B1 s (all second time) D1 s मकरन्दार्जुन° (for a) K3 Dn पाटली, K3 कन्दली, T3 रुचकी, G3 s M4 रुचकी (for कदली) V1 करवीरैश्च संकुलम्, T2 G1 4 5 द्रुम (T2 पाट°) ल्यीपर्वतं°, M1 s विविधद्रुमसं° (for b) —(L 441) D1 सालैश्च तमालैश्च, D3 सालैस्तालैश्च मालैश्च (for a) T1 s G1-3 s तमालैश्च (for पुन्नागैश्च) — After line 441, V3 reads lines 445 446 M3 om (hapl) lines 442 445 Ñ2 reads line 442 after line 447 —(L 442) V2 जले च (for जलेषु) K4 Ñ3 Dn D1 s T3 जल (for चैव) T2 जलजैः (for स्थ°) —(L 443) Ñ1 द्रुमपर्णैश्च, D3 बहुखण्डैश्च, D6 M1 s द्रुमसंघैश्च, G1 °दण्डैश्च (for °खण्डश्च) — G1 om (hapl) line 444 —(L 444) D3 बकुल, T2 G1 °जम्भल°, T4 जम्बीर, M1 s बिल्वक (for °जम्बूल) K3 Dn1 T4 कन्द, K1 बहु, B1 स्निग्ध, D6 नक्त (for कटु) K1 मण्डल (for कन्दल) D4 कन्दकन्दरभूषितम् (for b) — K1 om (hapl) line 445a K2 Ñ3 V1 s B3 s 445 —(L 445) K3 om line 445a K2 Ñ2 V1 B1 D1-3 T4 D5 D6 T3 M4 चम्पकाशोकबहुलं Ñ2 V2 B1 D1-3 T4 —(L 446) T2 G1 M4 कुटजैश्च चन्दनाशोकबहुल (for a) —(L 446) T2 G1 M4 कुटजैश्च (for कुटजैः) D6 G2-3 वृक्षैश्च (for पुष्पैश्च) K3 द्रुम, —(L 447) D3 अभि, M1 s परि (for उप) —(L 448) Ñ1 K3-4 Ñ2 s V B D T2-4 G1 4 5 समाकीर्ण, T1 G3 s °जनाकीर्ण (for गणा°) K1 नागपूगसमापूर्ण, V2 T1 4 G2 s s M1 s 6 M1 नागयूथकसंकीर्ण (for a) K Ñ V1 s B D T2 G1 4 मृगसंघात° सिंह (for °सङ्घ) — After line 448, D3 शोभि(Ñ1 °सेवि)तम् (for b) — After line 448, D3 Bom Poona eds G(ed) ins

45** गन्धर्वैश्च समायुक्त सिद्धचारणपक्षिभि ।

[Bom Poona eds G(ed) गुह्यकैः पक्षिभिस्तथा (for b)]

—(L 449) T3 सुजतम् (for नित्यम्) Ñ2 V3 माकीर्ण च (for अनुकीर्ण) —(L 450) D3 °नादैश्च (for °संनादै) G3 सर्वत्र (for सततं) — T3 s G1 om (hapl) line 451 K Ñ2 s —(L 451) Ñ1 om (hapl) lines 451b–458a — V3 om (hapl) V B D T3 G3 शोभितम् (for सेवि°) — V3 om (hapl) lines 452–458 D3 om (hapl) lines 452 455 —(L 452) D1 युत; D3 स्थित (for स्तुत) T1 G2 s M समावृत्तम्, K3 T3 M4 स्थितम्; Ñ2 V3 (for अलंकृतम्) —(L 453)

दानाभिभयनिर्मुक्तं महाघातभयोज्झितम् ।
प्रपातप्रभवाभिश्च सरिद्भिरुपशोभितम् ।
काननैराननाकारैरुन्मिषन्तमिव श्रिया ।
स्थलीभिर्मृगवीथीभिः कान्ताभिरिव शोभितम् ॥
पार्श्वैरुपलकल्माषैर्मेघैरिव विभूषितम् ।
पादपोच्छिन्नसौम्याभिः सपुष्पाभिः समन्ततः ॥
मण्डितं वनराजीभिः प्रमदाभिः पतिं यथा ।
दरीभिः सुन्दरीभिश्च कन्दराभिस्तथैव च ॥
तेषु तेष्ववकाशेषु सदारमिव शोभितम् ।
ओषधीदीप्तशिखरं यानप्रस्थनिषेवितम् ॥
जातरूपैर्धनोद्देशैः छत्रिभैरिव मण्डितम् ।
मूलेन सुविशालेन शिरसा चोच्छ्रितेन च ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च गाहयन्तमिव स्थितम् ॥
ते तमासाद्य गोमन्तं रम्यं भूमिधरोत्तमम् ।
रुचिरं रुरुहुः सर्वे वासायामरसंनिभाः ॥
रुरुहुस्ते गिरिवरं समूर्ध्वमिव पक्षिणः ।
असज्जमाना वेगेन वैनतेयपराक्रमाः ॥
ते तु तस्योत्तमं शृङ्गमारूढास्त्रिदशा इव ।
अगारं रुचिरं चक्रुर्मनसा निर्मितोपमम् ॥
निविष्टौ यादवौ दृष्ट्वा जामदग्न्यो महामुनिः ॥
रामोऽभिमतमहिष्टमाप्रष्टुमुपचक्रमे ॥
कृष्ण यास्याम्यहं तात पुरं सूर्पारकं विभो ।

B1 s Dn Ds: D1 s G1 श्रितम्, T1 G1 युतम् (for स्थितम्) — K3 om lines 455 460 B3 om (hapl) line 455 — (L. 455) K3 Ñ3 V1 B3 Ds D6 देवतासुखमश्रयम् (B3 °य), T1 तस्थुरं देवतालयम्, G3 s M सानुभि श्रव °य), T1 तस्थुर देवनालयम्, G3 s M सानुभि श्रव कन्दरम् (for °) — (L. 457) K3 s V3 Dn D2-5 G1 s कन्दरम् (for °) — (L 457) K3 om line 457°, T3 G1 read it after line 466 K3 काननै कन्दनाकारैः; Ds3 °नगराकारैर् (for °) — After line 457°, K3 Ñ2 s V1 B Ds D6 T2 s G1 s ins

46** विशेषन्निरिव श्रियम् ।

— After the above T3 G1 cont 49**

Ñ2 s V1 B T2 s cont after 46** K3 s V2 Dn D2 s ins after line 456

47** जलशैवलशृङ्गाभिर्

[K3 Ñ2 s B1 Dn T3 शृङ्गाग्रैर् (for शृङ्गाभिर्)]

K3 D1 s T2 G1 om line 457° Ñ3 D3 उल्लिखन्तम्, D1 उपिबन्तम् (for उन्मिषन्तम्) — After line 457, D3 ins

48** काञ्चनैः सानुभिर्युक्तं विसर्पद्भिरिव श्रियम् ।

— T2 om line 458 — (L. 458) K3 Ñ2 V2 D1 s जुष्टाभिः, D3 युक्ताभि यूथाभि K3 Dn D1 s T1 G3 s जुष्टाभि, D3 युक्ताभि यूथाभि (for -वीथीभि) — G3 s om (hapl) lines 459 463 T2 om line 459 — (L. 459) D3 T2 G1 उपरि- (for उपल) K4 पार्श्वस्थैरुपलकल्माषैर्, T1 M1 पादपैरुपलक्ष्माग्रैर्, M1 s वशै(M3 पादै)रुपरिकल्माषैर् (for °) — T2 reads lines 461 463 after line 466 — (L. 460) K4 Ñ1 -सौमाभि, V2 T4 -शोभाभि, D1 s T2 G1 s भूमिभि (for -सौम्याभि) K3 Ñ2 s B D3 D6 T1 s G3 पादप(Ñ2 s B1 T3 G1 °प)च्छन्नभूमि(Ñ3 °शोभा)भि, K3 पादपाश्रित सौम्याभि, V1 °पादपशोभाभि, M पादप(M3 °प)च्छन्न सौम्याभि (for °) K4 समन्वितम् (for °न्ततः) M1 s ससम्यक्परिसर्पिभि (for °) — (L. 461) K3 Ñ3 V3 Dn T3 s G3 M4 पतिर् (for पतिं) — (L. 462) T1 M1-3 ओषधीभिश्च (for सुन्दरीभिश्च) D3 सेवितं च (for कन्दराभिश्च) T3 च शोभितम् (for तथैव च) — (L. 463) T3 पदानिम् (for सदारम्) D3 अपि (for इव) — (464) V3 -दिव्य (for दीप्त) — K1 D3 om line 465 — (L. 465) K3 s Ñ3 V1 s B1 s Dn Ds D1 s s s T3 भूषितम् K4 B3 G1 s s शोभि° (for मण्डि°) Ñ2 V2 T1 कृत्रिमैर्(Ñ2 °म ह)पशोभितम् D3 शृङ्गैरिव विभूषितम् (for °) — B3 G1 om (hapl) lines 466 467 — (L. 466) K V1 s B1 Ds D1 s T2 G1 s शिरसा तु(B1 Ds D2 s s T3 G1 s °साभ्यु)च्छ्रितेन च (for °) — (L. 467) Ñ2 T1 s s धार- यन्तम् D3 कल° (for गाह°) — T1 s G3 s M ins after line 467 T3 G1 cont after 46**

49** मुनिभिर्नित्ययुक्तैश्च सव्यमानं मुमुक्षुभिः ।

— (L. 469) D3 चरन्तो (for रुचिरं) D3 प्रमथा (for वासाय) T3 सुर (for [अ]मर) Ñ1 विग्रहा (for -संनिभा) — (L. 470) T1 G3 s M आरुह्य (for रुरुहुस्) D3 पक्षिण (for पक्षिण) — (L. 471) T3 आगर्जमाना वेगेन (for °) — (L. 472) Ñ1 s V1 s B1 D4 s T1 G3-5 [उ]त्तरं (for °मं) T3 स तु शैलोत्तर शृङ्गम् (for °) T1 G3 s M आरुह्या- स्त्रिदशोपमाः (for °) — (L. 473) K1 s s Dn D1-4 G3 s सहसा Ñ1 मनसा (for रुचिरं) T1 G3 s M नाना- धातुविचित्राङ्गं; T3 G1 आरूढे सहसा चतुर् T3 s अपारं सहसा चक्रुर् (for °) — (L. 474) K1 s s Ñ2 (marg) V1 s B1 s Dn D1 s T2-4 G1 s s महामति; D4 s °मुनि (for °मुनि°) — (L. 475) K3 Ñ1 ऽविदितम् (for ऽभिम-

युवयोर्नास्ति वैमुख्यं संग्रामे दानवैरपि ॥
मानवानामपि यां प्रीतिं मार्गानुगमनादपि ।
सा मे कृष्णानुगृह्णाति शरीरमिदमव्ययम् ॥
इदं तत्स्थानमुद्दिष्टं यत्रायुधसमागमः ।
युवयोर्विहितो देवैः समयः सांपरायिकः ॥
देवानां मुख्य वैकुण्ठ विष्णो देवैरभिष्टुतः ।
कृष्ण सर्वस्य लोकस्य शृणु मे नैष्ठिकं वचः ॥
यदिदं प्रस्तुतं कर्म त्वया गोविन्द लौकिकम् ।
मानवानां हितार्थाय साधु मानुषदेहिना ॥
तस्यायं प्रथमः कल्पः कालेन भुवि योजितः ।
जरासंधेन वै सार्धं संग्रामे समुपस्थिते ॥
सत्रायुधनलं चैव रूपं च रणकर्कशम् ।

स्वयमेवात्मना कृष्ण त्वमात्मानं विधत्स्व ह ॥
चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा त्वां गदापाणिनं रणे ।
चतुर्द्विगुणपीनांस विभ्येदपि शतक्रतुः ॥
अद्यप्रभृति ते यात्रा स्वर्गोक्ता समुपस्थिता ।
पृथिव्याममरार्थे च कीर्त्यर्थे च सतां वर ॥
वैनतेयस्य चाह्वानं वाहनं ध्वजकर्मणि ।
कुरु शीघ्रं महाबाहो गोविन्द वदतां वर ॥
युद्धकामा नृपतयश्चितिराभिमुखोद्यताः ।
धार्तराष्ट्रस्य वशगास्तिष्ठन्ति रणवृत्तयः ॥
राज्ञां नियनदृष्टार्था वैधव्येनाधिवासिता ।
एकवेणीधरा चेयं वसुधा त्वां प्रतीक्षते ॥
समग्रं कृष्ण नक्षत्रं त्वत्प्रतीक्षमुपस्थितम् ।

यम्) T1 G1 s M रामोऽपि विविधक्रूरणाम् (for °) — (L 476) K1 Ñ1 प्रभो (for विभो) — For line 476, T1 G2 s M subst

50** कृष्ण संकर्षण चैव पास्ये चार्षाक प्रति ।

— G(ed) om lines 477 478 — (L 477) T2 G2 s M1 s उभयोर् (for युव°) V1 T2 G2 s s वैपरय (for वैमुख्य) K2 s s Ñ4 V B Dn D2-s T2-4 G2 4 दैवतैर् (for दानवैर्) — (L 478) T2 G1 विस्मय, M1-s परस्पर (for अस्मि वर) D3 मार्गानुगमनाद्विभि (for ᵇ) — (L 479) T1 G1 दैवत्वमनुगृह्यताम्, G2 s M सर्वत्वमनुगृह्यताम् (for ᵇ) — (L 481) B2 D1 विहितो, G3 s कथितो (for विहितो) M1-s युव(M1 उभ)योर्नात वैमुख्य (for °) D3 समये सापरायिके, G3 M भविता सापरायिकम् (for ᵇ) — (L 482) Ñ1 V2 मुख्य वैकुण्ठ देवाना (for °) D3 देव (for विष्णो) — After line 482, D3 T1-s G M G(ed) ins

51** देवदेव जगन्नाथ भूतभावन भावन ।
पुरुहूतानुजाद्येपलोकवन्द्य जगत्पते ॥
विष्णो कृष्ण हृषीकेश वासुदेव जनार्दन ।
जगदादे जगत्पूज्य सकलेश निरञ्जन ॥

[(L 2) T2 G1 पुरहूतनुजाशेष (for °) — (L 3) M1-s लोकनाथ महेश्वर (for ᵈ) — (L 4) T2 s G2 ins after line 4ᵃ G2 after line 4

51A** जगदीश महेश्वर ।
विष्णो पूर्वज देवेश

T3 सल्लिलेश (for सक°)]

— (L 483) T3 शृणु (for कृष्ण) G1 लोकस्य (for सर्वस्य) V2 देवस्य (for लोकस्य) — (L 484) G1 अभिप्रेतस्तु तत्कर्म (for °) — (L 485) K1 s 4 Ñ2 s V2 B Dn D2 D3 s 4 T2 4 G1 4 मानुषाणां, K2 D1 s 5 मनुष्याणां, Ñ2 (marg) V1 देवाना च, V2 देवताना (for मानवाना) K1 s 4 Ñ2 s V B1 s Dn D1 s T2-4 G1 4 M1 लोके (for साधु) — (L 486) T1 G2 M काल (for कल्प) K2-4 V1 B1 Dn D1 s T2 4 G1 4 तु ति, D3 s विजि (for भुवि) G(ed) कालेन तु विरचित (for ᵇ) — (L 489) Ñ1 s V2 T1 G2 s M विष्णो (for कृष्ण) K2 B D4 आत्मात्म (K2 त्मे), T1 स्वमेवैव (for स्वमात्मान) D3 आत्मानं त्वभिधत्स्व च, G2 s M1 स्वमेवैव विधत्स्व च (for ᵇ) — (L 490) K Ñ2 s V B2 s D T2 G1 s s त्वा गदापाणिमाहवे, B1 T2 4 गदापाणिनमाहवे, G2 M1 गदापाणि रणे रणे (for ᵇ) — (L 491) K1 4 V2 बिभेति (for बिभ्येद्) — (L 492) K2 Dn ते युद्धे, Ñ1 s V2 यात्रा ते (by transp), D4 या यात्रा, T2 G1 4 M1 ते माया K2 Dn स्वर्गद्वारमुपस्थितम् (for ᵇ) — (L 493) T1 कृतिनो (for च सता) M1-s सदा (for वर) D1 कीर्त्यर्थे ददता वर, G2 °र्थे कृतिना वर (for ᵇ). — For line 493, K1 s 4 Ñ2 V1 s Dn D2-4 T2-4 G1 4 subst

52** पृथिव्या पार्थिवेन्द्राणां कृताज्ञे त्वयि मानद ।

— (L 494) G2 M1 वाहने (for °च) M2 s वाहनध्वजकर्मणो (for ᵇ) — (L 495) M1-s विष्णो (for बाहो) — (L 496) K1 s 4 Ñ2 V1 s B2 s D1-6 T2-4 G1 युद्धकाले, M1-s योद्धुकामा (for युद्धकामा) — (L 498) K1 4 Ñ2 V2 s D3 T1 राज्ञा च निधनं दृष्ट्वा (for °) D3 वैधव्येना विसद्भिना, T2 °न निवेशिता (for ᵇ) — G1 om line 500. — (L 500) K1 4 भव (for उप) K2 s Ñ V B

त्वयि मानुष्यमापन्ने युद्धे च समुपस्थिते ॥
त्वरस्व कृष्ण युद्धाय दानवानां वधाय च ।
स्वर्गाय च नरेन्द्राणां देवतानां सुखाय च ॥
सत्कृतोऽहं त्वया कृष्ण लोकैश्चैव सहामरैः ।
त्वया सत्कृतरूपेण येन सत्कृतवानहम् ॥
साधयामि महाबाहो भवतः कार्यसिद्धये ।
स्मर्तव्यश्चास्मि युद्धेषु कंसारे पृथिवीक्षिताम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
जामदग्न्ये गते रामे तौ यादवकुलोद्वहौ ।
गोमन्तशिखरे रम्ये चेरतुः कामरूपिणौ ॥
वनमालाकुलोरस्कौ नीलपीताम्बरावुभौ ।
नीलश्वेतवपुष्मन्तौ गगनस्थाविवाम्बुदौ ॥
तौ शैलधातुदिग्धाङ्गौ युवानौ शिखरे स्थितौ ।
चेरतुस्तत्र कान्तेषु वनेषु रतिलालसौ ॥
उद्यन्तं निरीक्षन्तौ शशिनं ज्योतिषा वरम् ।
उदयास्तमने चैव ग्रहाणां भास्करस्य च ॥
अथ संकर्षणः श्रीमान्विना कृष्णेन वीर्यवान् ।
चचार तस्य शिखरे नगस्य नगसंनिभः ॥
स पुष्पस्य कदम्बस्य प्रच्छाये निषसाद ह ।
वायुना मदगन्धेन वीज्यमानः सुखेन वै ॥

Dn D5 D1 2 3 T3 4 संक्षिप्यारिविमर्दन; D5 सप्रतीपमिव स्थितम्, D4 5 प्रसंक्षिप्यारिमर्दन (for ^{b}) — For line 500, T1 2 G1-3 5 M4 subst.

53** क्षेमस्य समह कृष्ण प्रहनक्षत्रमर्दनम् ।

[T1 reads 53** twice T1 (second time) G6 संहारं कृष्ण राज्ञां च, G2 क्षत्रस्य विमर्द कृष्ण (for ^{a}) T1 (second time) G3 कुरुष्वामितविक्रम, T2 G2 नक्षत्रमरिमर्दन (for ^{b})]
— (L. 501) M3 सुरूमेवं स्वतेजसा (for ^{b}) — (L. 502) G4 5 M3 4 जयाय (for वधाय) M1 2 यादवानां जयाय च (for ^{b}) — (L. 503) T4 देवानां च (for देवताना) Ñ1 देवानामभयाय च (for ^{b}) — (L. 504) K1 3 4 Ñ2 V3 3 Dn Ds1 D1-3 T2-4 G1 5 लोकैश्च सचराचरैः (for ^{b}) — (L. 505) M1 2 यदा (for त्वया) M1 2 त्वया, M3 यत्र (for येन) K3 Ñ3 V1 B D5 D6 न चाहं सत्कृत स्वयम् (for ^{b}) Dn कर्म — (L. 506) K2 V3 साधु यामि (for साधयामि) — (L. 507) Ñ2 V2 G2 3 M4 स्मर्तव्योऽस्मि (for कार्यं) T1 M1-3 °व्योऽस्मि सुयुद्धेषु (for ^{a}) K Ñ3 3 त्वया युद्धे, T1 M1-3 °व्योऽस्मि सुयुद्धेषु (for ^{a}) — V B1 3 Dn D5 D1 3 T3 4 कान्तारेषु महीक्षिताम् (for ^{b}) — For line 507, B3 D6 subst Ñ2 V ins after line 507:

54** स्मर्तव्यस्तत्र तत्राहं यत्र युद्धं भवेत्सदा ।

While B1 Ds1 D5 ins after line 507

55** न च कृत्य मया युष्मं त्वं च कर्ता जगद्गुरु ।
मां स्मृत्वा यो रणे याति ध्रुवं तस्य जयो भवेत् ॥

K Ñ3 Dn Ds1 D1-3 T G M4 ins B1 Ds1 D5 cont after 54** after line 507 Ñ2 V B3 D6 cont after 54**

56** इत्युक्त्वा जामदग्न्यस्तु कृष्णमाक्लिष्टकारिणम् ।
जयाशिषा वर्धयित्वा जगामाभीप्सितां दिशम् ।

[(L. 3) G2 3 M4 गतिम् (for दिशम्)]

Colophon — *Mention of the Epic* K2 Ds1 T2 — *Mention of Khila* K3 Ñ2 V B D5 D1 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K Ñ1 2 V B D T2 G1-3 M4 गोमन्तारोहणम्; Ñ1 जामदग्न्यगमनम्; M1-3 गोमन्तयात्रा — *Adhy no* K3 94; Ñ2 V1 B3 T2 G2 3 M1-3 97; V2 T1 G1 M4 98, Dn Ds1 95, D1 92; D2 103; D4 90; T3 100, T4 87, G4 96, G5 101 — *Śloka no* Dn1 D5 48, Ds1 50, T2 46, G1 47

K4 D5 T4 om the ref — (L. 508) G2 कुलोद्भवौ (for °द्वहौ) — (L. 509) G1 3 M4 चोभौ (for रम्ये) V3 रेजतु (for चेरतु) T1 चेरतु कान्तदर्शनौ (for ^{b}) — (L. 510) V2 T1 2 G2 4 M कृतोरस्कौ (for कुलो°) — (L. 512) D2 T3 शिलाधातु, T4 धाम° (for शैल°) T2 G1 शैल धातुविदिग्धाङ्गौ (for ^{a}) G3 2 M1 2 4 स्थुले, M4 स्थुलौ (for स्थितौ) Ñ1 गगनस्थौ स्थिताबुभौ (for ^{b}) — K2 om. line 513 — (L. 513) V2 रेजतुस (for चेर°) Ñ1 पार्श्वे च, T1 G2 4 M1 2 पार्श्वेषु; M3 कान्ताङ्गौ (for वनेषु) V3 वनेषु रुचिराम्बरौ (for ^{b}) — V1 om line 514 M2 reads lines 514–515 twice — (L. 514) T1 G2 M2 (both times) 3 4 उद्यन्तं तं (M1-3 तौ); G2 3 M4 सम्पश्यन्तौ तु (for उद्यन्तं) — (L. 515) K2 D5 उदयास्तमने; K3 D4 3 T3 °स्तमयं (K3 °या); T1 2 G2 3 3 M2 (both times) 3 3 °स्तमये (for °स्तमने) K Ñ3 2 (marg) V1 2 B3 Dn D1 2 T3 4 ग्रहाणां धरणीधरे; Ñ1 °णां भास्करं वरम्; Ñ2 B1 3 Ds1 D6 °णां भास्वतां वरे; Dn-3 °णां नगं (D5 °म)ने तथा (for ^{b}) व(Ds1 क)रम्, — (L. 517) Ñ1 समित (for संनिभ) K2 नगो पमा — Ś1 reads संनिभः; M3 3 नगस्य नरसत्तम (for ^{b})

तस्य तेनानिलौघेन सेव्यमानस्य तत्र वै ।
मद्यसंस्पर्शजो भावः सरघ्रगन्धघ्राणमागतः ॥
तृषा चैन विवेशाशु वारुणीप्रभवा तदा ।
शुशोच च भृशं तस्य मनस्येनापरेऽहनि ॥
स्मारितः पुरावृत्तममृतप्राशनं विभुः ।
तृषितो मदिरान्वेषी ततस्तं तरुमाक्षिपत् ॥
तस्य प्रावृषि फुल्लस्य यदम्भो जलदोज्झितम् ।
तत्कोटरस्था मदिरा समजायत निर्मला ॥
तां तु तृष्णाभिभूतात्मा पिबन्नार्त इवासकृत् ।
मदाच्च चलिताकारः समजायत स प्रभुः ॥
तस्य मत्तस्य वदनं किंचिच्चलितलोचनम् ।
घूर्णिताकारममवच्छरत्कालेन्दुसप्रभम् ॥
कदम्बकोटरे जाता नाम्ना कादम्बरीति सा ।
रूपिणी वारुणी तत्र देवानाममृतारणिः ॥
कादम्बरीमदकलं विदित्वा कृष्णपूर्वजम् ।
तिस्रस्त्रिदशनार्यस्तमुपतस्थुः प्रियंवदाः ॥
मदिरा रूपिणी भूत्वा कान्तिश्च शशिनः प्रिया ।
श्रीश्च देवी वरिष्ठा स्त्री स्वयमेवाम्बुजध्वजा ॥
साञ्जलिप्रग्रहा देवी रौहिणेयमुपस्थिता ।
वारुण्यास्सहितं वाक्यमुवाच मदविक्लवम् ॥

---

lines 518-575 after 83 18, D2 reads them here repeating them in their proper place —(L 518) Ś1 D2 (second time) प्रोत्फुल्लस्य, K2 V3 D2 (first time) 4 5 T1 2 4 G3 प्रफु°, T3 G1 सफलस्य (for स फुल्लस्य) Ś1 प्रावच्छाये, Dn सुच्छाये, D3 T3 छायायां (for प्रच्छाये) —(L 519) Ś1 K3 पुष्प, K3 5 Dn3 D3 D2 (first time) 3 4 T3 4 G4 मन्द, D2 (second time) पुष्प, T1 G3 M1-3 [अ]मृत, T3 मधु, G2 3 M4 दिव्य (for मन्द) Ñ1 रज्यमान (for वी°) T1 G2 3 M सुगन्धिना (for सुखेन वै) —(L 520) D2 (second time) ततस् (for तस्य) G3 M3 [अ]निलेनाथ (for °लौघेन) Ñ1 सेव्यमान स तत्र वै (for b) —(L 521) G2 M1 3 ससर्गजो (for °संस्पर्शजो) K Ñ2 3 V2 B Dn D3 D1 2 (first time) 3 6 T2-4 G1 4 5 गन्ध, Ñ1 दोष (for भाव) Ś1 मद्यसंस्पर्शजान्भोगान्, V1 3 °सम्पर्कजो गन्ध (for a) K3 श्वसन (for सरघ्रशत्) Ś1 घ्राणयोर्गत, M1-3 °माद्भुत् (for °गत) K3 Dn स्वघ्राणघ्राण समागत (for b) —(L 522) Ś1 K Ñ2 3 V1 2 B3 Dn D1 2 (both times) 3 4 5 (marg) T1 3 G2 4 M4 तृष्णा, V3 B1 2 D3 स्पृहा (for तृषा) V1 [अ]थ (for [आ]शु) —(L 524) T2 सुरावृत्तम् (for पुरा°) D1 प्राशने, G3 प्राशिना (for प्राशन) —(L 525) V2 तृषितो मदिराकाङ्क्षी, G1 °तो मधुरान्वेषी (for a) K1 2 4 Ñ3 V1 [redacted] Dn D3 D1 3 (first time) 3 6 T2-4 G1 4 ऐक्षत (for आक्षिपत्) Ñ2 V3 3 ततस्तरुमुदैक्षत (for b) — After line 525, D3 D4 ins

57** गोमन्तस्य निदेशात्तु वारुणीप्रभव तदा ।

—(L 526) Ś1 K3 D2 (second time) सिक्तस्य, Ñ1 पूर्णस्य (for फुल्लस्य) V3 कदम्ब (for यदम्भो) N3 कदम्बस्य जलोज्झितम्, D3 यदम्भो जलनेरितम् (for b) —(L 527) Ś1 K Ñ1 2 V1 2 B1 3 Dn D1 3 (first time) 3-6 T G1 3 तत्कोटरस्थ मदिरा (for a) D3 शोभनम् (for निर्मला) Ś1 D2 (second time) समजज्ञे मनोरमा, K3 4 Ñ V B Dn Dn3 D1 3 (first time, marg as above) 4-6 T2-4 G1 4 5 स(Ñ3 V3 Dn स्य, D2 सा)जायत मनोहरा (for b) —(L 528) N3 D3 स्पृहाभि (for तृष्णाभि) Ś1 D2 (second time) सा तु तृष्णापरीत स (for a) Ñ1 पिबन्नार्तं (for °आर्त) Ś1 D2 (second time) पपौ संकर्षणोऽमृत, T1 पिबन्मद्य तदासकृत् (for b) —(L 529) B1 3 मोहाच्च, T3 4 मधाद्य (for मदाच्च) T2 G1 3 मदाच्चलकलिताकार (for a) K4 सुप्रभ, Ñ2 V3 लाङ्गली (for स प्रभु) Ś1 D2 (second time) स विभु समजायत, Ñ1 प्रचलास्य च स प्रभु (for b) —(L 530) K3 कुण्डलम् (for लोचनम्) Ś1 D2 (second time) मदाच्च ऐन्द्रकुण्डलम् (for b) —(L 531) G3 प्रथिताकारम् (for घूर्णि°) Ś1 (sup lin) सचराम्, K3 Ñ3 V3 G3 सविभ्रम् T1 G2 3 M °दर्शनम्, T3 वर्धसम् (for सप्रभम्) —(L 532) Ś1 हि (for [इ]ति) Ś1 om lines 532b 533a —(L 533) N2 V3 देवी (for तत्र) Ñ3 V1 B3 D2 (second time) 3 वारुणी रूपिणी तत्र (D3 देवी) (for a) —(L 534) M3 3 परिमल (for मदकलं) —(L 535) D3 (second time) योपास्, M2 नार्यास् (for नार्यस्) T1 सम च तदा (for प्रियंवदा) —(L 536) K3 इन्दिरा (for मदिरा) K3 कान्त्या च शशिन प्रभा (for b) —(L 537) K3 श्री, D2 सा (for स्त्री) Ś1 D2 (second time) [अ]म्बुजानना K2 °जालया, Ñ1 °जेक्षणा 3 D3 (first time) °जप्रभा (for °जध्वजा) —(L 538) D3 T3 4 प्राञ्जलि, M3 साम्बुज (for साञ्जलि) Ś1 D2 (second time) भूत्वा (for देवी) Ś1 D2 (second time) तु वारुणी (for उपस्थिता) — T3 G1 4 om (hapl) lines 539 542 —(L 539) Ś1 K3 D2 (second time) उवाच (for वारुणी) K4 सा (for [आ]स्म) V3 B3 Dn1 G1 वारुण्या सहितं वाक्यम् (for a) Ñ1 D3 M4 विह्वला, D2 (first time) विह्वलम् (for विक्लवम्) Ś1 K3 D2 (second time) मदविह्व

जयस्व बलदेवानां बलदेव दिवीश्वर ।
अहं ते दयिता कान्ता वारुणी समुपस्थिता ॥
त्वामेवान्तर्हितं श्रुत्वा शाश्वतं वडवामुखे ।
क्षीणपुण्येव वसुधा पर्येमि विमलानन ॥
पुष्पचक्रानुलिप्तेषु केसरेपूषितं मया ।
अतिमुक्तेषु चाक्षोभ्य पुष्पचन्द्रार्कवर्म्मसु ॥
साहं कदम्बमालीना मेघकाले सुखप्रिया ।
तृषितं मन्यमाना त्वा स्वेन रूपेण छादिता ॥
सास्मि पूर्णेन योगेन यथैवामृतमन्थने ।
समीपं प्रेषिता पित्रा वरुणेन तवानघ ॥
सा यथैवार्णवगता यथैव वडवामुखे ।
त्वयोपयोक्तुमिच्छामि समतस्त्वं हि मे गुरुः ॥
न त्वानन्त परित्यक्ष्ये भर्त्सितापि त्वयाव्यय ।
नाहं त्वया विना लोकानुत्सहे देव सेवितुम् ॥
मदिरानन्तरं कान्तिः सकर्षणमुपस्थिता ।
मदेनागलितश्रोणी किंचिदाघूर्णितेक्षणा ॥
प्रोवाच प्रणयात्कान्तिः सकर्षणमुपस्थिता ।
जयपूर्णेण योगेन सस्मितं योगमिच्छती ॥

षभाषिणी (for ˚) — (L. 540) M1-3 जय त्व (for जयस्व) Ś1 D2 (second time) बले जयस्व देवाना, K Ñ2.3 V B Dn D3 D5 (first time) 3-6 T1 3 4 बले जयस्व दैत्याना (for ˚) T3 देवदेव ; M1 2 बलभद्र (for ˚देव) — (L. 541) Ś1 D2 (second time) कन्या (for कान्ता) — (L 542) Ś1 D2 (second time) अन्तर्हितं त्वां विज्ञाय (for ˚) — (L 543) M4 पुण्यां च (for पुण्येव) Ś1 पुण्यगन्धेव युवति , K4 G3 क्षीणे पुण्ये च वसुधा , D2 (second time) पुण्यगन्धासु सतत (for ˚) D2 (second time) वसामि , D5 परैमि , T1 G3 M1-3 प्रविष्टा (for पर्येमि) Ś1 परैमि विपुलानने , D2 (first time) T2 पर्येति विमलानना , G2 M4 प्रविष्टा विपुलानना (for ˚) — (L. 544) D3 पद्मपत्रानुलिप्तेषु (for ˚) D3 कासारेषु (for केस˚) — (L 545) Ñ1 T1 M4 चरमेंषु (for -वर्म्मसु) Ś1 K Ñ2 3 V B Dn D5 D1 3 (both times) 4 6 T3-4 G1 3 5 पुष्पस्तव(Ś1 D2 [second time] ˚चन्द्र)कवम्सु च , D3 पुष्पेषु स्तबकेषु च , G2 पद्मचन्द्रार्कवर्म्मसु (for ˚) — (L. 546) B2 अहं (for साहं) Ś1 K3 Ñ1 D2 (second time) 4 T3 4 G2 3 6 M1 3 सा (Ś1 त्व)हं कदम्बस(M3 3 ˚म्बे स)लीना (for ˚) Ś1 D2 (both times) T3 मेघनाद , V1 D3 ˚काल (for ˚काले) K1 4 Ñ2 Dn1 D1 4 6 सुखप्रिया (for [redacted]˚) K3 मेघनादसुखप्रिया , Ñ1 ˚नादमुखप्रिया , T1 G1 M4 ˚कालमुखे प्रिया (for ˚) — (L 547) K3 4 Ñ3 3 V B Dn D3 D1 3 (first time , marg as above) 4 6 T G2 मार्गमाणा (for मन्यमाना) D2 प्रोषितं मार्गमाणा सा , M4 तृषिता योगमिच्छामि (for ˚) M4 om lines 547ᵇ–548ᵃ K3 योगेन (for रूपेण) D3 T3 छन्दिता , D5 T2 G1 4 चोदिता , G5 गूहितम् (for छादिता) Ś1 D2 (second time) योगेन स्वेन छादिता , Ñ1 स्वय रूपेण छादिताम् , T1 G2 3 M1-3 स्वेन (M1 2 स्वयं) योगेन गूहितम् (for ˚) — (L 548) Ś1 K3 D2 (second time) 3 M1 पूर्वेण (for पूर्णेन) G2 3 सास्मि योगेन दुर्गे(G3 पूर्वे)ण (for ˚) — (L 549) Ś1 D2 (second time) कन्या (for पित्रा) Ś1 D2 (second time) महात्मना , V3 सदानघ (for तवा˚) — (L 550) Ś1 D2 (second time) सा यथैवार्णवे लोके (for ˚)

— (L. 551) K3-4 Ñ2 V1 2 B Dn1 D3 D1 3-5 6 (marg) T3 3 [उ]पभोक्तुम् , T1 G2 3 3 M1 2 [अ]हं योगम् , M4 संयोगम् (for [उ]पयोक्तुम्) K3 अनघ , T1 प्रभो , G3 M1 3 प्रभु (for गुरुः) Ś1 D2 (second time) त्वं हि मे परमो गुरुः , G2 M4 सर्वतस्त्वं हि न प्रभुः (for ˚) — (L 552) K3 त्वां तत्र , Ñ1 3 V2 B3 Dn3 D3 G4 M4 त्वामनघं , Ñ3 त्वां हन्त , V3 T1 3 G1 3 3 त्वाहं तु , D3 त्वामं ते (for त्वानन्त) M1 3 भवन्त न परित्यक्ष्ये (for ˚) T3 [अ]हं (for [अ]पि) K Ñ2 3 V B Dn D3 D1 2 (first time) 3-6 T G1 4 3 [अ]नघ , D2 (second time) ह्यहम् (for [अ]व्यय) — After line 553, K1 3 4 Ñ3 V3 D1 3 (first time) 3-6 T3-4 G1 4 3 M4 ins

558** आदित्यश्च पद्माक्षं दिव्यश्रवणभूषणम् ।
कौशेयानि च नीलानि समुद्रार्द्राणि बिभ्रती ॥

[(L. 1) K3 V3 D1 3 T3 पद्माक्ष (for ˚क्षं) K1 3 4 D1 3 4 T3 4 भूषितम् (for भूषणम्) — (L 2) K3 D4 मारत , Ñ3 D1 3 T3-4 G4 भावन (for बिभ्रती) D6 समुद्राणि भावन , G1 ˚भ्युदितानि च (for ˚)]

— G1 om lines 554 570 — (L. 554) M1 3 बलभद्रम् (for सकर्षणम्) Ś1 D2 (second time) अथाब्रवीत् (for उपस्थिता) — D3 T3 om (hapl) lines 555 556 — (L. 555) Ñ1 [उ]त्पीडित , T1 G2 3 [आ]कुलित (for [आ]ग˚) — V3 G2 om line 556 — (L. 556) K3 Ñ1 D3 T1 प्रणता , V1 प्रत्ययात् (for प्रण˚) D3 साथ (for कान्तिः) Ś1 D2 (second time) मधुरं प्रणयात्कान्त , Ñ3 3 V2 D6 (marg) M1-3 प्रोवाच प्रणता साथ , G3 प्रणयात्प्रणता कान्तिः (for ˚) K3 Dn D1 3 (first time) M4 अवस्थितम् ; D5 T3 3 उपस्थितम् (for ˚स्थिता) K3 Ñ2 3 V3 B D3 D5 (marg) M1 3 G(ed) बद्धाञ्जलिपुटा सती (for ˚) — M1-3 om line 557 — (L. 557) K3 B1 D3 G5 -पूर्णेन (for -पूर्वेण) Ñ1 वाक्यम् , T1 G3 वसुम् (for योगम्) Ś1 K3 4 Ñ3 3 (marg) V1 3 D2 (second time) 3 4 6 (marg

अहं चन्द्रादपि गुरुं सहस्रशिरसं प्रभुम् ।
स्त्रैर्गुणैरनुरक्ता त्वां यथैव मदिरा तथा ॥
श्रीश्च पद्मालया देवी विधेया वैष्णवोरसि ।
रौहिणेयोरसि शुभा मालेयममलतां गता ॥
सा मालाममलां गृह्य बलस्योरसि दर्शिता ।
पद्मास्यं पद्महस्ता च संकर्षणमथाब्रवीत् ॥
राम रामाभिरामस्त्वं वारुण्या समलंकृतः ।
कान्त्या मया च देवेश सगतश्चन्द्रमा यथा ॥
इयं च सा मया मौलिरुद्धृता वरुणालयात् ।
मूर्ध्नि शीर्षसहस्रस्य या ते भानुरिवाबभौ ॥
जातरूपमयं चैकं कुण्डलं वज्रभूषितम् ।
आदिपद्मं च पद्माक्षं दिव्यं श्रवणभूषणम् ॥
कौशेयानि च नीलानि समुद्राभाणि भारत ।
हारं च पीनतरलं समुद्राभ्यन्तरोषितम् ।
देवेमां प्रतिगृह्णीष्व पौराणीं भूषणक्रियाम् ।
समयस्ते महाबाहो भूतभव्यप्रभावन ॥
संगृह्य तमलंकारं ताश्च तिस्रः सुरस्त्रियः ।
शुशुभे बलदेवो हि शारदेन्दुसमप्रभः ॥
स समागम्य कृष्णेन सजलाम्भोदवर्चसा ।
मुदं परमिकां लेभे ग्रहमुक्तः शशी यथा ॥

as above) T2 G2-4 M4 सस्मितं वाक्यमब्रवीत्, K1 Dn D1 2 (first time) 4 T3 4 °स वाक्यमथेदम् (for °) —(L 558) Ñ2 3 V2 3 [अ]स्मि, V3 विभुम् (for प्रभुम्) —(L 559) M1 3 [अ]हं (for त्वां) —(L 560) T1 M2-3 पद्मध्वजा (for पद्मालया) K3 D2 (second time) श्रिरवा, Dn निधेया (for वि°) K1 4 रौहिणेयमुपस्थिता (for °) —(L 561) Ś1 D2 (second time) वाच्य, K3 [आ]लयता (for [अ]मलता) G2 3 M माला दातु विचिन्वती (for °) —(L 562) K4 V3 D2 (second time) विमला (for अ°) D1 (first time) मा मालाकमलां गृह्य, M1-3 गृहीत्वा विमलां माला (for °) T1 G2 3 M [अ]दर्शयत्, T3 [अ]सज्जयत्, T4 सश्रिताम् (for दर्शिता) —(L 563) Ś1 K1 D2 (second time) यथा स, Ñ3 V3 B D1 2 (first time) 6 T G M4 पद्मान्या, D3 °ाया, D1 °क्ष, M1 3 देवी सा (for पद्मास्यं) — After line 563, Ñ2 V2 B3 D6 T1 2 G2 4 M G(ed) ins

59** यद्यस्ति मयि कारुण्यं विज्ञाप्य श्रूयतामिदम् ।
[Ñ3 V3 B2 तदेतत्-दृश्यतां वच (for °)]

—(L 564) Ś1 D2 (second time) T1 M1 3 रामारामाभि रामस्त्व (for °) —(L 565) Ñ1 सत्त्व (for कान्त्या) Ñ1 सहितस्, G5 सुगतश्च (for स°) —(L 566) K3 V1 B1 3 D2 (second time) 6 G2 ते (for सा) D1 2 (both times) 3 माला (for मौलिर्) Ś1 इयं च मे मया माला, G3 इयं ते च तथा मौलिर्, M1 3 इयं च मौलिर्देवेश (for °) Ś1 D2 (second time) 5 शुद्धृता, B1 D1 2 (first time) 6 G3 M1-3 प्रोद्धृता (for उ°) —(L 567) K3 V1 B मध्ये (for मूर्ध्नि) K4 सा ते, Ñ1 या च, T1 यदा, G3 3 4 M4 यथा (for या ते) Ś1 [अ]भवत्, K3 श्रिया (for [आ]बभौ) M1-3 यथा भास्करवद्भाः (for °) —(L 568) D6 T2 G4 श्वेत (for चैकं) B1 रत्न (for वज्र) Ś1 V1 D2 (second time) भूषणम् (for भूषितम्) — D2 (second time) om (hapl) line 569 —(L 569) K3 Ñ2 3 (marg) T1 3 G3 4 5 भूषितम् (for भूषणम्) — M4 om lines 570–571 —(L 570) Ś1 Ñ1 D2 (second time) वस्त्राणि (for नीलानि) Ñ3 V3 कौशेयनीलवस्त्राणि (for °) Ś1 समुद्राभिनि‑भानि च, K1-6 V1 3 B D1 2 (first time) T3 समुद्रा(K1 सुमहा)र्हाणि सावन, Ñ2 V4 D6 T1 G3 M1 3 °वाहतानि च (M1-3 °ते), Ds1 °र्हाणि मास्वन, T2 °भ्युदितानि च, T3 G4 °बालनानि च (for °) —(L 571) T1 G5 श्वेत (for पीन) K3 V1 2 B3 D3 (first time) 3 6 हारश्च पीनतरल, T4 हारश्च श्वेततरल, M1-3 हार च पीतधवल (for °) — For line 571, Ś1 Ñ1 D2 (second time) subst

60** प्रतीच्छ त्वमलंकारमासीभिरभिपूजित ।

—(L 572) B1 देवात्ता, T3 G2 3 4 M स्वामिमां (for देवेमां) G1 पुराणां (for पौराणीं) —(L 573) K Ñ2 3 V B Dn D3 D1 2 (first time) 3 6 भूषणानामनुत्तमौ (K3 Ñ1 Ñ3 B1 °कृत, K4 °कृतै, D2 °क्रियाम्, G4 °कृतिम्), (for °) — Before line 574, G3 ins भूभूतश्च प्रभावनम् (for °) —(L 574) Ś1 Ñ1 D2 (second time) स वैशंपायन —(L 574) T3 G2 3 3 M सोऽलंकारमनुप्राप्य, T2 (for स) Ñ2 V3 T1 G2 3 3 M —(L 575) Ñ3 V4 रराज, D3 स वै गृह्य ह्यलंकार (for °) —(L 575) Ñ3 V4 रराज, D3 मुदं रराज सुमुदे (for शुशुभे) Ś1 Ñ1 D2 (second time) मुदं रराज रामस्य, M1 3 शुशुभे वरभद्रोऽसौ (for °) — After line 575 T1 G2 3 M ins an addl colophon [*Adhy* name M1 3 गोमन्तयात्रा — *Adhy* no T1 G2 3 M4 99, M1 3 98] — Ñ1 om lines 576–579 Before line 576 T1 G2 3 M ins वैशंपायन —(L 576) V3 B3 Dn2 M3 जलजा(V3 °दा)म्भोदवर्चसा, G2 3 जलाम्बुद° (for °) —(L 577) M2 3 कान्तिं, M3 शान्तिं (for मुदं) K2 Ñ3 V1 B3 D6 मुदं लेभे ह्यतिशुभां, T1 शोभामतिशुभां (for °) K2 Ñ2 3 V3 3 B2 D3 T3 M1 3 युक्त (for मुक्त) — G1 om lines 578–580 —(L 578) M1-3 भेजे (for °)

ताभ्यामुभाभ्यां संलापे वर्तमाने गृहे यथा ।
वैनतेयस्ततोऽध्वानमतिचक्राम वेगितः ॥
संग्राममुक्तस्तेजस्वी दैत्यप्रहरणाङ्कितः ।
देवतानां जयश्लाघी दिव्यस्रगनुलेपनः ॥
सुमस्य शयने दिव्ये क्षीरोदे वरुणालये ।
विष्णोः किरीटं दैत्येन हृतं वैरोचनेन वै ॥
तदर्थं तेन संग्रामः कृतो गुर्वर्थमोजसा ।
किरीटार्थे समुद्रस्य मध्ये दैत्यगणैः सह ॥
मोक्षयित्वा किरीटं तु वैष्णवं पततां वरः ।
व्यत्यक्रामत वेगेन गगनं देवतालयम् ॥

स ददर्श गुरुं शैले विष्णुं कार्यान्तरागतम् ।
तेन क्रोडावलम्बेन किरीटेन विराजितः ॥
स दृष्ट्वा मानुषं विष्णुं शैलराजशिरोगतम् ।
प्रकाशवेषनिर्मुक्तं विमोलिमिव मानुषम् ॥
अभिज्ञस्तस्य भावानां गरुत्मान्पततां वरः ।
चिक्षेप खगतो मौलिं विष्णोः शिरसि हृष्टवत् ॥
वैनतेयप्रयोगेण विदित्वा मौलिमागतम् ।
कृष्णः प्रहृष्टवदनो रामं वचनमब्रवीत् ॥
त्वरते खलु कार्यार्थी देवतानां न संशयः ।
यथेयमावयोः शैले संग्रामरचना कृता ॥

उभयोरपि संलापे (for °) — (L. 579) M1-3 महाध्वानम् (for ततोऽध्वानम्) K1 परि, B2.3 D6 T3 अभि (for अति) K3 Ñ2 V3 वेगवान्, Ñ3 D1.3 G3 वेगतः (for वेगितः) D5 T2 G2 पति(T3 अभि)चक्राम वेगतः (for °) — (L. 580) K1.2.4 Ñ2.3 V2.3 B T3.4 युक्तस्, T1 G3 M4 मत्तस् (for -मुक्तस्) — (L. 581) V3 यशः (for जय) Ñ1 नीलवासाः प्रिय श्लाघी (for °) V1 D6 -गन्ध (for अनु) — (L. 584) K3.4 Dn Dn1 D1.2 T3.4 G1 M3 तदर्थम्, M3 यदर्थं (for त°) T3 कृतः पूर्वं स्वतेजसा (for °) — (L. 585) Ñ1 किरीटं तु (for °टार्थे) M1-3 किरीटार्थं समुद्रस्य (for °) T2 G1 देव- (for दैत्य-) M1.3 -बलस्य ह (for -गणैः सह) — (L. 587) Ñ1 V3 व्यतिक्रम्य च, T1 M3 अपाक्रमत, M1.3 अपा(M3 °प)क्रा° (for व्यत्यक्रा°) D3 व्यवर्तत च गरुत्मान् (for °) K3 गगने (for गगनं) — (L. 588) M1.3 गच्छन्स ददर्श शैले (for °) K Dn D2.4 T2.4 G3 M1.2.4 विष्णुं कार्यान्तरं गतम्, D2 विष्णुं कार्यार्थमागतम् (for °) — D3 om (hapl) lines 589-590 — (L. 589) K Ñ V B D3 D1.2.4-6 M1.3 तेन हस्तावमुक्तेन (for °) M4 °जितम् (for °जितः) T3-4 G1.2.4 M1-3 विराजता, T1 G3 M1-3 कृष्णं (for — (L. 590) G2 तारकं (for मानुषं) — (L. 591) K3 विष्णुं) Ñ3 तं दृष्ट्वा मानुषं रूपं (for °) T1 G2.3.5 M D1 T3 G4 -चेष्टा, T2 G1 वर्ष्म- (for वेष) — (L. 592) G3 वि(M1.3 अ)मौलिं प्राकृतं यथा (for °) — (L. 593) G3 सोऽभिज्ञस्तस्य कार्याणां, M1-3 सोऽभिज्ञस् (for अभि°) T1 सोऽभिज्ञस्तस्य कार्याणां, M1-3 सोऽभि(M1 साभि)ज्ञस्तस्य वपुषा (M3 °षो) (for °) Ñ1 गरुड- (for गरुत्मान्) M1-3 गरुत्मान्पन्नगाशन (for °) — Ñ1 om lines 593 594 — (L. 593) K3 B1 स गतो, D1 T1 क्षिप्त्वा मौलिं खगमो, M1.3 उ खगो (for खगतो) T1 क्षिप्त्वा मौलिं स गतवान्, G2.3 M3 निक्षिप्य मौलिं गतवान् (for °) — After line 593 K3.4 Ñ3 V B D T G M3 ins.

61** उपेन्द्रमूर्ध्नि सा मौलिरपिनद्धा इवाभवत् ।
शिरसः स्थाननिर्मुक्ता कृष्णे चैवान्वशोभयत् ।
यथैव मेरुशिखरं भानुर्मध्यदिने तथा ॥
[D1 om line 1 — (L. 1) Ñ3.4 उपेन्द्रमौलिं सा मूर्ध्नि (for °) V3 अपिनद्धेव चाभवत्; D6 T1.2 G1-3.5 M4 पिनद्धा इव चाभव(D6 T3 °पत)त् (for °) — After line 1, G2.5 M4 ins 63** T1 G2.3 M4 om line 2 — (L. 2) V3 सा शिरः (for शिरस) T3 G3 शिर संस्था(T3 °धा)ननिर्मुक्ता (for °) D1.3.6 T3 G4 [अ]न्वशोभयत् (for [अ]न्व°) — G3 om line 3 — (L. 3) K1 D3.6 शिखर (for तथा)]
While M1-3 ins after line 593 G2.5 M4 after line 1 of 61**
62** स युक्तः कृष्णशिरसा [illegible] मौलिरधिकं बभौ ।
शिरोबिम्बस्तमुकुटः कृष्णस्याधिकं बभौ ॥
[G2.5 M4 om (hapl) line 2]
— K3 om lines 594 595 — (L. 594) Ñ3 V3 प्रयुक्तां तु K3.4 Ñ3 V3 B1 Dn T3 Dn1 प्रयोगे सा (for -प्रयोगेण) G1.2.5 M4 मागताम् (for °तम्) — (L. 595) M1-3 विष्णु (for कृष्ण) — (L. 596) D1.2 देवानां नात्र संशयः (for °) — After line 597, V3 ins
63** मूर्ध्नि दृष्ट्वा दैत्येन हृतां क्षिप्त्वा गरुत्मता ।
V3 cont K3 Ñ2.3 V1.2 B Dn1 Ds1 D5.6 T1.2 G4 M4 ins after line 597 Dn1 after line 598
64** वैरोचनेन सुमस्य मम मौलिर्महौजसः ।
[Dn °वैनैव (for मम मौलिर्)]
— T3 G M4 om line 598 — (L. 598) Ñ1 शाक्रेण स्थापितं दिव्यं; T1 M1-3 दैत्येनापहृतं दिव्यं (for °) Ñ1 सागरे (for °राम्) T1 M1-3 रूपम् (for दिव्यम्) — (L. 599) D6 T1 M1-3 हृत क्षिप्तो; T3.4 हृत्वा(T3 हृत्वा)क्षिप्तो (for हृत्वा क्षिप्तो) — K3 Ñ2.3 V1.3 B1 D6 D2.3 G M4 subst. for line 599 V3 B1.2 D4.5 T1.2 ins after line 598

शक्रस्य सदृशं रूपं दिव्यमास्थाय सागरात् ।
ममाहिशयनान्मौलिर्हृत्वा क्षिप्तो गरुत्मता ॥
सुव्यक्तं सनिकृष्टः स जरासंधो नराधिपः ।
लक्ष्यन्ते च ध्वजाग्राणि रथानां वातरंहसाम् ॥
एतानि शशिकल्पानि नृपाणां विजिगीषुणाम् ।
छत्राण्यार्य विराजन्ते दर्शितानि सितानि च ॥
अहो नृपरथोदग्रा विमलाभ्रछत्रपङ्क्तयः ।
अभिवर्तन्ति नः शुभ्रा यथा खे हंसपङ्क्तयः ॥
काले खलु नृपः प्राप्तो जरासंधो महीपतिः ।
आवयोर्युद्धनिकषः प्रथमः समरातिथिः ॥
आर्य तिष्ठाव सहितौ न खल्वन्यागते नृपे ।
युद्धारम्भः प्रयोक्तव्यो बलं तावद्विमृश्यताम् ॥
एवमुक्त्वा ततः कृष्णः स्वस्थः संग्रामलालसः ।
जरासंधवधप्रेप्सुश्चकार बलदर्शनम् ॥
वीक्षमाणश्च तान्सर्वान्नृपान्यदुवरोऽव्ययः ।
आत्मानमात्मनोवाच यत्पूर्वं दिवि मन्त्रितम् ॥
इमे ते पृथिवीपालाः पार्थिवे वर्त्मनि स्थिताः ।
ये विनाशं गमिष्यन्ति शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥
प्रोक्षितान्सर्वानिमान्मन्ये मृत्युना नृपसत्तमान् ।
स्वर्गगामीनि सर्वेषां वपूंषि प्रचकाशिरे ॥
स्थाने भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवं गता ।
एषा नृपतिसिंहानां बलौघैरभिपीडिता ॥

65** मायारूपेण यो नीतः आनीतोऽसौ गरुत्मता । — Lines 600–699 = (var) 81 3 50 — (L 600) Ñ3 V3 महीपतिः, M1–3 प्रतापवान् (for नराधिपः) — (L 601) T3 G3 दृश्यन्ते (for लक्ष्यन्ते) V2 रथाग्राणि (for ध्वजा°) V2 ध्वजानां, G2 3 गजानां (for रथानां) K3 T4 रहसां (for °साम्) — (L 603) T1 कल्पानां (for °नि) Ñ3 V3 नृपाणां विजिगीषताम्, T1 G2 3 5 M1 3 °णां विजयैषिणाम् (for b) — For line 602, K Ñ3 V3 3 B D T2–4 G1 4 M5 subst

66** एतानि विजिगीषूणां शशिकल्पानि भूभृताम् ।

— (L 603) T3 G3 चित्राणि (for छ°) D5 उच्छ्रितानि, M1–3 हर्षि° (for दर्शि°) Dn3 चलानि (for सितानि) — (L 604) D3 अथोत्तम (for अहो नृप) K1 वरोदग्रा M1–3 रथाश्वोग्रा (for रथोदग्रा) K3 अहो रथनृपोदग्रा (for a) — K3 om K4 D4 M1–3 त्रिभक, D5 निर्मलाश्च (for विम°) — K3 om line 605 — (L 605) V3 D5 वर्धन्ते G2 -सर्पन्ति (for वर्तन्ते) M1 3 नौ (for नः) B1 3 D43 D5 अभ्यवर्तन्त नः शुभ्रा, G2 M3 अभिसर्पन्ति नौ शुभ्रा (for a) M1 3 हंसानामिव पङ्क्तयः (for b) — After line 605, h. Ñ3 3 V B D T G M4 ins

67** अहो द्यौर्विमलाभानां शस्त्राणां विमलानना ।
प्रभा भास्करभामिश्रा चान्तीव दिशो दश ॥
एतानि नूनं समरे पार्थिवैरायुधानि च ।
क्षिप्तानि विनशिष्यन्ति मयि सर्वाणि संयुगे ॥

[K4 om line 1 — (L 1) Ñ3 Dn D5 ऽपि, D3 (by corr) 8 ऽया (for द्यौर्) — (L 2) D3 -भामिश्रा, D5 T3 G1 संमिश्रा (for भा°) K2 D3 D1 3 4 T2 4 G1 4 5 भस न्तीव, K3 Dn स्फुर°, K4 भस°, Ñ3 (marg) D5 भासयन्ती, V1 3 भसन्तीव, D5 शस्त्री च, G2 M4 विराजन्तीव (for चर°) — (L 4) K1 D5 T3 समरे (for संयुगे)]

— (L 606) K1 D5 महाबलः (for महीपतिः) — (L 607) G2 3 निष्कर्ष, M1 3 निकषे (for निकषः) G1 द्वितीय (for प्रथम) T3 द्वितीय समराधिप (for b) — (L 608) K1 D5 (marg) 3 तस्मिंस्तस्मा(D5 °सेवा)गते नृपे, K4 अनु प्राप्ते महीपतौ, T1 G2 3 M4 खल्विदानीं(M4 °वा)गते नृपे, T3 G1 न खल्वन्या गतिर्नृप, M1 3 नन्वसावागतो नृप (for b) — (L 609) K3 विमृश्यताम् (for °श्यताम्) — (L 611) K1 V3 Dn D4 T1 3 G1 3 6 वध, Ñ1 D5 गति, D3 (sup lin) बल, D3 बल (for वध) K2 Ñ3 V1 B3 3 D3 — (L 612) T3 नृपो M1 3 जरासंधमभिप्रेप्सुश्च (for a) — (L 613) (for वरो) M1 3 नृपतीन्यदुपुंगव (for b) — (L 613) T1 G2 3 M वाक्यम् (for [उ]वाच) T1 G2 3 M4 उवाच हृदि मन्त्रि T1 चिन्तितम् M1 3 उवाच शुभमर्थवत् (for b) — (L 614) K1 D5 T2 G3 5 एते (for इमे) — (L 615) Ñ1 ब्रह्मेच्छाभिः (for गमिष्यन्ति) — (L 616) D5 3 6 T2 G1–3 °ह प्रथितान्, T3 प्रेक्षिता (for प्रोक्षितान्) D5 पुंगवान्, T3 -सत्तमा (for °मान्) — Ñ3 transp lines 617 and 618 — (L 617) Ñ3 3 V1 B1 3 Dn D5 D4 6 चान्येषां (for सर्वेषां) T1 G2 3 M वपूंषि प्रतिभान्ति मे (for b) — V3 om line 618 — (L 619) K3 G2 एषा (for एषा) Ñ3 D5 सधाना, D3 मुख्यानां (for सिंहानां) Ñ3 रथानां नृपसिंहानां (for a) D3 उप D4 अति (for अभि) V3 संवृता (for पीडिता) Ñ3 बलौघपरिपीडिता (for b) — After line 619, K1 Ñ3 3 V D1 Dn D5 D2–4 6 ins

68** क्षितिनिरन्तरा चेयं बलराश्यभिसंवृता ।

[Ñ3 Dn D3 D5 मही, B3 भूमिर् (for क्षितिर्) V3 Dn वा (for बल) K1 वसुधा निबिडा चेयं (for a) D3 -पूरिता, Ñ1 संहता, D5 संवृता, D3 -पूजिता (for

अल्पेन खलु कालेन विचित्रं पृथिवीतलम् ।
भविष्यति नरेन्द्रौघैराकीर्णं च नभस्तलम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

जरासंधस्ततः प्राप्तो नृपः सर्वमहीक्षिताम् ।
भराधिपैर्बलयुतैरनुयातो महाद्युतिः ॥
व्यायतोरगभुजैर्गैरिस्पष्टार्थसमाहितैः ।
रथैः साग्निमिषैर्युक्तैरसङ्गगतिभिः क्वचित् ॥

हेमकक्षैर्महाघण्टैर्वारणैर्गिरिसंनिभैः ।
महामात्रोत्तमारूढैः कल्पितै रणगर्वितैः ॥
स्वारूढैः सादिभिर्युक्तैः प्रेङ्खमाणैः प्रवल्गितैः ।
वाजिभिर्वायुसंकाशैः प्लवद्भिरिव पत्रिभिः ॥
खड्गचर्मनखोदग्रैः पत्तिभिर्वल्गिताम्बरैः ।
सहस्रसंख्यैर्निर्मुक्तैरुत्पतद्भिरिवोरगैः ।
एवं चतुर्विधैः सैन्यैः कम्पमानैरिवाम्बुदैः ।
नृपोऽनुयातो बलवाञ्जरासंधो धृतव्रतः ॥
स रथैर्नेमिनिर्घोषैर्नागैश्च मदसाविभिः ।

नता)]

—(L. 620) B3 Dn स्वल्पेन , M3 मनेन (for मल्पेन) Ñ3 V3 वसुधा (for पृथिवी) —(L. 621) Ñ3 मालीर्णं , Dn संकीर्णं (for आ°) K3 V2 3 T1 2 G3-5 M3 नभ स्थलम् (for °स्तलम्); T2 G1 भवकीर्णं नभ स्थलम् (for °)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K1 3 Dn T2 — *Mention of Khila* K3 Ñ3 V B Ds D1 3 4 — *Sub-parvan* T2 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K2 जरासंधबलाभिगमनम् ; K3 4 Ñ3 V1 B1 ■ जरासंधाभिगमनम् , K3 V2 जरासंधाभियानम् , Ñ3 V3 जरासंधदर्शनम् — *Adhy no* K3 Ñ3 D1 95 , V1 B2 T2 98 , V3 G1 M1-3 99 , V3 G3 97 , Dn Ds3 96 , D1 93 , D2 103 , T1 G3 3 4 M4 100 , T2 101 , T3 88 — *Śloka no* B Dn Ds1 T2 G1 61 , Ds3 62 , D1 65

— After the ref , Ds1 (marg) ins

69** निर्गते स हरिं ज्ञात्वा मथुरातो महीपतिः ।
नारदात्कृपशार्दूल गोमन्ते संस्थितं हरिम् ॥
आह्वयत्परान्सर्वान्नृपाश्चैव समाहितान् ।
निरीक्ष्य तु नृपाः सर्वे ससैन्याः पर्वतोत्तमम् ॥
तत्रस्थे चलिता सर्वे गोमन्तं सबला नृपाः ।
मुक्त्वा तु मथुरां राजन्क्रोधसंदष्टदच्छदाः ॥

—(L. 622) M1 3 तत प्राप्तो जरासंध (for °) Ñ3 V3 M1-3 प्रभु (for नृप) —(L. 623) Ñ1 सहस्रौघैर् (for बलयुतैर्) V3 महीपति (for महाद्युति) —(L. 624) T1 G3 M4 समागतैः (for °हितैः) G3 विशिष्टार्थसमागतैः (for °) —(L. 625) Ñ1 साग्निकैः रथैर्युक्तैः (for °) Ñ1 सासङ्ग (for असङ्ग) —(L. 627) Ñ3 D4 -कोविदैः , T1 G2 3 M3 -कर्कशैः , T2 -कल्पितैः , Bom Poona Cal eds G(ed) -कल्पितैः , V3 कल्पितै रणकोविदैः , V3 कल्पितै -वल्गितैः (for गर्वितैः) —(628) V3 आरूढैः (for स्वा°) बलकोविदैः (for °) K1 D3 प्रवल्गिभिः , D2 (marg) G2 तुरगैश्च (for प्रेङ्खमाणैः) T2 G3 प्रवर्तितैः सुकल्पितैः ; D4 च वल्गितैः , D3 प्रपल्गितैः ,

(for °ल्गितैः) —(L. 629) Ñ1 मेघ (for वायु-) Ñ3 V3 T1 G3 M4 सदृशैः (for संकाशैः) K1 D2 (marg) 3 वाजिभिश्चित्रसंनाहैः , M1 3 वाजिभिर्वेगसदृशैः (for °) V3 Ds3 T2 पत्तिभिः , D4 T2 G1 4 पक्षिभिः (for पत्रिभिः) T1 G2 3 M4 प्रवल्गद्भिश्च हस्ति(M4 पत्रि)भिः , M1 3 प्रवल्गद्भिश्च पत्तिभिः (for °) — After line 629, Ñ1 reads line 636 and om line 630 —(L. 630) K1 Ñ3 V3 D2 G3 3 M4 खरोदग्रैः (for नखो°) M1-3 चर्मखड्ग खरोदग्रैः (for °) — After line 630, G1 reads line 636, and om line 631 —(L. 631) M1 3 सहस्रसंख्यासंयुक्तैर् (for °) Ñ3 [आ]क्रुष्टैः , Ñ1 पक्षैः (hypermetric), M1 3 [अ]म्बरम् (for [उ]रगैः) —(L. 632) Ñ1 पृथिव्याम् (for एवं) Ds1 (also as above) चतुर्विधैः (for चतुर्वि°) K Ñ3 V1 3 B Dn Ds D1 3 4 T3-4 G1 3 M1 4 प्रचलद्भिः ; D1 प्रवल्गद्भिः , D3 प्रवल्गमानैः , G1 प्रभुखलैः (for कम्पमानैः) —(L. 633) Ñ1 G3 प्रतापवान् (for धृतव्रत) — For line 633 T1 G2 3 M4 subst

70** नृपोऽभियातः स क्षिप्रं जरासंधः प्रतापवान् ।

While M1 3 subst for line 633

71** नृपतिर्यातसंनद्धो महासत्त्वो महाद्युतिः ।

(M3 चापि (for यात) M1 (*in lin* as above) जरासंधो (for महासत्त्वो)]

—(L. 634) K1 D3 रथैः स (by transp.) Ñ1 V3 3 मेघ- (for नेमि) K3 4 Ñ3 3 B1 D1 3 T1 G1 3 M1 3 4 घोषैश्च (for -निर्घोषैर्) K1 D1 T1 G1 3 बृंहितैः (for -मिश्रितैः) —(L. 635) Ñ3 V3 हयनागैश्च तुरगैः (for °) K3 हर्षोन्मिलितैश्च , Ñ1 हर्षेल्कमानैश्च (for हर्षेहितोग्रैश्च) V3 G3 हर्षेर्डि(G1 °ङ्कि)तैश्चैव पत्तिभिः (for °) —(L. 636) K3 D1 G3 3 M1 स नादयन् ; Ñ1 नादयन्तो (for संनादयन्) T3 गुहा (for दिशा) V3 T1 G3 3 M1 3 [आ]द्रिः ; Cal ed [पु]व (for [अ,]पि) D4 गुहाश्रयात् (for

हेषद्भिश्चैव तुरगैः क्ष्वेडितैश्चैव पत्तिभिः ॥
सनादयन्दिशः सर्वाः सर्वाश्चापि गुहाशयान् ।
स राजा सागराकारः ससैन्यः प्रत्यदृश्यत ॥
तद्बलं पृथिवीशानां दृप्तयोधजनाकुलम् ।
क्ष्वेडितास्फोटितरवं मेघसैन्यमिवाबभौ ॥
रथैः पवनसंपातैर्गजैश्च जलदोपमैः ।
तुरगैश्च सिताभ्राभैः पत्तिभिश्चापि दर्शितैः ॥
व्यामिश्रं तद्बलं भाति मत्तद्विपरथाकुलम् ।
घर्मान्ते सागरगतं यथाभ्रपटलं तथा ॥
सबलास्ते महीपाला जरासंधपुरोगमाः ।
परिवार्य गिरिं सर्वे निवासायोपचक्रमुः ॥
बभौ तस्य निविष्टस्य बभौ श्रीः शिबिरस्य वै ।
शुक्लपर्वणि पूर्णस्य यथा रूपं महोदधेः ॥
वीतरात्रे ततः काले नृपास्ते कृतकौतुकाः ।
आरोहणार्थं शैलस्य समेता युद्धलालसाः ॥
समन्तात्सूर्यवः सर्वे गिरिप्रस्थेषु ते नृपाः ।
निविष्टा मन्त्रयामासुर्युद्धकालकुतूहलाः ॥
तेषां सुतुमुलः शब्दः शुश्रुवे पृथिवीक्षिताम् ।
युगान्ते भिद्यमानानां सागराणां यथा स्वनः ॥
तेषां सकञ्चुकोष्णीषाः स्थविरा वेत्रपाणयः ।
वेक्रमाः शब्द इत्येवं ब्रुवन्तो राजशासनात् ॥
तस्य रूपं बलस्यासीन्निःशब्दस्तिमितस्य वै ।
लीनमीनग्रहस्येव निःशब्दस्य महोदधेः ॥
तस्मिन्स्तिमितनिःशब्दे योगादिव महार्णवे ।

°शयान्) —(L. 637) Ñ1 सैन्यै (for सैन्य) Ñ3 D3 T3 ससैन्य प्रत्यपद्यत, G1 स तैन्यैर्बलदर्पितैः (for ³) — After line 637, D6 S (except T3) G(ed) ins

728** यत्राध्यक्षो महावीर्य एककक्ष्यो महीपतिः ।
चापपाणिः शरावापी खड्गी तूणीरवान्भटी ॥
रथी खड्गी शरी चापी निषङ्गी हेमकुण्डली ।
सिंहनादान्समाकुर्वन्मागधस्य महीपतेः ॥
सोऽभ्रम सर्वसैन्यानां द्रष्टोऽन्तक इवापरः ।
तयोर्गोपालसुतयोरहमेव समुत्थितः ।
किमेतैर्नृपसिंहैश्च इत्यवोचन्महाबलः ॥

[(L 1) T3 G1 4 M4 महीपाक (for महावीर्य) D6 बला मणो महीपाक (for ᵃ) T1 3 G2 3 M1 3 महाद्युति (for मही पतिः) —(L 2) D6 T3 G3 3 शरी चापि, T1 शरपाणि, G1 M4 करावापी, G(ed) शरादश (for शरावापी) T3 3 G3 G(ed) खड्ग, G3 चर्म, M1 3 ध्वजी (for खड्गी). —(L 3) G1 चर्मी (for खड्गी) D6 T3 G1 4 M4 चर्म-धारी (D6 चर्मी शरी) रथी चापि, G(ed) स धन्वी कवची चापी (for ᵃ) T1 G2 M1-3 -भूषण (for -कुण्डली) —(L 4) T1 G2 M1-3 नाद (for नादान्) G3 जरासंध- (for मागधस्य) —(L 5) D6 T3 G1 4 M4 मद्(M4 स द्)ष्टोऽन्तकरू पवान् (for ᵇ) —(L 6) T1 G1 M4 तु गोप (for गोपाल-) and एक (for एव) —(L 7) T1 3 G3 शार्दूलैः (for सिंहैश्च) G1 [उ]वाच (for [अ]वोचत्)]
—(L 638) G2 3 तद्बलं पृथिवीन्द्राणां (for ᵃ) K1 3 4 Dn D1-3 T1 3 4 G3 G(ed) हृष्ट (for दृप्त) G2 5 M1-3 समाकुलम् (for -जना°) — T3 G1 om (hapl) lines 639 642 —(L. 639) T1 G2 3 रवैः (for रव) G3 [अ]भवत् (for [आ]बभौ) —(L 640) D3 T1 पर्वत (for पवन) K3 सपक्षैः, T1 3 सकाशैः (for -संपातैः) — G3 om lines 641 645 —(L 641) T1 G3 M1-3 महावेगैः (for सिताभ्राभैः) Ñ2 वेगिभिः, V3 वेगितैः (for दर्शितैः) —(L 642) M1-3 विमिश्रितमहो भाति (for ᵃ), K1-3 Ñ3 4 V B D T G1 4 5 पत्ति (for मत्त) K4 पत्ति-द्विपहयाकुलम् (for ᵇ) —(L 643) Ñ2 घर्मान्ते सागराकारे (for ᵃ) Ñ1 यथैवाभ्रे तथा बलम्, G3 यथैवाभ्र घनाकुलम् (for ᵇ) —(L. 645) D3 महीं (for गिरिं) K3 4 Ñ1 3 V2 B2, 3 Dn Ds3 D1 2 5 T3 4 G4 5 M4 निवेशाय (for निवासाय), K3 B1 निवेशायोपचक्रिरे, Ds1 D6 T1 G3 M1 3 निवेशाय प्रचक्रिरे (for ᵇ) —(L. 646) K3 D2 (marg as above) प्राप्ते तस्य, K4 व्यवस्थितस्य, Ñ3 V1 2 D4 T4 व्यूहितस्य, V3 T3 M1-3 बलहस्य, Dn D5 प्रहितस्य, D1 व्यवस्थितस्य, D6 बलितस्य (for बभौ तस्य) G2 3 तमस्तस्य प्रविष्टस्य (for ᵃ) K2 Ñ2 (marg as above) V3 B D3 D6 T3 G1 बलश्री ; T1 बभौ मू (for बभौ श्री) T3 G1 4 M4 बलश्रीर्निर्वकस्य वै, M1-3 बभौ शिबिरमुत्तमम् (for ᵇ) — After line 646, T3 4 read line 657, repeating it in its proper place. —(L 647) K2 Ñ1 3 V1 3 B Dn D3 D4 4 6 T4 G4 5 M4 शुक्ले (for शुक्ल) —(L 648) K2 Ñ2 V1 B1 3 D6 सुप्रकाले तु (for ततः काले) Ñ3 वीतरात्रेण तु काले, M1-3 प्रयतन्ते तदा काले (for ᵃ) —(L 649) M2 3 -दुर्मदा (for लालसा) M2 समन्ताद्युद्धदुर्मदा (for ᵇ) —(L 651) Ñ1 T1 G2 3 M1-3 निविष्टा (T1 G2 3 °ष्य) मन्त्रयन्त्स(Ñ1 °यु स)र्वे (for ᵃ) Ñ1 V3 -कुतूहलान् (for °ला) M4 युद्धकौतूहला नृपा (for ᵇ) —(L. 653) Ñ1 स्वनो यथा (by transp). D3 D2 M1-3 इव स्वन —(L. 654) T1 G2 3

जरासंधो बृहद्वाक्यं बृहस्पतिरिवाददे ॥
शीघ्रं समभिवर्तन्तां बलानि पृथिवीक्षिताम् ॥
सर्वतः पर्वतश्चैव बलौघैः परिवार्यताम् ॥
अश्मयन्त्राणि युज्यन्तां क्षेपणीयाश्च मुद्गराः ।
ऊर्ध्वं चापि प्रवाह्यन्तां प्रासा वै तोमराणि च ॥
दार्यतामेव टङ्कौघैः खनित्रैश्च नगोत्तमः ।
कूपाश्च दुर्गयुद्धज्ञा विन्यस्यन्तामदूरतः ॥
अद्यप्रभृति सैन्यैर्मे गिरिरोधः प्रवर्त्यताम् ।
यावदेतौ पातयामो वसुदेवसुतावुभौ ॥
अचलोऽयं शिलायोनिः क्रियतां निश्चलाण्डजः ।
आकाशमपि बाणौघैर्निःसंपातं विधीयताम् ॥
यथानुशिष्टास्तिष्ठन्तु गिरिभूमिषु भूमिपाः ।
तेषु तेष्ववकाशेषु शीघ्रमारुह्यतां गिरिः ॥
मद्रः कलिङ्गाधिपतिश्चेकितानः सबाह्लिकः ।
काश्मीरराजो गोनर्दः करूषाधिपतिस्तथा ॥
द्रुमः किंपुरुषश्चैव पार्वतीयाश्च मानवाः ।
पर्वतस्यापरं पार्श्वं क्षिप्रमारोहयन्त्वमी ॥
पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः सोमकस्तथा ।
रुक्मी च भोजाधिपतिः सूर्याक्षश्चैव यावनः ॥
पञ्चालानामधिपतिर्द्रुपदश्च नराधिपः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दन्तवक्त्रश्च वीर्यवान् ॥
छागलिः पुरमित्रश्च विराटश्च महीपतिः ।

तेषां सत्रयुता सर्वे ; M3 तेषां प्रकाशे सर्वेषां (for °) —(L. 655) T2 ऊचुर् (for चेरुर्) —(L. 656) Ñ1 नि शब्दमिति चस्व वै (for °). —(L. 657) Ñ1 शील (for दीन) Ñ3 Bom Poona eds G(ed) शुभेतस्य G3 हृद्यस्येव (for °मह°) Bom Poona eds G(ed) पयोदधे (for महो°) —(L. 658) Ñ2 नि शब्दनिर्मिते तस्मिन्, T3 निर्मिते तु बले तस्मिन् (for °) T1–3 G2 3 4 M1 2 महार्णव (for योगादिव) Ñ3 महोदधे (for महार्णवे) —(L. 659) Ñ2 महावाक्यं ; Ñ2 V1 G1 महद्वाक्य, T2 G1 4 महात्मना, G3 वृद्धवत्पुर्, G2 ध्वधीद्वाक्यं (for बृहद्वाक्यं) D3 [अ]वदत् (for [आ]ददे) T3 G1 4 M4 धार्य वैदद्युः (T3 चैदद्य)वाच ह (for °) — Before line 660, K Ñ2 V B D T1–4 V1 2 ins जरासंध उवाच —(L. 660) K Ñ2 V B D T1–4 G1 4 5 M4 बलानीह (T3 G1 4 M4 °देव) महीक्षिताम् (for °) —(L. 661) K Ñ2 V1 2 B Dn D2 D1 3–6 T2–4 G1 4 5 M4 [अ]पि ; V2 [अ]पि (for [ए]व) Ñ2 D1 पर्वत सर्वतश्चार्य (for °). V1 बाणौघै, G2 M1–3 जनौघै (for बलौघै) K1 —(L. 662) T1 M1–3 कल्प्यन्तां (for युज्यन्तां) —(L. 663) T2 प्रयुज्यन्ता, अश्मयन्त्रा प्रयुज्यन्तां (for °) —(L. 663) T1 G2 3 M1 3 पूर्वं चापि प्रसा (T1 G4 निवाह्यन्ता (for प्र°) T1 प्रायशम् (for प्रासा वै) °हा ; M1 2 °चा)र्यन्ता (for °) —After line 663 K Ñ2 3 V B D T G M4 G(ed) ins

73** ऊर्ध्वं प्रक्षेपणार्थाय हलानि च लघूनि च ।
शस्त्रपातविधानानि क्रियन्तामाशु शिल्पिभिः ॥
शूराणां युध्यमानानां प्रमत्ताना परस्परम् ।
यथा नरपतिः प्राह तथा शीघ्रं विधीयताम् ॥

[(L. 2) V2 शस्त्रपातनिपातानि D5 °पाताभिधानानि (for °) —(L. 4) D3 (marg) T2 नीयताम् (for वि°) T1 यथा नापतने बाणस् (for °) 2–3 यथा पतन्ति नो बाहास्, V2 B2 नीतिर् (for शीघ्र)]

—(L. 664) K3 Ñ2 D2 दीर्यताम् (for दा°) —(L. 665) K3–4 Ñ2 3 V B Dn D2 D1 3 4–6 T2–4 G1 3 4 M4 नृपाश्च युद्धदु(K2 3 Ñ1 V B1 D2 4 °मा)र्गज्ञा (for °) D3–5 निवे(D3 °वि)श्यन्ताम् (for विन्यस्य°) —(L. 666) D2 सैन्येन, T1 M1 2 सैन्य मे (for सैन्यैर्मे) —(L. 667) K2 यावद्वी तौ (for यावदेतौ) Ñ1 यावत्तौ पातयाम्येव (for °) —(L. 668) T2 G1 सबलो (for अचलो) M1–3 क्रियन्तां नि शिलाचय (for °) —(L. 669) K2 4 Dn D1 2 (sup lin as above) 4 (marg) यथा भवेत् (for विधीयताम्) D5 (also marg) नि संततमकुर्वताम् (for °) —Ñ1 V1 om lines 670–675 —(L. 670) Ñ2 V2 [अ]प्य- धिष्ठाय, Ñ2 T2 4 G1 4 G(ed) [अ]नुसृत्य (for °तिष्ठन्) Ñ3 V2 पार्थिवा (for भूमिपा) M1 दुर्गेषु (for भूमिषु) —(L. 671) T2 अध्यास्यता (for आरुह्यता) G1 M4 om lines 672b–677b — T2 G4 om lines 673 677 —(L. 674) Ñ1 वामना, V1 2 D2 M4 मालवा, T1 G2 3 4 M1 2 पार्थिवा (for मानवा) —(L. 675) K1 D2 आरोह- न्त्वाशुकारिण, Ñ1 क्षिप्रमारोधनं विदुः G2 °रोपयन्त्विति (for °) — K2 om (hapl) lines 676–682 —(L. 676) T1 G2 वैदेह, M2 वैदर्भि (for °र्भः) —(L. 677) K2 (inf lin, as above) मालव ; K3 4 Ñ2 V1 2 B D T2 Ñ1 सूर्याक्षोपरि यादव, Ñ3 V2 °क्षश्च मालव (for यावन) —(L. 678) K3 4 Ñ1 Dn D1 3 T2 G2 महाबल (for °) K4 M2 पाञ्चालाधिपतिश्चैव, G2 पाञ्चालदेशाधिपतिर् (for °) K2 om (hapl) lines 678b–681a Ñ1 V2 G2 M2 जनाधिप, D2 महारथ, T1 G2 महीपतिः (for नराधिप) — V2 om lines 679–684 —(L. 679) D2 पार्थिव (for वीर्यवान्) —(L. 680) G2 M4 छागलि पुरमित्रश्च (for °) K4 Ñ2 3 (marg) V1 2 B2 3 D1 2 T2–4 G1 4 M4 दरदश्च (for विराटश्च) —(L. 681) M1 2 वृद्धदय (for विदूरथ)

कौशाम्ब्यो मालवश्चैव शतधन्वा विदूरथः ॥
भूरिश्रवास्त्रिगर्तश्च बाणः पञ्चनदस्तथा ।
उत्तरं पर्वतारोहमेते दुर्गसहा नृपाः ।
आरोहन्तु विमर्दन्तो वज्रप्रतिमगौरवाः ॥
उलूकः कैतवेयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः ।
एकलव्यो दृढाक्षश्च रथधर्मा जयद्रथः ॥
उत्तमौजास्तथा साल्वः कैरलेयश्च कैशिकः ।
वैदिशो वामदेवश्च सुकेतुश्चापि वीर्यवान् ॥
पूर्वं पर्वतनिर्व्यूहमेतेऽप्याक्रमन्तु नः ।
दारयन्तोऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् ॥
अहं च दरदश्चैव चेदिराजश्च सङ्गताः ।
दक्षिणं शैलनिचयं वारयिष्याम दंशिताः ॥
एवमेष गिरिः क्षिप्रं समन्ताद्वेष्टितो बलैः ।
वज्रप्रपातप्रतिमं प्राप्नोतु तुमुलं भयम् ॥
गदिनो ये गदाभिस्ते परिघैः परिघायुधाः ।
अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयन्तु नगोत्तमम् ॥
एष भूमिधरोऽप्येवं विषमोच्चशिलान्वितः ।
कार्यो भूमिसमः सर्वैर्भवद्भिर्वसुधाधिपैः ॥
जरासंधवचः श्रुत्वा पार्थिवेषु च शासनम् ।
उवाच राजा चेदीनां देवानां मघवा इव ॥
किं नो युद्धेन दुर्गेऽस्मिन्गोमन्ते च नगोत्तमे ।
दुरारोहोच्चशिखरे प्रांशुपादपसंकटे ॥
काष्ठैस्तृणैश्च बहुभिः परिवार्य समन्ततः ।
अद्यैव दीप्यतां क्षिप्रमलमन्येन कर्मणा ॥
क्षत्रियाः सुकुमारा हि रणे सायकयोधिनः ।
न युक्ताः पर्वते दुर्गे नियोक्तुं पादयोधिनः ॥

—(L. 683) M1 2 काय (for बाण) —(L. 683) K3 3 4 Ñ3 V1 2 B Dn D1-6 T2-4 G3 उत्तर पर्वतोद्देशम् (K3 °हो). G3 °ऽ पार्श्वमारोहन्तु, M1 °रे पर्वतारोहो (for °) —(L. 684) Ñ2 आरुह्य च विमर्दन्ता, G2 3 4 M1 2 आरोहन्ता विमर्दन्ता (for °) Ñ1 दुर्गमादिशिलोच्चयम् (for °) —(L. 685) Ñ1 (for °) —(L. 686) Ñ1 बलक्षश्च, G2 उलूक कैतवश्चैव (for °) —(L. 686) Ñ1 बलक्षश्च, B3 T3 4 G4 G(ed) दृढाश्वश्च, D3 वृक्षाक्षश्च, T1 G2 3 5 M1-3 बृहत्क्षत्रो (for दृढाक्षश्च) K Ñ2 3 V2 B D T2-4 G1 4 M4 क्षत्रधर्मा, V1 2 कृतव(V2 °ब)र्मा, T1 धर्मवर्मा (for रथ धर्मा) —M4 om lines 687-691 —(L. 687) Ñ2 V2 भीमसेनश्च केरल कौशिकस्तथा (for °) —(L. 688) Ñ1 साकेतश्च (for वामदेवश्च) K3 सुमेरुश्च (for सुकेतुश्च) Ñ1 महीपति, Ñ2 V2 कुमाश्चैव वीर्यवान् (for °) —K6 om (hapl) lines 689-691 —(L. 689) Ñ2 V1 B Da1 G2 6 T1 M1 निर्यूहम् (for निर्व्यूहम्) D3 एते व्याघ्रतबाहव, M1 2 एते G6 एतेष्वायत्तरोधिन, G1 एमे स्वायत्तयोधिन, (for °) —(L. 690) M1 2 चालयन्तो दुर्गाधिरोहिण (for °) D1 2 4 विदारयन्तो धावन्तो (for °) (for दार°) —(L. 691) K1 2 4 M1-3 सन्नाता इव तोयदा (for °) Ñ2 3 V B D (except D6) T2 3 G1 4 वीर्यवान (for संगता) —(L. 692) M1 निर्व्यूह (for निचय) T1 G3 छादयिष्याम, M1-3 चाल°, M3 पाल° (for दार°) —(L. 693) G2 6 M1-3 वेष्टना (for वेष्टितो) G1 M3 ऽचल° (for बलैः) —(L. 694) Ñ2 T3 प्रतिम, Cal ed. विषमं (for प्रतिम) K3 Ñ2 V1 D5 G2 M1-3 वज्रावपा (G3 °घा)तप्रतिम (for °) T2 G1 3 4 M4 विपुल (for तुमुलं) K3 Ñ3 (marg as above) B D5 प्राप्नोतु कठनं महत् (for °) —(L. 696) T1 G3 2 M1-3 अद्रीन्द्र (for दारयन्तु) G2 अर्दयन्तु (for दार°) —(L. 697) K3 V2 D2 Cal ed. शिलाचित, D3 °युध, G6 °न्वय, M1-3 D1 °मोर्च्च° °तल (for °न्वित) Ñ1 विषमाद्रिशिलोच्चय, G3 2 °मोर्च्व° शिलातल (for °) —(L. 698) K1 2 4 V2 D5 G5 M1-3 सर्वैर् (for सर्वौ) —(L. 699) M1-3 जरासंधस्य तच्छ्रुत्वा (for °) K1 4 D1 (marg) पार्थिवा राजशासनात् (for °) —After line 699, K1 2 4 Ñ2 3 V B Dn D5 D3 6 ins

74** गोमन्त वेष्टयामासु सागरा पृथिवीमिव ।

[D2 समन्ताद् (for गोमन्तं) V2 मागधा (for सागरा)] —(L. 701) Ñ1 युद्धेन किं नु गोमन्त, M1 2 युद्धेन न किं दुर्गेऽस्मिन् (for °) Ñ1 दुर्गेऽस्मिन्पर्वतोत्तमे (for °) —(L. 702) K3 Ñ2 V1 D3 शिखर (for °रे) K1 4 B3 T3 G1 दुरारोहाम शिखरे, Ñ1 M1 °सदे चोच्चशिले, Ñ3 B1 3 T4 G3 °रोहश्च शिखरे. D2 °रोहोच्च शिखरे, T1 G2 3 °सदप्रोच्चशिले, T3 °रोहे च शिखरे, M2 3 °सद प्रोच्चशिले (for °). K1 बहु (for प्रांशु) K3 Ñ3 V1 B1 3 D3 सकट, Ñ2 V2 D5 °सङ्कुले, Bom Poona eds G(ed) कण्टके (for °संकटे) —(L. 703) D2 बहुश (for °भि) —(L. 704) V2 D5 T1 G3 M1-3 [आ]दीप्यता (for दीप्यता) M1 दीप्यम् (for क्षिप्रम्) —N1 T2 om (hapl) line 706 —(L. 706) Ñ2 V2 न युक्त (for न शक्ता, V1 नियोक्तुं, D3 5 T2 G1-4 M1-3 न युक्त (for न शक्ता) Ñ3 B1 3 D3 D6 न युक्ता पर्वतारोहे, V2 न शक्ता युक्ता) D2 नियुक्ता, D1 पार्थिवे दुर्गे (for °) D1 न युक्ता, T4 बाहु (for पाद) नियोद्धु, D1 न युक्त (for नियोक्तुं) —(L. 707) Ñ1 - V2 न चापि, G2 नाचल, G2 नानग ;

न नाम प्रतिनन्धेन नाप्यवस्कन्दकर्मणा ।
शक्य एष गिरिस्तात देवैरप्यभिमर्दितुम् ॥
दुर्गयुद्धश्रमः श्रेयान्रोधयुद्धेन पार्थिव ।
भक्तोदकेन्धनक्षीणाः पात्यन्ते गिरिसंश्रिताः ॥
वयं बहव इत्येवं नाप्येष निपुणो नयः ।
यादवौ नावमन्तव्यौ द्वावप्येतौ रणे स्थितौ ॥
अविज्ञातबलावेतौ श्रूयेते देवसंनिभौ ।
कर्मभिस्त्वमरौ विद्धो बालावतिबलान्वितौ ॥
वाक्यमेतत्तु रुरुचे सबलानां महीक्षिताम् ।
यदुक्तं चेदिराजेन नृपाणां हितकाम्यया ॥

ततः काष्ठैस्तृणैर्वंशैः शुष्कशाखैश्च पादपैः ।
उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्यपादैरिवाम्बुदः ॥
ददुस्ते सर्वतस्तूर्णं पावकं तत्र पार्थिवाः ।
यथादेशं यथाजातं शैलस्य रघुविक्रमाः ॥
स वायुदीपितो वह्निरुत्पपात समन्ततः ।
सधूमज्वालमालाभिर्भाभिः खमिव शोभयन् ॥
सोऽनलः पवनायस्तः काष्ठसंचयमूर्छितः ।
ददाह शैलं श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपम् ॥
स दह्यमानः शैलेन्द्रो मुमोच विपुलाः शिलाः ।
शतशः शतधा भूत्वा महोल्काकारदर्शनाः ॥

G1 न च मां, M1-3 मानय (for न नाम) V1 -बंधेन (for -बन्धेन) —(L. 708) M2 अशक्यो हि गिरिस्तावद् (for शक्य°) T1 4 G(ed) [अ]थ, G3 3 M2 वि, M3 [अ]पि (for [अ]भि) —(L. 709) K2 3 Ñ3 V2 3 B2 D5 D3 D2 5 6 T G M4 दुर्गयुद्धे, B3 द्वन्द्वयुद्धे (for दुर्गयुद्ध°) Ñ1 D5 श्रेयो (for श्रेयान्) K4 Ñ2 B1 D1 4 दुर्गयुद्धे क्रम श्रेयो (for °) —(L. 710) Ñ1 -क्षीणे (for -क्षीणाः) K3 4 D5 T1 3 4 भक्तोदकेन्धनैः क्षीणाः, M1 3 भक्तेन्धनोदकक्षीणा (for °) D1 पतन्ते (for पा°) D3 T2 G2 M3 संश्रयाः, D4 5 -सुस्थिताः (for -संश्रिताः) —(L. 711) K2 बलिष्ठा (for बहव) M1 3 बहूनां नो विशेषेण (M3 °षे तु) (for °) — G(ed) om line 712 —(L. 712) T3 यादवौ बाल-वृष्णी द्वौ (for °) —(L. 713) T1 G3 3 अतिशेव- (for -विज्ञात°) D1 बलेनून, D2 बली नूनं, T2 बली योधौ; °ज्ञात) D1 बलैर्नूनं, D3 बली नूनं, T2 बली योधौ; M1-3 बलोपेतौ (for बलावेतौ) K1 3 4 V2 B3 D3 D5 3 4-6 T3 G1 4 3 M1 -संनिभौ; Ñ3 V2 T3 -समतौ; D5 -समसौ (for -संनिभौ) G2 3 M1-3 गिरिदुर्गमुपाश्रितौ (for °) — B3 D3 om line 714 —(L. 714) N1 -समन्वितौ (for -बलान्वितौ) — For line 714, M1 3 subst.

75** कर्मभिस्त्वतुलैर्वीरावुभावपि बलोत्कटौ ।

— After line 714, K Ñ V B D T G M4 G(ed) ins

76** दुष्कराणीह कर्माणि कृतवन्तौ यदूत्तमौ ॥
शुष्ककाष्ठैस्तृणैर्वेष्ट्य सर्वतः पर्वतोत्तमम् ।
अग्निना दीपयिष्यामो दह्येतां गतचेतनौ ॥
यदि वेक्षितुमिष्येते दह्यमानावितोऽचले ।
समेत्य पातयिष्यामस्त्वद्य्तौ जीवितं ततः ॥ [5]

[(L. 1) M4 सत्राणि (for कर्माणि) — Ñ1 om lines 2-5 —(L. 2) K2 3 V3 B1 D1 G(ed) सर्वतः पर्वतो ह्ययम् (K3 °तोत्तम°) (for °) —(L. 3) D2 अग्निनोद्दीपयिष्यामो (for °) K T1 T2 G1 दह्यतां, D5 ततस्तौ (for दह्येतां) —(L. 4) K1 Ñ3 V1 B D3 D1 2 4 तौ, D1 [इ]तौ, T1 G3 3 [इ]मौ (for चेत्) D2 यदि तौ निर्गमिष्येते, T3 G1 4 यदि वेक्षितुमिच्छेते (G1 °मिष्यन्ते) (for °) V1 B3 D3 इतिक्रम् (for °वे) —(L. 5) T1 G3 3 शोषयिष्यामस्तू (for पात°) T2 G1 घात° (for पात°) V3 त्वरयेते, D21 D31 त्वरयेते (for त्वद्यतौ)]

— Before line 715 G3 ins वैशंपायन —(L. 715) D31 महीक्षित (for °ताम्) —(L. 716) K Ñ1 2 V1 3 B1 3 D (except D5) T3 4 G -वासिना, T1 -वासिन, T2 -वासिनाम् (for -काम्यया) M4 नृपाणां नयवासिनाम् (for °). — After line 716 M1 3 ins an addl colophon, mentioning Khila, सोमन्तकपात्रा as adhy name and 100 as adhy no. Before line 717, M1 3 ins वैशंपायन —(L. 717) D1 वस्त्रैः (for वंशैः) Ñ1 तृणैः काष्ठैश्च विपुलैः (for °) —(L. 718) M1 3 उपादीपत शैलेन्द्र (for °) —(719) K3 तीव्र (for तूर्णं) Ñ1 सर्व (for तत्र) Ñ3 पार्थिव तत्र पावकम् (for °) —(L. 721) M1-3 वायु (for वायु) T1 विजितो (for दीपितो) T3 G1 4 स च संदीपितो वह्निः T2 4 [illegible] वायुदीपितो वह्निः (for °) —(L. 722) G3 भासयन् (for शोभ°) K2 Ñ2 V1 B D3 D5 भाभिः खं दीपयन्निव; D2 4 तदा समभिशोभयन्; T1 G3 3 भाभिः समवभासयन् (for °) —(L. 723) B3 गगनायस्त; D2 पवनाधारः; G3 3 M1 °नोद्धृत (for °नायस्तः) M1 3 सोऽनलोऽनिलसंयुक्तः; M2 °लो वायु°नायस्त) M1 3 सोऽनलोऽनिलसंयुक्तः; N1 काष्ठसंचयनादितम् (for °) —(L. [illegible]संचय (for °) [illegible]

[illegible] G3 [illegible] D3

(for [illegible]) T2 महोल्कापातदर्शना (for °) —(L. हृत्वा (for भूत्वा)

सचित्रभानुः शैलेन्द्रो भाभिर्भानुरिवाम्बुदम् ।
आलिम्पतीव विधिवत्समन्तादर्चिषां चयैः ॥
धातुभिः पच्यमानैश्च ज्वलद्भिश्चैव पादपैः ।
ररास श्वापदोद्भ्रान्तस्तुद्यमान इवाद्रिराट् ॥
प्रतत दह्यमानस्तु स शैलः कृष्णवर्त्मना ।
रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः ॥
वह्निना चापि दीप्ताङ्गो गिरिर्नातिविराजते ।
धूमान्धकारिततनुर्मज्जमान इवाम्बुदः ॥
शिलानिष्पिष्टसंघातः कर्कशाङ्गारवर्षणः ।
गिरिर्मोत्यनलोद्गारैरुल्कावृष्टिरिवाम्बुदः ॥
प्रपातप्रस्रवोत्क्षिप्तो धूपसंवर्तितोदरः ।
स गिरिर्भस्मना यातो युगान्ताभिहतोपमः ॥
विह्वलास्तस्य पार्श्वेभ्यः सर्पा दग्धार्धदेहिनः ।
भ्रसन्त पृथुमूर्धानो निश्चेरुस्त्रस्तवीक्षणाः ॥
नेदुश्चोद्वेजिताः सिंहाः शार्दूलाश्चानलाविलाः ।
मुमुचुः पादपाश्चैव दाहनिर्यासजं जलम् ॥
ववृत्यूर्ध्वगतिर्वातो भस्माङ्गाराभिपिङ्गलः ।
धूमच्छाया च गगने दर्पिताम्भोददर्शना ॥
त्यज्यमानो महासानुर्निर्हरौ श्वापदैरपि ।
गिरिर्वैकल्यमायाति प्रागल्भ्यात्कृष्णवर्त्मनः ॥
स मुमोच शिलाः शैलश्चलोदग्रशिलोच्चयः ।
वज्रेण पुरुहूतस्य यथा स्याद्दारितस्तथा ॥

727) D1 T1 सचित्रभानु शैलेन्द्रं, D6 (marg) T3 G1, 6 M1, 2 प्रज्वलन्स तु (M1, 2 च) शैलेन्द्रो (for °) G2 वभौ (for भाभिर्) Ñ1 [अ]म्बुद, G4 [अ]म्बरे (for [अ]म्बुदम्) D1 भानुणोद्भानुमिवाम्बुद (hypermetric), D6 (marg) T3, 3 G1, 3, 6 M वभौ भानुरिवाम्बरे (for °) —(L 728) K1 आलिम्पतेव विधिवत्, K2 विलिखत्नीयविभिना, T1 आलिङ्ग लिप शैलेन्द्रं, G2, 3 M1, 2 लिङ्गलिप च शैलेन्द्र, G3 आलिलिम्पत शैलेन्द्र (for °) K Ñ2, 3 B Dn D3 D1, 2, 4, 6 अर्चि रुधत (K4 °ता), Ñ1 °मण्डलै°, D3 अविरोधत, T2, 3 अर्चि दधित (for °पा चयै) —(L 729) V2 पच्यमानश्च, V3 सेव्यमानैश्च, D1 पाच्य° (for पच्य°) Ñ1 T3 M4 पावकै (for पादपै) T1 G2, 3 M1, 2 ज्वलमानैश्च पादपै (for °) —(L 730) V3 रराज (for °स) K Ñ2 V1, 2 B Dn D5 D1–4, 6 T2, 3 G1, 4 M4 उद्भ्रान्तश्वापदो रौति (for °) B3 भुज्यमान, D2 तुद्य°, T1 G2, 3, 6 ताड्य° (for तुद्य°) Ñ1 द्विपम् (for [अ]द्रिराट्) M1, 2 दह्यमानो धराधर (for °) —(L 731) K1, 4 D1, 2, 4 T1 G1, 3 प्रपतन्, K2 Ñ3 V1, 2 B1, 3 Dn D3 D4, 6 T2 प्रतप्तो, K3 प्रकट, Ñ2 V3 G4 प्रापतद्, D3 प्रपातद्, T1 तत्र स (for प्रतत) G2, 3 M1, 2 सर्वत (for स शैल) —(L 733) M4 परि° (for चापि) K2 V1 B D5 D6 वह्निना दीपिताङ्गो°पि, Ñ1 °ना चातितप्ताङ्गो, T1 G3 M1–3 स वह्निनाग्लिष्टाङ्गो, G1 वह्निनातिविलिप्ताङ्गो (for °) K2 D5 गिरिराजो (for °र्नाति) —(L 734) T2, 3 G2, 3, 6 °वपुर् (for तनुर्) M1, 2 मध्यमान (for मज्ज°) — G4 om (hapl.) lines 735 736 —(L 735) M3 विदग्ध (for निष्पिष्ट) K1, 4 V1, 2 विमृ(V1, 2 °शि)ष्टोपलसंघात, K2 विमिश्रोपल°, K3 Ñ2, 3 V2 B [illegible] T2–4 G1, 3 M4 विश्लिष्टोपल° (for °) D2, 3 वर्षयन् (for वर्षण) V2, 3 शर्कराङ्गारवर्षण (for °) —(L 736) Ñ1 G2, 3 आत्मगिरनिलोद्गारैर्, M1, 3 सोऽद्रि°भाति चलाङ्गारैर् (for °) G2 M1–3 धुधुरुल्काभिर् (for उल्कावृष्टिर्) —(L 737) T1 G3, 3 प्रपातप्रस्रवाक्षिप्तो, M1–3 °तप्रस्रवाक्षिप्त (for °) K3, 4 Ñ3 V B D3 D6 T3 G1 धूमसंवर्तितोदर, M1–3 धूमसंविष्टितोदर (for °) K1 D5, 3 M1–3 —(L 738) Ñ3 V3 भस्मसाद् (for °ता) T1 G2, 3, 3 निभो महान् (for युगान्ता° यथा), V3 समोपम, T1 G2, 3, 3 निभो महान् (for °हतोपम) —(L 739) M4 भोगिन (for देहिन) —(L 740) T1 M1, 3 ससस्वानु (for भ्रसन्त) Ñ3 V3 D3 T1, 4 निश्चेरुस्त्रासितेक्षणा (for °) — After line 740, K Ñ2, 3 V B D T G M4 G(ed) ins

77** अल्पस्योऽप्यस्य गगनात्पुन पेतुरवाङ्मुखा ।

[T1, 4 G1 पुन पुनर्, G2, 3 पुनश्चेरुर्, G4 विनिपेतुर (for पुन पेतुर्) T3 अधोमुखा (for अवाङ्मुखा)]

—(L 741) K3 D1 (sup lin) G3 श्रेसुश्च, D3 चेरुश्च (for नेदुश्च) D5 ससुखोद्वेजिता सिंहा, T1 G1 श्रेसुश्च वेगिता सिंहा, T3 श्रेसु मोद्वेजिता सिंहा (for °) V3 G1 M1–3 [अ]नलार्दि(M3 °र्धि)ता (for °विला) —(L 742) V3 निर्याणे च (for चैव) G2 M1, 3 देह (for दाह°) M4 निर्यासज (for °सज) —(L 743) K3 Ñ3, 3 V1 B D3 ववृधे (for ववृत्य) (sup lin as above) 3, 4 ववाद् (for वहति) V3 G1, 2 (sup lin) 3 वर्षेण (for M1–3 वायुर् (for वातो) D1 (sup lin) 3 वर्षण (for पिङ्गल) —(L 744) M3 धूमच्छायाङ्कितवपुर् (for °) D3 स्तम्भिताम्भोददर्शना, T1, 3 G3 [illegible]°, M1–3 घटिगता° (for °) — T3 om lines 745–746 —(L 745) M1, 2 दह्यमानो (for त्यज्य°) D2 महासत्त्वैर् (for °सानुर्) G3, 3 —(L 746) M1, 3 गिरिर्विकलतां पादपैर् (for श्वापदैर्) —(L 747) याति (for °) G2 प्राबल्यात् (for प्रागल्भ्यात्) —(L 747) K4 शिलोदग्र, V3 चलोदग्र, T3 G3, 3 M1–3 चलदग्ध (for चलोदग्र) D3 चलोदग्रा शिलोच्चया (for °) —(L 748)

न नाम प्रतिग्रन्वेन नाप्यग्रस्कन्दकर्मणा ।
शक्य एष गिरिस्तात देवैरप्यभिमर्दितुम् ॥
दुर्गयुद्धक्रमः श्रेयान्रोधयुद्धेन पार्थिव ।
भक्तोदकेन्धनक्षीणा. पात्यन्ते गिरिसंश्रिताः ॥
वय वहव इत्येव नाप्येष निपुणो नयः ।
यादवौ नावमन्तव्यौ द्वावप्येतौ रणे स्थितौ ॥
अविज्ञातबलावेतौ श्रूयेते देवसंनिभौ ।
कर्मभिस्त्वमरौ विद्मो बालावतिबलान्वितौ ॥
वाक्यमेतत्तु रुरुचे सर्वलाना महीक्षिताम् ।
यदुक्तं चेदिराजेन नृपाणा हितकाम्यया ॥

ततः काष्ठैस्तृणैर्वंशैः शुष्कशाखैश्च पादपैः ।
उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्यपादैरिवाम्बुदः ॥
ददुस्ते सर्वतस्तूर्णं पावकं तत्र पार्थिवाः ।
यथादेश यथावात शैलस्य लघुविक्रमा ॥
स वायुदीपितो वह्निरुत्पपात समन्ततः ।
सधूमज्वालमालाभिर्भाभिः खमिव शोभयन् ॥
सोऽनल पवनायस्तः काष्ठसचयमूलगान् ।
ददाह शैल श्रीमन्त गोमन्त कान्तपादपम् ॥
स दह्यमानः शैलेन्द्रो मुमोच विपुलाः शिला ।
शतशः शतधा भूत्वा महोल्काकारदर्शना ॥

G₃ न च मां, M₁ ₃ मानय (for न नाम) V₁ -रोधेन (for न्धेन) —(L. 708) M₂ अशक्यो हि गिरिस्तावद् (for °) T₁ ₄ G(ed) [अ]व , G₂ ₃ M₂ वि , M₃ [अ]पि (for [अ]भि) —(L. 709) K₃ ₃ Ñ₃ V₂ ₃ B₂ Dn D₃ D₃ ₃ ₆ T G M₄ दुर्गयुद्धे , B₃ द्वन्द्वयुद्धे (for दुर्गयुद्ध) Ñ₁ D₃ श्रेयो (for श्रेयान्) K₄ Ñ₃ B₃ D₁ ₄ दुर्गयुद्धे क्रम श्रेयो (for °) —(L. 710) Ñ₁ -क्षीणे (for -क्षीणा) K₃ ₄ Dn T₁ ₃ ₄ भक्तोदकेन्धनैः क्षीणा , M₁ ₃ भक्तेन्धनोदकक्षीणा (for °) D₅ पत्यन्ते (for पा°) D₃ T₂ G₃ M₂ सश्रया, (for °) D₅ ₆ -सस्थिता (for संश्रिता) —(L 711) K₃ बलिष्ठा (for बहव) M₁ ₃ बहुना नो विशेषेण (M₃ °वे तु) (for °) — G(ed.) om line 712 —(L. 712) T₃ यादवौ बाल- कृष्णौ द्वौ (for °) —(L 713) T₁ G₂ ₃ नातिज्ञेय (for °ज्ञात) D₁ बलैर्नून , D₅ -बलौ नूनं; T₄ बलौ चोभौ, K₃ ₅ ₆ V₂ B₃ D₅₂ D₁ M₁₋₃ बलोपेतौ (for बलावेतौ) Ñ₃ V₁ T₁ समतौ, Dn₃ ₃ ₄₋₆ T₂ G₁ ₄ ₅ M₄ -संमितौ, -सम्भौ (for संनिभौ) G₂ ₃ M₁₋₃ गिरिदुर्गमुपाश्रितौ (for °) — B₂ D₂ om line 714 —(L 714) N₁ -समन्वितौ (for बलान्वितौ) — For line 714, M₁ ₃ subst.

75** कर्मभिस्त्वतुलैर्वीरावुभावपि बलोत्कटौ ।

— After line 714 K Ñ V B D T G M₄ G(ed) ins

76** दुष्कराणीह कर्माणि कृतवन्तौ यदूत्तमौ ॥
शुष्ककाष्ठैस्तृणैर्वेष्ट्य सर्वत पर्वतोत्तमम् ।
अग्निना दीपयिष्यामो दह्येतां गतचेतनौ ॥
यदि चेन्निष्क्रमिष्येते दह्यमानावितोऽन्तिके ।
समेत्य पातयिष्यामस्त्वप्यतो जीवितं तत ॥

[(L 1) M₄ सव णि (for कर्माणि) — Ñ₁ om lines 2 5 —(L 2) K₂ ₃ V₁ B₁ D₁ G(ed) सर्वत पर्वतो वयम् (K₃ °तोत्तम°) (for °) —(L 3) D₃ अग्निनोद्दीपयिष्यामो (for °) K₃ दह्यता , D₁ T₂ G₂ दहतां, D₃ ततस्तो (for दह्येतां) —(L 4) K₁ Ñ₃ V₁ B D₃ D₁ ₅ ₆ तौ , D₃ [त]तौ , T₁ G₂ ₃ [इ]मौ (for चेन्) D₃ यदि तौ निर्गमिष्येते, T₃ G₁ ₄ यदि चेन्निष्क्रमन्त्येते (G₁ °मिष्यते) (for °) V₁ B₃ D₃ अन्तिकम् (for °के) —(L 5) T₁ G₃ ₃ बोधयिष्यामस्, T₃ G₁ घात° (for पात°) V₃ स्त्वपत्येते , Dn₁ D₅₃ -पश्येते (for -स्त्वप्यतो)]

— Before line 716 G₃ ins वैशपायन —(L. 715) D₅₃ महीक्षित (for °ताम्) —(L 716) K Ñ₃ ₃ V₁ ₃ B₂ ₃ D (except D₃) T₂ ₄ G -शासिना , T₁ -शंसिन , T₃ -शंसिनाम् (for -काम्यया) M₄ नृपाणा नयशंसिनाम् (for °). — After line 716 M₁ ₃ ins an addl colophon, mentioning khila, गोमन्तकयात्रा as adhy name and 100 as adhy no Before line 717, M₁ ₃ ins वैशपायन —(L. 717) D₁ बन्धैः (for वंशैः) Ñ₁ तृणैः काष्ठैश्च विपुलैः (for °) —(L. 718) M₁ ₃ उपादीप्यत शैलेन्द्र (for °) —(719) K₄ तीव्र (for तूर्णं) Ñ₁ सर्व (for तत्र) Ñ₂ पार्थिव तत्र पावकम् (for °) —(L. 721) M₁₋₃ वायु (for वायु-) T₁ विजितो (for दीपितो) T₂ G₁ ₃ स च संदीपितो वह्निः T₃ ₄ स वायुदीपितो वह्निर् (for °) —(L 722) G₃ भासयन् (for शोभ°) K₃ Ñ₃ V₁ B D₃ D₆ भाभि° खं दीपयन्निव , D₃ ₃ तदा खमभिशोभयन् ; T₁ G₂ ₃ भाभि° खमवभासयन् (for °) —(L. 723) B₃ अनलायस्त , D₃ पवनाधार , G₃ ₃ M₄ °नोद्भव (for °नायस्त) M₁ ₃ सोऽनलोऽनिलसंयुक्तः ; M₃ °लो वायु- संयुक्त (for °) Ñ₁ काष्ठसचयनाश्रितम् (for °) —(L. 724) M₁₋₃ उत्तुङ्गं (for श्रीमन्तं) and श्रीमन्तं (for गोमन्तं) —(L. 725) M₃ ददाह (for मुमोच) K₄ बहुला , T₁ G₂ —(L. 726) T₁ G₂ ₃ ₅ ता शिला विविधा (for विपुला) —(L. 726) T₁ G₁ ₃ ₅ ता शिला (for शतशः) M₁ ₃ च ततो; M₃ च तथा (for शतधा) D₂ कृत्वा (for भूत्वा) T₃ महोल्कापातदर्शना (for °) —(L.

सचित्रभानुः शैलेन्द्रो भाभिर्भानुरिवाम्बुदम् ।
आलिम्पतीव विधिवत्समन्तादर्चिषा चयैः ॥
धातुभिः पच्यमानैश्च ज्वलद्भिश्चैव पादपैः ।
ररास श्वापदोद्भ्रान्तस्तुद्यमान इवाद्रिराट् ॥
प्रततं दह्यमानस्तु स शैलः कृष्णवर्त्मना ।
रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः ॥
वह्निना चापि दीप्ताङ्गो गिरिर्नातिविराजते ।
धूमान्धकारिततनुर्मज्जमान इवाम्बुदः ॥
शिलानिष्पिष्टसंघातः कर्कशाङ्गारवर्षणः ।
गिरिर्भात्यनलोद्गारैरुल्कावृष्टिरिवाम्बुदः ॥
प्रपातप्रस्रवोत्क्षिप्तो धूमसंवर्तितोदरः ।
गिरिर्भस्मसता यातो युगान्ताग्निहतोपमः ॥
विह्वलास्तस्य पार्श्वेभ्यः सर्पा दग्धार्धदेहिनः ।
श्वसन्त पृथुमूर्धानो निश्चेरुरग्निवीक्षणाः ॥
रेसुश्चोद्वेजिताः सिंहाः शार्दूलाश्चानलाविलाः ।
मुमुचुः पादपाश्चैव दाहनिर्यासजं जलम् ॥
वहत्यूर्ध्वगतिर्वातो भस्माङ्गाराभिपिङ्गलः ।
धूमच्छाया च गगने वर्षिताम्भोददर्शना ॥
त्यज्यमानो महासानुर्विहगैः श्वापदैरपि ।
गिरिर्वैकल्यमायाति प्रागल्भ्यात्कृष्णवर्त्मनः ॥
स मुमोच शिलाः शैलश्चलोद्यप्रशिलोच्चयः ।
वज्रेण पुरुहूतस्य यथा स्याद्दारितस्तथा ॥

727) D1 T4 सचित्रभानु शैलेन्द्रे, D5 (marg) T3 G1 4 M1 3 प्रज्वलन्स तु (M1 3 च) शैलेन्द्रो (for *) G1 यथौ (for भाभिर्) Ñ1 [अ]म्बुद, G1 [अ]म्बरे (for [अ]म्बुदम्) D1 भानुणोद्भानुमिवाम्बुद (hypermetric), D5 (marg) T3 3 G2, 3 M यथौ भानुरिवाम्बरे (for b) —(L 728) K1 आलिम्पतेव विधिवत्, K2 विलिखत्सीमविधिना, T1 आलिङ्ग्य इव शैलेन्द्रं, G2 3 M1 3 लिहन्निव च शैलेन्द्र, G1 आश्लिष्य शैलेन्द्र (for *) K Ñ2 3 B Dn D3 D2 3 4 5 अर्चि रुवत (K4 °ता), Ñ1 °मण्डलै, D3 अविरोधत, T3 4 अर्चिरपिव (for °षा चयैः) —(L 729) V1 पच्यमानश्च, V2 सेव्यमानैश्च, D1 पाच्य° (for पच्य°) Ñ1 T2 M2 पावकै (for पादपैः) T1 G2-4 M1 2 ज्वलमानैश्च पादपैः (for b) —(L 730) V3 रराज (for °स) K Ñ2 V1 2 B Dn D5 D1-4 5 T2 3 G1 2 M4 उद्भ्रान्तश्वापदो शैलि (for *) D4 क्षुद्यमान, D2 तुद्य°, T1 G2 3 6 ताड्य° (for तुद्य°) Ñ1 द्विपम् (for [अ]द्रिराट्) M1 3 दह्यमानो धराधर (for b) —(L 731) K1 4 D2 3 4 T1 G1 3 प्रपतन्, K3 Ñ3 V1 2 B1 2 Dn D5 D3 6 T4 प्रततो, K3 प्रकट, Ñ2 V3 G1 प्रापतद्, D2 प्रपातात्, T1 तत्र त (for प्रततं) G2 3 M1 3 सर्वत्र (for स शैल°) —(L 733) M1 परि- (for चापि) K3 V1 B D3 D5 वह्निना दीपिताङ्गोऽपि, Ñ1 °ना चातितप्ताङ्गो, T1 G3 M1 3 स वह्निनावलिप्ताङ्गो, G2 वह्निनातिनिलिप्ताङ्गो (for *) K2 D5 गिरिराजो (for °र्भाति) —(L 734) T1 2 G2 3 5 वपुर् (for तनुर्) M1-3 मथ्यमान (for मज्ज°) — G1 om (hapl) lines 735-736 —(L 735) M3 विदल्य (for निष्पिष्ट) K1 4 V1 3 विस (V1 2 °शि) ष्टोपलसघात°, K3 विमिश्रोपल°. K3 Ñ2 3 V2 B D T2-4 G1 5 M4 विश्लिष्टोपल° (for *) D3 4 वर्षवान् (for वर्षण) V2 2 शर्कराङ्गारवर्षण (for b) —(L 736) Ñ1 G2 2 भात्यभिरनिलोद्गारैर् M1 2 सोऽद्रि भाति चलाङ्गारैर् (for *) G3 M1-3 वृष्टयुल्काभिर् (for उल्कावृष्टिर्) —(L 737) T1 G3 3 प्रपातप्रस्रवाक्षिप्तो, M1 2 °प्रस्रवाक्षिप्त (for *) K3 4 Ñ3 V B D3 D5 T3 G1 धूमसंवर्धितोदर M1-3 धूमसंवेष्टितोदर (for b) K1 D2 3 M1 3 —(L 738) Ñ2 V2 भस्मसात् (for °ता) T1 G2 3 5 निभो महान् (for °हतो यथा, V3 समोपम, T1 G2 3 5 निभो महान् (for हतोपम) —(L 739) M4 भोगिन (for देहिन) —(L 740) T1 M1-3 समन्तात् (for श्वसन्त) Ñ2 V3 D5 T3 4 विश्चेरुरासितेक्षणा (for b) — After line 740, K Ñ2 3 V B D T G M4 G(ed) ins

77** अवपत्योत्पत्य गगनात्पुन पेतुरवाङ्मुखा ।

[T3 4 G1 पुन पुनर्, G2 3 पुनश्चैर्, G1 विनिपेतुर (for पुन पेतुर्) T3 अधोमुखा (for अवाङ्मुखा)]

—(L 741) K3 D5 (sup lin) G3 त्रेसुर्, D3 चेरुश् (for रेसुश्) D3 भस्मुश्चोद्वेजिता सिंहा T1 G1 त्रेसुश्च वेगिता सिंहा, T3 नेसु प्रोद्वेजिता सिंहा (for *) V2 G1 M1-3 [अ]नलार्दि (M1 °शि) ता (for °विला) —(L 742) V3 शैला (for चैव) G2 M1 3 देह (for दाह) M4 निर्या° सजल् (for °सज) —(L 743) K3 Ñ2 3 V1 B D5 (sup lin as above) 5 6 ययाद् (for वहति) V2 G2 3 M1-3 वायुर् (for वातो) D3 (sup lin) 3 पर्पण (for पिङ्गल) —(L 744) M3 धूमच्छायाञ्चिततनुर् (for *) D3 स्तम्भिताम्भोददर्शना, T1 3 G2 वितता°, M1 3 वर्षिता° (for b) — T4 om lines 745-746 —(L 745) M1 3 दह्यमानो (for त्यज्य°) D3 महाभस्रैर् (for °सानुर्) G2 3 पादपैर् (for श्वापदैर्) —(L 746) M1 3 गिरिर्विकलतां याति (for *) G3 प्रावल्यात् (for प्रागल्भ्यात्) —(L 747) K4 शिलोद्गम, V3 चलोद्गम, T3 G2 3 M1-3 चलद्गाप- (for चलोद्यम) D3 चलोद्गमा शिलोच्चया (for b) —(L 748)

न नाम प्रतिबन्धेन नाप्यवस्कन्दकर्मणा ।
शक्य एष गिरिस्तात देवैरप्यभिमर्दितुम् ॥
दुर्गयुद्धक्रमः श्रेयान्रोधयुद्धेन पार्थिव ।
भक्तोदकेन्धनक्षीणाः पात्यन्ते गिरिसंश्रिताः ॥
वयं वह्व इत्येवं नाप्येष निपुणो नयः ।
यादवौ नावमन्तव्यौ ह्यवध्यौ तौ रणे स्थितौ ॥
अविज्ञातबलावेतौ श्रूयेते देवसंनिभौ ।
कर्मभिस्त्वमरौ विद्धो बालावतिबलान्वितौ ॥
वाक्यमेतत्तु रुरुचे सबलानां महीक्षिताम् ।
यदुक्तं चेदिराजेन नृपाणां हितकाम्यया ॥
ततः काष्ठैस्तृणैर्वंशैः शुष्कशाखैश्च पादपैः ।
उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्यपादैरिवाम्बुदः ॥
ददुस्ते सर्वतस्तूर्णं पावकं तत्र पार्थिवाः ।
यथादेशं यथावातं शैलस्य रघुविक्रमाः ॥
स वायुदीपितो वह्निरुत्पपात समन्ततः ।
सधूमज्वालमालाभिर्भाभिः खमिव शोभयन् ॥
सोऽनलः पवनायस्तः काष्ठसंचयमूलवान् ।
ददाह शैलं श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपम् ॥
स दह्यमानः शैलेन्द्रो मुमोच विपुलाः शिलाः ।
शतशः शतधा भूत्वा महोल्काकारदर्शनाः ॥

G3 न च मां, M1-3 नानय (for न नाम) V1 -रोधेन (for -बन्धेन) —(L. 708) M3 अशक्यो हि गिरिस्तावद् (for °) T1 4 G(ed) [अ]व, G3 5 M2 वि; M3 [अ]पि (for [अ]भि) —(L. 709) K3 5 Ñ3 V2 3 B3 Dn D3 D5 6 T G M4 दुर्गयुद्धे, B3 द्वन्द्वयुद्धे (for दुर्गयुद्ध°) Ñ1 D5 श्रेयो (for श्रेयान्) K4 Ñ3 B1 D1 4 दुर्गयुद्धे क्रम श्रेयो (for °) —(L. 710) Ñ1 -क्षीणे (for -क्षीणा) K1 4 Dn T1 3 4 भक्तोदकेन्धने क्षीणा, M1 3 भक्तेन्धनोदकक्षीणा (for °) D5 पत्यन्ते (for पा°) D3 T3 G3 M2 संश्रया, D5 6 -सस्थिता (for -संश्रिता) —(L. 711) K3 बलिष्ठा (for वह्व) M1 3 बहूना ये विशेषेण (M3 °वे तु) (for °) — G(ed) om line 712 —(L. 712) T3 यादवौ बाल-कृष्णौ तौ (for °) —(L. 713) T1 G3 5 अविज्ञाय (for °ज्ञात) D1 बलैर्नून, D3 बलौ नूनं; T3 बलौ चोभौ, K1 2 4 V3 B3 D32 D1 M1-3 बलोपेतौ (for बलान्वितौ) Ñ3 V1 T3 समतौ, Dn3 3 4-6 T3 G1 4 5 M4 संनिवौ, G3 5 M1-3 गिरिदुर्गमुपाश्रितौ (for -समभौ (for संनिभौ) —B3 D3 om line 714 —(L. 714) N1 -समन्वितौ (for -बलान्वितौ) —For line 714 M1 3 subst.

75** कर्मभिस्त्वतुलैर्वीरावुभावपि बलोत्कटौ ।

— After line 714 K Ñ V B D T G M4 G(ed) ins

76** दुष्कराणीह कर्माणि कृतवन्तौ यदूत्तमौ ॥
शुष्ककाष्ठैस्तृणैर्वेष्ट्य सर्वतः पर्वतोत्तमम् ।
अग्निना दीपयिष्यामो दह्येतां गतचेतनौ ॥
यदि चेन्निष्क्रमिष्येते दह्यमानान्नगोत्तमात् ।
समेत्य पातयिष्यामस्त्वद्‌यतो जीवितं तव ॥

[(L. 1) M4 सर्वाणि (for कर्माणि) — Ñ1 om lines 2-5 —(L. 2) K2 3 V1 B1 D1 G(ed) सर्वतः पर्वतो वरम् (K3 °तोत्तमं) (for °) —(L. 3) D3 अग्निनोद्दीपयिष्यामो (for °) K2 दह्यन्ता, D1 T2 G1 दह्यता, D2 ततस्तौ (for दह्येतां) —(L. 4) K1 Ñ3 V2 B D3 D2 5 6 तौ, D3 [इ]-तौ, T1 G3 5 [इ]मौ (for चेन्) D5 यदि तौ निर्गमिष्येते, T3 G1 4 यदि चेन्निष्क्रमिष्येते (G1 °मिष्यन्ते) (for °) V1 B3 D6 [अ]न्तिकम् (for °के) —(L. 5) T1 G3 5 योधयिष्यामस्, T3 G1 पात° (for पात°) V3 त्यक्ष्येते, Dn1 D32 त्यक्ष्येते (for त्वद्यतो)]

— Before line 715 G3 ins वैशंपायन —(L. 715) D32 महीक्षित (for °ताम्) —(L. 716) K Ñ2 3 V2 3 B3 6 D (except D5) T3 4 G -कामिना; T1 -काम्येन, T3 -सिनाम् (for -काम्यया) M4 नृपाणां भयशामिनाम् (for °). — After line 716 M1 3 ins an addl colophon, mentioning Khila, गोमन्तकयात्रा as adhy name and 100 as adhy no Before line 717 M1 3 ins वैशंपायन —(L. 717) D4 वज्रैः (for वंशैः) Ñ1 तृणैः काष्ठैश्च विपुलैः (for °) —(L. 718) M1 3 उपाप्लीयत शैलेन्द्रः (for °) —(719) K4 तीव्रं (for तूर्णं) N1 सर्वं (for तत्र) Ñ3 पार्थिव तत्र पावकम् (for °) —(L. 721) M1 3 वायु (for वायु) T1 विप्रितो (for -दीपितो) T3 G1 3 स च सदीपितो वह्निर्, T3 4 ▪ वाय्युद्दीपितो वह्निर् (for °) —(L. 722) G3 भ्रामयन् (for शोभ°) K3 Ñ3 V2 B D3 D6 भाभिः स्वं दीपयन्निव, D3 5 तदा खमभिशोभयन्; T1 G3 5 भाभिः खमवभासयन् (for °) —(L. 723) B3 गगनायस्तः; D3 पवनाधारः G3 5 M4 °नोद्धत° (for °नायस्त°) M1 3 सोऽनलोऽनिलसंयुक्तः; M3 °लो वायु-संयुक्त (for °) Ñ1 काष्ठसंचयनाश्रितम् (for °) —(L. 724) M1 3 उत्तुङ्ग (for श्रीमन्तं) and श्रीमन्तं (for गोमन्तं). —(L. 725) M3 ददाह (for मुमोच) K4 बहुला, T1 G3 —(L. 726) T1 G3 5 ता शिला विविधाः (for विपुलाः) D3 (for शतशः) M1 3 च ततो; M3 च तथा (for शतधा) D3 कृत्वा (for भूत्वा) T3 महोल्कासमदर्शना (for °) —(L.

सचित्रभानुः शैलेन्द्रो भाभिर्भानुरिवाम्बुदम् ।
आलिम्पतीव विधिवत्समन्तादर्चिषां चयैः ॥
धातुभिः पच्यमानैश्च ज्वलद्भिश्चैव पादपैः ।
ररास श्वापदोद्भ्रान्तस्तुद्यमान इवाद्रिराट् ॥
प्रततं दह्यमानस्तु स शैलः कृष्णवर्त्मना ।
रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः ॥
वह्निना चापि दीप्ताङ्गो गिरिर्नातिविराजते ।
धूमान्धकारिततनुर्मज्जमान इवाम्बुदः ॥
शिलानिष्पिष्टसघात कर्कशाङ्गारवर्षणः ।
गिरिर्भात्यनलोद्गारैरुल्कावृष्टिरिवाम्बुदः ॥
प्रपातप्रस्रवोत्क्षिप्तो धूपसवर्तितोदरः ।
स गिरिर्भसता यातो युगान्ताभिहतोपमः ॥
विह्वलास्तस्य पार्श्वेभ्यः सर्पा दग्धार्धदेहिनः ।
श्वसन्त पृथुमूर्धानो निश्चेरुराशिवेक्षणाः ॥
रेसुश्चोद्वेजिवाः सिंहाः शार्दूलाश्चानलाविलाः ।
मुमुचुः पादपाश्चैव दाहनिर्यासजं जलम् ॥
वहत्यूर्ध्वगतिर्वातो भस्माङ्गाराभिपिङ्गलः ।
धूमच्छाया च गगने दर्पिताम्भोददर्शना ॥
त्यज्यमानो महासानुर्विहगैः श्वापदैरपि ।
गिरिर्वैकल्यमायाति प्रागल्भ्यात्कृष्णवर्त्मनः ॥
स मुमोच शिलाः शैलश्चलोदग्रशिलोच्चयः ।
वज्रेण पुरुहूतस्य यथा स्याद्दारितस्तथा ॥

727) D1 T4 सचित्रभातु शैलेन्द्रं, D5 (marg) T3 G1 4 M1 3 प्रज्वलन्स्तु (M1 3 च) शैलेन्द्रो (for °) G1 बभौ (for भाभिर्) Ñ1 [अ]म्बुद°, G4 [अ]म्बरे (for [अ]म्बुदम्) D1 भानुर्णोत्क्रान्तुमिवाम्बुद (hypermetric), D5 (marg) T1 2 G2, 4 5 M बभौ भानुरिवाम्बरे (for ᵇ) —(L 728) K1 आलिम्पत्येव विधिवत्, K2 विलिख्यस्तीव्रविधिना, T1 आलिङ्गन्निव शैलेन्द्रं, G2 3 M1 2 लिहन्निव च शैलेन्द्र, G4 आलिलिम्पत शैलेन्द्र (for °) K Ñ3 3 B Dn D5 D1 2 4-8 अर्चिरुदस्त (K4 °ता), Ñ1 °मण्डले, D3 भविरोपत, T2 4 अर्चिररिपत (for °पां चयैः) —(L 729) V1 पच्यमानश्च, V2 सेव्यमानैश्च, D1 पाच्य° (for पच्य°) Ñ1 T3 M4 पावकैः (for पादपैः) T1 G2-4 M1-3 ज्वलमानैश्च पादपैः (for ᵇ) —(L 730) V3 ददाज (for °स) K Ñ3 V1 2 B Dn D3 D1-4 6 T2-4 G1 4 M3 उद्भ्रान्तश्वापदो गैरिः (for ᵃ) B3 सुद्यमान, D1 गुद्य°, T1 G2 3 5 साद्य° (for तुद्य°) Ñ1 द्विपम् (for [अ]द्रिराट्) M1-3 दह्यमानो धराधर (for ᵇ). —(L 731) K1 4 D1 2 4 T1 G1 4 प्रततो, K2 प्रपतन्, K2 Ñ5 V2 2 D1 2 Dn D5 D4 6 T4 प्रततो, K3 प्रकट, Ñ2 V3 G4 प्रापतद्, D3 प्रपाताद्, T1 तत्र तं (for प्रतत) G2 3 M1 3 सर्वत (for स शैल°) —(L 733) M4 परि° (for चापि) K2 V1 B D3 D6 वह्निना दीपिताङ्गोऽपि, Ñ1 °ना चातिनष्टाङ्गो, T1 G3 M1-3 स वह्निनावलिप्ताङ्गो, G1 वह्निनातिविलिप्ताङ्गो (for °) K2 D5 गिरिराजो (for °र्नाति) —(L 734) T1 3 G2 3 5 °चपुर् (for तनुर्) M1-3 मध्यमान (for मज्ज°) — G4 om (hapl.) lines 735-736 —(L 735) M3 विस्पष्ट (for निष्पिष्ट) K1, 4 V1 3 विस्पृ(V1 2 °ष्टि)ष्टोपलसघात, K2 विमिश्रोपल°, K3 Ñ3 2 V2 B D T2-4 G1 5 M4 विलिष्टोपल° (for °) D3 4 °वर्षवान् (for वर्षण) V2 2 वारुणाङ्गारवर्षण (for ᵇ) —(L 736) Ñ1 G3 3 भात्यभिर्गनलोद्गारैर्, M1 2 सोऽद्रिर्भाति चलाङ्गारैर् (for °) G2 M1-3 वृष्टयुल्काभिर् (for उल्कावृष्टिर्) —(L 737) T1 G1 3 प्रपातप्रसवाक्षिप्तो, M1-3 °तप्रस्रवाक्षिप्त (for °). K3 4 Ñ3 V B D3 D5 T2 G1 धूमसवर्धितोदर, M1-3 धूमसंवेष्टितोदर (for ᵇ). —(L 738) Ñ1 V3 भस्मसाद् (for °ता) K1 D2 3 M1-3 °हतो यथा, V1 समोपम, T1 G2 3 5 निभो महान् (for °हतोपम) —(L 739) M4 भोगिन (for देहिन) —(L 740) T1 M1-3 समन्तात् (for श्वसन्त) Ñ3 V3 D1 T1 4 निश्चेरुराशिवेक्षणा (for ᵇ) — After line 740, K Ñ3 3 V B D T G M4 G(ed) ins

77*ᵃ उत्पत्योत्पत्य गगनात्पुन पेतुरवाङ्मुखा ।

[T1 4 G4 पुन पुनर्, G2 3 पुनश्चेरुर्, G5 विनिपेतुर (for पुन पेतुर्) T3 अधोमुखा (for अवाङ्मुखा)]

—(L 741) K2 D2 (sup lin) G3 नेसुश्च, D5 चेरुश्च (for रेसुश्च) D3 अशुभ्योद्वेजिता सिंहा, T1 G3 नेदुश्च वेगिता सिंहा, T3 अस्तु प्रोद्वेजिता सिंहा (for °) V3 G1 M1-3 [अ]नलादि(M3 °ग्नि)ता (for °विला) —(L 742) V3 शैला (for चैव) G2 M1-3 देह° (for दाह°) M4 निर्याससज (for °सजं) —(L 743) K2 Ñ2 2 V1 B D1 (sup lin as above) 3 4 चचाल् (for वहति) V3 G2 3 M1-3 वायुर (for वातो) D2 (sup lin) 3 वर्षेण (for पिङ्गल) —(L 744) M4 धूमच्छायाङ्कितततुर (for °). D5 स्तम्भिताम्भोददर्शना, T4 3 G3 विनता°, M1-3 दर्शिता° (for °) —T3 om lines 745-746 —(L 745) M1 3 दह्यमानो (for त्यज्य°) D3 महानलैर् (for °सानुर्) G2 3 पादपैर् (for श्वापदैर्) —(L 746) M1 2 गिरिर्विकलतां याति (for °) G2 प्राबल्यात् (for प्रागल्भ्यात्). —(L 747) K4 शिलोदग्र, V3 चलोदग्र, T1 G1 3 M1-3 चलदग्र° (for चलोदग्र) D3 चलोदग्रा शिलोच्चया (for ᵇ) —(L 748)

न नाम प्रतियत्नेन नाप्यवस्कन्दकर्मणा ।
शक्य एष गिरिस्तात देवैरप्यभिमर्दितुम् ॥
दुर्गयुद्धक्रमः श्रेयान्रोधयुद्धेन पार्थिव ।
भक्तोदकेन्धनक्षीणाः पात्यन्ते गिरिसंश्रिताः ॥
वयं बह्व इत्येवं नाप्येष निपुणो नयः ।
यादवौ नावमन्तव्यौ द्वावप्येतौ रणे स्थितौ ॥
अविज्ञातबलावेतौ श्रूयेते देवसंनिभौ ।
कर्मभिस्त्वमरौ विद्धो बालावतिबलान्वितौ ॥
वाक्यमेतत्तु रुरुचे सर्वेषां महीक्षिताम् ।
यदुक्तं चेदिराजेन नृपाणां हितकाम्यया ॥

ततः काष्ठैस्तृणैर्वृक्षैः शुष्कशाखैश्च पादपैः ।
उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्यपादैरिवाम्बुदः ॥
ददुस्ते सर्वतस्तूर्णं पावकं तत्र पार्थिवाः ।
यथादेशं यथावातं शैलस्य लघुविक्रमाः ॥
स वायुदीपितो वह्निरुत्पपात समन्ततः ।
सधूमज्वालमालाभिर्भाभिः खमिव शोभयन् ॥
सोऽनलः पवनायस्तः काष्ठसंचयमूलवान् ।
ददाह शैलं श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपम् ॥
स दह्यमानः शैलेन्द्रो मुमोच विपुलाः शिलाः ।
शतशः शतधा भूत्वा महोल्काकारदर्शनाः ॥

G₃ न च मां, M₁₋₃ मानय (for न नाम) V₁ -रोधेन (for -यत्नेन) —(L 708) M₃ अशक्यो हि गिरिस्तावद् (for °) T₁ ₄ G(ed) [श]व, G₃ ₅ M₂ वि, M₃ [श]पि (for [अ]भि) —(L 709) K₂ ₃ Ñ₃ V₃ ₃ B₃ Dn D₃ D₃ ₅ ₆ T G M₁ दुर्गयुद्धे, D₃ द्वन्द्वयुद्धे (for दुर्गयुद्ध) Ñ₁ D₃ ₅ ₆ K₄ Ñ₃ B₂ D₂ ₄ दुर्गयुद्धे क्रम श्रेयो (for श्रेयान्) K₄ (for °) —(L 710) Ñ₂ -क्षीणे (for -क्षीणा) K₃ ₄ Dn T₁ ₃ ₄ भक्तोदकेन्धनैः क्षीणाः, M₃ ₃ भक्तेन्धनोदकक्षीणा (for °) D₃ पतन्ते (for पा°) D₃ T₂ G₃ M₂ सश्रया, D₃ ₆ -सस्थिता (for -संश्रिता) —(L 711) K₃ बलिष्ठा (for बह्व) M₁ ₃ बहूना नो विशेषेण (M₃ °षे तु) (for °). — G(ed) om line 712 —(L 712) T₃ यादवौ बाल कृष्णौ द्वौ (for °) —(L 713) T₂ G₂ ₃ अविज्ञेय (for °ज्ञात) D₁ बलैर्नूनं, D₃ -बलौ नूनं, T₄ -बलौ योधौ, M₁₋₃ बलोपेतौ (for बलावेतौ) K₁ ₃ ₄ V₃ B₂ D₃₃ D₃ ₃ ₄₋₆ T₃ G₁ ₄ ₅ M₄ -संमितौ, Ñ₃ V₁ T₁ -संमतौ, Dn₃ -सप्रभौ (for -संनिभौ) G₃ ₃ M₁₋₃ गिरिदुर्गमुपाश्रितौ (for °) — B₃ D₃ om line 714 —(L 714) N₁ -समन्वितौ (for बलान्वितौ) — For line 714, M₃ ₃ subst.

75** कर्मभिस्त्वतुलैर्वीरावुभावपि बलोत्कटौ ।

— After line 714, K Ñ V B D T [redacted] M₁ G(ed) ins

76** दुष्कराणीह कर्माणि कृतवन्तौ यदूत्तमौ ।
शुष्ककाष्ठैस्तृणैर्वृक्षैः सर्वतः पर्वतोत्तमम् ।
अग्निना दीपयिष्यामो दह्येतां गतचेतनौ ॥
यदि वेन्निष्क्रमिष्येते दह्यमानावितोऽन्तिके ।
समेत्य पातयिष्यामस्त्वक्षयतो जीवितं ततः ॥

[(L 1) M₄ सर्वाणि (for कर्माणि) — Ñ₁ om lines 2–5 —(L 2) K₃ ₅ V₁ B₁ D₁ G(ed) सर्वतः पर्वतोत्तमम् (K₃ °तोत्तम°) (for °) —(L 3) D₃ अग्निनोद्दीपयिष्यामो (for °) K₃ दह्यतां, D₁ T₃ G₁ दहतां, D₃ ततस्तौ (for दह्येतां) —(L 4) K₁ Ñ₃ V₁ B D₃ D₂ ₃ ₅ तौ, D₃ [ह]तौ; T₁ G₃ ₃ [ह]तौ (for चेत्) D₃ यदि तौ निर्गमिष्येते; T₃ G₁ ₄ यदि चेन्निष्क्रमस्येते (G₁ °निष्पतेते) (for °) V₁ B₁ D₃ अन्तिकम् (for °के) —(L 5) T₁ G₃ ₅ योधयिष्यामस्, T₃ G₁ पात° (for पात°) V₃ त्यक्ष्येते, Dn₁ D₃₃ त्यक्ष्येते (for त्यक्षयतो)]

— Before line 715 G₃ ins वैशंपायन —(L 715) D₃₃ महीक्षित (for °ताम्) —(L 716) K Ñ₁ ₃ V₁ ₃ B₃ ₃ D (except D₃) T₂ ₄ [redacted] -वासिना, T₁ -वासिन; T₃ -वासिनाम् (for -काम्यया) M₄ नृपाणा नयदर्शिनाम् (for °). — After line 716 M₃ ₃ ins an addl colophon, mentioning khila, गोमन्तकयात्रा as adhy name and 100 as adhy no Before line 717, M₃ ₃ ins वैशंपायन —(L 717) D₃ वन्यै (for वृक्षै) Ñ₁ तृणै काष्ठैश्च विपुलै (for °) —(L 718) M₃ ₃ उपादीप्यत शैलेन्द्र (for °) —(719) K₃ तीव्रं (for तूर्णं) Ñ₁ सर्वं (for तत्र) Ñ₂ पार्थिव तत्र पावकम् (for °) —(L 721) M₁₋₃ वायु (for वायु) T₁ विजितो (for दीपितो) T₃ G₂ ₄ स च संदीपितो वह्निः; T₃ ₄ स वाय्युद्दीपितो वह्निर् (for °) —(L 722) G₃ भासयन् (for शोभ°) K₃ Ñ₃ V₁ B D₃ D₃ भाभि खं दीपयन्निव, D₃₋₃ तदा खमभिशोभयद्; T₁ G₂ ₃ भाभि खमवभासयत् (for °) —(L 723) B₃ गगनायस्त, D₃ पवनाधारः; G₂ ₃ M₃ °नोद्धूत (for °नायस्त) M₁ ₃ सोऽनलोऽनिलसंयुक्त; M₃ °लो वायु संयुक्त (for °) Ñ₁ काष्ठमचयनादितम् (for °) —(L 724) M₁₋₃ उत्तुङ्ग (for श्रीमन्त) and श्रीमन्तं (for गोमन्तं). —(L 725) M₃ ददाह (for मुमोच) K₃ बहुला, T₁ G₃ —(L 726) T₁ G₂ ₃ ₅ ता शिला विविधा (for विपुला) D₃ (for शतश) M₁ ₃ च ततो, M₃ च तथा (for शतधा) D₃ कृत्वा (for भूत्वा) T₃ महोल्कापातदर्शना (for °) —(L

सचित्रभानु॰ शैलेन्द्रो भाभिर्भानुरिवाम्बुदम् ।
आलिम्पतीव विधिवत्समन्तादर्चिषां चये. ॥
धातुभिः पच्यमानैश्च ज्वलद्भिश्चैव पादपैः ।
ररास श्वापदोद्भ्रान्तस्तुद्यमान इवाद्रिराट् ॥
प्रततं दह्यमानस्तु स शैलः कृष्णवर्त्मना ।
रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनास्तनराजतीः ॥
वह्निना चापि दीप्ताङ्गो गिरिर्नातिविराजते ।
धूमान्धकारिततनुर्मज्जमान इवाम्बुदः ॥
शिलानिष्पिष्टसघात कर्कशाङ्गारवर्षणः ।
गिरिर्भातानलोद्गारैरुल्कावृष्टिरिवाम्बुदः ॥
प्रपातभङ्गयोत्क्षिप्तो धूमसवर्तितोदर॰ ।
स गिरिर्भस्मता यातो युगान्ताभिहतोपमः ॥
विलस्थास्तस्य पार्श्वेभ्यः सर्पा दग्धार्धदेहिनः ।
श्वसन्त पृथुमूर्धानो निश्चेरुराशिवेक्षणाः ॥
रेसुश्चोद्वेजिताः सिंहाः शार्दूलाश्चानलाविलाः ।
मुमुचुः पादपाश्चैव दाहनिर्यासज जलम् ॥
वहत्यूर्ध्वगतिर्यातो भस्माङ्गाराभिपिङ्गलः ।
धूमच्छाया च गगने दर्शिताम्भोददर्शना ॥
त्यज्यमानो महासानुर्विहगैः श्वापदैरपि ।
गिरिर्वैक्लव्यमायाति प्रागल्भ्यात्कृष्णवर्त्मनः ॥
स मुमोच शिलाः शैलश्चलोदमशिलोच्चयः ।
वज्रेण पुरहूतस्य यथा स्याद्दारितस्तथा ॥

727) D_4 T_4 सचित्रभानुं शैलेन्द्रं, D_6 (marg) T_3 G_1 4 M_1 2 प्रज्वलन्स तु (M_1 2 च) शैलेन्द्रो (for a) G_3 वभौ (for भाभिर्) $\tilde{N}_1$ [अ]म्बुद, G_4 [अ]म्बरे (for [अ]म्बुदम्) D_1 भानुर्णोद्भानुमिवाम्बुद (hypermetric), D_6 (marg) T_3 2 G_3 3 5 M वभौ भानुरिवाम्बरे (for b) —(L 728) K_1 माल्म्पतेव विधिवत्, K_3 विलिम्पन्तीमिविभिना, T_1 आलिङ्गन्निव शैलेन्द्रं, G_2 3 M_{1-3} लिहन्निव च शैलेन्द्र, G_1 आलिलिप्यत शैलेन्द्र (for a) K $\tilde{N}_2$ 3 B Dn D_3 D_1 3 4-6 अर्चिस्तत्र (K_4 °ता), $\tilde{N}_1$ °मण्डले, D_2 अभितोपत, T_2 4 अर्चिरर्पित (for °षा चये) —(L 739) V_1 पच्यमानश्च, V_3 क्षेप्यमानैश्च, D_1 पाच्य° (for पच्य°) $\tilde{N}_1$ T_2 M_4 पावकै (for पादपै) T_1 G_{1-4} M_1 3 उज्ज्वलमानैश्च पादपै (for b) —(L 730) V_2 रराज (for °स) K $\tilde{N}_3$ V_1 3 B Dn D_3 D_{1-4} 6 T_{3-4} G_1 4 M_4 उद्भ्रान्तश्वापदो रौति (for a) B_3 क्षुभ्यमान, D_4 तुद्य°, T_1 G_2 3 6 साक्ष° (for तुद्य°) $\tilde{N}_1$ हिमम् (for [अ]द्रिराट्) M_1 2 दह्यमानो धराधर (for b) —(L 731) K_1 4 D_1 2 4 T_1 G_1 5 प्रपतन्, K_3 $\tilde{N}_3$ V_1 3 B_1 2 Dn D_3 D_5 6 T_3 प्रतप्तो, K_2 प्रकट, $\tilde{N}_2$ V_2 G_4 प्रापतद्, D_2 प्रपाताद्, T_2 तत्र तु (for प्रतत) G_2 3 M_1 3 पर्वत (for स शैल) —(L 733) M_4 पवि॰ (for चापि) K_2 V_2 B D_3 D_6 वह्निना दीपिताङ्गोऽपि, $\tilde{N}_1$ °ना चालिताङ्गो, T_2 G_3 M_1 2 स वह्निनावलिप्ताङ्गो, G_2 वह्निनातिविलिप्ताङ्गो (for a) K_2 D_6 गिरिराजो (for °र्नाति) —(L 734) T_2 4 G_2 3 5 वपुर् (for तनुर्) M_1 3 मध्यमान (for मज्ज°) —G_4 om (hapl) lines 735 736 —(L 73?) M_2 विदग्ध (for निष्पिष्ट) K_1 4 V_1 4 विमु(${V_1}$ 3 °क्षि)ष्टोपलसघात, K_3 विमिश्रोपल°, K_3 $\tilde{N}_2$ 3 V_2 B D T_2 4 G_1 3 M_4 विश्लिष्टोपल° (for a) D_3 4 वर्षवान् (for वर्षण) V_2 3 कर्कशाङ्गारवर्षण (for b) —(L 736) $\tilde{N}_1$ G_2 2 भात्यगिरनिलोद्गारैर्, M_1 3 सोऽद्रिर्भाति ज्वलद्गारैर् (for a) G_2 M_{1-3} दृष्टमुल्काभिर् (for उल्कावृष्टिर्) —(L 737) T_1 G_3 3 प्रपातभग्नयाक्षिप्तो, M_{1-3} °तप्तत्वयाक्षिप्त (for a) K_3 4 $\tilde{N}_3$ V B D_3 D_5 T_3 G_1 धूमसवर्धितोदर, M_{1-3} धूमसवेष्टितोदर (for b). —(L 738) $\tilde{N}_3$ V_3 भस्मसात् (for °ता) K_1 D_2 3 M_{1-3} हतो यथा, V_3 समोपम, T_2 G_3 3 4 निश्चो महान् (for हतोपम) —(L 739) M_4 भोगिन (for देहिन) —(L 740) T_1 M_{1-3} समन्तात् (for श्वसन्त) $\tilde{N}_3$ V_3 D_3 T_2 4 निश्चेरुराभितेक्षणा (for b) — After line 740, K $\tilde{N}_2$ 3 V B D T G M_4 G(ed) ins

77** उत्पत्योत्पत्य गगनात्पुन पेतुरधोमुखा ।

[T_1 4 G_4 पुन पुनर्, G_2 3 पुनश्चेरुर्, G_3 विनिपेतुर् (for पुन पेतुर्) T_3 अधोमुखा (for अधामुखा)]

—(L 741) K_2 D_2 (sup lin) G_4 पेतुरुर्, D_3 पेतरु (for रेसुरु) D_2 असुरुश्चोद्वेजिता सिंहा, T_2 G_3 त्रेसुश्च वेजिता सिंहा, T_3 त्रेसु प्रोद्वेजिता सिंहा (for a) V_3 G_1 M_{1-3} [अ]नलार्दि(M_3 °क्षि)ता (for °विला) —(L 742) V_3 दोला (for चैव) G_2 M_{1-3} देह॰ (for दाह) M_4 निर्यासरज् (for °सज) —(L 743) K_2 $\tilde{N}_3$ V_1 D_2 (sup lin as above) 3 4 पचात् (for वहति) V_3 G_2 3 M_{1-3} वायुर् (for वातो) D_2 (sup lin) 3 वर्षेण (for °पिङ्गल) —(L 744) M_2 धूमच्छायाङ्किततनुर् (for a). D_5 त्वभिमताम्भोददर्शना, T_1 3 G_2 विलता°, M_1 3 वदिगता° (for b) — T_4 om lines 745-746 —(L 745) M_2 3 दह्यमानो (for त्यज्य°) D_2 महामरुवैर् (for °सानुर्) G_2 3 पादपैर् (for श्वापदैर्) —(L 746) M_1 3 गिरिर्विकलता याति (for a) G_2 प्राबल्यान् (for प्रागल्भ्यात्) —(L 747) K_2 शिलोच्चय, V_3 फलोदम, T_3 G_2 5 M_1 3 चलद्रुम (for चलोदम) D_5 चलोदमा शिलोच्चया (for b) —(L 748)

आदीप्य तं तु शैलेन्द्रं क्षत्रिया व्यूहदंशिताः ।
अर्धक्रोशमपक्रान्ताः पावकेनाभितापिताः ॥
दह्यमाने नगश्रेष्ठे सीदमानमहाद्रुमे ।
धूमभारैरनालक्ष्ये मूले शिथिलतां गते ॥
सरोषं हि तदा रामो वचनं केशिसूदनम् ।
बभाषे पद्मपत्राक्षं स साक्षान्मधुसूदनम् ॥
दह्यतेऽयं गिरिस्तात ससानुशिखरद्रुमः ।
आवयोः कृष्ण वैरेण वैरिभिर्वसुधाधिपैः ॥
पश्य कृष्णानलोष्णानि सधूमानि समन्ततः ।
वनानि विरसन्तीव नगस्यास्य नगोपम ॥
अयं यथावयोरर्थे गोमन्तस्तात दह्यते ।
अयशस्यमिदं लोके कौलीनं च भविष्यति ॥
तदस्यानृण्यहेतोर्हि नगस्य नगसंनिभ ।
क्षत्रियान्निहनिष्यामि दोर्भ्यामेव युधां वर ॥
एते ते क्षत्रियाः सर्वे गिरिमादीप्य दंशिताः ।
रथिनस्तात दृश्यन्ते यथादेशं युयुत्सवः ॥
एवमुक्त्वा गिरेः शृङ्गान्मेरुशृङ्गादिवोडुराट् ।
निपपात बलः श्रीमान्वनमालाधरो युवा ।

K4 प्राग् (for स्याद्). M1 2 यथैवाभिहतस्तथा (for ²). — After line 748, D3 ins :

78** बभूवुश्च महाशब्दाः शिलोच्चैः स्फाटितैर्नृप ।
कृष्णवर्त्मा धुमाश्वस्था तयोरग्रे समागतः ॥
नमश्चकार हरये उवाच वदतां वर ।

वह्निरुवाच ।

देवदेव जगन्नाथ क्षन्तव्यं मम विप्रियम् ।
परवशेन तु मया दह्यतेऽद्य नगोत्तम ॥
त्वं त्वेनं प्रतिगृह्णीष्व कवचं रामसंयुतम् ।
परिधाय जगन्नाथ विचरस्व यथासुखम् ॥
त्वामयं न महाभाग पराभूताभिमुल्बण ।
गृहीत्वान्यतरं राम कवचं वह्निवारणम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा प्रददौ वह्निः कवचद्वयमुत्तमम् ॥
ततस्तवन्तर्दधे रामकृकैकं रामकृष्णयोः ।
एकैकं कवचं धृत्वा हरिसंकर्षणावुभौ ॥
गोमन्ते शिखरे रम्ये चेरतुर्वह्निपूजितौ ।
न तु चक्रे तयोः स्पर्शं वह्निरापो महीपते ॥

— (L. 749) D1 2 (sup lin) व्यूढ, D2 4 व्यूह्य (for व्यूह) V2 T1 G2 3 -संस्थिता (for दंशिता). — (L. 750) K3 अथाक्रान्ता; व्यू(K3 मू)ढदर्शिता (for ²). — (L. 750) K3 अथाक्रान्ता; D3 अति° (for अप°). T1 -पीडिता ; G2 3 ताडिता (for तापिता). — (L. 751) K3 V1 B3 D6 दीर्यमाण (V1 °णे); V2, 3 B2 D5 G3 सीदमाने (for °न). K1 3 4 Ñ B1 Dn D5 D1 3 T2-4 G1 4 M3 4 सीद(T4 दह्य)मानैर्महाद्रुमैः; ... -°मानैर्महाद्रुमैः (for ²). — (L. 753) T1 3 G2-3 ... °रै (for धूमभारैर) ... ऽ शैथिल्यमागते ... (for °च) T1 (for ²). — ... कस (for केशि°) G2 3 M1-3 सरोषं प्रथमं रामो (for ²). ... G2 3 M1-3 बभाषे पुण्डरीकाक्ष (for ²). — (L. 754) ...

K3 समीक्ष्य (for स साक्षात्). D4 साक्षान्मधुनिषूदनम्; T1 G2, 3 M1-3 पद्मनाभ न वीक्षसे (for ²) — (L. 756) K3 4 Ñ3 Dn2 D1 3 4 G2 वह्निभिर् (for वैरिभिर्). — (L. 757) K1 3 4 Ñ2 3 V B Dn D5 D3-5 T3-4 G1 4 5 M4 [अ]न(D1 °ति)लोष्माना, M1-3 [अ]नलौघानि (for °लोष्णानि). K1, 4 Ñ2 3 V B1 3 D T2-4 G1 4 5 M4 सधूमानां (for °नि). ... (for °नि)

... D1 T2 G1 4 5 नगाभ्याशे द्विपोत्तमा ; N3 V1 B2 3 (marg) D6 नगाभ्याशे खगोत्तमा (for ²) — (L. 759) D6 अहो (for अयं). M1-3 आवयोरयमर्थेन (for ²). — (L. 760) M1-3 अयशस्तेऽप्रतिमं लोके (for ²) M1 3 विनङ्क्ष्यति; M2 विनश्यति (for भविष्यति). T1 G3 3 कौलीनं प्रचरिष्यति (for ²) — (L. 761) G3 यदस्य, M1 3 अस्य च (for तदस्य). — (L. 762) K1 D2-6 G4 निहनिष्यावो, K3-4 B1 D1 T1-4 G1 °मो; V2 निपतिष्यामि; T1 G2 3 5 M1-3 नाशयिष्यामि (for निहनि°). K2 Ñ2 (marg as above) B3 D6 युधां; (for निहनि°). G3 सतां (for युधां) D1 G4 वरे (for वर) — K1 om. lines 763 764 — (L. 763) Dn D5 ये (for ते) — After line 764, D6 S (except T4) ins. :

79** जरासंधं हनिष्यामि सबलं सहवाहनम् ।
निर्भूमिपं भूमितलं करिष्यामि यदूत्तमम् ॥

[(L. 3) T1 इमं लोकं (for भूमितलं).]

— (L. 765) G2 गिरि (for गिरे°) G3 5 गिरि (for मेरु). D3 [इ]न्दुराट्, M1-3 [अ]मराट्; M4 [अ]सुर (for [उ]डुराट्). — (L. 767) K3 B3 D6 निपपातु; K3 4 V1 Dn1 D5 D3 4 सितानन ; T1 G2 3 5 M4 (inf lin) सनातन (for शारदेन्दु-). M1-3 मेघार्धेन्दु- (for शारसितानन) — (L. 768) G2 3 5 M1-3 ... D5 सदृशो (for संकाशो). N3 V2 अमेघचन्द्रसंकाशो (for ²). Ñ2 V2 T3 वनमालाङ्कितोदर ; D2, 4 °विलोदर ; D5

कादम्बरीमदक्षीबो नीलवासाः सितानन: ॥
स शारदेन्दुसकाशो वनमालाङ्कितोदरः ।
कान्तैककुण्डलधरश्चारुमौलिरवाङ्मुखः ।
निपपात नरेन्द्राणां मध्ये केशवपूर्वजः ॥
अवप्लुते ततो रामे कृष्णः कृष्णाम्बुदोपमः ।
गोमन्तशिखराच्छ्रीमानाप्लुतोऽमितविक्रमः ॥
सिंहास्फोटितनिर्घोषः पीतवासा घनाकृतिः
किरीटमूर्धा सोम्यास्यः पुण्डरीकनिभेक्षणः ॥
श्रीवत्सवक्षाः सुमुखः सहस्राक्षसमद्युतिः ।
रामादनन्तरं कृष्णः प्लुतो रामादनन्तरः ॥
ताभ्यामवप्लुताभ्यां च चरणैः पीडितो गिरिः ।
मुमोच सलिलोत्पीडान्भृशमूर्ध्वं विनिःसृतान् ॥

Colophon

वैशम्पायन उवाच ।

तौ नगादाप्लुतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुतावुभौ ।
क्षुब्धं नरवरानीकं सर्वं समुद्रयाद्गनम् ॥
बाहुप्रहरणौ तौ तु चेरतुस्तत्र यादवौ ।
मकराविव संक्रुद्धौ समुद्रेऽन्तर्हितावुभौ ॥

°ङ्कितोदर , M1-3 धृतया व(M3 धृतपौत्र)नमालया (for °) —(L 769) M1 2 3 (*inf lin* as above) मुखश्(for धरश्) T1 G2 3 करैकक्कमुमत्कश् (for °) —(L 771) M1 2 (*inf lin* as above) 3 विष्णु (for कृष्ण) K2 कृष्ण कृष्णाम्बुजोपम , Ñ2 कृष्ण कृष्णघनो°, V2 कृष्ण° पद्मदलेक्षण (for °) —(L 772) D3 भीम (for अमित) T1 G2 3 प्लुतो वै सिंहविक्रम , M1-3 प्लुप्ते श्रुत(M1 सिंह)विक्रम (for °) — After line 772, K Ñ2 3 V B D T G M4 ins

80** ततस्तु पीडयामास पद्भ्यां गिरिवरं हरिः ॥
स पीडितो गिरिस्तेन निर्ममज्ज समन्ततः ।
जलाकुलोपप्लवस्तत्र प्रप्लुतो द्विरदो यथा ॥
स तेन वारिणा वह्निस्तत्क्षणात्प्रशमं ययौ ।
कल्पान्ते वारिधाराभिर्मेघजालैरिवांशुमान् ॥

[(L. 1) K2 B1 2 D4 6 स , Ñ2 V1 स (for तं) —(L. 2) K1 D1 2 4 T1 2 निममज्ज , T2 स म°, G3 4 ममज्ज च (for निर्ममज्ज) —(L 3) V1 जनाकुलोपप्लवस्तत्र , G3 जलाकुलोऽभवत्तत्र , G4 °लोऽचलस्तत्र , G2 °लोद्भवस्तत्र , M1 °लोपमस्तत्र (for °) —(L 4) K2 Ñ2 V1 B2 3 D3 6 गत (for ययौ) — T1 om line 5 —(L 5) D2 (*sup lin.*) M1 मेघ (for वारि) K Ñ2 V3 B2 D1-4 T2 3 G1 4 °जाल , D3 नील (for जालैर्)]

—(L. 773) K2 संहारकालनिर्घोष , D1 समेघरव°, T1 2 सिंहशार्दूल° (for °) T2 G1 4, 5 M4 जनार्दन (for घनाकृति) —(L 774) Ñ1 M1 2 भासा , T1 2 G1 2 4 5 M4 °माली (for मूर्धा). M1 2 दरेक्षण (for निभे°) —(L. 775) After line 775ᵃ, D6 T1 2 G M3 4 G(ed) ins

81** धीमान्हलधरानुज ।
अतसीपुष्पसकाश:

[G(ed) transp lines 1 and 2 —(L. 2) T1 सङ्काश (for -संकाश)]

K1 2 D3 4 सहस्रांशु (for °स्राक्ष) —(L. 776) M1 2 (*inf lin*) 3 विष्णु (for कृष्ण) K1-3 Ñ2 3 V B D T3 4 प्लुतो वै वीर्यवांस्तत , K4 ततो वैयदियाप्लुत (for °) —(L 777) K4 -युताभ्यां (for प्लुताभ्यां) —(L. 778) V1 सलिलोत्पातान् , D3 G2 °होत्पीड (for °लोत्पीडान्) G3 3 om line 778ᵇ K Ñ2 3 V1 2 B D T G1 3 4 M4 तोयपा(B4 तत्र पा)वकशान्तये (for °) — After line 778, K2 Ñ1 3 V B D (except D2) T1-3 G M4 G(ed) ins

82** सलिलोत्पीडनं दृष्ट्वा पार्थिवान्भयमाविशत् ।

[Dn1 D3 T1-3 G1 4 5 M4 सलिलोत्पीडितं दृष्ट्वा , D4 शैलस्योत्पीडनं दृष्ट्वा , G3 5 om (for °)]

— Colophon — *Mention of the Epic* K2 T3 — *Mention of Khila* K3-4 Ñ2 3 V B D S — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ñ2 V1 B Dn D3 D1 2 4-6 G3 5 गोमन्तदाह , Ñ1 गोमन्तदीपन , T4 गोमन्तदाहे Ñ3 गोमन्तकदाह , D6 गोमन्तदाहक , — *Adhy no* K2 D4 कृष्णोपप्लुत , M4 गोमन्तयात्रा K2 D4 K3 T1 2 G1-3 4 M 101 , V2 G1 96 , V1 B3 T3 99 , V3 T1 2 G1-3 4 M 101 , — *Śloka no* V2 94 , 98 Dn1 97 , D1 94 , D2 104 Dn1 65 , Dn2 87 , D4 85

— After the ref , D6 (except T4) ins

83** ततो देवा सगन्धर्वा यक्षाश्च परमर्षय ।
सुघुषुर्देवमीशान सर्वैर्भागवतैस्तदा ॥

[(L. 1) T2 3 G3 4 5 M3 4 सिद्धाद् (for यक्षाद्)] —(L. 779) B3 प्रप्लुतौ (for आप्लुतौ) D6 ततो बलाच्युतौ दृष्ट्वा (for °) T1-3 G3 4 M बलभद्रजनार्दनौ (for °) —(L. 780) G2 3 M4 आसीद् (for नर) K4 क्षुब्धं तत् —(L. 781) V1 वरानीकं (for °) Dn ग्रस्तं (for सर्वं) — Lines 781-82 तत्र (for तौ तु) K4 तौ तु (for तत्र) — (var) 81 54ᵃ-78ᵇ —(L. 782) K3-4 V1 2 B4 Dn Dn2 D1 2 T2 3 G1 संरब्धौ , Ñ2 B3 Dn1 D4 T1 G1, 2

ताभ्यां मृधे प्रविष्टाभ्यां यादवाभ्यां मतिस्त्वभूत् ।
आयुधानां पुराणानामादानकृतलक्षणा ॥
ततोऽम्बरात्पतन्ति स्म दिव्यान्याहवसंप्लवे ।
लेलिहानानि दिव्यानि दीप्ताग्निसदृशानि वै ।
क्रव्यादैरनुयातानि मूर्तिमन्ति बृहन्ति च ॥
तृषितान्याहवे भोक्तुं नृपमांसानि सर्वशः ।
दिव्यस्रग्दामधारीणि त्रासयानानि खेचरान् ।
प्रभया भासमानानि दर्शितानि दिशो दश ॥
हलं संवर्तकं नाम सौनन्दं मुसलं तथा ।
चक्रं सुदर्शनं नाम गदा कौमोदकी तथा ॥
पञ्चार्येतानि तेजांसि विष्णुप्रहरणानि वै ।
ताभ्यां समवतीर्णानि यादवाभ्यां महामृधे ॥
जग्राह प्रथमं रामो हलमप्रतिमं रणे ।
सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं दिव्यमालाकुलं हलम् ॥
सव्येन सात्वतां श्रेष्ठो जग्राह मुसलोत्तमम् ।
सौनन्दं नाम मुसलं निरानन्दकरं नृणाम् ॥
दर्शनीयं च लोकेषु चक्रमादित्यवर्चसम् ।
नाम्ना सुदर्शनं नाम प्रीतो जग्राह केशवः ॥
देवैर्निगदितार्थस्य गदा तस्यापरे करे ।
निपपात कुमुदाक्षस्य नाम्ना कौमोदकीति सा ॥

सद्युक्तौ (for सद्युद्धौ) K Ñ2. 3 V B D T3. 4 G1. 4. 5 समुद्रक्षोभणाद्भुतौ (for °) — (L. 783) Dn मध्ये (for मृधे) T1 G2. 3 M मही बभौ (for मतिस्त्वभूत्) — (L. 784) T1 G2. 3. 4 M4 आदाने कृतधी(G3 °ल)क्षणो, T3 G1 आदातुं कृतलक्षणौ (for °) — K Ñ2. 3 V B D T3–4 G1. 4. 5 ins after line 784 T1 G2. 3 M4 after line 785

84** ततोऽम्बरतलाद्भूय पतन्ति स्म महात्मनोः ।
मध्ये राजसहस्रस्य समरप्रतिकाङ्क्षिणोः ।
यानि वै माथुरे युद्धे प्राप्ताम्याहवशोभिनोः ॥

[T1 G3. 5 M4 om line 1 — (L. 1) T3 G2. 4. 5 [र]थ (for स्म) — (L. 2) K3. 4 Ñ3 V1 Dn D1. 3 T3. 4 G1 समरं, V3. 3 B1 रे (for °र) — (L. 3) T1 G3. 3 M4 मथुरे (for माथुरे) K2 रूपे (for युद्धे) K1. 3. 4 D1 °शोभिनाम्, D4 संहुते (for शोभिनो)]

T1 G2. 3. 5 M4 cont M3 ins after line 784

85** रुधिरासवसक्तानां सद्युगाम्बरविद्विषाम् ।

[T1 G3 रुधिरासवसक्तानि G3 M4 °रक्तवर्णानि ; M3 °सव मत्तानि (for °)]

— D3 om line 785 — (L. 785) Ñ2 B3 Dn G5 तानि (for ततो) M1 दीप्तानि (for दिव्यानि) T1 G2. 3 M3. 4 वैष्णवान्यायुधानि च (for °) — (L. 786) Ñ1 V1 B1. 3 D3 दीप्तानि (for दिव्यानि) Ñ1 दीप्तभानुनिभानि वै (for °) — After line 786 K Ñ2. 3 V B D ins

86** निक्षिप्य यानि तत्रैव तानि प्राप्तौ स्म यादवौ ।

[D3 क्षिप्तानि (for निक्षिप्य)]

G3. 5 कीर्तिमन्ति — (L. 787) G3 °नीतानि (for यातानि) G5 लसि°, (for मूर्ति°) — (L. 788) K1. 3. 4 भूषितानि ; T3 नृमांसानि च सर्वशः (for M1 नृमांसानि (for तृषितानि) T2. 4 G1. 4. 5 भ्रामयन्ति °) — (L. 789) K Ñ2. 3 V B D T2. 4 G1. 4. 5 च खेचरान् (for °) — (L. 790) D3 G2. 3 M प्रभया भास°

यन्ति स्म (for °) — (L. 792) Ñ1 चैव (for नाम) T1 G2. 3. 5 M धनुषां प्रवरं शार्ङ्गं (for °) K3. 4 Ñ1 Ds2 D4. 6 T1 G2. 3 M4 गदा कौमोदकी तथा (for °) — (L. 793) K3. 4 विष्णुप्रग्रहणानि वै (for °) — After line 793, T1 G2. 3. 5 M1. 3. 4 ins

87** शार्ङ्गं चक्रं च शङ्खं सहस्रांशुसमप्रभम् ।
खड्गं च खेटकं चैव तूणी चाक्षयसायकौ ॥

[(L. 1) T1 G3 चक्रं च शङ्खचक्राब्ज (G3 °क च) M1. 3 चक्रं च शङ्खपाञ्चन्य (for °) — (L. 2) T1 G3 M1. 3 खड्गं च नन्दकं चैव (for °)]

— (L. 794) B1. 3 D3. 4 T4 °कीर्णानि ; G3. 5 तीर्णाभ्यां (for °नि) Ñ2 T1. 2 G1. 2. 4. 5 M महाहवे (for °मृधे) — (L. 795) Ñ1 प्रवरं (for प्रथमं) B1 मूलम् (for हलम्) G3. 5 M4 मृधे (for रणे) Ñ1 Dn T1 G4. 5 हलमप्रतिमं रणे (Ñ1 हलम्, T1 G3 मृधे) M1. 3 हलं संवर्तकं महत् (M3 मृधे) (for °) — N1 om (hapl) line 796 — (L. 796) Ñ3 V3 सर्पं इमिव सर्पेन्द्रं, G3 M1. 3 तत्सर्वं(G3 °पं)मिव सर्पेन्द्रा (for °) N2. 3 V B3. 5 D5 D4–6 T2 G1. 4 महत्, D3 (after corr). 5 रणे (for हलम्) — (L. 798) K1. 3. 4 Ñ2. 3 V B D T G1. 3. 5 बलवान् (for मुसलं) K Ñ2. 3 V B D T G M4 द्विषाम् (for नृणाम्) — G(ed) om lines 799–800 B3 reads the same twice — (L. 799) T2 G1. 4. 5 M1. 3 संनिभम् (for °वर्चसम्) — (L. 800) D4 तस्य ; T3 राजन् (for नाम) — After line 800 V3 B1 Dn D3 G(ed) ins

88** दर्शनीयं च लोकेषु धनुर्जलदनिस्वनम् ।
नाम्ना शार्ङ्गमिति ख्यातं प्रीतो जग्राह वीर्यवान् ॥

[D3 om line 1 Dn om. line 2 B3 reads it twice — (L. 2) V3 B3 (both times) केशवः (for वीर्यवान्) D3 (sec. m.) विष्णुर्जग्राह कार्मुकम् (for °)]

— (L. 801) K3. 4 देवैर्निर्ग्राहितार्थस्य ; T2 °गदितस्तस्य (for °) Ñ1 परे ; G3. 5 M3 [अ]पि सा (for [अ]परे) M1. 3

तौ सम्प्रहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णुतनूपमौ ।
समरे रामगोविन्दौ रिपूंस्तान्प्रत्ययुध्यताम् ॥
सायुधप्रग्रहौ वीरौ तावन्योन्यमयावुभौ ।
पूर्वजानुजसञ्ज्ञौ तौ रामगोविन्दलक्षणौ ॥
समरे प्रतिरूपौ तौ विष्णुरेको द्विधाकृतः ।
द्विपस्तु प्रतिकुर्वाणो पराक्रान्तो यथेश्वरो ॥
हलमुद्यम्य रामस्तु सर्पेन्द्रमिव कोपितम् ।
चचार समरे वीरो द्विपनामन्तकोपमः ॥
विकर्षन्रथवृन्दानि क्षत्रियाणां महात्मनाम् ॥
चकार रोषं सफलं नागेषु च हयेषु च ॥
कुञ्जरांल्लाङ्गलोत्क्षिप्तान्मुसलाक्षेपताडितान् ।
रामोऽभिरामः समरे निर्ममन्थ यथाचलान् ॥
ते वध्यमाना रामेण समरे क्षत्रियर्षभाः ।
जरासंधान्तिकं भीता विरथाः प्रतिजग्मिरे ॥
तानुवाच जरासंधः क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः ।
धिगेता क्षत्रवृत्तिं वः समरे कातरात्मनाम् ॥
पराक्रान्तस्य समरे विरथस्य पलायतः ।
भ्रूणहत्यामिवामध्या प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
पतितो भुवि चैकस्य गोपस्याल्पबलीयसः ।
भीताः किं विनिवर्तध्वं धिगेता क्षत्रवृत्तिताम् ॥
क्षिप्रं समभिवर्तध्वं मम वाक्येन चोदिताः ।
यावदेतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमक्षयम् ॥

(sup lin) गदा तस्यापि संगरे, M3 गदा तस्यापि सा हरे (for °) — (L 802) Ñ2 Dn1 D2 (before corr) T3 (for °) — (L 803) ... M4 निर्दिष्टा, V2 नियुक्ता, D5 (after corr) निक्षिप्ता, T1 G3 M1-3 निविष्टा (for निपतत्ता) T1 G1-3 M3 तथा, T4 M3 (inf lin) हि सा, M3 गदा (for [ह]ति मा) — After line 802, T1 G2 3 M ins

80** प्रादुर्भूताय देवस्य विष्णोस्तस्यापरे करे ।

[T1 G3 M1 प्रादुर्भूतादिदेवस्य (for °) M3 [अ]परो करौ (for [अ]परे करे)]

— (L 803) Ñ2 V2 दृष्ट्वा, G2 M3 देवौ, M1-3 साक्षाद् (for वीरौ) V2 T1 G3 विष्णोस् (for विष्णु) B2 तनूपमौ (for °पमौ) D3 तावन्योन्यमयावुभौ, G3 M3 साक्षाद्विष्णो स्तनूमयौ, M1-3 विष्णोस्तस्य (M3 °य) तनूमयौ (for °) — D5 om — (L 804) K2 अभ्ययुध्यताम् (for प्रत्य°) — D5 om line 805 — (L 805) K3 Dn D3 सायुध, T3 सायुधौ (for °ध) K1 D5 T1 G2 M3 प्रवरौ (for प्रग्रहौ) V2 T3 M1 तावन्योन्यममा(M3 °तया)वुभौ, T3 G1 °न्य स (G1 °न्यस)माहितौ (for °) — (L 806) G1 M1 (G1 °न्यस)माहितौ (for °) — (L 807) K4 Ñ1 रूपाक्षौ, D1 संज्ञातौ (for सञ्ज्ञौ तौ) T1 M3 रूपाक्षौ, G3 M1-3 T3 रूपज्ञौ, D2 रूपाढ्यौ — Ñ3 T1 G2 M3 द्विधाकृतौ (for रूपाङ्गौ (for रूपौ तौ) K1 Ñ3 B1 °त) — (L 809) V2 उद्दिश्य (for उद्यम्य) — (L कोपनम्, D1 कोपितौ, D3 T3 G2 °त (for °तम्) — (L 811) D1 चकर्ष (for विकर्षन्) T2 G1 दुरात्मनाम् (for महा°) — (L 812) Ñ3 V1 D3 कोप (for रोष) T1 G2 M3 G2 M सबलो, G3 चपलो (for सफल) T1 G2 M3 (inf lin as above) रथेषु (for हयेषु) — (L 813) Ñ2 V1 D3 T3 M3 (inf lin) राज्ञोऽथ (for कुञ्जरांल्°) M1 राज्ञोऽथ लाङ्गला(D4 T3 °ल)क्षिप्तान् (for °लोत्क्षिप्तान्) लाङ्गलाक्षिप्तान् (for °) D3 पीडितान् (for ताडितान्). — (L 814) K1 Ñ1 V2 यथाघज, D1 T1 G3 M3 यथाबलम्, D3 महाबलान्, T3 यथा घनम्, T4 G(ed) [अ]चलोपमम् (G(ed) °म), G3 यथाचलम् (for °चलान्) — (L 815) D5 T1 G3 M1 transp रामेण and समरे — (L 816) D1 वीरा, D3 सर्वे (for भीता) — G3 reads line 818 twice — (L 818) T2 G1 (first time) संग्राम (for धिगेता) T1 G3 (second time) M1-3 युद्धबुद्धि (for क्षत्रवृत्ति) D1 क्षत्रयूर्नि च वर्णेष्य, M1 धिगेता युद्धबुद्धिं (for °) Ñ3 om (hapl) lines 818ᵇ 822ᵃ T1 G1 (second time) M3 समरे कातरो वद, M1 °रे कातरास्थिकम् (for °) — (L 819) Ñ1 D3 G2 M परावृत्तस्य समरे, D3 अपक्रान्तस्य स° (for °) K2 D1 T1 पलायित (for °यत) — (L 820) Ñ3 (marg as above) T1 G2 M भ्रूणहत्यामम पापं (Ñ3 सर्वे) (for °) — (L 821) D3 पतानेद् (for पतितो) D3 (before corr as above) बलस्य च (for बलीयस) D3 गोपस्यास्य बलस्य च, T2 G1 °स्याल्पीयसश्चुत्वा, G4 °स्याल्पीयसा हवा (for °) — (L 822) T1 G2 M वद किं (for भीता किं वि) V2 भीता कस्मात्पलायध्व (for °) T3 M4 om (hapl) lines 822ᵇ–823ᵃ T1 G2 M1 इति क्षत्रिया स्य किम्, T3 महद्वाक्येन चोदि(T4 बोधि)ता (for °). — (L 823) G2 च सनि (for समभि) K3 Ñ2 Dn T3 वर्तन्ता (for °ध्व) Ñ1 किं युद्धे न निवर्तध्व (for °) K2 B2 D1 T3 मोदिता (for चो°) — After line 823, Ñ2 V B1 Dn D3 D5 ins

90** अथ या विरथं रथौ प्रेक्षका समवस्थिता ।

[Dn रथे (for रथौ)]

— T3 om line 824 — (L 824) Ñ2 नयामि यमसादनम्

ततस्ते क्षत्रियाः सर्वे जरासंधेन चोदिताः ।
क्षिपन्तः शरजालानि दृष्ट्वा योद्धुमवस्थिताः ॥
ते हयैः काञ्चनापीडै रथैश्चेन्दुसमप्रभैः ।
नागैश्चाम्भोदसंकाशैर्मदामात्रप्रचोदितैः ॥
सतनुत्राः सनिस्त्रिंशाः सायुधाभरणाम्बराः ।
स्वारोपितधनुष्मन्तः सतूणीराः ससायकाः ॥
सच्छत्रोत्सेधिनः सर्वे चारुचामरवीजिताः ।
रणाय निर्गता रेजुः स्यन्दनस्था महीक्षितः ॥
तौ युद्धरङ्गाधिगतौ निधावन्तौ युधां वरौ ॥
वसुदेवसुतौ वीरौ युयुत्सू प्रत्यदृश्यताम् ॥
ततो युद्धमभूत्तत्र तयोस्तेषां च संयुगे ।
सायकोत्सर्गबहुलं गदानिर्घातदारुणम् ॥
ततः शरसहस्राणि प्रतीच्छन्तौ रणैषिणौ ।
तस्थतुर्यदुमुख्यौ तावभिवृष्टौ यथाचलौ ॥
गदाभिश्चैव गुर्वीभिः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ।
अर्द्यमानौ महेष्वासौ यादवौ न चकम्पतुः ॥
ततः कृष्णोऽम्बुदाकारः शङ्खचक्रगदाधरः ।
व्यवर्धत महातेजा युक्तवातो यथानलः ॥
स चक्रेणार्कतुल्येन दीप्यमानेन तेजसा ।
चिच्छेद समरे वीरो नृगजाश्वमहारथान् ॥
गदानिपातनिहता लाङ्गलेन च कर्षिताः ।
न शेकुस्ते रणे स्थातुं पार्थिवा नष्टचेतसः ॥
चक्रक्षुरनिकृत्तानि विचित्राणि महीक्षिताम् ।
रथयूथानि भग्नानि न शेकुश्चलितुं रणे ॥
मुसलाक्षेपभग्नाश्च कुञ्जराः षष्टिहायनाः ।
घना इव घनापाये भ्रमदन्ता विचुक्रुशुः ॥

(for °) —(L. 825) D3 शूरा (for सर्वे) K3 B1 D4 T2 मोदिता ; K4 बोधिता (for चोदिता) —(L. 826) G(ed.) दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) K Ñ2 V B D T3 उपस्थिता, T3 G3 M स्यय° (for अव°) —(L. 827) B3 G3 [इ]न्दुसम, D3 (marg. as above) [अ]म्बुदम (for [इ]न्दुसम) B1 T4 सन्निभै (for -समप्रभै) V3 रथैश्चैवाग्निसन्निभै, D3 रथैश्चाम्बुदसन्निभै, T2 G3 M °रम्बुदनादिभि (for °). —(L. 828) D3 तोयद ; T3 G3 M3 चाम्बुद (for चाम्भोद). K3 D4 G3 प्रणोदितै (for प्रचो°) —(L. 829) K1 T2 G4 M4 सतनुत्राणनिस्त्रिंशा (for °) Ñ2 V2 स K1 V1 D1 D3 D5 सायुधावरणाम्बरा ; T1 G3 M3 प्रशस्ताभरणाम्बरा ; पताकायुधध्वजा ; —(L. 830) K1 शत्रूणा राम M1 सायकपात्र° (for °) —(L. 831) D3 सच्छत्रा रथिन सर्वे (for सायका (for °) —(L. 832) K4 रणाद्विनिर्गता रेजु, V3 रणारणिगता °). T2 रणेऽस्वनि रेजु, D6 G3 रणे च नि(G3 विनि)र्गता रेजु , —(L. 833) K Ñ2 V B D G3 तौ गता रेजु (for °) K3 V1 B1 D3 त्रिगाहन्तौ, M3 युद्धरङ्गापतितौ (for °) D5 महाभुजौ (for युधां वरौ) Ñ2 प्रधावन्तौ (for निधा°) —(L. 834) B3 युद्धस्थौ V3 धावन्तौ युध्यतां वरौ (for °) —(L. (for युयुत्सू) G3 युयुत्सू प्रत्ययुध्यताम् (for °) Ñ2 V2 T1 G2 835) T1 G4 M1 घोर (for तत्र) Ñ2 (marg. as above) B D5 M1-3 ताभ्या (for तयोस्). —(L. 836) M2 सायकोत्सर्ग D6 संकुले (for संयुगे) T3 G2 M3 परिघ (for निर्घात) बहुलं (for °) —(L. 837) M1 (inf. lin.) गदापरिघसंकुलम् (for °) T1 G3 M4 रणक्षितौ (for रणैषिणौ) T4 प्रविशन्तौ जयैषिणौ ; G3 व्यतीच्छन्तौ रणक्षितौ V1 प्रतीक्षन्तौ (for °च्छन्तौ) (for °) —(L. 838) K1 Ñ2 V1 B1 D3 D5 युद्धमुख्यौ ; K3 Ñ2 B1 Dn D4 T3 G3 योध° (for यदु°) M4 तस्थुर्युद्धमुखे तावद् (for °) D6 T3 अभिवृष्टौ, G3 अभिवर्षौ, G(ed.) °कृष्टौ (for °वृष्टौ) T1 G3 यथाबलम्, M3 इवाचलौ (for यथा°) G3 M4 अतिदृष्टौ यथाबलम् (for °) — After line 838, T1 G3 M ins.

91** तैर्युद्धरागसंरक्ताक्षैर्व्याहरद्भिर्युधां वरैः ।
[T1 G3 M3 महारङ्गैर् (for व्या°)]

—(L. 840) K3 D5 ताड्यमानौ (for अर्द्य°) T3 अदम्य मानौ वर्षन्तौ (for °) — M1 transp. lines 841 and 842 —(L. 841) M1 कृष्णकृष्णाम्बुदाकार (for °) —(L. 842) D3 अवर्धत, T1 G3 M व्यवर्तत (for व्यव- र्धत) K1 Ñ2 V B3 D T3 G1 वातयुक्तो ; K3 B3 वायुयुक्तो, M1 घृतोक्षितो ; M3 युक्तलोको (for °वातो) Bom. Poona eds. G(ed.) इव (for यथा) K4 वातयुक्तो यथाम्बुद, B1 वातयुक्तो महानल (for °) — V3 om. line 843 —(L. 843) G3 [अ]ग्नि (for [अ]र्क) —(L. 844) G3 स महा, M च महा (for समरे) K1 वीरान् (for वीरो) T1 नृनागांश्च, G3 M3 नृनागाश्व- (for नृगजाश्व-) — M4 om. line 845 —(L. 845) V3 B3 T4 G1 विहता (for -नि°) D3 गदानिहतसर्वाङ्गा, T1 G3 M1-3 गदानिपा(M3 °घा)ताभिहता (for °) K1 कर्षिता (for कर्षिता) K3 Ñ2 (orig.) लाङ्गलाकृष्टमूर्तय ; Ñ2 (marg.) V1 °लाकर्षितास्तथा (for °) —(L. 846) V3 गत- (for नष्ट-) —(L. 847) K3 Ñ2 V1 B D5 D4 T2 G1 -धारा (for क्षुर) Ñ1 चक्राश्वरथकृत्तानि (for °) —(L. 848) D4

चक्रानलज्वालहताः सादिनः सपदातयः ।
पेतुर्गतासवस्तत्र यथा वज्रहतास्तथा ॥
चक्रलाङ्गलनिर्दग्धं तत्सैन्यं विदलीकृतम् ।
युगान्तोपहतप्रख्यं सर्वं पतितमावभौ ॥
आक्रीडभूमिं दिव्यानामायुधानां वपुष्मताम् ।
वैष्णवानां नृपास्ते तु द्रष्टुमप्यबलीयसः ॥
केचिद्रथाः समृदिताः केचिन्निहतपार्थिवाः ।
भग्नैकचक्रास्त्वपरे विकीर्णा धरणीतले ॥
तस्मिन्विशसने घोरे चक्रलाङ्गलसप्लवे ।
दारुणानि प्रवृत्तानि रक्षांस्यौत्पातिकानि च ॥

आर्तानां कूजमानानां पातितानां च कांश्चन ।
अन्तो न शक्यतेऽन्वेष्टुं नृनागरथवाजिनाम् ॥
सा पातितनरेन्द्राणां रुधिरार्द्रा रणक्षितिः ।
योषेव चन्दनार्द्राङ्गी मत्वा प्रतिभाति वै ॥
नरकेशास्थिमज्जाढ्ये शातितानां च दन्तिनाम् ।
रुधिरोदा नदी तत्र च्छादयामास मेदिनीम् ॥
तस्मिन्महाभीषणके नरवाहनसंक्षये ।
शिवानामशिवैः शब्दैर्नादिते घोरदर्शने ॥
आर्तस्तनितसंनादे रुधिराम्बुदसंकुले ।
अन्तकाक्रीडसदृशो नागदेहैः समाकुले ॥

-पूर्णानि (for यूथानि) T1 G3 M4 भिन्नानि (for भग्नानि) M1 s पदे (for एगे) —(L 849) D2 निहता , G3 s M4 निर्भेसा (for भग्नाग्र) —(L 850) Ñ1 चिनदुन्लो (for भग्नदन्ता) —(L 851) T2 G1 M3 चक्रायुध (for °नल) D3 -हता भूमौ (for -ज्वालहता) G4 चक्राहता हलहता (for °) Ñ1 T1 G3 s पताकिन , M1 s पदातिन , M4 पदाकिन (for °सद) —(L 852) K Ñ2 s V1 B2 s D (except D5) T1 s A G3 s–s M4 परासवस्त (for गता°) G3 पेतु परासव मर्वे (for °) K1 s 4 N3 V3 D1 T3 चक्रहताम् (for वज्र°) K3 इव , T1 G3 s M भग्ना° , T2 G1 दिवा (for तथा) —(L 853) D3 निर्धूत , G4 निर्दिष्ट (for निर्दग्ध) D5 (marg as above) T2 G1 s 4 विरथी , M4 धवली (for विदली) —(L 854) T1 G3 M रवि (for -हत) —(L 855) K3 Ñ3 Dn1 D5 s T G1 s s M3 4 भूमिर् (for भूमिं) K1 वियुध्यताम् , K4 च युध्यताम् (for वपुष्मताम्) —(L 856) T1 G2 s s M4 तत्र (for ते तु) K4 द्रष्टुमप्यबला ययु , T2 G1 दृष्ट्वा चातिबलीयस , G4 दृष्ट्वा मध्ये बलीयस (for °) — After line 856, T1 G2 s s M4 read line 862, repeating it in its proper place —(L 857) K1 s B3 समुदिता , T1 G5 M1 s प्रमथिता . G3 M4 प्रमृदिता (for समृ°) D5 वाजिन , D6 T2 G1 4 -वाहना (for पार्थिवा) —(L 858) K1 s 4 D1 s G(ed) चक्रैकभग्नास्त्वपरे . D3 भग्नचक्राश्च ये रेतुर् (for °) K2 Ñ3 B D32 विशीर्णा . T1 विक्रान्ता (for विकीर्णा) —(L 859) K3 विध्वंसने (for विश°) Ñ1 एवमस्मिन्नन्तरे घोरे (for °) T2 4 सयुगे , G3 M3 4 सभवे (for सप्लवे) — After line 859, N1 reads 82 7c–9b Ñ1 reads lines 860-891 after line 920 —(L 860) T1 G2 s s M [अ]त्र दृश्यन्ते (for प्रवृत्तानि) After line 860a, T2 G2 s s M1, s 4 ins

92** कबन्धान्युत्थितानि च ।
मुण्डानि च प्रवृत्तानि

M1 cont

93** रक्षांसि च पिशाचाश्च दृश्यन्तेऽत्र सहस्रश ।

M3 रक्षांसि पिशिताशिन (for b) —(L 861) V2 आर्तानां क्रीडमानानां , M1 s °नां पा(M3 प)तितानां च (for °) K4 V2 B3 D1 6 T2 M2 पतितानां (for पाति°) K3 Dn वैणुवत (for काश्च°) —(L 862) K1 4 शातु , V1 द्रष्टु (for ऽन्वेष्टु) V2 अन्तो न शक्यश्चान्वेष्टु T1 G3 s s M4 (all first time) नान्त शक्य समन्वेष्टु , M1 s (sic/ lin) s नान्तर दृश्यते कश्चिद् (for °) —(L 863) K3 N3 B3 D3 D1 s 4 आपातित , B4 पातितानां , D2 साप्यनीय , D5 G1 s सा पातित (for सा पातित) M1 नरेन्द्रार्ता (for °णा) V1 D6 आपातितनरेन्द्रा सा (for °) K1 N1 D1 s रणे (for रण) T2 G2 M4 रुधिरेणारुणा क्षिति (for b) —(L 865) K1 मुण्डानि , K4 सवृक्ष , K4 मुण्डानां , B1 मज्जाल , D1 मांसानां , D2 T1 G2 s 6 M मांसौघैर् , D5 मज्जौघे , T2 G1 मज्जानां (for °ढ्ये) Ñ1 कांश्चन (for दन्तिनाम्) T1 G2 s M4 वाजिनामपि दन्तिनाम् (for b) —(L 866) M4 रुधि रौघ (for °रोदा) K N2 s V B D T2 s G1 s रुधिरौघ (K4 V1 D5 4 °माद्र)वसन (for °) —(L 867) M1–s भीषणिके (for °णके) T1 G3 M4 रणपर , T2 G1 s M1–s रणपरि (for वाहनम) Ñ2 भगाध्यद्विरदक्षये , V3 नराश्च द्विरदक्षये (for b) —(L 868) M1 s निस्वने (for -दर्शने) —(L 869) V2 s T2 G1 s M4 नादितैर्घोरदर्शने (for b) T2 G1 सनादे (for °दे) T1 G2 s s M2 4 गृध्रगोमायुसंकीर्णे (for °) —(L 870) K Ñ2 s V B D5 D1 s 6 T2 4 अन्तकाक्रीडसदृशो , M1 s °कस्य समे घोरे (for °) M1 s नागदेह (for °है) K N2 s V1 s B D T s G1 s s समाकुले (for °कुले) —(L 871) Ñ1 आपानैर् V2 s (marg) Ñ3 V2 V1 s पातितैर्, D1 आपानैर् (for आपानैर्) K1 T1 s G1 s रि , Ñ2 B1 T G1 s s बाहुभिर् (for व°) K1 T1 s G1 s रि . Ñ1 सुरनैश्चापशाहितै s V1 [ए]व M1 s [अ]पि (for [अ]त्र) Ñ1 सुरनैश्चापशाहितैः V1 [ए]व

अपास्तैर्बहुभिर्योधैस्तुरगैश्चावदारितैः ।
कङ्कैश्च बलगृध्रैश्च नादितप्रतिनादिते ॥
निपाते पृथिवीशानां मृत्युसाधारणे रणे ।
कृष्णः शत्रुवधं कर्तुं चचारान्तकदर्शनः ॥
सोऽन्तकाग्निनिभं चक्रं कालीं चैवायसीं गदाम् ।
गृह्य सैन्यावनिगतो बभाषे केशवो नृपान् ॥
किमिदं गम्यते शूराः कृतास्त्रा नृपपुंगवाः ।
अहं सपूर्वजः सख्ये पदातिः प्रमुखे स्थितः ॥
अदृष्टदोषेण रणे भवन्तो येन पालिताः ।
स इदानीं जरासंधः किमर्थं नाभिवर्तते ॥
एवमुक्ते तु नृपतिर्दरदो नाम वीर्यवान् ।
रामं हलप्रमोमुखं प्रत्ययात्सैन्यमध्यगम् ॥
तयुद्धमभवत्ताभ्यां रामस्य दरदस्य च ।
मृधे लोकवरिष्ठाभ्यां कुञ्जराभ्यामिवौजसा ॥
योजयित्वा ततः स्कन्धे रामो दरदमाहवे ।
हलेन बलिना श्रेष्ठो मुसलेनाप्यपोथयत् ॥

T₁ °श्च प्रवारितै (for °) — (L 872) K₁ चण्ड , K₃ M₃ बहु- , V₃ T₃ बक , D₂ वट , D₃ ₂ बट , G₃₋₅ M₁₋₃ बल (for बल) Dn T₃ M₃ नादितै (for °त) — After line 872 D₆ T₁₋₃ G M₁ ₂ ₄ ins

91** राक्षसेषु प्रवृत्तेषु पिशाचेषु चरत्सु च ।
जाम्बुके च तथा यूथे राक्षसेषु समन्ततः ॥

[(L. 1) T₃ नदत्सु (for चरत्सु) — T₃ om line 2 — (L. 2) T₁ M₁ योधे (for यूथे)]

— (L 874) D₁ सेप्ता (for शत्रु) T₁ G₃ M कृत्वा (for कर्तुं) — (L. 875) K N̄₁ ₂ V₁ ₂ B D T₃ ₄ G₁ युगान्ता कंप्र(D₃ °ग्निनि ; T₃ G₁ °ग्नि)भं चक्रं, G₃ युगान्तप्रतिमं चक्रं, G₄ युगान्तसप्रभाचक्र (for °) G₅ शार्ङ्गं (for कालीं) K₃ वैहायसीं , D₃ चैव महा (for चैवायसीं) — T₁ ₂ G M ins after line 875 D₆ after line 876

95** शार्ङ्गं चैव महाचापं बाणानि विविधानि च ।

[D₆ T₃ G₁ तथा (for महा) T₁ M₂ ₂ निशितानि (for विविधानि) D₆ T₃ G₁ बाणं निशितमेव च, M₃ बाणानि निशितास्तथा (for °)]

— (L. 876) D₂ (also as above) ₂ सैन्यार्णव (for °वनि) T₃ G₁₋₃ M गृहीत्वा सैन्यपुरतो (for °) — K₃ N̄₁ ₂ V₁ ₂ B D₃ D₁₋₅ T₁ ₂ G₁ ₂ ₅ M ins after line 876 D₆ cont. after 95*

96** किं न युध्यत वै शूरा हस्त्यश्वरथसंकुला ।

[N̄₁ V₁ सगता M₁₋₃ सकुले (for °संकुला)]

— (L. 877) D₃ om line 877ᵃ M₁₋₃ मोहात् (for शूरा) — (L. 877) h N̄₁ ₂ V B D T₃₋₄ G₁ ₄ ₅ T₁ G₃ M नर- (for नृप) h N̄₁ ₂ V B D T₃₋₄ G₁ ₄ ₅ G₃ इदाक्षा कृतनिश्चया (for कृतास्त्रा दृढ(T₃ युद्ध)निश्चया, G₃ इदाक्षा कृतनिश्चया (for °) — (L. 878) D₃ सोऽहं (for अहं) — (L 879) N̄₁ V₁ ₂ D₆ T₁ ₂ G₁ ₂ ₄ पालिता (for पालिता) G₂ ₃ M₁ ₂ भवन्तो निर्नि(G₃ ₅ ये नि)पालिता (for °) — (L. 880) भवन्तो निर्नि(G₃ ₅ ये नि)पालिता (for °) — After line 880 B₃ ins M₁ ₂ धावते (for °वर्तते) — After line 880 B₃ ins

97** एवमुक्तास्तु कृष्णेन नृपास्ते व्रीडिताननाः ।
शसक्ता युद्धमार्गे वै नोत्तरं किंचिदब्रुवन् ॥

While D₆ S (except T₁) ins a passage given in App I (No 18A) after line 880 T₁, ₃ om line 881 G₅ M₁ om lines 881 884 M₁ ₂ om lines 881 925 — (L. 881) D₆ T₃ G₁ ₄ उक्त्वा (for उक्ते) D₃ राजा [] (for नृपतिः) — T₃ G₁ ₄ ₅ repeat line 882 after 98** — (L. 883) K₁ V₃ हलोद्यम ; T₃ G₁ ₄ ₅ (all first time) हलाग्राग्र (for हलप्रमो) D₃ रामं हलायुधोद्यमं, T₁ ₂ G₁ (last two second time) ₃ ₄ ₅ (last two second time) रामं हलधर राजा (for °) T₁ G₃ प्रतियायुद्धदुर्मदम्, T₃ G₁ ₄ ₅ (all first time) प्रैषयत्सैन्यमुत्तमम्, T₃ G₁ ₄ ₅ (all second time) प्रत्ययायुद्धदुर्मद (for °) — After the first occurrence of line 882, T₃ G₁ ₄ ₅ ins

98** स दृष्ट्वा रोषताम्राक्षो हली मुसलमाददे ।

[G₃ उत्तमम् (for °म्ददे)]

— K N̄₁ ₂ V B D T₃ ₄ ins after line 882 T₃ G₁ ₄ ₅ after the second occurrence of line 882

99** अभवे त तु ताम्राक्षमुखागमिव सेवनी ।
एह्येहि राम युध्यस्व मया सार्धमरिंदम ॥

[(L 1) N̄₁ V₁ नृपाणाम् (for ता°) K₃ तोरणत्, N̄₁ ₂ (marg) D₃₃ D₃ कमरी, N̄₂ V₂ B₃ D₆ T₃ G₁ ₄ ₅ गोपती, V₁ गोपुरी°, V₃ रोषती, D₁ ₂ ₄ (marg) ₄ भैरवम्, T₃ ₄ गोपती (for सेवनी)]

— G₃ om lines 883-884 — (L. 883) K₃ N̄₁ V₁ B D₆ तत्र युद्धं तयोरासीद् (for °) V₃ om lines 883ᵇ-884ᵃ — (L. 885) K₃ योधयित्वा; T₁ G₁ ₂ M₃ ₄ कृष्य° (for योज°) — (L. 885) K₃ योधयित्वा; T₁ G₁ ₂ M₁ कृष्य° (for योज°) M₃ दरदं राम आहवे (for °) — (L. 886) K₁ D₁ G₃ बलेन (for ह°) D₃ [अ]भ्यताडयत्, D₃ T₁ M₃ व्यताडयत् ; T₃ (for ह°) D₃ [अ]भ्यताडयत् — After line 886, G₃, ₅ [अ]वरोधयत (for °पोथयत) — After line 886, G₃, ₅ M₃ ins

100** आपतञ्जानुना भूमौ व्यवर्तत महीतले ।

[G₃ आहनञ्जानुना भूमौ (for °)]

— D₃ om (hapl) line 887 — (L 887) T₁ G₁₋₄

स कायगतमूर्धा वै मुसलेनावपोथितः ।
पपात दरदो भूमौ दारिताधे इवाचलः ॥
रामेण निहते तस्मिन्दरदे राजसत्तमे ।
जरासंधस्य राज्ञस्तु रामेणासीत्समागमः ॥
महेन्द्रस्येव वृत्रेण दारुणो लोमहर्षणः ॥
गदे गृहीत्वा विक्रान्तावन्योन्यमभिधावताम् ।
कम्पयन्तौ भुवं वीरौ तावुत्तममहागदौ ।
ददृशाते महात्मानौ गिरी सशिखराविव ॥
व्युपारमन्त युद्धानि प्रेक्ष्य तौ पुरुषर्षभौ ।
संरब्धाविव धावन्तौ गदायुद्धेषु विश्रुतौ ॥
तावुभौ परमाचार्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ ।
मत्ताविव महानागावन्योन्यं समधावताम् ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
यक्षाश्चाप्सरसश्चैव समाजग्मुः सहस्रशः ॥
तद्देवयक्षगन्धर्वमहर्षिभिरलंकृतम् ।
शुशुभेऽभ्यधिकं राजन्नभो ज्योतिर्गणैरिव ॥
अभिदुद्राव रामं तु जरासंधो नराधिपः ।
सव्यं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणम् ॥
तावन्योन्यं प्रजह्राते गदायुद्धविशारदौ ।
दन्ताभ्यामिव मातङ्गौ नादयन्तौ दिशो दश ॥
गदानिपातो रामस्य शुश्रुवेऽशनिनिस्वनः ।
जरासंधस्य चरणे पर्वतस्येव दीर्यतः ॥
न स्म कम्पयते रामं जरासंधकरच्युता ।
गदा गदाभृतां श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवानिलः ॥
रामस्य तु गदावेगं राजा स मगधेश्वरः ।
सेहे धैर्येण महता शिक्षया च व्यपोहयत् ॥
ततोऽन्तरिक्षे वागासीत्सुस्वरा लोकसाक्षिणी ।
न त्वया राम वध्योऽयमलं खेदेन मानद ॥
विहितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात्साधु व्युपारम ।
अचिरेणैव कालेन प्राणांस्त्यक्ष्यति मागधः ॥
जरासंधस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत ।
न प्राहरत्ततस्तस्मै पुनरेव हलायुधः ॥
दीर्घकालं महाराज निजघ्नुरितरेतरम् ॥
पराजिते त्वपक्रान्ते जरासंधे महीपतौ ।

°मस्तिष्को (for मूर्धा वै) T_1 G_2 $_3$ M_4 रुधिरेण प(T_3 °रौघप)°दिग्ध (for ^{b}) —(L 888) G_3 $_5$ वेगाद् (for भूमौ) $\tilde{N}_2$ V_4 T_2 G_2 $_3$ M_4 वज्राहत (for दारिताधे) — $\tilde{N}_1$ om lines 890 891 T_1 G_2 om lines 890–921 G_4 M_4 om lines 890–920 —(L 892) $\tilde{N}_3$ V_1 इव (for मभि) K_2 D_4 D_3 $_2$ T_3 धावत (for °ताम्) B_2 D_7 मन्योन्यमग्यधावताम्, T_3 G_1 $_4$ °न्य चाम्य(G_1 °मि) धावताम् (for ^{b}) —(L 893) $\tilde{N}_2$ तु च, T_3 मही, G_1 मद्दा (for भुवं) T_3 G_4 रथेता, G_5 युध्येता (for उत्तम) T_3 महारथौ (for °गदौ) —(L 894) D_3 महावीरौ (for °त्मानौ) K V_1 $_3$ B_4 D_5 D_{1-3} T_2 गिरीश (for गिरी स) —(L 895) $\tilde{N}_3$ V_1 $_2$ B_2 $_3$ D_{3-5} प्रेक्षन्ता, D_{n2} D_1 प्रेक्षन्तौ (for प्रेक्ष्य तौ) V_3 प्रेक्षन्तौ भरतर्षभौ, T_2 G_1 $_4$ $_5$ प्रेक्ष्य तौ पुरुषोत्तमौ (for ^{b}) —(L 896) K_3 D_3 T_3 G_5 अभि (for इव) K_4 युद्धेन, V_3 युद्धे स्म (for -युद्धेषु) —(L 897) $\tilde{N}_1$ D_5 उभा तौ (by transp) G_4 तावुभौ परमोद्योगौ (for ^{a}) —(L 898) $\tilde{N}_1$ D_5 गजौ युद्धे (for महानागाव्) D_3 T_3 $_4$ अभि (for सम) D_3 व्याघ्राविव बलोत्कटौ (for ^{b}) —(L 900) $\tilde{N}_1$ समागताश्चाप्सरस, T_3 G_4 $_5$ यक्षरक्षोप्सराश्चैव, G_1 यक्षराजाप्सरश्चैव (for ^{a}) —(L 901) V_3 अभिष्टुतम् (for अलंकृतम्) —(L 903) $\tilde{N}_1$ दिव्यं (for नभो) —(L 903) $\tilde{N}_3$ महीपति (for नराधिप) —(L 904) $\tilde{N}_1$ आवृत्य (for आश्रित्य) —(L 905) K_4 प्रजघ्नाते, G_1 विजह्राते (for प्र°) $\tilde{N}_1$ तौ प्रजह्रतुरन्योन्यं (for ^{a}) —(L 907) D_1 शुशुभे (for शुश्रुवे) —(L 910) K_1 $_3$ $_4$ D_n D_1 $_2$ $_5$ T_2 G_1 $_5$ [अ]चलम्, K_2 D_3 T_4 [अ]चल, $\tilde{N}_1$ V_3 [अ]चल (for [अ]निल) —(L 911) K_1 $\tilde{N}_1$ $_2$ D_3 वैयस्मि V_3 स राजा (by transp) —(L 912) D_3 स ह, T_3 स हि (for सेहे) K_1 $\tilde{N}_2$ $_3$ V_2 $_3$ B_1 D_1 $_3$ $_5$ T_3 $_4$ व्यपोथयत् (for °हयत्) T_3 G_1 गदां तस्य तु व्यष्टम्भयत्, G_5 स रामो विस्मितोऽभवत् (for ^{b}) — After line 912, V_2 reads lines 7–10 of 936*, while D_1 reads 936* —(L 914) K_3 $\tilde{K}_2$ $_3$ (marg as above) V_2 $_3$ B_1 $_4$ D_5 D_6 मागधे (for मानद) —(L 915) V_1 $_3$ साधो, D_3 युद्धाद् (for साधु) —(L 917) T_3 G_1 तच्छ्रुत्वा तु जरासंधो; G_3 एवं श्रुत्वा ततो रामो (for ^{a}) T_4 विमना प्रस्पन्न (for ^{b}) —(L 918) G_4 स्वर्धं (for तस्मै). — After line 918, D_n Bom Poona eds ins

101** तौ व्युपारमतां युद्धादन्योन्यस्मै च पार्थिवा ।

— $\tilde{N}_1$ D_3 om line 919 —(L 919) D_1 D_{n1} G_1 काले (for कालं) $\tilde{N}_3$ V_1 $_3$ B D_1 $_4$ निघ्नताम्; T_3 निघ्नतुर (for

विवित्तमभग्नसैन्य परावृत्तमहारथम् ॥
ते नृपाश्चोदितैर्नागै· स्यन्दनैस्तुरगैस्तथा ।
दुद्रुवुर्भीतमनसो व्याघ्राघ्राता मृगा इव ॥
तन्नरेन्द्रै· परित्यक्त भग्नदर्पैर्महारथैः ।
घोरं क्रव्यादवहुल रौद्रमायोधनं वभौ ॥
द्रवत्सु रथमुख्येपु चेदिराजो महाद्युतिः ।
स्मृत्वा यादवसनन्ध कृष्णमेवान्ववर्तत ॥
वृत· करूपसैन्येन चेदिसैन्येन चानघ ।
सवन्धकामो गोविन्दमिदमेवाह चेदिराट् ॥
अह पितृष्वसुर्भर्ता तव यादवनन्दन ।
सबलस्त्वामुपावृत्तस्त्व हि मे दयित प्रभो ॥
उत्तश्चेप मया राजा जरासधोऽल्पचेतन ।

निजघ्नुर्) Ñ3 V3 निजघ्नाते परस्परम् T3 4 जघ्नतुस्तौ परस्परम् (for °) — After line 919 D6 ins 103** —(L 921) K3 D3 विभ्रान्तम्, D1 निष्क्रान्तम्, G3 M4 विषण्णम् (for निविलम्) T3 G1 3 °रथद्विपम् (for महारथम्) — T3 G4 5 M3 G(ed) ins after line 921 D6 after line 919

102** जरासध जघानाशु गदया विष्णुरव्यय ।
पुनराहत्य राजानं मुष्टिना च समाहनत् ।
तलेनाहत्य तरसा गदया स पुन· पुन ॥
विसज्ञोऽपि जरासधो गदामुत्सृज्य वीर्यवान् ।
उपारमत्तदा युद्धाचाप सशरमेव च ॥
पदातिश्चाभग्नद्राणा भीतस्त्वरितविक्रम ।
अन्तर्धानं जगामाशु शत्रौ पश्यति युध्यत· ॥

[T3 om lines 1-6 —(L. 2) G(ed) आगत्य (for [illegible]) G(ed) [illegible] for [illegible] 5) [illegible] °) [illegible] ed.) —(L. 6) M4 आह्वाद् (for चाभवत्) [illegible] यशौ (for शत्रौ) D6 T3 G3 M4 वासुदेवस्य पश्यत (for °)]

— G3 om lines 922 925 —(L 922) G6 M4 अश्वै — G3 om lines 922 925 (for नागै) Ñ1 3 V3 वाजिभिस्, T3 G1 तु गजैस् (for तुरगैस्) M4 रथै प्रजवितैस्तथा (for °) —(L 923) K3 D31 D4 भ्रान्त (for भीत) K4 व्याघ्रत्रस्ता, N1 व्याघ्रभीता; D3 T4 व्याघ्राद्भीता (for °घ्राता) T2 G1 4 गजा (for मृगा) D6 व्याघ्रभीतमिव त्वरन् (for °) — T3 om lines 924 925 —(L 924) G1 छिन्न (for भग्न) —(L 925) Ñ1 क्रव्यादघोरबहुलं, M4 निरुत्तरप्रतिम (for °) — After line 925 D6 Ñ1 रामायायोधनं गता (for °) — After line 925 D6 T2 3 G1 2 4 5 M4 G(ed) ins

103** पाञ्चजन्य सदा विष्णुर्दध्मौ शत्रुभयकरम् ॥
देवदेवेन वीरेण चक्रिणा शार्ङ्गधन्विना ।
आध्मातोऽथ महाशङ्ख पूरयामास रोदसी ॥
ततो देवा सगन्धर्वा विद्याधरमहोरगा ।
तेन शब्देन संतुष्टा सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥
तेन सर्वे नृपतयो भीता रान न्दको गता ।
पुनश्च भगवान्विष्णु शङ्खराज समाधमत् ॥
ततो युद्धं महाविष्णुर्जित्वा यदुकुलोद्वह ।
गोमन्तस्य महाशैले किंचित्काल विशश्रमे ।
पूर्वञ्जन तदा कृष्ण धातेन युधि भारत ॥

Colophon

[(L 1) T3 दध्मौ शत्रुभनुत्तमम् (for °) —(L 3) T3 G1 आदध्मुर् (for आध्मातो) —(L 4) G4 सिद्धाश्च परमर्षय (for °) —(L 6) G(ed) भीता कृष्णं च दुद्रुवु (for °) — T3 om line 7 —(L 7) D3 °राज, T3 G1 नागं (for °राज) G3 4 M4 समाश्वनत् (for °धमत्) —(L. 8) G(ed) एव जित्वा (for ततो युद्ध) T3 G3 M4 ततो विष्णुर्महायुद्धे (for °) —(L 9) G(ed) किंचिद्विश्रम्य तावुभौ (for °) —(L. 10) T3 G1 4 सहजातेन भारत (for °) — Colophon om. in D6 T3 G1 2 4 5 — *Adhy name* M4 जरासंधपलायनम् — *Adhy no* T3 100, M3 102]

— Before line 926 T1 3 G3 3 M1-3 ins वैशंपायन· —(L 926) G3 3 M राज (for रथ) T3 G3 M4 महीपति (for महाद्युति) —(L 927) G3 श्रुत्वा (for स्मृत्वा) K3 [आ]ह चेदिराट्, G3 3 4 M [अ]न्वपद्यत (for [अ]न्व°) — T1 G3 M1-3 ins after line 927 T3 G1 4 cont. after 103**

104** जरासधे गते राशि कृष्णाद्भीते रणोत्सवात् ।
[T3 G1 4 राजन् (for राशि)]

— K3 om lines 928 929 G4 om line 928 —(L. 928) K3 कारूपसैन्येन महता (hypermetric) (for °) —(L 929) N1 सबन्धकामुक कृष्णम् T1 G3 3 4 M3 4 °मुकुटं कृष्णम् M1 3 मुकुट धीमान् (for °) K1 V1 B D3 6 इदं एवमाह स (K1 च), N1 इदमाहाय, T1 G3 3 4 M4 इदं प्रोवाच, T3 4 G1 4 इदमाह स (for इदमेवाह) M1 3 कृष्णं वचनमब्रवीत् (for °) —(L. 931) N1 V3 उपायातस् (for °वृत्तस्) G3 हृदयं (for दयित) — After line 931 T1 3 G M ins

105** दमघोषोऽस्मि भद्र ते सहायोऽहमनुव्रत ।
[T3 G1 जातो क्षममनुव्रत (for °)]

—(L. 933) Ñ3 V1 T1 3 G3 4 5 M मूर्धनि; V3 D3

कृष्णाद्विरम दुर्बुद्धे विग्रहाद्रणकर्मणि ॥
तदेष स परित्यक्तो मम वाक्यस्य दूषकः ।
भग्नो युद्धे जरासंधस्त्वया द्रवति सानुग. ॥
निर्वैरो नैष सयाति स्वपुरं पृथिवीपतिः ।
त्वय्येव भूयोऽप्यपरं दर्शयिष्यति किल्बिषम् ॥
तदिमां सत्यजाशु त्वं महीं हननराकुलाम् ।
क्रव्यादगणसकीर्णां सेवितव्याममानुषैः ॥
करवीरपुर कृष्ण गच्छामः सबलानुगाः ।
सृगाल वासुदेव त्वं द्रक्ष्यामस्तत्र पार्थिवम् ॥
इमौ रथवरोत्तमौ युवयोः कारितौ मया ।
योजितौ शीघ्रतुरगैः खड्गचक्राश्वकूबरौ ॥
शीघ्रमारुह भद्रं ते बलदेवसहायवान् ।
त्वरामः करवीरस्थं द्रष्टुं व वसुधाधिपम् ॥
पितृष्वसुः पतेर्वाक्यं श्रुत्वा चेदिपतेस्तदा ।
वाक्यं हृष्टमनाः कृष्णो जगाद जगतो गुरुः ॥
अहो स्वयुद्धाभिरतौ देशकालजितौ त्वया ।
बान्धवप्रतिरूपेण समिसौ वचनाम्बुना ॥
देशकालविशिष्टस्य हितस्य मधुरस्य च ।
वाक्यस्य दुर्लभा लोके वक्तारोऽभिहितस्य ॥
चेदिनाथ समायौ स्वः सयुक्तौ वर दर्शनात् ।

-कर्मण (for °णि) — (L. 934) D5 T1 तदेव (for तदेष) K3-4 Ñ3 • V B Dn Ds D1-4 • T2-4 G1 • • अथ (for स) — (L. 935) K1 V1 B3 D1 युधि, G3 • M मृधे (for युद्धे) G3 M समति (for द्रवति) — After line 936, V1 B1 ins

106** विभोर्वैरविनिर्बन्धे निमहे रणमूर्धनि ।

— After line 937, D5 T3 G3 • • M ins

107** भवीव दृष्टो वार्ष्णेय गत सबलवाहन ।
[D5 दृष्टो (for मृष्टो) G5 सह (for -वाह)]

— (L. 938) D5 -नरद्विपाम् (for -नराकुलाम्) — (L. 939) D1 G5 संपूर्णां, M3 • संपन्ना (for -सकीर्णां) T3 G1 क्रव्यादानलसंकीर्णां (for °) D5 T3 G3-5 • M सेविता व्याल मानुषैः (for °) — After line 939, T3 • G M ins

108** पिशाचाश्चात्र रमन्ते राक्षसा पिशिताशना ।
डाकिन्योऽत्र मनुष्याणि पीत्वा शोणितमुल्बणम् ॥
[(L. 2) G5 मेदांसि (for डाकिन्यो)]

— (L. 940) K3 Ñ3 (marg as above) B3 वीर (for कृष्ण) — (L. 941) Ñ1 • V3 T3 G3 • M4 तत्र द्रक्ष्याम पार्थिवम् (for °) — (L. 942) V3 D5 -वरावस्यौ, T1 G3 • • M -वरौ कृष्ण (for -वरोत्तमौ) Ñ1 D4 • • कारणे, V3 कल्पितौ (for कारितौ) — (L. 943) K3 Ñ V1 • B1 • D1-4 T3 • G1 • • तुरगौ (for °गैः) K3 • D5 [illegible]; Ñ2 • V1 [illegible], V3 [illegible], V1 D5 [illegible]; D5 T3 G3 • सह (for खड्ग) D5 [illegible] T1 G3 • • M युक्तौ [illegible] (for °) — (L. 944) T3 G1 आरुह, G3 • M आरोह (for आरुह) T3 G3 • M रौहिणेय (for बलदेव-) Ñ3 • V3 रामेण सह देवेन (for °) — (L. 945) K3 • D5 • प्रयाम; Ñ3 T3 G1 त्वराम; D5 व्रजाम (for त्वराम-) T3 G3 • • M ते द्रष्टुं (tr transp) — After line 945 V3 ins :

109** यादव त्वत्कृतेऽद्यैव महाकाया महाबला ।
तिष्ठन्तु नृपशार्दूला युद्धमन्त्रा महाबला ॥
समप्रदयसुगेन स्यन्दनेन विराजता ।
चक्रोद्यतकरः शौरिर्गदापाणिरदृश्यत ॥
आत्मानमतर्जिता सर्वे जरासंधस्यानुगा ।
एकस्य सर्वराजान कृष्णेन पराजिता ॥
तेऽस्माकं दुष्प्रधर्षा शक्तिमानि मनांसि च ॥
मथुरां च स्थलीभावां प्रहरेद्युद्धराधिपा ॥
तदूर्ध्वं राममहिम महार्थं सह सेनया ।
रक्षेमां मथुरां वीर यादवानां पुरोत्तमाम् ॥

— Before line 946 some MSS ins वैशंपायन — (L. 946) K Ñ3 • V B Dn D1 D2 • • T3 • G1 M4 पितृष्वसुः (for °सुः) Ñ1 वदा वाक्यं; T1 G3 पतुर्वाक्यं, M1 • पतेर्वचन् (for पतेर्वाक्यं) G3 • पितृष्वसुपतेर्वचन् (for °) — (L. 947) Ñ1 T3 G3 • M3 हृष्टात्मा, M3 प्रियार्थं (for हृष्टमना) G3 वाग्मी हृष्टतर कृष्णो, M3 वाक्यं प्रियकरं [illegible] (for °) K3 Ñ1 प्रमादः D1 जगादे (for जगाद) M3 • जगतां (for °तो) D5 उवाच जगतो गुरु (for °) — (L. 948) K3 V3 Dn D5 T3 • अहो युद्धाभिलाषिणौ; T1 G3 M1 अहोऽभियुद्धाभिरतौ, M3 [illegible]; M3 अहो गुरुवाक्ये (for °) K Ñ3 • V B D T3-4 G1 • देशकालोचितौ (D1 T3 G3 • °तौ) त्वया, T3 G3 • M3 °लौ [illegible] त्वया; M3 • [illegible] M3 [illegible] त्वया (for °) — (L. 949) K3 T3 G3 -प्रीति (for प्रति) Ñ3 पूर्वेण (for रूपेण) G5 संसिक्तौ वचनाम्बुना (for °) — (L. 950) T1 G3 • • M3 • [illegible] (for [illegible]) D5 देशस्य (for हितस्य) — (L. 951) M3 [illegible] (for दुर्लभा) T3 G3 • • M [illegible] (for -भिहितस्य) Ñ3 वक्ताराश्चैव दुर्लभा (for °) — (L. 952) K3 • Ñ3 • V B3 • D5 • • T3 • G3 चेदिराज, M3-4 [illegible] (for चेदिनाथ) [illegible] (for [illegible]) — (L. 953) K1 [illegible]

विविक्तमभवत्सैन्यं परावृत्तमहारथम् ॥
ते नृपाश्चोदितैर्नागैः स्यन्दनैस्तुरगैस्तथा ।
दुद्रुवुर्भीतमनसो व्याघ्राघ्राता मृगा इव ॥
तन्नरेन्द्रैः परित्यक्तं भग्नदर्पैर्महारथैः ।
घोरं क्रव्यादबहुलं रौद्रमायोधनं बभौ ॥
द्रवत्सु रथमुख्येषु चेदिराजो महाद्युतिः ।
स्मृत्वा यादवसंबन्धं कृष्णमेवान्ववर्तत ॥
वृतः करूषसैन्येन चेदिसैन्येन चानघ ।
सबन्धकामो गोविन्दमिदमेवाह चेदिराट् ॥
अहं पितृष्वसुर्भर्ता तव यादवनन्दन ।
सबलस्त्वामुपावृत्तस्त्वं हि मे दयितः प्रभो ॥
उक्तश्चैष मया राजा जरासंधोऽल्पचेतनः ।

निजघ्नुर्) Ñ₂ V₂ निजघ्नाते परस्परम्, T₂ ₄ जघ्नतुस्तौ परस्परम् (for °) — After line 919, D₆ ins 103** —(L 921) K₂ D₃ विभ्रान्तम्, D₁ निष्क्रान्तम्, G₃ M₄ विषण्णम् (for विविक्तम्) T₂ G₁ ₃ -रथद्विपम् (for महारथम्) — T₂ G₃ ₄ M₄ G(ed) ins after line 921 D₆ after line 919

102** जरासंधं जघानाशु गदया विष्णुरव्ययः ।
पुनराहत्य राजानं मुष्टिना च समाहनत् ।
तलेनाहत्य तरसा गदया स पुनः पुनः ॥
विसंज्ञोऽपि जरासंधो गदामुत्सृज्य वीर्यवान् ।
उपारमत्तदा युद्धाच्चापं सशरमेव च ॥
पदातिश्चाभवद्राजा भीतस्त्वरितविक्रमः ।
अन्तर्धानं जगामाशु शत्रौ पश्यति युध्यतः ॥

[T₂ om lines 1–6 —(L. 2) G(ed) आगत्य (for आहत्य) —(L 3) D₆ G₃ M₄ सहसा (for तरसा) G(ed) —(L. 4) M₄ ₅भूत् (for मुष्टिनापि समाहत्य तरसा गदया पुन —(L 5) ऽपि) G₃ विसंज्ञ पतितो भूमौ जरापुत्र प्रतापवान् D₆ विधनु स महारथ° (for °) M₄ युद्धं (for युद्धाच्) —(L. 6) M₄ आहवाद् (for चाभवद्) —(L. 7) G(ed.) ययौ (for शत्रौ) D₆ T₂ G₃ M₄ वासुदेवस्य पश्यत (for °)]

— G₃ om lines 922 925 —(L. 922) G₃ M₄ अश्वै (for नागै) Ñ₁ ₂ V₂ वाजिभिस्, T₂ G₁ तु गजैस् (for तुरगैस्) M₄ रथै प्रजविनैस्तथा (for °) —(L 923) K₂ D₂₁ D₄ भ्रान्त (for भीत) K₄ व्याघ्राक्रान्ता, Ñ₁ व्याघ्रभीता; D₃ T₂ व्याघ्रादीता (for °घ्राता) T₂ G₁ ₄ त्रस्ता (for मृगा) D₃ व्याघ्रभीतमिव स्वरन् (for °) — T₂ om lines 924 925 —(L 924) G₁ छिन्न (for भग्न) —(L 925) Ñ₁ क्रव्यादघोरबहुल°, M₄ निवृत्तरङ्गप्रतिम (for °) — After line 925, D₆ Ñ₁ रामायायोधनं गतौ (for °) — After line 925, D₆ T₂ ₃ G₁ ₂ ₄ ₅ M₄ G(ed) ins

103** पाञ्चजन्यं तदा विष्णुर्दध्मौ शत्रुभयंकरम् ॥
देवदेवेन वीरेण चक्रिणा शार्ङ्गधन्विना ।
आध्मातोऽस्य महाशङ्खः पूरयामास रोदसी ॥
ततो देवाः सगन्धर्वा विद्याधरमहोरगाः ।
तेन शब्देन संतुष्टाः सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥
तेन सर्वे नृपतयो भीता राजन्दिशो गताः ।
पुनश्च भगवान्विष्णुः शङ्खराजं समाधमत् ॥
ततो युद्धं महाविष्णुर्जित्वा यदुकुलोद्वहः ।
गोमन्तस्थे महाशैले किंचित्कालं विशश्रमे ।
पूर्वजेन सदा कृष्णः श्रान्तेन युधि भारत ॥

Colophon.

[(L 1) T₂ दध्मौ शङ्खमनुत्तमम् (for °) —(L. 3) T₂ G₁ आदध्मुर् (for आध्मातो) —(L 4) G₄ सिद्धाश्च परमर्षय° (for °) —(L 6) G(ed) भीता कृष्णं च दुद्रुवु (for °) — T₂ om line 7 —(L 7) D₃ राव, T₂ G₁ नादं (for -राजं) G₂ ₄ M₄ समास्वनत् (for °धमत्) —(L. 8) G(ed) ज्य जित्वा (for ततो युद्ध) T₂ G₂ M₄ ततो विष्णुर्महायुद्धे (for °) —(L 9) G(ed.) किंचिद्विश्रम्य तावुभौ (for °) —(L. 10) T₂ G₁ ₄ सहजातेन भारत (for °) — Colophon om. in D₆ T₂ G₁ ₂ ₄ ₅ — *Adhy name* M₄ जरासंधपलायनम् — *Adhy no* T₂ 100, M₄ 102]

— Before line 926 T₁ ₂ G₂ ₃ M₁₋₃ ins वैशंपायन° —(L 926) G₂ ₃ M राज (for रथ) T₂ G₁ M₄ महीपति (for महाद्युति) —(L 927) G₃ श्रुत्वा (for स्मृत्वा) K₂ [आ]ह चेदिराट्, G₂ ₃ ₅ M [अ]न्ववर्तत (for [अ]न्व°) — T₁ G₃ M₁₋₃ ins after line 927 T₂ G₁ ₄ cont. after 103**

104** जरासंधे गते राज्ञि कृष्णाद्धीने रणोत्सवात् ।
[T₂ G₁ ₄ राजन् (for राज्ञि)]

— K₂ om lines 928 929 G₁ om line 928 —(L. 928) K₂ कारूषसैन्येन सहसा (hypermetric) (for °). —(L. 929) Ñ₁ संबन्धकामुकः कृष्णम्, T₁ G₂ ₃ ₅ M₃ ₄ °मुकुटं कृष्णम्, M₁ ₂ °मुकुट धीमान् (for °) K₁ V₁ B D₆ ₈ एवमाह स (K₁ च), Ñ₁ इदमाहाथ, T₁ G₂ ₃ ₅ M₄ इदं प्रोवाच, T₂ ₃ G₁ ₄ इदमाह स (for इदमेवाह) M₄ ₅ कृष्णं वचनमब्रवीत् (for °) —(L. 931) Ñ₁ V₂ उपायातस् (for °वृत्तस्) G₃ हृदयं (for दयित) — After line 931 T₁ ₃ G M ins

105** दमघोषोऽस्मि भद्रं ते सहायोऽहमनुव्रत ।
[T₂ G₁ असौ क्षेममनुव्रत (for °).]

—(L. 933) Ñ₂ V₁ T₁ ₃ G₂ ₄ ₅ M मूर्धनि, V₂ D₃

कृष्णाद्विरम दुर्बुद्धे विग्रहाद्रणकर्मणि ॥
तदेष स परित्यक्तो मम वाक्यस्य दूषकः ।
भग्नो युद्धे जरासंधस्त्वया द्रवति सानुगः ॥
निर्वैरो नैष सयाति स्वपुरं पृथिवीपतिः ।
त्वय्येव भूयोऽप्यपरं दर्शयिष्यति किल्बिषम् ॥
तदिमां त्यजाशु त्वं महीं हतनराकुलाम् ।
क्रव्यादगणसंकीर्णां सेवितव्याममानुषैः ॥
करवीरपुरं कृष्ण गच्छामः सबलानुगाः ।
सृगालं वासुदेव त्वं द्रक्ष्यामस्तत्र पार्थिवम् ॥
इमौ रथवरोदग्रौ युवयोः कारितौ मया ।
योजितौ शीघ्रतुरगैः खड्गचक्राक्षकूबरौ ॥
शीघ्रमारुह्य भद्रं ते बलदेवसहायवान् ।
त्वराम करवीरस्थं द्रष्टुं त्वं वसुधाधिपम् ॥
पितृष्वसुः पतेर्वाक्यं श्रुत्वा चेदिपतेस्तदा ।
वाक्यं हृष्टमनाः कृष्णो जगाद जगतो गुरुः ॥
अहो स्वयुद्धाभिरतौ देशकालजितौ त्वया ।
बान्धवप्रतिरूपेण संसिक्तौ वचनाम्बुना ॥
देशकालविशिष्टस्य हितस्य मधुरस्य च ।
वाक्यस्य दुर्लभा लोके वक्तारश्चेदिसत्तम ॥
चेदिनाथ सनाथौ स्वः संवृत्तौ तव दर्शनात् ।

-कर्मण (for °णि) — (L 934) D5 T1 तदैव (for तदेष) K3 4 Ñ2 3 V B Dn D3 D1–4 5 T3–4 G1 4 5 सच (for स) — (L 935) K1 V1 B3 D5 युधि, G3 5 M मृधे (for युद्धे) G3 M समेति (for द्रवति) — After line 936, V3 B3 ins

106** विभोर्वैरविनिर्यन्धे विग्रहे रणमूर्धनि ।

— After line 937, D5 T3 G3 5 M ins

107** अतीव हृष्टो वार्ष्णेय गत सबलवाहन ।
[D6 दुष्टो (for हृष्टो) G3 सह (for गत)]

— (L 938) D3 -नरद्विपाम् (for नराकुलाम्) — (L 939) D5 G3 सपूर्णां, M1 2 सपत्ना (for संकीर्णां) T3 G1 क्रव्यादगणसंकीर्णां (for ᵃ) D5 T1 G1–3 5 M सेविता व्याल मानुषैः (for ᵈ) — After line 939, T1 2 G M ins

108** पिशाचाश्चात्र दृश्यन्ते राक्षसा पिशिताशना ।
डाकिन्योऽत्र प्रनृत्यन्ति पीत्वा शोणितमुल्बणम् ॥
[(L 2) G3 क्रीडन्ति (for डाकि°यो)]

— (L 940) K3 Ñ2 (marg as above) B2 वीर (for कृष्ण) — (L 941) Ñ2 3 V3 T1 G2 3 M4 तत्र द्रक्ष्याम पार्थिवम् (for ᵇ) — (L 942) V3 D6 रथावर्यौ T1 G2 3 5 M -वरौ कृष्ण (for -वरोदग्रौ) Ñ1 D1 2 3 कारणे, V3 कल्पितौ (for कारितौ) — (L 943) K3 Ñ V1 2 B2 3 D1–6 T1 2 G1 4 5 तुरगौ (for °गैः) K1 4 D5 खड्ग, Ñ3 3 V1 युक्त , V3 स्वक्ष V3 D5 स्वर्ण , D6 T2 G1 4 सम (for खड्ग) D6 सज्जमक्षाक्षकूबरौ T1 G2 3 5 M युक्तौ स्वक्षकूबरौ (for ᵇ) — (L 944) T2 G1 आरुह्य, G3 5 M आरोह (for आरुह्य) T1 G2 3 M रौहिणेय (for बलदेव) Ñ2 3 V3 रामेण सह केशव (for ᵇ) — (L 945) K1 4 D2 3 प्रयाम , Ñ1 T2 G1 त्वरया, D5 व्रजाम (for त्वराम) T1 V3 G2 3 4 M त्वं द्रष्टुं (by transp) — After line 945, V3 ins

109** यादव स्वबलोदग्र महाकाया महाबला ।
तिष्ठन्तु नृपशार्दूला सुमनसा महाबला ॥
समग्रहययुक्तेन स्यन्दनेन विराजता ।
चक्रोद्यतकरः शौरिर्गदापाणिररिंदमः ॥
आत्मानमर्जिता सर्वे जरासंधवशानुगा ।
एकस्य सर्वराजानः कृतवैरा जनाधिपा ॥
तेऽस्माकं दुष्टमनसः काङ्क्षितानि नमामि न ॥
मथुरा च स्थलीप्राया महरेषुर्नराधिपा ॥
तद्गच्छ रामसहितः महार्थे सह सगण ।
रक्षेमां मथुरां वीर यादवानां कुलारणीम् ॥

— Before line 946 some Mss ins वैशंपायन — (L 946) K Ñ2 3 V B Dn D3 D4 4 6 T3 4 G4 M4 पितृष्वसृ (for °सु) Ñ1 तदा वाक्य, T1 G3 वसुदेवस्य, M1–3 पतेरेतत् (for पतेर्वाक्य) G3 5 पितृष्वसपतेरेतद् (for ᵃ) — (L 947) Ñ1 T1 G3 4 M5 हृष्टतर M1 प्रियतर (for हृष्टमना) G3 वाग्मी हृष्टतर कृष्णो , M3 वाक्यं प्रियकरं विष्णो (for ᵃ) K3 Ñ1 जगाद, D1 जगादे (for जगाद) M1–3 जगता (for °तो) D5 जगाम जगता गुरु (for ᵇ) — (L 948) K3 V3 Dn D3 T3 4 अहो युद्धाभिसंतप्तौ , T1 G3 M4 अहोऽसियुद्धाभिरतौ, M1 आयामयुद्धरणे, M3 अहो सुयुद्धावसरे (for ᵃ) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 देशकालोचितौ (D1 T3 G1 4 °ता) त्वया , T1 G3 5 M4 °लौ जितौ त्वया, M1 2 °छे जि(M3 स्थि)तौ त्वया (for ᵇ) — (L 949) K3 T3 G1 प्रीति (for प्रति) Ñ1 -पूर्णेन (for रूपेण) G1 संसिक्तौ चन्दनाम्बुना (for ᵇ) — (L 950) T1 G3 5 M3 4 -निविष्टस्य (for विशि°) D51 देशस्थ (for हितस्य) — (L 951) M3 [अ]सुलभा (for दुर्लभा) T1 G3 5 M पुंगव (for सत्तम) Ñ1 चक्रारश्चैव दर्शिता (for ᵇ) — (L 952) K1 2 Ñ2 3 V B1 3 D3 5 6 T2 3 G1 चेदिराज, M1–2 दमघोष (for चेदिनाथ) G4 om (hapl) lines 952ᵇ–955ᵃ Ñ2 शासनात् (for दर्शनात्) — (L 953) K3 Ñ1 2 V3 B2

नात्रयो किंचिदप्राप्यं ययोस्त्वं बन्धुरीदृशः ॥
जरासंधस्य निधनं ये चान्ये तत्समा नृपाः ।
पर्याप्तौ त्वत्सनाथौ स्वः कर्तुं चेदिकुलोद्वह ॥
यदूनां प्रथमो बन्धुस्त्वं हि सर्वमहीक्षिताम् ।
अतःप्रभृति संग्रामान्द्रक्ष्यसे चेदिसत्तम ॥
चक्रमौसलमित्येवं संग्रामं रणवृत्तयः ।
कथयिष्यन्ति लोकेऽस्मिन्ये धरिष्यन्ति पार्थिवाः ॥
तद्गच्छाम महावीर करवीरं पुरोत्तमम् ।
त्वयोद्दिष्टेन मार्गेण चेदिराज शिवाय वै ॥
ते स्यन्दनगताः सर्वे पवनोत्पातिभिर्हयैः ।
भेजिरे दीर्घमध्वानं मूर्तिमन्त इवाग्नयः ॥
ते त्रिरात्रोषिताः प्राप्ताः करवीरं पुरोत्तमम् ।
शिवाय च शिवे देशे निविष्टास्त्रिदशोपमाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
तानागतान्विदित्वाथ सृगालो युद्धदुर्मदः ।
पुरस्य धर्षणं मत्वा निर्जगामेन्द्रविक्रमः ॥
रथेनादित्यवर्णेन भास्वता रणगामिना ।
आयुधप्रतिपूर्णेन नेमिनिर्घोषहासिना ॥
मन्दराचलकल्पेन चित्राभरणभूषिणा ।

D6 न नौ (Ñ1 वां) किंचित्समाप्य, T1 G3 . 5 आवयो किं न संप्राप्यं, T3 आवयो किंचिदप्राप्य (for °) K3 Ñ3 V1 D6 यत्र, M1-3 यवौ (for ययोस्) —(L 954) M1-3 अन्येषां च महीभृताम् (for °) —(L 955) T1 G3 . 5 M पर्याप्तौ (M1-3 °प्त) निधने तेषां (for °) —After line 955, T1 . 3 G3 . 5 M ins

110** युद्धमप्रतिमं विद्धि प्रवृत्तं नौ रणे नृपै ।
मया तेन महाराज जरासंधेन वै तदा ।
संग्राम सुमहान्वृत्तः प्रत्यक्षं तव चेदिप ॥

[T3 om line 1 —(L. 1) G3 . 5 परे (for नृपै) —(L 2) G3 . 5 M धीमता (for वै तदा)]

—(L 956) Ñ1 T1 G3 . 5 M4 — M1-3 om line 956 —(L 956) Ñ1 T1 G3 . 5 M4 युद्धानां प्रथमो विन्दुर् (Ñ1 विप्र), D6 यदूनां प्रथम पक्षुस (for °) D6 त्व हि लोके, T1 G3 . 5 M4 अथ लोके (for त्वं हि सर्वे) —(L. 957) K1 . 2 D6 G3 . 4 M1 . 3 समाम (for °मान्) B3 T1 G3 . 5 . 5 M पुगव (for सत्तम) —(L. 958) K3 . 5 B1 T2 . 4 G1 . 5 M3 चाक्र, Ñ2 . 3 V1 . 3 B3 चाक्र, V3 T1 G3 चाक्र (for चक्र) G4 चक्रमौसलसंग्रामं (for °) —(L 959) K3 कथयन्ति स G4 दृश्यन्ते (for संग्राम) D6 भविष्यन्ति, M धारि° (for धरि°) केऽप्यस्मिन् (for °) V3 योधयिष्यन्ति पार्थिवा (for °) Ñ1 भूमिपा (for पार्थिवा) —After line 959, K Ñ3 . 3 V B D T2-4 G3 . 4 . 5 ins

111** राज्ञां पराजयं युद्धे गोमन्तेऽचलमस्तके ।
श्रवणाद्धारणाच्चास्य स्वर्गलोकं व्रजन्ति वै ॥

K Ñ3 . 3 V B D T2-4 G3 . 4 . 5 महाराज ; T1 —(L 960) K Ñ3 . 3 V B D T2-4 G3 . 4 . 5 महाराज ; T1 M3 °भाग, M1 . 3 °बाहो (for °वीर) D3 करवीरं सुरोत्तम (for °) —(L. 961) M1 . 3 दिष्टेन (for [उ]द्दिष्टेन) K1 D3 जयाय (for शिवाय) —Before line 962 G3 ins वैशंपायन —(L 963) G3 . 5 M4 [अ]नला (for [अ]ग्नय) Ñ1 सर्वे (for त्रि) —(L. 964) T1 G3 . 5 M द्वि- (for त्रि) Ñ1 सर्वे (for प्राप्ता) —After line 965, G3 ins 112**

COLOPHON —*Mention of the Epic* K3. —*Mention of Khila* K3 . 4 Ñ3 V B D3 D1 . 5 —*Sub-parvan* : T3 आश्चर्यपर्व —*Adhy name* K Ñ1 . 3 V1 . 3 B Dn D3 D2-6 करवीरपुराभिगमनम्, Ñ2 करवीरपुरम्, V3 D1 जरासंधपराजये करवीरपुराभिगमनम्, G3 M3 . 4 करवीरप्रवेशः —*Adhy no* K3 97, Ñ3 V1 B3 100, V3 G1 101, V2 T2 G4 99, Dn Ds2 98, D2 T3 105, D4 97, T1 G3 . 5 M 103, T4 90, G4 103 —*Śloka no* Dn D4 98, Ds3 104, D3 94, T3 154, G1 129

T3 om the ref D3 T1 . 3 G3 . 4 . 5 M ins after the ref G3 after line 965

112** प्रातः प्रविश्य तद्द्वारि द्वाःस्थे वचनमब्रवीत् ।
केशवोऽयं महाबाहुर्वेदयास्मान्नराधिपे ॥
वसुदेवसुतौ वीरौ चेदिराजेन संगतौ ।
द्वाःस्थोऽप्यथ तथेत्युक्त्वा तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ॥

[(L. 1) M3 तत (for प्रात) —(L. 2) T1 G3 M निवेदय नराधिपम् (for °) —(L. 3) D3 T3 M1 . 3 चेदिना सह संगतौ (for °) —(L 4) T1 G1 . 3 . 4 . 5 M4 [उ]क्तो (for [उ]क्त्वा)]

—(L. 966) T1 तदा श्रुत्वा ; G3 विजित्वाथ (for विदित्वाथ) —(L. 967) K3 T3 प्रवेशे (for ध°) D1 कृत्वा ; D3 श्रुत्वा (for मत्वा) —(L. 968) Ñ1 -शोभिना (for -गामिना) T1 . 3 G1 . 3 . 5 M भास्वरेणाशुगामिना (for °) —K3 om (hapl) lines 969 973 T3 G1 . 4 om (? hapl) line 969 —(L. 969) T1 . 3 G3 . 5 M आयुधोत्तमपूर्णेन (for °) D3 -कारिणा T3 -शोभिना, G4 भासिना (for हासिना) T1 G3 . 5 M नेमिघोषेण भासिना (G3 M4 शोभिना, M3 भास्वता) (for °) —(L. 970) K4 -शोभिना (for भूषिणा) —K3 om (hapl.) lines 971–973 D1 om (hapl) line 971 —(L. 971) Ñ1 अनन्त ; Dn Ds1 G3 अप्रदे° (for °दप-)

अध्यवसायकैस्तूर्णैः पूर्णेनार्णवघोषिणा ॥
हर्यश्वेनाशुगतिनासक्तेन शिखरेष्वपि ।
हेमकूबरगर्भेण दृढाक्षेणाभिशोभिना ॥
वन्धुरेण सुदीप्तेन पतत्त्रिवरगामिना ।
खे गतेनेव शक्रस्य हर्यश्वेन रथाद्रिणा ॥
सावित्रे नियमे पूर्णे यं ददौ सविता स्वयम् ।
आदित्यरश्मिभिरिव रश्मिभिर्यो निगृह्यते ॥
तेन स्यन्दनमुख्येन द्विषत्स्यन्दनघातिना ।
स सृगालोऽभ्ययात्कृष्णं शलभः पावकं यथा ॥
चापपाणिः सुतीक्ष्णेषुः कवची हेममालिकः ।
सितप्रावरणोष्णीषः पावकाकारलोचनः ॥
मुहुर्मुहुर्ज्याचपलं विक्षिपन्दुःसहं धनुः ।
निर्वमन्रोषजं पांसुं सानलज्वालमण्डलम् ॥
भाभिर्भूषणपङ्क्तीनां दीप्तो मेरुरिवानलः ।
रथस्थ इव शैलेन्द्रः सृगालः प्रत्यदृश्यत ॥
तस्यारसितशब्देन रथनेमिस्वनेन च ।
गुरुत्वेन च नाम्यन्ती चचालोर्वी यथा पुरा ॥
तमापतन्तं श्रीमन्तं मूर्तिमन्तमिवानलम् ।
सृगालं लोकपालाभं दृष्ट्वा कृष्णो न विव्यथे ॥
सृगालश्चापि संरब्धः तं रथं साधु चोदितम् ।
समीपे वासुदेवस्य युयुत्सुः प्रत्यदृश्यत ॥
वासुदेवं स्थितं दृष्ट्वा सृगालो युद्धलालसः ।
अभिदुद्राव वेगेन मेघराशिरिवाचलम् ।
वासुदेवः स्मितं कृत्वा प्रतियुद्धाय तस्थिवान् ॥
तद्युद्धमभवत्ताभ्यां समरे घोरदर्शनम् ।
इभाभ्यामिव मत्ताभ्यां कुञ्जराभ्यां यथा वने ॥

Ñ1 2 3 (marg) V1 D6 तीक्ष्णै, T1 3 G1 3-5 M3 4 पूर्णै (for तूर्णै) —T2 G1 4 M2 3 om line 973 —(L 973) T1 -युक्तेन (for गर्भेण) K2 -शालिना, T2 G1 भोगिना, T4 शोभिना (for शो°) —(L 974) K2 V3 Dn1 D6 6 T2 म, V2 नि (for सु) V1 D1 सुवर्णरश्मिदीप्तेन (for °) D3 पथ (for वर) V1 B D6 G2 हंसना T3 G1 3 -वाजिना (for गामिना) —(L 975) M1 3 स्पर्धमानेन स रथम् (for °) —(L 976) Ñ1 यो दत्त, Ñ2 V2 B1 प्रददौ, Ñ3 (marg) सत्वौ, V1 स ददौ (for य ददौ) K2 श्रयम् (for स्वयम्) T1 G1 M1-3 यो दत्तो रश्मिणा स्वयम् (for °) —(L 977) Ñ1 आदित्योऽस्मीति रश्मीभी (for °) D6 विराजते (for निगृह्यते) —(L 978) D3 रूपिणा, T1 भूतिना (for घातिना) —(L 979) Ñ2 पावक शलभ यथा (for °) —(L 980) G2 M4 सुयुक्तेषु (for सुतीक्ष्णेषु) Ñ1 मालि वान्, D3 T4 °म, D1 °ना, D3 °कम्, T1 G1 5 M भूषण (for मालिक) — After line 980, D6 T1 2 G1 3-5 M ins

113** रथी खड्गी शरी चापि निषङ्गी कुण्डली बली ।
गदी हारी तनुत्राणी करत्राणी किरीटवान् ॥
[(L [illegible]) T1 तलत्राणी (for कर°)]

—(981) M1-3 सातपावरणोऽर्काभ (for °) K1 (sup lin) B3 पावकारक्त (B3 °नय)लोचन (for °) —(L 982) V1 K2 4 D2 5 वलयं, T1 2 G M प्रवर (for -चपलं) V1 विक्षेप, T4 विक्षन (for विक्षिपन्) T3 G3 M1 3 दुःसह विक्षिपन्धनु (for °) —(L 983) K2 नादयन् (for रोषजं) K1 वारि (for पांसु) Ñ2 V1 -कुण्डलम् (for म°) —(L 984) Ñ1 भय (for भाभिर्) G3 भक्तीना (for पङ्क्तीना) —(L 986) T2 रोषित (for [आ]रसित) Ñ1 2 [illegible] D2 6 (marg) T1 3 G1 3-5 M [illegible] (for °) —(L [illegible] T1 G1 3 M गौरवेण च नाम्यन्ती (for °) K2 Dn D3 T2 G1 भयातुरा, T3 4 G6 M यथातुरा, G4 ससागरा (for यथा पुरा) T1 G2 M1-3 ननादोर्वी यथातुरा —(L 988) K1 2 Ñ2 2 V B D1 (sup lin) 3-6 T4 G2 इवाचलम्, Ñ1 यथाचलम्, D6 (marg) T1-3 G1 3-5 M इवाम्बकम् (for °नलम्) —(L 989) G2 पाल च (for -पालाभ) Ñ2 न विव्यथत केशव, T1 G3 M विव्यथे न तु केशव, G2 न दृष्ट्वा च न विव्यथे (for °) — After line 989, T1-3 G1 3-5 M ins

114** चेदिराजवली चापि किंचिद्विस्मयमुकारा ।

—(L 930) V1 शृगालश्चाशु मकुद (for °). K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 3 4 5 स्यन्दनेनाशुगामिना (for °) —(L 991) G3 M युयुत्सु मम (M2 प्रत्य)चोदयत् (for °) —Ñ1 —(L 992) T2 3 G1 M1-3 दुर्मद (for लालस) —Ñ1 om line 993 —(L 993) Ñ2 V2 [अ]निल (for [अ]चलम्) —(L 994) M3 om lines 994[b]–996[a] Ñ1 प्रिय (for प्रति) M3 वीर्यवान् (for तस्थि°) Ñ2 V2 प्रतियोद्धु सुपस्थित (for °) — After line 994, V2 B1 ins

115** स तस्य विस्मय दृष्ट्वा प्रतियोद्धुमुपस्थित ।

—(L 995) T1 3 G3 M3 तभाभ्यां वासुदेवाभ्यां. M1 तयोस्तद्युद्धमभवत् (for °) D3 om (hapl) lines 995[b]–996[a]. G4 reads 995[b]–996[a] (transposed) twice T1 3 ...

सृगालस्त्वब्रवीत्कृष्णं समरे समुपस्थितम् ।
युद्धरागेण तेजस्वी मोहाच्चलितगौरवः ॥
गोमन्ते युद्धमार्गेण यत्त्वया कृष्ण चेष्टितम् ।
अनायकानां मूढानां नृपाणां दुर्बले बले ॥
स मे सुविदितः कृष्ण क्षत्रियाणां पराजयः ।
कृपणानामसत्त्वानामबुधानां रणोत्सवे ॥

G3 M2 ₄ तद्युद्धमभवत्तदा (for ᵇ) —(L. 996) M2 महा (for यथा) M1 उभयोः साधुरष्टत्वाज्जयोरिव कानने — After line 996, D5 T1 ₂ G1 ₂ ₄ M ins

116** ततः शरसहस्रेण वासुदेवो जघान ह ॥
वासुदेवं महात्मानं विव्याध पुनरष्टभिः ।
वासुदेवस्त्रिसप्तत्या सृगालं युद्धदुर्मदम् ॥
वृष्णिवीरोऽथ राजेन्द्र वासुदेवं महाद्युतिम् ।
सृगालश्च सृगालं च जघान नवभिः शरैः ॥
ततः पञ्चशतान् विष्णुः सृगालोऽथ जघान ह ।
सृगालं पञ्चविंशत्या वासुदेवः समाहनत् ॥
सृगालो वासुदेवोऽथ वासुदेवं समाहनत् ।
बाणैः पञ्चाशता राजन्वासुदेवस्य पश्यतः ॥
वासुदेवौ महाराज विश्रुतौ च धनुर्धरौ ।
युयुधाते महावीरौ परस्परवधैषिणौ ॥
वायव्यं वारुणं चैव सृगालोऽथ समाददे ।
आग्नेयमथ पार्जन्यं वासुदेवः समाददे ॥
तैरस्त्रैस्तौ तु राजेन्द्र वासुदेवौ रणामुखे ।
युयुधाते रणे युक्तौ संहृष्टौ तदा रणे ॥
अस्त्राणि तानि राजेन्द्र समाहत्य परस्परम् ।
भूमिमापेदिरे तानि निष्फलानि ततोऽभवन् ॥
माहेश्वरं सृगालस्तु रौद्रं चैव जनार्दनः ।
गोमायुरथ याम्यं तु कालमस्त्रं जनार्दनः ॥
ते शस्त्रे निष्फले राजन्भूमिं जग्मतुरातुरे ।
क्षुरप्रेण सृगालस्तु छेत्तुमैच्छत्तु शार्ङ्गिणः ।
ज्यां जातरोषो धनुषा तस्य देवस्य पश्यतः ॥
तस्माल्लब्ध्वा भगवान्विष्णुर्धनुश्चिच्छेद सायकैः ।
विसृज्य भग्नं चापं पुनरन्यत्समाददे ॥
तथापि भगवान्विष्णुश्चिच्छेद च ननाद च ।
पुनरन्यत्समादत्ते चापं भारसहं नृप ॥
तेन चापेन गोविन्दं जघान निशितैः शरैः ।
नवत्या च पुनर्विष्णुर्नवभिश्च पुनर्नृप ॥
अशीत्या च पुनर्देवं समाजघ्ने परं शतैः ।
शराणामथ लक्षाणां समाजघ्ने हरिं रणे ॥
ततः क्रुद्धोऽथ भगवांश्चिच्छेद धनुरुत्तमम् ।
सारथिं चास्य हत्वा तु जघान प्राष्टिमारथिम् ॥
सिंहनादं ततश्चक्रे विष्णुर्निर्जितविक्रमः ॥
ततः सृगालो निक्रान्तश्चापं भारसहं महत् ।
आदाय निशितं बाणं सज्यं कृत्वा धनुस्तदा ।

[(L. 1) M3 ▯यो (for ततः) G5 वासुदेवं (for °वो) T1 G3 — (L. 3) T2 वासुदेवं, M1 पुनश्चैनं (for वासुदेवस्) M सृगालो युद्धदुर्मदं (for ᵈ) — G4 om lines 4–5 — (L. 4) T2 om. lines 4ᵇ–5ᵃ D6 महामतिं, G1 °द्युतिः (for °द्युतिम्). T2 G1 वासुदेवो महामतिः (for ᵇ) — (L. 5) D6 सृगाल वीर प्रवरं, T2 G2 °ल काल्यवीरो (for ᵃ) — (L 6) T2 G1 पञ्चशरैर् (for पञ्चशता) T2 नि (for ऽथ) — (L 7) G3 जघान ह (for समाहनत्) — T2 G1 ₄ om (hapl) line 8 — (L. 8) T2 M4 जघान ह (for समाहनत्) — (L. 11) T1 G3 M महाराज (for °वीरौ) — (L. 12) T1 ₂ G3 M4 ऽस्त्रं (for ऽथ) — (L. 14) T2 M4 तदा देवौ (for तु राजेन्द्र) T2 G1 रणोत्सवौ (for °मुखौ) — (L. 15) D6 T2 G1 ₄ युयुधेते रोषसंयुक्तौ (for ᵃ) T2 ₂ संद ष्टौष्ठपुटौ च तौ (T2 तदा), G1 °ष्टौष्ठपुटच्छन्नौ (for ᵇ) — (L 20) T1 G3 M1 ₂ अस्त्रे (for शस्त्रे) T1 ₂ M1 ₂ उर्वीं जग्मतुरातुरौ (T2 °रे) (for ᵈ) — (L. 21) D6 T2 इच्छति (for चैच्छत्तु) T1 छेत्तुमैच्छज्जनार्दनम् M1 ₂ °च शार्ङ्गिणम् (for ᵇ) — (L. 23) D6 T2 G1 ₄ ज्यामेव तु स चापस्य (for ᵃ) — (L. 25) T1 M1 ₂ °च्चैव (for विष्णुश्च) — (L. 26) T1 G3 M1 ₂ समाधत्त (for °दत्ते) T2 G1, ₄ ₂ महत्, T2 M4 नृप (for नृप) D6 चापं भरतसत्तम (for ᵈ) — (L. 30) M3 ₄ लक्षेण (for लक्षाणां) D6 हरिं तदा, T2 G1 ₄ समन्ततः (for हरिं रणे) — (L. 31) T1 G3 M1–₄ बिभेद (for चिच्छेद) — (L. 32) D6 T2 G1 ₄ सारथिं चापि तं हत्वा (for ᵃ) D6 जघानाश्वांस्तस्य च, T1 ₂ G3 M4 °न तुरगांस्तथा (for ᵇ) — (L. 34) T1 G3 M खड्गं च निशितं तथा (for ᵇ).]

— (L. 997) D1 समभि, G3 समव- (for समुप) T2 G1 स्थिते (for स्थितम्) M1 ₂ समरे समरैषिणा (for ᵈ) — (L. 998) Ñ1 D2 (sup lin) मदात् (for मोहात्) T1 G1 विक्रमः (for गौरवः) — After line 998, T1 ₂ G1 ₂ ₄ M1 ₂ ins

117** रुधिराक्षो महारौद्रः संदष्टौष्ठपुटस्तथा ।

[G3 रुधिराक्ते (for °क्षः) T2 G1 ₄ महावीर्यः (for °रौद्रः)]

— Before line 999, Ñ2 V1 ₂ ins शृगाल उवाच — (L. 999) T1 G3–₅ रूढ (for युद्ध-) K2 V1 B1, ₂ D1 ₆ G3 मार्गे वै (for मार्गेण) K1 न चाद्भुतमार्गेण; M1 ₂ गोमन्ते रणमार्गे च (for ᵃ) T1 युद्ध- (for कृष्ण) G3 त्वया कृष्ण विचेष्टि- T2 G1 ₄ चोदितम् (for चेष्टि°) — (L. 1000) K Ñ2 V1 ₂ B D T तम् (for ᵇ) G3 दुर्लभे (for दुर्बले) G1 ₂ ₄ M4 मूर्खाणां (for मूढानां) — (L 1001) Ñ2 V3 मयैव, V2 स च मे (for स मे सु) — (L. 1003) D3 अबुद्धीनां (for असत्त्वानाम्) V1 B3 D6 अबुद्धीनां, V2 अयुद्धानां, D5 निर्व्रीनानां T2 G1 अवदानां

तिष्ठेदानीं यथाकामं स्थितोऽहं पार्थिवे पदे ।
क यास्यसि मया रुद्धो रणेऽप्यपरिनिष्ठितः ॥
न चाहमेक सबलो युक्तस्त्वा योद्धुमाहवे ।
अहमेकस्त्वमप्येको द्वौ युध्याव रणे स्थितौ ॥
किं जनेन निरस्तेन त्वं चाहं च रणे स्थितः ।
धर्मयुद्धेन निधनं व्रजत्वेकतरो रणे ॥
लोकेऽस्मिन्वासुदेवोऽहं भविष्यामि हते त्वयि ।
हते मयि त्वमेको वा वासुदेवो भविष्यसि ॥
सृगालस्य वचः श्रुत्वा वासुदेवः क्षमापरः ।
इष्टतः प्रहरस्वेति तमुक्त्वा चक्रमाददे ॥
ततः सायकजालानि सृगालः क्रोधमूर्छितः ।
चिक्षेप कृष्णे घोराणि युद्धाय लघुविक्रमः ॥
शस्त्राणि यानि चान्यानि मुसलाद्यानि संयुगे ।
पातयामास गोविन्दे स सृगालः प्रतापवान् ॥
सृगालप्रहितैरस्त्रैः पावकज्वालमालिभिः ।
निर्दयाभिहतः कृष्णः स्थितो गिरिरिवाचलः ॥
सोऽस्त्रप्रहाराभिहतः किंचिद्रोषसमीरितः ।
चक्रमुद्यम्य गोविन्दः सृगालोरसि पातयत् ॥
तं रथस्थं प्रमाणस्थं सृगालं युद्धदुर्मदम् ।
जघान समरे चक्रं जातदर्पं महाबलम् ।
ततः सुदर्शनं चक्रं पुनरागाद्धरेः करम् ॥
चक्रेणोरसि निर्भिन्नः स गतासुर्गतोत्सवः ।

(for मधुपानात्) —(L 1003) T1 मया, M1 s (inf lin) s रणे (for यथा) V3 कुले (for पदे) —After line 1003, T1 G3 M ins

118** मृगव्याले महाव्याल म मर्दयसि सागरे ।
[M3 समरे (for सा°)]

—(L 1004) M1 s त्वं, M3 न (for क) T3 रणे (for मया) T1 G3 M1 s (inf lin) s + रणे रणाभिदा वर (M1–3 वचम्) (for °) —(L 1005) T2 M3 एक (for एक) T3 + समरे (for सबलो) D6 न चाहमेकेन बलेद्, T1 G3 M न चाह त्व बलैर्युक्तस् (for °) K3 मेन्द्रो त्वा, M1 s त्वां तथा, M3 युक्त त्वा (for युक्तस्त्वा) T3 s वाससे (for आहवे) Ñ1 योद्धु कृष्ण समुत्सहे, T1 G3 M1 त्वा तथा योद्धुमुत्सहे (for °) —(L 1006) D1 युध्यावो द्वौ, D3 युद्धाय च (for द्वौ युध्याव) T1 M स्थितौ, G3 श्रुतौ (for स्थितौ) —(L 1007) B3 निर्विष्टेन (for निरस्तेन) V3 जनेन किं निरस्तेन (for °) B3 न त्व चाहं (for त्वं चाह च) Ñ2 V3 D32 D1 s–s T3 G3 s M स्थितौ (for स्थितः) —N1 om line 1008 —(L 1008) M1 s युद्धेऽस्मिन् (for निधन) K3 Ñ2 s V1 s B3 D6 G2 प्रयातु, T1 M1 भजतु, M1 s यातु (for व्रजतु) —(L 1009) D1 रणे (for लोके) D6 सूते (for हते) —(L 1010) T1 त्वमेको वासुदेवोऽसौ भविष्यसि हते मयि —(L 1011) D6 क्षमायुत (for °पर) —(L 1012) K3 इष्ट ते Ñ1 B1 Dn T1 G3 ईर्ष्यन्तं D1 s ईर्ष्यतं, D3 दुष्ट त्व, D3 इष्ट न, M1 s इच्छत (for इष्टत) T3 + इत्त प्रहर तिष्ठेति (for °) Ñ1 शस्त्रम् (for चक्रम्) —(L 1013) Ñ2 V2 T1 G3 M सृगाल कालसंनिभ (for °) —For line 1014, T1 G3 M subst

119** चिक्षेपोरसि कृष्णस्य युद्धसंधानकोविद ।
—(L 1015) Ñ2 V2 T1 G3 M1–3 अस्त्राणि (for श°) Ñ1 दीप्तिमन्ति महान्ति च Ñ2 V3 G3 M मुसलान्यायुधानि च, T1 °न्यायसानि च (for °) —(L 1016) N1 कृष्णाय, M1 s समरे (for गोविन्दे) K3 ह्यस्त्राणि च, K4 Ñ2 V3 D3 s सृगाल स (by transp) T1 G3 M1 सृगाल समरे जि(G3 M1 दिव्य ह्य, G3 M1 s सृगाल समरोर्जित (for °) —(L 1017) N1 प्रेरितैर् (for प्रहितैर्) —(L 1018) M3 रम्यौ (for स्थितो) G3 [अ]पर (for [अ]चल) —(L 1019) Ñ1 सतैरस्त्रैरभिहत (for °) K1 s Ñ2 s (marg as above) V2 s B D3 s T1 s s G3 s M समन्वित (for °समीरित) —(L 1020) After line 1020°, D3 T1 s G1 2–3 M ins

120** सृगाल वाक्यमब्रवीत् ॥
यदि शक्तोऽपि राजेन्द्र यद्देयचक्रमुद्यतम् ।
किमनेन प्रलापेन प्रक्ष्यसे मत्पराक्रमम् ॥
छेत्स्यामि ते शिर कायाच्चक्रेणानेन राजक ।
इत्युक्त्वा रोषताम्राक्ष

[(L 2) D3 T3 G3 s M1 त्वमम् (for उद्यतम्) —(L 3) M1 s इत्यमे वचनं वै (for °) —(L 4) D3 T3 G1 s s M1 छेत्स्यामि शिरसा कार्य, M1–3 °मि सशिर°काय (for °)]

K3 Ñ2 V1 s B D3 D1–6 T3 G1 s s चाक्षिपत् (for पातयत्) K3 s s D1 s सृगालस्योपरि क्षिपत्, D3 °स्तमभिक्षिपे, T3 °ल वाक्यमब्रवीत् (for °) —G3 M om line 1022 —(L 1022) D1 s कृष्णो, D3 विष्णुर्, T3 G1 s s चैकं (for चक्र) K4 जघान सोऽथ चक्रेण (for °) T3 s सृगालं तं (for जातदर्पं) —After line 1022, Ñ2 V2 s D32 D3 (marg) ins

121** निहत्य समरे शूरं सृगालं युद्धकामुकम् ।
[D3 दुर्मदम् (for °कामुकम्)]

पपात क्षतजस्रावी सृगालोऽद्रिरिवाहतः ॥
निशम्य तं निपतितं वज्रपातादिवाचलम् ।
तस्य सैन्यान्यपययुर्विमनांसि हते नृपे ॥
ते स्म पश्यन्ति पतितं धरण्यां धरणीपतिम् ।
चक्रनिर्दारितोरस्कं भिन्नशृङ्गमिवाचलम् ॥
विलपन्ति स्म ते सर्वे सचिवाः सप्रजा भृशम् ।
साश्रुपातेक्षणा दीनाः शोकस्य वशमागताः ॥
तेषां रुदितशब्देन पौराणां विस्वरैः स्वरैः ।
महिष्यस्तस्य निष्पेतुः सपुत्रा रुदिताननाः ॥
तास्तं निपतितं दृष्ट्वा श्लाघ्यं भूमिपतिं पतिम् ।
स्तनानारुज्य करजैर्भृशार्ताः पर्यदेवयन् ॥
उरांस्युरसिजांश्चैव शिरोजानाकुलान्यपि ।
निर्दयं ताडयन्त्यस्ता विस्वरं रुरुदुः स्त्रियः ॥
तस्योरसि सुदुःखार्ता मृदिताः छिन्नलोचनाः ।
पेतुरूर्ध्वभुजाः सर्वाः कृत्तमूला लता इव ॥
तासां बाष्पाम्बुपूर्णानि नेत्राणि नृपयोषिताम् ।

— (L 1023) M हत्वा (for तत) K₄ D₁ T₁.₃.₄ हरे (for गुरो) D₃ करे (for करम्) — (L 1024) T₃ भिन्नस्य (for निर्भिन्न) D₁ निर्गताशुर (for स ग°) K₄ रणोत्सवे (for गतोत्सव) T₁ G₃ M गतासुर्गतसत्त्ववान् (for °) — (L 1025) D₁ [अ]पर ; T₁ [illegible] (for [आ]हत) D₃ सृगालः सहवाहन (for °) — After line 1025, Ñ₃ ₃ V₁ ₃ T₃ ins an addl colophon [Mention of the Epic T₃ — Mention of Khila Ñ₃ V₁ ₃ — Adhy name Ñ₃ ₃ V₁ ₃ शृगालवध — Adhy no Ñ₃ V₁ 101, V₃ 100, T₃ 106]

— Before line 1026, Ñ₃ ₃ V₁ ₃ ins वैशंपायन उवाच — (L 1026) T₃ श्रीमन्तं (for निशम्य) Ñ₃ om (hapl) lines 1026ᵇ–1027ᵃ — T₃ G₁ om (hapl) lines 1027–1029 — (L 1027) T₃ विपुलानि (for विमनांसि) — K Ñ₃ V₃ B Dn D₃ D₁ ₃ ₃ T₁ ₃ ₄ G₃ ₄ ₃ ins after line 1027 Ñ₃ V₁ ₃ D₃ after line 1029

122** केचित्प्रविश्य नगरं वज्रमलाभिहता भृशम् ।
रुरुदुः स्वनसा भर्तृशोकाभिपीडिता ॥
केचित्तत्रैव शोचन्त स्मरन्त सुकृतानि च ।
पतितं भूमिपं भूमौ न त्यजन्ति स्म दुःखिताः ॥
ततो मेघनिनादेन स्वरेणारिविमर्दनः ।
कृष्णः कमलपत्राक्षो जनानामभयं ददौ ॥
चक्रोचितेन हस्तेन राजताङ्गुलिपर्वणा ।
न भेतव्यं न भेतव्यमिति तानभ्यभाषत ॥
नास्य पापस्य दोषेण निराबाधकरं जनम् ।
घातयिष्यामि समरे भेद शूरव्रतं मतम् ॥
अश्रुपूर्णमुखा दीना क्रन्दमाना भृशं तदा ।
पतितो वै शृगालाख्यो भ्रष्ट सन्दीनमानसः ॥

[G₃ om lines 1–4 — (L 2) K₃ भृशं (for भर्तृ) — (L 3) Ñ₃ ₃ (marg) V₁ ₃ Ñ₃ -त्ताडिता (for पी°) — (L 4) Ñ₃ V₃ Ds₂ T₁ ₄ D₃–₃ शोचन्ति (for °न्त) — D₃ reads lines 8 after line 1031 भूपतिं (for भूमिपं) — D₃ reads lines ■ 8 after line 1031 — (L 5) V₁ सुरेन्द्रो, D₃ स्वनेन (for स्वरेण) B₃ -विदारण (for °विमर्दन) T₃ स्वरेणाभिप्रमर्दन (for °). — K Dn D₃ D₃ T₁ ₃ ₄ G₃ ₄ om lines 9-12 — (L 9) D₁ ₃ दुर्यर्थं (for दोषेण) D₃ -कराणि च, D₃ ₃ -कराणि च (for -करं जनम्) — (L 10) D₁ ₃ पातयिष्यामि समरे (for °) V₁ स्मृतम्, V₃ ₃ मम, B₃ ₃ D₃ ₃ भृशम्, G₃ शुभम् (for मतम्) — V₃ D₁ ₃ om lines 11–12 G₃ transp. lines 11 and 12 B₁ ₃ D₃ om line 12 — (L 12) Ñ₃ V₁ D₃ G₃ पातितोऽयं शृगालश्च (for °)]

— T₁ G₁ om lines 1028 1029 — (L 1029) Ñ₃ V₃ D₃ छिन्नपक्षम् (for भिन्नशृङ्गम्) — (L 1030) Ñ₁ M₁ ₃ D₃ छिन्नपक्षम् (for भिन्नशृङ्गम्) — (L 1030) Ñ₁ M₁ ₃ नृप (for स्म सर्वे, V₃ स्म समरे (for स्म ते सर्वे) M₁ ₃ नृप (for भृशम्) D₃ सप्रजा सचिवा भृशम् (for °) — (L 1031) V₃ -पूर्णेक्षणाः ; T₁ G₃ M₁–₃ -घोरं, G₃ -पूर्णमुखा (for -पाते क्षणा) — (L 1032) K₄ विह्वलैः, V₃ B₁ D₃ विविधैः (for विस्वरैः) G₃ ₃ स्वनैः (for स्वरैः), T₃ पौराणां निस्वनेन च (for °) — (L 1033) D₃ निश्चेरु (for निष्पेतुः) T₁ G₃ M पुत्राश्च (for सपुत्रा) — (L 1034) D₃ नाथ (for तास्त) T₁ G₃ M श्लाघ्य (for दृष्ट्वा) Ñ₁ तास्तु दृष्ट्वा पतिं श्लाघ्यं (for °) D₃ भूमिगत, T₃ ₄ तं भूपतिं (for भूमिपतिं) T₁ पतिं भूपतिमीश्वरम्, G₃ M₄ भूपतिं पतिमीश्वरम्, M₃ पतितं भूपतिं पतिम् (for °) — (L 1035) G₃ M₁ ₃ (inf lin) ₃ ₄ केशान् (for स्तनान्) D₁ ₄ T₃ G₁ ₄ ₃ आरुज्य (for °रुज्य) K₃ Ñ₆ (marg as above) B₃ D₃ करुणं (for करजैः) Ñ₃ V₃ तास्ता नार्यः सकरुणं (for °) G₃ M₃ ₄ शोकार्ता, M₁ तृष्णार्ता, M₃ तृषार्ता (for भृशार्ता) G₃ भृशार्ता पर्यवारयन् (for °) — (L 1036) T₁ [illegible] M₃ ₄ शिरांस्याकुलितानि च, M₁ ₃ निघ्नन्त्यो निर्दयं करैः (for °) — (L 1037) M₁ ₃ हृदय (for निर्दयं) G₁ रुरुदुर्विस्वर स्त्रियः (for °) — M₃ om (hapl) lines 1038 1045 — (L 1038) Ñ₁ विलपन्त्य ; Ñ₃ (marg as above) तस्योपरि (for °रसि) Ñ₃ D₃ T₃ G₁ ₄ रुदिता, V₃ G₃ ₃ रुदित°, D₃ मृदिता ; M₃ रुरुदुः (for मृदिताः) G₃ रुदित छिन्नचेतना, M₁ ₃ रुधिरक्लिन्नमूर्धजा (for °) — (L

वारिविप्रहतानीव पङ्कजानि चकाशिरे ॥
ताः पतिं पतितं भूमौ रुदन्त्यो हृदि ताडिताः ।
लालप्यमाना करुणं योषितः पर्यदेवयन् ॥
पुत्रं चास्य पुरस्कृत्य बालं प्रस्रुतलोचनम् ।
शक्रदेवं पितु पार्श्वे द्विगुणं रुरुदुः स्त्रियः ॥
इमं ते पश्य विक्रान्तं बालं पुत्रमपण्डितम् ।
अतृप्तास्तव सौख्यानां किं कुर्मो विधवा वयम् ॥
तस्य पद्मावती नाम महिषी प्रमदोत्तमा ।
गृहीत्वा तं सुतं तत्र वासुदेवमुपस्थिता ॥
यस्त्वया पातितो वीर रणप्रोत्तेन कर्मणा ।
तस्य प्रेतगतस्यायं पुत्रस्त्वां शरणं गतः ॥
यदि त्वां प्रणमेतासौ कुर्याद्वा शासनं पुनः ।
नायमेकप्रहारेण जनस्तप्येत दारुणम् ॥
यदि कुर्यादयं मूढस्त्वयि बान्धवकं विधिम् ।
नैवं परीतः कृपणः सेवेत वसुधातलम् ॥
अयमस्य विपन्नस्य बान्धवस्य त्वयानघ ।
सततं रक्ष्यतां वीरपुत्रः पुत्र इवात्मजः ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा महिष्या यदुनन्दनः ।
मृदुपूर्वमिदं वाक्यमुवाच वदतां वरः ॥
राजपत्नि गतो रोषः सदानेन दुरात्मना ।
प्रकृतिस्था वयं जाता देवि सैषोऽस्मि बान्धवः ॥
रोषो मे विगतः साध्वि तव वाक्यैरकिल्बिषैः ।

1039) Ñ1 नत्र (for सर्वा) Ñ2 3 V2 T3.4 M1 3 4 स्त्रिय, V2 क्षत (for कृत्त) —M1 om lines 1040–1042 —(L 1040) M2 बाष्पाभि (for °स्रु) V1 पूर्णाना (for °नि) —(L. 1041) T1 वारिविप्लावितानीव (for °) —D1 om lines 1042 1043 —(L 1042) G1 ततस्ता (for ता पतिं) Ñ1 T2 नृपतिं (for पतित) M2 पतित पतिता भूमौ (for °) Ds3 पीडिता, G2 तापिता (for ताडिता) —K1 om line 1043 —(L 1043) Ds3 (marg as above) समरे (for करुण) T2 G1 5 M3 विलप्यमाना करुणं (for °) —For line 1044, Ñ1 subst

123** सगालपुत्रं चारभ्य पुरस्कृत्य तु बालकम् ।

—(L 1045) M2 दृष्ट्वा बाल, Bom ed शुक्रदेवं (for शक्र°) T2 G1 4 5 करुणं (for द्विगुण) T1 G3 M4 रुरुदुर्निपुण (M4 °णा) स्त्रिय, M3 रुरुदु करुण स्त्रिय (for °) —(L 1046) M4 वीर (for पश्य) K Ñ2 3 V B D T3 4 G1 2 4 5 अयं ते वीर विक्रान्तो बाल पुत्रो न पण्डित —After line 1046, K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 3 5 ins

124** त्वद्विहीन कथमग पदे स्थास्यति पैतृके ।
कथमेकपदे त्यक्त्वा गतोऽस्यन्त पुर परम् ॥

[(L 1) G2 पुत्र (for पदे) —(L 2) D3 यातो (for गतो) K2 4 D1 3 4 G3 5 पुरम्, D3 5 वरम् (for परम्)]
—(L 1047) T2 G1 4 5 नाम (for तव) D3 अतृप्तास्ते च सौख्याना, T1 G3 M3 3 अतृप्त पितृसौख्याना, M4 वितृप्त पितृसौख्येन (for °) —(L 1048) Ñ1 प्रथमा पत्निरुत्तमा (for °) —(L 1049) Ñ2 V3 माता (for तत्र) K1 3 4 V2 B2 Dn Ds1 (marg, after corr) D1–5 T3–4 G1 4 5 M4 रुदती (T3 °न्त) पुत्रमादाय, K2 Ñ1 3 V2 B1 3 Ds2 D6 T1 G2 3 पुत्रमाता सुत गृह्य (for °) —(L 1050) D1 Ñ2 V3 घातितो (for पा°) M1 3 देव (for वीर) D1 G1 M3 हणे (for रण) Ñ3 V2 M1 3 रुष्टेन (for प्रोत्तेन) Ñ1 ग्राग्रोक्तेनैव कर्मणा, G1 M3 हणे मात्तेन कर्मणा (for °) —(L 1051) D3 प्रेत्य (for प्रेत) —(L 1052) D1 प्रणयता (for प्रणमेत) K1 प्रभो, K3 प्रभु°, Dn तव, D3 (sn/ fun) त्रिभो (for पुन) —Ñ1 3 T1 G3 M subst for line 1052 V3 T2 ins after line 1053

125** यदि त्वं बान्धव श्लाघ्य पुत्रस्य प्रणतस्य वै ।
दीयतां जीवितं देव बान्धवस्य यथामत ॥

[(L 1) Ñ1 अथ मे प्रणमेत्पुत्र (for °) Ñ3 V2 M3 यदि त्वा बान्धव (M3 °व) स्त्रात्मनेप न प्रणमेत्पति —Ñ1 3 V3 M3 om line 2]

—K1 om lines 1053 1057 T3 reads line 1053 twice —(L 1053) D2 पृथ (for एक) Ñ3 V1 दारुण (for °णम्) D2 तदा तप्येत चागुण, T1 3 (second time) G3 M1 3 4 हतश्चकेण ते प्र(M3 वि)भो (for °) —(L 1054) D4 G2 अयमूढस्त (for अय मू°) G2 यदि, M3 तव (for त्वयि) —(L 1055) M1 3 पतितो नैव कृपण (for °) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 2 4 धरणी (for वसुधा) —(L 1056) Ñ1 पितुर्बालो (for विपन्नस्य) —(L 1057) Ñ1 वीर (for वीर-) K1 सतत वीक्ष्यता वीर, K3 तस्यैव सगता वीर, M1 3 देव (for पुत्र) T1 G3 एतस्य रक्ष्यता पुत्रो (for °) M1 3 देव (for पुत्र) V3 पुत्र पुत्रमिवात्मजम् (for °), M [आ]त्मन (for °ज) —(L 1058) D3 ततस् (for तस्यास्) —(L 1059) M1 3 उवाच पुरुषोत्तम (for °) —(L 1061) V1 [illegible] चास्मि देव बान्धव, M1 3 स एवाह च बा° (for °) —Ñ1 om line 1062 —(L 1062) Ñ2 V3 स्य (for मे) T1 3 G1 3 5 M निर्गत (for विगत) Bom Poona eds ह्यकल्मषै (for ह्यकिल्बिषै) T1 G3 5 M जातु ... ऽस्मि साम्प्रतम् (M3

योऽयं पुत्रः सृगालस्य समाप्येष न संशयः ॥
अभयं चाभिषेकं च ददाम्यस्मै सुताय वै ।
आहूयन्तां प्रकृतयः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा ।
पितृपैतामहे राज्ये तव पुत्रोऽभिषिच्यताम् ॥
ततः प्रकृतयः सर्वाः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा ।
अभिषेकार्थमाजग्मुर्यत्र तौ रामकेशवौ ॥
अभिषिच्य सृगालस्य करवीरपुरे सुतम् ।
कृष्णस्तदहरेवाशु प्रस्थानमभिरोचयत् ॥
रथेन हरियुक्तेन तेन युद्धार्जितेन वै ।
केशवः प्रस्थितोऽध्वानं यथेन्द्रस्त्रिदिवं यथा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
तौ तु स्वल्पेन कालेन पञ्चरात्रोषितौ पथि ।

---

sn/ lin सप्रति) (for °) — (L 1064) K3 V1 3 दास्यामि (for ददामि) M1 3 सुताय ते (for सुताय वै) — D4 G3 5 om. (hapl) lines 1066 1067, D2 reads the same twice — (L. 1066) M1 3 देवि (for राज्ये) Ñ2 पितृ पैतामहं राज्य (for °) K3 D5 तस्य (for तव) — (L. 1068) M4 आजग्मुर् (for °ग्मुर्) Ñ2 D3 T1 यतो वै, Dn1 यत्रेमौ (for यत्र तौ) Ñ1 यत्र तौ केशवो भृशम् (for °) — After line 1068, K Ñ2 3 V B D T3-4 G1 3 4 5 ins

126** तत सिंहासनस्थं त राजपुत्रं जनार्दन ।
अभिषेकेण दिव्येन योजयामास वीर्यवान् ॥

— (L. 1070) K3 V3 Dn G3 प्रस्थान समरोचयत्; K3 Ñ3 V2 B D3 D4 T4 °मसमभ्यरोचयत्, M1 3 °र्न समरोचत (for °) — (L. 1071) Ñ1 D4 हय (for हरि-) M1 3 तेन युद्ध° (for °) — (L. 1072) K N2 3 V B D T3-4 जितेन वै (for °) Ñ1 यथेन्द्रस्त्रिदिवेऽभवत् G1 3 4 5 वृत्रहा (for यथेन्द्रस्) — After line 1072, Ñ2 3 V ins

127** सहितौ तावनुगतौ मथुरां प्रति जग्मतु ।

While D5 T1 2 G1 2 3 M ins after line 1072

128** दमघोषोऽपि धर्मात्मा ससैन्य ससुहृज्जन ।
आपृच्छ्य केशवं राजा स्वां पुरीं प्रतिजग्मिवान् ॥

[(L 1) D6 T3 G1 4 5 सुहृद्गण (for °जन)]

D6 T3 G1 4 5 cont. K B Dn D5 D1 2 T2 4 G2 ins after line 1072 Ñ2 3 V cont after 127**

129** शक्रदेवोऽपि धर्मात्मा सह मात्रा परंतप ।
सबालवृद्धयुवतीमुख्या प्रकृतयस्तथा ॥
शिबिकायामथारोप्य सृगाल युद्धदुर्मदम् ।
सहसा दूरमार्गेण पश्चिमाभिमुखा ययु ॥
नैधनेन विधानेन चक्रुस्ते तस्य सत्क्रियाम् ।
संस्कारं कारयामासु पितृणा पारलौकिकम् ।
उद्दिश्योद्दिश्य राजानं श्राद्धं कृत्वा सहस्रश ॥
ततस्ते सलिलं दत्त्वा नामगोत्रादिकीर्तने ।
पितर्युपरते घोरे शोकसंविग्नमानस ।
कृत्वोदकं तदा राजा प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥

[(L 1) Bom ed शुक (for शक्र) — (L. 2) D3 -युवति, T3 -युवतीर् (for युवती) D3 -मुख्या° (for -मुख्या°) — (L. 3) K1 ह्यारोप्य, Ñ2 G5 समा° (for अथा°) — K4 om lines 4 5 — (L. 4) K1 2 D1 2 4 T2 G1 5 सगता; Ñ3 V1 B D2 D6 G4 सहिता, D3 सहसो, T3 महता (for स°) K3 सहिता दूरमार्गेण (for °) Ñ3 V3 D3 T2 4 G1 4 5 -मुखे (for -मुखा) T3 पश्चिमा °शामायु (for °) — G4 om. line 5 — (L. 5) K3 Ñ2 D1. 2 G1 नैधनस्य, T3 4 वैष्णिकेन (for नैधनेन) — (L 6) T3 G2 संस्कारं (for संस्कारं) K1 सत्क्रिया कारयामास, K4 D3 सत्का° (D3 संस्का°) °रम्भयामासु (for °) K6 Dn स पितु (for पितृणा) K1 -लौकिकीम् (for °कम्) — (L. 7) D3 विधानेन° (for सहस्रश) — (L. 8) B3 -गोत्राणु (for °णि) — (L 9) K4 प्रजा इतोदकं तथा (for °) — (L. 10) K4 राज्ञ पुत्रै समं दीना (for °)]

M2 cont after 1°3**

130** श्रीवत्सच्छत्रवक्षोऽस्थलितमणिवरोदीप्तदिव्यायुधाङ्गं
भास्वच्चक्रं सशङ्खं स्फुरदुरमकुटं हारकेयूरहारि ।
मेघाभं पीतवासोमणिमकरलसत्कुण्डलं चन्द्रवक्त्रं
प्रोयते शेषेसुमाशे हृदय भज सदा त्वं वपु मांशु विष्णो ॥

Colophon om in K2 — *Mention of the Epic* K3 Ds2 T3 — *Mention of Khila* K3 Ñ2 V B D3 D1 — *Sub parvan* T1 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K1. 2. 4 Ñ V1 2 B D3 D1 2 T2 4 G2 M सृगालवध; V3 सृगालवधे वसुदेवाभिषेक; D6 G3 सृगालवासुदेववध — *Adhy no* K2 (marg) D3 98; Ñ3 V1 B2 101; V3 G1 102; Dn1 90; Dn2 Ds2 99; D1 96; T1 G2 3 M 104; T3 G4 100; T3 107, T4 91, G5 103 — *Śloka no* Dn1 63; Ds2 65; D4 66; T3 84, G1 85

— T3 G1. 4 om. line 1073 After line 1073*, K Ñ1 2 V3 Dn D2 3 4 5 T3 G3 ins

131** दमघोषेण संगतौ ।
अयाचितविधिना तौ तु

[(L. 1) K2 संगतौ, D3 संगतो (for संगतौ) — K1. 3 4

नगरीं मथुरां प्राप्तौ वसुदेवसुतावुभौ ॥
ततः प्रत्युद्गताः सर्वे यादवा यदुनन्दनौ ।
सबला हृष्टमनस उग्रसेनपुरोगमाः ॥
श्रेण्यः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणः सपुरोहिताः ।
सबालवृद्धा सा चैव पुरी समभिवर्तत ॥
नन्दितूर्याण्यवाद्यन्त स्तूयेतां पुरुषोत्तमौ ।
रथ्याः पताकामालिन्यो भासन्ति स्म समन्ततः ॥
हृष्टा प्रमुदिता सर्वा पुरी परमशोभिता ।
भ्रात्रोस्तयोरागमने यथैवेन्द्रमहे तथा ॥
मुदितास्तत्र गायन्ति राजमार्गेषु गायनाः ।
स्तवाशीःप्रभवा गाथा यादवानां प्रियकराः ॥
गोविन्दरामौ संप्राप्तौ भ्रातरौ लोकविश्रुतौ ।
स्वे पुरे निर्भया सर्वे क्रीडन्तु यादवाः सुखम् ॥
न तत्र कश्चिद्दीनो वा मलिनो वा विचेतनः ।
मथुरायामभूत्कश्चिद्रामकृष्णसमागमे ॥
वयांसि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहयद्विपाः ।
नरनारीगणाश्चैव मेनिरे मानसं सुखम् ॥
शिवाश्च प्रववुर्वाता विरजस्का दिशो दश ।

Ñ1 D3 . . . om line 2 —(L. 2) Ñ2 V2 अध्वान विविधा शोभौ]
K3 . Ñ1 D3 . om. line 1073[b] — After line 1073, K1 (marg) . Ñ2 . V B Dn Ds D1 . . T2 . G3 . . M ins

132* दमघोषेण सगम्य एकरात्रोषितावपि ।
आगमतु सहितौ वीरौ मुदा परमया युतौ ॥

[(L. 1) T1 . G3 . M1-3 नेमिघोषेण (for दम°) V2 सहितावु, G3 संहत्य, M1-3 सनाद (for सगम्य) V2 पुन°, D1 तत (for इव) Ñ2 V2 B Ds D3 त्रिकरात्रोषितौ तत, T1, 2 G3 . M सहितौ वल्केशवौ (for [b])]

— T2 . om line 1074 —(L. 1074) Ñ2 मथुरां नगरीं प्रीतौ (for °) — After line 1074, D6 T1 . G1 2-5 M G(ed.) ins

133** तत कृष्णो महाशङ्ख पाञ्चजन्य स यादव ।
प्रदध्मौ लोकविख्यात सुस्वर पुरुषोत्तम ॥

[(L. 1) T2 G1 महानाद (for °शङ्ख) —(L. 2) D6 G4 . M1 विख्यातं (for °त) T2 G1 तौ ख्यातौ लोकविख्यातौ (for °)]

—(L. 1075) K1 प्रत्युद्ययु, Ñ2 V2 प्रत्यागता (for प्रत्युद्गता) T1 G3 . M तेन शब्देन विज्ञाय (G3 M °ता) (for °) —(L. 1076) K2 . D1 . सबाला. Ñ1 D3 . सकला (for सबला) V1 B1 कृत्य (for हृष्ट) T1 G1 . M संप्रहृष्टा बालवृद्धा (for °) G3 वसुदेव (for उग्रसेन) K Ñ V B Dn —(L. 1077) M1 3 सर्वा (for चैव) D3 D1 . . (marg) . T2 G3 मन्त्रिणश्च यथोचि(B3 D6 °दि)ता, T1 °णश्च पुरोधस (for [b]) — T1 G3 M om line 1078 —(L. 1078) T2 G1 सकला (for सा चैव) K3 पुरी सर्वाभ्यवर्तत, D5 सा चैव समवर्तत (for [b]) —(L. 1079) T2 G1 अथ, G4 तदा (for नन्दि) K3 [अ]ताडयन्त, V1 . [अ]वादयन्त (for °द्यन्त) K4 अवादयन्त तूर्याणि (for °) K4 स्तूयेतां पुरुषोत्तमम्, Ñ1 स्तूयते स जनार्दन, V2 D3 G1 . स्तूयेतां पुरुषर्षभौ (for [b]) —(L. 1080) Ñ2 V2 D3 भ्राजन्ते स्म (N3 सा) (for भासन्ति स्म) —(L. 1081) K2 Ñ2 V1 B2 D1 . G1 हृष्टम, Ñ1 प्रहृष्टा (for हृष्टा प्र) K1 D3 . T1 . G2 . M हृष्टा प्र(K1 स) मुदिता सर्वे, Ñ2 V2 प्रहृष्टवदना सर्वे (for °) K1 . V2 D1 -शोभना (for -शोभिता) D6 पुरी श्रेष्ठाभ्यशोभत, T1 G3-5 M पुरे परमशोभने (for [b]) — After line 1081, D3 D5 T1 G1 ins

134** अक्रूर सात्यकिश्चैव मन्त्रिणश्च यथोचिता ।

—(L. 1082) G3 M1 . आगतयोर (for °मने) D3 [इ]न्द्र पुरी (for °महे) —(L. 1083) Dn3 ते तु (for तत्र) S from Poona eds G(ed) Ñ1 मुदिताश्चाप्यगायन्त (for °) —(L. 1084) K2 . Ñ2 . V1 . B गायका (for °ना) D3 विपुला (for Dn D3 D2 . . . T2-4 G1 . . . बहुला प्रभवा) K3 . तदा(K3 °था)शीर्बहुला गाथा, Ñ1 गायन्ति प्रथम गाथा, M4 स्तवप्रभावा गाथा वा (for °) —(L. 1085) T2 तत्र (for Ñ2 (marg) V1 T3 यादवौ (for भ्रातरौ) T2 तत्र (for लोक) —(L. 1086) K1 D1 T3 स्वपुरे, Ñ1 V2 पुरे स्वे (by transp), T1 G3 M पुरेऽस्मिन् D4 . यादवा (for निर्भया) K2 स्वपुरे यादवा सर्वे (for °) V1 क्रीडन्ते, T2 G1 °था (for °न्तु) K3 D1 . निर्भया (for यादवा) Ñ1 क्रीडध्वं सह बान्धवै (for [b]) — Ñ1 om lines 1087–1092 —(L. 1087) D1 . कश्चित्तत्र (by transp) D1 दुःखितो (for मलिनो) —(L. 1088) Ñ2 V2 M1 . नाभूद्राजन्, G3 M1 समभवद् (for अभूत्कश्चिद्) M1 . गोविन्दे समुपस्थिते (for [b]) —(L. 1089) T1 शुभ, M1 3 सुख (for साधु°) —(L. 1090) V1 सर्वे (for चैव) K3 परम, G1 मानुषं, G3 M1-3 मनसं (for मानसं) K1 मेनिरे सुखमुत्तमम् (for [b]) —(L. 1091) Ñ2 V2 शिवाश्च वाता ववुर् (for °) —(L. 1092) K4 हृष्टानि K4 विराजन्ति (for विरजस्का) K3 D1 . T1 . . G3 हृष्यन्त्यायतनेष्वथ (for सर्वाणि) (for सर्वाणि)

देवतानि च सर्वाणि दृष्टान्यायतनेष्वपि ॥
यानि लिङ्गानि लोकस्य वृत्तानीह कृते युगे ।
तानि सर्वाण्यदृश्यन्त भ्रात्रोरागमनं प्रति ॥
ततः काले शिवे पुण्ये स्यन्दनेनारिमर्दनौ ।
हरियुक्तेन तौ वीरौ प्रविष्टौ मथुरां पुरीम् ॥
विशन्तं नगरीं रम्यां गोविन्दं राममेव च ।
अनुजग्मुर्यदुगणाः शक्रं देवगणा इव ॥
वसुदेवस्य भवनं पितुस्तौ यदुनन्दनौ ।
प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचलम् ॥
तावायुधानि विन्यस्य गृहे स्वे स्वैरचारिणौ ।
मुमुदाते यदुवरौ वसुदेवसुतावुभौ ॥
एवं तावद्वेनिर्माणौ मथुरायां शुभाननौ ।
उग्रसेनानुगौ भूत्वा कंचित्कालं मुमोदतुः ॥

Colophon

No 18A

After line 880 of App I (No 18), D6 S ins

ससैन्यः सबलश्चापि पृष्ठतोऽन्वचरत्किल ॥
इत्युक्त्वा पार्थिवान्सर्वान्कृष्णः कृष्णाम्बुदोपमः ।
पूर्वजेन सहायेन स्थितः समरमूर्धनि ॥
श्रुत्वैव तु जरासंधः क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
प्रलम्बश्च तथा राजा विष्णुना प्रभविष्णुना ॥

°) —(L 1093) D5 T2 G1-3 प्रवृत्तानि (for वृत्तानीह) —(L 1094) B1 T1 G3 M1 दृश्यन्ते (for [अ]दृश्यन्त) Ñ2 M1 तयोर् (for भ्रात्रोर्) K Ñ3 V1 3 B D T3-4 G1 2 4 5 तयो(T3 भ्रात्रो)रागमने तदा (for °) — G1 om lines 1095-1100 —(L 1095) K3 शुभे (for शिवे) — T2 G4 om (hapl) lines 1096 1100 —(L 1097) T1 G3 M3 पुण्यां, G3 M4 वीरं (for रम्यां) K Ñ3 V1 3 T1 G3 M3 पुण्यां, G3 M4 वीरं (for रम्यां) K Ñ3 V1 3 B D T3 4 G2 प्रविशन्तं पुरीं रम्यां (for °) Ñ3 V3 संकर्षण जनार्दनौ, D4 रामं गोविन्दमेव च (for °) —(L 1098) K1 (marg) इन्द्रोपेन्द्रौ सुरा इव (for °) —(L 1099) K1 Ñ2 3 (marg) V1 3 ततस्तौ, D1 6 पैतृकं, T1 G3 5 M3 4 विशन्तौ (for पितुस्तौ) —(L 1100) D5-6 T2 G4 M4 प्रहृष्टौ (for प्रविष्टौ) T1 [अ]म्बरं; G3 M4 [अ]म्बरम् (for [अ]चलम्) — After line 1100, Ñ3 V B3 ins 135°° —(L 1101) Ñ3 V1 2 — Ñ1 om lines 1101 1102. —(L 1101) Ñ1 T1 B1 3 D3 D5 6 T3 4 G2 तत्र, V3 तदा (for ताव्) Ñ1 T1 स (for वि) K B3 Dn D1 2 4 6 T3 G1 4 तत्रायुधानि संन्यस्य (for °) V3 G3 स्वगृहे, V3 D2 G3 M1-3 स्वे गृहे (by transp) — K1 (marg) 3 Ñ3 Dn G2 ins. after line 1102 Ñ3 V B3 after line 1100

135°° ततस्तौ वसुदेवस्य पादौ समभिपीड्य च ।
तत्रोग्रसेन राजानमन्यांश्च यदुपुंगवान् ॥
यथान्याय पूजयित्वा तौ सर्वैश्चाभिनन्दितौ ।
जग्मतुर्हृष्टमनसौ मातुरेव निवेशनम् ॥

[(L. 1) Ñ3 2 V -व्याय (for पीड्य) —(L. 3) K1 Ñ3 V1 3 भोजयित्वा (for पू°) —(L. 4) K1 Ñ2, 3 V -वदनौ (for मनसौ)]

— Lines 1103 1104 = (var) 79 40 —(L. 1103) K3 G2 -कर्माणौ (for नि°) K1 सुखेन वै (for शुभाननौ) —(L. 1104) K3 Ñ2 V1 D2 (before corr as above). 3 G3 विचेरतु, D6 G4 ब्यवोषताम्, T2 G1 व्यवोषितौ, M3 व्यमोदताम् (for मुमोदतु) — After line 1104 Ñ3 V3 ins

136°° रामोग्रसेनौ विक्रान्तौ विष्णुना समलंकृतौ ॥
कृत्वा प्रयाणं गोमन्ताद्राजा स मगधेश्वर ।
व्रीडयावनतो भूत्वा स्वपुरं प्रविवेश ह ॥

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 Ds1 T3 — *Mention of Khila* K3 Ñ3 V B D1 — *Sub-parvan* D5 पारिजात — *Adhy name* K Ñ3 V1 3 B D G3 M3 मथुरा(K3 4 °राया)प्रत्यागमनम्। Ñ1 कृष्णप्रत्यागमनम्, Ñ3 गोमन्तदाहे मथुराप्रवेशः, V3 गोमन्तान्मथुराप्रवेशः, T4 रामकृष्णयोर्मथुरायां प्रत्यागमनम् — *Adhy no* K3 D1 99, V1, 3 B3 139, V3 G1 103, Dn Ds2 T1 100, D1 97, D3 107, T3 G4 101, T3 108, T4 92, G2 3 M 105, G4 104 — *Śloka no* Dn 18; Ds2 D4 17, D3 19, T3 14, G1 15 — After the above, T1 M read adhys 80 82 and T3 G3 repeat the same

18 A

T3 G2 om line 1 —(L. 1) G3 M4 च बली (for सब-लश्) G4 व्यचरत्, M3 ऽन्वगमत् (for °चरत्) — D6 T3 G1 M1 om line 2 G3 om lines 2 4 G4 om lines 2 6 M3 om lines 2 5 After line 3, T3 ins an addl colophon mentioning the Epic and adhy no. 103 — Before line 4 T3 G2 3 ins वैशंपायन G2 om. line 5 —(L. 5) D5 G1 प्रत्यपद्यत् (for °सरत्) T1 2 G3 4 M1. 2 4 स्वबले च तथा मंत्रे (for °) —(L. 6) D6 T1

धन्वी बाणी रथी खड्गी कुण्डली कवची बली ।
शूराणामग्रणीः साक्षादेक एवातुलो नृपः ।
केशवस्य पुरः स्थित्वा बभाषे केशिसूदनम् ॥
किमेतैस्तुच्छवाक्यैर्हि तिष्ठेदानीं ममाग्रतः ।
यद्बलं यच्च ते वीर्यं दर्शयस्व यदीच्छसि ॥
एष त्वां प्रहरिष्यामि तिष्ठ तावद्रणे क्षणम् ॥
एते ये निहता गोप राजानो बलमोहिनाः ।
एतैर्बराकैर्गोपाल कृतं राजविदूषकैः ॥
एष त्वां दर्शयिष्यामि यमराजानमेव हि ।
इत्युक्त्वा स जरासंधः कृष्णमभ्यद्रवद्रणे ॥
तं दृष्ट्वा रोषताम्राक्षं कृष्णो वाक्यमुवाच ह ।
इच्छातः प्रहरस्वेति यदि शक्नोषि राजक ॥
एष ते प्रमुखे राजन्स्थितोऽहं किं विकत्थसे ॥
नैतावता रणे राजञ्छूराः सन्ति नृपोत्तमाः ।
शरैर्वा यदि वा शक्तैर्दर्शयस्व पराक्रमम् ॥
इत्युक्त्वा स जगन्नाथः सर्वेषामग्रणीर्हरिः ।
सुपर्णध्वजमास्थाय कृष्णस्तु रथमुत्तमम् ।
तमभ्ययाज्जरासंधं शरैर्विव्याध चाष्टभिः ॥
सारथिं चास्य विव्याध पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
जघान तुरगांश्चाजौ यतमानस्य वीर्यवान् ॥
बलदेवो धनुश्चास्य चिच्छेद नतपर्वणा ॥
तं कृच्छ्रगतमाज्ञाय चित्रसेनो महाबलः ।
सेनानीः कौशिकश्चैव कृष्णं विव्याध पञ्चभिः ॥
त्रिभिर्विव्याध संक्रुद्धः कामपालं तु कौशिकः ।
बलदेवो धनुश्चास्य मेनाजौ द्विधाकरोत् ॥
जवेनाभ्यर्दितश्चापि वानरीञ्शरवृष्टिभिः ।
जनार्दनोऽपि भगवानाजघान स मागधम् ॥
जरासंधोऽपि वेगेन धनुरन्यन्महारथः ।
सज्यं कृत्वा महावीरः केशवं निशितैः शरैः ।
आजघान शरीरं वै नीलोत्पलदलप्रभम् ॥
भगवानपि गोविन्दः शरेण नतपर्वणा ।
ललाटे चास्य चिक्षेप जरासंधस्य चाभिभूः ॥
पुनर्विव्याध निशितैर्बाणैः शैलोपमैस्तथा ।
क्षुरप्रेणाहनच्चास्य ध्वजं कनकभूषणम् ॥
तं चित्रसेनः संरब्धो विव्याध निशितैः शरैः ।
कौशिकः पञ्चविंशत्या जरासंधस्तु सप्तभिः ॥
त्रिभिस्त्रिभिश्च नाराचैस्तान्बिभेद जनार्दनः ।
पञ्चभिः पञ्चभिश्चैव बलदेवस्तु तानरीन् ॥

कङ्कणी (for कवची). G3 हारी (for बली). —(L 7) T1 3 G3 5 समर (for °णी°). T3 G2, 3 5 M तदा (for [अ]तुलो). —(L 8) T3 G1 मधु (for केशि). —(L 9) T1 स्थिह (for तुच्छ) G6 M1-3 किमेतै राजापसदैस्(for °) G3 वृथा जल्पसि गोपक (for °). — G3 om line 10 —(L 10) T2 M3 वैरं (for वीर्यं). —(L 11) T1 एकस्य (for एष). —(L 12) T1 G3 G1 एष त्वां प्रापयिष्यामि (for °) —(L 13) D6 त्रिदूषणे ; M1-3 -शोभिता (for मोहिताः) —(L 13) D6 -विगृह्यकै (for विदूषकैः). T1, 3 G3 M4 कृतं राजक(T3 °न्य) विग्रहे , G3 न कृतो राजविग्रह (for °). — G3 om. line 14. —(L 16) D6 T1 G3 3 M1 -ताम्राक्ष (for °क्षं). M1 विष्णुर् (for कृष्णो). D6 T1 3 G3 5 M3 3 वाचम् (for वाक्यम्). —(L 17) T3 शक्तोऽसि (for शक्नोषि) — G2 om line 18 —(L 18) M4 एनेषु (for एष ते) D6 T2 G3 विलम्बसे (for विकत्थसे). —(L 19) M1 3 transp राजन् and शूरा . D6 T1, 3 G3 M4 नृपोत्तम ; M1-3 नृपा नृप (for नृपोत्तमाः) —(L 20) G3 M4 [अ]प्यस्त्रैर् (for शक्तैर्). — G3 om line 22. T1 शरैर्वा युधि चाप्यस्त्रैर् (for °).

—(L 23) D6 T2 G3 अन्वयात् (for अभ्य°) G3 तार्क्ष्य-ध्वजो मागधं तु (for °) —(L 25) D6 T3 G1 [पु]व ; T3 [अ]सौ (for [आ]जौ) T1 G2 युध्यमानस्य वीर्यवान् (for °). —(L 26) D6 T1-3 G1 4 M3 4 बलभद्रो (for °देवो). M1, 3 तस्य (for चास्य) —(L 27) G3 महाबलम् (for °ल). —(L 28) M2 जरासंधोऽपि संक्रुद्ध (for °). —(L. 30) D6 T3 G1 4 [आ]जौ (for [अ]स्य). D6 T3 G1 [अ]स्य (for [आ]जौ). G3 चिच्छेद नतपर्वणा (for °). —T3 om. line 31 G3 om (hapl) lines 31–45. —(L. 31) D6 T1 [अ]भ्यर्दि-तश्च (for °र्दितश्). —(L. 33) M1 3 आजगाम (for °घान). T1 G3 स जघान सबाणधीः T3 G2 M4 बाणधी (for मागधम्) —(L 33) D6 T3 G1 M1, 3 बल्वान् (for वेगेन). (for °). T1 3 G2, 3 5 M महाबल (for °रथ) —(L 34) T3 जघा-नाशु ; M3 महाबाहु ; M3 °वीर्य (for °वीर) — T3 om line 35 —(L 35) T1 G1 शरीरे हि (for °रं वै). T1 प्रभे ; G2 M1 प्रभै (for प्रभम्). —(L 37) T1 G3 चिच्छेद ; G2 विव्याध (for चिक्षेप). —(L 38) D6 T3 G1 M1-3 शैल-मयैस्, G3 मेघोपमैस् (for शैलोपमैस्). —(L 39) M4

कृष्णो रथाश्वांश्चिच्छेद चित्रसेनस्य वीर्यवान् ।
बलदेवो धनुश्चास्य भल्लेनाजौ द्विधाकरोत् ॥
संछिन्नधन्वा विरथो गदामादाय वीर्यवान् ।
अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धो जिघांसुर्मुसलायुधम् ॥
सिसृक्षतस्तु नाराचांश्चित्रसेनस्य धर्षिणः ।
धनुश्चिच्छेद रामस्य जरासंधो महाबलः ॥
गदया च जघानाशु चित्रसेनो हलायुधम् ।
जरासंधस्तु बलवान्केशवं पञ्चभिः शरैः ॥
पुनर्नवत्या विव्याध पुनश्चैव हि सप्तभिः ।
अशीत्या च जरासंधः कृष्णं नीलोत्पलच्छविम् ।
धनुश्चिच्छेद भगवाञ्जरापुत्रस्य धीमतः ॥
उत्सृज्य सशरं चापं गदामादाय वीर्यवान् ।
जघान च तदा विष्णुं बाहुदेशे बली तदा ॥
गदया चैव गोविन्दो जघानास्य च वक्षसि ।
जानुभ्यां निपपातोर्व्यां पुनरुत्थाय मागधः ।
गदयाथ हरिं वेगाज्जघानाहत्य वक्षसि ॥
हरिश्च गदया राजञ्जरासंधममर्षणम् ॥
न ममर्ष जरासंधो गदापातं जनार्दनम् ।
जघान स्तनयोर्मध्ये बलदेवस्य पश्यत ॥

ततः पीडितसर्वाङ्गो ययौ कृष्णो महीतलम् ।
सिंहनादं ततश्चक्रे मागधो राजसत्तमः ।
हतः कृष्णो हत कृष्ण इति वाच समाददे ॥
तं दृष्ट्वा पतितं कृष्णं क्रोधाद्द्विगुणविक्रमः ।
आदाय मुसलं रामो जरासंधमभिद्रवत् ॥
जघान स्तनयोर्मध्ये बाहुभ्यां यदुनन्दनः ।
पुनश्च गदया रामो ललाटे तं जघान ह ।
जानुभ्यामपतद्भूमौ गतसंज्ञो जरासुतः ॥
उत्थाय सहसा भूमेर्जरासंधः प्रतापवान् ।
बलभद्रं जघानाशु सस्वनं मागधस्तदा ॥
ततो हलधरो वीरो गदया सर्वपुष्टया ।
चिच्छेद तां गदां वीरः कृष्णस्य पुरतस्तदा ॥
जरासंधस्तु बलवानुत्सृज्य महतीं गदाम् ।
पुनरन्यां महाघण्टां सर्वायुधसमन्विताम् ॥
आदाय निशितां घोरां तां जघान हलायुधम् ।
पुनश्च गदया तं तु ललाटेऽभ्यहनद्बली ॥
मुष्टिना च समाहत्य गदया च तदा भृशम् ।
तलेन च जघानाशु वासुदेवस्य पश्यत. ॥
ततो मूर्छां समापेदे बलभद्रः प्रतापवान् ।

-भूषितम् (for -भूषणम्) —(L. 40) G3 सर्वत्र (for संरब्धो) — (L. 44) D6 D5 T1 G3 5 M1-3 नवभि (for निशितै) — (L. 45) D6 T1 G3 M1 रथेषां (for रथाश्वा) G2 योधानश्वांश्च चिच्छेद T1 G2 M1 [आ]जौ, G2 [अ]सौ (for °). — (L. 45) D6 T1 3 G2 5 M3 [अ]स्य (for [आ]जौ) (for [अ]स्य) D5 T1 3 G2 5 M3 [अ]स्य — M3 om. lines 48 52 — (L. 48) T2 सिसृक्षुस्तस्य नाराचं — M3 om. lines 48 52 —(L. 50) T3 (for °) M3 चित्रसेनममर्षणम् (for ⁵) — (L. 50) T3 (for °) M3 चित्रसेनं हि सप्तभि G4 5 M1 4 चित्रसेनं (for °नो) M3 चित्रसेनं हि सप्तभि (for ⁵). — M3 om (hapl) lines 51 52 —(L. 53) M1 (for ⁵). — M3 om (hapl) lines 51 52 — (L. 53) D6 T1-3 G1-4 M4 पुनर्विव्याध त्रिंशत्या (for °) — (L. 54) T2 G1 बलवान् (for भग°). जरापुत्र (for °संध) — (L. 54) T2 G1 बलवान् (for भग°). M1 जरासंधस्य धीमत , M4 °पुत्रस्तु धीमत (for ⁵) — (L. 56) T1 G3 M1-3 तया , T3 महा- (for तदा) M1 3 सक्थि- देशे (for बाहु°) T2 G2 3 M4 तदा बली (by transp), G4 बलीयसा — (L. 57) D6 G1 4 M1-3 स्तन , T1 M3 [अ]- स्याथ , G1 [अ]थास्य ; G3 [आ]हत्य (for [आ]स्य च) — G3 om (hapl) lines 58 59 — (L. 59) D6 T1 G4 वीरो (for वेगाज्) T1 स तु ; T3 G1 [अ]तीव , T2 M1 3 [आ]गत्य,

G2 [अ]भ्येत्य (for [आ]हत्य) — (L. 60) T2 G1 4 वीरो (for राजन्) T3 ममर्षण , G1 4 °र्षिणम् (for °र्षणम्) — (L. 61) T1 G2 3 M1 ममसूद्ये M1 2 तदसूद्य (for न ममर्ष) — (L. 62) D6 T1 G1 4 जघान स्तनमध्ये तु (for °) — (L. 65) T2 G1 [अ]वोचत् ; G4 वाच (for वाचं) — D6 G1 4 M1 2 om line [redacted] — (L. 68) T1 बाहुभ्यां (for जघान) T1 3 M4 जघान मगधेश्वरम् (for ⁵) — (L. 69) G3 मागध (for गदया) — (L. 70) T1 ससंज्ञोऽथ ; G3 M4 विसंज्ञोऽभूत् , M1 2 विसंज्ञोऽथ (M3 °ज्ञो हि) (for गतसंज्ञो) — (L. 71) D6 स तदा (for सहसा) T2 G1 उत्थाय स तदा वेगात् (for °) — (L. 72) T1 G2 3 M1 सस्वरं ; M2 सस्वरं (for सस्वनं) G4 M3 सस्वनं मागधेश्वर (for ⁵) — (L. 76) D6 T1 महाघण्टां (for °घण्टां) D6 M1-3 सर्वायस (for °युध) T1 3 M4 विभूषिताम् (for समन्विताम्). — (L. 77) D6 M1 2 च गदां (for निशितां) T1 3 G2 3 [redacted] आजघान (for तां ज°) — (L. 78) D5 T1 G2 3 M1 न्यहनद् (for ऽभ्य°) — (L. 79) T2 G1 [अ]भ्यहनद् (for च तदा) — T3 D6 गदया च समन्वित , T2 तलेनाशु जघान ह (for ⁵) — T3

सिंहनादं ततश्चक्रे राजा स मगधेश्वरः ॥
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुः सद्यां प्राप्य जरासुतम् ।
गदया पोथयामास दानवारस्तसितत्कया ।
जरापुत्रस्तदा तस्मै प्राहिणोच्छक्तिमुत्तमाम् ॥
तामापतन्तीं सम्प्रेक्ष्य गृहीत्वा विष्णुरव्ययः ।
तस्मिन्नेव ददौ वीरः साक्षाद्विष्णुर्बलेरिव ॥
स तया ताडितो राजा पपात च मुमोह च ॥
प्राप्तसंज्ञस्तदा राजा परिघेण समाहनत् ॥
तयोस्तु युद्धमभवत्परस्परवधैषिणोः ।
देवासुरसमं युद्धमासीत्प्रथमसंगमे ।
नमुचेश्चैव शक्रस्य रामरावणयोरिव ॥
उभौ तौ लोकविख्यातौ बले चास्त्रे च विश्रुतौ ।
उभावेव रणे वीरौ युद्धे च परिविश्रुतौ ॥
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुः शार्ङ्गमादाय वीर्यवान् ।
शरेणाशनिकल्पेन विव्याध मगधेश्वरम् ॥
अर्दितः स तु राजेन्द्रो गदयापोथयद्धरिम् ।
स हित्वा तु तदा शार्ङ्गं गदया तं जघान ह ॥
बलभद्रोऽपि धर्मात्मा प्रहर्तुं तं विनिश्चितः ।
तदन्तरे प्राह वीरो दरदो नाम पार्थिवः ।
न युक्तं राम रामेति परासक्तं प्रति प्रभो ॥
तं दृष्ट्वा रोषताम्राक्षो हली मुसलमाददे ।
राम हलधरं राजा प्रतीयाद्युद्धदुर्मदम् ॥
तयोस्तद्युद्धमभवद्गजयूथपयोरिव ॥

No 19.

T1, 2 G3 M cont after App I (No 18):

जनमेजय उवाच ।

पराजितो जरासंधः कृष्णेन द्विजसत्तम ।
सबलः सानुगश्चैव किं मत्वा स्वगृहं गतः ॥
कष्टमेवज्जरासंधः कृतवान्बलसमन्वितः ।
पलायनं द्विजश्रेष्ठ तयोर्यादवसिंहयोः ॥
पुरतः कृतवान्ब्रह्मन् युक्तं प्रतिभाति मे ।
जरासंधोऽपि राजेन्द्र सर्वेषामग्रणीः स्थितः ॥
लज्जाकरमिदं मन्ये तस्य राज्ञो द्विजोत्तम ।
घृष्टतश्च समागम्य पुरस्तात्पद्मनोर्ययो ॥
किमुत्तरं ततो राजा जरासंधः प्रतापवान् ।
अकरोद्यदुसिंहस्य माधवस्य द्विजोत्तम ।
एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन्विस्तरेण तपोधन ॥

वैशंपायन उवाच ।

दृष्ट्वा प्रयातो गोमन्ताद्राजा स मगधेश्वरः ।
व्रीळयावनतो भूत्वा स्वपुरं प्रविवेश ह ॥
प्रविश्य स्वपुरं सोऽथ पादस्पृष्ट इवोरगः ।
न शर्म लभते रात्रौ न दिवा शोककर्शितः ॥
ततः कदाचिद्राजा तु दुःखशोकसमन्वितः ।

om line 80 — (L 80) D6 हलिना (for बलेन) — (L 81) D6 T3 G1 + समालेभे (for समापेदे) — (L 84) D6 T3 दानवक्षतिदक्षया (for °) — (L 85) T2 G3 . M1-3 जरासंधस (for °पुत्रम्) — (L 87) T1 G2 देव (for वीर) T3 तस्मै ता प्राहिणोद्देव (for °) D6 किरीटवान्, T2 बला दिव , G2 M1 . किरीटभृत् (for बलेरिव) T1 . G3 . M2 . साक्षात्कृष्णः किरीटभृत्, G1 °द्विष्णुकरादिव (for °) — T2 G1 . om (hapl) lines 88–93 — (L 90) T2 G3 तत सु , G3 तयोस्तत्र (for तयोस्तु) — (L 91) D6 देवासुर पुरा युद्धम् (for °) D6 परम (for प्रथम) T1 समरे (for °म) — (L 93) T2 G1 शस्त्रे (for चास्त्रे) — D6 T2 . G1 . om (hapl) line 94 — (L 94) M2 उभौ (for युद्धे) M1 युद्धाय च परिश्रुतौ (for °) — (L 97) M1 अर्दितः स जरासंधो (for °) — (L 98) T2 G2 . M1 नियम्य (for स हित्वा) — (L 100) T2 G2 महावीर्यो (for प्राह वीरो) T2 G2 M1 वीर्यवान् (for पार्थिव). — T2 om line 101 — (L 101) G1 स दृष्ट्वा सालमाददे (for °) — D6 G1 . 5 om lines 102–104 — (L 103) M3 प्रतीतो युद्धमुत्तमम् (for °)

19

(L 2) T2 G3 M2 कृत्वा (for मत्वा) — (L 3) M1 . पुनत्कथ , M3 कथमेतत् (for कष्ट°) — T3 om line 8, and lines 12 13 M1 om (hapl) lines 8–10 — (L 13) M1 . M1 3 तदापयातो गोमन्ताद् (for °) — (L 14) M1 . स्वगृह (for स्वपुर) T2 G3 M1 पदा स्पृष्ट (for पाद°

नृपान्सर्वान्समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥
मन्त्रयामो नृपश्रेष्ठा महत्कार्यमुपस्थितम् ।
पराजितोऽस्मि राजेन्द्रा गोपाभ्यां राजसंसदि ॥
स सर्वैः पार्थिवैः सार्धं मन्त्रयामास मन्त्रवित् ।
अहो धिक्पौरुषं मन्ये यदस्मान्प्रति पार्थिवाः ॥
ये नृपा बलकृष्णाभ्यां निर्जिताः मगधानुगाः ।
निरोत्स्यामः पुरीं रम्यां मथुरां यादवैर्वृताम् ॥
भगवन्तः पुरीं तत्र मथुरां चतुरङ्गिणः ।
बलेन महता युक्ता हन्तु तौ गोपकिल्बिषौ ॥
अन्यथा ह्ययशोऽस्माकं यावल्लोको वपुष्मताम् ।
प्रतिज्ञा च ममाप्येषा श्रूयतां पार्थिवोत्तमाः ॥
यौ तौ गोपकवीरौ हि तौ हत्वा तु स्वकं पुरम् ।
यास्यामि सत्यमेतद्धि बलैर्बहुभिरन्वितः ॥
बलानि बहुरूपाणि मम सन्ति नृपोत्तमाः ।
निःसाधनौ यादवौ निष्प्रजेशा दुर्बला हि ते ॥
अथ साध्या पुरी सर्वा नात्र कार्या विचारणा ।
ततो यूयं स्थिरां कृत्वा बुद्धिं युद्धाय पार्थिवाः ।
प्रयान्तु सर्वे राजानः कम्पयन्तो वसुंधराम् ॥
सर्वतः परिरोद्धव्या पुरी यादवपालिता ।
निर्मूला चैव सा कार्या भवद्भिः ख्यातकीर्तिभिः ॥

Colophon.

No 20

After adhy. 83, N (except Ś1 Ñ1) T1.4 G1.2.4.5 G(ed.) ins

वैशंपायन उवाच ।
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता लोकप्रावृत्तिका नराः ।
चक्रायुधगृहं सर्वे लोकपालगृहोपमम् ॥
तेऽभ्यागत्योपविष्टेषु लोकवार्तानिवेदिनः ।
कुलसभा यदुश्रेष्ठाः समीयुः कृष्णसंसदि ॥
समागतेषु सर्वेषु यदुमुख्येषु संसदि ।
प्रावृत्तिका नराः प्राहुः पार्थिवात्ययिकं वचः ॥
जनार्दन नरेन्द्राणां पार्थिवानां समागमः ।
भविष्यति क्षितीशानां सुमहानिह नैकशः ॥
त्वरितास्तत्र गच्छन्ति नानाजनपदेश्वराः ।
कुण्डिने पुण्डरीकाक्ष भोजपुत्रस्य शासनात् ॥

स्पृष्ट) —(L. 15) M4 निशि वा (for न दिवा) — T3 om (hapl) line 16 —(L 18) M4 नृपश्रेष्ठ (for °ष्ठा) T3 समवस्थितम्, G3 M1 समुपस्थितम्, M2 सुदुष्करम्, M3 सुदु-ष्करम् (for उपस्थितम्) —(L 19) T3 पराजिता स्म राजेन्द्रा (for °) — T3 om line 20 —(L. 20) M4 धर्मवित् (for मन्त्र°) —(L. 22) T1 M1-3 गोप (for नृपा) M2.4 सपदानुगाः (for मगधा°) — T3 om line 24 —(L 24) M4 वेगवत्त (for भग°) M3 वेगवत्त पुरीं सर्वा (for °) —(L 25) T3 तौ हन्तुं रोपकिल्बिषा (for °) —(L 26) M1.3 यावल्लोकेषु पुण्यताम्; M2 °कोऽवघुष्यते (for °) —(L 28) T3 -रूपौ (for -वीरौ) T3 मथुरां (for तु स्वकं) —(L. 31) M1.3 निर्बलाः (for दु°) —(L 32) M4 कार्या (for सर्वा) —(L 35) M4 -योद्धव्या (for रो°) —(L 36) T3 निर्मूलं (for °ला) — Colophon — *Adhy. no.* M1-3 106 — After the above, T3 repeats 80 2-18 with the colophon

20

Ñ1 wrongly reads lines 51, 56 74 after II 13 — (L. 1) T3 G1 -वृत्तिका (for -प्रावृत्तिका) — Ñ2 V2 (both second time) om line 2 —(L. 3) K1.4 D1.2 तेऽभ्यागत्योपविष्टेषु, D4 °गतेष्वसत्रेषु (for °) — Ñ2 V1 (both second time) om (hapl) line 4 —(L 4) K1.2.3 V2 B1.2 Dn D1.4 T3-4 G1.4.5 समेता (for समीयुः) K2 Ñ2 V B2.3 D3 D6 -संसदम् (for -संसदि) —(L. 5) D3 समवेतेषु सर्वेषु, T3.4 समासीनेषु स° (for °) K4 om lines 6b-7a — B1 om line 7 —(L 7) K2.3.4 Dn D1.3 समागमे (for °मः) —(L. 8) K1.2.4 D1.2 ददशुर्दाक्षिणात्यानां, Dn मद्राश्च दाक्षिणा-त्यानां, Cal. ed. ददशुर्दाक्षिणात्यानां (for °) K1 V2 (second time) Dn D1.3 समूहान् (for सुम°) B3.4 D5.6 T3 G1.4.5 नैकशः (for [अ]ने°) K3.4 समूहानि ह्यनेकशः (for °) —(L. 9) V2 सर्वे (for नाना) G(ed.) पुरेश्वरा (for -पदे°) —(L. 10) Ñ2 V2 (both both times) D7 कुण्डिनं (for °ने) K4 कुण्डिनेशपुरे कृष्ण (for °) D1 भोजराजस्य (for °पुत्रस्य) —(L 11) Ñ2 V2 (both both times) प्रकाशास्तु, B2 सकाशं स (for प्रकाशं स) —(L 12) K1.2.4 Ñ2 (both times) s (marg) V1.2 (both times) Dn D3 D1.2 (*sup lin* as above) T3.4 प्रथमा

Ñ2 V2 repeat lines 1-37 after adhy 86 —(L

प्रकाशं स्म कथास्तत्र श्रूयन्ते मनुजेरिवाः ।
रुक्मिणी किल नाम्ना स्त्री रुक्मिणः प्रथिता स्वसा ॥
भावी स्वयंवरस्तत्र तस्याः किल जनार्दन ।
इत्यर्थमेते नृवरा गच्छन्ति सबलानुगाः ॥
तस्यास्त्रिलोकसुन्दर्यास्तृतीयेऽहनि यादव ।
रुक्मभूषणभूषिण्या भविष्यति स्वयंवरः ॥
राज्ञां तत्र समेतानां हस्त्यश्वरथगामिनाम् ।
द्रक्ष्यामः शतशस्तत्र शिविराणि महात्मनाम् ॥
सिंहशार्दूलदर्पाणां मत्तद्विरदगामिनाम् ।
सदा युद्धमिषाणां हि परस्परमर्षिणाम् ॥
जयाय शीघ्रं सहिता बलौघेन समन्विताः ।
निरुद्धाः पृथिवीपालाः किमेकान्तचरा वयम् ।
निरुत्साहा भविष्यामो गच्छामो यदुसत्तम ॥
श्रुत्वैतत्केशवो वाक्यं हृदि शल्यमिवार्पितम् ।
निर्जगाम यदुश्रेष्ठो यदूनां सहितो बलैः ॥
यादवास्ते बलोदग्राः सर्वे सङ्ग्रामलालसाः ।
निर्ययुः स्यन्दनैर्दिव्यैर्गर्वितास्त्रिदशा इव ॥
बलाग्रेण नियुक्तेन हरिरीशानसन्निभः ।
चक्रोद्यतकरः कृष्णो गदापाणिर्व्यरोचत ॥
यादवाश्चापरे तत्र वासुदेवानुयायिनः ।
रथैरादित्यसंकाशैः किंकिणीप्रतिनादितैः ॥
उग्रसेनं तु गोविन्दः प्राह निश्चितदर्शनः ।
तिष्ठ त्वं नृपशार्दूल आज्ञा मे सहितोऽनघ ॥
क्षत्रिया निकृतिप्रज्ञाः शास्त्रज्ञाश्छिद्रदर्शिनः ।
पुरीं शून्यामिमां वीर जघन्याः पीडयन्ति नः ॥
अस्माकं शङ्किताः सर्वे जरासंधवशानुगाः ।
मोदन्ते सुखिनस्तत्र देवलोके यथामराः ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भोजराजो महायशाः ।

(for प्रथिता) —(L 14) T3 G(ed) सबला (for नृवरा) Ñ3 V3 (both second time) इत्यर्थं नृवरा सर्वे (for °) T4 G(ed) गच्छन्ति मनुजाधिपा ; G3 °ति सहसैनिका (for °) —(L 15) K1 3 4 Ñ3 (second time) 3 (marg) V1 2 B D (except D3) T3 4 G3 G(ed) त्रैलोक्य (for त्रिलोक) — Ñ3 (second time) T3 G4 om (hapl) line 18 lines 18-19 V3 (first time) om (hapl) K2 Ñ2 V1 —(L 18) G3 द्रक्ष्यामस्तत्र वृन्दानि (for °) B D3 वृन्दानि च, G3 शतशश्च (for शिविराणि) —(L 19) K1 3 V2 B2 Dn D1 2 (sup lin as above) T3 4 G1 3 दशाना (for दर्पाणां) —(L 20) G3 तेषा (for सदा) D3 परस्परजयैषिणाम्, T3 स्वयंवरसुदर्पिणाम् (for °) —(L 21) Ñ3 (marg as above) D3 (sup lin) Ñ2 V3 प्रजाम (for जयाय) K4 त्वरिता (for सहिता) V1 जयाय सहिता (both both times) जग्मुश्च सहितास्तत्र, G3 प्रजामस्तत्र सहिता (for °) D3 बलोपेता (for शीघ्रं, बलौघेन) —(L 22) K1 V3 (second time) निबद्धा, K2 Ñ3 V2 B2 3 K4 विरुद्धा, D5 निर्वैरा (for निरुद्धा) V2 B1 D52 किमेकान्त D2 D4 5 T3 4 -पालैः (for पाला) —(L 23) K2 गमिष्यामो, तरा (V2 °रिता) वयम् (for °) V1 निरुत्साहान्करिष्यामो D3 निरुद्योगा (for भविष्यामो) V1 B1 2 Dn D1-5 (for °) K1 3 4 Ñ3 (first time) T2-4 G3 4 5 नन्दन, K2 सत्तमा (for °म) —(L 25) V1 रणे (for बलैः) —(L 27) K1 3 4 Ñ2 (second time) V3 3 (second time) Dn D1-5 T3-4 G1 4 5

निर्ययु स्यन्दनवरैर् (for °) K1 वेगितास् (for गर्वि°) —(L 28) Ñ3 V3 (both second time) बलोदग्रेण युक्तेन (for °) Ñ3 V3 (both second time) स हि (for हरिर्) —(L 29) K3 व्यशोभत, K4 Ñ3 D1 G3 व्यरोचयत् (for °चत) — For the second occurrence of line 29, Ñ3 V3 subst

1** कृष्णोऽपि हि गदापाणि शार्ङ्गशङ्खगदासिभृत् ।

—(L 30) T3 4 मोदिता (for यायिन) —(L 31) G3 काञ्चन (for आदित्य) V3 -शत-, D3 -जाल- (for प्रति) — After line 31 K3 ins

2** अन्वगु पुण्डरीकाक्ष स उवाच यदुप्रभुम् ।
नानाशक्तिमहार्यो ह्यानुगैः परिवारित ॥

— K3 om lines 32 33 K4 om line 32 —(L 32) D3 दर्शनम् (for °न) —(L 33) D3 4 G4 नर (for नृप) V3 (second time) D3 (marg) पित्रा मे, G3 रामेण (for आज्ञा मे) G4 नृप (for ऽनघ) —(L 34) K1 3 4 Dn D1-5 T1-4 G4 G5 शत्रुज्ञाश् (for शास्त्रज्ञाश्) K1 3 4 Dn D1-5 T1-4 G4 ज्ञा (K4 G3 दा) स्वनिश्चित (D3 T3 °श्रय) दर्शना (for °) G1 —(L 35) Ñ3 V3 (both second time) ज्ञात्वा, K3 V2 B2 D2 4 5 T3-4 G1 4 5 जघन्यै वीक्ष्य (for वीर) K1 3 D1 3 (before corr) 4 G(ed) जघन्ये (for °न्या) K4 °न्यानभिपालय, Ñ3 V3 ना (K3 °ये चा) भिपाल्यन्, Ñ3 (both second time) जघ्नुस्ते बलवृद्धि (V3 °सद्य) ना, Ñ3 (marg) बहुस्तामभिपीडयन्, Dn जघन्येऽभिपतन्ति ह (for °) —(L 37) D1 2 (marg as above) मानिनस् (for °)

कृष्णस्नेहेन विहृतं बभाषे वचनामृतम् ॥
कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिवर्धन ॥
श्रूयतां यदहं त्वद्य वक्ष्यामि रिपुसूदन ॥
त्वया विहीनाः सर्वे स्म न शक्ताः सुखमासितुम् ।
पुरेऽस्मिन्विषयान्ते वा पतिहीना इव स्त्रियः ॥
त्वत्सनाथा वयं तात त्वद्बाहुबलमाश्रिताः ।
निर्भीमो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ॥
विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि ।
तत्र त्वं सहितोऽस्माभिर्गच्छेथा यादवर्षभ ॥
तस्य राज्ञो वच. श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः ।
यथेष्टं भवतामद्य तथा कर्तास्म्यसंशयम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु कृष्णो हि जगामाशु रथेन वै ।
भीष्मकस्य गृहं प्राप्तो लोहितायति भास्करे ॥
प्राप्ते राजसमाजे तु शिबिकाकीर्णभूतले ।
रङ्गं सुविपुलं दृष्ट्वा राजसीं तनुमाविशत् ॥
वित्रासनार्थं भूपानां प्रकाशार्थं पुरातनम् ।
मनसा चिन्तयामास वैनतेयं महाबलम् ॥
ततश्चिन्तितमात्रस्तु विदित्वा विनतात्मजः ।
सुरालक्ष्यं वपु कृत्वा निलिल्ये केशवान्तिके ॥
तस्य पक्षनिपातेन पवनोद्भ्रान्तकारिणा ।
कम्पिता मनुजा· सर्वे न्युब्जाश्च पतिता भुवि ।
शिरोभिः पतिता. सर्वे प्रावेपन्त यथोरगाः ॥
तान्सनिपतितान्दृष्ट्वा कृष्णो गिरिरिवाचलः ।
स तदा पक्षवातेन मेने पतगसत्तमम् ॥
ददर्श गरुडं प्राप्तं दिव्यस्रगनुलेपनम् ।
पक्षवातेन पृथिवीं चालयन्तं मुहुर्मुहुः ॥
पुष्टासक्तैः प्रहरणैर्लेलिहद्भिरिवोरगैः ।

सुविमल) K1 वेन्द्र, K3 वाय (for तत्र) V1 सुरा (for [अ]मरा) — After line 37, Dn1 reads line 50 repeat ing it in its proper place — h3 4 D1 om lines 38–49, K1 reads the same on marg (see m) Before line 38, B ins वैशंपायन उवाच —(L. 39) B1 कृष्ण. Ñ3 V3 कृष्ण स्ने(V3 B2 D4–6 G3 कृष्णं (for कृष्ण) — D3 om line 41 —(L °लालने)हाद्विहृत (for °) —D3 om line 41 —(L 41) V3 तावद्, D3 तात (for त्वद्य) V3 मधु (for रिपु) —(L. 42) T3 समरे (for सर्वे स्म) —(L. 44) D3 नाथ (for तात) —(L. 47) Dn T1 G1 3 4 गरुड यादवनन्द(T3 G1 °वर्ध)न (for °) —(L. 48) T1 सस्मितो (for °त) — Ds2 reads line 49 twice —(L. 49) V1 D3 T1 G2 4 [अ]संशय, Ds1 ओजस (for [अ]संशयम्) — Colophon om in D3 T3 4 — Mention of Khila h1 3 Ñ3 3 V B Dn2 D2–6 T2 G1 3 4 5 — Adhy name K1 2 Ñ3 3 V B Dn2 D2–6 मथोद्धरणम् — Adhy no Ñ3 104, B2 108, T2 G3 103, G1 105, G2 107, G5 106 — Śloka no T3 24, G1 25

D3 T3 4 om the ref —(L. 50) K1 3 4 Dn1 (first time), n1 D1 T3 वै कृष्णो; V3 5 D3 5 T3 G2 4 5 कृष्णो वै, T3 G1 कृष्णं वै (for कृष्णो हि) —(L. 51) Ñ2 G1 पुरं (for गृहं) G1 लोहिते भास्करे सति (for °) —(L. 52) K3 Ñ3 3 V B1 D2 G2 शिबिकाकीर्णभूतले; T3 4 शिबिराकुलम् (for °) —(L. 53) D3 विमलं (for विपुलं) —(L. 54) K1 4 (before corr) N2 3 (marg) V1 3 B2 D5 6 भूतानां (for भूपानां) K3 Dn त्रासनार्थं च भूपानां (for °) D1 2 सत्सारार्थं (for प्रकाशार्थं) —(L. 56) D1 विदित्वा त्रिभवमात्मन° (hypermetric), G2 °त्वा विनतासुत (for °) —(L. 57) h2 G2 सूक्ष्मलक्ष्य (for सुरा°) G2 ह्यभ्यपाद् (for निलिल्ये) —(L. 58) N2 तस्य पक्षाभिपातेन (for °) N1 पवनोद्धुतकारिणा, Ñ3 पर्वताभ्रान्त° V3 पूर्वतो भ्रान्ति° (for °) —(L. 59) T1 कुपिता (for कम्पिता) N1 यादवा (for मनुजा) G2 भ्रान्ताश्च (for न्युब्जाश्च) T3 G2 5 इव (for भुवि) —(L 60) K3 Dn तथाभि, h3 Ñ3 V3 V3 गदाभि, D3 कम्पिता (for शिरोभि) h3 Ñ3 V3 D1 2 4 5 T3 4 G2 4 5 गरुडाभिहता सर्वे, Ñ1 यादवाश्च हता सर्वे, T2 G1 गरुत्मता हता सर्वे (for °) K1 2 T3 प्रवेष्टन्तो (K3 °न्ते); K4 Dn प्रचेष्टन्ते (h4 °न्तो); V3 5 प्रवेपन्तो (for प्रावेपन्त) Ñ1 3 प्रवेपन्तो D2 5 G1 4 5 प्रवेपन्तो (for °) महोर(Ñ3 यथा न)गा, D3 व्यचेष्टन्त इवोरगा (for °) —(L. 61) D3 सत्रान्, G(ed.) ह नि- (for सनि) K3 तं सन्निपतितं दृष्ट्वा (for °) —(L. 62) D1 रज-; D2 तार्क्ष्यं (for तदा) h3 Ñ3 3 V Ds1 D1 5 T3 G2 4 5 स तार्क्ष्य पक्षपा -पातेन (for -वा°) h1 3 4 Ñ2 D3 T3 4 G1 स राज पक्षपा सेन (for °) V3 D2–3 5 मेने पतगमागतम् (for °) —(L. 63) V3 दीप्त (for प्राप्तं) D1 2 स्रग्गन्ध- (for स्रगनु-) —(L. 64) K1 2 D2 (marg) 3 4 -पातेन, D3 -वा° (for

वैष्णवं हस्तसंश्लेषं नाम्यमानमधोमुखम् ॥
चरणाभ्यां प्रकर्षन्तं पाण्डुरं भोगिना वरम् ।
हेमपत्रैरुपचितं धातुमन्तमिवाचलम् ॥
अमृतारम्भहर्तारं द्विजिह्वेन्द्रविनाशनम् ।
त्रासनं दैत्यसंघानां यात्नं ध्वजलक्षणम् ॥
तं दृष्ट्वा स ध्वजं प्राप्तं मचिरं सांपरायिकम् ।
धृतिमन्तं गरुत्मन्तं जगाद मधुसूदनः ॥
दृष्ट्वा परमसंहृष्टः स्थितं देहमिवापरम् ॥
तुल्यसामर्थ्यया वाचा गरुत्मन्तमुपस्थितम् ॥
स्वागतं खेचरश्रेष्ठ सुरसेनारिमर्दन ।
विनताहृदयानन्द स्वागतं केशवप्रिय ॥
व्रज पत्रिवरश्रेष्ठ कैशिकस्य निवेशनम् ।
वयं तत्रैव गत्वाद्य प्रतीक्षामः स्वयंवरम् ॥
राज्ञां तत्र समेतानां हस्त्यश्वरथगामिनाम् ।
द्रक्ष्यामः शतशस्तत्र समेतानां महात्मनाम् ॥
एवमुक्त्वा महाबाहुर्वैनतेयं महाबलम् ।
जगामाथ पुरीं कृष्णः कैशिकस्य महात्मनः ।
वैनतेयसखः श्रीमान्यादवैश्च महारथैः ॥
विदर्भनगरीं प्राप्ते कृष्णे देवकिनन्दने ।
दृष्ट्वा प्रमुदिताः सर्वे निवेशायोपचक्रमुः ।
सर्वे शस्त्रायुधधरा राजानो बलशालिनः ॥
एतस्मिन्नेव काले तु राजा नयविशारदः ।
कैशिकः प्रति चोत्थाय प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
अर्घमाचमनं दत्त्वा स राजा कैशिकः स्वयम् ।
सत्कृत्य विधिवत्कृष्णं स्वपुरं संप्रवेशयत् ॥
पूर्वमेव तु कृष्णाय कारितं दिव्यमन्दिरम् ।
विवेश सबलः श्रीमान्कैलासं शंकरो यथा ।
खाद्यपानादिरत्नौघैरर्चितो वासवानुजः ॥
सुखेनैवोषितः कृष्णस्तस्य राज्ञो निवेशने ।
पूजितो बहुमानेन स्नेहपूर्णेन चेतसा ॥

Colophon

-वा॰) Ñ2 (marg as above) कम्पयन्त (for चाल॰) —(L 65) K2 दृष्टामन्त (for ॰क्तं) K1 3 4 Ñ1 2 V2 Dn D1 3 4 T2 हेलिकाम्बरम्, T3 देहवमिद (for हेलिहकिर) D4 (marg) सह गिरिमिगोरसै (for ॰) —(L 66) K3 मह (for हस्त) K2 मानयानम् (for नाम्यमानम्) V2 B D3 सवाह्युगम् (for मधोमुखम्) K1 3 4 Dn D1 2 T2 G3 मन्यमानैरवाङ्मुखै, V2 D4 5 नाम्यमानैरवाङ्मुखै, D3 (marg) नाथमानैरवाङ्मुखम्, D2 नीयमानैरधाङ्मुखम् (for ॰) —(L 67) D2 4 विकर्षन्त (for प्रक॰) —(L 68) G3 उपचितैर् (for ॰त) D5 भानुमन्तम् (for धातु॰) —(L 69) D2 3 कर्तारं (for ह॰) — K2 om lines 70-74 —(L 70) G2 सैन्य (for दैत्य) D3 द्विज (for ध्वज) —(L 71) T2 G1 3 म (for त) K2 Dn2 D1 T3 स्व, D2 स्व (for स) Ñ2 दृष्ट्वा स स्वध्वज प्राप्त (for ॰) —(L 72) D3 ध्वनिमन्त (for धृति॰) V1 D1 G3 5 जगाम (for ॰द) —(L 73) Ñ2 V1 B1 D5 D6 G2 तुष्ट (for दृष्ट्वा) Ñ1 तमुवाच तत कृष्ण (for ॰) K1 3 4 B2 Dn D1 4 5 T2 2 G1 1 5 देवम्, Ñ1 दक्षम् (for देहम्) —(L 74) K3 तुल्यसामर्थ्यवपुषा, K4 ॰र्थ्यमवदद्, G(ed) तुल्य समर्थया वाचा (for ॰) K1 B1 2 Dn2 D1 5 इव स्थितम्, K3 द्यवस्थितम्, K1 Ñ1 3 (marg) V2 Dn1 D2-4 T2-4 G2 4 5 अव॰ (for उप॰) — After line 74, Ñ1 ins

5** जगाम त्रिदिवश्रेष्ठं भीमस्यान्तपुर महत् ।

— Before line 75, some Mss ins श्रीकृष्ण उवाच and some श्रीभगवानुवाच —(L 75) K2 D1 G2 ते खग (for खेचर) — T2 om lines 76 89 —(L 77) K2 Dn D2 T3 पत्ररथ, V2 पत्रिप्रवर, D2 मन्त्रिवर (for पत्रि॰) G2 व्रज पक्षिस्वपस्थाय (for ॰) —(L 80) V2 शिबिराणि (for समेताना) —(L 82) D3 पुर (for पुरीं) —(L 83) T2 G1 वैनतेय समाश्रित्य, T2 ॰येन च श्रीमान् (for ॰) D2 महाबल (for ॰रथै) —(L 86) D2 यादवा (for राजानो) — Before line 87, some Mss ins वैशंपायन उवाच —(L 87) V1 एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ते (for ॰) —(L 88) K2 Ñ2 V1 B D2 T2 G1 2 4 5 G(ed) कैशिकस्तत (V1 ॰त्र) उत्थाय, Ñ3 V2 भीष्मकस्तत उत्थाय (for ॰) D3-5 —(L 89) Ñ3 V1 D2 3 अर्घमाचमनीय च (for ॰) D3 दत्त्वासौ (for स राजा) Ñ1 V1 दत्त्वा राजा स कैशिक (for ॰) —(L 90) K2 Dn सन्यवेशयत्, K2 सुप्रवेश्य च, Ñ2 V2 सप्रवेशित (for संप्रवेशयत्) D2 स्वक वेश्म प्रवेशयत् (for ॰) —(L 91) K2 D5 कृष्णस्य (for कृष्णाय) —(L 93) D2 G2 भक्ष (for खाद्य) Ñ2 V2 3 D3 रत्नाद्यैर् (for रत्नौघैर्) —(L 94) K2 Ñ2 V1 D5 (before corr as above) 3 सु॰, D5 चोषित, D2 (before corr as above) Dn2 D3 सुखेनैवोषित शायित, T3 स्थित (for उषित)

वैशंपायन उवाच ।
ते कृष्णमागतं दृष्ट्वा वैनतेयं महाद्युतिम् ।
बभूवुश्चिन्तयाविष्टाः सर्वे नृपतिसत्तमाः ॥
ते समेत्य गता राजन्राजानो भीमविक्रमाः ।
मन्त्राय मन्त्रकुशला नीतिशास्त्रार्थवित्तमाः ॥
भीष्मकस्य सभां गत्वा रम्यां हेमपरिष्कृताम् ।
सिंहासनेषु चित्रेषु विचित्रास्तरणेषु च ।
निषेदुस्ते नृपवरा देवा देवसभामिव ॥
तेषां मध्ये महाबाहुर्जरासंधो महाबलः ।
बभाषे सुमहातेजा देवान्देवेश्वरो यथा ॥
श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा भीष्मकश्च महामतिः ।
कथ्यमानं यथाबुद्ध्या वचनं वदतां वराः ॥
योऽसौ कृष्ण इति ख्यातो वसुदेवसुतो बली ।
वैनतेयसहायेन संप्राप्त इह कुण्डिनम् ॥
कन्याहेतोर्महातेजा यादवैरभिसंवृतः ।
अवश्यं कुरुते यत्नं कन्याप्राप्तिर्यथा भवेत् ॥
यदत्र कारणं कार्यं सुनयोपेतवर्द्धितम् ।
कुरुध्वं नृपशार्दूला विनिश्चित्य बलाबलम् ॥
पदातौ तौ महावीर्यौ वसुदेवसुतावुभौ ।
वैनतेयं विना तस्मिन्गोमन्ते पर्वतोत्तमे ।
यत्कृतं सुमहद्घोरं भवद्भिर्विदितं हि तत् ॥
कृष्णस्य यादवैश्चैव भोजान्धकमहारथैः ।
समेत्य युध्यमानस्य कीदृशो विग्रहो भवेत् ॥
कन्यार्थे यतमानेन गरुडस्थेन विष्णुना ।
कः स्थास्यति रणे तस्मिन्नपि शक्रः सुरैः सह ॥
यदा चास्मै नापि सुता कदाचित्सम्प्रदीयते ।
ततो ह्ययं बलादेनां नेतुं शक्तः सुरैः सह ॥
पुरा एकार्णवे घोरे श्रूयते मेदिनी त्वियम् ।

कृष्णस् (for °) —(L. 95) D5 T6 -पूर्वेण (for -पूर्णेन)

COLOPHON — Mention of the Epic K3 Ds3 T3 G5 — Mention of Khila K Ñ2, 3 V B D T2-4 G1, 2, 4, 5 — Adhy name K Ñ2, 3 V B D T3, 4 G1 रुक्मिणीस्वयंवरम् — Adhy no Ñ2 V2 B2 105, Dn Ds2 D4 102, D1 99, D3 G4 100, D5 110; T2 101, T3 103; T4 94, G1 106; G2 108, G5 (marg) 101 — Śloka no Dn1 40 Ds2 46, D5 23

[illegible] (K2 —(L [illegible] Dn °ता), [illegible] °) Ds2 D1, 6 [illegible]

—(L 97) D1 ते नृप (for नृपति) —(L. 98) Ñ2 V1 —(L 97) D1 ते नृप (for नृपति) —(L. 98) Ñ2 V1 महाराज; V2 गतो राज्या; D2 (sup lin) गतो राजन्, G2 गता सर्वे, G4, 5 समां राजन् (for गता रा°) —(L. 99) [illegible] नीति- Ñ1 V2 B1 मन्त्रयुद्, T1 G1, 3 मन्त्रार्थं (for मन्त्राय) [illegible] शास्त्रविदुत्तमा, T1 G1 °श्चविशारदा (for °) —After line 102, Ds1 ins

6** भयसंविग्नमनसो बभूवुश्चिन्तयान्विता ।

While D3 ins after line 102

7** अथाब्रवीज्जरासंधो वचनं वदतां वर ।

—(L. 103) D3 महातेजा (for °बाहुर्) D5 om (hapl) —(L. 104) Cal ed विश्वेश्वरो (for lines 103b-104a —Before line 105 some Mss ins जरासंध उवाच देवे°) —(L. 105) D3 G3 नर (for नृप) K3 महामते, Ñ3 V3 —(L. 105) D3 G3 नर (for नृप) K3 महामते, Ñ2 V2 T3 G4, 5 °द्युति, T2 महीपति (for महामति) —(L. 106) K2, 4 D5 D1, 2, 4 T2-4 G1, 3, 4, 5 मया (for यथा) —(L. 108) T1 वैनतेयेन सहित (for °) K1, 2 D6 सम्प्राप्तः कुण्डिनमिह, K4 Ñ2 B Dn D2, 5 T3, 4 °स संप्राप्तः कुण्डिनं स्थित इह, Ñ3 V1, 2 Ds1 T2 G1, 4, 5 °स इह कुण्डिने, D1 [illegible] प्राप्त कुण्डिनामिह, D6 °स इह कुण्डिने हि स° (for °) —(L. 109) D3 -सहित (for -संवृत) — Dn1 repeats line 110 after line 112 —(L. 110) K2, 4 कन्याप्राप्तिर् (for °वाप्तिर्) —(L. 111) T2 G1, 3 [अ]- मन्त्र (for कारणं) D3 यदि प्रतारणे कार्ये (for °) Dn सुनयोपेतमुद्धितम्, D1 T2 G3, 5 सुनयो येन वर्धते, T3, 4 सुनयोपेतमव्ययम्, G2 ह्यनयोपेतमद्भुतम्, G4 सुनयेन च वर्धितम् (for °) — K2 om lines 113 118 K4 om lines 113-119 —(L. 113) K1 पदागतौ; K3 पदातौ तौ; Ñ2 V2 यद्देतौ तौ, Ñ3 D2 D4, 6 पादात्यौ तौ, Ñ3 (marg) V1 D2, 3 G4, 5 यदा च तौ, B2 पदातौ तौ, Dn G2 पदातिनौ, D1 यादवौ तौ, D3 पदातीमौ, T2-4 G1 यथा [illegible] —(L. 115) Ñ2 समहद्यान, D3-4 T3 [illegible] त्वन्तौ महाघोरं [illegible] °त्, D6 तु तत् [illegible] वृष्णि (for [illegible]) K1 कुकुदुर्लंघ्यादवैश्च, V2, 3 D2, 4, 5 भिर् (for कृष्णस्य) K1 कुकुदुर्लंघ्यादवैश्च, V1, 2 D2, 4, 5 °भिर् (for कृष्णस्य) K1 कुकुदुर्लंघ्यादवैश्च, V1, 3 D2, 4, 5 भिर् (for कृष्णस्य) —(L. 118) V2 D3 T3 G1, 4 कृष्णयो यादवाश्चैव (for °) —(L. 118) V2 D3 T3 G1, 4 कन्यार्थं (V3 D3 °र्थे) यतमानस्य, Bom Poona eds G(ed) °र्थे यतमानेन (for °) D3 गरुडस्थस्य शार्ङ्गिण (for °) —(L. 119) D3 के स्थास्यन्ति (for क स्थास्यति) K3 D3

पातालस्य तले मग्ना विष्णुना प्रभविष्णुना ।
वाराहं रूपमास्थाय उद्धृता जगदादिना ।
हिरण्याक्षश्च दैत्येन्द्रो वराहेण निपातितः ॥
हिरण्यकशिपुश्चैव महाबलपराक्रमः ।
अवध्योऽमरदैत्यानामृषिगन्धर्वकिन्नरैः ॥
यक्षराक्षसनागानां नाकाशे नावनिस्थले ।
न चाभ्यन्तरराज्यहोर्न शुष्केणार्द्रकेन च ॥
अवध्यस्त्रिषु लोकेषु दैत्येन्द्रो ह्यपराजितः ।
नारसिंहेन रूपेण निहतो विष्णुना पुरा ॥
वामनेन तु रूपेण कश्यपस्यात्मजो बली ।
अदित्या गर्भसंभूतो बलिं बध्वासुरोत्तमम् ।
सत्यरज्जुमयैः पाशैः कृत पातालसंश्रयः ॥
कार्तवीर्यो महावीर्यः सहस्रभुजविग्रह ।
दत्तात्रेयप्रसादेन मत्तो राज्यमदेन च ॥
जामदग्न्यो महातेजा रेणुकागर्भसंभवः ।
त्रेताद्वापरयोः संधौ रामः शस्त्रभृतां वरः ॥
परशुना वज्रकल्पेन समद्वीपेश्वरो नृपः ।
विष्णुना निहतो भूयश्छद्मरूपेण हैहयः ॥
इक्ष्वाकुकुलसंभूतो रामो दाशरथि पुरा ।
त्रिलोकजयिन वीर रावण विन्यपातयत् ॥
पुरा कृतयुगे विष्णुः संग्रामे तारकामये ।
षोडशार्धभुजो भूत्वा गरुडस्थो हि वीर्यवान् ।
निजघानासुरान्युद्धे वरदानेन दर्पितान् ॥
कालनेमिश्च दैत्यो वै देवतानां भयप्रदः ।
सहस्रकिरणाभेन चक्रेण निहतो युधि ॥
महायोगबलेनाजौ विश्वरूपेण विष्णुना ।
अन्त्वं प्राप्य कालस्य निहता बहवोऽसुराः ॥
वने वनचरा दैत्या महाबलपराक्रमाः ॥
निहता बालभावेन प्रलम्बारिष्टधेनुकाः ।
शकुनीं केशिनं चैव यमलार्जुनकावपि ॥
नागं कुवलयापीडं चाणूरं मुष्टिकं तथा ।
कंसं च बलिनां श्रेष्ठं रणगे देवकीसुतः ।

यत्रा च दुर्बलत्वमिह (for ᵃ) — K2 3 Ñ2 3 V B D Dn Da D1-4 6 T2-4 G1 3 4 5 om lines 130-131 D6 reads them on marg — (L 120) D6 कदाचिन्मदात्स्यति (for ᵈ) — (L 122) T3 4 एकार्णवे पुरे घोरे (for ᵃ) K4 उद्धृता मेदिनी इयम् (for ᵇ) — (L 123) K1 3 V3 Dn D1-4 T2 4 G2 4 5 पातालतलसंमग्ना, K4 पातालमिव सलग्ना, D2 येन पातालस्य तले (for ᵃ) — (L 124) K4 जवेन (for उद्धृता) G3 उद्धृता जगती तदा (for ᵇ) — (L 126) D6 दैत्यो (for चैव) K3 पराजित (for °क्रम) — After line 126, B3 ins

**8 महावीर्यो महानासीत्सर्वदैत्यपितामह ।

— (L 127) G1 दैत्यैश्च (for दैत्यानां) Ñ2 V3 अवध्यश्चामरेन्द्राणाम् (for ᵃ) B3 पन्नगै, T3 3 राक्षसाम् (for किंनरैः) — (L 128) K4 आकाशे नावनिस्थिते, D2 नाकाशे नावनीषु च, G1 आकाशे चावनीतले (for ᵇ) — (L 129) D2 बाह्यान्तर (for चाभ्य°) K3 4 D1 2 राज्यादे (for °राज्यहोर) D1 (marg) नाभ्यन्तरे च राज्यहोर (for ᵃ) — (L 131) G1 वपुषा (for रूपेण) G3 विष्णुना निहत पुरा (for ᵇ) — (L 132) V3 सुतो (for [त्मा]त्मजो) — (L 133) K1 3 D1 2 G1 सुरोत्तम (for [अ]सुरोत्तमम्) K4 V3 Dn D2 3 T2 4 G2 बलिं बद्धोऽसुरोत्तम (for ᵇ) — (L 134) K3 सत्याधार, B3 सत्यमन्त्र, (3 सत्य रज्जु (for सत्यरज्जु) G3 चक्रे (for कृत) K2 D2 -संश्रित, Ñ3 B3 नासिमम्, B3 -सत्र-यम् (for °य) T2 G1 5 चक्रे पातालसंश्रयम् (for ᵇ) — (L 135) V1 3 कार्तवीर्यो महावीर्य (for ᵃ) V1 निग्रहम्, V3 D3 5 T3 विक्रम (V3 °मम्) (for विग्रह) — (L 136) Ñ1 V1 3 B1 3 Dn1 D6 Cal ed वर (for राज्य) — (L 138) T3 मध्ये (for संधौ) — (L 140) T2 G1 कार्तवीर्यो नृपोत्तम, G3 रेणुकागर्भजन्मना (for ᵇ) — (L 141) V3 यश (for कुल) — (L 142) K3 4 D1 3 T3 4 विजय (for °जयिन) K1 V2 Dn त्रैलोक्यविजय वीर (for ᵃ) — (L 145) V3 निजघानाशु दैत्यान् (for ᵃ) K1 3 4 V3 B3 Dn D1-3 T2-4 G4 5 गर्वितान् (for दर्पि°) G1 वरदानसुदर्पितान् (for ᵇ) — (L 146) K2 3 D1 5 दैत्येशो, V3 B1 D2 3 T3 G1 4 5 दैत्येन्द्रो, Dn D5 दैत्यो यो, T3 4 दैत्यो (for दैत्यो वै) K2 Ñ2 3 V1 3 B3 3 D5 कालनेमि च दैत्येन्द्र (V3 °द्रो) (for ᵃ). K1 3 4 Dn1 D1 3 T2-4 G3 4 5 देवानां च (Dn1 स) (for देवतानां) K3 Ñ3 3 V1 B D5 D3 भयप्रदम् (for °दः). V3 देवानां च भयप्रदम् (for ᵇ) — G1 om lines 147-150 — (L 147) K3 Ñ2 V1 3 B2 3 D5 D3 न्यहनद् (for निहतो) — (L 148) K1 4 Dn D3 T3 G1 3 [अ]सौ; D3 (marg as above) [अ]मृद् (for [आ]जौ) — (L 149) K3 Ñ2 3 (marg as above) V3 3 B Dn D3 D6 T3 अनेन (Dn °न्तरं) प्राप्तकालस्ते (for ᵃ) — (L 152) D6 (marg) शकटं (for शकुनीं) T3 4 यमलार्जुनमेव च (for ᵇ) — (L

निहत्य गोपवेषेण क्रीडयामास केशवः ॥
एवमादीनि दिव्यानि छद्मरूपाणि विष्णुना ।
कृतानि तत्र तत्रैव विष्णुना प्रभविष्णुना ।
तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि भवतां हितकाम्यया ॥
तं मन्ये केशवं विष्णुं सुराद्यमसुरान्तकम् ।
नारायणं जगद्योनिं पुराणं पुरुषं ध्रुवम् ॥
स्रष्टारं सर्वभूतानां व्यक्ताव्यक्तं सनातनम् ।
अधृष्यं सर्वलोकानां सर्वभूतनमस्कृतम् ॥
अनादिमध्यनिधनं क्षरमक्षरशाश्वतम् ।
स्वयंभुवमजं स्थाणुमजेयं सचराचरैः ।
त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं त्रिदशेन्द्रारिनाशनम् ॥
इति मे निश्चिता बुद्धिर्जातोऽयं मथुराधिपः ।
कुले महति वै राज्ञां विपुले चक्रवर्तिनाम् ।
कथमन्यस्य मर्त्यस्य गरुडो वाहनं भवेत् ॥
विशेषेण तु कन्यार्थं विक्रमस्थे जनार्दने ।
कः स्थास्यति पुमानद्य गरुडस्याग्रतो बली ॥
स्वयंवरकृतेनासौ विष्णुः स्वयमिहागतः ।
विष्णोरागमने चैव महान्दोषः प्रकीर्तितः ।
भवद्भिरनुचिन्त्यैव क्रियतां यदनन्तरम् ॥
एवं ब्रुवाणं तं भूपं मगधानां जनेश्वरम् ।
सुनीथोऽथ महाप्राज्ञो वचनं चेदमब्रवीत् ॥
सम्यगाह महाबाहुर्मगधाधिपतिर्नृपः ।
समक्षं नरदेवानां यथा वृत्तं महाहवे ।
गोमन्ते रामकृष्णाभ्यां कृतं कर्म सुदुष्करम् ॥
गजाश्वरथसंबाधा पत्तिध्वजसमाकुला ।
निर्दग्धा महती सेना यत्र लाङ्गलवह्निना ॥
तेनाथ मागधः श्रीमाननागतमचिन्तयत् ।
भूते च राजसेनायामनुस्मृत्य सुदारुणम् ॥
पदात्योर्युध्यतोस्तत्र बलकेशवयोर्युधि ।
दुर्निवार्यतरो घोरो ह्यभवद्वाहिनीक्षयः ॥
विदितं वः सुपर्णस्य आगतस्य नृपोत्तमाः ॥
पक्षवेगानिलोद्धूता यत्र भूमिर्गगनेचराः ॥

155) K2 Ñ2 3 V1, 3 B1 3 D3 D6 G3 व्यहनद्, D5 निर्जित्य (for निहत्य) K2 Ñ2 3 V1 3 B1 3 D5 D6 T3 4 G3 क्रीड मानो हि केशव, D5 क्रीडते मानुषेण च (for °) —(L 156) T3 G1 रूपाणि (for दिव्यानि) V3 Dn G3 चक्रिणा (for विष्णुना) D3 छद्मरूपेण चक्रिणा (for °) — K1 3 4 D1 T3-4 G1 4 5 om. (hapl.) line 157 —(L. 157) B3 Dn कृतानि दिव्यरूपाणि (for °) Ñ3 3 V B1 2 D6 D2-6 G3 मायया (for विष्णुना) —(L. 159) G3 केवल (for केशवं) D4 सुरेन्द्रम् (for सुराद्यम्) K2 G3 असुरान्तकरं हरिम् (for °) —(L. 160) B3 जगन्नाथ (for °योनिं) T3 अनाद्यं (for पुराणं) B3 पुराणं पुरुषोत्तमम् (for °) — D3 om lines 162 —(L. 162) N3 B3 Dn1 अदृश्यं, B3 अप्यर्षं, D1 3 अवध्य (for अधृष्य) K2 4 Ñ2 3 V1 3 B D3 भूतानां, D6 देवानां (for °लोकानां) K2 Ñ3 V1 B1 D3 D5 3 T3 4 G1 4 °लोक° (for भूत) —(L. 163) K2 D3 D5 3 T3 4 G1 4 °लोक° (for भूत) —(L. 163) K2 Dn °मव्ययम्; T3-4 G3 शाश्वतं क्षरमक्षरमच्युतम्; K4 Dn °मव्ययम् मक्षरम् (for °) —(L. 165) मर्दनम् (for नाशनम्) —(L 166) B3 D3 D6 निश्चला (for निश्चिता) K2 Ñ2 मथुरा मिह, K2 मनुजानपि, Ñ2 V3 B Dn D4-6 T3 4 मथुरामधि; D3 मथुरापतिः; D3 G3 °मनु (for °धिप) K1 4 जातेयमD3 मथुरापतिः; V1 जातोऽयमिह केशवः; D5 जातेय मथुरामधि चिरात्तृपा, —(L. 168) K2 Ñ3 V1 D3 4 G2 पुंसश्च, B1 2 D3 D6 पुरस्तु, D5 मान्यश्च (for मर्त्यस्य) B3 D6 G3 गरुत्मान् (for °डो) K1 Ñ2 B1 3 D3 गरुत्मान्वाहनो भवेद् (for °) —(L. 169) D6 विक्रमार्थे (for °मस्थे) Ñ3 विक्रमस्थो जनार्दन (for °) —(L. 170) B1 D3 अस्य (for अद्य) T3 G1 क स्थास्येत भवेदद्य (for °) —(L. 172) D1 प्रवर्तित (for प्रकी°) — Before line 174, Mss ins. वैशंपायन उवाच —(L 174) V1 मन्त्रेण, D5 तं तत्र (for तं भूपं) K1 3 4 D1 3 एवं च ब्रुवमाणं तं; Ñ3 V3 3 Dn T3 G3 एवं विब्रुवमाणं त, Ñ3 B D3 D6 एवं विब्रुवमाणे तु, D3 एवंविधं ब्रुवाणं तं, T3 3 G1 4 एवं तत्र (T3 चापि) ब्रुवाणं तं, G3 एवं च प्रब्रुवाणं त (for °) — Before line 176 some Mss ins सुनीथ उवाच —(L. 176) V3 D1 6 महाबुद्धिर् (for °बाहुर्) —(L. 177) V3 महामृधे (for °हवे) —(L 179) Ñ2 V3 T3 सबाधे (for °धा) V3 T3 समाकुलम् (for °ला) —(L. 180) T3 च महा° (for महती) —(L. 181) K4 चानागतम् D3 आगत तम् (for °) अनागतम्) —(L. 183) K2 भूते स राजसेनाया (for °) —(L. 183) D3 एनयोर् (for पदात्योर्) D4 T3 4 यदा तु (D3 पादात्य)योर्युध्यतोश्च, G4 पदा यो युध्यते तत्र (for °) —(L. 184) K2 Ñ3 V1 B D3 °तरैर्घोरैर् (for °तरो घोरो) —(L. 185) K2 V3 D5 T3 G3 मेदिनी (for वाहिनी) —(L. 185) K2 V3 D5 T3 G3 स्वा(D5 त्वा)गतस्य, T3 4 अमर्त्यस्य (for आगतस्य)

समुद्राः क्षुभिताः सर्वे चचालाद्रिर्मही मुहुः ।
वयं सर्वे सुसंत्रस्ताः किमुत्पातेति विक्लवाः ॥
यदा सनह्य युध्येत आरूढः केशवेन सः ।
कथमस्मद्विधः शक्तः प्रतिस्थातुं रणाजिरे ॥
राज्ञा स्वयंवरो नाम सुमहान्हर्षवर्धनः ।
कृतो नरवरैराचैर्यशोधर्मस्य वै निधिः ॥
इदं तु कुण्डिनगरमासाद्य मनुजेश्वराः ।
न पुरेवैष्यते नूनं महापुरुषविग्रहः ॥
यदि सा वरयेदन्यं राज्ञा मध्ये नृपात्मजा ।
कृष्णस्य भुजयोर्वीर्यं कः पुमान्प्रसहिष्यति ॥
विख्यापितस्तु दोषोऽयं स्वयंवरमहोत्सवे ।
तदर्थमागतः कृष्णो वयं चैव नराधिपाः ॥
कृष्णस्यागमनं चैव नृपाणामतिगर्हितम् ।
कन्याहेतोर्नरेन्द्राणां यथा वदति मागधः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
इत्येवमुक्ते वचने सुनीथेन महात्मना ।
करूषाधिपतिर्वीरो दन्तवक्त्रोऽभ्यभाषत ॥
यदुक्तं मागधेन्द्रेण सुनीथेन नराधिपाः ।
युक्तपूर्वमिदं मन्ये यदस्माकं वचो हितम् ॥
न च विद्वेषणेनाहं न चाहंकारवादिना ।
न चात्मविजिगीषुत्वाद्रूपयामि वचोऽमृतम् ।
वाक्यार्णवं महागाधं नीतिशास्त्रार्थबृंहितम् ।
क एष निखिलं वक्तुं शक्तो वै राजसंसदि ॥
किं त्वनुस्मरणार्थेऽहं यद्ब्रवीमि शृणुध्वं मे ।
आगतो वासुदेवेति किमाश्चर्यं नराधिपाः ॥

—(L 186) K2 उन्मार्गा (for समुद्र) Ñ2 V2 घना (for चरा) —(L 187) K2 D5 G2 मुहुर्मुहुः, D4 क्षोभिता (for क्षु°) K4 चचालेव, T3 चलाचल (for चचालाद्रिर्) K1 G2 5 मुहुर्मुहुः, D1 महीधरा (for मही मुहुः) D3 चला सीद्मुहुर्मुहुः, D5 चचालाद्रिर्मुहुः°, T2 G1 चचाला भूर्मुहुः°, T3 चचाल स गिरिर्मेदिनीम् (for b) —(L 188) D3 2 T2-4 G1 4 5 समुद्यता (for सुसंत्रस्ता) D6 वय च सर्वे भयार्ता (for a) Dn G3 उत्पातेन (for °तेति) —(L 189) K1 4 Ñ2 3 V [illegible] D4 D6 6 T3 4 G3 1 3 युयुधे (for युध्येत) D1 3 यदासन्नस्थो युयुधे, G3 यथा सनह्य युयुधे (for a) T4 गरुड° (for आरूढ°) K2 Dn D4 आरूढ केशव स्वयम् (for b) —(L 190) K3 Ñ2 3 V B D3 D6 G2 कथ मस्मद्विधै शक्य (for a) D2 परित्रातुं, G4 प्रतितिष्ठेद् (for °स्थातुं) K2 रणाङ्गणे (for °जिरे) —(L 193) T2 G1 4 5 अन्यैर् (for आचैर्) D2 वारिधि (for वै निधि) —(L 193) K2 इद कुण्डिननगरम्, D5 T2 G4 इद तु कुण्डिनपुरम् (for a) —(L 194) D2 (marg) ईक्ष्यते (for एष्यते) T4 क्षिप्र (for नून) K1 2 Ñ2 3 V1 2 B1 2 D5 D1 2 5 6 T2 3 G1 2 4 6 पुनरेवैष्यति ध्रुवं (D5 G2 क्षिप्र) (for a) K1 Ñ2 Dn D1 G3 -विग्रहम् (for °ह) D2 (marg as above) महापुरुषमव्ययम् (for b) — K2 om lines 195–198 —(L 195) K3 Dn [नृ]पा (for सा) G3 नृपात्मजम् (for °जा) —(L 196) D2 वेग (for वीर्य) —(L 197) K1 Ñ2 3 V B D5 D1 6 T3 विख्यापितमिद दोष (D2 3 T3 घोरं), K3 निष्पादितमिद दोष, K4 विख्यापितमहादोषं, T2 G1 4 5 °तमिद लोके (for a) K1 2 4 Ñ2 3 V2 B2 D3 D2 T2 4 G1 4 5 महोत्सवम् (for °त्सवे)

—(L 198) G2 तत समायात कृष्णो (for a) D3 सर्वे (for चैव) —(L 199) D2 नृणामतिनिगर्हितम् (for b). — COLOPHON om in K2 — *Mention of the Epic* — *Mention of Khila* K2 4 Ñ2 V B K3 D5 T3 — *Sub parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhyname* K1 4 Ñ2 3 V B1 Dn D5 D2 4 6 रुक्मिणीस्वयवरम्, K3 D5 स्वयवरम्, B2 3 D1 रुक्मिणीस्वयवरे सुनीथवाक्यम्, D2 राजमन्त्रे सुनीथवाक्यम्, T1 G2 जरासधसुनीथवाक्यम् — *Adhy no* K2 103, Ñ2 V 106, Dn D5 D4 103, D1 99, D3 111, T2 G4 105, T3 114, T4 95, G1 107, G3 109, G6 108

—(L 202) V2 स्वभावतः (for ऽभ्य°) — Before line 203, K Ñ2 3 V B D T3 G1 ins दन्तवक्त्र उवाच —(L 203) K2 3 4 Dn D1 3 T3 G2 यदुक्तं मागधेनाद्य (D2 °नेह), D3 T2 G1 5 °क्त मगधेन्द्रेण (for a) K2 om सुनीथेन D5 च पार्थिवा, T3 महात्मना (for नराधिपा) —(L 204) D1 6 युक्ति (for युक्त) K1 3 4 B1 Dn G4 अहं (for इदं) T3 हि सत् (for हितम्) —(L 205) D2 G4 वादक, T2 G1 -वादिन (for °ना) —(L 206) T2 राग (for चात्म) D3 विजयैषित्वाद् (for विजिगीषु°) G3 ऽनृतम् (for ऽमृतम्). —(L 207) T3 G1 3 वाक्य तत (for वाक्यार्णव). D2 महाघोर (for °गाध) —(L 209) G2 त्वदनु; G4 किं तु (for किं त्वनु) Ñ2 V2 स्मरणार्थाय, B1 °णेनाद, Dn Cal ed °णार्थे, T2 G1 °णार्थेऽद (for °णार्थेऽहं) V2 T3 तद (for मे) K1 4 श्रूयता (K4 शृणुध्व) यद्ब्रवीम्यहम् (for b) —(L 211) B2 सर्वे (for सर्वे) V1 om lines 211b–

यथागता वय सर्वे कृष्णोऽपीह तथागत ।
किमत्र दोषो गौण्यो वा कन्याहेतो समागता ॥
यदस्माभि समेतैर्न कृत गोमन्तरोधनम् ।
तत्र युद्धकृत दोष कथ च कर्तुमर्हथ ॥
वनवासे स्थितौ वीरौ कसल्यामोहहेतुना ।
देवर्षिवचनाद्राजन्वृन्दावनतटे स्थितौ ॥
तावाहूय यथार्थाय उभौ रामजनार्दनौ ।
नागेनोद्दीपितौ वीरौ हत्वा नाग निवेशतु ॥
तत स्ववीर्यमाश्रित्य निहतो रङ्गसागरे ।
गतासुरिव चासीनो मधुरेश सहानुग ॥
किमत्र निहितो दोषो येनास्माभिर्वयोधिके ।
उपरोधपरा राजन्वय सर्वे समागता ॥
सेनातिबलमालोक्य वित्रस्तौ रामकेशवौ ।
पुर बल समुत्सृज्य गोमन्त पर्वत गतौ ।
तत्रापि गतमस्माभिर्हन्तु समरयोधिभि ॥
अप्राप्तयौवनाभ्या च पदातिभ्या रणाजिरे ।
रथाश्वनरनागेन तत्र वै विग्रह कृत ॥
कृत्वोपरोध शैल स क्षत्रधर्मेण दीपित ॥
दावाभिमुखमाविश्य सूतौ यदि तपस्विनौ ।
विनीताविति मन्याम सर्वे क्षत्रियपुगवा ॥
प्रतियुद्धे कृते त्वेव दूषयामो जनार्दनम् ॥
यत्र यत्र प्रयास्यामो वय तत्र भवेत्कलि ।
प्रीत्यर्थ प्रयतिष्याम कृष्णेन सह भूमिपा ॥
इद कुण्डिपुर कृष्णो नागत कलिहेतुना ।

211 ° K2 Ñ2 3 V2 B D3 D6 तथा कृष्ण इहागत (for °) — (L. 212) K2 D3 G3 गौण्यं, D1 गुण्यो, D3 वै D6 T3 G1 गौगो (for गौण्यो) Dn3 D1 T3 G3 समागत (for °गता) K2 कन्याहेतौ समास्थिता (for °) — (L. 213) K1 3 समे यैकी K2 D3 4 T4 G3 °स्यैव G4 °तैश्च (for °स्यैव) K1 यदास्माभि समत्यैश्याम् (for °) V6 रोधने (for नम्) K2 B1 3 D3 G3 कृते गोमन्तरोधने (B3 नम्) (for नम्) — (L. 214) D3 ते च (for तत्र) Ñ3 T4 रोष (for °) — Ñ3 Dn D3 G3 दोष (for दोष) K2 D3 T3 G3 4 5 वा K1 वक्तुम् (for कर्तुम्) N3 T3 कथ वै वक्तु D1 वै (for च) — (L. 215) K2 D3 वनवासे T3 G3 अन मर्हथ (for °) T3 कसस्य हतिहेतुको (for °वास, G3 वनवासौ (for वासौ) K2 D3 4 राज्ञो °) — (L. 216) K1 देवर्षर् (for °[illegible]) T3 G1 4 5 (for राजन्) K2 D3 -वने, N3 तट (for तट) — (L. 217) K1 चाहूय दृष्ट्वा दृष्ट(G1 °ष्टौ)वने स्थितौ (for °) K1 3 D3 3 T3 4 च; D3 तावाहूतौ T3 G1 °हृते (for हूय) — (L. 218) Dn गजेन (for नागेन) यथार्थेन (for °र्थाय) K1 दीनौ (for वीरौ) Ñ3 D3 [उ]द्वेजितौ (for [उ]द्दीपितौ) T3 त्रिचरतु (for विवेशतु) (marg as above) त्रिवेशितौ (Ñ2 D6 °त्रिशतु, K2 Ñ1 B1 D3 D6 G3 हसनागौ त्रिवेशितौ (Ñ2 D6 °त्रिशतु, Ds3 °चरतु) (for °) — (L. 219) D3 कसश्च, T3 तत्र स्व (for तत स्व) D1 मार्गम् (for -वीर्यम्) Ñ3 V1 — (L. 220) आसाद्य (for आश्रित्य) K4 सगरे (for सा°) G3 गतासुरभवद्दीन (for °) K1 D8 गतायुर (for सुर) K3 3 V1 G3 (sup lin as above) असुरेश (for मधु°) — (L. 221) K3 V1 [illegible]विदितो (for सहानुज (for °नुग) — (L. 222) D3 [illegible] योत्स्यते (for वयोधिके) विदितो) D3 [illegible] योत्स्यते (for वयोधिके) 3 Cal ed राज्ञो B3 D3 D6 राज्ञा B1 (marg as above) (for राजन्) — (L. 224) Ñ2 V2 बल (for बले) K1 3 4 Ñ2 V1 2 B3 Dn D1 3 T2-4 G1 4 5 गोमन्ते (V2 D3 °न्त) च ग(T3 G1 नाग)तावुभौ (for °) — (L. 325) [illegible] अत्र; K2 4 D6 T3 [अ]भि K4 [अ]तु G1 [अ]धि- (for [अ]पि) K1 3 4 Dn D1 3 वय समरयाधिन (for °) — (L. 226) K1 सप्राप्ताभ्यां K3 Ñ1 3 (marg) V1 3 B1 3 D3 D6 G3 प(V2 D3 पा)नताभ्यां K3 Dn D3 पिता सर्वे, K4 युध्य युध्यते; Ñ3 V6 यदा ताभ्यां D3 3 पादचाभ्यां (for पदातिभ्यां) — (L. 227) D6 T4 रथ- (for -नर-) Ñ3 V6 -नागानां, D6 -नागौघैर्; G3 -नागैर्हि (for नागेन) K1 3 4 V1 3 Dn D1-4 G1 4 6 ना(V1 त्र; V2 D3 पा)नाभिर् Ñ3 युष्माभिर् (for तत्र वै) — (L. 228) K4 G3 शैलेन्द्र (for शैल स) V2 2 B1 3 Dn1 D3 3 T3 कृतोपरोध शैल स; B3 कृतोपरोध शैलश्च D1 T3 कृत्वोपरोध शैलस्य (for °) N3 (marg as above) V1 T4 पीडित (for दीपित) — (L. 329) K4 दवाग्नि (for दा°) G3 आश्रित्य (for आविश्य) T3 G1 दवाभिमुखमाश्रित्य (for °) K3 श्रितौ यदि, V3 Cal ed. सूतौ यद T3 सूतौ यदि; Bom Poona eds G(ed) दुर्विनीत (for सूतौ यदि) N3 (marg) T3 तरस्विनौ (for तप) — (L. 230) K1 D1 त्रिनीत, K4 V2 D6 त्रिनीतम् D1 तौ सूतात्; D3 त्रिनष्टात् G3 विज्ञितात् (for त्रिनी°) K4 Dn त्रिनीत इति मन्याम T3 Bomb. Poona Cal eds G(ed) त्रिनीत इव मन्याम (for °) G3 -पुगवै (for °वा) — (L. 231) D1 पापि युद्धइदित्येवं, Cal ed प्रतियुद्धं करोत्येवं (for °) K1 3 4 Ñ2 V1 B D6 D1 3 T3 4 G1 4 5 दूषयाम; Ñ2 °येम V2 3 D1 °यामि (for °यामो) — (L. 233) D3 प्रयामो वै (for °स्यामो) Ñ2 V3 G3 तत्र D3 मार्ग (for वय) T4 त्रिल (for कलि) D1 तत्र

कन्यानिमित्तागमने कस्य युद्धं प्रयच्छति ॥
मर्त्येऽस्मिन्पुरुषेन्द्रोऽसौ न कश्चित्प्रात्फलो नरः ।
देवलोके च देवेशः प्रवरः पुरुषोत्तमः ॥
देवानामपि कर्तासौ लोकानां च विशेषतः ।
न देवे धारिशा बुद्धिर्न चेर्ष्या न च मत्सरः ॥
न लुब्धो न कृशो नार्तः प्रणतार्तिहरः सदा ।
एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि दैवतम् ॥
आगतो गरुडेनेह छद्मप्राकाश्यहेतुना ।
न सेनासहितो याति कृष्णः शत्रुविनाशने ॥
इय यात्रा विजानीध्व प्रीत्यर्थं ह्यागतो हरिः ।
सहितो यादवेन्द्रैश्च भोजवृष्ण्यन्धकैरिह ॥
अर्घ्यमाचमनीयं च दत्त्वातिथ्यं नराधिपाः ।
करिष्यामो वयं सर्वे दर्शनाय महात्मने ॥
एवं संधानतः कृत्वा कृष्णेन सहिता वयम् ।
वसाम विगतोद्वेगा निर्भया विगतज्वराः ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दन्तवक्त्रस्य धीमतः ।
साल्वः प्रवदतां श्रेष्ठस्तानुवाच नराधिपान् ॥
किं भयेनास्य नः सर्वे न्यस्तशस्त्रा भवामहे ।
संधानकरणे हेतोः कृष्णस्य भयकम्पिताः ॥
परस्तवेन किं कार्यं विनिन्द्य बलमात्मनः ।
नैष धर्मो नरेन्द्राणां क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः ॥
महत्सु राजवंशेषु संभूताः कुलवर्धनाः ।
तेषां कापुरुषा बुद्धिः कथं भवितुमर्हति ॥
अहं जानामि वै कृष्णमादिदेवं सनातनम् ।
प्रभुं सर्वनरेन्द्राणां नारायणपरायणम् ॥
वैकुण्ठमजयं लोके चराचरगुरुं हरिम् ।
संभूतं देवकीगर्भे विष्णुं लोकनमस्कृतम् ॥
कंसराजवधार्थाय भारावतरणाय च ।

सत्र मर्त्येकिञ्च (for °) —(L. 233) B_1 सह कृष्णेन भूमिपा (for ^{b}) —(L. 234) K_4 कुण्डिनेश (for इह कुण्डि) V_3 T_3 G_1 इह कुण्डिन(V_3 °ल)पुर कृष्णो (hypermetric), D_4 $_5$ कुण्डिन नगर कृष्णो (for °) D_1 किल (for कलि-) D_3 आगत किल हेतुना (for ^{b}) —(L. 236) K_4 मर्त्ये ऽस्मिन्, B_1 $_3$ G_4 मन्येऽस्मिन्, G_3 मन्येऽह (for मर्त्येऽस्मिन्) V_1 मानुषेन्द्रो (for पुरु°) K_1 T_3 ते (for ऽसौ) $\tilde{N}_2$ G_3 $_4$ जन (for नर) V_3 न कश्चित्पुरुषो जन (for ^{b}) —(L. 237) K_1 D_n D_5 T_3 G_2 $_4$ $_6$ देवेषु (for °श) K_2 $_3$ D_{1-4} T_3 $_4$ देवलोकेषु देवे(D_{1-3} लोके)षु (for °) —(L. 238) K_3 V_2 D_3 G_3 विशां पते (for विशेषत) —(L. 239) T_3 Bomb Poona eds दैव (for देवे) K_4 सदैव विमला बुद्धिर (for °) $\tilde{N}_2$ $_3$ V_1 B D_6 T_3 G_3 नापि, V_2 चापि (for न च) D_4 $_5$ मानिता (for मत्सर) —(L. 241) $\tilde{N}_2$ वीरो (for देवो) D_3 देवतानां च दैवतम् (for ^{b}) —(L. 243) K_1 नानाशास्त्र (hypermetric), K_3 D_2 $_6$ (marg) आज्ञा च, K_4 D_7 नानास्त्र (for न सेना) D_3 विष्णु (for कृष्ण) K_1 -निबर्हण, K_1 T_3 $_4$ विनाशन (for °शने) —(L. 244) K_3 इम यात्र, K_3 D_n इद यात्र $\tilde{N}_2$ $_3$ V B D_2 D_{1-6} T_{2-4} G_1 $_3$ $_4$ $_5$ इमां यात्रां (for इय यात्रा) D_2 कन्यार्थं (for प्रीत्यर्थं) —(L. 245) K_1 $_2$ $_3$ V_3 D_n D_3 सहितो यादवेन्द्राणां (D_3 °न्द्रकम्) V_2 °तो यादवश्रेष्ठै (for °) V_3 D_3 $_4$ T_3 $_4$ सह (for इह) K_3 $\tilde{N}_2$ $_3$ V_1 $_2$ B_3 D_3 D_5 transp lines ⁿ16 and 247 —(L. 246) K_3 $_4$ $\tilde{N}_3$ V_2 B D_n D_3 D_3 $_6$ T_{2-4} G_1 $_4$ $_5$ अर्घ्यमाचमन दत्त्वा (for °) K_3 $\tilde{N}_2$ V_2 B D_n D_3 D_3 $_6$ T_1 $_4$ $_5$ आतिथ्य च, D_4 कृत्वा विध्य (for दत्त्वा°) K_4 आतिथ्य च नरा प्रिय (for ^{b}) — B_4 $_5$ om line 247 —(L. 248) G_1 सर्वां मतिं (for संधानत) —(L. 249) K_1 $_4$ D_3 विगतोद्विग्ना, K_7 °तद्वेषा (for °तोद्वेगा) K_3 V_1 D_n D_6 T_3 G_3 वसामो विगतोद्विग्ना (V_3 G_3 °तद्वेषा) (for °) —(L. 2o1) K_4 G_3 प्रत्युवाच (for तानु°) V_3 नराधिप D_3 महीधरान् (for नराधिपान्) — Before line 253 K_1 T_3 G_1 $_5$ ins साल्व उवाच —(L. 253) K_3 D_3 कारणे, $\tilde{N}_3$ V_3 T_1 G_3 $_4$ -करणाद् (for °णे) D_1 हेतौ, D_1 हेतु (for हेतो) K_4 G(ed) -शङ्किता, D_3 -पीडिता (for -कम्पिता) —(L. 254) K_3 विनिवेद्य D_1 व निन्द्य, D_2 अनिन्द्य (for विनिन्द्य) K_3 आत्मना, D_3 G_2 निन्दसे चात्म G_3 °माना ह्यस्मी बलम् (for °) —(L. 255) K_4 T_3 G_2 $_4$ $_5$ om (hapl) lines 255^b–²o9^a, K_1 reads the same on marg K_3 $\tilde{N}_3$ V_3 B_1 $_3$ D_3 D_7 क्षात्रे धर्मे, $\tilde{N}_3$ V_1 $_3$ क्षात्रधर्मे T_3 यत्राधर्मो (for क्षत्रधर्मे) K_1 व्यवस्थितम् D_5 G_1 स्थिते (for °त) K_3 शत्रुभ्यो भिद्यते भृशम्, D_n क्षत्रधर्मेऽव्यवस्थिताम्, D_2 $_6$ क्षात्रे धर्मे व्यवस्थिता, D_4 क्षत्रवर्णेऽव्यवस्थिताम् T_4 यत्र धर्मे व्यव स्थिता (for ^{b}) —(L. 256) T_1 महतो (for महत्सु) D_3 धर्मेषु (for वंशेषु) —(L. 258) K_1 वेद च त, N_3 V_1 D_n D_3 $_5$ च वेद त V_2 T_3 च वेद्मि वै (T_3 त) (for जानामि वै) —(L. ²o9) D_6 महेन्द्राणां (for नरे°) $\tilde{N}_2$ $_3$ V B_3 $_4$ D_n D_3 D_4 T_3 $_4$ प्रभु सर्वासुरेन्द्राणां, K_4 निखिल वर्तेन विष्णु (for °) T_{3-4} G_1 $_4$ नारायणमनामयम्, G_3 °मिवापरम् (for ^{b}) $\tilde{N}_3$ (marg as above) —(L. 261) K_4 गर्भे (for गर्भे) सर्वभूत, G_1 विष्णु देव (for विष्णु लोक) —(L. 262)

अस्माकं च विनाशाय लोकसंरक्षणाय च ।
अंशावतरणे कृत्स्नं जाने विष्णोर्विचेष्टितम् ॥
संग्राममतुलं कृत्वा विष्णुना सह भूमिपाः ।
चक्रानलविनिर्दग्धा यास्यामो यमसादनम् ।
तं च जानामि राजेन्द्राः कालेनायुःक्षयो भवेत् ॥
नाकाले म्रियते कश्चित्प्राप्ते काले न जीवति ।
एवं विनिश्चय बुध्वा न कुर्यात्कस्यचिद्भयम् ॥
स एव भगवान्विष्णुरालोक्य तपसः क्षयम् ।
निहन्ता दितिजेन्द्राणां यथाकालेन योगवित् ॥
बलिं वैरोचनिं चैव बुध्वात्रय्यं महाबलम् ।
कृतवान्देवदेवेशः पातालतलवासिनम् ॥
एवमादीनि चान्यानि विष्णोश्चेष्टानि वै नृपाः ।
तस्मादयुक्तं भवता विग्रहार्थे विचारणम् ॥
न च संग्रामहेतोर्हि कृष्णस्यागमनं त्विह ।
यस्य वा तस्य वा कन्या वरयिष्यति तस्य सा ।

किमत्र विग्रहो राज्ञां प्रीतिर्भवति वै ध्रुवम् ॥
एवं कथयमानानां नृपाणां बुद्धिशालिनाम् ।
न किंचिदब्रवीद्राजा भीष्मकः पुत्रकारणात् ॥
महावीर्यं मदोत्सिक्तं मार्गणास्त्रैरभिरक्षितम् ।
रणे प्रचण्डातिरथं विचिन्त्य मनसा सुतम् ॥
कृष्णं न सहते नित्यं पुत्रो मे बलदर्पितः ।
नित्याभिमानी च रणे न बिभेति च कस्यचित् ॥
कृष्णस्य भुजवीर्येण ह्रियते नात्र संशयः ।
भविष्यति ततो युद्धं महापुरुषविग्रहम् ॥
द्वेषी चैवाभिमानी च कुतो जीवति मे सुतः ।
जीवितं नात्र पश्यामि मम पुत्रस्य केशवात् ॥
कन्याहेतोः सुतं ज्येष्ठं पितृणा नन्दिवर्धनम् ।
कारयिष्ये कथं युद्धं पुत्रेण सह केशवम् ॥
न च नारायणं देवं वरमिच्छति रुक्मिणः ।
मूढभावमदोन्मत्तः संग्रामेष्वनिवर्तकः ।

K1 भूभारहरणाय च (for ᵇ) — (L 263) Ds ॰संहरणाय (for ॰संरक्ष॰) — (L 264) V1 s T1 अंशावतरणं कृत्स्नं (T4 विष्णु) (for ᵃ) — (L 265) Ñ3 V3 तुमुलं (for अतुलं) — (L 266) V2 चक्रलाङ्गलनिर्दग्धा, B3 चक्रानलेन निर्दग्धा (for ᵃ) Ds यमन्दिरम् (for सादनम्) — G1 om (hapl) lines 267 273 — (L 267) K2 V3 Dn1 T4 G3 तस्य, B3 Dn3 D1 तच्च (for तं च) K3 4 Ñ3 3 V3 3 B3 D3 3 (before corr) 3 T2 G3 मम, D3 महान्, D1 मत॰ (for भवेत्) K1 V1 D2 कालेनायुःक्षयं मम, D3 कालमायुः क्षयकरम् (for ᵇ) — (L 268) K2 3 B2 D1 T3 G2 प्राप्ते काले (K3 T3 ॰ले) (for प्राप्ते काले) — (L 269) K3 N3 V2 3 B1 D2 D2 (sup lin) 3 (marg as above) T2-4 G1 3 कृत्वा, D1 बुद्ध्या (for बुध्वा) — (L 270) K3 पूर्वं (for स) Ñ2 D3 4 G1 3 स एव (for स एव) Ds फलम् (for क्षयम्) K2 सर्वलोकस्य पश्यतः (for ᵇ) — (L 271) T3 दानवेन्द्राणां, T4 दनुजे॰ (for दिति॰) Ñ2 V2 D3 G3 यथा-कालं (D3 G3 ॰ले) स योगवित् (for ᵇ) — (L 272) K2 विरोचनं (for वैरोचनिं) K2 3 3 Ñ2 V2 3 B Dn Dn1 Ds T2-4 G2 3 3 बध्वात्रय्य, Ñ3 बुद्ध्वा॰, Ds2 लब्ध्वा॰, D1-3 3 बुद्ध्वा बध्वा (for बुध्वात्रय्यं) — (L 273) K3 Ⅱ Ds देवो वै, D1 दैत्येश, D3 देवोऽसौ, Ds देवोऽपि (for देवेश॰) — (L 274) Bom. Poona eds G3 कृत्वा च देवदेवो वै (for ᵃ) K3 D2 (marg) 3 G(ed) वै विष्णोश्च (for चान्यानि) Bom Poona eds श्रेष्ठानि ; T3 4 G तेजांसि (for चेष्टानि) G(ed) चेष्टानि च नराधिपाः (for ᵇ) — (L 275) K1 3 यद्युक्तं (for अयुक्तं) Ñ2 V3 D1 विचारणा (for ॰णम्) — For line 275 G1 subst

9** तस्मात्त्वसाधु युक्तं वः नवता विग्रहे मतिः ।

— (L 277) D1 तस्य, G3 य च (for यस्य) K3 4 Ñ2 3 D3 3 T2-4 G1 3 कस्य (for तस्य) T3 G1 तु, G3 वा (for सा) — G1 om line 278 — (L 278) D1 4 किमर्थं (for ॰त्र) K1 3 V3 T2 4 G1 भवतु (for ॰ति) D3 ग्राह्यो भवति नो ध्रुवम् (for ᵇ) — Before line 279 some Mss ins वैशम्पायन उवाच — (L 281) K3 4 Ñ2 3 V1 3 Dn Dn1 D1 T2-4 G1 3 4 3 महावीर्यं (for ॰वीर्यं) Ds मदो सेक (for ॰त्सिक्तं) — (281) K1 3 Ñ3 V3 D3 3 T3 G3 रण (for रणे) T2 G1 3 रणे प्रहस्यातिरथं (for ᵃ) — Before line 283, K3 B3 ins भीष्मक K3 repeats lines 284ᵇ 285ᵃ after line 287ᵃ — (L 285) K3 G3 हतो वै (for ह्रियते) D3 हूयतऽयं न संशय (for ᵇ) — G3 om — (L 286) G3 सह पुत्रेण केशवे (for ᵇ) — G3 om lines 287 290 — (L 287) V1 Ds1 मत्सुत (for मे सुत) — (L 288) T2 (3 3 [म]नु (for [म]त्र) — (L 289) Ñ3 (marg) V1 D3 4 T3 G1 3 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठं) — (L 290) V3 K3 मन्द॰ , T3 G1 4 हर्ष (for नन्दि) — (L 291) K1 3 रुक्मिणः ; K2 Ds केशवे (for वम्) — (L 291) K1 3 रुक्मिण ; D4 T3 G3 रुक्मण ; Dn Ds1 D3 (marg) T4 रुक्मवान् ;

नियतं भस्मसाद्याति तूलराशिर्यथानलात् ॥
करवीरेश्वरः शूरः शृगालश्चित्रयोधिना ।
क्षणेन भस्मसान्नीतः केशवेन बलीयसा ॥
वृन्दावने वसञ्श्रीमान्केशवो बलिना वरः ।
उद्धृत्यैकेन हस्तेन सप्ताहं धृतवान्गिरिम् ।
दुष्करं कर्म संस्मृत्य मम सीदति मे मनः ॥
नगेन्द्रं सहसागम्य दैवतैः सह वृत्रहा ।
अभिषिच्याब्रवीत्कृष्णमुपेन्द्रेति शचीपतिः ॥
यथा वै दमितो नागः कालियो यमुनाह्रदे ।
विषाग्निज्वलितो घोरः कालान्तकसमप्रभः ॥
केशी चैव महावीर्यो दानवो हयविग्रहः ।
निहतो वासुदेवेन देवैरपि दुरासदः ॥
सांदीपनिसुतश्चैव चिरनष्टो हि सागरे ।
दैत्यं पञ्चजनं हत्वा आनीतो यममन्दिरात् ॥
गोमन्ते सुमहद्युद्धं बहुभिश्चैव तावुभौ ।
कृत्वा वित्रासजननं गजाश्वरथसंकुलम् ॥
गजेन गजवृन्दानि रथेन रथयोधिनः ।
सादिनश्चाश्वयोधाना चरणेन पदातिनः ।
अशक्तौ महावीर्यौ वसुदेवसुतावुभौ ॥
न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
न नागा न च दैत्येन्द्रा न पिशाचा न गुह्यकाः ॥
कुर्वन्तस्तथा घोरं गजाश्वरथसंक्षयम् ।
समनुस्मृत्य संग्रामं भृशं सीदति मे मनः ॥
न मया श्रुतपूर्वो वा दृष्टपूर्वः कुतोऽपि वा ।

रुक्मिणः , G1 4 रुक्मकः (for रुक्मिण) — For line 291, D3 5 G(ed) subst

10** न च नारायणाद्देवो वरदस्तु रुक्मिण ।

[D5 नारायणो (for °णात्) G(ed) स च नारायणो देवो (for °) D6 वर ददत (for वरदस्तु) G(ed) वर दददु रुक्मावान् (for ²)]

—(L 292) K2 4 V3 B3 Dn D4 6 T2-4 G1 4, 5 मृ (K1 मृ)गभावो (B3 °वे), D1 5 °भावान् (for °भाव) D6 [अ]निवर्तन (for °क) —(L 293) K1 V2 3 T3 इव (for यथा) K2 B1 3 D3 D5 G1 4 [अ]नले (for °लात्) G4 तूलराशिरिवानले (for ²) —(L 294) V3 T4 करवीरे तु(T4 °रसु रि शूर (for °) K1 (by corr) D3 °योधिन , K4 B1 D2 4 G2 योधन (G2 °क)(for योधिना) —(L 295) K3 भस्मता (for °सात्) —(L 296) K4 च स , Ñ2 6 D1 Dn1 D5 5 6 T2 3 G2 3 5 वसत्स(for वसञ्) —(L 297) D3 उद्धृतैनैकहस्तेन (for °) —(L 299) K2 Ñ2 D4 3 T3 नगेन्द्रे , D5 देवेन्द्र , T2 G1 इन्द्रो हि G4 5 इन्द्रस्तु (for नगेन्द्र) K2 Ñ2 (marg) V1 3 B D3 D5 G3 इन्द्रस्तु स्वयमागम्य , K1 नागेन्द्रेण सहागत्य , Ñ2 V3 नगेन्द्र सह संगम्य , Dn1 D3 नगेन्द्रे सहसागत्य (for °) —(L 302) D1 2 (inf fm as above) रोषाग्नि- (for विषाग्नि) K2 4 B1 D5 T3 ज्वालितो K3 ज्वलनो (for ज्वलितो), G3 कालानल (for °न्तक) —(L 304) D3 सुदुःसह (for दुरासद) —(L 305) K1 सादीपन , some Mss सादीपिनि (for °पनि) Ñ2 3 V1 3 B3 सुत (for सुतश्च) K2 D3 D5 G3 सांदिपिनिसुत चैव (for °) K3 Ñ1 3 V1 3 B3 3 D3 D5 G2 नष्ट (for नष्टो) —(L 306) K2 Ñ2 3 V1 3 B D3 D5 G2 कृष्ण (for दैत्य) K2 Ñ2 3 V1 3 B D3 D5 G1 चा(Ñ2 V3 आ)नयत् (for आनीतो) T3 G1 4 -सादनात् (for मन्दिरात्) —(L 307) K1 D3 गोमन्ते च , V1 3 B1 3 D3 °न्तेषु (for °न्ते तु) D3 गोमन्ते च महद्युद्ध (for °) D1 3 5 (by corr) चेरितावु (for चैव तावु) — K3 om (hapl) lines 308-311 —(L 308) Ñ2 3 V1 3 D3 4 T2 3 G1 4 सक्षयम् (for -संकुलम्) K3 4 Dn D1 3 T3 G5 नागाश्वरथस क्षयम् (for ²) —(L 309) V3 नग (for गज) K2 योधि नम् V2 B3 3 D3 °नाम् , Dn1 °ना (for °न) —(L 310) Ñ2 V1 सादिभिश्च , B1 3 D5 D3 G1 °ना (for °नश्च) K3 4 V2 Dn D1 6 T2 G1 4 5 योधेन , D5 युद्धेन (for योधा नाम्) K3 3 V2 D3 4 6 T2 4 G1 4 5 नरेण च , Ñ2 3 V1 पत्तिभिश्च , V3 संग्रामेषु (for चरणेन) V3 B1 पदातिनाम् , D6 °तिनम् (for °तिन) K2 V3 B3 3 D3 D5 नरेण च पदाति नाम् (K3 °नम् , D6 °ना), D3 पत्तिना च पदातिनम् (for ²) —(L 312) K1 न (for the second च) —(L 313) V3 दैत्याश्च (for दैत्येन्द्रा) K1 किंनरा , K3 4 D1 राक्षसा (for गुह्यका) T2 G1 पिशाचा न च गुह्यका (for ²) —(L 314) V2 D5 6 T3 G1 4 5 कृतमं(V2 कुर्वं)विविधं घोरं (for °) V1 नराश्व (for गजाश्व) K2 D1 संकुलम् (for संक्षयम्) —(L 315) K2 G3 संग्रामे (for °म) T3 तस्य संस्मृत्य संग्राम (for °) T3 G1 4 5 मेदिनी (for मे मन) — After line 315 Ñ2 V3 ins

11** कृत्वा गोवर्धनं चेश्म रक्षिता गा नृभि सह ।
वातवृष्टिसमाक्रान्तास्तेन सीदति मे मन ॥

[(L 2) V2 मयातास्तु (for -समाक्रान्ता)]

—(L 316) D3 मेऽश्रुत (for मया) D3 दृष्टपूर्वोऽपि वा

तादृशो भुवि मर्त्येऽस्मिन्वासुदेवात्सुरोत्तमात् ॥
सम्यगाह महाबाहुर्दन्तवक्त्रो महीपतिः ।
सान्त्वयित्वा महावीर्यं सविधास्याम यत्क्षमम् ॥
इति संचिन्त्य मनसा बलाबलविनिश्चयम् ।
गमनाय मतिं चक्रे प्रसादयितुमच्युतम् ॥
चिन्त्यमानो नरेन्द्रैस्तु बहुभिर्बलशालिभिः ।
सूतमागधवन्दीभिर्बोधितः स्तुतिमङ्गलैः ॥
प्रभातायां रजन्यां तु कृतपूर्वाह्णिकक्रियाः ।
उपविष्टा नृपाः सर्वे स्वेषु विश्रामवेश्मसु ॥
ये विशिष्टाश्च राजानो विदर्भाया नराधिपैः ।
तैरागम्य स्वभूपेषु रहो गत्वा निवेदितम् ॥
श्रुत्वा कृष्णाभिषेकं तु केचिद्धृष्टा नराधिपाः ।
केचिद्दीनतरा भीता उदासीनास्तथापरे ॥
त्रिधा प्रभिन्ना सा सेना नरनागाश्ववाहिनी ।
महार्णव इव क्षुब्धा अभिषेकेण चालिता ॥
नृपाणां भेदमालोक्य भीष्मको राजसत्तमः ।
व्यतिक्रममचिन्त्यं च कृतं नृपतिना स्वयम् ॥
विचिन्त्य मनसा राजन्दह्यमानेन चेतसा ।
जगाम नरदेवानां समाजे प्रतिबोधितुम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे दूताः समाप्ताः कैशिकान्तिकात् ।
लेखमुत्कृत्य शिरसा निविष्टास्ते नृपार्णवम् ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।
हत्वा कंसं महावीर्यं देवैरपि दुरासदम् ।

क्षितौ (for ᵇ) — (L. 317) B3 D1 T3 G1 s मर्त्योऽस्मिन्, Dn मर्त्योऽन्यो ; D3 नान्योऽस्ति, D6 G3 मर्त्योऽस्मात् (for मर्त्येऽस्मिन्) K4 न दृष्टो भुवि मर्त्योऽस्मिन् (for *) G(ed) सुरात्तकात् (for सुरोत्तमात्) D3 वासुदेव सुरोत्तम (for ᵇ) — (L. 318) Ñ2 V2 D1 s D3 G3 महामति°, Cal ed. महाद्युति° (for महीपति) K3 दन्तवक्त्रो महामति (for ᵇ) — (L. 319) K1 s B2 D3 T3 संधयित्वा (for सान्त्व°) G3 संधयित्वा महाबाहु (for *) V3 Dn D1 T3 G1 संविधास्यामि (for °म) V1 फलम् (for क्षमम्) — Before line 320, all Mss ins वैशंपायन उवाच — (L. 320) D3 निश्चित्य (for संचिन्त्य) K3 s V3 विनिश्चितम् (for °श्चयम्) — (L. 321) D3 चक्रु (for चक्रे) — (L. 322) Ñ2 D3 चिन्तयानो (D3 °नो), D6 ध्यायमानो (for चिन्त्य°) K1 Dn1 D1 s T3 G1 नरेन्द्रस्तु, V1 s B G2 °न्द्रैश्च (for °स्तु) K3-4 Dn2 D2 T3 चिन्तयानो नरेन्द्रस्तु (K3 °न्द्रैश्च) (for *) — (L. 323) K Ñ2 s V B Dn1 D3 D1-6 T3 s G1 2 s s बन्दिभ्यो (for °भिर्) K1 2 बोधित, D1 s T3 °ता (for °त°) — (L. 325) K4 सुख (for स्वेषु) G2 विश्राम्य (for °म) Ñ3 s V2 भूमिषु (for °वेश्मसु) — (L. 326) K1 स्वविशिष्टाश्च, V3 Dn1 D3 T3 s G1 s s विसृष्टाश्च (for विशिष्टाश्च) K3 V3 Dn Dn2 D3 s ये विसृष्टाश्चरा राजन् (D3 °शो), Ñ3 s V1 B1 s ये विशिष्टोत्सवा विसृष्टाश्च राजा वै (B1 s वा राजन्), B3 ये विशिष्टोत्सवा (for *) K1 s s नराधिपम्, D3 s T3 °धिपा (for °धिपै°) — (L. 327) K4 स्वदूतेन, B2 s Dn2 स्वराज्येषु, Dn1 D6 T1 G1 s s स्वराज्येषु (for स्वभूपेषु) K1 तेनागम्य स्वदूतेन, K1 तैरागत्य स्वराष्ट्रेषु, K3 तेभ्यागम्य स्वरूपेषु (for *). T3 G1 s निवेदितुम्, T3 G2 °दितुम् (for °दितम्) — (L. 328) K4 दृष्ट्वा केचित्, V3 केचिद्धृता ; D1 T3 केचिदृष्ट्वा (for °हृष्टा) — (L. 329) V1 दीनमना (for °तरा) N2 B3 भूता, B3 भूत्वा (for भीता) K3 D3 अभवन्कश्चित् (for तथापरे) T3 उदासीनास्तदापरे (for ᵇ) — (L. 330) D3 द्विधा, T3 s त्रिभि° (for त्रिधा) D3 D4 s भिन्ना तु, G3 प्रवृत्ता (for प्रभिन्ना) K3 G3 मालिनी, Ñ3 V1 s B D3 °शालिनी (for °वाहिनी) — (L. 332) G3 वैरम् (for भेदम्) T3 G1 आलक्ष्य (for आलोक्य) — (L. 333) D3 s G3 अचिन्त्यैवं (for °न्त्यं च) K4 D3 नृपतिभि (for °ना) K3 कृतं नृपतिसाम्यनम् (for ᵇ) — (L. 334) K3 Ñ1 V3 s B Dn Dn1 D3 s T3 s G3 s राजा, Dn2 राज्ञा (for राजन्) — (L. 335) T3 G1 बोधित° (for °तुम्) — (L. 336) G3 भ्रान्ता (for दूता) V3 (marg as above) समाप्ता कैशिकान्तिकम्, D1 °सा कैशवान्तिकम् ; T3 G1 °स कौशिकोऽन्तरात्, Bom Poon eds G(ed.) °सा क्रथकैशिकौ (for ᵇ) — (L. 337) G3 लेख्यम् (for लेखम्) D3 s T3 सहसा (for शिरसा) K3 नृपार्णवे, D6 G1 s s क्षयम् (for °र्णवम्) — COLOPHON — Mention of the Epic K3 Dn2 T3 — Mention of Khila K3 Ñ2 V B Dn2 D3 D1 — Sub parvan T3 आश्चर्यपर्व — Adhy name K Ñ2 V B Dn D3 D3-6 T3 G3 रुक्मिणीस्वयंवर, Ñ1 स्वयंवर, D1 रुक्मिणीस्वयंवरे भीष्मकवाक्यम् — Adhy no K3 103, Ñ3 V 107, B2 G3 109 ; Dn Dn1 D3 104 ; D 100, D3 113, T2 G3 106, T3 115 T4 96 ; G1 108 ; G 110

T3 s transp line 338 and line 339 — (L. 338) D3 महाराज ; T3 °वीरं (for °वीर्यं) — (L. 339) G3 विष्टन् (for विष्टो) — (L. 340) K3-4 Ñ V B1 s Dn

नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपासने ॥
कन्यार्थेनागतः कृष्णस्तत्रापि न कृतोऽतिथिः ।
अमानमतुलं प्राप्य क्षान्तवान्केन हेतुना ॥
विनतायाः सुतश्चैव महाबलपराक्रमः ।
स चापि क्षमया युक्तः कारणं किमपेक्षितम् ।
एतदाख्याहि भगवन्पर कौतूहलं हि मे ॥
वैशंपायन उवाच ।
विदर्भनगरीं प्राप्ते वैनतेये सहाच्युते ।
मनसा चिन्तयामास वासुदेवस्य कैशिकः ॥
दृष्ट्वाश्चर्यं हि नः सर्वान्ध्रुवं पापक्षयो भवेत् ।
विशुद्धभावः कृष्णस्य आवयोरेष तत्त्वतः ॥
अतः पात्रतरः कोऽन्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
कृष्णात्कमलपत्राक्षाद्देवदेवाज्जनार्दनात् ॥
तस्यावां किं प्रदास्याव आतिथ्यकरणे नृप ।
पात्रमासाद्य वै राजन्यथा धर्मो न लुप्यते ॥
एवमन्योन्य सचिन्त्य भ्रातरौ क्रथकैशिकौ ।
स्वं राज्यं दातुकामौ तौ जग्मतुः केशवान्तिकम् ॥
देवमासाद्य तौ वीरौ विदर्भनगराधिपौ ।
ऊचतुस्तौ महात्मानौ प्रणम्य शिरसा हरिम् ॥
अद्यावां सफलं जन्म अद्यावां सफलं यशः ।
अद्यावां पितरस्तृप्ता देवे त्वयि गृहागते ॥
चामरं व्यजनं छत्रं ध्वजं सिंहासनं बलम् ।
स्फीतकोशां पुरीं चैव गजाश्वरथसंयुताम् ॥
उपेन्द्रस्त्वं महाबाहो देवेन्द्रेणाभिषिक्तवान् ।
आवामिह हि राज्ये त्वामभिषिच्याव वै प्रभो ॥
आवयोर्यस्कृतं कार्यं बहुभिः पार्थिवैरपि ।

D3 D5 . 6 T2 . 4 G3 कन्यार्थे च (for °र्थेन) B3 D1 कन्यार्थे च गत कृष्णम् (for °) T1 तथा (for तत्र) K1 T1 G3 विधि (for ऽतिथि) —(L 341) G3 कृतवान् (for क्षान्त°) —(L 343) K1 Ñ3 Dn T2 . 4 G2 अपेक्षित, K3 . Ñ2 V1 . D1 . 6 T3 G1 . 4 . 5 उपेक्षित (for अपेक्षितम्) K4 कारण समुपेक्षित (for °) —(L 345) Dn T4 -नगरं, K3 नगरे (for °रीं) Ñ3 B1 . Dn3 D3 वैनतेय (for °ये) —(L 346) वासुदेव हि, K4 °देवेऽपि; D1 °देवोऽपि, G3 °देव च (for °देवस्य) Some Mss कौशिक (for कै°) —K3 B1 om lines 347–348, D3 reads the same on marg —(L 347) K4 ख (for न°) V1 . 3 सर्वौ, V3 सर्पौ, B1 सर्वे, D3 सर्वे (for सर्वान्) D3 दृष्ट्वाश्चर्यं हि तरसर्वे, G3 दृष्टमाश्चर्यमस्माभि (for °) — After line 347ᵃ, K1 Bom Poona eds G(ed) ins

12** राजभ्यान्प्रदास्यहम् ।

वसुदेवसुते दृष्टे

D3 —(L 348) T3 . 4 मनो विशुद्धं कृष्णस्य (for °) D3 आतिथौ, D3 चावयोर् (for आ°) T3 . 4 वृत्त (for दृष्ट) K4 आवयोर्दर्शन गत (for °) —(L 349) D3 पात्रतम, D3 परतर (for पात्रतर) T3 ऽन्य कस (by transp) —(L 350) K1 वासुदेवाज् (for देव°) —(L 351) Ñ2 V1 . 2 K3 G3 कस्यावां, G4 कस्य वा (for तस्यावां) K3 V2 B D1 D2 (sup lin) . 3 त्विह, D1 नृपा (for नृप) Cal ed चातिथ्यकारणेन ह G2 आ(B3 चा)तिथ्यकरणेन ह; K3 न (for °) —(L 352) T2 G1 लिप्यते (for लु°) K3 न भो धर्मेण लुप्यते (corrupt), G1 यथा धर्मेण लिप्यते (for °) —(L 353) B2 Dn T2 G1 . 2 . 4 . 5 अन्योन्यमेवं सचिन्त्य, T1 . 4 एव संचिन्त्य चान्योन्य (for °) —(L 355) D3 एवम् (for देवम्) T3 G1 समासाद्य च तौ वीरौ; G4 ते समासाद्य तौ वीरौ (for °) —(L 356) K4 पार्थेता (for ऊचतुस्) T3 G1 महात्मान, T1 °भागौ (for °त्मानौ). —(L 357) D4 . 5 नौ (for [आ]वां) —B1 om line 357ᵇ D4 . 6 नौ (for [आ]वां) Ñ3 V2 B3 D3 D5 प्रथितं (for सफल) —(L 358) D4 . 5 नौ (for [आ]वां) V1 तुष्टा (for तृप्ता) K1 . 4 Dn T4 देवे चावां, B3 G3 देव त्वयि; T3 देवदेवे (for देवे त्वयि) —(L 359) D4 चामरे (for °र) D3 तथा (for बलम्) —(L 360) K4 B2 D1–4 . T2–4 G1 . 4 . 5 कोशा पुरी (for कोशां पुरीं). V1 [पु]ना (for [पु]व) K2 Ñ3 . V2 . 3 B1 Dn D3 G3 स्फीतकोशा पुरी चेयम् (Ñ2 V3 साम) (for °) D3 . 4 -संयुता (for °ताम्). K1 (marg as above) Ñ2 V3 B1 D3 D5 T2 G2 . 4 आवयो सहिता (Ñ2 V2 B1 T2 G2 . 4 सहित, D3 सकल; T4 सुहिता) सब, K3 B2 . 3 Dn D3 G1 . 3 आवाभ्यां सहिता (B3 . 5 सहित, G1 सतत) सब, D3 V1 . 2 D1 T3 आवयो (h3 °वाभ्या) सहितस्तत्र (V1 °या), K4 आया यथास्ति तत्तथ, Ñ3 आवाभ्या सुहिता तया (for °) —(L 361) V3 उपेन्द्रत्वे (for °स्त्व) K3 D3 . 6 T3 G1 . 4 [अ]भिषेचित, D1 भिषिक्तवान्, G3 [अ]भिचोदितम् (for °षिक्तवान्) V3 D3 G3 देवेन्द्रस्त्वाभिषिक्तवान् (for °) —(L 362) D3 त्वे (for हि) T4 राजेन्द्र (for राज्ये त्वाम्) K1 . 3 V1 Dn D1 . 3 T3 आवयोरिह राजेन्द्र (K3 Dn °ज्ये च), K4 अवधारय राजेन्द्र, Ñ2 V3 अद्यावामिह राज्ये त्वाम्, Ñ3 आवयोर्गतराज्ये त्वाम्, D3 (marg) आवामिह स्वराज्ये त्वाम् (for °) Ñ2 V3 D3 . 4 अभिषिच्याव, Ñ3 °षेक च, G4 °षिञ्चामि (for

शक्यते नान्यथा कर्तुं जरासधेन वा स्वयम् ॥
श्रुत्वा ते मागधो राजा जरासंधो महाद्युतिः ।
कथा ते श्रुयते नित्य नृपाणामभयप्रदः ॥
सिंहासनमनध्यास्य पुरं चास्य न विद्यते ।
कथं राजसमाजेऽस्मिन्नासते देवकीसुतः ॥
कृष्णोऽपि सुमहावीर्यो ह्यभिमानी महाद्युतिः ।
न चागमिष्यते चास्मिन्कन्यार्थे च स्वयंवरे ॥
पार्थिवैरुपविष्टेषु रत्नेषु सिंहासनेषु वै ।
कथमास्यति नीचेषु आसनेषु महाद्युतिः ॥
इति संचोद्यमानस्तु श्रुत्वासौ भीष्मको नृपः ।
आवयोः सह समन्त्र्य विग्रहोपशमार्थिना ॥
तत्र विश्रामहेतोर्हि कारितं च गृहोत्तमम् ।
देवानामादिदेवोऽसि सर्वलोकनमस्कृतः ॥
मानुषे मर्त्यलोकेऽस्मिन्राजेन्द्रत्वं समाचर ।
समाजे मनुजेन्द्राणा मा भूदासनसंकटम् ॥
विदर्भनगरे चेद राजेन्द्रत्व समाचर ।
आस्यतामासने शुभ्रे श्वः प्रभाते महाद्युते ॥
अधिवास्यात्मनात्मान विधिदृष्टेन कर्मणा ।
यथागमिष्यन्ति नृपा करिष्ये देवशासनात् ॥
एवमुक्त्वा सुरश्रेष्ठं प्रणिपत्य कृताञ्जली ।
प्रेषयामास तौ वीरौ रङ्गमध्ये नृपैर्वृते ॥
देवदूतस्य वचन यथोक्तं वज्रपाणिना ।
लिखित्वा सुमहातेजा कैशिक शापजाद्भयात् ॥
विदित वो नृपा सर्वे वैनतेयसहाच्युत ।

°विग्राव) K1 अभिषेकं पुन पुन ; K1 (marg) s 4 Ñ3 V1 Dn D1 3 (marg as above) T3 4 अभिषेक (T3 4 °रिष्ठं) ददामि ते (for °) —(L 363) D1 च त (for कृत्ये) K4 राज्यं (for कार्यं) V3 इति (for अपि) —(L 364) K1 शक्नोति म ; K3 शक्यस्त्वं, D3 G1 न शक्यते (by transp) K1 3 4 Ñ2 3 V1 3 B1 Dn D2–4 6 T3 4 G1. 3 जरासंधोऽपि (Ñ3 V3 °ध)(for °संधेन) —(L 365) D4 महीपति (for महाद्युति) —(L 366) T3 4 कथ्यते (for कथा ते) K3 N3 V3 D4 वर्तते (for श्रुयते) Cal ed राजन् (for नित्य) —(L 367) K3 4 Dn D1 4 T3 4 अनध्यास्यं, Ñ3 V1 अनासाद्य (for अनध्यास्य) K4 विग्रहे (for पुरं चापि ; D3 पुरपस्य (for पुरं चास्य) K3 विद्यते) —(L 368) K Ñ3 3 V [illegible] Dn D3 D2–4 6 T3–4 G1 3 4 5 आस्यते, D3 आसीनो (for आसते) —(L 369) K3 Ñ3 V3 [अ]ति (for [अ]भि) — K3 T3 G1 4 3 om (hapl) lines 370–372 —(L 370) V2 D4 तस्मिन् ; Dn स ; G3 न D3 3 राजन् T3 4 चात्र (for चास्मिन्) K1 (for च) Ñ3 B1 3 D2–4 6 T3 स्वयंवरम् (for °रे) —(L V1 कन्याहेतो (V1 कार्यार्थे च) स्वयंवरम् (for °) —(L 373) K3 Ñ3 V3 B D3 D3 T3–4 G1 3 संचिन्त्यमानस्, D3 सनोद्य° (for संचोद्य°) Ñ3 इद संचिन्त्यमानस्तु (for °) — After K4 कौशिको, D1 3 भीमको (for भीष्मको) line 373, K3 ins

13** सर्वं तद्वासुदेवाग्रे जरासंधचिकीर्षितम् ।
निवेदयामास तदा तस्याभिलषित त्विदम् ॥

—(L 374) D3 T3 3 G1 3 आवयो सदृश मन्त्र (for °) K3 विग्रहश्च (for °होप) K3 °शमार्थिनो, K3 Dn D3 °थ च, D3 समाधिना, T3 °शमाय न (for °र्थिना) K1 विग्र होऽत्र समर्पिन (for °) —(L 375) K4 न च, V1 तत्र (for तत्र) K1 3 Ñ3 3 V3 3 B Dn Ds1 D4 5 T3 4 G3 4 कारितेर ; K4 D1 °त हि, K4 [अ]कारि चेद, V1 कारित ते, D3 °त वै (for °त च) —(L 376) K4 B1 3 D3 अपि (for आदि) K3 V1. 3 T3 देव (for लोक) —(L 377) K3 Ñ3 V1 B1 3 Dn1 D3 3 3 6 T3 4 G1. 4 मानुष्ये, B3 °षे ; D4 °षेर, T3 °ष, C3 °ष्य (for °षे) K3 सर्वं (for मर्त्यं) D1 मानुष्ये मृत्युलोकेऽस्मिन् (for °) — K3 G3 om lines 378–379 —(L 378) Cal ed मानुषेन्द्राणां (for मनुजे°). T3 -संकुलम् (for -संकटम्) —(L 379) Ñ3 3 V1 3 Dn D1 4 G1 4 चैता, V3 तेषां, D3 3 चैव ; D6 T3 चैव G4 चेम (for चेद) K1 4 विदर्भनगरोद्यान, K3 °नगरीश्चैव (for °) K1 विरोचय, K3 4 Ñ3 3 V1 3 Dn D1–6 T3–4 G1 4 3 विचक्ष्य (for समाचर) —(L 380) K4 आस्यतामासन शुभ्र (for °) K3 4 D1 सुप्रभाते, D3 स्वप्रभाते (for श्वः प्रभाते) —(L 381) K1 3 4 Ñ2 Dn D3 D4 (sup lin) T3 G1 [आ]त्म च (for [आ] मना) —(L 383) D4 यादि (for यथा) —(L 383) K1 3 4 V1 3 B D1 3 4 3 T3–4 G1 3 कृत्वाञ्जलि D2 (marg) जगत्पतिम् D3 जगद्गुरुम् (for कृताञ्जली) —(L 384) K3 घोषयामास (for प्रे°) V3 नरेंद्र (for नृपैर्द) K1 4 D1 3 T3 G1 4 3 वृतौ ; K3 D4 वृत , K6 वृते (for वृते) —(L 385) K1 3 4 V3 Dn D1 3 3 3 (marg as above) दूत (for देव) V3 भूतस्य (for -दूतस्य) —(L 386) K4 लिखित सुमहाद्युत्य (sic) (for °) K1 3 4 Dn Ds1 (marg) D1 3 (marg as above) 4 (marg) कौशिक प्राह शासनम्, D3 कैशिक शक्र शासनम् (for °) — Before line 387, some Mss ins कौशिक., and some कैशिक —(L 387) Ñ3 3 (marg as

आगतोऽतिथिरूपेण विदर्भनगरीं हरिः ॥
प्राप्तमालोक्य पात्रोऽयमिति सचिन्त्य भूपतिः ।
प्रददौ वासुदेवाय स्वं राज्यं धर्महेतुना ॥
इदमासनमास्स्वेति भ्रात्रा मे सहितोऽनघाः ।
वागुवाचाशरीरेण केनापि व्योमचारिणा ॥
न युक्तमासनं दातु त्वयासीन नराधिप ।
इदमस्त्यासनं दिव्यं सर्वरत्नविभूषितम् ॥
जाम्बूनदमय दिव्य रचित विश्वकर्मणा ।
प्रेषितं देवराजेन सिंहलक्षणलक्षितम् ॥
अत्रोपविष्टं देवेश चरानरनमस्कृतम् ।
अभिषिञ्चत राजेन्द्र बहुभिः पार्थिवैः सह ॥
आगता' कुण्डिनगरे कन्याहेतोर्नराधिपाः ।
नागमिष्यति य. कश्चित्सोऽस्य वध्यो भविष्यति ॥
इमे चैवाप्रकलशा निधीनामशसभवाः ।
अक्षया राजराजस्य धनेशस्य महात्मन. ॥
दिव्या. काञ्चनरत्नाढ्या दिव्याभरणयोनयः ।
राजेन्द्रस्याभिषेकार्थमागच्छन्ति नृपैर्वृताः ॥
एष शक्रस्य सदेश' कथितो वो नराधिपाः ।
लेखेनाहूय तान्सर्वानभिषिञ्चन्तु केशवम् ॥

कैशिक उवाच ।

इति सचोद्य तस्योऽसौ देवदूतो गतो दिवम् ।
दत्त्वासन च कृष्णाय बालार्कसदृशप्रभम् ॥
तेनाहं चोदयिष्यामि भवन्तो ये समागताः ।
दुर्निवार्यतर घोर शक्रेण स्वयमीरितम् ॥
युष्माभिर्दर्शने युक्तमद्भुत भुवि दुर्लभम् ।
कलशैरभिषिच्यन्तं स्वयमेव नभस्तलात् ॥

---

above) Vs D4 Ts त्रिदितार्था, Ds G3 s °तो यो, Ds Ts Gs °सो वै, (for °त यो) Ds Gs सतोऽप्युत (for सहाप्युत) —(L 388) Ds G4 नगर (for °रीं) —(L 389) Ks पात्र च, Ds मान्योऽयम्, Ts G1 s s यातोऽयम्, Gs पात्र हि (for पात्रोऽयम्) K1 De s Ts G1 s s भूमिप (for भूपति) —(L 391) Ds भातिष्ठ Gs स्तुविनिश्चिय भूपति (for °) —(L 391) Ds भातिष्ठ (for भास्स्वेति) K1 स्नघ , Ks Ds स्नघ , Ds नृप , Ts G1 s s नृप (for स्नघा) K1 (marg) भ्राता मे नोदिते तत , K1 Gs भ्राता मे योधितस्त(Gs °ते ह)न , Ñs Vs Ds भ्राता (Ñs °ता) मे चोदितस्तत , Ns V1 s B1 D3 D1 भ्राता मे चोदिते तत , Bs भ्राता सर्वादितेन ह, Bs भ्राता मेति तु चोदित (sic) Dn भ्राता मेऽभिहितेऽनघ , D1 भ्राता मे सह तोऽनय, Ds Ts s भ्राता मे चोदिते(Ds °तो)ऽनघ —(L 392) Ks Ts Gs s उवाच च, Ds ऊच च (for उवाच) Ds -चारिणी (for °णा) — Before line 393 K Ñ2 s V B Dn Ds D1 s s s Ts s Gs ins देवदूत , Ds देव —(L 393) K1 तत्र मानात् Bs त्वया हीन, D3 s त्वया चास्मै, Ts G1 s s त्वया रूप (for त्वयासीन) Gs त्वयासितमहो नृप (for °) —(L 395) K Ns (marg) V1 (marg as above) s Dn D3 s s Ts-s G1 s s s शुभ्र, Ñs (marg also as above) चित्रं (for दिव्य) —(L 396) Ds प्रहित (for प्रेषित) —(L 397) Ks D1 तत्र (for अत्र) Ts G1 s देवन (for °श) —(L 398) K1 Ts अभिषिञ्चतु, Ys Ds °षिञ्चय, D1 s Ts Gs s °षिच्याथ (for °षिञ्चत) K1 राजेन्द्र (for °न्द्र) K1 अभिषिञ्चन्तु राजेन्द्रा, D3 °षिञ्चतु राजेन्द्र, D2 °षिच्यस्व राजेन्द्र, Ts G1 °षिच्याथ राजेन्द्र, Gs °षिञ्चस्व राजान (for °) —(L 399) K1 कुण्डिनमिद K1 D3 Ts Gs °नपुर (for °नगरे) —(L 400) In Ks, the portion from स्य (in ᵇ) up to कथ (in line 447ᵇ) is lost on a missing fol D1 श्वि, D3 मे, G1 s स्म (for स्य) —(L 401) Ks चै चाद्य , Ts चै स्रोह (for चैवाद्य) Ñs V1 अद्र (for मश) —(L 402) Gs अक्षया (for अक्षया) Gs राजसिंहस्य (for °राजस्य) Ts s धनदस्य (for धनेशस्य) —(L 403) K1 दिव्य (for दिव्या) V2 Ds दिव्यकाञ्चनरत्नौघा (Ds °त्नाढ्य) (for °) —(L 404) V1 [अ]भिषेकार्थे (for °र्थम्) K1 आगच्छन्तु (for °न्ति) Ds सुरैर् (for नृपैर्) —(L 405) K1 पर (for एष) K1 वां B3 मे, Ts G1 चै (for वो) —(L 406) Ds हेलया (for लेखेन) Ñs V1 s Bs अभिषिञ्चत, B3 Ds D2 s s °षिञ्चध, Dn Ds Gs s °षिञ्चस्व, D1 °षकार्थे, Ds °षेचय, Ts G1 °षिच्याथ (for °षिञ्चन्तु) —(L 407) Ds इत्थ (for इति) K1 संबोध, V2 B3 साचिन्त्य D1 सत्तोष (for सचोद्य) Ks स्वकैर्वाक्यैर (hypermetric) V1 G1 तस्थौ चै, Ds च तस्थौ (for तस्थाऽसौ) D1 s गतो दिवि, Ds (marg by transp) (L 408) G1 s दत्त्वा दिवं ययौ, G1 दिव गत (by transp) (L 409) K1 s V1 Ds-s Gs नोदयिष्यामि (for दत्त्वा) —(L 409) K1 s V1 D1-s Gs नोदयिष्यामि (for चो°) K1 (sup lin) भवतोऽर्थे, K1 Dn D1 भवद्भिर्य (for °न्तो ये) D1 (sup lin) समाधिता Ts G1 °न्तो वै (for °न्तो ये) K1 B1 s Ds Gs भवतो चै समागतान् ; Ds °तो (for °गता) —(L 410) Bomb Poona ed G(ed) येन सगर (for °) —(L 411) K1 Ñs s V1 B Ds s शक्रस्य (for शक्रेण) K1 (marg as above) Gs दर्शने, K1 देवैर (for दर्शने) K1 (marg as above) ; D1 Ts G1 s s अस्मा युष्माभिर्जेषादेनो युक्त (hypermetric); D1 Ts G1 s s अस्मा भिर्दर्शन युक्तम् (for °) —(L 412) K1 Ñs V1 B Ds

दृष्ट्वाश्चर्यं हि नः सर्वान्ध्रुवं पापक्षयो भवेत् ।
स्नापनार्थं च कृष्णाय देवदेवाय विष्णवे ॥
आगच्छध्वं नृपश्रेष्ठा न भयं कर्तुमर्हथ ।
आवयोः कृतसंधानो युष्मदर्थे जनार्दनः ॥
सर्वेषां मनुजेन्द्राणामभयं कुरुते हरिः ।
विशुद्धभावः कृष्णस्य आवयोर्दृष्ट वर्तनतः ॥
मागधस्य विशेषेण न वैरं हृदि दृश्यते ।
यदत्र कारणं कार्यं तद्भवद्भिर्विचिन्त्यताम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
एवं संचिन्त्यमानास्तु नृपाः शापभयार्दिताः ।
भूयः शुश्रुवू राजेन्द्र राजानः सर्व एव ते ॥
मेघगम्भीरनादेन स्वरेणापूरयन्नभः ।
धातुनाचाशरीरेण देवराजस्य शासनात् ॥
चित्राङ्गद उवाच ।
त्रैलोक्याधिपतिः शक्रः प्रजापालनहेतुना ।
आज्ञापयति युष्माकं नृपाणां हितकाम्यया ।
न युक्तं वदतान्योन्यं कृष्णेन सह वैरिणा ।
वसध्वं प्रीतिमुत्पाद्य स्वराष्ट्रेषु नराधिपाः ॥
प्रणतार्तिहरः कृष्णः प्रतिसेनान्तकोऽनलः ।
अनेन सह संप्रीत्या मोदध्वं विगतज्वराः ॥
मानुषाणां नृपा देवा नृपाणां देवताः सुराः ।
सुराणां दैवतं शक्रः शक्रस्यापि जनार्दनः ॥
एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि दैवतम् ।
जातोऽयं मानुषे लोके नररूपेण केशवः ॥
अजेयः सर्वलोकेषु देवदानवमानवैः ।
कार्त्तिकेयसहायस्य अपि शूलभृतः स्वयम् ॥
तस्मै देवातिदेवाय केशवाय महात्मने ।
अभिषिच्य सुरैः सार्धं किमिच्छध्वमतः परम् ॥
न चाधिकारो देवानां राजेन्द्रस्याभिषेचने ।
तेनाहं नाभिषिञ्चामि सर्वलोकनमस्कृतम् ॥

D1 6 T3 4 G3 अभिषिञ्चन्त, K4 °षिच्यैवं; D1 °षिच्यन्ता (for °षिच्यन्त), T3 G1 4 5 कलशाश्चागमिष्यन्ति (for °) V2 3 D3 T2, 3 G2 4 5 नभ स्थलात् (for °स्तलात्) — D3 reads line 413 after line 418 —(L 413) Ñ3 V B1 D2 D2 सर्वो, D1 6 G3 सर्वे (for सर्वान्) D2 दृष्ट्वा स्वयं हि तत्सर्वं (for °) — K1 4 T2 4 G1 4 5 om. lines 414–417 (L 414) Ñ2 3 V B D1 2 4 5 स्नापनेन, Dn G3 स्नपनेन, D5 स्नपनार्थं, D4 स्नापनाय (for °र्थं) D1 स्नापनेन च शक्राय (for °) —(L 415) D2 3 आगच्छत (for °ध्व) —(L 416) K3 V1 D1 2 संधानं (V1 °ने), B1 समानो (for °संधानो) D2 आश्वास्या कृतसंधाने (for °) —(L 417) K3 Ñ1 3 V B Dn D5 D1 3 G3 न वैरं; D2 न चैव (for अभयं) —(L 418) K3 G2 कृष्ण स, T2 3 G1 4 5 कृष्णस्तु (for कृष्णस्य) T3 विशुद्धभाव कृष्णस्तु (for °) —(L 419) D4 विद्यते, T3 G3 वर्तते (for दृश्यते) —(L 420) D3 सर्वं (for कार्यं) K3 यत्र कारणकार्यं हि (for °) —(L 421) B2 विधीयताम्, T4 विचार्य° (for विचिन्त्य°) K3 ते V2 संचोद्यमानास्, D3 चिन्तयमानास् (for संचिन्त्य°) K1 4 (for तु) —(L 422) T2 G1 भयाच् (for भूय) K3 T3 4 राजेन्द्रा ; D3 राजोक्तं D1 शुश्राव (for शुश्रुवू) Bomb. Poona eds G(ed) केशवाय महात्मने (for राजेन्द्र) —(L 423) T3 G1 4 5 एव (for मेघ) D1 (for °) K4 दिशा (for [आ]पूरण, Ds2 [आ]पूरित (for [आ]पूरयन्) —(L 424) Dn1 वायुवाचा, G4 वल्गुवाचा (for नभ°) —(L 426) D3 च शक्रो, T2 G1 4 5 राजेन्द्र (G1 5 °न्द्रा)(for युष्माकं) T3 G2 4 5 युष्माकं (for नृपाणां) —(L 427) V2 रमत, V3 वचसा (for वदत) K3 वैरत (for वैरिणा) —(L 428) Ñ3 स्वराष्ट्रेषु (for °ष्ट्रेषु) K4 नरासुराः, Bomb Poona eds G(ed) नृपोत्तमाः (for नराधिपाः) G3 स्वराष्ट्रे वसुधाधिपा (for °) — K4 om lines 429–431 —(L 429) D1 प्रणु चार्ति (for प्रणतार्ति) K1 पर (for प्रति) G3 अघ (for °नक°) —(L 430) V3 वसध्व (for मोदध्वं) —(L 432) G1 शक्रस्य कमलासनः (for °) G3 शक्रस्य कमलासन (for °)
— After line 432, G3 ins
14** तस्यापि देव स शिव शिवस्यापि जनार्दन ।
—(L 433) T3 G1 3 एवं (for एष) K3 देवता ; V3 दैवत (for °तम्) —(L 435) K4 लोके वै (for लोकेषु) Ñ2 3 V1 मानुषै, Ds1 दानवै (for °मा°) —(L 436) K1 Dn2 सहायस्य (Dn3 °स्य), D2 4 5 °येन (for °यस्य) K4 कार्त्तिकेयं समागम्य, D1 3 °केन सहायेन (for °) Ñ3 om line 436b K1 4 Dn T3 4 शूलधरः ; D1–3 °भृता ; D4 5 °धृता, T3 G3 °धृत, G1 शूलधृति (for शूलभृतः) K3 Ñ3 V B1 2 D5 D6 G1 नापि शू(Ds2 दी)लधरस्य च (for °) —(L 437) K4 D2 3 देवाधि°, T3 G1, 2, 4 °दि (for °ति) —(L 438) Dn2 T4 अभिषेक्तुं (for °षिच्य) K1 इच्छतेऽहम्, K4 Ñ2 3 V3 B Dn D5 T3 4 G4 5 इच्छेऽहम्; V1 इच्छ त्वम्, D3 (marg) आधिक्यम् (for इच्छ°)

नृपाणामधिकारोऽयं राजेन्द्रस्याभिषेचने ॥
गत्वा यूयं विदर्भायां क्रथकैशिकयोः सह ।
सचिन्त्य विधिदृष्टेन कुरुध्वं नृपसत्तमाः ॥
प्रीतिसंधानकालोऽयमिति संचिन्त्य वासवः ।
बोधनार्थं विसृष्टोऽहं युष्माकं मनुजेश्वराः ॥
विदर्भनगरे कृष्णः श्राविलोऽस्याधिवासनम् ।
राजेन्द्रत्वाभिषेकार्थं राजानौ क्रथकैशिकौ ॥
ताभ्यां सह नृपश्रेष्ठाः कृत्वा सुमहदुत्सवम् ।
अभिषेकेण सत्कृत्य प्रतिगृह्यास्य दक्षिणाम् ।
आगमिष्यथ सहृष्टाः पुनरेव स्वयंवरम् ॥
जरासंधः सुनीथश्च रुक्मिणश्च महारथः ।
साल्वः सौभपतिश्चैव चत्वारो राजसत्तमाः ।
रक्षस्याशून्यहेतोर्हि तिष्ठन्तु इह पार्थिवाः ।
वैशंपायन उवाच ।
एवमाज्ञा सुरेशस्य श्रुत्वा चित्राङ्गदेरिताम् ।
गमनाय मतिं चक्रुः सर्व एव नृपोत्तमाः ॥
अनुज्ञाता नरेन्द्रेण जरासंधेन धीमता ।
भीष्मकं पुरतः कृत्वा प्रयाताः स्वबलैर्वृताः ॥
भीष्मकश्च महाबाहुः स्वबलेन समन्वितः ।
जगाम पार्थिवैः सार्धं दह्यमानेन चेतसा ।
यत्र कृष्णो महाबाहुः कैशिकस्य निवेशने ॥
दूरादेव प्रकाशन्ती पताकाध्वजमालिनी ।
शुभ्रा देवसभा रम्या स्थानहेतोरिहागता ॥
दिव्यरत्नप्रभाकीर्णा दिव्यध्वजसमाकुला ।
दिव्याम्बरपताकाढ्या दिव्याभरणभूषिता ॥
दिव्यस्रग्दामकलिला दिव्यगन्धाधिवासिता ।
विमानयानैः श्रीमद्भिः समन्तात्परिवारिता ॥
दिव्याप्सरोगणाश्चैव विद्याधरगणास्तथा ।
गन्धर्वा मुनयश्चैव किंनराश्च समन्ततः ।
उपगायन्ति देवेशमन्तरान्तरमाश्रिताः ॥

श्यम्) D3 किमिच्छथ मत परम् (for ³) —(L 439) K1 B1 D3 5 6 T4 [अ]भिषेचनम्, D1 निषेवणम् (for [अ]भिषेचने) — D1 5 om (hapl) lines 440 441, D4 reads the same twice —(L 440) D3 तेनाभिषिञ्चत नृपा (for ᵃ) —(L 441) B1 D2 3 5 T4 G3 [अ]भिषेचनम्, Bom Poona eds G(ed) निवेशने (for [अ]भिषेचने) — K3 om lines 442–444 —(L 443) Ñ3(marg) स्वयं (for यूयं) Cal ed विदर्भाणा (for ˚या) V1 गत्वा स्वयं विदर्भाभ्या (for ᵃ) D3 तत्रैव क्रथकौशिकौ (for ᵇ) —(L 443) K3 विचिन्त्य, Ñ3 अ˚ (for स˚) —(L 444) V2 B1 D2 G2 प्रति (for प्रीति) —(L 445) D81 मा (for ऽह) —(L 446) K1 Dn स्ताभि , K1 (marg) D3 5 ह्यधि (for स्याधि) T4 -शासनम् (for -वा˚) T5 श्रावितोऽस्यापि शासनम्, G3 ˚स्तथापि तिष्ठति (for ᵇ) —(L 447) V1 2 B1 2 D3 [अ]भिषेकार्थे, D6 G4 5 ˚कार्ही (D6 ˚र्हो) (for ˚कार्थं) K1 4 D4 राजेन्द्रमभिषेकार्थं, Ñ3 3 V2 B2 D2 2 5 T2 G2 राजेन्द्र स्याभिषेकार्थे (Ñ3 D3 ˚र्थं T2 G1 ˚र्ही) (for ᵃ) —(L 448) K2 B2 3 D5 D6 G3 तयो सार्धं, Ñ3 3 V1 2 B2 ताभ्या सार्धं (for ताभ्या सह) D2 ताभ्या नृपवरश्रेष्ठा (for ᵃ) — D1 om line 449 —(L 449) D3 सत्कृत्य (for सत्कृत्य) G1 परिगृह्य, G3 प्रतिग्राह्य (for ˚गृह्य) K2 B1 3 D81 D3 (by corr) G3 स्व , D82 ग्र (for [अ]स्य) K3 वै दिशाम् (for दक्षिणाम्) —(L 450) D3 T3 आगमिष्यन्ति (for ˚थ) — T2 G1 4 5 om lines 451–453 —(L 451) D3 सुबाहुश्च (for सुनीथश्च) Dn D3 D2 रुक्मनाभ, D1 4 रुक्मी चैव (for रुक्मिणश्च) K2 B1 महाबल (for ˚रथ) —(L 452) D1 स च (for साल्व) —(L 453) K3 Ñ2 3 V B D3 D3 4 T2–4 G2 तिष्ठन्त्विह च पार्थिवा (for ᵇ) — After line 453 B1 3 ins an addl colophon mentioning Khila and adhy name D1 रुक्मिणी स्वयंवरे देवदूतवाक्यम्, B3 रुक्मिणीस्वयंवर — T1 G1 4 5 om the ref —(L 455) D1 नरोत्तमा (for नृपो˚) —(L 456) D4 अनुज्ञाते (for ˚ता) V2 नृपेन्द्रेण, T3 जने˚ (for नरे˚) —(L 457) G1 कृत्य (for कृत्वा) —(L 460) D2 आस्थितस्तु (for यत्र कृष्णो) K1 4 D1 3 D5 D2 6 T2 4 G1 5 निवेशनम् (for ˚ने) —(L 461) K2 Dn (marg) T2 3 G1 4 5 प्रकाशार्थं, K1 ˚शोचे ; B3 ˚शेव D3 ˚दान्ती, T4 ˚शेन (for ˚दान्ती) D3 मालिनीम् (for ˚नी) T2 G4 पताकाभिरलंकृता (for ᵇ) —(L 462) K3 Ñ3 3 V1 B D3 G3 शुभा, V2 प्रभा (for शुभ्रा) D2 शुभ्रा देवसभां रम्या (for ᵃ) —(L 463) D3 -कीर्णां (for कीर्णा) D3 समाकुलाम् (for ˚ला) G1 दिव्य स्रगनुलेपना (for ᵇ) —(L 464) D1 पताकाढ्यां (for ˚ढ्या) K3 D3 भूषिताम् (for ˚ता) —(L 465) K1 V1 3 D2 -कलिता D4 ˚ला (for ˚ला) D3 वासिताम् (for ˚ता) —(L 466) D3 वारिताम्, D1 शोभिता (for वारिता) —(L 467) K4 D3 4 यशेश (for गणास्त) K2 Ñ3 V1 B D3 D6 तत्र (for चैव) K3 D3 4 गणैस्तथा ; G4 सर्वैर्वृता

स्तुवन्ति मुनयः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ।
देवदुंदुभयश्चैव स्वयमेवानदन्दिवि ॥
पद्मयोनिसमुत्थानि गन्धचूर्णान्यनेकशः ।
समन्तात्पात्यमानानि आकाशस्थैर्दिवौकसैः ॥
स्वयमागम्य राजेन्द्रो देवैः सह शचीपतिः ।
विमानवरमारुह्य सप्रकाशः स्थितोऽम्बरे ॥
अष्टभिर्लोकपालैस्तु स्वदिग्भागेषु संस्थितैः ।
उपगायद्भिर्नृत्यद्भिः स्तुवद्भिश्च समन्ततः ॥
श्रुत्वा सुतुमुलं नादं सर्व एव नराधिपाः ।
विस्मयोत्फुल्लनयना विविशुस्ते सभां शुभाम् ॥
कैशिकश्च महातेजा उपगम्य नराधिपान् ।
प्रवेशयामास बली प्रतिपूज्य यथाविधि ॥
निवेदिते सुरश्रेष्ठ पार्थिवानां समागमे ।
निर्जगाम हरिः श्रीमान्सर्वमङ्गलपूजित ॥
ततोऽम्बरस्थास्ते दिव्याः कलशाश्चैलकण्ठिनः ।
सहकारसमायुक्ता ववर्षुर्जलदा इव ॥
दिव्यकाञ्चनरत्नौघैर्दिव्यपुष्पसमन्वितैः ।
गन्धचूर्णविमिश्रैश्च राजेन्द्राभिषेचने ॥
यथोक्तविधिपूर्वेण अभिषिच्य जनार्दनम् ।
दीक्षयित्वा नरेन्द्राणां दिव्यैराभरणैः शुभैः ॥
दिव्याम्बरविचित्रैश्च दिव्यमाल्यानुलेपनैः ।
सत्कृत्य विधिवद्राज्ञामुपविष्टो जनार्दनः ॥
शुभे देवसभे रम्ये स्नानहेतोरिहागते ।
उपास्यमानो यदुभिर्विभौ च नराधिपे ॥
वैनतेयश्च बलवान्कामरूपी नराकृतिः ।
दक्षिणं पार्श्वमाश्रित्य आसनस्थो बभूव ह ॥

(for गणान्यथा) K3 Ñ3 V1 B D3 D6 मनुजश्च समन्ततः (for °) — (L 468) T2 सिद्धा (for चैव) G5 गन्धर्वाश्च (for किंनराश्च) K3 सहस्रशः (for समन्ततः) — (L 469) K3 मववतारान्तरं श्रितम्, T3 मन्वन्तरसमाश्रिता (for °) — (L 470) Bom Poona eds G(ed) चैव (for सर्वे) — After line 471, T3 ins

15** कर्पूरागरुकस्तूरीकङ्कोल चन्दनानि च ।

— (L 472) B1 पद्म (for पद्म) G2 समुद्भवानि (for -समुत्थानि) Ñ3 V1 T3 G2 -पूर्णानि, V3 -वर्णानि (for -चू°) — (L 473) K4 समन्तात्पातितान्युच्चैर् (for °) — G3 om lines 474 476 — (L 474) K1 3 आगत्य (for स्व°) Ñ3 V B1 3 Dn D3 5 देवेन्द्रो, B3 D3 D4 6 T2 3 G1 4 5 राजेन्द्र (for °न्द्रो) Ñ2 D2 T4 स्वयमागत्य देवेन्द्रो (for °) — (L 475) B1 समकाश, D1 6 स्वप्रकाश (for स°) — For lines 476–477, K1 3 4 Ñ3 V1 3 B1 (marg) 3 Dn D1 5 T3 4 G1 4 5 subst

16** अष्टौ ये लोकपालास्ते स्वासु दिक्षु समाश्रिताः ।
उपगायन्ति नृत्यन्ति स्तुवन्ति च समन्ततः ॥
[(L 1) D3 T4 G4 समाश्रिताः (for °स्थिताः)]

— (L 478) D2 शुश्रुवुस, T3 4 श्रुत्वा तु (for श्रुत्वा सु-) D1 श्रुत्वा तु सुमहानादं, D5 श्रुत्वा सुदुत्तमं नादं (for °) — (L 479) K1 D6 G4 5 शुभां समाम् (by transp.) — (L 480) V2 स (for च) Bom Poona eds G(ed) — (L 480) V2 स (for च) Bom Poona eds G(ed) उपागम्य (for उप°) K1 महाबाहुर् (for °तेजा) G(ed) — (L 481) V2 प्रतिगृह्य (for नराधिप (for °धिपान्) — (L 482) K1 4 Ñ3 V B Dn D3 D1-4 6 G4 °पूज्य) — (L 483) K1 4 Ñ3 V B Dn D3 D1-4 6 G4 सुरश्रेष्ठे, K3 °श्रेष्ठा (for °श्रेष्ठ) — (L 484) T3 G4 देवा (for दिव्या) D1 चैव (for चैल-) G3 कलशाश्चोपपूरिता (for °) — (L 485) K2 Ñ3 ववृषुर् (for ववर्षुर्) — After line 485 Ñ3 ins an addl colophon, adhy name रुक्मिणीस्वयंवरे दूतवाक्यम् — Before line 486, Ñ3 ins वैशंपायन उवाच — (L 486) D3 दिव्यै काञ्चन रत्नाद्यैर् (for °) T3 रत्न (for पुष्प) — (L 488) K4 D1 -पूर्वेन (for -पूर्वेण) B1 सोऽभिषिच्य, D4 तेऽभि° (for अभि°) K2 V3 B3 G2 सोऽभिषिक्तो यथाविधि (V3 B3 नराधिपैः), B3 D3 D6 T4 स(D3 D6 सोऽ)भिषिक्तो जनार्दन (for °) — (L 489) K Dn D1-4 T2 G1, 3 4 5 दर्शयित्वा, Ñ3 (marg as above) दीप° (for दीक्ष°) T4 Bom Poona eds G(ed) आचार्यैः (for आभ°) K2 उत्तमम्; Ñ3 सह (for शुभैः) — (L 490) V3 -वरैश्च, D2 विमिश्रैश्च (for विचित्रैश्च) K1 3 D3 -माल्यानु (for माल्यानु) — (L 491) B3 सहस्य, D3 सत्कृत्यि (for सत्कृत्य) K3 Dn D2 T3 G1 राज्ञ, B3 D6 राज्ञा, D4 G3 राज्ञा, G4 राज्ये (for राज्ञाम्) K2 G2 सत्कृत्तो विधिवद्राजा (for °) K3 G3 सूपविष्टो (for उ°) — (L 492) K3 सभादेशे, Ñ3 V3 B D2 6 G1 4 सभोद्देशे, T3 सभा श्रेष्ठ (for -सभे रम्ये) T4 G4 शिवे देवसभोद्देशे, G2 श्रेष्ठिरे च सभादेशे (for °) — (L 493) K2 Ñ3 V1 3 B1 3 G2 विदर्भैश्च; Ñ2 विदर्भैः स; D2 विदर्भौ च, G4 विदर्भे च (for विभौ च) D1 4 नराधिप (for °धिपे) K1 2 4 Dn D5 (marg) D2 वैदर्भौ च नराधिपौ V3 विदर्भैः स नराधिपैः; B1 D1 विदर्भौ च नराधिपा (D4 °पौ); T3 G1 4 विदर्भे च नाधिपे; T2 4 विदर्भेन (T4 °र्भैर्) नराधिपे (for °) — (L 494) D3 T4 भगवान्

अथकैशिकौ च तौ वीरौ वामपार्श्वे स्व आसने ।
उपविष्टौ महात्मानौ देवस्यानुमते नृपौ ॥
तथैव वामपार्श्वे तु वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
सात्यकिप्रमुखा वीरा उपविष्टा महाबलाः ॥
भास्करप्रतिमे दिव्ये दिव्यास्तरणसंवृते ।
सुखोपविष्टं श्रीमन्त देवा इव शचीपतिम् ॥
सचिवैः श्राविताः पूर्वं प्रविष्टास्ते नराधिपाः ।
यथार्हेण च संपूज्य राजानः सर्व एव ते ।
सुखोपविष्टास्ते स्वेषु आसनेषु नराधिपाः ॥
कैशिकस्तु महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रार्थवित्तमः ।
पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदतां वरः ॥
अविज्ञाता नृपाः सर्वे मानुषोऽयमिति प्रभो ।
भवन्तमुपरुन्धाना देव त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥

कृष्ण उवाच ।

न मे वैरं निवसति एकाहमपि कैशिक ।
विशेषेण नरेन्द्राणां क्षत्रधर्मे व्यवस्थिते ॥
योद्धव्यमिति धर्मेण अधर्मेऽतिपराङ्मुखे ।
तेषां को हेतुना कोपः कर्तव्यस्त्ववनीश्वरा ॥
यद्वृत्तं तदतिक्रान्तं ये मृतास्ते दिवं गताः ।
एष धर्मो नृलोकेऽस्मिञ्जायन्ति च म्रियन्ति च ॥
तस्मादशोच्य भवता मृतानां वै नराधिपाः ।
क्षन्तव्यं भवतामाकं वीतवैरा भवन्तु वै ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा नरेन्द्रांस्तानाश्वास्य मधुसूदनः ।
कैशिकस्य पुरः वीक्ष्य विरराम महाद्युतिः ॥
एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मको नयकोविदः ।

(for बल°) — (L 495) K₂ D₈ G₃ पश्चम् (for पार्श्वम्) D₈ आगत्य (for आश्रित्य) K₃ Ñ₃ (marg) V₂ ₃ Dn D₁ ₃ (sup lin as above) ₄ ₅ T₁₋₄ G₁ ₃ ₅ महाबल (V₂ °त्मन) (for बभूव ह) K₃ ₄ आश्रितोऽसौ महाबल (for ᵇ) — (L 496) K₁ अथ तौ कौशिकौ वीरौ, Dn कथश्च कैशिकौ वीरौ, D₁ ₂ कथश्च कैशिकश्चैव, D₆ T₃ ₄ G₃ ₄ ₅ अथकैशिकवीरौ च (for ᵃ) Ñ₂ om lines 496ᵇ–497ᵃ D₁ ₂ T₄ तथासने (for स्व आ°) K₁ ₂ वामपार्श्वस्थ (K₂ °स्थ) आसने, V₂ °पार्श्वेषु आसने, D₃ °पार्श्वसमागतौ T₂ °पार्श्वेनुआसने (for ᵃ) — (L 497) V₂ D₈₂ D₈ स्थितौ (for नृपौ) — (L 499) K₁ ₃ ₄ Ñ₃ V₃ ₂ D₁₋₃ ₅ T₃ ₄ G₂ ₄ ₅ नराधिपा, V₁ B D₈ महारथा (for °बला) — (L 500) K₃ ₄ Ñ₂ V₂ ₂ D₁ ₂ ₃ T₃ G₁ ₄ ₅ विस्तृते, K₂ सस्तृते, T₃ ₄ शोभिते (for संवृते) D₈ दिव्याभरणविस्तृते (for ᵇ) — (L 501) K₁ देवैरपि, K₃ ₄ Ñ₂ (marg) V₁ ₂ D₂ ₃ T₄ देवैरिव (for देवा इव) — (L 502) Ñ₃ सर्वे, T₂ G₃ पूर्वा, Bom Poona eds G(ed) सर्वे (for पूर्वं) — K₄ B₁ om (hapl) lines 503 504 — (L 504) D₈₂ उपविष्टास्ते च स्वेषु (for ᵃ) — (L 505) D₁ सर्वशास्त्रविदुत्तम (for ᵇ) — Before line 507, some MSS ins कैशिक — (L 507) K₃ अवि ज्ञाय D₁ G₂ °त्वा (for °ता) D₃ नृपे सर्वैः (for नृपा सर्वे) — (L 508) K₁ ₄ Ñ₃ V₂ B₁ ₂ Dn D₈₁ (marg) ₂ D₁ ₂ T₃ ₄ G₁ ₃ ₅ उपरुद्धानां, D₈ अपराद्धं [illegible] (for उपरुन्धाना) D₄ ₅ भगवन्नपराद्धानां (D₅ °राद्धानां) (for ᵃ) K₁ V₂ B₂ ₃ D₈ T₂ G₁ ₂ ₄ तान् Ñ₂ B₁ तत् (for त्वं) — T₁₋₄ G₁ ₄ ₅ भगवान् (for कृष्ण) — (L 509) K₁ ₂ V₂ D₁ ₃ G₂ निवसते (for °ति) K₃ D₂ ₄ (last two om marg) न मे वै रोचते वैरं, Ñ₃ V₁ ₂ B Dn D₄ ₆ G₃ न मे वैरो निवस(V₁ °ति)ते, T₂ ₃ G₁ न मे वैरोऽत्र वसति (G₁ °ते), T₄ G₄ न मे वैरो प्रवसति (sic) (for ᵃ) — (L 510) K₂ Ñ₃ V₂ ₃ D₂ D₈ T₃ G₁ क्षात्र, Ñ₃ T₂ G₁ क्षात्रे (for क्षत्र) Dn व्यवस्थिताम् (for व्यवस्थिते) Cal ed क्षात्रे धर्मे व्यवस्थिता (for ᵇ) — (L 511) K₃ B₃ T₃ ₄ G₄ अधर्मेण, K₂ Dn °र्मे तु K₄ °र्मेस्तु, V₂ D₈₁ स्वधर्मेति, T₄ G₂ अधर्मे च (G₂ °र्मे) (for °र्मेऽति) D₈ अधर्मे ये पराङ्मुखा (for ᵇ) — (L 512) K₁ ₃ ₄ V₂ B₂ Dn D₂ ₃ किं (for को) K₂ D₈ D₆ हेतुत (for °ना) K₄ तेषां तु हन्तुं नो कोप ; T₃ ₃ G₁ ₄ ₅ तेषां किं हेतुना कोऽपि (for ᵃ) — (L 513) B₂ यद्गत (for यद्वृत्त) K₄ वैरं तत् ते अतिक्रान्ता (for ᵃ) T₃ G₁ ₂ हतास् (for मृतास्) G₁ त्रिदिव (for दिवं) — (L 514) V₁ एको (for एष) K₁ जीवन्ति, K₃ Ñ₃ B₁ ₂ Dn D₂ ₃ T₄ G₃ जायन्ते (for °न्ति) — (L 515) Ñ₃ V₁ ₂ B₂ अशोच्या (for °च्यं) K₁ ₃ ₄ D₁ मृतार्थेन, Ñ₃ V₁ ₂ मृता ये च, Dn D₁₋₆ T₄ G₂ मृतार्थे च, T₂ ₃ G₁ ₄ ₅ °र्थो यौ (for °नां वै) — (L 516) K₂ V₂ D₄ T₂ G₁ ₂ भवतो ; K₃ Dn D₁ (sup lin) T₄ रोचते, K₄ भवते (for °ता) D₈ रोषा (for वैरा) Dn₁ D₈ [illegible] ते (for वै) — (L 517) D₁ नरेन्द्राणां (for °न्द्रांस्तान्) — (L 518) K₁ विरराम, G₂ लोकनाथो (for विरराम) — (L 519) D₈ एतस्मिन्नन्तरे काले (for ᵃ) — COLOPHON om in K₂ V₂ B₁ — Mention of Khila tion of the Epic K₂ D₈₂ T₂ — Sub-parvan K₁ ₂ ₃ Ñ₃ V₁ ₂ B₁ ₂ Dn D₃ D₁ ₂ ₃ — Sub-parvan T₁ आश्रमपर्व — Adhy name K₁ ₂ ₄ V₂ B₂ Dn D₂ ₃ T₂ रुक्मिणीस्वयंवर, B₃ D₈ नृपाश्वासनम् ; D₈ रुक्मिणीस्वयंवरे

पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदतां वरः ॥

Colophon

भीष्मक उवाच ।

पुत्रो मे बालभावेन भगिनीं दातुमिच्छति ।
स्वयंवरे नरेन्द्राणां न चाहं दातुमुत्सहे ॥
अतीव बालभावत्वाद्दातुमिच्छेन्मतिर्मम ।
एका ह्येकं समालोक्य वरयिष्यति मे मतिः ॥
अतः प्रसादयिष्ये त्वा पुत्रदुर्नयहेतुना ।
प्रसाद कुरु देवेश क्षन्तुमर्हसि मे प्रभो ॥

कृष्ण उवाच ।

बालभावेन पुत्रेण चालितं नृपमण्डलम् ।
यदा भवति वै प्रौढः कीदृशोऽनिनयो भवेत् ॥
सूर्येन्दुसदृशाँल्लोकात्तपसोपार्जितश्रियः ।
लोकेऽस्मिन्नरदेवाना महाकुलसमुद्भवान् ॥
एकस्यापि नृपस्यामे मोहाद्यो वितथ वदेत् ।
न स तिष्ठति लोकेऽस्मिन्निर्दहेद्दण्डवह्निना ॥
एष धर्मो नरेन्द्राणामिति ते विदित प्रभो ।
लोकधर्मं पुरस्कृत्य पुरा गीत स्वयभुवा ॥
कथ तव सुतस्तेषामग्रतो मनुजेश्वर ।
वक्तुमर्हति राजेन्द्र वितथ राजससदि ॥
तादृश रूक्ममतुल कारयस्तनयस्तव ।
कथ त्वया ह्यविज्ञात इति मे सशयो महान् ॥
आगताना नरेन्द्राणामनलार्केन्दुवर्चसाम् ।
यथार्हेण तु सपूज्य आतिथ्य कृतवानसि ॥
रथाश्वनरनागाना विमर्दमतुल त्विह ।
कथ न ज्ञातवान्राजस्तव पुत्रस्य चेष्टितम् ॥
विपादो न भवेदत्र चतुरङ्गबलागमे ।

नृपाश्वागमनम्, Ds स्वयवर, T3 G1 रुक्मिणीस्वयंवरे कृष्णाभिषेक —Adhy no K3 104, Ñ3 V1 3 B2 108, Dn Ds2 D4 105, D1 102, D3 114, T3 G1 109, T3 116, T1 97, G2 111, G4 107, G5 110
(L 521) Ds अर्हति (for इच्छति) —(L 522) After line 523a, T3 repeats lines 533a 535b G3 इति त विदित प्रभो (for b) —(L 523) Ds भावात्ता, G5 भावेन (for भावत्वाद्) K3 B 3 Ds D5 अतीव तस्य बाल्ये (Ds D5 ॰त्वाद्) (for a) K1 4 D4 इच्छन्, V1 3 B Ds नेच्छेत्, G3 नेच्छे (for इच्छेत्) G2 सुतो (for मतिर्) K3 D2 3 दातु मिच्छति दुर्मति (D3 वै सुत), T3 दातु नेच्छे मति मम (for b) —(L 524) K1 3 4 N1 V2 D1 3 5 G1 3 एकमेकं, Ñ3 B1 Ñ3 एका ह्येक, D1 T3 एक स्वेकं, D3 एका न्वेक, G4 एकैकशा (for एका स्वेक) —(L 525) D5 D5 ऽहं (for त्वां) K2 Ñ3 V3 3 B Dn Ds G1 अतस्त्वा (G3 स्त्व)हं प्रसादिष्ये, K3 D1 3 4 अतस्त्वां प्रसादयिष्ये, Ñ3 अतस्त्वां सप्रसादिष्ये V1 अतस्त्वां संप्रसादयिष्ये (hypermetric), T3 तस्त्वां प्रसादयिष्येऽह T3 G1 3 4 अतस्त्वां प्रसादयिष्येऽह (hypermetric) (for a) G3 पुत्रं दुर्नयहेतुकम् (for b) —T3 3 G1 4 om. lines 526–529 —(L. 526) D4 मे देव (for देवेश) —T4 G5 श्रीभगवान् (for कृष्ण) —(L 527) K1 4 Dn पुत्रस्ते (for पुत्रेण) G3 कीलित (for चा॰) T4 राज (for नृप) K1 4 चालितो नृपमण्डले (for b) —(L. 529) K3 -सदृशा लोका: G5 ॰शो लोके (for ॰शाँल्लोकात्) D3 स्वयशोपार्जितश्रिय, B ॰पार्जित-श्रिय (for b) —(L. 530) D4 लोकेऽस्मिंल्लभते मर्त्यो (for a) K1 3 4 D1 3 G4 -समुद्भव (for ॰वम्) T3 G1 महाकुल (G4 ॰ह्लोक)समुद्भव (for b) —(L. 531) K3 नरस्य (for नृपस्य) Ñ3 V3 D3 G3 यो मोहाद् (by transp) K1 (marg as above) चरेत् (for वदेत्) T3 3 G1 4 यो मोहादनृत वदेत् (for b) —(L. 532) N3 न न (by transp) D3 (marg) 3 4 निर्दग्धो (for ॰हेद्) —(L. 533) G3 नृपेन्द्राणाम् (for नरे॰) K3 4 B1 3 D3 D1 3 G3 मे (for ते) V1 T3 3 G1 विदित, D3 वदत (for विदितं) K1 तथापि विदितं हि तत्, V1 3 [illegible] Ds2 T3 G4 इति मे विदित प्रभो (for b) —(L. 534) K4 Dn T3 लोके (for लोक-) T3 (second time) G4 धर्मं (for गीतं) —After line 534, K4 reads lines 533 450 Before line 535 T3 3 (both times) G ins कृष्ण —(L. 537) T3 तदा (for तव) —(L. 538) D1 न विज्ञात; D3 G1 3 ह्यविज्ञातम् (for ॰ज्ञात) —(L. 539) Ñ3 -तेजसाम् (for -वर्च) B3 अनलार्केन्दुवर्चसाम्, T3 G4 ॰र्केन्दुवर्चसाम् (for a) —(L. 541) D3 T3 G1 3 नरा (D3 तथा) श्वनागानां (for a) K3–4 Ñ3 V3 B1 3 D1 तथा, D3 तव, D5 यथा; G4 त्वयि (for त्विह) G3 विमले चातुर्थं त्विह (for b) —D3 om. lines 542 544 —(L. 542) B3 राजा (for राजेन्) —T3 3 G1 4 5 om (hapl) lines 542b–544a —(L. 543) B1 विवादो (for विपादो) V1 3 D3 नो (for न) D3 विषादो नाभवत्तत्र K3 3 V3 D4 3 G3 तत्र (for अत्र) (for a) B3 3 -बलागमात्, D3 -समागमे (for -बला॰) D3 निश्चय —(L. 544) V1 3 B3 3 D3 ज्ञायसे (for ॰ते)

कथं न ज्ञायते राजन्निति मे बुद्धिसंशयः ॥
ममागमनमेवेह प्रायेण न हितं तव ।
अतो न कृतमातिथ्यमपात्राय नराधिप ॥
पात्रेभ्यो दीयतां कन्या मामपास्य महाभुज ।
ममागमनदोषेण कथं कन्यां न दास्यसि ॥
कन्याविघ्नं प्रकुर्वाणो नरके परिपच्यते ।
इति मन्वादिभिर्गीतं धर्मविद्भिर्नरोत्तमैः ॥
अतोऽर्थं न प्रविष्टोऽहं रङ्गमध्ये विशां पते ।
विदित्वा नकृतातिथ्यं नरदेव तवालयम् ॥
क्रियाभिभूतो राजेन्द्र प्रार्थितोऽहं नराधिप ।
विदर्भनगरे राजन्वस्तुं विश्रामहेतुना ॥
आवाभ्यां कृतमातिथ्यं कौशिकं सुप्रियातिथिं ।
उषितौ च यथा स्वर्गे पुरा गरुडकेशवौ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमेव ब्रुवाणं तं कृष्णं वाग्वज्रचोदितम् ।
श्लक्ष्णवाचाम्बुना सिच्य शमिताग्निमिवाध्वरे ॥

भीष्मक उवाच ।

प्रसीद देवलोकेश मर्त्यलोकेश पाहि माम् ।
अज्ञानतमसाविष्टं ज्ञानचक्षुःप्रदो भव ॥
मानुष्ये मांसचक्षुष्ट्वादसम्यग्विदिना वयम् ।
न प्रसिध्यन्ति कार्याणि कुर्वतामविचारणात् ॥
भवन्तं शरणं प्राप्य देवानामपि दैवतम् ।

(for सवाद) —(L 545) K3 (*sup lin* as above) 2 3 V2 D1 समागमनम् (for म°) T2 पुन हि (for एवेह) K4 विदित D1 विहित (for न हित) V2 न प्रायेण हितं तव (for °) —(L 546) K2 (marg as above) 3-4 D1 2 (marg as above) अतो मया कृतातिथ्यम् (for °) D3 मपात्रस्य (for °त्राय) K V3 B3 Dn D1-4 T2-4 G1 3 4 5 नरेश्वर (for नराधिप) —(L 547) K3 पात्राय (for पात्रेभ्यो) D4 दीयते (for °ता) K3 मापात्राय (for मामपास्य) Ñ2 3 V1 B D3 D5 नराधिप, Bomb Poona eds G(ed) नरेश्वर (for महाभुज) —(L 548) D4 प्र (for न) K1-3 Dn D1 4 T4 दास्यसे, B3 D3 5 दास्यति (for °सि) —(L 549) G2 तस्य (for कन्या) —(L 550) K1 3 4 Ñ2 3 V B1 3 D5 D1-3 6 T2 3 G1 3 5 धर्मविद्भिः (K3 °परैः D2 °विदा) (for मन्वादिभिः) K4 धर्मवद्भिरिद गीतं, T4 धर्मविद्भिरिति प्रोक्त (for °) K1 3 4 Ñ3 3 V1 3 D3 D1 2 6 G5 मन्वादिभिः, K3 य मन्वादि (for धर्मविद्भिः) V1 मन्वादिभिरनुत्तमै, T2-4 G1 मन्वादिमुर(T4 °नृप)न°, G4 मन्वादिभि सुरो° (for °) —(L 551) D5 अतोऽहं (for °र्थं) K3 T3 प्रविष्टो, B1 निविष्टो (for प्र°) K4 एतदर्थं न विष्टोऽहं, T4 अत्राहं न प्रतिष्ठोऽहं (for °) Ñ3 रङ्गान्तर T4 रङ्गमध्य (for °ध्ये) —(L 552) D3 नकृतातिथ्यो (for °थ्य) K4 om (hapl) lines 552[b]-555[a] Ñ3 V2 न गतोऽहं (for नरदेव) K2 त्वयाखिलम् V2 D1 2 (*sup lin* as above) कृतालयम् (for तवा°) T4 नागतोऽहं तदालयम् (for °) —(L 553) K3 Ñ3 V1 Dn T3 4 G2 पार्थितोऽहं (T3 3 °तो मे), G4 5 प्रार्थितो मे (for °तोऽहं) K3 2 D1 2 पार्थितोऽहं नराधिप, Ñ3 V3 D3 D5 प्रार्थितो मे (D3 °तोऽर्थं) नराधिप (for °) —(L 555) D1 पुनाभ्यां (for आवाभ्यां) —(L 556) K1 3 4 सर्वे (for स्वर्गे) —(L 557) B1 3 D3 D5 पुनमाह्वयमाणं त D3 एवमेव ब्रुवाणस्तु (for °) K3 °नोदितम् Ñ3 2 (marg) V B3 D5 °चोदकम्, D4 G3 मोदितम् (for °चो) K1 3 कृष्णवाग्वज्रयो K3 नो)दित, D3 3 कृष्णो वाग्वज्रचोदितम्(D3 [marg] °पावक, D3 °चोदित), T1 3 G1 4 वाग्वज्रेण प्रचोदितम् (for °) —(L 558) Ñ3 D6 श्लक्ष्ण, T4 कृष्ण (for श्लक्ष्ण) K3 °वाग्वारिणा, Ñ3 V1 3 B D3 T3 वागम्बुना (for वाचा°) V3 T3 G3 श्लक्ष्णो वागम्बुना सिच्य (for °) Ñ1 D3 D5 [श]मित(for [श]मिम्) V T2 G3 [अ]ध्वरम् (for °रे) K Dn D1-4 शमितो(D3 3 समिद्धो)ऽग्निरिव ज्वलन् B T3 G4 शमितोऽग्नि मिवाध्वरम् (B1 °रिवाध्वर) (for °) — After line 558, K4 ins

17** उवाच वदतां श्रेष्ठ केशवं कमसूदनम् ।

— K1 भीष्म (for भीष्मक) —(L 559) K1 2 Ñ3 V3 B1 G4 देवेश (for °लोकेश) B3 G3 मर्त्यलोके च, D2 देवदे वेश, D5 मर्त्यलोकेषु, T3 मर्त्ये लोकेन (for मर्त्यलोकेश) K1 2 3 D3 T3 3 G1 3 4 पा(K1 3 प्र)हि मां गरुडध्वज, K4 G3 पाहि मां पुरुषोत्तम, T3 3 G1 4 पाहि मां मधुसूदन, G2 पाहि मां लोकशासन (for °) Bomb Poona eds G(ed) पाहि मां लोकशासन (for °) —(L 560) K1 3 छन्न (for [आ]विष्ट) —(L 561) Ñ3 मानुषो, T3 मनुष्य G1 मनुष्यो (for मानुष्ये), D2 मानुषणासि D3 चक्षुष्मन् G3 °त्वात् (for °ष्ट्वात्) D2 मानुषणामि D5 चक्षुष्मन् Ñ3 3 V2 3 B D3 D1 2 6 न सम्यग्(for °ट्वादसम्यग्) (for °) Ñ2 3 V2 3 B D3 D1 2 6 न सम्यग् (for मांस°) D1 वेदिनो (for विदिना) G3 यथा (for वयम्) K3 अचक्षुर्गहिता वयम् D1 3 G1 न म(D1 अस)म्यग्विदितो मया, T3 3 G1 5 सम्यक्श्रवासिता वयम् (for °) —(L 562) B3 T3 कर्माणि (for कार्याणि) K1 3 4 Ñ3 3 V2 6 Dn D5 D2 (before corr) T2-4 G1 4 5 क्रियताम् (for कुर्व°) B1 क्रियतां मद्विचारणात् (for °) — B3 om lines 563[b]-563 566 —(L 563) T3 G3 om (hapl) lines 563[b]-

सम्यग्भवतु मे दृष्टिः सपत्नस्तु च मे क्रियाः ॥
अनिष्पन्नामपि क्रियां नयोपेतां विचक्षणाः ।
फलदां हि प्रकुर्वन्ति महासेनापतिर्यथा ॥
भवन्तं शरणं प्राप्य नातिबाधति मे भयम् ।
यन्मया चिन्तितं कार्यं तद्भवाञ्श्रोतुमर्हति ॥
न दातुमिच्छे कन्यां वै पार्थिवेभ्यः स्वयंवरे ।
प्रसादं कुरु देवेश न कोपं कर्तुमर्हसि ॥

कृष्ण उवाच ।

यधनेन निमुक्तेन त्वया राजन्महामते ।
त्वकन्या दास्यसे नेति कोऽत्र नेता तवानघ ।
मा देहीति न चाख्येयं ददस्वेति न मे वचः ।
रुक्मिण्या दिव्यमूर्तित्वात्सम्बन्धे कारणं क्षमम् ॥
मेरुकूटे पुरा देवैः कृतसंशावतारणम् ।
तदा निसृष्टा सा पूर्वं गच्छ त्वं पतिना सह ॥
मानुष्ये कुण्डिनगरे भीष्मकस्याङ्गनोदरे ।
जायेस्व विपुलश्रोणि प्रलवेक्षस्व केशवम् ॥
तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि राजन्न कृतकं वचः ।
श्रुत्वा स्वयं विनिश्चित्य यदुक्तं तत्करिष्यसि ॥
रुक्मिणी नाम ते कन्या न सा प्रकृतिमानुषी ।
श्रीरेषा महाशाक्येन जाता येनापि हेतुना ॥

567* D1 देवता (for दैवतम्) — (L. 564) D3 G3 दृष्टिर्मे (by transp) K1 3 D1 सम्यक्नस्तु, D4 T2 G1 4 सपत्नस्मे, D5 सपद्यन्तु, D6 प्रपत्स्यन्तु (for सप°) V1 सत्क्रिया° (for मे क्रिया) K2 4 सम्यक्सिद्ध्यन्तु मे क्रिया (for b) — T1 om line 565 — (L. 565) K1 (sup lin as above) 3 5 भयोपेतां (for नयो°) K4 भयोपेता विचारणा (for b) — (L. 566) K3 Dn सफलां हि; Ñ2 (marg as above) V2 फलदा वि , G1 °दां वै G2 °तां वै (for °दां हि) — (L. 567) V1 3 (न)भि , D1 (न)व (for (न)ति) D4–6 G3 नाभिधावति मे भ(D6 °ल)यम् (for b) — (L. 568) V2 चेष्टितं, T1 विहित (for चिन्तित) Ñ1 (marg) भगवन् (for तद्भवान्) K2 इच्छसि, D1 T1 मर्हसि (for °ति) Ñ2 V1 D5 भगवञ्छ्रोतुमर्हसि; V2 भगवाञ्श्रोतुमिच्छसि (for b) — D5 om (hapl) lines 569 570 — (L. 569) K3 कन्यां मे, Ñ2 V B D4 6 T2 3 G1 4 कन्यायां , G3 हीनाय (for कन्यां वै) K1 D3 D2 3 5 न दातुमिच्छेत्कन्यां मे (K1 °त्कन्यां मे, D3 D2 °त्कन्यायां), K4 न कर्तुमिच्छे कन्या मे (for a) K1 4 Ñ2 V B D5 D3 3 4 T2–4 G1 4 5 स्वयंवरम् (for °रे) — After line 570, D1 ins

18** पूर्वमेव हि गोविन्द कथितं नारदेन यत् ।
एषा तवानुजा बाला श्रीरेषा ह्यवतारिणी ॥
कृष्णार्थं जन्मसासाद्य पुनर्जाता तु सा स्वयम् ॥
पुरा वै जानकीरेषा रामेणार्थेऽवतारिता ।
अधुना रुक्मिणी नाम पुनर्जाता महीतले ॥
पुत्रवात्सल्यदीनास्मि कृपणो हतवानिति ।
क्षन्तुमर्हसि देवेश रणेऽहतपराक्रम ॥
भवितव्यं भवत्येव वेदवाक्यं जनार्दन ।
नारदेन यथोक्तं वै वितथं न वदेद्विज ॥

— (L. 571) D3 5 — T2–4 G1 4 5 भगवान् (for कृष्ण) — (L. 573) K3 यत्र दास्यामि मे महीपते (for महामते) — (L. 573) कन्यां (for °) V2 भविष्यति (for तवानघ) — (L. 573) V1 मां (for मा) K1 न चाख्यातं, K3 तथाख्याने, K4 वचोऽस्त्येव, T3 न चादेय (for न चाख्येयं) K1, 3 4 D3 (sup lin), 4 न मे वच, K3 च वा पुन , Ñ2 न मे भयम्, V2 न मे मति , Dn ममेति च, D1 च ते वच , D2 तवानघ , D5 तथैव म , D6 T2 3 G1 4 च नैव च (for न मे वच°) — (L. 574) Ñ2 (marg) माप्यत्वात्; B2 मूर्तित्वे, D5 -रूपत्वात्, D6 -सम्बन्धे (for मूर्तित्वात्) V2 रुक्मिण्या देवमूर्तिस्व, G4 °णी दिव्यमूर्तिन्वं (for a) B2 नान्यथा (for सम्बन्धे) K3–4 Ñ2 Dn क्षमा, V2 B1 3 D5 D6 मम (for क्षमम्) Ñ2 V2 सम्बन्धकारणे क्षमा; Ñ2 (marg) माप्यस्वात्कारण क्षमम्, V1 D5 नान्यथाकारणं क्षमम्, D5 भवत कारणं मम , T3 3 G1 3 5 सम्बन्धकरणक्षमात्, T4 नान्यथा कारणं क्षम° (for b) — (L. 575) G3 -कोष्ठा (for -कूटे) Ñ2 3 (marg as above) V3 B1 3 D3 D6 कृत्वा स्वांशावतारणम् , D1 स्वका यांशा° (for b) — (L. 576) V1 3 B2 D1 (sec m) G3 विसृष्टा (for नि°) D31 पूर्वं धीरे (for सा पूर्वं)) K3 यदा तदा निसृष्टा सा , B1 3 D31 D3 तदा विसृष्टा पूर्वं धीरे, D5 तदा शिष्टा रमा पूर्वं, D6 यदा विसृष्टा सा पूर्वं (for a) Ñ2 B1 3 D3 D6 [ह्]ति (for त्वं) — (L. 577) V1 मानुषे (for °ष्ये) T2 3 G1, 4 कुण्डिनपुरे (for °गरे) K3 भीष्मकन्यागता भव (for b) — (L. 578) K1 4 D1 3 4 G3 जायस्व , K3 Dn जायेथा (for °स्वे) K3 विपुलश्रोणिजघना (for a) Ñ2 3 (marg) V3 3 माधवम् (for केश°) K Ñ2 D3 T2 3 G1 4 5 प्रलवेक्ष्य च वामनम् (T2 3 G1 4 वा स्वयम्) V1 °क्ष्य सुमाधवम्, B2 °क्ष्य सुरासुरम् D31 °क्ष्यश्च वामन , D3 °क्षस्व माधवम् (for b) — (L. 579) T3 G1 प्रवेक्ष्यामि (for प्रवक्ष्यामि) G2 न मे त्र (for राजन्न) — (L. 580) D5 T4 त्वया (for स्वयं) D2 G4 उक्तं (for युक्तं) K1 करिष्यथ (for °ष्यसि) — (L. 581) Ñ1 3 V B D31 D2, 3 4 T2–4 G1 3 4 5 प्राकृत (for प्रकृति) K3 मानवी (for मानुषी) — (L. 582) G3 श्रीदेवी (for श्रीरेषा) K1 3 4 कस्य; K3 कन्या (for केन) — (L.

न च सा मनुजेन्द्राणां स्वयंवरविधिक्षमा ।
एका त्वेकाय दातव्या इति धर्मो व्यवस्थितः ॥
न च तां शक्यसे राजँल्लक्ष्मीं दातुं स्वयंवरे ।
सदृशं वरमालोक्य दातुमर्हसि धर्मतः ॥
अतोऽर्थं वैनतेयोऽयं विघ्नकारणहेतुना ।
आगतः कुण्डिनगरे देवराजेन चोदितः ॥
अहं चैवागतो राज्ञां द्रष्टुकामो महोत्सवम् ।
तां च कन्यां वरारोहां पद्मेन रहितां श्रियम् ॥
क्षन्तव्यमिति यत्प्रोक्तं त्वया राजन्ममेप्सया ।
युक्तरूपमहं मन्ये कलुषाय न पार्थिव ॥
पूर्वमेव मया क्षान्तं येनास्मि विषये तव ॥
आगतः सौम्यरूपेण वेनैव क्षान्तवान्प्रभो ॥
क्षान्तेषु गुणबाहुल्यं दोषापहरणं क्षमा ।
कथमस्मद्विधे राजन्कलुषो वसते हृदि ॥
कुब्जे सत्त्वसपन्ने धर्मज्ञे सत्यवादिनि ।
भवादृशे कथं राजन्कलुषो हृदि वर्तते ॥
क्षान्तोऽहमिति मन्तव्यं येन सेनासहागतः ।
न चाहं सेनया सार्धं यास्यामि रिपुवाहिनीम् ॥
अक्षान्तश्चारिसेनायां यास्यामि द्विजवाहनः ।
स्थितः सन्नकर्मकाशान्यायुधानि करे वहन् ॥
मान्योऽस्माकं भवान्राजन्वयसा च पितुः समः ।
पालयस्व पुरीं सम्यक्पुरेषु पितृवद्वस ॥

584) V1 यति (for इति). K2 V2 B2 G1 इति धर्मव्यव स्थिति —(L 585) K2 V1 शक्ष्यसे, D1 मन्नसे, T2 s G1 s s शक्ष्यसे (for शक्यसे) K4 न चेमा शक्ष्यसे राजर्द्धं (for °) [illegible] (L 586) T1 म [illegible] (L 587) [illegible] —(L 588) K2 D1 मोदित (for चो°) —(L 589) T2 स्वयंवरम् (for महोत्सवम्) —(L 590) Ñ2 V1 सहिता (for र°). K2 पद्मस्य हरतीं श्रियम् (for °) —(L 591) D2 s (marg as above) कर्तव्यम् (for क्षन्त°) K1 s ममामत, Ñ2 s V B D2 D3 T1 s G1 s s s समेष्टव, D1-3 °ष्टया, D4 यथे ष्टत° (for ममेप्सया) — D1 om lines 592-593 —(L 592) V1 B1 Dn D4 s युक्ति- (for युक्त°) K1 s कलुषा यथ पार्थिवा, K4 कलुषपन्नु पार्थिवा, V2 s D2 (marg) s G1 s °पापनपार्थिना, D1 °यष्टि पार्थिवा, T2 °दारिनपार्थिवा, T1 G1 कल्मषापनपार्थिवा (for °) —(L 593) K1 s D2 (suf lin. as above) G1 [क्षा]न्त्यार्थ (for क्षान्त) K3 s Dn2 D1-3 [स्म]रिमन् (for [स्मि]स्मि) T2 मया (for तव) —(L 594) D1, 3 G2 तद्द्दै (for वेनैव) K1-3 B2 G2 विभो (for प्रभो) T2 s G1 s तेन वै क्षान्तवान्विभो, T1 क्षान्तं हि हरिपुंगव (for °). —(L 595) D2 क्षान्त तु नृप बहुधा (for °) D2, 3 -हरणे (for °ण) K1 s दोषा प्रहरणं क्षमा (for °). —(L 596) D1 कथय (for कथम्) K1 s D2 अस्मद्विधो (for °धे) K2 कथमस्मद्विधानां हि (for °). G2 कालुष्यं (for कलुषो) D1 श्वयि (for हृदि) K1 s कलुषो भुवि वर्तते; D1 °षा च न ते हृदि (for °) — K1, 2 om lines 597-598 —(L 598) Ñ1 अस्मादृशे; Ñ2 V1 s B1 s D2 D3 T1 G1 s s मादृशे च (for भवादृशे) D1 कलुषं, G1 कालुष्ये (for कलुषो) K2, 4 D1 s T2 भुवि (for हृदि). Ñ1 V1, 2 B1 s D2 D3 कलुषो यस्य D2 °षो मे हृदि. D2 (marg) वयसा च पिता यथा, D3 वसते कलुषो हृदि (for °). — After line 598, D2 (marg) ins

19** पालयस्व पुरीं सम्यक्कलुषो यदि वर्तते ।

—(L 599) K Ñ2 (marg) V1 s Dn D2 D1 s T2 G1 क्षयम् (for ऽहम्) Ñ2 क्षान्तोऽस्मिति क्षन्तव्यं (for °). T2 मम (for येन) V2 -समागत, D1 -सहागतम्, T2 सभां गतम्, T1 सभागतम् (for -सहागत°) K G1 s मम (K1 [sup lin.] येन) सेनामहागतम्. Cal ed धर्मेनया महागतम् (for °). —(L 600) K1 s सह. Ñ2 V1 s D1 s D2 न तु (for न च). D2 यास्यामि युधि कर्हिचित् (for °) —(L 601) D1 [स]-स्मि (for [स]रि) K2 s Ñ2 V2 B Dn D3 D1 s s T2 s G1. s.s वाहने, V2 °यम् (for °न°) K1 s यास्यामि रिपुवाहिनीम् (for °) —(L 602) K2 Ñ2 V1 Dn T1 G1 मोमार्क; K2 D1 शस्त्रर्क, D1 अस्त्रार्क, G1 शान्त्यर्क (for सन्नक°). K2 स्थितानि चार्कमकाशानि, D2 स्थित समर्क आकाशे (for °). K1 करे सम, K2 करे मम, K1 करे धृत; Ñ1 s V B1 s D2 s T2 करोर्वैव, B1 D2 G1 s करोद्वैन; Dn D1 करोद्वेहन्, करोधृत, D1 करोदंधन्, T2 s G1 करोद्वहन् (for करे वहन्). D2 स्वायुधानि करोद्वहन् (for °) —(L 603) Ñ1 V2 B1, s D2 D2-s T2-4 G1 s s च सदे, Ñ2 V1 s Dn त्व च, D1 s त्वया (for भवान्) K1 s मान्योऽस्माकं त्वया राजन् (K2 °मसि वै), G2 मान्योऽस्माकं च राजन्द्र (for °) — After 603*, T2 wrongly reads कलुषा हृदि वर्तते T2 ममता (for वयसा) K1-3 Ñ2 V2 Dn D1 s G1 s पिता मम, Ñ2 V1 B D2 पिता मम (for पितुः समः). D2 वदता चाद्य तावत (for °) —(L 604) K2 पालयस्व (for °यस्व) T1 G1 पुरं (for पुरीं) Dn T2 स्वपुरेषु (for पु°) D1 s वसन्; D1 हि स (for वस) K1, s V1 1, T1 G1, s सन्तु विवृत्तक K1 s °हि सः); T2 (also) पुरेषु विवृद्ध स; G1 सन्तु विवृतस्व (for °) —(L 605) D2 s तुरे (for °षो) T1

कलुषो नाम राजेन्द्र वसेत्कापुरुषेषु वै ।
शूरेषु शुद्धभावेषु कलुषो वसते कथम् ॥
जानीध्वमेषा मे वृत्तिः पुत्रेषु पितृवद्धि सः ।
आवयोरपि राजानौ निदर्भनगराधिपौ ॥
आतिथ्यकरणेऽस्माकं स्वं राज्यं ददतुः शुभौ ।
तेन दानफलेनाभ्यां दश पूर्वे दिवं गता ॥
भविष्याश्चैव राजेन्द्र पुत्रपौत्रा दशावरा ।
तेऽपि तत्रैव यास्यन्ति देवलोकं नराधिपाः ॥
अनयोः सुचिरं कालं भुक्त्वा राज्यमकण्टकम् ।
यदाभिलाषो मोक्षस्य सुखं यास्यन्ति निर्वृतिम् ॥
नरेन्द्राश्च महाभागा येऽभिषेचितुमागताः ।
कालेन तेऽपि यास्यन्ति देवलोकं त्रिविष्टपम् ॥
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि वैनतेयसहायवान् ।
नगरीं मथुरां रम्यां भोजराजेन पालिताम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु राजानं भीष्मकं यदुपुंगवः ।
राज्ञा चैव उपामन्त्र्य वैदर्भाभ्यां विशेषतः ।
सभा निष्क्रम्य देवेशो जगाम रथमन्तिकम् ॥
ततः स दृष्ट्वा राजर्षिर्भीष्मकः किल केशवम् ।
ते तु सर्वे महीपाला विषण्णवदनाभवन् ॥
आद्यं स्वायंभुवं रूपं सुरासुरनमस्कृतम् ।
सहस्रपात्सहस्राक्षं सहस्रभुजविग्रहम् ॥
सहस्रशिरसं देवं सहस्रमुकुटोज्ज्वलम् ।
दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥
दिव्याभरणसंयुक्तं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ।
कृष्णं रक्तारविन्दाक्षं चन्द्रसूर्याग्निलोचनम् ॥

G1 4 5 च पुरुषेषु (for कापु°) —(L. 606) K3 क्रूरेषु; Ñ3 V1 धीरेषु, D1 4 म° (for शू°) D3 कलुष (for °षो) —(L. 607) D1 विषये; V3 वसतं कलुष कथम् (for ⁶) —(L. 607) D1 विषये; D2 एषां मे (for एषा मे) K3 वृत्ति सा (for मे वृत्ति) (T3 5 V2 B D3 D4 6 T2 5 G1 4 5 जानीध्व मां सता वृत्तम् (T3 5 G1 4 5 °वम्), D3 यथाज्ञानात्तु मे वृत्तिं, T4 जानीध्वमेषा मे वृत्तिम् (for °) K3 Ñ3 V1 D3 6 T3 5 G6 वरा ; Ñ3 D3 वस, V2 वशी, B1 Dn वसन्, B3 5 वशाम्, D3 भव, T4 हि न, G3 स्वयम्, Dn Bom Poona eds वयम् (for हि स°) V3 क्षत्रेषु पितृवद्वस (for ⁵) — D5 reads line 608 twice —(L. 608) K1 2 D1 3 (marg ■ above) K3 Dn अनयोर्, h4 इद मे, V3 युवयोर् (for आ°) —(L. 609) G3 इमा(G3 श्रुता)वपि च राजानौ (for °) D3 G2 स्वराज्यं (for स्वं राज्यं) D3 राजन् (for ऽस्माकं) K1 3 Ñ3 4 V1 5 B1 D5 D1 2 4 6 T3 5 G1 5 स्वराज्यं दत्त धातुभौ, K3 4 B2 5 T1 स्वराज्य ददतुर्नृपौ (K3 4 °तु परम्), V1 सुराज्य दत्तयातुभौ, G4 स्वराज्यं ददतावुभौ (for ⁵) — T4 om lines 610-615 —(L. 610) G4 4 दास्य (for दान) K1 Ñ3 5 V B Dn D5 D1-4 6 T2-4 G1 3-5 [अ]स्य, K3 [अ]पि (for [आ]भ्यां —(L 611) K4 Ñ3 D2 G3 दशापरा T3 5 G1 राजान (for राजेन्द्र) V1 पुत्रपौत्रदशापरा (G1 °रे); G4 °वरे (for °वरा) —(L 612) K4 D1 दिव, D3 दिव्यं (for देव) (for ⁵) —(L 612) K4 D1 दिव, D3 दिव्यं (for देव) G1 देवलोके नरा B D5 6 T3 G1 4 5 -लोके (for लोकं) —(L. 613) K3 असावपि; D2 अनयोस्तु, धिप (for ⁵) —(L. 613) K3 असावपि; D2 अनयोस्तु, D4 तावयो सु (for अनयो सु) K4 भुक्त्वा, V3 राज्य (for काल) h4 राज्यं चैवम् (for भुक्त्वा राज्यम्) —(L. 614) B2 D3 D6 G3 यथाभिलाषं मोक्षस्य (for °) B1 स्वय (for सुख) h3 4 Dn यास्येत (K3 °स्यन्ति) निर्वृतिं सुखम् (for ⁵) —(L 615) Ñ3 5 D3-6 T3 G1 4 5 अभि- (for येऽभि) —(L 616) K3 कालेऽपि (for कालेन) Ñ3 कालेऽपि ते न यास्यन्ति (for °) V3 D3 सनातनम् (for त्रिविष्टपम्) V3 देवलोके त्रिविष्टपम् (for ⁵) —(L 617) K4 तेऽस्तु, D4 [अ]स्तु वो (by transp) B2 G4 गरुडेन (for वैनतेय) — T3 G4 om the ref —(L 619) Bomb Poona eds G(ed) नन्दन (for पुंगव) —(L 620) K1 Ñ1 V3 5 B3 5 D5 T1 राज्ञो चैवम्, K3 4 Ñ3 V1 B1 Dn1 D5 D1-3 5 T3 5 G1 3 4 5 राजश्चैवम्, Dn1 D4 राज्ञा चैव (for राज्ञा चैव) K1 B3 वैदर्भ्यां च, K3 °भीं च, h3 4 V3 D3 °भीं च; Ñ3 D4 वैदर्भ्याश्च; D1 वैदर्भीश्च । D3 विदर्भीश्च; °र्भीश्च, V3 B1 D2 विदर्भाभ्यां; D1 वैदर्भीश्च । D3 विदर्भीश्च; D3 विदर्भी च (for विदर्भाभ्यां) —(L 621) K1 3 ततो; Ñ3 V1 B1 Dn D3 D1 T3 G1 3 4 5 Cn सभात् (for सभा) V3 समाक्रिगम्य देवेशो (for °) K1 G4 अन्तिकात् (for °कम्) G2 जगाम च रथान्तिकम् (for ⁵) —(L. 622) Dn प्रहृष्टो, T2 5 G1 स हृष्टो, T1 G3 सहृष्टो (for स दृष्ट्वा) G4 तत स हृष्टो राजर्षि (for °) —(L. 623) V3 B2 D1 3 4 5 T3 5 G1 3 4 5 सर्वे तु (by transp) Ñ3 V3 -मनसो (for वदना) —(L. 625) G4 सहस्रपादं (hypermetric) (for °पात्) Ñ3 V1 विक्रमम् (for विग्रहम्) B1 सहस्र-भुजमव्ययम् (for ⁵) —(L 627) K1 Ñ3 माल्याम्बर (for माल्या°) D1 माल्यानु; G4 स्रगनु (for -गन्धानु)
— After line 628 D51 ins
20** कौस्तुभाभरणग्रीवं वनमालाविभूषितम् ।

दृष्ट्वा स राजराजेन्द्रः प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ।
वाङ्मनःकायसंयुक्तः स्तोतुमारब्धवांस्तदा ॥
भीष्मक उवाच ।
देवदेव नमस्तुभ्यमनादिनिधनाय वै ।
शाश्वतायादिदेवाय नारायण परायण ॥
स्वयंभुवाय विश्वाय स्थाणवे वेधसाय च ।
पद्मनाभाय जटिने दण्डिने पिङ्गलाय च ॥
हंसप्रभाय हंसाय चक्ररूपाय वै नमः ।
वैकुण्ठाय नमस्तस्मै अजाय परमात्मने ॥
सदसद्भावयुक्ताय पुराणपुरुषाय च ।
पुरुषोत्तमाय युक्ताय निर्गुणाय नमोऽस्तु ते ॥
वरदो भव मे नित्यं त्वद्भक्ताय सुरोत्तम ।
लोकनाथोऽसि नाथस्त्वं विष्णुस्त्वं विदितात्मनाम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
एवं स्तुत्वा महादेवं नृपाणामग्रतो नृपः ।
महार्हमणिमुक्ताभिर्नर्घ्यैर्दूर्वैर्हासिनम् ॥
शातकुम्भस्य निचयं कृष्णाय प्रददौ नृपः ।
पुनश्चक्रे नमस्कारं वैनतेये महाबले ॥
भीष्मक उवाच ।
नमस्तस्मै खगेन्द्राय मनोमारुतरंहसे ।
कामरूपाय दिव्याय काश्यपाय च वै नमः ॥
वैशंपायन उवाच ।
इति संक्षेपतः स्तुत्वा सत्कृत्य वरभूषणैः ।
ततो विसर्जयामास कृष्णं कमललोचनम् ।
अनुजग्मुर्नृपाश्चैव प्रस्थितं वासवानुजम् ॥
प्रतिगृह्य च सत्कारं नृपानामन्त्र्य वीर्यवान् ।
जगाम मथुरां कृष्णो द्योतयानो दिशो दश ।
वैनतेयं पुरस्कृत्य सौम्यरूपं खगोत्तमम् ॥
महता रथवृन्देन परियाय समन्ततः ।
भेरीपटहनादेन शङ्खदुंदुभिनिस्वनैः ॥
बृंहितेन च नागानां हयानां हेषितेन च ।
सिंहनादेन शूराणां रथनेमिस्वनेन च ॥
तुमुलः सुमहानासीन्महामेघरवोपमः ।

—(L. 629) D1 कृष्णं कृष्णारविन्दाक्षं (for °). G3 चक्र सूर्यविलोचनम् (for b). —(L. 630) K3 Ñ3 V B Dn D3 D5.6 T4 G4 दृष्ट्वा स राजा रा(V1 °जा)जेन्द्रः; D2 तं दृष्ट्वा स च राजेन्द्र, T3 G1 दृष्ट्वा स राजा राजानं; G2 दृष्ट्वा सुराजराजेन्द्रं (for °). —(L. 631) K3 Ñ3 D1 D3 D5 T1-4 G1.2.4.5 संयुक्तं (for °क्त). —K1 D2 भीष्म; T1 om. (for भीष्मक). —(L. 632) D2 तस्मै; T2 तेऽस्तु (for तुभ्यम्). D2 ते (for वै). —(L. 633) G1 च (for [शा]दि-). —(L. 634) K1 D2 स्वयम्भवाय; K3 D3 °भुवेऽव्यय; V2 स्वायंभुवाय; Dn स्वयंभुवे च (for °भुवाय). Ñ3 देवाय, T2 G2 त्रिभाय (for विश्वाय). V1 स्वायंभुवाय देवाय (for °). D3 T2 G1 वेधसेऽपि (for °साय). K2 Ñ2 V1 D2 स्थाणवे वेधसे नमः (for b). —V2 om. (hapl.) line 635. —(L. 635) K3.5 Ñ3 V3 B3 जटिले; D1 T2 G2 देवाय (for जटिने). D5.6 G1 जटिने (D5 °ले) (for दण्डिने). G(ed) जटिलाय (for पिङ्ग°). —(L. 636) D2 सहस्रामाय हंसाय (for °). Ñ2 V1 बहु (for चक्र). V1 बहुरूपाय ते नमः (for b). —K2 repeats line 637 after line 640. —(L. 637) Ñ3 V1 D1 G1 पुरुषम् (for तस्मै). —(L. 638) D2 T2 G1 पुराय (for -पु°). D2 om. (hapl.) lines 638b-639a. D1 T2 पुराणपुरुषोत्तम (for b). —T1 om. line 639. —(L. 639) V1 D2 पुराय (for पु°). G1 नम (for ऽस्तु ते). G2 चक्ररूपाय ते नमः (for b). —(L. 640) Ñ2 V2 त्व(V2 त्व)द्भक्तोऽहं (for °क्ताय). —(L. 641) D2 भगवान् (for नाथस्त्वं). D2 D5 लोकनाथ सनाथाय (for °). D2 माधव (for विष्णुस्त्वं). K2 विदितात्मन; B1 D5 D6 °त्मक; B1 °त्मके. (for °त्मनाम्). —T2 G1 om. the ref. D2 om. lines 643-644, K1 reads them on marg. —(L. 643) V1 B1 -मुक्ताभिर्, B2 मुक्तानि; D1 -मुक्तानि; G1 -मुक्तं च (for -मुक्ताभिर्). K2 D2 भाजनम्, G2 -भाजनम् (for हासि°). —(L. 644) K2 शुभ (for भूरि). —(L. 645) V2 D2 वैनतेयं महाबलम् (for b). —K1 D2 भीष्म, G1 om. (for भीष्मक). —(L. 646) K Ñ1 V2 B1.3 Dn D1 T2-4 G1.2.4 नमो (for नमो). —G1.4 om. the ref. —(L. 648) T2 कृत्वा (for स्तुत्वा). T2 G1 इति सम्पूज्य भूषणैः (for b). —(L. 649) B1 D2 D5 कृष्णं लोकनमस्कृतम् (for b). —(L. 650) G1 [प्र]स्थितं (for [प्र]स्थितं). K2 कृष्णं ते; D2 कृष्णं वै; D1 प्रस्थितं (for प्रस्थितं). —(L. 651) K2 नमस्कारं (for सत्कारं). —(L. 652) K2 V2 B2 D1 G2 द्योतमानो; Ñ2 V1 B1 D1 D5 °मानं (for °यानो). K2 दिशं; D2 दिशम् (for दश). K2 द्योतयन्सर्वतो दिशः (for b). —(L. 653) K2 महद्यान (for

गते कृष्णे महावीर्ये आदाय परमासनम् ॥
सभामादाय देवाश्च प्रययुस्त्रिदशालयम् ॥
महता चतुरङ्गेण बलेन परिवारिताः ।
क्रोशमात्रमनुव्रज्य अनुज्ञाते जनार्दने ।
प्रययुस्ते नृपाः सर्वे पुनरेव स्वयंवरम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रयाते वसुदेवपुत्रे
नराधिपा भूषणभूषिताङ्गाः ।
परस्परं जग्मु सुरेन्द्रकल्पाः
प्रबोधनार्थं गमनोत्सुकास्ते ॥
सभागतान्सोमरविप्रकाशा-
न्सुखोपविष्टान्रुचिरासनेषु ।
समीक्ष्य राजा सुनयार्थवादी
जगाद वाक्यं नरराजसिंहः ॥

स्वयंवरकृतो दोषो विदितो वो नराधिपाः ।
क्षन्तव्यो मम वृद्धस्य दुर्णयस्य फलोदयः ॥
एवमाभाष्य तान्सर्वान्सत्कृत्य च यथाविधि ।
ततो विसर्जयामास नृपांस्तान्मध्यदेशजान् ।
पूर्वपश्चिमजांश्चैव उत्तरापथिकानपि ॥
तेऽपि सर्वे महेष्वासाः प्रहृष्टमनसो नृपाः ।
यथार्हेण च सपूज्य जग्मुस्ते नरपुंगवाः ॥
जरासंधः सुनीथश्च दन्तवक्त्रश्च वीर्यवान् ।
साल्वः सौभपतिश्चैव महाकूर्मश्च पार्थिवः ॥
क्रथकैशिकमुख्याश्च नृपाः प्रवरवंशजाः ।
वेणुदारिश्च राजर्षिः कश्मीराधिपतिस्तथा ॥
एते चान्ये च बहवो दक्षिणापथिका नृपाः ।
श्रोतुकामा रहो वाक्यं स्थिता ये भीष्मकान्तिके ॥
तान्वै समीक्ष्य राजेन्द्रः स राजा भीष्मको बली ।
स्नेहपूर्णेन मनसा स्थितांस्तानवनीश्वरान् ॥

पुर॰). D3 G3 खगेश्वरम् (for खगोत्तमम्) — (L. 655) T3 भेर्यादिपटहादेन, G1 4 भेर्यादिपटहानादे (for ॰) Ñ3 8 V3 B1 D3 D6 शङ्खशब्द(Ñ3 V3 ॰तूर्य)रवेण च, V1 B3 Cal ed. शङ्खशब्दरवेण च (for ॰) — K4 om line 657 — (L 658) T4 सुमहच्च (for ॰हान्) — (L. 660) K4 प्रभाम् (for सभाम्) K4 ते ययुस्, G3 प्रत्ययुस् (for प्रययुस्) B1 3 D6 त्रिदिवालयम् (for त्रिदशा॰) — (L 662) G4 अनुस्मृत्य, G5 उपव्रज्य (for अनु॰) — (L 663) G3 प्रत्ययुस् (for प्रययुस्) K4 T4 स्वयंवरे (for ॰वरम्)

Colophon — *Mention of the Epic* K3 D32 T3 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ3 V B D2 D1 — *Sub parvan* T1 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K Ñ3 V2 Dn D2 4 C3 कृष्णाभिषेक॰, Ñ3 V1 3 B D3 D6 रुक्मिणीस्वयंवरे कृष्णाभिषेक, D1 कृष्णाभिषेक कृष्णस्यागमम् — *Adhy no* Ñ3 V1 2 B2 109, V3 T3 G1 108, Dn D32 D1 106, D1 103, D5 115, T2 117, T4 98, G1 110 G2 112; G3 111

(L 666) Dn D5 समा समा॰ (for परस्परं) D1 4 G3 यान्ति G4 जात (for जग्मु) K1 V3 3 अथेन्द्र, T3 अधीन (for सुरेन्द्र) K3 परस्परं प्रतिजग्मु सुरेन्द्रकन्या (sic), K3 पुनस्पराजग्मुरुपेन्द्रकन्या (sic) (for ॰) — (L. 667) K1 D5 गमनोत्सवास् (for ॰त्सुकास्) — (L. 668) Ñ3 (marg) D3 4 G1 5 समागतान् (for सभा॰) — (L. 669) K1 रुचि॰ रासनेन (for ॰नेषु) — (L 670) V3 D5 सुनयानु॰, D1 8 सुनयोऽर्थं (for ॰यार्थं) K3 समीक्ष्य राजा सुनयोर्थवादिने (sic) — Before line 672 D32 D3 ins भीष्मक उवाच — (L 672) K D1 3 T2–3 G1 2 4 5 कृत दोष (for ॰कृतो दोषो) K D1–3 T2–4 G1 2 4 6 विदित्वा वो (D1 वै, D3 भो, T2 3 G1 4 5 ते, T4 ऽद्य), V1 ॰तो वा, V2 B D32 D6 ॰तो मे (for ॰तो वो) — (L. 673) K Dn D3 (marg) D2 3 G2 क्षन्तव्य (for ॰व्यो) D1 क्षन्तव्यमवधुष्यस्य; D1 क्षन्तव्यमल्पबुद्धस्य (for ॰) Dn D1 3 4 T1 3 G3 फलोदयम् (for ॰य॰) K2 3 D2 दुर्दशा(K3 ॰श्च ॰स्य फलोदयम्, G(ed.) दुर्गन्धस्य फलोदयम् (for ॰) — Before line 674 all MSS ins वैशंपायन उवाच — (L 674) Ñ3 समाभाष्य (for आ॰) — (L. 675) D3 सर्वं (for मध्य) — (L. 676) D2 पूर्वकान्पश्चिमाश्चैव (for ॰) K1 पथगान् (for पथिकान्) — (L 677) D3 सर्वेऽपि (by transp) D3 सु (for प्र) K Ñ3 V1 B1 3 D5 D1 5 6 T1 G1 5 नरा (for नृपा) — (L 678) K3 2 यथार्हमभिसंपूज्य, K3 4 सप् (K4 ॰थो)निता यथार्हेण (for ॰) D2 नृप (for नर॰) — T3 om lines 679 683 — (L 680) D2 महासेनश् (for ॰कूर्मश्) — (L 681) K4 D1 ॰कैशक (for ॰कैशिक॰) V2 परम (for प्रवर॰) T2 3 G1 वंश्यास् (for मुख्यास्) — (L 682) K Ñ3 V2 3 B Dn D32 D1–4 T3 G1 5 काश्मीराधि॰, G3 काशिराज (for कश्मीराधि) — (L 683) K3 D5 पथगा, K4 V2 B1 पथका, D1 नामिका D6 (for पथिका) — (L 684) D5 महावाक्यं,

त्रिवर्गसहितं श्लक्ष्णं पद्गुणालंकृतं शुभम् ।
उवाच नगसपत्नं स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥
भवतामवनीशाना समालोक्य नयान्वितम् ।
वचनं व्याहृतं श्रुत्वा कृतं मे कार्यमीदृशम् ।
सद्भिर्भवद्भिः क्षन्तव्यं मम नित्यापराधिनः ॥
एवमुक्त्वा तु राजा स भीष्मको नयकोविदः ।
उवाच सुतमुद्दिश्य वचनं राजसंसदि ।
पुत्रस्य चेष्टामालोक्य त्रासाकुलितलोचनः ॥
मन्ये बालानिमाल्लोकान्स एष पुरुषः प्रभुः ।
कीर्तिः कीर्तिमतां श्रेष्ठो यशश्च यशभाग्बली ।
स्थापितं भुवि मर्त्येऽस्मिन्स्वबाहुबलमूर्जितम् ॥
धन्या खलु महाभागा देवकी योषितां वरा ।
पुत्रं त्रिभुवनश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण केशवम् ॥
कृष्णं पद्मपलाशाक्षं श्रीपुरुषमभरार्चितम् ।
नेत्राभ्यां स्नेहपूर्णाभ्यामीक्षते मुखपङ्कजम् ॥
एवं लालप्यमानं तं राजानं राजसंसदि ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा साल्वराजो महाद्युतिः ॥
अलं खेदेन राजेन्द्र सुताय रिपुमर्दिने ।
क्षत्रियस्य रणे राजन्ध्रुवं जयपराजयौ ॥
नियता गतिर्मर्त्यानामेष धर्मः सनातनः ।
बलकेशवयोरन्यस्तृतीयः कः पुमानिह ॥
रणे योधयितुं शक्तस्तव पुत्रं महाबलम् ।
रथातिरथवृन्दानामेक एव रणाजिरे ।
रिपुं वारयितुं शक्तो धनुर्गृह्य महाभुजः ॥

महद्धास्य (for रहो हास्य) K1 3 4 V3 D5 D1–4 G3 स्थिता वै भीष्मकान्तिकात् (D5 G2 °कम्) (for °) — K4 om lines 685–687 G4 om line 685 — (L 685) K2 3 D5 4 (marg as above) T1 तेषां, K3 तथा (for तान्वै) V3 राजानं, D1 2 नृपतीन्, G3 राजर्षि (for राजेन्द्र) D2 तान्समीक्ष्याह राजेन्द्र, T2 3 G1 तेषामपि नरेन्द्राणां, G2 तेषां निष्क्रम्य राजेन्द्र (for °) T2 G1 2 समाजे (for स राजा) — (L 686) D3 T2 G1 पूर्णेन (for पूर्णेन) D5 D3 स्थितस्, T3 G1 2 प्रीतांस् (for स्थितास्) — (L 687) D3 शुभ (for श्लक्ष्णं) — (L 688) T1 G2 संपन्न (for °म्) K1 2 उवाच रुक्मिणत्रयम् (K3 °शिरम्) (for °) — Before line 689, some Mss ins भीष्मकः, some भीष्म B1 2 om lines 689–693 — (L 689) D3 समाजेऽस्य (for °लोक्य) — (L 690) K3 4 भीतोऽहं, D2 कृतोऽहं, D3 शुभं मे, D2 नूनं मे, Bomb Poona eds G(ed) कृतवान् (for कृतं मे) K1 2 कृत्वा (K3 °ता) कार्यमीदृशम् (for °) — (L 691) K1 2 Ñ1 3 V1 2 B1 D2 D1–4 6 T1–4 G1 2 3 4 क्षन्तव्यं भवतां (Ñ2 3 V1 °ति, V2 °ता) मन्दिरं, D3 क्षन्तव्यं तदवद्भिश्च (for °) — Before line 692, all some Mss ins वैश. पायन D1 om lines 692–693 — (L 692) D3 राजसत्तम्, T1 G1 राजाऽसौ, T4 राजाय (for राजा स) — Before line 694, K3 ins. भीष्म, some Mss भीष्मक — (L 694) K4 पुत्रं ज्येष्ठं च भाष्यमाणम् (for °). K1–3 V3 B1 3 D5 D1 2 3 T1–4 G1 2 3 चेतन (for लोचन) — Before line 695, D3 ins भीष्मक — (L 695) K3 4 बलाद् (for बालान्) T1 2 G1 2 3 सर्वान्; G3 भूपान् (for लोकान्) V3 2 B D5 D1 3 G1 एक (for एष) Bomb Poona eds G(ed) पर (for प्रभु) K4 स एव पुरुषर्षभ, D3 स एक पुरुषोत्तम G1 सहस्रपुरुषः प्रभु (for °) — (L 696) K3 4 स्थिता, G3 कृष्ण (for कीर्ति) K4 यशसा, K3 जयभाग्; D3 3 यशसो (for °भाग्) K4 यशश्च यशसा बलम्, Ñ2 3 V 3 D3 (marg) D5 T1–4 G1 2 3 यशश्च त्रिपुरे तथा; G3 यशस्वी धवितमान्यशी (for °) — (L 687) K3 4 संस्थाप्य भुवि मर्त्येऽस्मिन् (for °) D5 स्थापित; D1 (marg) ऊर्जित (for °तम्) — (L 698) G3 देवता (for °की) — (L 699) V1 D1 4 कृत्वा (for धृत्वा) K4 धर्मेण, G3 गर्भे तु (for गर्भेण). — (L 700) Ñ2 3 V1 3 B1 3 Dn D5 T1 G1 कृष्णं कमलपत्राक्ष (for °) K1 2 D1 श्रीपुरुषम्, T1–4 G1 4 4 श्रीमन्तम् (for श्रीपुरुषम्) G2 समरप्रभम् (for °रार्चितम्) B1 श्रीम शुभ्र समार्चितम् (for °) — (L 701) D2 वारि– (for स्नेह) Ñ3 V3 B D3 D5 स्नेहपूर्णाश्रुनेत्राभ्याम् (for °) K Ñ2 V3 Dn D1 2 4 4 T1 4 G1 3 4 4 वीक्षते; D3 वीक्ष्यस्वी (for ईक्षते) — Before line 702, some Mss ins वैशं पायन — (L 703) B1 महामतिः; D1 4 महीपतिः (for महाद्युतिः) — Before line 704, some Mss. ins शाल्व; some साल्व — (L 704) T1 खेदेन (for खे°) D1 राजन (for राजेन्द्र) K1 3 V3 D1 2 4 T1–4 G1 2 मर्दने; Ñ2 3 V3 B1 मर्दन (for –मर्दिने) K3 G2 सुतार्थे (G3 °र्थ) रिपुमर्दन; K4 सुतस्य रिपुमर्दन; V3 B1 3 D3 4 सुतार्थमरिमर्दन (D3 °सूदन) (for °) — (L 705) V3 D1 G3 युद्धे (for रणे) V3 D1 G3 रणे, T1–4 G1 2 ध्रुवौ (for ध्रुवं) — (L 706) G2 नियता च गतिर्नृणां (for °) — (L 707) T1 2 G1 4 4 सर्वेश्वरस्य राजन्यम् (for °) G3 इतीव (for कृष्णात्) D1 (sup. lin.) रणे (for इह) — (L 708) D1 (sup. lin.) इह (for रणे) D3 वारयितुं (for योध°) D1 om (hapl.) lines 708b–710a; D3 repeats the same after line 710a K1 2 तव पुत्रो महाबल (for °) — (L 709)

भार्गवास्त्रं महारौद्रं देवैरपि दुरासदम् ।
सृजतो बाहुवीर्येण कः पुमान्प्रसहिष्यति ॥
अयं ■ पुरुषः कृष्णो ह्यनादिनिधनोऽव्ययः ।
तं विजेता न लोकेऽस्मिन्नपि शूलधरः स्वयम् ॥
तत्र पुत्रो महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
विदित्वा देवमीशानं न योधयति केशवम् ॥
अस्ति तस्य रणे जेता यवनाधिपतिर्नृपः ।
स कालयवनो नाम अवध्यः केशवस्य ह ॥
तप्त्वा सुदारुणं घोरं तपः परमदुश्चरम् ।
रुद्रमाराधयामास द्वादशाब्दान्ययोशनः ॥
पुत्रकामेन मुनिना तोष्य रुद्रात्सुतो वृतः ।
माथुराणामवध्योऽयं भवेदिति च शंकरात् ।
एवमस्त्विति रुद्रोऽपि प्रददौ मुनये सुतम् ॥
एवं गर्गस्य तनयः श्रीमान्रुद्रवरोद्भवः ।
माथुराणामवध्योऽसौ मथुराया विशेषतः ॥
कृष्णोऽपि बलवानेव माथुरे जातवानयम् ।
स जेष्यति रणे कृष्णं मथुरायां समागतः ॥
मन्यध्वं यदि वो युक्तं नृपा वाच मयेरिताम् ।
तत्र दूत विसृजध्वं यवनेन्द्रपुर प्रति ॥
श्रुत्वा सौमपतेर्वाक्यं सर्वे ते नृपसत्तमाः ।
युक्तं इत्यब्रुवन्हृष्टाः साल्वराजं महाबलम् ॥
स तेषां वचन श्रुत्वा जरासधो महीपतिः ।
बभूव विमना राजन्ब्रह्मणो वचनं स्मरन् ॥

जरासंध उवाच ।

मां समाश्रित्य पूर्वेऽस्मिन्नृपा नृपभयार्दिताः ।
प्राप्नुवन्ति हृत राज्यं सभृत्यबलवाहनम् ॥

D5 यातानि (for स्थानि) D5 दृष्टानि (for °नाम्) — (L 710) V2 D2 D3 6 T3 1 रिपून् (for रिपुं) K1 3 बाधयितु (for घात°) K3 4 Ñ2 2 V1 3 B Dn D1 2 T1 G1 4 6 रिपू- न्बाध(V1 °ष्याव ; T4 G1 °ष्यात)यितुं शक्तो (for °) B3 महाबल (for °मुज°) — (L. 713) D1 अयं तु कृष्ण पुरुषो (for °) — (L. 714) Ñ2 2 V3 3 B1 3 Dn D3 D1 4.3 T1 G2 4 4 नु , B3 D5 त्रि (for न) Ñ3 V1 B D2 D2 4 6 T2 4 G1 2 4 नापि ; D1 नास्ति (for अपि) — (L. 715) K V2 B3 Dn D1 2 (sup lin - as above) 4 4 T3-4 G1 3 4 4 महाराज (for °प्राज्ञ) Ñ3 V1 D5 त्रितम- , B1 -कोविद (for तत्त्ववित्) — (L. 716) K4 यादवम् (for केश°) — (L 717) Bomb, Poona eds ■ (ed) अत्र (for अस्ति) D1 तस्मिन् (for तस्य) T2 जातो (for जेता) G2 आसीत्तस्य गुरोर्जेता (for °) V3 नृप (for नृप) — (L. 718) V2 अप्यक्ष ; D3 ह्यवध्य (for अ°) T2 स (for ह) — (L. 719) K1 3 कृत्वा (for तप्त्वा) G2 तप्त्वा च बहुशस्तीव्र (for °) D1 दुष्करम् (for दुश्च°) — (L. 720) K1 2 द्वादशाहाल्पयोशनात्, V2 °ब्दान्ययोशिना ; D1 2 4 मुनिर्गर्गो (D3 °र्गार्ग्यो) महात्मा , D5 द्वादशाब्दान्ययोशिना, T2 °ब्दम योशिना ; G2 °ब्दान्महामनि° , G5 °ब्दानयोशिना (for °) — After line 720 D1 2 3 ins

21* * द्वादशाब्दानि मुनिना पूर्वं तेन प्रसादित ।
[D3 प्रसादितात (for °त)]

— (L. 721) D1 2 संतोष्य (for मुनिना) B2 G2 पुत्र कामस्तु स मुनि (for °) D5 रुद्र (for रुद्रात्) K1 3 Ñ2 V B D3 D4 5 G1 सुत वृणोत् (for सुतो वृत) D1 2 प्राप्तो रुद्रात्स वै सुत (for °). — B Dn2 D5 om (hapl) lines 723-724 — (L 722) K3 4 D1 T2 G1 मथुराणाम् (for मा°) Ñ2 V1 3 B1 D2 G2 ऽसौ (for ऽय) Ñ2 मथुराणामवध्योऽसौ (for °) — (L. 723) D3 मुनये प्रददौ सुतम् (for °) — B3 om lines 724 728 — (L. 724) Ñ2 V2 B1 Dn D5 D1 T2 4 G1 गार्ग्यस्य (for गर्गस्य) K2 तपस (for तनय) Ñ1 -बलोद्भव , V1 वरोदर (for °द्भव) — (L. 725) K4 D4 T2 G5 ऽय (for ऽसौ) G2 मथुराणामवध्योऽय (for °) Ñ2 V2 म(V2 मा)थुरेश ; D5 G2 मथुरेशाद् (for °राया) — T2 om. lines 726-727 — (L. 726) G2 तेषां (for पूप) Dn2 G2 माथुरो (for °रे) D3 मथुराया तथानघ (for °) — V2 om lines 727-731 — (L. 727) Bomb Poona eds D3 संमेष्यति रणे रामम् (for °) T2 विशेषत (for समा गत:) — (L. 728) D3 युक्त वै , D5 G2 वो युक्त (for वो युक्त) Ñ2 V1 D3 यदि वो युक्त (V1 °क्त) मन्यध्व (for °) D5 G1 श्रूयता(G2 °पा वा)क्य मयेरितम् (for °) — (L 729) K1 (marg) प्रेषयामि , K3 सविनय , B1 2 D5 D6 G2 विसृज्याम (G5 °मो). D1 3-6 T2 3 G1. 4 °ज्यध्वं (for °जध्वे) K2 विसृज्य तत्र दूतं वै , K4 Dn विसृ- ज्यध्व तत्र दूत (for °) — Before line 730, some Mss. ins वैशंपायन — (L. 730) G4 श्रुते (for श्रुत्वा) T2 2 G1 3 पुंगवा (for सत्तमा) — (L. 731) K Ñ2 D2 5 4 5 G1 6 जरासंधं (for साल्वराजं) T2 3 G2 जरासधो महा- बल (for °) — (L. 733) D3 महामति (for महीपति) — G2 om the ref — (L. 734) D1 समासाद्य (for °श्रित्य) D3 पूर्वे हि ; D5 पूर्वं हि (for पूर्वेऽस्मिन्) — (L. 735) B1 आप्नुवन्ति (for प्रा°) G2 -वाहना (for °नम्)

इह मा नोच्यते भूपैः परसंश्रयहेतुना ।
कन्येव पतिविद्विषादन्यं रतिपरायणा ॥
अहो सुबलवद्दैवमशक्यं विनिवर्तितुम् ।
यदहं कृष्णहेतोर्हि संश्रयामि बलाधिकम् ॥
नूनं योगविहीनोऽहं कारयिष्ये पराश्रयम् ।
श्रेयो हि मरणं मह्यं न चान्यं संश्रये नृपाः ॥
कृष्णो वा बलदेवो वा यो वा सो वा नरोऽपरः ।
हन्ताहं प्रतियोत्स्यामि यथा ब्रह्मप्रचोदितः ॥
एषा मे निश्चिता बुद्धिरेतत्सुपुरुषव्रतम् ।
अतोऽन्यथा न शक्तोऽहं कर्तुं परसमाश्रयम् ॥
भवता साधुवृत्तानामाबाधं न करोति सः ।
तेन दूतं प्रदास्यामि नृपाणां रक्षणाय वै ॥
व्योममार्गेण यातव्यं यथा कृष्णो न बाधते ।
गच्छन्त्वमनुचिन्त्यैनं प्रेषयध्वं नृपोत्तमाः ।
अथ सौभपतिः श्रीमाननलार्केन्दुविक्रमः ।
रथेनादित्यवर्णेन प्रयातु तत्पुरं बली ॥
यवनेन्द्रो यथाभ्येति नरेन्द्राणां समागमम् ।
वचनं च यथास्माभिर्दौत्येन कृष्णविग्रहे ॥

वैशंपायन उवाच ।

पुनरेवाब्रवीद्राजा सौभस्य पतिमूर्जितम् ।
गच्छ सर्वनरेन्द्राणां साहाय्यं कुरु मानद ॥
यवनेन्द्रो यथाभ्येति यथा कृष्णं विजेष्यति ।
यथा वयं च युध्यामस्तथा नीतिर्निधीयताम् ॥
एवं संदिश्य सर्वांस्तान्भीष्मकं पूज्य धर्मतः ।

— (L. 736) D3 चोद्यते (for नोच्यते) K1 (sup lin) इह मा नोद्यते भूपा, K2 इह मासुद्यत भूपा, K3 इह किं चोद्यते भूपा, K4 इह सचोद्यते भूपा, Ñ3 V3 Dn इह मा चो(Dn सचो)द्यते भूपा, Ñ2 V1.2 B D5 D6 T2-4 G2.3.4.5 इहाद्य चोद्यते (T2 G1.3 °द्यत, G5 °दितो) भूपैः, D1.2 इहाद्यैः चोद्यते भूपा (D1 °पैः), D3 इह हि चोद्यते भूपैः, D4 इह मे नोच्यते भूपा (for °) D2 संभ्रम (for संश्रय) K2 परान्नश्रितहेतुकम्, D3 परमैः श्रेयहेतुना (for ᵇ) — (L. 737) K2.3 योषा (for कन्या) Bomb Poona eds G(ed) स्वपति (for पतिवि) Ñ2 D2 पति (for रति) K2 अन्या पतिपरायणा (for ᵇ) — (L. 739) Ñ2 om line 739ᵃ K2 Ñ3 V1 B2 Dn T2.4 G5 भीतोऽयं; K3 भीतोऽस्य, D4 (by corr) देवार्थं (for हेतोर्हि) — (L. 740) T3 पराक्रमम् (for °श्रयम्) K1 करिष्ये परमाश्रयम् (for ᵇ) — (L. 741) D5.6 G3 [श्रे]ष्ठ (for [श्रे]य) K1.2 नृपम् (for नृपाः) — (L. 742) K4 कृष्णो वा बलदेवो (for °) B1.2 D3 [अ]न्यो (for सो) Dn D3 अपर (for ऽपर) Ñ2.3 V D2 यो वान्यो वा नरोऽपर (Ñ2 V1 नरो धर, D5 परो नर), B1 D2.3 यो वान्यो (D3 °न्यो) वा नरो (D2.3 वा नरो) वर; T2 G1.3 वासवो वा नरेश्वरा, T3.4 यो यान्यो वा नरेश्वरा, G4 वासुदेवो न चापर, Bomb Poona eds G(ed) यो वान्यो वा नराधिप — (L. 743) K1.3 Ñ2.3 V B Dn1 D5 D1-6 T2.3 G1.2.4.5 हन्तारं, Dn2 °रं (for °हं) Ñ2 G1.4 ब्राह्मण; D1.2 ब्राह्मण (for ब्रह्म) K3 यथा ब्राह्मणनोदित, D2 (marg).3 T2.3 G1 यथा ब्रह्मवचो(D3 T3 °प्रचो)दितम् (for ᵈ) — (L. 744) V1.3 B1 D1.2 (sup lin as above) T2 निश्चया (for निश्चिता) Ñ2.3 V1.2 B1 D3 G1.3 एष मे निश्चयो युद्धं (for °) K3 Ñ2.3 V1.2 B1 Dn D5 D6 T2-4 G1.3.4 सत्पुरुष, D3 च पु° (for सुपु°) V1 D2.3 एष मे युव्ययन (sic) (for ᵇ) — (L. 745) G5 न शक्तो (for न शक्तो) V3 पक्ष (for पर) B1 D2 कर्तुं परमसाश्रयम्, G5 कर्तुं परमस° (for ᵈ) — (L. 746) D3 अवधि, D5 आश्रयं; T3 अबाधो, G4 अपायान् (for आबाधं) Ñ2 V1 करोम्यहम् (for °ति स) — T3 om lines 747–750 — (L. 747) D2 (marg as above) प्रयास्यामि (for प्रदा°) Ñ3 V1 D3 भवतो (for नृपाणां) Ñ2 V3 तु हिताय, G3 रक्षणे हि (for °णाय) — (L. 748) T3 G3 नभो, G3 तथा (for व्योम). V3 D1.2 G5 गन्तव्य (for यातव्यं) K3.4 D1.2 बाधति; Ñ2 V3 Dn2 D5 युध्यते (for बाधते) — (L. 749) K1 गच्छन्तु; T3 G5 °च्छम् (for °न्तम्) Ñ2 V3 [प्र]ेन (for [प्र]ेष) V3 G5 नरोत्तमा (for नृपो°) — (L. 750) Ñ2 D3 सप्रभ, T3 सुप्रभ, G2 संनिभ (for विक्रम) — (L. 751) D3 दिव्य (for [आ]दित्य) Ñ2 वचेन (for वर्णेन). D3 स्वपुरीं, D1 T4 स्वपुरं, D2 स्वं पुर (for तत्पुरं) — (L. 752) V1.2 प्रयोध्यसु (for यथाभ्येति) T3 om (hapl) lines 752ᵇ–756ᵃ K3.4 Dn D1 G5 समागमे, B1 D3 °गम (for °गमम्) — (L. 753) G5 यवने (for वचने) K3.4 यथास्माकं, T2 G1 तथास्माभिर् (for य°) D3 वचनीयं तथास्माभिर्, D6 °नाना यथास्माकं; T2 G4 वचनं च तथास्माभिर् (for °) K3 Ñ2 T2 दूत्ये न, V3 B1.2 D3 दूत्येन; Dn1 दौत्यार्थ, Dn2 दौत्ये च, D5 दूतेन; D6 दैत्यानां; D1 दौत्ये च (for दौत्येन) T2.3 G2.4.5 दैत्य (T3.4 दूत्ये) कृष्णस्य विग्रहे (for ᵇ) — T3 G1.4.5 om the ref — (L. 754) B1 om (hapl) lines 754ᵇ–759ᵃ — Before line 755, Dn1 (marg) ins जरासंध — (L. 755) D2.3 (marg as above) मन्दन (for मानद) — (L. 756) K1.2.4 Ñ2 V1.2 Dn D5 D1.2.4-6 G1.4 यानि (for [अ]भ्येति) K3 यत्र

कस्मादित्येवमनसः सभायां ये समागताः ।
उत्फुल्लनयनाः सर्वे राजा चैवावलोक्य सः ॥
अपश्यत रथं दिव्यमायान्तं भास्करोपमम् ।
शातकुम्भमयैर्दिव्यै रथाङ्गैरुपशोभितम् ॥
दिव्यरत्नप्रभाकीर्णं दिव्यध्वजपताकिनम् ।
...न्तं दिव्यतुरगैर्मनोमारुतरंहसैः ॥
...भास्करबिम्बानि कृत्वा जाम्बूनदं शुभम् ।
...ये विश्वकर्मणा वैयाघ्रवरभूषितम् ॥
...त्रासजननं मित्राणां हर्षवर्धनम् ।
...दिक्पथायान्तं रथं पररथारुजम् ॥
... श्रीमन्तं सौभस्य पतिमूर्जितम् ।
... ...मुख्यार्घ्यपाणेति चासकृत् ॥

उवाच यवनेन्द्रो वै मित्रं प्रवदतां वरः ।
तत्रोत्थाय महाबाहुः स्वयमेव नृपासनात् ।
प्रत्युद्गम्यार्घमादाय रथावतरणे स्थितः ॥
साल्वोऽपि सुमहातेजा दृष्ट्वा राजानमागतम् ।
मुदा परमया युक्तः शक्रप्रतिमतेजसम् ॥
अवतीर्य सुविस्रब्ध एक एव रथोत्तमात् ।
विवेश परमप्रीतो मित्रदर्शनलालसः ॥
दृष्ट्वार्घमुद्यतं राज्ञा स साल्वो राजसत्तमः ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा नार्घार्होऽस्मि महाद्युते ॥
दूतोऽहं मनुजेन्द्राणां सकाशाद्रयतोऽन्तिकम् ।
प्रेषितो बहुभिः सार्धं जरासंधेन धीमता ।
तेन मन्ये महाराज नार्घार्होऽस्मीति राजसु ॥

(L. 779) ... (for ...). — (L. 780) K₃ ₄ Ñ₂ D₃ T₁ कथ्यमाना ; ... (for ...) ... मानैः). V₃ परस्परैः (for रम्). K₁ ... (for °). — (L. 781) K₄ Dn ... V₁ ... °). — (L. 782) K₃ ₅ ₆ Dn D₁₋₄ ... (T₃ G₁ ₂ °वने, G₃ ...) धं ; K₂ °वी पवनो घोषं ; Ñ₃ D₆ °वी ... (D₃ °वै) ; ... मदनाघोषं (for °). K Dn D₁ ₂ ₄ ... (for °) ... (for तस्य वै) — (L. 783) Ñ₂ V₁ ... D₃ ... D₁ तस्माद् (for क°) Ñ₃ V₃ ... ; D₂ (marg) किं नु खिदृश्यते ... (for ...) ... (for °). K₂ D₃ ते (for ये). ... Ñ₃ V₃ D₆ विलोक्य (for [अ]व°). K₃ ... K₁ Ñ₂ V₁ B₁ 1°, D₃ राजा चैवमुवाच सः ; G₃ सह राज्ञा ... D₁ (by corr) ...). — (L. 785) K₁ Ñ₃ V₃ B₁ ₃ G₃ अप- ... (for °) V₁ °ख (for °त). D₃ अपश्यत्पृपति(Dn ...). — (L. 786) D₁ द्विव्यम् (for °). K₁ ₂ D₃ मायातं (for °न्तं). ... (for ...) — (L. ...) Ñ₂ V₃ B₂ Dn D₁₋₃ T₃ शुभं (for दिव्यै). ... B₁ ₂ D₃ [अ] D₆ दिव्यं (for the second दिव्य-). — (L. ...) K₃ ₂ V D₆ Ñ₂ ₃ V B D₅ D₁, ₂, ₄₋₆ T₁ G₁ ... ; D₃ ...), m. Poona eds G(ed.) ... (for उद्यन्तं). ...) ... (for °मै) — (L. 789) K₂ ₂ कृतजाम्बूनदानि ... ; कृत्वा जाम्बूनदेन तम् ; V₃ G₃ कृत्वा जाम्बूनदप्रभम् ... G(ed) ... शुभे) (for °) — (L. 790) D₃ विश्वकर्मा (for ...) V, B T, K₁ D₁ ₂ ₄ रचितं विश्वकर्मणा ; K₃ विश्वकर्मासुरचितं ; ... Dn विश्वकर्मणा रचित ; Dn₁ (sup lin.) रचितं देव ... ; D₆ °त विश्वकर्मणा (for °). B Dn₁ G₂ -भूषते ; ... -भूषणम् (for -भूषितम्). V₃ वैयाघ्रवरभूषणम् ; D₃ ₂ °माम्बरभूषितम् (for °). — (L. 791) K₁ ₂ ₄ B₁ Dn Dn₁ (sup. lin) D₁ ₂ ₃ उपायान्तं (for पथा). Ñ₂ ₃ V B₂ ₃ D₃ D₆ दा(V₃ B₂ ₃ द)क्षिणात्पथ्युपायान्तं , D₃ T₁ दक्षिणाशा- (T₁ °स्या)मुपायान्तं ; D₅ दक्षिणस्याभुपा° ; G₃ दाक्षिण्यपथना° (for °). B₃ रथं रथवरारुजम् (for °). — (L. 793) K₃ (sup. lin. as above) सौभाग्य- (for सौभस्य). — (L. 794) Ñ₂ ₃ V B₂ D₃ G₂ चार्घपाद्ये(V₃ ₃ °द्यै)न चासकृत् । D₁ चार्घपाद्यादि वा° (for °). — V₃ reads line 795 twice. — (L. 795) V₃ G₃ आ(G₃ स)गच्छद् (for उवाच) Bom. Poona eds. G(ed) उवाच यवनेन्द्रस्य (for °). K₁ ₃ Ñ₃ D₁ ₂ मर्त्यं . V₁ स तं ; D₃ सखी (for मित्रं). Ñ₃ V₃ G₃ सखी (V₃ °खं) मद्यविद्या वर. ; V₃ (first time) B₁ ₃ D₆ T₁ सखिमं वदतां वरम् (B₁ T₁ °र), V₃ (second time) सखी मद्यभूतां वरः ; B₃ सतां मद्यवतां वरः (for °). — (L. 796) K₃ उत्थाय च ; Ñ₂ V₃ B समुत्थाय ; D₃ तदो° (for तत्रो°). — (L. 797) D₆ प्रत्युद्गम्यार्घमादाय (for °). K₃ रथावतरणो- स्थित. (for °). — (L. 799) K Ñ₂ ₃ V₃ B₂ D₁, ₂, ₄ T₁ युक्त (for युक्तः) — (L. 800) K₂ तु ; K₃ [अ]नु- , D₃ स (for सु-). Ñ₂ ₃ V₁ ₂ B Dn₁ D₆ T₁ विश्रब्धम् ; D₁ -विश्रम्य ; G₂ -सत्वधम् (for -विस्रब्ध). K₃ हयोत्तमात् (for रथो°). — (L. 801) V₃ -प्रीत्या (for -प्रीतो). Ñ₃ D₁ मत्र (for मित्र). — (L. 802) B₁ ₃ D₃ G₂ राजानं (for स ...). Ñ₃ V₃ नृप (for राज). V₃ D₃ -सत्तम (for °मः) Bom. Poona eds G(ed.) साल्वो राज... (for °). — (L. 803) K₃ स्वार्थहेतोः ; B V₁ ... नार्ह°). V₃ विशां पते ; B₁ D₁ महामते (for ...) G₃ नार्घार्होऽस्मि महामते (for °). — (L. 804) ... ऽन्तिके (for °कम्). — (L. 805) ... — (L. 806) V₁ ₂ B₃ तेन ... ... नार्घार्हो (for [अ]र्घा°). K₃ (marg) ...

कालयवन उवाच ।
जानाम्यहं महाबाहो दौत्येन त्वामिहागतम् ।
संमिते नरदेवानां प्रेषितं मागधेन च ॥
तेन त्वामर्चये राजन्विशेषेण महामते ।
अर्घपाद्यादिमत्कारैरासनेन यथाविधि ॥
भवत्यभ्यर्चिते राज्ञा सर्वेषामर्चितं भवेत् ।
आस्यतामासने दिव्ये मया सार्धं जनेश्वर ॥
हस्तालिङ्गनकं कृत्वा पृष्ट्वा च कुशलामयम् ।
सुखोपविष्टौ सहितौ शुभे सिंहासने नृपौ ॥
कालयवन उवाच ।
यद्बाहुबलमाश्रित्य वयं सर्वे नराधिपाः ।
वसामो विगतोद्वेगा देवा इव शचीपतिम् ॥
किमसाध्यं भवेदस्य येनासि प्रेषितो मयि ।
यद् सत्यं वचनस्य किमाज्ञापयति प्रभुः ।
करिष्ये वचनं तस्य अपि कर्म सुदुष्करम् ॥
साल्व उवाच ।
यथा वदति राजेन्द्र मगधाधिपतिस्तव ।
तथाहं संप्रवक्ष्यामि श्रूयतां यवनाधिप ॥
जरासंध उवाच ।
जातोऽय जगता बाधी कृष्णः परमदुर्जयः ।
विदित्वा तस्य दुर्वृत्तमहं हन्तुं समुद्यतः ॥
पार्थिवैर्बहुभिः सार्धं समग्रबलवाहनैः ।
उपरुद्धा महासेना गोमन्तमचलोत्तमम् ॥
चेदिराजस्य वचनं महार्थं श्रुतवानहम् ।
पदाताभ्यां विनाशाय हुताशनमयोजयम् ॥
ज्वालाशतसहस्राढ्यं युगान्ताग्निसमप्रभम् ।
दृष्ट्वा रामो गिरेः कूटादाप्लुतो हेमतालधृक् ॥
विनिष्पत्य महासेना मध्ये सागरसंनिभाम् ।

राजसु, K2 अर्धवानस्मि रा°; B1 नार्ध्यार्होऽस्मीति मानद, T3 नार्ध्योऽहं न नराधिप (for °) — D3 काल (for कालयवन) — (L. 807) K1 2 त्वा (for [अ]हं) D3 महाराज (for °बाहो) B3 G2 दूत्येन (for दौ°) — (L. 808) K1 D1 सहितो, K1 (sup lin) D5 D3 G2 सुहितं, K4 सगमे, Ñ2 V3 प्रहितं N3 V2 3 B1 2 T3 D3 महित, B3 D4 6 स्वहित, Dn D2 समते (D2 °त) (for समिते) K2 सहितो नरदेवैश्च (for °) K1 2 Dn D1 2 प्रेषितो (for °तं) — (L. 809) G3 तेन त्वामर्चयिष्यामि (for °) Ñ3 2 V B1 D3 G2 महा — (L. 811) V1 D4 ह्यर्चिते, T3 [ह]हुते (for °मने) K1 Ñ3 V2 B2 2 D1 2 3 भवन्न ह्यर्चितो (for [अ]भ्यर्चिते) [illegible] B2 D3 D6 मर्चित (Ñ [illegible] भवतो ह्य [illegible] °) Ñ2 [illegible] V1 2 D5 D3–6 G2 ins

22** मानिते तव राजेन्द्र सर्वेषां मानितं भवेत् ।
[D6 मानिनं (for °ते) D5 5 त्वयि (for तव) D3 मानि तेन च राजेन्द्र (for °) D3 मान्यता (for मानित)]
— (L. 812) K Ñ3 V3 P? Dn D1–6 T3 शुभे (for दिव्ये) — (L. 812) K3 4 Ñ3 V1 3 B1 2 Dn D3 D6 नरेश्वर (for जने°) — Before line 813 all Mss ins वैशंपायन — (L. 813) Bomb Poona eds G(ed.) स हस्तालिङ्गनं कृत्वा (for °) K2 कुशलं तत, K2 4 °लादिकम्, Dn1 °लो त्तमम् (for °लामयम्) D3 स्पृष्ट्वा च कुशलान्यये (for °) Bomb. Poona eds — (L. 814) D1 शुभे (for शुभ) G(ed) स्थितौ (for नृपौ) — (L. 815) K1 2 4 V1 D4 5 T4 स्वद्बाहु, K3 N3 V3 B D1 2 G2 तद्बाहु (for यद्बाहु) K6 नृपाधिपा, K4 D1 नराधिप (for °पा) — (L. 816) K1 V6 G2 वसाम (for °मो) K2 वसाम विगतद्वेषा, K3 4 B2 D1 2 °म विगतोद्विग्ना, Ñ3 B1 2 Dn D3 D5 T4 °मो विगतोद्विग्ना (for °) V3 शतक्रतुम्, D1 शचीपते (for °पतिम्) — (L. 817) V3 [अ]त्र (for [अ]सि) B2 2 D3 G2 भवान् (for मयि) Ñ3 येनात्र प्रेषितो भवान् (for °) — (L. 818) D3 तथ्य (for सत्य) — (L. 819) V3 कार्यं (for कर्म) — (L. 820) K2 V3 D3 राजेन्द्रो (for °न्द्र) Ñ3 V1 B G2 नृप (for तव) D6 मागधाधिपतिर्नृप (for °) — (L. 821) D3 यथा (for तथा) G2 श्रूयतां च नराधिप (for °) — (L. 822) K1 Ñ2 3 V B3 Dn D3 जगदाबाधी B2 °तो बाधी, D3 °दाराध, G2 °तो हतो (for °ता बाधी) V2 कृष्ण परपुरंजय (for °) — (L. 823) V1 सद्वृत्त (for दुर्वृत्तं) D3 विदित्वा दुर्वृत्त तस्य (for °) — (L. 824) K Ñ2 B1 D1 2 सग्रामे, V3 समग्र (for समग्र) V1 सग्रामे यद्बुवाहनै (for °) — (L. 825) Dn उपरुध्य महासैन्यैर (for °) D1 (sup lin as above) [अ]चलोपमम् (for °समम्) G2 गोमन्ते पर्वतोत्तमे (for °) — (L. 827) K2 N3 Dn B1 2 D33 पादाताभ्यां (for प) — (L. 829) यदा तयोर् V1 2 B 2 D3 G2 शृङ्गाद्, D1 कूगाद् (for कूटाद्) B हेममाल, D3 वन° (for हेमताल) D3 आप्लुतो हेममालभृत् (for °) — (L. 830) K2 विनिष्पिप्य (for °ष्पत्य).

आजघान दुराधर्षो नराश्वरथदन्तिनाम् ॥
सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं विकृष्याकृष्य लाङ्गलम् ।
नरनागाश्ववृन्दानि मुसलेन व्यपोथयत् ॥
गजेन गजमारफाल्य रथेन रथयोधिनम् ।
हयेन च हयारोहं पदातेन पदातिनम् ॥
समरे सुमहातेजा नृपार्कशतसङ्कुले ।
विचरन्विविधान्मार्गान्निदाघे भास्करो यथा ॥
रामादनन्तरं कृष्णः प्रगृह्यार्कसमप्रभम् ।
चक्रं चक्रभृतां श्रेष्ठः सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥
प्रविचाल्य महावीर्यः पादवेगेन तु गिरिम् ।
शत्रुसैन्ये पपातोर्व्यैर्वीरः प्रतापवान् ॥
मनृत्यन्निव शैलोऽसौ तोयधाराभिषेचितः ।
घूर्णमानो विवेशोर्वीं विनिर्वाप्य हुताशनम् ॥
आदीप्यमानाच्छिखराद्वप्लुत्य जनार्दनः ।
जघान वाहिनीं राजंश्चक्रव्यग्रेण पाणिना ॥
विक्षिप्य विपुलं चक्रं गदापातादनन्तरम् ।
नरनागाश्ववृन्दानि मुसलेन व्यचूर्णयत् ॥
क्रोधानलसमुद्भूतचक्रलाङ्गलवह्निना ।
निर्दग्धा महती सेना नरेन्द्रार्काभितापिता ॥
नरनागाश्वकलिलं पत्तिध्वजसमाकुलम् ।
रथानीकं पदाताभ्यां क्षणेन विलीकृतम् ॥
सेनां प्रभग्नामालोक्य चक्रानलभयार्दिताम् ।
महता रथवृन्देन परिवार्य समन्ततः ।
तत्राहं युध्यमानस्तु भ्रातास्य बलवान्बली ।
स्थितो ममाग्रतः शूरो गदापाणिर्हलायुधः ॥
द्वादशाक्षौहिणीर्हत्वा प्रभिन्न इव केसरी ।
हलं सीरमथोद्धृत्य गदया मामताडयत् ॥
वज्रपातनिभं वेगं पातयित्वा ममोपरि ।

— (L 831) D1 s (sup lin as above) आजगाम (for °घान) D3 4 G3 दन्तिनम् (for °नाम्) K3 नरनागाश्व दन्तिनाम् (for ᵈ) —(L 832) K1 (marg as above) s स्वजन्तम् (for सर्प°) V3 सर्पेन्द्रमिव सर्पेन्त (for ᶜ) Ñ3 V3 B1 3 D4 4 G3 विक्षिप्य (for विकृष्य) V1 3 विक्षिप्याक्षिप्य लाङ्गलम् (for ᵇ) — (L 833) Ñ2 -कलिलं (for वृन्दानि) K3 व्यपोथयत्, Ñ3 V3 3 B D3 [अ]वपोथ° (for व्यपोथ°) — (L 834) Ñ3 V1 D3 D4 4 G3 योधिन, B3 °नाम् (for °नम्) — (L 835) K3 हयारूढ, Ñ2 3 V1 3 B1 3 D3 D 6 G3 °रोहान् (for °रोह) V3 B2 3 पादातेन (for प°) V3 G3 पदातिन (for °नम्) Ñ3 V1 B1 D3 पादातेन पदातिन (B1 °नाम्) (for ᵈ) — (L 836) K3 3 Ñ1 4 V1 3 B D1 3 6 T3 समरे स, D3 °रेषु (for °रे सु) D4 5 नृपाग्रा, T3 नराकें (for नृपार्क) K4 नृपाग्रां शतसङ्कुलम् (for ᵇ) — (L 837) K2-4 Dn D1 3 दिनान्ते (for निदाघे) — (L 838) K4 प्रसह्य, D3 प्रमथ्य (for प्रगृह्य) D5 प्रभ (for प्रभम्) — K D1-3 5 T3 om line 839 V3 reads line 839 after line 447 — (L 839) Ñ2 चक्रवता (for °भृता) V3 B1 मृगान् (for मृग) — For line 839, Dn D3 G3 subst

23** चक्रं स च महातेजा कार्ली चैनायसीं गदाम् ।

While D4 subst for line 839

24** चक्रं सुदर्शनं चक्री गदां चैव महाप्रज ।

— (L 840) T1 विचाल्य च (for प्रविचाल्य) V1 चारेण (for वेगेन) — K2-4 D1 om line 841, K1 D2 read it on marg — (L 841) D3 स तु (for शत्रु) K1 Dn प्रपातोऽसौ (for पपातोर्व्यैर्) — (L 842) K3 प्रवपंस्तिन, Ñ2 3 V B D3 6 G1 नृत्यन्निव च, D1 3 नृत्यन्तमिव (for मनृत्यन्निव) Bomb Poona eds G(ed) शैलेन्द्रस् (for शैलोऽसौ) D3 नृत्यन्निव च शैलेन्द्रम् (for ᵃ) — (L 843) D3 [अ]ङ्घ, D3 G3 [उ]र्व्यां (for र्वी) K V3 D3 3 3 विनिवार्य, Ñ2 3 V2 3 B1 3 D5 D6 G3 निर्वाप्य च, D3 निर्वाप्य च (for विनिर्वाप्य) — (L 844) V3 K Dn D1 3 4 T4 आदीप्यमाना (for मानात्) — (L 845) K3 जगाम (for जघान) D3 राजन् (for राजंश्) — (L 846) D3 विमल (for विपुल) K1 3 गदापातमनुद्रुतम्, K3 4 Dn D1 3 °पातनमद्भुतम् (for ᵈ) — (L 847) Ñ2 V3 व्यचूर्णयत्, D3 D3 व्यपोथ° (for व्यचूर्ण) — (L 848) K1 Ñ3 V1 3 B Dn Dn D3-4 T3 क्रोधानिलसमुद्भूता(Ñ3 B1 °भूता, D3 °द्भूय) (for ᵃ) — (L 849) Ñ2 3 V B Dn D3 D3 3 6 T4 -पालिता (for -तापिता) G3 नरेन्द्रैश्चाभिपालिता (for ᵇ). — (L 850) D1 तेन (for नर) — (L 851) K1 3 पदाताभ्यां रथानीकं (for ᵃ) Ñ2 3 V3 B D3 D2 (sup lin) 3 T3 G3 विदली (for विली) — (L 852) B3 प्रभिन्नाम् (for प्रभग्नाम्) K1 चक्रानिल (for °नल-) — (L 853) Ñ3 (marg as above) गज, G3 राज (for रथ) — (L 854) Ñ3 ततो (for तत्र) K3 [अ]थ (for [अ]हं) V3 B1 D3 D1 6 बलहा (for °वान्) B1 भ्राता अस्य महाबली (for ᵇ) — (L 855) D3 गदया हि (for गदापाणिर्) — (L 857) Ñ2 3 V B D3 D3 3 3 T3 G3 उत्सृज्य (for उद्धृत्य) K3 गदायुधम् (for

भूयः प्रहर्तुकामो मा वैशाखेनास्थितो महीम् ॥
वैशाखं स्थानमास्थाय गुहः क्रौञ्चं यथा पुरा ।
तथा मां दीर्घनेत्राभ्यामीक्षते निर्दहन्निव ॥
तादृग्रूपं समालोक्य बलदेवं रणाजिरे ।
जीवितार्थी नृलोकेऽस्मिन्कः पुमान्स्थातुमर्हति ॥
दृष्ट्वा महागदां भीमां कालदण्डमिवोद्यताम् ।
कालाङ्कुशेन निर्धूतं स्थित एवाग्रतो मम ॥
ततो जलदगम्भीरस्वरेणापूरयन्नभः ।
वागुवाचाशरीरेण स्वयं लोकपितामहः ।
प्रहर्तव्यो न राजायमवध्योऽयं तवानघ ।
कल्पितोऽस्य वधश्चान्याद्विरमस्व हलायुध ॥
श्रुत्वाहं तेन वाक्येन चिन्ताविष्टो निवर्तितः ।
सर्वप्राणहरं घोरं ब्रह्मणा स्वयमीरितम् ॥
तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि नृपाणां हितकाम्यया ।
श्रुत्वा त्वमेव राजेन्द्र कर्तुमर्हसि मद्वचः ॥
तपसोग्रेण महता पुत्रार्थी तोष्य शंकरम् ।
प्राप्तवान्देवदेवात्त्वामवध्यं माथुरैर्जनैः ॥

महामुनिश्रायसचूर्णभस्म-
श्रुपस्थितो द्वादशवार्षिकं व्रतम् ।
सुरासुरैः संस्तुतपादपङ्कजं
स लब्धवानीप्सितकामसंपदम् ॥
तपोबलाद्गार्ग्यमुनेर्महात्मनो
वरप्रभावाच्छक्लेन्दुमौलिनः ।
रणे समासाद्य जनार्दनो हिम
विलीयते भास्कररश्मिना यथा ॥
यतस्व राज्ञां वचनप्रचोदितो
व्रजस्व यात्रां विजयाय केशवम् ।
प्रविश्य राष्ट्रं मथुरां वशे नय

गदया माम्) D1 स ताडयत् (for अता°) V1 B D3 गदया समताडयत् (for ⁵) —(L. 858) K3 G3 घोरं (for वेग) Ñ2 3 (marg. as above) V2 D1 3 D5 D6 G3 [ऽ]रमि (for [ऽ]परि) —(L. 859) D3 भूयो मां हन्तुकामो वै (for °) K3 विशेषेण, B3 वैस्थानेन, D3 (marg) आयुधेन (for वैशाखेन) D1 G3 स्थितौ (for [आ]स्थितो) —(L. 860) Ñ2 V2 B1 3 D5 T1 G3 आसाद्य, D3 आश्रित्य (for आस्थाय) Ñ2 पुरा यथा (by transp) —(L. 861) Dn D5 वीक्षते, D4 ईक्षितैर् (for ईक्षते) —(L. 863) Ñ3 2 V B D3 D6 तादृश रूपमालोक्य (Ñ3 also °स्थाय) (for °) —(L. 863) K3 नृपो लोके D3 त्रिलोकेऽस्मिन् (for नृलो°) —(L. 864) K3 4 Dn D5 गृहीत्वा स (D1 च) (for दृष्ट्वा महा) Ñ2 V1 3 Dn D5 गृहीत्वा स (D1 च) (for दृष्ट्वा महा) K1 3 4 Ñ3 B3 D5 D3 T1 दृष्ट्वा गदा महाभीमां (for °) —(L. 865) B1 3 Dn T1 G3 [ऽ]द्यताम् (for [ऽ]द्धृ°) K3 4 K1 3 Ñ3 V2 B1 3 Dn D5 D2 4 6 G3 कुलाङ्कुशेन, B3 Dn कुशाङ्कु (K1 का) लाञ्छकेन, Ñ2 V3 3 हलाङ्कुशेन, D3 बलाङ्कुशेन निर्धूतं, D3 T1 कुलाङ्कुशेन (for काला°) D3 हलम् (for मम) धैर्येण (T1 निर्घात) (for °) D3 हलम् (for मम) —(L. 866) D1 इव (for नभ) —(L. 868) Ñ2 वै राम, Ñ3 V1 D5 ते राजन् V2 वै राजन् B G3 ते राम, D1 3 ते राजा, D3 से राम (for राजायम्). T1 Ñ2 3 V1 3 B1 3 D3 D7 5 6 न वध्यो (for अवध्यो) D4 G3 न वध्योऽस्य त्वया (D4 [sup lin] तदा) नव (for °) —(L. 869) D5 वधे (for वधश्) K B3 ऽन्यस्मात् D3 4 G3 वान्यो, D6 चान्यो (for चान्याद्) — B3 om lines 870 874 —(L. 870) D1 चिन्ताविष्टे निवर्तिते (for ⁴) —(L. 871) K4 श्रुत्वा (for सर्व) K3. 4 Dn शङ्करम् (for स्वयम्) —(L. 873) Ñ3 मे वच, V2 3 D3 3 तद्वच (for म°) —(L. 875) K1-4 Dn D1 3 4 देवदेव, Ñ3 V3 D5 G3 °देव, T1 नरदेवं (for देवदेवात्) K4 स, G3 त्वम् (for त्वाम्) —(L. 876) K3 D1 [आ]यसं (for °स) K3 D4 3 अश्नुवन् (corrupt), V3 D3 आशयन् (for अश्नन्) —(L. 877) Dn1 व्रते (for व्रतम्) —(L. 878) D3 सनत- (for संस्तुत) V3 B1 3 D3 -पादमर्चयन्, B3 °पङ्कज (for °पङ्कज) —(L. 880) Ñ3 D3 मुनिर्महात्मा (for मुनेर्महात्मनो) —(L. 881) K1 V2 3 G3 -प्रसादात्, D3 प्रसादाच्च (for -प्रभावाच्) बल (for वर°) D1 2 च किलेन्दु; D4 सक° (for शक°). K4 मौले (for मौलिन) —(L. 833) K3 4 Dn T1 भवन्तमासाद्य, Ñ3 V1 B1 3 D1 रणे त्वमा°, V3 D3 3 रणे त्वया°, G3 रणे समा° (for रणे समा°) K1 त्वमासताय च रणे जनार्दनो हिमम् (sic) —(L. 883) K3 व्यलीयत; V3 सलीयते (for विली°) D3 विलीयते सैन्धवमप्सु वै यथा —(L. 884) K3 V1 2 B3 D1 3 वचनं प्रचो(D3 मो)दितः; K3 °ते प्रनोदिन, K4 °ने प्रचोदितो, Ñ2 3 V3 D4 °नप्रचो-दित, D3 °नप्रनोदितो (for °नप्रचोदितो) K3 वचस्तदाज्ञा वचन प्रचोदित —(L. 885) D3-4 विजयस्व (for °याय) —(L. 886) Dn B D5 T1 G3 केशवे (for केशवम्) D3. 4 T1 च सेनया, D1 चमूचयं, D4 स्वसेनया (for वशे नय) Ñ3 3 V B D3 D2 4 G3 प्रसभ्य राष्ट्रं (G3 °ष्ट्रं) मथुरां

निहत्य कृष्णं प्रथयस्व वै यशः ॥
माथुरो वासुदेवोऽयं बलदेवश्च बान्धवः ।
तौ विजेष्यसि संग्रामे गत्वा तां मथुरां पुरीम् ॥
साल्व उवाच ।
इत्येवं नरपतिभास्करप्रगीतं
वाक्यं ते कथितमिदं हितं नृपाणाम् ।
तत्सर्वं सह सचिवैर्विमृश्य बुद्ध्या
यद्युक्तं कुरु मनुजेन्द्र आत्मनेष्टम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
एवं कथयमानं तं साल्वराजं नृपाज्ञया ।
उवाच परमप्रीतो यवनाधिपतिर्नृपः ॥
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि सफलं जीवितं च मे ।
कृष्णनिग्रहहेतोर्यन्नियुक्तो बहुभिर्नृपैः ॥
दुर्जयं त्रिषु लोकेषु सुरासुरगणैरपि ।
तस्य निग्रहहेतोर्मामवधार्य जयाशिषम् ॥
महद्भिः राजसिंहैस्तैरवधार्य जयो मम ।
तेषां वागस्त्वमर्षेण विजयो मे भविष्यति ॥
करिष्ये वचनं तेषां नृपसत्तम चोदितम् ।
पराजयोऽपि राजेन्द्र जयेन सदृशो मम ॥
अद्यैव तिथिनक्षत्रं मुहूर्तकरणं शुभम् ।
यास्यामि मथुरां राजन्विजेतुं केशवं रणे ॥
एवमाभाष्य राजानं सौभस्य पतिमूर्जितम् ।
सत्कृत्य च यथान्यायं महार्हवरभूषणैः ॥
ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं सिद्धादेशाय वै नृपः ।
पुरोहिताय राजेन्द्र प्रददौ बहुशो धनम् ॥
हुत्वाग्निं विधिवद्राजा कृतकौतुकमङ्गलः ।
प्रस्थानं कृतवान्सम्यग्जेतुकामो जनार्दनम् ॥
साल्वोऽपि भरतश्रेष्ठ कृतार्थो हृष्टमानसः ।
यवनेन्द्रं परित्यज्य जगाम स्वपुरं नृप ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।
विदर्भनगरीं याते ब्रह्मतुल्यपराक्रमे ।
किमर्थं गरुडो नीतः किं च कर्म चकार सः ॥
न चारुरोह भगवान्वैनतेयं महाबलम् ।
एतं मे संशयं ब्रह्मन्ब्रूहि तत्त्वं महामुने ॥
वैशंपायन उवाच ।
शृणु राजन्सुपर्णेन कृतं कर्म ह्यमानुषम् ।
विदर्भनगरीं याते वैनतेये महाद्युतौ ॥
असंप्राप्ते च नगरीं मथुरां मधुसूदने ।

च सेनया —(L. 887) V2 प्रमथ्य (for निहत्य) T4 Bom Poona eds G(ed) प्रथयन्स्वक (for °यस्व वै) —(L. 888) K1 3 ऽस्य, K3 4 Ñ2 3 V B D5 D1 3 4-6 T4 G2 [ ] (for च) D5 बलदेवसहायवान् (for °) —(L. 889) K Dn T4 त, D1 त्व (for तौ) Dn1 G2 मथुरा° (for °रां) —(L. 890) V3 D5 नृपति (for नरपति) V1 3 भास्करप्रणीत, T4 °रेण गीत (for °रप्रगीत) —(L. 891) V1 Ds1 G2 मया (for इद) V2 नराणाम् (for नृपा°) —(L. 893) K4 सर्वे (for सर्वं) V1 om सह —(L. 893) K1 2 चाप्मनस्तव K3 4 Ñ2 3 V Dn D1-4 T4 चात्मनेष्टम् D5 तन्मनेष्टम् (for आत्मने°)

Colophon om. in B1. — Mention of the Epic: K3 Ds2 — Mention of Khila K3 4 Ñ2 V B2 3 Dn Ds2 D1-3 — Sub parvan D3 4 पारिजात — Adhy name K Dn D5 D1 3 G2 शाल्ववाक्यम्, Ñ2 V2 3 B3 रुक्मिणीस्वयंवरम्, D2 शाल्वकृष्णात्मकथनम्, D6 दूतप्रेषणम् — Adhy no K3 107, Ñ2 V2 3 B3 111, V1 110, Dn Ds2 D1 103, D1 105, D3 117, T4 100, G2 115

(L. 914) K4 Ñ3 V [ ] Dn D5 D1 4 5 6 T4 G2 °नगराद् (for °रीं) —(L. 917) K1 4 Ñ2 3 V B1 3 D T4 G2 एतन्मे, K3 एतं वै (for एतं मे) B1 एतन्मे संशयं राजन् (for °) D6 च त्वं (for तत्त्वं) D5 G2 महामते (for °मुने) —(L. 918) Ñ2 3 V1 3 B Dn D5 D6 B1 [म]ति-मानुषम्, D5 ह्यमा° (for ह्यमा°) —(L. 919) Ñ2 V1 3 B Dn D5 D1 5 6 T4 नगराद् (for °नगरीं) D1 (marg) गत्वा (for याते) G1 वैदर्भनगरीं गत्वा (for °) K4 T4 महाद्युते. B1 3 D5 महाद्युते, D5 महामतौ (for °द्युतौ) K2 Bom. Poona eds G(ed) वैनतेयो महाद्युति (K3 °ते), G2 °वयसोऽच्युते (for °) — Ñ2 reads lines 920 921 twice —(L. 920) D1 असंप्राप्यैव (for °प्ते च) K1 D1 नगर (for °रीं) — K3 om line 921 —(L. 921) K3 Ñ2 (both times) V2 B1 D2 D1-4 T4 महाद्युति (for °मति) —(L. 922) D2 तत्रेन (for तेन) K2 तदा (for प्रभो) —(L. 923) D2 दिव्यां (for रम्यां)

मनसा चिन्तयामास वैनतेयो महामतिः ॥
यदुक्तं देवदेवेन नृपाणामग्रत प्रभो ।
यास्यामि मथुरा रम्या भोजराजेन पालिताम् ॥
इति तद्वचनस्यान्ते गमिष्येति विचिन्तयन् ।
कृताञ्जलिपुटः श्रीमान्प्रणिपत्याब्रवीदिदम् ॥
देव यास्यामि नगरीं रैवतस्य कुशस्थलीम् ।
रैवतं च गिरिं रम्य नन्दनप्रतिमं वनम् ।
राक्षसोद्वासिता रम्या शैलोदधितटाश्रिताम् ।
वृक्षगुल्मलताकीर्णां पुष्परेणुविभूषिताम् ॥
गजेन्द्रभुजगाकीर्णामृक्षवानरसेविताम् ।
वराहमहिषाक्रान्ता मृगयूथैरनेकशः ॥
तां समन्तात्समालोक्य वासार्थं ते क्षमाक्षमम् ।
यदि स्याद्भवते रम्या प्रशस्ता नगरीति च ।
कण्टकोद्धरणं कृत्वा आगमिष्ये तवान्तिकम् ॥
एवं विज्ञाप्य देवेश प्रणिपत्य जनार्दनम् ।

जगाम पतगेन्द्रो वै पश्चिमाभिमुखो बली ।
कृष्णोऽपि यदुभिः सार्धं विवेश मथुरा पुरीम् ॥
स्वैरेण चोग्रसेनश्च नागराश्चैव सर्वशः ।
प्रत्युद्गम्यागतं कृष्णमानर्चुर्जनसंकुलम् ॥

जनमेजय उवाच।

श्रुत्वाभिषिक्तं राजेन्द्र वहुभिर्वसुधाधिपैः ।
किं चकार महाबाहुरुग्रसेनो महीपतिः ॥

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वाभिषिक्तं राजेन्द्र बहुभिर्वसुधाधिपैः ।
इन्द्रेण कृतसंधानं वृत चित्राङ्गदं कृतम् ॥
एकैकं नृपतेर्भाग शतसाहस्रसंमितम् ।
राजेन्द्रेष्वर्बुद दत्त मानवेषु च वै दश ॥
ये तत्र समनुप्राप्ता नरेन्द्रास्ते गृहं गताः ।
शक्रो यादवरूपेण प्रददौ हरिचिन्तितम् ॥
एव निधिपतिः श्रीमान्दैवतैरनुमोदितः ।

Ñ3 -राजेन्द्र (for °न) —(L. 934) K3 V1 D1 T4 G3 गमिष्यति, K4 °ष्यामि (for °ष्येति) D5 6 गमिष्यामीति चिन्तयन् (for °) — Before line 926, some Mss ins गरुड उवाच —(L. 926) T4 नगरे (for °रीं) —(L. 927) K3 तत्र वै, D5 च पुरं (for च गिरिं) V3 B1 3 D5 D6 महत् (for वनम्) T4 नन्दन प्रतिनन्दनम् (for °) —(L. 928) K Ñ1 3 V2 3 B1 3 Dn D5 D1 2 6 रक्षसो (K Dn D1 3 रुक्मिणो)द्वासिता रम्या (for °) K3 -जला श्रिताम् (for तटा°) —(L. 930) D5 वृक्ष°, G3 मृग (for ऋक्ष) —(L. 931) V3 गज (for मृग) —(L. 932) K1 3 D5 तान्समन्तात् (D5 °त्), V3 ता स यत्नात्, D1 ता समस्तां (for ता समन्तात्) Poona ed क्षमा क्षमा (for क्षमाक्षमम्) —(L. 933) K3 D3 4 T4 G3 भवतो, Ñ3 D2 °न (for °ते) K3 यदीप्सा भवतो रम्या (for °) B3 3 Cal ed नगरावलि, D5 D6 °रावनि (for °रीति च) —(L. 934) V3 ततो (for तव) D3 3 [अ]न्तिके (for [अ]न्तिकम्) — Before line 935, some Mss ins वैशंपायन —(L. 936) D1 मुख (for -मुखो) —(L. 937) K1 3 Ñ2 3 V B3 3 Dn D5 D1 2 (sup lin as above) 4-6 G4 शुभाम्, K4 प्रति (for पुरीम्) —(L. 938) K3 स्वैरिणश्च, D1 3 सैन्येन (for स्वैरेण) K1 V3 B D6 उग्रसेनश्च (for चो°) K3 Ñ3 3 V1 3 Dn D5 D5 (marg) 3-4 T4 G3 स्वैरि(D5 सखे)ण्य उग्रसेनश्च (for °) — K3-4 D1 om lines 939–941 including the ref K1 reads line 939 and D3 lines 939 940 on marg —(L. 939) K1 Ñ3 3 V3 3 B D5 D3 4 6 T1 G3 [अ]र्चयन्, V1 D6 [आ]र्चयत्, D4 च यत् (for [आ]नर्चु) Ñ3 3 V B D3 D3 6 T1 G3 प्रहृष्ट (for आनर्चुर्) —(L. 940) D1 राजान (for राजेन्द्र) K1 वसुधाधिपम् (for °पै) — Ñ1 om (hapl) lines 941 942 K1 reads line 941 on marg —(L. 941) K1 महावली (for महीपति) — After line 941, T4 ins

25** चारेणैवोग्रसेनश्च नागराश्चैव सर्वशः ।

— K1 D5 om line 942 —(L. 942) B3 बहुभि पार्थि वोत्तमै (for °) —(L. 943) K3 मय (for कृत-) K4 इन्द्रेण नृपसंधाने (for °) —(L. 944) V1 -निर्मितम् (for संमि°) — For line 944 G3 subst

26** एकैकं शतसाहस्रं संमितं राजमण्डलम् ।

—(L. 945) K3 3 4 N3 V1 3 B3 Dn D5 D1 3 T4 राजेन्द्रे तु, D1 राजेन्द्रम् (for °न्द्रेषु) D1 3 दत्त्वा (for दत्तं) D4 मनुष्येषु (for मानवेषु) — For line 945 K1 subst

27** गजेन्द्र चार्थयुक्तं च कृत्वा वै मानुषेषु च ।

—(L. 946) K1 2 नरेन्द्रा स्व ; K3 Ñ3 (marg) Dn D5 T1 न रिक्तास्ते, K1 सधनास्ते, Ñ3 3 V3 3 B D1 3-6 न रिक्ता स्व V1 न ते रिक्-, D1 (also on marg) सगृहास्ते, G3 ते रिक्ता न (for नरेन्द्रास्ते) D3 नरेन्द्रा स्वगृहान्(sup lin. °हं ग)ता (for °) —(L. 947) D3 दोपेन्द्रो देव

इति श्रुत्वान्तिकजनाल्लोकप्रवृत्तिकाक्षरात् ॥
चकार महतीं पूजा देवतायतनेषु वै ।
वसुदेवस्य भवने तोरणोभयपार्श्वतः ॥
नटाना नृत्यगेयानि वाद्यानि च समन्ततः ।
पताकाध्वजमालाढ्य कारयामास सर्वतः ॥
कसराजस्य तु सभा विचित्राम्बरसुप्रभाम् ॥
पताका विविधाकारा दापयामास भोजराट् ॥
तोरण गोपुर चैव सुधापङ्कविलेपनम् ।
कारयामास राजेन्द्र राजेन्द्रस्यासनालयम् ॥
नटाना नृत्यगेयानि वाद्यानि च समन्ततः ।
पताकावनमालाढ्या. पूर्णकुम्भास्ततस्ततः ॥
राजमार्गेषु राजेन्द्र चन्दनोदकसेचिते ।
वस्त्रास्तरणक राजा दापयामास भूतले ॥
धूपपात्रोपगाः पार्श्वे चन्दनागरुगुग्गुलैः ।
गुडसर्जरसाश्चैव दह्यमानाः समन्ततः ॥
वृद्धस्त्रीजनसघैश्च गायद्भि· स्तुतिमङ्गलम् ।
अलंकृत्वा प्रतीक्षन्ते स्वेषु स्थानेषु योषितः ॥
एव कृत्वा पुरानन्दमुग्रसेनो नराधिपः ।
वसुदेवगृहं गत्वा प्रियाख्यान निवेद्य च ।
रामेण सह समन्य निर्गतो रथमन्तिकम् ॥
तस्मिन्नेवान्तरे राजञ्शङ्खध्वनिरभून्महान् ॥
पाञ्चजन्यस्य निनद श्रुत्वा मधुरवादिनः ।

स्पैण (for °) D3 चिन्तनम् (for चिन्तितम्) D3 प्रददौ चिन्तित हरि (for ᵇ) —(L 948) Ñ3 स नृपति , D3 धन° (for निधि°) G3 अभिनन्दित (for समुमोदित) — Before line 949, D3 (marg) ins वैशंपायन —(L 949) K3 च सकलान्, K3 4 D3 निगदतो, Ñ3 V1 3 B1 3 Dn D3 D1 3 3 T1 G3 [आ]त्मिकजनात्, D2 [आ]धिक° (for [आ]न्तिक°) —(L 951) K3 4 Dn D3 4 भवन (for °ने) — Dn om line 952 —(L 952) T1 तत्रा नदितमेर्यादि (for °) —(L 953) Ñ3 3 V2 3 B D3 D3 6 T4 मालाढ्या , D4 G3 °ढ्य (for °ढ्य) K1 D1 वै नृप , K3–4 V3 B1 Dn D3 3 T1 वै नृप D3 सर्वेश (for °त) —(L 954) Ñ3 V1 3 B3 D1 3 4 T1 सुप्रभै , B3 D3 स प्रभाम्, G3 सप्रभै (*for* सुप्रभाम्) K1 3 V3 D3 3 पताको विविधाकारा (for °) K4 D4 कारयामास (for दाप°) D3 शोभयन् (for भोजराट्) —(L 956) Dn गोपुरे (for °र) K3 तोरणं गोपुरे चैव (for °) K1 3 Ñ3 D3 वसुधापङ्कलेपनम्, D3 सुधापङ्कायकै° (for °) —(L 957) K3 Ñ3 V3 D3 D4 T1 राजेन्द्रो V3 भोजो वै (for राजेन्द्र) — D6 om (hapl) lines 957ᵇ–960ᵃ V1 3 [आ]मात्यालयम्, D1 G3 सभा° (for [आ]सना°) — K Ñ3 3 V B3 D3 T1 G3 om line 958 —(L 959) V B3 ध्वज (for वन) K1 3 D3 मालाढ्य (for °ढ्या) Ñ3 V1 3 B1 3 D3 G3 समन्तत° (for ततस्तत) D3 पूर्णकुम्भामितस्तत (for ᵇ) —(L 960) K4 D3 4 G3 मार्ग च , D3 मार्गेण (for °षु) K3 D3 3 (before corr) सेवित , K3 °सेचनम्, K3 D3 3 °सेवितै ; Ñ3 3 V D3 T1 °सेविता (V3 T1 °तान्), B D33 D3 सेचिता , Dn सेवितम् (for सेचिते) —(L 961) Ñ3 (marg as above) V1 3 B वस्त्राभरणक राना (for °) — After line 961, D3 ins

28** दाप पार्श्वोभये चैव दापयामास भूतले ।

—(L 962) D3 3 पात्रेऽभवत् (for पात्रोपगा) K1 4 D3 धूप चैवोभयो पार्श्वे, K3 तथैवोभयपार्श्वे च, Ñ3 3 V1 3 B

[illegible]

(for °) —([illegible]) [illegible] D1 3 4 4 सर्पैरस , K3 सार्जरसात् (for स°) V3 D3 T1 G3 गुड सर्जरस वै(V3 °साश्चै)च (for °) K1 3 V1 दह्यमानं (for °ना) K4 Ñ3 V3 Dn D3 ततस्तत (for समन्तत) K3 V3 D1 4 दह्यमानस्ततस्तत , Ñ3 B D3 D3 6 T1 G3 °माने ततस्तत D3 °मानमितस्तत (for ᵇ) —(L 964) Ñ3 V1 3 B3 D3 D3 सघास्तु (for °सघैश) Ñ3 V3 B1 D3 D3 गायन्ति , B3 °न्ते (for °द्भि) D3 श्रुति (for स्तुति) T1 *G3 °मङ्गलै (for °लम्) K3 गायन्तीभि सुमङ्गलै (for ᵇ).* —(L 965) Ñ3 3 V3 Dn D1 T1 अर्घ्यं कृत्वा , V1 अर्घ्यं दत्त्वा , B D3 6 G3 अर्घ्यं कृत्वा (for अलकृत्वा) D3 प्रतीक्षन्ति (for °क्षन्ते) D3 अर्घ्यं कृत्वा प्रतीक्षन्ति (for °) K1 3 B1 तेषु , D3 (*sup lin as above*) सुख (for स्वेषु) —(L 966) K3 4 महामति , Ñ3 3 V B D3 D3 G3 तु बुद्धिमान् (for नराधिप) K1 3 (before corr) 4 5 उग्रसेनेन धीमता (for ᵇ) —(L 967) K3 प्रियस्थानं (for प्रियाख्यानं) D3 न्यवेदयत् (for निवेद्य च) —(L 968) D1 निर्गम्य (for समन्य) K1 (*sup lin*) निर्गतो रथमन्तिकान्, K3 °तो नगरान्तिकम्, D1 3 °तो रथ संहित (for ᵇ) — After line 969, K3 ins an addl. colophon mentioning adhy name कृष्णागमनम् —(L 969) K3 [अ]न्तिके (for [अ]न्तर) K3 4 एतस्मिन्नन्तरे राजन् (for °) Ñ3 V1 B1 3 D3 D3 महानभूत् (by transp.) —(L 970) Dn D1 माधुर , some Mss मधुर (for मधुर°) —(L 971) K3 4 Ñ3 V3 3 B3 Dn D1 3 4 4 T1 G3 स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च (for °) B3 T1 भृशा (for भृश).

स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च सूतमागधनन्दिनः ॥
ते निर्ययुर्महासेना रामं कृत्वाग्रतो नृप ।
अर्घपाद्यं पुरस्कृत्य उग्रसेनो महीपतिः ॥
अवतीर्य रथाच्छुभ्रात्पादमार्गेण चाग्रतः ।
दृष्ट्वासीनं रथे दिव्ये दिव्यरत्नविभूषिते ॥
अङ्गेष्वाभरणं चैव दिव्यरत्नप्रभायुतम् ।
वनमालोरसे दिव्यं तपन्तमिव भास्करम् ॥
चामरव्यजनं छत्रं खगेन्द्रध्वजमुच्छ्रितम् ।
राजलक्षणसंपन्नमासन्नार्कसमोज्ज्वलम् ॥
श्रियाभिभूत देवेशं दुर्निरीक्ष्यतरं हरिम् ।
दृष्ट्वा स राजा राजेन्द्र हर्षगद्गदया गिरा ।
बभाषे पुण्डरीकाक्षं राम बलनिषूदनम् ॥
रथेन न मया गन्तुं युक्तपूर्वं विचिन्त्य वै ।
अवतीर्णो महाभाग गच्छ त्वं स्यन्दनेन च ॥
विष्णुना छद्मरूपेण गत्वेमां मथुरां पुरीम् ।
अत्र प्रकाशितात्मानं देवेन्द्रत्वं नृपार्णवे ।
तमहं स्तोतुमिच्छामि सर्वभावेन केशवम् ॥
प्रत्युवाच महातेजा राजानं कृष्णपूर्वजः ।
न युक्तं नृपते स्तोतुं प्रभवन्तं देवसत्तमम् ।
अस्तोत्रैरेव संतुष्टस्तव राजञ्जनार्दनः ॥
तुष्टस्य स्तुतिभिः किं ते दर्शनेन तव स्तुतिः ॥
राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य आगतस्तव वेश्मनि ।
तस्य किं स्तुतवान्राजन्दिव्यैः स्तोत्रैरमानुषैः ।
एवमाभुनमाणौ तौ संप्राप्तौ केशवान्तिकम् ॥

—(L. 972) K3 4 N2 3 V B3 3 Dn D3 D5 3 5 6 T4 विनिर्ययुर्, B3 विनिर्यासुर् (for ते निर्ययुर्) D1 D1 G3 विनिर्ययौ महासेना (G2 °नो) निर्ययुर्महती सेना —(L 973) (for °) K3 B3 D1 3 G3 नृप (for नृप) —(L 973) N2 V3 D3 D5 अर्घं पाद्य, N2 V3 अर्घ्यपाद्य, V1 B1 3 Dn D3 G3 अर्घ्यं पाद्य, D3 अर्घ्यपाद्ये (for अर्घपाद्य) K3 च युद्धि मान्, V1 3 B1 3 D3 D4 6 इव धीमत (V1 °ता) (for मही पति) K1 3 4 V3 B3 Dn D1 3 T4 G2 उग्रसेनन धीमता (for °) — After line 973, all Mss. (N2 D4 om) ins
29** दृष्टिपथ्यानमासाद्य उग्रसेनो महीपति ।
[K3 इति (for दृष्टि) T3 damaged for °)]
D3 om. line 974 — T4 damaged for lines 974–975 —(L 974) D3 रथोदग्राद् (for रथाच्छुभ्रात्) N2 3 V1 3 D3 3 3 [आ]गत°, B1 [अ] D3 [अ]व्रजत्, V3 B3 D3 (sup lin) [अ]गमत्, B3 [अ]ब्रवीत् T4 [अ]ब्रुवन् (for [अ]ग्रत) —(L. 975) D3 स स (for [आ]सीन) K3 N2 V B3 Dn D1 3 4 K1 3 (marg) 3 रम्ये, K4 शुभ्रे, N2 तस्य (for दिव्ये) K N2 Dn दृष्ट्वा श्रुते रथं रम्य (for °) D3 दिव्ये (for दिव्य) K3 विभूषितम् (for °ते) —(L 976) D3 रत्नं (for -रत्न) N2 V1 प्रभो -शुभायुतम्, N2 V3 B1 3 D3 D5 प्रभान्वि°, K3 उज्ज्वलम्, G1 प्रभाश्रितम् (for °युतम्) —(L 977) K3 3 N2 (marg) V1 D1 G3 माली रथ (for मालोरस) —(L 978) K4 N2 3 V1 3 B D3 पतन्तम् (for तप°) K3 खगेन्द्रध्वजमुद्रितम् V1 खगे- 3 6 T4 चामर (for °र) —(L 979) K N2 V3 न ध्वजमूर्जितम्, N2 B3 D3 3 खगेन्द्रध्वजमूर्जितम् (D3 °मूर्ध गम्, D4 3 °मूर्धितम्) (for °) D1 ध्वजलक्षणसंपूर्णम् Dn D3 5 T4 -संपूर्णम् (for -संपन्नम्) D3 वसन्ना° (for आसन्ना°) (for °) K3 4 आसीनार्कम्; K1 V1 D3 3 ज्वलन् V3 [उ]ज्ज्वलन् (for °लम्) —(L 980) N2 V3 D3 3 [अ]तिहर्न च, V1 D3 [अ]भियुक्तः D3 °युतं (for °भूत) —(L 981) K3 3 N2 3 B1 3 Dn D3 D5 3 T4 G2 राजेन्द्र, K3 D1 °न्द्रो (for °न्द्र) —(L. 983) V1 समागन्तु (for मया गन्तु) V3 [illegible] D31 D3 T4 -पूर्वेण, D1 पूर्वेण, D1 -पूर्वं तु (for पूर्वं वि) K1 N2 युक्त पूर्वेण (N2 °र्वं वि) चिन्त्य वै, D3 युक्तरूप विचिन्त्य वै (for °) —(L 984) N2 B3 D31 D6 अवतीर्य, D1 °तीर्णोऽहं (by permetric) (for °तीर्णो) K1 छत्र स्यन्दनमेव च (for °) —(L 985) V3 छद्म (for छद्म) K2 गत्वेमां, B3 गत्वेयं (for गत्वेमां) N2 माथुरीं (for मथुरां) K4 गत्वैतो मथुरा पुरात्, B1 3 D3 D6 गत्वैव मथुरापुरीं (for °) — After line 985 D1 3 read line 992 repeating it in its proper place —(L 986) K3 V1 D3 तत्र, B3 Dn T4 G3 अनु- D3 तत्र (for अत्र) K4 अनुप्रकाश्य चात्मानं (for °) K3 नृपेन्द्रत्वं, N2 (marg) V1 3 B1 3 D3 D5 G3 देवेशो (V3 °न्द्र) वै, V3 °न्द्रत्वे (for °न्द्रत्वं) —(L 987) D3 तेन (for तम्) B1 3 D1-3 श्रोतुम् (for स्तोतुम्) D3 transp स्तोतुमिच्छामि and सर्वभावेन —(L. 989) K1 श्रोतुं (for स्तोतुं) K3 विना स्तवः K4 प्रव स्व (for प्रभवन्त) —(990) K1 स्तोत्रार्णव च संतुष्टः K2 अस्तुतश्चैव संतुष्टः K3 4 Dn D3 विना (K3 सदा) स्तोत्रेण संतुष्टः (for °) —(L 991) D1 3 कृष्णस्य (for तुष्टस्य) B3 सार्धं (for किं ते) K3 4 तुष्टस्य किं भवेत्स्तुत्या (for °) —(L 992) V3 सद्मनि (for वेश्मनि) —(L. 993) K1 3 [illegible] D3 (sup lin.) T4 न त्वया, K4 तत्त्वं हि; N2 3 V D3 D1 3 यस्त्वया; D3 यस्त्वया; D3 त्वमेव, D3 त्वामेव (for तस्य किं) D3 तत्त्वया च स्तुत राजन्; G3

अर्घोद्यतभुजं दृष्ट्वा स्थापयित्वा रथोत्तमम् ।
उवाच वदतां श्रेष्ठ उग्रसेनं नराधिपम् ॥
यन्मया चाभिषिक्तस्त्वं मथुरेशो भवत्विति ।
न युक्तमन्यथा कर्तुं मथुराधिपते स्वयम् ॥
अर्घमाचमनीयं च पाद्यं चास्मन्निवेदनम् ।
न दातुमर्हसे राजन्नेतन्मे मनसः प्रियम् ॥
तवाभिप्रायं विज्ञाय ब्रवीमि नृपते वचः ।
त्वमेव माथुरो राजा नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥
स्थानं भागं च नृपते दास्यामि तव दक्षिणम् ।
यथा नृपाणां सर्वेषां तथा ते स्थापितोऽग्रतः ॥
शतसाहस्रिको भागो वस्त्राभरणवर्जितः ॥
आरुहस्व रथं शुभ्रं चामीकरविभूषितम् ।
चामरव्यजनं छत्रं ध्वजं च मनुजेश्वर ।
दिव्याभरणसंयुक्तं मुकुटं भास्करप्रभम् ॥
धारयस्व महाभाग पालयस्व पुरीमिमाम् ।
पुत्रपौत्रैः परिवृतो मथुरां प्रतिपालय ॥
जित्वारिगणसंघानि भोजवंशं विवर्धय ॥
देवदेवायनन्ताय सौरिणे वज्रपाणिना ।
प्रेषितं देवराजेन दिव्याभरणमम्बरम् ॥
माथुराणां च सर्वेषां भागा दीनारिका दश ।
सूतमागधवन्दीनामेकैकस्य सहस्रिकम् ।
वृद्धस्त्रीजनसंघानां गणिकानां शतं शतम् ॥
नृपेण सह तिष्ठन्ति विकद्रुप्रमुखाश्च ये ।
दशसाहस्रिको भागस्तेषां धात्रा प्रकल्पितः ॥
एवं संपूज्य राजेन्द्रं माथुराणां चमूमुखे ।
कृत्वा सुमहदानन्दं मथुरां मधुसूदनः ॥

यस्त्वया स्तुन पूनामी (for °) — (L 994) D5 सत्सुप मानी, T1 नु भापमाणौ, G3 समुव° (for माथुव°) — (L 995) D6 अर्घ्योद्दिन (for अर्घोद्यत) — (L 996) D5 श्रेष्ठम् (for श्रेष्ठ) — (L 997) N2 यन्मयास्य, Ñ3 V3 B1 3 D5 D3 6 G3 यन्मया हि, D1 यत्तन्मया, D5 यस्त्व मया (for यन्मया च) D1 [अ]पि उक्तम् (for [अ]भिषिक्तस्) V3 यन्मया भाषित पूर्वं (for °) K3 V3 भविष्यसि, Ñ2 भवेदिति, D1 3 भवानिति (for भवत्विति) — (L 998) G3 मथुराधिपतेः स्वयम् (for °) — (L 999) V2 B1 2 D5 T3 अर्घमाचमनं चैव (for °) K1 2 D1 2 3 [अ]र्मी नि, K4 [अ]स्मिनि (for [अ]स्मन्नि) Ñ2 3 V2 3 B D5 D1 6 T1 G2 पाद्य चाथ (N2 तथ, V1 3 याथ, B2 T3 चाथे, D1 मसी) निवेदितम्, V2 पाद्य चाभिनिवेदितम्, D1-2 पाद्य चार्सी निवेशनम् (for °) — (L 1000) D1 3 अर्हसि (for °से) K1 2 N2 3 V B D5 D1 3 4 6 T1 G2 नृप मे मनसः प्रिय (for °) — (L 1001) K3 आज्ञाय, T1 आलोक्य (for विज्ञाय) K1 मत्वाभिप्रायमाज्ञाय (for °) G3 तव (for वच) — (L 1003) D3 यथा (for स्थान) — (L 1004) D5 यत (for अग्र) — (L 1005) D3 6 T3 साहस्रको (for °स्रिको) Ñ3 V3 सवृत, V1 D2 (marg) भूषित (for वर्जित) — (L 1006) V1 आहरस्व, V2 G2 आरोहस्व, V3 आरूरोह (for आरुहस्व) B1 2 D5 शीघ्र, B3 G2 दिव्य (for शुभ्र) — (L 1007) V1 B मथुरेश्वर (for मनुजे°) — (L 1009) D5 पालयस्व (for °यस्व) — (L 1010) K2 (sup lin) 3 3 Ñ3 (marg as above) V2 B2 Dn D1-4 T3 प्रमुदितो, D1 प्रमुदितो (for परिवृतो) पुत्रपौत्रैः प्रमुदितो (for °) K4 Ñ2 3 V1 3 B2 3 D5 D6 T1 G2 परि (for प्रति) — (L 1011) D1 जन (for गण) K3 V2 D2 सवाश्च, K4 राज्यानि, Ñ2 सस्यास्त्व, Ñ3 (marg) V1 3 D5 D1 6 समास्तव, T1 सर्वाश्च (for संघानि) Ñ2 जितारिगणसंघस्त्व, D5 जित्या स्वरातिसंघाश्च G3 जित्वारिगणमार्गौ त्व (for °), K1-3 N2 V1 3 B1 2 Dn D5 D1-4 6 T1 प्र (for वि°), Ñ3 भोजवंशविवर्धन (for °) — T1 om lines 1012–1013 — (L 1012) K2 देवदेवेन यत्पूर्व, K3 देवाय देवानन्ताय, D3 देवाय या अन° (for °) K1 D1 शूरिणे वज्रपाणिने (for °) — (L 1013) Ñ3 दिव्यास्तरणम् (for °भरणम्) — (L 1014) K4 Ñ3 (marg as above) V3 B2 D2 दीनारका (for °रिका) — (L 1015) K4 Ñ2 D5 6 G2 सहस्रकम्, D2 °स्रिक (for °स्रिकम्) — (L 1016) D22 जन (for वृद्ध) — (L 1018) K3 4 D1 3 धात्र (for धात्रा) K3 तेषां चात्र प्रकल्पितम् (for °). — For line 1018, G3 subst

30[**] दशसाहस्रिको भाग तेषां धाता प्रकल्पयत् ॥

— Before line 1019, all Mss ins वैशंपायन — (L 1019) B1 2 D1 6 T3 राजान (for राजेन्द्र) K3 4 माथुराणां (for °राणां) B D5 D5 G3 चमूत्तमे (for चमूमुखे) Ñ3 3 V1 3 मथुराणां (V3 °णा) चमूत्तमे, D3 मथुरायां च सत्तमौ (for °) — (L 1020) T1 आख्यान (for आनन्द) K2 कृत्वा च सुमहानन्दं, D3 कृत्वा तु सुमहानन्द (for °). D2 माथुरो, D5 माथुरान् (for मथुरां) — (L 1021) Ñ2 (marg) V1 त्रिभुवने (for विटपनौ) — (L 1022) Ñ3 G3 देवैरिव, D देवैरपि, D3 देवेशेव (for देवा इव). K2 4 यथा स्वर्गत्रिविष्टपे, V1 3 B2 3 D5 D5 6 देवैरिव त्रिविष्टपे (for °).

दिव्याभरणमाल्यैश्च दिव्याम्बरविलेपनैः ।
दीप्यमानः समन्ताच्च देवा इव त्रिविष्टपम् ॥
भेरीपटहनादेन शङ्खदुंदुभिनिस्वनैः ।
बृंहितेन च नागानां हयानां हेषितेन च ॥
सिंहनादेन शूराणां रथनेमिस्वनेन च ।
तुमुलः सुमहानासीन्नादो मेघरवोपमः ॥
बन्दिभिः स्तूयमानं च नमश्चक्रुरपि प्रजाः ।
दृष्ट्वा दानमनन्तोऽपि न ययौ विस्मयं हरिः ॥
स्वभावोन्नतभावत्वाद्दृष्टपूर्वस्ततोऽधिकम् ।
अनहंकारभावाच्च विस्मयं न जगाम ह ॥
दीप्यमानं स्ववपुषा आयान्तं भास्करप्रभम् ।
दृष्ट्वा मथुरवासिन्यो नमश्चक्रुः पदे पदे ॥
एष नारायणः श्रीमान्क्षीरार्णवनिकेतनः ।
नागपर्यङ्कमुत्सृज्य गतोऽयं मथुरां पुरीम् ॥
बध्वा बलिं महावीर्यं दुर्जयं त्रिदशैरपि ।
शक्राय प्रददौ राज्यं त्रैलोक्यं वज्रपाणये ॥
हत्वा दैत्यगणान्सर्वान्कंसं च बलिनां वरम् ।
भोजराजाय मथुरां दत्त्वा केशिनिषूदनः ॥
नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपासनम् ।
राजेन्द्रत्वमभीप्सन्वै मथुरामाविशत्ततः ॥
एवमन्योन्यसंजल्पं श्रुत्वा पुरनिवासिनाम् ।
सूतमागधबन्दिभ्य इदमूचुर्गुणा गिरः ॥
किं वा शक्ष्यामहे वक्तुं गुणानां ते गुणोदधे ।
मानुषेणैकजिह्वेन प्रभावोत्साहसंभवान् ॥
सहस्रभोगी नागेन्द्रः कदाचिद्दिव्यबुद्धिमान् ।
द्विसहस्रेण जिह्वानां वासुकिः प्रथयिष्यति ॥

— Ñ3 V1 transp line 1024 and line 1035 — (L 1024) G3 अश्वानां (for हयानां) — (L 1025) V3 B2 D6 नादैश्च (for नादेन) D5 G3 सिंहनादैश्च वीराणां (for °) G(ed) om lines 1026 1028 — (L 1026) D1 तु (for सु-) K1 2 4 Ñ2 3 V B D2 D T2 G3 महानेव, K3 महाघन (for नादो मेघ) Poona ed मेघनाद इवाम्बरे (for °) — (L 1027) K2 D3 स्तूयमानाय, Ñ3 V2 D3 °मानोऽपि, G1 °मानश्च (for °मानं च) — (L 1028) K3 4 Ñ2 3 V1 B1 3 Dn D3 4 5 T2 G2 अनन्त च (for °न्तोऽपि) V1 विस्मयं न ययौ हरि, B1 3 D2 D6 न विस्मयगतो हरि (for °) — (L 1029) D3 भावाच्च (for भावत्वाद्) V2 B1 3 D5 D3 5 दृष्टपूर्वस्, D1 °पूर्वं, D3 दृष्ट्वा पूर्वं (for दृष्टपूर्वत्) — (L 1030) T1 भावस्य (for भावाच्च) Ñ3 V1 B1 3 D2 D6 न विस्मयगतो हरि (for °) — (L 1031) K3 D32 च (for स्व-) D5 श्रिया स (for आयान्त) K2 D1 2 भास्करो-पमम् (for °प्रभम्) — (L 1032) V1 D1 4 माथुर (for म°) — (L 1033) Ñ3 (marg as above) B3 निवासिन (for निकेतन) D1 3 क्षीरोदार्णवकेतन (for °) — (L 1034) K3 4 Dn जगाम, V3 गत्वेमां, D1 गतो वै, T1 हा-गतो, Bom Poona eds प्राप्तोऽय (for गतोऽय) D3 मथुरां कृष्ण आगत, D3 मथुरामागमत्पुरीम् (for °) — K3 om lines 1035–1038 — (L 1035) V3 महावीर्यो (for °र्यं) — (L 1036) D1 च शक्राय (for शक्राय प्र) D3 त्रिदिवे (for त्रैलोक्य) — (L 1037) G3 संख्ये (for सर्वान्) — (L 1038) V1 वसुधां, G3 बलवान् (for मथुरां) — (L 1039) K1-3 B3 Dn D1 चासीनो, K1. 3 राजा (for राज्ये) K1-3 B3 Dn D1 चासीनो, T1 [उ]पासीनो (for [उ]पविष्टो) Ñ2 3 V1. 2 B3 D3. 4 G3 नृपासने (for °नम्) K3 V2 D3 4 5 न चासीनो नृपासने; D3 नोपसृष्टो नृपासन (for °) — (L 1040) K1 2 अभी-प्सन्त, D1 2 (marg as above) °त्स्यतो, D1 च समाप्य; G1 अवाप्स्यामी (for अभीप्सन्वै) D3 (marg as above) स्वयम्, G2 शुभाम् (for तत) K3 मथुरां नाविशासनात, K3 4 Dn °रातो विवेशितम्; Ñ3 V2 3 माथुरानभियात्वयद्; Ñ2 V2 B D3 D2 (marg) 3 6 मथुरामभिषा(V 2 °च पा) स्यत, D2 (marg) 4 °रामपि पाळयत्, D4 °रां न विशास्यम् (for °) — (L 1041) D3 मधुर (for पुरनि) G3-वासिन (for °नाम्) — (L 1042) K3 4 Dn वन्दीनां, V3 B3 T2 °नाम् (for °भ्य) Ñ3 3 V1 2 D3 D3 4 G1 वन्दिमागधसूता-नाम् (D3 °तांश्च) (for °) K1 2 D1 3 गणा यत, K3 4 D3 गुणाधिका, Ñ3 गणाधिपा, D31 G3 गुणा गिर, D3 गुणाय तम् (for गणा गिर) D3 इत्यमूचुर्गणाधिपा (for °) — (L 1043) K1 शक्ष्यावहे, Ñ3 3 (marg) V 3 3 B D3 D1 4 5 G3 शक्ष्यामहे; K3 शिक्ष्यामहे (for शक्ष्या°) K3 गुणांस्तव D3 गुणांस्ते वै (for गुणानां ते) K1 3 V 3 महोदधे, D3 D3 गुणोदधे, T3 महार्थे (for गुणोदधे) — (L 1044) K3 -वक्त्रेण (for जिह्वेन) K3 मानुषो यो द्विजिह्वस्तु for °) K3 Dn1 Ds2 G2 संभवात् (for °वान्) — (L 1045) B(m) Poona eds 1(ed.) स तत्र (for सहस्र) Ñ3 V1 भोगो, G3 शीर्षो (for भोगी) K1 राजेन्द्र (for नागेन्द्र°) K1 2 Ñ3 V B D3 D5 G3 बुद्धिना (for °मान्) — (L 1046) K1 3 V3 B3 4 D6 G3 जिह्वेन (for जिह्वानां); K3 जिह्वासहस्रद्वयेनैव (hypermetric); K1 सहस्रद्वयजिह्वेन; Ñ3 V1 3 B1 Dn D3 D4 5 द्विसाहस्रेण जिह्वेन (for °) K V3 Dn D1-4 G3 कथयिष्यति (for प्र°) — (L 1047) K1 2 om तु D3 [अ]द्भुतवर्म (for °विदे) — (L 1049) K1 2 भाषणे (for °सं) D3 गुणग्राहाणां स्वयम् (for

कि त्वद्भुतमिदं लोके मानवेन्द्रेषु भूतले ।
न भूतं न भविष्यं च शक्रादासनमागतम् ॥
सभावतरणं चैव फलदैरागतं स्वयम् ।
न श्रुतं न च दृष्टं वा तेन मन्यामहेऽद्भुतम् ॥
धन्या देवी महाभागा देवकी योषितां वरा ।
भवन्तं त्रिदशश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण केशवम् ॥
इति संजल्पमानानां शृण्वन्तौ पृथगीरितम् ।
उग्रसेनं पुरस्कृत्य भ्रातरौ रामकेशवौ ॥
प्राकारद्वारि संप्राप्तावर्त्तयामास वै तदा ।
अर्घमाचमनं दत्त्वा पाद्यं पाद्येति चाब्रवीत् ॥
उग्रसेनस्ततो धीमान्केशवस्य रथाग्रतः ।
प्रणम्य शिरसा कृष्णं रथमारुह्य वीर्यवान् ॥
धनेन तोयधारेण वर्षयं करकाम्बुभिः ।
धनौघैर्वर्षमाणस्तु संप्राप्तः पितृवेश्मनि ॥
मथुराधिपतिः श्रीमानुवाच मधुसूदनम् ।
राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य न युक्तं पितृवेश्मनि ।
स्थापितं देवराजेन दत्तं सिंहासनं प्रभो ॥
नेष्यामि मथुरेशस्य सभे भुजबलार्जिते ।
प्रसादयिष्ये भगवन्न कोपं कर्तुमर्हसि ॥
देवकी वसुदेवश्च रोहिणी च विशां पते ।
न किंचित्करणे शक्ता हर्षक्रमविमोहिताः ॥
कंसमाता ततो राजन्नर्घमादाय केशवम् ।
नानादिग्देशजानीतं कंसेनोपार्जितं धनम् ।
देशकालं समालोक्य पादयुग्मे न्यवेदयत् ॥
उग्रसेनं समाहूय उवाच श्लक्ष्णया गिरा ।

कृष्ण उवाच ।

न चाहं मथुराकाङ्क्षी न मया विनकाङ्क्षया ।
घातितौ तव पुत्रौ वौ कालेन निधनं गतौ ॥

ᵇ) — (L 1050) K1 ते (for वा) D4 नैव श्रुतं न दृष्टं वा (for ᵃ) V3 वयम् (for ऽद्भुतम्) — (L 1052) T3 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठं) G3 सुत त्रिभुवनश्रेष्ठ (for ᵃ) K3 धृतं (for धृत्वा) K4 गर्भेण धृतवत्यपि (for ᵇ) — After line 1052, D4 Bom Poona eds G(ed) ins

31** कृष्ण पद्मपलाशाक्ष श्रीपुण्यममराचितम् ।
नेत्राभ्यां स्नेहपूर्णाभ्यां वीक्षते मुखपङ्कजम् ॥

[(L 1) D2 कृष्ण कमलपत्राक्ष (for ᵃ) D4 -मुखम् (for ॰ङ्कजम्) Bom Poona eds G(ed) सदा (for नेत्र)]
— (L 1053) D1 एव (for इति) G3 [इ]त्र (for स) K1 2 D1 शृणुत, K3 शृण्वान (for शृण्वन्तौ) K4 शृण्वान पृथिवीरितम्, D4 शृण्वन्तौ पृथिवीरितम्, G3 ॰न्तौ प्रियमीश्वरम् (for ᵇ) — (L 1054) K4 Dn G(ed) उग्रसेन (for ॰नं) K1 रामकेशवभ्रातरौ (for ᵇ) — (L 1055) Ñ2 V2 B Ds2 D5-4 6 T3 G3 द्वार (for द्वारि) K3 समाप्य, D2 2 ॰सम् (for ॰साव्) — (L 1056) ■ D5 D1 आचमनीं (for ॰नं) Ñ2 2 (marg) V1 अर्घ्यं (Ñ2 ॰र्घं) आचमनीयं च (for ᵃ) K1 2 पाद्येन (for ॰ति) D3 [अ]सकृत् (for [अ]ब्रवीत्) — (L 1057) K4 तदाग्रत , D3 [अ]ग्रतस्तथा (for रथाग्रतः) — (L 1058) K4 त्रिरुग्रु (for कृष्णं) K1 B1 Dn3 D1-6 T4 गजम्, K2-4 V2 जगाम (for रथम्) — (L 1059) K3 4 V2 Dn D3 G2 घनवत् (for धनेन) D3 घनेन धारातोयेन (for ᵃ) — (L 1060) D1 वर्षमाणैस्तु (for ॰णस्) D3 धारौघैर्वर्षमाणे तु (for ᵃ) — After line 1060, V3 reads line 1063 repeating it in its proper place K3 D3 om (hapl) lines 1061–1063 — (L 1061) Dn पति (for पते) K3 B3 Dn उवाच मधुसूदन (for ᵇ) — (L 1062) K1 स राजेन्द्रम् (for राजेन्द्रत्वम्) Ñ2 B1 युक्तं न (by transp), G2 युक्त ते D3 नृप (for पितृ) K3 4 Dn D1 2 (before corr) युक्तं मे नृपवेश्मनि (for ᵇ) — (L 1063) B2 Dn Ds1 स्थापितु (for ॰तं) — (L 1064) K3 नेष्यामि (for नेष्यामि) V2 3 सभे ते, D3 सुखे, D1 T4 सभा (for सभे) K1 बलार्जित, D1 ॰ताम् (for ॰ते) K3 सभुभूतबलार्जिताम्, K3 4 Dn D2 G2 सभां भुजबलार्जिताम्, B3 सत्रे बलभुजार्चिताम् (for ᵇ) — (L 1065) K1 अकस्या त्वा, K3 अक्तावा (for भगवन्) D1 2 कार्यं (for कोपं) — (L 1067) V B D3 D6 G3 विक्रम, D2 नृपवि, D3 कर्मवि (for क्रमवि) Ñ2 3 हर्षविक्रवकोपना (Ñ3 ॰मोहिता) (for ᵇ) — V3 om line 1068 — (L 1068) Ñ2 3 V1 2 ■ D5 D1 3 6 T4 G3 अर्चयामास केशवम् (for ᵇ) — (L 1070) K1 समासाद्य (for ॰लोक्य) V3 पादपृष्ठे (for ॰युग्मे) Ñ3 B D3 D1 2 (before corr) T4 निवेदितम्, D1 न्यवेदयत्, D3 निवेद्य च (for न्यवेदयत्) V1 2 पादमूलनि (V2 ॰पद्मे नि) वेदितम् (for ᵇ) — (L 1071) K3 4 स आहूय (for समा॰) G3 कृष्णो वचनमब्रवीत् (for ᵇ) — G2 भगवान् (for कृष्ण) — (L 1072) Ñ3 चाहं (for मया) V1 B1 3 Da De G3 -काम्यया (for काङ्क्षया) V3 न चाहं वित्तकाम्यया (for ᵇ) — (L 1073) B1 द्वौ, D1 यौ (for तौ) K1 2 D1 घातितावात्र पुत्रा ये, K4 4 Dn T4 ॰तस्तव पुत्रोऽस्य (T4 ॰त्रस्तु) (for ᵃ) K2 2 D1 गता, K2 4 Dn गत (for गतौ) — G(ed) om line 1074 — (L

यनस्व विनिधान्यज्ञान्ददस्व विपुल धनम् ।
जयस्व रिपुसैन्यानि मम बाहुबलाश्रयात् ॥
त्यजस्व मनसस्ताप कसनाशोद्भव भयम् ।
नयस्व वित्तनिचय मया दत्त पुनस्तव ॥
इति प्राश्वास्य राजान कृष्णोऽथ हलिना सह ।
प्रविवेश तत श्रीमान्मातापित्रोर्यथान्तिकम् ॥
आनन्दपरिपूर्णाभ्या हृदयाभ्या महाबलौ ।
पितृमात्रोस्तु पादौ वै नमश्चक्रतुरानतौ ॥
तस्मिन्मुहूर्ते नगरी मधुरा तु बभूव सा ।
स्वर्गलोक परित्यज्यावतीर्णेवामरावती ॥
वसुदेवस्य भवन समीक्ष्य पुरवासिन ।
मनसा चिन्तयामासुर्देवलोक न भूतलम् ॥
विसृज्य मधुरेश तु महिपीसहित तदा ।
भवन वसुदेवस्य प्रविश्य बलकेशवौ ॥
न्यस्तशस्त्रावुभौ वीरौ तस्थतु स्वैरचारिणौ ।
तत्र कृताह्निकौ भूत्वा सुखासीनौ कथान्तरे ॥
एतस्मिन्नेव काले तु महोत्पातो बभूव ह ।
बभ्रमुश्च घनाकाशे चेलुश्चावनिपर्वता ॥
समुद्रा क्षोभिता सर्वे निश्वान्ता भोगिना वरा ।
कम्पिता यादवा सर्वे न्युब्जाश्च पतिता भुवि ।
तौ तानिपतितान्दृष्ट्वा रामकृष्णौ च निश्चलौ ।
महता पक्षवातेन विज्ञात पतगोत्तम ॥
ददृश समनुप्राप्तो दिव्यस्रगनुलेपन ।
प्रणम्य शिरसा ताभ्या सौम्यरूपी हुताशन ॥
त दृष्ट्वा समनुप्राप्त सचिव साम्परायिकम् ।
धृतिमन्त गरुत्मन्त न्यगाद मधुसूदन ॥
स्वागत खचरश्रेष्ठ सुरसेनारिमर्दन ।
विनताहृदयानन्द स्वागत केशवप्रिय ॥
उवाच तत कृष्ण स्थित देहमिवापरम् ।
तुल्यसामर्थ्यया वाचा आसीन विनतात्मजम् ॥

1074) K1 s विधिवद् V3 D5 T4 विपुलान् (for विविधान्) — (L 10 5) N3 V1 D3 D सहाया B D3 6 T4 -सना च D1 s -सैन्यानां G3 -समाश्च (for -सैन्यानि) — (L 1076) T4 परित्यज मनस्ताप (for °) B s D5 नाशोद्भव (for द्भव) — (L 1078) N3 V1 s B s D32 प्रश्वास्य D1 प्रश्वास्य D3 T4 चाश्वास्य D5 s [आ]श्वास्य स D6 द्रा श्वास्य (for प्रा) K3 समाश्वास्य च राजानं (for °) T4 हरिणा (for हलिना) — (L 1079) N3 V3 B D3 यन्(B s द्रा)न्तिकम् D3 अथान्तिके (for कम्) — (L 1081) K3 मातापित्रोस् (for पितृमा) K1 पाद वै K3 V3 D s पाद वै N3 E1 D32 वै पादौ (by transp) N3 V1 s B3 D5 D6 वै पान्नान् B3 D पान्नाभ्या ; D पान्नौ T4 पान्नान्वै G3 D6 वै पान्नान् B3 D पान्नाभ्या ; D पान्नां T4 पान्नान्वै G3 D33 G3 आगतौ सौ पा° K4 मातापित्राश्च पान्नान्वै (for °) D33 G3 आगतौ (for आनतौ) — (L 1083) N3 s V1 s B1 s D3 G3 देव (for स्व) K3 N3 V1 B D3 D6 समवतीर्णा G3 ह्यवतीर्णा (for [अ]वतीर्णेव) V3 [अ]वतीर्णा वासवावती (for °) — (L 1086) — (L 1085) D महीतलम् (for न भू) N3 V1 नृप (for तदा) N3 B D3 D3 G3 नृपम् ; B3 प्रविष्टौ (for — (L 1087) T वसुदेवस्य भवन (for °) G3 इय) — (L 1088) K3 -शस्त्रायुधौ (for -स्त्रावुभौ) B s D3 D6 T4 G3 स्वगृहे (for न्यस्तशस्त्रायुधावुभौ (for °) — (L 1089) तस्थतु) V1 स्वगृहेष्वव चारिणौ (for °) — (L 1091) T4 s -यासि D5 कृताञ्जली (for ह्निकौ) K1 s चचाल (for चेलुश्च) D3 खे वै (for [आ]काशे)

Bom Poona eds G(ed) भुवि (for [अ]वनि) D s (before corr) चलिताश्च निपर्वता (for °) — (L 1093) K3 s N3 s V3 B3 D5 D s T4 G3 क्षुभिता (for क्षो) — (L 1093) N3 s Dn विभ्रान्तो भोगिना वर (for °) V1 s D पाम्पा (for याम्बा) G3 ह्युक्तान् (for न्युब्जान्) — (L 1094) K3 पृतान् N3 V3 B D3 D G3 तान्स (for तौ तान्) N3 V1 तांस्तत्रनिपतितान्दृष्ट्वा (for °) D महाबलौ G3 च निश्चितौ (for च निश्चलौ) — (L 1095) K1 (marg as above) महापक्षविघातेन (for °) K N3 V3 s B1 Dn D s 4 T4 विघातो (V3 स्या D3 य) पतगोत्तमम् (for °) — (L 1096) K1 s B3 D s T4 प्राप्त (for प्राप्तो) K4 ददर्शाते स्वनुप्राप्त V2 ददर्शाते च सम्प्राप्त (for °) N3 D6 -स्रगन ध (for स्रगनु) K V2 s B1 Dn D1-4 T4 लेपनम् (for स) — (L 1097) N3 V3 (marg) s कृताञ्जलि (for सन) — (L 1099) K D बलसूदन (for मधु) Bom Poona eds G(ed) उवाच बलिसूदन (for °) — (L 1100) K1 s N3 s V1 s B3 D5 खेचर ; K4 च खग ; D3 s स खग (for खचर) K4 सुरसनाविमर्दन (for °) — Before line 1103 G3 ins वैशंपायन — (L 1102) Dn पुन (for तत) D स्थिरो (for स्थित) K4 N3 V1 Dn D3 D5 s T G3 देवम् (for देहम्) — (L 1103) V3 -सामान्यया (for -सामर्थ्यया) — Before line 1104 all MSS. (except G3) ins श्रीकृष्ण उवाच — (L 1104) K1 s V3 B3 D1 s वाक्याभि K4 N3 V1 B s D4 T

यास्यामः पक्षगश्रेष्ठ भोजस्यान्तःपुरं महत् ।
तत्र गत्वा सुखासीना मन्त्रयामो मनोगतम् ॥
प्रविष्टौ तौ महावीर्यौ बलदेवजनार्दनौ ।
वैनतेयतृतीयौ च गुह्यं मन्त्रममन्त्रयन् ॥
अवध्योऽसौ कृतोऽस्माकं सुमहच्च रिपोर्बलम् ।
कृतः सैन्यक्षयश्चापि महानिति नराधिपैः ॥
बलानि च ससैन्यानि हन्तुं वर्षशतैरपि ।
न शक्ष्यामः क्षयं नेतुं जरासंधस्य वाहिनीम् ॥
अतोऽर्थं वैनतेय त्वा ब्रवीमि मथुरां पुरीम् ।
प्रसतोरावयोः श्रेयो न भवेदिति मे मतिः ॥
गरुड उवाच ।
देवदेव नमस्कृत्य गतोऽहं भवतोऽन्तिकात् ।
वासार्थमीक्षितुं भूमिं तव देव कुशस्थलीम् ॥
गत्वाहं खे समास्थाय समन्तादवलोक्य वाम् ।
दृष्ट्वा वै विबुधश्रेष्ठ पुरीं लक्षणपूजिताम् ॥
सागरानूपविपुलां प्रागुदक्प्लवशीतलाम् ।
पर्वतोदधिमध्यस्थामभेद्यां त्रिदशैरपि ॥
सर्वरत्नाकरवतीं सर्वकामफलद्रुमाम् ।
सर्वर्तुकुसुमाकीर्णां सर्वतः सुमनोहराम् ॥
सर्वाश्रमाधिवासां च सर्वकामगुणैर्युताम् ।
नरनारीगणाकीर्णां नित्यामोदविवर्धनीम् ॥
प्राकारपरिखोपेतां गोपुराट्टालमालिनीम् ।
विचित्रचत्वरपथां विपुलद्वारतोरणाम् ॥
यन्त्रार्गलविचित्राढ्यां हेमप्राकारशोभिताम् ।
नरनागाश्वकलिलां रथसैन्यसमाकुलाम् ॥
नानादिग्देशजाकीर्णां दिव्यपुष्पफलद्रुमाम् ।
पताकाध्वजमालाढ्यां महाभवनशालिनीम् ॥
भीषणीं रिपुसंघानां मित्राणां हर्षवर्धनीम् ।
मनुजेन्द्राधिवासेभ्यो विशिष्टां नगरोत्तमाम् ॥
रैवतं च गिरिश्रेष्ठं कुरु देव सुरालयम् ।

°म (for °त) — (L 1105) D₁ ₅ ₆ सुखासीनौ (for °ना) K₃ V₃ B₃ D₃₁ D₆ मन्त्रयाव (for °मो) K₄ B₃ Dn D₅ ₅ T₄ मनोनुगम् V₃ मनोरथम् (for °गतम्) K₃ मन्त्रयाम मनोगतं । D₁ °याव मनोनुगम् (for ⁵) — Before line 1106 all Mss. ins वैशंपायन — (L 1106) V₂ तु , D₅ तु (for तौ) — (L 1107) Ñ₂ V₃ तृतीयास्ते , V₁ ₃ B₂ ₃ D₃ °येन , D₅ °यौ तु , G₂ °याहतु (for °यौ च) D₃ वैनतेय स्तृतीयश्च (for °) K₄ V₁ ₂ Dn D₃ ₅ T₄ अथाब्रुवन् (for अमन्त्रयन्) K₁ ₃ गुह्यमन्त्रमथाब्रुवन् (for ⁵) — (L 1108) V₃ इद (for ऽसौ) — (L 1109) Ñ₂ ₃ (marg) V₁ ₂ B Ds D₁ ₄ ₆ हृ(D₅ ह)त सैन्येन महता, D₃ कृत सैन्यमरश्चापि (for °) Ñ₂ ₃ (marg) V₁ ₃ B D₃ D₁ ₃ ₆ महद्विश्व । V₃ D₁ महानिह (for °ति) — (L 1110) K₃ ₄ Dn T₄ बहुलानि च सैन्यानि V₁ बलवन्ति च सै° (for °) — (L 1111) D₃ ₄ शक्ष्याम (for शक्ष्यामः) K₃ V₂ D₁₋₅ क्षयं कर्तुं , D₃ क्षपयितुं (for क्षयं नेतुं) D₃ वै द्विज (for वाहिनीम्) — (L 1113) K₁ ₃ ₄ ततोऽर्थं , G₂ ततो ऽर्थं (for °र्थं) Ñ₂ V₁ B₁ ₃ D₃ D₅ ₆ G₂ इह (for पुरीम्) — K₄ वैनतेय , D₃ गरुत्मान् (for °ड) — (L 1114) K देव (for देव) V₂ Dn D₅ T₄ नमस्कृत्वा (for °त्य) D₄₁ D₃ भवतान्तिकात् , G₂ °तोऽन्तिकम् (for °कात्) — (L 1115) D₅ वीक्षितुं (for °तुं) D₃ वासार्थमीक्षिता भूमि (for °) B₁ ₃ D₃ नरदेव (for तव देव) — (L 1116) K₃ त्व (for खे) K₃ गत्वाहं खे समुत्थाय (for °) — (L 1117) K Ñ₂ V₁ Dn D₅ ₅ [अ]ह (for हं) K₃ D₃₁ पुरी , B₁ ₃ D₃ पुर (for पुरीं) V₁ B₃ भूषिताम् (for पूजि°) K₃ पुरीं कनकभूषिताम् (sic) (for ⁵) — (L 1118) K₃ सागराम्बर (for °नूप) K₁ ₃ शालिनीम् (for -शीतलाम्) — (L 1119) K₃ V₁ B₁ Dn D₆ सर्वतोऽपि (for प°) — (L 1120) V₂ रत्न (for काम) K₃ D₅ प्रदाम् (for द्रुमाम्) — (L 1123) D₁ समाकीर्णां (for गणा°) D₅ om (hapl) lines 1123ᵇ–1128ᵃ Ñ₂ ₃ V B D₃ विवर्धिनीम् (for °र्धनीम्) — After line 1123 Ñ₂ G₂ read 1130 while D₃₁ reads line 1130 repeating it in its proper place D₃ om line 1124 After line 1124, V₂ reads line 1130 V₂ om line 1125 — (L 1126) V₁ ₃ B₁ ₃ यन्त्रायुध (for °र्गल-) K₃ तोरणाम् (for -शोभिताम्) D₁ विविधगृहमालिनीम् (for ⁵) — After line 1126, Ñ₂ D₃ read line 1130 — (L 1127) Ñ₂ (marg as above) V₂ B₁ ₃ D₃ D₅ ₆ G₂ रथनेमिस्वनाकुलाम् (for ⁵) — (L 1128) D₅ विवर्धनीम् , T₄ फलप्रदाम् (for °द्रुमाम्) — (L 1129) Ñ₂ V₂ मालिनीम् (for -शा°) — V₂ om (hapl) line 1130 — (L 1130) D₁ G₂ भीषणां (for °णीं) V₃ D₃₁ D₅ ₆ वर्धिनीम् (for वर्ध°) — (L 1131) D₁ मनुजेन्द्राधिकुष्टां (for °) Ñ₂ V₂ B₁ D₃ D₁ विशिष्टं नगरं D₁ च गणो त्तमम् (for ⁵) — (L 1132) K₃ गिरिं , G₂ नग (for गिरि°) K₃ समाश्रयम् (for सुरा°) — (L 1133)

नन्दनप्रतिमं दिव्यं पुरद्वारस्य भूषणम् ॥
कारयित्वाधिवासं तं तत्र गत्वा सुरोत्तम ।
कुमाराणां प्रचारश्च सुरमान्यो भविष्यति ॥
नाम्ना द्वारवती नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।
भविष्यति पुरी रम्या शक्रस्येवामरावती ॥
यदि स्यात्संवृतां भूमिं प्रदास्यति महोदधिः ।
यथेष्टं विविधं कर्म विश्वकर्मा करिष्यति ॥
मणिमुक्ताप्रवालैश्च वज्रवैदूर्यसप्रभैः ।
दिव्यैरभिप्रायवृतैर्दिव्यरत्नैस्त्रिलोकजैः ॥
दिव्यस्तम्भसमाकीर्णान्स्वर्गे देवसभोपमान् ।
जाम्बूनदमयाञ्शुभ्रान्सर्वरत्नविभूषितान् ।
दिव्यध्वजपताकाढ्यान्देवकिंनरपालितान् ।
चन्द्रसूर्यप्रतीकाशान्प्रासादान्कारय प्रभो ॥

वैशंपायन उवाच ।
एवं कृत्वाथ सजल्पं वैनतेयोऽथ केशवम् ।
प्रणम्य शिरसा ताभ्यां निषसाद कृतासनः ॥
कृष्णोऽपि रामसहितो विचिन्त्य हितमीरितम् ।
प्रकाशं कर्तुकामौ तौ विसृज्य विनतात्मजम् ॥
सत्कृत्य विधिवद्राजन्महार्हवरभूषणैः ।
मोदेते सुखिनौ तत्र देवलोके यथामरौ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भोजराजो महायशाः ।
कृष्णं स्नेहेन विस्रब्धं बभाषे वचनामृतम् ॥
कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिवर्धन ।
श्रूयतां यदहं त्वाद्य वक्ष्यामि रिपुसूदन ॥
त्वया विहीनाः सर्वे स्म न शक्ताः सुखमासितुम् ।
पुरेऽस्मिन्विषयान्ते वा पतिहीना इव स्त्रियः ॥
त्वत्सनाथा वयं तात त्वद्बाहुबलमाश्रिताः ।

Bom Poona eds G(ed) कुमारीणां (for °राणां) D3 प्रभावद्, D3 D4 5 6 प्रचारं (for °रश्च) K2 4 Ñ3 5 V2 3 B1 3 Dn D6 T4 सुरसव्यो, D3 सुलभव्यो, D5 सुरस्य च, D6 °वर्दे, D1 °सव्य, G2 °श्चोऽपि (for °मान्यो) — K3 D5 om (hapl) lines 1136–1139 — (L. 1136) G2 नाना (for नाम्ना) Bom Poona eds G(ed) ज्ञेया (for नाम) — (L. 1138) D3 यदि स्वां, G3 यतस्त्वा (for यदि स्यात्) K2 3 4 B1 3 Dn1 D1 5 6 यदि स्यात्संवृता भूमि (for °) — (L. 1139) K1 Ñ2 3 V B D3 D4 5 6 G2 कृत्वा, D2 राष्ट्र (for कर्म) K1 Ñ3 3 V3 B1 D6 T4 करिष्यति, V1 2 D3 G2 रचि° (for करि°) — (L. 1140) K1 Ñ3 Dn D1 2 T4 प्रशालाभिद्, K3–4 D3 4 (sup lin) 5 °लाभिर्, V1 G2 °लाभैर्, D5 D1 °लानि (for °लैश्च) Ñ2 V3 G2 संयुते, Ñ3 V2 सुप्रभै, D3 4 सन्निभै (for सप्रभैः) — (L. 1141) V2 B2 D3 D4 5 द्रव्यैर् (for दि°) D3 दिव्यै, D6 द्रव्य (for दिव्य) — (L. 1143) B1 3 Dn1 D6 रत्न (for -स्तम्भ) K1 3 4 Ñ2 3 V B2 Dn D1 2 3 T4 -शत-कीर्णान् (for समा°) G2 दिव्यरत्नशताकीर्णान् (for °) K1 सर्वदेवसमोपमाम् (for °) — For line 1143, K3 D5 subst

32** जाम्बूनदमया शुभ्रा सर्वरत्नविभूषिताम् ।

— D3 om line 1144 — (L. 1144) K2 D5 पताकाढ्या (for °ढ्यान्) K4 Ñ2 गन्धर्व, Ñ3 V2 3 B D3 D2 4 6 T4 (marg as above) G2 किंनर (for किंकर) K2 D5 -पालिताम् (for °तान्) V2 दिव्यकिंकरपालितान् (for °)

— (L. 1145) B2 3 D6 G2 प्रभाकीर्णान् (for प्रतीकाशान्) Dn2 प्रासादांश्चित्रकाममान् (for °) — (L. 1146) K1 3 4 V2 D1 2 T4 G2 सकर्ल्प, B1 तु जल्प, D3 सजल्प्य (for सजल्पं) Ñ2 V2 D2 3 T4 G2 महाबल° (for sthu केशवम्) — (L. 1147) D2 महाबल (for कृतासन) — (L. 1148) K2 D3 ईप्सितम् (for ईरि°) — (L. 1149) K1 प्रस्तारं (for प्रकाश) Ñ2 V2 B1 D1–3 6 G2 प्रकाशं कर्तुकामश्च (D3 मोऽसौ), B2 3 प्रासादं (B3 [marg] प्रसाद as above) कर्तुकामश्च (for °) — (L. 1150) D3 मणि (for -वर-) D2 4 महार्हाभिवरभूषणै (for °) — After line 1150, Ñ3 V2 ins

33** प्रविवेश बली श्रीमान्स्वपितुर्भवनं नृप ।

(L. 1151) K1 2 4 Dn D1 2 3 T4 सुर- (for देव) — (L. 1152) D3 महाद्युति (for °यशा) — (L. 1153) D2 त्रिविध, D3 (marg) त्रिश्रब्धो (for विस्रब्ध) B3 प्रणम्य कृष्ण विश्रब्धं (for °) G2 उवाच (for बभाषे) — Before line 1154 some Mss ins उग्रसेन, some जनमेजय उवाच Before line 1154 B2 repeats line 1160 — (L. 1155) V2 Bom Poona eds G(ed) वचनं (for यदहं) K2 D5 6 G1 त्वद्य (for त्वाद्य) D3 श्रूयतां वचनं त्वद्य (for °) V2 मधुसूदन (for रिपु°) — (L. 1156) K2 D5 ऽस्मिन्, D1 स्युर् (for स्म) D3 युक्ता (for शक्ता) — (L. 1157) V1 यथा (for इव) — T4 om lines 1158 1162 — (L. 1158) D3 नाथ; D6 तावत् (for तात) — (L. 1160) K3 विषये त्व (for विषयान्त्य) — (L. 1163) G1

निर्भीमो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ॥
विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि ।
तत्र त्वं सहितोऽस्माभिर्गन्तैषा यादवर्षभ ॥
तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा मन्मितं देवकीसुतः ।
यथेष्टं भवनामथ तथा कर्तास्म्यसंशयम् ॥

Colophon.

No 21

After adhy. 87 28, D₆ S (except G₂) ins :

यथाहं च यथायोगं प्रश्रयं प्रवदौ नृपः ॥
विवाहं घोषयामास शिशुपालस्य मागधः ।
सर्वमन्तःपुरं चैव विवाहे सोत्सुकं किल ॥
श्वोभूते तु विवाहः स्याद्वैदर्भ्येति च भूमिपाः ।
सनद्धाः समपद्यन्त निर्भयैः स्वैर्यथातथम् ॥
शिशुपालोऽपि राजा तु परवेषेण संयुत ।
शुनासीरसमतुल्येक्ष नियमस्थोऽभवत्तदा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु नारदो मुनिसत्तमः ।
पृथिव्यां पर्यटन्नेको वीणासक्तकरस्तदा ॥
द्वारवत्यां ततो विष्णुं निवसन्तं यदूत्तमम् ।
सभाजयञ्जगन्नाथं प्राप्तो द्वारवतीं किल ।
प्रविश्य च पुरीं रम्यां पेशलैर्नाभिपूजितः ॥
तस्यामेव सभायां तु यदुभिर्वृष्णिभिः सह ।
विहरन्तं जगन्नाथं ददर्श यदुनन्दनम् ॥
तदभ्याशे स्थितं राममुग्रसेनं च सात्यकिम् ।
अन्यानपि यदुश्रेष्ठान्ददर्श मुदितान्महान् ॥
तं दृष्ट्वा यादवाः सर्वे प्रत्युज्जग्मुः ससंभ्रमम् ॥
भगवानपि गोविन्दो रामेण सह केशवः ।
उपतस्थे यथायोगमर्घमादाय चासनम् ।
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमित्यूचे तं मुनीश्वरम् ॥
स च सर्वं यथाप्राप्तमुपयुज्य मुनीश्वरः ।
आसने च समासाद्य न्यषीदन्मुदितस्तदा ॥
आसनस्थं मुनिश्रेष्ठं यादवाः सर्व एव ते ।
आसनानि यथायोगं प्राप्तुवंस्तानि सर्वतः ॥
केशवोऽपि च धर्मात्मा रामेण सह सङ्गतः ।
निषसादासने शुभ्रे वृष्णीनामग्रणीर्हरिः ॥
उवाच च मुनिश्रेष्ठं वीणासक्तमसत्तमम् ॥
कुशलं सर्वकार्येषु वद किं मुनिसत्तम ।
अपि ते कुशलं विप्र तपसो मुनिसत्तम ॥

सस्मितो (for °त) — (L 1163) B₂ [अ]द्य स्वयम्, G₂ [अ]सन्दित (for [अ]संशयम्) V₁ तत्कर्ताऽस्मि न संशय (for ᵇ)

Colophon — *Mention of the Epic* K₂ V₂ D₂₃ — *Mention of Khila* K₂ ₄ Ñ₂ V B D₂₃ D₂ D₆ — *Sub parvan* D₆ पारिजात — *Adhy name* K Ñ₂ ₃ V B₁ Dn D₁₋₃ मन्त्रोदाहरणम्, B₂ ₃ D₅ D₆ रुक्मिणीस्वयंवरे राजेन्द्राभिषेचनम् — *Adhy no* K₂ 109, Ñ₂ 112, V₁ ₂ B₂ 113, Dn D₂₃ D₄ 110, D₁ 107, D₂ 119, T₂ 102, B₃ 117

21

T₂ reads lines 1-7 (= 992*) for the first time after 87 1 — (L 2) D₅ कारयामास (for घोष°) — (L 3) D₆ T₁ ₃ ₄ G₁ ₅ घोत्सुकं, G₁ घोत्सव, M₂ घोत्सुका (sic) (for सोत्सुकं) M₁ ₃ विवादावोत्सुक किल (for ᵇ) — (L 4) T₁ विवाहस्य (for °ह स्यात्) — (L 5) T G₁ ₃₋₅ M₁ यथा क्रमम् (for °तथम्) — (L 6) M₁ ₃ संवृत (for संयुत)

Colophon om in D₆ — *Mention of the Epic* T₂ — *Adhy name* T₂ G₁ ₃ M₁ सर्वैरानर्तगमे शिशुपालविवाहोद्योग, M₂ रुक्मिणीहरणम् — *Adhy no* T₁ ₃ G₃ ₄ M₂₋₄ 115, T₂ 124, G₁ 117, G₅ 118, M₁ 105

— D₆ om the ref — (L 10) M₂₋₄ तदा (for ततो) — (L 11) T G₁ ₃₋₅ M₃ समायां तु (for °जयम्) — (L 12) D₆ T₁ ₃ ₄ G₃ ₅ M₁₋₃ पूजिताम् (for °त) — (L 16) T₂ नृपान् (for महान्) D₆ ददर्श मुनिसत्तमान्, T₁ ₄ G₃₋₅ M °र्श मुदितात्मवान् (for ᵇ) — (L 17) T₁ प्रत्याजग्मु (for प्रत्युज्जग्मु) — (L 19) M₁ त्रिपदी; M₂ त्रिपात्रा (for गोविन्दो) — (L 20) T₂ [उ]पाद्य (for [अ]र्घ्य) — (L 21) T₂ ₃ G₁ उपयुज्य (for °युज्य) — (L 22) D₆ T₁ ₄ G₃₋₅ M आसने (for °ने) — (L 23) D₆ T₁ ₄ G₃₋₅ M आसनस्थो मुनिश्रेष्ठ (for ᵃ). — T₂ om. line 24 — (L

कुशल तत्र वीणाया वद विप्र यथातथम् ॥
जगतामत्र विप्रेन्द्र का वार्ता वद मे प्रभो ॥
अथ वा कुशलं नाम युष्माकं नियतात्मनाम् ।
दिष्ट्या दृष्टोऽसि सप्राज्ञ पावयाश्च नो विभो ॥
प्रीता वयं मुनिश्रेष्ठ पूताश्चैव त्वदागमात् ।
अन्वेय यादवकुल लोके ख्यातिं प्रयास्यति ।
त्वादृशां पुण्यकीर्तीनां सयोगाद्वद साप्रतम् ॥
आगतो हि मुनिमुख्याना भयाँल्लोके प्रथिष्यति ।
धन्या स्मस्तु वय विप्र यतो दृष्टास्त्वया विभो ।
एवमादि जगन्नाथ कुशल पृष्ट्वा मुनिम् ॥
तच्छ्रुत्वा कुशल पृष्ट विष्णुना प्रभविष्णुना ।
मुनि प्रीतमना भूत्वा प्रोवाच यदुससदि ॥
रामेण सगत कृष्णमूर्ध्वबाहुमवस्थितम् ।
सर्वास्तथा यदून्विप्र समाभाष्य वचस्तदा ॥
निस्मय कुशलप्रश्न पृष्ट कृष्ण मयि प्रभो ।
न युक्त प्रतिभात्येतद्देवदेव जगत्पते ॥
यतस्त्व सर्वभूतानामादि कुशलदस्तदा ।
त्वदिच्छया जगत्सर्वं कुशले विनियुज्यते ॥
वय तु देवदेवश नित्य कुशलिनो हरे ।
तथा हि भूतभृत्त्वा वै विष्णो तव युगे युगे ॥
इद तु चित्र देवेश यदुक्त भवतो हर ।
पावयास्य इति श्रीमँल्लोकनाथ सुरेश्वर ॥
त्व हि शुद्ध सदा योगी पूत किल ममागमात् ।
किमत्यद्वद देवेश प्रसादात्तव मानद ॥
प्रसादातिशयादेतदुक्त वक्तु जगत्पते ।
इद निश्चितवानस्य प्रसन्नो मयि मानद ॥
सवथा कृतकृत्योऽस्मि दृष्टो येन त्वया विभो ।
प्रीतिर्मे ह्यतुला विष्णो तव सदर्शनेन हि ॥
इत्युक्त्वा स जगन्नाथ भूय स्तोतु प्रचक्रमे ।
पुराणं सदा विप्रो मुनीनामादिरव्यय ॥
तत्त्वार्थवित्तदा विष्णो साक्षाद्वेदार्थतत्त्ववित् ।
आदाय निहिता वीणा सस्थाप्य लयमुत्तमम् ॥
सर्वां च सुदृढा कृत्वा जगौ गर्वैर्जगत्पतिम् ।
अर्घ्यामिर्गोभिरिम्भि सत्यादवससदि ॥

नारद उवाच ।

नम कृष्णाय हरये वेधसे भूतधारिणे ।
देवदेव जगन्नाथ नमस्ते चक्रधारिणे ॥
नमस्ते नरसिंहाय दैत्यरक्ष प्रदारिणे ।

24) D6 मामुषु (for वद्) T3 G1 प्रामुत्र सर्वे एव स (for b) —(L 25) T1 सह T2-4 G 3 5 M3 4 ऽपि स (for ऽपि च) —(L. 27) T G1 3-5 M3 4 समागताम् (for असत्र गम्) — Before l ne 28 D6 ins कृष्ण T G 3 5 M3-4 श्रीभगवानुवाच —M3 om l nes 29 39 D6 om (hapl) l ne 29 —(L. 31) D6 भगवाम् (for साम्) D6 T G1 4, 6 M3 भत्र (for अथ) T1 हे (for स) D6 M3 विभो (for प्रभो) —(L 33) T1 4 M3 पावनाय च नो विभो; T3 3 G1 4 5 नाथ च म (G1 M3 पावनाय च नो विभो; T3 3 G1 4 5 नाय च म (G1 मम) प्र(G1 3 त्व)भो (for b) —(L. 34) G3 प्रिया (for प्रीता) G1 चैव (for वय) M3 द्विज (for मुनि) —(L 36) D6 एव (for वन) —(L. 40) T3 3 G 4 —(L 42) D6 T G M 3 ऊर्ध्वबाहुर पृष्टा (for पृष्टै) — G1 om l nes 44 47 —(L. 44) घस्थित (for b) D6 निर्मिद कुशल प्रश्न (for a) D6 कृष्ण पृष्ट (for पृष्ट कृष्ण) T1 पृष्ट कृष्णाऽसि म प्रभो (for b) —(L. 45) T G 3 5 M1 [ए]व (for [ए]तद्) —(L. 46) T3 3 यदि (for यतस्) D6 देवानाम् (for भूतानाम्) D6 M 3 सत्त्व G1 5 तथा (for तत्र) T1 3 G आदिस्थ (T1 स्थित) कुशलस्त्वम् —(L. 48) D6 वय (for नित्य) — D6 om l ne 50 —(L 50) G1 om (hapl) l ne 50b 52a M3 5 भवता (for तो) T1 यदुक्त च त्वम् प्रभो (for b) —(L 51) T G 4 5 M पावनायोय हि श्रीमार्ल्लं (for a) M1 लोकामा तु (for लोकनाथ) —(L 52) T3 सिद्ध (for शुद्ध) M3 मत्त्वधमात् (for ममा) —(L. 55) T3 इति (for इद) —(L. 56) M3 3 येन दृष्ट (M3 दृ) (by transp) —(L. 57) T3 3 मयि (for मे हि) —(L 59) M1 3 विष्णोर (for विप्रो) —(L. 60) D6 तत्त्व (for तत्त्व) D6 T1 3 4 G3 5 M तत्पर (for तत्त्ववित्) — After l ne 61 T3 ins

34** सर्वी च वाणा सस्थाप्य * * * लयमुत्तमम् ।

—(L. 6) T3 बध्वा (fo कृत्वा) D6 T G 3 5 M गर्व (for गर्वैर्) T3 जयन्त (for जित्) —(L. 63) D6 M3 अर्घ्याभिर्; M3 अप्सरा (for अर्घ्या) —(L. 64) D6 कृष्णा च (for कृष्णाय) G3 भूरि- (for भूत-) — After l ne 64 D6 reads l ne 70 followed by line

नमस्ते सकलेशाय निर्गुणाय गुणात्मने ॥
नमो वामनरूपाय मायालोकविदारिणे ।
नमस्ते क्रोडरूपाय दंष्ट्रया क्षितिधारिणे ॥
नमोऽश्वशिरसे तुभ्यं वेदाहरणरूपिणे ।
त्रिविक्रम नमस्तुभ्यं त्रयीरूप जनार्दन ॥
नम ओंकारमात्राय त्रयीरूपाय विष्णवे ।
निर्मलज्ञानरूपाय विज्ञाननिलयाय च ॥
उद्गीथाय नमस्तुभ्यं रथन्तर नमोऽस्तु ते ।
यं विदुर्वेदतत्त्वज्ञा महात्मानः सनकादय ॥
विचिन्वन्त. प्रदीपेन ज्ञानाख्येन वेधस ।
सोऽसि देव जगन्नाथ यो दृष्टो ब्रह्मादिभिः ॥
यं प्राप्य न निवर्तन्ते योगिनो यतचेतस ।
सोऽसि देव पुराणात्मंस्तुभ्य देव नमो नम. ॥
त्वामाहु. सकला वेदा ब्रह्मेति ज्ञाननिश्चये ।
त्वमेवेदं जगत्सर्वं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
त्वन्मायापटलच्छन्नाः प्राणिन सर्व एव हि ।
अहमानकृता भ्रष्टा पतन्ति नरकेषु च ।
ये च त्वा निर्गुणेत्याहुस्ते च त्वा यान्ति यत्नतः ॥
ये तु ज्ञानसदा मर्त्या वेदान्तज्ञानदृष्टिनः ।
ते तु त्वा देवदेवेश प्रविशन्ति पुरातनम् ॥
सर्वेषां भगवन्माया नामाश्रित्य जगन्मयीम् ।
प्राणिनो नि श्वसन्ति स्म तु सदा गा हि निलशः ।
विहारः सर्वं एवैष प्राणिनामुदयाय हि ॥
पूर्वमासीज्जगन्नाथ वाराह इति संहितः ।
अदधा भूतधात्री त्वं प्राणिना च हिताय हि ।
पुनरश्वशिरा भूत्वा वेदानाहृत्य निश्वसि ॥
आसीर्वामनरूपस्त्वमन्नमा बलिमध्वरे ।
आहृत्य राज्य तस्मात्त्वमिन्द्राय प्रादिशोर्विभो ॥
अभूस्त्वं नारसिंहश्च हतवान्दैत्यपुंगवम् ॥
रघोरथ जगन्नाथ वंशे वंशवतां वर ।
आसीश्च रामसंज्ञस्त्व रावण हतवान्विभो ।
निष्कण्टकमिमं लोकमकरोर्देवसत्तम ॥

— (L 65) D5 T2 M3 s तुभ्य (for देव) — After line 65, D5 reads line 70 G5 om lines 66-69 G1 reads line 66 after line 83 T3 transp line 66 and line 67 — (L 66) T2 M3 प्रहारिणे, G1 विदा° (for प्रदा°) — (L 67) T2 त्रयीरूपाय विष्णवे (for °) — T3 reads lines 68-69 on marg — (L 68) T3 repeats lines 68b-69a after lines 85 T3 प्रहारिणे (for विदा°) D5 नमो लोकसहारिणे, T3 (also as above) विज्ञाननिलयाय च, M1-3 मायया लोकहारिणे (for a) — T2 s om line 69 — (L 69) G4 क्रोधरूपाय (for क्रोड°) T1 s 4 G1 s दंष्ट्रया (T1 °यां), G4 [illegible] (for दंष्ट्रया) — T3 reads lines 70a-73a after line 86 T3 reads line 70 on marg — (L 70) M4 नमो त्रिधारस्तुभ्य (for a) T1 om (hapl) lines 70b-71a G1 वेदाभरणरूपिणे (for b) — T3 reads lines 71-72 after line 74 — (L 72) D5 T1 4 G2-5 M1 रूपाय (for मात्राय) T3 G1 नमः कारण रूपाय (for a) T4 रथन्तर नमोऽस्तु ते (for b) — (L 73) G5 [illegible] (for नि°) T4 निधनाय (for निलयाय) — (L 74) D5 M1-3 नित्य (for तुभ्य) T5 निर्गुणाय गुणात्मने (also गुणोत्तम) (for b) — (L 75) G5 ये (for य) G1 s 4 M4 तत्त्वज्ञ (for °ज्ञा) T2 om lines 75b-76a G5 जनकादय (for स°) — (L 76) D5 विचिन्वन्ति (for °न्त) — (L 78) M4 गत (for यत) — (L 79) T2 पुरातनः G4 °नाक्षस् (for °णात्मस्) D5 सोऽसि, T1 देवदेव, T3 G1 4 स्तुत्य (for तुभ्य) T1 s G1 s 4 M4 नमस्ते (for नम) — (L 80) M4 देवा (for वेदा) — (L 81) M1 [त्व]मेव (for [त्व]मे) — G5 om lines 82-93 — T2 lacuna for 83 — (L 83) M1-3 मानवृत्ता (for °ता) M1 s (also as above) s पतन्ति निरयेऽशुचौ (for b) — (L 84) D5 T2 [त्व]न्तु च (for [त्वा]न्तु च) — (L 85) T1 G2 M3 [ज्ञ]ानयुता M3 वेदान्तसदा (for ज्ञान°) T1 s G1 s ये तु ज्ञानेन (T3 हि) ज्ञात्वा (for a) After line 85a, T3 repeats 68b-69a — (L 86) T G1 s 4 M1 ये तु त्वामेव देवेश (for a) — (L 87) T1 G3 जगन्मय (for °न्मयीम्) T6 यथा श्रित्य जगन्मयम् (for b) — (L 88) D5 निश्वसन्ति, T1 s G1 3 4 निःश्वसन्ति, T3 s निवसन्ति, G4 निपतन्ति; M1 निश्वसन्ति (for निःश्वसन्ति) M3 s तु सदा (for तु सदा) — (L 89) T G3 s M1 [इ]वेह (for [ए]वैष) — (L 90) D5 स्तम् (for पूर्वम्) D5 G4 वराह (for वा°) — (L 92) T2 s 4 G1 s M4 समानीतो (for °त्य) — (L 93) G5 रूपी (for रूपस्) T G2 3 s M4 यज्ञतः (for सयाता) — (L 94) M3 प्रादात् (for प्रादिशोर्) — (L 95) D5 M3 नर सिंहस्त्वं (for °सिं°) — (L 96) M4 वंशे (for विभो) — (L 97) D5 M3 [illegible] (for दैत्यम्) — G5 om line 97 — (L 99) T2 s [illegible] (for सत्तम) D5 T G1 s M [illegible] (for a) — (L 100) G1 4 [illegible] (for [illegible])

अभूश्च जामदग्न्यस्त्वं गृहीत्वा परशुं प्रभो ।
हतवांस्तं महावीर्यं कृतवीर्यसुतं रणे ।
निःक्षत्रियमिमं लोकमददाः काश्यपाय वै ॥
इदानीमपि गोविन्द लोकानां हितकाम्यया ।
मानुषं वपुरास्थाय द्वारवत्यां प्रतिष्ठसि ॥
हतवान्पूतनां बाल्ये गोकुले विहरन्प्रभो ।
अर्जुनौ हतवान्भूयो घट्टोलूखलसपुटः ॥
पुनश्च क्रीडता विष्णो त्वयैव निहतो हयः ॥
अवधारत्वं पुनः शैलं गवां संरक्षणाय हि ।
गोवर्धनं महाशैलं सर्वगोपस्य पश्यतः ॥
ननर्त भगवान्भूयो यमुनाया ह्रदे ह्रदे ।
अकरो कालियं विष्णो विमर्दं यमुनातटे ॥
रङ्गमध्ये हतौ विष्णो त्वया चाणूरमुष्टिकौ ।
दुःसह लोकविद्विष्टं हतवान्कंसमोजसा ॥
उग्रसेनोऽभिषिक्तश्च राज्ये निहतकण्टके ।
स इदानीं स्थितो राज्ये त्वामाश्रित्येन्द्रवद्दिवि ॥
किमनेन जगन्नाथ सर्वं त्वद्वशगं जगत् ।
सर्वस्मिन्सर्वभूतेश सर्वभावन भावन ।
नमस्ते देवदेवेश नमो भूयो नमो नमः ॥
इति स्तुत्वा जगन्नाथमुपारमीत्स नारदः ।
तच्छ्रुत्वा यादवाः सर्वे परं विस्मयमागताः ॥
मनसा तुष्टुवुर्विष्णु नारदाच्छ्रुतविस्तराः ।
धन्या वयं जगन्नाथमाश्रित्य मुनिनस्तथा ।
निर्वृता वयमेवेति नारदं च शशंसिरे ॥
पुनः प्रीतियुताः सर्वे विलोक्य च परस्परम् ।
धन्या वय पुनर्धन्या धन्यानामग्रतः स्थिताः ॥

Colophon

श्रीभगवानुवाच ।

किमर्थमिह सम्प्राप्तो वद नारद सांप्रतम् ।
अलमेतैः स्तुतिपदैर्यथार्थैरपि नारद ॥
त्वदागमनजं विप्र तत्कार्यं वद सांप्रतम् ।
कुतूहलं मम विभो वृष्णीनां चैव सर्वशः ॥

नारद उवाच ।

श्रूयता भगवन्विष्णो ममागमनकारणम् ॥
ह्यस्तने देवदेवेशं शूलिनं वृषभध्वजम् ।
अर्चयित्वा हरं शर्वं दक्षिणे सागरे विभुम् ॥
निवृत्तोऽस्मि समाराध्य दिशं धनदपालिताम् ।
त्वां द्रष्टुं देवदेवेश वसन्तं वृष्णिसंसदि ॥
विन्ध्यस्य दक्षिणं पार्श्वं गतवान्भीष्मपालिताम् ।
प्रविश्य च पुरीं तां तु विदर्भस्य महीपतेः ।
स्थितोऽहं भीष्मकेणात्र पूजितो यादवेश्वर ॥
तत्र दृष्टो हृषीकेश राज्ञां समुदयो महान् ॥
जरासंधं पुरस्कृत्य राजानः सर्व एव हि ।
यथासुखं यथायोगं दृष्टाः केशव मा चिरम् ॥

शिशुपालो हि नृपतिश्चेदीनामीश्वरश्च सः ।
पौण्ड्रको वासुदेवश्च नित्यं त्वां द्वेष्टि यो विभो ॥
दृष्टश्चाथ मया राजा भीष्मको मामब्रवीद्वचः ।
शिशुपालस्य विप्रर्षे रुक्मिण्या सह सगमः ।
भविता श्वः प्रभाते तु वदर्शे राजसगमः ॥
तच्छ्रुत्वा त्वरितो देव प्राप्तस्त्वां वृष्णिपुंगव ।
तद्गच्छ वृष्णिभिः सार्धं नगरं तस्य धीमतः ॥
गृहाण रुक्मिणीं कृष्ण जित्वा नृपतिपुंगवान् ॥
शिशुपालोऽथ राजा तु वरवेषेण विष्ठितः ॥
उद्वहेत जगन्नाथ यदि राजा स रुक्मिणीम् ।
अकृत्यमयशस्यं च भवतो नात्र संशयः ॥
याचिता सा भवद्भिस्तु न दत्ता भीष्मकेण हि ॥
आरक्षको जरासंधः पौण्ड्रश्च नृपपुंगवः ।
एकलव्यो हृषीकेश रुक्मी तस्य तु दास्यति ॥
भवन्तं यः सदा द्वेष्टि न त्वामाह्वयति प्रभो ॥
जरासंधस्तु वृष्णीनां सदा द्वेष्टा न संशयः ।
तद्गच्छतु भवाञ्शीघ्रं यानैरश्वैर्गजैरपि ॥
बलदेवं पुरस्कृत्य सात्यकिं च महाबलम् ।
तामादाय जगन्नाथ गत्वा यास्यसि माचिरम् ॥
सा च दृष्ट्वा हृषीकेश शोकोपहृतचेतना ।

त्वय्येव मन आधाय सदा त्वां स्मरति प्रभो ॥
यदि भर्ता भवेच्चैद्यः स्यान्मृता रुक्मिणी हरे ।
तज्जीवय हरे विष्णो रुक्मिणीं रुक्मभूषणाम् ॥
इत्यहं देव संप्राप्तः कृत्यशेषं विचिन्त्यताम् ।
न किंचिदपि दुःसाध्यं चक्रपाणे हरे तव ॥
साधयामो वयं देव गच्छेत्युक्त्वा जगाम सः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा नारदे याते ब्रह्मलोकं सनातनम् ।
वासुदेवस्तु धर्मात्मा यदूनामग्रणीर्हरिः ॥
गमनाय मतिं चक्रे रुक्मिण्याहरणे तदा ।
उवाच च यदून्सर्वान्सज्जीभवत माचिरम् ॥
अस्मिन्नेव मुहूर्ते तु यास्यामः कुण्डिनं प्रति ।
रथमानय मे शीघ्रं सारथे दारुक प्रभो ॥
आरुह्यन्तां रथा अश्वा गजाश्च परिकल्पिताः ॥
अग्रतश्चास्तु नो वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
मध्यतो बलभद्रस्तु राजा चैव तु पृष्ठतः ॥
अहं खड्गी गदी चक्री शार्ङ्गी शङ्खी तलत्रवान् ।
रथमास्थाय गच्छामि दारुकेण सहायवान् ॥
हत्वा च राजशार्दूलाञ्जरासंधपुरोगमान् ।

चेदी°) —(L 141) D₃ T₁ ₄ G₁ ₃₋₅ M पौण्ड्रोऽथ (for पौण्ड्रको) —(L 142) D₆ M₁ ₃ पृष्टश् (for दृष्टश्) D₆ [अ]पि, M₁ [अ]त्र (for [अ]थ) D₃ भीष्मकश्चाब्रवीच्च स (*for* ⁵) —(L 143) D₆ राजर्षे (for विप्रर्षे) —T₃ om (hapl) line 144 —(L 144) M₁ ₂ [अ]त्र (for श्व) —(L 145) M₁ प्राप्तवान् (for °स्त्वां) —(L 146) D₆ नगरीं (for °र) M₁ ₃ बुद्धिमो (for धीमत) —(L 147) M₁ ₂ त्रिजगो (for कृष्ण) G₁ दृष्ट्वा (for जित्वा) —(L 148) M₂ वरवेषविरचित (for ⁴) —(L 149) D₆ T₄ उद्वेक्ष्यति, M₁₋₃ उद्वक्ष्यति (for °हेत) —G₁ om (hapl) lines 151-155 —(L 151) T₁ स्वचित्ता स्मभवद्भिष्णो (for ᵃ) —(L 152) T₁ अरक्षस्त्व (for आरक्षको) —(L 154) M₁ ₃ मानयति (for आह्वयति) —(L 156) T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ M₁ ₃ ₄ रथै(T₃ G₁ ₃ याने)रश्वैश्च पत्तिभि (*for* ⁴) —(L 158) G₃ ₅ भवान (for गत्वा) —(L 159) T₃ ₄ G₁ ₅ M₄ दृष्टा (for दृष्ट्वा) T₂ योगोपहृतचेतना (*for* ⁵) —(L 160) T₂ G₂ मनसि (for स्मरति) —(L 161) M₃ हर्ता (for भर्ता) —(L 163) D₆ T₄ M₁₋₃ इत्यर्थं, G₂ M₄ इत्येव (for इत्यहं) —(L 164) M₁ ₃ तु माधं (for °प) M₁ ₂ चक्रायुध, M₃ धनुर्भार (for °पाणे) —(L 165) M₁ [उ]क्तो (for [उ]क्त्वा)

Colophon om in D₆ T₄ —*Mention of the Epic* T₃ —*Adhy name* T₁ M₄ कृष्णनारदसंवादं, M₃ रुक्मिणीहरणम् —*Adhy no* T₁ ?G₃ ₄ M 117, T₃ 126, G₁ 119, G₄ 120

(L 170) M₃ पुरम् (for प्रति) —(L 172) M₁ ₂ गजा (for रथा) M₁ ₃ रथाश्च (for गजाश्च) T₁ कल्पितान् (for °ता) M₁₋₃ गजाश्च बहुविस्तरा (*for* ⁵) —(L 175) T G₁ ₅ रथी (for खड्गी) D₃ धनुष्मान् (for तल°) —(L 177) D₃ [अ]हं (for च) —(L 178) D₃ T₁₋₃ G₁ ₃ ₅ M₄ विभूषितम् (for विडम्बितम्) —M₁ om line 179 —(L 180) T G₁ ₃₋₅ M₄ राजान (for रा

शिशुपालं च राजानं परवेषविडम्बिनम् ॥
बध्वा वा भीष्मकं सख्ये हत्वा चैव तु रुक्मिणम् ।
आनयिष्यामि तां राजन्रुक्मिणीं मत्प्रियां सदा ॥
सज्जीभवन्तु राजानो रथैरश्वैर्गजैस्तथा ।
किं विलम्बथ राजानो यास्यामः सर्व एव हि ।
इत्युक्त्वा वृष्णयः सर्वे गमनायोपचक्रिरे ॥
कृष्णस्याज्ञां पुरस्कृत्य सर्वे ते यदुपुंगवाः ।
रथानारुह्य यातास्ते सनद्धाः शस्त्रपाणयः ॥
सात्यकिस्तु महाराज रथमारुह्य दंशितः ।
धन्वी खड्गी रथी बाणी सैन्याग्रे प्रत्यदृश्यत ।
बलदेवोऽपि धर्मात्मा गजमारुह्य दंशितः ॥
सैन्यमध्ये महाराज मृगमध्ये यथा हरिः ॥
भगवानपि गोविन्दो रथं दारुकसंस्कृतम् ।
आरुह्य सहसा विष्णुर्दारुकेण समन्वितः ।
गन्तुमैच्छज्जगन्नाथो हर्तुं भोजपतेः सुताम् ॥
सव्यमक्ष्णोर्युगं क्षुब्धं रुक्मिणीशिशुपालयोः ।
समाश्वस्ता तदा सा तु स च राजा सुदुःखितः ॥
वृष्णयोऽपि च राजेन्द्र वासुदेवपुरोगमाः ।
आहत्य दुंदुभीन्सर्वे शङ्खान्दध्मुः पृथक्पृथक् ।
क्रमेणैव गतास्ते तु भीष्मकस्य पुरीं प्रति ॥

No. 22

For 87. 29-48, S (except G_3) subst. :

पितृष्वसुः प्रियार्थं च रामकृष्णावुभावपि ।
प्रययुर्वृष्णयश्चान्ये मान्यास्तेजोबलान्विताः ॥
दृष्ट्वा तानागतान्सर्वान्वासुदेवपुरोगमान् ।
अथ वैशिकभर्ता [redacted] प्रतिगृह्य यथाविधि ॥
पूजयामास पूजार्हान्निविष्टान्यहिरेव तान् । [5]
न्यवेशयच्च तान्सर्वान्भीष्मको नगराद्बहिः ॥
स्थिते तस्मिन्नुपासघे रिपौ तेषां महात्मनि ।
संभारास्तत्र सर्वत्र विवाहाय समाहृताः ॥
शङ्खाश्च पटहाश्चैव सस्वनुः सर्वतस्तदा ।
ब्राह्मणाश्च समायाता नानादिग्भ्यस्तथैव च । [10]
उच्छ्रिताश्चैव सर्वत्र ध्वजा वै समलंकृताः ॥
श्वोभाविनि विवाहे तु रुक्मिणी निर्ययौ बहिः ।
चतुर्युजा रथेनेन्द्रदेवतायतनं शुभा ॥
इन्द्राणीमर्चयिष्यन्ती कृतकौतुकमङ्गला ।
केशवो मे भवेद्भर्ता नान्यः कश्चिद्भवेदिति ॥ [15]
एवं मनसि संकल्प्य कुर्वती रुक्मिणी शुभा ।
दीप्यमानेन वपुषा बलेन महता वृता ॥
तां ददर्श तदा कृष्णो लक्ष्मीं साक्षादिव स्थिताम् ।
एवं रूपेण संपन्ना देवतायतनान्तिके ॥

राजन्) T_1 om (hapl ?) lines 180^b–182^a. — (L 181) M_1 सदा (for तथा) D_6 G_3 गजैरश्वै रथैस्तथा (for ^{b}) — (L 183) D_6 M_{1-3} प्रचक्रिरे (for [उ]प$^°$) — T_1 $G_{3.5}$ om lines 187–188 — (L 187) T_3 G_1 $_3$ सैन्याग्रे (for $^°$ग्रे) — (L 188) M_2 $_3$ रथम् (for गजम्) — (L 189) M_1 $_3$ रराजाथ (for महाराज) D_3 T_4 M_{1-3} सिंह (for मृग) — (L 190) D_6 सयुतम्, T $G_{1.3-5}$ M_4 सस्थितम् (for संस्कृतम्) — (L 191) M_2 (*sup lin* as above) [अ]थ तदा (for सहसा) — (L 192) T_4 मोक्ष्यन् (for हर्तुं) T_{1-3} $G_{1.3-5}$ M_4 मोक्ष्यन्भोजसुतां विभो (T_3 G_3 $^°$सु), $M_{1.3}$ हर्तुं भोजसुतां त्रि(M_3 प्र)भो (for ^{b}) — T_1 om (hapl) lines 196–197 — (L 196) D_6 शङ्खं प्राध्माय दंशिता, T_1 G_3 $_4$ M शङ्खं प्र(M_2 $_4$ $^°$ङ्खान्प्र)ध्माप्य दंशिता (for ^{b}) — (L 197) T_3 पुरं (for पुरीं) T_1 G_3 $_5$ M_4 प्रभो ; G_4 M_{1-3} प्रभो (for प्रति).

22

[Some portion of the above passage is given in D_6 as star-passages the numbers of which are noted in the apparatus as they occur]

(L 1) T_2 $_3$ G_1 $_{2,5}$ M_4 पितृष्वसुः (for $^°$सु) — (L 2) G_6 सर्वे (for चान्ये) — Line 3 = D_6 998* — (L 3) T_3 G_4 $_5$ दृष्ट्वान् (for दृष्ट्वा तान्) — (L 4) M_1 परि- (for प्रति) — (L 5) T $G_{1.3}$ $_5$ M_4 राजा [redacted] (for पूजार्हान्) T_3 $_4$ G_1 $_4$ बहिष्ठान् (for निविष्टान्) — Lines 6–11 = D_6 999* — (L 6) M_1 $_3$ राजा, M_2 राजन् (for सर्वान्) — (L 8) G_1 $_4$ $_5$ सम्भारास्त (for सं$^°$) $T_{1.3}$ $_4$ G_3 $_5$ M चैव (for तत्र) T_2 $_4$ G_1 समाहृता (for $^°$हृता) — (L 9) G_5 सर्वत्र सस्वनुस्तदा (for ^{b}). — (L 13) M_1 $_3$ [दे]न्द्र (for [इ]न्द्र) T T_2 $_3$ चतुर्युग (for $^°$जा). — (L 16) T_4 शुभम्. — Lines 15–16 = D_6 1001* — (L 16) T_4 शुभम्

वहेरिव शिखां दीप्तां मायां भूमिगतामिव ।
पृथिवीमिव गम्भीरामुत्थितां धरणीतलात् ॥
मरीचिमिव सोमस्य सौम्यां स्त्रीविग्रहामिव ।
विना पद्मं श्रियमिव भुजिष्याखीसहायिनीम् ॥
कृष्णेन मनसा दृष्टा दुर्निरीक्ष्या सुरैरपि ॥
श्यामायदाता सा ह्यासीत्पृथुचार्वञ्चितेक्षणा ।
ताम्रोष्ठनयनापाङ्गी पीनोरुजघनस्तनी ॥
बृहती चारुसर्वाङ्गी तन्वी शशिनिभानना ।
ताम्रोत्तुङ्गनखी सुभ्रूर्नीलकुञ्चितमूर्धजा ॥
तीक्ष्णशुक्लनखैर्दन्तैः प्रभासद्भिरलंकृता ।
नास्त्यन्या प्रमदा लोके रूपेण यशसा श्रिया ।
रुक्मिणी रूपिणी देवी पाण्डरक्षौमवासिनी ॥
तां दृष्ट्वा ववृधे कामः कृष्णस्य प्रियदर्शनाम् ।
हविषेवानलस्यार्चिर्मनस्तस्यामथावधात् ॥
रुक्मिणी च तथा देवी ददर्श कृष्णमीश्वरम् ।
अचिन्तयच्च सा देवी दृष्ट्वा कृष्णमवस्थितम् ।
सोऽयं विष्णुर्जगन्नाथः साक्षाद्रामानुजः कृती ॥
अस्य चक्रं सदा शङ्खो भुजयोरुभयोरपि ।
शोभयेतां सदा तौ तु दैत्यदानवदारिणौ ॥
अस्य हस्ते स्थितं शार्ङ्गं दैत्यदानवभीषणम् ।
सदा भाति महाचापं लोके ख्याततरं हरेः ॥
यमाश्रित्य सदा देवं गदा कौमोदकीति सा ।
दैत्यदानवरक्षोघ्नी च तन्मज्जापविदारिणी ॥
यदनुज्ञां समाश्रित्य शङ्खो नन्दकसंज्ञितः ।
रिपून्हन्ति महावीर्यान्सदानन्दैर्नतैरपि ॥
अस्याभूद्वाहनं विष्णोर्गरुत्मान्पक्षिपुंगवः ।
शक्रादीन्यः सुराञ्जित्वा अहारामृतमुत्तमम् ॥
सोऽयं विष्णुर्विभुः साक्षाद्गोपवेषविभूषितः ।
गोपस्त्रीस्तनभारेषु विजहार यथासुखम् ॥
यो ननर्त ह्रदे तस्या यमुनायास्तदा हरिः ।
अयमत्कालियं तस्माद्विषाग्निज्वालमालिनम् ॥
अयं गोवर्धनं शैलं दधारैकेन पाणिना ।
लीलया स जगन्नाथो गोलकं बालको यथा ॥
अयं स पुण्डरीकाक्षो यो गजं प्रजघान ह ॥
यश्चाणूरं मृधे हत्वा कंसं चैव महाबलम् ।
ननर्त रङ्गे गोविन्दो गोपैः सार्धं सयादवैः ॥
अयं स यादवश्रेष्ठः पद्मकिञ्जल्कलोचनः ।
श्यामावदातः सश्रीकः साक्षादिन्द्रानुजः कृती ।
पुरा हरिः पुराणात्मा पद्माक्षः पद्मसप्रभः ॥
सोऽयमद्य जगन्नाथः प्राप्तो मामिह यादवः ।

सकरुण, M_{1-3} सकाश्य (for सकरुण) Some Mss कुर्वन्ती M_{1} शुभम् T_{4} कृताञ्जलिपुटी भवन्, M_{1} $_{2}$ पुष्पाञ्जलिपुटा भवत् (for °) — (L 17) T_{1-3} G_{1} $_{3-5}$ M_{4} अलङ्कृता स्ववपुषा (for °) — (L 18) T_{1} अवस्थिताम्, T_{2} G_{1} $_{4}$ द्रुहाग° (for इव शिर°) — (L 23) T_{3} सोयस्य (for सोमस्य) — (L 23) M_{1-3} श्रियं विव(M_{3} °यामि)व विना पद्म (for °) M_{1-3} भविष्या (for भुजिष्या ; M_{3} श्री (for स्त्री) — (L 24) T_{1} G_{3} दुर्निरीक्ष्या (for °क्ष्या) — (L 25) M_{3} $_{4}$ (अ)पि (for हि) T_{4} पृथुचार्वायतेक्षणा (for °) — T_{4} om lines 27–31 — (L 27) T_{1-3} G_{1} $_{3-5}$ M_{4} मनोज्ञा (for बृहती) — (L 28) T_{1-2} G_{1} $_{3-5}$ M_{1} ताम्रतुङ्ग (for ताम्रोत्तुङ्ग) — (L 29) M_{2} तीक्ष्णै शुक्लैः शुभैर्दन्तैः (for °) T_{1-3} G_{1} $_{3}$ $_{5}$ M_{4} प्रभावद्भिः (for °भद्भिर्) — (L 31) M_{3} दर्शिनीम् (for दर्शनाम्) — (L 33) T_{4} समादधत् (for अथावधात्) —Lines 34–62 = D_{6} 1003* — (L 35) G_{3} इव , M_{1} $_{3}$ उप (for अच) — (L 37) G_{3} तस्य (for अस्य) — (L 38) T_{1} $_{2}$ M_{3} सदा (for सदा) M_{1} दारुणौ, M_{2} $_{3}$ °दारुणौ, M_{4} राविणौ (for दारिणौ) — (L 40) T G_{1} $_{3}$ $_{5}$ M_{4} सहचाप (for महाचाप) — (L 41) M_{2} $_{3}$ सदा (for सदा) — (L 42) T_{3} धारिणी, T_{2} पारिणी, T_{4} M_{1-2} दारुणा (T_{4} °णी) — (L 44) T_{1} महत्स्थान् (for महाबलान्) — (L 46) T_{4} G_{3} M_{3} $_{4}$ असुरान् (for य सुरान्) — (L 47) M_{1} कृष्णो (for विष्णुर्) T G_{1} $_{3-5}$ M_{4} गुरु (for विभु) — (L 50) T_{1-3} G_{1} $_{3-5}$ M_{4} मर्दयन्, M_{3} अरामसत् (for अयमत) T_{1} $_{4}$ G_{3} $_{5}$ M तस्मिन् (for तस्माद्) M_{1} $_{3}$ संयुतम् (for °मालिनम्) — (L 51) T_{1} चैव (for शैल) M_{1} $_{4}$ बाहुना (for पाणिना) — (L 53) M_{1-3} हय (for गज) T_{2} वि (for प्र) — (L 54) M_{3} च शूर (for चाणूर) — (L 55) T_{3} $_{3}$ G_{1} $_{4}$ गोपालैः सह यादवैः (for °) — (L 58) M_{1} $_{3}$ कृती (for हरि) T_{3} G_{1} $_{4}$ सुप्रभः, M_{3} (inf lin as above) समन (for सप्रभ) — T_{4} om line 60 — (L 60) T_{1-3} G_{1} $_{3-5}$ M_{4} पद्मम् (for सुरमम्) — (L

अमुष्य पादयोर्युग्ममुद्वहामि न संशयः ॥
शुश्रूषा प्रतियोक्ष्यामि पादयोः पद्मसंज्ञयोः ।
एवं विचिन्तयित्वा सा ववन्दे तं शची तदा ॥
रामेण सह निश्चित्य केशवस्तु महाबलः ।
तत्प्रमाथेऽकरोद्बुद्धिं वृष्णिभिः प्रणिधाय च ॥
कृत्वा तु देवकार्याणि निष्क्रामन्तीं सुरालयात् ।
उन्मथ्य सहसा कृष्णः स्वं निनाय रथोत्तमम् ॥
वृक्षमुत्पाट्य रामोऽपि जघानापततः परान् ।
समनह्यन्त दाशार्हास्तदाज्ञाय तु सर्वशः ॥
ते रथैर्विविधाकारैः समुच्छ्रितमहाध्वजैः ।
वाजिभिर्वारणैश्चैव परियुर्हलायुधम् ॥
आदाय रुक्मिणीं कृष्णो जगामाशु पुरं प्रति ।
रामे त्वासज्य तं भारं युयुधाने च वीर्यवान् ॥
अक्रूरे विपृथौ चैव गदे च कृतवर्मणि ।
वसुदेवे सुदेवे च सारणे च महानले ॥
निकुम्भशत्रौ निशान्ते भङ्गकारे विदूरथे ।
उग्रसेनात्मजे कङ्के शतगुप्ते च केशवः ॥
राजाधिदेवे मृदरे प्रसेने चित्रके तथा ।
अग्निदत्ते बृहद्दुर्गे श्वफल्के सत्यके पृथौ ॥
वृष्ण्यन्धकेषु चान्येषु मुख्येषु मधुसूदन ।
गुरुमासज्य तं भारं ययौ द्वारवतीं प्रति ॥
ते चापि यादवाः सर्वे युद्धाय समुपस्थिताः ॥

Colophon

No 22A

For 87 49 77, D: S (except G:) subst ·

वैशंपायन उवाच ।

बलभद्रहताः शिष्टाः पुरपालास्त्र रक्षिणः ।
न्यवेदयन्त तद्वृत्तं जरासंधाय मानद ॥
रुक्मिणे भीष्मकायापि पौण्ड्राय च महात्मने ।
दन्तवक्त्राय शूराय चैद्याय च सुमेधसे ॥
शिशुपालाय राज्ञे तु सर्वेषामभिमन्त्रिणे ।
अन्येभ्यश्चापि राजभ्यः प्रशशंसुर्यथातथम् ॥
श्रुत्वैव तन्नृपबलं विवाहार्थं समागतम् ।
क्षुब्धं नरावरानीकं शिरसि प्रहृतं यथा ॥
चचाल राजकं सर्वस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
अहो वीर्यमहो धैर्यं कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ॥
हता वयं निरानन्दा अवज्ञाताश्च सर्वशः ।
इत्यूचुस्ते नृपतयो मागधप्रमुखास्तदा ॥
अतिक्रुद्धो महाराजो जरासंधो महाबलः ।
उवाच राज्ञस्तान्सर्वान्मागधः क्रोधमूर्छितः ।
निष्पीड्य चरणौ राजा दन्तान्कटकटापयन् ॥
श्रूयतां मम वाक्यानि राजानः सर्व एव हि ।
एष गोपकुलदायादो यत्करोति ममाग्रतः ।
तस्याद्य फलभाक्सोऽस्तु यदि जीवामि भूमिपाः ॥

62) T1 3 यदा, T4 G1 3 6 M3 सदा (for तदा) —(L. [illegible]) M1 3 वृष्णिभ्य (for °भि) —(L 65) M3 4 कार्या ता (for -कार्याणि) T3 4 G3 5 M4 ता कृत्वा देवता कार्यं, T2 3 G1 4 ता दृष्ट्वा देवकार्यार्थं (for °) —(L 66) M4 उद्धृत्य (for उन्मथ्य) —(L 68) T1-3 G1 4 5 M4 सघदा (for सर्वश) T4 तदाज्ञप्ताश्च सर्वशः —(L 69) T1 4 G3 5 M1 तं रथैर् T2 3 G1 4 रथैश्च (for ते रथैर्) —(L 71) T2 स्व (for [आ]शु) M1-4 पुरीं (for पुर) —(L 72) T1 प्रसज्य (for त्वा°) —(L 76) T1 3 G1 3 5 M1 कण्वे, T3 कमे (for कङ्क) —(L 77) T3 G3 त्रिवरे T1 प्रवरे (for मृदरे) — T3 om line 76 —(L 78) M2 अनिरुद्धे, M3 अभिदत्ते, M5 om (for अग्निदत्त) —(L 79) T3 4 सैन्येषु (for चा°) T3 G1 4 मुख्येषु यदुनन्दन (for °) — Line 81 = (var) D5 1001* —(L 81) M1 4 समय (for समुप)

Colophon — Mention of the Epic T3 — Adhy name T G1 3 4 M रुक्मिणीहरणम् — Adhy no T1 2 G3 4 M 118, T3 127, T4 106, G1 120, G2 121

22 A

(L 2) T1 G1 3 4 स्वक (for वृत्त) D5 T4 भारत (for मानद) —(L 3) D5 पौण्ड्रकाय (for भीष्म°) D5 भीष्मकाय (for पौण्ड्राय च) —(L 4) D5 सुधन्विने (for सुमेधसे) —(L 7) D5 निवृत्त (for तन्नृप) T G1 3-5 M3 श्रुत्वैव नृपतिर्बालं (for °) M3 पार्थिव च (for विवाहार्थं) —(L 8) T2 G1 शिरसे (for °सि) D5 M1 4

एषोऽहं सगणं हत्वा गोपालं नृपसत्तिमम् ।
द्वारकां यादवपुरीं भङ्क्त्वानीय च रुक्मिणीम् ॥
दास्यामि नृपतिश्रेष्ठाः किं तिष्ठथ विलम्बय ।
संनह्यन्तां रथश्रेष्ठा रथ आयातु मे त्वरात् ॥
इत्युक्त्वा स जरासंधः सिंहनादमथाकरोत् ।
चचाल च बलं सर्वं जरासंधप्रिये स्थितम् ॥
पौण्ड्रोऽप्यथ महाबाहुर्वासुदेवः प्रतापवान् ।
आहूय तु सभास्तम्भं जरासंधमथाब्रवीत् ॥
स्वातन्त्र्यं भवता राजन्स्थिते मयि नराधिप ।
भृत्योऽस्मि तव राजेन्द्र किमेतत्साहसं तव ॥
स्थिते भृत्ये कथं स्वामी कार्यं कुर्याद्विचक्षणः ।
अहमेकः स एवैकः कृष्णो गोपककिल्बिषः ॥
हत्वा तं गोपकं युद्धे बलभद्रस्य पश्यतः ।
अङ्गानि च महाराज चूर्णयित्वा गदाभृतम् ।
वृकेभ्यो हि प्रयच्छामि नात्र कार्या विचारणा ॥
अहमेव भविष्यामि वासुदेवो महीतले ।
हते तस्मिञ्जरासंध गोपके मम नामके ॥
इत्युक्त्वा धनुरादाय जगर्ज नृपसंसदि ॥
चैद्योऽप्यथ महाराज सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
परवेषप्रतिच्छन्नो लज्जया च समन्वितः ।
आदाय परिघं घोरमिदमाह नृपोत्तमान् ॥
अनेनैव तु राजानो यादवान्सबलान्युधि ।
हत्वा तु यमराजाय दास्यामि नृपपुंगवाः ।
तिष्ठध्वमिह राजानो ममैवायं पराभवः ॥
नैतद्युक्तं नृपश्रेष्ठाः परदारावमर्शनम् ।
जातानां क्षत्रियकुले नृपाणां नृपपुंगवाः ॥
तत्तु युक्तं यदुकुले क्षत्रिया न हि ते विभो ।
विशेषतोऽथ गोपाले यज्ञवेषु विवर्धिते ॥
गवां वृत्तिं तु गोपाला वर्तयन्ति सदा तथा ।
कृष्णोऽपि गोकुले वृद्धो गोपैः सहचरः किल ॥
परदाराभियुक्तो हि केशवः सततं विभो ।
सर्वथा तं दुरात्मानं हनिष्ये सगणं रणे ।
तां चानयामि राजानस्तिष्ठध्वमिह भूमिपाः ॥
क नु ते बान्धवास्तेषां यानाश्रित्य तु यादवा ।
अवज्ञां कृतवन्तो नो युष्माभिरिह चिन्त्यताम् ॥
इत्युक्त्वाथ स चैद्यस्तु युद्धाय समुपस्थितः ।
ते च सर्वे नृपतयः क्रुद्धा युद्धाय दंशिताः ।
स्वारोपितधनुष्मन्तः साङ्गुलित्राः सचामराः ॥
जरासंधोऽथ नृपती रथमारुह्य दंशितः ।
युद्धाय वै महाराज मनो दध्रे महीपतिः ॥

प्रहर्ते (*for* प्रहर्तुं) — (L 11) T_2 G_1 $_4$ हत (*for* भव) — (L 13) T_4 G_4 transp महाराजो and जरासंधो — (L 15) T_{1-3} G_1 $_{3-5}$ M_4 निपीड्य चरणे गतन् (for °) — (L 17) D_5 गोपस्य (for °क) M_3 om from यत्करोति up to सिंहना (in line 23) — (L 18) D_5 फलकारो (for °भास्करो) M_4 जीवति (for जीवामि) — (L 19) D_6 सगणो (for °ण) D_6 M_1 $_3$ सज्ञकम्, T_4 सत्विकम् (for °त्तम्) — (L 20) D_5 नीयत (for [आ]-नीय च) — (L 22) D_6 M_4 नृपश्रेष्ठा (for रथ°) — (L 23) T_2 $_3$ G_1 [ज]य (for स) — (L 24) D_6 T G_1 $_{3-5}$ M_4 प्रियोन्वितम् (for प्रिये स्थितम्) — (L 28) T_2 $_3$ G_1 त्वया (for the second तव) — After line 29, M_3 ins

1** अहमेव भविष्यामि वासुदेवो महीतले ।

— (L 30) D_6 ऽसौ गोप (for गोपक) — (L 31) T_4 G_5 M_4 बलदेवस्य (for °भद्रस्य) — (L 32) D_5 om (hapl) lines 32[b]–37[a] T_2 $_3$ G_1 सदा युतम्, T_3 G_3 M_1 $_3$ गदाभृत (for °भृतम्) — (L 33) G_2 विचक्षणा (for विचारणा) — (L 35) T_4 जरासंधे (for °ध) — G_4 om lines 39 40 — (L 40) M_3 बलवान् (for सब-लान्) — (L 41) T G_1 $_3$ $_5$ M_4 धर्मराजाय (for यम°) D_4 T G_{3-5} M_4 नर (for नृप) — (L 43) D_5 G_4 M_3 परदाराभिमर्शनम्, T_3 G_1 °भिमर्शिनम्, T_2 $_4$ G_4 °धर्षित (for °) — T_4 reads lines 44–45 twice — (L 44) M_3 यदु- (for नृप) — T_3 om (hapl) lines 46–49 — (L 47) T_3 G_1 भाव, M_3 गोप- (for गवां) T_2 यथा (for सदा) M_1 $_3$ सदा (for तथा) — (L 48) D_5 -चरत्, T_1 G_1 $_{3-5}$ M_4 -चरन् (for -चर°) — (L 49) G_3 प्रभो (for विभो) — (L 51) T_1 चानयामि, G_1 धार° (for चान°) M_1 राजेन्द्रास, M_3 राजान (for °नस्) G_1 दंशिता (for भूमिपा) T_2 $_3$ G_4 तिष्ठध्वमि(T_2 °म)ति दंशिता (for °) — (L 53) T_2 $_3$ G_2 $_4$ मामि (for इह) — (L 54) T_{2-3} G_1 $_{3-5}$ M_4 इत्युक्त्वा [illegible] तु वै चैद्यो (for °) T_1 G_3 $_5$ M_1 $_3$ समव (*for* समुप) — (L 55) T_4

पौण्ड्रोऽप्यथ महाराज वासुदेवो महाबलः ।
रथमारुह्य सहसा युद्धायैव मनो दधे ॥
दन्तवक्त्रो जरासंधः शिशुपालश्च वीर्यवान् ।
सनद्धा निर्ययुः क्रुद्धा जिघांसन्तो जनार्दनम् ॥
अङ्गवङ्गकलिङ्गेशैः सार्धं पौण्ड्रेण वीर्यवान् ।
निर्ययौ चेदिराजश्च भ्रातृभिः सह बन्धुभिः ॥
क वासुदेवः क च गोपकस्तथा
कुतो नु राजा यदुवंशजन्मनाम् ।
कुतो नु रामो मदमत्तगर्वितः
कुतो नु वीरो युधि सात्यकिः किल ॥
इति ब्रुवन्तो नृपसत्तमास्तदा
रणाय युक्ताः सबलाः समागधाः ।
शरैश्च खड्गैर्युधि पातयन्तो
महारथा निर्ययुरुग्रवीर्याः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

अथ सैन्ये महाराज मागधस्य महात्मनः ।
शङ्खदुंदुभयश्चैव सस्वनुर्युद्धशंसिनः ।
माधवोऽपि महाराज शङ्खं दध्मौ पृथक्तदा ॥
भेरीणां च मृदङ्गानां झर्झरीणां च सर्वशः ।
नादाः समभवंस्तत्र यदूनां सैन्यसंचये ॥
ततो युद्धं समभवत्सेनयोरुभयोस्तदा ।
जरासंधप्रमुखास्ते वृष्णयः प्रस्थितास्तदा ॥
तान्प्रत्यगृह्णात्संरब्धान्वृष्णिवीरान्महारथान् ।
जरासंधो महाराजः ससैन्यः सबलानुगः ॥
तं प्रत्यगृह्णन्संरब्धा वृष्णिवीरा महाबलाः ।
संकर्षणं पुरस्कृत्य वासवं त्वमरा इव ॥
आपतन्तं हि वेगेन जरासंधं महाबलम् ।
षड्भिर्विव्याध नाराचैर्युयुधानो महामृधे ॥
अक्रूरो दन्तवक्त्रं तु विव्याध नवभिः शरैः ।
तं प्रत्यविध्यत्कारूषो बाणैर्दशभिराशुगैः ॥
विपृथुः शिशुपालं तु शरैर्विव्याध सप्तभिः ।
अष्टभिः प्रत्यविध्यत्तं शिशुपालः प्रतापवान् ॥
गवेषणोऽपि चैवं तु षड्भिर्विव्याध मार्गणैः ।
अनिरुद्धस्तथाष्टाभिर्बृहद्दुर्गस्तु पञ्चभिः ॥
प्रतिविव्याध सात्वेयः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।
जघान चाश्वांश्चतुरश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
बृहद्दुर्गस्य भल्लेन शिरश्चिच्छेद चारिहा ।
विपृथोः सारथिं चैव प्राहिणोद्यमसादनम् ॥

G1 s भूपतय (for नृ°) — M8 om (hapl) 56–57 — (L 60) T3 s G4 तरसा (for सहसा) — From line 61, D6 follows the Crit Text (80 49 77), variants of which are given in proper stanzas and the star-passages wherever they occur are noted here — (L 63) T3 -कलिङ्गैश्च (for °ङ्गेशै) — Lines 65–79 = D6 1005* — (L 66) T1 क वा नु ; T3 s G1 3–5 M4 क चानु (for कुतो नु) T3 -जन्मा (for -जन्मनाम्) — (L 67) T3 s G1 3–5 M4 क चानु (for कुतो नु) T2 s G1 3–5 M4 क मदनानु (for °मत्त) — (L 68) T2 s G1 3–6 M4 क चानु (for कुतो नु) — (L 70) M1–3 युक्ता (for युक्ता) M1 s समागता (for °धा) T1 s G1 3–5 M4 रणाय सर्वे सबला सबान्धवा — (L 71) T G1 3–5 M4 वारयन्तो (for पात°)

COLOPHON — *Mention of the Epic* T3 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* T3 G2, 4 M4 रुक्मिणीहरणे जरासंधादियुद्धोद्योगः ; T3 s G3 जरासंधादियुद्धोद्योग , M1 s रुक्मिणीहरणम् — *Adhy no* T1 s G2 4 M 119, T3 123, T4 107, G1 121, G3 122

(L 74) G3 -हसिता (for -शंसिन) — (75) T G1 3–5 M4 मागधोऽपि, M3 माधवश्च (for °वोऽपि) T4 om (hapl.) lines 75b–81a T3 प्रतापवान्, G4 M1 पृथक्पृथक् (for पृथक्तदा) M2 s शङ्खान्दध्मु पृथक्पृथक् (for b) — M4 om (hapl) lines 76–79 — (L 77) G1, 4 M1–3 समभवत् (for °वंस्) T1 s G1 3 5 यदूनामपि भारत (for b) — (L 78) G4 तयोर् (for ततो) — (L 80) T1 s 4 G1 3–5 M4 महाबलान् T4 M3 संरब्धो (for °ब्धान्) (for °रथान्) — (L 81) M1 s -पदानुग (for -बलानुग) — (L 82) M4 तान् (for तं) T4 M3 संरब्धो (for °ब्धा) M1 s महारथा (for °बला) — (L 83) T G1 3 5 M4 वासवं मरुतो यथा (for b) — (L 86) T4 निशितै (for नवभि) — (L 87) T3 s प्रत्ययुध्यत् (for °विध्यत्) — (89) T3 s G1 3–5 M4 अष्टभि प्रतिविव्यधे (for a) — (L 91) T G1 3–5 M4 जाहिदत्तस् (for अनि°)

हताश्वं तु रथं त्यक्त्वा विपृथुः सुमहाबलः ।
आरुरोह रथं तूर्णं बृहद्दुर्गस्य वीर्यवान् ।
आरुह्य जवनानश्वान्नियन्तुमुपचक्रमे ॥
ते क्रुद्धाः शरवर्षेण सुनीथं समवाकिरन् ।
नृत्यन्तं रथमार्गेषु चापहस्तमभीतवत् ॥
शक्रदेवो दन्तवक्त्रं निर्बिभेदोरसि कर्णिना ।
पटुशः पञ्चभिश्चापि विव्याध युधि मार्गणैः ॥
ताभ्यां स विद्धो दशभिर्बाणैर्मर्मातिगैः शितैः ।
ततो बली शक्रदेवं बिभेद दशभिः क्रुधा ॥
पञ्चभिश्चापि विव्याध सोऽनिदूराद्विदूरथम् ॥
विदूरथोऽपि तं षड्भिर्विव्याधाजौ शितैः शरैः ॥
त्रिंशता प्रत्यविध्यत्तं बली बाणैर्महारथम् ।
कृतवर्मा बिभेदाशु राजपुत्रं त्रिभिः शरैः ॥
न्यहनत्सारथिं चास्य ध्वजं चिच्छेद मूर्च्छितम् ।
प्रतिविव्याध तं क्रुद्धः पौण्ड्रः षड्भिः शिलीमुखैः॥
धनुश्चास्य प्रचिच्छेद भल्लेन नतपर्वणा ।
निरस्तशत्रुः कालिङ्गं बिभेदाङ्गं च मार्गणैः ॥
तोमरेणांसदेशे तं बिभेद च कलिङ्गजः ।
गजेनासाद्य कङ्कस्तु गजमङ्गस्य वीर्यवान् ॥
तोमरेण जघानाशु बिभेदाङ्गं च वीर्यवान् ।
चित्रकश्च श्वफल्कश्च सात्यकिश्च महाबल ।
कलिङ्गस्य रथानीकं नाराचैर्बिभिदुः शितैः ॥
विसृष्टेन हलेनाजौ वङ्गराजस्य वारणम् ।
जघान रामः सक्रुद्धो वङ्गराजं च संयुगे ॥
तं हत्वा गजमारुह्य धनुरादाय वीर्यवान् ।
संकर्षणो जघानोग्रैर्नाराचैः काशिकान्नृन् ॥
षड्भिर्निहत्य कारूपान्महेष्वासांश्च वीर्यवान् ।
शतं जघान संरब्धो मागधानां महारथः ॥
निहत्य तान्महाराज जरासंधं ततोऽभ्ययात् ॥
तमापतन्तं विव्याध नाराचैर्मागधस्त्रिभिः ।
तं बिभेदाष्टभिः क्रुद्धो नाराचैर्मुसलायुधः ॥
चिच्छेद चास्य भल्लेन ध्वजं रुक्मविभूषितम् ।
चापं च महादायत्तं शरैरेव हलायुधः ।
रथं चास्य महाराज तिलशश्च समाहनत् ॥
स छिन्नधन्वा विरथो गदामादाय मागधः ।
विव्याध बलभद्रं तु चिच्छेद च पुनः पुनः ।
रथं च चूर्णयामास गदयास्य स मागधः ॥
पात्यमानो रथात्तस्मादवप्लुत्य हलायुधः ।
सात्यकेस्तु रथं प्रायात्सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
सात्यकिस्तु महाराज शरैर्विव्याध मागधम् ॥

दान्तस) — (L 93) T1 जघानाश्वांश्च विव्याध (for °) T1 चतुरे (for विपृथो) — (L 96) T G1 2 4 M4 हताश्च स (for °श्वं तु) — (L 97) T G1 2 4 M3 शीघ्रं (for तूर्णं) — T2 4 G1 om (hapl) lines 98–114 — (L 98) G4 निहन्तुम् (for नियं°) — (L 100) T1 धन (for रथ) — (L 101) T1 4 G3–5 M3 4 चक्रदेवो (for शक्र°) M1 चक्रदेव दन्तवक्त्रो (for °) — (L 102) T4 पट्टुरा (for °श) — (L 103) T4 G2 शरै (for शितै) — (L 104) T4 बल (for बली) T1 G3 5 M1 3 4 चक्रदेव (for शक्र°) G4 शरै (for क्रुधा) — (L 105) T4 अविदूराद् (for सोऽनि°) T3 विदूरथ (for °थम्) — (L 106) G3 5 M4 क्षिप्र (for षड्भिर्) — (L 109) M3 [अ]न्य (for [अ]स्य) T1 4 G3–5 M4 चोर्जितम् (for मूर्च्छि°) — (L 110) T1 G3–5 पौण्ड्र षड्भि, M4 षड्भि पौण्ड्रं (by transp) — (L 111) T1 4 G3–5 M4 धनुरप्यस्य भल्लेन (T1 चिच्छेद) (for °) T1 G3–5 M4 चिच्छेद (for भल्लेन) — (L 113) T1 4 G3–5 M4 निर्बिभेद कलिङ्गजम् (for °) — (L 114) T1 G3–5 M4 कथकस्तु (for कङ्कस्तु). G3 भुजम् (for गजम्) — (L 115) M3 [आ]जघान (for ज°) T1 4 G1 3–5 M3 4 च त शरै; T3 चतुःशरै, T2 च तं करै (for च वीर्यवान्) — (L 116) T1 3 4 G1 3–5 M3 4 सत्यकस्तु (for सात्यकिश्) M1 3 महारथ (for °बल) — (L 117) T2 3 शरै (for शितै) — (L 120) T G1 2 4 M3 रथम् (for गजम्) — (L 121) M3 संकर्षणो (for °णो) T3 [अ]क्षैर् (for [उ]ग्रैर्). T G1 3–5 M4 कौशिकान् (for का°) — (L 122) G4 षड्भि जघान कारूषान् (for °) — (L 123) G1 स त (for शत) M3 4 सक्रुद्धो (for संरब्धो) — (L 125) T G1 3 5 उत्पतन्त (for आप°) T G1 2 4 M3 4 मागधैर् (for °धस्) — (L 126) M4 मुसलायुधम् — (L 127) T G1 3–5 M4 रत्न (for रुक्म) — Lines 128–137 = D5 1007* G3 om line 128 — (L 128) M3 चापं च

बलदेवो महाराज गदां संगृह्य सत्वरम् ।
जघान मागधं संख्ये वज्रेणेव गिरिं हरिः ॥
तद्युद्धमभवत्तेषां घोरं देवासुरोपमम् ।
सृजतां शरवर्षाणि निघ्नतामितरेतरम् ॥
गजैर्गजाश्च संक्रुद्धाः संनिपेतुः सहस्रशः ।
रथा रथैस्तु संरब्धाः सादिभिश्चापि सादिनः ॥
पदातयस्तथा पत्तीन्शक्तिचर्मासिपाणयः ।
छिन्दन्तश्चोत्तमाङ्गानि विनेदुर्युधि ते पृथक् ॥
असीनां पात्यमानानां कवचेषु महास्वनः ।
शराणां पततामाजौ पक्षिणामिव शुश्रुवे ॥
भेरीशङ्खमृदङ्गानां वेणूनां च मृधे ध्वनिः ।
बभूव घोषः शस्त्राणां ज्याघोषश्च महात्मनाम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे वीरो बलभद्रो महायशाः ।
जघान गदया वीरं जरासंधं महामृधे ।
मूर्छां जगाम राजा तु निपपात च भूतले ॥
सात्यकिर्मद्रराजं तु जघान निशितैः शरैः ।
तत्सैन्यं विमुखं चासीज्जरासंधे निपातिते ॥
सात्यकिर्बलभद्रश्च जित्वा योधान्सहस्रशः ।
शङ्खं दध्मतू राजानौ सैन्यैमाममतः स्थितौ ।
ततश्च विद्रुते सैन्ये जरासंधे पराजिते ॥
तयोः शङ्खस्वनं श्रुत्वा गच्छन्नेव जनार्दनः ।
जितं मगधराजस्य सैन्यं बहुनृपाश्रितम् ॥
इत्येवं चिन्तयित्वा तु वासुदेवः प्रतापवान् ।
पाञ्चजन्यं महाशङ्खं दध्मौ यदुकुलोद्वहः ॥

Colophon.

No 23

After 88 34, D6 S (except G_1) ins. :

विवाहं घोषयामासुर्यादवाः शार्ङ्गधन्वनः ।
अलंकुर्वन्तु रथ्याश्च पताकाश्चैव सर्वशः ॥
आहूयन्तां नृपतयो ब्राह्मणाश्च सहस्रशः ।
सूताश्च मागधाश्चैव वन्दिनश्च तथापरे ॥
कलशाश्च प्रपूर्यन्तां समुद्रैरपि वारिभिः ।
उच्छ्रीयन्तां ध्वजाः सर्वे आनेया वारयोषितः ॥
पुरोहिताश्च हूयन्तां कुमाराश्चैव सर्वतः ।
आहन्यन्तां महाभेर्यो मृदङ्गाः सर्वतः क्षितौ ॥
नृत्यन्तां नर्तकाः सर्वे गायन्तां गायकास्तथा ।
भोज्यन्तां ब्राह्मणाः सर्वे दीयन्तां च धनानि च ॥
अलंक्रियन्तां सर्वत्र प्रासादाः सर्व एव हि ।
एवमाज्ञापयामासुर्यादवा उत्सवोत्सुकाः ॥

महता युक्तं (for °). T G_1 4, 5 M_4 महारथ (for हलायुध) — G_4 om. (hapl) lines 129–133 T_3 om line 129 —(L. 131) $T_{1,2,4}$ G_1 M विभेद् (for विव्याध). T_2 3 G_1 M जघान (for चिच्छेद). —(L 133) T_1 3 4 G_1 4 M पात्यमानाद् (for °मानो) —(L 135) G_1 4, 6 सात्यकि (for °किस्) G_4 om. (hapl) lines 135ᵇ–136ᵃ. —(L. 138) M_3 घोरं तेषां (by transp). —(L 140) T_1 M_3 गजा ह ; M_4 गदाभि (for गजाश्च) T G_1 4 5 निपेतुश्च ; M_3 संक्रुद्धास्तु (for संनिपेतु). —(L 141) T G_1 3–6 M_4 रथै रथाश्च संरब्धा (G_3 °क्रुद्धा)(for °) T_{1-3} $G_{1, 3-6}$ M_4 सादिन(T_2 °भि)श्चाश्वसादिना (for °) —(L. 142) M_3 T_3 G_1 4 च पत्ति च (for तथा पत्तीन्) —(L. 143) M_3 T_1 असिना (for असीनां). —(L 144) विनेशुर (for °दुर). —(L 145) T_2 2 G_1 4 माद्यु (for आजौ). —(L 146) T_{2-3} G_1 3 5 M_3 च महा ; T_4 अपि च (for च मृधे). —(L 147) T_{2-3} $G_{1, 3-5}$ M_4 घोर (for घोष)

—Lines 149–159 = D6 1010*. —(L. 148) $T_{1,2,4}$ G_2 4 5 धीरो (for वीरो). —(L. 149) T_3 विर्द (for वीरं) —(L. 150) M_3 महीतले (for च भूतले). —(L. 153) T_2 4 G_3 5 M_4 पतत्यपि ; $T_{3,4}$ G_1 4 पराजिते (for निपातिते). —(L. 155) T_1 विद्रते (for विद्रुते). T_3 4 G_2 4 पतत्यपि (for पराजिते) —(L. 157) T_2 G_1 4 -नृपा वृता , T_3 वृता नृपा (for नृपाश्रितम्).

COLOPHON — *Mention of the Epic* T_3 —*Adhy. name* T_1 G_3 M_4 रुक्मिणीहरणे जरासंधपराजय , G_4 M_{1-3} रुक्मिणीहरणम् —*Adhy no* $T_{1,2}$ G_2 4 M 120 ; T_3 129 , T_4 108 , G_1 122 , G_5 123

23

(L. 1) T_3 G_4 -धन्विन (for धन्वन) —(L. 3) T_3 सर्वत (for °श) — T_2 om (hapl) from नृपतयो (in line 3) up to आहन्यन्तां (in line 8) —(L. 5)

ते च सर्वे यथान्यायं चक्रुश्चैव सहस्रशः ॥
कश्चिच्च सुस्वरं गेयं गायकाश्चक्रिरे तदा ।
कश्चिद्गेयैः समाघ्राता महाघोषं प्रपूरिरे ।
रोदसी पूरयामासुः पातालं च प्रपूरितम् ॥
कश्चिच्छङ्खा महाराज व्याध्माता यादवेश्वरैः ।
पृथिवीं कम्पयन्तो वै समुद्रानभ्यवर्धयन् ॥
कश्चिद्गजा हयाश्चैव हेपा चक्रुर्महोत्सवे ।
कुमारा यदुमुख्यानां सिंहनादमघोषयन् ॥
अध्यक्षः सात्यकिश्चासीत्केशवे ह्युत्सवोन्मुखे ।
इतश्चेतश्च संयाति नियुङ्क्ते तत्र तत्र ह ॥
यस्य यस्य च यत्कार्यं तं तं तत्र नियुक्तवान् ॥
बलदेवोऽपि धर्मात्मा राजभिः सार्धमच्युतः ।
यथार्हं तु यथायोगं संमानं समयोजयत ॥
एवं कोलाहले तस्मिन्केशवः परवीरहा ।
ब्राह्मणांश्च महाराज नानादिग्भ्यः समागतान् ॥
यदुवृद्धांश्च राजेन्द्र उग्रसेनपुरोगमान् ।
नमस्कृत्य हृषीकेशो विवाहाय मनो दधे ॥
अनुज्ञातश्च तै राजन्धौतवासाः स्वलंकृतः ।
रुक्मिण्या केशवः पाणिं जग्राह विधिवत्प्रभुः ॥
जयशब्दः समारब्धो ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
तुष्टुवुश्च जगन्नाथं सूतमागधबन्दिनः ॥
आकाशे समपद्यन्त शङ्खभेरीस्वनास्तदा ।
पपात पुष्पवर्षं च ववौ वायुः सुखं तथा ॥
ब्राह्मणेभ्यस्तदा दत्त्वा रत्नानि च जनार्दनः ।
अष्टौ हयसहस्राणि प्रत्येकं विप्रपुंगवान् ।
संयोज्य च हृषीकेशो वासांसि विविधानि च ॥
गजानां च शतं सार्धं सहस्रमयुतं गवाम् ।
भाराश्चैव सुवर्णानां कोटीशतसहस्रशः ॥
इदं चोवाच राजेन्द्र केशवः परवीरहा ।
यच्च शोभनं वस्तु दीयतां रक्षसंज्ञितम् ।
अर्चिताश्चार्थिनो राजन्भूयासुश्च महोत्सवे ॥
एवमाज्ञाप्य गोविन्दो रुक्मिण्या सह यादवान् ।
अभिवाद्य स्वपितरं देवकीं तदनन्तरम् ॥
उग्रसेनं च राजेन्द्रं वृद्धानन्यान्स्वयादवान् ।
ते सर्वे चक्रुरश्रूणि हर्षजानि यदूत्तमाः ॥
निर्वृत्ते तु तदा राजन्विवाहे केशवस्य ह ।
ये ये समागतास्तत्र नृपा विप्राः समन्ततः ।
अनुभूय विवाहं तु जग्मुः सर्वे यथागतम् ॥

T_1 4 G_5 अपि, T_3 G_1 4 अभि, M_4 चापि (for च प्र) — (L 6) T_2 G_1 6 M_4 उच्छ्रियन्त (for उच्छ्रायन्वा) — (L 7) G_1 [मा]हूयन्ता (for हू°) T_1 M_4 यादवा (for सर्वेत) — (L 12) T_1 G_3 यादवास्तु महोत्सुका (for °) — (L 13) D_5 T_1 G_4 M_{1-3} समाग्रहात्तः (for °ग्रात) D_5 M_1 3 तथा चक्रु (for चक्रुश्चैव) — (L 14) M_4 तावच् (for कश्चिच्) T_3 G_5 सदा (for तदा) — (L 15) T_2 3 G_1 4 समाक्रान्तो, G_5 °क्रान्त्यो (for °घ्राता) T_1 G_3 महाघोषा (for °ष) — (L 18) T_1 G_1 3 4 अभ्यवर्तयन्, T_3 G_5 अत्यवर्त° (for अभ्यवर्ध°) — (L 19) T_1 G_1 3 4 M_4 घोष (for हेपा) — (L 20) D_5 G_2 M_1 2 समानदन् (for अघोषयन्) — (L 21) T_1 G_2 M_4 [अ]पि (for [आ]सीत्) — (L 22) D_5 M_{1-3} नियुक्तम् (for °ङ्क्ते) — (L 23) T_2 3 G_1 4 तत्र येन (for यस्य च) T_4 तत् (for यत्) T_1 G_2 M_4 तस्य तस्य, T_2 4 G_1 4 तत्र तत्र (for तं तं तत्र) — (L 28) G_1 प्रवृद्धान्, G_4 प्रवीरान् (for -वृद्धांश्च) — (L 31) G_4 जगृहे (for जग्राह) — (L 36) T_2 G_1 रत्नानि विविधानि च (for °) — (L 37) D_5 G_2 M_{1-3} रथ (for हय) — T_{2-4} G_1 4 5 om line 38 — (L 39) D_5 M नया (for गवाम्) — (L 40) G_1 हयाश्चैव सहस्राणि (for °) T_1 G_2 कोटिशस्तु (for कोटीशत) — (L 43) D_5 M_1 3 अर्थिताश्चार्थिना राजन्, T_3 G_3 अर्थिना चार्थिता रा° (for °) D_5 M_3 3 भूयास्म महदुत्सवे (for °) — (L 46) T_3 G_1 4 च (for स) T_3 वृद्धानन्यांश्च यादवा (for °)

No. 24

K Ñ3 4 V3 B Dn D1-4 S (T3 missing) ins after adhy. 99 V1 3 D3 D6 after adhy 89 :

वैशंपायन उवाच ।

अत्राश्चर्याद्भुतं मत्रमाहिकं जपतां वर ।
यं जप्त्वा तु नृपश्रेष्ठ सायं प्रातः शुभं लभेत् ॥
कीर्तितं बलभद्रेण कृष्णेनैनानुकीर्तितम् ।
धर्मकामैश्च मुनिभिर्ऋषिभिश्चापि कीर्तितम् ॥
सुरासुरगुरुर्ब्रह्मा पातु मां जगतीपतिः ।
अथोंकारवषट्कारौ सावित्री विविधाः क्रियाः ॥
ऋचो यजूंषि सामानि च्छन्दांस्याथर्वणानि च ।
चत्वारः सकला वेदाः सहरस्याः सविस्तराः ॥
पुराणमितिहासं च खिलान्युपखिलानि च ।
अङ्गान्युपाङ्गानि तथा सव्याख्यानानि पान्तु माम् ॥
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
इन्द्रियाणि मनो बुद्धिस्तथा सत्त्व रजस्तमः ॥
व्यानोदानः समानश्च प्राणोऽपानश्च पञ्चमः ।
वायवः सप्त चैवान्ये येष्वायत्तमिदं जगत् ॥
मरीचिरङ्गिराश्चात्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
भृगुर्वसिष्ठो भगवान्पान्तु वै मां महर्षयः ॥
कश्यपाद्याश्च मुनयश्चतुर्दश दिशो दश ।
नरनारायणौ देवौ सगणौ पान्तु मां सदा ॥

No 24

[*Ñ3 and V3 are not collated, and hence their variants could not be incorporated in the Critical Apparatus*]

(L 1) K3 अत्रान्यर्याद्भुत स्तोत्र, Ñ3 अत्याश्चर्याद्भुत मत्रम्, T1 2 4 G1 3 4 M अत्यद्भुतमत्रैव (M1 3 °ग्रासीद्), K B3 3 Dn Ds D3 4 G3 4 अत्राश्चर्यात्मक स्तोत्र (for °) — After line 1, G3 4 जयतां, V1 यजता (for जपता) K3 Dn Ds D4 ins

1** प्रद्युम्ने द्वारका प्राप्ते हत्वा त कालशम्बरम् ।
बलदेवेन रक्षार्थं मोक्षमाह्निकमुच्यते ॥

—(L 2) K3 4 Ñ3 V2 B1 3 Dn Ds D4 T1 2 G यज् (for य) D3 नर (for नृप) K3 जपेदत्र नृपतिश्रेष्ठ, V1 य जप्त्वा नृपतिश्रेष्ठ, D3 T4 M यजप्त्वा नृपतिश्रेष्ठ (for °) M4 शुचिर् (for शुभं) K Ñ3 V1 3 B Dn Ds D1-4 6 (marg as above) G3 M3 सायं पू(K3 D3 स्नानपू ; Ñ3 स्नाने पू)र्वामतां व्रजे(M3 [*inf lin*] भये)त् (for °) — (L 3) K Ñ3 V1 3 B D G3 बलदेवेन (for °भद्रेण) K1 3 4 Ñ3 V2 Dn Ds D7 4 5 T2 G1 2 4 विष्णुना चैव K3 T1 4 G2 3 M त्रिर्प्रश्चैवाभि(K3 °नु)की° (for कीर्तितम् ; K3 G3 om (hapl) line 4 —(L 4) D4 ब्रमरैस् (for ऋषिभिस्) T1 3 4 G1 2 3 M मिदैश्चैवाभिकी(T4 °वापि की , G3 M1-3 °वानुकी)र्तितम् (for °) — After line 4, G3 ins

2** महद्भिर्मुनिभिश्चैव ऋषिभिश्चापि कीर्तितम् ।

While Bom Poona eds G(ed) ins after 4

3** कदाचिद्रुक्मिणीपुत्रो हलिना सयुतो गृहे ॥
उपविष्टं प्रणम्याथ तमुवाच कृताञ्जलिः ॥

प्रद्युम्न उवाच ।
कृष्णाग्रज महाभाग रोहिणीतनय प्रभो ।
किंचित्स्तोत्रं मम ब्रूहि यज्जप्त्वा निर्भयोऽभवम् ॥

[(L 3) Bom Poona eds कृष्णानुज (for °ग्रज)] — Before line 5, Bom Poona eds G(ed) ins श्री-बलदेव उवाच —(L 5) V1 3 D1 3 जगतां, Dn D4 G1 3 4 °त , T4 M1-3 वै शची (for जगती) —(L 6) V1 B2 3 तथा (for अथ) K1 3 4 Ñ3 V1 3 B Dn Ds D1-6 T4 G3 M1-3 सावित्रीविषयश्चाय° (T4 M1-3 °य° क्रिया) (for °) —(L 8) K3 Ñ3 V1 3 B Dn सखिलाः, K3 D3 D4 2 4 5 G2 सखिलाः, K4 चाखिलाः (for सकलाः) D3 T1 3 G2 M चत्वारि शास्त्रा वे(T1 G3 M4 °द सर्वे)दाश्च (for °) —(L 9) V1 B1 3 Ds1 T1 3 G1 3-5 M3 इति (for °) —(L 10) K1 3 4 Ñ3 V1 3 B D T3 हासस्(for °स) —(L 10) K1 3 4 Ñ3 V1 3 B D T4 G2 4 M3 व्या(D3 व्या)ख्यातानि च पान्तु माम् ; K3 स व्यानानि तु पाण्डव (for °) —(L 11) K1 D4 T1 आकाश (for °शम्) Ñ3 पञ्चम — Ñ3 om (hapl) line 13 —(L 13) K3 D1 T1 2 G1 3 व्यानोदानौ, K3 V3 B3 G3 M3 °दान (for °दान°) D4 4 T4 G4 व्यानो-दानसमानाश्च (for °) K1 D4 सप्तम ; D3 पश्चिम° (for पञ्चम) —(L 14) K4 D1 3 पञ्च (for सप्त) K3 यदा यत्तम् (for येष्वा°) Ds1 इचिन् (for जगत्) — After line 14, Ds1 ins

4** आवाह प्रवहश्चैव उद्वह संवहस्तथा ।
विवह° परावहश्चैव तथा परिवहोऽनिल° ॥

—(L 15) Ds1 [ए]व (for [अ]त्रि) K1 3 4 Ñ3 V1 3 B Dn Ds2 D1-3 5 T4 मरीचिरङ्गिराश्चात्रिश्च, K4 °स्त्वङ्गिरसौ D4 मारीचश्चाङ्गिरोऽत्रिश्च (for °) —(L 16) M1-3 द्युतिमान् (for भगवान्) D3 मां ते (by transp) —(L 17) D2 मनयश् G4 ऋषयश् (for मुन°) K3 सदिगी-

रुद्राश्चैकादश प्रोक्ता आदित्या द्वादशैव तु ॥
अष्टौ च वसवो देवा अश्विनौ द्वौ प्रकीर्तितौ ॥
ह्रीः श्रीर्लक्ष्मीः स्वधा मेधा तुष्टिः पुष्टिः स्मृतिर्धृतिः ।
अदितिर्दितिर्दनुश्चैव सिंहिका दैत्यमातरः ॥
हिमवान्हेमकूटश्च निषधः श्वेतपर्वतः ।
ऋषभः पारियात्रश्च विन्ध्यो वैदूर्यपर्वतः ॥
सह्यादयश्च मलयो मेरुमन्दरदर्दुराः ।
क्रौञ्चकैलासमैनाकाः पान्तु मा धरणीधराः ॥
शेषश्च वासुकिश्चैव विशालाक्षश्च तक्षकः ।
एलापत्रः शुक्तिकर्णः कम्बलाश्वतरावुभौ ॥
हस्तिभद्रः पिठरकः कर्कोटकधनंजयौ ।
तथा पूरणकश्चैव नागश्च करवीरकः ॥
सुमनास्यो दधिमुखस्तथा शृङ्गारपिण्डकः ।
मणिनागश्च भगवाँल्लोकेषु विश्रुतः ॥
नागराड् दधिकर्णश्च तथा हारिद्रकोऽपरः ।
एते चान्ये च बहवो ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥
भूधराः सत्यधर्माणः पान्तु मां भुजगेश्वराः ।
समुद्राः पान्तु चत्वारो गङ्गा च सरिता वरा ॥
सरस्वती चन्द्रभागा शतद्रुर्देविका शुभा ।
इरावती विपाशा च शरयूर्यमुना तथा ॥
कुल्माषी रथवामा च बाहुदा च हिरण्यदा ।
प्लक्षा चेक्षुमती चैव तापनी च बृहद्रथा ।

यादयो सदा (for °) — (L. 18) K3 मे (for मा) T1 3 G1 3 5 M4 पाता मा सगणौ सदा (for °) — (L 19) Bom ed भोक्ता (for प्रोक्ता) — (L. 21) K3 T1 4 G3 M1 5 च मेधा च, Ñ3 सुरा मेधा, T2 G1 4 5 M3 तथा मेधा, Poona ed स्वधा तुष्टिर् (for स्वधा मेधा) Poona ed मेधा तुष्टि (for तुष्टि पुष्टि) K1 D3 T1 3 G M धृति स्मृति (by transp) — (L 22) Dn2 Dc2 अदितिर्दनुश्चैव, M3 °श्च दितिश्चैव (for °) K2 [अ]सुर (for दैत्य) — (L. 23) D1 चैव (for श्वेत) — (L 24) V2 B3 D3 पारिजातश् (for °यात्रश्) K3 वृष च (for पर्वत) — (L 25) K1 3 4 Ñ1 V2 3 B Dn D3 D6 4 T1 3 4 G1 3 M1 3 सह्योदयश्, D2 4 सह्योदयौ, D3 सह्यपादश्, G1 सह्याचलश् (for सह्यादयश्) T4 गिरयो (for मलयो) D3 दुर्धरा, D3 दुर्दुरौ, T4 G3 बर्दरा, G2 4 M1 दर्दुरौ, G3 M1 3 °दर्दरौ (for दर्दुरा) — (L 26) M4 मैनाकक्रौञ्चकैलासा (for °) T1 3 G1 3 5 M पृथिवी (for धरणी) — M4 om lines 27 30 — (L 27) D3 विशालश्चैव तक्षकः (for °) — (L 28) D4 पुलपुत्र (for एलापत्र) D6 शुक्ति पर्णो, Bom Poona eds G(ed) शुकवर्णे (for शुक्तिकर्णे) T4 एलापत्राशुक कर्णि (for °) — (L 29) K1 हस्तिरुद्र (for °भद्र) B1 Dn3 D6 T2 G1 3 पीठकर (for °रक) — (L 30) D4 पूपणकश् (for पूर°) K3 T1 3 तथा पूरण कर्णश्च, G3 4 M1 3 तथा पुराणकर्णश्च (for °) T2 G1 1 3 नटश्, G2 नागाश्, G3 नटाश् (for नागश्) — (L. 31) K1 3 सुमनाख्यो, D5 D3 °नस्यो, D3 सुनामास्यो, T1 3 G2–6 सुमभास्यो, G1 °मास्यो (for °नास्यो) K3 om line 31[a] K3 T1 G1 3 4 M2 शुद्गर (for शृङ्गार) G3 पीठक (for पिण्डक) T4 तथा शुद्गरपीठक, M1 3 तथा शुद्गरपिण्डकौ, M4 तथा शृण्पिण्डकर्मणि (for °) — (L 33) G4 मणि नाभश् (for °नागश्) M4 नामागश्चैव भगवान् (for °) — (L 33) Ñ3 V2 B G1 3 4 अधिकर्णश्, D3 बद्ध°, T1 M1 3 अधिक(T1 °की)र्णश्, M4 दधिकण्ठश् (for °कर्णश्) D3 नागो रौद्रोऽधिकर्णश्च, T4 नागराज्यक°, G3 नागराजवि° (for °) G3 3 हारिद्रकोपन, M4 °कोऽवर, M3 °कोटक (for °कोऽपर) — (L 34) B D3 नाग, Dn1 G4 वासु° (for वासु) — (L 35) G3 M1 3 मन्यु (for सत्य) K1 3 D1 °कर्माण (for ध°) T1 भवरा मन्युधर्माण, T2 G1 4 M4 भूधरा मृत्यु°, T4 भूधरा मनुष्य° (hypermetric) G3 3 भूधरा मन्यु° (for °) — (L 37) K Ñ2 V1 3 B D (except D6) T1 G2 शिवा (for शुभा) — (L 38) K1 Dn1 D4 T2 G4 इरावती, D6 G3 M1 3 ऐरा° (for इरा°) K2 पापमोचा, T1 विपाशा च (for विपाशा च) K3 T1 3 4 G1 3–6 M यमुना सरयूस्तथा (K3 °यू कुहू) — After line 38 Ñ2 D3 ins

6** कौशिकी देविका चैव पुण्या विन्ध्या स्वधुनी ।

— (L 39) K1 3 4 Ñ2 B3 3 Dn Dn2 D3–4 6 T1 3 4 G M कल्माषी (for कु°) K1 3 4 Ñ2 V1 3 B Dn D3 D1 3 4–6 T1 3 4 G M4 च र(K3 4 D1 4 5 ह)थोष्मा, K3 रथ वाष्पा, D3 तथानन्दा (for रथवामा) M1 3 बाहुदा सहि रण्यदा (for °) — (L 40) K1 D4 वेत्रवती (for चेक्षुमती) K3 कङ्का चन्द्रवतः चैव, T1 G3 M1 3 चक्षुषे(T1 °रि)मती) K1 D4 (before क्षुमती चैव, M3 चाक्षकेक्षुमती चैव (for °) K1 D4 (before corr) पाण्डुका, K3 4 Dn D1 अवनी, Ñ2 V1 B1 Dn D3 (after corr) पावनी, D1 अवन्ती, D3 तारवी, T1 G3 M1 3 पातुका, T2 स्रवन्ती G3 M4 नाविनी (for तापनी) — (L 41) K3 Dn1 M4 चर्मण्वती (for °ण्वती) K3 रम्या 3 T1 G3 M1 3 पुण्या (for the first चैव) G4 वसु°, M4 वासु (for the second चैव) G3 पुण्या च वसुदा धरा (for °) — (L 42) T2 G1 3 5 M4 नद्यश् (for चान्याश्) K3 T1 3 4 G1 3–6 M D3 एताश्च सरितोऽन्याश्च (for °)

ख्याता चर्मण्वती चैव पुण्या चैव वधूसरा ॥
एताश्चान्याश्च सरितो याश्चान्या नानुकीर्तिता ।
उत्तरापथगामिन्यः सलिलैः स्नपयन्तु माम् ॥
वेण्णा गोदावरी सीता कावेरी काञ्चनावती ॥
कृष्णवेणी शुक्तिमती तमसा पुष्पवाहिनी ।
ताम्रपर्णी ज्योतिमती उत्पलोदुम्बरावती ॥
नदी वैतरणी पुण्या विदर्भा नर्मदा शुभा ।
वितस्ता वै भीमरथी एला चैव महानदी ।
कालिन्दी गोमती पुण्या नदः शोणश्च विश्रुतः ॥
एताश्चान्याश्च वै नद्यो याश्चान्या नानुकीर्तिता ।
दक्षिणापथवाहिन्यः सलिलैः स्नपयन्तु माम् ॥
सिप्रा चर्मण्वती पुण्या मही साभ्रमती तथा ।
सिन्धुर्वेत्रवती चैव भोजा च वनमालिका ॥
पूर्वभद्रापरभद्रा ऊर्मिला च वरद्रुमा ।
ख्याता वेत्रवती चैव चापदासीति विश्रुता ॥
प्रस्नावती पुण्यनदी नदी पुण्या सरस्वती ।
मित्रघ्नी चेन्दुमाला च तथा मधुमती नदी ॥
उमा गुरुनदी चैव तापी च विमलोदका ।
विमला विमलोदा च मत्तगङ्गा पयस्विनी ॥
एताश्चान्याश्च वै नद्यो याश्चान्या नानुकीर्तिता ।

उत्तरा दिशमाश्रिता (for °) —G3 om lines 43 61 —(L. 43) K2 T1 2 4 G1 4 5 M पुण्या सलिलवाहिन्य (for °) K2 T1 4 G4 तर्पयन्तु (T1 °न्ति) च मा सदा, T2 G1 5 M पाल(M1 3 स्नाप)यन्तु च मा सदा (for °) —After line 43 B1, 3 D5 read line 52 and V3 reads the same repeating it in its proper place —(L. 44) K3 4 Ñ2 Dn D3 D1 3 6 8 वेणा, V3 T1 वेणी (for वेण्णा) K2 G1 4 5 M4 चैव, T2 4 M2-4 चापि, G3 स्फीता (for सीता) K1 3 4 N2 V1 2 B Dn D3 D5 G3 कावेरी कोङ्कणावती, T1 2 G1 4 5 M °री कनकावती (for °) —After line 44 K2 reads line 47 —(L. 45) K1 3 Ñ2 V3 Dn2 M1 3 कृष्णा वेणा V3 M1 3 °ण्णा, K3 B1 Dn1 D31 D5 कृष्णवेणा, V1 B2 3 D32 °वेण्णा (for °वेणी) K1 3 D32 D1 4 5 पुण्यवाहिनी (for पुष्प°) —(L 46) M1-3 ताम्रवेण्णा (for °पर्णी) M4 चित्ररथा (for ज्योति°) K2 रसहेला इरावती; T2 3 G1 5 4 M4 उमा रेखा इरावती; M1 3 तथा (M4 उमा) रेखा इरावती (for °) —(L 47) K3 शिवा (for शुभा) —(L 48) T1 2 G1 4 5 M1 3 वितस्तिनी (for °स्ता वै) Ñ2 V1 3 भीमरथा (for °थी) K2 नदी भीमरथी चैव, K2 4 Dn D1 3 त्रितस्ता भीमरथी च, T4 G3 त्रितस्त्यैरावती सैव (for °) K2 D1 4 4 वेला; B3 Dn1 T4 G3 ऐला (for एला) K3 वेला चैत्रामरावती, T1 2 G1 4 5 वेधा चोदुम्बरावती M1 3 वेळा चोदुम्बरावती, M4 वेधा चोदुम्बरप्रभा (for °) —(L 49) K2 गौतमी (for गोमती) —(L 50) K2 T1 2 G1 4 M सरितो (for वै नद्यो) D2 नात्र, T4 न तु (for नानु) —(L. 51) K1 2 Ñ2 B3 D5 D3-4 गामिन्य (for वाहिन्य) K2 तर्पयन्तु, K3 B1 D2 4 5 T2 G3 2 4 M स्नाप° (for स्नप°) —B1 om line 5? —(L. 52) Ñ2 V2 B1 Dn D5 K2 4 क्षिप्रा B2 T2 3 G1, 4 5 M मिद्रा (for सिप्रा) K2 4 [illegible] D5 [illegible]वती (for °मती) K1 B1 [illegible] D6 मही चन्द्रवती शुभा, B1 D2 D3 4 T4 मही शुभ्रवती शुभा; D5 मही च सुमती शुभा; T1 2 G1, 2, 4 M स(M4 सा)हेश्वरवती शुभा, G3 मही च भ्रमरी शुभा (for °) —(L. 53) K Ñ2 V1 2 B Dn D3 D1 3 4-6 T1 4 G4 भोजाख्या D2 आत्रिका (for भोजा च) M1 3 भोजना नवमालिका (for °) —(L 54) K1 पूर्वभद्रा M1 3 पुराभद्रा (for पूर्वभद्रा) K2 3 B1 Dn D2 3 T1 3 M पराभद्रा, B1 पारभद्रा, D1 [अ]परभद्रा च, G3 च भद्रा च (for [अ]परभद्रा) K2 4 Ñ2 B1 D1 T4 G2 चर्मिला; B2 3 D5 निर्मला D3 D1 3 चमिला (for ऊर्मिला) K2 T1 2 G1 4 5 M नर्मदा धीवरद्रुमा; D2 चर्मिला च वर समा, D1 चर्मशर्मवरद्रुमा (for °) —(L 55) K2 रेवा (for ख्याता) D2 3 रेणुमती; D6 चन्द्रवती (for वेत्रवती) K3 कामदासी V1, 3 वासु°, D2 तस्य° (for चाप°) T2 कलदासा च विश्रुता, T3 G1 4 5 M पयो(G1 जल G4 M4 बल)दा चैव वि° (for °) —(L 56) K2 हृष्टपुण्या, K2 4 B1 3 Dn D31 D1 5 6 सुष्ठु(Dn1 °ष्ट)नदी, Ñ2 D32 D3 कुष्ट°; V1 वेणु°, V2 वेणुवती, D1 पुण्यवती, T1 2 G1 4 M हृष्टनदी, G3 पुण्या नदी G3 हृष्टवती (for पुण्यनदी) K1 पुण्या चर्म; K3 रम्या पुण्या, N2 V1 3 B D31 D2 5 6 T1 2 4 G1 4 5 M पुण्या रम्या (for नदी पुण्या) —(L 57) K3 4 Ñ2 V1 D5 D1 मित्रघ्ना Dn चित्रघ्नी (for मित्रघ्नी) V2 चान्द्रमाला (for चेन्दु°) K2 वृत्रघ्नी चान्द्रवाला च B3 मित्रघ्ना सेन्दुमाला च, D1 5 T4 M1 3 वृत्रघ्नी च(D1 चे)न्द्रमा(M1 3 [illegible] विम्नघ्ना; [illegible] M4 वृत्रघ्नी [illegible]वती (for [illegible] 3 G1 M [illegible] नन्दा°, G3 3 गुरुमती (for °नदी) Ñ2 V1 2 B2 3 D5 T4 वापी (for तापी) K2 नदी विमलपादिका; T1 2 G1 4 M वाग्मी (M1 3 °ग्री, M4 °र्घी) च विपयान्विका (for °)

ता मां समभिषिञ्चन्तु पश्चिमामाश्रिता दिशम् ॥
प्रभासं च प्रयागं च नैमिषं पुष्कराणि च ।
गङ्गातीर्थं कुरुक्षेत्रं श्रीक्षेत्रं गौतमाश्रमम् ॥
रामह्रदं विनशनं रामतीर्थं तथैव च ।
गङ्गाद्वारं कनखलं सोमो वै यत्र चोत्थित ॥
कपालमोचनं तीर्थं जम्बूमार्गं च विश्रुतम् ।
सुवर्णबिन्दु विख्यातं तथा कनकपिङ्गलम् ॥
दशाश्वमेधिकं चैव पुण्याश्रमविभूषितम् ।
बदरी चैव विख्याता नरनारायणाश्रमम् ॥
विख्यातं फाल्गुनीतीर्थं तीर्थं भद्रपदं तथा ।
कोकामुखं पुण्यनदं गङ्गासागरमेव च ।
मगधेषु तपोदश्च गङ्गोद्भेदश्च विश्रुत. ॥
तीर्थान्येतानि पुण्यानि सेवितानि महर्षिभिः ।
मां पावयन्तु सलिलैः कीर्तिताकीर्तितानि च ॥
धर्मार्थकामविषयो यशःप्राप्तिः शमो दमः ।
वरुणोऽशोऽथ धनदो यमो नियम एव च ॥
कालो नयः सनतिश्च क्रोधो मोहः क्षमा धृतिः ।
विश्रुतोऽश्वाण्योपधयः प्रमादोन्मादविग्रहाः ॥
यक्षाः पिशाचा गन्धर्वाः किंनराः सिद्धचारणाः ।
नक्तंचराः खेचरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविग्रहाः ॥

— (L 59) T1 त्वर्कासी, G3 विकापी, M1-3 विपक्री, M4 विलपी (for विमला) K3 D1 3 विमला विमलायती (for °) D5 सारगङ्गा, G1 मत्तगन्धा (for °ङ्गा) D3 5 पय स्विनी (for पय°) T1 G1 6 M मत्तगन्धा (M3 5 °न्ध्रा) यशस्विनी (for °) — (L 60) K3 वै बहुरो, T1 M3 वाहिन्यो, T2 G1 4 5 बहवो, T4 M3 3 या बहुरो, M4 सरितो (for वै नद्यो) — (L 61) K2 T3 3 4 G1 4 5 M4 पश्चिमा दिश(G1 °शि)माश्रिता, (for °) — After line 61 Ñ2 V1 B1 2 D5 5 T1 ins

6** भागीरथी पुण्यजला प्राच्या दिशि समाश्रिता ।
सा तु दहतु मे पापं कीर्तिता शम्भुना हता ॥

[Ñ2 reads line 1 twice T1 om line 2 — (L 2) Ñ2 विष्णुना (for शम्भुना) D3 कीर्तिता मन्त्रुना सदा (for °)]

— (L 62) G4 M1-3 प्रयागश्च (for °ग) K3 T1 3 G1 2 3 M4 प्रभासश्च प्रयागश्च (for °) T1 नैमिष पुष्कर तथा (for °) — After line 62 D3 reads line 65 M1 3 om line 63 — (L 63) K3 गङ्गाक्षेत्र, V2 °तीर, T1 2 G1 3-5 M1 चक्रतीर्थं (for गङ्गा°) K Ñ3 Dn D1 3 4 5 G2 श्रीकण्ठ (for श्रीक्षेत्र) K3 गौतमाश्रमम्, K1 °श्रयम्, V1 °चितम्, T2 °श्रितम् (for °श्रमम्) T4 कुरुक्षेत्र वटक्षेत्र गौतमाश्रममेव च — (L 64) D3 नन्दिह्रदं (for विनशन) — K3 om lines 65-66 — (L [illegible]) G3 गङ्गातीर्थं (for °द्वार) — (L 66) D3 3 चैव, M1 3 धारा (for तीर्थं) T1 G3 M4 कपालमोच वाराह (for °) V1 3 परिश्रुतम्, T3 G3 M1 3 इति श्रु° (for च विश्रु°) — (L 67) Ñ3 सुपर्णं (for सुवर्ण) K1 तीर्थं (for बिन्दु) K1 D1 स्वर्णं वि (D3 °र्णवि)न्दु च विख्यात (for °) — (L 70) K2 D1 4 फाल्गुन, Ñ3 T3 G1 2 3 5 M4 फल्गुनी (for फा°) V1 2 B Dn D3 D5 6 T1 G2 M1 2 विख्यातं फल्गुनीर्थं च, T4 °त वल्तीर्थं च (for °). D5 चन्द्रवाट तथैव च (for °)

— K3 T4 M1-3 om line 71 — (L 71) T1 G3 M4 कोकानदं, T3 G1 4 5 कोकन(G5 °ना)द (for कोकामुखं) K1 3 4 Ñ3 V1 2 B Dn D3 D1 3 4 5 G2 पुण्यतम (for °नद) D3 6 कोकामुख्य पुण्यतम (for °) B3 तत्तमम् (for एव च) — (L 72) G3 तपोदाश्च, G3 तपोदं च (for °दश्च) T1 2 G1 3 4 M4 गङ्गा शोणश्च M1 3 गङ्गा शोणश्च (for गङ्गोद्भेदश्च) — After line 72, D3 ins

7** रेवोऽरिसगमश्चैव शूलभेदस्तथैव च ।

— (L 73) K4 [ध]न्यानि (for [पु]ण्यानि) D3 है सर्वे (for पुण्यानि) T1 2 G1 3 5 M4 तपस्विभि, G3 मनी षिभि (for महर्षिभि) — Bom Poona eds G(ed) ins after line 73 Dn1 after line 74

8** सूकरं योपमार्गं च श्वेतद्वीप तथैव च ।
मत्स्यतीर्थं रामतीर्थं वाजिमेधशतोपमम् ॥
धारासंपातसंयुक्ता गङ्गा किल्बिषनाशिनी ।
गङ्गावैकुण्ठकेदार सूकरोद्भेदनं परम् ।
त शापमोचनं तीर्थं पुनन्त्वेमानि किल्बिषात् ॥

[(L 2) Dn1 -दशोपमम् (for शतो°) — (L 5) Dn1 नस्पाप (for त शाप)]

— Bom ed G(ed.) om line 74 — (L 74) M3 प्लावयन्तु (for पा°) D1 यथा सकीर्तितानि वै (for °). — (L 75) B3 3 Dn विषयो, G4 विषयैर् (for विषयो) — (L 76) B3 D3 6 पर्जन्यो (for धनदो) K3 वरुणश्चाथ पर्जन्यो, B3 वरुणेशोऽथ पर्जन्यो, D3 °णो घोपपर्जन्यो; T1 °णोधीनगुभिनो, T2 G1 3 4 M °णो धनेशः पर्जन्यो (G3 प्रद्युम्नो) (hypermetric) (for °) — (L 77) K4 4 लोको (for कालो) K3 D3 च नियति, D1 समतिश्च (for सन°) — (L 78) K3 Ñ3 V3 D3 D3 [अ]धोपथ्य (for [ओ]षधय) T1 2 G1 3-5 M1 3 4 विद्युदभ्रानिलौषध्य, M4 °तोऽभ्रानिलौपध्य (for °) — K3 B3 D3 M1-3 om lines

लम्बोदराश्च वलिनः पिङ्गाक्षा विश्वरूपिणः ।
मरुतः सहपर्जन्याः कलात्रुटिलवाः क्षणाः ॥
नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव ऋतवः शिशिरादयः ।
मासाहोरात्रयश्चैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा ॥
आमोदश्च प्रमोदश्च प्रहर्षः शोक एव च ।
मन्युस्तमस्तपः सत्यं सिद्धिर्वृद्धिः श्रुतिर्धृतिः ॥
रुद्राणी भद्रकाली च भद्रषष्ठा च वारुणी ।
भासी च कालिका चैव शाण्डिली चेति विश्रुताः ॥
आर्या कुहूः सिनीवाली भीमा चित्ररती रतिः ।
एकानशा च कूष्माण्डी देवी कात्यायनी च या ॥
लोहित्यायनमाता च देवकन्याश्च याः स्मृताः ।
गोनन्दा देवपत्नी च मां रक्षन्तु सबान्धवम् ॥
नानाभरणचेष्टाश्च नानारूपाङ्कितानना ।
नानादेशविचारिण्यो नानाशस्त्रोपशोभिताः ॥
मेदोमज्जाप्रियाश्चैव मद्यमांसरसाप्रियाः ।
मार्जारद्वीपिवक्त्राश्च गजसिंहनिभाननाः ॥
कङ्कवायसगृध्राणां क्रौञ्चतुल्याननास्तथा ।
व्यालयज्ञोपवीताश्च चर्मप्रावरणास्तथा ॥
क्षतजोक्षितवक्त्राश्च खरभेरीसमस्वनाः ।
मत्सराः क्रोधनाश्चैव प्रासादरचिरप्रियाः ॥

80 81 G3 om lines 80-82 — (L. 80) Dn केसरिणो, G3 खेचराश्च (for °रिणो) — (L. 81) T1 3 G1 4 जवनिन, T4 जङ्गलिन, M4 जायतीश (for च वलिन) K1 3 4 B3 D1 2 4 5 लम्बोदराक्षव(K2 °ल्याव, D2 5 °क्षा व)लिन (for °) — (L. 82) B3 G2 मरुता (for °त) T1 2 G1 3 5 M1-3 सोमेन (for -पर्जन्या) D3 मरुत सर्व पर्वाणि (for °) K1 Ñ2 V1 3 B3 3 Dn D1 3 4-6 कला(D4 काल)त्रुटिलवक्षणा, K2 कालत्रुटिलवास्तथा, K3 4 B1 कलात्रुटिक्षलक्षगा, T1 शालांस्तु खलरक्षिण (sic), T2 3 G1 3 5 क(G4 का)लात्रुटिलवक्षणा; G2 कालक्षुटिलवक्षणा, M2 कालत्रुटिलवा क्षणा (for °) — (L. 83) K4 शारदादय (for शिशिरा°) — G2 om line 84 — (L. 84) K2 T1 3 4 G1 3 5 M उभौ (for तथा) Ds1 सूर्याचन्द्रमसौ तथा (for °). — D6 om lines 85-86 — (L. 85) M4 मोद (for शोक) — T2 G1 4 om lines 86 91 — (L. 86) T1 रजस् (for मन्युस्) K2 तप सिद्धिर् (for तप सत्य) V1 T4 G1 2 3 M मन्युस्तपस्तम सत्य (V2 °मश्चैव) D1 °प सत्यमृद्धिर् (for °) K2 B2 Dn1 D3 D4 श्रुति (for वृद्धि) T4 M1-3 स्मृति, Bom ed श्रुति (for धृति) K2 वृद्धि शान्ति श्रुति स्मृति Ñ2 V2 सिद्धिर्बुद्धि श्रुति स्मृति, V1 B1 3 श्रु(B1 धृ)ति सिद्धि स्मृतिस्तथा, D2 ऋद्धिर्वृद्धि श्रुतिर्धृति, D3 वृद्धिर्दीप्तिर्धृति श्रुति, T1 G2 सिद्धिर्बुद्धि स्मृति श्रुति (G3 धृति शुचि), G3 5 M4 सर्वे सिद्धिर्वृद्धि श्रुति स्मृति (for शुद्धि (G5 सिद्धिवृद्धि, M4 सिद्धवृद्धि) — (L. 87) T1 G2 M भद्रा च (for रुद्राणी) K1 2 °) K1 D4 भद्रश्रेष्ठा, K2 °संज्ञा, D3 रुद्रकाली (for भद्र°) Ñ2 B1 Ds2 भद्रा षष्ठा, V2 D3 5 K3 4 V1 D1 °ज्येष्ठा, B2 3 D6 भद्रषष्ठी, Dn Ds1 T2 G2 5 M3 °षष्ठा, भद्रा ज्येष्ठा Ñ2 K1 4 V2 Dn D3 D3 °पृष्ठा, M1 3 वृष्टी (for °षष्ठा) — (L. 88) K2 D1 2 5 G3 5 M1 3 [अ]थ (for च) T1 हासी च, M4 भीमा च, Ds2 दास्री च, D3 भासीति, हसिता (for भासा च), G2 भासीका कलिका चैव (for °) — T2 G1 4 om (hapl) lines 89 91 — (L. 89) K2 T1 4 G3 5 M गौरी (for कुहू) K1 Ñ2 V1 2 B2 3 D3 D5-6 M2 वेत्रवती, T4 G4 M1 3 4 चैत्र° G2 Bom, Poona eds G(ed) चित्ररथी (for °वती) K4 भ्रमा भैरवती रति, T1 G2 हिमा चैत्रवती रति (for °) — (L. 90) T1 4 G3 5 M4 एकानगा, G3 °नगी (for °नशा) M1 3 एकादश्याश्च कूष्माण्डी (for °) T1 4 G2 M स्मृता (for च या) — (L. 91) K1 B1 Ds2 लोहितायनमाता च, K4 °त्यायनिमाता च, Dn °त्या घनमित्रा च, Ds1 लौहित्यायनमाता च, D6 लोहिता घनसिद्धा च, D4 °ता जनमाता च, D5 °ता जिनमाता च, T1 G3 5 M4 लोकाध्यक्षा च माता च, M1 3 लोके ह्यायतिमाता च (for °) — (L. 92) Ñ2 गोविन्दा T1 2 G1 3 5 M4 देवता, M1 3 गौहरुन्द्रो, M2 गान्धर्व्यो (for गोनन्दा) T1 2 G1 3-5 M4 देवपत्न्यस्तु (for °त्नी) T1 2 G1 3 4 M सहान्वयम् (for सबान्धवम्) — (L. 93) T4 M1-3 -करण (for भरण) K1 2 Ds2 D4 वेषाश्च (for -चेष्टाश्च) T1 2 G1 3-5 M4 नानाकारविचेष्टाश्च (for °) — G3 om (hapl) lines 94 96 — (L. 94) G1 विचरिण्यो (for विचारिण्यो) K2 T1 2 4 G1 3 5 M नानाप्रहरणाङ्किता (K2 °णास्तथा, G3 °णोद्यता), Dn1 D1 °शस्त्रोपशोभिता (for °) — K2 om lines 95 98 — (L. 95) T2 M4 -प्रियास्तथा (for -रसाप्रिया) M1 3 मेदस्नारक्तस्थिप्रियाश्च माल्यमांससुराप्रिया — (L. 96) T1 4 G2 4 बिडाल (for मार्जार) G2 वर्णाश्च (for वक्त्राश्च) M2 घनमिश्रघनस्वरा (for °) — M2 om (hapl.) lines 97 99 M4 om lines 97 109 — (L. 97) Dn1 गृध्राणि, T1 -गृध्राणां, T2 G1 4 5 गृध्रौघ (for गृध्राणां) D3 क्रौञ्चतुल्यनिभानना (for °) — (L. 98) T2 G1 3-5 M1 3 व्यालयज्ञोपवीतिन्यश्च (for °) — (L. 99) Cal ed रक्ताश्च (for वक्त्राश्च) M1 3 घनमिश्र (for खरभेरी) K2 निभा

मत्तोन्मत्तप्रमत्ताश्च प्रहस्त्यश्च थिष्ठिता ।
पिङ्गाक्ष्यः पिङ्गकेश्यश्च ततोऽन्या लूनमूर्धजाः ॥
ऊर्ध्वकेश्यः कृष्णकेश्यः श्वेतकेश्यस्तथैव च ।
नागायुतबलाश्चैव वायुवेगबलास्तथा ॥
एकहस्ता एकपादा एकाक्ष्यः कम्पिताननाः ।
बहुपुत्राल्पपुत्राश्च द्विपुत्राः प्रियमण्डिताः ॥
मुखमण्डी बिडाली च पूतना गन्धपूतना ।
शीतवातोष्णवेताली रेवतीग्रहसंज्ञिताः ॥
प्रियहास्याः प्रियक्रोधाः प्रियत्रासाः प्रियप्रदाः ।
सुखप्रसादाः सुखदाः सदा द्विजजनप्रियाः ॥
नक्तचराः सुखोदर्काः सदा पर्वणि दारुणाः ।
मातरो मातृवत्पुत्रं रक्षन्तु मम नित्यशः ॥
पितामहमुखोद्भूता रौद्रा रुद्राङ्गसंभवाः ।
कुमारस्कन्दजाश्चैव ज्वरा वै वैष्णवादयः ॥
महाभीमा महावीर्या दर्पोद्भूता महाबलाः ।
क्रोधनाक्रोधनाः क्रूरासुरविग्रहकारिणः ॥
नक्तचराः केसरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविग्रहाः ।
लम्बोदरा जघनिनः पिङ्गाक्षा विश्वरूपिणः ॥

नना , D1 समस्वरा (for °ना) — (L 100) K3–8 Ds2 D1 4 8 T1 4 G° M1 2 प्रासादा (for प्रासाद) K Ñ2 V1 2 B D G3 हविरालया , G1 4 M3 °रा प्रिया , G5 °रालया (for °रप्रिया) — (L 101) M1 2 मत्तोन्मत्ता (for °त्त) Dn2 प्रहसन्त्यश्च D5 °रन्तश्च (for °रन्त्यश्च) V1 2 D3 T2 G1 6 विष्ठिता , B D6 निष्ठता (for थिष्ठिता) K2 प्रहसन्त्य सुविस्तरा , Ñ2 °रन्तश्च विष्ठिता , T1 G5 M1–3 सारस्वरयाश्च विस्तरा (for °) — (L 102) K2 Ñ2 B2 D5 6 T2 G1 2 5 पिङ्गाक्षा (for °क्ष्य) K2 Dn1 D5 T1 पिङ्गकेशाश् (for °श्यश्च) D3 पिङ्गकेश्यो रक्तकेश्यस् (for °) K1 V2 B1 2 D3 D6 G3 5 तथा व्यालूनमूर्धजा , K2 T1 G1 4 तथान्यालू° , K3 Dn ततो बालू° , V1 तथा घूर्णितमूर्धजा , D1 ततोऽन्यालून° , D2 तथा व्यालम्ब° , D3 तथा चालून° , D5 ततो ज्वलन° , D6 तथा व्यालोल° , T1 ततोऽन्यालक° , T2 शोका व्यालून° , G3 M1–3 तथान्यालक° (for °) — (L 103) T1 2 4 G1 3–5 रक्तकेश्य (for ऊर्ध्व°) D2 ऊर्ध्वकेशा कृष्णकेशा , D3 ऊर्ध्वकेश्यो बद्धकेश्य (for °) D2 श्वेतकेशास् (for °श्यस्) K2 Dn1 D5 T1 वरा (for [स्त]थैव च) — (L 104) T1 2 G1 2 5 गजा युत° (for नागा°) Bom Poona eds G(ed) वायुवेगास्तथापरा (for °) — (L 105) K1 °पदा , T1 पाला (for °पादा) G3 एकपादा एकहस्ता (for °) K1 2 4 Ñ2 ■ D3 D1 2 3 6 T2 G3 4 M2 एकाक्षा (for °क्ष्य) D4 एकाक्षा पिङ्गलानना , G1 °क्षा कुपितानना , Bom Poona eds G(ed) °क्षा पिङ्गला मता (for °) — T2 G1 om lines 106-109 — (L 106) B3 लघुत्राश् (for [अ]ल्पपु°) M1 3 त्रिपुत्रा (for द्वि°) K3 बहु (for प्रिय) K1 2 4 Ñ2 V1 B1 3 Dn1 Ds1 D1 2 मण्डिका (for °ता) B2 Dn2 Ds2 D5 द्विपुत्रा पुत्रमण्डिका , T1 G1 2 5 विस्रसा (G3 °पुत्रा) प्रियमासिधवा (for °) — (L 107) K2 मुण्डतुण्डी , K3 मुखमण्डा (for °ण्डी) T1 मुखमण्डलिबिडा च , G1 2 5 °मण्डलीबलाली च (for °) — (L 108) K2 सन्निभा , D3 D2 3 संज्ञिका , D4 °दाङ्किता (for संज्ञिता) T1 G1 2 5 रेवती कामु(T1 नाम)की तथा (for °) — (L 109) K1 M1–3 प्रियासवा (for प्रियहास्या) T1 गृहसंज्ञा प्रियाख्यया , G1 3 5 प्रहसन्त्या प्रियहास्या (G3 °या भार्या) (for °) K3 G5 प्रियहास्या , G1 5 प्रियक्रोधा , M1 2 °हार्या , M3 °गेया (for °त्रासा°) — (L 110) B1 M1–3 सुमुखा (for सुखदा) T2 सुखप्रसादसुखिता (for °) T1 2 G1 2 5 प्रसन्नाश्च द्विजप्रिया , M1 2 प्रसादविजन° , M4 प्रसन्ना मातृगोमरा (for °) — M4 om lines 111-119 — (L 112) K1 पितृवत् (for मा°) K3 मा तु (for मम) D2 3 T1 2 4 G M ता मा (D2 3 मा च , M1 [sn/ lsn] 3 सम) रक्षन्तु नित्यश (M1 3 सर्वत) (for °) — (L 113) D4 संभूता (for °संभवा) — (L 114) K2 D2 3 M1 2 कुबेर , T2 कौबेर° , G3 5 M3 कौबेरा (for कुमार) G1 स्वेदनाश् (for स्कन्द°) T1 स्कन्दजाश्च वैष्णवाश्च (for °) T1 2 G1 3–5 M1–3 वैष्णवाश्च ज्वराद्य (for °) — (L 115) K3 M1 2 महाभागा (for °भीमा) D2 महावीरा (for °र्या) V1 B D2 3 महावीर्या महाभीमा (for °) K4 दर्पोत्कटा , Ñ2 B1 D6 T1 2 G1 3–5 M1 2 °भूता (for °द्भूता) — (L 116) K1 Ñ2 V2 Dn1 Ds1 D2 4 5 क्रोधनाक्रोधना क्रूरा (V2 °ना क्रूरा , D3 °आश्चैव), K2 °आक्रोधना क्रूरा , K3 4 Ds1 D1 3 G1 M2 °ना °आश्चैव), V1 B D2 T1, 2 क्रोधना क्रूरा (D2 °आश्चैव , G3 °जा क्रुद्धा), G1 2 5 M1 2 °जा क्रोधना क्रूरा (for °) K1 D4 5 कारिण (for °कारिण) K2 सुखविग्रहहारिण (for °) — T2 G1 4 6 om (hapl) lines 117-118 — (L 117) Ñ2 B1 D3 खेचरिणो , M1 3 त्रिशृङ्गिणो (for केसरिणो) — (L 118) K2 जटिलिन (for जघनिन) M1 2 लम्बोदरास्यक (M2 °रा महा°लिन (for °) K2 पिङ्गलाक्षा विरूपिण (for °) — (L 119) K1 D2 शक्त्यर्ष्टि , K4 मद्गृष्टि (for शक्त्यृष्टि) G3 °चर्म° , M1–3 प्रास (for शूल) K2 शक्त्यृष्टिपरिघप्रास T1 2 G1 5 शक्त्यष्टिचर्मपरिघ (for °) K2 खड्ग , K3 मास , K2 Dn1 °पाश , M1–3

शक्त्यृष्टिशूलपरिघप्रासचर्मासिपाणयः ॥
पिनाकवज्रमुसलखड्गदण्डायुधप्रियाः ॥
दण्डिनः कुण्डिनः शूरा जटामुकुटधारिणः ।
वेदवेदाङ्गकुशला नित्ययज्ञोपवीतिनः ॥
व्यालापीडाः कुण्डलिनो वीराः केयूरधारिणः ।
नानावसनसंवीताश्चित्रस्रगनुलेपनाः ॥
गजाश्वोष्ट्रर्क्षमार्जारसिंहव्याघ्रनिभाननाः ।
वराहोलूकगोमायुमृगाखुमहिषाननाः ॥
वामना विकटाः कुब्जाः कराला लूनमूर्धजाः ।
सहस्रशतशश्चान्ये सहस्रजटधारिणः ॥
श्वेतकैलाससंकाशाः केचिद्दिनकरप्रभाः ।
केचिज्जलदवर्णाभा नीलाञ्जनचयोपमाः ॥

एकपादा द्विपादाश्च तथा द्विशिरसोऽपरे ।
निर्मांसास्तालजङ्घाश्च व्यादितास्या भयंकराः ॥
वापीकूपतटाकेषु समुद्रेषु सरःसु च ।
श्मशानशैलवृक्षेषु शून्यागारनिवासिनः ।
एते महाश्च सततं रक्षन्तु मम सर्वतः ॥
महागणपतिर्नन्दी महाकालो महाबलः ।
माहेश्वरो वैष्णवश्च ज्वरी लोकभयावहो ॥
ग्रामणीश्चैव गोपालो भृङ्गरीटिर्गणेश्वरः ।
देवश्च वामदेवश्च घण्टाकर्णः करंधमः ॥
श्वेतमोदः कपाली च जम्भकः शत्रुतापनः ।
मज्जनोन्मज्जनौ घोषी संतापनविलापनौ ॥
निजघासो घसश्चैव स्थूणाकर्णः प्रशोषणः ।

-वाद्य (for प्रास). T1 3 G1 3 4 -तोमर- (for -चर्मासि) Ds1 -पाशचर्मासिपाणय (for ^{b}) — K3 om line 120 — (L. 120) V1 3 -ध्वजा (for प्रिया) — (L. 121) M1-3 मुण्डिन° (for द°) K1 D5 मुण्डिन (for कुण्डिन). K4 क्रूरा (for शूरा) — K2 3 D5 om. (hapl.) lines 122-123 T1 3 G1 3 4 M4 read line 123 after line 125 — (L. 122) D5 द्विज (for नित्य) — (L. 123) G1 व्याधिपीडा°, M1-3 बद्धा° (for व्याला°) D5 कुशलिनो (for कुण्ड°) — B1 om (hapl.) lines 124-128 — (L. 124) Ñ2 V1 D5 -वस्त्राश्च (for -स्रगनु) — D5 om (hapl.) lines 125-126 — (L. 125) M1-3 गजाश्वोष्ट्रग- मार्जार (for °) — (L. 126) K3 M1-3 वानरोलूक ; D1 वाराहो° (for व°) K2 D4 -शशाख्य ; K3 M1 3 वराह ; K4 T1 गोमायु , G2 शृगाल (for -मृगाखु) — (L. 127) Ñ2 कुब्जा (for विकटा) K3 बिडालोलूकमूर्धजा , M1-3 करालोद्धत° (for ^{b}) — (L. 128) M1 3 -शत (for -जट) — (L. 129) Ds1 D3 T1 3 G1 3 3 M4 श्वेता (for श्वेत) G3 श्वेता (for केचिद्) K2 हिमकर- (for दिन°) — (L. 130) K3 M1 3 कृष्णाभा (for वर्णाभा) K3 -चय- प्रभा , D3 -समप्रभा (for चयोपमा) — (L. 131) M1-3 त्रि (for द्वि) Ñ3 त्रिशिरसो ; M1-3 त्रि° (for द्वि°) — (L. 132) D5 T1 3 G3 M4 स्थूल , G4 काल- , M2 3 काक (for ताल) D5 -जाल्मका (for -जङ्घाश्च) K2 T1 3 G1 3-4 M4 भयानका (for भयंकरा) K1 3 4 Ñ3 Dn Ds D1 3 4 T1 4 G2 3 वापीतडागकूपेषु , M1 3 °समुद्रोद्भवासु (for °) K1 3 Dn D1-4 T1 4 M सरित्सु (for सरःसु) M1 3 चतुष्पथसरित्सु च (for ^{b}) — (L. 134) M1-3 चैत्य- (for शैल) — K3 M1-3 om line 135 — (L. 135)

T1 रक्षन्तु (for सततं) T1 ये चान्ये मां हि सर्वत (for ^{b}) — (L. 136) V1 महाबल (for °बल) M1-3 महाकायाक्ष इव च (for ^{b}) — (L. 137) M4 om lines 137^b-142^a T1 3 G1 3 3 भयकरौ (for भयावहौ) — (L. 138) K3 गोपालो (for गोपालो) T1 3 G1 3-3 M1 3 महाकालो (for भृङ्गरीटिर्) D3 महेश्वर (for गणे°) — (L. 139) K1 छागश्च छागमेयश्च , M1 3 छागश्च नैगमेयश्च (for °) T1 G3 घटोत्कर्णः (for घण्टाकर्णः) — (L. 140) K3 शूल- मोद° , T1 3 G1 3 3 श्वेतगोर (for °मोद°) K1 3 जृम्भक ; G3 जम्बुक (for जम्भक) M1 3 भुज (for शत्रु) — (L. 141) K3 T1 3 G1 3-3 M1-3 मज्जनोन्मज्जनश्चैव , K3 °ज्जनौ घोषी (for °) Ñ3 B3 विलेपनौ , V1 D5 विलासिनौ ; D3 विलासिनौ (for विला°) — (L. 142) K1 निजघमौ ; T1 3 G1 3 3 सत्यश्च वि , G3 घसश्च वि- ; M1 3 महाघोषो (for निजघासो) M3 घसरू (for घसश्चू) G3 स्थूलाकर्ण , M1 3 शूल° (for स्थूणा°) G3 प्रशोभन , (for °षण) G3 स्थूणाकर्णोपशोषण (for ^{b}) — M4 om lines 142-144 — (L. 143) T1 3 G1 3 3 उल्कापाति (for °माली) D1 धमो धर्मो , D3 धर्मधर्मो ; D5 धर्मयमो ; M1 3 समधमो , M3 समधमो (for धम°) Ds1 ज्वालामाली ; M3 ज्वालाकर्ण (for °जिह्व) K3 Ñ3 Dn M1 3 प्रतर्दन ; Ds1 D3 प्रदर्शन (for प्रमर्दन) — (L. 144) T1, 3 G3-4 संजयन ; T4 सेतुटन (for संकुचन) G1 3 सघाद(G3 °पाद)स संजयन ; M1-3 सघातक संकुचक (for °) K1 काष्ठकूट , G3 °भूमि ; M1 3 कन्दुकेशो (for काष्ठभूत) — (L. 145) Ñ3 B3 Dn D3 4 T1 3 4 G1 3 4 कुस्माण्ड (for कूष्माण्ड) M1, 3 कूर्म , M4 कूक (for कुम्भ) K3 कुष्माण्डकुण्डमूर्धा च (for °) K3 त्रिकूट , T1, 3 G1, 3 3 M4 त्रिनत ; M1 3 त्रिकूटो

उल्कामाली धमधमो ज्वालाजिह्वः प्रमर्दनः ॥
सघट्टनः संकुचनः काष्ठभूतः शिवकरः ।
कूष्माण्डः कुम्भमूर्धा च रोचनो वैकृतो महः ॥
अनिकेतः सुरारिघ्नः शिवश्चाशिव एव च ।
क्षेमकः पिशिताशी च सुरारिर्हरिलोचनः ॥
भीमको ग्राहकश्चैव तथैवोग्रमहाग्रहः ।
उपग्रहोऽर्यकश्चैव तथा स्कन्दग्रहोऽपरः ॥
वेतालोऽसमवेतालस्तामसः सुमहाकपि ।
हृदयोद्वर्तनश्चण्डः कुण्डाशी कङ्कणप्रियः ॥
हरिश्मश्रुर्गरुत्मन्तो मनोमारुतरंहसः ।
पार्वत्या रोमसंभूताः सहस्राणि शतानि च ॥
शक्तिमन्तो द्युतिमन्तो ब्रह्मण्याः सत्यसंगराः ।
सर्वकामोपहर्तारो हन्तारो द्विषतां मृधे ॥
रात्रावहनि दुर्गेषु कीर्तिताः सकलैर्गुणैः ।
तेषां गणानां पतयः सगणाः पान्तु मा सदा ॥
नारदः पर्वतश्चैव गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
पितरः कारणं कार्यमाधयो व्याधयस्तथा ॥
अगस्त्यो गालवो गार्ग्यः शक्तिधौम्यः पराशरः ।
कृष्णात्रेयश्च भगवानसितो देवलोऽमलः ॥
बृहस्पतिरुतथ्यश्च मार्कण्डेयः श्रुतश्रवाः ।
द्वैपायनो विदुर्भश्च जैमिनिर्माठरः कठः ॥
विश्वामित्रो वसिष्ठश्च लोमशश्च महानृषिः ।
उत्तङ्कश्चैव रैभ्यश्च पौलोमश्च द्वितस्त्रितः ॥
ऋषिर्वैकाल्यवृक्षीयो मुनिर्मेधातिथिस्तथा ।
सारस्वतो यवक्रीतः कुशिको गौतमस्तथा ॥
सवर्तो ऋष्यशृङ्गश्च स्वस्त्यात्रेयो विभाण्डकः ।

(for वै°). — (L 146) G2 M3 अग्निकेतु (for अनिकेत) M1 3 सुराविन (for °रिघ्न) T2 G1 4 5 आग्निकेतु सुतारिघ्न, G2 अग्निकेतु सुरारिश्च (for °) D2 शुभकृ (for शिवकृ) — (L 147) T2 G1 4 क्षेमाङ्ग पिशितश्चैव (for °) K3 मध्वरिर्, T2 G1 4 5 सुरामिर् (for °रिर्) M1-3 ईशानीर्हरिवाहन (for °) — (L 148) M1 3 भीष्मको (for भीमको) K3 D4 [उ]ग्रो, D1 5 [अ]ग्र (for [उ]ग्र) Ñ2 V1 B1 3 -मयो ग्रह (for महाग्रह) K1 V3 D3 D2 5 T1 2 4 G1 3-5 M4 तथैवाग्र(T2 3 °भ्र)मयो ग्रह, D6 °वाग्र हमग्रह, G2 °वोक्रामकग्रह, M1 3 °व हादको ह्रद, M2 °व ग्रामको ग्रह (for °). — (L 149) K2 ऽधैकश्(for ऽर्यकश्) K1 उपग्रहा महाश्चैव, T1 2 G2-5 M4 °हाश्चैव तथा (for °) D2 मयो ग्रह, D3 ग्रहोपम ; M1-3 -परिग्रह (for -ग्रहोऽपर) — (L 150) Dn1 चपलो (for वेतालो) M1-3 कोम (for ऽसम) K Ñ2 V1 3 B Dn2 D8 D1-3 T1 2 4 [illegible] M4 चप(K3 दुष्का)लो लोमवेतालस्(for °) T1 2 G1 4 5 M4 तापस (for तामस) — (L 151) V3 चण्ड, D4 चैद (for चण्ड) T2 4 G1 3 4 5 M4 कुम्भाशी (for कुण्डाशी) K2 M1 3 शकर (for कङ्कण) — (L 153) K2 M1-3 रोम (for रोप) — (L 154) K2 T1 G3 5 M1-3 दयावन्तो, V2 शाकुमन्तो B3 Dn2 D1 G2 द्युतिमन्तो (for द्यु°) T2 G1 4 M4 शान्तिमन्तो दयावन्तो (for °) K2 M1-3 वादिन (for संगरा) — (L 155) K1 D1 -कर्तारो (for हर्तारो) T1 G3 विद्विषा (for द्विषता) K4 रणे, M4 च ये (for मृधे) Bom Poona eds G(ed) द्विषतां च मृधे मृधे (for °) — D2 om lines 156 157 — (L 156) T2 अध्वनि (for अहनि) K1 दुर्गे या (for दुर्गेषु) M1-3 कीर्तितास्तु गुणे शुभै (for °) — (L 157) M1-3 नित्यश (for मा सदा) K1 D4 पान्तु मा सर्वतो भयात् (for °) — (L 158) K2 दिव्याश्चाप्सरसस्तथा (for °) — M4 om line 159 — (L 160) D4 ऋषिर् (for शक्ति) K2 M1-3 च्यवनो भार्गवोऽङ्गिरा (for °) — (L 161) K1 4 दत्तात्रेयश् (for कृष्णा°) K3 Ñ2 D4 5 G4 यक्ष, D1 ऽचल (for ऽमल) — M4 om line 162 — (L 162) G3 5 M1-3 उचथ्यश् (for उत°) — (L 163) K4 विदुर्भात्रि (for °र्भश्च) D2 कच, D5 क्रतु (for कठ) T2 G1 4 M4 माठरो जैमिनि कठ (for °) — (L 164) G1 लोमकश्(for °शश्) D2 महाकपि ; Bom Poona eds G(ed) °मुनि (for °मृषि) — T1 2 G1 3 repeat line 165 after line 171 — (L 165) T1 2 G1 3-5 M4 मताङ्गश् (for उत्तङ्कश्) K2 T2 G1 (last two second time) उदकश्चैकतश्चैव, T1 G3 (both second time) M1-3 उदङ्कश्चैकतश्चैव, T1 उदङ्क श्वेतकश्चैव (for °) K2 पौलस्त्यश् (for पौलोमश्) G3 4 द्वित स्त्रत (for द्वितस्त्रित) T1 G1 5 M4 पौलोमश्चासित स्यु(G1 °त वि)त T1 G3 (both second time) द्वितश्चि सुत एव च, T2 G1 (both second time) M1 3 द्वितश्च त्रित एव च, T4 द्वित श्चैव त्रितस्तथा (for °) — (L 167) K2 4 B2 D1 T1 2 T4 M1-3 G1 3 M4 यवक्रीति, D3 यवे क्रीत (for यवक्रीत) M4 गौतम कौशिकस्तथा कक्षीवा(T1 कक्षिर्वा)श्च मनुस्तथा, (for °) — T4 M1-3 ins after line 167 K2 after line 166

9** बृहस्पतिर्दीर्घतमा शुनःशेपस्तथैव च ।

[K2 वेदमुण्डी (for शुनःशेप) T4 दीर्घतपा (for °तमा)]

ऋचीको जमदग्निश्च तथौर्वस्तपसां निधिः ॥
भरद्वाजः स्थूलशिराः कश्यपः पुलहः क्रतुः ।
बृहदग्निर्हरिश्मश्रुर्जितयः कण्व एव च ॥
वैतण्डी दीर्घतपाश्चैव वेदश्चायांशुमाञ्शिराः ।
अष्टारको दर्धीतिश्च श्वेतकेतुस्तथैव च ॥
उद्दालकः क्षारपाणिः शृङ्गी गौरमुखस्तथा ।
अग्निवेश्यः शमीकश्च मुमुचुर्मुमुचुस्तथा ॥
एते चान्ये च बहवो ऋषयः संशितव्रताः ।
मुनयः संशितात्मानो ये चान्ये नानुकीर्तिताः ।
ऋजयः श्वाघिनः शान्ताः शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा ॥
त्रयोऽग्नयस्त्रयो वेदास्त्रैविद्यं कौस्तुभो मणिः ।
उच्चैःश्रवा हयः श्रीमान्वैद्यो धन्वंतरिर्हरिः ॥

अमृतं गौः सुवर्णं च दधिगौराश्च सर्षपाः ।
शुक्लाः सुमनसः कन्याः श्वेतच्छत्रं यवाक्षताः ॥
दूर्वा हिरण्यं गन्धाश्च शाल्व्यञ्जनमेव च ।
तथाप्रतिहतं चक्रं महोक्षश्चन्दनं नियम् ॥
श्वेतो वृषः करी मत्तः सिंहो व्याघ्रो हयः शराः ।
पृथिवी चोद्धृता लाजा ब्राह्मणा मधुपायसम् ॥
स्वस्तिको वर्धमानश्च नन्द्यावर्तः प्रियङ्गवः ।
श्रीफलं गोमयं मत्स्या दुन्दुभिः पटहस्वनः ॥
ऋषिपत्न्यश्च कन्याश्च श्रीमद्भद्रासनं धनुः ।
रोचना रुचकश्चैव नदीनां सङ्गमोदकम् ॥
सुपर्णाः शतपत्राश्च चकोरा जीवजीवकाः ।
नन्दीमुखो मयूरश्च वज्रमुक्तामणिध्वजाः ॥

— (L. 168) K3 कक्षप्लक्षक, V1 D2 D3 4 5 ऋष्य° (for कश्यप°) T4 G1 3 5 M1-3 विमण्डक M4 सत्यात्रेयो रिशुपङ्क (for °) — (L. 169) K3 रुचिको, Dn D4 ऋचिको, D5 ऋजिको (for ऋचीको) K3 5 D1 स्वस्वोर्वस्, D2 तथौर्ध्वस् (for तथौर्वस्) T4 M3 5 तपसो (for °सा) — (L. 170) V1 Dn T4 G3 5 भारद्वाज K3 T1 M1-3 का(K3 क)श्यपो चित्र(K3 °पु)ल पुत्र (for °) — (L. 171) K3 जामदग्न्य परशुरामो (hypermetric), T1 G1 3 5 M जाम दग्न्योऽथ(M1-3 °ग्न्य प)(पु)त्रो, T4 जामदग्न्य पर पुत्रो (for °) T1 G 3 4 M कश्य, T4 काश्यप (hypermetric) (for कण्व) — G3 ins after line 171 T2 3 G2 3 after the repetition of line 165

10** शमीकश्च सुत दीपश्वपनो आर्यांशोऽशिरा ।

— K3 T1 M om line 172 — (L. 172) Hypermetric K3 तपस्वा, N3 V1 3 D5 तपाश्च, B1 -तापश्च, D4 -जामाश्च (for -तपाश्चैव) K4 D1 4 वैतण्डो दीर्घतपाश्च, B3 5 Dn D3 °ण्डी च दीर्घतपा, D3 त्रिवण्डी दीर्घतमाश्च, D4 वैतण्डदीर्घतापश्च, D1 वैतुण्डो दीर्घतपाश्च, T3 5 G1 3-5 वैतण्डिको दीर्घतपा (for °) N3 B1 शास्त्राशुमान्, V2 गार्ग्य°, B2 3 D3 गार्ग्यो°, D1 3 चाप्य°, T1 G3 चायाशुमन्, G2 -चार्योऽशुमान् (for चायांशु°) D2 वेदाश्चैवाशुमाञ्शिव, T2 वैशाश्चायांशुमच्छिद (for °) — After line 172, B1 Cal ed. ins.

11** शुन शेफ शुन पुच्छ शुनोलाङ्गूल एव च ।

— (L. 173) T4 G3 दधीचिश्च (for °तिश्च) — (L. 174) K1 3 Dn D4 5 T1 3 G M1 क्षीरपाणि, N3 काल° (for क्षार°) — (L. 175) K3 अग्निवेश्या (for °श्य) D1 मुचुकस (for मुमुचुस्) V1 प्रमुचिर्मुमुचिस्तथा, T2 G1 प्रमुचिर्मुचि°, M1 3 रमकश्च प्रति(V1 °मु)मुक (for °) — (L. 176) K3 कथिता, D1 4 ऋषयो, T4 मुनयो (for बहवो) K3 M1-3 मुनय, D1 3 बहव (for ऋषय) T4 बहव परिकीर्तिता (for °) — (L. 177) K3 T4 M1-3 ऋषय (for मुनय) T4 ऋषयश्च महात्मानो (for °) — (L. 178) K3 मुजया, D1 ऋजव, B1 M1 3 त तय (for ऋजव) N3 T1 G3 5 ऋतव शाखिन शान्ता (for °) — (L. 179) D3 5 त्रैविद्या T1 4 G3 4 M त्रैकाश्य, T2 G1 त्रैकाल्य, G2 3 त्रैलोक्य (for त्रैविद्यं) B3 मुनि (for मणि) K1 त्रैविधं पावकास्त्रय (for °) — (L. 180) K3 वैद्यो, T4 M1 3 श्रीमान् (for वैद्यो) — G1 om lines 181 185 — (L. 181) D3 4 T2 G1 3 M3 सुपर्णाद् (for सुवर्णं) K3 शिवि (for दधि) — (L. 182) D1 3 शुक्ला, T4 (also as above) M1 3 शुद्धा (for शुक्ला) T4 अधोहतम् T4 (also) अधोत्पलम्, M1 3 अधो धृतम् (for यवाक्षता) — (L. 184) K3 तथारह च चक्र च (for °) B3 om lines 184b-189a T1 G3 अप्यश्मसद् (for महोक्षश्च) D3 चन्द्रमा (for चन्दनं) — (L. 185) T2 श्वेतवृष परिरक्षित (for °) K N3 V1 3 B1 3 Dn D3 D1 2 3 4 गिरि, D4 गिर (for शराः) — (L. 186) T2 G2 3 M3 राजा (for लाजा) T4 M1-3 सुमोदकाश्च लाजाश्च (for °) — (L. 187) K3 T1 4 G1 3 5 M1 प्रियंवद G3 प्रियसद (for प्रियङ्गव) — (L. 188) K3 N3 V2 3 B3 D2 4 T2 3 4 G1 3 M1 4 मत्स्यो: K3 D2 मृत्स्ना M4 मात्स्यं (for मत्स्या) — (L. 189) K3 शातपन (for भद्रा°) T4 धनम् (for धनु) — (L. 190) K3 रोचकश्च M3 कुचकार (for रुचकार) — (L. 191) T2 (also as above) सुपर्णी (for °र्णा) K3 सुवर्णं शतपर्वं च; D3 6 सुवर्णं शतपर्णश्च (for °) K3 D1 4 चकोरो जीवजीवक (D1 °क सदा) (for °) — (L. 192)

आयुष्याणि प्रशस्तानि कार्यसिद्धिकराणि च ।
पुण्यं वै विगतक्लेशं श्रीमद्वै मङ्गलान्वितम् ।
रामेणोदाहृतं पूर्वमायुःश्रीजयकाङ्क्षिणा ॥
यश्चेदं श्रावयेद्विद्वान्यश्चैनं शृणुयान्नरः ।
मङ्गलाष्टशतं स्नातो जपेत्पर्वणि पर्वणि ॥
वधबन्धपरिक्लेशं व्याधिशोकपराभवम् ।
न च प्राप्नोति वैकल्यं परत्रेह च नन्दति ॥
धन्यं यशस्यमायुष्यं पवित्रं वेदसमितम् ॥
श्रीमत्स्वस्त्ययनं सदा पुण्यमपत्यजननं शिवम् ॥
शुभं क्षेमकरं नृणां मेधाजननमुत्तमम् ।
सर्वरोगप्रशमनं सुकीर्तिकुलवर्धनम् ॥
श्रद्दधानो दयाभूतः प्रपठेदात्मवान्नरः ।
सर्वपापविशुद्धात्मा गतिं च लभते पराम् ॥

Colophon

No 25

After 91 6[ab], D_3 S (except G_1) ins

चतुर्मुखाल्लब्धवरो बबाधे सुरसत्तमान् ॥
स जातु विस्मयं कुर्वन्दिशां दानवसत्तमः ।
अनेकशतसाहस्रैर्दानवैश्च समन्वितः ।
देवलोकं जगामाशु कुर्वन्सिंहध्वनिं मुहुः ॥
इन्द्रस्य सदनं गत्वा कवाटं घट्टयन्दनुः ।
युध्यतामिति होवाच जयो वा प्रतिदीयताम् ॥
तच्छ्रुत्वा देवराजोऽपि देवैः सर्वैः समन्वितः ।
ऐरावतं समारुह्य देवसैन्यैश्च पालितः ॥
युद्धाय दानवेन्द्रेण नरकेण महात्मना ।
निर्जगाम पुरात्तस्माद्दानवानां समीपतः ।
ऐरावतं समास्थाय तस्थौ तत्र शचीपतिः ॥
ततो युद्धं समभवद्दानवानां दुरात्मनाम् ।

T_2 4 G_1 4 नदी(T_3 नाम्नी)सुता मयूरा(G_1 °र)श्च (for °) D_1 5 यद्वा, G_3 वज्र (for वज्र) D_3 M_3 5 -ध्वज (for ध्वजा) —(L 193) V_3 D_1 3 5 G_1 आयुधानि (for °ष्याणि) M_1 5 कार्याण्युद्दिकराणि च (for [b]) —(L 194) K_2 क्लिष्टिनो विगतक्लेशा , T_3 (also as above) पुण्य चैव गतक्लेश , M_{1-3} पुण्य स्वस्तिगतं क्लेशो (for °) K_2 श्रीमन्तो , K_3 4 $Ñ_3$ Dn_1 D_3 D_{1-6} °न्त (for °द्वै) D_3 मङ्गलार्चितम् (for °न्वितम्) M_1 3 श्रीमन्तो मङ्गलानि च (for [b]) —(L 195) T_3 M_{1-3} श्रीधर्म (for श्रीजय) —(L 196) K_1 D_4 [ए]न , G_3 [ए]व (for [इ]द) G_3 यथैव (for यश्चैन) G_3 भावयेत् (for शृणुयात्) —(L 197) K_2 पुण्य , D_3 स्नायात्, T_3 स्तोत्र , M_{1-3} नाम (for स्नातो) T_1 सर्वपापविशुद्धात्मा , G_3 मङ्गलार्थं जपेत्स्नातो (for °) $Ñ_3$ Bom Poona eds G(ed) जपन् (for जपेत्) —(L 198) M_3 भय (for वध) M_3 रिपु (for -परि) K_1 G_5 क्लेश- (for °क्लेश) T_3 G_1 4 M_3 मथापहम् (for -पराभवम्) —(L 199) V_3 D_3 3 5 T_2 4 G_1 4 5 M वैक्लव्य (for वैकल्य) K_2 T_1 M_1 3 प्रेत्य च (for परत्र) K_3 4 D_1 विन्दति , D_3 शर्मदम् (for नन्दति) M_3 विजय चाप्नुविन्दति (for [b]) —(L 200) K_1 धर्म्यं (for धन्य) T_1 M_1 3 आरोग्य (for आयुष्य) —(L 201) K_2 D_3 श्रीमत्स्वस्त्ययनं पुण्यम् (for °) K_2 परम् , T_3 G_1 4 M_3 विदु (for शिवम्) T_1 M_3 3 सपत्नशमनं शिवम् (for [b]) —(L 202) K_3 शिव , Dn_1 G_4 5 M_3 शुभ (for शुभं K_3 क्षेमकर —(L 203) K_3 सर्वरोगोपशमन (for °) K_1 गुण (for कुल) —(L 204) K_3 दयावाश्च , K_4 °पूत D_3 (sup lin) Bom Poona eds G(ed) दयोपेतो ; M_4 शुचिर्भूत्वा (for दयाभूतो) M_1 3 य इद (for आत्म वान्) K_3 लभते नापदं नर (for [b]) —(L 205) K_3 धूतपापो (for सर्वपाप) T_3 M_3 3 धूतपापो निर्मलात्मा (for °) K_1 शिवाम् , K_3 4 $Ñ_3$ V_1 3 B Dn D_3 D_{4-5} M_{1-3} शुभाम् (for पराम्) G_3 Bom Poona eds G(ed) लभते च शुभां गतिम् (for [b])

COLOPHON — *Mention of the Epic* D_3 — *Mention of Khila* K_1 3 V_1 3 B Dn_3 D_3 D_1 5 — *Sub parvan* D_3 पारिजात — *Adhy name* K $Ñ_3$ V_1 3 B_1 3 D बलदेवाह्निकम् , B_3 बलदेवमाहात्म्ये तदाह्निकम् , T_2 3 G_1 3 4 बलदेवप्रोक्तमङ्गलाष्टकशतम् , T_3 M मङ्गलाष्टशतकम् — *Adhy no* K_3 63 , V_1 B_3 130 , V_3 167 , Dn Ds_3 165 , D_3 G_3 173 , D_4 163 , T_1 G_3 177 , T_2 G_1 179 , T_4 146 , G_4 170 G_5 M_4 178 , M_3 3 142

25

M_3 2 om lines 1–3 D_3 om line 1 —(L 1) M_3 बबाध (for °धे) —(L 2) D_3 M_3 विजय (for विस्मयं) —(L 4) T_2 3 G_1 1 महान् , M_1 2 नर , M_3 वनु (for मुहु) —(L 5) T_1 3 G_1 3 6 M_4 भवन (for सदन) D_3 कपाट (for कवाट) —(L 6) D_3 [अ]पि प्र , G_4 विप- (for प्रति) —(L 7) T_3 ततो ज्ञात्वा देवराजो (for °)

देवैः शक्रसहायैश्च निघ्नतामितरेतरम् ॥
देवाः शरैः समाजघ्नुर्दानवान्नगसंनिभान् ।
दानवाश्च महाराज देवानिन्द्रपुरोगमान् ।
निजघ्नुः समरे तत्र खड्गैः प्रासैः परश्वधैः ॥
सिंहनादं महच्चक्रुर्दैत्या युधि महाबलाः ।
देवान्वयाधिरे ते तु प्रत्यक्षं च शचीपतेः ॥
आर्ता युद्धपरिश्रान्ता देवागच्छन्दिशो दश ।
शक्रेण वारिताश्चापि स्थातुं शक्ता न देवताः ॥
तांस्तु विद्रावितान्दृष्ट्वा वृत्रहा बलसूदनः ।
स्थातव्यमिति होवाच निर्जरान्स महाप्रभुः ॥
धनुरादाय विधिवज्ज्याघोषं समवासृजत् ।
ततः शरसहस्राणि मुमोच युधि वासवः ॥
लोकपालास्तथा राजन्समाजग्मुः समन्ततः ।
यक्षैश्च गुह्यकैश्चैव सह वैश्रवणस्तथा ॥
वरुणो यादसां राजा वारुणैश्च समन्वितः ।
नागैश्च शतसाहस्रैरनुयातो दिगीश्वरः ॥
यमोऽपि राजा राजेन्द्र कालमृत्युसमन्वितः ।
ययौ योद्धुं महाराज नरकं दानवोत्तमम् ॥
तैः सार्धं देवराजोऽपि युद्धं चक्रे महामतिः ।
नरकोऽपि महाराज युद्धं चक्रे सुदारुणम् ॥
हयग्रीवो निसुम्भश्च मुरश्च रिपुमर्दनः ।
चक्रुर्युद्धं महाघोरं नरकेण सह प्रभो ॥
लोकपाला महाराज ससक्ता योद्धुमीहते ॥
हयग्रीवो महाराज वरुणेन समागतः ।
चक्रे युद्धं महाघोरं यथा वृत्रवधे पुरा ॥
निसुम्भो दण्डहस्तेन यमेन सह संगतः ।
मुरोऽपि राजन्विक्रान्तो राजराजेन संगतः ॥
नरकोऽपि महाराज देवराजेन संगतः ।
ते च देवा महाराज दानवैः सह संगताः ॥
ते देवा दानवाश्चैव परस्परजयैषिणः ।
युद्धं चक्रुर्महाघोरं प्रासशक्त्यृष्टितोमरैः ॥
हयग्रीवं महाराज वरुणो यादसां पतिः ।
जघान निशितैर्बाणैर्मर्मभेदिभिराशुगैः ॥
वरुणं लोकपालेशं यादवो नगसंनिभः ।
परःशतैः शराणां तु विव्याध युधि दानवः ॥
शराणां च सहस्राणि तत्र देवपती रणे ।
मुमोच युधि पाशेशस्तमसन्तं शिताञ्शरान् ॥
पुनः क्रुद्धो महाराज दानवो नगसंनिभः ।

—(L 8) T2 3 G1 4 देवसैन्येन पालितम् (T2 वारित°) —(L. 9) M1 3 दुरात्मना (for महा°) —(L. 10) M1 3 देवतानां (for दानवानां) —(L. 11) G2 M2 तत्र तस्थौ (by transp) —(L 12) D6 T G2 3 4 M2 महात्मनाम् (for दुरा°) —(L 14) T2 4 G6 समाजग्मुर् (for °घ्नुर्) T2 G1 देवा शनै समाजग्मुर् (for °) —(L. 16) D6 T4 M1 3 खड्गे पाशे, T2 3 G1 4 प्रासैः (for खड्गैः) (by transp) —(L. 17) T2 G1 4 ततस्तु (for महच्) —(L. 18) M2 शचीपतौ (for ते) —(L. 19) M1–3 भाता युद्धस्वराक्रान्ता (for °) T1–3 G1 3 4 M2 जग्मुर् (for [अ]गच्छन्) —(L. 20) G1 पातिताश्च (for वारि°) —(L. 21) D6 M1 3 विद्रवतो (for विद्रावितान्) —(L. 22) D6 देवान्स च; T2 दानवान्वै (for निर्जरान्स) —(L. 23) D6 T G1 2–4 M1 3 देवता दैवतप्रभु (for °) —(L. 25) D6 समाजग्मु° M2 [अ]वाकिरत् (for °सृजत्) —(L. 26) T2 वैश्रवणेस (for °णस्) —(L 27) T2 3 G1 4 समन्ततः (for °न्वितः) — T1 om lines 28–29 D6 om line 28 —(L. 28) M2 पार्श्वेश (for नागैश्) —(L 31) D6 दानवेन्द्रो (for देवराजो) —(L. 33) D6 M1–3 निसुन्दश्च, T2 निकुम्भश्च (for निसु°) —(L. 34) T2 महाराज, G1 महद्घोरं (for महाघोरं) T2 G2 सम (for सह) —(L. 35) T G1 3 4 M2 लोकपालैर् (for °पाला) T G1 3–4 M2 प्रसक्ता योद्धुमाहवे (for °) —(L. 36) D6 G2 समन्वित° (for समागत) — M2 om. (hapl) lines 37–40 — D6 G4 om. line 39 —(L. 37) T2 G1 युधि (for यथा) — M1 3 4 om line 40 D6 om line 41 —(L. 39) M1 3 राजा (for राजन्) —(L. 42) D6 T G1 3–4 M2 देवाश्च (for ते देवा) T1–3 G1 3–4 M2 °वधैषिण (for °जयै°) —(L. 43) D6 महाघोरा; T4 °वेगा (for °घोरं) T1 3 G1 3–4 T1–3 G1 3 4 M2 युद्धं च सुमहच्चक्रु (for °) D6 °शक्त्यर्ष्टि (for °शक्त्यृष्टि) M2 पाश (for प्रास) — G6 om (hapl) lines 47–50 —(L. 47) D6 शत° M1–3 परे (for पर°) T2 3 °शते (for °शतै) —(L. 48) D6 °पति (for °पती) —(L. 49) D6 पाशेशो, T1–3 G1 3 4 M2 हय° G1 3–4 M2 पाशी च (for पाशेशस्)

वरुणस्य महच्चापं मुष्टिदेशे वमञ्ज ह ।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन देवराजस्य पश्यतः ॥
विसृज्य मशरं चापं पाशमादाय पाशभृत् ।
समाजघ्ने स पाशेन हयग्रीवं महाबलम् ॥
तमापतन्तं वेगेन पाशं जग्राह दानवः ।
तेनैव तं समाजघ्ने वरुणं यादसां पतिम् ।
स तु पाशोऽत्र निर्वीर्यः स्वामिनं न ययाध ह ॥
ततः क्रुद्धो हयग्रीवो वरुणं यादसां पतिम् ।
जघान गदया राजन्मूर्ध्नि देशे गदायलम् ॥
स तेनाभिहतो मूर्ध्नि वमञ्शोणितमुल्बणम् ।
विसंज्ञोऽथ जगामाशु तस्मात्संयामदुस्तरात् ।
वारुणैस्तैः समायुक्तोः निर्जितो दानवोत्तमैः ॥
निसुम्भः पञ्चनिशत्या यमं जघ्ने महामठः ।
यमोऽपि धनुरादाय शरेण नतपर्वणा ।
जघान दानवं सख्ये पश्यतस्तु शचीपतेः ॥
निसुम्भो रोषताम्राक्षो धनुश्चिच्छेद तस्य तत् ॥
उत्सृज्य धनुरत्नं च दण्डमुद्यम्य दानवम् ।
धावति स्म यमो राजन्हन्तुकामो महाबलः ॥
उत्सृज्य तु महाराज दानवो धनुरुत्तमम् ।
आदाय निशितं खड्गं प्रायात्प्रेतपतिं तदा ॥

तयोस्ताभ्या महायुद्धमायुधाभ्यां तदाभयत् ।
पुरा देवासुरे युद्धे वलिवासवयोरिव ॥
दण्डेनाभ्यहनन्मूर्ध्नि निसुम्भस्य दुरात्मनः ।
आहतो दण्डधारेण यमेन सुमहात्मना ॥
किंचिदायस्तनयनो निसुम्भो दानवोत्तमः ।
खड्गेन प्राहरत्तं तु यमं वैवस्वतं युधि ॥
सलिलवर्मा देवेशो यमो याम्यैः समन्वितः ।
विसक्तेन्द्रियभूतात्मा निःश्वसन्प्राणसंशये ।
जगामाशु पुरं युद्धाद्भीतो दानवसत्तमात् ॥
राजराजस्तथा सार्धं गुह्यकैर्देवसंनिभैः ।
यक्षैर्विद्याधरैः सार्धं माणिभद्रपुरोगमैः ॥
मुरं तु नैरवैः सार्धं समाजघ्ने पराःशतैः ।
शराणां शितधाराणां राजराजो महामतिः ॥
मुर सप्तनिसाहस्रैर्मौर्वैर्युद्धकोविदैः ।
जघान राजराजं तु शरैः सुनिशितैरपि ।
विध्वा तु राजराजं तं गुह्यकांश्च समाहनत् ॥
खड्गैः पाशैः समाजघ्ने यक्षान्देवरिपुस्तदा ।
यक्षाश्च गुह्यकाश्चैव भीता दुद्रुवुराहवात् ।
परित्यज्यायुधं मुख्यं माणिभद्रपुरोगमाः ॥
यक्षसैन्यं पराजित्य मुरो वैश्रवणं तदा ।

ग्रीव समन्वित (for °) — (L 51) T1-3 G1 4 M4 तत्त्वह् (for महच्) — G3 om lines 55-58 — (L 55) G2 जग्राह (for वेगेन) G1 M4 वेगेन (for जग्राह) — (L 58) D5 T1 4 G5 M4 वरुण बाहु(D5 बल)शालिनम् (for °) — (L 59) T G1 3 5 M4 महाबल (for °बलम्). — G1 om (hapl) lines 60 63 — (L 60) D5 T G1 3 5 M4 नि (for [अ]भि°) T1-2 G1 3 5 M4 मुखाच्छो णितमुद्वमन् (for °) — (L 61) T3 4 G1 तस्मात्संग्रामाद्द्यातुर (for °) — (L 63) T4 समायुक्तैर (for °युक्त) T1-4 G1 3-5 M4 वरुणस्ते समायुक्तैर (for °) M1-3 पीडितैर् (for निर्जितो) T1-3 G5 3 5 M4 निर्जितो दानवेश्वरै (for °) — T3 M1 om (hapl) lines 64 68 — (L 64) D5 [अ]नत (for नत) — (L 67) D5 उत्सृज्य धनुरत्यर्थं (for °) — (L 68) T3 G1 4 5 M4 महाराज, M3 यमो राजा (for यमो राजन्) — (L 69) T1 3 G1 3-5 M4 स उत्सृज्य (for उत्सृज्य तु) — (L 70) D5 M1-3 प्रायात्, T1 4 G1 2 M4 आगात् (for प्रायात्) — (L 71) D5 M1-3 तदा युद्धम्, T3 3 G1 4 5 महद्युद्धम् (for महायुद्धम्) — (L 72) T2-4 G1 3-5 M4 बल (for वलि). — T3 G1 4 om line 73 — (L 73) G3 महात्मन (for दुरा°) — (L 74) T1-2 G1 3-4 M4 स हतो (for आहतो) — (L 75) T2-4 G1 4 5 M4 आरक्त (for आयस्त). — (L 77) T3 3 G1 3-5 M4 धन्वा (for वर्मा) T3 सलिलधन्वा देवोऽसौ (for °) — (L 79) T4 [आ]न्स (for [आ]शु) D5 T G1 3-5 M4 पुरीं (for पुरं) — (L 80) D5 M1-3 युद्ध (for सार्धं) — (L 82) D5 T3 4 परमर्थे, T3 M1-3 पर (T3 °रै) शतै (for पर शतैः) — (L 83) T4 मह्वाणा (for शराणां) T3-4 G1 3-5 M4 महाद्युति (for °मति) — (L 84) M4 मुर तु नसस्माहवैर् (for °) — (L 86) G3 स विध्वा (for विध्वा तु) — (L 87) T3 रिपुं तथा (for रिपुस्तदा) T3 G1 4 M4 यक्षा देवरिपु तदा (for °) — (L 89) T3 3 G1 3 5 M4 [आ]युधान्मुख्यान्, G4 °धान्सर्वान् (for °धं मुख्यं) T1 आयुधानि परित्यज्य (for °) — (L 90) G3 परित्यज्य (for पराजित्य) — (L 91) T1-3 G1

शरैराशीविषाकारैर्विव्याध युधि दानवः ॥
स्तनयोर्वक्षसि तथा चक्षुषोर्नेत्रसपुटे ।
यथेष्टं धर्षयामास दानवो युद्धदुर्मदः ।
स चाप्यार्तो विषण्णश्च निर्जगाम रणाजिरात् ॥
ते च यक्षास्तदा राजन्गुह्यकाश्च समन्ततः ।
अलकां च समाजग्मुर्भीता युद्धपराङ्मुखाः ॥
यमोऽथ वरुणश्चैव कुबेरश्च महामतिः ।
निर्जिता दानवेन्द्रेण स्वं स्वं नगरमाययुः ॥
देवाश्च निर्जिताः सर्वे दानवैर्नगसंनिभैः ।
दिशो दश द्रुताः सर्वे भीता वृत्तविलोचनाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

निर्जितं स्वबलं दृष्ट्वा देवराजः शचीपतिः ।
आरुह्यैरावतं नागं प्रांशुं शशिनिभं तदा ॥
माहेन्द्रमथ चापं च सज्यं कृत्वा सुदारुणम् ।
चक्रे युद्धं महाघोरं नरकेण दुरात्मना ॥
नरकोऽपि महाराज शक्रं दृष्ट्वा शचीपतिम् ।
ननाद विविधं नादं सिंहो गजपतिं यथा ॥
आगच्छेति तदोवाच ज्याघोषं च चकार सः ।
तयोः समभवद्युद्धं यथा वृत्रवधे पुरा ॥

आदाय निशितं बाणं नरको दुष्टचेतनः ।
आकर्णपूर्णं संधाय जघ्ने वृत्ररिपुं पुनः ॥
आहतस्तेन देवेन्द्रो विह्वलः समपद्यत ।
सुस्राव रुधिरं शक्रो गतसङ्गस्तदाभवत् ॥
समाश्वस्तस्तदा शक्रः शरैर्विव्याध चाष्टभिः ।
रथं विव्याध सप्तत्या सारथिं नवभिः शरैः ॥
क्षुरप्रेण तदा राजन्ध्वजं चिच्छेद चोत्तमम् ।
सारथिं प्राहिणोत्तस्य यमाय निशितैः शरैः ॥
अथानाश्वांश्चतुर्भिस्तु बाणैः सुनिशितैरपि ।
धनुश्चिच्छेद भल्लेन नरकस्य दुरात्मनः ॥
स च्छिन्नधन्वा विरथो विबाणो हतसारथिः ।
आदाय निशितं खड्गमुत्पपात शचीपतिम् ।
आरुह्यैरावतं कुम्भे देवराजमपोथयत् ॥
व्याविध्य तु पुनर्दैत्यो देवराजस्य वक्षसि ।
खड्गेन पोथयामास देवगन्धर्वसंसदि ॥
विसंज्ञो विह्वलश्चैव देवराजः शतक्रतुः ।
उत्सृज्यैरावतं नागं गच्छति स्म तदार्दवत् ॥
नागं तु पोथयामास कुम्भदेशे स दानवः ।
स च नागो महाराज प्राद्रवच्च भयात्तदा ॥
जित्वाथ नरको भीमो वृत्रहन्तारमाहवे ।
ननाद विविधान्नादान्रोदसी च विनादयन् ॥

$_{3-5}$ M_4 युधि त्रिव्याध दानव (for ^{b}) —(L. 92) D_6 कर्ण-, T_{1-3} G_1 $_{3-5}$ M_4 श्रोत्र (for नेत्र) —(L 94) T_{1-3} G_1 $_{3-5}$ M_4 त्रिषण्णात्मा (for °ण्णश्च) —(L. 96) T_1 $_3$ G_1 $_3$ $_5$ M_4 विद्याधरा (for अलकां च) —(L. 99) G_2 गुह्यका (for निर्जिता) —(L. 100) T_{1-3} G_1 $_{3-5}$ M_4 भीता (for सर्वे) T_{1-3} G_1 $_3$ सर्वे, G_2 M_4 गता (for भीता)

COLOPHON —*Mention of the Epic* T_2 —*Mention of Khila* D_6 —*Adhy name* T_1 $_3$ M_4 लोकपालपराजय, T_2 नरकासुरयुद्धे दिक्पालानां ***, G_3 नरकासुरयुद्धे लोकपालपराजय°, G_1 नरकण लोकपालपराजय, M_1 नरकवध° —*Adhy no* T_1 $_3$ G_1 M_1 $_2$ $_4$ 125, T_2 134, T_3 108; G_1 127; G_3 M_3 1?8

M_4 om the ref —(L. 102) T G_1 $_{3-5}$ M_4 शिरि (for शशि) —(L 103) T_2 [आ]रु°, G_1 रु (for सु°) —(L 104) G_3 महाराज (for °घोरं) T G_1 $_{3-5}$ M_4 महामना (for दुरा°) —(L. 105) D_6 T G_1 $_{3-5}$ M_4 दृष्ट्वा शक्रं (by transp) —(L. 108) D_6 T G_1 $_{3-5}$ M_4 तयोर्युद्धं सम अवद् (for °) —(L 109) T_1 स रक्षो (for नरको) —(L. 112) M_4 -सत्त्वस् (for सङ्गस्) —(L. 113) M_4 समाश्वास्य (for °श्वस्तस्) M_4 $_5$ सप्तभिः (for चाष्टभिः) —(L. 115) T_{1-3} G_1 $_{3-5}$ M_4 देवराट् (for चोत्तमम्) —(L. 118) M_1 $_3$ खड्गेन (for भल्लेन) G_3 महारमण° (for [illegible] T_3 G_{2-5} M संछिन्न° [illegible] —(L. [illegible] —(L. [illegible] 123) T_{1-3} G_1 $_3$ $_4$ M_4 तदा दैत्या T_4 च [illegible] दाम्यौ (for पुनर्दैत्यो) D_6 आविध्यत पुनर्दोर्भ्यां (for °) —G_4 om line 133 —(L. 123) T G_1 $_3$ $_5$ M_4 पातयामास (for पोथ°) —(L. 124) T_{1-3} G_1 $_3$ $_4$ M_4 त्रिवशस्(for विह्वल°) —(L. 125) D_6 T G_1 $_{3-5}$ M_4 आरुह्य (for उत्सृज्य)

निर्जित्याखण्डलं शक्रं लोकपालांस्तथैव च ।
जयमाघोषयामास नरको दानवोत्तमः ॥
अमरावतीं तदा दैत्यः प्रविश्य च महासुरैः ।
उर्वशीं च समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥
भज मामिह वामोरु निर्जितः शक्र आहवे ।
अहमिन्द्रो यमो राजा वरुणो यादसां पतिः ।
अहमेव सदा भद्रे राजराजोऽस्मि सुप्रभे ॥

उर्वश्युवाच ।

ऋषयो यदि ते राजन्यक्ष्यन्ति क्रतुभिः सदा ।
तदा भजामि दैत्येन्द्र नात्र कार्या विचारणा ॥
एवमुक्तस्तदा दैत्यो बाढमित्यब्रवीद्वचः ॥
स्वर्गश्रेणीर्महाराज प्रमथ्य विविधैः सह ।
स्वर्गद्रुमान्समादाय देवकन्यास्तथापराः ॥
अष्टौ राजन्सहस्राणि गृहीत्वा दानवोत्तमः ।
जगाम दैत्यराजस्तु यथेष्टं दानवैः सह ॥

No 26

After the addl colopon of 91. 21, D6 S (except G2) ins

वैशंपायन उवाच ।

समाप्य मानुषं लोकं नरको दानवोत्तमः ।
द्वारवत्या जगन्नाथे तस्मिन्रक्षति भूतलम् ।
यवाधे मानुषान्सर्वान्नृपीन्विप्रांश्च दानवः ॥
रक्षत्येव जगन्नाथे विप्रान्मुनिगणांस्तथा ।
बाधते स्म तदा दैत्यो विप्रान्मुनिगणांश्च सः ॥
ततः कदाचिद्दैत्येन्द्र उर्वशीवचनं स्मरन् ।
वद्धुं हि महाराज यष्टुं मुनिगणांस्तदा ।
सत्रेण शक्रं देवेशं तथा देवगणानपि ॥
दृष्ट्वा तान्मुनिवीरांस्तु नरको दानवोत्तमः ।
प्रोवाच वचनं काले यष्टव्योऽस्मि मुनीश्वराः ॥
अस्मिन्काले जगन्नाथ इन्द्रोऽहं विबुधाधिपः ।
जितः शक्रो रणे विप्रा लोकपालैः सहामरैः ।
तत इज्यो नमस्कार्यो वन्द्यो लोकहिताय वै ॥
तदेतद्वचनं श्रुत्वा नरकस्य दुरात्मनः ।
आहुस्ते मुनयः सर्वे बदरीवासतत्पराः ॥
यक्ष्यामो न वयं दैत्य दानवोऽसि दुरात्मवान् ।
इन्द्रं देवगणैः सार्धं यक्ष्यामो विगतज्वराः ॥
तच्छ्रुत्वा रोषताम्राक्षो दानवानिदमब्रवीत् ।
ध्वंसयन्त्वामृषयः सर्वे भिद्यन्तां यज्ञभूमयः ॥
न त्वां यक्ष्याम हे दैत्य इत्यूचुः किल तापसाः ॥
ते च सर्वं तथा चक्रुर्दानवा दुष्टचेतसः ॥
यज्ञभूमिं समालोड्य यज्ञभाण्डांश्च सर्वशः ।
अग्नीन्समिधश्चापातुर्ददहुर्दर्भपुञ्जकान् ॥
कमण्डलून्बिभिदुस्तस्य जटा आच्छिन्न दूरतः ।

—— (L. 129) D6 T1 4 G3-5 M नगाद् विविध नाद (for °) —— (L. 130) D6 T1-4 G3-5 M1 खगण (for [आ]खण्डल) T1 स जित्वा खगण इन्द्रे, G2 निर्जित्य खगण शत्रु (for °) —— (L. 131) T2 जयेन, G1 जय चि (for जयमा) —— (L. 132) D6 महाबले, M1 महासुरे (for म°) —— (L. 137) D6 T G1 2 4 M1 सह (for सदा) —— (L. 139) T G1 3-5 M1 [ए]व तां सुरा (for [अ]ब्रवीद्वच) —— (L. 140) D6 °श्रेणिं (for श्रेणीर्) —— (141) D6 तथादाय (for समा°) D6 वरा (for [अ]परा)

26

T3 om lines 1-34 —— (L. 1) T1 2 G3-5 M1 4 स (for सं) —— (L. 3) T1 यमाये, M1 2 बबाध, M3 सप्राप्य (for यबाधे) T2 G1 बबाधे मानुषं लोकम् (for °) —— (L. 4) M3 च स (for तथा) —— G1 M3 om (hapl) line 5. —— (L. 5) T1 2 4 G3 4 M1 तथा, G1 तदा (for च स°) D6 दुरात्मा दुरतिक्रम (for °) —— (L. 7) T1 2 G1 3-5 M1 स्थितान् —— T1 reads line 8 twice —— (L. 8) T1 तथा (for तदा) T1 (both times) 2 G2 3-5 M1 4 शक्र (for शक्र) T1 (second time) देवेन्द्र (for °शं) T1 (first time) M3 तथा, M1 2 ... तदा (for अपि) —— (L. 9) T1 2 4 G1 3-5 M1 वयीस ... (for वीरान्) —— (L. 13) I e T1 G1 M1 तन्नाशीर्ष्या: ... —— Before line 14, T1 ins T1 4 G1 4 ... T1 G1 4 6 ... वाक्यमब्रवीत् T1 2 4 G1 ... समालोड्य (...)

प्रक्षिप्य दानवाः सर्वे नरकेण समन्विताः ॥
यज्ञवाटं समालोड्य चतुर्भेस्म तदा नृप ।
तावन्तानि हवींष्यत्र भक्षयामासुरोजसा ।
आनीतान्यज्ञसिद्ध्यर्थं पशून्यज्ञसमागमे ।
तेऽप्येव चाभिमुख्येषु दग्ध्वा ते दानवोत्तमाः ॥
एव ते दानवाः सर्वे चक्रुर्विप्रक्रियां तदा ।
ते च सर्वे मुनिवराः पलायन्ति दिशो दश ॥
तत्र या मुनिकन्यास्तु जहार नरकस्तदा ।
प्राग्ज्योतिषं जगामाशु कन्याभिस्ताभिरेव च ।
यथेष्टं मुमुदे तत्र प्रियाभिः सह दानवः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

गतेषु दैत्यसैन्येषु मुनयो दैन्यपीडिताः ।
तस्मिन्नेवाश्रमे रम्ये मन्त्रयित्वा परस्परम् ॥
देवाय लोकनाथाय कृष्णाय च महात्मने ।
निवेदयामः पापस्य दानवस्य कृतं पुनः ॥
यदि न प्रतिकुर्याद्धि तन्नः श्रेयो भविष्यति ॥
यदि जीवेदसौ पापो नरको दानवोत्तमः ।
जगन्न स्थास्यते सम्यग्विनष्टश्च भवेज्जनः ॥

इति समन्त्र्य मुनयो बदरीमनिवेशिनः ।
यज्ञभारं तदाच्छिन्नं नरकेण दुरात्मना ।
गृहीत्वा मुनयः सर्वे शिष्यैर्धर्मनिमित्ततः ॥
वेदनाय च तस्मै तु बदरीफलसंहतिम् ।
वेशवेनोपभुक्ता तु तस्मिन्नाश्रमसंपुटे ।
ते गत्वा दूरमध्वानं दक्षिणं मार्गमास्थिताः ॥
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यपः ।
कण्वो धूम्रो बृहद्गर्गो भरद्वाजश्च गालवः ।
कश्यपो धूम्रकेतुश्च वात्स्यः कापिलकस्तथा ॥
एते चान्ये च मुनयो नरकेण दुरात्मना ।
बाधिताः पुण्डरीकाक्षं द्रष्टुकामास्तपस्विनः ॥
शिष्यैः सह समायाता आर्ता दानवपापिना ।
कृत्स्नवेदार्थतत्त्वज्ञा द्रष्टुकामा जनार्दनम् ॥
गङ्गां च समनुप्राप्य स्थितास्तस्यास्तटे तदा ।
तत्र स्नातुं समारब्धा मुनयः संशितव्रताः ।
अत्र स्नात्वा वयं यामो द्रष्टुं लोकहितैषिणम् ।
नित्यशुद्धं जगन्नाथं वसन्तं द्वारकापुरे ॥
इति संचिन्त्य मुनयः स्नानं चक्रुर्यथाविधि ।
येन योग्या मुनिवरा द्रष्टुं देवमनव्ययम् ।
तस्मिन्गाङ्गाम्भसि स्नात्वा सर्वे शुद्धास्तपोधनाः ॥

— (L 23) T3 भक्षि (for जघ्नीत्) D6 मदहन् (for ददहुर्) — (L. 24) D6 कमण्डलु (for °लून्) T1 2 4 G1 3-6 M4 ब्रश्छिन्द्य (for क्षा°) — (L 25) G3 5 M4 प्राक्षिपन् (for प्रक्षिप्य) G1 4 om (hapl) lines 25ᵇ-29ᵃ — T2 om lines 26 30 — (L. 27) M1 पाचितानि (for ताव त्तानि) — (L 30) T1 4 G1 3-4 M4 क्रियास् (for क्रियां) — (L 31) D6 T2 3 4 G3 3-5 M3 पलायन्ते (for °यन्ति)

Colophon om in T3 — *Adhy name* D6 नरकासुरयुद्धम्; T4 यज्ञविघ्नकरणम्, G3 नरकातिक्रमकथनम्; M1-3 नरकवध — *Adhy no* T1 2 G1 M 127; T4 120, G1 129; G3 130

(L 36) M1 अस्मिन् (for त°) D6 T1 4 G1 3-6 M राजन् (for रम्ये) — For line 38, D6 T1 4 G3 5 M subst

]** निवेदयिष्याम कृतं तेन दानवपापिना ।

— (L. 39) D6 सप्रति, T3 G1 न प्रति, M4 सम्यक्प्र- (for स प्रति) — (L. 40) D6 T G1 3-4 M4 दुष्टो (for पापो) T2 3 G1 4 6 M4 दानवाधम (for °वोत्तम) — (L. 42) T1 G2 M4 बदरीनिवेशिता (G2 °शने) T2 3 G1 4 6 °वनवासिन (for °) — (L. 43) T1 G3 यज्ञभारे, G1 5 यज्ञभाव (for यज्ञभारं) T3 तस्रो नैच्छन्, M1 3 तदा भिन्न (for तदा च्छिन्न) T3 यज्ञभाव तन्नो नैच्छन् (for °) — (L. 44) T1 3 G1 3-5 M4 शिष्यैः सार्धं समागताः (for °) — (L. 45) D6 T1 G1 3 5 M4 वासुदेवाय तस्मै तु (for °) G3 सगतिम् (for संह°) — (L. 46) D6 T1 4 G3 5 M पुरा (M4 तदा) मुक्ता, T3 5 G1 [उ]पभुज्य तु (T3 तत्) (for °क्ता तु) — M4 3 om line 46 — (L 47) T2 4 G1 3 दीर्घम् (for दूरम्) — D6 T1 3 दक्षिण मार्गसस्थिता, T4 °पामार्गमास्थिता (for °) [illegible]

D6 T G1 2 3 M3 4 — काश्यप (D6 कण्वश्च) कापिलस्तथा (for °) — (L. 55) M4 स्थित्वा (for स्थितास्) — (L.

अवतीर्य ततो गङ्गा नौभिर्मुनिवरास्तदा ।
क्रमेण समनुप्राप्ता द्वारकां कृष्णपालिताम् ॥
प्रविश्य द्वारका ते तु वसिष्ठाद्या मुनीश्वराः ।
अतीत्य यदुमुख्यानां भवनानि सहस्रशः ॥
या सभा लोकविख्याता सुधर्मेति च विश्रुता ।
तस्या द्वार समास्थाय द्वा स्थं प्रोचुर्महर्षयः ॥
निवेद्यतां द्वारपाल केशवाय महात्मने ।
यदर्थं वै वसुपिना मुनयः सशितव्रताः ।
द्रष्टुं त्वा समनुप्राप्ता पीडिता दानवोत्तमैः ॥
तच्छ्रुत्वा द्वारपालोऽपि केशवाय महात्मने ।
निवेदयामास तदा यदुक्तं मुनिसत्तमैः ॥
श्रुत्वा तु देवदेवेशो मुनीन्यदुवरार्चितः ।
प्रवेश्यन्तामिति प्रोक्ताः प्रद्युम्नं समचोदयत् ॥
अर्घ्यं पाद्य तदा पात्रमासनानि समन्ततः ।
आनीयन्ता यथायोगं स च सर्वं चकार ह ॥
ते प्रविष्टा मुनिवरास्ता सभा सभ्यपूजिताम् ॥

No 27

After 91 24, D6 S (*except* G1) ins :

ता सभा विविशुर्विप्राः सशिष्या मुनिसत्तमाः ॥
तान्दृष्ट्वा समनुप्राप्तान्केशवः केशिसूदन ।
नमस्कृत्य मुनीन्सर्वानासनान्नीत्यथोचत ॥
आसनानि समाविश्य मुनय सशितव्रताः ।
अर्घ्यं च तेभ्यः प्रददौ पाद्यमाचमन तथा ॥
उत्सृज्य गा जगन्नाथो मधुपर्कं ददौ पुनः ।
अन्धका वृष्णयश्चैव प्रणाम चक्रिरे मुनीन् ॥
तैरप्यनुमताः सर्वे यादवा मुनिसत्तमैः ।
स्वं स्वं हि भेजिरे ते तु आसनं लोकविश्रुताः ॥
केशवोऽपि महाराज स्व स्थानं समवाप ह ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

आसीनेषु जगन्नाथो मुनिवीरेषु तत्र ह ।
उवाच वचन काले सोपस्करमिदं हरिः ॥
कुशलं सर्वकार्येषु तपःसु च तपोधनाः ।
युष्मदागमनं मह्यं प्रीणाति सततं भृशम् ॥
यादवाश्च परा प्रीतिमास्थिता मुनिसत्तमाः ।
युष्मदागमनाद्विप्राः किमु वक्तव्यमत्र ह ॥
कुलं पूतं सदा विप्रा यस्मिन्विप्राः समागताः ।
युष्मदागमनप्रभो न युक्तो वक्तुमत्र नः ॥
तथापि नो मनासीद् प्रसह्य मुनिसत्तमाः ।
कौतूहलं समायान्ति प्रश्नश्रवणसंनिधौ ।
तस्माद्विप्रा यथातत्त्व वक्तव्यं कारणं तदा ॥
एवं पृष्टास्तदा विप्राः केशवेन महात्मना ।
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे केशव केशिसूदनम् ॥
शृणु देव जगन्नाथ कारणं कारणात्मक ॥

58) T4 निद्र (for गुह) — (L 61) D6 स्नात्वा (for स्नात्वा) D6 T2 4 G2 3 M शुद्धाः सर्वे (by transp) — (L 62) M3 समनेदम् (for °तीर्य) — (L 64) M2 3 क्रमेण (for प्रविश्य) — (L 66) D6 या सुधर्मेति विश्रुता (for °) — T1 om lines 71–73 — (L 71) D6 T2–4 G2 3 5 M4 कृष्णाय सु (for केशवाय) — (L 73) D6 T1 4 G1 2 5 M3 4 तच्छ्रुत्वा, M1 3 तान्श्रुत्वा (for श्रुत्वा तु) — (L 74) D6 T G1 4 5 M4 प्रवेश्यतामिति वच (for °) — (L 75) T3 G4 अर्घ्यं पात्र तदा पाद्यम् (for °)

27

(L 3) D6 [इ]त्यथोचत, T1 3 G1 3–5 M1 त्ववेदयत्, T4 त्यचोदयत (for [इ]त्यथोचत) — (L 6) M2 स (for ता) — (L 8) T1 2 G1 5 M4 सदा (for मुनीन्) — (L 10) T1 G1 3 6 M4 विश्रुतम् (for °ता) — (L 11) T G2 3 5 स्वस्थान, M3 स्वासन (for स्व स्थान) M4 स्वस्थान समपद्यत (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* T3 4 — *Adhy name* T1 M4 कृष्णदर्शनम्, G3 कृष्णसंदर्शनम्, M1 2 नरकवध — *Adhy no* T1 2 G4 4 M 128, T2 130, T4 121, G1 130, G5 131

M1 om the ref — (L 13) T1 वर्येषु (for -वीरेषु) — (L 13) T2 3 G1 3–5 M4 सोपस्थानम्, T4 °स्कारम् (for °स्करम्) — (L 15) T G1 2–5 M4 प्रीणासमृत सनिभम् (for °) — (L 19) D6 आगमने, T G1 2 3

नरको नाम देवेश भौमो दानवसत्तमः ।
बाधते नो जगन्नाथ दानवैर्दानवाधमः ॥
अभुक्ते दानवा देव हुतं होतव्यमेव च ।
अभक्षयन्त ते देव यज्ञभाण्डान्सहस्रशः ॥
इदं चोवाच दुष्टात्मा इज्योऽस्मीति च माधव ।
बिभिदुस्ते दुरात्मानो दानवा नगयोधिनः ।
कमण्डलूञ्जटाश्चैव उटजानि सहस्रशः ।
न कश्चिद्धर्मं देवेश लप्स्यामो यदि जीवति ॥
तस्मिन्दुष्टे जगन्नाथ धिग्गता निरयं वयम् ।
जहि तं देवदेवेश दानवं दुष्टचेतसम् ॥
रक्ष नः सकलान्हत्वा दानवान्दुष्टपौरुषान् ॥
ऋषिपत्नीः समानीय स्वपुरं नीतवान्दनुः ।
रक्षा हि त्वयि गोविन्द स्थिता नित्यं जगत्पते ॥
क्षात्रं वृत्तं समास्थाय द्वारवत्यां वसन्हरे ।
निगृह्य दुष्टान्रक्षस्व साधून्साधुप्रियो ह्यसि ।
आर्ता वयं जगन्नाथ हतास्तेन दुरात्मना ॥
इयं च भवते देव नीता ह्यस्माभिरच्युत ।
बदरीसहतिर्देव पूर्वभुक्ता त्वया विभो ॥
इत्युक्त्वा मुनयस्ते तु ददुः सर्वं जगत्पतेः ।
आहृताञ्छिष्यवर्गेण मिश्रान्दानवसत्तमैः ।
यज्ञभारान्महाराज दर्शयामासुरञ्जसा ॥
दृष्ट्वा श्रुत्वा च देवेशो रोषताम्राग्रलेक्षणः ।
कष्टं कष्टं महज्जातमृषीणां भावितात्मनाम् ।
इति मत्वा जगन्नाथो नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥
चिन्ताविष्टे जगन्नाथे रक्षमात्मनि चिन्तिते ॥
तुष्टुवुः पुण्डरीकाक्षमृषयो वीतमत्सराः ।
अर्घ्यैर्मिर्मिर्भिरिष्टाभिरीश्वरं प्रणतास्तदा ॥
नमः प्रपन्नार्तिहरादिदेव
जगत्पते कारण कारणात्मन् ।
स्वभावशुद्धान्तपुरोधसे नमः
प्रसन्नगोविन्दगुणानुरूपिणे
नमो नमो देव सनातनात्मने ॥
नमो नमो देव जनार्दनोऽसि
नमो नमो माधव भक्तवत्सल ।
नमो नमो वामन वामनाकृते
नमः स्वभावप्रभव प्रभो हरे ॥
जयाच्युतानन्त जगन्निवास
जय प्रपन्नार्तिहरामरेश ।

M4 °मनाद् (for °मम) — (L. 21) D6 T G1 3–5 M4
M4 कुतूहल समायाति (for °) — (L 22) D6 T G1 3 5 M4
सर्वे (for तरवम्) — Before line 25 M4 ins मुनय
— (L 27) M1 3 बबाध (for बाधते) T2 G3 दानवाधिप
(for °धम) — (L 28) D6 T3 G1 3 5 जहुस् (for
जघ्नुस) — (L 29) D6 T G1 3–5 M4 भक्षयन्ति सदा देव
(for °) D6 यज्ञभागान्, T4 °भारान् (for °भाण्डान्)
T1–3 G1 3 5 M4 यज्ञशालासु सर्वशः (for °) — (L 30)
T G1 3 5 M4 केशव (for माधव) — (L. 31) M1, 3
महात्मानो (for दुरा°) — (L 32) T2 3 G1 3 5 M4
कमण्डलुं (for °लून्) G3 कमण्डलु जटा चैव (for °)
— (L. 33) M1 3 लप्स्यामो (for देवेश) M3 न कश्चित्तु
स्वमाप्स्यामो (for °) D6 T3 प्राप्स्यामो, M1 3 देवेश (for
लप्स्यामो) — (L. 34) D6 निर्गता: T4 स्थापिता (for
धिग्गता) T1 2 G1 3–5 M4 स्थापिता निरये (T2 3 G1 4
नरके) वयम् (for °) — (L 35) T1 3 -चेतनम् (for
°सम्) भौम दानवसत्तमम् (for °) — (L. 36) T3 G1
M1 2 -पूरुषान् (for -पौरु°) — (L. 37) D6 T2 4 G3
स्वपुरीं (for °रं) T2 G1 4 स्वपुरं दानवाधम°, M2 °रीं नीतवा-
नर (for °) — (L 38) T G1 3–5 M4 तव (for त्वयि)
D6 सा रक्षा तव गोविन्द (for °) T1 स्थितस्य जगतः पते
(for °) — (L. 39) D6 T4 अनुष्ठाय (for समास्थाय)
— (L. 40) M1 3 निहत्य (for निगृह्य) — (L. 42) D6
T4 नीतमस्माभिरत्र हि (for °) — (L. 43) M2 संगतिर्
(for सह°) — (L. 44) T2 4 G1 4 5 सर्वे (for ते तु)
D6 सर्वं, T1 3 G3–5 सर्वान्; T4 सर्वे (for सर्वं) — (L.
45) T1 G1 3 5 M4 वर्गैर्हि (for वर्गेण) T2 3 आहृता-
ञ्छिष्यवर्गैर्हि (for °) — (L. 46) M1 3 भाण्डान् (for
-भारान्) — (L. 47) D6 T1 4 G3–5 M श्रुत्वा दृष्ट्वा (by
transp) — (L. 49) D6 T4 प्रत्यभाषत (for °पद्यत)
— (L. 53) D6 M3 अर्घ्यैरभिर् (for अर्घ्यै°) D6 T6
G3 M1 3 स्थिता (for तदा) — (L. 54) D6 जगत्पते
जन्मजराविदूर — D6 om lines 55–56 — (L. 55) T1
M4 सिद्धान्त- (for -शु°) — (L. 57) D6 T1 G1 3–5 M
सनातनात्मन् (for °त्मने) — (L. 58) G1 जनार्दनेति (for
°नोऽसि) — T2 3 G1 4 om lines 59–64 — (L. 61)

जयामरेशेश सनातनोऽसि ॥
त्वयि प्रबुद्धे जगदादिदेव
प्रबुद्धमासीत्सकलं सदैवम् ।
सुप्तोत्थिते देव जगन्निवास
प्रबोधमायाति कथं नु लोकः ॥
अनन्यतुल्या तव शक्तिरेषा
दुर्बोधरूपा सकलैः सुरैरपि ।
अद्यापि तां वेत्तुमनन्यचेता
ब्रह्मा समीहे नियतं जनार्दन ॥
कथं वयं वेत्तुमलं जगत्पते
मग्ना हि संसारमहार्णवे हरे ।
निरूपयन्तः सततं भवन्तं
ज्ञातुं वयं देव यतामहे गुरो ॥
तथापि सूक्ष्मं सकलेश्वरस्य
जगत्पते ते सततं नियामक ।
स्थूलं तु नित्यं जगतो निवास
तमर्चयामो वयमादिदेव ॥
तमेव नित्यं जनकादयस्ते
भजन्ति सन्तो भगवन्यतीन्द्राः ।
तमर्चयामः सततं पुरातन
प्रभो प्रपन्नार्तिहरादिदेव ॥
नताः स्म नित्यं जगतां निवास
भवत्पदं यत्परमं सनातनम् ।
नताः स्म गोविन्द गुणानुरूप
जगत्पते कारण कारणात्मन् ॥
नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं देव देव हरे हरे ।
नमो गोविन्द दुर्ज्ञेय योगिध्येयाङ्घ्रिपङ्कज ॥
यत्पदं परमं नित्यं तव विष्णो हरे परम् ।
तं नमाम जगन्नाथ यत्तु पश्यन्ति योगिनः ।
नमो नमो हरे विष्णो नमो माधव केशव ॥
यत्तु पश्यन्ति सततं योगिनो यतचेतसः ।
यत्प्राप्य न निवर्तन्ते तन्नमाम पदं तव ॥
या माया तव गोविन्द दुर्ज्ञेया योगचिन्तकैः ।
तां नताः स्म जगन्नाथ यामाश्रित्य स्थितिं स्थिताः ।
या रक्षति जगद्विष्णो तां नमाम हरे सदा ॥
ऋग्यजुश्च तथा साम यं स्तौति सततं हरे ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां त्रिभिश्चैव पञ्चभिश्च जनार्दन ॥
पुनश्चैव जगन्नाथ द्वाभ्यां स्तौति जगत्पते ।
तं त्वां नताः स्म देवेश ऋग्यजुःसामरूपिणम् ॥
अकारोऽसि जगन्नाथ यथैवोङ्कारसंस्थितः ।

T_1 $G_{3,5}$ M_4 जय (for नम.). T_3 जय स्वभावप्रभुरम्ययात्मन्. — (L 63) T_1 $G_{2,3}$ M_3 [आ]दिदेव (for [अ]मरेश). D_6 T_3 नम प्र(T_3 नतस्म)पन्नार्तिहरो हरेश. — (L 66) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 जगद्य । M_{1-3} सर्वमजम् (for सदैवम्). — (L 67) D_6 सुप्ते त्वयि देव ; T_{1-3} $G_{2,3-5}$ M_3 त्वयि प्रसुप्ते तु ; T_4 सुप्ते स्थितो देव (for सुप्तोत्थिते देव). — (L 68) D_6 नृलोकः (for नु लोक) — (L 71) T $G_{2,3-5}$ M_4 नाद्यापि (for अ°) — (L 72) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M तु सुरारिसूदन (for नियतं जनार्दन) — (L 76) T_{1-3} $G_{2,3-5}$ M_4 श्रद्धा (for ज्ञातुं). — (L 77) D_6 T_4 सूक्ष्म (for सूक्ष्मं) $T_{3,4}$ $G_{1,4}$ जगदीश्वरस्य (for सकले°). — (L 78) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 सकलं न (T_1 °सकल) त्रिष (for सततं नियामक). — (L 79) D_6 M_3 स्थूलम् (for स्थूलं). — (L 81) T $G_{1,3-5}$ M_4 सत्यं (for नित्यं) — (L 82) D_6 M भार्त्रं (for सन्तो) M_{1-3} जितेन्द्रिया (for यतीन्द्रा). — (L [illegible]) D_6 T_4 पुरातनं ; T_{1-3} $G_{2,3-5}$ M_4 सनातनं (for पुरातन). — (L 84) D_6 T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 [अ]मरेश (for [आ]दिदेव) T_3 प्रपन्नार्तिहरं हरेश. — (L 85) T_3 सधीश (for निवास). — (L 88) T G_{3-5} M_4 स्वामिह (for कारण) — D_6 $T_{3,4}$ G_{3-5} M om line 90. — (L 90) T_3 पङ्कजम् (for °ज). — $T_{3,4}$ G_2 om. lines 91-96. — (L 91) D_6 G_4 M_4 हरे पदम् (for हरे परम्) — (L 92) D_6 $T_{1,2}$ G_{3-5} M_4 नताः स्म (for नमाम) T_4 सूरय (for योगिन.) — (L 95) D_6 T_1 $G_{1,3-5}$ M_4 नताः स्म (for नमाम) T_4 सवता स्म यदं नव (for °) — (L 96) T_1 $G_{4,5}$ चिन्तनै (for °कै) M_4 दुर्ज्ञेया योगिपुंगवैः (for °). — (L 97) D_6 $M_{1,3}$ नमाम (for नताः स्म) $T_{3,4}$ $G_{3,4,5}$ M_4 स्थितम् ; G_3 स्थितौ (for स्थिताः) T_3 यामाश्रित्य जगत्स्थितम् (for °) — (L 98) D_6 T G_{3-5} M_4 नताः स्म (for नमाम). — For line 99, T_3 $G_{2,3}$ M_4 subst

1^{**} ऋग्यजुःसामभिर्मन्त्रैः स्तुतस्त्वं जगतीपते ।

— (L 101) $M_{2,3}$ चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च (for °). $M_{1,3}$ च स्तौति च (for द्वाभ्यां स्तौति) — (L 102) $T_{3,4}$ $G_{1,4}$

मकारोऽसि तथा विष्णो नमस्ते प्रणवात्मक ॥
उद्गीथाय नमो नित्यं नमो होत्रे जनार्दन ।
अध्वर्यवे नमस्तुभ्यं यजूरूपाय ते नमः ॥
चातुर्होत्र नमस्तुभ्यं चातुर्वर्ण्यविभावन ।
जगन्मयं त्वमेवासि जगच्च त्वयि तिष्ठति ॥
संहर्ता चासि जगतां तथा पाता जगत्पते ।
स्रष्टासि च तथा देव स्थितौ स्थितिमतां वर ॥
नमः सर्वात्मने तुभ्यं सर्वभूतहृदिस्थित ।
सर्वात्मन्सर्वकर्तासि सर्वभावनभावन ।
नमः सर्वात्मने तुभ्य भूयो भूयो नमो नमः ॥
एवं स्तुत्वा जगन्नाथं प्रणामं चक्रिरे हरेः ॥
ततश्च वृष्णयः सर्वे शिनिवीरपुरोगमाः ।
उत्थाय चासनात्सर्वे प्रणामं चक्रिरे हरेः ॥
सर्वे ते यादवास्तत्र प्रसन्नमनसोऽभवन् ।
सोऽयमेव जगन्नाथः पाति नोऽस्मिन्वसन्सदा ।
आश्रित्यैनं सुरं सर्वे पत्स्यामो यादवीं पुरीम् ॥
इति मत्वा तदा सर्वे यादवाः कृष्णमव्ययम् ॥
ववन्दिरे महाभागा. स्तुतं मुनिभिरव्ययम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवं स्तुतो जगन्नाथो मुनिभि. पुण्यकीर्तिभिः ।
परिबृंहितमात्मानं मेने यादवसत्तम. ॥
अन्तः प्रीतियुतश्चासीत्प्रकृतिस्थोऽपि केशवः ।
प्रतिज्ञामकरोत्तेभ्यो मुनिभ्यो यदुसंसदि ॥
एषोऽस्मि सगण हत्वा नरकं दुष्टपूरुषम् ।
निष्कण्टकमिमं लोकं करिष्यामि मुनीश्वराः ॥
स्थावरं जङ्गमं चैव सुखं स्वप्स्यति माचिरम् ।
चक्रेण निशितेनैव शिरश्छेत्स्यामि दानवम् ॥
मुरं च दानवं विप्रा हयग्रीवं च दानवम् ।
सर्वानेतान्हनिष्यामि गच्छध्वं विगतज्वराः ।
आरभ्यन्तां क्रियाः सर्वाः किं विलम्बय माचिरम् ॥
प्रतिज्ञाते जगन्नाथे विनेदुर्यादवास्तदा ।
मुनयश्च तदा देवे प्रतिज्ञाते तु केशवे ।
आशीर्वादांस्तदा विप्रा ददुस्तस्मै महात्मने ॥
निर्विघ्ना तव देवेश प्रतिज्ञा मधुसूदन ।
भूयाल्लोकहितार्थाय साधयाम इतो वयम् ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामो बदरीं तव शोभनाम् ॥
इत्युक्त्वा मुनय· सर्वे प्रणिपत्य च केशवम् ।

तत्त्वा (for त त्वां) —(L. 103) D_6 तथैवोंकारसंज्ञक (for °) —(L. 104) G_1 $_{3}$ $_{4}$ जगन्नाथ, M_{1-3} सदा विष्णो (for तथा विष्णो) G_5 प्रणवात्मने (for °क) T_3 G_4 तथापि प्रणवात्मक (for °) —(L. 105) T_1 $_{3}$ G_1 $_{3}$ $_{5}$ M_1 तुभ्य (for नित्यं) D_6 गोप, T_1 गोप्त्रे (for होत्रे) —(L. 106) D_6 T G_1 $_{3-5}$ M_4 यज्ञ (for यजु) —(L. 107) D_6 T_2 $_{4}$ G_1 $_{3-5}$ M_1 $_{3}$ $_{4}$ चातुर्होत्रे (for °त्र) —(L. 109) T_1 $_{3}$ G_1 $_{3}$ $_{4}$ M_4 देवेश (for जगतां) T_1 G_5 M_1 त्वयि सृष्टिर्, T_3 $_{3}$ G_1 तथा पासि, G_4 तथा पाहि (for तथा पाता) — After line 109, T_2 $_{3}$ G_1 $_{4}$ ins

2** वासुदेवेश मो विष्णो त्वयि सृष्टिं जगत्पते ।
[T_3 वासुदेव नमो विष्णो (for °)]

—(L. 110) T_{1-3} G_1 $_{3}$ $_{4}$ M_4 स्थितिरूपोऽसि देवेश (for °) —(L. 111) D_6 T G_1 $_{3-5}$ नित्यं (for तुभ्यं) — Before line 114, T_1 ins वैशंपायन —(L. 114) T_2 $_{3}$ G_1 प्रणतिं (for प्रणामं) —(L. 116) M_2 $_{3}$ तस्मात् (for सर्वे) G_5 प्रणतिं (for प्रणाम) —(L. 117) D_6 T G_1 $_{3-5}$ M_4 -वदना (for मनसो) —(L. 118) D_6 T_3 ऽस्मात् (for ऽस्मिन्) —(L. 119) D_6 T G_1 $_{3-5}$ M_2 $_{4}$ वयं (for सुरं) —(L. 120) D_6 T_1 $_{3}$ G_1 $_{3-5}$ M_4 [उ]क्त्वा तु (for मत्वा) —(L. 121) T_1 $_{3}$ G_1 $_{3}$ $_{4}$ M_4 मच्युतम् (for मव्ययम्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* T_3 — *Adhy name* T_{1-3} G_3 $_{4}$ कृष्णस्तुति, M_1 $_{3}$ नरकवध — *Adhy no* T_1 $_{3}$ G_3 $_{4}$ M 129, T_2 137, T_3 122; G_1 131; G_5 132

(L. 123) T G_1 $_{3-5}$ M_4 उप (for परि) —(L. 125) D_6 T_3 चाकरोत् (for अ°) —(L. 126) D_6 T_{1-3} G_1 $_{3}$ $_{5}$ M_4 ऽद्य (for ऽस्मि) D_6 T_1 $_{3}$ $_{4}$ G_1 $_{3-5}$ -पौरुषम्, M_4 मानवम् (for -पूरुषम्) —(L. 128) T_1 स्थास्यति; G_4 स्वपिति (for स्वप्स्यति) M_{1-3} निर्भयम् (for माचिरम्) —(L. 129) T_{1-3} G_1 $_{3}$ $_{4}$ M_4 माचिरम् (for दानवम्) —(L. 130) D_6 T G_1 $_{3}$ $_{5}$ M_4 हत्वा (for विप्रा) D_6 T_1 G_1 $_{3-5}$ महासुरम् (for च दानवम्) —(L. 131) T_1 $_{3}$ $_{4}$ G_1 $_{3}$ $_{5}$ M_4 वधिष्यामि (for हनि°) —(L. 132) M_1 $_{3}$ आरभन्तां (for °भ्यन्तां) —(L. 133) T_1 M_1 $_{4}$ देवतास् (for याद°

जग्मुः शिष्यैर्महाराज बदरीं तां तपोधनाः ॥
गतेषु तेषु विप्रेषु सहशिष्येषु यादवाः ।
विस्मयं परमं गत्वा यथायोगमुपासते ॥

No. 28.

D_3 S ins. after 91. 52 : D_6 after 91. 52[cd] :

शङ्खं प्राध्मापयामास शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ॥
तस्य शङ्खरवं श्रुत्वा नरको युद्धदुर्मदः ।
धनुरादाय विस्फार्य नादेन महता तदा ।
नादयन्रोदसी यायाद्युद्धाय नरको बली ॥
केशवं पुरतो दृष्ट्वा गदिनं शार्ङ्गिणं तथा ।
उवाच नरको दैत्यः को भवान्किमिहागतः ।
दैत्येन्द्रो नरकः प्रष्टा जेता शक्रस्य संयुगे ॥
कोऽयं पक्षी स्थितः पार्श्वे कैषा ते वद सांप्रतम् ।
एनां प्रहीतुमिच्छामि जानीयां यदि सांप्रतम् ॥
एवमुक्तो जगन्नाथः प्रहस्य सुचिरं तदा ।
आलोक्य सत्यभामां तु वचनं चेदमब्रवीत् ॥
वासुदेवोऽस्मि दैत्येन्द्र यदि ते श्रुतिमागतः ।
एषा सत्राजितः पुत्री भार्या मम यवीयसी ॥
एष तार्क्ष्यो गरुत्मांस्तु वाहनं मम दैत्यप ।
त्वां हन्तुमिह संप्राप्तो वदामि किमतः परम् ॥
श्रुत्वैतद्दानवो घोरो विहस्य सुचिरं तदा ।
वासुदेवोऽसि संप्राप्तो मां हन्तुं किल यादव ॥
दिष्ट्या संप्राप्तवानद्य चिन्तनीयः सदा मया ।
कदासौ दृश्यते युद्धे हनिष्यामीति मे मतिः ॥
क्षणं तिष्ठ यदुश्रेष्ठ कुरु युद्धं यदीच्छसि ।
हत्वा त्वामद्य संप्राप्तमानयामि पुरं मम ॥
एनां पद्मपलाशाक्षीं युध्यतां किं विलम्बसे ।
इच्छातः प्रहरस्वेति प्रोवाच यदुनन्दनः ॥

No. 28A

$D_{5,6}$ T $G_{1,3-5}$ M_4 G(ed) ins. after 91. 55 . M_{1-3} after 91. 53 :

शरैरनेकसाहस्रैर्जघान पुरुषोत्तमम् ॥
पुनः सप्ततिसाहस्रैर्बाणैर्निशितकोमलैः ।
गरुडं पोथयामास शराणां च परःशतैः ।
नाराचानां सहस्रेण विव्याध यदुनन्दनम् ॥
किंचिदार्तमना विष्णुर्हृष्टोऽयं दानवोत्तमः ।

वास्). — (L 131) D_6 T_3 G_{3-5} M_4 तथा प्रीता ; T_3 G_1 तदा प्रीताः (for तदा देवे) — (L 137) T_1 भूयो धाम्न (for भूयाद्भुत) — (L 139) D_6 T $G_{1,3-5}$ M_4 जनार्दनम् (for च केशवम्) — (L 140) T_{2-3} $G_{1,3-5}$ M_4 ते (for तां) D_3 बदरीं ते तपोधनम् (for [b])

28

(L 1) D_3 T_1 $G_{1-3,5}$ M_4 शङ्खं प्रध्मापयामास ; T_3 M_4 शङ्खमाध्मा° (for [a]) D_6 T_4 जनार्दन (for गदाधर°). G_2 om lines 2–23 — (L 2) T G_{3-5} M_4 -ध्वनिं ; D_3 -स्वनं (for रवं) — (L 3) D_3 विस्फूर्ज्य (for विस्फार्य) — (L 4) D_3 सोऽध्याद् (for यायाद्). — (L 5) D_3 पुरुषं (for पुरतो) D_3 ० शार्ङ्गिण गदिनं तथा (for [b]) — (L 7) T $G_{1,3,5}$ M_4 पृष्टा (for प्रष्टा). D_6 संगरे (for संयुगे). D_3 G_4 नरकोऽहं दैत्यपतिर्जित्वा शक्र च समरे — (L 8) D_3 G_4 केषा , D_6 केय (for कैषा) — (L 9) D_3 एतां (for एनां) — (L 10) T_3 $G_{1,5}$ M_4 जगन्नाथ (for °थ) — (L 11) D_3 G_4 ताम् (for तु) D_3 G_3 इद वचनमब्रवीत् (for [b]).

— (L 12) D_6 T_{2-4} $G_{1,4,5}$ श्रोत्रम् , T_1 स्मृतिम् (for श्रुतिम्) — (L 13) T_{1-3} G_4 M_4 यशस्विनी (for यवीयसी) T_4 $G_{1,3,5}$ मम भार्या यशस्विनी (for [b]). — (L 16) D_3 दारुणो (for घोरो) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 श्रुत्वैतद्दानव° (for [a]) T_4 प्रहस्य (for वि°). D_3 T_4 G_4 रुचिरं (for सु°) — (L 17) D_3 G_4 मा हन्तुं यादव किल (for [b]). — (L 20) D_6 स्थिर (for क्षणं) — (L 21) D_6 तव ; $G_{1,5}$ पुनः (for मम). — (L 22) G_3 विशालाक्षीं (for -पलाशाक्षीं) D_6 M_{1-3} विलम्बसि (for °से). — After line 22, T_1 G_3 M_4 ins

1[*] पुर सयति साहस्रैर्बाणैर्निशितकोमलैः ।

— (L 23) D_3 उत्थाप (for इच्छात) T $G_{1,3-5}$ M_4 प्रोवाच मधुसूदन (T_4 °सत्तमम्) (for [d]) — After line 23, $D_{3,6}$ G_4 M_{1-3} read and T_4 repeats 91 54–55

28 A

(L 1) G(ed) शरैरेकसहस्रेण (for [a]). — (L 2) T_3 -तोमरैः (for -कोमलैः). — (L 3) D_3 वेधयामास (for

इति संचिन्त्य मनसा शरैर्विव्याध पञ्चभिः ।
अष्टाभिर्दानवं विष्णुर्नवभिश्च शितैः शरैः ॥
दानवोऽपि महाराज विव्याध निशितैः शरैः ॥
वासुदेवं महाराज सर्वलोकगुरुं हरिम् ॥
षड्भिर्विव्याध नाराचैर्दानवं देवकीसुतः ।
दानवोऽपि जगन्नाथं शरैर्विव्याध सप्तभिः ॥
तौ तु युद्धं महाघोरं चक्रतुर्युद्धलालसौ ।
यथा देवासुरे युद्धे पुरा शम्बरवासवौ ।
यथा युद्धं महाघोरं रामरावणयोर्भुवि ॥
ततः क्रुद्धो हृषीकेशः शरेण नतपर्वणा ।
ध्वजं विव्याध राजेन्द्र नरकस्य दुरात्मनः ॥
तमन्तरे शरैं राजन्विव्याध युधि दानवः ।
विव्याध गरुडं राजन्नाराचेन महामतिः ॥
विव्यधे गरुडस्तस्य नाराचेन समाहतः ।
सुस्राव रुधिरं घोरं वासुदेवस्य पश्यतः ।
पक्षे समाहतः पक्षी चचाल च पुनः पुनः ॥
ततो रोषसमाविष्टो गरुडः पक्षिपुंगवः ।
पक्षेण पक्षिणां श्रेष्ठः पोथयामास दानवम् ॥
आहत्य सहसा भूय आजघ्ने दृढमुष्टिना ।
ततश्चचाल नरको नरकेणेव किल्बिषी ॥
ततः सज्यं धनुः कृत्वा व्याविध्य च पुनः पुनः ।
दीर्घेण निशितेनाजौ नाराचेन महाबलः ।
आकर्णपूर्णमाकृष्य जघान हरिमीश्वरम् ॥
नाराचः स च राजेन्द्र ललाटे प्रापतत्तदा ।
चचाल च जगन्नाथस्तोयार्दित इव द्विपः ॥
विसंज्ञश्च ततो भूत्वा रथोपस्थ उपाविशत् ॥
सत्यभामा च तं दृष्ट्वा वासुदेवं तथागतम् ।
चामरैर्वीजयामास पक्षाभ्यां पक्षिपुंगवः ॥
आश्वस्तोऽथ हृषीकेशः संज्ञां प्राप्य च केशवः ।
धनुस्तस्यै ततो दत्त्वा शार्ङ्गं भारसहं रणे ।
युध्यस्व नरकं देवि श्रान्तोऽस्मि युधि पीडितः ॥
एवमुक्ता तदा देवी सत्या सत्यरता वरा ।
तदा युद्धं समारेभे नरकेण दुरात्मना ॥
नाराचैरर्धचन्द्रैश्च भल्लैः सुनिशितैरपि ।
जघान दानवं सत्या महिषी शार्ङ्गधन्वनः ।
बबाध दानवं सत्या सत्यं सत्येतरं यथा ॥
युध्यन्तीं तां तथा दृष्ट्वा नरको दानवोत्तम ।
स्तनमध्येऽथ तस्यास्तु समाजघ्ने शरोत्तमैः ।

पोथ°) Ms पर घातै (for पक्षाते) —(L. 4) Ds मधुसूदनम्, Ds Gs यदुनन्दन (for °नम्) —(L. 5) Ds कृष्णो (for विष्णुः) —(L. 6) Ts Gs निश्चित्य (for संचिन्त्य) —(L. 7) Ds दशभिः (for नव°) —Ds Ts Gs om (hapl) line 8 —(L. 9) Ds T Gs Ms महाबाहु (for °राज) —Ms om (hapl) lines 12ᵇ–14ᵃ —(L. 13) Ds पुरा (for यथा) Ms तदा (for पुरा) Ds यथा नरकवासवौ (for ᵇ) —(L. 14) Ts यथा घोरं महायुद्ध (for ᵃ) Ds यथा, Ds Ms तदा, Ts Gs तथा, Ts Gs Ms इव (for भुवि) —(L. 16) Ds Gs शिरो (for ध्वजं) —Ts om line 17 —(L. 17) Ds अम्बरे (for अन्तरे) Ds चिच्छेद (for विव्याध) Ts Gs माधवम् (for दानव) Ds नाराचेन महामतिम् (for ᵇ) —After line 17, Ds ins

1** विद्धोऽथ गरुडस्तेन नरकेण दुरात्मना ।

—Ts om. lines 18–21 Ds om lines 18–19 —(L. 19) Ts Gs Ms विव्याध (for विव्यधे) Ts समन्तत (for समाहत) —(L. 20) Ds बभाम (for सुस्राव) —(L. 21) Ds पक्षेण वाहनस्तस्य, Ts पक्षेण महता पक्षी (for ᵃ) —(L. 22) Ds °समायुक्तो (for °विष्टो) Ms गरुड पततां वर (for ᵇ) —(L. 23) Ds पक्षाभ्यां (for पक्षेण) Ds पोथयायास (for पोथ°) —(L. 24) Ds Ts Gs Ms तरसा (for सहसा) Ds आकृष्टो दृढमुष्टिना (for ᵇ) —Ts om line 25 —(L. 25) Ds Gs नारक्य (for नरकेण) —(L. 26) Ds ततः स मुधनुर्नेत्वा (for ᵃ) Ds Ts Gs विव्याध (for व्याविध्य) Ts Gs Ms विव्याध युधि दानव (for ᵇ) —(L. 28) Gs सकृष्य (for आ°) Ts Gs Ms जघान युधि केशवम् (for ᵇ) —(L. 29) Ts नारायणस्य राजेन्द्र ललाटे प्रत्यपद्यत —(L. 30) Ds Gs पर्जन्यायस्त (for आनाथस्त) —(L. 31) Ts निःसंज्ञश्च (for वि°) Ts निःसंज्ञस्तदा मूर्च्छा (for ᵃ) Gs om (hapl.) lines 31ᵇ–35ᵃ (L. 34) Ts Gs अथ स्वस्थो (for आश्वस्तोऽथ) —(L. 35) Gs भामा (for भार) Ts शार्ङ्गं भारसहस्रकम् (for ᵇ) —Gs om (hapl) lines 37ᵇ–41ᵃ —(L. 39) Ts शरैः (for अपि) —(L. 40) Ts विव्याध (for जघान) Ms om (hapl) lines 40ᵇ–41ᵃ —(L. 41) Ds विव्याध

बाह्वन्तरे तथा षड्भिः पार्श्वे सप्तभिराशुगैः ॥
सत्यभामा मत कुद्धा बाणेन निशितेन च ।
धनुश्चिच्छेद तस्यापि नरकस्य दुरात्मनः ॥
ध्वजं छत्रं तथा यष्टिं रथमश्वांस्तथैव च ।
एतान्द्विधाकरोत्सर्वान्सत्यभामा बलान्विता ॥
पुनरन्यन्महच्चापमाददे दानवोत्तमः ।
तच्चापि चिच्छिदे चापं महिषी शार्ङ्गधन्वनः ।
पुनरन्यत्समादत्ते द्विधा तच्चापि साकरोत् ॥
ततः स दानवः क्रुद्धो गदां सुनिशितां तदा ।
आदाय प्राहिणोत्तस्यै वासुदेवस्य पश्यतः ॥
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य तिलशः साकरोत्तदा ।
ततः शक्तिं समादाय तस्यै दातुं प्रचक्रमे ॥
सत्यभामाथ सा देवी केशवप्राणवल्लभा ।
तां चापि तिलशः कृत्वा सस्वरं प्रजहास च ॥
ततः परिघमादाय व्याविध्य नरकस्तदा ।
प्राहिणोच्च तदा तस्यै सान्तरे निजघान ह ।
शरैश्च निशितै राजन्सत्या निर्बिभेद दानवम् ॥
दुद्रुवुश्च तदा सत्यां केशवप्राणवल्लभाम् ।
दिवि स्थिता देवगणा ऋषयश्च तथामलाः ॥
सायकेन शिरः कायाच्छरेण निरकृन्तत ।
शक्तिर्भगवतो देवी वासुदेवस्य धीमतः ॥
तत्र प्रीतो महाविष्णुः परिष्वज्य च तां विभुः ।
श्रमाम्भश्चापि तस्यास्तु मार्जयामास केशवः ॥
तस्यास्तु कण्ठाभरणं ददौ प्रीतो जनार्दनः ।
न दत्तमथ रुक्मिण्या दत्तं तस्या महात्मना ।
महार्घं लोकविख्यातं हृतं बलिमखे तदा ॥
सत्यभामा तदादाय भूषणं लोकविश्रुतम् ।
बध्वा कण्ठे तदा देवी रराज बहुशः शुभा ॥
असकृद्याचमानापि विहारे शयने तथा ।
न हि लब्धवती पूर्वं तदा लब्धं जनार्दनात् ॥
स्थीयतां सांप्रतं देवि श्रमार्तास्मि वरानने ।
इत्युक्त्वा धनुरादाय युयुधे दानवं रणे ॥
नरको रथमारुह्य सध्वजं सपताकिनम् ।
आदाय परमं चापं बाणैर्विव्याध चाष्टभिः ॥
स वासुदेवमाविध्य सत्यां च दशभिः शरैः ।
गरुडं पञ्चविंशत्या वासुदेवं च सप्तभिः ॥

(for सवाय) D5 T G1 3 5 M3 पुनर्बबाधे मा सत्या (for °) D1 सत्याचर, G3 सत्यधर, G4 सत्यतर (for सत्ये°) — G3 om lines 44–45 — (L. 44) D5 T4 स्तनान्तरे (for बाह्व°) — (L. 45) T G2 3 M3 4 [ज्या]स्तु (for [अ]पि) G3 महात्मन (for दुरा°) — (L. 47) D5 G3 षड्भी (for यष्टिं). — (L. 51) D5 G4 समादत्त, D6 T G1 3, 4 M3 °दत्त, M1-2 °दत्ते (for °दत्ते) — (L. 52) T1 3 G1 3-6 M3 पुन (for तत) D5 ततो हि दानवश्रुतो (for °) D5 G4 सुनियतां (for °शितां) — (L. 54) D5 G4 सत्यान्य, T1-2 G1 3 4 M3 क्षिप्रं तु (for संप्रेक्ष्य) — (L. 56) M3 केशवे (for केशव) — D5 om lines 57–63 — (L. 59) D5 T4 सान्तरा निपपात ह (for °) — (L. 60) D5 T G1 3-5 M3 विविधै (for निशितै) — (L. 62) T1-3 G3 3-5 M3 [अ]पि हर्षिता (for तथामलाः) — (L. 63) D5 M1-3 शरेण क्षतपर्वणा (for °). — (L. 64) D5 T1-3 G1 3-5 M3 पश्यतः (for धीमतः). — (L. 65) T1-3 G1 3-5 M3 5ध सा (M3 या) वीक्ष्य (for महाविष्णु) D5 T4 M1-3 [अ]थ तां, T1 G3-5 M3 महा- (for च तां) — For line 65, D5 subst.

2** महाविष्णु मस्वजे तां सत्यभामां प्रियां तदा ।

— (L. 66) T2 श्रमान्तु (for श्रमाम्भस्). D5 ददावपि च तस्यास्तु (for °) D5 3 T4 M1-3 परिष्वज्य जनार्दन ; T1 G1 3 3 M3 परिष्वज्याप केशव (for °) — (L. 67) D5 T G1 3-5 M3 कर्ण (D5 T4 कण्ठ) स्याभरणं ददौ (for °). T1 3 G1 3-5 M तदा हरि (for जनार्दन) D5 ददौ प्रीतमना हरि (for °) — (L. 68) D5 यथ (for अथ) D5 T G3 3-5 M3 3 तस्यै (for तस्या) — (L. 69) G3 महार्घं; M3 अनर्घं (for महार्घं) D5 पुरा (for तदा) — (L. 70) M3 om (hapl) lines 70b–75a M1 3 पूजितम् (for विश्रु°) — (L. 71) T1 G3 कर्णे (for कण्ठे) D5 महा- (for तदा) D5 तथा (for शुभा) — (L. 72) D5 लोकमाना (for याच°) T3-5 G3 3 M3 विहारे (for °रे) D5 G3 रतिका, D5 विप्रो, T G1 3-5 M3 रता, G(ed) रतौ (for तथा) — (L. 73) D5 G3 यत्तु, D5 देवी (for पूर्वं). D5 T1-3 G1 3-5 M3 लब्धवा (for लब्ध) D5 G3 जनार्दनम् — (L. 77) D5 T G3 3 5 चापरं ; M3 च परं (for परमं). T1-3 G3 3 M3 शरैर् (for बाणैर्) D5 3 T1 3 4 G1 3 3 M सप्तभि (for चाष्टभि) — D5 reads line 78 twice. — (L. 78) D5 3 T G1 3 5 M3 वासुदेवं समाविध्य (D5 °हत्य) (for °) — (L. 79) D5 G3 पञ्चभि (for सप्तभि°). — (L. 80) D5 अथ नारायणो देव (for °) T1-3 G1, 3-5

अथो जगत्पतिर्देवः क्रुद्धः संप्रति दानवे ।
आदाय निशितं बाणं धनुश्चिच्छेद तस्य हि ।
रथं च सारथिं चापि जघान यदुनन्दनः ॥
ततः क्रुद्धो रथात्तस्मादाप्लुत्य नरकस्तदा ।
गदामादाय गोविन्दं जघानाविध्य वक्षसि ।
गरुडं पोथयमास तलेन नरकस्तदा ॥
पुनः परिघमादाय वासुदेवं समभ्ययात् ।
तदन्तरेऽथ कृष्णेन द्विधाभूतमभज्यत ॥
ततः शिलाः समादाय प्राहिणोद्यदुनन्दनम् ।
ताश्च सर्वाः समाजघ्ने शरैः शार्ङ्गविनिःसृतैः ॥
शैलैर्वृक्षैस्तथा पाशैर्गदापरिघपट्टिसैः ।
भिण्डिपालैस्तथा खड्गैः परशुप्रासतोमरैः ॥
तद्युद्धमभवद्घोरं नरके दानवेश्वरे ॥
अथ रोषविरूपाक्षः केशवः केशिसूदनः ।
हन्तुमैच्छज्जगन्नाथो नरकं दानवेश्वरम् ॥
आयुधं लोकविख्यातं देवर्षिगणपूजितम् ।
दैत्यशोणितदिग्धाङ्गं दैत्यासृक्पानलालसम् ॥
आदाय निशितं चक्रं दैत्यचक्रनिनाशनम् ।
नरकं साधुविद्विष्टं द्विष्टं मुनिगणैः सदा ।
प्रदीप्तचक्रं चक्रेण क्षिप्तेन निशितेन च ॥
नरकस्य महाबाहुर्हृदयं लोकपूजितः ।
द्विधा चिच्छेद लोकेशः सर्वलोकस्य पश्यतः ॥

No. 29

K $\tilde{N}_{2.3}$ V B D T G M_4 ins. after adhy. 92: $\tilde{N}_1$ after App I (No. 42):

जनमेजय उवाच ।

प्रादुर्भावे मुनिश्रेष्ठ माथुरे चरितं शुभम् ।
शृण्वन्वै नाधिगच्छामि तृप्तिं कृष्णस्य धीमतः ॥
द्वारकायां निवसतः कृतदारस्य यद्गुणम् ।
चरितं ब्रूहि कृष्णस्य सर्वं हि विदितं तव ॥

वैशंपायन उवाच ।

जनमेजय कृष्णस्य कृतदारस्य भारत ।
निबोध चरितं चित्रं तस्यैव सदृशं प्रभोः ॥

M_4 क्रुद्धस्तं दानवं प्रति, M_{1-3} क्रुद्धस्तं प्रति दानव (M_2 °वं) (for ^{b}). — G_3 om lines 81-85. —(L. 81) T_{1-3} $G_{1.4.5}$ $M_{3.4}$ आदाय निशितैर्बाणैर् (for ^{a}). —(L. 82) D_3 G_4 सरथ (for रथं च). —(L. 83) D_3 G_4 त्वाप्लुत्य (for आ°). —(L. 84) D_6 [आ]हत्य (for [आ]विध्य). —(L. 86) T_3 तमभ्ययात् (for स°). —(L. 87) D_3 द्विभूतं परिघं महत् (for ^{b}). —(L. 88) T $G_{3.5}$ M शिलां (for शिला). D_3 T_3 -नन्दने (for °नम्). —(L. 89) D_7 T $G_{1.3-5}$ M_4 तां च कृष्ण (for ताश्च सर्वाः) D_6 शरैः सुनिशितैस्तदा (for ^{b}). —(L. 90) T_1 शरैर् (for शैलैर्). —(91) D_3 G_4 भिन्दिमालैस् (for भिण्डिपा°). —(L. 92) $T_{1.3}$ $G_{1.3-5}$ M_4 नरके दानवोत्तमे (for ^{b}). — After line 92, G(ed) ins

3** शस्त्रपातं महाघातं नरकेण महात्मना ।
मुहूर्तं पोथयामास नरकं मधुसूदन ॥

—(L. 93) G(ed) रोषात् (for रोष). —(L. 94) D_3 T_3 $G_{1.3.5}$ नरकं दानवोत्तमम् (for ^{b}). —(L. 95) G_3 आयसं (for आयुधं). D_6 महर्षि (for देवर्षि). —(L. 96) D_3 दैत्यशोणितमानसम् (for ^{b}). —(L. 98) G_3 चक्रेशः (for द्विष्टं). —(L. 99) T_{1-3} $G_{1.3.5}$ M_4 प्रतिचिक्षेप चक्रेशात् (for ^{a}) D_3 T_3 दीप्तेन; T_{1-3} $G_{1.3.5}$ M_4 चक्रेण (for क्षिप्तेन). G(ed) दर्शयन् प्रतिचिक्षेप चक्रेशस्तज्जलोपम. —(L. 100) T_3 विभेदाशु (for महाबाहुर्) D_3 त्रिभुवन; D_6 T_{1-3} $G_{1.4.5}$ M_4 दूषितम् (for -पूजित°) T_2 हृदयं कोपपूरित (for ^{b}) — T_3 G_3 om line 101 —(L. 101) M_{1-3} बिभेद (for चिच्छेद). D_3 द्विधा बिभेद देवेश (for ^{a}).

29

M_4 om the ref. T_{1-3} $G_{1.3-5}$ ins after the ref: M_4 before line 1 G(ed) after line 4:

1** कथं देवो देवरहं कृतदारैर्वदीमुन ।
तद्वदाद्य गुरो सत्यमखिलानं कथं हरि ॥

[(L. 2) G_3 G(ed) वदस्व (for वदाद्य) T_1 G_3 G(ed.) अखिलान (for °खलानं) G_3 त्रिविक्रमं कथं हरेः (for ^{b}).] — $T_{1.3}$ $G_{1.3-5}$ M_4 om lines 1-11. —(L. 1) V_1 प्रादुर्भावे (for °भावे) $\tilde{N}_1$ च द्विजं (for चरितं). —(L. 2) $\tilde{N}_1$ V_2 $B_{1.3}$ $D_{3.5}$ D_6 शृण्वन्नेव; $\tilde{N}_1$ V_1 B_3 D_6 शृण्वानो न (for शृण्वन्वै न). D_3 शृण्वन्नैवाभिगच्छामि (for ^{a}). —(L. 3) K_3 B_1 (marg.) D_5 G_3 सद्गुणम्; $\tilde{N}_1$ V_2 B D_n D_5

प्राप्तदारो महातेजा वासुदेवः प्रतापवान् ।
रुक्मिण्या सहितो देव्या ययौ रैवतकं नृप ॥
उपवासावसाने हि रुक्मिण्याः प्रतिपूजयन् ।
तर्पयिष्यन्स्वयं विप्राञ्जगाम मधुसूदनः ॥
कुमाराः प्रययुस्तत्र पुत्रा भ्रातर एव च ।
प्रेषिता वासुदेवेन नारदस्याभ्यनुज्ञया ॥
षोडश स्त्रीसहस्राणि जग्मुरेव च धीमतः ।
श्रद्धया परमया राजन्विष्णोरेवानुरूपया ॥
ततस्तत्र द्विजातीनां कामान्प्रादादधोक्षजः ।
अर्थिनां धर्मनित्यानां वन्दिनामिष्टवादिनाम् ॥
कल्याणनामगोत्राणां महतां पुण्यकर्मणाम् ।
यौनैः श्रौतैश्च मात्रैश्च शुद्धानां कुरुनन्दन ॥
तर्पयित्वा द्विजान्कामैरिष्टैरिष्टः सतां हरिः ।
ज्ञातीन्सतर्पयामास यथार्हं धर्मवत्सलः ॥

उपवासावसाने च भगवान्सविशेषतः ।
बहु मेने प्रियां भार्यां रुक्मिणीं भीष्मकात्मजाम् ॥
वसतस्तस्य कृष्णस्य सदारस्यामितौजसः ।
सहासीनस्य रुक्मिण्या नारदोऽभ्याययौ मुनिः ॥
आगतं चाप्रमेयात्मा मुनिमिन्द्रानुजस्तदा ।
शास्त्रदृष्टेन विधिना अर्चयामास केशवः ॥
सोऽर्चितो वासुदेवेन मुनिरर्च्यतमः सताम् ।
पारिजाततरोः पुष्पं ददौ कृष्णाय भारत ॥
तद्रूक्षराजकुसुमं रुक्मिण्याः प्रददौ हरिः ॥
पार्श्वस्था सा हि कृष्णस्य भोज्या नरवराभवत् ॥
प्रतिगृह्य तु तत्पुष्पं कामारणिरनिन्दिता ।
शिरस्यमलपत्राढ्यं ददौ कृष्णेङ्गितानुगा ॥
त्रैलोक्यरूपसर्वस्वं नारायणमनोहरा ।
शुशुभे तेन पुष्पेण द्विगुणं रुक्मिणी तदा ॥

D6 पद्मुणम् (for यद्दु°) — (L 4) D3 तत्सर्वं (for सर्वं हि) — (L. 5) D3 धीमन D3 यद्दुणम् (for भारत) — (L. 6) K V3 B3 Ds1 D1 3 5 प्रभो , N1 V2 B1 विभो , Ñ2 V1 D5 6 विभो (for प्रभो) — (L. 8) D3 देवो (for देव्या) — (L. 9) K4 उपवासं वसानां च , V1 B D3 D5 5 6 T1 G3 °सानसाने हि (for °) K4 रुक्मिणी (for °ण्याः) — (L. 10) D3 तर्पयित्वा (for °यिष्यन्) — (L 11) Ñ1 2 V1 D1 3 D6 च (for प्र) K3 Ñ2 B3 D5 पुत्र- (for पुत्रा) — Before line 13, T2 3 G1 4 5 M3 ins वैशंपायन — (L. 13) K3 प्रेक्षिता , D2 तर्पिता (for प्रेषिता) Ñ1 वासुदेवस्य देवस्य , T1 2 G3 3-5 M4 वासुदेवेन देवेन (for °) N1 नारदेन (for °दस्य) — D3 om lines [illegible] 14 — (L. 16) Ñ1 मर्थता , V2 अर्हाणा , D5 सुखिना (for अर्थिना) Ñ3 om line 16b K2 M4 कृतिनाम् (for वन्दि°) K1 धर्मार्थविदुषां सताम् , K4 सदाचारवतां नया , Ñ1 कृतीनां सुहृद्वादिनाम् (for °) — (L. 17) V1 B2 3 D5 -कर्मिणाम् (for -कर्म°) — (L. 18) K2 Ñ3 B3 3 Dn1 D3 D1 5 मौस्त्यैश्च , V1 D3 सौल्प्यैश्च , D1 मोक्षैश्च (for मात्रैश्च) K1 यौनैः श्रौतैश्च मौल्यैश्च , K2 V3 यज्ञे (V3 दाने) आढ्यैश्च मुख्यैश्च , K4 पूते श्रौतैश्च मौल्यैश्च , N1 corrupt , V2 दाने श्रौतैश्च वै मात्रैः , D3 यौनैः सौचैश्च मात्रैश्च , D5 T1 2 G1 3 4 M4 द्विजैः (D5 दाने , T2 G1 दीने , G3 M4 द्विजे) आढ्यैश्च सौख्यैश्च , T2 द्विजैः आढ्यैश्च मात्रैश्च (for °) K4 मुक्तां नाम् (for शुद्धानाम्) — (L. 19) K2 इष्टवतां , K4 V2 इष्ट स वान् (for इष्टः सतां) B1 T1 G3 मतिं (for हरिः) — (L. 20) D3 ज्ञाती स , T1 ज्ञातीं स (for ज्ञातीन्स) D1 3 यथावद् (for °र्हं) T1 4 G3 भक्त (for धर्म) — (L 21) G3 उपवासविधाने च (for °) T2 3 G1 4 भगवान्देवकी सुत (for °) — After line 21 D6 T1 2 G1, 3-5 M1 ins

2** वैशंपायन उवाच ।
कदाचिदथ रुक्मिण्या वसन्नाहे जनार्दनः ।

— Before line 22 T3 ins वैशंपायन — (L. 23) K2 V1 B1 Dn1 D6 (marg) तत्र (for तस्य) — (L. 24) B D6 V1 B1 Dn1 D6 (marg) तत्र (for तस्य) — (L 24) B D6 Ñ3 V2 B1 3 D5 नारदोऽभ्यागात्सुखासीनस्य (for सहा°) — (L. 25) K2 D3 तममेयात्मा (for मगतं (for °) — (L. 26) B1 (marg as above) -पूतेन (for शास्त्र°) — (L. 27) दृष्टेन) Ñ1 सर्वशास्त्रभृतां वरः (for °) — (L. 28) G3 वै तदा (for D3 अर्च्यतम (for अर्च्यं°) — (L. 29) T1 2 G1 2 5 M4 पारिजात (for वृक्ष- भारत) — (L. 30) राज) V3 रुक्मिण्या , G3 °ण्ये (for °ण्या) — (L. 30) D6 (by corr on marg) भैमी नर , D6 D3 भोज्या नारी , D5 (by corr on marg) भैमी नर , D6 भोज्या नर , T2 3 G1 4 5 M4 भोजनारी , G3 भोगनारी- (for भोज्या नर) D1 3 भीष्मकस्यात्मजाभवत् , G3 सदारस्यामितौजस (for °) — (L. 31) Ñ2 V1 B1 3 D5 6 तत् पुष्पं , V2 तु तत्सर्वं (for तु तत्पुष्पं) D2 प्रगृह्य च तत् पुष्पं (for °) — (L. 32) Ñ1 V2 B1 3 D3 5 T2 -पत्राक्षी , D3 -मध्या पत्राढ्य (for पत्राढ्यं) T1 2 G1 2 3 M4 शिरस्यम्बुजपत्राक्षी (for °) D2 ददौ कृष्णे हितानुगा , M4 ददौ कृष्णे निजात्मजा (for °) — (L. 33) G3 त्रैलोक्यानन्दरूपा सा (for °).

तां नारदस्तथोवाच मुनिर्ब्रह्मसुतस्तदा ।
तवैवौपयिकं पुष्पमेकं देवि पतिव्रते ॥
अलक्तकं पुष्पमेतत्ससर्गात्तु सर्वथा ।
अत्यर्हा च मता मे त्वमेतत्पुष्पं धृतव्रते ॥
कल्याणगुणसंपन्ने सततं भर्तृवत्सले ।
अम्लानमेतत्सततं पुष्पं भवति कामिनि ॥
संवत्सरपरं कालं कालज्ञे गुणसंमते ।
ईप्सितानपि गन्धांश्च ददाति वदतां वरे ॥
शीतोष्णे चेप्सिते देवि पुष्पमेतत्प्रयच्छति ।
स्रवत्यपि रसान्देवि मनसा काङ्क्षितान्वरान् ॥
सेव्यमानं च सौभाग्यं ददाति वरवर्णिनि ।
स्रवत्यपि तथा गन्धानीप्सितान्प्रीतिवर्धनान् ॥
यानि यानि च पुष्पाणि त्वं देव्यभिलषिष्यसि ।
कुसुमं वृक्षराजस्य तानि तानि प्रदास्यति ॥
एतदेव भगाधानं धर्मिष्ठे धर्मद तथा ।
मतिं च नाशुभे पक्षे धार्यमाणं सदा शुभे ॥
यद्यदिच्छसि वर्णं च तत्सर्वं धारयिष्यति ।
स्वल्पं वा यदि वा स्थूलं छन्दतस्ते भविष्यति ॥
अनिष्टगन्धहरणमेतत्सद्गन्धवर्धनम् ।
प्रदीपकर्म रात्रौ च करोति कमलेक्षणे ॥
संतानकस्रजो माला पुष्परत्नादि चाच्युतम् ।
पुष्पमण्डपमुख्यानि चिन्तितेन प्रदास्यति ॥
बुभुक्षा वा पिपासा वा ग्लानिर्मृत्युरथ वा जरा ।
देव्येतद्धारयन्त्यास्ते स्वच्छन्देन भविष्यति ॥

B3 D3 a मनोरमा (for °हरा) —(L. 34) K2 a 4 Ñ1 2 V B2 Dn D1–4 T1 2 3 G M3 देव (for तेन) K3 2 भीष्मकी , K3 4 Ñ1 2 V1 3 B D T G3 भैष्मकी (for रुक्मिणी) V3 भैष्मिकी द्विगुण तदा (for °) —(L. 35) G3 त्वय , G3 तदा (for तथा) Ñ1 2 V1 B1 3 D3 6 नारद स्तामुवाचाथ (for °) T1 3 G1 3 4 M4 मुनिर्ब्रह्मविदां वर (for °) —(L. 36) K2 Dn1 G4 इद , D6 T1 G3 2 एतद् (for एकं) T3 2 G3 एतद्देवि वरानने (for °) —(L. 37) B1 एक (for एतत्) Dn1 संपर्काद् (for ससर्गाद्) B3 D3 सस्थितम् (for सर्वथा) —(L. 38) V1 B1 D3 4 अत्यर्हा च , T1 अर्हा सर्वे , T3 3 G1 2 अर्हा चैव (for अत्यर्हा च) K3 अनन्या हि महार्हाणि , V3 अनन्यार्हमहार्हत्वम् , D1 अत्यर्हा चैतया मे त्वद् , D6 अत्यानर्हं च मानार्हम् , G3 अनन्यार्हं महार्हं च (for °) G1 2 एतत्पुण्याद् (for °त्पुष्पं) B3 पतिव्रते (for धृत°) G3 पुष्पमेतद्ध्रुवं व्रत (for °) — After line 38, T3 repeats line 37 —(L. 40) K2 D3 T3 भामिनि (for का°) —(L. 41) T2 3 संवत्सर , M3 °त्सराव (for °त्सर°) D3 काले (for काल°) D3 भर्तृ (for गुण) K3 °संमतम् (for °ते) T2 3 G3 कालज्ञैर्गुणसंमते (T3 °मते) (for °) —(L. 42) Ñ2 गन्धाढ्यान् , D3 सर्वांश्च (for गन्धांश्च) D3 G4 ददाति वरवर्णिनि ; T3 3 G1 °ति हि व्रति व्रते (for °) — D3 om. lines 43 45 G1 om. lines 43 44 —(L. 43) T3 [इ]च्छिते (for [ई]प्सिते) K2 शीतोष्ण चेप्सित देवि (for °) Ñ1 B1 3 ददात्यपि (for प्रयच्छति) —(L. 44) B3 प्रवात्येनद् (for स्रवत्यपि) K1 4 शुभान् , K2 Dn T1–3 G1 3–5 M1 रस (for रसान्) T1 3 G1 3 3 M3 Ds1 D2 T3 वरे , V3 बहून् (for वरान्) T1 3 G1 3 3 M3 मनसा काङ्क्षित क्षणात् (G3 च यत्) (for °) —(L. 46) T2 3 G1 3–5 M3 प्रयच्छति (for स्रवत्यपि) —(L. 47) K4 D1 पुष्पाणि (for पुष्पाणि) —(L. 48) Ñ3 कुसुमं पारिजातस्य , D1 °म राजवृक्षस्य (for °) —(L. 49) D3 देवि (for एव) K4 च धर्मिष्ठे , T1 3 G1 3 3 M3 भगाचारं (for °न) K2 एतानि कामजनक ; D3 एवदेव भाग्यधाम (for °) G3 धर्मिष्ठ (for °ष्ठे) B3 Ds1 T3 शुभदे , D1 धर्मदे (for °द) K4 धर्मार्थ शुभद तथा । D1 धर्मिष्ठे धर्मवत्सले (for °) —(L. 50) K2 D3 3 G3 च नाशुभा ; N3 V1 B3 D3 न चाशुभे (for च ना°) K4 T1 3 G1 3–5 M3 मतिं च माशुभां यच्छेद् (K4 दधे) (for °) Ñ1 न चाशुभे , V1 तथा शुभ , B3 सदाशुभे , D3 2 तथा शुभे (for सदा शुभे) —(L. 51) T3 3 G1 3 3 यद्दिच्छसि सुवर्णं च (for °) N1 एतद् (for सर्वं) K1 2 V1 1 Dn D3 2 2 T3 3 G3 3 3 M3 धारयिष्यसि (for °ष्यति) —(L. 52) K2 Ñ3 V1 2 B3 D3 3 3 [अ]ल्पं (for यदि) V3 स्वच्छन्दतः , Ds1 छन्द ते , T1 इच्छतस् , T2 चिन्द° (for छन्द°) —(L. 53) Ñ1 अनिष्टगन्धापहरणम् (hypermetric) , V1 B1 3 D3 °गन्धापहरम् ; T3 3 G1 3 3 °गन्धावरणम् (for °) K1 2 V3 D1 3 3 T1 G3 तत्सर्वं Ñ2 D3 G3 त्वरसम (for एतत्सद्°) . K4 तत्सर्वं गन्धमर्दनम् , Ñ1 D1 एतद्गन्धानुवर्धनम् ; B1 एतत्सर्वं गन्धव° G3 एतद्गन्धविव° (for °) —(L. 55) T1–3 G1 3 3 M3 संतानिकं स्रजो जालं (for °) T3 3 G1 3 M3 पुष्पं (for पुष्प) B3 D3 –वस्त्राणि (for °दि) Ñ2 –चाल्पकान् (for चाच्युतम्) —(L. 56) Ñ2 V3 2 मण्डल– (for –मण्डप) K3 कुसुममङ्गलमुख्यानि (for °) Ñ1 चिन्तिते शुभे Ñ2 विचिन्त्येन ; V1 3 B Ds1 चिन्तिते त (for °तेन) —(L. 58) K1 2 4 Ñ2 V3 3 D1 3 T3 3 G1 3 देववद् , T1 देवि तद् , G1 देव्यास्तद् (for देव्येतद्) —(L. 59) K1

अनुगीतानि गीतानि दास्यत्यपि च चिन्तिते ।
सुवादित्रान्सुमधुरांस्तथैव तव संमतान् ॥
पूर्णे संवत्सरे देवि पुष्पमेतत्तवान्तिकात् ।
निरस्र्यते तरुस्तं समयेन प्रयास्यति ॥
कृतिरेषा हि भद्रं ते पारिजातस्य सुप्रभे ।
निसर्गतः सर्गकृता सत्कारार्थेऽसुरद्विपाम् ॥
उमा देववरस्येष्टा हिमाचलसुता सती ।
धारयेदीश्वरी नित्यं पुष्पाण्येतानि सुप्रभे ॥
अदितिश्च सपौलोमी महेन्द्रसुरसारणी ।
सावित्री वेदमाता च श्रीश्च सर्वगुणोदिते ॥
देवपत्न्यस्तथैवान्या देवाश्च वसुदेवताः ।
संवत्सरः परः कालः सर्वेषां तु न संशयः ॥
षोडशस्त्रीसहस्राणां मध्ये त्वं खलु वर्तसे ।
अग्रेष्टा वासुदेवस्य देवि त्वां भोजनन्दिनि ॥
सपत्न्यस्ते गुणोपेते सर्वाः सर्वेश्वरप्रिये ।
अवमानावसेकेन त्वया सिक्ताय भामिनि ॥
प्रकाशमथ सौभाग्यमनिवार्यं यशश्च ते ।
मन्दारकुसुमं दत्तं यत्ते मधुनिघातिना ॥
अथ सात्राजिती देवी श्रास्यते वरवर्णिनी ।
सौभाग्याढ्यं सदा वेत्ति यात्मानं सुभगा सती ॥
साम्बमाताथ गान्धारी भार्याश्चान्या महात्मनः ।
सौभाग्यार्थोद्यवाकाङ्क्षामथ मोक्ष्यन्ति निःस्पृहाः ॥
सौभाग्यैकरथो जैत्रस्तव देव्यद्य निःसृतः ।
मनोरथरथानां यः सहस्रैरपि दुर्जयः ॥
अद्याहमवगच्छामि सर्वथा सर्वशोभने ।
आत्मा द्वितीयः कृष्णस्य भोजे त्वमिति भामिनि ॥
त्रैलोक्यरत्नसर्वस्वमददात्तवाच्युतः ।
जीविताशियस्तेन त्वया प्राप्तो हरिप्रिये ॥
नारदेनैवमुक्ता तु तथ्यं वाक्यं नराधिप ।
तत्रस्थाः शुश्रुवुः प्रेष्याः प्रेषिताः सत्यभामया ॥

दास्याम्यपि, V1 B1 2 नास्यत्यपि, M4 ते दास्यति (for दास्यत्यपि) K1 च चर्चिते, D1 T1 G3 च चि(D2 त्रिचि) न्तितम् (for च चिन्तिते) — (L 60) K4 D2 सुवादितान् (for °त्रान्) G3 सुमनस (for °धुरान्) K3 सुवादितान्सुमधुरान्, V1 B3 सवादित्रान्ममधुरान्, D3 T1 2 G1 2-5 M1 सवादित्र सुमधुर (for °) V1 2 D1 G3 समन्वितान् (for संम°) D31 D1 T1 तथैव स्तवसमन्वितम्, T1-3 G1 2 3 M2 स्तवे स्तवसमन्वितम् (for °) — (L 62) K1 (marg) B3 निर्देर्स्यते, K3 2 V3 D2 6 T3 G2 4 5 M1 निवत्स्यते, D1 6 °र्यते (for °स्र्यते) G3 समयेऽभिप्रयास्यति (for °) — (L 63) K3 D1 धे शुभे, V3 सुव्रते (for सुप्रभे) — After line 63, D1 reads lines 67–68 — (L 64) D1 M4 स्वर्गकृता, T1 शर्वकृता, G3 सर्वगता (for सर्गकृता) T1 2 G1 4 द्विप (for द्विपाम्) — (L 65) K3 D2 उमा चैव हरस्येष्टा, V3 D31 D1 उमा देवीश्रेष्ठा, T1 उमा देवि वरा श्रेष्ठा (for °) B3 T1 2 G3 हिमालय (for °चल) — (L 66) Ñ2 V1 2 B3 D1 G1 2 धारयन्ती (for °येद्) Ñ1 Dn धारयरवैश्वरी नित्य, D3 °येच्छेश्वरीकृत्य (for °) — (L 68) K1 2 3 Ñ2 V3 2 B1 Dn D3 D1 2 T2 4 G1 2 M1 देवमाता, T1 देवभूता (for वेदमाता) Ñ1 सावित्री देवता चापि (for °) K1 4 Ñ2 V2 B1 D2 2 T1 2 G1 2 5 M4 गुणोचिता, K3 Dn D1 4 G3 °चिते, V2 °न्विता, D1 5 °दिता (for °दिते) — (L 69) D2 देवता (for देवाश्च) — (L 70) Ñ1 सवत्सरावर' काउ, M1 °त्सरात्पर कालः (for °) — (L 71) Ñ1 2 षोडशानां (for °स्त्री) K4 त्वं परि°, V1 D6 खल्वथ, B1 खलु तु° (for त्व खलु) — (L 72) K1 (marg as above) अथ त्वां, D1 G2 अग्रेष्टां, G4 अग्रीष्टां (for अग्रेष्टा) — G1 om lines 73–74 — (L 73) Ñ2 त्व (for ते) K3 Ñ1 V3 D1 4 T2 गुणोपेताः (for °ते) D1 सपत्न्यस्तु गुणोपेता (for °) — (L 74) T1 2 G1 2 3 M1 अवमानानुवासेन (for °) T1 सकेन, M1 सिक्तेन (for सिक्ताय) T3 G1 2 स्ववास(G3 °मि)केन भामिनि (for °) — (L 75) K3 D1 6 प्रसादम् (for प्रकाशम्) — (L 76) D3 निपातिना (for निघा°) Ñ1 यस्यान्ते मधुघातिना, G1 यन्मे मधुरभाषिणि (for °) — (L 77) K1 Ñ3 V B2 2 D1 2 3 T3 G1 M1 श्रास्यत्यथ(Ñ1 V1 2 D6 °म)रवर्णिनि (for °) — (L 78) K1 Ñ1 B1 Dn D3 सौभाग्याद्यं, K3 V3 D1 2 T1 2 G1 4 5 °ग्याढ्यं, D1 °ग्याढ्यां, G2 सा सौभाग्य, G3 M1 सौभाग्याढ्यां (for °ग्याढ्यं) K1 2 3 Ñ1 B1 Dn D3 D1 4 T1 G1 2 सुभगं (for °गा) — (L 80) Ñ2 सौभाग्यार्थोद्यताकाङ्क्षाम्. D4 ता सौभाग्योद्यताकाङ्क्षम् (for °) D1 सद्यो (for अद्य). — (L 81) G3 रसो (for रथो) T1 G1 M1 [स]त्र (for [जै]त्र) D3 तव देवाद्य निःश्रित (for °) — (L 84) D2 भार्या (for भोजे) K1 अस्ति (for इति) — (L 85) D1 जानो वशे अक्षय्य च (for अददाद्धव) — (L 86) D3 जीविताशयस्त्रेन (for °) — Before line 87, G2 ins वैशम्पायन — (L 88) D1 तत्रत्याः (for हरिर्वचे. G3 जीविताशियस्तेन (for °)

देवीनां च तथान्यासां सपत्नीनां विशां पते ।
दृष्ट्वा ताः सविशेषं च नारदेनाभ्युदाहृतम् ॥
तच्छ्रुत्वा मुनिभिस्तिलं प्रेष्याभिः स्त्रीसमागतः ।
प्रकाशीकृतमेवासीद्विष्णोरन्तःपुरे तदा ॥
वर्णावर्णि ततो देव्यः पौलीनमिव सर्वशः ।
प्रत्यपांचक्रिरे दृष्ट्वा रुक्मिण्यातिगुणोदयम् ॥
अर्हेति पुत्रमातेति ज्येष्ठेति च समागताः ।
प्रायेण प्रवदन्ति स्म दृष्ट्वा दामोदरस्त्रियः ॥
मम्रूपे न सपत्न्यास्तु तत्सौभाग्यगुणोदयम् ।
सत्यभामा प्रिया नित्यं विष्णोरमुल्तेजसः ॥
रूपयौवनसपन्ना स्वसौभाग्येन गर्विता ।
अभिमानवती देवी श्रुत्वैवेर्ष्यावशं गता ॥

समुत्सृजन्ती वसनं सपुष्पं
शुचिस्मिता शुक्लमनन्यमंशुकम् ।
जग्राह रोषाकुलितेन चेतसा
वहेः शिखा श्रीरिव वर्धितेन्धना ॥
दंदह्यमाना ज्वलनेन वर्धता
ईर्ष्यासमुत्थेन गतप्रभेव ।
क्रोधान्विता क्रोधगृहं विविक्तं
विवेश तारेव घनं सतोयम् ॥
बध्वा ललाटे हिमचन्द्रशुक्लं
दुकूलपट्टं प्रियरोषचिह्नम् ॥
पर्यन्तदेशे सरसेन देवी
विलिप्य सा लोहितचन्दनेन ॥
संस्पृश्य संस्पृश्य शिरः सरोषं
प्रकम्पमाना समयोपविष्टा ।
दीर्घोपधाने शयनेऽपनीय
विभूषणान्येकनिरुद्धवेणी ॥
अकारणार्थेन निरूप्यमाणा
प्रेष्याजनस्याभिजनेन याचिता ।

°स्या) K4 हास्य ; V1 मर्त्या. (for प्रेष्या) Ñ1 सुबद्धा, D3 प्रहिता (for प्रेषिता) —(L 89) K1 2 4 V2 D1 Dn D3 T4 G1 पत्नीनां च (for सपत्नीनां) —(L 91) B3 वै श्रुत्वा तु, T3 M4 तत्र श्रुत्वा (for तच्च श्रुत्वा) D3 प्रेष्य-स्त्रीभिस्तु; G1 प्रेष्याभिश्च (for प्रेष्याभिः स्त्री) K2 प्रेष्यस्त्री-भिश्च मानव (for °) —(L 93) K1 2 4 Ñ1 2 V1 3 B Dn D2 D1 2 4 G2 संज्ञा D3 वाग्मन (for सर्वशः) —(L 94) V1 दृष्ट्वा, D3-4 T1 2 G1-4 दृष्ट्वा, G5 तत्र (for दृष्ट्वा) D3 om. (hapl) lines 94b–96a —(L 95) T1-3 G1 3-4 M4 सा प्रधाना (for पुत्रमाता) T3 G1 समाहिता (for °गता) —(L. [illegible]) D2 सर्वा (for दृष्ट्वा) Ñ1. 2 V1 B1 2 नारायण- (for दामोदर) —(L. 97) Dn1 सा (for न) K2 मम्रूपे तु न तत्सत्या, G2 सा सैद्धे न सपत्नी तु; G3 मन्युकोपेन पत्न्यास्तु (for °) Ñ2 सौभाग्यस्य (for तत्सौभाग्य) — After line 97, D3 ins

3** यदो यादवपुत्रस्य मतिभीर्ष्या तु चागता । (310)

—(L 98) Ñ1 V1 B1 2 D3 T2 3 G1 2 3 M4 भमित (for अतुल) —(L 99) Ñ2 B3 D3 °भावे सा, V1 -साम्यै मा (for संपन्ना) B1 सा (for स्व-) K2 Cal ed सौभाग्येन च निर्वृता; Ñ1 D3 सौभाग्येन च गर्विता, D3 सौभाग्यगुणगर्विता (for °) —(L 100) Ñ1 V1 रुद्ध मीर्ष्या, V3 वृथैवेर्ष्या, G1 श्रुत्वा चेर्ष्या (for श्रुत्वैवेर्ष्या) [illegible] D3 धुन्यस्यार्तिवशमागता, D3 श्रुत्वा प्रेष्यावचस्तदा (for °) — After line 100, Ñ1 2 V1. 3 ins

4** सा शुभं कौङ्कुमं वासः समुत्सृज्य शुचिस्मिता ।
महारजतरागं च शुक्लं जग्राह वाससी ॥

[(L 1) Ñ2 कौसुम (for कौङ्कुम) V1 शुचिविस्मिता (for शुचि°) — V3 om line 2]

— Ñ3 om lines 101–104 —(L. 101) D4 सकौसुम, D6 सुकुङ्कुमे (for स°) —(L. 102) D2 6 सुविस्मित (D4 °ता) (for शुचिस्मिता) G1 शुक्लमथैकम् (for °नन्यकम्) —(L. 103) V1 रोषोद्गलितेन (for रोषाकु°) —(L. 104) T3 G1 4 5 M4 वने शिखाग्नेरिव वर्धितेन्धना —(G 105) G1 संद-ह्यमाना (for दंद°) K4 ज्वलितेन (for ज्वलनेन) K2 4 D1 G2 वर्धिता, Ñ1 V1 धाम्ना (for वर्धता) D3 सा दह्यमाना ज्वलनेन तेन —(L. 106) Ñ2 V1 B1 2 D6 सेर्ष्या- (for ईर्ष्या) —(L. 108) Bom. ed घनं (for घन) D3 4 T3 M4 -तोयदम् (for -तोयम्), G4 विवेश तारा गगने सतोयम् —(L. 109) K4 G3 -चन्द्रशुभ्रं, D4 -शुक्लचन्द्र (for -चन्द्रशुक्लं) —(L 110) T2 3 [illegible] 4 -रोषचिह्नितम्, M4 -रोषविचिह्नम् (for -रोष°) —(L. 111) D2 पर्यन्तदेशे निष-साद देवी, D3 °शे सरसं तु देवी —(L 112) Ñ1 V3 B3 विलिप्य सा, D3 विलिप्य सा —(L 113) T2 3 संसृज्य (for the first संस्पृश्य) —(L. 114) V3 शयनोपविष्टा, M4 समयोपविष्टा (for °विष्टा) Ñ2 D2 3 प्रकम्पयामास सुखो-(D3 मुखो)पविष्टा, D3 प्रकम्पमाना समुपोप° —(L. 115) K1 3 4 दीर्घोपधान (for °ने) D4 शयने परीत्य; M4 °ने निवेश्य (for °ऽपनीय) —(L. 117) K4 D3 अकारणार्थं

विचूर्णयामास कुशेशयं सा
निःश्वस्य निःश्वस्य नरेन्द्रनन्दिनी ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

उपविष्टं मुनिं ज्ञात्वा रुक्मिण्या सह केशवः ।
निश्चक्रामाप्रमेयात्मा ह्यपदेशेन सर्वकृत् ॥
जगाम त्वरितश्चैव सत्यभामागृहं महत् ।
रम्ये रैवतकोद्देशे निर्मितं विश्वकर्मणा ॥
अभिमानवतीमिष्टां प्राणैरपि गरीयसीम् ।
जानन्सानाजितीं विष्णुर्विवेश शनकैरिव ॥
रुषितामिव तां देवीं स्नेहात्संकल्पयन्निव ।
भीतभीतोऽतिशनकैर्विवेश यदुनन्दनः ॥
दारुकं द्वारदेशे तु तिष्ठेत्युक्त्वा विवेश ह ।
नारदस्योपचारार्थं प्रद्युम्नं विनियुज्य च ॥
स ददर्श प्रियां दूरात्क्रोधागारगतां तदा ।
प्रेष्यामध्यस्थितां क्रोधान्निःश्वसन्तीं मुहुर्मुहुः ॥
करजाग्रावलीढं तु पद्मं मुखपङ्कजे ।
संश्लेषयित्वा निःश्वस्य विहसन्तीं पुनः पुनः ॥
किंचिदाकुञ्चिताग्रेण चरणेन वसुंधराम् ।
कृत्वा पृष्ठेऽथ वदनं विहसन्तीं पुनः पुनः ॥
करपद्मे पुनः शश्वन्मुखपद्मं निवेश्य च ।
विनता चारुसर्वाङ्गीं ध्यायन्तीं कमलेक्षणाम् ॥
सरसं चन्दनं गृह्य प्रेष्याहस्तादनिन्दिताम् ।
प्रसाधयित्वा हृदयं क्षिपन्तीं निर्दयं पुनः ॥
पुनरुत्थाय शयनात्स्वपन्तीं च पुनः पुनः ।

ह्यपि, D5 °र्येऽथवि, T4 G3 °थैन च (for °श्चैव वि) T1 G3 कृष्यमाणा (for सत्य°) —(L. 118) K Ñ3 V B D T1 G2 जनान्नितरापि (T1 °ता च) (for जनेन याचिता) —(L. 119) K4 D5 G5 M4 विचूर्णयामास (for विचू°) K3 पर, T4 रसान् (for सा) —(L. 120) D5 रोपाच (for the second निःश्वस्य) Ñ3 D5 कानैर् (for नरैर्) COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 D5 T2. — *Mention of Khila* K2 V B Dn3 D5 D1 — *Adhy name* K V B Dn D5 D2-5 T G1 पारिजातहरणम्, Ñ1 मन्दारहरणम्, D1 पारिजातहरणे सत्यभामारोप — *Adhy no* K3 (marg) 119, V1 125, V2 B3 124, V3 123, Dn D5 D4 120, D2 117, D5 129, T1 G2 M1 134, T3 142, T4 127, G1 136, G4 126, G5 137

T3 om the ref —(L. 122) K4 B3 Dn D5 D5 T2 G4 सर्वविद् D2 कर्मकृत्, G2 सर्वदृक् (for °कृत्) —(L. 123) K2 D4 T4 त्वरित (for °महत्) D5 तत्र, D5 स्वैरं (for चैव) Ñ3 प्रति (for महत्) Ñ1 स गृहं सत्यभामया, G3 सत्यभामा स्मरन्गृहात् (for °) —(L. 124) K1 D5 रम्यं (for रम्ये) D4 T1 G2 M3 रम्ये मनोहरे (D1 रैवतके) देशे (for °) —(L. 125) Ñ3 B1 D4 देवीं (for इष्टां) V1 B1 Dn3 D3 T2 G1 M1 प्राणेभ्योऽपि, V2 प्राणैश्चापि (for °रपि) — G5 om line 126 —(L. 127) K1 दृष्ट्वा (for देवीं) G3 स्नेह (for स्नेहात्) K3 D1 सकलयन्, D5 °येयन्, T2 G1 °ल्पताम् (for °ल्पयन्), —(L. 128) K1 B1 D5 स, B3 च, T3 स्थ (for ऽति) Ñ3 om line 128[b] Bom Poona eds G(ed) विवेश मधुसूदन (for °) —(L. 129) T1 सेवक (for दारुकं) K3 स (for ह) —(L. 130) K4 D5 विनियोज्य (for °युज्य), Bom Poona eds G(ed) स (for च) —(L. 132) V2 G5 प्रेष्यामध्ये, D5 °मिव (for °मध्य) Ñ1 B3 D5 गतां (for स्थितां) B3 G1 कोपात्, G1 क्रूरा, M4 क्रुद्धा (for क्रोधात्) K1 D1 T1 प्रेष्या(K3 D1 °ष्या)मिवस्थितां कोपात्, Ñ3 V1 प्रेष्यामध्ये गता क्रोधात् (for °) —(L. 134) T2 G1 श्लेषयित्वा तु, G3 संरोपयित्वा (for संश्लेष°) K2 D3 विहसन्तीं, K4 विनाहन्तीं, Ñ1 V1 B3 Dn D5 T G M4 विसहन्तीं (for °सन्तीं) V3 विहसन्तीं मुहुर्मुहुः — After line 134, Ñ2 repeats line 142 K3 D1 om (hapl) lines 135 136, K1 reads the same on marg —(L. 135) K1 D3 T3 मस्यन्दिताग्रेण, B3 D5 G2 [आ]कुञ्चित°, T1 G1 M4 किरयन्तीम° (for आकुञ्चित°) D5 (marg) लिखित्वा कुञ्चिताग्रेण (for °) —(L. 136) T2 G3 M4 पृष्ठेन (for °ष्ठे तु) Ñ1 स्वहस्याग्रहस्तेऽथ धवला (for °) K1 विहसन्ती, B1 D5 विलिखन्तीं, B3 D5 D5 T2 G1 विहरन्ती (for °सन्तीं) —(L. 137) K1 Ñ1 V3 B3 Dn D5 (marg) D1 T1 सम्ये, K4 शङ्के, V3 सान्त (for शश्वत्) D5 करपद्मानि धार्य (for °) T2 G3 पद्मे (for पद्म) D3 मुखपद्मे निधाय सा (for °) —(L. 138) K4 रुचिरे, B1 D5 विविक्ते, B3 D1 T2 G2 वनिता, D5 (marg) विविक्त, T3 G1 वसन्तीं (for विनता) K4 D1 कमलेक्षणम् (for °णाम्) — For line 138, V3 D5 G2 subst

5** विमना चारुसर्वाङ्गी ध्यायन्ती कमलेक्षणा ।
[V3 कमलेक्षणम् (for °णा)]

—(L. 139) V3 D1 G2 अनिन्दिता (for °ताम्) —(L.

निवेद्य वदनं हस्ते शोभसीत्यब्रवीद्धरिम् ॥
तस्याः सुस्राव नेत्राभ्यां वारि प्रणयकोपजम् ।
कुशेशयपलाशाभ्यामवश्यायजलं यथा ॥
समुत्पत्य जलं तत्र पतितं वदनाम्बुजात् ।
प्रतिजग्राह पद्माक्षः कराभ्यामपि सत्वरम् ॥
अथोरसि पतत्तोयं श्रीवत्साङ्कोऽम्बुजेक्षणः ।
प्रियानयनजं देवः परिसृज्येदमब्रवीत् ॥
स्रवत्यसितपत्राक्षि किमर्थं तव भामिनि ।
तोयं सुन्दरि नेत्राभ्यां पुष्कराभ्यामिवोदकम् ॥
प्रभाते पूर्णचन्द्रस्य मध्याह्ने पङ्कजस्य च ।
बिभर्ति तव किं वक्त्रं वपुर्मम मनोहरम् ॥
किमर्थं कौङ्कुमं वासो महारजतमेव च ।
नानुगृह्णासि सुश्रोणि शुक्लं वासोऽनुगृह्यते ॥
वासस्येते तवाभीष्टे महारजतकौङ्कुमे ।
देवाभिगमनादूर्ध्वं शुक्लं नेष्टं हि ते प्रिये ॥
किं चानाभरणं गात्रं सुगात्रि तव कथ्यताम् ।
चित्रकस्थानमाक्रान्तं कस्माच्च वरवर्णिनि ॥
श्वेतेन तव पट्टेन वाससा प्रियदर्शने ।
ललाटं सेव्यते कस्माच्चन्दनेन सुगन्धिना ॥
सरसेनायतापाङ्गि कान्तेन हृदयप्रिये ।
प्रक्षोपमर्दः केनाथ कारणेनाननस्य च ।
करोषि मम चात्यर्थं मनो ग्लापयसि प्रिये ॥
प्रसन्नश्चन्दनरसः कपोलप्रणयी तव ।
पत्रलेखासपत्नत्वं प्राप्तो नातिविराजते ॥
रत्नस्याभरणैर्मुक्ता तव ग्रीवा न शोभते ।
ग्रहनक्षत्ररहिता शौरिराव्ययरज्जरदी ॥
पूर्णचन्द्रसपत्नेन स्मेरेणाग्रुभाषिणा ।
किमु नाभाषसे माद्य मुखेनोत्पलगन्धिना ॥

शुभा) — (L. 165) K₁ ₃ ₄ V₁ D₁ ₃ ₄ ₅ वामा (for वामा) B₁ उत्क्षिप्त , Bom Poona eds G(ed) विक्षिप्य (for उत्क्षिप्य) Ñ₁ D₁ लोचनम् (for लोचने) V₁ सत्य शुक्षिप्तकोपना (for ⁴) — (L 166) V₁ प्रविश्य (for नि वेश्य) K₂ सत्यभामा , D₅ ₂ लोचन्तीति , T₂ G₁ ₃ शोभ यन्ती (for °सीति) — K₃ om lines 169–179 — (L 169) K₃ समुत्पतज् , D₄ T₁–₃ G₁ ₃ ₅ M₁ °पेत्य (for °त्पत्य) B₁ ₃ तत कृत्वा (for जलं तत्र) Ñ₁ अश्रुधर्मजलैः तु , D₁ समुत्सृज्य जलं ततु , D₂ °पेत्य तत कृत्वा (for °) K₂ ₃ ₄ Ñ₃ V D₁ ₂ ₃ ₄ पतनं , Ñ₁ B D₃ D₆ T₂ ₃ G M₁ पतत् (for पतितं) — (L. 170) K₂ ₄ V₁ ₂ B₁ Dn D₁–₄ ₆ सत्वर (for °रम्) Ñ₁ B₂ D₅ D₆ T₁ ₂ G₂ ₃ कराभ्यामति सत्वरं (for ⁵) — (L 171) K₁ ₃ V₁ Dn D₁–₄ स (V₁ D₂ च) ततोय , K₄ स्थित तोयं , V₂ [अ]पतत्तोयं , D₅ ₂ गत तोयं (for पतत्तोयं) D₁ अथापरोरसि तत्तोयं (for °) — (L. 172) D₂ प्रियाया नयन देव (for °) K₂ ₃ Ñ₂ B D₂ D₄ परिसृज्य , V₁ विसृज्य (for परिसृज्य) — After line 172, K₃ ins. an addl colophon mentioning adhy name सत्यभामाकोप — Before line 173, K₃ ins वैशंपायन — (L. 173) V₂ Cal ed पद्माक्षि (for -पत्राक्षि) B₂ Cal ed निमित्तं तव मानिनि (for ⁵) — (L. 175) T₁–₃ G₁ ₃–₅ M₁ भास्करस्य (for पङ्कजस्य) — (L 176) T₂ ₃ G₁ तावकं (for तव किं) G₁ रूपं (for वक्त्रं) K₁ D₂ T₁ ₄ वपु स्तव ; V₁ °र्नाम , D₅ (marg as above). G₂ M₁ रूपं मम , T₃ G₁ ₄ ₅ उपमानं , T₂ वपुर्मानं (for °र्मम) Ñ₁ मनोहरे (for °हरम्) — (L. 177) K₄ कथं वा , T₂ किमथ (for °र्थं) D₅ किमर्थैवान्तमवासो — (L 178) K₃ शुक्ले (for शुक्लं) G₁ शुद्धवासो निगृह्यते (for ⁴) — (L. 179) D₄ वासश्री तव चाभीष्टे (for °) — (L. 180) K₁ ₃ ₄ V₁ Dn D₃ D₅ तत्प्रिया , Ñ₂ तत्प्रिये , V₂ न प्रिय , D₁ ते प्रियम् , D₂ मे प्रिये (for ते प्रिये) D₁ शुक्लं श्रेष्ठं हि तत्प्रिय (for ⁴) — (L. 181) G₁ M₁ गात्रे (for गात्रं) K₁ कथ्यते , D₆ (marg) कथ्यताम् (for कथ्यताम्). — (L 182) T₁ ₂ G₂ ₃ चित्रकस्थानमात्रं त्वं (G₂ तं) (for °). — (L. 183) D₁ D₃₁ ललाट , D₁ तद्वर (for च वर) K₃ Dn₁ T₁ पादेन (for T₃ ₂ G₁ ₃ ₅ नव (for तव) पट्टेन) — (L. 185) D₃ सरसेनापि तन्वङ्गि (for °) Ñ₂ om lines 185ᵇ–186ᵃ — K₁ om (hapl) lines 186 187 — (L 186) V₂ B Dn D₃ D₄ G₁ प्रक्षोपमर्दः ; D₃ प्रासोपमर्दं , T₁ G₂ ₃ M₁ प्रभावमर्दं (M₁ °र्दे) (for प्रक्षोप°) K₃ Ñ₁ V₁ D₁ T₂ ₄ G₂ प्रक्षोपमर्दं केनापि , T₃ °मर्देनाथ (for °) — (L. 187) D₃ दुनोषि (for करोषि) — (L. 188) K₄ प्रभिन्नः ; B₁ D₃ प्रभूतः ; D₂ प्रसू° (for प्रस°) T₂ ₃ G₁ ₃ ₄ न च (for तव) — (L. 189) T₂ ₃ G₁ ₂ ₃ M₁ -पूर्वस्य वा (for सपत्नत्वं) — (L. 190) D₅ T₂ ₃ G₂ ₃ M₁ रत्नानि ; T₁ ₄ G₁ ₃ रत्नैश्च (for रत्नस्य) D₂ श्रोणी (for ग्रीवा) Ñ₁ V₂ B₁ ₃ D₁ शोभिन्ये नातिशोभने (V₂ D₂ °शोभिता , B₁ °शोभना) — (L. 192) K₃ स्मेरेण ; K₃ K₄ सवर्णेन , D₁ -प्रपत्रेन (for सपत्नेन) D₁ ₃ स्मयता D₂ स्मेरेण (for स्मे°) D₁ चट्टु (for [अ]ग्रु) G₁ (D₂ °रता) ग्रुमाषिणा . G₂ M₁ स्मे° M₁ स्मेरेण चट्टु° . — (L. 193) Ñ₁ Dn T₂ मो भाषसे स्मेरेण चट्टु° (for ⁴)

अर्धाक्ष्णापि हि तावन्मां किमर्थं न निरीक्षसे ।
मुञ्चसेव सनिःश्वासं तोयमञ्जनदुर्दिनम् ॥
अलमिन्दीवरश्यामे रुदितेन मनस्विनि ।
जलमञ्जनकल्माषं मा मोक्षीराननद्विषम् ॥
त्वदीयोऽहं यदा देवि ख्यातो जगति किंकरः ।
नाज्ञापयसि मा किं त्वं पुरेव वरवर्णिनि ॥
किमकार्यमहं देवि विप्रियं तव भामिनि ।
येनातिमात्रमात्मानमायासयसि सुन्दरि ॥
मनसा कर्मणा वाचा न त्वामतिचराम्यहम् ।
सर्वथा सर्वचार्वङ्गि सत्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ॥
बहुमानो ममान्यासु स्त्रीषु सर्वासु शोभने ।
स्नेहश्च बहुमानश्च त्वामृतेऽन्यासु नास्ति मे ॥
नैव त्वां मदनो जह्यादमृते मयि मामकः ॥
इति मे निश्चितं विद्धि चेतः सुरसुतोपमे ॥

क्षमादयश्च मेदिन्यां शब्दाद्याश्चाम्बरे गुणाः ।
ध्रुव पङ्कजगर्भाभे त्वयि स्नेहस्तथा मम ॥
रविरश्मौ यथा दिव्या प्रभा चैव दिवाकरे ।
कान्तिश्च शाश्वती चन्द्रे स्नेहस्त्वयि तथा मम ॥
एवमादिनमात्मेष्टं सत्यभामा जनार्दनम् ।
शनैरुवाच नेत्राभ्यां प्रमृज्य सुभगा जलम् ॥
मदीयस्त्वमिति ह्यासीन्मम नित्यं मनः प्रभो ।
अद्य साधारणस्नेहस्त्वमित्यवगता ह्यहम् ॥
नाज्ञासिषमहं पूर्वमनित्यं कालपर्ययम् ।
अद्य लोकगतिं कृत्स्नामवगच्छामि न ध्रुवाम् ॥
अमृताया द्वितीयं हि जन्मेदं मम सर्वथा ।
किमत्र बहुनोक्तेन हृदयं वेत्सि मेऽच्युत ॥
वाङ्मात्रमिव पश्यामि माधुर्यं सम्प्रयुज्यते ।
मयि स्नेहश्च कृतकस्त्वयान्यत्र न कृत्रिम ॥

(for मामा°) D3 मे (for मा) K3 किं त्वमाभाषसे नाथ, Ñ2 V3 B1.2 D6 T4 किं मामाभाषसे नाथ, D5.6 किमु मां भाषसे नाथ (D3 न त्वं), D1 M4 किमु नो भाषसे नाथ (for °) — (L 194) T1.2 G1.3 M4 मा देवि (for तावन्मां) — (L 195) V1 वि, D3 सुलोचनाभ्यां तावन्मां (for °) — (L 197) B1 (marg) G1 M4 अलम् M4 च (for स-) — (L 197) B1 (marg) G1 M4 अलम् (for ज°) T2 G1.4 अलमम्बुनकल्माष (for °) D3 कार्षीर् (for मोक्षीर्) T1.2 G2 मा मोक्षीराननाम्बुजात्, G1.4.5 M4 मा त्याक्षीराननाम्बुजात् (for °) — (L 198) M4 ऽसि तव (for जगति) — (L 199) K3 B3 G3 न ज्ञापयसि मां किं नु (B3 नु) (for °) — V3 om line 200 — (L 200) K3 महादेवि (for अहं देवि) D3 किमकारि मया देवि (for °) — K3 M4 om (hapl) line 203 — (L 203) K1 Dn D4 T2.3 G1.4.5 सर्वथा चारुसर्वाङ्गि (for °) — For line 203, K4 subst

6** द्वितीये न हि मे किंचिदुक्तं यन्मेति नागरे (sic) ।

— (L 204) V3 बहुमान्या (for °नो) Ñ2 न च (for मम) D3 बहुशोऽन्यासु मान्यासु, T1.2 G1.3-5 °मान्यासु सर्वासु (for °) K3 Ñ2 B1.2 D2 D3-5 T G1.3-5 M सर्वाङ्ग (for °सु) V1 स्त्रीषु सर्वाङ्गशोभिनि, B3 D6 सर्वासु स्त्रीषु शोभने (for °) — (L 205) G1 स्नेहाच्च बहुमानाच्च (for °) — (L 206) K3 सुमनो (for मदनो) D6 T4 दह्याद् (for ज°) Ñ1 B D3 मृतेऽपि, D5 कृतेऽपि, G3 मदृते (for अमृते) — For line 207, D3 subst

7** निश्चितं विद्धि चेतो मे त्वयि नित्यं सुनिश्चलम् ।

— (L 208) K3 B3 D4 गुणो गन्धश्च, B1.2 Dn D3.6 T2.3 G1.3.4 M4 क्षमा गन्धश्च (for क्षमादयश्च) K3 क्षमा यथा च मेदिन्या (for °) K1.3.4 Ñ2 Dn D1 यथा Ñ1 [अ]म्बरे (for [अ]म्बरे) D3 खे शब्दाद्या यथा गुणा (for °) — For line 208, D3 subst

8** गन्धो गुणश्च मेदिन्या खे शब्दश्च यथा गुणः ।

— (L 209) Dn ध्रुवा (for ध्रुव) — T1 G3 om (hapl.) lines 210–211 — (L 210) K1.4 तथा, G1.3 प्रभा (for यथा) Ñ1 नित्ये (for दिव्या) G1.3 यथा (for प्रभा) — (L 212) G3 आलोक्य (for आत्मेष्ट) — (L 213) V2 प्रगृह्य; D33 प्रगुह्य D3 प्रसृज्य (for प्रमृज्य) — (L 214) Ñ2 अपि (for इति) D3 मयि (for मन) D1 मनसीति मम प्रभो (for °) — (L 215) T4 अन्य (for अद्य) K4 B1 D4 T2 Ñ1 T1.2 G1.3.5 अद्य साधारणे स्नेहे (for °) M4 त्वयीत्यवगता G3 त्वयि तावद्गता ह्य(T1 C3 °तास्म्य)हम्, M4 त्वयीत्यवगतास्म्यहम् (for °) — (L 216) D3 अनित्यं कामपर्यये; T2.3 G1.4.5 नित्य कालविपर्ययम् (for °) — For line 217, D3 subst.

9** अद्यालोक्य गतिं कृत्स्नां नैव जानामि वा ध्रुवम् ।

— (L 218) D3 अमृतायां (for °ताया) K1.3.4 Ñ1 Dn V1 B3 D1.3.4 K1.3.4 Ñ1 Dn द्वितीयोऽपि, V1 °योऽद्य, Ñ1 Dn D1.3.4 जन्मो°योऽस्य; D3 °यो हि (for °यं हि) K1.4 Ñ1 Dn D1.3.4 जन्मो (Ñ1 Dn °न्मो) हि, K3 जननो, V1 जन्मादौ, B3.4 जन्मापि, D6 तव D4 जन्मेदं; D3 जन्मोऽस्य, G3 जन्म ते (for जन्मेदं) D1 T G M4 वेद्मि (for वेत्सि) (for मम) — (L 219) Ñ1 D3 T G M4 वेद्मि (for वेत्सि)

ऋज्व्यमाना भक्तां च सर्वथा पुरुषोत्तम ।
अवजानासि जानन्मां कैतवीं वृत्तिमाश्रितः ॥
एतावत्खलु पर्याप्तं दृष्टं द्रष्टव्यमद्य यत् ।
श्रुतं चाप्यथ वा श्राव्यं दृष्टः स्नेहफलोदयः ॥
यदि त्वहमनुज्ञाप्या मामनुज्ञातुमर्हसि ।
तपस्येयं परं कृत्वा निश्चयं पुरुषोत्तम ॥
भर्तुश्छन्देन नारीणां तपो वा व्रतकानि वा ।
निष्फलं खलु यद्भर्तुरच्छन्देन क्रियेत यत् ॥

इतीदमुक्त्वा पुनरेव शोभना
मुमोच तोयं नयनोद्भवं सती ।
प्रहाय पीतं हरिवाससः शुभा
पटान्तमाधाय मुखे शुचिस्मिता ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

नारायणः सत्यभामां पुनरेवाथ भारत ।
प्रोवाच प्रणयात्क्रुद्धामभिमानवतीं सतीम् ॥
दहतीव ममाङ्गानि शोकः कमललोचने ।
किंनु तत्कारणं येन त्वमेवमतिविक्लवा ॥
शापितासि मम प्राणैराचक्ष्वानत्ययो यदि ।
श्रोतव्यं यदि भक्तेन मया सर्वाङ्गशोभने ॥
ततः प्रोवाच भर्तारं सत्या सत्यव्रते स्थितम् ।
बाष्पगद्गदया वाचा तथैवाधोमुखी स्थिता ॥
त्वयैव स्थापितं पूर्वं सौभाग्यं मम मानद ।
जगत्यमलपद्माक्ष तत्ख्यातं केशिनाशन ॥
शिरो वहामि चेष्टत्वात्तयाहं देव गर्विता ।
सर्वसीमन्तिनीमध्ये स्पृहणीयास्मि सर्वथा ॥
साहमद्यावहास्यास्मि सपत्नीनां जनस्य च ।

— (L 220) Ñ1 D2 T3 4 G3 5 एव, V3 अपि (for इव) Dn यत्र-, D3 प्रिय (for मत्र) K3 -णोऽजितम्, Ñ3 T1 G1 3 कुत्सते (for °ते) — (L 222) K3 रक्तां च, Ñ2 V1 B1 2 D3 मा भक्ता, D1 भक्ता मा (for भक्तां च) — (L 223) K3 करोषी, K4 Ñ1 Ds1 D3 कैतवा, Ds1 °वी- (for °वीं) T1 2 G3-5 आश्रित (for आश्रितः) — (L 224) T2 पर्यन्त (for पर्याप्त) D1 दृष्टु (for दृष्ट) K1 3 4 V3 B3 Dn D1 T1 4 G2 अद्ययम् (for अद्य यत्) T3 5 G1 4 5 द्रष्टव्ये दृष्टमद्य तत् (for °) — (L 225) K1 2 4 Ñ1 2 V1 2 B1 D3 D1 4 6 T1 G2 यच्छ्राव्य, V3 यच्छ्रेयो, B2 D2 यच्छ्राव्य (for वा श्राव्य) B1 श्रुत यच्चाप्यथ श्रव्य (for °) — (L 227) K2 Ñ1 3 V B Dn D5 D7 8 T1 G1 तपस्येऽह (for °स्येयं) K1 T2 ज्ञात्वा (for कृत्वा) D2 तपस्येऽह पर कृत्वा, D3 तपश्चर्तु पर ज्ञात्वा (for °) — (L 229) D3 क्रिया कृतम् (for क्रियेत यत्) K4 अच्छन्देन क्रियेत हि (for °) — (L 231) K2 V1 2 3 B2 D2 3 5 जगाद, D5 (before corr) आदाय (for प्रहाय) V3 D1 वासस (for °स) Ñ2 D2 4 शुभ (for शुभा) T3 G2 3-5 M4 अहादपेता (G3 4 M4 °त) हरिवासस शुभा, G2 जगाद पीत हरिवासस शुभं — (L 233) T3 4 G1 4 5 आदाय (for आधाय)

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds2 T3 — *Mention of Khila* K4 V B D3 D5 — *Adhy name* K Ñ1 V B Dn D5 D1 2 4 6 T2 3 G1 पारिजात(K1 °जातक, T2 G1 °जाताप)हरणम्, D2 T1 G4 पारिजात(G4 °जाताप)हरणे सत्यभामामान्त्वनम् (D3 °भामाकोप), T4 G3 सत्यभामामान्त्वनम् — *Adhy no* K3 (marg) 120, Ñ1 123, V1 126, V2 125, V3 124, B3 T1 128, Dn Ds2 D2 131, D1 118, D3 130, T1 G3 4 M4 135, T2 G1 137, T3 144, G2 127, G5 133

— (L 234) K4 D1 [पु]न (for [अ]थ) V3 D2 पुनरे वाक्यमभाषत (for °) — (L 235) T2 G1 4 5 सतीम् (for सतीम्) — Before line 236, some Mss ins वासुदेव, some कृष्ण, some भगवान् — (L 236) Ñ1 V1 B2 Ds1 दहतीति, D1 दहसे, D5 दहन्ति, T1 G2 4 5 M4 दहन्तीव (for °तीव) — G3 om lines 237-239 — (L 237) V3 B3 M4 किं नु (M4 तु) तद्, D5 किमे तद् (for किंनु तत्) — (L 238) K4 समतासि, T2-5 G1 4 5 प्रियासि च (for शापितासि) M4 प्रियासि मम च प्राणैर् (for °) K3 यथन, D1 2 4 [अ]नुमतो, T2 G1 [अ]न्यमितो, G2 प्रणयो (for [आ]नत्ययो) D2 आचक्ष्व न [अ]न्यमितो, G2 प्रणयो (for [अ]नत्ययो) — (L 239) K4 -शोभिना, K3 मम कचित् (for °) — (L 240) D2 G2 स्थिता (for -शोभने (for शोभने) — (L 240) D2 G2 स्थिता (for स्थितम्) K2 सत्या सत्यप्रतिष्ठितम्, D2 सत्यभामा पते स्थितम् — (L 242) Ñ2 B1 Dn D1 D1-3 G1 स्थिता (for °) — (L 243) K4 स्थापित, M4 [आ]ख्या° (for स्था°) V3 T2 G1 Ñ2 D2 4 [उ]त्पल- (for [अ]मल) K3 ज्ञात कमलपत्राक्ष (for °) (for पद्माक्ष) — (L 244) D3 प्रख्याते, T2 4 यत्ख्याते (for त°) — (L 244) G1 5 M4 गिरा वदामि चेष्ट त्वां (for °) D5 (marg) (for देव) — (L 245) B3 सर्वसीमन्तिनीनां च (for °)

इति प्रेष्याभिराख्यातं श्रुत्वा तथ्यं ततस्ततः ॥
यत्पारिजातकुसुमं दत्तवान्नारदस्तव ।
तत्किलेष्टजने दत्तं त्वयाहं परिवर्जिता ॥
रत्नातिशयदानेन तस्यामभ्यधिक. किल ।
स्नेहश्च बहुमानश्च प्रकाश गमितस्त्वया ॥
तामस्तौपीत्समक्षं ते प्रिया स किल नारदः ।
समक्षौपीश्च हृष्टस्त्वं प्रियायाः सत्तम किल ॥
स्तोतव्या यदि नाथस्सा नारदेन तवामत ।
दुर्भगोऽय जनस्तत्र किमर्थमनुशब्दितः ॥
प्रणयस्य रस कृत्वा पश्चात्ताप. प्रभो यदि ।
अनुज्ञा मे प्रयच्छस्व तपः कर्तुं प्रसीद मे ॥
स्वप्नेनापि न दृष्टाहं श्रद्धया पुष्करेक्षण ।
यदन्यदेव निर्वृत्तमश्रौप पश्यतस्तव ॥
कामः काम तु तस्यैव मुनेरतुल्यतेजस ।
अत्र मन्युस्तु मे देव सांनिध्यं तव तत्र यत् ॥
मानार्थं जीव्यते लोके सद्भिरित्युक्तवानसि ।
तदेव सति नेच्छामि जीवितु मानवर्जिता ॥
ममाभवद्यतो रक्षा भयमद्य ततो मम ।
सर्वतो रक्षते यो मा स मा नाद्याभिरक्षति ॥
का गतिं का गमिष्यामि त्यक्ता देव त्वया विभो ।
कुमुद्वतीगता नूनं गतिं यास्याम्यसगता ॥
किमकार्षमहं मोहादीश्वराणां प्रियाप्रियम् ।
प्रिया भूत्वाप्रिया भूता यदहं तत्र मानद ॥
वसन्तकुसुमैश्चित्र सदा रैवतकं गिरिम् ।
प्रिया भूत्वाप्रिया भूता कथ द्रक्ष्याम्यहं पुनः ॥
परपुष्टस्वनोन्मिश्रं पुष्पगन्धवहं शुचिम् ।
कथं नामानिलं द्वेष्या सेवेय दुर्भगा सती ॥
जलक्रीडा तवाङ्कस्था देव कृत्वा महोदधौ ।

— (L. 246) K1 Ñ1-2 V2-3 B1-3 Dn T2 G3 [अ]वदा स्यामि (for °स्मि) T2-3 G1-3-5 M4 सा(T1 न)ह माम्याप हास्यामि (T2 G4 °स्मि) (for *) V3 जनेश्वर (for जनस्य च) — (L. 247) D1 दासीभिर् (for प्रेष्या°) D6 G4 सत्य (for तथ्य) B1 D3 वचस (for ततस) — (L. 248) K1-4 D1 G3 तन् (for यत्) T3 G4 तदा (for तव) K3 D4 नारदस्तव दत्तवान् (for ᵇ) — (L. 249) K4 कृते (for दत्त) D3 -वञ्चिता (for वर्जिता) — (L. 250) D3 रत्नपुष्पप्रदानेन, D1 रत्नातिश्रेष्ठदा° (for *) Ñ3 अत्या-धिक, D3 अत्य°, G4 अभ्यधिक (for °क) G3 कृत (for किल) — (L. 251) T2 G1-3 प्रकाम (for °श) — (L. 252) V1 किल स (by transp) D3 मानद (for नारद) — (L. 253) D2-3 अश्लोपीद् (for अश्रौपीद्) — (L. 254) D6 T1 M4 ते यत्सा, T2-3 G1-4 ते भार्या (for नाथस्सा) T3 G2 स्तोतव्यो यदि सा तस्य (for *) — (L. 255) D3 भाग्दनो (for दुर्भगो) D3 -शासित, T2-3 G1 3-5 M4 -वन्दित (for शब्दित) K2 किमर्थं शब्दितस्त्वया (for ᵇ) — (L. 256) N1-2 V2-3 B1 D5 D6 T1-3 G1-3-5 M4 प्रणय परमं (Ñ2 V3 B1 D6 तु पर) दत्त्वा, G5 प्रणय स्वजने कृत्वा (for *) D6 परो (for प्रभो) K2 V2 T2-3 G4-5 पश्चात्तापपरो यदि (for ᵇ) — (L. 257) Dn प्रयच्छ त्वं (for °च्छस्व) Ñ2 B1-3 Dn D5 D2-6 T3 कर्तुं (for कर्तुं) — (L. 258) Ñ1 स्वप्नेऽपि नैव तद्दृष्टा, Ñ3 V1 B1 D5-6 स्वप्नेऽपि नैतद्दृष्टाहं, D1 स्वप्नेऽपि नान्तरं दृष्टा D3 (marg) T2-3 G1-3-5 M4 स्नेहेनाहं न दृष्टापि, T1 स्वप्ने नाहं न दृष्टापि (for *) D6 संदृष्ट्या (for श्रद्धया) — D3 om

lines 260-261 — (L. 260) Ñ1 B3 D5 D6 G5 कामं कामोऽस्तु तस्यैव (for *) — (L. 262) K4 मानार्थं जीवते लोकः (for *) K4 D6 सद्भिरित्युक्तमेव हि, D3 °रुच्यते सदा (for ᵇ) — (L. 263) D6 तेनाहमेव नेच्छामि (for *) V1-3 D2 T3 जीवितं (for °तु) T2 जीवितं मानवर्जितम् (for ᵇ) — (L. 264) K3 Dn पुरा (for मम) D4 रक्ष (for रक्षा) — (L. 266) T2-3 G1-4-5 M4 भो (for हा) D3 कां गतिं (by transp) Ñ1 अनिष्यामि (for गमि°) V3 प्रभो (for विभो) — (L. 267) Ñ3 D1 D5 D4 गता (for गता) K3 कुमुद्वतीं गता नूनं (for *) G4 यास्यामि (for यास्यामि) Ñ1 [अ]सहवासं, Ñ2 D2-4 T3 G5 संगता; M4 [अ]संगताम् (for °ता) — (L. 268) V3 मया (for अहं) T1-2 G1-3-5 ईश्वरस्य (for °राणां) D3 ईश्वरेऽहं त्वयि प्रिय (for ᵇ) — (L. 269) T3 G1-3-4 M4 जाता (for भूता) T3 यदाह (for यदहं) — (L. 270) T1-3 G1-3-5 M4 मारुतैर् (for कुसुमैर्) — K2 om line 271 — (L. 271) D2 [अ]परा (for [अ]प्रिया) — (L. 272) G4 शुभम् (for शुचिम्) — (L. 273) Ñ1 व्योमा-निलं (for ना°) Ñ2 सहेयं (for सेवेयं) Ñ1 सुभगा (for दुर्भगा) — (L. 274) D3 त्वयि पते (for तवाङ्कस्था) V1-2 जलक्रीडान्तराङ्कस्था (for *) D2 देव कर्तुं, D1-6 कृत्वा देव (by transp) — (L. 275) G4 कथं दौर्भाग्य-संपन्ना (for *) T2-3 G1-4-5 M4 प्रिय (for अपि) T1 G4 पश्येम प्रिय सं(C3 सा)गरम् (for ᵇ) — (L. 276) K1 V2 स्वस्थो वाग्मीति यदि मां (for ᵇ) — (L. 277) V2 कथितवानसि, D3 क तथ्ये तद्, T2-3 C3 M4 कृतप्रश्नं (M4

कथं दौर्भाग्यमापन्ना पश्येयमपि सागरम् ॥
सात्राजिति प्रिया नान्या त्वत्तो मेऽस्तीति विद्धि माम् ।
त्वमगोचः क तवातमथ वा कः स्मरिष्यति ॥
यद्द्राक्षीद्धि मां श्वश्रूर्बहुमानेन नन्दिनीम् ।
अवज्ञाता त्वया राज्ञी नूनं दौर्भाग्यकीर्तिता ॥
किं तु गूढेन मे प्रेम्णा सुस्निग्धेनापि मानद ।
यस्समाना जनैर्देवो मां न पश्यति नित्यदा ॥
नाहं त्वा कितवं धूर्तमज्ञासिपमरिंदम ।
अद्य ज्ञातोऽसि तत्पक्षश्चञ्चलो जनवञ्चकः ॥
स्वरवर्णेङ्गिताकारैर्निगूढो देव यत्नतः ।
चोर ज्ञातोऽसि तत्पक्षो वाङ्मात्रमधुरः शठः ॥
एवमीर्ष्यावशं प्राप्ता देवीं सात्राजितीं हरिः ।
अभिमानवतीं देवः सान्त्वपूर्वमथाब्रवीत् ॥
मैवं पद्मपलाशाक्षि ममेश्वरि वद प्रिये ।
किमत्र बहुनोक्तेन त्वदीयमवगच्छ माम् ॥
यत्पारिजातकुसुमं तस्या देवि ममाग्रतः ।
नारदो मत्प्रियं कुर्वन्मुनिरक्लिष्टकर्मकृत् ॥
दाक्षिण्यादनुरोधाच्च दत्तवान्नात्र संशयः ।
प्रसीदैकापराधं मे मर्षयस्व शुचिस्मिते ॥
पारिजातस्य पुष्पाणि यदीच्छस्यतिकोपने ।
तदा दातास्मि सुश्रोणि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
स्वर्गात्सदादानयित्वा पारिजातं द्रुमेश्वरम् ।
गृहे ते स्थापयिष्यामि यावत्कालं त्वमिच्छसि ॥
एवमुक्ता तु हरिणा प्रोवाच हरिवल्लभा ।
यद्येवं स द्रुमः शक्य इहानयितुमच्युत ॥
मन्युरेष प्रमृष्टो हि भवेद्बहुगुणो मम ।
सीमन्तिनीनां सर्वासामधिका स्यामधोक्षज ॥
तथास्तु प्रथमः कल्प इति तां मधुसूदनः ।
प्रोवाचाप्रतिमो देवो जगतः प्रभवोऽव्ययः ॥
तथेत्युक्तेऽथ कृष्णेन तुतोष समितिंजय ।
सत्यभामा सतामिष्टा कंसनाशनवल्लभा ॥
ततः स्नातो जगन्नाथः सर्वेशः सर्वभावनः ।

°क्षेद्) (for क तवातम्) T1 G1 ३ ५ यदयोग कृतमस्त्वं (for °) D8 मा (for वा) D2 D3 (*sup lin as above*) ; M1 करिष्यति (for स्म°) — For line 277, K1 subst

10** मासुवाच भवाल्लब्ध न तुलमिति विस्मये ।

— (L. 278) V3 वर्धमानेन (for बहु°) — (L. 279) K3 B1 D3 ४ अवज्ञाता त्वया राज्ञी, Ñ2 V B3 ३ D6 T G1 ३ ५ °ज्ञाता त्वयादाक्षीत् (G3 °साह), M1 °ज्ञातां त्वय द्राक्षीत् (for °) K2 V2 ३ D3 कीर्तिताम्, Ñ1 ३ V1 B D5 ६ T1 ४ G3-६ M1 कर्शिताम्, T2 ३ G1 दर्शिताम्, G2 °चेष्टिताम् (for °कीर्तिता) — (L. 280) K1 T1 G3 किं तु (T1 G3 न) मूढेन मे प्रेम्णा, V1 किं त्वगूढेन मे प्रेम्णा, D3 किं तु स्ववेन मे प्रेम्णा (for °) D2 (by corr on marg) धिग्देहेन, G3 स्नसिदेन (for सुस्निग्धेन) Ñ2 कीर्तिता (for मानद) — (L. 281) D1 यस्य मा त्व (for यस्समाना) Ñ1 यस्समानो जनो देवो (for °) T1 ३ G3 ४ M1 पश्यसि (for °ति) — (L. 282) B2 (marg as above) हि (for [ना]हं) V1 पूर्वम्, G3 मूर्खम् (for धूर्तम्) — (L. 283) K3 तत्वेन, Ñ2 तपक्षे, V2 तत्प्रेक्ष, V3 मत्पक्ष, D1 तत्पक्षे, G2 प्रत्यक्ष (for तत्पक्षश्) V1 B1 चपलो (for चञ्चलो) K2 जन (for जन) — (L. 284) T2 G1 ३ ५ स्वरवर्णेङ्गिताकारे (for °) V2 निगूढेनैव यत्नत (for °) — (L. 285) K2 ३ Ñ1 B3 Dn D1 ४ T2 ४ G1 M1 तत्पक्ष, K3 तत्त्वज्ञो, D3 सुव्यक्तो, D1 यत्पक्षो (for तत्पक्षो) — (L. 286) K3 D1 ईर्ष्या च स, D6 ईर्ष्यावशा (for °वशं) — (L. 287) B3 T3 देवी (for देव) V1 T1 साम, V3 साम (for सान्त्व) — Before line 288, K3 ins श्रीकृष्ण — (L. 288) T1 ३ G3 म (for मा) T1 ४ G3 प्राणेश्वरि (for ममे°) — (L. 290) V1 B1 ३ D3 यत् (for तद्) — (L. 291) B3 T3 ३ G1 ४ ५ Sहप्रिये D3 यत्प्रिय (for म°) K3 D1 कर्तु (for कुर्वन्) Ñ3 °कर्मवित् (for °कृत्) — (L. 292) D1 दत्तवा (for दत्तवान्) — (L. 293) D1 इष्यस्व (for म°) — (L. 294) T3 M1 पारिजातकपुष्पाणि (for °) V3 D1 च कोपने, D2 [अ]तिशोभने (for [अ]तिकोपने) K3 यदिच्छसि च कोपने, V1 B1 D3 ३ त्व यदीच्छसि कोपने, D3 यदिच्छस्यतिशोभने (for °) — (L. 295) M1 प्रसीद मे (for ब्रवीमि ते) — (L. 296) K3 स्वर्गादानयित्वा वै (submetric), Ñ3 V3 B1 ३ D1 ३ स्वर्गादिहानयित्वा वा (for °) K1 ३ ४ Dn D3 D1 पारिजातद्रु(Dn D3 °तं तु)मं परम् (for °) — (L. 297) T1 ते (for ते) — Before line 299, K3 ins सत्यभामा उवाच — (L. 300) K1 V3 प्रनष्टो (for प्रमृष्टो) K Ñ2 V B Dn D3 D1-3 T3 शुभ (for गुणो) — (L. 303) T3 G1 प्रीतिमान् (for [अ]प्रतिमो) K1 Ñ1 ३ G3 जगत प्रभवाव्यय (for °) T3 G1 ५ °त प्रभवोऽव्यय, G3 °त प्रभुरव्यय (for °)

चकारावश्यकं सर्वं सर्वकामप्रदः सताम् ॥
दध्यौ च नारदं देवः स्नातो देवमुनिं नृप ।
अभ्याजगाम स्नानान्ते मुनिश्रेष्ठो महोदधौ ॥
तमागतं नरपते सतां गतिरधोक्षजः ।
सत्यया सह धर्मात्मा यथाविधिमपूजयत् ॥
पादौ प्रक्षालयांचक्रे मुनेः सात्राजिती स्वयम् ।
जलं देवः स्वयं कृष्णो भृङ्गारेण ददौ तदा ॥
अथोपकल्पयामास सुरासीनाय केशवः ।
परमान्नं स मुनये प्रयतात्मा जगद्गुरुः ॥
सल्लोककर्त्रा सत्कृत्य दत्तं मुनिरुदारधीः ।
बुभुजे वदतां श्रेष्ठः श्रद्धया परयान्वितः ॥
उपस्पृश्य ततस्तस्मै प्रददौ चाशिषः प्रभोः ।
ताश्च प्रीतेन मनसा प्रतिजग्राह केशवः ॥
ततः सात्राजितीं देवीं प्रणतां नारदोऽब्रवीत् ।
प्रसार्य दक्षिणं हस्तं सजलं जलजेक्षणाम् ॥
यथेदानीं तथैव त्वं भव देवि पतिव्रता ।
सविशेषं च सुभगा भव त्वं तपसो बलात् ॥
इत्युक्ता मुनिमुख्येन सत्यभामा हरिप्रिया ।
उत्तस्थौ महता युक्ता हर्षेण तु नराधिप ॥
स कृष्णोऽप्यभ्यनुज्ञातो लब्ध्वा मुनिवरात्तदा ।
बुभुजे विघसं धीमानप्रमेयपराक्रमः ॥
ततस्त्वावश्यकं कृत्वा सत्यभामापि भारत ।
अनुज्ञया तदा भर्तुर्विवेशान्तर्गृहं मुदा ॥
ततो विनिर्गता देवी कृष्णस्यैवाभ्यनुज्ञया ।
स्थिता पार्श्वे च कृष्णस्य नमस्कृत्वा महात्मने ॥
ततो मुहूर्तमासित्वा नारदः कृष्णमब्रवीत् ।
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि शक्रलोकमधोक्षज ॥
तत्रार्यं देवमीशानं नमस्कृत्य महेश्वरम् ।
गायन्ति देवगन्धर्वास्तथैवाप्सरसां वराः ॥
मासि मास्युचितं ह्येतन्महेन्द्रसदने विभो ।
पूजार्थं देवदेवस्य गान्धर्वं नृत्यमेव च ॥
अन्तर्हितो देवदेवः सोमः सप्रवरो विभुः ।

— Before line 304, some Mss ins वैशंपायन — (L 304) K3 B2 D4 G3 [उ]वाच (for [उ]क्ते) K3 B2 D4 G3 — (L 305) D3 ततो दृष्टा (for तुतोष जनमेजय (for °) — (L 306) Ñ2 V1 B1 D4 सर्वात्मा, सर्वाभिष्टा) — (L D1 सर्वार्थे, T1 G1 M4 सर्वंग (for सर्वेश) — (L 307) D3 (marg) T2 G3 M1 कर्म (for सर्वं) T3 मर्दं (for प्रद) — (L 308) K3 Ñ2 V2 B1 D3 ध्यातो (for स्नातो) K3-4 Ñ1 V1 B Dn D3 D1 — (L 309) Ñ1 T G1 M4 देवमुनिर् (for °मुनिं) — (L 310) T1-3 स्नात्वा स, Ñ2 V1 B1 D3 स स्नात्वा, V2 सुस्नातो, T1-3 G1 M1 स्नात्वा तु (for स्नानान्ते) G3 महातपा (for महोदधौ). — (L 311) K1 Dn D3 D3 T1 G3 M4 यथा विधि (for °विधिम्) K3 पूजयेत्त यथाविधि, K4 यथाविधि पूजयन्, D2 स यथाविध्यपूजयत्, T2 G1 यथाविध्यभ्यपूजयत्; G3 °विधि चापूजयत् (for °) — (L 315) Ñ2 परमात्मा, D3 स पूतात्मा (for प्रय°) — (L 316) Ñ2 भर्त्रा (for °कर्त्रा) K4 श्रिया परम — (L 317) D1 G3 युत (for [अ]न्वित) — (L 318) K T1 अथ स्पृश्य, D3 उपयान्वित (for °) — (L 318) Ñ1 D3 (marg श्रुत्य (for °स्पृश्य) K4 तत्र (for तस्म) as above) प्रयुयोनाधिप प्रभो T2 G1 प्रददौ चाशिष प्रभो (for °) G3 om lines 319b–333a — (L 321) D4 G3 M4 जलजेक्षण (for °णाम्) — (L 322) D3 (before cor as above) यथेन्द्राणी (for °दानीं) — (L 323) Ñ1 V B Dn D3 D3 T1 G3 मत्तपसो, D2 मे त° (for त्व त°) K4 भव त्व कृष्णवल्लभे (for °) — (L 325) K D1 (marg) T1 मुनिना (for महता) — (L 326) K1 अथ कृष्णोऽप्यनुज्ञातो तु, Ñ1 V1 B D1 कृष्णोऽप्यनुज्ञा कौरव्य, D3 स कृष्णोऽभ्यनुज्ञातो (for °) — (L 327) Ñ1 V3 B1 D3 पायस (for विघसं) D3 धीमान् (for धी°) V1 बुभुजे पायसं धीमान्, T2 G1 M4 °जे विघमान्न वद् (for °) — (L 328) K3 T3 नारद, D3 भामिनी (for भारत) — (L 329) B3 अनुज्ञाप्य, G3 °ज्ञाता (for °ज्ञया) T3 G3 [अ]पि सा, G3 [अ]थ सा (for तदा) T1 G3 [अ]न्त पुरं (for [अ]न्तर्गृहं) K1 V2 G1 तदा (for मुदा) V T2 G1 M4 विवेशान्त पुरं तदा (for °) — (L 330) K1 विसर्जिता, D3 सत्राजिती (for विनिर्गता); K3 ततो विनिर्गतां देवीं (for °) — (L 331) K3 स्थिता (for स्थिता) Ñ2 D3 G2 नमस्कृत्य (for °त्वा) B1 (marg) T3 °त्मन (for °त्मने) D3 नमस्कृत्य महामुने महामुनिम्, — (L 333) Ñ1 V1 B1 D3 आमन्त्र्य (for °) D3 अरिंदम (for अधोक्षज) — (L 334) Ñ1 B1 पुरस्कृत्य, D2 T3 G1 नमस्कृत्वा (for °कृत्य) — Ñ2 om line 335 — (L 335) K1 देवं (for देव°) K3 B Dn D1 गणा (for Ñ1 [अ]प्सरसा (for °सां)

पश्यस्वमरमुख्येन कृतं भक्त्याद्रिघातिना ॥
निमन्त्रितोऽहं पूर्वेद्युः पुण्यं दातुं महाद्युते ।
पारिजातस्य भद्रं ते तरुराज्ञो महात्मनः ॥
यदेतदाहृतं स्वर्गात्त्वदर्थं मया विभो ।
देवोपभोग्यमेतद्धि तरुराजसमुद्भवम् ॥
दृष्टः स वृक्षः सततं शच्याः पुष्करलोचन ।
सौभाग्यमावहत्येष पूज्यमानोऽपि नित्यशः ॥
पुण्यं कर्तुं तदा सृष्टः पारिजातो महाद्रुमः ।
अदित्या धर्मनित्येन कश्यपेन महात्मना ॥
पुरादित्या महातेजास्तोषितः किल कश्यपः ।
वरेण च्छन्दयामास मारीचस्तपसो निधिः ॥
सोवाच सुभगा येन भवेयं मुनिसत्तम ।
स्वलंकृता कामतश्च सर्वैरेव विभूषणैः ॥
ईप्सितं गीतनृत्यं च भवेन्मम तपोधन ।
कुमारी नित्यदा चैव भवेयं तपसा निधे ॥
विरजाः शोकरहिता भवेयमपि नित्यदा ।
पतिभक्तिमती चैव धर्मशीला तथैव च ॥
पारिजातं ततोऽस्राक्षीददित्याः प्रियकाम्यया ।
सर्वकामप्रदं पुष्पैरावृतं दिव्यगन्धदैः ॥
त्रिशाखं सर्वदा हृद्यं सर्वभूतमनोहरम् ।
सर्वपुष्पाणि दृश्यन्ते तस्मिन्नेव महाद्रुमे ॥
ईदृशान्यस्य पुष्पाणि बिभर्त्येकाविरूपिणी ।
बहुरूपाणि चाप्यन्या पद्मानि च तथापरा ॥
मन्दारादपि वृक्षाच्च सारमुद्धृत्य कश्यपः ।
तस्मादेष तरुश्रेष्ठ सर्वेषां श्रेष्ठतां गतः ॥
ततस्तत्र निबध्याथ कश्यपं प्रददौ शुभा ।
अदितिर्मम पुण्यार्थं सौभाग्यार्थं तथैव च ॥
निष्क्रयेण मया मुक्तः कश्यपस्तु तपोधनः ।
इन्द्रो दत्तस्तथेन्द्राण्या सौभाग्यार्थं ततो मम ॥
सोमश्चाप्यथ रोहिण्या ऋद्ध्या च धनदस्तथा ।
एव सौभाग्यदो वृक्षः पारिजातो न संशयः ॥
पारिजातो विष्णुपत्याः पारिजातेति शब्दितः ।

यरा) — (L 336) D5 Bom ed माहेन्द्र (for म°) D3 भवने (for सदने) — (L 337) B3 देवराजस्य (for °देवस्य) V1 क्रियते (for गन्धर्वै) K1 गन्धर्वैर्नृत्यमेव च (for °) — (L 338) K3 सपार्षदो (for सप्रवरो) K1 V3 हरि° (for विभु) — (L 339) D3 रावेन (for सुरयेन) D3–4 M4 [भ]द्रि° (for [भ]द्रि) D3 कृतं शक्त्या रिघातिना (for °) — (L 340) K3 4 Ñ1 V2 D1-3 T1 4 G1 दत्त, V3 4 B3 Dn D5 दत्वा (for दातुं) Ñ2 महामने (for °द्युते) — (L 341) V1 वृक्ष (for तरु) — (L 342) Ñ1 D1 त्वदर्थं (D2 °र्थं) भो, Ñ2 B2 D5 D3 T1 G3 त्वदर्थं तु, V1 तवार्थं च, B1 3 D6 तवार्थं भो (for तत्त्वदर्थं). V2 त्वदर्थं भो मया प्रभो (for °) — (L 343) K1 3 4 V3 B3 (marg) D5 D1 समुद्गतम् (for °द्भवम्) — (L 344) D1 पङ्कज (for पुष्कर-) — For line 345, T1–3 G1 3–5 M4 subst

11** सौभाग्यार्थं तवैवाहं पुष्पमाहृतवांस्तव ।

— (L 346) K1 यदा सृष्ट° T1-3 G3 4 5 समादिष्ट (for तदा सृष्ट) — (L 348) B3 D6 महातेजा पुरादित्या (for °) D3 प्रार्थित (for तोषित) — (L 349) K2 कश्यपो, V2 D1–5 T G1 3 4 5 तपसां (for °सो) D1 बलात् (for निधि) — (L 351) V2 D6 अलंकृता (for स्व°) D5 रत्न, T2 3 G3 4 स्यपि (for एव) — (L 353) V3 नृत्य, B1 D2 T5 नृत्यगीत, T1 3 4 G2 4 गीतनृत्त, G1 5 नृत्तगीत (for गीतनृत्य) — (L 353) K3 D1 T3 5 G1–4 M4 भवेय तव संनिधौ (for °) — (L 354) D6 विजरा, T2 विरजा (for विरजा) — (L 356) G2 स्राक्षात् (for ऽस्राक्षीद्) — (L 357) T2 Bom Poona Cal eds G(ed) दिव्य (for दिव्य) K1 गन्धजै, B1 °कै, D5 T1 3 G1 3 5 M4 वल्गिवभि (for गन्धदै) — (L 360) V1 D1 ईदृशान्येव (D4 T2 3 G1 3 5 रूपाणि (for पुष्पाणि) V1 D1 ईदृशान्येव (D4 °न्यपि) रूपाणि, M1 °शान्यस्य रूपाणि (for °) — (L 361) Ñ2 B1 3 D6 वर्णानि (for रूपाणि) V2 D2 5 [अ]न्यानि; D1 [अ]न्येतत् (for [अ]न्यकथा) D3 बिभर्ति च तथापरम् (for °) — (L 362) T2 3 G1 3–5 M4 मन्दार(G5 °न्द्र)राणां तु °) — (L 363) G2 देव (for [ए]ष) वृक्षाणां (G4 °षा)(for °) — (L 363) V1 D6 ज्येष्ठता (for श्रेष्ठता) — After line 363, T2 3 G1 3–5 M4 ins

12** अदित्यै प्रददौ श्रीमान्पारिजातं महाद्रुमम् ।

— (L 364) V3 निवेश्य (for निबध्य) K1 2 V2 Dn D1 5 T G1 3–5 शुभे (for शुभा) — (L 365) K2 ततो मम (for तथैव च) — After line 365, Bom Poona eds G(ed) ins

13** अदित्या कश्यपो दत्तः पुण्यार्थं च ततो मम ।
पुण्यदाम्ना वेष्टयित्वा कण्ठे पुण्यार्थमात्मवान् ॥

मन्दारपुष्पैर्युक्तो मन्दारस्तेन कथ्यते ॥
योऽप्ययं दारयित्याहुरजानन्तो यतो जनाः ।
कोविदार इति ख्यातः सततः स महातरः ॥
मन्दारः कोविदारश्च पारिजातश्च नामभिः ।
स वृक्षो ज्ञायते दिव्यो यस्यैतत्कुसुमोत्तमम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततो जिगमिषुं तत्र नारदं मुनिसत्तमम् ।
प्रोवाच भगवान्विष्णुरप्रमेयपराक्रमः ॥
महर्षे धर्मतत्त्वज्ञ स्वर्गं गत्वा त्वयानघ ।
दृष्ट्वा सदस्यान्देवस्य त्रिपुरघ्नस्य धीमतः ॥

अनुज्ञया मद्वचनाद्विज्ञाप्यः पाकशासनः ।
संवर्णयित्वा भ्रातस्त्वं पौराणं वेत्सि यन्मुने ॥
यदसाक्षीन्मुनिश्रेष्ठो भगवान्कश्यपस्तरुम् ।
पारिजातं पुरादित्याः प्रियार्थं धर्मवित्तम ॥
स पुण्यमतिसौभाग्यं ददाति तरसत्तमः ।
तत्र दत्तं पुरा दानं व्रते च तरसत्तमम् ॥
देवीभिर्धर्मनित्याभिर्धर्मार्थममरोत्तम ।
इत्तं श्रुत्वाभिकाङ्क्षन्ति दातुं पत्न्यो मम प्रभो ॥
पुण्यार्थं दानधर्मार्थं मम प्रीत्यर्थमेव च ।
आनाय्य च द्वारवतीं पारिजातं महातरुम् ॥
दत्ते दाने पुनः स्वर्गं तत्र त्व नाययिष्यसि ।
स वाच्य एव भगवान्बलभिद्भगवंस्त्वया ॥

— (L. 366) K4 स (for तु). — (L. 367) D5 ममानया (for वचो मम). — (L. 369) T1 पुलोम्या (for कश्यपा च) — (L. 370) T2 3 G1 4 5 विष्णुपत्नी, M3 °पत्न्या (for °पत्ना) Ñ2 विश्रुत (for वान्दित) — (L. 371) D5 पुष्पोऽयं, D4 वामिन्नो (for पद्मनो) D5 योच्यते (for कथ्यते) — (L. 372) D5 [पृ]व (for [आ]हुर्). V3 आनन्तोऽपि, D5 प्राहुरेनं (for अजानन्तो) D5 यतो नरा, T3 महाजना (for यतो जना) — (L. 373) K1 D4 सत स तु, K3 Ñ2 V2 B3 D4 सस्वत स, K3 Ñ3 V3 B1 2 Dn D5 D1 3 6 T1 G3 सत स तु; V3 सनश्च तु; D5 सन सतु, T4 सततत्तु तु (for सैनत स) K4 तत स समुदाहृत (for °) — (L. 375) T3 G4 तत् (for [प]तत्) D4 पुष्पित कुसुमोत्तम (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* K3 D5 T3 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ1 2 V B Dn D5 D1 — *Adhy name* K Ñ1 V B Dn D5 D1 3 4–6 T1 2 4 G1 4 पारिजात° T3 4 G1 °जाताप)हरणम्, D5 पारिजातहरणे नारदवाक्यम् — *Adhy no* K3 (marg) 121, Ñ1 123, V1 127, V2 B3 126, V3 125, Dn D5 D1 122, D3 119, T1 G3 4 M4 136, T2 G1 138, T3 145, T4 129, G2 128, G5 139

(L. 377) D5 उवाच (for प्रो°) — (L. 378) T1–3 G1 3 4 M4 महर्षे सर्वधर्मज्ञ (for °). D5 स्वर्गं गच्छ त्वमि न्द्रित (for °) — (L. 379) D5 सदसि; T4 °स्यं (for °स्यान्) D3 देवर्षे (for °स्य) D5 दृष्ट्वा सदस्तु देवर्षे (for °) — (L. 380) K4 D3 3 ममाज्ञया, Ñ1 3 V B Dn G1 °ज्ञाय (for D5 T4 मना°, D5 तदा°, T1 अनुज्ञातु. G1 °ज्ञाय (for °ज्ञया) K1 4 ममाज्ञया [illegible] भवता (for °) — (L. 381) K4 सवर्णयामि त्वा पाद, D3 T4 संभावयित्वा भ्रातुत्व (for °) — (L 382) Dn D5 D3–4 6 T G M4 यम् (for यद्) K3 तु तस् (for तरुम्) — (L. 383) K1 4 Ñ3 धर्मसत्तम; K3 4 Ñ1 B1 Dn D5 D3–4 G2 °वित्तम, B3 3 D5 6 T3 4 M4 °भृत्तम (for °वित्तम) D1 T1 2 G2 3 4 सुतार्थं धर्मस्त्व(T1 °त्रि)तम (for °) — B3 om line 384 — (L. 384) T1 2 G1 2 ददाति तरुत्तम (for °) — D1 T2 G5 om (hapl) line 385 — (L. 385) Ñ2 B1 6 D5 तत्र दत्ते, T1 G2 4 M4 तथाकृत (for तव दत्तं) T3 तथाकृत पुरा तेन (for °) K4 V1 D2 G2 व्रत (for व्रते) K1 N2 V2 3 B1 2 D3 6 व्रत च तरुत्तमे; Ñ1 B3 G5 व्रतेन तरुसुत्तमम्, T1 4 समाप्ते (T4 सूतेन) तरुसत्तम, T2 G3 4 M4 प्राप्तेन तरसत्तमम् (for °) — (L. 386) D1 निष्ठाभिर् (for नित्या°) B3 देवीधर्मार्थनित्याभिर्, D4 देवीभिर्नित्यविज्ञा° (for °) D5 T4 अमरोपम, T1 3 G1 3–5 M4 अमराधिप (for °रोत्तम) — (L. 387) G2 पत्नी (for पत्न्यो) — (L. 388) K4 पुण्यार्थं धर्मदानार्थं (for °) — (L. 389) K Ñ1 V1 2 B Dn D5 D1 3 G3 आनायधद्; Ñ2 °थयस्व; V3 D5 आनीय यद्, D5 T3 G3 आनीय तं (for आनाय्य च) D3 आनीय द्वारकां चैव, D5 आनीय द्वारवती च (for °) K2 Ñ1 2 V3 B3 Dn D3 D2–6 T G M4 महाद्रुमम् (for °तरुम्) — (L. 390) K1 Ñ1 V3 B1 2 D5 T4 तरु त, Ñ2 तरु ते V1 च तरुं, B3 तरुं त्वं (for तत्र त) K1–4 D2 4 तरु त प्राप(D5 स्था)पयिष्यसि; V3 D5 तरु त्वं प्राप°, D1 तरु त्व नेतुमर्हसि, T1 3 G1 3–5 M4 तरुं तं ना(T1 चा)ययिष्यसि, G1 तरु च प्रापयस्व मे (for °) — (L. 391) K3 3 Ñ1 3 V B Dn D5 D3–6 T1–3 G1 3 4 5 M4 तु (for स) K1 एवं वाच्य स भगवान् (for °) — (L. 393) K3 प्रयत्नन, G4 प्रयुक्तश्च (for प्रयत्नश्च) K1 3 4 V3 D2 कार्योऽपि (K1 °याऽयं) मुनिसत्तम।

तथा तथा प्रयत्नश्च कार्यो मुनिवर त्वया ।
यथा तरुवरं दद्यात्पारिजातं सुरेश्वरः ॥
तत्र दूतगुणं तावत्पश्यामस्ते तपोधन ।
सभाव्या सर्वकृत्यानां सपद्धि त्वयि मे मता ॥
एवं नारायणेनोक्तो नारदो भगवानृषिः ।
प्रहस्योवाच केशिघ्नमिदं वाक्यं तपोधनः ॥
यादवेयं प्रवक्ष्यामि यदुमुख्य सुरेश्वरम् ।
न तु दास्यति देवेन्द्रः पारिजातं कथंचन ॥
मन्दरं पर्वतश्रेष्ठं दानवैस्त्रिदशैस्तथा ।
निक्षिप्य तोयधौ पूर्वं पारिजातः समाहृतः ॥
मन्दरं पर्वतश्रेष्ठं नयितुं प्रेषितः पुरा ।
पारिजातं हरेणापि लोककर्ता जनार्दन ॥
स्वयं विज्ञापितो गत्वा ततः शक्रेण शंकरः ।
आक्रीडद्रुमं उद्याने शच्याः स्यादिति याचितः ॥
तथास्त्विति वरो दत्तो महादेवेन चानघ ।
न च नीतः पारिजातो मन्दरं चित्रकन्दरम् ॥
क्रीडावृक्षः स शच्येति व्यपदेशेन मोक्षितः ।
महेन्द्रेण महाबाहो पारिजातस्तरुः पुरा ॥
प्रियार्थमुमयासाक्षीत्पारिजातवनं हर ।
गव्यूतिमात्रविस्तीर्णं मन्दरस्यैककन्दरे ॥
न तत्र सूर्यभाः कृष्ण प्रविशन्ति नगोत्तमे ।
न च चन्द्रप्रभाः शीता नर कृष्ण सदागतिः ॥
शीतोष्णे छन्दतस्तत्र शैलपुत्र्या भवन्ति हि ।
स्वयंप्रभं वनं तद्धि महादेवस्य तेजसा ॥
वर्जयित्वा महादेवं सगणं यदुनन्दन ।
मा चान्यस्तद्वनं दिव्यं न प्रयाति कथंचन ॥
स्रवन्ति तत्र वार्ष्णेय पारिजाताः समन्ततः ।
सर्वरत्नानि मुख्यानि मनसा काङ्क्षितानि वै ॥
गणास्तान्युपभुञ्जन्ति प्रवराणां महात्मनाम् ।
आज्ञया देवदेवस्य लोकनाथस्य केशव ॥

Bom Poona eds G(ed) कार्योऽस्मिन्मुनिसत्तम (for ᵇ) — (L 393) V2 B3 3 D6 यथा तत्र (for तरुवरं) — (L 394) V2 अत्र दूत , D3 तत्तु दूते , T1 तत्तदूत (for तत्र दूत) K1 V1 B2 3 D2 4 8 गुणान्, K3 3 B3 D1 M3 -गणास् (for -गुण) — G3 om (hapl) lines 395-397 — (L 395) K4 समाधिन्, D3 सम्यगर्थास् (for सपद्धि) K3 संपदस्त्वयि मे मता , K4 सम्यक्त्वं त्वयि मे मतम् , T1 3 G1 2 3 सम्यक्त्वमसि मे मत (T3 ˚सि) — Before line 396, Dn ins वैशंपायन — (L 396) K3 भगवान्नारदो मुनि (for ᵇ) — (L 398) K3 Ñ1 V2 D2 T1 G3 सुरेश्वर (for ˚श्वरम्) — (L 399) V1 न प्रदास्यति गोविन्द (for ᵃ) — G3 5 repeat line 400 after 401 — (L 400) B3 पर्वत (for ˚तं) Ñ1 D3 om (hapl) lines 401ᵇ-402ᵃ — (L 401) D3 वारिधौ (for तोयधौ) — (L 402) K3 D3 मन्दरे पर्वत श्रेष्ठे , G3 ˚राम्पर्वतश्रेष्ठान् (for ᵃ) K3 नेतुं स , T1 नायक , T2 3 G2 4 भावितुं (for न˚) V1 2 B3 प्रेषितु , G1 पूजन (for प्रेषित) D3 नयितुं प्रेषितः सुरा (for ᵇ) — (L 403) Dn G2 पारिजातो (for ˚तं) V3 मन्त्री (for -कर्ता) — (L 404) K3 ज्ञात्वा , G3 देव (for गत्वा) D3 T3 3 G1 3 M3 तत्र (for ततः) — (L 405) D3 आक्रीडे (for ˚ड) D3 आक्रीडद्रुम समोद्याने (for ᵃ) T3 G2 चोदित (for याचित) Ñ1 शच्या इति प्रयाचित (for ᵇ) — (L 407) D3 आर्या नीतः ; T1-3 G1 4 5 तेनानीत (for न च नीत) T3 मन्दरात् (for ˚र) T1 G3 चित्रकन्दरात् (for ˚रम्) T3 G3 4 5 मन्द-राच्चित्रकन्दरात् (for ᵇ) — (L 408) T3 3 G1 3-5 M3 शच्यास्तु (for शच्येति) V3 मोचित , T4 दे मित (for मोक्षित) — (L 409) Dn1 वन पुन (for तरु पुरा) — (L 410) K1 B1 Dn1 T1 3 G1 4 5 साक्षात् (for [सा]क्षीत्) K3 उमाप्रियार्थमन्वासीत् (for ᵃ) T3 पुर (for हर) — (L 411) V1 3 B3 G3 3 दाम (for मात्र) K1 4 Ñ1 V3 B1 D3 D1 3 गव्यूतिम(V1 ˚मि)विस्तीर्णे (D1 ˚र्णं) (for ᵃ) Ñ1 D1 मन्दरस्यैव कन्दरम् (D1 ˚रे) (for ᵇ) — (L 412) T1 नक्षत्र (for न तत्र) K1 4 V1 3 D3 D3 T G M3 नगोत्तमम् , K3 D3 नरोत्तम ; D1 (marg as above) वनोत्तमे (for नगो˚) — (L 413) V1 B1 D3 न चन्द्रस्य प्रभा शीता (for ᵃ) — (L 414) V3 D1 G3 M3 शीतोष्णा (for ˚ष्णे) V1 छन्दतस्य (for ˚तस्त्र). T1-3 G M3 भवन्ति (for ˚न्ति हि) — (L 415) K1 स्वयंप्रभा ; Ñ1 G3 3 स्वयंप्रभ , D1 स्वयमर्थ (for ˚प्रभ) — (L 416) K3 3 Ñ1 Dn T3 महादेवी (for ˚वं) K3 3 V1 Dn सगणौ (for ˚णं) B1 D3 D6-8 T1-3 G M3 -नन्दन (for -वर्धन) — (L 417) B1 मदन्यस्तद् , V3 T3 सगणौ यदुनन्दन (for ᵃ) D3 तान्यस्तत्र (for मा चान्यस्तद्) D3 तत्र (for D3 न चा˚ , D3 ˚ स्य) D3 T3 G3 सं- (for न) D3 संप्रयाति कदाचन (for दिव्य) — (L 418) V3 तत्र स्रवन्ति वार्ष्णेय (for ᵃ) V3 पारि ˚जाता ; T3 ˚जातास् (for ˚जाता) K3 सहस्रश (for समन्तत) ; T1-3 G1 3 4 रत्नानि (for ˚न्तत) — (L 419) V3 दिव्यानि ; T1-3 G1 3 4 रत्नानि (for मुख्यानि) T3 काङ्क्षितं (for ˚तानि) — (L 420)

पारिजाताद्बहुगुणं फलं वेपा तथा धनम् ।
अभिमानं प्रभा चैव गुणा भूरिगुणास्तथा ॥
मूर्तिमन्तश्च ते वृक्षाः सोमं देव वृषध्वजम् ।
उपतिष्ठन्ति सततं प्रवरैः सह केशव ॥
रौद्रेण तेजसा जुष्टा हीना दुःखैः सुखान्विताः ।
तरवो मन्दरे ते हि दयिता शैलकन्यया ॥
अविवेशान्धको नाम घोरस्तत्र महाबलः ।
दैतेयो वरदानेन दर्पितः पापनिश्चयः ।
स हतो देवदेवेन हरेणामित्रघातिना ।
अवध्यः सर्वभूतानां पूर्वाद्दशगुणं बली ॥
एष दुःखेन ते देव पारिजातं प्रदास्यति ।
पुष्कराक्ष सहस्राक्षः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
सततं सहितो देव्या शच्या स हि वरद्रुमः ।
सर्वकामप्रदः कृष्ण तथेन्द्रस्यामितौजसः ॥

वासुदेव उवाच ।
मुने तदुच्यते साधु महादेवेन धीमता ।
यच्छचीं कारणं कृत्वा न नीतः स तरुः पुरा ॥
स ज्येष्ठः सर्वभूतानां लोककृत्प्रभवोऽव्ययः ।
पाराशर्यस्य सदृशं कृतवानिति मे मतिः ॥
अहं यवीयान्देवस्य सर्वथा बलघातिनः ।
लालनीयश्च भगवञ्ययन्त इव सत्तम ॥
सर्वथा भगवांस्तावदुपायैर्बहुविस्तरैः ।
करोतु यत्नं प्रीत्यर्थं शक्तो ह्यसि तपोधन ॥
मया मुने प्रतिज्ञातं पुण्यार्थं सत्यभामया ।
स्वर्गादिहानयिष्यामि पारिजातमिति प्रभो ॥
मया वदनृतं शक्यं कथं कर्तुं तपोधन ।
नानृतं हि वचो विप्र प्रोक्तपूर्वं मयानघ ।
मयि भग्नप्रतिज्ञे हि लोकानां सङ्गयो भवेत् ॥

V₃ भुञ्जन्ते, T₁₋₂ G₁ ₄ ₅ M₁ भुञ्जन्ति (for भुञ्जते) D₂ ₆ प्रमथानां, T₃ G₂ प्रवराणि (for °णा) —(L. 422) K₃ महाधनम्, Ñ₁ ₂ V₁ ₂ B D₅ D₆ ₈ G₂ ₃ तथा वनम्, V₂ तपोधन, D₂ विशिष्यते (for तथा धनम्) —(L. 423) Ñ₁ महिमानं, D₂ ₆ अभिमानं, D₅ अभिमानैं (for अभि°) K₃ अभिमानप्रभावौ च (for °) D₂ बहुगुणास्त् G₂ ₃ M₁ मणिम° (for भूरिगु°) T₃ G₂ ₄ गुणान्मणिगणास्तथा (for °) —(L. 425) K₁ प्रवरं, D₂ ₆ (marg) G₂ प्रमथै (for प्रवरै) —(L. 426) K₁ (sup lin as above) ₄ Ñ₂ B₂ T₁ ₂ G₂ ₄ युक्ता, K₂ D₂ ₆ (marg) युष्टा, V₃ हृष्टा, D₅ हृष्टा (for जुष्टा) K₁ ₂ ₄ Ñ₂ V₃ Dn D₂ ₃ दुःखेनापि, T₁ G₃ M₄ दुःखैर्हीना (by transp), T₂ ₃ G₁ ₅ दुःखहीना, T₄ दुःखमीना, G₂ हीनदुःखा G₄ दुःखहीना सुदुःखिता (for °) —(L. 427) K₂ Ñ₂ V₃ B₂ D₃ ₄ T₁ ₃ तर्पिता, G₁ ₃ ₄ दर्पिता (for दयिता) —(L. 429) T₁ तर्पित ; G₄ तर्पित (for द°) —(L. 430) V₃ महता (for स हतो) Ñ₁ V₁ P₁ ₃ D₆ हरेणामिततेजसा (for °) —(L. 431) B₃ D₆ देवानां (for भूतानां) D₃ गुणो (for गुणं) —(L. 432) Dn T₃ दुःखे न, G₂ पुष्टेऽपि (for दुःखेन) Ñ₁ देव स (for ते देव) —(L. 434) T₁ G₃ ₅ च (for स) D₁ स हित सतत देव्या, D₅ सततं दयितो देव्या (for °) V₂ T₁₋₃ G₁ ₃₋₅ वरो द्रुम, D₅ महानर (for वरद्रुम) —(L. 435) T₄ [अ]मितौजसे (for °स) K Ñ₂ V₃ Dn D₃ D₅ ₆ G₃ तथेन्द्रायामितौजसे ; Bom Poona eds G(ed) °न्द्राय महौजसे (for °) — G₁ om line 435

— After line 435, D₂ ins an addl colophon, mentioning Khila adhy name पारिजातहरणे नारदवाक्यम् and adhy no 132 — Some MSS कृष्ण, some भगवान् (for वासुदेव) —(L. 436) K₄ तदुच्यता, Ñ₁ उच्यताहम, V₃ B D₆ तेन कृतं, D₅ यदुच्यते (for त°) —(L. 437) T₃ G₁ ₄ वर्जित (for न नीत) —(L. 438) K Ñ₂ V₃ B₂ D₁ ₄ T₃ D₃ प्रभवाव्यय, D₁ °वोऽव्यय ; M₁ °वाव्यय (for °वोऽव्यय). —(L. 439) D₃ पर वैर्येण, D₅ परवैर्येण, G₁ पराशरस्य (for पाराशर्यस्य) B₁ सततं (for सदृशं) V₃ अपि (for इति) —(L. 441) K₄ लालनीयस्तु (for ला°) V₃ सर्वथा (for सत्तम) K₃ प्रयत्न इति सर्वथा (for °) —(L. 442) M₁ तात (for तावद्) V₃ उपायैर्बहुभिः स्तवैः (for °) —(L. 443) B₁ स्थित्यर्थं (for प्री°) —(L. 444) K₂ पुण्यार्थे (for °र्थं) K₁ ₄ सत्याया पुरतो वच (for °) —(L. 446) K₄ वाक्यं ; B₂ D₆ T G₁ ₂ ₄ M₄ कर्तुं (for शक्यं) B₂ D₅ T G₁ ₂ ₃ M₁ शक्यं (for कर्तुं) —(L. 447) T G₁ ₂ ₄ M₄ अनृत (for ना°) K₁ वदे (for वचो) D₃ वाचा हि नानृतं विप्र (for °) Ñ₂ ₃ V₃ B₂ ₃ D₃₃ D₃₋₅ प्रोक्तं पूर्वं ; T₁₋₃ G₁ ₂ ₄ M₁ प्रोक्तपूर्वं, G₃ पूर्वं प्रोक्तं (for प्रोक्तपूर्वं) —(L. 448) T₂ ₃ G₃ ₄ सदायो (for संद्रयो) —(L. 449) K₁ ₃ B₁ G₃ लोकधर्म, K₁ D₃₃ D₅ ₆ G₁ लोका धर्मा, Ñ₂ V₃ T₁ ₂ ₄ G₂ लोकधर्मा, G₅ लोक धर्म (for लोका धर्म) — Ñ₁ om line 450 —(L. 450) K₂ Dn D₁₋₄ परिचार्या, Ñ₃ V₃ ₃ B₁ D₅ T₁ G₁ ₃ °चार्या ; B₂ D₁ °चर्या (for °पाल्या) K₁ ₄ V₂ B₂ D ₆ T₄ G₂ M₁ परिचार्या

यन्मया हि मुनिश्रेष्ठ लोका धर्मगुणान्विताः ।
परिपाल्याः स्थितौ सर्वे स कथं ह्यनृतं वदेत् ॥
न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा
न चासुरा नैव च यक्षपन्नगाः ।
मम प्रतिज्ञामपहन्तुमुद्यताः
सुखाय जीवन्ति चिरं महामुने ॥
स पारिजातं यदि न प्रदास्यति
प्रयाच्यमानो भवतामरेश्वरः ।
ततः शचीव्यामुदितातुलेपने
गदां विमोक्ष्यामि पुरंदरोरसि ॥
इति प्रयाच्यो यदि सामपूर्वकं
प्रयाच्यमानो न तरुं प्रयच्छति ।
सुनिश्चितं मामवगम्य सर्वथा
त्वयापि कार्यः खलु तत्र निश्चयः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

नारदोऽथ मुनिर्गत्वा महेन्द्रसदनं प्रभुः ।
तां रात्रिमप्रसत्तत्र ददर्श च महोत्सवम् ॥
तत्रादित्या महात्मानो वसवश्च सुरोत्तमाः ।
राजर्षयश्च विद्वांसः स्वर्गताः कर्मभिः शुभैः ॥
नागा यक्षाश्च सिद्धाश्च चारणाश्च तपोधनाः ।
ब्रह्मर्षयश्च शतशो देवर्षिमनयस्तथा ॥
सुपर्णाश्च महात्मानो मरुतश्च महाबलाः ।
दिवौकसां निकायाश्च शतशोऽन्ये समागताः ॥
उपर्युपरि सर्वेषां सोमो देवो महेश्वरः ।
तस्यामितविक्रान्तः रुद्रैर्गणैः परिवारितः ॥
देवर्षिभिर्मुनिश्रेष्ठैः संवृतः सर्वभावनः ।
कल्पान्तरसहस्रेषु क्षयो येषां न विद्यते ॥
यानर्चयन्ति सततं देवा देवेश्वरोपमाः ।
आत्मज्ञा नारलेपान्धा ये च धर्मपथे स्थिताः ॥

स्थिता सर्वे, T₂ ₃ G₃ ₄ °धार्मा स्थिता सर्वे (for °) — (L. 451) D₅ चासुरा (for राक्षसा) — (L. 452) K₃ दैत्यसंघा न (for चासुरा नैव) G₃ पन्नगोत्तमा (for यक्षपन्नगा) — For lines 451 452, K₂ subst

14** न देवगन्धर्वगणा राक्षसा नैव चासुरा ।
नैव यक्षपिशाचाश्च न च सर्वेऽपि पन्नगा ॥

— (L. 453) K V₂ Dn D₇ ₃ ₅ G₃ उपहन्तुम, D₆ प्रति°, — (L. 454) K₂ D₃ उपहन्तुं, G₄ अपहर्तुम् (for °हन्तुम्) — (L. 454) K₂ D₃ उपहन्तुं, G₄ अपहर्तुम् (for °हन्तुम्) Ñ₂ ₃ V₂ ₃ B Dn दु खाय, D₂ G₂ सुरे न (for सुखाय) Ñ₂ ₃ V₂ ₃ B Dn D₃₁ (marg as above) ₃ D₅ ₆ मुने समर्था खलु सत्य(Dn D₃ भद्र)मस्तु ते — (L. 456) D₂ प्रसाद्यमानो (for प्रयाच्य°) K₂ Ñ₂ V₁ D₅ ₆ G₂ सुरेश्वर, Ñ₂ महेश्वर, D₂ महेन्द्र (for [अ]मरेश्वर) — (L. 459) K₁ V₂ प्रयाच्यो, D₂ ₃ प्रबोध्यो (for प्रयाच्यो) — (L. 460) Ñ₂ V₂ ₃ G₂ प्रदास्यति (for प्रयच्छति) — (L. 461) K₂ V₁ D₁ सुनिश्चय (for °श्चित) V₃ B₂ G₃ M₁ मद्गमनाय (for मामवगम्य) K₂ Ñ₂ V₂ Dn D₂ D₄₋₆ T₁ G₂ सुनिश्चय (K₂ मुने स्वय) मद्गमनाय सर्वथा, T₂ ₃ G₁ सुनिश्चित मद्गमनाय सर्वदा — (L. 462) V₂ P₁ ₃ D₃ निश्चयस्तथा (for तत्र निश्चय)

Colophon — *Mention of the Epic* K₃ D₃₁ T₂ — *Mention of Khila* Ñ₂ V B D₃₁ Dn D₁ — *Adhy name* K₁ ₂ ₄ Ñ₂ V B Dn D₃ D₂ ₃ ₄₋₆ T₂ ₃ G₁ ₃ पारिजात(T₂ G₁ °जातक)हरणम्, D₁ पारिजातहरणे कृष्णसंवाद, T₁ पारिजातोत्पत्तिकथनम् — *Adhy no* K₁ (marg) 123, V₁ 128, V₂ 197, V₃ B₁ 126, Dn D₃₁ D₁ 123, D₅ 120, D₂ 133, T₁ G₂ 137, T₂ G₁ 139, T₃ 116, T₄ 130, G₃ 129, G₅ 140

(L. 463) D₄ च (for ऽथ) Ñ₂ B₂ ₃ D₆ D₅ ₆ नृप, V₂ Dn D₂₋₄ T G₁ ₃₋₅ M₁ प्रति (for प्रभु) Ñ₁ महेन्द्र सदने नृप (for °) — (L. 464) D₃ च यत्तत्र (for प्रसत्तत्र) G₃ ददर्श (for ददर्श) — (L. 465) T₂ चापरे सुरोत्तम (for °) — (L. 466) G₂ विद्यात्मा (for विद्वांस) K₁ ₄ स्वर्गे (for शुभै) — (L. 467) D₁ स्वर्धन्व (for सिद्धाश्च) — (L. 468) K₁ D₂ ₃ मुनयस् (for मनयस्) — (L. 469) V₂ महाबाहो (for °त्मानो) — (L. 471) D₃₁ D₁ T₁ G₁ ₃ सोम (for सोमो) — (L. 472) T₂ ₃ G₁ ₄ ₅ M₁ Ñ₁ T₃ G₃ M₁ क्वचित्, Ñ₂ V₃ B₁ त्रिदिव (for क्रमित°) D₁ ₄ स्वर्गुणै, D₂ T₂ G₃ स्वगणै (for रुद्रैर्गणै) — (L. 473) Ñ₁ देवरवैद् (for °र्विभिर्) D₁ ₄ देवर्षिमुनिभिर् श्रेष्ठै (for °) — (L. 475) K₂ D₁ दम्, Ñ₁ ताद्, V₁ B D₂ यावदि (for यान्) Ñ₂ G₃ यमर्चयन्त सततं, D₃ ते समर्चयन्ते स°, M₁ विशाम्यन्त्राश्च स° (for °) Ñ₁ V₂ Dn M₁ देव ₃ V₂ देवं (for देवा) K₂ देवा देवं सुरोत्तमा, D₁ देवा देवेश्वरोपमाः, D₂ देव देवश्वरोपमा (for °) — (L. 476) D₁ स्वात्मज्ञा (for आत्मज्ञा) V₁ धर्मेश्वरा शक्तिवीवाश्च, Ñ₁ V I₁ D₁ ये (for °लेपान्धा) I₁ (marg) ₃ D₁ D₂ ₃ ₄ T G M₁ आत्मतत्त्वबलोपेता, Ñ₁ ते हि D₁ °ज्ञा सत्पथाम, D₅ °धर्मात्मतोवेज (for °)

रुद्राश्च काश्यपा देवमभ्युपासन्त भारत ।
स्कन्दश्च भगवान्रौद्रिर्गङ्गा च सरितां वरा ॥
अर्चिष्मांस्तुम्बुरुश्चैव भारिश्च वदतां वरः ।
नेतारो देवदेवानामेते हि तपसान्विताः ॥
एताननुविधीयन्ते सर्वदेवगणा नृप ।
धर्मनित्यास्तपोनित्याः सतां मार्गमुपाश्रिताः ॥
ये त्विमे मानुषा देवानर्चयन्ति शुभार्थिनः ।
तानर्चयन्ति ह्यमरास्तथा राजञ्शुभार्थिनः ॥
पितृकृत्येषु देवानां सन्यास ये त्वनुष्ठिताः ।
स्वाध्यायवन्तः कौरव्य सदा नियमचारिणः ॥
गन्धर्वाधिपतिः श्रीमांस्तत्र चित्ररथो नृप ।
सपुत्रो वादयामास देववाद्यानि हृष्टवत् ।
उर्णायुश्चित्रसेनश्च हाहा हूहूस्तथैव च ।
डम्बरस्तुम्बुरुश्चैव जगुरन्ये च तद्गणाः ॥
उर्वशी पूर्वचित्तिश्च हेमा रम्भा च भारत ।
हेमदन्ता घृताची च सहजन्या तथैव च ॥
जुजोष भगवान्देवस्तदुपस्थानमात्मवान् ।
वृत्तेन तुष्टः शक्रस्य जगाम जगतः पतिः ॥
गते भूतपतौ सर्वे नृपा जग्मुर्यथागतम् ।
महेन्द्रेणार्चिता देवाः स्वानेव निलयान्गताः ॥
ततः सर्वेषु यातेषु सुरासीनं पुरंदरम् ।
सहस्यैः स्वैः सुखासीनं नारदोऽभ्याययौ मुनिः ॥
तमिन्द्रः पूजयामास समुत्थाय तपोधनम् ।
दिदेश कुशगर्भं च पीठमात्मासमं ॥
नारदोऽथ महातेजा महेन्द्रमिदमब्रवीत् ।
दूतोऽहममरश्रेष्ठ विष्णोरतुल्यतेजसः ।
किंचित्कार्यं पुरस्कृत्य प्रेषितोऽस्मि ात्मना ।
आनर्ताद्वारिहरण तस्यैवानघते ॥
प्रीतिवाक्यानि हृद्यानि प्रयु मुनये तदा ।
ततः प्रहृष्टो भगवान्पाकशासन ॥

त्वे च (for ये च) K1 ₂ Ñ3 ₃ Dn D1 ₄ पथि (for ॰पये) — (L. 477) B1 ₄ D4 गन्धर्वास्ते स्म भारत, D3 ₄ अभ्युपासत भारत, G3 यमुपासन्त भारत (for ᵇ) — (L. 478) K1 ₄ तत्र, Ñ2 Dn1 T2 ₃ ₄ G1 अपि; D1 ... D2 सौरिर, D3 रौद्रो, G1 देवो (for रौद्रिर्) — (L. 4..) भादुश्मास (for अर्चि॰) K1 ₂ ₃ D1 G3 डम्बरश्, V3 D3 तुम्बरश्; T2 ₃ G1 ₄ ₅ M1 कम्बरश् (for तुम्बुरश्) Ñ2 भारश्च, V1 ऋषिश्च, D3 रुचिश्च, D4 भास्करो, T1 G1 हरिश्च, T2 G1 ₄ ₅ M हारिश्च, G3 भानुश्च (for भारिश्च) — (L. 480) G3 लोकानाम् (for देवा॰) D2 नेतारो देवतानां च (for ॰) D1 येऽन्ये हि, D2 नियते (for एते हि) — (L. 481) D3 एते तमनुतिष्ठन्ति (for ॰) Ñ1 देव, V2 Dn1 Dn2 D1 सर्वे, D1 ₄ देवान् (for सर्वे) V2 देवान्सर्वगणान्नृप (for ᵇ) — (L. 482) K2 तपोनिष्ठा (for ॰नित्यास्) V2 B2 D2 D3 ₄ उप(V3 ॰पा)स्थिता (for उपाश्रिता) Ñ3 ₂ V1 B2 D3 सन्त सन्मार्गमाश्रिता (for ᵇ) — After line 482 D2 reads line 486 — (L. 483) V2 P D3 ययेमे, T1 ₃ G1 ₃–₅ M1 यानिमान् (for ये त्विमे) — D3 G3 om line 494 — (L. 484) Ñ2 B1 ₃ तम् (for तान्) — (L. 485) K2 कृत्ये [illegible] (for -कृत्येषु) K4 साध्यानां; T2 G1 सान्निध्ये, T2 G1 ₄ सान्निध्य (for संन्यास) Ñ1 V2 साध्या सन्तो भवन्ति ते (for ᵇ) — (L. 486) Ñ1 V1 B D3 सततं धर्मचारिण (for ᵇ) — (L. 488) D4 स देवो (for सपुत्रो) — (L. 489) Ñ1 ₂ V1 B1 ₃ D4 च भारत (for तथैव च) — (L. 490) K1 डम्बर ... ॰बरश्चैव, K2 जुघोष भगवांश्चैव (for ॰) K3 ॰थ सद्गुणान्, K2 Ñ1 ₂ V B Dn D2 D1 ₃ ₄ ₅ T1 ₄ G2 च षड्गुणान्; D6 (marg) ऽथ सद्गुणान्, G3 ऽथ षड्गुणान्, T2 ₃ G1 ₃ ₅ M1 च मातरः (for च तद्गणाः) — (L. 491) Ñ1 ₂ V D3 T1 G2 ₄ विप्रचित्तिश् (for पूर्व॰) T G1 ₄ ₅ तथैव च (for च भारत) — (L. 493) Ñ1 V2 D2 ₃ ₄ T1 जुगोप; G3 जुजोष (for जुजोष) — (L. 494) D1 ₃ नृत्येन (for वृत्तेन) K2 Ñ1 ₂ V [illegible] Dn D3 D1 ₃ ₄ ₅ G3 गतिः; D6 (also marg) पतिः (for पतिः) — (L. 495) V2 भूतपतौ; Dn1 वसु॰ (for भूत॰) V2 यथाविधि (for ॰गतम्) — (L. 496) V1 दृष्टा (for देवा) K1 ₄ D1 स्वमेव निलयं गता (for ᵇ) — (L. 498) Ñ2 सुरासीने, V2 T2 G3 ₃–₅ M1 समा॰ (for सहा॰) K V B2 Dn D2 D1–₃ T1 G2 ऽभिययौ; Ñ1 B2 ₃ D3 ऽभिगतो; Ñ2 ऽभिमुखो (for ऽभ्याययौ) — (L. 499) T2 G1 तमुत्थाय (for स॰) — M1 om line 500 — (L. 500) D2 भद्रं (for गर्भं) — (L. 501) D6 (marg) महाराज (for ॰तेजा) — (L. 502) D1 T2 G1 ₄ अमित- (for अतुल) — (L. 503) V2 समुद्दिश्य (for पुरस्कृत्य) G1 ₄ ऽहं (for ऽस्मि) — B1 om line 504 — (L. 504) K2 V2 आनर्तानाम्; G2 अनर्वाद् (for आनर्ताद्) Ñ1 -रहितं; V1 हरणे; D3 T1–₃ G1 ₃ ₄ M1 -हरणात् (for -हरणे) D2 [अ]मित- (for [अ]नघ-) D2 तस्यैवामिततेजसः; T1–₃ G1 ₃–₅ M1 तस्माद्वारवत्यां तदर्थ (for ᵈ) — Ñ1 om. line 505 Before line 505, some Mss ins. वैशंपायन उवाच

किमाह पुरुषश्रेष्ठः शीघ्रमाचक्ष्व मे मुने ।
चिरस्य खलु कृष्णेन संस्मृताः स्म महात्मना ।
प्रियवाक्यानि हृद्यानि ब्रूहि धर्मभृतां वर ॥
नारद उवाच ।
महेन्द्रेन्द्रानुजं द्रष्टुं गतोऽहं भ्रातरं तव ।
द्वारकां पुरुषश्रेष्ठ काश्यपानां यशस्करम् ॥
तं तु रैवतकेऽद्राक्षं तदासीनमरिंदमम् ।
रुक्मिण्या सहितं वीरमुमयेव वृषध्वजम् ॥
पारिजाततरोः पुष्पं तस्य दत्तं मयानघ ।
विस्मापनार्थं देवेश पत्नीनामुरुतेजसः ॥
तद्दृष्ट्वा तस्य पत्न्यस्तु विस्मयं परमं ययुः ।
बहुकामप्रदं पुष्पं वृक्षराजसमुद्भवम् ॥
गुणास्तास्ता मयाख्यातास्तस्य पुष्पस्य मानद ।
सृष्टिश्च पारिजातस्य कश्यपेनातितेजसा ॥
अदित्या कश्यपो दत्तः पुण्यार्थं च यथा मम ।
पुष्पदाम्ना वेष्टयित्वा कण्ठे पुण्यार्थमात्मवान् ॥
त्वं च दत्तो यथा शच्या देवाग्र्यान्ये सुरेश्वर ।
निष्क्रयश्च यथा दत्तः कश्यपाग्नेर्महात्मभिः ॥
तच्छ्रुत्वा तस्य पत्न्येका सत्यभामेति विश्रुता ।
पुण्यकार्थं मनश्चक्रे दयिता ते यवीयसः ॥
तया धाम्यर्थितो भर्ता देव्या देवगणेश्वरः ।
प्रतिजज्ञे स धर्मात्मा यवीयास्तव मानद ॥
ततो मामुक्तवान्वीरो विष्णुर्बलवतां वरः ।
यथावत्सुरमुख्येश ब्रुवतः शृणु भावन ॥
लालनीयो यवीयास्तु प्रणिपत्याच्युतोऽब्रवीत् ।
आनायय सुरश्रेष्ठ पारिजातं वरद्रुमम् ॥
मनोरथोऽस्तु सफलो वध्वास्तेऽसुरसूदन ।
धर्मकृत्ये विशेषेण यध्वास्तेऽमरसत्तम ॥

— (L 505) B1 प्रिय (for प्रीति) D3 चाक्यानि (for हृद्यानि) T2 om (hapl) lines 505b–509a K1 2 4 प्रयुक्तया (for °उव) D2 मुनिराड् (for मुनये) —(L 507) T3 G1 3 भगवान् (for पुरुष) D1 तस्माचक्ष्व मुने (for b) — (L 508) K4 चिर हि (for चिरस्य) K1 Ñ2 V B1 3 D1 2 6 T1 4 M4 सस्मृतोऽस्मि महामुने (for b) — B1 T1 G2 om line 509 —(L 509) D4 धर्मवित्ता (for °भृता) — After line 509, K2 ins an addl colophon mentioning adhy name नारदस्य स्वर्गगमनम् — (L 510) V2 श्रेष्ठ, D1 कृष्ण (for द्रष्टु) G2 त महेन्द्रानुज द्रष्टु (for a) — (L 511) K3 3 4 Ñ2 V B2 Dn Ds D1 2 5 T G M4 कदाचिद्वा(V2 D3 कदाचिद्वा , D3 गतश्च द्वा)रका तत्र (for a) Ñ2 T1 G4 यादवाना (for काश्यपाना) K2 3 Dn D3 4 यशस्वर (for °स्करम्) G1 द्वारकाणा यशस्विनम्, G2 यादवाना यशस्करीम् (for b) — (L 512) D5 तत्र (for त तु) K2 Ñ2 सुखासीनम्, Ñ1 देवा°, B1 Ds3 तत्रा° (for तदा°) —(L 513) Ñ2 सह स (for सहित) B1 2 D6 देवम् (for वीरम्) V1 स्तुवन्त च (for उमयेव) K1 2 3 V2 B2 Dn Ds D1 2 4 5 T1 G2 स्तुवन्त वृषभध्वजम्, Ñ2 उमेव वृषभ°, D3 च्याय न्तमृषभ° (for b) —(L 515) Ñ2 विस्मापनार्थं (for °र्थं) Ñ1 V1 B2 अति (for उरु) D4 पत्नीनाममितौजस (for b) — (L 517) D4 पुष्प (for पुष्प) — (L 518) Ñ2 V2 B1 D2 G2 समाख्याताम् (for मया°) — T2 om (hapl) lines 519 527 — (L 519) V1 T1 सार्द्ध (for सृष्टिश्च) D2 यथा कृत पारिजात (for a) V2 महात्मना (for [अ]तितेजसा) — (L 520) Ds2 पुण्यार्थं च, T1 G1 3–5 पुण्यस्यार्थं, M4 पुत्रस्यार्थं (for पुण्यार्थं च) —(L 521) T3 G1 4 6 M1 निज (for कण्ठे) —(L 522) K1 शक्र (for शच्या) — (L 523) K1 महाद्युति , Ñ1 B1 2 D3 महर्षिभि (for महात्मभि) — (L 524) K1 सा, D3 [अ]ग्र (for [ए]का) — (L 525) K4 देव कार्यं, Ñ2 पुण्य कर्तुं, D1 पुण्यकार्यं, G2 समदार्थं (for पुण्यकार्थं) K4 देवी सा (for दयिता) G4 यवीयसी (for °स) D4 दयिता तस्य मानद (for b) —(L 527) G2 प्रतिज्ञाय (for °ज्ञे) T1 G2 धर्मार्थे, G4 °य (for °त्मा) — (L 529) K1 2 4 Ñ1 D6 T1 G1 3–6 यथा तत् (for यथावद्) K1 2 4 D4 5 मानद, Dn D1 2 भावन , T1–3 G1 3–5 M4 भाषितम् (for भावन) —(L 530) V2 B2 3 D6 T1–3 G3–5 M3 त्वा, G2 हे (for तु) — (L 531) K1 4 Ñ1 D2 G2 3 आनयेय, K2 D1–3 आनायय, K3 D6 T2 3 G1 5 आनीय च (for आनायय) G3 श्रेष्ठात् (for श्रेष्ठ). T3 G3 M4 आनीय च सुरश्रेष्ठात् (for a) K2 V2 D3 D1 4 महा 3 Ñ2 V1 T1 2 G1 3–5 M4 सुर , D1 च ■ (for वर) — (L 533) Ñ1 2 B1 3 D6 वध्वास्तेऽसुरनाशन, D2 °स्ते रिपुसूदन, D5 °स्ते सुरनन्दन, G3 वध्वा मे बलसूदन (for b) — D2 om line 533 —(L 533) K2 Ñ2 V2 3 B1 3 Ds2 D1 T G1 3 4 M4 सुरसत्तम, G2 ऽसुरसूदन (for अमर° सत्तम) —(L 534) D5 दर्शित (for दुर्लभ) K2 Ñ1 2 V2 B1 2 D3 D2 6 T1 4 G1 4 लोको (for लोके) — (L 535) K1 D6 T2 पश्यतु (for °स्तु) T2 3 G1 4 पश्य त्व मम कल्याण (for a) K2 प्रत्यनापाप, Ñ2 V2 °मादाप,

अयं दुर्लभकल्याणो लोके लोकगणेश्वर ।
पश्यन्त्यमरकल्याणं मत्प्रभावाच्च मानुषाः ॥

वैशंपायन उवाच ।

वासुदेववचः श्रुत्वा महेन्द्रः कुरुनन्दन ।
नारदं वदतां श्रेष्ठमिदं वाक्यमथाब्रवीत् ॥
भजासनं द्विजश्रेष्ठ श्रुतमुक्तं त्वया द्विज ।
संदेशं प्रतिदास्यामि विष्णोरतुलतेजसः ॥
आसीने नारदे शक्रो लब्धानुज्ञोऽथ नारदात् ।
स्वमासनं ततो भेजे तस्यैव सदृशं विभो ॥
उपविष्टः सुरपतिरथोवाच तपोधनम् ।
निरीक्ष्य स्वबलं वीर्यं पार्षदं वृत्रनाशनः ॥
महर्षे कुशलं पृष्ट्वा वक्तव्यस्ते जनार्दनः ।
वचनान्मम धर्मज्ञ सर्वभूतसुखावहम् ॥
मदनन्तरमीशस्त्वं जगतो नात्र संशयः ।
त्वदीयः पारिजातश्च रत्नान्यन्यानि चाच्युत ॥
त्वं तु भारावतरणं कर्तुं देव महीं गतः ।
मानुष्य सर्वभूतानामाश्रितः कार्यसिद्धये ॥
त्वयि तीर्णप्रतिज्ञे हि पुनः प्राप्ते त्रिविष्टपम् ।
पूरयिष्यामि वश्चास्ते इष्टान्कामानधोक्षज ॥
स्वर्गीयाणि न रत्नानि नयितव्यानि केशव ।
स्वल्पार्थे मानुषं लोकमिति पूर्वंकृता स्थितिः ॥
उत्क्रम्य हि स्थितिं दैवीं प्रवर्तामि महाबल ।
यद्यहं किं प्रवक्ष्यन्ति प्रजापतिगणाः प्रभो ॥
ब्रह्मणा सहपुत्रेण सपौत्रेण महात्मना ।
नियमाः सर्वकृत्यानां स्थापिता जगतो ध्रुवाः ॥
प्रजापतिकृतं मार्गमपास्य भजतो मम ।
श्रुत्वा प्रजापतिर्धीमाञ्शापमप्युत्सृजेत्प्रभुः ॥
अस्माभिर्भिद्यमानं हि मर्यादासेतुबन्धनम् ।

(for °भावाच्च) D3 मानद, T1 G3 M4 मानुषम्, T3 मानुष, Bom Poona eds G(ed) मानवा (for मानुषा) Ñ1 प्रभावास्तव सर्वथा, T2 G2.4 त्वत्प्रसादाच्च मानुषम् (for ᵇ) — (L. 536) Ñ1 T1 G1.3 कुल (for कुरु) — (L 537) K4 इदं वचनमब्रवीत् (for ᵇ) — (L. 538) T1.2 G1.3 मुनि (for द्विज) K4 शुभम्, B3 कृतम्, G3 सुगम् (for श्रुतम्) D3 मया (for त्वया) V3 [अ]नघ (for द्विज) — (L. 539) G1 अमित (for अतुल) — (L 540) V3 लब्धार्थश्रो, D5 लब्ध्वानुज्ञां, T4 लब्धसंज्ञो (for लब्धानुज्ञो). — (L. 541) Ñ1.2 V1 B3 D5 स्वमासनवरं भेजे (for ᵃ) — (L. 542) K3 तपोनिधिम् (for °धनम्) — (L. 543) K4 तद्वल, D1 स्व बल (for स्वबलं) Ñ1 निरीक्षस्व च मां बली (for ᵃ) K1.4 पर्षदान्, K3 पार्षदो, Ñ1 T2.4 G3 हर्षद, Dn Ds2 पार्षदान्, T3.4 G2.4.5 M4 नारदं (for पार्षदं) K3 V3 D4 प(V3 ह, D4 पा)र्षदं वृत्रशासन, Ds1 पार्षदान्वृत्रनाशन (sup lin °सूदन) (for ᵇ). — Before line 544, some Mss ins शक्र, some इन्द्र — (L. 544) T3.4 G1.4 M4 इन्द्रो (M4 °न्द्रे) महर्षे कुशलं, G5 इतो महर्षे कुशल (for ᵃ) T2.3 G1.3.5 M4 प्रष्टव्यस् (for वक्त°) — (L. 545) V3 वचनं (for वचनात्) T G1.3.4 धर्म तु, G5 धर्मात्तु (for धर्मज्ञ) K1.3 Ñ1.2 V B Dn Ds1 D1.3.4 T1 G2.3 सुखावह K3.4 Ds1 D2.4 °वह (for °वहम्) — (L 546) K1.4 अमरेषु न संशय (for ᵇ) — For line 548 T1.3 G1.3-5 M4 subst

15** त्वं तु भारावतारार्थं महीं देव भुवं गतः ।

— D3 om. line 549 — (L 549) D3 मानुष्ये, D4 °स्थाम् (for °स्थं) K1.3.4 Ñ2 B1 Dn D3 D1.2 T1 G2.3 वृत्तानाम्, V1.2 B2.3 D6 T3.4 G1.4.5 M4 -वृत्तानाम् (for भूतानाम्) V2 मानुष्य सर्वथा वृत्त (for ᵃ) V3 आश्रित (for आश्रितः) K1.3.4 N2 Dn D3 D1.2.3 स्थितः कार्यं प्रसिद्धये, G3 स्थितः कार्यस्य सिद्धये (for ᵇ) — (L. 550) T3 इति (for त्वयि) Ñ1.2 V1 B1.2 तीर्णप्रतिज्ञे समाप्य (for ᵃ) Ñ1 B1 D6 पुन, Ñ2 आयात्, D3 प्राप्तस् (for प्राप्ते) — (L. 551) D2 ते वश्चा (by transp), T1 वश्चास्तु Ñ2 V1 B3 D6 पूरयिष्यामि वश्चास्त्वं (for ᵃ) B1 इमान्, D1 G3 सर्वान् (for इष्टान्) — (L. 552) K1 स्वर्गजानि, K4 स्वर्गतानि (for स्वर्गीयाणि) K3 स्वर्गाणि न च रत्नानि; Ñ2 V1.2 B D6 T4 न स्वर्गीयाणि र°, D1-4 स्वर्गीयानि च र°, T3 G1.4 न स्वर्गार्हाणि र°, G3 M4 न स्वर्भवानि र° (for ᵃ) B1.2 D6 नेतव्याच्युत (for केशव) D3 T1 G2.3 न नेतव्यानि केशव (for ᵇ) — (L. 553) K3 Ñ2 V3 B3 D3.5 T2.3 G2.3.5 M4 पूर्वं कृता (V3 °त-), V2 पूर्वं स्थिता (for पूर्वंकृता) — (L 554) K3 उत्क्राम्य, T1 G3 व्युत्क्रम्य (for उ°) K3 Ñ2 V3 B D3.4.5 T1 G2 देव (for दैवीं) K1.4 V2 D1.3 उत्क्राम्य (V3 °क्रम्य, D4 °क्षिप्य) हि स्थितिं देव, V2 उत्क्रम्य तु स्थितं देव, D3 °क्रम्य तां स्थितिं देव, T2.3 G1.4 M4 व्युत्क्रम्य हि स्थितिं देव, G5 व्युत्क्रमन्ति स्थितिं देव (for ᵃ) — (L. 555) T G1.3-5 M4 प्रवक्ष्यामि (for °क्ष्यन्ति) T1.2 G1.3-5 M4 सुरास् (for गणाः) — (L. 557) D2.3 भूतानां (for कृत्यानां) M4 ध्रुवम् (for ध्रुवाः) K1 (marg as above) स्थापयित्वा गतो ध्रुवम् (for ᵇ). — (L. 558) G2 हित (for कृत) K4 om. lines 558ᵇ–

भेत्स्यन्त्यशङ्किता देवा दैत्यपक्षास्तथापरे ॥
स्त्रीनिमित्तमितो नीते पारिजाते द्रुमेश्वरे ।
स्वर्गौकसो भविष्यन्ति विमनस्काश्च मानद ॥
उपभोगा मनुष्याणां विहिता ये स्वयंभुवा ।
तैस्तु तुष्यतु मे भ्राता सपश्यन्कालपर्ययम् ॥
इहापि तावत्त्रिदिवे मम यः स्यात्परिग्रहः ।
त्रिदिवस्थोऽपि तं कृष्णः सर्वं भोक्तुमिहार्हति ॥
तृप्तो ह्यामिषभोज्यानामभिमानाज्जनार्दनः ।
ततो धर्मं समुत्सृज्य पापमेवानुवर्तते ॥
स्त्रीनद्यता व्याप्यमाना कृष्णस्य हि महात्मनः ।
जगत्त्रयगता योगं जनयेदिति मे मतिः ॥
मानुष्यं मानुषे प्राप्तो यदेतन्मधुसूदनः ।
कुर्यान्निर्बन्धनीयं यद्भ्राता ज्येष्ठेन नारद ॥
स्वर्गरत्नविलोपेन धर्षणा स्यान्ममानघ ।
ज्ञातिनो धर्षणा चैव विशेषेण हि गर्हिता ॥
धर्ममर्थं च कामं च क्रमेण मधुसूदन ।
सेवत्वेष सता धर्मान्स्थापितान्पद्मयोनिना ॥
महीतलं पारिजातमर्पयिष्यामि नो यदि ।
पौलोमीमादिनः कृत्वा को नु मां बहु मंस्यते ॥
पारिजातं महीपृष्ठे दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च मानुषाः ।
स्वर्गार्थं नोद्यमिष्यन्ति दृष्ट्वा स्वर्गफलं क्षितौ ॥
पारिजातगुणान्मर्त्या जुषन्ति यदि नारद ।
देवानां मानुषाणां च न विशेषो भविष्यति ॥
तत्र यत्क्रियते कर्म इह तद्भुज्यते नरैः ।
स्वर्गार्थं न यतिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ॥
सर्वरत्नवरः स्वर्गे पारिजातस्तपोधन ।

560* — (L 559) K3 प्रजापतिस्तु धीमन्वम् (for °) K3 G5 उत्सृजसि, Dn G3 भस्युन्सृजेत् (for मध्यु°) K1 3 D6 D1 3 T3–4 G1 4 6 M4 मामप्युत्सृजति मधु (for °) — (L 561) V1 [अ]शङ्कित (for °ता) — (L 563) V2 नारद (for मानद) — G4 om lines 564 603 — (L 564) V2 B2 मानुषाणां (for मनुष्याणां) T3 3 G3 4 M2 कल्पिता (for विहिता) — (L 565) K1 तुष्यति स (for तु तुष्यतु) V1 B1 तैस्तुष्यतु स मम भ्राता (hypermetric) — (L 566) K2 3 Ñ1 2 B3 3 Dn D3 D1 6 T1 G2 3 M1 तात (for तावत्) — (L 567) T3 G1 6 त्रिदिवे (G6 °दशे) स्थापितं कृष्ण (for °) B3 D6 नोप, T2 स त्व, T3 4 G1 5 स एव (for सर्वं) Ñ1 V1 B1 3 D5 (marg) T G1 4 5 ins after line 567 D3 after line 575

16** ज्येष्ठस्यानिष्टभावानां नाभिज्ञ किं जनार्दन ।

[Ñ1 भोगानां, V1 भोगानां (for भावानां) B1 ज्येष्ठो ज्यायिष्ठभोगानां, B3 ज्येष्ठज्यायिष्ठभा°, D5 ज्येष्ठज्यायिष्ठ भोज्यानां, G1 ज्येष्ठास्य भोज्यानां (for °) Ñ1 T3 G2 3 अभिज्ञ (for ना°)]

— Ñ1 T G1 3 5 om line 568 — (L 568) K1 2 4 V2 B1 3 Dn Ds D1 3 6 हृष्टो हि, V1 2 B3 कृष्णोऽपि (for तृप्तो हि) K1 अभिमानी, V1 अभिज्ञ किं, B3 D1 अतिमानाज् (for अभि°) — (L 569) V1 2 B D3 यतो, V2 तथा (for ततो) Ñ1 B3 G2 कामम् (for पापम्) — (L 571) K3 D2 5 G5 [अ]यशसो (for °सा) — (L 572) V1 2 B1 3 मानुष (for °षे) D5 प्राप्ते (for प्राप्तो) D3 मानुष्य च समासाद्य, D1 °दये मानुषं प्राप्ते (for °) D3 स यानन्, T1 3 G1 3 यदिद, M1 यदीत्र (for यदेतन्) — (L 573) V2 कुर्यान्निर्बन्धनीयं हि (for °) G1 ed) भ्राता (for भ्राता) V2 मानद (for नारद) — T3 om lines 574 576 — (L 574) K2 Ñ3 V1 2 B1 3 स्वर्गे, V3 स्वार्थं (for स्वर्ग°) T3–4 G1 4 विक्षोभेन (for °पेन) T1 G3 M4 स्वार्थरत्न विलोभेन (for °) Ñ1 2 V1 2 B1 3 D5 यदा मम (for स्यान्ममानघ) — (L 575) Ñ1 नारद, T1 3 G1 3 M1 सर्वदा (for गर्हिता) — T3 om lines 576 577 D1 om line 576 — (L 577) Ñ2 स्थापितास्ता, B3 D5 6 T1 4 G1 3 4 स्थापिता (for °तान्) — T3 G1 4 om line 578 — (L 578) K2 स्थापयिष्यामि, K2 D2 5 G3 M4 आन°, K3 Ñ2 V B3 2 D3 D6 नाय°, B3 D1 नान°, Dn3 D4 प्राप° (for अर्प°) — (L 579) B1 सम्प्रत (for मादिन) T3 3 G1 M4 पौलोमीममता कृत्वा (sic) (for °) V D1 4 T3 4 मन्यते (for मंस्यते) Ñ2 को मा बहु न मन्यते (for °). — D3 om lines 580 581 — (L 580) D2 नीते तु (for स्पृष्ट्वा च) — (L 581) D1 मोघमेष्यन्ति, T3 G1 2 5 M4 मो गमि°, G3 यामि° (for नोद्यमि°) — After line 581, Ñ2 reads line 584 — (L 582) K1 इष्यन्ति, D3 जुषन्तो (for °न्ति) D2 मानवा (for नारद) — (L 583) K1 3 4 Ñ1 D5 D1 T1 3 देवतानां मनुष्याणां (for °) K1 V1 3 B D6 विशेषो न (by transp), G3 निर्विशेषो — (L 584) Ñ1 V2 B1 3 D5 तदिहाश्नुवते नराः (for °) — (L 585) K3 तत्सर्वं न करिष्यन्ति (for °) Ñ1 गुणोचिता (for गुणान्विता) — (L 586) K3 4 D1 रत्नधर (for °वर) — V2 om (hapl) lines 587–591 — (L 587) T3 सुरेश (for समेर) Ñ1 3

तुल्यं देवसमैर्मर्त्यैः सर्वदैव जगद्भवेत् ॥
यद्यैर्मर्त्या न यक्ष्यन्ति लब्धस्वर्गफला भुवि ।
न पूर्तानि प्रदास्यन्ति तुल्यस्त्वमरैर्गताः ॥
यद्यैर्जप्याहुतिभिश्चैव नित्यमाप्याययन्ति नः ।
मानुषाः स्वर्गमिच्छन्तः श्रद्दधानास्तपोधन ॥
तत्सर्वं न करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ।
निस्तेजसो भविष्यामस्ते गतास्तद्विहीनताम् ॥
इतः सुवृष्ट्या सस्यैस्ते जीवन्ति पुरुषा भुवि ।
आप्याययन्तस्तेऽप्यस्मान्दानैर्यज्ञैस्तथैव च ॥
न बुभुक्षा पिपासा वा बाधते यदि मानुषान् ।
रोगो जरा वा धर्मज्ञ मृत्युर्वा रतिरेव वा ॥
दौर्गन्ध्यं वा सुघोरा वा ईतयः कर्मसंभवाः ।
किमुद्योगं करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ॥
सर्वथा नयनं तत्र पारिजातस्य न क्षमम् ।
इति वाच्यस्त्वया विप्र विष्णुरक्लिष्टकर्मकृत् ॥
यथा यथा च मे भ्राता तुष्यत्येतद्विचारयन् ।
तथा तथा त्वया कार्यं कार्यं मत्प्रीतिमिच्छता ॥
हाराश्च मणयश्चैव चन्दनान्यगुरूणि च ।
वस्त्राणि च विचित्राणि यथ्वास्त्वं द्वारकां नय ॥
योग्यानि यानि मर्त्यानां यावदिच्छसि केशव ।
न स्वर्गपरिभोग्यं तु कर्तुमर्हति केशव ॥
ददामि रत्नानि यथेप्सितान्यहं
बहूनि चित्राणि विभूषणानि च ।
न पारिजातं च कथंचन द्रुमं
मुने प्रदास्यामि दिवौकसां प्रियम् ॥

Colophon

V1 3 B3 3 D4 6 भुज्यते (Ñ1 °न्ति) यदि मर्त्यैः स (Ñ3 V2 °र्त्येषु; D5 °र्त्यै स) (for °) K4 Ñ2 सर्वमेव, Ñ2 °दैव, V1 3 B1 3 D6 °मेकं, D5 सर्वं देव, T3 सर्वैर्देवैर्; G3 °थैव (for °दैव) — (L. 588) B3 यदि (for यद्यैर्) G3 यदिध्यन्ति (for न यक्ष्यन्ति) D1 यद्यैर्मा नैव यक्ष्यन्ति (for °) M4 भूय (for लब्ध) Ñ1 फल (for -फला) D3 लब्ध्वा स्वर्गफलं भुवि (for °) — (L. 589) K4 V2 दानानि, Ñ2 पुण्यानि (for पूर्तानि) — (L. 590) K2 D2 3 यथाहुतिकैश्च, D4 जाप्याहुतिकैश्च, G जपाहु° (for जप्याहु°) — (L. 591) V1 G1 इच्छन्ति (for इच्छन्त) Dn1 D1 — (L. 593) Ñ1 V2 T2 3 G1 3 M1 तपोधना (for °धन) — (L. 593) Ñ1 V2 T2 3 G1 3 M1 तपोधना (for °धन) — (L. 593) Ñ1 V2 T2 3 G1 3 M1 तपोधना (for °धन) Ñ2 तद्गतास्तेन वर्जिता, B3 B1 3 D6 तमस्तैर्न विवर्जिता (for °) — (L. 594) M4 इतः सुवृष्टे यत्र तेन विवर्जिता (for °) — (L. 595) D2 3 आप्याययन्ति, D4 सम्यैस्तैर् (for °) D1 तृप्यन्ति, D6 G1 3 M4 ते °यन्तश्च (for °ययन्तस्) Ñ1 D5 आप्याययन्तथाप्यस्मान्, V1 ह्यस्मान् (for तेऽप्य°) V2 तपोधन (for तथैव च) °ययन्तथास्मास्ते (for °) — (L. 596) D1 क्षुधो वा, T1–3 G1 3 क्षयते, M4 क्षयन्ते (for बाधते) V1 B3 D6 K1 बाधते यदि मानवान्, — (L. 597) K3–4 V3 Dn1 रोगा °ते मानुषान्यदि (for °) Bom Poona eds G(ed.) मृत्युर्वा (for रोगो) K1 T2 G3 धर्मज्ञ (for धर्मज्ञ) K1 रोगा जरा वा मृत्युर्वा (for °) D2 हानिर्, G2 भ्रान्तिर् (for रतिर्) — (L. (for मृत्युर्वा) D1 दुर्गन्धो (for दौर्गन्ध्य) 598) K3 V1 D2 3 दौर्गत्य, K1 (sup lin as above) T2 दौर्गत्य वा सुघोरं वा (for °) — (L. 600) T1 3 G1 3 3 M4 कर्माणि सर्वं (for कर्म) (for न क्षमम्) — (L. 601) T2 3 स च (for इति) D भ्राता (for विप्र) G4 M4 स वाच्यस्त्वया विप्रर्षे (for °) D1 तुष्यत्येतद्विचारयन् (for °) — (L. 602) K1, 3 4 V1 3 D1 तुष्यते तद् (for °त्येतद्) Ñ1 B D6 तुष्येत द्विपदां वर (for °) — (L. 603) K4 विप्र (for the first कार्यं) D5 D6 मम (D1 °पि) प्रीतिमिहेच्छता, T2 G1 3 4 M4 मनघ प्रिय(M4 प्रीत)मिच्छता (for °) — (L. 604) D6 रत्नानि (for हाराश्च) V2 B1 3 D6 T2 3 G1 3–5 M4 हारा(V2 B3 T2 G1 °रा)श्च मणिरत्नानि (for °) — (L. 605) Ñ1 V1 B2 3 बहूनां, T4 यथ्वास्त्व (for °स्त्वं) — G4 om lines 606 607 — (L. 606) V1 B 3 D6 योग्यानि मर्त्यलोकानां (for °) — V2 G1 om line 607 — (L. 607) K3 तत्स्वर्गपरिभोग्य तु, D6 न स्वार्थं परिसौख्यं तु, T4 न स्वर्गं परिमोक्षं तु (for °) Dn1 साम्प्रतम् (for केशव) K1 3 4 Dn1 D1 3 5 कर्तुमर्हसि साम्प्रतम् (D2 3 केशव) (for °) — (L. 609) V3 D1 3 विभूषितानि, T2 G1 च भूषणानि (for विभू°) — (L. 610) D1 {द्रु}म (for द्रुम) — (L. 611) V2 निधिम्, T1 3 G1 3 5 M4 च (for प्रियम्)

Colophon om in D2 — *Mention of the Epic* K3 4 Ñ1, 3 V B K3 B3 D5 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ1, 3 V B — *Sub parvan* Ñ3 पारिजात — *Adhy name* K Dn Dn1 D1 3 — पारिजातहरणे इन्द्रवाक्यम् Ñ1 V B D1 D3–6 T1 3 G1 4 पारिजात(T2 3 G1 4 °जातस्य)हरणम्; T4 पारिजातसपानायामिन्द्रवचनम्, G2 इन्द्रवाक्यम् — *Adhy no* K3 (marg) 123, V1 129, V2 B3 128, V3 125,

वैशंपायन उवाच ।

देवराजवचः श्रुत्वा नारदः कुरुनन्दन ।
प्रोवाच वाक्यं वाक्यज्ञो महात्मा धर्मवित्तमः ॥
अवश्यमेव यत्कृत्यं हितं बलनिषूदन ।
मया तव महाबाहो बहुमानोऽस्ति मे त्वयि ॥
उक्तो मया वासुदेवो जानता भवतो मतम् ।
न दत्तः पारिजातो हि हरस्यापि त्वया पुरा ॥
हेतवश्च मया तस्य दर्शिता भो. समासतः ।
न चावगतवान्देव. सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
उपेन्द्रोऽहं महेन्द्रेण लालनीयः सदेति माम् ।
अयाह पुण्डरीकाक्षस्तत्पुत्तरमेव च ॥
पुन. पुनर्मया चास्य हेतवो देव दर्शिता. ।
ततो न बुद्धिर्व्यावृत्ता वृत्रनाशन तस्य वै ॥
अपि चाप्युक्तवान्देवो वाक्यं ते मधुसूदनः ।
प्रहस्य पुरुषश्रेष्ठ. सरोषमिव वासवः ॥
न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा
न चासुरा नैव च पन्नगोत्तमाः ।
मम प्रतिज्ञामपहन्तुमुत्सका
मुने समर्था. खलु भद्रमस्तु ते ॥
स पारिजातं यदि न प्रदास्यति
प्रयाच्यमानो भगवानमरेश्वरः ।
तत. शचीव्यामृदितानुलेपने
गदां विमोक्ष्यामि पुरंदरोरसि ॥
उपेन्द्रस्य महेन्द्रायं भ्रातुस्ते निश्चयः परः ।
यदत्र मन्यसे न्याय्यं सप्रधार्य कुरुष्व तत् ॥
तस्य हितं च देवेश श्रूयतां वदतो मम ।
नयनं पारिजातस्य द्वारकां मम रोचते ॥
नारदेनैवमुक्तस्तु प्रत्युवाच बलदेहभित् ।
रोषाविष्टः सहस्राक्षोऽब्रवीदेतन्नराधिप ॥
अनागसि मयि ज्येष्ठे सोदरे यदि केशवः ।

Dn Ds 6 124, D1 131, D3 134, T1 G2 4 M4 138, T2 G1 140, T3 147, T4 131, G3 130, G5 141

(L 612) D1 सत्तम (for नन्दन) — (L 613) T2 G1 प्रस्तव; G1 प्रहस्य (for प्रोवाच) K3 वाक्यवत् (for °ज्ञो) T1 Gs 5 M4 प्राह वाक्यं च वाक्यज्ञो (for °) K2 V3 T4 धर्मात्मा (for महात्मा) T1-3 G1 3-5 M4 देवेन्द्र ऋषिसत्तम (for °). — Before line 614, D3 ins नारद उवाच — (L 614) K1 (sup lin as above) 3 T3 G3 5 6 कर्तव्य (for यत्कृत्य) — (L 615) K3 त्वयि (for तव) B3 T3 ऽस्तु (for ऽस्ति) — (L 616) G3 उक्तो (for उक्तो) V3 जानतो (for °ता) — (L 617) K1 Ñ1 B1 D स्वं (for हि) K2 Ñ2 V2 3 D1 4 5 पुरा त्वया (by transp), D3 यथा पुरा — (L 618) V3 तत्र; T1 3 G1 3-5 M4 [अ]प्युवाच (for तस्य) T1 3 G1 3-5 तस्य वै (for दर्शिता) K3 4 वै, D3 ते; D3 च (for भो) M4 तस्य वै भो समाहित (for °) — (L 619) K3 D3 देव (for देव) T1-3 G1 3-5 M4 न चैवावगतं देव (for °) M4 एव (for तद्) — (L 620) K3 महेन्द्रेण लालनीय (for °) K3 (marg) यथावच. G3 5 M4 पालनीय (for लाल°) — After line 620, D3 ins

1700 उवाच भगवान्देव सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।

— (L 621) K3 D3 अथोवाच. Ñ1 मुमोच. V2 B1 6 D3 उवाच; Dn1 D3 T1-4 G3 5 अथाह; D4 अवोच (for अथाह) V3 B D3 T G1 3-5 M4 तदनन्तरम्; D3 ते तदुत्तरम्; Poona eds G(ed) इदमुत्तरम् (for तदु°) — (L 622) D3 [उ]क्तो (for [अ]स्य) Ñ1 दर्शिता भो समासत (for °) — (L 623) Ñ2 B1 3 D3 नैव बुद्धिश्च व्यावृत्ता (for °) G1 3 तत्र T4 भगवान (for नाशन) V3 तत्र (for तस्य) — (L 624) T1 3 G1 3 4 M4 तस्य वै वृत्रनाशन (for °) — Ñ1 2 V2 B1 3 Dn D3 D1-4 T1 इदमपि (for अपि चापि) — (L 625) D1 G1 प्रत्याह G3 4 वाक्यात्रे (for वाक्यं ते) — D3 प्रहस्य पुण्डरीकाक्ष (for °) (1 इव (for प्रहस्य) — (L 627) D3 सासुरा. T3 G1 3-5 M4 चासुरा (for चासुरा) — (L 628) K1 V1 3 Dn1 Dn2 D1 6 T1 3 G1 3 अपहर्तुम् (for अपहन्तुम्. V2 V3 B1 3 D6 प्रति°; D3 प्रतिज्ञाम् (for °हन्तुम्) — (L 629) K3 न मे (for मुने) D3 सत्यम् (for भद्रम्) समर्था) G1 त्रिम्(for स्तु) — (L 631) K1 4 Ñ2 G1 महेश्वर , K3 Ñ1 D4 सुरे; Poona eds G (ed) सुरेश्वर (for [अ]मरेश्वर) D3 प्रयाच्य मानो भगवान्महेश्वर — (L 631) Ñ1 B [अ]पि च; Ñ2 [अ]थ (for [अ]थ) K3 परम्, B1 इव ; D3 तु (for तत) — (L 635) D3 मन्यते (for °से) V1 उपोषितं (for °) D3 line 635 — (L 636) V3 तवते न (for मम) — (L 637) K1 (1 कृष्णस्य; D3 द्वारकां (for द्वारका) — (L 638) K1 V3 1 3 D3 T3 कृष्णं बलदेहहा; D3 [अ]थ (for प्रत्युवाच) K1 V3 1 3 D3 T3 सुरसत्तम (for °). — (L 639) B3 3 D3 देवराज (for नराधिप)

तुल्यं देवसमैर्मर्त्यैः सर्वदैव जगद्भवेत् ॥
यज्ञैर्मर्त्या न यक्ष्यन्ति लब्धस्वर्गफला भुवि ।
न पूर्तानि प्रदास्यन्ति तुल्यत्वममरैर्गताः ॥
यज्ञैर्जप्याह्निकैश्चैव नित्यमाप्याययन्ति नः ।
मानुषाः स्वर्गमिच्छन्तः श्रद्दधानास्तपोधन ॥
तत्सर्वं न करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ।
निस्तेजसो भविष्यामस्ते गतास्तद्विहीनताम् ॥
इतः सुदृष्टया सर्वैस्ते जीवन्ति पुरुषा भुवि ।
आप्याययन्तस्तेऽप्यस्मान्दानैर्यज्ञैस्तथैव च ॥
न बुभुक्षा पिपासा वा बाधते यदि मानुषान् ।
रोगो जरा वा धर्मज्ञ मृत्युर्वा रतिरेव वा ॥
दौर्गन्ध्यं वा सुघोरा वा ईतयः कर्मसंभवाः ।
किमुद्योगं करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ॥
सर्वथा नयनं तत्र पारिजातस्य न क्षमम् ।
इति वाच्यस्त्वया विप्र विष्णुरद्भुतकर्मकृत् ॥
यथा यथा च मे भ्राता तुष्यत्येतद्विचारयन् ।
तथा तथा त्वया कार्यं कार्यं मत्प्रीतिमिच्छता ॥
हारांश्च मणयश्चैव चन्दनान्यगुरूणि च ।
वस्त्राणि च विचित्राणि वध्वास्त्व द्वारका नय ॥
योग्यानि यानि मर्त्याना यानिदिच्छति केशवः ।
न स्वर्गपरिमोषं तु कर्तुमर्हति केशवः ॥
दद्यामि रत्नानि यथेप्सितान्यहं
बहूनि चित्राणि विभूषणानि च ।
न पारिजात च कथंचन द्रुमं
मुने प्रदास्यामि दिवौकसां प्रियम् ॥

Colophon

V1 s B1 s D4 s भुज्यते (Ñ1 °न्ति) यदि मर्त्यं स (Ñ3 V2 °र्त्येषु ; D6 °र्त्ये स) (for °) K4 Ñ1 सर्वमेव, Ñ2 °दैवं, V1 s B1 s D6 °मेक, D3 सर्वं देव , T3 सर्वदेवैर्, G3 °थैव (for °दैव) — (L 588) B3 यदि (for यज्ञैर्) G3 यतिष्यन्ति (for न यक्ष्यन्ति) D1 यज्ञैर्मर्त्या नैव यक्ष्यन्ति (for °) M4 भूय (for लब्ध) Ñ1 फल (for फला) D3 इष्ट्वा स्वर्गफल भुवि (for °) — (L. 589) K4 V2 दानानि, Ñ2 पुण्यानि (for पूर्तानि) — (L. 590) K3 D3 s यथाह्निकैर्, D4 जाप्यादिकैश्च, G जप्याह्नि° (for जप्याह्नि°) — (L 591) V1 G1 इच्छन्ति (for इच्छन्त) Dn2 D1 T2 s G1 s M4 तपोधना (for °धन) — (L. 593) Ñ1 V2 B1 s D6 तनस्तैर्न विवर्जिता , Ñ2 तद्गतास्तेन वर्जिता , B3 तत्र तेन विवर्जिता (for °) — (L. 594) M4 इह सुदृष्टे — (L. 595) D2 s आप्याययन्ति, D4 सत्यैस्तैर् (for °) — (L. 595) D2 s आप्याययन्ति, D4 °यन्तश्च (for °ययन्तस्) D1 तृप्यन्ति, D6 G1 s M4 ते °स्मान् (for तेऽप्य°) Ñ1 D4 आप्याययन्तयाप्यस्मान्, V1 °ययस्तथास्मास्ते (for °) V2 तपोधन (for तथैव च) — (L 596) D1 क्षुमो वा, T1 s G1 s श्रयते, M4 श्रयन्ते (for बाधते) K1 बाधते यदि मानवान्, V1 B3 D6 °ते मानुषान्यदि (for °) — (L 597) K3-4 V2 Dn1 रोगा (for रोगो) Bom Poona eds G(ed.) मृत्युर्वा (for धर्मज्ञ) K1 रोगा जरा वा मृत्युर्वा (for °) K1 T1 G3 धर्मज्ञ (for मृत्युर्वा) D3 हानिर्, G2 भ्रान्तिर् (for रतिर्) — (L. 598) K2 V1 D3 s दौर्गत्यं, D1 दुर्गन्धो (for दौर्गन्ध्यं) T2 दौर्गत्य वा सुघोरं वा (for °) K1 (sup lin as above) — (L 600) T1 s G1 s s M4 कर्मणि सर्वं (for कर्म) (for न क्षमम्) — (L. 601) T2 s स च (for इति) D भ्राता (for विप्र) G4 M4 स वाच्यस्त्वया विभवे (for °) D3 तुष्यत्येतद्विचारयन् (for °) — (L. 602) K1, s 4 V1 s D4 तुष्यते तद् (for °त्येतद्) Ñ1 B D6 तुष्येत द्विपदां वर (for °) — (L 603) K4 विप्र (for the first कार्यं) D3 D6 मम (D3 °यि) प्रीतिमिच्छता, T2 G1 s s M4 मनस प्रिय(M4 प्रीत)मिच्छता (for °) — (L 604) D6 रत्नानि (for हारांश्च) V2 B1 s D6 T2 s G1 s-s M4 हारां(V2 B3 T2 G1 °रा)श्च मणिरत्नानि (for °) — (L. 605) Ñ1 V1 B2 s वधूनां, T2 वध्वास्तु (for °स्त्व) — G4 om lines 606 607 — (L. 606) V1 B1 s D6 योग्यानि मर्त्यलोकाना (for °) — V3 G1 om line 607 — (L. 607) K3 न स्वर्गपरिमोष तु, D3 न स्वर्ग्यं परिसौख्य तु, T4 न स्वर्गे परिमोक्ष [illegible] (for °) Dn1 साम्प्रतम् (for केशव) K1 s 4 Dn1 D1 s s कर्तुमर्हसि साम्प्रतम् (D2 s केशव) (for °) — (L. 609) V3 D4 s विभूषितानि, T2 G1 च भूषणानि (for विभू°) — (L. 610) D2 [द्रु]मं (for द्रुम) — (L. 611) V2 निधिम्, T1 s G1 s s M4 च (for प्रियम्)

Colophon om in D2 — *Mention of the Epic* K2 B3 D5 — *Mention of Khila* K3 s Ñ1 s V B Dn Ds1 D1 s — *Sub parvan* Ñ1 पारिजात — *Adhy name* K Dn D1 पारिजातहरणे इन्द्रवाक्यम्, Ñ1 V B D3 D5-6 T1 s G1 s पारिजात(T2 s G1 s °जातापहरणम् ; T4 पारिजातसपातायामिन्द्रवचनम् ; G2 इन्द्रवाक्यम् — *Adhy no* K3 (marg) 123, V1 129, V2 B2 123, V3 125,

एव प्रवृत्त कि शक्यं कर्तुमत्र तपोधन ॥
बहूनि प्रतिलोमानि पुरा स कृतवान्मयि ।
कृष्णो नारद सोढानि भ्रातेति स्म मयानघ ॥
खाण्डवे चार्जुनरथं पुरा वाहयता सता ।
मर्दिता नाशिता मेघा. शमयन्तोऽभिमुद्रवम् ॥
गोवर्धनं धारयता विविधं च कृतं मम ॥
तथा वृत्रवधे प्राप्ते साहाय्यार्थं वृतो मया ।
समोऽहमिति सर्वेषा भूतानामिति चोक्तवान् ।
स्वनाहुबलमाश्रित्य वृत्रश्च निहतो मया ॥
देवासुरेषु प्राप्तेषु सग्रामेषु च नारद ।
युध्यत्यात्मेच्छया कृष्णो मुने सुविदित तव ॥
बहुनात्र किमुक्तेन तस्मादिष्टथा प्रवर्तताम् ।
ज्ञातिभेदो न मे कार्य· साक्षी त्वं मम नारद ॥
ममोरसि गदा मोहमुक्तो यदि केशव· ।
अनुशोच्याथ पौलोमी गुण. शक्र दृश्यते ॥

उद्वासगतो धीमान्पिता नः कश्यपः प्रभु· ।
अदित्या सह मे मात्रा तयोर्वाच्यमिद भवेत् ॥
अजितात्मा मम भ्राता रजसा महता वृतः ।
कामेन च स्त्रिया वाक्यादेवं मामुक्तवान्गुरुम् ॥
सर्वथा धिक्स्त्रियो विप्र धिग्रजस्तमसी तथा ।
यत्राधिक्षिप्तवान्विष्णुरेव मा स्त्रीजितो द्विज ॥
न दृष्टं कश्यपकुले व्यपदेश्यं महामुने ।
नैव दक्षकुले दृष्ट मातुर्मे यत्र सभव· ॥
न ज्येष्ठता न राजत्वं देवाना प्रतिमानितम् ।
कामरागाभिभूतेन कृष्णेन खलु नारद ॥
पुरन्दरसहस्रैर्हि भ्राताहम् विशिष्यते ।
सद्वृत्तो ज्ञानसपन्न इति ब्रह्मा पुराब्रवीत् ॥
नास्ति भ्रातृसमो बन्धुरसहायं इतरो जनः ।
इति मामब्रवीन्माता पिता चैव प्रजापति ॥
सोदरेषु विशेष तु पिता मे कश्यपोऽब्रवीत् ।

जाको(B3 देवराजो)ऽब्रवीद्विभ(for ᵇ) — (L 640) G3 श्रेष्ठे (for ज्येष्ठे) T4 G3 सोदर (for °रे) — (L 641) K1 वाक्य, T G1 3-5 M4 कर्तु (for शक्य) T2-3 G3 3-5 शक्यते (for कर्तुम्) — (L 642) V3 स पुरा (by transp), T2 3 पुरासौ Ñ1 B3 3 D6 मम (for मयि) — (L 643) K1 दयया, K3 D4 स्वयमा, Ñ1 V3 B3 D6 च मया (for स्म मया) Bom Poona eds G(ed) सदा (for [म]नघ) D5 3 भ्रातेति स्मरता मया, T3 3 G1 3 5 M4 भ्राता मेति मया(M4 °मा)नघ (for ᵇ) — (L 644) D3 मम, T3 सदा, G4 तदा (for सता) — (L 645) Ñ2 प्रशमन्तो (for शमयन्तो) V D1 3 उद्यतम्, T2 उच्छ्रि° (for उद्द°) — (L 646) K1 सुमहद्धि प्रियकृतम् (for ᵈ) — T1 om lines 650-653 — (L 651) D7 स्वेच्छया (for [आ]त्मेच्छ°) Ñ3 सु, T3 वै (for सु) T2 3 G1 3 त्वया (for तव) — (L 652) Ñ1 V2 L3 T2 3 G3 3 प्रवर्तते, V3 °र्तित (for °र्तताम्) — (L 653) G3 प्राप्त (for कार्य) N3 मत्र (for मम) — (L 654) K3 उदितो, D6 प्रोद्यतो (for उ°) T3 युधि (for यदि) — (L 655) D1 शंसत; D4 (marg) शच्याथ, D5 शक्याथ T2 शब्दनाथ (for शोच्याथ) K1 3 D3 अनुशक्या(K1 °च्या)थ पौलोमी, ... Ñ1 3 V1 3 B Dn1 D5 D2 I3 4 G3 °शब्दनाथ (D3 °च्छ्र ... पौलोमी (for ᵃ) V3 वर्तते (for दृश्यते) T1 2 G1 3 5 ... गि दृश्यते (for ᵇ) — (L 656) K3 D4 (sup ... ve) उद्धासन, Dn उद्वासे, T2 3 G3 3 M4 उक्त ...) D1 श्रीमान् (for धी°) G1 उक्तवा

स्कर्णो धीमान् (for ᵃ) D3 मे (for न) K3 D1 प्रभो (for प्रभु) — (L 657) K1 4 Ñ1 B1 D3 T1 3 वाक्यम् (for वाच्यम्) — (L 658) K3 D4 (marg as above) 3 स हि (for मम) B D1 3 4 (marg) 3 T1-3 ▮ M4 तरसा (for महता) V1 महता रजसा वृत (for ᵇ) — (L 659) K1 B1 3 D2-4 T G M4 स्त्रियो (for स्त्रिया) — (L 660) K1 Ñ1 V4 B1 3 Dn D6 T G M4 धिक्स्त्रिय सर्वथा विप्र, K3 4 सर्वथा विप्र विप्रार्थ (K4 °र्षे), D5 °था विप्र विप्रार्थ, D2 3 °था विप्रविप्रार्थ (for ᵃ) K3 4 D3 धिक्क्रि(K3 विकि)य स यथा तथा; N1 3 धिग्रजस्तमसस्तथा; B D6 T G1 3-5 M4 धिग्रजो (T1 °जता) धिक्तमसस्तथा Dn धिग्रजस्तमिति तथा, D32 धिक्क्रिय समया तथा, D1 धिक्स्त्रियस्तु यथा तथा; D2 धिक्स्त्रिय स यथा तथा G3 धिग्रजस्तामस तथा (for ᵇ) — After line 660 Ñ1 ins

18** सर्वं च स्त्रीषु समाप्य धिक्स्त्रिय स यथा तथा ।

— (L 661) T3 यदर्द्धि; G3 यत्र हि (for यत्राधि) — (L 662) Dn M4 कुले (for कुलं) C4 महर्षे कश्यप कुले (for ᵃ) Ñ3 D7 4 T1 G1 3 3 व्यपदेश (for °श्यं) — (L 663) Ñ1 नौ (for मे) — (L 664) K3 ईदृशा; D1 ज्येष्ठत्वं (for °ता) — (L 666) D3 [भ्रा]तरं; T2-4 G1 3 ननु G3 M4 चैव (for [भ्रा]नघ) — (L 667) D5 मोदते ज्ञातिमपन्न, G3 सगद्गुणो° ... (for ᵃ) — (L 668) D3 (for) D1 3 सहाया (for ᵇ) — (L 670) भ्रात

श्च मया विरुध्यन्ते दानवाः पापनिश्चयाः ॥
कर्मैतन्न वक्तव्यं स्वयमात्मस्तवान्वितम् ।
प्रसन्गतो विप्र यदिहाद्योच्यते मया ॥
धनुर्भाग मुनिश्रेष्ठ छिन्नायां हि पुरानघ ।
दनिभिरमराणां च वरदानान्महामते ॥
शार्ङ्गरूपो विष्णोः पुरा देहो धृतो मया ।
पवित्र च शिरो यत्नाच्छिन्नं रौद्रेण तेजसा ॥
अत विशिष्टो देवानामित्युक्त्वा पुनरच्युत ।
धनुषोऽन्य दर्पेण स्थितो नारद केशवः ॥
किमा पिता वा माता वा मन्यतीति मया मुने ।
क्रोधेन विधृत विष्णोः शरीरं मुनिसत्तम ॥
ऐन्द्र वैष्णवसस्यैव मुने भागमहं ददौ ।
यवीयानमहं प्रेम्णा कृष्णं पश्यामि नारद ॥
समरेषु प्रहर्तव्यं तेन पूर्वं तपोधन ।
यान विनाहं समरे प्रहराम्यमतो ध्रुवम् ॥
प्रादुर्भावेषु सर्वेषु स्वशरीरमिहानघ ।
यत्तो रक्षामि धर्मज्ञ केशव भक्तिमाश्रितम् ॥
इदं मद्भक्त्या मदीयं च भगवन्विष्णुना कृतम् ।
उपर्युपरि लोकानामधिकं भवनं मुने ॥
अवमान स च मया पृष्ठतः क्रियते मुने ।
लालनीयो मया बाल इत्येवं भ्रातृगौरवात् ॥
बालोऽयं मम पुत्रेति यवीयानिति नारद ।
पित्रा माता च गोविन्दो नार्तान परिभाषितः ॥
दृष्टस्त्र जनन्याः स केशव सविशेषतः ।
वय द्वेष्या न संदेहस्तत्र स्नेहोऽतिरिच्यते ॥
सर्वज्ञो रत्नान्शूरः पात्र मानयिता तथा ।
केशवस्यैव च ध्यानं यत्तद्वितथता गतम् ॥
गच्छ नारद वक्तव्यः केशवो वचनान्मम ।
आहूतो न निवर्तेय समरं प्रति शत्रुभिः ॥
यदीच्छसि तदागच्छ सद्यं वे यस्यमिच्छसि ।

D2 सांद्रे तु (for °रेषु) V1 s विशेषण (for °च) T2 G1 s र्व्वम् (for कश्यपो) — (L. 671) D3 यदा, T1 s G3 s-s M4 रहा (for रहा) K3 D3 s निश्चयात् (for °यः) —(L 673) K1 s s कर्तव्यं (for वक्तव्य) D1 s धाममेव न कर्तव्य (for °) D2 s गुणस्तवम् (for स्तवान्वितम्) — G3 om lines 673b-683a — (L. 675) Ñ3 धनुर्भिर् (for धन्वि भिर्) T1 M4 असुराणा (for अम°) V1 s धनुर्भिरमरारीणा, G1 V3 धनुर्भिश्चामरारीणा, D6 धन्वीनामसुराणां हि (for °) — For om. lines 675b 686a D3 मया मुने (for महामते) — For line 675, T1-3 G1 3-6 M4 subst

191* धनुर्भिरसुराणां हि दानवानां महामुने ।

— (L 676) Ñ3 — T1 3 G1 s M4 om lines 676 687 — (L 676) V1 देहो V1 s B1 D1-6 वल्कुत्त च शिरो विष्णो (for °) V1 देहो धृतो V3 B1 D1 s देहाद्भुत, D5 देहे धृत (for देहो धृतो) — (L — (L 677) K1 s दग्धा, D5 -यत्न (for यत्नाच्) — (L 680) K2 D6 679) K3 स्थित्वा (for स्थितो) — (L 680) K2 D6 ममाद्युना, Ñ3 V2 s B1 D1 s महामुने, D2 s पुरा मुने, D3 मयाद्युना (for मया मुने) — (L 681) K1 s D1 च स्थितं, K1 Ñ1 s V B Dn Ds D3-6 T1 G2 च एव (for विधृतं) V1 s -पुत्र (for सत्तम) — (L 682) V2 अप्येव, T1 अस्येति (for अस्यैव) — (L 683) K1 s महद्प्रेम्णा (for महं प्रेम्णा) G3 यदि (for कृष्णा) — (L 684) D5 प्रव तेव्य (for प्रह°) K4 D1 s न मे (for तेन) — (L 686) K2 स्व शरीरमिहानघ (for °) — (L 687) Ñ3 V B Dn2 D3 G3 यत्नाद्, G1 युक्तो (for यत्तो) D1 ततो रक्षामि धर्मज्ञ (for °) V3 B3 शार्ङ्गिम् (for भ°) Ñ3 B3 D3 T2 s भाश्रित (for °तम्) K3 केशव मुरमाश्रितम्, B1 D6 °च शार्ङ्गिमाश्रित (for °) — (L 688) Ñ1 इम (for इदं) Ñ1 V2 D3 6 T1 s G1 s s M4 स्वयत्वा, V1 भुद्भक्त्या, D6 मदीय (for सद्भ्रा, T1 भुक्त्वा, G3 भक्त (for भक्त्या) D6 मदीय (for °) — (L 689) T G1 4 s M4 भगवन् (for भवन भगवन) — (L 690) V2 B3 D6 अपमान (for अव°) — (L 691) Ñ3 D2 s ह्य बाल (for मया बाल) V2 T G1 s s — (L 693) D3 नाशिव, M4 सौहृदात् (for गौरवात्) — (L Bom Poona eds G(ed) माली च (for नार्तान) T2 s G2 s जनस्यास्य, 694) Dn D1 G3 सुतुस (for तत्र) — (L Bom Poona eds G(ed) जनाना च (for जनन्या ■) Ñ1 इष्ट तत्र भवन्त्या स, B1 इष्ट पुत्रो जनन्यास्तु, D1 इष्ट श्च जनन्या स, D2 इष्ट° स तु जनन्यास्म (for °) — T2 s G1 4 om lines 696 697 — (L 696) Ñ1 V2 s B3 s D6 मान्य, B1 मातुर्, T1 G3 s M4 मान्यो G2 पिता (for पात्र) — (L 697) D1 से (for च) Ñ2 V3 B2 केशवे स्वतर्द्धमान्, K1 °वेति यच स्वात, V2 B1 D3 °वेस्यमयी D3 °ये तमर्दे मान, T2 G2 °वो हि तदीर्यस्तु, G3 द्धीमान्, G3 M4 °वो दीति तामिस्तु (for °) D3 4 °वोऽस्यवहन्मात, D2 पुनरपि वितथा गतम् T1 C3 s M4 त्रियो तदेवद्वितथ गतम D3 इन्त तदि यथा गतम् (for °) — (L स्नेहा तिरिच्यते, G3 हन्त तदि यथा गतम् (for °) — (L 699) B1 निवर्तेऽहं 699) T1 वचन (for °नात्)

यतस्ततः प्रवक्ष्यामि गृह्यतां यदि रोचते ॥
अनुक्तेनापि सुहृदा वक्तव्यं जानता हितम् ।
न्याय्यं च प्राप्तकालं च पराभवमनिच्छता ॥
वक्तव्यं सर्वथा सद्भिरप्रियं चापि यद्धितम् ।
आनृण्यमेतत्स्नेहस्य सद्भिरेवाहृतं पुरा ॥
अनृते धर्मभग्ने च न शुश्रूषति चाप्रिये ।
न प्रियं न हितं वाक्यं सद्भिरेतेे विनिन्दिताः ॥
सर्वथा देव वक्तव्यं श्रूयतां शृण्वतां वर ।
श्रुत्वा च कुरु सर्वज्ञ मम श्रेयस्करं वचः ॥
अन्योन्यभेदो भ्रातॄणां सुहृदां वा बलान्तक ।
भवत्यानन्दकृद्देव द्विषतां नात्र संशयः ॥
हितानुबन्धसहितं कार्यं ज्ञेयं सुरेश्वर ।
विपरीतं च तद्बुध्वा नित्यं बुद्धिमता वर ॥
यस्यात्तापकरं पश्चादारब्धं कार्यमीदृशम् ।
आरम्भेनैव तद्विद्वानेष बुद्धिमता नयः ॥
विपाकमस्य कार्यस्य नानुपश्यामि शोभनम् ।
यत्तु तत्कारणं देव निबोध विबुधाधिप ॥
य एको विश्वमध्यास्ते प्रधानं जगतो हरिः ।
प्रकृत्या य परं सर्वे क्षेत्रज्ञं वै विदुर्बुधाः ॥
तस्याव्यक्तस्य यो व्यक्तो भागः सर्वभवोद्भवः ।
तस्यात्मा प्रथमो देवो विष्णुः सर्वस्य धीमतः ॥
प्रकृत्याः प्रथमो भाग उमा देवी यशस्विनी ।
व्यक्तः सर्वमयो विष्णुः स्त्रीसंज्ञो लोकभावनः ॥
रुक्मिण्याद्याः स्त्रियस्तस्य व्यक्तत्वे प्रथमो गुणः ।
अव्यया प्रकृतिर्देवी गुणदेवो महेश्वरः ॥
न विशेषोऽस्ति रुद्रस्य विष्णोश्चामरसत्तम ।
गुणिनश्चाव्ययः शश्वत्सदा च प्रथमो गुणः ॥
नारायणो महातेजाः सर्वक्लोकभावनः ।

हित वदेत् (for ᵇ) — (L 725) K2 B2 D2 T2 G3 4 M4 तु (for म) K2 D5 6 (before corr) सन्तो लोकगता भिज्ञा , Ñ1 सन्तो लोकगतौ तज्ज्ञा (for ᵃ) Ñ1 D3 ज्ञानवि , V2 नयज्ञो (for नयवि) K2 D2 4 6 कोविदा , D5 °दम् (for °द्) Ñ2 नयविद्वांश्च कोविद (for ᵇ) — (L 726) K2 G3 कार्यं कार्यं , Ñ2 V2 नयकार्यं (for कार्याकार्यं) — (L 727) D55 प्रीतस्तु (for यतस्त्) G4 प्रवर्तामि (for °क्ष्यामि) — (L 730) Ñ1 अहर्दैर (for अप्रियं च) D2 तद् (for यद्) — (L 731) B1 आनृण्यमेव स्नेहेन (for ᵃ) — Ñ1 om V1 B1 3 च विदित , G1 एव हित (for एवाहृत) lines 732 733 — (L 732) T3 M1 [अ]प्रियम् (for °ये) K1 न च शुश्रूषति प्रिये , D4 शुश्रूषयति चाप्रिये (for ᵇ) Ñ2 चाप्रियं — (L 733) T1 3 G1 3–5 [अ]प्रिय (for प्रिय) D3 6 साद्भि नाहित वाक्य , D4 न प्रिय नाहित वाक्य (for ᵃ) D2 6 °रेभि रैतद्विनिन्दितम् , T1 3 G2 3 M3 °रेव विनिन्दितम् , G3 4 °रेभि विनिन्दितम् (for ᵇ) — (L 735) Dn धर्मज्ञ (for सर्वज्ञ) — (L 736) D2 कुलान्तक (for बलान्तक) — (L 737) T2 3 G1 4 5 तत्र हि (for भवति) D4 आनन्दनो (for °न्द कृद्) — (L 738) K1 Ñ2 T2 3 G1 2 M4 सदा (for सहित) V2 हितार्थबन्धुसहित (for ᵃ) K4 कर्तव्य च (for कार्यं ज्ञेय) D सुनिश्चितम् (for सुरेश्वर) — T2 3 G1 4 om lines 739–743 G3 om line 739 — (L 739) K2 B1 D3 D1 4 च ते तु (B1 D52 तद्बु)ध्वा , K1 तद्बुद्धा वा , T1 च यद्बुध्वा (for च तद्बुध्वा) D3 (marg by corr) त्यजेद् (for नित्य) — (L 740) B1 D3 पश्चात्ताप , D2 3 यस्तताप (for यस्या त्ताप) V1 2 B1 D1 6 (marg) पश्चात्तापकर यस्याद् (for ᵃ) D1 अकार्यं (for आरब्ध) — (L 741) G3 M4 आरम्भे नैव तद्विद्याद् (for ᵃ) G4 M4 एव (for एष) D4 धर्मवता (for बुद्धि°) G3 एव बुद्धिमता तथा (for ᵇ) — (L 742) K1 Ñ2 V1 B 3 D6 [अ]न (for [अ]नु) — (L 743) K1 सर्वे तत , Ñ2 महत्तत , B1 यत्र तत , B2 3 D6 यतस्तत , D1 यत्ते तत T1 M4 यदत्र , G1 पत्र त्व , G4 यदत्र (for यत्तु तत्) T1 G3 5 M4 निबोध विबुधेश्वर (for ᵇ) — (L 744) K2 सर्वं (for Ñ1 नयम् , G4 गुरु (for हरि) — (L 745) K2 सर्वे (for सर्वे) D1 3 य (for वै) T2 G1 क्षेत्र वै विविदुर्बुधा (for ᵇ) — T2 G1 — (L 746) D4 5 भाग सर्वोद्भवोद्भव (for ᵇ) — T2 G1 (both second read line 747 twice — (L 747) T3 G1 (both second time) प्रकृत्या (for तस्यात्मा) K2 3 4 Dn D1 4 (marg) प्रकृत्या T1 परमो , Ñ2 प्रथम (for °मो) — (L 748) K4 प्रकृत्या (for °त्याः) T1 2 G1 4 देवो , G3 देवी (for भाग) K2 प्रकृत्या (B3 °त्या) प्रथमो भाव प्रकृत्या प्रथमा नाम , B3 D4 4 प्रकृत्या (for ᵃ) K1 उमा , T2 G3 रमा (for उमा) — (L 749) K1 2 4 Ñ1 B1 Dn Ds1 D2 4 G3 M4 विश्व (for विष्णु) — (L 750) K2 3 4 Ñ1 B3 व्यक्त सर्वेश्वरो विश्व (for ᵃ) — (L 750) K2 3 4 Ñ1 B2 Dn D1 3 T1 2 G2 3 M4 तस्या , V1 यस्य (for तस्य) M4 व्यक्तार्थे , Poona ed G(ed) व्यक्तत्व (for °त्वे) — (L 751) D1 4 G3 अव्यक्ता D3 आद्या या (for अव्यया) G1 गौरी (for देवी) D4 अव्यक्तप्रकृतिर्देवो T1–3 G1 3 4 M4 अव्यक्ता प्रकृतिर्गौरी (for ᵃ) K2 V2 Dn D1 3 T1–3 G M4 गुणी , Ñ1 D2 6 गुणो , B1 उमा (for गुण°) — (L 752) T3

भोक्ता महेश्वरो देवः कर्ता विष्णुरधोक्षजः ॥
ब्रह्मा देवगणाश्चान्ये पश्चात्सृष्टा महात्मना ।
महादेवेन देवेश प्रजापतिगणास्तथा ॥
एवं पुराणपुरुषो विष्णुर्देवेषु पठ्यते ।
अचिन्त्यश्चाप्रमेयश्च गुणेभ्यश्च परस्तथा ॥
अदित्या तपसा विष्णुर्महात्माराधितः पुरा ।
वरेण च्छन्दिता तेन परितुष्टेन चादितिः ॥
तयोक्तस्त्वामहं पुत्रमिच्छामीति सुरोत्तम ।
प्रणतं देव विज्ञाय नारायणमधोक्षजम् ॥
तेनोक्ता भुवने नास्ति मत्समः पुरुषोऽपरः ।
अंशेन तु भविष्यामि पुनः खल्वहमेव ते ॥
स जातः सर्वकृद्देवो भ्राता तव सुरेश्वर ।
नारायणो महातेजा यमुपेन्द्रं प्रचक्षते ॥
इच्छन्नेव हरिर्देवः काश्यपत्वमुपागतः ।
तैस्तैर्भावैर्निरुक्तो भूतभव्यभवोऽव्ययः ॥
प्रादुर्भावं गतो देवो जगतो हितकाम्यया ।
माथुरं जगतो नाथः कर्ता हर्ता च केशवः ॥
यथा च तिलपिण्डः स्याद्व्याप्तः स्नेहेन मानद ।
तथा जगदिदं व्याप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
ब्रह्मण्यदेवः सर्वात्मा तैस्तैर्भावैर्विकुर्वते ।
जगत्पतिगुणो देवो वैकुण्ठः सर्वभावनः ॥
अतः समस्तदेवानां पूज्य एव च केशवः ।
पद्मनाभश्च भगवान्प्रजासर्गकरो विभुः ॥
अनन्तो धारणार्थं च बिभर्ति च महद्यशः ।
यज्ञ इत्यपि सद्भिश्च कथ्यते वेदवादिभिः ॥
श्वेतः कृतयुगे देवो रक्तस्त्रेतायुगे तथा ।

विष्णोश्चामित्रकर्शन (for °) — (L 753) K1 स्वल्प, Ks Dn दाम्ना, T1 3 G1 3 5 M4 चैव (for शाश्वत्) Ñ1 V1 3 B Ds3 (marg as above) Ds [अ]व्ययधाराश्च, G3 [अ]व्ययस्यैव (for [अ]व्यय शाश्वत्) N1 3 V1 3 B Ds D3 G3 सदार (for सदा च) Ds T3 4 सदार प्रथितो गुण, G1 3 5 M4 स्वदारा प्रथितो गुण (for °) — (L 755) K1 कृती (for कर्ता) — (L 756) K3 यथा, G2 देव (for पश्चात्) K3 D3 3 परात्मना, M4 महा मन (for °ना) — D3 om (hapl) lines 758–759 — (L 758) K2 3 4 D1 4 एव स पुरुषो विष्णुर्, G3 पुराणपुरुषो देवो (for °) Ds1 वेदे च (for देवेषु) Dn3 विष्णुर्वेदेषु विद्यते (for °) — (L 759) T3 G1 4 परेषा (for गुणेभ्यश्च) N1 पर (for परस) G3 परेभ्यश्च गुणैस्तथा (for °) — (L 760) B1 Ds महता (for महात्मा) G4 नाथित (for [आ]राधित°) — (L 761) Ds सा (for च) T1 3 G1 3 5 M4 परित्र(T3 वर व)श्चे वदा दिति (for °) — Ks 4 om lines 763–767, K1 reads the same on marg — (L 762) K2 D4 5 [उ]क्त (for [उ]क्तस) Ñ1 2 V3 3 B Dn D9 D2 4 (marg) 6 T1 2 G3 3 स्वत्सम (for त्वामहं) V3 D1 त्वयोक्त स्व(D1 °कस्त्व) — D1 om lines 763 764 K2 om त्सम पुत्रम् (for °) — line 763 — (L 763) Ñ3 V1 3 T2 2 G1 3 प्रणम्य देव विज्ञाय B2 D6 T1 G1 3 M2 प्रणम्य (B2 °तां) देव विज्ञाप्य, Dn प्रणिपत्य च विज्ञाय, D3 3 प्रणता (D3 °क्रान्त, D4 3 °णता) चैव वि°, G3 विज्ञाय देव प्रणता (for °) — (L 764) D3 T3 G1 3 5 M1 [उ]क्त (for [उ]क्ता) G2 तेनोक्त- मदिते नास्ति (for °) B1 पुरुषोत्तम, G1 °षो वर (for °षोऽपर) — (L 765) D2 तवादिते, T1 3 G1 3–5 M4 वरानने (for [अ]हमेव ते) — After line 765 T1 3 G1 ins

21** स एवाथ देवदेवो लोकस्य हितकाम्यया ।
प्रधान जगतो नाथ कर्ता भर्ता च केशव ॥

— (L 776) T2 3 G1 सर्ववित् (for °हृद्) T1 G3 4 M4 स एवाथ देवदेवो (for °) D6 T3 3 G1 4 सुरोत्तम (for सुरेश्वर) — (L 768) B1 3 D3 इत्यनेव, D6 इच्छन्नेव (for °व) T1 G3 काश्यप तम् (for °पत्वम्) — (L 769) B1 D6 (marg) सर्वभूत (for भूतभव्य) Dn D3 -भवाव्यय (for भवोऽव्यय) Ñ1 सर्वभूतभवाव्यय (for °) — B1 om line 770-775 — (L 770) V3 प्रादुर्भावयुतो देवो (for °) V3 जगता, T3 G3 M4 लोकस्य (for जगतो) — (L 771) K3 Ñ3 V3 माथुरे, T3 3 G1 निधान, G3 माधवो, G3 3 M4 प्रधान (for माथुरं) D3 माथुरे जगतां नाथ (for °) T3 G1 लोकः G3 3 M4 भर्ता (for हर्ता) — (L 772) T1 G3 4 M4 भारत (for मानद) T3 G1 स्यात्तैलेन मानद (for °) — (L 774) D3 ब्रह्मण्य एव सर्वात्मा D6 G3 °ण्य सर्वदेवात्मा (for °) G1 3 भावै (for भावैर्) B3 Dn3 D1 3 T1 विकुर्वति, D6 विकारयन् (for विकुर्वते) D3 भावैस्तैस्तैर्विभाति (for °) — (L 775) D3 जगत्पति, T3 जगत्स्वाति (for °त्पति) K3 जगत्पाति गुणी देवो, D6 (marg as above) T3 G1 3 4 M4 जगत्स्वकर्मणा देवो (for °) Ñ1 सर्वभूतभवाभव, B1 D6 (marg) सर्वभूतभवोऽव्यय T1 3 G1 3 4 भावयन्भूतभावन (for °) — (L 776) Ñ1 B1 3 D6 (marg) वैकुण्ठ सर्वदेवानां (for °) D6 एक स (for एव च) — (L 778) T3 G1 धारणार्थाय (for °र्थं च) — (L 779) T3 3 G1 3 4 M4 अनन्त

द्वापरे च यथा पीतः कृष्णः कलियुगे विभुः ॥
अवधीत्स हिरण्याक्षं दिव्यरूपधरो हरिः ।
जघ्ने हिरण्यकशिपुं नारसिंहवपुर्हरिः ॥
दधाराप्सु निमज्जन्तीमेष देवो वसुंधराम् ।
वाराहं वपुराश्रित्य जगतो हितकाम्यया ॥
जिगाय जगतीं चैव विष्णुर्वामनरूपधृक् ।
बबन्ध च बलिं देवः श्रीमान्पन्नगबन्धनैः ॥
देवदानवसंभूतामकामयदपि श्रियम् ।
त्वय्यायत्तः पुरा विष्णुरुदारमतिविक्रमः ॥
मावशेषं तपो यस्य तं निहन्ति जनार्दनः ।
अलीकेष्वपि वर्तन्तं व्रतमेतन्महात्मनः ॥
जघ्ने च दानवान्मुख्यान्देवाना ये च शत्रव ।
तव प्रियार्थं गोविन्दो धर्मनित्यः सतां गति ॥
रामत्वमपि चावाप्य जघ्ने रावणमात्मवान् ।
भूत्वा कामगुणश्चैव जघान द्विरदं हरि ॥
हिताय जगतोऽद्यापि लोके वसति मानुषे ।
उपेन्द्रो जगतो नाथः सर्वभूतोत्तमोत्तमः ॥
जटी कृष्णाजिनी दण्डी दृष्टपूर्वो मया हरिः ।
दैतेयेषु चरन्देवस्तृणेष्वग्निरिवोद्धतः ॥
अद्राक्षमपि गोविन्द दानवैकार्णवं जगत् ।
कुर्वाणं दानवैर्हीनं जगतो हितकाम्यया ॥
अवश्यं पारिजातं ते नयिष्यति जनार्दन ।
द्वारकाममरश्रेष्ठ नानृतं च ब्रवीम्यहम् ॥
भ्रातृस्नेहाभिभूतस्त्वं कृष्णे न प्रहरिष्यसि ।
नापि कृष्णस्त्वयि ज्येष्ठे प्रहरिष्यति वासव ॥
नैव चेच्छ्रोष्यसि प्रोक्त मया देव कथंचन ।

इति सञ्चित्य (for °) —(L 780) K_3 कृते पुरा (for कृत युगे) — G_3 om line 781–780 T_2 ₃ om line 781 —(L 781) K_2 G_1 तथा, V_3 प्रभु (for विभु) — After line 781, D_5 ins

23** प्राक् कृतयुगो यो मे जाता वै मध्यमे तथा ।
तृतीये द्वापरो यामे सन्ध्याया कलिरेव च ॥
चतुर्युगस्य पर्याये वासरस्य प्रयोजने ।
चतुर्युगसमायोगास्त्रियामेरे यामरे तथा ॥

—(L 782) D_1 हिरण्याक्ष (for °क्ष) K_2 विश्व (for दिव्य) D_2 G_3 विभु (for हरि) —(L 783) $\tilde{N}_1$ B_2 D_3 नरसिंह (for ना°) D_5 विभु (for हरि) —(L 784) K_1 (sup lin as above) अहार, D_1 धारा च (for दधार) —(L 785) $\tilde{N}_2$ D_{3} रूपम् (for वपुर्) B_1 वराहरूपमाश्रित्य (for °) —(L 786) $\tilde{N}_2$ पृथिवीं (for जगतीं) $\tilde{N}_1$ भूत् (for धृक्) —(L 788) V_2 B_3 देवीं (for देव) $\tilde{N}_1$ भूतानाम् (for संभूताम्) $\tilde{N}_1$ V_1 B_2 D_3 देवीं दानवमाद्भुताम्, B_1 देवदानवसाद्भुताम् (for °) V_3 अपाकर्षद् (for अकामयद्) $\tilde{N}_1$ ₃ V_1 ₃ B_1 ₃ D_3 D_2 T_1 ₃ G_1 ₃ ₅ M_1 अकामाम($\tilde{N}_2$ D_5 °द्)पि च श्रियम्, B_3 D_n D_8 अकामा यद(D_6 ताम)पि श्रियम् (for °) — After line 788 D_3 ins

23** अन्यानि रत्नजातानि गजादीनि महायशा ।

—(L 789) K_3 ₃ ₄ $\tilde{N}_1$ V_3 D_5 त्वय्यनन्त, $\tilde{N}_2$ V_2 ₃ B D_n D_5 D_3 (before corr as above) ₃ ₆ T_1 त्वय्याघन, D_2 त्वय्यधर्मा (for त्वय्यायत्त) K_1 D_n D_6 उदारामित, K_4 T_1 °रोऽमित, $\tilde{N}_2$ °रमति (for °रमति) —(L 790) D_6 (marg) T_1 ₃ G_1 ₃ ₅ M_1 तु दैत्यानां (for तपो यस्य) महत्त्वाणि भुजा यस्य (for °) K_2 V_1 D_2–₄ स न हन्ति, B_1 स त हन्ति, D_1 तत्राईति (for तं निहन्ति) — G_3 M_1 om lines 791 797 —(L 791) $\tilde{N}_2$ V_1 ₃ B_1 अमीकेषु (for अली°) D_1 धुवम् (for व्रतम्) —(L 793) V_3 कृत्स्नान् (for मुख्यान्) $\tilde{N}_1$ देव (for ये च) K_1 ₄ D_3 देवानां चैव (D_3 °नामपि) शाश्वतान्, V_3 °नां देवसत्तम, D_3 कालनेमिपुर मरान् (for °) — D_3 om lines 793 794 —(L 793) $\tilde{N}_1$ ₃ ₃ सनातन (for सतां गति) —(L 794) K_2 D_2 ₅ गत्वा च, V_1 च गत्वा, V_2 गत्वा यो (for चावाप्य) B_2 आत्मना (for °आत्मवान्) —(L 795) K_3 ₄ D_3 कामगुणाद्य, $\tilde{N}_2$ ₃ D_n T_1 G_1 काम($\tilde{N}_2$ कल्प)गुणाढ्य, D_3 °गुणैश्च (for °गुणश्च) G_4 स्वे न (for चैव) V_2 भूत्वा कामगमो देव (for °) D_3 जहार (for जघान) $\tilde{N}_2$ D_4 द्विविद, D_4 दानवान् T_3 G_1 ₃ नरक (for द्विरद्) — D_3 om (hapl) lines 796 798 —(L 796) $\tilde{N}_2$ चा (for ऽद्य) —(L 797) $\tilde{N}_1$ P_3 D_n D_{3} T_1 ₃ G_1 ₃ जगता (for °तो) —(L 799) K_2 D_2–₅ दैत्येषु वि, D_1 °पु च (for दैतयेषु) D_3 नृप (for देवम्) V_1 T_2 ₃ G_1 [उ]त्थित (for [उ]द्धत) —(L 800) D_1 दानवै कर्शित जगत् (for °) —(L 802) $\tilde{N}_1$ B_1 ₃ D_5 D_6 अवश्यं पारिजात (for °) D_5 नेष्यतीति (for नयिष्यति) —(L 803) T_2 ज्येष्ठ (for श्रेष्ठ) G_3 द्विजोत्तम (for ब्रवीम्यहम्) K_2 $\tilde{N}_2$ नानृतं ते ($\tilde{N}_2$ च) वदाम्यहम् (for °) —(L 804) D_3 G_1 ₃ ₄ न कृष्णे (by transp) —(L 805) K_1 D_3 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठे) D_3 नैव कृष्णस्त्वयि श्रेष्ठे (for °) K_1 (marg as above) वीर्यवान् (for वासव) —(L 806) $\tilde{N}_1$ [न]व त्वं D_1 चैव, D_3 [न]व च (for [न]व चेच्) —(L 807) K_1 ₃ ₄ धर्मेण (for

विश्वेश्वरं तं शरणमहं प्रपद्ये ॥ शालाग्रृक्कान्यो यतिरूपो नित्रङ्गे दत्तानिन्द्रेण प्रणुदोऽहितानाम् । निरूपाक्षं सुदर्शनं पुण्ययोनिं विश्वेश्वरं यामि मूर्ध्ना प्रपद्ये ॥ भुङ्क्ते य एको विभुर्जगतो विश्वमग्र्यं धाम्ना धाम सुहृतिरात्र धृष्यः । पुष्यात्स मा महसा शाश्वतेन सोमपाना मरीचिपानां वरिष्ठ ॥ अथर्वाणं सुशिरसं भूतयोनिं कृतिनं वीरं दानवानां च बाधम् । वियच्छ्रुट्टं संस्कृतं वैकृतं च विश्वेश्वरं शरणं यामि देवम् ॥ जगज्जालं विततं यत्र विश्वं विश्वात्मानं प्रीतिदेवं नतानाम् । यदूर्ध्वगं रथमास्थाय याति विश्वेश्वरः स सुमना मेऽस्तु नित्यम् ॥ अन्तश्चरं रोचनं चारुगात्रं महानलं धर्मनेतारमाद्यम् । सहस्रनेत्रं शतवर्मानमुग्रं महादेवं विश्वसृजं नमस्ये ॥ शोचिष्केशं शमनं शान्तपापं शर्वं शंभुं शंकरं भूतनाथम् । धुरंधरं गोपतिं चन्द्रचिह्नं

त) विश्व वेद (M4 वेत) जगन्मह(G5 °म)नवाप्त — (L 892) D5 गतिद् (for गर्भो). K2 Ñ3 V B3 Dn D2 D3 s T2 धरिष्यो (for °ष्या) K1 Ñ1 आपो गर्भ यस्य शुभा धरित्री (Ñ1 °न्यो), B1 T1 s G2 s s आपो गर्भो (G2 s °र्भे) यस्य शुभा धरिष्यो , D5 आपो गर्भे यस्य शुभा धरित्री , G1 M आपो गर्भो यस्य शुभा धरिन्या — (L 893) D5 विश्वेश त (for °श्वर) K2 Ñ1 s V1 s B2 s Dn Ds2 D3 s T2 s G1 s-s शरण (for शरणमहं) — M4 om lines 894-917 — (L 894) D5 यद्विरूपी , D1 प्रति° (for यति°) K4 श्यालाग्वृका श्यतिरूपो तिजङ्गे — (L 895) Dn G5 दाश्वान् (for दत्तान्) Ñ3 T1 G3 s प्राणदो वै , D5 प्रददौ , T2 G1 प्रापदे वै (for प्रणुदो) B1 योऽहितानाम् (for ऽहिता°) — (L 896) K2 निश्वरूपाक्ष (for निरू°) Ñ3 T1 दुर्दर्शन , D5 सुन्दर (for सुदर्शन) D2 s विश्व (for पुण्य) — (L 897) K4 नमहं , D5 (marg) योनि (for यामि) K2 V3 B Dn D3 s T1-3 G1 s s विश्वेश्वर शरण यामि मूर्ध्ना (G3 देवम्), V1 °र शरण यास्यामि मूर्ध्ना — G3 om lines 898-903 — (L 898) Ñ2 त्रिश्वभुद् नो (for विभुर्जगतो) K1 s उग्र (for अग्र्य) D4 एको निभुर्जगतो विश्वमग्र्य , T1 s G3 s भुङ्क्ते निभुर्जगतो विश्वमग्र्य — (L 899) Ñ2 V2 D4 सुहृत्तीनामधृष्य , V1 °तीना सुधृक्ष , V2 B1 °तिरात्र धृष्य , B2 s D6 °ती नान्यधृष्य , T2 s G1 s °तिरात्र धृष्य (for °तिरात्र धृष्य) D2 s धर्माधीन सुकृतत्वात्र धृष्य — (L 900) D5 प्रिय पुष्यतु (for पुष्यात्स मा) K1 s Ñ1 s V2 B2 s Dn1 D2 s महता , V2 °ता (for °सा) K4 पुण्या स मा महता शा° , V1 B1 क्षम्यात्स मा महता शा° , T1 s G1 s s पुष्यात्स मा महता चैव सत्त्वात् — (L 901) T1 म मोमपाना (for सोम°) K3 वरिष्ठम (for °ष्ठ) Ñ1 विश्वेश्वर सोमपाना वरिष्ठ , Ñ2 B D4 देवदेव सोमपाना व° — (L 902) D1 सुशिर (for सुशिरस) V3 विश्व (for भूत) K2 अथर्वाण सुरसभूतयोनिं — (L 903) Ñ2 सुकृतिन ; T2 G1 कृतीना (for कृतिन) K2 D4 s दानवानीक , D1 °वाना वि (for °वाना च). Ñ1 कृतिं वीर नन्दन मानुलोकम् — (L 904) K2 वियद्विय स , Ñ1 V2 s B D3 s वियत्सुत , D5 वियत्सुत , D1 वियत्प सु (for वियच्छ्रुट) K1 यज्ञेय यज्ञप संस्कृत च , K2 यज्ञे द्रुत यज्ञिय संस्कृत च , V1 अव्ययञ्जुय संस्कृत प्राकृत च , Dn D2 D3 (marg) Bom Poona eds G(ed) यज्ञ द्रुत च(Bom Poona eds °नि या)ज्ञिय संस्कृत वै — (L 905) G1 मूर्ध्ना (for देवम्) — (L 906) K2 जगज्जात , V1 °जान (for °जाल) N2 D1 D6 सतत , T1 s G1 s s स° (for वि°) D2 जगज्जात यज्ञिन यत्र विश्व — (L 907) K1 प्रीतिमिश्र (for °देव) D नतानाम् , T1 s G2 s s हिता° (for नता°) — (L 908) V3 D2 G2 विश्वात्मान प्रीतिद देवतानाम् , Dn1 D2 T1 s G2 s य ऊर्ध्वग , G2 यम्° , G1 य ऊर्ध्वाङ्ग (for यदूर्ध्वग) — (L 909) K4 सुसु . G2 स्वस्थ (for स सु) — (L 910) K2 रुचिर (for रोचन) — (L 911) K2 Ñ2 V B1 s D1 s T1 s G ईड्यम् , B3 Dn1 ईशम् (for आद्यम्) — (L 912) K2 G1 धन्वानम् V1 s B2 s D2 s धर्माणम् , V2 D1 s s धर्माणम् (for वर्मानम्) — (L 914) Ñ2 B1 शसन , D6 G2 दामिन T1 s G1 s s K Ñ1 Dn D2 D3 s s शुचिं योग शशिन (for शमन) — (L 915) K1 D1 शर्व श्वसन शान्तपा(K2 °ता)प — (L 916) K2 शर्वं शुभ , D2 सर्वेश्वर (for शर्वं शंभु) — (L 916) Ñ2 B3 धनुर्धर (for धुरंधर) B1 Dn1 T1 G1 s Ñ1 D6 धनुर्धर गोपतिं चन्द्रनिर्दे° चन्द्रनिद्ध (for °चिह्न)

अथोगुरुश्चिन्तयित्वा बृहस्पतिरुदारधीः ॥
यतस्व सहपुत्रेण योधयस्व जनार्दनम् ।
तथा शत्रु परिष्यामि यथा न्याय्यं भविष्यति ॥
बृहस्पतिरेवमुक्त्वा क्षीरोदं सागरं गतः ।
आचष्ट मुनये सर्वं कश्यपाय महात्मने ॥
श्रुत्वा कश्यपः क्रुद्धो बृहस्पतिमभाषत ।
अवश्यं भाव्यमेतद्धि सर्वथा नात्र संशयः ॥
इत्युक्तः सदृशी भार्या महर्षेर्देवशर्मणः ।
अपध्यानकृतो दोषः पतत्येव शनैर्ध्रुवम् ॥
अस्य दोषस्य शान्त्यर्थमारब्धश्च मुने मया ।
उदवासः स दोषश्च प्राप्त एव सुदारुणः ॥
तद्गमिष्यामि मात्रास्य सहादित्या तपोधन ।
उभौ तौ शापयिष्यामि देव मन्दर्तौ यदि ॥
बृहस्पतिस्तु धर्मात्मा मारीचमिदमब्रवीत् ।
प्राप्तकालं त्वया तत्र भवितव्यं तपोधन ॥
तथेति कश्यपश्चोक्त्वा सम्प्रस्थाप्य बृहस्पतिम् ।
जगामार्चयितुं देव रुद्रं भूतगणेश्वरम् ॥
तत्र सोमं महात्मानमानर्च वृषभध्वजम् ।
वरार्थी कश्यपो धीमानदित्या सहितः प्रभुः ॥
तुष्टाव च तमीशानं मारीचः कश्यपस्तदा ।
वेदोक्तैः स्वकृतैश्चैव स्तवैः स्तव्यं जगद्गुरुम् ॥

उग्रम विश्वकर्माणमीश
जगत्स्रष्टार धर्मदृश्यं परेशम् ।
सर्वेशं त्वा धृतिमद्धाम दिव्यं
विश्वेश्वर भगवन्तं नमस्ये ॥
यो देवानामधिप पापहर्ता
तत विश्वं येन जगन्मयत्वात् ।
आपो गर्भो यस्य शुभा धरित्र्या

घ°) —(L. 868) G₃ यर्या(? for गत) —(L. 869) K₃ मनुने (for मुनये) Ñ₂ I₁ ₃ आचष्टे (D₃ °ष्ट) चैव मुनये; D₃ आचष्ट चैव मुनये (for °) —(L. 870) K₁ ₄ G₃ M₁ क्रुद्धो, K₃ क्रूरो (for क्रुद्धो) —(L. 871) K₁₋₃ D₁ अवश्य (for °श्यं), D₂ एतावत्, T₁ एतद् ; G₂ एवैतत् (for एतद्धि) —(L. 872) K₁ ₄ ईदृश, Ñ₂ गच्छत (for इ°) G₃ M₁ धर्मेण (for श°) —(L. 873) K₄ तस्या ध्यान, V₃ तिरस्कार, D₃ T₂ ₃ G₁ अपज्ञान (for अपध्यान) G₃ ₅ M₁ अवज्ञानकृताद्दोषात् (for °) K₁ शानकृतो (for °कृतो) —(L. 874) T₁ ₂ G₁ तस्य (for अस्य) D₃ अस्य शान्त्यर्थमारब्ध (for °) K₁ ₃ ₄ Ñ₂ B₁ D ₃ ₄ आरब्ध च, D₃ पूर्वं तु, D₁ आरब्ध यत् (for आरब्धश्च) T₃ G₅ ₆ मया मुने (by transp), T₃ महामुने —(L. 875) Ñ₂ D₃ ₅ ₆ उद्वास (for °वास) K₁ सदोष (for स दोषश्च) K₁ (marg) D₁ उद्वास सदोष च, T₁ (₄ ₅ उपवासस्तु दोषाच (for °) —(L. 876) Ñ₂ V₁ ₃ शान्त्यर्थं, Dn T₃ मध्ये स्व, D₃ दर्शन्त्य, G₃ तत्रास्य (for मात्रास्य) K₁ ₄ उद्गमिष्यामि मध्यस्य (K₄ °स्व) (for °) T₁ ₂ B₁ ₃ ₄ M₁ बृहस्पते (for तपोधन) — K₂ om (by?) lines 877 879 —(L. 877) T₂ ₃ G₁ ₂ ₃ M₁ कृत्वा त (for उभौ तौ) D₃ जारयिष्यामो (for °मि) D₂ देव (for देव) K₃ D₁ (marg) देवौ जिवदनौ यदि (D₄ युधि) (for °) —(L. 879) K₁ ₃ D₃₁ प्राप्तकालस् (for °काल) G₃ विप्र (for तत्र) —(L. 880) V₁ प्रोक्त्वा (for चोक्त्वा) D₃ स स्थाप्य च, G₅ त प्रस्थाप्य (for संप्र°)

— G₁ om lines 881 882 —(L. 881) K₃ D₃ [अ]र्थयितुं ; G₂ चार्चितु (for [अ]र्चयितुं) T₁₋₃ G₃ ₄ M₄ तदा (T₂ °था)राधयितुं देव (for °) —(L. 882) K₁ ₄ Ñ₁ D₁ ₂ ₄ T₁ सौम्यं (for सोमं) K₄ अभ्यर्च्य, G₃ अर्पयत् (for आनर्च) K₄ स वृष (for वृषभ) —(L. 883) K₂ D₅ ₆ वरार्थे, V₃ °र्थं, T₁₋₃ G₁ ₃₋₅ M₁ पुत्रार्थी (for वरार्थी) D₁ श्रीमान् (for धी°) —(L. 884) V₃ समाहितं (for तमीशानं) —(L. 885) D₁ स्वसूक्तैश्च (for स्वकृतैश्च) D₃ मन्त्रैः (for चैव) B₁ स्तवैः स्तुत्यं, D₃ सर्वैः स्तुत्य; T₃ ₄ G₁ ₃ ₄ M₁ तथैवास्तौत् (for स्तवैः स्तव्यं) — Before line 886 some Mss ins कश्यप उवाच —(L. 887) T₁ वृत, G₁ दृश (for °दृश्य) K₁ ₂ Ñ₁ ₂ B₂ Dn D₃ D₄ ₅ ₆ T₃ वरेशम्, V₂ B₁ D₃ G₃ वरेण्यम्, V₃ सुरेशम् (for प°) V₁ जगत्स्रष्टार धर्मदृष्टं वरेण्यम्, D₅ T₂ G₃ ₄ °र धर्मदृशं (B₁ °शां) वरेशम् G₂ °र धर्मभूता मधीशम्; M₁ °र धर्मभूतां वरेश्वरम् —(L. 888) K₁ तं सर्वेशं त्वां, K₂ शर्वं त्वां Ñ₂ V B Dn D₃₄ D₅ ₆ G₁ स शर्वं त्वां D₃ त सर्वेशं D₆ त सर्वं त्वां (for सर्वेशं त्वा) T₁ G₃ सर्वज्ञत्वाद्धृतिमन्त च दिव्य, T₂ ₃ G₁ ₄ ₅ M₁ सर्वज्ञ (G₂ ₃ सर्वं) त्वा धृतिमन्त च दिव्यं —(L. 889) D₂ विश्वेश्वर तं शरणं प्रपद्ये —(L. 890) D₃ ₅ अधिपति (for अधिप) K₄ D₃ पापमहर्ता (for पाप°) —(L. 891) K₃ N₁ ₂ V₁ ₃ B₃ D₃ D₅ ₆ G₄ जगन्महत्त्वात् (for °न्मयत्वात्) K₁ ₂ त(K₃ य)तो विश्वं येन जगन्महत्त्वात्, T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ M₁ तत (T₁ सर्वं, T₂ G₃

हृषीकेशाणामयनं यामि मूर्ध्ना ॥
आयुःशिशानं वृषभं रोरुवाणं
कृतं धर्मं विवृथं नाहुशेयम् ।
वसुंधरं समृद्धीकं समर्थे
धृतव्रतं धुलधरं प्रपद्ये ॥
अनन्तवीर्यं धृतकर्माणमाद्यं
महस्तेजं यजतां चातियाज्यम् ।
हविर्भुजं सुरनानां सदैव
ज्येष्ठं द्विजं धर्मभृतां प्रपद्ये ॥
परं गुणेभ्यः पृश्निगर्भस्वरूपं
यशःस्थूलं व्यूहन कान्तरूपम् ।
नमो धृण्वानं पुरुषं सत्यधाम
समोदनं दुन्दुभिना नमस्ये ॥
सुचोंकारं सुशिरसं चारुरूपं
दृढव्रतं दृढधन्वानमाजौ ।
शूरं वेत्तारं धनुषोऽप्यतिरेकं
पतिं पशूनां शमनं नमस्ये ॥
एकोऽप्यतिथिश्चैव भूतं भविष्यं
सर्वातिथियों हि जुषत्यरिन्दः ।
अरतुरोऽनुत्तमः सविभागी
विभाजको मा भगवान्पातु देवः ॥
य एको याति जगतां विधर्मीशो
य एकोऽद्वान्महतां प्राप्यमग्र्यम् ।
येनानृशंस्याच्छाश्वतं माम जुष्टं
स मा जुष्यात्सुकृती श्रेयसे सः ॥
महास्तजयो भुवनोत्तमोत्तम

— (L. 917) G₁ शरणं (for मयनं) — (L. 918) K₁ D₁ चाक्षाणं (for लेवयाण) — (L. 919) V₂ B D₂ ₁ कृत धर्मे, M₁ कृत धर्मं (for कृत धर्मं) Ñ₁ ₂ V₁ D₁ D₂ D₃ T₁ G₁ ₃ चाद्यु, B₁ ₂ आद्यु (for नाद्यु) K₁ कृतधर्मं विवथ नाल्यशेयम्, K₂ कृत धर्म्य विवथ बद्यु, D₂ कृतिं धर्मं विवत मानयन्तम्, G₁ कृत धर्मं विनय मा सुपेश (sic) — (L. 920) D₂ देवमूलीक, T₂ G₁ स्वज्ञदित, T₂ सुस्रजक, G₂ ₃ सुसृजीक (for स°) K₁ ₂ नम स्वा ; K₃ समस्तु (for समर्थे) Ñ₁ B D₁ D₂ वसुधर सद्वीकं सम त्वा — (L. 921) Ñ₁ ₂ V₁ B D₁ धूलकरं, T₁ G₂ ₃ M₁ मलघ्नं, T₂ G₁ ₂ शूलभृद (for धूलधरं) T₂ धृतव्रत शूलभृद प्रपद्ये — (L. 922) K₁ ₂ D₁ ₂ कृतकर्माणम, D₂ धृतधं (for धृतक°) Ñ₂ B₁ ₂ D₂ इंद्रप, T₁ उग्र, T₂ ₃ G₂ M₁ नादि, G₃ महते (for माद्य) — (L. 923) K₁ महस्तेर्य तेज यजतां चातियज्यम्, D₁ D₂ महासेप यजतां चामियाज्यम्, D₁ यजस्य तेजं यजतां चातियाज्यं, — K₁ om lines 924 937 — (L. 925) Ñ₂ इष्ट द्विजं, B₁ G₂ स्पष्ट द्विज, D₁ श्रेष्ठ द्विज, G₃ ₄ M₁ इष्ट धुव (for ज्येष्ठ द्विजं) K₂ कर्मभृतां, D₂ D₃ ₄ G₁ धर्मभृत (for °भृतां) K₁ T₁ ₂ G₁ इष्ट धुव धर्मभृत प्रपद्ये, V B₁ ₂ स्व(V₂ B₂ ₃ इ)ष्ट द्विज धर्मभृत प्र°, D₂ ₃ स्तु(D₃ स्त)ष्ट द्विज धर्मभृत प्र° — (L. 926) T₁ ₂ G₁ ₂ ₃ M₁ पर गुणेभ्य पृश्निगर्भे(G₂ पृश्निगर्भं विगर्भे) — (L. 927) K₂ V₂ D₂ यशःस्थूलं, Ñ₂ छन्द स्थूलं, (for यशःस्थूलं) T₁ ₂ G₁ ₂ M₁ कान्ति (for कान्त) — M₁ om lines 928 933 — (L. 928) K₁ ₂ ₃ V₁ ₂ B₁ D₁ D₂ D₃ ₄ G₁ शुद्धात्मानं, K₂ D₂ ₃ शुभात्मानं, D₁ श्रद्धात्मानं, D₂ सुधात्मानं (for नमो धृण्वानं) D₂ B₂m Poona eds मृण्वानं) T₂ सत्यभाव (for °धाम) G(ed) शुद्धात्मानं पुरुषं सत्यधामं — (L. 929) V₁ दुन्दुभाना (for °तिना) — K₁ om lines 930-935 — (L. 930) V₂ D₂ ₃ G₂ सुवर्णकारं, D₂ सुवर्णकारं (for सुचोंकार) T₁-₃ G₁ ₂-₃ सुरेशं (for सुशिरसं) — (L. 931) G₁ धृतव्रत (for °दृढ) M₁ धनायम् (for धन्वानम्) K₁ आयम्, D₂ ईडे (for आर्जो) D₂ T₂ धृतव्रत T₁ धृतव्रत धृतधन्वा नमूर्जौ G₂ धृतव्रत धृतधन्वानमाजौ — (L. 933) T₁ ₂ G₁ ₂ प्रथमं, G₂ सतत, G₃ ₄ प्रशम (for शमनं) — (L. 934) K₁ ₂ V₂ B₁ D₁ ₂ शतिथ, K₂ K₃ गतिथ (for अतिथि) Ñ₂ B₂ ₃ D₂ एको रतिर्वैऽतिथिर्वैवभूत, V₂ एकोवायीवैं रतिथिं वभूव, D₂ ₃ T₁ ₂ G₁ ₂ ₃ M₁ एको रतिथिश्च (D₁ शतिथिश्च, T₁ G₂ वतीयो, T₂ ₃ G₂ ₃ M₁ द्वितीयो) भुवनं भविष्यं — (L. 935) K₁ ₂ V B₁ ₂ D₂ जुषत्यन्तरिन्दः, D₂ हि जुषत्यरिन्दः, — ... (for हि जुषत्य°) T₂ ₃ G₁ ₂ ₃ ₄ M₁ य एको याति जगतां विधर्मीशो (K₁ G₂ ... — (L. 939) K₁ धातारो दाता, V₂ धाता महता, D₂ ₃ धाता महतां D₂ ₃ धाता दाता (for ऽद्वान्महतां) T₁ ₂ G₁ ₂ ₃ M₁ प्राण दस्व (for °प्राप्यम्) — M₁ om lines 940-957 — (L. 940) K₁ V₂ D₂ ₃ वेनाद्ध्वं स्यात् V₂ °नुमे स्याच्, T₁ ₂ G₁ ₂ ₃ °नुव स्याच्, G₂ °वत स्याद् (for °नृशंस्याच्) D₂

तृप्तो विद्वान्ब्राह्मणः षड्गुणस्य ।
स्रष्टार त व्याहृतिरथ समग्र
स मा पायाद्बहुरूपैरिहाङ्गे ॥
व्यञ्जनोऽजनोऽथ विद्वान्समग्र
स्पृशि. शम्भुः प्राणदः कृत्तिवासाः ।
रसो ध्रुव. पवमानस्य भर्ता
सपत्नीशः शंकरः सारधाता ॥
त्र्यम्बक पुष्टिद यो ध्रुवाण
धर्मं विमाणा वरद यज्वना च ।
वराहर रणजेतारमीश
देव देवाना शरण यामि रुद्रम् ॥
आस्य देवानामन्तक दुष्कृतीना
त्रिवृत्स्तोम वृषहं कर्मसाक्षिम् ।
भूतायन भूतपति गुणज्ञ
गुणाकार शरण यामि रुद्रम् ॥
अनुद्धत यत्रकर्नारमन्त
सप्य चाश जगतोऽसात्यरूपम् ।
देवव्रतेषु बहुधा गीतमीश-

रक्ष्यते (for शाश्वत) —(L 941) D1 a D5 पुष्यात्, D1 पुष्यात् (for तुष्यात्) —(L 942) D2 महान्मुजत्तुवनोच माङ्ग , T2 a °सृजत्तुवनेनोत्तमुक्त, G2 a °सृजत्तुवने मोत्तमोत्तमं — After line 942, D5 ins

24** हर्ता कर्ता रक्षिता विष्णुरेक ।

—(L 943) D5 सृष्टो (for तृप्तो) K3 सद्गुणस्य , D5 षण्मु खस्य (for षड्गुणस्य) —(L. 944) K1 B2 D5 स्रष्टा रसं, K3 4 Ñ1 V1 a B Dn D1 a T2 a G2 स्रष्टा यश , D5 स्रष्टा वंश, G3 स्रष्टा विराट् (for स्रष्टार तं) V2 T3 G1 a 4 स्र(G3 ह)ष्टा रस व्याहृतिश्च समग्रं — After line 944, D3 ins

25** निराकर्ता दुष्कृतीनां च नित्यम् ।

—(L. 945) K3 स मायादग् (for स मा पायाद्) V1 D1 रुद्ररूपो (B1 °पै), V2 रुद्ररूपो , B2 a Dn1 बहुरूपो , D5 उग्र रूपो (for बहुरूपैर्) K1 [ह]ङ्गे (for [ह]ाङ्गे) K4 स माया दबहुरूपोर्विहाङ्गे , D2 स मां पायादुग्ररूपो विहग , D6 T1 a G1 a 4 स मां पायाद्विह बहुरूपोऽथ विद्वान् (D6 °पोऽविहाङ्गे , G3 °श्री विद्वान्), T2 स मा पायाद्बहुरूपोऽथ विद्वान्, G2 स मा पायाद्बहुरूपा विहाङ्गे — K3 om lines 946 947 —(L 946) T1 a G1 a 4 om up to विद्वान् D1 विजनो (for व्यञ्जनो) B2 ऽजनो, Dn1 D5 (marg) व्यञ्जनो, D2 विमलको ; D3 विभञ्जनो (for ऽजनो) V1 T3 G3 समग्रं (for °ग्र) V2 मध्यञ्जनो व्यञ्जनोऽथ विद्वान्समग्र , V3 व्यञ्जनो व्यजनोऽथ सेवेश समग्रं , B1 °नो व्यजनोऽथ सेवश समग्र ; D6 जनो जनेश्वर विद्वान्समग्र —(L. 947) V1 D2 a स्पृश . K3 स्पृश , T1 a G1 a स्पृशति (for स्पृशि) —(L 948) K1 रामो ; T1 G1 a रसा (for रसो) Ñ1 ध्रुव , T3 ध्रुव (for ध्रुव) V3 परमार्थस्य , D3 G3 पावमानस्य (for प°) — After line 948, T1 a G1 a-a ins

26** पवित्र मथित मूर्ता वरदो देववृन्दै-
दिव्य सोम पापारत्न ॥ (sic)

[(L. 1) T2 मूर्ती वरिष्ठो , T3 मूर्ती विरक्तो , G1 मूर्ती वरिष्ठो , G3 मूर्तिमान्वरो (for मूर्ता वरदो)]

—(L 949) K3 पत्नीश , Ñ1 मां पायादीशः , Ñ2 V1 B D2 a मां पावीश , V2 उमापत्नीश , V3 स पायीश , Da समपत्नी (sic), D2 Sसौ पत्नीश , D3 ससेवक ; D6 पाया त्वीश , G3 उमादेवी (for सपत्नीश) T1-3 G1 a समधार , G3 °सार (for °धाता) K1 a पत्नीश शंकर श्रीधर धराम् — K3 om lines 950 951 —(L. 950) T1 पुष्टिश्रुव (for °द यो) V1 B2 D6 त्र्यम्बक पुष्टिद रोदयाग (D6 दोदुहान); T2 a G1 °क पुष्टिभु(T3 °भ त्वं ध्रुवाणो (G1 °त), G2 a °क पुष्टिभुव ध्रुवाणो —(L 951) K1 D5 यज्विना (for यज्वना) —(L. 952) K3 धराधरण (for वराहर) D2 रण जेतारम्; T2-3 G1 वरनेतार , G3 a वरण नेतारम् (for रणजे°) K3 वरा हर रणनेतारमीशान , V1 वराण्या वरणं जेतारमीशं ; T1 वराह स्वर वरण जेतार° , G2 वराल्वर वरनेतार° —(L. 953) V1 देवानामीशं (for देव देवाना) T2 G1 a a देवानां वै शरणं यामि रुद्रम् (G1 a सूर्यं) — G1 om (hapl) lines 954–961 , D2 a G3 a om (hapl) lines 954 957 —(L. 954) T2 a आय (for आस्य) K1 a Ñ2 अन्तर (Ñ1 °क) दुष्कृता(K4 °ती)ना , Dn1 अन्तकृदुष्कृ° (for अन्तक दु°) —(L. 955) Ñ2 Dn1 D6 T3 त्रिवृत्स्तोम ; D1 °स्तोमं (for °स्तोम) D1 वृषभं (for वृषहं) K1 साक्षि (for साक्षिम्) K3 त्रिवृत्स्तोम्य वारद कर्मसाधम् , Ñ1 °स्तोमं वृषहं कर्मसाक्षिम् , V1 °स्तोम सु कृत कर्मसाक्षिकम् , V3 B1 °स्तोमं वृषहं कर्मसाक्षि(B2 °क्षो); B3 °स्ताम वृषभं कर्मसाक्षिम् , T1 a G3 °स्स्तोम सुहृदि कर्मसाक्षयम् , G2 Bomb Poona eds. G(ed) °स्तोमं वृषहं कर्मसाक्षयम् (G1 °साक्षिणम्) —(L. 956) K1 a भूतानन्द (for °यन) K3 गुणज्ञ , Ñ1 V3 B D5 T3 G2 गुरूणां ; V2 ननस्य (for गुणज्ञं) —(L 957) K1 a V1 a Dn1 D1 T3 गुणाकार ; Ñ2 a V2 B D5 गुणं देव (for गुणाकारं) V3 नित्यम् (for रुद्रम्) — K3 om lines 958 960 —(L. 958) T2 अनुद्धत (for °द्धत) V1 चार्थ (for अन्तं) T1 a G3 a अनुद्धत यज्ञकर्तारमन्त —(L. 959) D6 वन्द्य (for सप्य) Ñ1 D5 यज्ञगत ; V1 B1 a यज्ञगतो (for जगत) K1 T1 जगन्त , D1 G3 अथ च a

तृप्तो विद्वान्ब्राह्मणः षड्गुणस्य ।
स्रष्टारं तं व्याहृतिभिः समम
स मा पायाद्बहुरूपैरिहाह्वे ॥
व्यञ्जनोऽजनोऽथ विद्वान्समम
स्तृप्सि शम्भुः प्राणदः कृत्तिवासाः ।
रसो ध्रुवः पवमानस्य भर्ता
सपत्नीशः शंकरः सारधाता ॥
त्र्यम्बकः पुष्टिद यो ध्रुवाणं
धर्मं निर्माणा धरद् यज्वना च ।
वराद्वरं रणजेतारमीशं
देवं देवानां शरणं यामि रुद्रम् ॥
आरयं देवानामन्तकं दुष्कृतीनां
त्रिवृत्स्तोमं वृषहं कर्मसाक्षिम् ।
भूतायनं भूतपतिं गुणाढ्यं
गुणाकारं शरणं यामि रुद्रम् ॥
अनुद्धनं यज्ञकर्तारमन्वं
मध्यं चायं जगतोऽसाम्यरूपम् ।
देवव्रतेषु बहुधा गीतमीश-

रक्षते (for शाश्वत) —(L. 941) B1 s D6 पुष्यात्, D2 पुष्याद् (for पुष्याद्) —(L. 942) D3 ब्रह्मासृग्ब्रह्मवनोत्त माह, T1 s °सृजब्रुवनेनोक्तमुक्त G2 s °सृजब्रुवने नोत्तमोत्तम — After line 942, D2 ins

24** हर्ता रुद्रो रक्षिता विष्णुरेक ।

—(L. 943) D2 तृप्तो (for तृप्तो) K2 सद्गुणस्य, D2 षण्गु णस्य (for षड्गुणस्य) —(L. 944) K1 D1 D2 स्रष्टा रसं, K2 4 Ñ1 V1 s B Dn D1 s T1 s G1 स्रष्टा वहा, D2 स्रष्टा वैरा, G1 स्रष्टा विशद् (for स्रष्टारं त) V2 T2 G2 s s स(G2 द)ष्टा रस व्याहृतिभि समम — After line 944 D2 ins

25** निराकर्ता दुष्कृतीनां च नित्यम् ।

—(L. 945) K2 स मायादग् (for स मा पायाद्) V2 B1 बहुरूपो (B1 °पै), V2 रूपो, B2 s Dn1 बहुरूपो, D2 बहु रूपो (for बहुरूपैः) K1 [ब्र]ह्वे (for [ह]ह्वे) K2 स माया दबहुरूपोरिहाह्वे, D6 स मा पायादुरूपो विहग, D2 T1 s G1 1-4 स मां पायादिह बहुरूपोऽथ विद्वान् (D2 °पोऽरिहाह्वे, G2 अमि विद्वान्), T2 स मा पायाद्बहुरूपोऽथ विद्वान् G2 स मा पायाद्बहुरूपोऽरिहारी — K2 om lines 946 947 —(L. 946) T1 s G1 3-4 om up to विद्वान् D2 विजनो (for व्यञ्जनो) B1 ऽञ्जनो, Dn1 D5 (marg) व्यञ्जनो, D2 विभजको, D3 विभजको (for ऽजनो) V1 T2 G2 समम (for °म) V2 अव्यञ्जनो व्यञ्जनोऽथ विद्वान्समम, V2 व्यञ्जनो ऽजनोऽथ सेवेत समर्थं, B1 °नो व्यजनोऽथ सेवेत समम, D2 ऽनो जनेनाथ विद्वान्समम —(L. 947) V1 D2 s स्पृष्टा, V2 स्पृष्टि, T1 s G1 s स्तृष्टानि (for स्तृप्सि) —(L. 948) K1 रसो, T1 G1-4 रसा (for रसो) Ñ1 ध्रुव T2 द्रव (for ध्रुव) V2 परमार्थस्य, D2 G2 पावमानस्य (for प°) — After line 948 T1 s G1 3-4 ins

26** पवित्र प्रथित शूली वरदो देववन्द्यैः
नित्य सोम पायात्तन ‖ (sic)

[(L. 1) T2 शूली पाववनो, T2 शूली विरतो, G1 शूली विरतो, G2 शूलिनानो (for शूली वरदो)]

—(L. 949) K2 पत्नीश, Ñ1 मां पायादीश, Ñ2 V1 B D1 s मा पावीश, V2 उमापत्नीश, V2 स पायीश, D2 समपत्नी (sic), D2 उमी पत्नीश D2 सुरवेश, D2 पाया त्नीश, G2 उमादेवी (for सपत्नीश) T1-2 G1 s समरपाप, G1 °सार (for °धाता) K1 4 पत्नीश शंकर शीघ्र धयाम् — K2 om lines 950 951 —(L. 950) T2 पुष्टिपुष्ट (for °द यो) V1 B1 D6 त्र्यम्बक पुष्टिद रोरवाण (D2 दोरुवाण)। T1 s G1 °क पुष्टिपु(T1 °भ)वन ध्रुवाणां (G1 °ण), G2 s °कं पुष्टिमुच ध्रुवाणा —(L. 951) K2 D2 यज्विनां (for यज्वना) —(L. 952) K2 वरावरण (for वराद्वर) D1 वरं जेतारं; T1-2 G1 वरनेतार G2 s वरण जेतारम् (for रण°) K2 वरा द्वर रणेनेतारमीशानं, V2 वराणां वरणं जेतारमीशं; T1 वराद् वर वरण जेतार, G2 वरात्वर वरनेतार —(L. 953) V1 देवानामीश (for देव देवाना) T1 G1 s 4 देवानां वै शरणं यामि रुद्रम् (G1 s सूर्यं) — G1 om (hapl) lines 954–961 D2 s G2 s om (hapl) lines 954–957 —(L. 954) T2 s आसं (for आरयं) K2 s Ñ1 अन्तं (Ñ1 °क) दुष्कृतां (K1 °ती)नां, Dn1 अन्तकदुष्कृ° (for अन्तक दु°) —(L. 955) Ñ1 Dn1 D6 T2 त्रिवृत्स्तोम D2 °स्तामं (for °स्तोम) D1 वृषभं (for वृषह) K2 साक्षि (for °साक्षिम्) K2 त्रिवृत्स्तोमस्य पापह कर्मसाक्षम् Ñ1 °स्तोमं वृषहं कर्मसाक्षिम् V1 °स्तोम तु वृष कर्मसाक्षिकम्, V2 B2 °स्तोमं वृषहं कर्मसाक्षि(B2 °क्षे), D2 °स्ताम वृषहं कर्मसाक्षिम्, T1 s G1 °स्तोम सुकृत कर्मसाक्षम्, G2 Bomb Poona eds. G(ed) °स्तोमं वृषहं कर्मसाक्षम् (G2 °साक्षिणम्) —(L. 956) K2 s भूतानन्तं (for °यन) K2 गुणा°, Ñ1 V1 B D2 T2 G2 गुणाढ्यं; V2 समस्त (for गुणा°) —(L. 957) K2 s V1 s Dn1 D1 T2 गुणाढ्यं; Ñ1 s V1 s B D6 गुणं देव (for गुणाकार) V2 नित्यम् (for रुद्रम्) — K2 om lines 958 959 —(L. 958) T2 अनुदत्त (for °द्धनं) V1 आर्त (for अन्वं) T1 s G1 s अनुद्धनं यज्ञकर्तारमन्वं —(L. 959) D2 वन्द्यं (for मध्य) V2 D2 दयार्यो; V1 B1 s यज्ञतो (for जगतो) K1 T1 अनान्य, D1 G1 अभीष्ट

मभि त्रिविष्टपे शरणं यामि रुद्रम् ॥

महाजितं ग्रनिनं मेगलालं

सुतोपणं क्रोधघनं विपापम् ।

भूतं क्षेत्रज्ञं गुणिनं वा कपर्दिनं

नतोऽस्मीशं वन्दनं वन्दनानाम् ॥

देवं देवानां पावनं पावनानां

कृतिं कृतीनां महतो महान्तम् ।

शतात्मानं संस्तुते गोपतीनां

पतिं देवं शरणं यामि रुद्रम् ॥

अन्तक्षरं पुरुषं गुह्यसंज्ञं

प्रभास्वन्तं प्रणवं धीप्रदीपम् ।

हेतुं परं परमस्याक्षरस्य

शुभं देवं गुणिनं संनतोऽस्मि ॥

प्रसूतिरभयोर्न प्रसूतिश्च सूक्ष्मः

पृथग्भूतेभ्यो न पृथक्चैकभूतः ।

स्वयंभूतः पातु मां सर्वसारः

प्रदः स्वादः संमदः पातु रुद्रम् ॥

आसन्न सन्नतरः साधकानां

श्रद्धावतां श्राद्धवृत्तिप्रणेता ।

पतिर्गणानां महतां सत्कृतीनां

पायान्मेशः पूरणः षड्गुणानाम् ॥

अन्तर्बहिर्वृजिनाना निहत्वा

स्वयं कर्ता भूतभावी विकुर्वन् ।

धृतायुधः सुकृतिनामुग्रमोजाः

D3 शाम्य (for ऽस्माम्य). K4 मर्त्यं चार्यं च जगतो (K4 °तो) साम्यरूपम्, Ñ1 मर्त्यं चाम्य च जगतोऽमाम्य°; V2 मर्त्यं चार्यं जगतोऽसाम्य°; Dn मत्य चाय च यज्ञकृता साम्य°; D4 मर्त्यं चार्यं यजगतोऽसौ D5 °गतो सौ)म्य°, D6 मर्त्यं चार्यं यजगतोऽस्माम्त°; G4 मर्त्यं चार्यं जगदीशाय° —(L. 960) K1 B1 Dn D3 T1 देवमनेषु; D1 देवमने षु (for देवनलेषु) G3 ईशानम् (for ईशम्) —(L. 961) D3 उमेति; T3 G1 मय; T2 भवि (for भभि). Ñ1 मयामि (for यामि) G2 शर्वम् (for रुद्रम्) K4 G2.3 अभि त्रिविष्टं (G3 भविष्टिनं) शरण यामि रुद्रम् —(L. 962) T1 G1 3-5 M4 राजाजित (for महाजितं). K1 (marg) D5 मेखलाढ्; Ñ2 V1 °हालंकृत (for °लालं). —(L. 963) V2 B1 D5 G1 क्रोधधर्म, Dn D5 T1 °धर्म, D1 °धर्म; D5 पोषयं वै, T2 G1 3-5 M4 क्रोधन तं (for क्रोधनं) —(L. 964) K2 D1 क्षेत्रे (for क्षेत्रज्ञ) K1 वाक्यशिष्टं (for वा कप र्दिनं) B1 T1-3 G1 M4 भूतं क्षेत्रज्ञं प्रति B1 शूलि मं कपर्दिनं —(L. 965) D3 तं (for [ई]शं) K4 चन्द्रलं चन्द्र कानाम् (for वन्दनं वन्दना°) —(L. 967) Ñ2 D1.6 कृतं (for कृतिं). K3 D2 G3 महना (for महतो). — M4 om. lines 968–1003 —(L. 968) K4 शान्तात्मानं, D3 सदा त्मना, D2 सहात्मान, D5 (sup lin as above) सत्वात्मानं (for शता°) D3 गोपतिं, T1 सस्तुतं, G4 संस्तुतिं (for संस्तुते) —(L. 970) T2 G1 अन्तक्षरन्तं (for °क्षरं). V2 वपुषं (for पुरुषं) D3 देवगुह्यं (for गुह्यसंज्ञं) —(L. 971) Ñ2 B1 D6 प्रभास्वरं, V2 °स्वन्तं (for °स्वन्तं) K4 विभ्रदी प्तम्; K2 V2 Dn D5 D1-3 T1 G2 विप्रदीपम् (for धीप्र°) K4 प्रशान्तं प्रणवं विप्रदीपम्, G4 प्रभास्वन्तं प्राणवन्तं प्रदीपम्. —(L. 973) D4 शम्भु वन्दे, D5 शुभं देवं (for शुभं देवं) D3 सं (for सं) —(L. 974) Ñ2 न प्रसू सूक्ष्मसूक्ष्मं, D1 प्रसू सूक्ष्मसूक्ष्म; D5 न प्रसूतश्च सूक्ष्मं (for न प्रसूतिश्च सूक्ष्म). K4 V2 B2.3 D5 प्रसूरभयोर्नप्र(V2 B. D5 °रम)सू सूक्ष्म सूक्ष्मं, V1 D6 प्रसूरभयोःप्रसू सूक्ष्मश्च सूक्ष्मं, D1 प्रसूरूपो न प्रसूश्च सूक्ष्मं. D3 सा (sup lin च) च प्रसूतिर्न प्रसूतश्च सूक्ष्म, D5 भूतसूक्ष्मं यो नमस प्रसूश्च, T1 G1 3-5 प्रसूभुं योरप्रसूतिश्च (G3 °तिं च) सूक्ष्म —(L. 975) G3 रूपेभ्यो (for भूतेभ्यो) D6 तेन भूतं, T2 G1 रूपभूतं, G2 रूपभूतम्, G4 भूतरूपम् (for चैकभूत) —(L. 976) V1 स्वयंभू (for स्वयंभूत) Ñ1.3 V B Dn D5 (D3 sup lin as above) D5 G4 सर्वेश्वर°, D6 सर्वेश सं, T1 °साधो T3 G1 °भाव, T2 °दाता (for °सार) —(L. 977) Ñ2 V1 प्रदध्यान (for प्रदः स्वाद) K1 रुद्र (for रुद्रम्) D3 प्रद स्वादुसमुद्रः पातु रत्नम्, D5 नमाम्यहं समुद्ररत्नपा श्रम्, D5 प्रद्यो ध्यान साम्बुर पातु रत्नम्, T1 G1 3-5 विधातारं(T2 G1 सर्वस्व)द प्रमद (G4 °धम) पातु नश्च, G3 प्रदध्यानं सुमद पातु रत्नं समत्नम्. —(L. 978) D3 अनन्तर (for आसन्न) K Ñ1 V1 Dn D3 D1-3 साधकानां; B1 श्रद्धानां (for साधकाना) Ñ1 असंनत संनत साधनानां; T1-3 G1 3-5 आ(G3 अ)संनत सन्नतर श्रद्धान (T2 G3 °नां) —(L. 979) B1 -वृत्ति; D6 G2 वृद्धि (for -वृत्ति). T1-3 G1 श्रद्धादाता श्राद्धसिद्धिप्रणेता —(L. 980) K1 योनिर्गुणाना (for पतिर्ग°) V2 D1 T1 G3 सुकृती(T1 °ति)नां (for सत्कृ°) K2 पतिर्गुणानां महतां सुकृतीनां, T2 G1 °र्गे(T2 °र्गु)णा नाम सुकृतीनां पूज्य, G1 °गणानां प्रकृतीनां पूज्य, G3 °कृतीनां महतां सुकृतीनां —(L. 981) Ñ1 V2 B1 Dn D3 T1 G2 मेष; D3 मे स, G1 महेश (for मेशः) K1 पायान्मेषा (K3 पापात्मा) पूरण सद्गुणानाम्; D1 पाया

प्रणुद्यान्मे वृजिनं देवदेव. ॥
येनोद्धृतास्त्रैपुरा मायिनो वै
दग्धा घोरेण वितथान्ताः शरेण ।
महत्कुर्वन्तो वृजिनं देवताना
स मामीशः पातु विश्वस्य धाता ॥
भागीयसा भागमतोऽन्नमिच्छ-
न्मखो दाक्षो येन कृत्तोऽन्वधावत् ।
विद्वान्यज्ञस्याविरथान्वः स देव·
पायादीशो मा दक्षयज्ञान्तहेतु ॥
अन्यो धन्य. सरुकृतश्चोत्तमश्च
जगत्स्रष्टा योऽस्ति सर्वातिगुह्यम् ।
स मा मुखप्रमुखे पातु नित्य
विचिन्वान प्रथम षड्गुणानाम् ॥
गुणैस्त्रैकाल्य यस्य देवस्य नित्य
सत्त्वोद्रेको यस्य भावात्प्रसूत ।
गोप्ता गोसृणा सादनो दुष्कृतीना-
माद्यो निश्वस्य धावमानस्य कुद्धः ॥
धाम्नो यस्य हरिरग्रोऽथ विश्वो
ब्रह्मा पुत्रैः सहितश्च द्विजाश्च ।
पराभूता भुवने यस्य सोमो
जुपत्वेप श्रेयसे साधुगोप्ता ॥
यस्माद्भूतानां भूतिरन्तोऽथ मध्य

न्नेप पूरण सद्गुणानाम्, D5 पाति नैप पूरण सद्गुणा°, D6 पापान्मोक्ष पूरण सद्गुणा° — G4 om (hapl) lines 982 987 — (L 983) G3 भर्ता (for कर्ता) K3 D5 भूत भावात् K3 °भावैर् K4 °वासी (for °भार्ता) — (L 984) K1 2 4 D1 5 सुकृताम् V Dn1 Ds1 D3 सत्कृताम् D6 सत्कृतीनाम् (for सुकृति°) — (L 985) G1 सृणुयात् (for प्रणुद्यात्) — (L 986) B3 त्रिपुरा (for त्रैपुरा) D1 मायिनो (for मायिनो) K1 4 येनोद्धृतास्ते पु(K4 °त्रिपु)रा मायिनो वै, Ñ2 येनाद्धृतास्त्रिपुरा दानिमो वै, T3 येनोद्धृतास्त्रिपुरा यामिनो वै — (L 987) K3 4 D4 घोरा (for घोरेण) D5 [अ]र्चित सख्या, D3 वितताङ्गा (for °थान्ता) T1 दग्धा घोरेणापि तरसा विशो रणे; G3 दग्धा घोरेणाविवा शरेण (sic), G5 घोरेणापि दयितादर्शो रणे (sic) G4 दग्धा घोरेण विरुधार्थीदरो रणे — (L 989) K1 4 सापादीश, D3 4 पायादीश (for स मामीश) Ñ1 2 V B D5 G3 विश्वो दधाता D1 विश्वो विधाता, D4 विश्व दधान (for विश्वस्य धाता) Dn D5 D3 स्वायानी (D3 सापादी)मा पातु विश्वो दधाता — (L 990) K1 2 D2 भागमुदात्तम्, V1 D5 °मुदात्तम् V3 5 °मादातुम्, D3 °मुद स्थम्, G1 °वतोऽन्नम् (for °मतोऽन्नम्) D4 भागीयस भोग मतोऽन्नमिच्छन् T1 °सा भागहता मृग सन्, T2 3 भागी यसा भागभूता मृग सन्, G1 3-5 भागी यसाद्भागहर्ता मृग सन् — (L 991) D3 मख दाक्षे (for मखो दाक्षो) Ñ1 कृत्तोऽन्व माक्षिपन्, V1 B1 D5 द्वतोऽन्वधावत्, V3 B2 D1 G2 5 क्षतेऽन्व°, D1 क्षतोऽनुधावता, D3 कृत्तोऽनुधावन् D5 क्षतोऽन्व धावत् (for कृत्तोऽन्वधावत्) G1 मखो येन क्षतोऽन्वधावत् — (L 992) B3 यद्दृष्टादिर् D3 दक्षयादिर् (for यज्ञ°) D5 सदैव (for स देव) T1 G3 विद्वान्यज्ञस्यारिरथ स देव, T2 3 G1 2 °स्यश स्वारिरथ स देव — (L 993) T2 यज्ञादि (for यज्ञान्त) — (L 994) Ñ2 B2 3 नान्यो, D6 (marg as above) भाव्यो, T1 3 G1 3 4 भावो (for अन्यो) — (L 995) Ñ2 V1 3 B D1 6 जगत्स्रष्टा योऽस्य शास्त्रातिगुह्यम् (B3 °ह्य), V2 D1 °स्रष्टा यो नु सर्वाति(D1 योनिधाताति)गुह्यम्, D4 5 °स्रष्टा यतोऽतिपा चातिगुह्यम्, T1 2 G3 °स्रष्टा पाति यो हन्ति (T2 G3 योऽस्तीह) सर्वम्, T3 G1 5 स्रष्टा पाति योऽस्तीह धर्म(G1 सर्व)म् G2 स्रष्टा योऽस्य शास्त्रातिगुह्यम् — (L 996) K1 मुखप्रमुखो, K4 V1 3 B1 Dn1 D2 4 6 मखप्रमुखे (K4 °खे), B3 D6 ईश म°, T3 G1 5 मुखे म° (for मुखप्र°) D3 स मा रक्षत् प्रमुख पातु नित्यम् — (L 997) N1 विचक्षन, T1 G2 5 सचिन्वान (G3 °न) (for वि°) D1 सद्गुणानाम् (for षड्°) T2 सचिन्वान प्रथम षड्गुणानाम् — (L 999) N1 बाधा प्रभूत, D4 भवान्प्रसूत, G2 भाव प्र° (for भावात्प्र°) — (L 1000) T1 2 G2 3 4 ब्रह्मणा (for गोसृणा) K3 Ñ2 B Dn Ds1 D1 4 6 सदनो, V3 सद्री, Ds2 सनद्धो (for सादनो) V1 2 गोप्ता गोसृणा सनति सनसीनाम् D3 गोप्ता गोपानामन्तको दुष्कृतानाम् — (L 1001) Ñ2 B1 2 पचमानस्य, Ñ3 V2 B3 Dn D1 6 T1 G2 3 बाध°, V1 पच°, V3 पाव°, T2 3 G1 4 5 [वा]धाव° (for धाव°) — (L 1002) T2 G3 रूप (for धाम्नो) K4 धाम्नो यस्य हरिरग्रोऽथ विष्णुर् V2 D6 T2 3 G1 2 4 रूप (V2 D6 G2 धाम्ना) यस्य हरिरग्रेऽथ देवो D3 धाम्नो यस्य हरिरग्रेऽथ देवो, D5 धाम्ना यस्य हरिरग्रोऽथ देवो, D5 धर्मो यस्य हरिर ग्रोऽथ विश्वे, G5 रूप यस्य हरिरग्रोऽथ विश्वो — (L 1004) T2 पुराहूता T3 पुराभूता (for परा°) Ñ2 B पराभूता भुवनस्य सोमो, D2 4 परीभूता (D1 पराभूतो) भुवने नस्य सोमो, D2 पराभूता यो भुवनस्य सोमो, B3 °भूता भवन तस्य सोमो, G1 2 पराभूता भवने यस्य सोमो, G6 M4 पराभूता (M4 °तो) भुवनो यस्य सोमो — (L 1005) K4 जुपन्वेप, Ñ2 °स्वप (for जुपत्वेप) B3 D6 साधुभोक्ता (for °गोप्ता) — (L 1006)

धृतिर्भूतिर्यश्च गुहा श्रुतिश्च ।
गुहाभूतस्य पुरुषेश्वरस्य
महात्मनः स मृडवेन्नस्य तस्य ॥
यल्लिङ्गाङ्कं त्र्यम्बकः सर्वमीशो
भगाङ्कं यत्तद्धयुमा सर्वधात्री ।
नान्यत्तृतीयं जगतीहास्ति किंचि-
न्महादेवात्सर्वसर्वेश्वरोऽसौ ॥
इति संस्तूयमानस्तु भगवान्वृषभध्वजः ।
दर्शयामास धर्मात्मा कश्यपं धर्मभृद्वरम् ॥
उवाच चैनं देवेशः प्रसन्नेनान्तरात्मना ।
येन संस्तौषि कार्येण त्वं तज्जाने प्रजापते ॥
इन्द्रोपेन्द्रौ महात्मानौ देवौ प्रकृतिमेष्यतः ।
पारिजातं तु धर्मात्मा नयिष्यति जनार्दनः ॥
अपध्यातो महेन्द्रो हि मुनिना देवशर्मणा ।
अस्याकाङ्क्षत्पुरा भार्यां तपोदीप्तस्य कश्यप ॥
गम्यतां तत्र धर्मज्ञ दाक्षायण्या सह त्वया ।
अदित्या शक्रसदनं श्रेयस्ते पुत्रयोर्ध्रुवम् ॥
इति हरवचनं निशम्य विद्वा-
न्कमलभवात्मजसूनुरप्रमेयः ।
त्रिदशगणगुरुं प्रणम्य रुद्रं
मुदितमनाः स्वमथो गृहं जगाम ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अथ विष्णुर्महातेजा मुहूर्ताभ्युदिते रवौ ।

K1 3 4 B3 D4 मध्ये, Ñ2 V B2 D3 5 6 T1 3 G1 3 मध्यो (for मध्य) —(L 1007) K2 6 गुहा (for गुहा) Ñ3 V2 3 B1 3 धृतिर्भूति (B3 °स) श्रुति(Ñ3 °स)श्च रुद्र°, V1 [illegible] संस्मृतिश्च श्रुतिश्च, D2 धृतिर्भूतिर्यस्य गुहानु तस्य, D3 धृतिर्भूतिर्वा यस्य गुहागतस्य, D4 श्रुतिर्भूतिर्यस्य गुह्यश्रुतिश्च, D6 धृतिर्विभूतिर्यस्य नित्योदयश्च, T2 3 G1 2-4 M4 °भूमिर्यस्य गुहा द्युतस्य, G3 °भूति श्रुतिभि° श्रीश्च रुद्र° —(L 1008) K3 D4 स्वप्नाभूतस्य, N1 B1 गुहाभूतस्य; D4 महाभिभू° (for गुहाभू°) —(L 1009) Ñ1 B3 D33 स (for स) B1 मृड (for मृड) V2 महात्मन सुमृ डीकस्य नित्यम्, V3 °न समूर्ह वेदस्य, D2 °न सम्यगेव यस्यार्यां, D3 °न सत्त्वमूर्तेर्देवाभिदेवस्य महेश्वरस्य, T1 3 G1 2-5 M4 °न शूलपाणे — After line 1009, T1-3 G2. 3 4 M4 ins

27** स मा पायाद्देवदेवो महात्मा ।

—(L 1010) Ñ2 B1 3 D4 ईशं (for ईशो) —(L 1011) D3 लिङ्गाङ्क (for भगाङ्क) K3 4 यद्धुमा, D2 यद्धु समा, D4 यत्तु ह्युमा, D5 यद्युमा, D5 यत्तदुमा (for यत्त द्धुमा) Ñ1 भगलिङ्गाङ्क यदुमा सर्वधात्री, T1-3 G1 3 विभाकरो या तदुमा स°, T3 G1 5 विभाकरो या तदुमा स° — For lines 1010–1011, D3 (marg) subst

28** यल्लिङ्गाङ्कं यच्च लोके भगाङ्कं
सर्वं सोमस्य त्र्यम्बक सर्वमीश ।

—(L 1012) T1 तृतीय नास्ति जगति किंचित् —(L 1013) Ñ2 D6 महादेवो (for °देवात्) D3 देवेश्वरो (for सर्वे°) — Before line 1014, T1 3 G1 3 5 M4 ins वैशंपायन —(L 1014) Ñ2 B2 3 D6 G3 गोवृष (for वृषभ-) —(L 1015) K3 Ñ1 V B3 Dn D5 D6 4 धर्मसत्तमम्, Ñ3 °सत्तमम् (for °भृद्वरम्) — Before line 1017, K3 ins ईश्वर उवाच —(1017) Ñ2 B1 3 D6 जाने (for येन), D3 मां स्तौषि, T1 3 G1 4 6 M4 चाकाङ्क्षि (for संस्तौषि) K3 D4 V2 3 तत्तु जाने, Ñ1 2 B3 D6 येन मा त्व, V1 जाने त तु, D2 3 तत्ते जाने, D3 तत्तु जात, T1 [स]हं तु जाने, G1 4 अनुजाने; G3 त्वा तु जाने, G3 त तु जाने G1 तत्त्वज्ञाने, M4 त्वनुजाने (for त्व तज्जाने) —(L 1020) B1 अथा कोऽपि, T1 3 G6 अनुज्ञातो (for अपध्यातो) K3 महेन्द्रेण; D2 सुरेन्द्रो हि (for महेन्द्रो हि) T3 G1 4 5 M4 अवज्ञातो महेन्द्रोऽपि (for °) —(L 1021) K3 अस्य काङ्क्षत्, B1 अस्यकाङ्क्षत् B3 तस्या°, D2 6 G1 3 M4 अस्याकाङ्क्षत्, D2 6 आकाङ्क्षत (for अस्याकाङ्क्षत्) Ñ2 पत्नीं (for भार्यां) K4 दीर्घस्य (for दीप्तस्य) —(L 1023) Ñ1 सहायया; B1 3 M4 सहायया (for सह त्वया) — Before line 1024, T1 3 G1 3 5 M4 ins वैशंपायन —(L 1027) K1 Ñ3 V B1 3 D2 3 4 6 स्वमथौकसं, Ñ1 Dn D5 G2 सुमनौकसं (for स्वमथो गृहं) K3 मुदितमना स्वमथौक संजगाम, D6 °मना स्वमथौकमाजगाम

Colophon — *Mention of the Epic* K3 D5 T3 *Mention of Khila* K3 4 Ñ3 V B Dn2 D5 D1 — *Adhy name* K Ñ1 3 V1 3 B Dn D2 5 6 T1-3 G1 पारिजात(T3 3 G1 जाताप)हरणम् V3 G3 पारिजातहरणे रुद्रस्तोत्रम् (G3 °स्तुति) D1 °णे महादेवस्तवनम्, D1 °णे श्रीमहादेवस्तुति, D3 °णे ईश्वरवरप्रदानम् — *Adhy no* K3 (marg) 126, V1 132, V3 131, V3 B3 130, Dn D5 D4 127, D2 124 D3 137, T1 G3 4 M4 141, T3 G1 143, T3 150, G3 133, G3 144

मृगयाव्यपदेशेन ययौ रैवतकं गिरिम् ॥
आरोप्यैकरथे देव सात्यकिं नरपुंगवम् ।
प्रद्युम्नमनुगच्छेति प्रोक्त्वा कुरुकुलोद्वह ॥
रैवतं च गिरिं देवो गत्वा दारुकमब्रवीत् ।
मदीयं रथमेतं त्वं गृहीत्वेहैव दारुक ॥
प्रतिपालय मा सौम्य दिनार्धं चारयन्हरीन् ।
रथेनैव प्रवेष्टाहं द्वारकां सूतसत्तम ॥
इति संदिश्य भगवानारुरोह जयोत्तमं ।
तार्क्ष्यं ससात्यकिर्धीमानप्रमेयपराक्रम ॥
पृष्ठमथैनं कौरव्य प्रद्युम्नः शत्रुसूदनः ।
आकाशगामिना राजन्प्रययौ कृष्णमन्वियात् ॥
निमेषान्तरमात्रेण नन्दनं काननं हरिः ।
देवोद्यानं ययौ धीमान्पारिजातजिहीर्षया ॥
ददर्श यत्र भगवान्देवयोधान्दुरासदान् ।
नानायुधधरान्धीरान्नन्दनस्यानधोक्षज ॥

तेषां सपश्यतामेव पारिजातं महाबल ।
उत्पाट्यारोपयामास पारिजातं सतां गतिः ॥
गरुडं पक्षिराजानमयत्नेनैव भारत ।
उपस्थितो विग्रहात्पारिजातश्च केशवम् ॥
सान्त्वितो वासुदेवेन पारिजातश्च भारत ।
चक्रश्च वृक्ष मा भैस्त्व केशवेन महात्मना ॥
स प्रस्थितं तरुं दृष्ट्वा पारिजातमधोक्षज ।
अमरावतीं पुरीं श्रेष्ठां ततश्चक्रे प्रदक्षिणम् ॥
ते तु नन्दनगोप्तारः पारिजातं द्रुमोत्तमम् ।
ह्रियतेति महेन्द्राय गत्वा नृप शशंसिरे ॥
अथैरावतमारुह्य निर्ययौ पाकशासन ।
जयन्तेन रथस्थेन पृष्ठतोऽनुगतः प्रभु ॥
पूर्वमभ्यागतं द्वारं केशवं शत्रुसूदनम् ।
दृष्ट्वोवाच प्रवृत्तं भो किमिदं मधुसूदन ॥
प्रणम्य गरुडस्थोऽथ केशवः शक्रमब्रवीत् ।

(L 1029) K3 4 V2 D5 D3 5 मृगव्य (for °या) K3 गतो (for ययौ) — (L 1030) V3 वीर, T2 3 दिव्ये (for देव) Ñ1 B3 सात्यकिं शिनिपुंगवम्, Ñ3 °किं नरपुंगव°, B1 किं सुतमुत्तमम् (for b) — (L 1031) Ñ1 D1 (by corr) कुलोद्वन (for °द्वह) — (L 1032) Ñ2 B1 3 D5 स तु रैवतकं देवो (for a) — (L 1033) K3 पूव, K3 एतम्, N1 3 D2 D3 T2 G1 4 पूर्व (for एत) Ñ2 V2 B1 3 Dn D5 D6 महाव, D1 गृह्णाय D2 G1-4 गृहाण, D3 प्राहय (for गृहीत्वा) K4 [प]हि च, V3 [प]र हि (for [इ]हैव) K1 गृहाणैव हि दारुक, K3 ग्राह्यकैव दारुक (sic), D3 गृहाणेह च दारुक T1 3 G3 M1 गृहाणैवैह दारुक (for b) — (L 1034) G3 M1 परि (for प्रति) K1-3 D1 3 4 (sup lin) 3 G3 धारयन्, Ñ1 Dn1 वार (for चार°) Ñ1 V2 B3 D5 6 हयान् (for हरीन्) K4 दिनार्धे धारयन्हरीन् (for b), — (L 1035) T2 3 G2 4 5 M1 प्रवेष्टव्य (for °ष्टाहं) G5 -नन्दन (for -सत्तम) B1 3 D5 द्वारकापुरमुत्तमम् (for b) — D3 reads lines 1036–1037 on marg — (L 1036) T2 3 G3 4 5 प्रति (for इति) D1 जयान्वितं, T2 3 G3 जवोत्तमं (for जयो°) — (L 1037) K2 4 Ñ2 3 V B D T1 G2 3 समात्यको (for °त्यकिर्) — (L 1038) K2 T2 -सूदन, K3 तापन (for सूदन) — (L 1039) T1 3 G2 3-5 M1 तेन (for राजन्) K2 3 Ñ1 V1 B2 3 Dn D5 4 5 T1-3 G2 M1 कन्त्यात्, D3 मध्य° (for मन्वि°) — (L 1041) D1 (sup lin. as above) देवाद्यानं (for देवोद्यानं) K1 om (hapl) lines 1041b–1047a K3 om from जिहीर्षया up to महात्मना (in lines 1048) D5 G3 जिगीषया (for जिहीर्षया) — (L 1042) D1 सवात् (for -योधान्) — (L 1043) T1 2 G3 5 M1 नानाप्रहरणान्धीरान् (T2 G1 3 M1 °रान्) (for a) — G1 om line 1044 — (L 1044) V2 द्रुमोत्तमम्, T2 3 G1 3-5 M1 अधोक्षज (for महाबल°) — (L 1045) K1 उत्पाट्य (for उत्पाट्य) K1 देववृक्ष, D1 गरुडे तं, D3 वनस्पतिं (for पारिजातं) V3 द्रुमोत्तमम् (for सतां गतिः) — M1 om line 1046 — (L 1047) T1 om (hapl) lines 1047b–1048a D5 केशवम् (for केशवम्) — (L 1050) T2 3 G1 तत्र (for तरु) G4 स तत्र प्रस्थितं दृष्ट्वा (for a) — (L 1051) V1 रम्यां (for श्रेष्ठां) N1 B1 Dn D5 D2 3 4 T1 G3 4 M1 प्रदक्षिणाम् (for °णम्) — (L 1052) K2 4 Dn D5 D6 पारिजातो द्रुमोत्तम (for a) — (L 1053) K2 Ñ2 V3 B1 Dn D5 K1 3 4 G M1 ह्रियतीति, V2 B3 °ते हि, D3 °तस्य, T1 3 G1 3 4 हरतीति (for ह्रियतेति) V2 T1 नृप गत्वा (by transp), T2 नृपं गत्वा — (L 1056) Ñ2 V B Dn D5 D 3 4-6 G1 °शासनम्, D3 शासनम् (for सूदनम्) Ñ1 केशवं शासनं रमकम् (for b) — After line 1056 D1 ins

1099* ततो विष्णुगणाः सर्वे योधा सवाहनायुधाः ।
हाहाकारो महानासीद्भूयः पश्यतां सर्वशस्त्रम् ॥

यध्यास्ते पुण्यकार्थाय नीयतेऽय वरद्रुमः ॥
तमुवाच ततः शक्रो मा मैनं पुष्करेक्षण ।
अयोधयित्वा न तरुर्नयितस्त्वयाच्युत ॥
प्रहरस्व महाबाहो प्रथमं मयि केशव ।
प्रतिज्ञा सफला तेऽस्तु मुक्त्वा कौमोदकीमपि ।
ततः कृष्णः शरैस्तीक्ष्णैर्देवराजगजोत्तमम् ।
बिभेदाशनिसंकाशैः प्रहसन्निव भारत ॥
विव्याध गरुडं वज्री दिव्यैः शरवरैस्तथा ।
बाणांश्च च्छेदयामास केशवस्य तरस्विनः ॥
यान्यान्मुमोच देवेन्द्रस्तांस्तांश्चिच्छेद माधवः ।
माधवेन प्रयुक्तांश्च चिच्छेद बलवृत्रहा ॥
महेन्द्रस्य च शब्देन धनुषः कुरुनन्दन ।
शार्ङ्गस्य च निनादेन मुमुहुः स्वर्गवासिनः ॥
तयोर्वर्तति संग्रामे गरुडस्य महाबलः ।
पारिजातं जयन्तोऽथ हर्तुमभ्युद्यतो बली ॥
प्रद्युम्नमथ चक्रभो वारयेति तमब्रवीत् ।
ततस्तं वारयामास रौक्मिणेयः प्रतापवान् ॥

जयन्तो जयतां श्रेष्ठो रौक्मिणेयमथेषुभिः ।
सर्वगात्रेषु विद्धस्वाजघान रथे स्थितः ॥
रथस्थ एव रथिनं कामस्तु कमलेक्षणः ।
ऐन्द्रिमभ्यर्दयामास बाणैराशीविषोपमैः ॥
स संनिपातस्तुमुलो बभूव कुरुनन्दन ।
जयन्तस्य च वीरस्य रौक्मिणेयस्य चोभयोः ॥
कृतप्रतिकृतं युद्धे चक्रतुस्तौ महाबलौ ।
महेन्द्रोपेन्द्रतनयौ जगत्प्रख्यातौ वरौ ॥
देवाश्च मुनयश्चैव ददृशुर्विस्मयान्विताः ।
तं संग्रामं महाघोरं सिद्धाश्चैव सचारणाः ॥
ततस्तु प्रवरो नाम देवदूतो महाबलः ।
पारिजातं पुनर्हर्तुमियेष कुरुनन्दन ॥
सखा स देवराजस्य महाकविररिंदमः ।
अवध्यो वरदानेन ब्रह्मणः कुरुनन्दन ॥
ब्राह्मणस्तपसा सिद्धो जम्बुद्वीपादिह गतः ।
स्वभक्त्या नृप संयातः सखित्वं बलघातिनः ॥
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कृष्णः सात्यकिमब्रवीत् ।

— (L. 1057) D1 ते (for भो°) K4 (marg as above) इह तावत्प्रभुर भो (for °) — (L. 1058) K3 स्वर्द, T2.3 अपि (for स्थ) D5 om lines 1058^d–1063^a — (L. 1059) K1.2 कार्यार्थे, K3.4 Ñ1 V3 B1.2 Dn2 Ds3 D1–6 T3 G1.2.3 कार्याय, M1 कामाय (for कार्यार्थ) K4 Sमो; Ñ2 D1 पुष, V1 स, B3 हि (for स्थ) K2 D2.3 नयाम्येष द्रुमोत्तमम्, K3 नीयतेऽसौ सुरद्रुम, V2.3 °तेऽय वरो द्रु(V3 द्रुमोत्त)म, B1 G3 नयत्येष वरद्रुम (for ^b) — (L. 1060) Ñ1 B3 D6 मैव पुष्करलोचन, V3 मा मैनं पुरुषोत्तम (for ^b) — (L. 1061) Ñ2 अनाशयित्वा (for अयोध°) D3 नेतव्यस्तु (for नयि तस्त्वयस्) V3 त्वम् (for त्वया) T1–3 G1.2–4 प्रभो; M1 विभो (for [म]च्युत) — (L. 1062) G3 इह मयि च केशव (for ^b) — (L. 1063) K Ñ1 V B1.2 Dn D5 D1–4 G3 मयि (for अपि) Ñ2 B3 D6 मुक्त कौमोदकीं मयि (for ^b) — (L. 1064) K4 D1 देवानां सुरात्तमम्, D5 °राजमनुत्तमम्, D6 °राजं महाबलम् (also marg गजोत्तमम्), T1.2 G1.2–4 M1 °राजमविच्युत (for ^b) — T3 om line 1065 — (L. 1066) V1 T2 G3.4.5 M1 शरशतैस् (for °वरैस्) T2 दिव्यैः शरशतैस्तदा (for ^b) — (L. 1067) K2 Dn D5 D3 T1 G3 बाणांश्चिच्छेद सहसा Ñ1.2 V B3 °श्च बाणैश्चिच्छेद, D6 बाणैश्च बाणांश्चिच्छेद (for ^a) V2 महामनः (for तरस्विन) — T1.3 G1.3–4 M1 om (hapl) lines 1068–1071 — (L. 1068) V1 देवेशस् (for °न्द्रस्) — (L. 1069) V3 B3 D6 प्रयुक्तान् (for प्रयु°) — (L. 1072) K1 प्रवृत्ते; K4 महति (for वर्तति) M1 गरुडस्थो (for °स्य) B3 T1 G1 महाबलम्, T2.3 G1.4 °द्रुमम् (for °बल°) — (L. 1073) B1.3 D6 सम्प्रपन्नद् (for अभ्युद्यतो) K2 (marg as above) हरि°; G3 बलात् (for बली) — (L. 1074) Dn D5 G3 तदा (for तम्) — (L. 1075) D1 महाबलः (for प्रतापवान्) — (L. 1077) K1.4 V3 प्र (for वि) — (L. 1079) B3 T2.3 G3 शरैर् (for बाणैर्) — (L. 1080) B3 संनिपातस्तु तुमुलो; G3 स निर्घातः सुतु° (for °) — After line 1080 K2.4 ins

30** ततस्तं वारयामास चक्रस्य सर्ववीरहा ।

— (L. 1081) K4 परस्परं जयन्तस्य (for °) — (L. 1082) B1 G2 युद्धं; D2.3 चैव (for युद्धे) K4 कृतप्रतिकृतं युद्धे च (for °) V3 महाबलौ (for °बलौ) — (L. 1084) Ñ1 B1.2 ददृशुः कुरुनन्दन (for ^b) — After line 1085 K2 ins an addl colophon mentioning Khila and adhy name सत्युद्यम् — Before line 1086 K2 ins वैशंपायन° D1 om. (hapl) lines 1089–1093 — (L. 1088) K3 T1.2 G1.2.3 M1 स सखा (by transp); B1.3 D6 सखा यो V3 D1 °राजस्तु (for राजस्य) — (L. 1090) T2 G1.4 M1 हि

रथस्य एव प्रवर शरैर्वारय सात्यके ॥
न त्वेव निर्दय बाणा मोक्तव्या सात्यके त्वया ॥
अस्य ब्राह्मणचापल्य सोढव्य खलु सर्वथा ॥
तत पष्ट्या रथेपूणा गरुडस्य द्विजस्तदा ।
आजधान महाबाहो सात्यकि प्रवरो भृशम् ॥
शिनेर्नप्ता ततस्तस्य क्षिपत सायकान्नृप ।
चिच्छेद पुरुषव्याघ्रो प्रहसन् चेदमब्रवीत् ॥
ब्राह्मणो नाभिहन्तव्यस्तिष्ठ विप्र स्वकर्मणि ।
अवध्या यादवाना हि स्वपराधेऽपि हि द्विजा ॥
प्रवरस्तु प्रहस्यैनमुवाच कुरुनन्दन ।
अल क्षान्त्या नृणा शूर युध्य सर्वात्मना रणे ॥
जामदग्न्यस्य रामस्य शिष्योऽहमपि यादव ।
नामत प्रवरो नाम सखा धनस्य धीमत ॥
न देवा योद्धुमिच्छन्ति मन्यन्तो मधुसूदन ।
आनृण्य सौहृदस्याद्यमय गतासि माधव ॥
ततस्तयोस्तदा रौद्र सग्रामो घधृषे नृप ।
अक्षैर्दिव्यैर्नरव्याघ्र शैनेयद्विजमुख्ययो ॥
चौश्चचाल तदा राजन्नुचराश्च सहस्रश ।
तस्मिन्वर्तति सग्रामे तेषाममितमहात्मनाम् ॥
नातिशिश्ये रणे कार्ष्णिरैन्द्रिमस्त्रभृता परम् ।
ऐन्द्रि कार्ष्णि महात्मान मायिन शूरसमतम् ॥
हन्त गृह्ण प्रतीच्छेति तावुभौ योधसत्तमौ ।
युयुधाते नरश्रेष्ठ परस्परजयैषिणौ ॥
अथ शार्ङ्गायुधसुतं शचीपुत्र प्रतापवान् ।
विभाव्याभ्यहनद्राजन्दिव्येनास्त्रेण सत्वर ॥
सोऽस्त्र नवतिर्दीप्यन्त्वमापतन्त शितै शरै ।

स , G₃ स स (for दिव) G₃ जम्बुद्वीपाभिसगत (for °) — (L. 1091) K₁ ₄ N₂ D₅ T₁ ₂ G₁ ₂ ₃ M₁ यान स V₂ B D₃ ₄ ₆ से यात V₃ स जात , D₅ सयान (for सयात) K₂ स्वशक्त्या रोपसयात V₁ सुशक्त्या नृप ते यात , D₅ स्वभक्त्या नृप सयात (for °) K₃ ₄ N₁ V B₃ ₄ Dn D₃ D₅ T₁ G₂ ₃ °धालिना (for °न) — (L. 1093) K₂ रथस्थम् , N₁ V₂ B₁ Dn D₃ T₁ M₁ भयस्थ , N₂ V₃ B₃ ₄ T₂ ₃ G₁ ₃ ₄ तत्रस्थ (for रथस्थ) D₅ द्विज तमेव प्रवर, G₃ रथस्थे प्रवर चैव (for °) T₁ G₁ ₃ ₄ शरौर् (for शरैर्) — (L. 1094) T₂ ₃ G₃ ₄ बाणैर् (for बाणा) K₂ D₂ सत्यक (for सात्यके) — (L. 1095) G₃ चापलात् (for °ल्य) D₅ वैहूर्न ब्राह्मणानां हि (for °) V₁ कर्मणा (for सर्वथा) V₃ सोढव्य सात्यके त्वया (for °) — (L. 1096) D₁ रथेपूणा D₃ रथो° (for रथे°) — (L. 1097) V₃ B₁ ₃ G₃ महाबाहु (for °बाहो) G₃ प्रवर सात्यकि भृशम् (for °) — (L. 1098) D₃ सात्यकान् (for शिनेर्नप्ता) Dn D₃ T₁ G₂ ₃ धनुष्मतस्, T₂ ₃ G₁ महावीर (for ततस्तस्य) N₁ तस्यासाद्य शिनेर्नप्ता (for °) — (L. 1100) K₁ हि V₁ [ब्र]ह्मि , G₂ ₄ [ब्र]ुवि (for [ब्र]वि) K₂ ब्राह्मणो नाभिहन्तव्य (for °) K₁ ₃ N₁ V₂ Dn तिष्ठ स्व , M₁ विप्रस्व (for विप्र स्व) — (L. 1101) K₂ N₁ V₁ ₃ B₁ Dn D₃ D₅ T₁ G₂ ₃ स्वापराधे ; V₁ B₃ M₁ अप° ; D₅ स्वपरादा ; G₁ स्वपराधे (for स्व°) K₁ ₄ सापराधा अपि द्विजा (for °) — (L. 1103) D₂ रणे (for नृणा) K₂ संकये (for शूर) K₁ ₄ V₁ D₁ युद्धे T₁ ₂ G₁ M₁ युधि (for युध्य) — (L. 1104) D₂ इति D₃ अस्मि (for अपि) — (L. 1106) V₂ युद्धम् (for योद्धुम्) — (L. 1107) N₁ Dn T₁ ₂ G₃ ₄ अपि (for अद्य) — (L. 1109) T₁₋₃ G₁ ₃ ₄ अक्षै शस्त्रैश्च संग्रामे (for °) — (L. 1110) D₃ भूत्र (for चौश्च) V₁ मरुत्वाश्च , T₁₋₃ G₁ ₃₋₅ M₁ महाराज (for तदा राजन्) K₁ (marg) N₂ V₁ ₃ B₃ ₄ D₃ ₆ T₁ ₃ G₁ ₃ ₄ M₁ भूधराश्च N₁ Dn₂ D₁ G₂ भूधराश्च ; V₃ B₁ भूचराश्च (for नु°) — (L. 1111) K₁ प्रवृत्त (for वर्तति) B₁ ₃ D₅ अपि (for अमि) — (L. 1112) V₂ दुर्गिर् (for कार्ष्णिर्) Dn₁ रौद्रम् ; G₁ ₃ देन्द्रम् (for ऐन्द्रिम्) K₁ D₂ T₂ ₃ वर T₁ G₃ पर (for परम्) K₂ इन्द्रसूनुमरिंदमम् V₂ ऐन्द्रिमस्त्रविदां वर (for °) — (L. 1113) G₃ ऐन्द्र (for ऐन्द्रि) G₃ कृष्णं (for कार्ष्णि) K₂ ₃ ₄ V₂ B₃ Dn D₃ D₄ ₆ T₁ ₂ G M₁ सत्तमम् ; V₂ सत्तम (for समतम्) — (L. 1114) N₂ V₁ ₃ D₂ हत (for हन्त) D₂ प्रगच्छ (for प्रतीच्छ) K₂ हत गृह्ण प्रतीच्छेति (for °) D₃ संयतौ (for सत्तमौ) — For line 1114 T₁₋₃ G₁ ₃ ₄ M₁ subst.

31** तौ तु बाणान्प्रतीच्छन्तावुभौ भरतसत्तम ।
[T₃ ₃ G₄ रणमौ (for °न्तौ)]

— (L. 1115) T₁ ₂ G₃ M₁ नरश्रेष्ठौ ; T₃ G₁ ₄ ₅ रणश्रेष्ठौ (for नरश्रेष्ठ) — B₁ om lines 1117–1122 — (L. 1117) T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ M₁ सात्वत (for शि°) V₃ धीमान् (for शार्ङ्ग्) N₁ D₂ ₃ T₂ ₃ G₁ ₃ ₄ सत्वरम् (for °र) — (L. 1118) K₁ ₂ ₄ N₂ V₂ B₃ ₄ Dn Dn₁ D₁ ₄ ₆ अपि (for अमि) Dn₁ दो वै सन्धि सत्वरम् T₁ ₃ G₁ ₃ ₄ M₁ सो वै तद्वति द्विर्धा तु (G₃ शीघ्रगाम्) G₃ सात्वं नदीव्यन्तमर्थं तथ् (for °) K₃ ₄ आसाद्य नि ; T₂ ₃ G₁ ₃ ₄ M₁ स्वोध नि (for आसाद्य) — (L. 1119) K₂ निजघ्ने (for सत्वरमे)

तस्तम्भे बाणजालेन तदद्भुतमिवाभवत् ॥
ततस्तद्दीप्यमानं तु पपात रणमूर्धनि ।
रौक्मिणेयस्य कौरव्य घोरं दानवमर्दनम् ॥
तेनास्त्रेण रथो दग्धः प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
नादहत्तत्तु घोरं तं रौक्मिणेयं जनाधिप ॥
वहत्यग्निं न यस्त्यग्निरुद्धतोऽपि दिशां पते ।
दग्धाद्रथान्महाबाहू रौक्मिणेयोऽपचक्रमे ॥
अथ नारायणसुतो विरथो रथिनां वरः ।
स्थितो धनुष्मानाकाशे जयन्तमिदमब्रवीत् ॥
महेन्द्रपुत्र दिव्यं त्वं यदस्त्रं मुक्तवानसि ।
नाहमीदृशरूपाणां शक्यो हन्तुं शतैरपि ॥
प्रयत्नं कुरु शिक्षाया यत्नं मेऽद्य प्रदर्शय ।
नास्ति मेऽतिशयं कर्ता सङ्ग्रामेऽमरनन्दन ॥
आसीन्मे साध्वसं दृष्ट्वा रथस्थं त्वा धृतायुधम् ।
बिभेमि तव नेदानीं युद्धे दृष्टबलाबलः ॥
मनसा स्पर्शतामेष पारिजातस्त्वया तरुः ।
शक्यं न खलु हस्ताभ्यां स्प्रष्टव्यो यस्त्वया ह्यसौ ॥
रथो मायामयो दग्धस्त्वया यो ह्यस्त्रतेजसा ।
ईदृशानां सहस्राणि स्रष्टुं शक्तोऽस्मि मायया ॥
एवमुक्तो जयन्तश्च मुमोचास्त्रं महाबलः ।
तपसोपचितं तेन स्वयमेवातितेजसा ॥
तत्प्रद्युम्नो महावेगं शरजालैरवारयत् ।
चरार्यस्त्राणि दिव्यानि मुमोचैवापराणि सः ॥
दिक्षु सर्वासु रुरुधुस्तान्यस्त्राण्यथ भारत ।
रौक्मिणेयं महात्मानमन्तरिक्षे च पक्षमम् ॥
महोल्कासदृशान्याणानस्त्राण्यमरसत्तमः ।
मुमोच तानि घोराणि प्रद्युम्नं प्रति सर्वतः ॥
तानि सर्वाणि बाणौघैः कार्ष्णिरस्त्राण्यवारयत् ।
जयन्तं चापरैर्बाणैर्विव्याध निशितैस्तदा ॥
ततो नादः समुत्सृष्टो खचरैः पुण्यकर्मभिः ।

—(L 1120) G3 तदस्त्रं (for तान्स्तद्) T1 s रथ (for रण) —(L 1123) K1 s D3 T1 तं तु, Ñ3 V1 तत्र, D1 स्वय, T3 G3 त्वस्तु (for तत्तु) K3 नादहद्रथमवाहरत, K4 D1 °हत्त तु घोरं वै, Ñ1 T3 G1 4 5 M3 °हत्त तु तद्घोर V2 °हत्तत्र घोर तु, D3 °हत्वथ घोरास्त्र, D3 नादावत्त [illegible] यद्घोर (for °) D3 T1 G3 नराधिप (for जना°) —(L 1124) K1 भस्तुतो (for उद्धतो) —(L 1125) Bom Poona eds G(ed) दग्धात् (for दग्धाद्) K1 V1 s Dn D3 D1 4 6 G3 प्रद्यचंश्च, K4 प्रद्युम्न्याथ, Ñ3 T1 पतन्त्व च, D3 प्रद्युम्नरू, D3 प्रद्युनस्तु, T2 s G1 s s M3 उत्पतश्च (for महाबाहू) K4 दह्यमानाद्रथाच्चाव्रन् (for °) K3 V1 प्र, T3 G3 त्रि (for अप°) —(L 1128) K3 4 यद् (for त्व) K1 यदर्थं, K3 4 अस्त्रं त्वं (for यदस्त्र) Ñ1 मयि (for अस्मि) —(L 1129) D4 s नाहमीदृक्स्वरू D3a D4 G3 पैश्च (for °) B1 हन्तुं शक्य (bp transp) K1 s Ñ1 V2 B Dn D3 शरैरू (for शतैरू) —(L 1130) K3 4 D3 s शिष्याणां, D2 शिक्षा च (for D1 G3 शिक्षायां, K3 4 D3 s शिष्याणां, D2 शिक्षा च (for शिक्षाया) V1 s B1 T1 s G1 s s M3 अद्य (for मेऽद्य) K3 प्रदर्शयन् (for °य) —(L 1131) Ñ2 उद्य भयं, D4 निधनं (for ऽतिशयं) K1 योऽस्ति मे समरे हर्ता; T1 s G1 s s M3 कर्ता त्वमपि देवानां (for °) —(L 1132) Dn3 नास्ति, G3 नासीन् (for आ°) K1 T1 s G3 s M3 साद्दस (for साध्वसं) K3 4 धृतायुध, G3 दृढायुधम् (for धृता°) Ñ1 V3 Dn D3 T1 —(L 1133) D1 दृढ (for दृष्ट)

G3 बलोऽबलम्, Ñ3 बलोऽबल, M3 बलाबलम् (for °बल°) K3 s युद्धे दृढबलाबलम्, D3 युधि दृष्ट्वा बलाबलम् (for °) —(L 1134) Ñ3 V1 s B1 s D4 (marg as above) s स्पृश्यतास् (for स्पर्श°) G3 सैष (for एष) B1 मनसा स्पृश्यतामेव (for °) B1 तरुस्त्वया (by transp) —(L 1135) D3 s शक्यो (for शक्य) Ñ3 V1 s B3 शर्य त्वया; V3 धनुषा, D3 D6 यस्त्वया (for यस्त्वया) D3 स्पृष्ट चैव त्वया ह्यसौ (for °) —(L 1136) B1 मायामयो रथो (for °) G3 [आ]जौ (for यो) K3 D3 [अ]त्र (for दग्धस् (for °) G3 [आ]जौ (for यो) K3 D3 [अ]त्र (for [अ]स्त्र) —(L 1137) D3 कर्तुं (for स्रष्टु) K1 शक्य° [अ]स्त्र —(L 1139) V1 s B D6 [उ] स्रष्टुं स्वमायया (for °) —(L 1139) V1 s B D6 [उ] पार्जितं (for [उ]पचितं) स्पादिन, V2 T1 s G1 4 s M3 [उ]पार्जितं (for [उ]पचितं) D3 दिव्य (for तेन) —(L 1140) K3 T1 G3 M3 महा-तेजा (for °वेगं) T3 G1 4 प्रद्युम्नोऽथ महातेजा (for °) V3 अवारयत्; D3 अवाकिरत् (for °रयत्) —(L 1141) K1 s 4 N2 s Dn D3 D2 s G3 मुमुचे च, V2 B D6 T1 G3 मुमोचाथ; V3 °च च, G3 °चापि (for °चैव) V1 मुमुचे चापवाधिश, T3 s G1 4 M3 मुमोचाथ चराणि स (for °) —(L 1143) D2 समस्थितम् (for पक्षमम्) —(L 1144) Ñ1 -संनिभ (for सत्तम) D3 अस्त्राणि नृपसत्तम (for °) —(L 1145) Ñ3 अस्त्राणि, Dn D3 G3 यानि (for तानि) —(L 1146) K1 4 Dn1 D1 V3 सर्वाणि (for घोराणि) —(L 1147) M3 ह्यस्त्राणि; V1 सर्वाणि (for अस्त्राणि). —(L 1148) D1 (marg as above) जयन्तं (for जयन्त)

दृष्ट्वा स्थैर्यं च शौर्यं च प्रद्युम्नस्य महात्मनः ॥
प्रवरस्यापि बाणेन शितेन शिनिपुंगवः ।
चिच्छेदेष्वसनं वीरो हस्तावापं च भारत ॥
ततोऽन्यत्स तु जग्राह महत्तद्धनुरुत्तमम् ।
महेन्द्रदत्तं प्रवरो महाशनिसमस्वनम् ॥
स तेन वीरो महता धनुषा विप्रसत्तमः ।
शरान्मुमोच विशिखानर्करश्मिनिभांस्तदा ॥
चकर्त च धनुश्छिन्नं शैनेयस्यामितौजसः ।
विव्याध सर्वगात्रेषु बाणैरपि च सात्यकिम् ॥
धनुरादाय शैनेयस्ततोऽन्यत्कुरुनन्दन ।
दृढं भारसहं धीमान्विव्याध प्रवरं रणे ॥
चकर्ततुरन्योन्यं चर्मणी तौ शितैः शरैः ।
गात्रेभ्यश्चैव मांसानि मर्मभिद्भिः शरोत्तमैः ॥
अथाष्टधारबाणेन पुनरिष्वसनं द्विधा ।
चिच्छेद प्रवरो वीरस्त्रिभिश्चैनमताडयत् ॥
अन्यदिष्वसनं स तु प्रगृह्य मनसा द्विजः ।
गदया ताडयामास क्षिप्तया लघुहस्तवत् ॥

सोऽसिं चर्म च जग्राह सात्यकिः प्रहसन्निव ।
न जग्राह धनुर्धीमान्गदयाभिहतो भृशम् ।
ततः शरशतान्येव मुमोच प्रवरस्तदा ॥
विहस्तमिव विज्ञाय सात्यकिं यदुनन्दनम् ।
प्रद्युम्नोऽस्य ददौ खड्गं निर्मलाकाशसंनिभम् ॥
तस्य चिच्छेद भल्लेन निस्त्रिंशं प्रवरस्तदा ।
त्सरुदेशेऽपातयच्च प्रवरः प्रहसन्निव ॥
व्यधमच्च तथा चर्म शितैर्बाणैरजिह्मगैः ।
आजघान च शक्त्यैन हृदि विप्रो ननाद च ॥
तं विद्युतमिव ज्ञात्वा पारिजातजिहीर्षया ।
तार्क्ष्याभ्याशे रथेनैव स तस्थौ प्रवरस्तदा ॥
तं पक्षपुटवेगेन चिक्षेप गरुडस्तदा ।
गव्यूतिमेकं सरथः स पपात मुमोह च ॥
तं जयन्तो निपत्याथ पतितं ब्राह्मणं नृप ।
समाश्वास्य रथं शीघ्रं समारोपितवांस्तदा ॥
शैनेयमपि मुह्यन्तं पतन्तं च मुहुर्मुहुः ।
आश्वासयानः प्रद्युम्नः पितृव्यं परिषस्वजे ॥

K3 D5 खेचरे, Ñ1 . V2 . B D5 D6 T1 . G1 . 3-5 M5 घनरै, Dn2 खचरे (for खु°) — (L 1149) D3 T2 . G1 . शौर्यं (for शैक्ष्य) — (L 1151) K3 . Dn2 D3 . . . . (marg) हस्तावाप (for °वाप) — (1152) K1 महात्मा, K2 D1 . महान्त, K3 D5 महद्ध, K4 महेन्द्र, Ñ3 V1 D3 सुमहद् (for महत्तद्) V3 T2 G3 महद्धनुरुत्तमम् (for °) — (L 1153) D5 समप्रभम्, D6 सर्व स्वयम् (for समस्वनम्) — (L 1154) K4 D2 धनुषा (for महता) K4 D2 महता, M3 धनुष्मान् (for °षा) D1 . D5 रिपु (for विप्र) — (L 1155) Ñ2 अगमान्, V2 निशितान्, V3 B1 . Dn2 D6 T1 . G1 . . . M5 विवि धान् (for विशिखान्) V1 T2 -प्रभास्तदा, B1 . D3 . समप्रभान्, G1 निभ यथा (for निभांस्तदा) V3 अर्कवह्नि-समप्रभान् (for °) — (L 1156) [illegible] स चकर्त (for चकर्त च) V1 महौजस (for [अ]मितौ°) — (L 1157) Ñ2 V2 चैव, D5 चैनं (for सर्व) — (L 1159) K1 G3 दृढ- (for दृढं) Ñ2 B1 . D3 श्रीमान् (for धी°) — (L 1160) V1 Ds2 D3 चर्मणी (for च°) — (L 1161) G2 शितैः शरैः (for शरोत्तमैः) — (L 1162) Ñ1 V B D5 D6 T1 . G1 . M1 [अ]परेण, Ñ2 [अ]ष्टधार, D1 [अ]स्य पर, D3 [अ]स्य चैव (for [अ]ष्टधार) D1 . स पुनर्विससर्ज द्विधा (for °) — (L 1165) K1 . . Ñ1 . V1 . B Dn D5 . . क्षेप्यया (for क्षिप्तया) — (L 1167) K4 . निहतो, D1 ताडितो, G2 हि हतो (for [अ]भिहतो) V1 रणे (for भृशम्) — (L 1169) G1 M1 विध्वस्तम् (for विह°) — Ñ1 om line 1170 — (L 1170) K1 विमलाकाशसंनिभम्, G2 निर्मल तार° (for °) — (L 1172) K4 मुष्टि, D5 . बभ्रु, G2 उरो (for त्सरु°) Ñ1 V2 B1 . D6 महातेजा, T1 G2 . M1 समाहत्य, G1 समानाय (for ऽपातयच्च) K3 अनुदेशे पातयच्च, B3 अनुदेशे महातेजा, T2 . G1 . स परेऽहे समाहत्य (for °) — (L 1173) D4 तत्त्रिधा (for च तथा) K3 अधमत्तत्त्रिधा चर्म, D3 व्यधमच्चर्म खड्गं च (for °) — (L 1174) D3 शैनेयं (for शक्त्यैन) — (L 1175) G1 इवं (for इव) Dn ज्ञात्व (for ज्ञात्वा) V2 जिघृक्षया (for जिहीर्षया) — V2 om line 1177 — (L 1177) K4 चिच्छेद (for चिक्षेप) T1 . G1 . . M1 प्रवरं (for गरुडस्) — (L 1078) T2 G1 3-5 M1 गव्यूतिमेकां स रथाद् (for °) Ñ2 V2 B1 . D4-6 T1 . G1 . . M1 पपात च (for स पपात) T2 G3 पपात च मुमोच ह (for °) — (L 1179) K3 पतितं नृपसत्तम (for °) — (L 1182) V1 . आश्वास्यमान, D2 °सयन (for °सयान) — (L 1183) G1 सख्येन (for परिषस्व°) — (L 1184) K3 . . Ñ1 D1 .

तं हि पस्पर्श हस्तेन सव्येन मधुसूदनः ।
नीरुजः स्पृष्टमात्रेण सात्यकिः समपद्यत ॥
प्रद्युम्नो दक्षिणे पार्श्वे वामे तु शिनिपुंगवः ।
तस्थतुः पारिजातस्य युद्धशौण्डतरावुभौ ॥
जयन्तः प्रवरश्चैव रथेनैकेन भारत ।
संपतन्तौ महेन्द्रेण प्रहस्योक्तौ महात्मना ॥
नासन्नमभिगन्तव्यं नरदस्य कथचन ।
यत्नात्तेप पततां राजा च जितवासुतः ॥
दक्षिणे चैव सव्ये च च पार्श्वे मम धृतायुधौ ।
उभौ स्थितौ युध्यमानं मामेवेह प्रपश्यतम् ॥
पश्चात्तौ स्थितौ वीरौ ततः शक्रस्य पार्श्वयोः ।
ददृशाते युध्यमानौ देवराजजनार्दनौ ॥
अथेन्द्रो गरुडं बाणैर्महाशनिसमस्वनैः ।
विव्याध सर्वगात्रेषु महाबलमनैलदा ॥
स तान्बाणानगणयन्वैनतेयः प्रतापवान् ।
ससाराभिमुखो वीरः शक्रनागमरिंदमः ॥
उभौ तौ सहसा राजन्बलिनौ गजपक्षिणौ ।
प्रयुद्धौ वीर्यसंपन्नौ महाप्राणौ दुरासदौ ॥
रदनैः पन्नगारिं करेण शिरसा तदा ।
ऐरावतो गजपतिराजघान नदलदा ॥
तथा नखाङ्कुशैस्तीक्ष्णैर्वैनतेयो बलोत्कटः ।
तथा पक्षनिपातैश्च शक्रनागं जघान ह ॥
मुहूर्तं सुमहानासीत्संपातो गजपक्षिणोः ।
विस्मापनीयो जगतः प्रेक्षकाणां भयानकः ॥
मूर्ध्न्यैरावत तार्क्ष्यस्ताडयामास भारत ।
नखाङ्कुशकरालेन चरणेन महाबल ॥
स प्रहाराभिसंतप्तो निपपात निविष्टपात् ।
पारियात्रे गिरिश्रेष्ठे द्वीपेऽस्मिञ्जनमेजय ॥
पतन्तमपि तं शक्रो न मुमोच महाबलः ।
कारुण्यादथ सौहार्दात्पूर्वाभ्युपगमादपि ॥
कृष्णोऽप्यन्वगमच्चैव पृष्ठतः प्रभुरव्ययः ।
पारिजातयुता धीमान्गरुडेन महाबलः ॥

विरुजः (for नी°) V3 D1 स्पर्शे (for स्पृष्ट) K3 D5 विरुजः स्पर्शमात्रेण, B3 G1 3 विरुजः (D3 नीरुज) स्पृष्टमात्रस्तु (for °) —(L 1186) Ñ1 B1 3 -शौण्डौ तु तावु, B2 -शौण्डौ प्रतापु (for -शौण्डतराव्) —(L 1190) G2 स राजा (for राजा च) K3 D5 राजा विनयया स्तु (D3 तु) त (for °) —(L 1191) K3 मध्ये, V3 वामे (for सव्ये) K3 पार्श्वे च तु, Ñ3 मम पार्श्वे (by transp) —(L 1192) K3 V3 D3 3 T3 युध्यमानौ (for °मान) K1 V3 D3 G3 प्रपश्यथ, Ñ2 T1 3 G4 °श्यथ, D5 °श्यताम् (for °श्यतम्) —(L 1193) D3 पार्श्वेन (for °यो) — After line 1194, K3 ins an addl. colophon mentioning adby name संकुल युद्धे ऐरावणगरुडौ —(L 1195) D3 वज्राशनि (for महा°) — After line 1195, D4 ins

33** वरुणो धर्मराजस्तु धर्मज्ञो बहुभिर्वृत ।
कृष्ण स योधयामास दिव्यास्त्रैश्च नराधिप ॥
सर्वे देवा महेन्द्रेण कृष्ण मत्वा तु मानुषम् ।
यावन्त एव ते देवा ददृशुस्तं समन्तिके ॥

—(L 1196) D3 चैव (for सर्वं) B1 T3 -प्रवरैस्त (for प्रभवैस्त) — M1 om (hapl) lines 1197–1203 —(L 1197) K3 V3 3 D53 D5-4 6 न तान्बाणानगणयद् (for °) —(L 1199) K1 3 D3 4 6 अरिंदम (for °म) —(L 1199) K3 वाहने (for सहसा) K1. 3 D3 4 वीरौ (for राजन्) —(L 1200) D5 G2 प्रवृद्धौ (for प्रयुद्धौ) K3 D3 4 युयुधाते वीर्ययुतौ (D3 °त्तौ), D4 युयुधानौ वीर्ययुतौ (for °) V3 B1 3 D5 दुराधर्षौ (for महाप्राणौ) T1 3 G1 3 4 महाबलौ (for दुरासदौ) —(L 1201) Ñ1 V1 3 रदनै, D5 ततस्तु (for रदनै) T1-3 G1 3-5 तदा नागरिपुं वीरं (for °) T1 3 G1 3 3 तरसा (for शिरसा) —(L 1203) K3 D1 4 तीक्ष्णैर् (for तीक्ष्णैर्) D3 नखराङ्कुशैस्त तीक्ष्णैर् D4 नखाङ्कुशैस्तपा तीक्ष्णैर् (for °) K4 D5 महाबल, V3 3 D3 बलोत्कटैः (for °त्कट) —(L 1204) Ñ3 निपातेन, G1 निघातैश्च (for निपा°) Ñ1 B1 3 D5 बलाद्भृशम् (for जघान ह) —(L 1205) V3 B3 स मुहूर्तं; B1 D5 मुहूर्तं तु (for °तं सु) Ñ1 संमर्दो, V1 D3 D1 संघातः; V3 D5 संमर्दो, B3 संसर्गो (for संपातो) —(L 1206) K3 Ñ1 3 V1 3 B1 3 D5 D3 D4 4 6 T1 G3 प्रेक्षितॄणां (for प्रेक्षकाणां) — B3 om lines 1207 —(L 1207) K1 मूर्ध्नि ऐरावत तार्क्ष्यस्तु (for °) —(L 1208) Ñ1 V3 प्रहारेण; (for करालेन) G2 गरुडेन (for चरणेन) D3 महाबली (for °बल) —(L 1209) D3 स तत्प्रहाराभिहतो (for °) K3 D5 निपत्य च, Ñ1 B1 3 D5 स पपात (for निप°) —(L 1211) V1 गत तम् (for पतन्तम्) — G2 om (hapl) lines 1212–1214 —(L 1212) Ñ3 पूर्वोदभिगमादपि, T3 G1 3 3 M3 सर्वाभ्युपग° (for °) —(L 1213) D3 G1 पृष्ठत प्रभुरव्यय (for °) —(L 1214) Ñ1 धीर, Ñ3 श्रीमान्; B D5 वीरो (for धीमान्) T1 3 G1 3 3 M3 पारि-

स तस्थौ पर्वतश्रेष्ठे पारियात्रे तु वृत्रहा ॥
ऐरावते समारूढस्ते समासो वृषभे पुनः ।
शरैराशीविषप्रख्यैरस्त्रयुक्तैः सुतेजितैः ।
अन्योन्यं कुरुशार्दूल शक्रकेशवयोर्महान् ॥
ततो वज्रायुधो वज्रमशनिं च पुनः पुनः ।
मुमोच गरुडे राजन्नैरावणरिपौ नृप ॥
वज्राशनिनिपातास्तान्सेहे शक्रस्य नागहा ।
अवध्यो बलिनां श्रेष्ठो निसर्गेण तपोबलात् ॥
मुमोच पक्षमेकैकं मानयञ्शतनिं सदा ।
वज्रं च देवराज्ञोऽथ भ्रातुः कश्यपसंभवः ॥
आक्रम्यमाणस्तार्क्ष्येण न्यमज्जनृपते गिरिः ।
विवेश धरणीं राजञ्छीर्यमाणः समन्ततः ॥
चुकूज बहुमानेन कृष्णस्य स तु पर्वतः ।
तमद्राक्षीत्ततः कृष्णः किंचिच्छेषमधोक्षजः ॥
तं मुक्त्वा गरुडेनाथ तस्थौ देवो विहायसि ।
प्रद्युम्न च तदोवाच सर्वकृल्लोकभावनः ॥
इतो द्वारवतीं गत्वा रथमानय माचिरम् ।
सदारुकं महाबाहो मत्तेजोबलमाश्रितः ॥
वक्तव्यो बलभद्रश्च राजा च कुकुराधिपः ।
श्वो जित्वेन्द्रमागमिष्ये द्वारकामिति मानद ॥
तथेत्युक्त्वा तु धर्मात्मा प्रद्युम्नः पितरं विभुः ।
गत्वा यथोक्तमुक्त्वा च यादवेशबलाहुभौ ॥
नाडिकान्तरमात्रेण पुनस्तं देशमागमत् ।
दारुकेण समायुक्तं रथमास्थाय भारत ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
तमारुह्य रथं कृष्णः पारियात्रं गिरिं ययौ ।
यत्रैरावतमास्थाय स्थितः सुरपतिः प्रभुः ॥
पारियात्रो गिरिश्रेष्ठो दृष्ट्वायान्तं जनार्दनम् ।
बाणपादसमो भूत्वा प्रविवेश वसुंधराम् ॥
प्रियार्थं वासुदेवस्य प्रभावज्ञो महात्मनः ।
तस्य प्रीतो हृषीकेशः पर्वतस्य जनाधिप ॥

जातं बहन्धीमान् (for °) G₁ ₂ G₃ ₃ ₄ M₁ महात्मना (for °बल) —(L 1215) Ñ₁ Cal ed सैमूत(Cal ed °मूद)- पर्वते तस्थौ (for °) —(L 1216) K₃ Ñ₁ Dn D₁ ₃ वधूते (for °षे) —(L 1217) K₁ अस्त्रयुक्तैः, Ñ₁ ₃ T₂ रत्न°, V₂ मन्त्रैर्युक्तैः, M₁ शाखयुक्तैः (for अस्त्र°) K₄ G₂ सुयुजितैः, D₃₁ G₁ सुतेजसैः, T₁ ₃ G₄ °जनैः (for °जितैः) G₂ ₃ रत्न पुक्तैः सुतेजनैः (for °) —(L 1219) G₂ कोपाद् (for वज्रम्) D₁ ₃ मागार्नि (for अ°) —(L 1220) T₁₋₃ G₁ ₃₋₅ M₁ om (hapl) lines 1220ᵇ–1226ᵃ D₂ ततो (for रिपौ) —(L 1221) K₃ Dn पक्षिराड् (for नागहा) —(L 1222) Bomb Poona eds G(ed) ततो (for तपो) —(L 1223) K₁ पुकं तु (for एकैक) —(L 1224) Ñ₂ D₂ ₃ ₅ राजस्य (for राज्ञोऽथ) K₁ वज्रेण देवराजोऽथ (for °) —(L 1225) K₁ निमज्जत्, V₂ निमज्ज (for न्यमज्जन्) G₂ गिरौ (for गिरिः) D₂ निमज्ज्यपतद्गिरिः (for °). —(L 1227) Ñ₁ बहुमानेन कृष्णस्य, T₁₋₃ G₁ ₃ ₅ M₁ चुकूज बहुधा पक्षी (for °) T₂ G₃ M₄ पश्यत (for पर्वत) Ñ₁ न चुकूज [illegible] पर्वत, T₂ G₃ केशवस्य तु पश्यत (for °) —(L. 1228) D₂ तत्राद्राक्षी स्वयं कृष्ण (for °) K₃ शिष्टम् (for शेषम्) —(L 1229) D₂ इत्युक्त्वा (for [illegible] मुक्त्वा) K₂ T₁ ₂ G₂ ₄ त मुक्त्वा गरुड नाथ (for °) —(L 1230) K₁ धर्मकृत् (for सर्व°) —(L 1232) Dn मत्तो बलसमाश्रित (for °) —(L 1233) V₂ B₂ T₂ ₃ G₁ ₄ ₅ यादवेन्द्र (for °महा) V₁ कुकुराधिपतिस्तथा, T₁ M₄ राजा कुरुकुलाधिप (for °) —(L 1234) B₂ ₃ T₂ ₃ G₁ ₄ गमिष्यामो (B₁ ₂ °सि), Dn T₁ G₃ ₅ ₆ M₁ स्वागमिष्ये (for आग°) K₁ जित्वेन्द्रमागमिष्ये श्वो, Ñ₁ श्वो वर्जयित्वा गमिष्यामि (sic) (for °) —(L 1235) K₄ S्वतरन् (for पितर) Ñ₂ V₃ B₁ D₂₋₄ प्रभु, B₃ D₃ T₁₋₃ G₃ विभुम्, G₂ भुवि, M₄ नृप (for विभु) —(L 1236) K₂ ₃ B₁ ₃ Dn D₁ ₆ यादवेन्द्र, Ñ₁ ₂ V B₃ D₂ नरदेव (for यादवेश) G₂ यादवेन्द्रबलावुभौ (for °) —(L 1237) K₄ तालिकान्तर, D₂ निमेषा° (for नाडिका°)

COLOPHON — *Mention of the Fpro* K₃ Dn₁ D₃₁ T₂ — *Mention of Khila* K₃ Ñ₁ V B Dn D₃ D₄ — *Adhy name* K Ñ₁ ₂ V B Dn D₁ D₃ ₅ T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ M₁ पारिजात(K₁ °जातक, T₁ G₁ °जातापहरणम्, D₁ पारिजातहरणे संकुलयुद्धम् — *Adhy no* K₃ (marg) 127, V₁ 133, V₂ 132, V₃ B₂ 131, Dn D₁₂ D₄ 123, D₁ 135, D₃ 139, T₁ G₂₋₄ M₁ 142, T₂ G₁ 144, T₃ 151, G₂ 124, G₅ 145

(L 1239) D₁ समारुह्य (for त°) —(L 1240) B₂ G₁ तत्र (for यत्र) K₃ [पु]व वजम् (for [ऐ]रावतम्) K₄ विभु (for प्रभु) —(L 1241) B₂ V₁ गिरिवरो (for °श्रेष्ठो) V₃ पारिपात्रे गिरिश्रेष्ठे (for °) —(L 1242) D₂ सोऽशुपाद् (for बाणपाद) —(L 1243) Dn₁ प्रियार्थे (for °र्थं)

ततः प्रयान्तं युद्धार्थमच्युतं कुरुनन्दन ।
सपारिजातो गरुडः पृष्ठतोऽनुययौ बली ॥
प्रद्युम्नः सात्यकिश्चापि गरुडस्थौ महाबलौ ।
गतावुभौ रक्षणार्थं पारिजातमरिंदमौ ॥
ततस्त्वस्तं गतः सूर्यः प्रवृत्ता रजनी नृप ।
उपस्थितं पुनर्युद्धं शक्रकेशवयोस्तदा ॥
सुप्रहाराहतं दृष्ट्वा विष्णुरैरावतं गजम् ।
नातिस्वस्थं महातेजा देवराजानमब्रवीत् ॥
गरुडाभिहतः पूर्वं नातिस्वस्थो गजोत्तमः ।
ऐरावतो महाबाहो रात्रिश्च समुपोढते ॥
श्वः प्रभाते पुनः कामं प्रवर्तस्व यथेच्छसि ।
एवमस्त्विति कृष्णं तु देवराजोऽब्रवीत्प्रभुः ॥
उवास पुष्कराभ्याशे देवराजः पुरंदरः ।
प्रजं गिरिमयं कृत्वा धर्मात्मा नृपसत्तम ॥
ब्रह्मा ततो जगामाथ कश्यपश्च महानृषिः ।
अदितिश्चैव सर्वे च देवा मुनय एव च ॥
साध्या विश्वे च कौरव्य नासत्यावश्विनौ तथा ।
आदित्याश्चैव रुद्राश्च वसवश्च जनेश्वर ॥
नारायणश्च पुत्रेण सात्यकेन च भारत ।
सहोवास गिरौ रम्ये पारियात्रे प्रहृष्टवत् ॥
यः स शाणप्रमाणोऽस्य भक्त्या समभवन्नृप ।
वर प्रादात्ततस्तस्य पर्वतस्य महाद्युतिः ॥
शाणपाद इति ख्यातो भविष्यसि महागिरे ।
पुण्येनार्धेन तुल्यो हि पुण्यो हिमवतः शुभः ॥
एवमेव च भूमिष्ठो भव पर्वतसत्तम ।
मेरुणा स्पर्धमानो हि बहुचित्रमृगायुतः ॥

K2 V3 B2 D6 G2 महाबल॰ (for °त्मज॰) — (L. 1244) K3 जनार्दन (for जनाधिप) — (L. 1245) K1. 4 प्रियार्थे, K1 (marg) 2 B Dn1 D1 3 5 T3 G3 5 प्रयान्तं, T1 °ते (for °न्त) D4 भागत (for अच्युत) — (L. 1246) D5 पृष्ठस्थो (for °तो) K1 3 4 Dn D1 T1 G5 तदा, Ñ2 पुन (for बली). Ñ1 पृष्ठतो च बली ययौ (for ^{b}) — (L. 1247) T2 महात्मन (for °बलौ) — (L. 1248) V3 B1 3 D6 पारिजात (for रक्षणार्थं) Ñ2 गता यत्र पारिजातं; D2 तावुभौ रक्षणार्थं च (for ^{a}) Ñ2 D5 ररक्षतुररिंदमौ, V3 B3 3 रक्षितुं जनमेजय (for ^{b}) — (L. 1249) Ñ1 V3 B1 3 D6 स्वर्गं गमत् (for स्त्वस्तं गत॰) — (L. 1250) K1 (marg as above) स्थितं पुन (for उपस्थितं) Ñ1 B3 युद्धे (for युद्धं). V3 B3 D5 उपस्थिते पुनर्युद्धे (for ^{a}) K Ñ2 V1 2 B3 Dn D5 D1-6 G3 इह, Ñ1 B1 3 D6 प्रभो, V3 नृप, T2 तथा (for तदा) — (L. 1251) K3 V3 D3 G2 स (for सु॰) D2 3 प्रहारार्दित, G1 प्रभाग्रहत (for प्रहारा॰) D6 T1-3 G3 3 M4 स्वप्रभाव(D5 °प्रहार॰, G5 °वाहन, M4 °प्रवाहा)हतं दृष्ट्वा (for ^{a}) V1 एवागत, B1 3 D6 ऐरावणं (for °वत) — (L. 1253) T2 G4 महाराज (for °तेजा) K1 (sup lin as above) 2 V3 देवराजमथा(K2 °तु)ब्रवीत् (for ^{b}) — (L. 1253) V2 °हतं (for हत) K3 गरुडाप्रहत पूर्वं, Ñ2 °डोऽभिहत पूर्वं, D3 °डेनाहत पूर्वं (for ^{a}) — (L. 1254) K3 D4 (marg as above) 5 महातेजा (for °बाहो) K3 V3 B3 D6 रात्रिश्च समपद्यत, Ñ2 V1 B2 °श्च समुपागता, V3 °श्च समुपागमत्, B1 रात्रि सा समपद्यत (for ^{b}) — (L. 1255) Dn D5 यथाकाम (for पुन कामं). T1, 3 G1 3-5 M4 प्रभाते तु पुन कर्मं (for ^{a}) K1 4 वर्तयस्व; D5 प्रहरस्व (for प्रवर्तस्व) — (L. 1256) G1 उक्त्वा तु (for अस्त्विति) Ñ2 D3 3 पुन (for प्रभु) — (L. 1257) T2 उवाच (for उवास) K4 देवाग्न पुरादरम् (for ^{b}) — (L. 1258) K1 D6 वज्रं; D2 3 दुर्गं (for व्रज) Ñ2 दृष्ट्वा (for कृत्वा) T1-3 G1 3 4 M4 शक्रकृष्णाहवं श्रुत्वा (for ^{a}) — (L. 1259) V3 3 T1 3 तत्र (for ततो) B1 D6 G1 3 5 M4 ब्रह्मा तत्राजगामाथ (for ^{a}) Ñ1 V3 B1, 3 D6 कश्यपश्चैव धर्मवित् (for ^{b}) — (L. 1260) K1 3 4 D1 3 ते सर्वे, D3 सर्वेऽस्य, T2 सर्वे वा (for सर्वे च) T3 3 G1 4 देवाश्च मुनयस्तथा (for ^{b}) — (L. 1261) G2 सिद्धा (for साध्या) — (L. 1262) K4 T2 3 G4 5 M4 नरेश्वर (for जने॰) — (L. 1263) K4 स्व, Ñ1 D3 ऽथ, V1 B1 3 D6 ऽपि, T1-3 G1 3-5 M4 तु (for च) K2 सात्यकिश्चैव भारत (for ^{b}) — (L. 1264) K1 तस्मिन्; K4 शस्ते (for रम्ये) K4 G2 प्रहृष्टवान्, D6 स्वहेष्टवत (for प्रहृष्ट॰) — Ñ1 om. line 1265 — (L. 1265) K1 Ñ2 B2 Dn G2 यस्स शाण; K4 यश शाण॰, D1 य समोऽस्तु, D6 G4 यश्च शाण (for य स शाण॰) D5 यत्राशाणप्रमाणाग्यो (for ^{a}) — (L. 1266) Ñ1 V3 B1 3 D6 सतां गति॰ D3 जनेश्वर (for महाद्युति॰) — (L. 1267) Ñ2 शशपाद, D1 सोऽस्तु॰ (for शाण॰) D1 महागिरि॰ (for °गिरे) — (L. 1268) V3 T1 G1 [अ]नन (for [अ]र्धेन). V3 D6 T2 3 G1 4 पुण्येनानेन तुल्येन (V3 D5 °स्वय॰); G3 प्राणेनानेन तुल्यो हि (for ^{a}) D5 गिरेः; T1-3 G1 4 5 तुल्यो (for पुण्यो) Ñ2 सुत (for शुभ॰) D1 पुण्य हिमवत॰ सुत॰ (for ^{b}) — Ñ2 om line 1270 — (L. 1270) K4 मृगै युंत; D3 गुणैर्युत (for मृगा॰) — After line 1270, Ñ1 2 V B3 D5 ins

तथा दत्त्वा वरं तस्य पर्वतस्य तु केशवः ।
दध्यौ गङ्गां सरिच्छ्रेष्ठां नमस्कृत्वा वृषध्वजम् ॥
अथाययौ विष्णुपदी स्मृता कृष्णेन भारत ।
सपूज्य तां ततः कृष्णः स्नात्वा स्नानमधोक्षजः ॥
उदकं च प्रहायाथ बिल्वं च हरिरव्ययः ।
दैवमावाहयामास रुद्रं सर्वसुरेश्वरम् ॥
ततः प्राप्तो महादेवः सोमः सप्रवरो विभुः ।
तस्यावुपरि बिल्वस्य तथा गङ्गोदकस्य च ॥
तं पारिजातकुसुमैरर्चयामास केशवः ।
तुष्टाव वाग्भिरीशेशं सर्वकर्तारमीश्वरम् ॥
रुद्रो देवस्त्वं रुदनाद्रावणाच्च
रौरूयमाणो द्रावणाचादिदेवः ।
भक्तं भक्तानां वत्सलं वत्सलानां
कीर्त्या युक्तं क्लेशाय प्रभवाम्यन्तरेण ॥
ग्राम्यारण्यानां त्वं पतिरिह पशूनां
स्थानो देवः पशुपतिः सर्वकर्मा ।
नान्यस्त्वत्तः परमो देवदेव
जगत्यस्मिन् सुरवीरारिहन्ता ॥
यस्मादीशो महतामीश्वराणां
भयानाशः प्रीतिदः प्राणदश्च ।
तस्माद्धि त्वामीश्वरं प्राहुरीशं
सन्तो विद्वांसः सर्वशास्त्रार्थतज्ज्ञाः ॥
भूतं यस्माज्जगदत्यन्तधीर
त्वत्तोऽव्यक्तादक्षरादक्षरेश ।
तस्मात्त्वामाहुर्भव इत्येव भूतं
सर्वेश्वराणां महतामत्युदारम् ॥

33** इमे त्वा पश्यमानोऽद्य पशुपतिमगाधुनम् ।
[V3 -गणाद्युनम्, D3 नगा° (for मृगा°)]
— Before line 1271, D6 ins वैशंपायन — (L 1273) V1 3 B2 3 D2-4 6 नमस्कृत्य (for °त्वा) — (L 1273) K3 (sup lin as above) स्मृत्वा पुण्येन भारत (for °) —(L. 1274) K3 [पू]ता (for ता) D3 कृत्वा (for कृष्णः) K2-4 Ñ2 V1 B2 Dn Ds D3 5 6 T3 3 G M4 कृत्वा स्नानम्, Ñ2 V2 3 B1 3 D6 स्नातस्तस्याम् (for स्नात्वा स्नानम्) K2 यथाविधि (for अधोक्षज) K1 (marg) कृत्वा स्नानं यथा विधि (for °) — (L. 1275) K2 3 D1 2 3 T2 3 G2 3-5 M4 गृहीत्वा (for प्रहाय) Ñ1 V3 B1 3 [ई]शो (for [ऽ]य) K2 उदकं जग्राह ततो, D2 °कं स गृहीत्वाथ, D6 °कं च गृहीत्वेशो (for °) Ñ2 ईश्वर (for अव्यय) —(L 1276) K3 Ñ1 3 V2 3 B Dn Ds D6 T1-2 G1 3 5 M4 [ई]श्वरेश्वरम् (for सुरे°) —(L 1277) K3 D5 ससोम, D1 सोम स (for सोमः स) K3 सोमसपार्षदो विभु, D2 सोम सोमपरो विभु (for °) —(L. 1279) D1 पारिजातस्य कुसुमैः (for °) —(L 1280) Ñ3 ईशानं (for ईशेशं) N1 V3 B1 3 तुष्टाव च सर्वेशं (Ñ1 °श), D5 °व वाग्भिरीश स, D6 °व च तमीशानं (for °) — Before line 1281, some MSS. ins कृष्ण उवाच —(L. 1281) K1 त्वं देव ; K3 4 Ñ2 Dn D5 D2 4 देव त्वं (for देवस्त्वं) G3 रोदनाद् (for रु°) K2 Ñ2 V B2 3 D2 5 6 रुद्रो देव त्वं रोदनाद्रावणाच्च, D3 रुद्रो देव त्वं चोदनाद्रावणाद्वा, T1-2 G3 5 M4 रुद्र देव रोदनाद्रावणाच्च —(L 1282) V2 [इ]ति देव, T1 G3 [अ]निरेवम्, G2 M4 [आ]दिदेवम् (for °देव) K2 D6 रोरूयमाणाद्द्रावणाच्चापि दे(D6 °दि)व, D1 °माणो रवणाच्चातिदेव —(L 1283) V3 सेवकानां (for वत्सलानां) Ñ3 भक्त भक्तानां वात्सल्योपमकीर्तिमान्, D1 भक्तो भक्तानां वत्सलो वत्सलानां —(L 1284) N1 om कीर्त्या D6 प्रसाद (for युक्तं क्लेशाय) V3 प्रभवाम्युत्तरेण, D4 न प्रभवास्यन्त°, D3 प्रभवोऽस्यन्त° (for प्रभवाम्यन्त°) K2 कीर्त्या युक्त सप्रसादयाम्यहम्, K3 D4 (marg) कीर्त्या युक्त त्वां प्रपेदे (D1 °पद्ये) शरणम्, D3 कीर्त्या युक्त सामहन्मा तनुध्व, T1-3 G1 3 5 कीर्त्यायुक्तंक्लेशाय प्रभाम(T3 °वा)न्तरेण, G2 कीर्त्या युक्तक्लेशाय प्रवरेण° —(L 1286) V3 B3 सर्वकर्मन्, B1 °कर्माणि, T3 3 G1 4 °कात G2 कर्ता (for °कर्मा) —(L. 1287) K3 N3 V1 D4 T2 3 G1 4-6 M4 देवो (for देव) —(L 1288) B2 3 D6 जगत्यस्मिन्, D1 °स्यते (for °स्यति) D4 वीराधि°, T2 G2 3 M4 सधाधि (for °वीरारि°) D1 जगत्यस्मिन् सुरवीरहन्ता, T3 G4 3 बृहस्पति सुरसघारि° —(L. 1290) Ñ1 V1 3 B1 3 D6 ईशन (for आद्य°) —(L. 1291) K2 विद्वन् (for हि त्वाम्) T3 ईश (for ईशं) —L 1292) D3 वेदा (for विद्वांस) D4 °शास्त्र (for °शास्त्रार्थ) V2 D3 G2 तत्त्वज्ञा, T1-3 G1 3-5 M4 तत्त्वम् (for तज्ज्ञा) —(L 1293) K3 भवत्यस्मान् (for भूतं य°) V3 D3 D6 जगदाद्यन्त, B3 °दाद्य तु (for °दत्यन्त) K1 (sup lin) B1 D4 T1 3 G1 3-5 M4 भूत यस्माज्जगदाद्य तु धीर K3 B1 °द्यन्तवी]र —(L 1294) T3 त्वत्तस्माद् (for त्वत्तोऽव्यक्ताद्). V B3 अक्षरेण, D1 T2 G2 3 5 रेश (for °रेश) —(L. 1295) K3 V1 D4 5 भवम् (for भव) D3 भूत (for भूतं) —(L 1296) D3 -णामानां वै महतामप्युदारम् —(L 1297) K1 तस्मात्वन्नीर, N3 D2 3 4 यस्मात्वन्तर्, V3 °मिनेर, T1

यस्माज्जितैरमितिषिक्तोऽसि सर्वै-
र्देवासुरैः सर्वभूतैश्च देव ।
महेश्वरं विश्वकर्माणमाहु-
स्त्वा वै सर्वे तेन देवाधिदेव ॥
पूज्यो देवैः पूज्यसे नित्यदा वै
शश्वच्छ्रेय:शाश्विभिर्निरदामेयवीर्य ।
तस्माद्विख्यातो भगवान्देवदेवः
सतामिष्टः सर्वभूतात्मभावी ॥
भूमिस्त्वयाणां देव यस्मात्प्रतिष्ठा
मुने लोकाना भावनोऽमेयकीर्तिः ।
त्र्यम्बकेति प्रथमं तेन नाम
तवाप्रमेयेति त्रिदशेशनाथ ॥
शर्वः शत्रूणां शासनादप्रमेय-
स्तथा भूयः शासनाच्चेश्वरेश ।

सर्वव्यापित्वाच्छंकरत्वाच्च सद्भिः
शब्दस्येशानः श्रीकरार्कप्रतेजाः ॥
समस्तानां नित्यदा यत्करोषि
शर्म भ्रातृव्यान्यत्र्यनैपी समस्तात् ।
तस्माद्देवः शंकरोऽस्यप्रमेयः
सद्भिर्धर्मज्ञैः कथ्यसे सर्वनाथ ॥
दत्तः प्रहारः कुलिशेन पूर्वं
वज्रेशान सुरराजातिवीर्य ।
कण्ठे नैल्यं तेन ते यत्प्रवृत्तं
तस्मात्ख्यातस्त्वं नीलकण्ठेति कल्यः ॥
यच्चिह्नाङ्कं यच्च लोके भगाङ्कं
सर्वं सोम त्वं स्थावरं जङ्गमं च ।
प्रादुर्भिंशास्त्वा शुणिन तत्त्वविज्ञा-
स्तथा ध्येयामम्बिका भूतधानीम् ॥

तस्माज्जितैर् (for य°) K2 देवैर् (for सर्वैर्) —(L. 1298) K4 देवै सुरैः (for देवासुरैः) —(L. 1299) D3 विश्वेश्वरं (for महे°) B1 D5 सर्वं (for विश्व) —(L. 1300) D2 सर्वे (for तेन) D6 त्वां वै सर्वे सर्वदेवा निदेव, D3 त्वां वै सर्वे देवा देवाधिदेवम् —(L. 1301) D1 पूज्यैर् (for पूज्यो) V3 D1 देव (for देवै) K3 नित्यदा यान्, Ñ1 D5 °दा च, D4 दानवैश्च (for नित्यदा वै) T3 पूज्यो नित्य पूजितो नित्यदावै, T2 G3-5 M3 पूज्यो नित्यं पूज्यसे नित्यदावै —(L. 1302) K3 V3 B1 D3 सत्वोऽमेयवीर्य, K3 °दानेऽनिवीर्य, D1 °दामोघवीर्य (for °दामेयवीर्य) T1 G1-4 M4 भूते श्रेय का ह्यतामेयवीर्य, T2 भूते श्रेय काह्वया मेयविद्य —(L. 1303) K3 Ñ1 B2 D5 D6 T1 G1 भूमि (for भूमिस्) D2 यस्मादेवम्, D5 यस्मात्तत्, G3 तस्मात् (for य°) K2 भूमिस्त्र (K3 °मि त्र)याणां तेन यस्मात्प्रतिष्ठा, K3 भूमिस्त्वया त्रिदशा देव यस्मात् —(L. 1306) K1 D2 मुनि, Ñ1 D5 D3 पुनर् (for मुने) V3 °वीर्य, T1 °कीर्ते (for °कीर्तिः) K3 प्रतिष्ठा मुनेर्भावनामेयकीर्ति, D3 मुनिलोकानां भावना मेयकीर्ति, D3 G3 पुनर्लोकाना भावनो (G3 भवतो) मेय°, T2 G4 मुने देवानां भवतोऽमेयकीर्ति (G4 °र्ते), G1 M3 मुने लोकाना भवतोऽमेयकीर्ते —(L. 1307) D3 देव (for तेन) —(L. 1308) K3 [इ]ति सुपर्व, D1 [इ]ति त्रिदश, T2 G1 त्रिदशाधि (for त्रिदशेश) V3 तवाप्रमेय त्रिदशेनाथ —(L. 1309) K1 B3 D1 T2 G1 सर्वे (for शर्व) V2 D6 त्वप्रमेय (for °मेय) K3 सर्वं —T2 om. (hapl.) lines 1310–1315 शत्रूणां सादनादप्रमेयस्

—(L. 1310) D3 शमनात् (for शा°) Ñ1 D4 सुरेश, B3 D5 D3 D6 G3 चेश्वरेण, D1 च स्वरश्च, T1 G1 M4 चेश्वरोऽसि, G4 ह्वीश्वरोऽसि (for चेश्वरेश) —(L. 1311) T1 G4-6 M3 सर्वव्यापित्वाद्व्यापकत्वाच्चि नाना —(L. 1312) K3 V3 सर्वस्येशान (for शब्दस्येशान) D5 शंकर श्चार्क (for श्रीकरार्कप्र) —(L. 1313) K1 V3 D1 समस्तानां, V3 T1 G3-5 M4 शंभुर्भक्ताना, L1 D3 G3 श भक्तानां, D1 स भ°, G1 शंभुर्भूताना (for समस्तानां) D3 च करोति (for यत्करोषि) —(L. 1314) K2 सर्वं, Ñ1 च सर्वं, Ñ1 D3 समस्तं (for समस्तात्) D3 सम भ्रातृव्यान्युक्रमे धीर सर्वं, T1 G3 शम (G3 °र्म) भ्रातृव्यानव्याननैषि, T2 G1.4.6 M4 शर्म भ्रातृव्यानप्यवध्याननैषी —(L. 1315) K1 V2 B3 D4 T1 G3 इति (for ऽसि) —(L. 1316) D1 सर्वैर् (for सद्भिर्) K3 Ñ1 B1 D5 D3 D2 T1 G1 M4 सर्वेनाथ, V3 G4 धर्मनाथ (G4 °थ) (for सर्वनाथ) —(L. 1319) K1 नीलं (for नैल्यं) K1 प्रदत्त (for प्रवृत्तं) —(L. 1320) Ñ1 काव, V3 काव्ये, B1 (marg.) D3 काव्य; B3 काव्य°; T2 काव्य (for कल्यः) T1 G1 M4 तस्मात्ख्यातस्त्वं नीलकण्ठोऽतिकाय —(L. 1322) K1 सोम सर्वं त्वं; K3 D1 सोम सर्वस्त्वं, Ñ2 V B3 D3 D6 सर्वं सोमस्त्वं, D5 सर्वं सोमस्त्व, D4 सोमस्त्वं तत्, T1 G3 M4 सर्वस्योजस्त्वं, T2 सर्वस्योजस्त्व, G3 सर्वस्येशस्त्व (for सर्वं सोम त्वं) —(L. 1323) K2 T2 शुचिनस् (for °नं) G3 प्रादुर्भिंशा शुचिर्दं त्वां स्वभिशास —(L. 1324) K3 ध्येयाम्,

वेदैर्गीता सा हि नत्त्व प्रसूता
यज्ञो दीक्षाणा योगिना चातिरूप. ।
नात्यद्भुतं त्वत्समं देव भूतं
भूत भव्य भव देवाथ नास्ति ॥
अहं ब्रह्मा कपिलोऽथाप्यनन्त
पुत्रा· सर्वे ब्रह्मणश्चातिवीरा ।
त्वत्तः सर्वे देवदेव प्रसूता
एव सर्वेशः कारणात्मा त्वमीड्यः ॥
इति संस्तूयमानस्तु भगवान्गोवृषध्वज· ।
प्रसार्य दक्षिणं हस्तं नारायणमथाब्रवीत् ॥
मनीषितानामर्थाना प्राप्तिस्तेऽस्तु सुरोत्तम ।
पारिजात च हर्तासि मा भूत्ते मनसो व्यथा ॥
यथा मैनाकमाश्रित्य तपस्त्वमकरो· प्रभो ।
तथा मम च कृष्ण संस्मृत्य स्थैर्यमाप्नुहि ॥
अवध्यस्त्वमजेयश्च मत्तः शूरतरस्तथा ।
भवितासीत्यवोच यत्तत्तथा न तदन्यथा ॥
यश्च स्तवेन मा भक्त्या स्तोष्यतेऽमरसत्तम ।
त्वया कृतेन धर्मज्ञ धर्मभाक्स भविष्यति ॥
समरे च जय विष्णो प्राप्य पूजा तथोत्तमाम् ।
निल्बोदकेश्वरो नाम भविताहमिहानघ ।
वेदो त्वया स्थापितो वै देवसिद्धोपयाचनः ॥
इहस्थोपोषितो विद्वान्भक्तिमान्मम केशव ।

V3 B2 s D6 [अ]प्ययम्, T3 s G1 s s M4 सुमाम् (for ध्येयाम्) G4 तथा सुमो कमला कोकथान्नीम् — (L 1325) K2 B1 D1 G2 तस्वमसूता, K4 तत्वत्समारात्, D3 त्वं तत्त्व सूता, D2 त्वस्त प्र° (for सत्त्व प्र°) Ñ3 वेदो वेदाङ्गै संहिता सुमभूता, Ñ2 D4 s देवै(D4 वेदै)र्गीता (D6 °ता) सा हि त्वस्त प्रसूता, V1 s B2 s T2 s G1 s s M4 वेदा वेदाङ्गै महिता स्वयम्°, T1 वैदेर्गीता या गिरेस्त्वयम्° — G6 om (hapl) lines 1326 1331 — (L 1326) B1 [अ]भिरूप, T3 [अ]तिरूपम्, G1 [अ]नुरूपम्, G3 [अ]नुरूप (for [अ]तिरूप) Ñ1 s V1 यज्ञो दीक्षा दक्षिणा चातिरूप (V1 °णाथा तिरूपा), V2 s B2 s यज्ञो दीक्षा दक्षिणा चाभिरूप, D2 यज्ञो दीक्षा योगिना चाभिरूप्य, G3 यज्ञो दीक्षा दक्षिणा चाभिरूपा, T1 s G1 s s M4 यज्ञो दीक्षा दक्षिणा चैव भूता — (L 1327) D1 s s s T3 s G1 s नान्यद्भुत, G2 नास्त्य द्भुत (for नात्य°) K1 Ñ3 तत्समम (for त्वत्समम) Ñ1 D6 देव, V3 भून (for भूत) V3 नान्यद्भुत त्वत्सम दैवदेव — K1 om line 1328 — (L 1328) D1 भव्य भव (for भूत भव्य) Ñ2 भवतो नाथ (for भव देवाथ) K4 भूत भव्य म च देवास्ति नाथ V3 भूत स्तव्य भव देनाथ नास्ति, D2 भूत भवित्र च देवाथ नास्ति D1 भूतं भवद्धाति नान्यत्वदस्ति D4 भूत भव्य देवताना सुरेश, T1 s G1 s-s भव त्वत्तो देवदेवोऽस्य नास्ति, G2 भव्यं भव देवताना त्वमेव — (L 1329) G2 M4 आद्यो (for अहं) D5 कश्यपो (for कपिलो) K3 चाप्यनन्त, Ñ1 योऽप्य°, Ñ2 ऽथानन्तश्च, D4 ऽप्यनन्त (for ऽथाप्य°) T1-3 G1 s s आद्यो ब्रह्मा कपिलो चाप्यनन्त — (1330) K3 ब्राह्मणाद्य (for ब्रह्मणश्च) D2 s s वीर्या, G2 वीर (for वीरा) — (L 1332) K2 s T1 s G3 M4 स्व, G4 स त्वं (for एवं) B3 कारणानो (for °णात्मा) V1 नाथ, G1 ईश (for ईड्य) D4 एवं सर्वेषां कारणात्मा त्वमीश, D5 एव सर्वेषा कारण नाथ नान्य° — Before line 1333, D6 ins वैशंपायन — (L 1333) B3 D6 स (for तु) K1 V1 s D3-5 वृषभ (for गोवृष) — (L 1334) T1 s G1 s-s M4 वासुदेवम् (for नारायणम्) K3 नरो नारायणोऽब्रवीत्, Ñ1 नारायणमिदमब्रवीत् (hypermetric), V3 B3 s गोविन्दमित्रम्° (for °) — Before line 1335, G1 ins शिव — (L 1335) D6 मनीषितानामर्थाना (for °) K1 s Ñ1 s V1 B2 Dn D3 D1-4 T1 s G2 s M4 प्राप्तिस्ते सुरसत्तम (for °) — (L 1336) T3 s G1 s त्व (for [अ]सि) Ñ1 G3 पारिजातस्य हर्ता त्वं (for °) D3 मानसी, T1 s G1 s s मनसि (for °सो) — (L 1337) K4 पुरा, Ñ1 V2 B D6 यदा (for यथा) T1 s G1 s s सामकम्, G3 मा कामम् (for मैनाकम्) — (L 1338) K1 s s तथ्य मम, Ñ1 V2 s B D6 सदा वत्स (for तथा मम) K3 [दे]षर्यम् (for स्थैर्यम्) K3 संस्मर्य स्थैर्यमात्मनि, B3 स्मृत्वा धैर्यमवाप्नुहि, D3 संस्मृत्वा धैर्यमा° (for °) — After line 1338 D4 ins

34* नीलोदकेन दिव्येन स्नपयिष्यसि केशव ।

— (L 1339) T3 स्वं (for च) V3 शूरतमा, D3 च परस्तस्य (for शूरतरस्तथा) — (L 1340) D3 भवितासि त्वमि त्येव T1 s G3-5 M4 °ता सत्यवादी त्व (T1 s G3 °चारित्व), T3 G1 °तासीत्यवद्दीस्त्व (for °) D2 तत्तथैव न चान्यथा (for °) — (L 1341) Ñ1 कश्चित् (for भक्त्या) V3 B1 s D3 य सत्स्तवेन मा कश्चित् (for °) — (L 1342) K4 कृष्णेन (for कृतेन) V3 तत्त्वज्ञ (for धर्मज्ञ) — (L 1343) T1 G2 विजय, T2 s G3 M4 विजयी (for च जय) B1 (marg as above) कृष्ण (for विष्णो) K3 कृत्वा (for प्राप्य) V1 मनुत्तमाम् (for तथो°) B3 प्राप्स्यसि त्वं तथो त्तमम् (for °) — (L 1345) K1 s Dn D3 D1 s देवे

निरानमीप्सितांल्लोकान्गमिष्यति जनार्दन ॥
अवन्ध्या नाम देशोऽस्मिन्गङ्गा चैव भविष्यति ।
गङ्गास्नानसमं स्नानं मध्यतो भविता तथा ॥
षट्पुरं नाम नगरं दानवानां जनार्दन ।
अथान्तर्धरणीदेशे तथाश्रम्य महाबलाः ॥
एते दैत्या दुरात्मानो जगतो देवकण्टकाः ।
छन्ना वसन्ति गोविन्द सानावस्य महागिरेः ।
अवध्या देवदेवानां वरेण ब्रह्मणोऽनघ ।
मानुषान्तरितस्तस्मात्त्वमेताञ्जहि केशव ॥
एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवान्तरधीयत ।
परिष्वज्य महात्मानं वासुदेवं जनाधिप ॥
ततो याते महादेवे प्रभातायां नराधिप ।
तस्यां निशायां गोविन्दो भूयः पर्वतमब्रवीत् ॥
तवाधः पर्वतश्रेष्ठ निवसन्ति महासुराः ॥
त्वया रुद्धो हि तन्मार्गो जगतो हितकाम्यया ॥
निर्गमिष्यन्ति ते नैव मया रुद्धा महाबलाः ।
द्वारे निरुद्धे तत्रैव विनङ्क्ष्यन्ति ममाज्ञया ॥
त्वयि संनिहितश्चाहं भविष्यामि महागिरे ।
अधिष्ठाय महाघोरान्निरस्यामि च पर्वत ॥
आरुह्य मूर्ध्नि मद्रूपं दृष्ट्वा पर्वतसत्तम ।
गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्स्यन्ति शाश्वतम् ॥
त्वत्तोऽश्ममयीश्च प्रतिमाः कारयित्वेह भक्तितः ।
शुश्रूषिष्यन्ति ये नित्यं मम यास्यन्ति ते गतिम् ॥
इति तं पर्वतं कृष्णो वरदोऽनुगृहीतवान् ।
तदाप्रभृति देवेशस्तत्र संनिहितोऽच्युतः ॥
पाषाणैः प्रतिमां तत्र कारयित्वा च कौरव ।

धर त्वया गीतो, K_3 देवेश स्थापितो देव, K_4 सिद्धेश्वरस्तथा गीतो (for °) K_3 त्वया (for देव) V_3 B_3 D_6 -सत्योप (for सिद्धोप) T_1 $_3$ G_1 $_3$ $_5$ M_4 -याचित; G_2 -सेवित (for याचन) K_4 देवीसिद्धोपयाचित (for °) —(L 1346) V_3 वृद्धोश्य (for वृहस्य) D_3 योऽर्थते (for [उ]षो षितो) —(L 1347) D_3 निराश्रयाद् (for °श्रम्) K_3 $Ñ_3$ कामान् (for लोकान्) $Ñ_3$ आगमिष्यति (hypermetric) (for गमि°) —(L 1348) V_1 B_1 (marg) आवर्ता, D_3 $_5$ अचिन्त्या, T_1 G_3 $_4$ आवर्ते, G_5 M_4 आवर्तो (for अवन्ध्या) T_2 $_3$ G_2 आवर्तनामा देशोऽस्मिन् (for °) —(L 1349) K_3 सवर्ते; G_5 M_4 माग्नतो (for मध्यतो) D_3 मध्यस्नानं भविष्यति (for °) —(L 1351) K_4 वारुणे (for धरणी) K_1 $_3$ $_4$ D_n D_1 T_1 G_3 पराक्रम्य, $Ñ_3$ तत्रा°, D_5 सं चा° (for तथा°) $Ñ_1$ तथाक्रम महाबल (for °) —(L 1352) $Ñ_1$ B_1 D_5 हिंस्राः (for दैत्याः) K_1 B_3 T_{1-3} G_1 $_3$ $_5$ M_4 महात्मानो (for दुरा°) V_3 B_3 एते हिंस्रा महात्मानो (for °) V_1 लोक (for देव) T_1 $_3$ G_1 $_{3-5}$ M_4 जगतामपि कण्टका (for °) —(L 1353) M_4 वसन्तोऽस्मिन् (for सानावस्य) D_5 महात्मन (for °गिरे) T_2 $_3$ G_1 $_3$ $_5$ वसन्तोऽस्मिन्महागिरौ (for °) — G_4 om lines 1354°–1357° —(L 1355) D_3 मानुषान्तर्हितस्तस्मात् (for °) T_1 G_3 सत्वर, T_2 $_3$ G_1 $_5$ M_4 सत्वरम् (for केशव) — Before line 1356, G_3 ins वैशंपायन —(L 1356) K_4 महाबाहुम्, $Ñ_1$ °बाहो (for °देवम्) —(L 1357) T_1 $_3$ G_1 $_3$ $_5$ प्रतिपूज्य (for परिष्वज्य) — D_6 om line 1358 —(L 1358) D_1 ततो याते महादेवे (for °) V_3 D_3 जनाधिप (for नरा°) —(L 1359) D_3 $_5$ रजन्यां (for निशायां) $Ñ_3$ स्वयं (for भूयः) — After line 1360, K_1 (marg) B_3 D_n G_3 ins

35** अवध्या देवदेवानां वरेण ब्रह्मणः पुरा ।

[B_3 सर्व (for देव)]

— K_3 $_4$ D_1 om line 1361 —(L 1361) K_1 तेन रुद्धो हि भगवान्, $Ñ_1$ D_n D_{4-6} G_3 तेन (G_1 तैर्हि) रुद्धो भवानत्र, $Ñ_3$ V B D_3 ते निरुद्धा मया चात्र (for °) —(L 1363) K_1 अभिरुद्धे (for नि°) K_3 विनश्यन्ति (for विनङ्क्ष्यन्ति) $Ñ_3$ V_1 महासुरा (for ममाज्ञया) —(L 1365) K_3 महारूप, K_4 D_1 (marg) $_5$ T_3 °घोरे, $Ñ_3$ D_3 °योग; V_3 B_3 $_3$ [अ]सुरान्घोरान् D_3 महाशूराः, D_4 °शूरान्, D_5 °शूर (for °घोरान्) K_3 D_1 $_5$ G_3 पर्वते (for °त) —(L 1366) T_3 $_3$ G_1 $_4$ तद्रूप (for म°) $Ñ_1$ B_1 आरोहयन्त्यूर्ध्वं बाहुश, D_6 नर आरुह्य मद्रूपं, G_5 आरुह्य मूर्तिमद्रूपं (for °) $Ñ_1$ B_1 $_3$ अस्त्वा (for दृष्ट्वा) $Ñ_3$ यत्त्वा पर्वतसत्तमम् (for °) —(L 1367) D_4 गोप्रदानसहस्रस्य (for °) K $Ñ_3$ V_2 $_3$ B D_n D_5 D_6 $_6$ T_1 G_1 $_3$ $_4$ M_4 प्राप्स्यति, V_1 D_{65} °सि (for °न्ति) —(L 1368) K_3 त्वत्तोऽस्माकं; D_6 त्वद्दृश्मामिद्ध (for त्वत्तोऽश्म°) D_3 शक्तित (for भ°) —(L 1369) K_3 $Ñ_3$ D_3 D_{2-4} शुश्रूषयन्ति, T_1 G_3 $_5$ M_4 °यन्ति च (for °षिष्यन्ति) V_3 सततं (for ये नित्य) T_3 $_3$ G_1 $_5$ शुश्रूषन्ति च ते नित्य (for °) K_4 गिरिम् (for गतिम्) T_1 $_3$ G_3 $_{3-5}$ M_4 आशा प्राप्स्यन्ति ते गतिम् (for °) —(L 1371) $Ñ_1$ तदैव (for देवेशस्) $Ñ_1$ नित्यं (for तत्र) —(L 1372) K_3 पाषाणे (for °णैः) K_3 $_4$ $Ñ_3$ V_1 B_3 D_n D_3 D_2 $_3$ T_1 G_3 $_5$ M_4 तात; D_3 तां तु; D_6

शुश्रूषन्ति कृतात्मानो विष्णुलोकाभिकाङ्क्षिणः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततो रथवरं कृष्णः समारुह्य महामनाः ।
बिल्वोदकेश्वर देव नमस्कृत्य ययौ नृप ॥
महेन्द्रमाह्वयामास रथस्थो मधुसूदनः ।
सत्कृतं पुष्कराभ्यासे सर्वैर्देवगणैः सह ॥
ततः शक्रो जयन्तोऽथ हरिभिर्युक्तमुत्तमम् ।
आरुरोह रथं देवः सर्वकामप्रदः सताम् ॥
तयो रथस्थयोर्युद्धमभवत्कुरुनन्दन ।
देवयोर्दैवयोगेन पारिजातकृते तदा ॥
ततोऽहनच्छरैर्विष्णुर्बाणैः शत्रुजनार्दनः ।
सैन्यानि देवराजस्य बाणजालैरजिह्मगैः ॥
उपेन्द्रं न महेन्द्रोऽथ नैव विष्णुः सुरेश्वरम् ।
ताडयामासतुर्वीरौ शक्तैः शक्तावुभौ प्रभो ॥
एकैकमश्च दशभिर्महेन्द्रस्य जनार्दनः ।
विव्याध बाणैर्निशितैरुग्रयुक्तैर्जनेश्वर ॥
सैन्यान्यपि च देवेन्द्र शरैरमरसत्तमः ।
छादयामास राजेन्द्र घोरैरग्न्याभिसन्निभैः ॥
स च बाणसहस्रैश्च कृष्णो गजमथाकिरत् ।
गरुडं च महातेजा बलभिद्धरिवाहनः ॥
भूमिष्ठाभ्यां रथाभ्यां तौ ततः शत्रुदारणौ ।

कृत्वा (for तत्र) T1-3 G1 4 5 M4 च केशवम्, G3 तु कौरव, G2 हि भक्तित (for च कौरव) — (L 1373) G3 महात्मानो (for कृता°) B1 शुश्रूषयन्ति ये नित्य (for °) K1 लोक च (for लोकाभि) Ñ2 V3 B3 3 D6 काङ्क्षया (for -काङ्क्षिण)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ñ3 B3 Ds1 T3 — *Mention of Khila* K3 Ñ2 3 V2 3 B D1 D3 — *Adhy name* K Ñ1 3 V B Dn Ds D5 4-6 पारिजातहरणम्, D1 पारिजातहरणे ईशस्तव, D2 पारिजातहरणे बिल्वोदकेश्वरमाहात्म्यम्, T2 G3 4 पारिजातहरणे बिल्वोदकेश्वरमनिष्ठा, T3 3 G1 M4 बिल्वोदकेश्वरप्रतिष्ठा (T2 °ष्ठानम्), G2 पारिजातहरणे बिल्वेश्वरप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 (marg) 128, V1 G5 134, V2 133, V3 132, Dn Ds1 D3 120, D1 126, D2 139, T1 G3 4 M4 143, T2 G1 145, T3 155, G2 146

(L 1374) B1 D6 समारुह्य (for स°) Ñ2 D6 T3 महाबल, D3 °बली (for °मना) — (L 1375) Bom Poona eds G(ed) नृप (for नृप) — After line 1376, K1 4 D1 read line 1383 repeating it in its proper place — (L 1377) K2 3 4 D5 सत्कृत, Ñ1 सत्कृत, Ñ2 संस्थित, V2 3 B1 3 D2 6 समस्थितं T2 सतत, G3 सुकृतं, G2 सत्कृत (for °त) K3 B3 D2 D4 1 G3 सर्वं, T3 समैर् (for सर्वैर्) — (L 1378) Ñ1 V3 B3 D6 स्यि सयत्तो, V1 जयन्तश्च, V2 (sup lin as above) स्यि जयन्तो, B1 3 स्य संयुक्तो, D6 जयन्तोऽपि (for °न्तोऽथ) — (L 1379) G1 प्रद (for प्रद) — (L 1380) K1-4 Ñ1 3 V2 3 B3 D6 G5 ततो (for तयो) T1-3 G1 3-5 M4 तयोरथ पुनर्युद्धम् (for °) — (L 1382) D1 विष्णु (for विष्णुर्) Ñ3 ततर्द देवराजस्य, V3 B3 3 ततर्द तरसा विष्णुर् (for °) K1-3 D1 शक्र°, D1 शक्रो (for शत्रु) B3 D3 बलार्दनम् (for °र्दन) K4 D3 बाणै शक्र जना(D2 बला)र्दनम् — (L 1383) Ñ2 राजस्तु (for °राजस्य) — (L 1384) K1 4 उपेन्द्रेण, K3 D3 उपेन्द्र च, Ñ1 न देवेन्द्र, G3 उपेन्द्र स (for °न्द्र न) T1-3 G1 3 4 M4 उपेन्द्र स (T1 तु) महेन्द्रोऽपि (for °) D3 विभक्त्, T1 M4 न च, G3 4 स च (for नैव) — (L 1385) K Ñ1 3 V1 3 B1 3 Dn Ds D1 3 4 6 G3 तावपि (for उभौ) V3 B3 शरैः शक्तावपि प्रभो, D4 शक्रौ शक्ताशनिप्रभै, D5 शक्रै शक्त्यावपि प्रभू (for °) — (L 1386) K3 अत्र, D1 4 अश्व (for अश्व) D6 3 एकैकमश्व बहुभिर् (for °) — V3 om line 1387–1393 — (L 1387) K Ñ1 3 V1 Dn Ds D1 4 G3 विशिखैर्, T2 3 G4 दशभिर् (for निशितैर्) V2 B1 D6 विव्याध विशिखैस्तीक्ष्णैर् (for °) K1 (sup lin as above) बभ्रयुक्तैर्, B3 बभ्रयुक्त, D6 °युक्तैर् (for °युक्तैर्) K1 D1 4 जनेश्वर, K3 जनार्दन, K4 नरेश्वर, G5 जनाधिप (for जनेश्वर) — (L 1388) K3 D1 तथोपेन्द्र, D2 च देवेश (for च देवेन्द्र) Ñ2 B1 3 D3 सैन्यान्यपि देवेन्द्र, V1 B3 सैन्यादीनपि दे°, Dn सैन्यान्यपि द° (for °) K3 D3 सत्तम, B3 °मै (for °म) — For line 1388, T1-3 G1 3-5 M4 subst

36** सैन्यं च छादयामास शरैरादित्यसत्तमः ।

— (L 1389) Ñ1 D1 देवेन्द्रो (for राजेन्द्र) T1 3 G1 3-5 M4 अचिरेणैव राजेन्द्र (for °) K1 (sup lin as above) 4 शरैर् (for घोरैर्) — (L 1390) B3 3 धनी (for स च) D3 कार्ष्णं रथम् (for कृष्णो गजम्) — (L 1391) Ñ1 गरुडस्(for °ड) K3 महाबाहुर् (for °तेजा) K1 D1 बलिभिद् (for बलभिद्) K3 T1 3 G3 हरिवाहनम् (for °हन) — (L 1392) B3 T1 G4 M4 भूमिष्ठाभ्यां रथा (M4 रथा)भ्या तु (B3 तौ) K3 दारुणं, D1 3 दारुणौ (for °णौ) — (L 1393) K1 महावीर्यौ (for °त्मानौ) — (L

युयुधाते महात्मानौ नारायणसुराधिपौ ॥
चकम्पे वसुधा कृत्स्ना नौर्जलस्थेव भारत ।
दिशो दाहेन दिग्देशाः संवृताश्च समन्ततः ॥
चेलुर्गिरिवराश्चैव पेतुश्च शतशो द्रुमाः ।
पेतुश्च धरणीपृष्ठे मर्त्या धर्मगुणान्विताः ॥
निर्घाताः शतशश्चान्ये पेतुस्तत्र नराधिप ।
ऊहुश्च सरितः सर्वाः प्रतिस्रोतो विशां पते ॥
विस्वरं वाता ववुश्चैव पेतुरुल्काश्च निष्प्रभाः ।
मुहुर्मुहुर्भूतसंघा रवनादेन मोहिताः ॥
प्रजज्वाल जले चैव वह्निर्जनपदेश्वर ।
युयुधुश्च ग्रहैः सार्धं ग्रहा नभसि सर्वतः ॥
ज्योतींषि शतशः पेतुः स्वर्गाच्च धरणीतले ।
दिशां गजाः प्रकुपिता नागाश्च धरणीतले ॥
गर्दभारणसंस्थानैश्छिन्नाभ्रैश्चावृतं नभः ।
विनदद्भिर्महारावैरुल्काशोणितवर्षिभिः ॥
न भूर्न द्यौर्न गगनं नरेन्द्रवृषभाभवन् ।
स्वस्थानि सुरवीरौ तौ दृष्ट्वा युद्धगतौ तदा ॥
जेपुर्मुनिगणाः सम्राड्जगतो हितकाम्यया ।
ब्राह्मणाश्च महात्मानो व्यतिष्ठंस्तेषु सत्वराः ॥
ततो ब्रह्मा महातेजाः कश्यपं वाक्यमब्रवीत् ।
गच्छ वध्वा सहादित्या पुत्रौ वारय सुव्रत ॥
स तथेति तदा देवमुक्त्वा पद्मभवं मुनिः ।
जगाम रथमास्थाय तस्थौ तत्समरान्तिके ॥
स्थितं तु कश्यपं दृष्ट्वा सहादित्या तदान्तरा ।
उभौ रथाभ्यां धरणीमवतीर्णौ महाबलौ ॥
न्यस्तशस्त्रौ च तौ वीरौ ववन्दतुररिंदमौ ।

1395) T2 3 G3 4 5 M3 दिशो दाहेन तद्देशा (for °) K2 संवृत्य, K3 3 D1 °ताश्च, Ñ2 सधूमाश्च V2 B3 D2 सं भूताश्च, G3 सवृत्ताश्च (for °ताश्च) — (L. 1396) K3 समिद्धाश्च (for गिरिवराश्च) Ñ2 D8 निपेतु (for पेतुश्च) — (L. 1398) Ñ1 V2 B1 D8 [इ]ह (for [श्चा]न्ये) K3 तेन (for तत्र) — (L. 1399) D3 श्रेष्ठा (for मर्त्या) — (L. 1400) D3 तिर्यग्वाता (for विस्व°) Ñ1 V2 B2 D5 D8 च सप्रभा, B3 सहस्रश°, D4 [श]तानिष्प्रभा (for च निष्प्रभा) — (L 1401) B2 D8 गणा (for संघा) K3 Ñ2 V1 B3 D5 D4 5 मुहुर्मुहुर्भूतसंघाश्च V3 स्वर्गे मुहुर्भूतगणा (for °) B1 रण (for रव) — D3 om (hapl) lines 1402 1403 — (L. 1403) D2 विग्रहे (for युयुधुश्च) D3 ग्रहा कुर्वन्ति सर्वतः (for ⁵) — (L. 1404) D2 च तदा (for शतशः) Ñ2 उल्काश्च (for स्वर्गाच्च) Ñ1 V2 B D5 D7 3 6 T2 3 G1 3 4 M4 -तलम् (for तले) — D4 6 T2 3 G2 4 om (hapl) line 1405 — (L. 1405) K4 द्विरदाश्च (for दिशां गजा) K2 Ñ2 V B D5 D5 6 सं(B2 D6 सं)क्षुभिता, D3 प्रचलिता (for प्रकुपिता) K2 पतिता (for नागाश्च) — (L 1406) V2 D2 G2 खराकारैश्च D3 संस्था भैरव (for °नैश्च) D3 चित्राभ्रैश्च, T1-3 G1 3-6 M4 मेघैश्चैव (for छिन्नाभ्रैश्च) K3 वृत नभ, D4 समन्ततः (for [आ]वृतं नभः) — (L. 1407) V3 निनदद्भिर् (for वि°) K3 B2 D3 D7 3 महानादान्, K3 Ñ1 Dn D1 4 5 T2 G1 °रावान्, K4 G3 °राव, Ñ3 B1 D3 M4 °नादा, T1 °रावश्च (for °रावैर्) K1 4 Dn D1 D2 3 5 रूक्ष, V1 उल्का; T1 3 G1 5 रक्त (for उल्का) Ñ2 वृष्टिभि (for -वर्षिभि) D1 रूक्षशोणितवृष्टिभि (for ⁶) — (L. 1408) K1 द्यौर्न भूर् (for भूर्न द्यौर्) T2 3 G3 भगणो (T2 °ण) (for गगन). K1 2 V1 3 B2 3 D1-6 G2 [अ]भवत् (for °वन्) Ñ2 नरेन्द्रवृषभावन, T1 3 G1 3 5 M4 नरे(G1 महे)न्द्र भवभौ तदा (for ⁴) — (L. 1409) V1 2 B1 T1 G3 4 स्वस्थाने (for °नि) D1 स्वस्थानानि च वीरौ तु, D2 °न च सुवीरौ तु; D3 स्वस्थौ सुसुरवीरौ तु, T2 G1 4 स्वस्थाने कुरवीरौ तु (for °) — (L. 1410) V2 D4 सम्र (for सम्राज्) K4 जगतो (for °तो) — (L. 1411) K1 3 4 Ñ1 V2 Dn D3 D4 व्यतिष्ठन् (for व्य°) V2 B2 D4 तेन (for तेषु) K2 D2-4 व्यतिष्ठन्त्य(D2 °न्त्य; D4 °न्त)त्सरा, Ñ2 स्तुति मन्त्रो च सत्वरा, V1 आतिष्ठंस्तोऽथ स°, D1 G3 व्य(G1 व्य)तिष्ठन्त त्वरा, T1 2 G3 4 व्यतिष्ठन्त्य(T2 °न्तेन) सत्वरा; T3 व्यतिष्ठन्थ स° (for ⁵) — (L. 1412) T1 3 G1 3 5 [अ]मरैः सार्धं, T2 हरे साकं (for महातेजा) — (L. 1413) T1 3 G2 3-5 M4 गच्छस्व सहसादित्या (for °) — (L. 1414) M4 transp स and तथेति D1 चैवम् (for देवम्) K1 3 4 D1 3 पद्मभुवं (for °भवं) — (L. 1415) V2 B2 D6 आरुह्य (for आस्थाय) K2 देव, G1 3 M4 गिरि (for स्वर) Ñ2 तदान्तरे (for न्तिके) D2 3 तस्थौ मुनिवरोऽन्तिके, D6 तस्थौ वरस्यान्तिके (for ⁶) — (L. 1416) K1 D5 G3 तथाम्बरे, D6 M4 तदान्तरे T1 3 G1 3 4 तदन्तरे (for तदान्तरा) — (L. 1417) Ñ1 V2 B3 D6 अवनीम् (for धरणीम्) T1 3 G1 3-6 M4 कृष्णशक्रौ तु धरणीम् (for °) — (L. 1418) T2 -शस्त्रवरौ, G1 -शस्त्रौ वरौ, M4 -शस्त्रधरौ (for -शस्त्रौ च तौ) — (L. 1419) K4 भूतशौ (for तस्वज्ञौ) V2 पितरौ सर्वधर्मज्ञौ (for °) — (L. 1420) K2 D6 जग्माह, K3 Ñ2 V2 B D3 D7-4 6 T1-3

पितरौ धर्मतत्त्वज्ञौ सर्वभूतहिते रतौ ॥
उभौ प्रहाय हस्ताभ्यामदितिस्त्वब्रवीद्वच ।
असोदराविवैवं किमन्योन्य हन्तुमिच्छथ ॥
स्वल्पमर्थं पुरस्कृत्य प्रवृत्तमतिदारुणम् ।
सदृशं नेति पश्यामि सर्वथा मम पुत्रयोः ॥
श्रोतव्यं यदि मातुश्च पितुश्चैव प्रजापतेः ।
न्यस्तशस्त्रौ स्थितौ भूत्वा कुरुतं वचनं मम ॥
तथेत्युक्त्वा च तौ देवौ स्नातुकामौ महाबलौ ।
गङ्गा जग्मतुरेवाथ प्रजल्पन्तौ परस्परम् ॥
शक्र उवाच ।
त्वं प्रभुर्लोककृत्कृष्ण राज्येऽहं स्थापितस्त्वया ।
स्थापयित्वा कथं नाम पुनर्मामवमन्यसे ॥
भ्रातृत्वमुपगम्यैव ज्येष्ठत्वं प्रतिपूज्य च ।
कथं कमलपत्राक्ष निर्याणं कर्तुमर्हसि ॥
स्नातौ तु जाह्नवीतोये पुनरभ्यागतौ नृप ।
यत्रादितिः कश्यपश्च महात्मानौ दृढव्रतौ ॥
प्रियसंगमनं नाम न देशं मुनयोऽवदन् ।
यत्र तौ सगतौ चोभौ पितृभ्यां कमलेक्षणौ ॥
ततः शक्रस्य कौरव्य प्राप्ता वासाजिरं तदा ।
यत्र देवगणाः सर्वे समेता धर्मचारिणः ॥
ततो ययुर्विमानैस्तु देवाः सर्वे त्रिविष्टपम् ।
श्रद्धया परमया युक्तास्तेपामेवानुरूपया ॥
कश्यपश्चादितिश्चैव तथा शक्रजनार्दनौ ।
विमानमेकमारुह्य गता राजंस्त्रिविष्टपम् ॥
ते शक्रसदनं प्राप्ता रम्यं सर्वगुणान्वितम् ।
ऊषुरेकत्र कौरव्य मुदिता धर्मचारिणः ॥
शची तु कश्यपं पत्न्या सहितं धर्मवत्सला ।
उपाचरन्महात्मानं सर्वभूतहिते रता ॥
ततस्तस्या प्रभातायां रजन्यामब्रवीद्धरिम् ।
अदितिर्धर्मतत्त्वज्ञा सर्वभूतहितंकरम् ॥

M4 गृहीत्वा, V1 प्रगृह्य (for प्रहाय) Ñ1 तत (for वच) — (L 1421) T1 कथम्, T2 3 G1 3-5 M4 च किम् (for [एव] किम्) K4 असोदरवदेव किम् (for °) K3 V2 D3 T1-3 G1 3-5 M4 हन्तुत°, K6 Ñ1 V1 2 B Dn D5 D6 4 5 G2 °त्त (for °थ) — (L 1422) Ñ1 V1 2 अल्पमर्थं, V2 अल्पार्थं च (for स्वल्पमर्थं) — (L 1423) D3 [ए]व (for [इ]ति) — (L 1425) K2 Ñ2 स्थितौ, Ñ2 च तौ, D5 एतौ (for स्थितौ) G3 कुरुध्वं (for °तं) — Before line 1426, D6 ins वैशंपायन — (L 1426) K4 Ñ3 D3 D2 3 च तौ वीरौ, T1 3 G1 3-5 M4 स्थितौ वीरौ (for च तौ देवौ) V2 स्थातुकामौ, D6 (marg as above) T1 G2 5 M4 भ्रातरौ तौ, T2 3 G1 4 तदा तौ तु (for स्नातुकामौ) — T1 3 G1 3-5 M4 om lines 1427–1433 — (L 1427) D6 (marg as above) यमुना (for गङ्गा) K4 सवाथ (for एवाथ) V2 B2 D5 कथयन्तौ (for प्रजल्पन्तौ) — D3 4 इन्द्र (for शक्र) — (L 1428) V2 B2 D1 6 त्वं प्रभु कृष्ण लोकस्य (for °) — (L 1430) K1 D1 [ए]व, K2 Ñ1 D3-6 [ई]श (for [ए]वं) Ñ2 भ्रातृत्वमवगम्यैव (for °) K2 व्यतियुज्य, K2 Dn चाप्यपोह्य, B2 प्रतिगृह्य, D3 4 विनियुज्य, D4 च व्यपोह्य (for प्रतिपूज्य) — (L 1431) K1-3 Ñ1 B2 Dn D5 D1-4 इच्छसि (for अर्हसि) — (L 1432) V2 B3 D6 स्नात्वा तौ (for स्नातौ तु) D1 तीरे (for तोय) — (L 1433) K2 भ्राता (for यत्र) — (L 1434) Ñ1 संगमज (for °न) Dn1 ते (for न) D2 जग्मु, D5 विदु, T2 3 G1 3-5 M4 गता (for अवदन्) — (L 1435) T1-3 G1 3-5 M4 वीरौ (for चोभौ) — Before line 1436, D6 ins वैशंपायन — (L 1436) D6 प्राप्तौ (for प्राप्ता) T1 सर्वेऽजिर, T2-3 G1 4 M4 सर्वे शिवास, G2-5 सर्वेऽजिर (for वासा°) K1 3 4 Ñ2 V2 B1 Dn D5 D1-4 G2 दृष्ट्वा चैवा(Ñ2 V1 Dn वाचा)थ तदा, K2 D6 दृष्टौ वाचाभ्य तदा, V1 गत्वा वासाजिरं तथा, D4 दृष्टोवाचाभय तदा (for °) — (L 1437) D3 महा (for धर्म) — (L 1439) V1 जग्मु, G5 सर्वे (for ययुर्) G1 ययुर्देवास् (for देवा सर्वे) — (L 1440) K2 शक्रश्चैव जनार्दन (for °) — (L 1141) B3 राजराजं (for गता राजंस्) — (L 1443) V2 B3 प्राप्य (for प्राप्ता) K4 ते शक्रसदनं प्राप्त, Dn ते शक्रसद्मप्राप्ता (for °) — (L 1443) K2 चैकत्र, T2 G1 3 एते तु (for एकत्र) G1 ऊषुस्ते [ ] कौरव्य (for °) T2 3 G1 4 मुदा ते (for मुदिता) — (L 1144) Ñ2 धर्मवत्सिना, T1 3 G1 3-5 M4 °वत्सलाम् (for °वत्सला). — (L 1445) D2 उवाच तु, G1 4 5 M4 उपचारं, G2 उपास्य च (for °चरन्) K1 3 4 Ñ1 V1 3 Dn D1 3 G1 4 हिते रतम्, K2 हितेप्सिता (for हिते रता) — D2 om line 1446–1447 — (L 1446) K2 D1 3 तत्र (for ततस्) — (L 1447) K3 4 तत्त्वज्ञ (for °ज्ञा) K1 2 D1 3 हिते रता K4 Dn G4 हिते रतम्, B1 D3 हित वच, B2 D1 2 G2 हितकरी (for °करम्) V1 सर्वभूताभयकरम् (for °). — (L 1448) T1-3 G1 3 5 M4 हरस्व (for नयस्व)

उपेन्द्र द्वारका गच्छ पारिजातं नयस्व च ।
वध्वा संप्रापयस्वेमं पुण्यकं हृदयेप्सितम् ॥
पुण्यके सत्यया प्राप्ते पुनरेष त्वया तरुः ।
नन्दने पुरुषश्रेष्ठ स्थाप्यः स्थाने यथोचिते ॥
एवमस्त्विति कृष्णेन देवमाता यशस्विनी ।
उक्ता धर्मगुणैर्युक्ता यादवेन महात्मना ॥
ततोऽभिवाद्य पितरं मातरं च जनार्दनः ।
महेन्द्रं सह शच्या च प्रतस्थे द्वारकां प्रति ॥
ददौ कृष्णाय पौलोमी नियोगात्कुरुनन्दन ।
सर्वासामेव कृष्णस्य भार्याणां धर्मचारिणी ॥
दिव्यानां सर्वरत्नानां वाससां च मनस्विनी ।
नानारागविरक्तानां सदेशराजसामपि ॥
भार्याणां च सहस्राणि यानि षोडश माधवे ।
प्रतिगृह्य महातेजाः प्रययौ द्वारकां प्रति ॥
सपूज्यमानो द्युतिमान्खेचरैः पुण्यकर्मभिः ।
ससात्यकि सप्रद्युम्नश्च प्राप्तो रैवतकं गिरिम् ॥
स तत्र स्थापयित्वा च पारिजातं वरद्रुमम् ॥
सात्यकिं प्रेषयामास द्वारकां द्वारमालिनीम् ॥

कृष्ण उवाच ।

पारिजातमिहानीतं महेन्द्रसदनान्मया ।
निवेदय महाबाहो भैमानां भैमवर्धन ॥
अद्य द्वारवतीं चैव पारिजातं महाद्रुमम् ।
प्रवेशयिष्ये नगरे शोभा प्रक्रियतां शुभा ॥
इत्युक्तः सत्यको गत्वा त्वरया पुनरागतः ।
कुमारैर्नागरैः सार्धं साम्बप्रभृतिभिः प्रभो ॥
ततोऽग्रतः पारिजातमारोप्य गरुडे तदा ।
प्रद्युम्नो द्वारकां रम्यां विवेश रथिनां वरः ॥
शैब्यादिहययुक्तेन रथेनानुययौ हरिः ।
तस्यानु रथमुख्येन सत्यकः साम्ब एव च ॥
ये त्वन्ये नृप वार्ष्णेया यानैर्बहुविधैस्तथा ।
ययुः प्रहृष्टास्तत्कर्म पूजयन्तो महात्मनः ॥
सत्यकाद्विस्तरं श्रुत्वा यादवा नागरास्तथा ।
विस्मयं परमं जग्मुरप्रमेयस्य कर्मणः ॥
तं दिव्यकुसुमं वृक्षं द्यानर्तनिवासिनः ।

—(L. 1449) K1 Ñ1 D3 T1 G3 [ई]ला, Ñ3 V3 M4 [ए]नं (for [इ]म) K4 वध्वासत्व प्रापयस्वेवा, B1 वध्वा सपादयस्वेम, T2 3 G4 वध्वा समर्पयस्वैन (for °) K1 Ñ1 V3 Dn D3 G1 2 पुण्यक हृदये स्थितम् (for °) —(L. 1451) D3 स्थाप्य स्थाने यथोचितम् (for °) —(L. 1453) T3 युक्ता, G1 उक्त (for उक्ता) K Ñ1 V3 B2 3 Dn D2 D3 2 4 5 G2 नारदेन, Ñ3 वरदेन, V1 2 B1 D6 वरदेव, D1 मानवेन (for यादवेन) —(L. 1455) D1 महेन्द्र सहसापृच्छ्य (for °) — T1-3 G1 3-5 M4 om. (hapl) lines 1456–1461 —(L. 1456) D3 नियोगं (for °गात्) —(L. 1458) Ñ3 om (hapl) lines 1458b–1459a —(L. 1459) V3 V3 2 B1 D1 यशस्विनी (for मन°) —(L. 1460) Ñ1 नियोगाना (for भार्याणां च) K4 Ñ1 2 V1 B1 3 D6 G3 माधव (for माधवे) — After line 1460, D1 3 ins

37** तानि सभार्ययथास्वं वस्त्रैराभरणैस्तथा ।

B1 (marg) 2 D6 विचित्राणां (for विरक्तानां) — Lines 1461–1515 are lost on a missing folio in Dn1 —(L. 1462) Ñ1 द्युवरै; V3 B D6 द्यमरै (for द्युतिमान्) —(L. 1464) T1-3 G1 Ñ1 D6 B3 सुकर्मा (for खेचरै°) V3 महाद्रुमम् (for वर°) 3-5 तत्र संस्थाप्य च हरि (for °). — G2 om (hapl) lines 1465–1468 —(L. 1465) K1 4 Ñ1 3 B3 2 Dn1 D3 4 -मालिनीम् (for -मा°) —T2 3 T1 G3 4 M4 भगवान् (for कृष्ण) —(L. 1466) Ñ1 B3 -भवनात् (for -सद°) V3 माहेन्द्रभवनान्मया (for °) —(L. 1467) K1 4 भयानां भीनिवर्धन, K2 3 भीमानां भीमवर्धन (K3 °वर्धन), M4 हैमाङ्गे हेमवर्धनम् (for °) —(L. 1468) K4 V3 B1 Dn1 D3 D1 वई द्रुमम्, Ñ1 V3 B3 D6 T1-3 G1 3-4 M4 वरद्रुमम् (for महा°) —(L. [illegible] G2 तृते (for [illegible]) T1-3 G1 3-4 [illegible] K3 V3 D1 [illegible] for सत्यको) [illegible] D6 कुकुरैरपे [illegible] गरुडे (for सार्धं (for °) [illegible] °डे) K3 स्वय (for तदा) T1-3 G1 3-4 M4 आरोप्य गरुडो परि (for °) —(L. 1474) T3 3 G2 3-4 M4 स दारुक प्रद्युम्नेन (for °) —(L. 1475) T2 -युक्तेन (for मुख्येन) V3 तस्याथ हयमुख्येन (for °) Dn1 तस्य साम्बश्च एव च (for °) —(L. 1476) Ñ1 अप्यन्ये; B3 D6 अन्वयुर्, D1 ते त्वन्ये, D6 ये चान्ये, T1 एव वै (for ये त्वन्ये). V3 अन्ये सुर्नृप गाङ्गेया (for °) K3 यानैर् (for यानैर्) T1-3 G1 3-5 M4 यानैश्च रथिनां वरा (for °). —(L. 1478) K3 नाग-

राजन्न तत्पुरेष्ठाः पश्यमाना महोदयम् ॥
तमद्भुतमचिन्त्य च मदकेलिकिलाण्डजम् ।
वृक्षोत्तम पश्यता वै वृद्धानामगमज्वरा ॥
ये त्वन्धचक्षुषः सर्वे तेऽभवन्दिव्यचक्षुषः ।
विरोगा रोगिणश्चासन्घ्रात्वा गन्ध वनस्पते. ॥
लपन्तः कोकिला. श्वेता श्रुत्वानर्तनिवासिनः ।
बभूवुर्हृष्टमनसो यवन्दुश्च जनार्दनम् ॥
नानाविधानि तूर्याणि गेयानि मधुराणि च ।
शुश्रुवुस्तस्य वृक्षस्य नातिदूरगता नराः ॥
यो थं सकल्पयामास गन्धं इव नरत्सदा ।
स तदैव तमाजघ्रे पारिजातसमुद्भवम् ॥
ततः प्रविश्य रम्या तु द्वारका यदुनन्दनः ।
वसुदेव महात्मान ववन्दे देवकीं तथा ॥
कुकुराधिपतिं चैव बल भ्रातरमेव च ।
वृद्धाश्च यादवाना ये मानार्हानिमशेषमान् ॥
विसर्ज्य तान्वै भगवाननादिनिधनोऽच्युतः ।
सपूज्य च यथान्याय स्वमेव भवन गतः ॥
स सत्यभामया वास विवेश मधुसूदन ।
पारिजात तरुश्रेष्ठ महाय गदपूर्वज ॥
सा देवी पूजयामास प्रहृष्टा वामवानुजम् ।
प्रतिजग्राह त चापि पारिजात महाद्रुमम् ॥
मनीषितेन स तरुस्तपो भवति भारत ।
महाश्च वासुदेवस्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥
कदाचिद्विहारका सर्वां प्रच्छादयति भारत ।
कदाचित्स्तलथायस्तु भवत्यङ्गुष्ठसनिभ ॥
ननन्द सत्या कौरव्य देवी प्राप्य मनोरथम् ।

वास (for नागराम्) —(L 1479) D3 2 चकुर (for जग्मुर) K1 Ñ1 V3 B Dn1 D8 T1 3 G1 3 M4 कर्मणा (for कर्मण) —(L 1480) K3 देशानि, K3 नृत्यन्ति, Ñ2 V3 3 B D5 D1 2 3 T2 3 G1 4 मर्त्यनि, G2 नगर, G3 M4 कर्मनि- (for [आ]नर्तनि) K4 मनृत्स्ते निवासिन (for °) —(L 1481) T1 3 G1 3-5 M1 तत्र पुनर् (for न तत्पुर) Ñ3 राजस्तिमहृष्टाश्च D5 राजभ्रातमहर्षस्ते, D3 राजप्रहृष्टा स्तत्र (for °) V1 महोत्सवम् (for °दयम्) —(L 1482) K1 3 4 Ñ1 V2 3 B D5 D1 2 4 6 T1 3 G1 2 3 4 M4 तद द्भुतम् (for तम°) D3 -फलागतम्, T1 3 G1 3 5 M4 विवर्ध नम् (for किलाण्डजम्) —(L 1483) T1 3 G1 3-5 M4 वृक्षेश्वर (for वृक्षोत्तम) K1 मनसम्, T2 नागमम् (for अ°) —(L 1484) Ñ1 V3 B1 येऽन्धा स, D3 ये मर्त्यं (for ये त्वन्ध) D5 ये च त्वचक्षुष सर्वे, D3 येऽन्धा सचक्षुका सर्वे (for °) Ñ1 V3 B3 D6 सचभूवु क्षणादिव (for °) —(L 1485) D3 सर्वे (for चासन्) D5 च तस्य वै (for वनस्पते) —(L 1486) K3 D4 लपन्तस्, D3 वल्गन्त्य (for लपन्त) K1 3 V1 B2 Dn1 D1 T1 G M4 लपन्त (K1 D1 जपन्त°, K3 नदन्त°, V1 लपत) कोकिलाश्वेतान्, K4 जपन्त कोकिलाश्वेतान्, D3 जाताश्च कोकिलाश्वेता (for °) K2 3 Ñ3 V B D5 D1 2 6 M4 मर्त्यं (for [आ]नर्त) K1 4 श्रुत्वा मत्ते भवासिन, T2 3 G1 3 दृष्ट्वा मर्त्यनिवा° (for °) —(L 1487) T1 3 G1 2 4 भूत्वा प्र (for बभूवुर्) K3 बभूवुर्, T1-3 G1 3-5 M4 जनस्तुष्टु (for यवन्दुश्) —(L 1488) Ñ1 D6 दिव्यानि, Ñ2 V3 B3 वाद्यानि, G2 कार्याणि (for तू°) D3 वादित्राणि पराणि च (for °) —(L 1489) B2 T1 3 G1 3 5 M4 [अ]विदूर (for °दूर) —(L 1490) G2 जनस् (for नरस्) —(L 1491) T1 तमेव (for तदैव) Ñ1 V3 तदाजघ्रे, Ñ2 B1 D5 4 (marg) समा°, B1 समाजघ्नौ, D3 समाजिघ्रे, D5 (also) समाजह्रे (for समाजघ्र) V3 D6 T2 3 G3-5 M4 स तमेव समाजघ्र (V3 तदाजघ्नौ, T2 सदाजघ्रे) (for °) — D3 om lines 1492 1494 —(L 1492) T1 3 G1 3 4 M4 तत (for तु) D6 (marg as above) T1 3 G1 3-5 M4 द्वारका मधुसूदन (for °) —(L 1493) D6 ववन्दे D3 मातर (for ववन्दे) —(L 1494) Ñ1 कुकुराधिप च महात्मा, T1 G3 M4 कुरुराजपतिं चैव (for °) —(L 1495) K1-3 B1 Dn1 Ds1 D5 वृद्धान् (for वृद्धाश्) V B3 D6 यादवानन्यान्, T1 3 G1 3-5 M4 °वास्त वान्, T2 °वाश्चैव (for °वाना ये) Ñ1 D6 वृद्धाश्च यादवाना च (for °) D3 दाशार्हान् D4 महा° (for माना°) —(L 1496) K1-4 Ñ2 V2 3 B1 2 Dn1 D5 D1 2 6 G2 M4 विसृज्य, T1 3 G1 2 5 प्रणम्य (for विसर्ज्य) Ñ1 विसर्जितश्चै भगवान् (for °) V1 ऽव्यय (for ऽच्युत) D3 हलादिभिर घोऽच्युत (for °) —(L 1497) Ñ1 पूजितश् (for सपूज्य) D5 T2 3 यथान्यायं च (for °न्याय) —(L 1498) K4 साक (for वास) K1 गृह च सत्यभामाया, V4 ■ सत्यभामाभावास (for °) —(L 1499) K1 4 आहार्यं, K2 3 D5-6 T1-3 G1 3-5 M4 गृहीत्वा (for महाय) —(L 1502) K1 4 माली, K2 मन्यो, M4 कल्पो (for भल्पो) —(L 1503) K D1 4 5 सुमहान् Ñ2 V B D5 D2 6 T2 3 G1 3 5 M4 महत्वाद्, D3 महाद्रि (for महाश्च) K1 2 4 Ñ1 2 V2 3 Dn1 D5 D1 2 4 6 T1 3 G2-4 M4 बभूत्महत्, K3 बभूत्महान् (for इवाभवत्) —(L 1504) T1 3 G1 3-5 M4 रा रान् (for सर्वां) T2 3 G1 4 5 M4 स (for प) —(L

पुण्यकार्थं तु संभारान्समर्तुमुपचक्रमे ॥
यानि द्रव्याणि कौरव्य जम्बुद्वीपे तु कानिचित् ।
योग्यानि तानि कृष्णेन सहृतानि महात्मना ॥
मुनिं तदा सस्मृतवान्स नारदं
जनार्दनः सर्वगुणान्वितं वशी ।
प्रतिग्रहार्थं व्रतकस्य सत्यया
यथोपदिष्टस्य पुरंदरानुजः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अथ कृष्णस्य कौरव्य ध्यातमात्रस्तपोधनः ।
आजगाम मुनिश्रेष्ठो नारदो वदतां वर ॥
तं पूजयित्वा विधिवद्वासुदेवो निशां पते ।
प्रतिग्रहार्थं विधिवच्छ्रीमानभिन्यमन्त्रयत् ॥

ततः काले च संप्राप्ते स्नातं देवो महामुनिम् ।
संपूज्य माल्यैर्गन्धैश्च भोजयामास भारत ॥
सार्वकामिकमन्नाद्यं सर्वभूतहृदव्ययः ।
सत्यया प्रियया सार्धं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
पुष्पदामावसज्याथ कण्ठे कृष्णस्य भाविनी ।
बबन्ध कृष्णं सुभगा पारिजाते धनस्वती ॥
अद्भिर्ददौ नारदाय ततोऽनुज्ञाप्य केशवम् ॥
देवी धेनुसहस्रं च काञ्चनस्य च पर्वतम् ॥
हिरण्यरूप्यमिश्रस्य मणिरत्नप्रभस्य च ।
तिलमिश्रस्य च तथा धान्यैरन्यैर्युतस्य च ॥
प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं नारदो मुनिसत्तमः ।
प्रहृष्टो वदतां श्रेष्ठो भुक्त्वा केशवमब्रवीत् ॥
भो. केशवः मदीयस्त्वमद्भिर्दत्तोऽसि सत्यया ।

1505) K1 2 4 Ñ2 3 V B Dn3 D1 D3-5 6 हृत(K3 चव)हार्यस् (for °धार्यस्) T1 2 G1 3-5 M4 कदाचिद्द्रु स्वभावेन (for °) D3 [अ]द्भुलि (for [अ]द्भुत) K3 -समित° (for संनिभ) —(L 1506) V3 B3 D6 G5 देवी प्राप्तमनो रथा (for ^b) —(L 1507) B3 पुण्यकार्ये च सद्भावान्, M4 °कामार्थसंभाराद् (for °) V3 D5 D4 सहर्तुम्, D5 T1 2 G1 3-5 D6 T1-3 G2 3 4 M4 साह° (for सम°) —(L 1508) K4 Ñ3 V1 2 Dn3 D6 -द्वीपे च, B1 द्वीपेषु, T1 -द्वीपे नः T2 3 G1 4 द्वीपेऽपि (for द्वीपे तु) —(L 1509) K2 सकीर्तानि, K3 साह°, Ñ3 सहि°, V2 3 B3 Dn3 T3 G1 2 4 M4 सम्रु° (for संहृ°) —(L 1510) K2 4 D1 नारद स (by transp) —(L 1511) Ñ1 V3 B3 D6 गुणोदितं, V3 Dn3 D1 3 G3 -गुणोत्थितं, B1 गुणार्चितं (for °न्वितं) K3 4 च (for वशी) —(L 1512) D3 प्रतिग्रहार्थे (for °र्थं) T1 2 G1 3 M4 किल तस्य (for व्रतकस्य) K1 श्रीपति प्रहार्थं व्रतचर्ययास्य सत्यया, K3 व्रतस्य धर्मस्य च सत्यभामया, T3 G1 4 प्रतिग्रहार्थे किल सत्यया तया —(L 1513) T1-3 G1 3 5 [उ]नमस्यैव (for [उ]पदिष्टस्य)

Colophon missing in Dn3 —*Mention of the Epic* K3 Ds1 T3 —*Mention of Khila* K3 Ñ1 V B D3 D1 3 —*Adhy name* K Ñ1 2 V B Dn3 D3 D4 6 T1 G3 4 पारिजातहरणम्, D1 पारिजातहरणे कृष्णस्यागमनम्, D2 पारिजातस्य द्वारकानयनम्, T2 3 G1 2 M4 पारिजातापहरणम्. —*Adhy no* K3 139, V1 T3 G1 135, V2 134, V3B3 133, Dn3 Ds3 D3 130, D1 127, D2 140, T1 G2, 4 M4 141, T2 G3 146, G5 147

(L 1514) K4 कृष्णेन (for कृष्णस्य) K1 स्मृतमात्रस्, V1 B1 3 D6 ध्यातमात्रे (for °मात्रस्) —(L 1515) T1 2 G3 4 M1 आययौ च (for आजगाम) D6 वर (for वर) —(L 1516) B3 स (for तं) D4 पूजयित्वा च विधिवद् (for °) —(L 1517) K1 4 तं तं, K4 Ñ2 Dn T3 भक्त्या (for अभि) K3 निमन्त्रित (for न्यमन्त्रयत्) Ds1 श्रीमानथ निमन्त्रयत्, D4 °स्भक्त्या न्यभिमन्त्रयत् (for °) —(L 1518) V3 B3 6 संप्राप्ते (for °प्ते) D6 तत कालेन सप्राप्त (for °) D5 तत स्नात (for स्नातं देवो) —(L 1519) D3 गन्धैर्माल्यैश्च (by transp) T1 G1 3-5 M4 सो(T2 G2 चो)पचारैश्च V1 सत्कृत्यमाल्यैर्गन्धैश्च (for °) —(L 1520) K3 4 T2 3 G1 2 3 सर्वं (for सार्वं) V2 Dn1 T3 G2 3 5 -कृदव्यय, V3 °व्ययम् (for °व्यय) —(L 1522) K4 D3 पुष्पदाम्ना (for °दाम) V3 B2 D6 [अ]वसृज्य (for °सज्य) T3 G2 4 M4 पुष्पमालाश्च सस्वाथ (for °) —(L 1523) G3 सुभगं (for °गा) K2 V3 D3 पारिजात (for °जाते) —(L 1524) T3 G4 हविर् (for अद्भिर्) —(L 1526) K Ñ2 3 V B Dn Ds3 D1 3 4 6 T1 G3 5 -मिश्र च (for मिश्रस्य) Ds1 D3 हिरण्यरूप्यमिश्रं च (for °) K3 धनस्य, K4 वसस्य; Ñ3 V B1 3 D5 D6 6 T1-3 G M4 -युतस्य (for प्रभस्य) B3 धनरत्नयुतस्य च (for ^b) K3 om lines 1526^b-1527^a —(L 1527) K1 Ñ2 Ds2 D2 धान्यै रत्नैर्, V3 D5 3 तथा धान्यैर् T1-3 G1 4 5 M4 धनरत्नैर् (for धान्यैर-न्यैर्) K3 पवैर्माषैस्तिलै र्युतम्; D5 धान्यै रत्नैर्युतस्य च (for ^b) —T1 om. lines 1528^b-1532^a —(1529) K1-3 Ñ3 B1 Dn Ds3 D3-5 T3

स त्वं मामनुगच्छस्व कुरु यद्ब्रवीम्यहम् ॥
प्रथमः कल्पः इत्येवमब्रवीन्मधुसूदनः ।
प्रजन्तमनुवव्राज नारदं च जनार्दनः ॥
परिहास बहुविधं कृत्वा मुनिवरस्तदा ।
तिष्ठस्व गच्छामीत्युक्त्वा परिहासविचक्षणः ॥
अपनीय ततः कण्ठात्पुष्पदामैनमब्रवीत् ।
कपिलां गां सवत्सां मे तिलार्थं प्रयच्छ मे ॥
कृष्णाजिनं तिलैः पूर्णं प्रयच्छ च सकाञ्चनम् ।
एषोऽत्र निष्क्रयः कृष्ण विहितो मुपकेतुना ॥
तथेत्युक्त्वा हृषीकेशस्तथा चक्रे जनाधिप ।
स उवाच मुनिश्रेष्ठ रहिते मधुसूदनः ॥
वरं वरय धर्मज्ञ यत्ते नारद काङ्क्षितः ।
तं ते दातास्मि धर्मज्ञ परा प्रीतिर्हि मे त्वयि ॥

नारद उवाच ।

नित्यमेवास्तु मे प्रीतो भवान्विष्णो सनातन ।
त्वत्प्रभावाच्च सालोक्यं व्रजेय ते महामते ॥
अयोनिजो भवेयं च नारायण सता गते ।
भवेयं ब्राह्मणश्चैव पुनर्जात्यन्तरेऽप्यहम् ॥
एवमस्त्विति तं देवो विष्णुः प्रोवाच भारत ।
तुतोष च ततो धीमान्नारदो मुनिसत्तमः ॥
षोडश स्त्रीसहस्राणि विष्णोरतुलतेजसः ।
निमन्त्रितानि कौरव्य सत्यया हरिकान्तया ॥
तासां ददौ सनियोगमेकैकं हरिवल्लभा ।
शच्या यो वासुदेवस्य पुरा दत्तो नराधिप ॥
पारिजातो वसंस्तत्र ततः प्रववृधे तदा ।
आज्ञया वासुदेवस्य नारदेन महात्मनः ॥
निमन्त्रिता गणाः सर्वे केशवेन महात्मना ।
विभूतिं पारिजातस्य ददृशुः कुरुनन्दन ॥
पाण्डवाश्चानयामास सहैव पृथया हरिः ।
द्रौपद्या च महातेजास्तथैव च सुभद्रया ॥

G1 स संप्रहृष्टो मुकुन्दाय, K4 प्रहृष्टोऽभ्यभवत्काम, D3 D स संप्रहृष्टोऽथ शुक्त्वा, T2 3 G2 3-5 M1 प्रहृष्टश्च च समुपगाय (G1 3 स मुकुन्दाय) (for [a]) K Ñ2 V2 B1 Dn Ds D1 5 T2 3 G M4 भूय (for शुक्त्वा) —(L 1530) T2 G1 3-5 M1 वृत्तो भक्तो (for भक्तिरैतो) D1 नान्यथा (for सत्यया) —(L 1531) V1 कुरु यत्तद्, V3 B1 3 D6 कुरुष्व यद्, T2 G1 4 5 M4 मत्समेतद् (for कुरु यद्यद्) T3 मत्समेतद्वचहम् (for [b]) —(L 1533) K5 Dn Ds पक्ष (for कल्प) —(L 1534) V2 B3 D3 परिहासान्यहुविधान् (for [a]) G5 उक्त्वा (for कृत्वा) —(L 1535) T1 3 G1 3-5 M4 तिष्ठ गच्छ स्वमित्युक्त्वा (G1 5 °त्रैव) (for [a]) D1 3 परिहास (for °हास) T1 3 G1 3 5 M4 विधानवित् (for विचक्षण) —(L 1536) Ñ1 3 V2 B2 D2 6 दामैदम्, D3 दामैतम्, T1 दामानम् (for -दामैनम्) —(L 1538) Cal ed तिलकृष्णाजिन सूर्पं (for [a]) K1 3 4 Ñ2 V1 D1 त्व च, K3 Ds1 D3 4 5 T1 3 G M4 त्वं स (for च स) —(L 1539) K1 त्व (for ऽत्र) T1 3 G1 3-5 M1 पूर्व (for कृष्ण) T1 3 G1 3-5 M1 कल्पितो (for विहितो) —(L 1540) G3 नराधिप (for जना°) —(L 1541) Ñ1 उवाच स (by transp), V3 B3 D6 उवाच तं, G1 तमुवाच T1 3 G1 3 5 कुरुश्रेष्ठ (for मुनिश्रेष्ठ) M1 उवाच म कुरुश्रेष्ठ (for [a]) K4 प्रहितो, Ñ2 D3 G4 रहितो, V3 विहितं, V3 हित सन्, B3 Dn इत्यिम्वा (for रहिते) —(L 1542) T1-3 G1 3 5 M1 om (hapl) lines 1543[b]-1543[a] G2 यत्ते नारद काङ्क्षितम् (for [b]) —(L 1543) Ñ1 V3 B1 3 D6 तव (for तं ते) D3 4 (marg) दास्यामि (for दातास्मि) — G3 om the ref —(L 1544) K1 (sup lin as above) सततम् (for नि°) K4 Ñ2 तु (for मे) T1 3 G1 3-5 M1 भव त्व मधुसूदन (for [b]) —(L 1545) K2 3 Ñ2 B1 Dn D1 T2 3 G2 4 त्वत्प्रसादाच्च, D3 °सा पाच्च (for °भावाच्च) Ñ1 सता गते (for महामते) — D1 om (hapl) line 1546 —(L 1546) Ñ1 ते (for च) G2 महामते (for सता गते) —(L 1547) Ñ1 V3 B2 3 D6 देव (for पुनर्) V1 पुनर्जन्मान्तरेष्वपि, T2 3 G1 4 °अस्मिन्तरे त्वयि (for [b]) —(L 1548) T1 3 G1 3 5 M1 प्रोवाच भरतर्षभ (for [b]) —(L 1549) K1 चतुरो, T1 3 G1 3 5 M1 वदतो, G2 [अ]पनतो (for च ततो) —(L 1550) G3 5 अमित (for अतुल) —(L 1552) V3 B1 D6 ददौ तासां सनियोगात् (D6 °योगम्) K1 3 वत्सला (for वल्लभा) —(L 1553) D1 सत्यायाः (for शच्या यो) D2 G2 सत्यया (G5 °त्यायै) वासुदेवेन (for [a]) T1 3 G1 3 5 M4 द्रुमो (for पुरा) —(L 1554) K3 V3 B3 D2 4 उवसत् (for वसंस्) K Ñ1 2 V1 B1 3 Dn Ds D1-5 T1 3 प्रववृते (for °धे) —(L 1555) D6 नारदस्यैव धीमत, T2 3 G1 3-5 M1 °दस्य महात्मन (for [b]) — T1 om lines 1556-1557 G2 om line 1556.

श्रुतश्रवा च ससुतां भीष्मकं ससुतं तथा ।
अन्यानपि च कौरव्य मित्रसंबन्धिबान्धवान् ।
रेमे च सह पार्थेन फाल्गुनेन जनार्दनः ।
सान्तःपुरो महातेजाः परमर्द्ध्यावसन्नृप ॥
संवत्सरे ततो याते केशिहामरसंनिभः ।
पारिजातं पुनः स्वर्गमनयत्सर्वभावनः ॥
तत्रादितिं कश्यपं च दृष्ट्वा स्वपितरौ प्रभुः ।
शक्रेण सहितो धीमानप्रमेयपराक्रमः ॥
तमुवाचादितिर्माता प्रणतं मधुसूदनम् ।
सौभ्रात्रमस्तु वामेव नित्यं चामरसत्तम ॥
मनोरथं ममैत त्व पूरयस्व जनार्दन ।
तथेत्येवाब्रवीत्कृष्णस्ततो मातरमात्मवान् ॥
आमन्त्रयित्वा पितरौ देवराजानमब्रवीत् ।
वासुदेवो महातेजाः कालप्राप्तमिदं वचः ॥
महादेवेन देवेश संदिष्टोऽस्मि महात्मना ।
अन्तर्भूमितले वध्यानसुरान्प्रति मानद ॥
तदितो दशरात्रेण हन्ताहमसुरोत्तमान् ।
तत्रोपरिष्टात्स्थातव्यं प्रणयेन महात्मना ॥
जयन्तेन च वीरेण दानवाना जिघांसया ।
एकोऽत्र मानुषो देवो देवपुत्रस्तथापरः ॥
अवध्याः किल ते दैत्या ब्रह्मणो वरदर्पिताः ।
अस्माभिः किल हन्तव्या मानुषत्वमुपागतैः ॥
तथेति कृष्णं स हरिः प्रीतरूपस्तदाब्रवीत् ।
सत्यजातेऽथ तौ देवावन्योन्यं जनमेजय ॥
ददौ किरीटं कृष्णाय शक्रोऽमृतसमुद्भवम् ।
प्रीतात्मा कुरुशार्दूल कुण्डलद्वयमेव च ॥

Colophon

— (L. 1556) T3 s G3 s षोडशस्त्री (for निमन्त्रिता) M4 षोडशस्त्रीसहस्राणां (for °) T3 s G3 s M4 केशवस्य महात्मन (for ᵇ) — (L. 1558) G3 सह (for हरि°) — (L. 1560) T3 s G1 s s M4 च नृप (for ससुत) G1 — (L. 1561) T1 s G1 s s भीष्मक च नृप तदा (for ᵇ) — (L 1562) T3 s G1 s भीमेन च तत्र (for अपि च) — (L 1563) V3 T1 साम्ब पुरे, D3 G3 (for रेमे च) — (L 1563) सोऽन्त पुरे, T3 s G1 s s M3 अन्त पुरे (for सान्त°) — (L. 1564) B3 Dn Ñ1 जनाधिप (for [अ]वसन्नृप) T1 s G1 s s M4 मधुसूदन (for [अ]मरसं [अ]मरसत्तम , — (L 1565) K3 जीवन (for भावन) —(L. निभ) — (L 1565) K3 जीवन° (for भावन) K Ñ1 Dn D1 s T1-s G1 s 1566) G4 s दृष्ट्वा (for तत्र) V3 D6 स पितरौ (for M4 स्वजननीं, Ñ3 V1 स्वपितर, V3 D6 स पितरौ (for स्वपि°) G1 s s तत्र स्वजननीं प्रभु (for ᵇ) — (L 1569) V1 नित्य (for पूर्व) K3 Ñ1 s V B D3 s सौभ्रा त्रमेव वां नित्य (for °) K1 विबुध , D1 s अमर°, D3 स्वमर (for चामर°) K3 Ñ1 s V B D3 s s भवन्त्वमर सत्तम (for ᵇ) — (L. 1570) K1 पूरय त्वं (for °यस्व) — (L 1571) K4 तथैवं च, Ñ1 V3 B1 s D6 तथास्त्विति, V3 तथेत्यस्तु (for °त्येव) — (L 1572) T1 s G1 s s M4 देवराजं वचोऽब्रवीत्, G3 शक्रं वचनमब्रवीत् (for ᵇ) V1 — (L. 1573) T1 s G3 s M4 देवदेवो (for वासु°) प्राप्तकालम् (for कालप्राप्तम्) — (L 1574) D6 देवेन्द्र । M4 देवेन (for °श) — (L 1575) G4 भूतले (for भू° मितले) — (L 1576) T1 तत्र स्थितान्महातेजा, T3 s G1 s M4 तदितोऽद्य दिवा प्राण, G3, s तदितोऽहं दिशाखाणां (G4 दशाहेण) (for °) T1 s G1 s s तान् (for [अ]हम्), G3 हन्ता तानसुरान्प्रभो । M4 हाता तानसुरोत्तमान् (for ᵇ) — (L 1578) K4 वाचितो नरवीरेण (for °) — (L. 1579) D3 एकैव मानुषो देव (for °) — (L. 1580) V3 B3 D6 दैवैस्ते (by transp), T1 ते देव V3 वल (for वर) — (L. 1581) T1 Bom Poona eds G(ed.) उपागते (for °गतै) — (L 138') K3 D1 नरिहा (for स हरि) — B1 s Bom Poona (eds) om lines 1584 1585 — (L. 1585) M4 कुण्डलद्वयमनुत्तमम् (for ᵇ).

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 D3 T3 — *Adhy — Mention of Khila* K3 Ñ1 V B D3 D1 s — *Adhy name* K1 Ñ1 V3 s B D T3 s G1 s पारिजात° T3 s °जाताप हरणम् Ñ3 V1 पुण्यकव्रतम् — *Adhy no* K3 (marg) 130, V1 G3 136, V3 135, V3 B3 134, Dn Da3 D1 131, D1 123, D3 141, T1 G3 s 145, T3 G1 147, T3 154, G3 148

No 29A

K Ñ V B D T G M4 cont

जनमेजय उवाच ।

पुण्यकानां ममोत्पत्तिं कथयस्व द्विजोत्तम ।
द्वैपायनप्रसादेन सर्वं हि विदितं तव ॥

वैशंपायन उवाच ।

उमया पुण्यकविधिर्नरेन्द्रोत्पादितः पुरा ।
शृणु येन विधानेन लोके धर्मभृतां वर ॥
स्वर्गान्नीते पारिजाते कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ।
ययौ द्वारवतीं धीमान्नारदो मुनिसत्तमः ॥
देवासुरे नृपश्रेष्ठ संग्रामे समुपस्थिते ।
षट्पुरस्य वधे घोरे महादेवाद्वयानघ ।
कृष्णेन सहितं विप्रं नारदं धर्मवित्तमम् ।
आसीनं परिपप्रच्छ रुक्मिणी भैष्मकी नृप ॥
तत्र जाम्बवती देवी सत्यभामा च भामिनी ।
गान्धारराजपुत्री च योगयुक्ता नराधिप ॥
देव्यश्च नृप कृष्णस्य बहवोऽन्या वै समागताः ।
कुलशीलगुणोपेता धर्मशीलाः पतिव्रताः ॥

रुक्मिण्युवाच ।

मुने धर्मभृतां श्रेष्ठ सर्वज्ञानभृतां वर ।
उत्पत्तिं पुण्यकानां त्वं वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥
विधिं च फलयोगं च दानकालं तथैव च ।
कौतूहलं नः परमं तच्छिन्धि द्विपदां वर ॥

नारद उवाच ।

शृणु वैदर्भि धर्मज्ञे सपत्नीभिः सहानघे ।
पुण्यकानां विधिं प्रोक्तो यथा देव्योमया पुरा ॥
चचारोमा व्रतं देवि पुण्यकानां शुचिव्रता ।
व्रतावसानेऽथ तदा सख्यो देवि निमन्त्रिताः ॥
अदित्याद्याः सुताः सर्वा दक्षस्याक्लिष्टकर्मणः ।
पौलोमी च शची देवी ख्याता लोके पतिव्रता ॥
रोहिणी च महाभागा सोमस्य दयिता सती ।
फल्गुनी च तथा पूर्वा रेवती च विशां पते ॥
तथा शतभिषा चैव मघा च कुरुनन्दन ।

29A

T1 om lines 1–127 — (L. 1) Ñ1 द्विजोत्पत्तिं, K3 D1 4 कथ्यो° (for ममो°) V2 B1 2 D6 तपोधन (for द्विजोत्तम) — (L. 2) T2 3 G1 4 त्वया (for तव) — (L. 4) K1 धर्मविदां (for °भृतां) — (L. 5) K2 स्वर्गे, B2 D5 T2 स्वर्गं; T3 G1 1 स्वर्गं (for स्वर्गान्) — (L. 8) T1-3 G1 2-5 M1 वृत्ते (for घोरे) B1 T2 3 G1 2-5 M1 नृप; D3 तथा (for [अ]नघ) — (L. 9) K1 4 Ñ2 V1 सहिता (for °तं) B1 V2 Ds1 D5 वीर, D1 देवं (for विप्रं) Ñ2 G1 पार्वे मुनिसत्तमम् (for °) — (L. 11) V2 B1 2 तत्रो (for तत्र) — (L. 12) K1 गान्धारी (for गान्धार°) T1 2 G1 4 M1 राग (for योग) D1 नरास्तथा; D5 च भारत (for नराधिप) — (L. 13) K1 बह्वान्या वै, K4 2 बव्योऽन्या वै, Ñ1 बह्वोऽन्यापि, Ñ2 V1 B1 बह्वो नार्यं, D5 बन्धश्चान्या, T G1 2-5 M1 देव्योऽन्या या; G1 बन्धो धन्या (for बहवोऽन्या वै) V2 B1 नराधिप (for समागताः) — (L. 14) Ñ1 V2 B1 D5 कुलरूप, T1 G1 M1 गुणशील (for कुल°) K4 समायुक्ता; T2 कुलोपेता (for गुणो°) T2 G1 1 गुणशीलकुलोपेता (for °) — (L. 15) V2 कर्म (for धर्म) Ñ1 Dn Ds1 D1 G1 धर्म (for सर्व) V1 2 B1 2 D5 D1 4 5 T1-3 G1, 2 4 M1 -ज्ञानवतां, D3 °विदां (for °भृतां) Ñ2 V2 B1 सर्वज्ञ वदतां वर (for °) — (L. 16) D1 उमाया (for उत्पत्तिं) Ñ1 V2 B1 सुव्रत (for [अ]शेषतः) D1 पुण्यकानां विधिं ब्रूहि पुण्यकानां त्वमव्रत — D5 om lines 17–18 — (L. 17) D1 संयोगं (for योगं च) V2 1 B1 D5 दानं (for दान) — (L. 18) T1 दानकालं (for कौतूहलं) K1 च तन्निर्दि; K2 4 Ñ2 B1 Dn D1 2 4 5 G1 मतन्निर्दि, D5 तत्सत्वानिन्; T1-3 G1 2-5 M1 वदस्व त्वं (for नः परमं) K Ñ2 V1 B1 Dn D1 2 4-6 T1-3 G M1 वदस्व (T2 3 G1 2-5 M1 समासा°) वदतां वर (for °) — (L. 19) G1 तपस्वि (for धर्मज्ञे). — (L. 20) T2 3 G1 4 5 M1 पुण्यकस्य (for °कानां) K Ñ1 2 V B D T1 G1 यथा देवि (D1 द्विज, T1 देव्या) पुरा (K1 V B Dn1 Dn2 D2-4 पुरो; K1 मुने) मया — (L. 21) V2 चकार (for चचार) K1 च (for [उ]मा) D5 T2 G1 4 5 M1 पुण्यकार्थं (for °नां) V B2 M1 शुचिस्मिता; D1 °स्मिते, D1 G1 शुभव्रता (for शुचि°) — (L. 23) D5 देव्यो, T1 2 G1 2-5 M1 देव्या (for देवि) — (L. 24) Ñ2 च तथा, D5 4 वासवी (for च शची) — (L. 25) D1 शुभा (for सती) — T2 3 om (hapl.) lines 26–29 — (L. 26) T1 G1 2 3 M1 रोहिणी (for रेवती) — (L. 27) G1 देवी (for चैव) G1 M1 तथा शतभिषाख्या (for °). T1 G1 2-5 M1 तथा चापि वरानने (for °) — (L. 29) T1 G1 2 3 M1 कन्यामित्र (for पूर्वामित्र). — (L. 29) Ñ1

उमोवाच ।

सर्वज्ञाहं यदा भर्तुः प्रसादेन शुचिस्मिते ।
सदा पुरा मयादिष्टो दृष्टः पुण्यविधिः शुभ ॥
सनातन पुण्यविधिरिति बुद्ध्यावगम्यताम् ।
महादेवप्रसादेन मया दृष्टस्त्वरुन्धति ॥
पुण्यकानि च सर्वाणि चीर्णवत्यस्म्यनिन्दिते ।
अनुज्ञया भगवतो भर्तुः शर्वस्य धीमतः ॥
सतीत्वं धर्मचरणं यस्या नित्यमखण्डितम् ।
पुण्यकानां विधिस्तस्याः पुराणे परिकीर्तितः ॥
दानोपवासपुण्यानि सुकृतान्यप्यरुन्धति ।
निष्फलान्यसतीनां हि पुण्यकानि तथा शुभे ॥
या वञ्चयन्ति भर्तारं योनिदुष्टाश्च याः स्त्रियः ।
योनिदोषात्पुण्यफलं नाश्नन्ति निरयंगमाः ॥
साध्व्यो जगद्धारयन्ति सुशीलाः पतिदेवताः ।
अनन्या धर्मनित्याश्च सतां पन्थानमाश्रिताः ॥
अवाग्दुष्टाः शौचयुक्ता धृतिमत्यः शुभव्रताः ।
सततं साधुवादिन्यो धारयन्ति जगत्सतु ॥
व्याधितः पतितो वापि दीनो वापि कथंचन ।
न त्यक्तव्यः स्त्रिया भर्ता धर्म एष सनातनः ॥
अकार्यकारिणं वापि पतितं वापि निर्गुणम् ।
स्त्री पतिं तारयत्येव तथात्मानं शुभानने ॥
योनिदुष्टस्त्रियो नास्ति प्रायश्चित्तं हतैव सा ।
वाग्दुष्टे विहितं सद्भिः प्रायश्चित्तं पुरातने ।
भर्तुश्छन्देन कर्तव्यं व्रतकं सर्वदा स्त्रिया ।
उपवासोऽपि वा सत्ये काङ्क्षन्त्या सुकृतां गतिम् ॥
कल्पान्तरसहस्रेषु न स्त्री सा लभते गतिम् ।
तिर्यग्योनिसहस्रेषु पच्यते योनिविप्लवात् ॥
यदि स्यात्ताम मानुष्यं स्त्री लभेदसती सती ।

K4 Ñ3 V2 B1 Dn D5 D3 8 T1 8 G3–4 पुण्यकविधि, G1 पुण्यकालविधि — Adhy no K3 131, Ñ3 Dn D4 132, V1 G1 137, V3 136, V3 B3 135, D1 19, D3 142, T1 G3 4 M1 146, T2 G2 148, T3 165, 149

Ñ3 B3 D6 भगवती (for उमा) — (L 57) T2–3 G3 M4 अरुन्धति (for सर्वज्ञाहं) D3 8 प्रसादेन, D6 सदा (for यदा भर्तुः) D3 8 यदा भर्तुः (for प्रसादेन) V2 व्रते (for °स्मिते) — (L 58) K3 D3 मयोद्दिष्टो, B1 ममादिष्टो; D6 मया दृष्टो (by corr on marg दिव्यो), ममादृष्टो (for मयादिष्टो) Ñ2 2 V1 8 B1 D1 8 मया पुरा दिष्टो (Ñ3 देव्यो; V2 दिव्यो, V3 D1 दृष्टो. D6 (...)). D1 सदा मया पुरोद्दिष्टो, G3 सदा पुण्यो ममादृष्टो. G1 तथा मया पुरा दृष्टो (for °) K4 V1 शुभे (for शुभ) — (L 59) G3 सनातन पुण्यविधिम् (for °) — (L 61) B1 पुण्यकाले (for °कानि) T1 M4 पुरा व्रतानि सर्वाणि, M3 4 पुरावृत्तानि स°, G3 पुरा भूतानि स° (for °) D3 अनिन्दिते (for [अ]निन्दिते) — (L 63) T1 2 G1 3–5 M4 शाद (for भर्तुः) D3 हर्षेन (for शर्वस्य) — For line 63, T1–2 G1 3–5 M1 subst

1** सती या धर्मचारेण भर्तुर्नित्यसुखान्विता ।

— (L 64) Ñ1 Dn पुराणे (for °णे) T1–3 G1 3–5 M1 पुराणे (T1 G1 °णे) पच्यते पुरा (for °) — (L 66) B1 पुण्यकाले (for °नि) — (L 68) K4 वा न तासां, V2 B3 D6 न तु तासां (for योनिदोषात्). Ñ1 V2 3 B1 D3 नास्ति ता (for नाश्नन्ति) T1 3 G1 3–5 M4 न भवेतासु सर्वदा (for °) — T1–3 G1 3–4 M1 om lines 69 — (L 69) D3 4 (marg as above) सत्यो (for साध्व्यो) K3 D1 तारयन्ति (for धा°) D3 सुशीला पतिदेवता, G3 धारयन्ति च देवता (for °) — (L 70) K4 धर्मशीलाश्च (for °नित्याश्च) V3 अनन्यधर्मा नित्याश्च (for °) K1 2 Ñ1 2 Dn D1 G3 सती, B3 सत्य, D3 सम्य (for सतां) — (L 71) B3 शौचयुता (for °क्ता) D3 धृतिमत्य (for धृति°) Ñ1 शुभप्रभा (for °व्रता) — (L 73) K4 क्लीबो, K4 पापी (for वापि) K4 व्यङ्ग पापी, K4 दीनदरि, K4 न दैन्यस्तु (for दीनो वापि) — (L 74) D3 सदा (for स्त्रिया) K3 D3 3 4 एष धर्म (by transp) — (L 75) K1 (sup lin as above) वारिणं (for कारिणं) — (L 76) V3 त्यजति (for तार°) — (L 77) K4 D1 दोषात्स्त्रियो; D6 D3–4 दुष्टे स्त्रिया (D3 °यो) (for दुष्टस्त्रियो) K4 योनिदुष्टास्तु या नार्ये (for °) K4 हि न यस्याः (for हतैव सा) — (L 78) V2 वाग्दुष्टा; V3 B3 2 °ष्टा, D3 वाग्दोषे (for वाग्दुष्टे) K1 2 4 D3 4 G3 पुरातनी — (L 80) V1 2 सत्य, V3 B3 2 D3 धन्ये, D3 2 सत्या; D1 कार्ये (for सत्ये) Ñ1 2 B3 2 D6 शोभनां (for सुकृतां) V3 काङ्क्षन्त्या शोभनां गतिम् (for °) — G3 om line 81 — (L 81) D1 कल्पान्तेषु (for °न्तर) K3 सहस्रेण (for °षु) D3 पुनः स्त्री (for न स्त्री सा) Ñ1 न दीर्घं लभते सती (for °) — (L 82) K4 V2 2 विप्लवात्; Ñ3 विप्लुता, G3 वैप्लवात् (for विप्ल°) Ñ2 पच्यते पापनिश्चया (for °) — (L 83) Ñ1 Dn D3 (marg as above) ता (for स्यात्) — (L 84) V3 लभेत (for °दे).

चण्डालयोनौ दुर्मेधा जायते कुक्कुराशना ॥
भर्ता देवः सदा स्त्रीणां सन्निर्दिष्टस्तपोधने ।
यस्या हि तुष्यते भर्ता सा सती धर्मचारिणी ।
कौतूहलहृतानां तु स्त्रीणां लोको न शोभनः ॥
भर्त्रैव मनो यासां सद्भावेन व्यवस्थितम् ।
कर्मणा मनसा वाचा पतिं नाभिचरन्ति याः ।
तासां पुण्यफलं सौम्ये पुण्यकैः समुदाहृतम् ॥
पुण्यकानां विधिं कृत्स्नं स्वर्लोकं प्रति शोभने ।
निबोध सह सर्वाभिर्दृष्टो यस्तपसा मया ॥
स्नाता स्त्री प्रातरुत्थाय पतिं विज्ञापयेत्सती ।
उपवासार्थमथ वा व्रतकार्थं धृतव्रते ॥
श्वशुराभ्यां च चरणौ सतत सन्नमस्य च ।
गृह्यौदुम्बर पात्रं सकुशं साक्षत तथा ॥
गोशृङ्गं दक्षिणं सिच्य प्रतिगृहीत तज्जलम् ।
ततो भर्तुः सती दद्यात्स्नातस्य प्रयतस्य च ॥
आत्मनोऽथ निषेवत्य ततः शिरसि तज्जलम् ।
त्रैलोक्ये सर्वतीर्थेषु स्नानमेतदुदाहृतम् ॥
उपवासेषु कर्तव्यमेवं हि व्रतकेषु च ।
स्नानमेवं हि सामान्यं स्त्रीणां पुंसां च भाविनि ॥
अरुन्धति मया दृष्टं तपसा हृततेजसा ।
अशून्यमिदं शयनमासनं च तथाविधम् ।
स्वयं प्रक्षालनं चापि पादयोरनुशब्दितम् ॥
अश्रुप्रपातो रोषश्च कलहश्च कृतः सति ।
उपवासाद्व्रताद्वापि सद्यो भ्रंशयति स्त्रियः ॥
शुक्लमेव सदा वासः प्रशस्तं चन्द्रसंभवे ।
अन्तर्वासोऽपरं चैव उपवासे व्रते तथा ॥
पादुकार्थं तृणैः कार्यं सर्वदा व्रतके सति ।
उपवासेऽपि च विधिरेष एव प्रकीर्तितः ॥
अञ्जनं रोचनं चापि गन्धान्सुमनसस्तथा ।
व्रतके चोपवासे च नित्यमेव विवर्जयेत् ॥
दन्तकाष्ठं शिरःस्नानमुद्वर्तनमथापि वा ।
विवर्जितं सदा सर्वैः शौचार्थस्तु विधीयते ॥
बिल्वामलकफलैर्नित्यं श्रीफलैश्च समाचरेत् ।
प्रक्षालनं वै शिरसः सदा मुनिभिरीरितं ॥

—(L. 86) D1 यस्या (for यस्या) Ñ1 तथा यथा पतिं भर्ता (for °) —(L. 87) K3 हृतानां, D3 . 5 हृ° (for हृ°) D2 शोभते (for °न) K3 D5 G3 स्त्रीणां लोका न शोभनाः (for °) —(L. 88) K3 D5 . 6 तद्भावेन (for स°) K3 [अ]व्यवस्थितम् (for व्यव°) —(L. 89) V1 D1 . 2 [अ]भि (for [अ]ति) K3 पतिं नो व्यभिचरन्ति या (for °). —(L. 90) D3 पुण्यके (for °कैः) —(L. 91) V1 D4 शोभनम् (for °ने) K3 स्वर्गलोकप्रशंसिनि, Ñ1 . 2 V B3 D5 स्नान प्रभृति शोभने, T1 . 2 G1 . 3-5 M1 स्नानप्र(G2 पूजाप्र)भृति सर्वदा (for °) —(L. 94) T1 . 2 धृतव्रता (for °व्रते) —(L. 95) Ñ1 V2 B3 D5 सतत (for चरणौ) Ñ1 V2 B3 D4 चरणौ, T1 . 2 G1 . 3 . 4 M1 भर्तारं (for सतत) T1 G3 त, T2 . 3 G1 . 4 च (for स) —(L. 96) K D1 . 3 . 4 (marg) . 5 T2 . 3 G1 गृहीत्वा (for गृह्य) —(L. 97) D1 . 3 गृह्य च (for प्रतिगृहीत) —(L. 99) G2 [अ]भिषे कर्त्व्यं (for निषे°) K1 पुण्य (for तत) T1-3 G2 . 3-5 M1 शरीरं तज्जलेन वै (for °) —(L. 100) Ñ1 D2 . 3 T1 G1 त्रैलोक्य (for °क्ये) B2 तीर्थस्य (for तीर्थेषु) —(L. 101) D3 इत्र वै (for °तदि) —(L. 103) K1 सह (for हर) T1-3 G1 . 3 . 5 M1 महादेवस्य तेजसा (for °) —(L. 104) T2 . 3 G1 . 4 . 5 M1 अशून्य (for अशून्य) T1 . 2 G2 शून्यमिदं वा(T2 °मिदं च)पि (for °) —(L. 105) D2 मुख (for स्वयं) Ñ3 प्रक्षालनमेव (for °लन) T1 अनुदीरितम् (for °शब्दितम्) —(L. 107) Ñ2 T1 G1 उपवास (for °साद्) B3 व्रत (for व्रताद्) —(L. 108) K1 °वर्णसम्, K2 D1 सुप्रभम् (for संभवे) Ñ2 चार्वि चन्द्रमसुप्रभे, B1 प्रशस्तं शुभमस्तवे, T1-3 G2 . 4 M1 °स्त त्रिदिवे भवेद् (for °) —(L. 109) K1 (sup lin as above) D1 वस्त्र, K3 पूनः; K1 अपरं (for °परं) B2 . 3 अन्तर्योरके चैव (for °) D2 T1 . 2 G1 . 3 M1 उपवास (for °से) —(L. 110) D2 पादुकार्थम् (for °र्थं) D5 D6 कार्यं (for कार्यं) —(L. 111) Ñ2 V1 व्रतकेऽपि, V2 च व्रतके; T1 . 2 G1 . 3 . 5 M1 व्रतविधिर् (for ऽपि च वि°) Ñ2 V1 . 2 त्रिविधिरेष (for एष एव) Dn D1 . 2 प्रवर्तितः (for प्रकीर्तितः) T1 . 2 G1 . 3-5 M1 एष परमुदाहृतः (for °) —(L. 112) K3 . 4 Dn1 रोचनं (for °नं) K3 अञ्जनं रोचना चापि; Ñ1 V2 B D1 (marg as above) प्रसाधनं चाञ्जनं च, T1-3 G3 . 4 अञ्जनाम्यनं चापि (for °) Ñ1 D1 . 2 गन्धा D3 गन्धं (for गन्धान्) —(L. 115) K1 Ñ1 V B Dn D5 D1 . 4 G3 M1 सर्वं; D2 सर्वैः (for सर्वैः) T1-3 G2 . 3-5 वर्जनीयमिदं सर्वं (for °) Ñ3 V B Dn Ds1 D1 . 2 . 4 . 5 G2 M1 शौचार्थं (for °र्थस्) T1 . 2 G1 . 3 . 4 M1 शौच-

शिरसोऽभ्यञ्जनं सौम्ये नैवमेतत्प्रशस्यते ।
न पादयोर्न गात्रस्य स्नेहेनेति स्थितिः स्मृता ॥
गोयानमुष्ट्रयानं च खरयानं च वर्जितम् ।
नग्नस्नानं च सततं व्रते चाप्युपवासके ॥
नदीजलं प्रस्रवजं प्रशस्तं सोमनन्दिनि ।
शुभे तडागवाप्यादौ विस्तीर्णे जलवायुते ॥
गत्वा स्नानं प्रशस्तं तु सदैव खलु सर्वथा ।
अलाभे त्वरसुवा स्त्री घटस्नानं समाचरेत् ॥
सर्वैश्च कुम्भैः स्नानव्य विधिरेष पुरातनः ।
स्नानं च कार्यं शिरसा तप फलमवाप्नुयात् ॥

Colophon

उमोवाच ।
विधिनैतेन कृत्स्नेन स्त्री सदा भर्तृदेवता ।
परेत्सयत्नात् दान्ता पण्मासान्मासमेव वा ॥
स्त्रियो ह्याराधयेत्साध्वीरेकादश समाधिना ।
स्वयं चैव विधिर्द्दिष्टो व्रतकाना विधिः शुभः ॥
अद्भिर्दैवात्मनी सर्वा या मूल्वतिनी भवेत् ।
तासां तु निष्क्रयो देयो देशकालानुरूपतः ॥
ततो मासान्तशुक्लस्य तिथौ च नवमी तथा ।
आराधयित्वा कर्तव्यं व्रतकस्यापवर्जनम् ॥
उपवासमहोरात्रं व्रतस्यापि विधिता ।
आदौ चान्ते च कुर्वीत व्रतकस्यापि सिद्धये ॥
क्षुरकर्म ततो भर्तुपत्मनश्चैव कारयेत् ।

मेव वर स्त्रिय (for ^6) — (L 116) T1 G1 विल्वाग्रफ (for 'मूल') V3 B3 D3 सुद्धैः (for नित्य) D5 (marg) तिलामलककैर्नित्य (for °) N1 V1 स्नानमेव, B1 s V2 D5 स्नान चैव (for श्रीफलैश्च) — (L 117) Ñ1 स्थलस्थम् (for जले) — (L 118) K3 Dn D1 G3 M1 तावत् N1 V2 नैव, B1 s D3 D5 T1 s G1 s - [अ]न्येन (for पुनः) K3 प्रकाश्यते (for प्रशस्यते) D5 नित्यमतद्विधीयते (for ^6) — (L 119) Ñ1 B1 s D5 पादयोर्न च गात्रस्य T1 s G1 s s M1 पादयोर्मर्दन चैव (for °) V1 स्मृति (for स्थिति) D स्थिता (for स्मृता) — (L 120) V1 B1 s D1 T1 G1 s च वर्जयेत् V3 विवर्जितम् V2 विवर्जयेत् (for च वर्जितम्) T1 s G1 s वर्जयेत्तु प्रयत्नत (for ^6) — (L 121) D3 प्रात स्नान (for नग्न°) — (L 122) D3 प्रस्रवण (for °ज) Ñ1 V3 B3 नदीस्रोत स्नान च (for °) — (L 123) T1 s G1 s M1 ह्रदकासारवाप्यादौ (for °) K3 D3 जलजीर्युते, D1 °जाश्रिते (for °वायुते) V1 विस्तीर्णे जनसेव्य (for °) — (L 124) T1 प्रशंसन्ति (for प्रशस्त तु) D3 गङ्गया (for सर्वथा) — (L 125) D5 (marg as above) अलाभे च चतुर्णा स्त्री (for °) V3 घटै (for घट) — (L 126) T1 s G1 न चैव (for सर्वैश्च) V1 नवै कुम्भैश्च सतत (for °) — (L 127) G3 शिरस (for °सा) K3 s Ñ1 V1 s B1 D3 D5 s M1 तत (for तप) V1 B3 D3 स्नानं तु शिरसो दृष्टं (for °) N1 B3 D3 मया दृष्टं तपोबलात् D5 s तपस फलमाप्नुयात् (for ^4)

Colophon — Ve tion of the Epic K3 T1 — Ve tion of Akala K3 N1 V B D3 D1 — V b-paree s K Ñ1 s V2 s B D G1 पारिजातहरणम् — Adhy name V1 उमायतम्, D1 पुण्यकतिथि, D3 T1 s G1 s पुण्यक विधि — Adhy no K3 (marg) 132, V1 G3 138, V3 13°, V2 B1 136 Dn Ds1 D1 133, D1 130, D3 143 T1 G1 s M1 147 T1 G1 149 T1 156, G1 150

(L 129) D5 दान्ते (for दान्ता) V1 T1 M1 षण्मासे, T1 G1 s-s पाण्मास (for षण्मासान्) — (L 130) Ñ1 स्त्रियो ह्येवं सत्ययमेव हि (for °) K3 समाहिता (for °धिना) — (L 131) T1 s G1 s M1 क्षीणा (for स्वय) K3 वैव (for चैव) D1 हि निर्दिष्टो (for विधिर्°) T1 s Dn Ds1 तथा शुभ° D तथा शुभ, T1 s G1 s-s M1 सम्यगपि (T1 G1 °ती) (for विधि शुभ) — (L 132) Ñ1 V1 Dn D1 D1 T G M1 सती (for सर्वा) — (L 133) D1 निष्कृतिः (for निष्क्रयो) T G1 s s M1 तासा निष्क्रय इव (for °) K N1 s V B D T1 s कालदेशानुरूपत (for ^4) — (L 134) V B D3 s T G M1 ततो मासावसाने तु (D3 °सान्य) (for °) B3 G1 शुक्लस्य (for तिथौ च) Ñ1 D3 s तिथौ (for तथा) V B1 s D s T G1 s s M1 शुक्लस्य नवम्यां तिथौ (for ^6) — (L 135) Ñ1 [अ]पि निद्रय, B1 D1 समापनम् V1 [अ]प्यसमापितम्, T1 s G1 s s M1 [अ]भिवर्ध° (for [अ]पवर्ज°) — (L 136) T s G1 s s M1 विधिवतम् (for °ता) K3 व्रत किं चापि विधिवतम्, K3 s V1 B1 Dn D5 D1 s s T1 G1 व्रतक चापि निश्चिता (Dn D1 T1 G1 °तम्); Ñ1 s V2 s B1 s D1 व्रितात्र चापि निश्चिता (D1 °तम्) (for ^4) — (L 137) क्षेमय (for चान्ते) K3 कन्ये, T1 कुर्वीने (for कुर्वीत) N1 V1 B1 D1 [अ]र्थं B1 D1 तु (for [अ]पि) T1 s G1 s s प्रयतस्य निद्रय (for ^4) — (L 138) T1 s G1 s-s M1 क्षौरमन्न (for क्षुरकर्म) — (L 139) V1 s D1 s D1 उद्वर्तनं, T1 s G1 s-s M1 आस्थापन (for उत्सादनं) K3 उत्सादन च सदार्दं (for °) K3 V

उत्सादनं न स्नानं च तस्मिन्नहनि संस्मृतम् ॥
ततो विवाहवत्स्नानं विहितं पुण्यके शुभे ।
मण्डनं चैव विहितं माल्यधारणमेव च ॥
कुम्भैस्तु स्नाप्यमानेयं साध्वी मन्त्रमुदीरयेत् ।
भर्तुः पादौ नमस्कृत्य मनसा वाथ वा गिरा ॥
आपो देव्यो ऋषीणां हि विश्वधान्यो
दिव्या महस्यो याः शंकरा धर्मधान्यः ।
हिरण्यवर्णाः पावकाः शिवतमेन
रसेन श्रेयसे मा जुषन्तु ॥
अपामेष स्मृतो मन्त्रः सर्वत्रान्यत्र मे शृणु ।
मन्त्रं पुराणविहितं स्त्रीणां सर्वाङ्गशोभने ॥
शुभाश्रया गुणिनी युक्तधर्मा
भर्त्रा सार्कं मम दास्या वरेण्या ।
मा कर्मणा मनसा वापि वाचा
भर्तुर्भवेयं स्वाती स्यां वशगा ॥
सपत्नीनामपि नित्यं भवेयं
सुपुत्रा स्यां सुभगा चारुरूपा ।
सपत्नहन्त्री गुणवादिनी च
सर्वात्मना स्यां न दरिद्रा भवेयम् ॥
पतिश्च मे स्यात्सुमुखो मत्पत्नीश्रो
नित्यं मद्भक्तः स्यान्मन्मतिर्मद्व्रतिश्च ।
प्रीतिश्च नौ स्याच्चक्रवाकानुरूपा
मनोविरागो न भवेत्साधु च स्यात् ॥
लोकान्साध्वीनामुत्तमान्व्रजेयं
याभिः सर्वं धार्यते विश्वरूपम् ।
उभे कुले याः शुभाः पावयन्ति

B3 D5 D6 G1 च स्मृतम्, D1 तत्स्मृतम्, T1-3 G1 3-5 M4 च स्थिति, T4 तत्स्थितम् (for तत्स्मृतम्) K2 3 4 D4 न तु (K1 न चा, K4 न त)स्मिन्नहनि स्मृतम् (for °) — (L 140) T1 3 G1 3 5 M4 ततोऽहरह स्नानं (for °) G3 विवाह (for विहित) — (L 141) T3 3 G1 3 स्नानं (for विहितं). T4 माल्याभरणमेव च (for °) — (L 142) D6 कुम्भैस्तु स्नानमन्येव, T1-3 G1 3-5 M4 °श स्नानमास्नाय (for °) T1-3 G2 3-5 M1 पुनन् (for साध्वी) — (L 144) D3 स्त्रियो (for आपो) K1 4 देवा, K2 देव, D5 दिव्य, D33 देवी (for देव्यो) K1 D3 T3 M1 त्रिश्वधान्या, D33 त्रिश्वत्रिधान्यो (for विश्वधान्यो) — (L 145) D6 G1 दिव्या महस्यो या शंकरा धर्मधान्य, T1-3 G1 3 5 M4 दिव्या मता या (T3 दिव्या माया, M1 दिव्यमाया) शंकरस्यापि (T3 °रस्य) धान्यो — (L 146) T1 3 G1 3 5 M4 या शिवाश्च (G3 °व) (for शिवतमेन) — (L 147) K3 Ñ1 V3 G2 श्रेयसो, D4 °सा (for °से) V3 जुषस्व, D2 जुजन्तु (for जुषन्तु) T1 3 G1 3-5 M4 या वैष्णव्यो द्वापदा स्नानकाले — (L 148) K1 3 Ñ1 V1 D1-4 T4 G2 श्रुतौ, K3 4 श्रुतौ (for स्मृतो) T1 3 G1 3 5 स्नापोऽस्य (T3 G3 5 °स्नार्थं) च श्रु(T1 स्मृ)तो मन्त्र, M4 स्नापो वाप श्रुतो मन्त्र (for °) B3 सर्वत्रोऽन्य तु मे शृणु (for °) — (L 149) K3 Ñ1 Dn D1 मन्त्र, D4 मन्त्रा (for मन्त्रं) K1 Dn D1 विहित, K2 D4 °ता (for °तं) B3 सर्वज्ञ (for सर्वाङ्ग) — (L 150) V3 शुभाशया (for °श्रया) K2 युक्तश्चर्या K3 D2 धर्मयुक्ता, K3 युक्तकर्मा, Ñ1 °वक्षा, D3 °वस्या, T1-3 G1 3 5 M4 श्रीमती च, T1 युक्तपक्षा (for °धर्मा) — (L 151) K2 D3 त्रिरण्याद्रेण्या, K4 D1 3 दास्य वरेण्य (for दास्या वरेण्या) K2 भर्त्रा स्वकं मम दास्य वरेण्य, K3 भर्त्रा साकं मम दास्य वरेण्यम्, Ñ2 V1 B3 G4 भर्त्रा साकं कामदास्य वरेण्या B1 3 D6 G1 भर्त्रा सार्कं कामदास्या वरेण्या, Dn1 भर्त्रा साकं हिमदास्यो वरेण्यम्, Dn2 भर्त्रा साकं कर्मदास्या वरेण, D1 भर्त्रा साकं समदास्य च नित्यं वरेण्यम् — (L 153) T1 3 G1 3 5 M4 भमक्षा (for वशगा) Ñ2 भर्तुर्भवेयं रूपवती स्वामलक्ष, V3 B1 3 °य स्यां (V3 °त)री स्वां च वशगा, D5 (marg) °यं रूपवती तथात्र — (L 154) K4 D4 स्यापित्य (D4 °ते) (for अपि नित्य) T1 3 G1 3 5 M वसेय (for भवेयं) K2 D2 3 4 सपत्नीनामपि नित्यं स्थितेयं — B1 om (hapl) lines 155 157 — (L 155) T4 सर्वत्र (for सुपुत्रा) K2 3 Ñ2 D1 चानुरूपा (for चारु°) — (L 156) K4 रूपा, T1 3 G1 3 5 M4 भास्वा (for -हन्त्री) T1 भाविनी (for वादिनी) — (L 157) K1 3 4 Ñ1 V3 3 B1 Dn D5 D1-3 5 6 T2-4 G1 3 5 M1 मदरिद्रा, Ñ3 B1 T1 G2 3 मा द° (for न द°) K3 सर्वात्मना स्यां न दरिद्रभावा, V1 सर्वदा स्यामदरिद्रा भवेयम् — (L 158) K1 सुमन्यो; D4 T3 3 G1 3 5 M4 सुमुखो, D1 मदन्ये, D3 सुमुखो (for सु°) K1 3 V1 3 B3 D2 3 6 T3 मत्पत्नीको, K4 D1 मत्पत्नीको, D3 मत्पत्नीता (for °नीश्रो) — (L 159) D1 सुमुखो नित्यं स्यात्समतिश्च — (L 161) K4 D4 मा; V3 य (for न) T3 सुमना (for साधु च) — (L 162) D1 लोके (for लोकान्) D1 उत्तमस्थं (for °मान्) D3 च यामा (for व्रजेयं) — (L 163) T1 G1 धार्यते (for धार्यते) — (L 164) D3 पावयन्ते (for °न्ति) K1 उभे कुले या संभावयन्ते — (L 165) K3 Ñ1 भर्त्रयोर्हिता स्त्र, V B1 3 D5 6 भर्त्रैषिता या, G3 भर्त्रे हिताश्च ।

पितुर्भर्तुश्च पतिभक्त्योर्जिताश्च ॥
भूमिर्वायुर्जलमाकाशमग्नि-
रन्त क्षेत्रज्ञ· प्रकृतिर्यो महाश्च ।
अहकारश्च मम साक्ष्ये नियुक्ता
स्मरेयुर्मे निश्चय च व्रत च ॥
यैरारब्धो देहिना भौतिकोऽय
निधि सत्त्वानैर्भूतयुक्ते सखीजे ।
सन्त्वेते मे साक्षिण. सर्वसख्या
व्रते चास्मिन्निश्चये चापि वृत्ते ॥
चन्द्रादित्यौ पुण्यसाक्षी यमश्च
दिश सर्वा वृक्ष चात्मा च मेऽयम् ।
सन्त्वेते मे साक्षिण. सर्वे एव
व्रते चास्मिन्निश्चये चापि नित्यम् ॥

सर्वैरेतै पुराणोक्तै सर्वद्रव्याभिमन्त्रणम् ।
ब्रह्मचर्यप्रभृति वै पुराणे समुदाहृतम् ॥
स्नात्वाथ वाससी दद्याद्भर्तु कर्त्यै स्वय शुभे ।
अथात्मकर्तित न स्याच्छुभे निर्मित केनचित् ॥
वासोऽन्यदेव दद्याच्च श्वेत मुख्य नय शुचि ।
स्वकर्तित सूत्रतन्तु वाससा तेन मिश्रयेत् ॥
ततो द्विज शुचिं दान्त ज्ञानविज्ञानकोविदम् ।
भोजयेच्च यथाशक्ति सह भर्त्रा सुमध्यमे ॥
ब्राह्मणस्यापि दातव्य वासोयुग्म महामते ।
शय्या यान गृह धान्य दासीदास तथैव च ॥
अलकार शक्तितश्च रत्नपर्वत एव च ।
सर्वधान्यसमुन्मिश्रस्तिलैश्च सर्षपैस्त ।
वासोभिश्च प्रतिच्छन्नो नानावर्णैररुन्धति ॥

M1 भक्त्यै स्थितास्मि (for भक्त्योर्जिताश्च) Ñ2 पितुर्भक्ति पतिभक्त्याभिरता स्याम् D3 °भर्तुश्चाप्यतिभक्त्योषिताश्च, T2 3 G1 4 पितुश्च भर्तुर्भक्तिमत्यश्च मा स्म — After line 165 G3 reads lines 174 175 — (L 167) T2 क्षेत्र (for क्षत) — (L 168) K2 वाक्ये (for साक्ष्ये) D1 नियुक्ता (for नियुक्ता) T1-3 G1 2 3 M1 अहकार सर्वे साक्षिणो नियुक्ता — (L 169) Ñ2 स्मरेयुर्मुनयो मे व्रत च, B2 स्मरयुर्मे मुनयो निश्चय च, D3 °युर्मुनयो मे निश्चय च व्रत च, D3 T G1 3-5 M1 °युर्मे नित्य मुनयो निश्चय च — (L 170) T2 3 G1 4 M1 व्रते चैवारब्धे G3 व्रतैरारब्धो (for यैरारब्धो) K4 पुण्यको (for भौतिको) G3 व्रते चैवारब्धा भोगनां भौतिकानां — (L 171) N2 D1 T2 भूति (for भूत) K2 Ñ1 V2 3 B D3 T2 3 4 G2 3 4 M1 सखीवै (for सखीजे) D1 विभक्ता पंचभूतियुक्ते प्रयुक्त — D3 om (hapl) lines 172 175 D1 om lines 172 173 — (L 172) T G1 4 5 M1 सख्येन (for सत्त्वने) — (L 173) G3 मर्त्ये चास्मि (for व्रते चास्मिन्) B2 3 D1 G1 5 नित्यम् (for वृत्ते) — (L 174) K2 कर्म T1 3 G1 2 3 सर्वे (for पुण्य) — (L 175) K2 T2 G1 4 5 मे च, M1 मेधा (for मेऽयम्) D1 दिश सर्वा दर्शयिष्याम रिता — G3 om lines 176 177 — (L 176) K2 B2 D3 सख्या (for एव) — (L 177) K4 V2 Dn Ds2 D2 4 निश्चये (for नित्यम्) T1 3 G1 3 5 M1 दैवाश्चैवं व्रते चापि नित्यम् — (L 178) T1 3 G1 3 5 M1 सहित (for मन्त्रणम्) — (L 179) K2 V2 3 B2 3 Dn T2 G2 M1 ब्रह्मचर्यात् D3 प्रभृतिके, T1 3 G1 3 5 M1 °तिभि (for °तिर्वै) D3 पुण्यके (for पुराणे) D1 3 T1-3 G1 3 5 M1 समुदाहृते (for °तम्) — (L 180) Ñ2 om (hapl) lines 180b–182a D3 कर्त्यै, T1 3 G1 3 5 M1 कर्तु, G2 कीर्त्यै (for कर्त्यै) K1 3 4 D1 T2 3 G1 3 5 शुभा (for शुभे) K2 शुभे भर्तु स्वलकृते V1 D3 भर्तु स्वकर्तिते शुभे D1 3 कीर्तिते साधु शीलया D3 भर्तुर्वै कर्तिते स्वयम्, D4 भर्तुरेवद्वय शुभे (for b) — (L 181) T1-3 G1 3 5 M1 यथा मनोऽन्यद्रुमते (for a) D1 शुभेन येन केनचित् T1 3 G1 3 5 M1 गृहीयाद्वसनं शुभा (for b) — (L 182) K4 वा दद्यात् K1 V1 B2 दद्याच D2 देय च T1 3 G1 4 5 M1 विप्राय (for दद्याच) T1 3 G1 3 5 M1 दद्याच्छुभे (for श्वेत मुख्य) — (L 183) V1 3 तु सूत्र तु B1 D3 च सूत्र च, D3 तत्र तन्तु D1 सुश्रित तु (for सूत्रतन्तु) T1 3 G1 3-5 M1 स्वनामकी(G1 4 M1 °स्ता की)र्तित तन्तु (for a) T2 देवि (for तेन) D1 वाम श्वेत समाश्रयेत् (for b) — (L 184) Ñ2 D2 T1 3 G1 3 5 M1 शान्त (for दान्त) — (L 185) K2 पूजयेच्च (for भो°) — (L 186) T2 ब्राह्मणाय (for °णस्य) T1-3 G1 3 5 M1 ब्राह्मणाय ततो दद्यात् (for a) V1 महत्तप, D1 सुचिस्मिते, D3 महामति (for °मते) K2 वासोयुग्मे महागुणे (for b) — (L 187) K2 शय्या दान, K1 V1 D 4 T1 3 G1 3 5 M1 शय्या यान, Dn D2 4 G3 शय्यासने (for शय्या याने) V2 B1 Ds2 दासी दासं, Dn दासदासीस्तु T2 दासदासं, G1 दासं दासी (for दासीदास) D1 दासीदासादिकं तथा (for b) — (L 188) T2 G1 4 दिव्य (for रत्न) — (L 189) K2 सर्वधान्य तु सन्मिश्रं K4 सप्तधान्य समुन्मिश्र V1 सर्वधान्यस सन्मिश्रैस्त्त V2 3 B2 3 D1 4 C1 °न्यै समु

हस्त्यश्वाजरथाश्चैव देया गौरेव च ध्रुवम् ॥
लवणप्रतिमां दद्यान्नवनीतस्य चापराम् ।
गुडस्य मधुनश्चैव सुवर्णस्य च शोभनाम् ॥
तथैव सर्वगन्धानां रसानां पृथगेव च ।
तथा सुमनसां दद्याद्रूप्यस्योदुम्बरस्य च ॥
फलानां चैव सर्वेषां वाससामपि नन्दिनि ।
चित्रप्रतिकृतिं चैव दारुस्य प्रतिमां तथा ॥
शिलाप्रतिकृतिं चैव दध्नोऽथ पयसस्तथा ।
सर्पिषा दूर्वया चैव यांश्चान्यानप्यभीप्सति ॥
कालदेशानुरूपं च देयं विभवतः सति ।
अल्पं वा बहुलं वापि भर्तुश्छन्देन सर्वदा ॥
तिलपात्रं प्रदातव्यं न देयं न तु शोभने ।
गौस्त्वनड्वांश्च प्रदातव्या कपिला कांस्यमेव च ॥
कृष्णाजिनं च सुभगे सतिलं वाससान्वितम् ।
आदर्शश्चैव कूर्चश्च तथाजिनमनिन्दिते ॥
एतद्दत्त्वा सर्वकामानाप्नोति वरवर्णिनी ।
पुरोधिका पुत्रवती सुभगा रूपभाविनी ॥
सुप्रदत्ता धनाढ्या च स्त्री भवत्यमलेक्षणा ।
इच्छया लभते चैव कन्यां रूपगुणान्विताम् ॥
भवन्ति सुभगाश्चाढ्यास्तथैव च पुरोधिकाः ।
पुत्रवत्यो धनाढ्याश्च शीलवत्यश्च नित्यदा ॥
अरुन्धति कृतं ह्येतन्मयैव प्रथमं यतः ।
उमाव्रतकमित्येवं ख्यातमत्र महीतले ॥
एतदेवोत्तमं स्त्रीणां व्रतं तस्मात्समाचरेत् ।

°मिश्रैस्, G3 °ण्येश्च संमिश्रं (for °) — (L 190) K1 3 4 D4 T2 G1 3 5 M4 प्रतिच्छन्नं (for °च्छो) D1 नानावर्णोपशोभित (for ᵇ) — (L 191) K1, 3 हस्त्यश्वावप्रश्चैव, K1 (sup lin) °श्वा वाजिनश्चैव; K2 D1-3 °श्वा वडवश्चैव, K4 °श्वा पशवश्चैव; Ñ1 °न्देऽश्वा च गौश्चैव, Ñ2 °श्ववडवाश्चैव, V1 2 B Ds1 D4 5 G2 °श्वाश्वावपश्चैव; T3 °श्वाजिरथाश्चैव (for °) K2 गावश्च (for गौरेव) D2 शृणु (for ध्रुवम्) — (L 192) V2 नवनीतेन (for °तस्य) K1 B2 Ds2 D3 6 T2 [अ]परम् (for °राम्) — (L 193) T1-3 G1 3-5 M4 दध्नश्च (for गुडस्य) T1-3 G1 3-5 भामिनि (for शोभनाम्) — T2 om lines 194-201 — (L 194) K2 वाससां, Ñ1 तिलानां, D2 रत्नानां (for रसानां) — (L 195) B2 G2 सुमनसो (for °सां) — (L 198) D3 T1-3 G1 3 5 M4 सोम- (for अपि) — M4 om lines 197-201 — (L 197) T1-3 G1 3-5 विचित्रप्रतिमा चैव (for °) V2 B3 D5 6 काष्ठप्रतिकृतिं तथा (for ᵇ) — T1 G1 om (hapl) line 198 — (L 198) K1 3 4 शैल, K2 Ñ1 Ds2 D2 3 शैलां, Ñ2 V2 B2 Ds1 D4, 5 T3 G3 शिलां (for शिला). B1 D1 D2, 4 पयसां; D3 °सा (for °सस्) — (L 199) K2 4 V1 2 Dn D2 3 सर्पिषो (for °षा) K2 [अ]प्यथवा, D4 दूर्वाया (for दूर्वया) K1 3 V2 3 Dn1 D5 D2 G2 यां चान्याम्, K2 Ñ1 V3 B Dn2 D1 6 या चान्याम् (K2 °न्), T1-3 G1 3-5 यामन्याम् (for यांश्चान्यान्) — (L 200) B2 देशे च (for देशानु-) G3 काले देशानुरूपं च (for °) Ñ2 च विभव (for विभवत) K4 सदा (for सति) — (L 201) B2 D1 स्वल्प (for अल्पं) D3 बाहुलकं (for वा बहुल) Ñ1 स्वल्पमल्पबहुं बहुं (for °). Ñ1 om line 201ᵇ. T1-3 G1 3-5 भामिनि (for सर्वदा) — (L 202) K1 3 B1 Dn2 Ds1 तिलमात्रं, T1-3 G1 3-5 M4 तदा छत्रं (for तिलपात्र). K4 अदेयं (for न देयं) K1 Ñ2 V3 Dn D5 M4 न तु; K2 तत्र; V3 B1 2 D3 4 न च (for न तु). T2 शोभति (for °ने) K2 तथैव च सदक्षिणम्; D1 देवमन्यच्च शोभने, D2 एवं देय च शो°; D4 सहैमं ननु शो°, D6 न देया केवलाजिना; G1 नादेयं चातिशोभने (for ᵇ) — (L 203) B1 कांस्यदोहना, M4 °दोहिनी (for °मेव च) — (L 205) K4 T1 आदर्शी (for °र्शश्) K2 दात्तव्यस्, K3 D1 कर्पूर; K4 ऊर्वी च (for कूर्चश्च) T1-3 G M4 आदर्शनं च शूर्पं (G3 कूर्चं) च (for °) K3 4 G1 [अ]भगम् (for [अ]निन्दि°) B1 अनिन्दितम् (for °ते). T1 G3 4 तथा चन्दनमेव च (for ᵇ) — (L 206) T2 G3 M4 एवं (for एतद्). K2 3 D3 °वर्णिनी. D6 प्राप्नोति वरवर्णिनी (for ᵇ) — (L 207) K4 गुणाधिका, T1 G3 M4 परा°, G5 वरा° (for पुरो°). K3 4 Ñ1 V2 3 B D3 5 6 T1-4 G1 3-भाविनी; K4 T1 G3-5 M4 शालिनी (for भाविनी). — (L 208) K2 पुत्रदत्ता (for सुप्र°) D6 सा (for स्त्री). — (L 209) K2 सा च (for चैव) Ñ1 V2 3 B2 3 Dn1 D2 3 4 T1-4 G1 3-5 कन्या (D2 कान्त्या) रूपगुणान्विता, T1 G3 4 M4 कन्या रूपवती तथा (for ᵇ). — (L 210) K2 D2 4 साध्व्यस्; V2 3 B2 3 Ds1 D2 6 T2 ताश्च, Dn चार्थास्; D3 सात्वत (for चाढ्यास्) Ñ1 2 Ds2 D5 G2 भवन्ति सुभगाश्चार्या, T1-3 G1 3 4 M4 व्रतस्य (T2 3 G1 4 भवन्ति) सुभगान्याश्च (for °) K4 गुणाधिका (for पुरो°). T1 G3 5 M4 भवन्ति च पराधिका (for ᵇ) — (L 211) D2 छत्र-वत्यो (for पुत्र°) — (L 212) G3 व्रत (for कृत) V2 B2 3 दान्ते (for ह्येतन्) T2 3 G1 M4 प्रथमं (for प्रथमं). V3 B3 D3 5 6 व्रतम्; D1 तप (for यत) — (L 213) K4 एतन् (for अत्र) Ñ2 B2 3 D2, 3 4 ख्यातं सांततिकं खलु (for ᵇ). — (L 214) Ñ1 D2 एतद्दत्त्वा पुनश्चान्ये देवैं ख्यातकं चरेत् (D3 °कं चरे); T1 3 G3-5 M4 एतदेव मर्त

सर्वकामानवाप्नोति स्त्री दत्त्वैवमनिन्दिते ॥
एतद्व्रतकराजे च देवदेवो वृषध्वजः ।
पुराभिषिक्तवान्सौम्ये प्रियार्थं मम सर्वकृत् ॥
व्रतकस्यावसाने तु देयं भोज्यं च नित्यदा ।
स्त्रीणां प्रदेया कामाश्च सदृशाः कालदेशयोः ॥
एकैकस्य प्रदातव्यं व्रतकं वरवर्णिनि ।
छन्दतो ब्राह्मणानां तु देयमन्नं सदक्षिणम् ॥
पायसं तत्र दातव्यं व्रतके नान्यदिष्यते ।
नात्र प्राणिवधः कार्यः पुराणे नियता श्रुतिः ॥
अथ द्वितीयं वक्ष्यामि व्रतकं सोमसंभवे ।
महादेवप्रसादेन दृष्टवत्यसि यच्छुभे ॥
सर्वाः पुत्रफलाः नार्यः सद्भिरेतदुदाहृतम् ।
तस्मादन्विष्यती दद्यात्सपुत्रकरकाञ्शुभे ॥

ज्येष्ठाषाढौ शुभौ मासौ पुरोक्तं विधिमाचरेत् ।
अथ वा ज्येष्ठमेवैकमाषाढं वा समाचरेत् ॥
ततो मासद्वये पूर्णे मासे वा वरवर्णिनि ।
सपुत्रकरकान्दद्यात्फाणितप्रतिपूरितान् ॥
सर्पिषः पयसश्चैव दध्नोऽथ मधुनोऽनघे ।
जलस्य च तथा दद्यात्पूरयित्वा शशिप्रभे ॥
एकस्मै ज्ञानवृद्धाय सुव्रताय जितात्मने ।
सपुत्रकरकान्दद्यात्प्राप्नो मनसः प्रियाः ॥
इच्छेद्दुहितरं चेद्धि स्त्रीनाम्ना कारयेत्ततः ।
किंचिद्द्रव्यं सुताकामात्सुता प्राप्नोत्यसंशयम् ॥
गौर्वाथ काञ्चनं वापि दक्षिणार्थं प्रशस्यते ।
विप्रस्याच्छादनं देयमवश्यं तु शुचिस्मिते ॥
यज्ञोपवीतं व्रतके दद्यान्नारी शुचिव्रता ।

नारी वरमर हि समाचरेत — (L. 215) V B सर्वान् (for सर्वं) K कामम् (for कामान्) K वृत्यैवैतद्, K T1-3 G1 3-5 M1 दत्त्वा वैवम्, K N V1 Dn D D G दत्त्वैवैतद्, K दत्त्वैव तद्, N V B D स्त्री दत्त्वैतद्, D नाय वैतद् (for स्त्री दत्त्वैवम्) — (L. 216) K N V B Dn D D G एतद्व्रतकरो ह्येव (N मनु, D यत्र), K ˚त करोत्येव, B D T1-3 G1 M ˚तक राज्ये च, D एतद्व्रत यथा (D ˚का)दौ, D T G ˚तक राजेन (for ˚) — (L. 217) D [अ]भिसिषिचे (for ˚षिक्तवान्) D सौरयकृत् (for सर्व˚) G शंकर सर्वसर्व कृत (for ˚) — (L. 218) N देय (for देयं) T G1 दान (for भोज्य) — (L. 219) K N Dn स्त्रीणां कामा प्रदेयाश्च, N V D D T प्रदेया स्त्रीणां कामाश्च, T G1 M1 देया स्त्रीणां तु कामाश्च (for ˚) — (L. 220) K T G 3-5 M व्रतकं (for ˚क) N चारु (for वर) — (L. 221) K याज्ञिने, V ईशानेः, B D इच्छतो, B D इच्छातो (for छन्दतो) — (L. 222) K G च प्र (for तत्र) T G1 M ब्राह्मणेभ्यो विशेषत (for ˚) — (L. 224) Bom Poona eds G(ed) यत्र सोमसमुद्भवे (for ˚) — (L. 225) N कुरु (for शुभे) — (L. 226) T G1 3-5 M सर्वाः पुत्र लभन्ते स्म (for ˚) T1-3 G 3-5 M शिवेन (for सद्भिर्) K नार्यैः सद्भिरुदाहृतम् (for ˚) — (L. 227) V D G अर्चिष्मती, T G 3-5 M पुत्रवती (for अन्विष्यती) Dn D सपुत्र, D (marg) पुत्रार्थे (for सपुत्र) T1-3 G1 3-5 M सर्वान्पु(T महत्पु)त्रकराञ्शुभे (for ˚) — (L. 228) V शुभे (for शुभौ) T ज्येष्ठाषाढे शुभे मासे (for ˚) T G1-3 M मनसा (for विधिम्) V आरभेत् (for आचरेत्) G पुरोक्तविधिमाचरेत् (for ˚) — T G1 M om (hapl) line 229 — (L. 229) K ज्येष्ठक चैव, K D ˚मेक वा, D ˚मासै कम्, D ˚मास वा (for ˚मेवैकम्) D आषाढं ज्येष्ठमाचरेत् (for ˚) — (L. 230) T1-3 G1 मासेनी सोमनन्दिनि (for ˚) — (L. 231) G पुत्रार्थे (for सपुत्र) K om (hapl) lines 231˚-235˚ B (marg as above) करकेण, D (marg) पायस, T1-3 G M पाणिना, G पाणित, G वारिणा (for फाणित) — (L. 232) D सर्पिषा D T G1 सर्पिषा पयसा चैव (for ˚) K दधि वा, K तथा (for अनघे) D T G1 दत्त्वाथ मधुनानघे (for ˚) — (L. 233) D जलेन (for जलस्य) D पूरिताश्च (for पूरयित्वा) N V B D D सुमध्यमे, G शशिप्रिये (for ˚प्रभे) — (L. 234) T G1 M नियताय सुवृद्धाय (for ˚) B चिरात्मने, T G1 M द्विजन्मने (for जितात्मने) — (L. 235) K N V Dn D सपुत्रकरकाणां च, G M स्वपुत्रकारकान्दद्यान् (for ˚) D om lines 235˚ 211˚ T G1 M मनसो महत प्रियान् (for ˚) — (L. 236) T G M स्त्री चेत् (for चेद्धि) K V B D इच्छेत्स्त्री दुहितरं चेत् Dn इच्छेच्च स्त्री दुहितरं, T इच्छे दुहितरं स्त्री चेत् (for ˚) K N V B Dn D D (marg) G स्त्रीणां कामकरं ततः, K D (marg) दद्यान्या करकं ततः (for ˚) — (L. 237) D सुता कामात्, T1-3 G1 3-5 M सुतार्थे वा T सुताकाम (for ˚मात्) K काचिद्द्रव्य सुतान्कामान्, K किंचिद्द्रव्यसुत कामान् (for ˚) T1-3 G1 M पुत्रानाप्नोत्यसंशय (for ˚) — (L.

सपुत्रक्रकाणां तु विधिनैवं विपश्चिता ॥
अपत्याख्यानयोगेन ब्राह्मणेभ्यः शुचिस्मिते ।
संवत्सर सुसपूर्णं व्रतधर्मानुपालिनी ॥
करकानपि दद्याच्च पूर्णे संवत्सरे शुभे ।
अनुज्ञया सदा भर्तुः सत्यवादिन्यरुन्धति ॥
सुवर्णसूत्रं विप्राय कौमुद्या दातुमर्हति ।
यज्ञोपवीत विप्रस्य व्रत संस्थाप्य कामिकम् ॥
यज्ञोपवीत करकं दक्षिणा च स्वशक्तितः ।
प्रयच्छन्ती सती स्त्रीभिः सर्वान्कामान्समश्नुते ॥
न च संभक्षयेत्किंचिन्नारी धान्यमथो फलम् ।
पुष्पं वा नोपयुञ्जीत यावदेवं समाचरेत् ॥
एकभक्तेन धर्मज्ञे सा त्र्यहं क्षन्तुमर्हति ।
ब्राह्मणाय ततो देयं भर्तुश्च तदनन्तरम् ॥
एव संवत्सरं कृत्वा सुभगा रूपशालिनी ।
भवत्यविधवा चैव स्त्री धनस्य तथेश्वरी ॥
वार्ताकानि न खादेद्या स्त्री पूर्णं परिवत्सरम् ।
न सा पुत्रविनाशं हि पश्यतीत्यवगम्यताम् ॥
शशकं मृगमांसं च नित्यमेव विवर्जयेत् ।
नाप्नोति मरणं नारी प्राप्नोति पतिदेवताम् ॥
अलाबुं वर्जयेन्नारी तथैवोपोदिकामपि ।
कलम्बं काञ्चनं दद्याद्या भर्तुः सुखमिच्छति ॥
पूर्णे संवत्सरे दद्यादेकैकं ब्राह्मणाहृता ।
सुदक्षिणं पुत्रवती भवत्येषा पुरोधिका ॥
स्वयं प्रक्षाल्याना स्त्री स्वपादावेनमादितः ।

238) K3 Ñ2 V B1 D1 3 4 T2 3 4 G M4 दक्षिणा वै (for °णार्थं) K1 3 4 Dn D5 दक्षिणा चैव वाचयते (for °) —(L. 239) Ñ2 D3 शुचिव्रते (for °स्मिते) — K3 om line 242 —(L. 240) K1 3 B1 2 D3 5 G3 शुचिस्मिता, D2 पतिव्रता (for शुचि°) T1 3 G1 3 5 M4 दद्याच्चैव हिरण्मयम् (for °) — K3 om (hapl) lines 241 242 —(L 241) Dn T3 G2 विधिवत्को (for °नैवं) D3 5 विपश्चिते (for °ता) K3 T1 G1-4 M4 विधिनैव विपश्चिते, D4 °नैतद्विपश्चिते, T4 °श्चैव विपश्चित (for °) — G5 om line 242 —(L 242) T4 अपत्यस्यानुयोगेन (for °) T3 G5 M4 ब्राह्मणाय, G1 4 T4 °णेन (for °णेभ्य) K1 3 Ñ1 3 V1 3 B3 4 DnD5 D1 3 4 5 G4 शुचिव्रता, K4 V2 B1 D2 5 G2 °स्मिता, °व्रता (for °स्मिते) —(L. 243) V2 B2 D5 6 सुपूर्णं च, B2 सुवर्णं च, T1 3 G1 3 5 M4 अनुज्ञाय (T1 °ज्ञेयं) (for सुसपूर्णं) D1 ध्रुव (for व्रत) V2 कर्मानु (for -ध°) K3 -पालनम्; D3 -पालिनीम् (for °नी) —(L. 244) T2 3 G1 4 कनकानि (for करकान्) T4 युगे (for शुभे) —(L. 246) T1-3 G1 3 5 M4 वर्ण (for -सूत्र) T2 3 G2 5 M4 द्वादश्या (for कौमुद्या) — T3 om (hapl) line 247 Ñ1 —(L. 247) T1 3 G1 3 5 यज्ञोपवीतव्रतक (for °) M4 V2 3 B2-3 D5 6 व्रतक सर्वकामिकम्, T1 3 G1 3-5 M4 कल्पयित्वा द्विजाय च (T3 G1 4 °जन्मने) (for °) —(L. 248) B1 D5 6 कनकं, D3 सतते, G2 करकान् (for °कं) T3 4 यज्ञोपवीतव्रतकं (for °) — After line 248, D4 ins

2** परस्य पुत्रीति हि ता वैधव्यं प्राप्नुवन्ति हि ।
ब्राह्मणेऽद्यापि तेन कर्तव्यं चास्य शक्यते ॥

—(L. 249) K Ñ2 3 V1 B1 Dn D3 D1 3 T1 3 G1 3 स्त्रीभ्य, V2 3 B1 2 D6 स्त्री हि (for स्त्रीभि) D3 समाप्नुते (for समश्नुते) —(L. 250) K4 Ñ1, 3 V2 3 B Dn D3 5 6 T4 G2 सर्वं न, D4 न चाश्नीयाद् (for न च सं) D2 तथा फलम्, T1 3 G1 3 5 M4 ततोऽधिकम् (for अथो फलम्) —(L 251) K3 3 Ñ2 V3 B1 Dn D3 D4 T4 G2 पुष्पाणि; T3 3 G1 3 5 भक्तं वा (for पुष्पं वा) D3 5 6 भुञ्जीत (for यु°) K1 4 V1 3 B1 D1 3 M4 पुष्पाणि (M4 भक्तं वा) नोपभुञ्जीत, T1 भक्तं वा सोपयुञ्जीत (for °) D6 यावदेवं समापयेत् (for °) —(L 253) K4 V2 3 D1 G2 भुक्तेन (for भ°) D3 धर्मज्ञा (for °ज्ञे) K1 4 D1 3 पुण्याह, B2 D4 (marg) त्र्यहं हि, G1 या त्र्यहं (for सा त्र्यहं) K3 G2 पुण्याहं कर्तुमर्हति, K3 Dn D3 D4 पुण्यकं कर्तुमर्हति, Ñ1 त्र्यहं क्षातुमथार्हति (sic), Ñ2 V D4 त्र्यहं सा (D4 पुण्याहं) कर्तुमर्हति, B1 त्र्यहं क्षेप्तुमिहार्हति, B2 D5 त्र्यहं हि क्षन्तु मर्हसि (for °) —(L. 254) K1 पुत्र (for रूप) —(L. 256) K4 चैवाद्यान्; V3 खादेच्च (for °द्या) K3 शुष्कितानि न खादेच्च; D1 3 वृन्ताकानि न खादेत (D3 चैवाद्यात्); T1 3 G1 3 5 M4 वार्ताकं च तथा दद्यात् (for °) —(L. 257) D4 वियोगं (for विनाशं) T1-3 G1 3 5 M4 पश्यति स्म शुचिस्मि(G2 °स्मि)ते (for °) —(L. 258) T1 3 G1 3 5 M4 वार्ताकं (for शशक) —(L. 259) K1 लोकताम्, D3 देवता (for °ताम्) K3 प्राप्नोति पतिना सह (for °) —(L. 260) T1 3 G1 3-5 M4 तथैव मतशालिनी (T3 3 G3 °चारिणी, G2 °कारिणी) (for °) —(L. 261) D3 अलाबु (for कलम्बं) Ñ2 V3 B1 D6 कलम्बं (B1 °म्बीं; B2 °म्बुं) काञ्चनं माघाद्, V3 B3 °म्बिकाश्च खादेच्च; B3 °म्बिकां न खादेच्च; Dn D3 D अलाबुं काञ्चनीं दद्यात्, [illegible] कलम्बिकां न खादेद्या, D3 कलम्बिकं न चाद्याच्च; D6 काञ्चन (marg कलम्बुं)

प्रतिष्ठां लभते नित्यमुद्वेगं नाधिगच्छति ॥
दिवा या सूर्यपूतेन वर्तयेत्स्त्री पतिव्रता ।
एवं संवत्सरं पूर्णं रात्रावन्नं विवर्जयेत् ॥
सा जीवपुत्रा सुभगा भवत्यमरवर्णिनी ।
अधितिष्ठति सर्वाश्च सपत्न्यो नात्र संशयः ॥
पूर्णे संवत्सरे दद्यात्सौवर्णं सूर्यमुत्तमम् ।
ब्राह्मणायाभिरूपाय दरिद्राय यशस्विने ॥
फलानि वाथ पुष्पाणि भक्ष्याण्यपि च सुव्रता ।
दद्यादनस्तमितके परिसप्तका तथा ॥
अथास्तगमिते सूर्ये भुङ्क्ते स्त्री नियता सती ।
चन्द्रनक्षत्रपूतानि भोज्यानि वरवर्णिनी ॥
सा दद्यात्काञ्चनं चन्द्रं नक्षत्राणि महान्ति च ।
अभिरूपाय विप्राय वासश्च लवणान्वितम् ॥
चन्द्रशीवल्गा मी सा भवत्यमरवर्णिनि ।
सुभगा दर्शनीया च पुत्रवत्यपि भामिनि ॥
पौर्णमास्यां सर्वत प्राप्ते सोमोदयेऽङ्गना ।
अर्घ्यं दद्यात्सुमनसा साक्षतं सकुशं तथा ॥
यावकं च बलिं दद्याद्दधिना सह संयुतम् ।
एवं या कुरुते नित्यं सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥
अदृष्ट्वा या तु नाश्नाति सूर्यं नारी पतिव्रता ।
दुर्दिने वाथ वा त्वभ्रे सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥
काञ्चनं शक्तितो दद्यात्सा विप्राय मनस्विनी ।
सुभगा दर्शनीया च भवत्यमरवर्णिनी ॥

Colophon

च न समाहेद्या (for °) T2 om (hapl) lines 261b–262a Ñ1 V3 B3 D5 6 8 प्राप्नोति सुरमीप्सितम्, D1 अर्तुं सुखं मिहेच्छति (for b) —(L 262) K3 वास्थिता, Ñ1 V3 B3 आदित, T3 6 G1 4 5 M4 अन्न सा (for आस्ता) —(L 263) K1 2 V1 B1 D3 4 सुदक्षिणा, K4 सुलक्षणा, Ñ1 2 V2 3 B1 3 Dn2 D1 3 4 5 T G1 3-5 M4 सदक्षिणे (for सु°) D3 पुरधिका, G4 प्रान्तपति, G5-6 पराधिका, M4 परा° (for पुरो°) —(L 264) K4 G2 स्वयं प्रक्षाल्यमाना स्त्री, T1 2 G1 2 3 M4 स्वयं प्रक्षालय स्त्री च (for a) D3 पादान्नेव समाहिता; T1 2 G1 2 3 M4 त्रिमप्रक्षावनि (G3 °भिय) न्द्रिना (for b) —(L 265) V3 B1 2 D5 6 उद्वेगरहिता सती (for d) —(L 266) D4 दिवास्थाने, T1 2 G1 2 4 M4 वापुना (for दिवा या) K Ñ2 B1 Dn1 D5 D1 2 4 मार्गेण, V3 पूर्णेन (for पूतेन) K1 वर्जयेत् V3 वर्णं D3 8 वर्तेत (for °येत्) T1 2 G3 3-5 M4 सा (for स्त्री) V1 D5 वर्तेत पतिव्रता (for b) —(L 267) K1 2 4 Ñ1 V1 B1 2 Dn D1-4 T3 4 C3 एक (for एव) Ñ2 विसर्जयेत्, T1 2 G1 3-5 M4 समाचरेत् (for विवर्जयेत्) —(L 269) Ñ2 V3 G1 2 3 अति; T3 प्रति (for अधि) T2 G1 2 M4 सपत्नीः (for °त्न्यो) —(L 271) K1 2 V1.3 D3 यशस्विनि, T3 तपस्विने, G3 कुटुम्बिने (for यशस्विने) —(L 273) D3 गुरुपानि (for पुष्पाणि) K3 4 D1 2 5 G3 सुव्रते, T1 2 G1 2 3 M4 सर्वदा (for सुव्रता) —(L 273) D1 दद्याद् मन्त्रविभवा, T1 °दनस्तगमिते (for a) K4 चरितव्रतकेऽथ वा; Ñ1 °स्तनके सदा, T3 C1 4 5 °ग्रमसप्तकां तथा (for d) —(L 274) Ñ1 अथानस्तंगते सूर्ये, V3 B2 3 D5 6 अथ वास्तगते सूर्ये; Dn D5 या सयास्तमिते सूर्ये; G3 तथा चास्तगते सूर्ये (for a) —(L 276) K1 त्रिय, T1 2 G1 2 3 M4 त्रिय (for चन्द्रं) T1-3 G1 2 3 M4 नक्षत्रेश (for °ण्याणि) —(L 277) K4 स्वर्णलवणान्वितम् (for लवणा°) —(L 279) K3 वर्णनीया (for दर्श°) T3 om (hapl) lines 279b–281a —(L 281) K1 Ñ1 2 D1 2 4 G3 सुमनसे (for °सा) D3 om lines 281b–283a T1 2 G1 2 3 M4 साक्षतैश्च वारिणा (for b) —(L 283) K4 K5 पूपदीपौ (for यावकं च) V3 B3 D3 कुर्याद् (for दद्याद्) K3 K4 V3 Dn D1 2 G3 2 दत्त्वा च, D3 विधिना, T3 दलिना; G1 पत्या च (for दधिना) G3 अमला (for संयुतम्) V3 दत्त्वा च पयसा युतम्, T3 G3 2 पत्या सह वराङ्गना, T3 M4 पत्या च सह सगना (for d) —(L 285) D4 त्वभ्रे वा (by transp); D1 वाप्यस्ते T1 2 G1 3-5 M4 दुर्दिने सर्वयोगेन (for a) K3 Ñ1 2 V B Dn D5 D1 6 T3 सेवत्। D1-3 6 G3 श्रेयान् (for सर्वान्) Ñ1 B3 अवाप्नुते (for °याप्नु°) T1 2 G1 2 3 M4 सा सौभाग्यम् वाप्नुयात् (for b) —(L 286) K1 6 साभिप्राय; K3 सु विप्राय, K4 स्वाभिप्रायात् (for सा विप्राय) V1 D3 2 मन स्विने, B1 यशस्विनी; D1 तपस्विने (for मनस्विनी) —(L 287) B3 T1 2 G1 4 पुत्रवत्यपि भामिनी (for b)

Colophon — *Mention of the Parvan* Ñ3 T1. — *Mention of Khila* K2 V B D5 D1 — *Sub-parvan* K V2 3 B Dn D5 D1 3-6 T3 पारिजातहरणम् — *Adhy name* V3 व्रतोद्यापनम्; B1 व्रतकल्पम्; D1 व्रतविधिः; D3 T1 2 4 G1 4 पुण्यकविधिः; T3 पुण्यकथा — *Adhy no* K2 133; Ñ1 1?0, V1 G3 13?, V3 13?; V3 B3 13?, Dn Dn D5 134, D1 131; D5 T3 146; T3 C3 5 M4 14?, T- G1 170, T3 157; C3 151

उमोवाच ।
निर्वेष्टव्य शरीरं यैर्व्रतकैः पुण्यकैरपि ।
अरुन्धति प्रवक्ष्यामि सद्देताभिर्वरे शृणु ॥
कृष्णाष्टमीं या क्षिपति स्याद्वा मूलफलाशिनी ।
ब्राह्मणायैकमशनं स्व दत्त्वा भर्तृदेवता ॥
शुक्लवस्त्रा शुभाचारा गुरुदैवतपूजका ।
एवं संवत्सरं कृत्वा ततो दद्याद्द्विजातये ॥
गोवालरज्जुमुष्टिं चामरं वल्वजं तथा ।
दक्षिणापूर्वमिष्टाश्च शक्त्या वापि शुचिस्मिते ॥
ऊर्मिमन्तः स्वरालापा श्रोणिदेशावलम्बिनः ।
तस्या भवन्ति केशास्तु भगवतीष्टा हि भर्तरि ॥
शिरो निर्वेष्टुकामा तु गोमयेन शिरः सती ।
प्रक्षालयेन्मलं धात्र्या बिल्वेन श्रीफलेन च ॥
गोमूत्रं च सदा प्राशेच्छिरःस्नानं च मिश्रयेत् ।
कृष्णा चतुर्दशीं त्वेतत्कर्तव्यं वरवर्णिनि ॥
भवत्यविधवा चैव सुभगा विज्वरा तथा ।
शिरोरोगैर्न चास्याः शरीरमभितप्यते ॥
दर्शनीयं ललाटं या काङ्क्षति स्त्री शुचिस्मिते ।
तिथिं प्रतिपदं नित्यं सा क्षपेदेकभोजना ॥
पयसा च तथा भीया या वत्सरो गतः ।
ब्राह्मणस्य ततो दद्यात्पट्टं रूप्यमयं शुभम् ।
ललाटं रूपसंपन्नमाप्नोति स्त्री सुमध्यमा ॥
सततं स्त्री द्वितीयायां भ्रुवोरिच्छेत्सुरूपताम् ।
अनन्तरोपवासेन शाकभक्ताशना सती ॥

Some Mss भगवान् (for उमा) —(L 288) D T शरीरं वै, T °रस्य (for °रं यैर्) T G M निर्वेष्टुं (T °ष्टुं, G °ष्टुं) वै शरीरस्य (for °) —(L 289) B Ds सहिताभिर् (for सद्दे°) Ñ व्रतं शृणु, D वच शृणु, G वरे शृणु, Bom Poona eds G (ed) वरेण तु (for वरे शृणु) K D स्वद्व्रताभिर्व्रतं (D °व्रतं) शृणु (for °) —(L 290) V B Ds D क्षपति (for क्षि°) K D D (marg) शाक; T G खात्वा (for स्याद्वा) B T G फलाशना (for °शिनी) —(L 291) Ñ V B D G सा (for स्वं) G दद्याद् (for दत्त्वा) —(L 292) K D शुक्लवासा (for °वस्त्रा) D शुक्लवासा शुभाचारी (for °) V B D T -पूजिका, D -पूजना (for -पूजका) —(L 293) K ज्ञात्वा (for कृत्वा) T G दत्त्वा (for दद्याद्) —(L 294) G M -रज्जुं (for -रज्जु-) G -संमुख (for -मुष्टिं) D T गोवालरज्जुं मुष्टिं (for °) K B D Ds D (after corr on marg) T च व्यजन K बिल्वज, Ñ V व्यजनं, D बिल्वक (for वल्वजं) T G M शुक्लजं वालजं तथा (for °) —(L 295) V D दक्षिणापूर्णं, G °पूर्व (for °पूर्वं) K सृष्टाश्च (for मि°) V B D T G M सदक्षिणे पर्व (T °णावता) पूर्वं (for °) K Ñ V B D D D शुचिव्रते, K V °व्रता, G °स्मिते (for °स्मिते) V B D T G M अनुज्ञाप्य (T °य) शुचिव्रते, D शक्त्यापि च शुचिव्रते (for °) —(L 296) K V D D T G M स्वरालापा Ñ सुवालापा; V B सुचार्वङ्गा (for स्वरालापा) G ऊर्मिमन्त सुवालापा, G °न्तः स्वरालापा (for °) —(L 297) V B D G भक्तिमता, T G M भवन्तीह (for °तीष्टा) T भवन्तु ज्ञानभर्तरि (sic.) (for °) —(L 298) T G M शिरोनिर्वेष्टनं वा तु (for °) —(L 299) T G अर्क (for मलं) K B Ds D T G कृत्वा, D हित्वा; T G M हृत्वा (for धात्र्या) Ñ V प्रक्षाल्य निर्मलं कृत्वा, D क्षालयेन्निर्मलं कृत्वा (for °) V B D पयसा; D (marg) तिलैश्च (for बिल्वेन) Ñ बिल्वेन पयसा तथा (for °) —(L 300) K प्राश्य (for प्राशेत्) K D G स्नाने V वर्जयेत् (for मिश्र°) —(L 302) T G M गते संवत्सरे चैव (for °) T G M सुभगा चिरवत्सरा (for °) —(L 303) G शिरोरोगैश्च नैवास्या (for °) K भाव्यते (for -तप्यते) —(L 304) K D काङ्क्षते स्त्री (D च), V B D स्त्री काङ्क्षति (by transp) D G काङ्क्षन्ती स्त्री, K शुभिस्मिता (for शुचिस्मिते) —(L 305) T G M तस्य प्रतिपदे नित्यं (for °) T सा क्षिपेदेकभाजने, T G सा क्षपेदेव भाजने, G M सा क्षपेदेव भोजने (for °) —(L 306) Ñ V T G पायसाश्च (for पयसा च) D यावत्संवत्सरं शुभे (for °) —(L 307) Ñ V D G ब्राह्मणाय (for °णस्य) Ñ रूपमयः; V B D रुक्म° (for रूप्य°) G तथा (for शुभम्) K D पट्टं रुक्ममयं (D °मयं) तथा;

[illegible]

lines 309 310 —(L 309) B द्वितीया स्त्री सदा सौम्ये (for °) T G M कर्णौ प्रार्थयते तु या (for °) —T om (hapl) lines 310 319 —(L 310) D एक; D सैक (for शाक) —(L 311) V B D G ब्राह्मणान् T G om (hapl) lines 311–316 B T G

ततः संवत्सरे पूर्णे ब्राह्मणं स्वस्ति वाचयेत् ।
फलैः परिणते सौम्ये मापाणां दक्षिणान्वितैः ।
लवणेन च भद्रं ते घृतपात्रेण चानघे ॥
आत्मनः शोभनौ कर्णाविच्छन्ती स्त्री सुमध्यमा ।
नक्षत्रे श्रवणे प्राप्ते ध्रुवं भुञ्जीत यावकम् ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे कर्णौ दद्याद्धिरण्मयौ ।
घृते प्रक्षिप्य विप्राय पयसा सहितौ शुभे ।
नासामिच्छेत्प्रल्हादाम्नानाम(?) व्याधिवर्जिताम् ।
तिलगुल्मं सदा सिञ्चेद्यावत्पुष्पेद्धि रक्षितः ॥
अनन्तरोपवासेन तेनाक्षय्यः सलिलैः सदा ।
तस्मादादाय पुष्पाणि घृते प्रक्षिप्य दापयेत् ॥
लक्ष्मी भवेयमिति या स्त्री काङ्क्षत्यमृतोद्भवे ।
अनन्तरं वै भुञ्जाना पयसा वा घृतेन वा ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे पद्मपत्राणि पण्डिता ।
तथैवोत्पलपत्राणि न्यसेत्क्षीरे शुचिस्मिते ॥
प्लवमानानि विप्राय ततो दद्यात्सती सति ।
कृष्णसारसमानाक्षी तद्दत्त्वा भवति स्म वै ॥
इच्छेद्दोष्णौ चारुरूपौ या स्त्री धर्मगुणान्विता ॥
सा मृण्मयेन [illegible] पिबेदुदकं वत्सरं सती ॥
अयाचितेन भुञ्जीत नवम्यां धर्मभागिनी ।
ततः संवत्सरे पूर्णे विद्रुमं दातुमर्हति ॥
तेन बिम्बफलाभोष्ठी स्त्री भवत्येव शोभने ।
सुभगाथ वपु पुत्रधनाढ्या गोमती तथा ॥
या चारुरूपानिच्छेत दन्तानमरवर्णिनि ।
शुक्लाष्टम्यां न साश्नीयाद्वत्सरमनिन्दिता ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याद्रूप्यमयान्सती ।
दन्तान्प्रक्षिप्य धर्मज्ञे पयस्यतिगुणोदिते ॥
तेन सा तिलपुष्पाभान्दन्तानाप्नोति सा सती ।

———

2 3 M1 कर्णौ दद्याद्धिरण्मयौ (for ^{b}) — T2 3 G1 4 5 om (hapl) lines 312-316 —(L. 312) K3 3 4 V1 B1 D1 2 4 5 G2 सौन्दर्ये (for सौम्ये) D4 पारणं दक्षिणान्वितम् (for ^{b}) —(L. 313) V1 B3 D2 मात्रेण (for -पा°) — After line 313, G1 Cal ed ins

3** भुवी निधाय सा दद्यान्मृगनाभिमये शुभे ।

—(L 314) V1 B1 2 D2 श्रवणी रूपसंपदाय् (for °) K1 शुचिस्मिते, V1 B1 D1 6 सुमध्यमे (for °मा) —(L. 317) D2 विप्राय वेदविदुषे (for °) K1 2 Ñ2 B D1 4 6 T1 2 G M1 सहिते D2 शर्करासहिते शुभे (for ^{b}) —(L 318) V1 मध्यगा, D1 5 मध्यमा (for मध्यङ्ग) K1 2 3 D2 मध्यमा-वधिवर्जिताम् (K1 °तम्), D1 मध्यगा च निष°, T1-3 G1 2 3 M1 मध्यगा (T1 मध्यङ्गा, T2 मध्यमा, G1 मध्यगा) सुभगा सु पा (for ^{b}) — G1 om line 319 —(L 319) T1 2 G1 2 3 M1 मील (for तिल) D1 गुल्मान् (for गुल्म) K1 V1 D1-3 यावत्पुष्पैर्विराजितम् (D2 °जति, D1 °जित), T2 3 G1 °ष्पेऽपि रक्षितु, G1 °ष्पेऽधिरक्षितम् (for ^{b}) —(L. 320) V1 D2 3 5 सलिलं, T1 2 G1 3-5 M1 स सह (for सलिलैः) —(L. 321) K3 4 V1 B1 D1 T2 तस्य (for तस्माद्) K1 Dn D2 D1 G1 समाप्य (for आदाय) —(L. 322) D1 लक्षिणी विमले या स्त्री (for °) K1 [अ]मरोद्भवे, T1 G1 2 3 M1 शुचिस्मिते (for [अ]मृतोद्भवे) Ñ2 V1 B D1-6 स्त्री काङ्क्षेद्योमसंभवे, D1 काङ्क्षत्योमस्य संभवे, T1 2 G1 स्त्री काङ्क्षन्ती शुचिस्मिते, T2 काङ्क्षत्यमृतोद्भवे (for ^{b}) —(L 323) V1 B1 2 D2 T2 भजनात् (for भुञ्जाना) —(L 324) Bom Poona eds G(ed) मण्डिता (for पण्डिता) D1 पद्मपत्रैश्च मण्डिता (for ^{b}) T2 3 G1 4 om lines 325-328 —(L. 326) T1 G2 M1 दद्यात्तु (for विप्राय) G3 चरमानानि दद्यात्तु (for °) T1 G2 3 M1 चामर स्त्री (for ततो दद्यात्) —(L. 327) V1 B1 2 D2 D6 स्त्री (for तद्) —(L. 328) V1 B1 D1 इच्छन्ति (for इच्छेद्) D1 चारु, T1 G2 M1 यथा (for चारु) V1 D2 गुणान्विते (for °ता) —(L. 330) T1 om. lines 330^b-335^a K1 B1 D2 भाविनी, K1 भामिनी (for भागिनी) T2 3 G1 2 3 M1 नवम्यां वै शुचिस्म(T2 G2 °स्मि)ते (for ^{b}) — K1 om (hapl) lines 331 335 —(L 331) D1 प्राप्ते (for पूर्णे) —(L. 332) K1 V1 2 D1 T2 भवत्येव च शोभने (for ^{b}) —(L 333) K1 D2 सुभगा बहुपुत्रा च। K1 D1 G1 2 M1 सुभगा सुवपु पुत्रा, V1 सुभगा दीर्घपुत्रा च (for °) —(L 334) T2 इच्छेत्स्म (for °त) T1-3 G M1 वै वर (for अमर) —(L. 335) K1 2 4 साश्नाति; Ñ2 D1 साश्नीत (for °याद्) T1-3 G1 2 3 M1 शुक्लानि तिलपुष्पाणि (for °) K1 4 D1 G1 शुक्र- (for अष्ट-) V1 B1 2 अनिन्दित (for °न्दिता) T1-3 G1 2 3 M1 साश्नीयात्सम-त्वनिन्दिता (for ^{b}) —(L. 336) D1 दत्वा (for दद्याद्) K1 Ñ2 V1 [illegible] Dn D2 D1 4-6 T G रौप्यमयान् (for रू°) K1 दन्तान्, V1 B1 2 D2 शुभान् (for सती) M1 दद्यादुप शुभं भवेत् (for ^{b}) —(L 337) K1 B1 गुणान्विते; V1 -गुणोदये; D2 -गुणोदिता (for °ते) —(L. 339) K1 -पुष्पात्पात् (for -पुष्पाभान्) D1 वान्दये (for सा सती).

सौभाग्यमपि चाप्नोति सपुनत्वं तथानघे ॥
सर्वमेव सुखं कान्तमिच्छेथा रुचिरानने ।
सा पौर्णमास्याम‍श्नातु मासे चन्द्रोदये शुभे ॥
यावकं पयसा सिद्धं दत्त्वा विप्राय भामिनी ।
ततः संवत्सरे पूर्णे चन्द्रं रूप्यमयं शुभम् ॥
पद्मे पुष्टे तु विन्यस्य ब्राह्मणान्स्वस्ति वाचयेत् ।
पूर्णचन्द्रमुखी तेन दानेन स्त्री शुभे भवेत् ॥
स्तनाविच्छति या नारी श्रीफलाभौ घनोपमौ ।
अयाचित दशम्यां सा नित्यमश्नीत वाग्यता ॥
संवत्सरे ततः पूर्णे द्वे बिल्वे काञ्चने शुभे ।
सदक्षिणे ब्राह्मणाय प्रयच्छतु धृतात्मने ॥
सौभाग्य परमाप्नोति बहून्पुत्रांस्तथैव च ।
सदोन्नतौ स्तनौ सा स्त्री बिभर्त्यमरवर्णिनि ॥
शातोदरत्वमिच्छन्ती क्षपेदेकान्नभोजिनी ।
पञ्चम्या ? न भोक्तव्यमन्नं मौनेन नित्यदा ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याच्छातोदर्या शुभे ।
पुष्पं सदक्षिणां धन्ये ब्राह्मणाय धृतात्मने ॥
हस्ताविच्छति या नारी रूपयुक्तौ सुमध्यमे ।
द्वादशीं सा क्षपेदेवं शाकैः सर्वैरनिन्दितैः ॥
संवत्सरे ततः पूर्णे रौक्मे पद्मे दद्यातु सा ।
ब्राह्मणायाभिरूपाय तथा पद्मद्वयं शुभे ॥
श्रोणी विशालामन्विच्छेत्स्त्री क्षपत्येन सुव्रता ।
त्रयोदशीमेकभक्तमश्नात्वेवमयाचितम् ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे रत्नेन सम्प्रयच्छतु ।
प्रजापतिमुखाकारं कृत्वा तज्ज्ञा वरानने ॥
पायसान्नं चैव दातव्यं तदाऽन्नस्य सर्वदा ।
अञ्जनेन च धर्मज्ञे शनकैरवचूर्णयेत् ॥
रत्नानि चैव पूर्णानि वासो रक्तं च दापयेत् ।

— (L. 339) V1 सत्पुत्रत्व (for सपु°) T? तपोधने (for तथा नघे) T1–3 G1 3 4 M? सुपुत्र तु तपोधने (for °) — (L. 340) K? इच्छेथा तु वरानना (for °) — (L. 341) K1 3 4 D? स्नाता तु, K? B1 Dn D1 G? स्नात्वा तु, D? स्नानं तु (for अश्नातु) K1 3 Ñ? V2 B1 Dn Ds D? 4 5 T1 G? प्राप्य (for प्राप्ते) K? Dn Ds1 D? G? चन्द्रोदय (for °ये) — (L. 342) G? 4 5 पायस (for पयसा) D? दद्याद् (for दत्त्वा) — (L. 343) V? D? शुभे (for शुभम्) — (L. 344) K? 3 V? G? पद्मपुष्पे, K? D? पुष्पपद्मे, K? पद्मकुम्भे, Ñ? पद्मपद्मे, V? 3 B1 2 D? D? 4 पद्मपुष्टे, D पुष्टे पद्मे (by transp), T1 2 G? 6 पात्रे पुष्टे V? B1 2 D? ऽपि (for तु) K? वाचयान्, V? B1 2 D? ब्राह्मणम्, D? °ं (for °णान्) V1 वाच्य च (for वाचयेत्) — (L. 347) V? B1 2 D? T1 2 G1 3 4 M? अश्नातु (for अश्नीत) — (L. 348) D? द्वे बिल्वे काञ्चनप्रभे (for °) — (L. 349) D? दक्षिणेय, T? सदक्षिण (for °णे) T? तद्गतमने, G? यता° (for धृता°) V? B? D? बिल्वे चैव प्रयच्छतु (for °) — (L. 350) D? पतिम् (for परम्) — (L. 351) K? T? 2 G1 3–5 M? साध्वी (for सा स्त्री) V? B? 3 D? सदोन्नतस्तनी चैव, T? °ते स्तने सा स्त्री (for °) V? B? 3 D? भवति (for बिभर्ति) K? V? T?–? G1 3 4 M? वर (for [अ]मर) — (L. 352) K? V1 कृशोदरत्वम्, K? D? 5 क्षामोदरि (D? °र त्वम्, K? V? B? 2 D? शातोदरीत्वम् (for °रत्वम्) B? D? अन्विच्छेत् (for इच्छन्ती) K? V? B Dn? D? 4 5 B? D? अन्विच्छेत् ... T? G एकान्न (for °कान्न°) Ñ? Ds? D? G? भोजनी; V? 3 B? Dn D? भोजना (for भोजिनी) — (L. 353) D? तथा भोज्यम् (for तु भोक्तव्यम्) K? भोक्तव्यमन्न पञ्चम्यां (for °) — (L. 354) K? शारी यथा, D? T? शातीफल; T? शल फलां (for शातोदर्या) — (L. 355) D? स्वर्णं, T? 2 G? 4 5 M? तत्र (for पुष्पं) K? D? धन्यां, D? दद्यात्, T?–? G1 3 4 M? साध्वी (for धन्ये) D? महात्मने; T? जिता°; G? धृता° (for धृता°) — (L. 356) B1 D? 5 T? 2 4 G1 3–5 M? च स्त्री (for नारी) — (L. 357) V B D? T1 2 G1 3–5 M? अनिन्दिते (for °तैः) — (L. 358) V? B? 3 D? 4 5 G? मासे (for पूर्णे) K? Ñ? V? D? D? G? तत संवत्सरे पूर्णे (V? G? प्राप्ते) (for °) V? B D? पद्मे रौक्मे (by transp) V1 सुमध्यमा (for दद्यातु सा) K? रौप्ये पद्मे निवेश्य सा (for °) — Ñ? om line 359 — (L. 359) K? सु- (for [अ]भि) V? Bom Poona eds G(ed.) शुभम् (for शुभे) — (L. 360) K? D?–? इच्छन्ती; V1 इच्छेन्नी (for अन्विच्छेत्) V? B D? T? 4 G?–4 सुव्रते (for °ता) K? स्त्री क्षिपेच्चैवमन्दरात् (for °) — (L. 361) K? V G1 2 भुक्तम् (for भक्तम्) — (L. 362) T1 2 G1 (marg) 3–5 M? रत्नं ब्राह्मणाय च (for °) — (L. 363) T?–? D? 3 4 M? प्रयच्छतु (for प्रजापति-) K? 3 4 B? Dn D? 3 5 T? 4 तत्र; Ñ? D? 5 त तु (for तज्ज्ञा) — (L. 364) Ñ? चोप, V? B? 3 तत्र (for चैव) — (L. 365) K1 3 V B Dn Ds D? धर्मज्ञा, Ñ? सर्वज्ञा (for धर्मज्ञे) D? पूरयेद् (for चूर्ण°) T? 2 G1 3–5 M? नेत्रयोस्तत्र (G? 4 °त्र) पूरयेत्, T? सनकैरिव पूर्णयेत् (for °) — (L. 366) K? चूर्णानि, V?

तेन श्रोणीमभिमता स्त्री सौम्ये प्रतिपद्यते ॥
मधुरा वाचमिच्छन्ती वर्जयेल्लवणं सती ।
संवत्सरं वा मासं वा दापयेल्लवणं ततः ॥
सदक्षिणं ब्राह्मणाय परं माधुर्यमिच्छती ।
शुकवाक्याच्छतगुणं भवत्यमरवर्णिनि ॥
गूढगुल्फशिरौ पादाविच्छन्त्या सोमनन्दिनि ।
पद्मया पद्मरा वरारोहे भोक्तव्यं सतिलोदनम् ॥
अग्निर्वा ब्राह्मणो वापि न स्प्रष्टव्यः पदा सदा ।
पदा यदा स्पृशेत्तं च वन्देत तपसान्विता ॥
पादेन चैव पादं न प्रक्षालयितुमर्हति ।
एतैर्नित्यव्रतैर्युक्ता धर्मज्ञा पतिदेवता ॥
कूर्मौ रुक्ममयौ दद्याद्ब्राह्मणाय पतिव्रते ।
तौ वाचयेद्ब्राह्मणाय स्नापयित्वा घृतेऽनघे ॥
पद्मे चाधोमुखे कृत्वा दद्याद्विप्राय नन्दिनि ।
रत्नैर्द्रव्यैर्मिश्रयित्वा काञ्चनेनाप्यलंकृतौ ॥
सर्वमेव तु या गात्रमिच्छत्यतिमनोहरम् ।
त्रिरात्रं पुण्यकाले सा करोतु पतिदेवता ॥
कौमुद्यामथ वाषाढ्या माघ्या चाश्वयुजे तथा ।
मातरं पितरं चैव मन्यते यदि दैवतम् ॥
घृतं च नित्यं विप्रेभ्यो ददातु लवणं तथा ।
सम्मार्जनं गृहे चैव करोतु पतिदेवता ॥
उपलेपनं च धर्मज्ञे बलिकर्म च मानिनि ।
वाग्दुष्टा चैव मा शुभ्रे भवस्यास्मार्थपण्डिता ॥
पर्यभातु च सा कश्चिदपि शाकं यशस्विनि ।

B D₁ ₆ द्रव्याणि (for पूर्णानि) K₃ नक्र, V₃ कुम्भ, T₁ G₃ ₄ रत्न (for रुक्म) M₄ भावयेत् (for दाप°) — (L 367) T₁ ₃ G₁ ₃ ₅ M₄ सा तु (for तेन) D₁ सौम्ये स्त्री (by transp) — (L 369) K₁ ₃ ₄ V₃ D₈ D₆ वर्जयेत्, Ñ₂ V₁ D₂ T₁ ₂ प्रयच्छेत् (for दापयेत्) K₂ सती (for ततः) — (L. 370) D₅ T₂ ₄ G₃ M₄ त्यच्छति (for इच्छती) — (L 371) K₁ ₄ V B₁ ₂ D₈ D₆ ₆ श्रुतवाक्यात्, K₂ पिक°, D₂ शुभ° G₂ श्रुतवचनात् (for शुकवाक्यात्) T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ M₄ शुभ (T₁ °क)वाक्याच्च माधुर्यं (for °) K₁ ₄ जायते (K₄ भवेच्च) वरवर्णिनि (for °) — (L. 372) M₄ गुल्फौ (for गुल्फ) T₂ दक्षनख शिरः पादतः (for °) K₂ ₃ D₈ ₄ इच्छन्ती, G₃ इच्छेयुः (for इच्छन्त्या) — (L 373) K₂ पद्मयान्तर°, T G₃ ₄ M₄ पद्मया चैव (for पद्मया पद्मया) K₁ ₂ ₄ V B D₈₁ D₂ ₄ ₆ G₃ ₄ M₄ भोक्तव्यं सलिलोदनम्, K₂ D₈ D₈₂ D₂ T₂ ₂ ₄ G₃ ₄ °व्यं सलिलोदनम्; V₃ B₂ D₂ °व्य सलिलोदनं (for °) — (L. 374) K₂ Ñ₂ V₂ ₂ B₁ ₂ D₂ D₂ ₁ ₆ T G M₄ सदा पदा (by transp) K₆ सदा यदा — (L. 375) Ñ₂ V₂ D₈₂ D₈₂ यदा पदा (by transp) K₂ D₂ ₆ स्पृशेत वापि निरस्ता (for °) K₃ D₃ ₃ वन्देत, T₁ ₃ G₃ ₃ M₄ मानवी तु (for वन्देत) — (L. 376) V₂ B D₂ पादेन न च वै पादं T₁ ₃ G₃ ₃ ₅ M₄ हन्ये (T₂ पादे) न चैव (G₃ °नैव च) तत्पादौ T₂ पदे च चैव पादौ च (for °) — (L. 377) G₁ पूर्वं (for धर्मज्ञ) V₁ स्त्री सदा (for धर्मज्ञा) — (L. 378) V₂ T₂ G₂ रूप्य (for रुक्म) K₂ पतिव्रता — Ñ₁ om. line 379 — (L. 379) K₂ D₈ D₂ पदाय, K₄ धीराय, D₁ धारयेत्, D₂ द्वार° (for वाच°) T₁₋₃ G₁ ₃ ₅ M₄ सौ वा(G₃ M₄ तात)र्चयित्वा वेदाय (for °) D₁ T₁ ₂, ₄ G₁, ₃ ₅ M₄ घृतेन वै (for घृतेऽनघे) — (L. 380) K₁ ₄ दद्यात् (for दत्त्वा) T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₄ पद्मैश्चाधोमुखौ कृत्वा (for °) K₂ मन्दिरं भीम्, V₂ भामिनी, D₃ नन्दिने (for नन्दिनि) — (L 381) K₁ रत्नैः (for रत्नैः) G₃ द्विजैः (for द्र°) K₃ मर्दयित्वा, K₄ D₁ G₃ शुद्ध°, Ñ₂ मण्ड°, V₁ ₂ T₁ ग्रास°, D₁ स्वक्ष°, D₆ अर्घ° (for मिश्र°) D₂ रत्नैर्द्रव्यैर्म(marg °शुद्ध)यित्वा (for °) T₂ वस्त्रेण (for काञ्च°) V₂ B₁ D₂ स्वलंकृते (for [ना]प्यलं°) — T₂ om line 382 — (L. 382) T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ M₄ गात्र या (by transp) T₁, ₂ G₄ काम्यन्ती तु, T₂ G₁ ₃ ₅ M₄ काम्यती तु (for इच्छत्यति) K₂ V₂ मनोरमम् T₁ G₃ °हरा (for °हरम्) — (L. 383) G₂ कृत्वा तु (for करोतु) — D₂ om (hapl) lines 384 385 — (L. 384) K₂ D₁ मार्गशीर्ष्याम् (for कौमुद्याम्) Ñ₂ V₂ D₃ ₄ ₆ T₁ ₄ पद्मां (for [मा]घ्या) T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₄ माघ तु (for माघ्यां च) K₁ ₄ V₁ ₂ B₁ ₂ D₂ ₆ T₁ [आ]श्वयुजी (for °युजे) — (L. 385) K₂ D₈ D₃ स्त्रियपि, Ñ₂ पति, V₂ B₁ ₂ स्त्रिय च, D₁ ₄ G₃ तथापि (for यदि) D₂ दैवतं; T₂ ₂ G₁ ₂ M₄ दैवताम् (for दैवतम्) — (L 389) Hypermetric V₂ B₁ D₂ T₂ उपलेपं च धर्मज्ञा (T₂ °ज्ञे) (for °) K₂ ₄ D₂ भामिनि; B₂ मातरं (for मानिनि) — (L. 389) K₂ वाग्दुष्टे; V₂ वाग्भूषा (for वाग्दुष्टा) D₃ मा शुभे; D₂ भवेत्; G₁ M₄ अशुभा (for मा शुभ्रे) T₂ ₃ G₁ ₄ यथार्थं शुभा कृत्वा (for °) K₂ अत्र तस्याश्च पण्डिता, D₂ सा भवत्यर्थं°; D₃ भवत्य भाव च° T₂ ₃ G₃ ₃₋₅ M₄ कृत्वात्मार्थं(G₃ °च)र्थं° (for °) — (L. 390) K₃ V₁ ₂ B₁ ₂ D₁ ₂ ₃ ₅ T₁₋₄ G₁ ₄ मा (for सा) K₁ ₃ ₄ D₈ D₃ शाकं (sic) K₃ D₂ ₆ मार्द, V₁ ₂ मार्ग (for शाकं) — (L. 391) K₁ कर्ि

बलिं सृजत्स्वतथ्यं च परित्यजतु मामिति ॥
बान्धवान्सगुणानिच्छेदेकभक्तेन नित्यदा ।
सप्तमीं सप्तमीं नित्यं क्षपेत्स्त्री पतिदेवता ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे पूर्णे दद्याद्धिरण्मयम् ।
सदक्षिणं ब्राह्मणाय शुभबन्धुमती भवेत् ॥
करञ्जे दीपकं दद्यात्सदा या प्रमदा वरे ।
पूर्णे संवत्सरे दद्यात्सौवर्णं दीपकं तथा ॥
रुच्या सा स्त्री भवेद्भर्तुरिष्टा पुत्रवती तथा ।
सपत्नीनामधि तथा दीपवज्ज्वलते शुभे ॥
या शेषभोजिनी नित्यं नैव च स्यादरुन्तुदा ।
न च स्याद्व्यसना सौम्ये नित्यं च पतिदेवता ॥
शौचान्विता च सततं न च रूक्षाभिभाषिणी ।
श्वश्रूश्वशुरयोर्नित्यं शुश्रूषानिरता सती ॥
किं तस्या व्रतकैः कार्यं किं वा स्यादुपवासकैः ।
या भर्तृदेवता नित्यं सत्यधर्मगुणान्विता ॥
विधवा स्त्री तु या हि स्याद्दैवयोगात्सती सति ।
तस्या वक्ष्यामि यो धर्मः पुराणोक्तः सुमध्यमे ॥
पतिं संकल्पयित्वा सा चित्रस्थं वाथ मृन्मयम् ।
तस्य पूजां सदा कुर्यात्सता धर्ममनुस्मरेत् ॥
तत एवाभ्यनुज्ञा च नित्यं याचेत सुव्रता ।
व्रतके चोपवासे च भोजने च विशेषतः ॥
भर्तृलोकान्न व्रजत्येर न चेद्वयुच्चरते पतिम् ।
शाण्डिली सूर्यजज्ञाति सततं पतिदेवता ॥
अद्यप्रभृति सर्वेषां देवानां चैव योषितः ।

सृजत्स्वतथ्यं च, V3 बलिं सृजतु तथ्यं च, D3 सृज त्वं तथ्यं च बलिं, D6 (marg) बालिं सृजं तथान्वयम् T1-3 G1-3-5 M1-4 बलिं सृजेत मिथ्यां च, T4 बलिं सृजेत तीर्थं च (for ॰) — After line 391, Dn D6 Bom Poona eds G(ed) ins an addl colophon [Mention of the Epic D23 — Mention of Khila D6 — Sub-parvan Dn D6 पारिजात — Adhy name Dn D6 व्रतकविधानम् — Adhy no Dn D23 135] — Before line 392 some Mss ins उमोवाच — (L. 392) T4 ब्राह्मणान् (for बान्धवान्) K4 V3 शुक्लेन (for भ॰) V1 कर्मणा, D8 नित्यश (for ॰दा) — (L. 393) D2 च क्षिपन् (for the second सप्तमीं) V3 प्राप्य (for नित्यं) V1-3 B1-3 D6 T3 क्षपयेत्स्त्री (V1 ॰येत स्त्री, V2 ॰येत्स्त्री च) पतिव्रता (for ᵇ) — T3-5 G1-6 om (hapl) lines 394-401 — (L. 395) D8 सा तु G3 बहु (for शुभ) — (L. 396) K1-4 D2 T1 करञ्ज॰, D5 वर च, G2 करण्डे (for करञ्जे) K D4 चरेत्, G2 परे (for वरे) — After line 396 D31 ins an addl. colophon mentioning adhy no 135 — (L. 398) K2 तुष्टा सा स्त्री, V2 B1-3 D6 दीपभूता, D4 सेव्या सा स्त्री (for रुच्या सा स्त्री) T1-4 G3-5 भवत् (for तथा) — (L. 399) K2 D4 सदा मध्ये, T1 G2-5 M1-4 अभिमता (for अधि तथा) — (L. 400) K4 Dn1 D23 D1-5 भोजनी (for भोजिनी) T1 देवदेवस्य धर्मयुक् G3 नैव च स्याद्धर्मयुक् M1 नैव यस्माद्धर्मयुक् (for ᵈ) — (L. 401) T1 G2-5 M1-4 न च दुर्वासनाक्रान्ता (for ᵃ) — (L. 402) K1 शोभान्विता (for शौचा॰) K1 काङ्क्षिणी; V2 भाविनी (for भाषिणी) — (L. 403) D6 om (hapl) lines 403ᵇ-404ᵃ N2 Dn1 D1-4 शुश्रूषाभिरता सती, T1-3 G1-3-5 M1-4 ॰नियता सती, T4 नियता सतीम् (for ᵇ) — (L. 404) B2 कृत्यं (for कार्यं) — (L. 405) V1 वा च, Dn1 सत्य, D2 T3-5 G1-4 सर्वं (for सत्य) — After line 405, D31 (marg) ins

4** या योषिदिच्छते नारी शुभा संकुचितामपि ।
कृष्णां चतुर्दशीं सा तु संवत्सरमुपोष्य च ॥
यथादेममयीं योनिं दधिपूर्णां द्विजन्मने ।
शुक्लाशुक्लेन संयुक्तां शुभां योनिं लभेत सा ॥

— K3 om line 407 — (L. 407) D1 धर्मास्ते, G1 ये धर्मा (for यो धर्म) V2 B1-3 D6 शुचिस्मिते (for सुमध्यमे) — (L. 408) K3 [अ]थो, G1 तु (for सा) N2 om वा T1-3 G1-3-5 M1-4 हिरण्मयम् (for [अ]थ मृ॰) K3 चित्रस्थं वा मृन्मयम् (for ᵇ) — (L. 409) D1-4 तस्य पूजा सदा कार्या (for ᵃ) K3 D1-4 सती, K1 V3 T3 G1-4-5 M1-4 सदा D2 सत्य (for सता) — (L. 410) T3 नित्यं याचसदारता (for ᵇ) — (L. 412) Dn1 D1 T1 भर्तुर्लोकान्व्रजत्येव (for ᵃ) K1 उद्विजने, V3-5 B2 अतिक्रमेत्, B3 अतिचरेत् D5-6 उच्चरते (for व्युच्च॰) T1-3 G1-3-5 M1-4 न चैवातिचरेत्स्वयम् (for ᵇ) — (L. 413) G2 तेनिष्ठा (for शाण्डिली) — (L. 414) D2 देवानां (for सर्वेषां) K1-3-4 V2 D1-3-4 (marg as above) 5 G2 पत्नयः T G1-3-5 M1-4 पत्नय (for योषितः) K2 देवतानां च योषितः, D2 सर्वेषां चैव पत्नयः (for ᵇ) — (L. 415) G2 om (hapl) lines 415ᵇ-421ᵃ K2 नित्यमेव सनातना K4 पौराणा ये सनातना; D1 (marg as above) ये समर्तं नरा, D2 पुराणोक्तं सनातनम् G1-3-5 पौराणा ये सनातना, M1 ॰णो य सनातनम् (for ᵇ)

द्रक्ष्यन्ति पुण्यकविधिं पौराणो यः सनातन" ॥
मुनिश्च नारदः कृत्स्नं पौराण ख्यास्यते विधिम् ।
उपवासस्य धर्मात्मा व्रतकानां तथैव च ॥
अदितिश्चापि सेन्द्राणी इदं च सोमसुते वरे ।
प्रवर्तने व्रतकानां पुण्यकानां च सर्वदा ।
कीर्तनीयाः सतीनां हि भविष्यथ गुणान्विताः ॥
उपवासव्रतविधि यथावदिह कृत्स्नशः ।
प्रादुर्भावेषु सर्वेषु विष्णोर्भार्या महात्मनः ।
ख्यास्यन्ति पुण्यकविधिं नित्यमेव सनातनम् ॥
सविशेषं च धर्माणा स्त्रीधर्मेषु प्रशस्यते ।
पतिभक्तिरदुष्टत्वमवाग्दुष्टत्वमेव च ॥
नारद उवाच ।
एवमुक्त्वास्तु ताः साध्व्यो महादेव्या तपोधनाः ।
जग्मुर्हृष्टा महादेवीं प्रणिपत्य हरप्रियाम् ॥
अदितिर्व्रतकं चक्रे शृणु यद्धर्मचारिणी ।
उमाव्रतविधिः सर्वः पूर्वोद्दिष्टस्तया कृतः ॥
पारिजाते निबध्याथ मम दत्तस्तु कश्यपः ।
अदितिव्रतक नाम मद्दत्तं सत्यभामया ॥
तदेव व्रतक दत्तं सावित्र्या धर्मनित्यया ।
तैरेव युक्तैः सयुक्तमिद ह्यभ्यधिक कृतम् ॥
सध्याकाले च सप्राप्ते स्थाने स्थाने तथैव च ।
पूजनं वा नमस्कारो जपश्च द्विगुणः स्मृतः ॥
सावित्र्या व्रतकं कृत्वा तथादित्या व्रत सती ।
भर्तुः कुलं पितृकुलं तथात्मानं च तारयेत् ॥
इन्द्राणी व्रतकं चक्रे तथैवोमा यथाविधि ।
रक्तमभ्यधिकं वासो भोजनं चैव सामिषम् ॥
चतुर्थे दिवसे चापि पुण्यकार्यविधिः पुनः ।
अहोरात्रोपवासश्च देयं कुम्भशतं तथा ॥
गङ्गया व्रतक दत्तं तदेवौमं यशस्करि ।
स्नानमभ्यधिकं कार्यं प्रत्यूषस्यात्मनो जले ॥
अम्भस्त्र ना जले माघशुक्लपक्षे हरिप्रिये ।
एतद्गङ्गाव्रतं नाम सर्वकामप्रदं स्मृतम् ॥

— (L 416) Vs शुश्रूषते (for ख्यास्यते) — (L 417) K1 s 4 धर्मिणा (for °त्मा) Ms च सर्वदा (for तथैव च) — Ms om lines 418-419 — (L 419) Ks प्रवर्तिनी (for °र्तने) Vs s Bs s Ts-s Gs 4 s पुण्यकाना (for व्रत°) Ds प्रवर्तके पुण्यकाना (for °) Vs Bs s Ds Ts-s Gs 4 व्रतकाना तथैव च (for ˢ) — (L 420) Ds भविष्यन्ति (for °ष्यथ) — (L 421) Bs s Ds ख्यास्यथापि च कृत्स्नशः (for ˢ) — (L 422) Ts पुण्यकाना महात्मनाम् (for ˢ) — Gs om lines 423 426 — (L 423) Ds द्रक्ष्यन्ति, Gs s ख्यास्यन्ते (for °न्ति) — (L 424) Vs Bs s Ds विशेषधर्मो धर्मिणा (for °) Ds स्त्रीधर्मस्तु (for °र्मेषु) Ds विशिष्यते (for प्रशस्यते) — (L 425) Ks Ds Ts s s वागदुष्टत्वम् (for अवाग्दु°) — After line 425, Ds (marg) ins

6** या पतिं दूषयेन्नारी दुष्टैर्वाक्यैश्च भीषयत् ।
सा याति नरकान्घोरान्यावत्तपति भास्कर ॥
भोजनं कुरुते या [illegible] अग्रतो भर्तुरेव च ।
यावन्ति पांशवो भूमौ तावद्वर्षाणि वल्गुली ॥

— Gs om the ref — Gs om lines 426-438 — (L 426) Vs Bs Ds देव्यो, Vs Bs देव्याः, T Gs s s Ms सर्वा (for साध्व्यो) — (L 427) Ñs नमस्कृत्य (for प्रणिपत्य) — (L 428) Ks तु व्रत (for व्रतक) Ks श्रुत्वा सद्धर्मचारिणी (for ˢ) — Before line 429, Gs ins नारद — (L 429) Ks पूर्वं इष्टस (for पूर्वोद्दिष्टस) — Ds om lines 430 431 — (L 430) Ks पारिजातेन बध्वा तु (for °) — (L 431) Ks श्रुत्वा, Ds (sup lin) कृत्वा (for नाम) Ks यद्वृत्त, Ds मे दत्त, Ds (before corr) मद्वत्त, Gs तदिद (for मद्दत्त) — Ds om lines 432 434 B Ts om line 432 — (L 433) Ds मद्वै, Ts-s Gs s Ms युक्त, Ts युक्त (for युक्तैः) Ds तैरेव युक्त सयुक्त, Gs तैरेव दत्त सयुक्तम् (for °) — (L 434) Gs जप (for the first स्थाने) Ts s Gs s 4 स्थितानि (for तथैव) — (L 435) Ks पूजितं वा, Vs पूजा चाथ, Bs मौन चाथ (for पूजनं वा) Ds Ts जपश्च द्विगुण कृ(Ts स्मृ)तम् (for ˢ) — (L 436) Bs s Dns Ds s Ts Gs s Ms सावित्रेण Ts सादित्या (for सावित्र्या) Ks चक्रे, Ds दृष्ट्वा (for कृत्वा) Ks om (hapl) lines 436ᵇ-438ᵃ Ds [अ]दितिं (for °त्या) — (L 437) Ts s Gs s Ms [आ]त्मनश्च (for [आ]त्मान) — (L 438) Vs s B Dn Ds Ds Ms तदेवौम Vs तथैवौमं, Ds वद्वद्धोमं, Ds मद्वद्धोम, Gs तथैवोम (for °वोमा) — (L 440) Ks प्राप्ते (for चापि) Ks पुण्यकार्यों विधि स्मृत (for ˢ) — (L 442) Ks Ds सहोम च, Ks तदेवं वे, Ds तदेवेद (for तदेवौमं) Gs s Ms यथाविधि (for यश स्करि) Ds तदेवेम यशस्करम् Ds सहोमं च यथाविधि, Ts-s तथैवौम (Ts °था काम) यशस्करम् (for ˢ) — (L 443) Ks कृत्वा, Dn Ds स्नात्र (for कार्यं) — (L 445) Ds

सप्त सप्त च सप्ताथ कुलानि हरिवल्लभे ।
स्त्री तारयति धर्मज्ञा गङ्गाव्रतकचारिणी ॥
देयं कुम्भसहस्रं तु गङ्गाया व्रतके शुभे ।
तारणं पारणं चैव तद्धृतं सार्वकामिकम् ॥
यमभार्या चकाराथ व्रतं यामरथं शुभम् ।
हेमन्ते तत्तु कर्तव्यमाकाशे हरिवल्लभे ॥
इमानि चैव वाक्यानि ब्रूयादाकाशमास्थिता ।
स्नाता शुचिसमाचारा नमस्कृत्य पतिं शुभे ॥
धराम्यहं यामरथं हिमं पृष्ठेन धारये ।
पतिव्रता जीवपुत्रा भवेयं च पुरोधिका ॥
सपत्नीश्चाधितिष्ठेयं पश्येयं चैव मा यमम् ।
सभर्तृपुत्रा जीवेयं चिरं सुसुखमेव च ॥
पतिलोकं च गच्छेयं भवेयं नन्दिनी तथा ।
सुचेला मृष्टहस्ता च स्वजनेष्टा गुणान्विता ॥
एवं कृत्वा ततो विप्रं मधुना स्वस्ति वाचयेत् ।
तिलैरपि तथा कृष्णैः पायसेन तु भोजयेत् ॥

एवं व्रतानि देवीभिः कृतान्यमरवर्णिनि ।
महादेव्या पुरोक्तानि रुद्रपत्न्या हरिप्रिये ॥
अहं ब्रवीमि तपसा मदीयेन समन्विता ।
सर्वा द्रक्ष्यथ पुण्यानि व्रतकानि तथैव च ॥
पौराणान्युमया देव्या यानि दृष्टानि वै पुरा ।
कल्याणगुणयुक्तानि पावनानि शुभानि च ॥

वैशंपायन उवाच ।

रुक्मिणी व्रतकं चक्रे दृष्ट्वा व्रतकविस्तरम् ।
उमाया वरदानेन दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ॥
उमाव्रतेषु सर्वेषु वृषदानं तथाधिकम् ।
रत्नमालाप्रदानं च व्रतानं सार्वकामिकम् ॥
तथा जाम्बवती चक्रे पुरोमाव्रतकं तथा ।
ददावभ्यधिकं सा तु रत्नवृक्षं मनोहरम् ॥
सत्या ददौ तथैवाथ पुरोमाव्रतकं यथा ।
पीतमभ्यधिकं वासस्तया दत्तमुमाव्रते ॥
रोहिण्याथ च फाल्गुन्या मघया च पुरातने ।

T2 1 G1 2 4 शुभम् (for स्तृतम्) —(L 446) T2 3 G1 3 5 M4 सतानि (for °प्त) — G3 om (hapl) lines 445b 450a N3 om (hapl) lines 447–451 —(L 447) T1 4 M4 धारयति (for तार) K3 T4 धर्मात्मा (for धर्मज्ञा) T2 स्त्री धारयन्ती धर्मज्ञे (for °) K1 या गङ्गाव्रत चारिणी (for b) — T G1 2 4 M4 G(ed) om (hapl) lines 449 453 K3 om line 448 —(L 449) V1 3 पावनं (for पारणं) D1 (marg as above) सज्जनं (for तद्धृतं) V1 -कामदम् (for -कामिकम्) —(L 450) B2 व्रतं यामं यशस्करम् (for b) —(L 45°) D2 3 वपद् (for ब्रूयाद्) —(L 453) K N3 V1 B3 Dn D3 D1 4 स्नात्वा (for स्नाता) —(L 454) T1-3 G1 3 4 M4 हिमपृष्ठगता (T1 त) शुभे (for b) —(L 456) T2 V2 सपत्नीभ्यो D5 °त्नीनाम् G2 °त्नीषु (for °त्नीश्च) Dn D5 सपत्नीरधितिष्ठेय (for a) T4 माधवम् (for मा यमम्) D3 5 पश्येयं मा यमा लयम् ; T1 3 G1 3 5 M4 पश्येयं चाप्यनामयम् (for b) —(L 457) D5 सुसुखं चिरमेव च (for b) —(L 458) N3 B3 3 D6 धनिनी (for नन्दिनी) T1 3 G3 4 M4 भवेयं नातिदीनताम् (M4 °ता) G5 यं चाप्यनिन्दिता (for b) —(L 459) K1 3 T3 सुचेष्टा ; K4 D4 सुवेषा D1 सुखेष्टा D2 सुचला (for सुचेला) D6 मृदु- (for मृष्ट) T2 सुचेलो मृष्टहस्ता च (for a) N1 4 स्वजनश्च, D5 °नष्ट D4 5 °नेभ्यो (for °नेष्टा) —(L 460) K3 दत्त्वा, K3 D2 D1 3 5 चात्त्वा, D3 उक्त्वा T2 3 G1 3–5 M4 उक्त्वा (for कृत्वा) D5 त्रिपर् (for विप्र) K3 D2 4 T3 3 G1 3 5 M4 मधुरं, D1 3 (marg) साधुना (for म) —(L 461) T1 3 G1 3–5 M4 अपि मुद्गैश्च भोजयेत् (for b) —(L 462) K1 3 4 N3 D2 3 वर (for [अ]वर) —(L 465) Bom Poona eds G(ed.) गुण्यानि (for पु) —(L 466) K3 D4 5 संनिर्दिष्टानि वै पुरा (for b) —(L 467) Dn1 कल्याण गुणानि तथा (for a) —(L 468) T3 3 G1 4 4 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) V3 सा व्रत, B1 [उ]माव्रत- (for व्रतक-) —(L 469) T1 3 G1 3–6 M4 उमया च कृतं दृष्ट्वा (for a) T1-3 G1 3–5 M4 सात्त्वी (for दृष्ट्वा) —(L 470) V3 3 B2 3 D6 उमाव्रतकृत्स्नं सर्वे (for a) K1 T3 व्रत- (for वृष-) — T3 om (hapl) line 471 —(L 471) N3 -माल्य- (for माला) —(L 472) V1 तन्नेमा- ; D1 पुलोमा- (for पुरोमा) D5 T1 पुलोमाव्रतकं तथा (for b) —(L 473) D2 सार्धं ; T1 3 G1 3 5 M4 वास- ; G3 चापि (for सा तु) T3 G2 सा तु रत्नं T2 3 G1 4 सा तु रत्नं (for रत्नवृक्षं) K1 D6 मनोरमम् (for °हरम्) G1 M4 सा तु रत्नं मनोहरा (for b) —(L 475) T4 महाव्रते (for उमा) —(L 476) K3 माघ्यां चाथ D3 मघायां च T3 G1 4 माघे या च (for मघया च) —(L 477) D1 रत्नानि ; D4 दानानि (for व्रतानि) D5 (marg) रत्नानि खलु दिव्यानि (for a) D6 G5 कुरुनन्दन, T1 3 G1 3 कुरुवर्धन (for कुलवर्धने)

व्रतानि खलु दत्तानि बहूनि कुरुवर्धने ॥
ददौ शतभिषा चैव व्रतकं पुण्यलक्षणम् ।
येन नक्षत्रमुख्यत्वं जगाम कुरुनन्दन ॥

Colophon

29B

K Ñ2 V B D T G M4 cont

जनमेजय उवाच ।
वैशंपायन धर्मज्ञ व्यासशिष्य तपोधन ।
पारिजातस्य हरणे पद्पुरं परिकीर्तितम् ॥
निवासोऽसुरमुख्यानां दारुणानां तपोधन ।
तेषां वधं मुनिश्रेष्ठ कीर्तयस्वान्धकस्य च ॥
वैशंपायन उवाच ।
त्रिपुरे निहते वीरे रुद्रेणाक्लिष्टकर्मणा ।
तत्र प्रधाना बहवो बभूवुरसुरोत्तमाः ।
आराविना न दग्धास्ते रुद्रेण त्रिपुरालयाः ।
षष्टिः शतसहस्राणि न न्यूनान्यधिकानि च ।
ते ज्ञानिवधसंतप्ताश्चक्रुर्घोरं पुरा तपः ।
जम्बूमार्गे सतामिष्टे महर्षिगणसेविते ॥
आदित्याभिमुखा वीराः सहस्राणां शतं समाः ।
वायुभक्षा नृपश्रेष्ठ स्तुवन्तः पद्मसंभवम् ॥
तेषामुदुम्बरं राजन्गण एकः समाश्रितः ।
वृक्षं तत्रास्मन्वीर ते कुर्वन्तो महत्तपः ॥
कपित्थं वृक्षमाश्रित्य केचिन्नत्रोषिताः पुरा ।
सृगालवाटीं स्वपरे चेरुरुग्रं तथा तपः ॥
वटमूले तथा चेरुस्तपः कौरवनन्दन ।
अधीयन्तः परं ब्रह्म बटं गत्वासुरात्मजाः ॥
तेषां तुष्टः प्रजाकर्ता नरदेव पितामहः ।
वरं दातुं सुरश्रेष्ठः प्राप्तो धर्मभृतां वरः ॥

—(L. 478) T1 3 G1 3-5 M4 शतभिषक् (for °भिषा) D4 व्रतकं पुण्यकं तथा; T2 3 G1 3 5 M4 व्रतं पुण्यकलक्षण(G5 °वर्धन)म् (for °) —(L. 479) D1 6 कुरुनन्दिनी, D2 3 कुरुनन्दन (for कुरु°) —After line 479, D6 ins

6** उमामहेश्वर दानं कार्यं सर्वमतशाने ।
कपिलागोप्रदानेन त्रियाहे नीलमुरसुवेव ॥
सर्वैरेवासहेन्द्रश्च (310) उमा वै रुद्रमयुना ।
स्वे स्थानेन शता राजन्विष्णोर्बलकक्षासनात (310) ॥

COLOPHON —*Mention of the Epic* K2-4 V1 2 D3 D5 6 T2 —*Mention of Khila* K3 4 V B Dn D5 D1 3 4 —*Adhy name* K Ñ2 V B1 2 Dn D5 D1-3 5 6 उमाव्रतकम्, B3 पारिजातहरणम्, T1 3 4 G1 4 पुण्यकविधि, G3 पुण्यकविधिवर्धनम् —*Adhy no* K2 (marg) 134, V1 140, V3 B2 138, Dn D5 136, D2 132, D3 T1 145, D4 135, T1 G3 4 M4 149, T2 G1 151, T3 138, G1 140, G. 152

29 B

(L. 4) D3 युद्ध (for वध). —(L. 5) K2 4 D1-4 T1-3 G1 4 M4 वीर, B1 दैत्ये (for वीरे) —(L. 6) K1 4 मानायुधाश्च बहवो, K2 मधुप्रमाना ब°, Cal ed तत्रायुधाना ब° (corrupt) (for °) K4 बभूवुरमरोपमा (for °) —(L. 7) D1 G3 निर्दग्धास्तु; D3 प्रदग्धास्ते (for न द°) V2 D1 त्रिपुरालये, T3 °लयम् (for °लया) —(L. 8) K1 3 4 Ñ2 V B1 3 Dn D1 6 T1 G1 षष्टि (for षष्टिः) K3 D1 दैत्य (for शत) B1 D1 T2 3 G1 4 भोः (for च) D3 D1 T1 G2 न न्यूनान्यधिकानि भो (D3 ते, G2 वै) D2 मन्युवान्पधिका विभो, T1 G3 न न्यूनानधिकानि भो (for °) —(L. 9) Ñ2 बन्ध (for वध) K1 3 4 Dn D5 वीर (for वीरा) V1 D3 महत्तप°, V1 B1 G1 महत्तप; D1 4 घर तप, T1-3 G1 3-5 M4 प्रदक्षिणम् (for पुरा तप) D2 चतुर्घोरा परं तप (for °) —K2 om lines 10b-12a —(L. 12) T1-3 G1 3-5 M4 निराहारा (for नृपश्रेष्ठ) —(L. 13) Ñ2 उदुम्बरे, B3 उदुम्बर, T2 औदु° (for उदु°) V1 गणम् (for गण) B1 सहाभित° (for समा°) T1-3 G1 3 5 M4 गणा एके समाश्रिता (for °) —(L. 14) Ñ2 V2 3 B Dn1 D5 D1 5 6 T1-3 G वीरास् (for वीर) K4 D6 महातप (for महत्तप°) —K4 B3 G4 om (hapl) lines 15-16 —(L. 15) K1 3 Ñ2 B1 2 Dn D5 6 T1 4 G1 3 4 कपित्थ (for °त्थं) T3 5 कपित्थ मूलमाश्रित्य (for °) —(L. 16) K1-3 Ñ2 Dn1 D1 2 3 वाटीस (for वाटीं) G2 सृगालस्पाटीमपरे, G4 M4 °वाटी स्वपरे (for °) V2 G1 महत्तप, B1 T3 तदा (for तथा) —(L. 18) G1 अधीयन्ते, M4 °यानं (for °यन्त) V1 Dn1 D5 D1 3 पर; V2 ऽपरे (for परे) K1 T3 3 4 G2-4 अधीयन्तापरे ब्रह्म (for °) D5 [अ]सुरोत्तमा (for °रात्मजा) V3 तं प्राप्ता त्रिपुरात्मजा (for °) —(L. 19) K2 देवेन्द्र, Ñ2 Dn1 D1 T2 नरेन्द्र (for °देव) —(L. 21) V2 वर वरय इत्युवाच (for °) —(L. 22) K2

वरं वरयतेत्युक्ताते राजन्पद्मयोनिना ।
ते नेपुरंरदान तु द्विषन्तख्यम्बकं विभुम् ।
इच्छन्तोऽपचितिं गन्तुं ज्ञातीनां कुरुनन्दन ॥
तानुवाच ततो ब्रह्मा सर्वज्ञः कुरुनन्दन ।
विश्वस्य जगतः कर्तुः संहर्तुश्च महात्मनः ।
कः शक्तोऽपचितिं गन्तुं मास्तु वोऽत्र वृथा श्रमः ॥
अनादिमध्यनिधनः सोमो देवो महेश्वरः ।
तमस्तूय सुखं स्वर्गे वस्तुमिच्छन्ति येऽसुराः ॥
ते नेपुस्तत्र केचित्तु दुरात्मानो महासुराः ।
अथेषुरपरे राजन्नसुरा भव्यभावनाः ॥
नेषुर्ये सुदुरात्मानस्तानुवाच पितामहः ।
वरयध्वं वरं वीरा रुद्रक्रोधमृतेऽसुराः ॥
ते ऊचुः सर्वदेवानामवध्याः स्याम हे विभो ।
पुराणि पद् च नो देव भवन्त्वन्तर्महीतले ॥

सर्वकामसमृद्धार्थं षट्पुरं चास्तु नः प्रभो ।
वयं च षट्पुरगता वसेम च सुखं विभो ॥
रुद्राच्च नो भयं न स्यादेन नो ज्ञातयो हताः ।
निहतं त्रिपुरं दृष्ट्वा भीताः स्म तपसा निधे ॥
पितामह उवाच ।
असुरा भवतावध्या देवानां शङ्करस्य च ।
न चाधिष्ठाय चेद्विप्रान्सत्पथस्थान्सता प्रियान् ॥
विप्रोपघातं मोहाच्चेत्करिष्यथ कथचन ।
नाश यास्यथ विप्रा हि जगतः परमा गतिः ॥
नारायणाद्धि भेतव्यं कुर्वद्भिर्ब्राह्मणाहितम् ।
सर्वभूतेषु भगवान्हितं धत्ते जनार्दनः ॥
ते गता असुरा राजन्ब्रह्मणा ये विसर्जिताः ।
येऽपि भक्ता महादेवमसुरा धर्मचारिणः ॥
स्वयं हि दर्शनं तेषां ददौ त्रिपुरनाशनः ।

ते वेपुर, B1 Dn D5 नेपुस्तद्; D6 ते सर्वे (for ते वेपुर) Cal ed तद् (for तु) T1-3 G1 3-5 M1 वरं तु वविरे सर्वे (for °) —(L 23) Dn1 om (hapl) lines 23ᵇ–26ᵃ. K1 T1-3 G2 4 M ज्ञानिना (for ज्ञातीना) — T3 G3 om (hapl) line 24 Before line 25 D6 ins ब्रह्मोवाच —(L. 26) K3 क शक्तो विमर्द कर्तु (for °) —(L 27) T2 3 G1 4 अनादिनिधन सोमो (for °) G5 सोम (for सोमो) —(L 28) K1 नमस्कृत्य ; D1 3 तमाश्रित्य, T2-3 G1 3-5 M1 त संस्तूय, Poona ed तमास्तूय (for तमस्तूय) D6 स्वर्ते (for स्वर्गे). K3 के, D5 ते (for ये) G1 नरा (for ऽसुरा) G1 वस्तुमिच्छाम हेऽसुरा (for ᵇ) — T2 3 G1 4 om (hapl) lines 29 32 T1 om (hapl) line 29 —(L 29) D6 ते नेपुर्वरदानं तु (for °) — V3 om line 30 —(L. 30) D3 ये च (for राजन्). V1 D1 भव ; Ds1 D1 T1 G2 3 M1 भाव्य (for भव्य) K1, 3 4 असुरा हव्यवाहना (for ᵇ) —(L. 31) K1 ये नेपुश्च ; K2 ते पुर्ये तु, K4 V1 3 B Dn D5 D1 3 4 6 नेपुर्ये तु (B3 ये); V2 D3 तेषु ये ये (D3 वै); T3 ते नेपुर्ये, G2 3 M4 ते नेपुर्ये (for नेपुर्ये सु) G4 महात्मानस (for -सुरा) K3 प्रणेमुर्ये विधिं भक्तास. D1 तेषु ये तु महामानस (for °) —(L. 33) Ñ1 B2 D1 T3 G2 3 तमूचु . G1 तत्तुस्तु (for ते ऊचु). T2 4 G1 5 M4 वयम् (for विभो) —(L. 34) Ñ1 T1 षट्पुरे (for पद् च नो) D1 पुराणि षट्पुरो देवो (for °) K3 Ñ2 T2 3 G1 4 5 M4 [अ]त्र, K3 च (for [अ]न्तर). —(L. 35) K2 4 Ñ2 V3 3 B2 D1-4 -समृद्धयर्थं, G4 °द्धं च (for °द्धार्थं) — V3 om (hapl) line 36 —(L. 36) K2 Ñ2 V1 3 B Dn D3-4 T1 4 G1 3 वयं च षट्पुरं गत्वा (for °) Ñ2 V1 3 B3 वत्स्याम, D3 4 वसाम (for वसेम) K2 G3 प्रभो (for विभो) D3 गच्छाम सुखिनो विभो (for ᵈ) —(L. 37) K3 न स्याद्, V B1 3 B1 2 Dn D5 6 G2 उभे ; B3 अपि, T2 3 G1 4 M1 न च (for च नो) K2 रुद्राद्भावस्तु भय तस्माद् ; Ñ2 T1 G1, 3 °च च भयं न स्याद् ; D1 भव मोऽस्तु भय तस्माद् (for °) K3 [अ]-स्मज्ज्ञातयो, Ds1 यो ज्ञा° (for नो ज्ञा°) — T G1 3 4 M1 ब्रह्मा (for पितामह) —(L. 39) K3 4 V3 Dn D5 D4, 6 भवथ, D3 न तथा (for भवत) —(L. 40) K1 ते गता असुरा राजन्, G3 न च चाधिष्ठतो विप्रान् (for °) K4 मम (for सता) K1 सत्पथि प्रस्थितान्प्रियान्, K3 हिते धत्ते जना-र्दन ; K3 (also) सत्पथिष्ठ्यान्हरिप्रियान्, D1 च मन्यथसत° प्रियान् ; D3 सत्यस्थानसतो प्रिया (for ᵇ) —(L. 43) K4 Ñ2 विप्रो (for विप्रा) T3 जगत परमो गुरु (for ᵇ). —(L. 43) K1 3 4 Dn1 D3 4 6 T1-3 G1 3 M4 बिभे-तव्यं, K3 V B1 2 D5 D1 G3 4 यो मे° ; Ñ2 G4 वा मे° (for हि मे°) K1 4 कुर्वद्भिर्ब्राह्मणेऽहितम् (for ᵇ) —(L. 44) Ñ2 भूते हि (for भूतेषु) K1 हितवान् ; Dn1 भगवन् (for °वान्) D1 धर्मं (for धत्ते) —(L. 45) D3 सर्वे (for राजन्) — After line 45, D3 5 6 ins.

1** अन्तर्महीतले कृत्वा षट्पुरं तोयवर्जितम् ।
[D3 कोप (for तोय) D3 षट्पुर तेऽनिवारिता (for ᵇ).]

—(L. 48) T2 3 G1 3 सर्वेश्वर (for सम°) V3 D4, 5

श्वेतं वृषममारुह्य सोमः सप्रवरः प्रभुः ।
उवाच चेदं भगवानसुरान्स सता गतिः ॥
वैरमुत्सृज्य दम्भं च हिंसां चासुरसत्तमाः ।
मामेव चाश्रितास्तस्मादहं साधु ददामि वः ॥
यैर्दीक्षिताः स्थ मुनिभिः सत्क्रियापरमैर्द्विजैः ।
सह वैरंम्यता स्वर्गः प्रीतोऽहं वः सुकर्मणा ॥
इह ये चैव वत्स्यन्ति तापसा ब्रह्मवादिनः ।
अपि कापित्थिकावृक्षे तेषां लोका यथा मम ॥
इह मामान्तपक्षान्तो यः करिष्यति मानवः ।
यानप्रस्थेन विधिना पूजयन्मां तपोधनः ॥
वर्षाणां स सहस्रं तु तपसा प्राप्स्यते फलम् ।
कृत्वा त्रिरात्रं विधिवल्लप्स्यते चेप्सितां गतिम् ॥
अर्कद्वीपे नियमतो द्विगुणं तद्भविष्यति ।
नीचे देशे च भद्रं वो वरमेतं ददाम्यहम् ॥
श्वेतवाहननामानं यश्च मां पूजयिष्यति ।
सर्वतो मयचित्तोऽपि गतिं स मम यास्यति ॥
औदुम्बरान्माटमूलान्द्विजान्कापित्थिकानपि ।
तथा सप्तान्नपाटीयान्धर्मात्मनो दृढव्रतान् ॥
मुनींश्च ब्रह्मपाटीयान्सन्निवेशेन ये नराः ।
पूजयिष्यन्ति सततं ते यास्यन्तीप्सितां गतिम् ॥
इत्युक्त्वाथ महादेवो भगवाञ्छ्वेतवाहनः ।
तैरेव सहितः सर्वै रुद्रलोकं जगाम ह ।
जम्बूमार्गं गमिष्यामि जम्बूमार्गे वसाम्यहम् ।
एवं संस्मरमानोऽपि रुद्रलोके महीयते ॥

Colophon

विभु (for प्रभु) — (L 49) K1 s 4 Ñ2 V2 B1 s Dn D2 D3 s T1 G2 [हृ]ते च (by transp), D1 s [ह]त स, T2 s G1 s-s M1 देवो K2 तपतां, D1 s च सता (for स सता) — Before line 50, D3 ins ईश्वर — (L 50) D1 दम्भमुत्सृज्य वैरं च (for °) — (L 51) T1 हि (for च) V1 [म]श्रितास्, D5 श्रि° (for [आ]श्रि°) K1 मामेव च श्रिता यस्माद्, K2 D2 धर्ममेवाश्रितास्तस्माद् (for °) K2 ददानि, D2 यदामि, T2 वरामि (for ददामि) — (L 52) M4 ये (for यैर्) K2 दीक्षितास्तु (for दीक्षिता स्थ) V1 D2 s T1 s G2-s ये दीक्षितास्तु मुनिभि (for °) — (L [illegible]) Ñ2 सहितैर्, T2 G4 s सगवैर् (for सह वैर्) D2 स्वर्गो (for स्वर्गः). — (L 54) D2 इह चैव निवत्स्यन्ति (for °) K1 4 V1 s B D1 s T2-4 G1 s 4 s तपसा, V2 तपसे (for तापसा) — (L 55) K2 Ñ2 V B1 D2-s कापित्थके, K2 °त्यका, Dn G2 °त्थिके (for °त्थिका) T1 s M4 इह येऽश्व स्थिता वृक्षे, T2 G1 s s इह येऽपि (T2 ये मे) स्थिता वृक्षे (for °) Ñ2 V2 s Dn D2 D3 s s T1 G2 लोको (for लोका) — (L 56) K1 V1 D3 T2 G2-s इह माम तप क्षान्तो (for °) — (L 57) B2 D5 पूजयेत् (for °यन्) T1 M4 य पूजा मा तपोधन, G1 य पूजयाना त° (for °) — (L 58) G2 s द्वि (for स) K2 Ñ2 V B D2-s s G2 s वर्षाणां तु सहस्रस्य (K2 °स्र च, Ñ2 °स्रेण, D1 °स्राणां, G1 °स्राणि) (for °) Ñ2 M4 तपसा, D4 G2 तपस, T2 समान (for तपसा) K2 V2 s Dn1 D2 T2 प्राप्यते, D2 प्राप वत् (for प्राप्स्यते) K2 G2 तपस प्राप्यते फलम् (for °) — (L 59) K2 s V1 Dn1 D1 s G2 s विरात्रं (for त्रि°) T2 G2 s लभते (for लप्स्यते) D2 लप्स्यते चेप्सितं फलम् (for °) — (L 60) K2 नियमता (for °तो) T G1 s-s M4 करिष्यति (for भवि°) — (L 61) K2 s 4 V1 s B1 D1 s s नीचदेशे, K2 D4 नीरदेशे, V2 नीपदेशे, Dn D2 T1 M4 न विदेशे, D2 जम्बूद्वेशे, G2 निम्नदेशे (for नीचे देशे) Ñ2 निदेशे चैव भद्र वो (for °) — (L 62) D4 °नामानं (for °मं) — (L 63) D2 चित्तो (for चित्तो) V1 s D2 मम स (by transp) D2 [अ]वाप्स्यति (for यास्यति). D2 गतिं मम स वाप्स्यति (for °) — (L 64) K2 वटाम्बूकाद्, D2 निम्बमूलात् (for माट°) D4 उदुम्बराश्वत्थमूलान् (for °) — (L 65) D1 पाटीया, T2 G1 M4 पाडीयान् (for पाटी°) K2 D4 व्रत (for दृढ) D2 व्रता (for व्रतान्) — (L 66) K2 ब्रह्मवादीयान्, B1 D2 T1-s G1-s s M °वादीयान्, D2 धर्मवादी°, D2 धर्मपरमान् (for ब्रह्मवाटीयान्) T4 सदा (for नरा) — (L 68) Ñ2 च, D2 स्व, G2 तु (for [ऽ]थ) — (L 69) K1 B2 D4 s G2 सहितै (for °त) D2 स्वर्गे (for सर्वै) — Before line 70 T2 s G2 ins वैशंपायन — (L 70) G1 °मार्गे (for मार्गं) K1 जम्बूमार्गं गमिष्यन्ति, K2 यस्तु कामयते नित्यं (for °) — (L 71) D2 एवं संकल्पमानो हि (for °) D2 रुद्रलोकं (for °लोके)

Colophon — *Mention of the Pᵣ c* K2 Dn1 T2 — *Mention of Khila* K2 V1 s B Dn1 Dn1 — *Sub-parvan* पारिजात — *Adhy name* K Ñ2 V B Dn D2 D2-s s s T1-s G1 s s पद्मपुराण — *Adhy no* K2 (marg) 133, V1 141, V2 140, V3 B2 139, Dn 137, D2 137, D1 133, D2 T1 146, D4 136, T1 G2 s M4 150, T2 G1 152, T2 159, G4 142, G2 163.

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु चतुर्वेदषडङ्गवित् ।
ब्राह्मणो याज्ञवल्क्यस्य शिष्यो धर्मगुणान्वितः ॥
ब्रह्मदत्तेति विख्यातो विप्रो वाजसनेयिनाम् ।
अश्वमेधं कृतवांस्तं वसुदेवस्य धीमतः ॥
स सांवत्सरदीक्षाया दीक्षितः षट्पुरालय. ।
आवर्ताया: शुभे तीरे मुनया मुनिजुष्टया ॥
सखा च वसुदेवस्य सहाध्यायी द्विजोत्तमः ।
उपाध्यायश्च कौरव्य क्षीरहोता महात्मनः ॥
वसुदेवस्तत्र यातो देवक्या सहितः प्रभो ।
यजमानं षट्पुरस्थं यथा शक्रो बृहस्पतिम् ॥
तत्सत्रं ब्रह्मदत्तस्य यज्ञश्रेष्ठं बहुदक्षिणम् ।
उपासन्ति मुनिश्रेष्ठा महात्मानो दृढव्रताः ॥
व्यासोऽहं याज्ञवल्क्यश्च सुमन्तुर्जैमिनिस्तथा ।
धृतिमाञ्जाजलिश्चैव देवलाद्याश्च भारत ॥
श्रद्धयानुरूपया युक्त वसुदेवस्य धीमत ।
यत्रेप्सितान्ददौ कामान्देवकी धर्मचारिणी ।
वासुदेवप्रभावेन जगत्स्रष्टुं महीपते ॥
तस्मिन्सत्रे वर्तमाने दैत्या. षट्पुरवासिन· ।
निकुम्भाद्याः समागम्य तमूचुर्वरदर्पिता· ॥
कल्प्यतां यज्ञभागो न· सोम पास्यामहे वयम् ।
कन्याश्च ब्रह्मदत्तो नो यजमान· प्रयच्छतु ॥
वह्व्यः सन्त्यस्य कन्याश्च रूपवत्यो महात्मनः ।
आहूय ता. प्रदातव्याः सर्वेषां हि न. श्रुतम् ॥
रत्नानि च ब्रह्मदत्तो विशिष्टानि ददातु नः ।
अन्यथा तु न यष्टव्य वयमाज्ञापयामहे ॥
एतच्छ्रुत्वा ब्रह्मदत्तस्तानुवाच महासुरान् ।
यज्ञभागो न विहित. पुरा वोऽसुरसत्तमाः ॥

(L 72) T1 3 G1 3 M4 चतुर्व्यूह (T3 °ह) (for °वेद॰) — (L 73) G4 गुणोत्तम (for गुणान्वित) — (L 74) T1 ब्रह्मण्यो भवविख्यातो T2 3 G1 3 4 ब्राह्मणो (G3 ब्रह्मण्यो) भुवि वि°; G6 M4 ब्रह्मदत्तो भुवि ख्यातो (for °) K3 Ñ3 V B D1 3 विप्रो वाजसनेयिनाम् (for °) — (L 75) G3 वासुदेवस्य (for व°) — (L 76) K2 3 V2 D1 T4 M4 सवत्सर (for सां°) D6 स तु सांवत्सरीं दीक्षा, T1 सखा स वरदीक्षाया (for °) — Ñ2 om line 77 — (L 77) K1 आदर्शाया, K4 आवर्ताया, D3 विश्व° (for आव°) D1 सुर- (for मुनि) K1 4 सेविते (for जुष्टया) — (L 78) D2 स (for च) T1 3 G1 3-4 M सहसा स (for सहाध्यायी) — (L 79) K1 B3 T4 क्षीरहेतोर्, K2 °होतुर, Ñ2 V1 3 रक्षाहेतोर, B1 रक्षाहोता, D6 T1 3 G1 3-5 M4 दीक्षाहेतोर (for क्षीरहोता) — (L 80) Ñ1 शुभ, V1 प्रभु, V3 नृप, D5 सुधी (for प्रभो) T3 दत्तया सह तत्र भो (for °) — (L 81) K1 (marg) V6 B2 यजमान, K3 D3 जगामैनं, K4 जगाम तं, G1 याजमान्ये (for यजमान) — (L 82) K4 तत्सत्रे (for °त्र) T2 G1 भूरिदत्तस्य (for ब्रह्म°) G4 तत्पर्वं भूरिदत्तस्य (for °) V2 बह्वर्थं (for °र्ण) T3 4 G3 M4 भूरि- (for बहु-) — (L 83) K2 उपास्यन्ति, B1 D1 3 4 °सन्ते, B3 T G M4 °सते, B3 °सन्त (for °सन्ति) K2 बहुश्रेष्ठा, D2 द्विज श्रेष्ठा, M4 मुनिश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठा) K2 4 धृतव्रता; Ñ2 बृहद्व्रता (for दृढव्रता) — After line 83 D3 (marg) ins

2** श्रद्धानुरूपया युक्त्या वसुदेवस्य याजने ।

— (L 84) D T G1 3 4 M4 हि, G6 च (for ऽहं) B1 शिष्यो धर्मगुणान्वित (for °) — (L 85) K1 (sup. lin. as above) G3 जाबालिश्च, K3 V B3 प्रजापतिश्च, Ñ2 T1 3 G1 जाबलिश्च, B1 D1 जयनिश्च D1 3 आपनिश्च, T1 आरुणिश्च (for जाज°) D1 धृतिमाञ्जाबालिश्चैव, D6 धृतिमाञ्जाबलि°, M1 जाबालिश्चैव धृतिमान् (for °) K3 देवलाश्च (for °लाद्याश्च) — T1 3 G1 3 4 M1 om line 86 — (L 87) V2 यया, D2 यत्र (for यत्र) T1 यथा (for ददौ) — (L 88) K1 3 T G1 3-6 M4 प्रसादेन (for प्रभावेन) V4 वसुदेवप्रसादेन (for °) K Ñ2 D3 D2-6 T3 जगत्स्रष्टुर् (for °स्रष्टुं) T1 महीयस (for °पते) V2 3 B Dn D1 3-4 (sup lin) जगत्स्रष्टुर्महीतले (D1 2 °पते), T1 3 G1 3-5 M4 °स्रष्टुर्महीयस (for °) — (L 89) T2 3 G1 3-4 M4 यज्ञे (for सत्रे) Ñ1 क्रियमाणे (for वर्त°) — (L 91) K2 3 4 Ñ2 V B Dn1 D3 D4 3 4 (marg) T1 G3 कार्यतां, D3 3 क्रियतां, G1 कल्पतां (for कल्प्यतां) K1 4 M4 पश्यामहे (for पास्या°). — (L 92) T1 बहुदत्तो (for ब्रह्म°) K1 3 4 मे (for नो) D3 कन्याश्च प्रगृह्य दत्त मो (hypermetric); G4 °श्च ब्रह्मदत्तेन (for °) — (L 93) T1 वस्य सत्यश्च कन्याश्च (for °) K3 D3 G(ed) रूपवन्त्यो (for °वत्यो) — K3 [illegible] °य ता). [illegible] र वदैव, [illegible] G3 स [illegible] रत्नानि [illegible] ब्रह्मदत्तोऽपि (for °) K2 स्वविशिष्टानि (for वि°) D1 (marg as above) महात्मन, G1 M4 ददातु स (for °तु न) —(L.

कथं सत्रे सोमपानं शक्यं दातुं मया हि वः ।
पृच्छेनेह मुनिश्रेष्ठान्वेदमाख्यार्थकोविदान् ॥
कन्या हि मम या देयास्ताश्च सकल्पिता मया ।
अन्तर्वेद्यां प्रदातव्याः सदृशानामसंशयम् ॥
रत्नानि तु प्रयच्छामि सान्त्वेनाहं निचिन्त्य वै ।
बलान्नैव प्रदास्यामि वेदर्भीपुरमाश्रितः ॥
निकुम्भाद्यास्तु कुपिताः पापाः षट्पुरवासिनः ।
यज्ञवाटं निलुलुपुर्जह्रुः कन्याश्च तास्तथा ॥
तं दृष्ट्वा सप्रवृत्तं तु दध्यावानकदुंदुभिः ।
वासुदेवं महात्मानं बलभद्रं गदं तथा ॥
विचिन्तार्थस्ततः कृष्णः प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ।
गच्छ कन्यापरित्राणं कुरु पुत्राद्य मायया ।
यावद्यादवसैन्येन षट्पुरं यान्त्यह प्रभो ॥
स ययौ षट्पुरं वीरः पितुराज्ञाकरस्तदा ॥
निमिषान्तरमात्रेण गत्वा कामो महाबलः ।
कन्यास्ता मायया धीमानाजह्रे स महाबलः ॥
मायामयीश्च कृत्वान्या न्यस्तवान्रुक्मिणीसुतः ।
ता भैरिति च धर्मात्मा देवकीमुत्तथांस्तदा ॥
मायामयीस्तु ता हत्वा सुता दृष्ट्वा दुरासदाः ।
षट्पुरं विविशुर्दैत्याः परितुष्टा नराधिप ॥
कर्म चासार्यं वै तत्र विधिदृष्टेन कर्मणा ।
यद्विशिष्टं बहुगुणं सदस्यूच नराधिप ॥
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता राजानस्तत्र भारत ।
सर्वे निमन्त्रिताः पूर्वं ब्रह्मदत्तेन धीमता ॥
जरासंधो दन्तवक्त्रः शिशुपालस्तथैव च ।
पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च मालवाना गणास्तथा ॥
रुक्मी चैवाहृतिश्चैव नीलो नाधर्म एव च ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ शल्यः शकुनिरेव च ॥

---

96) V3 B3 ॰ न तु (by transp), D3 नैव —(L 97) D3 ख्यात्वा (for क्षुब्धा) —(L 98) K1 ॰ ॰ Ñ3 V2 ॰ B Dn D3 D4 ॰ T2 G3 ॰ पुराणे, K3 V3 पुरातो (for पुरा बो) —(L 99) K1 यथा (for मया) —(L 100) K1 पृच्छन्तु (for ॰न) T1 ॰ G1 ॰ ॰ M1 [इ]माम् (for [इ]ह) D3 आपृच्छत मुनिश्रेष्ठान् (for ॰) Ñ3 -वेदार्थ (for आख्यार्थ) —(L 101) K1 देयाश्च, K4 देयास्ता (for या देयास्) K2 V1 D3 ॰ कन्या हि म (D1 न हि) मया देयाम्, D5 T3 G3 M1 कन्या मया न देया वस्, T1 ॰ G2 ॰ ॰ कन्या मया नैव देयाम् T1 कन्या मयाथ वै दे॰ (for ॰) K1 ॰ याश् (for ताश्) —(L 103) K V B D T4 G2 ॰ विचिन्त्यताम्, Ñ3 प्रगुण्य ताम् (for विचिन्त्य वै) —(L 106) Ñ3 D G3 षिलिलि दुर, D3 T2 ॰ निलुलुड़ु(D3 ॰ड्ड)र, G2 मुररिपुर (for निलु लुपुर्) T1 श्रुतान्तदा (for च तास्तथा) —(L 107) K1 Dn D37 T3-4 G1 ॰ ॰ तद्दृष्ट्वा, G3 तान्दृष्ट्वा (for तं दृष्ट्वा) V1 ॰ B D1 ॰ T1 स्वप्रवृत्त (for सप्र॰) K3 तान्दृष्ट्वा सप्रवृत्तास्तु, Ñ3 D2 ॰ G3 तद्दृष्ट्वा सप्रवृत्तं तु, D1 तान्दृष्ट्वा सप्रवृत्तान् (submetric) (for ॰) —(L 109) D1 गदां तथा, M1 तथा गदम् (by transp) —(L 109) V3 B3 विदित्वाथ, D3 ॰तार्थ (for ॰तार्थस्) K1 सुत, K1 कृत, D3 तथा (for ततः) —(L 110) K1 D3 [अ]च्य, D3 ॰ स्व (for [आ]शु) V3 कुरुष्वाप्राशु मायया (for ॰) —(L 111) D3 च सह (for यादव) K1 V D3-4 G2 विभो (for प्रभो) —(L 112) D3 गत्वा (for ययौ) V3 आज्ञास्थितम् (for ॰करस्) T3 प्रद्युम्नः सत्वरस्तदा (for ॰) — K1 D3 T1 G1 om (hapl) line 114 —(L 114) K1 समहार, Ñ3 प्रजह्रे स, V1 B3 ॰ अपाजह्रे, V3 आजह्रे च, V3 P1 D3 ॰ T1 G3 M1 अपजह्रे, Dn D3 ॰ G1 ॰ उपजह्रे, D3 सजह्रे स, G3 स जह्रे स (for आजह्रे स) —(L 115) B1 स्तनपान् (for न्यस्त॰) — G1 om line 116 —(L 116) D3 T1 भैमीरिति (for भैरिति च) Dn3 T1 Bom Poona eds G(ed) देव कम् (for ॰कीम्) —(L 117) K3 सुता हत्वा, K4 D3 तु ता दृष्ट्वा, V3 च ता कृत्वा, Dn D3 ततो हत्वा, D3 सुता हत्वा, D3 सुता दृष्ट्वा, D3 तदा हत्वा, T1 ॰ G1 ॰-॰ M1 तु हत्वा ता (for तु ता हत्वा) V3 om lines 117[b]–119[b] D3 G3 कन्या (for सुता) Ñ3 V1 B3 तत्र (for हास्य) —(L 119) K4 D3 [अ]न्वसार्ये, D3 चोत्सार्ये, D3 ॰ T3 ॰ G3 ॰ M1 चासाद्य (for ॰र्यं) D3 कर्म चासाद्यते यत्र (for ॰) —(L 120) K3 यद्गुणं (for बहु॰) —(L 121) V3 राजानश्च नराधिप (for ॰) —(L 122) D3 सर्वे (for सर्वे) —(L 123) T1 ॰ G1 ॰-॰ M1 शिशुपालो (for जरासंधो) T1 ॰ G2 ॰ ॰ M1 जरासंधस् (for शिशुपालस्) —(L 124) M1 Bom Poona eds G(ed) मालवा स (for ॰वाना) B Dn D3 D3 T1-3 G1 ॰-॰ मालवाश्चा(B3 Dn D3 ॰श्च)-णास्तथा (for ॰) —(L 125) K1 ॰ ॰ V3 D3 T3 M1 [आ]हृतिश्च, K3 D3 ॰-॰ [आ]हृ॰ (? ॰ [आ]हृ॰) V3 रुक्मी चैव कृतिश्चैव (for ॰) T1 नीपो (for नीलो) K3 Dn T3 G3 या धर्म, V1 D3 ॰ नामर्द, D3 कर्ण (for नाधर्म) — T3 om (hapl) line 126 —(L 126) D3 दारुच, G दीर्घ (for शल्य) —(L 127) K1 ॰ ॰ D3 ॰ ॰ T3 वीर, D3

राजानश्चापरे धीरा महात्मानो दृढायुधाः ।
आवासिता नातिदूरे षट्पुरस्य च भारत ॥
तान्दृष्ट्वा नारदः श्रीमानचिन्तयदनिन्दितः ।
क्षत्रस्य यादवाना च भविष्यति समागमः ॥
अत्र हेतुरयं युद्धे तस्मात्तत्प्रयताम्यहम् ।
एवं सचिन्तयित्वा स निकुम्भभवनं गतः ॥
पूजितः स निकुम्भेन दानवैश्च तथापरैः ।
उपविष्टः स धर्मात्मा निकुम्भमिदमब्रवीत् ॥
कथं विरोधं यदुभिः कृत्वा स्वस्थैरिहास्यते ।
यो ब्रह्मदत्त स कृष्ण स हि तस्य पितुः सखा ॥
शतानि पञ्च भार्याणां ब्रह्मदत्तस्य धीमत. ।
आनीता वसुदेवस्य सुतस्य प्रियकाम्यया ॥
शतद्वय ब्राह्मणीना राजन्याना तथा शतम् ।
वैश्याना शतमेक च शूद्राणा शतमेव च ॥

नाभिः शुश्रूषितो धीमान्दुर्वासा धर्मवित्तमः ।
तेन तासा वरो दत्तो मुनिना पुण्यकर्मणा ॥
एकैकस्तनयो राजन्नेकैका दुहिता तथा ।
रूपेणानुपमा. सर्वा वरदानेन धीमत. ॥
कन्या भवन्ति तनयास्तस्यासुर पुन. पुनः ।
सगमे संगमे वीर भर्तृभिः शयने सह ॥
सर्व पुष्पमयं गन्ध स्रवन्ति च वराङ्गनाः ।
सर्वदा यौवने न्यस्ता. सर्वाश्चैव पतिव्रताः ॥
सर्वा गुणैरप्सरसां गीतनृत्यगुणोदयम् ।
जानन्ति सर्वा दैतेय वरदानेन धीमत. ॥
पुत्राश्च रूपसपन्नाः शास्त्रार्थकुशलास्तथा ।
स्वे स्वे स्थिता वर्णधर्मे यथावदनुपूर्वश· ॥
ताः कन्या भैमसुख्याना दत्ताः प्रायेण धीमता ।
अवशेष शत त्वेकं यदानीत किल त्वया ॥

धीरा (for वीरा) V1 महावीरा (for [अ]परे धीरा) V2 3 D1 T1 दृढव्रता , T2 3 G1 3-5 M1 धृतायुधा (for दृढा°) — For line 137, G2 subst

3** एते चैव महातेजा राजानश्च दृढव्रता ।

— (L 128) K2 अयोधिता (for आवासिता) Ñ3 दूरदेशे (for नातिदूरे) — (L 129) K1 अचिन्तित , D1 G1 अत न्द्रित (for अनिन्दित) K4 अचिन्तयत नन्दित (for °) — (L. 131) T2 यत्र , G3 M1 तत्र (for अत्र) V2 B2 D1 3 G3 अहं (for अय) K2 D3 T1 3 G1 3-5 तत्र हेतुरह युद्धे (for °) K4 तस्मात्तत्तस्य याम्यहम् , D3 °तत्र प्रयाम्यहम् (for °) — (L. 132) T1-3 G1 3 5 M1 वि (for सं°) K2 भवने (for °नं) — (L. 133) B1 मुनिस्तेन (for निकुम्भेन) — (L. 135) V1 एव (for कथं) K1 4 V2 D6 T1 विरोधो (for °धं) K1 कृत (for कृत्वा) K3 B2 D3 3 T3 M1 इव (for इह) — (L 136) K2 D1 (marg) स हरि , K4 कृष्ण स (by transp), T2 G1 3-5 M1 स्यात्कृष्ण ; G2 कृष्णस्य K1 3 4 Dn D1 T1 3 G1 3-5 M1 त्रिपु (for पितु) — (L 137) K4 नारीणा (for भार्याणा) — (L. 138) K2 आनीत्य (for °ता) D1 एतस्य , D3 सुतेन (for सुतस्य) K3 B3 -काङ्क्षया (for काम्यया) — (L. 139) K1 3 4 B3 Dn D4 5 शत तथा (by transp), T3 तथैव च T2 क्षत्रियाना तथैव च (for °) — (L 140) G2 शूद्राणां च तथा शतम् (for °) — (L. 141) T 3 G1 3-5 M1 दुर्वासा मुनिस(M1 °वि)त्तम (for °) — (L 142) K1 4 तेन (for पुण्य) D2 मुनिना ब्रह्मवादिना (for °) — (L. 143) D3 तनया (for दुहिता) — (L 144) D3 4 [अ]प्रतिमा (for [अ]नुपमा) — T G1 3 5 M1 om (hapl.) lines 145–150 — (L. 145) D3 D4 5 [आ]शु च , D2 3 साधु (for [अ]सुर) K1 तनयस्तथा सुत पुन , K4 सर्वं एव यथासुर (for °) — (L 146) D2 सग्रामे (for the first सगमे) K2 धीर (for वीर) K3 Dn भर्त्रा च (for भर्तृभि॰) — (L. 147) K3 पुष्पमय (for पुष्प°) B1 Dn D2 D3 प्रस्रवन्ति (for स्रवन्ति च) K1 स्रवन्तीव सुराङ्गना (for °) — (L. 149) K4 सर्वैर् (for सर्वा) B3 अप्सराणां (for °रसां) K4 गीतनृत्य , Ñ3 D5 नृत्यगीत (for गीतनृत्य) — (L. 150) D2 दैत्येन्द्र , G3 दैतेया (for °य) K1 जानन्ति सर्वदा दैत्य ; K2 °न्ति सर्वदैतेया (for °) — K4 reads line 151 after line 159 — (L. 151) Ñ3 T2 3 शास्त्रार्थ (for शास्त्रार्थ) — After line 151, K4 ins

4** स्त्रीकरिष्यन्ति सान्नैव ये समिष्यन्ति वै नृपा ।

— K4 om lines 152 153 — (L. 153) K3 भीम , D1 धर्म (for भैम) D6 ता कन्या वै मनुष्याणां (for °) K1 3 B2 3 Dn D1 4 T1 3 4 G3 प्रायेन , N3 V2 3 प्रागेव (for प्रायेण) — (L. 154) D1 अत शेष , D6 3 अवशिष्टं (for °शेष) T3 G1 यथानीत ; G3 यदि नीत (for यदानीत) T1 कुरु (for किल) — (L. 155) K1 धीरो , K4 3 V B1 Dn D5 6 वीर , B3 वीरा (for धीरान्) K4 Ñ1 B1 D2 D1 तदर्थे (Ñ3 B2 यदर्थे) यादवान्वीर , D1 3 तदर्थं (D3 °र्थे) यादवा वीरा (for °) V1 B1 3 योधयिष्यासि , D1 3 °यिष्यन्ति ; T1 3 G1 3 5 M1 योद्धुमर्हसि (for योधयिष्यसि) T2 G1

तदर्थं यादवान्वीरान्योधयिष्यसि सर्वथा ।
साहाय्यार्थं तु राजानो म्रियन्ता हेतुपूर्वकम् ॥
महादत्तसुतार्थं च रत्नानि विविधानि च ।
दीयन्ता भूमिपालाना माहाय्यार्थं महात्मनाम् ॥
आतिथ्य क्रियता चैव ये समेष्यन्ति वै नृपाः ।
एवमुक्ते तथा चक्रुरसुरास्तेऽतिहृष्टवत् ॥
लब्ध्वा पञ्चशत कन्या रत्नानि विविधानि च ।
यथार्हेण नरेन्द्रेभ्यो विभक्त भक्तिवत्सलाः ॥
क्षते पाण्डुसुतान्वीरान्वारिता नारदेन ते ।
निमेषान्तरमात्रेण तत्र गत्वा महात्मना ॥
तुष्टैस्तैरसुरा भुक्ता राजन्भूमिपसत्तमैः ।
सर्वकामसमृद्धार्थैर्भवद्भिः सगमैः स्वयम् ॥
अर्चिताः स्म यथान्याय क्षत्र किं वः प्रयच्छतु ।
क्षत्र नार्चितपूर्वं हि दिव्यैर्यैरर्चिंतं भवद्भिर्विधैः ॥
निकुम्भोऽथाब्रवीद्धृष्ट. क्षत्र सुररिपुस्तदा ।
अनुवर्णयित्वा क्षत्रस्य माहात्म्य सत्यमेव च ॥
युद्ध नो रिपुभि· सार्धं भविष्यति नृपोत्तमा· ।
साहाय्य दत्तमिच्छामो भवद्भिस्तत्र सर्वथा ॥
एवमस्त्विति नातूचु क्षत्रियाः क्षीणकिल्बिषाः ।
पाण्डवेयानृते वीरान्श्रुतार्थान्नारदाद्विभो ॥
क्षत्रियाः मानिविप्रास्ते युद्धार्थं कुरुनन्दन ।
पत्न्यस्तु महादत्तस्य यज्ञवाट गता अपि ॥
कृष्णोऽपि सेनया सार्धं प्रययौ षट्पुर विभु· ।
महादेवस्य वचनमुद्वहन्मनसा नृप ॥
स्थापयित्वा द्वारवत्यामाहुक पार्थिव तदा ।
स तया सेनया सार्धं पौराणं हिसकाम्यया ॥
यज्ञवाटस्याविदूरे देवो निविविशे विभु· ।
देशे प्रवरकल्याणे वसुदेवप्रणोदित· ॥
दत्वागुल्मप्रतिसर कृत्वा च विधिवत्प्रभु· ।
प्रद्युम्नमटले श्रीमान्रक्षार्थं विनियुज्य वै ॥

Colophon

योद्धुमर्हति सर्वदा (for ⁶) — (L 156) K3 3 T2-4 G1 3 4 5 M4 म्रीयन्तां, Bom Poona eds G(ed) म्रियन्ता (for म्रि°) — M4 om lines 158 161 T2 om. lines 159–161 — (L 159) K4 V1 पार्थिवा , V1 T1 3 4 G1 3-4 भूमिपा (for वै नृपा) — (L 160) D4 उत्फाल (for कृते) K1 Ds1 D3 ते तु , Ñ2 सत्र , Ds2 ते च (for तेऽपि) — (L 162) K1 3 4 Ñ3 V Ds1 D3 5 6 T2 भक्त , T1 3 4 G1 4 5 M4 भक्ति , G2 धर्म , G3 [अ]तिथि (for भक्ति) K3 Dn व्यवसलै (for °ला) — (L 163) Ds1 च पाण्डवान् (for पाण्डुसुतान्) K3 4 D5 T4 वारितान् (for °ता) — (L 164) T1 3 G1 3-5 M4 महात्मभि (for °ना) — (L 165) B1 चैव (for तैर्) K4 Dn1 D1 भुक्ता (for भुक्ता) — (L 166) K1 D1 4 समृद्धयर्थैर् (for °द्धार्थैर्) — (L 167) K1 अर्चिता स्म , G1 मर्चितोऽस्मि (for °ता स्म) D5 प्रय पच्छतु (for प्रय°) — (L 168) T2 3 G1 4 5 ह(G1 हि)तार्द्दै (for भवद्भिर्वै) — (L 169) D3 क्षत्र , T1 सृष्ट (for हृष्ट·) D5 रिपु सुररिपोस्तदा (for °) — (L 170) Hypermetric. M4 राज्ञा तु (for क्षत्रस्य) B1 3 सवर्ण यित्वा क्षत्रस्य (for °) — (L 171) K3 °त्तोत्तमा T2 3 G1 नराधिपा (for नृपोत्तमा) — (L 172) Ñ2 V1 B1 3 D4 T G M1 दातुम् (for दत्तम्) D2 इच्छाम (for °मो) — (L 173) K1 V1 3 B1 Dn 5 कल्मषा (for किल्बिषा) V2 क्षत्रिया वीतकल्मषा (for °) — (L 174) T1-3 G1 3-5 M4 प्रभो (for विभो) — K3 om (hapl) lines 176–183 — (L 175) V3 वै (for ते) — (L 176) V1 अन्ये (for पत्न्यस्तु) V3 वाटे (for -वाट) — (L 177) K1 4 D5 स्व , V2 3 B2 3 D2 6 T2-4 G1 M4 स्व , B1 च (for प्र°) Ñ3 D2 4 आययौ षट्पुरं प्रति (Ñ4 प्रभु°) (for °) — (L 178) B2 D6 सहसा (for मनसा) — (L 179) Ñ2 नृपति (for पार्थिव) — (L 180) K1 यादवैश्च तथा सार्धं (for °) — K3 om (hapl) lines 182 183 — (L 182) T2 3 G1 3-5 M4 परम (for प्रवर) K4 B3 प्रचोदित (for -प्रणो°) — (L 183) T1 3 G1 3 4 M4 सेनागुल्मविभागं (T2 G1 3 °भाग) च (for °) — (L 184) Ñ2 मकटे , D2 सद्मे , D3 मण्डप , D4 सनये , T2 3 G1 4 M4 च मखे , G2 च रथे (for मटले) V3 धीमान् , G2 चैव (for श्रीमान्) K3 4 T2 3 G4 रक्षार्थं विनियुज्य वे , V1 °र्थं विनियुज्य तम् , G1 °र्थं विनियुज्यते (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds1 D2 T2 — *Mention of Khila* K2 4 V B D5 D1 5 — *Adhy name* K V B D षट्पुरवध , T1 3 G1 3 4 षट्पुरविजय — *Adhy no* K3 (marg) 136 , V1 142 , V2 141 ; V3 B1 140 , Dn Ds1 133 , D2 134 , D3 147 , D4 137 ; T1 G3 4 M4 151 , T2 G1 153 , T3 160 , T4 147 , G6 154

राजानश्चापरे वीरा महात्मानो दृढायुधाः ।
आवासिना नातिदूरे पद्मपुरस्य च भारत ॥
तान्दृष्ट्वा नारदः श्रीमानचिन्तयदनिन्दितः ।
क्षत्रस्य यादवाना च भविष्यति समागमः ॥
अत्र हेतुरयं युद्धे तस्मात्तत्रयताम्यहम् ।
एवं संचिन्तयित्वा स निकुम्भभवनं गतः ॥
पूजितः स निकुम्भेन दानवैश्च तथापरैः ।
उपविष्टः स धर्मात्मा निकुम्भमिदमब्रवीत् ॥
कथं विरोधं यदुभिः कृत्वा स्वस्थैरिहास्यते ।
यो ब्रह्मदत्त स कृष्णः स हि तस्य पितुः सखा ॥
शतानि पञ्च भार्याणा ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ।
आनीता वसुदेवस्य सुतस्य प्रियकाम्यया ॥
शतद्वयं ब्राह्मणीना राजन्याना तथा शतम् ।
वैश्याना शतमेव च शूद्रीणा शतमेव च ॥

ताभिः शुश्रूषितो धीमान्दुर्वासा धर्मवित्तमः ।
तेन तासा वरो दत्तो मुनिना पुण्यकर्मणा ॥
एकैकस्तनयो राजन्नेकैका दुहिता तथा ।
रूपेणानुपमा सर्वा वरदानेन धीमतः ॥
कन्या भवन्ति तनयास्तस्यासुर पुनः पुनः ।
सगमे सगमे वीर भर्तृभिः शयने सह ॥
सर्वं पुष्पमय गन्ध स्रवन्ति च वराङ्गनाः ।
सर्वदा यौवने न्यस्ताः सर्वाश्चैव पतिव्रताः ॥
सर्वा गुणैरप्सरसा गीतनृत्यगुणोदयम् ।
जानन्ति सर्वा दैतेय वरदानेन धीमतः ॥
पुत्राश्च रूपसपन्नाः शास्त्रार्थकुशलास्तथा ।
स्वे स्वे स्थिता वर्णधर्मे यथावदनुपूर्वशः ॥
ताः कन्या ब्रह्ममुख्याना दत्ताः प्रायेण धीमता ।
अवशेष शत त्वेक यदानीत किल त्वया ॥

धीरा (for वीरा) V3 महावीरा (for [अ]परे वीरा) V1 s D1 T1 दृढव्रता, T2 s G1 s-s M1 धृतायुधा (for दृढा°) —For line 127, G3 subst

3** एते चैव महातेजा राजानश्च दृढव्रता ।

—(L 128) K3 अयोषिता (for आवासिना) Ñ3 दूरदेशे (for नातिदूरे) —(L 129) K1 अचिन्तित, D1 G4 अत-न्द्रित (for अनिन्दित) K4 अचिन्तयत नन्दित (for °) —(L. 131) T2 यत्र, G1 M1 तत्र (for अत्र) V2 B2 D1 s G3 अहं (for अयं) K3 D5 T1 s G1 s-s तत्र हेतुरहं युद्धे (for °) K1 तस्मात्तस्य यतयहम्, D3 °तत्र प्रयाम्यहम् (for °) —(L 132) T1-3 G1 s s M1 त्रि (for स) K3 भवने (for °नं) —(L. 133) B1 मुनिस्तेन (for निकुम्भेन) —(L. 135) V1 एव (for कथं) K1 s V3 D6 T1 विरोधो (for °धं) K1 कृत (for कृत्वा) K3 B2 D3 s T2 M1 इव (for इह) —(L. 136) K3 D1 (marg) स हरि, K1 कृष्ण स (by transp), T2 G1 s s M1 स्यात्कृष्ण; G3 कृष्णस्य K1 s s Dn D1 T1 s G1 s-s M1 त्रिसु (for पितु°) —(L 137) K4 नारीणां (for भार्याणा) —(L 138) K3 आनीय (for °ता) D1 पुत्रस्य, D3 सुतेन (for सुतस्य) K3 B3 -काङ्क्षया (for काम्यया) —(L. 139) K1 s s B2 Dn D1 s शत तथा (by transp) T3 तथैव च T2 कन्याकाना तथैव च (for °) —(L. 140) G2 शूद्राणां च तथा शतम् (for °) —(L 141) T1-3 G1 s-s M1 दुर्वासा मुनिस(M1 °त्रि)त्तम (for °) —(L. 142) K1 s तेन (for पुण्य) D6 मुनिना ब्रह्मवादिना (for °) —(L. 143) D3 तनया (for दुहिता) —(L. 144) D1-1 [अ]प्रतिमा (for [अ]नुपमा) —T G1 s s M1 om (hapl.) lines 145-150 —(L 145) D3 D4 s [अ]सु च, D3 s गासु (for [अ]सुर) K1 ततस्तस्या सुत पुन, K4 सर्वं एव तथासुर (for °) —(L 146) D3 समागमे (for the first सगमे) K3 धीर (for वीर) K4 Dn सर्वा च (for भर्तृभि) —(L. 147) K4 पुष्पमयं (for पुष्प°) B1 Dn D1 G3 प्रस्रवन्ति (for स्रवन्ति च) K1 स्रवन्तीव सुराङ्गना (for °) —(L. 149) K4 सर्वैर् (for सर्वा) B1 अप्सरसो (for °रसा) K4 गीतनृत्य, N2 D3 नृत्यगीत (for गीतनृत्य) —(L 150) D2 दैत्येन्द्र, G2 दैतेया (for °य) K1 जानन्ति सर्वदा दैत्य; K3 °न्ति सर्वदैतेया (for °) —K4 reads line 151 after line 159 —(L. 151) Ñ3 T3 s शास्त्रार्थ (for शास्त्रार्थ) —After line 151, K4 ins

4** स्वीकरिष्यन्ति भार्येव ये समिध्यन्ति वै नृपा ।

—K4 om lines 152–153 —(L. 153) K3 भीम, D1 धर्म (for ब्रह्म) D6 ता कन्या वै मनुष्याणां (for °) K1-3 B1 s Dn D1 s T1 s s G3 प्रायेन, Ñ3 V1 s प्रायेव (for प्रायेण) —(L. 154) D1 अत्र शेष, D2 s अवशिष्ट (for शेषं) T2 G1 यथानीत, G3 यदि नीत (for यदानीत) T1 कुले (for किल) —(L. 155) K1 वीरो, K2 s V B1 Dn D4 s वीर, B1 वीरा (for वीरान्) K4 Ñ3 B1 D3 D1 तद्वर्थं (Ñ3 B2 यद्वर्थं) यादवान्वीर, D2 s तद्वर्थं (D1 °र्थे) यादवा वीरा (for °) V2 B2 s योधयिष्यामि, D2, s °यिष्यन्ति; T1 s G1 s s M1 योद्धुमर्हसि (for योधयिष्यसि) T3 G1

सदर्थे यादवान्वीरान्योधयिष्यसि सर्वथा ।
साहाय्यार्थे तु राजानो व्रियन्तां हेतुपूर्वकम् ॥
अक्षदत्तसुतार्थं च रत्नानि विविधानि च ।
दीयन्तां भूमिपालानां साहाय्यार्थं महात्मनाम् ॥
आतिथ्यं क्रियतां चैव ये समेष्यन्ति वै नृपाः ।
एवमुक्ते तथा चक्रुरसुरास्तेऽसिलष्टमन्त्रवत् ॥
लब्ध्वा पञ्चशतं कन्या रत्नानि विविधानि च ।
यथार्हेण नरेन्द्रास्ता विभक्ता भक्तिवत्सलाः ॥
इते पाण्डुसुतान्वीरान्वारिता नारदेन ते ।
निमेषान्तरमात्रेण तत्र गत्वा महात्मना ॥
तुष्टैस्तैरसुरा युक्ता राजन्भूमिपसत्तमैः ।
सर्वकामसमृद्धार्थैर्भवद्भिः सगणैः स्वयम् ॥
अर्चिताः स्म यथान्यायं क्षत्र किं वः प्रयच्छतु ।
क्षत्र नार्चितपूर्वं हि दिव्यैर्वा रैर्भवद्विधैः ॥
निकुम्भोऽथाब्रवीद्दृष्टः क्षत्र सुररिपुस्तदा ।
अनुवर्णयित्वा क्षत्रस्य माहात्म्यं सत्यमेव च ॥
युद्धं नो रिपुभिः सार्धं भविष्यति नृपोत्तमाः ।
साहाय्यं दत्तमिच्छामो भवद्भिस्तत्र सर्वथा ॥
एवमस्त्विति तानूचुः क्षत्रियाः क्षीणकिल्बिषाः ।
पाण्डवेयानृते वीरान्श्रुतार्थास्त्वारदाद्विभो ॥
क्षत्रियाः सन्निविष्टास्ते युद्धार्थं कुरुनन्दन ।
पत्न्यस्तु ब्रह्मदत्तस्य यज्ञवाटं गता अपि ॥
कृष्णोऽपि सेनया सार्धं प्रययौ षट्पुरं विभुः ।
महादेवस्य वचनमुद्धहन्मनसा नृप ॥
स्थापयित्वा द्वारवत्यामाहुकं पार्थिवं तदा ।
स तथा सेनया सार्धं पौराणां हितकाम्यया ॥
यज्ञवाटस्याविदूरे देवो निविविशे विभुः ।
देशे प्रवरकल्याणे वसुदेवप्रचोदितः ॥
पत्तागुल्मप्रविसरं कृत्वा तं विधिवत्प्रभुः ।
प्रद्युम्नमदने श्रीमान्रक्षार्थं विनियुज्य वै ॥

Colophon

पोतुमर्हति सर्वदा (for ᵇ) — (L 156) K1 2 T3-4 G1 2 3 4 M1 म्रीयन्तां, Bom Poona eds G(ed) व्रियन्तां (for वि°) — M4 om lines 158 161 T3 om lines 159-161 — (L 159) K1 V2 पार्थिवाः , V1 T1 2 3 G1 3-5 भूमिपा (for पै नृपा) — (L 160) D1 उक्तास् (for उक्ते) K1 Ds1 D2 ते तु , Ñ1 सन् , Ds2 ते च (for तेऽपि) — (L 162) K1 2 4 Ñ1 V Ds1 D2 5 6 T2 भक्त , T1 2 4 G2 4 5 M1 शक्ति , G2 धर्म , G3 [स]निधि (for भक्ति) K3 Dn वत्सले (for °ला) — (L 163) Ds1 च पाण्डवान् (for पाण्डुसुतान्) K4 4 D3 T1 वारितान् (for °ता) — (L 164) T3-5 G1 3-5 M1 महात्माभि° (for °आ) — (L 165) B3 चैव (for तैर्) K4 Dn1 D1 युक्ता (for युक्ता) — (L 166) K4 D1 4 समृद्धयर्थैर् (for °द्धार्थैर्) — (L 167) K2 अर्चिता स्म , G1 अर्चितोऽस्मि (for °ता स्म) D3 प्र यच्छतु (for प्रय°) — (L 168) T2 3 G2 4 5 हृ(G1 दि)ताद्विधै (for भवद्विधै) — (L 169) D1 क्षत्र ; T1 सृष्ट (for हृष्ट) D1 रिपु सुररिपोस्तदा (for ᵇ) — (L 170) Hypermetric M1 राज्ञा [illegible] (for क्षत्रस्य) B1 3 संवर्णयित्वा क्षत्रस्य (for ᵃ) — (L 171) K3 नरोत्तमा , T2 3 G1 नराधिपा (for नृपोत्तमा) — (L 173) Ñ2 V1 B1 3 D1 T G M1 दानुस् (for दत्तम्) D3 इच्छाम (for °मो) — (L 173) K3 V1 3 B1 D1, 4 कल्मषा (for किल्बिषा) V2 क्षत्रिया वीतकल्मषा (for ᵇ) — (L 174) T1-3 G1 3-5 M1 प्रभो (for विभो) — K3 om (hapl) lines 175-183 — (L 175) V2 ये (for ते) — (L 176) V1 अन्ये (for पत्न्यस्) V1 वाटे (for वाटं) — (L 177) K2 4 D1 स , V1 2 B1 3 D1 6 T1-4 G1 M1 अप्य ; B1 च (for प्र°) Ñ2 D1 4 आययौ षट्पुरं प्रति (Ñ1 प्रभु) (for ᵇ) — (L 178) [illegible] D3 सहसा (for मनसा) — (L 179) Ñ2 नृपतिं (for पार्थिवं) — (L 180) K1 यादवैश्च तथा सार्धं (for ᵃ) — K4 om (hapl) lines 182-183 — (L 182) T1 2 G1 3-5 M1 प्रवर (for प्रवर) K1 B3 प्रचोदित (for °प्रचो°) — (L 183) T1 2 G1 2 4 M1 सेनागुल्मविभागं (T2 G1 4 °भागं) च (for ᵃ) — (L 184) Ñ2 मदने , D3 सदने , D2 अच्युत ; D1 तनयं , T2 3 G1 3 M1 च मदे , G2 च रथे (for मदने) V1 धीमान् , G3 चैव (for श्रीमान्) K3 4 T2 3 G1 रक्षार्थं विनियुज्य ते ; V1 °र्थं विनियुज्य तम् , G1 °र्थं विनियुज्यते (for ᵇ)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds1 D2 T1 — *Mention of Ādi* K2 4 V B D2 D3 5 — *Adhy name* K V B D षट्पुरवध , T1-3 G1 4 5 षट्पुरविजय — *Adhy no* K3 (*marg*) 136 ; V1 142 ; V2 141 ; V3 B1 140 , Dn Ds1 135 ; D1 134 ; D2 147 ; D4 137 ; T1 G2 4 M1 151 , T2 G1 153 , T3 160 , T4 147 ; G3 151

वैशंपायन उवाच ।

मुहूर्ताभ्युदिते सूर्ये जनचक्षुषि निर्मले । [185]
बलः कृष्णः सात्यकिश्च तार्क्ष्यमारुह्य मुदा ॥
बद्धगोधाङ्गुलित्राणा दंशिता युद्धकाङ्क्षिणः ।
बिल्वोदकेश्वरं देवं नमस्कृत्यासुरोत्तमम् ॥
आनर्ताया जले स्नात्वा रुद्रेण वरदत्तया ।
गङ्गायाः कुरुशार्दूल रुद्रवाक्येन पुण्यया ॥ [190]
प्रद्युम्नमथ सैन्यस्य स्थितिं स्थाप्य मानद ।
रक्षार्थं यज्ञवाटस्य पाण्डवान्विनियुज्य च ॥
शेषा सेनां गुहाद्वारि भगवान्विनियुज्य च ।
जयन्तमथ सस्मार प्रवरं च मतां गतिः ॥
तावावेततुरथाथ स्वयं चापश्यता तथा । [195]
वियत्येव नियुक्तौ तौ प्रद्युम्न इव भारत ॥
ततः कृष्णस्य वचनादाहतो रणदुन्दुभिः ।
जलजा मुरजाश्चैव वाद्यान्यप्यपराणि च ॥
मकरो रचितो व्यूहः साम्बेन च गदेन च ॥
चारुणश्चोद्धवश्चोभौ भोजो वैतरणस्तथा ॥ [200]
अनाधृष्टिश्च धर्मात्मा विपृथुः पृथुरेव च ।
कृतवर्मा च दंष्ट्रे द्वे विचक्षुररिमर्दनः ॥
सनत्कुमारो धर्मात्मा चारुदेष्णश्च भारत ।
अनिरुद्धसहायौ तौ प्रत्यनीकं ररक्षतुः ॥
शेषा यादवसेना तु व्यूहमध्ये व्यवस्थिता । [205]
रथैरश्वैर्नरैर्नागैराकुला कुलवर्धन ॥
षट्पुरादपि निष्क्रान्ता दानवा युद्धदुर्मदाः ।
आरुह्य मेघनादांश्च गर्दभानपि हस्तिनः ॥
मकराञ्छिशुमारांश्च हयानपि च भारत ।
महिषानथ खड्गांश्च द्रुतानपि च कच्छपान् ॥ [210]
एतैरेव रथैर्युक्तैर्विविधायुधपाणयः ।
किरीटापीडमुकुटैरङ्गदैरपि मण्डिताः ॥
नानदमानैर्विविधैस्तूर्यैर्नेमिस्वनाकुलैः ।
प्रध्मायमानैः शङ्खैश्च महाम्बुदसमस्वनैः ॥
तासामसुरसेनानामुद्यतानां जनेश्वर । [215]

निकुम्भो निर्ययावग्रे देवानामिव वासवः ॥
भूमिं द्या च वसुधिरे दानवास्ते बलोत्कटाः ।
नदन्तो विविधान्नादान्क्ष्वेडन्तश्च पुनः पुनः ॥
राजसेनापि सयत्ता चेदिराजपुरोगमा ।
असुराणा सहायार्थं निश्चिता जनमेजय ॥
दुर्योधनभ्रातृशतं चेदिराजानुगामगम् ।
स्थितं नरैर्नरव्याघ्र गन्धर्वनगरोपमैः ॥
कठिना नादिनो धीरा द्रुपदस्यन्दनास्तथा ।
रुक्मी चैवाङ्शुनिश्चैव तस्यतस्तुर्निश्चितौ रणे ।
तालवृक्षप्रतीकाशौ धुन्वानौ धनुषी शुभे ॥
शल्यश्च शकुनिश्चोभौ भगदत्तश्च पार्थिवः ।
जरासंधस्त्रिगर्तश्च विराटश्च सहोत्तरः ॥
युद्धार्थमुद्यता धीरा निकुम्भाद्या जयैषिणः ।
युयुत्समाना यदुभिर्देवैरिव महासुराः ॥

ततो निकुम्भः समरे शरैराशीविषोपमैः ।
ममर्द समरे सेना सेनानां भीमदर्शनाम् ॥
सेनापतिरनाधृष्टिर्मृगे तत्र यादवः ।
ममर्द घोरैर्बाणौघैश्चित्रपुङ्खैः शिलाशितैः ॥
न रथोऽसुरमुख्यस्य ददृशे न च वाजिनः ।
न ध्वजो न निकुम्भश्च सर्वं बाणाभिसंवृतम् ॥
स परीतस्ततो वीरो निकुम्भो मायिना वरः ।
अस्तम्भयदनाधृष्टिं मायया भीमसत्तमम् ॥
स्तम्भयित्वानयद्वीरं गुहां षट्पुरसंहिताम् ।
रुध्वा चास्यगमद्वीरं मायाबलमुपाश्रितः ॥
पुनरेव निकुम्भस्तु कृतवर्माणमाह्वे ।
अनयच्चारुदेष्णं च भोजं वैतरणं तथा ॥
सनत्कुमारं ताक्ष्यं च तथैव निशठोल्मुकौ ।
बहूंश्चैवापरान्भोजान्मायाबलसमाश्रितः ॥

D1 4 प्राग्भाय° (for प्रग्भाव°) —(L 217) D5 T1 2 G1 4 5 M4 भूमिं दिव, T4 भूमिष्ठाश्च (for भूमिं द्या च) K4 V2 D3 रुरुधिरे (for वसु°) G3 भूमिं दिव मपधिरे (for °) V2 M4 मदोत्कटा (for बलो°) —(L 218) D2 क्ष्वेडयन्त, T2 क्ष्वेडितास्ता (for क्ष्वेडन्तश्च) V2 परस्परम् (for पुनः पुनः) —(L 219) K3 Ñ2 V1 D1 2 3 समासा, K2 C1 सनद्धा, D5 T3 सपक्षा (for सयत्ता) D2 मागधेनाभिसयुक्ताश्च (for °) —(L 220) K4 निःसृता, Ñ1 निश्चय, T2 G4 5 उद्यता (for निश्चिता) —(L 221) Ñ1 चेदिराजानुगामिनम्, B1 °राजयशानुगम् D2 राजानमप्य मग स्थितम्, D6 (marg) T4 चेदिराजानुगामि च, T5 °नुजा प्रजम्, G1 1 °नुजाग्रगम् (for °) —(L 222) K4 शुभ (for स्थितं) D5 रथे, T1 2 रथ (for नरैर्) K4 शतं रथे रथापस, D2 3 रथैर्नरवरव्याघ्र (for °) K2 T2 3 G3 नगरो पमम् (for °मैः) —(L 223) K4 नोदिता, G2 नन्दिनो (for नादिनो) K1 3 V B Dn D3 D1 2 3 6 T3 वीर (for धीरा) N° काञ्चना नादिनो वीर, M1 कठिन नदिनो वीर (for °) K1 द्रुपदस्य सुतास्तथा D3 द्रुपदः स्यन्दनैस्तथा (for °) —(L 224) Ñ2 निश्चितं, V1 निर्दृशौ, V2 दर्शितौ, G1 निःसृतौ (for निश्चितौ) —(L 225) T2 3 G1 साल (for ताल-) Ñ2 D5 6 G3 प्रतीकाशौ (for °शे) — D4 om lines 228 229 —(L 228) T1-3 G2 3-5 M4 राजन् (for धीरा) T1-3 G1 3 5 M2 वीराश्चैव (for निकुम्भाद्या) —(L 231) K1 3 ममर्द, Ñ2 V2 3 B1 2 D3 D5 ततर्द, V1 B1 जुजुदे (for ममर्द) T4 ततर्द सहसा सेना (for °) D3 यादवीं (for सेनानां) D5 G2 दर्शन (for दर्शनाम्) T G1 2 4 M4 निकुम्भो (T1 यदूना) भीमविक्रम (for °) —(L 233) K1 ममर्द, Ñ2 V1 2 B Ds2 D6 T4 ममर्द (for ममर्द) G1 शिलीमुखै (for शिलाशितै) —(L 235) K1 4 D2 3 4 सर्वबाणाभिसवृत, K2 3 D3 D4 M1 सर्वे बाणाभिसवृता (for °) —(L 236) D6 (marg) स निपात्य महासेना T1 2 G1 2 3 M4 अथाप्रणीर्महासेनो T4 सन्निपत्य महासेनो (for °) K2 रथिना, K4 योधिना D2 धाविना (for मा°) —(L 237) K1 4 T2 3 G1 4 5 मायया भीमविक्रमम् (T5 °म), V1 B1 °या दैत्यसत्तम, Ds2 °या भीमदर्शनम् D2 3 °या भीम(D3 भीम)सत्तमम् T1 मत्या भीममनुत्तमम् M4 मायया भीमसत्तम (for °) —(L 238) D5 द्वार, T3-4 G3 4 5 M4 धीरो (for वीरं) T4 शुभा (for गुहा) — D2 om line 239 —(L 239) K1 2 4 Ñ2 Dn D3 T G1 2 4 M4 धीरो, D5 द्वार, D1 4 धीर (for वीरं) V2 3 बध्वा चास्य(V2 °स्य)गमद्वीरो (V2 °रं) (for °) K1 V2 B3 D1-5 T1 2 G2 3 4 M4 माय(T1 G3 °या)बल समाश्रित (for °) —(L 241) D1 आनीय, D2 अजयच् (for अन°) K2 B1 सोऽर्थं (for सोज) —(L 242) K1 आर्यं च, K3 आर्ष च, K3 आर्नं च, V B2 3 D1 आर्षं च, Dn भद्र च D2 आनीय, G2 आर्षं च (for ताक्ष्यं च) T3 4 G1 2 4 M4 तथैव शिनि नैष्ठिकौ (for °) —(L 243) T3-4 G2 4 5 बभ्रु (for बहून्) M4 राजन् (for भोजान्) D2 समन्वित (for समाश्रित) K4 स्वमायाबलमाश्रित, Ñ2 B D2 T4 माया

न तस्य ददृशे देहो मायाच्छन्नो जनेश्वर ।
नयतो यादवान्घोरान्गुहां षट्पुरसंश्रिताम् ॥
तद्दृष्ट्वा कदनं घोरं भैमानां भीतिवर्धनम् ।
चुकोप भगवान्कृष्णो बलः सत्यक एव च ॥
सविशेषं तथा कामः साम्बश्च परवीरहा ।
अनिरुद्धश्च दुर्धर्षो भैमाश्चान्येऽपरे ॥
ततः शार्ङ्गायुधः शार्ङ्गं कृत्वा सज्यं नरेश्वर ।
दानवेषु प्रवृत्तेषु द्रुमेष्विव हुताशनः ॥
तं दृष्ट्वा दानवा देवमभिदुद्रुवुरीश्वरम् ।
शलभाः कालपाशार्ताः प्रदीप्तमिव पावकम् ॥
समुत्सृज्य शतघ्नीश्च परिघांश्च सहस्रशः ।
शूलानि वह्नितुल्यानि प्रदीप्तांश्च परश्वधान् ॥
पर्वताग्राणि वृक्षांश्च घोरांश्च विपुलाः शिलाः ।
उत्क्षिप्य च गजान्मत्तान्रथानपि हयानपि ॥
नारायणाभिस्तान्सर्वान्विव्याध महामतिः ।
बाणार्चिषा महातेजा जगद्धितकरो हरिः ॥
शारदं वर्षणं यद्वन्महेद्वीर गवां पतिः ।
तद्वद्यदुवृषः सेहे बाणवर्षमरिंदम ॥
न सेहिरेऽसुरा बाणान्नारायणधनुश्च्युतान् ।
वर्षं पर्जन्यविहितं वालुकासेतवो यथा ॥
न शेकुः प्रमुखे स्थातुं कृष्णस्यासुरसत्तमाः ।
व्यादितास्यस्य सिंहस्य वृषभा इव भारत ॥
ते वध्यमानाः कृष्णेन दिवमाचक्रमुस्तदा ।
जीविताशा वदन्तस्तु नारायणभयार्दिताः ॥
तानाकाशगतानंश्रिर्वर्षयन्तः प्रवरस्तदा ।
निजघ्नुः शरैर्घोरैर्ज्वलनार्चिःसमप्रभैः ॥
निपेतुरसुराणां तु शिरांसि धरणीतले ।
तृणराजफलानीव मुखानि शिरसान्तरे ॥
निपेतुर्बाहवश्छिन्ना दैत्यानां वसुधातले ।
कालेनोपहता वीर पञ्चवक्त्रा इवोरगाः ॥
रौक्मिणेयस्ततः सृष्ट्वा घोरां मायामयीं गुहाम् ।
अदृश्यनिष्क्रमां वीरः क्षणं प्रक्षेप्तुमुद्यतः ॥

°बलमुषा°, D2 + मायया बलमा° (for b) — (L. 244) T3 G3 न तस्य ददृशे ददृशे (for a) — (L. 245) V1.2 D5 D7.8 T1 घोरो (for घोरान्) T3 शुभां (for गुहां) Ñ2 सविस्तराम् (for सश्रि°) — (L. 246) K1 भीमानां (for भै°) K2 भोजानां भोजदर्शन°, K3 T1 भैमानां भीमदर्शनम्; K4 V2 B1 D6 D2 D3-5 G3 M1 °नां भीमां (K3 भीति) वर्धन (D3 G3 °नम्), Ñ2 V2 B2.3 D1.4 G2.5 °नां भैम (V2 B2 भय) वर्धन, D2 भोजानां भीमदर्शन°, T2.3 G1.4 भैमानां भीमविक्रम (for b) — (L. 247) D5 M1 बलवान् (for भग°) D1 T2.3 G1.4 विष्णुर् (for कृष्णो) — (L. 249) Ñ2 दुर्मर्षी (for दुर्धर्षो) D2 भोजाद् (for भैमाद्) — (L. 250) K2 शार्ङ्गधन्वा (for शार्ङ्गायुध) D5 D3.4 M1 सज्यं कृत्वा (by transp) K1 B1 G2 M1 जनेश्वर (for नरे°) — D3 om (hapl) lines 251-252 — (L. 251) K1 प्रवृत्तो वै, D1 (marg) च विक्षेप, D2 प्रववृते; D3.4 प्रवृत्तस्तु, T1-3 G1.3-5 M1 प्रववृधे (for प्रवृत्तेषु) — (L. 253) D1 सशाश्च, D6 पतङ्गार्ता (for °र्ता) — (L. 254) K4 समुद्यता, N2 D5 °त्ससृजुः; V1.2 B D5.6 T1.2.4 G1.3-5 M1 °ज्य शिवा°, V2 °त्यिसा, D2 °त्सृष्टा, G2 °दता (for °त्सृज्य) T1 शतघ्न्यश्च (for °घ्नीश्च) D2 समुत्सृष्टा शतघ्न्यश्च (for a) D5 परिघानां (for °घांश्च) G4 + विशेषतः (for सहस्रशः) — (L. 255) दीप्तांश्चैव (for प्रदीप्तांश्च) — (L. 256) D1 पर्वताग्रांश्च (for °ग्राणि) K3.4 V1 D1 घोरांश्च (for घोरांश्च) — (L. 257) K2 तथाश्वांश्च (for रथानपि) B1 तथा हयान् (for हयानपि) — (L. 258) K1.4 D2 नारायणोऽसिना सर्वान् (for a) — (L. 259) D2 बाणार्चिष्मान् (for °र्चिषा) V1 महाराज (for °तेजा) K1 हि स (for हरि) — (L. 260) T2.3 G1.4 शारदं वारवर्षं च (for a) K3 V1.2 D3 सेहे वीर, K4 V2 B3 D6 G4 सहेद्वीरो, Ñ2 सेहे वीरो, T2.3 G1 यद्वद्वीर, G2 सेहे स्वैरं, G3 यद्वद्वीर, M4 महद्वीर (for सहे°) — (L. 261) K1 यदुपति° (for °वृष) T G1.2.4 सर्वं, M1 वारि (for सेहे) Ñ2 V1 D2 D5 T1 अरिंदम, M1 वर्षं ह (for अरिंदम) — (L. 262) D2 ऽसुरगणा (for ऽसुरा बाणान्) D1.5 °धनुश्च्युतम् (for °तान्) — (L. 263) D6 सकृत, T2.3 G1.4 M1 सहितं, T1 विहिता, G2 °निर्मुक्त (for विहित) — (L. 265) D2 व्याघ्रस्य (for सिंहस्य) V2 न व्यादितास्य सिंहस्य (for a) — (L. 269) Ñ2 G2 शीघ्रैर् (for घोरैर्) D1 ज्वलनार्क°; G1.4 ज्वलिताग्नि (for ज्वलनार्चि°) K Ñ2 V1.2 B1 D6 D5 D2 T1 G2 M1 समैः प्रभो (for समप्रभैः) — (L. 271) K1.4 शिखरान्तरे (for °रान्तरे) T2.3 G1.4 वृन्(T2 G1 °वृ)तानि शिखरोत्तरे (for b) — (L. 272) K4 T1 बाहवः; G1 बाणानि (for बाहवः) K3 दैत्यानां वसुधातले, D1 G4 °णां धरणीतले (for b) — (L. 273) D1 (marg) दैत्या,

गदेन सह धर्मात्मा सारणेन शठेन च ।
साम्बेन चापरैश्चापि पूर्वं येन प्रवेशिताः ॥
प्रमथ्य तरसा कर्णं यतन्त रणमूर्धनि ॥
जग्राह बलवान्कार्ष्णिः प्रस्फुरन्त ततस्ततः ॥
विनय च गुहा वीरो घोरा मायामयीं नृप ।
दुर्योधन च राजान विराटद्रुपदावपि ॥
शकुनिं चैव शल्य च नील चापि नदीसुतम् ।
विन्दानुविन्दौ राजानौ जरासन्ध च भारत ॥
त्रिगर्तान्मालवांश्चैव वसातींश्च महाबलान् ।
धृष्टद्युम्नादिकांश्चैव पञ्चालानस्त्रकोविदान् ॥
तथाहुतिगुणाचेद मातुल रुक्मिमेव च ।
शिशुपाल च राजान भगदत्त च भारत ॥
सवन्ध च गुरून च मानयामि नराधिपाः ।
गुहामिमा घोररूपा येन प्रक्षेपयामि वः ॥
बिल्वोदकेश्वरेणाहमाज्ञप्त शूलपाणिना ।
प्रक्षेप्तव्या नरेन्द्रास्ते गुहायामिति धीमता ॥
आश्रित्य शाम्बरीं माया निकुम्भेन महात्मना ।
प्रक्षिप्तान्यादवांश्चैव मोक्षयिष्यामि सर्वथा ॥
इत्युक्ते शिशुपालस्तु राजा सेनापतिस्तथा ।
शैरस्तानर्दं तान्भैमान्प्रद्युम्न सविशेषत ॥
बिल्वोदकेश्वर देव रौक्मिणेयो नमस्य च ॥
आरभन्नृपतिं यदु शिशुपाल महाबलम् ॥
ततः पाशसहस्राणि प्रदाय प्रवरोत्तम ।
ईलादिरब्रवीद्वीर रौक्मिणेय महाबलम् ॥
बिल्वोदकेश्वरो देवः प्राह त्वा यदुनन्दन ।
सर्वं कुरु यथा राज्ञा प्रोक्तस्त्व भैम मायया ॥

T1 G1-3 M4 वीरा (for वीर) —(L 274) K1 T3 G4 ततो दृष्ट्वा, D3 दु ससृज्य D3 सु सरदृष्ट्वा, D4 तत सृज्य, T2 तथा दृष्ट्वा (for तत सृष्ट्वा) M4 सदा (for गुहाम्) —(L 275) K3 निष्क्रमो (for °म) K3 अदृश्य व्यक्रमद्वीर, K4 V3 3 B D5 D1 4 6 T1 3 G1 4 अदृश्या (V3 B D5 D1 4 6 °श्यं) निष्क्रमद्वीर, D3 G2 °श्यो निष्क्रमे(G2 °म)द्वीर, D3 °श्यो विक्रमन्वीर, G3 °श्या निमिषाद्वीर (for °) —(L 276) K1 • 4 V1 B1 (marg as above) Dn D3 4 T1 शुनेन च, K3 शुकेन च, T2 3 G1 3 4 च धीमता (for शठेन च) —(L 277) T1 3 G1 3 4 शाम्ब (for चापि) G3 साम्बेन चापरे चैव (for °) T2 3 G1 3 4 om (hapl) lines 277^b 282^a K1 पूर्वै (for पूर्वं) D3 प्रपीडिता, T3 प्रचोदिता (for प्रवेशिता) —(L 278) D1 (marg as above) सटसा (for तरसा) D1 कृष्ण (for कर्णं) D3 अनन्त, G3 ससत (for यतन्त) —(L 279) K1 4 D3 D5 च बलात्, D4 [अ]तिबलात् (for बलवान्) V1 D3 स्फुरन्त च (D1 त) (for प्रस्फुरन्त) K4 च सत्तम, T2 इत स्तत (for तत°) —(L 280) V3 Ds1 निनद, D1 T2 विनीय, D3 (marg as above) निनाय (for विनय) D5 व्यपनीय गुहा वीर (for °) —B3 om lines 283^b–287^a —(L 283) K4 V3 D3 मावन्त्यौ, D4 राजान (for °नौ) —G3 om (hapl) lines 284 87 —(L 284) G1 om (hapl) lines 284^b 285^a K1 Dn3 वामन्त्याद्य, K2 D3 D3 सामासाद्य, V1 वसा वसात्याद्य K4 चावन्त्याद्य, Ñ2 D1 3 सामासाद्य, V1 वसा द्याद्य, V3 राजन्याद्य, Dn1 D3 D6 वामास्याद्य, D3 सम स्याद्य, T2 मारवादींद्र (for वसातींद्र) —(L 285) T G3-5 M3 धृष्टद्युम्नमुखांश्चैव (for °) V3 B1 3 T3 M4 पाञ्चा

लान् (for पञ्चा°) D3 -कोविद (for °दान्) K3 Ñ2 V1 D3 D4 6 T4 पाञ्चाल(K3 V1 D3 °ल्या)नस्त्रकोविद°, D3 कौशल्यानस्त्रकोविद (for °) —(L 286) D3 कार्ष्णिम्, D6 (also marg) -द्युतिम् (for [आ]हुतिम्) D5 रौक्मिम् (for रु°) K3 T1 मातुल रुक्मिण तथा (for °) —D1 om lines 287-290 —(L 288) K1 महाबाहु (for सवन्धं) T3 G3 M4 मानयित्वा (for °यामि) —(L 289) Dn यत्र (for येन) —D3 om (hapl) lines 291 293 —(L 291) T1 3 G1 3 4 इति मे मति, M4 इव मे मतम् (for इति धीमता) —(L 292) T2 G2 4 आश्रिता शाम्बरी माया (for °) —(L 293) K3 G4 मोक्षयिष्यति सर्वथा, D1 मोक्ष यिष्यामि स° (for °) —(L 294) V1 B T2 G1 4 M1 [उ]क्त (for [इ]त्थे) Ñ2 V1 3 B Dn D3 3 राज (for राजा) —(L 295) K3 समर्दं तान्, D3 तानर्दयद् (for तदर्दं तान्) D3 हरी सतर्दयामास T1 3 G1 3 4 हरी T1 °नै)स्तानर्दयद्द रान् M4 शरैस्तानर्दयच्छ्रीमान् (for °) G3 प्रद्युम्नस्तु विशेषत (for °) —Dn1 om lines 296 299 —(L 297) D3 D3 आरेभे नृपतिं योद्धु, योद्धु T1 G1 3 4 हन्तु (for यद्धु) T2 आरभन्नृपतीन्हन्तु (for °) G4 महाबल (for °बलम्) —D3 om lines 298-299 —(L 298) V1 महारथै (for °स्त्राणि) K3 गृहीत्वा, K4 °माद T1 विहाय (for प्र°) T1 3 G1 3 3 M4 प्रदाय प्रथमोत्तम (M4 °थाधिप) (for °) —(L 299) K1 3 4 V1 Dn3 D4 3 वीरो, K3 धीमान्, V3 स ईश्व मानवी T2-4 G1 3 3 देव, M4 देवो (for वीर) —M4 om (hapl) lines 301-303 —(L 301) Dn3 राजाव् (for राज्ञा) K3 यन्नया, B1 योमया: G3 मोहय (for मायया) K3 Dn3 उक्तश्चं मो यथा मया:

न तस्य ददृशे देहो मायाच्छन्नो जनेश्वर ।
ततो यादवशार्दूलो घोरामुग्रां षट्पुरसंज्ञिताम् ॥
गत्वा पदनं घोरं भैमानां भीतिवर्धनम् ।
शुश्रोऽ भगवान्कृष्णो यत्तः सन्नद्ध एव च ॥
गदविशेषं तथा रामः साम्बश्च पर्यरक्षत ।
अनिरुद्धश्च दुर्धर्षो भैमांश्च यत्तोऽभवत् ॥
ततः शार्ङ्गायुधः शङ्खं कृत्वा नादं नरेश्वर ।
दानवेषु प्रसुप्तेषु वनेष्विव हुताशनः ॥
तं दृष्ट्वा दानवा देवमभिदुद्रुवुरीश्वरम् ।
शलभाः पावकाकाराः प्रदीप्तमिव पावकम् ॥
समुत्सृज्य शूलांश्च परिघांश्च सहस्रशः ।
शूलानि चासिमुख्यानि प्रदीप्तांश्च परश्वधान् ॥
पर्वताग्राणि वृक्षांश्च घोरांश्च विपुलाः शिलाः ।
हरिश्चन्द्र च गजान्मत्तान्रथान्हयानपि ॥
नारायणमिमांस्तान्सर्वान्ददाह प्रदमानिव ।
बाणार्चिषा महातेजा जगद्धितकरो हरिः ॥
शार्ङ्गं धन्वं यदुश्रेष्ठो हरिर्गवां पतिः ।
तद्वद्यदुवृषः सेहे बाणवर्षमरिंदमः ॥
न सेहिरेऽसुरा बाणान्नारायणधनुश्च्युतान् ।
वर्षं पर्जन्यविहितं पांसुभागेजवो यथा ॥
न शेकुः प्रमुखे स्थातुं कृष्णस्यासुरसत्तमाः ।
स्यादित्यस्य सिंहस्य वृषभा इव भारत ॥
ते वध्यमानाः कृष्णेन दिशमाचक्रमुस्तदा ।
जीविताशा यदन्नस्तु नारायणशरार्दिताः ॥
नानाप्रहरणानैर्भिन्नैर्वध्यन्तः प्रवरास्तदा ।
निजघ्नुः शरैर्घोरैर्ज्वलनार्चिःसमप्रभैः ॥
निपेतुरसुराणां तु शिरांसि धरणीतले ।
पक्वतालफलानीव मुक्तानि शिखरात्तरोः ॥
निपेतुर्बाहवश्छिन्ना दैत्यानां वसुधातले ।
कालेनोपहता वीर पञ्चवक्त्रा इवोरगाः ॥
रौक्मिणेयस्ततः सृष्ट्वा घोरां मायामयीं शुभाम् ।
अदृश्यनिष्प्रभां वीरः क्षत्र प्रक्षेपमुद्यतः ॥

°वसुधा°; D1 मायया बद्धमा° (for °) — (L. 244) T3 G1 न तस्य देहो ददृशे (for °). — (L. 245) V1 D5 D1 T1 घोरां (for घोराम्) T1 गुहां (for गुहां) Ñ3 सन्निभाम् (for संज्ञि°) — (L. 246) K3 भीमानां (for भै°) K3 भोजानां भोजवर्धनं; K1 T1 भैमानां भीमवर्धनम्; K1 V2 B1 D5 D1 D3-5 G3 M1 °नां भीम (K3 भीति) वर्धन (D1 G1 °नम्); Ñ1 V2 B1 D1 G1 °नां भैम (V2 B1 भय) वर्धन; D3 भोजानां भीमवर्धन; T2 G3 भैमानां भीमविक्रम (for °) — (L. 247) D5 M1 बल (for भग°) D1 T2 G1 प्रियगुरु (for कृष्णो) — (L. 249) Ñ1 दुर्मर्षो (for दुर्धर्षो). D3 भोजान् (for भैमान्) — (L. 250) K1 शार्ङ्गधन्वा (for शार्ङ्गायुध) D3 G1 M1 नादं कृत्वा (by transp) K1 B1 G3 M1 जनेश्वर (for नरे°). — D3 om (beg!) lines 251–252 — (L. 251) K1 प्रवृत्ते वै; D1 (marg) च विक्षेप. D2 प्रवृत्ते; D1 प्रवृत्तम्, T1-3 G1-3 M1 प्रवृत्ते (for प्रसुप्तेषु) — (L. 253) D2 संहाश्च; D3 पावकाही (for °ता) — (L. 254) K1 समुद्यता, Ñ1 D3 °सृजन्तः V1 B D1 T1 G1-3 M1 °द्विषा, V2 °रिपवः; D3 °स्पृश, G2 °कृता (for °सृज्य) T1 शतघ्न्यश्च (for °प्रीव) D1 समुत्सृष्टा शतघ्न्यश्च (for °) D3 परिघानां (for °घांश्च; G1 विक्षेपण (for सहस्रशः) — (L. 255) दीप्तांश्चैव (for प्रदीप्तांश्च) — (L. 256) D3 वर्षमाणांश्च (for °ग्राणि). K1 V1 D3 घोरांश्च (for घोरान्) — (L. 257) K1 तथान्यांश्च (for हयानपि) B1 तथा हयान् (for हयानपि) — (L. 258) K1 D1 नारायणोऽभिना सर्वान् (for °) — (L. 259) D3 बाणार्चिमान् (for °र्चिषा) V1 महाबाण (for °तेजा). K1 हि [illegible] (for हरिः). — (L. 260) T1 G1 शार्ङ्गं धारयंश्च (for °). K1 V2 D3 सेहे वीर; K3 V2 B1 D3 G1 सहेद्वीरो, Ñ3 सेहे वीरो, T1 G1 यदुद्वीर, G2 सेहे स्वैरं, G1 यदुद्वीर, M1 सहद्वीर (for सहे°) — (L. 261) K1 यदुपतिः (for °वृष) T G1-3 सर्वं, M1 वारि (for सेहे) Ñ1 V1 D5 D3 T1 अरिंदम; M1 समरे ह (for अरिंदम) — (L. 262) D3 असुरगणा (for असुरा बाणान्) D2 धनुश्च्युतम् (for °तान्) — (L. 263) D3 सनत; T1 G1 M1 तद्विहितं; T2 त्रिहिताः; G2 -निर्मुक्त (for विहितं) — (L. 265) D1 स्थाग्रस्य (for सिंहस्य). V1 न स्थादित्यस्य सिंहस्य (for °) — (L. 269) Ñ1 G3 वीभूरीः (for घोरैः) D3 ज्वलनार्कैः; G1 ज्वलिताग्नि (for ज्वलनार्चिः) K Ñ1 V1 B1 D5 D1 D3 T1 G1 M1 सूर्य प्रभैः (for समप्रभैः) — (L. 271) K1 शिखरान्तरे (for °रात्तरोः) T1 G1 धृ (T1 G1 °धृ) तानि शिखरोत्तरे (for °) — (L. 272) K1 T1 बाहवश्च; [illegible] बाणानि (for बाहवः) K3 दैत्यानां वसुधालये; D1 G1 °नां धरणीतले (for °). — (L. 273) D1 (marg) दैत्या;

गदेन सह धर्मात्मा सारणेन शठेन च ।
साम्बेन चापरैश्चापि पूर्वं येन प्रवेशिताः ॥
प्रमथ्य तरसा कर्णं यतन्तं रणमूर्धनि ॥
जग्राह बलवान्कार्ष्णिः प्रस्फुरन्तं ततस्ततः ॥
विनद्य च गुहां वीरो घोरां मायामयीं नृप ।
दुर्योधनं च राजानं विराटद्रुपदावपि ॥
शकुनिं चैव शल्यं च नीलं चापि नदीसुतम् ।
विन्दानुविन्दौ राजानौ जरासंधं च भारत ॥
त्रिगर्तान्मालवांश्चैव वसातींश्च महाबलान् ।
धृष्टद्युम्नादिकांश्चैव पञ्चालानस्त्रकोविदान् ॥
तथाहुतिसुतांश्चैव मातुलं रुक्मिमेन च ।
शिशुपालं च राजानं भगदत्तं च भारत ॥
सबन्धं च गुरुत्वं च मानयामि नराधिपाः ।
गुहामिमां घोररूपां येन प्रक्षेप्स्यामि वः ॥
बिल्वोदकेश्वरेणाहमाज्ञप्तः शूलपाणिना ।
प्रक्षेप्तव्या नरेन्द्रास्ते गुहायामिति धीमता ॥
आश्रित्य शाम्बरीं मायां निकुम्भेन महात्मना ।
प्रक्षिप्तान्यादवांश्चैव मोक्षयिष्यामि सर्वथा ॥
इत्युक्ते शिशुपालस्तु राजा सेनापतिस्तथा ।
शरैस्ततर्द तान्भैमान्प्रद्युम्नं सविशेषतः ॥
बिल्वोदकेश्वरं देवं रौक्मिणेयो नमस्य च ॥
आरभन्नृपतिं योद्धुं शिशुपालं महाबलम् ॥
ततः पाशसहस्राणि प्रहाय प्रवरोत्तम ।
शैलादिरग्रनीहार रौक्मिणेयं महाबलम् ॥
बिल्वोदकेश्वरो देवः प्राह त्वां यदुनन्दन ।
सर्वं कुरु यथा शक्त्या प्रोक्तस्त्वं भैम मायया ॥

कन्यार्थं रत्नलुब्धास्तु बधानेमान्नराधिपान् ।
पाशैस्त्वमेव मोक्तुं च प्रमाणे यदुनन्दन ॥
असुरास्तु महाबाहो निःशेषान्कर्तुमर्हसि ।
एवमेव च वक्तव्यस्त्वया वीर जनार्दन ॥
ततः स भगदत्तं च शिशुपालं च भूमिपम् ।
आहृतिं चैव रुक्मिं च शेषांश्चान्यान्नराधिपान् ॥
बबन्ध ह्रदवत्तैस्तैः पाशैरुत्तमवीर्यवान् ।
मायामयीं गुहां चैव निनाय कुरुनन्दन ॥
बध्वा च रौक्मिणेयोऽथ निःश्वसन्त इवोरगान् ।
अनिरुद्धं चकाराथ रक्षितारं स्वमात्मजम् ॥
तेषां निरवशेषेण बबन्ध यदुनन्दन ।
सेनापतिं क्षत्रियांश्च योधाध्यक्षांश्च भारत ॥
हस्त्यश्वरथवृन्दांश्च चकार च तथात्मसात् ।
अभ्यमस्तु ततो हन्तुमसुराननुघनः प्रभो ॥
सनद्ध एव चोवाच ब्रह्मदत्तं द्विजोत्तमम् ।
विश्रब्धं पर्तेता कर्म मा मे पश्य धनंजयम् ॥
न देवेभ्यो नासुरेभ्यो नान्येभ्यो द्विजसत्तम ।
भयं हि विद्यते तस्य गोप्तारो यस्य पाण्डवाः ॥
न चासुरैस्तव सुताः स्पृष्टा यत्नेऽपि तेजसा ।
यज्ञवाटे निरीक्ष्यैतान्मायया निहिता मया ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
रुद्धेषु भूमिपालेषु सानुगेषु विशां पते ।
आविवेशासुरांश्चैव कश्मलं जनमेजय ॥

K4 प्रोक्तस्त्व नाम यन्मया, K5 V1 B Ds D1-4 T1 G6 चोक्तस्त्व भैमको (T1 हि यथा, T3 भो यथा, G6 वै हि भो) मया, V2 प्रोक्तस्त्वं भैमको मया, B1 चोक्तस्त्व भैम चोमया, T2 G1 चोक्तस्त्व हि महोमया (for °) —(L. 304) K3 बध्वा वैतान्, K5 Ds1 G3 बध्वा चैनान्, B1 स्तब्धाने°, D2 बध्वा त्वे°, D1 बधानेतान्, T2 G1 बाधस्वेमान्, T3 G3 बधायें° (for बधाने°) —(L. 303) D2 पाशैस्त्वं च मया दत्तैः; T1 G2 पाशैरेव बधान त्व, T2 G1 पाशैरेव प्रहारत्व (for °) T1 G1 प्रबलान् (for प्रमाणे) —(L. 304) K3 असुराणां (for °रास्तु) K1 G2 नि शेषे (for निःशेषान्) —(L. 305) D1 वक्तव्य, T1 G2 कर्तव्ये, T2 G1 कर्तव्यस् (for वक्त°) K1 एवमेव च कर्तव्यस् (K4 वक्तव्य) (for °) —(L. 306) K4 D2 ततः स भग दत्त (D2 °मै) (for °) —(L. 307) T1 आहृयरुक्मिणं चैव (for °) —(L. 308) D1 वरदत्तैस् (for ह°) D2 अतुल (for उत्तम) K3 V1 B1 Dn Ds T3 G2 M2 भारत) —(L. 314) D3 T1 G3 वृन्दानि (for वृन्दांश्च) D2 G2 [आ] त्मवशात् (for °सात्) —(L. 315) K3 अभ्यो यतः; K4 अयाय तु, Dn अभ्यमस्तु (for °मस्तु) D5 अभ्य प्रस्थस्तत वार्ष्णेय, D1 °प्रसन्नं हन्तुम् (for °) G3 हयो (for प्रभो) D5 असुरान्हन्तुमुद्यत (for °) —(L. 316) D2 प्रसन्न (for सनद्ध) D2 प्रद्युम्नस्तमथोवाच (for °) —(L. 317) D1 (marg. as above) T1 G1 M1 मा मे पाण्डवपालितं (for °) —(L. 318) D1 D2 T1 G3 नान्येभ्यो (for नान्येभ्यो) — T2 नान्देभ्योऽपि द्विजोत्तम (for °) —(L. 319) K3 न भयं पश्यति तस्य (for °) G2 द्विज (for यस्य) G2 बान्धवा (for पाण्डवा) —(L. 320) D2 हता (for स्पृष्टा) Dn Ds चेतसा, D1 ते प्रभो (for तेजसा) T2 G2 M1 स्पृष्टुं शक्यं हि तेजसा (for °) —(L. 321) G1 निरीक्ष्यस्ता (for °क्ष्यैतान्) D1 यज्ञवाटो निरीक्ष्यस्था (for °) K3 B3 Ds3 D2 निहता, T2 G1 निहतान्, T3 निहितान् (for °ता)

दिशः प्रसस्रुस्ते वीरा वध्यमाना समन्ततः ।
कृष्णानन्तप्रभृतिभिर्यदुभिर्युद्धदुर्मदैः ॥
निकुम्भस्तानथोवाच रुषितो दानवोत्तम ।
भित्त्वा प्रतिज्ञां किं मोहाद्द्रुतं याथ विह्वलाः ॥
हीनप्रतिज्ञाः काल्लोकान्प्रयास्यथ पलायिताः ।
अगत्वापचितिं युद्धे ज्ञातीनां कृतनिश्चयाः ॥
फलं जित्वेह भोक्तव्यं रिपून्समरकर्कशान् ।
हतेन चापि शूरेण वस्तव्यं त्रिदिवे सुखम् ॥
पलायित्वा गृहं गत्वा कस्य द्रक्ष्यथ हे मुखम् ।
दारान्वक्ष्यथ किं चापि धिग्धिग्धिक् किं न लज्जथ ॥
एवमुक्ता निवृत्तास्ते लज्जमाना नृपासुराः ।
द्विगुणेन च वेगेन युयुधुर्यदुभिः सह ॥
उत्सन्ने युद्धशौण्डानां नानाप्रहरणैर्नृप ।
ये यान्ति यद्ववाटं तु तान्निहन्ति धनंजयः ॥
यमौ भीमश्च राजा च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

वा प्रयातास्त्वघानेन्द्रिः प्रवरश्च द्विजोत्तमः ॥
अथासुरासक्तोयाढ्या केशशैवलशाड्वला ।
चक्रकूर्मरथावर्ता गजशैलानुशोभिनी ॥
ध्वजकुन्ततरुच्छन्ना स्तनितोरुकृतशब्दिनी ॥
गोविन्दशैलप्रभवा भीरुचित्तप्रमाथिनी ॥
असृग्बुद्बुदफेनाढ्या असिमत्स्यतरंगिणी ।
सुस्राव शोणितनदी नदीव जलदागमे ॥
तां दृष्ट्वैव निकुम्भस्तु वर्धमानाश्च शात्रवान् ॥
हतान्सर्वान्सहायांश्च वीर्यादेवोत्पपात ह ॥
स वारितो जयन्तेन प्रवरेण च भारत ।
शरैः कुलिशसंकाशैर्निकुम्भो रणकर्कशः ॥
मतिपूर्वाथ दृष्टौष्ठ परिघेण दुरासदः ।
प्रवरं ताडयामास स पपात महीतले ॥
इन्द्रिस्तं पतितं भूमौ बाहुभ्यां परिपस्वजे ।
विदित्वा चैव सप्राणं हितासुरमनिर्गुतः ॥

कश्मल) —(L 334) K1 4 प्रशस्य ते, K2 V1 3 B1 D1 4 प्रसुस्रुवुर, Dn P1 3 4 G1 3 प्रतस्थुरस्ते, D2 प्रविवि शुर् D3 5 प्रदुद्रुवुर, M1 प्रजग्मुरस्ते (for प्रसस्रुस्ते) G2 द्विश प्रतस्थुर्वीराश्च (for °) D3 मथ्यमाना (for वध्य°) —(L 325) D3 यादवैर् (for यदुभिर्) K1 दुर्युत्ता, K1 दुर्मदा , Ñ2 D1 -योधिनैः (for दुर्मदैः) —(L 326) V2 3 B 3 D2 दृष्टो दानवसत्तम , G3 कुपितो दानवोत्तमैः , G1 दानवो रुषितस्तथा (for °) —(L 327) K2 V2 3 B D3 6 T2 3 G3 M1 हित्वा (for भित्त्वा) G1 4 हित्वा प्रतिज्ञां किं मा च (for °) K2 Dn D3 4 T1 G2 यात K3 आश्य , G3 M1 यान्ति (for याथ) V2 त्रिह्वला (for विह्वला) T1-3 C1 3 4 भयाक्रान्ताश्च विह्वला (for °) —(L 328) V2 प्रज्ञाश्च (for प्रतिज्ञा) D2 3 नरकान् (for काल्लोकान्) V1 गमिष्यथ , G2 क्रमिष्यथ (for प्रयास्यथ) —(L 329) D3 T2 3 G1 3 4 अकृत्वा (for अगत्वा) K1 रणे , K4 युधि (for युद्धे) D2 3 सकृत्वापचितिं नाम (D3 लोके) (for °) D3 पूर्वेषां (for ज्ञातीनां) K1 ज्ञातीनां च हिता र्थाय (for °) —(L 330) K1 यथेह , K2 जित्वा हि , T2 G3 M1 हत्वेह , G(ed) नित्वैव (for जित्वेह) —(L 331) K1 [अ]शूरेण (for शू°) D3 T1 2 G1 2 3 M1 भोक्तव्य (for वस्तव्य) K1 sसुखं (for सुखम्) —(L 332) D3 दर्शयिष्यथ हा मुखम् (for °) —(L 333) B2 D3 T2 4 G3 5 M1 द्रक्ष्यथ (for वक्ष्यथ) K2 प्रेक्षथ , D1 धिक्कृता , D2 धिक्कृता , T1 नृपा किं (for धिग्धिग्धिक्) V2 न हि (for किं न) K1 लज्जया , T1 जल्पथ (for लज्जथ) D2 धिग्धिग्धिक्कचिन्न लज्जथे , D1 धिग्धिक्किं एव न लज्जते , D1 धिग्धिग् किंचन लज्जथ , G2 धिक् किं किं न ल° , G1 किं किं धिग्धिग् न लज्जथ (for °) —(L 335) K2 युद्धेन (for वेगेन) —(L 336) D1 नानाप्रहरणं नृपा (for °) —(L 337) D2 निहन्ति स (for तान्निहन्ति) —(L 339) D1 याश्च (for वा प्रयातास्) —(L 340) K2 Dn D1-4 G3 कश्मला तोयौघा , K1 -केशाढ्या (for तोयाढ्या) K1 D2 3 (for -शाड्वला) —(L 341) K2 चर्मकूर्म ; K1 चक्रकूर्मा , D1 (marg as above) चर्मकूर्म (for चक्र°) K2 D1 -शोभना , D3 -शोभिता (for °नी) —(L 343) V2 ध्वजकेतु , B1 °कुम्भ , T1-3 G1 3-5 M1 कृत्तवज्र (for ध्वजकुन्त) K1 (marg) -स्वनिर्दिनी , Dn T1 नादिनी , D3 -शब्दिनीम् , T2 3 G3 निस्वना , G1 4 -सस्वना (for -शब्दिनी) —(L 344) D3 T2 3 G3 5 -फेनौघा (for -फेनाढ्या) T1 असृग्रुधिरफेनौघा (for °) K2 माला , D1 मत्स्या (for मत्स्य) —(L 346) D1 च दृष्ट्वा (for दृष्ट्वैव) —(L 347) Ñ2 V1 त्रिपदेव (for वीर्यादेव) D1 देवो दैत्यान्प्रपात ह , D3 वीर्यादभिससार ह (for °) —(L 348) T1 परिज्ञानो G1 4 स वाहानो (for स वारितो) —(L 349) K1 सन्धानैर् (for शरैः) —(L 350) Ñ2 निर्जित्य च दष्टोष्ठ , D3 मतिपत्य च

अभिद्रुत्य निकुम्भं च निस्त्रिंशेन जघान ह ।
परिघेणापि दैतेयो जयन्तं समताडयत् ॥
ततश्च बहुलं गात्रं निकुम्भस्यैन्द्रिराहवे ।
स चिन्तयामास तदा वध्यमानो महासुरः ॥
कृष्णेन सह योद्धव्यं वैरिणा ज्ञातिघातिना ।
श्रावयामि किमात्मानमाहवे शक्रसूनुना ॥
एष स निश्चयं कृत्वा तत्रैवान्तरधीयत ।
जगाम चैव युद्धार्थं यत्र कृष्णो महाबलः ॥
स दृष्ट्वैरावतस्कन्धमाश्रितो बलनाशनः ।
द्रष्टुमभ्यागतो युद्धं जहर्षे सह दैवतैः ॥
साधु साध्विति पुत्रं च परितुष्टः स सस्वजे ॥
प्रवरं चापि धर्मात्मा सस्वजे मोहवर्जितम् ॥
देवदुन्दुभयश्चापि प्रणेदुर्वासवाज्ञया ।
जयमानं रणे दृष्ट्वा जयन्तं रणदुर्जयम् ॥
ददर्शाथ निकुम्भस्तु केशवं रणदुर्जयम् ।
अर्जुनेन स्थितं सार्धं पक्षगादाविदूरतः ॥
स नादं सुमहत्कृत्वा पक्षिराजमताडयत् ।
परिघेण सुघोरेण बलं सात्यकिमेव च ॥
नारायणं चार्जुनं च भीमं चाथ युधिष्ठिरम् ।
यमौ च वसुदेवं च साम्बं कामं च वीर्यवान् ॥
युयुधे मायया दैत्यः शीघ्रकारी च भारत ।
न चैनं ददृशुः सर्वे सर्वशस्त्रविशारदाः ॥
यदा तु नैव पश्यन्ति तदा बिलोदकेश्वरम् ।
दध्यौ देवं हृषीकेशः प्रमथानां गणेश्वरम् ॥
ततस्ते ददृशुः सर्वे प्रभावाद्दवितेजसः ।
बिलोदकेश्वरस्याशु निकुम्भं मायिनां वरम् ॥
कैलासशिखराकारं प्रमन्तमिव धिष्ठितम् ।
आह्वयन्तं रणे कृष्णं वैरिणं ज्ञातिनाशनम् ॥
सज्यगाण्डीवं एवाथ पार्थस्तस्य रथेषुभिः ।
परिघं चैव गात्रेषु विव्याधैनमथाशुगैः ॥
ते बाणास्तस्य गात्रेषु परिघश्च जनाधिप ।
भग्ना शिलाशिता सर्वे निपेतुः कुण्ठिताः क्षितौ ॥

दैत्येन्द्र , D5 स सन्निवृत्तदन्तौष्ठ T3 G1 . 3 M4 स सन्निवृत्य दष्टौष्ठ , G3 स सन्निपत्य द° (for °) — D5 om lines 351ᶜ-354ᵃ T1 om lines 351ᵇ-356ᵃ — (L. 352) D5 द्रष्टुं (for भूमौ) — After line 352 K4 ins

6** ततः सुनिश्चयं कृत्वा प्रवरं युध्य सत्वरम् ।

— (L. 353) K1 पुत्रे स निश्चयं कृत्वा (for °) T3 . G1 . 3 M4 गृहीत्वा समभिद्रुत° (G3 M1 °प्रवरं) (for °) — (L. 356) K1 . 2 Dn1 D5 तत्कृत , K4 Dn3 D1 . तत्क्षत , V2 ततक्षे (for °श्च) D5 तात्र (for गात्र) K1 . 3 . 4 V2 Dn D1 . 3 G3 निकुम्भस्यैन्द्रिणाहवे (V2 °णा मृधे) (for °) — (L. 357) D1 स तदा चिन्तयामास (for °) D5 युध्यमान (for वध्यमानो) — (L. 359) V1 ग्रासयामि , V3 त्रास° , D2 . (marg) शात° D5 नोद D5 G3 M4 श्रम° , D6 श्राम° ; T3 श्रामयाम (for श्रावयामि) V2 श्रामयामि वृथात्मानम् (for °) T1 आहवे शत्रुसूदन ; T2 °वे शत्रुसूनुना (for °) — (L. 361) K1 सिद्धार्थे ; K4 सिद्धार्थं (for युद्धार्थं) — (L. 362) Ñ2 वारणं , V2 [ए]व रणं (for [दृ]ष्ट्वैरावत) K2 T3 आस्थितो बलशासन , D5 T3 G1 M4 आश्रितो बल- (for नाशन) D °सूदन (for °) — (L. 363) M4 सर्वे- (for सह) V2 G3 जहर्षे दैवतैः सह (for °) — (L. 365) G3 द्रोह (for मोह) T2 G3 जीवितम् M4 -वर्जित (for -वर्जितम्) — (L. 367) V1 जयन्तं दुर्जयं रणे (for °)

— T G1 . 3 . 4 M4 om (hapl) line 368 — (L. 369) B2 यज्ञगादमदूरत , D5 दाविदूरत (for °) — (L. 371) T2 बली (for बलं) — (L. 373) T2 G3 M4 यदून् (for साम्बं) — (L. 374) B1 D1 शीघ्रचारी (for °कारी) — (L. 375) Ñ2 V1 B2 D2 . 3 T3 G2 . 4 M4 शास्त्र (for -शस्त्र-) K1 सर्वशास्त्रभृतां वरम् ; V2 °शास्त्रार्थकोविदाः D1 मर्यादाधविशारदा (for °) — (L. 376) K1 . 3 V2 B3 Dn D1 D3 [अ]पश्यन्त , V1 . 2 B . 3 T2 [अ]पश्यन्त (for पश्यन्ति) — (L. 377) K3 Ñ2 V B D T1-4 G1 . 3 . 4 M1 देवो (for देवं) G(ed) हृषीकेशः — After line 377, M1 ins

6** यदा तु नैव पश्यन्ति तदा देवं जनार्दनम् ।
दध्युर्देवं जगन्नाथमर्जुनाद्या जनाधिप ॥

— (L. 380) D2 प्रमथम् (for प्रमन्तम्) T1 स्थितम् (for धिष्ठितम्) — (L. 381) K2 . 4 आहूय तं रणे कृष्णो (for °) B1 D5 C2 -घातिनम् , T2 ज्ञाति° (for नाश°) — (L. 382) T3-4 G3 गाण्डीवम् (for गाण्डीवं) K3 D1 -धन्वाथ (for एवाथ) D4 स वै गाण्डीवधन्वा च (for °) V1 शरे युधि , B3 T1 . 2 रणे (for रथे°) K1 सज्यं गाण्डीवमादाय पार्थः शीघ्रमथेषुभिः . D5 सज्यं चैव गाण्डीवे सज्ज पार्थस्य थेषुभि — (383) K1 परिघाश्च ; D1 चैव , D1 °घेण (for °घं च) T1 G1 . 4 गात्रे चैव (for गात्रेषु) — (L. 384) K1 . 3 . 4 Ñ2 V2 . 3 B Dn1 D5 D2 . 3 G2 परिघैश्च , V1 D2 . 4

विफलानस्त्रयुक्तांस्तान्दृष्ट्वा बाणान्धनंजयः ।
पप्रच्छ केशवं वीर. किमेतदिति भारत ॥
पर्वतानपि भिन्दन्ति मम वज्रोपमाः शराः ।
किमिदं देवकीपुत्र विस्मयोऽत्र महान्मम ॥
तमुवाच तत. कृष्णः प्रहसन्निव भारत ।
महद्भूतं निकुम्भोऽयं कौन्तेय शृणु विस्तरम् ॥
पुरा गत्वोत्तरकुरूंस्तपश्चक्रे महासुरः ।
शतं वर्षसहस्राणां देवशत्रुर्दुरासदः ॥
अथैनं छन्दयामास वरेण भगवान्हरः ।
स वव्रे त्रीणि रूपाणि नवध्यानि सुरासुरैः ॥
तमुवाच महादेवो भगवान्वृषभध्वजः ।
मम वा ब्राह्मणानां वा विष्णोर्वाप्रियमाचरन् ॥
भविष्यसि हरेर्वध्यो न त्वन्यस्य महासुर ।
ब्रह्मण्योऽहं च विष्णुश्च विप्रा नः परमा गति. ॥
स एष सर्वशस्त्राणामवध्यः पाण्डुनन्दन ।
निर्देहोऽतिप्रमाथी च परदत्तश्च दानवः ॥
भानुमत्यापहरणे देहोऽस्यैको हतो मया ।
अनघ्य षट्पुरं देहमिदमस्य दुरात्मन. ॥
दिवि शुश्रूषति त्वेको देहोऽस्य तपसान्वितः ।
अन्यस्तु देहो घोरोऽस्य येनावसति षट्पुरम् ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं निकुम्भचरितं मया ।
हरत्यास्य वधे वीर कथा पश्चाद्भविष्यति ॥
तयोः कथयतोरेव कृष्णगोरसुरस्तदा ।
गुहां षट्पुरसंज्ञां तां विवेश रणदुर्जयः ॥
अन्विष्य तस्य भगवान्विवेश मधुसूदनः ।
तां षट्पुरगुहां घोरां दुर्धर्षां कुरुनन्दन ॥
चन्द्रसूर्यप्रभाहीनां ज्वलन्तीं स्वेन तेजसा ।
सुरतं शीतोष्णशीतानि प्रयच्छन्तीं यथेप्सितम् ॥
यत्र प्रविश्य भगवानपश्यत जनाधिपान् ॥
युयुधे सह घोरेण निकुम्भेन जनाधिप ॥
कृष्णस्त्वनु प्रविष्टास्तु बलाद्या यादवास्तथा ।
प्रविष्टाश्च ततः सर्वे पाण्डवाश्च महात्मन. ।

°घेण, Dn₂ °र्षं च, T₂ ₃ G₁ पतिताश्च, T₁ G₁ ₄ ₅ M₁ परि° पाश्च (for °पश्च) K₂ परिघे च नगाधिप, T₁ पतिताश्च जनार्दने (for ᵈ) — (L 385) K₄ V₃ D₂ G₂ कुण्ठिता (for कुञ्चिता) — (L 386) K₂ Ñ₂ V₃ ₃ D₆ D₁ ₄ शुभ शुभान्, T₁ ₃ G₁ ₃ ₄ तु विभु (for अवायु°) — (L 387) T₄ M₄ समपृच्छत् (for पप्रच्छ) K₃ वीरं, K₂ Dn₂ D₂ ₅ ₆ धीर (for वीर) — (L 388) T₂ G₂ ₄ छिन्द्°न्ति (for भि°) — (L 389) T₁ ₃ G₁ ₃ ₄ महामते (for °न्मम) — (L 391) V₂ ₃ B₁ D₆ महद्भूतो, B₃ समुद्भूत, T G₁ ₃₋₄ महाभूतो (for महद्भूत) K₂ Dn विस्तरात् (for °रम्) — (L 393) K₁ ₄ D₂ T₂ कुरु (for कुरूंस्त) D₂ तेपे (for चक्रे) Cal ed महाबल (for °सुर°) — B₂ om (hapl) lines 393 398 — (L 393) B₁ सर्वशत्रुर्, T₂ भवश्च च, T₃ G₁ ₃ ₅ M₄ भवश्चाश्च (for देवशत्रुर्) T₄ भवश्च चक्रमर्दन (for ᵈ) — Dn₂ om lines 394–395 — Before line 395, D₂ ins निकुम्भ उवाच — (L 395) D₂ भवेयुस्त्रीणि देहानि (for °) K₁ T₂ ₄ M₄ अवध्यानि (for नव°) D₁ T₂ G₂ अवध्यानि महासुरा (D₂ °सुरै°) (for ᵇ) — After line 395, D₂ ins

7** त्वत्प्रसादात्पशुपते पुनर्दद्वार्यमस्यहम् ।

— (L 396) V₂ D₂ महायशा, M₁ °तेजा (for °देवो) D₂ स वृष, D₁ ऋषभ, G₂ गो वृष (for वृषभ) — (L 397) D₂ समब्रवीद्ब्राह्मणानां (for °) K₂ D₁ G₂ विप्रियम्; T₂ चाप्रीतिम् (for वाप्रियम्) T₁ ₃ G₃ विष्णोरप्रीतिमावहन् (for ᵇ) — (L 399) Ñ₂ V₂ B₁ T₁ ₄ G₁ ₃ ₅ M₄ विप्राणां; D₂ विप्रा वै, T₃ विप्रा स (for विप्रा न) — (L 400) K₄ B₁ ₃ T₂ ₃ G₁ ₄ ₅ -शास्त्राणां (for श°) — (L 401) K₂ त्रि, V₂ ₃ B₁ D₂ स्व (for अति) Bom Poona eds G₁ed) मनस (for दत्तत्) T₁ ₃ G₁ ₄ मानव (for दानव) — (L 402) V₂ ₃ T₁ ₃ भानुमत्याश्च हरणे (for °) B₁ D₂ च (for °स्य) — (L 403) Ds₂ D₂ षट्पुरे (for °रं) K₁ ₃ D₂ महात्मन (for दुरा°) — (L 404) K₄ शुश्रूषते (for °ति) Ñ₂ D₁ T₂ ₃ G₁ ₄ दिवि शुश्रूषपरश्चैको (for °) T₂ G₂ ह्यस्यैव (for देहोऽस्य) — (L 405) T₄ घोरदेहो (for देहो घोरो) K₆ अथ च घोरो देहश्च, D₁ देहो घोरोपमो ह्यन्योऽस्य, D₂ अन्य स घोरो देहो स्य; T₁ अनन्यदेहो ह्यस्यायं; T₂ ₃ G₁ ₂ ₄ अन्यस्य (G₂ °स्तु) देहो ह्यस्यायं (for °) T₁ ₃ G₁ ₂ ₄ यो वा (for येन) K₂ D₂ षट्पुरे (for °रम्) — (407) K₂ त्वरातो, T₂ त्वरा हि, T₁ G₁ ₄ त्वया हि (for त्वरय) — After line 407, M₁ ins an addl colophon, mentioning adhy no 153 — Before line 409, M₁ ins वैशंपायन — (L 410) G₂ अन्वीक्ष्य (for अन्विष्य) D₁ तां च (for तस्य) — (L 413) V₁ हीना (for हीनां) V₂ ज्वलन्ती (for °न्तीं) — (L 413) D₁ प्रयच्छन्ती (for

समेतास्तु प्रविष्टास्ते कृष्णस्यानुमतेन वै ॥
युयुधे स तु कृष्णेन रौक्मिणेयः प्रचोदितः ।
अनयद्यादवान्सर्वान्यानयं बद्धवान्पुरा ॥
ते मुक्ता रौक्मिणेयेन प्राप्ता यत्र जनार्दनः ।
प्रहृष्टमनसः सर्वे निकुम्भवधकाङ्क्षिणः ॥
राजानो वीर मुञ्चेति पुनः काममथाब्रुवन् ।
मुमोच चाथ तान्वीरो रौक्मिणेयः प्रतापवान् ॥
अधोमुखमुखाः सर्वे बद्धमौना नराधिपाः ।
लज्जयाभिप्लुता वीरास्तस्थुर्नष्टश्रियस्तथा ॥
निकुम्भमपि गोविन्दः प्रयतन्तं जयं प्रति ।
योधयामास भगवान्घोरमात्मरिपुं हरिः ॥
परिघेणाहतः कृष्णो निकुम्भेन भृशं विभो ।
गदया चापि कृष्णेन निकुम्भस्ताडितो भृशम् ॥
तावुभौ मोहमापन्नौ सुप्रहारहतौ तदा ॥
ततः प्रव्यथितान्दृष्ट्वा पाण्डवांश्चाथ यादवान् ।
जेपुर्मुनिगणास्तत्र कृष्णस्य हितकाम्यया ।
तुष्टुवुश्च महात्मानं वेदप्रोक्तैस्तथा स्तवैः ॥
ततः प्रत्यागतप्राणो भगवान्केशवस्तदा ।
दानवश्च पुनर्योद्धुगतौ समरं प्रति ॥
वृषभाविव नर्दन्तौ गजाविव च भारत ।
शालावृकाविव क्रुद्धौ प्रहरन्तौ रणोत्कटौ ॥
अथ कृष्णं तदोवाच नृपं वागशरीरिणी ।
चक्रेण शमयस्वैनं देवब्राह्मणकण्टकम् ॥
इति होवाच भगवान्देवो विश्वेदेवेश्वरः ।
धर्मं यशश्च विपुलं प्राप्नुहि त्वं महाबल ॥
तथेत्युक्त्वा नमस्कृत्वा लोकनाथः सतां गतिः ।
सुदर्शनं मुमोचाथ चक्रं दैत्यकुलान्तकम् ॥
स निकुम्भस्य चिच्छेद शिरः प्रवरकुण्डलम् ।
नारायणभुजोत्सृष्टं सूर्यमण्डलवर्चसम् ॥
तत्पपात शिरस्तस्य भूमौ ज्वलितकुण्डलम् ।

प्रपच्छन्तौ) — (L 414) K4 B1.3 Dn D1.3 T G M4 तत्र (for यत्र) V2.3 B3 D5 D6 T1 नापश्यताम् (for °श्यत) — (L 415) D4 युयुधे तु तदा माने (for °) T3 G4 नराधिप (for जना°) — (L 416) D1 G3 बलाढ्या, D4 साम्बाद्या (for बलाद्या) — (L 417) D1 महाबला (for °त्मन) — B1 om line 416 — (L 418) K2 समप्राप्त (for समेतास्तु) T1.2 G1.3.4 समेता मर्त्ये पुवैत (for °) — After line 419, G4 M4 ins

8** निकुम्भो दैत्यपुंगव ।
तदा तु वासुदेवेन

K1.2 प्रणोदित (for प्रचो°) — (L 420) K2 Ñ2 V2.3 B1.3 D2 D5.6 T1 G1 M4 आनयद् K2 D5 आनयन् (for अनयद्) T2 G1.4 कन्येषु (for सर्वान्) T3 आनययादवांस्तेषु (for °) K2 परान् (for पुरा) D5 यान्बध्वा ह्यनयत्पुरा (for °) — K2 om lines 421-424 — (L 423) B1 -चक्षुना, T1 मुदिता (for -मनस) M4 om (hapl) lines 423b-425a T2 अथ (for -चाथ) — (L 423) D5 मुच्यन्तां (for मुञ्चेति) — (L 424) K2 सोऽथ तान् D3 तास्तथा; D4 [अ थ स तान् (for चाथ तान्) G3 वीरान् (for वीरो) — (L 425) K2 मुखास्तु ते; T1 गतमुखा, G1.4 मुखगते, G2 मुखगता (for मुख मुखा) T3.4 अधोमुखगते सर्वे (for °) T1 G3 बध्यमाना (for बद्धमौना) — (L 426) T2 G1.4 लज्जयाभिप्लुतास्तस्ते (for °) — B4 om (hapl) lines 427-431 — (L 427) K2 स प्रयत्न V2 प्रयच्छन्त (for °तन्त) — (L 428) D1 योजयामास (for योध°) — (L 429) D4 तदा (for भृशं) K2 T1 G2.3 विभु, D1 तदा, T2.3 G1.2.4 प्रभु (for विभो) G3 निकुम्भेन हरि प्रभो (for °) — (L 431) G3 तावुभौ रूपसम्पन्नौ (for °) T1 सं (for सु-) K4 -करौ (for हतौ) — (L 432) D1 लोकान्; M4 दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) D2 तत्र प्रव्यथिता देवा (for °) D2.3 पाण्डवाश्चाथ यादवा; G3 यादवाश्चाथ पाण्डवान् (for °) — (L 433) K4 भेजुर्, D2 ययुर, D3 जग्मुर् (for जेपुर्) T1 G3 जय (for हित-) T2.3 G1.4 कृष्णस्य जयकाङ्क्षिण (for °) — (L 435) D4 तत प्रत्यागते प्राणे (for °) — (L 437) K2 दर्पन्तौ, D1 मर्दन्तौ (for न) D3 गर्जन्तौ वृषभाविव (for °) — (L 438) K2 D4 प्रहसन्तौ (for °रन्तौ) K2 रणोत्कटौ; G3 रणोत्सुकौ (for °त्कटौ) G3 तथा केशवदानवौ (for °) — (L 439) B3 Dn2 D4 T1.4 G नृपे (for नृप) — (L 440) [illegible] स्व मोचय (for शमयस्व) — (L 442) D5 विमलं (for विपुलं) T1.2 G1.3.4 प्राप्नुयाम् (for प्राप्नुहि) — (L 443) Ñ2 V2 P3 D2-4.6 T1 लोकनाथ G3 दुर्वेसाय, M4 लोकेशाय (for लोकनाथ) — (L 444) K2 ततोऽसाव (for मुमोचाथ) — (L 445) K2 निकुम्भस्यातु चिच्छेद (for °) D3 प्रचण्ड (for प्रवर) — (L 446) T1.2 G1.3.4 -करो त्सृष्टं (for भुजो) — (L 447) D3 प्रचल (for ज्वलित) K1.2 भूमौ कलितमण्डलम् (for °) — (L 448) T1.2

मेघमत्तो गिरेः शृङ्गान्मयूर इव भूतले ॥
निकुम्भे निहते तस्मिन्देवो बिल्वोदकेश्वरः ।
तुतोष च नरव्याघ्र जगत्त्रासकरे विभो ॥
पपात पुष्पवृष्टिश्च शक्रसृष्टा नभस्तलात् ।
देवदुन्दुभयश्चैव प्रणेदुररिनाशन ।
ननन्द च जगत्कृत्स्नं मुनयश्च विशेषतः ॥
दैत्यकन्याश्च भगवान्यदुभ्यः शतशो ददौ ।
क्षत्रियाणां च भगवान्सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ।
रत्नानि च विचित्राणि वासांसि प्रवराणि च ॥
रथानां वाजियुक्तानां षट्सहस्राणि केशवः ।
अददात्पाण्डवेयेभ्यः प्रीतात्मा गरुडध्वजः ॥
तदेव चाथ प्रवरं षट्पुरं पुरवर्धनः ।
द्विजाय ब्रह्मदत्ताय ददौ तार्क्ष्यवरध्वजः ॥
सत्रे समाप्ते च तदा शङ्खचक्रगदाधरः ।
विसर्जयित्वा तत्क्षत्रं पाण्डवांश्च महाबलः ॥
बिल्वोदकेश्वरस्याथ समाजमकरोत्प्रभुः ।
मांसयूपसमाकीर्णं बहुलं व्यञ्जनाकुलम् ॥
नियुद्धकुशलान्मल्लान्देवो मल्लप्रियस्तदा ।
योधयित्वा ददौ भूरि वित्तं वस्त्राणि चात्मवान् ॥
मातापितृभ्यां सहितो यदुभिश्च महाबलः ।
अभिवाद्य ब्रह्मदत्तं ययौ द्वारवतीं पुरीम् ॥
स विवेश पुरीं रम्यां हृष्टपुष्टजनाकुलाम् ।
पुष्पाचितपथां वीरो वन्द्यमानो नरैः पथि ॥
इमं यः षट्पुरवधं विजयं चक्रपाणिनः ।
शृणुयाद्वा पठेद्वापि स युद्धे जयमाप्नुयात् ॥
अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनम् ।
व्याधितो मुच्यते रोगाद्बद्धश्चाप्यथ बन्धनात् ॥
इदं पुंसवनं प्रोक्तं गर्भाधानं च भारत ।
श्राद्धेषु पठितं सम्यगक्षय्यकरणं स्मृतम् ॥

इदममरवरस्य भारते
प्रथितबलस्य जयं महात्मनः ।
सततमिह हि यः पठेन्नरः
सुगतिमितो व्रजते गतज्वरः ॥
मणिकनकविचित्रपाणिपात्रो
निरतिशयार्कगुणोऽरिहाद्रिमध्यः ।
चतुरुदधिशयश्चतुर्विधात्मा
जयति जगद्गुरुरेष सहस्रनामा ॥

Colophon

G3.5 M1 मुक्तो, G1.4 मुक्ताद् (for मत्तो) Ñ2 शृङ्ग (for शृङ्गात्) K3 पुरवत् (for मयूर) — (L 449) D3 देवो (for देवो) — (L 450) Dn1 D3 G5 विभु (for विभो) K1 Dn1 D4 T1 (ed. जगत्त्रास) K4 B2 °(न्)करो विभु (for °) — (L 452) V1.3 T2 नाशने, Dn2 D5 नाशनम्, D2 G4 नाशना (for नाशन) — M1 om. lines 453–455 — (L 453) K2 T2 G5 सर्वे (for कृत्स्नं) G2 प्रणेमिरे (for विशेषतः) — (L 454) D3 कौशाद्य (for कन्याश्च) K4 च सर्वा (for शतशो) — For line 457, G3 subst.

9** रथानां षट्सहस्राणि वाजियुक्तानि केशव ।

— (L 458) K1.3.4 V2 B2 Dn D3 D5 M1 अददात्पाण्डवेभ्यश्च (for °) D5 प्रीतात्मा गरुडध्वज (for °) — (L 459) D3 तथा सर्वं (for [त]थ प्रवर) D3 यदु (for पुर) — (L 460) D3 वर प्रभु (for वरध्वज) — (L 461) Ñ2 गदासिधृक् (for °धर) — (L 462) K3 क्षिप्रं, K4 क्षात्रं, T1 सर्वं (for क्षत्र) K4 D1 G2 महाबलान् (for °बल) — T2.3 G1.4 om. (hapl.) lines 463–467 — (L 463) K2 [अ]र्चि (for [अ]थ) — (L 464) K1.2 मांसयूपसमाकीर्णं, Ñ2 B3 Ds1 D2.6 T1 °यूपशताकीर्णं, V1 °राशिशताकीर्णं, D1 °यूपसमाकीर्णं — (L 468) T2.3 G1.2 प्रति (for पुरीम्) — (L 469) K1 V1 B1 D2 T1 G3 M4 प्र (for स) — (L 470) V B2 D4 T2 G2.3 रथ्यां, D3 रथाद् (for पथां) T1 पुष्पच्छत्ररथां वीरो (for °) K1.4 वर्धमानो D3.5 वीक्ष्यमाणो (for वन्द्यमानो) D5 ऽमरै (for नरै) K3 पूज्यमानो नरः पथि (for °) — (L 472) Dn2 D2 युद्धे जयमवाप्नुयात् (for °) — (L 473) K2 निर्धनो (for अधनो) Ñ2 विन्दते (for लभते) — (L 474) Ñ2 V3 B2.3 T1 रोगी (for रोगाद्) K2 D4 मुच्येत (for चाप्यथ) — G1.4 om. lines 476–480 — (L 476) D2 श्राद्धे च (for श्राद्धेषु) Ñ2 D5 शुभम् (for स्मृतम्) — (L 477) T1.2 G5 इमम् (for इदम्) K2.3 Dn D3 D5.6 G3 भारत (for °ते) — (L 478) Ñ2 वरस्य, T4 जयस्य (for बलस्य) — G2 om. lines 479–481 D1 T4 om. lines 479–480 — (L 479) Dn इम (for इद) — (L 481) D5 गण

29C

K $\tilde{N}_1$ V B D T G M_1 cont ·

जनमेजय उवाच ।

श्रुतोऽयं षट्पुरवधो रम्यो मुनिवरोत्तम ।
पुरोत्तमन्धकवधं वैशंपायन कीर्तय ॥
भानुमत्याश्च हरणं निकुम्भस्य वध तथा ।
प्रब्रूहि वदतां श्रेष्ठ परं कौतूहलं हि मे ॥

वैशंपायन उवाच ।

दितिर्हतेषु पुत्रेषु विष्णुना प्रभविष्णुना ।
तपसाराधयामास मारीचं कश्यपं पुरा ॥
तपसा कालयुक्तेन तथा शुश्रूषया मुनेः ।
आनुकूल्येन च तथा माधुर्येण च भारत ॥
परितुष्टः कश्यपस्तु तामुवाच तपोधनाम् ।
परितुष्टोऽस्मि ते भद्रे वरं वरय सुव्रते ॥

दितिरुवाच ।

हतपुत्रास्मि भगवन्देवैर्धर्मभृतां वर ।
अवध्यं पुत्रमिच्छामि देवैरमितविक्रमम् ॥

कश्यप उवाच ।

अवध्यस्ते सुतो देवि दाक्षायणि भवेदिति ।
देवानां संशयो नात्र कश्चित्कमललोचने ॥
देवदेवमृते रुद्र तस्य न प्रभवाम्यहम् ॥
आत्मा तवस्ते पुत्रेण रक्षितव्यो हि सर्वथा ॥
अन्यालभन वा देवीं कश्यपः सत्यवागथ ।
अङ्गुल्योदरदेशे तु सा पुत्रं सुषुवे ततः ॥
सहस्राक्षं कौरव्य सहस्रशिरसं तथा ।
द्विसहस्रेक्षणं चैव सायचरणमेव च ॥
स व्रजत्यन्धवत्तस्मादनन्धोऽपि हि भारत ।
तमन्धकोऽयं नाम्नेति प्रोचुस्तत्रनिवासिन ॥
अवध्योऽस्मीति लोकान्स सर्वान्बाधति भारत ।
हरत्यपि च रत्नानि सर्वाण्यात्मबलाश्रयात् ॥
वासयत्यात्मवीर्येण निगृह्याप्सरसां गणान् ।
स वेदमन्यूर्जितोऽत्यर्थं सर्वलोकभयंकरः ॥
परदारापहरणं परस्वविलोपनम् ।
चकार सततं मोहादन्धकः पापनिश्चयः ॥

(for -कनक) D_5 मणिवरकनकविविधपादैर् —(L. 482) K_1 D_5 [अ]नाद्विमध्य ; Dn [आ]द्विनाथ , T_2 $_3$ G_1 $_4$ M_1 [अ]तिमेध्य (for [आ]द्विमध्य) —(L. 483) K_2 $_3$ चतु र्विधाता (for °स्मा) —(L. 484) V_3 जगति जगत्वर सहस्रनाम

Colophon — *Mention of the Epic* D_5 T_3 —*Mention of Khila* K_{1-4} V B Dn D_6 D_1 $_4$ —*Adhy name* K $\tilde{N}_2$ V B Dn D_6 D_1 $_3$ $_5$ $_6$ T G_{1-3} षट्पुरवधः. —*Adhy no* V_1 144, V_2 143; V_3 B_2 142; Dn D_{5} 140; D_2 149, D_4 T_4 139; T_1 G_3 $_4$ 153; T_2 G_1 M_1 155, T_3 162; G_5 156

29 C

(L. 1) T_3 G_1 कृतो (for श्रुतो) T_1 सम्यग् (for रम्यो) —(L. 2) G_2 पुरोक्तं तं त्वं धर्मज्ञ (for °) —(L. 3) $\tilde{N}_2$ भानुमत्यापहरणं (for °) T_1 $_2$ $_4$ G_1 $_3$ $_4$ अन्धकस्य (for निकुम्भस्य) $\tilde{N}_2$ D_3 वधस् (for वध) D_6 T_3 अन्धकस्य वधस्तथा (for °) —(L. 4) B_1 प्रब्रूहि मुनिशार्दूल (for °) $\tilde{N}_2$ हि न ; D_{5} D_1 (*sup lin*) मम, D_3 प्रिय (for हि मे) —(L. 5) V_1 B_1 हतेषु तेषु पुत्रेषु (for °) V_3 B_2 $_3$ D_6 तेषु तेषु च दैत्येषु निहतेषु च विष्णुना —(L. 6) V_1 $_2$ B D_6 दिति ; D_5 पतिम् (for पुरा) —(L. 7) K_1 $_4$ काम- (for काल) K_2 V_1 B_3 मुनि (for मुने) —(L. 9) D_2 स (for तु) K_3 V_3 Dn D_{5} D_1 $_4$ $_6$ T_1 G_1 $_2$ $_4$ $_5$ M_1 तपोधन (for °धनाम्) —(L. 10) D_4 वरं वरय भद्रे ते परितुष्टोऽस्मि सुव्रते —(L. 11) T_2 $_3$ G_1 $_4$ [अ]हं देव (for भगवन्) —(L. 13) T_1 $_3$ G_1 $_3$ $_4$ भूयाद् (for देवि) T_1 सुमध्यमे (for भवेदिति) —(L. 14) T_1 न देवानां संशयोऽत्र (for °) K_2 D_1 कश्चिच्च कमलेक्षणे (for °) —(L. 15) G_3 नित्य (for रुद्र) D_2 भवाहते च भद्रे ते (for °) D_4 प्रत्ययामि (for प्रभवामि) —(L. 16) B_2 पतस् (for त°) T_1 G_2 $_3$ रुद्रेण, T_2 $_3$ G_1 $_4$ रुद्राणां (for पुत्रेण) —(L. 21) T_1 अन्धको हीति भारत (for °) —(L. 22) G_5 ऊचुस् (for प्रो°) —(L. 23) T_3 श्रीन् (for स) T_4 G_5 M_1 हरति (for बाधति) D_2 सर्वान्बाधितवांस्तदा ; D_6 स सर्वान्बाधते भृशम् (for °) —(L. 24) K_1 $_4$ पूर्वाणि (for स°) —(L. 25) D_4 नाशयति, T_4 बाध° (for वास°) —(L. 26) K_1 $\tilde{N}_2$ V_2 $_3$ B_2 $_3$ Dn D_{5} D_4 $_6$ T_3 $_4$ स्व (for स) B_1 नित्य (for ऽत्यर्थं) K_2 D_1 स्ववेदमपूजि(D_1 °धर्षि)- तोऽत्यर्थं, D_3 सर्वेषामूर्जितोऽत्यर्थं D_5 स्ववशमन्यूर्जितोऽत्यर्थं (for °) —(L. 27) D_5 -द्रव्य-; G_3 वित्त (for रत्न)

त्रैलोक्यविजयं कर्तुमुद्यतः स तु भारत ।
सहायैरसुरैः सार्धं बहुभिः सर्वदर्पिभिः ॥
तं श्रुत्वा भगवाञ्शक्रः कश्यपं पितरं ब्रवीत् ।
अन्धकेनेदमारब्धमीदृशं मुनिसत्तम ॥
आज्ञापय विभो कार्यमस्माकं समनन्तरम् ।
यवीयसः कथं नाम सोढव्यं स्यान्मुने मया ॥
इष्टपुत्रे प्रहर्तव्यं कथं नाम मया विभो ।
इहाद्य भवती कुर्यान्मन्युं मयि हते सुते ॥
देवेन्द्रवचनं श्रुत्वा कश्यपोऽथाब्रवीन्मुनिः ।
वारयिष्यामि देवेन्द्र सर्वथा भद्रमस्तु ते ॥
अन्धकं वारयामास दित्या सह तु कश्यपः ।
त्रैलोक्यविजयाद्वीर कृच्छ्रकृच्छ्रेण भारत ॥
वारितोऽपि स दुष्टात्मा बाधत्येव दिवौकसः ।
दैत्यैरुपायैर्दुष्टात्मा प्रमथ्य च तथा परान् ॥
बभञ्ज कानने वृक्षानुद्यानानि च दुर्मतिः ।
उच्चैःश्रवःसुतानश्वान्बलादप्यानयद्दिवः ॥
नागान्दिशागजसुतान्दिव्यानपि च भारत ।
बलाद्धरति देवानां पश्यतां बलदर्पितः ॥
देवानाप्याययन्ते तु ये यज्ञैस्तपसा बलात् ।
तेषां चकार विध्वंसं दुष्टात्मा देवकण्टकः ॥
नेजुर्यज्ञैस्त्रयो वर्णास्तेपुर्नैव तपांस्यपि ।
अन्धकस्य भयाद्राजन्यज्ञविघ्नानि कुर्वतः ॥
तस्येच्छया वाति वायुरादित्यश्च तपत्युत ।
चन्द्रमाश्च सनक्षत्रो दृश्यते नैव वा पुनः ॥
न भजन्ति विमानानि विहायसि प्रभा प्रभो ।
अन्धकस्यातिघोरस्य बलदृप्तस्य दुर्मतेः ॥
निरोङ्कारवषट्कारं जगद्वीर तदाभवत् ।
अन्धकस्यातिघोरस्य भयात्कुरुकुलोद्वह ॥
कुरूनथोत्तरान्पापो द्रावयामास भारत ।
भद्राश्वान्केतुमालांश्च जम्बुद्वीपांस्तथैव च ॥

— (L 29) G1 उद्युक्त (for उद्यत) T2 3 G1 2 3 उद्यत पापनिश्चय (for b) —(L 30) D5 T3 सर्वदर्शिभि, M1 धर्मधर्षिभि (for सर्व°) —(L 31) T2 3 G1 3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) D1 प्रणत (for कश्यपं) K3 D3 प्रणत (D3 °श्य) पितुरब्रवीत्, T1 काश्यप पितरमब्रवीत् (hypermetric), T3 G1 3 4 कश्यप वाक्यमब्रवीत्, G2 काश्यं पितरमब्र° (for b) — (L 32) D1 समारब्धम् (for [इ]दमा°) — (L 33) T1 अस्माकं हि तपोधन, T2 3 G1 3 4 °कं मुनिसत्तम (for b) — (L 34) V3 महामुने (for मुने मया) — (L 35) D1 3 G3 दृष्टे (for इष्ट) — (L 36) K1 D5 G2 भगवान, V3 D6 °भवता (for भवती) K3 इह त्रिभुवने कुर्याद्, D4 इहात्रभवता कार्यं (for a) D5 6 मन्युर् (for मन्यु) K1 V3 मम (for मयि) G3 मृते (for हते) — T2, 3 G1 3 om lines 37–40 — (L 39) K3 D1 सह स, D3 सार्धं च (for सह तु) — (L 40) K2 Ñ2 V2 B1 Dn D5 6 T1 4 G2 3 4 M4 वीरं, V1 वीरो (for वीर) D1 महाकृच्छ्रेण, D कृच्छ्रेणैव च, D6 कृच्छ्रकृच्छ्रेति, M1 कृच्छ्रात्कृच्छ्रेण (for कृच्छ्रकृ°) — (L 41) K2 B1 G3 सुदुष्टात्मा, D1 दुरात्मा स (for स दुष्टात्मा) D3 4 बाधते च (for °त्येव) — (L 43) K2 D1 T1 2 G1 3 4 सुरान्, K3 [आ]त्मजान्, K4 Dn D2 T3 4 [अ]मरान् (for परान्) D6 बाधमेन दिवौकस, M1 प्रमथ्य तु चापरान् (for b) — (L 43) T1 G1 बहुशः (for बभञ्ज) Ñ2 सुदुर्मतिः, D3 च भारत (for च दुर्मतिः), D2 काननानि वनानि च (for b) — (L 45) K1 2 V1 3 B1 2 Dn D2 4 6 (marg) दिशा गज, K4 Ds1 D3 दिशो गज, D3 दीशागज, T1 दिशागज (for °ज). — (L 46) B2 G1 बल (for बल) — (L 47) K4 दैवाज्ञयन्ते, V1 आप्याययन्ते (for °ययन्ते) K2 देवानाप्याययन्त्येते, T2 M1 °ययामासु, G1 °ययन्त च, G2 °यया मास (for a) K3 Ds1 D1 1 यज्ञैश्च (for ये यज्ञैस्) — (L 48) K3 च वध, K2 Dn D2 6 T1 3 G1 1–3 M1 विध्वंस, K4 विध्वस्तु, V2 2 B2 विध्वंसं, B1 D3 विध्वस्य, B2 D1 4 विध्वंसम, T1 विध्वंसं, G3 विध्वंस (for विध्वंस) G2 दुरात्मा (for दुष्टात्मा) D5 भ्रात (for देव) — (L 49) T1–3 G2 3 4 नेष्टुर् (sic) (for नेजुर्) — (L 50) D3 यज्ञे (for यज्ञ) — (L 51) Ds1 वायुर्वाति (by transp) D2 यथा पुन (for तपत्युत) — (L 52) G3 4 चन्द्रमा सह नक्षत्रैर् (for a) — (L 53) B2 भ्रमन्ति, G1 4 भवन्ति (for भजन्ति) K3 D1 स्वका प्रभाम्, Ñ2 D3 प्रभा विभो, B2 D3 G2 3 4 भयात्प्रभो, T2 3 महाप्रभो, G3 M4 दिशा घने (for प्रभा प्रभो) — (L 54) D6 om (hapl) lines 54b–56a T1 दुर्मद- (for दृप्तस्य) — (L 55) D5 एतद्, G2 4 विप्र (for वीर) V3 (marg) कृत्स्नमेव तदाभवत्, T2 जगद्विप्र तथा भवेद् (for b) — (L 56) [illegible] (sup lin as above) तथा (for भयात्) — In M4 lines 57–135 are lost on a missing folio — (L 57) D1 दस्रो, T1 G3 पापी (for पापो) G3 नाशयामास (for द्राव°) D2 भूतले (for भारत). — (L 58) T1 3 G1

गानयन्ति च तं देवा दानवाश्च दुरासदाः
भूतानि च तथान्यानि समर्थान्यपि सर्वथा ॥
ऋषयो वध्यमानास्तु समेता ब्रह्मवादिनः ।
अचिन्तयन्नन्धकस्य वधं धर्मभृतां वर ॥
तेषां बृहस्पतिर्मध्ये धीमानिदमथाब्रवीत् ।
नास्य रुद्रादृते मृत्युर्विद्यते च कथंचन ॥
तथा वरे दीयमाने ब्रह्मणेनापि मन्त्रितः ।
नाहं रुद्रात्परित्रातुं शक्त इत्येव धीमता ॥
तदुपायं चिन्तयामः शर्वो येन महायशाः ।
जानीयात्सर्वभूतानि पीड्यमानानि शंकर ॥
विदितार्थो हि भगवानन्धकस्य जगतः प्रभुः ।
अश्रुप्रमार्जनं देवः करिष्यति सतां गतिः ॥
श्रमं हि देवदेवस्य भवस्य जगतो गुरोः ।
सन्तोऽसद्भ्यो रक्षितव्या ब्राह्मणास्तु विशेषतः ॥
ते वयं नारदं सर्वे प्रयामः शरणं द्विजम् ।
उपायं वेत्स्यते तत्र वयस्यो हि भवस्य सः ॥

बृहस्पतिवचः श्रुत्वा सर्वे तेऽथ तपोधनाः ।
त्राणार्थं नारदं प्रोचुस्तथेति स चोक्तवान् ॥
ऋषिष्वथ प्रयातेषु तत्कार्यं नारदो मुनिः ।
विचार्य मनसा विद्वानिति कार्यं स दृष्टवान् ॥
स देवदेवं भगवान्द्रष्टुं मुनिरथाययौ ।
मन्दारवनमध्यस्थो यत्र नित्यं वृषध्वजः ॥
स तत्र रजनीमेकामुषित्वा मुनिसत्तमः ।
मन्दाराणां वने रम्ये दयितः शूलपाणिनः ॥
आजगाम पुनः स्वर्गं लब्धानुज्ञो वृषध्वजात् ।
मन्दारपुष्पैः सुकृतां मालामादाय भारत ॥
ग्रथितां सविशेषां तां सर्वगन्धोत्तमोत्तमाम् ।
संतानमाल्यदामं च संसक्तं कुसुमैः कृतम् ॥
तस्य कण्ठे समासज्य महागन्धं नराधिप ।
आययावन्धको यत्र दुरात्मा बलदर्पितः ॥
अन्धकस्त्वथ तं दृष्ट्वा गन्धमाघ्राय चोत्तमम् ।
संतानकानां सन्माला महागन्धा महामुने ॥

जम्बुमालाद्(for केतु°) K3 D6 जम्बुद्वीप (for °द्वीपाख्) — (L. 59) T1 G3 मानवाद्(for दा°) K3 दुरा सदम्(for °मदा) — T1 om line 60 — (L. 60) D6 समस्तानि (for समर्थानि) D3 सत्राण्यपि च सर्वथा (for °) — (L. 61) T1 G3 मुनयो (for ऋषयो) K3 वे चान्ये (for समेता) — (L. 62) D3 महामानो (for अन्धकस्य) D3 G4 नरा (for वर) — Before line 63, K3 ins बृहस्पतिरुवाच — (L. 63) D6 श्रीमान् (for धी°) — (L. 64) K3 [अ]न्यो, D6 [अ]स्ति (for [अ]स्य) V3 D6 अस्य, T1 G3 तत्र (for च) — (L. 65) D3 शक्तिरम् (for °त) — (L. 66) T1 G1 धीमत (for °ता) D3 शक्त इत्यवधीयताम् (for °) — (L. 67) K3 D6 चिन्तयध्व (for °याम) G3 तदुपाय चिन्तयध्वं (for °) — (L. 69) T1 G3 विदितार्थं (for °र्थो) — (L. 70) T1 श्रुत्वा प्रमार्जने देव (for °) — (L. 71) T1 शिवस्य (for भ°) D1 जगतां (for °तो) T1 G1 जगतो (T1 °ता) रक्षणे गुरो (for °) — (L. 72) K3 D3 सदा (for ऽसद्भ्यो) — (L. 73) G3 प्रयता (for प्रयाम) V1 द्विजा (for द्विजम्) — (L. 74) K1 उपायान्वक्ष्यते तत्र (for °) G1 वयस्यस्य (for वयस्यो) G1 om lines 75[b]–116[a] — After line 75 D3 (marg) Bom Poona eds C(ed) ins

1[**] तावद्दस्मुरावासे प्राप्त देवर्षिसत्तमम् ।
पूजयित्वा यथान्याय सत्कृत्य विधिवन्मुनिम् ॥
देवा ऊचुः ।
देवर्षे भगवन्साधो कैलास व्रज सत्वरम् ।
विज्ञापुमर्हसे देवमन्धकस्य वधे हरम् ॥
[D3 ऋषय (for देवा)]

— (L. 76) D1 आत्मार्थे, Poona ed G(ed) प्राणार्थे (for °र्थं) D3 तान्सर्वांस्त तपोधनान् (for °) — (L. 79) K1 वरद (for भगवान्) D1 देवदेव च भगवान् (for °) D3 द्रष्टुं (for द्रष्टुं) K1 V1 D3 D6 D3 दृष्टु मुनिरथो (K1 °यो) ययौ (for °) — (L. 82) D3 वन रम्य (for वने रम्ये) D3 दयितं (for °तः) K1 निवेद्य शूलपाणिनि D3 पूजयित्वा जगाम स (for °) — (L. 83) D3 नारद पुनरे वाय (for °) D1 G3 लब्धानुज्ञो (for लब्धानुज्ञो) — (L. 84) K3 सत्कृता, Ñ1 सुरचिता (hypermetric); T1 ग्रथिता (for सुकृता) T1 G1 मन्दारपुष्पग्रथितां (for °) — (L. 85) B1 सर्वगन्धमनोरमाम् (for °) — (L. 86) V3 संतानदाममासज्य च, T1 G1 °मालाग्रथिता (for °) K3 V1 D3 T1 कृताम् (for कृतम्) — (L. 87) B1 समावेश्य, B1 D3 °साद्य (for °सज्य) D3 T1 G1 महागन्धां (for °न्धं) — (L. 88) T1 C1 आधावति (for आययावन्) D6 वर (for बल) — (L. 89) V3 B1 D3 D6

कुतोऽयं पुष्पजातिर्वा कमनीया तपोधन ।
गन्धान्वर्णाञ्छुभांस्तान्हि भोः पुष्यति मुहुर्मुहुः ॥
स्वर्गे सतानकुसुमान्यतिवर्तन्ति सर्वशः ॥
कः प्रभुस्तस्य देशस्य यः स सुकृतवान्मुने ।
आचक्ष्व यदनुग्राह्या वयं ते देवतातिथे ॥
तमुवाच मुनिश्रेष्ठः प्रहसन्निव भारत ।
मदाय दक्षिणे हस्ते महतस्तपसो निधिः ॥
मन्दरः पर्वतश्रेष्ठो वीर कामगमं वनम् ।
तत्र चैवंविधं पुष्पं भोः सृष्टिः शूलपाणिनः ॥
न तु तत्र वनं कश्चिदच्छन्देन महात्मनः ।
प्रवेष्टुं लभते तद्धि रक्षन्ति प्रमथोत्तमाः ॥
नानाप्रहरणा घोरा नानावेषा दुरासदाः ।
अवध्याः सर्वभूतानां महादेवाभिरक्षिताः ॥
नित्यं प्रक्रीडते तत्र सोमः सप्रवरो हरः ।
मन्दारद्रुमषण्डेषु सर्वात्मा सर्वभावनः ॥
तपोविशेषैराराध्य हरं त्रिभुवनेश्वरम् ।
शक्यं मन्दारपुष्पाणि प्राप्तुं कश्यपवंशज ॥
क्षीरक्रमणिरत्नानि यानि चान्यानि चाप्यथ ।
काङ्क्षितानि फलन्ति स्म ते द्रुमा हरवल्लभाः ॥
न तत्र सूर्यः सोमोऽथ तपत्यतुलविक्रम ।
स्वयंप्रभं तरुवनं तद्धि दुःस्पर्शवर्जितम् ॥
तत्र गन्धाः स्रवन्त्यन्ये रत्नान्यन्ये महाद्रुमाः ।
वासांसि विविधान्यन्ये सुगन्धीनि महाबल ॥
भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च चोष्यं लेह्यं तथैव च ।

T3 G5 ता (for स) — (L 90) K2 3 4 सा माला, D1 सन्माला, D3 सा माला, D4 पुष्पाणा (for स्रङ्माला) T2 सतानमाल्यग्रथिता, T3 °रदपुष्पाणा (for °) D6 मुनेगेहे (for महामुने) — Before line 91, D4 ins कश्यप उवाच — (L 91) K4 D5 क चेय, K3 D1 T2 3 G1 कुतोऽसौ, V1 2 B2 G2 कुतेय, T1 कुतो या, Bom Poona eds G(ed) कुत्राय (for कुतोऽय) D4 कमनीय (for °या) D5 द्विजोत्तम (for तपोधन) — (L 92) G3 वर्णान्द्र (for वर्णान्) B2 3 D1 च तास्, D5 तु तास् (for शुभास्) V1 गन्धान्वर्णांश्च तास्तानि, D1 °र्णान्प्रभावांस्तान्, D4 गन्धमाघ्राय मालाया, T1 गन्धा न्यद्भुतप्रवास्तान्या, G5 गन्धान्स्वप्नप्रवास्तान्हि (for °) D2 पुष्पाणा स (for भो पुष्यति) — (L 93) D2 स्वर्गेऽपि यानि कुसुमानि (for °) K3 om lines 93b–95a D4 प्रतिवर्तन्ति, D5 न निव° (for [अ]तिव°) K1 [अ]जाताऽन्यति सर्वथा, T1 2 G2 [उ]द्भूतानीव स°, T3 [उ]द्भूतानि च स°, G1 न्यद्भुतानि च स°, G5 च्यतिक्रमन्ति स° (for °) — T1 2 G1 3 om lines 94–97 — (L 94) Ñ3 देवस्य, B1 Dn वृक्षस्य (for देशस्य) D3 क प्रभुस्तानि देशेषु (for °) K1 4 देश (for य स) K3 देव शक्रोऽथ वा मुने, Ñ2 V B D5 D6 T3 G5 शक्य वा(B1 °क्यस्त्वा)नयितु मुने, Dn G2 देश स क नु वा मुने, D1 गन्तु शक्यं न वा मुने, D2 देव कृत्स्नं सवान्मुने, D3 शक्तो धारयितु मुने, D5 देश क स महामुने (for °) — For line 95, K1 4 subst

2** आचक्ष्व मे मुने सर्वं यदि सत्य वर हि वै ।

K4 cont

3** यदरिदं ममापि स्यात्तदेव देवतातिथो ।

— (L 97) K2 3 4 जग्राह, D2 3 4 गृहीत्वा, G5 निधाय, Bom Poona eds G(ed) आदाय (for प्रदाय) D6 T2 G2 महर्षिस्तपसा निधि (for °) — Before line 98, T1 2 G1 2 ins नारद — (L 98) Ñ2 V1 B1 2 Dn T G2–5 मन्दरे च(V1 °न्दारच)वतश्रेष्ठे (for °) K2 3 4 D3 काम्य महद् (for कामगम) D3 वीर कामगकानन, G4 वीर काम समासनम् (for °) — (L 99) K1 D3 4 G5 भो च (D3 सेव्य)ह शूलपाणिना (for °) — (L 100) V2 B1 D3 4 वने, T3 G1 जव (for वन) D4 स्वच्छन्देन (for अच्छ°) — (L 101) K4 पुरुषोत्तमा, K3 Ñ2 V B Dn D5 D6 4–6 प्रवरो°, T1 G3 प्रमदो° (for प्रमथो°) K1 4 प्रजान्ति प्रवरोत्तमा (for °) — (L 102) V2 नानाप्रण विसारदा, B2 °वेषधरा सदा (for °) — (L 103) Ds1 देवाना (for भूताना) G2 नानादेवाभिरक्षिता (for °) — (L 104) T2 3 G1 सोमभरो (for सप्रवरो) G5 विभु (for हर) — (L 106) D1 विशेषाद् (for °षैर्) — (L 107) D2 पुष्पं तु (for पुष्पाणि) V2 om lines 107b–108a K2 T1 2 G1 3 मन्दरज, B1 वंशजम्, D2 पूर्वजम् (for वंशज) — (L 108) K1 3 4 T2 यानि च, T3 रत्नानि (for यानि च) D3 प्रोक्षितान्यमितान्यथ (for °) — (L 109) T1 2 G1 3 प्रयच्छन्ति, T1 G1 प्रसवन्ति (for फलन्ति स्म) D2 त उमा (for ते द्रुमा) T3 G5 ते चैवे द्रुम वल्लभा (for °) — (L 110) K1–3 B3 Ds1 D1 3–6 T G3–5 निक्रम (for °म) — (L 111) T2 3 G1 3 स्वयं प्रभु (for °भ) D3 तत्तु वन (for तरुवन) T2 3 G1 तत्प्रभो दुःस्पर्शवर्जितम् (for °) — K1 om line 112 — (L 112) K4 V2 3 D2 3 D4 5 6 वस्त्राणि, B2 वस्त्राणि, Dn D5 नीराणि, T1 2 G2 3 वसूनि, T2 3 G1 वसून् (for रत्नानि) — Ñ2 om line 113 — (L 113) K3 T3 G3 सुगन्धानि महाद्रुमा (K3 °वने) (for °) — (L 114)

तरुभ्यः स्रवते तेभ्यो विविधं मनसेप्सितम् ॥
पिपासा या बुभुक्षा या ग्लानिश्चिन्तापि वानघ ।
न मन्दारवने वीर भवतीत्युपधार्यताम् ॥
न ते वर्णयितुं शक्या गुणा वर्षशतैरपि ।
गुणा ये तत्र वर्तन्ते स्वर्गाद्बहुगुणोत्तरा. ॥
अतीव विजयेच्छेन्द्रान्समहेन्द्रान्न संशयः ।
एकाहमपि यस्तत्र वसेद्धै दितिजोत्तम ॥
स्वर्गस्यापि हि तत्स्वर्गं सुराणामपि तत्सुखम् ।
बभूव जगतः सर्वमिति मे धीयते मन. ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

अन्धको नारदवचः श्रुत्वा तत्त्वेन भारत ।
मन्दरं पर्वतं गन्तुं मनो दध्रे महासुर' ॥

सोऽसुरान्सुमहातेजा समानीय महाबलः ।
जगाम मन्दरं क्रुद्धो महादेवालयं तदा ॥
तं महाभ्रप्रतिच्छन्नं महौषधिसमाकुलम् ।
नानासिद्धसमाकीर्णं महर्षिगणसेवितम् ॥
चन्दनागरुवृक्षाढ्यं सरलद्रुमसंकुलम् ।
किंनरोद्गीतरम्यं च बहुनागकुलाकुलम् ॥
वातोद्धूतैर्वनैः पुष्पैर्नृत्यन्तमिव च क्वचित् ।
प्रसुतैर्धातुभिश्चित्रैर्लिप्तमिव च क्वचित् ॥
पक्षिस्वनैः सुमधुरैर्नदन्तमिव च क्वचित् ।
हंसैः शुचिपदैः कीर्णं सपनद्भिरितस्ततः ॥
महाबलैश्च महिषैश्चरद्भिर्दैत्यनाशनैः ।
चन्द्रांशुविमलैः सिंहैर्भूषितं हिमसंचयम् ॥
मृगराजशताकीर्णं मृगवृन्दनिषेवितम् ॥
स मन्दरं गिरिं प्राह रूपिणं बलदर्पितः ।

T3 ३ G1 लेह्य (for पेयं) T3 ३ G3 पेय (for लेह्य) —(L 115) G3 सूयते (for स्रवते) D3 चतुर्व्यं प्रस्रवतेभ्यो (for °) T3 G3 विधेय (for विविध) —(L 116) T1 ३ G3 तापो (for चिन्ता) G3 धुन (for [अ]नघ) —(L 117) T3 ३ G1 ३ ४ भवेदिति (for भवतीति) —(L 118) Dn वस्तुं (for गुणा) —(L 119) K1 ३ Ñ3 B1 ३ Dn Ds D4 T1 G1 ३ ४ वर्धन्ते (for वर्तन्ते) V1 गुणास्तत्र प्रवर्धन्ते, D3 गुणोपवर्णन तत्र (for °) —(L 120) T1-3 G1 ३. ४ [अ]तिशयो (for विजयेच्छ°) K3 D4 महेन्द्रादीन् (for समहेन्द्रान्) —(L 1'1) K1 वसते (for वसेद्धै) —(L 122) D1 तत्सर्वं, D3 स स्वर्ग, G4 तत्स्वर्गं (for तत्स्वर्गं) T3 ३ अधिक (for अपि तत्) —(L 123) K1 ४ T3 बभूवुर् (for बभूव) V1 स्वर्गम्, Dn G3 पूर्वम् (for सर्वम्) K1 ४ B1 D4 ५ मति (for मन) D3 इति संधीयते मति (for °)

Colophon om in M1 — *Mention of the Epic* Ds2 T3 — *Mention of Khila* V B D3 D1 ३ — *Adhy name* K Ñ3 V B Dn D3 D1 ५ T3 G3 अन्धकवध, D3 अन्धकासुरवध, T3 ३ G1 ३ अन्धकनारदवाक्यम् — *Adhy no* K3 139, V1 T4 G5 145, V3 144, V3 B3 143, Dn Ds2 141, D1 130, D3 163, D4 140, T1 G2. ४ 154, T3 G1 156, T3 163

(L. 124) T3 G5 सत्येन (for तत्त्वेन) —(L. 125) K3 गुरुं (for गन्तु) V1 दध्यौ (for दध्रे) D3 महाबल (for °सुर) —(L 126) D3 दानवान् (for सोऽसुरान्) T4 G3 ४ महाघोरान् (for °तेजा) D3 महाबलान् (for °बल) —(L. 127) K3 सुमुश, K4 [अ]तिक्रुद्धं (for मन्दर) —(L 128) D3 महौषधि, T1 ३ G1 ३-४ स भवान्या (for तं महाभ्र) T1 तं महाभूपविच्छन्नं (for °) K1 T3 ४ G1 ३ ४ ३ महोदधि (for महौषधि) B1 महाकुलम् (for समा°) — B1 om (hapl) lines 129 131 —(L. 129) K1 सत, T3 ४ G3 ३ M1 नाग (for नाना) —(L. 130) Dn1 वृक्षाभ (for °ढ्य) D3 चम्पकागुरुवृक्षाढ्य (for °) K3 D1 T G1 ३ ३ -सेवितम्, G1 -शोभितम् (for -संकुलम्) G3 सतालद्रुमसेवितम् (for °) —(L. 131) D3 बहु (for बहु) D1 T G1 ३ ३ M4 समाकुलम् (for कुला°) —(L 132) V1 वरे, G3 घने (for वनै) K3 V1 B1 D1 G3 पुष्पैर्, V3 पूर्णे (for पुष्पैर्) G1 Ñ3 प्रनृत्यन्तमिव क्वचित् (for °) — G1 om lines 133 136 G1 om (hapl) lines 133 134 Ds1 G1 om (hapl.) lines 133 —(L. 133) D3 T4 प्रसूतैर्, D4 प्रस्रवैर्, D3 (marg as above) प्रसूनैर् (for प्रसुतैर्) D3 तद्वनम् (for च क्वचित्) V1 G3 विलिपन्तमिव क्वचित्; D4 अवलिप्तमिव क्व°, T3 क्वचिच्चित्तमिव क्व° (for °) — T G3 ३ M1 om (hapl) line 134 —(L. 134) D1 सर्वत (for च क्वचित्) —(L. 13›) K3 ३ प्रपतद्भिर्, Ñ3 V1 B3 (marg) D3 ४ T3-४ G3 ३ ३ M4 तपस्य° (for सपत°) K3 नदद्भिश्च समन्ततः (for °) —(L. 136) D3 वृहद्भिर् (for चर°) D3 दानवै (for नाशनै) —(L. 137) G1 ४ प्रसुप्तैर् (for चन्द्रांशु) K1 तदसंचयम्, K1 च न सर्व°, V3 B1 Dn D3 T3 हेमसंच°, Ds2 रत्नसंच°; Dn

वेत्सि त्वं हि यथावध्यो वरदानादहं पितुः ॥
मम चैव वशे सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
प्रविवेष्टुं न मां कश्चिदिच्छत्यपि गिरे भयात् ॥
पारिजातवनं चास्ति तव सानौ महागिरे ।
सर्वकामप्रदैः पुष्पैर्भूषितं रत्नमुत्तमम् ॥
तदाचक्ष्वोपभोक्ष्यामि तद्वनं तव सानुजम् ॥
किं करिष्यसि क्रुद्धस्त्वं मनो हि त्वरते मम ॥
भ्रातरं नानुपश्यामि मया त्वत्यर्दितस्य ते ।
इत्युक्तो मन्दरस्तेन तत्रैवान्तर्हितोऽभवत् ॥
ततोऽन्धकोऽतिरुषितो वरदानेन दर्पितः ।
मुमोच नादं सुमहदिदं वचनमब्रवीत् ॥
मया नाम याच्यमानो यस्मात्त्वं बहु मन्यसे ।
अहं चूर्णीकरोमि त्वा वल पर्वत पश्य मे ॥

एवमुक्त्वा गिरेः शृङ्गमुत्पाट्य बहुयोजनम् ।
निष्पिपेष गिरेस्तस्य शृङ्गेऽथान्यत्र वीर्यवान् ।
सह तैरसुरैः सर्वैर्वरदानेन दर्पितः ॥
तं प्रच्छन्ननदीजालं मथ्यमानं महागिरिम् ।
विदित्वा भगवान्रुद्रश्चकारानुग्रहं गिरेः ॥
सविशेषतरं वीर मत्तद्विपमृगायुतम् ।
नदीजालैर्बहुतरैराचितं चित्रकाननम् ॥
नमश्च्युतैः पुरा यद्वत्तद्वदेव विराजते ॥
अथ देवप्रभावेन शृङ्गाण्युत्पाटितानि तु ।
क्षिप्तानि चासुरानेव घ्नन्ति घोराणि भारत ॥
क्षिप्ता ये प्रपलायन्ते शृङ्गाणि तु महासुराः ।
शृङ्गैस्तैस्तः स्म वध्यन्ते पर्वतस्य जनाधिप ॥
ये त्वस्यास्त्वसुरास्तत्र तिष्ठन्ति गिरिसानुषु ।

जनमेजय (for हिमसंचयम्) K1 दधिन तदसंचयम् (for ^{b}) —(L 138) K2 गणाकीर्णं B3 Dn D1 T2 ₂ G1 ₂ ₄ समा° (for °ताता°) D2 चित्रैः शृङ्गैः समाकीर्णे (for °) D3 कृप (for शृग) D3 द्रुद्र , G2 वद्य (for वृन्द) V2 विलोकितम् (for निपेधि°) — After line 138, V2 ins
4** चमरीगणसंकीर्णं शबरीगणसंकुलम् ॥
—(L 139) K2 V2 ₂ D2 ₂ T2 G2 मन्दर (for °र) K1 D3 दर्पितम् (for °त) —(L 140) D2 मा त्वं यथा (for त्व हि यथा) —(L 141) K3 Ñ2 V1 वशो , B1 रणे (for वशे) —(L 143) K2 इच्छेदपि महाभयात् (for ^{b}) —(L 144) Ñ2 D4 वनम् (for रत्नम्) K2 भूषितं रत्नसंयुतम् (for ^{b}) —(L 145) K1 ₂ ₄ [अ]व (for [उ]प) —(L 146) D2 क्रुद्धस्ते , T1-2 G1 ₂ ₄ कृष्टस्त्व , G3 संक्रुद्धो , G1 M1 रुद्रस्त्व (for क्रुद्धस्त्व) K2 V1 ₂ B1 ₂ (marg) ₂ रमते (for त्वरते) D3 रुद्र माहात्म्यमीश्वर (for ^{b}) —(L 147) V2 B3 T2 ₂ G2-₂ [अ]न , D3 प्र , D3 (marg) [प्र]य , G2 ₄ [अ]धि (for [अ]नु) D2 मनागपि न पश्यामि , D2 भ्राता नाम प्रप° (for °) D2 हतस्य (for [अ]र्दितस्य) —(L 148) K1 इत्युक्ते (for °क्तो) —(L 149) T1 G1 ₂ ₄ कुपितो (for रुषितो) T1 ₂ G1 ₂ गर्जित (for दर्पित) —(L 151) K1 (marg) ₂ D2 त्व वै , K2 मानाद् , Dn T2 ₄ वै त्व , D1 न मां , D2 गिरे (for नाम) D2 त्व वै मया याच्यमानो , D2 T1 ₂ G1 ₂ ₃ M2 मया तु याच्यमानोऽथ , G2 मया त्वं याच्यमानो वै (for °) K2 V2 D2 यन्मां , T2 G2 M2 यस्त्वं (for यस्मात्) —(L 154) K2 शृङ्ग , T1 तत्र (for तस्य) K3 B1 Dn2 T G1 ₂ M2 शृङ्गेषु , Ñ2 D3 शृङ्ग च (for शृङ्गेऽथ) D2 शृङ्गाण्यन्यानि वीर्यवान् , D3 शृङ्गाण्यस्य स वीर्य° (for ^{b}) —(L 155) K2 V2 T1 ₂ ₄ G1 ₂ M2 सहितैर् (for सह तैर्) K2 सहितैः सोऽसुरैः सर्वैर् (for °) —(L 156) V1 B1 ₂ D2 प्रक्षिप्त (for प्रच्छन्न) T G1 ₂ ₃ लताजालं , M2 महा° (for °नदी°) D2 (marg) स प्रक्षिप्तलताजालं (for °) Dn1 Bom Poona eds G(ed) मथ्यमान (for मथ्य°) D2 (marg as above) T G1 ₂-₃ महाद्रुमम् (for °गिरिम्) M2 मथ्यमान लताद्रुमम् (for ^{b}) —(L 157) T2 G1 ₄ शुभ्रुद्र (for रुद्रश्) —T2 om line 158 —(L 158) Ñ2 घोरं , Dn2 T1 G2 ₃ M2 वीरं (for वीर) V B2 ₂ D1 ₂ G1 ₂ M1 द्विज (for द्विप) K2 गणायुतम् , D2 समाकुलम् (for मृगायुतम्) Ñ2 मत्तद्विजगणाकुलम् , B1 D2 D3 मत्तद्विजगणाकुलम् , D2 मत्तद्विजगणैर्युत (for ^{b}) —(L 159) B2 T2 जलैर् (for °जालैर्) D2 बहुविधैर् , G2 °वृतैर् (for °तरैर्) D2 नदीजलैर्बहुविधैः (for ^{a}) K1 ₂ V2 ₂ B Dn D2 ₃ ₄ G2 आवृत , D2 आवृतं , D2 आकुल (for आचित) D2 T G2 ₂ आवृत D2 शोभि , T1 G2 आढ्य , T2 आचि)तश्चित्रकाननम् (for ^{b}) —(L 160) K2 नमश्चरैः , T2 नदीभिश्च (for नमश्च्युतैः) D2 नमश्चरैः पुरा युक्ताद् (for °) D2 गिरिशृङ्गैः M2 तत्तदेव (for तद्व°) Dn विराजितम् , Dn2 हि राजते , Dn2 हि राजितम् (for विराजते) —(L 161) D2 M2 प्रसादेन (for प्रभावेन) D2 [अ]प्युत्क्षिप्तानि , T2 ₂ [उ]त्पादि° (for [उ]त्पाटि°) —(L 162) K2 M2 [अ]सुरैरेव , D2 °शैलेन (for °रानेव) Bom Poona eds G(ed) वीराणि (for घो°) —(L 163) K2 ₄ Ñ2 V2 D2 ₂ प्रपलायन्ति (for °यन्ते) D2 क्षिप्यन्ते शीघ्र पलायन्ति (for °) —(L 164) K2 D2 T2 G2 M2 नृप , V D2 D2 ₃ ते स्म ,

शृङ्गैस्ते तस्य बध्यन्ते मन्दरस्य महागिरेः ॥
ततोऽन्धकस्तदा दृष्ट्वा सेनां तां सूदितां तथा ।
रुषितः सुमहानादं नर्दित्वेदं तदाब्रवीत् ॥
आह्वयेयं वने यस्य युद्धार्थमुपतिष्ठतु ।
किं त्वयाचल युद्धेन हताः स्म च्छद्मना रणे ॥
एवमुक्ते त्वन्धकेन वृषभेण महेश्वरः ।
समाप्तः शूलमुद्यम्य देवोऽन्धकजिघांसया ॥
प्रमथानां गणैर्धीमान्वृतो वै बहुलोचनः ।
तथा भूतगणैश्चैव धीमान्भूतगणेश्वरः ॥
प्रचकम्पे ततः कृत्स्नं त्रैलोक्यं रुषिते हरे ।
सिन्धवश्च प्रतिस्रोतमूहुः प्रज्वलितोदकाः ॥
जग्मुर्दिशोऽग्निदाहं च सर्वतो हरतेजसा ।
युयुधुश्च ग्रहाः सर्वे विपरीता जनाधिप ॥
चेलुश्च गिरयस्तत्र काले कुरुकुलोद्वह ।
प्रववर्षाथ पर्जन्यः सधूमाङ्गारवृष्टिमान् ॥
उष्णमाश्चन्द्रमाश्चासीत्सूर्यः शीतप्रभस्तथा ।
न ब्रह्म विविदुस्तत्र मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥
वडवाः सुषुवुर्गाश्च गावोऽश्वानपि चानघ ।
पेतुर्वृक्षाश्च मेदिन्यामच्छिन्ना भस्मसात्कृताः ॥
बाधन्ते वृषभा गाश्च गावश्चापरवृषभान् ।
राक्षसा यातुधानाश्च पिशाचाश्चापि सर्वशः ॥
विपरीतं जगद्दृष्ट्वा महादेवस्तथा गतम् ।
मुमोच भगवाञ्शूलं प्रदीप्ताग्निसमप्रभम् ॥
तत्पपात हरोत्सृष्टमन्धकोरसि दुर्धरम् ।
भस्मसाच्चाकरोद्रौद्रमन्धकं साधुकण्टकम् ॥
ततो देवगणाः सर्वे मुनयश्च तपोधनाः ।
शंकरं तुष्टुवुश्चैव जगच्छत्रौ निबर्हिते ॥
देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात ह ।

T4 ते च (for तै' स्म) K4 D1 बध्यन्ति (for बध्यन्ते) K1 B1 3 Dn शृङ्गैस्तैस्ते स्म बध्यन्ति B3 'स्तैर्वध्यमाना (for' ') K4 D1 om (hapl) lines 164b–166a K3 पर्वताश्च (for 'तस्य) — (L 165) V3 [अ]मरास्, D4 [अ]व' (for [अ]सु') — (L 166) Ñ2 V1 4 B Dn D2 D3 5 6 T1 2 4 G3 5 M4 तेन स्म, V2 तेनै स्म, D4 तेमे स्म (for ते तस्य) — (L 167) D1 G1 स्वां (for तां) Ñ3 V B D2 5 6 मूदितां, G1 मर्दितां (for सूदितां) T3 सेनां तां सादितां नृप (for ') — (L 169) G3 मर्षित (for रुषित') K4 मदुसेव, V1 2 B1 नर्दित्वेद, D2 T1 G3 नर्दित्वैवं, T4 मचल च (for नर्दित्वेदं) T2 3 G1 2-4 नर्दित्वेदमथाब्रवीत् (for ') — (L 169) K1 2 4 D1 आह्वयेनं, D51 T2 'येत, D1 3 'येतं, D6 'येतद्, G1 'ये तु, G5 M4 'ये तद् (for 'ये दं) V1 बलं (for वनं) — (L 170) K4 किं त्वया बल युक्तेन (for ') V3 om (hapl) lines 170b 171a T2 3 G1 4 महता (for हता स्म) K3 महणा (for च्छद्मना) — T1 om lines 171–174 — (L 171) D5 उक्तस् (for उक्ते) K1 4 एवमुक्तेऽन्धकेनाशु (for ') V3 महासुरम् (for महेश्वर) — (L 172) G3 शैलम् (for शू') — (L 173) V3 B3 (marg as above) 2 D6 G2 चैव (for धीमान्) G3 om 173b–174a — (L 174) D3 गणावृत (for गणेश्वर) — (L 175) K4 V1 D1 4 कुपिते (for रुषिते) B3 त्रैलोक्यं रुषितेन वै (for ') — (L 177) T1 दानवाश्च (for ऽग्निदाहं च) K3 सर्वाश्च, K4 सर्वा वै Ñ2 G3 सर्वत्र, B1 सर्वास्ता (for सर्वतो) — (L 178) D2 नराधिप (for जना') — (L 179) B3 गिरिनाश (for गिरयस्) T2 G5 M4 सर्वे (for तत्र) G6 M4 तथा (for काले) — (L 180) D4 ववर्षाथ च पर्जन्य (for ') K1 D3 (marg) वृष्टिभि, K4 B D T G M4 वृष्टय, K1 वृष्टिक (for 'मान्) K4 सधूमोद्गारवृष्टय (for ') — (L 181) G3 शीतभा सूर्यं स्व च (for ') — (L 182) D4 न ब्राह्मण्यं विदुस्तत्र, Ñ2 D5 न च ब्रह्मविदस्तत्र (for ') — (L 183) K1 3 4 D2 3 4 T1 3 G1 3 4 M4 गावो (for गाश्च) T4 वाडवा सुषुवुर्गावो (for ') K1 गाश्च (for गावो) D1 (marg as above) 3 भारत (for चानघ) — K3 om lines 184–186 — (L 184) D3 अविच्छिन्ना 2 G3 च मेदिन्या (for च मेदिन्याम्) Ñ2 सुच्छिन्ना, V1 उच्छिन्ना, D6 विनाशि, T3 G3 4 अभिन्ना, G2 मज्जिता, G6 अच्छिन्ना (for अच्छिन्ना) — (L 185) K1 4 V1 3 B D5 D6 बाधन्ति (for 'न्ते) T3 G1 4 5 M4 गोभि; T4 गावो (for गाश्च) V2 बाधयन्ति वृषा गाश्च, D1 4 बाध(D4 धाव)न्ति वृषभानथा; D5 धावन्ति वृषभान्गावो, T2 3 G3 बाध्यन्ते वृषभा गोभिर् (for ') — (L 186) K3 राक्षस्यो (for 'सा) T1 2 G1 3 4 राक्षसा दानवाश्चैव (for ') — After line 186 T2 3 G3 ins

5** अन्धकं पुरतः कृत्वा परिवव्रुर्वृषध्वजम् ।
अन्धकोऽपि महातेजा बाणैरपि ववर्ष तम् ॥
[(L. 1) T3 परिवृत्य (for 'व्रुर्)]

— (L. 189) V1 उत्पपात हरोत्क्षिप्त (for ') — (L. 190) D3 रौद्र (for रौद्रम्) G3 देव (for साधु') — (L. 191) D3 ऋषयश् (for मुन') — (L. 193) D3 निबर्हि

त्रैलोक्यं निर्वृतं चासीन्नरेन्द्र विगतज्वरम् ॥
प्रजगुर्देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
जेपुश्च ब्राह्मणा वेदानीजुश्च क्रतुभिस्तथा ॥
ग्रहाः प्रकृतिमापेदुरूहुर्नद्यो यथा पुरा ।
न जज्वाल जले वह्निराशाः सर्वाः प्रसेदिरे ॥
मन्दरः पर्वतश्रेष्ठः पुरेव विरराज ह ।
श्रिया परमया जुष्टः सर्वतेजःसमुच्छ्रयात् ॥
रेमे सोमश्च भगवान्पारिजातवने हरः ।
सुप्रचारान्सुरान्कृत्वा शक्रादीन्धर्मतः प्रभुः ॥

Colophon

29 D

K Ñ2 V B D T G M4 cont

जनमेजय उवाच ।

मुनेऽन्धकवध श्राव्यः श्रुतोऽयं खलु भो मया ।
शान्तिस्त्रयाणां लोकानां कृता वेदेन धीमता ॥
निकुम्भस्य हतं देहं द्वितीयं चक्रपाणिना ।
यदर्थं च यथा चैव तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥

वैशंपायन उवाच ।

श्रद्धानस्य राजेन्द्र वक्तव्यं भवतोऽनघ ।
चरितं लोकनाथस्य हरेरमिततेजसः ॥
द्वारवत्यां निवसतो विष्णोरतुलतेजसः ।
समुद्रयात्रा संप्राप्ता तीर्थे पिण्डारके नृप ॥
उग्रसेनो नरपतिर्वसुदेवश्च भारत ।
निक्षिप्तौ नगराध्यक्षौ शेषाः सर्वे विनिर्गताः ॥
पृथग्बलः पृथग्धीमाँल्लोकनाथो जनार्दनः ।
गोष्ठयः पृथक्कुमाराणां नृदेवामरतेजसाम् ॥
गणिकाना सहस्राणि निःसृतानि नराधिप ।
कुमारैः सह वार्ष्णेयै रूपवद्भिः स्वलंकृतैः ॥
दैत्याधिवास निर्जित्य यदुभिर्दृढविक्रमैः ।
वेश्या निवेशिता वीर द्वारवत्यां सहस्रशः ॥
सामान्यास्ताः कुमाराणां क्रीडानार्यो महात्मनाम् ।
इच्छाभोज्या गुणैरेव राजन्या वेशयोषितः ।
स्थितिरेषा हि भैमानां कृता कृष्णेन धीमता ।
स्त्रीनिमित्तं भवेद्वैर मा यदूनामिति प्रभो ॥

सम्, T4 G3 M4 निपातिते (for निपातिते) K3 Ñ2 अग्न्यन्द्रोर्निवर्दये (for °) — (L 193) V1 वर्ष (for वृष्टि) — (L 194) G1 निवृत्ते (for निर्वृत) — (L 196) K3 D1 जगुश्च (for जेपुश्च) T1 जगाश्च ब्राह्मणा देवा (for °) T4 ईजने (for ईजुश्च) — (L 197) T4 ज्ञापन्ना (for आपेदुर्) D3 सर्वमासीद्, T3 आमयद्यो (for रुहुर्नद्यो) — (L 198) V1 B1 जले त्वमिर्, D3 G3 जलेष्वमिर् (for जले वह्निर्) B1 G1 प्रपेदिरे, B3 प्रसेदिरे (for °दिरे) — (L 199) K3 V3 पुनरेव (for पुरेव वि-) D1 पुनरेव रराम ह (for °) — (L 200) D3 युक्त (for जुष्ट-) — (L 202) K1 D1 सुप्रवरान्, K2 V1 सप्रचा°, D3 स प्रभानान्, D3 सप्रचारान्, T4 G3 M4 सुप्रसचान् (for °चारान्) D4 प्रचरानसुरान्हृत्वा (for °) K3 सर्वत, D1 क्रमत (for धर्मत)

Colophon — *Mention of the Epic* D3 T2 — *Mention of Khila* V B Da3 D3 D1 — *Adhy name*. K Ñ2 V B D T G1 अन्धकवध — *Adhy no* K3 140, V1 146, V2 145, V3 B1 144, Dn Da3 142, D1 138, D3 T1 151, D5 141, T1 G3 M4 155, T2 G1 157, T2 164, G5 158

29 D

(L 1) T1 G1 श्रुधे (for मुने) K3 श्रुत्व; G2 स्वस्त (for श्राव्य) M4 दृष्ट (for श्रुतं) K3 यो, D1 [भ]तो (for भो) — (L 3) D1 निकुम्भ निहत वीरं (for °) V1 स्वपोत्थ (for द्वितीय) — (L 5) K3 Ñ2 V B D1-6 T1 G M1 महार्ये (for राजेन्द्र) B1 M4 मम, D3 मया (for अनघ) — V2 T2 G2 om (hapl) line 7. — (L 7) D3 (marg as above) G1 अमित (for अतुल) T4 वर्चस (for तेजस) D3 हरेरमततेजस (for °) — (L 8) T1-6 G1 पुष्करे (for पिण्डारके). — (L 11) D1 पृथग्बलं, T4 °बलं (for °बल) V1 पृथुर (for पृथग्) D3 धीमान् (for धी°) — (L 12) K3 D1 पृथु (for पृथग्) K1 Ñ2 V2 Dn D3 T1 G1 [अ]मित, D3 [अ]पर (for [अ]मर) — (L 13) V2 निर्गतानि, T1 निवृत्तानि (for निःसृतानि) — (L 14) G2 कुमारा (for °रै) — (L 16) D3 वीरे; D1 वीरेद् (for वीर) D3 वेश्या निवासिताम्तत्र (for °) G1 द्वारकायां (for °वत्या) — (L 17) K3 D1 क्रीडनार्थं (K3 °र्थं, K4 °र्थे; D3 °र्थ) (for क्रीडानार्यो) — (L 18) K3 -भोज्य; Ñ2 T G1 M1 भोग; V B Da1 D1 G2 भोग्या, D2 भोगा (for -भोज्या) K3 पुरे चैव

रेवत्या चैकया सार्धं बलो रेमेऽनुकूलया ।
चक्रवाकानुरागेण यदुश्रेष्ठः प्रतापवान् ॥
कादम्बरीपानकलो भूषितो वनमालया ।
चिक्रीड सागरजले रेवत्या सहितो बलः ॥
षोडश स्त्रीसहस्राणि जले जलजलोचनः ।
रमयामास गोविन्दो वैश्वरूप्येण सर्वकृत् ॥
अहमिष्टा मया सार्धं जले वसति केशवः ।
इति ता मेनिरे सर्वा नारायणपराः स्त्रियः ॥
सर्वाः सुरतचिह्नाढ्यः सर्वाः सुरततर्पिताः ।
मानमूहुश्च ताः सर्वा गोविन्दे बहुमानजम् ॥
अहमिष्टाहमिष्टेति स्निग्धे परिजने तदा ।
नारायणस्त्रियः सर्वा मुदा शश्लाघिरे शुभा. ॥
करजद्विजचिह्नानि कुचाधरगतानि ताः ।
दृष्ट्वा दृष्ट्वा जहृषिरे दर्पणेष्वङ्गलक्षणम् ॥
गोत्रमुद्दिश्य कृष्णस्य जगिरे कृष्णयोषित. ।
पिबन्त्य इव कृष्णस्य नयनैर्वदनाम्बुजम् ॥
कृष्णार्पितमनोदृष्ट्यः कान्ता नारायणस्त्रियः ।
मनोहरतरा राजन्नभवन्नेकनिश्चया. ॥
एकार्पितमनोदृष्ट्यो नेर्ष्यां ताश्चक्रिरेऽङ्गनाः ॥
नारायणेन देवेन तर्प्यमाणमनोरथाः ॥
शिरांसि गर्वितान्यूहुः सर्वा निरवशेषतः ।
वाहुल्यं केशवमयं वहन्त्यश्चारुदर्शनाः ॥
ताभिस्तु सह चिक्रीड सर्वाभिर्हरिरात्मवान् ।
वैश्वरूप्येण विधिना समुद्रे विमले जले ॥
उवाह सर्वगन्धाढ्यं स्वच्छं वारि महोदधिः ।
तोयं चालवणं वीर वासुदेवस्य शासनात् ॥
गुल्फदघ्नं जानुदघ्नमूरुदघ्नमथापि वा ।
नार्यस्ताः स्तनदघ्नं वा जलं समभिकाङ्क्षितम् ॥
सिषिचुः केशवं पत्न्यो धारा इव महोदधिम् ।
सिषेच ताश्च गोविन्दो मेघः फुल्ललता इव ॥
अवलम्ब्यापराः कण्ठे हरिं हरिणलोचनाः ।
उपगूहस्व मां वीर पतामीत्यब्रुवन्स्त्रियः ॥

(for गुणैरेव) D3 जात्या है पारवोषित (for ᵇ). — (L 19) D3 सेनेयं (for भैमानां). — (L. 22) D6 बलः (for यदु-) — (L 23) G1 काले (for -कलो). V1 वर (for वन-) — (L. 26) Ñ2 V3 B2 D5 D6 T1 रूपेण (for -रूप्येण). K V2 D1, 2 Dn D1-3 T1-3 G1-4 M4 विश्व (G3 बहु)रूपेण सर्वकृत् (K3 °दा ; T1 G3 °हृक्); D4 वैश्व-रूपेण विश्वकृत् (for ᵇ) — T2 om lines 27-29 — (L. 27) D3 विशति (for वसति). — (L. 28) D3 om lines 28ᵇ-32ᵃ B1 M4 वर (for -परा) K Ñ2 Dn D1 G3 रात्रौ (K3 मुदा) नारायणस्त्रिय° ; D3 रतौ नारायणे परा (for ᵇ). — (L 29) D4 चिह्नाङ्का ; D5 चित्राङ्ग्य ; D3 चह्नाङ्ग ; T1 चिह्नाढ्या (for °ढ्य) — (L. 31) K3 4 स्निग्धा (for स्निग्धे) — (L. 33) D3 संश्लेषिरे (for शश्लाघिरे) — T4 om lines 33-37 — (L. 33) T2 3 G1 3 4 मकरध्व(G3 °द्वि)जचिह्नानि (for ᵃ). K3 वक्त्राधर- (for कुचा°). — (L 34) K4 D3 जहृषिरे (for जहृषिरे) D3 T3 G3 दृष्ट्वा जहृषिरे देव्यो (D3 राजन्) (for ᵃ). K4 Ñ2 V1 B D3 D4 T G1 3-4 M3 दर्पणे (K4 B3 D4 °र्पण) कमलेक्षणा ; D3 कामाकुलितमानसा (for ᵇ). — (L. 35) D3 दर्पणे गात्रमुद्दिश्य (for ᵃ). K1 3 4 om (hapl) lines 35ᵇ-36ᵃ — (L 36) D4 नयनैर्नयनाम्बुजम् (for ᵇ). — (L 37) G3 M4 कृष्णायत्त (for °र्पित). — (L 38) K4 सा भवान्तकनिश्चया , T3 G1, 3 4 क्रीडाकल्पि(G3 °कुलि)-

तनि° (for ᵇ). — (L. 39) T2 G1, 4 3 चक्रुर् (for चक्रिरे). K3 मता (for ऽङ्गना) — (L. 41) T4 (also as above) मनांसि (for शिरांसि). K1 3 4 प्रथितानि (for गर्वि°). T1-3 G1 3 4 दिव्यानानुभवन्भोगान् (for ᵃ). — (L. [illegible]) V3 बहुल्य° ; T2 सुरतं (for वाहुल्यं). K4 वर्णयन्य शिव-मयं , D3 वाहुल्यं कृष्णविषयं ; T1 2 G1 3 4 सुरागं (T3 या-रागं) केशवे नित्यं (for ᵃ). — (L. 43) K3 चिक्रीडे, G3 विक्रीडन् (for चिक्रीड). — (L. 44) D3 दुरुत्क्रममथापि च (for ᵇ). — D3 om lines 45-47 — (L. 45) T1-3 G1 4 उपेत्य (for उवाह) K3, 4 V3 D1 नीरं (for वारि) T1-3 G1 3 4 स्वच्छं जलमयो दधौ (T3 °दौ); G3 M4 स्वच्छं सलिलमम्बुधि° (for ᵇ) — T1-3 G1 3 4 om (hapl.) lines 46-49 — (L. [illegible]) Ñ2 B3 तोय नारायणस्(B3 °णं स्) ष्ट ; V3 तोयं च लवण सृष्टं ; T4 तोयं विलवण सृष्टं ; G3 तोयेषु लवण वीर (for ᵃ) — (L. 47) D3 उरोदघ्नम् (for ऊरु°) — (L. 48) M4 जलं सदृश काङ्क्षिण (for ᵇ). Ñ2 D3 — (L. 49) Bom ed G(ed) धीरा (for धारा) — महागिरिम् (for महोदधिम्). T4 धारा शुभमहोदधे (for [illegible] T1-3 G1, 3, 4 [illegible] D3 G3 पुष्प- [illegible] °ना) इव (for ᵇ) — (L. 51) G3 काले (for कण्ठे). — (L. 52) Ñ2 धीर (for वीर). K3 पृषाम्मि , K4 भीतास्मि (for

काश्चित्काष्ठमयैस्तेरुः प्लवैः सर्वाङ्गशोभनाः ।
क्रौञ्चबर्हिणनागानामाकारसदृशैः स्त्रियः ॥
मकराकृतिविभ्रान्त्या मीनाभैरपि चापराः ।
बहुरूपाकृतिधरैः पुप्लुवुश्चापराः स्त्रियः ॥
स्तनकुम्भैस्तथा तेरुः कुम्भैरिव तथापराः ।
समुद्रसलिले रम्ये हर्षयन्त्यो जनार्दनम् ॥
रराम सह रुक्मिण्या जले तस्मिन्मुदा युतः ।
येनैव कार्ययोगेन रमत्यमरसत्तमः ।
तत्तदेव हि ताश्चक्रुर्मुदा नारायणस्त्रियः ॥
तनुवस्त्रावृतास्तन्व्यो लीलायन्त्यस्तथापराः ।
चिक्रीडुर्नासुदेवस्य जले जलजलोचनाः ॥
यस्या यस्यास्तु यो भावस्तां ता तेनैव केशवः ।
अनुप्रविश्य भावज्ञो निनायात्मवशं वशी ॥
हृषीकेशोऽपि भगवान्हृषीकेशः सनातनः ।
बभूव वैश्वरूप्येण कान्तावशगतः प्रभुः ॥
कुलशीलसमोऽस्माकं योग्योऽयमिति मेनिरे ।
वैश्वरूप्येण वर्तन्तमङ्गनास्ता जनार्दनम् ॥
दक्षा दाक्षिण्ययुक्तं तं स्मितपूर्वाभिभाषिणम् ।
कृष्णं भार्याश्चकमिरे भक्त्या च बहु मेनिरे ॥
पृथग्गोष्ठः कुमाराणां प्रकाशं स्त्रीगणैः सह ।
अलंचक्रुर्जलं वीराः सागरस्य गुणाकराः ॥
गीतनृत्यविधिज्ञानां तासां स्त्रीणां जनेश्वर ।
तेजसाप्याहतानां ते दाक्षिण्याच्चक्रिरे वशे ॥
शृण्वन्तश्चारुगीतानि तथा स्वभिनयान्यपि ।
तूर्याण्युत्तमनारीणां मुमुहुर्यदुपुंगवाः ॥
पञ्चचूडास्ततः कृष्णः कौबेर्यश्च वराप्सराः ।
माहेन्द्रीश्चानयामास वैश्वरूप्येण हेतुना ॥
ताः प्रेराचाप्रमेयात्मा सान्त्वयित्वा जगत्प्रभुः ।
उपस्थिताश्च प्रणताः कृताञ्जलिपुटास्तथा ॥
व्रीडायुवत्यो मैमानां प्रविशध्वमशङ्किताः ।
मत्प्रियार्थं वरारोहा रमयध्वं च यादवान् ॥
दर्शयध्वं गुणान्सर्वान्नृत्यगीते रहःसु च ।

यत्नासि) D₆ प्रिया (for स्त्रिय) —(L 53) K₂ D₂ चे रु॰, D₂ स्तै स्तै॰ (for तेरु) M₂ om (hapl) lines 53ᵇ–57ᵃ —(L 54) G₂ सदृशा (for °शै) —(L 55) T₂ ₃ G₁ ₄ कुसुमाकृतिविभ्रान्त्या, G₃ कृकरा° (for °) —(L 57) K₁ चेरु , D₆ (before corr) चेरु (for तेरु) G₃ काश्चि त्काष्ठमयैस्तेरु (for °) —(L 58) Cal ed सलिले तु समुद्रस्य (for °) — D₂ om line 58 —(L 59) K₂ रामेण, K₃ D₆ T₁–₃ G₁ ₃–₅ M₂ रेमे च (for रराम) K₃ Dn₁ युत (for युत) —(L 60) T₁ ₂ G₁ ₂ ₄ येनैव देवकार्येण (for °) K₁ Dn T₁–₃ G₁–₄ रमते (for °ति) —(L 61) V₁ सर्वा (for मुदा) —(L 62) T₂ G₁ ₂ ₄ -वस्त्रधरास् (for -वस्त्रावृतास्) D₆ लीलावन्त्यस्, D₂ (marg) विवस्त्राश्च, T₁–₃ G₁ ₃–₅ M₂ लीलावत्यस् (for °यन्त्यस्) —(L 64) K₄ यासां यासां (for यस्या यस्यास्) Ñ₂ D₂ तस्याम् (for तां तां) K₂ तास्तासेनैव योषित (for °) —(L 67) K₁ देशकालज्ञ , K₂ V₁ ₂ D₂ देश(V₁ ₂ °श)-रूपेण, K₃ ₄ Dn देशकालेन, V₂ B₁ Ds₁ D₂ T₁ ₃ G₁ ₃–₅ M₂ वेषरूपेण, D₂ ₃ वैश्व रूपेण, T₂ वरूपेण (for वैश्व रूप्येण) —(L 68) G₁ रेमिरे (for मेनिरे) —(L 69) K B₁ D₂ देश , Ñ₂ Ds₂ बश-, V B₃ ₂ Dn Ds₁ T₂ वेश-; D₃ T₁ ₂ G₁ ₃–₅ M₂ वेष (for वैश्व-) D₂ वेषरूपवयो भिरतम् (for °) —(L 70) B₁ Bom Poona eds. तदा (for दक्षा) K₂ -युक्तासौ (for -युक्तं तं) —(L 71) D₁ हर्षाद्, T₁ ₂ G₁ ₃ भक्त्याद् (for भक्त्या) —(L 72) V₁ B₂ प्रकाशं , T₁–₃ G₁ ₄ ₅ M₂ °स (for °श) —(L 74) K₂ ₄ B₂ Dn₁ Ds₁ D₁ ₃ जलेश्वर , V₁ नरेश्वर, G₃ ₄ जनार्दन (for जनेश्वर) —(L 75) K₂ V₂ [अ]प्यापि तानां, K₃ [अ]पाहत°, V₂ D₂ प्याहत°, D₂ [अ]प्याहताले (for °हताना) —(L 76) K₂ शुश्रु , V₂ ₃ D₂ D₃ ₄ T₂ ₃ ₄ स्वन , V₂ स्वस्व , B₁ ₂ D₁ स्वनु , D₁ स्वर , D₂ तानि, T₂ G₁ ₄ ₅ M₂ स्वनु (for चारु) K₂ D₁ शृण्वन्त्य स्वनं(D₁ °र)गीतानि (for °) B₂ D₂ ₃ स्व(B₂ स्व)भिनयान्, Ds₂ D₂ स्वाभिनयानि (for स्वभि°) —(L 77) K₁ ₂ Ñ₂ V₂ B₁ ₂ Dn D₂ ₃ ₄ ₅ T₂ ₄ G₁–₄ मुमुहुर् (for °हुर्) — T₂ om lines 78 83 —(L 78) K₁–₃ Ñ₂ V B Dn D₂ D₃ ₃ T₁–₃ G₃ ₃–₅ M₂ पञ्चचूडां (for °चूडास्) V₂ ₃ B D₂ D₃ G₂ ₃ M₂ कौबेरीर्, T₂ ₃ G₁ ₄ °री (for °र्यश्) T₁ कौबेर्यप्सरसस्तथा (for °) —(L 79) K₂ D₂ महेन्द्रस्य, D₂–₃ महेन्द्राश्च (for माहेन्द्रीश्च) K₂–₄ Dn D₂ G₃ विश्वरूपेण हेतुना, T₁ ₃ G₁ ₃ ₃ वैश्वरूपेण च हे° (for °) —(L 80) K₁ V₂ ता (for ताः) —(L 81) K₂ Ñ₂ V₁ ₂ B D₁ D₂ G₁ ₃ तथाप्यविश्वा प्रणताः (for °) —(L 82) D₂ प्रविशध्वमशङ्किताः (for °) —(L 83) T₂ ₃ G₁ वरयध्वं (for रम°) —(L 85) V₂ -गोष्ठीषु, T₂ ₃ G₁ ₄ मेरेषु (for -गोष्ठेषु) —(L 86) G₁ ₂ ₄ प्रीत्या (for मत्प्रि) —(L 87) K₁ V₁ ₂

तथाभिनययोगेषु यानेषु विविधेषु च ॥
एवं कृते विधास्यामि श्रेयो वो मनसेप्सितम् ।
मच्छरीरसमा ह्येते सर्वे निरवशेषतः ॥
शिरसाज्ञा तु ताः सर्वाः प्रतिगृह्य हरेस्तदा ।
क्रीडायुवत्यो विविशुर्भैमानामप्सरोवराः ॥
ताभिः प्रविष्टमात्राभिर्द्योतितः स महार्णवः ।
सौदामिनीभिर्नभसि घनवृन्द इवानघ ॥
ता जले स्थलवत्स्थित्वा जगुश्चाथाप्यवादयन् ।
चक्रुश्चाभिनयं सम्यक्स्वर्गवासा इवाङ्गनाः ॥
गन्धैर्माल्यैश्च ता दिव्यैर्वस्त्रैश्चायतलोचनाः ।
हेलाभिर्हासभावैश्च जहुर्भैममनांस्यथ ॥
कटाक्षैरिङ्गितैर्हासैः कलरोषैः प्रसादितैः ।
मनोनुकूलैर्भैमाना समाजह्रुर्मनांसि ताः ॥
उत्क्षिप्योत्क्षिप्य चाकाशं वातस्कन्धान्वहूंश्च तान् ।
मदिरावशगा भैमा मानयन्ति वराप्सराः ।
कृष्णोऽपि तेषां प्रीत्यर्थं विजह्रे वियति प्रभुः ।
सर्वैः षोडशभिः सार्धं स्त्रीसहस्रैर्मुदान्वितः ॥
प्रभावज्ञास्तु ते वीराः कृष्णस्यामिततेजसः ।
न जग्मुर्विस्मयं भैमा गाम्भीर्यं परमास्थिताः ॥
केचिद्रैवतकं गत्वा पुनरायान्ति भारत ।
गृहानन्ये वनान्यन्ये काङ्क्षितान्यरिमर्दन ॥
अपेयः पेयसलिलः सागरश्चाभवत्तदा ।
आज्ञया लोकनाथस्य विष्णोरतुलतेजसः ॥
अधावन्स्थलवच्चापि जले जलजलोचना ।
गृह्य हस्ते तथा नार्यो युक्ता मज्जंस्तथापि च ॥
भक्ष्यभोज्यानि पेयानि चोष्यं लेह्यं तथैव च ।
बहुप्रकारं मनसा ध्याते तेषां भवत्युत ॥
अम्लानमाल्यधारिण्यस्ता स्त्रियस्तानिन्दितान् ।

B1 3 D6 6 भैमानां (for विविशुर्) K4 विविशुश्च, V1 3 B1 3 D6 6 ता प्रविष्टा, V2 भीमानाम्, D5 प्रविष्टा हि (for भैमानाम्) K4 Ds1 T1 अप्सरोगणा (for °वरा) D1-3 भैमानप्सरसां वरा (for °) — (L 90) T1-3 G1 3 4 ज्योतिभिः, T4 G5 M4 द्योतिन्हि (for द्योतित) — (L 91) T1 G1 3 तमसि (for नभसि) K2 घनावन, Ñ2 V2 B1 Dn D5 D6 T1-3 G1 4 4 घनवृन्दम्, V1 मेघवृन्दम् (for घनवृन्द) T1-3 G1 3 4 [अ]वर्मा (for [अ]नघ) — (L 92) K4 च स्थले (for स्थलवत्) V1 स्नात्वा (for स्थित्वा) K4 प्रजगु स्थाप्य वाद्यवाद्, Ñ2 V B D6 जलवाद्यान्यवादयन् (for °) — (L 93) D2 रम्य (for सम्यक्) T1-3 G1 3 4 स्वर्गवासा शुभाङ्ग(G3 °ग)ना (for °) — (L 94) K2 दि°श्चैश्च, V2 विविधैर्, G3 भैमाना (for ता दिव्यैर्) — (L 95) K1 3 4 V2 B1 3 Dn Ds1 D3 T1 G2 हास्य भावैश्च, D2 हाव°, T2 3 G1 3 4 हसमानैश्च, T1 भावभावैश्च (for हास°) Ds1 हेलाभिर्विविधैर्भावैर् (for °) Bom Poona eds G1ed) ता (for [अ]थ) — (L 96) Ñ2 V1 3 B2 Dn D3 D7 3 T G1 4 M4 हास्यै, G3 नाट्यैर् (for हासै) Ñ2 केलिरावै, V2 B1 D6 T1 G2 केलिरोषैं, B2 3 केलिरोप Dn D7 3 G2 कलरावै, G4 कलघोषै (for °रोषै) K2 प्रणोदितै, D2 3 प्रसाधितै (for °दितै) — (L 97) T1-3 G3 जलवाद्यैश्च दर्शिता (for °) — (L 98) K1 वास च, K4 चाकाशान्, D2 चाकाशे (for °श) T1 2 G3 निजबाहूं (T2 हा°)श्च तास्तथा, G2 4 सत्त्वबाहूंश्च नाथ ता (for °) — (L 99) K3 V1 Ds1 G1 4 M4 भैमान् (for भैमा) K1 D1 2 3 T2 4 G2 मदिरावशगान्भैमान्, D3 मदीमाकाश गाम्भैमा (for °) K1 2 V1 Ds1 D6 मानयन्ति, D1 4 G2 रम°, D2 यात° T1 4 G5 M4 आपतन्ति, T2 3 G1 3 आप तन्त (for मानयन्ति) V1 3 B D5 4 G5 वराङ्गना (for °प्सरा) — (L 100) K2 D1 तेषां (for तेषां) K3 D5 चपल, Ds1 D1 जयति, T1-3 G1 3 4 M4 जलधौ (for वियति) — (L 101) D1 स तै (for सर्वै) V1 M4 मदान्वित, V2 मुदा मुदा (for मुदान्वित) — (L 103) B1 चेतस (for °तेजस) — T2 3 G1 4 om (hapl) lines 103–107 — (L 103) V1 भीमा, D2 वीरा (for भैमा) — (L 104) Ñ2 दृष्ट्वा (for गत्वा) T1 G1 वारिधा (for भारत) — (L 107) T1 G5 कृपया (for आज्ञया) V2 B1 G3 3 M4 अमित (for अतुल) — (L 108) D1 G5 M4 आधावन्, D2 अगाधे (for अधावन्) T1 3 G1 3 4 अधावस्ता पयोधेश्च (for °) — (L 109) K2 हस्तास, D1 हस्ते, M4 हस्ते (for हस्ते) K2 V1 3 युक्ता (for युक्ता) K2 युक्ता मज्जन्त्यापि च, V2 युक्तान्मज्जस्तथापि च, D5 युक्ता मज्जन्तथापि च; D6 युक्ता मार्जन्त्यथोऽपि च (for °) — (L 111) K2 याते, D5 ध्याने (for ध्याते) V2 तासां (for तेषां) K2 भवेत्तत्क्षणम्, Ñ2 भवन्त्युत, D2 भवत्युत (for °त्युत) K3 यातस्तेषां महत्पुत (for °) — (L 112) D1 माल्या-, G5 माल्य (for माल्य) K2 4 अनिन्दिता — (L 113) D2 -वशानुगा, T1 3 G1 3 4 मतानुगा; T2 रतानुगान् (for °नुगा) D3 स्वर्गे देवाङ्गनानुगा (for °) — (L 114) T1 G3 M4 बहु- (for गृह-) Ñ2 D2 3 प्रकाशाभिस् (for °राभिस्) — (L 115) K2 V1 3 B2 3 Ds1 D2 4 6 T2 3 G1 3 M4 -न्विता (for न्वित) K2 4

रहःसु रमयाचक्रुः स्वर्गे देवरतानुगाः ॥
नौभिर्गृहप्रकाराभिश्चित्राभिरपराजिताः ।
स्नातानुलिप्तमुदिताः सायाह्नेऽन्धकवृष्णयः ॥
आयताश्चतुरस्राश्च वृत्ताश्च स्वस्तिकास्तथा ।
प्रासादा नौषु कौरव्य विहिता विश्वकर्मणा ॥
कैलासमन्दरच्छन्दा मेरुच्छन्दास्तथैव च ।
तथा नानाविधच्छन्दास्तथैवाभ्यागरूपिणः ॥
वैदूर्यतोरणैश्चित्राश्चित्राभिर्मणिभक्तिभिः ।
मसारगल्वर्कमयैश्चित्रभक्तिशतैरपि ॥
प्रनीडगरुडच्छन्दाश्चित्रा कनकरीतिभिः ।
क्रौञ्चच्छन्दाः शुकच्छन्दा गजच्छन्दास्तथापरे ॥
कर्णधारैर्गृहीतास्ता नावः कार्तस्वरोज्ज्वलाः ।
सलिलं शोभयामासुः सागरस्य महोर्मिमत् ॥
समुच्छ्रितैः सितैः पोतैर्यानपात्रैस्तथैव च ।
नौभिश्च हिङ्गिकाभिश्च शुशुभे वरुणालयः ॥
पुराण्याकाशगामीनि गन्धर्वाणामितस्ततः ।
बभ्रमुः सागरजले भैमयानानि भारत ॥
नन्दनच्छन्दयुक्तेषु यानपात्रेषु भारत ।
नन्दनप्रतिमं सर्वं विहितं विश्वकर्मणा ॥
उद्यानानि सभा वृक्षा दीर्घिकाः स्यन्दनानि च ।
निवेशितानि स्वल्पानि नादशान्येव सर्वथा ॥
स्वर्गच्छन्देषु चान्येषु समासात्स्वर्गसंनिभाः ।
नारायणाज्ञया वीर विहिता विश्वकर्मणा ॥
वनेषु रुरुवुर्हृद्यं मधुरं चैव पक्षिणः ।
मनोहरतरं चैव भैमानामतिवेजमाम् ॥
देवलोकोद्भवाः श्वेता विलेपुः कोकिलास्तदा ।
मधुराणि विचित्राणि यदूनां शाङ्क्तानि च ॥
चन्द्रांशुसमरूपेषु हर्म्यपृष्ठेषु बर्हिणः ।
ननृतुर्मधुराराबाः शिखण्डिगणसंवृताः ॥
पताका यानपात्राणां सर्वाः पक्षिगणायुताः ।

स्नानानुलेपनालिप्ता , D2 ३ स्नातानुलिप्ता मुदिता ; T1 स्नाना लिप्तमुदिता (for °) — (L. 116) V2 आकृताद्, D2 स्वाप°, M1 आया° (for आय°) Ñ2 सुस्थितास् (for स्वस्तिकास्) — V2 om line 118 — (L. 118) V1 ३ D2 ३ छन्ना (for °च्छन्दा) T2 om (hapl) lines 118ᵇ–119ᵃ — (L. 119) D2 तथा नानाद्यच्छन्दास्, T3 G3 M1 तथा नानाविधच्छन्दान् (for °) — (L. 120) G2 मणि भिर् (for तोरणैर्) D2 ३ चित्रैर्, T1 शस्तैर् (for चित्राद्) K2 V2 D2 ६ T1 ३ G M1 चित्रिभि°, D2 पङ्क्तिभि (for भक्तिभि) — D2 T2 ३ om (hapl) lines 121 122 — (L. 121) K4 तर्कार्कं (for °ल्वर्कं) D2 शोभिता कनककमलैर् (hypermetric), G1 प्रमारकरप्रकमयैर् (for °) K2 V1 ३ B1 ३ D2 D1 ३ ३ चित्रा, G1 M1 चित्रैर् (for चित्र) D1 T1 G1 M1 भित्ति , G2 पङ्क्ति (for भक्ति) V2 समन्वितै (for शतै रपि) B1 चित्रा भक्तशतैरपि (for °) — (L. 122) V1 D12 आक्रीड (for प्रनीड) ... ३ उन्नता (for °च्छन्दास्) D2 प्रक्रीडगरुडच्छन्दास्, T1 निर्गतिगरुडच्छन्दास् (for °) V B1 ३ वीथिभि°, G2 नतिभि (for °रीतिभि°) K2 चित्रकेतनरीतिभि (for °) — (L. 123) T1 सिक ; T2 ३ G2 ३ ४ नाग (for शुक) T1 ३ G1 ३ ४ शुक- (for गज) — (L. 125) K2 महोर्मिमम्, K2 °मान् ; D1 ६ °वत्, T1 ३ G2 ३ °मत् (for °मत्) — (L. 126) G1 L. m Pcona eds ए(ed) समुच्छ्रित T2 ३ G2 स्थितै (for सितै) V2 T2 G2 पात्रैर्, D21 पटैर्, D2 ६ पीतैर्, D2 G2 पत्रैर् (for पोतैर्) — (L. 127) K1 Ñ1 D2 मल्लिकाभिश्, V1 मल्लिका° ; D2 माल्लिका°, G1 M1 कर्णिका° (for हिङ्गिका°) K2 T1 ३ G1 ३ ४ नौभि सलिलगाभिश्च (K2 °शैलाभि°), D2 नौभिश्च पुरुषवाह्य (for °) — (L. 128) K2 पुण्या आकाश गामीनि ; Ñ2 D2 G2 ३ पुराण्याकाशगामीनि (for °) T1-२ G1 ३ ४ दृश्यानि (for इतस्ततः) — (L. 129) D1 प्रेक्षुर्, T2 हैम (for भैम) K1 D2 सर्वे (for भारत) — (L. 130) V1 D1 ३ इन्द्र-, D2 मन्दार (for नन्दन) D2 पुरेषु (for पात्रेषु) — G1 ३ om (hapl) lines 132 135 — (L. 133) K1 L शिल्पानि, V1 D2 D2 ३ समानि ; V2 पुष्पानि M1 रम्याणि (for स्वल्पानि) D1 निवेशितानि शिल्पानि (for °) — (L. 134) V1 देवेषु, B1 (also as above) D1 देवेषु ; D2 नान्येषु (for चा°) K1 D1 समाना , V1 °आ° ; D2 °सन्, D2 G2 विमाना , M1 विमानान् (for समा°) D2 समाना स्वर्गसंपदा, T2 ३ G1 ४ देवेषु निम्ना सुभा (for °) — (L. 135) T1 ३ G ३ वनेषु वैदुर्दन्त च (for °) G1 D1 मधुराश्च (for चै) — (L. 137) K1 D1 G1 मेजसा (for °माम्) T2 G ३ ० M1 मैमानामतिवीर्यगाम् (for °) — (L. 138) K2 सेना (for श्वेता) T1 ३ G ३ ३ १ देवतास् T2 G ३ °निविष्टाश्चैव (for °) K2 विलेपु (for विलेपुः) — (L. 141) K2 ६ G2 ननृतुर्मधुराराबाः T2 ३ G2 ३ ४ °गुर्विविधा (T2 °विविध °रावा) (for °) Ñ2 संवृताः ; D2 संविग्न (for संवृता) (L. 142) K2 समाकोलाहला K2 °प्रभावी (for

तथाभिनययोगेषु वाद्येषु विविधेषु च ॥
एवं कृते विधास्यामि श्रेयो वो मनसेप्सितम् ।
मच्छरीरसमा ह्येते सर्वे निरवशेषतः ॥
शिरसाज्ञां तु ताः सर्वाः प्रतिगृह्य हरेस्तदा ।
क्रीडायुवत्यो विविशुर्भैमानामप्सरोवराः ॥
ताभिः प्रविष्टमात्राभिर्योतितः स महार्णवः ।
सौदामिनीभिर्नभसि घनवृन्द इवानघ ॥
ता जले स्थलवत्स्थित्वा जगुश्चाथाप्यवादयन् ।
चक्रुश्चाभिनयं सम्यक्स्वर्गावासे इवाङ्गनाः ॥
गन्धैर्माल्यैश्च ता दिव्यैर्वस्त्रैश्चायतलोचनाः ।
हेलाभिर्हाससंभावैश्च जह्रुर्भैममनांस्यथ ॥
कटाक्षैरिङ्गितैर्हासैः कलरोषैः प्रसादितैः ।
मनोनुकूलैर्भैमानां समाजह्रुर्मनांसि ताः ॥
उत्क्षिप्योत्क्षिप्य चाकाशं वातस्कन्धान्वहूंश्च तान् ।
मदिरावशगा भैमा मानयन्ति वराप्सराः ।
कृष्णोऽपि तेषां प्रीत्यर्थं विजह्रे वियति प्रभुः ।
सर्वैः षोडशभिः सार्धं स्त्रीसहस्रैर्मुदान्वितः ॥
प्रभावज्ञास्तु ते वीराः कृष्णस्यामिततेजसः ।
न जग्मुर्विस्मयं भैमा गाम्भीर्यं परमास्थिताः ॥
केचिद्रैवतकं गत्वा पुनरायान्ति भारत ।
गृहानन्ये वनान्यन्ये काङ्क्षितान्यरिमर्दन ॥
अपेयः पेयसलिलः सागरश्चाभवत्तदा ।
आज्ञया लोकनाथस्य विष्णोरतुलतेजसः ॥
अधावन्स्थलवच्चापि जले जलजलोचनाः ।
गृह्य हस्ते तथा नार्यो युक्ता मज्जस्तथापि च ॥
भक्ष्यभोज्यानि पेयानि चोष्यं लेह्यं तथैव च ।
बहुप्रकारं मनसा ध्याते तेषां भवत्युत ॥
अम्लानमाल्यधारिण्यस्ताः स्त्रियस्तानिन्दिताः ।

B1 ₂ D6 ₆ भैमानां (for विविशुर्) K3 विविशुश्च, V1 ₂ B1 ₂ D5 ₆ ता प्रविष्टा, V2 भीमानाम्, D5 प्रविष्टा हि (for भैमानाम्) K4 D83 T2 अप्सरोगणा (for °वरा) D1 ₂ भैमानप्सरसा वरा (for ⁸) — (L 90) T1-3 G1 ₃ ₄ द्योतितैभिः, T3 G5 M1 द्योपिन्द्रि (for द्योतित) — (L 91) T2 G1 ₃ नभसि (for नभसि) K3 घनाघन, Ñ2 V2 B1 Dn D5 D3 T1-3 G1 ₃ ₄ घनवृन्दम्, V1 मेघवृन्दम् (for घनवृन्द) T1-3 G1 ₃ ₄ [आ]प्रभौ (for [अ]नघ) — (L 92) K4 च स्थले (for स्थलवत्) V1 स्नात्वा (for स्थित्वा) K4 प्रजगु स्थाप्य वादवान्, Ñ3 V B D6 जलगायाम्यवादयन् (for ⁸) — (L 93) D2 हस्य (for सम्यक्) T1-3 G1 ₃ ₄ स्वर्गावासा शुभाङ्ग(G3 °न)ना (for ⁶) — (L 94) K3 द्विव्यैश्च, V2 त्रिविधैर्, G3 भैमानां (for ता दिव्यैर्) — (L 95) K1 ₃ ₄ V2 B1 ₂ Dn D81 D3 T1 G2 हास्य भावैश्च, D6 हास्य°, T2 ₃ G1 ₃ ₄ हस्रमानैश्च, T3 मात्रभावैश्च (for हास°) D81 हेलाभिर्विविधैर्भावैर् (for ⁸) Bom Poona eds G1 ed) ता (for [अ]थ) — (L 96) Ñ2 V1 ₂ B1 Dn D5 D7 ₃ T G1 ₄ M4 हास्यै, G4 नार्यै (for हासै) Ñ2 केलिवाक्यै, V2 B1 D6 T1 G2 केलिरोषै, B2 ₃ केलिरोष Dn D7 ₂ G3 कलरावै, G5 कलशोषै (for °रोषै) K2 प्रणादितै, D3 ₄ प्रलापितै (for °दितै) — (L 97) T1-3 G3 जलवाद्यैश्च दर्शिता (for ⁶) — (L 98) K1 वास च, K4 वातासान्, D3 चाकाशे (for °शं) T2 ₂ G3 निजबाहूं (T2 हां°)श्च तान्यथा, G1 ₄ तलबाहूंश्च मांश्च ता (for ⁸) — (L 99) K3 V1 D81 G1 ₄ M4 भैमान् (for भैमा) K1 D1 ₂ ₆ T3 ₄ G2 मदिरावशगान्भैमान्, D6 महीमाकाद्य गान्भैमा (for ⁸) K1 ₂ V1 D81 D6 आनयन्ति, D1 ₂ G3 रम°, D5 पात°; T1 ₄ G2 M1 आपतन्ति, T2 ₃ G1 ₄ नार° वस्त्र (for मानयन्ति) V1 ₂ B D5 ₆ G3 वराङ्गना (for °प्सरा) — (L 100) K3 D5 वैषां (for तेषां) K3 D3 जगत°; D81 D6 जगति T1-3 G1 ₃ ₄ M4 जलधौ (for वियति) — (L 101) D3 स तै (for सर्वै) V1 M1 मदान्वित ; V2 मुमुदे युत (for मुदान्वित) — (L 102) B1 चेतस (for तेजस) — T2 ₂ G1 ₄ om (hapl) lines 103-107 — (L 103) V1 भीमा, D5 वीरा (for भैमा) — (L 104) V2 दृष्ट्वा (for गत्वा) T1 G3 यादवा (for भारत) — (L 107) T1 G2 पूजया (for आज्ञया) V2 B1 G2 ₂ M1 अमित (for अतुल) — (L 108) D1 G3 M1 आधावन्, D1 अगाधे (for अधावन्) T1 ₂ G1 ₃ ₄ अधावंस्ता पयोधौ च (for ⁸) — (L 109) K4 हस्तास्, D1 हस्त M1 हस्ते (for हस्ते) K4 V1 ₂ युक्ता (for युक्ता) K3 युक्ता मज्जन्त्यपि च, V2 युक्तलज्जास्तथापि च; D3 युक्ता मज्जन्तथापि च, D4 युक्ता मार्जन्त्यथोऽपि च (for ⁸) — (L 111) K1 याते, D5 ध्यान (for ध्यात) V2 तासां (for तेषां) K2 भवेत्फलम्, Ñ2 भवन्युत; D3 मथ्युत (for °त्युत) K4 यान्तेषां महद्युत (for ⁸) — (L 112) D4 माला, G3 माल्य (for माल्य) K1 ₄ अनिन्दिता — (L 113) D2 °वशानुगा, T2 ₃ G1 ₃ ₄ मनानुगा; T3 रतानुगान् (for °नुगा) D3 स्वर्गे देवाभिवानुगा (for ⁸) — (L 114) T2 G5 M1 बहु (for गृह) Ñ1 D3 ₄ प्रकाशाभिस् (for °शाभिस्) — (L 115) K2 V1 ₂ B2 ₃ D81 D7 ₆ ₈ T1 ₂ G1 ₃ M1 °लिप्ता (for लिप्त) K1 ₄

रहःसु रमयांचक्रुः स्वर्गे देवरतानुगाः ॥
नौभिर्गृहप्रकाराभिश्चित्राभिरपराजिताः ।
स्नातानुलिप्तमुदिताः सायाह्नेऽन्धकवृष्णयः ॥
आयताश्चतुरस्राश्च वृत्ताश्च स्वस्तिकास्तथा ।
प्रासादा नौषु कौरव्य विहिता विश्वकर्मणा ॥
कैलासमन्दरच्छन्दा मेरुच्छन्दास्तथैव च ।
तथा नानावयश्छन्दास्तथैवाग्र्यगरुत्मिणः ॥
वैडूर्यतोरणैश्चित्राश्चित्राभिर्मणिभक्तिभिः ।
मसारगल्वर्कमयैश्चित्रभक्तिशतैरपि ॥
प्रक्रीडगरुडच्छन्दाश्चित्रा कनकरीतिभिः ।
क्रौञ्चच्छन्दाः शुकच्छन्दा गजच्छन्दास्तथापरे ॥
कर्णधारैर्गृहीतास्ता नावः कार्तस्वरोज्ज्वलाः ।
सलिलं शोभयामासुः सागरस्य महोर्मिमत् ॥
समुच्छ्रितैः सितैः पोतैर्यानपात्रैस्तथैव च ।
नौभिश्च सिङ्गिकाभिश्च शुशुभे वरुणालयः ॥

पुराण्याकाशगामीनि गन्धर्वाणामितस्ततः ।
बभ्रमुः सागरजले भैमयानानि भारत ॥
नन्दनच्छन्दयुक्तेषु यानपात्रेषु भारत ।
नन्दनप्रतिमं सर्वं विहितं विश्वकर्मणा ॥
उद्यानानि सभा वृक्षा दीर्घिकाः स्यन्दनानि च ।
निवेशितानि स्वल्पानि तादृशान्येव सर्वथा ॥
स्वर्गच्छन्देषु चान्येषु समासास्तत्स्वर्गसंनिभाः ।
नारायणाज्ञया वीर विहिता विश्वकर्मणा ॥
वनेषु रुरुवुस्तत्र मधुरं चैव पक्षिणः ।
मनोहरतरं चैव भैमानाममितौजसाम् ॥
देवलोकोद्भवाः श्वेता विलेपुः कोकिलास्तदा ।
मधुराणि विचित्राणि यदूनां व्याहृतानि च ॥
चन्द्रांशुसमरूपेषु हर्म्यपृष्ठेषु बर्हिणः ।
ननृतुर्मधुरारावाः शिखण्डिगणसंवृताः ॥
पताका यानपात्राणां सर्वाः पक्षिगणायुताः ।

स्नानानुलेपनालिप्ता , D₃ ₁ स्नातानुलिप्ता सुदिता , T₁ स्नाता तिरिप्तमुदिता (for °) — (L. 116) V₁ आयताश्च. D₂ स्वाय°, M₁ आया° (for आय°) Ñ₂ सुस्थिताश्च (for स्वस्तिकास्) — V₁ om line 118 — (L. 118) V₁ ₂ B₁ ₂ छन्ना (for च्छन्दा) T₁ om (hapl) lines 118ᵇ–119ᵃ — (L. 119) D₃ तथा नानाद्रुमच्छन्दाम्, T₁ G₁ M₁ तथा नानाविधच्छन्दाम् (for °) — (L. 120) G₂ मणिभिश्च (for तोरणैश्च) D₂ ₆ चित्रैश्च, T₂ वन्दैश्च (for चित्राश्च) K₂ V₁ D₄ ₆ T₁ ₂ G M₁ भित्तिभि°, D₃ पङ्क्तिभि (for भक्तिभि) — D₃ T₁ ₂ om (hapl) lines 121–122 — (L. 121) K₄ गर्भार्कं (for °गल्वर्कं) D₁ शोभिता कनकमलैश्च (hypermetric), G₂ प्रसारकरपकमयैश्च (for °) K₂ V₁ ₂ B₁ ₂ D₂ D₁ ₄ ₅ चित्रा, G₁ M₁ चित्रैश् (for चित्र) D₃ T₂ G₁ M₁ भित्ति , G₁ पङ्क्ति (for भक्ति) V₁ समन्वितैः (for शतैरपि) B₁ चित्रा कनकाभिरपि (for °) — (L. 122) V₁ D₁₁ आक्रीड (for प्रक्रीड) B₁ ₂ छत्राश (for च्छन्दाश) D₃ प्रक्रीडगरुडच्छन्दाश, T₂ विक्रीडद्गरुडच्छन्दाश (for °) V₁ B₁ ₂ वीथिभि , G₂ जालिभि (for रीतिभि) K₂ चित्रकेतनरीतिभि (for °) — (L. 123) T₁ पिक , T₂ ₃ G₁ ₃ ₄ नाग (for शुक) T₁ ₂ G₁ ₂ ₃ ₄ शुक (for गज) — (L. 124) K₂ महोर्मिमत्, K₂ °मान्, D₁ ₆ °वत्, T₁ ₂ G₁ ₂ °ज (for °मत्) — (L. 126) G₁ from Poona eds (ed) समुच्छ्रिते T₁₋₄ G₄ स्थिरै (for सितै) V₁ T₁ G₁ पोतैश्च, D₃₁ पटैश्च, D₂ ₆ पोतैश्च, D₁ G₁ पत्रैश् (for पोतैश्) — (L. 127) K₁ Ñ₂ D₁ मल्लिकाभिश्च, V₁ शल्लिका°, D₃ मालिका°, G₁ M₁ कर्णिका° (for सिङ्गिका°) K₂ T₁₋₂ G₁ ₂ ₄ नौभि सल्लिलाभिश्च (K₂ °सीलाभि), D₁ नौभिश्च पुरस्थाभिश्च (for °) — (L. 128) K₁ पुण्या आकाशगामीनि , Ñ₂ D₁₁ G₂ ₃ पुराण्याकाशगामीनि (for °) T₁₋₃ G₁ ₂ ₄ दृश्यानि (for इतस्ततः) — (L. 129) D₁ प्रेमुर, T₂ हैम (for भैम) K₁ D₅ वरैर (for भारत) — (L. 130) V₁ D₁ ₂ सुन्दर , D₃ मन्दार (for नन्दन) D₃ युगेषु (for पात्रेषु) G₁ ₂ om (hapl) lines 132–135 — (L. 133) K₁ I शिल्पानि , Ñ₂ D₁ D₂ ₃ सर्वाणि ; V₂ पुष्पाणि M₁ रम्याणि (for स्वल्पानि) D₃ निवसनानि शिल्पानि (for °) — (L. 134) V₁ देवेषु , B₁ (also as above) D₃ देवेषु , D₃ नान्येषु (for चा°) K₂ D₁ समाना , V₂ °आ ; D₃ °सन, D₂ G₁ नियामा , M₁ नियामान् (for समा°) D₂ समाना स्वर्गसंपदा, T₁ ₂ G₁ ₂ देवेषु निम्ना शुभा (for °) — (L. 136) T₁ ₂ G₂ वनेषु वेदुर्दैव [illegible] (for °) G₁ D₁ मधुराश्च (for र) — (L. 137) K₂ D₃ G₂ °तेजसा (for °साम्) T₂ G₁ ₂ M₁ भैमानाममितौजसाम् (for °) — (L. 138) K₂ श्वेता (for श्वेता) T₁ ₂ G₁ ₂ ₃ ₄ देवपक्ष (T₁ G₂ °षि) विमाश्चैव (for °) K₂ विनेदु (for विलेपु) — (L. 141) K₁ ₄ G₂ ननृतुर्मधुरारावा, T₁₋₃ G₁ ₂ ₃ ₄ °तुर्विविधा (T₁ °विविधा) भाषा (for °) Ñ₂ संवृता , B₁ सेविता (for संवृता) — (L. 142) K₁ ₄ पताकायानपा° K₄ °प)त्राणां (for

भ्रमरैरुपगीताश्च स्रग्दामासक्तवासिभिः ॥
नारायणाज्ञया वृक्षाः पुष्पाणि मुमुचुर्भृशम् ।
ऋतवश्चानुरूपाणि विहायसिगतास्तदा ॥
ववौ मनोहरो वातो रतिखेदहरः सुखः ।
रजोभिः सर्वपुष्पाणां युक्तश्चन्दनशैत्यभृत् ॥
शीतोष्णमिच्छतां तत्र बभूव वसुधापते ।
वासुदेवप्रसादेन भैमानां क्रीडतां तदा ॥
न क्षुत्पिपासा न ग्लानिर्न चिन्ता शोक एव च ।
आविवेश तदा भैमान्प्रभावाच्चक्रपाणिनः ॥
अप्रशान्तमहातूर्या गीतनृत्योपशोभिताः ।
बभूवुः सागरक्रीडा भैमानामतितेजसाम् ॥
बहुयोजनविस्तीर्णं समुद्रं सलिलाशयम् ।
रुध्वा चिक्रीडुरिन्द्राभा भैमाः कृष्णाभिरक्षिताः ॥
परिच्छदस्यानुरूपं यानपात्रं महात्मनः ।
नारायणस्य देवस्य विहितं विश्वकर्मणा ॥
रत्नानि यानि त्रैलोक्ये विशिष्टानि विशां पते ।
कृष्णस्य तानि सर्वाणि यानपात्रेऽतितेजसः ॥
पृथक्पृथङ् निवासाश्च स्त्रीणां कृष्णस्य भारत ।
मणिवैदूर्यचित्रान्ताः कार्तस्वरविभूषिताः ॥
सर्वर्तुकुसुमाकीर्णाः सर्वगन्धाधिवासिताः ।
बहुर्मिहाः शुभैर्युक्ताः शकुनैः स्वर्गवासिभिः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

रेमे बलश्चन्दनपङ्कदिग्धः
कादम्बरीपानकलः प्रभुश्रीः ।
रक्तेक्षणो रेवतिमाश्रयित्वा
प्रलम्बबाहुः स्खलितप्रयातः ॥
नीलाम्बुदाभे वसने वसानः
चन्द्रांशुगौरो मदिराविलाक्षः ।
रराज रामोऽम्बुदमध्यमेत्य

°) K2 V2 सर्व (for सर्वा) D1 s गणैर्युता, T1 s G1 s 4 नानाभिरता (for °युता) K1 4 सर्वदा (K4 °वासितै) वक्षिण शुभा (for °) —(L. 143) D2 दामामालि ; M4 °सिक्त (for °सक्त-) —(L. 145) D1 ततवद् ; D2 ऋतवाद् (for ऋतवश्) Ñ1 V2 B2 Dn D3 D1 s T2 चात् (for चानु) V1 s B1 रूपाणा (for °णि) K3 s 4 D1 s G2 ऋतवश्चाक रूपाणा (for °) T1 s G1 s s वनानि च ; M4 पानान्यभि (for विहायसि) —(L. 146) D1 वसुर्मनोहरो वातः (for °) K2 V2 D1 4 T2 रतिखेद- (for °खेद) —(L. 147) K1 4 V1 s B1 Dn D3 D2 T1 s 4 G1 s 4 M4 युक्तद् ; T2 सिक्तद् (for युक्तद्) B1 -शैत्यवद्, M4 °वान् (for °भृत) —(L. 148) K1 V2 वसुधातले ; V2 D2 °विप (for °पते) —(L. 149) V1 -प्रभावेन (for -प्रसादेन). —(L. 150) V1 D2 T2 s G1 4 M4 क्षुत्पिपासे (for °सा) —(L. 151) D2 सदा (for तदा) V2 प्रसादाच् (for प्रभावाच्) —(L. 153) K2 अप्रशा-न्ता, V1 °शान्ते ; T2 °काश (for °शान्त) —(L. 154) K1 D1 T1 s G2 सागरे (for °र) D1 भैमाना-ममितौजसाम् (for °) —(L. 155) V2 रुध्वा ; D1 रुद्धेव (for रुध्वा) —(L. 156) D1 परिच्छदस्य (for °च्छदस्य) — T2 om lines 157-159 —(L. 157) G2 विहितं (for देवस्य), and निर्मितं (for विहितं) —(L. 158) V2 विश् दानि (for विशि°) —(L. 159) T2 s G1 s 4 महात्मन (for °ऽतितेजस) —(L. 160) K1 V2 निवासास् (for भारत) —(L. 161) K2 V3 B D1 D2 T2 G1 s चित्रान्ता ; D2 चित्राभा ; D1 चित्रस्था (for चित्रान्ता) —(L. 162) K4 D1 4 T2 सर्वत्र (for °तुं) V1 गन्धानि ; G1 -गन्धवि- (for गन्धाधि) K2 सर्वगन्धाधिवासिता (for °) —(L. 163) Dn T1-3 G1 s बहुसिंहै ; D1 s बहुशब्दै (for बहु-सिंहा) K4 बहुसिंहास्तैर्युक्ता ; V1 s मधुरालापिभिर्युक्ता ; V2 B1 मधुरालापिभिर्युक्ता (for °) K4 कुसुमै, D1 बहुलै ; T2 s G1 s-4 M4 विहगै (for शकुनै)

Colophon — *Mention of the Epic* Dn2 T1 — *Mention of Khila* : V B Dn2 Dn D1 — *Adhy name* K2 4 समुद्रक्रीडा ; K2 s V2 V B D (except Dn) G2 भानुमतीहरणम् ; D2 T2 s G1 जलक्रीडावर्णनम् ; T2 4 जलक्रीडनम् — *Adhy no* K4 141, V2 147, V2 s B2 145, Dn Dn2 143, D3 139, D1 T1 152, D1 142, T1 G1 M4 156, T2 G1 158, T2 G2 163, G1 159

(L. 165) Dn -पानरत (for °कल-) —(L. 166) M4 रेवतीम् —(L. 167) K4 स्खलित ; K4 स्खलित (for स्खलित) K2 -प्रचारः ; V1 Dn2 Dn D1 T1 s G1 s 4 -प्रभावः D1 -प्रभाव ; T2 s G1 M4 -प्रताप (for -प्रयात) —(L. 168) D2 प्रकाशनीले (for नीलाम्बुदाभे) —(L. 169) T1-3 G1 s 4 चन्द्राभिरामो (for चन्द्रांशुगौरो) —(L. 170) D1 सामुद्रमध्य ; G1 नीलाम्बुद (for रामो-ऽम्बुद) —(L. 171) G1 इन्दुः (sic) (for इन्दु°) —(L. 172) T1-3 G1 s 4 प्रमोद (for मदिरा-) K1 -कुण्डलस्य ; K2 °इन्दु ; K4 D1 °इन्दु (for °मध्ये) —(L. 173) D4

संपूर्णबिम्बो भगवानिवेन्दुः ॥
यामैककर्णामलकुण्डलश्रीः
स्मेरं मनोज्ञाब्जकृतावतंसः ।
तिर्यक्कटाक्षं प्रियया मुमोद
रामो मुखं चार्वभिवीक्षमाणः ॥
अथाज्ञया कंसनिकुम्भशत्रो-
रुदाररूपोऽप्सरसां गणः सः ।
द्रष्टुं मुदा रेवतिमाजगाम
बलाख्यं स्वर्गसमानमृद्ध्या ॥
तां रेवतीं चाप्यथ चापि रामं
सर्वा नमस्कृत्य वराङ्गयष्टयः ।
धाराानुरूपं ननृतुः सुगाश्च
समन्ततोऽन्या जगिरे च सम्यक् ॥
चक्रुस्तथैवाभिनयेन लब्धं
यथानवेषां प्रियमर्थयुक्तम् ॥
हृद्यानुकूलं च बलस्य तस्य
यथाज्ञया रैवतराजपुत्र्याः ॥
चिक्रीडुरन्याश्च नटेन तासां
तद्देशभाषाकृतिवेषयुक्ताः ।
सहस्तनालं ललितं सलीलं
वराङ्गनाः सर्वरतानताङ्गयः ॥
संकर्षणाधोक्षजनन्दनानि
संकीर्तयन्त्योऽथ च मङ्गलानि ।
कंसप्रलम्बादिवधं च रम्यं
चाणूरघातं च तथैव रङ्गे ॥
यशोदया च प्रथितं यशोऽथ
दामोदरत्वं च जनार्दनस्य ।
वधं तथारिष्टकधेनुकाभ्यां
व्रजे च वासं शकुनीवधं च ॥
तथा च भग्नौ यमलार्जुनौ च
सृष्टिं वृकाणामपि कालमुग्राम् ।
स कालियो नागपतिर्ह्रदे च

D₃ स्मरन् ; D₁ स्मेरो ; T₂ ₃ G₁ ₃ स्वैरं (for स्मेरं) V₂ मनोज्ञानु (for °ज्ञाब्ज) K₃ D₂ कृतावतंसम् (for °तंसः). — (L. 174) G₁ निर्यक्कटाक्ष . V₁ ₂ प्रपेदे (for मुमोद). — (L. 175) K₂ रेमे ; V₁ वामा ; D₃₁ रामा (for रामो) K₁ ₃ ₄ Ñ₂ V₁ ₂ D₁–₃ [अ]नि- (for [अ]भि) — (L. 176) K₁ D₁ कुम्भ (for कंस) — (L. 177) V₂ गणस्तम् ; D₃₁ गणः सन् ; D₂ गणोऽप्य. ; T₂ ₃ G₁ ₂, ₄ M₄ गणश्री , G₃ गणश्रे (for गण स) — (L. 179) K₁ Ñ₂ D₁, ₃ Dn D₂ G₃ केलासयं , V₂ रामा° ; D₃₁ (marg) वना° ; T₁–₃ G₁ ₂–₄ M₄ बलाबलं (sic), T₁ वराश्रयं (for बला°). T₂–₃ G₁ ₂ ₄ -समानमप्याम् (for °मृद्ध्या) — (L. 180) K₁ ₄ तं च , T₁ ₂ G₂ ₄ चाभि (for चापि) — (L. 182) D₁ तालानुरूप ; T₂ धाराानुरूपे (for °रूपं) G₃ प्रगल्भा (for सुगाश्च).— (L. 183) D₃ T₁ ₃ G₁ ₃ ₄ M₄ जगुरेव (for जगिरे च) D₁ चक्रुर्दरन्यश्च तथैव तासाम्. — (L. 184) K₃ रां ; D₃ T₂ G₁ लास्य ; D₁ लब्धं , T₁–₃ G₁ ₃ ₄ नृत्तं (for लब्धं) — (L. 185) K₁ भङ्ग- ; K₄ अंश- ; T₂ अर्थ- (for अर्थं). — (L. 186) Ñ₂ हृद्यानुरूपं , V₁ कृपानुकूलं ; D₃ (marg) धाराानुरूप ; T₁ G₂ ₄ हृद्यानुकूलं (G₃ °रूपं) (for हृद्यानुकूलं). D₄ राजन् (for तस्य). — (L. 188) K₁ चक्रन्दुरन्याश्च ; K₄ Ñ₂ चुक्रुडुः ; V₁ ₂ B₁ T G₁ ₂–₄ M₄ चक्रुः° ; Dn D₃ D₄ चक्रुर्दन(D₄ °र)न्यश्च (for चिक्रीडुरन्याश्च). K₃ Ñ₂ Dn D₃ D₄ तास ; B₂, ₃ V₃ D₁ चामी ; T₂ तस्या (for तासां). — (L. 190) K₁ V₃ D₁ ₃, ₄ T₁ सहस्त (for °स्त) K₁ ₄ सलिलं (for ललितं). Dn₃ सलीलं ; D₃ सुलीलं (for सलीलं). — K₃ om lines 191–196 — (L. 191) K₁ ₃ वराननाङ्गा(K₄ °गीत)रताभूताङ्ग , Ñ₂ V₃ B D₃ G₃ ₄ °ङ्गना सर्वरताद्भुताङ्गय ; V₁ °ङ्गना सुरतानताङ्गी ; Dn °ङ्गना मङ्गलसंभृताङ्ग ; D₁ °ङ्गना रागयुता वराङ्ग ; D₃ °ङ्गना स्वर्गरतानताङ्ग ; T₁–₃ G₁ ₂ ₄ °ङ्गना गर्विताङ्गनाङ्गय ; M₄ °ङ्गना गर्वयुता सुवस्त्र . — (L. 193) K₁ त्य सु ; K₄ चर- ; D₂, ₃ G₃ त्य सु- (for त्य च) G₁ M₄ यानि यानि (for मङ्गलानि) D₄ ₄ संकीर्तयन्त्युन्मद(D₃ °त्सुक)मङ्गलानि- — (L. 195) K₂ -नार्द ; T₁ ₂ G₁ ₂, ₄ -मुष्टयाद् (for -घातं) K₂ ₄ रङ्गम् (for रङ्गे) — (L. 196) K₄ V₃ D₃ D₁ [अ]थ ; G₃ [अ]पि (for च) Ñ₂ D₃ यशश्च ; D₁ च गोष्ठे ; D₃ यशोदं (for यशोऽथ). T G₁ ₃ ₄ यशोदयोरूखलबन्ध(T₁ G₃ °न्ध)भावाद्. — (L. 197) T₁ ₃ जनार्दनं च (for °नस्य) — (L. 198) T₁–₃ G₁ ₂–₄ M₄ -धेनुदैत्ययोः (for -धेनुकाभ्यां) — (L. 199) D₂ निवास (for च वासं)- D₄ शकुनेर् (for नी). K₁ ₃ ₄ वधस् (for -वधं). — (L. 200) K₃ B₂ Dn D₃ D₄ ₄ T₁ G₁ ₃ ₄ तौ (for च). — (L. 201) D₁ सृष्टिं (for सृष्टिं). D₃ T₁ नम्र (for काल). — (L. 203) K₃ च ; T₁–₃ G₁, ₃ ₄ इति (for च)

कृष्णेन दान्तश्च यथा दुरात्मा ॥
शङ्खह्रदादुद्धरण च वीर
पद्मोत्पलाना मधुसूदनेन ।
गोवर्धनोऽर्थे च यथा धृतोऽभू-
त्तथा च कृष्णेन जनार्दनेन ॥
कुब्जां यथा गन्धकपेषिका च
कुब्जत्वहीनां कृतवांश्च कृष्णः ।
अवामनं वामनकं च चक्रे
कृष्णो यथात्मानमजोऽप्यनिन्द्यः ॥
सौभप्रमाथं च हलायुधस्य
वधं मुरस्याप्यथ देवशत्रोः ।
गन्धारकन्यावहने नृपाणां
रथे तथायोजनमूर्जितानाम् ॥
ततः सुभद्राहरणे जयं च
युद्धे च बालाहककम्बुमाले ।
रत्नप्रवेकं च युधा जितैर्य-
त्समाहृतं शक्रसमक्षमासीत् ॥
एतानि चान्यानि च चारुरूपा
जगुः स्त्रियः प्रीतिकराणि राजन् ।
संकर्षणाधोक्षजहर्षणानि
चित्राणि चानेककथाश्रयाणि ॥
कादम्बरीपानमदोत्कटस्तु
बलः प्रपृथुश्रीः स चुकूर्द रामः ।
सहस्तताल मधुरं समं च
स भार्यया रेवतराजपुत्र्या ॥
त कूर्दमानं मधुसूदनश्च
दृष्ट्वा महात्मा हर्षान्वितात्मा ।
चुकूर्द सत्यासहितो महात्मा
बलस्य धीमान्हर्षागमार्थम् ॥
समुद्रयात्रार्थमथागतश्च
चुकूर्द पार्थो नरलोकवीरः ।
कृष्णेन सार्धं मुदितश्चुकूर्द
सुभद्रया चैव वराङ्गयष्ट्या ॥
गदश्च धीमानथ सारणश्च
प्रद्युम्नसाम्बौ नृप सत्यकश्च ।
सात्राजितीसूनुरुदारवीर्यः
स चारुदेष्णश्च सुचारुरूपः ॥
वीरौ कुमारौ निशठोल्मुकौ च

— (L. 203) K_4 बद्धश् (for दान्तश्) — (L. 204) T_1 कम्ब (for शङ्ख) — (L. 206) D_3 ऽर्थेन (for ऽर्थे च) K_2 यस् (for ऽभूद्) — (L. 208) T_2 G_1 -पीक्षको, G_3 पीक्षिका, M_4 पिष्टका (for -पेषिका) T_1 कुब्जा यथा गन्ध पीक्षिका — (L. 210) D_3 T_3 G_3 अवामनो (for कर्त्री च धीश्य — (L. 211) D_2 [अ]नित्य, D_6 [अ]निन्द्य, T_1 G_1 नित्य (for [अ]निन्द्य) — (L. 212) D_2 भौम- (for सौभ) D_1 बहुलायुधत्व (for च हला°) T_1 G_1 सुभद्रागात्रस्य हलायुधस्य — (L. 213) T_1 G_1 सुधार्मिकस्याप्यथ दैत्यशत्रो — (L. 214) D_3 G_3 गान्धार, T_{1-3} G_1 वैदर्भ (for गन्धार) K_2 V_2 B_1 -हरण (for -वहने) — (L. 215) T_1 G_1 चकार यो मोहनमूर्जितानाम् — (L. 216) D_7 जयद् (for जय) — (L. 217) D_6 (marg as above) G_3 M_4 युद्धे च बालाहकमारथिस्थम्, T_1 G_1 युद्धे च बालाहरण गुरोश्च — (L. 218) G_3 युद्ध (for G_1 $_{3-6}$ युद्धे च बालाहरण गुरोश्च — (L. 218) G_3 युद्ध (for रत्न) K_3 प्रवानितैर्, V_2 युधा जित, T_1 G_1 युद्धे च; T_{1-2} G_1 युधा नितो (for युधा जितैर्) — (L. 222) — (L. 225) V_1 -हर्षकानि, V_2 नन्दनानि (for हर्षणानि) — (L. 225) T_2 G_1 रासम् (for राम) — (L. 226) K_2 D_1 T_2 G_1 सहस्र- (for °स्त) — (L. 228) V B_1 D_1 स (for च) — (L. 229) K_2 महृष्टे विपस्ता, K_1 हर्षान्वितात्मा, D_2 सुसुहर्षितात्मा, D_3 स हर्षान्वितश्च, D_6 G_3 च सुखान्वितोऽभूत्; G_1 M_4 स च हर्षितात्मा (M_4 °तत्र) (for हर्षान्वितात्मा) V_3 दृष्ट्वा परं हर्षसमन्वितात्मा, D_n D_3 D_5 T_3 दृष्ट्वा महात्मा च मुदान्वितात्मा (D_n °तोऽभूत्, T_3 °तात्मना). D_1 (marg) दृष्ट्वा महद् (D_3 महात्मा ह)र्षमुपाजगाम — (L. 230) T_1 G_1 चुकूर्द सत्या नु तदा महाबलो (sic) — (L. 231) V_3 अपि हर्षणार्थम्, D_1 सह भार्यया च; D_3 अथ सारणश्च, G_3 मिहि हर्षागमार्थम्, M_4 हर्षसमागमार्थम् (for हर्षागमार्थम्) Bom Poona eds G(ed) हर्षागमार्थं च बलस्य धीमान् — (L. 23?) D_1 सुभद्रया सार्धम् (for समुद्रयात्रार्थम्) D_1 [अ]प्रनद् (for [आ]गतद्) — (L. 23() D_3 सह (for अथ) T_1 C_1 सारणेन, C_3 सादरेण, G_3 मात्यकिश्च (for सारणश्च) — (L. 237) T_3 अम्बरद् (for सत्यकद्) — (L. 239) D_6 स (for सु) — (L. 241) V_3 T_{1-3}

रामात्मजो वीरतमौ चुकूर्दतु ।
अक्रूरसेनापतिशंकरश्च
तथापरे भैमकुलप्रधानाः ॥
उद्यानपर्वं ववृधे तदानीं
कृष्णप्रभावेन जनेन्द्रपुत्र ।
आपूर्णमापूर्णमुदारकीर्ते-
श्चुकूर्दयन्निर्नृप भैममुख्यैः ॥
तै रासससैरतिकूर्दमानै-
र्यदुप्रवीरैरमरप्रकाशैः ।
हर्षान्वितं वीर जगत्तदाभू-
च्छेमुश्च पापानि जनेन्द्रसूनो ॥
देवातिथिस्तत्र च नारदोऽथ
विप्रः प्रियार्थं मधुकेशिशत्रोः ।
चुकूर्द मध्ये यदुसत्तमाना
जटाकलापागलितैकदेशः ॥
रासप्रणेता धुरि राजपुत्र
स एव तत्राभवदप्रमेयः ।
मध्यं च गत्वा स चुकूर्द भूयो
हेलाविकारैः सविडम्बिताङ्गैः ॥

स सत्यभामामथ केशवं च
पार्थं सुभद्रां च बलं च देवम् ।
देवीं तथा रैवतराजपुत्रीं
सदृश्य सदृश्य जहास धीमान् ॥
ता हासयामास सुधैर्ययुक्ता-
स्तैस्तैरुपायैः परिहासशीलः ।
चेष्टानुकारैर्हसितानुकारै-
र्लीलानुकारैरपरैश्च धीमान् ॥
आभाषितं किंचिदिवोपलक्ष्य
नादातिनादान्भगवान्मुमोच ।
हसन्विहाराश्च जहास हर्षा-
द्धास्यागमे कृष्णविनोदनार्थम् ॥
कृष्णाज्ञया सातिशयानि तत्र
यथानुरूपाणि ददुर्यथास्य ।
रत्नानि वस्त्राणि च रूपवन्ति
जगत्प्रधानानि भूदेवसूनो ॥
माल्यानि च स्वर्गसमुद्भवानि
सतानदामान्यतिमुक्तकानि ।
सर्वर्तुकान्यप्यनयंस्तदानीं

G1 4 वीरतरौ, D3 G6 M4 °वरौ (for °तमौ) — K3 om lines 243-244 — (L. 243) K1 2 4 D3 D4 6 8 G2 -शङ्खचक्र, D6 T1-3 G1 3-5 M2 -मन्मथश्च (for -शंकरश्च) — B3 om lines 244 251 — (L. 245) Ñ2 नरेन्द्रपुत्र, V3 D6 T G1 3-5 M4 जनेश°, D1 (marg as above) महाबलानाम्, D2 नरेशपुत्र (for जनेन्द्र°) — (L. 246) K2 Ñ3 D (except D6) G2 कीर्तिद् (for कीर्तेश्) T1 3 G1 3 4 मापूर्णकल्याण ड(T1 G3 °णमु)दारकीर्ते (T3 G3 °तिश्) — (L. 247) T1 चुकूर्द कृष्णो (for °र्दयन्निर्) D1 चतुर्नरेन्द्रैर्नृप भैममुख्यैः . T2 3 G1 4 चुकूर्द कृष्णो नृपवर्य मुख्यैः — (L. 250) M4 हर्षाहित (for °न्वितं) B1 [श्रा]सीच् (for [अ]भूच्) — (L. 251) D2 छिद्यानि (for छेमुश्च) K1 G1 नरेन्द्र (for जनेन्द्र) — (L. 253) K1 मुरकस्य, K4 नरकस्य, D2 रामकेशि (for मधुकेशि) — (L. 254) V1 चुकुन (for चुकूर्द) — (L. 255) K2 जटाकलापोज्ज्वलितैकदेश — (L. 256) K2 राज्य, D2 राम (for रास-) K1 [अ]ग्रानि, Ñ3 V2 2 Dn D5 T1 G3 6 मुनि-, T1-3 G1 M4 कुरु (for धुरि) D1 5 रासप्रणेताग्रयनि (D5 कुरु) राजपुत्र — (L. 258) K1 Dn D2 मध्ये (for मध्यं) T1-3 G1 3 4 मन्त्री (for भूयो) — (L. 259) K3 सविडम्बिताङ्ग, D2 °तनौ (for °ताङ्गैः) — (264) K2 D1 ता हासयामास च धैर्ययुक्ता — (L. 265) T G1 3 4 -शीलैः (for -शील) — (L. 266) K4 हसितानुरागैर्, T1 3 D6 4 विविधैश्च हास्यैर्, G1 स्परैश्च धीमान्, G2 M4 वचनानुकारैर् (for हसिता°) — G1 om line 267 — (L. 267) V1 क्रीडानुकारैर्, D1 लीला° D2 लीला° (for लीला°) K2 D1 T2 G3 M1 हसितैश्च (for अपरैश्च) — (L. 268) V2 सुकोपित, G5 आभाषित (for °तं) D6 [उ]त्पलाक्ष्यौ (for [उ]पलक्ष्य) — (L. 269) D1 T1 2 G1 4 5 M1 नानानिनादान् (for नादाति°) — (L. 270) Cal. ed चकार (for जहास) — (L. 271) K2 B1 बाष्पागमे; K4 बाष्पा° (for हास्या°) D4 बाष्पागमे विष्णुविनोदनार्थम् — (L. 273) Ñ2 यथास्वरूपाणि ददुर्यथास्य — (L. 274) T1 रत्नानि रूपाणि च वस्त्रवन्ति — (L. 277) M1 -कामानि (for दामानि) K2 3 Ñ2 V3 B1 2 (marg) D7 1 G1 [अ]प (for [अ]ति) K4 D2 T1 2 G1 3. 4 स्वर्णानि दा(K4 D1 संतानदा)मान्यथ मौक्तिकानि — (L. 278) K1 सर्वर्तुकपुष्पमयं तदानीं — T1 2 G1 4 om lines 280 286 — (L.

षट्पदैरेरिङ्गितगात्रजाताः ॥
रासावसाने त्वथ गृह्य हस्ते
महामुनिं नारदमप्रमेयः ।
पपात कृष्णो भगवान्समुद्रे
सात्राजिती चार्जुनमेव चाथ ॥
उवाच चाम्भेयपराक्रमोऽथ
शैलेयमीषत्प्रहसन्पृथुश्रीः ।
द्विधाकृता स्म पतिताः स्म भूत्वा
क्रीडा जले नोऽस्तु सहाङ्गनाभिः ॥
सरस्वतीतोऽस्तु यतोऽर्धनेता
पुत्रा मदीयाश्च महार्धभैमाः ।
भैमार्धमेवाथ यतात्मजाश्च
मत्पक्षिणः सन्तु समुद्रतोये ॥
आज्ञापयामास ततः समुद्रं
कृष्णः स्थितं प्राञ्जलिनं प्रतीतः ।
सुगन्धतोयो भव मृष्टतोय-
स्तथा भव ग्राहविवर्जितश्च ॥
दृश्या च ते रत्नविभूषिता तु
सा वेलिकाभूरथ पत्सुखा च ।
मनोनुकूलं च जनस्य यत्त-
त्त्वयच्छ विज्ञास्यसि मत्प्रभावात् ॥
भवस्व पेयोऽप्यथ चेष्टपेयो
जनस्य सर्वस्य मनोनुकूलः ।
वैदूर्यमुक्तामणिहेमचित्रा
भवन्तु मत्स्यास्त्वयि सौम्यरूपाः ॥
विधत्स्व च त्वं कमलोत्पलानि
सुगन्धसुस्पर्शरसक्षमाणि ।
षट्पादजुष्टानि मनोहराणि

280) D3 कृष्णो (for हस्ते) T1 G3 रासावसाने तु सहाङ्गनाभि — T1 G3 om lines 281-287 — (L. 281) D23 D4 Cal ed अप्रमेयम् (for °मेय°) — (L. 282) K3 समुद्रियत (for समुद्रे) — (L. 283) D3 पृकनाथ, D6 पृव तत्र (for पृव चाथ) — (L. 285) K3 D6 सलीलम् (for शैलेयम्) — (L. 286) K3 V B1, 3 D6 स्म (V2, 3 B3 स्म) पतितौ स्म, D2 स्य पतितौ स्व, D7 सपतन स्म, D6, 8 सैपतिता स्म (for स्म पतिता स्म) K4 द्विधाकृताकाम्पततांय भूप, Dn G3 °कृताश्चिन्पतताश्च भूत्वा (G2 °ता), G5 M4 °कृता संप्रति ते (M4 °पतिता) स्म भूप — (L. 287) D5 चाद्य (for नोऽस्तु) K3 B3 D3 क्रीडाजलेऽस्तु (K3 °नो ह्यस्तु) सहाङ्गनाभि, T2, 3 G1, 4 तत्रावसाने तु स° — (L. 288) D3 ऽप्यसौ वा (for ऽर्धनेता) — (L. 290) D1 भैमात्मजाश्चापि (for °धैमेवाथ) — (L. 291) K3 D23 D5, 6 T2, 3 G3 सत्पक्षिण, T1 तत्प° (for मत्प°) D1 पयोधि (for समुद्र°) — (L. 293) Ñ2 V2 T2, 3 G2, 3, 5 स्थितं (for स्थितं) D1 प्रतीतम् (for °त°), V2 कृष्ण स्थितं प्राञ्जलिनं प्रतीतम् — (L. 294) V2, 3 B2, 3 D6 T3 G3 M1 सुगन्धि (for °न्ध) D3, 5 मिष्ट (for मृष्ट) T1, 2 G1, 3, 4 सुगन्धतोयामृतशीतगन्ध° — T1, 2 G1, 3, 4 om line 295 — (L. 295) K1, 2, 4 D5 (marg as above) -विसर्जितश्च (for विवर्जि°) — (L. 296) K3 T2, 3 रत्नानि (for ते रत्न-) K3 विभूतयस्, M4 °यगास्‍ (for °षिता) — (L. 297) V1 V3 G1 वेदिका (for वेलिका) K2 D3 D5 पत्सुखाय, V1 मत्सुखा च, D1 यत्सुखं च (for प सुखा च) K3 सा वलिका भूरथ पत्सुखाय; K4 सा वेलिकाभूरथ मत्सुखाय; D3 सा वेलिकाभूश्च भवत्सुखा च, D2 ■ वेलिकाभूरथ मत्सुखाय, D6 यथा यतुला भवते सुखाय; T1-3 G1, 3, 4 सरेविका (T1 सा रेविका, G3 सारे स्थिता) भूमिरथ सता च, G5 M4 संवर्धिता भूरथ पत्सुखा च (M4 पत्सुखाय) — (L. 298) Ñ2 D6 T2, 4 यत्तत्, V2 यत्तु, D23 M1 यस्मात्, D3 यत्नत, G3 यत्ते; G5 यत्र (for यत्तत्) T1, 2 G2, 3, 4 मनोनुकूलं च जनार्दनस्य (T2 G3 °न च) — Ñ2 om lines 299-301 — (L. 299) V1 च प्रभावात्, D3 मत्प्रसादात्, T2, 3 च प्रभावात् (for मत्प्रभा°) T1 G1, 3 प्रिय च विज्ञास्यसि च प्रभावात् — (L. 300) K2 D6 भवस्वपेयो (for °स्व पेयो) K3, 4 V1, 2 B D3, 4 (marg as above), 5 वाप्यपेयो, D1 वा सु°, G2 चापि पेयो (for चेष्टपेयो) K1 V2 D3 T1 G3 भवस्वपेयोऽप्यथ वाप्यपे (G3 चापि पे)यो, T2, 3 G1, 4 समस्य पेयोऽप्यथ वाप्यपेयो; G5 भव च पेयोऽप्यथ चापि पेय — (L. 301) K1, 3 V B3, 3 D6 यो यस्य, T2, 3 G1, 4 पेयानि, G3 पेयोऽसि, G5 योषस्य (for जनस्य) — (L. 302) T1-3 G1, 3, 4 रूपा (for चित्रा) — (L. 303) D3 तव (for त्वयि) M4 सम्य (for सौम्य) — (L. 304) K1 विसृज्य, K3 V1, 3 B Dn3 D1, 5 G5 निसृज्य, K3 D6 विमज्य; K4 विगृह्य; Dn1 विसृज्य, D2 विहस्य, M4 विमर्दि (for विधत्स्व) V2 T1, 2 G2, 3, 4 विमर्दि स त्वं (V2 विमृज्य चित्र) कमलोत्पलानि, G5 विसृज्य च त्वं कमलेक्षणानि — (L. 305) V2 D6 सुगन्धि° (for °न्ध) D1 T1, 2 G1, 3 M4 -सस्पर्श, T3 G3 संदर्श (for -सुस्पर्श) — (L. 306) K3 V1 -युक्तानि (for -जुष्टानि)

चारूणि कीलालसमन्वितानि ॥
मैरेयमाध्वीकसुरासवाना
कुम्भाश्च पूर्णास्त्वपयस्य तोये ।
जाम्बूनदं पाननिमित्तमेषां
पात्रं पपुर्येषु ददस्व भैमाः ॥
पुष्पोच्चयैर्वासितशीततोयो
भवाप्रमत्तः खलु तोयराशे ।
यथा व्यलीकं न भवेद्यदूना
सस्त्रीजनाना कुरु तत्प्रयत्नम् ॥
इतीदमुक्त्वा भगवान्समुद्रं
ततः प्रचिक्रीड सहार्जुनेन ।
सिषेच पूर्वं नृप नारदं तु
सात्राजिती कृष्णमुदीक्षितज्ञा ॥
ततो मदार्निवचारुदेहः
पपात रामः सलिले सलीलम् ।
साकारमालम्ब्य कर करेण
मनोहरां रैवतराजपुत्रीम् ॥
कृष्णात्मजा ये त्वथ भैममुख्या
रामस्य पत्न्यः पतिताः समुद्रे ।
विरागवस्त्राभरणाः प्रहृष्टाः
क्रीडाभिरामा मदिराविलाक्षाः ॥
शेषास्तु भैमा हरिमभ्युपेताः
क्रीडाभिरामा निशठोल्मुकाद्याः ।
विचित्रवस्त्राभरणाश्च मत्ताः
सतानमाल्याकुलकण्ठदेशाः ॥
वीर्योपपन्नाः कृतचारुचिह्ना
विलिप्तगात्रा जलयन्त्रहस्ता ।
गीतानि सदेशमनोहराणि
स्वरोपपन्नान्यथ गायमानाः ॥
ततः प्रचक्रुर्जलवादितानि
नानास्वराणि प्रियवाग्घोषाः ।
सहाप्सरोभिस्त्रिदिवालयाभिः

K3 मनोरमाणि (for °हराणि) — (L. 307) K1 मतीव ; h3 रम्याणि (for चारूणि) D5 नाम्नानि (for कीलाल) B1 समनिभानि (for समन्वितानि) K3 Dn D3 T1 कीलालवर्णैश्च समन्वितानि, h1 कीलालपानैश्च मनोहराणि, D1 रम्याणि कालानि समन्वितानि — (L. 308) h3 सुधासवाना (for सुरा°) — (L. 309) K3 D5 s पयसश्च, D1 स्वपयस्त्र, T3 s G1 s स्वगायस्व (for स्वप°) h1 s कुम्भाश्च पूर्णास्त्वगयस्य तोये — D3 om (hapl) lines 310–312 — (L. 310) G3 पृथक् (for पूर्वा) — (L. 311) K3 पात्रान् (for पात्रं) T3 s G1 येन (for येषु) — (L. 312) B T1-3 G1 s M1 पुष्पोद्भवैर्, D1 °समैर्, D5 पुष्पासवैर् (for पुष्पोच्चयैर्) D2 वासित इष्ट (for °तशीत) K3 पुष्पोदकैर्वासितशीततोयैर् — (L. 313) त्वमत्त (for [अ]प्रमत्त) — (L. 315) T1 G3 स्व (for स) K3 कुरुतात् (for कुरु तत्) Dn प्रयत्नात् (for °त्नम्) — (L. 317) V1 s B3 तु ; D5 च (for प्र) — (L. 318) T1 सह (for नृप). — (L. 319) K3 s सात्राजिती कृष्णमुदीक्षितज्ञाम् — After line 319, G3 ins.

1** स चापि सत्यामथ रुक्मिणीं च
सिषेच पान्या परिहासपूर्वम् ।

— (L. 320) D3 देहः (for °देह) — (L. 321) T3 सलील° (for °लम्) — (L. 323) K3 सगारम् ; T1 G3 s ससेलम् (for साकारम्) h3 V2 D5 D1 s M1 करे (for कर) D5 स सूर्यमालम्ब्य करेण रामो, D1 साकारमालम्ब्य करेण राजपुत्रीं, D3 (marg) स सागरमालम्ब्य करे करेण, T3 s ससेलमालम्ब्य करे करेण — (L. 323) D1,2 मनोहरा रैवतराजपुत्री — (L. 325) V3 B1 (marg) s s Dn D5 T G M1 रामस्य पश्चात्, B1 रामेण सार्धं (for रामस्य पत्न्य) — (L. 326) D5 (marg) विचित्र ; T1 s G3 सुवर्ण (for विराग) T2 G1 s सुवर्णवर्णाभरणा प्रहृष्टा, G3 धीरा विचित्राभरणा प्रविष्टा, M1 विरागचित्राभरणा प्रविष्टा — T1 G3 M1 om lines 327–328 — (L. 327) K3 V1 s B1 D3 D5 s s मदिरा विलासय, D1 °विलासी, T1 s G1 s °विशिक्षणा (for °विलाक्षा), — (L. 330) V1 प्रहृष्टा, V3 D1 s प्रमत्ता, M1 च सुभगा (for च मत्ता) h3-4 D1 विचित्रवस्त्राभरणान्विता मत्ता — (L. 331) h3 D1 माल्याकुल (for माल्या°) — (L. 332) h1 s s प्रिया, T1 2 G1 s s -चेष्टा (for चिह्ना) — (L. 333) D3 विचित्र (for विलिप्त) Bom. Poona eds G(ed) -पात्र (for यन्त्र) — (L. 334) D1 तालवस्तु ; T1 s G3 सदेश (for सदेश) — (L. 336) h3 T1 G3 M1 -वादनानि (for वादितानि) — (L. 337) h1 स्वर (for नाना) T1 s G3 s स्थितानि, T2 G3 स्वरूपाणि (for स्वराणि) — (L. 338) V1 त्रिदशालयाभि (for त्रिदिवा°), — (L. 339) V1 जनानि ; V3 गणानि (for स्व°) — (L. 340) D3 -वाद्य ; D1 वाद (for वाच) M1 आकाशगङ्गा तारसमिमभागा, Bom. Poona eds. G(ed) °अप्सरसां °

कृष्णाहृता वेगवधूशतानि ॥
आकाशगङ्गाजलनायवक्षाः
सदानुरक्त्यो मदनैकचित्ताः ।
अथादृगस्ता जलदर्दुराश्च
याचानुरूपं जगिरे च हृष्टाः ॥
कुशेशयाकोशविशालनेत्रा
कुशेशयापीडविभूषिताश्च ।
कुशेशयाना रविबोधितानां
जह्रुः श्रियं ताः सुरवारमुख्याः ॥
स्त्रीनक्रचन्द्रैः सकलेन्दुवक्त्रै
ररराज राजञ्शतशः समुद्रः ।
यदृच्छया देवविधानतो वा
नभो यथा चन्द्रसहस्रकीर्णम् ॥
समुद्रमेघः स रराज राज-
ञ्शतहृदाभीप्रभयाभिरामः ।
सौदामिनीभिश्च इवाम्बुनाथो
देदीप्यमानो नभसीव मेघः ॥
नारायणश्चैव स नादेश्च
सिषेच पक्षे कृतचारुचिह्नः ।
बलं सपक्षं कृतचारुचिह्नं
स चैव पक्षं मधुसूदनस्य ॥
हस्तप्रमुक्तैर्जलयन्त्रकैश्च
महाद्रुता सिषिचुस्तदानीम् ।
रागोद्धता वारुणिमण्डमत्ताः
सङ्कर्षणाधोक्षजदेवपत्न्यः ॥
आरक्तनेत्रा जलमुक्तिसिक्ताः
क्षीणा समक्षं पुरपायमाणाः ।
ते नोपरेमुः सुचिरं च भैमा
मानं वहन्तो मदनं मदं च ॥
अतिप्रसङ्गं तु विचिन्त्य कृष्ण
स्तान्वारयामास रथाङ्गपाणिः ।
स्वयं निवृत्तो जलवायशब्दे

—(L. 342) K2 D4 दर्दुराक्षा K3 D1 दुर्दराश्च V1 B1 -दर्दुराख्य, G2 M4 °रापाद् (for °राश्च) G2 आवादयन्त्यो जलपर्वराया —(L. 343) G1 2 याचानुरूपा (for °रूपं) — T1 2 G1 3 4 om. line 344 —(L. 344) D1 2 कुशेशयाकार (for °कोश) D3 4 विलास (for विशाल) —(L. 345) K2 विभूषिताङ्ग्य (for °ताश्च) —(L. 346) Ñ2 रविरोधिनीनां, V2 D1 T G1 3 4 ■ विबोधितानां (for रवि°) —(L. 347) T1 2 जगु (for जह्रु) K2 V1 D2 G2 श्रियस्ता, Ñ2 प्रीता * (for श्रियं ता) K4 नु सुचारु (for सुरवार) K3 अह्नु श्रियं भास्वरचारुमुख्या; D0 D5 जह्नु श्रियं ता सुरचारुमुख्य, D1 2 जह्नु श्रियं सुस्वराश्चारुमुख्या; D3 जगु श्रियं सुस्वरचारुमुख्या, D3 (also) सारस्वम् इह किल यन्मुख्यानि, D4 जह्नु श्रियस्ता सुरचारुमुख्या —(L. 348) V2 कमलेन्दु (for सक°) —(L. 350) T1 2 G1 3 4 -विधानवश्य (for °नतो वा) — T1-3 G1 3 4 read line 354 twice —(L. 354) D3 [स]म्बुवाहो, T1-3 G1 3 4 (all first time) °दोतो, G3 M1 °मादो (for °नाथो) T1-3 G1 3 4 (all second time) तस्मिन्समुद्रे विरराज कृष्णो —(L. 357) K3 4 विशेष (sic) (for सिषेच) D3 पक्षे, D6 G2 पक्ष (for पक्षे) Ñ2 चिह्नम् (for चिह्न) K1 D3 4 सिषेच पक्षं कृतचारुचिह्नम्, K2 त्रिदेवपक्षं कृतचारुचिह्न — K2 Ñ2 D4 om. (hapl) line 358 —(L. 358) V2 G3-6 M4 बलस्य पक्षे, V2 T2 बलस्य पक्षं (T1 कृष्णं); T3 बलं स पक्षे (for बलं सपक्षं) K4 G1 बल° सपक्ष कृतचारुचिह्न —(L. 359) K2 सदैव पक्ष, K4 तदैव चिह्नं; D3 तथैव पक्षात्, D4 G2 सिषेच पक्ष (for स चैव पक्षं) —(L. 360) K1 हस्ताग्र (for हस्तप्र) K4 Ñ2 V1 2 B1 D2 D4 5 T2 G2 3 M4 -मुक्तैर, V2 -सक्तैर; D1 -मुक्तैर (for मुक्तैर) D3 हस्तप्रमुक्तैश्च बलस्य पक्षा — K2 om. line 361 —(L. 361) D3 तथा वै (for तदानीम्) D3 (also) सिषेचु सेकर्ष-णत्वास्मदादाम् —(L. 362) K4 D1 G1 2 -पान; Ñ1 -पान्थ, D2 T2 3 G2 मत्त (for मण्ड-) M4 -हस्ता (for मत्ताः) T2 G2 रागोत्थिताः वारुणिमदमत्ताः —(L. 363) D1 -धर्मपत्न्य-; T1 -पूर्वकान्ते (for -देवपत्न्य-). T2 3 G1 3 4 संकर्षणाधोक्षजयोः पुरस्तात् —(L. 364) K2 4 जलयन्त्र (for °मुक्ति-) K2 V1 2 B D0 D5 G1 4 M4 -सक्ता; Ñ2 -हृष्टा (for सिक्ता) T2 3 G3 4 5 आरक्तनेत्रा तरुणी सुराणां; T1 °त्रा स्थितपानपात्रा; D4 °त्रा अप्सु जलद्रुता — G4 om. lines 366-381 —(L. 366) K3 D3 तथोपरेमु; V1 तेनोपयेमु; T2 3 G1 3 तत्राभिरेमु (for ते नोप°) —(L. 367) V2 हरन्तो (for वहन्तो) K2 मद च; D1 मदनं; G3 मदोऽपि (for मदं च) — G3 om. lines 368-373 D3 om. line 369 —(L. 368) K2 D3 विहाय; K4 विचिन्त्य (for विचिन्त्य) —(L. 369) K1 D3 धारयामास —(L. 370) K1 3 4 Ñ2 V ■ D1-3 T2 4 G3 M1 प्रवृत्तो; T1

सनारदः पार्थसहायवांश्च ॥
कृष्णेङ्गितज्ञा जलयुद्धसङ्गा-
द्भैमा निवृत्ता दृढमानिनोऽपि ।
नित्यं तथानन्दकराः प्रियाणां
प्रियाश्च तेषां ननृतुः प्रतीताः ॥
नृत्यावसाने भगवानुपेन्द्र-
स्तत्याज धीमानथ तोयसङ्गम् ।
उत्तीर्य तोयाद्नुकूललेपं
जग्राह दत्त्वा मुनिसत्तमाय ॥
उपेन्द्रमुत्तीर्णमथाशु दृष्ट्वा
भैमा हि ते तत्यजुरेव तोयम् ॥
विलिप्तगात्रास्त्वथ पानभूमिं
कृष्णाज्ञया ते ययुरप्रमेयाः ॥
यथानुपूर्व्या च यथावयश्च
यत्संनियोगैश्च तदोपविष्टाः ।
अन्नानि वीरा बुभुजुः प्रतीताः
पपुश्च पेयानि यथानुकूलम् ॥
मांसानि पक्वानि फलाम्लकानि
चुक्रोत्तरेणाथ च दाडिमेन ।
निष्टप्तशूलान्सफलान्पशूंश्च
तत्रोपजह्रुः शुचयोऽथ सूदाः ॥
सुस्विन्नशूल्यान्महिषांश्च बाला-
न्स्थूलान्सुनिष्टप्तघृतावसिक्तान् ।
वृक्षाम्लसौवर्चलचुक्रपूर्णा-
न्पौरोगवोक्तानुपजह्रुरेषाम् ॥
पौरोगवोक्त्या विधिना मृगाणां
मांसानि सिद्धानि च पीवराणि ।
नानाप्रकाराण्युपजह्रुरेषां

G1 प्रसन्नो (for निवृत्तो). — (L. 371) D5 पार्श्वं (for पार्थे). — (L. 373) V1 T1-3 G1 -पान (for -युद्ध-). — (L. 374) T1-3 तूर्णं तथा, G6 नृत्यन्त्यथ (for नित्यं तथा) D5 सुभैमा (for प्रियाणां) — (L. 375) D5 न तु ता प्रतीपा (for ननृतुः प्रतीताः) — (L. 376) Dn1 D2 T2 3 G3 M1 नृत्तावसाने, D6 नृत्यावसानो, T3 नृत्यावसाने (for नृत्या°). — (L. 377) K1 Ñ3 G3 सङ्गात्, K3 B1 संघात्; D5 T G1 2, 4 M1 सङ्गम् (for -सङ्गात्) — (L. 378) K1 3 4 -तोयं, Ñ2 -लेपन, D1 -लेपान्, D5 (marg as above) T1 G1 M1 -चेल; T3 G2 -वर्णं (for -लेपं) T2 3 G3 उत्तीर्य तोयाच्च दुकूलवस्त्र. — (L. 380) K1 [ता]पि; K1 [स]नु- (for [मा]शु) — (L. 382) K1-3 Ñ3 V1 B Dn D1 2 T G1 3-5 M1 विलिप्त; V1 2 D2 D5 विभक्त (for विलिप्त). — (L. 383) D5 पपुर् (for ययुर्) T3 अप्रमेयम् (for °याः). — After line 383, D5 ins. an addl colophon mentioning adhy. name भानुमतीहरणम्. Before line 384, D5 ins. वैशंपायन — (L. 384) K1 3 4 D1 4 T1 G3 M1 यथा च ये च; D4 यथार्हमेव (for °वयश्च). T1-3 G1 2 4 कृष्णानुपूर्व्या च यथाक्रमेण. — (L. 385) V2 यत्संनियोगे; Dn D5 °योगाच्, D2 यथानियोगैश्च, D3 यत्पुनियो°; T1-3 G1, 2 ते तथियो°; G2 यत्संनिभेद (for °नियोगैश्च). K3 यथोपदिष्टा (for तदोपविष्टाः). — (L. 386) V1 B1 ते पै (for वीरा). K3 प्रहृष्टा (for प्रतीताः) D5 अन्नानि ते वै बुभुजु पपुश्च. — (L. 387) K4 D1 पपुश्च पानानि; K3 ययुश्च भैमा हि; D5 पेयानि पानीह (for पपुश्च पेयानि) — (L. 388) D5 T1 पत्राधिकानि; D1 °निरानि; D5 T1-3 G1 2 4 °नि तानि, G3 M1 °लकानि (for °म्लकानि) — (L. 389) M1 तथोत्तरेण (for चुक्रो°). — (L. 390) K3 Ñ2 V2 B D3 5 M1 निष्टप्तशूल्यान्; D5 विष्णुप्रयुक्तान्, D2 मिष्टान्नशूल्यान्, D1 मिष्टप्तशूल्यान् (for निष्टप्तशूलान्) K1 V1 G2 3 D1 सफलान् (for सफलान्). K4 मिष्टप्तशूल्यफलान्यपरस्य, T2 3 निष्टप्तमांसानफला-न्पशूंश्च; D5 (also) एतान्विशेषेण हविः प्रशंसे. — (L. 391) K4 सूपा (for सूदाः) — (L. 392) K4 V1 सुखिन्न (for सुस्विन्न) V2 D5 -शूल्यान् (for -शूल्यान्). T1-3 G1 3-5 M1 स्वादूं(M1 पशू)श्च मेषान्महिषांश्च कोलान् — (L. 393) K4 D1 अड्यान्, Ñ3 D2 4 G2 शूल्यान्; Dn1 D5 स्थूलान् (for स्थूलान्) K4 स्वादूंश्च निष्टप्तांश्च घृतावसिक्तान्. — (L. 394) V2 चुक्राम्ल- (for वृक्षाम्ल). K3 -चुक्रपूर्णा°; V1 D1 G1 M1 °चूर्णान्, D2 सुरचूर्णान्, G2 -चुक्रवस्तान् (for °पूर्णान्). — D1 om (hapl) lines 395-398 — (L. 395) D5 पौरोगवस्तोऽपि, T2 G1 4 5 °गवोक्तया; T2 3 °गवाम्नान् (for °गवोक्तान्) — K4 om (hapl) lines 396-398 — (L. 396) T1-3 पौरोगवस्ते (for °वोक्त्या). — (L. 397) T2 G3 M1 शुद्धानि (for सि°) — Ñ3 om line 399 — (L. 398) K1 G1 -प्रकारान् (for °राणि). — D2 om lines 399-402. — (L. 399) K2 Dn1 D5 सुरपूर्ते; D1 °पूर्ते; T1 2 G1 3 4 °सानि. T3 °पूर्ते; G2 °पूर्णे; M1 पूर्णपूर्णे (for चुक्रपूर्ते) K4 om line 400-403 — (L. 400) M1 बाहवं (for तत्र). — (L.

कान्ताभिनीतानि मनोहराणि ॥
आज्ञापयामास ततः स तस्या
निशि प्रहृष्टो भगवानुपेन्द्रः ।
छालिक्यगेयं बहुसविधानं
यद्देवगान्धर्वमुदाहरन्ति ॥
जग्राह वीणामथ नारदस्तु
षड्ग्रामरागादिसमाधियुक्ताम् ।
हल्लीसकं तु स्वयमेव कृष्णः
सुवंशघोषं नरदेव पार्थः ॥
मृदङ्गवाद्यानपराश्च वाद्या-
न्वराप्सरास्ता जगृहुः प्रतीताः ।
आसारितान्ते च ततः प्रतीता
रम्भोत्थिता साभिनयार्थतज्ज्ञा ॥
तयाभिनीते वरगात्रयष्ट्या
तुतोष रामश्च जनार्दनश्च ।
अथोर्वशी चारुविशालनेत्रा
हेमा च राजंस्त्वथ मिश्रकेशी ॥
तिलोत्तमा चाप्यथ मेनका च
एतास्तथान्याश्च हरिप्रियार्थम् ।
जगुस्तथैवाभिनयं च चक्रु-
रिष्टैश्च कामैर्मनसोऽनुकूलैः ॥
ता वासुदेवेऽप्यनुरक्तचित्ताः
स्वगीतनृत्याभिनयैरुदारैः ।
नरेन्द्रसूनो परितोषितेन
ताम्बूलयोगाश्च वराप्सरोभिः ॥
नदागताभिर्नृवराहृतास्तु
कृष्णेप्सया मानमयास्तथैव ।
फलानि गन्धोत्तमवन्ति वीरा-
श्छालिक्यगान्धर्वमथाहृत च ॥
कृष्णेच्छया च त्रिदिवान्नृदेव
अनुग्रहार्थं भुवि मानुषाणाम् ।
स्थितं च रम्यं हरितेजसैव
प्रयोजयामास स रौक्मिणेयः ॥
छालिक्यगान्धर्वमुदारबुद्धि-
स्तेनैव ताम्बूलमथ प्रयुक्तम् ।
प्रयोजितं पञ्चभिरिन्द्रतुल्यैः-

— (L 428) K_4 D_8 ₄ ₆ समस्तात्, $\tilde{N}_3$ V_1 स वेश्या, V_1 स धर्म्यौ, B_1 सहस्रात्, T_1 ₃ G_1 ₃₋₅ सुगीता (for स तस्या) — (L 430) V_1 Cal ed गान (for गेय) V_3 Bom Poona eds G(ed) सन्निधानं (for सवि°) — (L 431) D_8 उदीरयन्ति (for उदाहरन्ति) — (L 433) D_8 ₄ षड्ग्राम (for षड्ग्राम) $\tilde{N}_3$ G_1 युक्ता (for युक्ताम्) — (L 434) B_2 D_1 ₆ मल्लीसक तु, B_3 हिल्लीसक तु, D_1 सल्लीकके तु, D_3 चकार वज्र, D_4 तल्लाप्यक तु, T_3 ₃ G_1 ₃ ₄ आगी शृणोति (for हल्लीसक तु) $\tilde{N}_2$ हाल्लीसक तु स्वयमेव दृष्ट, B_3 हल्लीसकर्ण स्वयमेव दृष्ट (sic) — (L 435) K_1 सपोषवश, K_3 मचारुवश, K_4 ववौ स वश, V_1 सुवंशघोर, G_5 °घोषेर (for °घोष) T_1 ₃ -पुत्रम्, T_2 G_1 पुत्र, G_3 ₄ पुत्र (for पार्थ) — (L 438) K_4 आकारितान्ते T_{1-3} G_2 ₃ ₄ आसा च मध्ये, M_1 आसंचितान्ते (for आसारि°) — (L 439) D_4 रम्भार्पिता, G_3 रम्भोत्थिता (for रम्भो°) G_4 रम्भोत्थिता साभिनया कृतज्ञा — K_3 om lines 443–455 — (L 443) V_1 विचित्र, D_4 ₅ -विलास (for विशाल) — (L 447) K_4 D_8 G_2 च मनोनुकूलैः (for मनसो°) — (L 448) V B_3 D T_3 G_2 ता वा (D₈ तैर्वा, T_2 स वा) सुदेवोऽप्य नुरक्तचित्त, T_1 G_{3-4} ■ वासुदेवेऽप्यनुरक्तचित्त — (L 449) $\tilde{N}_3$ V_3 ₃ B_2 ₃ D_n D_{1-6} G_2 ₄ संगीत (for स्व°) V_1 संगीतवाद्याभिनयैरुदारैः, D_1 सनृत्यगीताभि°, T_{1-3} G_1 ₃ ₄ संगीतनृत्याभि° — (L 450) K_3 परितोषित स D_8 (marg) °षण वै, T_3 G_4 °पितोऽथ (for °षितेन) — (L 451) Cal ed योगैश्च (for योगाश्च) B_3 वराप्सराश्च (for °रोभि) D_8 (marg) ताम्बूलयोगामपिभिश्च चक्रे — (L 452) D_6 [आ] कृ नाभिर्, T_3 नताभिर् (for [आ]गताभिर्) G_5 M_1 नृपते गतास् (for नृवराहृ°) — (L 453) D_1 G_5 कृष्णेच्छया (for °प्सया) K_2 ₄ D_4 (sup lin) मानमयाम्, T_1 ₂ G_2 ₃ ₄ मानयुतास् (for °मयास्) K_1 कृष्णेच्छया मानमयास्तथैव D_6 (marg) भुक्तानि कृष्णानुमतेन पद्भि — (L 454) B_3 D_3 T_4 G_5 वीर (for वीरास्) D_3 फलानि गन्धाश्चिदिवाच्च वीर — (L 455) D_4 G_4 उदाहृत (for अथा°) — (L 456) T_1 ₃ G_1 ₃ ₄ नतन्दुर् (for नृदेव) — (L 457) T_4 मान वानाम् (for मानुषाणाम्) — (L 458) K_3 D_8 T_1 G_1 ₃ ₄ M_1 स्थिरं, D_1 ₄ (marg) हित, D_5 स्थितश् (for स्थित) — D_3 reads lines 459 twice — (L 459) D_3 (second time) यथा वसूत्र त्रिदिवे सुराणाम् — K_3 om lines 460–463 — (L 460) $\tilde{N}_3$ V_3 गान्धर्वम् (for गा°) — (L 461) T_2 G_1 ₄ तस्मै च (for तेनैव) B_3 उदारयुक्तम् (for

श्छालिक्यमिदं सततं नराणाम् ॥
शुभावहं वृद्धिकरं प्रशस्तं
मङ्गल्यमेवाथ तथा यशस्यम् ।
पुण्यं च पुष्टयभ्युदयावहं च
नारायणस्येष्टमुदारकीर्तेः ॥
जयावहं धर्मधुरावहं च
दुःस्वप्ननाशं परिकीर्त्यमानम् ।
करोति पापं च तथा विहन्ति
शृण्वन्सुरावासगतो नरेन्द्र ॥
छालिक्यगान्धर्वमुदारकीर्ति-
र्मेने किलैकं दिवस सहस्रम् ।
चतुर्युगानां नृप रैवतोऽथ
ततः प्रवृत्ता च कुमारजातिः ॥
गान्धर्वजातिश्च तथापरापि
दीपाद्यथा दीपशतानि राजन् ।
विवेद कृष्णश्च स नारदश्च
प्रद्युम्नमुख्यैर्नृप भैममुख्यैः ॥
विज्ञानमेतद्धि परैर्यथाव-
दुद्देशमात्राणि जनास्तु लोके ।
जानन्ति छालिक्यगुणोदयाना
तोयं नदीनामथ वा समुद्रः ॥
ज्ञातुं हि शक्यं हि महागिरिर्वा
फलाग्रतो वा गुणतोऽथ वापि ।
शक्यं न छालिक्यमृते तपोभि-
स्तालैर्विधानान्यथ मूर्छनासु ॥
षड्ग्रामरागेषु च तत्र कार्यं
सर्वैकदेशाश्रयवेन राजन् ।
हेशाभिधान सुकुमारजातिं

अथ प्र°) — (L. 462) V1 सत्तुभिर् (for प्रश°) T3 G1 2 4 एव दिव्यं, T2 एव मुख्यैश्च (for इन्द्रसु°) G3 प्रयोजितै पद्मभी रुद्रमुख्यैश्च — (L. 463) T3 G1 2 3 छालिक्यगीता (G3 °त) (for °मिद) — After line 463, G5 M4 ins

4** कृष्णार्जुनाभ्यां गदरामसाम्बैः ।

— (L. 464) T1 2 G1 3 शुभाकर (for °वहं) K6 V3 बुद्धिकरं, D5 सिद्धि° (for वृद्धि°) — T3 G2 om line 465 — (L. 465) K3-4 D1. 2 3 4 माहात्म्यम् (for म°) T1-3 G1 3. 4 च रागबीजम् (for तथा यशस्यम्) — (L. 466) G4 M4 पुण्याभ्युदयावह (for पुष्टयभ्यु°) — (L. 467) G4 M4 [द]वम् (for [ह]हम्) — (L. 468) K2 V2 B2 D1 -धरा-वहं, V3 -धना°, B1 T4 G5 M1 -वरा°, D5 परायण, T3 2 G1 2 4 समागम (for धुरावहं) K3 भरावहं धर्मवरावहं च; K3 Dn Ds1 (marg as above) 2 भयापहं धर्मभरावहं च; K4 B1 भयाप(B2 °य)हं धर्मवरावहं च; T2 जयापहं धर्मसमागमं च — D6 om line 469 — (L. 470) K2 D2 6 निहन्ति, T2 2 G1 4 च हन्ति (for विहन्ति) D3 करोति पुण्यं विनिहन्ति पापं; T1 पापं तथा हन्ति हरेश्च कीर्ते, G5 M4 करोति पापक्षयमाशु हन्ति — (L. 471) K2 1 V 2 P3 D5 D1 2 4 5 T3 नरेन्द्र (for °न्द्र) T1-2 G1 2 4 शृण्वन्सुरावासमितिश्च यान्ति (sic); G4 M4 शृण्वन्सुरावासगतो नरेन्द्र — T3 G2 read line 472 twice — (L. 472) T1 G2 (both first time) इतश्च यान्ति, T1 (second time), 2 3 G1 2 (second time) 4 इन्द्रे निशम्य (for उदारकीर्तिर्) — After line 472, T2 G2 (second occurence) T2 2 G1. 4 ins

5** विधेः सभायां यदधीतवेदा ।

— (L. 475) V1 B1 2 D6 तु (for च) — (L. 476) T1 2 G1 2 गान्धर्व (for गा°) — (L. 479) K2 हैमसुख्यैः (for भैममुख्यैः) — (L. 481) V1 D1 मात्रेण; Dn D2 T1 -मात्राच (for °णि) D2 न जातु. D6 (marg) तथा च; G1 पराणि; M4 यथा च (for जनास्तु) K3 उद्देशमात्रा च तथा च लोके — (L. 482) Ñ2 महोदयानां (for -गुणो°) — (L. 484) K3 समर्थः; K3 4 Ds1 D5 (marg) G3 समर्थो (for हि शक्यं) B2 3 D6 G2 हिमवान्गिरिर्वा; T2 2 G1 4 हिमवान्गिरिश्च; G3 हि महागिरिर्वा (for हि महागि°) Ñ1 V B1 D3 T1 M4 ज्ञातु हि शक्यो (Ñ2 हि शक्यो; T4 न शक्यं) हिमवान्गिरिर्वा — K1 om line 485 — (L. 485) G5 फलाग्रतो (for °ग्रतो) — (L. 487) K3 2 4 V3 Dn Ds1 D5 G4 M4 स्थाने, B3 तालैः; D5 कीर्तिर् (for तालैर्) Ñ2 स्थाने विधानान्यथ मूर्छनां च; V1 तालैः विधानान्यथ मूर्छनां वा — K1 om lines 488 503. — (L. 488) M4 -कार्येषु (for रागेषु) — After line 488, T1 2 G1 2 ins

6** संगीतशास्त्रे श्रुति सप्रवृत्तम् ।

— (L. 490) Ñ2 B3 Dn G2 हेशा(Ñ2 °शा °भिधानां; [illegible] हेशे विधानं; T1. 2 3 G2 3 हेशाभिधानं (for °धानं) K1 4 B2 D3 D5 2 4-6 जातिर् (for जातिं) K2 हेशाभिधानांसुकुमार जातिर्; V3 B1 हेशाभिमानं (B2 हेशाभिधानं) सुकुमार जातिर्; T1 G3 4 M4 हेशाभिमानं (M4 °न) सुकुमारजातिर्

निद्रा सुदुःखेन नरा प्रयान्ति ॥
छालिक्यगान्धर्वगुणोदयेषु
ये देवगन्धर्वमहर्षिसत्त्वा ।
निद्रा प्रयान्तीत्यवगच्छ बुद्ध्या ॥
छालिक्यमेव मधुसूदनेन
भैमोत्तमाना नरदेव दत्तम् ॥
लोकस्य चानुग्रहकाम्ययेह
गतं प्रतिष्ठाममरोपमेयम् ॥
बाला युवानश्च तथैव वृद्धा
क्रीडन्ति भैमाः प्रवरोत्सवेषु ।
पूर्वं तु बाला समुदाहरन्ति
वृद्धास्तु पश्चात्प्रतिमानयन्ति ॥
[स्थानेषु नित्यं प्रतिमानयन्ति ॥]

मर्त्येषु मर्त्यान्यदवोऽतिवीरा
स्ववंशधर्मं समनुस्मरन्त ।
पुरातनं धर्मविधानतज्ज्ञा
प्रीतिप्रमाणं ह वयं प्रमाणम् ॥
प्रीतिप्रमाणानि हृ सौहृदानि
प्रीतिं पुरस्कृत्य हि ते दशार्हाः ।
वृष्ण्यन्धकाः पुत्रसुता बभूवु-
र्विसर्जिता केशिविनाशनेन ॥
स्वर्गं गताश्चाप्सरसां समूहा
कृत्वा प्रणामं मधुकसंजे ।
प्रहृष्टरूपस्य सुहृत्स्वरूपा
विनोदिता केशिनिषूदनेन ॥

Colophon

—(L 491) D3 निय D4 निद्रा (for निद्रा) —(L 493) D3-4 देवा स G1 M4 दद्दव (for ये देव) Ñ3 V1 सिद्धा, V2-3 B D3 D6 T1 G3-5 M3 मघा (for सत्त्वा) T3-4 G1-4 परे च ये यमहर्षिसंघा —After line 493 a line seems to be missing in all Mss while D5 (marg) ins after line 493

7** छालिक्यगान्धर्वमिव मनोज्ञ
सृष्ट किलैकं त्रिदश त्रियार्थ ।
चतुर्युगानां नृपते महर्ष
सवाद्यगीताभिनय विधात्रा ॥

—(L 494) T1 अंड्ड (for निद्रा) D3 [अ]वगम्य (for °गच्छ) —(L 495) D3 मधुसूदनस्य (for °नेन) —(L 496) T1-3 G1-3-4 भैमा जगुस्ते (for भैमोत्तमाना) —(L 498) T1-2 G3-4 गन्तुं (for गतं) K3 गीतं प्रतिष्ठात्वमरोपमेय, K4 गान प्रतिष्ठा अमरोपमेय —(L 500) K1-2 V1-2 B1 Dn D1-2 T G M1 प्रमदोत्सवेषु K4 प्रथमो° Ñ3 च सुमहो° (for प्रवरो°) —(L 501) T1 Bom Poona eds G(ed) समुदावहन्ति (for °हरन्ति) —(L 502) D3 पश्चाश्च वृद्धास्समुपानयन्ति —K3 G5 M3 om line 503 —(L 503) K4 प्रतिमारयन्ति T1 °वाऽयन्ति T3 G3-4 °पादयन्ति (for °मानयन्ति) —T3 reads line 504 twice —(L 504) K1-2-4 यदुवीरा (for °वोऽति) —(L 505) D2 वरां (for वंश) D5 धर्मान् (for धर्मं) G2 स्ववंशधर्मा-समनुस्मरन्ति —Ñ3 om line 506 —(L 506) K4 पुरावदन् (for °नम्) —D5 T1-2 om line 507 —(L 507) Ñ2 V B Dn D1-4-5 T2 G1-2-4 M4 प्रीति (for प्रीतिं) K4 D5 D6 प्रमाणा (for प्रमाण) K3 प्रीति प्रमाणा च वय प्रमाणा (corrupt), G2 प्रीति प्रमाणं च वय प्रमाणम् —(L 508) D3 प्रीतिप्रमाणेन, T2-3 G1-4 प्रति प्रमाणन (G1 °णानि) (for प्रीतिप्रमाणानि) D3 प्राप्ता प्रमाणा-न्यथ सौहृदानि —(L 509) T2 G3 तदर्हा (for दशार्हाः) —(L 510) Dn T G1-2-4-5 M4 पुत्रसुखा (for °सुता) —(L 511) Ñ3 V3 B3 D6 निषूदनेन (for विनाश°) —(L 512) B1 सुरमन्ताश्च (for स्वर्गं गताश्च) K3 स्वर्गं गतश्चाप्सरसां समूह —(L 513) V3 D2-3 T2-3 G1-2-4 केशि- (for -कस) —T4 om line 514 —(L 514) T1-3 G1-2-5 M4 प्रहृष्टरूपा सुगताशु (G4 M1 °श्च) सर्वे, G2 प्रहृष्टरूपस्य सुबद्धरूपा —K2-4 D1-4 om line 515, K1 reads it on marg —(L 515) Dn Bom Poona eds बभूव हृष्ट सुरलोकसंघ T1-3 G1-3-4 M4 पुरा (M4 हृष्टा) प्रहृष्टा सुमहास्व (G3 °स्तु रूपा T4 हृष्टमदा सुमहास्वरूप G2 ता योषितस्तत्र तथा बभूवु —After line 515 T3 ins

8** भैमादयो मुमुदु कृष्णचेतस ।

While T3 G5 ins after line 515

9** यदुमनसा मुमुदुस्तदानीम् ।

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 I5 — *Mention of Khila* V B Ds D1 — *Adhy name* K1 T G1-3-4 जलक्रीडा K2-4 V B Dn D3-5 G2 भानुमतीहरणम्: D5 भानुमतीहरणे छालिक्यगान्धर्वम् D6 जलक्रीडावर्णनम् — *Adhy no* K3 149 V1 148, V2 147 V3 146, Dn Ds2 114, D1 140, D3 T3 153 T1 G3-5 M1 157, T2 G1 159, T4 166, G2 160

29E

K Ñ1 V B D T G M4 cont :

वैशंपायन उवाच ।
तेषां क्रीडाप्रसक्तानां यदूनां पुण्यकर्मणाम् ।
छिद्रमासाद्य दुर्बुद्धिर्देवशत्रुर्दुरासदः ॥
कन्या भानुमती नाम भानोर्दुहितरं नृप ।
जहारासुरधार्ष्ट्यान्निकुम्भो नाम दानवः ॥
अन्तर्हितो मोहयित्वा यदूनां प्रमदाजनम् ।
मायावी मायया राजन्पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥
भ्रातुर्हि वज्रनाभस्य तस्य कन्या प्रभावती ।
प्रद्युम्नेन हृता वीर वज्रनाभस्तथा हतः ॥
भानोरेव तथारण्ये वसत्यवसरेण हि ।
अस्वाधीने दुराधर्षे छिद्रज्ञो दानवाधमः ॥
कन्यापुरे महानादः सहसा समुपस्थितः ।
तस्यां हृतायां कन्यायां रुदन्त्यां समितिंजय ॥
वसुदेवाहुकौ वीरौ दंशितौ निर्गतावुभौ ।
आर्तनादमुपश्रुत्य भानोः कन्यापुरे तदा ॥
न दृष्टिगोचरे तौ तु ददृशातेऽपकारिणम् ।
वधेर दंशितौ यातौ यत्र कृष्णो महाबलः ॥
श्रुतार्थः स्व विमानं तदारुह्य जनार्दनः ।
पार्थेन सहितस्तार्क्ष्यं नागशत्रुमरिंदमः ॥
रथे त्वमनुगच्छेति संदिश्य मकरध्वजम् ।
त्वरेति गरुडं वीरः संदिदेश च काश्यपम् ॥
वज्रं नगरमाक्रान्तं निकुम्भं रणदुर्जयम् ।
पार्थकृष्णौ महात्मानावासेदतुररिंदमौ ।
प्रद्युम्नश्च महातेजा मायिना प्रवरो नृप ॥
निकुम्भस्त्वथ तं दृष्ट्वा त्रिधात्मानमथाकरोत् ॥
तान्सर्वान्योधयामास निकुम्भः प्रहसन्निव ।
बहुकण्टकगुर्वीभिर्गदाभिररिमोपमः ॥
सव्येनालम्ब्य हस्तेन कन्यां भानुमतीं नृप ।

29 E

(L 1) M4 पृथां (for तेषां) D6 तेषां प्रक्रीडमानानां, D6 तेषां क्रीडाप्रमुखानां G3 Poona Cal eds. तेषां क्रीडाप्रस° (for °) — (L 4) B1 स्म (for [आ] स) B3 निकुम्भो दानवेश्वर (for b) — (L 7) D3 (sup lin as above) स सखा (for भ्रातुर्हि) — (L 8) D6 G3 चैव (for वीर) — (L 9) T1-3 G1 2 5 वसन् (for वसति) — (L 10) K4 दुराधर्षं (for °र्षे) D4 6 अस्वाधीनो दुराधर्षे (for °) — (L 11) G3 समुपासित (for °पस्थित) — (L 12) K1 3 4 V2 B Dn D3 D5 8 9 T3 G2 M4 ह्रियमाणायां (for हृतायां) V2 3 D6 रुदत्यां (for रुदन्त्यां) — (L 13) V2 निशि तावू T4 दर्शि° (for निर्ग°) K2 D1 G3 M4 निर्गतौ दर्शितावुभौ (for b) — (L 14) K2 D5 उपश्रुत्वा, K4 उपाश्रुत्य, D3 तत्र श्रुत्य (for उपश्रुत्य) K1 आर्ता नादमुपश्रुत्य (for °) — (L 15) K3 तद्दृष्टि°, D6 न दृष्ट (for न दृष्टि) Ñ2 D7 8 G1 गोचरौ, T4 G3 M4 °र (for °रे) T2 G2 4 नादृष्टिगोचरं तौ तु (for °) — (L 16) D5 महाबलौ (for °बल) — (L 17) K2 स्ववमानं, K3 Ñ2 V2 D5 8 (marg) T2 3 G1 4 5 M4 सुवि° (for स्व वि°) K2 श्रुत्वाथ स्वपमानं तद्; V1 2 B D6 श्रुत्वा त्वरमाणं सुमहद् D1 श्रुत्वा तत्रस्थानं तम्, D3 स श्रुतार्थस्तत्सकाशाद् (for °) — (L 18) D1 G3 अरिंदमम्, D3 अरिंदम, T1-3 G1 2 4 जनार्दन (for अरिंदम) — (L 19) Dn रथी, D4 G1 रथे (for रथे) V2 रथी त्वमुपगच्छेति; D6 रथेन त्वमनुग° (for °) — (L 20) K2 त्वरयन्, V2 D1 T1-3 G1 4 5 M4 त्वरते, D2 त्वरित (for त्वरेति) B2 D3 वीर (for वीरः) K4 त्वरयेति गारुडं सो वै (hypermetric) (for °) T2 4 G3 M4 काश्यपिम् (for °पम्) — (L 21) K4 वज्रध्वजमासुरीं मायां, D1 वज्रध्वज इवायान्त, G3 वज्रना-भगृहं यातं (for °) V2 दुर्मदम् (for दुर्जयम्) — (L 22) D1 G3 तार्क्ष्यं (for पार्थ) G3 अरिंदमम् (for °मौ) — (L 23) G1 महाराज (for °तेजा) D3 om lines 23b-24a G1 ऽनघ (for नृप) — After line 23, D3 (marg) ins

1** कृष्णप्रद्युम्नपार्थांस्तु दृष्ट्वात्मानं द्विधाकरोत् ।

— B3 om (hapl.) lines 24-27 — (L 24) V2 3 B1 D3 6 T4 प्रद्युम्नस् (for निकुम्भस्) Dn D3 T1 G2 3 4 तान् (for तं) K1 3 4 Ñ2 V1 D4 प्रद्युम्नस्त्वथ तान्दृष्ट्वा, T2 3 G1 4 गरुडस्य हरिं दृष्ट्वा, M4 प्रद्युम्नमथ तं दृष्ट्वा (for °) G1 [अ]-भ्ययात् (for [अ]करोत्) M4 यथास्मार्यं तथाकरोत् (for b) — (L 26) D1 युक्ताभिर् (for गुर्वीभिर्) K D3 D5 बहुकण्टकाभिर्गुर्वीभिर् (hypermetric), T1 G3 °कया राजन्, T2 3 G1 4 बहुघण्टाकया राजन् (for °) T1 3 G1 2 4 om lines 26b-28a — (L 28) K4 Dn D3 गदया प्राहरत्पुन (for b) — After line 29, D3 (marg) ins

2** पार्थकृष्णौ महात्मानौ कामं च नृपसत्तम ।

— (L 29) Ñ2 कृष्णपार्थौ, V1 पार्थकृष्णौ, D5 तौ च कृष्णौ; G3 नृप कृष्णौ (for न च कृष्णौ) K2 D4 पार्थकृष्णौ महा

दक्षिणेनाथ हस्तेन गदया प्रहरंस्तुत ॥
कन्यार्थं न च कृष्णो वा कामो वा नृपसत्तम ।
निर्दयं प्रहरन्ति स्म निकुम्भे च महासुरे ॥
समर्थास्ते महात्मानः शत्रुं हन्तुं दुरासदाः ।
निशम्यासुर्नरपते दयाभारावपीडिता- ॥
श्रेष्ठो धनुष्मतां पार्थः सर्वथा कुशलो युधि ।
नाराचैर्विविधैर्दैत्यं शरवृष्ट्या जघान ह ॥
ते तु वैतस्तिकैर्बाणैर्विविधैर्दानवं युधि ।
न कन्या फलया युक्त्या शिक्षया च महीपते ॥
ततः स कन्यया सार्धं तत्रैवान्तरधीयत ।
आसुरीमाश्रितो मायां न तां वेत्ति हि कश्चन ॥
स कृष्णो रौक्मिणेयश्च प्रद्युम्नोऽनुययुस्तदा ।
हारीतः शकुनो भूत्वा तस्याथ महासुरः ॥
स बाणैः पुनरेवाथ वीरो भूयो धनंजयः ।
वैतस्तिकैर्मर्मभिद्भिः कन्यां रक्षन्नताडयत् ॥

स इमां पृथिवीं कृत्स्नां सप्तद्वीपां महासुर ।
पश्चाद्गानुगतश्चैव तैर्वीरैररिमर्दन ॥
गोकर्णस्योपरिष्टात्तु पर्वतस्य महासुर ।
पपात वेलमासाद्य पुलिने सह कन्यया ॥
न देवा नासुरा वापि स्पृहयन्ति तपोधनाः ।
गोकर्णं तेजसा युक्तं महादेवस्य भारत ॥
एतदन्तरमासाद्य प्रद्युम्नः शीघ्रविक्रम ।
कन्यां मातुलजां भैमो जग्राह रणदुर्जयः ॥
असुरः सोऽर्दितो राजन्कृष्णाभ्यां निशितैः शरैः ।
त्यक्त्वाथान्तरगोकर्णं निकुम्भो दक्षिणां दिशम् ।
जगाम पृष्ठतो पार्थो कृष्णो तार्क्ष्यगतो तदा ॥
विवेश षट्पुरं चैव ज्ञातीनामालयं तदा ।
तत्र वीरौ गुहाद्वारि कृष्णौ रात्रिं तदोषतुः ॥
रौक्मिणेयोऽपि कृष्णेन सहितो द्वारकां पुरीम् ।
अनयद्भ्रातृतनयां प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥

रमानौ, V3 s कन्यार्थं पार्थकृष्णौ वा, D3 s कन्यार्थं पार्थे कृष्णौ न (for °) —(L. 30) G3 निर्दया (for °य) —(L. 31) K4 समसमर्था, T2 समर्था स्युर् (for °र्थास्ते) T4 शत्रून् (for शत्रु) K4 V3 B3 D3 दुरासदम्, T2 s G1 s °सदान् (for °सदा) —(L. 33) K2 D3 निशि असुर, D3 T1 G3 M1 नि श्वसतो, T2 s G1 s चिनि शमन् (for निश असुर) K2 D3 s यथा, V1 D1 मदा, G3 तदा (for दया) T1 G3 तद्या भारपीडिता (for °) —(L. 33) K2 B1 D2 s G2 सर्वांश (for सर्वथा) G3 तस्मौ (for युधि) — K2 om lines 34-35, K1 reads the same on marg —(L. 34) K1 V1, 2 B Dn Ds3 D1 (by corr as above) s T G M1 नागोऽ, Ñ2 नागाख्य, V2 नागेन्द्र, D3 नानाख्य (for भारतैर्) K1 s N2 V B Dn D3 D5—s T1 s G3 s पङ्कत्या (for -शरवृष्ट्या) —(L. 35) K2 s तैस (for ते) V1 D2 T1 विविदुर, T2 s G1 s विदपुर (for विविधुर) K2 s Dn D3 T1 M1 विविधान्दा (for K2 °दपुर्दा) नवान्युधि (for °) —(L. 36) K1 कन्याया (for न कन्या) K4 कल्पयन् (for °या) D3 G1 M1 युक्ता ; D1 युक्ते (for युक्त्या) —(L. 38) V1 साश्रित्य, V2 B3 आस्थितो (for आश्रितो) D1 वां, G2 M1 सं (for तां) K1 s s Dn D3 न च (K1 नैव) तां वेत्ति कश्चन (for °) —(L. 39) T1 G1 M1 तौ (for स) K1 (marg as above) s दृष्ट्वा (for कृष्णौ) T1—3 G1 s s ययतुस (for ऽनुययुस्) —(L. 40) T2 G1 s हरित, G1 M1 हारित (for हारीत) M1 शकुनिर् (for °नो) K1 तथैवागमीत्, Ñ1 तस्या

यपि, D3 [अ]न्वधावत, T1 तदैव च T2 G2 s s तथैव च (for तस्याथ च) —(L. 41) V1 पुनरेवाथ स मार्गेर् (for °) D3 वीर भूयो, D1 भूयोऽविध्यद् (for वीरो भूयो) —D3 om lines 42-43 —(L. 42) K1 वैतामिदैर् (for वैतस्ति°) T1 G1 s M1 असमर्दयत्, T2 s G1 s अतर्जयत्, T4 न मर्दयन् (for अताडयत्) —(L. 43) D2 सर्वां (for कृत्स्नां) M1 महाबल (for °सुर) —(L. 44) D1 T1 [अ] नुगतैस्तु (for °गतश्च) K1 D3 T2—3 M1 मर्दनं V1 s Cal ed °म (for °न) —(L. 45) K1 3 V2 पतनं तं, K2 D3 पतमानो K1 पर्वते तु, Ñ1 दक्षिण स, V1 शमिन स, V2 B3 D3 अक्षिल स D1 न मस्तक, T1 पर्वत तु, G3 M1 °तास्तु (for °तस्य) D1 महाबल (for °सुर) —(L. 46) K1 G3 वेलां, K3—4 D1 T2 G1 s चैव, D1 [आ]काश D2 s (marg) याण, D3 वेग, T1 G3 शैल, T3 देश, T1 कूल, G1 M1 निज (for वेल) —(L. 48) V2 B3 D3 युक्त, G3 श्यास M1 प्राप्त (for युक्तं) —(L. 49) T1 आश्रित्य (for आसाद्य) K1 (sup lin as above) s s प्रद्युम्न (for प्रद्युम्नः) D3 स्नग (for शीघ्र) —(L. 50) T1 s G3 3 s वीरो, T1 शीघ्र G3 M1 बल (for भैमो) V2 Cal ed जहार (for जग्राह) —(L. 53) D3 [अ]थ स तु, G M1 घोतर (for [अ]थो°) —(L. 55) T1 Cal ed गृह (for गुहा) D3 द्वा (for द्वारि) K1 s V2 Dn D3 T1 Cal रात्रौ K रात्रा (for रात्रिं) —(L. 56) T1 G3 M1 मति (for पुरीम्) —(L. 57) K s V1 s D1 s आनयद् (for अन°) —(L. 58) T G1 s s दानवाद्

नयित्वा चाययौ वीरः षट्पुरं दानवाकुलम् ।
ददर्श च गुहाद्वारि कृष्णो भीमपराक्रमो ॥
उपतुद्वारमाक्रम्य षट्पुरस्य महाबली ।
कृष्णो प्रद्युम्नसहितो निकुम्भवधकाङ्क्षिणौ ॥
ततोऽनन्तरमेतस्माद्बिलाद्दतिनलस्तदा ।
निर्जगाम बली योद्धुं निकुम्भो भीमविक्रमः ॥
तस्य निर्गच्छतस्तस्माद्बिलात्पार्थो विशां पते ।
ररोध सर्वतो मार्गं शरैर्गाण्डीवनिःसृतैः ॥
सोऽभिसृत्य गदां घोरामुद्यम्य बहुकण्टकाम् ।
शिरस्यताडयत्पार्थं निकुम्भो बलिनां वरः ॥
गदयाभिहते पार्थे रक्तं वमति मुह्यति ।
हसित्वा सोऽसुरो दृप्तो रौक्मिणेयमताडयत् ॥
तं प्राद्युम्नमसुरं वीरं मायावी मायिनां वरम् ।
अदृष्टेनाहतो वीरं शिरस्यथ मुमोह सः ॥
तथागतौ तु दृष्ट्वा तौ मुह्यमानौ सुताडितौ ।
अभिदुद्राव गोविन्दो निकुम्भं क्रोधमूर्छितः ॥
कौमोदकीं समुद्यम्य गदपूर्वोद्भवो गदाम् ।
तावन्योन्यं दुराधर्षौ गर्जन्तावभिपेततुः ॥

ऐरावतगतः शक्रः सर्वैर्देवगणैः सह ।
ददर्श तन्महायुद्धं घोरं देवासुरं तदा ॥
दृष्ट्वा देवान्हृषीकेशश्चित्रैर्युद्धैररिंदम ।
इयेष दानवं हन्तुं देवानां हितकाम्यया ॥
स मण्डलानि चित्राणि दर्शयामास केशवः ।
कौमोदकीं महाबाहुर्लालयन्युद्धकोविदः ॥
तथैवासुरमुख्योऽपि गदां तां बहुकण्टकाम् ।
शिक्षया भ्रामयाणोऽथ मण्डलानि चचार ह ॥
ऋषभाविव गर्जन्तौ बृंहन्ताविव कुञ्जरौ ।
वासितान्तरमासाद्य क्रुद्धौ सालावृकाविव ॥
आजघान निकुम्भस्तु गदया गदपूर्वजम् ।
सघण्टघण्टया वीरं नादं मुक्त्वातिदारुणम् ॥
तत्कालमेव कृष्णोऽपि भ्रामयित्वा महागदाम् ।
निकुम्भमूर्धनि तदा पातयामास भारत ॥
अवष्टभ्य मुहूर्तं तु हरिः कौमोदकीं गदाम् ।
तस्थौ जगद्गुरुर्धीमान्मुमोह पतितः क्षितौ ॥
हाहाभूतं जगत्सर्वं तत्कालमभवत्तदा ।
तथा गते वासुदेवे नरदेवे महात्मनि ॥

षम् (for °कुलम्) —(L 59) D₃ ददर्श च गुहाद्वारे (for °) —(L 60) T₂ ₃ G₁ ₄ आरुह्य, G₃ M₄ आरुह्य (for आक्रम्य) —(L 63) D₃ महावीर्यो (for बली योद्धुं) D₃ निकुम्भो दानवोत्तम (for ᵇ) —(L 64) K₄ तस्माच्च निर्गत स्तस्माद्, K₄ स तस्य निर्गतस्याशु (for °) —(L 65) G₁ ₄ °निर्गतैः (for निःसृतैः) —(L 66) V₂ ऽभिसृत्य, D₃ [ऊ]पसृत्य; T₂ G₁ ₄ ऽभिपत्य (for °सृत्य) K₄ उद्दीप्य (for उद्यम्य) —(L 67) G₄ निकुम्भो भीमविक्रम (for ᵇ) — After line 67, B₁ Bom Poona eds G(ed) repeat line 71 —(L 68) D₃ निहते (for [अ]भिहते) K₄ मुह्यते (for °ति) D₃ निकुम्भे नातिमुह्यति (for ᵇ) —(L 69) T₁ हसित (for हसित्वा) Dn D₃ D₄ G₃ हृष्टो, D₃ T₂ ₄ दृष्ट्वा (for दृप्तो) — After line 69, B₁ repeats line 71 —(L 70) T₁ G₃ ₅ वर (for वरम्) T₁–₃ G₁ ₄ मायावी बलिना वीर (for ᵇ) —(L 71) K₄ [अ]द्रि (for [अ]थ) —(L 72) B₁ कथमितौ तु तौ दृष्ट्वा (for °) —(L 73) मूर्छितम् (for °त) —(L 74) V₁ B₃ समुद्दिश्य (for °द्यम्य) G₃ M₄ गदपूर्वो जगाद्गदाम् (for ᵈ) —(L 75) G₅ M₄ जग्मतु (for °पेततु) —(L 76) K₁ ₂ V₁ B₁ D₁ ₄ ₅ सर्व (for सर्वैः) K₂ वृत, T₁–₃ G₁ ₂ ₃ अपि (for सह) D₃ सर्वैर्देवगणैर्वृत (for ᵇ) —(L 77) Ñ₂ V₁ B₁ D₃ ₄ T₂ ₃ G₁ ₂ ₃ M₄ महद्युद्धं (for महायुद्धं) T G₂ ₃ M₄ घोरं देवासुरोपमम् (for ᵇ) —(L 78) V₂ दृष्ट्वा (for देवान्) —(L 79) K₃ ₄ ₅ D₃ D₄ दानवान् (for °व) —(L 80) V₂ मण्डलानि विचित्राणि (for °) —(L 81) D₁ T₁ G₁ ₂ ₃ लोलयन् (for ला°) —(L 83) V₂ भ्राम्यमाणो, D₆ भ्रमयानो (for भ्रामयाणो) D₁ ₂ ₃ G₂ शिक्षया भ्रामयामास (for °) B₂ D₁ G₅ M₄ चकार ह, T₂ ₃ G₂ च भारत, G₃ [इ]व भारत (for चचार ह) —(L 84) D₃ नर्दन्तौ (for गर्जन्तौ) K₃ D₂ G₃ हृष्यन्ताव् (for बृंहन्ताव्) —(L 85) K₂ ₄ बाल (for साला-) —(L 87) D₃ मुक्त्वा घात दारणम् (for ᵇ) —(L 89) T₂ ₃ G₁ मूर्ध्नि च (for मूर्धनि) —(L 90) V₂ B₂ D₆ T₂–₄ G₁ ₂ ₃ M₄ तदा (for गदाम्) —(L 92) D₁ T₁ G₃ M₄ कृत्स्नं (for सर्वं) —(L 93) K₁ ₂ Ñ₂ V₁ B₁ ₃ Dn D₃ D₁ ₄ ₅ T₁ ₄ G₂ ₃ M₄ नरदेव (for °देवे) T₄ महामुने (for °त्मनि) —(L 94) D₃ D₃ वातेन (for तोयेन) K₂ D₂ शीतलेन B D₃ शीतेन सु- (for °न च) —(L 95) D₂ [अ]स्तुवि (for [अ]स्तुत) D₃ देवेश्वर (for °श्वर) T₂ ₃ G₁ ₄ हरिम् (for स्वयम्) T₁ G₃ कृष्णं देवेश्वरेश्वरम् (for ᵇ) — T₂ ₃

आकाशगङ्गातोयेन शीतेन च सुगन्धिना ।
सिषेचामृतमिश्रेण कृष्णं देवेश्वरः स्वयम् ॥
नूनमात्मेच्छया कृष्णस्तथा चक्रे सुरोत्तमः ।
को हि शक्तो महात्मानं युद्धे मोहयितुं हरिम् ॥
कृष्णः प्रत्यागतप्राणश्चक्रमुद्यम्य भारत ।
प्रतीच्छेति दुरात्मानमुवाच रिपुनाशनः ॥
निकुम्भोऽप्यतिमायावी उत्पपात दुरासदः ।
शरीरं तत्परित्यज्य न तु तं वेत्ति केशवः ॥
मुमूर्षति मृतो वायमिति मत्वा जनार्दनः ।
ररक्ष स्मरमाणोऽथ वीरो वीरव्रतं विभो ॥
अथ प्रद्युम्नकौन्तेयावागतौ लब्धचेतनौ ।
स्थितौ नारायणाभ्याशे निकुम्भवधनिश्चितौ ॥
प्रद्युम्नोऽप्यथ मायावी विदितः कृष्णमब्रवीत् ।
निकुम्भस्तात नास्त्यत्र गतः क्वापि सुदुर्मतिः ॥
प्रद्युम्नेनैवमुक्ते तु तत्रनाश कलेवरम् ।
प्रजहासाथ भगवानर्जुनेन सह प्रभुः ॥
तथायुतसहस्राणि निकुम्भाना जनाधिप ।
ददृशुस्ते तदा वीराः क्षितौ दिवि च सर्वतः ॥
सहस्राण्येव कृष्णं तु तथा पार्थमरिंदमम् ।
रौक्मिणेयं तथा वीरं तदद्भुतमिवाभवत् ॥
पाण्डवस्य धनुः केचित्केचिदस्य महाशरान् ।
अन्येऽस्य जगृहुर्हस्तावन्ये पादौ महासुराः ॥
पदं प्रहाय ते वीरमगमंस्ते विहायसि ।
पार्थानामपि कोटयस्तु गृहीतानां तदाभवन् ॥
नान्तं ददर्श कृष्णश्च कार्ष्णिश्च रिपुनाशनौ ।
चिच्छिदुस्तौ शरैर्वीरौ निकुम्भं पार्थवर्जितौ ॥
एकैकस्तु द्विधा छिन्नो द्वैधीभवति भारत ।
दिव्यज्ञानस्तदा कृष्णो भगवानत्र दृष्टवान् ॥
निकुम्भं तत्त्वतश्चापि ददर्श मधुसूदनः ।
संहारं सर्वमायानां हर्तारं फल्गुनस्य च ॥

G1 ₊ om (hapl) lines 96–97 — (L 96) T1 G3 M4 धमम् (for नूनम्) — (L 97) G3 युमादैलोके (for महात्मानं) — (L. 98) D4 पार्थिव (for भारत) — (L. 99) V2 प्रतीक्ष (for °च्छ) V1 M4 महात्मानम् (for दुरा°) — (L 100) G3 महासुर (for दुरासद) — (L 101) V1 ₃ B D6 न वेत्ति च, T4 नून वेत्ति (for तु त वेत्ति) D2 येन युध्यति केशव (for °) — (L 102) D1 मुमूर्षुस्तिष्ठते वायम् (for °) — (L 103) G3 ईक्षते (for ररक्ष) D2 G3 कृत (for व्रत) K3 धीरो धीरव्रत विभु (for °) — (L. 104) G3 तत (for अथ) M4 गतौ तौ (for आगतौ) Ñ2 V2 ₃ D1 ₅ G2 चेतसौ, T3 G1 मेधगौ (for चेतनौ) B3 आगतौ लब्धचेतसौ (for °) — (L 105) V4 काङ्क्षितौ, D3 °निश्चयौ (for निश्चितौ) — (L 106) V1 D1 ₃ ₅ विदित्वा, D2 °त (for °त) — (L 107) K3 D1 ₃ स दुर्मति, T1 G3 सुदुर्मद (for °ति) — (L 108) D5 G2 उक्तस् (for उक्ते) D4 नापश्यत, D1 (also marg) म दशाक (for तत्रनाश) — T G1 ₂₋₅ M4 om lines 109 112 — (L 109) K2 ₃ महाप्रभु (for सह प्रभु) — V3 om line 110 — (L 111) K2 D5 G3 महावीरा , K3 ₄ V2 B3 D3 तथा वीर, V1 ₅ B1 ₂ D1 ₄ तदा वीर (for तदा वीरा) — (L 112) D4 अनुत्तमम् (for अरिंद°) — (L 113) T1 ₂ G1 ₂ ₄ M4 कौरवेय तदा वीर , G3 °रौ) (for °) — (L 114) G5 पार्थस्य च , M4 पार्थिवस्य (for पाण्डवस्य) K3 स्वध (for धनु) D2 अभ्यगृह्णन्महासुरा (for °) — (L 116) K2-4 D1 ₃ G3 गृहीत्वा , V2 विहाय, D2 प्रगृह्य , T1 ₂ G1 ₂ ₄ M4 आदाय (for प्रहाय) G3 स (for ते) K1 ₄ Ñ2 V1 ₃ B3 ₃ D2-6 T2-4 G2 ₄ विहायसम्, K3 °यसा (for °यसि) — (L. 117) K3 भविको यस्, V2 इव कोटयस्, D4 (marg as above) पधि को° , M4 अपि कोटिस् (for अपि कोटयस्) T2 ₃ G1 ₃ ₄ एव पार्थ स गोप्स्यत्तु (for °) D3 गृहीतास्मा तथाभवन् , T1 ₂ G1 ₂ °स्वान्तर्हितोऽभवत् (for °) — (L. 118) T1 G2 त (for [न]न्त) T3 G3 कार्ष्णिश्च (for कृष्णश्च) D2 त ददर्शाथ कृष्णश्च , T2 ₂ G1 ₄ न स ददर्श प्रद्युम्न (for °) T G1 ₂ ₅ कृष्णश्च रिपुनाशन (for °) — (L 119) D1 G2 शरैर्भिन्न (for शरैर्वीरौ) Ñ2 D4 M4 वर्जितम् (for °तौ) T2 ₂ G1 ₄ निकुम्भ पार्थिवर्षभा (G1 ₄ °भौ) (for °) — T2 ₂ G3 ₃ om line 120 — (L. 120) T1 G2 एकोऽपि स (G3 न) (for एकैकस्तु) D2 छिन्ने (for छिन्नो) D4 त्रिधा, T4 द्वेधा (for द्वैधी) — (L. 121) V3 D3 ज्ञान (for ज्ञानस्) K1 ₃ ₄ Dn D3 T3 ₄ G1 ₅ M4 ह्यनु , K2 Ñ2 D2 ₄ G2 तत्र, T2 ₂ G3 ₄ स तु (for अत्र) V1 भगवा न्कृष्णचेतन (sic) (for °) — (L 122) V3 T1 ₂ G1 ₄ तु ततश् (for तस्त°) G3 निकुम्भ तु मत पश्चाद् (for °) — (L 123) T1-3 G1 भूताना (for मायाना) Ñ2 D1 हन्तार, T2 G1 भर्तार (for ह°) D3 फाल्गुनेन (for फल्गुनस्य) — (L 124) V2 [अ]रिजि , D3 रिपु , G3 मधु (for [अ]सुर) — (L 125) V3 देवाना (for भूताना) T1 G1 M4 सर्वभूत (for भूतभव्य) — (L 127) D2 पातालाधासुरग्याम

स चक्रेण शिरस्तस्य चक्रौमसुरसूदनः ।
पश्यतां सर्वभूतानां भूतभव्यभवो हरिः ॥
स मुक्त्वा फल्गुनं राजंश्छिन्ने शिरसि भारत ।
पपातासुरमुख्योऽथ छिन्नमूल इव द्रुमः ॥
अथाकाशगतं पार्थं पतमानं विहायसः ।
कृष्णवाक्येन जग्राह शार्ङ्गिर्मियति मानद ॥
निकुम्भे पतिते भूमौ समाश्वास्य धनंजयम् ।
जगाम द्वारकां देव. पार्थकामसमन्वितः ॥
समियायाथ दाशार्हो द्वारकां मुदितो विभु· ।
नारदं च महात्मानं ववन्दे यदुनन्दनः ॥
नारदोऽथ महातेजा भानु यादवमब्रवीत् ।
भानो मा कार्षीर्मन्युं त्वं श्रूयतां भैमनन्दन ॥
क्रीडन्त्या रैवतोद्याने दुर्वासा कोपितोऽनया ।
स शशाप ततो रोषान्मुनिर्दुहितरं तव ॥
अतिदुर्ललितैः कन्या शत्रुहस्तं गमिष्यति ।
सुतार्थे ते मया सार्धं मुनिभिः स प्रसादितः ॥
बाला व्रतवती कन्यामनागससिमा मुने ।
शप्तवानसि धर्मज्ञ कथं धर्मभृतां वर ।
अनन्तरं विधत्स्वात्र वयं विज्ञापयामहे ॥
अस्माभिरेवमुक्तस्तु दुर्वासा भैमनन्दन ।
उवाचाधोमुखो भूत्वा मुहूर्तं कृपयान्वितः ॥
यद्वोचमहं वाक्यं तत्तथा न तदन्यथा ।
रिपुहस्तमवश्यं हि गमिष्यति न संशयः ॥
अदूषिता धर्मेण भर्तारमुपलप्स्यति ।
बहुपुत्रा बहुधना सुभगा च भविष्यति ॥
सुगन्धगन्धा च सदा कुमारी च पुनः पुन. ।
न च शोकमिमं घोरं तन्वङ्गी धारयिष्यति ॥
एवं भानुमती वीर सहदेवाय दीयताम् ।
श्रद्धावान्स शूरश्च धर्मशीलश्च पाण्डवः ॥
ततो भानुमतीं भानुर्ददौ माद्रीसुताय वै ।
सहदेवाय धर्मात्मा नारदस्य वच. स्मरन् ॥
आनीते. सहदेवश्च प्रेषिते चक्रपाणिना ।
विवाहे च तदा वृत्ते सभार्यः स्वपुरं गतः ॥
इमं कृष्णस्य विजयं य· पठेच्छृणुयादथ ।
विजयं सर्वकृत्येषु श्रद्दधानो लभेन्नर· ॥

Colophon

(for °) — (L. 128) V3 वीर (for पार्थ) G5 पतमान (for पत°) G5 M1 विहायसा (for °यस) — (L. 129) K1 B3 D1 3 4 T1 G2 M1 मानद (for °द) — (L. 131) V3 वीर, G3 वीर (for देव) — (L. 132) K3 4 V B Dn Ds D1 4 T G M1 दशार्होऽथ, D1 च दाशार्हो (for [अ]थ दा°) D2 समाययौ दशार्हश्च (for °) V2 M1 प्रभु (for विभु·) — (L. 133) Ñ2 ववन्दे मधुसूदन (for °) — (L. 135) T2 3 G1 मान (for मन्यु) K1 भानो मन्यु हि मा कार्षीः, D1 भानो मा रोह मन्युं त्वं (for °) D3 G2 यदु (for भैम) — (L. 136) G5 क्रीडन्त्या देवतोद्याने (for °) K4 तया (for ऽनया) — (L. 137) T2 3 G4 महा (for ततो) Ñ2 कोपात् (for रोषात्) V2 नृप, G3 तदा (for तव) — (L. 138) Ñ2 दुर्ललिता, D2 °लित (for °लितै) M1 अतीव दर्पिता कन्या (for °) — (L. 140) K1 कुम्भवती; K3 B1 3 Ds2 D6 T1 वृत्त°, K4 कुल°, V2 छत्र°; G5 M1 ऋतु° (for व्रत°) D1 मन्दागसम् (for अना°) K1 अनागसि च मा मुने; K2 °गसि महामुने (for °) — (L. 142) K3 Dn D5 D1 3 4 अनुग्रह (for अनन्तर) K1 G2 विधत्स्वात्र, K4 विधि चात्र, K1 विधत्स्वाशो (for °त्र) — K2 om line 145 — (L. 147) T2 G1 4 अधर्षिता (for अदूषिता) D1 G2 धर्मेश (for धर्मेण) T1 G2 अधर्षितात्मा धर्मेण (for °) V2 B D2 4 T2 लप्स्यते (for °ति) — D2 om (hapl.) lines 149 150 — (L. 149) Ñ2 B Dn D6 G2 सुगन्धि (for °न्ध) D2 सुगन्धा च सदा चैव (for °) D6 सुकुमारी (for कुमारी च) V1 D2 भविष्यति, T1 तत पुन (for पुन पुन) — (L. 150) V1 2 D1 G2 इय (for इमं) — (L. 151) K2 पार्थे, D1 इय (for एव) — (L. 152) D3 सो वीर (for शूरश्च) — (L. 153) T2 G2 हरौ (for ततो) D2 ततो भानुर्भानुमतीं (for °) — (L. 155) K1 Ñ2 V2 B1 D2 D3 4 T G M1 प्रेषितश्च, B3 प्रेरिते, D2 प्रेषित्वा (for प्रेषिते) — (L. 156) K1 4 Da1 स पुरीं, K4 Dn2 M1 स्वपुरीं, T2 G3 स पुर, G(ed) तत् पुरीं (for स्वपुरं) D2 सभार्यं सुरपुगत (for °) — (L. 157) V2 च य, B2 T2 अपि, D2 3 G1 तथा (for अथ) — (L. 158) Ñ2 V1 विनयी (for °य) D2 कृच्छ्रेषु (for कृत्येषु) K1 सत्फलं सर्वतीर्थेषु (for °) Ñ2 D2 भवेत् (for लभेत्) K1 3 4 इति (for नर)

29 F

K Ñ2 V B D T G M4 cont

जनमेजय उवाच ।

भानुमत्यापहरणं विजयं केशवस्य च ।
छालिक्यानयनं चैव देवलोकान्महामुने ॥
क्रीडां च सागरे दिव्यां वृष्णीनाममितौजसाम् ।
अशेषं परमाश्चर्यं मुने धर्मभृतां वर ॥
वज्रनाभवधं शुक्तं निकुम्भवधकीर्तने ।
तन्मे कौतूहलं श्रोतुं प्रसादाद्भवतो मुने ॥

वैशंपायन उवाच ।

हन्त ते कीर्तयिष्यामि वज्रनाभवधं नृप ।
विजयं चैव कामस्य साम्बस्य च महात्मनः ॥
मेरोः सानौ नरपते तपश्चक्रे महासुरः ।
वज्रनाभ इति ख्यातो निश्चितः समितिंजयः ॥
तस्य तुष्टो महातेजा ब्रह्मा लोकपितामहः ।
वरेण च्छन्दयामास तपसा परितोषितः ॥
अवध्यतां स देवेभ्यो वव्रे दानवसत्तमः ।
पुरं वज्रपुरं चैव सर्वरत्नमयं शुभम् ॥
स्वच्छन्देन प्रवेशश्च न वायोरपि भारत ।
अचिन्तितेन कामानामुपपत्तिर्नराधिप ॥
शाखानगरमुख्यानां सवाहानां शतानि च ।
नगरस्याप्रमेयस्य समन्ताज्जनमेजय ॥
तथा तद्भवमस्य वरदानेन भारत ।
उवास वज्रनगरे वज्रनाभो महासुरः ॥
कोटिशो वरलब्धं तमसुराः परिवार्य ते ।
ऊषुर्वज्रपुरे राजन्सवाहेषु तथैव च ॥
शाखानगरमुख्येषु रम्येषु च नराधिप ।
हृष्टपुष्टप्रमुदिता नृप देवस्य शत्रवः ॥
वज्रनाभोऽथ दुष्टात्मा वरदानेन दर्पितः ।
पुरस्थ चात्मनश्चैव जगद्बाधितुमुद्यतः ॥

Colophon — *Mention of the Epic* Ds3 Ds Ts — *Mention of Khila* V1 2 B Dn2 Ds D1 5 — *Adhy name* K Ñ2 V B D T2 भानुमतीहरणम्, T1 भानुमतीहरणे निकुम्भवध , T3 5 G1 3 4 भानुमतीप्रवाहरणे निकुम्भवध , G2 भानुमतीहरणे निकुम्भवध भानुमतीविवाहकथनम् — *Adhy no* K2 143 V1 149, V2 148, V3 Ds2 147, *D2 141*, *D3 T2 154*, *D4 144*, *T1 G2 4 M4 338*, T3 G1 160, T3 167, G2 161

29F

(L 1) K2 V3 B1 T2 3 G1 3 4 M4 भानुमत्याश्च हरण, V3 D5 °त्या प्रहरण, D6 °त्यापहार च, D4 °त्या हि हरण (for °) — B1 3 T4 om line 2 — (L 2) V1 छालिका नयने चैव (for °) G3 देवदेशात् (for °लोकान्) — (L 3) Ñ2 D3 रम्या (for दिव्या) D5 वृष्णीनामितेजसा, D1 G2 वृष्णीनाममितौजसाम् (for °) — (L 4) K2 अशेष परम-श्रेयो (for °) — (L 5) K1 Ñ2 B1 Dn2 T3 G1 शुक्त, V3 गुह्य, T3 G1 व्यक्त, M4 प्रोक्त (for शुक्त) D3 5 G3 वज्र-नाभवध प्रोक्त (for °) — (L 6) G5 वदतो (for भवतो) — (L 7) K2 V4 3 T3 5 वर्णयिष्यामि, Ñ2 B D G1 3 4 5 M4 वर्ण° (for कीर्त°) T4 अह ते वर्णयिष्यामि (for °) D5 प्रति (for नृप) — (L 8) D5 विक्रम (for विजय) T2 3 G1 4 कृष्णस्य (for कामस्य) D3 मदस्य च, T1-3 G3 4 विशेषत , G1 ■ भारत (for महात्मन) K1 4 साम्बवस्यैव भारत, K2 3 Ñ2 V B Dn D1 D2 6 G3 साम्बस्यैव च भारत (for °) — K2 4 om (hapl) lines 9-10 B4 om lines 10-13 — (L 10) Ds2 निश्चिन्त (for निश्चित) K1 निश्चित समरजय (for °) — (L 11) K2 V3 ब्रह्म (for ब्रह्मा) — T3 om line 13 — (L 13) Dn T1 3 G1 4 5 अवध्यत्वे (for °ध्यता) — (L 14) Dn चापि, G5 M4 नाम (for चैव) — (L 15) K2 B3 D3 4 5 T3 G1 4 अच्छन्देन, G3 अच्छेदेन (for स्वच्छन्देन) V1 D3 D1 4 T1 प्रवेश (for °शश्च) K3 V3 3 B3 D3 T1 3 4 G3 अस्वच्छन्देन प्रवेश च (for °) D3 T1 3 G1 3 वायोरपि च भारत (for °) — M4 om (hapl) lines 16-19 K1 om line 16 — (L 16) V1 अचिन्तिते तु कामानाम्, D5 स्वचिन्तितेन का°, T1-3 G1 3 4 अच्छन्देन च का°, G2 चिन्तितेनैव का°, G1 G5 सचिन्तितेन का° (for °) Ñ2 D3 D5 उपपत्ति (for °पत्तिर्) D3 G2 उपपत्ति जनाधिप (for °) — (L 17) D1 वाहनाना, T2 3 G1 3 4 सवाहनानां (for °हाना) — (L 19) T1-3 G1 ■ 3 चैवाभवत्, T1 नृपाभवत् G3 नृपाभवद् (for तद्भवत्) — (L 21) D1 कोटिशो वा वर तस्य (for °) K2 D3 5 परिवार्य च K3 °पर्यैताम्, D1 पर्यवार-यन् (for परिवार्य ते) — (L 22) K4 समरेषु (for सवा-हेषु) V1 सवाहनेषु तथैव च (hypermetric); G3 सवासेषु च भारत (for °) — (L 23) G1 नाना (for शाखा) — (L 24) D2 पुष्टा (for -पुष्ट) D5 हृष्टप्रमुदिता दैत्या (for °) G3 दैवत (for देवस्य) — (L 26) B1 पुरेऽस्य

महेन्द्रमब्रवीद्गत्वा देवलोकं दिशां पते ।
अहमीशितुमिच्छामि त्रैलोक्यं पाकशासन ॥
अथ वा मे प्रयच्छस्व युद्धं देवगणेश्वर ।
सामान्यं हि जगत्कृत्स्नं काश्यपानां महात्मनाम् ॥
स बृहस्पतिना सार्धं मन्त्रयित्वा सुरेश्वरः ।
वज्रनाभं सुरश्रेष्ठः प्रोवाच सुरवंशजः ॥
सत्रेषु दीक्षितः सौम्य कश्यपो नः पिता मुनिः ।
तस्मिन्वृत्ते यथा न्याय्यं तथा स हि करिष्यति ॥
ततः स पितरं गत्वा कश्यपं दानवोऽब्रवीत् ।
यथोक्तं देवराजेन तमुवाचाथ कश्यपः ॥
सत्रे वृत्ते करिष्यामि यथा न्याय्यं भविष्यति ।
त्वं तु वज्रपुरे पुत्र वस गच्छ समाश्रितः ॥
एवमुक्ते वज्रनाभः स्वमेव नगरं गतः ।
महेन्द्रोऽपि ययौ देवो द्वारकां द्वारमालिनीम् ॥
गत्वा चान्तर्हितो देवो वासुदेवमथाब्रवीत् ।
वज्रनाभस्य वृत्तान्तं तमुवाच जनार्दनः ॥
शौरेरुपस्थितो देव वाजिमेधो महाक्रतुः ।
तस्मिन्वृत्ते वज्रनाभं पातयिष्यामि वासव ॥
तत्रोपायं प्रवेशे तु चिन्तयाश्व सतां गते ।
नानिच्छया प्रवेशोऽस्ति तत्र वायोरपि प्रभो ॥
ततो गतो देवराजो वासुदेवेन सत्कृतः ।
वाजिमेधे च संप्राप्ते वसुदेवस्य भारत ॥
तस्मिन्यज्ञे वर्तमाने प्रवेशार्थं सुरोत्तमौ ।
चिन्तयामासतुर्वीरौ देवराजाच्युतावुभौ ॥
तत्र यज्ञे वर्तमाने सुनाट्येन नटस्तदा ।
महर्षींस्तोषयामास भद्रनामेति नामतः ॥
तं वरेण मुनिश्रेष्ठाश्छन्दयामासुरात्मवान् ।
स वव्रे तु नटो भद्रो वरं देवेश्वरोपमः ॥
देवेन्द्रकृष्णच्छन्देन सरस्वत्या प्रचोदितः ।
प्रणिपत्य मुनिश्रेष्ठानश्वमेधे समागतान् ॥

G3 परस्य (for पुरस्य) —(L. 27) D3 सोऽब्रवीत् (for मब्र°) K1.3.4 D1 देवलोके (for °लोकं) —(L. 28) T1.2 G1.3.4 शासितुम् (for ईशि°) —(L. 29) G3 प्रयच्छस्व (for °स्व) N2 स्वर्गं (for युद्धं) D3 गणं मह्यं (for गणेश्वर) —(L. 31) K1.3 B2 Dn D4.5 महेश्वर (for सुरेश्वर) —(L. 32) K4 V2 नन्दन (for वंशज) —(L. 33) V2 B3 D3 D4.6 T G3.4 सत्र स D5 स सत्रे (for सत्रेषु) K1 D1 सौम्य V1 मनघ (for सौम्य) K2 सत्र स दीक्षित सौम्य (for °) V2 D5 पिता न कश्यपो मुनि (for °) — G3 om line 34 —(L. 34) K2.4 V2.3 B3.3 D5 D2.3 T2 G3 M3 न्यायं (for न्याय्यं) K4 हि स (by transp.) — K4 om (hapl.) lines 35-37 —(L. 35) D6 गत्वा (for गत्वा) K1 दानवो वाक्यमब्रवीत् (for °) —(L. 36) D [उ]क्तो (for [उ]क्तं) —(L. 37) K2 Ñ2 V1.3 B1.3 D1.6 T G2.3 M3 न्याय (for न्याय्यं) K1.2 G1 यथान्याय गमि(G1 करि)ष्यति (for °) —(L. 38) G3 वज्ररथ (for °पुरे) V2 वीर B3 D3 T2.3 G1.4 तत्र, D4 वत्स (for पुत्र) D5 त्वं तु वज्रपुरीं वीर (for °) K2 T2 G1.2.4 वत्स (for वस) K1 Ds2 पुत्र (for गच्छ) V2.3 B Dn D6 समाहित, D3 श्रय (for श्रित) D1 समागच्छ समाश्रित D2 समागच्छ समाश्रितः; D3 G2 पुत्र (G2 वत्स) गच्छ समाश्रित (for °) —(L. 39) V2.3 D2 T2 G3.4 M4 उक्तो (for उक्ते) D1 सुमहत् (for स्वमेव) K2 V2.3 B2 D6 भवन (for नगर) B3 सुमहद्भवनं गत (for °) —(L. 40) K Ñ2 V1.3 B1 Dn Ds2 D1.4.5 T1 G2.4 M4 शालिनीम् (for मा°) —(L. 41) D4 स गत्वा (for गत्वा च) K1 गत्वा च सुमहा देव (for °) —(L. 42) D3 चरितं (for वृत्तान्त) — Before line 43 V1 ins. शौरिरुवाच —(L. 43) V1 उपस्थितो देवराज (for °) —(L. 44) D1 पात यिष्यामि, T1 G3 वार° (for पात°) T2 भारत (for वासव) — K6 om (hapl.) lines 45-49 —(L. 45) B3 D6 प्रवर्ती तु M4 प्रवक्ष्यामि (for प्रवेशे तु) D3 विचिन्तय (for चिन्तयाश्व) T1.2 सभां गतो; K3 B1 Dn3 D5 M1 सतां गते T1.2 G1 सुरेश्वर (for सतां गते) T3 G1 चिन्तयन्तु सुरेश्वर; G2 चिन्तया वा सुरेश्वर (for °) —(L. 47) G3 M1 पूज्यो (for गतो) —(L. 49) K2 धीमत (for भारत) — K4 om lines 49-50 G3 om (hapl.) lines 49b-51a —(L. 50) K2 सर्वोत्पन्नैराधिप (for °) —(L. 51) K1 D3 T3 G2 तस्मिन् (for तत्र) K3.4 सुनाधन V1 स्वनाट्येन, M4 सुरनाट्ये (for सुनाट्येन) G3 सुनाट्यनटैस्तदा (for °) —(L. 52) D4 साधूनीम् (for महर्षीन्) K1 तोषयामास महर्षीन् (for °) K2 D1 भद्रो नाम च नामत (D1 भारत) D3 भद्रनामा स ना° (for °) —(L. 53) K2 Ñ2 V1 D5 D2.3.4 आत्मवत्; T1.2 G1.2.4 आदरात्; T3 आत्मवत् G3 आदरात्; M1 आकूता (for आत्मवान्) —(L. 54) V1 राजन् (for भद्रो) —(L. 55) K2.3 D1 प्रणोदित (for प्रचो°) —(L. 56) D3 सत्तमा (for °मेधे) T3 G1.2 M4 वचनं प्राह तत्(G2 पिता)नट (for °) — Before

भोज्यो द्विजानां सर्वेषां भवेय मुनिसत्तमाः ।
सप्तद्वीपां च पृथिवीं विचरेयमिमामहम् ॥
प्रसिद्धाकाशगमनः सत्कुर्वंश्च विशेषतः ।
अवध्यः सर्वभूतानां स्थावरा ये च जङ्गमाः ॥
यस्य यस्य च वेषेण प्रविशेयमहं खलु ।
मृतस्य जीवतो वापि भावेनोत्पादितस्य वा ॥
स भूयस्तादृशः स्यां वै जरारोगविवर्जितः ।
तुष्येयुर्मुनयो नित्यमन्ये च मम सर्वदा ॥
एवमस्त्विति स प्रोक्तो ब्राह्मणैर्नृपते नटः ।
सप्तद्वीपां वसुमतीं पर्यटत्यमरोपमः ॥
पुराणि दानवेन्द्राणामुत्तरांश्च कुरूंस्तथा ।
भद्राश्वान्केतुमालांश्च कालाम्रद्वीपमेव च ॥
पर्वणीषु तु सर्वासु द्वारकां यदुमण्डिताम् ।
आयाति वरदत्तः स लोकवीरं महानटः ॥
ततो हंसान्धार्तराष्ट्रान्देवलोकनिवासिनः ।
उवाच भगवाञ्शक्रः सान्त्वयित्वा सुरेश्वरः ॥
भवन्तो भ्रातरोऽस्माकं काश्यपा देवपक्षिणः ।
विमानवाहा देवानां सुकृतीनां तथैव च ॥
देवानामस्ति कर्तव्यं कार्यं शत्रुवधान्वितम् ।
तत्कर्तव्यं न मन्त्रश्च भेत्तव्यो वः कथंचन ॥
अकुर्वतां देवताज्ञामुग्रो दण्डः पतेदपि ।
सर्वत्राप्रतिषिद्धं वो गमनं हंससत्तमाः ॥
गत्वाप्रवेश्यमन्येषां वज्रनाभपुरोत्तमम् ।
इतोऽन्तःपुरवापीषु चरध्वमुचितं हि वः ॥
तस्यास्ति कन्यारत्नं हि त्रैलोक्यातिशयं शुभम् ।
नाम्ना प्रभावती नाम चन्द्राभेव प्रभावती ॥
वरदानेन सा लब्धा मात्रा किल वरानना ।
हैमवत्या महादेव्याः सकाशादिति नः श्रुतम् ॥
स्वयंवरा च सा कन्या बन्धुभिः स्थापिता सती ।
आत्मेच्छया पतिं हंसा वरयिष्यति शोभना ॥
तद्वद्भिर्गुणा वाच्या. प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
सद्भूताः कुलरूपस्य शीलस्य वयसस्तथा ॥

---

line 57, K Ñ2 V B D T1 G3 ins नट उवाच — (L 57) G(ed) भोक्ष्यो (for भोज्यो) D6 (marg) नटो भोज्यो द्विजातीनां, T2 3 G1 - 4 नटा पूज्या द्विजानां हि (for °) T2 3 G1 4 सर्वेषां (for भवेयं) V1 D3 द्विज (for मुनि) — (L 58) T1 G3 पृथ्वीं च (for पृथिवीं) T1 3 G1 3 4 नटो जयतु मामक (T3 G1 °कम्) (for °) — (L 59) Dn1 D6 गमन (for °न) T2 3 G1 3 4 प्रसिद्ध कामगमन (for °) K3 4 Dn G3 M4 शक्रुयश्च, K2 सकुर्वंश्च, D5 दाक्षिमांश्च, D6 सत्कृतिश्च (for सत्कुर्वंश्च) — (L 61) K4 यत्र (for the first यस्य) — (L 62) B1 वृतस्य, B3 शूद्रस्य (for मृतस्य) K1 3 Dn G3 भाव्येन, K4 D1 3 भव्येन, D3 भावस्य, T1 भवेन (for भावेन) — (L 63) K Ñ2 V B D5 D1 G3 सत्पुरुष, D1 सरूपस्, D2 ■ तूर्णश्च (for ■ भूयस्) D6 सुपर्णसदृशश्चाथ, T1–3 G1 3 4 सदाशास्तादृशस्याथ, G3 M4 स तस्य सदृशः स्यां वै (for °) — (L 64) V2 कृष्णे च, B1 मुनयो (for अन्ये च) T2 3 G1 4 वर मम च सर्वदा (for °) — (L 65) Ñ2 D2 T1 3 G1 3–5 M4 समोक्तो, D3 प्रोक्तो नै (for स प्रोक्तो) T G M4 ब्राह्मणैर्वेदपारगैः (for °) — T2 3 om lines 68 72 — (L 68) K2 भद्राश्च (for °श्वान्) K2 कलाम्बु, K4 D1 2 कलाप, Ñ2 V2 B Dn D5 T3 G1 3 5 कालाम्र, D3 जलान्त, D6 T1 G3 कालाम्र- (for कालाप) — (L 69) T1 पार्वतीभास्तथा देशान्. G1 पार्वतीयेषु सर्वासु (for °) — (L 70) K2 सन्, K4 असौ (for स) M4 आयाति वरदानेन (for °) K4 Dn D5 6 T1 4 G1 3 5 M4 लोकवीरो, Ñ2 °चारी D3 लोके वीर (for लोकवीर) — (L 72) B1 देव, D3 वज्री (for शक्र) D5 सुरोत्तम, T1 G3 वरेश्वर (for सुरेश्वर) — (L 74) K1 4 वाह्या (for वाहा) T1 3 G1 4 4 सुरासुराणस्तु देवानां (for °) D6 सुकृतीनां (for सुकृतीनां) — (L 75) K1 4 ममास्ति कार्यं कर्तव्य (for °) K2 3 4 शत्रोर्वैरमसन्निरसन् (for °) — (L 76) D3 स शत्रुणा, T1 ■ मन्त्रश्च (for च म°) K3 भेत्तव्यं च, T1–3 G1 3 4 °व्यो मे (for °व्यो व) — (L 79) V2 कृत्वा (for गत्वा) T1 पुरोत्तमम् (for °त्तमम्) — (L 80) T1 3 G1 4 गत्वा (for इतो) K2 3 B1 वापीषु, T1 वापीषु (for वापीषु) K4 ततोऽन्तःपुरवाप्यां (for °) B1 मुचिर G1 M4 उचित (for उचित) — (L 82) T1 सा तु (for नाम) V1 चन्द्राभा च, G2 चन्द्राभेव (for चन्द्रा°) — (L 83) D1 वराङ्गना, T3 °सना (for °नना) — (L 85) D2 M4 स्वयंवरे, T1 G3 सुस्वरूपा, T3 G1 सर्वरूपा (for स्वयंवरा) — (L 86) Ñ3 Dn वर (for पतिं) K2 सा हि T1–3 G1 3 4 M4 सा च (for हंसा) — (L 88) K3 D4 5 सदृशा, T2 G3 सगता, T3 G1 सा गति, T3 G4 सगति, T4 G5 M4 सद्रूपा, G3 सद्भूपा (for सद्भूता) K2 4 सद्भूताकाररूपस्य (for °) K3 यशसस् T4 च यशस् (for वयसस्) — (L 89) M4 सरत (for सा रत) K3 D2 साधारा, K4 माता स्याद्

यदा सा रत्नभाया च वज्रनाभसुता सती ।
तस्याः सकाशात्संदेशो नयितव्यः समाधिना ॥
प्रद्युम्नस्य पुनस्तस्मादानयध्वं तथैव च ।
स्वबुद्ध्या शतरालं च सविधेय हितं मम ।
नेत्रपत्रप्रसादश्च कर्तव्यस्तत्र सर्वथा ॥
तथा तथा गुणा वाच्याः प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
यथा यथा प्रभावत्या मनस्तत्र भवेत्स्थिरम् ॥
वृत्तान्तश्चानुदिवस प्रदेयो मम सर्वथा ।
द्वारवत्यां च कृष्णस्य भ्रातुर्मम यवीयसः ॥
नारायणश्च कर्तव्यः प्रद्युम्नो यादवात्मवित् ।
पर्यायर्तैर्द्वारावोढ़ा वज्रनाभसुता विभुः ॥
अथध्यास्ते [illegible] देवानां ब्रह्मणो वरदर्पिता ।
देवपुत्रैर्हि हन्तव्याः प्रद्युम्नप्रमुखैर्युधि ॥
सदो दत्तवरस्तस्य पेपमास्थाय यादवाः ।
प्रद्युम्नाद्या गमिष्यन्ति वज्रनाभविनाशनाः ॥
एतच्च सर्वं कर्तव्यमन्यच्च स्वयमेव हि ।
मातरालं विधातव्यमस्माकं प्रियकाम्यया ॥
प्रवेशस्तत्र देवानां नास्ति हंसाः कथंचन ।
वज्रनाभेप्सिते तत्र प्रवेशः खलु सर्वथा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
ते वासवचः श्रुत्वा हंसा वज्रपुरं ययुः ।
पूर्वोचितं हि गमनं तत्र तेषां जनाधिप ॥
ते दीर्घिकासु रम्यासु निपेतुर्वीर पक्षिणः ।
पद्मोत्करैराकुलासु शास्त्रैः स्पर्शनक्षमैः ॥
ते वै नदन्तो मधुरं संस्कृतापूर्वभाषिणः ।
पूर्वमप्यागतास्ते तु विस्मयं जनयन्ति हि ॥
अन्तःपुरोपभोग्यासु चैकदा वापीषु ते नृप ।
दृष्टास्ते वज्रनाभस्य त्रिविष्टपनिवासिनः ॥
आलपन्तः सुमधुरं धार्तराष्ट्रा जनेश्वर ।
स तानुवाच दैतेयो धार्तराष्ट्रानिदं वचः ॥
त्रिविष्टपे नित्यरता भवन्तश्चारुभाषिणः ।

(for भावा च) D₃ यथा सा रत्नभावा स्मरन् (for °) — (L. 90) Ñ₁ D₃ T₁ G₃ सकाशं (for °शात्) D₃ समा हिता (for °धिना) — (L. 91) B₁ Da₂ D₅ T₁ ₂ G₂ ₄ पुत्रम् (for पुनस्) K₁ तस्य (for तस्माद्) — (L. 92) Ñ₂ कार्येण (for -कालं च) D₁ संधेय त्रि (for सविधेय) — (L. 93) T₂ ₃ G₁ ₃ ₄ प्रसादस्तु (for कर्त°) — G₂ om (hapl) lines 94-96 — (L. 95) K₃ T₁ G₁ ₂ ₃ स्थिरम् (for स्थिरम्) — (L. 96) K₃ D₆ वृत्तान्तश्चादिवसे (for °) K₄ प्रदेय (for °यो) — (L. 98) D₃ सर्वमन्नात् (for °वित्) B₁ मन्यच स्वयमेव हि (for °) — B₁ om line 99 — (L. 99) K₃ पर्यायैर्द्वि (for °यर्तै) — (L. 100) D₃ देवानां (for देवानां) — (L. 101) B₁ ₂ न (for हि) D₁ ₃ तेषस्या (for हन्तव्या) K₃ पुत्रैर (for -प्रमुखैर्) T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ अपि (for युधि) — (L. 102) K₄ विधाम् (for वेषम्) — (L. 103) D₃ वधिष्यन्ति (for गमि°) D₅ देवशत्रु (for वज्रनाभ) T₂ ₃ G₁ ₄ -विनाशनात् (for °नाः) — (L. 104) Ñ₂ सर्व च, T₂ ₃ G₂ ₃ सर्वं च (by transp) V₁ Da₂ D₅ ₆ T₃ G₃ ₄ सर्वम् (for स्वयम्) — (L. 105) T G₃ ₅ M₃ हित (for प्रिय) — (L. 107) V₁ ₂ D₃ वज्रना भेप्सितस्तत्र, D₁ ₅ T₂ G₃ °नाभे स्थिते तत्र, D₆ (marg as above) °नाभस्थितानां तु (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* Da₂ T₂ — *Mention of Khila* V B Da₂ D₃ D₅ — *Adhy name* K Ñ₂ V B₁ ₃ Da D₂ D₃ ₄ ₆ वज्रनाभप्रद्युम्नोपाख्यानम् D₁ ₆ प्रद्युम्नोपाख्यानम् D₃ वज्रनाभयुद्धम्, T₁ ₃ G₁ ₃ ₄ वज्रनाभवधोद्योग T₂ G₂ वज्रनाभवध — *Adhy no* ₁ K₃ (marg) 144, V₁ 150, V₂ 149, V₃ Da₂ 148 D₁ 142, D₄ 145, T₁ G₃ ₄ M₂ 159, T₂ G₂ 161, T₃ 163, T₄ G₁ 155, G₅ 162

(L. 108) D₃ वज्रपुरे (for °पुरं) — (L. 109) B₁ D₁ पूर्वोचित G₃ M₄ पुरोहित, G₅ पुरोचित (for पूर्वो°) V₂ ₃ B₂ D₅ D₂ ₄ ₆ नराधिप (for जना°) D₃ पुरि तेषां नराधिप (for °) — (L. 110) Ñ₂ D₂ ₃ G₁ M₄ वर (for वीर) — K₃ om (hapl) lines 111-112 — (L. 111) Ñ₂ पद्मोत्करैर् (for °त्करैर्) — (L. 112) T₁ सर्वे, T₂ नद्ध (for ते वै) D₂ G₁ वदन्ता T₂ Cal ed नन्दन्तो (for नदन्तो) K₁ ₃ भाषिणा (for °णः) Da₂ संस्कृतापूर्वभाषिण, D₃ मस्कृता पूर्वभाषिण T₂ ₃ संस्तुते पूर्वभाषिण, G₁ ₂ ₃ M₃ संस्कृते पू (for °) — (L. 113) D₁ T G₂ ₃ M₃ मध्यागताम् (for मप्या°) — (L. 115) V₂ D₂ ₃ ₆ T₂ ₃ G₁ ₄ M₃ दृष्टाम् (for दृ°) K₁ दृष्टास्ते चक्रनाभस्य (for °) — (L. 116) K₃ V₁ G₃ जनाधिप (for जनेश्वर) — D₁ reads line 117 twice — (L. 117) D₂ दैत्यशो (for दैतेयो) D₅ (first time) जनेश्वर (for इदं वचः) — (L. 119) G₃ ₅

यदेवेहोत्सवोऽस्माकं भवद्भिरवगम्यते ॥
आगन्तव्य जालपादाः स्वमिद भवता गृहम् ।
विश्रब्ध च प्रवेष्टव्य त्रिविष्टपनिवासिभिः ॥
ते तथोक्ता. शकुनयो वज्रनाभेन भारत ।
तथेत्युक्त्वा हि विविशुर्दानवेन्द्रनिवेशनम् ॥
चक्रु परिचय ते च देवकार्यव्यपेक्षया ।
मानुषालापिनस्ते तु कथाश्चक्रु पृथग्विधा ॥
वशवद्धाः काश्यपाना सर्वकल्याणभागिनाम् ।
स्त्रियो रेमुर्विशेषेण शृण्वन्त्य. सततं कथाः ॥
ततो विचरती हसा ददृशुश्चारुहासिनीम् ।
प्रभावती वरारोहा वज्रनाभसुता तदा ।
हसा. परिचिता चक्रुस्ता ततश्चारुहासिनीम् ॥
सखीं शुचिमुखी चक्रे हसी राजसुता तदा ॥
सा ता कदाचित्पप्रच्छ वज्रनाभसुता सखीम् ।
विश्रम्भिता पृथग्युक्तैराख्यानकशतैर्वराम् ॥
त्रैलोक्यसुन्दरी वेद्मि त्वामहं हि प्रभावति ।
रूपशीलगुणैर्देवि किंचित्त्वा वक्तुमुत्सहे ॥
व्यतिक्रामति ते भीरु यौवन चारुहासिनि ।
यद्गतं पुनर्नैति गत स्रोत इवाम्भसः ॥
कामोपभोगतुल्या हि रतिर्देवि न विद्यते ।
स्त्रीणां जगति कल्याणि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
स्वयंवरत्वे न्यस्ता त्व पित्रा सर्वाङ्गशोभने ।
न च किंचिद्वरयसे देवासुरकुलोद्भवम् ॥
व्रीडिता यान्ति सुश्रोणि प्रत्याख्याता स्त्वया शुभे ।
रूपशौर्यगुणैर्युक्ताः सदृशास्तव कुलस्य हि ॥
आगतानेच्छसे देवि सदृशान्कुलरूपयो ।

M4 सहा (for यदा) K4 नहोत्सवो (for [ए]वेहोत्सवो) D5 सद्वेहोत्सवेऽस्माक (for ᵃ) T2 3 G1 3 मपि, G5 अपि (for भव) G5 M4 मन्यते (for गम्यते) K2 D1 3 भवद्भिरव (K2 ˚तु)गम्यताम् (for ᵇ) — (L 120) K4 D5 D4 T2 3 G1 3 4 M4 जलपदा, V3 G5 दलपदा, V3 B जालपत्रा, D7 जलपादा (for जाल˚) G4 ननु (for स्वम्) G2 भवतो (for ˚ता) — (L 121) D4 विशिष्ट (for विश्रब्ध) — (L 122) K4 वज्रनाभकर (for ˚नाभेन) — (L 123) T2 3 G3 4 ते तथोक्ता (for तथेत्युक्त्वा) G2 M3 ति (for हि) D3 ज्ञानश्च (for ˚वेन्द्र) — (L 124) T3 त्रिवक्षया (for व्यपे˚) — (L 125) K2 3 कथा (for कथास्) — (L 126) K2 वशे विद्वान्, K3 4 N2 V1 3 B Dn D4 T1 G2 3 M4 वशी वद्धा, D1-3 वशो विद्वन् D6 वशे वृद्धा, T3 G1 वशवश्या (for ˚वद्धा) V3 धर्म (for सर्व) Cal ed सुकृतीना शुभाशिनाम (for ᵇ) — G1 om lines 127-130 — (L 127) K1 परमा, K3 4 विविधा, D1 सतत (for सततं) G3 शृण्वन्त्य श्रुतता कथाम् (for ᵇ) — (L 128) N2 V1 3 T2 G2 3 M4 विरहिते, T1 G3 हि ते दिव्य (for विचरती) K4 Dn विचरन्त्यस्ता K3 ˚न्तीं त)तो हसा (for ᵃ) — G5 om (hapl) lines 130-131 — (L 130) N2 V1 हस्य (for हसा) T2 परिवृता (for ˚चिता) D2 ततस्ता (by transp), D3 ता नर्मी, D3 तास्तथा — (L 131) K1 3 शुचिमुखा K2 V B3 Dn D4 D T2-4 G2 3 5 M4 शुचिमुखीं K4 N2 T1 सुचिमुखीं (for शुचिमुखी) D4 सर्वी शुचिमुखी चक्रु (for ᵃ) K2 Dn T2 4 G1 M4 हसीं, D2 हस (for हसी) K3 शुभाम् K4 D1 नु ताम् N2 तत (for तदा) K1 T2 हसीं राजसुता नताम् (T2 तथा), V2 Dn D4 D5 3 G4 हसीं राजसुता तदा (D4 सु ताम्) (for ᵇ) — (L 132) K4 V4 D2 3 M4 ता सा (by transp) G2 ता कदाचिच्च पप्रच्छ (for ᵃ) G1 हसी राज (for वज्रनाभ) — (L 133) T1 3 G3 4 वाचमेव (for विश्रम्भिता) K2 पृथग्युक्त्या, K3 ˚ग्युक्तैः, K2 ˚गुणैः, V B Dn D6 G2 6 M3 ˚क्सूक्तैः, D2 ˚ग्भूतैः (for ˚ग्युक्तैः) … M4 … Be- fore line 134, T2 G3 ins हसी — (L 134) D4 त्रैलोक्ये (for ˚क्य) K1 4 सुन्दरा (for ˚रीं) — (L 136) K3 T1 क्रमति (for क्रा˚) K2 भामिनि (for हासिनि) — (L 138) G2 3 M1 रिता मृते (for न विद्यते) — (L 139) B3 ब्रवाणि (for ब्रवीमि) — (L 140) K3 V1 3 D2 3 D5 D6 4 6 T G M3 स्वयंवरे च (for ˚वरत्वे) D1 विन्यस्ता (for न्यस्ता त्व) D3 स्वयंवरे च न्यस्तासि (for ᵃ) — (L 141) D1 न (for च) N3 V B Dn D2 D3 5 6 काश्चिद् (for किंचिद्) T1 3 G1 3 वा वयसे (for वर˚) K2 om (hapl) lines 141ᵇ 142ᵃ Cr M देवि सुर (for देवासुर) K2 3 N2 V B Dn D5 D6 4 6 -कुलोद्भवान् T1 3 G 3 4 ˚द्भवे (for ˚द्भवम्) — (L 142) G1 व्रीडामा, M4 व्रीडा न (for व्रीडिता) D3 तया (for त्वया) — (L 143) D3 शील (for शौर्य) Dn D1 3 G1 4 M4 युक्तान् (for युक्ता) K2 रूपशीलगुणैर्युक्त V3 रूपसौन्दर्यगुणोपेता (hypermetric), B3 शौर्यगुणोपेता (for ᵃ) K2 सदृशास्तव (hypermetric), Dn D1 सदृशास्तव, D2 ˚शान्यत्, T1 G1 3 om Poona eds G (ed) ˚शास्त्व

इहैष्यति किमर्थं त्वां प्रद्युम्नो रुक्मिणीसुतः ॥
त्रैलोक्ये यस्य रूपेण सदृशोऽस्य कुलेन वा ।
गुणैर्वा चारुसर्वाङ्गि शौर्येणाप्यथ वा शुभे ॥
देवेषु देवः सुश्रोणि दानवेषु च दानवः ।
मानुषेष्वपि धर्मात्मा मानुषः स महाबलः ॥
यं सदा देवि दृष्ट्वा हि स्रवन्ति जघनानि हि ।
आपीनानीव धेनूनां स्रोतांसि सरितामिव ॥
न पूर्णचन्द्रेण मुखं नयने वा कुशेशयैः ।
उत्सहामोपमातुं हि मृगेन्द्रेणाथ वा गतिम् ॥
जगतः सारमुद्धृत्य पुनः स विहितः शुभे ।
कृत्वानङ्गं वशे साङ्गं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
कृतेन शम्बरो बाल्ये येन पापो निबर्हितः ।
मायाश्च सर्वाः संप्राप्ता न च शील विनाशितम् ॥
यान्यान्गुणान्पृथुश्रोणि मनसा कल्पयिष्यसि ।
पश्यस्यास्त्रिषु लोकेषु प्रद्युम्ने सर्व एव ते ॥
कृत्या वह्निप्रतीकाशः क्षमया पृथिवीसमः ।
तेजसा सूर्यसदृशो गाम्भीर्येण ह्रदोपमः ॥
प्रभावती शुचिस्मितामिति होवाच भाविनी ।
विष्णुर्मानुषलोकस्थः श्रुतः स बहुशो मया ॥
पितुः कथयतः सौम्ये नारदस्य च धीमतः ।
शत्रुः स किल दैत्यानां वर्जनीयः किलानघे ॥
कुलानि किल दैत्यानां तेन दग्धानि मानिनि ।
प्रदीप्तेन रथाङ्गेन शार्ङ्गेण गदया तथा ॥
नागानगरदेशेषु वसन्ति किल येऽसुराः ।
इत्येते दानवेन्द्रेण सदिश्यन्ते हि तं प्रति ॥
मनोरथो हि सर्वासां स्त्रीणामेवं शुचिस्मिते ।
भवेद्धि मे पतिकुलं श्रेष्ठं पितृकुलादिति ॥
यदि नामाभ्युपायः स्यात्तस्येहागमनं प्रति ।
महाननुग्रहो मे स्यात्कुलं स्यात्पावितं च मे ॥
समर्थनां मे पृष्टा त्वं प्रयच्छ शुचिलापिनि ।

(for °शाश्वतम्) —(L. 144) D3 om. line 144^b 146^a K3 4 सदृशा (for सदृशात्) —(L. 145) D6 (marg) इहैष्यति (for इहैष्यति) T1 कृतार्थेन, T3 G1 कृतार्थस्त्वा (for किमर्थं त्वा) —(L. 146) K3 V3 D5 D3 3 5 6 T1–3 G1 4 सदृशो न, T1 G2 4 M3 °शोऽस्ति, G1 °शेन (for °शोऽस्य) —(L. 147) Ñ3 D3 स (for वा) D1 सर्वाङ्गि (for सर्वाङ्गि) V3 B3 D5 D6 [श]क्ति, Poona ed G(ed) [श]नि (for [श]थ) —(L. 149) Ñ3 D5 D3 मनुष्य (for मानुष) B1 मनु य सुमहाबल (for ^b) —(L. 152) D4 न सूर्ये, T1–3 सदृशे (for न पूर्ण) T3 पूर्णचन्द्रेण सुमुख (for ^a) —(L. 153) K3 D5 D3 T3 4 G1 उत्पहे न (for °हाम) K1 [उ]पमां गन्तु, K4 °मा कर्तुं, Ñ3 D3 °मा दातु (for °मातुं हि) K3 D33 D6 उत्सहाम्युपमां दातुं, V3 °हे नोपमां दातुं (for ^a) T1 [ह]त तद्गति (for [म]थ वा गतिम्) —(L. 154) T1 3 G1 शुभम्, G1 शुभ (for शुभे) D3 विहितस्तनय शुभे (for ^b) —I1 om. lines 155 159 (L. 155) K1 वरे शार्ङ्गी, K3 Ñ3 V3 पुरा साङ्ग (Ñ3 सगे), V1 3 B3 3 D5 D3 3 6 T1 G2 4 M3 वरे साङ्ग, D1 4 (marg) वशे शार्ङ्गे, D3 वपु साङ्ग (for वशे साङ्ग) K3 कृत्वानन्द वशे साशङ्, T3 G3 यथा शृङ्गवरे शार्ङ्गं (G3 शृङ्ग) T2 3 G1 4 यथा शृङ्गिवरे शृङ्ग (for ^a) —(L. 156) G1 पुत्रेन (for हत°) M1 बाले (for बाल्ये) T G1 3–5 M1 निपातित (for निबर्हित) —(L. 157) D1 न च शीलविनाशनम् (for ^b) —(L. 158) T1 धन्यान् (for या°) —(L. 159) G1 द्रष्टास्य (for दृ°) K3 सर्वे (for त्रिषु) K1 4 दृश्यन्ते सर्वे लोकेषु (for ^a) K3 प्रद्युम्नात् (for °म्ने) —(L. 160) K4 प्रकाश स (for प्रतीकाश) —(L. 161) Ñ3 G3 संकाशो (for सदृशो) D1 गाम्भीर्ये सागरोपम (for ^b) —T1 G3 5 M3 om. line 163 —(L. 162) Ñ3 D1 T1 शुचि सुशीलम् (for शुचि°) —T3 om. (hapl) lines 163–166 Before line 163, K Ñ3 V B D G1 4 M1 ins. प्रभावती —(L. 163) K1 मानव (for मानुष) Ñ3 देहस्थ, D3 रूपस्थ, D1 लोकस्थ, T3 लोकेऽस्थ (for लोकस्थ) —(L. 165) K3 Ñ3 om. (hapl) lines 165^b–166^a V3 D5 G1 3 सदा (for किल) D3 वर्जनीया किलानघ (for ^b) —(L. 166) D3–4 T2 4 G1 2 4 5 M1 भामिनि (for मानिनि) —(L. 169) G3 [दृ]श्य (for [दृ]ते) D3 सदृश्यते हि सप्रति (for ^b) —(L. 170) D3 एव (for एवं) —(L. 171) K1 3 4 यदि कुलं, Ñ3 प्रतिकूल (for पतिकुलं) T1 3 G1 भवेद्धि न प्रतिकूल (for ^a) —(L. 172) K4 शुभाय (for [अ]भ्युपाय) D1 [आ]नयन (for [आ]गमन) —(L. 173) G1 पावित तु (for पावित च) K4 पावितं कुलय च मे; D3 कुलस्यास्योचित च मे (for ^b) —(L. 174) K3 सर्वथा नाम D1 समर्थं नाम, D3 °र्थतां मे, D1 (marg) कार्यनिश्चयं। T2 3 G1 2 प्रिय च नाम (for समर्थना मे) K1 पृष्टास्त्र; B3 दृष्ट्वार्थं, D3 दृष्टा त्वं, G3 दृष्ट्वा त्व (for पृष्टा त्वं) T1 G1 प्रिय च नाम दृष्ट्वा त्वं, G3 M1 समर्था ननु त(M1 सु)ष्टा त्व (for ^a) K4 च विलासिनि; D1–3 सुविलासिनि (for

प्रद्युम्नः स्याद्यथा भर्ता मम वृष्णिकुलोद्भवः ॥
अत्यन्तवैरी दैत्यानामुद्वेजनकरो हरिः ।
असुराणां स्त्रियो वृद्धाः कथयन्त्यो मया श्रुताः ॥
प्रद्युम्नस्य तथा जन्म पुरस्तादपि मे श्रुतम् ।
यथा च तेन निहतो बलवान्कालशम्बरः ॥
हृदि मे वर्तते नित्यं प्रद्युम्नः खलु सत्तमे ।
हेतुं स नास्ति तस्यार्थे यथा मम समागमः ॥
दासी तवाहं सख्यार्हे दूत्ये त्वा च विसर्जये ॥
पण्डितासि वदोपायं मम तस्य च सगमे ॥
ततस्तां सान्त्वयित्वा सा प्रहसन्तीदमब्रवीत् ।
तत्र दूती गमिष्यामि तवाहं चारुहासिनि ।
इमा भक्ति तवोदारा प्रवक्ष्यामि शुचिस्मिते ॥
तथा चैव करिष्यामि यथेप्सति तवान्तिकम् ।
साक्षात्कामेन सुश्रोणि भविष्यसि सकामिनी ॥
इति मे भाषितं सत्यं स्मरेथाः शुचिलोचने ।
कथाकुशलता पित्रे कथयस्वायतेक्षणे ॥
मम त्वं तत्र मे देवि हितं सम्यक्प्रपत्स्यसे ।
इत्युक्त्वा सा तथा चक्रे यत्तस्या तामथाब्रवीत् ॥
दानवेन्द्रश्च तां हंसीं पप्रच्छान्तःपुरे तदा ।
प्रभावत्या समाख्याता कथाकुशलता तव ॥
तत्त्वं शुचिमुखि ब्रूहि कथा योग्यतया वरे ।
किं त्वया दृष्टमाश्चर्यं जगत्युत्तमपक्षिणि ॥
अदृष्टपूर्वमन्यैर्वा योग्यायोग्यमनिन्दिते ।
सोऽब्रवीत् वचनाभं तु हंसी नतरोत्तम ॥
श्रूयतामित्यथामन्त्र्य दानवेन्द्रं महाद्युतिम् ।
दृष्टा मे शाण्डिली नाम साध्वी दानवसत्तम ।
आश्चर्यं कर्म कुर्वन्ती मेरुपार्श्वे मनस्विनी ॥
सुमना चैव कौसल्या सर्वभूतहिते रता ।
तयाविदूरे शाण्डिल्याः शैलपुत्र्याः शुभा सरी ॥
नटश्चैव मया दृष्टो मुनिवृन्तवरः शुभः ।

शुचि°) K1 प्रयच्छस्व विलासिनि (for ^b) — (L 175) G1 M1 विष्णु (for वृष्णि) V2 D5 s कुलोद्भव (for °भव) Ñ2 स मे वृष्णिकुलोद्भव (for ^b) — (L 178) T1 G3 शत्रु (for जन्म) T2 s G1 4 प्रद्युम्नस्य यथा शत्रु (for ^a) T G M1 इति न (for अपि मे) — (L 179) K2 युध्वा (for यथा) — (L 180) T2 सत्तम (for °मे) — (L 181) K1 तेन स्याद्, K4 Ds2 D1 तस्याथ, K3 4 V3 s B Dn Dn1 D1-3 T4 G1 2 3 M4 स्यात्तेन (for तस्यार्थे) D2 T1 हेतुर्हि नास्ति स्यात्तेन (G1 तस्यात्तेन) T2 s G3 4 हेतुभिर्नास्ति तस्मात्तैर् (G3 °स्ते) (for ^a) T3-5 G3 4 भया T1 G2 म य)था मम सगम (for ^b) — (L 182) Ñ2 तस्यार्थे; V1 साक्षि हे, D1 शिक्ष्यास्मि, D2 शिक्ष्यास्मि, D4 सख्यार्थे, D6 T4 G3 M4 सखि भो, T2 s G1 3 4 सखि मे, G2 सख्यं ते (for सख्यार्हे) K1 V2 D1 3 4 दौत्ये, K3 V1 2 B1 3 D5 D6 दूर्तो, K4 सौम्ये (for दूत्ये) D2 T1 दूती तु (T2 °त्यर्थे) त्वां विसर्जये (for ^b) — (L 183) D1 यथा, G3 मम (for वद) T1-3 G3 4 पण्डिता त्वत्रोपाय, G1 °ता च ममोपाय (for ^a) K2 वद (for मम) — (L 184) Ñ2 ततस्ता सान्त्वय द्वाचा (for ^a) — Before line 185, K Ñ2 V B D T1-3 G M1 ins शुचिमुखी, T4 सूचीमुखी — (L 185) B3 भाविनि (for हासिनि) — (L 186) T2 s G1 3 4 शुभानने (for शुचिस्मिते) — (L 187) K1 2 4 [ध]त्विति (for [प्स]त्यति) — (L 188) D1 s G M1 भविष्यति समागम (for ^b) — Before line 189, D5 ins प्रभावत्युवाच

— (L 189) Dn T1 G3 नित्य (for सत्यं) K3 स्मरस्व (for स्मरेथा) For line 190, V1 subst
1** कथानुकूलता पित्रे कथयामललोचने ।
— (L 191) G3 मम त्वमत्र देवि (for ^a) K3 V1 D1 2 प्रपश्यसे, D4 G3 s M1 प्रवर्तते, T2 s G3 4 प्रवर्तसे (for प्रपत्स्यसे) K4 त त्व समतिपत्स्यसे (for ^b) — Before line 192, G3 ins वैशंपायन — (L 192) K4 यत्तु तत्सम् (for यत्तस्या ताम्) D3 यद्यूत सा तथाब्रवीत् (for ^b) — (L 194) K1 T1 s G3 s 4 M4 समाख्याता (for स°) D1 कथानुकूलता तत्र (for ^b) — (L 195) D5 D6 तस्य (for तत्त्व) D1 शुचिस्मिते (for °मुखि) D2 T1 G3 कथा योग्या तथा वरे (T1 कथा वरे), T3 s G4 कथायोग्यास्तथा परे (G4 ध्रुवम्) (for ^b) — (L 197) G2 सर्वैर् (for अन्यैर्) — D2 om (hapl) lines 199-200 — (L 199) K1 T4 महाद्युति, K2 D5 °द्युते (for °द्युतिम्) — (L 201) D3 s G3 यश स्विनी, T1 s G1 3 4 सर्व (for मन°) — (L 202) V2 s B3 Dn1 D8 s 4 T G1 3-5 सुमनास्, G2 सुकुमारी (hypermetric) (for सुमना) — (L 203) K2 कथचित्तत्र, Ñ2 V1 B1 2 D5 कथचिद्दूर, V2 s B2 कथचिद्वीर, T1-3 G3 s M4 तयाविदूर, T3 G4 तयाविधा सा, G4 तथा च वीर (for तयाविदूरे) K3 T1 s G1 s 4 सती (for सरी) — (L 205) D1 भोग्यदा, T1 G2 s M4 भोगी (for भोज्यद) T1 2 G1 2 4 कामरूपी चर भोग्य (for ^a) K1 Ñ2 V D5 D6 s T1 नृत्य(K2 °व, T1 °त)मत्त ,

कामरूपी च भोज्यश्च त्रैलोक्ये नित्यसंमत ॥
कुरूंश्चाप्युत्तरान्वीर कालाम्रद्वीपमेव च ।
भद्राश्वान्केतुमालांश्च द्वीपानन्यांस्तथैव च ॥
देवगन्धर्वगेयानि नृत्यानि विविधानि च ।
स वेत्ति देवानृत्येन विस्मापयति सर्वदा ॥

वज्रनाभ उवाच ।

श्रुतमेतन्मया हंसि नचिरादिव विस्तरम् ।
चारणानां कथयतां सिद्धानां च महात्मनाम् ॥
कुतूहलं ममाप्यस्ति सर्वथा पक्षिनन्दिनि ।
नटे दत्तवरे तस्मिन्संस्तवस्तु न विद्यते ॥

हंस्युवाच ।

सप्तद्वीपान्विचरति नटः स दितिनोत्तम ।
गुणवन्तं जनं श्रुत्वा गुणहार्ये स सर्वथा ॥
तव चेच्छृणुयाद्वीर सद्भूतं गुणविस्तरम् ।
नटं तदागतं विद्धि पुरं तव महासुर ॥

वज्रनाभ उवाच ।

उपायः सृज्यतां हंसि येनेह स नटः शुभे ।
आगच्छेन्मम भद्रं ते विषयं पक्षिनन्दिनि ॥

ते हंसा वज्रनाभेन कार्यहेतोर्विसर्जिताः ।
देवेन्द्रायाथ कृष्णाय शशंसुः सर्वमेव तत् ॥
अधोक्षजेन प्रद्युम्नो नियुक्तस्तत्र कर्मणि ।
प्रभावत्याश्च संसर्गे वज्रनाभवधे तथा ॥
दैवीं मायां समाश्रित्य सविधाय हरिर्नटम् ।
नटवेषेण वैमानां प्रेषयामास भारत ॥
प्रद्युम्नं नायकं कृत्वा साम्बं कृत्वा विदूषकम् ।
पारिपार्श्वं गदं वीरं यान्भैमांस्तथैव च ॥
वारमुख्या नारीः कृत्वा तत्तूर्यसंघं तदा ।
तथैव भद्रभद्रस्य सहायांश्च तथाविधान् ॥
प्रद्युम्नविहितं रम्यं विमानं ते महारथाः ।
जग्मुरारब्ध कार्यार्थं देवानाममितौजसाम् ॥
एकैकस्य समा रूपे पुरुषाः पुरुषस्य तु ।
स्त्रीणां च सदृशाः सर्वे स्वरूपैर्नराधिप ॥
ते वज्रनगरस्याथ शाखानगरमुत्तमम् ।
जग्मुर्दानवसंकीर्णं सुपुरं नाम नामतः ॥

Colophon

D3 G1 सुरसत्तम T1.4 G3.5.6 सुरसत्तम, G2 M1 नृप सत्तम (for नित्यसंमत) —(L 206) T2.3 G1.2.4 अप्युत्तरान्, G6 अप्युत्तमान् (for चाप्युत्तरान्) K3 कालाम्बु K4 D6 D5.6 G5 M4 कालाप D3 कलाप D4 कलाप T1.2 G1.2 कालाद्रि T3 G4 कालादि G5 मकल (for कालाम्र) —(L 209) T1 G3.5.6 M1 गीतानि (for नृत्यानि) K3 ॥ नर्तयति तथा (for °) Second part of M3 K1 begins from line 209b. —(L 213) N3 संभवस्तु D1 अद्भुतस्तु D3 सद्भावस्तु T2.3 G3.4.6 सद्भावस्तु (for संस्तवस्तु) —(L 214) D3 संचरति T3 G3.5.6 व्रजत (for विच) —(L 215) V2 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) K1 गुणकार्ये D3 आहर्ता T4 कार्ये (for हार्ये) T3.5 G2.3.4 सुसहायस्तु सर्वथा (G5 दा) (for °) —(L 216) G4 संभूतं (for सद्भूतं) —(L 217) D3 T3.5 G4.5 M1 समागतं (for तदा) —(L 218) D3 उपायं (for यः) T1.2 G1.3 M1 सृजतां G5 वर्ण्यतां (for सृज्यतां) V2 उपायः सृज्यतां हंसि (for °) T3 G3.4.5 येन ह्यत्र नटः शुभे (G5 भ) (for °) —(L 219) D1 विषयं च ममानघे (for °) —(L 222) T1 स (for वि) T2.4 तत्र V1 सर्वं D3 शुभं (for तत्र) K3 D1 T3 कर्मणा (for णि)

—(L 224) V2 उपाश्रित्य (for समा) T1 सुतं (for हरिः) T3.5 G1.4.6 हरिः कृष्णा सुतं नटम् (for °) —(L 225) D3 भैमसत्वान् (for वैमानां) —(L 226) V1.3 D1 नाटके (for नायकं) —(L 227) K3 कृत्वा पार्श्वे N3 V B D3 D5 D6.7 G पारिपार्श्व (for पार्श्वं) — For line 227 K3 subst

°°° पार्श्वे तत्र वीरमल्ला भैमांश्च तथैव हि ।

—(L 228) K2 D3 वारमुख्याः नारीः कृत्वा (for °) T1 G1.3 सतूर्य T2 तत्तूर्यं G3 सत्कार्यं (for तत्तूर्य) K3 सद्भ्रुसहायस्तथा (for °) —(L 229) तथा सहुद् (for तथाविधान्) — T on line 230 —(L 230) M1 सहितं (for वि) M1 महासुरा (for रथाः) —(L 231) D1 अमितेजसाम्; D3 आमतौजसम् (for °जसाम्) —(L 232) K3 एकैकस्य (for कस्य) D3 रूपं (for रूपे) G1 रूपेण (for पुरुषाः) T3.5 G1.2.3 रूपेण पुरुषस्य ता (for °) —(L 233) G2 M1 सदा (for सर्वे) K1 D1 ते स्वरूपैर् K3 D3 तथा N2 D3 स्वान; V1 सुरोत्तम V1 सुरूपैर् V3 T1 G1 M1 स्त्रियो रूपैर् D3 स्वरूपैस्ते D5 वररूपैर्; T1.2 G1.2.3 वैमान (for स्वरूप) — T om line 234 233

वैशंपायन उवाच ।

ततः सुपुरवासीनामसुराणां नराधिप ।
पूर्वश्रुतो नटः प्राप्तः कौतूहलमजीजनत् ॥
नटस्याथ ददुर्दैत्याः सत्कारं परया मुदा ।
प्रत्ययार्थं ददुश्चापि रत्नानि सुमहान्त्यथ ॥
ततः स ननृते तत्र वरदत्तो नटस्तदा ।
सुपुरे पुरवासीनां परं हर्षं समादधत् ॥
रामायणं महाकाव्यमुद्दिश्य नाटकीकृतम् ।
जन्म विष्णोरमेयस्य राक्षसेन्द्रवधेप्सया ॥
लोमपादो दशरथ ऋष्यशृङ्गं महामुनिम् ।
शान्तामानाययामास गणिकाभिः सहानघ ॥
रामलक्ष्मणशत्रुघ्ना भरतश्चैव भारत ।
ऋष्यशृङ्गश्च शान्ता च तथान्यैर्नटैः कृतैः ॥
तत्कालजीविनो वृद्धा दानवा विस्मयं गताः ।
आचचक्षुश्च तेषां वै रूपतुल्यत्वमच्युत ॥
सत्काराभिनयौ तेषां प्रस्तावानां च धारणम् ।
दृष्ट्वा सर्वे प्रवेशं च दानवा विस्मयं गताः ॥
ते रक्ता विस्मयं नेदुरसुराः परया मुदा ।
उत्थायोत्थाय नाट्यस्य निक्षेपेषु पुनः पुनः ॥
ददुर्वस्त्राणि तुष्टाश्च ग्रैवेयवलयानि च ।

— (L. 234) D3 ते पञ्चनगराण्याशे (for °) —(L. 235) सपूर्णं (for सकीर्णं) T1 पट्पुर (for सु°)

COLOPHON om in B3 — Mention of the Epic D5 T1 — Mention of Khila Ñ B D5 D1 4 — Adhyāya name K2 3 Ñ2 V B1 2 Dn D5 D1 4 वज्रनाभप्रद्युम्नोत्तरम्, K3 वज्रनाभप्रद्युम्नयुद्धम्, K4 वज्रनाभप्रद्युम्न D3 वज्रनाभवधे प्रद्युम्नोत्तरम् T G1 2 4 वज्रनाभवध — Adhy no K3 (marg) 143 V1 151, V2 150 V3 D 2 149, D5 143, D3 T1 G2 150 D4 146, T1 G3 4 M1 160, T2 G1 162, T3 169 G1 163

B1 om line 236 —(L. 236) K3 4 D5 D1 T2 स (for सु) K2 3 Ñ2 V B1 2 D2 4 G2 M1 तत स्वपुरवासी (D3 T2 सा)नाम् (for °) Ñ2 सर्वेष च, T1 जनाधिप (for नरा°) — After line 236 K1 Ñ2 Dn D5 ins

3** तदा राजा वज्रनाभो दीपितां गृहमुत्तमम् ।
ज्ञातिभिः निर्गतामेषां बहुरत्नमुपायनम् ॥
वासांसि सुविचित्राणि सुखाय जनरञ्जनम् ।
भर्तृराज्ये समाख्यं कथा यत्र च सर्वदा ॥

[(L. 2) K1 तत G1 अत्र (for एषा) K1 Ñ2 D5 तथा (for बहु) — (L. 3) Ñ2 मन (for जन) D5 सुराय सुर नन्दन (for °) —(L. 4) Ñ2 समाख्ये (for °ख्यं) V2 नाम्ना (for सर्वं)]

— (L. 237) K1 Dn D1 5 T2 3 G2 3 M2 पूर्वे श्रुतो V2 B D3 T2 G2 पूर्वश्रुतो (for पूर्व°) D3 M1 नर (for नट) G1 कुतूहलम् (for कौ°) — (L. 238) G2 सत्कारम् — (L. 239) K2 4 V2 B1 Dn T1 M1 प्रययार्थं (K2 M1 °र्थं), K1 2 D1 D1 प्रत्ययार्थं, Ñ2 V1 D5 D1 प्रत्येप्सित, V2 B1 पूजनार्थ (B1 °र्थं); T D2 4 G2 सत्यार्थं T2 3 G1 3 5 नाट्य (G1 नट)स्यार्थं (for प्रत्ययार्थं) D3 पात्राण्यंशुकाणि (for °) D3 T1 2 G1 3 5 रत्नानि विविधानि च (for °) — (L. 240) M1 स तत्र (for तत्र स) D2 3 M1 वीर (for तत्र) D5 वरदानात् (for °दत्तो) G2 नटो वृषवाहनदा (for °) — (L. 241) M1 पुन (for पुर) K3 D1 3 G2 वासिनो (for वासीना) T1 2 G1 3 5 सुपुरे पुरवासिनां (for °) D5 परि (for पर) V2 B3 D5 समादधत् (for समा°) — (L. 242) K1 4 सुदेशे (K1 °श्य), V2 3 Dn D1 T2 4 G1 2 उद्देश्य, D5 उद्दिश्य D2 उद्दिश्य T2 3 G1 3 उद्देशात् (for °दृष्टे) — (L. 243) D1 -वधे यथा (for वधेप्सया) — (L. 244) K1 4 रामपादो D5 लोकपालैः T1 2 G1 3 4 M1 लोमपादात् (for लोमपादो) D1 2 लोमपादं दशरथम् (for °) D5 महामुनि — (L. 245) K2 V1 2 Dn शान्तामानयामास; K3 शान्ति समानयन, T1 G1 शान्तामभ्यानयामास, T2 3 G1 4 5 M1 स शान्तामान° (for °) V2 सह (for सह) — (L. 246) V1 B3 D5 T1 2 G1 2 शत्रुघ्न (for °घ्ना) V1 Dn D1 T1 2 G2 3 भरतस्य (for भरतश्च) — (L. 247) K1 शान्तायां D1 3 शान्ता च (for शान्ता च) K2 Ñ2 Dn D1 2 T G M1 कृता (for कृतैः) — T1 G1 om line 248 — (L. 249) K2 वृद्धाः (for वृद्धा) — K3 om (hapl) lines 249 251 — (L. 249) K3 D2 अच्युतम्; K3 D1 °त, K1 V2 B3 T1 2 G2 6 यूयं च, D5 G2 M1 तत्पुने (for मच्युत) V1 रूपतुल्यत्वमच्युत, T2 G1 3 °मत्रैव च (for °) — (L. 250) K3 4 D1 सत्काराभिनयश्चैषां, T1 सत्काराभिनयौ तेषां (for °) — (L. 251) T1-3 G1 3 4 तेषां (for सर्वे) D5 प्रत्यासन्नो (for प्रवेशं च) — (L. 252) D5 T2 4 G1 3 4 5 ते गताः T1 आगताः G2 ते भरता (for ते रक्ता) V B1 D5 विस्मयात् (for °यं) Ñ2 ते रक्ता विस्मयार्थे तु (for °) D5 G सुराः परमया मुदा (for °) — (L. 253) I 4 ते च्यावा (for नाट्यस्य) K3 त्रिषित्रुष, B1 D5 D5 T1 G1 त्रिषेषु B1 त्रिनिद्रपु D3 त्रिनिद्र स्व (for निक्षेपेषु) — (L. 254) D3 मृदून् D5 रत्नानि (for सु°) Ñ1 I2 D5 D5 T2 4 ग्रैवेय (for °य) K3 ग्रैवेय कटकानि च, K4 दामन्यानि च (for °) — (L. 256) V2 वृषभेषु; T1 °भ्यु च; T2 G1

हारान्मनोरांश्चैव हेमरत्नैर्दूर्यभूषिताम् ॥
पृथगर्थेषु दत्तेषु शोकैस्ते सुषुवुर्नटाः ।
असुरांश्च मुनींश्चैव गोत्रैरभिजनैरपि ॥
प्रेषितं वज्रनाभस्य शाल्वनगरवासिभिः ।
नटस्य दिव्यरूपस्य नरेन्द्रागमनं तदा ॥
पुरा श्रुतार्थो दैत्येशः प्रेषयामास मारुतं ।
आनीयतां वज्रपुरं नटोऽसाविति हर्षितः ॥
दानवेन्द्रवचः श्रुत्वा शाल्वनगरवासिभिः ।
नीता वज्रपुरं रम्यं नटवेषेण यादवाः ॥
आवासश्च ततो दत्तः सुकृतो विश्वकर्मणा ।
उपेत्य यत्र तत्सर्वं दत्तं शतगुणोत्तरम् ॥
अथ कालोत्सवं चक्रे वज्रनाभो महासुरः ।
कारयामास रम्यं च रङ्गवाटं प्रहृष्टवत् ॥
ततस्तान्परिविश्रान्तान्प्रेक्षार्थाय प्रचोदयन् ।
दत्त्वा रत्नानि भूरीणि वज्रनाभो महासुरः ॥
उपविष्टश्च तान्द्रष्टुं सह ज्ञातिभिरात्मवान् ।
छन्ने चान्तःपुरे स्थाप्य चक्षुर्दर्शे जनाधिप ॥
भैमापि वर्द्धनेपथ्या नटवेषधरास्तथा ।
कार्यार्थं भीमकर्माणो नृत्यार्थमुपचक्रमुः ॥
ततो घनं सुषुपिरं सुरवानस्वभूषितम् ।
तथास्वरगुणैर्दिव्यैर्मानोगानन्यवादयन् ॥
ततस्तु देवगान्धारं छालिक्यं श्रवणामृतम् ।
भैमास्त्रियः प्रजगिरे मनःश्रोत्रसुखावहम् ॥
आगान्धारग्रामरागं गङ्गावतरणं तदा ।
विद्रुमासादितं रम्यं जगिरे स्वरसम्पदा ॥
उपवास्तस्य श्रुत्वा गङ्गावतरणं शुभम् ।

---

s s °गात्रेषु (sic) (for °गर्थेषु) D₂ वरिष्ठु (for दत्तेषु) M₁ पृथक्पृथेषु गर्वेषु (for °) I₃ s Ds₂ D₂ s s T₃ s G₁ s s s M₁ लोकैस् (for शोकैस्त) K₃ D₁ s s तैस् (for ते) D₁ नृपा (for नटा) — (L 257) K₂ सुरांश्चैव (for असुरांश्च) V₃ Bom ed गात्रैर्, D₆ गात्रैर् (for गोत्रैर्) T₂ अभिन वैर्, G₃ °भयैर् (for °जनैर्) T₁ G₁ s s M₁ ग(T₂ ग, T₃ G₃ ग्र)त्रैरभिमवैरपि G₃ गात्रैरपि मवैरपि (for °) — T₁ s G₁ s s om (hapl) lines 259 263 — (L 259) D₃ नटस्य बहुचित्रस्य (for °) — (L 260) K₁ Dn दैत्येन्द्र, T₄ °न (for °श) — (L 261) M₄ [अ]भाषत (for हर्षित) — (L 264) K₂ D₁ स्वकृतो (for सुकृतो) — (L 265) K₃ D₃ प्रहृष्ट (for प्र°) — K₃ om line 266 — (L 266) D₃ कामोत्सव (for कालो°) Ñ₂ महाबल (for °सुर) — Ñ₁ om (hapl) lines 267–269 — (L 267) K₁ s s V B Dn D₃ D₆ T G M₄ वसुवाट, D₁ s नटाङ्ग, D₃ नृत्यवाट (for रङ्ग°) Dn₁ Ds₂ D₂ G₁ s s s M₁ महष्टवान्; D₃ महर्द्धिमत् (for प्रहृष्टवत्) — (L 268) B₂ D₃ D₁ ततस्तानपरिश्रान्तान् (for °) D₃ प्रेक्षार्थं च (for प्रेक्षार्थाय) K₃–₃ प्रणोदयत्, D₄ प्रनोदयन् (for प्रचोदयत्) — (L 269) K V₁ s Dn Ds₂ D₂–₃ T₃ G₃ महाबल (for °सुर) — (L 270) D₂ उपविष्ट (for °विष्टश्) — (L 271) Ds₂ D₁ sपि (for च) K₃ प्राप्य B₃ वास्य (for स्थाप्य) D₃ चक्षुर्दर्शा (for °दर्शे) K₁ V₃ s D₃ G₃ M₄ नराधिप (V₃ s D₃ °प), Ñ₃ B₃ Dn Ds₂ D₁ s s जनाधिप (for °प) K₃ B चक्षुर्दश (B₂ °श्य) जनाधिप, T₁ s G₁ s s चोदयामास वाजरान् (for °) — (L 272) The second part of K₃ begins from वर्द्धनेपथ्या V₂ चित्रका, K₂ D₃ चित्राङ्ग, D₃ [अ]पि कृत (for [अ]पि वर) — (L 273) K₃ D₁ कार्यार्थं (D₄ °र्थ) भैमकर्माणि (for °) K₁ नृपार्थम्, T G₁ s s नृत्ता (for नृत्या°) D₆ उपचक्रमे (for °मु) — (L 274) D₁ s घन (for ततो) K₃ s Ds₂ D₂ च शुषिर, K₁ सुषु°, V₃ B₂ s Dn₁ D₁ s s G₃ T₁ s s सस्तु°, D₃ सुसु° (for सशु°) T₂ s G₁ s s M₁ ततो घनान्त(T₂ °न्त स)सुषिर (for °) Ñ₂ स्वरजालकभूषितम् (for °) — (L 275) K₃ स्वन (for स्वर) Ñ₃ V B Dn D₁ s s G₁ s गर्वैर् (for गुणैर्) K₃ V B₂ s Dn₂ विद्वान; K₃ D₁ s विद्वान्, K₃ नद्रम्, Dn₁ विद्रै, D₁ s G₃ वद्वान्, D₃ वद्धम्; T₁–₂ G₃ s s M₁ सुकल्प (for विद्रम्) D₃ ततो दिव्यमथाद्यन्, T₁ s G₁ s–s M₁ मानगानमथादयन् (for °) — (L 276) K₃ s D₃ गन्धार, N₃ गन्धर्व, D₃ s T₁ s G₁ s–s M₁ गान्धर्वं (for गान्धार) Ds₂ ततस्ते देवगान्धारे (for °) — (L 277) K₃ s Ds₂ D₃ s T₁ भैमा (for भैम) T₁ s G₁ s–s om lines 277ᵇ–278ᵃ G₃ शास्य (for मन) T₃ M₁ नक्षोत्रसुखावहम् (for °) — (L 278) K₃ Ñ₃ V₁ s आमरागैर्, K₃ °रागो, V₃ D₁ s D₃ D₁ T₁ °रागे (for राग) K₃ s D₃ s गान्धारग्रामरागेण (D₃ °गैस्ते), D₁ आगान्धारे ग्रामरागे, D₃ तथा गान्धारमथाय (for °) D₁ om (hapl) from तदा up to तस्य (in line 280) D₃ नटा (for तदा) — K₃ om line 279 — (L 279) D₃ दिव्यम् (for विद्रुम्) V₁ आसामित, D₂ s T₂ आसादित, T₁ आहारित (for आसा°) — (L 280) V₂ तान्मय (for °सम) T₁ s G₃ s नृत्वा (for श्रुत्वा) D₃ नटा (for शुभम्) — (L 281) K₁ D₄ नामयामासुर, K₃ s D₁ बोधयामास; Ñ₁ भावयामास; V₁ B₁ D₁ T₁ G₁ s s रमयामास (G₁ s

असुरान्नोपयामासुस्तथायोत्थाय भारत ॥
नान्दीं च वादयामास प्रद्युम्नो गद एव च ।
साम्बश्च वीर्यसंपन्नः कार्यार्थं नटतां गतः ॥
नान्द्यन्ते च तदा श्लोकं गङ्गावतरणाश्रितम् ।
रौक्मिणेयस्तदोवाच सम्यक्स्वभिनयान्वितम् ॥
रम्भाभिसारं कौबेरं नाटकं ननृतुस्ततः ।
शूरो रावणरूपेण रम्भावेषा मनोवती ॥
नलकूबरस्तु प्रद्युम्नः साम्बस्तत्र विदूषकः ।
कैलासो रूपितश्चापि मायया यदुनन्दनैः ॥
शापश्च दत्तः क्रुद्धेन रावणस्य दुरात्मनः ।
नलकूबरेणाथ यथा रम्भा चाप्यथ सान्त्विता ॥
एतत्प्रकरणं वीरा ननृतुर्यदुनन्दनाः ।
नारदस्य मुनेः कीर्तिं सर्वज्ञस्य महात्मनः ॥
पादोद्धारेण नृत्येन तथैवाभिनयेन च ।
तुतुषुर्दानवा वीरा भैमानमिततेजसः ॥

ते ददुर्मुख्यमुख्यानि रत्नान्याभरणानि च ।
हारांस्तरलनिद्धांश्च वैदूर्यमणिभूषितान् ॥
विमानानि विचित्राणि रथांश्चाकाशगामिनः ।
गजानाकाशगांश्चैव दिव्यनागकुलोद्भवान् ॥
चन्दनानि च दिव्यानि शीतानि रमयन्ति च ।
गुरूण्यगुरुमुख्यानि गन्धाढ्यानि च भारत ।
चिन्तामणीन्सुदाराश्च चिन्तिते सर्वकामदान् ॥
प्रेक्षासु तासु वर्धासु ददन्तो दानवास्तदा ।
धनरत्नैर्विरहिताः कृताः पुरुषसत्तम ।
स्त्रियो दानवमुख्यानां तथैव च जनेश्वर ॥
ततो हंसी प्रभावत्याः सखी प्राह प्रभावतीम् ।
गतास्मि द्वारकां रम्यां भैमगुप्तामनिन्दिते ॥
प्रद्युम्नश्च मया दृष्टो विविक्ते चारुलोचने ।
भक्तिश्च कथिता तस्य मया तव शुचिस्मिते ॥
तेन हृष्टेन कालश्च कृतः कमललोचने ।

°सुर्), V1 3 B2 3 D5 रामयामास, D5 दर्शयामासुर्, T2 3 G1 4 आ(T2 G1 अ)मयामासुर् (for तोप°) D3 om (hapl.) lines 281[b]-282[a] — (L. 283) D3 T2 3 G1 4 नान्दीमर् V2 3 Dn2 D1 T3 G2 नन्दि (for नान्दीं) K2 नदीश्च नाटयामास (for [a]) D3 प्रद्युम्नो यदुपुंगव (for [b]) — (L. 283) K1 स चैव, D2 ससत्सु (for कार्यार्थं) — (L. 284) K2 D3 G3 नाट्यान्ते (for नान्द्यन्ते) K2 गङ्गावतरणा श्रिते, V1 3 °णान्वितम्, G1 °पे श्रुताम् (for [d]) — (L. 285) T2 3 G1 4 सम्यक्तु विनयान्वित (T2 °तम्), G2 सम्यक्स विनयान्वितम्, G3 4 °क्स्वविनयान्वित (for [b]) — (L. 286) M1 रामाभि (for रम्भाभि) K2 सारि (for °सार) — (L. 287) T2 3 G1 4 5 रमण (for रावण) D3 °वेषेण (for रूपेण) D2 रूपेण (hypermetric) (for वेषा) K2 मनोहरी, B3 °हनीम् (for °वती) T1 3 G1 3 5 M1 रम्भाद्वेषं गन्धो गत, G5 गङ्गाद्वेष गन्धो गत, M2 रम्भावेष मनो गत (for [b]) — (L. 289) V1 D5 रचितस्, Ñ2 D2 (before corr. as above) G2 रोपि°, D3 तुरि° (for रूपि°) — (L. 290) G5 रावणेन (for °स्य) — K4 om. (hapl.) lines 291-293 — (L. 291) D1 T1 गा (for च) D3 रम्भा * यदासान्विता (for [b]) — After line 291, T2-4 G1 3 5 M1 ins.:

4** एवं रामस्य चरितं षट्काण्डमथ सोत्तरम् ।
धन्यं यशस्यमायुष्यं राज्ञां च विजयावहम् ॥
एवं वाल्मीकिना प्रोक्तं शृङ्गारादिरसान्वितम् ।
निषादादिस्वरैर्युक्तं गायन्तो मधुरस्वराः ॥
[(L. 3) G3 -समन्वितम् (for रसा°)]

— (L. 292) T2 D. वीर (for वीरा) D5 नृप (for यदु) M1 पुत्रका (for नन्दना) — (L. 293) K2 Dn2 D1 3 4 कीर्ति (for कीर्तिं) T3 3 G1 4 5 सर्वेन्द्र तु (for सर्वज्ञस्य) — (L. 294) Dn D2 3 T1 G3 M1 नृत्तेन (for नृत्येन) T2 3 G1 3 4 पादोद्धारस्य नृत्तेन (for [a]) — (L. 295) Dn तुतुषुर् (for तुतुषुर्) B3 सर्वे (for वीरा) T2 om. lines 295[b]-304[a] K Ñ2 V B D T1 G1-4 M1 भैमानामनिते° K1 D5 M1 °मिता ह्यागताम् (for [b]) — (L. 296) K3 D1 वसु (for ददु) V2 वस्त्राणि, T2 3 G1 M1 दिव्यानि (for रत्नानि) — (L. 297) D3 (sup. lin.) T2 3 G1 3-5 M1 निद्धारस् (for निद्धांश्च) D2 हारांश्च रत्नविद्धांश्च (for [a]) D3 विचित्रान् (for भूषितान्) — (L. 298) D1 रथांश्च (for रथांश्) — (L. 299) D3 दिव्याश्चागकुलोद्भवान् (for [b]) — (L. 300) D1 प्रसवन्ति, D3 सुग° (for रम°) — (L. 302) V2 om. from सुदाराश्च up to प्रद्युम्नश्च (in line 309). D3 चिन्तितं (for °ते) — (L. 303) V1 प्रेक्षास्तुष्टास् वर्धासु, T2 3 G1 3-4 प्रेक्षकासु च पद्मासु (for [a]) K1 D1 ददता; D1 वन्दन्तो (for ददन्तो) — (L. 304) T1 रथ (for धन°) M1 च सहिता (for विरहिता) Dn D1 T2 सततं, D2 मैः — (L. 306) K2 D2 4 सखी — (L. 307) K1 D1

अथ प्रदोषसमये त्वया सह समागमः ॥
तदत्र रुचिरश्रोणि तव प्रियसमागमः ।
न ह्यात्मवन्तो भाषन्ति मिथ्या भैमकुलोद्भवाः ॥
ततः प्रभावती हृष्टा हंसीं तामिदमब्रवीत् ।
उषितासि ममावासे स्वप्तुमर्हसि सुन्दरि ॥
त्वयाहं सहितावासे द्रष्टुमिच्छामि केशविम् ।
निःसाध्वसा भविष्यामि त्वया सह विहंगमे ॥
हंसी तथेति चोवाच सखीं कमललोचनाम् ।
आरुरोह च तद्धर्म्यं प्रभावत्या विहंगमा ॥
विश्वकर्मकृते तस्मिन्हर्म्यपृष्ठे प्रभावती ।
सविधानं चकाराशु प्रद्युम्नागमनक्षमम् ॥
तस्मिन्कृते संविधाने काममानयितुं ययौ ।
प्रभावतीमनुज्ञाप्य हंसी वायुसमा गतौ ॥

सा गत्वाभ्यागता हंसी प्रभावतिमथाब्रवीत् ।
अभ्येति रौक्मिणेयोऽसावायतलोचने ॥
प्रद्युम्नो नीयमानं तु ददर्शे माल्यमात्मवान् ।
भ्रमरैरावृतं वीरः सुगन्धमरिमर्दन ॥
निलिल्ये तत्र माल्ये तु भूत्वा मधुकरस्तदा ।
प्रभावत्या नीयमाने विदितार्थः प्रतापवान् ॥
प्रवेशितं च तन्माल्यं स्त्रीभिर्मधुकरायुतम् ।
अविदूरे च निन्यस्त प्रभावत्या जनाधिप ।
भ्रमरास्ते ययुः सौम्य सध्याकाले ह्युपस्थिते ॥
स भैमप्रवरो वीरस्तैः सहायैर्विहीनतः ।
कर्णोत्पले प्रभावत्या निलिल्ये शनकैरिव ॥
ततः प्रभावती हंसीमुवाच वदतां वरा ।
उद्यच्छन्तं पूर्णचन्द्रं समीक्ष्यातिमनोहरम् ।

संमैर (for भैम) D1 अतिनिद्दसे (for °ते) — (L 308) Ñ3 D3 हासिनि, V3 B3 D6 शोचन (for °ने) — (L 309) [illegible] T1 G1 तत्र (for तस्य) — (L 310) K1 गुहेन (for ह°) — (L 311) T1-3 G1 3-5 अथ प्रदो रम्ये च (for °) K Ñ3 B3 Dn T G M1 समागमे, D1 °मम् (for °म) — (L 312) Dn1 G3 समागमे — (L 313) K2 3 V B Dn D3 D1 3 6 T1 G3 [आ]त्मवतिः Ñ3 Poona ed G(ed) °वार्ता (for °वन्तो) D° 3 T G M1 भाषन्ते (for °न्ति) G3 कुलोद्वहा (for °द्भवा) — (L 315) Ñ3 V3 B1 Ds1 मया (for मम) V3 om (hapl) lines 315[b]–316[a] D6 T2 1 G1 2 M3 वस्तुम् (for स्वप्तुम्) — (L 316) V1 [आ]रामे (for [आ]वासे) K3 4 D3 G3 M1 केशवम्, D3 3 T G3 4 केशवम् (for केशविम्) — (L 318) K3 G1 3 होवाच, D2 सो°, D3 तामाह, G3 प्रोवाच (for चो°) T1 G3 4 अतुल (for कमल) — (L 320) K3 4 प्रद्युम्नागम Dn T1 तत्र (for तस्मिन्) — (L 321) K3 4 प्रद्युम्नागम D2 माश्रयम् (for °) — (L 323) G3 गता (for गतौ) D3 हंसी सा वेगतो गता (for °) — After line 323 Ds1 Bom. Poona eds G(ed) ins

5** नटवेषधरं काम गत्वोवाच शुचिस्मिता ॥
अद्य भूत स भगवन्समयो वर्तते निशि ।
तथेति प्राह तां कामं सा निवृत्ताथ पक्षिणी ॥

[(L. 1) Ds1 प्रयुवाच (for गत्वो°) — (L. 2) Ds1 नजस्व (for भूत स) — (L. 3) Ds1 काम (for काम)]

— (L 324) T1-3 G1 3-5 गत्वा ह्यनुगता हंसी, Bom Poona eds G(ed) अभ्यागता च सा हंसी (for °) K1 V3 T3 G1 M1 प्रभावतीमिदमब्रवीत् (hypermetric), D1 ह्यब्रवीत्तां प्रभावतीम्, D6 (marg) तामथोवाच प्रभावतीम् (for °) — (L. 325) V1 2 B1 स्व (for ऽसाव्) T1 3 G1 3-5 om lines 325[b] 329[a] K3 4 D4 चतुरायतलोचने, V1 2 हा(V3 वा)समायत°, V3 B3 वामसमायत°, D3 वाशु ह्यायत° (for °) — (L. 326) V1 2 D1 नीयमानस्य (for °मानं) D3 ददर्श (for ददर्शे) — (L. 327) K3 Dn आचितं (for आवृतं) B1 सुगन्धिनम्, Dn1 सगन्धम् (for सु°) — (L. 328) D1 माल्येषु (for माल्ये तु) D3 निलिल्ये तु स्वयं तस्मिन् (for °) — (L 329) D3 प्रभावत्यै (for °त्या) K3 नीयमाने (for °ने) T1 3 G1 3 5 वा गतश्च (for विदितार्थः) — K3 om line 330 — (L. 330) T2 3 G1 3-5 प्रेषितं तत्र माल्यं च (for °) K1 4 मधुकरैर्युतम्, Ñ3 D3 °रान्वितम्, D3 G3 °रायुतम् (for °रायुतम्) — After line 330, K1 2 4 V B Dn D3 D1 3 6 T1 2 G1 3 M3 ins

6** उपनीतं प्रभावत्यै स्त्रीभिस्तद्भ्रमरायुतम् ।
[V1 2 भ्रमरायुतम् (for °युतम्)]

— (L. 331) V1 D2 M1 नराधिप, D4 अरिंदम (for जनाधिप) — (L 333) K1 साम्य, K3 D1 सौम्या, V1 वीर; V3 सौम्ये (for सौम्य) T3 ऽभ्युप (for ह्युप) — (L 333) T2 4 G3 भ्रमरो (for प्रवरो) Ds1 त्रिनिर्गत D1 बहिर्गत, M1 विनाकृत (for विहीनतः) T1-3 G1 3-5 भ्रमरैस्तैर्विनाकृत (for °) — (L. 335) V1 Dn Ds1 D2-4 T4 वर (for वरा) T2 3 G1 3-5 भगिन्यात्वपि चाब्रवीत् (for °) — (L. 336) D3 T4 G3 M1 उद्गच्छन्त, G1 उद्यन्तं तं (for उद्यच्छन्तं) Ñ3 D3 D2 उद्यन्तं (Ds1 °तं) पूर्णचन्द्रं सा (D3 उद्यच्छन्तं)

सखि दह्यन्ति मेऽङ्गानि शुरुं च परिशुष्यति ।
औत्सुक्यं हृदि चातीव कोऽयं व्याधिरनौषधः ॥
दधद्द्विगुणमौत्सुक्यमसौ पूर्णनिशाकरः ।
नवोदितः शीतरश्मिः सविहारोचितप्रियः ॥
न दृष्टपूर्वो हि मया श्रुतिमात्रेण काङ्क्षितः ।
अहो धूमयतेऽङ्गानि स्त्रीस्वभावस्य धिक्खलु ॥
कल्पयामि यथा बुद्ध्या यदि नाभ्येति मे प्रियः ।
कुमुद्वतीगतं मार्गं हा गमिष्याम्यकिंचना ।
मदनाग्नीविषेणास्मि दग्धा हाहा मनस्विनी ॥
शीतवीर्याः प्रकृत्यैव जगतो ह्लादनाः सुराः ।
दहन्ति मम गात्राणि किं तु चन्द्रगभस्तयः ॥
प्रकृत्या शीतलो वायुर्नानापुष्परजोवहः ।
दावाग्निमिदृशो मेऽद्य ददहीति शुभां तनुम् ॥
ततः सकल्पये एव स्थैर्यं कार्यमिवात्मनः ।
नावतिष्ठति निर्वीर्यं मनः सकल्पधर्षितम् ॥
विमनस्कास्मि मुह्यामि वेपथुर्मे महान्हृदि ।
बंभ्रमीति च मे दृष्टिर्हा हा यामि ध्रुवं क्षयम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

आनिष्टेयं मया बाला सर्वथैन्यवशास्य तु ।
कार्ष्णिर्हृष्टेन मनसा हंसीमिदमुवाच ह ॥
दैत्येन्द्रतनया प्राप्ताम्नगच्छस्व मामिह ।
षट्पदैः सह षट्पादो भूत्वा माल्ये निलीय [illegible] ॥

से) (for °) T1 3 G3 उद्वीक्ष्य (for समीक्ष्य) M4 समीक्षन्ती मनोरमम् (for ᵇ) — (L 337) T3 4 G1 3 5 दह्यन्ते मम गात्राणि (for °) K3 4 D5 शुष्यते — (L 338) K4 निरौषध (for अनौ°) — (L 339) D5 दध- , T3 3 G1 दधाद् , T4 सम , G3 दधौ (for दधद्) M4 om from पूर्ण up to यदि (in line 343) D2 पौर्णमास्या निशाकर (for ᵇ) — (L 340) K3 4 Dn सखय हरति च प्रिय (K4 °चे), V B1 3 D1 6 मनोहारो रतिप्रिय , D1 सविहारो हतिप्रिय , D2 नायात्यायाति मे प्रिय , D5 सखि मे नैति च प्रिय , T1 सहरेमेति विप्रिय , T2 3 G1 3-5 संहारो मेति त्रिप्रिय (T3 °श्रुत), T4 G2 सविहारोऽस्तिविप्रिय (for ᵇ) — (L 341) Dn D2 3 T4 G1 श्रुत (for श्रुति) — (L 342) K2 V2 B1 Dn1 D5 D4 धूमायते , D5 धूमानि मे , T1-3 G1 4-5 दहति च (for धूमयते) D2 अहो धूमायतेऽङ्गानी (for °) — (L 343) K3 4 T3 3 G1 3-5 [आ]याति (for [अ]भ्येति) Ñ2 V1 मत्प्रिय (for मे प्रिय) — (L 344) T1-2 G1 3-5 कुमुद्वतीं वा गङ्गा वा (for °) D2 हा गमिष्ये पति विना , T1-3 G1 3-5 M4 गाहयिष्यामि किंचन (for ᵇ) — (L 345) K3 4 Dn G2 हाहा दग्धा (by transp) (L 346) K2-4 D1 2 V1 3 ह्लादका , B3 दहना (for ह्लादना) D2 शुभा (for सुरा) K1 D1 जगतो ह्लादिन खलु , T2 जगद्धाह्लादिनोत्सुका (sic), T4 °दाह्लादना सुरा (for ᵇ) — (L 347) T2-3 G1 3-5 चाङ्गानि (गात्राणि) — (L 348) D2 गन्ध (for पुष्प) G2 4 रसावह (for रजो°) — (L 349) T2 3 G1 3 5 दवाग्नि (for दावाग्नि) K2 3 B3 M3 दहतीति , D2 दहातीव , T1-1 G1 3-3 दहत्यति , G2 दहन्तीव (for ददहीति) — (G 350) K1 3 तत सकल्पयत्ये(K2 °यिर्ये)प , K3 D1 मन सकल्पयत्येतत् , K4 Ñ2 L2 Dn Dn1 ततसकल्पय धैर्यं मे (Ñ3 B3 °यत्येवैव , Dn Dn1 °य धैर्यता), V1 2 B2 तद्द्रसकल्पयत्येतत् , V3 D2 4 ततसकल्पयते चैव (D6 चैतत), B1 तद्द्रसकल्पय-येव , Dn1 D3 3 तत सकल्पयत्येव (D3 °य कार्यं), D6 (marg) T G M1 तत संकल्पयत्येव (for °) K1 2 Dn1 D2 4 स्थैर्यं , D6 (marg) G3 M4 शैघ्य , T G2 3-6 शीघ्र (for स्थैर्यं) K4 V3 कामम् (for कार्यम्) T2 G3 इव (for इव) — (L 351) B3 T4 निर्वीर्गं , D3 निर्वीजं (for निर्वीर्गं) D2 मम सकल्पधर्षितम् (for ᵇ) — (L 352) T2-3 G1 3-5 [आ]स्मि (for [अ]स्मि) K3 4 मुह्यामि , B3 दह्यामि (for मुह्यामि) — (L 353) K1 विभ्राम्यति , Ñ2 V3 B1 3 D6 भ्रमतीव , T1-3 G3-5 भ्रमत्यपि , G1 भ्रमत्यपि (for बंभ्रमीति) T3 G1 दृष्टा (for दृष्टिर्) T1 3 G1 3-5 om lines 353ᵇ–426ᵇ — M1 यास्यामि (for [illegible] यामि) K3 ध्रुवा , V1 D3 मम (for ध्रुव)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds1 — *Mention of Khila* K1 V B Dn1 D5 D1 — *Adhy name* K1 2 4 V B Dn Dn1 D1-3 5 वज्रनाभे प्रद्युम्नोत्तरम् , K3 प्रद्युम्नोत्तरम् , Ñ2 Ds1 वज्रनाभपुरे प्रद्युम्नोत्तरम् , D4 वज्रनाभवध — *Adhy no* K3 140 , V1 152 , V2 151 , V3 Dn1 150 , Dn 148 , D1 144 , D3 T1 G2 157 , D4 147 , M4 161

K3 om the ref — (L 354) D3 तस्यतं , D2 4 तस्य तत् (for तस्य तु) K3 4 Dn1 सर्वथा त्वत्वरास्य तु , D1 °थैवेव तस्यतम् (for ᵇ) — Ñ2 om line 356 — (L 356) D1 तनये (for °या) V3 प्राप्तुम् (for प्राप्तम्) D2 गच्छत्तु (for गच्छस्व) M4 अनुगच्छस्व मामिति (for ᵇ) — (L 357) K3 4 D2 4 षट्पदै षट्पदो भूत्वा (for °) K3 4 D4 माल्ये

निर्येयोऽस्मि प्रभावत्या यथष्ट मयि वर्तताम् ।
इत्युक्त्वा दर्शयामास सुरूपो रूपमात्मन ॥
तद्वपुर्स्यपृष्ठ प्रभया द्योतित तस्य धीमत ।
अभिभूता प्रभा चैव राजश्चन्द्रोद्गया शुभा ॥
प्रभावत्यास्तु ■ दृष्ट्वा वपुस्त कामसागर ।
चन्द्रस्येवोदये प्राप्त पर्वण्या सरिता पति ॥
सलज्जाधोमुखी किंचित्किंचित्तिर्यगवेक्षिणी ।
प्रभावती तदा तस्थौ निश्चलेनामलेक्षणा ॥
करेणाथ प्रदेशे ता चारुभूषणभूषिताम् ।
स्पृष्ट्वोवाच वरारोहा रोमाञ्चिततनुस्तनुम् ॥
मनोरथशतैर्लब्ध किं पूर्णे दुसमप्रभम् ।
अधोमुख मुख कृत्वा न मा किंचित्प्रभाषसे ॥
प्रभोपमर्द मा कार्षीर्वदनस्य वरानने ।
साध्वस त्यज्यता भीरु दास साध्वनुगृह्यताम् ॥
न कालमिम पश्यामि भीरु भीरुत्वमुत्सृज ।
याचाम्यपाऽञ्जलि कृत्वा मामकाल निरोध मे ॥
गान्धर्वेण विवाहेन कुरुष्वानुग्रह मम ।
देशकालानुरूपेण रूपेणानुत्तमा सती ॥
उपस्पृश्य ततो भैमो मणिस्थ जातवेदसम् ।
जुहाव समये वीर पुष्पैर्मन्त्रानुदीरयन् ॥
समाहाय कर तस्या जरामरणभूषितम् ।
चक्रे प्रदक्षिण चैव ■ मणिस्थ हुताशनम् ॥
प्रजज्वाल स तेजस्वी मानयन्नच्युतात्मजम् ।
मगराङ्गगत साक्षी शुभस्याथाशुभस्य च ॥
उद्दिश्य दक्षिणा वीरो विप्राणा यदुनन्दन ।
उवाच हंसीं द्वारस्था तिष्ठात्र रक्ष पक्षिणि ॥
तस्या प्रणम्य याताया कामस्ता चारुलोचनाम् ।
प्रगृह्य दक्षिणे हस्ते निनाय शयनोत्तमम् ॥
ऊरावरोपवेश्यैना सान्त्वयित्वा पुन पुन ।
चुचुम्ब शनकैर्गण्डे वासयन्मुखमारुतै ॥
ततोऽस्या आपपौ वक्त्र पद्म मधुकरो यथा ।
आलिलिङ्गे च सुश्रोणी क्रमेण रतिकोविद ॥
अरामयद्रहस्यना न चाद्वेजिगमत्तदा ।
आप कृत्स्न चरत्यर्थं रतिशायविशारद ।

चैव Ds चन्द्रेम माल्य (for मूला माल्ये) Ds s निलीनवान् (for य तु) — (L 358) Bs यथात्त (for यथष्ट) — (L 359) Ds स्वरूपमथ चामन (for °) — (L 360) Ds तद्वर्स्ये प्रभया सर्व (for °) — (L 361) Ks चन्द्राद्दता Ks चन्द्रगता (for चन्द्रोद्गया) Ds तत्र Gs प्रभा (fo शुभा) — (L 363) Vs [उ स्यात् (for चे) K यथा चन्द्रास्य प्राप्त (for °) K Dn D शश्वरी Is D पर्वण्य Ks पावण्य Ts M पावण (for पर्वण्या) — (L 364) T s Bs s D D 6 मुखमुखी (for मुखी किंचित्) Ks तिय रहश्वा गवा रणा (for °) — (L 365) V T Gs Ms निश्चला कमलक्षणा Dn D कमलेक्षणा Ds स्वैवाथ त्या (for °) — (L 366) T Gs [अ]थ (fo [अ]थ) Ts s (for °) — (L 367) Dn D s T Gs M भूषित (for ताम्) Dn D (mar) तनूरुह (for Ds तनुस्तन D तनु तन्त्र D (mar) तनूरुह (for तनुस्तनुम्) — (L 368) Ds सपूर्णे दुसमप्रभे (for °) — (I 369) Vs s D s अधोमुख (for स्त) Ks प्रभावत्य (for °) M कृत्वा (for हृत दृष्ट्वा M अथ मुखमुखा किंचित् (for °) M कृत्वा (for किंचित) — (I 370) K D प्रभावम मा कार्षीर् Ds प्रभावति त्वमत मा (for °) Ks वन्तस्थ (f r स्य) Ds कार्य त्व शुभानन (for °) — (L 3 °) I अत Vs Ds इह (fo इव) Ds भीरु ते वदन प्रिय (for °) — (I 373) Ds याचे त्वाम् (fo याचाम्यपा) — (L 374) D विधानत (for विवाहेन) Poona ed मयि (for मम) — (L 375) Ks Dn T [अ]प्रतिमा (for [अ]नुत्तमा) Ds रूपणानुत्तमा सत म् (for °) — (L 376) G (ed) — (L 3) Ks जुहुवे V जहार उपस्पृश्य (for स्पृश्य) — (L 3) Ks जुहुवे V जहार Ds अनु ते (for जुहाव) Vs Bs मन्त्रम् Gs गान्धात् (for मन्त्रान्) — (L 379) D प्रदक्षिणां (f r णं) M मणिस्थ (for त (by tran p) — (L 380) Ds सप्रजज्वाल तपस्वी (for °) Ds मानयन्केशवात्मजम् (for °) — (L 382) Ks (°) Ds मानयन्केशवात्मजम् — (L 383) Dn D s T द्वारस्था उवाच (f विप्राणा) — (L 383) Dn D s T द्वारस्था D तिष्ठ वा गच्छ पक्षिणि (f r °) — (L 385) Ks Ds प्रगृह्य K D s गृहीत्वा (for प्रगृह्य) — (L 386) Ks समाहृ K D s गृहीत्वा Is (ma g ■ above) अथा पुरा चैव Ks D ऊर्वोरिव Is (ma g ■ above) अथा च D भागौ चैव (for ऊरावन) — (L 387) Ks Vs s Dn Dss Ds s M गण्ड Ks कण्ठ Vs वक्त्रे (for गण्डे) — (I 388) Some Ms च (for आ) — Ks om l ne 389 — (I 389) I s Vs Ds s आलिलिङ्ग (fo ङ्गे) Ks आलिङ्ग्याङ्गेन सुश्रोणीं (f °) — (I 390) Ks Vs B s Ds (ma g) D s T आरामयद् (f अराम) Ks Ds [ए]ता (f r [ए]ना) — Ks om l ne 391 — (I 391) Ks Vs I n l s अपहृष्ट T G M स च कृष्ण (for

उवास स तया सार्धं रमन्कृष्णसुतः प्रभुः ॥
अरुणोदयकाले च ययौ यत्र नटालयः ।
अकामया प्रभावत्या कथंचित्स विसर्जितः ।
तामेव मनसा कान्तां कान्तरूपः समुद्वहन् ॥
स उपुनटवेषेण कार्यार्थं संमयंशजाः ।
प्रतीक्षन्तस्तदा वाक्यमिन्द्रकेशवयोस्तदा ।
उद्योगं वज्रनाभस्य त्रैलोक्यविजयं प्रति ॥
प्रतीक्षन्तो महात्मानो गुह्यसंरक्षणे रताः ।
कश्यपस्य मुनेः सत्र यावत्तावत्सुराधिप ॥
देवासुराणां सर्वेषामविरोधो महात्मनाम् ।
त्रैलोक्यविजयार्थाय जयता धर्मचारिणाम् ॥
एवं कालप्रतीक्षाणां वसतां तत्र धीमताम् ।
सम्प्राप्तः प्रावृषो रम्यः सर्वभूतमनोहरः ॥
अहर्निशं च वृत्तान्तं प्रयच्छन्ति मनोजवाः ॥
शक्रकेशवयोर्हंसाः कुमाराणां महात्मनाम् ॥
रेमे सह प्रभावत्या प्रद्युम्नश्चानुरूपया ।
रात्रौ रात्रौ महातेजा धार्तराष्ट्राभिरक्षितः ॥
तैर्हि वज्रपुरं हंसैर्वसद्भिर्वासवाज्ञया ।
व्याम नृप नटास्ताश्च न विदुः कालमोहिताः ॥
दिवापि रौक्मिणेयस्तु प्रभावत्या नृपालये ।
तिष्ठत्यन्तर्हितो वीरो हंससंघाभिरक्षितः ॥
माययास्य प्रतिच्छाया दृश्यते हि नटालये ।
देहार्धेन तु कौरव्य सिषेवे स प्रभावतीम् ॥
सनति विनय शीलं लीला दाक्ष्यं विलासितम् ।
स्पृहयन्त्यसुरा दृष्ट्वा विद्वत्ता च महात्मनाम् ॥
रूपं विलासं गन्धं च मृजां भाषामथार्यताम् ।
तासां यादवनारीणां स्पृहयन्त्यसुरस्त्रियः ॥
वज्रनाभस्य तु भ्राता सुनाभो नाम विश्रुतः ।
दुहितृद्वयं च नृपतेस्तस्य रूपगुणान्वितम् ॥
एका चन्द्रवती नाम्ना गुणवत्यथ चापरा ।
प्रभावत्यालयं ते तु व्रजतः खलु नित्यदा ॥
ददृशाते तु ते तत्र रतिसक्तां प्रभावतीम् ।
परिपप्रच्छतुश्चैव विस्रम्भोपगतां सतीम् ॥
सोनाथ मम विद्यास्ति यावीना काङ्क्षितं पतिम् ।

आप कृष्ण) K4 B3 रतिशाठ्य (for °कार्ये) —(L 393) D3 तदा (for प्रभु) —(L 393) K4 M4 नटालयम्, D2 नटा निजाः (for नटालय) —(L 396) K2 ते वज्रपुर्, V1 पुरपुर (for स उपुर) Ñ2 यादवा (for -वशजा) —(L 398) Ñ2 भौमसुक्याद् (for त्रैलोक्य) —(L 399) V2 प्रतीक्षन्तौ महात्मानौ (for °) M4 गुह (for गुह्य) —(L 401) D4 पूर्वैधाद् (for स°) K1 अविरोधाद्, K3 D2 °धे (for °धो) — D2 om (hapl) lines 402–406 —(L 402) K1 Ñ2 D4 s यजता, K2 s Dn M4 यनता, V2 B1 D1 अगता (for जयता) — After line 402, Dn (marg) ins

7** तावद्धितायां दैत्येन्द्र नाट्यस्य नटानृप ।
द्विजासु ननृतुर्ये वै राजावेश कदाचन ॥

—(L 403) K1 B1 Ds7 D1 s 4 T1 G2 M1 काल (for काल°) Ñ2 प्रतीक्षार्थं (for °क्षाणा) D. सवत (for वसता) — K1 om lines 401–406 K2 om lines 401–405 —(L 405) M1 महाजवा (for मनो°) —(L 407) K2 s V 1 1 Dn1 Da1 D1 s 4 चार- (for चानु) —(L 408) V1 -पालित (for रक्षित) —(L 409) K1 Cal ed वज्रपुरे (for °र) —(L 410) K2 नरास्, M1 नरैस् (for नटास्त) V1 सत्र (for स्ताश्च) K2 B3 D5 काम (for काल) —(L 412) V2 [अ]न्यर्हितो (for [अ]न्त°) Ñ2 हंसहस्तभिरक्षित, D2 हंसमथाभिरक्षितम्, M1 हंसेन सह रक्षित (for °) —(L 413) Ñ2 प्रतिच्छाया (for °च्छाया) D2 ऽत्र (for हि) —(L 414) K2 Dn D3 s G3 ऽसौ, T1 स्व (for स) —(L 415) K2 संनतिर् T1 संनीति (for सनतिं) K2 लीला दाक्ष्य, D2 लीलावाक्य (for लीलां दाक्ष्यं) K1 D1 M4 विलासितम्, Dn D3 अथार्यताम् (for विलासितम्) K3 लीला दाक्ष्यविलासिताम्; D3 s 4 लीला वाक्य वि(D5 दानवि)लासितम् (for °) —(L 416) D2 (s up lin as above) T1 विद्वत्वं च, M1 विश्वासा (for विद्वत्ता च) V1 मनोहराम् (for महात्मनाम्) Ñ2 विचित्रा च मनोहराम् (for °) —(L 417) D3 स्त्रियो, T1 मृदुं, Bom Poona eds G(ed) मृदुं (for मृजां) V2 D2 यथार्थिताम्, D5 °र्जेयम् D4 सयार्थताम् (for अथार्य°) —(L 420) D5 (s up lin) T1 M1 कन्या (for दुहितृ). D3 s नरपते (for च नृपतेस्) —(L 422) D1 s व्रजन्त्यौ (for °त) K2 वज्रनाभस्य नित्यदा (for °) —(L 423) D2 तत्र रहो, T1 G3 M1 तु ता तत्र (for तु ते तत्र) K2 दुर्गा; G3 रक्ता, D5 भवा (for सक्ता) —(L 424) Ñ1 सतीम्

रत्यर्थमानयत्याशु सौभाग्य च प्रयच्छति ।
देव वा दानवं वापि विवश सद्य एव हि ॥
साहं रमामि कान्तेन देवपुत्रेण धीमता ।
दृश्यता मत्प्रभावेन प्रद्युम्न सुप्रियो मम ।
ते दृष्ट्वा विस्मय याते रूपयौवनसपदम् ॥
पुनरेवाब्रवीत्ते तु भगिन्यौ चारुहासिनी ।
प्रभावती वरारोहा कालप्राप्तमिद वच. ॥
देवा धर्मरता नित्य दम्भशीला महासुरा ।
देवास्तपसि रक्ता हि सुखरक्ता महासुरा ॥
देवाः सत्यरता नित्यमनृते तु महासुरा ।
धर्मस्तपश्च सत्य च यत्र तत्र जयो ध्रुवम् ॥
देवपुत्रौ वरयत पतिविद्या ददाम्यहम् ।
उचितौ मत्प्रभावेन सद्य एवोपलप्स्यथ ॥

ता तथेत्यूचतुर्हृष्टे भगिन्यौ चारुलोचनाम् ।
परिपप्रच्छ भैम च कार्यं तत्प्रति मानिनी ॥
स पितृव्य गद वीर साम्ब चाप्यब्रवीत्तदा ।
रूपान्वितौ सुशीलौ च शूरौ च रणकर्मणि ॥

प्रभावत्युवाच ।

परितुष्टेन दत्ता मे विद्या दुर्वाससा पुरा ।
परितुष्टेन सौभाग्य सदा कन्यात्वमेव च ॥
देवदानवयक्षाणा य ध्यास्यसि स ते पति ।
भवितेति मया चैव वीरोऽयमभिकाङ्क्षित· ॥
गृह्णीत तदिमा विद्या सद्यो वा प्रियसगम· ।
ततो जगृहतुर्हृष्टे ता विद्या भगिनीमुखात् ॥
दध्यतुर्गदसाम्बौ च विद्यामभ्यस्य ते शुभे ।
तौ प्रद्युम्नेन सहितौ प्रविष्टौ भैमनन्दनौ ॥

(for सतीम्) —(L 425) K2 सा ध्याता (for वाधीता) D3 यो यो न काङ्क्षित पति (for ᵇ) —(L 427) D3 मानवं (for दा°) T1 3 G1 3 5 देवो वापि मनुष्यो वा M4 देवा वा दानवा वापि (for ᵃ) D3 विवशे (for विवश) Ñ2 सत्यम् (for सद्य) G1 4 एवयदि (for एव हि) T2 3 G2 5 मे वशे सद्य एवयदि (for ᵇ) —(L 428) D3 रूपग (for पुत्रेण) — M4 om line 429 —(L 429) K2 Dn1 Ds2 स प्रियो, T1 सुनयो (for सुप्रियो) —(L 430) K4 D3 4 M4 संपदा N2 दि (for °दम्) — V3 B3 T1 G2 om (hapl) line 434 K1 D1 transp lines 434 and 435 —(L 434) T2 3 G1 4 5 तु धर्मे (for तपसि) G2 M4 -सरक्ता (for रक्ता हि) V1 D3 राज्यरक्ता, B1 T1 G3 सुखे रक्ता, D3 अत्र वृत्या, D3 G3 M4 सुखे सक्ता (for सुखरक्ता) —(L 435) T3 नित्य B1 3 D1 6 T1 M4 सत्ये (for सत्य) —(L 436) T2 नित्य (for सत्य) —(L 437) K3 -पुत्र (for पुत्रौ) K1 2 N2 Ds3 D1 5 T1 3 G M4 वरयता, K4 B3 पितृ (for °यत) K1 V1 3 L1 Dn Ds1 D2 4 पती, K4 B3 पतिं, D3 पुत्रा; T1 G3 5 प्रीति, T3 G4 प्रीतिं (for पति) — G3 om lines 438 442 —(L 438) V D3 मत्प्रसादेन (for °भावेन) —(L 439) D2 हृष्टा (for हृष्टे) D2 -लोचने (for °नाम्) —(L 440) T1 3 G1 4 5 ताभ्या पृष्टा च सा पश्चात् (for ᵃ) K V3 Dn D1 4 G2 तत्पति (for तत्प्रति) N2 कामिनी, D3 T1 G3 M4 भामिनी (for मानिनी) T1 प्रद्युम्नं मम मानिनी T2 3 G1 4 5 प्रद्युम्नमपि भामि(G5 मानि)नी (for ᵇ) —(L 441) D3 स्व T2 3 G1 4 5 तत् (for स) M4 सरमृत्या (for साम्ब च) —(L 443) D2 रूपार्थिनौ (for °न्वितौ) T1 3 G1 3 5 रूपान्वितान्सुशी लांश्च (for ᵃ) T1 3 G2 4 5 शूरांश्च (for शूरौ) D3 रण- कर्मणि निष्ठुरौ (for ᵇ) — T3 G2 3 om G(ed) वैशंपायन (for प्रभावती) —(L 443) K3 पुरा (for परि) K1 त्रिया (for दत्ता) K1 दत्ता (for विद्या) K4 परा (for पुरा) —(L 444) T1 सौभाग्यदायिनी सत्य रत्न सौभाग्यमेव च, T2 3 G1 3 5 सुभर्तृदायिनी सद्यो दत्त (T3 G5 °त्ता) सौभाग्य मेव च —(L 445) M4 ध्यायसि (for ध्यास्यसि) T2 3 G1 3 5 भवद्भ्यो य स मे पति (for ᵇ) —(L 446) D1 भविष्यति (for °तेति) K4 मति K4 इति (for अभि) — After line 446 T1 3 G1 3 5 ins

8** प्रद्युम्न इहसेव्यामि युवा तावप्यवाप्स्यथ ।
[T3 इच्छामि (for °व्यामि)]

—(L 44) K3 T3 गृहीता (for °त) B3 D3 ताम् (for तद्) G2 गृहीतामुत्तमा विद्या (for ᵃ) —(L 449) M4 अभ्यतुर् (for दध्य) T1 3 G1 3 5 विमृश्य (for अभ्यस्य) —(L 450) T2 3 G1 3 4 M4 तु प्रद्युम्न (for प्रद्युम्नेन) D2 तौ ध्यानमात्रौ च तदा (for ᵃ) C5 प्रहृष्टौ (for प्रविष्टौ) — K4 om (hapl) lines 451-452 —(L 451) T1 प्रभिन्नौ, G3 पृच्छन्तौ (for प्रच्छन्नौ) K1 M4 मायया (for मायिना) — After line 451, T1 3 G1 3 5 ins.

9** तत प्रभावती दृष्ट्वा प्रद्युम्नप्रमुखानिमान् ।
हर्षाश्रुसलिलैर्दिग्धा हर्षनिर्भरमानसा ॥
उत्थाय संभ्रमाविष्टा प्रद्युम्नं परिरभ्य च ।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञा सिञ्चन्ती नेत्रवारिणा ॥
धन्यास्म्यनुगृहीताऽस्मि यन्मयालिङ्गितो भवान् ।
अद्य मामनुगृह्णीष्व भर्तृभावेन मानद ॥

प्रच्छन्नौ मायया वीरो कार्ष्णिना मायिना नृप ॥
गान्धर्वेण विवाहेन तावप्यरिबलार्दनो ।
पाणि जगृहतुर्वीरौ मन्त्रपूर्वं सना प्रियौ ।
चन्द्रवत्या गदः साम्बो गुणवत्या तु कैशविः ॥
रेमिरेऽसुरकन्याभिर्वीरास्ते यदुपुंगवाः ।
मार्गमाणास्त्वतुला ते शक्रकेशवयोर्मता ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

नभो नभस्येऽथ निरीक्ष्य भासि
कामस्तदा तोयदवृन्दकीर्णम् ।
प्रभावतीं चारुविशालनेत्रा-
मुवाच पूर्णेन्दुनिकाशवक्त्रः ॥
तवाननाभो वरगात्रि चन्द्रो
न दृश्यते सुन्दरि चारुबिम्बः ।
त्वत्केशपाशप्रतिमैर्निरुद्धो
बलाहकैश्चारुनिरन्तरोरु ॥
सदृश्यते सुभ्रु तडिद्घनस्था
त्व हेमचार्वाभरणान्वितेव ।
मुञ्चन्ति धाराश्च घना नदन्त-
स्त्वद्धारयष्टेः सदृशा वराङ्गि ॥
घनप्रदेशेषु बलाकपङ्क्तय-
स्त्वद्दन्तपङ्क्तिप्रतिमा विभान्ति ।
निमग्नपद्मानि सरःसु सुभ्रु
न भान्ति तोयानि रयाकुलानि ॥
अमी घना वायुवशोपयाता
बलाकमालामलचारुदन्ताः ।
अन्योन्यमभ्याहनितुं प्रवृत्ता
वनेषु नागा इव शुशुवन्ताः ॥
घनत्रिवर्णं वरगात्रि पश्य
कृत तवापाङ्गमिवाननस्थम् ।
विभूषयन्तं गगनं घनाश्च
प्रहर्षज कामिजनस्य कान्ते ॥
घनाश्चदन्तः प्रतिनर्दमाना-

प्रद्युम्नस्तु प्रभावत्या प्रद्युम्नो हृष्टमानस ।
गान्धर्वेण विवाहेन प्रतिजग्राह तां तदा ॥
—(L 453) T1 G3 पूर्णौ, T2 G1 2 M4 -पूर्ण (for पूर्वं) *G2 तदा (for सना) K1 Ds3 Ds 2 T2 प्रिय (for प्रियौ)* —(L 454) K2-4 Ñ2 B3 Dn3 Ds1 D2 2 T1 4 G3 M3 गुणवत्यास्, V1 °त्या (for °त्या) D1 कैशव (for °वि) —(L 455) V1 वरास् (for वीरास्) T1 2 G1 2-2 यादवा (for पुंगवा)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds3 T3 — *Mention of Khila* K3 V B Dn2 Ds1 D1 — *Adhy name* K2 2 V2 2 B1 2 D5 D5-4 वज्रनाभे प्रद्युम्नोत्तरम्, K3 B2 D6 प्रद्युम्नोत्तरम् K4 V1 Dn D1 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभ, D3 T1 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभवध . T2-3 G1-4 वज्रनाभवध — *Adhy no* K3 (marg) 147, V2 152, V3 B3 Ds3 151, Dn 149, D1 145, D3 T1 G2 158, D2 148, T1 G3 4 161, T2 G1 163, T3 170, G5 165, M4 162

(L 457) K1 मासे (for भासि) —(L 460) K3 पूर्वेन्दु (for पूर्णेन्दु) Ñ1 V3 B1 विकाशवक्त्र, D2 विकाशि° D3 G2 विशाल°, T1 G1 2 विकासनेत्र, T2 3 G3 4 विकास वक्त्र (for निकाश°) —(L 461) G2 तवाननाभो न च भाति चन्द्रो (L 463) T1 विविध (for चारु) —(L 463) Ñ2 प्रतिमा (for °मैर्) —(L 464) D1 4 निरन्तराभ्रैः, D2 °राभ, T1 °रोरु (for °रोरु) —(L 465) Ñ2 तडिद् घनस्थ (for °घनस्था) K2 सदृश्यसे सुभ्रु घनप्रकाशा — K2 om lines 467 471 —(L 468) K2 2 D3 4 स्वदुर, D3 त्वद्वार (for त्वद्धार) — Ñ2 om lines 469-470 —(L 469) T1 बलाह (for °क) K2 V1 B1 D3 2 T1-4 G1-2 5 M1 -पङ्क्तिम् V2 B2 2 D6 D1 4 पङ्क्तयस् (for पङ्क्तयस्) K3 2 D2 घनप्रदेशे तु बलाकपङ्क्तयस् —(L 470) V2 D2 2 T2 2 G1 3 4 विभाति, V3 भवन्ति (for विभान्ति) — T1 2 G1 2 2 M4 om lines 471 473 T1 G2 om line 471 —(L 471) K2 D2 (marg as above) पद्मानि (for °पद्मानि) K1 Ñ2 V2 D2 सरित्सु (for सरःसु) K4 D2 निमग्नपत्राणि सरित्सु सुभ्रु —(L 472) D1 G2 त्रि (for न) K1 2 V1 D3 निराकुलानि (for रया°) —(L 473) K4 वेगोपयाता, T1 2 G1 2 2 M1 °नीता (for °याता) —(L 474) D1 बलाहकाधामलचारुदन्ता, K4 °वलिचारुदन्ता — G3 om (hapl) lines 475 476 —(L 475) D3 प्रवृत्तो (for प्रवृत्ता) —(L 476) K2 करेणु (for वनेषु) K2 क्षिद्र, K3 स्थूल (for शुशु) —(L 477) K2 पश्य, K3 पश्य (for पश्य) —(L 479) K2 [illegible] 2 T1-3 G1 1 2 घनाढ्य (for घनाश्च). T1 G2 2, 4 M4 विभूषयन्तो गगनं

स्त्यर्थमानयत्याशु सौभाग्यं च प्रयच्छति ।
देवं वा दानवं वापि विजश सत्यं एव हि ॥
साहं रमामि कान्तेन देवपुत्रेण धीमता ।
दृश्यता मत्प्रभावेन प्रद्युम्नः सुप्रियो मम ।
ते दृष्ट्वा विस्मयं याते रूपयौवनसंपदम् ॥
पुनरेवाब्रवीत्तं तु भगिन्यौ चारुहासिनी ।
प्रभावती वरारोहा कालप्राप्तमिदं वचः ॥
देवा धर्मरता नित्यं दम्भशीला महासुराः ।
देवास्तपसि रक्ता हि सुरतरक्ता महासुराः ॥
देवाः सत्यरता नित्यमनृते तु महासुराः ।
धर्मस्तपश्च सत्यं च यत्र तत्र जयो ध्रुवम् ॥
देवपुत्रौ वरयतं पतिनिद्या वदाम्यहम् ।
इच्छितौ मत्प्रभावेन सद्य एवोपलप्स्यथ ॥

ता तथेत्यूचतुर्हृष्टे भगिन्यौ चारुलोचनाम् ।
परिपप्रच्छ भैमं च कार्यं तत्प्रति मानिनी ॥
स पितृव्यं गदं वीरं साम्बं चाप्यब्रवीत्तदा ।
रूपान्वितौ सुशीलौ च शूरौ च रणकर्मणि ॥

प्रभावत्युवाच ।

परितुष्टेन दत्ता मे विद्या दुर्वाससा पुरा ।
परितुष्टेन सौभाग्यं सदा कन्याव्रतेन च ॥
देवदानवयक्षाणां यं ध्यास्यामि स मे पतिः ।
भवितेति मया चैव वीरोऽयमभिकाङ्क्षितः ॥
गृहीतं तदिमां विद्यां सखी वा प्रियसंगमे ।
ततो जगृहतुर्हृष्टे तां विद्यां भगिनीमुखात् ॥
दध्यतुर्गदसाम्बौ च विद्यामभ्यस्य ते शुभे ।
तौ प्रद्युम्नेन सहितौ प्रविष्टौ भैमनन्दनौ ॥

(for सखीम्) —(L 426) K₃ सा ध्याता (for याधीतः) D₃ यो यो न काङ्क्षित पति (for ᵇ) —(L 427) D₃ मानवं (for दा) T₁ ₃ G₃ ₅ ₆ देवो वापि मनुष्यो वा, M₄ देवा वा दानवा वापि (for ᵃ) D₅ विशाले (for विजश) Ñ₂ सत्यम् (for सत्य) G₁ ₄ दृश्यति (for एव हि) T₂ ₃ G₂ ₅ मे वशं सद्य दृश्यति (for ᵇ) —(L 428) D₂ -रूपेण (for पुत्रेण) — M₄ om line 429 —(L 429) K₂ D₃₁ D₃₂ स प्रियो, T₁ सुनयो (for सुप्रियो) —(L 430) K₂ D₁ ₄ M₄ संपदा N₂ श्रि (for ˚दम्) — V₂ B₂ T₃ G₂ om (hapl) line 434 K₁ D₁ transp lines 434 and 433 —(L 434) T₂ ₃ G₁ ₄ ₅ तु धर्मे (for तपसि) G₃ M₄ -सक्ता (for रक्ता हि) V₁ D₂ तावरक्ता, B₁ I₁ G₄ सुखे रता D₅ कामपरा D₆ G₂ M₄ सुखे सक्ताः (for सुरतरक्ता) —(L 435) B₁ ₂ D₁ ₅ T₁ M₃ सत्ये (for सत्य) —(L 436) T₁ नित्यं (for सत्य) —(L 437) K₂ -पुत्र (for -पुत्री) K₁ ₃ N₂ D₃₂ D₁ ₅ T₁ ₃ G M₄ वरयतां; K₄ B₂ वितु (for ˚यत) K₁ V₁ ₃ L₁ D₂ D₁ D₂ ₄ पतो, K₂ B₃ पतिं, D₅ पुत्रा, T₁ G₂ ₅ प्रीति T₂ G₄ प्रीतिं (for पति) — G₃ om lines 438 445 —(L 438) V D₃ मत्प्रसादेन (for ˚भावेन) —(L 439) D₃ दृष्टा (for हृष्ट) D₃ -लोचने (for नाम्) —(L 440) T₁ ₃ G₂ ₄ ₅ ताभ्यां पृष्टा च सा पश्चात् (for ᵃ) K V₃ D₂ D₁ ₄ G₂ तत्पति (for तत्प्रति) N₂ कामिनी; D₆ T₁ G₂ M₄ भामिनी (for मानिनी) T₁ प्रद्युम्नं मम मानिनी T₂ ₃ G₁ ₄ ₅ प्रद्युम्नमपि भामि(G₅ मानि)नी (for ᵇ) —(L 441) D₃ स्व T₂ ₃ G₁ ₄ ₅ तत् (for स) M₄ सहवृत्या (for साम्बं च) —(L 443) D₅ रूपार्थिनौ (for ˚न्वितौ) T₁ ₃ G₁ ₃ ₅ रूपान्वितावन्सुशी लौ (for ᵃ) T₁ ₃ G₁ ₄ ₅ शूराद् (for शूरौ) D₂ रण कर्मणि निष्ठुरौ (for ᵇ) — T₃ G₃ ₅ om L(ed.) वैशंपायन (for प्रभावती) —(L 443) K₂ पुरा (for परि-) K₁ विद्या (for दत्ता) K₁ दत्ता (for विद्या) K₄ परा (for पुरा) —(L 444) T₁ सौभाग्यभाविनी तस्ये दत्तं सौभाग्यमेव च; T₃ ₃ G₁ ₄ ₅ सुभर्तृदायिनी तस्यो दत्तं (T₃ G₅ ˚त्ता) सौभाग्यमेव च —(L 445) M₄ ध्यायसि (for ध्यास्यामि) T₂ ₃ G₁ ₄ ₅ भवत्येव स मे पतिः (for ᵇ) —(L 446) D₁ भविष्यति (for ˚तेति) K₄ कृति K₁ इति (for अभि) — After line 446 T₁ ₃ G₁ ₄ ₅ ins

8* प्रद्युम्नं रहसि मत्यासि युवां तावप्यवाप्स्यथ ।
[T₁ -प्स्यामि (for ˚स्यामि)]

—(L 447) K₃ T₄ गृह्णीतं (for ˚तं) B₁ D₆ ताम् (for तद्) G₄ गृह्णीतासुमहां विद्यां (for ᵃ) —(L 449) M₄ आगमतुर् (for दध्यतुर्) T₁ ₃ G ₃-₅ विदित्वा (for अभ्यस्य) —(L 450) T₁ ₃ G₁ ₄ ₅ M₄ तु प्रद्युम्न (for प्रद्युम्नेन) D₁ तौ ध्यातसाम्बौ च तदा (for ᵃ) G₃ प्रहृष्टौ (for प्रविष्टौ) — K₄ om (hapl) lines 451-452 —(L 451) T₁ प्रभितौ G₁ पृच्छन्तौ (for प्रच्छन्नौ) K₁ M₄ मायया (for मायिना) — After line 451 T₁ ₃ G ₅ ins

9* तत्र प्रभावती दृष्ट्वा प्रद्युम्नप्रमुखानिमान् ।
हर्षोत्फुल्लविनिर्भिन्ना हर्षनिर्भरमानसा ॥
उत्थाय सम्भ्रमाविष्टा प्रद्युम्नं परिरभ्य च ।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञा विप्रयन्ती नवद्युतिम् ॥
धन्यास्म्यनुगृहीतास्मि यन्मयालिङ्गितो भवान् ।
अद्य मामनुगृहीष्व भर्तृभावेन मानद ॥

निरीक्ष्य सुश्रोणि शिखीन्प्रहृष्टान् ।
समाहतानुच्छ्रितपिच्छभारा-
न्प्रियाभिरामानुपनृत्यमानान् ॥
हर्म्येषु चान्ये शशिपाण्डुरेषु
राजन्ति सुश्रोणि मयूरसङ्घाः ।
मुहूर्तशोभामतिचाररूपा
दत्त्वा पतन्तो वलभीमुखेषु ॥
प्रक्लिन्नपक्षास्तरुमस्तकेषु
मुहूर्तचूडामणितां विधाय ।
प्रयान्ति भूमिं नवशाद्वलाना-
माशङ्कमाना धृतचारदेहा ॥
प्रयाति धारान्तरनिःसृतश्च
सुखोऽनिलश्चन्दनपङ्कशीतः ।
कदम्बसर्जार्जुनपुष्पभूतं
समानहन्नन्धमनङ्गबन्धुम् ॥
रतिश्रमस्वेदविनाशहेतु-
र्नवोदभारानयने च हेतुः ।
न मारुतः स्याद्यदि चारुगात्रि
न मेघकालो मम वल्लभः स्यात् ॥
गर्भान्तिकेषु प्रियसङ्गमेषु
रतावसाने यदुपैति वायुः ।
रतिश्रमस्वेदहरः सुगन्धी
ततः परं किं सुखमस्ति लोके ॥
जलाप्लुतानीक्ष्य महानदीनां
सुगात्रि हंसाः पुलिनान्यधृष्टाः ।
गताः श्रमं मानससारसलुब्धाः
ससारसाः क्रौञ्चगणानुविद्धाः ॥
न भान्ति नद्योऽद्य सरांसि चैव
हतत्विषश्चायतचारुनेत्रे ।
गतेषु हंसेष्वथ सारसेषु
रथाङ्गतुल्याह्वयनेषु चैव ॥
भोगीन्द्रदेहेन शुभं शयानं

धनाश्च —(L 481) K2 . Ñ2 V2 . D5 D6 T3 G1 . M4 नन्दमानान् (for नर्द°) G5 घना नदन्ति प्रतिनन्द मानान् —(L. 482) K2 समीक्ष्य (for निरीक्ष्य) T1 . G1 . . M4 शिखिप्रवीरान् (for शिखीन्प्रहृष्टान्) —(L 483) B1 समाश्रितान् K1 D3 D5 T3 G1 °हितान् (for °हतान्) B3 उद्धत (for उच्छ्रित) Ñ2 सनाद्यतामुल्लसितपिच्छभारान्, D3 समाहतानुच्छ्रितरक्ष°, D5 समाहतानुद्धतपिच्छ°, G2 समाहितानुद्धतपिच्छ° —(L. 484) K1 D1 प्रियानुरामा (D4 °गा)न्, K4 D5 °भिरागान् D2 °भिरामाद् (for °भिरामान्) T1 . G1 . . अभि (for उप) D1 प्रियाभिरामाद्युपनृत्यमाना — K2 om lines 486-487 —(L 487) M4 शोभा (for रूपा) —(L 488) K1 D1 वलभीषु तेषु, K3 . D5 °भीतटेषु, V B Dn Ds D5 . T2 . G2 . . °भीपुटेषु (for °भीमुखेषु) K3 दत्त्वा पतन्तो वलभीषु तेषु, T1 . G2 . M4 दत्त्वा पतन्ती वलभीपुटेषु — K2 om lines 489-500 —(L 489) D5 प्रक्लिष्ट (for प्रक्लिन्न) V3 सभवेषु (for मस्तकेषु) —(L. 490) K3 T1 . . G3-5 विहाय (for विधाय) —(L. 491) D5 . शाद्व° V1 मोक्तु (for भूमिं) D1 मृदु (for नव) —(L. 493) K1 D4 सिश्रितद्र लाभाम् (for शाद्वलानाम्) —(L. 493) K1 D4 सिश्रितद्र (for नि सृतश्च) T1 . G1 . . प्रया(T2 . G1 . °या)ति धारा निकरान्समीरणो, T4 G2 प्रवा(G2 °या)न्ति धारान्तरनिःसृताश्च, G3 प्रयान्ति धाराश्रितरान्समीरणो —(L. 494) D2 . सुखानिलश्च, M4 समीरणश्च (for सुखोऽनिलश्च) D3 सुखानिलः कानवशीतलश्च; T1 . G1 . . विनि°सृतश्चन्दनपङ्कशीतलः —(L. 495) T1-3 G1 . . पुष्पभूषितं, G3 °मघान् (for °भूत) —(L. 496) K1 D3 D5 . . T1-3 G1 . . बन्धु, K4 वर्णम्, V1 रमणम् (for बन्धुम्) K3 समावहद्गन्ध मनङ्गवर्णम् —(L. 498) T3 G1 भारोद्वयने (for भारान°) D3 नवाम्बुधारानयन च हेतु —(L. 499) G3 द्विशि (for यदि) D3 चा सुगात्रि, T1-3 G1 . . चारुगन्धो (for °गात्रि) —(L. 500) K3 Dn न हेयः, K4 तदप (for न मम) T G M4 वर्जित (for वल्लभ) —(L. 503) Ñ1 V1 . B D3 D5 . . T3 सुगन्धिसः; D5 °न्धम् (for °न्धी) V2 रति श्रमस्वेदविनाशहेतुम् —(L 505) D6 T1 . G1 . जलाप्लु(D4 T3 °प्लु)तान्यीक्ष्य, G3 °प्लुतानीक्ष्य M4 °प्लुताना तु (for °प्लुतानीक्ष्य) —(L. 506) K4 सुगात्रि हंसा पुलिनान्यदृष्टा; Ñ2 V2 B2 Dn D5 (sup lin) . °त्रि हंसा पुलिनानि दृष्टा; D1 °त्रि हंसा पुलिनान्यकृष्टा —(L. 507) T1 गता श्रमात्, T3 . G1 . गतश्रमा (for गताः श्रमं) V1 सरां; V2 D3 सत्र (for सार). B D5 गता ध्रुवं (D6 [marg] गभा) मानससत्र सङ्गलुब्धा —(L. 508) K1 . V2 Dn2 Ds3 D1-6 G1 . गुणानु (for गणा°) — K2 om lines 509-548 —(L 509) B2 T1 . G1 . न (for अद्य) —(L. 510) K1 हत विपो वा, Ñ2 °षा च; V1 . B2 D3 D1 . . . G2 °पीत; V2

ध्रुवं जगन्नाथमुपेन्द्रमीशम् ।
निद्राभ्युपेता वरकालनज्ञा
श्रियं प्रणम्योत्तमचारुरूपाम् ॥
निद्रायमाणे भगवत्युपेन्द्रे
मेघाम्बराक्रान्तनिशाकरोऽन्य ।
पद्मामलास्य कमलायताक्षि
कृष्णस्य वक्त्रानुकृतिं करोति ॥
कदम्बनीपार्जुनकेतकाना
स्रजो ध्रुवं कृष्णमुपानयन्ति ।
पुष्पाणि चान्यान्यृतवः समस्ता
कृष्णप्रसादाभिकाङ्क्षमाणाः ॥
नागाश्चरन्तो विपदश्चिरनस्त्रा
स्पृशन्ति पुष्पाण्यथ पादपानाम् ।
पेपीयमानाभ्रमरैर्जनाना
कौतूहलं ते जनयन्त्यतीव ॥
तोयातिभारान्नुदवृन्दगर्भं
नमः पतिष्यन्तमिवाभिवीक्ष्य ।
निपातगम्भीरमतिप्रविष्टं
मनोहर चारुमुलतलेन ॥
वलाकमालाकुलमाल्यदाम्ना
निरीक्ष्य रम्यं घनवृन्दमेतत् ।
सस्यानि भूमावभिवर्धमानं
जगद्धितार्थं विमलाङ्गयष्टि ॥
जलाद्रलम्याम्बुधुम्रकर्षी
घनैर्गणान्योऽवयवीव वायुः ।
प्रवृत्तचक्रो नृपतिर्यनस्था-
न्नाजानगीशैः स्थैरिव वीर्यदृप्तान् ॥
अर्थीसमम्भो विमृजन्ति मेघा
पूतं पवित्रं पवने सुगन्धि ।
हर्षाद्रहं चातककर्शिताना
वराण्डनाना जलदप्रियाणाम् ॥
प्लवगमः पोडशपक्षशायी

'पी च , T1-3 G1 3-5 जलागमे तु (for हृतातिवपत्र) K3 D5 -चारुलोचने (for 'नेत्र) K4 हृतविवपा चायतचारुलोचने —(L 513) K1 2 4 मार्गेकरेदे च (K1 'देन) (for भोगैश्वदैशेन) —(L 514) T1 2 G1 3 5 M1 पधूर् (for ध्रुव) G1 उपेन्द्र भूमिम् (for 'मीशम्) —(L 515) D5 घन (for वर-) V2 3 गात्रि , G2 कर्म (for काल) M4 तल्वान् (for तज्ज्ञा) T1 3 G1 3-5 निद्रा मुपेता यनकालनज्ञा —(L 516) K1 प्रयुक्त , Poona ed ((ed) प्रणम्य (for प्रणम्य) B1 D5 T3 G3 5 M4 [उ]त्तर (for उत्तम) K3 श्रिय प्रयुक्तो समवान्तरूपाम् —(L 518) D23 मेघान्धकारास्त , D4 T2 3 [illegible] 'म्बराक्रा G3 'का न्त (for 'म्बराक्रान्त) —(L 519) V1 पद्माननाभ , V3 D5 (marg as above) पद्मोत्पलाभ (for पद्माम') —(L 520) G3 वक्त्राकृतिक (for वक्त्रानुकृतिं) —(L 521) K3 3 4 V3 D1-5 -केतकीना (for 'काना) —(L 523) K3 4 D5 D4 (marg) स्रवन्ति , V1 समन्तात् (for समस्ता) —(L 524) D5 T3 G3 कृष्ण (for कृष्णात्) —(L 525) D3 मद (for विद) K3 B1 द्राघ (for दिश) —(L 526) V2 पादपस्थान् , B1 'पाद्मान् B2 3 D5 'पान्थान् (for 'पानाम्) —(L 527) K1 D5 4 निपीयमानान् , K3 4 D51 D4 D2 2 4 6 T2 4 C3 पेपीयमाना , V1 'समान , M1 निरीक्ष्यमानान् (for पेपीय') —(L 528) K1 D4 सं (for ते) —(L 529) D3 नीर (for वृन्द) —(L 530) D श्ववरिष्यन्तम् (for पति') —(L 531) D1 D5 निपात , G1 निताल (for निपात) D3 प्रवृद्ध (for प्रविष्ट) K1 D1 निपातगम्भीरमपि प्रविष्टं , K4 निर्यान्ति गम्भीरमभिप्रविष्ट , Ñ1 V B3 3 D1 6 M1 निपातगम्भीरमभिप्रविष्ट , D5 T4 'नगम्भीरमभिप्रवृष्टं , T1-3 G1-4 निताल्पगम्भीरमभिप्रवृत्ति (G1 'वृ 'ष्ट , Bom Poona eds G(ed) निपातगम्भीरमभिप्रवृष्ट —(L 532) K1 मनोहर चारुमुरि स्वनेन , T1 3 G1 3-5 जलानल चारुभुर स्थलेन —(L 533) V1 पुष्प (for माल्य) K3 T3 3 G1 4 M1 दाम T3 दामा (for दाम्ना) —(L 534) D3 वह (for रम्य) —(L 535) G1 वीक्ष्यमाण (for 'वर्ध') —(L 536) K1 Ñ2 V B D5 D1 6 विमलाङ्गयष्टे , T1 2 G 'स्लाति माल्य (for 'लाङ्गयष्टि) —(L 537) T1 3 G1 3 5 व्योमप्रलम्बाम्बुदवृन्दचारी —(L 539) Ñ1 प्रवृद्ध , T1 प्रयुक्त , T2 3 G1 4 विवृत्त (for प्र') K3 4 D1 4 घनस्थान् (for स्थ') —(L 540) D1 निजान् (for ना') K1 V3 D3 3 D1 6 T3 C1 3 5 M1 मतान् (for दृप्तान्) T1 G1 गर्जैर्गजा न्द्रैरिव वीर्यमत्तान् — K1 om lines 541 -46 —(L 542) D5 नूनं (for पूतं) D3 दुग्ध पवित्रं पवनं सुगन्धि —(L 544) D3 (marg) दूर्वाङ्कुरानां , T1 2 G वनप्रियाणां T3 M1 सारङ्गकानां (for वराण्डनाना) D1 शाड्वलानां जलद प्रियाणाम् —(L 545) M1 कुञ्जर (for पोडश) K1 गामी (for 'शायी) K1 दिशाभोजोदरभुग्नगामी , T1 2 G

विरौति गोष्ठ सह कामिनीभि ।
ऋचो द्विजाति प्रियसत्यधर्मा
यथा सुशिष्ये परिचर्यमाण ॥
गुणो महास्तोयनकालनोऽस्य
प्रवृद्धमेघस्वनभीपिता यत् ।
परिप्लवात्य परिवर्धयन्ति
विनापि शय्यासमय प्रियाणाम् ॥
दोषोऽयमेक सल्लिलागमस्य
मा प्रत्युदारान्वयवर्णशीले ।
न दृश्यते यत्तव वक्त्रतुल्यो
घनप्रहप्रस्ततनु शशाङ्क ॥
प्रदृश्यते भीरु यदा शशाङ्को
घनान्तरस्थो जगत प्रदीप ।
तदा नु पश्यन्ति जना प्रहृष्ट
बन्धु प्रवासादिव सन्निवृत्तम् ॥
विलापसाक्षी प्रियहीनितानां
सदृश्यते भीरु यदा शशाङ्क ।
नेत्रोत्सव प्रोषितकामुकानां
दृष्टैव कान्त भवतीत्यवैमि ॥
नेत्रोत्सव कान्तसमागतानां
दावाग्नितुल्य प्रियहीनितानाम् ।
तेनैव देहेन वराङ्गनानां
चन्द्रोऽपि तावत्प्रियविप्रियश्च ॥
विनापि चन्द्रेण पुरे पितुस्ते
यत्र प्रभा चन्द्रगभस्तिगौरी ।
गुणागुण चन्द्रमसो न वेद्मि
यतस्ततोऽहं प्रशशसयिष्ये ॥
अतोऽपि यो ब्राह्मणराज्यमीड्यो

महाहृयो गोभिरदीनसत्त्वो —(L. 546) G₁ विभाति (for विरौति) K₁ D₃ G₁ M₄ गोष्ठे D₆ गाम्य (for गोष्ठ) T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ त्रिभाति गोष्ठे सह कामिनीभि —(L. 547) G₃ G₁ ₃ ₄ त्रिभाति गोष्ठे सह कामिनीभि —(L. 547) G₁ ₃ ₄ N₃ B₃ D₅ D₁ ₄ ₆ -धर्मो (for श्रुतौ (for ऋचो) K₁ ₃ ₄ N₃ B₃ D₅ D₁ ₄ ₆ -धर्मो (for -धर्मा) D₆ शुरुर्द्विजाति प्रियमत्यधर्मो T₁ ₂ G ₃ ₄ M₄ श्रुतौ (T₁ श्रुतौ M₄ दृष्टा) द्विजाति प्रियसत्यधर्मो (T₂ ₃ G₁ ₂ में) —(L. 548) V₃ ₃ B D ₃ G₃ परिवार्यमाण (for परिच) K₁ D₃ D -₄ यथा स शि(D₆ स्वाशि)ष्यै परिवार्य माग —(L. 549) K₈ -कालयाम्; G₁ अ य (for नोऽस्य) —(L. 550) K₁ V₁ D₂ प्रवृद्ध; B₃ ₃ Dn प्रवृद्ध; D₅ उपवृद्ध- (for प्रवृद्ध) D₃ भीपितानाम् (for ता यत्) K₂ ₄ D₁ ₄ T₁ प्रवृद्धमेघस्वनभीपितानाम् (K₃ T₄ तायां); D₆ G₃ प्रवृद्धमेघस्वनभीपिता य (G₃ भूपितेनाऽयम्) T₁-₃ G ₃ ₄ प्रवृ(T₃ प्रवृ ; G₁ ₄ प्रवृ ; G₃ प्रव)द्धमेघस्वर(T₁ G₃ न)-भूपितश्च ; M आवल्धमपस्वरभीपिता या —(L. 551) V₁ T₁ परिप्लवात ; T₄ G₃ ज-त्या (for ज-त्य) T₂ G₁ प्रति (for परि) I₃ -हर्षयन्ति (for -वर्ध) T₃ G₂ M₄ परिप्ल जज प्रानवर्ध(M₄ र्ह)यन्ति —(L. 552) D₃ शयनं ; M₄ -शरणं (for समय) T₁ ₂ G ₃-₅ क्रियान्ति शय्यासमय प्रियांश्च — K₃ om lines 553 556 —(L. 554) K₂ V₁ D₁ ₃ ₄ स (for मा) V₁ वंशानीले ; Dn रूप ; M₄ -शील- वर्णे (for वर्णशील) D₃ सदायुदारानां च सुगन्धशीले — T₁ om lines 555 562 —(L. 556) D धनाथन- (for घन-प्रह) — After line 556 the sequence in V₁ is lines 567-568, 563 566, 557 562 569-5 ₂ K₃ om (hapl.) lines 557-563 —(L. 558) K₃ अनान्तरस्थो (for घ)

—(L. 560) K₁ D विधुं (for बन्धुं) — After line 560 K₃ ins

10** नेत्रोत्सव कामसमागतानां
प्रदृश्यते यत्र सुधाशशाङ्क ।

— K₃ om lines 561 5 ₂ —(L. 561) N₃ -हीनितानां ; V₁ Dn₂ D₁ ₆ T₁ (₃ -हीन (for -हीनि) D विलापसाक्षी प्रियसंगतानां —(L. 563) K₃ संग्रामस्त ; D₂ संग्रामत (for नेत्रोत्सव) T₃ ₂ G ₃ ₄ संगत (for प्रोषित) T₁ नेत्रोत्सवार्थ गतकामुकानां —(L. 564) K₃ D₁ कामे K₄ कान्ते ; T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ कान्तो (for कान्त) V₁ वेद्मि (for [अ]वैमि) —(L. 565) I₁ V₁ D₆ M समागतानां (for गतानां) —(L. 566) I₁ D पति (for प्रिय) K₃ Dn₂ D₆ T₁ ₂ (₃ M₄ -हीनगत(M₄ का)नाम् ; V₁ Dn₁ -हानिता (for हीनिता) V₁ दावाग्नितुल्या प्रियहानितानाम् —(L. 567) T ₃ G₁ हीनेन (for देहेन) —(L. 568) V₁ भवत् (for प्रियवि-) K₃ ₄ D T₁ प्रियं (for विप्रिय) —(L. 569) T₁ ₂ G ₃ ₄ पुरा विभाति (for पुरे पितुस्ते) —(L. 570) T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ घन- (for चन्द्र) B -गुरुपा ; G₁ घौरी (for -गौरी) —(L. 571) T ₂ M₁ गुणागुणेष्व(for गुणे) Bom. Poona eds. ₁ (ed) यदि (for वेद्मि) K₄ गुण गुणे चन्द्रमसो न वेद्मि ; T₂ ₃ ₄ गुणागुणौ चन्द्रमसोऽस्य वेद्मि (G₁ सो न वेद्मि) ; G₃ गुणागुणौ तत्र मनसा न वेद्मि —(L. 573) T₁ यद् (for यो) I₁ T₁ (₃ दृश्यो (for ईड्यो) —(L. 574) K₄ दु मारम् (for दुरारम्) T₁ सुहृत्; T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ ती (for तेन) —(L. 575) K₁ ₂ ₄

दुरापमन्यैः सुकृतैस्तपोभिः ।
गायन्ति विप्राः पवमानसंज्ञं
यं सामगाः पर्वणि चाप्युदारम् ॥
पिता बुधस्योत्तमवीर्यकर्मा
पुरूरवा यस्य सुतो नृदेवः ।
प्राणाग्निरीडगोऽग्निमजीजनद्यो
नष्टं शमीगर्भभवं भवात्मा ॥
तथैव पश्चाच्चकमे महात्मा
पुरोर्वशीमप्सरसां वरिष्ठाम् ।
पीतः पुरा योऽमृतसर्वदेहो
मुनिप्रवीरैर्वरगात्रि घोरैः ॥
नृपः कुशाग्रैः पुनरेव यश्च
धीमान्गतोऽभिर्दिवि पूज्यते च ।
आयुश्च वंशे नहुषश्च यस्य
यो देवराजत्वमवाप वीरः ॥
देवातिदेवो भगवान्प्रसूतो
वंशे हरिर्यस्य जगत्प्रणेता ।
भैमप्रवीरः सुरकार्यहेतो-
र्यैः शुभ्रु दक्षस्य वृतः सुताभिः ॥
बभूव राजा च वसुश्च यस्य
वंशे महात्मा शशिवंशकेतुः ।
यश्चक्रवर्तित्वमवाप वीरः
स्वैः कर्मभिः शक्रसमप्रभावः ॥
यदुश्च राजा शशिवंशमुख्यो
योऽवाप महामधिराजभावम् ।
भोजाः कुले यस्य नराधिपस्य
वीराः प्रसूताः सुरराजतुल्याः ॥
न कुत्सितो यस्य नृपोऽस्ति वंशे
न नास्तिको नैकृतिकोऽथ वापि ।
अश्रद्दधानोऽप्यथ वा कदर्यः
वीर्येण वा वारिरुहाक्षि हीनः ॥
वंशे बभूरत्नं कमलायताक्षि
श्लाघ्या गुणानामपि पात्रभूता ।
कुरु प्रणामं शिरसाम्रदन्ति
तस्य त्वमीशस्य सतां प्रियस्य ॥
नारायणात्मभवायनाय

D1 (marg) -सज्ञं, K2 V1 D1 -संज्ञे, B1 -संज्ञि, D5 (marg) यज्ञे, G1 -संज्ञितं (for -संज्ञं). — (L 576) D5 सप्तागता (for यं सामगा) K3.4 [उ]दात्त (for [उ]दारम्) — (L 577) V2 Dn D1 G2.3 [उ]त्तर (for [उ]त्तम-) T1 पितास्तु-दस्योत्तरवीर्यकर्मा (sic). — (L 578) B1 यतो (for सुतो). D1 नृपेन्द्र (for नृदेव). — (L 579) D2 T1 G3 प्राणा-ग्निम्, G1 प्राप्याग्निम् (for प्राणाग्निर्). K2 प्राणाग्निरीड्याग्नि मजीजनद्यो. — (L 580) K2 T1-3 G1.3-5 M2 महात्मा (for भवात्मा) — D1 om (hapl) line 581. — (L 581) K1 चार्थं (for पश्चाद्). — (L 582) D3.4 अप्सरसं (for °रसां). — (L 584) D3 गात्रि पौरैः ; D5 M1 -गात्र-दैवैः (M1 °दै.); T1-3 G1.2-5 गात्रि च सुरैः (for -गात्रि घोरैः). — (L 585) D3 पिताग्रैः (for कुशाग्रैः). K2 धीविनो (for यश्च). T1-3 G1 3-5 नृपोद्भुमिर्यः परिवारितश्च- — (L 586) K2 ग्रेता वै, B1 D3 मनोऽग्निर्, D1 गतो-ऽग्निर्; D5 गदोऽग्निर्; T2.3 G1 3-5 गतोऽसौ (for गतोऽभिर्). D2 धीमान्गतो देवैः स पूज्यते च; D3 धीमांस्ततो देवि बभूव भूप; T1 धीमान्गतोऽसौ दिवि पूज्यतेव; M1 °गतोऽग्निर्दिवि पूज्य एव — (L 588) K1 D1 वीर (for वीरः). — (L 589) T2.3 G1.3-5 M1 देवाति- (for °ति-). — (L 590) K2 G2 यत्र (for यस्य) K4 जगत्प्रसूतिः (for °त्प्रणेता). — (L 593) D3 देवस्य (for दक्षस्य). — (L 594) Bom Poona eds G(ed) दीप (for -केतु) — (L 598) T2.3 G1.3 पूज्या ह्यधि-; G2 महा ह्यधि (for महा-मधि). T1 य ववास मुख्यो ह्यधिराजभावम्. — (L 599) V1 प्रजा D3 भैमा (for भोजा) — (L 601) K1 B1.2 D3 D2.4 T1.4 कुटंश्च; K3.4 कुनृपो (for कुत्सितो) K3. V2.3 B3 D3 T2.3 G3 न कुलकृच्चस्य नरोऽस्ति (T2.3 G3 नृपस्य) वंशे, D1 नाभूनृपो यस्य नृपोऽस्ति वंशे; D4 नाभ्रश्रियो यस्य नृपस्य वंशे. — (L 603) D1 यदि (for ह्यथ). — (L 606) T2.3 G1.4 अपि (for अपि) M1 श्लाघ्या गुणानामसि मातृभूता — (L 608) T1.2 G3.4 तस्मात्त्वम् (for तस्य त्वम्) D2 सुरप्रियस्य (for सतां प्रि°). — After line 608, D3 ins.

11** सदाशिवेनापि धृतस्य मौलौ

— (L 609) K3 नारायणायात्मभवाय नित्यं; D3 °य प्रभवा-व्ययाय — (L 610) K2 लोकाय चाय (for °यनाय) V2 D3 लोकान(D3 °ह्)याय त्रिदशारयाय — (L 611)

लोकायनाय त्रिदशायनाय ।
खगेन्द्रकेतो पुरुषोत्तमाय
कुरु प्रणाम श्वशुराय देवि ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

सत्रावसाने तु मुनेः कश्यपस्यातितेजसः ।
जग्मुर्देवासुराः स्वानि स्थानान्यमितविक्रमाः ॥
वज्रनाभोऽपि निर्वृत्ते सत्रे कश्यपमभ्यगात् ।
त्रैलोक्यविजयाकाङ्क्षी तमुवाचाथ कश्यप ॥
वज्रनाभ निबोधस्व श्रोतव्यं यदि चेन्मम ।
वस पद्मपुरे पुत्र राजनेन समावृतः ॥
तपसाभ्यधिकः शक्र शक्रश्चैव स्वभावतः ।
ब्रह्मण्यश्च कृतज्ञश्च ज्येष्ठ श्रेष्ठतमो गुणैः ॥
राजा कृत्स्नस्य जगतः पात्रभूतः सतां गतिः ।
सशामो लोकराज्य स सर्वभूतहिते रतः ॥
नैव शक्यस्त्वया जेतुं वज्रनाभ निबोध्यसे ।
अहिं पदा व्युत्क्रमन्वै नचिराद्विनशिष्यसि ॥
वज्रनाभस्तु तद्वाक्यं नाभिनन्दति भारत ।
कालपाशपरीताङ्गो मर्तुकाम इवौषधम् ।
अभिवाद्य स दुर्बुद्धिः कश्यपं लोकभावनम् ।
त्रैलोक्यविजयारम्भे मतिं चक्रे दुरासदः ॥
ज्ञातियोधान्समानीय मित्राणि सुबहूनि च ।
प्रतस्थे स्वर्गमेवाग्रे विजिगीषुर्विशां पते ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवी कृष्णेन्द्रौ च महाबलौ ।
प्रेषयामासतुर्हंसान्वज्रनाभवधं प्रति ॥
समागतास्तु तच्छ्रुत्वा यदुमुख्या महाबलाः ।
मन्त्रयित्वा महात्मानश्चिन्तामापेदिरे तदा ।
वज्रनाभोऽयं हन्तव्यः प्रद्युम्नेनेत्यसंशयम् ।

T1 3 G1 3 4 -धाम्ने (for केतो) G2 पुरुषोत्तमस्य (for °त्तमाय)

Colophon — *Mention of the Epic* Da2 T2 — *Mention of Khila* K2 V B Da1 Da2 D1 6 — *Adhy name* K1 T2 3 D3 प्रद्युम्नोत्तरम्, K2 V2 3 B1 D2 D3 4 6 वज्रनाभे प्रद्युम्नोत्तरम्, K4 V1 Dn D1 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभ, D5 प्रद्युम्नवज्रनाभम्, T1 G2 प्रद्युम्नप्रभावतीसंवादे वज्रनाभवधोद्योग, T2 3 G1 3 4 वज्रनाभवध — *Adhy no* K2 (*marg*) 148 V2 151, V2 153, V3 B3 Da2 152, D1 146, D3 T1 G3 153, D1 149 T1 G2 4 162, T2 G1 164, T3 171, G5 165, M1 163

(*L 613*) T1 G2 सुनय (for तु मुने) B1 [अ]मितौजस (for [अ]तिते°) — (*L 614*) D6 मेनाम , T2 G2 विक्रम (for °मा) — (L 615) K2 Da1 D6 T1 निवृत्ते (for निर्वृत्ते) V2 T G1 2 4 5 M1 अभ्ययात्, G3 °धात् (for °गात्) — (L 617) K2 V2 D2 4 G1 M1 निबोध त्वं G2 °धेद (for °धस्व) K3 2 om lines 617ᵇ–618ᵃ T1 2 G1 2-5 मे वच (for चेन्मम) — (L 618) G2 त्व तु (for वस) V2 D2 तत्र (for पुत्र) V2 B1 सहाहृत , D6 समन्वित , M1 [अ]भिसंवृत (for समा°) — (L 619) K2 T2 शत्रु (for शक्र) K1 तपस्यभ्यधिक शक्र (for °) D6 स्वतश्च (for शक्रश्च) K1 समागत , D2 3 प्रभावत (for स्व°) — (L 620) M1 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठ) K1 D1 श्रेष्ठतमो (for श्रेष्ठतमो) — (L 621) K2 Dn D5 राजन्, D3 राज्ये (for राजा) G2 तु वस्य (for कृत्स्नस्य) — (L 623) K2 4 D5 D1 शक्य (for शक्यस्) T1-3 G1 3-5 M1 पुरदर (for निब ध्यसे) — (L 624) Dn यथा (for पदा) K2 G1 [अ]व्यु त्क्रमन्वै, V1 व्युत्क्षिपसि, V2 व्युत्क्रामन्वै B व्युत्क्षिपन्वै, D5 [अ]व्युत्क्रमन्वै, T2 3 G2 3 व्युत्क्रमसे (for °मन्वै) K4 अह यदा करोष्येन (610) T1 G3 अहिंसया व्युत्क्रमसे (for °) Da2 हि नशिष्यसि (for विनशिष्यसि) — (L 625) T2 T3 तद्वाक्य (for °क्य) — (L 626) K2 -पाश (for -पाश) — (L 627) V1 लोक (for लोक) K2 भाविनम्, D5 भावन , T1 G2 भावनम् (for भा°) — B1 om lines 628 631 — (L 629) T1 G2 3 M1 ज्ञातिर्योधश्च , T2 ज्ञातीन्यो धान् (for ज्ञातियो°) T2 3 G1 ज्ञातियो धनमानीय (for °) V1 सुहृदश्च (for सुबहूनि) — (L 630) K2 4 V2 3 B2 3 Dn D3 D1 2 3 I1 विनिर्गमिष्यन् (for °पुः) — (L 631) K2 3 Ñ2 V B2 3 D1-3 देवा , K4 देव D5 T G M1 वीरौ (for देवी) — (L 632) M1 वीरौ (for हसान्) — *After line 632*, T1 3 G1 3 5 ins

12** तयोस्तद्वचन श्रुत्वा हंसा वज्रपुरं ययु ।
कृत्स्नश्च वचन तेषा शक्रकेशवयोस्तदा ॥

— M1 om lines 633 636 — (L 633) K2 G1 समागतास्तु, T1 3 G2 3 °गतास्तु (for °गतास्तु) K1 2 Dn D1 D2 4 6 समागताश्च तान्श्रुत्वा (for °) — (L 635) K1 Ñ2 V1 3 Dn D2 D1 [इ]त्यसंशय D2 T1 न संशय , D6 न संशयम् (for [इ]त्यसं°) — (L 636) T1 G1 3 3 दनोर

तयोर्दुहितरो भार्या भक्त्या ताः सर्वभावनाः ॥
सर्वाः सगर्भास्ताश्चैव किं तु कार्यमनन्तरम् ।
प्राप्तः प्रसवकालश्च तासां नातिचिरादिव ॥
समन्वयित्वैतदर्थं हंसानूचुर्महाबलाः ।
आख्येयमर्थतत्त्वं तं यत्र वेशनयोस्तदा ॥
हंसैर्गदया तत्राख्यातं देवयोस्तद्यथातथम् ॥
ताभ्यां हंसास्तु संदिष्टा न भेतव्यमिति प्रभो ॥
उत्पत्स्यन्ति गुणैः श्लाघ्याः पुत्रा वः कामरूपिणः ।
गर्भस्थाः सर्ववेदाश्च साङ्गान्वेत्स्यन्त्यनिन्दिताः ॥
तथा चानागतं सर्वमस्त्राणि विविधानि च ।
सत्र एव युवानश्च भविष्यन्ति सुपण्डिताः ॥
एवमुक्त्वा गता हंसाः पुनर्वज्रपुरं विभो ।
शशंसुश्चैव भैमानां शक्रकेशवभाषितम् ॥
प्रभावती तदा पुत्रं सुषुवे सदृशं पितुः ।
सद्योयौवनसंप्राप्तं सर्वज्ञं चैव भारत ॥

मासमात्रेण सुषुवे देवी चन्द्रवती नृप ।
चन्द्रप्रभमिति ख्यातं तनयं सदृशं पितुः ॥
सद्यश्च यौवनप्राप्तं सर्वज्ञत्वं च भारत ।
गुणवत्यपि पुत्रं च गुणवन्तमनिन्दिता ॥
युवानावथ सद्यस्तौ सर्वशास्त्रार्थकोविदौ ।
इन्द्रोपेन्द्रप्रसादेन संवृत्तौ यदुनन्दनौ ॥
हर्म्यपृष्ठे वर्धमाना हृष्टास्ते यदुनन्दनाः ।
इन्द्रोपेन्द्रेच्छया वीर नान्यथेत्यवधार्यताम् ॥
निवेदिताश्च संभ्रान्तैर्दैत्यैराकाशरक्षिभिः ।
वज्रनाभाय वीराय त्रिविष्टपजयैषिणे ॥
विचार्य सर्वे गृहान्ता गमैते गृहधर्षकाः ।
इत्युवाचासुरपतिर्वज्रनाभो दुरासदः ॥
ततः सैन्यं समाज्ञप्तमसुरेन्द्रेण धीमता ।
आवारयामास दिशः सर्वाः कुरुकुलोद्वह ॥
गृह्यन्तामाशु वध्यन्तामिति वाचस्ततस्ततः ।

(for तयोर्) h1 s D5 भक्ताश्च, K1 सन्देशा, D3 अस्माक (for भक्त्या ता) — (L 637) D2 सगर्भाश्चैव सजाता (for °) — (L 638) T1 3 G3 s-5 प्राप्ता वस भोगकाल (for °) K1 om line 638[b] — (L 639) V3 B2 s D5 T1-3 G3 s s [ए]वमर्थं, D5 [इ]दमर्थं (for [ए]तदर्थं) K3 s s Ñ2 V B1 s D3 D5 s s हंसानूचे महाबल (for [b]) — (L 640) B1 मन्त्रवित् (for अर्थवत्) — (L 641) K1 Ds2 D5 यथार्थवत्, K2 V2 °यथय, D3 T2 s G1 s °तथा (for °तथम्) T1 दयमोऽस्तु वदागतम् (for [b]) — D2 om lines 642–643 — (L 643) T1 s G1 s s पुत्रा (for श्लाघ्या) T1 s G1 s s श्लाघ्या वै, G2 पुत्रा वै (for पुत्रा व) — (L 644) V3 D5 ज्ञास्यन्ति (for वेत्स्यन्ति) — (L 645) D2 तथा शास्त्रागमनम् (for °) V2 B1 s Dn D5 T1 G3 शस्त्राणि (for अस्त्राणि) D3 त्रिषु सर्वायुधानि च (for [b]) — (L 646) D5 सर्वे (for सद्य) K3 सर्वे एव कुमाराश्च (for °) D5 सर्वे एव च पण्डिता (for [b]) — (L 647) K3 s V3 Dn D3 D5 s G3 s उक्ता (for उक्त्वा) T2 s G1 एवमुक्तास्तदा हंसा (for °) K1 s Ñ2 V1 B1 D2 s s T3 G1 s s प्रभो (for विभो) — (L 650) D2 D5 सद्यश्च यौवनं प्राप्त D3 सद्योऽथ यौवनं प्राप्त, D5 सद्यो वै यौवनं प्राप्त (for °) K1 s T1 s G1 s s सर्वज्ञत्वं च भारत D5 सर्वविद्वांश्च भा° (for [b]) — D1 om (hapl) lines 651–653 — (L 652) Ñ3 D5 सदृशं तनयं पितु (for [b]) — (L 653) K1 T3 सद्यो यौवनसंप्राप्त (for °) K3 T1 s G1 s s सर्वज्ञं चैव भारत, D5 प्रभावाच्छक्रोपेन्द्रयो, D1 सर्वज्ञत्वं च भारत, D5 सर्वज्ञं चापि भा° (for [b]) — (L 654) V3 Cal ed अनिन्दितम् (for °ता) — (L 655) V1 D5 s युवानावथ (D5 °श्चैव) सद्यस्ते, T1 s G1 s s यौवनं चाथ संप्राप्ता (T1 °प्तौ) (for °) Ñ3 शस्त्रास्त्र (for शा°) V2 D2 T2 s G1 s s कोविदा (for °दौ) V1 सर्वशास्त्रविशारदौ (for [b]) — (L 656) K B3 Dn D1 s यदुवर्धनौ, V1 कुरुनन्दनौ, T2 कुलवर्धनौ (for यदुनन्दनौ) D5 s संवृत्ता यदुपुङ्गवा, T1 s G1 s प्रवृद्धा कुलदुर्मदा (for [b]) — (L 657) K1 D6 (sup lin) नर्दमाना (for वर्ध°) — T1 s G1 s om lines 658 — (L 659) D5 समाहैर् (for संभ्रान्तैर्) K2 s Ñ2 V2 D3 दिव्यैर् (for दैत्यैर्) K6 Dn अस्थितै, D2 शालिभि (for रक्षिभि) — D1 om lines 660–661 — (L 661) K1 s s V1 D1 चधाय, V2 D2 s विधार्य (for विचार्य) T1 s G1 s s M1 विचार्य गृहान्तं सर्वे (for °) K4 वर्धका, V1 G2 दूषका T1-3 G3 s s रक्षका (for धर्षका) — (L 662) D3 सौविदल्लैस्तदा राजन् (for °) D3 T1 M1 महासुर (for दुरासद) — (L 663) V3 सुरेन्द्रेण धीमता, T2 s G1 s असुरेण च धी° (for [b]) — (L 664) K2 V2 P1 s Dn1 D5 कुलोद्वह (for °द्वह) — (L 665) D G1 M1 गृह्यताम् (for °न्ताम्) K4 V2 बध्यताम् D1 गृह्य° (for वध्य°) D5 गृह्यतामाशु वध्यन्ताम् (for °) V2 [इ]त्यथ, Ds2 वाचं (for वाचस) — (L 666) K1 उदारैर् (for उग्रैरर्) M1 ऊर्ध्ववज्रपुरे

उग्रेरसुरेन्द्रस्य शासनादरिशासन ॥
तच्छ्रुत्वा व्यथितास्तेषां मातरः पुत्रवत्सलाः ।
रुरुदुस्ता रुदन्त्योऽथ प्रद्युम्नः सहसाब्रवीत् ॥
मा भैष्ट जीवमानेषु स्थितेष्वस्मासु सर्वथा ।
किं नो दैत्याः करिष्यन्ति सर्वथा भद्रमस्तु व ॥
प्रभावतीमथोवाच प्रद्युम्नो विक्लवां स्थिताम् ।
पिता तव गदापाणिः पितृव्यश्च स्थिरव्रत ॥
भ्रातरश्चैव ते देवि ज्ञातयश्च तथापरे ।
एते पूज्याश्च मान्याश्च तवार्थे खलु सर्वथा ॥
भगिन्यौ पृच्छ भद्र ते कालोऽयं खलु दारुण ।
मरणं सहमानानां युध्यतां विजयो ध्रुवम् ॥
दानवेन्द्रादयो ह्येते योत्स्यन्तेऽस्मद्वधैषिणः ।
किमत्र कार्यमस्माभिः सर्वैश्चैकान्तरस्थितैः ॥
प्रभावती रुदन्ती तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ।
शिरस्यञ्जलिमाधाय जानुभ्यां पतिता क्षितौ ॥
गृहाण शस्त्रमात्मानं रक्ष शत्रुनिबर्हण ।
जीवत्पुत्राश्च दाराश्च द्रष्टासि यदुनन्दन ॥
आर्यां नूनं वैदर्भीमनिरुद्धं च मानद ।
स्मृत्वैतान्मोक्षयात्मानं व्यसनादरिमर्दन ॥
दुर्वाससा वरो दत्तो मुनिना मम धीमता ।
वैधव्यरहिता इष्टा जीवपुत्रा भविष्यसि ॥
एष मे हृदयाश्वासो भविता न तदन्यथा ।
सूर्याग्नितेजसो वाक्यं मुनेरिन्द्रानुजात्मज ॥
इत्युक्त्वा सासिमादाय सूपस्पृष्टा मनस्विनी ।
प्रददौ रौक्मिणेयाय जयस्वेति वरं वरा ॥
स तं जग्राह धर्मात्मा प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
प्रणम्य शिरसा दत्तं प्रियया भक्तियुक्तया ॥
चन्द्रवत्यपि निस्त्रिंशं गदाय प्रददौ मुदा ।
तथा गुणवती चैव साम्बायासिं महात्मने ॥
हंसकेतुमथोवाच प्रद्युम्नः प्रणतं प्रभुः ।

°न्द्रस्य (for °) K1 ᵃ शासना, K2 ᵃ D1 T3 ᵃ G1 °शासन, V1 D2 ᵃ नाशन V2 नाशन, V3 B Dn D5 T1 °शासिन, T2 G2 नाशना (for शासन) — (L. 667) K3 Dn1 त्वरितास्, K4 दयि° (for व्यथि°) — (L. 668) D2 त्वरितस्तोऽपि (for रुरुदुस्ता) युवत्योऽथ, D3 रुदन्तीस्तु, T3 ᵃ G3 ᵃ °न्तीश्च (for °न्त्योऽथ) M1 रुरुदुश्चाक्रमत्योऽथ (for °) K2 Ñ2 Dn D5 ᵃ T G1 ᵃ M1 प्रद्युम्न प्र(D4 मा)- हसन्नवीद्, K4 °म्न स हसन्नवीत् B1 °म्न प्राह सन्नवित् (for °) — (L. 669) K5 ᵃ V3 L2 ᵃ Dn D2 D1 ᵃ T3 स्थिरेषु (for स्थितेषु) — (L. 671) K1 विक्लव, V1 B3 D5 विक्लव, V2 Dn2 G1 M1 विक्लवा (for विक्लवां) D2 समीम् (for स्थिताम्) D3 प्रद्युम्नोऽथ सुविक्लवाम्, T1 °म्नो विक्लवा स्थिताम् (for °) — (L. 672) K V B Dn D6 D1 ᵃ T1 ᵃ G2 ᵃ M1 पितृव्याश्च स्थितास्तव (T4 °ता यदा) (for °) — (L. 673) D2 भ्रातरस्तु (for भ्रात°) G2 तथा (for [पु]त्र ते) — (L. 674) K4 ते पूज्याश्चैव मान्याश्च (for °) T3 ᵃ G1 ᵃ परार्थे (for तवार्थे) — (L. 675) K1 लोके (for कालो) — (L. 676) T1 ᵃ ᵃ वा (for त्रि) D6 T1 ध्रुव (for ध्रुवम्) T2 G1 ᵃ युध्यतां वा जयो ध्रुव (for °) — (L. 677) D2 वज्रनाभादयो ह्येते (for °) K2 V2 D2 — (L. 678) K1 T1 ᵃ ᵃ मद्वधैषिण (for ऽस्मद्°) चैकान्तर (for चैका- न्तर) K4 D1 (marg as above) एकान्तर° D3 °रैश्च ज्ञातिभि सह T2 ᵃ G1 ᵃ श्चैकान्तरं स्व(T2 °रस्थ)ै (for °) — (L. 679) D2 तु रुदती (for रुदन्ती तु) — (L. 680) K4 शिरस्या (for °लि) D1 C1 आदाय (for आधाय) M1 om lines 680ᵇ 684ᵃ V2 भुवि (for क्षितौ) — (L. 681) Dn1 G1 शत्रुम् (for शस्त्रम्) K2 D2 निबर्हणम्, T3 ᵃ °र्हण (for °र्हण) — (L. 682) Ñ2 जीव त्पुत्रास्, D3 जीवत्पु° (for जीवत्पु°) K2 ᵃ पुत्रांश्च, D1 द्रक्ष्यसि (for द्रष्टासि) — (L. 683) B आर्यां (for आर्यां) K2 ᵃ सुवीर (for नूनं) D1 अस्वा सुवीर वैदर्भीम् T1 ᵃ C1 ᵃ ᵃ आ(T1 ᵃ G2 तु)र्यां नूपवरांश्चैव (for °) — T2-3 G1 2-3 om lines 684 692 — (L. 684) V1 D2 स्मृत्य (for स्मृत्वा) K2 ᵃ V1 ᵃ B1 Dn D1 ᵃ ᵃ T1 G2 [पु]त्रान् (for [पु]त्रात्) D6 स्मृत्वैतन्मोक्षयात्मानं (for °) — (L. 686) V2 Dn D1 ᵃ G2 इष्टा, D2 नित्य (for इष्टा) — (L. 687) V2 पूर्व (for एष) — (L. 688) B1 सदृशो (for °तेजसो) D2 तुल्य (for वाक्यं) — K2 om lines 689–690 — (L. 689) K4 सोपस्पृष्टा, Ñ2 D2 सूर्यं स्पृष्ट्वा, V1 अप स्पृष्ट्वा; B1 स्वप स्पृष्ट्वा, D1 ᵃ सूर्यं स्पृष्ट्वा D6 (s p lin) सूपविश्य; T4 M1 °स्पृश्य (for °स्पृष्टा) — (L. 690) D2 वरं रणे, T1 M1 धराङ्गना (for वरं वरा) — (L. 693) T1 ᵃ तथा T2 C1 2-3 मुदा (for मुदा) D2 गदाय प्रवरं ददौ (for °) — (L. 694) T1 ᵃ G1 ᵃ ᵃ M1 गुणवत्यपि साम्बाय (for °) T2-3 G1 ᵃ ᵃ ददौ शर्ङ्ग M1 शक्तिं प्रादात् (for साम्बायासिं) — (L. 695) K1 ᵃ ᵃ V B T1 ᵃ G1 ᵃ ᵃ M1 मदनम् (for हंसकेतुम्) D5 D1 ᵃ प्रणत (for °त) T1 ᵃ G1 2-3 भुवि (for प्रभु) B1 — (L. 696) V2 युध्येयं; D1 युध्येथा (for युध्यस्व)

इहैव साम्बमहितो युध्यस्व सह दानवैः ॥
आकाशे दिक्षु सर्वासु योत्स्याम्यहमरिंदम ।
इत्युक्त्वाथ रथं चक्रे मायया मायिनां वरः ॥
सहस्रशिरसं नागं कृत्वा सारथिमात्मवान् ।
अनन्तभोगं कौरव्य सर्वनागोत्तमोत्तमम् ॥
स तेन रथमुख्येन हर्यश्वैः प्रभावतीम् ।
चचारासुरसैन्येषु तृणेष्विव हुताशनः ॥
शरैराशीविषप्रख्यैरर्धचन्द्रानुकारिभिः ।
भेदनैर्गार्धनैश्चैव ततर्द दितिसंभवान् ॥
असुराश्च रणे मत्ताः कार्ष्णि वाणैरितस्ततः ।
जघ्नुः कमलपत्राक्षं परं निश्चयमास्थिताः ॥
चिच्छेद बाहून्केषांचित्केयूरवलयोज्ज्वलान् ।
सकुण्डलानि चान्येषां शिरांस्यपि स चिच्छिदे ॥
क्षुरच्छिन्नैः शिरोभिस्तैः कायैश्च शकलीकृतैः ।
असुराणां मही कीर्णा प्रद्युम्नेनातितेजसा ॥
देवेश्वरो देवगणैः सहितः समितिंजयः ।
ददर्श मुदितो युद्धं भैमाना दितिजैः सह ॥
ये गदं चैव साम्बं च दैत्याः समभिदुद्रुवुः ।
ते ययुर्निधनं सर्वे यादासीव महोदधौ ॥
विषमं तु तदा युद्धं दृष्ट्वा देवपतिर्हरिः ।
गदाय प्रेषयामास स्वरथं हरिवाहनः ॥
दिदेश मातलिसुतं यन्तारं च सुवर्चसम् ।
साम्बायैरावणं नागं प्रेषयामास चेश्वरः ॥
जयन्तं रौक्मिणेयस्य सहायमददाद्विभुः ।
ऐरावणमधिष्ठातुं प्रवरं स नियुक्तवान् ॥
देवपुत्रद्विजौ वीरावप्रमेयपराक्रमौ ।
अनुज्ञाप्य वराध्यक्षं ब्रह्माणं लोकभावनम् ॥
तं मातलिसुतं चैव गजमैरावणं तदा ।
देवः प्रेषितवाञ्शक्रो विधिज्ञो वरकर्मसु ॥
क्षीणमस्य तपो वध्यो यदूनामेष दुर्मतिः ।
प्रविशन्ति तु भूतानि सर्वत्र तु यथेप्सितम् ॥
प्रद्युम्नश्च जयन्तश्च प्राप्तौ हर्म्ये महाबलौ ।

दानवैः सह (by transp), G1 सर्वदानवैः , Bom Poona eds G(ed) सह यादवैः — (L 697) D1 om lines 697b–700a V1 B1 योत्स्येऽहमरिमर्दन (for °) — (L 698) T1 2 G1 2–4 च चक्रेण (for रथं चक्रे) V1 इत्युक्त्वा स तथा चक्रे (for °) K4 अस्त्र (for वर) — (L 699) D5 इव (for सम) — M1 om (hapl) lines 700 704 — (L 702) D5 दैत्य (for [अ]सुर) L4 Ñ2 वनेषु (for तृणेषु) — (L 703) T2 3 सारिभिः , T4 कारिभिः , G4 शालिभिः (for -कारिभिः) — (L 704) K1 Ds2 D1 बन्धनैश्च , K2 मर्द° , Ñ2 V Dn1 छेद° , D2 योध° , D4 माथ° , T1 2 G3 5 माथ° (for गार्ध°) K4 D1 ननर्द , D5 ■ तदा , D2 मुमोद , T1 2 G1 3– ममर्द (for ततर्द) G2 मर्दयन्तोऽरिदूषणम् (sic) (for °) — (L 705) V2 यत्ता , D3 मत्त , T2 युक्ता , G3 युक्त (for मत्ता) V1 असुराश्च रणे मत्तान् (for °) V1 कार्ष्णिरश्वैर् , D3 कार्ष्णिं वैरम् (for कार्ष्णि वाणैर्) — (L 706) B1 जघ्नु (for जघ्नुः) G1 निश्चितम् (for निश्चयम्) — (L 708) Bom Poona eds G(ed) केषांचित् (for चान्येषां) K1 2 Ñ2 V D2 4–6 T1–3 G M1 च (for स) — (L 709) K4 B3 T1 तैः , Ñ1 D1 तु , B2 D2 4 च (for तैः) — (L 710) Ñ2 -तेहसा (for तेजसा) — (L 711) V1 Dn Ds1 G2 समितिंजय , D3 °तिं ययौ (for °तिंजय) — (L 712) D1 तैनर्षे (for दितिजैः) — (L 713) D1 ये च साम्बं गदं चैव (for °)

— (L 714) V2 B3 D6 सत्ये (for सर्वे) G3 नद्या इव (for यादासीव) — (L 715) K1 3 4 V2 Dn D2 D6 4 T2 4 G1–3 4 M1 तद् (for तु) K2 विद् वश महायुद्ध (sic) (for °) — Ñ2 om line 716 — (L 716) K1 2 V1 2 B Dn Ds1 D2–6 T1 G3 इव , D2 G4 ■ (for स्व) — (L 717) K2 देवेश (for दिदेश) D1 M1 दिदेश मातलि सुत (for °) Ñ2 सुरवर्चसम् ; B1 चस्त्रुवं° , D2 च सुवात° (for च सुवर्च°) — (L 718) D1 प्रेषयन्म सुरेश्वर (for °) — (L 719) V1 प्रभु , G2 विभो (for विभुः) — (L 720) K2–4 V1 B1 2 Dn1 D2 D3 T2 G2 M1 सं (for स) — (L 721) T2 G2 M1 पुत्रसुभौ (for पुत्रद्विजौ) T1–3 G1 3–5 क्षिप्रम् (for वीराव्) — (L 722) Ñ1 B1 चन्द्राध्यक्ष , V1 2 B2 3 Ds1 T1 2 G2 3 सुरा° , D2 भरा° , T3 G1 4 सुराध्यक्षौ (for वराध्यक्ष) — For line 722, D2 subst

13** अनुज्ञाप्तौ वज्रिणैवं कुशलौ रणकर्मसु ।

— D3 om lines 723–724 — (L 724) V2 D6 रण (for वर) — (L 726) D2 कुरुते दुर्विनीतानि , D5 T1–3 G1 2 4 5 प्रविशन्तिरति सूतानि (for °) D2 सर्वेषम् (for सर्वत्र) — (L 727) K2 हर्म्ये (for हर्म्ये) — (L 728) V2 अम्बर (for असुराम्) T2 2 G2 3–6 जालेन (for -जालैर् भिद्) D5 T2 3 G1 2 3 विक्रमन्तौ , T1 विश्रमन्तौ , G4 विहि रन्तौ (for विक्रमन्तौ) K2 निजघ्नतु , K4 प्रणेमतु , Ñ1 Dn

असुरान्शरजालौघैर्विक्रामन्तौ प्रणेशतुः ।
परिघैर्विस्मन्तौ च युध्यन्तौ च रणाजिरे ॥
गदं कार्ष्णिस्तदोवाच दुर्वार्यं रणदुर्जयः ।
उपेन्द्रानुज शक्रेण रथोऽयं प्रेषितस्तव ॥
हरियुग्मातलिसुतो यन्ता चायं महाबलः ।
प्रवराधिष्ठितश्चायं साम्नस्यैरावणो गजः ॥
अथोपहारो रुद्रस्य द्वारकायां महाबल ।
श्व एष्यति हृषीकेशस्तस्मिन्वृत्तेऽच्युतानुज ॥
तस्याज्ञया वधिष्यामो वज्रनाभं सबान्धवम् ।
अभ्युत्थानकृतं पार्थ त्रिविष्टपजयं प्रति ॥
करिष्यामि विधानं तु नैष शक्रं सुतान्वितम् ।
विजेष्यस्यप्रमादस्तु कर्तव्य इति मे मतिः ॥
कलत्ररक्षणं कार्यं सर्वोपायैर्नरैर्युधि ।
कलत्रधर्षणं लोके मरणादतिरिच्यते ॥
एवं संदिश्य भैमः स गदसाम्बौ महाबलौ ।
प्रद्युम्नकोट्यः ससृजे मायया दिव्यरूपया ॥
तमश्च नाशयामास दैत्यसृष्टं दुरासदम् ।
जहर्षे देवराजश्च तं दृष्ट्वा रिपुमर्दनम् ॥
ददृशुः सर्वभूतानि कार्ष्णिं सर्वेषु शत्रुषु ।
अन्तरात्मनि वर्तन्तं क्षेत्रज्ञमिति तं विदुः ।
एवं व्यतीता रजनी रौक्मिणेयस्य युध्यतः ।
असुराणां त्रिभागश्च निहतो नातितेजसा ॥
यावद्धि योधयामास कार्ष्णिर्दैत्यान्रणाजिरे ।
संध्योपास्ता जयन्तेन तावद्विष्णुपदीजले ॥
अयोधयज्जयन्तश्च तावद्दैत्यान्महाबलः ।
तावद्वाराशगङ्गायां भैमः संध्यामुपास्तवान् ॥

Colophon.

D1 प्रणश्यतु ; V3 B1. 3 प्रणश्य तु ; D4 प्रतस्थतु ; D5 ननर्दतु ; D2 ननर्दतु (for प्रणेशतु) K1 D2 विक्रम्य तु ननर्दतु , K3 V1 B2 विक्रामन्तौ प्रणश्य तु ; G3 M1 विक्रमन्तौ प्रणेदतुः (for °). — K V B D5 D1-4 T G M1 om line 729 — (L. 729) Dn2 परिघै (for °घैर्) Ñ2 विक्रमन्तौ (for °न्तौ) — (L. 730) K3 4 दुर्धर्षं , T1 G1 2 दुर्वारं ; G3 दुर्वर्त्यं (for दुर्वार्यं). D1 दुर्मदं , G3 दुर्जयम् (for °य) — (L. 731) Ñ2 प्रेषितोऽसौ रथस्तव (for °). — (L. 732) K1 2 हरियुक्तो , (sic) ; D1 हरियुंर (sic) ; T1 2 G1. 2-4 स हरिर् , G3 M1 अतिरिक्ष्ण् (for हरियुग्म). — G3 om. (hapl) lines 733 734 K1 om line 734 K2 reads lines 733-734 on marg — (L. 734) K1 2 D1 अथ (for अथ). T1 2 G1 3 5 M1 कृष्णोपहारो रिपुघ्न (for °) K1-3 V2 3 B D1 4 T G1 3 4 5 M1 महाबल ; V1 °बलि (for °बल) — Ñ2 om line 735 — (L. 735) K2 स्व विष्यति , K3 D1 स्वरे° ; K3 संतु° , D1 स पश्यति , D2 स युध्यति ; D3 T1 2 G1 3 5 M1 स पृ° ; T2 सहै° (for स पृ°) D1 हृष्टे (for वृत्ते) — (L. 736) G3 वधिष्यामि (for °मो). V1 महासुरम् (for सबान्धवम्). — (L. 738) D3 Cal ed करिष्यामो (for °ष्यामि) K2 Ñ2 Dn D1 शक्र ; V2 शक्रं (for शक्र). K1 4 नैव शक्रः सुतान्वितः ; K2 नैकपदे सुरा न्वितम् ; D1 नैव शत्रु सुतान्वितान्. D3 T1-3 G1 4-5 M1 नैव शत्रु सुतान्वितम् (for °) — (L. 739) D2 विजेष्यामि (for °ष्यति) K1 [स]प्रमादं (for °दस्) K2 विजेष्याम प्रमादस्तु ; K3 विजेतु न प्रमादस्तु ; D3 विजेष्यथ प्रमादो वै , T1-3 G1 4-5 M1 विजेष्य इत्यप्रमादः (for °) — K1 om line 740 — (L. 740) K2 सर्वैरिह ; K3 Ñ2 V B1 2 Dn D3 D1 4 T G M1 °युधि ; D2 युधेनैः ; D5 सर्वैरैः ; D4 (marg as above) नराधिप (for सर्वैर्युधि). — Dn1 om. line 741 — (L. 741) K1 2 4 Ñ2 V1 B1 2 Dn1 D2 D3 2 4 T1 °धर्षणं ; G1 रक्षणं (for °धर्षणं) T2 3 G1 4 5 धर्षणे योषितो लोके (for °) — (L. 742) K1-3 Ñ2 V B D T1 2 G1 3 M1 महाबल (for °बलौ) — (L. 743) B1 G1 3 4 M1 °कोटि (for °कोट्यः) T1 प्रद्युम्न ससृजे मायां (for °) — (L. 745) B1 om lines 745b-747a K2 Ñ2 V1 3 P2 मर्दन ; K4 सूदनम् , D1 °मर्दनौ (for °नम्) D2 स दृष्ट्वा रिपुमर्दन (for °) — (L. 747) K2 4 Ñ2 V1 D3 इव (for इति) G1 तद् (for तं) — (L. 749) K2 अभीता (for व्य°) D1 भीमस्य (for युध्यत) — After line 749, V2 ins. :

14** संदेश च यथान्यायं कृष्णो वाक्यसंनिधौ ।

— (L. 749) K2 हतस्तेन , T1 2 G1 2 M1 निहतो हि ; T1 4 G1 स हतो हि ; Bom Poona eds G(ed) निहतश्च (for °तो न). — K2 om line 750 — (L. 750) K1 2 Ñ2 V1 B Dn Dn1 D1 2 T1 G1 2 व्ययोधयामास ; Dn त्रियोध° (for हि योध°) — (L. 753) G1 2 4 तावद् (for था°) D1 महाबलान् (for °बल) — (L. 753) K2 D1 4 °गङ्गायां (for °यां)

Colophon — *Mention of the Epic* Dn1 D2 T1 — *Mention of Khila* K2 V B Dn2 Dn1 D1 2. — *Adhy*

वैशंपायन उवाच ।
जगतश्चक्षुषि ततस्त्रिमुहूर्तोदिते रवौ ।
प्रादुरासीद्धरिर्देवस्ताक्ष्येणोरगशत्रुणा ॥
हंसवायुमनोभिश्च सुशीघ्रतरगः खगः ।
तस्थौ वियति शक्रस्य समीपे कुरुनन्दन ॥
समेत्य च यथान्यायं कृष्णो वासवसंनिधौ ।
पाञ्चजन्यं निमुर्दध्मौ दैत्यानां भयवर्धनम् ॥
तं श्रुत्वाभ्यागतस्तत्र प्रद्युम्नः परवीरहा ।
वज्रनाभं जहीत्युक्तः केशवेन त्वरेति च ॥
ताक्ष्यमारुह्य गच्छेति पुनरेव प्रचोदितः ।
चकार स तथा वीरः प्रणिपत्य सुरोत्तमौ ॥
स मनोरंहसा वीरस्ताक्ष्येणाशु ययौ नृप ।
अभ्याशं वज्रनाभस्य महार्हस्य भारत ॥
ततस्ताक्ष्यगतो वीरस्ततर्द रणमूर्धनि ।
वज्रनाभं स्थिरो भूत्वा सर्वास्त्रविदनिन्दितः ॥
तेन ताक्ष्यगतेनेन गदया कृष्णसूनुना ।
उरस्यभिहतो वीरो वज्रनाभो महात्मना ॥
स तेनाभिहतो वीरो दैत्यो मोहवशं गतः ।
चक्षार च भृशं रक्तं बभ्राम च गतासुवत् ॥
आश्वसेत्यथ तं कार्ष्णिरुवाच रणदुर्जयः ।
लब्धसंज्ञः स वीरस्तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ॥
साधु यादव वीर्येण श्लाघ्यो मम रिपुर्भवान् ।
प्रतिप्रहारकालोऽयं स्थिरो भव महाबल ॥
एवमुक्त्वा महानादं मुक्त्वा मेघशतोपमम् ।
गदां मुमोच वेगेन सघण्टां बहुकण्टकाम् ॥
तया ललाटेऽभिहतः प्रद्युम्नो गदया नृप ।
बहमन्रुधिरं भूरि मुमोह यदुपुंगवः ॥
तं दृष्ट्वा भगवान्कृष्णः पाञ्चजन्यं जलोद्भवम् ।

---

name K1 2 Ñ2 V3 2 B1 D5 D6 8 वज्रनाभप्रद्युम्नोत्तरम्, K3 4 V1 B3 3 Dn D1 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभ, D2 प्रद्युम्नोत्तरम्, D3 वज्रनाभे प्रद्युम्नोत्तरम्, D.? वज्रनाभवध प्रद्युम्नोत्तर, T1 3 4 G1 2 4 वज्रनाभवध — *Adhy no* K2 (marg) 149, V1 155, V3 154, V2 B3 Ds3 153, D2 147, D4 150, T1 G3 4 163, T3 G3 165, T2 172, T4 G2 160, G6 166, M1 154

G8 om the ref — (L 751) K3 वात, V2 T2 3 G1 4 M1 तत्र (for ततस्) D1 T3 4 G4 मुहूर्ताभ्युदिते रवौ, D5 त्रिमुहूर्ते दिने रवौ (for b) — (L 755) K3 हरिं देवं, T1 भर्ता देवस् (for हरिर्देवस्) K4 Dn D5 [ष]ताहि (for [ङ]रग) K3 ताक्ष्येण अहिशत्रुणा (for b). — (L 756) K4 स तु धाशुर, V3 उह्यमानो (for हंसवायु-) Dn D5 G5 मनो भ्यश् (for 'भिश्च) K4 सुशीघ्रश्वाश्गोरग (for b) — (L 757) V1 संदश्य (for शक्रस्य) — (L 759) K2 धुमद्, G2 3 हरिर् (for निमुर्) D3 वर्धन (for 'नम्) — (L 760) D2 T1-3 G1 3-5 तच् (for त) V1 Dn [अ]भ्यागतं (for 'तस्) K2 तं दृष्ट्वा सागरस्तत्र, D3 तदभ्यागमस्तत्र (for a) — (L 761) T1-3 G1 2-5 M1 प्रति (for जहि) K1 4 [उ]क्तं, Ñ2 [उ]क्तं (for [उ]क्तः) B3 त्वरोचन (for त्वरेति च) — (L 762) K3 4 D5 [ए]न (for [इ]ति) K3 3 V2 D4 प्रणो(K3 'नो)दित (for प्रचो') — (L 763) D2 स चकार (by transp) T1-3 G1 2 5 M1 चकार संविग्धा (T1 2 G3 4 'द्वं) वीर (G5 'र) (for a) T4 om (hapl) lines 763b-764a — (L 764) K1 Ñ2 V3 B2 T2 3 G वीर (for वीरम्) K1 Ds2 D4 समर्दं सहसा वीर (for a) D3 [अ]शु (for [आ]शु) D3 तदा (for नृप) — (L 765) K3 D3 अभ्याशे (for 'शं) T4 दैत्यस्य (for 'हस्य) K3 D1 भारत (for 'त) — (L 766) D2 4 G2 ननर्द, G3 से तदा, D6 सवशा, T1-3 G1 3-5 M1 समर्द (for ततर्द) — G4 om lines 767-771 — (L 767) K4 V3 Dn T4 वज्रनाभ (for 'भं) Ds1 D6 G1 स्थितो (for स्थिरो) Ñ2 Dn3 D6 T1 2 4 G4 भूत्वा (for भूत्वा) K1 D1 सर्वं शस्त्रानिन्दित, K4 सर्वशस्त्रास्त्र निन्दता, B1 सर्वास्त्रविद्वरिंदम । T1 2 G1 4 5 M1 'विद्(G5 'ज्ञि)व तत (for b) — (L 768) K3 D3 ततम् (for तेन) — (L 769) K1-3 D1 T1 4 D4 G2 [अ]भ्याहतो, V3 [अ]थ हतो (for [अ]भिहतो) G1 दैत्यो (for वीरो) V2 3 om (hapl) lines 769b-770a — (L 771) Ñ2 B3 D 4 बभ्राम (for चक्षार) T1 3 G1 4 5 M1 चक्षुर्भ्यामुद्वमन्रक्त (for a) Ñ2 D1 [ए]व (for च) M1 स बभ्राज गतासुवत् (for b) — (L 772) K4 कार्ष्णिस्तु (by transp) G1 आश्वसेत्यजितं कार्ष्णिर् (for a) K3 दुर्जयम् (for 'य) — (L 773) Ñ2 तु, V2 प्र (for स) — (L 774) Ñ2 श्लाघनीयो (for श्लाघ्यो मम) Cal ed विभुर् (for रिपुर्). D3 महान् (for भवान्) — (L 775) K1 संहार- (for प्र') — (L 776) K1 D1 मुक्त्वा मेघोपम तदा, K3 मुक्त्वा घन स्वनोपमम् (for b) — (L 777) G5 वीर्येण (for वेगेन). T4 कण्टिका, T2 4 G1 2 M1 कण्टकां, G4 वेगेन (for सघण्टां) V1 वज्र (for बहु) — (L 778) K1 T2 G5 ललाटाभि

दध्मानाश्मानकरं पुत्रस्य रिपुनाशनः ॥
तं पाञ्चजन्यशब्देन प्रत्याश्वस्तं महाबलम् ।
दृष्ट्वा प्रमुदिता लोका विशेषेणेन्द्रकेशवौ ॥
तस्य चक्रं करे जातं कृष्णच्छन्देन भारत ।
क्षुरनेमिसहस्रारं दैत्यसंघकुलान्तकम् ॥
तं मुमोचाच्युतसुत शत्रुनाशाय भारत ।
नमस्कृत्वा सुरेन्द्राय नमस्कृत्वा महात्मने ॥
वज्रनाभस्य तत्कायादुच्चकर्त शिरस्तदा ।
नारायणसुतोन्मुक्तं दैत्यानामनुपश्यताम् ॥
गदः सुनाभमन्वीयतमानं रणाजिरे ।
हर्म्यपृष्ठे जिघांसन्तं रणदृप्तं भयानकम् ॥
साम्बः समरमध्यस्थानसुरानरिमर्दनः ।
निनाय निशितैर्बाणैः प्रेताधिपपरिग्रहम् ॥
निकुम्भोऽपि हते वीरे वज्रनाभे महासुरे ।
जगाम षट्पुरं वीरो नारायणभयार्दितः ॥
निर्हते देवरिपौ वज्रनाभे दुरासदे ।
अवतीर्णौ महात्मानौ हरी वज्रपुरं तदा ॥
लब्धप्रशमनं चैव चक्रतुः सुरसत्तमौ ।
सान्त्वयामासतुश्चैव बालवृद्धं भयार्दितम् ॥
इन्द्रोपेन्द्रौ महात्मानौ मन्त्रयित्वा महाबलौ ।
आयत्यां च तदात्वे च बृहस्पतिमतानुगौ ॥
वज्रनाभस्य सद्राज्यं चतुर्धा चक्रतुर्नृप ।
विजयस्य चतुर्भागं जयन्ततनयस्य वै ॥
प्रद्युम्नस्य चतुर्भागं रौक्मिणेयसुतस्य च ।
चन्द्रप्रभस्य ददतुश्चतुर्भागं जनेश्वर ॥
कोट्यश्चतस्रो ग्रामाणामधिगत्या विशां पते ।
शाखापुरसहस्रं च स्फीतं वज्रपुरोपमम् ।
चतुर्धा चक्रतुस्तत्र सहृष्टौ शक्रकेशवौ ॥

(for °देऽभि) T4 हत (for हत) D3 भूशम् (for नृप) — (L. 779) T1-3 G1 3 4 M4 भूमौ (for भूरि) D3 T4 नन्दन (पुगव) — T4 om (hapl) lines 780–781 — (L 780) K4 क्रुद्ध° (for कृ ण) — (L. 781) G3 -शासन (for नाशन) — (L 782) D31 पाञ्चजन्यस्य शब्देन (for °) — (L 783) K2 V2 दृष्ट्वा प्रमुदितो लोको (for °) — (L. 784) T1-3 G1 3 5 M4 कृष्णस्य किल भारत (for °) — (L 785) Ñ2 महत्प्राणा (for °ं) G2 om (hapl) line 785°–789° K4 शत्रु दैत्य (for दैत्य संघ) — (L 786) D1 T1 तस्य, M4 दैत्य (for शत्रु) D3 om — (L. 787) K1 B3 D2 4 5 नमस्कृत्य (for °त्वा) D3 om 787° 790° K2 Dn D2 T4 कृष्णाय च, B3 D2 4 नमस्कृत्य (for °त्वा) T4 G2 M4 च चक्रिणे (for महात्मने) — (L. 789) T1-3 G1 4 करोन्मुक्त (for -सुतो°) — (L. 790) T1 G3 तत (for गद) K4 तपमानं, V1 पत°, T1 G3 वज्रनाभ (for यत्तमानं) — G3 om lines 791–796 — (L. 791) K2 V3 Dn D3 रणे दुष्ट, K4 रणदर्प, V1 2 B1 °दृप्तं, D2 रणे दृप्तं (for रणदृप्तं) — (L. 792) D3 समर, D3 तान्रण (for समर) — (L. 793) D3 प्रेतराज, M3 प्रेतनाथ (for प्रेताधिप) D3 प्रहान् (for -ग्रहम्) — (L. 794) T2 3 निकुम्भेन च ते वीर, T4 °म्भे निहते वीर (for °) K2 D2 दुरासदे ; K4 महासुर (for °रे) — K4 om (hapl) lines 795–796 — (L 795) T1-3 G1 4 5 M3 जगाम च षट्पुरं दैत्या (for °) T3 G1 नारायणि (for °ण) K3 भयार्दिता (for देव °त) — (L 796) Ñ2 V2 B D3 4 रिपौ तस्मिन् (for देव

[illegible]) — (L. [illegible]), D1 3 [illegible] तदा हरिसुरवरौ, M4 हरिवज्रधरौ वध. (for °) — (L. 798) T1-3 G1, 4 5 उभौ (for लब्ध) — After line 798, T1-3 G1 3-5 ins

15** राज्यस्याचिरलब्धस्य प्रशम परिपन्थिनाम् ।
रक्षम प्रकृतीना च लब्धप्रशमनं तदा ॥

— (L. 799) G1 वृद्धान् (for -वृद्धं) T1 2 G2 4 बालान्वृ- (G3 °वृद्ध)द्धान्भयार्दितान् (for °) — T4 om lines 800–812 — (L. 800) K2 परस्परम् (for महाबलौ) — (L 801) K4 आयात्स्तौ (for आयत्यां) K3 आपद्युचितवाक्येन (for °) B1 T2 3 G1 4 5 वशानुगौ (for मता°) — (L. 802) P1 D3 राष्ट्रं (for राज्य) — (L. 803) K1 4 विजि तस्य (for विजयस्य) D3 विजय तस्य ददतुर् (for °) K2 4 om lines 803°–805° D3 G3 om (hapl) lines 803°–804° Ñ2 V1 2 B D3 4 G3 M3 तौ (for वै) D3 रौक्मिणेय सुतस्य तु, T2 साम्बपुत्रस्य धीमत, G3 जयन्तस्य सुतस्य तौ (for °) — (L 804) D3 यादवस्य (for प्रद्युम्नस्य) D3 प्रभावत्या (for रौक्मिणेय) — After line 804, M4 ins

16** गुणवते चतुर्भागं गुणवत्या सुताय वै ।

— (L. 805) D3 गदसाम्बापत्ययोश्च (for °) K4 4 तत्र क्र (K4 न ऐवा (for चतुर्भाग) — After line 805, Ñ2 ins

17** साम्बपुत्रस्य च तदा चतुर्भागं नराधिप ।

कम्बलाजिनवासांसि रत्नानि विविधानि च ।
चतुर्धा चक्रतुर्वीरौ वीर वासवकेशवौ ॥
ततोऽभिषिक्तास्ते वीरा राजानो वासवाज्ञया ।
देवदुंदुभिघोषेण नृप विष्णुपदीजलैः ॥
स्वयं शक्रेण देवेन केशवेन च धीमता ।
ऋषिरद्यो महात्मानः शक्रमाभवनन्दनाः ॥
विजयस्य प्रसिद्धैव गतिर्विश्यति धीमतः ।
मातृजेन गुणेनापि माधवाना महात्मनाम् ॥
अभिषिच्य जयन्तं ■ भगवान्वासवोऽब्रवीत् ।
इयैते वीर मद्वया राजानः समितिजय ॥
मम वंशकरोऽनैकः केशवस्य त्रयोऽनघ ।
अवध्याः सर्वभूतानां भविष्यन्ति ममाज्ञया ॥
गमनागमनं चैव दिवि सिद्धं भविष्यति ।
त्रिविष्टपं द्वारका च रम्या भैमाभिरक्षिताम् ॥
दिशागजसुतान्नागान्हयाश्चोच्चैःश्रवोन्वयान् ।
दच्छवैषा प्रयच्छत्र रथांस्त्वष्टृकृतानपि ॥
गजावैरावणसुतौ शत्रुंजयरिपुंजयौ ।
प्रयच्छाकाशगौ वीर साम्बस्य च गदस्य च ॥
आकाशेन पुरीं यान्तु द्वारकां भैमरक्षिताम् ।
आयान्तु च सुतं द्रष्टुं यथेष्टं भीमनन्दनौ ॥
इति संदिश्य भगवान्देवराजः पुरंदरः ।
जगाम भगवान्स्वर्गं द्वारकामपि केशवः ॥
षण्मासानुषितस्तत्र गदः प्रद्युम्न एव च ।
साम्बश्च द्वारकां याता यानारूढा महाबलाः ॥
अद्यापि तानि राज्यानि मेरोः पार्श्वे नृपोत्तमे ।
स्थास्यन्ति च जगद्यावत्तावद्धोऽमरसंनिभाः ॥
निवृत्ते मौसले युद्धे स्वर्गं यातेषु वृष्णिषु ।
गदप्रद्युम्नसाम्बास्ते गता वज्रपुरं विभो ॥

White, T1 G1 2 3 ins after line 805
18** ददतुश्च चतुर्भागं साम्बपुत्रस्य धीमन ।
— (L 806) D6 च मिलो (for चतस्रो) — (L 807) K3 सहस्राभ (for °स्र च) G2 M1 स्थित (for स्फीत) K3 V1 D1 3 पुरोत्तमम्, K2 4 Ñ2 B2 Dn °गमम् (for °पमम्) — (L 810) T1 2 G1 3 तद्य, G1 2 M1 सत्र (for वीरौ) T1-4 G1-3 M1 वीरौ (for वीर) — (L 812) K2 4 Dn D2 नादेन (for -घोषेण) — (L 814) K1 ऋषिपर्वैः, K2 °वर्गैः, Dn1 D2 मेरुवशे (D2 °पृष्ठे), T1-3 G1 2-3 M1 ऋषिसर्पैः (for °पक्षैः) — (L 815) K1 4 D2 धीमताम्, T1 °ता (for °त) — T1 om line 816 — (L 816) G2 माधवेन (for मातृजेन) D2 मातुलेन कुलेनापि (for °) M1 om lines 816^b–820^a V2 यादवाना, T2 3 माधवेन (for °वाना) — (L 817) V2 अभिषिक्त (for °च्य) B2 जयन्तम् (for °न्त) K1 2 D2 4 वासवोऽथ वचोऽब्रवीत्, K2 4 Ñ2 V B Dn D2 D1 6 T G वासवो भगवानब्रवीत् (D2 °न्वदी) (for °) — (L 818) D3 स्थापितास्ते सर्वेऽपि (for °) K1 D1 3 T1 G1 2 3 राजान समितिंजया, D2 °नोऽत्र यथी यस (for °) — (L 819) V2 करो चैक, D2 करा ह्येते, T1 करो ह्येक, T2 3 G2 3 करोऽप्येक (for करोऽनैक) T1 3 G2 4 [ऽ]भये (for त्रयो) — (L 820) T1 भवध्य T1 भाविष्यति, M1 °य (for °न्ति) — (L 821) T2 दिव्य (for दिवि) K2 D2 सिद्धिर्, B2 सिद्धि (for सिद्ध) — K2 T1-3 G1 3-5 om (hapl) lines 823 827 — (L 823) K1 2 4 D1 2-3 सुता नागा (for सुतान्नागान्) T1 हयाश्च (for हयाश्च) K2 4 D1 हयाश्चोच्चैः श्रवोन्वयाः, V1 हयाश्चोच्चैःश्रवानुजान्, Dn Ds1 °च्चैः श्रवाऽन्वयान्, D2 3 हयाश्चोच्चैःश्रवा (D2 °वो)न्वया, G2 M1 हयाश्चोच्चैः श्रवसुतान् (for °) — For line 823, D2 subst
19** राजानस्तेऽपि राजन्ते हयनागै रथोत्तमैः ।
— (L 824) D2 स्वकृतकान्, G2 M1 त्वष्टृ सुतान् (for त्वष्टृकृतान्) — (L 825) D2 गदसाम्बसुतौ तौ तु (for °) — (L 826) D1 3 6 M1 वीरौ (for वीर) — (L 827) Ñ2 B Dn2 D2 6 G2 M1 यातु, V2 Ds1 D1 यातु (for यान्तु) — (L 828) D2 सातरौ (for आयान्तु) K V B D G2 M1 सुतौ (for सुत) T1 2 G1 3-4 आयान्त्वं सुतौ द्रष्टु (for °) — (L 831) K2 षण्मासान्युषितस्तत्र, D1 2 °मुषितास्तत्र (for °) — (L 832) K1 यानारूढा, K3 4 Ñ2 V1 2 B Dn Ds D1 2 6 G3 रूढे राज्ये, D2 गजारूढा, T1-3 G1 2 4 कृतकाया, G2 M1 रूढे राज्ये (for यानारूढा) — (L 833) K1 2 D2 राष्ट्राणि (for राज्यानि) T1 2 G1 2 4 M1 नृपोत्तम, T2 G2 नृपोत्तमा, Bom Poona eds G(ed) तथोत्तरे (for नृपो°) — (L 834) K1 2 D1 6 T1-3 G M1 तिष्ठन्ति (for स्थास्यन्ति) D2 स्थास्यस्त्यपि जगद्यावत् (for °) K1 स्थास्यन्ति, Ds1 D2 4 (*orig.* *fin* as above) स्थास्यन्ति (for तावत्ते) K2 Ñ2 V B Dn Ds1 D1 3 6 T1-3 G M1 स्थास्यन्त, B2 D4 T1 2 G1 2 3 °न्त्य)मरसंनिभ (for °) — (L 836) K2 वृते (for गता) V2 पुरीं (for पुर) V2 G2 M1 प्रभो (for विभो) — (L 837) K1 V1 प्राप्य, D2 प्रेक्ष्य, D6 प्रेक्ष्या (for प्रोच्य) K2 D2 2 याता (for यान्ति)

तत: प्रोप्य पुनर्यान्ति स्वर्गं स्वैः कर्मभि शुभैः ।
प्रसादेन च कृष्णस्य लोकभर्तुर्जनेश्वर ॥
प्रद्युम्नोत्तरमेतत्ते नृदेव कथितं मया ।
धन्य यशस्यमायुष्यं शत्रुनाशनमेव च ॥
पुत्रपौत्रा विवर्धन्ते आरोग्यधनसंपदः ।
यशो विपुलमाप्नोति द्वैपायनवचो यथा ॥

Colophon.

No 30

After 99 .6, all Mss (except S1 Ñ1 M1) G(ed) ins

सर्वमायास्वभिज्ञोऽसौ नाम विश्रान्य चान्ययः ॥
अहो दानव दुष्टात्मन्केशवस्यात्मज शिशुम् ।
हरते निर्भयश्चैव भयमद्य करोम्यहम् ॥
कथ वै क्रोधमागच्छेद्बध्यते वा कथ मया ।
प्रथम किं करिष्यामि येन क्षुभ्यति मन्दधी ॥
अस्ति चास्य ध्वजं चित्रं सिंहकेतुविभूषितम् ।
तोरणं गृहमासाद्य उच्छ्रित मेरुशृङ्गवत् ॥
एतदुन्मथ्य पातिष्ये भल्लेन निशितेन वै ।
ध्वजच्छेदं विदित्वाथ शम्बरो निष्क्रमिष्यति ।
ततो युद्धेन हत्वाजौ गन्तास्मि द्वारकां प्रति ॥
इत्युक्त्वा सज्यमाचक्रे सशरं चापमोजसा ।
चिच्छेद ध्वजरत्नं तु शम्बरस्य महाभुजः ॥
तच्छ्रुत्वा तु ध्वजच्छेदं प्रद्युम्नेन महात्मना ॥
युद्धस्त्वाज्ञापयामास पुत्रान्वै कालशम्बरः ॥
जिघासत महावीरा रौक्मिणेय त्वरान्विता ।
नैनं वै द्रष्टुमिच्छामि मम विप्रियकारकम् ॥
श्रुत्वा तु शम्बराद्वाक्य सुतास्ते शम्बरस्य ह ।
सनद्धा निर्ययुर्हृष्टा प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥
चित्रसेनोऽतिसेनश्च विष्वक्सेनोऽनितस्तथा ।
श्रुतसेनः सुषेणश्च सोमसेनो दमस्तथा ॥
सेनानी सैन्यहन्ता च सेनहा सैनिकस्तथा ॥

D3 ते यदुभि (for स्वै कर्मभि) K3 हुते, h2 च ते, Dn D3 तर्त (for शुभैः) — Before line 839, T1 2 G1 2 4 ins वैशंपायन — (L 840) D3 शोक (for शत्रु) —(L 841) h3 विवर्धन्ति T2 3 G1 4 M1 पुत्रपौत्राभिवृद्धर्थं (M1 °द्धि च) (for °) Ñ2 V2 Dn D3 G1 3 आरोग्य (for °धन) — (L 842) V1 D32 विमलम् (for विपु°)

COLOPHON — *Mention of the Epic* D32 D3 3 T2 — *Mention of Khila* K3 V B Dn2 D3 D1 4 — *Adhy name* h Ñ2 V I D T2 3 G1 2 4 5 वज्रनाभवध, T1 G3 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभवध — *Adhy no* h3 150, V1 156, V2 155, V3 D32 154, D1 148, D3 G2 161, D1 151, T1 G3 4 164, T2 G1 166, T2 173, G5 M1 165

30

(L 1) h2 3 V2 3 विज्ञो (for [अ]भिज्ञो) T1 2 G1 3-5 M1 अभिज्ञ सर्वमायाना (for °) h1 3 Ñ2 Dn D 4 [आ]स्मन, L1 G3 [अ]न्ययम् (for °य) V2 B2 D3 6 विश्रान्त समरेऽव्यय (for °) —(L 2) h1 4 Ñ2 3 V B Dn D3 D1 5 6 T2 दुष्टात्मा (for °त्मन्) T1 2 G1 3 5 M1 अहो मां दानवो दुष्ट (for °) D1 सुतम् (for शिशुम्) h2 —(L 3) D3 निर्भय, M1 निर्दयत्व (for निर्भ°) h2 हरतो निर्भयस्यैव (for °) D3 सुख, T1 3 G1 3 5 M1 अद्य (for अद्य) — (L 4) D1 कथ क्रोधं समागच्छेद् (for °) D3 युध्यते (for बध्यते) T1 तथा (for मया) h1 3 D1 कथ वा वध्यते मया (for °) — (L 6) h2 D3 3 अस्य चास्ति, D3 अस्ते वास्य (for अस्ति चास्य) h1 सिंहकेतुर (for °केतु) D1 विभूषणम् (for °षितम्) — (L 8) T1 3 G1 2 3 M1 उन्मथ्य पातयिष्ये तद् (for °) — (L 10) h2 D3 3 हत्वा वै, M1 तं हत्वा T1 3 G3 3 हत्वा मे, K3 हत्वेम (for हत्वाजौ) — (L 12) D32 महाबल (for °भुज) — (L 15) h2 V2 D3 T2 G2 जिघांसध्व (for °सत) — (L 16) h2 [ए]वैन, K3 [आ]हन्तु, Ñ2 T1 G3 [ए]वै — D1 सैनै वै (— lines — (L 19) h2 Dn D3 G2 सदस्, L1 सुतश्च (for हृष्टा) Ds श्येन श्येनजितस्तथा (for °) — D3 om (for ऽनितम्) (hapl) lines 20 21 — (L 20) K3 3 D1 स्मरस्, K3 4 Ñ2 3 V B1 2 Dn D3 D1 2 3 6 T1 4 G1 मनस्, B1 मदस् (for दमस्) M1 सोमसेनमदौ तथा (for °). — D3 om (hapl) lines 21 22 V2 om (hapl) line 21 — (L 21) V1 सैन्यहा, V2 सेनक (for सेनहा) D1 सैन्यकम् G3 सेन° (for सैनि°) T2 G3 4 सैन्यहा सेनकस्तथा (for °).

सेनस्कन्धोऽतिसेनश्च सेनकोऽसनकस्तथा ।
सुतः साकोचविकलः सानुलः सरकः शुचिः ।
कुम्भकेतुः सुदंष्ट्रश्च केशिरित्येवमादयः ॥
चक्रतोमरशूलानि पट्टिशानि परश्वधान् ।
गृहीत्वा निर्ययुर्दृप्ता मन्युना परिचोदिताः ।
आह्वयन्तममित्रं ये तस्थुः सग्राममूर्धनि ॥
प्रद्युम्नस्तु महाबाहू रथमारुह्य सत्वरः ।
निर्ययौ चापमादाय संग्रामाभिमुखस्तदा ॥
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
शम्बरस्य च पुत्राणां केशवस्य च सूनुना ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः समहोरगचारणाः ।
देवराजं पुरस्कृत्य विमानाग्रेषु धिष्ठिताः ॥
नारदस्तुम्बरुश्चैव हाहा हूहूश्च गायनाः ।
अप्सरोभिः परिवृताः सर्वे तत्रावतस्थिरे ॥
देवराजप्रतीहारो गन्धर्वश्चित्रमद्भुतम् ।
शशंस देवराजाय वज्रिणे चित्रमद्भुतम् ॥
शम्बरस्य शतं पुत्रा एकः कृष्णस्य चात्मजः ।
बहूनां युध्यतामेष कथं विजयमाप्नुयात् ॥
तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य प्रहस्य बलसूदनः ।
उवाच वचनं चेदं शृणु योऽस्य पराक्रमः ॥
कामोऽयं पूर्वदेहे तु हरकोपाग्निनिर्जितः ।
रत्या प्रसादितो देवः कामपत्न्या त्रिलोचनः ।
परितुष्टेन देवेन वरमस्याः प्रदीयते ॥
विष्णुर्मनुष्यदेहस्तु द्वारकायां भविष्यति ।
तस्य पुत्रत्वमस्यैव भविष्यति न संशयः ॥
अनङ्ग इति विख्यातस्त्रिलोकेषु महायशाः ।

— Ñ2 om (hapl.) line 23 — (L. 23) T3 G3 4 5 सेनास्कन्धो, T1 सेन्य° (for सेन°) B2 सनको (for से°) Ñ2 V1 3 B3 T2 4 G M2 जनकश्च (for ऽस°) K3 D4 सुत (for तथा) K1 2 V2 Dn Ds3 D1 3 T2 नं(D2 स)नको जनक सुत, Ds1 सेनकश्च सुतसुत, B1 D2 मनको मनकस्तथा (for ³) — (L. 23) K1 2 Ñ2 2 V2 2 B D1 D2 4–6 T1 3–4 G M1 स काको (B3 a Dn1 D2 8 T3 G1–3 सकलो, V1 सानको, D5 सकको) विकट श्च(V3 श्चा)न्व, V1 सुतकेशा च विकल, D3 सस्सुत केलिकलिल (for ⁸) K1 D4 सान्तनु स(D4 सु)नकोऽशुचि, K3 मानुभ सारको ऽशुचि, Ñ2 3 V1 सर्वशा(Ñ2 का)न्तिकरो विभु, V2 स च शान्तिकरो शुचि, B1 स च शान्तिकरो विभु, B2 T1 2 G1 3–5 M1 सुशा(T1 G3 स शा)न्तोऽन्तकरो विभु, V3 B3 D6 स शान्तान्तकर शुचि, Dn2 G2 स शा(G5 सुशा)न्तान्तकरो विभु, D1 सुशान्त शंकरो शुचि, D3 सान्तत सुचको ऽशुचि, D6 शान्तनु शकरो शुचि, T1 सर्वशान्तकरो विभु (for ⁵) — (L. 24) T1 G3–5 कुम्भमेन (for °केतु) — (L. 25) Ñ2 V2 B1 2 D6 पट्टिशाणि (for °नि) — (L. 26) K1 2 D1 तान (for दृप्ता) Ñ2 V B2 3 D6 मृत्युना (for मन्युना) K1 4 परिगारिता, K2 °मोदिता, K2 Dn Ds D1 परमाकुला, D1 परिवादिता (for °चोदिता) T1 2 G1 3–5 M1 प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया (for ⁵) — (L. 27) K1 2 V1 2 B Dn Ds D1 2 4 आह्वयन्तम्, K2 V2 °यन्तो (for °यन्तम्) D3 6 T1 2 3 G2 5 आह्वयन्तस्त्वमित्रं चै (for ⁶) — (L. 28) K1 Ñ2 3 V3 2 B1 2 Dn Ds D1 3 4 T1 4 G2 M1 सत्वरम्, K2 त्रिभुवन्, D3 साम्बरम् (for सत्वर) — (L. 29) D1 सुतान् (for सुतम्) — (L. 30) K3 4 Ñ2 3 V3 B Dn Ds1 D1 3 4 T1 3 4 G M1 तत प्रवृत्तं युद्धं तु (for ⁰) — (L. 31) D1 तेन केशवसूनुना (for ⁴) — (L. 32) G2 त्रिदशाश्च परमर्षय (for ⁸) — (L. 33) K1 3 4 D1 3 4 5 [अ]धिष्ठिता, Ñ1 V3 B Ds D3 T1 G2 3 त्रिष्ठिता, V1 [अ]वस्थिता (for धिष्ठिता) T G1 4 5 M1 विमानश्रेष्ठधिष्ठिता (for ⁴) — (L. 34) T1 3 4 G2 4 गायका (for °ना) — (L. 35) K3 च सहिता (for परिवृता) Dn1 ते (sub metric) (for तत्र) — V1 om lines 36–42 — (L. 36) D2 रचेयम्, D3 चित्रम् (for चित्रम्) Dn Ds अद्भुत — V2 G2 om (hapl.) line 37 — (L. 37) T1 M1 पुत्रक (for चित्रम्) T2 G1 3 4 वज्रिणे युद्धमुत्तमम्, T1 °णे तद्विचेष्टितम् (for ⁸) — (L. 38) G1 एकोऽपि केशवात्मज (for ⁸). — (L. 39) K1 3 D1 4 एक, K4 D1 अस्य (for एष). Dn Ds बहूनां युध्यमानश्च (for ⁴) — (L. 40) V2 D6 M1 वचनं (for भाषित) — (L. 41) G2 [द्]नच् (for [इ]द) T1 मेऽस्य (for योऽस्य) K2 3 Dn D1 शृणु चास्य पराक्रमम्, G2 श्रुत्वा तस्य पराक्रमम् (for ⁸) — (L. 42) K2 देहोऽस्य (for देहे तु) D2 8 कोपाग्नि (for -कोपाग्नि) G1 वर्जित (for निर्जित) K3 D2 हरकोपाग्निनिर्जित, T1 M1 °ग्निना जित (for ⁵) — (L. 43) K3 D1 Dn1 देवै (for देव) T1 2 G1 3 5 M1 पत्न्या (for -पत्न्या) — (L. 44) K1 प्रतापवत्, Ñ3 V B1 2 T1 G3 प्रदीयत, D3 स्वदीयत, T1 2 G1 3 4 M1 स्वधीयत (for प्रदीयते) — (L. 45) K1 2 Ñ2 3 V B1 3 Dn Ds D 4 T1 4 G1 2 मानुष (V1 T1 °ष्य) (for मनुष्य) D2 3 द्वारावत्या (for द्वारकायां) — (L. 46) K3 तस्य पुत्रत्वमासोऽसौ, Ñ2 V B D2 6 T1 2 4 G M1 तस्य पुत्रस्तु ते भर्ता, D3 तस्य पुत्रत्वमभ्येत्य (for ⁸)

तत्रोत्पन्नो महातेजाः शम्बरं घातयिष्यति ॥
सप्ताहजातमात्रं तु रुक्मिण्याः क्रोडसंस्थितम् ।
आस्थाय शम्बरो मायां प्रद्युम्नमपनेष्यति ॥
गच्छ शम्बरगृहं भार्या मायावती भव ।
मायारूपप्रतिच्छन्ना शम्बरं मोहयिष्यसि ॥
तत्र त्वमात्मनः कान्तं बालरूपं विवर्धय ।
प्राप्तयौवनदेहस्तु शम्बरं निहनिष्यति ॥
ततस्त्वया महानङ्गो द्वारकां वै गमिष्यति ।
रमिष्यति त्वया सार्धं शैलपुत्र्या त्वहं यथा ॥
एवमादिश्य देवेशो जगाम पुरुषोत्तमः ।
कैलासं मेरुसंकाशं सिद्धचारणसेवितम् ॥
कामपत्नी प्रणम्याथ देवदेवमुमापतिम् ।
जगाम शम्बरगृहं कालस्थानं प्रतीक्षती ॥
एवमेष महाबाहुः शम्बरं निहनिष्यति ।
सपुत्रिणो वै प्रद्युम्नो हत्वा तस्य दुरात्मनः ॥

Colophon

वैशम्पायन उवाच ।

ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
शम्बरस्य तु पुत्राणां रुक्मिण्या नन्दनस्य च ॥
ततः क्रुद्धा महावीर्याः शरशक्तिपरश्वधान् ।
चक्रतोमरकुन्तानि भुशुण्डीर्मुसलानि च ।
युगपत्पातयन्ति स्म प्रद्युम्नोपरि वेगिताः ॥
कार्ष्णिश्चापि सुसंक्रुद्धः सर्वैर्धनुःप्रच्युतैः ।
एकैकं पञ्चभिः क्रुद्धश्चिच्छेद रणमूर्धनि ॥
ततोऽसुरा सुसंक्रुद्धाः सर्वे ते कृतनिश्चयाः ।
ववर्षुः शरजालानि प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥
ततः प्रकुपितोऽनङ्गो धनुरायम्य सत्वरः ।

—(L. 47) V1 D1 त्रिषु लोकेषु (hypermetric), Dn Ds D6 त्रैलोक्ये तु, D5 त्रैलोक्येषु (for त्रिलोकेषु) D2 त्रिषु लोकेषु विश्रुत (for °) —(L. 48) V3 D1 2 निहनिष्यति (for घातयि°) —(L. 49) K2 3 V B D1 2 3 T1 2 3 G1 2 3 M1 सप्ताहे (for °ह) Ñ2 3 Dn Ds G1 2 सप्ताहे जातमात्रे तु (for °) Ñ3 क्रोडसंस्थित M1 गेहसं° (for क्रोडसं°) —(L. 50) K1 2 Ñ2 (marg as above) V3 D1-4 M1 उपनेष्यति (for अपने°) — M1 om (hapl) lines 51–55 —(L. 51) Dn1 गृहे (for गृहं) D5 माया (for भार्या) T1 2 G1 2 3 सती, G4 तथा (for भव) —(L. 52) K1 D4 प्रति (for प्रति) —(L. 53) D3 4 T2 G1 2 3 काम (for बाल) Ñ3 प्रवर्धय (for विव°) —(L. 55) D2 द्वारकां गमयिष्यति (for °) —(L. 56) K2 रमयते स (for रमिष्यति) K3 Dn Ds यथा हर(Ds1 अ, Ds2 त्व हम्; K4 यथा शिव, D1 यथा त्वहम्, D3 अहं यथा (for त्वहं यथा) —(L. 57) K1 पुरवो (for देवेशो) T1 जगाम स महेश्वर, G3 °म वृषभध्वज (for °) —(L. 59) D6 2 [सा]तु (for [अ]थ) —(L. 60) Dn1 गृहे (for गृहं) — K3 om line 61 —(L. 61) K3 4 D1 महाबाहो (for °बाहु) —(L. 62) K1 2 D2 4 T1 2 G2 3 4 सह पुत्रैश्च प्रद्युम्नो, K2 Dn Ds स पुत्रस्य च प्र°, K3 4 V B D2 5 6 T 2 M1 सह पुत्रेण (B2 °प्रद्यु) प्र°, D1 स पुत्रेण च प्र° (for °) — After line 62, V2 ins

1** प्रद्युम्न शम्बरं हत्वा द्वारकां प्रतियास्यति ।
सह पुत्रेण गोविन्दो भविष्यति न संशय ॥

Colophon —Mention of the Epic D3 —Mention of Kāṇḍa K1 Ñ2 V B D1 —Adhy name K Ñ3 3 V B D T1 2 G1 2 दृष्टवरप्र —Adhy no K1 D1 158, Ñ3 V1 B1 163, V2 167, V3 Ds1 161, D1 155, D3 168, T1 G3 4 170, T2 G1 174, T3 141, G2 164, G5 M1 173

Ñ2 not collated T1 2 (1 om the ref —(L. 63) Dn1 प्रववृते, D2 °तिन, T2 G4 °वृधे (for °वृते) K1 2 4 Ñ3 V2 3 B Dn D1 2 6 तत प्रवृत्त (B 3 Dn1 D3 °त्तं) युद्धं तु (for °) —(L. 64) D3 तनयस्य (for नन्दनस्य) —(L. 65) K3 महावीर्या (for °वीर्या) —(L. 66) T1 2 G1 2 3 -खड्गानि (for कुन्तानि) —(L. 67) D1 वेगिन (for °ता) —(L. 68) T1 2 G1 2 3 M1 कार्ष्णिस्तान् (for कार्ष्णिश्चापि) K3 D4 तत (for सु सं) K3 Ds D1 सर्वैर्धैर्युद्धिर्युतैः (sic) (for °) —(L. 70) D5 Bom Poona eds G(ed) पुनरेवासुरा क्रुद्धा (for °) K3 समरे, D1 सर्वे तत् (for सर्वे ते) G2 सर्वे ते निश्चय कृत्वा (for °) — G4 om lines 71-75 —(L. 71) T1 G2 3 ववृषु (for ववर्षु) K2 4 V1 B2 Dn D1 M1 शस्त्र- (for शर-) L3 D5 T1 2 ववृषु शस्त्रजालानि (for °) T1 G1 कार्ष्णिम् (for काङ्क्षया) —(L. 72) K2 4 V B1 2 (marg) Dn D5 D1 2 3 T3 सन्दाय (for आयम्य) T1 सत्वरम् (for °र) —(L. 73) T1 हार्ते, G3 शत- (for हत) — M1 om lines 75–76 —(L. 76) D5 समेता (for °त्य) K1 2 D3 समेत्य युयुधुर्नद्या (for °) —(L.

शम्बरस्य जघानाशु दश पुत्रान्महौजसः ॥
ततोऽपरेण भल्लेन कुपितः केशवात्मजः ।
चिच्छेदाशु शिरस्तस्य विश्रमेनस्य वीर्यवान् ॥
ततस्ते हतशेषास्तु रामेत्य समयुध्यन ।
शरवर्षं विमुञ्चन्तो अभ्यधावञ्जिघांसितुम् ॥
ततः संधाय बाणांस्तु विमुञ्च स रणोत्सुकः ।
क्रीडन्निव महातेजास्तेषां शीर्षाण्यपातयत् ॥
निहत्य समरे सर्वाञ्शत्रूनुत्तमधन्विनाम् ।
प्रद्युम्नः समराकाङ्क्षी तस्थौ संग्राममूर्धनि ॥
हतं पुत्रशतं श्रुत्वा शम्बरः क्रोधमादधे ।
सूतं संचोदयामास रथं मे संप्रयोजय ॥
राज्ञो वाक्यं निशम्याथ प्रणम्य शिरसा भुवि ।
स सैन्यं चोदयामास रथं च सुसमाहितम् ॥
युक्तमृक्षसहस्रेण सर्पयोक्त्रेण योक्त्रितम् ।
शार्दूलचर्मसंवेष्टं किंकिणीजालमालिनम् ।
ईहामृगगणाकीर्णं पद्मभक्तिविराजितम् ।
ताराचित्रविनद्धाङ्गं स्वर्णकूबरभूषितम् ॥
सपताकं महोच्छ्रायं मृगराजोग्रकेतनम् ।
मुनिभक्तवरूथं च लोहेषावज्रबन्धुरम् ॥
मन्दरोदग्रशिखरं चारुचामरभूषितम् ।
नक्षत्रमालाविहितं हेमदण्डसमाहितम् ।
विराजमानं श्रीमन्तमारोहच्छम्बरस्तदा ॥
काञ्चनं चित्रसंनाहं धनुर्गृह्य शरांस्तथा ।
प्रस्थितः समराकाङ्क्षी मृत्युना परिचोदितः ॥
चतुर्भिः सचिवैः सार्धं सैन्येन महता वृतः ।
दुर्धरः केतुमाली च शत्रुहन्ता प्रमर्दनः ।
एतैः परिवृतोऽमात्यैर्युयुत्सुः प्रस्थितो रणे ॥
दश नागसहस्राणि रथाना द्वे शते तथा ।
हयाना चाप्ससाहस्रे. प्रयुतैश्च पदातिनाम् ।
एतैः परिवृतो योधैः शम्बरः प्रययौ तदा ॥

---

77) K1 3 V3 B3 D1 3 प्र (for वि) K3 मुञ्चन्ति (for °न्तो) T1 3 G1 4 5 जिघांसया (for °सितुम्) Ñ2 अभ्य बर्षेञ्जिघांसया (for b) —(L 78) K2 तत संधायमानास्ते (for a) K Ñ2 V B D (except D6) T4 G3 विमुञ्चन्तो रणोत्सुका (for b) —(L 79) K3 4 Ñ2 V1 3 B D3 D5 6 शिरांसि (for शीर्षाणि) K1 3 V3 D5 D4 शिरांस्ये षाम् (D5 °षा न्य) पातयत् (for a) —(L 80) B3 शत्रून्, T1 3 G1 3 4 सर्व (for सर्वाञ्) —(L 82) D2 3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) K1 D1 4 G2 4 5 M1 आददे (for °धे) V3 शम्बर क्रोधमूर्छित (for b) —(L 83) K3 D1 सन्नोदया मास, D3 संदेश° (for संचोद°) D3 स त संदेशयामास (for a) K2 3 D1 T1 3 G1 3 4 M1 समयोजय, D1 सन्नियोजय (for संप्रयो°) — B3 om lines 85 90 —(L 85) K1 D1 देवयामास K1 D3 T1 नोद° (for चोद°) K2 D1 G1 4 5 M1 सुसमाहित, T2 G3 °श्रित (for °हितम्) — After line 85 N2 ins

9** अष्टनवप्रतीकाश कामगं कामविक्रमम् ।

—(L 86) K1 D5 D1 T4 ऋक्ष्य (for ऋक्ष) K2 3 V3 3 B3 D2 4 6 योजितम् (for योक्त्रितम्) G1 5 M1 सुप्रयोक्त्रेण योक्त्रिता (M1 °त) (for b) —(L 87) V1 °जालिनम् D5 मालितम्, T1 3 G1 4 5 °कम् (for °नम्) —(L 88) T1 3 G1 3 5 M1 रत्नपङ्क्ति (for पद्मभक्ति) — K5 om (hapl) lines 89 93 —(L 89) D5 नाना (for तारा) T1 3 G1 3 5 कूटवि (for °कूबर) G2 शोभितम् (for भूषि°) —(L 90) V1 Dn1 D1 G3 सु (for स) K1 4 B1 D4 5 स्व: K4 सु पताकोच्छ्रयवता, K3 सुपताकामहोच्छ्राय D3 सुपताकोच्छ्रयधृतं, D5 सपताकाकल युतं, M1 सपताकसमुच्छ्रायं (for a) K1 T3 G1 4 मृगराजाग्र केतनम्, D5 °जेन शोभितम् (for b) —(L 91) Dn लोहेष (for °षा) T3 G1 5 6 वज्र (for वज्र) K4 4 Ñ2 V3, Dn D3 D1 3 4 M1 दन्धनम्, B2 G4 कूबरम्, D5 (sup lin as above) भूषितम् (for बन्धुरम्) —(L 92) V1 B1 मन्दरोदग्रशिखर (for a) T1 3 G1 3 5 शोभितम् (for भूषि°) —(L 93) K1 यम (for हेम) D3 T1 3 G2 4 5 विभूषितम् (for समाहि°) —(L 94) K2 V3 D5 3 T3 G1 4 आरुह्य (for आरो°) D3 6 (marg as above) T2 G1 4 तथा, D1 रथम् (for तदा) D2 मारोहं स शम्बर (for b) —(L 96) K1 D1 प्रथित (for प्रस्थित) M1 प्रति (for परि) K1 3 D1 नोदित (for चो°) —(L 98) K2 केतुमाल्यश्च (for °माली) K2 Ñ2 D3 D6 प्रतर्दन, D5 प्रदर्शन (for प्रमर्दन) —(L 99) D1 स तै (for एतै) D2 अपि (for परि) K3 4 संवृतो, D2 3 संस्थितो (for प्र°) T1 2 [illegible] M1 रथम् (for रणे) —(L 100) T1 सहस्र च, G1 3-5 °स्रेश्च (for °स्राणि) T1 3 4-5 द्विशतं (for द्वे शते) —(L 101) G1 रथाना (for हयाना) V1 B1 D5 पदातिभि (for °नाम्) —(L 102) K1 यूथै (for योधै) —(L 103) K2 उत्पातापुञ्चिपतानि चै, D2 °ता न्युञ्छिता विश, T1 3 G1 3 5 °ता उच्छ्रिता इमे,

गर्भोत्पन्नो महातेजाः शम्बरं घातयिष्यति ॥
गर्भाद्जातमात्रं तु रुक्मिण्याः सूतिकास्थितम् ।
आदाय शम्बरो मायी प्रद्युम्नमपनेष्यति ॥
तद्गृहे शम्बरगृहे भार्या मायावती भव ।
मायारूपप्रतिच्छन्ना शम्बरं मोहयिष्यसि ॥
तत्र त्वमात्मनः कान्तं बालरूपं निवर्धय ।
प्राप्तयौवनदेहस्तु शम्बरं निहनिष्यति ॥
ततस्त्वया सहानघो द्वारकां वै गमिष्यति ।
रमिष्यति त्वया सार्धं शैलपुत्र्या त्वहं यथा ॥
एवमादिश्य देवेशो जगाम पुरुषोत्तमः ।
कैलासं मेरुसंकाशं सिद्धचारणसेवितम् ॥
कामपत्नी प्रणम्याथ देवदेवमुमापतिम् ।
जगाम शम्बरगृहं कालस्यान्तं प्रतीक्षती ॥
एवमेष महाबाहुः शम्बरं निहनिष्यति ।
सपुत्रिणो वै प्रद्युम्नो हत्वा तस्य दुरात्मनः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
शम्बरस्य च पुत्राणां रुक्मिण्या नन्दनस्य च ॥
ततः क्रुद्धा महादैत्याः शरशक्तिपरश्वधान् ।
चक्रतोमरकुन्तानि भुशुण्डीर्मुसलानि च ।
युगपत्पातयन्ति स्म प्रद्युम्नोपरि वेगिताः ॥
कार्ष्णिर्बाणैस्तु संक्रुद्धः सर्वांस्तैर्धनुषश्च्युतैः ।
एकैकं पञ्चभिः क्रुद्धश्चिच्छेद रणमूर्धनि ॥
ततोऽसुराः क्रुद्धतराः सर्वे ते कृतनिश्चयाः ।
ववर्षुः शरजालानि प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥
ततः प्रकुपितोऽत्यर्थं धनुरायम्य सत्वरः ।

—(L. 47) V1 D1 त्रिषु लोकेषु (*hypermetric*), Dn D2 D4 त्रैलोक्य तु, D6 त्रैलोक्येषु (for त्रिलोकेषु) D3 त्रिषु लोकेषु विश्रुत (for °) —(L. 48) V2 D3 निहनिष्यति (for घातयि°) —(L. 49) K2 V B D2 T1 G1 M1 सहाद्द (for °द्) Ñ2 Dn D3 G2 सहादे जातमात्रे तु (for °) N1 मोहमास्थित M1 गेहस्थ (for सौतिक°) —(L. 50) K1 Ñ2 (marg as above) V2 D1 M1 उपनेष्यति (for अपने°) —M1 *om* (hapl) lines 51–55 —(L. 51) Dn1 गृहे (for गृह) D3 माया (for भार्या) T1 G1 सती, G2 तथा (for भव) —(L. 52) K1 D1 -पति (for प्रति) —(L. 54) D2 T1 G1 काम (for बाल) N1 प्रवर्धय (for निव°) —(L. 55) B3 द्वारका गमयिष्यति (for °) —(L. 56) K2 त्वया स (for रमि ष्यति) K3 Dn D5 यथा ह्य (Dn1 ह्य, Dn2 त्व)हम्, K1 यथा शिव, D1 यथा त्वहम्, D2 सहं यथा (for त्वहं यथा) —(L. 57) K1 पुरुषो (for देवेशो) T1 जगाम स महेश्वर G2 स वृषभध्वज (for °) —(L. 59) D3 [ला]गु (for [क]ष) —(L. 60) Dn1 गृहे (for गृहं) —K2 *om* line 61 —(L. 61) K3 D2 महाबाहो (for °बाहु) —(L. 62) K3 D2 T1 G1 सह पुत्रैश्च प्रद्युम्ना, K2 Dn D3 स पुत्रस्य च प्र° N2 V L D2 M1 सह पुत्रेण (B2 प्रद्युम्न) प्र° D1 स पुत्रण च प्र° (for °) —After line 62 V2 ins.:

1** प्रद्युम्न शम्बरं हत्वा द्वारका प्रतिवारयति ।
सह पुत्रेण गोविन्दो भविष्यति न संशय ॥

Colophon —*Mention of the Epic* D3 —*Mention of Khila* K2 Ñ2 V B D3 —*Adhy name* K Ñ2 V B D T1 G1 प्रद्युम्नवध —*Adhy no* K1 D4 158, N2 V1 B1 163, V2 162, V3 Dn1 161, D1 15., D2 168, T1 G1 1..., T2 G2 174, T3 141, G3 164, G4 M1 173.

Ñ2 not collated T1 G1 om the ref —(L. 63) Dn1 ववृते D1 °वित T1 G1 °वृषे (for °वृते) K1 Ñ2 V1 B Dn D2 तत प्रवृत्त (B Dn2 D °वृ) युद्धं तु (for °) —(L. 64) D3 सत्तमस्य (for नन्दनस्य) —(L. 65) K2 महावीर्या (for दैत्या) —(L. 66) T1 G1 -शतानि (for कुन्तानि) —(L. 67) D1 वमित (for °वा) —(L. 68) K1 G1 M1 कार्ष्णिस्ततस् (for कार्ष्णिर्बाणैस्तु) K1 D1 तत (for तु स) K1 D1 D3 सर्वाछित्वैर्धनुर्भिर्युतैः (sic) (for °) —(L. 70) D1 Poona eds C(ed) पुनरेवासुरा क्रुद्धा (for °) K2 समर D1 सर्वे तद् (for सर्वे न) G1 सर्वे ते निश्चय कृत्वा (for °) —G1 om lines 71–75 —(L. 71) T1 G1 ववृषु (for ववर्षु) K V1 B1 Dn D1 M1 शस्त्र (for शर) D1 D5 T1 G1 ववृषु अस्त्रजालानि (for °) T1 G1 कार्ष्णिं (for काङ्क्षया) —(L. 72) K1 V B1 (marg) Dn D1 D3 T1 आदाय (for आयम्य) T1 सत्वरम् (for °र) —(L. 73) T1 शत G1 शत (for दश) —M1 om lines 75–79 —(L. 76) D2 समरो (for °रः) K1 D1 समेत्य युयुत्सया (for °) —(L.

शम्बरस्य जघानाशु दश पुत्रान्महौजस. ॥
ततोऽपरेण भल्लेन कुपितः केशवात्मजः ।
चिच्छेदाशु शिरस्तस्य चित्रसेनस्य वीर्यवान् ॥
ततस्ते हतशेषास्तु समेत्य समयुध्यत ।
शरवर्षं विमुञ्चन्तो अभ्यधावञ्जिघांसितुम् ॥
ततः सधाय बाणांस्तु विमुच्य स रणोत्सुकः ।
क्रीडन्निव महातेजास्तेषां शीर्षाण्यपातयत् ॥
निहत्य समरे सर्वाञ्शतमुत्तमधन्विनाम् ।
प्रद्युम्न समराकाङ्क्षी तस्थौ सग्राममूर्धनि ॥
हतं पुत्रशतं श्रुत्वा शम्बरः क्रोधमादधे ।
सूत सचोदयामास रथ मे सप्रयोजय ॥
राज्ञो वाक्य निशम्याथ प्रणम्य शिरसा भुवि ।
स सैन्य चोदयामास रथं च सुसमाहितम् ॥
गुप्तमृक्षसहस्रेण सर्वयोक्त्रेण योक्त्रितम् ।
शार्दूलचर्मसंवेष्टं किंकिणीजालमालिनम् ।
ईहामृगगणाकीर्णं पङ्क्तिभक्तिविराजितम् ।
नानाचित्रनिबद्धाङ्गं स्वर्णकूबरभूषितम् ॥
सपताकं महोच्छ्रायं मृगराजोग्रकेतनम् ।
मुनिभक्तवरूथं च लोहेषावग्रबन्धुरम् ॥
मन्दरोदग्रशिखरं चारुचामरभूषितम् ।
नक्षत्रमालापिहितं हेमदण्डसमाहितम् ।
विराजमानं श्रीमन्तमारोहच्छम्बरस्तदा ॥
काञ्चनं चित्रसन्नाहं धनुर्गृह्य शरांस्तथा ।
प्रस्थितः समराकाङ्क्षी मृत्युना परिचोदितः ॥
चतुर्भिः सचिवैः सार्धं सैन्येन महता वृतः ।
दुर्धरः केतुमाली च शत्रुहन्ता प्रमर्दनः ।
एते परिवृतोऽमात्यैर्युयुत्सुः प्रस्थितो रणे ॥
दश नागसहस्राणि रथाना द्वे शते तथा ।
हयाना चाष्टसाहस्रैः प्रयुतैश्च पदातिनाम् ।
एतैः परिवृतो योधैः शम्बरः प्रययौ तदा ॥

77) K1, 2 V4 B3 D1, 6 प्र (for वि) K6 सुखान्वित (for °न्तो) T2, 3 G1, 2, 5 जिघांसया (for °सितुम्) Ñ2 अभ्यवर्षञ्जिघांसया (for ˢ) —(L 78) K2 तत सधायमानास्ते (for ᵃ) K Ñ2 V B D (except D6) T1 G2 विमुञ्चन्तो रणोत्सुका (for ᵇ) —(L 79) K3, 4 Ñ2 V1, 2 B D5 D1, 8 शिरांसि (for शीर्षाणि) K1, 2 V2 Dn D4 शिरांस्ये षाम् (Dn °षां स्य)पातयत् (for ᵇ) —(L 80) D2 रणे. T1, 2 G1, 3, 5 सर्व (for सर्वान्) —(L 82) D2, 3 रुष्टा (for श्रुत्वा) K1 D1, 4 C1, 2, 3 M1 आदद्रे (for °ध) V2 शम्बर क्रोधमूर्छित (for ᵇ) —(L 83) K2 D1 सचोदया मास, D5 स.श° (for सचोद°) D2 स त सचोदयामास (for ᵃ) K1, 6 D1 T1, 3 G1, 2, 4 M4 रथमयोजय, D3 सनियोजय (for सप्रयो°) — B3 om lines 85 90 —(L 85) K1 D4 देदायामास K3 D1 T4 नोद° (for चोद°) K2 D1 G1, 4, 5 M1 सुसमाहित, T2 G2 °ष्ठित (for °हितम्) — After line 85 N2 ins

[*] अष्टनक्षत्रप्रतीकाश वामग कामभिस्तमम् ।

—(L 86) K1 Dn D1 T4 ऋक्ष (for ऋक्ष) K1-3 V2, 3 B3 D2, 4, 6 योजितम् (for योक्त्रितम्) G1, 2 M1 सुमयोक्त्रेण योक्त्रिता (M1 °त) (for ᵇ) —(L 87) V1 -शालिनम् D5 मालितम् T1, 2 G1, 4, 5 °कम् (for °नम्) —(L 88) T1, 2 G1, 3, 5 M1 रत्नपङ्क्ति (for पङ्क्तिभक्ति) — K om (hapl) lines 89 93 —(L 89) D2 नाना (for तदा) T1, 2 G1, 2, 3 कूटवि (for -कूबर) G3 -शोभितम् (for भूषि°) —(L 90) V1 Dn1 D1 G3 सु (for स) K1, 4 B1 D1, 5 स(K1 सु पताकोच्छ्रयवता, K3 सुपताकामहोच्छ्राय, D3 सुपताकोच्छ्रयवृतं, D3 सपताकाचृ वृत, M1 सपताकमसुच्छ्राय (for ᵃ) K2 T3 G1, 4 मृगराजाग्र केतनम्, D6 °ग्रेन शोभितम् (for ᵇ) —(L 91) Dn लोहैष (for °षा) T2 G1, 2, 4 बद्ध (for बन्ध) K1, 4 Ñ2 V2, Dn D3 D1, 2, 3 M1 स्यन्दनम् T1 G1 कूबरम् D3 (marg lin as above) भूषितम् (for बन्धुरम्) —(L 92) V1 B1 मन्दरोदाराशखर (for ᵃ) T1, 2 G1, 3, 5 शोभितम् (for भूषि°) —(L 93) K1 वज्र (for हेम) D3 T1, 2 G1, 4, 5 विभूषितम (for समाहि°) —(L 94) K2 V3 D1, 2 T1 G1, 2 आरुह्य (for आरो°) D2, 3 (marg as above) T1 G1, 2 तथा, D4 रथम् (for तदा) G3 आरुरोह स शम्बर (for ᵇ) —(L 96) K2 D3 प्रथित (for प्रस्थित) M1 प्रति (for परि) K1, 3 D1 चोदित (for चो°) —(L 98) K2 केतुमालश्च (for °माली) K2 Ñ2 D5 D3 प्रतर्दन, D5 प्रदर्शन (for प्रमर्दन) —(L 99) D1 स सै (for एतै) D2 प्रति (for परि) K3, 4 मद्वृतो, D1, 2 संस्थितो (for प्र°) T1, 2 G M1 रणम् (for रणे) —(L 100) T1 सदश च G1 3-5 °सैश्च (for °स्राणि) T1, 2 3-5 द्विशतं (for द्वे शते) —(L 101) G1 रथाना (for हयाना) V2 B1 D5 पदातिभि (for °नाम्) —(L 103) K2 यूथे (for योधै) —(L 103) K2 उपसाद्यु(?)... मि वै, D5 °ता प्युषिता निश, T1, 2 G1, 2, 3 °ता उपिता इमे,

प्रयातस्य तु संग्रामे उत्पातान्युत्थितानि वै ।
गृध्रचक्राकुले व्योम्नि सध्याकाराभ्रनादिते ॥
गर्जन्ति परुषं मेघा निर्घातश्चाम्बरात्ततत् ।
शिवा विनेदुरशिवं सैन्यं संकालयन्महत् ॥
ध्वजशीर्षेऽपतद्गृध्रः काङ्क्षन्वै दानवासृजम् ।
रथाग्रे पतितश्चास्य कबन्धो भुवि दृश्यते ॥
चीचीकूचीति वाशन्ति शम्बरस्य रथोपरि ।
स्वर्भानुग्रस्त आदित्यः परिघैः परिवेष्टितः ॥
स्फुरते नयनं चास्य सव्यं भयनिवेदनम् ।
बाहुः प्रकम्पते सव्यः प्रास्खलन्रथवाजिनः ॥
ध्वाङ्क्षो मूर्ध्नि निपतितः शम्बरस्य सुरारिणः ।
ववर्ष रुधिरं देवः मीरशेद्गारमिश्रितम् ॥
उल्कापातसहस्राणि निपेतू रणमूर्धनि ।
प्रतोदो न्यपतद्धस्तात्सारथेर्हययायिनः ॥
एतानचिन्तयित्वा तु उत्पातान्समुपस्थितान् ।
प्रययौ शम्बरः क्रुद्धः प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥
भेरीशङ्खमृदङ्गानां पणवानकदुंदुभेः ।
युगपत्ताड्यमानानां पृथिवी समकम्पत ॥
तेन शब्देन महता संत्रस्ता मृगपक्षिणः ।
समन्ताद्व्युत्क्रमस्ताद्भयविह्वलचेतना ॥
रणमध्ये स्थितः कार्ष्णिश्चिन्तयन्निधनं रिपोः ॥
सैन्यैः परिवृतः संख्ये युद्धाय कृतनिश्चयः ॥
क्रुद्धः शरसहस्रेण प्रद्युम्नं समताडयत् ।
असंप्राप्तांश्च तान्बाणांश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ॥
प्रद्युम्नो धनुरादाय शरवर्षं मुमोच ह ।
न तस्य सैन्येऽभिमुखो यो न विद्धः शरेण वै ॥

Ms °ता सुत्थिताइने ; Bom Poona eds C(ed) उत्पाता बहवोऽभवन् (for °) — (L 101) K₃ D₁ -चक्राकुला (for °ले). D₃ गृध्रचक्राकुलं व्योम (for °). K Ñ₃ V B Dn Ds D₆ T₃ G₃ नादिता, D₃ G₁ °म ; D₆ G₁ °नी, G₂ °नि (for °ते) D₃ संध्याकारा च मेदिनी ; D₁ T₃ G₁ ₃ M₃ °लाभ्रना दिता (T₂ G₁ °नि, M₄ °न) (for °) — (L 105) K₃ द्विता (T₃ G₁ °नि, M₄ °न) (for °) K₃ M₄ परुषा (for °ष) K₃ B₁ D₃ निर्घातात् (for °तश्च) K₃ D₃ D₁ ₃ पतत् (for पतत्). D₃ निर्घाताश्चापतन्दिव ; T₁ ₃ G₁ ₃-₅ °तश्चाम्बरे पतत् ; C(ed) सनिर्घाताम्बरा नृप (for °). — (L 106) K₁ D₁ ₁ संकम्पयन्, K₃ सराल° (for संकाल°). — (L 107) M₁ रथशीर्षे (for ध्वज°) Ñ₃ D₃ पतत् ; D₃ स्ट्रत् (for ऽपतद्) D₃₁ काङ्क्षन्वै दानवासृजम् (for °). — (L 108) K₃ D₁ रथ्याग्रे ; V₃ रथाग्र, T₁ ₃ G₁ ₃-₅ M₃ °मात् (for °ग्रे) T₁ परितद् (for पति°). V₁ चास्ये, D₃ चापि ; T₃ G₁ ₄ ₅ तस्य (for चास्य). — (L 109) V₃ रासन्ते (for वाशन्ति) D₃₁ D₁ ₅ चिचीकुचीति वासन्ति (for °) T₁ ₃ G₁ ₃-₅ शारिकाश्च (for शम्बरस्य) — (L 110) K₁ ₄ परिघ ; K₁ T₁ ₃ G₁ ₃-₅ स्वर्भानुग्रहसंग्रस्त (for °) T₁ ₃ G₁ ₃-₅ आदित्य (for परिघैः). V₁ B₁ D₃ T₄ G₂ °त ; M₄ परिवेषेण K₃ परिघ प्रतिवेष्टित ; D₅₃ °घै परिवेष्टितै. K₃ सव्य ; D₃ चास्य (for सव्य). K₁ ₃ Ñ₃ V₁,₃ Dn₂ Ds₁ D₆ प्रस्खलन् (for प्रा°) — (L 113) K₃ D₃ भुवि, M₄ नृप (for रथ). — K₃ om (hapl) lines 113-116 — (L 113) K₃ मूर्ध्नि ध्वाङ्क्षो (by transp). K₁ ध्वाङ्क्षो मूर्धनि पतित ; T₁ ₃ G₃-₅ M₁ ध्वाङ्क्षोऽपि मूर्ध्नि प° ; G₁ ध्वाङ्क्षोऽभिमूर्ध्नि प° (for °). K₁ D₃ स(D₁ सु)मथित ; T₁ ₃ G₁ ₃-₅ सुरद्विष (for सुरारिणः). — (L 114) K₃ देवाः, D₃ देव, K₁ Ñ₃ V₃ B₁ ₄ D₃ D₅ ₆ T₃ G₃ शर्करोद्गार मिश्रितम्, K₄ सारुरोद्गार° ; V₁ B₁ D₁ T₂ ₄ G₂ ₃ ₄,₅ M₁ क्षीरशोद्गार° ; V₃ क्षीरशोद्गार° ; Dn D₃ ₄ शर्करोद्गार° (for °) — (L 115) K₁ T₃ G₂ ₄ ₅ रथ (for रण) — (L 116) K₁ D₁ ऽस्यपतद् (for न्य°) K₄ प्रतोदा स्याप न्यपतन् (for °) V₁ B₁ (marg) T₃ G₃-₅ M₁ रथ (for हय) K₄ -योधिन, Dn D₃ योधिन, D₃ -कोविदात् (for यायिन°). D₃ सारथे रथकोविदात् (for °) — (L 117) Ñ₃ दृष्ट्वा (for एतान°) D₃ एतानगणयित्वासौ (for °) K₁ ₃ D₃ तदुत्पाता गतान्) (K₃ स उत्पातान् समुपस्थितान्, K₄ Dn D₃ उत्पातानसमवेक्ष्य तान (for °) — (L 119) B₁ T₁ भेरीशङ्खसहस्राणां (for °) K₃ डिण्डिभे ; K₄ D₃ D₅-₇, ₈ T₃ दुंदुभि (for °भे). — (L 120) D₃ समन्तात् (for युगपत्) G₃ Bom Poona eds वाद्यमानानां (for ताड्य°) K₁ ₄ Ñ₃ D₁ ₃ समकम्पयत् ; V₃ °कल्पत, B₁ °काङ्क्षत, D₃ °कम्पयत् (for °कम्पत) — (L 122) Ñ₃ D₃ D₁ ₃ चेतस ; K₃ °ता (for °ना) — (L 123) Ñ₃ रणमध्य (for °ध्ये) G₃ स्थितं कृष्णं (for स्थित कार्ष्णि) K₁ ₃ ₄ D₁ (marg as above) रणे (for रिपोः). K₃ चिन्तयन्कदनं रणे, D₃ °श्चिरिति भारत (for °) — After line 123, T₁ ₃ G₁ ₃ ₄ ins

3** स दृष्ट्वा शम्बरो मायी रौक्मिणेयं महाबलम् ।

— (L 124) K₁ ₃ Ñ₂ V B₁ ₃ Dn D₃ D₅ ₆ ₈ G₁ ₃-₅ सैन्यैः परिवृतः, B₂ सन्नद्धैः ; M₄ संवृत (for संख्ये) D₁ सैन्ये परिसंख्येषु, D₃ द्विपैः परिवृता संख्ये (for °) D₁ ₃ कृता संख्ये, D₃ प्रद्युम्न (for °प्र). निश्चयः — (L 125) D₃ प्रभा D₃ प्रद्युम्न (for °प्र). — Ñ₂ om line 126. — (L 126) K V D₁ ₃ ताडयत्. — B D T₃ G₃ M₃ सं(D₃ अ)प्राप्तांश्च ; T₃ असमप्राप्तांश्च

प्रद्युम्नशरपातेन तत्सैन्यं विमुखीकृतम् ।
शम्बरस्य तथाभ्याशे स्थित सहस्र भीतवत् ॥
स्वबलं विद्रुत दृष्ट्वा शम्बर. क्रोधमूर्छित ।
आज्ञापयामास तदा सचिवान्दानवेश्वर ॥
गच्छध्व मन्नियोगेन प्रहरध्वं रिपो सुतम् ।
नोपेक्षणीयः शत्रुर्मे वध्यता क्षिप्रमेव वै ॥
उपेक्षित इव व्याधिः शरीर नाशयेद्ध्रुवम् ।
तद्वेष दुर्गति पापो वध्यता मत्प्रियेच्छया ॥
ततस्ते सचिवा क्रुद्धाः शिरसा गृह्य शासनम् ।
शरवर्षं प्रमुञ्चन्तस्त्वरिताश्चोदयन्रथान् ॥
तान्दृष्ट्वा धावत· सख्ये क्रुद्धो मकरकेतन ।
चापमुद्यम्य सभ्रान्तस्तस्थौ प्रमुदितो बली ॥
दुर्धर पञ्चविंशत्या शरै. सनतपर्वभिः ।
बिभेद सुमहातेजा केतुमालि त्रिपष्टिभि ॥
सप्तत्या शत्रुहन्तार द्व्यशीत्या तु प्रमर्दनम् ।
बिभेद परमामर्षी रुक्मिण्या नन्दिवर्धन ॥
ततस्ते सचिवा. क्रुद्धा प्रद्युम्न शरवृष्टिभि ।
एकैकशो निभेदाशो षष्टिभि षष्टिभि शरे ।
तानप्राप्ताञ्शरान्बाणैश्चिच्छेद मकरध्वजः ॥
ततोऽर्धचन्द्रमादाय दुर्धरस्य स सारथिम् ।
जघान पश्यता राज्ञा सर्वेषा सैनिकस्य वै ॥
चतुर्भिरथ नाराचै सुपर्णै कङ्कवाजितैः ।
जघान चतुर सोऽश्वान्दुर्धरस्य रथ प्रति ॥
एकेन योक्त्र छत्र च ध्वजमेकेन बन्धुरम् ।
षष्ट्या च युगचक्राक्ष चिच्छेद मकरध्वज. ॥
अथापर शर गृह्य कङ्कपत्र सुतेजितम् ।

G1 °भ्रान्तश्च (for °भ्रामश्च) T1 3 G1 3 5 त्रुघु (for द्रुत) —(L 127) D1 रथम् (for धनुर्) K1 2 Ñ2 V2 3 B1 3 Dn D8 T1 2 G M4 आवम्य, D6 आनम्य (for आदाय) — T1 2 G1 3-5 om (hapl) line 123 —(L 128) K1 3 Dn D5 D4 न तत्सैन्याभि(K3 Dn °न्येऽभि , D5 °न्येऽति)मुख स, K3 तत्सैन्याभिमुख सर्वो , Ñ2 V B D1 5 6 T4 G2 तत्र सैन्येन स त्व(V1 T4 सो त्व , D1 4 सोऽत्र , G2 न त्व)स्ति , D6 2 न सैन्येऽभि D3 तत्राभि)मुख शत्रुद् M4 Bom Poona eds G(ed) तस्मि न्सैन्ये न कोऽप्यस्ति (for °) D6 शरैर्नैव (for शरेण वै) K2 निर्भिन्नो निशितै शरै (for ᵇ) —(L 129) V3 B2 3 D2 6 T1 2 G1 3 5 धातेन B1 सर्वेण (for पातेन) K2 विमुख (for °खी) —(L 130) K1 V B D6 T1 2 G तथाभ्याशे (for स°) D1 द्रुत (for स्थित) K3 V3 3 B1 Dn D2 5 6 T1 3 4 G1 3 5 M1 सत्वरश्च V3 सन्नद्ध , B3 संहत्य (for सहस्र) K1 D4 स्थित सैन्यमभीतवत् K3 4 D1 4 स्थि(D1 द्रु)त तथाप्यभी° (for ᵈ) —(L 131) K3 4 स्व , G5 स (for स्व) K3 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) —(L 132) T2 सचिव (for °वान्) —(L 133) D7 सन्त्रयोगेन , G5 मम यो° (for मन्नियो°) K3 D1 नृपा (for रिपो) T4 सुत —(L 134) K3 विध्यता K3 वध्यन्ता D3 युध्यता (for व°) —(L 136) D5 तद्वेष दुर्मतिप्रायो (for °) K3 4 Ñ2 V1-3 Dn D1 3 5 T1 2 4 G M4 मत्प्रियेप्सया , B1 मत्परीप्सया , D51 मत्प्रियेच्छया (for मत्प्रि°) —(L 138) D3 प्रमुञ्चन्ति K3 त्वरित , T1 2 G1 3 5 त्वरया (for त्वरितास्त्र) K1 2 D4 नोदयन् (for चो°) D5 त्वरिताश्चाद्रवन्रथम् (for ᵇ) —(L 139) T1 2 G दृष्ट्वा तु (for तान्दृष्ट्वा) K1 D4 धावन , B1 प्रवत (for धा°) M4 दृष्ट्वा तु यादव सख्ये (for °) —(L 140) B1 उद्दिश्य (for उद्यम्य) D3 सभ्रान्त (for °न्तस्) D3 चापमुद्यम्य सधाव (for °) D6 प्रमुदित (for °दितो) — After line 141 K3 reads line 146 K3 om line 143 —(L 142) T3 G1 चिच्छेद (for बिभेद) K3 4 B3 D1 2 4 T3 केतुमाल (for °मालि) —(L 143) K1 4 D1 4 शक्र (for शत्रु) D3 2 अशीत्या (for द्व्य°) K1 2 V1 2 B3 Dn D5 प्रमर्दनम् (for प्रम°) D3 अशीत्या चारिमर्दनम् , G3 द्वादशैस्तु प्रम° (for ᵈ) —(L 144) K1 D4 परमा मर्षाद् , D2 °मेगणा (for °मामर्षी) —(L 145) K4 वर्षिभि (for वृष्टिभि) — After line 145 Dn Cal ed ins

4** निजघ्नु समरे वीरास्तद्भुतमिवाभवत् ।

—(L 146) V3 B बिभिदिरे (for बिभेदाशो) V3 B3 3 षष्टिभि (for the first षष्टिभि) D5 निशितै (for the second षष्टिभि) M4 शितै (for शरे) —(L 147) T1 2 G1 3 शरैस्ता(G1 °रान्वा)न्बाण(for शरान्बाणैश्) G1 तान प्राप्तान्निशितैर्बाणैर , G3 असम्प्राप्तान्शरैर्बाणान् (for °) —(L 148) K3 स सारथि , K4 शरासनम् (for स सारथिम्) —(L 149) D2 3 T2 4 G1 3-5 M4 जघान पश्यतो राज्ञ (D3 °तामत्र) (for °) —(L 150) T3 G1 सह , G3 स तु (for अथ) K1 D1 G4 सुपर्णै V1 B1 °त्रै , T1 4 G1 3 5 M4 सत्रै T2 सजीवै (for सुपर्णै) K2 वाजिभि , V B1 D4 राजितै , G5 पत्रिभि (for वाजितै) —(L 151) M4 सचिवै (for चतुर) G3 ऽश्व (for ऽश्वान्) Ñ2 om lines 151ᵇ–152ᵃ —(L 152) D4 योक्त्राश्च (for योक्त्र) T1 2 G1 3 5 चिच्छेद (for छत्र च) T1 2 G1 3-5 रथम् (for ध्वजम्) —(L 153) D2 3 स (for च) —(L 154)

मुमोच हृदये तस्य दुर्धरस्याल्पजीविनः ॥
स गतासुर्गतश्रीको गतसत्त्वो गतप्रभः ।
निपपात रथोपस्थात्क्षीणपुण्य इव ग्रहः ॥
दुर्धरे निहते शूरे दानवे दानवेश्वरः ।
केतुमाली शरव्रातैरभिदुद्राव कृष्णजम् ॥
प्रद्युम्नमभिसंक्रुद्धो भ्रुकुटीभीषणाननम् ।
कृत्वाभ्यधावत्सहसा तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
संक्रुद्धः कृष्णसूनुस्तु शरवर्षैरवाकिरत् ।
पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव यथा घनः ॥
स विद्धो दानवामात्यः प्रद्युम्नेन धनुष्मता ।
चक्रमादाय चिक्षेप प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥
तमप्राप्तं सहस्रार कृष्णचक्रसमद्युतिम् ।
निपत्योत्पत्य जग्राह सर्वेषामेव पश्यताम् ॥
तेनैव तस्य चिच्छेद केतुमालेः शिरस्तदा ॥
तद्दृष्ट्वा कर्म विपुलं रौक्मिणेयस्य देवराट् ।
विस्मयं परमं प्राप्तः सर्वैर्देवगणैः सह ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव पुष्पवर्षैरवाकिरन् ॥
केतुमालिं हतं दृष्ट्वा शत्रुहन्ता प्रमर्दनः ।
महाबलमसूहेन प्रद्युम्नमथ दुद्रुवे ॥
ते गदा मुसलं चक्रं प्रासतोमरसायकान् ।
भिन्दिपालान्कुठारांश्च भास्वरान्कूटमुद्गरान् ।
युगपत्संक्षिपन्ति स्म वधार्थं कृष्णनन्दने ॥
सोऽपि तान्यस्त्रजालानि शस्त्रजालैरनेकधा ।
चिच्छेद बहुधा वीरो दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
गजान्सोऽभ्यहनत्क्रुद्धो गजारोहान्सहस्रशः ।
रथान्सारथिभिः सार्धं हयांश्चैव तु मर्दयन् ।
पातयंस्तान्शरव्रातैर्नाविद्धः कश्चिदीक्ष्यते ॥
एवं सर्वाणि सैन्यानि समन्थ मकरध्वज ।
नदीं प्रावर्तयद्घोरां शोणिताम्बुतरङ्गिणीम् ॥
मुक्ताहारोर्मिनकुला मांसमेदोस्थिपङ्किनीम् ।

Cal ed ततोऽर्धचन्द्रमादाय (for °) Ds1 कङ्कपत्रै (for °त्र) Ñ3 V2 D2 T1 2 G1 4 M4 सुतेजसम्, G3 °लनम्, G3 °जस (for °जितम्) —(L 155) K4 दुर्धलस्य (for दुर्धरस्य) Ds2 T1 G2 [अ]न्य (for [अ]ल्प) —(L 156) V2 गतासुर (for °सुर) —(L 157) G2 [अ]म्बरात् (for ग्रह) —(L 159) D2 शरशतैर् (for °व्रातैर्) M4 कार्ष्णिनम् (for कृष्णजम्) —(L.160) D2 T2 अथ, G4 अपि (for अभि) T1 G3 सक्रुद्ध (for °द्धो) K1 D2 भ्रुकुटीभूषणाननम् (D2 °न), K2 Ñ1 V1 2 B2 Dn1 Ds 1 D2 T2 G2 °भीषणानन, B1 (marg) Ds1 °कुटिलानन (for °) —(L. 161) G3 [अ]भ्यतिष्ठत्, M4 निधावत् (for [अ]भ्यधा°) —(L. 162) D2 2 तनय (for °सूनुस्तु) —(L 163) K1 परि, K2 Dn जल, D1 2 वर्षं (for वारि) Ñ3 V1 D2 T2 बलाहक, D3 यथाम्बुद (for यथा घन) —(L. 164) D7 वपुष्मता (for धनु°) —(L. 165) K4 वज्रम् (for चक्रम्) —(L. 166) K3 Ñ3 V1 D2 T2 M4 K4 अप्राप्तं शत्रु तदप्राप्तं, T1 G3 2 स तु प्राप्तं (for तमप्राप्तं) K2 D2 2 द्युति हन्तारं (for °) K1 कृत्वा (for कृष्ण) K2 D2 2 द्युति (for द्युतिम्) D3 कृष्णचक्रोपम युधि (for °) —(L. 167) M4 परि Bom Poona eds G(ed) सहसा (for जग्राह) —(L 168) K2 Dn T2 केतुमालि (for °ले) (for एव) —(L 169) D3 रुचिर (for विपुलं) —(L 170) K2 V2 D3 4 6 सर्वे, K3 Ds1 D3 सर्वै (for सर्वैर्) —(L. 172) D2 केतुमाल (for °लिं) K2 4 B1 D3 D1 2 शक्र (for शत्रु) K2 V2 Ds1 D3 प्रतर्दन (D3 °न) (for प्रमर्दन°) — K1 om lines 173 180 —(L 173) B2 -समूहेन (for -समूहेन) D1 2 अभि (for अथ) —(L 174) D1 तोमरं (for ते गदा) K3 4 Dn D1 2 4 5 प्राप्त (for प्रास-) —(L. 175) K2 D2 भिण्डमालान्, K3 Dn D2 T1 2 4 G1 2 4 5 M4 भिण्डिपा°, K4 D1 2 भिण्डिमा°, V1 भिन्दिपाल (for °पालान्) D3 भासुरान् (for भास्व°) —(L 176) D2 4 प्र (for सं) D2 6 नन्दनम् (for °ने) —(L. 177) K2 क्षेपितानि (for सोऽपि तानि) D3 पाणैर् (for -जालैर्) —(L 178) K2 बहुश, T2 G1 4 °भिर् (for °धा) —(L. 179) T2 G2 वीरो K2 सर्वं, D2 धीरो (for वीरो) —(L. 180) G2 गणान् (for रथान्) K2 (for क्रुद्धो) —(L 180) G2 गणान् (for रथान्) K2 व्यदर्शयत्, Ds2 व्यमर्दयत्, D2 [अ]भ्यमर्दयन्, T1 स मर्दयत्, G2 ममर्द ह (for तु मर्दयन्) —(L. 181) M1 [अ]त्रिद्ध (for °द्ध) K3 ईक्षित ; B2 D2 4 5 G2 M4 ईक्षते (for ईक्ष्यते) K4 पातयेद् कश्च वै रणे (for °) —(L 182) Ñ2 एवं सैन्यानि सर्वाणि (for °) —(L. 183) K2 नदी, K2 नदीं प्रावर्तयन्ति स्म (for °) G3 om प्रावर्तयन् (for °यद्) K4 (hapl) lines 183[c]–193[a] K1 2 V2 D1 2 4 T1 G1 4 5 शोणिताम्र, V1 B2 शोणितोदा, G2 M4 °ताद्रं ; G(ed.) °तोय- (for °ताम्बु) K4 मांसशोणितफेनिलाम् (for °) —(L 184) K2 मुक्ताहाराकुला चैव, K1 T2 °रोऽपि बहुलां (sic) (for °) K2 Dn1 T1 2 वसा- (for मांस-) Ñ2 मज्जास्थि°, V2 D2 मेदोवह, B1. 2 D3 D1 2 मेदोस्थ (for मेदोस्थि) T2 G1. 4 5 M4 -पङ्किलाम् (for °नीम्) K2 मांस

छत्रद्वीपशरावर्तां रथैः पुलिनमण्डिताम् ॥
केयूरकुण्डलाढ्यूर्मां ध्वजमत्स्यविभूषिताम् ॥
नागग्राहवतीं रौद्रीं मत्स्यनक्रविभूषिताम् ।
केशशैवालसंछन्नां श्रोणिसूत्रमृणालिकाम् ।
नराननसुपद्मां च हंसचामरवीजिताम् ॥
शिरस्तिमिसमाकीर्णां शोणितौघप्रवर्तिनीम् ।
नदीं दुस्तरणीं भीमामनङ्गेन प्रवर्तिताम् ॥
दुष्प्रेक्षां दुर्गमां रौद्रां हीनतेजःसुदुस्तराम् ।
शशमाहवतीं घोरां यमराष्ट्रविवर्धनीम् ॥
तान्रुक्मिणीसुतः श्रीमान्विलोडयति धन्विनः ।
शत्रुहन्तारमाश्रित्य शरानभ्यकिरन्बहून् ॥
शत्रुहन्ता पुनः क्रुद्धो मुमोच शरमुत्तमम् ।
प्रद्युम्नं स समासाद्य हृदये निपपात ह ॥
स विद्धस्तेन बाणेन प्रद्युम्नो न व्यकम्पत ।
शक्तिं जग्राह बलवाञ्शत्रुहन्त्रे मुमूर्षवे ॥
सा क्षिप्ता रौक्मिणेयेन शक्तिर्ज्वालाकुला रणे ।
पपात हृदयं भित्त्वा वज्राशनिसमस्वना ॥
भिन्नहृदयः सस्त्राङ्गो भुक्तमर्मास्थिबन्धनः ।
पपात रुधिरोद्गारी शत्रुहन्ता महाबलः ॥
पतितं शत्रुहन्तारं दृष्ट्वा वरयौ प्रमर्दनः ।
जग्राह मुसलं सोऽथ वचनं चेदमाददे ॥
तिष्ठ किं प्राकृतैरेभिः करिष्यसि रणप्रिय ।
मा योधय सुदुर्बुद्धे ववस्व न भविष्यसि ॥
वृष्णिवंशकुले जातः शत्रुरस्मत्पिता तव ।

मेव सपङ्किनीम्, V1 Dn1 मांसमेदा(Dn1 °दो)सपङ्किनी (for °) — T1 2 G1 4 5 om (hapl) lines 185–190 — (L 185) K1 D4 छिन्नद्विप, K5 पुष्पद्वीपा, K4 छत्रचाप, Dn1 D6 T4 छत्रद्वीपा (for °प) — Ñ om (hapl) lines 186–189 Ñ3 om (hapl) line 186 — (L 186) K3 M4 कीर्णा, Cal ed पूर्णा (for ढ्यूर्मा) K5 मत्स्य, Dn1 माल्य (for मत्स्य) — D3 4 om (hapl) line 187 — (L 187) Bom ed नग (for नाग) K2 4 V1 B2 Dn D6 2 G3 M4 रौद्रा (for रौद्रीं) K4 V B3 5 Dn D6 मत्स्य (for मत्स्य) K2 चक्र, G3 M4 कूर्म (for नक्र) K2 4 V1 2 B Dn D1 3 5 विभूषणाम् (for °षिताम्) — (L 188) K3 Ñ3 सपङ्का (for संछन्ना) — K3 om line 189 — (L 189) K2 करानन (for न°) V2 3 B D6 D4 स (for सु) K3 V1 D1 3 वराननमपद्मां च (for °) M1 छत्र चामरराजिताम् (for °) — (L 190) K4 D6 V1 तरङ्गिणीम् (for प्रवर्तिनीम्) — G2 om (hapl) lines 191–193 — (L 191) K2 प्रवर्तिनीम् (for °ताम्) — (L 192) K4 V3 Dn1 D2 दुष्प्रेक्ष्या (for °क्षां) K2 4 D1 3 दुर्भेद्या (for दुर्गमां) K1 3 Ñ2 V2 3 B1 3 D1 3 रौद्रीं (for रौद्रां) K3 दीन, T1 2 G1 4 5 हत (for हीन) — Dn1 om line 193 — (L 193) Dn1 रौद्रीं (for घोरां) K3 महाराष्ट्र (for यम°) V1 3 B3 Dn D3 त्रिवर्धिनीम् (for °र्धनीम्) Dn1 मत्स्य नक्रविभूषिताम् (for °) — (L 194) K2 3 4 Ñ2 V2 3 B D5 D1 3 4 5 T1 तत्र (T1 °तो) रश्मि, Dn तद्रुक्मिणी, D3 T2 4 G M4 तत्र कृष्ण (for तान्रुक्मिणी) — (L 195) K2 Dn1 D5 D2 शक्र (for शत्रु) D5 मासाद्य (for माश्रित्य) Dn D6 T4 अभ्यकिरद्, G2 °हन्द् (for °किरन्) D2 शरवर्षैः स्वाकिरन्, D2 स शरानिरकिरद्बहून्, D5 शरानिरकिरयन्न° (for °) — (L 196) D2 मुमोच शरमुत्तमम् (for °) — (L 197) K Ñ2 V B Dn D5 D1 4 T1 G2 प्रद्युम्नस्य, D6 °म्न च (for °म्नं स) T2 G1 4 M4 समाश्रित्य (for °साद्य) D4 हृदय (for °ये) D5 T2 G1 4 निष्पपात (for निप°) — (L 198) K1 2 V2 3 Dn1 D2 4 व्यकम्पयत् (for °म्पत), T1 2 G1 3–5 न व्यकम्पत वीर्यवान् (for °) — (L 199) K1 D4 मुमोच वै (for मुमूर्षवे) — (L 200) M1 शक्ति ज्वालासमाकुला (for °) — (L 201) Dn1 D2 4 T2 4 G2 वज्राशनि (for वज्रा°) — (L 202) D1 स भिन्न (hypermetric) (for भिन्न) D2 सस्ताङ्गा (for सस्त्राङ्गो) K1 V1 Dn D6 स भिन्नहृदयस्त्राङ्गो (hypermetric); K4 Ñ3 भिन्न हृदयशस्त्राङ्गो (Ñ3 °सुहात्मा) (sic), B1 स्रस्ताङ्गो भिन्नहृदयो, D2 स भिन्नश्चैव स्रस्ताङ्गो, D5 स सभिन्नहृदयः स्रस्ताङ्गो, T1 3 G1 3 5 M4 विभि(T1 G3 5 स भि)न्नवक्षा स्रस्ताङ्गो, T2 G2 विभिन्नहृदय सान्न (for °) Dn चर्मास्थि, D5 मज्जास्थि, Cal ed चर्मास्थि (for मर्मास्थि) — (L 203) D5 पपात हृदयोद्गारी (for °) — (L 204) K2 4 D1 5 पातितं (for प°) K2 K3 V3 D5 D2 4 G4 प्रतर्दन (for प्रम°) — (L 205) Ñ3 गृहीत्वा (for जग्राह) T2 G1 4 च शरं, G5 च शरान् (for मुसलं) G2 जग्राह च शरं घोरं (for °) D5 मुसलं (for वचनं) K3 D2 T1 M4 अब्रवीत् (for माददे) — (L 206) K4 त्वं (for किं) V1 प्रकृतैर्, V3 प्राकृ° (for प्राकृ°) T2 4 G1 3 4 पूर्वं (for एभि) D2 करिष्यति (for °सि) K B3 D2 4 T1 2 G1 3 5 M4 रणप्रिय, D1 3 5 G4 °प्रियम् — (L 207) K2 3 V B3 Dn D5 T1 G3 योधयस्व (for °य सु) D2 मा समायोधय दुर्बुद्धे, D5 मा योधयस्व दु° (for °) D2 om (hapl) lines 207b–210a — (L 208) Cal ed वशे (for वश) K1 शत्रुरस्ति महात्मन, K3

पुत्रं हन्तास्म्यहं तस्य ततोऽसौ निहतो भवेत् ॥
मृतेन तेन दुर्बुद्धे सर्वदेवक्षयो भवेत् ।
दैतेया दानवाः सर्वे मोदन्तां हतशत्रवः ॥
हते त्वयि ममाक्षेण त्वत्सुतस्थैश्च शोणितैः ।
शम्बरस्य तु पुत्राणां परोक्षुद्रमतिक्रियाम् ॥
अद्य भीष्मसुता मन्दा करुणं विलपिष्यति ।
निहतं त्वां च शरैर्मे गौरवार्थं गतायुषम् ॥
स ते पिता चक्रधरो विफलाशो भविष्यति ।
हतं त्वां स विदित्वा तु प्राणांस्त्यक्ष्यति मन्दधीः ।
इत्युक्त्वा परिघेणाशु ताडयद्रुक्मिणीसुतम् ॥
स ताडितो महातेजा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ॥
दोर्भ्यामाक्षिप्य तस्यैव रथमुख्यं व्यचूर्णयत् ॥
सोऽवप्लुत्य रथात्तस्माद्गदावित्यवतस्थिवान् ।
तां गदां गृह्य सहसा रौक्मिणेयमुपाद्रवत् ।
वधेन गदया कामः प्रमर्दनमपोथयत् ॥
हतं प्रमर्दनं दैत्यं दृष्ट्वा सर्वे प्रदुद्रुवुः ।
न शक्ताः प्रमुखे स्थातुं सिंहत्रासाद्गजा इव ॥
सारमेयं यथा दृष्ट्वा मृगणो विप्रणश्यते ।
तथा सैन्या विषीदन्ति प्रद्युम्नस्य भयार्दिताः ॥
क्षतजारिग्धवक्त्रा वै मुक्तकेशा ह्यशोभत ।
रजस्वलेव युवतिः सेना समवगूहते ॥

मदनशरविभिन्ना सैनिकानभ्युपाया-
युवतिरिव दृढवेगा माधवैः पीड्यमाना ।
रतिसमरमदार्ता वीक्षितुं सोच्छ्वसन्ती
स्वगृहगमनकामा नेच्छते स्थातुमत्र ॥

Colophon

अस्य पुत्र पिता हत (for °) — (L. 209) K₂ Ñ₂ D₁ ₆ पुत्र (for पुत्रं) M₁ हन्ता ह्यह (for हन्तास्म्यहं) V₂ B₂ D₅ स (for ऽसौ) — (L. 210) D₂ मृते त्वयि दुर्बुद्धे (for °) — (L. 211) B₂ om from मोदन्तां up to ताडय (in line 218) D₅ नन्दन्तां (for मोदन्तां) — (L. 212) V₂ D₂ मृते (for हते) K₂ मयाक्षेण; V₁ D₅ मयाक्षेण, T₂ G₁ ममाक्षेप्य (for °क्षेण) — (L. 214) Bom, Poona eds G(ed) अद्य सा भीष्मकसुता (for °) — (L. 215) V₂ D₁ गदायुधम् (for गतायुषम्) — (L. 216) K₂ D₁ विफल सो, D₅ T₁ विफलाशो (for विफ°) — (L. 217) D₂ च त्वां, D₅ त्वां स (for त्वां स) — (L. 218) K₄ [आ]जौ, D₂ ₃ [अ]थ (for [आ]शु) K₂ जघान, D₅ ताडयन्, G₂ भ्रामयन् (for ताडयद्) T₂ ₃ G₁ ₃₋₅ रौक्मिणेयमताडयत् (for °) — G₂ om lines 219 220 — (L. 219) Ds₂ ताडितो हि (for स ताडितो) — G₂ om (hapl) lines 220 231 — (L. 220) Ñ₂ V₁ B₁ Dn D₅ T₁ ₄ G₁ ₃ M₁ उत्क्षिप्य, G₂ उत्सृज्य (for आक्षिप्य) K V B₁ Dn D₂₋₄ ₆ T₂ रथ महा (for रथ मुख्यं) B₂ ₃ रथ महा व्यपोथयत् ; T₃ ₃ G₁ ₄ ₅ रथ पद्भ्या मनाश(T₁ G₄ °नाश)यत् (for °) — (L. 221) G₅ मोक्षुत्य च (for सोऽवप्लुत्य) — (L. 223) T₂ ₄ G M₁ तां (for तां) M₁ तरसा (for सहसा) K₂ मयाद्रवत् (for उपा°) — (L. 223) G₂ ₃ सहसा (for गदया) K₁ ₂ Ñ₂ V₁ ₂ Dn₂ D₅ D₃₋₅ G₂ M₁ प्रमर्दनम् (for प्रम°) — (L. 224) Dn₁ दैत्या (for दैत्यं) K₁ ₂ ₄ Ñ₂ V B D₂ D₂ ₃ ₄ ₆ T₂ ₃ ₄ G₃ ₃ ₅ M₄ हते प्रमर्दने दैत्ये (K₄ °त्या); Dn₃ हतं प्रमर्दनं दैत्या (for °) — (L. 225) M₄ शेकु (for शक्ता)

K₂ ₄ B₁ D₂ ₄ ₆ T₂ ₃ G सिंहत्रस्ता (for °त्रासाद्) D₂ M₁ मृगा (for मृगा) — (L. 226) T₂ G₁ ₃ ₄ M₁ सारमेयाद् (for °मेयं) K₂ D₁ ₆ वै प्रणश्यते (K₂ °ति); V B Ds₁ D₂ ₃ ₄ ₆ T₂ G₂ विप्रणश्यति (for °ते) T₂ ₃ G₁ ₃₋₅ M₁ शार्दूलं तु भयातुरम् (for °) — (L. 227) K₂ T₂ ₃ G₁ ₃ ₄ च सीदन्ति, K₂ D₂ विपर्यस्यन्ति (for विषीदन्ति) Bom Poona eds G(ed) सेना (for सैन्या) — (L. 228) D₂ T₂ ₄ G₂ ₃ M₁ [अ]पि (for वै) K₁ ₂ D₁ ₃ G₃ ह्यशोभना, K₂ विशोभिता, K₄ Ds₁ [अ]थ(Ds₁ °स्य)शोभना V₂ ₃ B₁ ₃ Ds₂ D₁ ह्यशोभना(V₂ °भा), B₂ Dn G₁ विशोभना, D₂ च शोभना, T₁ ₃ G₂ ₅ स्वशोभना (for ह्यशोभत) Ñ₂ मुक्तकेशा ह्यशोभना, V₂ T₄ केशाश्च शोभना (for °) — (L. 229) K₂ D₂ समवगूहय V₁ B₁ °भिगूहते, V₂ °भिगूहते; V₂ °वगूहते, T₁ ₃ G₁ ₃ ₄ °वरस्यत, M₁ °भिलक्ष्यते (for °वगूहते) B₂ सेना समुपगूहते, D₂ स्वात्मानमवगूहते (for °) — (L. [illegible]

Ñ₂ G₂ अभ्युद [illegible]

°भ्युपायाद्)

232) K₂ अति, D₅ द्युति, T₁ पति (for रति) V₂ B सम-कम् (for समरम्) G₂ अमत्ता (for मदार्ता) Ñ₂ V₂ सम-रनिदार्ता (for रतिसमर°) — (L. 233) D₂ आराद (for अत्र)

Colophon — *Mention of the Epic* Dn Ds₁ D₂ — *Mention of Khila* K₁ V₁ ₂ B Dn₂ Ds₁ D₂ — *Adhy name* K₁ ₂ V₂ Dn D₁₋₅ T₂ शम्बरसैन्यभङ्ग, K₂ B₂ शम्बरवधे सेना(B₂ सैन्य)भङ्ग K₄ Ñ₂ V₂ Ds₂ शम्बरसैन्यवध V₁ B₂ Ds₁ D₆ शम्बरवधे शम्बरसैन्यभङ्ग

वैशंपायन उवाच ।
शम्बरस्तु ततः क्रुद्धः सूतमाह विशां पते ।
शत्रुप्रमुखतो वीर रथं मे शीघ्रमावह ।
यावदेनं शरैर्हन्मि मम विप्रियकारकम् ॥
ततो भर्तुर्वचः श्रुत्वा सूतस्तत्प्रियकारकः ।
तक्षाश्वांश्चोदयामास चामीकरविभूषितान् ॥
त दृष्ट्वा रथमायान्त प्रद्युम्नः फुल्ललोचनः ।
सव्ये चापमादाय शरं कनकभूषणम् ।
तेनाहनत्सुसंक्रुद्धः कोपयञ्शम्बर रणे ॥
ह्रदये ताडितस्तेन देवशत्रुः सुविह्वलः ।
रथोपस्थं समाश्रित्य तस्थौ सोऽथ विचेतन ॥
स चेतना पुनः प्राप्य धनुरादाय शम्बर ।
विव्याध कार्ष्णिं कुपितः सप्तभिर्निशितैः शरैः ॥
तानसंप्राप्ताञ्शरान्सोऽथ सप्तभिः समधाच्छिनत् ।
शम्बर च जघानाथ सप्तत्या निशितैः शरैः ॥

पुनः शरसहस्रेण कङ्कबर्हिणवाससा ।
अहनच्छम्बर क्रोधाद्धाराभिरिव पर्वतम् ॥
प्रदिशो विदिशश्चैव शरधारासमावृता ।
अन्धकारीकृत व्योम दिनेशो नैव दृश्यते ॥
ततोऽन्धकारमुत्सार्य वेगवान्स्तेन शम्बरः ।
प्रद्युम्नस्य रथोपस्थे शरवर्षं मुमोच ह ॥
तद्बाणजाल प्रद्युम्नः शरेणानतपर्वणा ।
चिच्छेद बहुधा राजन्वर्षीयन्पाणिलाघवम् ॥
हते तस्मिन्महावर्षे शराणा कार्ष्णिना तदा ।
द्रुमवर्षं मुमोचाथ मायया कालशम्बरः ॥
द्रुमवर्षोच्छ्रित दृष्ट्वा प्रद्युम्न क्रोधमूर्छितः ।
आग्नेयास्त्र मुमोचाथ तेन वृक्षानशातयत् ॥
भस्मीभूते द्रुमवर्षे शिलासपातमुत्सृजत् ।
प्रद्युम्नस्त तु वायव्येः प्रोत्सारयत सद्गुणे ।
ततो माया परा चक्रे देवशत्रु प्रतापवान् ॥

(D4 °वध), B1 शम्बरवध T1 2 G1 3 4 शम्बरासुरसेना भङ्ग — Adhy no K3 (marg) 159, V1 164, V2 163, V3 Ds1 162, Dn 161, D1 (marg) 156, D2 G5 163, D1 159, T1 G2 173, T2 G3 175, T3 142 G4 173, G6 M1 174

(L 235) K2 D4 प्रद्युम्नतः (for °तो) K4 4 D1 5 आहर (for आवह) V1 2 B D5 D6 T1 2 4 G M1 रथ मे वाहय द्रुतम् (for °) — (L 236) D1 5 अरि (for शरै°) — (L 237) B 2 D2 6 F1 भर्तृवच (for भर्तुर्वच) G5 दृष्ट्व (for श्रुत्वा) D6 ततम् (for सूतस्त) — (L 238) K1 अश्वान्, Dn ऋश्यान् D1 4 रथ (for ऋक्षान्) K1 2 D1 रथ स तो(K2 च तो , D4 सतो)दयामास , K3 D2 ऋक्षान्स तो(D3 °स्सतो)द° (for °) — (L 239) G3 प्रद्युम् (for रथम्) — (L 240) D1 सौदर्यौ (for °पे) M1 काञ्चन- (for कनक) Ñ2 V2 D1 F1 G5 भूषितम् (for भूषणम्) — (L 241) V1 आहते , D3 °त (for °नत्) D6 शरात्क्रुद्ध (for सुसक्रुद्ध) Ñ2 V2 D5 रोषयञ् (for कोप°) T1 2 G युधि (for रणे) V2 B1 D3 शम्बर कोपयन्रणे (for °) — (L 242) K2 स विह्वल , K1 Dn1 Ds1 G3 समीक्ष्य , B1 सुविक्रम , D3 अविक्लव (for सुवि°) — (L 243) K1 रथयाष्टि , K2-4 V B D (except D6) रथशक्ति (for रथोपस्थ) K3 रथे तस्थौ (for तस्थौ सोऽथ) — (L 244) D2 समाश्रित्य (for पुन प्राप्य) K3 आयम्य (for आदाय) K3 B3 सम्बर (for शम्बर) — (L 245) T2 सप्तत्या (for सप्तभिर्) — D3 5 G2 om (hapl) lines 246-247 — (L 247) Ds1 स शम्बर (for शम्बरं च) — (L 249) K4 D1 भादरत्, Ñ2 V3 आहनत्, D2 सोऽह° (for अह°) D4 क्रुद्धो (for क्रोधाद्) — After line 250 Bom Poona eds G(ed) ins

5** स दिशो विदिशश्चैव शरधारा समावृणोत् ।

— (L 251) K1 2 Ñ2 V B D4 D5 4 6 T1 G5 3 M4 दिन (K2 हिम)कर्ता न दृश्यते , T1 1 G1 4 5 विकर्ता च न दृ° (for °) — (L 252) K1 Ñ2 V B 3 4-6 उत्साद्य , K2-4 D6 आसाद्य , B3 D5 G2 उत्पाद्य (for उत्सार्य) D1 भास्वता तेन शम्बर (for °) — (L 254) K4 T1 G1 2 M1 नत (for [आ]नत) — (L 256) D5 महावीर्ये , T1 2 G M1 शरवर्षे (for महा°) K Ñ2 V B Dn D5 D1 शरेण , D3 शरौघे , D2 शरौघै (for शराणा) D5 T1 2 4 G M1 शरजैर्वेण कार्ष्णिना (for °) — (L 258) K2 V3 D3 Dn2 D6 G5 वर्षोत्थित , D3 वर्षे स्थित , T1 2 G1 3 4 M1 वर्षमिम (G1 4 °द) (for वर्षोच्छ्रित) — (L 259) K2 (sup lin) T1 4 G2 अनाशयत् (for अशात°) — T1 2 G1 3 5 om line 260 — (L 260) B3 भस्मीकृते (for °भूते) D2 शैलसपातमुत्सृजन् (for °) — (L 261) K4 Dn1 T1 2 G1 3 5 तनु , V3 तत्र , D4 तास्तु (for त तु) V2 D5 प्रोत्सारयति (for °यत) Ñ2 वीर्यवान् (for सद्गुणे) — (L 262) D5 चैव (for चक्रे) D3 परतप (for प्रतापवान्) — (L 263) K1 2 B3 Ds1 D4 सिंहव्याघ्रान्, Ds2 T2 G1 4 सिंहव्याघ्र (for सिंहान्व्याघ्रान्)

सिंहान्व्याघ्रान्वराहांश्च तरक्षूनृक्षवानरान् ।
धारणान्वारिदप्रख्यान्हयानुष्ट्रान्निशा पते ॥
मुमोच धनुरायम्य प्रद्युम्नस्य रथोपरि ।
गान्धर्वास्त्रेण चिच्छेद सर्वांस्तान्खण्डशस्तदा ॥
प्रद्युम्नेन तु सा माया हता तां वीक्ष्य शम्बरः ।
अन्यां मायां मुमोचाथ शम्बरः क्रोधमूर्छितः ॥
गजेन्द्रान्भिन्नमदनान्षष्टिहायनयौवनान् ।
महामात्रैः समारूढान्कल्पितान्रणगर्वितान् ॥
तामापतन्तीं मायां तु पार्थिवः पद्मलोचनः ।
सैंहीं मायां समुत्सृज्य घर्षे बुद्धिं महामनाः ॥
सृष्टायां सिंहमायायां रौक्मिणेयेन धीमता ।
माया नागमयी नष्टा आदित्येनेव शर्वरी ॥
निहतां हस्तिमायां तु दृष्ट्वासौ दानवेश्वरः ।
मायां समोहनीं नाम सोऽसृजद्दानवेश्वरः ॥
तां सृष्टां मोहिनीं नाम मायां मयविनिर्मिताम् ।
सत्त्वास्त्रेण तु प्रद्युम्नो नाशयामास वीर्यवान् ॥
शम्बरस्तु ततः क्रुद्धो मायया नष्टया तया ।
सैंहीं मायां महातेजाः सोऽसृजद्दानवेश्वरः ॥
सिंहानापततो दृष्ट्वा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ।
अस्त्रं गान्धर्वमादाय शरभानसृजत्तदा ॥
तेऽष्टापदा बलोदग्रा नखदंष्ट्रायुधा रणे ।
सिंहान्विद्रावयामासुर्वायुर्जलधरानिव ॥
सिंहान्विद्रावितान्दृष्ट्वा माययाष्टापदेन वै ।
शम्बरश्चिन्तयामास कथमेनं निहन्मि वै ॥
अहो मूर्खस्वभावोऽहं मया न हतः शिशुः ।
प्राप्तयौवनदेहस्तु कृतास्त्रश्चापि दुर्मतिः ।
तत्कथं निहनिष्यामि शत्रुं रणशिरः स्थितम् ॥
माया सा तिष्ठते तीव्रा पन्नगी नाम भीषणा ।
दत्ता मे देवदेवेन हरेणासुरघातिना ॥
तां सृजामि महामायामाशीविषसमाकुलाम् ।

— (L. 264) T3 G1.3 ऋक्षान् (for उष्ट्रान्) — (L. 265) K2.4 Dn D1.4 धारय्य, D2.3 आदाय (for आयम्य) D5 रथोपरि स शम्बर (for °) — (L. 266) D3.4 निल D3 T3 G3.4 M1 तु ता शत् (for खण्ड°) — (L. 267) V2 D3 T2 G3.4 M1 तु ता मायां, D3 [ना]हता माया; T2 G1.3 हतां मायां; T1 तु स्वां माया (for तु सा माया) V2 D1 हता स, D2.3 हता (D3 °ता) वै; T3 G1.2.3 निहता, G2 तथा तां, M1 वितथां (for हतां तां) — (L. 268) T1.2 G3 मत्सर, T3 मत्सर° (for शम्बर) — (L. 270) G2 गर्विताऩ् (for कल्पि°) K2.4 D3 T1.2 G1.2.3 M1 गर्विताऩ्, D1 मूर्धनि, Bom Poona eds G(ed) कोविदान् (for गर्विताऩ्) D3 कुरान्रणविशारदान् (for °) — (L. 271) V1 आमाद्य (for माया तु) — (L. 272) K2 महामनाम्, V2 °बल, D1 °रमना (for °मना) — After line 272, T1.2 G1.2.3 M1 ins

6** उत्स्रष्टुकाम स दृष्टा शम्बरोऽपि मुमोच ताम् ।

— M1 om (hapl) lines 273–280 — (L. 273) K2.4 N2 V1 D (except D4) T2 G3 दृष्ट्वा स (K4 प्रास)ष्टा सिंह (for °) T1.2 माया तु, T1.2 G1.2.3 ता सृष्टां सिंहमाया तु (for °) T1.2 G1.2.3 om (hapl) lines 273b–281a — (L. 274) K1 D. नागवती (for °मयी) K2 तम सूर्योदये यथा, K4 सूर्येणेव च शर्वरी D3 आदित्यादिव शं° (for °) — (L. 275) K2 निहिता सिंहमाया तु (for °) D2 दृष्ट्वासौ दानवाधम, Bom Poona eds G(ed) तां समीक्ष्य महासुर (for °) — (L. 276) B1 T2 G2 — V2 om (hapl) line 276 — (L. 276) B1 T2 G2 अन्यां (for माया) K4 V1 B1 D1.6 G2 संमोहिनीं, Dn1 T4 °हनीं (for °हनीं) Bom Poona eds G(ed) मायां (for नाम) K N2 V1.3 B2.6 Dn D2 D1.4–6 दानवोत्तम (for °वेश्वर) — (L. 277) K2 V2 B1 D2.3.4 दृष्ट्वा (for सृष्टां) K1 N2 V2.3 Dn2 D3 D5 मोहनीं (for मोहिनीं) — (L. 278) K2 V2 B2 D6 स महास्त्रेण प्रद्युम्नो, K2.4 सद्यास्त्र° (for °) D2 वारयामास (for नाशयामास) D3 संहारयाथ प्र° (for °) — (L. 280) K4 D2 सिंहीं (for सैंहीं) N2 दानवो° — (L. 282) N2 शस्त्र (for अस्त्रं) K2 बोत्तम (for °वेश्वर) — (L. 283) T2 G2 शायकान् (for शरभान्) G1 M1 अष्टा° — (L. 283) T1.2 G1.3 अष्टाष्टपदबलोदारान्, G2 M1 अष्टापदा) V2 T2 G1.2.3 दंष्ट्रायुधान् (for °) समन्बलोदग्रान् (for °) K1 °धा) — (L. 284) T2 G1.2.3 वाता (for वायुर्) K1 धराणि च (for °निव) — (L. 285) D2 सैंही (for सिंहान्) N2 Dn2 D5 विद्रवितान्, T1 M1 Bom Poona eds विद्रवतो (for विद्रावितान्) N2 om line 285b K2.4 Dn1 D3 मायाम् (for मायया) K2 मायामष्टापदाख्यया, D2 मायामष्टापदैरथ, T1.2 G1.3.4 मायया बहुरूपया (for °) — (L. 287) K1 V2 M1 अह (for अहो) K2 निहत D2 [अ]पहृत (for न हतः) — (L. 289) B1 (marg.) रणमुखे (for °शिरः) K1 स्थित — D3 om lines 290–294 — (L. 290) G2 त्रिदाते (for तिष्ठते) K4 तीक्ष्णा, T1.4 G M1 भीमा (for तीव्रा) V B1.2 D3 T1 पावगी, Dn1 D1 पन्नगा (for °गी) T1.2 G M1 नामत (for भीषणा) — (L. 291)

तया दहेत दुष्टात्मा क्षेप मायामयेन वै ॥
सा सृष्टा पान्नगी माया विषज्वालासमाकुला ।
तया पन्नगमय्या तु सरथं सहवाजिनम् ।
ससूतं स हि प्रद्युम्नं बबन्ध शरबन्धनैः ॥
बध्यमानं तदा दृष्ट्वा आत्मानं वृष्णिवंशजः ।
मायां संचिन्तयामास सौपर्णीं सर्पनाशनीम् ॥
सा चिन्तिता महामाया प्रद्युम्नेन महात्मना ।
सुपर्णा विचरन्ति स्म सर्पा नष्टा महाविषाः ॥
भग्नायां सर्पमायायां प्रशंसन्ति सुरासुराः ॥
साधु वीर महाबाहो साधु रुक्मिणिनन्दन ।
यत्त्वया धर्षिता माया तेन स्म परितोषिताः ॥
हतायां सर्पमायायां शम्बरोऽचिन्तयत्पुनः ।
अस्ति मे कालदण्डाभो मुद्गरो हेमभूषितः ॥
तमप्रविहतं युद्धे देवदानवमानुषैः ।
मया सृष्ट स्वदेहेन तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ॥
पुरा यो मम पार्वत्या दत्तः परमतुष्टया ।
गृहाण शम्बरेम त्वं मुद्गरं हेमभूषितम् ॥
मायान्तकरणं नाम सर्वासुरविनाशनम् ॥
अनेन दानवो रौद्रौ बलिनौ नगचारिणौ ।
शुम्भश्चैव निशुम्भश्च सगणौ सूदितौ मया ॥
प्राणसंशयमापन्ने त्वया मोक्ष्य. स शत्रवे ।
इत्युक्त्वा पार्वती देवी तत्रैवान्तरधीयत ॥
तदहं मुद्गरश्रेष्ठ मोचयिष्यामि शत्रवे ॥
तस्य विज्ञाय चित्तं तु देवराजोऽभ्यभाषत ।
गच्छ नारद शीघ्रं त्वं प्रद्युम्नस्य रथं प्रति ॥
संबोधय महाबाहुं पूर्वजातिं च स्मारय ।

T1 4 महा (for दैव) Ñ3 V3 5 B3 [स]मित्र (for [स]-ह्रुर-) K2 हरेण सुरघातिनी, B1 हरिणामित्रघातिना (for °). — (L. 293) T1 2 4 G1 3-5 उत्सृजामि (for ता सृ°) — (L. 293) K3 4 Dn D5 यया (for तया) T1 2 G1 3 दहयेन (for दहेत) K3 क्षेद (for क्षेप) K3 महाबली, B2 Dn D4 मयो मली (for मयेन वै) K4 मायामयविषेण वै, T1 2 G1 3-5 क्षेप (T1 G3 [त्विति]) माया सुमोक्ष वै (for °) — (L. 294) K3 सृष्टा सा (by transp), D4 G1 सा दृष्ट्वा — (L. 295) K2 D2 मायया पन्नगाना वै, K3 गदा पन्नग मायाद्य (for °) D1 G3 वाजिभि (for वाजिनम्) K1 2 D2 4 सरथ ससुरगम, Ñ2 V B2 5 D3 6 T1 2 4 G1-3 M3 सरथ सह वाजिभि (for °) — (L. 296) K4 B1 Dn प्रद्युम्न K1 3 Ñ2 V B3 5 D5 D6-8 6 T2 G3 ससूत (D2 °त) स हि प्र(Ñ2 V P3 D3 D5 सह प्र)द्युम्न, D1 °त महप्रद्युम्न, T1 2 G1 3 5 M1 ससव्यत तदा सूत (T1 °थाचान) (for °) K3 4 Ñ2 V B Dn D5 D7-8 6 T1 2 G1 2 4 5 M1 सपत्न, G3 सादित (for बबन्ध) D3 सर्प (for शर) — (L. 297) T1 2 G1 3-5 सारथिं (for आत्मान) — After line 299, T1 2 G1 3-5 M1 ins

7** अभ्याजगाम ता सोऽपि मुमोचास्य विनिर्गत ।
[T1 G3 मुमोचास्य विनिर्गता (for °)]

— (L. 300) K3 4 Ñ2 Dn D5 D1 4 सौपर्णा (for सु°) G3 सुपर्णा विचरन्ती सा (for °) T1 2 G1 3-5 महाबला (for °विषा) — (L. 301) K3 हतायां, Ñ2 V3 नष्टायां (for भग्नायां) T2 भग्ना मायां प्रशंसन्ती (for °) K1 D2 प्रशंसन्तु (for प्रशंसन्ति) K4 सुरेश्वरा, D2 सुरास्तत (for °सुरा) — (L. 303) Bom Poona eds G(ed) कामिमध्यानन्दवर्धन (for °) — (L. 303) K3 Dn D5 तेनास्त्म, K4 B1 D1 3 तेन स्म, T1 2 G1-3 5 M1 तेन सं (for तेन स्म) — (L. 305) V3 हि (for मे) Ñ2 दण्डोऽसौ; D2 दण्डाभो (for दण्डाभो) — (L. 306) Ñ2 V3 T1 मानवै (for मानुषैः) — B1 om line 307 — (L. 307) K3 D3 स्वदेहे वै, Ñ2 V B2 D5 D1 3 4 5 T1 4 G1 °हे वै। D5 °हौघैम् (for °हेन) K3 मया सृष्टा देहे वै, G3 मया दृष्टा स्वदेहे वै, M1 माया दत्तास्य देहेन (for °) K2 4 Dn D5 D1 2 3 सुदुष्करम्, V1 2 °स्तरम् (for °श्चरम्) Bom Poona eds G(ed) तप परमदुश्चरम् (for °) — (L. 308) B1 प्रसया (for तुष्टया) — B1 om lines 309–312 — (L. 309) K4 गृहाण समरे तस्व (for °) — (L. 310) D3 सुरासुर (for सर्वा°) D5 निषेदनम्, G3 विनाशिनम् (for °शनम्) — (L. 311) V2 घोरौ (for रौद्रौ) K3 अनेन दानवेन्द्रोऽसौ, T1 °न दानवा रौद्रा (for °) G3 बलिना (for °नौ) D3 गण, T3 वन (for नग) T1 बलिना नगचारिणा (for °) — (L. 312) D3 निशुम्भश्चैव शुम्भश्च (for °) T1 सादितौ (for सू°) — (L. 313) Dn प्राणे (for प्राण-) D2 3 सु(D3 प्र)शान्तये (for स शत्रवे) — K3 T1 2 G1 3-5 M1 om (hapl) lines 314–315 — (L. 315) D1 यद्, D3 तम् (for तद्) K2 3 4 Ñ2 V3 B2 5 D4 5 T3 T4 मुद्गरं (for °र) — (L. 317) V1 शीघ्रम् (for शीघ्रं). — (L. 318) K3 त बाधय, Dn D5 तं बो° (for संबो°) K1 2 4 Ñ2 V1 2 B D1 2 6-8 T1 2 4 G M1 च मोक्षय, V3 च निश्चय, D2 अनुस्मरन् (for च स्मारय) — (L. 320) K3 प्रच्छेत (for प्रभेदे). V3 B1 3 D3 6 G3 धारमै, Dn तस्य, D1 तस्मै (for धास्य) K3 Ñ2 V2 B1 T1 G1 3-सूदनः

वैष्णवास्त्रं प्रयच्छास्मै यथार्थं शम्बरस्य च ।
अभेद्यं कवचं चास्य प्रयच्छासुरसूदनम् ॥
एवमुक्तो मघवता नारदः प्रययौ त्वरन् ।
आकाशेऽधिष्ठितोऽथोचन्मकरध्वजकेतनम् ॥
कुमार पश्य मा प्राप्तं देवगन्धर्वनारदम् ।
प्रेषितं देवराजेन तव संबोधनाय वै ॥
स्मर त्वं पूर्वकं भावं कामदेवोऽसि मानद ।
हरकोपानलाद्दग्धस्तेनानङ्ग इहोच्यसे ॥
त्वं वृष्णिवंशे जातोऽसि रुक्मिण्या गर्भसंभवः ।
जातोऽसि केशवेन त्वं प्रद्युम्न इति कीर्त्यसे ॥
आहृत्य शम्बरेण त्वमिहानीतोऽसि मानद ।
सप्तरात्रे त्वसंपूर्णे सूतिकागारमध्यतः ॥
यथार्थं शम्बरस्य त्वं ह्रियमाणो ह्युपेक्षितः ।
केशवेन महाबाहो देवकार्यार्थसिद्धये ॥

येषा मायावती नाम भार्या वै शम्बरस्य तु ।
रतिं तां विद्धि कल्याणीं तव भार्यां पुरातनीम् ।
तव सा रक्षणार्थाय शम्बरस्य गृहेऽवसत् ॥
माया शरीरजा ह्यस्य मोहनार्थं दुरात्मनः ॥
रतोत्सादनार्थाय प्रेषयत्यनिशं सदा ।
एवं प्रद्युम्न बुद्ध्वा वै तव भार्या प्रतिष्ठिता ॥
हत्वा त्वं शम्बरं वीर वैष्णवास्त्रेण संयुगे ।
गृह्य मायावतीं भार्यां द्वारकां गन्तुमर्हसि ॥
गृहाण वैष्णवं चास्त्रं कवचं च महाप्रभम् ।
शक्रेण तव संगृह्य प्रेषितं शत्रुसूदन ॥
शृणु मे द्वापरं वाक्यं नियतामविशङ्कया ।
अस्य देवरिपोस्तात मुद्गरो नित्यपूजितः ॥
पार्वत्या तुष्टया दत्तः सर्वशत्रुनिबर्हणः ।
अमोघश्चैव समासे देवदानवमानवैः ॥

K3 V1.2 B2.3 Dn Ds1 D4.6 T2.4 G3 M3 °ने; D3 घातिने, Ds1 D5 G1.3 सूदिने (for सू°नम्) —(L 321) K3 भगवता (for मघ°) V1 चरन्, D3.5 तदा (for त्वरन्) —(L 322) K1 D1 चोवैर्, K4 चैव, K3 V2.3 B3 Dn D1.2.3.5 [उ]वाच, D1 वाच (for ऽथोचन्) Ñ2 V1 आकाशे धिष्ठितोवाच, Ds1 °शेऽधिष्ठितोऽब्रोचम्, D2 °शाधिष्ठितो वाच, T1.2 G1.3.5 M1 °शे नि(T1 °शानि)ष्ठितोऽब्रवीत् (for °) D2 उवाच मकरध्वजम्, D6 कान्तिं कमललोचनम्, T1.2 G1.3-5 M4 कान्ति मकरकेतनम् (for °) —(L 323) K1.2 D4.6 T4 G2 कुमार (for °र) D3 पश्यतो (for पश्य मा) D1 G2 मानदम् (for नार°) T1.2 G1.3.5 M4 देवर्षिमिह नारदम् (for °) —(L 325) K3 स्वर त्व, K4 V1 स्मर तु; V3 स्मरस्व (for स्मर त्व) T3 G1.3.5 स्मर त्वं भावकं पूर्वं (for °) —G4 om (hapl) lines 326–329 —(L 326) K4 हरकोपानलद्दग्धं (for °) K3.4 V2.3 Dn3 D5 D1.2.3 T1.2 G2.4 M4 [उ]च्यते (for °से) —(L 327) K1.2 V3 B3.5 Dn3 D3 T4 G1.4 M4 वृष्णिवंशा°, T1 °वंशजो (hypermetric) (for °वंशे) V3 रुक्मिणी° (for °ण्या) K1 समवे, D1 °वम् (for °व) —(L 328) K3 जनित (for जातोऽसि) D3 काङ्क्षसे (for कीर्त्यसे) — D3 om lines 330 332 —(L 330) K1 D1 G2.5 M4 च संपूर्णे, K3 ऽवपस°, K4 त्वं सं°, D1 तु स° (for त्वस°) T2 सप्तरात्रोऽसि संपूर्णे (sic) (for °) V3 T1.4 G2.3 मध्यात (for °त) K3 सूतिकागारमच्युत (for °) —(L 331) V3 T3 G1.4.5 शम्बरेण (for °रस्य) T1.2 G2.3 ऽप्युपेक्षित (for ह्युप°) —(L 332) K1 D4 देवकार्यप्रसिद्धये (for °) —(L 333) Ds1 सैषा, T1 M4 एषा (for येषा) — G4 om lines 335–338 —(L 335) T1.2 G1-3.5 M1 स (for सा) V3 रक्षणार्थाय (for °र्थाय) D3 om (hapl) lines 335b–337a —(L 336) Dn अस्य, D1.5.6 T1.2.4 G1.2.3 M4 तस्य; G2 ह्यस्य (for ह्यस्य) —(L 337) Bom Poona eds O(ed) रतोत्सादनार्थाय (for रतस्या°) V3 प्रेरयति, M4 प्रेषयित्वा (for °यति) —(L 338) K1 V3 B2 Dn3 T4 G3 प्रद्युम्न (for °म्न) K1.2 Ñ2 V B Dn D5 D6.4.6 T1.2.4 G1.2.4 बुध्वा वै, K4 बुद्धा वै, D3 बोद्धव्यं, M4 बुध्वा तां (for बुद्ध्वा वै) K3.4 B3 Ds2 D1.5 तत्र (for तव) K1.2 V B1.3 Dn D1.6 T3 G3 मम (Dn तव, T3 G2 तत्र) भार्यां प्रतिष्ठिताम्, Ñ2 आत्मभार्यां प्रतिष्ठिताम्, T1.2 G1.2.3 M4 मम (G3 तत्र) भार्यां पुरातनीम् (for °) —(L 339) K3 Ñ1 V B D1.5.6 T3 G1.2.4.5 तं, K4 T3 तु (for त्वं) — G1 om line 340 —(L 341) V1.2 गृहाण वैष्णवास्त्रं च (for °) T3 G1.4 [अ]भेद्यं(T3 °द्य)कम् (for महाप्रभम्) —(L 342) D3 समुद्धृत्य (for संगृह्य) —(L 343) K2.4 D5 मह्य परं, V1.2 मे परमं; D4 ह्येव परं; D6 मे ममैव (for मे द्वापरं) K1.2 V3 B3 D4.6 शृणु मे द्वापरं वाच (for °) —(L 344) D3 देवारिणम् (for देवरिपोस्त) K Ñ1 V3 B3.5 Dn D1.2.4-6 T4 नित्यमूर्जित (for °पूजित) —(L 345) T3 G3 M4 पूर्वं (for दत्त) K3 Ñ1 परितुष्टया च पार्वत्या; K4 V1.2 B D1.2.4 T4 G4 पार्वत्या परितुष्टया; V3 यो दत्त शैलपुत्र्या तु, D3 पार्वत्या परितुष्टया (for °) K3-4 Ñ2 V1.2 B D1.2.5.6 T1.2 G2.3 दत्तं; V3 सर्वे; T3 G1.4.5 पूर्वं; M4 दत्ते (for सर्वे) —(L 346) K3.4

तदस्त्रप्रतिघातार्थं देवीं संस्मर्तुमर्हसि ।
स्तव्या चैव नमसा च महादेवी रणोत्सुकैः ॥
तत्र वै क्रियतां यत्नः संग्रामे रिपुणा सह ।
इत्युक्त्वा नारदो वाक्यं प्रययौ यत्र वासवः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

शम्बरस्तु ततः क्रुद्धो मुद्गरं स समाददे ।
मुद्गरे गृह्यमाणे तु दारुणाः समुत्थिताः ॥
पर्वताश्चलिताः सर्वे चलितं वसुधातलम् ।
उन्मार्गाः सागरा जाताः संक्षुब्धाश्चापि देवताः ।
गृध्रचक्राकुलं व्योम उल्कापातो बभूव ह ।
ववर्ष रुधिरं देवः परुषं पवनो ववौ ॥
एवं दृष्ट्वा महोत्पातान्प्रद्युम्नः स त्वरान्वितः ।
अवतीर्य रथाद्वीरः कृत्वाञ्जलिपुटः स्थितः ॥
देवीं सस्मार मनसा पार्वतीं शंकरप्रियाम् ।
प्रणम्य शिरसा देवीं स्तोतुं समुपचक्रमे ॥

प्रद्युम्न उवाच ।

ओं नमः कात्यायन्यै गुह्यजनन्यै नमः ।
नमस्त्रैलोक्यमायायै कात्यायन्यै नमो नमः ॥
नमः शत्रुविनाशिन्यै नमो गौर्यै गिरीशये ।
नमस्ते शुम्भहननीं निशुम्भहृद्विदारणीम् ॥
कालरात्रिं नमस्येऽहं कुमारीं चापि नित्यशः ।
कान्तारवासिनीं देवीं नमस्यामि कृताञ्जलिः ॥
विन्ध्यवासिनीं दुर्गाक्षीं रणदुर्गां रणप्रियाम् ।
नमस्यामि महादेवीं जयां च विजयां तथा ॥
अपराजितां नमस्येऽहमजितां शत्रुतापनीम् ।

D₁ ₄ समोघ, V₁ °चैव (for °घर) K₂ M₂ मानुषे (for मानवे) — (L 347) Ñ₂ ततस्तस्, D₂ ततस्त्व, D₃ तत्तस्व (for तवस्त्र) D₄ -प्रनाय (for °र्थं) K₂ G₃ महस्त्रमनिपाताय (G₂ °र्तेथ), K₄ °स्त्रविदा क्रिया वै, T₁ ₂ G₁ ₂ ₃ °स्त्र प्रदात्री च (for °) K₂ देव (for देवीं) T₁ ₂ G₁ ₂ ₃ सर्तुं मिह (for संस्मर्तुम्) — After line 347, G₂ M₄ ins

8** गृहाण वैष्णवं चास्त्रे देव्यै चैव नमस्य च ।

— (L 348) K₁ D₂ D₃ पूजया, K₃ D₂ तथा, G₃ देवैस् (for स्तव्या) — (L 349) B₂ तस्य वै, D₃ T₂ G₁ ₃-₅ तत्रैव (for तत्र वै)

COLOPHON — *Mention of the Epic* D₂₂ — *Mention of Akhila* K₁ ₃ V B D₂₂ D₂ ₃ — *Adhy name* K₁ ₂ D₁ नारदवाक्यम्, K₄ शम्बरवधानन्तर नारदवाक्यम्, K₁ B V₂ Dn D₂ D₁-₃ ₅ ₆ T₂ शम्बरवधे नारदवाक्यम्, T₁ G₃ शम्बरवधे नारदोपायकथनम् — *Adhy no* K₂ 160; V₁ 165; V₂ 164, V₃ D₂₂ 163; D₂ 157, D₃ G₂ 170, D₄ 160, T₁ G₂ 174, T₂ G₁ 176, T₃ 143, G₃ M₄ 175

(L 351) D₃ म (for स) K₃ ₄ V₂ Dn समाददे (for °दे) —(L 352) K₄ D₂₂ D₂ समुत्थिता; D₃ उपस्थिता, T₁ G₁-₃ M₄ समुत्थिता (for °स्थिता) — (L 353) Ñ₂ V₁ ₂ D₂ कम्पिता, D₃ स्खलिता, T₂ G₁ चालिता (for च°) D₂ कम्पितं, Bom Poona eds G(ed) कंपितं (for चलितं) — (L 354) G₂ सर्वे (for जाता) K₂ T₁ ₂ ₃ G M₄ संक्षुब्धाः (for संक्षुब्धाः) — (L 355) D₁ चक्राकुलं (for °चक्रा°) K₂ उल्कापातो, K₄ B₂ D₁ ₂ ₃ °पातं (for °पातो) Ñ₂ पपात (for बभूव) D₂ उल्कापाताः सहस्रशः (for °) — (L 356) V₂ मेघ (for देव) D₂ परुष (for °षं). K₂ पवन परुषं ववौ, T₂ परुषं पवनोत्कटः (for °) — (L 358) Ñ₂ पुत्र (for पुटः) T₁ ₂ G₃ M₄ तथा, G₁ ₂ ₃ तदा (for स्थितः) — (L 359) K₂ पार्वती शंकरप्रिया (for °) —K₂ वैशंपायन, D₂ G₂ om (for प्रद्युम्न) —(L 361) T₁ ओं नमो महाजनन्यै, T₂ G₁ ₂ ₃ M₄ ओं नमो गुह्यजनन्यै (for °) K₂ D₁ जनन्यै (for °न्यै) T₁ ₂ G₁ ₃-₆ M₄ कात्यायन्यै (G₂ °यिनि) नमो नमः (for °) — V₃ om (hapl) line 362 —(L 363) V₁ सारायै, G₂ मायायै, M₄ मायिन्यै (for मायायै) G₁ कामरूपिण्यै (for कात्यायन्यै) — (L 363) K₁ ₂ D₄ गिरीशये, K₂ V₁ D₁ ₂ T₁ गिरिशायै; V₂ G₂ D₂₂ D₂ गिरिशायै, V₂ B₂ D₂₂ गिरिशये (for गिरी°) K₂ गिरीशायै नमो नमः, D₂₂ B₂ T₂ नमो गौर्यै गिरिशायै; D₂ नमः शाङ्कर्यै गरीयसे, D₂ नमो भार्यै गरीयसि (for °) —(L 364) Ñ₂ V₂ नमस्ते (for °स्ये) K₂ घातिनी, T₁ मथनी (for हननीं) V₂ G₂ नमस्ते शुम्भमथनी, T₂ G₁ ₄ ₅ °स्ते शुम्भ हननि (for °) Ñ₂ V Dn D₁ ₄ ₆ दारिणी, T₁ दारिणि (for दारणीम्) D₂ निशुम्भस्यापि दारिणीम्, T₂ शुम्भस्य हरि दारुणि, T₂ G M₄ निशुम्भहरि दारिणि (for °) — (L 365) D₂ T₂ G₂ ₃ कालरात्रि; M₄ कालि कालि (for कालरात्रिं) Bom Poona eds G(ed) कालरात्रि नमस्तुभ्यं (for °) D₂ Bom Poona eds G(ed) कौमार्यै नमो नमः (for °) — (L 366) T₂ ₂ G₂ ₃ ₄ M₄ नमस्येऽहं (for °स्यामि) — (L 367) D₂ ₃ -वासिनि (for °नीं) K₁ ₃ ₄ V B Dn D₂ ₆ दुर्गाक्षा (for दुर्गाक्षीं) K₂ विन्ध्यवासिनि दुर्गाक्षी च, T₁ ₂ G₁-₃ ₅ M₄ सुविन्ध्यवासिनी दुर्गा, G₄ सुविन्ध्य वासिनीं दुर्गाक्षा (*hypermetric*) (for °) D₂ दुर्गे दुर्गा,

घण्टाहस्तां नमस्यामि घण्टामालाकुलां तथा ॥
त्रिशूलिनीं नमस्यामि महिषासुरघातिनीम् ।
सिंहवाद्यां नमस्यामि सिंहप्रवरकेतनाम् ॥
एकानंशां नमस्यामि गायत्रीं यज्ञसत्क्रियाम् ।
सावित्रीं चापि विप्राणां नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ।
रक्ष मां देवि सततं संग्रामे विजयं कुरु ॥
इति कामवचः श्रुत्वा दुर्गा सुप्रीतमानसा ।
उवाच वचनं देवी सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥
पश्य पश्य महाबाहो रुक्मिण्यानन्दवर्धन ।
वरं वरय वत्स त्वममोघं दर्शनं मम ॥
देव्यास्तु वचनं श्रुत्वा रोमाञ्चोद्धतमानसः ।
प्रणम्य शिरसा देवीं वक्तुमुपचक्रमे ॥
यदि त्वं देवि तुष्टासि दीयतां मे यदीप्सितम् ।
वरं च वरदे याचे सर्वामित्रेषु मे जयः ॥
वत्स्यया मुद्गरो दत्तः शम्बरेणात्मसंभवः ।
एष मे गात्रमासाद्य माला पद्ममयी भवेत् ॥
तथास्त्विति च साप्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ।
प्रद्युम्नस्तु महातेजा हृष्टो रथमथारुहत् ॥
मुद्गरं तु गृहीत्वा च शम्बरः क्रोधमूर्छितः ।
भ्रामयित्वा स चिक्षेप प्रद्युम्नोरसि वीर्यवान् ॥
स गत्वा मदनाभ्याशं माला भूत्वाथ पौष्करी ।
प्रद्युम्नस्य च कण्ठे सा समायुक्ता व्यराजत ।
नक्षत्राणां तु मालाया यथा परिवृतो विधुः ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
साधु साध्विति वाचोचुः पूजयन्केशवात्मजम् ॥
मुद्गरं पुष्पभूतं तु दृष्ट्वा प्रद्युम्नसंनिधौ ।
वैष्णवं परमास्त्रं तु नारदेन यथाहृतम् ।
सन्दधे चापमायम्य इदं वचनमब्रवीत् ॥
यद्यहं रुक्मिणीपुत्रः केशवस्यात्मजो ह्यहम् ।
तेन सत्येन बाणेन जहि त्वं शम्बरं रणे ॥
इत्युक्त्वा चापमाकृष्य सधाय च महात्मना ।
चिक्षेप शम्बरायाथ दहंल्लोकत्रयं त्विषा ॥
स क्षिप्तो वृष्णिसिंहेन बाणः क्रव्यादमोहनः ।
हृदयं शम्बरस्याथ भित्त्वा धरणिमागमत् ॥

D3 महामीनां (रणदुर्गां) —(L. 369) G3 नपराजितां (for अप°) G1 नमस्यामि (for °स्येऽहम्) D3 नमस्येऽहं महामायां (for °) Ñ2 V1 3 D5 6 T1 G M1 तापिनीम्, T1 -नाशं°, T2 -वादिं° (for घात°) —(L. 370) Bom ed घण्टाहस्तां (for °स्तां) G2 घण्टामालां नमो नम (for °) V3 D5 om (hapl) lines 371b–372a —(L. 372) D3 सिंहवाहनां (hypermetric), Bom Poona eds G(ed) सिंहासनां (for सिंहवाद्यां) T2 G1 om (hapl) lines 372b–373a K1, 4 V1 B Dn D1–6 T1 4 G3 5 M4 केतनीम् (for °नाम्) —(L. 373) K1–4 Ñ2 B1 3 Dn D5 D1 2 4 6 T2 G1 4 सत्कृतां (K3 °तं); K4 संस्कृतां (for सत्क्रियां) —(L. 374) B2 नमस्यामि (for °स्येऽहं) —(L. 376) K1 Ñ2 V B D5 D5 T1 4 G2 3 4 तुष्टा (for श्रुत्वा) K3 4 B3 D3 3 T1 3 G3 4 M4 सं- (for सु) — D3 om line 377 —(L. 378) D3 रुक्मिण्यां नन्दवर्धनम् (for °) —(L. 379) D3 [इ]मम् (for त्वम्) —(L. 382) D3 यदि (for देवि) —(L. 383) D3 देहि (for याचे) K3 सञ्जय, D3 वै जय (for मे जयः) T1 3 G1 3–5 M1 सर्वमित्रे मवेज्जय (for °) —(L. 385) V1 पद्मवती, D3 पुष्पमयी (for पद्म°) —(L. 387) V2 दृष्टा; G1 तुष्टो (for हृष्टो) K1 3 V3 B3 D3 6 T2 3 4 G3–5 प्रहृष्टो रथमारुहत् (for °) —(L. 388) K4 स, V1 B1 [स]च (for च) K3 om (hapl) from शम्बर up to स गत्वा (in line 390) —(L. 390) K1 3 B1 D1 पौष्करीम्; D11 °राम् (for °री) —(L. 391) K1 3 Ñ2 V B D5 D5 3 T1 3 G M1 समासक्ता (for °युक्ता) V3 व्यजायत (for व्यराजत) —(L. 393) Ñ2 D5 मालाभिः, D11 मालया; T1 3 4 G M1 या माला (for मालाया) K3 4 Ñ2 V B Dn D11 D1 3 4 6 T2 3 4 G1 3 4 M1 यथा परिवृतोडु (K3 4 °तोऽम्बु रराट्) (for °) K3 3 D1 यथा परिवृतश्चन्द्रो नक्षत्राणां मालया दिवि, D11 यथा परिवृतश्चन्द्रो नक्षत्राणां तु मालया —(L. 394) K1 3 D11 D1 चैवोचुः, K4 चाप्युक्त्वा V3 चाश्रोचुः D1 3 वाचायि (for वाचोचुः) K3 अवोचन् (for पूजयन्) —(L. 395) M1 परिभूतं (for पुष्प°) —(L. 396) K3 V1 B1 3 D3 D2 3 T1 यथाहृतम्, Ñ2 यदा कृतम्, G3 यदा श्रुतम् (for यथाहृतम्) —(L. 397) K1 3 Ñ2 B3 Dn G3 4 आनम्य, K3 4 D1 3 आकृष्य; V3 D5 आदाय, D3 आनाय (for आयम्य) V3 D5 वचनं चेदमब्रवीत् (for °) —(L. 399) K3 4 D1 4 (sup lin) T2 G2 बाणेन, D3 बाणेन, T1 3 G1, 3 5 M1 बाणाय (for बाणेन) —(L. 400) Ñ2 D5 स सधाय (for सधाय च) —(L. 401) K1–3 Ñ2 V2 3 B D T2 G2 शम्बरस्य, K1 °

नैवास्य मांसं न स्नायुर्नास्थि न त्वङ् शोणितम् ।
सर्वं तद्भस्मसाद्भूतं वैष्णवास्त्रस्य तेजसा ॥
हते दैत्ये महाकाये दानवे शम्बरेऽधमे ।
जहृषुर्देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥
उर्वशी मेनका रम्भा विप्रचित्तिस्तिलोत्तमा ।
ननृतुर्हृष्टमनसो जगत्स्थावरजंगमम् ॥
देवराजस्तु सुप्रीतः सर्वैर्देवगणैः सह ।
प्रद्युम्नं पुष्पवर्षेण समभ्यर्च्य प्रहृष्टवत् ॥
अथ समरहते तु दैत्यराजे
मधुमथनस्य सुतेन वैष्णवास्त्रैः ।
विगतरिपुभयाः सुराश्च जग्मु-
र्मकरविभूषणकेतनं स्तुवन्तः ॥
स च समरपरिश्रमं वहन्वै
नगरपुरं प्रविवेश रौक्मिणेयः ।
प्रियतम इव कान्तया प्रहृष्ट-
स्त्वरितपदं रतिदर्शनं चकार ॥

Colophon

No 31

T3 4 G M1-3 ins after adhy 105 Dn Ds2 D6 T1 M4 after App I (No 42B)

जनमेजय उवाच ।

किमर्थं भगवान्विष्णुर्देवदेवो जनार्दनः ।
गतः कैलासशिखरमालयं शंकरस्य ह ॥
नारदाद्यैस्तपोवृद्धैर्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
तत्र दृष्टो महादेवः शंकरो नीललोहितः ॥
केशवेन पुरा विप्र कुर्वता तप उत्तमम् ।
अर्चितस्तेन देवेन शंकरश्चेति विश्रुतम् ॥
देवास्तत्र जगन्नाथ दृष्टवन्तः पुरातनम् ।
अर्थयाचक्रिरे साक्षाच्छक्राद्यास्तं हरिं हरम् ॥
तौ तु देवौ महादेवावेकीभूतौ द्विधा कृतौ ।
एकात्मानौ जगद्योनी सृष्टिसंहारकारकौ ॥
परस्परसमावेशात्प्रागतः पालने स्थितौ ॥
तयोस्तत्र यथावृत्तं कैलासे पर्वतोत्तमे ।
ऋषयः किमचेष्टन्त दृष्ट्वा तौ पुरुषोत्तमौ ।

च (for °राच) — (L 402) V D3 3 D5-4 6 T2 4 G3 2 4 M4 -मोदन , G3 5 नन्दन (for मोहन) — (L 403) V2 D5 T4 आविशत्, D3 आगत (for °मत्) — (L 404) Bom Poona eds G(ed) च (for [त्व]क्) — (L 406) B3 G1 6 महामाये (for °काये) K N2 V1 3 B Dn D1 4 5 6 T2 G1 3 4 दानवे शम्बराधमे (K4 °भिधे), V2 D3 G2 शम्बरे दानवाधमे (for °) — (L 407) K4 T2 जहृषुः (for जहृषुर्) D3 जहृषुर्देवता सर्वा (for °) — (L 409) V1 अगमतुर् (for ननृतुर्) — (L 410) K3 प्रीत सन्, T3 संप्रीत (for सु°) K3 V B D1 2 5 6 T3 2 4 G M4 सर्व- (for सर्वैर्) — (L 411) T2 G2 2 4 3 समभ्यर्च्य (for स°) D2 T1 3 4 G M1 प्रहृष्टवान् (for °वत्) — (L 413) B3 मधुमथनसुतेन वैष्णवास्त्रैः — (L 415) K3 स्मरन्त (for स्तुवन्त) — (L 416) V1 हरन्वै, G1 3-5 M4 च हित्वा (for वहन्वै) — (L 418) K2 काङ्क्षया (for कान्तया) — (L 419) D5 दर्शने (for °न)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 4 V B Dn3 D3 D1 3 — *Adhy name* K1 V B Dn Dn1 D1 6 प्रद्युम्नदुर्गास्तव , K3 N2 प्रद्युम्नकृतो दुर्गास्तव , K3 प्रद्युम्नदुर्गास्तुति , K1 दुर्गास्तव , D3 D6 T1 प्रद्युम्नदुर्गास्तव शम्बरवध , D1 शम्बरवधे प्रद्युम्नदुर्गास्तव , D2 प्रद्युम्नेन शम्बरवध , D5 प्रद्युम्नोत्तरे शम्बरवध , T1 वैष्णवास्त्रेण शम्बरवध , T2 G1 3 4 शम्बरवध , G3 प्रद्युम्नदुर्गास्तवे वैष्णवास्त्रेण शम्बरवध — *Adhy no* K2 161, V1 166, V2 155, V3 160, Dn1 163, Ds2 164, D2 163, D3 G2 171, D4 161, T1 G3 4 175, T2 G1 177, T4 144, G5 M4 175

31

(L 2) D5 T1 2 G1 3 गत्वा (for गत) — (L 3) M4 देवाद्यैश्च (for नारदाद्यैस्) — (L 4) T1 शंकरो लोकशंकर (for °) — (L 6) Dn Ds2 T1 2 G2 3 M1 3 देव (for तेन) G2 M2 3 श्रुतम् (for विश्रु°) — (L 7) D6 T3 G1 2 4 5 M2 3 जगन्नाथौ D6 T2 G1 4 5 M1 3 पुरातनौ (for °तनम्) Dn Ds2 T4 G3 M1 देवौ तत्र जगन्नाथौ दृष्टवन्तौ पुरातनौ — (L 8) Dn Ds2 D6 T4 G2 3 M देवा (for साक्षाच्) G5 इन्द्राद्यास् (for शक्रा°) Dn Ds2 D6 T4 G2 M1 5 शक्रा(Dn Ds2 T4 इन्द्रा)द्या शंकरं हरिम्, T1 शक्रं हरिं हरम्, M1 इन्द्राद्या हर हरिम् (for °) — (L 10) T1 2 G3 4 एककारौ (for °त्मानौ) — (L 11) Dn -स्ता

एतत्सर्वमशेषेण वक्तुमर्हसि सत्तम ॥
यथागतो हरिर्विष्णुः कृष्णो जिष्णुः पुरातनः ।
यथा च शंकरः साक्षात्पन्नगाभरणभूषणः ।
एतत्सर्वं विशेषेण ब्रूहि तत्त्वेन यत्नतः ॥
वैशंपायन उवाच ।
शृणुष्वावहितो राजन्यथा कृष्णो गतो नगम् ।
यथा च दृष्टो देवेशः शंकरो वृषवाहनः ॥
यथा चचार च तपो यथा ते मुनयो गताः ।
एतत्सर्वं च तयोर्वृत्तं तथा शृणु नृपोत्तम ॥
द्वैपायनोऽथ भगवान्यथा प्रोवाच मां तथा ।
नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि केशवं खगवाहनम् ।
यथाशक्ति यथाश्रुतं शृणु यत्नेन सुव्रत ॥
न ह्यशुश्रूषवे वाच्यं नृशंसायातपस्विने ॥
नानधीताय वक्तव्यं पुण्यं पुण्यवता सदा ॥
स्वर्ग्यं यशस्यं धन्यं च बुद्धिशुद्धिकरं सदा ।
ध्येयं पुण्यात्मना नित्यमिदं वेदार्थनिश्चितम् ॥
अनेकाश्चर्यसंयुक्तं सेवन्ते नित्यमीदृशम् ।
मुनयो वेदनिरता नारदाद्यास्तपोधनाः ॥
अत्यद्भुतं महापुण्यं वृत्तं कैलासपर्वते ।
शिवयोर्देवयोस्तत्र हरेश्चैव भवस्य ह ॥
हतेष्वसुरसंघेषु नरकादिषु भूमिप ।
हतेष्वथ नृपेष्वेव किंचिच्छिष्टेषु शत्रुषु ॥
शास्ति स्म तदा विष्णुः पृथिवीं पुरुषोत्तमः ।
द्वारवत्यां जगन्नाथो वसन्वृष्णिभिरीश्वरः ॥
रुक्मिणीसंगतो देवो रमंस्तत्र पुरे हरिः ।
कदाचिच्च तया सार्धं शेते रात्रौ जगत्पतिः ।
विहरंश्च यथायोगं प्रीतः प्रीतियुजा तया ॥
अथोवाच तदा देवी रुक्मिणी रुक्मभूषणा ।
पुत्रमिच्छामि देवेश त्वत्तो देवकिनन्दन ॥
बलिनं रूपसंपन्नं त्वयैव सदृशं प्रभो ।
वृष्णीनामपि नेतारं वीर्ययुक्तं तपोन्वितम् ॥
सर्वशास्त्रार्थकुशलं राजविद्यापुरस्कृतम् ।
एवमादिगुणैर्युक्तं दातुमर्हसि सत्तम ॥
त्वयि सर्वस्य दातृत्वं नित्यमेव प्रतिष्ठितम् ।
त्वं हि सर्वस्य कर्ता च दाता भोक्ता जगत्पते ।
विशेषतस्तु भक्तानां शुश्रूषानियतात्मनाम् ॥
वक्तव्यं किमु देवेश यदि भक्तास्मि केशव ।
अनुग्रहो यदि स्यान्मे देवदेव जगत्पते ।

वैशाख; T1 समावेशौ, T3 G1.4 °देशान् (for °वैशाख्) D6 T1.2.4 G M4 स्थितौ (for स्थितौ) —(L. 13) M3 (marg.) पुरुषाकृती (for °पोत्तमौ) —(L. 14) T1 G1.3-5 M4 सुव्रत (for सत्तम) —(L. 15) M3 यथा च स (for यथागतो) G1 कृष्णो विष्णु°, G3 अव्ययश्च (for कृष्णो जिष्णु) M3.5 सनातन (for पुरा°) M4 विष्णुर्विष्णु सनातन (for °) —(L. 16) G5 कृतवासगभूषण, M3 नागभूषणम् (for °) —(L. 17) D6 अशेषेण (for विशेषं) —(L. 18) G1 गतागत, G3 नगं गत (for गतो नगम्) — G1 om. lines 19b–24a —(L. 21) Dn Ds1 T1 एव तयोर्यथा वृत्तं (Ds2 °त्त) (for °) Dn Ds2 नरोत्तम (for नृपो°) —(L. 23) T2.4 G3 M3 नमस्कृत्य (for °त्वा) M1.3 कृष्ण

—(L. 25) D6 चापि, T3 नापि (for वाच्यं) T1.3 G1.3 M1 नाशुश्रूषोर्नृशंसाय नामन्यायातपस्विने —(L. 26) M4 वरम् (for सदा) — G3 M5 om. line 27 —(L. 27) T1.2 G4 धर्म्यं (for स्वर्ग्यं) —(L. 28) Dn Ds1 T2 G1.3.4 M2.4 पुण्यात्मना (for °ना) —(L. 29) D6 T4 G3 ईश्वरम् (for ईदृशम्) —(L. 30) M1.3 निरता (for निरता) T4 M1.3 तपोधनाः, G5 °धना, G4 M4 तपस्विन (for तपोधना) —(L. 32) G5 तस्य (for चैव) M3 हरस्य (for भवस्य) —(L. 35) Dn1 सदा (for तदा) —(L. 36) D6 G3 वसन्विष्णुर्मुदे (G3 °हरि)श्वर (for °) —(L. 38) M5 रात्रौ ((for सार्धं) M4 सार्धं (for रात्रौ) —(L. 39) T2 G1.3.4 यथाकामं (for °योग) M3 प्रीत प्रीतियुता सदा (for °) —(L. 40) T3 G1.4 ततो (for तदा) Cal. ed. रुक्मभूषणम् —(L. 41) Dn2 Ds Ds T1.2.4 G1-4 M3.4 त्वत्तो माधव नन्दनम् (for °) —(L. 43) Dn Ds1 T1 G5 M3.4 वीर्यवन्त (for °युक्त) Dn Ds1 G4 M4 तपो-विधिम् (for °न्वितम्) —(L. 44) D6 विशासु, G3 त्रिशार्थं (for -शास्त्रार्थं) M4 सर्वं (for राज) —(L. 46) M4 सर्वेश (for °स्य) —(L. 47) M4 सर्वेश (for सर्वस्य) Dn Ds1 जगत्पति (for °त्पते) —(L. 48) G3 विशेषसत्य नित्यादा (for °) —(L. 49) M4 यदि (for किमु)

दातुमर्हसि पुत्रं त्वं वीर्यवन्तं जनार्दन ॥
वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्तो देवदेवेशः प्रियया प्रीयमाणया ।
तया महिष्या रुक्मिण्या रुक्मिशत्रुर्यदूद्वहः ॥
प्रोवाच वचनं काले रुक्मिणीं यादवेश्वरः ।
दातास्मि तादृशं पुत्रं यं त्वमिच्छसि भामिनि ॥
नित्यभक्तासि मे देवि नात्र कार्या विचारणा ।
अवश्यं तव दास्यामि पुत्रं शत्रुनिबर्हणम् ॥
पुत्रेण लोकाञ्जयति सता कामदुघा हि ये ।
पुदिति नरकस्याख्या दुःखं च नरकं विदुः ॥
पुत्स्त्राणात्ततः पुत्रमिहेच्छन्ति परत्र च ।
अनन्ताः पुत्रिणो लोकाः पुरुषस्य प्रिये शुभाः ॥
पतिर्जायां प्रविशति गर्भो भूत्वा स मातरम् ।
तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते ॥
पुत्रवता बिभेतीन्द्रः किं नु ते नार्जितं भवेत् ।
नापुत्रो विन्दते लोकान्सुपुत्राल्लभ्यते वरः ॥
कुपुत्रो नरको यस्मात्सुपुत्रात्स्वर्ग एव हि ।
तस्माद्विनीतं सत्पुत्रं श्रुतवन्तं दयापरम् ॥
विद्या हि विनतिर्यस्माद्विद्यायुक्तं सुधार्मिकम् ।
इच्छेत्पुत्रं सदा पुत्री पुरुषो यत्नवान्बुधः ॥
तस्माद्दास्यामि ते पुत्रं विद्यावन्तं सुधार्मिकम् ।
एष गच्छामि पुत्रार्थे कैलासं पर्वतोत्तमम् ॥
तत्रोपास्य महादेवं शंकरं नीललोहितम् ।
ततो लप्स्यामि पुत्रं ते भवाद्भूतहिते रतात् ॥
तपसा ब्रह्मचर्येण भवं शंकरमव्ययम् ।
तोषयित्वा विरूपाक्षमादिदेवमजं विभुम् ॥
गमिष्याम्यहमद्यैव द्रष्टुं शंकरमव्ययम् ।
स च मे दास्यते पुत्रं तोषितस्तपसा मया ॥
तत्र गत्वा महादेवं नमस्कृत्य सहोमया ।
प्रविश्य बदरीं पुण्यामृषिजुष्टां तपोमयीम् ॥
अग्निहोत्राकुलां दिव्यां गङ्गाम्बुप्लाविता सदा ।
मृगपक्षिसमायुक्तां सिंहद्वीपिशताकुलाम् ॥
बदरीफलसंपूर्णां वानरक्षोभितद्रुमाम् ।
वेत्रारूढमहावृक्षां कदलीखण्डमण्डिताम् ॥

— (L. 50) D6 मे (for से) — (L. 51) D3 न, D6 मे (for स्व) — T1 2 G1 3 4 M4 om the ref. — (L. 52) D6 इत्युक्ते दैवदेवेश (for °) — M4 om line 53 — (L. 53) G1 3 रुक्मिणी च (for °शत्रुर्) — (L. 54) कृष्णः प्रोवाच वचनं (for °) — (L. 56) T1 2 G M1 4 नित्य (for नित्य) — (L. 57) Dn D3 T1 M3 नित्य (for पुत्र) — (L. 58) T1 2 G3 पुत्रेण लेभिरे लोकान् (for °) T1 G1 सदा (for सता) T1 कामदुहा (for °दुघा) Dn2 D6 ते (for ये) — (L. 59) M2 पुन्नीति (for पुदिति) T1 2 G3 4 विप्रुधा (for नरक) Dn D3 T1 2 G1 3 4 M4 नरक पुदि(T1 G1 3 °मि)ति स्यात (for °) — (L. 60) D6 T1 पुत्स्त्राणा(T1 पुत्रिस्त्रा°, T3 G1 पुमित्रा°, G2 पुत्रित्रा°, M1 3 पुत्रित्रा° (for पुत्स्त्रा°) T3 प्रीतम् (for पुत्रम्) G3 पुत्राणा मादत्त पुत्रम् (sic) (for °) T1 4 G2 3 M [इ]च्छति (for °न्ति) — (L. 63) T2 G1 तस्मात्, G4 तस्या (for तस्यां)
— After line 63, D6 T4 ins
1** तज्जाया जाया भवति यदस्यां जायते पुनः ।
— (L. 64) T4 पुत्रवन्त (for °वता) D6 बिभर्ति (for बिभेति) G1 4 नाशित, G3 नार्चित (for नार्जितं) — (L. 65) M1 3 कुपुत्राद्वरमपुत्रता (hypermetric) (for °) — (L. 66) D6 G(ed) कुपुत्रात्, M1 3 °त्रे (for °त्रो) Dn D3 T1 2 4 G M3 4 नरके (for °को) D6 T4 सत्पुत्रात्, T2 G3 सुपुत्र, M1 3 °त्र (for °त्रात्) — G2 om lines 67b 68a — (L. 68) Dn D3 T1 2 G1 3 4 M3 विद्यया (T1 2 G3 4 °या च) विनयो यस्मात् (for °) D6 M1 विद्यावन्त, T1 2 G1 3 4 तस्मात्पुत्र (for विद्यायुक्त) — G1 om (hapl) lines 69 70 — (L. 69) Dn D3 D6 T1 2 4 G3 4 5 पुत्रकाम (for सदा पुत्री) — (L. 70) M1 3 श्रुतान्वितम् (for सुधार्मिकम्) — (L. 71) D3 transp पुत्रार्थे and कैलासम् — (L. 72) T1 G1-3 4 तत्रोपास्य, M4 तपो पास्य (for तत्रो°) D6 तारक (for शंकरं) T4 शंकर लोकशंकरम् (for °) — (L. 73) G3 लप्स्यामि (for °स्मि) — M4 om from दास्यते in line 77 up to अग्निहोत्रा (in line 80) — (L. 77) G2 ते (for से) — G1 om line 78 — (L. 78) T1 देवि (for गत्वा) D6 M1 3 तत्र देवि (D3 °व) विरूपाक्ष (for °) G1 सदा मया (for सहोमया) — (L. 79) Dn D3 G1 3 M2 मुनिजुष्टां (for ऋषि°) — G3 om (hapl) lines 80 84 — (L. 80) T1 2 4 G1-3 M1-2 क्षालिता (for प्लाविता) — (L. 81) D6 M1 3 मृगर्क्षपक्षिसंयुक्तां (for °) Dn D3 T1 2 4 G2 4 5 द्विप (for द्वीपि) G3 M4 सिंहद्विपसमाकुलाम् (for °) — (L. 83) M4 वेत्ररूप (for वेत्रारूढ-) D3 महाकक्षा (for

मुनिभिर्वेदतत्त्वार्थविचारनिपुणैः सदा ।
तर्कनिश्चिततत्त्वार्थैः प्रमाणकुशलैर्युताम् ॥
इदमेकमिदं तत्त्वमिति निश्चितमानसैः ।
उपासमानामन्यत्र सिद्धैः सिद्धार्थतत्परैः ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञैः सेव्यमानं महर्षिभि ।
गच्छद्भि स्वर्गनिलयं परित्यज्य कलेवरम् ॥
प्रसिद्धां महतीं देवि यास्यामि सुकृतालयाम् ।
इत्युक्त्वा विरराभैव देवदेवो जनार्दनः ॥

Colophon

वैशम्पायन उवाच ।

प्रभातायां [illegible] शर्वर्यां गन्तुमिच्छञ्जनार्दनः ।
हुताग्निः कृतकल्याणः समाप्तवरदक्षिणः ॥
गाश्च दत्त्वाथ विप्रेभ्यो नमस्कृत्य द्विजोत्तमान् ।
आस्थानमण्डपं कृष्णः प्रविवेश जगत्पति ॥
आसनं महदास्थाय वृष्णीनाहूय सर्वशः ।
बलभद्रं शिनेः पुत्रं हार्दिक्यं शठसारणौ ॥
उग्रसेनं महाबुद्धिमुद्धवं नीतिमत्तरम् ।
यस्य नीतिं समाश्रित्य जीवन्ति यदवः सुखम् ॥

नेता च यदुवृष्णीनां स तु धर्मपरः सदा ।
यस्य विश्वसिति देवाश्च नीतेस्तस्य महात्मनः ॥
यस्य बुद्धिवशाद्विष्णुः शशास पृथिवीं सदा ।
तं च वृष्णिवरं वीरमुद्धवं देवसत्प्रभम् ॥
अन्यानपि यदून्सर्वानुवाच भगवान्हरिः ।
शृण्वन्तु मम वाक्यानि यादवाः सर्व एव हि ।
शृणु चापि वचो मह्यं पितरुद्धव मे सखे ॥
बाल्यात्प्रभृति यो यत्नो मम दुष्टनिबर्हणे ।
प्रत्यक्षं भवता दृष्टं पूतनानिधनं नृपाः ॥
केशी च निहतो बाल्ये मया बालेन यादवाः ।
गोवर्धनो धृतः शैलो गावश्च परिपालिताः ॥
अभिषिक्तोऽस्मि शक्रेण देवानाममतः स्थितः ।
कंसोऽपि निधनं नीतो मया चाणूरमल्लकः ॥
उग्रसेनोऽभिषिक्तश्च कृता द्वारवती मया ।
अन्ये चापि नृपा राजन्बलिनो निहता मया ॥
योऽपि वीरो जरासंधो निगृहीतो बलान्मया ।
भीमेन बलिना राजन्नयेन मम यादवाः ॥
सृगालो निहतः सख्ये गोमन्ताद्गच्छता मया ।

°कुशला) D6 T1 4 om line 85 — (L 85) Dn Ds1 T2 G M4 वेद (for तर्क°) G3 तत्त्वार्थैं G1 2 4 M सदा, G5 तथा (for युताम्) — (L 87) D6 G5 सिद्धान्त (for सिद्धार्थ) — (L. 88) Dn Ds2 G3 5 6 M4 इतिहास (for श्रुतिस्मृति) Dn Ds1 T1 4 G M1 3 सेव्यमाना, D6 °माना (for °मानं) D6 M3 मनीषिभि (for महर्षिभि) — (L 90) D6 T1 3 4 G1 3 कृतान्तां, G2 कृतान्त (for प्रसिद्धां) Ds2 D6 T1 3 4 G1 5 6 M4 देवीं (for देवि) — (L. 91) D5 रमापति, M1 3 जगत्पति (for जनार्दन)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn D6 T1 3 4 G M — *Sub parvan* Dn Ds1 T1 3 G1 3-5 M कैलासयात्रा — *Adhy name* Ds2 रुक्मिणीश्रीकृष्णसंवाद — *Adhy no* Dn 358, Ds2 207, T1 G3 184, T2 186, T4 153, G1 186, G4 183, G5 M4 185, M1 3 149

(L 93) Dn G5 गन्तुमिच्छन् (for इच्छञ्ज°) — (L. 94) G2 गच्छन् (for गाश्च) — T2 om lines 95-99 — (L 96) T1 3 G1 5 आसाद्य (for आस्थाय) — (L 97) M1 3 वीरं (for पुत्रं) Ds1 कृतवर्माणौ, T1 3 G1-4 M3 शुक° M1 3 शठमेव च (for शठसारणौ) — (L 98) M4 इन्द्रसेनं (for उग्र°) G4 उत्तम (for उद्धवं) D6 नीतिमत्तमम् (for °त्तरम्). — After line 98 T2 G5 read line 104 — (L. 99) Dn Ds1 G1 M4 बुद्धि (for नीतिं) Dn Ds1 यादवा — (L 100) G4 प्रभुत्व (for नेता) G1 धर्मपर, M1 °पथ (for °पर) M1 (*conj em*) 3 स तु धर्मपथानुग (for °) — (L. 101) G1 M1 3 वि(G4 स)श्वसन्ति च सदा देवा (for °) — (L. 102) M1 3 इमाम् (for सदा) — (L. 103) T1 वृष्णा वरं (for वृष्णिवरं) M4 देवम् (for वीरम्) M4 बुद्धि- (for देव) Dn T2 G3 5 सुप्रभम् (for सत्°) — Before line 105 T2 4 G5 M1 3 ins भगवान् — (L. 105) D6 T1 M1 3 शृण्वन्तो (for शृण्वन्तु) — (L. 106) D6 शृणुत (for शृणु च) Dn Ds1 T1 3 4 G M4 पितुर (for पितर्) T1 ते सखे, G4 हे सखे, G5 नेमिप, M1 3 नीतिप (for मे सखे) — (L. 107) T1 ये यत्ना (for यो यत्नो) — (L. 108) D6 दृष्ट्वा (for दृष्टं) M4 निधने (for निधनं) D6 M4 नृप (for नृपाः) — (L. 109) Dn1 T1 बाल्येन (for बालेन) — (L. 110) M4 गोपादा (for गावश्च) — (L. 112) T2 om lines 112b-116a Dn Ds1 T2 मुष्टिकौ, G1-4 M4 मल्लकौ (for मल्लक) — (L. 115) M1 3 स्मि (for ऽपि) M4

योऽपि वीरो दुरात्मासौ दानवो नरको हतः ।
निष्कण्टकमिमं लोकं कृतवान्राजसत्तमाः ॥
किं तु वीरो नृपो जज्ञे सखा भौमस्य यादवाः ।
पौण्ड्रो वीर्यवतां नेता द्वेष्टा चासौ सदा मम ॥
शिष्यो द्रोणस्य राजेन्द्रो बली महास्त्रविदस्त्री ।
शास्त्रज्ञो नीतिमान्साक्षान्नेता सैन्यस्य यत्नवान् ।
योद्धा युद्धप्रियो राजा जामदग्न्य इवापरः ॥
एकान्तशत्रुरस्माकं छिद्रान्वेषी सदा मम ।
बाधिष्यते पुरीं योद्धा छिद्रं यदि लभेत सः ॥
न ह्यल्पसाध्यो बलवान्पुण्ड्रस्वेशो नृपोत्तमाः ।
यत्ता भवन्तस्तिष्ठन्तु प्रगृहीतशरासनाः ।
यथा न बाधते राजा पुरीं यदुकुलाभयाम् ॥
अहं तु यास्ये कैलासं पुत्रार्थं कारणान्नृपाः ।
शंकरं द्रष्टुकामोऽस्मि भूतभावनभावनम् ।
यावदागमनं मह्यं तावद्यत्ता भवन्त्विह ॥
मया विरहितां चेमां यदि जानाति पौण्ड्रकः ।
आगमिष्यति राजेन्द्रो रोत्स्यते च पुरीमिमाम् ।
इमां निर्यादवां कर्तुं शक्नोतीति च मे मतिः ॥
यत्ता भवत राजेन्द्राः यन्त्रैः पाशैः परश्वधैः ।
पाषाणैः कर्पणस्थैश्च सन्नद्धा भवत स्वकैः ।
पिधाय च कपाटानि महाद्वाराणि यत्नतः ॥
एक एव महाद्वारो गमनागमने सदा ।
मुद्रया सह गच्छन्तु राजानो गन्तुमीप्सवः ॥
न चामुद्रः प्रवेष्टव्यो द्वारपालस्य रक्षतः ।
यावदागमनं मह्यं तावदेवं भविष्यति ॥
मृगया नात्र कर्तव्या न च क्रीडा बहिः पुरात् ।
ज्ञातव्याश्च परे स्वे च गमनागमने सदा ॥
एवमादि क्रिया कार्या यावदागमनं मम ।
इत्युक्त्वा यादवान्सर्वान्सात्यकिं पुनराह च ॥

Colophon.

श्रीभगवानुवाच ।

सात्यके शृणु मद्वाक्यं यत्तो भव सुधां वर ।
त्वं तु खड्गी गदी भूत्वा चापी बाणी तलत्रवान् ।

मया बली (for बलान्मया) — G(ed)om (hapl) lines 116-117 — (L 118) T2 3 G3 सो (for यो) T1 [अ]प (for [अ]पी) — (L 119) T1 2 4 G1 3 4 M4 राजसत्तम. — (L 120) T1 G1 भौमस्य (for भौ°) — (L 121) T2 द्वेष्टा (for नेता). T3 चासौ देव , G3 द्वेष्टा चासान्; M1-3 द्विष्यते स (for द्वेष्टा चासौ) D5 नृपोत्तम ; G3 नृपोत्तमा (for सदा मम). — (L 122) D5 T1 G3 स हि , T3 स ह (for बली). — (L 123) T1 3 G3 नेता सर्वे (for साक्षान्नेता). Dn Ds1 सर्वेस्य (for सैन्यस्य) — (L 126) Dn1 पुरि (for पुरीं). — (L 127) Dn1 स्वल्प (for ह्यल्प). D5 M3 4 पौण्ड्रस्य (for पुण्ड्रस्य). G(ed) नृपोत्तम. . — (L 130) M1-3 कस्मिंश्चित् (for पुत्रार्थं). — (L 133) T2 3 G1, 3, 4 M3 विरहितां (for °हितां) Some Mss पुण्ड्रक (for पौण्ड्रक). — (L 134) T1 राजेन्द्रा (for °न्द्रो) Dn Ds1 T1 G1 योत्स्यते (for रोत्स्यते) — (L 135) T1 G3 M4 निर्यादवी. — After line 136, G3 ins :

2** वैशंपायन ।
इत्युक्ता वासुदेवेन वृष्णयो यदुपुंगवाः ।
तेषां मध्ये महाबाहुर्हृष्ट कृष्णमभवीत् ॥

— G3 om lines 137–172 — (L 137) D5 कवचस्थैर्; T1 करण°; G1 करण°; Cal ed G(ed.) कर्दमस्थैश्च (for कर्पणस्थैश्च) — (L 138) D5 T1 कवाटानि (for कपा°) — G3 om (hapl) lines 140 144 — (L 140) Dn Ds1 D5 T1 2 4 G2, 4 M1 3 4 राज्ञो ये (for राजानो) — T1 om. lines 141-144 — (L 141) Dn Ds1 T1 G1 3 4 पश्यत (for रक्षत) — (L 142) M1 4 भवतिति (for भविष्यति) — (L 144) Ds1 T1 4 ज्ञातव्यं (for °व्याश्च) D5 स्वपरे (for परे स्वे) — After line 144, D5 ins. :

3** यत्राहिता प्रवेष्टव्या यावदागमनं मम ।
नामुद्रिता प्रवेष्टव्या यावदागमनं मम ॥

COLOPHON — *Mention of the Pow* Ds1. — *Mention of Khila* : Dn Ds1 D5 T1 3 4 G1, 3-4 M. — *Sub-parvan* Dn Ds1 D5 T1 2 G1, 3 4 M कैलासयात्रा — *Adhy name* Ds1 वृष्णिरक्षा पुररक्षणम् ; T2 3 G2, 3 नगरीरक्षणम् — *Adhy no* : Dn 239; Ds1 259; T1 G1 185; T3 G3 187 , T4 151 ; G4 181 ; G2 M3 186 ; M1-3 150

— (L 147) D5 M3 मे वाक्यं (for मद्वाक्यं). T2 G3 युद्ध-वर्मी (for भव सुधां). — (L 149) T1 चक्रपाणिश्च ; M1 चापखड्ग- (for चापी बाणी) Poona ed G(ed) तनुत्र (for

तिष्ठ यत्नेन रक्षस्व पुरीं यदुनृपाश्रयाम् ॥
न च निद्रा त्वया कार्या रात्रौ यदुनृप प्रभो ।
न च व्याख्या त्वया कार्या शास्त्राणां शास्त्रतत्पर ।
न च वादस्त्वया कार्यो वादिभिः सह वृष्णिप ॥
त्वं हि योद्धा बली जेता धनुर्वेदस्य वेदवित् ।
तथा कुरु यथा वीर नोपहास्या भवेमहि ॥

सात्यकिरुवाच ।

करिष्यामि वचस्तुभ्यं यथाशक्ति जनार्दन ।
आज्ञा तव जगन्नाथ धार्या यत्नेन मे सदा ॥
भृत्यवत्प्रचरिष्यामि कामपालस्य माधव ।
यावदागमनं तुभ्यं तावत्स्थास्यामि यत्नतः ॥
प्रसादस्तव गोविन्द यदि स्यान्मयि माधव ।
किं नाम मम दुःसाध्यं शत्रूणां निग्रहे हरे ॥
यदि शक्रं यमं वापि कुबेरमपि पाशिनम् ।
सर्वानेतान्विजेष्यामि किमु पौण्ड्रं नृपोत्तमम् ।
गच्छ कार्यं कुरुष्वेदं यत्तोऽहं सततं हरे ॥
उद्धवं पुनराहेदं कृष्णः पद्मनिभेक्षणः ।
शृणूद्धव त्वं वाक्यं मे कुर्यास्त्वेनतदप्रयत्नवान् ॥
रक्ष्या नयेन राजेन्द्र पुरी द्वारवती त्वया ।
वचो मम सदा तात कुरु साहाय्यमत्र नः ।
लब्धा मम समुत्पन्ना वदतस्तव सांप्रतम् ॥
त्वं हि नेता समस्तस्य विद्यापारस्य सर्वतः ।
को नु शक्ष्यति मेधावी वक्तुं विद्यावतः पुरः ॥
यत्कार्यं तद्भवान्वेत्ति ह्यकार्यं चापि सर्वतः ।
अतोऽहं विरमे तात वक्तुं सम्प्रति वृष्णिप ॥

उद्धव उवाच ।

किमिदं तव गोविन्द वर्तते मां प्रति प्रभो ।
अहो प्रसन्नता मह्यं किं नु प्रीतिरियं तव ॥
जानाम्यहं जगन्नाथ प्रसादस्यैव विस्तरः ।
यस्य प्रसन्नो मनसि तस्य किं नास्ति केशव ॥
त्वं हि सर्वस्य जगतः कर्ता हर्ता प्रधानभृत् ॥
प्रभवः सर्वकार्याणां वक्ता श्रोता प्रमाणवित् ॥
ध्याता ध्यानमयो ध्येय इति ब्रह्मविदो विदुः ।
जेता देवरिपूणां च गोप्ता चास्मदां भवान् ॥
त्वन्नाथा वयमेवेति जीवामो निहतद्विषः ।
इयं नीतिरहं मन्ये नेता नीतेर्यतो भवान् ॥
को नु नाम न यो वेद त्वां विना साम्प्रतं वद ।
नीतिस्त्वं सर्वकार्याणामिति मे निश्चिता मतिः ॥

तल्प) —(L. 149) M₃ पुरीं नृपसमाश्रयाम् (for °) —(L 150) G₄ M₄ रात्री यदुकुलेश्वर (for °) —(L 151) M₃ [म]वक्ता (for व्याख्या) D₆ T₃ G₄ तत्पर : M₃ : कोविद (for तत्पर) —(L. 153) Dn T₃ G₄ : बली ज्ञाता (G₃ °शौ), D₅₅ बली ज्ञारवा, G₁ बली ख्यातो, M₄ कुलज्ञातो (for बली जेता). G₃ धनुर्वेदास्य (for °वेदस्य) D₅₅ D₅ तत्त्ववित्, M₁₋₃ पारग (for वेदवित्) —(L 154) D₆ G₄ : M₁₋₃ [म]पहास्या (for [उ]प°) —(L 156) M₄ कार्या (for धार्या) T₃ G₁ सर्वदा (for मे सदा) —(L. 157) M₁ : प्रकरिष्यामि (for प्रच°) — T₁ G₁ M₄ om (hapl) lines 158-159 —(L. 158) D₅ तस्य (for तुभ्यं) —(L. 159) M₃ मम (for मयि) —(L. 160) T₁ G₁ मे च (for मम) M₄ दुर्धार्यं (for दुःसाध्यं) T₂ किं नाम यदुभि साध्यं (for °) D₆ विग्रहे (for नि°) D₆ रणे (for हरे) —(L. 161) D₆ T₃ D₆ T₃ वासिवम् ; T₂ वासव मम्, M₁ : पाशपम् (पाशिनम्) —(L. 163) T₃ G₃ बधि ष्यामि (for विजे°) Cal ed किमुरेन्द्र (for किमु पौण्ड्रं) —(L. 163) M₁₋₃ M₁₋₃ नृपाधमम् (for नृपोत्तमम्)

यत्तोऽभिलषित हरे (for °) —(L. 165) D₆ M₁₋₃ कुर्यास्त्वं तत् (for °स्त्वेनत्) M₄ शृणुष्व वाक्यं सर्वं मर्त्यार्थो प्रयत्न वान् —(L. 169) G₄ M₄ [म]पि सर्वस्य (for समस्तस्य). —(L. 170) M₁₋₃ को नु नाम समर्थो हि (for °) —(L 171) D₆ T₃ M₁₋₃ वेद (for वेत्ति) Dn₁ त्वत्कार्यं ; D₆ T₃ M₃ : अ° (for ह्य°) —(L. 173) M₄ प्रति (for तव). —(L 174) G₂ प्रधानता (for प्रसन्नता) G₃ प्रीतिकर्ता (for °रियं). —(L. 176) T₃ G₃ भवति, M₃ भगवान् (for भवान्) —(L 177) D₆ G₆ : M₄ भर्ता (for हर्ता) Dn D₅₅ G₃ : M₄ प्रधान ; D₆ प्रधानभृत् ; T₃ प्रभावित् ; T₃ प्रधानवत् (for °भृत्) —(L. 178) D₆ T₃ : : G₃ : प्रमाणभृत ; G₃ प्रधानभृत् ; M₃ प्रधानवित् (for प्रमाण°) —(L. 179) D₅ T₃ G₃ : : ध्यानमतो (for °मयो) M₄ : ध्येयस्त् (for ध्येय) D₅₅ ब्रह्मपदो ; M₄ वेदविदो (for ब्रह्म°) —(L. 181) D₆ G₃ M₃ : यूने हि (for यते०ति) —(L. 182) M₄ : इदं नु नीतिम् (for इयं नीतिर्) D₆ [illegible] (for यतो) —(L. 183) D₅ M₁₋₃ देव (for वेद) Cal ed ऋते (for विना) —(L. 184) D₆ कुमारो ; T₃ °भो (for

दुर्गाढो नयमार्गोऽयमित्याहुस्तद्विदो जनाः ।
चतुर्थो प्रोच्यते नीतिः सामदाने जनार्दन ॥
दण्डो भेदो मनुष्याणां निग्रहावग्रहे सदा ।
दण्डयेषु दण्डमिच्छन्ति सामान्यं तु नये हरे ॥
बलवत्स्वथ दानं तु त्रयाणां चेदगोचरे ।
प्रयोक्तव्यो महाभेद इति नीतिमतां मतम् ॥
तेषु तेष्वथ सर्वेषु प्रमाणं त्वां विदुर्बुधाः ।
किमत्र बहुनोक्तेन सर्वं त्वयि समर्पितम् ।
इत्युक्त्वा विरराजैव उद्धवो नीतिमत्तरः ॥
ततः स भगवान्विष्णुरेवमेव नृपोत्तम ।
कामपालं महाबाहुमुवाच यदुसंसदि ।
उग्रसेनं नृपं राजंस्तथा हार्दिक्यमेव च ॥
कामपालं पुनर्विष्णुरिदं होवाच तत्त्ववित् ।
न प्रमादस्त्वया कार्यः सर्वदा यत्नवान्भव ॥
स्थिते त्वयि महाबाहो का पीडा जगतो भवेत् ।
गदी भव सदा आर्य न क्रीडा सर्वदा भवेत् ॥
रक्ष त्वं सर्वदा चक्रात्पुरीं द्वारवतीं प्रभो ।
नोपहास्या यथा स्याम तथा कुरु गदी भव ॥
उत्साहः सर्वथा कार्यो निरुत्साहो न यत्नतः ।
बाढमित्यब्रवीद्रामः कृष्णं वृष्णिकुलोद्वहम् ॥
वृष्णयः सर्वं एवैते स्वं स्वं सद्म समाययुः ।
गन्तुमैच्छज्जगन्नाथः कैलासं पर्वतोत्तमम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
ततः स चिन्तयामास गरुडं पक्षिपुंगवम् ।
आगच्छ त्वरितं तार्क्ष्य इति विष्णुर्जगत्पतिः ॥
ततः स भगवांस्तार्क्ष्यो वेदराशिरिति स्मृतः ।
बलवान्विक्रमी योगी शास्त्रनेता कुरुद्वह ॥
यज्ञमूर्तिः पुराणात्मा साममूर्धा च पावनः ।
ऋग्वेदपक्षवान्पक्षी पिङ्गलो जटिलाकृतिः ॥
ताम्रतुण्डः सोमहरः शक्रजेता महाशिराः ।
पन्नगारिः पन्नगेशः साक्षादिन्द्र इवापरः ॥
वाहनं देवदेवस्य दानवीगर्भकृन्तनः ।
राक्षसासुरसंघानां जेता पक्षबलेन यः ॥
प्रादुरासीन्महावीर्यः केशवस्याग्रतस्तदा ।
जानुभ्यामपतद्भूमौ नमो विष्णो जगत्पते ॥

°हो).—(L. 186) D₆ G₂ M₃ सामदानं (for °दाने) —(L. 187) G₁ दण्डोपच्छेदो (for दण्डो भेदो). D₆ विग्रहाविग्रहे स्मृता ; T₁ ₃ G₁ विग्रहोऽविग्रहः स्मृत ; G₂ विग्रहावग्रहे स्मृत ; G₃-₄ विग्रहाविग्रह स्मृत ; M₁ ₂ विग्रहग्रहे स्मृता ; M₃ विग्रहाग्रहे स्मृता ; M₄ विग्रह-ग्रह स्मृत (for °). — (L. 189) G₂ नयम् (for दण्डम्). D₆ समानेऽनुनयो हरे ; T₁ G₂ सा(G₂ स)मान्यनुनये हरे ; M₁-₃ सामान्येन नयं हरे (for °). — (L. 189) M₄ [अ]थेदानं (for [अ]थ दानं). T₁ ₃ G₄ प्रयाणां भेद गोचरे ; T₄ °णां चैव गोचरं (for °). — (L. 191) G₄ दण्डेषु तेषु सर्वेषु , M₁-₃ पुनेष्वथ च सं° (for °). D₆ G₂ वा प्रमाणं (for प्रमाणं त्वां). — (L. 193) G₄ समाहितम् (for समर्पितम्). — Before line 193, Dn Ds₁ ins. वैशंपायन उवाच. — (L. 196) G₁ यदुश्रेष्ठ ; G₂ सदा राजंस् (for नृपं राजंस्). — (L. 197) D₆ नृपे (for पुनर्). Dn Ds₁ T₂.₄ G₁ M₂ प्रोवाच (for होवा°) — (L. 200) T₂ G₁ न च क्रीडा सदा भवेत् (for °). — (L. 201) T₁ पुरं (for पुरीं). M₁.₃ विभो (for प्रभो). — (L. 202) D₆ T₂ G₃ ₄ ₅ M₁-₄ [अ]पहास्या ; G₂ [अ]पहास्य (for °हास्या) D₆ G₂ M₁-₄ रामः ; T₂ G₃ ₄-₆ याम ; T₄ रामस् (for स्याम). — (L. 204) Dn Ds₁ T₁.₂ ₄ G M₁.₄ कुलोत्तमम् (for °द्वहम्). — (L. 205) D₆ T₂ G₂ M₃ वेश्म (for सद्म)

COLOPHON. — Mention of the Epic : Ds₁ M₄ — Mention of Khila : Dn Ds₁ D₆ T₁.₃ ; G₁-₄ M. — Sub-parvan : Dn Ds₁ T₁ ₃ G₁.₄ M₃ ₄ कैलासयात्रा. — Adhy. name : Ds₁ श्रीकृष्णविजयः ; T₁ ₃ G₁ ₃ द्वारवतीसंविधानम्. — Adhy. no : Dn 200 ; Ds₁ 239 ; T₁ G₂ 186 ; T₃ G₁ 189 ; T₄ 153, G₂ 183, G₄ 150, M₁-₃ 151 ; M₄ 187.

(L. 207) Ds₁ Ds₂ D₆ T₁.₃ G₁-₄ M₁.₃ तं (for स). — (L. 209) D₆ वचस्विनः (for °रिति स्मृतः) T₂ वेदराशिरिति स्मृत , M₁.₃ °स्त्वविस्मृत (for °). — (L. 210) D₆ यदूद्वह ; M₁ यदूद्वह (for कुरूद्वह) — (L. 211) D₆ T₂ G₂ M₁ यजुर्मूर्ति (for साममूर्धा). D₆ T₁ G₂ M₃ तु (for च). M₁-₂ यजुर्मूर्ति, सनातनः (for °). — (L. 212) D₆ G₂ M₁-₃ ऋग्वपुः (for ऋग्वेद°). — (L. 213) D₆ कार्ष्णो गुर्ग (for ताम्रतुण्ड°). T₂ सोमधर (for °हर). Cal. ed. शत्रु (for शक्र). D₆ शत्रुजेता महागुरुः (for °) — (L. 214) Dn Ds₁ G₁ ₃ ₄ M₁ ₄ दितिजः (for इन्द्र) — M₃ om. lines 213–215. — (L. 215) M₃ वाहनो — (L. 216)

नमस्ते देवदेवेश हरे स्वामिन्निति ब्रुवन् ।
पस्पर्श पाणिना कृष्णः स्वागतं तार्क्ष्यपुंगव ॥
इत्युवाच तदा तार्क्ष्यं यास्ये कैलासपर्वतम् ।
शूलिनं द्रष्टुमिच्छामि शंकरं शाश्वतं शिवम् ॥
यावन्निवर्तयामीशास्त्यं आगच्छेनं जनार्दनः ।
तिष्ठ्यमिति चोवाच यादवान्पार्श्ववर्तिनः ॥
ततो ययौ जगन्नाथो दिशं प्रागुत्तरां हरिः ।
रवेण महता तार्क्ष्यवेगेनस्य समकम्पयत ॥
सागरं क्षोभयामास पक्षाभ्यां पक्षी प्रजंगन्तरा ।
पक्षेण पर्वतान्सर्वान्वहन्देवं जनार्दनम् ॥
ततो देवाः सगन्धर्वा आकाशेऽधिष्ठितास्तदा ।
तुष्टुवुः पुण्डरीकाक्षं वाग्भिरिष्टाभिरीश्वरम् ॥
जय देव जगन्नाथ जय विष्णो जगत्पते ।
जयाजेय नमो देव भूतभावनभावन ॥
नमः परमसिंहाय दैत्यदानवनाशन ।
जयाजेय हरे देव योगिध्येय भयापह ॥
नारायण नमो देव कृष्ण कृष्ण हरे हरे ।
आदिकर्तः पुराणात्मन्ब्रह्मयोने सनातन ॥
नमस्ते सकलेशाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
भक्तप्रियाय भक्ताय नमो दानवनाशन ।
अचिन्त्यमूर्तये तुभ्यं नमस्ते सकलेश्वर ॥
इत्यादिभिस्तदा देवं वाग्भिरीशानमव्ययम् ॥
तुष्टुवुर्देवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥
शृण्वन्नेव जगन्नाथः स्तुतिवाक्यानि तानि च ।
ययौ सार्धं सुरगणैर्मुनिभिर्बदरीं प्रति ॥
यत्र पूर्वं स्वयं विष्णुस्तपस्तेपे सुदारुणम् ।
लोकवृद्धिकरः श्रीमाँल्लोकानां हितकाम्यया ॥
वर्षायुतं तपस्तप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
यत्र विष्णुर्जगन्नाथस्तपस्तेपे सुदारुणम् ।
द्विधा कृत्वात्मनात्मानं नरनारायणाख्यया ॥
गङ्गा यत्र सरिच्छ्रेष्ठा मध्ये धावति पावनी ॥
यत्र ब्रह्मा स्वयं हत्वा ग्रहं वेदार्थतत्त्वगम् ।
ब्रह्महत्याविनाशार्थं तपो वर्षायुतं चरन् ।
यत्र सिद्धाश्च सिद्धाः स्युर्ध्यात्वा देवं जनार्दनम् ॥
यत्र हत्वा रणे रामो रावणं लोकरावणम् ।
एतच्छ्रासनमिच्छंश्च तपो घोरमतप्यत ॥
देवाश्च मुनयश्चैव सिद्धिं यान्ति शुचिव्रताः ।
यत्र नित्यं जगन्नाथः साक्षाद्वसति केशवः ॥
यत्र यक्षाः प्रवर्तन्ते नित्यं मुनिगणैः सह ।
यस्याः स्मरणमात्रेण नरः स्वर्गं गमिष्यति ॥
स्वर्गसोपानमिच्छन्ति या पुण्या मुनिसत्तमाः ।
शत्रवो मित्रतां यान्ति यत्र नित्यं नृपोत्तम ॥

T3 G1. 5 [illegible] (for च) —(L. 220) D6 T3 G1-3 M1-4 बाहुना (for पाणिना) Dn3 T3 G1. 4 M1. 3. 4 पुंगवम् (for °व) —(L. 225) D6 प्रागुत्तरं (for °रां) —(L. 226) T3 रवेण (for रवेण) —(L. 227) M3 प्रजंस (for प्रजंस्) —(L. 228) D6 T3 G3 पक्षिराज समापयान् (for °) —(L. 229) T3 G1 3-5 M1 3. 4 ऽधिष्ठितास् (for ऽधिष्ठि-तास्) D6 साकाशे घपितास्तदा, T1 लोकाक्षैत्रिदशपालस्तदा (for °) —(L. 230) D6 मदाभिर् (for इ°) —(L. 233) D6 T1 G1. 3 जयानय, T4 G4 M4 जय देव, G3 जय अग (for जयाजेय) —(L. 233) T1 M4 हसाय (for सिंहाय) G2 -नाशने, G4 -नाशिने (for नाशन) — G3 om (hapl) lines 234–238 —(L. 234) G1 M4 नमो देव (for हरे देव) Dn Ds1 G3 परात्पर, D6 [अ]द्वयावह (for भयापह) —(L. 237) D6 कमलेशाय (for सकले°) T3 नम परम सिंहाय (for °). —(L. 238) Dn T1 M1. 4 भक्ति (for भक्त-) G1 M4 नाशिने (for नाशन) G(ed) शक्तिप्रियाय शक्ताय (for °) —(L. 241) G1 सिद्धाश्च परमर्षय (for °) —(L. 242) G4 श्रुति (for स्तुति) —(L. 243) G3 वहुमनैर् (for सुर°) — G4 om (hapl) lines 245–247 —(L. 245) Dn D6 बुद्धिकर (for °र) —(L. 246) T4 तप्त्वा (for तप्त) —(L. 247) D6 तत्र (for यत्र) G3 तप (for तप्त्वा) —(L. 249) G4 गङ्गा यत्र च, M1. 3 यत्र गङ्गा (by transp) —(L. 250) T1. 3 G1. 3 -त्वागम् (for -तत्त्वगम्) —(L. 253) D6 साध्याश्च (for सिद्धाः स्युर्) — T4 om lines 253–254 —(L. 254) M1-3 एतच्छोधनम् (for एतच्छ्रासनम्) —(L. 255) T3 G3 सिद्धास् (for देवाश्च) D6 T3 G1 शुद्धिं M3 सिद्धा (for सिद्धिं) M4 दृढ-व्रता (for शुचि°) —(L. 257) M1. 3 सदा (for सह) —(L. 258) D6 T1. 3. 4 G3. 4 यस्य (for यस्याः) —(L. 261) G2 धन्विनाम् (for धर्मिणाम्) —(L. 263) D6

यामाहुः पुण्यशीलानां स्थानमुत्तमधर्मिणाम् ।
यत्र विष्णुं समाराध्य देवाः स्वर्गं समाययुः ॥
सिद्धिक्षेत्रमिदं प्राहुर्ऋषयो वीतमत्सराः ।
विशालां बदरीं विष्णुस्तां द्रष्टुं सकलेश्वरः ॥
सायाह्ने चामरगणैर्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
प्रविवेश महापुण्यामृषिजुष्टां तपोमयीम् ॥
अग्निहोत्राकुले काले पक्षिव्याहारसंकुले ।
नीडस्थेषु विहंगेषु दुह्यमानासु गोषु च ॥
वृसीष्वथ च तिष्ठत्सु मुनिवीरेषु सर्वतः ।
समाधिस्थेषु सिद्धेषु चिन्तयत्सु जनार्दनम् ॥
अधिश्रितेषु हविःषु ज्वाल्यमानेषु चाग्निषु ।
हूयमानेषु तत्रैव पावकेषु समन्ततः ।
अतिथौ पूज्यमाने च सन्ध्याविष्टे जगन्मये ॥
स तस्यामथ वेलायां देवैः सह जनार्दनः ।
विवेश बदरीं विष्णुर्मुनिजुष्टां तपोमयीम् ॥
आश्रमस्याथ मध्यं तु प्रविश्य हरिरीश्वरः ।
गरुडादवरुह्याथ दीपिकादीपिते तदा ।
प्रदेशे पुण्डरीकाक्षः स्थितस्तावन्महामरैः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततो मुनिगणा दृष्ट्वा देवदेवमवस्थितम् ।
समाप्य चाग्निहोत्राणि संपूज्यातिथिसत्तमान् ॥
मुनयो दीर्घतपसः समाधौ कृतनिश्चयाः ।
जटिनो मुण्डिनः केचिच्चिराधमनिसंतताः ॥
निर्मज्जानीरसाः केचिद्वेताला इव केचन ।
अश्मकुट्टाशनपराः पर्णभक्षास्तथापरे ॥
वेदविद्याव्रतस्नाता निराहारा महातपाः ।
स्मरन्तः सर्वदा विष्णुं तद्गतास्तत्परायणाः ॥
आसन्नमुक्तयः केचित्केचिद्ध्यानैकतत्पराः ।
ध्यानेन मनसा विष्णुं दृष्टवन्तस्तपोधनाः ॥
संवत्सराशिनः केचित्केचिज्जलविचारिणः ।
शक्रस्य भयदातारः श्रुतिस्मृतिपरायणाः ॥
वसिष्ठो वामदेवश्च रैभ्यो भूरिस्तथैव च ।
जाबालिः काश्यपः कण्वो भरद्वाजोऽथ गौतमः ॥
अत्रिरश्वशिरा भद्रः शक्तः शङ्खलिखिः कुणिः ।
पाराशर्यः पवित्राक्षो याज्ञवल्क्यो महामनाः ॥
कक्षीवानङ्गिराश्चैव मुनिर्दीर्घतमास्तथा ।
असितो देवलस्तत्र वाल्मीकिश्च महातपाः ॥

$T_{1.2}$ G M_{4} सिद्धक्षेत्रम् (*for* सिद्धि°) —(L 264) G_{3} तमाहुः (for ता प्राहु) — G_{2} om lines 265-266 —(L 266) Dn D_{3} D_{5} $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ महापुण्यम्, G_{3} M_{4} °ण्यम्; M_{5} महत्पुण्यम् (*for* महापुण्याम्) Dn Ds_{2} D_{5} $T_{1.2}$ $G_{1.2.5}$ $M_{2.4}$ ऋषिजुष्टं; T_{3} G_{3} ऋषि द्रष्टुं (for ऋषिजुष्टां). Dn Ds_{3} T_{3} $G_{1.4}$ M_{4} तपोधनम्, $T_{1.2}$ G_{5} $M_{1.5}$ °मयम् (for °मयीम्) — G_{2} om line 269 —(L 269) Dn_{2} Ds_{3} ऋषिषु (for वृसीषु) D_{6} तप स्थितेषु वीरेऽस्मिन्, G_{3} पृथिवीष्वथ तिष्ठत्सु (for °) G_{4} सुव्रत (for सर्वत) —(L 270) D_{5} जनार्दन° —(L 271) D_{6} हविषि (for हविःषु) D_{6} ज्वलमानेषु (for ज्वाल्य°) —(L 272) D_{6} तत्रैव हूयमानेषु, T_{1} तथैवाहूयमानेषु, G_{3} इहैव हूयमानेषु (for °) —(L 274) D_{6} G_{2} M_{1-3} एतस्याम् (for स त°) —(L 278) T_{1} प्राविशत्; G_{3} प्रवेशे; M_{4} प्रवेदे (for प्रदेशे)

COLOPHON — *Mention of Adhy* : Dn Ds_{2} D_{5} $T_{1.2.4}$ G_{1-4} M_{1-3} — *Sub-parvan* Dn Ds_{2} T_{2} $G_{2.3.4}$ $M_{2.4}$ कैलासयात्रा. — *Adhy name* $T_{1.2}$ $G_{1.2.4}$ M_{4} बदरिकाश्रमप्रवेश. — *Adhy. no* Dn 261; Ds_{2} 262, T_{1} G_{4} 187, T_{2} G_{2} 189, T_{3} 156, G_{3} 183; G_{1} 186; M_{1-3} 162; M_{4} 183

$T_{2.4}$ $G_{1.3}$ om the ref —(L 279) D_{5} समवस्थितम्; T_{1} $G_{2.3}$ M_{4} तपस्थितम् (for अव°) — T_{1} om lines 280-286. —(L 281) T_{4} दीर्घतपसा (for °स) D_{5} समये, G_{4} समेषु (for समाधौ) — M_{1} om. lines 282[b]-287[a]. —(L 283) G_{3} निर्मांसा (for °ज्जा). —(L 284) T_{1} G_{3} M_{1-3} अश्मकुट्टा दशनपा (for °) Ds_{3} D_{6} T_{2} G_{4}, $_{2-4}$ M_{1-3} पत्रभक्षाश्च; G_{2} अभक्षाश्च; Cal ed परभिक्षाश् (for पर्णभक्षास्). — T_{2} $G_{1.3}$ om lines 285[b]-290[a]. Ds_{3} om lines 280[b]-288[a] G_{4} om lines 287-290 —(L 287) $M_{1.3}$ -निश्चया (for -तत्परा) —(L 288) $M_{1.3}$ दृष्टकामा (for दृष्टवन्तस्). —(L 289) G_{2} M_{4} विहारिणः (for विचा°). —(L 291) D_{5} $T_{2.4}$ $G_{1.2.3.4}$ M_{2} काश्यपो (for वसिष्ठो). —(L 292) $G_{1.4}$ जाबाली, Cal ed जाबलि. (for जाबालि). —(L 293) G_{3} मुनिर् (for अत्रिर्). Cal. ed. चैव (for भद्र). D_{5} T_{4} G_{2} दाणि (for कुणि) —(L 294) T_{1} G_{2} पाराशर (for °शर्य). G_{3} महातपा; M_{4} °द्युति

एते चान्ये च मुनयो द्रष्टुमीश्वरमव्ययम् ।
आदायार्घ्यं यथायोगमुटजात्स्वात्समाययुः ॥
ते च गत्वा हरिं कृष्णं विष्णुमीशं जनार्दनम् ।
भक्तिनम्रास्तदा देवं प्रणेमुर्भक्तवत्सलम् ॥
नमोऽस्तु कृष्ण कृष्णेति देवदेवेति केशवम् ।
प्रणतास्म जगन्नाथ नताः स्म शिरसा हरे ॥
विष्णो जिष्णो हृषीकेश केशवेति च सर्वदा ।
प्रणामप्रणता विप्राः प्राहुरित्थं जगत्पतिम् ॥
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमिदं विष्टरमेव च ।
कृतार्थाः सर्वथा देव प्रसन्नो नो जगत्पतिः ॥
किं कुर्मः किं नु नः कृत्यं कश्चिद्दोषः प्रभो हरे ।
इति प्राञ्जलयः सर्वे स्थिता देवस्य पार्श्वतः ॥
कृष्णोऽपि तद्यथायोगमुपयुज्य सहामरैः ।
कुलं राष्ट्रं मुनिवरा वर्धतां तप उत्तमम् ॥
इति ब्रुवन्पुराणात्मा प्रीतस्तेन नरस्तुता ।
आसनं लम्भयामास रात्रौ देवो जनार्दनः ॥
कुशलं पृष्टवान्भूयो मुनीनां भावितात्मनाम् ।
अग्निहोत्रेषु तपसि तथा कृत्येषु सर्वशः ।
एवमादि जगन्नाथः पृष्टवानीश्वरस्तदा ।
सर्वत्र कुशलं ते तु बूयुः कृष्णस्य तत्त्वतः ॥
आतिथ्यं चक्रिरे ते तु नीवारैः फलमूलकैः ।
देवानामथ सर्वेषां विष्णोः कृष्णस्य यत्नतः ।
आतिथ्यमुपयुञ्जानस्ततः प्रीतोऽभवद्धरिः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्विष्णुर्दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः ।
यत्र पूर्वं तपस्तप्तमात्मना यादवेश्वरः ॥
गङ्गायाश्चोत्तरे तीरे देवं द्रष्टुमुपागतः ।
स्वयमेव हरिः साक्षात्प्रविवेश तमालयम् ॥
प्रविश्य सुचिरं कालं ददर्श च मनोरमम् ।
निषसाद ततस्तस्मिन्नाश्रमे पुण्यवर्धने ॥
समाधौ योजयामास मनः पद्मनिभेक्षणः ।
किमप्येष जगन्नाथो ध्यायन्देवेश्वरः स्थितः ॥
स्थिते देवगुरौ तत्र समाधौ दीप्ततेजसि ।
तत्र शब्दो महान्घोरः प्रादुरासीत्समन्ततः ॥
खाद खाद नमो देव यात यात मृगानिमान् ॥

(for °मना) — (L 295) Dn1 Ds2 Ds T1 2 G1 3-5 दीर्घतपास; T3 G2 M4 दीप्ततपास (for दीर्घतमास) — G2 om lines 296 297 D6 G1 3 T1 3 4 M1-3 om line 296 — (L 297) T2 G1 द्रष्टुमव्ययमीश्वरम् (for ᵇ) — D6 om lines 298 299 — (L 299) T2 4 G1 3 M विष्णुं; Cal ed द्रष्टुं (for कृष्णं) M कृष्णम् (for विष्णुम्) T1 3 4 G1 3 कृष्णमीश्वरमव्ययम् (for ᵇ) — T2 om lines 301-304 G1 om lines 301-303 — (L 302) D6 T1 जगन्नाथ — (L 303) Dn Ds2 G1 2 4 5 M4 कृष्ण विष्णो (for विष्णो जिष्णो) D6 M5 3 ते सदा, T4 G2 ते तदा (for सर्वदा) — (L 304) D6 प्रणेमु (for प्रणाम) Dn Ds2 T1 G3-4 M3 प्रवणा (for प्रणता) D6 M3-5 मुमुदुः, T1 प्राहुर् (for प्राहुर्) M4 भास्वन् (for इत्थं) G4 जनार्दनम् (for जगत्पतिम्) — (L 306) T2 4 G2 जगत्पते (for °त्पतिः) — (L 307) Dn Ds2 T1 4 M4 कश्चिद्दोषः; T2 G1 3 5 M1 3 कश्च दोष, G2 कच्चित्क्षेमं, G4 कश्च दोष (for कश्चिद्दोष) D6 कश्च दोष परो हरे (for ᵈ) — (L 308) M2 देव (for स्थिता) Dn Ds2 T1 3 G1 3-5 M4 प्रादुर्देवस्य पश्यत (for ᵇ) — (L 312) D6 T2 G4 4 M1 3 देवैर् (for देवो) — (L 314) Dn Ds2 T4 G2 3 कृत्येषु (for कृ°) — (L 316) Dn सर्वत्र, D6 T2 G2 सर्वेश (for तत्त्वत) T1 3 G1 3 कुशलं सार्वभौमक (for ᵇ) — G4 M4 om lines 317-319 Ds2 om lines 317-318

COLOPHON — Mention of the Epic : Ds2 — Mention of Khila Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — Sub-parvan Dn Ds2 G4 M2-4 कैलासयात्रा — Adhy name T1 3 G1 3 कृष्णप्रस्थानम् — Adhy no Dn 262; Ds2 261, T1 G2 188; T3 G1 190, T4 187, G3 184, G4 187; G5 189, M1 3 153; M4 189

Dn1 T2 G1 om the ref — (L 321) G2 परमेश्वर (for यादवे°) — (L 322) D6 तत्र; G4 देवं (for हरिं) T1 G1 देवं (for देवं) D6 G2 M1 3 उपागमत्; G4 इवागत (for उपा°) — (L 323) Dn Ds2 D6 G2 M1 3 तपोवनम् (for तमालयम्) — D6 om lines 324 328 — (L 324) Dn Ds2 T1 G1 4 5 M2 4 देवं (for कालं) G4 सुमनोरमम्, M4 सुमनोहरम् (for च मनोरमम्) — (L 325) M4 पुनश्च (for ततस्) Dn Ds2 G2 वर्धन (for °ने) — (L 327)

प्रेषयेह शुनः सर्वान्प्रसादाच्छार्ङ्गधन्वनः ॥
एष विष्णुरयं कृष्णो हरिरीश इतोऽच्युतः ।
नमोऽस्तु विष्णो देवेश स्वामिन्माधव केशव ॥
इत्यादिशब्दः सुमहानासीत्तदा निशि ॥
ततश्च सुमहानादः सिंहानां मृगविद्विषाम् ।
धावतां च शुना राजन्मृगाणां विनर्दताम् ॥
मृगाणां भीतियुक्तानामृक्षाणां द्वीपिनां तथा ।
गजानां नर्दतां राजन्बृंहितानि ततस्ततः ॥
महावातसमुद्भूतक्षुभितस्येव वारिधेः ।
नादस्त्रैलोक्यनिर्घासः प्रादुरासीत्तदा निशि ॥
श्रुत्वा तं तु हरिर्देवस्तान्नादं तत्र विष्ठितः ।
समाधिक्षोभनिपुणं निःश्वस्य च जगत्पतिः ॥
ततः स चिन्तयामास कोऽयमेष महास्वनः ।
कस्यायमीदृशः शब्दः स्तुतियुक्तो मम स्थिति ॥
आहोस्विन्मृगयाशब्दः शुना सचरता वने ।
मृगाणामथ सर्वेषां नादश्च सुमहानयम् ।
व्यामिश्रः स्तुतियुक्ताभिर्गीर्भिर्मम समन्ततः ॥
इति संचिन्त्य मनसा दिशो निरीक्ष्य सर्वतः ।
तत आस्ते हरिस्तत्र ज्ञातुं तस्य समुच्चयम् ॥

ततो मृगाः समायान्ति यत्र तिष्ठति केशवः ।
तांश्चैवानुचरो राजञ्श्वगणः समपद्यत ॥
अथ वै दीपिका राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ।
ततस्तमोऽपि व्यनशद्दिवेव समपद्यत ॥
ततोऽस्तु भूतसंघाश्च समदृश्यन्त तत्र ह ।
पिशाचाश्च महाघोरा नर्दन्तो बहुविस्वरम् ॥
भक्षयन्तोऽथ पिशितं पिबन्तो रुधिरं बहु ।
प्रादुरासन्महाघोराः पिशाचा विकृताननाः ॥
हन्यमाना हता राजन्पतन्ति पतिता मृगाः ।
इतश्चेतश्च धावन्तो बाणैर्विद्धा मृगद्विपः ॥
ततो मृगसहस्राणि समुदीर्णानि भारत ।
यत्रासौ तिष्ठते देवस्तत्र यातानि भारत ।
अन्तरीक्षस्य देवेश स्थितानीत्यनुशुश्रुमः ॥
पिशाच्यो विकृताकाराः कराला लोमहर्षणाः ॥
पुत्रवत्यः समापेतुर्यत्र तिष्ठति केशवः ।
श्वगणस्तत्र राजेन्द्र चरत्येव ततस्ततः ॥
ततः स भगवान्विष्णुः सर्वमालोक्य विस्मितः ।
विस्मयं परमं गत्वा पश्यंश्चास्ते स्म केशव ॥
कस्यैष विस्तृतो नादः कस्य वायं जनः पतन् ।

T1 2 4 G2 3 [पृ]व (for [पृ]ध) G1 व्याख्या देवैरवस्थित (for ⁶) — (L 328) T1 श्रियपद् (for दीप°) — (L 331) Dn1 Ds1 D6 प्रेषया (for प्रेषय) Dn2 Ds2 पुन (for शुन) — (L 332) G2 अथ, G3 पुष (for पुष) D6 पर (for अप) G1-3 M2 पुष (for ईश) D6 T4 M2 3 शिव (for अच्युत) — Cal ed om lines 334⁶-336⁶ T3 om lines 336-340 — (L 336) T1 विवर्धताम्, M2 विमर्द° (for विनर्द°) — (L 338) Dn Ds2 T1 2 G1 3-5 M1 बृंहित च (for °तानि) D5 T4 G2 M2 बृंहिवानामितस्तत (for ⁶) — (L 340) M3 वने (for निशि) — (L 341) Dn Ds2 T1 2 G1 3-5 शब्द (for तं तु) Dn Ds2 G1 धिष्ठित, D6 T1 2 4 G2 3 विष्ठितम् (for विष्ठित) — (L 342) Dn Ds2 G1 3 5 M1 समाधिक्षोभमासाद्य (for °) — (L 343) G1 M1 तत संचिन्तयन्घोर (M1 °न्क्रोध)म् (for °) G1 M1 एष कृष्णो (for कोऽयमेष) — (L 344) T1 स्तुतिशब्दो, M2 इति युक्तो (for स्तुति युक्तो) — (L 345) Dn T1 4 G2-5 M1 4 अहोऽस्विन् (for आहोस्विन्) — (L 346) T1 मया (for अयम्)

— (L 347) G1 6 श्रुति (for स्तुति) — (L 348) D6 G2 M2 सहसा (for मनसा) — (L 350) Dn Ds2 G1 4 5 M1 समाधावत् (for °यान्ति) — (L 351) G2 4 M1 सगण (for श्व°) — (L 354) D6 T1 2 G1 M1 2 समपद्यन्त, T4 °दृश्यन्त (for °दृश्यन्त) — (L 355) Dn T2 G1 3-6 M विस्वनम्, T4 G3 विस्वरम् (for °विस्व°). — After line 356, D6 T4 G3 ins

4** यत्रासौ तिष्ठते देव तानि तत्रैव भारत ॥
ततो मृगसहस्राणि समुदीर्णानि भारत ।
[(L 2) D6 देव (for मृग)]

— (L 357) D6 प्रादुरासुर् (for °सन्) G2 विशितानना, G3 M2 घोरदर्शना (for विकृतानना) — (L 358) T1 G2 महाराजन् (for हता राजन्) T2 पतितान्मृगान् — (L 359) M1 4 मृगद्विपाम्, Bom Poona eds G(ed) मृगा द्विपा, (for मृगद्विप) — D6 om lines 360 361 — (L 360) M2 सर्वत (for भारत) — T1 3 G1-4 M1-3 om line 361 — (L 361) T1 M1 तत्र याता निरन्तरम् (for ⁶) — (L 362) D6 T1 G3 3 अन्तर (for अन्तरी) — (L.

एते चान्ये च मुनयो द्रष्टुमीश्वरमव्ययम् ।
आदायार्घ्यं यथायोगमुटजात्स्वात्समाययुः ॥
ते च गत्वा हरिं कृष्णं विष्णुमीशं जनार्दनम् ।
भक्तिनम्रास्तदा देवं प्रणेमुर्भक्तवत्सलम् ॥
नमोऽस्तु कृष्ण कृष्णेति देवदेवेति केशवम् ।
प्रणवात्मञ्जगन्नाथ नताः स्म शिरसा हरे ॥
विष्णो जिष्णो हृषीकेश केशवेति च सर्वदा ।
प्रणामप्रणता विप्राः प्राहुरित्थं जगत्पतिम् ॥
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमिदं विष्टरमेव च ।
कृतार्थाः सर्वथा देव प्रसन्नो नो जगत्पतिः ॥
किं कुर्मः किं नु नः कृत्यं कश्चिद्दोषः प्रभो हरे ।
इति प्राञ्जलयः सर्वे स्थिता देवस्य पार्श्वतः ॥
कृष्णोऽपि तद्यथायोगमुपयुज्य सहामरैः ।
कृतं सर्वं मुनिवरा वर्धतां तप उत्तमम् ॥
इति ब्रुवन्पुराणात्मा प्रीतस्तेन परात्मना ।
आसनं लम्भयामास तान्वै देवो जनार्दनः ॥
कुशलं पृष्टवान्भूयो मुनीनां भावितात्मनाम् ।
अग्निहोत्रेषु तपसि तथा कृत्येषु सर्वशः ।
एवमादि जगन्नाथः पृष्टवानीश्वरस्तदा ।
सर्वत्र कुशलं ते तु ब्रूयुः कृष्णस्य तत्त्वतः ॥
आतिथ्यं चक्रिरे ते तु नीवारैः फलमूलकैः ।
देवानामथ सर्वेषां विष्णोः कृष्णस्य यत्नतः ।
आतिथ्यमुपयुञ्जानस्ततः प्रीतोऽभवद्धरिः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्विष्णुर्दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः ।
यत्र पूर्वं तपस्तप्तमात्मना यादवेश्वरः ॥
गङ्गायाश्चोत्तरे तीरे देशं द्रष्टुमुपागतः ।
स्वयमेव हरिः साक्षात्प्रविवेश तमालयम् ॥
प्रविश्य सुचिरं कालं ददर्श च मनोरमम् ।
निषसाद ततस्तस्मिन्नाश्रमे पुण्यवर्धने ॥
समाधौ योजयामास मनः पद्मनिभेक्षणः ।
किमप्येष जगन्नाथो ध्यात्वा देवेश्वरः स्थितः ॥
स्थिते देवगुरौ तत्र समाधौ दीपवद्धरौ ।
तत्र शब्दो महान्घोरः प्रादुरासीत्समन्ततः ॥
खाद खाद नमो देव यात यात मृगानिमान् ॥

(for °मना) — (L. 295) Dn1 Ds2 D6 T1 2 G1 3-5 दीर्घतपास्, T3 G2 M4 दीप्ततपास् (for दीर्घनमास्) — G2 om lines 296-297 D6 G1 3 T1 2 4 M1 3 om line 296 — (L. 297) T3 G1 द्रष्टुमव्ययमीश्वरम् (for [b]) — D6 om lines 298 299 — (L. 299) T1 4 G1 3 M विष्णु, Cal ed. द्रष्टु (for कृष्णं) M कृष्णम् (for विष्णुम्) T1 3 4 G1 3 कृष्णमीश्वरमव्ययम् (for [b]) — T3 om lines 301 304 G1 om lines 301-303 — (L. 302) D6 T1 जगन्नाथ — (L. 303) Dn Ds2 G1 3 4 5 M1 कृष्ण विष्णो (for विष्णो जिष्णो) D6 M1-3 ते सदा, T4 G2 ते तदा (for सर्वदा) — (L. 304) D6 प्रणेमु (for प्रणाम-) Dn Ds2 T1 G1-4 M1 प्रणता (for प्रणता) D6 M1-3 तुष्टुवु, T1 आहुर् (for प्राहुर्) M4 आमन्त्र् (for इत्थं) G4 जनार्दनम् (for जगत्पतिम्) — (L. 306) T3 4 G2 जगत्पते (for °त्पतिः) — (L. 307) Dn Ds2 T1 4 M1 कश्चिद्दोष, T3 G1 3 5 M1 3 कश्च शोष, G2 कश्चिद्दक्षम, G4 कश्च दोष (for कश्चिद्दोषः) D6 कश्च दोष पर्यो हरे (for [d]) — (L. 308) M4 देव (for स्थिता) Dn Ds2 T1 2 G1 3-5 M1 प्रादुर्देवस्य पश्यत (for [b]) — (L. 312) D6 T1 G1 5 M1 3 देवैर् (for देवो) — (L. 314) Dn Ds2 T1 G3 5 भृत्येषु (for कृ°) — (L. 316) Dn सर्वत्र, D6 T3 G2 सर्वेश (for तत्त्वत°) T1 3 G1 3 सुमना शार्ङ्गधन्वन (for [b]) — G4 M4 om lines 317-319 Ds2 om lines 317-318

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 3 4 G M — *Sub-parvan* Dn Ds2 G4 M2-4 कैलासयात्रा — *Adhy name* T1 3 G1 3 कृष्णपूजनम् — *Adhy no* Dn 262; Ds2 281, T1 G3 188; T3 G1 190; T4 187, G2 184, G4 187; G5 189, M1 3 153, M4 189

Dn1 T3 G1 om the ref — (L. 321) G4 परमेश्वर (for यादवे°) — (L. 322) D6 तत्र; G4 देशे (for तीरे) T1 G1 देवं (for देशं) D6 G3 M1 3 उपागमत्, G4 इवागत (for उपा°) — (L. 323) Dn Ds2 D6 G3 M1 3 तपोवनम् (for तमालयम्) — D6 om lines 324 329 — (L. 324) Dn Ds2 T1 G1 3 5 M2 3 देवः (for कालं) G2 सुमनोरमम्, M4 सुमनोहरम् (for च मनोरमम्) — (L. 325) M4 पुनर् (for ततस्) Dn Ds2 G2 वर्धन (for °ने) — (L. 327)

प्रेषयेह शुनः सर्वान्प्रसादाच्छार्ङ्गधन्वनः ॥
एष विष्णुरयं कृष्णो हरिरीश इतोऽच्युतः ।
नमोऽस्तु विष्णो देवेश स्वामिन्माधव केशव ॥
इत्यादिशब्दः सुमहानासिरासीत्तदा निशि ॥
ततश्च सुमहानादः सिंहानां मृगविद्विषाम् ।
धावतां च शुना राजन्मृगाननु विनर्दताम् ॥
मृगाणां भीतियुक्तानामृक्षाणां द्वीपिनां तथा ।
गजानां नर्दतां राजन्बृंहितानि ततस्ततः ॥
महानादसमुद्भूतक्षुभितस्येव वारिधेः ।
नादस्त्रैलोक्यवित्रासः प्रादुरासीत्तदा निशि ॥
श्रुत्वा तं तु हरिर्देवस्तादृशं तत्र विष्ठितः ।
समाधिक्षोभनिपुणं निःश्वस्य च जगत्पतिः ॥
ततः स चिन्तयामास कोऽयमेष महास्वनः ।
कस्यायमीदृशः शब्दः स्तुतियुक्तो मम स्थिति ॥
आहोस्विन्मृगयाशब्दः शुनां सचरतां वने ।
मृगाणामथ सर्वेषां नादश्च सुमहानयम् ।
व्यामिश्रः स्तुतियुक्ताभिर्वाग्भिर्मम समन्ततः ॥
इति सचिन्त्य मनसा दिशो विप्रेक्ष्य सर्वतः ।
तत आस्ते हरिस्तत्र ज्ञातुं तस्य समुद्भवम् ॥
ततो मृगाः समायान्ति यत्र तिष्ठति केशवः ।
तांश्चैवानुचरो राजञ्श्वगणः समपद्यत ॥
अथ वै दीपिका राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ।
ततस्तमोऽपि व्यनशद्दिवेव समपद्यत ॥
ततोऽनु भूतसंघाश्च समदृश्यन्त तत्र ह ।
पिशाचाश्च महाघोरा नर्दन्तो बहुनिस्वनम् ॥
भक्षयन्तोऽथ पिशितं पिबन्तो रुधिरं बहु ।
प्रादुरासन्महाघोराः पिशाचा विकृताननाः ॥
हन्यमाना हता राजन्पतन्तः पतिता मृगाः ।
इतश्चेतश्च धावन्तो बाणैर्विद्धा मृगद्विपः ॥
ततो मृगसहस्राणि समुदीर्णानि भारत ।
यत्रासौ तिष्ठते देवस्तत्र यातानि भारत ।
अन्तरीकृत्य देवेशं स्थितानीत्यनुशुश्रुमः ॥
पिशाच्यो विकृताकाराः कराला लोमहर्षणाः ॥
पुत्रवत्यः समापेतुर्यत्र तिष्ठति केशवः ।
भगवांस्तत्र राजेन्द्र चरत्येव ततस्ततः ॥
ततः स भगवान्विष्णुः सर्वमालोक्य विष्ठितः ।
विस्मयं परमं गत्वा पश्यन्नास्ते स्म केशवः ॥
कस्यैष विस्तृतो नादः कस्य वायं जनः पतन् ।

T1 3 4 G3 3 [यु]वं (for [यु]4) G3 ध्यात्वा देवैरवस्थित (for ^{b}) — (L 328) T3 शिवबद् (for दीप°) — (L 331) Dn1 Ds3 D6 प्रेप्सया (for प्रेषय) Dn2 Ds2 पुत्र (for शुन) — (L 332) G1 अय, G3 पुत्र (for एष) D6 पर (for अय) G1-3 M3 एष (for ईश) D6 T1 M2 3 शिव (for च्युत) — Cal ed om lines 334^{b}-336^{a} T3 om lines 336-340 — (L 336) T1 विवर्धताम्, M3 विमर्द° (for विनर्द°) — (L 338) Dn Ds2 T1 2 G1 3-5 M3 बृंहितं च (for °तानि) D3 T1 G3 M2 बृंहितानामितस्तत (for °) — (L 340) M1 वने (for निशि) — (L 341) Dn Ds3 T1 4 G1 3-5 शब्दं (for स तु) Dn Ds2 G1 चिन्तित, D6 T1 2 4 G3 3 विष्ठितम् (for विष्ठित) — (L 342) Dn Ds3 G2 3 5 M3 समाधिक्षोभ भासाद्य (for °) — (L 343) G1 M4 तत सचिन्तयन्घोर (M1 °न्क्षोभ)म् (for °) G3 M4 एष कृष्णो (for कोऽयमेष) — (L 344) T3 स्तुतिशब्दो, M3 इति युक्तो (for स्तुतियुक्तो) — (L 345) Dn T1 4 G3-3 M3 4 अहोऽस्विन् (for आहोस्विन्) — (L 346) T1 मया (for अयम्) — (L 347) G1 3 श्रुति- (for स्तुति) — (L 348) D6 G3 M2 सहसा (for मनसा) — (L 350) Dn Ds2 G1 4 5 M1 समाधावन् (for °यान्ति) — (L 351) G3 5 M1 गणा (for श्व°) — (L 354) D6 T1 3 G1 M1 3 समपद्यन्त, T1 °पश्यन्त (for °दृश्यन्त) — (L 356) Dn T2 G1 3-5 M विस्वनम्; T3 G3 विस्वरम् (for °निस्व°). — After line 356, D6 T1 G2 ins

4** यत्रासौ तिष्ठते देव तानि तत्रैव भारत ॥
ततो मृगसहस्राणि समुदीर्णानि भारत ।
[(L 2) D6 मेघ (for मृग)]

— (L 357) D6 प्रादुरासुर् (for °सन्) G3 पिशिताननाः, G3 M1 घोरदर्शना (for विकृताननाः) — (L 358) T3 G1 महाराजन् (for हता राजन्) T3 पतितान्मृगान् — (L 359) M1 4 मृगद्विपाम्, B m Poona eds G(ed) मृगा द्विपाः (for मृगद्विप) — D3 om lines 360-361 — (L 360) M3 सर्वत (for भारत) — T1 3 G1-4 M1-3 om. line 361 — (L 361) T1 M1 तत्र याता निरन्तरम् (for ^{b}) — (L 362) D6 T1 G3 3 अन्तर (for अन्तरी). — (L.

को नु मा स्तौति भक्त्या तु भविष्ये प्रीतिमानहम् ॥
कस्य मुक्तिः समायाता प्रीते मयि सुदुर्लभा ।
इति सचिन्त्य भगवानास्ते प्राकृतवद्धरिः ॥

Colophon

वैशपायन उवाच ।

तेषामनु महाघोरौ पिशाचौ विकृताननौ ।
प्रांशू पिङ्गललोमानौ दीर्घजिह्वौ महाहनू ॥
लम्बकेशौ विरूपाक्षौ हीहीहाहेतिवादिनौ ।
खादन्तौ मासपिटक पिबन्तौ शोणित बहु ॥
आन्त्रवेष्टितसर्वाङ्गौ दीर्घौ कृशकृशोदरौ ।
लम्बमानमहान्त्रेतौ शूलप्रोतशिरोधरौ ॥
कर्षन्तौ शवयूथानि बाहुभ्या तत्र तत्र ह ।
हसन्तौ विविधं हास स्वजातिसदृश नृप ॥
वदन्तौ बहुरूपाणि वचासि प्राकृतानि च ।
कम्पयन्तौ महावृक्षावूरुपादप्रघट्टनै ॥
सृक्किणी लेलिहन्तौ च वृन्तान्धकटदायिनौ ।
अस्थिस्नायुसमाकीर्णौ धमनीरज्जुसततौ ॥
वदन्तौ कृष्ण कृष्णेति माधवेति च सततम् ॥

कदा नु द्रक्ष्यते विष्णुः स इदानीं क्व तिष्ठति ॥
स्वामी नः कुत्र वसति कुतो द्रष्टुं यतामहे ।
अत्र वा कुत्र देवेशः कुतो नु स्थास्यते हरिः ॥
कुतः पद्मपलाशाक्षः साक्षादिन्द्रानुजो हरिः ।
यमाहुः पुण्डरीकाक्ष ब्रह्म ब्रह्मविदो जना. ।
तमजं पुरुष विष्णुं द्रष्टुमभ्युद्यता वयम् ॥
अन्तकाले जगन्नाथ प्रविवेश जगत्त्रयम् ।
तमज विश्वकर्तारं कुतो द्रक्ष्याम साप्रतम् ॥
यस्य निश्वास एवैष लोकः प्राणिनिवासित ।
तं देवं द्रष्टुमीशान यताम. साप्रत हरिम् ॥
दशा घोरतमा लोके विद्विष्टा सर्वजन्तुभिः ।
पैशाचीय समुत्पन्ना कथ नौ प्रानिशद्बलात् ।
नरमासास्थिकलिला सर्वभीतिप्रदायिनी ॥
अहो नौ दुष्कृत कर्म प्राक्तने जन्मसचये ।
अतीव महती प्रीतिर्वर्तते सर्वग सदा ॥
यावन्नो दुष्कृत कर्म तावत्स्थास्यति तादृशी ।
दशा सा सर्वविद्विष्टा प्राणिपीडनकारिणी ॥
सर्वथा दुष्कृत कर्म बहुभिर्जन्मसचये. ।

363) D6 T3 G3 M1-3 पिशाच्यौ विकृता काश्चित्, T2 G1 M4 °च्यो विविधाकारा (for °) —(L 368) Dn T2 G1 3 3 M विस्तृतो, D6 T4 विस्वरो, T1 विश्रुतो, G3 प्रस्तुतो (for विस्तृतो) Dn Ds3 D6 T4 G1 3 M3 3 स्पतत् (for पतन्) —(L 370) G3 भक्ति (for मुक्ति) T1 3 प्रीतिद् (for प्रीते) —(L 371) T4 M1 3 मनसा (for भगवान्)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 3 4 G3 4 M — *Subparvan* Dn Ds1 D1 T1 कैलासयात्रा — *Adhy no* Dn 263, Ds1 263, T1 G3 189, T2 G1 191, T3 G2 185, G2 188, M1 3 104, M2 3 190

T2 G1 om lines 373-385 —(L 373) D6 महानन् (for °हनू) —(L 375) Dn Ds2 D6 T2 G2 4 5 M2 रुधिर (for शोणित) —(L 376) T1 G3 M2 अस्र (for आन्त्र) Dn Ds1 T4 G3 M1-3 कृशोदरौ, D6 G2 3 तरो°; M3 तनू° (for कृशो°) T1 दीर्घौ कृशतरोदरौ (for °) —(L 377) Dn Ds1 G2 महाप्रान्त (for महान्त्रेतौ) G3 लम्बमानौ महाप्रोतौ (for °) —(L 378) M3 भूतानि (for यूथानि) —(L 380) M1 3 वचासि (for वदन्तौ) M1 3 वदन्तौ (for वचासि) D6 M3 3 प्राकृतानिव (for °तानि च) —(L 382) G3 लेलिहानौ (for °हन्तौ) M4 वृन्तान्धकटदायनौ (for °) —(L 383) G3 दीर्घजिह्वौ महाहनू (for °) —(L 384) M4 समन्तत (for च सततम्) — G4 om. lines 386 389 —(L 386) D6 T4 M4 स्वामिनौ, M3 स्वामिनो (for स्वामी न) D6 M4 यतावहे (for °महे) —(L 387) T4 देवेश, M3 क्वचो वा (for देवेश) D6 स्थे (for नु) T2 G1 स्थास्यते (for स्थास्यते) —(L 390) D6 G3 अभ्युद्गिता, M4 °चिता (for °द्यता) —(L 393) Dn1 D6 T1 3 4 G1 M3 द्रक्ष्यामि (for °म) —(L 393) D6 G3 निश्वास; M3 निवासम (for 3 5 M4 निवासिन, G3 निवसित) —(L 394) Dn Ds1 transp देवं and द्रष्टुम् D6 यत्ता स्म, G3 M2 3 यत्ता स्म (for यताम) —(L 395) M3 पिशाची T4 बिन्दुभि (for °जन्तुभि) —(L 396) M3 पिशाची (for पै°) —(L 397) Dn Ds2 T1 3 G M4 °कलुषा (for °कलिला) —(L 398) T3 अहो नु, G3 आगतो (for अहो नौ) Dn Ds2 T3 M4 कर्म (for जन्म) —(L 399) T2 G1 वर्तते (for महती) —(L 400) Dn Ds2 D6 T1 3 4 G1 3 3 M2 4 यावन्नः; G3 यावत्तु (for यावन्नो) G3 तादृशम् (for °शी) — M3 om lines 402-403 —(L 402)

तथा हि नरकं घोरमद्यापि न निवर्तते ॥
यत्ताः स्मः प्राणिनो हन्तुं श्वगणैः सह सांप्रतम् ।
तथा हि प्राणिनो लोके बाल्यमादौ समास्थिताः ।
अज्ञानावृतचित्ताश्च कृत्याकृत्यं न जानते ॥
तथा यौवनिनो मत्ता विषयैर्बहुलीकृताः ।
यतन्ते श्रेयसे नैव ततो विषयसंस्थिताः ।
विषयाकृष्टचित्ता हि मनुष्या न विजानते ॥
तथा च वृद्धभावे तु व्याधिभिर्बहुभिर्वृताः ।
जरादिभिर्महाघोरैर्नानादुःखविधायिभिः ।
यतन्ते न हि वै श्रेयो विनष्टेन्द्रियगोचराः ॥
ततो मृता गर्भवासे वसन्ति सततं नराः ।
विण्मूत्रकलिले घोरे दुःखैर्बहुभिराचिताः ॥
च्यवन्ते तु ततो घोराद्गर्भात्संसारमण्डले ।
परस्परं निहिंसन्तः कुर्वन्तः कर्मसंचयम् ॥
महत्त्वेवं सदा घोरे संसारे दुःखसंकुले ।
पापानि बहुरूपाणि कुर्वतेऽज्ञानतः सदा ॥
संसारस्यैष महिमा विस्तृतः सर्वजन्तुषु ।
अच्छेद्यः शस्त्रसंपातैरुपायैर्बहुभिः सदा ।
एतस्माच्च निवर्तन्ते मर्त्याः प्राकृतबुद्धयः ॥
इमं हत्वा मनुष्येन्द्रमिदमस्माद्धराम्यहम् ।
चोरयित्वा धनमिदं हरिष्याम्यद्य याम्यहम् ॥
निर्भर्त्स्यैनमिदं शान्तं हरिष्यामि धनं बली ।
इत्यादि व्याकुला मूर्खा यतन्ते प्राणिपीडनम् ।
अस्यैव दुःखमूलस्य संसारस्य सदा हरिः ॥
भेषजं सर्वथा देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।
आदिदेवः पुराणात्मा आत्मा ब्रह्मविदां सदा ।
तं वय सर्वयत्नेन द्रक्ष्याम सर्वथा हरिम् ।
इत्थं पिशाचौ भाषन्तौ प्रादुरास्तां हरेः पुरः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्विष्णुः पिशाचौ मांसभक्षकौ ।
ददर्शाथ महाघोरौ दीपिकास्थकरौ हरिः ॥
विलोकयाञ्चक्रतुस्तौ पिशाचौ देवकीसुतम् ।
स्थितं सुरासने विष्णुं दृष्ट्वा लोकेश्वरं हरिम् ॥
तौ च गत्वा समुद्देशं पिशाचौ केशवस्य ह ।
ततस्तावूचतुर्विष्णुमन्तरीकृत्य केशवम् ॥

T_1 सचम (for °यै) — G_1 om (hapl) from नरकं (in line 403) up to तथा हि (in line 405) G_3 om lines 404–406 — (L. 404) D_6 यत्रास्मि (for यत्ता स्म) — (L. 405) D_6 बाल्यमात्रा , G_2 बाल्यमाना (for बाल्य मादौ) — (L. 406) D_{n2} अज्ञानाविलवृत्ताश्च (sic) (for °) G_3 न कुर्वते , M_1 न न कुर्वते (for न जानते) — (L. 407) M_1 यौवनिके (for °नो) T_2 M_{3-5} मर्त्या, G_2 आसक्ता (for मत्ता) D_6 बहुभि (for बहुली) — (L. 409) T_2 G_1 विषयाविष्टचित्ता हि (for °) D_6 [ज]पि (for हि) — (L. 411) D_6 विधायकै (for °यिभि) — D_6 om line 413 — (L. 414) T_2 सकले , G_3 मलिले , M_1 कलुषे (for कलिले) T_1 G_3 M_1 आकुला (for आचिता) — (L. 415) D_6 मर्त्या , M_1 गर्भे (for गर्भात्) G_2 गर्भसंसारमण्डलात् (for °) — D_6 om lines 416 417 — (L. 416) G_2 विनिघ्नन्त (for निहिंसन्त) M_3 कुर्वन्त धर्मसंचयम् (for °) — (L. 417) M_3 महान्ति (for महत्ति) — (L. 418) D_6 G_3 कुर्वन्तो , G_1 कुर्वन्ते (for कुर्वते) M_3 ऽज्ञानिन (for °नत) — (L. 419) D_n D_{s2} T_2 $G_{1\ 2\ 5}$ विस्तृत , D_6 विहित , G_2 निहित (for विस्तृत) — (L. 420) D_6 T_2 G_1 अभेद्य (for अच्छेद्य) — (L. 423) D_6 G_2 अहं (for इद) D_6 G_2 $M_{1\ 2}$ वदामि, T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ M_3 [आ]ददामि (for [अ]द्य यामि) — (L. 424) D_6 निर्मथ्यैवम् , T_1 निर्मथ्यैनम् (for निर्भर्त्स्यैनम्) G_2 निर्मथ्यैनामिमा शान्ता (for °) T_2 अमु , $M_{2\ 3}$ इद (for इम) M_1 एव (for धन) — (L. 425) D_6 पीडने (for °नम्) — (L. 426) D_6 T_2 कथैव , T_1 M_2 अस्यैव (for °व) M_{1-3} रूपस्य (for मूलस्य) — T_2 om (hapl) lines 427–429 — (L. 427) T_1 भेषजं सर्वदेवेश (for °) — (L. 428) M_1 ब्रह्मा (for आत्मा) M_3 वर (for सदा) — (L. 429) D_n T_1 G_1 M_2 ते (for व) T_1 द्रक्ष्यामि (for °म) — (L. 430) M_1 पुरो हरे (by transp)

Colophon — *Mention of the Epic* D_{s2} — *Mention of Khila* D_n D_{s1} D_6 T_2 G M — *Sub-parvan* D_n D_{s2} G_1 $M_{2\ 3}$ कैलासयात्रा. — *Adhy name* $M_{2\ 3}$ पिशाच-दर्शनम् — *Adhy no* D_n 264 , D_{s2} 263 , T_1 G_3 180 ; T_2 G_1 193 , G_2 186 , G_4 189 , G_5 M_1 191 , $M_{2\ 3}$ 155

(L. 431) T_1 भक्षणौ (for °कौ) — (L. 432) M_1 ददर्शतौ (for °र्शाथ) D_n D_{s1} T_1 $G_{1\ 3-5}$ M_1 दीपिकाधारिणौ

फो भयान्यस्य या मर्त्य पुनश्चागम्यते त्वया ।
विमर्यमिह संप्राप्तो वने घोरमृगाकुले ॥
निर्मनुष्ये द्वीपिवृते पिशाचगणसेविते ।
श्वापदैः सेव्यमाने च विपिने व्याघ्रसंकुले ॥
स कुमारोऽनरशार्दूलः साक्षाद्विष्णुरिवापरः ।
पद्मपत्रेक्षणः श्यामः पद्माभः श्रीपतिः स्वयम् ॥
अस्मत्प्रीतिकरः साक्षात्प्राप्तो विष्णुरिवापरः ।
देवो वा यदि वा यक्षो गन्धर्वः किंनरोऽपि वा ॥
इन्द्रो वा धनदो वापि यमोऽथ वरुणोऽपि वा ।
एकाकी विपिने घोरे ध्यानार्पितमना इव ॥
ब्रूहि मर्त्य यथातत्त्वं ज्ञातुमिच्छामि मानद ।
एवं पृष्टः पिशाचाभ्यामाह विष्णुरुरुक्रमः ॥
क्षत्रियोऽस्मीति मा प्राहुर्मनुष्याः प्रकृतिस्थिताः ।
यदुवंशे समुत्पन्नः क्षात्रं वृत्तमनुष्ठितः ॥
लोकानामथ पातास्मि शास्ता दुष्टस्य सर्वदा ।
कैलासं गन्तुकामोऽस्मि द्रष्टुं देवमुमापतिम् ॥
इत्येवं मम वृत्तान्तः कथ्यतां कौ युवामिति ।
युवामिह समायातौ किमर्थं ब्राह्मणाश्रमम् ॥
एषा हि बदरी पुण्या नानाविप्रनिषेविता ।
बदरीयं समाख्याता न क्षुद्रैराश्रिता क्वचित् ॥

तपस्विभिस्तपोयुक्तैर्जुष्टा सिद्धनिषेविता ।
भगणा नात्र दृश्यन्ते पिशाचा मांसभोजनाः ॥
न हन्तव्या मृगाश्चात्र मृगया नात्र वर्तते ।
न तु क्षुद्रैः प्रवेष्टव्या न कृतघ्नैर्न नास्तिकैः ॥
अहमस्य [ ] देशस्य रक्षिता नात्र संशयः ।
व्यतिक्रमो यदि भवेत्तस्य शास्तास्मि यत्नतः ॥
कौ भवन्तौ क्व नु युवां कथयं महती चमूः ।
नातः परं प्रवेष्टव्यमृषयस्तत्र संस्थिताः ॥
विप्रलब्ध प्रवर्तेत तपःसु च तपस्विनाम् ।
इहैव स्थीयतां तावद्गन्तव्य च ततः सुखम् ॥
अन्यथाहं निषेद्धा त्वा बलाद्वाह्वोस्तथैव च ।
एव प्रष्टौ पिशाचौ तु वक्तुमेवं प्रचक्रतुः ॥
तयोरेको महाघोरः पिशाचो दीर्घबाहुकः ।
उवाच वचनं तत्र यथा हरि समर्पितम् ।
श्रूयतामभिधास्यामि समाहितमना भव ॥
नमस्कृत्य जगन्नाथं हरिं कृष्णं जगत्पतिम् ।
आदिदेवमजं विष्णुं वरेण्यमनघं शुचिम् ।
वक्ष्यामि सकलं वृत्तं तथा शृणु यदीच्छसि ॥
घण्टाकर्णोऽस्मि नाम्नाहं पिशाचो घोरदर्शनः ।
मांसादो विकृतो घोरः साक्षान्मृत्युरिवापरः ॥

हरि (for °) — (L 434) Dn3 T1 3 G1 3-5 M1 दृष्टा लोके परेश्वरम् (for °) — (L 435) M1 3 वसुदेव (for समु°) — (L 436) D5 मन्दारीकृतकेशाग्रौ (for °) — (L 438) Dn Ds3 T1 G1 3 M1 3 घोरे (for घोर) D5 वने घोरे महाकुले (for °) — (L 439) D5 द्वीपिवने (for °वृते) — M3 om lines 440 444 — (L 443) T1 पद्मनाभ श्रिय पति, G1 °नाभो हरि स्वयम् (for °) — G1 om line 443 — (L 444) G3 रक्षो (for यक्षो) — (L 446) M3 विजने (for विपिने) — (L 447) D5 T2 3 G1-3 M1 3 सत्वं, T1 त्वं च (for मर्त्य) D5 T1 3 G1 M1-3 यथा मर्त्य; T3 यथा मर्त्यं (for यथातत्त्वं) Dn Ds3 G2 M1 3 इच्छाम, D5 T2 G1 3 M3 4 °व (for °मि) G3 मानव (for °द) — (L 448) T3 M3 4 °व (for °मि) D5 T2 G1-3 आह कृष्ण कुरूत्तम कुरूत्तम (for उरुक्रम) D5 T2 G1-3 आह कृष्ण कुरूत्तम (D5 °द्वह) (for °) — (L 449) Dn Ds3 T2 G1 M1 आहुर, D5 T1 3 G1 3 M° नृपुर (for प्राहुर) T1 प्राकृता (for प्रकृति) — (L 450) G2 क्षात्रवृत्तिम् (for क्षात्रं वृत्तम्) G2 M2 मनुष्ठितम् — (L 453) M1 3 [द्र]ष्ट (for [ष्टु]ष्ट) — (L 455) Dn Ds3 D5 T1 3 4 G1 3 5 M महती (for बदरी) — Ds3 om lines 456 457 — (L 456) M1 [ह]ते (for [ह]य) — (L 457) G4 M4 विप्र (for सिद्ध) — (L 458) D5 T1 G2 3 M1-4 वर्तन्ते (for दृश्यन्ते) — (L 459) G2 न हन्तव्या मृगैरेषा (for °) — (L 460) T2 कृतघ्नै (for तु क्षुद्रै) — (L 461) D5 G3 गतभावैर, T2 न तु क्षुद्रैर (for न कृतघ्नैर) — (L 461) Dn3 देवस्य (for देशस्य) — (L 464) G2 प्रवेष्टव्या (for °व्यम्) — (L 465) T2 तपसश्च, G2 तपस्विषु (for तपःसु च) D5 M1 3 तपस्विषु (for °नाम्) — (L 467) M3 [अ]स्मि (for त्वा) T1 4 M4 वाक्यैस् (for बाह्वोस्) — Before line 468, Dn Ds3 G4 M ins वैशंपायन उवाच — (L 468) T2 G1 3 उक्तौ (for पृष्टौ) G4 M1-4 प्रचक्रतु (for °क्रतुः) — Before line 471, Dn Ds3 T1 3 4 G1 3 5 M ins पिशाच उवाच — (L 472) D5 T2 च न विष्णुं

धनदस्यानुगन्ताहं साक्षाद्रुद्रसखस्य च ।
ममायमनुजः साक्षादन्तकस्यान्तको ह्ययम् ॥
मृगयायां समायाता विष्णोः पूजार्थमित्युत ।
ममेयं वर्तते सेना श्वगणोऽपि ममैव नु ॥
आगतोऽयं महाशैलात्कैलासाद्भूतसेवितात् ।
अहं पिशाचवेषेण संस्थितः पापकर्मकृत् ॥
सततं दूषयन्विष्णुं घण्टामाबध्य कर्णयो ।
मम न प्रविशेन्नाम विष्णोरिति निचिन्तयन् ॥
अहं कैलासनिलयमासाद्य वृषभध्वजम् ।
आराध्य तं महादेवमस्तुवं सततं शिवम् ॥
ततः प्रसन्नो मामाह वृणीष्वेति वरं हरः ।
ततो मुक्तिर्मया तत्र प्रार्थिता देवसंनिधौ ॥
मुक्तिं प्रार्थयमानं मा पुनराह त्रिलोचनः ।
मुक्तिप्रदाता सर्वेषां विष्णुरेव न संशयः ॥
तस्माद्गत्वा च बदरीं तत्राराध्य जनार्दनम् ।
मुक्तिं प्राप्नुहि गोविन्दान्नरनारायणाश्रमे ॥
इत्युक्तो देवदेवेन शूलिना ज्ञातवानहम् ।
तमेव परमं मत्वा गोविन्दं गरुडध्वजम् ।
तस्मात्प्रार्थयमानः सन्मुक्तिदेशमिमं गतः ॥
अन्यच्च शृणु मे कार्यं यदि कौतूहलं तव ।
पुरी द्वारवती नाम पश्चिमस्योदधेस्तटे ॥
यदुवृष्णिसमाकीर्णा सागरोर्मिसमाकुला ।
अध्युवास हरिर्विष्णुस्तां पुरीं पुरुषोत्तमः ॥
द्रष्टुं लोकहितार्थाय वसन्तं द्वारकापुरे ।
निर्गताः सांप्रतं मर्त्ये वयमेतैः सहानुगैः ।
विष्णुः सर्वेश्वरः साक्षाद्दृष्टव्योऽस्माभिरद्य हि ॥
लोकानां प्रभवः पाता कर्ता हर्ता जगत्पतिः ।
आदेरादिः समस्तस्य प्रभवं कारणं हरिः ॥
कर्ता समस्तस्य हरिः पुरातनः
प्रभुः प्रभूणामपि यः सदात्मकः ।
तमादिदेवं वरदं वरेण्य
द्रष्टुं हरिं संप्रति संयताः स्मः ॥
यस्य प्रसादाज्जगदेतदासी-
त्सप्राणिगन्धर्वमहोरगौघम् ।
देवं जगद्योनिमजं जनार्दनं
द्रष्टुं हरिं संप्रति संयताः स्मः ॥
यस्योदराद्विश्वमिदं प्रभूत
लयं च यस्मिन्समुपैति कल्पे ।
यस्यैव साक्षाद्वशवर्ति विश्वं
द्रक्ष्याम देवं पुरुषोत्तमं हरिम् ॥

(for जगन्नाथे) M4 विष्णु (for कृष्णं) — (L. 473) G2 om lines 473b–477a G3 शुभम् (for शुचिम्) — (L. 474) D6 T1 चलत् (for वहन्) — (L. 478) Dn Ds2 T1 3 4 G1 3–4 [श]कम् (for [श]यम्) D6 [श]न्तकाद्दय (for °को ह्ययम्) — (L. 479) Dn Ds3 T1 4 G4 5 M4 मृगयेय सुमहती (for °) G1 विष्णु (for विष्णो) — (L. 481) G1 कालरभूतसेवितात् (for °) — D6 T1 G2 M1–3 om lines 483–495 — (L. 484) T2 G1 सं (for न) — (L. 493) T2 गोविन्द (for °न्द्रात्) T1 नरनारायणाश्रमम् (for °) — (L. 495) M1 इहागत (for इम गत) — (L. 498) G1 3 समाकीर्णा (for °र्णा). G2 M4 समाकुलाम् (for °ला) — (L. 499) Dn Ds3 G2 3 M4 अध्यास्ते स (for अध्युवास) — (L. 501) Ds7 D1 T2 3 G1 3–5 M3 निर्गत (for °ता) T2 G1 4 M1 मर्त्ये (for मर्त्ये) G2 निर्गता सम वर्तन्ते (for °) D1 T1 G1 समाहितैः (for सहानुगैः). — (L. 502) G2 M1 भव (for भद्य) — (L. 503) D6 हर्ता (for पाता) G2 D6 भर्ता (for कर्ता) — (L. 504) Bom Poona eds G(ed) आदि स हि (for आदेरादि) — (L. 506) Dn1 सदात्मकः, G4 सदात्मकम् (for °त्मकः) — (L. 508) M4 दृष्टुं (for द्रष्टुं) M1 3 वय (for हरिं) T1 G4 संयतात्मा (for °ता स्म) — (L. 509) M1 3 प्रभावात् (for प्रसादात्) — (L. 510) M4 -महोरगोरगम् (for °गौघम्) — (L. 511) D6 G3 अहं (for अजं) — (L. 512) D6 संयतोऽस्मि; G4 °तात्मा (for °ता स्मः) M1 3 द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यता स्मः. — G2 om lines 513–515 — (L. 513) T2 यस्योदरं (for °दराद्) M4 प्रसूत (for प्रभूतं) — (L. 514) G1 क्षयाय (for लयं च) M4 तस्मिन् (for य°) M1 काले (for कल्पे). — (L. 516) D6 T2 G1 द्रक्ष्यामि (for °म); D6 T1 विश्वं (for देवं) — G2 om lines 517–519 — (L. 517) D6 [अ]पि च (for च यो) — (L. 518) G2 भर्ता (for हर्ता) — (L. 519) D6 द्रक्ष्यामः. T1 G1 °मि (for °म) T1 G1, 4 पुरुषेश्वरं (for पुरुषो°). — (L. 520) M1 3 ईश्वरम् (for

१ हरिवंश—५०

स्रष्टा च योऽसौ सकलस्य देवः
पाता च हर्ता च हरिः स एव ।
द्रक्ष्याम नित्यं भुवनेश्वरं हरिं
पुराणमाद्यं प्रभविष्णुमव्ययम् ॥
अजस्य कर्ता भुवनस्य गोप्ता
भुवश्च कर्ता हरिरेव एव ।
तं योगिनं योगविशुद्धबुद्धिं
लभेम केनेति मतिः समाकुला ॥
निगीर्य विश्वं सकलं जगत्पतिः
शेते शिशुत्वं समवाप्य साक्षात् ।
वटस्य पत्रे जगतां निवासः
पादौ च विक्षिप्य करौ च धून्वन् ॥
यस्योदरे देवमुनिः पुरातनो
ददर्श लोकानखिलान्स्वमायया ।
प्रविश्य विश्वं सकलं यथाव-
द्वहिर्यथाभूतमभूदिदं महत् ॥
निगीर्य विश्वं जगदादिकाले
शेते महाही जलधेर्जलौघे ।
देव्या श्रिया चामरलोलहस्तया
निषेव्यमाणः पुरुषोत्तमस्तदा ॥

नाभेश्च यस्याविरभूत्सपत्रं
पद्मं महत्काञ्चनसप्रभं प्रभो ।
जन्मास्पदं लोकगुरोर्यदासी-
द्विस्तारि पद्मं जगदादिसृष्टौ ॥
दधार यो भूतपतिर्महान्महीं
दंष्ट्राग्रसंस्थाविरूढमूलाम् ।
नदन्महामेघ इवादिकाले
कुर्वन्वराहो मुनिगीतकीर्तिः ॥
हरिः पुराणः पुरुषोत्तमः प्रभुः
कर्ता समस्तस्य समस्तसाक्षी ।
यज्ञात्मको यज्ञपतिर्जगत्पति-
र्द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः ॥
केचिद्बहुत्वेन वदन्ति देव-
मेकात्मना केचिदिमं पुरातनाः ।
वेदान्तसत्त्वापितसत्त्वयुक्तं
द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्म ॥
अनेकमेकं बहुधा वदन्ति
श्रुतिस्मृतिन्यायनिविष्टचित्ताः ।
आहुर्यमात्मानमजं पुराविदो
द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः ॥

मव्ययम्) — After line 520, G3 ins

5** द्रष्टुं हरिं सम्प्रति संयता स्म ।

— (L 522) भवस्य (for भुवश्च) — (L 523) T4 G1 4 3 योगिनो (for °न) — M4 सत्त्व (for बुद्धिं). — (L 524) Dn Ds3 D6 T3 G5 M4 तेनैव; G2 तेनैव (for केनेति) T1 3 G1 3 4 transp मति and समाकुला — (L 525) D6 उदीर्य, M3 उद्गीर्य (for निगीर्य) — (L 527) M3 त्रि (for च धू°). M3 निवास (for °स) — (L 528) M3 त्रि (for च) Dn Ds2 D6 T2 4 G1 3 विधुन्वन् (for च धूं°). — (L 530) T2 G1 3 M1 निखिलान् (for अखि°) Dn3 D5 G2 4 M4 स (for स्व) — (L 533) D5 निहीर्य; M1–3 उद्गीर्य (for निगीर्य) — (L 534) Dn2 T1 3 4 G1–4 M4 महात्मा (for °हौ) G3 जलोघै (for °घे) — (L 535) M3 -हस्तलोलया (for लोलहस्तया) — (L 537) D6 G5 सपद्मं; M3 सुपत्रं (for सपत्र) — (L 538) Dn T1 4 G1 4 5 M1 3 4 प्रभो, D6 विभो (for प्रभो) — (L 540) G5 M4 विस्तार्य (for °रि) — (L 541) Dn1 Ds3 T1 G3 M4 महामहीं, T3 G1 4 महात्मा महीं (for महान्महीं) — (L 542) Ds2 -रूढमूलाम्, G3 मूलरूढा (for रूढमू लाम्) — (L 543) D6 M3 3 नाद (for नदन्) D6 T2 G3 यदादि (for इवादि) — (L 544) Dn Ds1 T2 4 G1 3 4 5 M4 -मूर्ति (for कीर्ति) — (L 547) D6 पुराण (for जगत्पतिः) — (L 548) G1 द्यतात्मा (for °ताः स्म°) — T2 G1 3 4 (hapl) om lines 549 556 D6 om. (hapl) lines 549 552 — (L 549) G3 बहुत्वेऽपि (for °त्वेन) — (L 550) T4 M3 अमु (for इम) Dn Ds2 T1 G3 M4 पुरातनम्, Bom Poona Cal. eds G(ed) पुराणम् (for पुरातना) — (L 551) T1 सत्त्वयुक्तं, M1 3 -सत्त्वयुक्ता (for °युक्त) G2 य सर्वगं देवमयं पुरातनं — (L 552) G2 द्रष्टुं हरिं सम्प्रति संयता स्म — (L 553) T1 4 G3 एके (for एकं) M3 3 बहुस्त (for °नि) — (L 554) T1 विशिष्ट- (for निविष्ट) — (L 557) G3 स- (for य) — (L 558)

यं प्राहुरीड्यं वरदं वरेण्य-
मेकान्ततत्त्वं मुनयः पुरातनाः ।
यं सर्वगं देवमजं जनार्दनं
द्रष्टुं हरिं संप्रति सयवाः स्मः ॥
यस्मिन्सर्वमिदं प्रोतमादिकाले जगत्पतौ ।
तं द्रष्टुमत्र संवृत्ताः किं नु वक्ष्याम सांप्रतम् ॥
गच्छामो वयमन्यत्र गच्छ त्वं काममध्वतः ।
नियमोऽप्यस्ति नो मर्त्य यथेष्टं गच्छ सांप्रतम् ।
रात्रिमध्यमनुप्राप्तं नात्र कार्या विचारणा ॥
इत्युक्त्वा घोररूपोऽसौ पिशाचो विकृताननः ।
तस्मिन्नेव समे देशे पीत्वा च रुधिरं बहु ॥
भक्षयित्वा यथाकामं मांसराशिं विचक्षणः ।
अपः संपूर्ण्य तत्रैव पार्श्वे संस्थाप्य साधनम् ॥
आश्मपार्श्वं महाघोरं संस्थाप्य विपुलं महत् ।
आसनं कुशसंयुक्तं कृत्वा चाभ्युक्ष्य वारिणा ॥
उत्सार्य भूगणान्सर्वान्यत्नेन महता तदा ।
सुखासनं समास्थाय समाधौ यतते स्वपः ॥
एकचित्तस्तदा भूत्वा नमस्कृत्य च केशवम् ।
इमं मन्त्रं पठन्घोरः पिशाचो भक्तवत्सलम् ॥
नमो भगवते तस्मै वासुदेवाय चक्रिणे ।
नमस्ते गदिने तुभ्यं वासुदेवाय धीमते ॥
ॐ नमो नारायणाय विष्णवे प्रभविष्णवे ।
मम भूयान्मनःशुद्धिः कीर्तनात्तव केशव ॥
जन्मेदमीदृशं घोरं मा भून्मम दुरासदम् ।
देवभूतो भविष्यामि स्मरणात्तव गोपते ॥
तव चक्रप्रहारेण कायो नश्यतु मामकः ।
मम भूयो भवो मा भूदेषा मे प्रार्थना तव ॥
अर्थिनां कल्पवृक्षोऽसि दाता सर्वस्य सर्वदा ।
यत्र यत्र भवेज्जन्म तत्र तत्र भवान्हरिः ॥
वर्ततां मम देवेश प्रार्थनैषा ममापरा ।
नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं भवत्वेवं सदा मम ॥
निर्विघ्ना प्रार्थना देव नमस्तेऽस्तु सदा मम ॥
यदा मे मरणं भूयात्तदा मा भूत्स्मृतिभ्रमः ॥
दिने दिने क्षणं चित्तं त्वयि सम्यं भवत्विति ।
एवं प्रेरय मां देव मा भूत्ते चित्तमीदृशम् ॥
नृशंसोऽयं पिशाचोऽयं वया कालिन्भवेदिति ।
एवं चिन्तय मां देव भूयो भक्तमिति प्रभो ॥
परपीडा न मत्तोऽस्तु नमस्ते भगवन्प्रभो ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु मा भूवन्सांप्रतं हि मे ॥
अन्तकाले समाप्येवं प्रसादात्तव केशव ।

T1 G4 M1 एकान्ततत्त्व, M3 °स्मपदं (for °मतत्त्वं) G3 पुराविद (for °तनाः) —(L 559) M1 न (for य) —(L 560) M1-3 वम (for हरिं) —(L. 561) Dn Ds1 D6 T1 2 4 G1-4 M2 4 विश्वम् (for सर्वम्) T3 जगत्पिता (for °त्पतौ) —(L 562) T1 जपि (for मत्र) M1 संयुक्ता (for संवृत्ता) D6 T2 3 G1-4 वक्ष्यामि (for °म) —(L. 567) M3 समुद्देशे (for समे देशे) —(L 568) G3 मांसराशीं स (for मांसराशिं) M3 मांसानि सुबहूनि च (for °) —(L. 570) G1 अश्मपाश; G2 आर्द्रपाश (for आश्मपार्श्वं) —(L 573) Ds1 च य (for स्वप) —(L 574) T3 एकचित्तस्तथा भूत्वा (for °) G1 नमस्कृत्य (for °स्कृत्य) —(L. 575) T1 महाघोरं, M3 पठन्घोरं (for °न्घोरः) M1 2 4 वत्सलः. —(L. 578) T1 मनःशिवाय (for मम°) —(L. 579) D5 T1 G1 M1-3 भूयान्मम मनः शुद्धं (for °). —(L. 580) D6 भूयात्, G1 मोदं (for मा भूत्) —(L. 581) Dn Ds1 T2 4 G1-4 M1 देवदूतो, T3 G1 °पूतो, M3 वपपूतो; M3 भवभूतो (for देवभूतो) G1 केशव (for गोपते). — After line 581, D6 ins

6** अत्र पूतो भविष्यामि स्मरणात्तव केशव ।

—(L. 582) D5 प्रहरणात् (for प्रहारेण) T3 M1 नश्यति (for °तु) —(L. 583) Dn Ds1 T1 2 G1 4 M4 प्रियो; M3 हरे (for मम) —(L. 584) Ds1 भवान्ते (for अर्थिनां). —(L. 587) M1 नमस्कृत्य (for the first °स्तुभ्यं). G1 सदात्मनि (for सदा मम) — T3 G1 4 om (hapl.) line 588 —(L 588) T1 M1 निर्विघ्ना (for °घ्ना) M1 4 हरे (for मम) —(L. 589) D1 मति (for स्मृति) T3 तदाभूत्स्मृतिविभ्रम (for °) —(L. 590) D1 सुस्थं (for सम्यं) T1 G3 4 अस्त्विति (for भवत्विति) —(L. 591) T1 चिन्तय (for प्रेरय) T1 om (hapl.) lines 591b–593a M3 ईदृशं मन (for चित्तमीदृशम्). —(L. 592) Dn Ds1 D5 T1 2 G1-4 M (ब)भिन्नवत् (by transp.), M3 इह (for इति) — T3 G1 om line 593 —(L. 593)

पृथिवी पातु मे घ्राणं रसना पातु मे पयः ॥
सूर्यश्च पातु मे चक्षुः स्पर्शं पातु च मारुतः ।
श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनः प्राणं च गच्छतु ॥
जले मां रक्षनाग्नियं पृथिवी रक्षतां हरे ।
सूर्यो मां रक्षता विष्णो नमस्ते सूर्यतेजसे ॥
वायुर्मां रक्षतां दुःस्पर्शादाकाशं च जनार्दन ।
न मनः सर्वगं देव रक्षता विषयाद्धरे ॥
मनोविपर्ययं घोरं पुरुषान्हन्ति नित्यशः ।
पापेषु योजयेत्पुंसः परपीडादिकेषु च ॥
मनस्तद्रक्षतां देव भूयो भूयो जनार्दन ।
मा भून्मनसि कालुष्यं मनो मे निर्मलं भवेत् ॥
कलुषं यस्य तच्चित्तं नरो पातयत्यमुम् ।
बाह्यानि निर्मलान्येवमिन्द्रियाणि भवन्ति चेत् ।
न तानि कार्यवन्तीह मनश्चेत्कलुषं भवेत् ॥
तथा हि सुष्ठिनामेध्यं गृहीत्वा यो व्यवस्थितः ।
बहिः प्रक्षालनं कुर्वन्नपि भवेत्तस्य केशव ।
व्यर्थो हि केवलं तस्य प्रमहो बाह्यगोचरः ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन चित्तं रक्ष जनार्दन ।
बलानिन्द्रियग्रामो धारयैनं जनार्दन ॥
परिवादाज्जगन्नाथ वाचं रक्ष दुरुद्वहाम् ।
परद्रव्यान्मनो रक्ष परदाराज्जनार्दन ।
सर्वत्र मे दया भूयात्प्रसादात्तव केशव ॥
त्वय्येव भक्तिरचला भूयाद्भूतेषु मे दया ।
बहुनात्र किमुक्तेन शृणुष्वेदं वचो मम ॥
सुखे दुःखे च रागे च भोजने गमने तथा ।
जाग्रत्स्वप्ने सर्वत्र त्वय्येव रमता मनः ॥
मामकं देवदेवेश नमस्तेऽस्तु जनार्दन ।
इति श्रुत्वा घोरतमो ज्ञात्वा हीनो न चित्ततः ॥
पिशाचो भगवद्भक्तः समाधिं समपद्यत ।
दृढं बध्वात्मनः कायमाश्रपाशेन मांसप ॥
निश्चलेनैव मनसा सुसमास्ते स मांसपः ।
ध्यायन्हरिं जगद्योनिं विष्णुं पीताम्बरं शिवम् ॥
कुन्दाभमादिपुरुषमेकाकारमनामयम् ।
नित्यं शुद्धं ज्ञानगम्यं कारणं सर्वदेहिनाम् ॥
नासिकाग्रं समालोक्य पठन्ब्रह्म सनातनम् ।
निवातस्थो यथा दीपः प्रोच्चरन्प्रणवं सदा ॥

Ms भून्य (for भूयो) — G₃ ₄ om line 594 — (L 594) T₁ नमो देव, T₂ G₁ च मे मास्तु (for न मनोऽस्तु) — (L 595) M₃ प्रभो (for हि मे) — (L 597) Dn D₅ T₁ ₄ G₁ ₂ ₄ पृथिवीं (for °वी) T₂ ₄ G₃ ₅ M₃ रसनां (for °ना) D₅ M₁ ₃ पातु मे रसना मया (for ᵇ) — (L 598) Dn Ds₂ D₆ T₁ ₄ G₂ M₁ ₅ सूर्य, G₃ भार्यो (for सूर्यश्च) Dn Ds₂ D₆ T₁ ₃ G₂ ₄ M मारुतम् (for °त) — (L 599) G₃ om from मध्येतु up to मनस्तद्रक्ष (in line 606) D₆ मभ्येतु (for अप्येतु) T₂ पुन (for मन) D₅ रक्षतु (for गच्छतु) — (L 600) T₂ M₃ पृथिवीं (for °वी) T₃ हरि (for हरे) — (L 601) D₅ सूर्यो रक्षतु मां नित्य (for ᵃ) T₂ -चक्षुषे (for तेजसे) — (L 602) M₃ ₂ मा (for मा) — T₂ G₁ om lines 603 606 — (L 603) D₆ T₁ G₂ M₁-₃ मन (D₅ °म) सर्वग देव, G₄ मम सर्वजगद्देव (for ᵃ) Dn Ds₂ T₁ ₄ G₃ ₄ M₄ विषयान्तरे (for °द्धरे) — (L 604) Dn Ds₂ T₃ ₄ G₂ ₃ M₄ विपर्यये (for °यं) Dn₂ T₁ G₃-₅ M₄ घोरे (for घोर) — (L 605) D₆ पापेषु येषु परस्वं (for ᵃ) Dn Ds₂ T₁ ₄ G₃ ₅ M₃ परपीडात्मकेषु च (for ᵇ) — (L 608) Dn₂ T₄ कालुष्य (for कलुष) — (L 609) Dn Ds₂ T₃ ₃ ₄ G₁ ₂ ₄ M₄ [उ]त, D₆ M₂ च (for चेत्) — (L 611) Dn Ds₂ बाह्यानि, D₆ M₁ ₃ यथा हि (for तथा हि) — (L 613) M₄ प्रग्रह (for केवलं) M₄ केवल (for प्रग्रहो) — G₄ om lines 614 617 — (L 616) T₁ ₂ ₄ G₁ ₄ M₂ परवादात्, G₂ M₁ परीवादात् (for परि°) D₆ T₄ वदूरुह (for दुरुद्वहाम्) T₂ वाच रक्षतु दुर्वहाम् (for ᵇ) — D₆ om (hapl.) lines 618 623 — (L 621) M₄ भाग्ये (for रागे) — (L 624) D₆ घोरतनुर्, M₄ °तरे (for °तमो) M₄ om lines 624ᵇ-628ᵃ T₄ तत्त्वत (for चित्तत) D₆ ज्ञात्वा तु न तु चित्तन (for ᵇ) — (L 625) M₁ ₃ समाधौ (for °धिं) — T₂ G₄ (hapl) om line 627 — (L 627) G₂ स संयत (for स मांसप) — (L 628) G₄ जगन्नाथ (for °योनिं) — (L 629) Dn Ds₂ T₁ ₃ ₄ G₁ ₃ ₄ M₄ मुकुन्दम् (for कुन्दाभम्) M₂ एकाक्षरम् (for °कारम्) — (L 630) M₁ ₃ जित्य (for नित्यं) — (L 631) T₂ पर- (for पठन्) — (L 632) T₂ निवासस्थो, T₄ निर्वातस्थो (for निवा°) G₂ ₃ ₄ प्रणव (for °वं) — (L 634) D₆ M₁ ₃ सयत, M₂ सयत (for सयत्त) — (L 636) M₂ शुभ्र- (for शुभ) — (L 637) T₄ पिशिताशनम्, G₄ वशी ध्यानस्, M₄ विगताशस् (for पिशि°) — (L 638) D₆ M₁ ₃ विचारीरं

प्रणवं वाचकं मत्वा वाच्यं ब्रह्मेति निश्चितः ।
एकाग्रं सततं कृत्वा चित्तं विष्णौ समर्पितम् ॥
विकल्परहितं चित्तं हृदि मध्ये न्यवेशयन् ।
पुण्डरीके शुभदले समावेश्य जगत्पतिम् ॥
आस्ते सुखं महायोगी पिशिताशस्तदा महान् ।
त्रिधामानं जपंस्तत्र स्मरन्विष्णुं सनातनम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्विष्णुः पिशाचं दृष्टवांस्तदा ।
चिन्तयन्तं स्वमात्मानं शुद्धं बुद्धिसमन्वितम् ॥
आत्मन्येव स्थितं साक्षात्पठन्तं प्रणवं सकृत् ।
प्रार्थयन्तं स्वमात्मानमेकान्ते नियतं हरिः ।
अचिन्तयज्जगन्नाथः कारणं पुण्यसंचये ॥
ध्यात्वा तु सुचिरं विष्णुः कारणं पुण्यकर्मणः ।
धनदस्योपदेशेन पठन्मुनरदुशः क्षितौ ।
वासुदेवेति कृष्णेति माधवेति च मां सदा ॥
जनार्दन हरे विष्णो भूतभावनभावन ।
नरकारे जगन्नाथ नारायण परायण ॥
इति मा नामभिर्नित्यं पठत्येव दिवानिशम् ।
*स्वपन्नामंस्तथा तिष्ठन्भुञ्जन्गच्छंस्तथा वदन् ॥

भक्षयन्मांसपिटकं पिबञ्शोणितमेव च ।
बाधमानं च सुचिरं हत्वापि च मृगान्बहून् ॥
हनने भोजने चैव जाग्रत्स्वप्ने तथैव च ।
सर्वेष्वपि च कार्येषु कर्ताहमिति मन्यते ॥
एतस्य कर्मणः पाक एष घोरस्य सर्वतः ।
निश्चित्यैवं जगन्नाथः श्रीवत्साङ्को बभूव ह ॥
अदर्शयत्स्वमात्मानमनन्यस्य जगत्पतिः ।
शुद्धेऽन्तःकरणे तस्य पिशाचस्याथ भूमिप ॥
स च घोरः पिशाचोऽपि ददर्शात्मनि केशवम् ।
पीतकौशेयवसनं पद्माक्षं श्यामलं हरिम् ॥
शङ्खिनं चक्रिणं विष्णुं खड्गिनं गदिनं विभुम् ।
किरीटिनं कौस्तुभिनं श्रीवत्साच्छादितोरसम् ॥
नीलमेघनिभं वाग्मं गरुडस्थं प्रभञ्जनम् ।
चतुर्भुजं शुभगिरं निश्चलं सर्वगं शुभम् ॥
अनादिमजरं नित्यं मायाविनममायिनम् ।
सत्ययुक्तं सदा शुद्धं बुद्धिगम्यं सदामलम् ॥
मनसैव जगन्नाथं दृष्ट्वा विष्णुमनेकधा ।
अनिमील्यैव नयने कृतार्थोऽस्मीत्यमन्यत ॥
अथ दृष्टो हरिर्विष्णुः साक्षात्सर्वगतः शुभः ।
प्रसन्नो हि हरिर्भक्त्या तेनाहं दृष्टवान्हरिम् ॥

(for त्रिधामानं) T1 हरिं (for जपंस्) G2 जपन् (for स्मरन्)

COLOPHON — *Mention of the Tyre* D5 — *Mention of Khila*: D1 D6 T1-3 G M — *Sub-parvan*: D1 D5 D6 T1-3 G1 M वैशंपायनः — *Adhy. name*: D1 D5 T1-3 G1 M1 घण्टाकर्णचित्तसमाधि, G2 घण्टाकर्णसमाधि विधानम्, M1-3 पिशाचदर्शनम् — *Adhy. no.*: D1 265; D5 264, T1 G1 191, T2 G2 193, T3 190; G3 197, G4 190; G5 M1 192, M2-3 165

(l. 640) D6 शुद्धिं, T1-2 G1-3 M1 शुद्धि; G3 शुद्धि (for शुद्धं) D1 शुद्धि (for बुद्धि) M1 चित्तशुद्धिसमन्वितम् (for °) — (l. 641) T1 G1 M1 आत्मन्येव, G2 °न्येवं (for °न्येव) — (l. 642) D5 T2 G1 M1-3 एकान्तम्; T1-2 G1 °न्तः, G3 °न्तं (for °न्ते) T2-4 हरिम् (for हरिः) — (l. 643) T1-2 G2 चिन्तयंश्च जगन्नाथं (for °) D5 संचयम्, G1 संचये (for संचये) — (l. 644) T1 G1 कर्मणाम् (for °णः) — (l. 648) T1 G1 नरकार, M1 नरकारे, ... ed नरकारी (for नरकारे) — (l. 649) T1 वदति (for पठति) — (l. 650) D1 D5 T1 G M1 स्वपन् (for स्वपन्) T1 M1-3 गच्छन् (for तिष्ठन्) D1 T2 M1-3 तिष्ठन् (for गच्छन्) G1 वदन् (for वदन्) — (l. 651) T1 पिबन् (for पिबञ्) T2 पिबन् (for पिबञ्) — (l. 652) D1 G1 वध्यमानं, M1 वध्यमानस्य, M1 बध्यमानं (for बाधमानं). M1 मृगगणान् (for [ह]त्वापि च मृगान्) — (l. 653) M1 गमने (for हनने) — (l. 655) T1 पाकम् (for पाक). G1 घोरेषु (for घोरस्य) D1 D5 G1 कर्मणः; M1-3 सर्वशः; M1 °त (for °तः) — (l. 658) D1 G1 M1 शुद्धात्मा करणे तस्य (for °) T1 G1 सुचिरं (for सुचिरं) — (l. 663) G1 प्रभुं हरिम् (for प्रभञ्जनम्) — (l. 664) D1 D5 G1-3 M1 निश्चलम् (for शुभम्) — M1 om. line 665 — (l. 665) T1 G1 M1 अनादिनिधनं नित्यं; G1 °स्वनिधनं (for °) M1-3 अप्रमायिनम् (for °यिनम्) — (l. 666) D1 सत्ययुक्तं; G1 निर्गुणं (for सत्ययुक्तं) D1

पृथिवी पातु मे घ्राणं रसना पातु मे पयः ॥
सूर्यश्च पातु मे चक्षुः स्पर्शं पातु च मारुतः ।
श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनः प्राणं च गच्छतु ॥
जलं मा रक्षतान्नित्यं पृथिवी रक्षतां हरे ।
सूर्यो मा रक्षतां विष्णो नमस्ते सूर्यतेजसे ॥
वायुर्मां रक्षतां दुःखादाकाशं च जनार्दन ।
न मनः सर्वगं देव रक्षत्वा विषयाद्धरे ॥
मनोविपर्ययं घोरं पुरुषान्हन्ति नित्यशः ।
पापेषु योजयेत्पुंसः परपीडादिकेषु च ॥
मनस्त्वद्रक्षता देव भूयो भूयो जनार्दन ।
मा भून्मनसि कालुष्यं मनो मे निर्मलं भवेत् ॥
कलुषं यस्य तच्चित्तं नरके पातयत्यमुम् ।
बाह्यानि निर्मलान्येवमिन्द्रियाणि भवन्ति चेत् ।
न तानि पावयन्तीह मनश्चेत्कलुषं भवेत् ॥
तथा हि सुष्टिनामेष्य गृहीत्वा यो व्यवस्थितः ।
बहिः प्रक्षालनं कुर्यात्किं भवेत्तस्य केशव ।
व्यर्थो हि केवलं तस्य प्रमहो बाह्यगोचरः ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन चित्तं रक्ष जनार्दन ।
यत्वानिन्द्रियग्रामो वारयैनं जनार्दन ॥
परिवादाज्जगन्नाथ वाचं रक्ष दुरुद्धहाम् ।
परद्रव्यान्मनो रक्ष परदाराज्जनार्दन ।
सर्वत्र मे दया भूयात्प्रसादात्तव केशव ॥
त्वय्येव भक्तिरचला भूयाद्भूतेषु मे दया ।
बहुनात्र किमुक्तेन शृणुष्वेदं वचो मम ॥
सुखे दुःखे च रागे च भोजने गमने तथा ।
जाग्रत्स्वप्नेषु सर्वत्र त्वय्येव रमतां मनः ॥
मामकं देवदेवेश नमस्तेऽस्तु जनार्दन ।
इति स्तुवन्घोरतमो जात्या हीनो न चित्ततः ॥
पिशाचो भगवद्भक्तः समाधिं समपद्यत ।
दृढं बध्वात्मनः कायमाश्रपाशेन मासपः ॥
निश्चलेनैव मनसा सुरमास्ते स मासपः ।
ध्यायन्हरिं जगद्योनिं विष्णुं पीताम्बरं शिवम् ॥
कुन्दाममादिपुरुषमेकाक्षरसनामयम् ।
नित्यं शुद्धं ज्ञानगम्यं कारणं सर्वदेहिनाम् ॥
नासिकाग्रं समालोक्य पठन्ब्रह्म सनातनम् ।
निवातस्थो यथा दीपः प्रोच्चरन्प्रणवं सदा ॥

M3 भूत्यं (for भूत्यो) — G3 4 om line 594 —(L 594) T1 नमो देव, T2 G1 च मे भास्तु (for नु मस्तोऽस्तु). —(L 595) M3 प्रश्नेः (for हि मे) —(L 597) Dn D6 T1 4 G1 3 4 पृथिवीं (for °वी) T2 4 G3 3 M3 रसना (for °ना) D6 M1 3 पातु मे रसना मया (for b) —(L 598) Dn Ds2 D6 T1 4 G3 M1 3 सूर्यं, G3 भार्या (for सूर्यश्च) Dn Ds1 D6 T1 3 G2–4 M मारुतम् (for °त) —(L 599) G3 om from मप्येतु up to मनस्त्वद्रक्ष (in line 606) D6 मभ्येतु (for मप्येतु) T2 तुन (for मन) D6 रक्षतु (for गच्छतु) —(L 600) T3 M3 पृथिवीं (for °वी) T3 हरि (for हरे) —(L 601) D6 सूर्यो रक्षतु मा नित्य (for a) T3 -चक्षुषे (for तेजसे) —(L 602) M1 3 मां (for मा) — T2 G1 om lines 603–606 —(L 603) D6 T1 G3 M1–3 मन (D6 °म) सर्वगं देव, G3 मम सर्वजगद्देव (for a) Dn Ds2 T1 4 G3 3 M3 विषयान्तरे (for °द्धरे) —(L 604) Dn Ds2 T2 4 G3 3 M3 विपर्यये (for °यं) Ds2 T1 G3–5 M1 घोरे (for घोरं) —(L 605) D6 पापेषु येषु परस्य (for a) Dn Ds2 T1 4 G3 3 M3 परपीडामनेषु च (for b) —(L 608) Ds2 T3 कालुष्य (for कलुषं) —(L 609) Dn Ds2 T1 3 4 G1 3 3 M3 [ऊ]त, D6 M3 च (for चेत्) —(L 611) Dn Ds2 नाह्यानि, D6 M1 3 यथा हि (for तथा हि) —(L 613) M3 प्रमहं (for केवलं) M3 केवले (for प्रमहो) — G3 om lines 614 617 —(L 616) T1 3 4 G1 3 M3 परवादात्, G3 M1 परीवादात् (for परि°) D6 T3 यदूद्वह (for दुरुद्वहाम्) T3 वाचं रक्षतु दुर्वहाम् (for b) — D6 om (hapl) lines 618–623 —(L 621) M3 भाग्ये (for रागे) —(L 624) D6 घोरतनुर, M3 °तरे (for °तमो) M3 om lines 624b–625a T3 तत्तत (for चित्तत) D6 ज्ञात्वा तु न तु चित्तत (for b) —(L 625) M1 3 समाधौ (for °धिं) — T2 G4 (hapl) om line 627 —(L 627) G3 स्म संयत (for स मासप) —(L 628) G3 जगदार्य (for °योनिं) —(L 629) Dn Ds2 T1 3 4 G1 3 4 M3 मुकुन्दम् (for कुन्दामम्) M1 एकाक्षरम् (for °कारम्) —(L 630) M1 3 नित्य (for नित्यं) —(L 631) T3 पर- (for पठन्) —(L 633) T3 निवातस्थो, T3 निर्वातस्थो (for निवा°) G1 3 4 प्रणत (for °व) —(L 634) D6 M1 3 संयत, M3 सयन (for सतत) —(L 636) M3 शुभ- (for शुभ) —(L 637) T3 विदितादस्, G3 वशी आतस, M3 विगतास्तस (for विधि°) —(L 639) D6 M1 3 विशरीरं

प्रणवं वाचकं मत्वा वाच्यं ब्रह्मेति निश्चितः ।
एकाग्रं सततं कृत्वा चित्तं विष्णौ समर्पितम् ॥
विकल्परहितं चित्तं हृदि मध्ये न्यवेशयन् ।
पुण्डरीके शुभदले समावेश्य जगत्पतिम् ॥
आस्ते सुखं महायोगी पिशिताशस्तदा महान् ।
त्रिधामानं जपंस्तत्र स्मरन्विष्णुं सनातनम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्विष्णुः पिशाच दृष्टवांस्तदा ।
चिन्तयन्तं स्वमात्मानं शुद्धं शुद्धिसमन्वितम् ॥
आत्मन्येव स्थितं साक्षात्पठन्तं प्रणवं सकृत् ।
प्रार्थयन्तं स्मरमाणमेकान्ते नियतं हरिः ।
अचिन्तयज्जगन्नाथः कारणं पुण्यसंचये ॥
ध्यात्वा तु सुचिरं विष्णुः कारणं पुण्यकर्मणः ।
धनदस्योपदेशेन पठन्मुहुर्मुहुः क्षिनी ।
वासुदेवेति कृष्णेति माधवेति च मां सदा ॥
जनार्दन हरे विष्णो भूतभावनभावन ।
नरकारे जगन्नाथ नारायण परायण ॥
इति मां नामभिर्नित्यं पठत्येष दिवानिशम् ।
स्वपञ्जाग्रत्तथा तिष्ठन्भुञ्जन्गच्छंस्तथा वदन् ॥

भक्षयन्मांसपिटकं पिबञ्शोणितमेव च ।
बाधमानं च सुचिरं हत्वापि च मृगान्बहून् ॥
हनने भोजने चैव जाग्रत्स्वप्ने तथैव च ।
सर्वेष्वपि च कार्येषु कर्ताहमिति मन्यते ॥
एतस्य कर्मणः पाक एष घोरस्य सर्वतः ।
निश्चित्यैवं जगन्नाथः प्रीतस्तस्य बभूव ह ॥
अदर्शयत्स्वमात्मानमनन्यस्य जगत्पतिः ।
शुद्धेऽन्तःकरणे तस्य पिशाचस्याथ भूमिप ॥
स च घोरः पिशाचोऽपि ददर्शात्मनि केशवम् ।
पीतकौशेयवसनं पद्माक्षं श्यामलं हरिम् ॥
शङ्खिनं चक्रिणं विष्णुं खड्गिनं गदिनं विभुम् ।
किरीटिनं कौस्तुभिनं श्रीवत्साच्छादितोरसम् ॥
नीलमेघनिभं कान्तं गरुडस्थं प्रभञ्जनम् ।
चतुर्भुजं शुभगिरं निश्चलं सर्वगं शुभम् ॥
अनादिमजरं नित्यं मायाविनममायिनम् ।
सत्ययुक्तं सदा शुद्धं बुद्धिगम्यं सदामलम् ॥
मनसैव जगन्नाथं दृष्ट्वा विष्णुमनेकधा ।
अनिमीलयैव नयने कृतार्थोऽस्मीत्यमन्यत ॥
अथ दृष्टो हरिर्विष्णुः साक्षात्सर्वगतः शुभः ।
प्रसन्नो हि हरिर्मह्यं तेनाहं दृष्टवान्हरिम् ॥

(for त्रिधामान) T1 हरिं (for जपम्) G3 जपन् (for स्मरन्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds1 — *Mention of Khila* Dn D5 T1-4 G M — *Sub parvan* Dn Ds1 D5 T1-3 G1 M कैलासयात्रा — *Adhy name* Dn Ds1 T1-3 G1 M4 घण्टाकर्णचित्तसमाधि , G3 घण्टाकर्णसमाधि विधानम् , M1-3 पिशाचदर्शनम् — *Adhy no* Dn 265, Ds1 264, T2 G3 191 , T3 G4 193 , T1 160 , G2 187 , G1 190 , G5 M1 192 , M2-4 165

(L 640) D4 शुद्धि , T1-4 G1-3 M4 शुद्धि , G1 शुचि (for शुद्ध) D4 शुद्धि (for शुद्धि) M4 चित्तशुद्धिसमन्वितम् (for °) — (L 641) T1 G3 M4 आत्मन्यन्य , G3 °न्येव (for °न्येव) — (L 642) D5 T2 G2 M1-3 पुरुषस्त्र° , T1-4 G1 °र्त्त° , D5 °र्त्त (for °र्त्ते) T1-4 हरिम् (for हरिः) — (L 643) T1-4 G3 चिन्तयन्तं जगन्नाथं (for °) D5 संचयम् , G3 संश्रयं (for संचये) — (L 644) T3 G3 कर्मणाम् (for °णः) — (L 645) T1 G1 नमस्कार , M4 नमस्कृते , Bom ed नमस्कारी (for नरकारे) — (L 649) T1 पठन्ति (for पठति). — (L 650) Dn Ds1 T2 G4 M4 जाग्रत् (for जाग्रन्) T4 M1-3 गच्छन् (for तिष्ठन्) D5 T4 M1-3 तिष्ठन् (for गच्छंस्) G1 वदन् (for वदन्) — (L 651) T1 पिबन् (for पिबञ्) T1 पिबन् (for पिबन्) — (L 652) D5 G2 बाध्यमानं , M3-4 बध्यमानस् , M1 वधमाने (for बाधमानं) M4 मृगाणाम् (for [ह]त्वापि च मृगान्) — (L 653) M4 शयने (for हनने) — (L 655) T1 पापम् (for पाक). G1 घोरेषु (for घोरस्य) Dn Ds1 G2 कर्तरि ; M1-4 सर्वदा ; M4 °दा (for °तः) — (L 659) D5 G2 M4 शुद्धात्मकरणे यस्य (for °) T2 G3 भूपते (for भूमिप) — (L 663) G3 प्रभुं हरिम् (for प्रभञ्जनम्) — (L 664) Dn Ds1 G1-4 M1-4 निश्चलम् (for शुभम्) — M1 om. line 665 — (L 665) T2 G3 M4 अनादिनिधनं नित्यं ; G1 °मप्यविकारं (for °) M1-4 मायावरम् (for °यिनम्). — (L 666) D5 सत्यशुद्धं ; G2 निरञ्जनं (for सत्ययुक्तं) D5

योऽसौ धेनुकं तालवने तत्फलैः सममच्छिनत् ।
हत्वा दानवमुमं तं गोपान्विस्मापयन्निव ॥
दधार यो गोधरमुग्रपौरुषो
महामतिर्मेघसमागमे सति ।
विडम्बयञ्छक्रबलं प्रमोदय-
न्गोपांश्च गोपीश्च सगोकुलं हरिः ॥
गोपीनां स्तनमध्ये तु क्रीडते काममीश्वरः ।
योऽसौ पिबंस्तदधरं मायामानुषदेहवान् ॥
गोपीभिरास्वाद्य सुखं विविक्ते
शेते स्म रात्रौ सुखमेव केशवः ।
स्तनान्तरेष्वेव तदा च तासा
कामीव कान्ताधरपल्लवं पिबन् ॥
अक्रूरेण समाहूतस्तेन गच्छन्हि यामुने ।
जले योऽभ्यर्चितस्तेन नागलोके स एव हि ॥
ततश्च गच्छन्नलराजनार्दनो
हत्वा तमुग्रं रजकं वरात्पथि ।
हृत्वा च वस्त्राणि यथेष्टमीश्वरो
ययौ सरामो मथुरां पुरीं हरिः ॥
लब्ध्वा च दामानि बहूनि कामदो
दत्त्वा वरं माल्यकृते महात्मन् ।
लब्ध्वानुलेपं सुरभिं च यादवः
कुब्जां चकाराशु महार्हरूपाम् ॥
योऽसौ चापं समादाय मध्ये छित्त्वा महद्धनुः ।
सिंहनादं महच्चक्रे कल्पान्ते जलदो यथा ॥
हत्वा गजं घोरमुदग्ररूपं
विषाणमादाय ततोऽनु केशवः ।
ननर्त रङ्गे बहुरूपमीश्वरः
कंसस्य दत्त्वा भयमुग्रवीर्यः ॥
योऽसौ हत्वा महामल्लं चाणूरं निहतद्विपम् ।
यादवेभ्यो ददौ प्रीतिं कंसस्यैव तु पश्यतः ॥
जघान कंसं रिपुपक्षपातिनं
पितुर्द्विषं यादवनामधेयम् ।
संस्थाप्य राज्ये हरिरुग्रसेनं
सांदीपनिं काश्यमुपागमत्ततः ॥
विद्यामवाप्य सकलां दत्त्वा पुत्रं महामुनेः ।
साग्रजोऽथ जगामाशु मथुरां यादवीं पुरीम् ॥
हत्वा निशुम्भं नरकं महामतिः
कृत्वा सुघोरं कदनं जनार्दनः ।
ररक्ष विप्रान्मुनिवीरसंघा-
न्देवांश्च सर्वाञ्जगतो जगत्पतिः ॥
स एव भगवान्विष्णुर्मया दृष्टो जनार्दनः ।
कृतकृत्योऽस्मि संजातः सायुज्यं माप्नुयामहम् ॥

Ms मागफणौ; D5 °फणां (for °फणो) —(L. 749) G5 निक्षिप्यमाण (for निपेत्य°) D6 गोवत्सं (for °हार्के) —(L. 752) T4 M1 s आचिनोत् (for अच्छिनत्) T2 s G3 प्राच्छिनतत्फलैः सह (for °) —(L. 753) M1 s कोकान् (for गोपान्) —(L. 754) T3 G1 s °पौरुषात् (for °षो) —(L. 756) G3 साधुबलं (for शक्र°) —(L. 757) M3 समाकुलं (for सगो°) —(L. 759) T1 s G1 s स्तनं तासां (for तदधरं) —(L. 760) D6 T3 G1 विविक्त°, T1 °क्त (for °क्ते) —(L. 761) T1 G1 योऽसौ (for रात्रौ) T3 G1 s स्वयम् (for सुखम्) —(L. 762) D6 G3 रात्रौ (for तासां) T3 G3 स्तनान्तरेषु क्षणदासु T3 G1 स्तनान्तरे च क्षणदासु तासां —(L. 764) D6 तासां, T3 G1 स्तनान्तरे च क्षणदासु तासां —(L. 764) D6 Ms गच्छति (for °न्हि) T1 s G M3 तेन गच्छति यामुनम् (for °) —(L. 765) T1 यथैव (for स एव) —(L. 769) M1 s हित्वा, M3 छित्वा (for हत्वा) D6 यथेष्टम् (for °ष्टम्) —(L. 769) T1 G1 योऽसौ (for ययौ) M1-s मधु (M3 °धु)-रायं हरिः, M3 मधुरां महापुरीम् (for °रां पुरीं हरिः) —(L. 770) M1 दत्त्वा (for लब्ध्वा) D6 T1 M3 कामदो (for °दो) —(L. 771) D6 माल्यवते (for °कृते), — G1 om lines 772–777 —(L. 772) M1 च (for [स]नु°) —(L. 773) D6 G3 महार्हरूपाम्; T4 महार्घ्य°; M1 s महार्घ (for महार्ह°) —(L. 774) G1 छित्वा मध्ये (for transp.) —(L. 776) D6 उग्रम् (for °ग्रम) —(L. 779) D6 T1 G3 M1 s उग्रवीर्यः (for °वीर्यः) —(L. 781) D6 तु स (for [तु] तु) —(L. 782) D6 पातिनं (for °पा°) —(L. 785) G1 उपागतो (for °गमत्) —(L. 786) D6 G3 महात्मने; G1 °मुनि M3 s °सुत (for °मुने) —(L. 789) D6 M1 s निशुम्भं; T1 s निशुम्भं; G1 s M1 निशुम्भं (for निशुम्भं) —(L. 789) D6 T1 च T3 G1-s M1 स (for सु°), G s नाकं (for कदनं) —(L. 790) D6 मुनि°

येन दृष्टो हरिः साक्षात्तस्य मुक्तिः करस्थिता ।
सोऽयमेव हरिः साक्षात्प्रत्यक्षमिह वर्तते ॥
को नु जन्मान्तरे पूर्वे धर्मः संचित एव मे ।
यस्य पाकः समुत्पन्नो येनासौ दृश्यते मया ॥
सर्वथा पुण्यवानस्मि नष्टसंसारबन्धनः ।
किमस्मै दीयते वस्तु किं नु वक्ष्यामि सांप्रतम् ।
करिष्ये किमहं विष्णोर्यदस्याद्य यथेप्सितम् ॥
इत्युक्त्वा विरराम नादं ननाद बहुशस्तदा ।
जहास विकृतं भूयो ननर्त पिशिताशनः ॥
नमो नमो हरे कृष्ण यादवेश्वर केशव ।
प्रत्यक्षं च हरेस्तत्र ननर्त विविधं नृप ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

विहस्य विकृतं भूयः प्रनृत्य च यथाबलम् ।
ब्राह्मणस्य हृतस्याथ शवमादाय सत्वरम् ॥
द्विधाकृत्य महाघोरं पिशितं पेशलाङ्गुलम् ।
तत खण्डं समादाय अद्भिरभ्युक्ष्य यत्नतः ॥
निधाय पात्रे सुशुभे नमस्कृत्य जनार्दनम् ।
इदं प्रोवाच देवेशं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ॥
गृहाणेदं जगन्नाथ भक्ष्यं योग्यं तव प्रभो ।
भवादृशैर्जगन्नाथ ग्राह्यं सर्वात्मना हरे ॥
भक्तिनम्रा वयं विष्णो नात्र कार्या विचारणा ।
दत्तं यद्भक्तिमात्रेण ग्राह्यं तत्स्वामिना हरे ॥
नवं सुसंस्कृतं भक्ष्यं ब्राह्मणं शवमुत्तमम् ।
अस्माकं पिशिताशानां शास्त्रे नियतमेव हि ।
ततो गृहाण भगवन्यदि दोषो न विद्यते ॥
इत्युक्त्वा विकृतं भूयो विहस्य स तु कामतः ।
दातुमैच्छत्तदा खण्डमस्पृश्यस्य शवस्य ह ॥
ततः प्रीतो हरिस्तस्मै मनसापूजयच्च तम् ।
अहोऽस्य स्नेहकारुण्यं मयि सर्वत्र वर्तते ॥
इति संचिन्त्य मनसा प्रोवाच यदुपुंगवः ।
अलमेतेन सर्वत्र पिशाच पिशिताशन ।
अस्पृश्यं माद्दशैरेतद्ब्राह्मणं शवमुत्तमम् ॥
ब्राह्मणः सर्वथा पूज्यो जन्तुभिर्धर्मकाङ्क्षिभिः ।
पिशाचा घोरकर्माणो यतन्ते ब्रह्महिंसने ॥
न हन्तव्याः सदा विप्रास्तद्धिंसा नरकावहा ।
तस्मादस्पृश्यमस्माभिर्नात्र कार्या विचारणा ॥
तस्मात्प्रीतोऽस्मि भद्रं ते मनोनिर्मलता यथा ।

संघांश्च सर्वान्, M3 °पर्वसंघान् (for °वीरसंघान्) — (L. 793) Dn Ds2 T3 G1.2.3 M4 प्राप्तवान् (for प्राप्नुयाम्) — (L. 794) Dn T1.2 G2.3 M1 करे स्थिता, D6 G3 पुरे दधे, T4 पुरे स्थिता (for करस्थिता) — (L. 796) T1 G3 M4 नूनं (for को नु) — Before line 801, Dn Ds2 G1 M4 ins वैशंपायन उवाच — (L. 801) T1.4 G1.2 M1.4 विरराम; G4 विस्मय (for °रे) Dn Ds2 T1 G3-5 M1 ननर्द (for ननाद) — (L. 803) M4 विष्णो (for कृष्ण) — (L. 804) D6 विविधम् (for विविध)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Akhila* Dn Ds2 D6 T1.2.4 G1.2.3 M — *Subparvan* Dn Ds2 D6 T1.4 कैलासयात्रा — *Adhy name* Dn Ds2 T1.2.4 G1.3.4 घण्टाकर्णस्तुति — *Adhy no* Dn 167, Ds2 269, T1 G3 193, T2 G1 195; T4 162; G4 M4 191; M2.3 185

(L. 805) Cal ed प्रहस्य (for प्रनृत्य) G3 यथाक्रमम् (for °बलम्) — (L. 806) Dn Ds2 T1.2 G1.2.4 M4 सत्वर° (for °रम्) Ds om (hapl) lines 805[b]–811[a]. — (L. 807) M4 पिशाचं (for पिशितं) — (L. 808) M1.2 स्वक (for खण्ड) T2 G2.3.4 स्वकर (for अद्भिर्) G3 अभ्यर्च्य (for अभ्युक्ष्य) — (L. 811) Dn Ds2 T2 G1.2.4 M4 मे, T3 G3 [इ]म (for [इ]दं) Ds2 प्रोवाच; T1 प्रोवाच (for प्रोवाच) — (L. 815) T4 च (for सु) Ds2 G1 ब्राह्मण्य (for ब्राह्मणं) — After line 815, T1 G3 M4 ins:

7** सर्वेषामेव वर्णानां शवं ब्राह्मणमुत्तमम् ।

— D6 om lines 816–820 — (L. 816) M4.5 नियमितम् (for नियत°) T4 G3 शास्त्रनियमितमेव हि (for °) — (L. 819) Dn Ds2 G3.4 M4 अस्पृश्यं तु (for °श्यस्य) — (L. 820) Dn Ds2 T2.4 G M4 मन्यत (for हरिस्) — (L. 821) T3 G1 तिष्ठते (for वर्तते) — (L. 822) D6 G1 M1.4 नन्दन (for पुंगव) — (L. 824) T1 G1 मानुषैर्; M1.4 मानुषैर् (for माद्दशैर्) G2 मार्ह (for एतद्) D6 G4 M1.4 मानुषं, G4.5 मानुष्यं (for °णं) — (L. 825) D6 T3 M1.2 ब्राह्मणा सर्वथा पूज्या; G (ed) °नं सदा पूज्यो (for °) G3 M4 धर्म (for धर्म) — (L. 827) D6 (also

को न्वत्र समयो भूयादिति ते मेनिरे गणाः ॥
ततः समाप्ते सकले जगत्यते
र्व्रते समूले सकलेश्वरः शिवः ।
द्रष्टुं हरिं लोकहितैषिणं प्रभुं
ययौ भवान्या सह भूतसङ्घैः ॥
सार्धं सुरेन्द्रेण समुत्सुकेन
प्रियेण सख्या प्रभुरीश्वरः शिवः ।
स्वयं जटी भूतपिशाचसंवृतः
शरी च खड्गी शशिशेखरः शिवः ॥
करेण बिभ्रत्सह दर्भकुण्डिकां
करेण साक्षादपरेण दीपिकाम् ।
अन्येन बिभ्रन्महतीं सडिण्डिमां
शूलं च बिभ्रत्परेण बाहुना ॥
गुणान्सरुद्राक्षकृतान्समुद्वह-
ञ्जटाभिरापिङ्गलताग्रमूर्तिभिः ।
विराजमानः प्रभुरिन्दुशेखरो
वृषेण युक्तः सुमितेन शङ्करः ॥
उमास्तनद्वंद्वसमर्पिताननः
स्तया समाश्लिष्य निपीडिताधरः ।
गङ्गाम्बुनिक्षालितचन्द्रशेखर-
स्तां चापि वीक्षन्बहुशस्तदा शिवः ॥
भस्माङ्गरागैरनुलेपिताननो
महोरगैर्बद्धजट सनातनः ।
शिरःकपालैः परिशोभितस्तदा
द्रष्टुं हरिं वैशवमभ्ययाच्छिवः ॥
यमाहुरव्यं पुरुषं महान्त
पुरातनं सांख्यनिरुद्धदृष्टयः ।
यस्यापि देवस्य गुणान्समग्रा-
न्सत्त्वादिचतुर्विंशतिमाहुरेवं ॥
यमाहुरेकं पुरुषं पुरातनं
कणादनामानमजं महेश्वरम् ।
वृक्षस्य यक्षं विनिहत्य यो वै
निनाशय वेधाश्च पुरा पुरातनः ॥
यं विदुर्भूततत्त्वज्ञं भूतं भूतेशभावनम् ।
वामदेवं विरूपाक्षमाहुस्तत्त्वविदो जनाः ॥
महादेवं सहस्राक्षं कालमूर्तिं चतुर्भुजम् ।
रुद्रं रोदननामानमाहुर्विश्वेश्वरं शिवम् ॥
अप्रमेयमनाधारमाहुर्माहेश्वरा जनाः ।
नग्नं नग्नपतीनां तु नागिनं नग्नवंसम् ।
आहुर्निश्चरं शान्तं शिवमादिं सनातनम् ॥
तस्य मूर्तिरिमाः सर्वा धरागाः सकला नृप ॥
भूमिरापोऽनलो वायुः खं सूर्यश्च तथा शशी ।
अग्निश्च यजमानश्च अष्टौ निर्दिष्टमष्टधा ॥
महादेवो महायोगी गिरीशो नीललोहितः ।

तपस्यति तदा विष्णौ पर्वते भूतसेविते ।
गरुडस्ताक्ष्यतनय इन्धनानि समाचिनोत् ।
होमार्थं वासुदेवस्य चरतस्तप उत्तमम् ॥
चक्रराजोऽथ पुष्पाणि सचिनोति तदा हरेः ।
दिक्षु सर्वासु सर्वत्र रक्षन् जलजलन्दः ॥
खड्ग आहृत्य यत्नेन कुशान्सुबहुशस्तदा ।
गदा कौमोदकी चैव परिचर्यां चकार ह ॥
धनुःप्रवरमत्युग्रं शार्ङ्गं दानवभीषणम् ।
स्थितं हि पुरतस्तस्य यथेष्टं भृत्यवत्स्वयम् ।
जुहोति भगवान्विष्णुरेधोभिर्बहुभिः सदा ॥
आज्यादिभिस्तदा हव्यैरग्निं संपूज्य माधवः ।
सप्तार्चिषः समाप्ति च समस्तन्त्यलतः श्रुती ॥
एकस्मिन्नेकदा मासे भुञ्जानो नियतात्मवान् । ;
द्वितीये त्वथ पर्याये भुञ्जन्नेकेन केनचित् ॥
एकस्मिन्वत्सरे भुञ्जंस्तथैवैकेन केनचित् ।
समाप्य वत्सरं सर्वमेवमेव जगत्पतिः ॥
द्वादशाब्दे तथा पूर्णे उत्तमासे जगत्पतिः ।
जुह्वन्नपि समाध्यायन्पठन्सप्ताञ्जनार्दनः ॥
आरण्यकं पठन्विष्णुः साक्षान्सर्वेश्वरो हरिः ।
आस्ते ध्यानपरस्तत्र पठन्मन्त्रमनुत्तमम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

नत इन्द्रः स्वयं तत्र आरुह्य गजमुत्तमम् ।
द्रष्टुं सर्वेश्वरं विष्णुं तपस्यन्तं समाययौ ॥
ततो यमस्तु भगवानारुह्य महिषं परम् ।
विवरेश्च स्वयं साक्षाद्दायर्यां नगमुत्तमम् ॥
प्रचेता हंससमारूढो यादोभिश्च समन्वितः ।
श्वेतच्छत्रसमायुक्तः श्वेतव्यजनवीजितः ।
ययौ कैलासशिखरं द्रष्टुं केशवमजरम् ॥
अन्येऽपि च तथा देवा आदित्या वसवस्तथा ।
रुद्राश्चैव तथा राजन्द्रष्टुं केशवमाययुः ॥
सिद्धाश्च मुनयश्चैव गन्धर्वा यक्षकिंनराः ।
सर्वाश्चाप्सरसो राजन्नृत्यगीतविशारदाः ॥
ततो देवगणाः सर्वे कैलासं समरुत्तम ।
पर्वतो नारदश्चैव तथान्ये मुनिसत्तमाः ।
विस्मयस्थिरलोचनाश्च सर्वे देवगणास्तथा ॥
आश्चर्यं खलु पश्यन्तं न भूतं न भविष्यति ।
योगिध्येयः स्वयं कृष्णो यजत्यपि मुदः स्वयम् ।

को ह्यत्र समयो भूयादिति ते मेनिरे गणाः ॥
ततः समाप्ते मरुते जगत्पते-
र्व्रते समूले सकलेश्वरः शिवः ।
द्रष्टुं हरिं लोकहितैषिणं प्रभुं
ययौ भवान्या सह भूतसंघैः ॥
सार्धं कुबेरेण सगुह्यकेन
प्रियेण सख्या प्रभुरीश्वरः शिवः ।
स्वयं जटी भूतपिशाचसंवृतः
हारी च खड्गी शशिशेखरः शिवः ॥
करेण बिभ्रत्सह चर्मतुण्डिरं
करेण साक्षादपरेण दीपिकाम् ।
अन्येन बिभ्रन्महता सडिण्डिमा
शूलं च बिभ्रत्परेण बाहुना ॥
गुणान्सरुद्राक्षकृतान्समुद्वह-
ञ्जटाभिरापिङ्गलताम्रमूर्तिभिः ।
विराजमानः प्रभुरिन्दुशेखरो
वृषेण युक्तः सुसितेन शंकरः ॥
उमास्तनद्वंद्वसमर्पिताननः
स्तया समाश्लिष्य निपीडिताधरः ।
गङ्गाम्बुनिर्भासितचन्द्रशेखर-
स्तथा चापि तीक्ष्णपटुनन्दनः शिवः ॥
भस्माङ्गरागैरनुलेपिताननो
महोरगैर्बद्धजटः सनातनः ।
शिरःकपालैः परिशोभितस्तदा
द्रष्टुं हरिं चैवमभ्ययाच्छिवः ॥
यमाहुरव्यं पुरुषं महान्तं
पुरातनं सांख्यनिबद्धदृष्टयः ।
यस्यापि देवस्य गुणान्समग्रा-
न्सत्त्वाश्चतुर्विंशतिमाहुरेके ॥
यमाहुरेवं पुरुषं पुरातनं
कणादनामानमजं महेश्वरम् ।
दक्षस्य यज्ञं विनिहत्य यो वै
विनाश्य देवांश्च पुरा पुरातनः ॥
यं विदुर्भुवनश्रेष्ठं भूतं भूतेशभावनम् ।
वामदेवं विरूपाक्षमाहुस्तत्त्वविदो जनाः ॥
महादेवं सहस्राक्षं भास्मूर्तिं चतुर्भुजम् ।
रुद्रं रौद्रननामानमाहुर्विश्वेश्वरं शिवम् ॥
अप्रमेयमनाधारमाहुर्यं विश्वरा जनाः ।
नग्नं नग्नपरीतं तु नागिनं नगवर्गसम् ।
आहुर्विश्वेश्वरं शान्तं निगमादिं सनातनम् ॥
तस्य मूर्तिरिमाः सर्वा धरणाः सकला नृप ॥
भूमिरापोऽनलो वायुः खं सूर्यश्च तथा शशी ।
अभिश्च यजमानश्च प्रकृतिर्भवमष्टधा ॥
महादेवो महायोगी गिरिशो नीललोहितः ।

तपस्यति तदा विष्णौ पर्वते भूतसेविते ।
गरुडस्तार्क्ष्यतनय इन्धनानि समाचिनोत् ।
होमार्थं वासुदेवस्य चरतस्तप उत्तमम् ॥
चक्रराजोऽथ पुष्पाणि संचिनोति तदा हरेः ।
दिक्षु सर्वासु सर्वत्र ररक्ष जलजस्तदा ॥
दर्भं आहृत्य यत्नेन शुभाञ्शुभकुशलदा ।
गदा कौमोदकी चैव परिचर्यां चकार ह ॥
धनुःप्रवरमत्युग्रं शार्ङ्गं दानवभीषणम् ।
स्थितं हि पुरतस्तस्य यथेष्टं भृत्यवत्स्वयम् ।
जुहोति भगवान्विष्णुरेधोभिर्यज्ञुभिः सदा ॥
आज्यादिभिस्तदा हव्यैरग्निं संपूज्य माधवः ।
सप्तार्चिषः समाप्तिं च समस्तव्यस्ततः कृती ॥
एकस्मिन्नेकदा मासे भुञ्जानो नियतात्मवान् ।
द्वितीये त्वथ पर्याये भुञ्जन्नेपेन केनचित् ॥
एकस्मिन्वत्सरे भुञ्जंस्तथैवैतेन केनचित् ।
समाप्य वत्सरं सर्वमेवमेव जगत्पतिः ॥
द्वादशाब्दे तथा पूर्णे ऊनमासे जगत्पतिः ।
जुह्वन्नग्निं समाध्यायन्पठन्मन्त्राञ्जनार्दनः ॥
आरण्यकं पठन्विष्णुः साक्षात्सर्वेश्वरो हरिः ।
आस्ते ध्यानपरस्तत्र पठन्प्रणवमुत्तमम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

तत इन्द्रः स्वयं तत्र आरुह्य गजमुत्तमम् ।
द्रष्टुं सर्वेश्वरं विष्णुं तपस्यन्तं समाययौ ॥
ततो यमस्तु भगवानारुह्य महिषं परम् ।
विश्वरेश्च स्वयं साक्षाद्दायर्यां गमुत्तमम् ॥
प्रचेता हंसमारुह्य वारुणैश्च समन्वितः ।
श्वेतच्छत्रसमायुक्तः श्वेतव्यजनवीजितः ।
ययौ कैलासशिखरं द्रष्टुं केशवमव्ययम् ॥
अन्येऽपि च तथा देवा आदित्या वसवस्तथा ।
रुद्राश्चैव तथा राजन्द्रष्टुं केशवमाययुः ॥
सिद्धाश्च मुनयश्चैव गन्धर्वा यक्षकिंनराः ।
सर्वाश्चाप्सरसो राजन्नृत्यगीतविशारदाः ॥
ततो देवगणाः सर्वे कैलासं गमनं गताः ।
पर्वतो नारदश्चैव तथान्ये मुनिसत्तमाः ।
विस्मयभिन्नलोलाक्षाः सर्वे देवगणास्तथा ॥
आश्चर्यं खलु पश्यध्वं न भूतं न भविष्यति ।
योगिध्येयः स्वयं कृष्णो यत्तप्यति गुरुः स्वयम् ।

Ts तत स गरुडस्तार्क्ष्यम्, G[illegible] गरुडस्तार्क्ष्यश्च यान (for °) —(L. 909) Dn Ds D[illegible] Ts G[illegible] M[illegible] जलदस्त (for °जस्त्). — Ts om line 910 —(L. 915) Dn Ts हविर्भिः (for हव्यैर्) G[illegible] अर्थ (for अग्निं) —(L. 916) Ds समाप्तिश्च (for °प्तिं) G[illegible] तत्र (for कृती) D[illegible] [illegible] (for °) —(L. 918) Ts पर्याये; Cal ed. पर्याये (for पर्यायं). Dn Ds Ts G[illegible] केतन (for केनचित्) M[illegible] भुञ्जानो येन केनचित् (for °) —(L. 919) Ds[illegible] M[illegible] वत्सरे (for वत्सरे) G[illegible] केतन (for केनचित्) —(L. 920) Dn Ds Ts G[illegible] तत्र; Cal ed तु तत्र (for सर्वं) D[illegible] सम्यग् (for सर्वम्) — T[illegible] [illegible] line 931 —(L. 921) Ds मासमासे (for ऊन°) —(L. 923) G[illegible] ध्यायन् M[illegible] सदा ध्यायन्; [illegible] Poona ed[illegible] G[illegible] [illegible] (for °ध्यायन्) Ds Ts G[illegible] M[illegible] [illegible]. —(L. 923) M[illegible] [illegible] (for साक्षात्). Dn M[illegible] [illegible] (for सर्वे) G[illegible] सर्वलोकेश्वरो हरिः (for °) —(L. 924) [illegible] (for ध्यानपरस्) Colophon — Mention of the Epic [illegible] of Khila: Dn Ds Ds Ts [illegible] G M[illegible] — And [illegible] Ds Ds G[illegible] M[illegible] वैशंपायन[illegible] — Adhy no Dn 2[illegible], Ds 2[illegible], Ts [illegible] 19[illegible], Ts [illegible] 197, Ts 1[illegible]; G[illegible] 190, G[illegible] 191; G[illegible] M[illegible] 1[illegible]; M[illegible] [illegible]

(L. 925) Dn T[illegible] G[illegible] M[illegible] [illegible] (for [illegible]) —(L. 927) Dn [illegible] T[illegible] [illegible]; G[illegible] M[illegible] [illegible] (for [illegible]) —(L. 928) Dn Ts G[illegible] M[illegible] [illegible] (for [illegible]) —(L. 929) Ts G[illegible] [illegible] (for [illegible]). (L. 933) [illegible] (for [illegible]) Ts [illegible]; G[illegible] [illegible] (for [illegible]) — Ts G[illegible] [illegible] (hap[illegible]) [illegible] 931 [illegible] om lines 933-934 —(L. 933) D[illegible] [illegible] (for [illegible]) —(L. 936) Cal ed [illegible] (for °) (L. 93[illegible]) Dn Ds Ts [illegible] G[illegible] [illegible] (for [illegible]) — [illegible] om lines 93[illegible]-93[illegible] —(L. 939) Ts G[illegible] [illegible] (for [illegible]) Dn Ds Ts [illegible] M[illegible] [illegible] (for [illegible]) After line 9[illegible] Ts G[illegible] ins:

9[illegible] [illegible]

— H om 13-940 (L. 940) Ts [illegible] (for [illegible])

को न्वत्र समयो भूयादिति ते मेनिरे गणाः ॥
ततः समाप्ते सकले जगत्पते-
र्मते समूले सकलेश्वरः शिवः ।
द्रष्टुं हरिं लोकहितैषिणं प्रभुं
ययौ भवान्या सह भूतसंघैः ॥
सार्धं कुबेरेण सगुह्यकेन
प्रियेण सख्या प्रभुरीश्वरः शिवः ।
स्वयं जटी भूतपिशाचसंवृतः
शरी च खड्गी शशिशेखरः शिवः ॥
करेण बिभ्रत्सह दर्भकुण्डिकां
करेण साक्षावपरेण दीपिकाम् ।
अन्येन बिभ्रन्महतीं सडिण्डिमां
शूलं च बिभ्रत्परेण बाहुना ॥
गुणान्सरुद्राक्षकृतान्समुद्वह-
ञ्जटाभिरापिङ्गलताम्रमूर्तिभिः ।
विराजमानः प्रभुरिन्दुशेखरो
वृषेण युक्तः सुरितेन शंकरः ॥
उमास्तनद्वंद्वसमर्पिताननः
स्वया समाश्लिष्य निपीडिताधरः ।
गङ्गाम्बुनिक्षालितचन्द्रशेखरः
स्तां चापि वीक्षन्बहुमन्वदा शिवः ॥
भस्माङ्गरागैरनुलेपिताननो
महोरगैर्बद्धजटः सनातनः ।
शिरःकपालैः परिशोभितस्तदा
द्रष्टुं हरिं केशवमभ्ययाच्छिवः ॥
यमाहुरग्र्यं पुरुषं महान्तं
पुरातनं सांख्यनिबद्धदृष्टयः ।
यस्यापि देवस्य गुणान्समग्रां-
स्त्वांश्चतुर्विंशतिमाहुरेके ॥
यमाहुरेकं पुरुषं पुरातनं
कणादनामानमजं महेश्वरम् ।
दक्षस्य यज्ञं विनिहत्य यो वै
विनाश्य देवांश्च पुरा पुरातनः ॥
यं विदुर्भूततत्त्वज्ञं भूतं भूतेशभावनम् ।
वामदेवं विरूपाक्षमाहुस्तत्त्वविदो जनाः ॥
महादेवं सहस्राक्षं कालमूर्तिं चतुर्भुजम् ।
रुद्रं रौद्रनतामानमाहुर्विश्वेश्वरं शिवम् ॥
अप्रमेयमनाधारमाहुर्मद्दिश्वरा जनाः ।
नग्नं नग्नपरीतं तु नागिनं नग्नचर्मसम् ।
आहुर्विश्वेश्वरं शान्तं शिवमादिं सनातनम् ॥
तस्य मूर्तिरिमाः सर्वाः धराद्याः सकला नृप ॥
भूमिरापोऽनलो वायुः खं सूर्यश्च तथा शशी ।
अग्निश्च यजमानश्च प्रकृतिर्भैरवमष्टधा ॥
महादेवो महायोगी गिरीशो नीललोहितः ।

T₃ हरि: G₃ गिरौ (for भूत). — T₃ G₂ om. line 941. — (L. 941) D₃ M₃ विस्मयो (for समयो.) — (L. 942) D₅ M₁₋₃ सकले जगत्पतिर्, T₃ इहनि संस्रस्य (for सकले जगत्पतेर्). — (L. 943) T₁ रत (for मते) D₃ वृतः स सौरि सकलेश्वरेश्वर. — G₃ om. (hapl.) lines 944–949. — (L. 944) T₃ G₁.₂ हितं; T₃ सदा (हरिं) — (L. 945) T₂ G₁ सिद्धसंघै (for भूत°). — (L. 947) Dn Ds₂ T₃ G₃.₅ सख्या प्रियेण (by transp.) — G₃ om. (hapl.) lines 948–949. — (L. 949) T₁ चर्मी (for शरी). Dn₁ Ds₁ G₁ शशिखण्डशेखरः (G₁ °खण्डन) (for °शेखरः शिव). — (L. 950) G₂ दण्ड- (for दर्भ-). — (L. 951) D₃ सपरे न (for अपरेण) — (L. 953) M₁.₂ बिभ्रद् (for बिभ्रन्). G₂ पाणिना (for बाहुना). — (L. 954) D₁ गजान् (for गुं°). — (L. 955) T₁.₂ G₁.₂₋₄ ताम्रमूर्ति. (for °तिभि) — (L. 957) T₃ सुरतेन (for सुरि°). — (L. 961) M₁.₄ तया निरीक्षन् (for तां चापि वीक्षन्) D₃ G₂ सदा (for तदा). — (L. 964) D₃ बहु° (for यदि). — (L. 965) D₃ ययौ; M₁.₃ द्रष्टुं (for हरिं). — G₃ om. lines 966–969. — (L. 967) M₃ पुरातनं (for °तनं) — (L. 968) G₃ सम्य (for यस्य). — (L. 970) M₃ एके (for एकं) — (L. 973) Dn Ds₁ T₁ G₁.₄ समुरान्सनातनः; D₃ T₁.₂ G₂.₃ M₁.₃ प्रपुरात्पुरातनम् (T₃ G₁.₂ °न) (for च पुरा सनातनः) — (L. 979) Dn Ds₁ T₁.₂.₄ दाक्षि (for नग्न). — (L. 980) T₂ शंभुं (for शान्तं). — (L. 981) D₃ तस्य (for तस्य). — (L. 982) G₁ क्षितिर् (for भूमिर्) Dn₁ ज्ञानिर्नो (for ऽनलो). — (L. 983) M₃ नदेव (for चाग्निश्च). — (L. 985) Dn₁ T₁.₂ G₁.₂ M₃ महामर्गी,

आदिकर्ता महीभर्ता शूलपाणिरुमापतिः ।
द्रष्टुं विश्वेश्वरं विष्णुं भूतसंघैः समाययौ ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तस्याग्रे समपद्यन्त भूतसंघाः सहस्रशः ।
घण्टाकर्णो विरूपाक्षः कुण्डभानुः कुमुद्वहः ॥
दीर्घलोमा दीर्घशिरो दीर्घबाहुर्निरञ्जनः ।
उष्ट्रवक्त्रः शतमुखः शतग्रीवः शतोदरः ॥
कुण्डोदरो महाग्रीवः स्थूलजिह्वो त्रिबाहुकः ।
पार्श्ववक्त्रः सिंहमुखः उन्नतासो महाहनुः ।
निबाहुः पञ्चबाहुश्च व्याघ्रवक्त्रः सितानन ॥
एते चान्ये च बहवो दीर्घास्या दीर्घलोचनाः ।
नृत्यन्तः प्रहसन्तश्च स्फोटयन्तः परस्परम् ॥
तथान्ये घोररूपाश्च तथान्ये विकृतानना ।
प्रेतभक्षाः प्रेतवहा मांसशोणितभोजनाः ॥
शवानि सुबहून्याशु भक्षयन्तस्ततस्ततः ।
पिबन्तो रुधिरं घोरं खण्डयन्तः शवं बहु ॥
कराला विवृता दीर्घा धमनिस्नायुसंतताः ।
नग्नाश्चैव सचीराश्च शूलाग्रप्रोतमानुषा ॥
शिरोमालावृताः केचिदान्त्रपाशावपाशिताः ।
डिण्डिमैरट्टहासैश्च नादयन्तो वसुंधराम् ।
कपालिनो भैरवाश्च जटिला मुण्डिनस्तथा ।
एवं बहुविधा घोराः पिशाचा विकृताननाः ॥
तथान्ये मुनिवीराश्च ध्यायन्तः परमेश्वरम् ।
पठन्तो वेदशास्त्राणि साङ्गानि विविधानि च ॥
कुण्डिकास्थकराः केचित्केचित्कपिशचीरिणः ।
केचित्कौपीनवसनाः केचित्कर्पटसंवृताः ॥
स्तुवन्तः शंकरं भक्त्या स्तोत्रैर्माहेश्वरैस्तथा ।
एकत्र ते मुनिगणा अपरत्र गणास्तथा ॥
अन्यत्र सिद्धगन्धर्वाः प्रियाभिः सह संगताः ।
नृत्यन्ति नृत्यकुशला गायन्ति स्म च पन्नगाः ॥
विद्याधरास्तथान्यत्र स्तुवन्ति शंकरं शिवम् ।
ननृतुस्तस्य पुरतो गच्छन्तोऽप्सरसां गणाः ॥
एवमेतैर्महाघोरैः पिशाचैर्भूतकिंनरैः ।
मुनिभिश्चाप्सरोभिश्च सह शर्वः समाययौ ॥
यत्र विश्वेश्वरो विष्णुस्तपस्तेपे सुदारुणम् ।
यत्र ते लोकपालाश्च तिष्ठन्ति स्म दिदृक्षया ।
उमया लोकभाविन्या गङ्गया चन्द्रशेखरः ॥

M1 2 महीकर्ता (for °भर्ता) — (L. 986) M2 सहाययौ (for समा°)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds1 D5 T1 2 3 G M — *Sub-parvan* Dn Ds2 M3 4 कैलासयात्रा — *Adhy name* Dn 270, Ds1 259 T1 G1 196, T2 G3 198, T3 165, G2 189, G4 160, G5 195, G6 M1 187 M2 3 161

G4 om lines 987 1024 T3 om the ref — (L. 988) Dn D5 G1 2 4 5 कुण्डधार T1 कुमरश्च (for कुण्डभानु) T3 कुरूद्वह (for कुमु°) T2 कुन्दर सकुमुद्वह (for °) — (L. 989) Dn Ds2 T2 G2 4 दीर्घभुजो, T1 2 °शिरा, G1 °शिरो (for °शिरो) — G4 om lines 990 993 — (L. 990) Dn1 G1 उष्ट्रनेत्र, D5 उग्रवक्त्र (for उष्ट्र°) M4 शितोदर (for शतो°) — (L. 992) G1 सिंह मुखी (for °मुख) — (L. 994) G1 द्विबाहु (for त्रि°) D5 शतानन, T1 2 G3 5 सतानन (for सितानन) — (L. 996) M1 2 पिशाचा (for the second तथान्य) D5 तथान्ये मुकृतानना (for °) — (L. 997) G2 प्रेतसभा ; M4 °रक्षा (for °भक्षा) Dn T1 2 G1 2 4 5 प्रेतवाहा (for °वहा) — (L. 998) T2 G1 शवान्सुबहुदन्तत्र (for °) — G1 om line 999 — (L. 999) Dn Ds2 T1 2 G1 2 शवान्बहून् (for शवं बहु) — (L. 1000) D5 T2 M2 4 विकृता (for विवृता) T2 घोरा (for दीर्घा) — (L. 1001) Dn Ds1 T3 G 2 4 नानाविधा, D5 भग्नाश्चैव (for नग्ना°) Dn Ds1 D5 T2 4 G1 5 M4 सुचीराश्च (for सची°) T1 नग्नाश्च रुधि राश्चैव (for °) — (L. 1002) T3 M2 शिल्प (for शिरो°) D5 आन्त्रपाशैश्च पाशिता, M2 4 °पाशविपाशिता (for °) — (L. 1004) M1 कपालिनो (for कपालिनो) G1 जटिनो (for जटिला) — (L. 1005) T1 2 C1 3 M3 4 एवं बहुविधाकारा (for °) — (L. 1007) Dn Ds1 G2 4 -वाक्यानि (for -शास्त्राणि) — (L. 1008) T3 कुण्डिकान्तकरा केचित्, G1 °स्थिकरा केचित् (for °) Dn Ds1 D5 T1 2 G1 2 5 केचि त्कुशाचिर्चीरिण (for °) — (L. 1009) T4 G2 4 कार्पास- (for कर्पट) — (L. 1011) D5 T1 2 G3 4 5 M मुनिवरा (for °गणा) — (L. 1012) Ds2 D5 T1 4 M2 सिद्धा (for सिद्ध) — (L. 1013) Cal ed नृत्येऽपि कुशला सर्वे

को त्वत्र समयो ॰ स सर्वलोकप्रभवो हरिः शिवो
जटी च साक्षात्प्रणवात्मकः कृती ।
द्रष्टुं हरिं विष्णुमुदारविक्रमो
ययौ यथेष्टं पिशिताशनैर्वृतः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

एवं बहुविधैर्भूतैः पिशाचैरुरगैः सह ।
आगत्य भगवान्रुद्रः शंकरो वृषवाहनः ॥
ददर्श विष्णुं देवेशं तपन्तं तप उत्तमम् ।
जुह्वानमग्निं विधिवद्द्रव्यैर्मेध्यैर्जगत्पतिम् ॥
गरुडाहृतकाष्ठं जटिलं चीरवाससम् ।
चक्रेणानीतकुसुमं खड्गानीतकुशं तथा ॥
गदाकृतसमाचारं देवदेवं जनार्दनम् ॥
इन्द्राद्यैर्देवसंघैश्च वृतं मुनिगणैः सह ।
अचिन्त्यं सर्वभूतानां ध्यायन्तं किमपि प्रभुम् ॥
अवरुह्य वृषाच्छर्वो भगवान्भूतभावनः ।
ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा त्र्यम्बकाक्ष उमापतिः ।
ततो भूतपिशाचाश्च राक्षसा गुह्यकास्तथा ।
मुनयो विप्रवर्याश्च जयशब्दं प्रचक्रिरे ॥
जय देव जगन्नाथ जय रुद्र जनार्दन ।
जय विष्णो हृषीकेश नारायण परायण ॥
जय रुद्र पुराणात्मञ्जय देव हरेश्वर ।
आदिदेव जगन्नाथ जय शंकर भावन ॥
जय कौस्तुभदीप्ताङ्ग जय भस्मविराजित ।
जय चक्रगदापाणे जय शूलिंस्त्रिलोचन ॥
जय मौक्तिकदीप्ताङ्ग जय नागविभूषण ।
इति ते मुनयः सर्वे प्रणामं चक्रिरे हरिम् ॥
तत उत्थाय भगवान्दृष्ट्वा देवमवस्थितम् ।
वृषध्वजं विरूपाक्षं शंकरं नीललोहितम् ।
ततो हृष्टमना विष्णुस्तुष्टाव हरमीश्वरम् ॥

भगवानुवाच ।

नमस्ते शितिकण्ठाय नीलग्रीवाय वेधसे ।
नमस्ते अस्तु शोचिषे नमस्ते उपवासिने ॥
नमस्ते अस्तु मीढुषे नमस्ते गदिने हर ।
नमस्ते विश्वमूर्तये वृषाय वृषरूपिणे ॥
अमूर्ताय च देवाय नमस्तेऽस्तु पिनाकिने ।

(for ॰) — (L 1017) T4 मुनिभिश्चैव समर्थैः (for ॰) — (L 1021) D5 T3 ʀ G2 ʀM2 ʀ ʀ हर शिवो, D2 भवो विभुः (for हरिः शिवो) — (L 1022) T1 प्रणवात्मकं, M1 ʀ °वाकृति ((for °वात्मक°) — (L 1023) D6 G1 विभुं (for विष्णुम्) D6 उदारविक्रम, T1 ʀ M °विक्रम (for °विक्रमो)

Colophon — *Mention of the Epic* D82 — *Mention of Khila* Dn D82 D6 T1 ʀ ʀ G1 ʀ ʀ ʀ M — *Subparvan* Dn D82 D6 M कैलासयात्रा — *Adhy no* Dn 271, D82 270 T1 197, T3 199, T4 G1 166, G2 193, G4 196, G5 M4 198, M1 ʀ 163

(L 1025) D6 असुरैः (for उरगैः) — (L 1028) D6 G2 जुह्वन्तम् (for जुह्वानम्) Dn T1 ʀ G1–4 M1 ʀ ʀ द्रव्यैर् (for मेध्यैर्) — T4 om lines 1029–1032 — (L 1029) G1 पीत (for चीर) — (L 1030) D6 G2 चक्रानीतकुशासनम् (G2 °दिकम्) (for ॰) — (L 1032) T2 गन्धर्वैः (for सर्वैश्च) G1 तथा (for सह) — M1 om line 1033 M1 ʀ om line 1034 — (L 1037) M1–ʀ ʀ सपार्षद् (for °वर्याश्च) — (L 1040) M1 रुद्र (for देव) T3 G1 ʀ M1 हरे हर, G2 M1 ʀ हरे हरे (for हरेश्वर) — (L 1043) D6 T3 G2 M1 ʀ जगदीश्वर (for त्रिलोचन) — (L 1045) T2 [इ]मे (for ते) — (L 1046) M1 ʀ देवेशो (for भगवान्) D6 उमापतिम्, G2 उपस्थितम् (for अवस्थि°) — (L 1048) D6 ईश्वर (for °रम्) — D6 कृष्ण (for भगवान्) — (L 1049) D6 नीलकण्ठाय (for शिति°) G2 नीलकण्ठाय (for °ग्रीवाय) — (L 1050) G1 नमस्ते गदिने तुभ्य, G1 नमोऽस्तु शोचिषे तुभ्य, Bom Poona eds G (ed) °स्ते शोचिषे अस्तु (for ॰) D6 T4 अस्तु मीढुषे, G2 विश्वमूर्तये (for उपवासिने) — G2 om line 1051 — (L 1051) T1 नमस्ते हरये तुभ्यं, Bom Poona eds G (ed) °स्ते मीढुषे अस्तु (for ॰) T3 G1–3 हरे (for हर) D6 T4 नमस्ते विश्वमूर्तये (for ॰) — (L 1052) Dn D82 G2 विश्वतनवे, T1 °रूपे ते, T1 °मूर्ताय (for °मूर्तये) T4 नमस्ते जटिने तुभ्य (for ॰) D5 वृषाय वृषविहाय वृषरूपाय ते नमः, G1 नमस्ते गदिने तुभ्यं नमस्ते विश्वमूर्तये — After line 1052, G1 ins

10** उपनिर्याय च नमो वृषाय वृषरूपिणे ।

— (L 1053) M1 ʀ अरूपाय (for अमूर्ताय) T1 मूर्ताय (for देवाय) — After line 1053, T1 ins

नमः कुब्जाय कृपाय शिवाय शिवरूपिणे ॥
नमस्तुण्डाय तुण्डाय नमस्तुटितुटाय च । [1055]
नमः शिवाय शान्ताय गिरिशाय च ते नमः ॥
नमो हराय हिंस्राय नमो हरिहराय च ।
नमोऽघोराय घोराय घोरघोरप्रियाय च ॥
नमोऽघण्टाय घण्टाय नमो घटिघटाय च ।
नमः शर्वाय शान्ताय भूताधिपतये नमः ॥ [1060]
नमो नमो विरूपाय पुराय पुरहारिणे ।
नम आद्याय बीजाय शुचये भस्मरूपिणे ॥
नमः पिनाकहस्ताय नमः शूलासिधारिणे ।
नमस्ते खट्वहस्ताय नमस्ते कृत्तिवाससे ॥
नमस्ते वामदेवाय नम आकाशमूर्तये । [1065]
हराय हरिरूपाय नमस्ते तिग्मतेजसे ॥
भक्तप्रियाय भक्ताय भक्तानां वरदायिने ।
नमोऽभ्रमूर्तये देव जलमूर्तिधराय च ॥
नमश्चन्द्राय देवाय सूर्याय च नमो नमः ।
नमः प्रधानदेवाय भूतानां पतये नमः ॥ [1070]

नमः करालमुण्डाय विकृताय कपर्दिने ।
अजाय च नमस्तुभ्यं भूतभावन भावन ॥
नमोऽस्तु हरिकेशाय पिङ्गलाय नमो नमः ।
नमस्तेऽभीशुहस्ताय भीरुभीरुहराय च ॥
हराय भीतिरूपाय घोराणां भीतिदायिने । [1075]
नमो दक्षमखघ्नाय भगनेत्रापहारिणे ॥
उमापते नमस्तुभ्यं कैलासनिलयाय च ।
आदिदेवाय देवाय भवाय भवरूपिणे ॥
नमः कपालहस्ताय नमोऽजमथनाय च ।
त्र्यम्बकाय नमस्तुभ्यं त्र्यक्षाय च शिवाय च ॥ [1080]
वरदाय वरेण्याय नमस्ते चन्द्रशेखर ।
नम इध्माय हविषे ध्रुवाय च कृशाय च ॥
नमस्ते शक्तियुक्ताय नागपाशप्रियाय च ।
विरूपाय सुरूपाय मद्यपानप्रियाय च ॥
श्मशानरतये नित्यं जयशब्दप्रियाय च । [1085]
खरप्रियाय खर्वाय खराय खररूपिणे ॥
भद्रप्रियाय भद्राय भद्ररूपधराय च ।

विरूपाय सुरूपाय महाघोराय ते नमः ॥
घण्टाय घण्टनादाय घण्टभूषणभूषिणे ।
तीव्राय तीव्ररूपाय तीव्ररूपप्रियाय च ॥
नग्नाय नग्नरूपाय नग्नरूपप्रियाय च ।
भूतावास नमस्तुभ्य सर्वावास नमो नमः ॥
नमः सर्वात्मने तुभ्य नमस्ते भूतिदायिने ।
नमस्ते वामदेवाय महादेवाय ते नमः ॥
का नु वाक्स्तुतिरूपा ते को नु स्तोतु प्रशक्नुयात् ।
कस्य वा स्फुरते जिह्वा स्तुतौ स्तुतिमता वर ॥
क्षमस्व भगवन्देव भक्तोऽहं त्राहि मा हर ।
सर्वात्मन्सर्वभूतेश त्राहि मा सतत हर ॥
रक्ष देव जगन्नाथ लोकान्सर्वात्मना हर ।
त्राहि भक्तान्सदा देव भक्तप्रिय सदा हर ॥

Colophon

वैशपायन उवाच ।

ततो वृषध्वजो देवः शूली साक्षादुमापतिः ।
कर करेण सस्पृश्य विष्णोश्चक्रधरस्य ह ॥
प्रोवाच भगवान्रुद्रः केशव गरुडध्वजम् ।
शृण्वता सर्वदेवाना मुनीना भावितात्मनाम् ॥
किमिद देवदेवेश चक्रपाणे जनार्दन ।
तपश्चर्या किमर्थ ते प्रार्थना तव का विभो ।
त्वय विष्णुर्भवाल्लिप्स्यस्तपस्त्व तपसा हरे ॥
पुत्रार्थं यदि ते देव तपश्चर्या जनार्दन ।
पुत्रो दत्तो मया देव पूर्वमेव जगत्पते ॥
शृणु तत्रापि भगवन्कारण कारणात्मक ॥
तपश्चर्तुं प्रवृत्तोऽह कुर्वन्भिल्कारजाद्धरे ।
सर्वायुत महाघोर पुरा कृतयुगे तदा ॥
भवानी तत्र मे देव परिचर्तुं तदाभवत् ।
पित्रा नियुक्ता देवेश उमेया वरवर्णिनी ।
मीत इन्द्रस्तदा देव मार मा प्रैषयत्तदा ॥
मधुना सह सयुक्तो मारो मामागतस्तदा ।
लक्ष्य मामकरोत्तत्र बाणस्य प्रेषितस्य ह ॥
एषा मा सेवते तत्र दानात्पुष्पादिना हरे ॥
ततः क्रुद्धोऽहमभव दृष्ट्वा मार तथाविधम् ।
क्रुध्यतो मम देवेश नेत्राद्वह्निः पपात ह ॥
सोऽयमग्निस्तदा मार भस्मसात्कृतवास्तदा ।
अचिन्तय तदा विष्णो शक्रस्यैतच्चिकीर्षितम् ॥
तत प्रभृति देवेश द्वयाः त प्रति वर्तते ।

— G₂ om 1087ᵈ-1088ᵃ — (L 1088) T₁ घोररूपाय, M₃ महामेघाय (for °घोराय) — (L 1089) Dn Ds₂ T₂ घण्टभूषाय, G₁ °भूताय (for °नादाय) T₁ ₃ G₁ ₃ ₄ घण्टानादाय घण्टाय (for ᵃ) G₅ घण्टाघण्टाय ते नम (for ᵇ) — G₄ om line 1091 — (L 1092) Dn Ds₂ D₆ T₄ भूतवास (for भूता°) D₆ लोकवास, G₆ M₃ सर्व° (for सर्वा°) — D₆ om (hapl) lines 1093 1094 — (L 1093) Dn Ds₂ नमस्ते भूतिदायक, T₁ ₄ G₃ °स्ते भूतदायिने, G₁ °स्ते भूतदायक (for ᵇ) — (L 1095) D₆ सतिरूपा (for स्तुति°) — (L 1096) G₃ वाक् (for वा) T₁ स्फुरते कस्य जिह्वा तु (for ᵃ) G₃ कृतौ (for स्तुतौ) — (L 1097) Dn Ds₂ G₃ ₄ त्राहि (for त्राहि) — (L 1098) Dn Ds₂ D₆ T₂ G₃ ₄ त्राहि (for त्राहि) D₆ वर, G₃ हरे (for हर) — D₆ G₂ om (hapl) line 1099 — (L 1099) T₂ सह, T₄ हरे (for हर) — (L 1100) Dn Ds₂ D₆ T₁ ₃ G₄ त्राहि (for त्राहि) T₂ भक्तं (for भक्तान्)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds₂ — *Mention of Khila* Dn Ds₂ D₆ T₁ ₃ ₄ G₆ — *Sub parvan* Dn Ds₂ D₆ T₄ G₁ M₃ कैलासयात्रा — *Adhy name* G₃ कृष्णेन स्तुति, G₄ ईश्वरस्तुति, M₁ रुद्रस्तव — *Adhy no* Dn 272, Ds₂ 271, T₃ G₃ 198, T₂ G₁ 200, T₄ 167; G₂ 193, G₄ 197, G₅ 199, M₁ ₂ 163, M₃ 199

T₃ G₁ om the ref — (L 1101) G₄ शिवः (for शूली) — (L 1102) G₃ करे वा (for करेण) — (L 1104) M₃ ऋषीणा (for मुनीना) — (L 1107) Ds₂ D₆ T₂ G₃ नित्य (for त्वय) D₆ T₄ M₁ ₃ तपसो (for तपसा) G₆ तपस्त्वं तपसा वर (for ᵇ) — (L 1108) Cal ed प्रति (for यदि) — (L 1109) G₄ जनार्दन (for जगत्पते) — (L 1110) D₅ कृत्स्नात्मक (for कारणा°) — (L 1111) D₅ G₃ कारणान्तरे (for °जाद्धरे) — (L 1112) Ds₂ अन्य (for तदा) — (L 1113) D₅ G₃ ₄ तपश्चर्तुं (for परिचर्तुं) D₆ वनात्मवत्; T₁ तथाभवत् (for तदाभवत्) — (L 1114) G₃ ₄ मम (for उमा) — G₆ om lines 1116 1118 — (L 1117) G₃ कार्ये (for एष्य) — (L 1118) T₁ ₂ G₃ देवी (for दानात्) — (L 1121) Dn Ds₂ हरे (for तदा) — G₆ om lines 1122-1124

ब्रह्मणा च नियुक्तोऽस्मि प्रीतस्तत्र जनार्दन ॥
नियुक्तः पुत्ररूपेण स ते देव जगत्पते ।
ज्येष्ठस्तव सुतो देव प्रभुरित्यभिविश्रुतः ॥
स्मरं तं विद्धि देवेश नात्र कार्या विचारणा ।
इत्युक्त्वा पुनराहेदं याथात्म्यं दर्शयन्निव ।
मुनीनां श्रोतुकामानां याथात्म्यं तत्र सत्तम ॥
अञ्जलिं सपुटं कृत्वा विष्णुमुद्दिश्य शंकरः ।
उमया सार्धमीशानो याथात्म्यं वक्तुमैहत ॥
हरे कुर्वति तत्रैवमञ्जलिं पुरुसत्तम ।
मुनयो देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च सहकिंनराः ।
अञ्जलिं चक्रिरे विष्णौ देवदेवेश्वरे हरौ ॥

महेश्वर उवाच ।

यत्तत्कारणमाहुस्तत्सांख्याः प्रकृतिसंज्ञितम् ।
त्रिधाभूतं जगद्योनिं प्रधानं कारणात्मकम् ॥
सत्त्वं रजस्तमो विष्णो जगदण्डं जनार्दन ।
तस्य कारणमाहुस्त्वां सांख्यास्तत्त्वविदो हरे ।
तद्रूपेण भवान्विष्णो परिणम्याधितिष्ठति ॥
ततो महान्समुत्पन्नः प्रकृतिर्यस्य कारणम् ।
तस्मात्तु महतो घोरादहंकारो महानभूत् ।
स त्वमादौ जगन्नाथ परिणामस्तथा हि सः ॥
अहंकारात्प्रभो देव कारणानि महान्ति च ।
तन्मात्राणि तथा पञ्च भूतानि प्रभवन्त्युत ॥
तानि त्वामाहुरीशानं भूतानीति जगत्पते ।
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥
चक्षुर्घ्राणं तथा स्पर्शो रसना श्रोत्रमेव च ।
मनः षष्ठं तथा देव प्रेरकं तत्र तत्र ह ॥
कर्मेन्द्रियाणि चाप्याहुः पादादीनि जनार्दन ।
त्वमेव तानि सर्वाणि करोषि नियतात्मवान् ॥
स्वेषु स्वेषु जगन्नाथ विषयेषु तथा हरे ।
निवेशयसि देवेश योग्यामिन्द्रियपद्धतिम् ॥
यदा त्वं रजसा युक्तस्तदा भूतानि सृष्टवान् ।
यदा च सत्त्वयुक्तोऽसि तदा पाता जगत्त्रयम् ॥
यदा ते तम उत्कृष्टं तदा संहरसे जगत् ॥
त्रिभिरेव गुणैर्युक्तः सृष्टिरक्षाविनाशने ॥
वर्तसे विविधां भूतिमादाय नियतात्मवान् ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु नियोजयसि माधव ॥
प्राणिनामुपभोगार्थमन्तः स्थित्वा जगद्गुरो ।
तस्मात्सर्वत्र भूतेषु वर्तसे सर्वगो भवान् ॥
ब्रह्मा त्वं सृष्टिकाले । स्थितौ विष्णुरसि प्रभो ।
संहारे रुद्रनामासि त्रिधामा त्वमिति प्रभो ॥
भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।
एताः प्रकृतयो देव भिन्नाः सर्वत्र ते हरे ॥

—(L. 1122) D6 M1 3 [ह्]र (for [स्]तत्र) —(L. 1123) G3 पति (for प्रति) —(L. 1124) M3 ऽस्मिन्प्री तिस् (for ऽस्मि प्रीतस्) M तस्य (for तत्र) —(L. 1127) G4 मम (for विद्धि) — G4 om lines 1128–1141 —(L. 1128) Dn2 G1 om (hapl.) lines 1128b–1129a D6 यथार्थं; G2 M1 याथार्थ्यं (for °त्म्यं) —(L. 1129) T1 M3 4 याथार्थ्यं (for °त्म्यं) —(L. 1131) D6 M1 याथार्थ्यं (for °त्म्यं) —(L. 1132) Dn Ds1 हरे (for हरौ) Dn1 Ds1 कुर्वन्ति —(L. 1134) T1, 3 4 G1 3 4 त्रिविष्णोर् (for त्रिविष्णौ) — G2 महेश (for महेश्वर) —(L. 1135) D6 महत् (for यत्तत्) T1 त्वां सत्यम् (for कारणम्) M1 3 4 तं, M2 तु (for तत्) Dn Ds2 -संज्ञकम् (for -संज्ञितम्) —(L. 1140) T1 2 G1 3 5 M प्रकृतेर्जन्म कारणम्, G2 जगतो जन्मकारणम् (for b) —(L. 1144) T1 मात्राणि (for भूतानि) D6 G2 कारणानि महा(G2 मत्र)न्त्युत (for b) —(L. 1145) D6 भूतानि जगतां पते (for b) —(L. 1147) D6 T1 2 G M रसनं (for °ना) —(L. 1149) Dn Ds2 M3 4 [क]र्माणि (for [च]ाप्याहुः) Dn Ds2 M3 4 वागादीनि, T1 2 G1 3–5 वाग्वा° (for पादा°) —(L. 1152) D6 M नियोजयसि (for निवेश°) —(L. 1154) D6 T2 G2 M जगत्सदा (for जगत्त्रयम्) —(L. 1155) Dn Ds1 T2 G3 5 यदा त्वं तमसाकृष्टस्, T1 G1 यदा त्वं तमसा कृष्ण (for a) G2 यथा त्वं तामसंभावं हरसे तत्तथा जगत् —(L. 1157) D6 T4 M2 3 भूमिम् (for भूतिम्) —(L. 1159) Cal. ed. जगत्स्रष्टा (for अन्तः स्थित्वा), T2 G1 3 जगत्पते, T4 °द्गुरुम् (for °द्गुरो) —(L. 1162) D6 त्रियामा (for त्रिधामा) Dn Ds2 T1 2 4 G असि (for इति) —(L. 1164) G3 एतासां प्रकृतिर्देव (for a) G(ed.) द्विधा (for भिन्ना) G3 नो भवान् (for ते हरे) —(L. 1166) Dn Ds2

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
सहस्रोदरसाहस्री सहस्रात्मा दिवस्पतिः ॥
भूमिं सर्वामिमां प्राप्य सप्तद्वीपां ससागराम् ।
अणुः सर्वत्रगो भूत्वा अत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥
त्वमेवेदं जगत्सर्वं यद्भूतं यच्च भविष्यति ।
त्वत्तो विराट् प्रादुरभूत्सम्राट् चैव जनार्दन ॥
तव यज्ञाज्जगन्नाथ ब्राह्मणो लोकरक्षकः ।
प्रादुरासीत्पुराणात्मन्षट्कर्मनिरतः सदा ॥
राजन्यस्तु तथा बाह्वोरासीत्संरक्षणे रतः ।
ऊर्वोर्वैश्यस्तथा विष्णो पादाच्छूद्र उदाहृतः ।
एवं वर्णा जगन्नाथ तव देहात्सनातनात् ॥
मनसस्तव देवेश चन्द्रमाः समपद्यत ।
सुरक्षकः सर्वभूतानां शीतांशुरमृतप्रभः ॥
अक्ष्णोः सूर्यः समुत्पन्नः सर्वप्राणिविलोचनः ।
यस्य भासा जगत्सर्वं भासते भानुमानसौ ॥
मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च प्राणाद्वायुरजायत ।
नाभेरन्तरिक्षमुत्पन्नं तव देव जनार्दन ॥
द्यौरासीत्तु महाघोरा शिरसस्तव गोपते ।
पद्भ्यां भूमिः समुत्पन्ना दिशः श्रोत्राज्जगत्पते ।
एवं सृष्ट्वा जगत्सर्वं व्याप्य सर्वं व्यवस्थितः ॥
व्याप्य सर्वानिमाँल्लोकान्स्थितः सर्वत्र केशव ।
ततश्च विष्णुनामासि धातोर्व्याप्तेश्च दर्शनात् ॥
नारा आपः समाख्यातास्तासामयनमादितः ।
यतस्त्वं भूतभव्येश तन्नारायणशब्दितः ॥
वसनाद्देवनाद्देव वासुदेवेति शब्दितः ।
हरसि प्राणिनो देव ततो हरिरिति स्मृतः ॥
शं करोषि सदा देव ततः शंकरनामवान् ।
बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्च तस्माद्ब्रह्मेति शब्दितः ।
मधुरिन्द्रियनामेति ततो मधुनिषूदनः ॥
हृषीकाणीन्द्रियाण्याहुस्तेषामीशो यतो भवान् ।
हृषीकेशस्ततो विष्णो ख्यातो वेदेषु पठ्यते ॥
को ब्रह्मेति समाख्यात ईशोऽहं सर्वदेहिषु ।
आवां तवाङ्गे सम्भूतौ तव केशवनामवान् ॥
मा विद्या च हरे प्रोक्ता तस्या ईशो यतो भवान् ।
तस्मान्माधवनामासि धवः स्वामीति शब्दितः ॥
गौरेषा तु यतो वाणी तां च वेद यतो भवान् ।
गोविन्दस्तु ततो देव मुनिभिः कथ्यते भवान् ॥
त्रिरित्येव त्रयो वेदाः कीर्तिता मुनिसत्तमैः ।
क्रमते तांस्तथा सर्वांस्त्रिविक्रम इति स्मृतः ॥
अणुर्वामननामासि यतस्त्वं वामनाकृतिः ।
मननान्मुनिरेवासि यमनाद्यतिरुच्यसे ॥
तपश्चरसि यस्मात्त्वं तपस्वीति च शब्दितः ।

सहस्रशार साहस्री, D5 सहस्रोक सहस्राक्षी; G2 सहस्रो दरसाहस्र (for °) T2 सहस्रात्म (for °स्रात्मा) — (L. 1167) M2 व्याप्य (for प्राप्य) — (L. 1168) M अत्य तिष्ठत् (for अत्य°) — G2 om. lines 1171–1174 — (L. 1172) M2 पुरात्मात्मा (for °त्मन्) — (L. 1174) G2 शूद्रो (for विष्णो) D1 पादौ (for पादाच्) — (L. 1175) M सनातन (for °तनात्) — (L. 1177) M2 2 -जन्तूनां (for भूतानां) Dn Ds1 T1 G2 4 M अमित (for अमृत) — (L. 1178) G2 अक्ष्ण (for अक्ष्णो) — (L. 1179) D5 om (hapl) 1179b–1181a T2 व्याप्य स्म व्यवस्थित (for b) — (L. 1180) Submetric T4 स इन्द्रश्च, M त इन्द्रश्च (for इन्द्रश्च) Dn Ds1 T2 G1 Cal. ed मुखादिन्द्र- (Cal ed देव श्च अग्निश्च (for °) — (L. 1181) Hypermetric. Dn Ds1 G3 नाभेरभूदन्तरिक्षं, T1 2 G1 2 5 °रयान्तरिक्षं च, T2 °व्योम समुत्पन्न (for °) T1 2 G1 2 4 समुत्पन्न (for तव देव) — (L. 1182) G2 4 भूपते (for गोपते) — (L. 1184) T1 2 G1 3 6 जगद्रूप (for °त्सर्वं) — (L. 11.. G3 व्याप्त (for व्याप्य) D5 सर्वम् (for सर्वान्) D5 T4 (for स्थितः) — (L. 1186) M प्र (for the second — Dn Ds2 T1 3 4 om line 1189 — (L. 1.. M2 हरसि मम नृणां पाप (for °) — (L. 1191) महादेव (सदा देव) Dn Ds1 T1 2 G1 2–6 तत शंकरतां गत (— (L. 1195) G1 om (hapl) lines 1195a–1201a केशव (for पठ्यते) Dn Ds2 M1 3 ख्यातो देवेषु (for b) — (L. 1196) Dn Ds1 D5 T2 3 4 G ब्रह्मणो नाम (for °) Dn Ds1 D5 T1 2 4 G1 2 4 देहिनाम् (for देहिषु) — (L. 1197) Dn Ds1 T1 G1 2 M2 तवाङ्गं (for °ङ्गे) Dn Ds1 T2 2 G1 2 3 (for तव) — (L. 1198) D5 T4 G3 लक्ष्मीस्तु (for ° — (L. 1199) D5 T4 G3 स्वामिति (for स्वामीति) —

वसन्ति त्वयि भूतानि भूतावासस्ततो हरे ॥
ईशस्त्वं सर्वभूतानामीश्वरोऽसि ततो हरे ।
प्रणवः सर्ववेदानां गायत्री छन्दसां प्रभो ॥
अक्षराणामकारस्त्वं स्फोटस्त्वं वर्णसंश्रयः ।
रुद्राणामहमेवास्मि वसूनां पावको भवान् ।
आदित्यानां भवान्विष्णुरिन्द्रो देवेश्वरो भवान् ।
अश्वत्थो वृक्षजातीनां ब्रह्मा लोकगुरुर्भवान् ।
मेरुस्त्वं पर्वतेन्द्राणां देवर्षीणां च नारदः ॥
दानवानां भवान्दैत्यः प्रह्लादो भक्तवत्सलः ।
सर्पाणामेव सर्वेषां भवान्वासुकिसंज्ञकः ॥
गुह्यकानां च सर्वेषां भवान्धनद एव च ।
वरुणो यादसां राजा गङ्गा त्रिपथगा भवान् ॥
आदिस्त्वं सर्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान् ।
त्वत्तः समभवद्विश्वं त्वयि सर्वं प्रलीयते ॥
अहं त्वं सर्वगो देव त्वमेवाहं जनार्दन ।
आवयोरन्तरं नास्ति शब्दैरर्थैर्जगत्पते ॥
नामानि तव गोविन्द यानि लोके महान्ति च ।
तान्येव मम नामानि नात्र कार्या विचारणा ॥
त्वदुपासा जगन्नाथ सैवास्तु मम गोपते ।
यश्च त्वां द्वेष्टि देवेश स मां द्वेष्टि न संशयः ॥
त्वद्विस्तारो यतो देव अहं भूतपतिस्ततः ।
न तदस्ति विना देव यत्ते विरहितं हरे ॥
यदासीद्वर्तते यच्च यच्च भावि जगत्पते ।
सर्वं त्वमेव देवेश विना किंचित्त्वया न हि ॥
स्तुवन्ति देवाः सततं भवन्तं स्वैर्गुणैः प्रभो ।
ऋक्च त्वं यजुरेवासि सामासि सततं विभो ॥
विमुच्यते मया देव सर्वं त्वं भूतभावनः ।
नमः सर्वात्मने देव विष्णो माधव केशव ॥
नमस्करोमि सर्वात्मन्नमस्तेऽस्तु सदा हरे ।
नमः पुष्करनाभाय वन्दे त्वामहमीश्वर ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा देवदेवेशं मुनीनाह पुनः शिवः ।
एवं जानीत हे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागताः ॥
एतदेव परं वस्तु नैतस्मात्परमस्ति यः ।
एतदेव विजानीध्वमेतद्वः परमं तपः ॥
एतदेव सदा विप्रा ध्येयं प्रयतमानसैः ।
एतद्वः परमं श्रेय एतद्वः परमं तपः ॥

1203) M1-3 क्रमसे (for °से) G1 3 श्रुत (for स्तुत) — T1 2 G1 om line 1208 — (L. 1208) M तदा स्तुत (for ततो हरे) — (L. 1209) M भवान् (for प्रभो) — (L. 1210) G2 प्रभवो (for स्फोटस्त्वं) — Dn Ds2 G3 om line 1212 T1 om lines 1213–1218 — (L. 1213) M देव (for लोक) D6 T4 कृता (for गुरुः) — (L. 1215) Cal ed दानवानां दैत्यमध्ये तु (for °) — (L. 1216) Dn Ds2 T3 G1 3 4 सन्नित (for संज्ञक) — D6 om lines 1221–1234 T2 G1 om (hapl.) lines 1226 1229 G3 om line 1226 — (L. 1226) M1 यश्च त्वां द्विषते देव (for °) — D6 om. line 1227 — (L. 1227) T4 त्वयि विस्तारितो देव (for °) G1 om (hapl.) 1227b–1233a — (L. 1229) D6 T4 किंचिद् (for हरे) — T2 G1 om line 1229 — (L. 1229) M3 भाति (for भवि) — (L. 1230) T1 सह (for न हि) — (L. 1231) D6 स्तुवन्ति सर्वे देवाश्च सततं स्वगुणैर्विभो — (L. 1232) Dn Ds2 T3 G1 प्रभो (for विभो) — G1 om line 1233. — (L. 1233) M विमुच्यसे जगन्नाथ (for °) G1 om (hapl.) lines 1233b–1234a — After line 1233, T1 ins

11** नमः सर्वात्मने देव मुनीनाह पुनः शिवः ।
एवं जानीत हे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागताः ।
एतदेव परं वस्तु नैतस्मात्परमस्ति यः ॥

— (L. 1234) Dn Ds2 T1 4 G2 4 M1 4 सर्वात्मना (for °त्मने) — (L. 1236) T4 G1 3 ईश्वरम् (for ईश्वर)

Colophon — *Mention of the Epi* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 4 G M — *Sub parvan* Dn Ds2 D6 T4 G1 M कैलासयात्रा — *Adhy name* D6 T4 G1 कृष्णस्तुतिः — *Adhy no* Dn 273; Ds2 272; T2 G2 199; T3 G1 201, T4 169; G2 194; G4 198; G5 200; M1-4 164, M5 200

G3 om lines 1237–1276 — (L. 1238) D6 G2 भो (for हे) D6 द्रष्टुमागमाः (for °गताः) — G1 om lines 1240–1245 — (L. 1240) M1-4 एवम् (for the first एतद्) — (L. 1241) Dn Ds2 T1 4 G2 M4 सततं ; D6 य सतत (for प्रयत) — (L. 1242) D6 श्रेयस् (for श्रेय).

एतद्धो जन्मनः कृत्यमेतद्वस्तपसः फलम् ।
एष वः पुण्यनिचय एष धर्मः सनातनः ॥
एष वो मोक्षवशग एष मार्ग उदाहृतः ।
एष पुण्यप्रदः साक्षादिह कर्मणा फलम् ॥
एतदेव प्रशंसन्ति विद्वांसो ब्रह्मवादिनः ।
एषा प्रयोगगतिर्विप्राः प्राप्या ब्रह्मविदां सदा ॥
एतदेव प्रशंसन्ति सांख्ययोगसमाश्रिताः ।
एष ब्रह्मविदां मार्गः कथितो वेदवादिभिः ॥
एतनेव विजानीत नात्र कार्या विचारणा ।
हरिरेकः सदा ध्येयो भवद्भिः सत्त्वसंस्थितैः ॥
ओमित्येवं सदा विप्राः पठध्वं ध्यात केशवम् ।
ततो निःश्रेयसप्राप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥
एवं ध्यातो हरिः साक्षात्प्रसन्नो वो भविष्यति ।
भवनाशमयं देवः करिष्यति न संशयः ॥
सदा ध्यात हरिं विप्रा यदीच्छा प्राप्तुमीश्वरम् ।
एष संसारविभवं विनङ्क्ष्यति जगद्गुरुः ॥
स्मरध्वं सर्वदा विष्णुं पठध्वं त्रिशीर्षिणम् ॥
मनःसंयमनं विप्राः कुरुध्वं यत्नतः सदा ।
शुद्धेऽन्तःकरणे विष्णुः प्रसीदति तपोधनाः ॥
ध्यात्वा मां सर्वयत्नेन ततो जानीत केशवम् ।
उपास्योऽयं सदा विप्रा उपायोऽस्ति हरेः स्मृतौ ॥
उपायोऽयं मया प्रोक्तो नात्र संदेह इत्यपि ।
अयं मार्गः सदा विप्रा भवबन्धं मायनाशने ॥
यथा नो बुद्धिरखिला शुद्धा भवति यत्नतः ।
तथा कुरुत विप्रेन्द्रा यथा देवः प्रसीदति ॥
एवमुक्तास्तत सर्वे यतयः पुण्यशालिनः ।
यथावद्गुरुणोक्तास्ते निरस्ताः सरयालय ॥
एवमेवेति ते विप्राः प्राहुः प्राञ्जलयो हरम् ।
छिन्नो नः संशयः सर्वो गृहीतोऽर्थः स तादृशः ॥
एतदर्थं समायाता वयमद्य तवालयम् ।
अगमागमयोः सर्वो नष्टो मोहो महानिह ।
यथा वदसि देवेश तथा नः श्रेयसे परम् ॥
यथाह भगवान्रुद्रो यत्नतः सततं हरौ ।
इति ते मुनयः प्रीताः प्रणेमुः केशवं हरिम् ॥

Colophon

Dn Ds· T1 2 G1 4 5 M1 धनम् (for मन॰) — T2 G1 om. line 1243 — (L. 1244) Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 निचय (for निचय) — (L. 1245) Dn Ds2 T1· G1 4 5 द्दाता च (for ॰दाहृत॰) Cal ed मोक्ष (for मार्ग) — Ds om line 1246. — (L. 1248) Ds प्राप्या, T1 G1 M प्राप्यौ, G2 प्रेक्ष्यो (for प्राप्या) — (L. 1249) Ds T2 4 G2 4 सांख्ययोग, G1 सांख्य योग (for सांख्ययोग) — (L. 1250) Ds G1 M1 ब्रह्म॰ (for वेद॰) — (L. 1251) Ds विजानीयात् (for ॰नीत) — (L. 1253) M1 2 पुष (for पुरु॰) Dn Ds· G1 सत्त्वमास्थितैः (for ॰संस्थितैः) — After line 1252, Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 ins

12** नान्यो जगति देवोऽस्ति विष्णोर्नारायणात्परः ।

— (L. 1253) Dn Ds2 G2 M1 पठन (for पठध्व॰) — (L. 1254) Ds T1 G1 4 M1 2 च श्रेयस॰ (for निःश्रे॰) — (L. 1256) Dn Ds2 G 4 M इह हरिः (for न संशय) — (L. 1257) Dn Ds2 T2 G2 4, 5 M1 मच्युतम् (for ईश्वरम्) T1 यदीह प्राप्तुमुत्तमम् (for ॰) — (L. 1258) Ds स्वर्गोपलति (for विनङ्क्ष्यति) Dn Ds2 T2 G1 विनाशयति यो गुरुः (for ॰) — (L. 1259) Dn Ds Ds T1 2 4 G1 2 4 5 सततं (for सर्वदा) — G1 om line 1260 — (L. 1260) G2 विप्रा (for ॰) — (L. 1261) C1 शुद्धान्तः॰ (for शुद्धेऽन्तः॰ — (L. 1262) M2 {अ}स्तु (for मां) — (L. 1263) T1 2 G 4 5 हरिं (for सदा) Ds1 om (hapl.) lines 1263b–1265a Dn Ds2 T1 2 G1 2 4 5 उपास्ये T2 ins ॰यो ॰ स्मृत (for ॰) — (L. 1264) D1 संशय (for संदेह) T2 G1 इष्यते (for इत्यपि) — G2 om line 1265 — (L. 1266) T2 ज्ञात (for मार्गो) Dn Ds2 मम, T1 G1 ॰ (for मार्ग॰) — before line 1267, some Mss ins वैशंपायन उवाच — (L. 1268) Dn Ds2 T1 G2 — मुनय (for यतय) — (L. 1269) M1 2 4 संशय (॰यात्) Dn D· T1 2 4 G1 4 5 निरस्त(T1 2 G1 ॰स्त नृप (for ॰) — (L. 1270) M1 विप्रेन्द्रा (for ते विप्राः) Ds T2 G2 4 5 M1 2 प्रोचुः (for प्राहुः) T1 नृप (for हरम्) — (L. 1271) T1 महामते (for स तादृशः) — (L. 1273) T1 G1 M1 2 सर्वे (for सर्वो) — (L. 1274) T1 G1 पुरा (for परम्) — (L. 1275) T1 हरे (for हरौ) — (L. 1276) M1–4 हरम् (for हरिम्)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Menti…*

वसन्ति त्वयि भूतानि भूतावासस्ततो हरे ॥
ईशस्त्वं सर्वभूतानामीश्वरोऽसि ततो हरे ।
प्रणवः सर्ववेदानां गायत्री छन्दसां प्रभो ॥
अक्षराणामकारस्त्वं स्फोटस्त्वं वर्णसंश्रयः ।
रुद्राणामहमेवास्मि वसूनां पावको भवान् ।
आदित्यानां भवान्विष्णुरिन्द्रो देवेश्वरो भवान् ।
अश्वत्थो वृक्षजातीनां ब्रह्मा लोकगुरुर्भवान् ।
मेरुस्त्वं पर्वतेन्द्राणां देवर्षीणां च नारदः ॥
दानवानां भवान्दैत्यः प्रह्लादो भक्तवत्सल ।
सर्पाणामेव सर्वेषां भवान्वासुकिसंज्ञकः ॥
गुह्यकानां च सर्वेषां भवान्धनद एव च ।
वरुणो यादसां राजा गङ्गा निम्नगा भवान् ॥
आदिस्त्वं सर्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान् ।
त्वत्तः समभवद्विश्वं त्वयि सर्वं प्रलीयते ॥
अहं त्वं सर्वगो देव त्वमेवाहं जनार्दन ।
आवयोरन्तरं नास्ति शब्दैरर्थैर्जगत्पते ॥
नामानि तव गोविन्द यानि लोके महान्ति च ।
तान्येव मम नामानि नात्र कार्या विचारणा ॥
त्वदुपासा जगन्नाथ सैवास्तु मम गोपते ।
यश्च त्वां द्वेष्टि देवेश स मां द्वेष्टि न संशयः ॥
त्वद्विस्तारो यतो देव अहं भूतपतिस्ततः ।
न तदस्ति विना देव यत्ते विरहितं हरे ॥
यदासीद्वर्तते यच्च यच्च भावि जगत्पते ।
सर्वं त्वमेव देवेश विना किंचित्त्वया न हि ॥
स्तुवन्ति देवाः सततं भवन्तं स्वैर्गुणैः प्रभो ।
ऋक्च त्वं यजुरेवासि सामासि सततं विभो ॥
किमुच्यते मया देव सर्वं त्वं भूतभावनः ।
नमः सर्वात्मने देव विष्णो माधव केशव ॥
नमस्करोमि सर्वात्मन्नमस्तेऽस्तु सदा हरे ।
नमः पुष्करनाभाय वन्दे त्वामहमीश्वर ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा देवदेवेशं मुनीनाह पुनः शिवः ।
परं जानीत हे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागताः ॥
एतदेव परं वस्तु नैतस्मात्परमस्ति वः ।
एतदेव विजानीध्वमेतद्वः परमं तपः ॥
एतदेव सदा विप्रा ध्येयं प्रयतमानसैः ।
एतद्वः परमं श्रेय एतद्वः परमं तपः ॥

1203) M1-3 क्रमसे (for °से) G1 स्तुत (for स्तूत) — T1 2 G1 om line 1208 — (L 1208) M तदा स्तुत (for ततो हरे) — (L 1209) M भवान् (for प्रभो) — (L 1210) G3 प्रभवो (for स्फोटस्त्वं) — Dn Ds1 G2 om line 1212 T1 om lines 1213 1218 — (L 1213) M देव (for लोक) D6 T4 कृता (for गुरुर्) — (L 1215) Cal ed दानवान्दैत्यमध्ये तु (for °) — (L 1216) Dn Ds1 T3 G1 3-4 सञ्ज्ञित (for संज्ञक) — D6 om lines 1221–1234 T3 G1 om (hapl) lines 1226–1229 G4 om line 1226 — (L 1226) M1 यश्च त्वां द्विषते देव (for °) — D6 om line 1227 — (L 1227) T4 त्वयि विस्तारितो देव (for °) G2 om (hapl) 1227ᵇ 1233ᵃ — (L 1228) T4 कश्चित् (for हरे) — T2 G1 om line 1229 — (L 1229) M3 भाति (for भावि) — (L 1230) T1 सह (for न हि) — (L 1231) D6 स्तुवन्ति सर्वे देवाश्च सततं स्वगुणै र्विभो — (L 1232) Dn Ds1 T2 G2 प्रभो (for विभो) — G4 om line 1233 — (L 1233) M किमुच्यते जगन्नाथ (for °) G3 om (hapl) lines 1233ᵇ–1234ᵃ — After line 1233, T3 ins

11** नम सर्वात्मने देव मुनीनाह पुन शिव ।
एव जानीत हे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागता ।
एतदेव पर वस्तु नैतस्मात्परमस्ति च ॥

— (L 1234) Dn Ds1 T1 2 G2 4 M3 4 सर्वात्मना (for °त्मने) — (L 1236) T4 G1 3 ईश्वरम् (for ईश्वर)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds1 — *Mention of Khila* Dn Ds1 D6 T1 2 G M — *Sub parvan* Dn Ds1 D6 T4 G1 M कैलासयात्रा — *Adhy name* D6 T4 G4 कृष्णस्तुति — *Adhy no* Dn 273, Ds1 272, T1 G2 199, T2 G1 201, T4 168, G2 194, G4 198, G5 200, M1-3 164, M4 200

G3 om lines 1237–1276 — (L 1238) D6 G2 भो (for हे) D6 द्रष्टुमानसा (for °गता) — G2 om lines 1240–1245 — (L 1240) M1-4 एवम् (for the first एतद्) — (L 1241) Dn Ds1 T1 4 G1 M4 सततं, D6 च यत (for प्रयत) — (L 1242) D6 श्रेयम् (for श्रेय).

द्धो जन्मनः कृत्यमेतद्वस्तपसः फलम् ।
न यः पुण्यनिचय एष धर्मः सनातनः ॥
न यो मोक्षवशग एष मार्ग उदाहृतः ।
प पुण्यप्रदः साक्षादेतद्वः कर्मणां फलम् ॥
तदेव प्रशंसन्ति विद्वांसो ब्रह्मवादिनः ।
पा त्रयीगतिर्विप्राः प्राप्यां ब्रह्मविदां सदा ॥
तदेव प्रशंसन्ति सांख्ययोगसमाश्रिताः ।
प ब्रह्मविदां मार्गः कथितो वेदवादिभिः ॥
वमेव विजानीत नात्र कार्या विचारणा ।
रिरेकः सदा ध्येयो भवद्भिः सत्त्वसंस्थितैः ॥
ॐमित्येवं सदा विप्राः पठध्वं ध्यात केशवम् ।
तो निःश्रेयसप्राप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥
यं ध्यातो हरिः साक्षात्प्रसन्नो वो भविष्यति ।
त्वनाशमयं देवः करिष्यति न संशयः ॥
दा ध्यात हरिं विप्रा यदीच्छा प्राप्तुमीश्वरम् ।
प संसारविभवं विनङ्क्ष्यति जगद्गुरुः ॥
गरध्वं सर्वदा विष्णुं पठध्व त्रिशरीरिणम् ॥
नःसंयमनं विप्राः कुरुध्वं यत्नतः सदा ।
शुद्धेऽन्तःकरणे विष्णुः प्रसीदति तपोधनाः ॥
ध्यात्वा मां सर्वयत्नेन ततो जानीत केशवम् ।
उपास्योऽयं सदा विप्रा उपायोऽस्मि हरेः स्मृतौ ॥
उपायोऽयं मया प्रोक्तो नात्र संदेह इत्यपि ।
अथ मायी सदा विप्रा यतध्वं मायनाशने ॥
यथा वो बुद्धिरखिला शुद्धा भवति यत्नतः ।
तथा कुरुत विप्रेन्द्रा यथा देवः प्रसीदति ॥
एवमुक्तास्तत सर्वे यतयः पुण्यशालिनः ।
यथावदुपसंगृह्य निरस्ताः संशयान्नृप ॥
एवमेवेति ते विप्राः प्राहुः प्राञ्जलयो हरम् ।
छिन्नो नः संशयः सर्वो गृहीतोऽर्थः स शाश्वतः ॥
एतदर्थं समायाता वयमद्य तवालयम् ।
सगमात्तव योः सर्वो नष्टो मोहो महानिह ।
यथा वदसि देवेश तथा नः श्रेयसे परम् ॥
यथाह भगवान्रुद्रो यतामः सततं हरौ ।
इति ते मुनयः प्रीताः प्रणेमुः केशवं हरिम् ॥

Colophon

Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 M4 धनम् (for तप) — T2 G1 om line 1243 — (L. 1244) Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 निश्चय for निचय) — (L. 1245) Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 ज्ञाता च for वशग) Cal ed मोक्ष (for मार्ग) — D5 om line 1246 — (L. 1248) D5 प्राप्या, T1 G4 M प्राप्यौ, G2 प्रेक्ष्यो for प्राप्या) — (L. 1249) D5 T2 2 G2 4 सांख्ययोग, G1 सांख्यं योग (for सांख्ययोग) — (L. 1250) D5 G2 M2 ब्रह्म (for वेद) — (L. 1251) D5 विजानीयात् (for °नीत) — (L. 1252) M1 3 नृप (for एकः) Dn Ds2 G3 सत्त्वमास्थितैः (for °संस्थितैः) — After line 1252, Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 ins

12** नान्यो जगति देवोऽस्ति विष्णोर्नारायणात्परः ।

— (L. 1253) Dn Ds2 G2 M4 पठत (for पठध्वं) — (L. 1254) D5 T1 G1 4 M1-3 च श्रेयस (for निःश्रे°) — (L. 1256) Dn Ds2 G3 M हृद हरिं (for न संशय) — (L. 1257) Dn Ds2 T2 G1 4 5 M4 अच्युतम् (for ईश्वरम्) T2 यदीह प्राप्तुमुत्तमम् (for ²) — (L. 1258) D5 व्यपोहति (for विनङ्क्ष्यति) Dn Ds2 T2 G3 विनाशयति वो गुरुः (for ²) — (L. 1259) Dn Ds2 D5 T1 2 4 G1 2 4 5 सततं (for सर्वदा) — G2 om line 1260 — (L. 1260) G3 मननं श्रवणं विप्रा (for °) — (L. 1261) G2 शुद्धात्म (for शुद्धेऽन्त-) — (L. 1262) M2 [स]मु (for सा) — (L. 1263) T1 2 G1 4 5 हरि (for मया) Dn1 om (hapl) lines 1263²–1265ª, Dn Ds2 T1 2 G1 2 4 5 उपास्यो(T2 G3 °पो)ऽस्मिन्हरौ स्मृत (for ²) — (L. 1264) D5 संशय (for संदेह), T2 4 G2 इष्यते (for इत्यपि) — G2 om line 1265 — (L. 1265) T2 ज्ञान (for मायी), Dn Ds2 भय ; T1 G1 मान-, (for माय) — Before line 1268, some Mss ins. वैशंपायन उवाच — (L. 1268) Dn Ds2 T2 G2 M2 मुनय (for यतय) — (L. 1269) M1 2 4 संशय (for °यात्) Dn Ds2 T1 2 4 G1 4 5 निरस्त(T2 3 G1 °स्य)संशये नृप (for ²) — (L. 1270) M1 विप्रेन्द्रा (for ते विप्रा) D5 T2 G2 4 5 M2 3 प्रोचु (for प्राहु॰) T1 नृप (for हरम्) — (L. 1271) T1 सदाशिव (for स शाश्वत) — (L. 1273) T1 G3 M1-3 सर्वे (for सर्वो) — (L. 1274) T2 G1 M गुरा (for परम्) — (L. 1275) T2 हरे (for हरौ) — (L. 1276) M1-3 हरम् (for हरिम्)

COLOPHON — *Mention of the Epic*: Ds1. — *Mention*

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्रुद्रः सर्वान्विस्मापयन्निव ।
स्तुत्या प्रचक्रमे स्तोतुं विष्णुं विश्वेश्वरं हरिम् ।
अर्थ्याभिः श्रुतियुक्ताभिर्मुनीनां शृण्वतां तदा ॥
नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमते ।
यस्य भासा जगत्सर्वं भासते नित्यमच्युत ।
नमो भगवते देव नित्यं सूर्यात्मने नमः ॥
यः शीतयति शीतांशुर्लोकान्सर्वानिमान्प्रभुः ।
नमस्ते विष्णवे देव तुभ्यं सोमात्मने नमः ॥
यः प्रजाः प्राणयत्येको विश्वात्मा भूतभावनः ।
नमः सर्वात्मने देव नमो वाय्वात्मने हरे ॥
यो दधार करेणासौ कुशचीरादि यत्सदा ।
दधार वेदान्सर्वांश्च तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः ॥
सर्वान्संहरते यस्तु संहारे विश्वरूपसदा ।
क्रोधात्मा विश्वरूपोऽसि तुभ्यं रुद्रात्मने नमः ॥
स्रष्टा स्रष्टा समस्तानां प्राणिनां प्राणदायिने ।
अजाय विष्णवे तुभ्यं स्रष्ट्रे विश्वसृजे नमः ॥
आदौ प्रकृतिमूलाय भूतानां प्रभवाय च ।
नमस्ते देवदेवेश प्रधानाय नमो नमः ॥

पृथिव्या गन्धरूपेण संस्थितः प्राणिनां हरे ।
दृढाय दृढरूपाय तुभ्यं गन्धात्मने नमः ॥
अपां रसाय सर्वत्र प्राणिनां सुखहेतवे ।
नमस्ते विश्वरूपाय रसाय च नमो नमः ॥
तेजसा भास्वरो यस्तु गुणो जन्तुहितः सदा ।
तस्मै देव जगन्नाथ नमो भास्वररूपिणे ॥
वायोः स्पर्शो गुणो यत्र शीतोष्णसुखदुःखदः ।
नमस्ते वायुरूपाय नमः स्पर्शात्मने हरे ॥
आकाशेऽवस्थितः शब्दः सर्वश्रोत्रनिवेशनः ।
नमस्ते भगवन्विष्णो तुभ्यं शब्दात्मने नमः ॥
यो दधार जगत्सर्वं मायामात्मुपदेहवान् ।
नमस्तुभ्यं जगन्नाथ मायिनेऽमायदायिने ॥
नम आद्याय बीजाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
अचिन्त्याय सुचिन्त्याय तस्मै चिन्त्यात्मने नमः ॥
हराय हरिरूपाय ब्रह्मणे ब्रह्मवादिने ।
नमो ब्रह्मविदे तुभ्यं ब्रह्मब्रह्मात्मने नमः ॥
नमः सहस्रशिरसे सहस्रचरणाय च ।
नमः सहस्रवक्त्राय सहस्रनयनाय च ॥
विश्वाय विश्वरूपाय विश्वकर्त्रे नमो नमः ।

---

of Khila Dn Ds1 D6 T1 2 3 G3 4 5 6 M — Subparvan Dn Ds1 कैलासयात्रा — Adhy no DnDs1 272, T1 200, T2 G1 202, T3 169, G2 195, G4 199, G5 M1 2 3 201, M4 165

(L 1277) M1 3 सर्वं (for सर्वान्) — (L. 1278) T3 G1 सर्वेश्वर (for विश्वे°) — (L 1279) D6 अर्थ्याभि (for अर्थ्याभि) T3 G4 आर्याभिस्तु तदा वाग्भिर् (for °) — Before line 1280 Dn Ds1 M ins महेश्वर उवाच — (L 1281) Dn1 G2 उत्पते (for अच्युत) — (L 1282) D6 सूर्याय ते (for °त्मने) — G2 om (hapl) lines 1283 1288 G3 om lines 1283–1284 — (L. 1283) D6 सर्वं लोकान् (for लोकान्सर्वान्) Dn Ds1 M4 विभु (for प्रभु) — (L 1284) D5 तुभ्य, T3 G2 नित्य (for देव) Dn Ds1 D6 T1 3 G1 विश्व (for तुभ्य) — D6 om (hapl) lines 1285-1290 — T3 om (hapl) lines 1285–1288 — (L 1285) M1 3 प्राणान् (for प्रजा) G2 M4 प्रीणयति (for प्राण°) — (L 1286) Ds1 G2 वाय्वात्मने (for वाय्वा°) G2 तत्र (for हरे) — (L. 1288) G1 सर्वान्वेदाश् (by transp) — (L 1289) T3 विश्वसृड्, M1 °कृत् (for °स्रष्) — (L. 1290) T2 3 G1–3 रुद्ररूपो (for विश्व°) Dn Ds1 क्रोधात्मासि विरूपोऽसि (for °) M4 विश्वात्मने (for रुद्रा°) — (L 1293) M2 4 °रूपाय (for °मूलाय) — C3 om (hapl) lines 1295–1298 G4 om (hapl) lines 1299 1301 — (L. 1299) T2 G1 4 M1 3 तेजसा (for तेजसा) Ds1 T1 2 3 G1 2 3 M भास्करो (for भास्वरो) Dn Ds1 D6 G4 गुणो, M4 गुणे (for गुणो) — (L. 1300) Ds1 T1 2 3 G1 2 3 M3 भास्कर, D6 भासुर (for भास्वर) — (L 1301) G1 वायो (for वायो) Dn Ds1 D6 T1 2 3 G (G4 om) M स्पर्शो (for स्पर्शो) M2 यस्य (for यत्र) — (L. 1302) D6 T2 सर्वात्मने, T3 स्पर्शात्मनो, G1 °त्मना (for °त्मने) — (L 1303) D6 G2 G3 M1 3 य स्थित (for ऽवस्थित) T1 सत्त्व (for सर्व) — (L 1304) G1 2 3 सर्वात्मने (for शब्दा°) — (L. 1306) D6 ऽमायिमायिने, T3 G1 °विद्यायिने (for °मायदायिने) — (L 1308) D6 चिन्त्याय ते (for °त्मने) M2 चिन्त्याचिन्त्यात्मने नम (for °) — G3 om (hapl) lines 1309 1313 — (L 1309) Dn Ds1 D6

विश्वदर्ने नमो नित्यं भूतायास नमो नमः ॥
इन्द्रियायेन्द्ररूपाय विषयाय सदा हरे ।
नमोऽश्वशिरसे तुभ्यं वेदाहरणरूपिणे ॥
अग्रयेऽग्निपते तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ।
नमः सूर्याय भद्राय तेजसां पतये नमः ॥
नमः सोमाय सौम्याय नमः शीतात्मने हरे ।
नमो वषट्कृते तुभ्यं स्वधास्वाहास्वरूपिणे ॥
नमो यज्ञाय ईज्याय हविषे हव्यसत्कृते ।
नमः स्रुवाय पात्राय यज्ञाङ्गाय पराय च ॥
नमः प्रणववेदाय क्षरायाप्यक्षराय च ।
वेदाय वेदरूपाय शङ्खिने शङ्खरूपिणे ॥
गदिने खड्गिने तुभ्यं शार्ङ्गिणे चक्रिणे नमः ।
शूलिने चर्मिणे नित्यं वरदाय नमो नमः ॥
बुद्धप्रियाय बुद्धाय प्रबुद्धाय गुणाय च ।
हरये विष्णवे तुभ्यं नमः सर्वात्मने गुरो ॥
नमस्ते सर्वलोकेश सर्वकर्त्रे नमो नमः ।
नमः स्वभावशुद्धाय नमस्ते यज्ञसूकर ॥
नमो विष्णो नमो विष्णो नमो विष्णो नमो हरे ।
नमस्ते वासुदेवाय वासुदेवाय धीमते ॥
नमः कृष्णाय कृष्णाय सर्वावास नमो नमः ।
नमो भूयो नमस्तेऽस्तु पाहि लोकाञ्जनार्दन ॥
इति स्तुत्वा जगन्नाथमुवाच मुनिसत्तमान् ।
इदं स्तोत्रमधीयाना नित्यं प्रणत केशवम् ।
शरण्यं सर्वभूतानां तत्र श्रेयो निधास्यति ॥
ये चेमं धारयिष्यन्ति स्तवं पापविमोचनम् ।
तेषां प्रीतः प्रसन्नात्मा पठतां शृण्वतां हरिः ।
श्रेयो दास्यति सर्वात्मा नात्र कार्या विचारणा ॥
अवश्यं मनसा ध्यात केशवं भक्तवत्सलम् ।
श्रेयः प्राप्तुं यदीच्छन्ति भवन्तः संशितव्रताः ॥
इत्युक्त्वा भगवान्रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत ।
सगणः शंकरः साक्षादुमया भूतभावनः ॥
ततस्ते मुनयः सर्वे पदा निर्वृतिमाप्नुयुः ।

T1 2 4 G (G4 om) शापिने (for खड्गिने) —(L. 1310) Cal. ed तुभ्य (for सदा) —(L. 1311) T1 2 4 G1 4 किरणाय (for वर°) G2 om lines 1311[b]-1312[a] —(L. 1314) D5 G1 भूतवास (for भूता°) G4 विश्वाय विश्वरूपाय विश्वकर्मे नमो नम —(L. 1315) Dn वैन्द्रस्वरूपाय (for इन्द्र°) D5 इन्द्राय इन्द्ररूपाय, T3 इन्द्रियोपेन्द्रियोपेन्द्रा (for °) — G2 om (hapl) lines 1316-1320 (L. 1316) Dn Ds3 T4 G3 वेदाभरणरूपिणे (for d) — G1 om (hapl) lines 1317-1320 —(L. 1317) D5 नित्य (for तुभ्य) — G1 4 om (hapl) line 1318 —(L. 1318) Dn Ds3 D5 T1 3 4 G6 सूर्याय सूर्यपुत्र(D5 °रूपा, T3 G3 °भद्रा)य (for °) D5 ज्योतिषा (for तेजसा) —(L. 1319) T1 शान्तात्मने (for शीता°). Dn3 D5 नम (for हरे) — After line 1319, D5 ins

13** रुद्राय रुद्ररूपाय विषयाय सदा हरे ।

—(L. 1320) D5 T1 स्वधास्वाहास्वरूपिणे (for °) —(L. 1321) T1 हविषे (for ईज्याय) G3 नमो विश्वमेस्ताय (for °). T1 नित्यं धर्म्यं च सत्कृते (for d) —(L. 1323) D5 भयायाय भयाय च (for d) — After line 1323, T3 ins

14** वेदाय वेदरूपाय ज्ञानरूपाय क्षयाय च ।

— D5 reads line 1324 twice —(L. 1324) D5 (both times) T1 2 4 G देवाय देवरूपाय, Cal ed वेदरूपाय वेदाय (for °) D5 (first time) सत्यपाय क्षयाय च, Cal ed शास्त्राय शास्त्ररूपिणे (for d) —(L. 1325) D5 T1 2 4 [illegible] चर्मिणे (for चक्रिणे) G1 om (hapl) lines 1325[d]-1326[a] D2 T1 2 4 G1-3 5 खड्गिने (for चक्रिणे) —(L. 1327) D5 T2 4 G1-3 5 M1-4 बुद्धिप्रियाय (for बुद्ध°) —(L. 1329) D5 T4 G3 नमोऽस्तु [illegible] (for नमो नम°) —(L. 1330) D5 स्वच्छाय (for शुद्धाय) —(L. 1331) M1 2 विष्णो (for the third विष्णो) T1 G1 हरे नम° (by transp), G3 हरे हरे —(L. 1333) T1 G1 श्रीनाथ (for the second कृष्णाय) — M1 om line 1335 —(L. 1336) Dn Ds3 D5 T1 M1 2 इदं (for इदं) —(L. 1337) D5 T1 2 G M1 2 स्तवं (for °वं) —(L. 1338) विमोचकम् (for °नम्) —(L. 1339) M1 प्रयतात्मा (for प्रस°) —(L. 1340) Dn Ds3 T1 2 4 G1 3-5 सर्वात्मा (for सर्वात्मा) —(L. 1341) D5 ध्येयं T1 2 ध्यात्वा G5 ध्यात (for ध्यात) C(ed) ध्यायन्तु संभोगु विष्णासि (for °) —(L. 1342) M1 2 प्राप्तिं (for प्राप्तुं) D5 यदिच्छन्ति (for यदी°) — Before line 1343, D5 ins वैशम्पायन उवाच —(L. 1344) C1 रुद्र (for भूत) — After line 1345 Dn Ds3 T1 2 G1 3 4 ins

15** तथैव पार्थ सर्वं प्रणम्य नारायणं हरिम् ।

विस्मयं परमं गत्वा मेनिरे स्वकृतार्थताम् ॥
लोकपालास्तदा विष्णुं नमस्कृत्य हरिं तदा ।
जग्मुः स्वान्यथ वेश्मानि गणैः सर्वैर्नृपोत्तम ॥
आरुह्य भगवान्विष्णुर्गरुडं पक्षिपुंगवम् ।
शङ्खी चक्री गदी खड्गी शार्ङ्गी तूणीवलयवान् ॥
यथागतं जगन्नाथो ययौ बदरिकामनु ।
सायाह्ने पुण्डरीकाक्षो नित्यं मुनिनिषेवितम् ॥
तत्र गत्वा यथायोगं विश्रम्य हरिरीश्वरः ।
अर्चितो मुनिभिः सर्वैर्निषसाद सुखासने ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
एतस्मिन्नेव काले तु पौण्ड्रो नृपवरो नृप ।
बलवान्सत्त्वसंपन्नो योद्धा विपुलविक्रमः ॥
वृष्णिशत्रुस्तदा राजा कृष्णद्वेष्टा बलात्तदा ।
नृपान्सर्वान्समाहूय प्रोवाच नृपसंसदि ॥
जिता च पृथिवी सर्वा जिताश्च नृपसत्तमाः ।
वृष्णयस्ते बलोन्मत्ताः कृष्णमाश्रित्य गर्विताः ॥
न दास्यन्ति करं सर्वे मम ते कृष्णसंश्रयात् ।
स तु कृष्णश्च बलवान्मामवज्ञाय तिष्ठति ॥
अहं चक्रीति गर्वोऽभूत्तस्य गोपस्य सर्वदा ।
शङ्खी चक्री गदी शार्ङ्गी तूणीशरसहायवान् ।
एवमादिर्महागर्वस्तस्य संप्रति वर्तते ॥
लोके च मम यन्नाम वासुदेवेति नित्यशः ।
अगृह्णान्मम तन्नाम गोपो मदबलान्वितः ॥
तस्य चक्रस्य यच्चक्रं ममापि निशितं महत् ।
गर्जन्त्स सदा तस्य वलि नाम्ना सुदर्शनम् ॥
सहस्रारं महाघोरं तस्य चक्रस्य नाशनम् ।
अनेन महता चक्रं गोपकस्य नृपोत्तमाः ॥
ममाप्येतद्धनुर्दिव्यं शार्ङ्गं नाम महास्वनम् ।
नाशयामि न संदेहश्चक्रं तस्य यदद्भुतम् ।
पाञ्चजन्यो महाशङ्खो महानादः सदा वशी ।
तस्य शङ्खस्य जेतासौ पश्यध्वं नृपसत्तमाः ॥
गदा कौमोदकी नाम ममेयं महती दृढा ।
कालायससहस्रस्य सारेण सुकृता मया ॥
खड्गो नन्दकनामासौ ममायं विपुलो दृढः ।
अन्तकस्यान्तको घोरस्तस्य खड्गस्य नाशन ॥

—(L. 1346) G3 M3 स्म (for स्व). M3 मेनिरे परमार्थताम् (for °) —(L. 1347) Dn1 मुदा (for तदा) —(L. 1350) G1 शङ्खचक्र (for शङ्खी चक्री) G3 शङ्खी खड्गी गदी शार्ङ्गी (for °) M1-3 तूणी (for तूणी-) —(L. 1351) D6 T1 यथागतो (for °गतं) —(L. 1352) M3 निषेवित (for °ताम्) —(L. 1353) Dn Ds3 T3 G2 विनम्य, T2 M3 विश्राम्य (for विश्रम्य) —(L. 1354) G3 (also as above) नित्यं मुनिनिषेवितम् (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Ākhyā* Dn Ds2 D6 T1-3 G — *Sub-parvan* Dn Ds2 D6 M कैलासयात्रा — *Adhy no* Dn1 Ds2 274; T1 G3 201; T2 G1 203; G2 196, G4 M3 200; G5 202; M1-3 166

T2 G1 om the ref. —(L. 1355) Dn Ds2 T1-3 G -वरोत्तम (for वरो नृप) —(L. 1357) T2 G1 वृष्णि (for वृष्णि) D6 T2-4 G1-3 सदा (for तदा) D6 T2 राजन् (for राजा) Dn Ds2 G2-3 कृष्णद्वेषी, T1 द्वेषात् (for °द्वेष्टा) D6 बली (for बलात्) —(L. 1358) G2 -सत्तम (for संसदि) —(L. 1360) D6 T1-3 G1-3 दर्पिता (for गर्विता)

—(L. 1361) Dn Ds2 T4 दास्यन्ति मे (for न दास्यन्ति) Dn1 सर्वे (for सर्वे) D6 G2 M दास्यन्ति कारसर्वस्वं (for °) Dn1 Ds2 T1 G2 M न हि ते; Dn1 निहते, D6 T3 न हि मे (for मम ते) Cal ed न हि ते मम दास्यन्ति (for °) —(L. 1362) Dn Ds2 G1-4 स तु कृष्णश्च बलवान्, Cal ed कृष्णश्च बलवान्मत्तो (for °) —(L. 1363) G2 स्व (for ऽभूत्) —(L. 1364) Dn Ds2 शरी तूणी (for तूणीशर) —(L. 1366) Dn Ds2 विश्रुतम् (for नित्यशः). —(L. 1367) D6 T3 गोपालोऽपि (for गोपो मद-) M1-3 गोपो बलमदान्वितः (for °) —(L. 1368) G2 ममाप्यस्ति निशितं महत् (for °) —(L. 1369) D6 G1-3 गर्वं हर्तुं, T3 °भर्तुं (for °हन्तुं) Dn Ds2 M1-3 नाम्ना चापि; D6 बभौ नाम्ना, M3-4 नाम चापि (for बलि नाम्ना) —(L. 1370) G4 M2-4 नाशकम् (for °नम्) —(L. 1371) Dn Ds2 गोपजस्य (for °कस्य) M गोपस्य नृपसत्तमा (for °) — Dn Ds2 M2 om lines 1373 1375 —(L. 1376) D6 T2-4 G1-3 चैव (for नाम) T1-4 G3 बृहती (for महती) —(L. 1377) T2 G1-4 सुदृढा; G2 °तो (for °ता) —(L. 1379) D6 T2 G1-4

ततश्चाहं गदी खड्गी शार्ङ्गी चक्री तनुत्रवान् ।
युधि जेतास्मि कृष्णस्य नात्र कार्या विचारणा ॥
मा च ब्रूत नृपाश्चैवं गदिनं चक्रिणं तथा ।
शङ्खिनं शार्ङ्गिणं वीरं ब्रूत नित्यं नृपोत्तमाः ।
वासुदेवेति मा ब्रूत न तु गोपं यदूत्तमम् ॥
एकोऽहं वासुदेवो हि हत्वा तं गोपदारकम् ।
सख्युर्मम निहन्तारं नरकस्य महात्मनः ॥
मा तथा यदि न ब्रूत दण्ड्या भार शतं शतम् ।
सुवर्णस्य च निष्कस्य धान्यानां बहुशस्तथा ॥
तथा ब्रुवति राजेन्द्रे मनसा दुःसहं तदा ।
केचिद्भासमायुक्ता आसते वीर्यवत्तरा. ।
रसज्ञा बलवीर्यस्य केशवस्य सदा नृपाः ॥
अपरे तु नृपा राजन्नेवमेवेति चुक्रुशुः ।
अन्ये बलमदोत्सिक्ता जेष्यामः केशवं रणे ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
ततः कैलासशिखरान्निर्गतो मुनिसत्तमः ।
नारद सर्वलोकज्ञः पौण्ड्रस्य नगरं प्रति ॥
अवतीर्य नभोमार्गात्प्रत्यागम्य नृपोत्तमम् ।
द्वा.स्थेन च समाज्ञातः प्रविवेश गृहोत्तमम् ॥
अर्घ्यादिसमुदाचारं नृपात्प्राप्य महामुनि. ।
निषसादासने शुभ्रे स्वास्तृते शुभ्रवाससा ॥
कुशलं पृष्टवान्भूयो नृपस्य मुनिसत्तमः ।
उवाच नारदं भूयः पौण्ड्रको बलगर्वितः ॥
भवान्सर्वत्र कुशलः सर्वकार्येषु पण्डितः ।
प्रथितो देवसिद्धेषु गन्धर्वेषु महात्मसु ॥
सर्वत्रगो निराबाधो गन्ता सर्वत्र सर्वदा ।
अगम्यं तव विप्रेन्द्र ब्रह्माण्डेऽत्र न किंचन ॥
नारदैव यद त्र हि यत्र यत्र गतः सदा ।
तत्र तत्र तव सिद्धो लोके प्रथितवीर्यवान् ॥
पौण्ड्र एव बली ख्यातो वासुदेवेति शब्दितः ।
शङ्खी चक्री गदी शार्ङ्गी खड्गी तूणीतलत्रवान् ॥
विजेता राजसिंहानां दाता दानस्य सर्वदा ।
भोक्ता राज्यस्य सर्वस्य शास्ता राज्ञां बलाङ्कुली ।
अजेयः शत्रुसैन्यानां रक्षिता स्वजनस्य ह ॥
योऽन्यो गोपकनामासौ वासुदेवेति शब्दितः ।

°ासन (for °क) — (L 1380) Dn₂ M₂ तत्राय च, G₂ ततश्चाद (for °श्चाहं) D₅ M₁ ₂ चक्री; G₃ शङ्खी (for खड्गी). T₂ ततश्चापाङ्गखड्गी च (for °) Ds₂ शाङ्गी, T₁ चक्री, G₂ शङ्खी (for शार्ङ्गी) Dn शाङ्गी, D₅ M₃ खड्गी; T₃ शार्ङ्गी (for चक्री) Dn Ds₂ तनुत्रयाम (for तनुत्र°) — (L 1381) D₅ हन्ता च, T₁ पाता च (for जेतास्मि) — (L 1386) Dn Ds₂ D₆ T₄ M बलाद्धन्ता (for निहन्तारं) — (L 1387) D₅ दण्डो (for दण्ड्या) Dn Ds₂ M₁ ₂ भारशतं, T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ M₃ ₅ भारशत (for भार शतं) — (L 1389) Dn Ds₂ T₁ ₄ G₁ ₃ M₂ धान्यस्य, M₁ ₂ धनाना (for धान्यानां) — (L 1390) D₆ मनसा [illegible] स्वसयुता (for °) — (L 1390) G₂ om (hapl) 1390ᵇ-1393ᵃ M₄ भासन्तो (for आसते) Ds₂ बलवत्तरा, D₆ T₄ G₄ वीर्यसत्तमा, G₅ M °वत्तमा (for °वत्तरा) — (L 1391) G₄ नृप (for नृपा) Bom Poona eds G(ed) राजानस्ते सदा नृप (for ᵇ)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds₂ — *Mention of Khil*, Dn Ds₁ D₁ T₁ ₂ ₄ G M — *Adhy name* Dn Ds₂ M पौण्ड्रवध — *Adhy no* Dn Ds₂ 275, T₁ G₂ 203, T₂ G₁ 204, T₃ 171, G₃ 197, G₄ 201, G₅ 203, M₁₋₄ 167, M₅ 300

T₁ om the ref — (L 1394) D₆ निर्गतो मुनिसत्तमा (for ᵇ) — G₁ om lines 1396-1399 — (L 1396) Dn₂ Ds₂ G₂ M₄ नभोभागात् (for °मार्गात्) M₁ प्रतिगम्य, M₄ प्रत्युद्गम्य (for प्रत्यागम्य) Dn Ds₂ T₄ नरोत्तमम् (for नृपो°) — (L 1397) G₂ द्वारस्थेन (for द्वा.स्थेन च). — (L 1399) D₆ T₁ ₄ G₁ ₃₋₅ शुभे (for शुभ्रे) Dn₂ Ds₂ M₃ द्वास्तृते T₂ ₄ G₁ ₃₋₅ M₁ ₃ ₄ त्रि° (for स्वा°) — (L 1400) Dn Ds₂ नृप [illegible] मुनिसत्तमम् (for ᵇ) — (L 1401) T₃ G₁ ₃ ₄ वचन (for नारद) — (L 1403) D₆ प्रार्थितो (for प्रथितो) — (L 1405) न हि (for अत्र न) — (L 1406) Dn Ds₂ भवान् (for सदा) — (L 1408) Dn Ds₂ T₃ च विख्यातो, G₂ बलख्यातो (for बली ख्यातो) T₁ T सज्ज्ञते (for शब्दित) — G₂ om lines 1410-1413 — (L 1409) G₁ शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गी (for °) Dn Ds₂ तनुत्रवान् (for तूण°) — (L 1410) Dn Ds₂ सर्वस्य; T₃ धान्यस्य (for दानस्य) — (L 1411) Dn Ds₂ राज्ञा (for राज्ञा) — (L 1413) Dn₂ ह्यं, Dn₂ Ds₂ T₃ G₃ स्य (for

तस्य वीर्यबले न स्तो नाशश्च मम धारणे ॥
स हि गोपो वृथा बाल्याद्धारयत्येव नाम मे ।
इदं निश्चिनु विप्रेन्द्र एक एव भवाम्यहम् ॥
वासुदेवो जगत्यस्मिन्निर्जित्य बलिनं यदुम् ।
वृष्णीन्सर्वान्बलाज्जित्वा निर्दहिष्ये च तां पुरीम् ।
द्वारका वृष्णिनिलया योद्धा चाहं महामते ॥
एते च बलिनः सर्वे नृपा मम समागताः ।
अश्वाश्च वेगिनः सन्ति रथा वायुजवा मम ।
नागा मत्ताः सहस्रं च शतं नियुतमेव च ॥
एतेनैव बलेनाजौ हनिष्ये केशवं रणे ।
तस्मादेवं सदा विप्र वद ब्रह्मपुरे मम ॥
इन्द्रस्यापि सदा विप्र वद नारद साम्प्रतम् ।
प्रार्थनैषा मम विभो नमस्ये त्वां तपोधन ॥

नारद उवाच ।

सर्वत्रगः सदा चास्मि यावद्ब्रह्माण्डसंस्थितिः ।
अवार्यः सर्वलोकेषु गमने येनचिन्नृप ॥
किं तु वक्तुं तथा राजन्नोत्सहे नृपसत्तम ।
महीं शासति देवेशे चक्रपाणौ जनार्दने ॥
विष्णौ सर्वत्रगे देवे दुष्टान्हत्वा सबान्धवान् ।
वासुदेवेति को नाम तिष्ठत्यस्मिन्धरातिति ।
को नाम वक्तुमेवं हि कृष्णे शासति गोपतौ ॥
अज्ञानाद्वक्तुमेवं चेत्समर्थः प्राकृतो जनः ।
हरिः सर्वत्रगो विष्णुर्दर्पं ते व्यनेष्यति ॥
अचिन्त्यविभवो विष्णुः शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ।
आदिदेवः पुराणात्मा दर्पं ते व्यपनेष्यति ॥
हास्यमेतन्महाराजन्यच्चक्रं तव संस्थितम् ।
शार्ङ्गं शङ्खं तथा राजन्गदा घोरतरा हि ते ।
अतीव हासकालोऽयं तव सम्प्रति वर्तते ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततः क्रुद्धो महाराज पौण्ड्रो बलमदान्वितः ।
नारदं विप्रवर्यं तं प्रोवाच नृपसंसदि ॥
मा मैवं वद देवर्षे राजाहं विजयी सदा ।
गच्छ त्वं काममद्यैव मुनिः शापप्रदः सदा ।
भीतस्त्वत्तो महाबुद्धे गच्छ त्वं काममत्र [illegible] ॥
इत्युक्तो नृपवर्येण तूष्णीमेव स नारदः ।

स्यो) D5 T1 G3 -द्वारोऽसौ (for -नामासौ) —(L. 1416) G1 वासुदेव (for एक एव) —(L. 1417) D5 यदम् (for यदुम्) —(L. 1418) Dn Ds2 क्षित्वा, G3 क्षिप्य (for जित्वा) Dn1 Ds2 M3 4 निहनिष्ये (for निर्दहिष्ये) —(L. 1419) G1 4 M3 विष्णु (for वृष्णि) G5 महामुने (for °मते) —(L. 1421) D5 T4 बहव (for वेगिन) G3 तथा (for रथा) G1 वायुनिभा (for °जवा) —(L. 1422) M4 नानामत्ता (for नागा मत्ता) G5 नागा सहस्रमत्ताश्च (for °) Dn Ds2 गजा (for शत) —(L. 1423) Dn Ds2 [अ]हं (for [ए]व) D5 T1 3 4 G [अ]हं (for [आ]जौ —(L. 1426) M1 3 तपोधनम् —(L. 1427) D5 सो (for च) —(L. 1428) Dn Ds2 T2 4 G1 3 4 अचार्य (for अवार्य) Dn Ds1 D5 -कार्येषु (for -लोकेषु) —(L. 1429) Dn Ds1 T2 4 G1 4 M3 नु (for तु) Dn Ds2 G1 3 G1-4 M4 इदसहे (for नो°) —(L. 1432) D5 नृपाधिप, G3 नराधिप (for धरात्विति) —(L. 1433) Dn Ds2 M गोमतीम् (for गोपतौ) —(L. 1434) Dn Ds1 समर्था प्राकृता जना (for °) —(L. 1439) Dn D5 T1 4 G1 4 M4 महाराज ; T3 महाराजन्, M4 महन्ता (for महारा°) Dn तव (for तव) G3 चक्रं तव सुसंस्थितम् (for °) —(L. 1439) Ds1 T1 4 G2 खड्ग, D5 M4 शङ्ख, G3 चक्रं (for शङ्ख) G1 गदा (for तथा) Dn शार्ङ्गखड्ग तथा राजन् (for °) D5 T2 M1 3 घोरतमा (for °तरा) Dn Ds1 महाघोरं न शाम्यते, T1 महाघोरतरा हि ते, G4 महाघोरं तमो हि ते (for °)

COLOPHON — *Mention of Khila* Dn Ds2 D5 T1 3 4 [illegible] M — *Adhy name* Dn Ds2 पौण्ड्रकनारदसंवाद, D5 [illegible] पौण्ड्रकवध, T1 पौण्ड्रवध — *Adhy no* Dn1 Ds1 276 ; T2 G3 203, T3 G1 205, T4 172, G2 186, G4 202 G5 204, M1-3 168 M4 204

(L. 1441) T2 G1 4 महातेजा (for °राज) Dn Ds2 D5 T2 3 4 G1-5 M1 पौण्ड्रो मदबलान्वित (for °) —(L. 1443) T1 विप्रर्षे (for देवर्षे) Dn1 किमिदं विप्र विप्रर्षे ; Ds1 किमभिधेत्य विप्रर्षे, M3 मा चैवं वद विप्रर्षे (for °) M3 राजानं (for राजाहं) D5 T4 G3 सह (for सदा) Dn Ds2 राजाहं च द्विजै सह (for °) —(L. 1444) Dn Ds1 अथ वा (for अद्यैव) Dn Ds2 मुने (for मुनि) D5 T4 G4

जगामाकाशगमनो यत्र तिष्ठति केशवः ।
स गत्वा विष्णुसकाशं विष्णोः सर्वं शशंस ह ॥
तच्छ्रुत्वा भगवान्विष्णुर्यथेष्टं वदतामिति ।
गर्वं तस्यापनेष्यामि श्वोभूते मुनिसत्तम ।
इत्युक्त्वा विररामैव तस्मिन्बदरिकाश्रमे ॥
ततः पौण्ड्रो महावीर्यो बलैर्बहुभिरीश्वरः ।
अश्वैरनेकसाहस्रैर्गजैर्बहुभिरन्वितः ॥
सप्तकोटिरथैर्युक्त ईश्वरः सत्यसंगरः ।
अनेकशतसाहस्रैः पत्तिभिश्च समन्वितः ।
एकलव्यप्रभृतिभी राजभिश्च समन्वितः ॥
अष्टौ हयसहस्राणि नागानां नियुतं तथा ।
प्रयुतं पत्तिसाहस्रं तद्बलं समपद्यत ॥
एतेन तु बलेनाजौ प्रस्फुरन्नृपसत्तम ।
विरराज महाराज उदयस्थो यथा रविः ॥
ययौ मध्यमरात्रेण नगरीं द्वारकामनु ।
पत्तयो दीपिकाहस्ता रात्रौ महति दारुणे ॥
ययुर्विविधशस्त्रौघाः संपतन्तो महाबलाः ।
द्वारकां वीर्यसंपन्ना महाघोरा नृपोत्तमाः ॥
रथं महान्तमारूढः शस्त्रौघैश्च समन्वितम् ।
पट्टसासिसमाकीर्णं गदापरिघसंकुलम् ॥
शक्तितोमरसंकीर्णं ध्वजमालासमाचितम् ।
किंकिणीजालसंयुक्तं शरासिप्रासशोभितम् ॥
महाघोरं महारौद्रं युगान्तजलदोपमम् ।
धनुर्गदासमाकीर्णं महावातजवोपमम् ।
अत्यर्कसदृशाकारं ययौ द्वारवतीमनु ॥
गृहीतदीपिको राजा वीर्यवान्यत्नवान्नृप ।
हन्तुमिच्छञ्जगन्नाथं कृष्णं चैव समन्ततः ॥
आकर्षन्बलमुख्यांस्तान्राज्ञः सर्वान्महाद्युतिः ।
पूर्वद्वारं समागम्य बलं संस्थाप्य यत्नतः ।
इदं प्रोवाच राजा स नृपान्सर्वानवस्थितान् ॥
ताड्यतामत्र भेरी तु नाम विश्रावय मामकम् ।
घुष्यतां घुष्यतामत्र देशे वा प्रविदीयताम् ॥
आगतः पौण्ड्रराजोऽयं युद्धार्थी वीर्यवत्तरः ।
हन्तुकामः ससंभ्रान्तः कृष्णं बाहुबलाश्रयात् ॥

भवात् (for सदा) —(L. 1445) Dn Ds1 अत्र हि (for अत्र ह) — G3 om lines 1446–1448 —(L. 1446) Ds1 D6 M2 4 इत्युक्तो नृपवर्येण (for °) —(L. 1448) D6 T1 4 G1 2 3 M गत्वा विष्णुसकाशं स, T2 गत्वा तत्र यथा विष्णोर् (for °) T1 यथा (for विष्णो) —(L. 1450) Dn Ds1 D6 T4 G1 2 M दर्पं (for गर्वं) Dn Ds2 T1 2 4 G द्विज- (for मुनि) —(L. 1451) D6 T1 2 4 G1–4 आसि- न्बदरिकावने (for °) —(L. 1453) Dn Ds1 M2 महाबाहुर् (for °वीर्यो) — G3 om line 1453 G4 om lines 1454–1455 —(L. 1454) T1 G2 3 शतैः (for सप्त) T1 G2 धनैर्युक्तस्, T2 धनैर्युक्त (for रथैर्युक्त) Dn Ds1 [illegible] शत- (M2 सप्त) कोटिसमायुक्त (for °) Dn Ds1 स राजा (for ईश्वर) —(L. 1455) D6 पत्तिभिश्च (for पत्ति°) —G1 om line 1456 —(L. 1456) Dn Ds1 समन्ततः (for °न्वितः) —(L. 1457) Dn Ds1 G2 रथ (for हय) Dn Ds1 G1 T4 G3 M2 4 प्रयुत (for नियुत) —(L. 1458) Dn Ds1 अर्बुदं पत्तिमुख्यानां (for °) —(L. 1459) D6 M प्रज्व- लन् (for प्रस्फुरन्) —(L. 1460) D6 T1 4 G1 2 4 5 M2 महावीर्यो (for °राज) Dn Ds1 M2 महारवि- (for यथा रवि-) —(L. 1461) Dn Ds1 G4 स ययौ मध्यरात्रेण (for °) —(L. 1462) M पत्तिनो (for पत्तयो) Dn Ds1 D6 समति (for महति) —(L. 1463) Cal. ed शस्त्रास्त्रा (for °शस्त्रौघा) —(L. 1465) Dn Ds1 T4 समावृतम्, G1 निरन्त रम् (for समन्वितम्) —(L. 1466) T1 2 G1 2–4 °शोभितम् (for संकुलम्) G2 महानलसमप्रभम् (for °) — G2 om lines 1467–1470 T4 om line 1467 —(L. 1467) Dn1 °समन्वितम्, D6 समाकुलम् (for °चितम्) T1 ध्वजमालाभि रक्षितम् (for °) —(L. 1468) G2 संकीर्णं (for संयुक्त) D6 T4 शक्त्यृष्टि, T1 2 गदासि, (for शरासि) Dn Ds1 संयुतम्, D6 T1 M2 3 तोमरम् (for °शोभितम्) —(L. 1469) D6 T2 महाघोष (for °घोरं) — D6 T1 2 4 G1 2 om line 1470 —(L. 1470) G4 4 समायुक्त (for °कीर्णं) Dn Ds1 महावायोपम महत्, Cal. ed महामेघोपम महत् (for °) —(L. 1471) D6 T1 2 4 G2 मत्यर्क, G4 4 मर्कस्य (for सदृशर्क) —(L. 1472) M1 2 रामन् (for राजा) T4 M1 3 नृप (for नृप) —(L. 1473) T1 2 4 G बुद्धिमान्वीर (for कृष्णं चैव) —(L. 1474) T1 2 G1 3 4 राजा (for राज्ञः) D6 तत्र (for सर्वान्) T1 2 G1 2 4 महामति- (for °द्युति) —(L. 1475) Dn Ds1 पुरद्वारं समासाद्य (for °) —(L. 1476) T1 उपस्थिताद् (for अव°) —(L. 1476) G1 वचनाम्

इति ते प्रेषिताः सर्वे समाप्तंसूर्यकान्वहन् ।
दीपिकाश्च प्रदीप्यन्ते बहवः शतसहस्रश ॥
इतश्चेतश्च राजानो वर्तन्ते युद्धलालसाः ।
पुरीं ते परितस्तस्थुः क्षत्रिया शस्त्रिणस्तथा ।
सिंहनाद प्रकुर्वन्तः शस्त्रधारासमाकुलाः ।
कुतो नु वृष्णिप्रवरः कुतो राजा जगत्पतिः ॥
कुतश्च सात्यकिर्वीर कुतो हार्दिक्य एव च ।
कुतो नु बलभद्रश्च सर्वयादवसत्तमः ।
इत्येव कथयन्तो वै राजानः सर्व एव तु ॥
आदाय शस्त्राणि बहूनि सर्वतः
शराश्च चापानि महान्ति सर्वे ।
युद्धाय सनाहनिबद्धदृष्टयो
ययुः पुरीं द्वारवतीं नृपोत्तमाः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततश्च यादवाः सर्वे दृष्ट्वा सैनिकसंचयम् ।
रात्रौ च समनुप्राप्तं महाशब्दसमाकुलम् ॥
महावातसमुद्भूतं कल्पान्ते सागरोपमम् ।
अचिन्त्यं सर्वभूताना कालान्तस्यमोपमम् ॥
सनद्धाः समपद्यन्त शस्त्रिणो युद्धलालसाः ।
गृहीतदीपिकाः सर्वे यादवाः शस्त्रयोधिनः ॥
सात्यकिर्बलभद्रश्च हार्दिक्यो निशठस्तथा ।
उद्धवोऽथ महाबुद्धिरुग्रसेनो महाबलः ॥
अन्ये च यादवाः सर्वे कवचप्रग्रहे रताः ।
सामन्ता युद्धकुशला रात्रौ सनाहयोधिनः ॥
खड्गिनः शस्त्रिणश्चैव सर्वे शस्त्रसमाकुलाः ।
युद्धाय समपद्यन्त बहवो बाहुशालिनः ॥
रथिनो गजिनश्चैव सादिनः सायुधास्तथा ।
नित्ययुक्ता महात्मानो धन्विनः पुरुषोत्तमाः ॥
निर्ययुर्नगरात्तूर्णं दीपिकाभिः समन्ततः ।
कुतः पौण्ड्रक इत्येव ब्रुवन्तः सर्वसात्वताः ॥
दीपिकादीपितो देशो निस्तमाः समपद्यत ।
ततो वितिमिरो देशः समन्तात्प्रत्यपद्यत ।
युद्ध समभवद्घोर वृष्णीना क्षत्रियैः सह ॥
ततो महान्समभवत्सनादो लोमहर्षणः ।
हया हयैः समायुक्ताः गजाश्च रथयूथपैः ॥

(for युध्यताम्) —(L 1479) Dn Ds2 G3 आगत पौण्ड्रको राजा (for °) T2 G2 M4 युद्धार्थं (for °र्थी) D4 T1 2 G M वीर्यसत्तम, T3 °सत्तम (for °वत्तर) —(L 1480) T1 2 G हत्वा वृष्णीन् (for हन्तुकाम) M4 -बला धिपात् (for °श्रयात्) —(L 1481) Dn Ds2 समीयु सूर्यकान्वहन्, G3 सवन सूचका° (for °) —(L 1483) Dn Ds2 युध्यन्ते, T4 G4 वर्धन्ते (for वर्तन्ते) —(L 1484) T4 G2 4 पुरतस् (for परितस्) T1 तत्र (for तस्थु) Dn Ds2 पुरीं ते पुरतस्तत्र (for °) —(L 1488) M4 स (for नु) —(L 1489) Dn Ds2 ते, M4 च (for तु) —(L 1491) Dn Ds2 बहूनि (for महान्ति) T2 G2 सयुगे (for सर्वे) —(L 1492) Dn Ds2 T2 G2 3 निबद्धशो ययुर् (for °दृष्टयो) —(L 1493) Dn Ds2 T3 G3 4 हरे, D6 तत (for ययु) G1 नृपोत्तम.

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 M पौण्ड्रकवध, T3 G3 पौण्ड्रकस्य द्वारकागमनम्, G1 पौण्ड्रवध — *Adhy no* Dn Ds2 277, T1 G3 204; T2 G1 206, T4 173, G2 199, G4 205, M 169

(L 1494) सैचयात् —(L 1495) Dn Ds2 G1 4 प्यमर्त (for समनु°) —(L 1496) D6 T1 2 G कल्पान्ते सागर यथा, Bom Poona eds G(ed) °न्ते समरोपमम् (for °) —(L 1497) G2 3-4 शतोपमम् (for -यमो°) — Dn Ds2 om line 1498 —(L 1498) T1 सनाथा (for सनद्धा) G1 शस्त्रेणायुधलालसा (for °) —(L 1499) G2 गृहीत्वा (for गृहीत) G3 विप्र- (for शस्त्र) —(1501) D6 T4 G2 ■ (for अथ) —(L 1502) D6 T3 कवचाकृतमूर्तय (for °) —(L 1503) Dn Ds2 M1 समस्त, D6 T1 2 G1 3 4 M4 समन्ताद्, G2 समर्था (for सामन्ता) —(L 1504) Dn Ds2 T2 शस्त्रिण खड्गिनश्चैव (for °) —(L 1506) D6 T2 3 G1 3 4 M2-4 गजिनस् (for गजि°) G2 वाजिन (for सादिन) —(L 1509) Dn Ds2 D6 T1 G2 4 M4 वदन्त, T3 कुर्वन्त (for ब्रुवन्त) —(L 1511) G4 समपद्यत (for प्रत्य°) —(L 1512) D6 युत (for युद्ध) M वृष्णिभि (for वृष्णीना) Dn Ds2 वृष्णिभि शत्रुभि सह (for °) —(L 1513) D6 G1 सचारो, T1 सनद्धो (for सनादो) —(L 1514) T3 G3 om (hapl) 1514b–1516a — Dn Ds2 गज (for रथ) —(L.

रथा रथैः समायुक्ताः सादिनः सादिभिस्तथा ।
खड्गिभिः खड्गिनो राजन्गदिभिर्गदिनस्तथा ॥
परस्परव्यतिकरो रणे आसीत्सुदारुणः ।
महाप्रलयसंक्षोभः शब्दस्तेषां महात्मनाम् ॥
आधावत प्रहरत द्रुतं विपरिधावत ।
निघ्नतैतानितश्चैनांश्चूर्णयत सर्वतो नृपान् ॥
अयमेष महाबाहुः खड्गी पतति वीर्यवान् ।
अयमेष शरी घोरो वर्तते नः सुदारुणः ।
गदी चायं महावीर्यः सर्वान्नो बाधते नृपः ॥
अयं रथी शरी चापी गदी तूणीरवान्प्रभो ।
पट्टसी सर्वतो याति कुन्तपाणिरयं बली ॥
अयमत्र महाशूली संस्थितः सर्वतोदिशम् ।
गजोऽयं सुविषाणाग्रो वर्तते सर्वतः पथि ॥
अश्वी सर्वत्रगः शूरो वेगवान्वातसंनिभः ।
शरान्शरैः समाहन्ति दण्डान्दण्डैर्जगत्पते ॥
कुन्तान्कुन्तैः समाजघ्नुर्गदाभिश्च गदास्तथा ।
परिघान्परिघैश्चैव शूलाञ्शूलैः समन्ततः ॥

एवं तेषां महाराज कुर्वतां रणमुत्तमम् ।
संग्रामः सुमहानासीच्छब्दः समभवन्महान् ॥
तूर्याणि सुबहून्यासञ्शब्दवन्ति महान्ति च ।
प्रादुरासन्सहस्राणि शङ्खानां चैव निस्वनाः ॥
रात्रौ प्रादुरभूच्छब्दः संग्रामे लोमहर्षणः ।
वर्तमाने महायुद्धे वृष्णीनां चैव तैः सह ॥
केचिद्धताः समापेतुः पृथिव्यां पृथिवीक्षितः ।
केचिन्मथितमस्तिष्का विप्रकीर्णशिरोधराः ।
पेतुरुर्व्यां महावीर्या राजानः शस्त्रपाणयः ॥
केचित्तु भिन्नवर्माणः समापेतुस्ततस्ततः ।
परस्परं समाहृत्य परस्परवधैषिणः ॥
न्यस्तशस्त्रा महात्मानः समांसास्त्वविग्रहाः ।
पेतुर्गतासवः केचिन्नरराष्ट्रविवर्धनाः ।
एवं ते निहता राजन्राजानः सर्व एव तु ॥
एतस्मिन्नन्तरे शूर एकलव्यो निषादपः ।
धनुर्गृह्य महाघोरं कालान्तकयमोपमम् ॥
शरैरनेकसाहस्रैरर्दयामास यादवान् ।

1515) Dn Ds2 D6 G2.4 M2.3 सादिभि सादिनस्तथा (for °) — (L 1516) Dn Ds2 T2 G3.5 खड्गिन खड्गिभि सार्धं (for °) — T1 om line 1517 — (L 1517) Dn Ds2 T2 व्यतीकारो (for °करो) — (L 1518) G4 संघोष (for संक्षोभ) — (L 1519) Dn Ds2 धावन्त प्रहरन्त्ये तान् (for °) — (L 1520) Dn Ds2 हन्यतान् (for चूर्णय°) — (L 1521) T1 चरति (for पतति) — (L 1522) D6 T2 शरो, G3 महा (for शरी) Dn Ds2 इति ; D6 च, G1 M1 च (for न) T2 G2.4 सदा रणे, G1.5 M2 सुदारुणे (for °रुणः) T1 वर्तते सर्वदा रणे (for °) — (L 1523) D6 T2 M बाधति नो (for नो बाधते) — (L 1524) T2 G1.4.5 transp रथी and शरी Dn Ds2 तनुत्रवान्, M महेष्व° (for तूणीर°) — (L 1525) Bom Poona eds G(ed) पादश (for पट्टसी) — (L 1526) Dn Ds2 T1 संस्थित (for संस्थित) — (L 1527) Dn Ds2 D6 T2 G4 M2 म (for सु) Dn Ds2 T2 M प्रति (for पथि) — (L 1529) D6 G3 M1-3 शरा (for शरान्) T2 शरे (for शरैः) G2 M समाघ्नन्ति, T1.2 °घ्नन्तु (for °हन्ति) D6 T2.4 G2 M1.2 दण्ड (for दण्डान्) — (L 1530) D6 T2 G3 कुन्ता कुन्तै — (L 1531) D6 T1.2.4 G2 M1-3 परिघा (for °घान्) Dn Ds2 सार्धं (for चैव) T1.2 M1-3 शूला, G2 शिला (for शूलान्) — (L 1533) Dn Ds2 G4 M2.3 शब्दश्चापि महानभूत् (for °) — (L 1534) Dn Ds2 G4 M1 भूतानि, T1.2 G1.2.5 तूर्याणि (for तूर्याणि) — (L 1535) Dn सहस्राणि (for सहस्राणि) Dn Ds2 D6 T1 M1-3 निस्वन G2 शङ्खानां भीमनिस्वन (for °) — (L 1536) D6 T1.2.4 G3 M घोर (for शब्द) Dn D6 G4 M संग्रामो (for °मे) — (L 1537) T1.2 G1.3 घोरे (for युद्धे) Cal ed प्रावर्तत महायुद्ध (for °) — (L 1538) G4 M2 ग्रस्ता (for हता) T2 समाहनु (for पेतु) — (L 1539) M1 मथित (for मथित) G3 -सुषाणो (for मस्तिष्का) Dn Ds2 केचिदपरित माश्लिष्टा (for °) T1.4 G1.3 M शिरोरुहा (for °धरा) — (L 1541) Dn Ds2 महत्स्वस्त (for ततस्तत) — (L 1542) Dn Ds2 समाश्रित्य, G2 °पत्य, G3 सत्यपरा (for समाहृत्य) — (L 1543) Dn Ds2 समन्तात्क्षतविग्रहा, G4 सारेभ्यानतायिन (for °) — (L 1544) G4 गतासव पेतुरुर्व्यां (for °) — (L 1545) Dn Ds2 योधिता, T1 योधिता (for राजान) T2 G1 ते (for तु) — (L 1546) D6 T1.2.4 G1.4.5 M महावर (for निषादप) — (L 1547) Dn Ds2 G4 यमोपम (for °पमम्) — (L 1548) M1.3 दारयामास (for अर्द°) D6 वीर्यवान् (for याद°) — (L 1549) Dn Ds2 M2 शरैं शतै, D6 पृथक्शतै, T1 पर शतं,

परःशतैः शराणां तु निशितैर्मर्मभेदिभिः ॥
वृष्णिवीरबलं सर्वं पोथयामास सर्वतः ।
युध्यतः शस्त्रपाणींश्च क्षत्रियान्वीर्यवत्तमान् ॥
निशठं पञ्चविंशत्या शराणां नतपर्वणाम् ।
सारणं दशभिर्विध्वा हार्दिक्यं पञ्चभिः शरैः ॥
उग्रसेनं नवाशीत्या वसुदेवं च सप्तभिः ।
उद्धवं दशभिश्चैव अक्रूरं पञ्चभिः शरैः ॥
एवमेकैकशः सर्वान्निहत्य निशितैः शरैः ।
विद्राव्य यादवीं सेनां नाम विश्राव्य वीर्यवान् ॥
एकलव्यो यदूनाह वीर्यवान्बलवानहम् ।
इदानीं सात्यकिर्वीरः क्व यास्यति महाबलः ॥
मदमत्तो हली साक्षात्क यातीह गदाधरः ।
इत्याह सिंहनादेन सर्वान्विस्मापयन्निव ॥

Colophon

वैशम्पायन उवाच ।
विद्रुतेषु च सैन्येषु वृष्णिवीरेषु चैव हि ।
भीतेष्वथ महाराज हतेषु युधि सर्वतः ॥
दीपिकासु प्रशान्तासु निःशब्दे सति सर्वतः ।
जितमित्येव तन्मत्वा वृष्णीनां बलमुत्तमम् ॥
ततः पौण्ड्रो महावीर्यो बभाषे सैनिकान्स्वकान् ।
शीघ्रं गच्छत राजेन्द्राः वृष्णीनां पुरीमिमाम् ॥
कुठारैः कुन्तलैश्चैव पाषाणैः सर्वतोदिशम् ।
कर्षणैश्चैव पाषाणैः सर्वतो यात भूमिपाः ॥
भिन्दन्तु प्राकारचयाः प्रासादाश्च समन्ततः ।
गृह्णन्तामश्वमुख्याश्च धनानि सुबहूनि च ॥
गृह्णन्तां वस्त्ररत्नानि सर्वा दाराश्चैव समन्ततः ।
गृह्णन्तामश्वमुख्याश्च धनानि सुबहून्यथ ॥
तथेति ते महात्मानो राजानः सर्व एव तु ।
कुठारैः सर्वतश्चैव चिच्छिदुः पौण्ड्रकाज्ञया ।
प्राकारांश्चैव सर्वत्र प्रासादान्रत्नसंचयान् ॥
अथ तत्र महाशब्दः प्रादुरासीत्समन्ततः ।
दह्यमानेषु पात्यमानेषु प्राकारेषु महाबले ।
पूर्वद्वारे महाराज भिन्नाः प्राकारसंचयाः ॥
श्रुत्वा शब्दं महाघोरं सात्यकिः क्रोधमूर्छितः ।

T₄ पर शतै (for परःशतै) — (L 1550) Dn Ds₃ G₂ वृष्णीनां च (for वृष्णिवीर°) — (L 1551) Dn Ds₁ वीर्यवत्तरान्, T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ सत्तमान् (for °वत्तमान्) — G₃ om (hapl) lines 1552–1557 — (L 1552) T₃ निशित, G₂ निशित (for निशठ) G₂ पर्वभि (for °णाम्) — (L 1553) D₆ T₄ पञ्चभिर् (for दश°) — (L 1554) Dn Ds₁ M₃ नवत्याशु, G₂ नवत्या च (for नवाशीत्या) — T₁ ₂ G₁ ₂ ₄ ₅ om line 1555 — (L 1556) Dn Ds₁ T₁ ₂ सर्वे (for सर्वान्) Dn Ds₁ G₂ निहत्य (for °त्य) — (L 1558) Dn Ds₁ D₆ T₄ M यदूनुवाच, G₂ यदून्पुनरि (for °नाह) T₁ तदा, G₂ द्विप (for महम्) G₂ बलवान्वीर्यवानहम् (for °) — (L 1559) D₆ T₂ ₄ G₁ M₁–₃ याति स्म (for यास्यति) — (L 1560) T₁ ₂ G₁ हरि ; T₄ M बली (for हली) T₄ याति स्म, G₄ ₅ यास्यति (for यातीह) — (L 1561) Dn Ds₁ T₂ G₂ सिंहान् (for सर्वान्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds₁ — *Mention of Khila* Dn Ds₁ D₆ T₁ ₂ ₄ G₁ ₂ ₅ M — *Adhy name* Dn Ds₁ M पौण्ड्रकवध — *Adhy no* Dn Ds₁ 278 D₆ G₂ 275, T₂ G₁ 277, T₄ 174, G₄ 204, G₅ 206, M 170

T₂ om the ref — (L 1562) D₆ तदा तेषु, T₁ ₂ G₁ ₂ च मुख्येषु (for च सैन्येषु) Dn Ds₁ विद्रुतेष्वथ सैन्येषु (for °) — (L 1564) G₄ निःशब्देषु समन्ततः (for °). — (L 1566) D₆ प्राति (for स्वकान्) — (L 1568) G₄ कुठारैश्चैव कुन्तैश्च (for °) — (L 1569) Cal ed सुघोरैस्तु (for च पाषाणैः) G₄ यान्तु (for यात) — (L 1570) T₁ ₂ प्रासाद (for प्राकार) Ds₁ T₂ G₁ ₂–₄ प्राकाराद् (for प्रासादाद्) G₂ ₄ M₄ ins after line 1570 T₂ ₄ T₄ ₄ after 1573

16** योषितो वास्मुख्याश्च भार्याश्चैव समन्ततः ।

— T₄ G₄ om line 1573 — (L 1574) Dn Ds₁ ते तथेति (by transp) — (L 1576) D₆ प्राकार सर्वतश्चैव; G₂ °रान्सर्वतश्चैव (for °) Dn वरसंचयान्, Ds₁ नर°, D₆ नृपसत्तम, T₁ ₂ G₁ ₂ रित्नसंचयान् G₂ नृप°, G₄ ₅ गृह°, M₁ रत्न° (for रत्न°) — T₁ om (hapl) lines 1577–1579 — (L 1578) D₆ M₂ प्रासादेषु (for प्राकारेषु) — (L 1579) K₆ M₁ ₂ पूर्वद्वारि (for °रे) D₆ T₂ G₁ ₂ ₅ M₃ ₄ छिन्ना (for भिन्ना) T₂ G₃ ₅ प्रासाद (for प्राकार). — (L 1580) T₄ G₄ मूर्छितम् — (L 1582) Dn Ds₁ T₄ M₃ शङ्करम्, M₁ ₂ ₄ ईशानम् (for ईश्वरम्) — G₂ om. line 1583 — (L 1583) Dn Ds₁ हि मया (for सर्वथा).

मयि सर्वं समारोप्य केशवो यादवेश्वरः ।
गतः कैलासशिखरं द्रष्टुमीश्वरमव्ययम् ॥
अवश्यं सर्वथा रक्ष्या पुरी द्वारवती मया ।
इति संचिन्त्य मनसा धनुरादाय सत्वरम् ॥
रथं महान्तमारुह्य दारुकस्य महात्मनः ।
पुत्रेण संवृतं घोरं यन्ता च स्वयमेव ह ॥
धनुर्महत्तमादाय शरांश्चाशीविषोपमान् ।
आमुच्य कवचं घोरं शस्त्रसंपातदुःसहम् ॥
बद्धर्धी कुण्डली तूणी शरी चापी गदासिमान् ।
ययौ युद्धाय वेगेन संस्मरन्केशवं वचः ॥
दीपिकादीपिते देशे ययौ सात्यकिरुत्तम ॥
तथा च बलदेवोऽपि रथमास्थाय भास्वरम् ।
गदी शरासिमान्धीरः प्रायाद्रणचिकीर्षया ॥
सिंहनादं प्रकुर्वंस्तु त्रिपुरान्भैरवं रवम् ।
उद्धवोऽपि ययौ साक्षाद्गजमारुह्य सत्वरम् ॥
सचं महारथं घोरं संग्रामं नीतिमत्तरः ।
ययौ नीतिं विचिन्वानः परां प्रीतिं महामनाः ॥
अन्येऽपि वृष्णयः सर्वे ययुः संग्रामलालसाः ।
रथान्गजानथारुह्य हार्दिक्यप्रमुखास्तदा ॥
दीपिकाभिश्च सर्वत्र पुरोक्ताभिरीश्वराः ।
सिंहनादं प्रकुर्वन्तः स्मरन्तः केशवं वचः ॥
पूर्वद्वारि समागम्य वृष्णयो युद्धलालसाः ।
ते समेत्य यथायोगं स्थितास्तत्र महारथाः ॥
स्थिते सैन्ये महाघोरे दीपिकादीपिते पथि ।
शिनिवीरः शरी चापी गदी तूणीरपाणिमान् ॥
वायव्यास्त्रं समादाय योजयित्वा महाशरम् ।
आकर्णपूर्णमाकृष्य धनुः प्रवरमुत्तमम् ॥
मुमोच परसैन्येषु शिनिवीरः प्रतापवान् ॥
वायव्यास्त्रेण ते सर्वे तत्रस्था नृपसत्तमाः ।
विधुता ह्यस्त्रवीर्येण यत्र तिष्ठति पौण्ड्रकः ॥
तत्र गत्वा स्थिताः सर्वे निर्धूता वातरंहसा ।
यत्र पूर्वं स्थिताः सर्वे विधुता राजसत्तमाः ॥
तत्र स्थित्वा स शैनेयः शरमादाय सत्वरम् ।
निशितं सर्पभोगाभं पश्चापं सारथिम्प्रति ॥
सेनानीः स महाबाहुः पौण्ड्रको राजसत्तमः ।
स्थितोऽस्मि कथयाचेन शरी चापी महाबलः ॥
यदि द्रष्टा दुरात्मानं ततो हन्ता नृपाधमम् ।
भृत्योऽस्मि केशवस्याहं निपातुः पौण्ड्रकं शिरः ॥
छित्त्वा शिरस्तु तस्याहं सर्वेषां पश्यताम् ।
दास्यामि वसुदेवाय अद्यैव दुरात्मनः ॥

Da Du [illegible] (for मया) — (L. 1584) [illegible] (for °रम्) — (L. 1585) [illegible] (for [illegible]) — (L. 1587) Gs [illegible] (for [illegible]) — (L. 1588) Cal ed [illegible] (for [illegible]) Ds [illegible] (for [illegible]) — (L. 1590) Da Du [illegible] (for [illegible]) — (L. 1592) Gs [illegible] (for [illegible]) — (L. 1593) Da Du [illegible] (for °) — (L. 1594) Da Du Ts Gs [illegible] [illegible] — (L. 1595) [illegible]

(for [illegible]) — (L. 1601) Da Du Ts [illegible] (for [illegible]) [illegible] — (L. 1603) Gs [illegible] — (L. 1604) Ms [illegible] Cal ed [illegible] (for [illegible]) — (L. 1605) Da Du Ms [illegible] (for °) — (L. 1608) Ts Gs Ms [illegible] — (L. 1609) Da Du [illegible] (for [illegible]) Da Du Ts [illegible] — (L. 1611) [illegible] — (L. 1612) [illegible] — (L. 1613) [illegible]

को नु नामेदृशं कर्म चोरवच्च समाचरेत् ।
सुप्तेषु निशि सर्वत्र यादवेषु महात्मसु ॥
चोरोऽयं सर्वथा राजा न हि राजा बलान्वितः ।
यदि शक्तो न कुर्याद्धि चौर्यमेतन्नृपाधमः ॥
अहोऽस्य बालता राज्ञश्चोरकार्ये प्रवर्ततः ।
सर्वथा गमनं तस्य न हि पश्यामि सांप्रतम् ॥
इत्युक्त्वा सात्यकिर्वीरः प्रजहास महास्वनम् ।
विस्फार्य सुदृढं चापं सदधे कार्मुके शरम् ॥
आकर्ण्य वचनं वीरः सात्यकेस्तस्य धीमतः ।
वासुदेवो महावीर्यः पौण्ड्रको नृपसत्तमः ॥
आदाय निशितं बाणमागत्य पुरतो यदोः ।
बभाषे वासुदेवस्तु हसन्बहुविधं नृपः ॥
सात्यके शृणु मे वाक्यं यदि योद्धुं व्यवस्थितः ।
क्व नु कृष्णः क्व गोपालः पुनः स इह वर्तते ॥
स्त्रीहन्ता पशुहन्ता च क्व च स्वामीति शब्द्यते ।
स इदानीं क्व वर्तेत गृहीत्वा मम नाम सत् ।
हन्ता सख्युर्महावीर्यो नरकस्य महात्मनः ॥
ममैव नाम तद्ब्रूयाद्धते तस्मिन्दुरात्मनि ।

गच्छ त्वं कामतो वीर योद्धुं न क्षमते भवान् ॥
अथ वा तिष्ठ किंचित्तु ततो द्रक्ष्यसि मे बलम् ।
शिरस्ते पातयिष्यामि शरैर्घोरैर्दुरासदैः ॥
हतस्य तव वीरस्य भूमिः पास्यति शोणितम् ।
श्रोष्यते स तथा गोपो हतः सात्यकिरित्यपि ॥
यो गर्वस्तस्य गोपस्य सर्वदा वर्तते महान् ।
विनङ्क्ष्यति स तु क्षिप्रं हते त्वयि यदूत्तम ॥
त्वयि रक्षां समादिश्य गोपः कैलासपर्वतम् ।
गत इत्येवमस्माभिः श्रुतं पूर्वं महामते ॥
शरं गृहाण निशितं यदि शक्नोषि मत्पुरः ।
इत्युक्त्वा चापमादाय योद्धुं व्यवसितः किल ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
ततः क्रुद्धो महाराज सात्यकिर्वृष्णिपुंगवः ।
उवाच वचनं राजन्वासुदेवं स्मयन्निव ॥
मा वोच ईदृशं वाक्यं वासुदेवं नृपाधम ।
को नाम जगतां नाथमित्थं ब्रूयाज्जिजीविषुः ॥
मृत्युस्त्वां सर्वथा याति वदन्तं तादृशं वच ।

[ल]स्य Ms ₄ [ल]स्य (for [ल]ह) — (L 1620) Dn Ds₃ बलि, T₃ G₁ तव ; G₃ बहु (for बल) — (L. 1631) D₆ समारभेत् (for °चरेत्) — (L 1624) Dn Ds₂ T₁ G₆ Ms ₄ एव (for एतत्) M₃ नृपोत्तम (for नृपाधम) — (L. 1625) G₃ बलिनो (for बालता) — (L 1627) Dn Ds₃ T₄ M₃ [इ]त्युक्त्वा (for [इ]त्युक्तै) D₆ वीरै, T₄ वीरं (for वीर) Dn Ds₃ G₆ ₂ M₃ महाबल (for °स्वनम्) — (L. 1628) T₃ कार्मुकी, T₃ G₆ °क (for °के) — (L 1629) D₆ T₁ G₆ M₃ ₂ वीर (for वीर) — Dn Ds₃ G₆ om lines 1630 1633 — (L. 1630) M₄ राजसत्तम (for नृप°) — (L 1631) D₆ भाषया (for आदाय), T₃ आगत (for °त्य) — (L 1634) M₄ ₃ ऽत्रेह (for इह) Dn Ds₃ G₆ ₄ M₁ कुत सोऽय प्रवर्तते (for °) — (L. 1635) D₆ M₃₋₅ सर्वं, T₃ G₃ स्वत्र (for क्व च) Dn Ds₃ सेवित (for शब्दयते) — (L. 1636) T₃ नामकृत् (for नाम सत्) — (L 1648) Dn Ds₃ ममैव नाम युद्धेऽस्मिन् (for °) — (I 1639) G₃ क्षमसे (for क्षमते) — (L. 1641) G₃ शिरश्चोत्पातयिष्यामि (for °) T₁ ₂ G₁ ₃ महाबलैः (for दुरासदैः) — (L 1642) Dn Ds₃ वीरेह (for वीरस्य) — (L. 1643) D₆ स्मात् (for स) — (L. 1644) T₁ ₂ G₃ सर्वदा श्लाघते भवान् (for °) — (L. 1645) Dn₁ G₁ ₃ विनश्यति, Dn₂ Ds₃ °श्यतु (for °ङ्क्ष्यति) M₁ ₃ ₄ दुरात्मनि (for यदूत्तम) — (L. 1646) G₁ समावेश्य (for °दिश्य) D₆ T₁ G₃ ₂ गत, M₁ ₂ पुर्या (for गोप) — (L 1648) D₆ शक्तोऽसि (for शक्नोषि) Dn Ds₃ यदि शक्तोऽसि सात्वके (for °) — (L. 1649) Dn Ds₃ D₆ वधं (D₆ पौण्ड्रो) योद्धुं व्यवस्थित (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds₃ — *Mention of Khila* Dn Ds₃ D₆ T₁ ₂ ₄ G M — *Adhy name* Ds₃ M पौण्ड्रकवध — *Adhy no* Dn 279, T₁ G₃ 206, T₃ G₁ 203, T₄ 175, G₃ 201, G₄ 205, G₆ 207, M₁ ₂ 171

G₄ om the ref — (L 1650) G₃ नन्दन (for पुंगव) — (L 1651) Dn Ds₃ T₃ G₃ M₄ स्मरन् (for स्मयन्) — (L 1652) Dn Ds₃ अब्रोवद् G₃ M₁ ₂ ₄ मा वोचे (for मा वोच) M₄ यादृशं (for ईदृशं) D₆ T₁ ₄ G₃ ₄ M₁ ₂ वासुदेव (for °देवं) Dn Ds₃ नृपाधमम्, (for °धम) T₁ G₁ वासुदेवस्य मा त्व (for °) — (L. 1653) D₆ जगतो (for जगतां) — (L. 1154) G₄ M₆ मृत्युस्ते (for °स्त्वां)

जिह्वा ते शतधा दीर्यादृदतस्त्वादृशं वचः ॥
एष ते पातयिष्यामि शिरः कायाच्च पौण्ड्रक ।
यन्नाम वासुदेवेति तव सम्प्रति वर्तते ॥
यावत्पतति कायात्तु शिरस्तावत्तु वर्तताम् ।
स एव श्वो हि भगवान्वासुदेवो भविष्यति ॥
एक एव जगन्नाथः कर्ता सर्वस्य सर्वगः ।
दुरात्मन्सर्वथा देवो भविष्यति न संशयः ॥
एष ते त्वच्छिरः कायात्पातयिष्यामि राजक ।
यदसौ भगवान्विष्णुर्नामगमिष्यति सांप्रतम् ॥
अलं वीर्यं बलं चैव सर्वं दर्शय साम्प्रतम् ।
नातः परं बलं राजन्वीर्यं तव च वर्तते ॥
सर्वं दर्शय यत्नेन स्थितोऽस्मि व्यवसायवान् ।
शरी चापी गदी चक्री सर्वथाहमुपस्थितः ॥
नेतो नगरमायासि सत्येनैतद्ब्रवीम्यहम् ।
सर्वथा कृतकृत्योऽस्मि दृष्ट्वा त्वां वासुदेवक ।
तवाद्य निलयः कृत्वा श्वभ्यो दास्यामि राजक ॥
इत्युक्त्वा बाणमादाय वासुदेवं महाबलम् ।
आकर्णपूर्णमाकृष्य विव्याध निशितं शरम् ॥
स तेन विद्धो यदुना वासुदेवः प्रतापवान् ।
वमञ्छोणितमत्युष्णमङ्गात्रेजाग्निपोनम ॥
ततश्चुक्रोध स नृपो वासुदेवः प्रतापवान् ।
नवभिर्दशभिश्चैव शरैः सन्नतपर्वभिः ।
विव्याध सात्यकिं राजा नदश्च बहुधा रिपुः ॥
ततो नाराचमादाय निशितं यमसंनिभम् ।
धनुराकृष्य बलवान्वासुदेवो नृपोत्तमः ।
विव्याध सात्यकिं भूयो निर्दि प्रह्लादयन्स्वकान् ॥
नाराचेन समाविद्धः सात्यकिः सत्यसंगरः ।
ललाटे सुदृढं वीरो वृष्णीनामग्रणीस्तदा ।
निषसाद रथोपस्थे निश्चेष्ट इव सत्तम ॥
ततः स पौण्ड्रको राजा विद्ध्वा दशभिराशुगैः ।
सारथिं पञ्चविंशत्या हयांश्च चतुरो दृढम् ॥
ते हया रुधिराक्ताङ्गाः सारथिश्च समन्ततः ।
विह्वलाः समपद्यन्त वासुदेवस्य पश्यतः ।
वासुदेवो रथी चापी सिंहनादं समादधे ॥
तेन नादेन तत्राभूद्विबुद्धः सात्यकिस्तदा ।
विद्धान्हयांस्तथा दृष्ट्वा सारथिं च तथागतम् ॥
शैनेयोऽथ महावीर्यो रुषितो नृपसत्तम ।
अरे द्रक्ष्यामि ते वीर्यमित्युक्त्वा बाणमाददे ।

—T₁ G₁ ₂ ₄ M₂ ₃ om (hapl) line 1655 —(L. 1655) D₆ G₃ ₅ M₃ ₄ द्दीर्यें (for दीर्याद्) —(L. 1657) G₆ तव सपरिवर्तते (for ²) —(L. 1658) T₂ काय (for कायात्) Dn Ds₂ T₄ G₁ ₂ ते (for तु) Dn Ds₁ G₂ प्रवर्तते, G₄ प्रवर्तताम् M₁ तु वर्तते (for तु वर्तताम्) —(L. 1659) Dn Ds₁ न, D₆ G₃ ₅ ऽपि (for हि) Dn₁ T₄ G₁ ₄ ₅ M₄ भविष्यसि (for °ति) —(L. 1662) Dn Ds T₄ ऽह (for स्त्व) —(L. 1663) Dn₁ Ds₂ T₂ ₄ M₂ यद् (for यदि) —D₆ om line 1664 —(L. 1664) Dn₁ Ds₂ G₁ ₃ M₁ कस्य, Dn₂ कृत, T₁ कस्य (for कस्य) G₂ मम प्रदर्शय साम्प्रतम् (for ²) —(L. 1665) Dn Ds₂ G₁ परतर (पर बल) —(L. 1667) D₆ खड्गी (for शरी) G₃ रथी (for गदी) D₅ T₄ शूली, G₂ M धन्वी (for चक्री) —(L. 1668) Dn Ds₂ नैनत् (for नेतो) Dn Ds₂ T₁ ₂ G₃ ₅ M₂ यास्यामि (for °सि) M₃ न हि ते नगरं यासि (for ¹) Ds₂ T₂ G₂ ₃ सत्यम् (for सत्येन) D₆ T₁ ₂ ₄ G₁ M शपामि (for ब्रवीमि) G₁ तेनैव तत्करोम्यहम् (for ²) —(L. 1671) Dn Ds₂ G₂₋₄ M₄ महाबल —(L. 1672) D₆ G₂ विव्याध निशितैः शरैः (for ²) —T₄ G₁ ₅ om (hapl) lines 1674-1675 —(L. 1674) D₅ T₁ ₂ G₂ मत्युग्रम् (for °ष्णम्) D₅ T₁ ₂ G₁ M₂ ₃ सुदारुम् (for अङ्गान्) —(L. 1675) Dn Ds₂ G₁ नृपश्रेष्ठ, T₂ स नृपो (for स नृपो) —(L. 1677) T₁ ₂ ₄ G M₁₋₃ बहुश (for °धा) —(L. 1679) Dn Ds₂ D₆ G₁ ₂ भगवान् (for बलवान्) Dn T₁ ₄ नृपोत्तम, Ds₂ °त्तमम् (for °त्तम) —(L. 1680) M₄ वीरो (for भूयो). —(L. 1683) Ds₂ T₁ ₄ G₁ ₄ ₅ M₁ ₄ सत्तम° —After line 1683, G₂ ins

17** ततस्तत्पर्वतैव सतमोह प्रतापवान् ।
संक्रुद्ध शिनिवीरोऽसौ प्रहसन्निदमब्रवीत् ।
पातयिष्यामि ते वीर्यमित्युक्त्वा बाणमाददे ॥

—G₂ om lines 1684-1692 —(L. 1685) Dn₁ नृप; Dn₂ Ds₂ नृप (for दृढम्) —(L. 1686) D₆ तदा (for हया) D₅ T₁ ₂ M मम तदा (for समन्ततः) —(L. 1688) Dn Ds₂ G₁ ₄ रथे (for रथी) T₁ G₁ ₃ ₄ समादधे; T₂ °दधत् (for °दधे) —(L. 1689) D₆ प्रबुद्ध; T₂ G₃ विबुद्ध (for विबुद्ध) Dn Ds₂ नृप, D₅ रिपु (for तदा)

विव्याध तेन बाणेन वक्षस्येनं महाबलम् ॥
ततश्चचाल तेनाजौ वासुदेवः शरेण ह ।
सुस्रुवे रुधिरं घोरमत्युष्णं वक्षसो नृप ॥
रथोपस्थे पपाताशु निःश्वसन्वहुशो नृप ।
कृत्यं चापि न जानाति केवलं निषसाद ह ॥
सात्यकिस्तु रथं विध्वा दशभिः सायकैस्तदा ।
ध्वजं चिच्छेद भल्लेन वासुदेवस्य वृष्णिपः ।
हयांश्च चतुरो हत्वा बाणैः सारथिमेव च ॥
युयुधानोऽथ राजेन्द्र भल्लेन निशितेन ह ।
सारथेश्च शिरः कायादहरत्सात्यकिस्तदा ।
रथमन्थिं च चिच्छेद हयाश्च व्यसवोऽभवन् ।
अश्वांश्च चतुरो हत्वा चतुर्भिः पत्रिभिस्तदा ।
चक्रं च तिलशः कृत्वा बाणैर्दशभिरञ्जसा ।
जहास विपुलं राजन्वासुदेवो महाबलः ॥
सात्यकिश्च तदा राजन्रथादाप्लुत्य सत्वरम् ।
धनुरादाय विपुलं तस्थौ भूमौ यदूत्तमः ॥
ततो भल्लेन तीक्ष्णेन ज्यां च चिच्छेद सत्वरम् ।
निमेषादिव वीरस्तु सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
धनुश्चिच्छेद भल्लेन सर्वान्विस्मापयन्निव ॥
ततस्त्यक्त्वा महाचापमन्यद्घोर महामृधे ।
अन्यत्कार्मुकमादाय विव्याध निशितैः शरैः ॥
वासुदेवोऽपि निःश्वस्य धनुरादाय सत्वरम् ।
शरांश्च कतिचिद्राजन्गदां खड्गं च गत्वतः ।
यानद्बलं समादाय ततो भूमौ व्यतिष्ठत ॥
भूमिष्ठो वासुदेवस्तु सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
शरैरनेकसाहस्रैरर्दयामास सत्वरम् ॥
सात्यकेर्ध्वजवंशं तु चिच्छेद रणमूर्धनि ।
रथं जघान निशितैः शरैर्दशभिराशुगैः ॥
सात्यकिः क्रूरकर्माणमिन्द्रो वृत्रवधे यथा ॥
ततश्च युयुधानस्तु वासुदेवं नृपोत्तम ।
दशभिर्दशभिश्चैव पञ्चभिः पञ्चभिस्तथा ॥
षड्भिः षड्भिस्तथाष्टाभिर्निर्बिभेद रणमूर्धनि ।
यथा देवासुरे युद्धे बलिं बलिरिपुर्नृप ॥
स च चापं महाघोरं पौण्ड्रो यदुधुपस्य ।
मुष्टिदेशे द्विधा कृत्वा बाणैर्दशभिरञ्जसा ।
जहास विपुलं राजन्वासुदेवो महाबलः ॥
ततोऽपरं महच्चापं सात्यकिर्वृष्णिपुंगवः ।
सज्यं कृत्वा बली साक्षात्सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
शरैः सप्ततिसाहस्रैरर्दयामास सत्वरम् ॥
ते शराः शलभाकारा निपेतुः सर्वतस्तदा ।

— (L 1691) T3 महावीरो (for °र्यौ). — (L 1692) Dn Ds2 बल (for अरे) — (L 1693) Dn1 Ds2 T4 G5 महाबल (for °बलम्) — (L 1695) T1 2 G M3 सुस्राव (for सुस्रुवे) Dn Ds2 T2 G1 3 5 M वक्षसा (for °सो) M नृप — (L 1696) Dn Ds2 नि श्वसन्तुरगो यथा (for ᵇ) — (L 1701) Dn Ds2 बाणैः सारथिमेव च, Bom Poona eds पौण्ड्रकस्य च पत्रिभिः (for ᵇ) — (L 1703) T2 स रथी, T2 G3 M1-3 सारथी (for सात्यकिस्) — (L 1703) D6 G2 4 5 M1 2 स; T2 G1 वि (for च) G3 हयाश्च विषमद्धली (for ᵇ) — Dn Ds2 D6 om line 1704 — (L 1704) G3 4 5 चतुर्भिश्चतुरस्तथा (for ᵇ) — (L 1705) M3 चक्रे (for चक्रं) Dn Ds2 om (hapl) lines 1705ᵇ–1727ᵃ — (L 1706) T2 M1 2 राजा (for राजन्) G2 4 M3 वासुदेव (for °वो) — (L 1707) D6 T2 4 G3 3 M3 सत्वर, G1 सर्वेत (for सत्वरम्) — (L 1708) T4 G5 भुवि (for भूमौ) — (L 1709) G1 3 M3 चिच्छेद स (for च चिच्छेद) — (L 1712) D6 T1 2 4 G महाघोर (for °चापम्) D6 T1 2 4 G1 3 4 5 महाचापे (for अन्यद्घोर) M1-3 महाहवे (for °मृधे) — (L 1713) D6 T2 M सत्वं (for अन्यत्) M3 दशभि (for निशितै) — G4 om (hapl) lines 1715–1718. — (L 1715) G3 सत्तम (for गत्वतः) — (L 1719) D6 M रथवर्श, G3 चित्रितं (for ध्वजवंश) — (L 1721) T2 G3 M2 सात्यकिं (for °किः) D6 D5 M2 4 सम्य (for क्रूर) — (L 1722) D6 T1 2 G1 3-5 M1 2 4 नृपोत्तमस् (for °त्तम) — (L 1723) M2 om line 1723ᵃ G4 घोरै (for चैव) T2 दशभिश्चैव नाराचै (for ᵃ) — D6 T1 2 4 M om. lines 1725ᵇ–1726ᵇ — (L 1727) Dn Ds2 सहसा (for अञ्जसा) — (L 1728) Bom Poona eds G(ed) वासुदेवं (for °वो) — (L 1729) Dn Ds2 पर (for ऽपरं) Dn Ds2 महत्पाथ, D6 T1 2 4 G3 4 M1-3 महाचाप (for महच्चाप) Dn Ds2 D6 T4 G2 3 M नन्दन (for पुंगव). — (L 1731) Dn Ds2 T2 4 सत्याकैर् (for साहस्रैर्)

शिरस्तः पार्श्वतश्चैव पृष्ठतः पुरतस्तथा ॥
आस्ये चैव महाराज ऊर्वोर्जघने तथा ।
व्यथां च ददुरत्यन्तं वासुदेवस्य मर्मगाः ॥
संभ्रान्तः पर्वताकारो निश्चलः समपद्यत ।
नैवालं धैर्यनिचयस्तूपार्तः शरवान्यथा ।
यथा मनस्वी रिक्तश्च तथा तिष्ठति पौण्ड्रकः ॥
ततश्चुक्रोध बलवान्वासुदेवः प्रतापवान् ।
अर्धचन्द्रं समादाय विव्याध युधि सात्यकिम् ।
विध्वा सप्तभिरायान्तं क्रोधेन प्रस्फुरन्निव ॥
विद्धोऽथ सात्यकिस्तेन शरैः पञ्चभिराशुगैः ।
चापं चिच्छेद पौण्ड्रस्य सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
वासुदेवो गदां गृह्य भ्रामयित्वा पदास्पदम् ।
त्वरितं पातयामास सात्यकेर्वक्षसि प्रभो ॥
सव्येन तां समाकृष्य करेण यदुनन्दन ।
शरं प्रगृह्य विव्याध सात्यकिर्युधि पौण्ड्रकम् ॥
तदन्तरे गृहीत्वाशु वासुदेवः प्रतापवान् ।
शक्तिभिर्दशभिश्चैव सात्यकिं निजघान ह ॥
ताभिर्विद्धो रणे वीरः सात्यकिः सत्यसंगरः ।
अपास्य धनुरत्नं तद्गदामादाय सत्वरम् ।
आजघान तदा वीरो वृष्णीनामग्रणीर्नृप ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
ततः क्रुद्धो गदापाणिः सात्यकिर्वृष्णिनन्दनः ।
वासुदेवं जघानाशु गदया तीक्ष्णया नृप ।
सात्यकिं वासुदेवस्तु गदयाभ्यहनद्बली ॥
तावुद्यतगदौ वीरौ शुशुभाते तदा रणे ।
हस्तौ यथा वने सिंहौ परस्परवधैषिणौ ॥
ततः स सात्यकिः क्रुद्धः सव्यं मण्डलमागमत् ।
जघ्नतुस्तौ तदा युद्धे गदाभ्यां गदिनौ नृप ॥
स्तनयोः पार्श्वयोः पृष्ठे ताडितौ गदधारिणौ ।
उभौ तौ रुधिराक्ताङ्गौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
सिंहनादं प्रचक्रतुस्तौ प्रावृषीव महाघनौ ।
स्थित्वा तिष्ठति भापन्तौ परस्परवधैषिणौ ॥
दक्षिणं वासुदेवस्तु तं जघान स्तनान्तरे ।
युयुधानोऽथ वीरस्तु बाह्वोर्मध्यमताडयत् ॥
दृढं स ताडितो वीरो जानुभ्यामपतद्भुवि ।
तत उत्थाय भूयस्तु ललाटेऽभ्यहनद्यदुम् ॥
विषण्णः किंचिदायस्तस्तत उत्थाय सत्वरम् ।

— D5 om lines 1732–1733 — (L 1733) D3 T2 M2 शिरस (for शिरस्त) M1 3 पार्श्वयोश्च (for °श्च) T1 2 G1 3–5 M पृष्ठत स्तनयोस्तत (for ᵇ) — Dn D3 D5 om lines 1734–1736 — (L 1737) G5 तृणार्त, M3 तृष्णार्तो (for तृपार्तः) D5 T2 G1 4 5 शरवाणै (for शर°) — (L 1738) T2 G2 3 4 सत्तश्च (for रिक्तश्च) — (L 1741) T1 2 G1 3–5 शरै (for इव) — (L 1742) G5 4 आयसै (for आशुगै) — (L 1745) D5 T1 G3–5 प्रेषयामास (for पात°) — (L 1747) G5 स तां (for शरं) — (L 1748) D5 T2 G3 अनन्तरेण (for तदन्तरे) — (L 1749) T1 2 G1 3 शरैश्च शक्तिभिश्चैव (for ᵃ) — (L 1750) G2 शूर (for वीर) G2 सात्यकिर्वृष्णिनन्दन, G5 °कि सत्यविक्रम (for ᵇ) — After line 1750 G2 ins

1800* वासुदेव जगन्नाथ न्यहनत्सत्यसंगर ।

— (L 1751) Dn D5 M5 धनुरत्यजत् (for °रत्नं) Dn D3 T4 G1 5 M4 धनुर् (for तद्गदाम्) — (L 1752) G1 तस्यो विद्धो (for तदा वीरो)

COLOPHON — Mention of the Khila D3 — Mention of Khila Dn D5 T1 2 4 G M1–4 — Adhy name Dn G1 M3 4 पौण्ड्रकवध, D5 T4 पौण्ड्रकयुद्धम् — Adhy no Dn 280, T1 G2 107, T2 G1 209, T4 170; G3 202; G4 206, G5 208, M2–4 172

(L 1753) G1 पुंगव (for नन्दन) — (L 1755) T2 व्यहनद्, G1 °यद्द° (for [अ]भ्य°) — (L 1756) G2 शूरौ (for वीरौ) Dn D3 सुदारुणौ (for तदा रणे) — (L 1758) D5 आगत, T4 आयहन् (for आगमत्) — (L 1759) M2 महायुद्धे, M3 गदायुद्धे (for तदा युद्धे) D5 तु तौ (for नृप) — D5 om line 1760 — (L 1760) T2 गदया रणे, M3 गदया रणे (for °धारिणौ) — (L 1761) D5 उभौ रुधिरसिक्ताङ्गौ (for ᵃ) — (L 1763) D5 M5 वाशन्तौ (for भापन्तौ) — (L 1766) G2 भृश (for दृढं) — (L 1767) Dn D3 वीरस् (for भूयस्) Dn D3 गदाम्, T1 दृढम् (for यदुम्) — (L 1768) D5 निर्विण्ण (for विषण्ण) D5 आश्वस्य, G2 आश्वस्तस् (for आयस्तस्) — (L 1769) T1 G3 विक्रमम् (for सत्वरम्) — (L 1770) T1 4 G1 4 बलिद् (for बली) — (L 1772) M1 3 तत स (for स

गदयाभ्यहनद्वीरः सात्यकिः पौण्ड्रसत्तमम् ॥
वासुदेवो बली वीरः साक्षान्मृत्युरिवापर. ।
जघान गदया वृष्णिं निर्दहन्निव चक्षुषा ।
स तया ताडितो वृष्णिर्गदया बाहुमुक्तया ।
आलम्ब्य भूमिं सहसा मृत्योरङ्कगतो यथा ॥
सञ्ज्ञां पुनः समालम्ब्य पाणिभ्यां दृढमेव च ।
गदां तस्य महाराज गृहीत्वा प्रसहेण ह ॥
द्विधा कृत्वा महागुर्वीं गदां कालायसीं शुभाम् ।
उत्सृज्य सहसा वीरः सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
तत उत्प्लुत्य राजा तु वासुदेवो महानल. ।
सव्येन सात्यकिं गृह्य दक्षिणेन करेण ह ॥
मुष्टिं कृत्वा महाघोरां वासुदेवः प्रतापवान् ।
ताडयामास मध्ये तु स्तनयो. सात्यकिं नृप ॥
शैनेयो वृष्णिवीरस्तु गदामुत्सृज्य सत्वरम् ।
तलेनाभ्यहनद्वीरो वासुदेवं रणाजिरे ॥
तलेन वासुदेवोऽपि सात्यकिं सत्यसंगरम् ।
तयोरेव महाघोरं तल्युद्धमवर्तत ॥
जानुभ्यां मुष्टिभिश्चैव बाहुभ्यां शिरसा तथा ।
उरसोरः समाहत्य जानुभ्यां शिरसा तथा ।
कराभ्यां करमाहत्य तौ युद्धं समचरतां ॥

बाल्ययोस्तत्र राजेन्द्र वृषभयोः सन्निकृष्टयो. ।
वने यथाभिरस्तत्रत्थैवासीत्सुदारुणः ॥
तावाजौ प्रथितौ वीरावुभौ पौण्ड्रसात्यकी ।
निशि स्तिमितमूर्च्छाया शस्त्रं त्यक्त्वा महाबलौ ।
युयुधाते महारङ्गे मल्लौ द्वाविव विश्रुतौ ॥
उभे सेने महाराज संशयं जग्मतुस्तदा ।
किं नु स्यात्सात्यकिर्वीरो हतोऽनेन दुरात्मना ।
आहोस्विद्वासुदेवस्तु हतोऽनेन भविष्यति ॥
अथ चैतौ महावीरौ परस्परवधैषिणौ ।
हत्वा परस्परं वीरौ वीरस्वर्गं गमिष्यत. ।
अन्यथा नोपरम्येतां युद्धाद्वीरौ सुविश्रुतौ ॥
अहो वीर्यमहो धैर्यमेतयोर्बलशालिनो ।
एतौ महाभटौ लोके नैतौ प्राकृतसमतौ ॥
नैव युद्धं महाघोरमासीद्देवासुरेष्वपि ।
न श्रुतो न च वा दृष्टः समामोऽयं कदाचन ॥
एव ते सैनिका भूयु सेनयोरुभयोरपि ।
रात्रौ निशावने घोरे दृष्ट्वा युद्धं सुदारुणम् ॥
अथ तौ बाहुभिर्घोरैः सन्निपेततुरोजसा ।
दशभिर्मुष्टिभिर्जघ्ने सात्यकिः पौण्ड्रनन्दनम् ।
पञ्चभि. सात्यकिं पौण्ड्र. समाजघ्ने महानल ॥

तथा) — G3 om lines 1774 1778 —(L 1774) D5 T1 M3 4 समालम्ब्य (for °लम्ब्य) G4 स सञ्ज्ञां पुनरालम्ब्य (for °) —(L 1776) D5 कालमयीं (for कालायसीं) —(L 1777) D5 T1 उत्सृज्य तां गदां भग्नां (for °) D5 व्यनदद् दयत् (for व्यनीनदत्) —(L 1778) Dn Ds2 T1 2 G1 2 M1 3 4 उत्सृज्य (for उत्प्लुत्य) —(L 1782) T1 नृप (for वृष्णि) G3 सत्वर —(L 1785) Dn T2 4 G2 प्रवर्तत, Ds1 G1 °र्तते (for अवर्तत) —(L 1789) D6 बद्धयो (for वृषभयो) Dn Ds1 G2 M1 3 सन्निकर्षयो (for °कृष्टयो) —(L 1790) Dn1 Ds1 D6 T2 G3 M3 4 निरभ्यवत (for [अ]भिर°) G6 [अ]भूत् (for [आ]सीद्) D5 G2 सुदारुणम्; T3 °रुणौ, M3 महारण (for सुदारुण) Dn Ds2 M1 2 4 तथैवाभू महास्वन (M3 4 °रण) (for °) —(L 1791) M1 4 उभौ तौ पौण्ड्रसात्यकी (for °) —(L 1793) G3 महाबलम् (for °बलौ) —(1794) T3 उभसेन (for उभे सेने) Dn Ds1 G4 महाराजौ (for °राज) —(L 1795) Dn Ds2 हतस्तेन भविष्यति (for °) —(L 1796) T1 3 M3 4 महामना, G1 4 दृढात्मना, G2 2 M1 3 दुरात्मना (for भविष्यति) —(L 1797) Dn Ds1 अथ, D5 तदा, T3 G3 हतौ (for अथ) T3 वैतौ; G1 4 5 द्वौ तौ (for चैतौ) D5 G3 4 5 M3 महावीर्यौ (for °वीरौ) —(L 1798) T1 4 G1 3 5 परस्परं (for °स्पर) Dn Ds2 नरौ (for वीर). —(L 1799) D5 T2 G2 अथ वा (for अन्यथा) D5 G3 तथा (for युद्धाद्) Dn Ds2 सुनिश्चितौ (for सुविश्रुतौ) —(L 1801) Dn Ds2 T1 2 4 M3 4 महाबलौ (for °भटौ) T3 तौ च (for नैतौ) Dn Ds1 एतौ प्रकृतिसत्तमौ, T1 2 G1 M4 नैतौ प्रकृतिसमतौ, T4 एतौ प्रकृतसमतौ; G3 न तौ प्राकृतसम्मितौ (for °) —(L 1804) T4 एते वै (for एव ते) T1 2 G1 2 उभयो सेनयोरपि; G4 5 उभयोरपि सेनयो (for °) —(L 1805) Dn Ds2 रात्रौ निशीथे मेघौघे, T2 G1 2 3 रात्रौ तु तिमिरे घोरे (for °) —(L 1806) Dn Ds2 वीरौ (for घोरै) Dn Ds2 T1 G2 अभ्रमा, G2 आसने (for आजसा) —(L 1807) Dn Ds2 सात्यकि पौण्ड्रक तदा (for °) —(L

तयोश्चटचटाशब्दो ब्रह्माण्डक्षोभणो महान् ।
प्रादुरासीत्तु सर्वत्र सर्वान्विस्मापयन्निव ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्ध एकलव्यो निषादपः ।
बलभद्रमभिप्रेक्ष्य धनुरादाय सत्वरम् ।
आरुह्य स रथं वीरो ययौ यत्र हली स्थितः ॥
दृष्ट्वायान्तं निषादेशमेकलव्यं हली तदा ।
रथी गदी शरी भूत्वा तस्थौ तस्याभितो बली ॥
बलदेवं च विद्धाला जघान शरमालया ।
रथं दशभिराहत्य सूतं दशभिराशुगैः ॥
सिंहनादं प्रकुर्वाणो दशभिस्त्वथ सीरिणम् ।
धनुर्ज्यां दशभिश्छित्त्वा सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
सज्यं च कार्मुकं कृत्वा बलदेवो निषादपम् ।
नाराचैर्दशभिर्भिन्ना बाणैश्च दशभिः शितैः ।
चिच्छेद धनुरर्धं तस्तसर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
सूतं दशभिराहत्य रथं तिलशक्रिरेव च ।
ध्वजं चिच्छेद भल्लेन निषादस्य जगत्पते ॥

ततोऽपरं महच्चापं निषादो वीर्यवत्तमः ।
दृढमौर्वीसमायुक्तं दशतालप्रमाणतः ।
कामपाल शरेणाशु जघान स्तनदेशतः ॥
बलदेवो महावीर्यः शेषः सर्प इव श्वसन् ।
दशभिस्तद्धनुर्दिव्यं शरैः सर्वसहैर्बली ।
चिच्छेद मुष्टिदेशे तु माधवो माधवाग्रजः ॥
एकलव्यो निषादेशः खड्गमादाय सत्वरम् ।
प्राहिणोद्बलदेवाय निशितं घोरविग्रहम् ॥
तमन्तरे यदुश्रेष्ठो वृष्णिवीरः प्रतापवान् ।
तिलशः पञ्चभिर्बाणैश्चकार यदुनन्दनः ॥
ततोऽपरं महाखड्गं सर्वकालायसं शुभम् ।
प्राहिणोत्सारथेः कायमालोक्याथ निषादपः ॥
तं चापि दशभिर्वीरो माधवो यदुपुंगवः ।
बाणैर्निमेषमात्रेण निर्बिभेद महारणे ॥
ततः शक्तिं समादाय घण्टामालाकुलां नृप ।
निषादो बलदेवाय प्रेषयित्वा महानलः ।
सिंहनादं महाघोरमकरोत्स निषादराट् ॥
सा शक्तिः सर्वकल्याणी बलदेवमुपागमत् ॥

1810) Ds T1 G2 सर्वं (for सर्वान्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds3 — *Mention of Khila* Dn Ds2 Ds T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 पौण्ड्रकसात्यकियुद्धम्, G1 4 M पौण्ड्रयुद्धम् — *Adhy no* Dn Ds2 251, T1 G2, 208, T2 G1 210, T3 177, G3 202, G4 207, G5 200, M1 2 4 209, M2 173

(L 1812) Ds1 अभिप्रेक्ष्य (for °प्रेक्ष्य) — Dn om (hapl) lines 1813-18.0 — (L 1814) Ds T1 2 G M1 स्थ (for स) T1 G1 4 4 M घोर, G5 घोर (for वीरो) T2 G1 4 हरि (for हली) — (L 1814) Ds तु साङ्गली, T2 हरि सदा, G3 सदा हली (by transp) — (L 1815) T4 रथी शरी, G3 गदी रथी (by transp) Ds रथी शरी गदी खड्गी, G2 सदा रथी शरी गदी (for °) Ds T2 G2 भूत्वा (for तस्थौ) — G5 om lines 1816-1819 — (L 1817) Ds T1 G2 3 M आविध्य (for आहत्य) — (L 1819) M2 चैव (for छित्वा) Ds T2 G2 धनुर्दशभिश्छित्वा (for °) — (L 1820) M1 तु (for च) T2 G2 छित्वा (for कृत्वा). G1 3 निषादप — (L 1821) Dn Ds2 T1 2 G1 2 3 M शरै; T4 हते (for शितै) — (L 1822) Ds T1 2 M

धनुरग्र, G1 °रात्र (for °रर्धं) — (L 1824) Dn Ds2 T4 M1 3 जगत्पति (for °त्पते) — (L 1825) T3 G1 3 M1-3 महा (for महत्) G1 निषादो वीर्यवत्तमम्, Bom Poona eds G(ed) °दो वीर्यसमत (for °) — (L 1827) Bom Poona eds G(eds) मौर्व्या (for मौर्वी) — (L 1827) Dn Ds2 नपाल जगत्पव (for °) — (L 1829) Dn सहैर्धैरे, Ds2 सर्वसहैः; Ds T2 4 G1 2 4 5 M -सर्वैर्बली (for सहै°) — (L 1830) Ds माधवाग्रज (for °ज). —(L 1831) Dn Ds2 G2 सत्वर (for °रम्) — (L 1832) G2 दस्यवाराय, Bom Poona eds G(ed) देवाय) T2 घोर विक्रमं, T3 G1 °मुत्तमम्, G4 °रिप्रम (for °रिग्रहम्) — (L 1833) Dn यदुर्वीरो, Ds2 यदुवीरो (for यदुश्रेष्ठो) — (L 1835) Dn ततो महान्तं खड्गं (for °) — (L 1836) Ds G2 समालोक्य (for आलोक्याथ) Bom Poona eds G(ed) निषादप (for °दपः) — (L 1837) Ds पार्थ (for चापि) Dn Ds यदुनन्दन, Ds T1 2 4 G1 2 4 M वृष्णि पुंगव (for यदु°) — (L 1838) Dn Ds2 बाणैस्तत्रापि शैव, Ds T1 2 4 G M बाणैस्तत्र क्षणात् (for °) — (L 1841) Dn Ds2 G2 निषादप (for °दराट्) — (L 1843) Cal. ed सा शक्तिः प्रेषिता तेन (for °) — (L 1843) Dn Ds2

उत्प्लुत्य तां महाघोरां बलभद्रः प्रतापवान् ।
आदायाथ निषादेशं सर्वान्विस्मापयन्निव ।
तथैव तं जघानाशु वक्षोदेशे स माधवः ॥
स तया ताडितो वीरः स्वशक्त्याथ निषादपः ।
विह्वलः सर्वगात्रेषु निपपात महीतले ।
प्राणसंशयमापन्नो निषादो रामताडितः ॥
निषादास्तस्य राजेन्द्र शतशोऽथ सहस्रशः ।
अष्टाशीतिसहस्राणि निषादाः शस्त्रयोधिनः ।
गदिनः खड्गिनश्चैव महेष्वासा महाबलाः ॥
शरैरनेकसाहस्रैः शक्तिभिश्च परश्वधैः ।
गदाभिः पट्टिसैः शूलैः परिघैः प्रासतोमरैः ॥
कुन्तैरथ कुठारैश्च व्यद्रवन्राममोजसा ।
शलभा इव राजेन्द्र दीप्यमानं हुताशनम् ।
ते शरैः पातयांचक्रू रामं राममिवापरम् ॥
केचित्कुठारैराजघ्नुः केचित्कुन्तैः परश्वधैः ।
गदाभिः केचिदायान्ति शक्तिभिश्च तथापरे ।
निजघ्नुः सहसा रामं स्फुरन्तं पावकं यथा ॥
ततः क्रुद्धो हली साक्षाद्धलमुद्यम्य सत्वरम् ।
सर्वांस्तान्कर्षयामास मुसलेन व्यपोथयत् ॥
ते हन्यमाना रामेण निषादाः पर्वताश्रयाः ।
निपेतुर्धरणीपृष्ठे शतशोऽथ सहस्रशः ॥
क्षणेन तान्महाराज हत्वा सर्वान्महाबलान् ।
सिंहवद्विनदंस्तत्र तस्थौ रामो महाबलः ॥
ततो रात्रौ महाघोराः पिशाचाः पिशिताशनाः ।
आकृष्य मांसयूथानि भक्षयन्तः समासते ।
पिबन्तः शोणितं कोष्णं सकृत्य च शर्म बहु ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
क्रव्यादाः सर्व एवाशु भक्षयन्तस्तदा शवम् ।
हसन्तो विविधं घोरं नादयन्तो वसुंधराम् ॥
राक्षसाः पिशिताशाश्च पिबन्तो रुधिरं बहु ।
आशिषं युञ्जते राजन्शवस्य पिशिताशनाः ॥
नृत्यन्ति स्म तदा राजन्नगर्यां रणतोषिणः ।
काका बलाश्च गृध्राश्च श्येना गोमायुकास्तथा ।
भक्षयन्तः प्रधावन्तस्ततश्चैवाथ दारुणम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे वीरो निषादो लब्धसंज्ञकः ।
हतान्सर्वान्समालोक्य निषादानथ सीरिणा ॥
गदामादाय कुपितो राममेव जगाम ह ।

बलपतर्दी, T4 उत्पत्य ता (for उत्प्लुत्य तां) D6 T4 G2 महाराज (for °घोरां) D6 T3 4 G2 4 बलदेव (for °भद्र) —(L 1844) G3 सामासाद्य (for आदायाथ) —(L 1845) Dn Ds2 D5 T3 G2 4 तथैव (for तथैव) — T1 om (hapl) lines 1849b–1855a G3 om (hapl) lines 1850–1863 —(L 1850) Dn Ds2 तस्य (for तस्य) —(L 1851) Dn Ds2 खड्गिनस्तु (for खड्गि°) — T2 om (hapl) lines 1853–1857 —(L 1854) Dn Ds2 बाहुवाना महीत्रसाम्, G2 बलभद्र महौजसम् (for °) —(L 1858) Dn Ds2 आयान्ति (for आयान्ति) —(L 1861) Dn Ds2 T1 G2 M1 सर्वानाकर्षयामास (for °) Dn Ds2 T1 M1 2 हि पीडयन्, D6 व्यपोथयत्, G2 व्यपोथयत्, M2 4 निर्पीडयन् (for व्यपोथयत्) —(L 1863) Dn Ds2 राजेन्द्र (for रामेण) —(L 1865) व्यनदत् (for विनदन्) —(L 1868) Dn Ds2 M1 कोष्णम्, G2 क्षोभात् (for कोष्णं) Dn Ds2 D6 T1 G2 M1–2 (inf lin as above) 3 सहित, T2 सगृह्य (for सकृत्य)

Colophon — Version of the Epic Ds2 — Version of Khila Dn2 D5 D6 T1 2 4 G M — Adhy name Dn Ds2 एकलव्यदैत्यवध° — Adhy no Dn 283, Ds2 283, T1 G3 209, T2 G2 204, G4 M1 2 4 210, M3 174

T2 G1 om the ref —(L 1869) T1. 2 G1 3–4 शवं बहु (for तदा शवम्) —(L 1870) D1 2 हसन्ते (for °न्तो) T1 2 G1 3–5 नाद, M हास (for घोरं) —(L 1871) Bom Poona eds G(ed) च पिशाचास् (for पिशिताशास्) Dn Ds2 G2 शोणितं (for रुधिरं) —(L 1872) Dn Ds2 G1 2 4 M1 3 आशिषो (for °षं) Dn Ds2 T4 G2 M4 युञ्जते (for यु°) T1 राम T2 G1 3 5 रात्रे (for राजञ्) D6 T4 G2 III रामस्य, T1 2 G1 3–5 जयेति (for शवस्य) —(L 1873) D1 2 G1 3 4 M3 तोषिता (for °णः) —(L 1874) Dn Ds2 G1 3 बलाकाः, D6 चकाश्च, T1 व्यालाश्च, G2 M4 बलाश्च (for बलाश्च) Dn Ds2 D6 T1 4 G2 M1 2 गोमायवस् (for °युकास्) —(L 1875) Dn Ds2 T1 2 G1 3 4 M प्रवर्तन्ते (for प्रधावन्तस्) Dn Ds2 D6 हसन् (for ततस्) Dn Ds2 राक्षसाश्चैव दारुणा (for °) —(L 1876) T2 संज्ञित, T4 G2 संज्ञिक (for संज्ञक).

जघान गदया राजन्ननुदेशे निषादपः ॥
ततो रामो गदी राजन्निषादं बाहुशालिनम् ।
आजघ्ने गदया क्रूरं मदमत्तो हलायुधः ।
तयोश्च तुमुलं युद्धं गदाभ्यां समवर्तत ॥
आकाशे शब्द आसीत्तु तयोर्युद्धे महारवः ।
समुद्राणां यथा घोषः सर्वेषां संनिगच्छताम् ॥
कल्पक्षये महाराज शब्दः स तुमुलोऽभवत् ।
क्षुभितो नागलोकश्च नागाः क्षोभं समाययुः ।
पृथिवी चान्तरिक्षं च सर्वं शब्दमयं बभौ ॥
ततः स पौण्ड्रको राजा सात्यकिं वृष्णिनन्दनम् ।
गदयैव जघानाशु सत्वरं रणकोविदः ।
युयुधानो बली राजन्वासुदेवं जघान ह ॥
तयोश्च तुमुलः शब्दः प्रादुरासीन्महारणे ।
चतुर्णां युध्यतां राजन्परस्परवधैषिणाम् ।
ब्रह्माण्डक्षोभणो राजञ्शब्द आसीत्सुभैरवः ॥
ततो रजः प्रादुरभूत्तस्मिन्संग्राममूर्धनि ।
तारका निष्प्रभा आसंस्तमस्येवं क्षयं गते ॥
उषसि प्रविशुद्धायां तमो निःशेषतां ययौ ।
उदितो भगवान्सूर्यश्चन्द्रश्च क्षयमाययौ ॥
ततो युद्धं प्रादुरभूच्चतुर्णां बाहुशालिनाम् ।
देवासुरसमं राजन्नुदिते भास्करे महत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रभाते विमले भगवान्देवकीसुतः ।
गन्तुमैच्छज्जगन्नाथ पुरीं बदरिकाश्रमात् ॥
नमस्कृत्य मुनीन्सर्वान्ययौ द्वारवतीं प्रभुः ।
आरुह्य गरुडं विष्णुर्वेगेन महता प्रभुः ॥
सुमहाञ्छुश्रुवे शब्दस्तेषां युद्धं प्रकुर्वताम् ।
गच्छता देवदेवेन पुरीं द्वारवतीं नृप ॥
अचिन्तयज्जगन्नाथः को न्वयं शब्द उत्थितः ।
संग्रामसंभवो घोर आर्यशैनेयसंयुतः ॥
व्यक्तमागतवान्पौण्ड्रो नगरीं द्वारकामनु ।
तेन युद्धं समभवत्पौण्ड्रकेण दुरात्मना ॥
यदूनां वृष्णिवीराणां युध्यतामितरेतरम् ।
शब्दोऽयं सुमहान्वृत्तो नात्र कार्या विचारणा ॥
इत्येवं चिन्तयित्वा तु दध्मौ शङ्खं महास्वनम् ।

— Dn1 om lines 1877–1878 — (L 1877) T1 एवान् (for इतान्) D5 बौरिणा, M1 सीरिणम् (for सीरिणा) Dn1 निषादासगदारिण, Ds2 °कगधारिण T2 °न्निषदसीरिणान् (for °) — (L 1878) T2 G1 [आ]जगाम (for जगाम) — (L 1879) T1 2 G1 4 घोरं (for राजन्) Dn Ds2 M1 व्यद्देशे (for अनु°) — (L 1880) Cal ed हद (for गदी) — (L 1883) Dn Ds2 महाभुज, G1 सुदारुणम् (for महारव) — (L 1884) D5 G2 महाघोर, G5 महाघोष (for यथा घोष). — (L 1885) Dn Ds2 T1 2 4 M तु (for स) G1 महान् (for ऽभवत्) — (L 1886) D5 T1 G1 3 M1 क्षोभितो, G1 क्षुभितो (for क्षुभितो) Dn Ds2 G1 क्षो(G2 क्षु)भितो नागराजश्च (for °) M1 2 परं ययु (for समाययु) — (L 1887) T1 शब्दमय (for शब्द°) D5 सर्वे लोका स दिश (for °) — (L 1889) D5 T1 G2 कोविदम् (for °द). — (L 1891) G2 समन्ततः (for महारणे) — (L 1893) Dn Ds2 T1 G1 4 सुदारुणः; M1 तु भैरव (for सुभै°) — (L 1894) D5 G2 M रज (for रजः) G1 M1 2 आसीद् (for अभूत्) — (L 1895) Dn Ds2 T1 2 G1 M गतेषु (for आसंस्) G2 [ह]ते (for [व]र्गे) — (L 1896) G1 इव वा (for °वि) Dn Ds2 T2 G M1 ततो (for तमो) — (L 1897) D5 इयम् (for क्षयम्) — (L 1898) T1 2 G1 3 4 चन्द्रशालिनाम् (for बाहु°) — D5 T1 2 4 G om line 1899

Colophon — Mention of the Epic Ds2 — Mention of Adhy. Dn Ds2 D5 T1 2 G M — Adhy name Dn Ds2 D5 पौण्ड्रकयुद्धम्, T2 G4 M1 2 4 पौण्ड्रकवध — Adhy no Dn Ds2 293, T1 G3 210, T2 G1 4 M1 2 4 211, T4 179, G2 205, G5 200, M3 175

T2 G2 3 om the ref — (L 1901) G3 om (hapl) 1901b–1906a Dn Ds2 M4 पुरे (for पुरीं) — (L 1902) T2 G1 4 समस्कृत्य (for °स्कृत्य) Dn Ds2 G2 नृप; D5 प्रीत, T2 G1 4 प्रभो M1 2 हरि (for प्रभु) — G4 om lines 1903–1905 — (L 1903) T1 2 4 G1 4 5 हरि (for प्रभु) — (L 1904) D5 T1 2 G1 2 3 M1 2 शुश्रुवे (for शुश्रुवे) — (L 1906) M उत्थम (for उत्थित). — (L 1907) D5 T1 सध्वनि (for संभवो) G1 संयुग (for संयुत) M1 शैनेयेन च संयुत (for °) (L 1909)

पाञ्चजन्यं हरिः साक्षात्प्रीणयन्वृष्णिपुंगवान् ॥
रोदसी पूरयामास तेन शब्देन केशवः ।
यादवा वृष्णयश्चैव श्रुत्वा शङ्खस्य त रवम् ॥
व्यक्तमायाति भगवान्पाञ्चजन्यरवो ह्ययम् ।
इति ते मेनिरे राजन्वृष्णयो यादवास्तथा ।
निर्भयाः समपद्यन्त वृष्णयो यादवा नृप ॥
तस्मिन्नेव क्षणे ह्यत्रस्तार्क्ष्यश्च पतता वरः ।
ततश्च देवकीसूनुर्दृष्टस्तैर्यादवेश्वरैः ॥
सूताश्च मागधाश्चैव पुरो यान्ति जगत्पते ।
स्तुत्या स्तोतुं हरिं विष्णुमीश्वरं कमलेक्षणम् ॥
ततश्च यादवाः सर्वे परिवव्रुर्जनार्दनम् ।
कृष्णस्तु गरुडं भूयो गच्छ त्वं मेरुमुत्तमम् ॥
इत्युक्त्वा गरुडं विष्णुर्विसृज्य यदुपुंगवः ।
दारुकं पुनराहेदं रथमानय मे प्रभो ॥
स तथेति प्रतिज्ञाय रथमानीय सत्वरम् ।
रथोऽयं भगवन्देव किमतः कृत्यमस्ति मे ।
इत्युक्त्वा रथमादाय प्रणम्यास्मि स्थितो हरेः ॥
गतेऽथ गरुडे विष्णू रथमारुह्य सत्वरम् ।
यत्र युद्धं समभवत्तत्र याति स्म केशव ॥
तत्र गत्वा महाराजे युध्यतां च महात्मनाम् ।
पाञ्चजन्यं महाशङ्खं दध्मौ यदुनृपोत्तम ॥
पौण्ड्रोऽथ वासुदेवस्तु कृष्णं दृष्ट्वा रणोत्सुकम् ।
सात्यकिं पुरतः कृत्वा वासुदेवमुपागमत् ॥
क्रुद्धोऽथ सात्यकी राजन्वारयामास पौण्ड्रकम् ।
न गन्तव्यमितो राजन्नेष धर्मः सनातनः ॥
जित्वा मां गच्छ राजेन्द्र परं योद्धुं महारणे ।
क्षत्रियोऽस्ति महावीर स्थिते मयि रणोत्सुके ॥
एष ते गर्वमखिलं नाशयिष्यामि संयुगे ।
इत्युक्त्वा धावतस्तस्थौ गच्छतो यादवेश्वरः ॥
पौण्ड्रस्य शिनिनप्ता ॥ पश्यतः केशवस्य ह ।
अवज्ञाय शिनेः पौत्रं कृष्णमेव जगाम ह ॥
निर्भर्त्स्य सहसा भूयः सात्यकिः क्रोधमूर्छितः ।
गदया प्राहरत्पौण्ड्रं वासुदेवस्य पश्यतः ।
यथाशक्ति यथायोगं सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥
दृष्ट्वाथ भगवानेव सात्यकिं प्रशशंस ह ॥
निवार्य सात्यकिं कृष्णो यथेष्टं क्रियतामसौ ।
उपारमद्यथायोगं सात्यकिः कृष्णवारितः ॥
ततः स पौण्ड्रको राजा वासुदेवमुवाच ह ।
भो भो यादवगोपाल इदानीं क्व गतो भवान् ॥
त्वां द्रष्टुमद्य संप्राप्तो वासुदेवोऽस्मि साम्प्रतम् ॥
हत्वा त्वां सबलं कृष्ण बलैर्बन्धुभिरन्वितः ।
गतेऽथ यमलोकं तु त्वयि केशव बन्धुभिः ।
अहमेको भविष्यामि वासुदेवो जगत्पतिः ॥
यच्चकं तव गोविन्द प्रथितं सुप्रभं महत् ।

Cal. ed महात्मना (for दुरा°) — (L 1910) G3 वृष्णि पर्याणः — (L 1911) Dn Ds2 T1 G3 °यन्तो (for वृष्णो) — (L 1912) T3 प्रतापवान् (for महारवम्) — (L 1915) D6 G2 M1 यदवो (for यादवा) Ds2 T2 ते (for त) — (L 1916) G2 स्वनो (for रवो) — (L 1918) G2 निर्णय समवाप्यन्त (for °) Dn Ds2 T1 G3 M1 3 च ते (for नृप) — (L 1920) Dn Ds2 T3 G4 यादवेश्वर T1 °वैर्नृप (for °वेश्वरैः) — (L 1921) G3 आगता (for सूताश्च) — (L 1922) Dn Ds2 G3 स्तुत, D6 T3 G1 स्तुत्य, T1 2 G1 4 [अ]स्तुवन् (for स्तोतु) — (L 1923) T1 4 G1 3 M1 2 4 गताह् (for ततह्) — (L 1924) Dn Ds2 नारकम् (for मेरुम्) — (L 1925) D6 T3 G3 व्यसृजद् (for विसृज्य) Dn Ds2 M1 3 नन्दन (for पुंगव) — (L 1927) Dn Ds2 T2 G3 M2 (*inf lin* as above) आदाय (for आनीय) — (L 1929) T3 हरि (for हरे॰) — (L 1931) D6 T1 2 G2 3 ततो (for तत्र) — (L 1932) Dn Ds2 T3 G3 महाराज (for °राजे) G2 परस्परम् (for महात्मनाम्) — (L 1934) T2 G1 4 पौण्ड्रको (for पौण्ड्रोऽथ) — G2 om lines 1935 1939 — (L 1942) Cal ed पौण्ड्रकस्य शिनेर्नप्ता (for °) — (L 1946) Dn Ds2 यथाप्राण (for यथाशक्ति) D6 T1 2 G M यथाप्राणं (for यथायोग) Cal ed. सात्यकिः क्रोधमूर्छित (for °) — (L 1947) T2 G1 3 स, M1 [आ]नु (for [आ]थ) T2 G1 3 4 सात्यकि॰ (for °किं) — (L 1948) Dn2 विष्णो (for कृष्णो) — (L 1949) G3 °पालित॰ (for °वारित) — (L 1950) Dn Ds2 M1 2 स ततः (by transp) T2 ततः स पौण्ड्र राजा तु (for °) — Dn2 D6 M1 2 om line 1954 — (L 1955) Dn Dn2 G1 2 महीतले (for जगत्पति) — (L.

अनेन मम चक्रेण पादितोऽस्मि च तद्रणे ॥
चक्रमस्तीति यद्वीर्यं तव माधव सांप्रतम् ।
नाशयिष्यामि तत्सर्वं सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
शार्ङ्गीति मां विजानीहि न त्वं शार्ङ्गीति शब्द्यसे ।
शङ्खी चाहं गदी चाहं चक्रीति च जनार्दन ।
मामेन हि सदा भूप राजानो वीर्यशालिनः ॥
आदौ त्वं यद्गनैर्वृद्धो हत्वा स्त्रीबालकान्बहून् ।
गाश्च हत्वा महागर्वस्तव सप्रति वर्तते ॥
तच्चेऽहं व्यपनेष्यामि यदि तिष्ठसि मत्पुरः ।
शस्त्रं गृहाण गोविन्द यदि योद्धुं व्यवस्थितः ।
इत्युक्त्वा बाणमादाय तस्थौ पार्श्वे जगत्पतेः ॥
एवद्वचनमाकर्ण्य वासुदेवस्य भाषितम् ।
स्मितं कृत्वा हरिः कृष्णो बभाषे पौण्ड्रक नृपम् ॥
कामं वद नृप त्वं हि पातकयसि सदा नृप ।
गोघाती बालघाती च स्त्रीहन्ता सर्वथा नृप ॥
चक्री भव गदी राजञ्शार्ङ्गी च सततं भव ।
नामासीद्यद्वृथा मह्य वासुदेवेति च प्रभो ॥
शार्ङ्गी चक्री गदी शङ्खीत्येवमादि वृथा मम ।
किं तु वक्ष्यामि किंचित्तु शृणुष्व यदि मन्यसे ॥
क्षत्रिया बलिनो ये तु स्थिते मयि जगत्पतौ ।
यथा नु भुवने त्वा हि जीवन्त्येव मयि प्रभो ॥
यच्चे चक्र महाघोरं सर्वकालायसं महत् ।
तत्तुल्यं मम चक्रस्य वृत्ततो न तु वीर्यतः ।
आयुधेष्वथ सर्वेत्र शब्दमात्रद्वयमस्ति ते ॥
गोपोऽहं सर्वदा राजन्प्राणिना प्राणदः सदा ।
गोप्ता सर्वेषु लोकेषु शास्ता दुष्टस्य सर्वशः ॥
कत्थन सर्वदा कार्यं जित्वा शत्रून्रणे नृप ।
अजित्वा किं भवान्ब्रूते स्थिते मयि च शक्तिणि ॥
हत्वा मां ब्रूहि राजेन्द्र यदि शक्तोपि पौण्ड्रक ।
स्थितोऽहं चक्रमाश्रित्य रथी चापी गदासिमान् ॥
रथमारुह्य युद्धाय सनद्धो भव मानद ।
इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुः सिंहनादं व्यनीनदत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तत शर समादाय वासुदेवः प्रतापवान् ।
पौण्ड्रं जघान सहसा निशितेन शरेण ह ॥
पौण्ड्रोऽथ वासुदेवस्तु शरैर्दशभिराशुगै ।
वासुदेवं जघानाशु वार्ष्णेयं वृष्णिनन्दनम् ॥
दारुकं पञ्चविंशत्या हयान्दशभिरेव च ।
सप्तत्या वासुदेवं तु यादवं वासुदेवक ॥
ततः प्रहस्य सुचिरं केशवः केशिसूदनः ।
धृष्टोऽसीतीह मनसा सपूज्य यदुनन्दनः ॥

19.7) पीडितो (for पादितो) — (L 1960) Dn Ds2 शिष्यसे (for शब्द्यसे) — (L 1961) Dn Ds2 आनन्तो (for राजानो) — T1 om line 1963 — (L 1963) Dn Ds2 आदौ त्वं बलवद्वृत्रान् G3 आदौ तु शल्यवेपस्त्वं (for °) — (L 1972) T2 G3 नृप (for भव) — (L 1973) Dn Ds2 T2 नामधेय, G2 M2 नाममात्र, M1-3 नामधेयो (for नामासीद्यत) — G5 om lines 1971-1976 — (L 1974) Dn यथा (for वृथा) Ds T1 3 4 G2 4 M2 नृप (for मम) — (L 1977) Ds T2 M1 3 न (for तु) — (L 1978) Ds2 असुरान्तकरं महद (for °) — (L 1979) T1 3 G1 3 4 चक्र तु, G2 M2 वीर्यस्य (for चक्रस्य) — (L 1980) T3 G1 3-5 मे (for ते) — (L 1981) G1 सर्वथा, G3 5 प्राणिना (for सर्वदा) G4 5 सर्वदा (for प्राणिना) Ds T3 G3 त्वमेव सर्वदा राजन्प्राणद सर्वदेहिनाम् — (L 1982) G4 5 गोप्ता सर्वस्य लोकस्य (for °) Dn Ds2 M सर्वदा (for सर्वदा) — (L 1983) Bom Poona eds G(ed) कत्थनं सर्वकाले हि (for °) Dn1 Ds2 नृपाधम (for रणे नृप) Dn2 जित्वा राजनृपाधम (for °) — (L 1984) T1 शत्रुणा, G2 शार्ङ्गिणि (for शक्तिणि) — (L 1985) Dn Ds2 G2 M2 4 शक्तोऽसि (for शक्तोपि) G1 3 शक्तोपि (G3 °क्तोऽसि) यदि पौण्ड्रक (for °) — (L 1986) T2 शरी (for रथी) — Ds T3 G2 om line 1988 — (L 1988) G4 5 M2 इत्युक्तो (for °क्त्वा) G4 5 कृष्ण (for विष्णु)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 Ds T1 3 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 कृष्णपौण्ड्रकयुद्धम्; Ds T1 M1 4 पौण्ड्रकवध• — *Adhy no* Dn Ds2 231, T2 G3 201, T3 G1 213; T4 180, G2 206, G5 212, M1-3 176; M4 112

(L 1992) Ds जगहाय (for जघानाशु) — (L 1994) Ds T3 G2 यादवान् (for °व) — (L 1995) G2 केवल (for केशव) Dn2 -नाशन (for -सूदन) — (L 1996) Ds2

आकृष्य शार्ङ्गं बलवान्संधाय रिपुमर्दनः ।
नाराचेन सुतीक्ष्णेन ध्वजं चिच्छेद केशवः ॥
सारथेश्च शिरः कायादाहृत्य यदुपुंगवः ।
अश्वांश्च चतुरो हत्वा चतुर्भिः सायकोत्तमैः ॥
रथरज्जूः समाहृत्य तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
चक्रं च तिलशः कृत्वा हसन्किंचिदवस्थितः ॥
पौण्ड्रको वासुदेवस्तु रथादाप्लुत्य सत्वरम् ।
आदाय निशितं खड्गं प्राहिणोत्केशवाय ह ॥
स खड्गं शतधा कृत्वा शरैर्दशभिरेव च ।
बालचक्रेशवोऽतिष्ठन्निमील्य नयने हरिः ॥
ततः शक्तिं समादाय निशितां घोरविग्रहाम् ।
प्राहिणोद्वृष्णिवीराय सिंहनादं ससर्ज ह ॥
तां चापि तिलशः कृत्वा तूष्णीमासीत्स केशवः ॥
ततोऽपरं महाघोरं परिघं कालसंनिभम् ।
गृहीत्वा वासुदेवाय वासुदेवः प्रतापवान् ॥
प्राहिणोद्वृष्णिवीराय सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
तद्द्विधा जगतां नाथश्चकार यदुनन्दनः ॥
ततश्चक्रं महाघोरं सहस्रारं महाप्रभम् ।
त्रिंशद्भारसमायुक्तमयसा निर्मितं महत् ।
आदायाथ महाराज केशवं वाक्यमब्रवीत् ॥
पश्येदं निशितं घोरं तव चक्रविनाशनम् ।
अनेन तव गोविन्द दर्पं दर्पवतां वर ।
अपनेष्यामि वार्ष्णेय सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
त्वामुद्दिश्य महाघोरं कृतं मम दुरासदम् ।
यदि शक्तो हरे कृष्ण दारयैनं महास्पदम् ॥
इत्युक्त्वा तच्छतगुणं भ्रामयित्वा महाबलः ।
चिक्षेपाथ महावीर्यः पौण्ड्रको नृपसत्तम ।
हरिमुद्दिश्य सहसा विनदन्भैरवं रवम् ॥
ततः प्रहस्य भगवानापतन्तं महायुधम् ।
गृहीत्वा बलवद्घोरं तेनैव प्राहिणोद्धरिः ॥
दृष्ट्वा तं महदायान्तं पौण्ड्रको नृपसत्तमः ।
अवप्लुत्य ततो देशात्तदुत्सृज्य महाबलः ।
सिंहनादं महाघोरं व्यनदद्वीर्यसंस्तरः ॥
ततो विस्मयमापन्नो भगवान्देवकीसुतः ।
अहो वीर्यमहो धैर्यमस्य पौण्ड्रस्य दुःसहम् ।
इति मत्वा जगन्नाथः स्थित एव रथोत्तमे ॥
ततः शिलाः समादाय प्रेषयामास केशवे ।
ताः शिलाः प्रेषयामास तस्मै यादवनन्दनः ॥

स्रो; Cal ed हृत्रो (for धृत्रो) Ds2 G5 M1 3 ऽस्तावीति, T2 G2 ऽस्तीति हि, M3 4 ऽस्तीति च (for ऽस्तीति ह) G5 मृदुना (for मनसा) — (L. 1997) Dn Ds2 T2 4 G1 3 M1 2 4 °सूदन (for मर्दन) — T3 om line 1999 — (L.1999) G3 om lines 1999ᵇ-2001ᵃ Dn Ds2 आहृत्य यदुनन्दन (for ᵇ) — (L 2001) Dn Dn2 रथं राज, D6 रथरज्जुं, T1 °रज्जवा, T3 °रथ्या (for रज्जू) M1 2 4 प्राष्टि-; M2 प्राष्टि- (for पार्ष्णि-) G3 तस्थौ प्रातिष्ठसारथी (sic) (for ᵇ) — (L 2002) Dn1 T1 4 G2 4 M इव स्थित ; D6 इवास्थित (for अव°) — (L 2003) G3 M3 4 उत्पुत्य (for आप्लुत्य) G4, 5 M3 सत्वर (for °रम्) Dn Ds2 रथादुत्प्लुत्य सत्वर (for ᵇ) — (L 2004) Dn Ds2 स (for ह) — (L. 2005) T1, 2 G1 3-5 M3 दशधा (for शतधा) Dn Ds2 G3 4 om 2005ᵇ-2009ᵃ — (L 2009) Dn Ds2 T1 4 G3 M3 आसीच्च, T3 G1, 4 5 M2-4 °त (for °त्स) — (L. 2010) Dn Ds2 M3 4 संमितम् (for संनिभम्) — (L. 2011) वासुदेवं (for °देव) — (L 2013) M2 द्विधा त (for तद्द्विधा) T2 G1 3-5 तद्द्विध (G3 4 °धा) तु जगन्नाथश्च (for °) — (L 2015) D6 T1 3 4 G M विंशद्भार (for त्रिंश°). T3 2 4 G5 बृहत् (for महत्) Dn Ds2 M4 आयसास्यमभिग्रहा; M1 2 अयसस्यमभिग्रहा (for ᵇ) — (L. 2016) D6 T4 G3 आदाय पौण्ड्रको राजा (for ᵃ) — (L 2017) G3 [इ]म M3 त्वं (for [इ]दं) T4 पश्यैतन्निशितं घोर (for ᵃ). D6 सहस्रार महाप्रभम् (for ᵇ) — (L. 2018) T2 पौण्ड्र- (for दर्पं) G3 दर्पविशा (for °वतां) — (L. 2020) Dn Ds2 M4 कृतमन्यद्, G3 कृतवर्मे (for कृतं मम) — (L. 2021) Dn Ds2 G3 दारयेदं, D6 धारयेद, T1 3 4 G1, 3-5 M1-3 दारयैन (for दार°) D6 T1 3 G1 M1-3 समास्पदम्, G3 महत्स्वनम् (for महास्पदम्) — Dn Ds2 om (hapl) lines 2024-2027 — (L 2026) D6 प्राहरद् (for प्राहिणोद्). — (L 2027) G3 चक्र (for दृष्ट्वा) — (L 2031) Dn T3 वर्यिम् (for धैर्यम्) G3 दुष्प्रसम् (for दुःसहम्) — (L. 2032) Dn Ds2 उत्थितश्च रथोत्तमात् (for ᵇ) — (L. 2033) Dn Ds2 G3 2 शिला (for शिलाः) Bom Poona eds G(ed) केशवम् (for °वे) — (L. 2934) Dn Ds2 T1 G1 4 ता शिलौ (for ताः शिलाः) Dn Ds2 तस्मै यदुकुलोद्वह, G3 कृष्णो

पौण्ड्रेण सुचिरं कालं विक्रीड्य भगवान्हरिः ।
ततश्चक्रं समादाय निशितं रक्तभोजनम् ॥
दैत्यमांसप्रदिग्धाङ्गं नारीगर्भविमोचनम् ।
शातकुम्भनिभं घोरं दैत्यदानवनाशनम् ॥
सहस्रारं शतारत्निमद्भुतं दैत्यभीषणम् ।
वैष्णवं परमं चक्रं नित्यं सुरगणार्चितम् ॥
विष्णुः कृष्णो रथी शार्ङ्गी नित्ययुक्तः सदा हरिः ।
जघान तेन गोविन्दः पौण्ड्रकं नृपसत्तमम् ॥
तस्य देहं विदार्याशु चक्रं पिशितभोजनम् ।
कृष्णस्याथ करं भूयः प्राप सर्वेश्वरस्य ह ।
ततः स पौण्ड्रको राजा गतासुः प्रापतद्भुवि ॥
निहत्य भगवान्विष्णुर्विद्वेषगामिः प्रभुः ।
प्रविवेश सुधर्मां तु यादवैः पूजितो हरिः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

निषादेशं ततो रामः शक्त्या वीर्यवतां वरः ।
आजघान स्तनद्वंद्वे सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
ततः क्रुद्धो निषादेशो रामं सत्वं महाबलम् ।
गदया लोकविख्यातो जघान स्तनवक्षसि ॥
आहतः स तु तेनाशु बलभद्रो महाबलः ।
उभाभ्यां चैव रामस्तु कराभ्यां वृष्णिपुंगवः ।
गदां गृह्य महाघोरां निषादाय समाददे ॥
तां दृष्ट्वा महतीं घोरामायान्तीं प्राणहारिणीम् ।
दुद्रावाथ निषादेशः समुद्रं मकरालयम् ।
अन्वधावत्ततो रामो धावन्तं मकरालयम् ॥
धावत्स्येवं तदा राजन्नेकलव्ये निषादपे ।
धावत्येन च रामोऽपि यत्र यातो निषादपः ॥
सागरं स प्रविश्याशु गत्वा योजनपञ्चकम् ।
भीत एव तदा राजन्नेकलव्यो निषादपः ।
कंचिद्द्वीपान्तरं राजन्प्रविश्य जडवत्स्थितः ॥
ततो रामो निषादेशं जित्वा यादवनन्दनः ।
तां सभां मणिरत्नाढ्यां प्रविवेश हलायुधः ॥
सात्यकिर्युद्धसरक्तस्तां सभां प्रविवेश ह ।
अन्ये च यादवा राजन्यथायोगमुपस्थिताः ॥
आसीनेषु च सर्वेषु वृष्णिवीरेषु सर्वतः ।
अभिवाद्य यथायोगं वृद्धान्सर्वान्स केशवः ।
उवाच वचनं काले भगवान्देवकीसुतः ॥
दृष्टः कैलासशिखरे शंकरो नीललोहितः ।
स तु मह्यं यदुवरा प्रीतिमांश्च ददौ वरम् ॥
तत्र देवाः समायाता मुनयश्च तपोधनाः ।
दृष्ट्वा मां शंकरं चैव प्रीतास्तुष्टाः समाययुः ॥
अत्यद्भुतं मया दृष्टं रात्रौ यादवसत्तमाः ।

देवकिनन्दन (for °). — (L. 2037) M1 -प्रदीप्ताङ्गं (for -प्रदिग्धाङ्गं). — (L. 2038) Dn Ds1 शातकुम्भमयं घोरं (for °). G4 + -नाशनम् (for -नाशनम्). — (L. 2039) Dn Ds1 T4 शतारं वद्; T1 2 G1 3–5 सहस्राशुम् (for शतार-त्निम्). T4 मारणम् (for भीषणम्). M4 भूतदैत्यविभीषणम् (for °). — (L. 2040) Dn Ds1 वैष्णवं धर्मं परमं. M वैष्णवं परमं धर्मं (for °). — (L. 2041) Dn Ds1 T1 M1 3 तथा (for रथी). G1 गदी चक्री (for नित्ययुक्तः).

Colophon. — *Mention of the Epic*: Ds1. — *Mention of Khila*: Dn Ds1 D5 T1 2 4 G M. — *Adhy. name*: Dn D5 T1 2 G1 3 4 M1 4 पौण्ड्रकवध; Ds1 वासुदेववध. — *Adhy. no.*: Dn Ds1 255; T1 G3 213; T3 G1 214; T4 170; G2 207; G4 211; G5 213; M1–3 177; M4 213.

Dn1 G1 om. the ref. .

°देश) — (L. 2049) D5 स्तनद्वंद्वे (for °द्वे). — (L. 2050) G2 स्तोत्रमतं (for रामं सत्वं). M2 3 महाबल° (for °बलम्). — (L. 2052) T1 आहत्य स्तन एवाशु (for °). T4 बलदेवो (for °भद्रो). — Dn Ds1 D5 om. line 2057. — (L. 2057) G2 M3 अन्वधावत (for अन्वधावत्). T4 G2 समुद्रं (for धावन्तं). D5 निषादेशं जिघांसया (for °). — (L. 2058) Dn Ds1 M1 तदा राजन्, T4 अथाद्राजन्; T1 G2 ततो राजन् (for तदा राजन्). T4 G1 3 4 M2–4 एकलव्ये निषादप (for °). — (L. 2059) D5 ततो राजन्; M3 तदा रामो (for च रामोऽपि). D5 एकलव्ये; T4 G1 यत्र रामो (for यत्र यातो). — (L. 2062) Dn Ds1 प्रविश्य स्थितवान्जडः (for °). — (L. 2063) Dn Ds1 जित्वाथ यदुनन्दन (for °). — G1 om. line 2065. — (L. 2065) Dn Ds1 G1 T4 3 M1 -संगतम्; D5 -सैनवधः; T4 -संयुक्तम् (for संरक्तः). — (L. 2069) Dn … — (L. 2070) Dn Ds1

पिशाचौ द्वौ महाघोरौ वदन्तौ मामिकां कथाम् ॥
मृगयां चक्रतुस्तौ तु चिन्तयन्तौ तु मां सदा ।
दृष्ट्वा मां तौ तु राजेन्द्र प्रीतिमन्तौ तपस्विनौ ।
भक्तिनम्रौ महात्मानौ प्रणामं चक्रतुस्तदा ॥
ततोऽहं सर्वथा प्रीतस्तौ दृष्ट्वा स्वर्गमुत्तमम् ।
तोषयित्वा महादेवमहा चाहं ततो गतः ॥
ततस्ते वृष्णयः सर्वे देवदेवं प्रशंसिरे ।
सर्वथा कृतकृत्यास्ते वृष्णयः केशवाश्रयाः ।
यादवाः सर्व एवात्र स्वं स्वं जग्मुर्यथालयम् ॥
अभ्यन्तरं जगन्नाथः प्रविश्य हरिरीश्वरः ।
रुक्मिणीसत्यभामाभ्यामाचचक्षे यथाभवत् ॥
ते प्रीते प्रीतियुक्तेन केशवेन समन्विते ।
एतत्ते सर्वमाख्यातं केशवस्य च चेष्टितम् ॥
शशास पृथिवीं कृत्स्नां दुष्टान्हत्वा महाबलः ।
नरकं घोरकर्माणं पौण्ड्रं च नृपसत्तमम् ॥
हयग्रीवं निशुम्भं च तथा सुन्दोपसुन्दकौ ।
ररक्ष विप्रान्देवेशो मुनीन्मुनिवरार्चितः ॥
विप्रेभ्यश्च ददौ वित्तं गाश्च रत्नानि केशवः ।
अग्निहोत्रं प्रयुञ्जानो ब्राह्मणांश्च सुतर्पयन् ॥
मुनींश्च ब्रह्मचर्येण देवान्यज्ञेन केशवः ।
स्वधया च पितॄन्सर्वान्प्रीणयत्येव सर्वदा ॥
तस्मिञ्शासति देवेशे राज्यं निष्कण्टकं बभौ ।
सुखमेव प्रजाः सर्वा जीवन्ति ब्राह्मणोत्तराः ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

भूय एव द्विजश्रेष्ठ शङ्खचक्रगदाभृतः ।
चरितं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ।
न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतः केशवीं कथाम् ॥
को नु नाम हरेर्विष्णोर्देवदेवस्य चक्रिणः ।
शृण्वन्कथां स्मरन्वापि तृप्तिं याति दिवानिशम् ॥
पुरुषार्थोऽयमेवैको यत्कथाश्रवणं हरेः ॥
कथमासीज्जगद्धेतोर्हंसस्य डिभकस्य च ।
समितिः सर्वभूताना सदा विस्मयदायिनी ॥
विचक्रस्य कथं युद्धं दानवस्य महात्मनः ।
स तयोर्मित्रतां यात इत्येतमनुशुश्रुम ॥
तौ नृपौ वीर्यसंपन्नौ शिष्यौ भृगुसुतस्य ह ।
सर्वास्त्रकुशलौ वीरौ हराल्लब्धवरौ किल ॥
संग्रामः सुमहानासीदित्युक्तं भवता पुरा ।

T1 G1 2 M1 4 दृष्ट (for दृष्ट्वा) Dn Ds2 G5 दृष्ट्वा कैलासशिखर (for °) —(L. 2071) T2 यथा (for ददौ) —(L 2073) Dn Ds2 शंकरस्य (for °ं) G5 प्रीत° स्तुत्वा समाययौ (for °) —(L. 2075) वदन्तौ (for वदन्तौ) D6 G3 वदन्तौ मामिका कथा (for °) —(L. 2076) D6 प्रीणयन्तौ (for चिन्त°) —(L. 2077) T2 G1 4 5 राजेन्द्र —(L 2078) D6 भक्तिमन्तौ (for °नम्रौ) —(L 2079) Dn Ds2 नीतौ (for दृष्ट्वा) —(L. 2080) D6 T1 4 G3 5 M प्रेषयित्वा (for तोष°) T1 G1 2 3 महामानात् T2 °त्मानम् (for महादेवम्) T1 आत्मा, T2 वशी (for महा) Dn Ds2 मया चाद्य समागतम् (for °) — Before line 2081, some Mss ins वैशंपायन उवाच —(L 2081) Dn Ds2 M शशंसिरे (for प्रशं°) — G5 om lines 2082-2084 —(L 2082) D6 T4 G2 M1-3 केशवाश्रयात् (for °श्रया) —(L. 2083) G1 5 यथागतम् (for °लयम्) —(L 2086) M तनये (for ते प्रीते) — After line 2086 G(ed.) ins an irrelevant narrative, not connected with the topic —(L. 2087) Ds2 D6 T1 2 4 G1 2 4 M हि (for च) —(L. 2088) D6 T1 2 4 G2 3 सर्वां (for कृत्स्नां) Dn Ds2 G6 M महाबलात् (for °बल) —(L 2089) Dn Ds2 पौण्ड्रकं (for पौण्ड्रं च) —(L 2092) D6 T3 G2 तदा, G1 यथा (for ददौ) G4 5 रत्न (for वित्तं) Dn Ds2 G3 दत्त्वा स, G6 वित्तं च; M1-3 रत्नांश्च (for °नि) —(L 2094) Dn Ds2 देवान्यज्ञैरनेकधा (for °) —(L 2095) D6 T1 G3 M प्रजया (for स्वधया) Dn Ds2 D6 T4 G2 M प्रीणयन् (for °यति) D6 केशव (for सर्वदा) —(L 2096) Dn Ds2 D6 T4 G2 M प्रभो (for बभौ) —(L. 2097) Dn Ds2 M1 3 ब्राह्मणादय, D6 °णोत्तमा (for °णोत्तरा)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 M पौण्ड्रकवध, T1 2 G1 3 एकलव्यपराजय — *Adhy no* Dn Ds2 286, T1 G3 213, T2 G3 215, T4 188; G4 112, G6 314, M1-3 178, M4 234

(L 2103) T4 G2 M4 तथा (for कथां) Bom Poona eds G(ed) शृण्वतस्तस्य स्मरतापि (for °) —(L 2104) D6 T2 G1 4 5 जगद्धातुर, G2 °स्यापि (for °द्धेतोर्) —(L.

तयोश्च नृपयोर्विप्र केशवस्य जगत्पतेः ॥
कस्य पुत्रौ समुत्पन्नौ किंवीर्यौ किंपराक्रमौ ।
सर्वमेतद्द्विजश्रेष्ठ वक्तुमर्हसि सुव्रत ॥

वैशंपायन उवाच ।

शृणु राजन्महाबाहो कथां पापप्रणाशिनीम् ।
यथा संग्राम आसीत्तु तयोश्चक्रधरस्य च ॥
यथा च तौ समुत्पन्नौ यथाभूद्विग्रहो महान् ।
अष्टाशीतिसहस्राणि दानवानां महात्मनाम् ॥
बलान्यथ विचक्रस्य शितशूलधराणि च ।
आसन्युद्धे महाराज दानवस्य महात्मन ॥
यदूनामन्तरं प्रेप्सुर्विचक्रो युद्धलालसः ।
देवासुरे महायुद्धे देवानजयदन्तरे ।
तद्वधार्थं सदा यत्नमकरोच्चैव केशवः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

आसीत्साल्वेषु राजेन्द्र ब्रह्मदत्तो नृपोत्तमः ।
नाम्ना राजन्स भूतात्मा सर्वभूतदयापरः ॥
पञ्चयज्ञपरो नित्यं जितामित्रो जितेन्द्रियः ।
ब्रह्मविद्वेदविच्चैव सदा यज्ञपरः शिवः ॥
तस्य भार्ये महीपाल रूपौदार्यगुणान्विते ।
बभूवतुः सुसपत्ने अनपत्ये नृपोत्तम ।
स ताभ्यां मुमुदे राजा शच्या शक्र इवाम्बरे ॥
नाम्ना मित्रसहो नाम सखा चासीद्द्विजोत्तमः ।
तस्य राज्ञो महायोगी वेदवेदाङ्गपारगः ।
अनपत्यः स विप्रेन्द्रो यथा राजा बभूव ह ॥
स राजा सहितस्ताभ्यामर्चयामास शंकरम् ।
पुत्रार्थं शूलिनं शर्वं दश वर्षाण्यनन्यधीः ।
स विप्रो वैष्णवं सत्रं पुत्रार्थं समयोजयत् ॥
अर्चितस्तेन राजेन्द्र शंकरो नीललोहितः ।
आत्मानं दर्शयामास स्वप्ने राजानमब्रवीत् ।
प्रीतोऽस्मि तव भद्रं ते वरं वरय सुव्रत ॥
अथ राजा जगन्नाथमुवाचेदं स्वपन्नपि ।
पुत्रौ मम भवेतां हि तथेत्युक्त्वा वृषध्वजः ।
अन्तर्धानं गतः शंभुः स च प्रीतोऽभवन्नृपः ॥
सोऽपि मित्रसहो विद्वान्देवं केशवमव्ययम् ।
पद्मनाभं जगन्नाथमर्चयामास भक्तितः ॥
अर्चितस्तेन विप्रेण देवदेवो जनार्दनः ।

2105) M3 सदा (for सह) —(L 2107) G2 तनयौ मित्रश्चा- पश्च (for °) —(L 2108) Dn Ds2 मुनी (for नृपी) —(L 2109) Dn Ds2 T1.2.3 G M3 हरेद् (for हरान्) —(L 2110) M3 स (for सु) —(L 2111) T1.3 G1 ... वीर (for विप्र) — Dn Ds2 om (hapl) 2112b–2116a —(L 2113) T4 एव (for एतद्) —(L 2117) Dn Ds2 T1 G2.3 M1.2.4 तस्मिन्नास् (for महात्म°) —(L 2118) G1.3 ज्ञान (for शित) G2 धरस्य (for धराणि) —(L 2119) M1.3 दुरात्मन, Cal ed जयैषिण (for महात्मन) —(L 2120) Dn D6 M2.3 अन्तर, M1 अन्तरे (for अन्तरं) Dn Ds2 T1 M1 यदूनां (for विचक्रो) —(L 2121) Dn Ds2 M3 देवाञ्जयति दुर्धरं (for b) —(L 2122) T3 G1.3 तदा (for सदा) — D5 [ए]व (for [ए]व)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of khila* Dn Ds2 D6 T1.2.3 G M — *Adhy name* Dn Ds2 T1.2.3 G M हंसडिम्भकोपाख्यानम् — *Adhy no* Dn Ds2 237, T1 G3 215, T2 G1 216, T4 183, G2 209, G3 215, M1.3 179, M4 215

(L 2123) Dn1 ब्रह्मदत्तो (for ब्रह्म°) —(L 2124) Dn Ds2 पूतात्मा (for भू°) —(L 2125) D5 M1.3 जिता- मात्यो (for °मित्रो) Dn Ds2 T1.3.4 G जितात्मा विजिते- न्द्रिय (for b) —(L 2126) Bom Poona eds G(ed) पञ्चमख (for °पर) D6 T4 शिवं (for शिव) —(L 2127) M1.3 महाराज (for महीपाल) —(L 2128) G2 समु- त्पन्ने, Cal ed सुमपत्ते (for °पत्ने) — G1 om lines 2129–2133 T1 om (hapl) lines 2129–2130 —(L 2130) D6 G3 मित्रसखो (for °सहो) Cal ed महामते (for द्विजो- त्तम) —(L 2131) Dn2 T4 तत्पर (for -पारग) Dn1 D6 T1 G2.4.5 वेदवेदान्ततत्पर (for b) —(L 2134) G2 ज्ञान (for दश) M1.3 [अ]नन्यभाक् (for °धीः) —(L 2135) M1.3 समकल्पयत् (for °योजयत्) —(L 2137) M1.3 दर्शयित्वा (for °यामास) —(L 2139) Dn Ds2 स्वपन्निव, T1.2 G1.3–5 स्वयमिव (for स्वपन्नपि) —(L 2140) D6 T4 M1–3 भवेयातां (for °तां हि) —(L 2141) Dn Ds2 M1.3 प्रतिबुद्धस्ततो नृप (for d) —(L 2142)

पुत्रमेकं ददौ तस्मै स्वात्मना सदृशं हरिः ॥
ते भार्ये गर्भमाधत्तां तेजसा शंकरस्य ह ।
विप्रभार्या महाराज वैष्णवं तेज आदधात् ॥
महिष्यौ ते महावीर्यौ पुत्रौ शंकरसमितौ ।
असूयेतां महीपाल क्रमेणैव नृपस्य ह ॥
स तयोश्च महाराज जातकर्मादिकाः क्रियाः ।
चकार विधिवत्सर्वा विप्रसाथ महद्धनम् ॥
स च विप्रो विनीतात्मा पुत्रमेकं प्रजज्ञिवान् ।
साक्षादिव जगन्नाथं स्थितं पुत्रात्मना नृप ॥
जातकर्मादिकं सर्वं करणं स चकार ह ।
तौ कुमारावयं चैव त्रय. समयमोऽभवन् ॥
वेदानधीत्य ते सर्वाञ्शास्त्राणि चान्वीक्षिकीं तथा ।
धनुर्वेदे तथास्त्रे च निपुणास्तेऽभवंस्तदा ॥
हंसो ज्येष्ठो नृपसुतो डिभकोऽनन्तरोऽभवत् ।
स च विप्रसुतो राजञ्जनार्दन इति स्मृतः ॥
अन्योन्यं मित्रतां याताः सर्वे चैव कुमारकाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
हंसश्च डिभकश्चैव तपश्चर्तुं महामती ।
मनश्चक्रतुरात्मांशौ शंकरस्य नृपोत्तम ॥
गत्वा तु हिमवत्पार्श्वं तपश्चक्रतुरञ्जसा ।
उद्दिश्य शंकरं शर्वं नीलग्रीवमुमापतिम् ॥
वीर्यात्ये चैव नौ स्यातामित्याधाय तु मानसे ।
एकाग्रौ प्रयतौ भूत्वा वाय्वम्बुभक्षिणौ नृप ॥
नमस्ते देवदेवेश शंकरेति दिवानिशम् ।
हर शर्व शिवानन्द भैरवेश उमापते ॥
वृषध्वज विरूपाक्ष हर्यक्ष जगतां पते ।
भक्तप्रिय गिरीशेश वामदेव शिवाच्युत ॥
सद्योजात महादेव देवदेव गुहाशय ।
भूतभावन भूतेश प्रणतात्मन्सदाशिव ॥
इत्यादिनामभिर्नित्यं स्तुवन्तौ शंकरं भवम् ।
इति कृत्वा निरुपाश्र्वं तपस्तेपतुरञ्जसा ॥
निर्ममौ निरहंकारौ मौनव्रतसमाश्रितौ ।
पर्णाणीह तदा राजन्यच्च चक्रतुरोजसा ॥

Ds एवं (for देव) — (L. 2145) G3 शिवः (for हरिः) — (L. 2147) Dn Ds3 T2 3 4 M3 आदधत् (for °धात्) — (L. 2148) Dn T2 3 4 G3 5 6 M3 4 महावीर्ये (for °वीर्यौ) M1-3 ते राजभार्ये गर्भिण्यौ (for °) Dn Ds3 T2 3 4 G1 2 3 M4 निर्मितौ (for समितौ) — (L. 2149) T3 G1 असुवातां (for असूयेतां) G3 कर्मणा (for क्रमेण) — (L. 2150) Ds स तयोः पुत्रयो राजन्; T4 स तयोः पुत्रयो राजन् (for °) Dn Ds T3 4 G3 M3 नाम (for जात) — (L. 2151) Ds T3 4 G3 सर्वं (for सर्वा) Dn Ds3 M3 4 विप्रेभ्योऽदात्; G3 विप्रेभ्यश्च (for विप्रसाथ) — (L. 2152) G3 पुत्रो (for विप्रो) Dn Ds3 M3 4 हि लब्धवान्; M3 4 लब्धवान् (for प्रजज्ञिवान्) — (L. 2153) M विप्रात्मना (for पुत्रा°) — (L. 2154) Dn Ds3 T2 3 4 G3 5-6 M3 ब्राह्मण (for करणं) D3 G3 जातकर्मादिकं सर्वम् (for °) — (L. 2155) G3 तौ कुमारद्वय सोऽपि (for °) M3 4 क्रमेण (for त्रय स) Cal ed त्रय सुखपुत्रोऽभवन् (for °) — (L. 2157) T3 तथास्त्रेषु M3 4 तथा शास्त्रे (for तथास्त्रे च) — (L. 2158) G3 डीभिको (for डिभको) — (L. 2159) M सुत (for स्मृत) — (L. 2160) Ds T3 M3 अन्योन्य (for °न्यं)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds3 — *Mention of Ākhy* Dn Ds3 Ds T2 3 4 G3-6 M — *Adhy name* Dn Ds3 T2 3 4 G3-6 M हंसडिभकोपाख्यानम् — *Adhy no* Dn 297; Ds3 298, T2 G4 215, T3 G3 217; T4 184; G5 214, G6 216, M1-3 180, M4 216

— (L. 2161) Ds महीं यतौ (for महामती) G(ed.) हंसश्चैव तपश्चर्तुं यथा डिभको महानिति — (L. 2162) Dn3 Ds आत्मांशौ. T3 अप्येतौ (for आत्मांशौ) — (L. 2163) G3 M3 4 गत्वा हिमवतः पार्श्वे (for °) Dn3 चक्रतुः (for चक्र°) — (L. 2165) T2 हितार्थे (for वीर्यार्थे) G3 om lines 2166b 2171a — (L. 2168) Ds G3 शिवेशान; T4 शिवेशान, M3 4 शिव शान्त (for शिवानन्द) — (L. 2170) Dn3 भक्तिप्रिय (for भक्त°) Ds T3 G3 वासुदेव (for वाम°) — (L. 2171) G3 गुहाच्युत (for °शय) — (L. 2172) Bom Poona eds G(ed) देवेश (for भूतेश) — G3 om lines 2173 74 — (L. 2173) M3 4 हरम् (for भवम्). — (L. 2175) M3 4 समन्वितौ, M3 4 परायणौ (for समाश्रितौ) — G3 M3 4 om line 2175 — (L. 2176) Ds महाराज (for तदा राजन्) G3 तदा यत्र पर्णानि (for °) Ds पत्रमात्रभुजौ तथा (for °) — G3 om lines 2177-2181 — (L. 2178) G3 वायौ (for नैवे) Ds तस (for स्थान)

ततः प्रीतोऽभयच्छर्यस्ताभ्यां संयमनेन च ।
स ददौ दर्शनं नेजं व्याघ्रचर्माम्बरो हरः ।
त्रियक्षः शंकरः शर्वः शूलपाणिरुमापतिः ॥
अग्रतः संस्थितं शर्वं चन्द्रार्धकृतशेखरम् ।
तौ दृष्ट्वा प्रीतमनसौ नमश्चक्रतुरञ्जसा ॥
भगवानुवाच ।
वरं वरयतां भद्रौ यथेच्छा वां तथास्तु वै ॥
सावूचतुस्तदा राजन्प्रीतस्त्वं भगवन्यदि ।
देवासुरमनुष्येभ्यो रक्षोगन्धर्वदानवैः ।
आवामजेयौ सर्वास्मिन्नेष नौ प्रथमो वरः ॥
द्वितीयो नौ विरूपाक्ष रौद्रास्त्राणां च समदः ।
माहेश्वरं तथा रौद्रमस्त्रं ब्रह्मशिरो महत् ॥
अभेद्यं कवचं दिव्यमच्छेद्यं चापि कार्मुकम् ।
परशुं च तथा शर्व सदा रक्षार्थमेव च ॥
सहायौ द्वौ महादेव भूतौ युद्धे हि गच्छतोः ।
एवमस्त्विति देवेश आह ध्रुकिरिटी हरः ॥
कुण्डोदरं विरूपाक्षं सर्वप्राणिहिते रतम् ।
युवामथ च भूतेशौ सहायौ सततं रणे ॥
संग्रामं गच्छता घोरमेतयोर्बलशालिनोः ।
इत्युक्त्वा भगवाञ्छर्वस्तत्रैवान्तरधीयत ॥

ततस्तौ वीर्यसंपन्नौ हंसो डिभक एव च ।
कृतास्त्रौ शस्त्रसंपन्नौ चापिनौ वीर्यवत्तरौ ॥
आमुक्तकवचौ वीरावजेयौ देवदानवैः ।
अलब्धभक्तौ देवेशे शंकरे नीललोहिते ॥
नित्योत्सवकरौ देवे भस्मोद्धूलनशोभिनौ ।
कृतत्रिपुण्ड्रकौ नित्यं जटामुकुटशिरोधरौ ।
रुद्राक्षार्पितसर्वाङ्गौ व्याघ्रचर्माम्बरावृतौ ॥
नमः शिवाय शान्ताय महादेवाय धीमते ।
इत्यादिभिः सदा देवं स्तुवन्तौ नामभिः शिवम् ।
साक्षादिव महादेवौ रेजतुः शूलधारिणौ ॥
ततः स्वभवनं गत्वा पितुः पादावगृह्णताम् ।
पितुश्च सख्युर्नलिनौ मातुश्च चरणौ तदा ॥
जनार्दनोऽपि धर्मात्मा कालेन महता नृप ।
विद्यापारं महाबुद्धिर्यत्नेनासावुपेयिवान् ॥
स च विष्णु हृषीकेश पीतकौशेयवाससम् ।
ब्रह्मतत्त्वपरो नित्यमुपास्ते विजितेन्द्रियः ॥
हंसश्च डिभकश्चैव कृतदारौ बभूवतुः ।
जनार्दनश्च धर्मात्मा कृतदारो बभूव ह ॥
सर्वे ते यज्ञपरमाः पञ्चयज्ञपरास्तथा ।
स्वदारनिरताः सर्वे गुरुशुश्रूषणे रताः ।

—(L. 2179) D5 T2 G2 त्र्यक्ष स, T3 त्र्यक्षर (for त्रियक्ष) —(L. 2181) T1 2 G2 4 M2 प्रीति (for प्रीत) — D6 ईश्वर (for भगवान्) —(L. 2182) T1 2 G1 3 4 वरयतं D6 T2 4 G1–4 भद्र (for भद्रौ) Dn Ds2 वर वरय भद्र वा (for °) T4 G2 यथेच्छेता, M2 °च्छेद (for °च्छा वा) D6 T4 G2 M1–3 वाम् (for वै) —(L. 2184) D6 सुरघ्नौ (for सुरथैर्) M4 यक्ष (for रक्षो) M1 3 सत्तमै (for दानवै) —(L. 2185) D6 M1–3 अजय्यौ, D6 नो समौ (for एष नौ) —(L. 2188) D5 T4 M3 देव (for त्रियम) —(L. 2189) G4 5 शार्व (for शर्व) — T2 om (hapl) lines 2190–2123 —(L. 2190) M1 3 युद्ध तु, M4 युद्धस्य (for युद्धे हि) Dn Ds2 T1 G1 3–5 M3 4 गच्छताम् (for °तो) —(L. 2191) M1 2 सर्वेश, M2 4 भूतेश (for देवेश) D6 G3–4 M ध्रुकिरिटि, T4 °रिट, G1 °रिटी (for °रिटी) —(L. 2192) D6 द्वितीयो नौ (for कुण्डोदरं) D5 T1 G2 M1 3 विरूपाक्ष (for °पाक्ष) D6 T1 2 G2 4 M1–3 रत (for रतम्). —(L. 2194) D6 T1 G2 M2 गच्छतोर्, T2 G1 5 6 °त, M2 4 °तो (for °ता) —(L. 2194) D6 कृतास्त्र (for °स्त्रौ) Dn1 Ds2 दास्त्र, M सत्र (for सत्र) G2 वीर्यवत्तमौ (for °तरौ) — T1 om lines 2198–2201 —(L. 2198) Dn Ds2 T2 G1–4 M4 अजय्यौ (for अजेयौ) —(L. 2199) D6 T1 G5 6 M4 देवेन (for °शे) —(L. 2200) M1 3 नित्योपासकरौ (M3 °करे) देवे (for °) D6 भस्मोद्धूलितसोभिनौ (for °) —(L. 2201) T2 कृतत्रिपुण्ड्रौ नित्य च (for °) G4 6 शिरोरुहौ (for °धरौ) —(L. 2203) G2 शर्वाय (for धीमते) —(L. 2204) Dn Ds2 महादेवं (for सदा देव) —(L. 2205) Dn Ds2 T1 G6 M2 जट (for शूल) T2 G1 2 पाणिनौ (for धारिणौ) —(L. 2206) T1 G2 2 अगृह्णताम्, T2 G4 अवन्द (for अगृह्ण°) — D6 om (hapl) lines 2206b–2213a —(L. 2209) G3 विद्यासार (for °पार) Dn G2 5 6 M4 5 युक्तेन, Cal ed योगेन (for यत्नेन) T1 यत्नेन समुपेयिवान् (for °) —(L. 2210) M1 2 पीतवाससमच्युतम् (for °). —(L.

धर्म एव परं श्रेय इति ते मेनिरे नृप ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततः कदाचित्तौ वीरौ मृगयां चक्रतुः किल ।
जनार्दनेन सहितौ रथैरश्वैर्गजैरपि ॥
वनं गत्वा तौ वीरौ सिंहव्याघ्रांश्च जघ्नतुः ।
शितैर्बाणैर्महाराज वराहांश्च सर्वशः ।
व्यालानन्यान्मृगान्हिंस्रानश्वैभिश्च सहितौ नृप ॥
एष आयाति विपुलो वराहो दीर्घलोचनः ।
एनं बाणेन सछिन्धि याति चायं मृगाधिपः ।
अयमन्योऽथ महिषः शृङ्गप्रोतसरीसृपः ॥
एते खलु मृगाः सार्धं शनैर्धावन्ति सर्वतः ।
एतद्भ्रमति सर्वत्र भीतं शशकुलं महत् ॥
शार्दूलद्वन्द्वैः सार्धं न हन्तव्यमिदं शुभम् ।
महीवव्यमिदं सर्वं निरुध्य श्वगणैरिह ॥
इत्यादिशब्दः सुमहान्मृगया कुर्वता नृप ।
क्षत्रियाणां नृपश्रेष्ठ व्याधानां चैव धावताम् ॥
हत्वा मृगान्सुबहुशो व्याघ्रान्सिंहान्नृपोत्तमौ ।
श्रमं च जग्मतुर्वीरौ मध्यं गच्छति भास्करे ॥
अलं हि मृगयास्माकं श्रमः समुपजायते ।
इत्यूचतुर्महाराज पुष्करं जग्मतुः सरः ॥
सरःसमीपमागम्य मुनिसिद्धनिषेवितम् ।
वीजन्मारुतसानूपं श्रमात्तत्र सुखं स्थितौ ॥
ततो जनाः सरः सर्वे विगाह्य श्रमकर्शिताः ।
बिसान्प्रवालान्पद्मानां भक्षयामासुरार्तवत् ॥
जनार्दनेन सहितौ हंसो डिभक एव च ।
सरः क्वचित्समाश्रित्य श्रमं सत्यज्य तिष्ठतः ॥
विश्रम्य सरसस्तीरे तदासाते सुखं नृपौ ।
अशृण्वतां परं ब्रह्म मुनिभिरुच्चैः समीरितम् ।
माध्यंदिनं तथा सर्वैः सवनं सस्वरं नृपौ ॥
ततः प्रीतौ नृपौ भूत्वा श्रुत्वा वेदध्वनिं तदा ।
वेच्छेतां तौ तदा द्रष्टुं यत्नं मुनिगणं तदा ॥
स्थापयित्वा ततः सेनां सर्वां मृगसमन्विताम् ।
आदाय च महाचापे शरान्कतिचिदेव च ॥
जनार्दनस्तदा वीरौ हंसो डिभक एव च ।
पद्भ्यामितौ महाराज जग्मतुराश्रमं किल ॥

2211) G2 निवनेन्द्रिय, M संशते (for त्रिशिते) — (L. 2213) Dn Ds2 T1 G2 3 4 ऽपि (for च) (L. 2214) Dn Ds2 निरता (for परमं) D6 M1 3 पाक (for पक्ष) G2 -परायणा, M4 स्तास्तथा (for -परास्तथा) — (L. 2216) M1 श्रेय (for श्रेय) G4 नृपा

Colophon — Ver 1. f the I pur Ds2 — Mention of Khila Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — Adhy name Dn Ds2 (a) हंसडिभकोपाख्यानम् T1 G2 हंसडिभको पाख्याने वरप्राप्ति, T3 G1 हंसडिभकवरप्राप्ति, M4 हंसडिभकम् — Adhy no Dn 288, Ds2 299, T1 G2 216, T2 G1 218, T4 185, G3 211, G4 215, G5 217, M1 3 181, M4 217

T2 om the ref — (L. 2217) Dn2 Ds2 T1 2 G1 3 4 भटतुः; Dn1 भटतः; D6 G2 जग्मतुः (for चक्रतुः) G2 तदा (for किल) — (L. 2218) Poona ed अश्वैः (for अश्वैर्) — (L. 2219) M1 सिंहान् (for सिंह) — (L. 2220) M1 शरैर् (for शितैर्) D6 T1 G2 च महावल (for [स]र्व सर्वशः) — (L. 2221) D6 सिंहान् (for हिंस्रान्) — (L. 2223) T1 2 G1 3 4 M पृथुलो, G2 वेगेन (for विपुलो) G1 विपुलो (for वराहो) — (L. 2223) D6 G2 पार्श्वतो, T4 यास्यतां; M1 3 व्याघ्रतो, M4 अध्वतो (for याति च) — (L. 2224) D6 शृङ्गेश्वर (for °प्रोत) — (L. 2225) Dn1 धावन्ति (for धावन्ति) Dn Ds2 T1 G2 3 M3 4 सर्वशः (for °तः) — (L. 2227) T1 2 स्तनधर्यै (for तद्द्वन्द्वैः) Bom Poona eds G (ed) शाव स्तन पिबन्मातुः (for °) — (L. 2229) T1 2 G2 3 कुर्वतो, T4 °ते (for °ता) G4 5 सदा (for नृप) — (L. 2231) G2 G2 सर्वान् (for सिंहान्) — (L. 2232) M1 गच्छतुः (for जग्मतुः) Dn Ds2 G2 मध्ये याते दिवाकरे (for °) — (L. 2236) T1 व्रजन्, G4 कूजन् (for वीजन्) M1 3 नवतीत (for सानूपं) — (L. 2238) D6 सर्वान् (for बिसान्) D6 M पद्मांश्च (for पद्मानां). Dn1 विश्रम्य सरसस्तीरे (for °) — (L. 2239) — For line 2240, D6 T4 G2 subst

19** विगाह्य तत्सरः स्वादु शीतं पीत्वा जलं च तौ ।

— (L. 2241) D6 T4 G2 समाश्रित्य सरस्तीरे (for °) D6 T4 G2 नृपोत्तमौ (for सुखं नृपौ) — (L. 2243) D6 माध्यंदिने (for माध्यंदिनं) — (L. 2244) D6 ततः प्रीतौ महाबाहू (for °) — (L. 2246) D6 T1 4 G1 5 M3 सर्वां सेनां (by transp) Dn1 समन्वितौ (for °ताम्) — (L.

महर्षेः काश्यपस्याथ सत्रं वैष्णवसंज्ञितम् ।
यजतो मुनिभिः सार्धं जपहोमपरायणैः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

जनार्दनश्च धर्मात्मा हंसो डिभक एव च ।
सदः प्रविश्य सत्रस्य नमश्चक्रुर्मुनींस्ततः ॥
तानागतान्महात्मानो मुनयः शिष्यसंयुताः ।
अर्घ्यपाद्यासनादीनि चक्रुः पूजां च यत्नतः ॥
तौ नृपौ स च विप्रेन्द्रः सम्यक् प्रतिगृह्य च ।
श्रीवात्मानौ महात्मानौ आसते सुसुखं नृप ॥
ततो हंसो बभाषे तान्मुनीन्संयतवाङ् नृप ।
पिता हि नौ मुनिश्रेष्ठा यष्टुमिच्छत्ससाधनः ।
गन्तव्यं तत्र युष्माभिः सत्रान्ते मुनिसत्तमाः ॥
राजसूयेन यज्ञेन कृत्वा दिग्विजयं वयम् ।
याजयिष्यामहे विप्राः पितरं धार्मिकं नृपम् ।
आयान्तु तत्र विप्रेन्द्राः सशिष्याः सपरिच्छदाः ॥
वयमेव सहिता दिशो जेष्यामहे ध्रुवम् ।
शक्ता हि वयमेवैतत्कर्तुं सैनिकसंचयैः ॥
आवयोः पुरतः स्थातुं न शक्ता देवदानवाः ।
कैलासनिलयाद्देवाद्वरं लब्धाः स यत्नतः ॥
अजेयाः शस्त्रसंघानामस्त्राणि विविधानि च ।
इत्युक्त्वा विरराम हंसो बलमदान्वितः ॥

मुनय ऊचुः ।

यदि स्यात्तत्र गच्छामो वयं शिष्यैर्नृपोत्तम ।
आस्महे चान्यथा राजन्नित्यूचुः किल तापसाः ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततो देशान्महाराज गन्तुं निश्चितमानसौ ।
पुष्करस्योत्तरं तीरं दुर्वासा यत्र तिष्ठति ॥
यतयो यतयो भूत्वा यत्र ब्रह्मनिषेविणः ।
ब्रह्मसूत्रपदे सक्ताः सदर्थालोकतत्पराः ॥
निर्ममा निरहंकाराः कौपीनवसनावृताः ।
समास्थानं जगद्योनिं विष्णुं विश्वंभरं शिवम् ॥
ब्रह्मरूपं शिवं शान्तमक्षरं सर्वतोमुखम् ।
वेदान्तमूर्तिमव्यक्तमनन्तं शाश्वतं शिवम् ॥

2247) K6 T4 महाचाप; M °चापौ (for चापे) — (L. 2249) G3 महावीर (for °राज) — (L. 2250) Dn2 संज्ञकम्; T1 G3 -संहितम् (for संज्ञितम्). — (L. 2251) M1 3 चरतो (for यजतो).

Colophon om in Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds T1, 3 4 G M. — *Adhy name* Dn हंसडिम्भको-पाख्यानम्, T1 G1 हंसडिभकमृगयायां काश्यपदर्शनम्; T4 G3 काश्यपदर्शनम्; G3 मृगयाया काश्यपदर्शनम् — *Adhy no.* Dn 289; T1 G3 213; T4 G1 319; T3 116, G3 212; G4 216; G5 M1 3, 4 218; M2 182.

Ds2 om lines 2252–2253. — (L. 2252) G3 सर्वात्मा (for धर्मात्मा). — (L. 2253) D6 प्रकाश्य (for प्रविश्य) T3 सर्वत्र (for सत्रस्य). Dn G2 4 5 मुनीश्वरान् (for मुनींस्ततः) — (L. 2254) D6 T4 G3 मुनयः संशितव्रता (for °) — (L. 2255) D1 अर्घ्यपाद्यासनाभ्यां हि, T4 °द्यां हि: M2 3 °द्यादि, M3 °दीभि (for °) — (L. 2256) T1 ते नृपा (for तौ नृपौ). D6 M2 3 संप्रपूज्य; T4 G1 5 संप्रगृह्य; T4 M3 संप्रपूज्य, M4 प्रतिपूज्य (for °गृह्य). — (L. 2257) T4 स; Bom Poona eds G(ed) स (for सु). — (L. 2259) नृपश्रेष्ठा (for मुनि°). D6 प्रष्टुम् (for यष्टुम्). Dn Ds2 G3 M4 ससाधनम्; G3 सनातन (for ससाधन) — (L. 2262) G3 विप्रौ (for विप्रा) D4 यागयिष्यामहे विप्रा (for °). — (L. 2264) T4 G1 4 5 आवाम् (for वयम्) Dn Ds2 T1 2 G1–4 M4 सहितौ (for °ता) D5 T4 G4 5 सर्वे; T1 G3 5 M1–3 सर्वा, T3 G5 स्वयम्, M4 वयम् (for ध्रुवम्). — (L. 2265) T1 G3 5 शक्ता वयमिदैवैतत् (G3 °तं), T4 G1 4 5 शक्तौ हि वयमेवैतत् (for °) — (L. 2266) D6 शक्ता देवा न दानवा (for °) — (L. 2268) Dn Ds2 M4 अजय्यौ. D6 अयोधा; G3 अजेये (for °या) — (L. 2269) Dn Ds2 T1 3 [illegible] M4 हंसो मदबलान्वित (for °). — D5 T4 G3 5 M om the ref — (L. 2270) G4 शिष्यैः सह (for वयं शिष्यैर्) — D5 T1 3 4 G1–4 M om. the ref — (L. 2272) G3 तस्मात् (for ततो). T1 G3 मानसा (for °सौ) — (L. 2273) G4 पुष्करस्योत्तरे तीरे (for °). — (L. 2274) D5 T1 यत्र ये (for the first यतयो). Dn Ds2 T3 2 G1 3–5 M4 नियता (for the second यतयो) Dn Ds2 T1 G3 M4 ब्रह्म (for यत्र) D6 ब्रह्मतत्त्वनिषेवणा (for °) — (L. 2275) M1, 3 सदा-लोकनतत्परा (for °) — (L. 2276) Ds2 निर्मला (for निर्ममा) Dn Ds2 T1 3 4 G1 3–5 कौपीनाच्छादनप्रवृता (T1 G3 °नावृता) (for °) — (L. 2277) M2 3 समुद्योर्नि (for जग°). Dn Ds2 G3 विभुम्; T1, 3 G1 3 5 प्रभुम् (for

नित्ययुक्त विरूपाक्ष भूताधारमनामयम् ।
ध्यायन्त सर्वदा देव मनसा सर्वतोमुखम् ॥
दुर्वासस सदोपास्य वेदान्तैकरस गुरुम् ।
तर्कनिश्चिततत्त्वार्थज्ञाननिर्मलचेतस ॥
हसा परमहसाश्च शिष्या दुर्वासस प्रभो ।
गत्वा तत्र महात्मानौ दृष्ट्वा तानूर्ध्वरेतस ॥
दुर्वासस महाबुद्धि विचिन्त्यान पर पदम् ।
क्रुद्धो यदि स दुर्वासा दग्धु लोकानिमान्क्षम ॥
देवा अपि च य द्रष्टु क्रुद्ध चेन्न क्षमा सदा ।
रोषमूर्ति सदा यस्तु निश्चात्मा निश्चरूपधृक् ॥
रक्तकौपीनवसनो हस परम एव च ।
दृष्ट्वैन च तयोरेव बुद्धिरासीन्महामते ॥
को नामासौ महाभूत आपायी वर्णवित्तम ।
कश्चायमाश्रमो नाम विहाय च गृहाश्रमम् ॥
गृहस्थ एव धर्मात्मा गृहस्थो धर्मवित्तम ।
गृहस्थो धर्मरूपस्तु गृहस्थ स्वर्ग एव च ॥
गृहस्थश्च सदा माता प्राणिना जीवन सदा ।
त विनान्येन रूपेण वर्तते यो हि मूर्खवत् ॥
उन्मत्तोऽय विरूपोऽयमथ वा मूर्ख एव च ।
ध्यायन्ति सदा चायमास्ते वञ्चयितापि वा ॥
किमेते प्राकृतज्ञाना ध्यायन्त इव किंचन ।
वयमेतान्दुरारोहानाश्रमान्तरकल्पितान् ॥
स्थापयिष्यामहे सर्वान्मन्दबुद्धीनिमान्गृहे ।
बलादेव द्विजानेना मूढनिज्ञानतत्परान् ।
असद्ग्राहगृहीताश्च बालिशान्दुर्मतीनिमान् ॥
एषा शास्ता च को मूढो न विप्रो वयमत्र ह ।
धर्म्ये वर्त्मनि सस्थाप्य पुनर्यास्याव निर्वृतौ ॥
इति सचिन्त्य तौ वीरौ विप्रेण सहितौ नृप ।
जनार्दनन राजानौ मोहाद्भाग्यक्षयान्नृप ॥
समीप तस्य राजेन्द्र यते सशितचेतस ।
गत्वा च प्रोचतुरभौ दुर्वाससमतीन्द्रियम् ।
यतींश्च नियतान्क्रुद्धौ राजानौ राजसत्तम ॥

Colophon

शिवम्) — (L 2278) Dn Ds2 D6 T4 शुभ T1 2 G विभु (for शिव) — T1 2 G1 2 3 om (hapl) lines 2279 2281 — (L 2279) D6 विभुम् (for शिवम्) — (L 2280) D6 T4 M1 3 विभु वसु (for विरूपाक्ष) — (L 2281) Dn3 D6 M1-3 ध्यायन्त (for न्त) M1 2 अगत (for मनसा) — (L 2282) Dn Ds2 T1 2 ■ M3 दुर्वा सस्मा (for सस) Dn3 -पर (for रस) — (L 2283) Cal शुचि (for ज्ञान) — G4 om lines 2284–2285 G3 om line 2284 — (L 2285) T3 G2 M4 रेतसम् (for °स·) Dn Ds2 G 1 सौ दृष्ट्वा तूर्ध्वरेतसम् (for °) — (L 2288) Dn Ds2 T1 G1 2 वै (for चेन्न) — (L 2289) D6 T4 G2 लोक (for रोष) Dn Ds2 T1 दृष्ट्वा मा (for विश्वात्मा) — (L 2291) D6 एक T4 देव (for एव) — (L 2293) G2 स M1 2 4 [अ]यं (for [अ]सौ) — (L 2295) Dn Ds2 T1 2 4 G1 2 3 वर्णे G4 धर्मे (for स्वर्ग) Ds2 स M1 4 हि (for च) — (L 2296) M1 2 नवित्र- (for न) G4 धनम् (for सदा) — (L 2297) G2 तत (for [अ]न्येन) — (L 2299) T4 सन्त G4 सन्त (for [अ]पि वा) — (L 2301) Dn Ds2 T4 G2 M -कल्पकान् G3 -कर्शितान् (for कल्पितान्) — (L 2303) G2 विद्वानेतद् (for बलादेव) — (L 2304) D6 T4 G2 असद्भहविास्तु सदा (for °) D6 बालस्कन्दमतीनिमान् T4 G3 M1 2 बाला-मन्दमतीनिमान् (for °) — (L 2305) G2 मूर्खा (for मूढो) Dn1 विशा (for विप्रो) — (L 2306) Dn धर्मे Ds2 T1 G1 3 M1 4 धर्मे (for धर्म्ये) D6 G2 धर्मे ह्येवा समास्थाप्य (for °) D6 T2 4 M1 2 4 यास्याम (for °व) D6 T2 4 G2 M1 2 4 निर्वृता (for तौ) — (L 2309) Dn Ds2 T1 G1 4 6 सयत (for सशित-) — (L 2310) D6 गत्वा विप्रो चतुर्भद्री T4 गत्वा च भूचतुर्भद्री (sic) G3 गत्वा प्रोचतुरेवाम्रे (for °) — (L 2311) D6 G4 सत्तमा T4 °मौ (for °म)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Sub parvan* T2 भविष्यपर्व — *Adhy name* Dn Ds2 T2 हसडिमकोपाख्यानम् T1 G2 मुनिसन्दर्शनम् T4 M3 4 हंसडिमकम् G3 हसडिमकोपाख्याने मुनिसदर्शनम् — *Adhy no* Dn Ds2 291 T1 G2 218, T2 107, T4 1 0 G1 220 G2 213, G4 217, G3 M4 219, M1-3 103

Before the ref., T1 4 G2 4 ins also वैशंपायन G1 om lines 2310–2351 G3 reads line 2312 twice. — (L 2312) T1 ज्ञानलेश D6 M1 2 विनीतात्मन् (for विहीना)

पिबेयं वा विषं घोरं पतेयं वा महोर्मिषु ॥
आत्मानं वात्र संत्यक्ष्ये शृण्वतां पश्यतां नृपौ ।
इत्युक्त्वा विललापैवं मा मृतेति सदा वदन् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः क्रुद्धोऽथ दुर्वासा धक्ष्यन्निव तयोरसून् ।
एकेनाक्ष्णाथ दुर्वासा रौद्रेणाभियुजा सदा ॥
पश्यन्तौ च दुरात्मानौ रोषव्याकुलितेन्द्रियः ।
कुर्वन्निव तदा लोकान्भस्मभूतानिमान्नृप ॥
ब्राह्मणं चक्षुषा पश्यन्सौम्येनान्येन केवलम् ।
उवाच वचनं राजन्ध्वस्तौ ध्वंसतेति ह ॥
इतो गच्छत राजानौ किं विलम्बथ माचिरम् ।
न वां वचनसमूतं रोषं धारयितुं क्षमः ॥
अन्यथा यो महीपालान्सर्वान्दग्धुमहं क्षमः ।
किमतः साहसं यत्तु यश्च शक्नोति मत्पुरः ॥
दर्पं वा लोकविख्यातः शङ्खचक्रगदाधरः ।
व्यपनेष्यति मन्दत्मौ किं वा वक्ष्यामि सांप्रतम् ॥

तत उत्थाय धर्मात्मा गन्तुमैच्छद्यतीश्वरः ।
ततो निषेद्धुं हंसस्तं यतते स्म यतीश्वरम् ॥
तस्य बाहुं समादाय हंसो नृपवरोत्तमः ।
कौपीनं चिच्छिदे क्रूरः कृतान्त इव सत्तम ॥
यतयोऽन्ये पलायन्ति दिशो दश विचेतसः ॥
कष्टं हेति वदन्विप्रो मित्रभावाज्जनार्दनः ।
न्यवारयद्यथाशक्ति किमिदं साहसं त्विति ॥
दुर्वासाः सत्यधर्मस्तु हन्तुमीशोऽपि तं ततः ।
गन्दं गन्दगुणाचेदं हंसं डिभकमेव च ॥
शापेनाहं समर्थोऽपि हन्तुं राजकुलाधमौ ।
तथापि न करोम्येनं यतयो ह्यत्र ते वयम् ॥
यो हि देवो जगन्नाथः केशवो यादवेश्वरः ।
शङ्खचक्रगदापाणिर्गर्वं वां व्यपनेष्यति ॥
लोके तस्मिन्यदुश्रेष्ठे रक्षत्येव जगत्पतौ ।
युवयोः सर्वथा जीवः सुजीव इति मे मतिः ॥
जरासंधोऽपि वा बन्धुः स च वक्तुं न चेच्छति ।
ईदृशं लोकविद्विष्टं स हि धर्मपथे सदा ॥

M3 यदिष्ट (for यथेष्ट) — (L 2347) D6 T2 G2-4 M1-3 कालस्य (for पापस्य) T1 2 G3 5 M1, 4 -पापम् (for रूपम्) — (L 2348) D6 वात्स्यावो, T3 वात्स्येऽहं (for वात्स्ये वा) Ds3 शिरणानघम् (for °तलं) — (L 2350) Dn Ds2 G2 पुन, T1 4 G4 पुर, G3 पुरा, G5 तदा (for नृपौ) — (L 2351) D6 ब्रुवन् (for वदन्) Dn Ds2 T2 G2-5 मा मृतमिति तौ (G4 त) वदन्, T3 तूष्णीमास जनार्दन (for ᵇ)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G2-5 M — *Adhy name* Dn Ds1 T1 3 G4 हंसडिभकोपाख्यानम्, D6 M हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn2 291, Ds2 292, T1 219, T2 2'1, T3 181, G1 214, G3 219, G4 218, G5 220, M1 3 184, M4 204

(L 2353) D6 M1-3 ■ (for [अ]थ) M रौद्रेणारण्यवासा (for ᵇ) — (T 23>5) D6 M1 2 भस्मीभूतान् (for भस्म°) — (L 2356) D6 T2 G2 सदा सौम्येन केवलम् (for (for ᵇ) — (L 2358) Ds2 ततो (for इतो) Dn1 Ds1 M2 3 चिरस्थत (for °थ) — (L 23>9) M मवद्वचनसभूत (for ᵃ) Dn Ds2 G2 क्षमे, T2 G4 5 M4 क्षमम् (for क्षम) — (L 2361) G2 शक्तो हि (for शक्नोति) — (L 363) D6 T1 M मन्दात्मन् (for मन्दत्मौ) D6 वां, T1 4 M वो (for वा) — D6 om lines 2364–2366 — (L 2364) G2 मन्दात्मा (for धर्मात्मा) G2 यतीश्वरम् (for °श्वर) — (L 2366) M1 बाह्वो, M3 बाहो (for बाहुं) M1 2 -वरोत्तम (for °म) T2 हंसो वरनृपोत्तम (for ᵃ) — (L 2367) T1 G2 4 सत्तम — (L 2371) D6 M3 4 सत्यसंधस् (for °धर्मस्) G2 न हं जनम्; G2 ऽपि सत्तम°; M1-3 न तत्कृतम् (for ऽपि तं ततः) — (L 2372) D6 हंसो (for हंस) — (L 2373) D6 M1 ऽस्मि (for ऽपि) — (L 2374) Dn Ds2 T1 G1 3 4 [अ]स्त, T4 M1 3 4 [ए]तद् (for [ए]वं) M3 तथापि तत्क्षमे राजन् (for ᵃ) — (L 2376) D6 T2 M दर्पं (for गर्वं) D6 M2 3 वो, Cal. ed ते (for वां) — (L 2377) T2 4 G1 3 4 5 M1-3 लोकैः (for लोके) D6 यदुश्रेष्ठो, T3 G1 नृपश्रेष्ठ, G2 5 नृपश्रेष्ठे; M3 यदुश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठे) D6 जगत्पती (for °त्पतौ). — (L 2378) G1 सजीव (for सुजीव) M3 इति मे निश्चिता मतिः (for ᵇ) — (L 2379) T1 om (hapl) 2379ᵇ–2381ᵃ D6 T2 G2 M1-3 स च नेच्छ(D6 °ष्य)ति केवलम् (for ᵇ) — G2 om lines 2380–2384 T3 G1 3 om. line 2380 — (L 2380) D6 G4 5 धर्मे (for लोक) D6 T2 धर्मरत, G4 5 M धर्मपथ (for °पथे) — (L 2381) Dn Ds2 T1 3 4 G1 3 न हि, G4 5 स हि (for न स),

एतावता स वा बन्धुर्न स भूयो भविष्यति ।
विद्वेषो हस्तु वां तस्य मागधस्य महीपतेः ॥
श्रुत्वेद घोररूपं ॥ स हि बन्धुः सहेत चेत् ।
धर्मनाशो भवेत्तस्य नात्र कार्या विचारणा ॥
इत्युक्त्वा गच्छ गच्छेति हंसं प्राह पुनः पुनः ।
जनार्दनमुवाचेदं दुर्वासा यतिसत्तम ॥
स्वस्त्यस्तु तव विप्रेन्द्र भक्तिरस्तु जनार्दने ।
संगतिस्तव तस्यास्तु शङ्खचक्रगदाभृतः ।
अद्य श्वो वा परश्वो वा साधुरेव सदा भवान् ॥
न हि साधोर्विनाशोऽस्ति लोकयोरुभयोरपि ।
गच्छ सर्वं पितुर्ब्रूहि ज्ञात्वा वृत्तं यथाखिलम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
ततस्तौ हंसडिभकौ क्रुद्धौ कालेन चोदितौ ।
शिक्यं कमण्डलुं चैव विदल दारुमेव च ॥
दण्डान्पात्रनिषेपांश्च छित्त्वा भित्त्वा च सर्वशः ।
तस्मिन्देशे महाराज व्याधेर्मांसान्यदीवहन् ।
भक्षयित्वा ततो देशात्स्वपुरं तौ प्रजग्मतुः ॥
जनार्दनश्च धर्मात्मा स्नेहाद्दत्तुययौ नयो ।
नष्टाविमाविति तदा स मेने दुःखितः परम् ॥
गतेषु तेषु सर्वेषु दुर्वासा यतिसत्तमः ।
पलायनपरान्सर्वानिदमाह यतीश्वरान् ॥
इतो देशाद्विनिर्गत्य पुष्करात्पुण्यसयुतात् ।
मन्द मन्द समाश्वस्य विश्रम्य च ततस्ततः ।
प्रविश्य द्वारका देव शङ्खचक्रगदाधरम् ।
दृष्ट्वा च तस्मै प्रभवे वक्ष्यामो यतिसत्तमा ॥
स हि रक्षत्विदं धर्मवर्त्मनि सस्थितः ।
आद्यो लोकगुरुर्विष्णुर्येत्मात्मा तत्त्वविद्प्रियः ।
उद्धृत्य कण्टकान्सर्वाञ्छशास पृथिवीमिमाम् ॥
स च पापान्महाघोरान्सर्वान्पापकृतान्प्रभुः ।
रक्षेन्नः सकलान्सर्वाञ्ज्ञानेषु नियतात्मनः ।
इदमद्य क्षम विप्रा यानमत्र विधीयताम् ॥
साहस यत्कृत ताभ्या पात्रभेदादि सत्तमाः ।
एतत्सर्वमशेषेण वदाम जनार्दनम् ॥
तथेति ते प्रतिज्ञाय यतयो ज्ञानचक्षुषः ।
छिन्नास्ताभ्या समादाय शिक्य दारुमयं तथा ॥
द्विदलं कर्पटं चैव कौपीनमथ वल्कलम् ।
कमण्डलुं तथा राजन्नर्धप्रोतकपालकम् ।

—(L 2383) Ds T₁ M₁ ₃ सहेयदि, M₃ ₄ भवेयदि (for सहेत चेत्) —(L 2385) Ds हस प्राहुर्मुनीश्वरा (for °) —(2391) Dn₁ Ds₃ सर्वे (for सर्वं) Ds T₁ G₁ वृथा (for ब्रूहि) Ds T₁ M ज्ञानमस्तु तवाखिलम् (for °)

Colophon —*Mention of the lyre* Ds₂ —*Mention of Ahula* Dn Ds₁ T₁ ₂ ₄ G M —*Adhy name* Dn Ds₂ हसडिभकोपाख्यानम्, T₁ ₂ G₁ ₃ हसडिभकदुर्वासदर्शनम्, M हसडिभकम् —*Adhy no* Dn 292, Ds₂ 293, T₁ G₃ 220, T₂ G₁ 222, T₃ 189, G₂ 215, G₄ 219, G₅ M₄ 221, M₁₋₃ 185

(L 2393) Dn Ds₂ T₁ ₃ G₁ ₂ ₆ द्विदल, G₃ वल्कल (for विदल) T₁ ₃ G₁ ₂₋₅ दारुम्; T₄ धाम (for दारुम्) —(L 2395) Ds T₃ G₂ M₁ ₃ मासम् (for मासानि) —(L 2396) Dn Ds₂ G₄ स्वपुरीं (for °र) —(L 2397) G₂ ताभ्याम् (for स्नेहाद्) —(L 2398) Ds दुःखित —(L 2399) G₁ ₃ दुःखितो (for दुर्वासा) M₂ ₄ मुनि (for यति) —(L 2400) T₁ G₁ ₂ प्राह (for आह) —(L 2401) G₂ इदमाह (for इतो देशाद्) T₂ G₁ सच यात (for सयुतात्) T₁ G₃ M₁ पुष्करात्पुण्यसयुतात् (for °) —(L 2402) Ds T₂ समाश्वास्य (for °श्वस्य) G₃ ₅ विश्वस्य (for विश्रम्य) G₃ स्थित (for तत) —(L 2405) Ds₂ T₂ ₃ M₂ धर्मे, M₂ धर्त्रे (for धर्म) —(L 2406) G₂ आर्यो (for आद्यो) Ds G₃ साक्षात् (for विष्णुर्) Ds T₂ ₃ G₁₋₃ M स्वस्था मा (for यत्मात्मा) Ds M स्वस्थवित्, T₃ सर्व° (for तत्त्व°) —(L 2407) T₁ दुष्टकान् (for °कण्टकान्) —(L 2408) Ds M₁ ₃ महाघोराद् (for °रान्) Ds अस्मा-दृश, M₁ ₃ अस्मान्क्षत्र, Cal ed पापकर्म (for सर्वान्पाप) Ds T₁ G₂ बहु (for प्रभु) —(L 2409) T₂ G₁ ₃ सन्यवान् (for सकलान्) G₂ लोकान् (for सर्वान्) G₃ पुण्य निश्चित मानसान, G₃ ज्ञानेषु नियतात्मवान् (for °) —(L 2410) G₁ क्षण (for क्षम) Ds T₁ G₃ सन्मयात्र, T₁ M यानमत्र; T₂ G₁ ₃ यानामत्र (for यानमत्र) —(L 2411) M₁ ₃ वक्ष, M₄ वस्तु (for पात्र) —(L 2412) Ds G₂ जनार्दने —(L 2414) T₂ G₃ ₄ ₅ छित्त्व, G₁ भित्त्व M₄ भित्त्वास (for छिन्नास्) M₁ ₃ महाराज (for समादाय) —(L 2415) Ds M₁ ₃ विदलं (for द्विदलं) —(L 2417) Ds

एतानन्यान्समादाय द्रष्टुं केशवमाययुः ॥
पञ्च चैव सहस्राणि पुरस्कृत्य महामुनिम् ।
दुर्वाससं तपोयोनिमीश्वरस्यात्मसंभवम् ॥
अहोरात्रेण ते सर्वे द्वारकां कृष्णपालिताम् ।
ययुर्दान्ता महात्मानो लोमशाः केशवर्जिताः ॥
प्रातः प्रविश्य राजेन्द्र वापिकाया यतीश्वराः ।
स्नात्वोपस्पृश्य शुचयो यत्नेन महता तदा ॥
द्रष्टुमभ्युद्यता विष्णुं घण्टघोद्धृतितत्परम् ।
एकरूपं समास्थाय सुधर्माद्वारमाययुः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

अथ सर्वेश्वरो विष्णुः पद्मकिञ्जल्कलोचनः ।
श्यामः पीताम्बरः श्रीमान्प्रलम्बाम्बरभूषणः ॥
किरीटी श्रीपतिः कृष्णो नीलकुञ्चितमूर्धजः ।
अव्यक्तः शाश्वतो देवः सकलो निष्कलः शिवः ॥
क्रीडाविहारोपगतः कदाचिदभवद्धरिः ।
कुमारैरपरैः सार्धं साम्बप्रमुखैर्नृप ॥
गोलक्रीडा सुधर्माया मध्ये यादवसत्तमः ।
चकार प्रियकृत्कृष्णो युयुधानेन केशवः ॥
ममाय प्रथमो गोलस्य पश्चाद्भविष्यति ।
इति ब्रुवंस्तदा विष्णुः सात्यकिं कमलेक्षणः ॥
पार्श्वस्था यादवास्तस्य वसुदेवपुरोगमाः ।
उद्धवप्रमुखा राजन्नासेदुः कचिदत्र वै ॥
अन्यव्यापाररहितो भूतात्मा भूतभावनः ।
विजहार यथा रामः सुग्रीवेण पुरा नृप ॥
मध्यंदिने महाविष्णुः शैनेयेन सहाच्युतः ।
विक्रीड्य सुचिरं कृष्ण उपासीत्सयादवः ॥
द्वाःस्थेन वारिताः पूर्वं द्वार्येव च समास्थिताः ।
इदमन्तरमित्येव विविशुस्तां सभां नृप ॥
यतयो दीर्घतपसः पुरस्कृत्य तपोधनम् ।
दुर्वाससं सुमनसो ददृशुर्यादवेश्वरम् ॥
गोलक्रीडासमायुक्तं करसंस्थितगोलकम् ।
विक्षिपन्तं जगन्नाथं पादाङ्गुष्ठेन गोलकम् ॥
पद्मपत्रविशालाक्षं वीक्षन्तं सात्यकिं हरिम् ।
एकेनाक्ष्णा ह्लादयन्तं परेणालोक्य गोलकम् ॥
यतयश्च महाराज प्रत्यदृश्यन्त तत्पुरः ।
कृष्णाय पुण्डरीकाक्ष, सात्यकिर्निलभद्रकः ।
वसुदेवस्तथाक्रूर उग्रसेनस्तथा नृपः ॥
अन्ये च यादवाः सर्वे सभ्रमं प्रतिपेदिरे ।
इदं किमिदमित्येव व्याससक्तमनसोऽभवन् ॥
पृष्ठतोऽप्यनुगच्छन्त विपक्षन्त जगत्त्रयम् ।
अर्धकोपीनवसनं स्मरन्त कमपि द्विजम् ॥

सर्वान् (for अन्यान्) — (L. 2418) T1 पञ्च (for चैव). G1 s नमस्कृत्य (for पुर°) Dn Ds3 T1 G2 महामुनीन्, G4 s M3 °मुनि (for °मुनीन्) — (L. 2421) T2 G2 s M1-s शान्ता, G3 क्रान्ता (for दान्ता) D6 केशवर्जिता (for °वर्जिता) — (L. 2423) D6 [उ]पस्पृश्य, T2 G2 °स्पृश्य (for °स्पृश्य) — (L. 2425) T1 G1-s सुधर्मायामवस्थितम् (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds1 D6 T1, 2 4 G M. — *Adhy name* Dn Ds1 हसडिमकोपाख्यानम्, T1 G2 यतीनां द्वारकाप्रवेश । M हंसडिभकम् ; — *Adhy no* Dn 293; Ds1 294, T1 G2 2-1; T2 G1 223, T4 190, G2 216, G4 220, G5 222, M1-s 196

(L. 2427) D6 श्याम पीताम्बरधर (for °) — (L. 2431) T2 G1 4 नृपे (for नृप) — (L. 2433) D6 T2 G2 चकार प्रियकृत्पुष्टो (for °) — (L. 2436) G4 सर्वे (for तस्य) — (L. 2440) G2 M1 s मध्यदिनात् (for °दिने) — (L. 2442) D6 T2 [आ]वेदिता (for वारिता) D6 द्वारे चैव (for द्वार्येव च) M समाश्रिता (for °स्थिता) — (L. 2446) Ds3 G2 M समासक्त (for °युक्त) — Dn Ds1 om line 2447 — (L. 2448) Dn Ds3 M4 विष्णुं त (for वीक्षन्त) — (L. 2449) D6 M2 ह्लादयन, T2 M1 s °यता (for °यन्त) Dn T1 s G [अ]न्येन, Ds2 [अ]नेन (for [आ]लोक्य) G2 प्रत्यदृश्यन्ततत्पुर (for °) — (L. 2451) T2 G2 M4 वृष्णिप (for कृष्णाय) T1 2 4 G1 2 4 5 M4 पुण्डरीकाक्ष (for °क्ष) — (L. 2452) D6 दृष्ट्वा, M1 s कद्ध (for [अ]क्रूर) — (L. 2453) T4 G2 तत्रे (for अन्ये) M1-s संप्रपेदिरे (for प्रति°) — (L. 2455) G1 T1 s पृष्ठतोऽप्यनुसर्पन्ते (G1 °न्ति), G2 °तो ह्यनुसर्पन्त, G1 4 °तो ह्यवसर्पन्ति; M2 °तोऽप्यनुगच्छन्ति (for °) G2 जनार्दनम् (for जगत्त्र

अन्तस्तापसमायुक्तं छिन्नदण्डधरं यतिम् ।
अतिज्वलन्तं रोषेण हंसासादितकल्मषम् ॥
नेत्रोत्थितमहावह्निं प्रेक्षन्तं यादवेश्वरम् ।
दुर्वाससं ते ददृशुर्भीता यादवसत्तमाः ॥
किं करिष्यत्ययमो क्रुद्धः किं वा वक्ष्यति नः प्रभुः ।
इति प्राञ्जलयः सर्वे यादवाः समपेदिरे ।
इदमासनमित्येवं किंचिदुत्थाय वृष्णयः ॥
ततः कृष्णो हृषीकेशः किंचिदुत्थाय सत्पुरः ।
इदमासनमित्येवं स्थीयतामिह निश्चितः ।
अहमत्र स्थितो विप्र किं करोमीति चाब्रवीत् ॥
ततः किंचिदिवासीन आसने यतिविग्रहः ॥
आसने संस्थिते तस्मिन्यतयो वीतमत्सराः ।
आसनानि यथायोगं भेजिरे निर्वृताः किल ॥
अर्घ्यादिसमुदाचारं चक्रे कृष्णः किरीटभृत् ।
आह भूयो हृषीकेशो यतिं दुर्वाससं प्रभुम् ।
किमर्थं ब्रूहि विप्रेन्द्र अस्मिन्प्रत्यागमो हि वः ॥
दृष्टं वाप्यथ वा किंचित्कारणं योऽस्ति वा महत् ।
मन्यासिनो द्विजश्रेष्ठा यूयं विगतकल्मषाः ॥
निःस्पृहाश्च सदा यूयमसक्तो द्विजपुंगवाः ।
प्रार्थ्यं नाम न चैवास्ति स्पृहा नैवास्ति यो यत ॥
स्पृहाप्रेरितकर्माणः क्षत्रियान्यांस्ति सुव्रताः ।
निरस्यमाणमस्माभिर्विप्र किंचिन्न दृश्यते ॥

न जाने कारणं ब्रह्मन्युष्मदागमनं प्रति ।
एतावता चानुमेयं किंचित्कारणमस्ति हि ।
तद्ब्रूहि यदि विद्येत शक्तो धारयामहे वयम् ॥
इत्युक्तवति देवेशे चक्रपाणौ जनार्दने ।
तस्यापि राजन्विप्रस्य भूयः कोपो महानभूत् ।
तस्मादभ्यधिकः पूर्वात्कोपः संजायते महान् ॥
दिधक्षन्निव लोकांस्त्रीन्भक्षयन्निव पश्यतः ।
रोषरक्तेक्षणः क्रुद्धो ह्मन्निव दहन्निव ।
उवाच वचनं विष्णुं दुर्वासाः क्रोधमूर्छितः ॥
न जान इति कस्मात्त्वं ब्रूषे नो यादवेश्वर ।
जानामि त्वामहं देव वञ्चयन्निव भाषसे ।
पुरातना वयं विष्णो पूर्ववृत्तान्तवेदिनः ॥
तथा हि देवदेवोऽसि मायामानुषदेहधाम् ।
निगूहसे प्रभुस्तः कस्मान्नो जगतीपते ॥
सोऽसि ब्रह्मविदां मूर्तिस्तदेतत्परमं पदम् ।
यदव्यक्तं परं ब्रह्म यच्च ज्ञाता वयं पुरा ॥
यतो विश्वमिदं भूतं तदेतत्परमं पदम् ।
यच्च स्थूलं विजानन्ति पुरा तत्त्वेन चेतसा ॥
पुराविदोऽथ विश्वेश तदेतत्परमं वपुः ।
कर्मणा प्राप्यते यत्तु यत्स्मृत्वा निर्वृता वयम् ॥
प्रत्यक्षमपि यद्रूपं नैव जानन्ति मानुषाः ।
न हि मूढधियो देव न वयं तादृशा हरे ॥

पम्) —(L 2458) Dn Ds3 T1 2 4 G अन्तर्ज्वलन्तं (for अतिज्व°) D6 °कश्मलम् (for °कल्मषम्) T1 G5 हंस स्मारितकल्मषम्, T4 G4 हंससमादित° (for °). —(L 2459) G3 नेत्रोद्भूत (for °त्थित) —(L 2461) D6 T4 संक्रुद्ध ; G3 [अ]संक्रुद्ध (for [अ]सौ क्रुद्धः). —(L 2463) Dn Ds3 T1 3 G3 3-5 प्रतिपेदिरे (for समप°) —(L 2464) D6 G1 उत्पत्य (for तत्थुत्य) T3 G2, 3 तत्पर (for सत्पुर) —(L 2465) D6 G1 इति (for इद). —(L 2466) M1 4 अथ (for अत्र) Dn Ds3 D6 T1 2 4 [illegible] —(L 2469) Ds3 यथा [illegible] (for कृष्ण) [illegible] —(L 2472) M1 2 अस्मान् (for अस्मिन्) G3 नृप (for हि वः) —(L 2473) D6 T6 G2 [अ]भवत् (for महत्). —(L 2474) D6 M1 मत्सरा (for कल्मषा). —(L 2475) D6 T1 M1-3 -पुंगव (for °वा°) —(L 2476) D6 T4 G3 प्रार्थ्य (for प्रार्थ्यं). — D6 om lines 2477-2481. —(L 2477) M धर्माणि (for कर्माणि). —(L 2478) G4 विद्यते (for दृश्यते). —(L 2479) G3 M1-3 मया (for प्रति). —(L 2484) D6 T1 G3 M मम ह (for महान्). —(L 2486) M3 दुर्वासाय हसन्निव (for °) —(L 2489) Dn Ds3 T1, 2, 4 G1, 2, 4 देव (for देव). —(L 2491) T1 देवेशो (for देवोऽसि) —(L 2493) T1 4 G1 4 5 तदेवम् (for तदे तत्) —(L 2494) Dn यदा भाव्यं पुरा महा ; Ds3 T1, 2, 4 G M1 यदव्यक्तं पुरा (T1 परं) महा ; D6 यदव्यक्तंपुरा महा (for °). —(L 2497) D6 T4 यदम् (for यत्तु). —(L

सत्येनैव शपाम्यद्य मा रोषवशमन्वगाः ।
रक्षां वोऽहं करिष्यामि हत्वा तौ च नृपाधमौ ॥
जानामि तौ दुरात्मानौ युष्मद्दोषकरौ हि तौ ।
श्रुतं च पूर्वमस्माभिस्तीक्ष्णदण्डधराविति ॥
अत्यन्तबलिनौ मत्तौ गिरीशवरदर्पितौ ।
नाल्पप्रयत्नससाध्यौ जरासंधहितैषिणौ ॥
प्राणानपि तयो राजा दास्यत्येव न संशयः ।
जरासंधो महीपालो विनानेन यतेमहि ॥
जये तयोर्विप्रवर्य तत्र श्रेयो भवेत नः ।
यत्र यत्र च तौ गत्वा स्थिताविरयलुत्तम ।
तत्र तत्र च हन्ताहं नात्र कार्या विचारणा ॥
गच्छध्वं यतयः स्वैरं निजकार्यपरायणाः ।
अचिरेणैव कालेन जेष्यामि रणपुंगवौ ॥
ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा यादवेश्वरमाह सः ।
स्वस्त्यस्तु भवते कृष्ण जगतां स्वस्ति सर्वदा ॥
किं नु नाम जगन्नाथ दुःसाध्यं तव केशव ।
त्रिलोकेश त्रिधामासि सर्गसंहारकारकः ॥
देवानामपि देवेश सर्वत्र समदर्शनः ।
विष्णो देव हरे कृष्ण नमस्ते चक्रपाणये ॥
नमः स्वभावशुद्धाय शुद्धाय नियताय च ।
शब्दागोचर देवेश नमस्ते भक्तवत्सल ।
अज्ञानादथ वा ज्ञानाद्यन्मयोक्तं क्षमस्व तत् ॥
त्वमेवाहं जगन्नाथ नावयोरन्तरं पृथक् ।
अतः क्षमस्व भगवान्क्षमासारा हि साधवः ॥

भगवानुवाच ।

क्षन्तव्यं भवता विप्र क्षमासारा वयं सदा ।
सन्यासिनः क्षमासाराः क्षमा तेषां परं बलम् ॥
क्षमा मोक्षकरी नित्यं तत्त्वज्ञानमिव द्विज ।
क्षमा धर्मः क्षमा सत्यं क्षमा दानं क्षमा यशः ॥
क्षमा स्वर्गस्य सोपानमिति वेदविदो विदुः ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन क्षमां पालयत स्वकाम् ॥
प्रत्यक्षज्ञानसंयुक्ता यूयं सर्वे यतीश्वराः ।
एते ते यतयो विप्राः पूजनीया मयाद्य वै ॥
भोक्तव्या यतयो विप्रा भिक्षुकाः सर्व एव हि ।
तथेति ते प्रतिज्ञाय भोक्तुमैच्छन्हरेर्गृहे ॥
ततः स्वभवनं विष्णुः प्रविश्य हरिरीश्वरः ।
चतुर्विधं तदाहारं कारयित्वा यथाविधि ।
भोजयामास तान्सर्वान्यतीन्यतिवरार्चितः ॥
छित्त्वा छित्त्वा च देवेशो दुकूलानि मृदूनि सः ।
ददौ तेभ्यस्तदा विष्णुः सर्वेभ्यो जनमेजय ।
ते च प्रीता यथायोग यतः पूर्वं ततो गताः ॥

Colophon

Dn Ds2 क्षमापरो, G3 शान्ति° (for क्षम°) — (L. 2573) D6 T1 G3 ब्रह्मा वा चतुराननं (for °) — (L. 2574) Ds3 G3 M1-3 सानुजौ (for °रौ) — (L. 2575) M3-4 [अ]त्र (for [अ]द्य) Dn Ds1 T3-4 G1-2-3 मा रोषवशगो भव (for °) — (L. 2577) D6 T3 युष्मद्द्वेष (for °दोष-) D6 T1 वधे; T2 G3 M1-3 यते (for हि तौ) — (L. 2579) D6 T1-2 G1-4 M -गर्वितौ (for दर्पितौ) — (L. 2580) M1 -साध्यौ तौ (for ससाध्यौ) — (L. 2582) Dn D6 T1 G3 M1-3 तेन (for [अ]नेन) Bom Poona eds G(ed.) त्रिना तौ जयते महीम् (for °) — (L. 2583) D6 G2 ताभ्यां (for तयोर्) M4 भविष्यति; Bom Poona eds G(ed.) भवेत्तव (for भवेत न) — (L. 2585) D6 T4 मत्त्वा (for हन्त्वा). — (L. 2587) G3 नर (for रण-) — (L. 2588) G3 प्रीतौ (for प्रीत) — (L. 2589) Dn Ds2 T1-2 G2-3 M4 कुर्वते (for सर्वदा). — (L. 2591) D6 T2 G2 सर्व- (for सर्ग)
M4 -कारण (for -कारक) — (L. 2595) Dn Ds2 D6 T1-2 G2-4-5 M1 शब्दगोचर (for शब्दा°) — D6 कृष्ण (for भगवान्) — (L. 2602) Cal ed कर्म (for सत्यं) and सत्यं (for दानं) — (L. 2605) D6 G1 नित्यं यूयं (for यूयं सर्वे) — (L. 2606) Dn1 Ds2 ■ एते (by transp), Dn2 Ds2 M4 य एते D6 G3 M1-2-4 त्रिप्र (for विप्रा). D6 T4 प्रमाद्य, T1 G4-5 समाद्य (for मयाद्य) — (L. 2607) D6 T2 M2 त्रिप्र — (L. 2611) D6 T4 G2 त्रिमान् (for सर्वान्) Dn2 सुरार्चित (for -वरा°) — (L. 2612) T3 G1-4 भित्त्वा भित्त्वा; T4 छित्त्वा भित्त्वा (for छित्त्वा छित्त्वा). D6 बहूनि (for मृदूनि) — (L. 2614) T3 G1-4-5 M1-3 यथा (for यथ-) G4 यतयस्तत्र ते गता (for °)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds1 — *Mention of Khila* Dn Ds1 D6 T1-2-4 G M — *Adhy name* Dn Ds1 T1 हंसडिभकोपाख्यानम्, D6 M4 हंसडिभकम्; T4

वैशंपायन उवाच ।

दुर्वासास्त्वथ तत्रैव नारदेन सहायवान् ।
चिन्तयन्ब्रह्मणस्तत्त्वं विजहार यथासुखम् ।
भगवानपि गोविन्दस्तयोर्वधममन्यत ॥
ततस्तौ हंसडिभकौ तस्मिन्काले महीपते ।
ब्रह्मदत्तं महीपालं पितरं वीर्यशालिनम् ।
प्रावोचतामिदं वाक्यं सामन्तजनसंसदि ॥
राजसूयं महायज्ञं पितः कुरु सुयन्त्रितः ।
अस्मिन्मासि नृपश्रेष्ठ यतामो यज्ञसिद्धये ॥
आवां तेऽद्य महाराज दिशां विजयतत्परौ ।
यतिष्यावो बलैः सार्धं रथैर्नागैर्हयैरपि ॥
संभारा यज्ञसिद्ध्यर्थमानेतव्या नृपोत्तम ।
तथेति स महाराजो ब्रह्मदत्तोऽब्रवीत्तदा ॥
जनार्दनस्तु विप्रेन्द्रो दृष्ट्वा साहसतत्परौ ।
अशक्यमिति मन्वानो वयस्यं हंसमब्रवीत् ॥
शृणु हंस वचो मह्यं श्रुत्वा निश्चित्य वीर्यवान् ।
आयुष्मन्साहसं कर्तुं निश्चितोऽसि नृपोत्तम ॥
स्थिते भीष्मे जरासंधे बाह्लीके च नृपोत्तमे ।
किं च वीरेषु सर्वेषु यादवेषु नृपोत्तम ॥
भीष्मो हि बलवान्वृद्धः सत्यसंधो जितेन्द्रियः ।
त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं यो जिगाय भृगूत्तमः ।
तं युद्धे जितवान्भीष्मः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
जरासंधस्य माहात्म्यं लब्धवान्वेत्ति संयुगे ।
वृष्णिवीरास्तु ते सर्वे कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥
तत्र कृष्णो हृषीकेशो जितशत्रुः कृती सदा ।
जरासंधेन सहितः सदा युद्धे जितश्रमः ।
प्रमुखे तस्य न स्थातुं शक्तो त्रैलोक्यनृपोत्तम ॥
बलभद्रस्तथा मत्तः क्रुद्धो यदि भवेद्बली ।
लोकानिमान्समाहर्तुं शक्तोऽसीति मतिर्मम ॥
तथा च सात्यकिर्वीरः शक्तो जेतुं रणे रिपून् ।
तथान्ये यादवाः सर्वे कृष्णमाश्रित्य दंशिताः ॥
अस्माभिश्च कृतः पूर्वं विरोधो यतिभिः सह ।
दुर्वासा यतिभिः सार्धं गतो द्रष्टुं स केशवम् ॥
इति श्रुतं नृपश्रेष्ठ ब्राह्मणाद्गोपुमागतात् ।
तथा सति यथा सिध्येत्तथा चिन्त्यं च मन्त्रिभिः ।
ततः पश्चाद्विधास्यामो राजसूयं महाक्रतुम् ॥

हंस उवाच ।

को नाम भीष्मो मन्दात्मा वृद्धो हीनबलः सदा ।
आवयोः पुरतः स्थातुं शक्तः किल स वृद्धकः ॥
यादवा इति चित्रं नः शक्ताः स्थातुं रणे द्विज ।
कश्च कृष्णः पुरः स्थातु बलदेवश्च सत्तकः ॥
शैनेयश्चापि विप्रेन्द्र स्थातुं नालं निरीक्षितुम् ।

G₁ हंसडिभकम्, G₃ हंसडिभके यतिभोजनम् — *Adhy* no D₂ 291; D₃ 296; T₁ G₂ 222; T₃ G₁ 225, T₂ 192; G₄ 218; G₅ 223, G₆ M₁ 221, M₂ ₃ 188

(L. 2615) Dn D₃ T₁ ₂ G₃ ₄ ₅ महात्मना (for सहायवान्) — Before lines 2617, G₃ ins वैशंपायन — (L. 2617) Dn D₃ T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ M₃ यासम्; D₂ दिशम् (for यथम्) — (L. 2618) D₃ G₁ ₄ महीपतौ, Bom. Poona eds G(ed) °पतिम् (for °पते) — (L. 2620) Dn प्रावोचताम्, D₃ D₄ प्रोचाव तम्; M₁ ₂ प्रोचाच तम्; M₃ प्रोचाचेताम् (for प्रावोच°) Dn D₃ G₁ ₂ ₃ समन्तात् (for सामन्त) — (L. 2621) Dn D₃ सुयन्त्रत; D₄ संयन्त्रित; T₃ सुमन्त्रित (for सुयन्त्रित) — (L. 2622) Dn D₃ T₁ ₂ ₄ G₁ ₃-₅ यतावो (for °मो) — (L. 2623) M₁-₃ द्विजौ (for दिशां) — G₃ om (hapl) lines 2624–2627 — (L. 2624) D₃ T₃ प्रयतावो (for यतिष्यावो) — (L. 2626) Dn D₃ G₃ महाबाहो, T₃ ₄ M₁ °राम (for °राजो) — (L. 2629) T₁ ₃ G₂ ₄-₆ निरत (for मह्यं) D₂ T₂ ₄ G₁ ₃ ₅ M निश्चित्य (for °त्य) — (L. 2630) Dn D₃ उद्यतो (for निश्चितो) — (L. 2631) M₁-₃ भृगूद्वह (for °त्तम) D₃ T₃ G₃ त्रिभाग भृगुनन्दन (for °) — (L. 2635) T₃ युद्धेषु (for स युद्धे) — G₁ om lines 2636–2637 — (L. 2639) G₃ कृतश्रम (for जित°) — (L. 2640) D₂ T₃ M₃ ₄ क्व (for न) T₃ G₁ ₂ ₃ M₁ ₂ ₃ सुरोत्तम — (L. 2641) D₂ सदा (for तथा) — (L. 2644) M₃ ₄ गर्विता (for दंशिता) — (L. 2645) D₂ वसुभि (for यतिभि) — (L. 2646) T₃ वसुभि (for यतिभि) — (L. 2647) D₂ सुतं (for श्रुतं) D₂ G₃ ₄ M₁ ₂ ब्राह्मणाद्गुरुमागतात् (for °) — (L. 2652) T₁ G₁ रणे स्थिरे (for रणे द्विज) — (L. 2653) G₁ कृष्ण सः (for सत्तक) — (L. 2654) D₂ द्रष्टुं (for निरीक्षितुं), Dn D₃

जरासंधस्तु धर्मात्मा बन्धुरेव सदा मम ॥
गच्छ विप्र यदुश्रेष्ठ ब्रूहि मद्वचनात्त्वरन् ।
दीयतां करसर्वस्वं यज्ञार्थं लवणं बहु ॥
लवणानि बहून्याशु गृह्य वेशर माचिरम् ।
आगच्छ त्वरितं कृष्ण न ते कार्यं विलम्बनम् ।
इति ब्रूहि यदुश्रेष्ठं याहि त्वरितविक्रम ॥
न ब्रूयाश्चोत्तरं विप्र शपेयं त्वां प्रियोऽसि मे ।
मित्रभावादिदं ब्रूहि शपामि त्वां पुनः पुनः ॥
इति सचोदितो विप्रो नोत्तरं प्रत्यभाषत ।
मित्रभावात्तथा राजन्स्नेहाच्च जनमेजय ॥
जनार्दनस्तु धर्मात्मा नित्यं गन्तुं समुद्यतः ।
अद्य श्वो वा परश्वो वा गच्छामीति यतेन सः ॥
देवं द्रष्टुं जगद्योनिं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
एक एव च धर्मात्मा हयमारुह्य सत्वरम् ॥
प्रातरेव जगामाशु द्रष्टुं द्वारवतीं द्विजः ।
हरिं कृष्णं हृषीकेशं मनसा संस्मरन्द्विजः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रायाद्धरिं द्रष्टुं ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः ।
हयेनैकेन राजेन्द्र त्वरितं स ययौ नृप ॥
यथा निदाघसमये सूर्यांशुपरिपीडितः ।
पान्थो याति जलं दृष्ट्वा त्वरितं तत्पिपासया ।
धावत्येव तथा विप्रो हरिं द्रष्टुं जनार्दनम् ॥
गच्छन्स चिन्तयामास चोदयन्हयमुत्तमम् ।
हंस एव यथा नित्यं कुर्यात्प्रियहितं मम ।
तथा हि प्रेषितस्तेन हरिं पश्येत्यहं प्रभुम् ॥
अहमेव सदा धन्यो मत्तो ह्यभ्यधिको न च ।
यतो द्रक्ष्याम्यहं विष्णुं वसन्तं द्वारकापुरे ॥
सा हि मे जननी धन्या हरिं दृष्ट्वा पुनर्गतम् ।
कृतार्थं सर्वथा पुत्रं द्रक्ष्यत्येषा मनस्विनी ॥
मुरमुग्निद्रहेमाब्जकिञ्जल्कसदृशप्रभम् ।
द्रक्ष्यामि देवदेवस्य चक्रिणः शार्ङ्गधन्वनः ॥
वपुर्द्रक्ष्याम्यहं विष्णोर्नीलोत्पलदलच्छवि ।
शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गवनमालाविभूषितम् ॥
नेत्रे ते देवदेवस्य पद्मकिञ्जल्कसप्रभे ।
पश्याम्यहमदीनात्मा नष्टदुःखोऽस्मि निर्वृतः ॥
अपि द्रक्ष्यति योगात्मा सौम्येनैव स्वचक्षुषा ।
अपि वा मत्प्रियं ब्रूयात्स्वस्ति चेति च वा वदेत् ।

T3 स्यातुं न इति चिन्तय, T1 G1 3-5 M3 स्यातुं न इति चिन्तना (for °) — (L 2657) Dn Ds3 सुन्दरं (for लवण) — (L. 2658) Bom Poona eds G(ed) [न]च (for [आ]शु) — (L 2659) T1 3 4 G M3 4 न ते कार्या विलम्बना (for °) — (L 2660) D6 T1 2 G2 3 M3 विक्रम (for °म) — (L. 2661) M3 शपेऽहं (for °य) — (L 2662) D6 G1 मर्यात्स्येतथ्, M इदं वचिम (for इदं ब्रूहि) Dn2 Ds3 G1 3 5 M3 पश्यामि (for शपामि) — (L. 2666) D6 T3 वदस्तु (for यतेन) — (L. 2668) M3 उपाश्य (for आरुह्य) — (L. 2669) M1 3 हरिम् (for द्विज) — T3 om line 2670 — (L. 2670) M3 कृष्णं विष्णुं (for हरिं कृष्णं) — After line 2670, G3 ins.
20** प्रभुं कृष्णं हृषीकेशं मनसा सस्मरन्हरिम् ।

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Ahila* Dn Ds3 D6 T1 3 4 G M — *Adhy name* Dn Ds3 T1 3 G1 4 हंसडिम्भकोपाख्याने जनार्दनगमनम्, T3 भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकम्, G3 जनार्दनगमनम्, M हंसडिम्भकम् — *Adhy no* Dn2 226, Ds3 297; T1 G3 224, T2 G1 226; T3 193, G2 219, G4 223, M1-3 180, M4 225

(L. 2671) Dn Ds3 T4 G4 विष्णुं (for द्रष्टुं) — (L. 2672) M त्वरिते पुण्यवातयम् (for °) — (L. 2673) D6 G3 -दीपित (for -पीडित) M सूर्यांशुप्रतिदीपित (for °) — (L. 2674) M1-3 व्रजत (for याति) G3 त्वरितो हि पिपासया (for °) — (L 2675) Ds3 D6 T3 4 G3 4 M जनार्दन — (L 2677) Dn Ds3 G3 M प्रियो मम, D6 यथा सत्य, G1 सदा नित्य (for यथा नित्यं). D6 M1 3 4 कुर्वन् (for कुर्यात्) — (L. 2678) Dn Ds3 D6 G3 3 पश्याम्यहं (for पश्येत्यहं) — (L. 2679) G3 सत्यो (for धन्यो) G1 भुवि (for न च) — D6 T3 G3 om. lines 2680°-2685* — (L 2682) *Dn Ds3* T3 G1 3-6 देवी, T3 देव (for पुत्र) — (L 2684) Dn Ds3 T3 G4 M3 -धन्विन (for धन्वन) — (L. 2686) D6 G1 -खड्ग- (for -शार्ङ्ग) — (L. 2687) G3 M3 4 सन्निभे (for सप्रभे) — (L. 2689) M1 3 द्रक्ष्यसि (for °ति) — (L 2690) G4 मां (for वा) — (L. 2691) D6 देवम्, T1 G3 देहं (for यत्र्) Bom Poona eds G(ed) ततस् (for

प्रसीदतु सदा विष्णुरयुक्तं वक्तुमिच्छतः ॥
आलोलकुण्डलयुगं हरिचन्दनचर्चितम् ।
स्फुरत्केयूररत्नार्चिर्बाहुद्वयविराजितम् ॥
सद्योद्धृतमहाशङ्खं रश्मिजालविराजितम् ।
प्रोद्यद्भास्करसंकाशं चक्रज्वालावभासितम् ॥
प्रोज्ज्वलत्करकङ्कणयुतं तप्तजाम्बूनदाङ्गदम् ।
पीतकौशेयवसनं विस्तीर्णोरस्कमच्युतम् ॥
कदा द्रक्ष्यामि देवेशमिदानीमथ वान्यदा ।
सर्वथा कृतकृत्योऽहं यद्गुरुर्बुद्धिमुद्यतः ॥
नमो मह्यं नमो मह्य यतो द्रष्टुमहं हरिम् ।
उद्यतोऽस्मि जगन्नाथं बलभद्रसहायदम् ।
द्रक्ष्याम्यद्यतमथैव विष्णुं जिष्णुं जगद्गुरुम् ॥
श्रीहारकौस्तुभरुचिस्फुरितोरुवक्षः
पीताम्बरं मकरकुण्डलपङ्कजाक्षम् ।
कृष्णं किरीटदरचक्रगदोर्ध्वहस्तं
तेजोमयं मम हरेर्वपुरस्तु भूत्यै ॥
वेदोदधौ विविधशास्त्रमहाभियोग-
निष्णातशुद्धमतिमन्दरमथ्यमाने ।
उद्योतमानममरैरनिशं निषेव्यं
नारायणाख्यममृतं प्रपिबामि चाद्यम् ॥
ध्येयं मुमुक्षुभिरमेयमनाद्यनन्तं
स्थूलं सुसूक्ष्मतरमेकमनेकमाद्यम् ।
ज्योतिस्त्रिलोकजनकं त्रिदशैकवन्द्य-
मक्ष्णोर्ममास्तु सततं हृदयेऽच्युताख्यम् ॥
चिन्तयन्निति विप्रेन्द्रो ययौ द्वारवतीं पुरीम् ।
मत्वा कृतार्थमात्मानं वाहयन्हयमुत्तमम् ।

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

स निवेदितसर्वस्वो द्वाःस्थेन हि जनार्दनः ।
अथ प्रविश्य धर्मात्मा सुधर्मां वै द्विजोत्तमः ॥
अपश्यद्देवदेवेशं सुधर्माकृतिसंस्थितम् ।
बलभद्रेण सयुक्तमध्यासितमहासनम् ॥
अमतःस्थितगाङ्गेयं पार्श्वतःस्थितनारदम् ।
दुर्वाससा कृतकथमुग्रसेनपुरःसरम् ॥
गायद्गन्धर्वमुख्यैश्च नृत्यदप्सरसां गणैः ।
सेव्यमानं महाराज सूतमागधबन्दिभिः ॥
उद्गीयमानयशसं माधवं मधुसूदनम् ।
उद्गीयमानं विप्रैश्च सामभिः सामगैर्हरिम् ॥
दृष्ट्वा प्रीतमना विष्णुं प्रोवाच पुलकच्छविः ।
नाम्ना जनार्दनोऽस्मीति ननाम चरणौ हरेः ।

-युत (for -युग) — (L 2737) D6 G3 स्फुरत्किरीटकेयूररत्नाचिर्बाहुराजितम् — T1 om lines 2738–2739 ᵃ D6 T4 G3 om line 2738 — (L 2738) Dn G2 s सद्यो धौतम्; T2 G1 s सद्योत्थित (for सद्योद्धृत) T3 M1–3 -महाशङ्ख (for °ङ्खं) — (L 2739) Dn Ds3 T1 G1 s–s M1 चक्रज्वालाविराजितम्, D6 °प्रभासितम्, G3 °महासितम् (for °ᵇ) — (L 2742) M1 s गोविन्दम् (for देवेशम्) — (L 2747) Dn T1 s G श्रीकौस्तुभोद्भवरुचि (for श्रीहारकौस्तुभ) — (L 2748) D6 T4 -पङ्कजास्यम्, G2 °जाक्षम् (for °जाक्षम्) — (L 2749) Dn Ds1 T2 G1 s s s M3 -चर, T1 -धर (for -दर) D6 T1 G3 कृतोर्ध्वहस्तम् (for गदोर्ध्व°) — Ds2 om lines 2751–2773 — (L 2751) Dn त्रिशद- (for विविध) T3 -योगे (for योग) — (L 2754) D6 प्रविशामि (for प्रपिबामि) Dn D6 चाद्य, T3 s s G1 s चाद्य (for चाद्यम्) — (L 2755) D6 अनन्तमीड्यं, T3 अनन्तमाद्यं (for अनाद्यनन्तं). — (L 2757) M3 s -जननं (for °कं) — (L 2758) G3 क्षेमं (for मक्ष्णोर्) D6 T4 हृदये (for सततं) D6 T4 अनिशम्, M4 धृतम् (for हृदये) — (L 2760) D6 G3 कृत्वा (for मत्वा) M1 s चोदयन् (for वाह°) D6 हरिम् (for हयम्)

Colophon om in Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds1 T1 s s G1 s M — *Adhy name* Dn हंसडिम्भकोपाख्यानम्, T1 s G1 M4 हंसडिम्भकोपाख्याने जनार्दनकृतार्थताबुद्धि, T4 हंसडिम्भकोपाख्याने विप्रस्य द्वारवतीगमनम्, G3 जनार्दनकृतार्थताबुद्धि — *Adhy no* Dn 297, T1 G3 225; G2 220, G1 224, M1–3 190, M4 226

G3 om the ref — (L 2761) D6 T4 G3 ततो निवेदितसर्वो (for °) T4 G1 स (for हि) — (L 2763) M4 अथ प्रविश्य देवेशं (for °) D6 T1 s G3 M1 s -कृत; M1 s मध्य (for कृति) — G3 om lines 2766–2770 — (L 2766) Dn T1 s G1 s s -पुरस्कृतम् (for -पुर सरम्) — (L 2769) D6 G3 M उत्कृष्यमानयशसं (for °) — (L 2770)

शब्दं शब्दविदः प्राहुस्त्वामेव पुरुषोत्तम ।
तथा सति हृषीकेश किं त्वमात्थ वदेति माम् ॥
तथापि शृणु देवेश चोदितोऽसि यतस्त्वया ।
यदेन्यसद्देवैतत्तस्माद्वक्ष्यामि माधव ॥
राजसूयेन यागेन ब्रह्मदत्तोऽद्य यक्ष्यति ।
तदर्थं प्रेषितस्ताभ्यां हंसेन डिभकेन च ॥
करार्थं यदुमुख्येभ्यस्त्वत्र चागमनाय च ।
लवणं बहु देयं ते यज्ञार्थं तस्य केशव ॥
इत्यर्थं प्रेषितस्ताभ्यां करं देहि तदाज्ञया ।
इदमप्यपरं ताभ्यामुक्तं शृणु जगत्पते ॥
लवणानि बहून्याशु प्रगृह्य त्वरितो भवान् ।
आगच्छतु तयो राज्ञोः सेवां केशव वाग्विभो ॥
इत्युक्तवति विप्रेन्द्रे दूते तत्र तयोर्नृप ।
प्रहस्य सुचिरं कृष्णो बभाषे दूतमीश्वरः ॥
शृणु दूत वचो मह्यं युक्तमुक्तं द्विजोत्तम ।
करं ददामि ताभ्यां तु करदोऽस्मि यतो नृप ॥
धार्ष्ट्यमेतत्तयोर्विप्र मत्तो यत्तु करग्रहः ।
अहो धार्ष्ट्यमहो धार्ष्ट्यं तयोः क्षत्रियबीजयोः
इदमद्भुतपूर्वं मे मत्तो यत्तु करग्रहः ।
इत्युक्त्वा केशवो दूतमिदमाह स्म यादवान् ॥
हास्यमेतद्यदुश्रेष्ठा मत्तो यत्तु करग्रहः ।
यष्टासौ राजसूयस्य ब्रह्मदत्तो महीपतिः ॥
तौ तं याजयितारौ च हंसो डिभक एव च ।
वोढा किल यदुश्रेष्ठा लवणस्य दुरात्मनोः ॥
करदो वासुदेवोऽहं जीवामि यदुसत्तमाः ।
हास्यं हास्यमिदं हास्यं शृणुध्वं यादवा वचः ॥
इत्युक्तवति दाशार्हे बलभद्रपुरोगमाः ।
यादवाः सर्व एवैते हासाय समवस्थिताः ॥
करदः कृष्ण इत्येवं ब्रुवन्तः सर्वसात्वताः ।
हासं मुमुचुरत्यर्थं तलं दत्त्वा परस्परम् ।
तलशब्दो हास्यशब्दो रोदसी पर्यपूरयत् ॥
स च विप्रो नृपश्रेष्ठ निन्दयन्मैत्रमात्मनः ।
अहो कष्टमहो कष्टं दौत्यं यत्कृतवानहम् ।
इति लज्जासमाविष्टस्तूष्णीमासीदवाङ्मुखः ॥

Colophon.

Dn T_1 $G_{1.3}$ स्निग्ध (for त्रिगुणो) M_3 ज्ञानामेनीह केशव (for °) — G_3 om (hapl) lines 2807 2811 — (L 2807) T_3 प्राणमिदं (for °विदः) D_5 $T_{2.4}$ M_3 प्रोचुस् (for प्राहुस्) M_3 त्वामेव जगतीपते (for °) — (L 2810) D_5 T_4 यथा (for यतस्) Ds_2 तथा पि श्रूयतां देव (for °) — (L 2812) Ds_2 D_5 देवेश, T_3 देवेन, G_2 M यज्ञेन (for यागेन) G_3 ऽत्र (for ऽद्य) Dn $T_{2.4}$ $G_{1.3}$ M_4 यक्ष्यते (for °ति) — (L 2813) D_5 G_2 ततोऽहं, T_3 तथाह (for तदर्थं) Dn_2 Ds_2 om lines 2813[b]–2816[a] — (L 2817) Dn $T_{1.2}$ G M स्वयं (for अपि) — (L 2819) D_5 T_3 तयोराज्ञा (for तयो राज्ञो) — (L 2820) इत्युक्ते तत्र विप्रेन्द्रे (for °) — (L 2823) $M_{1.2}$ नृपे (for नृप) — (L 2824) Ds_2 अन्यत्, T_4 एव (for एतत्) $T_{1.2}$ $G_{1.2.3.6}$ यस्तु (for यत्तु) — (L 2825) D_5 वीर्यं (for the second धार्ष्ट्यं) Dn_2 Cal ed -वीरयो (for बीजयो) — (L 2826) Ds_2 यच्च, D_5 M_3 यत्तु (for यस्तु) — M_1 om (hapl) lines 2827–2828 T_3 om line 2827 — (L 2827) Dn_2 Ds_2 D_5 यादव° (for °वान्) — G_1 M_4 om (hapl) line 2828 — (L 2829) Ds_2 राजसूयेन (for °यस्य) — (L 2831) Dn T_1 $G_{2.4}$ $M_{3.4}$ यदुश्रेष्ठो (for °ष्ठा) Ds_2 G_1 दुरात्मन°. — (L 2832) Dn $T_{1.2}$ $G_{1.3.4}$ जितोऽस्मि (for जीवामि) M_3 नृप- (for यदु) — M_1 om lines 2833 2834 — (L 2833) T_2 भक्ष्य (for the first हास्य) Dn Ds_2 D_5 $T_{1.2.4}$ M_{1-3} भूय (for the third हास्यं) — (L 2834) Dn $T_{1.2}$ $G_{1.3.4}$ M_2 देवेशे (for दाशार्हे) — (L 2835) Ds_2 हासाय (for हासाय) — (L 2837) Ds_2 हास्यं (for हासं) Ds_2 बालान् (for तल) — (L 2838) बलदर्पा (for तलं दत्त्वा) — (L 2839) Ds_2 स विप्रो नृपतिश्रेष्ठ (for °) $G_{1.3.4}$ M_4 नन्दयन्, G_3 निन्दयन्, G_5 निन्दया (for निन्दयन्) Dn Ds_2 D_5 $T_{1.2.4}$ G M_4 मित्रम् (for मैत्रम्) — (L 2841) G_2 -समायुक्तम् (for °विष्टस्) M_1 अधोमुखः (for अवाङ्मुखः)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_5 $T_{1.2.4}$ G M — *Adhy name* Dn Ds_2 $T_{1.2}$ G_1 हंसडिभकोपाख्याने वासुदेववाक्यम्, G_3 वासुदेववाक्यम्, M हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn 299, Ds_2 295, T_1 G_3 296, T_2 G_1 228, T_4 195, G_4 121, G_5 225, G_6 297, M 191.

वैशंपायन उवाच ।

हासं कृत्वा तु तद्वाक्यं केशवः केशिसूदनः ।
उवाच वचनं दूतं गच्छ मद्वचनाद्द्विज ।
सावधं हंसडिम्भकौ ब्रूहि त्वमितविक्रम ॥
बाणैर्दास्यामि निशितैः शार्ङ्गमुक्तैः शिलाशितैः ।
सपत्नीपालकुसुमे पक्षपत्रैः सुवाजितैः ॥
असिना वाथ दास्यामि निशितेन महात्मनोः ।
शिरो वक्षोऽस्यतो चापं मत्करमुक्तं वलि ॥
यो वां दण्डवाञ्छयौ पुत्रयोर्योद्धदर्पहारणम् ।
स एव दक्षिणा वां स्यात्तं निशया वा निदर्शनम् ॥
देशोऽयं सविधानज्ञो यत्र नः सङ्गरो भवेत् ।
तत्र गत्वा तथा चाहं सबलः सहसैनिकः ॥
भवन्तौ निर्भयौ भूत्वा गच्छेतां सबलौ नृपौ ।
पुष्करे वा प्रयागे वा मथुरायामथापि वा ।
तत्राहं गमिष्ये याता यत्र वाचो विचारणा ॥
अथ वा मित्रभावाच्च चतुर्थं स्वमक्षमः ।
न शक्यं भवता यातुं तत्र पश्यति सात्यकिः ।
त्वया सह इतो गत्वा साक्षिभूतो भव द्विज ॥
इदं च जाने विप्रेन्द्र स्नेहो मम सदा त्वयि ।
तेन त्वं विजयी भूयाः संसारे दुःखसङ्कुले ।
मत्परायणो नित्यं सदा भव जनार्दन ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा ब्राह्मणं कृष्णः सान्त्वयन् पुनरेव च ।
गच्छ शैनेय विप्रेण ब्रूहि मद्वचनात्तयोः ॥
यन्मयोक्तमशेषेण यद् गत्वा तयोर्वदेः ।
यथा नः सङ्गरो युद्धे तथा वद यथाग्रतो ॥
धनुरादाय गच्छ त्वं बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ।
रथेनानेन गच्छ त्वमसहायो यदूत्तम ॥
सात्यकिस्तं तथेत्युक्त्वा रथमास्थाय शीघ्रगम् ।
गन्तुमिच्छन्नसौ राजन्नसहायः स सात्यकिः ॥
जनार्दनं विमृश्याशु दूतं तं यादवेश्वरः ।
अहो पार्थमहो पार्थमित्युवाच जनार्दनः ॥
नमस्कृत्य ततो दूतो माधवं यादवेश्वरम् ।
स ययौ शाल्वनगरं शैनेयेन सह द्विजः ॥
ततः प्रविश्य धर्मात्मा ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः ।
आसनं सदस्यास्य विसृज्य यदवे पुनः ।
आस्ते यथासुखं विप्रः शैनेयेन समन्वितः ॥
अथ तं हंसडिम्भयोर्दर्शयामास सात्यकिम् ।
दूतोऽयं सात्यकिः प्राप्तः सख्यो यादवं हरेः ॥

(L. 2842) Da1 T1 G1 हासं (for हासे) — (L. 2843) Da1 Da2 D1 T1 G1.4 M1.2 वद (for द्विज) — Dn Da2 om line 2846 — (L. 2846) D6 M1-3 कुसुमे (for °कुसुमैः) T1 सपर्णीपाद्यकुसुमैः (for °) — (L. 2847) Da2 महात्मने; D6 T1.4 G2 M1-3 °त्मना (for °त्मनो) — (L. 2848) Da1 मत्कराग्र (for °र) Da2 चपेः; D6 चलाग्; T1 G1 M1.4 बलिम् (for बाहि) — (L. 2849) Dn T1.2.4 G1.3.4 दण्डो (for दार्वौ) Da2 वां दृष्टं च दार्वेण (for °) — (L. 2852) T4 सत्त्व (for सत्त्व) Dn T1.2 G1.2.4 वाहन (for सैनिक) — (L. 2855) Da1 यासि (for याता) — (L. 2856) Dn T1.2 G1-3.4 च ते क्षमम्, D6 T1 M1 न च क्षम, G1 भ च क्षमम् (for स्वमक्षम) — (L. 2859) Da1 इद हि पदयते विप्र (for °) M1.2 तव (for त्वयि) — (L. 2860) Dn Dn G1.2.4 M1 भूयात्; Da1 भूत (for भूयाः)

Colophon — *Mention of the Parvan* Da1 — *Mention of Khila* Da1 D6 T1.2.4 G M — *Adhy. name* Da2 G1 M1-3 हंसडिम्भकोपाख्यानम्, Da1 M1 हंसडिम्भकम्; T1.2 G1 हंसडिम्भकोपाख्याने वासुदेवकथनम्; G1 वासुदेवकोपकथनम् — *Adhy. no.* Dn Da1 239; T1 G1 227; T2 G1 219; T4 196; G2 221, G4 126, G1 228, M 192

Da1 G1 om; Da2 भगवान् (for वैशंपायन) — (L. 2862) M1.2 विष्णु (for कृष्ण) Da2 इत्युक्त्वा भगवान् विष्णु (for °) Dn G1.4.5 स (for च) — (L. 2863) Dn G1.4-5 गत्वा, G4 दृष्ट्वा (for गच्छ) — (L. 2864) G1.4 [अ]नयोर् (for तयोर्) Dn Da2 G4 पुर, D6 यथा, T1 G1 यदा (for यदो) — (L. 2865) Dn तदा; T4 यदा (for यदो) — (L. 2871) M1 [उ]क्त्वा च (for [उ]वाच) M1 जनार्दनम् — T2 G1.4 om lines 2872-2876 — (L. 2872) Dn T1 G1 M1 तदा दूतो, Da2 D6 T2 G1 जगन्नाथे (for ततो दूतो) Dn Da1 D6 T1.4 G1.4 M माधवं माधवे श्वरम् (for °) — (L. 2873) Dn D6 समन्वित (for सह द्विज) — D6 om (hapl.) lines 2874-2876 — (L. 2876) Dn Da1 T1.4 G1.4 यादवे (for य°) — (L. 2876)

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हंसः प्राह वचस्तदा ।
श्रुत्या समागतः पूर्वमद्य दृष्टो मया त्वसौ ॥
धनुर्वेदे च वेदे च शस्त्रशास्त्रे तथैव च ।
निपुणोऽय सदा शूर इत्येवमनुशुश्रुमः ।
अद्य दृष्टिपथं प्राप्तः प्रीतिं मे विदधात्यसौ ॥
कुशलं वासुदेवस्य बलदेवस्य चापि वा ।
कुशला सात्वताः सर्वे उग्रसेनपुरोगमाः ॥
तथेति सात्यकि प्राह मन्दमुन्मिषितानन ।
ततो जनार्दन प्राह हंसो वाक्यविशारदः ॥
अपि दृष्टस्त्वया चक्री सिद्ध न कार्यमीहितम् ।
यद् सर्वमशेषेण मा वृथा कालमत्यगाः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्तवति हंसे च धर्मात्माथ जनार्दन ।
उवाच प्रसहन्वीर स्तुवन्नारायणं तदा ॥
अद्राक्षमद्राक्षमहं जनार्दन
करस्थचक्र वरशङ्खधारिणम् ।
आतप्तजाम्बूनदभूषिताङ्ग
स्फुरत्प्रभाद्योतितरत्नधारिणम् ॥
अद्राक्षमेनं यदुभि पुरोगत
ससेव्यमान मुनिवृन्दमुख्यैः ।
सस्तूयमान प्रभुवन्दिमागधै
स्मितप्रवालारुणपल्लवाधरम् ॥
अद्राक्षमेन यतिभिः पुरातनै-
र्विविच्य वेद्य विधिवत्सहामरैः ।
प्रफुल्लनीलोत्पलशोभितश्रियं
विनिद्रहेमाब्जविराजितोदरम् ॥
भूयोऽहमद्राक्षमजं जगद्गुरु
प्रसादयन्त वचनेन यादवान् ।
निरूपयन्त विविधन्मुनीश्वरै
प्रवृद्धवेदार्थविधिं पुरातनैः ॥
अद्राक्षमद्राक्षमहं पुनः पुनः

Dn T1 G3 4 सुखे यदा (for यथासुख) —(L 2877) D6 T1G3 M1-3 अथ हंसडिंभकयोर् (for °) —(L 2878) T3 ऽहं (for ऽय) D6 T4 G3 असौ (for अयं) —(L 2880) Dn3 Ds3 G3 M4 श्रुत , T1 G3 4 दूरया , T3 G1 4 दूरय (for श्रुत्या) G1 समागतं , G3 M4 °गम (for °गत°) —(L 2881) G5 शास्त्रे (for वेदे) Dn T2 3 G1 3 M3 शास्त्रे शास्त्रे , Ds3 शास्त्रे शास्त्रे , G6 वेदशास्त्रे (for शस्त्रशास्त्रे) —(L 2882) Dn य (for ऽय) Ds3 M4 धीर , D6 T4 M1-3 वीर (for शूर) —(L 2883) Dn T1 3 G1 ततो , Ds3 D6 T4 M4 अथो , G3 अहो , M3 ततो (for अद्य) T3 प्राप्य (for प्राप्त) Ds3 मो , Bom Poona eds G(ed) मौ (for मे) —(L 2884) Ds3 D6 T4 G M बलभद्रस्य (for °देवस्य) Ds3 वा पुन (for चापि वा) —(L 2886) G5 ततो [illegible] (for तथेति) Ds3 G3 3.4 मन्दसुस्मयितानन (for °) —(L 2888) G4 सनद्ध (for सिद्ध न) —(L 2889) T3 अत्यगात् (for °गा)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds3 — *Mention of Khila* Dn Ds3 T2 3 4 G M — *Adhy name* Dn Ds3 T1 3 G1 हंसडिंभकोपाख्याने हंसवाक्यम् ; G3 हंसवाक्यम् , M2 4 हंसडिंभकम् — *Adhy no* Dn Ds3 300 ; T1 G1 228 , T3 G1 330 , T4 197 ; G3 123 , G4 227 ; G5 229 , M 193

D6 T1 2.3 G1 2 4 5 M om lines 2890 2891 with the ref. Before line 2893 Dn1 T2 4 G3 M ins जनार्दन —(L 2892) T3 G1 महाधन (for जनार्दन) —(L 2893) Ds3 T1 4 G1 3 M हस्तस्थ- (for करस्थ) T2 G1 4.5 -शार्ङ्ग (for -चक्र) Ds3 T1 3 4 G M -चक्र (for -शङ्ख) — After line 2895 D6 ins

22** अद्राक्षमेनं यदुभि पुरातनै-
र्विविच्य वद्य विधिवत्सहामरै ॥
प्रफुल्लनीलोत्पलशोभितश्रिय
विनिद्रहेमाब्जविराजितोदरम् ॥

—(L 2896) Dn T1 3 G1 3 4 यतिभि , M4 कविभि (for यदुभि) Dn Ds2 G4 M4 पुरातनै ; D6 पुरागतै ; T4 G4 पुरोगतै (for °गत) —(L 2898) Ds3 प्रभुस्तुतमागधै ; T4 G3 प्रभवादि° , G1 प्रभुभि स° , G4 4 मुनिवृन्दमुख्यै (for प्रभुवन्दिमागधै) —(L 2899) D3 स्तमत्- (for स्मित-) Ds3 G3 -प्रवालाधर (for °रुण) Ds3 -पल्लवारुणम् (for °धरम्) — D6 om lines 2900-2903 —(L 2900) M1-3 कृतिभि (for कविभि) —(L 2903) Dn G3 4 -शोभित श्रिया (for -शोभितश्रियं) —(L 2904) D6 M1-3 विभु , G3 दृश (for अज) —(L 2905) Ds3 G2 प्रमोदयन्तं (for प्रसाद°) —(L 2906) T3 विविधं (for विधि, -वन्) —(L 2907) Ds3 G1 4 5 प्रवृत्त , D6 T4 प्रवद्ध- G3 प्रबुद्ध- ; M1 3 विवृद्ध ; M3 वेदाग्र (for प्रवृद्ध-). T3

समस्तलोकैकहितं प्रभुं हरिम् ।
वसन्तमस्मिञ्जगतो हिताय
जगन्मयं तं परिभूय शत्रून् ॥
भूयोऽप्यपश्यं सह यादवेश्वरै-
र्विक्रीड्य विक्रीड्य विहारकाले ।
रमन्तमीड्यं रमयन्तमीश्वरा-
न्यवृत्तमान्यादवमुख्यमीश्वरम् ॥
भूयोऽप्यपश्यं सरसीरुहेक्षणं
सार्धं तया भीष्मतनूजया हरिम् ।
वसन्तमम्भोनिधिशायिनं विभुं
भक्तप्रियं भक्तजनास्पदे हरिम् ॥
अद्राक्षमद्राक्षमहं सुनिर्वृतः
पिबन्निवंस्तस्य वपुः पुनः पुनः ।
नेत्रेण मीलद्विवरेण केवलं
धन्योऽहमेवेति सदा व्यचिन्तयम् ॥
अद्राक्षमम्भोजयुगं दधानं
प्रभुं विभुं भूतभवप्रभावनम् ।
आद्यं फक्कानसुरं विभावसुं
संस्मृत्य संस्मृत्य तमेव निर्वृतः ॥

अद्राक्षं जगतामीशं वक्षोराजितकौस्तुभम् ।
वीज्यमानं हरिं कृष्णं चामराणां शतैः सदा ॥
युवां विद्वेषयुक्तेन चेतसा यादवेश्वरम् ।
स्मरन्तं सर्वदा विष्णुं क वा तौ क च वेति वा ॥
कुतो द्रक्ष्यामि तौ मन्दौ कुतो वा मत्पुरोगतौ ।
ध्यायन्तमित्थं देवेशं करसंश्रयणात्तदा ॥
हसन्तमेवमद्राक्षं करं देहस्थितः परम् ।
वदन्तं नारदे वाचं दुर्वाससि यतीश्वरे ॥
अक्षसूत्रपदां वाणीं वापयन्तं मुनीश्वरान् ।
दृष्ट्वा दृष्ट्वा हरिं देवं पुनः पुनरचिन्तयम् ॥
असाध्यमिदमारब्धं वाभ्यामिति नृपोत्तम ।
नारब्धव्यमिदं कार्यमितःप्रभृति भूमिप ॥
निवृत्ता सा कथा हंस यत्करग्रहणं तव ।
एष तेऽशेषमखिलं यस्यत्येव हि सात्यकिः ॥
एतद्वचनमाकर्ण्य हंसः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः ।
अरे ब्राह्मणदायाद का नाम तव वाग्मियम् ।
आवयोः पुरतो यत्तु त्रैलोक्यं जेतुमिच्छतोः ॥
मायया त्वां भ्रमन्त्येष कृष्णो लीलाविधानवित् ।
तं दृष्ट्वा भ्रम एवैष तव संजायते महान् ॥

G1, 2-4 M1-3 निधिं (for ॰निधि). — (L. 2909) G2 पुरातनं (for पुन पुनः) — (L. 2909) Ds2 D5 T3 G3 ॰हितैषिणं (for हितं प्रभुं). — (L. 2911) Ds2 G1, 2, 4, 5 M1 तान् (for तं). — G3 om lines 2912-2915. — (L. 2913) T4 G4 विक्रीड्यमानं च (for ॰ड्य विक्रीड्य). — (L. 2914) M1-3 ईशान् (for ईश्वरान्). — (L. 2917) Ds2 T3 G1, 4, 5 समेतया (for सार्धं तया). — (L. 2918) Ds2 D5 T3 हरिं (for विभुं). — (L. 2919) Ds2 विभुम्; Ds2 D5 T3 G3 M विभुम् (for हरिम्). — M1 om lines 2920-2923. — (L. 2921) Ds2 D5 T4 G3 पुरातनम् (for पुन. पुनः). — (L. 2922) Ds2 मीलितभ्रमरेण; M2, 3 मीलविवरेण (for मीलद्विवरेण). — (L. 2923) D5 Ds2 T3 G3 M3 अस्मि (for एव) T1 G1, 5 विचिन्तयन् (for व्यचिन्तयम्). — (L. 2924). T1 सनातनं (for दधानं). — (L. 2926) D5 [illegible] ॰ज्वलि- [illegible] ॰भव- [illegible] ॰). [illegible] 2931) Ds2 स्मरन्तौ; T3 G3 ॰तौ (for ॰न्तं). Bom. Poona eds G(ed) [illegible] वैरे क च वेति क- (for ॰). — (L. 2932) Ds2 D5 T3 G3 M क च, T1 क तु (for कुतो). — (L. 2933) D5 ध्यायन्तम् (for ध्याय॰). Ds2 इव; D5 अर्थं (for इत्थं). M1-3 तत्र (for तदा). Ds2 G3 करे सदा; G1 तत्र स्थितं सदा (for ॰). — (L. 2934) Ds2 T3 G1, 3 M3 पुनम् (for परम्). — (L. 2935) D5 यतीश्वरे. (for ॰श्वरे). — (L. 2936) Ds2 दीपयन्तं; D5 T4 स्माय॰ (for वाप॰). D5 Ds2 G1, 2, 4, 5 मुनीश्वरम्; D5 T4 यतीश्वरान् (for मुनी॰). — (L. 2937) Ds2 G3 M1, 3 [illegible] ते; D5 T4 चाहं (for the second दृष्ट्वा). M3 विष्णुं (for देवं). Ds2 समचिन्तयम् (for अचिन्तयम्). — (L. 2940) Ds2 निवृत्तोऽसि (for ॰सा सा). Bom. Poona eds. G(ed) [illegible]चिन्तयन्; Cal. ed एककथा (for यत्कर-). — (L. 2941) D5 ते सर्वम्; Ds2 निवृत्तम् (for तेऽशेषम्). Bom. Poona eds. G(ed.) निवृत्तमखिलं सर्वं (for ॰); Ds2 वदिष्यति (for यस्यत्येव) — Before line 2943, D5 Ds2 ins हंस उवाच. — (L. 2943) M1, 2 रे रे (for अरे). Ds2 G(ed) तस्या मातेव वापि तव (for ॰).

उद्धृत्य गदाराजं गदायाश्च विभूषितम् ।
भूमिर्दारितमार्गेऽग्रगुरुत्वकरोऽधरम् ॥
गृहमागमपम्यापनरूपदीपेतरूपम् ।
धामपत्नयस्तीर्थानि स्पर्शोऽपमपरम् ॥
चतुर्भुजं शङ्खचक्रगदापद्मधरं यादवसत्तमम् ।
अहोऽस्य भव पश्य दर्शनाद्भ्य चक्रिणः ॥
इदानीं च महाभागौ भागयन्तैव केशवः ।
त्वामेव विप्र मन्दात्मन्निरुद्धात्मना हि मा ॥
पारम्पर्यमिदमेवैव विप्र मनुजर्षभ ।
अहो नु मन्तु माहत्म्य वचनं वचनं मम ॥
अहमेतत्तथा विप्र सर्वमेतदोऽस्ति वचः ।
हरिमायाहिजमेव अन्यथा च महीदिदम् ॥
गच्छ मन्दमते विप्र यथेष्टं गालवं शिरः ।
गच्छ गच्छ यथेष्टं त्वं पृथिवीं पृथिवीं मम ॥
जिह्वा गोपाद्दायाद दत्वा यादवान्प्रभून् ।
एव नः प्रथमः पन्थो जेष्याम इति यादवान् ।
गच्छ नेष्यामि विप्र त्वां द्रष्टुं पर्वतवासिनम् ॥
मथुरामनुशिष्टं मद् भुक्त्वा गदया मया ।
न मे विस्मयः कार्यं पश्चात्तापमपि पार्थिव ॥
इत्युक्तवा भाषणं हंसो भूयः साडिम्भकोऽब्रवीत् ।
अरे यादवदायाद किमर्थं प्रलपसीह ।
डिम्भमर्थमनन्तगुणः किं वा मे नादितं नरम् ॥

गालवशिष्याच ।

इदं गच्छ वचो हंस उद्धृत्य गदाभृतः ।
अर्दीशिलधाराभिः शार्ङ्गमुक्तैः शिलाशितैः ॥
हास्यामि चक्रवर्तमनिशा वा निशितैश्च ।
दिव्यैस्तैस्तथामि ते हंस चरदानस्य संमदम् ॥
याहर्यं हि तव मन्दात्मन्विस्मयोऽपि नृपाधम ।
देवदेवात्मजमथातरमभिगच्छति यो नृपः ।
तथैव बलभद्रोऽयो जिह्वाच्छेदो नराधम ॥
तस्य शार्ङ्गरवं श्रुत्वा अश्वस्य च हरेः पुनः ।
यो नाम जीवितं वाञ्छेत् हरेर्नास्ति स्मरत वै ।

—(L. 2944) Ds1 इत्यपि (for °मेः). —(L. 2945) G3 प्रमथति; M4 °स्वेव (for °देव) Ds3 मायया भ्रामयन्तेव, T2.3.4 G1.3.4 °वा त्वां प्रमथति; M1.2.3 °या त्वां भ्रामयति (for °) —(L. 2946) Dn G3.5 °मायेति (for समा वेश) Ds3 G3 M4 भूमिर्दारितं समाद्य (for °) Ds3 G3 M4 °मुषितं; G3 कृत (for °कृत) Dn M4 °वरोपमम् (for °धरम्) —(L. 2949) Ds3 T3 G3.4.5.6 °रूपमात्रकम् (for °तीर्थ°) —(L. 2950) Ds3 D5 T2.3 G M4 °शानि (for हानि) Ds3 G3 स्थिरम् (for विस्मय) Ds3 °मत्सम् (for °सम्) —(L. 2951) Ds3 T3 G3 चतुर्भुजं Dn1 Ds3 T2.3 °वरदानं; T3 °भुजाकृतं; G3 च हि (for °चको) G1.3 चतुर्भुजं वरदानं (for °) Ds3 °संमदम्; Ds3 G3.5 संमदम्; T1 °मन्दम् (for °संमदम्) —(L. 2952) G3.5 तव (for तस्य) —(L. 2953) Ds3 महाराज; D5 G3.5 M °त्मा न; T2.3 °त्मानं (for °त्मायौ) T3 G3 [दृ]-श (for [दृ]श) Ds3 दुर्मति (for केशव) —(L. 2954) Dn G3.4 मा, Ds3 ते (for मा) Dn G3.4 M4 मेत्रधारिणिका हि मा; D5 T2.3 G1.3 M1.2 इन्द्रधारिणिका हि मा (for °) —(L. 2955) Ds3 महात्म्यम् (for माह°) Ds3 प्रमोहम्यम् (for मनु°) —(L. 2956) Dn3 D5 T3 G3 न; G3 M3-4 नु (for नु) M1.2 वाक्यं (for माहत्म्य) Ds3 D5 T3 G3 M वचनं (for कर्तव्यं) —(L. 2957) Dn D5 T3 G3.4 M4 एव (for कृतम्) Dn T3 पौरिणं (for [अ]पौ°) —(L. 2958) M1.2 सवयमतार् (for सर्वि°) T2 G3.4 इदम् (for इदम्) —(L. 2959) D5 T3 G3 पृथिवीं (for यथेष्टं) Dn हिम (for हिम°) —G3 om. lines 2960–2963 D5 T3 G3 om. line 2960 —(L. 2960) Ds3 M4 हिम (for the first गच्छ) —G3 om. lines 2961–2962 —(L. 2961) M1-3 जेप्ये (for जिह्वा) Dn3 जिह्वा (for दत्वा) Ds3 हे यादवान् (for यादवान्) —(L. 2963) Dn Ds3 D5 T1.2.3 G M4 गच्छेति (for नेष्यामि) Dn Ds3 T1.3 G1.3.4 विप्रे ते, D5 T3 विप्रेन्द्र (for विप्र त्वां) Dn Ds3 T3 G1-4 द्रष्टुं, T3 G1 भ्रष्टं (for द्रष्टुं) —(L. 2964) Dn °नुशिष्टं (for °ई) Bom Poona eds. G(ed.) भुक्त्वा (for भुक्त्वा) —(L. 2965) Dn Ds3 D5 T1.2.3 G M4 कदाचित् हि वर्तेत (for °) —(L. 2967) Ds3 G3.4 ओ ओ; M1.2 रे रे (for अरे) M1.2 अपि (for इह) —(L. 2968) Dn T3 G3 नादितम्; G3.4 अदितम् (for नादि°) —(L. 2969) Ds3 T3 G3.4 सर्वं (for तस्य). —(L. 2970) T3 G3.4 °धाराभि (for °धाराभिः) —(L. 2971) तव (for कर) Ds3 T3 G3 निशितैश्च (for वा नि°) —(L. 2972) M1.2 संमद —(L. 2973) Dn T1.2 G1.3.4 धार्ष्ट्यं धार्ष्ट्यं तव मदमन्दात्मन्विस्मयोऽपि वा. —(L. 2974) Dn T3 G3.4 नृपाधम (for देवदेवात्) Dn T1.2 G1.3.4 मह (for नृप) — G3 om. lines 2975–2978 —(L.

गिरीशनरदर्पेण ब्रूयादसदृशं वचः ॥
सहाया वयमेवैते वलभद्रपुरोगमाः ।
प्रथमो बलभद्रोऽसौ द्वितीयोऽहं स सात्यकिः ॥
कृतवर्मा तृतीयस्तु चतुर्थो निशठो बली ।
पञ्चमोऽथ च बभ्रुस्तु पञ्चश्चैवोत्कलः स्मृतः ॥
सप्तमः सारणो धीमानस्त्रशस्त्रविशारदः ।
अष्टमस्त्वथ सारङ्गो नवमो विपृथुस्तथा ।
दशमश्चोद्धवो धीमान्वयमेते बलान्विताः ॥
नरवैते पुरतो गोषु शङ्खचक्रगदाधृतः ।
देवदेवस्य युद्धेषु तिष्ठन्त्येव दिवानिशम् ॥
यौ हि वीरौ सुतौ तस्य स्वात्मना सदृशौ बले ।
तावेव यो क्षमौ युद्धे हन्तुं बलमदान्वितौ ॥
यो गिरीशो गिरावेव परं दत्त्वा स तिष्ठति ।
युवां हि पैनली युद्धे तिष्ठथः सशरं धनुः ।
गृहीत्वा शत्रुभिः सार्धं युद्धं कर्तुं समुद्यतौ ॥
ईदृशेष्वथ भृत्येषु युद्धं कुर्वन्तु शत्रुभिः ।
त्रैलोक्यं रक्षतस्तस्मात्करमिच्छन्नजेत कः ॥
हनिष्यत्येव वा युद्धे त्रैलोक्यं योऽद्य रक्षति ।
शरेण निशितेनाजौ शार्ङ्गमुक्तेन केवलम् ॥
क नः सभाम इत्येवं पुनराह जगत्पतिः ।
पुष्करे पुण्यदे नित्यमुत गोवर्धने गिरौ ॥
मथुरायां प्रयागे वा दर्शयेवां बलानि मे ।
शङ्खचक्रधरे देवे जगत्पालनतत्परे ॥
राजसूयं महायज्ञं यष्टुमिच्छति कः स्वयम् ।
पदन्वा स्वस्तिमान्मर्त्यस्त्वा विना को व्रजेत्पुरम् ॥
इदं जाड्यमिदं मौढ्यमिदमत्यद्भुतं वचः ।
इदमिच्छसि चेन्मूढ हास्यतां यासि भूतले ।
इत्युक्त्वा सात्यकिर्वीरो हसन्निव विभो स्थितः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः क्रुद्धो महाराज हंसो डिभक एव च ।
इदं प्रावोचतां वाक्यं रोषव्याकुलितेक्षणौ ॥
दिधक्षन्तौ दिशः सर्वाः सर्वान्वीक्ष्य नृपोत्तमान् ।
करं करेण निष्पीड्य स्मरन्तौ तद्वचो महत् ॥
क नु क वा नन्दसूनुः क वा रामो बलोत्कटः ।
इति ब्रुवाणौ साक्षेपौ सात्यकिं सत्यसंगरम् ॥

2976) G₃ कृपायन (for नरा°) — (L 2977) D₆ को नाम श्रीवियाकाङ्क्षी (for °) T₂ G₃ ₅ शिष्टस्यारेरमत्र वे (for °) — (L 2978) D₆ M₁ ₃ गर्वेण (for दर्पेण) Dn G₃ M₂ को मूषादीदृश वच (for °) — (L 2981) G₃ तृतीय कृत वर्मा च (for °) — (L 2982) D₆ कङ्कस् (for बभ्रुस्). M₁ [उ]ल्मुक ; M₂₋₄ [उ]ल्मुक (for [उ]त्कल) D₆ पञ्चस्तु विपृथु स्मृत (for °) — (L 2983) Dn G₃ ₄ सारणो (for सा°) D₆ T₂ G₃ सप्तमस्तु महाराज यादव कृत एव हि — (L 2984) D₆ T₁ G₃ नवमोऽपि विदूरथ (for °) — (L 2986) Dn D₅₂ T₁ ₂ G स एते (for नरवैते) Dn₂ M₂ ₃ गोष्ठे (for गोषु) — (L 2987) D₆ T₂ G₃ महावला (for दिवानिशम्) — Dn G₃ om line 2988 — (L 2988) Dn₂ T₁ ₂ G₁ ₄ नाम्नयसदृशौ बले (for °) — (L 2989) D₆ काङ्क्षितौ (for यो क्षमौ) Dn₂ हन्तु मदवलान्वितौ (for °) — (L 2990) T₂ G₃ ₄ गिरा देवो. G₃ हि परतो (for गिरा देव) Dn T₁ G₃ [अ]पि , T₂ G₃ ₅ [अ]प (for स) — (L 2991) Dn T₂ G₃ केवलं (for °ली) — (L 2992) Dn समायुक्तौ (for समुद्यतौ) — (L 2994) T₂ रक्षणार्थ (for रक्षतस्). — (L 2997) G₃ यज्ञ (for क न°) — (L 2998) Dn G₃ ₄ पुण्यतो (for °दे) G₃ गुरुतम् (for नित्य).

— (L 2999) Bom Poona eds G(ed) दर्शयन्तौ (for येतां) — (L 3000) D₆ शङ्खचक्रधरो देव (for °) — (L 3001) Dn₂ D₅ T₁ ₂ G₃ ₄ ₅ M₁ ₂ ₃ कर्तुम् (for यष्टुम्) — (L 3003) G₁ वाच्यम् (for जाड्यम्) T₂ मौर्ख्यम् (for मौढ्यम्) — (L 3004) Dn₂ क्रुद्ध (for मूढ). — (L 3005) Dn G₃ मुनि ; Dn₂ T₂ G₁ ₄ M₁ त्रिधु , G₃ यदु (for विभो) D₆ T₂ G₃ जगत्पते (for विभो स्थित)

Colophon — *Mention of the Epic* Dn₂ — *Mention of Khila* Dn Dn₂ D₆ T₁ ₂ G M — *Adhy name* Dn Dn₂ T₁ ₂ G₃ हंसडिभकोपाख्याने सात्यकिवाक्यम् ; M इत्यधिकम् — *Adhy no* Dn Dn₂ 301 , T₂ G₃ 229 ; T₂ G₃ 231 ; G₃ 224 ; G₃ 227 ; G₃ 230 , M₁₋₃ 194 ; M₁ 193

T₂ G₃ om the ref — (L 3006) Bom Cal eds. युक्तौ (for युद्धे) — (L 3007) Dn Dn₂ T₁ ₂ G₃ ₄ ₅ वै प्रोचतुर (for प्रावोचतां) D₆ कोप (for रोष) — (L 3008) Dn₂ दश दिश (for दिशः सर्वाः) — (L 3009) Dn₂ T₂ G₃ ₄ ₅ करेण निष्पीड्य करे (for °) G₃ करणं (for तद्वचो) — (L 3010) M₁ ₃ नन्दसुत (for °सूनु) D₆ T₂ क नु नन्दसुत कृष्ण (for °). Dn G₃ M₁₋₄ बलोत्कट : T₂

अरे यादवदायाद किं नृपे न पुरोगत ।
इतो निर्गच्छ मन्दात्म दूतस्त्वमसि साम्प्रतम् ॥
अन्यथा वध्य एव त्व प्रलपन्परुष वच ।
सत्य निर्लज्ज एवासि यद्ब्रूया ईदृश वच ॥
आवामिद जगत्सर्वं शासितु सयतौ नृपौ ।
को नाम मानुषे लोके करदो नैव जीवति ॥
हत्वा गोपालक सख्ये वध्वा यादवका बहून् ।
गृह्णीम करसर्वस्व ततो गच्छ नराधम ॥
अवध्यो दूतता प्राप्तो यद्यद्ब्रूया प्रभाषसे ।
ईश्वरो नौ वर दाता ह्यमराणामपि च प्रभु ॥
रक्षितारौ महाभूतौ सग्राम गच्छतोश्च नौ ।
पितर याजयिष्यावो हत्वा गोपालका रणे ॥
एते गोप्ता भृश युद्धे कातरा सर्व एव ते ।
हत्वा तान्सबलान्युद्धे पुनर्नेष्याव केशवम् ॥
सरक्षव्या महासेना प्रगृहीतशरासना ।
गृहीतप्रासमुसला गृहीतकवचा सदा ॥
आरूढरथसाहस्रगदापरिघसकुला ।
सुप्रभूते धनवती प्रभूतयवसाकुला ॥
प्रभूतजलसयुक्ता सकुलीका सतोमरा ।
सच्छत्रा सध्वजा चैव सभटा साधु साम्बरा ॥
कल्प्यता वाहिनी घोरा बलाध्यक्षा समन्तत ।
अवध्य एव गच्छ त्व न ते मरणतो भयम् ॥
सग्राम पुष्करेऽस्माक श्व परश्वोऽपि वा नृप ।
ततो ज्ञास्यावहे वीर्यं केशवस्य बलस्य च ।
ये स्वयोक्ता नृपा सख्ये तेषामपि च यद्बलम् ॥

सात्यकिरुवाच ।

एष गच्छामि वा हन्तु श्व परश्वोऽपि वा नृपौ ।
अद्यैव हि मया वध्यौ न चेद्दूतो भवाम्यहम् ॥
न हि श्वो वा परश्वो वा युवा कटुकभाषिणौ ।
दौत्य हि तु समखिल भवत्येव सदा नृणाम् ॥
अन्यथाह युवा हत्वा ततो यास्यामि निर्वृतिम् ।
स्ववीर्यं बाहुदर्पं च दर्शयध्व नृपाधमौ ॥
शङ्खचक्रगदापाणि शार्ङ्गधन्वा किरीटभृत् ।
नीलकुञ्चितकेशाढ्यो लम्बबाहु श्रिया वृत ॥
स सर्वलोकप्रभवो विश्वरूप सुरप्रभात् ।
दैत्यदानवहन्तासौ योगिध्येय पुरातन ॥

बलोद्धत (for कद) —(L 3011) D6 T4 G3 M1 3 साक्षेप (for पौ) —(L 3012) T1 3 G1 3 4 पुरो वद T4 G3 M4 पुरा नृप (for पुरागत) —(L 3015) D6 M4 स स्वे (for सत्य) T4 G3 यादृग (for ई) —(L 3016) T2 शासितौ (for तु) T4 शासनौ G3 शासितौ (for सयतौ) —(L 301) D6 T4 G3 क्व न न (T4 नो) ददाति वै (for ᵇ) —(L 3018) M1 युद्ध (for सख्ये) Dn T1 3 G1 3 4 हत्वा गोपालकान् सर्वान् (for ᵃ) M1 हत्वा (for वध्वा) Ds1 बलान् (for बहून्) —(L 3019) D6 T4 M4 नृपाधम (for नरा) —(L 3021) Dn D6 M2 नो (for नौ) G3 दद्याद् (for दाता) —(L 3022) Ds2 तौ T4 तौ (for नौ) —D6 T3 G3 om lines 3023 3029 —(L 3023) Ds2 G2 3 M जित्वा (for हत्वा) Ds2 G2 3 M1 3 गोपालकं (for ᵒकान्) —(L 3024) M नृपा (for भृश) —(L 3025) Ds1 जयामि T1 3 M -3 म (for व) —(L 3026) Dn G1 सहत या T सस (for सरक्ष) —(L 3028) Ds2 T2 G 2 3 5 M 4 साहस्रा (for साहस्र) —(L 3029) Dn T 2 G1 3 5 प्रभूतबलसाधना (for ᵇ) — Ds2 om lines 3030 3331 —(L 3030) T4 G3 -सपक्षौ (for सयुक्ता)

D6 T4 G3 सकुठारा (for लीका) T4 G3 सतोमरौ —(L 3031) D6 T4 G3 M4 वीरा (for चैव) D6 T4 G3 सुभगा (for सभटा) Ds2 D6 T1 2 G1 3 सभटा साधुधाम्बरा (for ᵇ) —(L 3032) T4 G3 चाल्यता (for कल्प्यता) M1 3 बला ध्यक्षे (for क्षा) —(L 3033) T4 वध्यास्म (for अवध्य) D6 मृत्युत ते (for मरणतो) —(L 3035) Ds2 D6 T1 3 G1-4 M ज्ञास्यामहे (for वह) T4 सर्वे (for वीर्यं) —(L 3036) M4 सर्वे (for सख्ये) Cal ed मपि (for अपि) —G4 om the ref —(L 3037) Ds2 हस T1 G1 हसा (for एष) T2 गच्छामहं (for मि वा) Ds2 T1 2 4 G1 4 5 M4 नृप (for नृपौ) —(L 3040) Ds2 G1 2 4 5 दौत्ये हि, T1 भवद्धा T3 दूत्य हि (for दौत्य हि) Ds2 T1 2 4 G M अतुल (for अखिल) Ds2 G4 वहामि D6 सहति T4 G3 M वहति (for भवति) D6 G3 नृप (for नृणाम्) —(L 3041) D6 T4 G3 युद्धे हत्वा (for हत्वा ततो) T1 3 G1 4 निर्वृत G3 नि वृत्तम् (for निर्वृतिम्) —(L 3042) M4 बल (for बाहु) Ds2 G2 M2 दर्शयन्त्वा D6 T4 G3 यत्व, T3 येष (for यध्व) T1 3 G2 3 4 नृपोत्तमौ (for नृपाधमौ) —(L 3045) G3 त्रिरूपाक्ष (for विश्वरूप) —(L

पद्मकिञ्जल्कवदनः श्यामलः सत्यविक्रमः ।
सृष्टिस्थितिलयस्यैकः कर्ता त्रिजगतां पतिः ॥
शरेण निशितेनाजौ दर्पं वो व्यपनेष्यति ।
इत्युक्त्वा रथमारुह्य प्रतस्थे सात्यकिः स्म ह ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
स प्रविश्य पुरं विष्णोः सात्यकिः शिनिपुंगवः ।
आचचक्षेऽथ कृष्णाय यथा वृत्तं तयोस्तदा ॥
ततः प्रभाते विमले केशवः केशिसूदनः ।
बलाध्यक्षाननुप्राहेदं कृतमङ्गलतत्परः ॥
संनह्यन्तां बलं सर्वं रथकुञ्जरवाजिमत् ।
अनेकभेरीपणवप्रासासिपरिघाकुलम् ॥
सध्वजं सपताकं च सालंकारपरिच्छदम् ।
तथेति ते प्रतिश्रुत्य सर्वं चक्रुरनीकपाः ॥
आदाय सुदृढं चापं रथमारुह्य दंशिताः ।
अग्रतो जग्मुरत्यर्थं सेनायाः पुरुषोत्तमाः ॥
वनमाली हली रामो नीलवासाः सितप्रभः ।
ययौ सैन्याग्रतो राजन्नगाग्रेन्द्रसमप्रभः ॥
सात्यकिश्च तथा राजन्प्रगृहीतशरासनः ।
ययौ रौप्यसमायुक्तो जगामाग्रे महाबलः ॥
अन्ये च यादवाः शूराः प्रगृहीतमहायुधाः ।
सिंहनादं प्रकुर्वन्तो जग्मुरत्यर्थमुत्तमाः ॥
हरिस्तु रथमारुह्य सन्नद्धं दारुकेण ह ।
शार्ङ्गं भारसहं घोरं गृहीत्वा सशरं धनुः ॥
चक्रपाणिस्तदा शङ्खी गदाशूलशरासिमान् ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणः पीतवासा जनार्दनः ॥
पद्ममालाकृतोरस्को नीलकुञ्चितमूर्धजः ।
ययौ रथगतो विप्रैः स्तूयमानो मुदान्वितैः ॥
सूतैर्मागधपुत्रैश्च स्तूयमानस्ततस्ततः ।
आनीय सेनां सकलां ययौ काष्ठामथोत्तराम् ॥
पाञ्चजन्यं मुखे न्यस्य सर्वप्राणेन केशवः ।
दध्मौ महारवं कुर्वञ्शत्रूणां भयवर्धनम् ॥
आध्मातस्तेन हरिणा स चक्रे शङ्खराट् स्वनम् ।
रवः स रोदसी राजन्पूरयामास शङ्खतः ॥

3046) G2 सनातन (for पुरा°) — (L. 3047) Ds2 T2 G3 M नयन, G3 -संनिभ (for वदन) Ds1 D6 T1 G2 M सिंह (for सत्य) — (L. 3048) Ds2 T2 4 G1 2 -लयेषु (for लयस्य) D5 [पो]ष (for [ए]क) Ds2 D6 T3 G3 M गुरु (for पति) G1 कर्ता त्रिजगतीपति, Bom Poona eds G(ed) कर्ता त्रिजगतो गुरुः (for °) — (L. 3049) M1 अपनेष्यति (for व्यप°) — (L. 3050) Dn Ds1 D6 T2 G1 3 M हयम् (for रथम्) Dn1 प्रययौ (for प्रतस्थे)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds1 T1 3 4 G M — *Adhy name* Dn हंसडिम्भकोपाख्याने सात्यकिप्रतिप्रयाणम्, Ds2 हंसडिम्भकोपाख्यानम्, D6 T2 M4 हंसडिम्भकम्, T1 3 G1 हंसडिम्भकोपाख्याने प्रथमप्रकरणम् (T2 सात्यकिप्रयाणम्), G2 सात्यकेः प्रतिप्रयाणम् — *Adhy no* Dn Ds1 303, T1 G3 230, T3 G5 232, T4 199, G2 250, G1 228, G4 231, M1-3 195, M4 194

T2 G1 om the ref — (L. 3051) D6 T2 4 G3 M3 पुरीं (for पुरं) D6 T2 G2 सात्यकिं सत्यविक्रमं (for °) — (L. 3053) D6 T2 G2 तदान्ययोः (for तयोस्तदा) — (L. 3054) Bom Poona eds G(ed.) चक्रपाणिर्गदाधरः (for °) — (L. 3056) Ds2 D6 T1 2 4 G1 -पटावं (for -पणव-) — (L. 3058) Ds1 D6 G2 ते तथेति (by transp) Ds2 T1 G1 2 4 5 M1 2 प्रतिश्राव्य (for °श्रुत्य) Dn1 Ds2 G3 अधीनगाः; Dn2 T3 2 G1 4 5 अद्दीनगाः (for अनीकपाः). — (L. 3059) D6 T1 M1 2 रथान् (for रथम्) T2 संस्थिताः (for दंशिताः) — (L. 3060) T1 पुरुषोत्तम — Ds2 D6 T1 G M3 4 om lines 3063–6066 — (L. 3065) M1 2 -शरासनाः (for महायुधाः) — (L. 3067) Ds2 D6 T2 G2 M3 4 सस्तूतं (for सन्नद्धं) — (L. 3068) D5 सशरं (for सशरं) — (L. 3069) T3 शाङ्गे (for शाङ्गी) Ds2 T2 G1 4 5 गदाशङ्खशरासिमान्, D6 गदाङ्कुशशरासिधृक् (for °) — (L. 3071) D6 T2 G2 वनमाला (for पद्म°) Dn T1 2 G1 4 5 M1 2 कृतोरस्को (for -कृतो°) Dn T1 2 [illegible] नवजीमूतसंनिभ, D5 T4 M3 4 नीलजीमूतसंनिभ (for °) — (L. 3072) D6 T2 M4 गरुडध्वजरथो दिवि (for °) D5 दयान्वितैः (for मुदा°) — (L. 3073) Dn D5 T2 4 G2 M स्तूय मानस (for स्तूय°) — (L. 3076) M2 शङ्खरव (for महा°) M1 2 4 अतुलं भयम्, M3 तुमुलं भयम् (for भयवर्धनम्) — (L. 3077) D6 दध्मौ (for चक्रे) Dn T1 4 G2 4 5 M1 2 4 ध्रुवम्, Ds2 M3 रवम्, D5 स्वयम् (for स्वनम्) — (L. 3078) Dn Ds2 T2 G4 M3 सर्वत, T1 G1 2 3

तस्मिन्दाध्मे तथाध्माते नेदुः शङ्खाः सहस्रशः ।
भेर्यश्चापि समाध्माता मृदङ्गा बहुशो नृप ।
नेदुरत्यर्थमतुलं घर्मान्ते जलदा यथा ॥
अथो ययुर्महाराज पुष्करं पुण्यवर्धनम् ।
सरस्तस्य राजेन्द्र पुष्करस्य नृपोत्तमाः ॥
प्रतीक्ष्य हंसडिभकौ युद्धाय समुपस्थिताः ।
निवेशं कारयामासुर्यादवाः सर्व एव हि ।
स्वं स्वं यथासुखं राजन्प्रगृहीतकुटीमठम् ॥
भगवानपि गोविन्दः सरो दृष्ट्वा सुशोभनम् ।
उपस्पृश्य जले तस्मिन्प्रणम्य यतिपुंगवान् ॥
तयोरागमनं लिप्सुरास्ते तीरे यथासुखम् ।
शृण्वन्वेदध्वनिं विष्णुर्ब्राह्मणानां समन्ततः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अथ तौ हंसडिभकौ जग्मतुः पुष्करं प्रति ।
प्रगृहीतमहाचापौ सरथौ सध्वजौ नृप ॥
पुरःसरमहाभूतौ सहरन्ताविनोल्बणौ ।
प्रकुर्वन्तावुरस्यं भस्मना परिवेष्टितौ ॥
त्रिपुण्ड्रकललाटान्तौ रुद्राक्षपरिशोभितौ ।
अन्यौ द्वाविव रुद्रौ तौ लोकसंहारकारकौ ॥
ततोऽनुजग्मुः शतशः सैन्यानि नृपसत्तम ।
अक्षौहिण्यो दशैवासंस्तयोरथ समागताः ॥
विचक्रस्तु महाराज दानवो नगसंनिभः ।
तयोरेव सखा पूर्वमासीच्च बलशालिनोः ।
शक्रोऽपि यस्य पुरतः स्थातुं शक्तो न चाभवत् ॥
यो हि वीरो महाराज देवदैत्यसमागमे ।
देवानभिभ्रंसन्वा युद्धे देवेन्द्रमजयन्महान् ।
अकरोच्च पुरा युद्धं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
यो हि द्वारवतीं प्राप्य बबाधे यदुपुंगवान् ।
स तदानीं महाराज श्रुत्वा युद्धमुपस्थितः ॥
अनेकशतसाहस्रैर्दानवैः परिवायुधैः ।
वृतः समभजद्दैत्यो वृष्णिद्वेषान्नृपोत्तम ।
हंसस्य डिभकस्याथ साहाय्यं कर्तुमुद्यतः ॥
विचक्रस्याथ दैत्यस्य हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
अतीव मित्रतां यातो दयात्प्राणांश्च संयति ॥
राक्षसैरपरैः सार्धं शिलाशूलासिपाणिभिः ।

सर्वेश (for शङ्खाः) — (L. 3079) Ds₂ समाध्माते (for तथा°) Dn Ds₁ T₁ ₂ G₁ ₃–₅ दध्मु (for नेदु°) — (L. 3080) G₁ ₃ ₄ M₄ समाघ्नाता (for °ध्माता) D₆ T₃ G₃ मुखे पंकाम्पश्चान्यत्र (for °) T₂ ₃ G₁ ₃ ₅ शतशो (for बहुशो). — (L. 3082) Dn T₃ ₄ G M₃ अथाययुर् (for अथो य°) — (L. 3083) T₃ G₃ ₅ राजेन्द्रा (for °न्द्र) — (L. 3084) Dn प्रतीक्षन् (for °क्ष्य) Dn M₃ ₅ ₆ युद्धाय समवस्थिताः; D₆ °य समुपस्थितौ (for °) — (L. 3086) Ds₁ ययु सुखं, T₁ सुखं यथा (for यथासुखं) — (L. 3087) D₆ स (for कु°) — (L. 3088) Dn प्रणम्य यदुपुंगवान्, G₂ ₃ ₆ °म्य यदुपुंगवान् (for °) — (L. 3089) G₅ धीप्सुर् (for लि°) D₆ आसीन् (for आस्ते) Ds₂ आस्ते यत्र तु सागर (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds₁ — *Mention of Khila* Dn Ds₁ T₁ ₂ ₄ G M — *Adhy name* Dn T₁ हंसडिभकोपाख्याने कृष्णस्य पुष्करप्रवेशः; Ds₁ कृष्णस्य पुष्करगमनम्; D₆ M हंसडिभकम्, T₂ G [illegible] कथाने युद्धाय कृष्णप्रवेशः; G₆ युद्धाय कृष्णस्य हंसडिबकोपाख्यानम् [illegible] no Dn D₆ 231, T₂ G₁ 233 [illegible] , G₄ 313 M₁ ₂ ₄ 193, M₃ ₄

T₃ G₁ om ref — (L. 3091) M₁ (*inf lin*, as above) स्वपुरं (for पुष्कर) — (L. 3092) T₁ ससारौ (for सरथौ) — (L. 3094) Dn च वसुधा, Ds₁ T₁ ₂ ₄ G₁ ₃ ₄ सिंहावं; D₆ G₃ धनुरवे (for उरस्यं) Ds₂ D₆ T₁, ₃ ₄ M₄ -लेपितौ, G₃ -लेपनौ; M₃ ₅ लेपिनौ (for -वेष्टितौ) — (L. 3096) Dn G₅ रौद्रौ तौ, D₆ T₃ G₃ रुद्रेशौ, M₃ शोभिनौ (for रुद्रौ तौ) — (L. 3098) M समाययु (for °गता) T₁ ₂ G₁, ₂ ₄ अजग्मु शतशः सैन्यान्विगृह्य नृपसत्तमौ — G₅ om. (hapl) 3099[b]–3103[a] — (L. 3101) G₃ तस्य (for यस्य) Ds₂ तत्पुर (for पुरत) G (G₅ om.) शक्नोति पुरतस्तस्य (for °) — (L. 3102) Dn महाबाहुर् (for °राज) — D₆ T₃ G₂ om lines 3103–3106 — (L. 3103) Dn G₃ तथा राजन् (for तदा युद्धे) — (L. 3105) T₃ बलादि; M₁–₃ बबाध (for बबाधे) — (L. 3106) Dn₁ M₁ अवस्थितम्, Ds₂ T₁, ₃ G₁ ₃ ₄ M₃–₄ उपस्थितम्, Cal ed अवस्थित (for उपस्थि° [illegible]) — (L. 3108) Dn वृत्र (for वृत°) G₃ विष्णुद्वेषान्; [illegible] °मित्रेषो (for °द्वेषान्) G₃ नृपोत्तमौ (for °म) — ([illegible] G₁ डिबकस्य (for विचक्रस्य) D₆ T₃ G₂ हिडिम्ब [illegible] for °) — (L. 3111) D₆

ययौ तस्य सहायार्थं हिडिम्बः पुरपादकः ॥
अष्टाशीतिसहस्राणि राक्षसास्तस्य चाभवन् ।
अनुयाता महाराज शिलापरिघपाणयः ॥
तयोस्तत्र महासैन्यं गच्छतोः केशवं प्रति ।
मिश्रितं दैत्यसंघैश्च राक्षसैश्च समन्ततः ।
अत्यद्भुतं महारौद्रं त्रैलोक्यभयदायि च ॥
दैत्येन तेन सहितौ जग्मतुः पुष्करं प्रति ।
तावेतौ हंसडिभकौ हन्तुं केशवमञ्जसा ॥
ततः श्रुत्वा जरासंधो विग्रहं यदुपुंगवे ।
नाकरोन्नृप साहाय्यं शापो मे भवितेति ह ॥
गच्छतोः संयुगं राजन्हंसस्य डिभकस्य च ।
अतित्वरितविक्रान्तास्ते ययुः पुष्करं नृप ॥
सिंहनादं विसृजन्तः कथयन्तः परस्परम् ।
अहमेव नृपा युद्धं करोमि प्रथमं हरेः ॥
इत्यब्रुवन्नृपा राजन्गच्छन्तः केशवं प्रति ।
संप्राप्तास्ते नृपश्रेष्ठाः पुष्करं पुण्यवर्धनम् ॥
मुनिजुष्टं तपोवृद्धैस्तापसैश्च निषेवितम् ।
अत्यन्तभद्रं लोकेषु पुष्करं प्रथमं नृप ॥
पुष्करं पुण्डरीकाक्षो द्वावेव जगतीपते ।
दर्शनात्स्पर्शनाच्चापि किल्बिषच्छेदिनौ नृप ॥
पुष्करं पुण्डरीकाक्षो द्वावेव नृपसत्तम ।
सेव्यमानौ मुनिश्रेष्ठैः सामरैर्धर्महात्मभिः ॥
द्वावेव हि नरश्रेष्ठ किल्बिषौघस्य नाशकौ ।
तावुभौ यत्र सहितौ तत्र ते संस्थिता नृपाः ॥
स्तुवन्तो हरिं विष्णुं निष्प्रपञ्चरसं परम् ।
पुष्करं पुण्यनिलयं तीर्थं महर्षिसेवितम् ॥
तेभ्यः कुरु नमस्कारं मनसा नृपसत्तम ।
अयं निःशेषमभयस्तत्र भूप न संशयः ॥
सैन्यं तत्र च संप्राप्तं दैत्यरक्षःसमाकुलम् ।
अनेकभेरीपणवझर्झरीडिण्डिमाकुलम् ।
तालसमिश्रपणवं रक्षोनादसमाकुलम् ॥
प्रविश्य सरसस्तीरं पुष्करस्य विशां पते ।
अपश्यंस्तत्र देवं युद्धाय समुपस्थितम् ॥

Colophon.

शिल (for शिला) — (L. 3113) G3 तत्र (for तस्य) Bom Poona eds पुरपादप॰ (for ॰क) — (L. 3114) D5 G1 तस्य रक्षांसि चाभवन् (for [b]) — (L. 3115) Ds2 M ॰पादप (for ॰पाणय) — (L. 3116) D5 गच्छतो (for ॰तो). — (L. 3118) D5 महारात्र (for ॰रौद्रं) Ds2 G1 ॰दायकम् (for ॰दायि च) — (L. 3119) Bom Poona eds G1 (ed) दैत्येन सहितौ तौ तु (for [a]) — (L. 3121) Ds2 विग्रहं यदुभिः सह (for [b]) — (L. 3122) Ds2 पापं (for शापो) — (L. 3123) Dn1 गच्छन्त॰ (for ॰तो) D5 T1 G3 M सन्निधिं; T2 G1 संयुगे (for ॰गं) — (L. 3124) T2 त्वरित (for अति) G1 [illegible] (for ते) Dn नृपा; Ds2 G1 प्रति (for नृप) — (L. 3125) D5 G2 Ms विसृजन्त; T1 M1 विसृजन्त (for विसृजन्त) — (L. 3127) T1 G1 गच्छन्त, M2 गच्छत (for गच्छन्त) — (L. 3128) G3 नर (for नृप). — (L. 3129) D5 T1 G3 मुनिभिर्वृत्तं (for मुनिजुष्टं) — T1 om line 3131. — (L. 3132) D5 G2 M3 स्मरणात् (for दर्शनात्) — D5 G3 om. lines 3133. — (L. 3134) D5 G1 M3 सेव्यमानो (for ॰मानौ). T1 G1 M1 सुरश्रेष्ठै (for मुनि॰) Ds2 सामरैर्धर्मै; T2 सानुगैर्धर्मै; Cal. ed मानवैर्धर्मै (for ॰रैर्धर्म॰) — (L. 3135) Dn1 Ds2 D5 T2 G M सुरश्रेष्ठ (for नर॰). Dn T1 G1 किल्बिषघ्नौ च नाशकौ, Ds2 सर्वपापप्रणाशकौ; D5 T1 G3 किल्बिषौघप्रणाशकौ, G2 दुष्कृतानां च नाशकौ (for [b]) — (L. 3136) Dn1 T1 G1 सहितौ (for संस्थिता) D5 T1 G1 नृप (for नृपा) — (L. 3137) Cal. ed. स्तुवन्तो ये च (for स्तुवन्तो) D5 नृपम् (for परम्) Ds2 पुष्करं लोकनाथं परम् (for [b]) — (L. 3138) Dn T1 [illegible] सर्वमहर्षिसेवितम् (for [b]). — (L. 3139) Dn G1 तेभ्यो (for तेभ्यः) — (L. 3140) Dn Ds2 M1 अघो; T1 G1 हेनो; G1 अंहो; M1 अयो (for अयं) D5 तव नृपे, G1 तव नृपो (for तत्र भूप). — (L. 3141) G1 समाकुलम् (for ॰कुलम्) — (L. 3142) Ds2 झर्झरि (for ॰झर्झरी) — (L. 3143) Ds2 मात्र; Cal. ed ताल (for ताल॰) D5 G1 M तालानां M1 ॰शं च ॰रक्षो॰ निर्घे (for [a]) Ds2 T1 G1 निनादितम् (for ॰समाकुलम्). — T1 om line 3145 — (L. 3145) Dn D5 T2 G1 दर्शयामास देवेशं; Ds2 ददर्श [illegible] च देवेशं (for [a]). D5 M1 समर॰ (for समुप॰)

Colophon. — Mention of the Epic Ds2 — Mention of Khila Dn Ds2 D5 T1 G M — Adhy. name: Dn Ds2 हंसडिभकोपाख्यानम्; D5 M हंसडिभकम्; T1 G1 हंसडिभकोपाख्याने पुष्करप्रवेशः; G2 पुष्करे युद्धोद्योग

१ हरिवंश—५९

वैशंपायन उवाच ।

द्वे सेने संगते राजन्सध्वजे सपरिच्छदे ।
महापरिघसंकीर्णे गदाशक्तिसमाकुले ॥
भेरीझर्झरसंपूर्णे डिण्डिमारावसंकुले ।
प्रगृहीतमहाशस्त्रे शूलासिवरकार्मुके ।
परस्परकृतोत्साहे चक्राते युद्धमुत्तमम् ॥
ते शराः कार्मुकोत्सृष्टा निर्भिद्याथ शरीरिणाम् ।
शरीराणि महाराज जग्मुर्दूरं सहस्रशः ॥
भटबाहुविनिर्मुक्ता खड्गा निर्भिद्य वक्षसि ।
स्फुटिताश्च तदा राजञ्शिरांस्याहत्य ययुः ॥
परिघाश्च तदा राज्ञां बाहुभिः परिचोदिताः ।
तिलशश्चक्रुरतुलाः शरीरं नृपरक्षसाम् ।
दैत्यानां कुर्वतां नादमन्योन्यवधकाङ्क्षिणाम् ॥
दैत्या रक्षांसि राजेन्द्र राजानश्च समन्ततः ।
अन्योन्यं परिघैर्जघ्नुश्चापमुक्तैर्महाशरैः ।
शरैश्च भोगिभोगाभैस्तीक्ष्णमन्ये महानलाः ॥
राक्षसा दानवाश्चान्ये मत्तमातङ्गविभ्रमाः ।
नागा नागैर्महाराज हयाश्चाश्वैः समन्ततः ॥
रथा रथैः समाजघ्नुः सादिनः सादिभिस्तथा ।
पट्टसासिशरव्रातैः कुन्तैः सायककर्पणैः ॥
सशक्तिपरिघप्रासपरश्वधसमाकुले ।
भिण्डिपालैर्महारौद्रैर्जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥
राक्षसा दानवा राजन्क्षत्रियाश्च समन्ततः ।
इतश्चेतश्च धावन्तः कुर्वन्तो विस्वरं रवम् ।
हताः केचिन्महाराज पेतुरुर्व्यां महासिभिः ॥
केचिन्मथितमस्तिष्का गदाभिर्वीर्यवत्तमाः ।
भग्नग्रीवा महाराज परिघैः परिघायुधैः ॥
यमराष्ट्रं गताः केचित्केचित्स्वर्गं समाययुः ।
अप्सरोभिः समासेदुः पश्यन्तः स्वकलेवरम् ।
केचित्स्वांश्च परांश्चैव हत्वा भ्रान्त्वा इवाभवन् ॥
एतस्मिन्नन्तरे राजञ्शङ्खा भेर्यः सहस्रशः ।
सस्वनुः सर्वतः सैन्ये मृदङ्गा बहवस्तथा ।
मध्यदिनगते सूर्ये तापं दधति घोरवत् ॥
ततः पिशाचा विकृताः कराला निर्णतोदराः ।
राक्षसाश्च महाघोराः पिशितं केशशाड्वलम् ।
मुदिता भक्षयामासुः पिबन्तः शोणितं बहु ॥

— *Adhy no* Dn Ds2 304; T1 G3 232 T2 G1 234; T4 201, G2 277; G6 230, M1-3 179, M4 215

(L. 3147) D6 T4 संपूर्णे (for -संकीर्णे) — (L. 3148) M1 3 -झर्झरि- (for °र) — (L 3150) Dn T1 G3 6 उत्तमम्, M अद्भुतम् (for उत्तमम्) — (L. 3151) D6 ते शरा कार्मुकैर्मुक्ता (for °) D6 T4 [आ]शु (for [अ]थ) — (L. 3154) Ds2 स्फुरिताश्च, G1 स्फुरन्तश्च (for स्फुटिताश्च) M1 3 महाराज; G(ed.) तथा राज्ञो (for तदा राजन्) D6 T2 G3 स्फुटिता सहसशो राजन् (hypermetric) (for °) Dn T1 4 G1 1-3 [आ]हत्य (for [आ]हत्य) M4 स्तं (for स) Ds2 T3 G3 शिरांस्याहत्य स ययु (for °) —(L. 3156) Dn Ds2 T1, 2 G1 3 5 M4 मनुलं (for °ला) D6 T2 G2 तिलशः कारयामासु (for °) D6 शरीराण्यपि रक्षसाम् (for °) — M1 3 om line 3157 — (L. 3157) Dn1 काङ्क्षिणो (for °णाम्) — ▮3 om lines 3158–3162 — (L 3158) G6 राजन्द्राद् (for राजानश्च) — (L. 3159) Ds1 T2 4 G1 2 M शिलाशितैः (for महाशरैः) D6 om (hapl.) lines 3159b–3163a T1 चापयुक्तैः शिलाशितैः (for °) — Ds1 T1 4 G1 3-5 M ins after line 3161 Dn after line 3167

23** अन्योन्यं जघ्निरे राजंश्चापमुक्तैर्महाशरैः ।
[Dn1 D6 शिलाशितैः (for महाशरैः)]

— (L. 3162) G4 G(ed) हयानश्वैः (for °आश्वैः) — (L. 3163) Ds1 G4 6 M1 3 4 समाजग्मु (for °घ्नुः) G2 रथै रथं समाजग्मु (for °) T4 सादिभिः (for °नः) M1 3 सादिभिः सादिनस्तथा (for °) — (L 3164) T4 M1 3 शरव्रात; G4 °प्रास (for °व्रातैः) G4 कुन्त (for कुन्तैः) G4 सायक, M कणय (for सायक) G1 -कर्षणैः (for -कर्पणैः) ▮n T4 D6 कुन्तसायककर्प(D6 °क्षेप)णैः (for °) — (L. 3165) M -प्रास (for -प्रास-) — (L. 3166) D6 G3 महाघोरैः (for रौद्रैः) D6 जघ्नन्त्यन्योन्यमाहवे (for °) — (L. 3168) D6 T4 भैरवं (for विस्वरं) Ds1 रवान् (for रवम्) G2 कुर्वन्तो भैरवस्वनम् (for °) — (L. 3171) Ds1 T1 3 4 G M4 भिन्न (for भग्न) Cal. ed पट्टिशैः परिघैस्तथा (for °) — (L. 3174) D6 स्वान्परान्, G2 स्वार्थं पराश्च (for स्वांश्च परांश्च) — (L 3175) D6 G2 शङ्खाः (for शङ्खा) T2 G1 समन्ततः (for सहस्रशः) T4 शङ्खभेर्यः समन्ततः (for °) — (L 3176) Dn1 सैन्यं; T3 सैन्येषु (for सैन्ये) — (L. 3177) D6 T4 तापयन्निव घोरवत् (for °)

ततः शिलां च महतीं प्रगृह्य दनुजः किल ।
भ्रामयित्वा शतगुणं प्राहरत्केशवोरसि ॥
तामापतन्तीं सम्प्रेक्ष्य हस्तेनादाय केशवः ।
जघान च तदा दैत्यं ताडित स तया क्षितौ ।
गतासुरिव सजज्ञे श्वसन्निव पपात ह ॥
प्राप्य संज्ञां ततो दैत्यः क्रोधाद्द्विगुणमावयौ ।
आदाय परिघं घोरमिदमाह जनार्दनम् ॥
अनेन तव गोविन्द दर्पं जात निहन्म्यहम् ।
विक्रमज्ञः सदा चासि मम देवासुरे रणे ॥
तावेव विपुलौ बाहू स एवास्मि जनार्दन ।
तथापि युध्यसे वीर ज्ञात्वा वै मामकं बलम् ॥
वारयैन महाबाहो परिघं बाहुनि.सृतम् ।
इत्युक्त्वा देवदेवेश शङ्खचक्रगदाधरम् ।
चिक्षेप दैत्यो लोकेश सर्वलोकस्य पश्यत ॥
तं गृह्य बाहुना कृष्णो दुष्टोऽसीति वदन्हरिः ।
खण्डशः कारयामास खड्गेन निशितेन च ॥
उत्पाट्य वृक्षं दैत्येन्द्र शतशाख महाशिरसम् ।
तेन त पोथयामास विष्टरश्रवस विभुम् ।
गृह्य तं चापि खड्गेन तिलशश्च चकार ह ॥
विक्रीड्य सुचिरं कृष्णस्तेन दैत्येन माधवः ।
हन्तुमैच्छत्तदा दैत्यमादाय निशितं शरम् ।
आग्नेयास्त्रेण संयोज्य जघानैनं स तेन ह ॥
प्रदह्य स शरो दैत्यं सर्वलोकस्य पश्यत ।
यथापूर्वं जगामाशु करं भगवतः पुनः ॥
हतशिष्टास्तदा दैत्याः पलायन्त दिशो दश ।
अद्यापि न निवर्तन्ते गच्छन्तो वै महोदधिम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

बलदेवस्तु धर्मात्मा धनुरादाय सत्वरम् ।
जघान हंसं दशभिर्नाणैर्बाणभृतां वरः ।
तं प्रत्यविध्यन्नाराचैर्हंसः पञ्चभिराशुगैः ॥
तानन्तरे हली छित्त्वा नाराचैर्दशभिः पुनः ।
नाराचेनाशु निर्व्याध ललाटे हंसमोजसा ॥
दृढं पतन्स नाराचस्तस्य संज्ञां समाददे ।
रथोपस्थे चिरं स्थित्वा स्थूणाकर्णं समाददे ॥
लब्ध्वा हंसः स संज्ञां तु विध्वा तेन यदूत्तमम् ।

(for जनी°). — (L. 3216) Ds3 G1 दद्वा (for -चात) D5 G1 प्राहिणोत् (for प्राहरत्) — (L. 3218) Ds3 D5 T1 G1.4.5 M तया (for तदा) Dn तदा क्षितौ, G3 तदार्दित (for तथा क्षितौ) Ds3 स पपातार्दित क्षितौ, D5 T1.2.4 G1-4 M स तया ताडित क्षितौ (for °) — (L. 3219) T2 नि:सज्ञ (for सजज्ञे) G3 श्वनम् (for श्वसन्) — (L. 3222) Bom ed वि (for नि) — (L. 3225) Dn G5 न ज्ञात्वा, Ds3 D5 T1.2 G1.3.4.5 ऽपि ज्ञात्वा त्वं, T2 ज्ञात्वा त्वो (for ज्ञात्वा वै) — (L. 3226) D6 पारय (for वा°) — (L. 3227) D5 देवस्य (for देवेश) Ds3 G(ed) -गदा धरे (for °धरम्) — (L. 3228) Ds3 लोकेशो (for °शं) — (L. 3229) Dn1 D5 T2.4 G1.2.4.5 हतो, D6 M1-3 धृष्टो (for दुष्टो) — (L. 3231) Ds3 T1 G1.3-5 M4 दैत्येश (for °न्द्र) T2 महायशा (for °शिरसम्) — (L. 3232) T2 रोधयामास (for पोथ°) Dn प्रभुम् (for विभुम्) — (L. 3333) Ds3 छित्त्वा त, T2 G1 M4 गृह्य तच (for गृह्य तं) — (L. 3234) Ds3 D5 T1.4 G1.2.4.5 M विष्णुस् (for कृष्णस्) — (L. 3236) D5 आग्नेयेन च संयोज्य (for °) Ds3 महान्हरि (for स तेन ह) G2 जघान सुमन्येन ह (for °) — (L. 3237) Dn Ds3 D5 T1 G1.3-5 M4 संदह्य (for प्रदह्य) T1 सदह्य उदर दैत्य, T2 प्रमह्य सायको दैत्यं (for °) — (L. 3238) D5 T4 G3 शर (for पुन). — (L. 3239) G1 वध (for हत) Ds3 G2 पलायन्ते; T1.2.4 G1.2.4.5 M4 °यन्तो (for °यन्त)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds3 — *Mention of Khila*: Dn Ds3 D5 T1.2.4 G M — *Adhy name* Dn हंसडिभकोपाख्याने च(Dn2 चित्र)क्षवध; Ds3 हंसडिभकोपाख्यानम्, T1.2.3.4 हंसडिभकयुद्धे विचक्रवधः; G1 हंसडिभकोपाख्याने हंसडिभकयुद्धे विचक्रवध; M4 हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn Ds3 306; T1 G5 234, T2 G1 236, T4 203, G2 229, G4 232; G6 235, M1-3 177; M4 198

(L. 3242) Ds3 D5 T4 M3 भूत्वा वरम्; G3 M3 -भूतो वर, M1-3 विद्वां वरम् (for -भृतां वर) — (L. 3244) Cal ed तनान्तरे (for तान°) D5 तनान्तरे हली भित्त्वा (for °) — (L. 3245) D5 T4 [च]च (for [शो]षु) T2 जवसा (for ओजसा) D5 T4 G2 ललाटे यादवेश्वर (for °) — (L. 3246) Dn1 T2 G1.3 तत्र संज्ञां, T4 तत्र तत्र (for तस्य संज्ञां).

सिंहवद्गर्जनदद्धंसो देवान्विस्मापयन्रणे ॥
ततः क्रुद्धो हली विद्धस्तेन बाणेन माधवः ।
वमन्शोणितमत्यर्थं निशश्वास रणाजिरे ।
लोहितादिग्धगात्रस्तु कुङ्कुमार्द्र इवाभवत् ॥
नाराचैः सप्तसाहस्रैरर्दयामास यादवः ।
हंसं हंसगतिं वीर नीलवासा हलायुधः ॥
ते भुक्ता निशिता घोरा नाराचाश्च सुवाजिनः ।
रथे ध्वजे तथा चापे चक्रे तूणीद्वये नृप ।
पतिताः सर्वशो राजन्भूम्यां चैव तथा वृधुः ॥
ततः क्रुद्धो महाराज हंसो वीर्यबलान्वितः ।
शरेण हलिनं विध्वा ध्वजं चिच्छेद केनचित् ।
शरैश्चतुर्भिरश्वांश्च सूतं प्रेताधिपे ददौ ॥
ततः क्रुद्धो हली तस्माद्रथा गृह्य महारणे ।
आपपात महाबाहुर्हंसं चैव इव श्वसन् ॥
तथा ध्वजं रथं चक्रमीषां सूतं हलायुधः ।
बभञ्ज तिलशः सर्वं ननाद च पुनः पुनः ॥
भूयश्च गदया हंसं चिक्षेप च हली किल ।
सोऽपि हंसो गदां गृह्य रथात्तस्मादवापतत् ॥
ततस्तौ हंसहलिनौ युयुधाते महारणे ।
महारथौ महाबाहू लोके प्रथिततेजसौ ॥
अत्यद्भुतौ मुनिनान्वौ परस्परवधैषिणौ ।
कृतश्रमौ महायुद्धे सिंहविक्रान्तगामिनौ ॥
यथा देवासुरे युद्धे शम्भुवृत्रौ पुराम्बरे ।
उभौ ससिक्तसर्वाङ्गौ शोणितेन महारणे ।
अत्यन्तरोषिणौ युद्धे परस्परवधेन्सु ह ॥
ततश्च दक्षिणं मार्गं बलभद्रोऽभ्यगृह्णत ।
सव्यं तु हंसो राजेन्द्र व्यगृह्णात्सत्यसंगरः ॥
योधयाचक्रतुर्युद्धे गदाभ्यां गजविक्रमौ ।
यथाप्राणं महाबाहू जघ्नतुर्मरणाय वै ॥
अतिप्रवृद्धं समाम देवासुररणोपमम् ।
विद्याते महारणे पश्यतां त्रिदिवौकसाम् ॥
देवाश्च मुनयश्चैव विस्मयं परिजग्मिरे ।
अहो खल्वीदृशं युद्धं दृष्टं पूर्वं न च श्रुतम् ।
इत्यूचुर्विस्मयनश्चादेवगन्धर्वकिंनराः ॥

—(L. 3247) Dn Ds₃ D₆ T₁ ₂ ₄ G₁ वृणाक्षाग्रे (for स्यूणाकर्णे). —(L. 3251) Ds₃ D₆ T₁ ₄ G₃ M अस्नुवन्न (for मत्यर्थं) Ds₁ निःश्वसंश्च (for निशश्वास) —(L. 3253) Ds₃ T₁ ₄ G₂ ₄ ₅ शतः (for सप्त) Dn₁ Ds₃ T₃ G₁ ₃–₅ M₁ माधव (for यादव) Dn₁ T₁ दारयामास माधव (for °) —(L. 3254) D₆ हंसगिरिद्, T₂ °गतिद् (for °गतिं) —(L. 3255) M₁ ₂ तेन मुक्ता (for ते मुक्ता नि) T₂ सुवाजिभि, M₁ °ता (for °नः) —(L. 3256) छत्रे, M₂ चक्री (for चक्रे) M₃ ₃ नृपे (for नृप) —(L. 3257) Dn Ds₃ T₂ M तथा दृढ़ु, D₆ समादधु (for तथा वृधु) —(L. 3258) Dn Ds₁ महा-स्थित (for °बला°) —(L. 3259) Poona ed कालवत्, Bomb. ed G(ed) कार्हचित् (for केनचित्) —(L. 3260) Ds₁ D₆ चं(दः (for ता°) M₁–₃ अर्पतस्तु त्रिभिश्चाश्वान् (for °) T₁ M₁ प्रेताधिपे (for °पे) —(L. 3261) T₂ क्रुद्धो (for हली) Dn₁ M₁ तत्रैव (for तस्माद्). —(L. 3262) T₁ बाहुवार्य, G₁ परिधाय, Cal ed अपातयत् (for आपपात) —(L. 3263) Ds₁ G₁ बभञ्ज, (for हंसं) M₁–₃ सहायुध (for हला°) —(L. 3264) G₁ बभञ्ज (for बभ°) D₆ T₁ G₃ प्रमान शिरसा शर्वम् (for °) —(L. 3265) Dn क्षते, G₁ हंसं, G₃ M₁ हली (for हली) G₁ चिक्षेप च बली हली (for °). —(L. 3266) T₂ अवापतन् (for °पतत्) —(L. 3267) Dn T₁ Cal. ed बलिनौ (for ह°) —T₂ G₃ om (hapl) lines 3268–3272 —(L. 3268) G₃ महाबलौ (for °बाहू). —(L. 3269) T₁ M₁ अप्यद्भुतं (for °तौ) D₆ T₂ G₂ वौ (for तु) —(L. 3270) Ds₁ T₁ G₁ ₂ ₃ ₄ M₁ हंस (for सिंह) —(L. 3272) Ds₁ D₆ T₂ G₁ ₃ M₁ संमत (for संसिक्त) —(L. 3273) Ds₁ T₂ G M₁ °रोहितौ, D₆ रोहिणौ, T₁ °रोहिणे (for °णौ) D₆ वधैषिणौ (for वधेन्सु ह) —(L. 3274) Dn M₁ व्यगृह्णत, Ds₁ D₆ T₁ G₁ व्यगृह्णा; T₂ व्यगृह्णन; T₃ व्यगृह्णत; G₁ व्यगृह्णन, M₁–₃ व्यगृह्णत (for अभ्य°) —(L. 3275) Dn₁ T₁ ₂ G₁ ₂ ₃ M₁ राजेन्द्रो (for °न्द्र) Dn T₁ ₂ G₁ ₂ ₃ व्यगृह्णात्सत्यविक्रमः (for °) —(L. 3276) T₃ योधयामासतुर्युद्धे (for °) —(L. 3277) T₁ महावीर्यौ (for °बाहू) —(L. 3278) Dn D₆ G₁ °युद्धं (for °द्धं) —(L. 3279) D₆ T₂ स्वर्गस्थानां (for त्रिदिवौ°) — After line 3280, G₃ ins. an addl. colophon, mentioning the name हंसडिम्भकयुद्धम् and adhy. no. 235 —G₃ om. lines 3280–3282 —(L. 3280) D₆ चक्रुः (for मुन°) T₂ सर्वे (for चैव) —(L. 3282) T₁ G₁ नरास्तदा (for किंनराः) —(L. 3283) Ds₁ D₆ T₁ G₁ युद्धम् (for श्रुतम्) Cal. ed दृष्टं युद्धं तथाद्भुतम् (for °)

परस्परकृतोत्साही चक्रतुर्युद्धमद्भुतम् ॥
अथ हंसो महाराज दक्षिणं दक्षिणोत्तमः ।
व्यचरन्मार्गमत्यर्थं सव्यं तु बलवान्बली ॥
विकृष्य जानुनी पूर्वं चक्रतुर्गदया भृशम् ।
रणे रणविदां श्रेष्ठौ पश्यतां त्रिदिवौकसाम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

युद्धं चक्रतुरत्यर्थं ततो डिभकसात्यकी ।
तावुभौ बलिनौ वीरौ प्रख्यातौ क्षत्रियेषु वै ॥
कृतश्रमौ महायुद्धे सततं वृद्धसेविनौ ।
सात्यकिर्दशभिर्नाराचैर्डिभकं सत्यविक्रमम् ।
अविध्यन्निशितैर्बाणैः स्तनमध्ये तथोरसि ॥
स तेन विद्धो बलिना डिभकः क्षत्रियोत्तम ।
नाराचैः पञ्चसाहस्रैर्विव्याध युधि गर्वितः ॥
तावन्तरे वृष्णिवीरो निपिष्य व्यनदद्रणे ॥
अथ क्रुद्धो नृपवरो विध्वा सप्तभिराशुगैः ।
पुनः शतसहस्रेण प्रत्यविध्यत्स सात्यकिम् ॥
सात्यकिस्त्वथ विक्रान्तो धनुश्चिच्छेद तस्य तत् ।
अर्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन डिभकस्य स यादवः ॥
आजघ्ने डिभको राजन्युयुधानं युधां वरम् ।
क्षुरप्रेणाथ रौद्रेण तैलधौतेन विक्रमी ॥
स तेन विद्धो बाणेन वमञ्शोणितकं नृप ।
अतीव शुशुभे राजन्वसन्ते किंशुको यथा ॥
धनुश्चिच्छेद भूयस्तु यद्गृहीतं पुनर्महत् ॥
ततोऽन्यद्धनुरादाय डिभको यादवेश्वरम् ।
जघान निशितैर्बाणैः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
स धनुः पुनरत्युग्रं चिच्छेद युधि सात्यकिः ।
शरेण तीक्ष्णपुङ्खेन डिभकस्य दुरात्मनः ॥
ततोऽन्यद्धनुरादाय सत्वरं स नृपोत्तमः ।
धनुषा तेन राजेन्द्र सात्यकिं विव्यधे पुनः ॥
एवं धनूंषि राजेन्द्र शतं पञ्च च पञ्च च ।
छित्त्वा ननाद शैनेयः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
धनूंषि तौ समुत्सृज्य वीरौ डिभकसात्यकी ।
खड्गौ प्रगृह्य तावुभौ युद्धाय समुपस्थितौ ॥
तौ हि खड्गविदां श्रेष्ठौ वीरौ डिभकसात्यकी ।
द्वौ रामनिर्महाराज सौमदत्तिस्तथैव च ॥
अभिमन्युश्च विक्रान्तो नकुलश्च तथैव च ।
एते खड्गविदां श्रेष्ठाः कीर्तिता युधि सत्तमाः ॥

— (L. 3284) Ds दक्षिणे (for °ण) — (L. 3285) Ds2 बल ; T1 G1 4 5 M4 हली, T3 हरि (for बली) — (L. 3287) Ds2 G1 2 4 5 M4 रणे (for रण)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 3 4 G1 2 4 5 M — *Adhy name* Dn1 हंसडिभकोपाख्याने हंसयुद्धम् ; Dn3 हंसडिभकवधे हंसयुद्धम्, Ds2 G4 5 हंसबलयुद्धम्, T3 G1 हंसडिभकोपाख्याने हंसबलभद्रयुद्धम् M1 4 हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn Ds2 307, T1 235, T3 237, T4 201, G1 227, G2 230, G4 233, G5 238, M1 3 200, M4 199

(L. 3288) भरयन्त (for °र्थं) —(L. 3289) Ds2 T1 4 विख्यातौ (for प्र°) — (L. 3291) D6 धीर, T4 M1-4 धीर ; G2 बाणैर् (for धीरौ) T3 विक्रम (for °क्रम्) Ds2 D6 T4 G2 डिभक वेदपारगम्, M °क शस्त्रविसत्तम् (for b) — (L. 3292) Ds2 T4 G2 M1 4 तेन वक्त्रे ; D6 M1 3 स्तने वक्त्रे (for स्तनमध्ये) — (L. 3295) T4 -वरो (for -वीरो) G2 नृप (for रणे) Dn निपिड्याभिनदन्नुप्तन् ; D6 T6 निवि (T4 निपि)ष्य व्यनदन्नृप, T1 3 G1 4 5 M निपिष्य व्यनद- द्भुतम् (for b) — (L. 3296) Ds2 T3 G1 5 विद्ध (for °ध्वा) M3 सात्यकि (for किम्) — (L. 3298) D6 G5 तावभिश्वितान्तरे शूरो (for a) — After line 3299, M4 ins

2[4**] अथान्यद्धनुरादाय डिभकः शत्रुकर्शन ।

— (L. 3300) T4 वीरेंद्र (for राजन्) Ds2 T1 चापमादाय चापरम् (for b) — G1 om lines 3304–3313 — (L. 3304) D6 T4 G4 पुरापवन्, G5 पुरा धनु (for पुनर्महत्) Ds2 T3 गृहीत यत्पुरा धनुः (for b) — G3 om (hapl.) lines 3305b–3309a M4 om (hapl.) lines 3307–3313 — (L. 3307) Dn T1 3 G4 मत्यर्थं (for मत्युग्रं) D6 T4 भत्रा(for तथा)पि धनुरत्युग्रं (for a) — (L. 3308) D6 भतितीक्ष्णसुपुङ्खेन, T4 नवतीक्ष्णसु°, M1-3 नवीकृतसु° (for a) — (L. 3309) D6 T4 G2 सात्यकिं (for सत्वरं) — (L. 3310) G3 सारथिं (for सात्यकिं) — (L. 3311) D6 दश (for शत) — (L. 3312) G4 भित्त्वा (for छित्त्वा) T4 G2 छित्त्वा च (for ननाद) D6 ननाद छित्त्वा शैनेय (for a) C3 लोकस्य (for क्षत्रस्य) — (L. 3313) T4 G2 M4 धनुषी (for धनूंषि) Ds2 T1 3 परित्यज्य (for

एव्वेतौ हि नृपश्रेष्ठौ खङ्गे हि नृपसत्तमौ ।
तावेतावसिना युद्धं चक्रतुर्युद्धलालसौ ॥
भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धं प्रविद्धं बाहुनिःसृतम् ।
आकरं विकरं भिन्नं निर्मर्यादममानुषम् ॥
संकोचितं विकुचितं सव्यजानु विजानु च ।
आदितं चित्रकं क्षिप्तं कुडुम्बं लम्बनं धृतम् ॥
सव्यबाहु विनिर्बाहु सव्येतरमथोत्तरम् ।
त्रिबाहुरुद्गबाहू च सव्योन्नतमुदासि च ॥
पृष्ठतःप्रहरं चैव यौधिकं प्रथितं तथा ।
इति प्रचारान्द्वात्रिंशच्चक्रतुः खड्गयोधिनौ ॥
पुनश्च प्रहरन्तौ तौ न च श्रममुपेयतुः ।
पुष्करस्थौ महाराज युद्धाय कृतनिश्चयौ ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
तुष्टुवुस्तौ महाराज जये धृतकृतश्रमौ ।
अहो वीर्यमहो वीर्यमेतयोर्बलशालिनोः ॥

एतावेव रणे शक्तौ खङ्गे धनुषि पारगौ ।
एकः शिष्यो गिरीशस्य द्रोणस्यान्यो हि धीमतः ॥
अर्जुनः सात्यकिश्चैव वासुदेवो जगत्पतिः ।
त्रय एते महाराज प्रथिताः संगरे सदा ॥
डिम्भकः शक्तिभृच्छर्वश्च एते महारथाः ।
प्रसिद्धाः सर्व एवैते वीर्येषु च बलेषु च ॥
इति ते देवगन्धर्वाः सिद्धा यक्षा महोरगाः ।
दिवि स्थिताः समं मुमुदुर्युद्धदर्शनलालसाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

वसुदेवोग्रसेनौ च वृद्धौ युद्धेषु निर्वृतौ ।
जराजरितसर्वाङ्गौ पलिताङ्गशिरोधरौ ॥
ज्ञानविज्ञानसंपन्नौ राजमार्गविशारदौ ।
युयुधाते महारङ्गे राक्षसेन दुरात्मना ॥
शरैरनेकसाहस्रैरर्दयामासतू रणे ।

मसुत्सृज्य). Dn G₃ धनुषी तौ परित्यज्य (for °). — G₃ om. om, lines 3315–3319, T₂ G₃ om. lines 3316–3318. — (L. 3316) G₃ महाभागः (for °राज). Dn T₄ सौमदत्तः (for सौमदत्तिः). — (L. 3318) Ds₃ M₁₋₃ सत्तम (for °मा). — D₂ om. lines 3319 — (L. 3319) Dn एते-व्येतौ ; Ds₂ G(ed.) एवेतौ हि ; T₂ एव्येते हि ; T₃ G₂ एवं तौ हि (for एव्वेतौ हि). Dn यद्गगु वै ; T₂ G₃ खड्गेषु ; G₂ खड्गेऽपि ; G(ed.) खड्गास्त्रौ (for खङ्गे हि) Cal ed -सत्तम (for °मौ). — (L. 3320) Cal ed तत्र तावू (for तावेताव्). D₂ तावेव चासिना युद्धं (for °) — (L. 3321) D₂ T₄ निवद्धं (for प्रविद्धं). Dn₁ D₂ M₁₋₃ बहु- (for बाहु) — (L. 3322) Dn₁ आकरं , Dn₂ आकारं (for आकरं) M₄ त्रिकिरं (for विकरं). T₃ छिन्नं (for भिन्नं D₂ आकारं विकिरं भिन्नं ; G(ed) आकरं निष्करं भिन्नं (for °). G₃ समर्यादम् (for निर्म°). — (L. 3323) D₂ संकुचितं (for संको°) Dn T₁ ₂ G₄ ₅ कुलचितं (for विकु°). — (L. 3324) T₁,₂ G₁ ₄,₅ M₂,₄ आहिकं ; G₂ आविके (for आदितं). Dn G(ed) चक्रं (for चित्रकं). D₂ आधिकं चित्रिकं क्षिप्तं (for °). Dn T₂ कुडुम्बं ; Ds₂ G₄ ₅ कुसुम्बं (for कुडुम्बं). D₂ कुडुम्बं लम्बगद्धृतम् ; T₃ कुसुम्भं लम्बकं धृतम् ; T₃ कुटवं लम्बनं द्रुतम् ; G₃ कुडुम्बं लम्बनं द्युतम् ; Cal. ed. कुडवं लम्बं धृतम् (for °). — (L. 3325) Dn T₂ G₁ ₂,₄ ₅ सर्वबाहु ; D₂ सव्य-बाहु (for °बाहु). — (L. 3326) Ds₂ T₂,₄ G₁,₄ ₅ M₄ त्रिबाहुस्तद्भबाहुश्च (for °). Dn₂ सव्यान्नतम् ; G₃ सर्पदन्तम्

for सव्योन्नतम्). — (L. 3327) Dn G₁,₄,₅ प्रथितं ; D₂ T₄ प्राहरं (for प्र°). T₂ G₃ प्रहरं (for प्रथितं). — (L. 3328) Dn Ds₂ T₂ ₂ G₄ ₅ प्रकारान् ; G₂ प्रचारं (for °रान्). — (L. 3329) Ds₂ D₂ T₄ G₃ ₅ M पुनः पुनः प्रहरन्तौ (for °). — (L. 3331) T₄ G₃ यक्षाश्च (for सिद्धाश्च). D₂ स-यक्षाश्च महर्षय (for °) — (L. 3332) Dn D₂ T₂ G₁,₄ ₅ कृतपरि- ; G₂ जयोद्यत (for धृतकृत-) — (L. 3333) Ds₂ T₁,₂ G₂ M धैर्यम् (for the second वीर्यम्) Dn G₅ ₅ मन-योर् (for एतयोर्). Ds₂ G₃ बाहु- (for बल-). T₃ ₂ G₁,₂ मनयोर्बाहुशालिनौ (for °) — (L. 3337) T₂ एव ; G₂ युद्धे (for रणे). D₂ T₄ G₂ वृष्णिवंशे इति सदा (for °). — (L. 3341) D₂ T₄ G₆ समं ते संस्थिता मुमुदुः (for °).

Colophon. — *Mention of the Epic* : Ds₂. — *Mention of Khila* : Dn Ds₂ D₂ T₁,₂ ₂ G₁ ₂ ₄,₅ M — *Adhy name* : Dn हंसडिम्भकवधे सात्यकिडिम्भकयोर्युद्धम् ; Dn T₂ ₄ हंसडिम्भकोपाख्यानम् ; T₂ G₂ हंसडिम्भकोपाख्याने सात्यकिडिम्भ-कयुद्धम् . M₂,₄ हंसडिम्भकम् . — *Adhy. no.* : Dn Ds₂ 309 ; T₁ 236 ; T₂ G₂ 239 ; T₄ 203 ; G₁ 231 ; G₄ 230 ; G₅ 237 ; M 200

(L. 3342) Dn युद्धे च ; Ds₂ D₂ G₁ ₂,₄,₅ M₂,₄,₆ युद्धेषु (for युद्धेषु). M₂ युद्धे वृद्धौ मुनिपुंगवौ (for °). — (L. 3343) T₄ -जर्जर (for °जरित). Ds₂ T₁,₂ G₁ ₄,₅ M₂ -शिरोरुहौ (for °धरौ). — (L. 3345) T₂ महावीरौ

राक्षसेन्द्रं दुरात्मानं हिडिम्बं पुरुषादकम् ॥
हिडिम्बो राक्षसेन्द्रस्तु भक्षयन्सर्वतो नरान् ।
अतिप्रवृद्धो दुष्टात्मा लम्बबाहुर्महाहनुः ॥
लम्बोदरो विरूपाक्षः पिङ्गकेशविलोचनः ।
श्येननासो महारौद्र ऊर्ध्वरोमा महाभुजः ॥
पर्वताकारगात्रश्च दीर्घदंष्ट्रः शवाननः ।
लम्बोदरो दीर्घदन्तो जगद्ग्रासकरः सदा ॥
उत्तुङ्गास्यो महोरस्को दीर्घग्रीवो गजोपमः ।
भक्षयन्मांसपिटकं पिबञ्शोणितसंचयम् ॥
गजान्गजैः समाघ्नानो हयैरश्वान्नृपोत्तम ।
रथान्रथैः समाहत्य सादिनः सादिभिस्तथा ॥
मनुष्यान्स्वपुरो दृष्ट्वा नास्यग्रासं चकार सः ।
कांश्चिद्धत्वा महाराज वृष्णिशालान्समन्ततः ॥
भक्षयामास सहसा हिडिम्बः पुरुषादकः ।
यान्पश्यति पुरो रक्षस्तांजघान विरूपधृक् ॥
भक्षयन्नपरान्वृष्णीन्पादातान्राक्षसाधिपः ।
चिक्षेप सहसा कांश्चिद्धिडिम्बः पुरुषादकः ॥
अन्तकाले यथा क्रुद्धो रुद्रः प्राणभृतो नृप ।
क्षणेनैकेन सर्वांस्तान्भक्षयामास राक्षसः ॥
केचिद्भीता दिशः प्रापुर्वृष्णयो वीर्यशालिनः ।
केचित्तु भक्षितास्तेन रक्षसा वृष्णिपुंगवाः ॥
कुम्भकर्णो यथा राजन्भक्षयामास वानरान् ।
निःशेषं वृष्णिसैन्यं तु चकार पुरुषादकः ॥
निश्चेष्टं वृष्णिसैन्यं तु स्थितं चित्रपटे यथा ॥
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धौ वृद्धौ यादवपुंगवौ ।
धनुर्गृह्य महाघोरं राक्षसस्य पुरः स्थितौ ॥
यथा क्रुद्धस्य सिंहस्य मेषौ बुद्धतमाविव ।
व्यादायास्यं महद्रक्षस्तौ दृष्ट्वाथाभ्यधावत ॥
चिरादिपुर्विरूपाक्षः पातालतलसंनिभः ।
पर्यधावत्ततो रक्षः खादत्खादत्कलेवरम् ॥
पूरयामासतुर्वीरौ शरैर्वृद्धवपौ नृप ।
हिडिम्बास्य महाघोरं व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥

(for °रक्षे) T1 महात्मना (for दुरा°) — (L. 3347) Dn महात्मानं (for दुरा°) — (L 3350) Dn T2.4 G1.3.4.5 M1.3 पिङ्गकेशो (for °केश) — (L. 3351) Dn T4 ऊर्ध्वरिवा (for °रोमा) — (L 3352) Ds2 D6 T1.4 G3 M4 वर्ष्मा, M1.3 वक्षाश्च (for गात्रश्च) Dn Ds2 T4 G4 शिवाननः, T1.4 G1.3.4 श्वा°, M3.4 शाला° (for शवा°) D6 श्रीप्रदष्ट्र शिवाननः (for °) — (L 3353) Dn दीर्घ दण्डो (for °दन्तो) Cal ed गजग्रास (for जगद्ग्रास) Ds2 करस्तथा, D6 T2.4 G1.3.4.5 M °कर सदा, T1 °कर सह (for °कर सदा) — T2 om lines 3354 3357 — (L 3354) Ds1 T4 G3 M उत्तुङ्गास्यो, D6 °द्राढो (for °ङ्गास्यो) — (L 3355) G4 पिण्याक (for पिटक) — (L 3356) Dn समाघ्नन्त, D6 °जघ्ने T4 °जघ्नु, Bom Poona eds G(ed) °हत्य (for °घ्नानो) Ds2 गजा नागै समाजग्मु, G1 गजान्नागै समानघ्ने (for °) Dn T2 G3 हयानश्वैर् (for हयैरश्वान्) — (L 3357) M सादिभि सादिनस्तथा (for °) — (L. 3358) Dn3 स्वपुरे, D6 T4 G1.3.4 M1.3 स पुरो, T2 पुरतो (for स्वपुरो) D6 मान्य (for चास्य) G4 करोति (for चकार) — (L. 3359) Ds2 घृत्वा (for हत्वा) — G1 om lines 3360 3373 — (L. 3360) D6 T4 G2 स (T4 स, G3 हि) तदा (for सहसा) — T2 om lines 3361–3368 — (L. 3361) Dn D6 T4 G3 M यान्पश्यन्पुरतो रक्षस्, T1 G4.5 यान्पश्येत्पुरतो रक्षस्, Cal ed यानपश्यत्पुरो रक्षस् (for °) — (L 3362) D6 T4 G3 M यादवान् (for पादातान्) Dn Cal ed पादातान्राक्षसेश्वर, Ds1 T1 G4.5 यादवान्राक्षसेश्वर (for °) — (L. 3364) D6 रुद्रस् (for क्रुद्धो) Dn रौद्र (for रुद्र) D6 तथा प्राणभृतां नृप (for °) — (L 3366) M स्व (M4 तु) धावन्ति (for दिशः प्रापु) M राक्षसा (for वृष्णयो) — (L. 3368) D6 T4 G3 यथा काम (for यथा राजन्) Dn T1 G4 हरिसैन्यमभक्षयत् (for °) — Dn T2.3 G3.4 M4 om lines 3369 — (L. 3370) Dn1 T1 G4 M3.4 नि शेष (for निश्चेष्ट) — (L. 3373) T3.4 M3.4 वृद्ध (for क्रुद्ध) Ds2 G3 मृगौ वृद्ध समाविव D6 महिषौ वृद्धतमाविव (hypermetric), M1 मेषौ वृद्धतमाविह (for °) — (L 3374) Dn T1.2.4 G1.3.4.5 M3.4 महारक्षस्, Ds2 महाराज (for महद्रक्षस्) D6 व्यादितास्यो महारक्षो (for °) Ds1 T1 तौ वृद्धावभ्यधावत, D6 T4 G3 हिडिम्बो मानुषान्तक (for °) — (L 3375) Dn Ds2 M3 विरूपाक्ष (for °क्ष) D6 वृद्धौ दशार्हपुर्वीरौ (sic), G3 वृद्धौ यदवादिपुर्वीरौ (for °) Dn D6 T4 G4 °संनिभम् (for °भ) — (L. 3376) D6 G3 वृद्धौ (for रक्षः) Bom Poona eds ततो रक्ष पर्यधावत् (for °) Dn G4.5 M खादन्खादन्, T2 °न्खादत् (for °त्खादन्) D6 T4 G3 खादन्खादन्कलेवरान् (for °) — (L. 3377) D6 T4 मुखम् (for

सर्वांस्तान्सादयामास देवशत्रुर्विरूपधृक् ।
धावति स्म ततो रक्षो व्यादितास्यं भयानकम् ॥
तयोर्गृहीत्वा धनुषी बभञ्ज युधि सत्वरम् ।
बाहू प्रसार्य दुष्टात्मा राक्षसो विकृताननः ॥
वसुदेवं महीपालं राजानं वृद्धसेविनम् ।
महीतुं राक्षसश्रेष्ठो यतते नृपसंसदि ॥
हिडिम्ब उवाच ।
एष त्वां भक्षयिष्यामि वसुदेव नृपाधम ।
उग्रसेन किमर्थं त्वं तिष्ठसे मत्पुरोऽधम ॥
आगच्छ प्रविशास्यं मे ग्रासभूतौ युवां मम ।
विधिना निर्मितौ वृद्धौ वसुदेव हरेः पितः ॥
बुभुक्षितः श्रमार्तश्च युद्धे त्वरितविक्रमः ।
मन्मुखान्तं गच्छेतं प्रविशन्तौ त्वरान्वितौ ॥
युवयोः शोणितं पीत्वा तृप्तिं यास्यामि निर्वृतः ।
खादामि च पुनर्मांसं वृद्धयोर्युवयोः सुखम् ।
इति ब्रुवंस्तदा क्रुद्धो व्यादितास्यो महाहनुः ।
धावति स्म तदा क्षिप्रं हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ॥
वसुदेवोग्रसेनौ च भीतौ विप्रेक्ष्य सर्वत. ।
दिशोऽभ्यभजतां राजन्निःशङ्कौ वृष्णिपुंगवौ ॥
एतस्मिन्नन्तरे दृष्ट्वा बलभद्रः प्रतापवान् ।
दृष्ट्वा च तौ तथाभूतौ वसुदेवोग्रसेनकौ ॥
वासुदेवं समादिश्य हसन्युध्यन्तमीश्वरम् ।
निर्गत्य चान्तरं तस्य राक्षसस्य दुरात्मनः ॥
मा कृथाः साहसं रक्षो मुञ्चैतौ राजसत्तमौ ।
खिन्नोऽस्मि युध्यता रक्षो मया शत्रुजिघांसता ॥
अहमेव हनिष्ये त्वां का चेयं तव भीषिका ।
इति ब्रुवाणं हलिनं विसृज्यैतौ महारणे ॥
महानयमसौ पुष्टो भक्षयाम्येनमग्रतः ।
विदार्य पूर्ववद्वक्त्रं बलभद्रमुपाद्रवत् ॥
विसृज्य मुसलं चापं राक्षसस्य पुरः स्थितः ।
मुष्टिं प्रगृह्य बलवान्स्फोटयन्बाहुमुत्तमम् ॥
हिडिम्बस्तस्य दुष्टात्मा मुष्टिं कृत्वा महारवम् ।
जघान वक्षो रामस्य व्यादितास्य इवान्तकः ॥
क्रुद्धोऽथ बलभद्रस्तु मुष्टिना तेन ताडितः ।
जघान मुष्टिना रामो राक्षसेन्द्रमनिन्दितः ॥
मुष्टियुद्धं समभवन्नरराक्षसवीरयोः ।

(for नृप) — (L. 3378) D5 T3 4 G1 3 4 5 M2 4 हिडिम्बस्य (for °म्बास्य). — (L. 3379) Dn3 T2 G1 4 5 धारयामास (for व्याद°) — (L. 3380) D5 T4 G2 धावत्येव, T2 °तस्तु (for °ति स्म) M2 व्यादितास्यो (for °स्य) M4 व्यादितास्यो भयानक (for °) — (L. 3381) Dn Cal ed. प्रसिता (for गृहीत्वा) D5 G2 गृहीत्वा धनुषी रक्षो (for °) — (L. 3382) Ds3 बाहु (for बाहू) Dn Cal ed प्रसार्य बाहू दुष्टात्मा (for °) — (L. 3383) D5 G2 4 M1 सेवितम् (for °नम्) — (L. 3384) Dn रक्षसा (for राक्षस) — G1 हिडिम्बक (for हिडिम्ब) — (L. 3385) D5 T1 4 त्वां (for त्वां) Ds3 वसुदेवं त्वया सह (for °) —(L. 3386) G1 तिष्ठसे मत्पुरे मम; M1 °से मत्पुरोगम (for °) — (L. 3387) Dn3 G1 4 आगत्य (for °च्छ) D5 [पु]ताहि, G2 [पु]नाहि (for [आ]स्यं मे) T3 आगच्छ प्रविशेता हि (for °) — (L. 3389) Dn3 D1 T1 3 G1 3 4 5 M4 विधिना निर्मितौ वृद्धो M1 °भा निर्मितौ युद्धे (for °) T4 G2 M1 3 वसुदेवो (for °देव) Dn3 पिता (for पित) Ds3 D5 वसुदेवो हरेः पिता (for °) — (L. 3390) Dn T3 G1 4 M गच्छतौ, T4 °या (for °तं) D5 मन्मुखं तेन गच्छेयाः (for °) Ds3 प्रविशेन, M °शतौ (for °न्तौ) T1 3 त्वरान्वित (for °न्वितौ) D5 T4 G2 प्रविशाथां विलम्बय (for °) — (L. 3392) Dn T1 3 युवयोर्द्वयोः सुखम् (for °) — (L. 3393) Ds3 D5 T4 G2 M रक्षो (for क्रुद्धो) Ds3 T1 4 व्यादितास्य (for °स्यो) — (L. 3396) Ds1 G(ed.) दिशि समाश्रितौ राजन्, D5 दिशो भयेन राजेन्द्र; M1, 3 दिशोऽभ्यभूता राजेन्द्र (for °) — (L. 3398) D5 M तथा भीतौ (for तथाभूतौ) — (L. 3399) Dn T1, 3 4 G1 4 5 M वासुदेवे (for °देवं) Dn3 ईश्वर, Dn3 D5 T3 4 G1 3 4 5 M °रे, Dn G(ed.) °र (for °रम्) — (L. 3401) M1 सहर्ष (for साहस) Ds3 T3 मुञ्चतौ; D5 T4 मुञ्चैतौ; M मुञ्चेतां (for मुञ्चैतौ) T1 G1 4 5 नृप (for राज) — G2 om lines 3402-3403 — (L. 3402) D1 मया शत्रुविघातिना (for °) — (L. 3404) T1 तौ विसृज्य (for विसृज्यैतौ) — (L. 3405) Dn दष्टो; Ds3 T1, 3 4 G1 3 4 5 M4 दुष्टो, D5 अद्यो (for पुष्टो) — (L. 3406) Dn3 विदार्य पूर्वं वक्त्रं च (for °) D5 T4 बलदेवम् (for °भद्रम्) G1 उपाद्रवत् (for °द्रवत्) — (L. 3409) Dn T1 3 G1 4 5 भयानकम्, Bom ed. भयानकम् (for

युध्यतोर्युद्धरङ्गेषु नरराक्षससिंहयोः ।
तयोश्चटचटाशब्दः प्रादुरासीद्भयानकः ॥
अथ राक्षसराजस्तु मुष्टिना राममाहवे ।
जघान वक्षोदेशे तु वज्रेणेव पुरंदरः ॥
अथ रामो बली साक्षान्मुष्टिं संवर्त्य यत्नतः ।
हिडिम्बं ताडयामास वक्षस्यमरविद्विषम् ॥
तलाभ्यामथ रामस्तु जघ्ने वक्त्रे स राक्षसम् ॥
आहतस्तलघातेन हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
जानुभ्यामपतद्भूमौ गतासुरिव राक्षसः ॥
तत उत्थाय रामस्तु दोर्भ्यां संगृह्य राक्षसम् ।
आदाय बाहुवेगेन भ्रामयित्वा पदात्पदम् ॥
व्याविध्य सुचिरं रामो दर्शयन्नात्मनो बलम् ।
उत्क्षिप्य राक्षसेन्द्रं तं सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
गव्यूतिमात्रं चिक्षेप ततो देशात्प्रलायुधः ।
गतासुरिव रक्षस्तु ततो देशान्निरानमत् ॥
ये केचिद्राक्षसास्तत्र हतशेषा महारणे ।
बलभद्रात्ततो भीता जग्मुर्भीत दिशो दश ॥
अथ भगवानपि भास्करो रविः
संहृत्य तेजांसि सहस्ररश्मिः ।
अस्तं ययौ चक्षुरपि प्रजाना-
मीपत्तमश्चापि समाविवेश ॥
तस्मिन्प्रविष्टेऽथ समुद्रतोयं
प्रजापतौ विश्वगुरौ जगद्गुरौ ।
नक्षत्रनाथः समुपाजगाम
सध्यातमोऽपि व्यमशत्रुपोत्तम ॥
प्रभातकाले नृपसत्तमा रणे
गोवर्धने किंनरगीतनादिते ।
इति ब्रुवन्तो नृपसत्तमास्तदा
व्युपारमंस्तत्र रणोत्सवं नृप ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
उभौ तौ हंसडिभकौ रात्रावेव महागिरिम् ।
जग्मतुः सहितौ राजन्गोवर्धनमथो नृप ॥
अथ प्रभाते विमले सूर्ये चाभ्युदिते सति ।
गोवर्धनं जगामाशु केशवः केशिसूदनः ॥
शैनेयो बलभद्रश्च यादवाः सारणादयः ।
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च नादितं बहुधा गिरिम् ॥
तस्योत्तरं नृपश्रेष्ठ पार्श्वं संप्राप्य यादवाः ।

॰हारवम्) Ds3 मुष्टिं कृत्य भयानकम् (for ॰) — (L 3413) Ds2 Bom Poona eds G(ed) तेन (for रामो) Ds3 D5 T1 4 G6 M राक्षसेशम् (for ॰सेन्द्रम्) G3 राक्षसेशम ॰न्दितम् (for ॰) — After line 3412, D5 T4 G3 ins an addl colophon [*Adhy no* T4 206, G3 232] — M1 2 om line 3414 Before line 3414 D6 T4 G3 ins वैशंपायन — (L 3415) Dn1 Ds3 G2 ॰रङ्गेऽथ (for ॰रङ्गेषु) M1 ॰नीश्वरो (for ॰सिंहयो) — M3 om line 3416[b] — (L 3417) D5 T3 M1 3 4 जघान वक्षसो देशे (for ॰) — (L 3419) Cal ed वक्षस्येव महाद्विपम् (for ॰) — (L 3420) Dn Ds3 T1 2 G1 4 M1 वक्त्रे हत्वा, D6 T4 G3 M2-4 हत्वा वक्त्रे (for जघ्ने वक्त्रे) — (L 3422) M4 Bom Poona eds G(ed) वीर (for इव) — (L 3423) G4 वक्त्रे हत्वा च राक्षसम् (for ॰) — (L 3424) Dn D6 T1 4 G1 4 5 M1 बहु (for बाहु) — (L 3425) Ds3 T2 G1 3 4 5 व्याविध्यन्, M1 3 4 आविध्य, M3 आविध्यन् (for व्याविध्य) T1 व्याविध्यदसुरं रामो (for ॰). — (L 3428) Dn Ds3 T1 2 G1 4 5 गतासुं राक्षसश्रेष्ठम् (for ॰) — (L 3431) Dn Ds3 T1 2 G1 4 6 अथांशुमाली भगवान्दिनेशः — (L 3432) Dn D6 सम्भृत्य (for संहृत्य) — (L 3434) Ds3 तमो विवेश (for समावि॰) — (L 3439) Dn T3 G1 2 4 6 M1 नृपसत्तमो रणे, D6 T4 ॰मा रणं (for ॰मा रणे) — (L 3443) Dn2 G1 4 रणोत्सवे, D6 T4 M4 ॰त्सवात् (for ॰त्सव)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Kṛṣṇa* Dn Ds2 D6 T1 3 4 G M. — *Adhy name* · Dn हंसडिभकवधे हिडिम्बपराभव, Ds2 हंसडिभकोपाख्यानम्, T1 हंसडिभकोपाख्याने बलभद्रेण हिडिम्बवध, T3 G1 4 हंसडिभकोपाख्याने हिडिम्बवध, M3 4 हंसडिभकम्. — *Adhy no* Dn Ds2 303; T1 237, T2 G1 239; T4 207, G3 223, G4 334, G5 239, M1-3 202, M4 201.

(L 3445) M4 [अ]भ्युदयते (for ॰दिते) — (L 3447) D6 T4 G3 सारणाद्याश्च यादवा (for ॰) — G3 om lines 3448–3450 — After line 3448, Ds2 Bom Poona eds G(ed) ins

निकषा यमुना राजस्ततो युद्धमवर्तत ।
हंसेन डिभकेनाथ यादवैश्च समन्ततः ॥
उग्रसेनस्त्रिसप्तत्या शराणां नतपर्वणाम् ।
विव्याध हंसडिभकौ वसुदेवश्च सप्तभिः ।
सारणः पञ्चविंशत्या दशभिः कङ्क एव च ॥
निशठस्त्रिंशता राजन्सात्यकिश्चापि सप्तभिः ।
अशीत्या विपृथू राजन्नुद्धवो दशभिः शरैः ॥
प्रद्युम्नस्त्रिंशता राजन्साम्बश्चापि च सप्तभिः ।
अनाधृष्टिस्त्वेकषष्ट्या शराणां नतपर्वणाम् ॥
एवं ते सहिता राजन्नक्रुर्युद्धमदीनवत् ।
अत्यद्भुतं महाघोरं यादवाः सर्व एव च ॥
चक्रुस्ताभ्यां महायुद्धं वासुदेवस्य पश्यतः ।
सर्वानथ महाराज यादवान्बलवत्तरान् ॥
तावुभौ हंसडिभकौ नृपास्तान्प्रत्यविध्यताम् ।
प्रत्येकं दशभिर्विध्वा बाणैश्च कृतसयतैः ।
जघ्नतुश्च शरैस्तीक्ष्णैरत्यर्थं यादवेश्वरान् ॥
व्यथिताः सर्व एवैते समन्ताः शोणितं बहु ।
माधवे किंशुका राजन्पुष्पिता इव ते बभुः ॥
मौवाश्च यादवा राजन्पलायनपरायणाः ॥
एतस्मिन्नन्तरे राजन्वसुदेवात्मजो नृप ।
वासुदेवो हली युद्धे प्रमुखे धन्विनो तयोः ।
चक्रतुर्युद्धमतुलं स्कन्दशक्राविवाम्बरे ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धा यक्षा महर्षयः ।
विमानस्थाश्च ददृशुर्युद्धं देवासुरोपमम् ॥
ततः प्रादुरभूता वै भूता भूतेश्वरस्य ह ।
शूलिना प्रेषितो युद्धे रक्षार्थं बलिनौ तयोः ॥
हंसोऽथ वासुदेवश्च युद्धं चक्रतुरीश्वरौ ।
रामश्च डिभकश्चैव संयुक्तौ युद्धकाङ्क्षया ॥
विक्रान्ताः सर्व एवैते शस्त्रे शास्त्रे तथा बले ।
शङ्खान्दध्मुः पृथक्प्रावन्तरे स्वे सर्वे रथे स्थिताः ॥
अथ कृष्णो हृषीकेशः पाञ्चजन्यं महास्वनम् ।
दध्मौ पद्मपलाशाक्षः सर्वान्विस्मापयन्निव ॥
अथ भूतौ महाघोरौ लम्बोदरशरीरिणौ ।
दुद्रुवतुर्महाराज शूलमादाय केशवम् ।
शूलेन पोथया राजन्नक्रतुर्यादवेश्वरम् ॥
ताभ्यां समाहतो विष्णुर्देवगन्धर्वसंनिधौ ।

30** जग्मतुः सहितौ राजन्गोवर्धनमथो गिरिम् ।
गोधनैरथ सैन्यैश्च नादित बहुधा गिरिम् ॥

—(L. 3449) Cal ed. तस्येतर (for तस्योत्तर) G3 प्रदेश (for पार्श्वे स-) — G3 om line 3451 —(L 3451) M [अ]-ञौ (for [न]ष) — G1 om lines 3453–3458 D6 om line 3453 —(L 3454) T3 M कङ्क (for कङ्क) —(L 3455) D3 विराटस्, D6 निशठ, T4 विशठ (for निशठस्) Cal ed. निशठस्तु त्रिसप्तत्या (for °) D6 हार्दिक्यस् (for सात्यकिश्) — D6 om lines 3456–3458 —(L 3456) T4 नवभि (for दशभि) —(L 3458) M3 z अथो वृष्ण्या (for स्वेकषष्ट्या) —(L 3459) T3 एतेन (for एव ते) D6 बहवो (for सहिता) —(L 3462) Dn Ds T1 z s G1 s-s यादवान्बलदर्पितान् (for °) — G3 om (hapl) lines 3463–3465 —(L 3463) T4 नृपौ तान्, G3 नृपतीन् (for नृपास्तान्) M त्रिध्येता तावुभावथ (for °) —(L 3464) Dn निशित- (for च कृत) D6 सनतैः, T3 G1 s सयुगे, G3 संस्कृते (for -सयतैः) Ds Cal ed बाणैर्निशितकोमलैः (Cal ed °सत्तमैः) (for °) —(L 3465) D6 G3 अत्यन्त (for °र्थं) —(L 3467) Ds M3 बहु (for बभुः) D6 G3 किंशुका इव ते बहु (G3 तेऽभवन्) (for °) —(L 3468) G3 सर्वे चैव यदुश्रेष्ठा (for °) D1 T4 G3 -परा भवन् (for °यणाः) —(L 3470) M1 s वासुभद्रो (for °देवो) G3 प्रमुखे धन्विनावेथौ, G2 s धान्विनौ प्रमुखे तयो (for °) —(L 3472) Ds Bom Poona eds G(ed) तयोरेव (for ततो देवा) G3 M3 यक्षा (M1 सिद्धा)श्च परमर्षय (for °) —(L 3474) Dn3 M1 भूतौ भूतेश्वरौ नृप, Dn3 Ds3 D6 T1 s s G दूतौ (D3 भूतौ) भूतेश्वरौ नृप (for °) —(L 3475) D1 T4 G3 राजन् (for युद्धे) Dn3 माथार्थं (for रक्षार्थं) Ds3 T3 बलिनोस्. M1 °नस् (for °नौ) —(L 3477) D3 बलस्त्रौ, G3 s संयुतौ (for °क्तौ) —(L 3478) D6 G3 M विश्रुता, T4 विश्रुत्या (for विक्रान्ता) G3 शस्त्रेऽस्त्रे (for शस्त्रे शास्त्रे) T3 महाबले (for तथा बले) G3 शस्त्रे शास्त्रे महाबले (for °) —(L 3479) G3 शङ्ख (for शङ्खान्) Ds G3 राजन् (for राजन्) D6 शङ्ख दध्मुरथो राजन् (for °) —(L 3480) Dn3 T1 z M ततः (for अथ) —(L 3483) D3 T4 G3 शूलान् (for शूलम्) Dn3 केशवे, Ds3 केशवम् (for केशवम्) —(L 3484) D6 M चक्रतुः पुरुषोत्तमम् (for °). —(L 3486) D6 T4 G3 M उत्पत्य (for उत्तुस) —(L.

ईषत्स्मिताधरो देवः किंचिदुत्प्लुत्य सत्वरम् ।
रथाद्रथिवरश्रेष्ठस्तौ प्रगृह्य जगत्पतिः ॥
भ्रामयित्वा शतगुणमलातमिव केशवः ।
कैलासं च समुद्दिश्य प्रचिक्षेप ततो हरिः ॥
तावेत्य तु गिरेः शृङ्गं कैलासस्य महामते ।
दृष्ट्वा तत्कर्म देवस्य विस्मयं जग्मतुः परम् ॥
हंसश्च दृष्ट्वा तत्कर्म रोषताम्रायतेक्षणः ।
उवाच वचनं विष्णुं पश्यतां त्रिदिवौकसाम् ॥
किमर्थं राजसूयस्य विघ्नं चरसि केशव ।
ब्रह्मदत्तो महीपालो यष्टा तस्य महाक्रतोः ।
करं विशं यथायोगं यदि प्राणान्प्रकाङ्क्षसे ॥
अथ चेत्त्वं क्षणं तिष्ठ ततो ज्ञात्वा करं बहु ।
ददासि नन्दपुत्र त्वं ततो यष्टा स मे गुरुः ॥
ईश्वरोऽहं सदा राज्ञां देवानामिव शूलधृक् ।
एवं ते वीर्यविभवं नाशयिष्यामि संयुगे ॥
इत्युक्त्वा सशरं चापं सालतालोपमं नृप ।
आकृष्य च यथाप्राणं नाराचेन स केशवम् ।
ललाटे चिक्षिपे हंसो ललाम इव सोऽभवत् ॥

उवाच सात्यकिं कृष्णो रथं वाहय मे प्रभो ।
दारुकं पृष्ठगं तं कृत्वा केशव ईश्वरः ॥
अथ तेन समादिष्टः सात्यकिर्वाहयन्रथम् ।
मण्डलानि बहून्याजौ दर्शयामास सत्वरम् ॥
अथ विद्धो दृढं तेन शरेण हरिरीश्वरः ।
आग्नेयमस्त्रं संयोज्य शरे वह्निभिरीश्वरः ।
उवाच हंसं राजेन्द्र सात्यकिं प्रेषयन्हयान् ॥
अनेन त्वां दहाम्यद्य यदि शक्तोऽपि वारय ।
अलं ते बहुयुद्धेन क्षत्रियोऽसि सदा शठ ॥
मत्तश्चेत्करमिच्छंस्त्वं दर्शयाद्य पराक्रमम् ।
यतयो बाधिता हंस पुष्करे संशितास्त्वया ॥
शास्ता त्वं खलु विप्राणां स्थिते मयि नराधम ।
स्थिते मयि जगन्नाथे हन्ता क्षत्रियकण्टकान् ॥
शास्तास्म्यथोऽसतां लोके दुष्टानां ब्रह्मविद्विषाम् ।
शापेन यतिमुख्यानां हत एव पुराधम ॥
मृत्यवे त्वां निवेद्याद्य रक्षिता ब्राह्मणानहम् ।
इति ब्रुवंस्तदस्त्रं तु मुमोच युधि केशवः ।
तदस्त्रं वारुणेनाथ हंसोऽपि प्रत्यषेधयत् ॥

3487) D5 T4 G2 M रथं (for रथि°) Ds3 Bom Poona eds G(ed) जनार्दन (for जगत्पति) — (L 3488) D6 G3 मालामिव स केशव (for °) — (L 3490) Ds3 D6 T4 G1-3 4 तावुपेत्य (for तावेत्य तु) Dn शृङ्गाग्रं (for शृङ्गं) Dn महीभृत , D6 महामती , G3 समाहतौ (for महामते) — (L 3491) Ds3 दृष्ट्वा देवस्य तत्कर्म (for °) — (L 3493) Ds3 हंस ; D5 T1 G2 काले (for विष्णुं) Ds2 D6 T1 3 4 G1 3 M शृण्वतां (for पश्यतां) — (L 3494) D6 राजयज्ञस्य (for °सूयस्य) G6 विघ्नार्थीमि केशव (for °) — (L 3495) G3 कर्ता (for यष्टा) — (L 3496) Dn3 यथायोग्यं (for °गं) Ds3 हि रक्षसि T1 प्ररक्षसे (for प्रकाङ्क्षसे) — (L 3497) D6 तिष्ठेस् (for तिष्ठ) — (L 3498) M1 3 -सुत (for पुत्र) Ds3 ददासि नन्दपुत्र M3 गृह्णामि त्वां नन्दसुत (for °) — (L 3499) Ds2 D6 T1 4 G2 शूलभृत् (for °धृक्) — (L 3500) T1 G4 M एष (for एवं) Ds2 D6 T1 G2 एष ते वीर्यमतुलं (for °) G3 M3 4 समरे (for संयुगे) — (L 3501) G3 तालसम (for -तालोपमं) — (L 3502) D6 G2 विकृष्य (for आ°) T1 4 G5 यथाप्राणात् (for °प्राण) — (L 3503) D6 M अनदत् (for ऽभवत्) — (L 3505) G3 दारुकं पृष्ठतः कृत्वा (for °) G3 इति (for कृत्वा) Dn1 केशवम् , Bom Poona eds G(ed.) देवः स्वम् (for केशव) T1 2 G1 3 ईश्वरम् (for °र) Ds1 कृत्वा देवः स्वमीश्वर (for °) — Cal ed om (hapl) lines 3506 3508 — (L 3508) Dn2 [आ]विद्धो (for विद्धो) G3 श्येन (for शरेण) — (L 3509) Poona ed शरं (for शरे) Ds3 D6 T1 4 G6 अव्यय (for ईश्वर) — Dn om line 3510 — (L 3510) D6 सात्यकि (for °किं) T1 प्रेरयन् (for प्रेष°) M1 3 हये (for हयान्) Ds3 सात्यकिं प्रेरयन्रणे , M3 °किं प्रेषयद्धये (for °) — (L 3511) Ds1 दहे पाप (for दहाम्यद्य) Dn Ds3 G3 4 5 शक्तोऽसि (for शक्तोऽपि) — (L 3512) Ds2 D6 T1 2 4 G1 3-6 M बहु वदेन , G3 बहु ब° (for बहुयु°) — (L 3513) G1 4 M1 इच्छेस्त्वं (for इच्छंस्त्वं) T1 या मत्त करमिच्छेस्त्वं , G3 मत्तश्चेत्करमिच्छेस्त्वं (for °) — G6 om lines 3514–3516 G1 om line 3515 — (L 3515) D6 नराधिप (for °धम) — (L 3518) Dn T1 3 G3 5-6 नराधमः ; Ds1 G(ed.) नृपा° (for पुरा°) — T1 om (hapl.) lines 3519–3523 — (L 3520) M1 इद (for इति) — D6 om (hapl.) lines 3521 3526 — (L 3521) T4 M1-3 [आ]शु (for [अ]-थ) M स्य (for ऽपि) — (L 3523) T2 महारौद्रे (for

वायव्यमथ गोविन्दो मुमोच युधि हंसके ।
तदस्त्रं वारयामास माहेन्द्रेण नृपोत्तम ॥
अथ माहेश्वरं कृष्णो मुमोचात्युग्रमाहवे ।
रौद्रेण तच्चतो हंसो वारयामास तत्क्षणात् ॥
गान्धर्वं राक्षसं चैव पैशाचमथ केशवः ।
ब्राह्मास्त्रमथ कौबेरमासुरं याम्यमेव च ॥
क्षिप्यास्यैतानि हंसस्तु मुमोच युधि सत्वरम् ।
वारणार्थं तदस्त्राणां चतुर्णां माधवस्य ह ॥
अथ ब्रह्मशिरो नाम घोरं शत्रुविनाशनम् ।
मुमोच हंसमुद्दिश्य केशवः क्रोधमूर्छितः ।
हंसोऽपि तेन राजेन्द्र वारयामास तं शरम् ॥
यमुनाप उपस्पृश्य देवदेवो जनार्दनः ।
अस्त्रं वैष्णवमादाय शरे सुनिशिते हरिः ।
योजयामास भूतात्मा भूतभावनभावन ॥
येन देवा रणे हत्वा राज्यमापुः पुरासुरान् ।
तदस्त्रं योजयामास वधार्थं तस्य भूपतेः ॥

वैशंपायन उवाच ।
अथ भीतो महारौद्रमस्त्रं दृष्ट्वा नृपोत्तम ।
हंसो राजा महाराज निश्चेष्ट इव सबभौ ॥
उत्प्लुत्य स रथात्तस्माद्यमुनामभ्यधावत ।
यत्र कृष्णो हृषीकेशः कालियं बलशालिनम् ॥
ममर्द च महाघोरं यावत्पातालसंस्थितिः ।
तावद्दीर्घं महानीलं कालाञ्जननिभं महत् ॥
तस्मिन्ह्रदे महाघोरे पपाताथ स हंसकः ।
हंसे पतति तस्मिंस्तु महाञ्शब्दो बभूव ह ।
गिरीणां पात्यमानानां समुद्र इव वज्रिणा ॥
रथादुत्प्लुत्य कृष्णोऽपि तस्योपरि पपात ह ।
देवदेवो जगन्नाथो जगद्विस्मापयन्निव ।
आहरत्तं महाबाहुं पादाभ्यामथ केशवः ॥
पादक्षेपं ततस्तस्माल्लब्ध्वा हंसो नृपोत्तम ।
ममार च नृपश्रेष्ठ केचिदेवं वदन्ति हि ॥
अन्ये पातालमायातो भक्षितः पन्नगैरिति ।
अद्यापि नैव राजेन्द्र दृष्ट इत्यनुशुश्रुमः ॥
यथापूर्वं जगन्नाथो रथं समुपजग्मिवान् ॥

Colophon.

माहेन्द्रेण) — (L 3524) Col ed मुमोचाथ महाहवे (for ᵇ) — (L 3525) Ds2 रौद्रेण तत्तो हंसो वा (for ᵃ) Dn G3 तत्क्षणम् (for °णात्) — (L 3528) Ds2 T1 2 4 G M चिक्षेप (for क्षिप्यास्य) — (L 3529) G1 3 वारणार्थे (for वारणार्थं) — (L 3530) Ds2 G(ed) घोरं (for नाम) Dn अस्त्र , G1 अस्त्रं (for शत्रु) Ds2 G(ed) अस्त्रं शत्रुविनाशकम् , G1 3 घोरमस्त्र विनाशकम् (for ᵇ) — (L 3531) Ds2 देवदेवो जनार्दन (for ᵇ) — After line 3531, Bom Poona eds G(ed) ins

26** योजयामास तद्धंसे महाघोरपराक्रमम् ॥
अथ भीतो महारौद्रमस्त्रं दृष्ट्वा नृपोत्तम ।

— Ds2 om lines 3532–3534 — (L 3533) D6 G3 यमुनायाम् (for °नाप) — (L 3534) Dn स (for सु) M3 शरे सुनिशिते हरि (for ᵃ) — (L 3535) Ds2 तद्धंस (for भूतात्मा) Ds2 महाघोरपराक्रमम् (for ᵇ) — Ds2 om lines 3536–3537 — (L 3536) M3 4 जित्वा (for हत्वा) G3 सुरा (for [अ]सुरान्)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn हंसडिभके हंसकेशवयुद्धम् , Ds2 हंसडिभकोपाख्यानम् , T1 G3 कृष्णहंसयुद्धम् , T2 G1 हंसडिभकोपाख्याने कृष्णहंसयुद्धम् , M3 4 हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn Ds2 310 , T1 G3 233 , T2 G1 240 , T4 208 ; G2 234 , G4 235 , G5 239 , M1-3 263 , M4 262

(L 3538) Dn Ds2 D6 M3 नृपोत्तम (for °म) — (L 3539) T4 G2 शासन (for राजा) D6 हंसो राजन्महाबाहो (for ᵃ) — (L 3540) T4 उत्पत्य (for उत्प्लुत्य), D6 T2 G1 3–5 M1 2 समधावत , M4 अनुधावति (for अभ्यधावत). — (L 3541) Dn1 T1 G3 कालियाहिं ममर्द ह , T2 G1 2 4 °स हि ममर्द ह (for ᵇ) — (L 3542) D6 T4 M4 महाह्रदं (for ममर्द च) Dn T1 2 G महाह्रद महारौद्र , M1–3 ह्रामयामास तद्घोरं (for ᵃ) Dn Ds2 T1 2 G1 3–5 संस्थितम् (for °ति) — (L 3543) D6 ह्रद घोर , M3 महानीरं (for °नीलं) Dn Ds2 T1 2 G1 3–5 हि यत् (for महत्) — (L 3545) T1 G3 समुत्पतत् (for बभूव ह) D6 महानाद समुत्पतत् (for ᵇ) — (L 3547) T4 उत्पत्य (for उत्प्लुत्य) — (L 3550) D6 पादाक्षेप (for पाद°) Dn T1 G1 3–5 M3 नृपस्य (for ततस्) Ds2 G1 M3 4 नृपोत्तम (for °त्तम) — (L 3551) Ds2 G3 नृपश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठ) D6 ममार नृपतिश्रेष्ठ , G1 °र चैके वदन्तीह (for ᵃ) G2 निशान्ति (for वदन्ति) — (L

हते तस्मिन्महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
अकरोद्राजसूयं च तत्र पूर्वपितामहः ॥
यदि जीवेदसौ हंसः को नु मंस्यति तं क्रतुम् ।
स च सर्वास्त्वविनित्यं रुद्रात्लब्धवरः प्रभो ॥
क्षणादेव महाराज वार्तेयं गामगाहत ।
हतो हंसो हतो हंसः कृष्णेन रिपुमर्दिना ॥
जगुर्गन्धर्वपतयो देवलोके दिवानिशम् ।
कृष्णेन लोकनाथेन विष्णुना प्रभविष्णुना ।
यमुनाया ह्रदे घोरे कृष्णेनेति दिवानिशम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा निहतमत्युग्रं भ्रातरं वीर्यशालिनम् ।
बलदेवं परित्यज्य युध्यमानं महारणे ॥
डिभको वीर्यसंपन्नो यमुनामनु जग्मिवान् ।
तमन्वधावद्वेगेन बलभद्रो हलायुधः ॥
हंसो हि यत्र पतितस्त्रासो निपपात ह ।
यमुनायां महाराज विलोड्य जलसंचयम् ॥
अतिक्रुद्धोऽथ डिभको भ्रामयित्वा जलं बहु ।
उन्मज्योन्मज्य सहसा निमज्य च पुनः पुनः ।
न ददर्श तदा राजन्भ्रातरं वीर्यशालिनम् ॥
उन्मज्याथ महाबाहुर्वासुदेवं विलोक्य च ।
उवाच वचनं राजन्डिभको वीर्यवत्तमः ।
अरे गोपकदायाद क्वासौ हंस इति स्थितः ॥
वासुदेवोऽपि धर्मात्मा यमुना पृच्छ राजक ।
इत्यब्रवीत्प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ॥
तच्छ्रुत्वा यमुनां भूयः प्रविश्य डिभकः किल ।
बहुप्रकारमुद्वीक्ष्य भ्रातरं भ्रातृवत्सलः ॥
विललाप ततो राजा डिभको भ्रान्तमानसः ।
क्व नु गच्छसि राजेन्द्र विहायैकमबान्धवम् ॥
कुतो भ्रातरितो गच्छेः परित्यज्यैव मामिह ॥
विलप्यैवं नृपश्रेष्ठ डिभको भ्रातृवत्सलः ।
आत्मत्यागे मनः कुर्वन्यमुनाया महाह्रदे ॥
निमज्योन्मज्य सहसा मरणे कृतनिश्चयः ।
हस्तेन जिह्वामाकृष्य भूयो भूयो विलप्य च ॥
ततः समूलामाकृष्य जिह्वां साहसकृत्स्वयम् ।
ममारान्तर्जले राजन्डिभको नरकाय वै ॥
गते नराधमे हंसे डिभके च तदा हते ।
अगमत्पुण्डरीकाक्षो भूतान्विस्मापयन्निव ॥

3553) Dn जय (for जय) T1 [न]पि (for [अ]नु). — (L. 3554) D4 स्वमुप (for स°) — (L. 3557) Ds3 जये (for असौ) Dn Ds2 D6 ममस्यति; M [illegible] मंस्येत (for नु मंस्यति) — (L. 3558) T1 om 3558b–3559a M प्रभु (for प्रभो). — (L. 3559) D4 T1 आजकायो (for महाराज) — (L. 3560) Cal ed हते दैत्य (for the second हतो हंस) D4 T1 G3 हतो हंसो हत इति (for °). D6 T2.4 G1.2.5 °शालिना (for °मर्दिना) G3 कृष्णेन परियातिना (for °). — (L. 3561) G3 दयानिधिम् (for दिवानिशम्) — Cal. ed om (hapl) lines 3562–3563 — (L. 3563) M1 हंसो हतश्च (for घोरे कृष्णेन) Dn Ds2 T1.2 G1.2–4 हंसो निहत इत्यपि (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn D6 T1.2.4 G M — *Adhy name* Dn T2 G1.3 M2 हंसवध; M3 हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn 311; T1 G3 239; T3 G1 241, T4 209, G2 235; G4.5 240; M1.2 204; M3 203.

— (L. 3564) Ds2 हलवेदे (for आयुधे) M3 पितरं (for भ्रा°) — (L. 3565) Ds3 बलभद्र (for °देव) — (L. 3566) D6 T1 G3 जय, T2 G1 अपि (for अनु) — D6 T4 G2 om lines 3563–3571. — (L. 3568) M1.2 हंसो यत्र निपतति (for °) M3 यत्रासौ न्यपतत्पुर (for °) — (L. 3569) Dn1 विलोमे, T1 °ख; G1 °ष्य, M1.2 विक्षोभ्य (for विलोड्य) — (L. 3570) M जले (for जलं) — G5 om lines 3572–3573 — (L. 3574) D6 G3 M4 वीर्यसत्तम (for °वत्तम). — (L. 3575) Dn1 G1 गोपाल (for गोपक) — (L. 3579) Cal ed सर्वतो (for भ्रातरं). T1 G1 °वत्सलम् (for °ल) — M1.2.4 om (hapl.) lines 3580–3583 — (L. 3580) T2 चेतन (for मानस). — (L. 3581) T1 परं बलम् (for अबान्धवम्) G(ed) विहायैनमबान्धव (for °) — T4 om lines 3582–3583. — (L. 3582) D6 G3 M3 केवलम् (for मामिह) — G1 om lines 3584 3585 — (L. 3587) Ds1 T1 M1.2.4 समूलम्; D6 च मुलम् (for समूलाम्) — (L. 3588) Dn1 [अ]न्तर्जल; D6 T1 G3 तज्जले; Cal. ed. स जले (for [अ]न्तर्जले) G3 तस्मिन्नराधमे हंसे (for °) — (L. 3589) Dn

ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।
गोवर्धनेऽथ विश्रम्य बलभद्रसहायवान् ।
कंचित्कालं महाराज पूर्वभुक्तमुवास ह ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

यशोदा नन्दगोपश्च कृष्णदर्शनलालसौ ।
गोवर्धनगतं श्रुत्वा वासुदेवं च साग्रजम् ॥
नवनीतं च दधि च पायसं कृसरं तथा ।
पन्यं पुष्पं महाराज मयूराङ्गदमेव च ॥
बहुभेरपरैः सार्धं गोपीभिश्च समन्वितः ।
जग्मतुः सहसा प्रीतौ गोवर्धनमथो नृप ॥
कचिद्वृक्षे समासक्तं कृष्णं कृष्णमृगेक्षणम् ।
ददर्शतुर्महाबाहुं वासुदेवं च साग्रजम् ॥
प्रणेमतुः सुसंहृष्टौ तत्र दृष्ट्वा महाबलौ ।
दर्शयामासतुर्देवं पायसानि महान्ति च ॥
नन्दगोपं यशोदां च दृष्ट्वा प्रीतोऽभवद्धरिः ।
अवोचच्च ततो वाक्यं नन्दगोपं सबल्लवम् ।
यशोदां मातरं पश्चाद्वासुदेवः प्रतापवान् ॥
तात मातर्व्रजे गोष्ठे कुशलं वा स्वगोधने ।
अपि गावः क्षीरवत्यो वत्सा वत्सतराः पितः ॥
अपि वा सुशुभं क्षीरमपि गावः सुशोभनाः ।
अपि वा दारका मातर्वत्सपालाः पितर्दिवा ॥
बहूनि चापि दामानि कीलका अपि वा बहु ।
तृणानि बहुरूपाणि किं वा सन्ति पितः सदा ॥
शकटानि सुगन्धीनि किं वा सन्ति पितर्धनम् ।
अपि गोप्यः पुत्रवत्यो दारकाः किमजीजनन् ॥
घटाः किं बहवो मातरभिन्नाः सर्वतो व्रजे ।
किं गावः क्षीरमतुलं स्रवन्त्यहरहः पितः ॥
हैयंगवीनं क्षीराणि दधि वा निममजीजनन् ।
गोधनं सर्वमेवैतन्नीरोगं सप्रपद्यते ॥

नन्द उवाच ।

सर्वमेतद्यदुश्रेष्ठ नीरोगं बहुशः प्रभो ।

T1 2 4 G M तस्मिन् (for गते) Ds2 Bom Poona eds G(ed) एव तु मिहते हँसे (for °) Ds2 D6 T3 G3 डिम्भके वार्तवालिनि (for °) —(L 3590) Ds2 T1 2 G1 4 M आगमत् (for सा°) M भूतविस्मापन महत् (for °) —(L 3591) D6 पीतवासा (for तत प्रीत) — Dn2 G3 om (hapl) line 3592 —(L 3592) M1 विश्रम्य (for विश्रम्य)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn1 Ds2 T1 2 G1 2 हल्लीडिम्भकवधः; Dn2 डिम्भकवध, M2 4 हल्लीडिम्भकम् — *Adhy no* Dn 312, Ds2 311, T2 G2 240, T3 G1 242, T4 210, G3 236, G4 240, G5 241, M1–3 205, M4 204

(L 3595) Ds2 सहाग्रजम् (for च सा°) —(L 3596) D6 दधि क्षीरं, M दधि चैव (for च दधि च) —(L 3597) D6 वन्यपुष्पान्, T4 वन्यपुष्प (for पन्यं पुष्प) Ds2 D6 T4 G3 मयूराङ्गजम्, M1 मायूराङ्गदम् (for मयूरा°) —(L 3598) T1 सोमापैन् (for गोपीभिश्च) — Dn2 G4 5 om lines 3599b–3602a Dn1 om lines 3599b–3601b, G2 om line 3600b–3602a —(L 3601) Ds2 T2 3 G2 3 4 M3 4 सहाग्रजम् (for च सा°) —(L 3602) D6 T3 4 G2 3 M सुसंप्रीतौ (for °हृष्टौ) —(L 3603) Ds2 G2 देवौ, D6 T4 M1–3 देवं (for देव) M1–3 पायसादि (for °नि) D6 G3 पायसादि महर्द्धिमत् (for °) — Bom Poona eds G(ed) om lines 3604–3606 —(L 3605) T1 °बल्लभम् (for °बल्लवम्) —(L 3606) Dn Ds2 T2 G1 2 M4 परंतप (for प्रतापवान्) M1–3 हृषीकेश परंतप (for °) —(L 3607) Dn Ds2 T1 2 G1 4 व्रजे कोष्ठे, D6 पितर्मातः (for व्रजे गोष्ठे) G3 स्वगोधनम्, M4 सगोधनम् (for स्वगोधने) D6 T4 G3 कुशलं च गवां च धाम्, M1 2 4 °ऽर्ह वा मगोधनम् (for °) —(L 3608) D6 वत्सवत्सतरी पितः (for °) —(L 3610) Dn Ds2 T2 G1 2–4 M4 पितर्किल वा (for पितर्दिवा) D6 वत्सपालान्वदु शुभा (for °) —(L 3611) T1 शुभानि (for बहूनि) —(L 3612) T4 धुनम् (for सदा) — T4 om line 3613 —(L 3613) Ds2 T4 G3 सुगन्धानि, D6 सुगात्राणि (for सुगन्धीनि) —(L 3614) Dn1 D6 T1 2 4 G M4 दारकान् (for °का) Ds2 समजीजनन् (for किम°) —(L 3615) M1–3 पितः (for व्रजे) D6 T4 G3 अभिन्ना सर्वतोमितः (for °) —(L 3618) Dn G2 4 M4 [द्]ह्र् (for [द]न्त्) T1 G4 प्रतिपद्यते, G3 प्रपद्यत; M समपद्यत (for सम्प्रपद्यते) Dn निरोग प्रतिपद्यते, D6 निरोगं समपद्यत (for °) — D6 नन्दगोप (for नन्द) —(L 3619) D6 T4 M3 4 बहु च (बहुशः) — G3 om (hapl.) lines 3621–3623 —(L 3623) G3 न मां प्रदर्पसि केशव (for °) —(L 3624) Dn धीरं दीयते, G1 मे दीयते (for मे धीयते) M4 मतिः (for सदा) — Some Mss om the

कुशलं गोधनस्यैवं सर्वकालेषु केशव ॥
रक्षणात्तव देवेश सदा कुशलिनो वयम् ।
सगोधनाः सवत्साश्च नीरोगा एव केशव ॥
एकमेव सदा दुःखं न त्वां द्रक्ष्याम केशव ।
यदेतत्केवलं दुःखमिति मे धीयते सदा ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमादि विलप्यन्तं गच्छेत्याह स केशवः ।
मातरं पुनराहेदं मातर्गच्छ गृहं प्रति ॥
ये च त्वां कीर्तयिष्यन्ति ते च स्वर्गमवाप्नुयुः ।
ये केचित्त्वां नमस्यन्ति ते मे प्रियतराः सदा ॥
मद्भक्ताः सर्वदा सन्तु गच्छेत्याह च तां हरिः ।
यशोदा नन्दगोपश्च जग्मतुः स्वगृहं किल ॥
ततः कृष्णो हृषीकेशो यादवैर्वृष्णिभिः सह ।
गन्तुमैच्छत्तदा विष्णुः पुरीं द्वारवतीं किल ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

गच्छन्नथ महाविष्णुः पुष्करं प्राप्य यादवैः ।
अपश्यन्मुनिमुख्यांस्तु पुष्करस्थांस्तपोधनान् ॥
ते समेत्य महादेवमृषयो वीतमत्सराः ।
अर्घ्यादिसमुदाचारैः पूजयन्त यादवोत्तमम् ।
प्रोचुर्विश्वेश्वरं विष्णुं भूतभव्यभवत्प्रभुम् ॥
अत्यद्भुतमिदं विष्णो तव वीर्यं जनार्दन ।
येन तौ निहतौ युद्धे हंसो डिभक एव च ॥
यो विचक्रो दुराधर्षो देवैरपि सुदुःसहः ।
संगरे निहतो देव दुःसाध्य इति नो मतिः ॥
क्षेमो नः सर्वकार्येषु चरतां तप उत्तमम् ।
त्वत्प्रसादाज्जगन्नाथ चरामस्तप उत्तमम् ॥
निष्कल्मषा भविष्यामस्तव संस्मरणाद्धरे ।
त्वं हि सर्वस्य दुःखस्य हर्ता त्वां ध्यायतां सदा ॥
त्वदनुस्मरणं जन्तोः सदा पुण्यप्रदं प्रभो ।
त्वं हि नः सततं धाता विधाता परमो हरे ॥
त्वमोंकारो वषट्कारस्त्वं यज्ञस्त्वं पितामहः ।
त्वं ज्योतिर्ब्रह्मणो मूर्तिस्त्वं ब्रह्मा रुद्र एव च ॥
प्राणस्त्वं सर्वभूतानामन्तरात्मेति शब्द्यसे ।
उपास्यः सर्वभूतानां यज्ञैर्दानैर्जगत्पते ॥
नमो विश्वसृजे देव नमस्ते विश्वमूर्तये ।
पाहि लोकमिमं देव हत्वा म्लेच्छान्सदा ॥
स तथेति हरिर्विष्णुर्ययौ द्वारवतीं पुरीम् ।
अयसद्वृष्णिभिः सार्धं स्तूयमानः स मागधैः ॥
इयं च देवदेवस्य चेष्टा हि जनमेजय ।

---

ref G₃ om (hapl.) lines 3625–3628. — (L. 3625) D₂ एवमादिषु जल्पन्तं (for °). — (L. 3626) G₁ गृहानिति (for गृहं प्रति). — (L. 3628) D₂ G₂ प्रियवरा, G₂ प्रियतराः (for प्रिय°). — (L. 3629) G₁ सन्तु ते पतिसमेव (for °). — After line 3629, D₁ T₂ ins.:

27** इत्युक्त्वा [illegible] देवो वासुदेव सनातन ।
[illegible] प्रेषयामास केशव ॥
[T₂ om. line 2]

While G₁ ins. after line 3629:

28** इति श्रुत्वा च तद्वाक्यं कृष्णाक्लिष्टकर्मणम् ।

— (L. 3630) D₂ G₁ प्रति; T₁ ₂ G₂ ₃ ₄ ₅ गृह (for किल). D₂ जग्मतु स्वपुरालयं (for °). — (L. 3631) D₂ यादवै सह वृष्णिभिः (for °). — (L. 3632) D₁ T₂ G₁ प्रति (for किल). — After line 3632, D₂ Bom. Poona Cal. ed., G(ed.) ins.:

29** स एवमुक्त्वा [illegible] मारिष ।
[illegible] मोक्षं च गच्छति ॥

Colophon. — *Mention of the Epic*: D₂. — *Mention of Khila*: D₂ D₁ T₁ ₂ ₃ G M. — *Adhy. name*: D₂ यशोदानन्दगोपवन्मथुरागमनम् ; D₂ कृष्णनन्दगोपसमागम ; T₁ ₃ G₁ ₃ गोवर्धनविधि (T₂ G₁ गोवर्धने) नन्दगोपयशोदाकृष्णागमनम् ; M₁ हंसडिभकवध. — *Adhy. no.*: D₂ 314; D₂ 312; T₁ G₁ 241; T₂ G₁ 243; T₂ 211; G₁ 237; G₂ 240; G₃ 212; M₁₋₃ 206; M₄ 205.

— (L. 3633) D₂ महाबाहु (for °विष्णु). — (L. 3635) D₂ समेत्य (for °त्य). — (L. 3636) D₁ T₁ M पूजयैव यादवेश्वरम् (for °). — (L. 3638) G₁ महाविष्णो (for इदं विष्णो). — (L. 3640) D₂ G₁ देवैरपि दुःसहः (for °). — (L. 3641) M₁ ₂ दुःसाध्यमिति मे मतिः (for °). — (L. 3642) G₁ क्षेमं (for क्षेमो). — D₂ T₁ G M₁ om. line 3643. — (L. 3644) D₂ निष्कल्मषा भविष्यामि (for °). — (L. 3645) M₁ ₂ त्वं हि दुःखस्य सर्वस्य (for °). — (L. 3650) G₁ om. (hapl.) lines 3650ᵇ–3651ᵃ. D₂ D₁ T₁ ₃ G₁ ₃ ₄ शब्दसे; D₁ T₂ G₂ स्तूयसे (for शब्द्यसे).

प्रोक्ता ते पृच्छते राजन्किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

Colophon

32

After 107 18 Dn D5 Bom Poona eds G(ed) ins :

ततःप्रभृति सा देवी काममोहं गता विभो ।
देव्यास्तु वचनं स्मृत्वा संस्मरन्ती पतिं तदा ॥
निद्रां न भजते रात्रौ न दिवा भोजनं तथा ।
स्मरन्ती पतिभावं सा विललाप नृपात्मजा ॥
निन्दन्ती शशिनं नाके सेवती न च चन्दनम् ।
सा बाला मोहिता राजन्कामेन परिपीडिता ॥
उपचर्यन्ति तां सख्यो विज्वरामपि सज्वराम् ।
तप्यते हृदयं तस्या लेपितं चन्दनेन च ॥
कपोले पाण्डिमा चिह्नं नेत्रे जलसमन्विते ।
जृम्भणं च तथा स्तापो देहे तस्या व्यवर्धत ॥
पद्मिनीकन्दचूर्णानि शीतलानि मुहुर्मुहुः ।
क्षिपन्ति सख्यो हृदये पीडिते मन्मथाग्निना ॥
व्यजनानि प्रकुर्वन्ति पृच्छन्ति च पुनः पुनः ।
का व्यथा किं शरीरे ते किमिदं तव भामिनि ॥
किं तुभ्यं रोचते देवि तदाख्याहि वरानने ।
कस्मादिदं समुत्पन्नं दुःखसाध्यं मनोरमे ॥
त्वन्मनोनुगतं वाक्यं वदन्त्येतास्तु सारिकाः ।
शुका नीलतमाः सुभ्रु पठन्ति हि पुमानिव ॥
प्रह्लादजननं वाक्यं किमर्थं नाद्य भाषसे ।
तव तातो महावीरो देवानामपि दुर्जयः ॥
तस्याग्रे तिष्ठते कोऽपि न भूमौ वरवर्णिनि ।
बलेः पुत्रो महावीरो बाणो हि दुरतिक्रमः ॥
जित्वामरावतीं च नगरं शोणिताह्वयम् ।
यत्र संतिष्ठते देवः शूलहस्तो महेश्वरः ॥
पुत्रोऽयमिति जानीहि गिरिजा योऽब्रवीद्धरः ।
बाणं प्रति महादेवस्तव तातस्य सुभ्रु शृणु ॥
का व्यथेति मुखे चेदं नासाग्रं च विराजते ।
नीहारबिन्दवः पद्मे राजन्ते शरदागमे ॥
संपूर्णचन्द्रप्रतिमं मुखं चन्द्रो यथा घने ।
न शोभते तु विच्छायं किमर्थं कारणं वद ॥
श्वासान्मुञ्चसि बाले त्वं न रतिं यासि भावतः ।
गृहाण भोजनं दिव्यं यत्ते मनसि वर्तते ॥
ताम्बूलं रोचते पूर्वं तत्किमर्थं न गृह्यते ।
मिष्टानि यानि वस्तूनि दुर्लभानीतरैर्जनैः ।
गृहाण देवि कल्याणि यद पीडां शरीरजाम् ॥
इति कोलाहलं श्रुत्वा उषा वेश्मसमुद्भवम् ।
दासीभिः कीर्तितं तत्र मातुरग्रे पृथक्पृथक् ॥
राजपुत्री यदा देवि समायाता गृहे सती ।
जलक्रीडाविहाराच्च मूकेव परिलक्ष्यते ॥
अतो दासीजना देवि यदामस्या वयं जनाः ।
को मोहः किमिदं मौनं कः स्तापो म्लानता कथम् ।
विचार्य भिषजो देवि दिश्यन्तां कष्टशान्तये ॥

—(L. 3651) T4 M3 अन्तुला (for भूनाना) —(L. 3655) D5 समागते, G3 सदा गर्भे (for स मागधे) —(L. 3657) Dn T4 अन्यत् (for भूय) G3 Poona ed G(ed) किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि (for ⁵).

Colophon — Mention of the Epic D32 — *Mention of Khila* Dn D32 D5 T1 3 4 G M — *Adhy name* Dn द्वारकाकृष्णप्रत्यागमनम्. D32 T2 G1 3 वासुदेवस्तुत्यनन्तरं द्वारकाप्रवेशः ; T3 वासुदेवद्वारकाप्रवेश M हंसडिम्भकम् — *Adhy no* Dn 314, D32 313, T3 G2 312, T2 G1 344 T1 212, G3 238, G1 245, G5 243, M1-3 207, M4 206

32

(L. 2) D5 देव्या वचनं मस्मृत्य (sic) (for ⁴) —(L. 3) D5 रमते (for भजते) D5 मनेन् (for तथा) —(L. 5) D5 सेवन्ती (for °ती) —(L. 8) D5 तपते (for तप्यते). Dn कोपिते (for °ते) —(L. 13) Dn D5 व्यजनानिर्श (hypermetric) (for °नानि) D5 हरन्ति (for पृच्छन्ति). —(L. 23) Dn D5 स्थिता (for स्थिता) —(L. 27) D5 मुखे (for मुखे) D5 Bom ed. नासाग्रे —(L. 29) D5 पूर्णचन्द्रो यथोयति (for ⁴) —(L. 30) D5 ■ (for तु) —(L. 32) D5 रोचते (for वर्तते) —(L. 34) D5 दुर्लभानिस्तरे जने (for ⁴) —(L. 36) Dn D5 Poona ed.

शिरीषपुष्पसदृशं यच्छरीरं सुकोमलम् ।
तत्स्थं सहते देवि व्याधिभारं वरानने ॥
इति श्रुत्वा तदा देवी सत्वरा हंसगामिनी ।
प्राप्य देशमुषा यत्र किमिदं कष्टलक्षणम् ॥
पल्लवाकृतिहस्तेन कोमलं तत्करं तदा ।
स्पृष्ट्वाङ्गुलीरनायास स्फोटयामास भामिनी ॥
किमस्ति तव कल्याणि का व्यथा तत्र वर्तते ।
एते वैद्या समागत्य पृच्छन्ति भवतीं हि तत् ॥
वैद्या ऊचुः ।
जलक्रीडा गता तत्र राजपुत्री सखीगणैः ।
पार्वत्याः क्रीडित तत्र जानीम श्रमसंभवम् ॥
श्रमाद् ग्लानिः समुत्पन्ना जृम्भणं च पुनः पुनः ।
स्वापश्च जायते तेन मा भयं कर्तुमर्हसि ॥
देव्युवाच ।
हृदये निहित वैद्याश्चन्दनं हिममयुतम् ।
अमात्याः किमिदं शीघ्र किमिद बुद्बुदायते ॥
अतिदाहो महान्स्वेदः पिपासा न बुभुक्षते ।
प्रलाप एव किं तस्यां शाश्वतो मूत निश्चितम् ॥
वैद्या ऊचुः ।
क्रीडाविहारे मिलिताः स्त्रीजना देवसंनिधौ ।
रूपेणाप्रतिमा देवी राजपुत्री च भाविनी ।
दृष्टिपात कृतस्ताभिस्तेन पुत्र्यां व्यथाभवत् ॥
रक्षामन्त्रैस्तथा पीतैः सर्षपैस्ता कुमारिकाम् ।
पानीयैरभिषेकेण परा शान्तिर्भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा भिषजः सर्वे निवृत्ता नृपवेश्मतः ।
सूचयन्त पुनः सर्वे कामाभिप्रायजां व्यथाम् ॥
मातृपृष्टा वरारोहा चिरकालमुवाच सा ।
लज्जावती महाभागा मातर रुदती भृशम् ॥
मातर्न रोचते नित्यं भाषणं न च भोजनम् ।
न चाप्युत्सवकं मातः सदाहं हृदय शृणु ।
इत्युक्त्वा विरराभाथ मुग्धा नारी वराङ्गना ॥
सर्वाभिः स्त्रीभिरारब्धमन्योन्यं मुखवीक्षणम् ।
लज्जानुकारि नारीणां यौवनं हि भवेदिति ॥
इयं च राजकन्या हि भर्तृयोग्या किमुच्यते ।
पितुः प्रसादान्मातुश्च प्राप्नुयात्सदृशं वरम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
तत्रस्थाः परमा नार्यश्चित्रेण परमाद्भुताः ॥

33

After the ref of adhy 108, all Mss (except S1 Ñ1) ins. ·

अथ द्वारवतीं प्राप्य स्थिता सा भवनान्तिके ।
प्रवृत्तिहरणार्थाय चित्रलेखा व्यचिन्तयत् ॥
अथ चिन्तयती सा तु बुद्धिं युक्तिविनिश्चिताम् ।
नारदं ददृशे तत्र ध्यायन्तमुदके मुनिम् ॥

G(ed) देवी (for देवि) — (L. 41) D5 स्लानता (for स्नात°) — (L. 42) D5 द्विरदगमे (for °स्ता) — (L. 47) D5 कमलाकृतिकरतदा (for °) — (L. 50) D5 समागम्य (for °त्य) — (L. 53) Poona ed जृम्भणे (for °णं) — (L. 57) G(ed) स्वेद (for स्वेद) — D5 वैद्य उवाच (for वैद्या ऊचुः) — (L. 60) D5 भामिनि (for भाविनि) — (L. 63) Dn D5 परा शान्ति गमिष्यति (for °) — (L. 67) D5 Bom Poona eds रुदतीं (for °ती) — (L. 69) D5 [अ]भ्युत्सवं (for [उ]त्सवक) — (L. 72) Dn1 D5 G(ed.) लतानुकारि नारीणां (for °) Bom Poona eds G(ed) यौवने (for °नं)

Colophon. — *Mention of Khila* Dn1. — *Adhy name* Dn D5 बाणयुद्धम् Bom Poona eds बाणयुद्धे उषास्वप्नः — *Adhy no.* Bom Poona eds 117, G(ed) 175

33

(L. 2) V2 · 3 प्रवृत्ति, D5 G(ed) प्रावृत्ति (for प्रवृत्ति-) — (L. 3) T1 सातु (for सा तु) D1 अथ सा चिन्तयन्ती तु (*for* °) K1 D2 बुद्धिं तु (D2 तु) स्वार्थनिश्चयाम्, K2 बुद्धिं युक्त्यर्थनिश्चिता, K3 · 4 Dn D3 G1 बुद्धिं तु (Dn1 D3 G1 °तु) स्वार्थनिश्चयम्; Ñ2 V1 · 2 D1 · 2 · 4 · 6 बुद्धिं युक्त्यर्थनिश्चिताम् (D1 · 2 · 4 °श्चयम्, D6 °श्चिता), Ñ3 B1 D5 बुद्धिं युक्त्यर्थनिश्चित(B1 °ता)म्; V3 B2 · 3 T2 बुद्धियुक्त्यर्थनिश्चिताम्; T3 G2

तं दृष्ट्वा चित्रलेखा ■ हर्षेणोत्फुल्ललोचना ।
उपसृत्याभिवाद्याथ तत्र चाधोमुखी स्थिता ॥
नारदस्त्वाशिषं दत्त्वा चित्रलेखामथाब्रवीत् ।
किमर्थमिह संप्राप्ता श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
देवर्षिमथ तं दिव्यं नारदं लोकपूजितम् ।
कृताञ्जलिपुटा भूत्वा चित्रलेखाब्रवीद्वचः ॥
भगवञ्छ्रूयतां वाक्यं दौत्येनाहमिहागता ।
अनिरुद्धं मुने नेतुं यदर्थं च शृणुष्व मे ॥
नगरे शोणितपुरे बाणो नाम महासुरः ।
तस्य कन्या वरारोहा नाम्ना चोषेति विश्रुता ।
भगवन्सानुरक्ता च प्राद्युम्नौ पुरुषोत्तमे ॥
देव्या वरातिसर्गेण तस्या भर्ता विनिर्मितः ।
तं च नेतुं समायाता तत्र सिद्धिं विधत्स्व मे ॥
मया नीतेऽनिरुद्धे तु नगरं शोणिताह्वयम् ।
प्रवृत्तिः पुण्डरीकाक्षे त्वयाख्येया महामुने ॥
अवश्यं भाविता चैव कृष्णेन सह संगमः ।
बाणस्य सुमहान्सख्ये दिव्यो हि ■ महासुरः ॥
न च शक्तोऽनिरुद्धस्तं जेतुं युद्धे महासुरम् ।
सहस्रबाहुमायान्तं जयेत्कृष्णो महाभुजः ॥
भगवत्संनिकर्षेण सिद्धं मे कार्यमीप्सितम् ।
कथं हि पुण्डरीकाक्षो ज्ञापितोऽसौ भवेदिदम् ॥
त्वत्प्रसादाच्च भगवन् मे कृष्णाद्भयं भवेत् ।
स हि नप्त्रार्थदीप्तस्तु अनिरुद्धः कथं ह्रियेत् ॥
क्रुद्धो हि स महाबाहुस्त्रैलोक्यमपि निर्दहेत् ।

बुद्धिपूर्वार्थनिश्चितम् T3 M3 बुद्धिपूर्वार्थनिश्चितम् (M3 °श्रया, M4 °श्चिता), G3 M1 बुद्धिपूर्वार्थनिश्चया (G3 °निश्चये), G5 बुद्धिपूर्वकविनिश्चितम् (for °) — (L 4) K3 Ñ3 V3 Dn D3 D4 पश्यते (for दृष्टो) K3 V3 B D3 T3 अप उपवाद तत्र (for °) D3 स्थायन्तमुपकेशयम्, D5 आयान्त मुपवेशुनिम् (for °) — After lines 4, D6 T3 G M ins

1** अर्चयन्त जगन्नाथं मनसा विष्णुमीश्वरम् ॥

— (L 5) D5 सहर्षोत्फुल्ललोचना (for °) — (L 6) M उपसृत्य (for °सृत्य) V3 B3 D3 [ए]नम् (for [अ]थ) B3 T1 [ए]व (for च) K नीड्याधोमुखी स्थिता, V3 B3 D3 T3 G1-3 M अ(T3 G3 M1-3 अ)धोमुख मुखी स्थि(T3 °तस्थि)ता (for °) — (L 7) G3 [आ]शिष (for [आ]शिषं) — K3 D1 om (hapl) lines 8-10 — (L 8) K3 त्वमिह (for इह स) — (L 9) Ñ3 (marg) V3 दृष्ट्वा, G3 दिव्य (for दिव्यं) — (L 10) K3 Ñ3 B3 D3 D4 त्वथाब्रवीत्, V3 तमब्रवीत्, Dn T1 सहाब्रवीत् D3 [अ]ब्रवीदिदम् (for [अ]ब्रवीद्वचः) — (L 11) K3 V3 B3 D3 G3 M1-3 तावद्, M3 वार्ते (for वाक्यं) T1 G1 भगवञ्छ्रावता तावद् (for °) Ñ3 D1 T3 G3 दूत्येन (for दौ°) — (L 13) K3 D3 समानेतु (for मुने नेतुं) — (L 14) N (except Ś1 Ñ1) T1 G2-3 [उ]षेति च (for चोषेति) — (L 15) T1 G M पुरुषोत्तमम् (for °मे) K1 Ñ3 V B D T1 प्राद्युम्निं पुरुषोत्तमम्, K3 प्रद्युम्न पुरुषोत्तमम् (for °) — (L 16) N (except Ś1 Ñ1) T1 G3 M1 देव्या वरनिसर्गेण (for °) B1 G3 स (for वि-) K3 तया चाहं विनिर्जिता, T1 G1-3 M पार्वत्या सह निर्मित (for °) — K3 T3 G3 M om line 17 — (L 17) V3 B1 इहागता, G3 अह याता (for समायाता) D3 तत्सिद्धिं स, G1 तत्र हेतु, G3 तत्र नेतुं (for तत्र सिद्धिं) — (L 18) K1 मया नीतो भवत्येव, D3 मयानिरुद्धे नीते तु (for °) M1 शोणिताह्वये (for °यम्) K3 पुरं शोणितमाह्वयम्, T1 G1 3-6 M1 पुरे (T1 मया) शोणिताह्वये (for °) — (L 19) K3 वेद्या, B3 T1 G3 देया, T3 G1 वेद्या, M1 ज्ञेया (for [आ]ख्येया) G1 M1-3 त्वयाख्येया मया मुने (M1 महामते, M3 महामुनि) (for °) — (L 20) K1 Ñ3 V B D T1 G3 विग्रह, G3 समर (for संगम) K3 कृष्णेना क्लिष्टकर्मणा (for °) — (L 21) K1 Ñ3 V3 महामध्ये; K3 T1 G1 M महायुद्ध (M1 °द्धे), D3 D5 G3 महत्सख्ये (for महान्सख्ये) K3 युद्धे, Ñ3 (marg) V1 दत्तो (for दिव्यो) D3 महाबल; T1 G3 °द्युति (for °सुर) — (L 22) D3 D5 G1 युद्धे जेतुं (by transp) — T3 om line 23 — (L 23) T1 G1 M आयान्तं (for आयान्तं) M जेतुं (for जयेत्) D3 G3 महासुरम् (for °भुजः) — (L 24) T3 G3 M3 भगवन् (for °वत्) K3-4 Ñ3 V B D T3 भगवत् K3 D3 °(आ)त्सनिकर्षे ते (K3 °र्षेण, V3 B1 D3 T3 °र्षे च, V3 °र्षेते) (for °) N (except Ś1 Ñ1) T1 अ(Ñ3 V1 D3 अ)र्थमहमागता (for °) — After line 24, K3 D3 ins

2** इत्थं प्रवृत्तिं कृत्वा मे शोणितपुरं कथं भवेत् ।
कथं कुर्वो हर्षितेशप्रेरितोऽस्मदहमस्य ॥
[D3 om line 2]

— (L 25) K1 Ñ3 V1 B1 D (except D3) T1 G3 ज्ञापितम् K3 V3 °स स हि हृद्भवेत्; T1 G1 M °ज्ञापयदिति (for °) — (L 26) V1 B1 D3 त्वत्प्रसादाच्च भगवन् (for °) T1 G3 भवेन्मम (by transp.) — V1 B3 om line 27 — (L 27) K3 V1 Dn D3 D5 स्तुतिम्,

पौत्रशोकाभिसंतप्तः शापेन स दहेत माम् ॥
एतदर्थं हि भगवंश्चिन्तितुं वै त्वमर्हसि ।
यथा ह्युषा लभेत्कान्तं मम चैवाभयं भवेत् ॥
इत्येवमुक्तो भगवांश्चित्रलेखां स नारदः ।
उवाच च शुभं वाक्यं मा भैस्त्वं समयं शृणु ॥
त्वया नीतेऽनिरुद्धे तु कन्यावेश्म प्रवेशिते ।
यदि युद्धं भवेत्तत्र स्मर्तव्योऽहं शुचिस्मिते ॥
ममैष परमः कामो युद्धं द्रष्टुं मनोरमे ।
यद्दृष्ट्वा च भवेत्प्रीतिः प्रवृत्तिश्च दृढा भवेत् ॥
गृहाणं तामसीं विद्यां सर्वलोकप्रमोहिनीम् ।
कृतकृत्या ततो देवि एष विद्यां ददाम्यहम् ॥
एवमुक्ते तु वचने नारदेन महर्षिणा ।
तथेति वचनं प्राह चित्रलेखा मनोजवा ॥
अभिवाद्य महात्मानमृषीणां नारदं वरम् ।
निरैक्षतानिरुद्धस्य गृहं गत्वान्तरिक्षगा ॥

34

K Ñ2, 3 V B1, 3 D1, 3-5 T4 G3, 4, 5 ins. after 108. 5 : B2 Dn D3 D5, 6 after the first occurrence of 108. 6ab: T3 G1 after 1214*.

ततोऽन्तरिक्षाद्देवाशु प्रासादोपरि विष्ठिता ।
प्राद्युम्निं वचनं प्राह श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ॥
चक्षुर्दत्त्वा तु सा तस्मै कृत्वा चात्मनिदर्शनम् ।
तं विविक्ते तु वै देशे सा वाक्यमिदमब्रवीत् ॥

D3 -दुहित्र् (for दहेत्) T1 3 G1 3-5 M1-4 त्वदत्ता हि मत्कृतिर्मे (for °) G1 हत (for हिवेत्) D3 अनिरुद्धे कथं हिये, T1 G1 3 मानिरुद्ध कथं हत (G1 °नम्); T2 G1 5 [अ]निरुद्ध स्त्वाम्कथं हत, M1-4 सोऽनिरुद्ध कथं हत (for °) — (L. 29) Dn1 -शोकाग्नि (for °भि-). D3 शापेन, G2 शोकेन (for शापेन) T1 G1 2 3 दहेत (for °त) D3 शापे मापि च मां दहेत् (for °) — (L. 30) K2 3 4 Dn D5 3 तत्रोपायं; Ñ2 3 V1 2 B D1 D6 T2 तं चोपायं; D1 2 एतदर्थं, D4 तथोपायं (for एतदर्थं) V3 तं चोपायेन भगवंस्, G2 एतदर्थं भं° (for °) D3 शिशिरुं; G3 हिंदुं (for चिन्तितुं) K2 चिन्तया वेत्तुमर्हसि, Ñ2 V2 चिन्तितं त्वमिहार्हसि; D1 5 चिन्तां मे कर्तुम°, D3 विधातुं चैवमर्हसि (for °) — (L. 31) K2 चोत्र; Ñ2 होता; T1 2 G1 2 3 M तुष; Poona ed. मृषा (for ह्युषा) D3 कामात् (for कान्तं) — (L. 32) D3 कन्ये, G1 कन्या (for कन्ये) T1 3 G1-4 M वचनं (for भगवांश्) K2 Ñ3 V2 B1 D2 इति शुश्रा (K2 °शुभः स) शुभं वाक्यं (for °) K2 Ñ2 V2 B2 D5 नारदश्चित्रलेखया (for °) — (L. 33) K2 उवाच वचनं च; Ñ2 V2 B2 D1 प्रत्युवाच वचश्चास्य (V2 °स्य) (for °). K Dn D1 3 4, 6 T2 G2 अभयं (for समयं) D3 शृणु त्वमतिशङ्किता (for °) — (L. 34) T1, 2 G1 3 4 -सद्म (for -वेश्म) K2 निवेशिते; K2 प्रवेशने (for °शिते) — (L. 35) K2 V3 B1 (marg as above), 3 D5 तदा त्वया; Ñ2 त्वया तदा; D3 T2 त्वया शुभे (for शुचिस्मिते) T1 3 G2-5 M संस्मार्तव्योऽहं त्वया (M1-4 तदा) शुभे (for °) — (L. 36) सर्वं मे; V3 B2 D5 मम तु मे; D5 D1 3 ममैव; D6 ममैव; T2 G1 4 5 M एव मे (for ममैष) D3 द्रष्टुं युद्धं (by transp.). V2 T2 मनोरमम्; V3 D1, 3 इहावधे; D1, 5 G M1 समागमम्; M1-3 तदा शुभे (for मनोरमे) — (L. 37) K1 Ñ2, 3 V2 Dn Dn1 D1 3 महा; T2 मम (for भवेत्). K1 3 V2 D3 तं च (K3 यतो; D3 यत्तु) दृष्ट्वा महाप्रीति; B1 2 Dn1 D1 3 G2 तद्दृष्ट्वा च (B1 मे) महाप्रीति (for °). T3 G1 4 5 कृपा (for दृढा) Ñ2 मम चेह् वरानघे (for °) — K2 T1 3 G1 4 M om. lines 38-39 — (L. 38) K1 Ñ2 3 V D1 3 4 G1 5 गृहाण (D1 विद्धि) त्वं तामसीं विद्यां (for °) K1 3 D5 प्रमोहिनीम्; V2 3 D1 4 G2 4 -प्रमोहिनीम्; D3 °हनी (for °हिनीम्). — (L. 39) K1 Dn1 कृतकृत्यस्तु ते देवि (for °). K2 एतां विद्यां; B1 विद्या सैषा (for एष विद्यां) — (L. 40) Ñ2 महात्मना; B1 (marg) M1-4 सुरर्षिणा (for मह°). — (L. 41) K2 तथेति प्रतिवेदे सा (for °). T2 मनोहरा (for °जवा) — (L. 42) K3 कमलाक्षम् (for महात्मानम्). D6 T2 G3 ऋषिं तं (for ऋषीणां). K2 जगाम देवगामिनी; G4 5 ऋषीणां प्रवरं मुनिम् (for °). — (L. 43) K2 3 4 V2 Dn Dn1 D1 6 निरीक्ष्य (K1 V2 Dn1 °क्ष्य) कृती; D1 2 3 सा प्रयाता; T1, 3 G1-3 निरीक्ष्य तु; M1-3 निरीक्ष्य (for निरैक्षत). K1, 2, 3 Ñ2, 3 V B Dn D5 D1 3-6 T1 4 वेश्म; G3 M सा तु (for गत्वा). D3 प्रविश्य भवनं महत् (for °).

34

G3 5 om. lines 1-2 — (L. 1) K2 D5 अन्तरिक्षे V1 2 B °रिक्षात्; (for °रिक्षात्). K2 तूर्णम्; D5 देवी सा (for एवाशु). K1, 2, 3 Dn Dn1 2 3 स्थिता, K3 स्थिते; B m Poona eds. G(ed) [अ]वस्थिता (for विष्ठिता) D3 सुप्रासादस्थिता; D5 चित्रलेखा वरानना (for °) — (L. 2) K3 D3 सा प्राद्युम्निमिदं प्राह (for °) — (L. 3) D3 तु तस्मै सा; G2 4 5 तथा तस्मै (G2 °स्मिन्) (for तु सा तस्मै) K2 D5 दीक्षा (for कृत्वा).

अपि ते कुशलं वीर सर्वत्र यदुनन्दन ।
अहस्तानरप्रदोषो वा कश्चिद्गच्छति ते सुखम् ॥
शृणुष्व त्वं महाबाहो विज्ञप्तिं मे रतीसुत ।
उषाया मम सख्यास्तु वाक्यं वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥
स्वप्ने तु या त्वया दृष्टा स्त्रीभावं चापि लम्भिता ।
बिभर्ति हृदयेन त्वां तया संप्रेषितास्म्यहम् ॥
रुदती जृम्भती चैव निःश्वसन्ती मुहुर्मुहुः ।
त्वद्दर्शनपरा सौम्य कामिनी परितप्यते ॥
यदि त्वं यास्यसे वीर धारयिष्यति जीवितम् ।
अदर्शनेन मरणं तस्या नास्त्यत्र संशयः ॥
यदि नारीसहस्रं ते हृदिस्थं यदुनन्दन ।
स्त्रियः कामयमानायाः कर्तव्या दृष्टधारणा ॥
त्वं च तस्या परोत्सर्गे देव्या दत्तो मनोरथः ।
चित्रपट्टं मया दत्तं त्वद्विद वीक्ष्य जीवति ॥
सानुक्रोशो यदुश्रेष्ठ भव तस्या मनोरथे ।
उषा ते पतते मूर्ध्ना वयं च यदुनन्दन ॥
श्रूयतां चोढयस्तस्याः कुलं शीलं च यादृशम् ।
सस्थानं प्रकृतिं चास्याः पितरं च ब्रवीमि ते ॥
वैरोचनिसुतो वीरो बाणो नाम महासुरः ।
स राजा शोणितपुरे तस्य त्वामिच्छते सुता ॥
त्वत्कृतगतचित्ता सा त्वामृते न हि जीवति ।
मनोरथकृतो भर्ता देव्या दत्तो न संशयः ।
त्वत्संगमात्सा सुश्रोणी प्राणान्धारयते शुभा ॥
चित्रलेखावचः श्रुत्वा सोऽनिरुद्धोऽब्रवीदिदम् ।
दृष्टा स्वप्ने मया सा हि त्वमसत्त. शृणु शोभने ॥
रूपं कान्तिं मतिं चैव संयोगं रचितं तथा ।

—(L. 4) K₃ सर्वेवाथावयन्ती च, B₁ सा सा वै चाथवे देहो, Bom Poona eds (ed) त्रिविक्ते सा च वै देहो (for °) —(L. 5) K₃ ₄ D₃ अपि ते, Ñ₃ सप्तत्र, D₃ अथ ते (for अपि ते) D₃ सर्वं ते (for सर्वत्र) —(L. 6) K₃ D₁ D₃ ₃ चापि, G₃ तत्र (for तावत्) K₃ सुखे (for सुखम्) D₃ किं च से वर्तते सुखम् (for °) —(L. 7) K₃ शृण्वत्र (for शृणुष्व) V₃ [o]त्र (for त्व) K₃ Ñ₃ D₃ ₃ शृणुष्वायहितो मम (K₃ इम, D₃ मेऽद्य) (for °) K₃ ₃ ₄ Ñ₃ ₃ V B Dn D₃ D₃ ₄ ₆ G₃ विज्ञाप्यं (for विज्ञप्तिं) V₃ D₁ से (for मे) D₁ ₃ रते सुत, D₃ तत सुतम् (for रतीसुत) —(L. 8) K₃ D₃ वाक्यं वाक्यविशारद (for °) —(L. 9) Bom Poona eds भाविता (for लम्भिता) —(L. 10) V₃ B D₃ D₃ ₃ हृदये या, D₃ °पे च (for °येन) K₃ त्वया (for तया स) V₃ B हि (for [अ]स्मि) K₃ D₃ ₄ उषया प्रेषिता ह्यहम्, K₃ ₄ Ñ₃ ₃ V₃ ₃ Dn D₁ ₃ G₃ उषया प्रेषिता तया (Dn D₃ त्वहम्), D₃ T₁ G₃ ₃ अहं संप्रेषिता तया (for °) —(L. 13) G₃ यावत् (for यदि) K₃ D₃ जीवितं धारयिष्यति (for °) —(L. 14) Ñ₃ V₁ D₃ मदर्शने तु (D₃ ते) मरणं (for °) —(L. 15) K₃ D₃ गृहेऽस्मि, B D₃ D₃ ₆ G₃ गृहस्थं (for हृदिस्थं) —(L. 16) D₃ कामयन्त्या कामयमानायां (for °) —(L. 17) D₃ सर्वं (for त्वं च) Bom Poona eds. (ed) दत्तो देव्या (by transp.) —(L. 18) G₃ चित्रपटं (for °पट्टं) K₃ मया दत्तं चित्रपट्टं (for °) V₃ त्वां चित्रं (for त्वद्विद) K₃ ₄ Dn D₁ ₃ ₃ दृष्ट्वा, Ñ₃ पश्य, V₃ दृष्ट्वा, D₃ वीक्ष्य (for वीक्ष्य) K₃ ₃ त्वद्विदं (K₃ त्वद्विद्) दृष्ट्वा जीवति, D₃ त्वद्विद्धं दृष्ट्वा जीवितम् (for °) — After line 18, Dn D₃ D₃ ins

1** यदुश्रेष्ठ समारोप्य जीवते दर्शनेप्सया ।
[D₃ D₃ च (D₃ तत्) यदुश्रेष्ठ D₃ दर्शनेच्छया (for °प्सया)]
—(L. 19) D₃ सखास्याश्च (for भव तस्या) K₃ D₁ ₃ मनोरथे (for °थे) —K₃ om line 20 —(L. 20) K₃ मैषा (for उषा) —(L. 21) V₁ B₃ D₁ कुलं (for कुल) —K₃ om line 23 —(L. 22) V₃ G₃ स्वस्थानं (for स°) T₃ सस्थानं च यथा गुणाः (for °) —(L. 23) G₃ महाबल (for °सुर) —(L. 24) K₃ D₃ पिता तस्य महासुरः (for °) (L. 25) B₃ G₃ ₃ जीवितम् (for जीवति) K₃ Ñ₃ ₃ V₁ ₃ D (except D₃) T₃ त्वत्कृते धारयिष्यति जीवितम् (for °) —(L. 26) V₃ B₁ G₃ त्वद्दर्शनपरा, D₃ त्वत्संगमाय, B₃ T₃ G₃ त्वदर्शनाय D₃ न हि अन्यथा (₃ दर्शनाय (for न संशयः) —(L. 27) B₃ त्वत्संगमात्तु सुश्रोणी (for °) G₃ ₁ सदा (for शुभा) K₃ D₃ धारयेत्स्थिरम् शुभा (for °) —After line 27 D₃ ₆ T₃ ins वैशंपायन उवाच —(L. 28) K₃ इति तस्या (for चित्रलेखा) K₃ D₃ तत्पूर्वं वचनं (for °) G₃ [अ]निरुद्धो वचो (by transp.) K₃ स तदा वाक्यमब्रवीत्, K₃ प्रद्युम्नसूनुर्मतिमान्; D₃ इदं वचनमब्रवीत् (for °) —(L. 29) V₃ D₃ सापि (for सा हि) K₃ यदि सा मया दृष्टा, G₃ दृष्टा सा हि मया मत्त (for °) (₄ ₆ मम तत् (for त्वमसत्त) K₃ चीर्णं च तद्धि मे शुभे; D₃ तत्सत्यं शोभने शृणु (for °) — After line 29 K₃ ins

2** तत्र प्रवृत्ते ... रूपं चैव इति ... ।
—(L. 30) K₃ ... , B₃ इति (for ...) K₃ Ñ₃ V₁ ₃ D₃ D₃ ₆ G₃ ₃ ... ; K₃ D₃ ... ; D₃ ... (

पौत्रशोकाभिसंतप्तः शापेन स दहेत माम् ॥
एतावर्थौ हि भगवंश्चिन्तितुं वै त्वमर्हसि ।
यथा क्षुपा लभेत्कान्त मम चैवाभयं भवेत् ॥
इत्येवमुक्तो भगवांश्चित्रलेखया स नारदः ।
उवाच च शुभं वाक्यं मा भैस्त्वं समयं शृणु ॥
त्वया नीतेऽनिरुद्धे तु कन्यावेश्म प्रवेशिते ।
यदि युद्धं भवेत्तत्र स्मर्तव्योऽहं शुचिस्मिते ॥
ममैष परमः कामो युद्धं द्रष्टुं मनोरमे ।
यद्दृष्ट्वा च भवेत्प्रीतिः प्रवृत्तिश्च दृढा भवेत् ॥
गृह्यतां तामसी विद्या सर्वलोकप्रमोहिनी ।
कृतकृत्या ततो देवि एष विद्यां ददाम्यहम् ॥
एवमुक्ते तु वचने नारदेन महर्षिणा ।
तथेति वचनं प्राह चित्रलेखा मनोजवा ॥
अभिवाद्य महात्मानमृषीणां नारदं वरम् ।
निरैक्षतानिरुद्धस्य गृहं गत्वान्तरिक्षगा ॥

34

K Ñ2 3 V B1 3 D1 3-5 T4 G2 4 5 ins after 108 5 B3 Dn D3 D5 6 after the first occurrence of 108 6** T1 G1 after 1214*

ततोऽन्तरिक्षाद्देवाशु प्रासादोपरि विष्ठिता ।
प्राञ्जलिर्वचनं प्राह श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ॥
चक्षुर्दत्त्वा तु सा तस्मै कृत्वा चात्मनिदर्शनम् ।
तं विविक्ते तु वै देशे सा वाक्यमिदमब्रवीत् ॥

D3 -कुदिस (for -दहित्) T1 3 G1 3 5 M3-4 त्वहत्वा हि मनुसिर्मे (for °) G4 हृत (for ह्रियेत्) D6 अनिरुद्ध कथ ह्रियेत्, T2 G4 5 नानिरुद्ध कथ हृत (G6 °तम्), T3 G1 3 [अ]निरुद्ध स्यात्कथ हृत, M3-4 सोऽनिरुद्ध कथ हृत (for °) — (L 29) Dn1 शोकाग्नि (for °भि) D1 शापत, G3 शोकेन (for शापेन) T1 G2 4 5 दहेत (for °त) D3 नाशे नापि च मा दहेत (for °) — (L 30) K2 3 4 Dn D3 3 तत्रोपाय, N2 3 V1 3 B D3 D6 T4 त चोपाय, D1 5 एतदर्थे, D4 तथोपाय (for एतावर्थौ) V2 तं चोपायेन भगवद्, G3 एतावदर्थौ भ° (for °) D3 त्रिक्षितुं, G3 त्रिदितु (for चिन्तितुं) K3 चिन्तया चेतुमर्हसि, Ñ3 V2 चिन्तित त्वमिहार्हसि, D1 5 चिन्ता मे कर्तुम°, D4 त्रिधातु चैवमर्हसि (for °) — (L 31) K3 चोप, N3 क्षेपा, T1 3 G1 3 4 M क्षुप, Poona ed क्षुपा (fo क्षुपा) D3 कामात् (for कान्त) — (L 32) D3 इत्युक्ते, G3 उक्त्वा (for उक्तो) T1 3 G1-4 M वचन (for भगवान्) K2 Ñ2 V2 B3 D6 इति श्रुत्वा (K3 °त्युक्त स) शुभं वाक्य (for °) K3 N2 V3 L3 D6 नारदश्चित्रलेखया (for °) — (L 33) K2 प्रत्युवाच तनस्ता च, N3 V3 B3 D6 प्रत्युवाच वचस्तस्य (V3 °स्य) (for °) K Dn D1 3 4 5 T4 G3 अभय (for समय) D3 शृणु त्वमविशङ्किता (for °) — (L 34) T1 3 G1 3 5 -सद्म (for -वेश्म) K3 निवेशिते, K3 प्रवेशनं (for °शिते) — (L 35) K3 V2 B1 (marg as above) 3 D6 तदा त्वया, Ñ3 त्वया तदा, B3 T3 त्वया शुभे (for शुचिस्मिते) T1 3 G2 5 M समासार्योऽहं त्वया (M1-3 तदा) शुभे (for °) — (L 36) सत्य मे, V3 B3 D6 स तु मे; D3 D7 5 ममैव, D1 ममैष, T3 G1 4 5 M एष मे (for ममैष) D3 द्रष्टु युद्ध (by transp) V2 T3 मनोरमम्, V3 B1 3 इहानघे, T1 3 G M1 समागतम् M3-4 सदा शुभे (for मनोरमे) — (L 37) K1 Ñ2 3 V1 Dn Ds1 D1 3 महा, T1 मम (for भवेत्) K1 3 V2 D3 य च (K3 यतो, D3 यत्तु) दृष्ट्वा महाप्रीति°, B1 3 Ds2 D1 5 G3 तद्दृष्ट्वा च (B3 मे) महाप्रीति (for °) T1 G1 4 5 वृथा (for दृढा) Ñ3 मम चेद् वरानने (for °) — K3 T1 3 G1 5 M om lines 38–39 — (L 38) K1 Ñ2 3 V D1 3 4 G4 5 गृह्य (D1 विद्धि) सा तामसीं विद्या (for °) K1 4 D3 प्रमर्दनीम् V3 3 D1 4 G3 5 -प्रमोहिनीम्, B1 °हनी (for °हिनी) — (L 39) K1 Ds2 कृतकृत्यस्तु ते देवि (for °) K4 एषा विद्या, B1 विद्या मेता (for एष विद्या) — (L 40) Ñ3 महात्मना, B1 (marg) M1-3 सुरर्षिणा (for मह°) — (L 41) K3 तथेति प्रतिपेदे सा (for °) T3 मनोहरा (for °जवा) — (L 42) K2 तमाकाशम् (for महात्मानम्) D3 T3 G3 ऋषिं तं (for ऋषीणां) K3 अगमद्वेगगामिनी, G4 5 ऋषीणां प्रवरं मुनिम् (for °), — (L 43) K1 3 4 V3 Dn Ds1 D3 4 निरीक्ष्य (K3 V3 Ds1 °क्ष)न्ती, D1 3 5 सा जगाम, T1 3 G1-3 निरीक्ष्य तु, M1 3 निरीक्षति (for निरैक्षत) K1 3 4 Ñ1 3 V B Dn D3 D5 3-5 T1 4 चैव, G3 M सा तु (for गत्वा). D3 यत्रैव भवनं महत् (for °)

34

G1 5 om lines 1–2 —(L 1) K3 D5 ऽन्तरिक्षे V1 3 B °रीक्षाद्, (for °रिक्षाद्) K3 एवास्य, D3 देवी सा (for एवाशु). K1 3 4 Dn D1 3 5 धिष्ठिता, K1 धिष्ठिन, Bom Poona eds G(ed) [अ]धिष्ठिता (for विष्ठिता) D1 सुप्रसादपरिष्ठिता, D4 चित्रलेखा वराप्सरा (for °) —(L 2) K3 D3 सा प्राञ्जलिरिदं प्राह (for °) —(L 3) D5 तु तस्मै सा; G1 4 5 तथा तस्मै (G3 °स्मिन्) (for तु सा तस्मै) K1 D4 नीत्वा (for कृत्वा).

अपि ते कुशलं वीर सर्वत्र यदुनन्दन ।
अहस्तात्प्रदोषो वा कच्चिद्गच्छति ते सुखम् ॥
शृणुष्व त्वं महाबाहो विज्ञप्तिं मे रतीसुत ।
उषाया मम सख्यास्तु वाक्यं वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥
स्वप्ने तु या त्वया दृष्टा स्त्रीभावं चापि लम्भिता ।
बिभर्ति हृदयेन त्वां तया संप्रेषितास्म्यहम् ॥
रुदती जृम्भती चैव नि श्वसन्ती मुहुर्मुहुः ।
त्वद्दर्शनपरा सौम्य कामिनी परितप्यते ॥
यदि त्वं यास्यसे वीर धारयिष्यति जीवितम् ।
अदर्शनेन मरणं तस्या नास्त्यत्र संशयः ॥
यदि नारीसहस्रं ते हृदिस्थं यदुनन्दन ।
स्त्रिया कामयमानाया. कर्तव्या हस्तधारणा ॥
त्वं च तस्या वरोत्सर्गे देव्या दत्तो मनोरथ. ।
चित्रपट्टं मया दत्तं त्वच्चिह्नं वीक्ष्य जीवति ॥
सानुक्रोशो यदुश्रेष्ठ भव तस्या मनोरथे ।
उषा ते पतते मूर्ध्ना वयं च यदुनन्दन ॥
श्रूयतां चोद्भवस्तस्या. कुलं शीलं च यादृशम् ।
संस्थानं प्रकृतिं चास्याः पितरं च ब्रवीमि ते ॥
वैरोचनिसुतो वीरो बाणो नाम महासुर ।
स राजा शोणितपुरे तस्य त्वामिच्छते सुता ॥
त्वद्भावगतचित्ता सा त्वामृते न हि जीवति ।
मनोरथकृतो भर्ता देव्या दत्तो न संशय ।
त्वत्संगमाशा सा सुश्रोणी प्राणान्धारयते शुभा ॥
चित्रलेखावचः श्रुत्वा सोऽनिरुद्धोऽब्रवीदिदम् ।
दृष्टा स्वप्ने मया सा हि तन्मत्तः शृणु शोभने ॥
रूपं कान्तिं मतिं चैव संयोगं रुदितं तथा ।

—(L. 4) K₂ तत्रैवाभावयन्ती च B₁ ता मा वै चाक्षये देशे Bom Poona eds G(ed) विविक्ते सा च वै देशे (for °) —(L. 5) K₂ ₄ D₁ अपि ते, Ñ₃ अप्यत्र D₃ अथ ते (for अपि ते) D₆ सर्वं ते (for सर्वत्र) —(L. 6) K₂ B₁ D₂ ₈ चापि, G₂ तव (for तावत्) K₂ सुखे (for सुखम्) D₃ किं च ते वर्तते सुखम् (for ᵇ) —(L. 7) K₂ शृण्वता (for शृणुष्व) V₁ [ए]व (for त्व) K₂ Ñ₃ D₆ ₈ शृणुष्वावहितो महा (K₂ ह्यद्य, D₆ श्रेष्ठ) (for °) K₁ ₃ ₄ N₂ ₃ V B Dn D₃ D₂ ₄ ₆ G₃ विज्ञाप्य (for विज्ञप्तिं) V₃ D₁ ते (for मे) D₁ ₄ रते सुत, D₁ तत सुव्रत (for रतीसुत) —(L. 8) K₂ D₃ वाक्यं वाक्यविशारद (for ᵈ) —(L. 9) Bom Poona eds भाविता (for लम्भिता) —(L. 10) V₃ B D₃ D₂ ₈ हृदये या, D₆ °य च (for °येन) K₂ उषया (for तया सं°) V₃ B हि (for [अ]स्मि) K₃ D₂ ₄ उषया प्रेरिता ह्यहम्, K₃ ₄ Ñ₃ ₄ V₁ ₂ Dn D₃ ₄ G₃ उषया प्रेषिता तया (Dn D₆ त्वहम्) D₂ T₄ G₄ ₆ अहं संप्रेषिता तया (for ᵇ) —(L. 13) G₃ यातम् (for यदि) K₂ D₂ जीवितं धारयिष्यति (for ᵇ) —(L. 14) N₂ V₁ D₅ अदर्शने तु (D₂ ते) मरणं (for °) —(L. 15) K₂ D₃ गृहेऽस्ति, B D₃ D₂ ₆ G₁ गृहस्थं (for हृदिस्थं) —(L. 16) D₃ तत्त्वतः कामया- नाया (for °) —(L. 17) D₃ त्वयं (for त्वं च) Bom. Poona eds G(ed) दत्तो देव्या (by transp.) —(L. 18) G₃ चित्रवर्ति (for °पट्टं) K₂ मया दत्तं चित्रपट्टं (for °) V₂ त्वां चिरं (for त्वच्चिह्नं) K₁ ₄ Dn D₁ ₂ ₈ दृश्य, Ś₁ पश्य, V₁ प्राप्य, D₂ प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) K₂ ₃ सचित्र (K₃ तच्चिह्नं) दृश्य जीवति, D₃ त्वच्चिह्नं दृश्य जीवितम् (for ᵇ) — After line 18, Dn D₃ D₇ ins

1** मद्गुरसङ्गे समारोप्य जीवते दर्शनस्पृहा ।
[D₈₂ D₈ म(D₆ त्व)दुरसङ्गे D₆ दर्शनेच्छया (for °स्पृहा)]

—(L. 19) D₃ भवास्याश्च (for भव तस्या) K₂ D₁ ₃ मनोरथे (for °थे) —K₂ om line 20 —(L. 20) K₄ सैषा (for उषा) —(L. 21) V₂ B₃ D₃ कुलं (for कुल) —K₂ om line 23 —(L. 22) V₃ G₃ स्वस्थान (for सं°) T₄ संस्थानं च तथा पुत्रा (for °) —(L. 23) G₃ महारथ (for °सुर) —(L. 24) K₃ D₃ पिता तस्य महासुर (for ᵇ). (L. 25) B₃ G₂ ₃ जीवितम् (for जीवति) K N₂ ₃ V₁ ₂ D (except D₃) T₄ त्वन्मय चापि जीवितम् (for ᵇ) —(L. 26) V₂ B₁ G₃ °मनोरथम्, B₁ °स्वत्सतम्, B₂ T₄ G₂ स्वत्सतं D₃ न संशयम्, G₁ ह्युत्तमम् (for न संशय) —(L. 27) D₃ त्वत्संगमाशा तु सुश्रोणी (for °) G₁ ₂ सदा (for शुभा) K₁ D₃ धारयेज्जीवितं शुभा (for ᵈ) — Before line 28 D₂ ₈ T₄ ins वैशंपायन उवाच —(L. 28) K₄ इति तस्या (for चित्रलेखा) K₂ D₃ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या (for °) G₃ [अ]निरुद्धः सो (by transp.) K₂ स दृष्टो वाक्यमब्रवीत्, K₄ प्राद्युम्निः प्राह तां सखीम्, D₃ हृष्टो वचनमब्रवीत् (for ᵈ) —(L. 29) V₃ B₁ चापि (for सा हि) K₃ यथैव सा मया दृष्टा, G₁ दृष्टा सा हि मया स्वप्ने (for °) G₃ ₄ मम वचः (for तन्मत्तः) K₂ स्त्रीभावं चापि लम्भिता, D₃₂ तन्मत्तः शोभने शृणु (for ᵇ) — After Line 29, K₂ ins

2** तत प्रबुद्धे न लभे शर्म नैव रात्रिं सखि ।

—(L. 30) K₂ स्मृतिं, B₁ धृतिं (for कान्तिं) K₁ ₂ V₁ B₁ ₂ D₃ D₄ ₆ G₂ ₄ ₅ गतिं, K₂ D₃ धृतिं, D₃ गत (for

एव सर्वमहोरात्र सुप्यामि परिचिन्तयन् ॥
यद्यह समनुग्राह्यो यदि सख्य त्वमिच्छसि ।
नयस्व चित्रलेखे मा द्रष्टुमिच्छाम्यह प्रियाम् ॥
कामसतापसतप्त. प्रियासगमकातर ।
एषोऽञ्जलिर्मया बद्ध सत्य स्वप्न कुरुष्व मे ॥
तस्य तद्वचन श्रुत्वा चित्रलेखा वराप्सरा ।
सफलोऽद्य मम क्लेश सख्या मे यत्प्रयाचितम् ॥
ईप्सित तस्य विज्ञाय अनिरुद्धस्य भामिनी ।
चित्रलेखा ततस्तुष्टा तथेति च तमब्रवीत् ॥

35

K1 . 4 Ñ2 . 3 V B D T2 . 4 G ins after adhy 108 S1 after adhy 109

वैशपायन उवाच ।

यदा बाणपुरे वीर सोऽनिरुद्ध सहोषया ।
सनिरुद्धो नरेन्द्रेण बाणेन बलिसूनुना ॥
तदा देवी स कौमारीं रक्षार्थं शरण गतः ।
यद्गीतमनिरुद्धेन देव्या स्तोत्रमिद शृणु ॥
अनन्तमक्षय दिव्यमादिदेव सनातनम् ।
नारायण नमस्कृत्य प्रवर प्रथम प्रभुम् ॥
चण्डीं कात्यायनां देवीमार्यां लोकनमस्कृताम् ।
वरदा कीर्तयिष्यामि नामभिर्हरिसंस्तुते ॥
ऋषिभिर्दैवतैश्चैव वाक्पुष्पैरर्चिता शुभाम् ।
ता देवीं सर्वदेहस्था सर्वदेवनमस्कृताम् ॥
महेन्द्रविष्णुभगिनीं नमस्यामि हिताय वै ।
मनसा भावशुद्धेन शुचि स्तोष्ये कृताञ्जलिः ॥
गौतमीं कसभयदा यशोदानन्दवर्धिनीम् ।
मेध्या गोकुलसभूता नन्दगोपस्य नन्दिनीम् ॥
प्रज्ञा दक्षा शिवा सौम्या दनुपुत्रप्रमर्दिनीम् ।

मति) D3 तस्या स (for सयोग) D6 G3 . 5 च हर्ति (for हरित) — K2 om line 31 — (L 31) D6 अहोरात्रमह चैव (for °) — (L 33) D6 मा (for [म]ह) — After line 33 N2 Dn2 ins

3** ईप्सित तस्य विज्ञाय सानिरुद्धस्य भाविनी ।
चित्रलेखा ततस्तुष्टा तथेति च तमब्रवीत् ॥

— K2 . 4 N3 V1 . 2 B1 . 3 D3 D4 . 5 G2 . 3 T1 om lines 34–37 — (L 34) N2 V3 -दर्शन (for सगम) Bom Poona eds G(ed) -कामत (for -कातर) — (L 35) N2 V2 B1 दत्त (for बद्ध) K1 D6 एष क्षणो मया बद्ध (K1 °द्धा) (for °) N2 V3 सत् (for मे) — Ñ3 V2 om line 36 — (L 37) D3 एतत् (for म यत्) K1 D4 सख्या मे प्रति याचितुम् (for °) — Before line 38 K1 Ñ2 B2 Dn D4 . 5 ins वैशपायन उवाच Dn1 om lines 38 39 — (L 38) K3 Ñ2 B1 . 2 Dn1 D6 सानिरुद्धस्य (for अनि°) — After line 39 D4 ins

4** वार्तारात्रे सुमध्ये काश्चित्तार्योऽपि निद्रया ।
निमीलिताक्ष सोऽभवन्नृप शार्दूलविक्रम ॥
सुकृश्या वचन श्राव्य जहार सह शय्यया ।
द्वारिका भवन भूप निमुद्द तेजनवेगत

35

G1 om the ref — (L 1) एतद् (for यदा) K2 यद , G3 धीर (for वीर) G1 . 2 [उ]षया सह (by transp) — (L 2) D1 स (for सं) Ś1 K1 N2 V1 . 2 B D3 D5–6 . 8 T3 G अनुरुद्ध्रण , V2 अनिरुद्धेन (for नरेन्द्रेण) — (L 3) D1 . 6 कोटवी स , Bom Poona eds G(ed) कोटवी (for स कौमारीं) Ś1 तदा स देवीं कोटवीं , B1 Dn D6 तदा स कोटवीं देवीं (for °) G2 रक्षण (for रक्षार्थं) — (L 4) T3 G1 . 3 . 5 यथा तथा (for यद्गीतम्) — (L 5) D6 अजय (for अक्षय) K2 V1 देवम् , D3 वीरम् , T3 G1 नित्यम् (for दिव्यम्) — Before line 6 G(ed) ins अनिरुद्ध — (L 6) Ś1 प्रजाना (for प्रवर) Bom Poona eds G(ed) जगतो (for प्रथम) K1 N2 V1 . 2 B1 . 3 D2–4 . 6 विभुम् (for प्रभुम्) T2 . 4 G प्रथम प्रवर प्र(T4 G2 वि)भुम् (for °) — (L 7) Ś1 चण्डी D6 भवत्या (for चण्डीं) Ś1 परां , K4 मायां B1 आर्यं (for आर्यां) — After line 7 G(ed) ins

1** महेन्द्रविष्णुभगिनीं सर्वदेवनमस्कृताम् ।

— G3 om line 8 Before line 8, D6 ins अनिरुद्ध उवाच — (L 8) G1 . 3 . 5 भनि (for हरि) T3 G(ed.) नामभिर्गीतिसस्कृते (for °) — (L 9) Ś1 दैवतैर्ऋषिभिश्चैव , T3 G1 . 3 . 5 ऋषिभिर्वेदपरै°) K1 . 3 V1 Dn D2 . 4 राक्षसैर् , K4 D1 . 3 चाक्षुषैर् (for वाक्पुष्पैर्) Ś1 शुभैः , T3 G2 . 5 शिवाम् (for शुभाम्) — (L 10) T2 . 4 G स्तोष्यामि तां देवीं (for °) Ś1 V2 B1 . 3 भूत , B2 -लोक (for देव) — K2 om (hapl) lines 11 16 Before line 11 K1 . 4 Ñ2 V B D (except D3) T1 G2 . 4 ins अनिरुद्ध उवाच — (L 11) Ś1 G2 नमाम्यात्म (for नमस्यामि) — G2 om lines 12–[illegible] — (L 12) Ś1 शुद्धात्मा (for -शुद्धेन) V3 B1 D6 मनसा शुद्धभावेन (for °) G2 भाक्तु (for शुचि) — (L.

ना देवीं सर्वदेहस्था सर्वभूतनमस्कृताम् ॥
दर्शनीं पूरणीं माया शशिवक्त्रा शशिप्रभाम् ।
शान्तिं ध्रुवा च जननीं मोहनीं शोषणीं तथा ॥
सेव्या देवैः सर्पिगणै. सर्वदेवनमस्कृताम् ।
कालीं कात्यायनीं देवीं भयदा भयनाशनीम् ॥
कात्यायनीं कामगमा त्रिनेत्रा ब्रह्मचारिणीम् ।
सौदामिनीं मेघरवा वेताली विपुलाननाम् ॥
यूथस्याद्या महाभागा शकुनी रेवतीं तथा ।
तिथीना पञ्चमीं षष्ठीं पौर्णमासीं चतुर्दशीम् ॥
सप्तविंशाति ऋक्षाणि नद्य सर्वा दिशो दश ।
नगरोपवनोद्यानद्वाराट्टालकवासिनीम् ॥
ह्रीं श्रीं गङ्गा च गान्धारीं योगिनीं योगदा सताम् ।
कीर्तिमाशा दिश स्पर्शा नमस्यामि सरस्वतीम् ॥
वेदाना मातर चैव सावित्रीं भक्तवत्सलाम् ।
तपस्विनीं शान्तिकरीमेकानंशा सनातनीम् ॥
कौबेरीं मदिरा चण्डामिला मलयवासिनीम् ।
भूतधात्रीं भयकरीं कूष्माण्डीं कुसुमप्रियाम् ॥
दारिणीं मदिरावासा विन्ध्यकैलासवासिनीम् ।
वराङ्गना सिंहरथा बहुरूपा वृषध्वजाम् ॥
दुर्लभा दुर्जेया दुर्गां निशुम्भभयदर्शिनीम् ।
सुरप्रिया सुरा देवीं यज्ञपाण्यनुजा शिवाम् ॥
किरातीं चीरवसना घोरसेनानमस्कृताम् ।

---

13) K1 D4 G3 घातो रवा (G3 सा), K4 भेदाय, Ñ2 V1 s Dn घाता च, D3 मथनी D5 पाताय G1 s -पाता च (for भयदा) — (L 14) D2 मध्ये G1 s मेधा (for मेध्या) Ś1 गोपाक (for गोकुल) D5 -वर्धनीम् (for नन्दिनीम्) — (L 15) B3 s D2 T1 G2-4 प्राज्ञा (for प्रज्ञा) K1 Ñ2 V1 s B1 (marg) s s D5 D2-4 G1 s शुभा (for शिवा) V2 D5 पुण्या, B1 (marg as above) मुदया (for माम्या) Ś1 प्रख्या त्रिस्था त्रिश सौम्या (for °) N2 B2 D4 D2 s T2 प्रमर्दनीम्, G2 s विमर्दिनीम् (for -म°) Ś1 दनुपुत्रस्य मर्दनीम् (for °) — Ś1 V2 B1 s om line 16 — (L. 16) D2 G1 भूतस्था, D1 s देवस्था (for देहस्था) D5 देव, D6 लोक (for भूत) — (L 17) V दशमीं (for दर्शनीं) D4 दशीं नारायणीं माया (for °) D महामाया, T2 G1 s s शुभ [illegible] r शशिवक्त्रा) [illegible]) G2 शिवा [illegible] s °गा) जननीं [illegible] K2 N2 V1 B Dn D2 s शोषणीं (for शो°) Ś1 K1 s V2 Dn1 Dn D4 T1 s मोहिनीं शोषणी तथा V1 G2 s शोषणीं मोहनीं तथा, G1 जमाना शोषणी तथा, for °) — T2 s G om (hapl) lines 19–23 — (L 19) K2 Ñ2 V2 B1 s Dn D5 सव्या D1 सव्याः (for सेव्या) Ś1 ऋषि (for मपि) K4 सेव्यां देवैश्च सगणै D2 सव्या दवैर्ऋषिगणै (for °) Ś1 Ñ2 V B2 s Da1 D2 भूत, D3 भूतैः, D5 लोक (for देव) — After line 20 Dn ins

2** कन्या कपालिनीं देवीं सौम्या सिद्धपूजिताम् ।

— (L. 21) Ś1 D1 s s कालरात्री B1 कपालिनी D5 काला थर्मी (for कात्या°) — (L. 22) B1 सौदामनीं (for °मिनीं) Ñ1 मेघबला, V1 °वरां D2 s °गमा (for °रवां) K2 V वाचाला, B2 वाताली (for वे°) — (L 23) V1 B1 D2 D4 यूथस्याम्बर, B2 गुहस्यापा, D2 s पृथुस्यामा, D1 सुन्दरास्या (for यूथस्याद्या) Ñ2 कुशला V1 शकुना (for °नीं) — (L 25) V1 B1 s D5 D6 सप्तविंशतिनक्षत्र (for °) — (L 26) G2 नगरोपवनोद्देशे (for °) V1 द्वाराट्टालनिकेतनाम्, V2 B2 D1 चयाट्टालनि (B2 °क)वासिनीम् D2 ग्रामारण्यक°, T2 G1 s s चत्वराट्टविलासिनीम् G2 मशाननैकेतना° (for °) — T2 G om (hapl) lines 27–33 — (L 27) K1 D4 (marg) s Ś1 ह्रा श्रीं गार्गी च गान्धर्वी Ñ2 V ह्रीं श्रीं गार्गी च गान्धर्वी, B2 ह्रीं श्रीं वाह्नी च गान्धर्वी (for °) Ś1 K1 s s Ñ2 V B D सदा (for सताम्) — (L 28) V2 D5 नमस्येऽहं (for नमस्यामि) — Ñ2 om line 29 — (L 29) Ś1 K1 V2 D4 T2 वेदाना (for वेदाना) K1 V1 s D3 s भक्ति (for भक्त) — (L. 30) K2 s s D2 शातानताम् (for सनातनीम्) — (L 31) Ś1 कौमारीं K3 Dn कौबेरीं D1 s s कौबेर्या (for कौबेरीं) K3 Dn1 D2 s s चण्डीम् (for चण्डाम्) — (L 32) D2 कुष्माण्डी (for कूष्माण्डीं) D1 s D5 समर (for कुसुम) Ś1 कूष्माण्डी कुसुमाश्रयाम्, V1 कुष्माण्डी समरप्रियाम् (for °) — (L. 33) K2 s V2 मन्दरावासां (for मदि°) Ś1 K4 Ñ2 V1 s B Dn D2 D3 s s T1 दारु (Ś1 Ñ2 B2 Dn1 Dn °रु)णीं मन्दरावासां (for °) — (L 34) Ñ2 V2 B1 D2 D5 सिंहरथां, B1 D1 s G2 °रथीं (for °रथा) D2 बहुभूषा (for °रूपा) — (L. 35) G दुर्गमां (for दुर्जेया) Ś1 मैत्रीं (for दुर्गां) B2 दुर्जेया दुर्गमा दुर्गां (for °) G2 निर्भया (for निशुम्भ) Dn2 मर्दिनीम् (for दर्शिनीम्) — (L. 36) V1 s B D2 s सुरप्रिया (for सुर°) T2 शुभाम् (for शिवाम्) — (L. 37) Dn2 चारु- (for चीर) V2 किराती चारुवसना, Dn2 वो चारुवस्त्रा (for °) V2 D2 D5 चारुनिरा, T2 G शूरसेन (for घोरसेना).

आज्यपां सोमपां सौम्यां सर्वपर्वतवासिनीम् ॥
निशुम्भशुम्भमथनीं गजकुम्भोपमस्तनीम् ।
जननीं सिद्धसेनस्य सिद्धचारणसेविताम् ।
धरा कुमारप्रभवा पार्वती पर्वतात्मजाम् ॥
पञ्चाशद्देवकन्यानां पत्न्यो देवगणस्य च ।
कद्रुपुत्रसहस्रस्य पुत्रपौत्रवरस्त्रियः ॥
माता पिता जगन्मान्या दिवि देवाप्सरोगणैः ।
ऋषिपत्नीगणानां च यक्षगन्धर्वयोषिताम् ॥
विद्याधराणां नारीषु साध्यीषु मनुजासु च ।
एवमेतासु नारीषु सर्वभूताश्रया ह्यसि ॥
नमस्तनासि त्रैलोक्ये किंनरोद्गीतसेविते ।
अचिन्त्या ह्यप्रमेयासि यासि सासि नमोऽस्तु ते ॥
एभिर्नामभिरन्यैश्च कीर्तिता ह्यसि गौतमि ।
त्वत्प्रसादादविघ्नेन क्षिप्रं मुच्येय बन्धनात् ॥
अवेक्षस्व विशालाक्षि पादौ ते शरणं व्रजे ।
सर्वेषामेव बन्धानां मोक्षणं कर्तुमर्हसि ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च चन्द्रसूर्याग्निमारुताः ।
अश्विनौ वसवश्चैव धाता भूमिर्दिशो दश ॥
गावो नक्षत्रवंशाश्च ग्रहा नद्यो ह्रदास्तथा ।
सरितः सागराश्चैव नानाविद्याधरोरगाः ॥
तथा नागाः सुपर्णाश्च गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
कृत्स्नं जगदिदं प्रोक्तं देव्या नामानुकीर्तनात् ॥
देव्याः स्तवमिमं पुण्यं यः पठेत्सुसमाहितः ।
सा देवी सप्तमे मासि वरमग्र्यं प्रयच्छति ॥
अष्टादशभुजा देवी दिव्याभरणभूषिता ।
हारशोभितसर्वाङ्गी मुकुटोज्ज्वलभूषणा ॥
कात्यायनि स्तुवसे त्वं वरदे वामलोचने ।
नमोऽस्तु ते महादेवि सुप्रीता हि भजस्व माम् ।

— T_4 om line 38 — (L 38) T_2 $G_{1, 3, 4}$ पूज्यपा (for ज्या°) $Ś_1$ पूर्वं, V_2 सौम्यां (for सर्व°) G_5 सपर्वतनिवासिनीम् (for °) — (L 39) B_1 -हननीं (for -मथनीं) D_6 निशुम्भमथनीं देवीं (for °) $Ś_1$ गजकुम्भोपमर्दिनीम् (for °) — K_2 om line 40 — (L 40) G_5 महा (for सिद्ध) T_2 $G_{1, 3}$ जननीं च महासेना, G_2 महासेनस्य जननीं (for °) — B_1 om (hapl) lines 41–45 — (L 41) G_4 रामा (for धरा) — (L 42) K_1 D_4 पत्नीनां (for -कन्यानां) $G_{1, 3}$ या (for च) — (L 43) V_1 रुद्र, T_2 $G_{1, 3}$ तस्य, T_4 भ्रातृ, G_2 दनु $G_{4, 5}$ रुद्र (for कद्रु-) G_1 -जगाश्रयम् (for वरस्त्रियः) — (L 44) D_n जगन्माया; D_2 °रसंख्या (for °न्मान्या) — G om line 45 — (L 45) D_6 देव (for यक्ष) $K_{1, 3, 4}$ $Ñ_1$ V_2 D_n $D_{3, 5}$ सेविताम् (for -योषि°) — V_1 om line 47 — (L 47) $Ś_1$ पूर्वदेवाश्रया ह्यसि V_2 D_6 सर्वभूतप्रिया ह्यसि, T_4 °ताश्रयासु च (for °) — (L 49) D_{s2} अर्चिता (for अचिन्त्या) K_4 सा त्वं; D_3 T_1 $G_{3, 5}$ यासि (for सासि) — (L 50) G_3 एभिश्च नामभिर्दिव्यैः (for °) — (L 51) T_2 $G_{1, 3, 5}$ शीघ्रं (for क्षिप्रं). K_4 D_1 मुच्येयं, G_2 मुच्यतु (for °य) $Ś_1$ तत्क्षणात् (for बन्धनात्) — (L 52) $Ś_1$ अवेक्षसि (for °क्षस्व) — (L 53) V_2 Cal ed बद्धानां (for बन्धानां) — (L 54) G(ed) शक्रश्च (for विष्णुश्च) G_{3-5} शंकरश्च (for रुद्रश्च) T_2 G_1 ब्रह्मा शिवश्च शक्रश्च (for °) — (L 55) $Ñ_2$ $V_{1, 2}$ B D_n D_3 D_6 विश्वे साध्यास्तथैव च (for °) — After line 55, $Ñ_2$ $V_{1, 2}$ B D_n D_3 D_6 ins

3** मरुतः सहपर्जन्यो धाता भूमिर्दिशो दश ।

[B_2 D_3 D_6 मरुता (for °तः) $Ñ_2$ V_1 -पर्जन्यैः (for °न्यो)]

— (L 56) G_3 भवो (for गावो) G_5 ग्रह (for ग्रहा) $Ś_1$ नक्षत्र (for नद्यो) — (L 57) D_2 यक्षा (for नाना) $Ś_1$ धरास्तथा, K_4 धरा गणा, V_2 -धरा खगा, B D_6 -धरा खगा (for धरोरगा) — (L 58) $D_{1, 4}$ सुपर्वाणो (for °र्णाश्च) K_1 D_4 नागाः सुपर्णाश्च तथा (for °) — (L 59) $V_{2, 3}$ B_3 D_6 T_2 G प्रीतं (for प्रोक्तं) G_3 देवि ते ह्यनुकीर्तनम् (for °) — D_2 om lines 60–62 — (L 60) $K_{2, 4}$ V_1 $B_{1, 3}$ D_n D_3 इदं दिव्यं $Ñ_2$ V_2 B_4 D_2 $D_{4, 6}$ इदं पुण्यं, V_2 D_1 इमं दिव्यं, T_4 इदं सर्वं (for इमं पुण्यं) $Ś_1$ पठेत (for पठेत्सु-) — (L 61) K_1 V_2 $B_{3, 4}$ $D_{1, 5}$ G_2 सा तस्मै, K_2 देवी सा (by transp), V_2 तस्मै सा, B_1 T_3 $G_{1, 3-5}$ तस्मै सा T_4 तस्मै सा त्वं प्रसन्नासि (for °) K_6 T_4 G_2 प्रयच्छसि (for °ति) — (L 62) $Ś_1$ G_1 भुजा देवीं (for भुजा देवी) $Ś_1$ G_1 भूषिताम् (for °ता) — $Ś_1$ om (hapl) line 63 — (L 63) $Ñ_2$ V_2 D_6 भूषित (for -शोभित) G_2 सर्वाङ्गीं — (L 64) $G_{4, 5}$ स्तूयसे (for स्तु°) K_1 नित्यं (hypermetric), K_2 नित्य (hypermetric), V_1 D_1 त्वं च (hypermetric) (for त्वं) — After line 64*, D_{s2} D_5 Bom Poona eds G(ed) ins

4** वरमग्र्यं प्रयच्छसि ।
अतः स्तवीमि तां देवीं

[(L 1) D_5 प्रयच्छ मे (for °च्छसि) — D_{s2} om line 2 — (L 2) D_6 त्वां (for तां)]

प्रयच्छस्व वरं ह्यायुः पुष्टिं चैव क्षमां धृतिम् ॥
एवं स्तुता महादेवी दुर्गा दुर्गपराक्रमा ।
सानिध्यं कल्पयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ॥
अनिरुद्धहितार्थाय देवी शरणवत्सला ।
बद्धं बाणपुरे वीरमनिरुद्धं व्यमोक्षयत् ॥
सान्त्वयामास तं वीरमनिरुद्धमसमर्पणम् ।
प्रसादं दर्शयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ॥
नागपाशेन बद्धस्य तस्योपाहृतचेतसः ।
स्फोटयित्वा कराग्रेण पञ्जरं वज्रसंनिभम् ॥
रुद्धं बाणपुरे वीरं सानिरुद्धमभाषत ।
सान्त्वयन्ती वचो देवी प्रसादाभिमुखी तदा ॥

चक्रायुधो मोक्षयितानिरुद्ध
त्वां बन्धनादाशु सहस्रकालम् ।
छित्त्वा तु बाणस्य सहस्रबाहुं
पुरीं निजां नेष्यति दैत्यसूदनः ॥
ततोऽनिरुद्धः पुनरेव देवीं

— G2 om lines 65 68 —(L 65) T4 om (hapl) lines 65[b] 67[a] Ś1 सुप्रसीद (for सुप्रीता हि) Bom Poona eds G(ed) सदा भव (for भजस्व माम्) — Before line 66 Ś1 V ins श्रीदेव्युवाच — (L 66) Ñ2 V1 प्रय च्छामि, D1 °च्छ मे, Bom Poona eds G(ed) °च्छ त्व (for °च्छस्व) Dn1 धरे G2 पर (for वर) Ś1 V2 दीर्घमायु प्रय च्छस्व (V2 °च्छामि) G3 5 पर ह्यायु प्रयच्छस्व (for °) Dn1 पुष्टिद (for पुष्टिं) — After line 66 Ds2 D2 ins

5** देवी उवाच ।
प्रयच्छामि वरं ह्यायुः पुष्टिं चैव क्षमां धृतिम् ।
[D2 दीर्घमायु प्रयच्छामि (for °)]

Ds1 D2 cont Ñ2 V B1 Ds1 D1 3 5 ins after line 66

6** बन्धनाद्यो विमुच्येय मत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।

D2 cont

7** श्रुत्वा कामानवाप्नोति काङ्क्षितान्मनुजः सदा ।

— Before line 67 some Mss ins वैशंपायन उवाच — (L 67) D3 D1 3 तदा (for महा) — (L 68) T3 G1 3 साध्य स , C1 साध्यनु स (for सानिध्य) K1 सानि ध्यमर्पयामास (for °) Ñ2 सानिरुद्धस्य (for अ°) Ś1 रक्षणे, Dn1 बंधने , D3 मोक्षणे (for बन्धने) — G5 om (hapl) lines 69 72 V3 om lines 70 71 D4 om (hapl) lines 70[b] 75[a] — (L 70) K1 D1 3 5 विमो क्षये, G1 समाभाषत (for व्यमोक्षयत्) D3 T3 G2 सानिरुद्ध॰ मभाषत (for °) — D3 T2 G1 om (hapl) lines 71-75 V1 3 B1 G1 4 om line 71 —(L 71) K2 3 4 Dn D1 3 , G3 पूजयामास (for सान्त्व°) D2 मनीषिणम् (for असमर्पणम्) Ñ2 अनिरुद्धस्य बन्धने (for °) — V B1 3 ins after line 71 B1 Dn Ds1 after line 73

8** पूजयामास तं वीरं सोऽनिरुद्धः प्रतापवान् ।

— B2 om line 72 —(L 72) V2 D6 मा तु वै , D3 मोक्षणे (for बन्धने) — (L 73) Ś1 नागपाशैश्च बद्धस्य (for °) D [अ]पि, G5 सा (for [उ]पा) — K1 om lines 75 96 D3 om lines 75-91 Ś1 om. lines 75-76 —(L 75) K1 Ñ2 V B1 Dn D5 D1 3 5 6 T3 G2 4 5 बद्ध (for रुद्ध) K1 अनिरुद्धम् (for सानि°) —(L 76) Ñ2 V2 महा G3 च मा (for वचो) — Before line 77, some Mss ins श्रीदेव्युवाच —(L 77) K1 मोचयिता (for मोक्ष°) Ś1 D1 G1 [अ]निरुद्ध —(L 78) T3 G1 तद् (for त्वा) —(L 79) V2 क्षिप्त्वा (for छित्त्वा) K2-4 Ds2 D1 3 T3 G4 स, G3 [आ]शु (for तु) K1 Ñ2 V B D5 D2-4 6 T2 4 5 सबाहुवन (for सहस्रबाहु) —(L 80) V2 D2 G1 3 4 पुर (for पुरीं) T3 G1 3 5 शत्रुसूदन (for दैत्य°) — After line 80, K1 Ñ2 V2 B1 D5 D1 ins

9** वैशंपायन उवाच ।
चक्रायुधो बाहुसहस्रमाशो
छित्त्वाशु चक्रेण बले सुतस्य ।

K1 Ñ2 V2 B1 D5 D1 cont B1 Dn ins after line 80

10** वैशंपायन उवाच ।
यदानिरुद्धं सह बाणपुत्र्या
नेतुं स्वगेहेन हरिः प्रवृत्तः ।

K1 Ñ2 V2 B1 3 Dn D5 D4 cont Ś1 V1 3 B2 D1 3 5 6 T3 G2 4 5 ins after line 80

11** महासुरे बाण उदीर्णचक्रे
न्यक्कारमासाद्य तर निदाघ ।

[(L 1) Ś1 छिन्न चक्रे , V2 महासुरो , G5 ततोऽसुरो (for महासुरे) Ś1 G5 -चक्रो (for -चक्रे) — After line 1, Ś1 ins

11A** पितृन्नवाणस्य ■ बाहुचक्रम् ।
चक्रायुधो गृह्य तदानिरुद्धं
पुरे महाबाण सुपर्ण चक्रे ।
निपातितो बाहुविनिर्गताश्च

—(L 2) T3 श्रीकृष्णम् (for न्यक्कारम्) D1 न कारया- मास * * * * * *, D3 निपातितो बाहुविनिर्गताश्च, D4 न्यक्कार यामास पुरं निरस्य , D5 न° कारयामास च चक्रमोगम्]

While, D5 ins after line 80

आज्यपां सोमपां सौम्यां सर्वपर्वतवासिनीम् ॥
निशुम्भशुम्भमथनीं गजकुम्भोपमस्तनीम् ।
जननीं सिद्धसेनस्य सिद्धचारणसेविताम् ।
वरां कुमारप्रभवां पार्वतीं पर्वतात्मजाम् ॥
पञ्चाशद्देवकन्यानां पत्न्यो देवगणस्य च ।
कद्रुपुत्रसहस्रस्य पुत्रपौत्रवरस्त्रियः ॥
माता पिता जगन्मान्या दिवि देवाप्सरोगणैः ।
ऋषिपत्नीगणानां च यक्षगन्धर्वयोषिताम् ॥
विद्याधराणां नारीषु साध्वीषु मनुजासु च ।
एवमेतासु नारीषु सर्वभूताश्रया ह्यसि ॥
नमस्ते नासि त्रैलोक्ये किंनरोद्गीतसेविते ।
अचिन्त्या ह्यप्रमेयासि यासि सासि नमोऽस्तु ते ॥
एभिर्नामभिरन्यैश्च कीर्तिता ह्यसि गौतमि ।
त्वत्प्रसादादविघ्नेन क्षिप्रं मुच्येय बन्धनात् ॥
अवेक्षस्व विशालाक्षि पादौ ते शरणं व्रजे ।
सर्वेषामेव बन्धानां मोक्षणं कर्तुमर्हसि ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च चन्द्रसूर्याग्निमारुताः ।
अश्विनौ वसवश्चैव धाता भूमिर्दिशो दश ॥
गावो नक्षत्रवंशाश्च ग्रहा नद्यो ह्रदास्तथा ।
सरितः सागराश्चैव नानाविद्याधरोरगाः ॥
तथा नागाः सुपर्णाश्च गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
कृत्स्नं जगदिदं प्रोक्तं देव्या नामानुकीर्तनात् ॥
देव्याः स्तवमिमं पुण्यं यः पठेत्सुसमाहितः ।
सा देवी सप्तमे मासि वरमग्र्यं प्रयच्छति ॥
अष्टादशभुजा देवी दिव्याभरणभूषिता ।
हारशोभितसर्वाङ्गी मुकुटोज्ज्वलभूषणा ॥
कात्यायनि स्तूयसे त्वं वरदे वामलोचने ।
नमोऽस्तु ते महादेवि सुप्रीता हि भजस्व माम् ।

— T1 om line 38 — (L 38) T3 G3 ॰ पूज्यपा (for आ॰) Ś1 पूर्ण V2 सौम्या (for सर्व) G1 सपर्वतनिवासिनीम् (for ॰) — (L 39) B1 -हननीं (for -मथनीं) D2 निशुम्भमथनीं देवीं (for ॰) Ś1 गजकुम्भोपमर्दिनीम् (for ॰) — K2 om line 40 — (L 40) G3 महा (for सिद्ध) T3 G1 ॰ जननीं च महासेना, G2 महासेनस्य जननीं (for ॰) — B1 om (hapl) lines 41–45 — (L 41) G4 रामा (for वरा) — (L 42) K1 D1 पत्नीना (for -कन्याना) G1 ॰ या (for च) — (L 43) V1 रुद्र, T3 G1 ॰ तस्य, T4 भ्रातृ, G2 भ्रातृ G4 ॰ तत्र (for कद्रु-) G1 जनाश्रयम् (for वरस्त्रिय) — (L 44) Dn जगन्माया, D2 ॰रमस्या (for ॰रस्त्राप्स) — G om line 45 — (L 45) D6 देव (for यक्ष) K1 ॰ ॰ Ñ2 V2 Dn D2 ॰ सेविताम् (for -योषि॰) — V1 om line 47 — (L 47) Ś1 पूर्वदेवाश्रया ह्यसि V3 D6 सर्वभूतप्रिया ह्यसि, T4 ॰ताश्रयासु च (for ॰) — (L 49) D37 अर्चिता (for अचिन्त्या) K2 सा त्वं; D2 T3 G3 ॰ यासि (for सासि) — (L 50) G2 एभिश्च नाम भिर्मुख्यै (for ॰) — (L 51) T3 G1 ॰–॰ शीघ्र (for क्षिप्र). K4 D1 मुञ्चय, G2 मुच्यत (for ॰य) Ś1 तत्क्षणात् (for बन्धनात्) — (L 52) Ś1 अवेक्षसि (for ॰क्षस्व) — (L 53) V3 Cal ed बद्धाना (for बन्धाना) — (L 54) G(ed) शक्रश्च (for विष्णुश्च) G3–5 शक्रश्च (for रुद्रश्च) T3 G1 ब्रह्मा शिवश्च शक्रश्च (for ॰) — (L 55) Ñ2 V1 ॰ B Dn D3 D6 विश्वे साध्याश्चैव च (for ॰) — After line 55, Ñ2 V1 ॰ B Dn D3 D6 ins

3** मरुत सदपर्जन्यो धाता भूमिर्दिशो दश ।

[B1 D5 D6 मरुता (for ॰त) Ñ2 V1 पर्जन्यै (for ॰न्यो)]

— (L 56) G3 भगो (for गावो) G4 ग्रह (for ग्रहा) Ś1 समुद्रा (for नद्यो) — (L 57) D1 यक्षा (for नाना). Ś1 धरास्तथा, K4 धरा गणा, V3 धरा खगा, B D6 -धराः खगाः (for -धरोरगाः) — (L 58) D1 ॰ सुपर्वाणो (for ॰र्णाश्च) K1 D4 नागा सुपर्णाश्च तथा (for ॰) — (L 59) V3 ॰ B3 D5 T3 G प्रीत (for प्रोक्त) G3 देवि ते ह्यनुकीर्तनम् (for ॰) — D2 om lines 60–62 — (L 60) K1 ॰ V1 D1 ॰ Dn D2 इद दिव्यं, Ñ2 V3 B1 D3 D5 ॰ ॰ इदं पुण्य, V2 D1 इम दिव्य, T4 इद सर्वं (for इम पुण्यं) Ś1 पठेत (for पठेत्सु-) — (L 61) K1 V3 B2 ॰ D4 ॰ G2 सा तस्मै, K2 देवी सा (by transp), V2 तस्मै सा, B1 T3 G1 ॰ ॰ तस्मै सा T4 तस्मै सा त्वं प्रयच्छामि (for ॰) K4 T3 G3 प्रयच्छसि (for ॰ति) — (L 62) Ś1 G3 भुजां देवीं (for भुजा देवी) Ś1 G3 भूषिताम् (for ॰ता) — Ś1 om (hapl) line 63 — (L 63) Ñ2 V2 D6 -भूषित (for -शोभित) G3 सर्वाङ्गि — (L 64) G4 ॰ स्तूयसे (for स्तू॰) K1 नित्यं (hypermetric), K2 नित्य (hypermetric) V1 D1 त्वं च (hypermetric) (for त्व) — After line 64*, D32 D5 Bom Poona eds G(ed) ins

4** वरमग्र्यं प्रयच्छसि ।
अतः स्तवीमि तां देवीं

[(L 1) D5 प्रयच्छ मे (for ॰च्छसि) — D32 om line 2 — (L 2) D5 त्वा (for तां)]

प्रयच्छस्व वर ह्यायुः पुष्टिं चैव क्षमा धृतिम् ॥
एवं स्तुता महादेवी दुर्गा दुर्गपराक्रमा ।
सांनिध्यं कल्पयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ॥
अनिरुद्धहितार्थाय देवी शरणवत्सला ।
बद्धं बाणपुरे वीरमनिरुद्धं व्यमोक्षयत् ॥
सान्त्वयामास तं वीरमनिरुद्धममर्षणम् ।
प्रसादं दर्शयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ॥
नागपाशेन बद्धस्य तस्योपाहतचेतसः ।
स्फोटयित्वा कराग्रेण पञ्जरं वज्रसंनिभम् ॥
रुद्धं बाणपुरे वीरं सानिरुद्धमभाषत ।
सान्त्वयन्ती वचो देवी प्रसादाभिमुखी तदा ॥
चक्रायुधो मोक्षयितानिरुद्ध
त्वां बन्धनादाशु सहस्व कालम् ।
छित्त्वा तु बाणस्य सहस्रबाहुं
पुरीं निजां नेष्यति दैत्यसूदनः ॥
ततोऽनिरुद्धः पुनरेव देवी

— G3 om lines 66 68 —(L 65) T4 om (hapl) lines 65^c–67^a Ś1 सुप्रसीद (for सुप्रीता हि) Bom Poona eds G(ed) सदा भव (for भजस्व मास्) — Before line 66, Ś1 V ins श्रीदेव्युवाच —(L 66) Ñ2 V1 प्रयच्छामि, D4 °च्छ मे, Bom Poona eds G(ed) °च्छ दे (for °च्छस्व) Dn1 घरे, G1 वर (for वर) Ś1 V3 दीर्घमायु प्रयच्छस्व (V3 °च्छामि), G1 3 पर ह्यायु प्रयच्छस्व (for °) Ds1 पुष्टिश्च (for पुष्टिं) — After line 66, Ds2 D6 ins

5** देवी उवाच ।
प्रयच्छामि वर ह्यायु पुष्टिं चैव क्षमा धृतिम् ।
[D6 दीर्घमायु प्रयच्छामि (for °)]

Ds2 D6 cont Ñ2 V B Ds1 D1 2 3 ins after line 66

6** बन्धनस्थो विमुच्येत सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।

D2 cont

7** श्रुत्वा कामानवाप्नोति काङ्क्षितान्मनुजः सदा ।

— Before line 67, some Mss ins वैशंपायन उवाच —(L 67) D6 D1 3 तदा (for महा) —(L 68) T3 G1 3 साध्य स, G1 साध्वा स (for सांनिध्य) K1 सांनिध्यमर्पयामास (for °) Ñ2 सानिरुद्धस्य (for अ°) Ś1 रक्षणे, Dn1 बंधने, D2 मोक्षणे (for बन्धने) — G3 om (hapl) lines 69–73 V3 om lines 70 71 D4 om (hapl) lines 70^b–75^a —(L 70) K1 D1 2 6 विमोक्षये, G1 समापन (for व्यमोक्षयत्) D3 T2 G3 सानिरुद्धमभाषत (for °) — D3 T2 G3 om (hapl) lines 71–75 V1 2 B1 G1 4 om line 71 —(L 71) K1 3 4 Dn D1 3 5 G2 पूजयामास (for सान्त्व°) D6 मनीषिणम् (for अमर्षणम्) Ñ2 अनिरुद्धस्य बन्धने (for °) — V B1 3 ins after line 71 B3 Dn Ds1 after line 72

8** पूजयामास तं वीरं सोऽनिरुद्धः प्रतापवान् ।

— B3 om line 72 —(L 72) V3 D1 सा तु वै, D2 मोक्षणे (for बन्धने) —(L 73) Ś1 नागपाशप्रबद्धस्य (for °) D1 [आ]वि, G3 सा (for [उ]पा). — K4 om lines 75–96 D3 om lines 75–94 Ś1 om lines 75–76 —(L 75) K1 Ñ2 V B1 Dn D6 D1 3 5 6 T1 G3 4 5 बद्ध (for रुद्ध) K1 अनिरुद्धम् (for सानि°) —(L 76) Ñ2 V2 महा, G2 च सा (for वचो) — Before line 77, some Mss ins श्रीदेव्युवाच —(L 77) K1 मोचयिता (for मोक्ष°) S1 D1 G1 [अ]निरुद्ध —(L 78) T2 G1 त्वद् (for त्वां) —(L 79) V3 क्षिप्त्वा (for छित्त्वा) K3–4 Ds1 D1 4 T1 G1 स, G2 [आ]शु (for तु) K1 Ñ2 V B Ds D5–6 T1 4 G सबाहुचक्र (for सहस्रबाहु) —(L 80) V1 D2 G1 3 4 पुरं (for पुरीं) T2 G1 3 5 शत्रुसूदनः (for दैत्य°) — After line 80, K1 Ñ2 V2 B1 D6 D4 ins

9** वैशंपायन उवाच ।
चक्रायुधो बाहुसहस्रमाजौ
छित्त्वाशु चक्रेण बलेः सुतस्य ।

K1 Ñ2 V2 B1 D6 D4 cont B2 Dn ins after line 80

10** वैशंपायन उवाच ।
यदानिरुद्धं सह बाणपुत्र्या
नेतुं खगेन्द्रेण हरिः प्रवृत्तः ।

K1 Ñ2 V2 B1 2 Dn D6 D4 cont Ś1 V1 3 B3 D1 2 3 6 T1 G2 4 5 ins after line 80

11** महासुरे बाण उदीर्णचक्रे
न्यकारमात्मद्वरं निशम्य ।

[(L 1) Ś1 विरुग्ण चक्रे, V2 महासुरो, G5 ततोऽसुरो (for महासुरे) Ś1 G5 चक्रो (for -चक्रे) — After line 1, Ś1 ins:

11A** छिन्नत्वबाणस्य स बाहुचक्रम् ।
चक्रायुधो गृह्य तदानिरुद्धं
पुरे महाबाण सुवर्णचक्रे ।
निपातितो बाहुविशीर्णगात्र

—(L 2) T2 श्रीकृष्णम् (for न्यकारम्) D1 य कारयामास * * * * *, D3 निपातिते बाहुविशीर्णगात्रे, D4 न्यक्कारयामास पुरे निरस्त, D2 य कारयामास च चक्रमोक्षम्.]

While, D2 ins after line 80

तुष्टाव हृष्टः शशिकान्तवक्त्रः ।
नमोऽस्तु ते देवि वरप्रदे शिवे
नमोऽस्तु ते देवि सुरारिनाशिनि ॥
नमोऽस्तु ते कामचरे सदा शिवे
नमोऽस्तु ते सर्वहितैषिणि प्रिये ।
नमोऽस्तु ते भीतिकरि द्विषां सदा
नमोऽस्तु ते बन्धनमोक्षकारिणि ॥

ब्रह्माणीन्द्राणि रुद्राणि भूतभव्यभवे शिवे ।
त्राहि मां सर्वदुःखेभ्यो नारायणि नमोऽस्तु ते ॥
नमोऽस्तु ते जगन्नाथे प्रिये दान्ते महाव्रते ।
प्रियभक्ते जगन्मातः शैलपुत्रि वसुंधरे ॥
त्राहि मां त्वं विशालाक्षि नारायणि नमोऽस्तु ते ।
त्रायस्व सर्वदुःखेभ्यो दानवानां भयंकरि ॥
आर्यास्तवमिमं पुण्यं यः पठेत्सुसमाहितः ।

12** दीर्घमायुः प्रयच्छामि यथेयं परमा स्तुतिः ।
बन्धनस्थो विमुच्येत सत्यमेतद्भविष्यति ॥

— Before line 81, D3 ins वैशंपायन उवाच — (L. 81) B1 आह (for एव) — (L. 82) G1 तुष्ट प्र- (for तुष्टाव) D3 तुष्ट (for हृष्ट) D1 G3 कान्तिवक्त्र ; G1 -शान्त° (for -कान्त°) Ś1 तुष्ट महष्टोऽसुरार्दनं प्रयाम्ये — Before line 83, some Mss ins अनिरुद्ध उवाच. — (L. 83) K1 वरप्रभे (for °दे). Ś1 K1 V1 B1 Dn D3 D5-6 T2. 3 G1. 4. 5 शुभे (for शिवे) — Ś1 D1 T3 G om (hapl) line 84 K1 Dn T1 transp lines 84 and [illegible] — (L. 84) K2 नाशने; T4 मर्दने (for नाशिनि) — D3 om lines 85–88 — (L. 85) K1 D1 ध्रुवे, V1 G2 (also as above) शुभे (for शिवे) Ś1 नमोऽस्तु ते कामरोभमहाशिवे; Dn °स्तु ते कामचरी (Dn3 °चरे) सदा ध्रुवे — Ś1 D3. 3. 4 T3 G ins after line 85. Ñ2 V3 B2. 3 D3 D4 after line 86:

13** नमोऽस्तु ते महिषमुरारिमर्दिनि ।
[Ś1 महिषासुरविनाशनि, Ñ2 °षासुरारिमर्दिनि, V3. 4 B2. 3 D3 D4. 4 °षमहासुरार्दिनि (D3 °दने); D3 °षविनाशने ध्रुवे; G3–4 °षासुरमर्दिनि]

— Ś1 K1 Dn D1 3–4 T3 G om. (hapl) line 86 T4 om lines 87–89 — (L. 87) Ñ2 D3 भयकरि (for भीति°) Ś1 नमोऽस्तु ते कामवरप्रदे सदा; K1 D1 °स्तु ते भयं(D1 °य)-करि विद्विषां शुभे, V B D3 D5. 6 T3 G °स्तु ते भय(V3. 4 B2. 3 Ds1 °यं)करि विद्विषां सदा; Dn D1 °स्तु ते भयकारिणि विद्विषां सदा. — Ś1 K1 Ñ2 V B Dn D3 D5. 6. 6 T3 G om line 88. — (L. 89) Ś1 D1. 2 -यशस्विनि (for भवे शिवे) K1 Ñ1 V1. 3 B1. 3 D3 D5–6 T2. 3 [illegible] भूतभव्ये (K1 °वे) यशस्विनि; B1 °भव्ये मनस्विनि, Dn °भव्यविनाशिनि (for °) — (L. 90) D1. 3 त्व- (for मां). Ś1 -दुर्गेभ्यो; Ñ2 V1. 3 D1. 3 भूतेभ्यो (for दुःखेभ्यो). B1 दानवानां भयंकरि (for °) — G1. 3 om lines 91–94 Dn om (hapl) lines 91–93 — (L. 91) T2 G2. 3 जनार्दिनि (for नमोऽस्तु ते) V D3 प्रिय (for प्रिये) B3 महाभुजे (for °व्रते) Ś1 काम्या यनि नमोऽस्तु ते, T3 G1–3 जनार्दिनि नमोऽस्तु ते (for °). — For line 91, B1 subst.

14** रुद्रप्रिये जगन्मातर्नारायणि नमोऽस्तु ते ।

— (L. 92) Ñ2 प्रियभक्ते, G1 °भक्ति; D3 भक्तप्रिये; Poona ed भक्तिप्रिये (for प्रियभक्ते) B1 T2 G1–3 प्रियताते (B1 °ये दान्ते, G2 °योऽस्मि ते) जगन्नाथे; T1 श्रीयन्तां मे जगन्नाथ (for °) — Ś1 D3. 3 om line 93. — (L. 93) K1 Ñ2 V2. 3 B D3 D1. 4–6 T2 G1–3 त्रायस्व मां (for त्राहि मां त्वं). V1 त्रायस्व सर्वभूतेभ्यो (for °) D3 दुर्गे देवि (for नारायणि). B1 भक्तानामार्तिनाशिनि (for °) — Ñ2 V3 D3 D1 om. line 94. — (L. 94) Ś1 -दुर्गेभ्यो; D1. 3 भूतेभ्यो (for -दुःखेभ्यो) K1 D1. 3 देवानामभयंकरि (for °). — After line 94, K1 V2 B1 D3 Dn D1–3. 4 ins

15** रुद्रप्रिये महाभागे भक्तानामार्तिनाशिनि ।
K1 B1 Dn D3. 3 cont.: Ñ2 V B2. 3 D3 D1. 3. 6 T2. 3 G1–3 ins after line 93; D1 after line 92 G1. 3 after line 90.

16** नमामि शिरसा देवीं बन्धनस्थो विमोक्षितः ।
[D3 शारदां (for शिरसा) K1 D1 यद्बन्धो (for बन्धनस्थो). V3 B1 D3 T2. 4 [illegible] विमोक्षितः (for °क्षितः).]
K1 Ñ2 V1. 3 B Ds1 D1. 6 cont.

17** रक्ष मां सर्वपापेभ्यो नारायणि नमोऽस्तु ते ।
While V3 cont after 15**:

18** नमोऽस्तु ते महादेवि शैलपुत्रि वसुंधरे ।
V3 cont V1. 3 B3 Ds1 cont after 15**. D3. 3 cont. after 16**.

19** सर्वदुःखमयत्रासात्त्राहि मां परमेश्वरि ।
[V3. 3 त्र हि मा भयनाशिनि (for °).]
Ds1 cont.

20** वैशंपायन उवाच ।
तथेत्युक्त्वा रते पुत्रं दुर्गा दुर्गपराक्रमा ।
तमाशु बन्धनान्मुक्त्वा क्षणादन्तरधीयत ॥

— Before line 95, some Mss ins वैशंपायन उवाच. — (L. 95) Ś1 K1 Ñ2 V B D1. 3. 4. 6 T2. 4 G दुर्गं (for दुर्गे). — (L. 96) Ś1 D3. 3 -विमुक्तात्मा (for विनिर्मुक्तो). — K3 V2. 3 B3. 3 Dn D3 D1. 3. 4 ins. after line 96:

सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥

Colophon

36

K Ñ V1 B1.2 Dn Ds2 D1.3 T1.4 G ins after the first occurrence of 109 81*: V1.2 B3 Ds1 after 109 81 :

प्रणम्याथ वचः प्राह वैनतेयो महाबलः ।
वासुदेवं महात्मानं श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ॥
पद्मनाभ महाबाहो किमर्थं चिन्तितो ह्यहम् ।
कृत्यं ते यदिहास्ति श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
कस्य पक्षपरिक्षेपैर्नाशयामि पुरीं प्रभो ।
प्रभावात्तव गोविन्द को न विद्याद्बलं मम ॥
गदावेगं च ते वीर चक्राग्निं च महाभुज ।
नावबुध्यति मूढात्मा को दर्पान्नाशमेष्यति ॥
हलं सिंहमुखं कस्य वनमाली नियोक्ष्यति ।
कस्य देहस्तु निर्भिन्नो मेदिनीं यास्यति प्रभो ॥
कस्य शङ्खरवैः प्राणान्मोहयिष्यसि माधव ।
कोऽयं सपरिवारोऽद्य यास्यते यमसादनम् ॥
एवमुक्ते तु वचने वैनतेयेन धीमता ।
वासुदेवो वचः प्राह शृणुष्व पतता वर ॥
बलेः पुत्रेण बाणेन असुरेणापराजितः ।
उषाया कारणे बद्धो नगरे शोणिताह्वये ॥
अनिरुद्धस्तु कामार्तो बद्धो नागैर्विषोल्बणैः ।
तस्य मोक्षार्थमाहूतो मया त्वं पतगेश्वर ॥

D6 cont after 23**

21** बन्धनस्थो विमुच्येत सप्तमेऽत्रवीदिति ।
[K3 ब्रवीति ते , B2.3 भविष्यति (for ब्रवीदिति)]

Ds1 cont

22** देव्या स्तोत्रमिदं दिव्यं नित्यं यः पठते नरः ।
सा देवी सप्तमे मासि वरमस्य प्रयच्छति ॥

While D6 ins after line 96

23** स्नायन स्वायुपरतुष्टि पुष्टिश्चैव क्षमा धृतिः ।

COLOPHON om in K3 — Mention of the Epic Ds2 — Mention of Khila K1 V B Dn2 Ds1 D1.3.4 — Adhy name S1 अनिरुद्धकृतं देवीस्तोत्रम् K1.4 V1.2 B3 Dn D6 D1.3-6 बाणयुद्धे अनिरुद्धबन्धमोक्षणे दुर्गा(V3 B3 D5 D6 भार्या)स्तव , K3 अनिरुद्धबन्धमोक्षणे दुर्गास्तव , Ñ2 बाणयुद्धे आर्यास्तव , V2 अनिरुद्धकृतदुर्गास्तव , B1.2 अनिरुद्ध(B2 बन्धन)मोक्षणे दुर्गास्तव , D2 दुर्गास्तव , T3 G1.4 उषा-निरुद्धबन्धन , G6 देवीस्तोत्रम् — Adhy no K3 172, V1.2 177, V3 Dn Ds2 175, D1 169, D2 193, D4 174, T3 G1.4 234, T2 223, G2 243, G3 252, G5 206

36

(L 1) T3 श्रुत्वा (for प्राह) — G2 om line 2 — Before line 1 B2 Ds2 Bom Poona eds G(ed) ins गरुड उवाच — (L 3) Bom Poona eds G(ed) सस्मृतो (for चिन्तितो) K Dn D1.3.5 किमर्थं चिन्तित(D5 °र्थं चित)स्त्वया वयम् (for ^{b}) — (L 4) K1.3 V3 B1 Ds2 D6 यदि चेहास्ति, Ñ2 यदि तत्राह , B1 (marg) T3 G1.3 यदि तथास्ति , B2.3 D5 यदि चात्रास्ति , G4.5 यदि तत्रास्मिन् (for यदिहास्ति) — (L 5) Ñ1 नाशयेयं (for °यामि) V3 रिपु , B1.2 D3.6 G1.3.4 पुर (for पुरीं) Cal ed विभो (for प्रभो) — (L 6) K4 प्रभाव (for °वात्) G3 विद्वान् (for विद्याद्) — G5 om lines 7–13 — (L 7) K4 चक्राग्र , T2 G1.3.4.5 °ग्नीन् (for °ग्नि) — T3 G2.3 om lines 8–13 — (L 8) V3 धर्मात्मा (for मूढात्मा) D2 नैव वेत्ति च मूढात्मा (for ^{a}) Ds1 को दर्पान्नाशयिष्यति (for ^{b}) — G4 om lines 9–13 G6 om line 9 — (L 9) D5 विधास्यति (for नियोक्ष्यति) — (L 10) K1.2.4 Ñ2.3 (marg as above) V2.3 B Dn1 D5 D1.2.4.6 T1 देह (for देहस्) K1.2 V3 B D5 D6 निर्भिन्नं , K3.4 V1 Dn1 निर्दग्धो , Ñ2 Dn2 D1.3 T1 निर्भिन्न , D2 निर्भिद्य (for °न्नो) — (L 11) K1.2 D4 शङ्खरवै , G1 शङ्ख-रवात् (for °रवैः) K1 D1 मोचयिष्यामि , K3 सेव° K4.6 D4.6 मोक्ष° (for मोह°) G1 मोहं यास्यन्ति माधव (for ^{b}) — (L 13) K3 वैनतेय प्रतापवान् (for ^{a}) — (L 14) T3 श्रुत्वा (for प्राह) Ñ1 शृणु त्वं , D1 शृणुष्व (for °ष्व) K Ñ2 V1.2 D1.3 T2.4 G2.3.6 पततां (for पतता) — K3.4 Ñ2 V B1.2 Dn D5 D1.3.6 T2.4 G1.2.3.6 om lines 15^b–16^a — (L 16) D2 बाणो (for बद्धो) — (L 17) T2 G1 नागार्तो (for कामार्तो) D2 मायाबद्ध समास्थाय (for ^{a}) T3 बाणेन (for नागैर्) Ñ2 महाघोरैः , V3 B1 (marg as above) D6 महाविषैः (for विषोल्बणैः) — (L 18) G3 पन्नगाशन (for °श्वर) — After line 18, K1 (marg) B1.2 D5 T3 G1.3 ins

1** तव वेगसमो नास्ति पक्षिणां प्रवरो भवान् ।
[B1 महान् (for भवान्) D4 T2 G1.3 पक्षिणां न च ते समः (for ^{b})]

— T3 G1 om lines 19–32 — (L 19) समच्चार्य (for

अशक्यं च तदध्वानं गन्तुमन्येन वै द्विज ।
तत्र प्रापय मां शीघ्रं प्राद्युम्निर्यत्र तिष्ठति ॥
वैदर्भी ते स्नुषा वीर रुदते पुत्रगृद्धिनी ।
त्वत्प्रसादाद्भवत्वेषा पुत्रेण सह सगता ॥
अमृतं तु हृतं वीर त्वया पन्नगनाशन ।
स मया त्वं समागम्य तस्मिन्काले महाभुज ।
भवान्मम ध्वजश्चैव रथवृत्तः सर्ववृष्णयः ॥
सखित्व मानयस्वाद्य भक्तिं च पतगेश्वर ॥
तव वेगसमो नास्ति पक्षिणा न च ते समः ।
सुपर्ण सुकृतेन त्वा शपे पन्नगनाशन ॥
दासीदाच त्वया माता मोक्षितैकाकिना पुरा ।
पक्षविक्षेपमात्रेण हता योधास्त्वया पुरा ॥
भवान्सुरगणान्सर्वान्पृष्ठमारोप्य विक्रमात् ।
गच्छसे ह्यगमान्देशान्विजयश्च तवाश्रयात् ॥
गुरुत्वान्मेरुतुल्यस्त्वं लघुत्वात्पवनोपमः ।
भूते भव्ये भविष्ये च न ते तुल्योऽस्ति विक्रमे ॥
सत्यसंध महाभाग वैनतेय महाद्युते ।
अनिरुद्धे क्षणेनास्य साहाय्यमुपकल्प्यताम् ॥

गरुड उवाच ।

अत्यद्भुतमिदं वाक्यं तव कृष्ण महाभुज ।
त्वत्प्रसादात्तु विजयः सर्वत्र मम केशव ॥
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि सस्तवान्मधुसूदन ।
स्तोतव्यस्त्वं मया कृष्ण सोऽपि मा त्वं महाभुज ॥
वेदाध्यक्षः सुराध्यक्षः सर्वकामप्रदो भवान् ।
अमोघदर्शनस्त्वं हि वरार्थिषु वरप्रदः ॥
चतुर्भुजश्चतुर्मूर्तिश्चातुर्होत्रप्रवर्तकः ।
चातुराश्रम्यहोता च चतुर्नेता महाकविः ॥
धनुर्धरश्चक्रधरो भवाञ्शङ्खधरो महान् ।
भवान्पूर्वेषु देहेषु ख्यातो भूमिधरः प्रभो ॥
लाङ्गली मुसली चक्री देवकीतनयो भवान् ।

वद°) V3 अशक्यश्च स चाध्वा वै, V3 D6 °क्यश्च तदाध्वासौ, B3 °क्यश्च तदाध्वा वै (for °) K V3 B Dn D1 T1 G3 वै प्रभो, D3 वै खग, Bom Poona eds G(ed) काश्यप (for वै द्विज) — T1 G3 om line 20 — (L 20) B3 युधि (for यत्र) K3 Ñ3 V B1 Dn D5 D1 G1 यत्र प्राद्युम्निरास्ते (K3 °यत्र) (for °) — (L 21) G3 वैदर्भी सा, G1 वैदर्भीति (for वैदर्भी ते) K3 वैदर्भी सस्नुषा वीर D3 °र्भी ते स्नुषा वीर (for °) K1 Dn3 D3 G3 रुदती (for °ते) D3 रुदन्ती पुत्रगृद्धिनीम् (for °) — (L 22) K4 Ñ3 V B Dn1 D5 D1 भवतु G1 भवेद् (for भवति) — (L 23) Ñ3 V3 B1 D5 पूर्वं (for वीर) — (L 24) Ñ3 V B D3 D5 T1 G3 मया सह (G3 °म) (for स मया त्व) — (L 25) Ñ3 भव वन्मे, V3 B1 (marg as above) D5 भ्राता मे त्व, B3 भ्रातासि त्व (for भवान्मम) D3 यादवा (for °वृष्णय) V3 B1 (marg as above) D5 मद्रक्षश्च महाबल (for °) — (L 26) G3 मम तस्य (for मानयस्व) — (L 27) D3 वेगे (for वेग) Dn G3 पक्षिणो (for °णा) Dn समा (for सम) G3 पक्षिगस्तव ■ क्षमा (for °) — (L 28) K3 D2 [म]ई (for त्वा) — (L 29) Ñ3 V3 B1 D2 T1 G3 दासीभावात् (for °दाच) Dn तथा (for त्वया) K4 मोक्षिता पतगेश्वर (for °) — (L 30) Ñ3 V1 B1 D5 D6 पक्षविक्षेपमात्रेण (for °) B1 जिता (for हता) B3 त्वया रणे, G3 पुरा त्वया (by transp) V3 B1 D6 जिता देवास्त्वया रणे, G3 त्वया योधा हता पुरा (for °) — (L 31) D3 पुरा (for भवान्) — (L 32) G3 सदा रक्षसि देवाना (for °) — (L 33) B3 D1 T1 G1 गरुत्मान् (for गुरुत्वात्) — (L 34) Ñ3 कश्चन (for विक्रमे) — (L 35) G1 महाबाहो (for °भाग) K3 सत्यसंधो महाप्राज्ञ वैनतेयो महाद्युति — (L 36) Ñ3 V1 B1 D2 क्षणमस्यानिरुद्धार्थे (for °) K1 गम्यताम् (for कल्प्य°) — (L 37) D1 अत्यद्भुततम वाक्य (for °) — (L 38) D2 सर्वत्र, G2 विजय (for °य) Ñ3 तव प्रसादाद्विजय (for °) K1 D5 सर्वतो मे महाभुज, K3 Dn D1 T2 G सर्वत्र तु महाभुज (D5 °बल), D3 विजयो मे महाभुज (for °) — (L 40) K3 स्तोतव्यस्तु (for स्तोत°) G3 सदा सर्वं (for मया कृष्ण) G1 अमोघस्त्व महाभुज (for °) — (L 41) G1 देवाध्यक्ष (for वेदा°) D2 महान् (for भवान्) — (L 42) D2 वरार्हेषु, T2 G पार्थिवेषु, Bom Poona eds G(ed) वरार्थीना (for °र्थिषु) — (L 43) Dn3 चातुर्होत्रे, D5 चातुर्होत्र- (for चातुर्होत्र) — (L 44) D2 वीतश्रु, D3 -गाता; D5 (marg) वेत्ता (for होता) K1 D5 चातुर्मास्यो (for चतुर्नेता) Ñ3 V3 महाहरि (for °कवि) D2 चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता, T3 G1 चतुर्होता महारवि (for °) — D3 om lines 45–47 — (L 45) G1 भवान् (for महान्) — (L 46) G(ed) सर्वेषु (for पूर्वेषु) D2 पूर्वेषु देवेषु भवान् (for °) T3 भूतो (for ख्यातो) K3 Ñ3 V B1 D2 T1 G1 प्रभु, B3 विभु (for प्रभो) — (L 47) Dn3

चाणूरमथनश्चैव गोप्रियः कंसहा भवान् ॥
गोवर्धनधरश्चैव मल्लारिर्मल्लभावनः ।
मल्लप्रियो महामल्लो महापुरुष इत्यपि ॥
विप्रप्रियो विप्रहितो विप्रज्ञो विप्रभावनः ।
ब्रह्मण्यश्च वरेण्यश्च भवान्दामोदरः स्मृतः ॥
प्रलम्बमथनश्चैव केशिहा दानवान्तकः ।
असिलोमश्च हन्ता च तथा रावणनाशनः ॥
विभीषणस्य भगवान्राज्यदो वालिनाशनः ।
सुग्रीवराज्यदाता त्वं बलिराज्यापहारकः ॥
रत्नहर्ता महारत्नः समुद्रोदरसंभवः ।
वरुणश्च भवान्ख्यातो भवांश्च सरिदुद्भवः ॥
भवान्चक्रधरो धन्वी धनुर्धरवरो महान् ।
दाशार्ह इति विख्यातो महाधन्वा धनुःप्रियः ॥
गोविन्द इति विख्यात उदधिस्त्वं च सुव्रत ।
आकाशश्च तपश्चैव समुद्रमथनो भवान् ॥
भवान्स्वर्गो बहुफलो भवान्स्वर्गधरो महान् ।
त्वमेव च महामेघो बीजनिष्पत्तिरेव च ॥
त्रैलोक्यमथनस्त्वं च क्रोधलोभभयापहः ।
भवान्कामप्रदश्चैव कामः सर्वधनुर्धरः ॥
सवर्तो वर्तनश्चैव प्रलयो निलयो महान् ।
हिरण्यगर्भो रूपज्ञो रूपवान्मधुसूदनः ॥
ईशस्त्वं च महादेव असंख्येयगुणान्वितः ।
स्तोतुमिच्छसि मा देव स्तोतव्यस्त्वं यदूत्तम ॥
चक्षुषा ये त्वया घोराः प्राणिनस्तु निरीक्षिताः ।
हतास्ते यमदण्डेन तिर्यङ्निरयगामिनः ॥
ये त्वया परया प्रीत्या प्राणिनो वै निरीक्षिताः ।
इह च प्रेत्य चापापाः सर्वे ते स्वर्गगामिनः ॥
एष तेऽद्य महाबाहो वशगः शासने स्थितः ॥
जयशब्दं ततः कृत्वा गरुडः प्राह केशवम् ।
अयमस्मि स्थितो वीर आरुहस्व महाबल ॥

Ds , D1 महान् (*for* भवान्) V3 देवकीनन्दन प्रभु , G2 °कार्यमनन्तरम् (for ^{b}) — G2 om lines 48 81 K3 4 D1 om line 48 — (L 48) G2 om lines 48^{b} 49^{a} Dn केशिहा (for कंसहा) D2 T1 महान् (for भवान्) K1 3 D4 गोप्रिय कल्याणान् , T1 G1 3 गोप्रिय (G3 °वनि) कंसमर्दन (for ^{b}) — (L 49) K Ñ2 3 B2 3 Dn1 D3 D1 3 4 6 T1 मल्लारिर्, D3 मल्लजिन् (for मल्लारिर्) — K3 om line 51 — (L 52) K1 2 V3 B1 3 *Dn2 D4 6* शरण्यश् (for वरे°) T3 G1 4 5 om (hapl) lines 53^{b} 58^{a} — (L 54) K3 °लोमनि ; K4 D1 5 °लोमस्य (*for* °लोमश्च) — K2 Ñ2 om (hapl) lines 55 — (L 55) G3 च भवान् (for भगवान्) — (L 56) K1 D4 G2 वालि (for बलि) — (L 57) D4 रत्नगर्भो , T2 °भर्ता (for °हर्ता) Ñ2 °संनिभ (for संभव) — (L 58) K2 Dn भगवान् (for भवांश्च) — (L 59) K1 2 Ñ3 D4 धरो (for धरो) — (L 60) D3 धनुर्धर (for धनुःप्रिय) — (L 61) Ñ3 विज्ञात (for विख्यात) Cal ed जलधिस् (for उद°) — (L 62) Ñ2 3 V1 आकाशातपनश्चैव , Dn2 °श तमसश्चैव , D3 °श च तमश्चैव , G3 सत्त्वश्चैव तमश्चैव (for ^{a}) — G2 om line 63 — (L 63) T2 G1 4 5 स्वर्गो बहुफलो भवाद् (for ^{a}) K3 4 D1 4 (marg) 5 वरो , Ñ2 1 °वरो (for धरो) K3 B1 Dn D3 G4 5 मही , D2 मृही , T2 वही (for महान्) T2 भवान्स्वर्गधरोपम (for ^{b}) — (L 64) V3 महाधारो , T2 G1 4 5 °बाहो (for °मेघो) K1 जीव , B3 राम , Dn D3 बीज (for बीज) — (L 65) G1 5 त्रैलोक्य °मथनश्च त्व (for ^{a}) K3 4 Ñ2 3 V1 3 B1 (marg) Dn D1 4 5 मनोरथ , T2 G1 5 भयापह (for °पह) — (L 66) T4 कामपरश् (for °प्रदश्) T3 G1 3 om (hapl) lines 66^{b} 67^{a} Dn1 Ds1 (*sup lin*) यम. (for काम) D3 धनुष्मताम् (for धनुर्धर) — (L 67) V3 वरदो (for सवर्तो) D2 प्रलम्बो (for प्रलयो) G2 निर्वृतो (for निलयो) — (L 68) K3 4 Ds1 (*sup lin*) D1 5 दर्शनो Cal ed. भूगर्भो (for रूपज्ञो) V2 B1 रूपवान्पुरुषोत्तम (for ^{b}) — (L 69) Ñ2 V1 D3 ईश्वरस्त्वं (for ईशस्त्वं च) Cal ed त्वमसंख्येयगुणान्वित (for ^{b}) — (L 70) Ñ2 V2 D3 इच्छाम्यहं G3 5 इच्छामि मा (for °सि मा) G2 स्तोष्ये भवादि मा देव (for ^{a}) D3 श्रोतव्य च (for स्तोतव्यस्त्व) V2 B1 (marg as above) 3 D6 सनातन (B1 °न), T2 G1 4 5 जनार्दन (for यदूत्तम) — G3 om (hapl) lines 73–74. — (L 73) V3 D3 T1 परम (for परया) T2 G1 4 भक्त्या (for प्रीत्या) — (L 74) K4 Dn Ds1 (*sup lin*) D1 3 4 चोभौ ते , D3 चैवैते (for चापापा) — After line 75, Ñ3 B1 ins

2** आज्ञापय महाबाहो कृतकृत्योऽस्मि सर्वथा ।

— D1 om lines 76 78, — (*L* 76) K4 4 Dn D3 जय स्थाने (for °शब्द) D3 जयमाणनितो गरुत्मा (for ^{a}) — (L 77) T2 G1 4 5 आरुह त्व (for °हस्व) — *After line* 77, Ñ2 V2 3 Ds2 D6 read 109 81^{cd} — (L 78) Ñ2 V2

ततः कण्ठे परिष्वज्य माधवो गरुडं ततः ।
सखे शत्रुविनाशाय अर्घोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥
दत्त्वार्घ्यं परया प्रीत्या शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
आरुरोह महाबाहुः सुपर्णं पुरुषोत्तमः ॥

37

After 112 92, K Ñ2 V B D T4 ins

एतस्मिन्नन्तरे तत्र रुद्रपारिषदा रणे ।
मायायुद्धं समाश्रित्य प्रद्युम्नं पर्यवारयन् ॥
सर्वांस्तु निद्रावशगान्कृत्वा मकरकेतुमान् ।
दानवानाशयत्तत्र शरजालेन वीर्यवान् ।
प्रमथगणभूयिष्ठास्तत्र तत्र महाबल ॥
ततस्तु जृम्भमाणस्य देवस्याक्लिष्टकर्मणः ।
ज्वाला प्रादुरभूद्घनाद्दहन्तीव दिशो दश ॥
ततस्तु धरणी देवी पीड्यमाना महात्मभिः ।
ब्रह्माणं परमोदारं वेपमानाभ्युपागमत् ॥
पृथिव्युवाच ।
देवदेव महाबाहो पीड्यामि परमौजसा ।
कृष्णरुद्रभराक्रान्ता भविष्यैकार्णवा पुनः ॥
अविषह्यमिमं भारं चिन्तयस्व पितामह ।
लघ्वीभूता यथा देव धारयेयं चराचरम् ॥
ततस्तु काश्यपीं देवीं प्रत्युवाच पितामहः ।
मुहूर्तं धारयात्मानमाशु लघ्वी भविष्यसि ॥
दृष्ट्वा तु भगवान्ब्रह्मा रुद्रं वचनमब्रवीत् ।
सष्टो महासुरवधः किं भूयः परिरक्षसे ॥
न च युद्धं महाबाहो कृष्णेन तव रोचते ।
न च बुध्यसि कृष्णं त्वमात्मानं हि द्विधाकृतम् ॥
ततः शरीरयोगाद्धि भगवानव्ययः प्रभुः ।

B1 (before corr) D5 D6 D8 T2 G1 प्राह (for the first तत) V2 T2 G1 सख (for the second तत) — (L 79) K1 D5 शत्रुहेन शत्रुनाशाय (for °) — (L 80) Ñ2 परम (for °या) — (L 81) T3 G1 गरुड (for सुपर्णं) D2 सुपर्णं पतगोत्तमम् (for °)

37

Before line 1 T4 ins

1** एव स दृष्टभूत्तत्र पुनर्युद्ध प्रचक्रमे ।

— (L 1) K1 D5 D6 रुद्रस्य पार्षदा रणे, K2 रुद्रपार्षतशान्गान् (s c), K4 रुद्रपार्षदया रणे, D6 °पार्षदा रण (for °) — (L 2) सर्वे (for माया) K2 D4 समासाद्य (for °श्रित्य) V2 प्रत्यवारयन् (for पर्य°) — (L 3) K2 V1 D1 केतव (for केतुमान्) Ñ2 कृत्वा कमलकेतन (for °) — (L 4) K1 V1 B2 Dn Dn2 D5 नाशयत् (for °यत्) D6 दानवाशशयामास (for °) — (L 5) K3 Ñ3 V1 D3 D2 भूमिष्ठ (for °ष्ठास्) D5 तत्र युद्ध, D2 तत्क्षणात्तु (for तत्र तत्र) Bom Poona eds महाबलान् — (L 6) Ñ2 V D6 ह्यस्य D1 मतस्य, T4 ततो वै (for ततस्तु) — (L 7) K2 V1 D2 प्रादुर्भवद् (for प्रादुरभूद्) Dn1 D2 दहनी (for दहन्ती) V2 दहन्ती विदिशो दश (for °) — (L 8) D1 om lines 8b–10a D6 दीप्यमाना (for पीड्य°) K2 D1 महात्मना (for °भि°) — (L 9) Bom Poona eds ब्रह्माण विश्वधातार (for °) — K1 Dn D2 om, K2 देवी, Ñ2 V1 B1 D5 D6 T4

धरणी (for पृथिवी) — (L 10) D2 महादेव (for °बाहो) Ñ2 B पीड्यते; Cal. ed पीड्येम (for पीड्यामि) — (L 11) D2 कृष्णभार (for °रुद्र) K1 F3 Dn3 D1 -वराक्रान्ता, D2 रुद्र° (for भरा°) D1 भवाम्येकार्णवाद्युम, D5 (by corr) यथैकैकार्णवा पुन (for °) — K2 om (hapl) lines 13 14 — (L 13) Dn3 लघु (for लघ्वी) K2 धारयेय, D2 °येऽहं (for °येयं) — Before line 15, K2 D1 ins ब्रह्मा उवाच, D1 वैशम्पायन उवाच — (L 15) K1 धारय (for धा°) — Before line 16 B1 Bom Poona eds ins वैशम्पायन उवाच — (L 17) K1 D2 मयासुर (for महा°) K2 D1 सृष्टा मया रुद्र धरा (for °) K2 D1 पीड्यते, V2 D2 T4 रक्ष्यते (for रक्षसे) — (L 18) Ñ2 V1 B1 (marg) Dn1 D5 D1 T4 रोचये, V2 B1 D2 युध्यते (for रोचते) — (L 19) K1 D1 मो न, D2 नाव (for न च) K2 D2 कृष्ण (for कृष्णं) — (L 21) D2 लोकात् (for कृत्स्नात्) K1 प्रविश्य पश्य कृत्स्नांल्लीन् D1 °द्य पश्यन्कृत्स्नाल्लीन् (for °) K2 लोकाल्लीन्, D2 कृत्स्नाल्लीन्, D5 लोकांस्तान् (for त्रीँल्लोकान्) — After line 21, Ñ2 V B D5 D6 ins

2** सशरं सधनुष्कं च दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितम् ।

Ñ2 V B D5 D6 cont K1 D1-3 ins after 1375*

3** प्राविश्य योगं योगात्मा वराम्यानुचिन्तयन् ।
द्वारवत्यां यदुक्तं च तदनुस्मृत्य सर्वशः ।
जगाद मोक्षर किंचिन्निवृत्तोऽसौ भवत्तदा ॥

प्रविश्य पश्यते कृत्स्नांस्त्रींल्लोकान्सचराचरान् ॥
आत्मानं कृष्णदेहस्थं पश्यते ह्यब्जयोनिजम् ।
ततो नि.सृत्य रुद्रस्तु न्यस्तदारोऽभवन्नृपे ॥
ब्रह्माणं चाब्रवीद्रुद्रो न योत्स्ये भगवन्निति ।
कृष्णेन सह संग्रामे लघ्वी भवतु मेदिनी ॥
ततः कृष्णोऽथ रुद्रश्च परिष्वज्य परस्परम् ।
परां प्रीतिमुपागम्य सम्प्रामावपजग्मतुः ॥
न च तौ पश्यते कश्चिद्योगिनौ योगमागतौ ।
एको ब्रह्मा तथा कृष्णापश्यल्लोकपितामहः ॥
तथाचैतत्समुद्दिश्य मार्कण्डेयं सनारदम् ।
पार्श्वस्थं परिपप्रच्छ ब्रह्मा वै दीर्घदर्शिनम् ॥
मन्दरस्य गिरेः पार्श्वे नलिन्या भवकेशवौ ।
रात्रौ स्वप्नान्तरे ब्रह्मन्मया दृष्टौ हराच्युतौ ॥
हरिं च हररूपेण हरं च हरिरूपिणम् ।
शङ्खचक्रगदापाणिं पीताम्बरधरं हरम् ॥
त्रिशूलपट्टिसधरं व्याघ्रचर्मधरं हरिम् ।
गरुडस्थं चापि हरं हरिं च वृषभध्वजम् ॥
विस्मयो मे महान्ब्रह्मन्दृष्ट्वा तत्परमाद्भुतम् ।
एतदाचक्ष्व भगवन्याथातथ्येन सुव्रत ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपिणे ।
यथान्तरं न पश्यामि तेन तौ दिशतः शिवम् ॥
अनादिमध्यनिधनमेतदक्षरमव्ययम् ।
तदेव ते प्रवक्ष्यामि रूपं हरिहरात्मकम् ॥
यो वै विष्णुः स वै रुद्रो यो रुद्रः स पितामहः ।
एका मूर्तिस्त्रयो देवा रुद्रविष्णुपितामहाः ॥
वरदा लोककर्तारो लोकनाथाः स्वयभुवः ।
अर्धनारीश्वरास्ते तु व्रतं तीव्रं समाश्रिताः ॥
यथा जले जलं क्षिप्तं जलमेव तु तद्भवेत् ।
रुद्रं विष्णुः प्रविष्टस्तु तथा रुद्रमयो भवेत् ॥
अग्निमग्निः प्रविष्टस्तु अग्निरेव यथा भवेत् ।
तथा विष्णुं प्रविष्टस्तु रुद्रो विष्णुमयो भवेत् ॥
रुद्रमग्निमयं विद्याद्विष्णुः सोमात्मकः स्मृतः ।
अग्नीषोमात्मकं चैव जगत्स्थावरजंगमम् ॥

[(L. 1) D3 योगज्ञौ (for योगात्मा) K3 D5 s वर (D5 ब्रह्म) तस्यानुचिन्त्य च, Ñ3 V B1 s Ds1 D3 ब्रह्माणमनुचिन्त्य च (for [5]) — (L. 2) D3 सचरम् (for सर्वेग) D1 अनुस्मृत्य च सर्वज्ञ (for [6]) — (L. 3) D3 नात्रोक्त तत किंचित् (for [*]) D5 s निर्द्वंद्वो (for निःस्पृहो)]

— (L. 22) K2-4 Dn D1 s s (marg as above) s -योनिस्थ (for देहस्थ) K1 D5 पश्यते कृष्णयोनिजम्, D6 (marg) T1 पश्य देवैक्ययोनिजम् (for [*]) — (L. 23) K3 ऽनुसृत्य, K3 Ds1 D1 निःसृत्य, V3 D6 ऽपसृत्य, D5 ऽभिसृत्य (for नि सृत्य) K1 s s Ñ3 D2-5 s (marg) कृष्णस्तु, D1 कृष्णात्तु (for रुद्रस्तु) K1 D2 s (by corr) न्यस्तशस्त्रो, D1 °चापा (for °दारो) — Before line 25, K3 D1 ins ब्रह्मोवाच — (L. 27) K3 D1 समागम्य, B3 सुमं° (for उपा°) K4 प्रीतिं तौ समुपागम्य (for [*]) K3 s Ñ3 Ds1 D1 s -चक्रतु (for -जग्मतु) — After line 27, K3 D1 ins •

4** एतदर्थं पुरा राजन्मार्कण्डेयं तु नारद ।

— K3 D1 om lines 28–29 — (L. 28) Ñ3 (marg) V1 दृश्यते (for प°) B1 मायिनौ (for मागतौ) —(L. 29) Ñ3 D1 तदा, D5 T3 भूयः (for कृष्णा) K3 D1 s s लोकान् (for लोक) — K Ñ3 s V B D5 D1-6 T1 om lines 30–31 Dn om line 30 — (L. 30) Cal ed स्तुत्वा तद्भुतं ब्रह्मा मार्कण्डेयं महामुनिम् — Before line 32, some Mss ins पितामह उवाच, some ब्रह्मोवाच — (L. 32) D1 मन्दरस्योत्तरे पार्श्वे, D4 मन्दरस्य गिरेः पार्श्वे (for [*]) — (L. 33) D5 s भवाच्युतौ (for हरा°) — (L. 34) K2 s s Dn D5 s हरं च (K3 s °रम) हरिरूपेण (for [*]) K3 s s Ñ3 Dn D1 s हरिं च हररूपिणम् (for [*]). — (L. 35) K3 B1 D5 (marg as above) हरिम्, T1 हर (for हरम्) — (L. 36) रुद्राक्ष (for पट्टिश) — (L. 37) K Ñ3 s V B Dn s D5 D1 s गरुडस्थं च हरं, T1 °ध्वजं हरं चैव (for [*]) Ds1 K1 D5 हरिं च वृषवाहनम् (for [*]) — (L. 39) D1 मे महत्. D5 तात्तेन (for भगवन्) K1 s Ñ3 s V B Dn D6 D5 1-6 यथातत्त्वेन सुव्रत; D5 यथा भवति सु° (for [*]) — (L. 41) K3 s D5 s अथान्तरं; K3 s Ñ3 s V B Ds1 D3 s यथा°; T1 येना° (for यथा°) K3 Ñ3 V3 B D5 D1 s T1 ते (for तौ) K1 D3 तथा मे महद् द्युत; K3 D3 तेन तौ दिशत स्वयम (for [*]) — (L. 43) K3 s s अक्षयम् (for °यम्) — (L. 45) K3 ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा (for [*]) — D3 om lines 46–51 K3 D1 s om (hapl.) lines 50–51 — (L. 51) K1 रुद्रं (for तथा) — (L. 53) Ñ3 सोममय (for सोमात्मक) — B1 om. lines

कर्तारौ चापहर्तारौ स्थावरस्य चरस्य च ।
जगतः शुभकर्तारौ प्रभू विष्णुमहेश्वरौ ॥
कर्तृकारणकर्तारौ कर्तृकारणकारकौ ।
भूतभव्यभवौ देवौ नारायणमहेश्वरौ ॥
एते चैव प्रवर्षन्ति भान्ति वान्ति सृजन्ति च ।
एतत्परतरं गुह्यं कथितं ते पितामह ॥
यश्चैनं पठते नित्यं यश्चैनं शृणुयान्नरः ।
प्राप्नोति परमं स्थानं विष्णुरुद्रप्रसादजम् ॥
देवौ हरिहरौ स्तोष्ये ब्रह्मणा सह संगतौ ।
एतौ च परमौ देवौ जगतः प्रभवाप्ययौ ॥
रुद्रस्य परमो विष्णुर्विष्णोश्च परमः शिवः ।
एक एव द्विधा भूतो लोके चरति नित्यशः ॥
न विना शंकरं विष्णुर्न विना केशवं शिवः ।
तस्मादेकत्वमायातौ रुद्रोपेन्द्रौ तु तौ पुरा ॥
नमो रुद्राय कृष्णाय नमः संहतचारिणे ।
नमः षडर्धनेत्राय द्विनेत्राय च वै नमः ।
नमः पिङ्गलनेत्राय पद्मनेत्राय वै नमः ॥
नमः कुमारगुरवे प्रद्युम्नगुरवे नमः ।
नमो धरणीधराय गङ्गाधराय वै नमः ॥
नमो मयूरपिच्छाय नमः केयूरधारिणे ।
नमः कपालमालाय वनमालाय वै नमः ॥
नमस्त्रिशूलहस्ताय चक्रहस्ताय वै नमः ।
नमः कनकदण्डाय नमस्ते ब्रह्मदण्डिने ॥
नमश्चर्मनिवासाय नमस्ते पीतवाससे ।
नमोऽस्तु लक्ष्मीपतये उमायाः पतये नमः ॥
नमः खट्वाङ्गधाराय नमो मुसलधारिणे ।
नमो भस्माङ्गरागाय नमः कृष्णाङ्गधारिणे ॥
नमः श्मशानवासाय नमस्त्वाश्रमवासिने ।
नमो वृषभवाहाय नमो गरुडवाहिने ॥
नमोऽस्त्वनेकरूपाय बहुरूपाय वै नमः ।
नमः प्रलयकर्त्रे च नमः सृष्टिकराय च ॥
नमोऽस्तु बहुरूपाय नमो भैरवरूपिणे ।
विरूपाक्षाय देवाय नमः सौम्येक्षणाय च ॥
दक्षयज्ञविनाशाय बलेर्नियमनाय च ।

53b 58c — (L 55) T4 जगत पालकावेतौ (for °) K3 D4 om (hapl) lines 55b–56a K1 2 4 Ñ3 V2 Dn D2 T1 प्रभविष्णू (for प्रभू विष्णु) — (L 56) T3 -कर्तृकौ (for -कारकौ) — (L 57) h3 भव (for भूत) K3 नाथौ (for देवौ) — After line 57, Ñ2 3 V3 3 B1 2 Ds1 T4 ins

5** एतौ तौ च प्रवक्तारावेतौ तौ च प्रभामयौ ।

Ñ1 V1 3 B1 3 Ds2 T4 cont V2 Ds2 D6 ins after line 57

6** जगत पालकावेतावेतौ सृष्टिकरौ स्मृतौ ।

— T4 om line 58 — (L 59) h3 D4 (marg) महामुने (for पितामह) — (L 60) h3 D4 शृणुयाच्चापि (D4 °चैव) सर्वदा (for °) — (L 61) B2 3 D2 रुद्रविष्णु (for विष्णु रुद्र) K3 D4 त्रिशो रु(D4 °ष्णुरु)द्रस्य शाश्वतम् (for °) — (L 62) D4 संयुतौ (for संगतौ) — (L 63) B3 नारायणमहेश्वरौ (for °) — (L 64) K3 4 D1 रुद्रश्च (for °स्य) Dn प्रभवो (for परमो) Dn1 प्रभव, Dn2 प्रभव (for परम) — (L 65) K4 भूत्वा (for भूतो) D4 वसति (for चरति) — (L 67) Ñ2 V1 2 आयातौ (for मायातौ) D5 कृतौ (for तु तौ) — Before line 68 K1 D3 ins ब्रह्मोवाच — (L 68) D2 नमः कृष्णाय रुद्राय (for °) K3 D2 सहित, D1 महति (for संहत) T4 नम केयूरधारिणे (for °) — (L 69) Dn om (hapl) lines 69b 70a K1 4 Ñ3 6 V B Ds D1 2 3 6 T4 सह्रि(K1 D3 मिहि, V3 D1 मिहु)नेत्राय वै नमः (for °) — (L 72) K3 D4 नमः पार्वतीनाथाय, h6 नमोऽस्तु रणधीराय (for °) K3 D4 धरा (for गङ्गा) — (L 73) D4 वैनतेयाय वै नमः (for °) — K4 om (hapl) lines 74 75 — (L 74) T4 वनमालाश्रते नमः (for °) — (L 76) K3 D4 ब्रह्म- (for ब्रह्म) D1 ब्रह्मदण्डाय वै नमः (for °) — (L 77) D6 नमस्ते धर्मवासाय (for °) — K3 om line 78 — (L 78) D3 पार्वती- (for उमायाः) — (L 79) K1 D2 -हस्ताय, K3 B1 Ds2 D1 3 -धराय (for धाराय) K3 T4 -पाणये (for -धारिणे) — (L 80) B1 (marg as above) 3 -रागिणे (for -धारिणे) — D3 om line 81 — (L 81) D1 om lines 81b–85a D6 (before corr as above) 6 सागर (for त्वाश्रम) — (L 84) h1 3 4 Ñ3 1 V B Dn Ds D2 3 (before corr) 3 नम सागरशायि(B1 °वासि)ने, D3 नमस्ते सृष्टिकारिणे D6 (marg) T4 नमस्त्रैलोक्यधारिणे (for °) — K3 om (hapl) lines 85 90 — (L 85) K3 D4 त्रिश, K4 शुभ Ñ3 3 V1 Dn D4 (also as above) सौम्य (for बहु) — (L 87) K3 D4 निर्मथनाय (for

नमः पर्वतवासाय नमः सागरवासिने ॥
नमः सुररिपुघ्नाय त्रिपुरघ्नाय वै नमः ।
नमोऽस्तु नरकघ्नाय नमः कामाङ्गनाशिने ॥
नमोऽस्त्वन्धकनाशाय नमः कैटभघातिने ।
नमः सहस्रहस्ताय नमोऽसंख्येयबाहवे ॥
नमः सहस्रशीर्षाय बहुशीर्षाय वै नमः ।
दामोदराय देवाय मुञ्जमेखलिने नमः ॥
नमस्ते भगवन्विष्णो नमस्ते भगवञ्शिव ।
नमस्ते भगवन्देव नमस्ते देवपूजित ॥
नमस्ते सामभिर्गीत नमस्ते यजुभिः सह ।
नमस्ते सुरशत्रुघ्न नमस्तेऽसुरपूजित ॥
नमस्ते कर्मिणां कर्म नमोऽमितपराक्रम ।
हृषीकेश नमस्तेऽस्तु स्वर्णकेश नमोऽस्तु ते ॥
इमं स्तवं यो रुद्रस्य विष्णोश्चैव महात्मनः ।
समेत्य ऋषिभिः सर्वैः स्तुतौ तौ सुमहात्मभिः ॥
व्यासेन वेदविदुषा नारदेन च धीमता ।
भारद्वाजेन गार्ग्येण विश्वामित्रेण वै तथा ।
अगस्त्येन पुलस्त्येन धौम्येन च महात्मना ॥
यश्चेदं पठते स्तोत्रं नित्यं हरिहरात्मकम् ।
अरोगो बलवांश्चैव जायते नात्र संशयः ।
श्रियं च लभते नित्यं न च स्वर्गान्निवर्तते ॥
अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या विन्दति सत्पतिम् ।
गुर्विणी शृणुते या तु वरं पुत्रं प्रसूयते ॥
राक्षसाश्च पिशाचाश्च भूतानि च विनायकाः ।
भयं तत्र न कुर्वन्ति यत्रायं पठ्यते स्तवः ॥

Colophon.

38

K3 Ñ2 V2. 3 B Dn D3 D5-6 G1. 3 ins. after 113. 5: Ñ3 D1. 2 T1. 2 G2-3 after 113. 3ᶜ: V1 after 113. 3: T3 after 113. 3ᵃᵇ:

ततो महाबलं देवं बलभद्रं यशस्विनम् ।
अभिवादयते कृष्णः सोऽनिरुद्धो महामनाः ॥
माधवं च महात्मानमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
खगोत्तमं महावीर्यं सुपर्णं चाभिवादयत् ॥

नियम°). — (L. 86) K3 V1 B1 D2. 3 T3 शायिने (for °वासिने). — (L. 87) K2 D3 त्रिनेत्राय च वै नम (for ᵇ). — Ñ3 ins. after line 90. K1 D5 after line 94.

7** पुष्पदन्तविनाशाय नमो मधुनिघातिने ।

— (L. 91) K1 D1-2. 6 नाशिने (for घातिने). — T3 om. lines 92ᵇ-93ᵃ. D1 om. line 94. — (L. 95) K3 D3 नमस्ते शंकराय च (for ᵇ). — Ñ3 om. line 96. — (L. 96) K4 Bom. ed. भगवते (for ते भगवन्). K2. 3 B2 D1-4 -पूजित; K4 °ते (for °त). — Bom. ed. om. line 97. — (L. 97) Ñ3 यजुषा (for °भि). K1. 3 D3 D1. 2 T3 स्तुत (for सह). — (L. 99) Ñ3 नमस्तेऽजित- (for नमोऽमित-). K2 D2 नमो अमितविक्रम; D1 नमस्तेऽमितवि° (for ᵇ). — (L. 100) D3. 4 सुम्दं (for तेऽस्तु). — (L. 101) K3 य इदं स्तुवते रुद्र; D3 यदिदं स्तवनं शंभोः (for ᵃ). — (L. 102) K Ñ2. 3 V B D3 D1. 2. 4-6 स्तौति (for तौ [illegible]). D3 कृतं स्तोत्रं महात्मभि; Bom. Poona eds. G(ed.) स्तुतौ स्तौति महर्षिभि (for ᵇ). — (L. 104) Bom. Poona eds. G(ed.) गर्गेण (for गार्ग्येण). Ñ2 V3 B2. 3 D3 वशिष्ठेन महात्मना (for ᵇ). — After line 104, Ñ3 B2 D3 ins.:

8** विश्वामित्रेण वात्स्येन तथा चैव सुमन्तुना ।

— (L. 105) T3 सौम्येन (for धौ°). — (L. 106) K3 V3 य इदं (for यश्चेदं). D1 om. (hapl.) lines 106ᵇ-108ᵃ. — (L. 107) K3-4 Ñ2. 3 V B2. 3 Dn D3 D4 अरोगी (for °गो). — (L. 108) K3. 4 Dn श्रियश्च (for श्रियं). — (L. 110) T3 गर्भिणी (for गुर्विणी). — (L. 111) D3 भूता ये; Bom. Poona eds. G(ed.) पिशाचि (for भूतानि). K4 D4 भयानका; T3 om.; Poona eds. विनायक (for °का). — (L. 112) B1 क्रियते ([illegible]r पठ्यते)

Colophon. — *Mention of the Epic*. Ñ3 D3. — *Mention of Khila*: Ñ3 V B Dn3 D5 D1. — *Adhy. name*: K3 D3 मार्कण्डेयकृतं हरिहरस्तोत्रम्; K1 Ñ3 V B2 D3. 4. 5 T1 वाग्युधं हरिहरात्मकस्तव., K3 हरिहरस्तुति; K4 Ñ3 हरिहरात्मक (Ñ3 °कम्), B1. 3 Dn D3 D5. 3 हरिहरात्मकस्तव. — *Adhy. no.* K3 174, Ñ3 182; V2 183; V3 Dn1 181; Dn D2 179; D1 173; T3 231.

38

(L. 1) D1 वसुदेवं (for °भद्र). — (L. [illegible]) K3 D1 कृष्णः; B1 कृष्ण (for कृष्ण). Ñ2. 3 V3 D2. 3 महायशा°, V2 D3 D5 प्रतापवान् (for महामना). — (L. 3) K3 D2. 6 यादवं (for माधवं). Ñ2. 3 V2 अभिवाद्य (for °वाद्य). — (L. 4) K3. 4 Dn D3 [अ]भिवाद्य च (for [अ]भिवा-

ततो मकरकेतुं च चित्रबाणधरं प्रभुम् ।
पितरं सोऽभ्युपागम्य प्रद्युम्नमभिवादयत् ॥
सखीगणवृता चैव सा चोषा कुलनन्दिनी ।
बलं चातिबलं चैव वासुदेवं सुदुर्जयम् ॥
असंख्यातगतिं चैव सुपर्णमभिवाद्य च ।
पुष्पबाणधरं चैव लज्जमानाभ्यवादयत् ॥
ततः शक्रस्य वचनान्नारदः परमद्युतिः ।
वासुदेवसमीपं स प्रहसन्पुनरागतः ॥
वर्धापयति त देव गोविन्दं शत्रुसूदनम् ।
दिष्ट्या वर्धसि गोविन्द अनिरुद्धसमागमात् ॥
ततोऽनिरुद्धसहिता नारद प्रणताः स्थिताः ।
आशीर्भिर्वर्धयित्वा च देवर्षिः कृष्णमब्रवीत् ॥
अनिरुद्धस्य वीर्याख्यो विवाहः क्रियतां विभो ।
जम्बूलमालिका द्रष्टुं श्रद्धा हि मम जायते ॥
तत प्रहसिताः सर्वे नारदस्य वचःश्रवात् ।
कृष्णः प्रोवाच भगवान्क्रियतामाशु माचिरम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे तात कुम्भाण्डः समुपस्थितः ।
वैवाहिकांस्तु संभारान्गृह्य कृष्णं नमस्य च ॥

कुम्भाण्ड उवाच ।

कृष्ण कृष्ण महाबाहो मम त्वमभयप्रदः ।
शरणागतोऽस्मि ते देव प्रसीदेपोऽस्म्यञ्जलिस्तव ॥
नारदस्य वचः श्रुत्वा सर्वं प्रागेव सोऽच्युतः ।
अभयं यच्छते तस्मै कुम्भाण्डाय महात्मने ॥
कुम्भाण्ड मन्त्रिणां श्रेष्ठ प्रीतोऽस्मि तव सुव्रत ।
सुहृत्वं ते विजानामि राष्ट्रिकोऽस्तु भवानिह ॥
सङ्ग्रामविपक्षः सुमुखी निर्वृतोऽस्तु भवानिह ।
राज्यं च ते मया दत्तं चिरं जीव ममाश्रयात् ॥
एवं दत्त्वा राज्यमस्मै कुम्भाण्डाय महात्मने ।
विवाहमकरोत्तत्र सोऽनिरुद्धस्य बुद्धिमान् ॥
ततस्तु भगवान्वह्निः स्वयं तत्र उपस्थितः ।
विवाहो ह्यनिरुद्धस्य नक्षत्रे च शुभेऽभवत् ॥
ततोऽप्सरोगणास्तत्र कौतुकं कर्तुमुद्यताः ।
स्नातः स्वलंकृतस्तत्र सोऽनिरुद्धः स भार्यया ॥
ततः स्निग्धैः शुभैर्वाक्यैर्गन्धर्वाश्च जगुस्तदा ।
नृत्यन्त्यप्सरसश्चैव विवाहमुपशोभयन् ॥
ततो निर्वर्तयित्वा तु विवाहं शत्रुसूदनः ।

दयत् —(L. 5) G1 पुष्प (for चित्र) B3 ३ त्रिभुम्, G4 हरिम् (for प्रभुम्) —(L. 6) K1–3 Ñ3 V2 ३ B D3 D5 ६ ८ T1 ४ G3 ४ अभ्यवादयत्, K4 अभिवाद्य च, D1 °दयन् (for °दयत्) —(L. 7) K Dn D1–3 T1 ३ ४ G1 ३–५ सा चोषा भवने स्थिता (for b) —(L. 8) Ñ2 om (hapl) lines 8b 9a V2 B2 D5 D6 चतुर्भुजम् (for सुदुर्जयम्) G4 वासुदेवस्य दुर्जयम् (for b) —(L. 11) T3 भवतान् (for वच°) —(L. 12) T1 G3 -समीपस्थ (for °पं स) K1 आगमत् (for आगत) —(L. 13) T1 ३ G1 ३ ४ विज्ञापयति (for वर्धा°) D5 T4 मधु (for शत्रु) K1 ३ D1 ६ -मर्दनम्, V3 नाश° (for सूद°) —(L. 14) K1 D1 अनिरुद्ध॰ समागत (for b) —(L. 15) K2 D6 T3 G3 ३ ४ सहसा, Dn1 D1 -सहितो (for °ता) K3 तदा (for स्थिता) D2 ततोऽनिरुद्ध प्रणत सहसा नारद॰ स्थितम् (sic) —(L. 16) D3 तान् (for च) —(L. 17) D2 ६ वीर्याक्षो (for °ख्यो) K2 इति (for विभो) —(L. 18) K2–4 D4 T4 जाम्बूल-, V2 D3 ३ T3 G1 ३ ४ ताम्बूल-, D1 उत्सव (for जम्बूल) T1 G3 मल्लिका (for मालिका) ❀ D4 (marg) जाम्बूलमालिका विवाहकाले मधूकादिपल्लवी जम्बूपल्लवमाला देहाभरण इत्यस्यो वा प्रसूत्. Cn जम्बूल वरपक्षस्त्रीणामुपहासवचनम् । ❀ —(L. 23) T1 महाभागो (for °बाहो) K1 ३ D1 भगवन्नभयप्रद (for b) —(L. 24) Ñ2 ३ V1 B1 G1 देवेश (for ते देव) —(L. 25) V3 ((sup lin.) T1 ३ G3 ३ कुम्भाण्डस्य (for नारदस्य) V2 B3 D6 प्रागेव मधुसूदन (for b) — Before lines 27, D1 ins श्रीकृष्ण, T4 वासुदेव —(L. 27) T4 असौव (for कुम्भाण्ड) — T1 G3 ४ om lines 28–33 —(L. 28) V2 सुहृदं तव जानामि (for a) T3 G1 ४ राष्ट्रं चास्तु (for राष्ट्रिकोऽस्तु) —(L. 29) Bom. eds सु- (for स) —(L. 30) K1 ३ D1 ४ राष्ट्रं (for राज्यं) T3 G1 ४ नित्यं तिष्ठेत् (for चिरं जीव) K1 D1 ४ मदाश्रयात् (for ममा°) —(L. 31) V2 B D6 [अ]भयं तस्मै; D5 वरं तस्मै (for राज्यमस्मै) —(L. 32) D5 ४ T4 विवाहं कारयामास (for a) Ñ2 ३ V1, ३ B1 ३ D1 ४ वीर्यवान् (for बुद्धिमान्) D3 Bom Poona eds G(ed) [अ]निरुद्धस्य जनार्दन (for b) —(L. 33) K2 इन्द्रो, D3 विष्णु (for वह्नि) T3 G1 ४ स्वयंवर (for स्वयं तत्र) —(L. 34) K3 ४ Ñ3 ३ V B Dn Ds1 D6 T1 ३ G3 ३ नक्षत्रे च शुभे भवेत् (for b) —(L. 35) Bom Poona eds G(ed) चैव (for तत्र)

अनिरुद्धस्य सुभाशः सर्वैर्देवगणैर्वृतः ॥
आमन्त्र्य वरदं तत्र रुद्रं देवनमस्कृतम् ।
चकार गमने बुद्धिं कृष्णः परपुरंजयः ॥
द्वारकाभिमुखं कृष्णं ज्ञात्वा शत्रुनिषूदनम् ।
कुम्भाण्डो वचनं प्राह प्राञ्जलिर्मधुसूदनम् ॥
बाणस्य गावस्तिष्ठन्ति हस्ते तु वरुणस्य वै ।
यासाममृतकल्पं वै क्षीरं क्षरति माधव ।
तत्पीत्वातिबलश्चैव नरो भवति दुर्जयः ॥
कुम्भाण्डेनैवमाख्याते हरिः प्रीतमनास्तदा ।
गमनाय मतिं चक्रे गन्तव्यमिति निश्चितः ॥
ततस्तु भगवान्ब्रह्मा वर्धाप्य स तु केशवम् ।
जगाम ब्रह्मलोकं स वृतः स्वभवनालयैः ॥
इन्द्रो मरुद्गणैश्चैव द्वारकाभिमुखो ययौ ।
यतः कृष्णस्ततः सर्वे गच्छन्ति जयकाङ्क्षिणः ॥
बाहनेन मयूरेण सखीभिः परिवारिता ।
द्वारकाभिमुखी सोषा देव्या प्रस्थापिता ययौ ॥
ततो बलश्च कृष्णश्च प्रद्युम्नश्च महाबलः ।
आरूढवन्तो गरुडमनिरुद्धश्च वीर्यवान् ॥
प्रस्थितश्च स तेजस्वी गरुडः पक्षिणां वरः ।
उन्मूलयंस्तरुगणान्कम्पयंश्चापि मेदिनीम् ॥
आकुलाश्च दिशः सर्वा रेणुध्वस्तमिवाम्बरम् ।
गरुडे संप्रयातेऽभून्मन्दरश्मिर्दिवाकरः ॥

39

T1 G3-5 ins after 113 70[a] K1.3 D1 after 1536* K3.4 Ñ3 V B Dn Ds D2-5 T2 G1 after the addl colophon (ins after 1536*)

वैशंपायन उवाच ।

अथाहुको महाबाहुः कृष्णं प्राह महाद्युतिम् ।
हर्षोत्फुल्लनयनः श्रूयतां यदुनन्दन ॥
एष गतेऽनिरुद्धस्य क्रियतां महदुत्सवः ।

K3.4 Dn कौतुकात् (for °क) V3 B2 D6 आगता (for उषता) — (L. 36) K1.2 D1 3-5 T2.3.4 G1.2.3 स्वभार्यया, D3 सहोषया (for स भार्यया) V3 B3 D6 [अ]निरुद्धो भार्यया सह (for [b]) — (L. 38) K4.5 Dn Ds D1 नृत्यन्ते, B1 नृत्यन्तो B3 °न्त्यो (for °ति) V3 B3 D6 विद्याधरगणा (B3 °णै)श्चैव (for [a]) — After line 38, Ñ3 Cal ed ins an addl colophon, Cal ed mentioning adhy name as अनिरुद्धविवाह and adhy no as 188 Before line 39, Ñ3 Cal ed ins वैशंपायन उवाच — (L. 39) K3 V1 D1 3.4 T2.3.4 G1 3-5 तं (for तु) — G3 om (hapl) lines 40-43 — (L. 41) V3 B D5 D6 रुद्र (for तत्र) V3 B D5 D6 देवीं चैव गुहं च तम् (B2 तथा), D2.3 रुद्रं देवं गुहं तत (for [b]) — (L. 42) Ñ3 (marg as above) V1 रिपु (for पुर) — (L. 43) D5 G1 ज्ञात्वा (for कृष्णं) Ds1 द्वारकायां सुखं कृष्णं (for [a]) G3 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा) V3 B3 D6 निबर्हणम् (for निषूदनम्) — (L. 44) V3 B3 D5 D6 प्रीत्यर्थं वासुदेवस्य कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् — K Ñ3 V B1.2 Dn Ds D1.2.3 T2.3.4 G1.2.3 ins after line 44 G3 after line 39

1* शृणु मे पुण्डरीकाक्ष विज्ञाप्य मधुसूदन ।
[D3 निशमि (for विज्ञाप्य)]

— (L. 45) D1 गृहे तु, D3 हस्तात्ता, D6 हस्तास्तु (for हस्ते तु) — (L. 46) G4 स्रवन्ति (for क्षरति) — (L. 47) K1.2 Ñ3 V B2 Ds1 D1-5 T2.4 G1.2 यत् (for तत्) K4 स (for [अ]ति) B3 दुर्भर (for °य) — (L. 48) D3 T2.4 G1.4 आख्याते (for °ते) — (L. 49) K Ñ3.2 V1 Ds D1.4 निश्चयम् (K3 D1 °य), V3.2 B2.3 D1.2.6 निश्चितम्, D3 निश्चयात् (for निश्चित) — (L. 50) G3 स (for तु) D6 (marg as above) T3 G1.4 विज्ञाप्य (for वर्धाप्य) — (L. 51) V3 जगाम ब्रह्मणो लोकं (for [a]) G4 प्रजग (for वृत) B3 D5 T1 G3 वृत स्वभवनालये (for [b]). — (L. 52) T2.3 G1 3-5 मरुद्गणाद्य (for °श्चैव) D1.4 सार्धं (for चैव) D1 T4 इन्द्रो मरुद्गणयुतो (for [a]) G4 साप्याश्च द्वारकां ययौ (for [b]) — (L. 53) V3 B2.3 Ds1 D6 प्रिय- (for जय) — After line 53, T1 G3 ins

2** ततोऽनिरुद्धः प्रीतात्मा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
देवदेव महायुद्धे जयेच्छा को नु सत्तमम् ॥
शक्तो न प्रमुखे स्थातुं साक्षादपि शतक्रतुः ।
आरोह गरुडं तूर्णं गच्छामो द्वारकां पुरीम् ॥

— (L. 58) G4 Bom Poona eds पततां (for पक्षिणां). — (L. 60) G4 ध्वजम् (for ध्वस्तम्) — (L. 61) K Ñ3.2 V1 Dn Ds2 D1.2.4 ऽस्मिन् (for ऽभून्) V3 B2.3 D6 च भास्कर (for दिवाकर)

39

T1.2 G3.4.5 om the ref — (L. 1) T1 G1.2 [अ]गतो (for [आ]हुको) K1.2 D1.4 महाबाहु, Ñ3 (marg) V1 °भाग (for °बाहु) T3 G1.4 आह (for प्राह) K3.4 Ñ2.3

क्षेमात्प्रत्यागतं दृष्ट्वा सेव्यमाना: सहासते (?) ॥
उषापि च महाभागा सखीभिः परिवारिता ।
रमते परया प्रीत्या अनिरुद्धेन सगता ॥
कुम्भाण्डदुहिता रामा उषायाः सखिमण्डले ।
प्रवेश्यता महाभागा वैदर्भी वर्धयेत्पुनः ॥
साम्प्राय दीयतां रामा कुम्भाण्डदुहिता शुभा ।
शेषाश्च कन्या दीयन्तां कुमाराणां यथाक्रमम् ॥
वर्तते चोत्सवस्तत्र अनिरुद्धस्य वेश्मनि ।
गृहे श्रीधन्विनश्चैव शुभस्तत्र प्रवर्तते ॥
वादयन्ति पुरे तत्र नार्यो मदवशं गताः ।
नृत्यन्ते चापरास्तत्र गायन्ति च तथापराः ॥
काश्चित्प्रमुदितास्तत्र काश्चिदन्योन्यमब्रुवन् ।
नानावर्णाम्बरधराः क्रीडमानास्ततस्ततः ॥
अभियान्ति ततोऽन्योन्य काश्चिन्मदवशात्स्वयम् ।
क्रीडन्ति काश्चिदक्षैस्तु हर्षादुत्फुल्ललोचनाः ॥
मायूरं रथमारुह्य सखीभिः परिवारिता ।
उषा सम्प्रेषिता देव्या रुद्राण्या प्रतिगृह्यताम् ॥
इयं चैव कुलश्लाघ्या नाम्नोषा नाम सुन्दरी ।
बाणपुत्री तव वधूः प्रतिगृह्णीष्व भामिनीम् ॥
ततः प्रतिगृहीता सा स्त्रीभिराचारमङ्गलैः ।
प्रवेशिता च सा वेश्म अनिरुद्धस्य शोभना ॥
देवकी रेवती चैव रुक्मिण्यथ विदर्भजा ।
दृष्ट्वानिरुद्धं रुरुदुः स्नेहहर्षसमन्विताः ॥
ततस्तूर्यप्रणादैस्ता वरनार्यः शुभाननाः ।
क्रिया चारेभिरे वर्तुमुषा च गृहसंस्थिता ॥
ततो हर्म्यतलस्था सा वृष्णिपुङ्गवसंश्रिता ।
रमते सर्वसद्भावैरुपभोगैर्वरानना ॥
चित्रलेखा च सुश्रोणी अप्सरोरूपधारिणी ।

V B3 Dn D5 D3 6 T4 G3 महाद्युति , D5 °शुभ्र (for °द्युतिम्) — (L 2) [illegible] प्रफुल्ल (for उत्फुल्ल) D5 मदपीं एफुल्लनयन (for °) — (L 3) T1 3 G1 3 5 नियताभुसत्रो महान् (for °) — T1 3 G1 3 5 om line 4 — (L 4) Ñ3 V3 B1 (marg) 3 3 D5 सेव्यमान सहागने , B1 Ds3 °न (Ds3 °ना) समासते , D2 °न सहाम्नने (for °) — (L 6) K3 रमन्ता , D5 °ता (for °ते) V3 B3 3 D1 6 परम (for परया) T1 3 G1 3-5 रमता (T3 G1 3 °ते) परमप्रीता (for °) — T3 G1 3 om (hapl) lines 7 13 T1 G2 3 om line 7 — (L 8) B1 D3 प्रविश्यता (for प्रवे°) K3 D1 3 4 वैदर्भी (for °र्भी) K1 3 4 V3 B3 D3 D5 (marg) धैदर्भी वर्धयन्पुन (K4 °न्पुन), Ñ3 3 V1 3 B3 2 Dn D3 G4 °र्भी (Ñ3 B1 Dn G4 °र्भी) वर्धयत्पुन , D3 सखीभि परिवारिता , T1 G3 विगाह वर्धयत्पुन (for °) — (L 9) K3 4 B1 रामा दीयता (B1 °व) साम्प्राय (for °) — (L 10) K1 3 4 Ñ3 3 V [illegible] D3 D5 6 न्यस्यन्ता (for दीयन्ता) — (L 11) Ñ3 V1 3 T1 G4 3 वर्धते (for वर्तते) — (L 12) K3 शार्ङ्गधन्वनश्च (for श्रीधन्विनश्च) B3 गृहे श्रीमन्मख चैव (for °) Dn प्रवर्तताम् (for °ते) — (L 13) V3 D3 [अ]परास्तु (for पुरे) D5 यदुवश (for मद°) — (L 14) Ñ3 V1 3 D3 T3 G1 4 नृत्यन्ति (for °न्ते) K3 अप्सरास् , B3 3 V3 D5 [अ]प्सरसस , T3 G1 3 4 च परास् (for चापरा°) D3 om (hapl) 14b–15a T1 3 G1 3 गायन्ते (for °न्ति) — T1 3 G1 3 5 om lines 15–19 — (L 15) V3 D3 प्रक्रीडिताम् (for प्रमुदि°) K1 अब्रवीत् , Ñ3 V3 D3 D6 आश्रिता (for अब्रुवन्) — (L 16) Ñ3 V1 B1 (marg) D3 माल्याम्बर , V3 वस्त्रा° (for -वर्णा°) — (L 17) K1 मदवशा (for °वशात्) D5 काश्चिन्मदवश गता (for °) — (L 19) K1 V1 B3 आस्थाय (for आरुह्य) — (L 20) G3 सम्प्रेरिता , G(ed) सम्प्रेषिता (for सम्प्रे°) — (L 21) Ñ3 कुले (for कुल) Ñ3 V1 3 [अ]सुर ; V3 B3 कुल , D5 चैव , D6 लोक (for नाम) B1 (marg as above) नाम्नोषासुरनन्दिनी , Bom Poona eds G(ed) °षा सुन्दरी वरा (for °) — (L 23) Ñ1 प्रीति , B3 D3 6 परि (for प्रति) K4 कुबेर (for स्त्रीभिर्) — (L 24) D3 शोभनम् , T1 G2 6 योगत , G1 4 वेशित (for शोभना) T3 प्रवेशितानिरुद्धस्य गृहं तस्य स्ववेश्मन — (L 25) B3 3 D3 रोहिणी (for रेवती) — (L 26) K1 3 Ñ3 V1 3 B1 Dn D3 D1-5 रोदन्त्य , K3 V3 B3 3 D5 (marg as above) रोदन्ति , G1 यदुषु (for रुरुदु) — Ñ3 V1 3 B3 3 D5 ins after line 26 Ñ2 B1 Ds3 after line 23

1* रेवती रुक्मिणी चैव गृहमुख्य प्रवेशयत् ।
वधूर्वैधसि दिष्ट्या स्वमनिरुद्धस्य दर्शनात् ॥

[(L 1) B1 Ds2 रेवतीं रुक्मिणीं चैव (for °) V1 3 B Ds2 गृहमुत्त , (for °मुख्य) — D5 om line 2]

— (L 27) K1 3 B3 3 D5 निनादैस् (for प्रणा°) Ñ3 3 V1 D1 सुशोभना (for शुभानना) — T3 om (hapl) lines 28-30 — (L 28) T1 G3 3-6 क्रीडा (for क्रिया). K1 स्नुषा (for उषा) K1 3 T1 G2 4 6 संस्थिताम् V1 संश्रिता (for संस्थिता) — (L 29) G1 3 [उ]षा (for सा) V3 B1 Da D3 3 G1 3 संस्थिता (for संश्रिता) Ñ1

आपृच्छ्य च सखीर्गर्गमुषा च त्रिदिवं गता ॥
गतासु तासु सर्वासु सखीष्वसुरसुन्दरी ।
मायावत्या गृहं नीता प्रथमं सा निमन्त्रिता ॥
तासां प्रद्युम्नगृहिणी स्नुषां दृष्ट्वा सुमध्यमाम् ।
वासोभिरन्नपानैश्च पूजयामास सुन्दरीम् ॥
ततः क्रमेण सर्वास्ता वधूमूषां यदुस्त्रियः ।
आचारमनुपश्यन्त्यः स्वधर्म इति चक्रिरे ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं मया कुरुकुलोद्वह ।
यथा बाणो जितः सख्ये जीवन्मुक्तश्च विष्णुना ॥

40

S1 ins after adhy 114 K Ñ2 3 V B D T1 2 G1 3 5 M2 4 after App I (No 42B)

जनमेजय उवाच ।

भगवन्केन विधिना श्रोतव्यं भारतं बुधैः ।
फलं किं के च देवाश्च पूज्या वै पारणेष्विह ॥
देयं समाप्ते भगवन्किं च पर्वणि पर्वणि ।
वाचकः कीदृशश्चात्र एतन्मे ब्रूहि पृच्छतः ॥

कृष्णिपुत्रवमाश्रिता, Ñ3 B3 D5 °घ आश्रिता (for ᵇ) — (L 30) V3 B3 3 T1 G1 3 5 तत्र (for सर्वे) K1 3 D1 वराहैर्वे , Ñ3 D1 °ङ्गना (for °वना) — (L 31) Ñ3 (marg) V B D5 D8 अप्सरा कामरूपि(for B1 °चारि , D31 °चारि)णी (for ᵇ) — (L 32) K V3 B3 3 Dn D1-6 आपृच्छ्य , V1 (sup lin as above) आमन्त्र्य (for आपृच्छ्य) — K D1-4 om lines 33 38 — (L 34) V3 निवर्तिता (for निमन्त्रिता) — (L 35) B3 उषां , T1 2 G1 3-5 वधू (for स्नुषां) B3 T1 2 G3 3-5 सुमध्यमा (for °माम्) — (L 36) Dn रत्नसारैश्च (for अन्नपानैश्च) — (L 38) G5 पश्यन्ति Ñ2 3 V B Dn D5 D6 8 स्वधर्ममनु(Dn °मुप)चक्रिरे (for ᵈ) — Before line 39, some Mss ins वैशंपायन उवाच — (L 40) G1 हत (for जित) — After line 40, K Ñ2 3 V B D T2 G1 3 4 ins a colophon [*Adhy name* T1 बाणासुरजयानन्तरं श्रीकृष्णस्य द्वारकाप्रवेशो इन्द्रादिलोकपालदेवतानुयात्रा — *Adhy no* T1 261, G5 206]

40

Before the ref D5 T1 2 G1 3-5 M2 4 ins

1** शौनक उवाच ।

सौते सुमहदाख्यानं भवता परिकीर्तितम् ।
प्रजानां पतिभिः सार्धं देवानामृषिभिः सह ॥
पितृगन्धर्वभूतानां पिशाचोरगरक्षसाम् ।
दैत्यानां दानवानां च यक्षाणामथ पक्षिणाम् ॥
पाण्डूनां धृतराष्ट्राणां यदूनां वृष्णिभिः सह ।
ऐलेक्ष्वाकुवंश्यानां नृपाणां चरितं तथा ॥
दिव्यमानुषसंभूतं प्रादुर्भावोऽनुकीर्तितः ।
माहात्म्यं देवदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ॥
अत्यद्भुतानि कर्माणि विक्रमा धर्मनिश्चयाः ।
विचित्राश्च कथायोगा जन्म चाग्र्यमनुत्तमम् ॥
तदश्रयमानमस्माकं त्वया वै श्लक्ष्णया गिरा ।
मम कर्णसुखं सूत प्रीणात्यमृतसंमितम् ॥
महाभारतमाख्यानं विधिना केन श्रूयते ।
पौराणे किं फलं चास्य तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥
सूत उवाच ।
पर्वणां श्रवणविधिं पारणेषु च यत्फलम् ।
जनमेजयेन यत्पृष्टं व्यासशिष्यं महर्षिम् ॥
जनमेजय उवाच ।
व्यासप्रोक्तं महापुण्यं वेदार्थसमलंकृतम् ।
श्रुतमाख्यानमखिलमनेकसमयान्वितम् ॥
श्रुत्वाख्यानमिदं सम्यक्पावनं वै द्विजोत्तम ।
अतो महत्तरं भूयो वक्ष्यामि विधिमुत्तमम् ।

[G4 om the ref — (L 2) T2 G1 M2 4 मनुभिः (for पतिभिः) — (L 5) D5 T2 M2 4 भ्रातराष्ट्राणां (for धृत°) — (L 7) T1 2 G1 3 4 °संभूत्या (for °तः) — (L 10) G1 चविरात्र (for विचि°) — (L 12) G3 मतिभ्रम् (for संमितम्) — (L 14) D5 प्रज्ञाते , T2 M2 पारणे (for पौराणे) M2 स्वाख्यं (for चास्य) G4 पारायणे किं फलं तु (for ᵃ) M2 मत्सर्वं वक्तुमर्हसि (for ᵇ) — (L 15) T2 पारणं (for पर्वणां) G4 पारणे (for श्रवण) M1 पर्वणां श्रावणविधिं (for ᵃ) G4 पारणे च तु (for °णेषु च) — (L 16) T2 M2 4 कृतौ (for यत्नौ) — D5 om , G4 सूत (for जनमेजय) — (L 17) G1 M2 4 महत्पुण्यं (for महापुण्यं) — (L 20) D5 अते (for अतो) G2 इच्छामि (for वक्ष्यामि)]

T1 2 G3 4, 5 M2 4 om the ref — (L 1) D1 येन (for केन) K1 D1 3 भगवन्नधिना केन (for ᵃ) D5 प्रोक्तव्यं (for श्रोतव्यं) T1 2 G1 3 5 M2 4 नरैः (for बुधैः) — (L 2) G3 किं फलं (by transp) T1 G1 3 M2 4 केऽत्र , T2 अत्र , G4 तेऽत्र (for के च) K2 D1 कार्यं किं देवदेवस्य (for ᵃ) K2 का पूजा (for पूज्या वै) V1 पारणे तु (for °णेषु) — (L 3) V2 द्विजाग्र्य , D3 समाप्तौ (for °ते) T1 2 G1 3 5 किंचित् (for किं च) — (L 4) T1 2 G1 3 तस्मिन्,

वैशंपायन उवाच ।
शृणु राजन्विधिमिमं फलं यच्चापि भारतात् ।
श्रुताद्भवति राजेन्द्र यत्त्वं मामनुपृच्छसि ॥
दिवि देवा महीपाल क्रीडार्थमवनिं गताः ।
कृत्वा कार्यमिदं चैव ततश्च दिवमागताः ॥
हन्त यत्ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व समाहितः ।
ऋषीणां देवतानां च संभवं वसुधातले ॥
वसुरुद्रास्तथा साध्या विश्वे देवाश्च शाश्वताः ।
आदित्याश्चाश्विनौ देवौ लोकपालाः सहर्षिभिः ॥
गुह्यकाश्च सगन्धर्वा नागा विद्याधरास्तथा ।
सिद्धा धर्मः स्वयंभूश्च मुनिः कात्यायनो वरः ॥
गिरयः सागरा नद्यस्तथैवाप्सरसां गणाः ।
ग्रहाः संवत्सराश्चैव अयनान्यृतवस्तथा ॥
स्थावरं जंगमं चैव जगत्सर्वं सुरासुरम् ।
भारते भरतश्रेष्ठ एकस्थमिह दृश्यते ॥
तेषां श्रुत्वा प्रतिष्ठानं नामकर्मानुकीर्तनात् ।
कृत्वापि पातकं घोरं सद्यो मुच्येत मानवः ॥
इतिहासमिमं श्रुत्वा यथावदनुपूर्वशः ।
संयम्यान्ते शुचिर्भूत्वा पारं गत्वा च भारते ॥
तेषां श्रेष्ठानि देयानि श्रुत्वा भारत भारतम् ।
ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या भक्त्या च भरतर्षभ ॥
महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च ।

M3 4 चास्मिन् (for चात्र) K3 (sup lin) 3 3 D3 3 5 महष्यस्, D3 ब्र° D4 Bom ed प्र° (for प्र°) T1 प्रवीतु मे, G4 °मि ते (for °हि मे) — After the ref, D5 T1 3 G1 3 5 M3 4 ins

2** सम्यक्पृष्टोऽस्मि राजेन्द्र त्वया बुद्धिमता वर ।
मयापि भगवान्व्यासः पृष्टो वेदविदां वर ॥
पृष्टेन तु मया गुह्यं निधिरुक्तो महात्मना ।
तथा वक्ष्यामि ते सम्यक्समाधाय पुनः पुनः ॥

[D6 om line 1 — (L 3) D6 पूर्वं, G3 तेन, M3 4 मह्यं (for गुह्यं) T2 G1 पृष्टः स तु मया मह्यं (for °) G1 पृष्टो (for उक्तो) — (L 4) D6 मन शृणु (for पुन पुन)]

— (L 5) D6 शृणुष्व राजन्विधिना (for °) Bom Poona eds यच्छति (for यच्चापि) K1 N3 B1 D6 T1 G1 3 4 M3 4 भारत, K3 V1 3 °त, T2 °तम् (for °तात्) — (L 6) K3 N3 D3 G1 M3 4 श्रुत्वा T2 G6 कथं G3 त्रिभेद् (for श्रुताद्) G4 यदि (for अनु) Ś1 B1 T1 3 G1 3 5 M3 4 यस्मात्त्वं परिपृच्छसि (for °) — (L 7) Ś1 महीपालान्, K3 3 V4 D3 °पाल (for °पाल) T1 3 G1 3 5 M3 4 ये च देवा महीपाला , G3 दिवि देव महीपाल (for °) — K4 om lines 8 12 — (L 8) V1 श्रुत्वा (for कृत्वा) G3 नृपाश्च (for इदं) M3 4 [अ]थ (for [ए]व) T1 3 G1 3-5 M3 4 पुनस्त्रिदिवमाश्रिता (for °) — (L 9) Dn यत्तेऽत्र, D3 ते तत्र (for यत्ते प्र) T1 G1 4 5 हन्त ते कथयिष्यामि T2 G3 M3 4 हन्त ते प्रवक्ष्यामि (for °) D6 T1 G4 शृणुष्व सु° (for तच्छृणुष्व) Ś1 समासत (for °हित) — (L 10) D3 भवन्ति, T1 3 G1 3 5 M3 4 सर्वेषां (for संभवं) — (L 11) K1 3 Ñ3 V1 3 B Dn D3 D5 3 4-6 अत्र (for वसु) D3 अत्र रुद्रास्त्वथादित्या , T1 G1 3-5 M3 4 अ(G1 4 5 य)त्र रुद्राश्च साध्याश्च, T2 रुद्राश्चैव हि साध्याश्च (for °) D3 देवता , T1 3 G1 3-5 M3 4 भारत (for शाश्वता) — (L 12) T1 3 G1 4 5 M3 4 चैव (for देवौ) K1 3 Ñ3 V1 3 B Dn D3 D5 3 5 G3 महर्षय (for सह र्षिभि) — (L 14) D4 तु काश्यपो (for कात्यायनो) D6 T1 3 G1 3 5 M3 4 वायु(D6 प्रायु)र्नारायणो नर (for °) — (L 15) V3 तथैवाप्सरसो वरा (for °) — (L 16) T2 M3 4 [अ]त्र (for [ए]व) D4 om (hapl) lines 16b–17a. Ś1 K2 3 Ñ3 V1 3 D6 अयना , D3 °जान् T1 G1 5 नक्षत्रम्, T2 नक्षत्रा, G3 M3 4 नक्षत्राणि (for अयनानि) G4 नक्षत्र बुद्धय ग्रहा (for °) — (L 17) Ś1 सुरेश्वरम् K3 चराच°; T1 3 G1 3 5 M3 4 सहासु° (for सुरासु) — (L 18) T1 G1 4 5 एकैकसमभवत्तथा , T2 एकस्थमभवत्तथा, M3 4 पूर्वं सम भवत्तथा (for °) — (L 19) V1 कृत्वा, G4 कर्म (for श्रुत्वा) Ś1 ते मो स्वर्गप्रतिष्ठाना, T1 3 G1 3 5 M3 4 तेषां स्वर्गप्रतिष्ठानां (for °) D3 -कर्मादि , D6 (sup lin) कीर्त्यानु . D6 (also) मानानु (for -कर्मानु) D5 -कीर्तयन्, T1 3 G1 3 M3 4 °नं (for °नात्) — (L 20) T1 3 G1 M3 4 कृत्वापि पापकं कर्म (for °) Ś1 मुच्यन्ति (for मुच्येत) K3 पातकाद् (for मानव) — (L 21) K3 हरिवंशम् (for इतिहासम्) V1 इदं, D3 अमुं (for इमं) D3 यदा च (for यथावद्) Ś1 T1 3 G1 3 5 M3 4 अनसूयक (for अनुपूर्वश) — (L 22) Ś1 V3 B1 3 D6 संयतात्मा, D3 T1 3 G1 3-5 M3 4 सायं प्रातः (for संयम्यान्ते) K3 D3 4 भारत (for °ते) Ś1 पारं गच्छति भारत, D6 T1 3 G1 3 5 M3 4 परं (D5 पारे, T2 G1 पदं) गत्वा च भारत (for °) — (L 23) K1 3 N3 V1 3 B D G3 4 श्राद्धानि, G(ed) देयानि (for श्रेष्ठानि). T1 3 G1 5 M3 4 तेन श्राद्धानि देयानि, Bom Poona eds तेषां शृणु त्वं श्राद्धानि (for °) D5 पाठं श्रुत्वा च भारतम् (for °) — (L 24) V3 G3 M3 4 यथाशक्ति (for °शक्त्या) K3 D6 शक्त्या (for भक्त्या) K3 भक्ष्यभोज्यानि दापयेद्,

गावः कांस्योपदोहाश्च कन्याश्चैव स्वलंकृताः ॥
सर्वकामगुणोपेता यानानि विविधानि च ।
भवनानि विचित्राणि भूमिर्वासांसि काञ्चनम् ॥
वाहनानि च देयानि हया मत्ताश्च वारणाः ।
शयनं शिविकाश्चैव स्यन्दनाश्च स्वलंकृताः ॥
यच्चान्यद्गृहे वर किंचिद्यदस्ति महद्वसु ।
तत्तद्देय द्विजातिभ्य आत्मा दाराश्च सूनवः ॥
श्रद्धया परया दत्तं क्रमशस्तस्य पारगः ।
शक्तितः सुमना हृष्ट शुश्रूषुरविकत्थनः ॥
सत्यार्जवरतो दान्तः शुचिः शौचसमन्वितः ।
श्रद्दधानो जितक्रोधो यथा सिध्यति तच्छृणु ॥
शुचिः शीलान्विताचारः शुक्लवासा जितेन्द्रियः ।
संस्कृतः सर्वशास्त्रज्ञः श्रद्दधानोऽनसूयकः ॥
रूपवान्सुभगो दान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
दानमानगृहीतश्च कार्यो भवति वाचकः ॥
अविलम्ब्यमनायस्तमद्रुतं धीरमूर्जितम् ।

D2 द्युतोऽवकस्मा च भारत। T1 2 G1 2 3 M2 4 सवत्या भरत- सत्तम (for ³) — K2 om line 25 — (L 25) T2 G1 M1 भवनानि च देयानि (for ᵃ) G2 M2 om line 25ᵇ T1 2 G1 2 M1 भूमिर्वासांसि चैव हि (for ᵇ) — G1 om lines 26–28 — (L 26) Ś1 कांस्यगा (for कांस्योप) T1 2 G1 2 M2 देयाश्च (for दोहाश्च) — (L 27) T2 G2 M2 4 गुणोपेत (for °पेता) T2 G2 M2 2 दानानि (for या°) Ś1 शयनानि (for विविधानि) — (L 28) G3 वाहनानि D1 (marg) भोज°, Poona ed भाज° (for भव°) Ś1 T2 G1 M1 च देयानि (for विचित्राणि) D2 भूमिं (for भूमिर्) Ś1 चामर (for काञ्चनम्) — (L 29) K2 रत्नानि चैव देयानि (for ᵃ) D2 देया (G1 ह्या) T1 दत्त्वा रत्नाश्च वारणा, G1 3 4 दत्त्वा (G1 हया) मत्ताश्च वारणान् (for ᵇ) — (L 30) D2 T2 G2 2 3 M2 4 यानानि (for शयन) Ś1 शिविका स्यन्दनाश्चैव (for ᵃ) Ś1 गोवृषाश्च (for स्यन्दनाश्च) — After line 30, K2 ins

3* वाचकाय प्रदातव्य गन्धमाल्य सचन्दनम् ।
कटक कुण्डले चैव यज्ञसूत्र तथैव च ॥
छत्र चोपानहौ चर्मिक कञ्चुक सविशेषत ।
एव सपूज्य विधिवत्ततो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥
विधिहीन च य कुर्यात्फल नरकमाप्नुयात् ॥ [4
कामाल्लोभात्तथा मोहाच्च कर्तव्यान्यथा नृप ।
दुर्गेन्नरक याति विपरीत फल लभेत् ॥

— (L 31) K2 T1 G1 वर गृहे (by transp) K1 वस्तु (for किंचित्) Ś1 अस्ति यच्च (for यद्यदस्ति) D2 च यद् (for महद्) D2 यदस्ति च महद्गुणम्, T2 3 G1 2–3 M2 4 अस्ति यच्च प्रिय वसु (for ᵇ) — (L 32) T1 2 G1 2 M2 4 द्विजातीनाम् (for °तिभ्य) Ś1 आत्मदानश्च पावन ; T1 2 G1 4 5 आत्मा दारास्तथा सुतान्, G2 आत्मा देयस्तथा सुता ; M1 4 आत्मा दारास्तथा सुता (for ᵇ) — (L 33) K2 देय, T1 2 G1 4 5 भक्त्या G2 M2 4 दत्त्वा ; Poona ed. G(ed) युक्त (for दत्त) Ś1 प्राप्य (for तस्य) K2 क्रमशश्चैव भोजनम्, D2 श्रवणागस्य पारग , T1 2 G1 2–3 M2 4 वक्तु (M2 °स्त) शक्त्यनसूयो (for ᵇ) — (L 34) Ś1 V1 D2 शक्तित सुमहा (D2 °मना) हृष्ट , K2 शक्तितोऽतुमहादानैः ; D1 °त समताहृष्ट, D2 °त स महाहृष्ट (for ᵃ) Ś1 अवि- कत्थक , K1 V2 D1 6 अविकल्पक K2 K̃2 °त्थन ; V1 D2 6 °त्थित , B1 2 D1 5 G3 °त्थक , B2 G2 अविमत्सर° ; Dn °कम्पन (for °कत्थन) K2 शुश्रूषवश्च वाचक (for ᵇ). — (L 35) D2 T1 2 G1 2–3 M2 2 °परो (for रतो) Dn यत (for दान्त) K2 Dn °परायण , B2 समाहित (for समन्वित) T1 2 G2 2–3 M2 4 शुचि शौचान्वितस्तथा (for ᵇ) — (L 36) T2 G1 शुध्यति (for सि°) — After line 36, D2 ins

4* श्रोतु धारयिता शास्त्रमवाप्नोति समासत ।

While T1 2 G1 2–3 M2 4 ins after line 36

5* वाचके च गुणा प्रोक्ता वाचकस्तान्निबोध मे ।

— (L 37) D2 T1 2 G1 2–3 M2 4 शुचि शीलान्वित प्राज्ञ (D2 °शो धीर) (for ᵃ) Dn यतेन्द्रिय (for जि°) — Ś1 K2 D2 4 om lines 38–39 — (L 38) K2 सर्वधर्मेषु शास्त्र (for ᵃ) — After line 38, T1 2 G1 2–3 M2 4 ins

6* छन्दसो लक्षणज्ञश्च सम्यग्वैदिक ॥

[G2 M2 4 छन्दोगो (for छन्दसो) T2 °वेदिता , G2 °वेदक (for °वैदिक) M2 2 तान्वि सात्यवेदिना (for ᵇ)]

— (L 39) T1 2 G1 2–3 M2 4 रूपयौवनसंयोगेन (for ᵃ), T1 2 G3 4 M2 4 जितश्रम (for जितेन्द्रिय) — (L 40) Dn B1 m Poona eds गृहीता (for गृहीतश्च). — After line 43, D2 ins

7* आस्तिकश्च महाक्रोधी लोभी पैशाचिकेन्द्रिय ।
सन्दुहितमनोरी स्यात्यो भवति वाचक ॥

While T1 2 G1 2 3 M2 4 ins after line 40

8* वेदार्थविज्ञता वाग्मी स्यात्सदर्शिमन ॥

[G2 M2 4 वेदाथद (for °विज्ञ) T2 G2 3 °सन्दर्शन, विद्या , M2 °निरवदर्शिना (for ᵇ)]

असंसक्ताक्षरपद रसभावसमन्वितम् ॥
त्रिषष्टिवर्णसंयुक्तमष्टस्थानसमन्वितम् ।
वाचयेद्वाचकः स्वस्थः स्वासीन सुसमाहित ॥
नारायण नमस्कृत्य नर चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥
ईदृशाद्वाचकाद्राजञ्श्रुत्वा भारत भारतम् ।
नियमस्थः शुचिः श्रोता शृण्वन्स फलमश्नुते ॥
पारणं प्रथम प्राप्य द्विजान्कामैश्च तर्पयेत् ।
अग्निष्टोमस्य यागस्य फलं वै लभते नरः ॥
अप्सरोगणसंकीर्णं विमानं लभते महत् ।
प्रहृष्टः स तु देवैश्च दिवं याति समाहितः ॥
द्वितीयं पारण प्राप्य अतिरात्रफलं लभेत् ।
सर्वरत्नमय दिव्य विमानमधिरोहति ॥
दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः ।
दिव्याङ्गदधरो नित्य देवलोके महीयते ॥
तृतीय पारण प्राप्य द्वादशाहफल लभेत् ।
वसत्यमरसंकाशो वर्षाण्ययुतशो दिवि ॥
चतुर्थे वाजपेयस्य पञ्चमे द्विगुण लभेत् ॥

— (L 41) Ś1 अलङ्कितम्, T1 कुशान्वितम्, T2 G1 ; M2 ; भालम्बितम् (for अविलम्बम्) K1 अनायतम्, K3 V1 ; D1–3 ; °कुलम् (for °यहाम्) K2 D5 अविलम्बितवाणीयो (for °) K3 Dn Ds1 D5 ; अद्भुत, T1 G1 ; ; अश्रुते (for अद्भुत) Ñ2 V1 वाक्यम् (for धीरम्) K3 D5 मन्द्रगम्भीरमूर्तिन V1 Ds2 D2 G4 अद्भुत वाक्य(Ds2 घोर, D2 G4 वीर)मूर्तितम् (for °) — (L 42) V1 ; सुसंस्कृताक्षरपद् (for °) Dn1 Ds2 न च भाव, Ds1 D5 स्वरभाव, D3 वरसा च (for रसभाव) — (L 43) V1 -ताल (for -स्थान) Ś1 Dn G1 समीरितम् (for समन्वितम्) — (L 44) D5 कथयेद् (for वाच°) K ; ; Ñ2 V1 ; B1 Dn D1–4 T1 ; G1 ; –3 M2 ; स्वाधीन, K3 स्वध्यान (for स्वासीन) — (L 45) G1 नमस्कृत्वा (for °त्य) — (L 46) K2 ; D1 ; ; T1 G1 ; ; व्यास (for चैव) T2 G1 वाचम्, M2 ; वाणीम् (for जयम्) — (L 47) D2 भाषितम्, Dn1 भारत (for °तम्) K2 T1 G2 ; श्रुत्वा भारतमुत्तमम् (for °) — (L 48) K2 यथोक्त, T1 ; G1 ; ; M2 ; शृणुयात् (for शृण्वन्स) — After line 48 Ñ2 (marg) ins

9** भारत शतपर्वाख्य मुनिना तत्त्वदर्शिना ।
दशभिर्दशभिश्चैव पर्वणा पारण स्मृतम् ॥
समाप्त प्रथम मौक्त द्वितीय सनवासिकम् ।
उद्योगान्त तृतीय तु भीष्मान्त च चतुर्थकम् ॥
पञ्चमे द्रोणपर्वान्ते कर्णान्त पारण तत ।
विशोकान्त सप्तमं [illegible] शान्तिपर्वान्तमष्टकम् ॥
नवम स्वर्गपर्वान्तमाश्चर्यान्त तत परम् ॥

केचित्तु सत्यावचनाभावात्मनानियमने दशसहस्रश्लोकसमाप्ति पारणम् ॥ केचित्तु महाभारतस्य एकावृत्तिरेकपारणमिति च ॥

— (L 49) Ñ2 पौराणे (for पारण) K2 श्रुत्वा च हरिवंश वै (for °) Ś1 K1 B1 ; Ds1 तर्पयन्, D5 पूजयन् (for तर्प°) — (L 50) Ś1 K2 ; D2 ; T1 ; G1 ; –5 M2 ; यज्ञस्य (for यागस्य) T1 ; G1 ; ; M2 ; स (for वै) — (L 51) D2 सकीर्णो, T1 G1 ; सवैश्च (for -संकीर्णं) D5 नर (for महत्) Ś1 विमान कनकोज्ज्वलम्, T1 ; G1 ;–; M2 ; विमान कामदं (T1 G1 °मग, G2 M2 ; °ज्ञान) शुभम् (for °) — (L 52) K2 पूजित (for प्रहृष्ट) T1 ; G1 ; ; M2 ; समुपैति स देवैश्च (for °) Ś1 T1 ; G1 ; ; M2 ; दिवि याति समान(Ś1 °लोक)ताम् (for °) — *For line 52, D2 subst*

10** हसयुक्त विमान स प्रहृष्ट सह दैवतै ।
सेव्यमानोऽमरगणैर्दिव याति समाहित ॥

— (L 53) T1 ; G1 ; ; M2 ; लभते चातिरात्रकम् (T1 च रात्रम्), G2 पौण्डरीकफल भवेत् (for °) — After line 53, T1 ; G1 ; ; M2 ; ins

11** सदोपनृत्यमान सभाम्यर्वाप्सरसा गणै ।
तत्सहाम्कलिर्यूह विमानमधिरोहति ।
स्वर्गतश्च सुरा युक्तो रमते नन्दने वने ॥

[*After line 1 T2 ins*

11A** चन्द्ररश्मिप्रतीकाशैर्हयैर्युक्त मनोजवै ।

G2 om lines 2 3]

— (L 54) *D2 ;* रोहते (*for* °ति) — *D5* om line 55 — (L 55) K4 मालाम्बर (for माल्या°) Ś1 T1 ; G1 ; ; M2 ; दिव्याम्बरधर श्रीमान् (for °) T1 ; G1 ; ; M2 ; माल्यानु (for -गन्धानु) K1 D4 -भूषित- (for °लेपन) K3 ; Ñ2 V1 ; B Dn D3 D1 ; ; दिव्यगन्धविभूषि(K3 D5 °भूषि)त (for °) — (L 56) Ś1 K2 D1 ; M2 ; दिव्याम्बर ; T1 ; G1 ; ; दिव्यगन्ध (for दिव्याङ्गद-) V1 ; दिव्य- (for देव) — After line 56 D5 ins

13** विमान सुकृत वासे सुखेनैवोपपद्यते ।
मुकुटेनाग्निवर्णेन जाम्बूनदविभूषिणा ॥

While T1 ; G1 ; ; M2 ; ins after line 56

13* दिव्याप्सरोनृत्यश्चैव देवगन्धर्वसेवित ।

— G2 ; om line 57 Ś1 transp lines 57 and 58 — (L 57) T1 ; G1 ; M2 ; पौण्डरीक (for द्वादशाह)

उदितादित्यसंकाशं ज्वलन्तमनलोपमम् ।
विमानं विबुधैः सार्धमारुह्य दिवि गच्छति ।
वर्षायुतानि भवने शक्रस्य दिवि मोदते ॥
षष्ठे द्विगुणमस्तीति सप्तमे त्रिगुणं फलम् ।
कैलासशिखराकारं वैदूर्यमयवेदिकम् ॥
परिक्षिप्तं च बहुधा मणिविद्रुमभूषितम् ।
विमानं समधिष्ठाय कामगं साप्सरोगणम् ॥
सर्वाँल्लोकान्विचरते द्वितीय इव भास्करः ॥
अष्टमे राजसूयस्य पारणे लभते फलम् ।
चन्द्रोदयनिभं रम्यं विमानमधिरोहति ॥
चन्द्ररश्मिप्रतीकाशैर्हयैर्युक्तं मनोजवैः ।
सेव्यमानो वरस्त्रीणां चन्द्रात्कान्ततरैर्मुखैः ॥
मेखलानां निनादेन नूपुराणां च निस्वनैः ।
अङ्के परमनारीणां सुखसुप्तो विबुध्यते ॥
नवमे क्रतुराजस्य वाजिमेधस्य भारत ।
काञ्चनस्तम्भनिर्यूहं वैदूर्यमयवेदिकम् ।
जाम्बूनदमयैर्दिव्यैर्गवाक्षैः सर्वतो वृतम् ॥
सेवितं चाप्सरःसङ्घैर्गन्धर्वैर्दिविचारिभिः ।
विमानं समधिष्ठाय श्रिया परमया ज्वलन् ॥
दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यचन्दनभूषितः ।
मोदते दैवतैः सार्धं दिवि देव इवापरः ॥
दशमं पारणं प्राप्य द्विजातीनभिवन्द्य च ।

K3 द्वादशाब्दफलं भवेत् (for °) — (L. 58) T1 G1 2 3 चरति (for वसति) Ś1 V3 B वर्षाणामयुतं दिवि (for °) — (L. 59) T2 G1 M3 4 चतुर्थे (for °ष्ठे) T2 G3 5 चतुर्थे चातुर्मास्य (for °) Ś1 K1 2 3 Ñ2 V3 B D फलम्, G3 4 भवेत् (for लभेत्) T1 2 G1 6 पञ्चम (T1 G4 फलं च) द्विगुणं भवेत् (for °) — After line 59 T1 2 G2 3-5 M3 4 ins

14** फलं वरयशेषु पारणे पारणे सति ॥
[G3 M3 4 द्वितीये (for the second पारणे)]

— (L. 60) Ś1 T1 2 G1 4 5 M3 4 आदित्योदयसंकाशं (for °) — (L. 61) Ś1 विमलं (for विमानं) T1 2 G1 3 M3 4 [प]रं स (for दिवि) — (L. 62) T1 2 G1 2 3 M3 4 षष्टिं युगानि भवने (for °) T1 G3 5 तत्र स (for शक्रस्य) K3 शक्रस्य विमोदते (for °) — (L. 63) D3 षष्ठ (for षष्ठे) Ś1 त्रि (for द्वि) K2 G1 आप्नोति, D2 D3 D5 (sup. lin.) मस्तीह (for °ति) K4 षष्ठे हि गुणमाप्नोति, T1 2 G1 2 3 M3 4 षष्ठे त्रिगुणमाप्नोति (for °) D3 द्विगुणं (for त्रि°) B1 भवेत् (for फलम्) Ś1 T1 2 G1 2 3 M3 4 सप्तमे च च (T1 तु च, G3 तच्च) तुर्गुणम् (for °) — (L. 64) Ś1 T1 2 G1 3 5 M3 4 कैलासशिखरप्रख्यं (for °) Ś1 V1 2 Dn Ds1 G3 मणि (for मय) — (L. 65) T1 2 G1 3-5 M3 4 हेमजालपरिक्षिप्तं (for °) K3 वैदूर्ये (for विद्रुम) D3 तोरणम्, M3 4 शोभितम् (for भूषि°) — (L. 66) D3 सागरोपमम् T2 G1 साप्सरोगणैः (for °गणम्) — (L. 68) G1 राजसूयेन (for °सूयस्य) — (L. 69) Ś1 D3 2 दिव्यं, K1 देव, T1 C3 4 M3 4 रत्नं (for रम्यं) T2 G1 चन्द्रोदयसमं राजन् (for °) — (L. 70) T1 G1 3 महावेगैः (for मनो°) — (L. 71) Ś1 D5 सेव्यमानः (for °मानो) K2 D3 T1 2 G1 2 3 M3 4 स्त्रीभिः (for स्त्रीणां) K1 2 4 Ñ2 B1 2 Dn Ds1 D1 2 3 4 6 चन्द्र (for चन्द्रात्) K3 चन्द्रकान्ततरैर्मुखैः, T1 2 G1 4 5 M3 4 दिव्यमाल्यविभूषितः, G3 दिव्य भूषणभूषितः (for °) — (L. 72) D5 (sup. lin.) नूपुराणां (for मेखलानां) — (L. 73) D3 मध्ये (for अङ्के) K4 च वर (for परम) T1 G1 3 स स्त्रियमप्सरसां, T2 G1 3 M3 4 अङ्केषु वरनारीणां (for °) K3 B1 Dn1 Ds1 D1 4 5 T2 G1 M3 सुख सुप्तो, D3 सुप्तो सु, G3 सुख सुप्तः (for सुखसुप्तो) — (L. 74) Poona ed नवम (for °मे) D3 यज्ञ (for क्रतु) T1 2 G1 4 राजसूयस्य, M3 4 अश्वमेधस्य (for वाजि°) — After line 74, D3 T1 2 G1 3-5 M3 4 ins

15** फलं स लभते मर्त्यो विमानं चैव कामिकम् ।
[G3 यस्य (for °स) D3 T2 G1 4 कामगम् (for कामिकम्)]

— (L. 75) K1 D3 निर्यूह, K2 नियूह; Poona ed G(ed) निर्यूह (for निर्यूहं) Ś1 मणि, K Ñ2 V1 2 B Dn Ds D1 2 4 6 C3 कृत (for मय) D3 वैदूर्यमणितोरणम् (for °) — G3 om. lines 76-77 — (L. 76) K3 G3 दिव्य (for दिव्यैर्) K1 D3 T1 2 G1 2 M3 4 जाम्बूनदमयै दिव्य (for °) D3 वितम् (for वृतम्) T1 2 G1 4 5 M3 4 ... K3 ... — (L. 77) K3 D3 देव (for दिवि) T2 चारिभिः (for चारिभिः) K3 गन्धर्वैर्दिव्यचारिभिः, C3 3-5 M3 दिव्यचारिभिः (for °) — (L. 78) Ñ2 गच्छते च श्रिया ज्वलन् (for °) — (L. 79) Ś1 D3 माल्याम्बर (for माल्या°) Ś1 ... D3 ... (for चन्दन) K2 3 D1 ... V1 2 B2 (marg.) ... T1 2 C1 4 5 M3 4 ... D3 भूषितं (for °तः) B दिव्यगन्धानुलेपन (for °) — (L. 81) T1 om. lines 81b-8... K2 3 D1 अभिपूज्य, K3 °वन्द्य (for °वन्द्य) Ś1 T1 C1 3-5 M3 4 तर्पयित्वा द्विजोत्तमान्

किंकिणीजालनिर्घोष पताकाध्वजशोभितम् ॥
वज्रवेदिकसंकाश वैदूर्यमणितोरणम् ।
हेमजालपरिक्षिप्त प्रवालवलभीमुखम् ॥
गन्धर्वैर्गीतकुशलैरप्सरोभिश्च शोभितम् ।
विमानं विबुधावास सुकृतैरोपपद्यते ॥
मुकुटेनाग्नियर्णेन जाम्बूनदविभूषणः ।
दिव्यचन्दनदिग्धाङ्गो दिव्यमाल्यविभूषितः ॥
दिव्याँल्लोकान्विचरति दिव्यैर्भोगैः समन्वितः ।
विबुधाना प्रसादेन श्रिया परमया युतः ॥
अथ वर्षगणानेव स्वर्गलोके महीयते ।
ततो गन्धर्वसहितः सहस्राण्येकविंशतिम् ।
पुरंदरपुरे रम्ये शक्रेण सह मोदते ॥
दीप्यमानो विमानेषु लोकेषु विविधेषु च ।
दिव्यनारीगणाकीर्णो निवसत्यमरो यथा ॥
ततः सूर्यस्य भवने चन्द्रस्य भवने तथा ।
शिवस्य भवने राजन्विष्णोर्याति सलोकताम् ॥
एवमेतन्महाराज नात्र कार्या विचारणा ।
श्रद्धधानेन वै भाव्यमेवमाह गुरुर्मम ॥
लेखकस्य तु दातव्य मनसा यद्यदिच्छति ।
हस्त्यश्वरथयानानि वाहन च विशेषतः ।

(for °) —(L. 82) D6 माल्यार्ध, G1 -सघोष (for -निर्घोष) K1 सेवितम् (for -शोभि°) D6 पताकाध्वजमालिनम् (for °) — D2 s om (hapl) lines 83 85 —(L 83) Dn रत्न (for वज्र) V2 B2 T1 G1 s s M2 s सवार्थ (for सकाश) Ś1 वज्रशोभितसवाध K2 वज्रवेदिकसकाशो, B1 s D5 D1 (sup lin) s रत्न(D6 बहु)वेदिकसवाध, G3 वज्रवेदिसमायुक्त (for °) T1 G3 s s M2 s वैडूर्यमयवेदिकम् (for °) —(L 84) M3 माला (for -जाल) T1 G1 s s M4 -परिक्षिप्त (for °क्षिप्त) G1 M2 s -पुटम् (for मुखम्) Ś1 प्रधानवल्लभीपुरम्, T1 G3 s प्रवालाभिरविद्युतम् (for °) —(L 85) Ñ1 G3 M2 s च सेवितम्, Dn2 निषेवि°, D6 D1 s च नारि° (for च शोभि°) —(L. 86) Ś1 K2 s Ñ2 V1 s B D5 D1 s s G3 s विमानं सुकृतावास, Dn °न सुकृता वास, D6 °न सुकृताकार, T1 G3 M2 s °न सुकृत चापि, G1 °न सुगम चापि (for °) Ś1 -कम्यते (for -पद्यते) —(L 87) B1 s Dn [अ]र्क, D2 [अ]ति (for [अ]ग्नि) D4 नानारत्न (for जाम्बूनद) S1 D5 विभूषितम् K2 s Ñ2 V2 B D6 °पिता D5 °वर्ण, T1 s G1 s-s M2 s °चित (for °वण) — T1 G1 s s om line 88 —(L. 88) T1 M2 s लिप्ताङ्गो (for दिग्धाङ्गो) K1 s s Ñ2 D1 s -चन्दन, D2 -भूषण- (for माल्यवि) K2 दिव्यस्रगनुलेपन, V1 s D6 °चन्दनरूषित (for °) —(L 89) K1 D4 व्यविचरन्, K2 s Ñ2 V1 s B2 D1-s s s V2 विचरते, B1 Dn प्रचरति, G1 विरमते (for विचरति) T1 G4 s दिव्यान्भोगान्विरमते, M2 s दिव्यलोकान्विचरते (for °) K2 G3 दिव्यभोग- (for दिव्यैर्भोगै) —(L 90) T1 s G1 s s M2 s प्रभावेन (for प्रसादेन) T1 s G3 s s M2 s ज्वलन् (for युत) —(L 91) V1 बहु (for अथ) K2 चैव, K2 D1 s एव (for एव) T1 s G1 s M2 s नाग, G3 नाक (for स्वर्ग) — G3 om lines 92 [redacted] G4 om. line [illegible] —(L 93) B3 भद्रो, D5 अथ (for ततो) T1 s G1 s M2 s सुरबाना (for -सहित) — After line 92°, T1 s G1 s ins

16** निवासेषु वसेत्सुखम् ।
ततो वर्षसहस्राणा

K2 s Dn D2 G4 M4 विंशति (for विंशतिम्) —(L. 93) K2 सह शक्रेण मोदते (for °) —(L. 94) Ś1 Ñ2 V1 B Dn D5 D1 s T2 M2 दिव्ययान K1 V2 G1 दीप्यमान (for °मानो) K1 दीप्यमानविमानेन, T1 G4 s M4 दिव्य वर्ष सहस्राणा (for °) —(L. 95) T2 G1 -समाकीर्णो (for -गणा°) —(L 96) T1 G3 s च सूर्य (for सूर्यस्य) T2 G1 सूर्यस्य भवने नित्य (for °) K1 V1 D1 (sup lin as above) रुद्रस्य, D2 शक्रस्य, T1 s G1 s s M2 s सोमस्य (for चन्द्रस्य) —(L 97) D1 सुरस्य, T1 s G1 s s M1 s देवस्य (for शिवस्य) —(L 99) Ś1 सेव्यमानो (for एवमाह) K2 एवमाहुर्मनीषिण, T1 s G1 s M4 नित्य (T2 G1 तुष्टि) पुष्टिमिहेच्छेत, M2 तुष्टि पुष्टि यद्यन्मनाम् (for °) —T2 G1 M2 om lines 100-104 Ś1 T1 G4 s M4 om lines 100 103 —(L 100) K1 वाचकाय, K2 Ñ2 B1 Dn Ds2 D5 G4 वाचकस्य, D2 ब्राह्मणस्य (for लेखकस्य) — After line 100 K1 ins

17** पुस्तकं हरिवंशस्य दातव्य दक्षिणान्वितम् ।
वेष्टन रज्जुसंयुक्त यथाविभवमारत ॥
पुटिके च शुभे चैव फलस्यानन्त्यहेतवे ।
वाचकाय प्रदातव्यमात्मन पुत्रमिच्छता ॥
कास्यपात्र प्रदातव्य सर्पिःसंपूर्णमेव च ।
हिरण्य दक्षिणा चैव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

—(L 101) V1 दन्तानि, Bom Poona eds -यानादि (for °नि) K1 s D1 s वाहनानि (for °नं च) — G3 om line 102 —(L. 102) K Ñ2 V1 s B D5 D1 s s-s कटकं कुण्डल चैव, D2 °कं मुकुटं चैव (for °) D1 स्वर्णसूत्रं (for ब्रह्म°) K2 च हेमकम्, D6 तत परम् (for तथापरम्) —After line 102, K1 s s Ñ2 V1 s B D G3 ins

कटके कुण्डले चैव ब्रह्मसूत्रं तथापरम् ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देयानि भारत ।
वाच्यमाने च विप्रेभ्यो राजन्पर्वणि पर्वणि ॥
जातिं देशं च सत्त्वं च माहात्म्यं भरतर्षभ ।
धर्मं वृत्तिं च विज्ञाय क्षत्रियाणां नराधिप ॥
स्वस्ति वाच्य द्विजानादौ ततः कार्यं प्रवर्तते ।
समाप्ते पर्वणि ततः स्वशक्त्या तर्पयेद्विजान् ॥
आदौ तु भरतश्रेष्ठ गन्धमाल्यार्चितान्द्विजान् ।
विधिवद्भोजयेद्राजन्मधुपायसमुत्तमम् ॥

ततो मूलफलप्रायं पायसं मधुसर्पिषा ।
आस्तिके भोजयेद्राजन्दद्याच्चैव गुडोदनम् ।
अपूपैश्चैव पूपैश्च मोदकैश्च समन्वितम् ॥
सभापर्वणि राजेन्द्र हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ।
आरण्यके मूलफलैस्तर्पयेत द्विजोत्तमान् ॥
आरण्यपर्वमासाद्य जलकुम्भं प्रदापयेत् ।
तर्पणानि च मुख्यानि वन्यमूलफलानि च ।
सर्वकामगुणोपेतं विप्रेभ्योऽन्नं प्रदापयेत् ॥
विराटपर्वणि तथा वासांसि विविधानि च ॥

18** वस्त्रं चैव विचित्रं च गन्धं चैव विशेषतः ।
देवयत्पूजयेत्स तु विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥

[G3 om line 1 —(L 1) D5 (marg. lin. as above) गार्क्षीरं च (for गन्धं चैव) D1 गन्धश्चैव तथैव च (for °) —(L 2) K3 D1 भक्त्या, K4 B3 तु च, Ñ2 V2 D1 ₂ तस्य (for त तु) B3 देवान् पूजयित्वा तु (for °)]

While K1 ins after line 103

19** दंपती परिधानं च देयं स्वर्णं तथा वसु ॥
पितरः पितृलोकस्था जल्पन्ति बहुशो वचः ।
कोऽपि मत्कुले भूयाद्धरिवंशं शृणोति यः ।
नूनं वै तारितास्तेन वयं तुष्टा परंपदम् ॥
श्रुते तु हरिवंशे वै ददाम पुत्रसंततिम् ।
पुत्रवान्स भवेन्नूनं दश जन्मानि पञ्च च ॥
पुत्रान्पवित्रानाप्नोति बहुकर्मकरानपि ।
वैष्णवान्विष्णुभक्तांश्च द्विजभक्तांस्तथैव च ॥
हरिवंशस्य वै श्रोता पुत्रान्प्राप्स्यसम शुभम् ॥

— Before line 103 K3 ins वैशंपायन उवाच —(L 103) V1 B3 Dn Ds1 D1 ₄₋₆ भारते (for °त) —(L 104) K4 D5 विप्रेन्द्र (for विप्रेभ्यो) G3 वाचकेभ्यश्च विप्रेभ्यो, G1 वाच्यमानेषु विप्रेषु (for °) K2 इदं भोज्यममत्सरम् (for °) — K3 om lines 105-107 —(L 105) Ñ2 B1 Dn D5 सत्य (for सत्त्व) T1 ₂ G1 ₆ M2 ₄ साम्यं च (for माहात्म्य) —(L 106) V2 ₂ Ds1 D2 ₅ ₆ धर्मवृत्तिं, D2 धर्मवृत्त, D4 (marg as above) धर्मं स्पृष्ट्वा; T2 G2 ₃ ₅ M1 धर्मवृद्धिं T2 धर्ममर्थं (for धर्मवृत्तिं) Ś1 विशेषतः, B3 तथैव च, G3 नरर्षभ (for नराधिप) —(L 107) V2 Poona ed वाच्य (for वाच्य) T2 द्विजांश्चैव, G1 द्विजाश्चैव, G2 M2 ₄ द्विजैश्चैव (for द्विजानादौ) T1 स्वस्ति वाच्य द्विजैश्चैव, G3 स्वस्ति वाच्य द्विजान्साधून् (for °) B3 D5 कार्ये (for कार्यं) Ñ2 Dn G3 प्रवर्तयेत्, T2 G2 M2 °र्तनम् (for °र्तते) Ś1 D5 तत (D5 स्वस्ति) कार्यं प्रवर्तयेत्, T1 G1 ₄ M2 ततः कार्यप्रवर्तनम् (for °) —(L 108) K3 समाप्ते हरिवंशे तु (for °) Ś1 B3 D5 पूजयेत् (for तर्प°) — For line 109, K Ñ2 V1 ₂ B D subst

20** आदौ तु वाचकं चैव वस्त्रगन्धसमन्वितम् ॥
[D5 वस्त्र (for वस्त्र)]

While T1 ₂ G1 ₃₋₅ M2 ₄ ins after line 109

21** पीतोऽमे भरतश्रेष्ठ गन्धमाल्योपशोभिताद्विजान् ।

— M2 om lines 110-112 —(L 110) V1 विप्रान् (for राजन्) — Dn Bom Poona eds मधुपायससंयुतम् (for °). —(L 111) Ś1 फल राजन्, K4 फलं प्राय, D5 फलं प्राज्य (for फलप्राय) T2 G1 ₂ पयसा (for पायसं) —(L 112) K3 आस्तिक्यादौ, D1 ((ed) °कान् (for °के). D5 भोजनं च द्विजेन्द्राय (for °) D1 ₅ तथा चैव (for दद्या चैव) Ñ2 गुडोदकम्, T1 G3 गुणोदनम् (for गुडो°) K4 मधुपायसमुत्तमम् (for °) — After line 112, T1 ₂ G1 ₃ ₅ M4 ins

22** ततः सर्वगुणोपेतमन्नं सभापर्वणि ।

— M2 om lines 113-114 —(L 113) Ś1 [अ]पिसिद्धैश्च, D5 [ए]व सूपैश्च (for [ए]व पूपैश्च) D4 शर्करादुग्धसंयुक्तं, T1 ₂ G1 ₃₋₅ M4 फलैश्च पुष्पैश्च तथा (for °) V1 मोदकं, D1 अपूपैश्च (for मोदकैश्च) — K2 om lines 114-116 —(L 115) T1 ₂ G1 ₃ ₅ M2 ₄ अरण्ये फलमूलैश्च (for °) K3 तर्पयेच्च द्विजोत्तमं, T1 ₂ G1 ₃ M2 ₄ तर्पणं कारयेद्वुध (T2 G1 M4 °द्वुधान्, G3 [sup lin] °द्विज) (for °) —(L 116) K1 ₄ Ñ2 V1 B3 D1 ₂ ₆ अरण्यं (for आरण्य) Ś1 V1 B3 D3 आरण्यपर्वं चासाद्य, B1 Dn D5 अरण्यपर्वं आ°; D5 T1 ₂ G1 ₃ ₅ M2 ₄ आरण्य(T2 G3 M4 आरण्य)पर्वणि तथा (for °) Ś1 K1 B Dn D5 D6 ₄ ₆ G4 कुम्भान् (for कुम्भं) — U(ed) om line 117 —(L 117) K3 ₄ D1 वन, Ñ2 रक्ष (for वन्य) Ś1 वन्यमूलफल तथा (for °) —(L 118) T1 ₂ G3 ₃ ₅ M2 ₄ अन्न दद्याद्द्विजातिषु (for °) —(L 119) T1 ₂ G3 ₃₋₅ M2 ₄ वस्त्राणि (for वासांसि). — After line 119 D5 T1 ₂ G1 ₃₋₅ M2 ₄ ins

उद्योगे भरतश्रेष्ठ सर्वकामगुणान्वितम् ।
भोजनं भोजयेद्विप्रान्गन्धमाल्यैरलङ्कृतान् ॥
भीष्मपर्वणि राजेन्द्र दत्त्वा यानमनुत्तमम् ।
ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात्सुसंस्कृतम् ॥
द्रोणपर्वणि विप्रेभ्यो भोजनं परमार्चितम् ।
शराश्च देया राजेन्द्र चापान्यसिवरास्तथा ॥
कर्णपर्वण्यपि तथा भोजनं सार्वकामिकम् ।
शल्यपर्वणि राजेन्द्र मोदकैः सगुडौदनैः ॥
अपूपैस्तर्पणैश्चैव सर्वमन्नं प्रदापयेत् ॥
गदापर्वण्यपि तथा मुद्गमिश्रं प्रदापयेत् ॥
स्त्रीपर्वणि तथा रत्नैस्तर्पयेत द्विजोत्तमान् ।
घृतौदनं पुरस्ताच्च ऐषीके दापयेत्पुनः ।
ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात्सुसंस्कृतम् ॥
शान्तिपर्वण्यपि गते हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ॥
आश्वमेधिकमासाद्य भोजनं सार्वकामिकम् ।
तथाश्रमनिवासे तु हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ॥
मौसले सार्वगुणिकं गन्धमाल्यानुलेपनम् ।
महाप्रस्थानिके तद्वत्सर्वकामगुणान्वितम् ॥

23** कांस्योपदोहना गाश्च कारणार्थं प्रदापयेत् ॥

— (L. 120) Ś1 D3 गुणान्विते, D6 समन्वितम् (for °गुणा°) — For line 120 K3 subst

24** सुवर्णं च तथा दद्यादुद्योगे च श्रुते तथा ।

— K3 om line 121 — (L. 121) B3 T1 M3-4 भोजयेद्भोजनं विप्रान् D. G1 भोजने भोजने विप्रान् (for °) V1 अलङ्कृत° D3 °कृतम् T2 G1-3 M3-4 विभूषितान्, G4 विभूषिता (for अलङ्कृतान्) T3 गन्धपुष्पैर्विभूषितान् (for °) — (L. 122) K3 वै दद्याद् (for राजेन्द्र) D6 T1 G3-5 om (hapl.) lines 122b 123a Ś1 B3 D3 पानम् K3 दानम् (for यानम्) K3 अत्र पाने च भारत, V1 दत्त्वा यानसमन्वितम्, D3 अपूपांश्च वरांस्तथा, T3 G1 M3-4 दद्याच्छानीयमुत्तमम्, G4 दत्त्वा पानकमुत्तमम् (for °) — After line 122, K3 ins

25** भोजनं चैव मृष्टान्नमष्टौ दानानि दापयेत् ॥

— K3 D6 om lines 123-125 — (L. 124) K3 D1 भोजनं परमोचितम् (for °) — For line 124 T3 G1 M3-4 subst

26** सर्वकामगुणोपेतं द्रोणपर्वणि भारत ।

— (L. 125) D4 (marg. as above) ददाद् (for शराश्च) K1 धरम्, V1 D4 वरान् (for °वराः) — After line 125, D6 T1-3 G1-3-5 M3-4 ins

27** चर्मरत्नान्यलंकारान्पूजयेच्च द्विजोत्तमान् ।
[D6 G4 चर्म (for चर्म) G3 [अ]लंकारैर् (for °कारान्) G4 भोजयेच्च (for पूज°)]

— (L. 126) K1 D1 (marg. as above) [अ]पि सदा, K3 राजेन्द्र D6 विविधं T1-2 G3-5 M3-4 [अ]पि गते (for [अ]पि तथा) K3 भोजनं च सदैमकम्, G4 °येत्सार्वकालिकम् (for b) — After line 126, Ś1 K1-3-4 Ñ2 V1-3 B1-3 D G2 ins

28* विप्रेभ्यः सत्कृतं सम्यग्दद्यात्स्वर्थसमानम् ।
[B3 D4 (marg. as above) वचनं (for सत्कृतं) D3 प्रार्थितं, G3 सत्कृत (for सम्यग्)]

— B3 om line 127 — (L. 127) T3 G2 लड्डुकैः, M3-4 मण्डकैः (for मोदकैः) D3 G4 सगुडोदकैः (for °डौदनैः) T1 G5 मण्डकैः सगुडोदनैः (for b) — (L. 128) V2 T1-2 G1-3-5 M3-4 सापूपैश्च (for अ°) K1-3 D5 सर्पिर्भिश्च, B1 सर्पिषैश्च D3-5 सर्पिषैः, D6 सर्पिषा (for तर्पणैश्च) V1 सापूपैस्तर्पणाद्यैश्च (for a) T1-2 G3-5 M3-4 पुष्कलम् (for सर्वम्) K1 D1 रत्न (for अन्न) K3 शक्त्या दानानि दापयेत् (for b) — K1 D4 G1 om line 129 — (L. 129) K3 मधुमिश्रं तथा वसु (for b) — For line 129 T1-2 G1-3-5 M3-4 subst

29** सौप्तिके पर्वणि तथा भोजनं सार्वकामिकम् ॥

— (L. 130) V1 स्त्रीपर्वण्यपि रत्नैश्च (for a) T1-2 G1-3-5 M3-4 तर्पयित्वा (for °येत) Ś1 द्विजान्नरः (for द्विजोत्तमान्) K1 D4 रत्नैस्तर्पयेत द्विजान्, K3 रत्नैश्च तर्पयेद्द्विजान्, Ñ2 V3 अथो (V3 रत्नैः) संतर्पयेद्द्विजान्, B1 तर्पयेद्विविधान्द्विजान्, D6 रत्नैस्तु तर्पयेद्द्विजान् (for b) — T1 G3-5 om line 131 — (L. 131) Ś1 नर, B3 T3 G3-4 पुष्प (for पुनः) K3 ऐषीके स्वर्णमेव च (for b) — K3 om line 132 — (L. 132) V3 गुणोपेतम् (for °पेतम्) K3 दत्त्वा (for दद्यात्) — (L. 133) Ś1 B1-3 D5 D1-3 T1 G1-4 तथा (for गते) Ś1 कृसरं (for हविष्यं) K3 हविष्यं भोजनं वसु, G2 °ष्यं पायसान्वितम् (for b) — After line 133, T3 G1 M3-4 ins

30** अनुशासनिके राजन्मृष्टान्नं भोजयेद्द्विजान् ।
[M3-4 पायसं (for मृष्टान्नं)]

— (L. 134) K3 आश्वमेधिके सुवर्णं वै (hypermetric) (for a) K3 om lines 134b 135a — (L. 135) D4 निवासेषु (for °से तु) T1-2 G1-3 M3-4 ततः आश्रमवासे तु (for a) — (L. 136) मौसले पर्वणि तथा (for a) K3 भोजनं सर्वकामिकम्, D6 गन्धमाल्यानुपने ; T1-2 C1-3-5

स्वर्गपर्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ॥
हरिवंशसमाप्तौ तु सहस्रं भोजयेद्द्विजान् ।
पारणे पारणे राजन्यथावद्भरतर्षभ ॥
समाप्य सर्वाः प्रयतः संहिताः शास्त्रकोविदः ।
शुभे देशे निवेश्याथ क्षौमवस्त्राभिसंवृताः ॥
शुक्लाम्बरधरः स्रग्वी शुचिर्भूत्वा स्वलंकृतः ।

Ms 4 °ल्पपुरस्कृतम् (for °). — K3-4 D1 3 om lines 137-139. — (L. 137) Ś1 V2 3 T1 2 G1 3-5 M2 4 दद्यात् (for तद्वत्) T1, 2 G1, 3 5 M2 4 पानीयं क्षीरमेव च; G3 भोजनं पायसान्वितम् (for °). — For line 137, D3 subst. :

31** प्रस्थाने भरतश्रेष्ठ दद्याच्चोपानहौ शुभौ ।

While D2 subst. for line 137 :

32** प्रास्थानिके तथा पर्वे मिष्टान्नं दापयेद्द्विजान् ॥

— For line 138, T1, 2 G1, 3-5 M1, 4 subst. :

33** स्वर्गारोहणके दद्याद्भोजनं सर्वकामिकम् ॥
[G3 भोजनं पायसान्वितम् (for °)]

— After line 138, D5 ins :

34** सुवर्णेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ॥

— For line 139, Ś1 subst. :

35** हरिवंशे तत पर्वे पायसं तत्र भोजनम् ।

While D6 T1, 2 G1 3 5 M2 4 subst. for line 139.

36** हरिवंशे तु वै देयं यथाख्य दापितं गृहे ।

[D6 (marg) पायसं तत्र भोजयेत्; G3 यदन्यद्दयित भवेत्, M3 4 यच्चान्यद्दयितं गृहम् (for °).]

— After line 139, K N2 V1, 2 B Dn D2 D1 3 4, 6 ins. :

37** हरिवंशे तथा पर्वे पायसं तत्र भोजयेत् ।

[K3 D4 तथा सर्वे; K4 तथा पुण्य; B Dn D2 पर्वणि च; D3 तथा पर्व (for तथा पर्वे). K2 पायसं शर्करमिश्रितम् (for °).]

D1 cont. :

38** निष्कमात्रसुवर्णेन पुस्तकं च प्रदापयेत् ।
श्रवणेन च दानेन पुत्रप्राप्तिर्न संशयः ॥

On the other hand, Dn D2 Bom. Poona Cal eds G(ed.) ins. after line 139 :

39** शालेका निष्कसंयुक्ता ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
तदर्धेनापि दातव्या दरिद्रेणापि पार्थिव ॥
प्रतिपर्वसमाप्तौ तु पुस्तकं वै विचक्षण ।
सुवर्णेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ॥
श्लोकं वा श्लोकपादं वा अक्षरं वा नृपात्मज ।
शृणुयाद्यश्चित्तस्तु स विष्णुदयितो भवेत् ॥
व्यासं चैव सपत्नीकं पूजयेच्च यथाविधि ।
लक्ष्मीनारायणं देवं पूजितं तत्र पूजयेत् ॥
वाचकं पूजयेद्यस्तु भूमिवस्त्रसुधेनुभिः ।
विष्णुः सपूजितस्तेन च साक्षाद्वरप्रदो ध्रुवः ॥

[— After line 2, D5 ins :

39A** लक्ष्मीनारायणौ पूज्यौ गन्धपुष्पाक्षतैः ॥
उमामहेश्वरं चैव तदग्रे स्थापयेत्सुधीः ।
पुस्तकं पूजयित्वा तु वस्त्रगन्धाद्यलंकृतम् ।
श्रवणं हरिवंशस्य कर्तव्यं च यथाविधि ॥
वाचकं वस्त्रकेयूरं कुण्डलाभरणादिकम् ।
उमामहेश्वरं चैव दापयेच्च यथाविधि ॥
पुस्तकं हरिवंशस्य वाचकाय प्रदापयेत् ॥
जुहुयाच्च दशांशेन तिलाज्यपरिप्लुतैः ॥
एकादश सुवर्णनिष्काः प्रदातव्या च दक्षिणा ॥]

— K2 om. line 140. — (L. 140) T1, 2 G1, 3-5 M1 4 पारिते (for the second पारणे). T1 2 G1 3 यथान्यायं भरतर्षभ (for °). — (L. 141) Ś1 सर्वां (for सर्वाः). K2 श्रुत्वा च हरिवंशं वै ; T1 2 G1 3-5 M1, 4 समापयित्वा संवृत (for °). Ś1 संहितां (for °ताः) T1, 2 G1 3-5 M1, 4 सर्वामेव तु संहिताम् (for °). — K2 om. line 142. — (L. 142) D1 द्विजे (for देशे) Ś1 K1 N2 V2 B2 3 D2 D1 6 संवृत. ; K3 4 D1, 3, 4 शोभिता (for संवृता.) D6 क्षौमवस्त्रादिनावृत ; T1 2 G1 3-5 M1 4 क्षौमवस्त्रेण संवृत (for °). — (L. 143) Dn Bom. Poona eds धीमान् (for स्रग्वी). K2 प्रिया सह (sic) (for स्वलंकृत). — After line 143, K2 ins. :

40** पुस्तकं प्रयत पूज्य स्वर्णरत्नैः सुपुष्पकैः ।
प्रार्थयेत ततो नूनं सर्वकामान्यथेप्सितान् ।
अञ्जल्यर्घ्यं कराभ्यां च गृहीत्वा तत्र दैवती ।
(अथ प्रार्थना ।)
ॐ ब्रह्मविष्णो महेशान पुत्रान्देहि ममाव्ययान् ।
सावित्रीसहितो ब्रह्मँल्लक्ष्मीसहित केशव ॥
पार्वतीसहित स्वामिन्देहि पुत्रान्दहरम् च ॥
पुस्तदानेन देवेश पुत्रवन्तं कुरुष्व माम् ।
(इति प्रार्थना ।)
प्रदक्षिणा नमस्कारो हरौ पुस्तकमेव च ।
अथ देवाधिदेवेश लक्ष्मीकान्त नमोऽस्तु ते ।
जय त्वं जगतां नाथ कामनां मम पूरय ॥
यं यं चिन्तयते कामं तं तमाप्नोति निश्चितम् ॥
हरिवंशं शृणोति येन तस्य दत्तपतो भव ॥
विष्णुरेव महायोगी योगेन स्तूयते हि यः ।
स्तूयते ब्रह्मरुद्रैश्च ऋषिभिः सुरैरेव च ।
स्तूयते संहितैश्च प्रसन्नवदनो मे ॥

अर्चयेत यथान्याय गन्धमाल्यै पृथक्पृथक् ॥
सहितापुस्तकान्राजन्भयत सुसमाहितः ।
भक्ष्यैर्मांसैश्च पेयैश्च कामैश्च विविधै शुभै. ।
हिरण्य च सुवर्णं च दक्षिणामथ दापयेत् ।
देवता कीर्तयेत्सर्वा नरनारायणौ तथा ॥
ततो गन्धैश्च माल्यैश्च स्वलङ्कृत्य द्विजोत्तमान् ।

तर्पयेद्विविधै कामैर्दानैश्चोच्चावचैस्तथा ॥
अतिरात्रस्य यज्ञस्य फल प्राप्नोति मानवः ।
प्राप्नुयाच्च क्रतुफल तथा पर्वणि पर्वणि ॥
वाचकं भरतश्रेष्ठ भोजयित्वा स्वलङ्कृतम् ।
वाचक· परितुष्टश्च शुभा प्रीतिमनुत्तमाम् ॥
ततो हि वरण कार्यं द्विजाना भरतर्षभ ॥

— K3 om lines 144 173 — (L. 144) T1 s G1 s M1 s अर्चयित्वा G4 तर्पयित्वा Bom Poona eds अर्चयत्तं (for °येत) — After line 144 D6 ins

41** कृत्वा ग्नौत्ममि· कर्वैर्मूर्तिं नारायणस्य तु ।
नरस्य दशमि कर्वैं सुवर्णस्य नराधिप ॥
भूपणै· समलङ्कृत्य प्रतिष्ठा कारयेत्तयो ।
महापुरुषसूक्तेन ह्यभिषेक तु कारयेत् ॥
पूजयित्वा गन्धमाल्यै स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
जुहुयाद्वैष्णवैर्मन्त्रैरष्टोत्तरशत तिलै ॥
होमान्ते मूर्तिसहित हरिवंशस्य पुस्तकम् ।
पूजयेत्प्रयतो भूत्वा श्रद्धानेन चेतसा ॥
सवालकारसयुक्त मूर्तियुक्त सपट्टकम् ।
पितृपुष्टद्यपुत्रमाचार्याय निवेदयेत् ॥
ततश्च ब्राह्मणान्राजन्भयत शिष्टमानस ।

— T1 s G1 s s M1 s om line 145 — (L. 145) Dn1 D3–6 पुस्तक (for °कान्) K1 s s Ñ2 V1 s D2 s s G2 शिष्टसंमता (K4 D4 [marg] °मिता)न्, Dn1 D6 शिष्टसमत D4 (marg as above) शिष्टसमवान् (for सुसमाहित) — (L. 146) D2 भक्ष्यैश्च (for मांसैश्च) D6 विविधै· (for पयैश्च) Ś1 B2 G3 भक्ष्यैर्माल्यैश्च पेयैश्च D4 भक्ष्यै मांसै पायसैश्च T1 s G1 s s M1 s भक्ष्यै पेयैश्च लेह्यैश्च (for °) D4 लाद्यैश्च D6 वासोभिर् (for कामैश्च) — (L. 147) D4 (marg) रजत (for हिरण्य) Dn ग्रा च वस्त्रं च; D1 रजत चैव (for च सुवर्णं च) — After line 147 Dn Bom Poona Cal eds G(ed) ins

42** सर्वत्र त्रिपलं स्वर्णं दातव्य प्रयतात्मना ।
तदर्धं पादशेषं वा वित्तशाठ्यविवर्जितम् ॥
यद्यदेवात्मनाऽभीष्टं तत्तद्देय द्विजातये ।
सर्वथा तोषयेद्भक्त्या वाचक गुरुमात्मन· ॥

— (L. 148) K1 कीर्तयन् (for °यत्) T1 s G1 s s M1 s उभौ (for तथा) G4 नरनारायण प्रभुम् (for °) — (L. 149) T1 s G1 s s M1 s नाना (for ततो) T1 s G1 s अलकृत्य, Bom Poona eds स्वलङ्कृत (for °कृत्य) Ñ2 मनोरमान् (for द्विजोत्तमान्) — (L. 150) Ś1 T1 s G1 s s M1 s शुभै (for तथा) — T1 s G1 s–s om lines 151–152 — K1 s s Ñ2 V1 s B D ins after line 152 T1 s G1 s s M1 s after line 150

43** वाचको भरतश्रेष्ठ व्यक्ताक्षरपदस्वर ।
भविष्य श्रावयेद्विप्रान्भारत भरतर्षभ ।
सुवर्णस्तु द्विजेन्द्रेषु यथाव सप्रदापयेत् ॥

[(L. 1) T1 G1 s s M1 s वाचको धीनवत्सश्च (for °) T1 s G2 s M4 दिव्याक्षर (for व्यक्ता°) D4 पट्टुस्वन (for पदस्वर) — (L. 2) K1 वाचयेद् (for श्राव°) B2 D2 D4 s T1 s G1 s s M1 s विद्वान् (for विप्रान्) D4 भविष्य वाचयेद्विद्वान् (for °) T1 s G1 s s M1 s वरेष्व (for भारत) — (L. 3) K1 Dn सपूजयेत्, V2 °कारयेत् (for °दापयेत्) T1 s G1 s–s M1 s यथाव कुरुनन्दन (for °)]

— (L. 153) V1 सुसस्कृत (for स्वलङ्कृतम्) D6 (marg as above) T1 s G1 s s M1 s सर्वैं कामैश्च तोषयेत् (for °) — Ś1 D6 G3 s ins after line 153 K1 s s Ñ2 V1 s B Dn D2 D1 s T1 s G1 s s M1 s after line 154

44** ब्राह्मणेषु तु तुष्टेषु प्रसन्ना सर्वदेवता ।

[Ś1 T1 s G1 s s M1 s प्रसन्नेषु, D6 सुतुष्टेषु (for तु तु°) D1 ब्राह्मणे परितुष्टे तु (for °)]

D6 cont

45** अनेन विधिना यस्तु हरिवंश शृणोति हि ।
अतिरात्रस्य यज्ञस्य फल प्राप्नोति मानव· ॥
वित्तशाठ्य समाश्रित्य यो तु कुर्यादिमं विधिम् ।
यथोक्त न फल तस्य भवेदिह न संशय ॥

While D2 ins after line 153

46** श्रुत्वा सपुस्तक देय प्रतिमा पर्वणि तथा ।
आचार्याय प्रयत्नेन तोषयेद्ब्राह्मण तथा ॥

— For line 154 K1 s s Ñ2 V1 s B D T1 s G1 s–s M1 s subst

47** वाचके परितुष्टे तु शुभा प्रीतिरनुत्तमा ।

[D6 T2 G1 s M1 मम (for शुभा) T1 G2 s मम तुष्टिर नुत्तमा (for °)]

— (L. 155) Dn हि तोषण, T1 G1 s निर्वापण; T1 G1 M1 s निर्वपनं (for हि वरणं) T2 G2 s भवता (for द्विजानां) — After line 155 Ś Ñ2 V1 s B1 s Dn D2 D6 T1 s G1 s s M1 s ins

48** सर्वकामैर्यथान्यायं साधुभिश्च पृथग्विधै ।

इत्येष विधिरुद्दिष्टो मया ते द्विपदा वर ।

[D6 T1 2 G1 4-5 M2 4 यथावत् (for °न्यायं) Dn D6 यथाक्रमम् (for पृथग्विधं) T1 2 G1 2 5 M2 4 मृदु (G3 वत्सु)- भिश्च जनाधिप (for °)]

— (L 156) T1 2 G1 3-5 M2 4 मया वै नृप (G3 नृपति)- सत्तम (for °) — T1 2 G2 3-5 M2 4 ins after line 157 D6 after the colophon

40** जनमेजय ।

हरिवंशमिम पुण्यं विधिना केन सुव्रत ।
शृणुयात्पुरुषो नित्यं पठेच्च नियतात्मवान् ॥
वैशंपायन ।
तथा वक्ष्यामि ते सर्वं शृणुष्वैकमना नृप ।
नमस्कृत्य जगन्नाथं देवं नारायणं हरिम् ।
पाराशर्यं तथा व्यासं मां च त्वां च जगत्पते ।
अर्चयेत्पुस्तकं पूर्वं गन्धपुष्पादिना सह ।
स्नात्वा शुचि प्रसन्नात्मा सव्येनादाय पुस्तकम् ।
दक्षिणेन नमस्कृत्य करेण विधिना नर ॥
अध्यायमेकं देवेभ्य श्रावयेत सदा नर ।
गन्धर्वेभ्य पिशाचेभ्यो गुह्यकेभ्यस्तथैव च ॥
वाग्यत प्रयतो भूत्वा एकमध्यायमाचरेत् ।
ततश्चापि यथाशक्ति पठेत नियतात्मवान् ॥
श्रावयेत्सततं विप्रो नित्यं देवेश्वरे हरौ ।
सुप्ते तु ऐ तथा क्रोधे देवकार्ये तथैव च ॥
पितृकार्ये तथा याने विवाहे मङ्गलेऽपि च ।
सायं प्रात सदा राजन्मन क्षोभे तथैव च ॥
विद्यारम्भे तथा प्राप्ते विद्याग्रहणसंनिधौ ।
वाचयेत महाराज तत्र तत्र समुद्भवे ॥
चरितं देवदेवस्य पुण्यात्पुण्यं दिवानिशम् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पठेद्वंश हरेर्नृप ॥
न नास्तिकेषु वक्तव्य कृतघ्ने न च पापिषु ।
वाचयन्नपि राजेन्द्र यदा तूष्णीं तु भवत ।
अन्यथा किल्बिषी राजन्नात्र कार्या विचारणा ॥
चतुर्वर्गप्रदं नित्यं चरितं केशवस्य ॥ ।
तस्माद्धि भवता नित्यं श्रोतव्यं सर्वत्र भारत ॥
शुश्रूषये च वक्तव्यं नमस्कृत्य जनार्दनम् ।
नियमस्थ शुचि श्रोता शृणुयादनन्यमानस ॥
इदं चान्यपरं राजञ्शृणु यत्नपरो भव ।
पारणस्यममैवेनात्पात्रे दर्भांस्समानयेत् ॥
उदकुम्भान्समानीय पुर्णांस्तारम्भमाहित ।
समाप्ते पारणे राजन्ज्ञानं तेन समारभेत् ॥
वाचकस्यापि राजेन्द्र रूक्म वासोयुग ददेत् ।
माणिक्यं हाटकं चापि भूमिं गाश्चापि यत्नत ॥
तेन प्रीतो हरिर्विष्णुरात्मसायुज्यमाप्नुयात् ॥
इदं पुण्यमिदं पुण्यमित्युवाच महामुनि ॥
य श्रावयेद्धरेर्नित्यं यथाशक्ति नर सदा ।
हरेर्वंश हरेर्वंश इति वा नित्यमाचरेत् ॥
हरिवंशे स्थिते राजन्को नाम नरकं व्रजेत् ।
कृपणो वा यदि स्यात्तु कस्माहुर्नरके भयम् ॥
पुनश्च श्रवणे राजन्पारणे च नरोत्तम ।
तस्मात्तत्तत्त्ववता नित्यं श्रेयश्च परमृच्छति ॥
सूत उवाच ।
इत्येतत्पारणे पुण्य श्रवणेषु च यो विधि ।
प्रोक्तवेती मया विप्र महाभारतकीर्तने ॥
महाग्रन्थं महार्थं च महद्युद्धसमाश्रयम् ।
महद्भिर्धार्यते यस्मान्महाभारतमुच्यते ॥
भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्तयेत् ।
भारतं भवने यस्य तस्य हस्ते गतो जय ॥
य शृणोति विधिवेन संहिता
श्रावयेद्द्विजवराश्च भक्तित ।
सोत्तमां गतिमवाप्य मोदते
देवसंघसहितस्त्रिविष्टपे ॥
द्वैपायनोष्ठपुटनि सृतमप्रमेयं
पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।
यो भारत समधिगच्छति वाच्यमानं
किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥
यो गोशतं कनकशृङ्गमयं प्रदद्या
द्विप्राय वेदविदुषे विनयान्विताय ।
पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च नित्यं
तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चैव ॥
इत्युक्त्वा विरराजैवं व्यासशिष्यो महातपा ॥
जनमेजयस्तु राजर्षिर्विष्णोर्भक्तिं समुद्वहन् ।
शशास च नृपो राजा राज्यं निहतकण्टकम् ॥

Colophon

[G4 om lines 1 2 (with the ref) G4 om the ref — (L 5) G4 व्यासं (for पाराशर्यं). — (L 6) D6 पूजयेत् (for अर्च°) M3 मान्यादिना (for पुष्पा°). G3 गन्धपुष्पादिभि सह, M2 °माल्यादिना तथा (for °). — (L 9) D6 भावेनात्मसमाहित (for °) — (L 13) M2 भक्त (for नित्य) — (L 14) G4 सुप्तदु गीतवत् क्रोधे (for °). — (L 15) T2 G4 [प्र]याणे (for याने), — (L 16) G5 तस्माद्वै तु विशेषेण (for °) — (L 18) D6 समाश्रये (for समुद्भवे) — (L 20) M2 4 नर (for नृप). D6 पठेत नियतात्मवान् (for °) — (L 21) D6 M2 न कृत- घ्नेषु पापिषु, T2 M4 कृतघ्नेषु न पा°, G5 न कृतघ्ने न पापिषु (for °) — (L 22) D6 G5 वाचयित्वाथ भवत (for °) (L 25) T2 G2 M2 4 5 नराः (for हि भवता) (L 29) G4 पारणे तत्र एव तु (for °) G5 देह (for यत्नेन) G4 समर्पयेत् (for समान°) — (L 30) M2 तत्पुस्त (for °पुष्पान्)

श्रद्दधानेन वै भाव्यं यन्मा त्वं परिपृच्छसि ॥

— (L. 31) D6 M3 समाचरेत् (for °रजे°) — (L. 33) G1 माणिक्यहारान्वा (for °) I3 M3 गा (for गाश्च) — (L. 36) D6 C3 4 M4 आवयेदाश्रयेत्तीन (for °) — (L. 37) D6 T3 G1 उच्चरेत् (for आच°) — (L. 38) T3 (*inf lin*) G1 3 हरिवंशाभिधानो राजन् (for °) — (L. 39) D6 भारत (for कस्य) — (L. 40) T3 नृपोत्तम (for नरो°) — (L. 41) D6 मनसा यजताराजन् T1 G3 तत स्यावान वाचिय (for °) T1 G3 M3 इत्यत्रा, T3 G1 M4 इत्यत्रात् (कच्छति) — D6 T3 G1 3 om the ref — (L. 42) D6 धारणे (for पा°) — (L. 43) D6 प्राकृतत्व (for प्रोक्तावेतौ) M3 मया (for मया) — (L. 44) T1 G3 5 मवाक्यमस्य माहात्म्यं (for °) T1 महद्धन, T3 महाद्य (for मह द्भुत) — (L. 45) G1 साध्यते (for धार्यते) — D6 om lines 47-48 — (L. 46) G3 यश (for नित्य) — After line 46 G3 ins

49A** उभौ सुकृतिनौ लोके कृष्णश्रीतिसम°वतौ

(नियत स्वर्गगामिनौ) ॥

भारतादिविध पुण्य भारते विविधा कथा ।

भारत सेवते °ध श्रीर्मं पुरुषाग्रवान्

(स याति परम पदम्) ॥

भारत सर्वशास्त्राणामुत्तम भरतर्षभ ॥

भ रतात्प्राप्यते श्रेयो मोक्षस्तेन ब्रवीमि ते ।

महाभारतम द् र न छिनि गा च सरस्वतीम् ।

ब्राह्मणा केशवं चैव श्रावयन्नाव सीदन्ति

(सीदन्नाप्नोति) ॥

द्वै मायारणे पुण्ये भारते भरतर्षभ ।

आदौ चान्ते च मध्ये च हरि सर्वत्र गीयते ॥

यत्र विष्णुकथा दि या श्रूयते न सनातन ।

तच्छ्रोतव्यं मनु ष्येण पर पदमिहेच्छता ॥

तत् ० * * महार्ह च महद्दुःखशमनम् ।

महद्भिर्भिचते यस्मा महाभारतमुच्यते ॥

भारत वेद संहिता (७००)

आवयेद्रत्नाढ्य भाक्तिमा

सोऽसमा गतिमवाप्य मोदते ।

देवसघलाहिरभिविष्ठे

पुष्पचैत्र देवक वीर्यवान् ॥

— (L. 47) T1 G3-5 विद्यते (for भवते) — G3 om lines 48-49 — (L. 48) T3 M3 विधिनेह (for विधिवेन) — (L. 49) G1 द्विजराज्य (for °वराय) — (L. 56) D6 G3 4 श्रद्दधय (G3 °तुरे) श्चाति (for °तुरे श्च्याद्) — (L. 57) D6 G1 स (G1) स्तुत्याय, G3 श्रियमाग° (for विनवा°) — (L. 58) D6 श्रृणु या निर, G3 य इमा श्रृणोति, G3 श्रृणोति नित्य (for श्रृणुवासदेमा) — (L. 59) D6 पुण्य (for तु य) — Before line 60 D6 ins सूत — (L. 61) G3 विष्णोर्वेदमनुत्तमम् (for °) — (L. 62) G3 श्रुत्वा शास्त्र स नृपो (for °)

COLOPHON — *Mention of the Epic* T3 G3 5 M4 — *Mention of Khila* D6 G1 — *Adhy name* T1 G3 पारायणे पारायणविधि, T3 श्रीपारणीये पारणाविधि, G3 श्रवण विधि, M3 4 पारणविधि — *Adhy no* T1 340, T3 334 G3 361, G1 357, G3 343, M3 4 308

— After the colophon D6 reads App I (No. 44)

— After the colophon T1 reads हरि ॐ ॥ श्रीहरिवंश समाप्त ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु । श्रीरामचन्द्राय नम ॥ मगल श्रीहम महश्रेयूना ॥ सीताराम मगल ॥ श्रीरंगशायी ॥ श्री पाशाले माकु नि ॥ आन्ध्रभाषाशाक्यमिद मी पाशाले तव पादावेव माकु गति अस्माक गति इत्यर्थ ॥ अत्र ग्रन्थसमाप्ति ॥ — After the colophon T3 reads दि 28 मार्च 1832 सवत्सरं यी ग्रन्थं सीतारामिलाचाय समस्यति देवरकोड वरेश्वर शास्त्रि कुलु वारणाशि रामस्वाम मा

— After the colophon G1 reads श्रीगोपालकृष्णाय नम ॥ श्रीरामकृष्णार्पणमस्तु ॥ बिंदुसततविसर्गविविक्ता श्री पङ्क्ति — ~ — समीक्ष्य सज्जना ॥ इद हरिवशपुस्तक कौशिकगोत्रतिलको सूरि निरूमलरवसार पुत्रन् आपेयगोत्रमुद्गार — — — माधिवन् गौवूरि रामन् स्वहस्तलिखित वाचकदोष क्षन्तुमर्हथ ॥ हरि ॐ जीयरतिरु वडिकल ॥

— After the colophon G3 reads श्रीकृष्णाय नम ॥ हरि ॐ । शुभ भवतु ॥ अत्र ग्रन्थसमाप्ति ॥

— After the colophon G1 reads हरि ॐ ॥ श्रीकृष्णाय नम ॥ कृष्णार्पणमस्तु ॥ श्रीवासुदेवार्पणमस्तु ॥ हरिवंश समाप्त ॥

— After the colophon, G1 reads हरि ॐ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ श्रीकृष्णाय नम ॥ हरिवश समाप्त ॥ अस्मद्गुरुचरणारविंदाभ्या नम ॥ श्रीवेदव्यासाय नम ॥ श्रीसरस्वत्यै नम ॥

49B** बिन्दु दुर्लिपि विसर्गाधिका

शुद्धपङ्क्तिपदभेदसूचिता ।

हस्तदोषमसबुद्धिपूर्वक

क्षन्तुमर्हथ समीक्ष्य सज्जना ॥

कदृष्टवपराध क्षन्तुमर्हन्ति सन्त ॥

यदक्षरं पद भ्रष्ट मात्राहीन तु यद्भवेत् ।

तत्सर्व क्षम्यता देव नारायण नमोऽस्तु ते ॥

विसर्गबिन्दुमात्राणि पदपादाक्षराणि च ॥

न्यूनानि चातिरिक्तानि क्षमस्व पुरुषोत्तम ॥

प्रमोदत नाम सवत्सरे मार्गशीर्षमासे । भानुवासरसु पंचमि तिथि यु शतभिश नक्षत्र यु कूडि न इन्द सुभदिनानि हरिवश लिखितं समाप्तम् ॥ इदं हरिवशपुस्तक कटवाडल महाराज रानश्री सुब्बयर स्वर ऊड पुस्तक लिखित कावरी नगर रामन् ॐ ॥

भारतश्रवणे राजन्पारणे च नृपोत्तम ।
सदा यत्नवता भाव्यं श्रेयस्तु परमिच्छता ॥
भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्तयेत् ।
भारतं भवने यस्य तस्य हस्तगतो जयः ॥
भारतं परमं पुण्यं भारते विविधाः कथाः ।
भारतं सेव्यते देवैर्भारतं परमं पदम् ॥
भारतं सर्वशास्त्राणामुत्तमं भरतर्षभ ।
भारतात्प्राप्यते मोक्षस्तथ्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
महाभारतमाख्यानं क्षितिं गां च सरस्वतीम् ।
ब्राह्मणं केशवं चैव कीर्तयन्नावसीदति ॥
वेदे रामायणे पुण्ये भारते भरतर्षभ ।
आदौ चान्ते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते ॥
यत्र विष्णुकथा दिव्याः श्रुतयश्च सनातनाः ।
तच्छ्रोतव्यं मनुष्येण परं पदमिहेच्छता ॥
एतत्पवित्रं परममेतद्धर्मनिदर्शनम् ।
एतत्सर्वगुणोपेतं श्रोतव्यं भूतिमिच्छता ॥

Colophon.

— After the colophon, M₃ ins.:

49C** व्यासायाप्रतिमेतिहासरचनोद्दामाय दुर्वादिनां
वाचावादिवराय सत्सुहृदिधानाय द्वीपद्विपे ।
[illegible]
[illegible] तुभ्यं नम ॥
[illegible] श्रीशाय गुणात्मने ।
[illegible] गुरवे [illegible] नमो नम ॥
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] नाम ॥
[illegible]
[illegible] (?) ।
[illegible] (?)
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

— After line 16, M₂ reads : [illegible] ॥

While M₄ reads after line 16 :

[illegible] ॥

— (L. 158) K₂ D₁₋₄ [illegible] (for °ले). K₃ D₂ [illegible] : D₃ [illegible] (for राजन्). K₁ Ñ₂ D₅ D₆ [illegible] (for °). K₁ V₂ D₁ ₄ ₅ द्विजोत्तम ; V₃ [illegible] ; D₅ [illegible] ; D₆ द्विजोत्तमः (for नृपोत्तम). — D₂ om. line 159. — (L. 159) Ś₁ [illegible] (for °). — (L. 160) D₃ [illegible] (for नित्यं). — D₂ om. lines 161–164. — (L. 161) D₁ [illegible] (for [illegible]). Ñ₂ [illegible] ; D₅ [illegible] (for [illegible]). — (L. 162) K₂ [illegible] : D₃ [illegible] (for °). — (L. 163) Bom. Poona eds. भारतं परिकीर्तयेत् (for °). — After line 163, Ś₁ ins. :

50** भारते विश्वस्येति भारतं तात उच्यते ।

— (L. 165) K₁ ₄ V₂ D₂ D₃ ₄ ₅ [illegible] ; D₁ ₄ [illegible] (for मोक्षस्). V₃ भारते प्राप्यते [illegible] (for °). K₁ Ñ₂ D₂ D₁ ₄ मोक्षस्त्वेतद् ; K₃ D₃ ₄ [illegible] ; K₄ [illegible] ; V₁ ₃ [illegible] ; B₂ [illegible] ; B₃ [illegible] ; D₆ [illegible] (for तथ्यमेतद्). — (L. 166) D₂ [illegible] ; D₅ [illegible] (for क्षितिं गां च). — (L. 167) K₂ ₄ Ñ₂ B₁ ₃ D₂ D₃ ₄ [illegible] ; V₂ ₃ D₁ D₂ D₃ ₄ [illegible] (for ब्राह्मणं). K₁ V₂ D₁ ₂ कीर्तयेत् (for °यन्). — (L. 168) Ś₁ [illegible] ; V₃ D₁ पुराणे भारते तथा (for °). — (L. 169) K₁ D₁ ₂ [illegible] (for च मध्ये च). Ś₁ [illegible] (for °). Ś₁ विष्णुः (for हरिः). — (L. 171) V₂ [illegible] (for तच्छ्रोतव्यं). K₂ [illegible] (for °ता). K₁ Ñ₂ V₁ D₂ ₄ [illegible]. V₃ [illegible] (for °). — (L. 173) Ś₁ K₁ [illegible] (for सर्व). K₂ [illegible] (for भूतिम्). — After line 173, K₂ ins. :

51** [illegible] ।

While D₂ Bom. Poona eds. ins. after line 173 :

52** [illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

— D₂ ins. after line 173

53** [illegible] ।
[illegible] ॥

— D1 ins after line 173

54** धर्मार्थकाममोक्षांश्च लभते नात्र संशयः ।

Finally Poona ed ins after line line 173

55** कायिकं वाचिकं चैव मनसा समुपार्जितम् ।
तत्सर्वं नाशमायाति तमः सूर्योदये यथा ॥
अष्टादशपुराणानां श्रवणाद्यत्फलं भवेत् ।
तत्फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र संशयः ॥
स्त्रियश्च पुरुषाश्चैव वैष्णवं पदमाप्नुयुः ।
स्त्रीभिश्च पुत्रकामाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यशः ॥
दक्षिणा चात्र देया वै निष्कपञ्चसुवर्णकम् ।
वाचकाय यथाशक्त्या यथोक्तं फलमिच्छता ।
स्वर्णशृङ्गीं च कपिलां सवत्सां वस्त्रसंवृताम् ।
वाचकाय च दद्याद्धि आत्मनः श्रेय इच्छता ॥
अलंकारं प्रदद्याच्च पाण्योर्वै भरतर्षभ ।
कर्णस्याभरणं दद्याद्धनं चैव विशेषतः ॥
भूमिदानं समादद्याद्वाचकाय नराधिप ।
भूमिदानसमं दानं न भूतं न भविष्यति ।
शृणोति श्रावयेद्वापि सततं चैव यो नरः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवं पदमाप्नुयात् ॥
पितॄनुद्धरते सर्वानेकादश समुद्भवान् ।
आत्मानं ससुतं चैव स्त्रियं च भरतर्षभ ॥
दशांशश्चैव होमोऽपि कर्तव्योऽत्र नराधिप ॥
इदं मया तवाग्रे च प्रोक्तं सर्वं नरपभ ।

Colophon — *Mention of the Epic* K V1 2 B1 D2-5 D1 2 3 6 — *Mention of Khila* K3 4 V2 B Dn1 Ds1 D1 2 6 — *Sub parvan* K2 D5 पारिजातहरणम्, K4 पारिजातम्, D5 आश्रयपर्व — *Adhy name* Ś1 पूजानुकीर्तनम् K1 Ñ2 V1 Dn D1-4 पर्वानुकीर्तनम्, B D5 सर्वपर्वानुकीर्तनम् — *Adhy no* K2 45, V2 258, B2 260, Dn 315, Ds1 257, D2 271, D3 248

— After the colophon K3 reads समाप्तोऽयं हरिवंश ॥

— After the colophon, K2 reads हरिवंशपुराणं समाप्तं ॥ श्रीरस्तु ॥ लेखकपाठकयोः कल्याणं भूयात् ॥ श्री ॥ संवत् १४८१ वर्षे पौष वदि ६ से लिखितमिदं पुस्तकं ॥

— After the colophon K4 reads हरिवंश समाप्तः । श्रीरस्तु ॥ श्री ॥ मंगलमस्तु ॥ श्री ॥ कल्याणमस्तु ॥ श्री संवत् १७६२ वर्षे ज्येष्ठमासे शुक्लपक्षे द्वादश्यां पुण्यतिथौ सोमवासरे व्यतिपातनाम्नि योगे समाप्तमिदं पुस्तकं ॥ लीलापुरवास्तव्यउपाध्यायभवानीदासकेण लिखितमिदं पुस्तकं बीडनवास्तव्य पाठव्यं शास्त्रं तत्पुत्राणां श्रेयसे भट्टतुलसीपठनाय अथवा परोपकाराय दत्तं ॥ लेखकपाठकयोः शुभं ।

— After the colophon, V1 reads श्री हरिवंशे पर्वानुकीर्तनं ॥ श्रीनगदीशशर्मणो मम श्रीहरिवंशपुस्तकमिदं पुत्रपौत्रादिधनधान्यारोग्यदीर्घायुष्यप्रदायकमिति ॥

— After the colophon V2 reads हरिवंश समाप्त ॥ श्रीरस्तु ॥ ॐ नमः पुराणपुरुषोत्तमाय ॥ नमः श्रीभगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमस्त्रैलोक्यनाथाय दीनबन्धवे ॥

खतत्त्वाग्निधरायोजितशके क्षोणीशसंवत्सरे
जीवे शम्भुतिथौ मधौ कविसुदे पक्षावलक्षेऽलिखत् ।
यत्नेनात्र धरापतिर्क्षिशुर्लग्रामे सरिच्छोभित
पुस्तं श्रीहरिवंशसत्कमिदं दारिद्र्यनाशाय हि ॥

शुभमस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥

— *After the colophon D1 reads* हरिवंश समाप्तः ॥ संवत् १५२३ वर्षे शाके १७ प्रवर्तमान उत्तरायणगत श्रीसूर्ये महामाङ्गल्यप्रदे ज्येष्ठे मासे शुक्लपक्षे १३ तिथौ भौमवासरे संपूर्णम् ॥

— After the colophon D3 reads श्रीरामाय नमः ॥

रघुवीर दयानिधे धरित्रीतनयामानसहंस रावणारे ।
निजभक्तकृतार्तिशीतभानो तव पादाब्जयुगं मम स्यात् ॥

धर्मप्रियो बाहुजवंशदीपो
भास्वन्मणिः सत्यनिधिः प्रतापी ।
चापोत्कटश्चापधरोऽश्ववार
प्रसिद्धनामा नृपतिः पुराऽभूत् ॥
यो ददौ दिनमुख्यम्यो वारं वारं लसद्गतीन् ।
अश्वान्विचित्रराश्चान्तान् महासमरगामिनाम् ॥
तस्मादभूत् तनयो विनयोऽतमानसः ।
श्रीलाख्यो भामिनीभोक्ता निजाभीप्सितवितरंकः ॥
योऽपालयत्प्रजाः प्रेम्णा प्रमादितधरातलः ।
अर्जुनार्जुनकीर्त्याद्यो धर्ममूर्तिरिवामलः ॥
उदारचरितोदारनिवृत्तविषयस्पृहः ।
उदाराख्यस्ततो जज्ञे दयायत्नेऽस्थजद्बुधान् ॥
तस्य सूनुरभूद्वीरः श्यामलः श्यामलप्रियः ।
लसत्प्रतापसंतापितदिग्धरातलिमण्डलः ॥
यः सुरत्राणविलसद्वरवीरभानुः
साहाय्यमेत्य वसुधावलयं विशालम् ।
वश्यं विधाय विदुषांवमलप्रबुद्धिः
प्राप्या दद भुवमिह प्रथमो नु रामः ॥
तस्माभिरिद्भुभ्रपात्यवशोयराशी
जाता मनोज्ञवपुषः गुणकोटिपूर्णाम् ।
पत्नाभिधा प्रियतमासुपयच्छते स्म
श्रेरलसा हरिविबोद्धिमयकाले ॥
योऽष्टादशपुराणानि सेतिहासानि नित्यशः ।
शुश्राव श्रद्धया साध्व क्षिप्त्वा क्षत्रश्रीधरम् ॥
महीमण्डलेशे हताराविलेशे
वशस्थापिदशे हृदुल्लासिमेशे ।
स्फुरद्दिव्यवेशे नृपे श्यामलेशे
सुधा यान्ति शेषे सताङ्गमेशे ॥
तस्मादभूत् पद्मायां तनया मुनयान्विता ।
सूनवाहर्ति विख्याता तिथिवर्णसुवर्णकः ॥
यज्जन्मसमये वाता वद्गुमन्दं दिशो दश ।

प्रसन्ना सुमनोवृष्टिरभूत्सुमनसां करात् ॥
निजकान्तिप्रसारेणारिष्टवेश्मज्वलद्रुच । [35]
क्षणात्क्षपिततेजस्कास्तदा दीपा न दीपिता ॥
यज्जन्म * * * लोका कौतुकाकृष्टचेतस ।
समागता मुदा कन्या वीक्ष्य धाम विसस्मरु ॥
यदा लोका मुदा * * * * * कन्यका च ताम् ।
हेमसुन्दरदेहाभां वीक्ष्य हेमाभिधां व्यधात् ॥ [40]
पिता पुत्रीं समीक्ष्याशु पुत्रकोटिसमुद्भवाम् ।
मुद प्राप प्रशान्तापि क्षीराम्भोधिरिवात्मजाम् ॥
दिने दिने सा ललिता कुमारी
प्रतीकवृन्दं वपुषो विशालम् ।
बभे पितृस्नेहसुदृष्टियोगा
द्विधर्यथा चन्द्रमसो विवृद्धे ॥ [45]
कुमारीं ता समुद्वीक्ष्य कल्याणांशुजालया ।
तत स्थातु मनश्चक्रे हर्षाब्जसमभूद्धितम् ॥
यदा कुमारी वरदानयोग्या
जाता तदा तातमन प्रसन्नम् ॥ [50]
गवेषयामास वर वरेण्य
श्रीपत्तनाधीशकुलप्रसक्तम् ॥
श्रीपत्तनाधीशमहीशचापो
त्कटान्वयाये नृपति पुराऽभूत् ।
श्रीसिंहदेवो नरसिंहरूपो [55]
नृसिंहपादाम्बुजचञ्चरीक ॥
योऽब्दाहानान्यदीनानि दीनेभ्यो दययान्वित ।
दारिद्यमत्तमातङ्गतुङ्गकुम्भप्रभेदक ॥
तत्सूनुरभवत्काशी काशी निस्यमना महीं ।
प्रकाशितमहाधर्मा नीतिशास्त्रनिधिर्बुधि ॥ [60]
भागीरथीशिवश्रेणीशोभमानवपु पुर ॥
विश्वेश्वरहृषिर्योऽभूद्विलसन्माणिकर्णक ॥
तदात्मजो भूमिभृतामधीशो
ऽधीशोऽप्यभूद्ब्रह्मयोल्लसच्छ्री ।
रणादि रात्मो रणलब्धधामा [65]
गाम्भीर्यसौन्दर्यनिताधिकाम ॥
विद्वत्करतलक्षेत्रे क्षत्रधर्मसमार्जितम् ।
हेमबीज समुत्प्याय कीर्तिवल्लीं व्यधात्कृताम् ॥
क्षत्रकान्तयशा प्रायो नक्षत्रपतितुल्यरुक् ।
सुवर्णदानदक्षोऽपि योऽभूद्वर्णदामद ॥ [70]
स सागरसुतो जेता पाता नृणां भवाद्भवाम् ॥
दाता विबुधवृक्षेभ्योऽप्यधिकं योऽभवन्नृप ॥
स वीर समये कन्यासुपयेमे मुहर्षितात् ।
हर्षदेवीं सुवचसं हरि पद्मालयामिव ॥
साऽपि कान्तं गुणैर्योग्यं प्राप्य सत्युतिसमन्वम् । [75]
सुखं नानाविधं धन्यं सुनक्ति स्म समाहिता ॥
यथा रमा हरिं प्राप्य यथोमा हरमद्भुतम् ।
यथा शची सुनासीरं तथा सा च मुदं ययौ ॥
यो महीपतिकिरीटकोटिभि
कोटिभि कृतपदाम्बसेवन । [80]
दानखण्डखलदानमण्डली
कुण्डली सुललिता व्यधाद्रिपु ॥
हर्षवत्सा सुत प्राप्य हर्षनिर्भरमानस ।
रणाधिरमहीपाल शुभे लग्ने शुभे महे ॥
यद्भवे निखिला भूमिर्भूतिकल्लोलसंकुला । [85]
सुरोचिरच्छकिरणोऽभवद्भवमुद्भव ॥
जना समागता स्वीया हर्षसंहर्षगामिन ।
तद्दर्शनमहानन्दपारावारपरिप्लुता ॥
तात सुताकृतिं वीक्ष्य वीक्ष्य धात्रीशजित्वराम् ।
वीर इत्यभिधा चक्रे चक्रे * * णधारणाम् ॥ [90]
दैवज्ञा वीरसिंहस्य जन्मपत्रीं व्यधुस्तदा ॥
महसयोगजातराजयोगोरुवैभवाम् ॥
* * पुत्रजनु पत्रीं श्रुत्वा श्रुतिसमा (?)
महदाद्रिसमुद्येभ्यो गा महीर्हेम चाभिन ॥
दिने दिने दिनेशीना वर्धमान प्रियवच । [95]
नवयामास सतोष पितु पुत्रो निरन्तरम् ।
इत्थमयाव्ययपारगोपकरवाट * * लिपिम् ।
पठशास्त्रादयावके गुरूत्गुरुमतीकुर ॥
यदा पिता पुत्रविवाहकार्य
चकार चित्त मुदित तदा स ॥ [100]
यदा सुतादानकृते स्वगेहा
च्छ्रीमल्ल प्रेषयति स्म विप्रम् ॥
हर्षप्रफुल्लनयनाम्भो विप्रो वीरस्तथार्थिन ।
रणाधिरनृपागार प्रापत्पण्डितमण्डितम् ॥
निवेन्द्रितसमाविष्टपाणिपीडनसत्कथम् । [105]
विप्र स भोजयामास नृपो नानारसस्तुतै ॥
रम्या निखिलं विप्रोऽसौ निजगेहमगात्तथा ।
सम्यक्छ्रेयवरवृत्तान्तमाचचक्षौ मुदा मुहु ॥
ततो ययु शताध्वीयां बरयाया महाबला ।
मद्यन्धिभवन प्राप्य सुतोद्वाहं व्यधान्मुदा ॥ [110]
वीरेण वीररसनेन वरेण वरदायिना ।
सुवर्णाभा सुवर्णाख्या कन्या मनदय भूषिता ॥
अथोऽऽमसद्धाम वर वधू च
रथे चरूथोल्लसिते समृद्धे ।
सस्थाप्य समासमनोरथश्री [115]
रामन्वय सनचितमामहर्षम् ॥
तत स्वधाम स प्राप्य बरवीरो वरप्रियाम् ।
सुवर्णाख्यां समासाद्य चिरं जीवतु भूतले ॥
यावद्धरि पर्वततनयपुत्री
* त हालीशो दिननायकोऽब्ज ॥ [120]
एते सुरा वीरं सुवर्णसंज्ञा
त्स्वामिनी प्रेम ददु स्थिरात्मद् ॥
यावादि * * *मसुरत्थ
तावश्चिरं जीवतु वीरसिंह ।
सुवर्णलास्या प्रियया समेतो [125]

41

After adhy. 118, K $\tilde{N}_2$ V B D $T_{1.2}$ $G_{1.3-6}$ M_{1-4} ins.

जनमेजय उवाच ।

प्रभावं पद्मनाभस्य स्वपतः सागराम्भसि ।
पुष्करे वै यथोद्भूता देवाः सर्षिगणाः पुरा ॥
आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चोष्मपास्तथा ।
अश्विनौ च महाभागौ शतशोऽथ सहस्रशः ।
ऋषयश्च महात्मानः साध्या विश्वेश्वरास्तथा ॥
एतदाख्याहि निखिलं योगं योगविदां पते ।
शृण्वतस्तस्य मे कीर्तिं न तृप्तिरुपजायते ॥
कियन्तं स च कालं वै शेते स पुरुषोत्तमः ।
कियन्तं चैव शयिते कालं कालस्य संभव ॥
कियता चैव कालेन उत्तिष्ठति सुराधिपः ।

जीवानुदध्वैर्विष्णुना सुखाढये ।
लक्ष्म्या सह यथा विष्णु पार्वत्या सह शंकर ।
तिष्ठति प्रियया सार्धं तथायं स्ताश्चिर सुधी ॥
सा * * न पीत पनिरपि भृगुणा ताडितो रोषसङ्गाद्
गाढ पादेन वक्षस्यथ मनु कलितो यैर्विणीविलास ॥
* *विप्रयबैर्निनगृहदलन यै कृत वीर तस्मात्
सा श्रीर्विप्रास्यपत्नी द्विपवरसदनेऽकारि दासी * * ।
कर्णं श्वेताश्वभोजप्रभृतिनरवरा कर्णदेश गतास्ते
राम स महानिष्ठो दिवि सुरतरवो नाग * * छीन्द्र ।
दूरस्थोऽप्य विदूराचल इति कृपया चिन्तयित्वा विधाता ।
वीरेन्द्र भूतलेऽस्मिन्नसृजदतुल * *ताना कृपात ।
किं कल्पवल्ली वसुधामुपेता किमिन्दिरा वीरवर समेता ॥

सा सुवर्णकलशाक्षी पुत्रमासिद्धवेऽन्वय ।
पुत्त * * * *दास्य स्वबशस्य रिरक्षया ।
अलेखयत्सदालेखभक्तिभावसमन्विता ॥
ष * * प * * * जाति * * * * *
तं कृष्णाश्वयपुस्तक सुकलित नानासुरे गेहमन् (?)
सुशावेनष्टनाद्विपरज्तु कलित * * * * * ॥
भूमिस्वर्णसुदक्षिण हरिदिने धाताकेवुकम श्री
मासेऽदात्सुतलब्धये कविमहेशाय श्र * * * *॥
एतत्पुस्तकदानेन तुष्टो विष्णु प्रियासख ।
चिरं रक्षतु वीरेन्द्र जायापुत्रधनान्वितम् ॥
* * * हरिवंशस्य महेश्वरकरार्पितम् ॥
वाचयन्तु चिर पुत्रा महेशस्य विशारदा ॥
सवह्नेदाश्वयज्ञेन्दुगसेने * * * * सिते
द्वादश्यामर्कपाने च प्राप पुस्त महेश्वर ॥

संवत् १६७४ वर्षे श्रावण वदि १२ * * साठोद्रवास्तव्यस्य उदा श्रीवीरजीकस्य धर्मपत्नी बाई श्रीसुतबाईकेन श्रीहरिवंशे श्रीसुरेश्वरस्य कृष्णार्पण कृतम् ॥ साडुद्रनिवासी रामकेन लिखित ॥

* * * * शालीमशाहेऽर्कबलस्य पुत्रे
प्रशासति क्ष्मावलय समग्रम् ।
सुरेश्वर इत्याख्यपाठसिद्धै
प्राप्तो मुदा * * *सुपुस्तमेतत् ॥
श्रीगौडभूरेश्वरवाडवेन
काश्या प्रदत्त सुरनन्दनाय ।
तत्पुस्तकस्य श्रीहरिवंशकस्य
चिर विदत्तु (?) वाचनाय ॥

41

$\tilde{N}_2$ not collated —(L. 1) K_2 प्रभवं, $T_{1.2}$ $G_{1.3.4}$ प्रभावात् (for °व) K_4 शयत (for स्वपत) —(L. 2) $T_{1.2}$ $G_{1.3}$ M_{1-4} पुष्करेषु (T_2 G_1 °रे तु) कथभूता, G_4 °रेषु यथा भूता (for °) D_6 तथा, T_1 G_6 सुरा (for पुरा) —K V_3 $B_{1.2}$ Dn $D_{1.4}$ $T_{1.2}$ $G_{1.3}$ M_{1-4} om lines 3–5 —(L. 3) D_3 T_1 G_4 [अ]मयस् (for [ऊ]ष्मपास्) —(L. 4) $\tilde{N}_2$ तथाप्यं च (for शतशोऽथ) —(L. 5) D_3 D_5 महाभागा (for °त्मान) D_5 विश्वे सुरास् (for विश्वेश°) $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_3 D_5 D_6 ins after line 5 D_6 after line 6

1[**] व्यासशिष्यो पुरा प्रोक्तमेतत्वयाहि मेऽखिलम् ।

D_6 cont

2[**] बृहिव परमोदारो वेदवेदाङ्गवित्तया ।
कियन्त चैव काल वै स शेते पुरुषोत्तम ॥

—$B_{1.2}$ D_5 om line 6 B_3 transp line 6 and 7 —(L. 6) D_6 एतद्दिच्छाम्यह श्रोतु, T_1 $G_{3.6}$ °दाख्यानमतुल (for °) D_2 योगे (for योग) M_3 योगवतां (for °विदां) K_3 D_6 वर (for पते) G_4 योग योगवता वर (for °) —After line 6 D_2 $G_{3.6}$ ins

3[**] त्व हि न परमोदारो वेदवेदाङ्गवित्तया ।
[$G_{3.6}$ वित्तम (for वित्तया)]

—(L. 7) K_3 D_3 तां, Dn G_6 वै, T_1 ते (for मे) $K_{3.4}$ $\tilde{N}_2$ V B.Dn D_3 $D_{1.3.5}$ $G_{3.4}$ अभि (for उप) —(L. 8) $V_{1.2}$ Dn D_3 $T_{1.2}$ $G_{1.3}$ M_{1-4} चैव, G_5 च न (for स च) D_6 स (for वै) $K_{1.3}$ $\tilde{N}_2$ B_3 कियता चैव कालेन (for °) $K_{1.2}$ $B_{1.2}$ $D_{4.5}$ T_2 G_1 M_{1-4} शेते वै; K_6 D_3 शेते च, K_4 शेते हि, V D_3 स शेते (by transp);

कथमुत्थाय भगवानसृजन्निखिलं जगत् ॥
के प्रजापतयस्तत्र आसन्पूर्वं महामुने ।
कथं निर्मितवांश्चैव स तु लोकान्सनातन ॥
एवमेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
नष्टदेवासुरगणे प्रनष्टोरगराक्षसे ॥
नष्टानिलानले लोके नष्टाकाशमहीतले ।
केवलं गह्वरीभूते महाभूतविपर्यये ॥
प्रभुर्महाभूतपतिर्महातेजा महाकृतिः ।
आस्ते स च सुरश्रेष्ठो विधिमादाय कं मुने ॥
तन्मे त्वमुपपन्नाय ब्रह्मेतदसंशयम् ।
वक्तुमर्हसि धर्मिष्ठ यशो नारायणात्मकम् ॥
प्रादुर्भावं पुरस्कृत्य भूतं भव्यं महात्मनः ।
श्राद्धानामुपविष्टाना भगवन्वक्तुमर्हसि ॥
वैशंपायन उवाच ।
नारायणयशोज्ञाने या भवेद्भवतः स्पृहा ।
स्वद्धशानगपूतस्य कार्यं कुरु कुलर्षभ ॥
शृणुष्वादिपुराणेभ्यो देवताभ्यो यथाश्रुति ।
ब्राह्मणाना च वदता श्रुतोऽस्माभिर्महात्मनाम् ॥

Dn द्यायिता, D3 देतेऽत्र, T1 G3 4 होतेऽसौ — T1 G3 om line 9 — (L 9) K2 स्वपते, D2 शायिता (for °ते) K1 4 किमर्थं स्वपते तत्र, K3 D2 Dn D1-3 4 G3 4 किमर्थं शा(G3 4 श्वा)यते काल, Ñ3 V3 किमन्त शायित काल, V1 B1 °न्त शी (B1 श)यते काल, V2 किमर्थं शायितु काले, T2 G1 M2 4 किमन्त वै प्रस्वपिति (for °) Ñ3 V B1 2 Dn D1 3 G3 4 सत्त्व (for काल), D3 स काल स्यास्य समय, D3 नयने तस्य स° (for °) — (L 10) K1 3 4 B1 Dn D3 4 5 G3 प्रबुध्यसि, D3 प्रबुध्येत (for उत्तिष्ठसि) Ñ3 V1 3 सुराधिप, T1 2 G1 4 M2 4 महातपा (for सुराधिप) K2 V3 D1 G4 प्रबुध्यसि नराधिप (V3 महासुर), B3 D3 D3 सोत्तिष्ठति सुराधिप (for °) — (L 11) T1 G3 करोति, T3 G1 2 4 M2 4 सृजते (for असृजत्) K3 D3 सर्जित (for ति°) D3 विसृजत्यखिल जगत् (for °) — (L 12) K V3 B2 Dn D1 3 तात, T1 2 G3 4 M2 4 स्वादौ (for तत्र) B3 D3 पूर्वमासन् (by transp), T2 M2 4 भवपूर्वा, G1 किमपूर्वं V2 महात्मने, D3 प्रजापते (for महामुने) T1 G3 किमपूर्वं महात्मने (for °) — (L 13) G3 तत्र (for चैव) K1 2 4 V3 D1 Dn D3-5 स तु लोक, K3 D2 सुरलोक, B2 महलोक, B3 D3 T1 G1 3-5 M2 4 चित्र लोक, D3 मर्त्यलोक (for स तु लोकान्) T3 चित्र लोका सनातनम्, Poona ed चित्र लोके सनातन (for °) — After line 13 V2 reads App I (No 43) Before line 14 V2 ins वैशंपायन — (L 14) B3 D3 कथम् (for एवम्) K3 4 V2 3 B2 Dn D1 4 लोके (for घोरे) D3 T1 2 G1 2 5 M2 4 कथमेकार्णवे शून्ये (D3 G3 4 लोके) (for °) — (L 15) K1 2 4 Ñ3 V B3 2 D G3 नष्टे (for नष्ट) T1 2 G3 3 5 M2 4 दग्ध-देवासुरनरे (for °) D1 नष्टे किंनरराक्षसे (for °) — (L 17) G3 M2 4 केवले (for °ल) G3 केवलेन ससीभूते (for °) — (L 18) T2 2 G3 M2 4 विभुर् (for प्रभुर्) K1 3 D1 सुखाकृति, K3 4 D3 महा, V2 3 महाद्युति, Dn D3 °मति (for °कृति) — (L 19) K3 2 Dn 4 च स सुर, K4 Ñ3 V B Dn D3 D2 3 6 G1 3 4 सुरगुरु, T1 2 G3 M2 4 सुरवर (for स च सुर) Dn Bom. ed G(ed) कं मुने, D3 2 कांचन (for कं मुने) K4 D1 मुनिमासाय कामपि (D1 कांचन), T1 2 G1 3 3 M2 4 विधिमास्थाय योगवित् (for °) — After line 19 T1 2 G1 3 M2 4 ins

4* शृणोमि परया भक्त्या तव यज्ञादिपौरुषम् ।

— T1 2 G1 3 M2 4 om line 20 — (L 20) B1 तन्मे त्वम्, G3 तमेवम् (for तन्मे त्वम्) K3 D1 इदम् (for एतद्) — (L 21) K3 (before corr) T2 G3 M2 4 धर्मज्ञ, T1 G3 3 सर्वज्ञ (for धर्मिष्ठ) — (L 22) D3 (marg) T1 2 G1 2 3 M2 4 पुष्कर (D3 °जे) (for पुरस्कृत्य) T1 2 G1 3-5 M2 4 भूतभव्यभवात्मकम् (for °) — (L 23) K1 4 V1 B1 श्रद्दधानाम्, K3 Ñ3 V3 V2 D1 शु° (for श्रा°) D3 T2 G1 M2 4 G3 4 श्रद्धया चोपविष्टानां, T1 श्रद्धया मो° G3 श्रद्धया शु° (for °) — (L 24) K3 B1 यशोख्याने, Ñ3 V3 B3 D3 यशोख्याने (for °यशोज्ञाने) T1 2 G1 2 3 M2 4 नारायणस्य यशसः (for °) B1 यद्भवेद्, [illegible] यत्तवेद् (for या भ°) Ñ3 V1 2 D3 या स्पृहा भवतोऽभवत् (V1 2 °तो भवेत्), B3 D3 T1 G1 3 M2 4 श्रवणे यदि स्पृहा, T3 G3 श्रवणेऽपि तव स्पृहा (for °) — (L 25) K3 B1 Dn D1 4 भूतस्य (for °पू°) B3 D3 सद्दानपूतस्य, D3 तद्विज्ञानमय कार्त्स्न्येन, D1 (marg) स्वर्धमेकार्यस्त्वेन पृच्छसे, G3 त्वादृशाय प्रवक्ष्ये (for °) K3 om lines 25b-26a K3 कुरूद्वह, K4 कुरुश्रेष्ठ च (for °र्षभ) — For line 25, T1 2 G3 3 5 M2 4 subst

5* तस्मादिन्द्र स्पृहा येषा तथा श्रुता जगत्पते ।

[G3 ताम् (for तस्) T2 G3 M2 4 द्विजा ये [illegible] (for स्पृहा येषा)]

— (L 26) V3 शृणुष्वादि, V2 3 B3 D3 °ष्वाद्य (for °ष्वादि) T1 2 G1 पुराणेन, G3-5 M2 4 °षु (for °भ्यो) D3 शृणुष्वाद्य पुराणेषु (for °) K3 D3 दैवतेभ्यो, D3 वेदेभ्यो °पि; M2 दैवेभ्यश्च (for देवताभ्यो) V3 श्रुतम्, D3 मति (for °श्रुति) V2 दैवतेभ्यो यथाश्रुतम्, D3 T3 2 G1 3 3 M2 देव (D3 वेदे)भ्यश्च यथाश्रुतम्, G3 वेदेषु च यथास्थिति (for °) — (L 27)

यथा च तपसा दृष्टा बृहस्पतिसमद्युतिः ।
पराशरसुतः श्रीमान्गुरुर्द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
ततोऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यथाशक्ति यथाश्रुति ।
न विज्ञातुं मया शक्यमृषिमात्रेण भारत ॥
कः समुत्सहते ज्ञातुं परं नारायणात्मकम् ।
विश्वात्मनोऽयं ब्रह्मापि न वेदयति तत्त्वतः ॥
श्रुतं मे विश्वदेवाना यद्रहस्यं महर्षिणाम् ।
यद्दिव्यं सर्वदेवाना यत्तत्त्वं तत्त्ववादिनाम् ॥
तदध्यात्मविदां चिन्त्यं कारणं चैव कर्मणाम् ।
अधिदैवं यदध्यात्मं यद्दैवमिति सञ्ज्ञितम् ॥
यद्भूतमधिभूतं च यत्परं च महर्षिणाम् ।
तत्सत्यं देवदृष्टं च यत्सत्यं यतयो विदुः ॥
यः कर्ता कारको बुद्धिर्मनः क्षेत्रज्ञ एव च ।
प्रधानं पुरुषः शास्ता यः कश्चिदभिशब्द्यते ॥
काल. कालं क्षपयति द्रष्टा स्वाधीन एव च ।
प्राणः पञ्चविधश्चैव ध्रुवमक्षरमेव च ॥

D5 प्रवदता, T2 G1.3.5 M3.4 विद्येषेण (for च वदता) Ñ2 V1.3 D5 वदता ब्राह्मणाना च (for °) D6 T3 M2.4 श्रुत्वा वै मु , T1 G6 श्रुतो वै मु (for श्रुतोऽस्माभिर्) G1.3 श्रुत्वा वै सुमहात्मन (for ᵈ) —(L 28) G3 यथावद् (for (for यथा च) K1.4 Ñ2 Dn1 दृष्टो, D1 [आ]दिष्टो (for दृष्टा) V3 यथा च तमसा दृष्टो (for °) —(L 29) K4 B2 Dn Ds1 पा(Ds2 प)राशर्यस्तत श्रीमान् (for °) B3 D3 D6 G3.6 कृष्ण (for गुरुर्) —(L 30) D5 (sup lin) श्यामोक्त (for ततोऽहं) K3 ततोऽहं ब्रह्म वक्ष्यामि, T1.3 G1.2 M1.4 ततोऽहं कथयिष्यामि (for °) V1.2 D3 यथाप्रज्ञ (for °शक्ति) B2 D6 G5 M3.4 यथा श्रुति , Dn2 यथासुखम् (for °श्रुति) K1 B1 यथाशक्तिर्यथाश्रुति (for ᵇ) — T3 G5 om lines 31–34 —(L 31) T3 G1 M3.4 यद् (for न) —(L 32) G3 क सम्प्रवीदते ज्ञातु (for °) N2 V1 D3 यदो (for परं) —(L. 33) K1 B3.3 Ds3 D4 M2.4 विश्वात्मनो D6 °यते, T3 °त्मको (for °त्मनो) D3 विश्वात्म कोऽपि ब्रह्माप, G1 °त्मकोऽयं ब्रह्मादि (for °) D2 G4 [ए]व वेत्ता हि, D6 [ए]व वेत्ति हि, G4 [ए]व वेत्तु हि for वेदयति) —(L. 34) T3 G1 M1.4 तत्कर्म (for श्रुत मे) G1 M3 तद् (for यद्) B1 महात्मनाम् (for महर्षिणाम्) T3 तद्रहस्य मनीषिणाम् (for ᵇ) —(L 35) K1 B1 G3 तद्दिव्य, K2 तद्दिव्य, K4 यद्दिव्य, K3 D1.3 तद्दिष्ट, N2 V1.3 Dn तद्दिव, B3 यद्दिव (for यद्दिव्य) V2 तद्दिव्य सर्वभूतानां, B1 D1.3 T3 G4 M3.4 तद्दिव्य (B3 यद्दिव्य, D2 यद्दिष्ट, M1 तद्दिव) सर्वयज्ञाना, D5 तद्दिव्य सर्वलोकाना, T1 G1.2 तद्यज्ञ सर्वलोकानां, T1 G1.3 तद्यज्ञ सर्वयज्ञाना (for °) K1.2 D1 तत्तत्त्व, K3.4 V2 B1 Dn D1.3 G3 तत्त्वतस् (for यत्तत्त्व) Ñ2 V1.3 B2.3 D3 D2.6 G4 यत्तत्त्व (V1.3 तत्सत्य; D2 G4 तत्त्व वै) तत्त्ववेदिनाम्, D5 तत्त्वं यत्तत्त्ववेदि°, T1 G3 M3 तत्सत्य तत्त्वदर्शि°, T2 G1 तत्त्व तत्त्वविदा वरम्, G3 M4 तत्त्व तत्त्ववेदि(M4 °दर्शि)नाम् (for ᵇ) — Ñ2 om line 36 —(L 36) B1.3 D6 यद् (for तद्) D3 वेद्य, T1.2 G1.3 M1.3 नित्यं (for चिन्त्य) D2 चापि; D6 G3.4 चापि (for चैव) V2.3 B1.3 Dn Ds D1.3 कार्मिणाम् (for कर्म°) B3 कारण चापि कार्मिणाम्, T1.3 G1.3 M3.5 चिन्त्य ब्रह्मेति शब्दितम् (for ᵈ) —(L 37) K3 D4 आधिदैव (for अधि°) K3.4 Ñ2 V B Dn Ds D1.3.5.6 T1.3 G1.3 च यद्दैवं, M3 च यच्चैव (for यदध्या म) V2 अधिदैवं च यद्दैव, G3 M4 अधिदैवं च यच्चैव (for °) K3 (marg as above) Ñ2 V3.3 B Dn Ds D1.3.5.6 T1.3 G2.4 तद् (for यद्) G3.4 तद्ब्रह्मेति च सञ्ज्ञितम्, M3 तद्दैवमिति शब्दितम् (for ᵈ). —(L. 38) D3 T1.3 G1.4.5 M3.4 तद् (for यद्) Ñ2 om (hapl) lines 38ᵇ–39ᵃ V D3 G3.4 तद् (for यद्) T3 G3.4 M3.4 तत्परं परमर्षिणाम् (for ᵇ) —(L 39) V3 Dn यद् (for तद्) V1 B D3 D2.5.6 G3.4 य(V1 स)त्सत्यं वेददृष्टं च, T1 यत्सत्यं देवनिर्दिष्ट, T3 M3.4 स यज्ञो वेदनिर्दिष्टस्, G1.3 स यज्ञो देवनिर्दिष्ट (for °) K1.2 B3 तत्त्व (for सत्य) K3.4 N2 V B1.3 Dn Ds D1.3.5 यत्तद्वेदविदो विदु°, T1.2 G1.3 M3.4 तत्सपो यत्तपो विदु° (for ᵈ) —(L 40) T1.2 G1.3 M3.4 तम् (for य) D1 सर्वेषां (for कारको) V1 यश्च (for बुद्धिर्) G4 यत्कर्ता कारण बुद्धि° (for °) —(L. 41) K4 द्रान्त (for शास्ता) B3 य कस्तद्, Dn2 पृथक्तद् (for य कश्चिद्) D6 इह (for अभि) D2.4 °शस्यते, D2 दृश्यते (for शब्द्यते) B3 D1 एकस्तदभिधास्यते, T1.3 G1.3 एकश्चेति विभाव्य(T2 G1 स्य)ते, M3.4 एकश्चैव विभाव्यते (for ᵈ) —(L. 42) K1 पचयति; K2 B1.3 क्षप°, Ñ2 V1 स पचति, V3 प्रनिसृष्टा; Dn2 D3 स्वापयति, D4 परिणमति (hypermetric), D4(marg) .3 शमयति (for क्षप°) K3 कालं काम परिणयति (hypermetric), V3 D2 कालं काल (D3 °लं) स्वाप , D6 G3 काल कालस्य च पतिर् T1.3 G1.3 M3.4 काल पाकश्च (M3 °स्तु) पक्ता च (for °) Ñ2 स्रष्टा, V3 स च; T1 G1.3.4 दिष्ट (for द्रष्टा) — K3 V3 om line 43 —(L 43) D3 प्राणा पञ्चविधाश्चैव (for °). V1 चाक्षय, B3 D3.4 M3 अक्षर, Dn Ds1 अक्षय (for °रम्) —(L. 44) V3 भावैस् (for भावैस्) T1 स एव (for तस्यैव) D2 ध्यान (for [अ]नघ) Ñ2 तत्पर° (for °रै) T3 G1.3 M3.4 स एवायनतत्परै ; G3 स एतानथ त° (for ᵇ) —(L. 45) K3.3 B3 D3 D3.6 पुष (for एव). K1.3 Ñ2

उच्यते विविधैर्भावैस्तस्यैवानघ तत्परैः ।
स एव भगवान्सर्वं करोति विकरोति च ॥
योऽस्मान्कारयते कर्म तेन स्म व्याकुलीकृताः ।
यजामहे तमेवेशं तमेवेच्छाम निर्वृताः ॥
यो वक्ता यश्च वक्तव्यो यश्चाहं प्रब्रवीमि ते ।
इदं शृणुत यच्छ्रेयो यचान्यत्परिजल्पथ ॥
याः कथाश्चैव वर्तन्ते श्रुतयो याश्च गह्वराः ।
विश्वं विश्वपतिर्देवः सर्वं नारायणात्मकम् ॥
यत्सत्यं यदमृतमादिमक्षरं वै
यद्भूतं भवति भविष्यच्च यदचिन्त्यम् ।
यत्किंचिच्चरमचराव्ययं त्रिलोके
तत्सर्वं पुरुषवरः प्रभुर्वरिष्ठः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ।
तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा जनमेजय ॥
तत्र धर्मश्चतुष्पादो ह्यधर्मः पादविग्रहः ।
स्वधर्मनिरताः सन्तो यजन्ते चैव मानवाः ॥
विप्राः स्थिता धर्मपरा राजवृत्ते स्थिता नृपाः ।
कृष्यामभिरता वैश्याः शूद्राः शुश्रूषवः स्थिताः ॥
सदा सत्यं च सत्यं च धर्मश्चैव विवर्धते ।
सद्भिराचरितं यच्च क्रियते ध्यायते च वै ॥
एतत्कृतयुगे वृत्तं सर्वेषामेव भारत ।
प्राणिनां धर्मबुद्धीनामपि चेत्रीचयोनिनाम् ॥
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते ।
तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा परिकीर्तिता ॥

V1 3 D5 तु, V2 य (for च) — (L 46) T2 G1 3 M1 4 सो (for यो) V1 धारयते (for का°) M2 स (for स्म) — (L 47) T1 2 G1 3 M2 4 यजामहे तमेवाद्य (for °) B2 [ह]च्छेम, B3 D2 [ह]क्षेम (for [ह]च्छाम) V1 3 D6 T1 M1 4 निर्वृतिम, V2 °तम् (for °ता) D6 समवेक्षेम निर्वृता, D5 समवेक्षाम नि° (for ⁶) — (L 48) T2 2 G2 3 M2 3 यो वक्ता यच्च वक्तव्य (for °) K3 3 D1 4 यथा (for यश्च) Ñ1 V1 3 D5 तद् (for प्र) K4 D1 6 च (for ते) K5 B1 3 Dn यश्चाह तद्ब्रवीमि च (K5 ह), V2 D2 यथाह तद्ब्रवीमि च, D6 यत्राहं ब्रवीमि व T2 G3 यद्वा यत्तद्ब्रवीमि च (G3 व), T3 G1 यद्वाय तद्ब्रवीमि च, M1 यश्चार्थं तु ब्रवीमि च (for ⁶) — (L 49) T1 2 G1 4 M1 4 शृणुते यच्च है धान्य (for °) K3 जल्प्यते, T1 वर्तितम्, T2 M1 4 -जल्पत, G2 3 जल्पथ (for -जल्पथ) — (L 50) K3 4 Ñ1 V1 B1 D1 गह्वरे, T1 2 G1 3 4 M1 4 तत्परा (for गह्वरा) K1 3 D1 श्रुता या यत्र गह्वरा (for ⁶) — (L 51) G1 4 स च (for विश्व) T1 G1 3 M1 4 यश्च (for देव) V1 D1 विश्व विश्वपति देव (for °) D23 सर्वं नारायणात्मक, T1 2 G1 3 M1 4 स तु नारायण स्मृत (for ⁶) — (L 52) K1 3 V2 3 B1 Dn3 D1-3 यदनुतम् (for °मृतम्) D1 अक्षय (for अक्षर) D7 यत्सत्यं यदतमादिरक्षरं वै, T2 G3 M2 °त्य यद्भूत चिन्त्यमक्षर यद्, T3 G1 °त्य यदनमाचिन्त्यमक्षर यद्, G3 4 °त्य यदनमनादिरक्ष(G4 °दि चा)क्षरं वै, M1 °त्य यत्तनामचिन्त्यमक्षरं यद् — (L 53) V2 B1 D4 D5 भवत्यमित च, D7 यदपि भवच, T1 M1 4 परममितं (for भवति मिथश्च) — (L 54) K1 3 D1 अचरमव्यय, V1 अचराव्ययात्मक V2 अचरात्मक, D5 °राश्रयं (for °राव्यय)

Ñ1 D5 च (for त्रि) V2 B3 D1 6 G1 4 यत्किंचिच्चरमचर यदस्ति लोके, T1 2 G1 3 M1 3 °चरमचर यदस्ति (T2 G1 यदस्ति) चान्यत् — (L 55) D5 G3 यमिष्ट T1 2 G1 3 M1 पुराण, M4 प्रमाण (for वरिष्ठ)

Colophon — *Mention of the Epic* D5 — *Mention of Khila* K1 V B D2 D1 3 5 — *Sub parvan* K3 4 Ñ1 V2 B D5 5 6 G4 पौष्करम् — *Adhy name* K1 3 V1 Dn D4 D5 6 T1 2 G1 3 M1 4 पु(V1 D5 T2 M2 4 पौ)ष्कर प्रादुर्भाव, K3 D1 प्रधानप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 182, V2 3 193, Dn M1 4 1, D23 192, D1 181, D3 209, D4 128, T1 330, T2 G1 395, G3 334, G4 5 332

(L 56) D2 आगन् (for आहु) — (L 58) K1-3 Kn1 D4 सदा धर्मेषु, B1 धर्मस्तत्र, (by transp), T1 2 M1 4 यत्र धर्मेषु — (L 59) T2 स्वधर्मे, G4 स्वकर्म (for स्वधर्म) V1 3 सर्वे, B3 (marg) शान्ता (for सन्तो) K3 G1 जायन्ते, D1 यजन्ततः(for °न्ते) V2 T2 तत्र, T1 G3 यत्र (for चैव) G1 M1 3 जायन्ते यत्र मानवा (for ⁶) — (L 60) K V1 3 B1 3 Dn D1 3-6 स्थिता धर्मपरा विप्रा (for °). V2 राजवृत्ति; T2 G3 °वृत्त, G3 °वृत्तौ (for °वृत्ते) — (L 61) Ñ1 G3 4 कृष्यादिषु रता (Ñ1 स्थिता) वैश्या (for °). — (L 62) Ñ1 V1 D5 M1 4 तदा (for सदा) Ñ V2 B1 3 Dn D1 3-5 सदा सत्य च शौच (D2 शौच) च, V3 B1 D1 5 G1 4 सदा सत्यं (D5 °त्य)तपश्चैव (for °) — (L 63) Ñ1 V1 B1 D1 3 5 T1 2 G1 3 4 M1 4 कर्म, K1 यत्पद् (for यच्च) K1 3 न च, K3 4 B1 D1 च तद्, Dn 5पि च; D5

यथा च तपसा दृष्टा बृहस्पतिसमद्युतिः ।
पराशरसुतः श्रीमान्गुरुर्द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
ततोऽहं संप्रवक्ष्यामि यथाशक्ति यथाश्रुति ।
न विज्ञातुं मया शक्यमृषिमात्रेण भारत ॥
कः समुत्सहते ज्ञातुं परं नारायणात्मकम् ।
विश्वात्मनोऽस्य ब्रह्मापि न वेदयति तत्त्वतः ॥
श्रुतं मे विश्वदेवानां यद्रहस्यं महर्षिणाम् ।
यद्दिव्यं सर्वदेवानां यत्तत्त्वं तत्त्ववादिनाम् ॥
तदध्यात्मविदां चिन्त्यं कारणं चैव कर्मणाम् ।
अधिदैवं यदध्यात्मं यद्देवमिति संज्ञितम् ॥
यद्भूतमधिभूतं च यत्परं च महर्षिणाम् ।
तत्सत्यं देवदृष्टं च यत्सत्यं यतयो विदुः ॥
यः कर्ता कारको बुद्धिर्मनः क्षेत्रज्ञ एव च ।
प्रधानं पुरुषः शास्ता यः कश्चिदभिशब्द्यते ॥
कालः कालं क्षपयति द्रष्टा स्वाधीन एव च ।
प्राणः पञ्चविधश्चैव ध्रुवमक्षरमेव च ॥

D1 प्रवद्दता, T2 G1 3 5 M2 4 विशेषेण (for च वदता) Ñ2 V1 3 D5 वदता ब्राह्मणानां च (for °) D6 T3 M3 5 श्रुत्वा वै तु, T1 G2 श्रुतो वै तु (for श्रुतोऽस्माभिर्) G3 6 श्रुत्वा वै सुमहात्मन (for °) — (L 28) G3 यथावद् (for (for यथा च) K1 4 Ñ2 Dn1 दृष्टो, D1 [आ]विष्टो (for दृष्टा) V3 यथा च तमसा दृष्टो (for °) — (L 29) K4 B3 Dn Dn1 पा(Dn1 प)राशर्यस्तत श्रीमान् (for °) B2 D5 D6 6 G3 4 कृष्ण (for गुरुर्) — (L 30) D2 (sup lin) यथालोकं (for ततोऽहं) K2 ततोऽहं प्रब्रवक्ष्यामि, T1 3 G1 5 M2 4 ततोऽहं कथयिष्यामि (for °) V1 3 D3 यथाप्रज्ञ (for °शक्ति) B2 D6 G3 M3 4 यथा श्रुति, Dn1 यथाश्रुतम् (for °श्रुति) K1 B1 यथाशक्तिर्यथाश्रुति (for °) — T1 G3 om lines 31–34 — (L 31) T2 G1 M2 4 यद् (for न) —(L 32) G2 क समर्थोऽहते ज्ञातु (for °) Ñ2 V1 D5 यतो (for परं) — (L 33) K1 B2 3 Dn1 D1 M3 4 विश्वात्मनो, D5 °पनो, T2 °त्मको (for °त्मनो) D2 विश्वात्मकोऽपि ब्रह्माय, G1 °त्मकोऽस्य ब्रह्मादि (for °) D5 G1 [पु]न वेत्ता हि, D6 [पु]न वेत्तीह, G2 [पु]न वेत्तु हि for वेदयति) — (L 34) T2 G1 M2 4 तत्कर्म (for श्रुतं मे) G1 M2 तद् (for यद्) B1 महात्मनाम् (for महर्षिणाम्) T2 तद्रहस्य मनीषिणाम् (for °) — (L 35) K1 B1 G2 तद्दिव्य, K2 तद्दिव्यं, K3 यद्दिष्ट, K4 D1 5 तद्दिष्ट, Ñ2 V1 3 Dn तद्दिष्ट, B3 यद्दिष्ट (for यद्दिव्य) V2 तदीड्य सर्वभूतानां, B1 D1 3 6 T2 G1 M2 4 तद्दिव्य (B3 यद्दिव्य, D2 यद्दिष्ट, M3 तद्दिष्ट) सर्वयज्ञानां, D3 तद्दिव्य सर्वलोकानां, T1 G1 3 तद्यज्ञ सर्वलोकानां; T1 G1 5 तद्यज्ञ सर्वयज्ञानां (for °) K1 3 D1 तत्तत्त्वं, K3 4 V2 B1 Dn D1 3 G2 तत्त्वतस् (for यत्तत्त्व) Ñ2 V1 3 B2 3 D5 D6 6 G2 यत्तत्त्व (V1 3 तत्तत्त्व, D2 G3 तत्त्व वै) तत्त्ववेदिनाम्, D3 तत्त्व यत्त वर्वेदि°, T3 G3 M3 तत्तत्त्व तत्त्वदर्शि° T2 G1 तत्त्व तत्त्वविदां वरम्, G2 M1 तत्त्व तत्त्वविदां(M1 °दर्शि°)नाम् (for °) — Ñ2 om line 36 — (L 36) B1 3 D6 यद् (for तद्) D2 वेद्य, T1 3 G1 5 M1 4 नित्यं (for चिन्त्य) D3 चापि, D6 G3 4 चापि (for चैव) V2 3 B1 2 Dn D5 D1 3 कार्मिणाम् (for कर्म°) B3 कारणं चापि कार्मिणाम्, T1 3 G1 5 M3 4 चिन्त्यं प्रशंसति शान्ति सत् (for °) — (L 37) K3 D3 आधिदैव (for अधि°) K3 4 Ñ2 V B Dn D5 D1 3 4 6 T1 3 G1 3 च यद्दैवं, M3 च यच्चैव (for यदध्यात्म) V2 अधिदैवं च यद्दैव, G2 M1 अधिदैवं च यच्चैव (for °) K3 (marg as above) Ñ2 V2 3 II Dn D5 D1 3 4 6 T1 3 G2 4 तद् (for यद्) G2 4 तद्ब्रह्मेति च संज्ञितम्, M3 तद्दैवमिति शब्दितम् (for °) — (L 38) D5 T1 3 G1 4 6 M2 4 तद् (for यद्) Ñ2 om (hapl) lines 38ᵇ–39ᵃ V D5 G3 4 तत् (for यत्) T2 G1 3 M2 4 तत्पर परमर्षिणाम् (for °) — (L 39) V2 Dn यत् (for तत्) V1 B D5 D2 3 6 G2 4 य(V1 स)त्सत्यं वेददृष्टं च, T1 यत्सत्यं देवनिर्दिष्टं, T2 M2 4 स यज्ञो वेदनिर्दिष्टस्, G1 5 स यज्ञो देवनिर्दिष्ट (for °) K1 3 B3 तत्त्व (for सत्यं) K2 4 Ñ2 V B1 3 Dn D5 D1 3 4 यत्तद्वेदविदो विदुः, T1 2 G1 4 M1 4 यत्तपो यत्तपो विदुः (for °) — (L 40) T1 3 G1 3 M1 4 तत् (for य) B1 सर्वथा (for कारको) V1 यश्च (for बुद्धिर्) G4 यत्कर्ता कारणं बुद्धि° (for °) — (L 41) K4 शास्त्र (for शास्ता) B3 य कल्पद्, Dn1 एकस्तद् (for य कश्चिद्) D6 इह (for अभि) D1 4 °शस्यते, D5 इष्यते (for °शब्द्यते) B2 D1 एकस्तदभिशस्यते, T1 3 G1 3 एकश्चेति विभाव्य(T1 G1 स्य)ते, M2 4 एकश्चैव विभाव्यते (for °) — (L 42) K1 पचयति, K3 B1 2 क्षप°, Ñ2 V1 स पचति V2 प्रतिसृष्टा, Dn1 D2 स्थापयति, D3 परिणमति (hypermetric), D3(marg) 3 शमयति (for क्षप°) K3 कालं काम परिणयति (hypermetric), V3 D3 कालं काल (D3 °ल) स्थाप°, D6 G3 कालं कालस्य च पतिर्, T1 3 G1 3 M2 4 कालं पाकश्च (M3 °स्तु) पक्ता च (for °) Ñ2 स्रष्टा, V2 स च, T1 G1 3 5 दिष्ट (for द्रष्टा) — K4 V2 om line 43 — (L 43) D2 प्राणा पञ्चविधाश्चैव (for °) V1 चाक्षय, B1 D3 4 M3 अक्षर, Dn Dn1 अक्षय (for °रम्) — (L 44) V2 भावैस् (for भावैस्) T2 स एव (for तस्यैव) D3 ध्यान (for [अ]नघ) Ñ2 तत्पर (for °रै) T1 G1 5 M2 4 स एवायनतत्परै, G3 स एतानय स° (for °) — (L 45) K3 3 B3 D5 D2 6 एष (for एव) K1 3 Ñ2

उच्यते विविधैर्भावैस्तस्यैवानघ तत्परैः ।
स एव भगवान्सर्वं करोति विकरोति च ॥
योऽस्मान्कारयते कर्म तेन स्म व्याकुलीकृताः ।
यजामहे तमेवेशं तमेवेच्छाम निर्वृताः ॥
यो वक्ता यश्च वक्तव्यो यश्चाहं प्रब्रवीमि ते ।
इदं शृणुत यच्छ्रेयो यच्चान्यत्परिजल्पथ ॥
याः कथाश्चैव वर्तन्ते श्रुतयो वाथ गह्वराः ।
विश्वं विश्वपतिर्देवः सर्वं नारायणात्मकम् ॥
यत्सत्यं यदमृतमादिमक्षरं वै
यद्भूतं भवति मियच्च यद्भविष्यम् ।
यत्किंचिच्चरमचराव्ययं त्रिलोके
तत्सर्वं पुरुषवरः प्रभुर्वरिष्ठः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ।
तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा जनमेजय ॥
तत्र धर्मश्चतुष्पादो ह्यधर्मः पादविग्रहः ।
स्वधर्मनिरताः सन्तो यजन्ते चैव मानवाः ॥
विप्राः स्थिता धर्मपरा राजवृत्ते स्थिता नृपाः ।
कृष्यामभिरता वैश्याः शूद्राः शुश्रूषवः स्थिताः ॥
सदा सत्यं च सत्यं च धर्मश्चैव विवर्धते ।
सद्भिराचरितं यच्च क्रियते ख्यायते च वै ॥
एतत्कृतयुगे वृत्तं सर्वेषामेव भारत ।
प्राणिनां धर्मबुद्धीनामपि चेन्नीचयोनिनाम् ॥
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते ।
तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा परिकीर्तिता ॥

V1 D5 स, V2 य (for च) —(L 46) T2 G1-3 M1-3 सो (for यो) V1 धारयते (for का°) M3 स (for स्म) —(L 47) T1 G1 M1-3 यजामहे तमेवाद्य (for °) B2 [इ]च्छेम, D2 D5 [ईं]क्षेम (for [इ]च्छाम) V1 D5 T2 M1-3 निर्वृतिम्; V2 °तम् (for °ताः) D6 तमवेक्षेम निर्वृता, D8 तमवेक्षाम नि° (for b) —(L 48) T1 G1-3 M1-3 यो वक्ता यश्च वक्तव्य (for a) K1 D1-4 यथा (for यश्च) Ñ2 V1 D5 तद् (for प्र) K4 D5 स्व (for ते) K3 B1 Dn यथाह तद्ब्रवीमि च (K3 ह), V3 D2 यथाह तद्ब्रवीमि च, D3 यतश्चाह ब्रवीमि च, T1 G2 यश्चा यत्तद्ब्रवीमि च (G1 व), T2 G3 यद्वाय तद्ब्रवीमि च, M1 यश्चाय तु ब्रवीमि च (for b) —(L 49) T1 G1 M1-3 श्रूयते यच्च वै श्राव्य (for °) K5 जल्पते, T1 वर्तितम्, T2 M1-4 -जल्पत, G3-4 कल्पथ (for -जल्पथ) —(L 50) K6 Ñ2 V1 B2 D1 गह्वरे, T1 G1-3 M1-4 तत्परा (for गह्वरा) K1 D4 श्रुता वा यत्र गह्वरा (for b) —(L 51) G3 स च (for विश्व) T1 G1 M1-4 यश्च (for देव) V1 D5 विश्वं विश्वपतिं देव (for °) D5 सर्वं नारायणात्मक, T1 G1 M1-4 स तु नारायण स्मृत (for b) —(L 52) K1 V2 B2 Dn D2-4 यद्भूतम् (for °मृतम्) D1 अक्षय (for अक्षर) D5 यत्सत्यं यदतमादिमक्षर वै, T1 G3 M2 °त्य यद्भूत चिन्त्यमक्षर यद्, T2 G2 °त्य यदतमचिन्त्यमक्षर यद्, G5 °र्यं यदतममादिश्चा(G4 °दि चा)क्षर वै, M1 °त्य यत्तत्तमचिन्त्यमक्षर यद् —(L 53) V3 B3 D5 D6 भवदमित च, D2 यदपि भवच्च, T1 M2-4 परममित (for भवति मियच्च) —(L 54) K1 D4 अचरमव्यय, V1 अचराव्ययात्मक V2 अचरात्मक, D2 °राश्रय (for °राव्यय)

Ñ3 D3 च (for त्रि) V3 B4 D5 G4 यत्किंचिच्चरमचर यदस्ति लोके, T1 G1 M1-3 °चरमचर यदस्ति (T2 G2 यदस्ति) चान्यत् —(L 55) D5 G3 वसिष्ठ T1 G1 M1 पुराण, M4 प्रमाण (for वरिष्ठ)

Colophon. — Mention of the Epic : D6 — Mention of Khila K1 V B D5 D1 3 6 — Sub parvan K3 4 Ñ3 V3 B D3 4 6 G3 पौष्करम् — Adhy name K1 V1 Dn D5 D4 T1 G1 M1-4 पु(V1 D5 T2 M1-4 पौ)ष्कर प्रादुर्भाव, K2 D1 प्रधानप्रादुर्भाव — Adhy no K3 182, V2 193, Dn M1 1, D6 192; D1 181, D8 200, D4 126, T1 330, T2 G1 325, G3 334, G4 332

(L 56) D2 आसन् (for आहु) —(L 58) K1-3 Kn D4 तदा धर्मश्च, B1 धर्मस्तत्र, (by transp), T1 M1-4 यदा धर्मश्च —(L 59) T2 स्वधर्मे, G1 स्वकर्म (for स्वधर्म) V1 सर्वे, B1 (marg) शान्ता (for सन्तो) K3 G1 जायन्ते, D4 यजन्तश्च (for °न्ते) V3 T2 तत्र, T2 G3 यत्र (for चैव) G4 M1 जायन्ते यत्र मानवा (for d) —(L 60) K V1 B1 Dn D1 3-6 स्थिता धर्मपरा विप्रा (for a). V2 राजवृत्ति, T1 G3 °वृत्त, G3 °वृत्तौ (for °वृत्ते) —(L 61) Ñ3 G3 कृष्यादिषु रता (Ñ2 स्थिता) वैश्या (for a) —(L 62) Ñ2 V1 D5 M1 तदा (for सदा) Ñ V3 B1 Dn D1 3-6 सदा सत्यं च सत्त्वं (D1 शौचं) च, V3 B3 D2 G1 सदा सत्यं (D6 °त्य) तपश्चैव (for a) —(L 63) Ñ2 V3 B1 D2 3 T1 G1 3-6 M1 कर्म, V2 यद्वत् (for यच्च) K1 न च, K3 B2 D4 च तत्, Dn ऽपि च, D8

द्वाभ्यामधर्मः पादाभ्यां त्रिभिर्धर्मो व्यवस्थितः ।
तत्र सत्यं च सत्त्वं च कृते सर्वं विधीयते ॥
त्रेतायां विकृतिं यान्ति वर्णा लौल्येन संयुताः ।
चातुर्वर्ण्यस्य वैकृत्याद्यान्ति दौर्बल्यमाश्रिताः ॥
एषा त्रेतायुगगतिर्विचित्रा देवनिर्मिता ।
द्वापरस्यापि या चेष्टा तामपि श्रोतुमर्हसि ॥
द्वापरं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां कुरुसत्तम ।
तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा परिकीर्तिता ॥
तत्राप्यर्थपरा विप्रा ज्ञानिनो रजसावृताः ।
शठा नैकृतिकाः क्षुद्रा जायन्ते कुरुपुंगव ।
द्वाभ्यां धर्मः स्थितः पद्भ्यामधर्मस्त्रिभिरस्थितः ॥
विपर्ययं यान्ति शनैः कृते ये धर्मसेतवः ।
ब्राह्मण्यभावा नश्यन्ति तथास्तिक्यं विशीर्यते ।
व्रतोपवासास्त्यज्यन्ते द्वापरे युगपर्यये ॥
तथा वर्षसहस्रं तु वर्षाणां द्वे शते तथा ।
संध्यायाः परिसंख्यातं क्रूरं कलियुगं स्मृतम् ॥
तत्राधर्मश्चतुष्पादः स्याद्धर्मः पादविग्रहः ।
कामिनस्तमसा छन्ना जायन्ते तत्र मानवाः ॥
नैवोपवासकृत्कश्चिन्न साधुर्न च सत्यवाक् ।
नास्तिको ब्रह्मवक्ता वा नरो भवति वै तदा ॥
अहंकारगृहीताश्च प्रक्षीणस्नेहबान्धवाः ।
विप्राः शूद्रसमाचाराः शूद्रास्त्वाचारलक्षणाः ॥

इति वै, T3 जपे G1 जने, Bom Poona eds G(ed) च यत् (for च वै). D1 त्रियते स्यानये भवे; D3 °ते धीयते तथा; G3 क्रियते ह्रियते च वै (for °). —(L 64) T3 G1 M3 कृतं तु सं (for कृतयुगे) T2 M3 तत्तत्कृतं सुसंवृतं; G6 तत्र-स्कर्मं सुसवृत्तं (for °) —(L. 65) G4 सिद्धिश्च (for युज्वीनाम्) K1 अपि चेतीमयोगिनाम्, K2 अपि चातीव योगि°; D3 अपवृत्तमयोगि°, T2 G1 अपि (G1 °सि) वै कृतजन्म°, M3 4 अपि वै नीचजन्म° (for °) —(L 67) T1 G3 तत्र (for तस्य) K4 परिवर्तते, T1 G3 M3 °कीर्त्यते (for °कीर्तिता). —(L 69) T1 G3 तथा सत्य च सिद्धि च (for °) Ñ3 V3 B3 D3 6 T3 G1 3-5 M3 4 प्रवर्तते (for विधीयते) T1 कृते सत्त्वं प्रवर्तते (for °) —(L 70) G1 M3 4 वैकृतिं (for वि°). B1 D1 धर्मं, D6 धर्मा (for वर्णा) D3 T1 G3 M3 वत्सला लो(D3 धर्मलो-, M1 वर्णलो)भेन संयुता (for °) —(L. 71) T1 सर्वं तद् (for वैकृत्याद्) K3 2 D4 आस्थिता (for आश्रिता) T1 G3 याति दौर्बल्यमाश्रमात् (for °) —(L. 72) Dn -विधिर् (for गतिर्) K3 B3 D1 3 4 एष त्रेतायुग विधिः; T1 2 G1 3 M3, 4 पुनस्त्रेतायुगं विद्धि (for °) K3, 4 Dn विहिता (for विचित्रा) K1 3 B3 D1 3 4 विहितो देव निर्मित, D4 त्रिदिना देवकीर्तिता, T1 2 G1 3 M3 4 विधि दृष्टेन निर्मितम् (T1 G3 कर्मणा) (for °) —(L. 73) B3 तु या, T3 G1 द्विधा (for [अ]पि या) —(L 74) Dn3 सहस्रं (for °स्रे) D3 द्वे सहस्रे तु वर्षाणा, T3 G1 द्वापरे द्वे सहस्राणि (for °) —(L. 75) T1 2 G1 3 M3 4 द्विगुणा युगमुच्यते (for °) —(L. 76) K3 D4 [अ]त्यर्थं (for [अ]प्यर्थं) T1 2 G1 3 M3 4 तत्रार्थवन्तोऽर्थपरा (for °) T1 2 G1 3 प्राणिनो (for ज्ञानिनो) M3 4 प्राणिनो रजसा हता (for °) —(L 77) V1 2 विप्रा, G4 रौद्रा (for क्षुद्रा) Ñ3 नन्दन (for पुंगव) T1 2 G3 3 M3 4 जायन्ते आयशो जना (for °). —(L 78) G4 धृत (for स्थित). K4 B1, 3 D3 D1 2 6 उच्छ्रित; G3 4 ऊर्जित (for उत्थित). G1, 3 अधर्मस्त्रिभिरस्थितः (for °). —(L 79) Bom Poona eds शनैर्यान्ति (by transp) D3 कृता (for कृते). T3 G1 M3, 4 भिन्देरन्सर्वे (M3 4 °स्धर्म)सेतव (for °). —(L 80) B3 Dn D1 नश्यन्ते (for °न्ति). T3 G1 M3 4 ब्राह्मण्यभावश्चयन्ते (for °) K4 [आ]तिथ्यं (for [आ]स्तिक्यं). —(L. 81) K4 त्यज्यन्ते; B3 त्याज्यन्ते (for त्य°). —(L 82) K1 2 D4 4 D3 चैक (for वर्षं) T1 G3 M3 4 वर्षाणां वै शतेऽपि च, T3 G1 °णा वै शतैरपि (for °) —(L. 83) K1 D1 सदृशं (for परिसं) K3 B D3 4 6 T1 2 G1 3-5 M3 4 संध्यया सह संख्यात, K3 Ds3 D3 सध्याया परिसंख्यातं, V3 संध्यया सदृशं स्यात (for °). —(L. 84) D1 धर्मश्च (for स्याद्धर्मः). K4 पादैको धर्मसंस्मृत; Ñ3 V1 D3 D3 4 धर्मं पादप्रतिष्ठित (for °) —(L. 85) K3-4 D1 काम निद्रास्तमश्छन्ना; V1 कामिनस्तु समाच्छन्ना (for °). G1 नीयन्ते (for जा°). —G3 om (hapl) lines 86-88 —(L 86) Ñ3 [उ]पवासिना, V3 °कृतक; B3 D6 °वसिता (for °वासकृत्) V1 D3 G1 M3 4 नैवोपवासी कश्चिच, T1 G3 न कोऽप्यास्तिकधी कश्चिन् (for °). D3 T1 G1 3 सत्यवान् (for °वाक्). B3 2 G4 न च साधुर्न सत्यवाक् (G4 °वाद्) (for °). —(L 87) K3 4 Ñ3 V1 2 B3 Dn D1 2 4 (marg) हन्ता, B1 -वक्ता; G4 भक्तो (for वक्ता) B3 D3 नास्तिको ब्रह्मभक्तो वा, D3 नास्ति लोको ब्रह्महन्ता (marg °भक्तो), T3 B1 M3 4 नास्तिको ब्रह्मविद्वेड् (for °). Ñ3 V3 मानवो (V3 न नरो) वै भवेत्तदा (for °). —(L. 88) B3 D3 3 G4 -बन्धना (for बान्धवा) T3 प्रक्षीणस्नेहमेव च (for °). —T3 om lines 89 93 —(L 90) B3 दूषयन्ति (for °कास्तु) T1 G1 3 3 M3 4 आश्रमाणां विपर्यासो (for °) K Ñ3 D1 2 3 M3 4 संकर, V1 दूषका (for संकरा). —T1 G1 3 M4 om lines 91-93 —(L 91) D3 भाग-

दूषकास्त्वाश्रमाणां च वर्णानां चैव सकराः ।
अगम्येष्वभिरज्यन्ते वर्त्स्यन्त्येव कलौ युगे ॥
एवं द्वादशसाहस्रं तत्रैतद्युगमुच्यते ।
तदेकसप्ततिगुणं मन्वन्तरमिहोच्यते ॥
त्र्यया चैव [illegible] सदेहो युगान्ते जनमेजय ।
दिव्या द्वादशसाहस्री युगाख्या कवयो विदुः ।
एतत्सहस्रपर्यन्तं तदहो ब्राह्ममुच्यते ॥
ततोऽहनि गते तस्मिन्सर्वेषामेव देहिनाम् ।
शरीरनिर्वृतिं चक्रे रुद्रः संहारबुद्धिमान् ॥
देवतानां च सर्वासां ब्राह्मणानां महीपते ।
दैत्यानां दानवानां च यक्षगन्धर्वरक्षसाम् ॥
देवर्षीणां महर्षीणां तथा राजर्षिणामपि ।
किंनराणामप्सरसां भुजगानां तथैव च ॥
पर्वतानां नदीनां च पशूनां चैव भारत ।
तिर्यग्योनिगतानां च सत्त्वानां क्रमिणां तथा ॥
महाभूतपतिर्देवः पञ्च भूतानि भूतकृत् ।
जगत्संहरणार्थाय कुरुते वैशसं महत् ॥
भूत्वा सूर्यश्चक्षुषी चाददानो
भूत्वा वायुः संहरन्प्राणिजालम् ।
भूत्वा वह्निर्दहते सर्वलोका-
न्मेघो भूत्वा भूय उग्राभ्यवर्षत् ॥

Colophon

न्यासु (for °ष्वेषु) K1 s V3 B Dn D2 6 G1 M3 [अ]भिर स्यन्त, Ñ1 °स्यन्ति, G2 [ए]व रज्यन्ते (for [अ]भिर°) V3 s Dn3 D5 s यास्यन्ति B1 s G1 M3 वर्तन्ति, G4 वसन्ति (for वत्स्यन्ति) — After line 91 G2 ins

6** वायुस्तथैव संवहे युगान्ते जनमेजय ।

— B3 M1 om lines 92 93 V3 D3 om line 93 — (L 92) Ñ3 V1 B1 D5 दिव्य, G1 एतद् (for एव) K1 s V1 D2 तत्रैव, Ñ2 B1 s D3 D5 G3 s यदेतद् Dn तदेक D1 तथैव D3 तदैव (for तत्रैतद्) — (L 93) K1 तदेव (for °क) Ñ2 D6 युग B1 गण (for गुण) — D5 ins after line 93 D2 after line 95

7** भूयश्चतुर्दशगुण तदहो ब्रह्मणः स्मृतम् ॥

— G1 om line [illegible] — (L 94) K4 V1 Dn D2 s 4 (sup lin) T2 चैव न, V3 B1 s Dn1 D5 (marg) तथैव; D5 तथा न (for चैव तु) D3 G3 त्रय्यास्तथैव सदहो, D6 (also) एष चैव न स°, T1 G1 M3 4 त्रयश्चैव न स° G1 त्रियाश्चैव न सेवन्ते (for °) — D3 om lines 95-96 Ñ1 om line 95 — (L 95) V3 s Dn D5 दिव्य (D5 एव) द्वादशसाहस्र, T1 s G1 s M3 4 दिव्याद्वादशसाहस्री (for °) K1 V1 s B1 युगाख्यो K1 °ख्ये Dn युग [illegible] (for युगाख्या) V3 तथैतद्युगमुच्यते B3 D2 यदेतद्युगमुच्यम T1 s G1 s M3 4 युगाख्य पूर्वनिर्मितम् (for °) — D2 om line 96 — (L 96) Ñ1 B1 s D6 एतच्चतुर्दशगुणं (for °) Ñ2 B2 s D5 ब्रह्मणोऽह्नमिहोच्यते (for °) — (L 97) T1 s G1 s M3 s जीविनाम् (for देहि°) — G1 om line 98 — (L 98) K1 s V1 s B1 (marg as above) Dn D1 s लोक (for रुद्र) T1 s C1 M3 s लोकसंहारबुद्धिना (M3 4 °कारिणा) (for °) — B1 G1 s om line 99 — (L 99) K Ñ1 V2 s B D T1 s G1 s-s सर्वेषां (for सर्वासां) Ñ1 D2 s G1 M3 s ब्रह्मणश्च, V3 D5 T1 ब्राह्मणश्च (for °णानां) D1 महीतले (for पते) — (L 100) K Dn D1 4 s मानवानां (for दा°) B1 G2 4 देवदानवयक्षाणां (for °) G2 4 दैत्य (for यक्ष) V3 B3 D2 4 किंनर (for गन्धर्व) B1 दैत्यदानव रक्षसाम् D3 गन्धर्वास्त°, T1 s G1 s M3 4 यक्षराक्षसपक्षि णाम् (for °) — (L 101) G1 4 च सर्वेषां (for महर्षीणां) T1 G3 M3 4 महर्षीणां देव(M3 4 राज)र्षीणां (for °) Ñ1 V1 B3 राजर्षीणां च भारत, B3 राजर्षीणां तथा नृप, T1 s G1 s M3 4 राज(M3 4 देव)र्षीणां तथैव च (for °) — (L 103) Ñ1 V2 s B3 D3 D2 s T1 s C1 M3 4 गन्धर्वाणाम् G2 4 विद्याधराणाम् (hypermetric) (for किंनराणाम्) T1 s G1 s M3 4 च भारत (for तथैव च) G2 4 पक्षि(G1 यक्ष)-पन्नगसरित्स्विनाम् (for °) — (L 103) Dn1 पक्षूणां (for नदीनां) Dn1 (marg) नदीनां मृगपक्षिणाम्, T1 s G1 s M3 4 पशूनां पक्षिणां तथा (for °) — B3 om line 104 — (L 104) D2 लता च, D6 सर्पाणां (for सत्त्वानां) K B1 Dn D1 s-s सत्त्वानां मृगपक्षिणाम् (for °) — (L 105) T1 s G1 s M3 4 पश्च (for देव) T2 G1 s M3 s भूत्वा, G2 4 सर्व (for पञ्च) D2 सर्वभूतानि भूतभृत् (for °) — (L 106) D1 वै क्षत D1 वै नाम (for वैशसं) — (L 107) K4 ज्योतिरिंदानां (for चाददानो) — (L 108) K1 Ñ2 V2 s D6 M1 संहरन्, K2 °रेत् (for °रन्) V2 D1 प्राण(D1 °णि)जालम्, D1 प्राणजातम् (for प्राणि°) K4 वायुर्भूत्वा संहरन्प्राणिनोऽस्मान्; Dn D1 T1 भूत्वा वायुः संहरन्या(Dn1 °त्वा)निजालम् — (L 109) D1 चाग्नि (for वह्नि) K1 निर्दहेत् K2-4 V1 B1 s Dn1 D1 4 दहते; V2 s B3 D2 T1 s C1 s s M3 4 निर्दहन् (for दहते) — (L 110) D1 भास्यो (for मेघो) K1 Dn [अ]भिवर्षति; K2 D1 [अ]भिवर्षेत; K3 [अ]भ्यवपद्यत; V1 °वर्षत; D1 [अ]-

वैशंपायन उवाच ।
भूत्वा नारायणो योगी सप्तमूर्तिर्विभावसुः ।
गभस्तिभिः प्रदीप्ताभिः संशोषयति सागरान् ॥
पीत्वार्णवांश्च सर्वान्स नदीः कूपांश्च सर्वशः ।
पर्वतानां च सलिलं सर्वमादाय रश्मिभिः ॥
भित्त्वा सहस्रशश्चैव महीं गत्वा रसातलम् ।
रसातलगतं कृत्स्नं पिबते रसमुत्तमम् ॥
अप्सु सृजन्क्लेदमन्यद्ददाति प्राणिनां ध्रुवम् ।
तत्सर्वमरविन्दाक्ष आदत्ते पुरुषोत्तमः ॥

वायुश्च बलवान्भूत्वा स विधूयाखिलं जगत् ।
प्राणोदयं सुराणां च वायुना कुरुते हरिः ।
ततो देवगणानां च सर्वेषामेव देहिनाम् ॥
ये चेन्द्रियगणाः सर्वे ये चान्ये रजसोद्भवाः ।
रूपं घ्राणं शरीरं च पृथिवीमाश्रिता गुणाः ॥
जिह्वा रसश्च स्नेहश्च संश्रिताः सलिलं गुणाः ।
रूपं चक्षुर्विपाकश्च ज्योतिरेवाश्रिता गुणाः ॥
स्पर्शः प्राणश्च चेष्टा च पवनं संश्रिता गुणाः ।
परमेष्ठिनं वरेण्यं च हृषीकेशं समाश्रिताः ॥

भिवर्षन् (for [भ]भ्यवर्षत) D3 भूत्वा मेघो भूय एवाभिवर्षन्; T1 2 G1 2 M1 3 भूत्वा मेघो भूय उमोर्मिभि(T1 G2 M1 3 श्च) वर्षत

Colophon — *Mention of the Epic* D3 — *Mention of Khila* K1 V B Dn1 D2 D3 — *Sub-parvan* K1 2 4 Ñ2 V B K3 D1-6 pौष्करम्; K3 पुष्करम् — *Adhy name* Dn पुष्करप्रादुर्भावे द्वितीयमध्योत्तरम्, D4 T1 2 G1 3 M1 4 पौ(T1 G1 3 पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 183, V2 3 194, Dn M1 4 2; Dn3 193, K1 182, D3 210, D4 189; T1 331, G1 326, G2 335; G3 5 333

T1 om the ref — (L. 111) D2 सप्तसप्तिर; T1 3 G1 3 M2 सप्तसूर्तिर् (for सप्त°). — (L. 112) D1 रश्मि मुभि (for गभस्तिभि) Ñ3 प्रदीप्तैस्तु (for °प्ताभि) — (L. 113) T1 2 G1 3-5 M1 तत पीत्वार्णवान्सर्वान् (for °) K1 V2 B1 2 Dn1 मही; T1 G1 M1 4 मया (for मही) — (L. 114) K Ñ2 V1 2 B1 3 Dn D1 3-5 G1 पीत्वा च (for मादाय) — (L. 115) T1 भूत्वा; G2 पीत्वा (for भित्त्वा) B1 समन्ततः; G3 सहस्रधा (for °शश्च) G5 भूत्वा सहस्रधा चैवं (for °) K3 4 V1 2 B1 3 Dn D1 3 तीत्वा; G1 2 दृष्ट्वा (for गत्वा) T1 2 M1 4 महीं दृष्ट्वा (T1 नीत्वा) रसातलात् (for °) — (L. 116) K3 V2 B1 3 Dn1 D1 जलं (for सर्व) D1 G2 4 सर्वं (for कृत्स्नं) K3 आलोड्य च आपश्यं, Ñ2 V1 रसातलजलं पीत्वा; D2 रसात लेऽमलं कृत्स्नं; T1 3 G1 2 M1 3 रसातलजमादाय (for °) Ñ3 V1 सर्वं च (for पिबते) M1 4 जलम् (for रसम्) — (L. 117) Ñ2 V2 B1 D2 सृजन् (for सृजन्) K1 3 D1 4 अप्सु वसुजनो मेघो (K3 D1 °साबेध); D3 स सृजन्क्लेद मन्येषां; T1 2 G1 3 M1 4 मेतास्य क्लेदमन्यच्च; G2 4 अमृत क्लेदमन्यद् (for °). K3 D1 दुग्धानि; D2 G2-4 ददन्चान्; M1 ददस्य, M2 ददाति (for ददाति) T1 2 प्राणिषु (for °नां) Ñ1 V1 Dn1 ददत्यप्राणिषु ध्रुवम्; Dn1 ददद्यप्राणि दुष्करम्; T1 ददस्व प्रीति मानव (for °) — (L. 119)

K3 G1 संविधूय; V1 परि° (for स वि°) T1 3 G1 3 M1 4 विधूय विप्रिसि चमत् (for °) — (L. 120) V1 2 B2 प्राणो दयात् (for °दय) T1 3 G1 3 M1 4 प्राणो दानात्मकान्सर्वा (for °) V2 D1 वायूनां (for वायुना) T1 3 G1 2 3 M1 कर्षेणे (for कुरुते) G1 वायूनां हरते हरि (for °) — (L. 121) G1 सुर (for देव-) G2 असुराणां च देहिनाम् (for °) — (L. 122) K1 2 Ñ2 V2 B1 D3 D2 3 -गुणा (for -गणा) K3 यश्चेन्द्रियगणाः सर्वे, T3 G1 3 M1 4 यश्चेन्द्रियाणां सर्वेषां (for °) K3 V1 B1 Dn1 D2 6 G1 च यतोद्भवा; Ñ1 च यदु°, V1 2 B1 2 D1 च यथो°; Dn1 जातो°; D1 परतो°, D2 3 (both marg as above) भवतो°; G2 भवतो° (for रजसो°) T1 G1 भूत्वा आद्या पतानि च, T2 G1 M1 नान्युखावचानीति; M1 भूतान्युखावचानि च (for °) — (L. 123) K1 गन्धे घ्राण, K3 रूपे घ्राण, Ñ2 V2 B Dn1 D1 D2 (marg as above) G2 M1 पूर्वे प्राणे; V1 3 D2 4 6 गन्धे घ्राणे; D1 वेधे घ्राणा; T1 3 G1 2 3 M1 4 प्रिये प्राणे (for रूपे घ्राणे) T1 3 G1 3 M1 4 संश्रिता (for आ°) — K3 om (hapl) lines 124-125 — (L. 124) Dn G2 क्लेदश्च (for स्नेहश्च) K3 Ñ3 V2 D1 जिह्वा रसं च घ्राणं (Ñ1 V1 स्नेहं) च (for °) — (L. 125) T1 3 G1 3 M1 4 एते श्रिता (for एवाश्रिता) — After line 125, D1 ins :

8** स एकीभूय सर्वेऽपि प्रलये समुपस्थिते ।

— D1 4 om (hapl) line 126 — (L. 126) K1 4 D1 स्पर्शे घ्राणे; Ñ1 स्पर्शः प्राणश्च (for स्पर्शः प्रा°) K3 3 D1 स्पर्शः प्रा(D1 प्रा)णं च चेष्टा च (for °) — After line 126, D2 T1 2 G1 2 3 M1 4 ins :

9** शब्दः श्रोत्रं च योनिश्च गगनं संश्रिता गुणाः ।
लोकमाया भगवता मुहूर्तेन विनाशिता ।
मनो बुद्धिश्च सर्वेषां क्षेत्रज्ञश्चेति च गुणाः ॥

[(L. 1) D2 स्व (for च) — D2 om line 2 — (L. 2) M1 वेन (for क्षेत्र) T1 मनो मनसा सह (for °). — T1 G1 3 om line 3. — (L. 3) D2 द्वि- (for च)]

ततो भगवता तत्र रश्मिभिः परिवारिताः ।
वायुनाकृष्यमाणाश्च रूपान्योन्यसमाश्रयात् ॥
तेषां सघर्षजोद्भूतः पावकः शतधा ज्वलन् ।
अदहन्निखिलाल्लोकानुग्रः संवर्तकोऽनलः ॥
स पर्वतांस्तरुगुल्मांल्लतावल्लीस्तृणानि च ।
विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च ॥
आश्रमाश्च तथा पुण्यान्दिव्यान्यायतनानि च ।
यानि चाश्रयणीयानि तानि सर्वाणि सोऽदहत् ॥
भस्मीभूतांस्ततः सर्वांल्लोकाल्लोकगुरुर्हरिः ।
भूयो निर्वापयामास जल्युक्तेन कर्मणा ॥
सहस्रदृङ्महातेजा भूत्वा कृष्णो महाघनः ।
दिव्यतोयेन हविषा तर्पयामास मेदिनीम् ॥

ततः क्षीरनिकाशेन स्वादुना परमाम्भसा ।
शिवेन पुण्येन मही निर्वाणमगमत्परम् ॥
तेन सा जलसञ्छन्ना पयसा सर्वतो धरा ।
एकार्णवजला भूत्वा सर्वसत्त्वविवर्जिता ॥
महाभूतान्यपि च तं प्रविष्टान्यमितौजसम् ।
नष्टार्कपवनाकाशे सूक्ष्मे जनविवर्जिते ॥
संशोषयित्वा पीत्वा च कल्पयित्वा च देहिनः ।
दग्ध्वा संतापयित्वा च वसत्येकः सनातनः ॥
पौराणं रूपमास्थाय स्वपित्यमितबुद्धिमान् ।
एकार्णवजले ह्यासीद्योगी योगमुपागतः ॥
अयुतानां सहस्राणि गतान्येवार्णवेऽम्भसि ।
न चैनं कश्चिदव्यक्तं व्यक्तं वेदितुमर्हति ॥

— T1 G6 om lines 127–128 Ñ2 om line 127 —(L. 127) B3 s पूर्वे वै, D2 G4 s पूर्वेते (for वरेण्य) T2 G3 M3 वरेण्य परमेष्ठि स (for °) T2 G3 M3 s उपाश्रिता (for समा°) —(L. 128) G2 s भगवतस् (for °वता) T2 G1 V2 s ततो भगवतस्तस्य (for °) —(L. 129) D3 वायु माकृष्य रूपाणि (for °) K2 D3 s रूपान्योन्य, D3 ताव न्योन्य, D3 तथान्योन्य, G4 रूपान्यत्र (for °न्योन्य) T1 s G1 s s M2 s द्रुमशाखासुपाश्रिताः (for °) —(L. 130) D23 D3 s सघर्षणोद्भूतस्तेषां, T1 G6 तेषां निकर्षैर्भूत (for °) G3 सहसा (for शतधा) —(L. 131) T1 निर्दहन् (for अद°) h4 अखिलान् (for नि°) D3 प्रदहन्निखिलाँल्लोकान्, T2 G1 M2 s अदहन्निखिलं सर्वं, G3 निर्दहन्निखिलं सर्वं (for °) D1 प्रह (for उग्र) V2 G4 प्रह (G4 उग्र) संवर्तकानल (for °) —(L. 132) h4 D4 G3 पर्वतांस्तु (for स पर्वतांस्) Ñ2 V2 B3 D3 D5 T1 s G1 s s V2 s द्रुमान् (for तरून्) h6 एवमादीन्य स्थलानि च (for °) —V2 om (hapl) lines 133–134 bom. ed (hapl) line 133 —(L. 133) h4 पुण्यानि, D3 पुण्यानि (for पुराणि) —(L. 134) T1 s G1 s s M2 s आश्रमाणि च पुण्यानि (for °) —(L. 136) T2 G3 M3 s भस्मीकृत्वा, T2 G1 °कृत्य (for °भूतान्) —(L. 137) T1 G2 s M3 s सोऽग्निः T2 सोऽग्निं (for भूयो) T2 s G2 s M2 s युगान्तेन च कर्मणा (for °) —(L. 138) G3 महाम्भुतेजा (for महातेजा) G3 सहस्रवृष्टिर्महती, M3 s °वृष्टि तु कृष्णो (for °) G3 विद्युत् (for कृष्णो) Ñ1 महाघन, V2 D23 °मेघ, D3 °स्वन (for °घन) —(L. 139) D23 D3 G3 वपुषा (for हविषा) —(L. 140) T1 s G1 s s M2 s तप्तस्तेनानुरूपेण (for °) —(L. 141) V2 निर्वाणमगमत्पुरा (for °) —(L. 142) Ñ2 V2 सैव (for सा) h1 तेन जलेन सा छन्ना, K2 D1 तेन जलेन सर्वशः, V2 D2 [illegible], T1 s G1 s M2 s तेन तोयेन सहसा (for °) h4 पर्वता (for सर्वतो). Ñ2 V2 पृथ्वी (for धरा) D2 T2 G3 M3 पयसा सर्वतो धरा (for °) —(L. 143) G3 s चले (for -जला) — D4 om lines 144–145 —(L. 144) T1 s G1 s s M2 s विष्णुं (for च तं) —(L. 145) h2 V1 D3 s s जल (for जन) Ñ2 V2 B1 s D3 D5 T1 s G1 s-s M2 s सूक्ष्मे जगति संवृते (T1 G2 s °स्थित) (for °) —(L. 146) h1 s D1 तु धर्म, T1 G3 च तरो (for पीत्वा च) D2 G(ed) om (hapl) lines 146b–147a T1 G2 s प्लावयित्वा, G1 M2 s शोष° (for कल्प°) T2 शोषयित्वा च देहिनम् (for °) —(L. 147) D2 दग्ध्वा रसं वर्षयित्वा, D3 दग्धान्संतर्पयित्वा च, T1 s G1 s M2 s दग्ध्वा सम्प्राप्य च तथा (for °) —(L. 148) D2 पुराणं (for पौ°) h2 D1 तत्र (for रूपम्) D1 न कश्चित्तमनुपश्यत् T1 s G1 s s M2 s निःस्पन्दितमव्ययम् (for °) — D2 om. lines 149–153 —(L. 149) h2 s D1 s जलाम्भोधौ, Ñ1 V B2 D2 G2 s जलशायी, B1 [illegible], L1 [illegible] G1 जले स्थायी, G3 -जले प्लायी M2 -जलात्पायी (for ह्यासीद्) h2 उपागमत्, V2 L1 D1 G6 °सत्रे, D1 T2 G2 s °स्थित, T2 G3 °तपो (for °गत) — After line 149, D1 T1 s G1 s s M2 s ins

10** [illegible]
[illegible]

[(L. 1) D1 [illegible] (for [illegible]) —(L. 2) D1 T2 [illegible] (for [illegible])]

—(L. 150) T1 s G1 s s M2 s [illegible] (for [illegible])

जनमेजय उवाच ।

एकार्णवविधिः कोऽयं यश्चैष परिकीर्तितः ।
क एष पुरुषो नाम किं योगः कश्च योगवान् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एतावन्तमसौ कालमेकार्णवविधिं प्रति ।
करिष्यतीमं भगवानिति कश्चिन्न बुध्यते ॥
न द्रष्टा नैव वदिता न ज्ञाता नैव पार्श्वतः ।
न स्म विज्ञायते कश्चिदृते तं देवमुत्तमम् ॥
नभः क्षितिं पवनमथ प्रकाशय-
न्प्रजापतिं भुवनपतिं सुरेश्वरम् ।
पितामहं श्रुतिनिलयं महामुनिं
महोदधौ शयनमरोचयत्प्रभुः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवमेकार्णवीभूते शेते लोके महाद्युतिः ।
प्रच्छाद्य सलिलं सर्वं हरिर्नारायणः प्रभुः ॥
महतो रजसो मध्ये महार्णवसमस्य वै ।
विरजस्को महाबाहुरक्षरं ब्रह्म यं विदुः ॥
आत्मरूपप्रकाशेन मनसा संवृतः प्रभुः ।
दिव्यमास्थाय कालं तु ततः सुष्वाप सोऽव्ययः ॥

Ñ3 शतानि (for स°) B1. 3 D2 D5. 6 T1 G1. 3. 4 M3 गताम्येकार्णवाम्भसि (for °) —(L. 151) K2 योगाद्, D5 ध्रुव, D4 T3 G2. 5 M3. 4 यक्ष (for यश्च) — T1. 2 G1. 3 M3. 4 om the ref. —(L. 152) T3 G1 M1 कैष (for कोऽय) G2 क एष, G4 य एष (for यश्चैष) K4 D5 या चैषा परिकीर्तिता, T1. 2 G1. 3 M3. 4 क एष परिवर्तक (for °) —(L. 153) T1. 2 G1. 3. 4 M3. 4 को (for किं) — T1. 2 G1. 3. 5 M3. 4 om the ref —(L. 154) T1. 2 G1. 3. 5 M3. 4 असौ विपश्चत्काल च (for °) T1. 2 G3 M3. 4 प्रभु, G1 विभु (for प्रति) G3 एकार्णवविधि प्रभु (for °) —(L. 156) K2. 3 D4 [अ]नुमाता, V3 रमिता, M3. 4 सविता (for वदिता) K3 न द्रष्टा न च वै वक्ता, Dn Bom Poona eds न वै (Dn2 नैव) माता न च द्रष्टा, D1 न दृष्टो नैव कथितो, D5 T1. 2 G1. 3. 5 न दृष्टा नैव से(G3 स)-विता (for °) K3 [अ]नुज्ञाता, D2 न ज्ञातो (for न ज्ञाता) Dn Dn1 D3 पार्श्वग (for °त) D5 नैव माता च पार्थिव; T3 G1 M3. 4 न च (G1 नैव) ध्याता च पार्थिव (M3 °ग), G3. 5 न ध्याता नैव पश्यति (for °) —(L. 157) G3. 4 स (for स्म) K3 D5 तस्माद्विज्ञायते किंचिद्; B1 Dn D4 T3 G1 ततोऽन्यज्ञायते कश्चि(B1 किंचि)द्, D5 न स विज्ञायते किंचिद् (for °) K V3 B1. 2 Dn D3. 5 ईश्वरम् (for उत्तमम्) V3 ऋते देवमनुत्तमम्, D1 ऋते वै देवमीश्वरम् (for °) —(L. 158) K3 D1-3 तत्र (for नभ) T1 G3 पवनमय, G1 अथ मरुत- (for पवनमथ) T3 G1. 5 M3. 4 नभ क्षितिं पवनमयं प्रकाश —(L. 159) K3 Ñ3 B1 Dn भुवनचरं, D3 D5 °चरं (for °पतिं) T1 G1. 5 महेश्वरम् (for सुरे°) V1 प्रजापतिं भुवनवर सुरेशम्; V3 °पतिं भुवनवर महेश्वरम्; D5 °त्रिभुवनधरं सुरेश्वरम्; T3 M3. 4 °पतिं भुवनप(M3 °व)तिं महेश्वरम् —(L. 160) K3 D1 T1 G4 प्रजापतिं, G2 पितामह (for °महं) D3 स्तुति (for श्रुति) —(L. 161) T1 G3 M3 हरि (for प्रभु) G1 प्रशाम्य वा शयनमरोचयत प्रभु; M3 प्रशास भू शयनमरोचयद्धरि (sic)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Dn1 — *Mention of Khila* K1 V B D2 D5. — *Sub parvan* K Ñ1 V B D1. 3. 5. 6 T1 पौष्करम् — *Adhy name* Dn D3 D4 T1 G1. 3 M3 पुष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 184, V1. 3 195, Dn M3. 4 3, Dn1 184, D3 211, D4 190, T1 332, G1 327; G4 336, G1. 3 334

(L. 163) K1. 3 T3 एकार्णवे (for °र्णवी) K4 भूत्वा (for भूते) D5 एवमेकार्णवे घोरे (for °) — After line 162°, Ñ2 V1. 3 ins

11** नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
महानलानिले लोके नष्टाकाशे महीतले ।
चन्द्रसूर्यग्रहे नष्टे

Dn1 Bom Poona eds महाद्युतिः (for °द्युतिः) V3 नष्टे स्थावरजङ्गमे (for °) —(L. 163) G3 प्रच्छाद्य सलिलेनोर्वी (for °) K4 V3 पति (for प्रभु) — For line 193 T1. 2 G1. 3 M3. 4 subst

12** प्रच्छाद्य सलिलेनोर्वी हंसो नारायणस्तदा ।
—(—(L. 164) T1 G1 मयस्य (for समस्य) —(L. 165) V3. 3 G1. 3 M3. 4 मक्षयं (for °रं) K1. 3. 4 B1. 2 D3. 4. 5 (sup lin) महाणो; D3 ब्राह्मणा, D4. 5 ब्रह्म यद् (for ब्रह्म य) —(L. 166) K3 B Dn D3 D1-3 तपसा, Ñ3 V D5. 6 T3 G1. 3. 4 M3. 4 तमसा (for मनसा) K4 तपसा संवृतं प्रभुम्, D5 तमसा संवृत प्रभु, T3 G3 मनसा सुरक्ष (G3 °क्ष) प्रभु (for °) — T1. 2 G1. 3. 5 M3. 4 om. line 167 —(L. 167) Ñ2 चिरम् V3 एकम्, Dn D3 D1. 5 (marg as above) त्रिकम् (for दिव्यम्) Cal ed आच्छाद्य (for आस्थाय) K3 D1 सर्वथा; K4 यस्तदा (for सोऽव्यय°) — After line 167, T1. 2 G1. 3. 4 M3. 4 ins

13** मनसाधिकमास्थाय यत्र तत्र समासते ।

पुरुषो यज्ञ इत्येष यत्परं परिकीर्तितम् ।
यच्चान्यत्पुरुषाख्यं स्यात्सर्वं तत्पुरुषोत्तम ॥
ये च यज्ञपरा विप्रा ऋत्विजा इति संज्ञिताः ।
आत्मदेहात्पुरा भूत्वा यज्ञेभ्यः श्रूयतां तदा ॥
ब्रह्माणं परमं वक्त्रादुद्गातारं च सामगम् ।
होतारमथ चाध्वर्युं बाहुभ्यामसृजत्प्रभुः ॥
ब्राह्मणो ब्राह्मणाच्छंसी प्रस्तोतारं च सर्वशः ।
तन्मित्रं वरुणं सृष्ट्वा प्रतिप्रस्थातारमेव च ॥
उदरात्प्रतिहर्तारं पोतारं चैव भारत ।
अध्यापकमथोरुभ्यां नेष्टारं चैव भारत ॥
पाणिभ्यामथ चाग्नीध्रं ब्रह्मण्यं चैव यज्ञियम् ।
ग्रावाणमथ बाहुभ्यां उन्नेतारं च यज्ञुषं ॥
एवमेवैष भगवान्षोडशैताञ्जगत्पतिः ।
प्रवक्तॄन्सर्वयज्ञानामृत्विजोऽसृजदुत्तमान् ॥
तदेष वै वेदमयः पुरुषो यज्ञसंज्ञितः ।
वेदाश्च तन्मयाः सर्वे साङ्गोपनिषदक्रियाः ॥
स्वपित्येकार्णवे चैव यदाश्चर्यमभूत्तदा ।
श्रूयतां तद्यथावृत्तं मार्कण्डेयोऽनुभूतवान् ॥
जीर्णो भगवतस्तस्य कुक्षावेव महामुनिः ।
बहुवर्षसहस्रायुस्तस्यैव वरतेजसा ॥

पथात्मन पर ब्रह्म सून यज्ञपुरुषोत्तमम् ।
हन्याएपकोदिह यथोपनिषद स्तुतम् ॥

[(L 1) T3 G1 M3 4 मन सात्त्विकमाख्याय (for °) — (L 2) G3 तथा तत्र , M3 यथातत्त्वे (for यथा तत्त्वे) — (L 3) T2 यत्र , G3 यथा (for यत्र)]

— (L 168) T1 2 G1 3 M3 [पु]तद् (for [पु]व) K3 य पुरा , Dn1 यत्पार , D4 यत्पुर , D6 (*suf lin as above*) पुरपर , T2 G2 M4 यत्पद (for यत्पर) — (L 169) Ñ1 V1 2 B3 Dn1 यच्चाय पु(N3 Dn1 °न्यत्पु)रुषाख्यस्य (for °) Ñ2 V1 3 B3 Dn1 D3 5 T2 G3 M3 स एव , T1 G3 4 5 M1 स एव (for सर्वं तत्) — (L 170) V2 धर्मपरा , T2 G1 3 M2 4 यज्ञकरा (for °परा) V1 ऋत्विजा (for ऋत्विजा) V1 D6 विश्रुता (for संज्ञिताः) D3 ऋत्विजश्चेति कीर्तिता , B3 D3 °ज इति विश्रुता , T1 2 G1 3 5 M3 4 ये ऋत्विज इति स्मृता , G4 ऋत्यश्चैव विश्रुता (for °) — (L 171) V1 2 आत्मा देव , T3 M3 अक्षादेव (for आत्मदेहात्) K3 B1 Dn D3 पुरा भूत्वा , K4 D1 (marg) परा भूत्वा , V2 G3 परो भूता , B2 3 पुरोद्भूता (for पुरा भूत्वा) N3 आत्मदेहोऽपरो भूत्वा ; D3 आत्मा देव परा भूत्वा , D6 (marg) T1 G1 M3 अक्षा देव पुराभूता ; G4 आत्मा देव पुरा भूत्वा (for °) V1 D6 K3 श्रूयते (for °ता) N3 V1 3 B D6 G3 यज्ञेभ्य श्रूयते यथा D5 (marg) देवेभ्य श्रूयते यथा , T1 G3 यज्ञेश्च श्रूयता तथा (for °) — (L 172) G5 M3 3 प्रथम (for परम) T2 ब्राह्मणा प्रथम वक्त्राद् (for °) — (L 174) V2 प्रस्तोतारं , Dn D3 K4 G3 प्रस्तारं (for प्रस्तोतार) — (L 175) K2 B2 3 स मित्रं D3 तं मित्रा (for तन्मित्र) K3 4 D3 दृष्ट्वा (for सृष्ट्वा) B1 D1 तन्मित्रावरुण दृष्ट्वा , D5 स मित्रं वरुणं सृष्ट्वा , D6 G3 स मि(G3 तन्मि)त्र वरुण सृष्टा , T1 G1 3 M3 4 तौ मित्रावरुणौ सृष्टा (for °) D3 अन्तरात् (for एव च) K1 2 D5 प्रदेष्टार च वक्षसः , K4 D2 प्रतिप्रस्थात्रिरेव च ; T1 G1 3 3 M3 4 प्रतिप्रस्थातारमेव च (*hypermetric*) (for °) — (L 176) Dn D3 D5 4 G3 पोतार (for हो°) T1 G3 M3 4 होतारं च तथा विभु , G3 पोतारं च तथा विभु (for °) — D4 om (hapl) line 177 — (L 177) Bom Poona eds G(ed) अध्यापकमथोरुभ्या (sic) (for °) — (L 178) K1 D1 2 4 ब्रह्माण (for ब्रह्मण्य) V1 याज्ञिकम् (for यज्ञियम्) V2 Dn T1 2 G1 2 3 M3 4 सुब्रह्मण्यं च यज्ञिय(T1 2 G1 3 4 M1 याज्ञिक)म् (for °) — (L 179) V2 B3 Dn1 पादाभ्या , B3 D6 पाणिभ्यां (for बाहुभ्या) K3 V2 ग्रावाणमथ पादाभ्या , T2 G2 3 ग्रावस्तुतं च पादाभ्या , G6 M3 4 ग्रावस्तुतमथ पादाभ्या (for °) V2 3 D3 यज्ञेतार (for सुने°) K3 2 D3 4 दक्षिणम् , B3 3 याज्ञिकम् (for चक्षुष) K4 Ñ2 V2 B3 Dn D3 2 3 यज्ञेतार च यज्ञिय(N3 V3 याज्ञिक)म् , D6 प्रणेतार च याज्ञिकम् , T1 2 G3 3 M3 4 उन्नेतारं च याजुषम् (for °) — (L 180) V2 B3 प्रजापति (for जगत्पति) K4 षोडशैतास्तु जगत्पतिः (for °) — (L 181) G2 3 प्रकर्तॄन् (for प्रवक्तॄन्) T1 G3 ऋत्विजः सोऽसृजत्कामात् (for °) — (L 182) K1 V2 3 D3 4 यज्ञमय (for वेद°) V2 B3 Dn1 D2 3 वेद (for यज्ञ) Dn समित , G4 संस्थित (for संज्ञित) — (L 183) T2 G3 M3 [पु]रु-तथा (for तन्मया) — (L 184) K3 Dn D3 2 3 (*sup lin*) M3 4 स्वपति , Ñ3 शेते च ; D2 शेते हि ; D6 स्वपति (for स्वपिति) V2 B3 D3 D6 T1 2 G1 3 M3 4 पुरा (for तदा) — (L 185) K4 Ñ3 V1 3 B2 3 Dn D2 D3 G3 4 श्रूयते (for °तां) T1 3 G1 3 M3 विप्रो (for वृत्तं) K1 ऽनुभूयते , K3 D3 यदन्वभूत् D2 3 4 ऽनुभूय तत् (for °भूतवान्) — (L 186) K1 Ñ3 V1 3 B1 3 D3 (*sup lin as above*) जीर्णां (for जीर्णो) D1 जीर्णो यो भगवांस्तस्य (for °) — (L 187) G3 दश (for बहु°) M3 °सहस्राणि (for °युस्) T2 G1 3 M1 पर (for वर°) D6 यस्तस्यैव च तेजसा (for °) — (L 188) T2 G1 M3 4 अर्हन्

इति तीर्थप्रसङ्गेन पृथिवीतीर्थगोचरः ।
आश्रमानपि पुण्यांश्च तीर्थान्यायतनानि च ॥
देशान्राष्ट्राणि चित्राणि पुराणि विविधानि च ।
जपहोमरतः क्षान्तस्तपो घोरं समाश्रितः ॥
मार्कण्डेयस्ततस्तस्य शनैर्वक्त्राद्विनि सृतः ।
निष्कामन्तं न चात्मानं जानीते देवमायया ॥
निष्क्रान्तस्तस्य वदनादेकार्णवमथो गत. ।
सर्वतस्तमसा छन्नं मार्कण्डेयो निरीक्षते ॥
तस्योत्पन्नं भयं तीव्रं संशयश्चात्मजीविते ।
देवदर्शनसंहृष्टो विस्मयं चागमत्परम् ॥
स चिन्तयति मध्यस्थो मार्कण्डेयोऽभिशङ्कित ।
किं स्विद्भवेदियं चिन्ता मोहः स्वप्नोऽनुभूयते ॥
व्यक्तमन्यतमो भावो ह्येतेषां भविता मम ।
न हीदृशमसक्लिष्टमयुक्तं सत्यमर्हति ॥
नष्टचन्द्रार्कपवने छन्नपर्वतभूतले ।
कतमः स्यादयं लोक इति चिन्ता व्यवस्थितः ॥
अपश्यच्चादिपुरुषं शयानं पर्वतोपमम् ।
तोयार्द्रमिव जीमूतं मध्ये मग्नं महार्णवे ॥
तपन्तमिव तेजोभिर्भास्वन्तमिव वर्चसा ।
जाग्रन्तमिव गाम्भीर्याच्छ्वसन्तमिव पन्नगम् ॥
स देवं प्रष्टुमायाति को भवानिति विस्मयात् ।
तथैव च शनैर्भूयो मुनिं कुक्षिं प्रवेशित. ॥
स प्रविष्टः पुनः कुक्षौ मार्कण्डेय सुनिश्चितः ॥
तथैव चरते भूयोऽविजानन्स्वप्नदर्शनम् ॥

(for इति) T1 G1 M3 4 पृथिवीतीर्थमाचरत् (M3 °रन्) (for °) — (L 189) V3 D5 सर्वांश् (for पुण्यांश्) K3 D4 आश्रमाण्यपि पुण्यानि T1 3 G1 3 M3 4 °णि च पुण्यानि (for °) T1 3 G1 3 5 देवतायतनानि च (for °) — V3 om line 190 — (L 190) T1 3 G1 3 5 चान्यानि, M3 दिव्यानि (for चित्राणि) K1 T1 G3 पुण्यानि (for पुराणि) — After line 191, D4, T1 3 G1 3 5 M3 4 ins

14** एवं सर्वेश्वरं शंभुं ब्रह्माणं कमलासनम् ।
चन्द्रादित्यौ तथा वायुमिन्द्रं वरुणमेव च ॥
अग्निं यमं भूतपतिं कालमृत्यु तथैव च ।
पर्वतानथ सर्वांश्च नदीसागरसप्तमान् ॥
ददर्श सर्वं भगवान्महामुनि
कुक्षौ जगत्कर्तुरसौ जगत्पते ।
स्वयं च मूर्तं पुरुषोत्तमस्य
तत्रैव मायापटले जगन्मये ॥
कदाचित्पर्यटन्भूयो बहुकालं श्रमान्वित ।

[(L 3) T1 G1 3 अणीयासं (for अति यम) D6 T1 G3 M3 काल (for काल) — (L 5) T1 G3-5 दृष्ट्वा च (for ददर्श) D6 महामन (for °मुनि) — (L 7) मूर्तां, G3 मूढ (for मूर्तं) T1 G3 M3 पुरुषोत्तमस्तत (for °त्तमस्य) — (L 8) D6 T1 G1 3 M3 4 यथोऽन्य (for तत्रैव)]

—(L 191) B1 विनिर्गत (for विनि सृत) —K3 om line 193 — (L 193) T1 G1 M3 निष्क्रमन्न च सोऽऽत्मान (for °). K3 D1 3 लोक (for देव) — (L 194) V1 3 निष्क्रामस्; T1 3 G1 3 5 M3 4 निष्क्रम्य (for निष्क्रान्तस्) G3 अधो (for अथो) — (L 195) D3 सर्वतस्त्वर्णवाच्छन्न (for °) D3 4 निरीक्ष्य तत् D5 निरैक्षत (for निरीक्षते) —After line 196, T1 3 G1 3-5 M3 4 ins

15** वटपत्रे स्थितं देवं ददर्श मुदितात्मवान् ।

— (L 199) T1 G1 M3 4 हर्षं च स्वात्मनि चिन्तेय (for °) K1 D1 3 मोहं B3 मोह , T1 G1 G3 मोहात् (for मोह) — T1 G3 om lines 200 203 — (L 201) K3 4 असंक्लिष्टम् (for °क्लिष्टम्) M3 न हीदृशं सर्वं दृष्टम् (for °) V3 B1 D3 यद्युक्त (for अयुक्त) — (L 202) V3 B D3 D5 -पवन नष्ट T1 -पवन (for पवने) V3 B D3 D5 भूतल (for °ले) — (L 203) D3 कथ नु (for कतम) K N3 B3 Dn D1 3 4 चिन्ता (for चिन्ता) V3 B3 D6 व्यवस्थित ; G3 व्यव° (for व्यव°) T1 G1 M3 4 इत्येव चिन्तयन्स्थित (for °) — (L 204) T1 G1 3 M3 4 ददर्श (for अपश्यच्). T1 G1 3 M3 4 स्वपन्त (for शयानं) — (L 205) K3 Dn तोयाद्यम् (for °र्द्रम्) — For line 205, T1 3 G1 3 M3 4 subst

16** सलिलार्णवमध्ये मग्न जीमूतमिव सागरे ।

— (L 206) N3 V3 B T1 3 G1 3 M3 4 तेजसा (for वर्चसा) — (L 207) K1 N3 गर्जन्तम् (for जाग्र°) — For line 208 T1 3 G1 3 M3 4 subst.

17** गाम्भीर्याज्जाग्रतमिव ज्वलन्तमिव तेजसा ॥
[T1 M3 4 चौजसा (for ते°)]

— (L 208) K3 B3 द्रष्टुम् (for प्र°) K3 आयात (for °ति) T1 3 G1 3 M3 4 देव प्रष्टुमिवायात (for °) K4 T1 G1 विस्मित (for विस्मयात्) — (L 209) T1 3 G1 3 M3 4 तमेव च पुन सोऽथ (for °) — (L 210) D1 3 G3 3 कुक्षिं (for कुक्षौ) M3 सप्रविष्ट पुन कुक्षिं (for °) T1 G3 M3 4 सविस्मय ; T1 G1 सुविस्मित (for सुनिश्चित) — D1 om line 211 — (L 211) T1 G3 M3 4 च पुन ; G3 च शनै (for चरते) — (L 212) K3 D1 चलाम्, K3

स तथैव यथापूर्वं पृथिवीमटते बलात् ।
पुण्यतीर्थानि पूतानि निरीक्षन्निव भूतले ॥
क्रतुभिर्यजमानांश्च समाप्तवरदक्षिणैः ।
पश्यते देवकुक्षिस्थान्नियतान्शतशो द्विजान् ॥
सद्वृत्तमाश्रिताः सर्वे वर्णा ब्राह्मणपूर्वकाः ।
चत्वारश्चाश्रमाः सम्यग्यथोद्दिष्टपदानुगाः ॥
वर्षाणां शतसाहस्रं मार्कण्डेयस्य धीमतः ।
चरतः पृथिवीं कृत्स्नां न च कुक्ष्यन्तमीक्षते ॥
ततः कदाचिदथ वै पुनर्वक्त्राद्विनिःसृतः ।
सुप्तं न्यग्रोधशाखायां बालमेकं निरीक्षते ॥
यथा चैकार्णवजले नीहारेणावृतान्तरे ।
अव्यक्तभीषणे लोके सर्वभूतविवर्जिते ॥
स भूयो विस्मयाविष्टः कौतूहलसमन्वितः ।
बालमादित्यसंकाशं न शक्नोत्युपसर्पितुम् ॥
सोऽचिन्तयदथैकान्ते स्थित्वा सलिलसंनिधौ ।
पूर्वदृष्टमिदं नेति शङ्कितो देवमायया ॥
अगाधे सलिले स्तब्धे मार्कण्डेयः प्लवन्मुनिः ।
न शान्ति लभते तत्र तेजसा त्रस्तविक्रमः ॥
तथैव भगवान्हंसो गतो योगेन नाल्पताम् ।
बभाषे मेघतुल्येन स्वरेण पुरुषोत्तमः ॥
मा भैर्वत्स न भेतव्यं समेत्यायाहि चान्तिकम् ।
मार्कण्डेय मुने वीर बालस्त्वं श्रमपीडितः ॥

T2 G1 M3 4 यद्व , V2 B3 D5 D4 6 G3 पुन (for बलात्) T1 G3 अटते पृथिवीं पुन (for ᵇ) —(L 213) K3 पूतात्मा, Ñ2 पुण्यानि (for पूतानि) V2 B3 D5 6 G3 तीर्थस्थानानि पुण्यानि (for ᵃ) V2 B3 D5 6 G3 वीक्षमाणानि च, B1 T2 3 G2 4 M3 4 निरी(G3 °वी)क्षमाणानि च, D5 °क्षिव भूतले, Bom Poona eds निरीक्षन्निव भूतले (for ᵇ) —(L 215) V1 T2 G2 3 4 अपश्यद् (for पश्यते) M3 4 अपश्यदेव कुक्षिस्थान् (for ᵃ) Ñ2 यान्तिन , T1 G3 M3 4 जगत (for यक्षिमान्) B1 6 D5 D6 यायजूकान्द्विजोत्तमान् , T2 G1 शतशो जगतो द्विजान् (for ᵇ) —(L 216) K3 4 D1 G3 स्वयूतम् T2 सुवृत्तिम् , G3 सुवृत्तम् (for सद्वृ°) V2 आस्थिता (for आश्रिता) D5 पूजिता , T2 पूजका (for -पूर्वका) K1 वर्णान्विप्र द्विजातय , T1 G3 वर्णान्ब्राह्मणपूर्वकान् (for ᵇ) —(L 217) K3 D2 3 6 यथोद्दिष्टा (for °द्दिष्ट) Ñ2 V2 B पथानुगाः , D5 यथाक्रमा (for -पदानुगाः) T2 G2 3 M3 यथोद्दिष्ट यथान्वया , T2 G1 M3 °द्दिष्टा यथान्वय (for ᵇ) —(L 218) Ñ2 V2 B1 D5 साहस्राय (for °स्रं) V2 B1 D6 T1 2 G1 3 4 M3 4 एवं वर्षशतं स्थान (for ᵃ) V1 B1 2 D5 G3 मार्कण्डेयो महामुनि (for ᵇ) —(L 219) V1 B1 2 D5 G3 विचरन् (for चरत) D5 T1 2 G1 3 M3 4 सर्वां (for कृत्स्ना) M3 कुक्षिस्थम् (for कुक्ष्यन्तम्) V1 B3 D5 G3 पूरस्त (for ईक्षते) K3 न कुक्ष्यन्त प्रदृश्यते , T1 2 G1 3 M3 न कुक्ष्यन्त समीक्षते (for ᵈ) —(L 220) T2 G1 कदाचिदथ वै सोऽथ (for ᵃ) T1 G3 दैवाद् (for पुनर्) Ñ2 K3 विनिर्गत (for विनि सृत) —(L 221) D5 निरीक्षत (for निरीक्षते) —(L 222) K3 Dn3 D5 T2 M3 वृतान्तरे (for [आ]वृ°) —(L 223) T1 G3 M3 4 अव्यक्ते (for °क्त) —(L 224) T1 2 G1 3 M3 भूयो विस्मयमापन्न , M3 स भूयो विस्मयापन्न (for ᵃ) —(L 225) Ñ2 [उ]प वीक्षितुम् , T1 G1 M3 4 [अ]भिवीक्षि° (for [उ]पसर्पि°) D5 न शक्तो ह्युपवीक्षितुम् , T1 G1 नाभिपश्येऽभिवीक्षितुम् (for ᵈ). —(L 226) T1 2 G1 3 M3 4 सलिलस्यान्तरेकान्ते (for ᵇ). D5 om lines 226ᵇ–228ᵃ —(L 227) Ñ2 D3 दृष्टपूर्वम् (for पूर्वदृष्टम्) T1 2 G1 M3 4 इदं मेने , G3 इदं नैतम् (for इद नेति) G3 पूर्वं प्रवृत्तिम मेने (for ᵃ) —(L 228) K1 3 Ñ2 V2 B D1 6 मध्ये , V2 1 स्वच्छे , D1 शुद्धे , G3 तस्मिन् (for स्तब्धे) — After line 228, T1 2 G1 2 3 M3 4 ins

18* बाहुभ्यामसकृद्भिन्न प्लवत्येव दिवानिशम् ।
तदा श्रयस्ते बहुधा न पारं तस्य पश्यति ।
तत प्लवति सूक्ष्मा आतास्थेव न किंचन ॥

[(L 1) T2 स्वच्छन्दैव , G1 प्लवते च (for °त्येव) —(L 2) T2 G1 M3 श्रमतो (for श्रयस्ते)]

—(L 229) T2 लभत् (for लभते) T1 G1 2 3 M3 4 न शान्तिमानभूत्तत्र (for ᵃ) V2 विग्रह (for विक्रम) K V1 B3 Dn D1 4 5 श्रमात्सन्नपराक्रम (V2 °ग्रह , B2 °क्रम); B1 T1 2 G1 2 3 M3 4 श्रमसंतप्तविग्रह (M3 4 °लोचन); D5 श्रमात्स तु सुनिग्रह (for ᵇ) — After line 229, T1 2 G1 2 3 M3 4 ins

19* भ्रमन्तमेकं बहुधा मार्कण्डेयं महामुनिम् ।

—(L 230) T1 2 G1 2 3 M3 4 अथैनं (for तथैव). —(L 231) G3 M3 4 स्वनेन (for स्वरेण) — After line 231 T1 2 G1 2 M3 4 ins an addl colophon [Sub-parvan T1 G1 M3 4 पर्व(T1 पु)नरागमनम् T2 पौष्करम् — Adhy no T1 333, T2 378 G1 335, M3 4 4] —(L 232) K V1 2 Dn D1 3 4 इह (for सम) V2 B D1 2 5 G3 समेत्याहि ममान्तिकम् T1 2 G1 2 M3 4 इत आयाहि मेऽन्ति° (for ᵇ) —(L 233) K3 4 V1 2 B1 D5 D1 T1 2 G1 2 M3 4 मुने धीर Ñ2 मुने प्राज्ञ , V1 B1 2 D5 6

मार्कण्डेय उवाच ।

को मा नाम्ना पीडयति तप परिभवन्मम ।
बहुवर्षसहस्राख्यं धर्षयश्चैव मे वयः ॥
न ह्येष समुदाचारो देवेष्वपि समाहितः ।
मां ब्रह्मापि वा विश्वेशो दीर्घायुरिति भाषते ॥
कल्पोघोरशिरसो ममाद्य त्यक्तजीवितः ।
मार्कण्डेयेति मां प्रोक्त्वा मृत्युमीक्षितुमिच्छति ॥
एवमाभाषते क्रोधान्मार्कण्डेयो महामुनिः ।
अथैनं भगवान्भूयो बभाषे तत्परायणम् ॥
अहं ते जनको वत्स हृषीकेशः पिता गुरुः ।
आयुः प्रदाता पौराणः किमर्थं नोपसर्पसि ॥
मां पुत्रकामः प्रथमं पिता ते ह्यङ्गिरा मुनिः ।
पूर्वमाराधयामास तपस्तीव्रमुपाश्रितः ॥
ततस्त्वां घोरतपस दहनोपमतेजसम् ।
दत्तवानहमात्मेष्टं महर्षिममितायुषम् ॥
न मामुत्सहते चान्यो यो न भूयो ममात्मकः ।
द्रष्टुमेकार्णवगतं क्रीडन्तं योगधर्मिणम् ॥
ततः प्रहृष्टवदनो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।
मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिपुटो मार्कण्डेयो महातपाः ॥
नामगोत्रं ततः श्रुत्वा दीर्घायुर्लोकपूजितः ।
अथाकरोन्नमस्कारं प्रणतः शिरसा प्रभुम् ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इच्छेऽहं तत्त्वतो मायामिमां ज्ञातुं तवानघ ।
यदेकार्णवमध्यस्थः शेषे त्वं बालरूपवान् ॥

महाप्राज्ञ G3 मुनिश्रेष्ठ (for मुने वीर) B1 D3 विश्रम (for बाल्ल्स्व) K3 T1 2 G1 3 4 श्रमकर्शित V1 °मास्थित (for °पीडित) — (L 234) Ñ3 V2 3 B1 2 (marg) 3 D3 D2 5 G3 कीलयति, Bom Poona eds G(ed) कीर्तयते (for पीडयति) T2 G1 को वा मा बालक इति, G3 कोऽय मन्नाम कीर्तयति, M3 को मन्नाम कीर्तयति, M3 कोऽय मन्नाम कीर्तयते (hypermetric) (for °) — (L 235) V1 सहस्राणां, V2 D3 (marg) °स्रायुर् ; T1 2 G1 3 M3 4 °स्राम, G3 °स्राद्य (for °स्राख्य) K3 D3 तप (for वय) K1 धर्षयति च मे तप D4 °यसि मे तप, T1 2 G1 3 M3 4 परिभूय च मे वय (for ³) — (L 236) D3 दुरामद ; T2 G4 M3 4 सुपूजित (for समाहित) T2 G3 देवष्वस्मासु पूजित (for ³) — (L 237) T1 G3 4 यस्मा ब्रह्मापि त्रिश्वशो (for °) — After line 237, T1 2 G1 3 4 M3 4 ins

20** योऽय जगद्गुरु साक्षाद्विष्णु सर्वेश्वरो हरि ।
स एव वत्स वरमेति पिता मुने न संशय ॥

— K3 om line 238 — (L 238) D3 (sup lin) T1 2 G1 3 4 M3 4 कल्पो घोरमामाद्य (for °) D1 मदर्थे ; T2 G1 3-5 M3 4 यो मया (for ममाद्य) — (L 239) T1 2 G1 3-5 M3 4 उक्तवा ; G(ed) प्रोच्य (for प्रोक्त्वा) B1 अर्हति (for इच्छति) T1 2 G1 3 M3 4 मृत्युमीक्षितुमर्हति (for ³) — Before line 240, some Mss ins वैशंपायन — (L 240) K4 T1 G1 आभाषत (for °षते) Ñ3 V2 B3 D3 D4 मोहान् (for क्रोधान्) — (L 241) V2 तत्परायण (for °यणम्) T1 2 G1 3 4 M3 4 बभाषे नाम लालयन् (for ³) — Before line 242 some Mss ins श्रीभगवानुवाच — (L 242) T1 G3 हन्त (for अहं) — (L 243) K1 2 D1 2 3 4 पौराणं ; K3 B1 G3 °णो (for °ण) T2 G3 M3 4 किं मां त्व (for किमर्थं) Dn D3 T1 -सर्पति, Bom ed G(ed) °से (for °सि) — (L 244) T1 2 G1 3 M3 4 ऽङ्गिरसो (for ह्यङ्गिरा) — (L 245) Ñ3 D3 समाश्रित, V2 उपास्थित, D1 G3 समास्थित (for उपाश्रित) K3 4 V1 B1 Dn D3 2 तपस्विषसमाश्रित (K4 B1 Dn °श्रित) (for ³) — (L 246) K V1 B1 2 Dn D3 D2 4 6 शिरस (for तपस) T2 G1 3 द्रविणोपम, M3 4 दुहिणो° (for दहनो°) — (L 247) G1 M3 4 उक्तवान् (for दत्त°) Ñ3 मामस्थ ; B3 आयुष्य (for आत्मेष्टं) T1 2 G1 3 M3 4 अमितौजसम् (for °तायुषम्) — After line 247, T1 2 G1 2 3 M3 4 ins

21** मदंशो हि भवान्वत्सो न कोपं कर्तुमर्हसि ।

— (L 248) T1 2 G1 3 M3 न समुत्सहते चान्यो (for °) Ñ3 Dn1 D3 भूतो, Bom ed भूत्वो (for भूयो) V3 B1 D3 D5 ममात्मज ; Dn1 D1 °त्मकम् (for °त्मक) K1 2 D3 येन भूयो (K3 °तो) ममात्मिकम् V1 2 D3 यो न भूतो म(D3 °यान्म)मात्मन B3 न भूयो न ममात्मन, T2 G3 यो मामूर्ध्वमात्मको मत, T1 यो मामून्मम कामत, M3 4 येनामून्मम कामत (for ³) — (L 249) V1 B1 2 D3 6 T1 2 G1 2 3 M3 4 -मायया (for धर्मिणम्) — Before line 250 some Mss ins वैशंपायन — (L 250) Ñ3 प्रसन्न (for प्रहृष्ट) —(L 251) Dn1 -युगो (for पुटो) —(L 252) D1 स्मृत्वा, G3 प्रोक्त्वा (for श्रुत्वा) V3 B3 G3 गोत्रनामादिकं श्रुत्वा, D3 स्वगोत्रनामकं श्रुत्वा, T1 2 G3 M3 4 नामगोत्रे तत प्रोक्त्वा (for °) K1 2 V1 3 D1 विश्रुत (for पूजित) — (L 253) K1 2 प्रभु (for प्रभुम्) D3 प्रणत शिरसा भुवम् (for ³) — For line 253 T1 2 G1 4 M3 4 subst

23** तस्मै भगवते भक्त्या नमस्कारमकुर्वत ।

— (L 254) K3 V2 B3 2 Dn D3 D5 2 6 M3 4 इच्छेयं

किंसंज्ञः कश्च भगवाँल्लोके विज्ञायसेऽनघ ।
तर्कये त्वां महाभूतं न भूतमिह तिष्ठति ॥
भगवानुवाच ।
अहं नारायणो ब्रह्मा संभवः सर्वदेहिनाम् ।
सर्वभूतोद्भवकरः सर्वभूतविनाशनः ॥
अहमैन्द्रे पदे शक्र ऋतूनामपि वत्सरः ।
अहं युगे युगाख्यश्च युगसारतं एव च ॥
अहं सर्वाणि सत्त्वानि देवतान्यखिलानि च ।
भुजंगानामहं शेषस्तार्क्ष्योऽहं सर्वपक्षिणाम् ॥
अहं सहस्रशीर्षा वीर्यैः पदैरमितस्तुतः ।
आदित्यो यज्ञपुरुषो देवो यज्ञमयो मखः ।
अहमग्निर्हव्यवाहो यादसां पतिरव्ययः ॥
यः पृथिव्या द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनाम् ।
बहुजन्मनिरुद्धात्मा ब्राह्मणो यतिरुच्यते ॥
ज्ञानमान्दृष्टविश्वात्मा योगिना योगवित्तमः ।
कृतान्तः सर्वभूताना विश्वेषा कालसंज्ञितः ॥
अहं कर्म क्रिया जीवः सर्वेषां धर्मदर्शनः ।
निष्क्रियः सर्वभूतेषु आत्मज्योतिः सनातनः ॥
प्रधानपुरुषो देवोऽहमाद्यन्त्यक्षयोऽव्ययः ।
अहं धर्मस्तपश्चाहं सर्वाश्रमनिवासिनाम् ॥
अहं हयशिरो देवः क्षीरोदधिमहार्णवे ।
ऋतं सत्यं च परममहमेक प्रजापतिः ।
अहं सांख्यमहं योगो अहं तत्परमं पदम् ।
अहमीड्यो भयश्चाहमहं विद्याधिपः स्मृतः ॥

(for इच्छेऽहं) T1 : G1 : इच्छामि तत्त्वतो ज्ञातुम् (for °). T1 : G1 : माया (for ज्ञातु) — (L 255) T1 : G1 वायने (for वेदेस्व) V1 G2 रूपधर् (for °वान्) — (L 256) D6 (marg) विख्यायसे (for विज्ञा°) V1 : B3 G4 प्रभो, B1 विभो, M4 विभु (for अनघ) T1 : G1 : M3 लोके विज्ञायसे प्र(M3 वि)भु, G3 लोके विख्यायसे प्रभो (for °) —(L 257) G4 नमस्य (for तर्कये) V2 D3 महद्भूतम्, M3 (inf lin) महात्माने (for °भूतं) K1 : D1 : : इह तिष्ठसि कारणात् (for °) — After line 257, T1 : G1 : M3 : ins an addl colophon [Sub-parvan T1 : G1 M3 : पौ(T1 पु)ष्करप्रादुर्भाव — Adhy no T1 334, G1 339, G3 336, M3 : 5] — D3 नारायण (for भगवान्) — (L 258) D3 : G3 प्रद्युम्न (for ब्रह्मा) T1 : G1 : M3 : रुद्र स्वयंभूः शिवस्तथा (for °) — (L 259) T1 : G1 : M3 : मृत्यु सर्वसंहरश्च (for °) — After line 259, G3 ins

23** अहं ब्रह्मा च रुद्रश्च सर्वव्यापी भवाम्यहम् ।

— (L 260) K3 : V2 D2 : T2 G3 M4 ऐन्द्र (for ऐन्द्रे) D1 ऋतूनाम्, D2 भूता° (for ऋतू°) — (L 261) K1 : G4 युगाक्षर (for °ख्यश्च) K1 युग संवर्त, T1 : G1 : M3 युगान्ता° (for युगाख्य°) — K1 D1 om line 262 — (L 263) Ñ1 D3 भूतानि, G3 तत्त्वानि (for स°) — (L 264) M4 दैर्देद (for पदैर्द) T1 : G1 : : M3 यो वेदैरभिमस्तु(G1 °वन्दि)त (for °) — (L 265) D3 आदित्यस्तत्र ; T1 G1 : : M3 : °स्वयणं (for °स्यो यज्ञ) K1 Ñ2 V2 B1 : Dn Dn1 D1 : : देव, D3 येद M4 युगे (for देवो) K1 देव यज्ञमयोत्तम D1 देवयज्ञमयो मख T1 G1 : : मखे यज्ञमयो- ऽमल ; M3 युगे यज्ञमयो मख (for °) — (L 266) D3 अह मायुर, G1 हव्यवह (for °वाहो) T1 : G1 : M3 : यद्-सस्पतिरद्भुत (for °) — T1 : G1 : om lines 267-269 — (L 268) V2 नियतात्मा, B3 निरतात्मा (for °द्धात्मा) D3 यतिर् (for य°) K2 K4 ब्राह्मणो यतिरुच्यते (for °) — (L 269) D2 G3 : योगिना यतिरुच्यते (for °) — (L 270) T1 : G1 : : M3 विश्वेश (for °षां) G4 विश्वेषां धर्मसाधन (for °) — T1 : G1 : : om line 271 — (L 271) Dn1 सर्वे यो (for सर्वेषां) B3 D3 D3 -साधनम् (for दर्शन) V3 G2 सर्वेषां कर्मसाधनम् (for °) — (L 272) K4 भूतेभ्य, V2 भूतात्मा, B3 D3 भूतानां (for भूतेषु). K3 D1 सत्यमयोनि ; V1 स्वात्मज्योति, B1 आत्मा ज्योति ; D2 : G1 : आत्मजात, T1 : G1 : M3 : आत्मा चाह (for आत्मज्योति) — T1 : G1 : M3 : om line 273 — (L 273) Ñ3 Dn D3 प्रधानं (for °न) K3 : D1 प्रधानस्तु ; V2 त्वना°, D3 : प्रधानादित् (for ऽहमाद्यन्त) G3 : त्वनादिश्चाक्षयो (G3 °रे)ऽव्यय (for °) — (L 274) T1 G3 अहं धर्मस्य चाध्यक्षिम (for °) — (L 275) Ñ2 V1 : B1 : D3 : : : हयशिरा (for °शिरो) T2 G1 M4 दिव्य- (for देव-) G1 M3 अहं हयशिरा दिव्य (for °) K3 D1 : क्षीरोदेशे ; K4 क्षीरो देवो, V1 B3 : Dn D3 : क्षीरोदे यो, D1 क्षीरोदेश ; G1 क्षीरोदक ; G3 °हे वे (for °दधि) T1 : G1 : M3 : क्षीरोदकमहार्णवे (for °) — (L 276) T1 : G1 : M3 यतत् (for ऋतं) D3 महान् (for अहम्) — (L 277) V2 सोऽहं (for अहं) K V1 Dn D4 : T1 : M3 : योगाद् (for योगो) V1 B3 : D3 यद् तत्परमं तथा (for °) — (L 278) K2 : Ñ3 V B1 : Dn D3 D3 G1 : ह्रव्यो (for ईड्यो) B3 अहमिज्यो भवश्चैव ; D2 (marg.) G1 M3 : अहमिज्य- ऋ(G1 M3 °स्वाधि)श्च चाहम् ; T1 °विद्याधिपश्चाहम् ; T1

अहं ज्योतिरहं वायुरहं भूमिरहं नभः ।
अहमापः समुद्राश्च नक्षत्राणि दिशो दश ।
अहं वर्षमहं सोमः पर्जन्योऽहमहं रविः ॥
क्षीरोदं सागरश्चाहं समुद्रो वडवामुखः ।
वह्निः संवर्तको भूत्वा पिबंस्तोयमयं हविः ॥
अहं पुराणः परमं तथैवाहं परायणम् ।
अहं भूतस्य भव्यस्य वर्तमानस्य संभवः ॥
यत्किंचित्पश्यसे विप्र यच्छृणोषि च किंचन ।
यच्चानुभवसे लोके तत्सर्वं मामकं स्मरन ॥
विश्वं सृष्टं मया पूर्वं सृजेयं चाद्य पश्य माम् ।
युगे युगे च स्रक्ष्यामि मार्कण्डेयाखिलं जगत् ।
तदेतदखिलं सर्वं मार्कण्डेयावधारय ।
शुश्रूषुर्मम धर्मेप्सुः कुक्षौ चर सुखी भव ॥
मम ब्रह्मा शरीरस्थो देवाश्च ऋषिभिः सह ।
व्यक्तमव्यक्तयोगं मामवगच्छापराजितम् ॥
अहमेकाक्षरो मन्त्रस्त्र्यक्षरश्चैव सर्वशः ।
त्रिपदश्चैव परमस्त्रिवर्गार्थनिदर्शनः ॥
एवमादि पुराणेषु वेदान्ते च महामुनिः ।
व्यक्तमाख्यातवानाशु मार्कण्डेयं महामुनिम् ॥
ततो भगवतः कुक्षिं प्रविष्टो मुनिसत्तमः ।
रराम सुखमासाद्य शुश्रूषुर्हंसमव्ययम् ॥
तदक्षरं विविधमपाश्रितो वपु-
र्महार्णवे व्यपगतचन्द्रभास्करे ।
शनैश्चरन्प्रभुरपि हंससंज्ञितो-
ऽसृजज्जगद्विचरति कालपर्यये ॥

Colophon

°मिथ्या क्रिया चाहम्, G3 °मिथ्यो हविश्चाहम् (for °) — (L. 279) Ñ3 V1 D3 भूमिर् (for वायुर्) T1 G3 अहं वायुरहं ज्योतिर् (for °) Ñ3 D3 वायुर् (for भूमिर्) — (L. 281) G1 मायुर् (for वर्षम्) G3 पर्जन्यो वर्षमेव च (for °) — D1 om (hapl) lines 282 283 — (L. 282) T2 M2-4 क्षीरोदे सागरे चाहं (for °) T2 M4 मुखे (for -मुखः) T3 G1-3 M1 समुद्रे वडवामुखे (for °) — (L. 283) V2-3 D1 G3 पिबंस्तोयमहं रविः (V3 हरिः) (for °) — (L. 284) T3 G1-3 M1-4 अहं पुराण (M3 °णं) प्रथमस् (for °) — For line 285 K3-4 Ñ3 B2 Dn D2 D3-5 T1-3 G1-5 M1-4 subst

24** भविष्यं चैव सर्वत्र भविष्यः सर्वसंभवः ।

— (L. 286) T3 G1 M3-4 दैवं (for चैव) — (L. 287) K1-3 D1 मतम् (for स्मृ°) T2 G1-5 M1-4 तत्सर्वं मामनुस्मर (T3 G1 °न्न्) (for °) — (L. 288) B2 विश्वं सर्वं मया सृष्टं (for °) T1-2 G1-5 M1-4 सृजे चाद्यापि पश्य माम् (for °) — D3 om line 290 — (L. 291) V3 D2-3 धर्मेषु (for धर्मेप्सु) — (L. 293) T1-2 G1-3 M1-4 [अ]सुरद्विषम् (for [अ]पराजितम्) — (L. 294) Ds2 D3-4 अक्षरस्(for स्त्र्य°) T1-2 G1-3 M2-4 शाश्वत (for सर्वशः) — (L. 295) D3-4 त्रिपदस्, T1 G3 त्रिदशस् T2 G1 M1-4 त्रिवेदस्, G4 त्रिपुरस् (for त्रिपदस्) K1-2 D3 चित्रवर्गार्थदर्शनः (for °) — D3 om line 296 297 Before line 296, some Mss ins वैशंपायन — (L. 296) V2 B2 D3-5 T3 G1-5 M1-4 पुराणेषो (for °णेषु) K2 D1 वेदांश्चैव, Ñ3 V B D5 वक्त्रेण D3 वेदान्तेषु (for °न्ते च) D5 G3-4 वक्त्रेण जगद्गुरु, T1-2 G1-3 M1-4 वक्त्रेण महाद्युतिम् (for °) — B1 D3 om line 297 — (L. 297) Ñ3 V3 B3 वक्त्र व्याहृतवानाशु, B1 G4 वक्त्र व्याहृत° D2 वक्त्रे व्याहृत° M3 वक्त्रेणाहृत°, M4 वक्त्रेण हृत° (for °) — After line 297, Ñ2 V2 B D3 D2-5 G3-4 ins.:

25** प्रवेशयामास ततो जठरं विश्वरूपधृक् ।

— (L. 299) K3 D1 रेमे स B2 G3 ररास (for रराम) B1 D3 सुखम् (for सु°) T1-2 G1-3 M2 एकान्त (for आसाद्य) T1 G3 उत्तमम् (for अव्ययम्) — (L. 300) K4 अथाश्रित, Dn2 D3-4 अथाश्रितो (for अपा°) Ñ2 V3 D3 T1 M2 तनु (for वपुर्) Dn1 तत्क्षरं त्रिविधमथाश्रितो वपुर्, D3 तदक्षरं विविधपयोमृतनुर्; T1 G1-3 M1-4 तदक्षयो विविधमपाश्रितस्तनुर् — (L. 303) V1-2 B1-2 D3 सृजन् (for ऽसृजन्) Ñ3 विहरति Dn M4 विसृजति, T2 G1-4 विरहति (for विचरति) V3 B3 D3 G3 M3 सृजञ्जगद्विहरति कालपर्यये

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds1 D3-5 — *Mention of Khila* K1 V B D3 D1-5 — *Sub-parvan* K3 पुष्करम् Ñ3 V3 B D3 D1-2-5 पौष्करम्, Dn D5 T1-2 G1-3 M2-4 पौ(D5 पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* K V B D3 D1-5 मार्कण्डेयदर्शनम् — *Adhy no* K3 85 V2-3 196, Dn 4 Ks1 195, D1 14, K2 212, D4 191 T1 G4 335, G1 330, G2 336, G4 135; G5 337, M2-4 6

वैशंपायन उवाच ।

आपवः स विभुर्भूत्वा कारयामास वै तपः ।
छादयित्वात्मनो देहमात्मना कुम्भसंभवः ॥
ततो महात्मातिबलो मतिं लोकस्य सर्जने ।
महतां पञ्चभूतानां विश्वभूतो व्यचिन्तयत् ॥
तस्य चिन्तयतस्तत्र तपसा भावितात्मनः ।
निराकाशे तोयमये सूक्ष्मे जगति गह्वरे ॥
ईषत्संक्षोभयामास सोऽर्णवं सलिले स्थितः ।
सोऽनन्तरोर्मिणा सूक्ष्ममथ च्छिद्रमभूत्तदा ॥
तत्र शब्दगतिर्भूत्वा मारुतच्छिद्रसंभवः ।
स लब्ध्वान्तरमक्षोभ्य व्यवर्धत समीरणः ॥
विवर्धता बलवता तेन संक्षोभितोऽर्णवः ।
अन्योन्यवेगाभिहता ममन्थुश्चोर्मयो भृशम् ॥
महार्णवस्य क्षुब्धस्य तस्मिन्नम्भसि मन्थिते ।
कृष्णवर्त्मा समभवत्प्रभुर्वैश्वानरोऽर्चिमान् ॥
ततः संशोषयामास पावकः सलिलं बहु ।
क्षयाज्जलनिधेश्छिद्रमभवद्विस्तृतं नभः ॥
आत्मतेजोपमाः पुण्या आपोऽमृतरसोपमाः ।
आकाशं छिद्रसंभूतं वायुराकाशसंभवः ॥
आज्यं संघर्षणोद्भूतं पावकं वाय्वसंभवम् ।
दृष्ट्वा प्रीतियुतो देवो महाभूतविभावनः ॥
दृष्ट्वा भूतानि भगवाँल्लोकसृष्ट्यर्थमव्ययः ।
ब्रह्मणो जन्मसहितं बहुरूपो व्यचिन्तयत् ॥
चतुर्युगाभिसंख्याते सहस्रयुगपर्यये ।

V1 not collated from line 304 up to the end — (L. 304) T1 G1 3 4 M3 4 आप एव (for आपवः स). T1 G1 3 M3 4 धारयामास, G3 धार° (for कार°) — (L. 305) K3 आत्माने, D3 तत म (for आत्मना) V1 3 [कु]-भसम ; B1 कुल ; D3 (sup lin as above) कुम्भ (for कुम्भ) D1 तत स कुम्भभव, T1 2 G1 3 4 M3 4 तपसा कृत (T1 G1 M3 कृत्वा)संभव , G2 4 तत सलिल (G2 स जल)-संभव (for °) — (L. 307) K3 D1 महतो (for °तां) T1 2 G1 3 4 M3 चैव (for पञ्च) D3 रूपो (for भूतो) K1 3 स चिन्तयत्, (for व्यचिन्तयत्) T1 2 G1 3 M3 विश्वो विश्वमचिन्तयत्, G3 M3 विश्वेश्वरमचिन्तयत् (for °) — (L. 308) Ñ2 V1 D1 D3 G2 तत्र (for तत्र) T2 3 G1 3 M3 4 तस्य चिन्तयमानस्य (for °) K3 D3 T1 2 G1 3-5 M3 4 गिवा T1 G1 विमाले सलिलेऽन्तरे (for °) — (L. 309) K3 निराकारे (for °काशे) — (L. 310) K4 एष, T3 धातम् (for ईषत्) T1 2 सोऽर्णवं सलिलाश्रित, G1 4 सौऽर्णं सलिलाश्रितम् M3 4 सोऽर्णवं सलिलाश्रित (M3 °श्रितम्) (for °) — (L. 311) K1 D1 सोऽनन्तेनोर्मिणा क्षुब्धे (D3 सूक्ष्मे), T1 2 G1 3 M3 4 अभ्यन्तरोर्मिण (M3 °णा) सूक्ष्मम् (for °) G1 om lines 311b–312a K3 सध्ये (for अथ) T1 2 G1 3 कृत (for तदा) V1 D3 G3 तथा छिद्रस्य संभव (for °) — D3 G3 om line 312 — (L. 312) Ñ2 V1 3 शब्दमयो, D3 शब्दो विभुर् (for शब्दगतिर्) K1 3 D1 तत्र शब्दमभिद्रुतः T1 2 G1 3 M3 4 शब्दमभिद्रुतो भूतो (for °) K1 V1 मारुतो द्रवसंभव , K3 D1 मारु तोऽभव ; V3 मारुतो जव , B1 D3 T1 M3 मारुतश्छिद्र° ; D3 मारुत शब्द , G3 तथा छिद्रस्य संभव ; M3 मारुतश्छिद्रसं° (for °) — (L. 313) K3 V2 B Dn D1 2 3 G1 3 4 असंक्षोभ्यो (for °भ्य) D3 समुद्रान्तरमक्षोभ्य (for °) — (L. 314) T1 2 G2 4 वेगाद्संक्षोभितार्णव , G1 M3 4 वेगात्संक्षोभितोऽर्णव (for °) — (L. 316) K3 D1 क्षुब्धस्य (for क्षुब्धस्य) K1 3 B1 D1 मथिते, K4 B1 Dn D1 T1 G1 4 M3 4 मथ्यति, V1 मथ्यत, T1 G2 मथ्यन ; G1 मथ्यति (for मन्थिते) — (L. 317) K4 V1 B1 स भगवान् (for समभवत्) D1 T1 2 G1 3-5 M3 4 महान् (for °र्चिमान्) — (L. 318) K4 D3 प्रभु (for बहु) — (L. 319) K1 3 D1 जलनिधी (for °निधेः) T1 G2 क्षयाज्जलनिधेश्छिद्रम् (for °). K1-3 V1 B1 3 Dn D3 D4-6 वितृत (for विस्तृत) Ñ2 V3 B3 (marg) 3 G3 4 अमृतं द्रव्यनिचय (for °) — For line 319, K4 subst

26** बहुस्तपजलनिधेश्छिद्रममगाच्च ततम् ।

—(L. 320) K1 3 D3 4 तेजोपमा , K4 D3 D4 5 (marg). 5 6 °भवा , Ñ2 V B Dn T1 G1 3-5 M3 4 °द्भवा (for °पमा) — (L. 322) D3 अयो संघर्षणोद्भूते, T1 G3 M3 आज्यं संघर्षणोद्भूते (for °) D3 वायु (for वाय्व) T1 2 G1 3 4 M3 4 पावकश्चापसंभव ; G1 °क वारिसंभवम् (for °) — (L. 323) V1 B1 D1 प्रीतमनाः ; D3 प्रीतिं गतो (for प्रीतियुतो) T1 2 G1 3 M3 4 दृष्ट्वा (T1 दृष्ट्वा ; G1 दृष्टा) प्रीतो महादेवो (for °) B1 देवस्य (for भावन) V1 B1 D3 G3 4 महात्मा भूतभावन (G1 4 °भावन) (for °). — (L. 324) K1 V1 सृष्ट्वा (for दृष्ट्वा). T1 G1 [अ]सृजानि (for भूतानि) T1 2 G1 4 M3 4 बलवान्, G1 4 अव्ययम् (for °य) K Ñ1 V1 B1 Dn D1 D3 4 लोक (K1 D3 °के)-सृष्ट्यर्थतत्त्ववित् (for °) — (L. 325) K1 D3 विचिन्त्य ; Ñ2 B1 Dn D1 D3 4 (marg as above) T1 [वि]चिन्त्य हि ; D3 (marg) विचिन्तयत् (for व्यचिन्तयत्) — (L. 326)

यत्पृथिव्या द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनाम् ॥
बहुजन्मनिरुद्धात्मा ब्राह्मणो यतिरुत्तमः ।
ज्ञानवान्दृष्टविश्वात्मा योगिनां योगवित्तम ॥
तं योगवन्तं विज्ञाय सम्पूर्णैश्वर्यविक्रमम् ।
देवो ब्रह्मणि विश्वेशो नियोजयति योगवित् ॥
ततस्तस्मिन्महातोये हविपो हरिरच्युतः ।
स्वपन्क्रीडश्च विविधं मोदते चैव पावकिः ॥
पद्मं नाभ्युद्भवं चैकं समुत्पादितवांस्तदा ।
सहस्रपर्णं विरजो भास्कराभं हिरण्मयम् ॥
हुताशनज्वलितशिखप्रभं तदा
सुगन्धिनं शारदमलार्कतेजसम् ।
विराजते कमलमुदारवर्चसं
महात्मनस्तनुरुहचारुदर्शनम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अथ योगविदां श्रेष्ठमसृजद्भूरितेजसम् ।
स्रष्टारं सर्वभूतानां ब्रह्माणं सर्वतोमुखम् ॥
तस्मिन्हिरण्मये पद्मे बहुयोजनविस्तृते ।
सर्वतेजोगुणमये पार्थिवैर्लक्षणैर्युते ॥
तच्च पद्मं पुराणज्ञाः पृथिवीरूपमुत्तमम् ।
नारायणाङ्गसंभूतं प्रवदन्ति महर्षयः ॥
या तु पद्मासना देवी पृथिवी तां प्रचक्षते ।

K1 3 4 D2 T1 G1 3 सख्यान्ते, G2 4 -सभूते, M3 सद्यान्ते (for -सख्याते) — (L 327) V2 B3 D5 च पृथिव्या, D6 पृथिव्या यो (for यत्पृथिव्या) — (L 328) T1 3 G1 3 4 M3 1 -विशुद्धात्मा (for निरुद्धात्मा) Ñ2 V3 D1, 3 D6 G3 4 उच्यते (for उत्तम) D5 ब्रह्मणो गतिरुच्यते, T2 3 G1 4 M3 1 ब्रह्मणो हवि(M3 4 यनि)रच्य(T1 G3 °न्नु)तम् (for °) — (L 329) T1 3 G1 4 M3 4 ज्ञान दृष्ट यु विश्वार्थे (for °) V2 B3 D5 (marg as above) योगिनां याति गम्यताम् T2 G1 5 M3 4 °ना यानि मुच्यताम् (for °) — (L 330) Cal ed आत्मतत्त्व (for योगवन्त) K B1 3 Dn D1 3 4 4 विज्ञेय (for विज्ञाय) T2 G योगवन्तमभिज्ञाय (for °) T1 3 G1 5 विश्रुतम् (for विक्रमम्) B1 2 D6 G3 4 सम्पूर्णैश्वर्यमव्ययम् (for °) — (L 331) V2 B3 3 D2 D5 पद्ं (for देवो) D5 (marg) आत्मनि (for ब्रह्मणि) K3 D4 देवब्रह्मर्षिविश्वे च, Ñ2 Dn D2 T1 G3 4 पद्मे (Dn T1 देवो, G3 परे) ब्रह्मणि विश्वे च T2 G1 M3 4 पद्मे ब्रह्मणि विश्वेश (for °) Ñ2 V1 D3 तत्त्ववित् (for योग°) — (L 332) K3 V3 D2 T1 3 G1, 3 M3 1 हविषो हविरुच्यते (for °) — (L 333) K3 स्वैन, V1 स्वन, B1 D5 स्वप, T1 3 M3 4 सन (for स्वपन्) D3 स च (for चैव) V2 B1 पावक (for °कि) Ñ2 B3 (marg) ■ G1 मोदते स महर्षिभि, D2 °यामास पावक, T1 3 G1 3, 4 M3 3 ते सर्वलोककृत् (for °) — (L 334) B3 [अ]भ्युद्गत, T1 G3 M3 °दित (for °द्भव) M3 4 उत्पादयितवांस्तदा (for °) — (L 335) Dn T1 G3 3 -पत्रे (for -पर्णं) — (L 336) K3 शिखाप्रभ प्रभ; K3 D2 5 5 शिखोज्ज्वलप्रभे, G1 महोज्ज्वलप्रभ (for -शिखप्रभं तदा) V1 हुताशनज्वलिताशस्त्रप्रभव तदा, V3 °शनं ज्वलितशिखोज्ज्वलप्रभ, M3 4 °शनं ज्वलननिभोज्ज्वलप्रभ — (L 337) K3 V3 B3 3 D3 T1 3 G1 3–5 M3 4 समुत्थित (for सुगन्धिन) — (L 338) D3 5 वर्चसो, D3 दर्शन (for वर्चस) — (L 339) D5 -वर्चसम्, T1 3 G1 5 M3 4 -दीप्तकम् (for दर्शनम्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* V3 Ds2 D1 — *Mention of khila* K1 V1 3 B D5 D1 — *Sub parvan* V1 3 B1 3 D3 D1–4 पौ(K1 पु)ष्करम्, Dn T1 3 G1 3 M3 4 पौ(T1 G3 पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* K1 3 V3 B1 3 D3 4 5 महापद्मोत्पत्ति, K3 4 Dn D1 3 पद्मोत्पत्ति, Ñ2 पद्मनाभोत्पत्ति, V1 महापद्मनाभोत्पत्ति, B3 D3 D6 महाभूतोत्पत्ति, M3 4 पुष्करोत्पत्ति — *Adhy no* K3 86, V3 197, Dn Ds1 5, Ds2 196, D1 85, D3 213, D3 192, T1 G3 4 338, G1 331, G4 336, M3 4 7

— (L 340) G4 M3 योगवतो (for °विदां) K1 3 D4 असृत (for असृजद्) K3 4 V3 Dn D3 D1 3 4 सर्वभूतमनोमय(K3 4 D1 °पम)म् (for °) — (L 342) D3 D1 -विस्तरे (for -विस्तृते) — (L 343) T1 3 G1 3 M3 -गुणमय (for °मये) K1 B3 युत T1 युतम्, T2 G1 5 M3 4 वृतम् (for युते) — (L 344) V2 B1 3 D3 D5 G3 (marg as above) तत्सम् T1 3 G1 3 3 M3 4 -रूपम् (for -रूहम्) K1 पृथ्वीरुहमनुत्तमम्, D5 पृथिवीरुहस° (for °) — (L 345) K1 Dn D3 3 3 नारायणाङ्गसंभूतं, K3 °णाम्बुसमुत्थ Ñ2 ण समुत्पन्नं, V3 B3 °णांशसमुत्पन्नं D1 G1 3 M3 4 °णाङ्गसमुद्भूत D3 °णात्मसमुत्पन्न, T1 3 G3 °णसमुद्भूतम् (for (for °) — (L 346) T1 G3 4 यत्पद्म नाम महति, T3 G1 यत्पद्म नाभि महतीं M3 4 यत्पद्मतमना देवीं (for °) T2 G1 3 M3 4 पृथ्वीं (for तां प्र) V3 B3 D6 सा पृथ्वीं परिचक्षते; — (L 347) K4 ये गर्भसारादुद्भवन्ते, Dn D1 M4 ये गर्भ(M4

ये तु गर्भाङ्कुरासारा तान्दिव्यान्पर्वतान्विदुः ॥
हिमवन्तं च मेरुं च नीलं निषधमेव च ।
कैलासं सुञ्जवन्तं च तथाद्रिं गन्धमादनम् ॥
पुण्यं निशिखरं चैव कान्तं मन्दरमेव च ।
उदयं च गिरिं श्रेष्ठं विन्ध्यमस्तं च पर्वतम् ॥
एते देवगणानां च सिद्धानां च महात्मनाम् ।
आश्रमाः पुण्यशीलानां सर्वेषामयुताद्रयः ॥
एतेषामन्तरो देशो जम्बूद्वीप इति स्मृतः ।
जम्बूद्वीपस्य सस्थानं यस्मिन्यत्र चक्रिरे ॥
गर्भोदस्त्वपते तोयं देवामृतरसोपमम् ।
दिव्यतीर्थशतापाङ्गयस्ता दिव्याः सरितः स्मृताः ॥
यान्येतानि तु पद्मस्य केसराणि समन्ततः ।
असंख्याताः पृथिव्या तु विधे ते धातुपर्वताः ॥
यानि पद्मस्य पत्राणि भूरीण्यूर्ध्वं नराधिप ।
ते दुर्गमाः शैलचिता म्लेच्छदेशा विकल्पिताः ॥
यान्यधः पद्मपत्राणि वासार्थं तान्विभागशः ।
दैत्यानामुरगाणां च पातालं तन्महात्मनाम् ॥
तेषामधोगतं यत्तदुदकेत्यभिसंज्ञितम् ।
महापातककर्माणो मज्जन्ते यत्र मानवाः ॥
पद्मस्यान्ते भृशं यत्तदेकार्णवजलं महत् ।
प्रोक्तास्ते दिक्षु संपाताश्चत्वारो जलसागराः ॥
ऋषेर्नारायणस्यायं महापुष्करसंभवः ।

पद्म)सागङ्कुरतस्, D2 ये तु गर्भाङ्कुराकारास् (corrupt), T1 2 G1 3 M2 ये पद्मसारगुरव, G3 4 ये तु गर्भाङ्कुराकारा (for °) K1-3 पर्वतंस्ते, K4 D3 (marg) दिव्यांस्तान् (for तान्दिव्यान्) — (L 348) D3 om (hapl) lines 348b–349a K1 3 V1 ऋषभम्, D2 वृषभम् (for निषधम्) — (L. 349) V1 पैजवन्तं, V3 B D3 (marg) 3 क्रौञ्चवन्त, K4 क्रञ्ज°, T3 अद्रिमन्त, G1 क्रौञ्चचक्रं (for सुञ्जवन्त) Ñ2 मैनाकं क्रौञ्चवन्तं च, G3 कैलासं वामनं चक्रं (for °) — (L 351) K1 Ñ2 V2 D1 3 D3 G3 गिरि (for गिरिं) K2 4 V1 B2 Dn D3 D1-4 G1 उदयं (D2 °ई) कन्दरं चैव, T1 2 G1 4 M2 4 उदयं (T3 °इ) शिखरं चैव (for °) K4 Ñ2 V1 D3 D5 विन्ध्यमन्तं, D3 विन्ध्यं तथा, T1 2 G1 3 M2 4 चक्रवाकं (for विन्ध्यमस्तं) — (L. 352) T1 G3 °चारणा (for गणानां) — (L 353) B3 D3 T2 G3 M3 (inf fin as above) आश्रया (D3 °मा) सर्वभूता(G3 M3 °दैत्य)°नां; T1 °मा सर्वशीलाना(for °) Ñ2 पुण्योदय, V1 प्रदाय, B2 (marg) D3 G4 °पुञ्जो°, T1 2 G1 °पुण्य°, G3 °पुण्य अमर, M2 4 पुण्योदया (for °युताद्रय) V1 B2 D3 पुण्या कामपुञ्जोऽद्रय (for °). — (L. 354) G2 3 M2 अन्तरे, Bom Poona eds G(ed) इतरो (for अन्तरो) D1 1-3 एतेषामन्तरोदेशो (for °) — (L 355) D2 3 संस्थान (for संस्थानं) B1 T2 M2 2 च क्रिया; D1 D2 2 G3 च क्रिया, Cal. ed कुर्वते (for चक्रिरे) Ñ2 V1 2 B2 (marg) D3 पार्थिवा यत्र च क्रिया (for °) — (L. 356) T1 2 G2 3 M2 4 तस्यो यस्तज्जले तोये (for °) Ñ2 V1 D3 दिव्यामृत (for देवा°). — (L. 357) K1 3 D1 3 T1 °शताशाखाग्र; K4 शिलापाद्धग्र, G2 4 शता गहाग्र (for शतापाङ्गयस्) T2 G3 3 M2 2 दिव्या स्तीर्थशतापाहाग्र (for °) T1 G3 2 सुरम्या; T2 G3 M2 4 ता रम्या (for ता दिव्या) — (L. 359) T1 2 G2 3 M2 4 असंख्येया पृथिव्यां से (for °) Ñ2 V1 2 D3 D3 G3 सर्वे ते; D3 विन्ध्याता, T1 2 G2 M2 4 विधे वे (for विधे ते) B1 विधे तेषां तु पर्वता, G3 सर्वे ते यान्तु पर्वता (for °) — (L. 360) T1 2 G1 4 5 M2 4 पर्वाणि (for पत्राणि) K2 G3 om (hapl) lines 360b–362a T1 G1 भूमिपूर्वं, T2 भूमि पूर्वो; G1 M2 4 भूमि पूर्वं (for भूरीण्यूर्ध्वं). — (L. 361) K2 शैलाचिता, V3 T1 2 G2 3 M2 4 चित्रा, D2 रचिताः (for शैलचिता) V3 म्लेच्छा देशा (for म्लेच्छदेशा) — (L. 362) T1 G1 2 4 येऽन्ये च पर्णान्यभवंस्, T2 M2 4 यान्येव पर्णान्यभवस् (for °) V3 B2 D3 निवासार्थं विभागशः; Dn2 वासार्थं तानि भा°, T1 2 G1 3-5 M2 4 ते निवासान्तु भा°; G1 निवासार्थे प्रकीर्तिता (for °) — (L. 363) K1 असुराणां (for उरगाणां) T2 G2 3 4 M2 4 दैत्यासुरगणानां च (for °) G2 4 पन्नगानां, G3 यातिनानां, M2 स्थापितानि (for पातालं तन्) T2 G1 M2 यानि T2 स्था °पितानि महात्मना (for °) — (L. 364) D2 कृष्ट; G2 यत्°, G1 पूर्वं (for यत्तद्) T1 G3 तेषामधस्तात्पद्मस्य, T2 G1 M2 4 तेषामपस्तु पद्मणि (M2 4 °त्र) (for °) B1 D2 4 (marg) G1 1-4 M2 4 नरकेति (for उद°) K2 °सरित्तम् (for °संज्ञि°) D2 नरकोत्पत्ति मश्रितम्, T2 नरके पच्यतिमनस्थितम् (for °) — (L. 365) D1 कर्माणो (for °कर्माणो) V3 मज्जन्ते (for म°) — (L. 366) D3 यत्र (for यत्तद्) ⊛ Cn. तु — पृथ्वी चैते पद्मिन्दुपा — जलम् । ⊛ D2 पद्मस्यान्तेषु पयोदम् (for °) K2 V3 D3 4 तदर्णव (for एका°) T2 G1 M2 4 °णवं महत् (for °र्णवं महत्) T1 G3 पद्मदेवार्णवं तथा (for °) — (L. 367) D3 समुद्रास्, T2 G1 M2 4 संख्या° (for संपा°) T1 2 G1 2 4 M2 4 चत्वार आगच्छाकारा (for °) — (L. 368) Ñ2 (ऋ)षे (for [ऋ]षे) V3 2 D2 3 D3 G3 4 तद (G3 °द) नारायण स्यात्; T1 G3 पूर्वे नारायणस्यात्. T2 G1 M2 4 पूर्वे नारायण स्यात्सर्वं (for °) T2 G1 M2 4 तद्धि पुष्करसंभवा (for °). — B1 D2 om. (hapl.) line 359 — (L. 369) V1 D1 D3

प्रादुर्भावोऽप्ययं तस्मान्नाम्ना पुष्करसाह्वितः ॥
एतस्मात्कारणात्तज्ज्ञैः पुराणैः परमर्षिभिः ।
यज्ञियैर्वेददृष्टार्थैर्यज्ञे पद्मविधिः स्मृतः ॥
एवं भगवता पद्मो विश्वस्य परमो विधिः ।
पर्वतानां नदीनां च देशानां च विनिर्मितः ॥
विभुस्तथैवाप्रतिमप्रभावः
प्रभाकरो वै भगवान्महात्मा ।
स्वयं स्वयंभूः शयनेऽसृजत्तदा
जगन्मयं पद्मविधिं महार्णवे ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
चतुर्युगादिसंभूते सहस्रयुगपर्यये ।
विप्रस्तमसि संभूतो मधुर्नाम महासुरः ।
तस्यैव च सहायोऽन्यो भूतो रजसि कैटभः ॥
तौ रजस्तमसाविष्टौ संभूतौ कामरूपिणौ ।
एकार्णवजलं सर्वं क्षोभयन्तौ महासुरौ ।
कृष्णरक्ताम्बरधरौ श्वेतदीप्तोग्रदंष्ट्रिणौ ॥
उभौ मदोत्कटोदग्रौ केयूरवलयोज्ज्वलौ ।
महाविकृततात्राक्षौ पीनोरस्कौ महाभुजौ ॥
महच्छिरःसंहननौ जङ्गमाविव पर्वतौ ।
नीलमेघाभ्रसंकाशावादित्यप्रतिमाननौ ॥

D3 अयपस्, D2 T3 G1.2 M3.4 हय (for ऽप्यय) K2 Dn D4 D5 समव (for साह्वि) K2 D1 नाम्ना पुष्करसंभूत (D5 °भव), V1 नाम पुष्करसंभव, D2 कारणात्कथितो बुधैः (for °) — (L. 370) T1.2 G1 M3.4 प्राज्ञैः, G3 तस्मात्, G5 प्राज्ञ (for तज्ज्ञैः) D2 कामिवमस्य तत्वज्ञैः (for °) — (L. 371) K4 T2 G3 याज्ञियैर्, B1 G3 याज्ञिकैर् (for यज्ञियैर्) T1 G1 याज्ञिकैर्हैमभूपाल्ते, M3.4 यज्ञिकैर्वेददृष्टार्थैर् (for °) K2 चितीकृता, Dn D4 D5.6 चितीकृत; D3 निधि कृत (for विधि स्मृत) K2 यज्ञपद्मचितो कृता, K4 V1 यज्ञ पद्मनिधिः कृतः, D1 यज्ञपद्मवतीकृता; D5 यज्ञ पद्माद्रिनिस्ता, T1 G1.2 यज्ञेश्वेव पति कृता T2 यज्ञेऽप्युपचितिः कृता, M3.4 यज्ञेष्वपचिति कृता (for °) — K2 om line 372 —(L. 372) K2 V1.3 B Dn D4 D1.2.3 G3.4 भगवता (for °वत) T1 G1 एव भगवत्तादीना, T2 G3 एव भगवता तेन (for °) T1 G2 om lines 372ᵇ 373ᵃ K2 त्रिप्रस्य (for विश्वस्य) K2.3 त्रिधाया परमो विधि, K4 V2 B D2-6 G3 विश्वया (D2 त्रियया, G2 त्रिधाय) परमा विधि, T2 G1 M3.4 विषमायापरो विधि (for °) — (L. 373) G3 देवानां (for देशानां) K1.3 V1.3 B1 Dn D4.5.6 देवतानां च निर्मित; K4 देवानां च विनिर्मिता; T1.2 G1.3 M3.4 देवानां चैव निर्मित (for °) — After line 373 M3 ins

27* एतस्मादेव सर्वेषां देवगन्धर्वरक्षसाम् ।
उत्पत्ति प्रकृता राजन् पौष्करिकास्तु ते ॥

— (L. 374) D3 स्वभाव (for प्र°) — (L. 375) T2 G1 प्रभाकराभो (for °करो वै) V3 D5 प्रभाकरो योगिवरोऽमितद्युतिः; T1 G3 M3.4 °कराभो वरुणामितद्युतिः — (L. 376) G3 M4 जगत् (for तदा) T2 G1.2 M3 तानि स्वयंभूः शयने त्वसृजज्जगत् — (L. 377) K2.4 Ñ2 V1.2 B1.3 Dn D4 D5 T1 G3 पद्मनिधिं; G1 M4 °विधिर (for °विधिं) D5 T2 जगन्मयं (T2 °न्मय) पद्मविधिर्महार्णवे, G4 M3 जगन्मयं पद्मनिधिर्महा°

COLOPHON — *Mention of the Epic* V1 D3 — *Mention of Khila* K1 V1.3 B D4 D1.3 — *Sub parvan* K2-4 V1.3 B Dn D1.2.4.6 पौ(K3 पु)ष्करम्, D2 T1.2 G1 M3.4 पौ(T1 पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* K Ñ2 V1.3 B1 Dn D3 D1-6 सर्वभूतोत्पत्ति, B3 महापद्मोत्पत्तिः, D5 पुष्करोत्पत्ति — *Adhy no* K2 37, V3 198, Dn 6; D3 197, D1 66 D2 214; D4 193, T1 G3 337, G1 332, G2.3 339, M3.4 78

T1.2 G1 M3.4 om line 378 — (L. 378) K4 V3 B Dn D4 G3 -संभूतौ, D5.6 °ति (for °ते) — (L. 380) K2 महानन्यो, T1.2 G1.3 M3.4 सहायोऽभूत् (for °योऽन्यो) G3 अयति (for रजसि) — (L. 381) G3.4 -चारिणौ (for रूपिणौ) — For line 381, T1.2 G1.2 M3.4 subst

28* तपसो विप्रभूतौ वसुभौ मधुकैटभौ ।

— (L. 382) D1 एकार्णवे (for °र्णव) D3 महामुखौ; G3 -जगत्सर्वं (for -जलं सर्वं) T2 M3.4 एकार्णवं जगत्सर्वं (for °) V3 B3 D5 T1 महाबलौ (for °सुरौ) T2 G1.3 M3.4 क्षोभयेतां महाबलौ (for °) — (L. 383) T1.2 G1.3 M3.4 दिव्य (for कृष्ण) D1 रक्तकृष्णाम्बरधरौ (for °) — B1 om line 384 — (L. 384) K4 B1 Dn D4 D5 T2 M4 उभौ मदकटोद्ग्रौ; Ñ2 V3 B3 D5 T2 G1.2.3.4 M3 किरीटमुकुटोग्रौ (for °) — (L. 385) V3 B3 D5 वृषभ (for विवृत) T1.2 G1.2.3 M3.4 महाविवृतभ्रूद्राक्षौ (for °) T1.2 G1.2.3 M3.4 महोरस्कौ (for पीनो°) D5 महासुरौ (for °भुजौ) — (L. 386) K4 D3 महागिरि-; B1.3 D5 T1.2 G1.2 M3.4 महागिरे; G3.4 महाशिर- (for महच्छिर) — (L. 387) D3 मेघोग्र (for -मेघाभ्र) T1.2

विद्युदम्भोदताम्राभ्यां कराभ्यामतिभीषणौ ।
पादसंचारवेगाभ्यामुत्क्षिपन्ताविवार्णवम् ॥
कम्पयन्ताविव हरिं शयानमरिसूदनम् ।
तौ तत्र विहरन्तौ स्म पुष्करे विश्वतोमुखम् ॥
पश्यता दीप्तवपुष योगिना श्रेष्ठमच्युतम् ।
नारायणसमाज्ञप्तं सृजन्तमखिला प्रजा ।
दैवतानि च विश्वानि मानसांश्च सुतानृषीन् ॥
ततस्तावूचतुस्तत्र ब्रह्माणमसुरोत्तमौ ।
दृष्ट्वौ मुहुस्तया क्रुद्धौ रोषसंरक्तलोचनौ ॥
कस्त्वं पुष्करमध्यस्थ सितोष्णीषश्चतुर्मुख ।
आवामगणयन्मोहादास्से त्वं विगतज्वर ॥
एह्यागच्छावयोर्युद्धं प्रयच्छ कमलोद्भव ।
आवाभ्यामतिवीराभ्यां न शक्यः स्थातुमाहवे ॥
कस्त्वं कस्योद्भवस्तुभ्यं येन चासीह चोदित ।
क स्रष्टा कश्च ते गोप्ता केन नाम्नाभिधीयसे ॥

ब्रह्मोवाच ।

य क इत्युच्यते लोके ह्यविज्ञात सहस्रश ।
तत्सम्भवेन योगेन किं मां नाभ्यवगच्छथ ॥

मधुकैटभावूचतु ।

नावयो परम लोके किंचिदस्ति महामुने ।
आवाभ्यां छाद्यते विश्वं तमसा रजसा तथा ॥
रजस्तमोमयावावां यतीनां तु स्वलक्षणौ ।
छलनौ धर्मशीलानां दुस्तरौ सर्वदेहिनाम् ॥
आवाभ्यां मुह्यते लोक उच्छ्रिताभ्यां युगे युगे ।

G1 2 3 M1 2 नतौ G3 4 नीलमेघप्रतीकाशाद् (for °) — V1 om line 388 — (L. 388) B T1 2 G3 5 M3 4 विद्युदामोग D5 °दम्भोद (for दम्भोद) K1 2 D1 तस्राभ्यां G(ed) ताम्राक्षौ (for °भ्या) K3 विद्युदामोगपातताभ्यां (for °) — (L 389) T1 G1 विक्षोभात् T2 C1 M2 3 °विक्षोभाद् (for °वेगाभ्याम्) T1 2 G3 4 5 M1 4 क्षाभियन्ताव् (for उत्क्षि°) — (L. 390) K1 स्पर्शयन्ताव् K3 D1 स्पर्श° (for कम्प°) K1 2 D5 T1 2 G1 3 M1 4 मधु (for हरिं) V1 B1 D5 G5 6 शयानं सलिलाशये (for °) — S1 om line 391 — (L. 391) V1 B3 D5 विचरन्तौ, T1 2 G1 3 विहरन्तौ (for विहरन्तौ) K1 Cal ed पुष्करे (for °रे) K1 D1 M1 सर्वतो (for विश्वतो) D2 3 मुखं (for मुखम्) — (L. 392) V1 2 B1 K2 D1 पश्यन्तौ (for पश्यता) K2 D1 °वपुषा (for °षं) G3 4 ददर्शतुर्दीप्त देह (G1 °हौ) (for °) V1 B3 D1 G3 4 अव्ययम् Bom Poona eds G(ed) उत्तमम् (for अच्युतम्) — For line 393 T1 2 G3 4 M2 4 subst.

29** योगिनां श्रेष्ठमासाद्य दीप्त दहन्तमव्ययम् ॥

— (L. 394) K1 2 D1 स्वसुतान् K3 च सुतान् M3 4 च समान् (for च सुतान्) S1 D5 मानसानुत्तमानृषीन् ; B3 मानसानुत्तमान् (for °) — (L. 396) D5 दृष्टा (for दृष्टौ) K3 D3 D5 G2 M2 मुमुक्षू स , D5 °रुषं तौ (for °स्तया) S1 V2 B1 D5 क्रूरौ (for क्रुद्धौ) V1 दृष्टौ मुमुक्षू तौ क्रुद्धौ, B1 D3 दृष्टो मुमुक्षू मनुजौ D1 दृष्ट्वा मुमुक्षवो क्रुद्धौ D5 (marg) दुष्टौ मुमुक्षया क्रूरौ T1 C1 ज्ञात्वा मुमुक्षू संक्रुद्धौ T2 G1 तौ मुमुक्षू च संक्रुद्धौ (for °) V1 B1 D3 क्रोध (for रोष) D5 रोषपर्याकुलेक्षणौ T1 2 C1 2 M2 4 क्रोधाकुलितेक्षणौ (for °) — D5 om. lines 397 400 — (L. 397) V1 D1 D5 2 पुरुष (for पुष्कर) — (L. 398) K1 D1 विगणय्य (for अग°) V1 D5 G3 आसीनो (for आस्से त्वं) — (L. 399) S1 V1 2 B3 3 D3 D5 G3 4 एह्यावयोर्युद्ध (for °) T2 G1 2 M2 दद्यस्व (for प्रयच्छ) G3 4 प्रयच्छ कमलेक्षण (for °) — (L. 400) S1 V2 D1 D5 G3 वीर्याभ्यां (for वीराभ्यां) B1 (marg) D5 आवाभ्यां परमेशाभ्यां (for °) — For line 400 T1 2 G1 3 M2 4 subst

30** आवाभ्यां परमाभ्यां त्वमशक्तः स्थातुमाहवे ॥

— (L. 401) D5 2 कस्त्वं कस्योद्भवस्तेऽत्र च ; D1 कस्त्वं कुतो भवस्त्वं तु (for °) K2 D1 प्रेरित D1 3 चोदित (for चो°) T1 2 G1 2 3 M1 4 केन चासि नियोजित (for °) — (L. 403) D5 विज्ञात स (for ह्यविज्ञात) G1 सहस्रकः (for °श) T1 2 G3 M2 4 हरिस्त्वम सहस्रकः (for °) — (L. 404) K1 2 S1 V1 2 B Da D1 D3 4 5 6 T1 2 G1 2 3 M1 4 तत्सम्भवं यावक्रम ; G1 त भूतं यावयन्तं च (for °) D1 2 3 किं मां नाव्य(D5 °वि)गच्छथ , T1 C1 2 कर्मणावगत (G2 °ता) नयम् T2 M2 4 कर्मणा मां यदा नयम्; G3 4 किं मा नैवाधिगच्छथ (G3 °थ) (for °) — T1 2 G1 2 3 असुरौ (for मधुकैटभाद्) — (L. 405) K1 D1 T2 G1 2 M2 4 [आ]वयो (for ना°) G1 M1 किं चन (for किंचिद्) V1 B1 2 D3 D5 T1 G3 महामते (for °मुने) — (L. 406) G3 छाद्यते (for छाद्यते) K S1 V1 B1 Da D1 2 सर्वं छाद्यते (S1 °ता ; D1 °तौ) विश्व (for °) V1 P1 D3 C1 2 3 रजसा तमसा तथा (for °) — (L. 407) K1 2 रजस्तमोमयौ (K3 मयौ यथा) चावां (for °) — (L. 408) T1 2 G3 M2 4 छलनं M1 3 छल धर्मी धर्मशीलानाम् G3 छादयानौ धर्मश्रेष्ठौ (for °) — (L. 409) G3 मुह्यते G1 मुह्यन्त (for मुह्यते) V1 P1 2 D1 D5 स्तुति

आत्मानमर्थश्च कामश्च यज्ञाः सर्वपरिग्रहाः ॥
सुखं यत्र मुदो यत्र यत्र श्रीः सनतिर्नयः ।
एषां यत्काङ्क्षितं चैव तत्तदाशा विचिन्तय ॥
ब्रह्मोवाच ।
यस्तद्योगरतां श्रेष्ठ यश्च पूर्वमयोनिजम् ।
तत्समाधाय गुणवान्सत्त्वे चास्मि प्रतिष्ठितः ॥
यत्परं योगयुक्तानामक्षरं सत्त्वमेव च ।
रजसस्तमसश्चैव यः स्रष्टा जीवसंभवः ॥
यतो भूतानि जायन्ते सात्त्विकानीतराणि च ।
स एव युक्तः समरे वशी वां शमयिष्यति ॥
ततः शयानं श्रीमन्तं बहुयोजनविस्तृतम् ।
पद्मनाभं हृषीकेशं प्रणिपत्याथ तावुभौ ॥
जानीवस्त्वां विश्वयोनिमेकं पुरुषसत्तमम् ।
तवोपासनहेत्वर्थमिदं नौ बुद्धिकारणम् ॥
अमोघदर्शनं सत्यं यतस्त्वां विश्वविश्वदम् ।
ततस्त्वामभितो देव काङ्क्षाव प्रतिवीक्षितुम् ॥
यदिच्छावो वरं दत्तं त्वया ह्यावामरिंदम ।
अमोघदर्शन देव नमस्तेऽस्त्वजितंजय ॥

ताभ्या, T1 3 G1 5 M2 4 युक्तताभ्या, G3 सुस्थिताभ्या, G4 स्युस्थि° (for उच्छ्रि°) V1 उत्थिताभ्यो युगक्षये (for °) — (L. 410) G3 4 धर्मश्च (for अर्थश्च) D3 आत्मानमर्थाश्च कामाश्च (for °) Ñ2 B1 3 स्वर्गे (for सर्वे) T1 3 G1 5 M2 4 यज्ञस्वर्गपरिग्रह (for °) — (L 411) T1 3 G1 5 M2 4 स्वर्गे (M3 4 सुखे) यद्यदायत्त (for °) D3 सम्राले ख्याप, D5 T1 3 G1 5 M2 4 कीर्तिरेव च (for सनतिर्नय) — (L 412) Cal ed किंचित् (for चैव) K3 यत्र देव, K4 Dn1 D4 तत्र देव, V1 Dn2 D5 तत्तदेवं, D1 यत्र चाशा, D2 तच देव D3 तत्तदेव G3 स मत्तोऽत्र, G4 मत्तोऽयात्र (for तत्तदाशा) T2 G1 M2 4 तत्तदा चाप्रमूनय (for °) — (L 413) K1 3 4 Dn D1 4 5 मयार्चितम्, K3 D3 मयाऽर्चितम् (for मयोनिजम्) — (L. 414) V2 B D6 यस्तत्समाधाय गुण (for °) B3 सर्वे चास्थ, D1 सत्त्वे चास्मिन्, D3 सम एवऽह Bom Poona eds G(ed) मत्त्वजोऽस्मि (for सत्त्वे चास्मि) B1 3 D6 तत्त्व चापि समाहितम् (for °) — For lines 413 414 T1 3 G1 2 5 M2 4 subst

31** यस्मिन्सर्वमिदं विश्वमुद्भूतं युगपर्यये ।
तमेव देव योगेशमाश्रितोऽहं युगे युगे ।

G3 cont

32** धूमाद्यो भवती दृष्ट्वा (?) युध पूर्वं मया जिता ।
न मां पापौ न बाधेतां सत्त्वे चास्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥

— (L 415) G3 4 य परो (for यत्पर) B1 3 D6 (marg) गतिनाम् (for युक्ता°) T2 G2 M3 य परो या गतिर्योगिनो T3 G1 M2 य परो योगमन्त्रिमान् (for °) T1 G5 M4 ह्यक्षर T3 G3 याऽक्षर, M2 योऽक्षर (for अक्षरं) K3 B2 सर्वेम् (for सत्त्वम्) B1 3 याऽक्षर सर्वमेव च (for °) — (L 416) V2 B3 D6 सर्वं T1 3 G1 5 विश्व (for जीव) Ñ2 V1 D5 स स्रष्टा सर्वसंभव, B2 य स्रष्टा सर्वे°, G4 य स्रष्टा सर्वे° (for °) — K4 om lines 417 418 — (L 418) K2 V1 3 एष युष्मान् B1 D1 6 एवमुक्त्वा, B3 एव योक्ता, D2 5 एवमुक्त° D4 एष युक्त, G3 एष योद्धा, Cal ed एव युध्वा (for एव युक्त) B3 य एष युष्मान्समरे, D3 स एव युष्मानपरो (marg °स्समरे), T1 3 G1 5 M2 4 स एव च युवा नाशो (for °), T1 3 G1 5 M2 4 वशी देवो भविष्यति (for °) — Before line 419 some MSS ins वैशंपायन — (L 419) T1 3 G1 3 5 M2 4 स्वपन्नेव तत्र श्रीमान् (for °) V1 D3 D4 विस्तृते, G1 विस्तृत (for विस्तृतम्) — After line 419, T1 3 G1 3 5 M2-4 ins

33** बाहुर्नारायणो ब्रह्मा कृतवानात्ममायया ॥
कृष्यमाणौ ततस्तस्य बाहुना बाहुशालिनौ ।
न शेकतुस्तौ चलितुं शकुनाविव पीडितौ ॥
ततस्ताबाहतुर्गत्वा तदा देव सनातनम् ।

[(L 2) T3 G1 नौ तु (for तस्य) T1 शालिन (for °नौ) — (L 3) G4 चरितुं (for चलितुं) T1 G3 शकुन्ताविव पीडितौ, G4 शकुन्ताविव पाशितौ (for °)]

— (L. 420) K1 D2 4 [अ]सुरात् D3 [अ]च्युतात् (for [अ]थ तात्) Ñ2 B2 D6 G4 प्रणम्याथोचतातुभौ V2 3 B1 प्रणिपत्येदमूचतु; B3 G2 °पत्योचतुश्च तौ, T1 3 G1 5 प्रपद्य प्रयतावुभौ, M3 4 प्रतिपद्यस्व तावुभौ (for °) — (L 421) D1 T2 G1 M2 4 आनीमस (for °वस्) Ñ2 V1 D5 एक च पुरुषोत्तमम् B3 एकं पुरुषमव्ययम् (for °) — (L 422) D2 तत्त्वोपासन (for तवो°) T1 3 G1 5 M3 4 कामो° (T2 इमो G3 M3 4 समो) ऽयं हि हेत्वर्थं (for °) K2 D3 नो बुद्धि K4 तौ बुद्धि, Ñ2 V1 B1 3 D5 नौ विद्धि, T1 G3 बुद्धिं च (for नौ बुद्धि) V2 B2 इति ना विद्धि कारणम्, D6 इति नौ विद्धि (marg बुद्धि) कारणम्; T2 G1 M2 4 इमां बुद्धिं च कारणम्, G2 4 आगतौ विद्धि नौ सदा (for °) — (L 423) M2 4 अमोघं (for °घ) Ñ2 V2 B2 D5 G4 यतस्त्वा विदुरीश्वरम् V1 °स्त्वा विश्वमीश्वरम्, B1 D3 °स्त्वा विश्व ईश्वरम्, T1 3 G1 5 M2 4 °स्त्वां विश्व शाश्वतम् (for °) — (L 424) T2 G1 M2 4 त्वद् (for त्वाम्) T1 3 G1 4 5 M2 4 काङ्क्षाव प्रयमेप्सितम् (for °) — (L 425) V1 दातुं (for दत्त) T1 G3 यदिच्छावो वरं देव, T2 G1 M4 यमिच्छामो वरं

श्रीभगवानुवाच ।

कानिच्छतो द्रुतं ब्रूत वरानसुरसत्तमौ ।
दत्तायुषौ मया भूयो अद्यो जीवितुमिच्छथ ॥
तस्माद्यदेप वां यत्नस्तत्प्राप्तं महाबलौ ।
उभावपि महात्मानावूर्जितौ क्षत्रवत्सरौ ॥

मधुकैटभावूचतुः ।

यस्मिन्न कश्चित्मृतवान्देशे तस्मिन्विभो वधम् ।
इच्छावः पुनता चैव तव गन्तुं सुराधिप ॥

श्रीभगवानुवाच ।

बाढं सुतौ मे प्रवरौ भविष्ये कल्पसंभवे ।
भविष्यथो न संदेहः सत्यमेतद्ब्रवीमि वाम् ॥

वरं प्रदायाथ महासुराभ्यां
सनातनो विश्वधरोत्तमो विभु ।
रजस्तमोभ्या भवभावनौ तौ
ममन्थ वावूरुतले सुरारी ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

स्थित्वा तस्मिंस्तु कमले ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
ऊर्ध्वबाहुर्महातेजास्तपो घोरमथाश्रित ॥
ज्वलन्निव च तेजस्वी भाभिः स्वाभिस्तमोनुदः ।
बभासे सर्वधर्मज्ञः सहस्रांशुरिवांशुभिः ॥
अथान्यद्रूपमास्थाय शंभुर्नारायणोऽव्ययः ।

देव, M2 यदिच्छासो वर देव (for °) T1 2 G1 3 M2 4 दत्तम् (for ह्यावाम्) D3 सुदर्शन (for भारिदम) — (L. 426) K1 4 Dn1 D1 3 अमोघ (for °घ) V3 B2 3 D5 अमोघस्(B3 घ व)र्शनादैव, T1 °घ दर्शन हि त्व, T2 M2 4 °नदर्शनोऽसि त्व, G1 2 3 °घदर्शनो हि त्व (for °) D3 समस्तेष्वप्यजिताय च, T1 2 G1 4–5 M2 3 °हनौ समितिंजय (for °) — (L. 427) D3 कामिच्छथो, T1 G1 3 M2 किमिच्छत (for कानिच्छतो) K1 4 वर (for द्रुतं) D3 Bom ed ब्रूत (for ब्रूतं) T2 किमि च्छतो ब्रूत वरं, M4 किमिच्छत द्रुत ब्रूत (for °) D5 T1 G1 M2 वर हि (for वराम्) — (L. 428) K2 V3 D3 दत्तायुषौ (for °षौ) M1 दत्तायुष्कौ पुनर्भूयो (for °) T1 M2 अद्यो जीवित मिच्छतम्, T2 G3 अद्यो जीवितमिच्छथाम्, M3 त्वद्यो जीवितु मिच्छथाम् (for °) — T1 2 G1 3 M2 3 om lines 429–430 — (L. 429) G2 4 प्राप्नुवन्तौ (for तत्प्राप्तं) — After line 429, Ñ2 V1 B D3 D6 ins

34** बन्धौ भवन्तौ तु त्वया तावित्येवाब्रवीद्धरि ॥

B1 cont Ñ2 ins after line 430

35** एवमस्त्विति त देव भावयोस्त्व हित वरम् ।
[Ñ2 उभावुक्त्व महाबाहु (for °)]

— Before line 430, D6 ins असुरावूचतु — (L. 430) K2 4 D5 कर्म (for क्षत्र) V1 ऊर्जितौ सत्यमयत्नौ, Bom Poona eds G(ed) ऊर्जितौ क्षत्रवर्जितौ (for °) — D5 om the ref — (L. 431) T1 2 G1 3 M2 4 मघको (for मृत वान्) K1 तस्मिन्देशे विभो जहि, D3 यस्मिन्देशे दिशो वधम्, T2 3 G1 3 M2 3 देव तस्मिन्नस्मौ वधम् (for °) — (L. 432) K1 V1 T1 2 Dn D1 3 G3 याम् T2 G2 M1 तात (for चैव) T2 G3 इच्छाम (G3 °व) पुत्रतां तात (for °) D5 G2 3 सुरारिहन् (for °धिप) Ñ2 भगवन्सुरारिहन्, V2 3 B2 D3 तव यातुं (V1 चैव) सुरारिहन् B2 तव चैव सुरेश्वर, T1 2 G1 3 M2 4 तव यातुं म, G3 यातुमं) हातव्य (for °) — K2 Dn om. the ref — (L. 433) T2 यातौ (for यातौ) Ñ2 सुतौ (for सुतौ) T2 G1 भविष्यत्स्यस्यभवौ (for °) — Before line 435, some Mss ins वैशंपायन — (L. 436) V3 B2 D5 G3 4 विश्वधरो महाद्युति, T1 G1 M2 4 °धर सुरोत्तम; T2 G1 विश्वधर (G3 °रूप) परेश (for °धरोत्तमो विभु) — (L. 437) K1 Ñ2 V1 2 B Dn D2 D3 4–6 भावनोपमौ; D3 °भोत्तमौ, G3 °म सुतौ; G4 पन्धरौ तौ (for भावनौ तौ) T1 2 G1 3 M2 4 रजस्तमो विश्वभया (M1 4 °या)धनोपमौ — (L. 438) Ñ2 V1 2 B D 4 G3 4 सुरारिहा; D3 सुरारि हन् (for सुरारी) T1 2 G1 3 M2 4 ममन्थ तावूरुतलेन वै प्रभु

Colophon — Mention of the Epic D5 D6. — Mention of Khila K1 V3 2 B D5 D6 — Subparvan K1 2 4 V1 B1 2 Dn D3 D4–6 पौष्करम्, K2 D1 पुष्करम्, T1 2 G1 3 4 M2 4 पौष्करप्रादुर्भाव — Adhy name K1 2 Ñ2 V2 3 B1 2 D3 D1 4 मधुकैटभवध, B3 मधुकैटभयोर्वध — Adhy no K2 81, V1 199, Dn 7; D3 198, D1 189, D3 215, D4 195, T1 342; G1 333, G3 4 340, G5 338, M2 4 9

(L. 439) Ñ2 स्थितस्तु (for स्थित्वा) — (L. 440) B1 (marg) T1 2 G1 3 M2 महातेजाः (for °बाहुस्) K1 Dn D3 उपाश्रितः; K2 Ñ2 V1 3 B2 D1 D3 4 T1 2 G1 3 M2 4 समा°; B1 अथा°, I3 समास्थित (for अथाश्रित) — (L. 441) Ñ2 स तेजोभिः, V1 D5 (marg) स्विजस्वी; V2 G1 च तेजाभि (for च तेजस्वी) T1 2 G1 3 M2 4 स ज्वलन्निव तेजोभि (M2 °जस्वी) (for °) T1 2 G1 3 M2 4 यथा

द्विधा कृत्वात्मनात्मानमचिन्त्यात्मा सनातनः ॥
आजगाम महातेजा योगाचार्यो महायशाः ।
साख्याचार्यश्च मतिमान्कपिलो ब्रह्मणां वरः ॥
देवर्षिभिः स्तुतावेतौ ब्रह्मब्रह्मविदां वरौ ।
उभावपि महात्मानावूर्जितौ क्षेत्रतत्परौ ॥
तौ प्राप्तावूचतुस्तत्र ब्राह्मणममितौजसम् ।
परावरविशेषज्ञौ पूजितौ परमर्षिभिः ॥
बहुत्वाद्बहुपादश्च विश्वात्मा जगतः स्थितिः ।
ग्रामणीः सर्वभूतानां ब्रह्मा लोकगुरुर्वरः ॥
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा तिस्रो व्याहृतयो जपन् ।
त्रीनिमान्कृतवाँल्लोकान्यथाह ब्राह्मणी श्रुतिः ॥

तत्र भूसंज्ञकं पुत्रं समुत्पादितवान्प्रभुः ।
ततो गतागतस्तत्र ब्रह्मा मानसमव्ययम् ॥
सोत्पन्नस्त्वग्रे ब्रह्माणमुवाच मानसः सुतः ।
करोमि किं ते साहाय्यं ब्रवीतु भगवानिति ॥
ब्रह्मोवाच ।
य एष कपिलो नाम ब्रह्मा नारायणस्तथा ।
यद्वते वरदस्त्वा तु तत्कुरुष्व महामते ॥
ब्रह्मणोक्तं तदा भूयः सदस्यं समुपस्थितौ ।
शुश्रूषुरस्मि युवयोः किं कुर्वेति कृताञ्जलिः ॥
परमेश्वरावूचतुः ।
यत्सत्यमक्षरं ब्रह्म ह्यष्टाविंशविधं स्मृतम् ।

भाभिस् (for भाभि स्त्वा°) G3 भाभिस्ताभिस्तमो नुदन् (for ᵇ) — (L 442) K2 ₃ ₄ B1 Dn D3-6 T1 धर्मस्थ (for °स्थ) T2 G1 ₆ M2 ₄ धर्मासे सत्त्व (G3 यत्र , M3 ₄ सत्त्व) धर्मस्तु (for °) K V2 Dn D1-6 [स]श्रुमान् (for [स]श्रुभि) — T1 ₂ G1 ₃ M2 ₄ om line 444 — (L 444) V2 D2 G2 [आ]त्मनो देहम् (for [आ]त्मनात्मानम्) — (L 445) V2 B2 D2 G2 ₃ महातपा (for °यशा) — (L 446) K1 ₂ योगिनां ; K2 D1-6 T1 G2 ₆ ब्राह्मणो (for ब्रह्मणा) T2 G1 कपिलो ब्राह्मणोत्पर , G1 °लो ब्रह्मणोपम , M2 ₃ °लो भूत भावन (for ᵇ) — T1 ₂ G1 ₃ M2 ₄ om line 447 — (L 447) Ñ1 B2 ₃ D2 D6 मुनी , V2 मुनी (for the first ब्रह्म) — B2 D2 D3 ₆ om (hapl) line 448 — (L 448) V1 ₂ पूजितौ (for ऊर्जितौ) Ñ2 ब्रह्म Dn D2 शास्त्र , T1 ₂ G1 M4 मोक्ष G2 ₄ योग (for क्षेत्र) G2 M2 पूजितौ मोक्षतत्परौ (for ᵇ) — (L 450) V2 B2 T1 ₂ G1 M1 विशेषज्ञै (for °ज्ञौ) — After line 450, T1 ₂ G1 ₃ ₄ M2 ₄ ins

36* बुद्धत्वाद्ब्रह्मणत्वाच्च ब्रह्मासि सतत विभो ।

— (L 451) T1 ₂ G1 ₃ M2 ₄ ब्रह्मा मा स्वपादश्च (for ᵃ) G1 ₃ M2 ₄ विशाल्मो (M4 °ला मा) जगदास्थित (for ᵇ) — (L 452) K2 Bom Poona eds G(ed) -लोकाना (for भूताना) T1 ₂ G2 ₃ M2 ₄ ब्रह्मा त्रैलोक्यपूजित (for ᵇ) — (L 453) D1 ऽजपत् , T1 G2 जगौ T2 G1 M2 ₄ जगु (for जपन्) V2 B2 ₃ D2 D5 (marg) ₆ G2 स तिस्रो व्याहृतीर्जपन् (G2 °र्जगौ) (for ᵃ) — (L 454) K2 ब्रह्मण , T2 ब्राह्मण (for °णी) V2 B2 यथैव ब्रह्मण श्रुति , T1 G2 यथा च ब्रह्मणा श्रुत , G1 M2 ₄ यथा च ब्रह्मण श्रुति (for ᵇ) — (L 455) K4 V2 तत्र भूसंज्ञिक चैव , Ñ2 यत्र भूसंज्ञकाश्चैव B1 ₂ D2 ₆ M4 पुत्र भूसज्ञक चैव , D2 एव भूसज्ञक चैव ; T1 G1 M2 पुत्र भूसभव चैकम् , G3 Bom Poona eds G(ed) यत्र भूसज्ञक चैव , T1 G1 M2 पुत्र भूसंज्ञक चैव , G2 पुत्र भूसंज्ञिक चैव (for ᵃ) V2 B2 D2 नृप (for प्रभु) T1 ₂ G1 उत्पादयितवान्प्रभु , G2 M2 ₄ उत्पादयितवान्नृप (for ᵇ) — K2 om lines 456-457 — (L 456) B1 तथा गतागतस्नेहो , B2 ₃ D2 D6 ₆ G2 ₄ ततोऽग्रे तत्र (D2 भाग) तस्नेहो , D3 भुवं ततो गतस्तत्र ; T1 G1 M2 ₄ तस्याग्रे जाग्रतस्य T2 G1 तस्याग्रे तत्रतस्नेहो (for ᵃ) — (L 457) K1 सोत्पन्नमग्रे ब्रह्माणम् , D2 सोऽपश्यदग्रे पितर T1 ₂ G1 ₃ M2 ₄ उत्पन्नमात्रो ब्रह्माणम् , G2 उत्पन्नस्त्वथ प्रोवाच (for ᵃ) Ñ2 G2 ब्रह्माणं , V2 B1 D2 D5 अवोचत् Dn T1 ₂ G2 M2 ₄ उवाचात् , D2 ब्रह्मणो (for उवाच) — (L 458) M4 तव (for किं ते) — T1 G2 M2 ₄ the ref — (L 460) K2 D1 ताम (for त्वा तु) V2 B2 D2 वरदस्त्वा यथातत्र , T2 G2 यद्देतौ वरदस्तत्र , T2 G1 M2 यद्वते तावतस्तत्र , G2 यद्देतौ वरदस्तत्र तु , M4 यद्दते वरदस्तत्र (for ᵃ) V2 D6 (sn/ lsn) महामुने , D2 ₃ °मुन (for °मते) — Before line 461, some Mss ins वैशंपायन — (L 461) K4 V1 ₃ D21 ब्रह्मणोक्तौ , B2 D2 °णोक्तस् (for °णोक्तं) B1 ब्रह्मलोके तदा सोऽथ , B2 °णोक्तस्तदा सोऽथ , T1 ₂ G1 ₃ M2 ₄ ब्राह्मण स्तावथ तदा (for ᵃ) K1-3 V1 ₃ D1 ₃ Dn D2 D3 ₄ ₅ G2 ₆ स्थित (for स्थितौ) Ñ2 B2 भूयशास्तावुपस्थित , D2 सदयौ समुपस्थित , D6 T1 ₂ G2 ₆ भूयश्च समुपस्थित , M2 ₄ भूय समुपनस्थितवान् (for ᵇ) — (L 462) T1 G2 ब्रह्मा ; T2 G1 कपिल G2 ₄ ईश्वरान् , M2 ₄ भगवान् (for परमेश्वरान्) — (L 463) K2 Dn D2 ₃ ₄ -दशाविध (for -विंशविधं) V2 D2 यच्चैवाष्टविध स्मृतम् , T1 ₂ G1 ₃ ह्यष्टाविंशत्तु यत्परम् ; G2 ₄ द्वात्रिंशाद्गुहमवृत्तम् , G(ed) पथि चाष्टविधं स्मृतम् (for ᵇ) — (L 464) T1 ₂ G1 ₃ M2 ₄ यत्सत्य यदत तत्र (for ᵃ) T1 ₂ G2 ₃ M2 ₄ परं पदमनुत्तमं (for ᵇ) — Before line 465 some Mss ins वैशंपायन — (L 465) G1

यस्सत्यममृत चैव पर तस्समनुस्मर ॥
एतद्वचो निशम्याथ स ययो दिशमुत्तराम् ।
गत्वा च तत्र ब्रह्मत्यमगमज्ज्ञानचक्षुषा ॥
ततो ब्रह्मा भुव नाम द्वितीयमसृजत्प्रभुः ।
त कल्पयित्वा मनसा मनसैव महामना· ॥
ततः सोऽप्यब्रवीद्वाक्यं किं कुर्मेति पितामहम् ।
पितामहसमाज्ञप्तो ब्रह्माणं समुपास्थित. ॥
ब्रह्मभ्या सहित. सोऽथ भूयो भगवती गत. ।
प्राप्तश्च परम स्थान स ययो पार्श्वमागतः ॥
तस्मिन्नपि गते पुत्रे तृतीयमसृजत्प्रभुः ।
मोक्षोपपत्तिकुशल भूर्भुव नाम तद्विदु ॥
आमाद्य सोऽपि त धर्मं ययोरेवागमद्गतिम् ।
एवं पुत्रास्त्रयोऽप्येते उक्ताः शम्भोर्महात्मन. ॥
तान्गृहीत्वा सुतास्तस्य प्रयातो स्वार्जिता गतिम् ।

नारायणश्च भगवान्कपिलश्च यतीश्वर· ॥
य काल तो गतो मुक्तो ब्रह्मा तत्कालमेव तु ।
तपो घोरतर भूयः सश्रितः सशितव्रत· ॥
न रराम ततो ब्रह्मा प्रभुरेकस्तपश्चरन् ।
शरीरार्धात्ततो भार्यां समुत्पादितवाञ्शुभाम् ॥
तपसा तेजसा चैव वर्चसा नियमेन च ।
सदृशीमात्मनो भार्यां समर्था लोकसर्जने ॥
स तया सहितस्तत्र रेमे ब्रह्मा तपोमयः ।
ततः प्रजापतीन्सर्वान्सागरान्सरितस्तथा ॥
ततोऽसृजद्वै निपद्य गायत्रीं वेदमातरम् ।
अकरोच्चैव चतुरो वेदान्गायत्रिसंभवान् ॥
आत्मनोऽर्धेऽसृजत्पुत्राल्लोककर्ता पितामहः ।
विश्वे प्रजाना पतयो येभ्यो लोका विनि.सृताः ॥
विश्वेश प्रथम नाम महातपरामात्मजम् ।

[ब]वाद् (for [ब]ग) —(L 466) Ks D1 (sup lin as above) पर (for स्थान) T1 s G5 M3 s -तेजसा (for चक्षुषा) — T1 G5 om lines 467ᵇ–470ᵃ —(L 468) Ñ3 B1 Ds3 D5 च पुनर् (for मनसा) V3 B1 (marg) s Ds1 G3 सकल्पयित्वा च पुनर् (for ᵃ) D1 तपसा, G1 पुनर्, M1 s मन (for मनसा) —(L 469) K3 D6 करोमि, Bom Poona eds G(ed) करवैति (for कुर्मेति) —(L 470) D3 M3 ब्राह्मणौ D. (marg) कपिल, G3 महात्मसौ (for महाण) T1 G3 द्विगुणो समुपस्थितौ (for ᵈ) —(L 471) D1 सहित, T1 G3 s M3 s स्वारित (for सहित) T1 G3 ब्रह्मभ्या स्वारित सोऽह (for ᵃ) V3 B1 s Dn D5 D3 s भगवती (for भ°) K1 भूयो भगवतीसुत, D2 भूयो भगवतीमतिन्, T2 G1 M3 s भूयाश्च जगती गत, G3 s भूयसी च गतिं गत (for ᵇ) —(L 473) K1 Dn Ds2 D3 s T1 G1 3–5 M1 पुत्र (for पुत्रे) —(L 474) T1 s G1 M3 s मोक्षप्रवृत्तिकुशल (for ᵃ) K3 D1 भूर्भुवर् (for °व) Dn1 D3 त विभु (for तद्विदु) K1 भूर्भुवर्नाम तद्विभु, T1 s G1 s M3 s °व नामतो विभु, G3 °वनामतो विभु (for ᵇ) —(L 475) K Ñ3 B1 Dn Ds1 D1 s G3 आसमाद स त धर्मं, T1 s G1 s M3 s सोऽपि त धर्ममासाद्य (for ᵃ) —(L 476) V3 B1 s D6 G3 प्रोक्ता (for उक्ता) D3 शम्भोस्तेन महात्मना (for ᵇ) —(L 477) K1 D3 s s (marg) प्रययौ स्वा गतिं तत, Dn D3 T1 G3 प्रयातौ स्वा गतिं तत (for ᵇ) —(L 479) T1 s G3 M3 s मुक्तौ (for गतः) K1–3 B3 D1 s s मुक्तिं, G3 मूर्ति (for मुक्ति) V3 B3 D3 य(B3 त)त्कालं तौ गतौ मुक्तिं (D3 मुक्तौ) (for ᵃ) —(L 480) D1 G3 s तेपे (for तपो) T1 घोरतम (for °तर) K3 G1 तेपे घोरतम भूय M3 s तपो घोरतम भूय (for ᵃ) V3 B3 D6 स तेपे, D5 सास्थित, G1 स तप (for सश्रित) —(L 481) T1 तपश्चर (for °रन्) —(L 483) T1 s G3 s M3 s शरीरार्धे (°रार्धात) K1 K3 B1 s Dn D3 s s शरीरार्धमथो भार्यां, G1 °राममर्यां भार्यां (for ᵃ) —(L 484) D1 s T1 G1 s M3 s देवीं (for भार्यां) T1 G3 स्वसमामात्मनो देवीं (for ᵃ) — D1 om lines 485–486 —(L 485) K3 s D1 तया स सहितस्तत्र, Dn Bom Poona eds G(ed) तया सह तत स्तत्र (for ᵃ) K3 V1 s B3 D3 D5 महातपा, M3 (inf lin) तपश्चरन् (for तपोमय) —(L 486) V3 B3 D6 G3 M3 सृजन् (for तत·) V3 B3 D6 जगत्सर्वं कृत्स्नशम् T1 s G1 s M3 s सागराश्च सरांसि च, G3 s जगत्स्थावरजगमम् (for ᵇ) —(L 487) T1 G1 M3 s जगाम, T3 G1 जगाद (for असृजद्वै) T1 G3 लोक (for वेद·) M3 (inf lin) गायत्रीं वेदमातरम् (for ᵇ) —(L 488) D1 ॐकार (for अकरोत्) T3 G1 अकरोच्चतुरो वेदान् (for ᵃ) T3 G1 गायत्री संभवास्तदा (for ᵇ) —(L 489) K3 s D1 आत्मनत च, K1 B1 s D1. D3 s आत्मार्थे च (for आत्मनोऽर्धे) T1 s G1 s s आत्मन· सदृशा पुत्रान् (for ᵃ) B1 D1 लोककर्तृन्, T1 s G1 s s M3 s असृजद्वै (for लोककर्ता) V3 लोककर्तृन्पितामहान् (for ᵇ) —(ed) om line 490 —(L 490) G3 s विनिर्गता (for विनि सृता) —(L 491) T1 G3 M3 विश्वेश प्रथमं नाम (for ᵃ) G3 अन्यवम् (for आत्मजम्) —(L 492) K3 s I1 s Dn D1 s G3 s सम; Ñ3 V1 D3 मयं;

सर्वाश्रमपदं पुण्यं नाम्ना धर्मं स सृष्टवान् ॥
दक्षं मरीचिमत्रिं च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
वसिष्ठं गौतमं चैव भृगुमङ्गिरसं मुनिम् ॥
अथर्वभूता इत्येते ख्याता ब्रह्ममहर्षयः ।
त्रयोदशसुतानां तु ये वंशास्तु महर्षिणाम् ॥
अदितिर्दितिर्दनुः काला अनायुः सिंहिका मुनिः ।
प्राधा क्रोधा च सुरसा विनता कद्रुरेव च ॥
दक्षस्यैता दुहितरः कन्या द्वादश भारत ।
नक्षत्राणि च भद्रं ते सप्तविंशतिरूर्जिता ॥
मरीचेः कश्यपः पुत्रस्तपसा निर्मितः प्रभुः ।
तस्मै कन्या द्वादशेमा दक्षस्ता अन्वमन्यत ॥
नक्षत्राख्याश्च सोमाय वसवे दत्तवानृषिः ।
रोहिण्यादीनि सर्वाणि पुण्यानि जनमेजय ॥
लक्ष्मीः कीर्तिस्तथा साध्या विश्वा वसुरता शुभा ।
देवी पद्मोद्भवा चैव ब्रह्मणा निर्मिताः पुरा ॥
एताः पञ्च वरिष्ठा वै सुरश्रेष्ठाय भारत ।
दत्ता धर्माय भद्रं ते ब्रह्मणा दृष्टधर्मणा ।
या रूपार्थमयी पत्नी ब्रह्मणः कामरूपिणी ।
सुरभिः सा तु गौर्भूत्वा ब्रह्माणं समुपस्थिता ॥
ततस्तामगमद्ब्रह्मा मैथुने लोकपूजितः ।
लोकसर्जनहेतुज्ञो गवामर्थाय भारत ॥
जज्ञे चैकादश सुतान्विपुलान्धर्मसंहितान् ।
रक्तसंध्याभ्रसदृशान्दहनस्तीव्रतेजसः ॥
ते रुदन्तो द्रवन्तश्च भगवन्तं पितामहम् ।
रोदनाद्द्रवणाच्चैव ततो रुद्रा इति स्मृताः ॥
निर्ऋतिश्चैव सर्पश्च तृतीयो ह्यज एकपात् ।
मृगव्याधः पिनाकी च दहनोऽथेश्वरश्च वै ॥
अहिर्बुध्न्यश्च भगवान्कपाली चापराजितः ।
सेनानीश्च महातेजा रुद्रा एकादश स्मृताः ॥
तस्यामेव सुरभ्यां वै जज्ञिरान्गोवृषस्तथा ।

(for पद) D3 सर्वाघसमर्न पुण्य, T1 3 G1 3 M2 4 सर्वैश्च सहित पुण्य (for °) D1 Bom ed धर्मं (for धर्मे) — (L 493) K1 G(ed) मित्र (for अत्रिं) D3 दाक्षमारीच मत्रिं च (for °) — (L 494) V1 गौतमश् (for °म) K4 Ñ2 V1 3 B D5 D6 5 6 G1 4 मनुम् (for मुनिम्) — (L 495) T3 G1 3 4 विख्याता (for इत्येते) T3 G1 सर्वे एते, G2 4 सर्वे एव (for ख्याता ब्रह्म) — (L 496) K2 D4 सुतानां तु, T1 3 G1 3 M2 4 गुणारामा (for सुताना तु) V1 3 B1 3 D3 त्रयोदश सुता येषा (for °) T1 G1 3 M3 4 मनीषिणाम् (for महर्षि) V1 3 B1 3 D6 वंशा वै सुप्रतिष्ठिता (for °) — (L 497) B3 D6 काष्ठा (for काला) D6 स्वदिति (for अनायु) G4 मति (for मुनि) — (L 498) G3 4 प्रभा (for प्राधा) K V1 B1 3 Dn D1-4 प्रक्रोधा सुरसा क्रोधा, T1 G5 M4 प्र(M4 प्रा)धा क्रोधाय समता, T2 G3 M2 पापा क्रोधाय सरमा (for °) — (L 499) T2 G5 दक्षस्यापत्यमतास्ते, T2 G1 M2 4 °स्यापत्यमेतद्धि (for °) — (L 500) T1 G3 4 यास्तस्य, T2 G1 M2 4 यास्तत्र (for भद्र ते) — After line 501 Ñ2 ins

37** दत्ता सुता कश्यपस्य दक्षेणामिततेजसा ।

— (L 503) Ñ2 D6 यथावद् V1 3 B1 D3 (marg as above) महत, T1 3 G1 4 5 M2 4 सदा वै (for वसवे) — (L 505) T1 3 G1 5 M2 4 सरस्वती (for कीर्तिस्तथा) Ñ2 V3 B2 3 D5 D6 कामानुगा, D2 वसुतनु, T1 G1 3 घानुमति (for वसुरता) T2 M2 4 विश्वेशा च मति शुभा (for °) — (L 506) K Ñ2 V1 3 B D5 D1 2 4-6 G3 4 सरस्वती, Dn D2 मरुत्वती (for पद्मोद्भवा) — (L 507) D5 विशिष्टा (for वरिष्ठा) — (L 508) T1 3 G1 5 M2 4 तपसा (for भद्रं ते) — (L 509) K2 3 B1 3 D1 4 (marg as above) 4 G3 4 तु धर्मं (for रूपार्थे) — (L 510) T1 G1 5 M2 4 सहिता (for सा तु गौर्) — (L 511) D2 वृषभ (for ततम्) T1 G3 असवद् (for अगमद्) T1 3 G1 5 M2 4 मैथुन (for °ने) — (L 512) G4 भवाय (for अर्थाय) D6 T1 3 G5 M2 4 भाव(D6 योग)मास्थाय भारत (for °) — (L 513) V1 Dn -सस्थितान् D2 T1 C6 सन्नि° (for संहि°) Ñ2 निपुणान्धर्मसंस्थितान् D2 T2 M2 4 विपुलान्धूम्रसन्निभान् (for °) — (L 514) T3 G1 3 4 M2 4 -सन्निभान् (for -सदृ°) V3 B1 3 D5 D2 5 6 दहनस्तीव्र-तेजसः; Dn D2 दहनस्तीव्रेण तेजसा, T1 3 G3 5 M2 4 दहनस्तिग्मतेजस, G1 दहनोपमत°, G4 दहनस्तीव्रतेजसा (for °) — (L 515) T1 3 G1 3 4 M2 4 गलवन्त (for भगवन्त) — K2 om lines 517–518 — (L 517) T3 G5 M2 4 शर्वेश, G3 धर्मेश (for सर्पेश) G1 4 M2 4 तृतीयश्चाप्यजोऽपराजित् (for °) — (L 518) T1 3 G1 3 5 M4 कपर्दी (for पिनाकी) T1 G3 5 मातुला (for दहनो) D4 दहनो रुद्र इति स्मृत (for °) — (L 520) D2 सेनानी च ततो जज्ञे (for °) — K2 om lines 521–528 — (L 521) K1 2 4 Dn D1-4 G4 जज्ञे गोवृषभस्तथा, Ñ2 V3 B2 जज्ञिरे गोवृषास्तथा, T1 2 G1 3 5 M2 4 गावो यज्ञार्थमासृजत् (for °)

अकृष्टाश्च तथा माषाः सिकता· पृश्नयोऽश्मनाः ॥
अजाश्चैकशफाश्चैव तथैवामृतमुत्तमम् ।
ओषध्यः प्रवरा याश्च सुरभ्या ताः समुत्थिताः ॥
धर्माल्लक्ष्म्युद्भवः काम· साध्यान्साध्या व्यजायत ।
भव च प्रभव चैव ईशानमरतिं तथा ॥
अरण्य मरुतश्चैव विश्वावसुबलध्रुवौ ।
महिष च तनूज च विज्ञानमनघ तथा ॥
मत्सर च विभूति च सर्वे सुरभिसूनव ।
सुवर्चस वृष नाग साध्या लोकनमस्कृता ॥
वासवानुगता देवी जनयामास वै सुतम् ।
धर च प्रथम देव द्वितीय ध्रुवमव्ययम् ॥
विश्वावसु तृतीय च चतुर्थं सोममीश्वरम् ।
पञ्चम पर्वत चैव योगेन्द्र तदनन्तरम् ।
सप्तम च ततो वायुमष्टम निर्ऋतिं वसुम् ।
धर्मस्यापत्यमेवद्ध सुरभ्या समजायत ॥
विश्वे देवाश्च विश्वाया धर्मोद्भूता इति श्रुतिः ।
दक्षश्चैव महाबाहुर्वसुश्च सुत एव च ।
चाक्षुषस्य मनोरेते तथानन्तमहीरणौ ॥
विश्वावसुसुपर्णौ विष्टरश्च महायशा· ।
रुरुश्च ऋषिपुत्रो वै भास्वरप्रतिमद्युति· ॥

— (L. 523) K1 2 अपकृष्टास्तथा मौ(K3 मे)षा (for °) — For line 523 D3 subst

38** अपयोऽज्जा महिषश्च तथा मत्तवणोक्षिता ।

— After line 523, G3 ins

39** लोकसर्जनहेतुश्चो गवामर्थाय भारत ॥

— (L. 524) D3 काथाश्च (for मनाश्च) K2 Dn D3 4 5 G1 अजाश्चैवैकशफाश्च Ñ2 V1 °वैकशफास्तथा, V3 B1 3 अजश्चैवैक शफाश्च, D5 अजाश्चैवैकपादाश्च, T2 G3 M3 4 अजाश्चैव हसाश्च, T1 G1 °च हि हिंसाश्च, G2 °च हि सवाश्च (for °) — (L. 525) T1 G1 2 लक्ष्म्यास्तथा (for लक्ष्म्युद्भव) T2 G3 M3 4 धर्मो लक्ष्म्यास्तथा काम (for °) —(L. 526) K1 D1 चन्द्रभव, K3 चन्द्रप्रभ, T3 M3 4 च प्रवर (for च प्रभव) K4 B1 D1 (marg) 2 5 च्यवन (D2 5 °न) प्रभवश्चै(D5 °व चै)वम् Ñ2 T1 G1 भव च प्रवर चैवम्, V1 D1 G3 2 4 च्यवन प्रवर (D1 भवन, G3 4 प्रभव) चैवम् D3 भवन च प्रभव चैव (hypermetric), Dn प्रभव च्यवन चैवम् (for °) B2 Dn3 सुरभिं, T1 2 G1 2 M3 4 उरग (for अरतिं) Dn1 ईशानमर तिम्वत D3 °न सुरभी तत (for °) — (L. 527) B अरुण, M3 4 वारुणी (for मरुतश्च) K1 Ñ2 V1 Dn Dn D1 2 4 (marg) अरुन्धत्यारुणी चैव, D2 4 (orig lin) आरुणी वारुणी (D5 मरुत) च३ T1 2 G3 आरुणी (T2 °ण्या) वारुणी चैव, G1 अरण्या वारुणी चैव, G3 अरुण मारुत चैव (for °) B3 om lines 527 531 —D1 om lines 523 529 T3 G3 विश्वावहबलिध्रुवौ (for °) — (L. 528) K3 महिष्यश्च, T1 2 G3 M3 4 यमिष्ट (for महिष) V1 महिष्यश्च तनूजश्च, D2 5 महिषा च तनूज च (for °) K1 2 V3 B1 Dn G3 4 विधानम् (for विज्ञा°) K1 V1 B3 Dn D3 D5 5 6 विज्ञानमात्मनमपि T1 2 G1 6 M3 4 विदीना सुमनामपि (for °) — (L. 529) V3 B D1 4 G3 वत्सर (for म°) T3 G1 5 M3 मत्सर चैव भूत (G3 M3 °ति) च (for °) Ñ2 V3 D5 T2 G1 2 4 M3 सर्वासुरनिपूदनम् (G3 °न) (for °) — (L. 530) Ñ2 V1 Dn D5 D3 G3 सुपर्वेत (for सुवर्चस) K1 V3 D3 4 सुपर्वत विष नाग, B1 2 D5 G3 सुपर्वत वृद्धनाग, T1 G1 सुपर्वाण वृद्धनाग, T3 सुपर्वाण वृद्धनाव, M3 4 सुपर्वाणि वृद्धनागि (for °) G1 M3 4 साध्यार्ल्लोकनमस्कृतान् (for °) — (L. 531) D3 वसुश्चानुमता देवी (for °) K2 V1 2 B1 2 D3 D6 T1 2 G3 3 सुतान् G1 M3 4 सुरान् (for सुतम्) — (L. 532) Ñ2 मरुत, D5 Cal ed मत च (for धर च) — (L. 533) V1 B1 2 D3 विश्वरूप (for विश्वावसु) V3 D3 Cal ed अव्ययम् (for ईश्वरम्) — After line 533, Ñ2 V1 Dn3 ins

40** ततो योगायमान च समस्तस्मादनन्तरम् ।

[V1 ततो यो गोपमानं च (for °) Ñ2 शम (for समस्त)]

— (L. 534) K1 ततो योगानुपाना च, Dn1 ततो योगोपमानं स, T1 2 G1 3 5 M3 4 ततो निरुपमान्पश्च (for °) Dn समस्तस्मादनन्तरम् (for °) — (L. 535) D3 अष्टम निर्ऋतिं सुतम् (for °) — (L. 536) Ñ2 साध्याया (for सुरभ्या) G3 4 सुरसायासमजायत, D3 वसायापायामजा° (for °) — (L. 537) Bom Poona eds G(ed) धर्मजाता (for धर्मोद्भूता) — After line 537, B3 ins

41** धन्यश्चैव महाबाहुर्विश्रवाश्च तथैव च ॥

— Ñ2 V1 2 D3 D5 6 G3 4 Cal ed om 538 — (L. 538) Bom ed दक्षपक्षे, Poona ed G(ed) °पक्षो (for °श्चैव) Dn वसुश्चाथ तथैव च T1 G1 5 पुष्करस्तप एव हि, T3 M3 4 पुष्कर तत एव च (for °) — After line 539, Ñ2 V1 3 B D5 D3 6 G3 4 ins

42** सुगमा च महाबाहु शङ्खपाद महाबल· ।

— G3 om lines 539 541 — (L. 539) T1 चाक्षुषश्च तथाम्भोवी (for °) Dn तथानुत्तमहारिणौ, Dn1 °नन्दमहोर्व्यौ, D1 (marg) यथानुत्तमहारिणौ, D3 तथानन्तसमी

विश्वेदेवान्देवमाता विश्वेशाजनयत्सुतान् ।
मरुत्वती मरुत्वन्तो देवानजनयच्छुभान् ।
अग्निश्चर्महर्विज्योतिः सावित्र मित्रमेव च ।
अमरं शरवृष्टि च सक्षय च महाभुजम् ॥
विरजं चैव शुक्र च विश्वावसुविभावसू ।
अश्मन्त चित्ररश्मि च तथा निष्ठविन नृपम् ।
कुयोनिं च कृतिं चैव चारित्र बहुपन्नगम् ।
बृहन्त च बृहद्रूप तथैव तपनानलम् ।
मरुत्वती पुरा जज्ञे धर्माद्वै मरुता गणम् ॥
अदित्या जज्ञिरे राजन्नादित्याः कश्यपादथ ।
इन्द्रो विष्णुर्भगस्त्वष्टा वरुणोऽशोऽर्यमा रविः ॥
पूषा मित्रश्च वरदो मनुः पर्जन्य एव च ।
इत्येते द्वादशादित्या वरिष्ठास्त्रिदिवौकस ॥
आदित्यस्य सरस्वत्या जज्ञे पुत्रद्वयं शुभम् ।
रूपश्रेष्ठं वपु श्रेष्ठं त्रिदिवे रूपिणां वरम् ॥
दनुस्तु दानवाञ्जज्ञे दितिर्दैत्यान्व्यजायत ।
काला तु कालेयान्वै असुरान्राक्षसांस्तथा ॥
अनायुषायास्तनया व्याधयश्चाययस्तथा ।
सिंहिका ग्रहमाता च गन्धर्वजननी मुनिः ॥
प्राधा चाप्सरसा श्रेष्ठा अप्सराश्चाप्यजीजनत् ।
क्रोधाया सर्वभूतानि पिशाचाश्चैव भारत ॥
तथा पक्षिगणाश्चैव गुह्यकाश्च विशा पते ।

रणी । T1 2 G1 3 M2 4 तथा मनुमहोरणी (T1 °हर्णा), G6 तथानुत्तमवारिणी (for °) — (L 540) K2 3 V1 3 D1 4 निकुम्भश्च K4 Dn D2 5 विष्णुश्चैव, N2 वैष्णवश्च, B D5 D3 6 G5 निष्कम्भश्च, T1 निष्कन्दश्च, T3 M2 4 निष्कम्भुश्च, G1 निष्कस्श्च (for विष्टरश्च) — (L 541) K3 Ds1 Ds2 D1 रुमहा (for रुरुहा) D3 रुहश्चातिरसभोजो, T1 2 G1 3 M3 4 रुह (T1 रु) श्चातिसम्र्ंदाना (for °) — (L 542) K4 D5 विश्व (for देव) Ds1 विश्वान्देवान्विश्वमाता (for °) D5 विशिष्टान् (for विश्वेदान्) K4 Dn D3 T3 G3 M3 शुभान् (for सुतान्) — D1 T1 G5 om line 543 — (L 543) D1 मरुन्धती (for मरुत्वती) Ds2 मरुद्वती मरुद्वन्तो (for °) N2 V1 3 B D5 D3 5 सुतान् (for शुभान्) — (L 544) K1 2 B हरिद्, D2 बहु (for हविर्) B1 सावित्री (for °त्र) K4 N2 V1 Dn D1 3 4 सावित्रो मित्र एव (for °) — (L. 545) K3 Dn सक्षेप, T3 2 G3 3 3 M3 3 सुवर्ण (for सक्षय) — (L 546) G3 4 विराज (for विरज) V1 शुक्र (for शुक्र) T1 2 G1 3 M2 4 विरार्न चैव विश च (for °) K4 विश्वावसुरिति श्रुति, D1 °वसुसुर्वा तथा, D5 °वसुर्विभावसु, T1 G5 °नि सुमनिर्मणान् T2 G3 वि (G3 वी) सुमर्वि तथा, M3 4 °नि सुद् (M4 °म) नि तथा (for °) — T1 G5 om lines 547 550 — (L. 547) T3 M2 4 अश्मवन्त चित्ररश्मि (for °) Dn D3 तथा नियुविन नृप, T3 G1 M2 4 तथा त्रिपवर शुभम् (for °) — (L 548) K1 3 V1 3 B D1 6 G1 नहुष चाहुर्नि (V1 चाहृति, B2 नाहुर्य) चैव D5 जहुष चा॒र्नि चैव T3 G1 अयानक घुर्नि चैव, G3 दुर्योवन चाहुर्नि च, M3 4 ह (M4 धि) श्चिरत धुर्नि चैव (for °) B1 3 D6 चरित्र महापन्नगम् B2 चरित महापन्नगम्, T3 G1 चरित्र वदन नगम् M1 चारित्र मदन नगम् (for °) — (L 549) V3 बृहद्रथं (for °न्त च) Dn1 बृहद्रुत (for °द्रूप) N2 V1 3 B1 3 Dn D5 D1 6 G3 तथैव परतापनम्, D5 °व तपनोद्भवम्, T3 M2 4 ततो वै पूतनाभिधम्, G1 ततो वै पर तापनम्, G4 तथैव च सुतापनम् (for °) — (L 550) B1 मरुन्धती पुरा धर्माद्, Bom Poona eds G(ed) मरुत्वत्या पुरा धर्माद् (for °) B3 3 D5 तत (for धर्माद्) K1 2 B3 D1 4 त्जे पुत्रद्वय शुभम् N2 V1 D5 एतद्वै मारुत गणम्, D3 G4 जज्ञे चैव मरुद्गण (G4 °द्गणम्), T3 G1 M2 4 पुत्रान्वै मरु द्गणान् (for °) — (L. 551) D2 देवा (for राजन्) K4 आदित्यानज्ञिरा राजन् V3 Ds1 अदित्या जज्ञिरे देवा, T1 2 G1 3 M3 4 अ (T1 आ) दित्या काश्यपात्मजा (for °) B3 om lines 551° 557° K4 Dn D5 आदित्या काश्यपादथ, V3 Ds1 दितिर्दैत्यानजायत, T1 2 G1 3 M3 4 आदित्या द्वादशैव हि (for °) — V3 om lines 552 562 — (L. 553) G3 4 मित्रस्त्वाश्च (for च वरदो) T1 3 G3 5 M3 4 धाता (for मनु) — (L 554) D2 D3 T3 G4 त्रिदिवौकसाम्, G4 च दिवौकस (for त्रिदिवौ) — (L. 555) T1 3 G1 3 3 M3 4 कज्ञाते द्वौ सुतौ परौ (for °) — (L. 556) B1 D3 D6 वट (for वपु) T1 2 G1 3–5 M3 4 रु (G3 रू) प श्रेष्ठौ गुणश्रेष्ठौ (for °) T1 3 G1 3 M3 4 त्रिदिवस्यापि सम्मतौ (for °) — After line 556, N2 ins

43** वैरञ्च चैव बभ्रु च विश्वावसुमदस्तथा ।

— (L 557) B1 Ds2 D6 अदित्या जज्ञिरे देवा, B3 Ds1 Cal ed दानवास्तु दनो पुत्रा, D2 दनोस्तु दानवा जाता (for °) N2 B3 Ds1 Cal ed सुरसाया सरीसृपा (for °) — (L. 558) D6 कालाया (for काला तु) B1 Cal. ed. खशान्वै (for असुरान्) — (L. 559) T1 2 G1 3 M3 4 वरिष्ठा सुमहाबला (for °) — (L 560) T1 G5 सिंहिका भूसुनाम्ना वै T3 G1 °काग्रसूता वै, M3 °कोग्रसुताया वै (for °) — (L 561) D3 प्रबोधा (for प्राधा च) B1 3 D5 D1 6 माता (for श्रेष्ठा) K1 2 B3 G3 प्रधा चाप्सरसा श्रेष्ठा, D3 (marg) 3 T1 प्रबोधाप्सरसा माता (for °) K1 2 4 V1

चतुष्पदानि सर्वाणि श्रुते गावश्च सौरभाः ॥
अरुणो गरुडश्चैव विनतायां व्यजायत ।
महीधरान्सर्वनागान्देवी कद्रूर्व्यजायत ॥
एवं विवृद्धिमगमन्विश्वे देवाः परस्परम् ।
तदा पौष्करके राजन्प्रादुर्भावे महात्मनः ॥
पुराणं पुष्करं चैव मया द्वैपायनाच्छ्रुतम् ।
कथितस्तेऽनुपूर्वेण संस्तुतः परमर्षिभिः ॥
यश्चेदमग्र्यं परमं पुराणं
सदाप्रमत्तः पठते महात्मा ।
अवाप्य कामानिह वीतशोकः
परत्र च स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ॥

Colophon.

जनमेजय उवाच ।
श्रुतं नः परमं ब्रह्मंस्त्वत्तश्चरितं महत् ।
दिव्यमन्योन्यसंभूतमर्चितं बहुभिर्गुणैः ॥
छन्दोभिर्वृत्तसंजातैः समासैश्च सुविस्तरैः ।
लघुभिर्मधुराभाषैर्ग्रथितं पदविग्रहैः ॥
त्रिवर्गेणासिसंपन्नं धर्मेणार्थेन योजितम् ।
कामेन बहुरूपेण शरीरान्तर्गतेन च ॥
ब्राह्मणानां प्रभावैश्च योधानां च पराक्रमैः ।
वैरनिर्यातनैश्चैव प्रतिज्ञानां च पारगैः ॥
रिपुश्रवसि संभग्नैरनुबन्धः प्रचोदितः ।
वंशयोनिविनाशाय मृगेण द्विजविग्रहात् ॥
ये च तस्मिन्महारौद्रे संग्रामे निहता नृपाः ।

Dn D3-5 G3-4 पुण्या च भरतोत्तम, T1 2 G2 3 M2-4 पुण्यतमा भरतोत्तम (for b) — (L 563) M3-4 जज्ञे (for तथा) K4 B1 3 Dn D3 5 G3 4 यक्ष (for पक्षि) D3 पशुपक्षिगणाश्चैव, T1 2 G1 3 जज्ञे यक्षगणा° (for a) T1 2 G1 3 M3 4 यक्षरक्षांसि चैव हि (for b) — (L 564) V3 G3 M3 चतुष्पादानि सत्वानि (for a) Ñ3 चतुष्पदा, V3 B D3 G3 चतुष्पदान् (for च सौरभाः) G4 पद्भिर्गावश्चतुष्पदा (for b) — (L 565) T1 2 G1 3 M3 4 सुपर्णान्पक्षिणश्चैव (for a) — (L 566) B1 2 T1 2 G1 M4 सर्पनागान्, D2 चैव सर्पान् (for सर्वनागान्) Ñ3 V1 3 B3 Dn D3 D5 सर्पान्महीधरान्नागान् (for a) K1 3 D2 कद्रु सर्पान्, D5 नागान्कद्रुः (for देवी क°) — (L 567) B1 6 D1 2 T1 2 G2 3-4 M3 4 लोका (for देवा) — (L 568) T1 3 G1 3 M2 4 तदा तु वै पु(T1 पौ)ष्करस्य, G3 4 एष पौष्करिको नाम (for a) D1 om lines 568b-599a — V3 B1 D3 om lines 569-570 — (L 569) T1 2 G1 3 5 M2 4 प्रादुर्भावं पौष्करोऽस्य (for a) T1 2 G1 3 महान्द्वैपायनेरितम्, G M2 4 महाद्वैपायनेरितं (for b) — (L 570) Ñ2 कथित से तु सर्वदा (for a) T1 3 G3 4 संस्कृत, G1 Bom Poona eds G(ed) संस्कृतं (for संस्तुत) — (L 571) K1 2 4 V1 B2 3 Dn D3 D5 प्रथम, B1 D5 प्रवरं, T1 2 G3 5 M2-4 शाश्वतम् (for परमं) — (L 572) V3 B1 3 D3 शृणुयाद्यो नरः (for पठते महात्मा) T1 2 G1 3 5 M2 4 सदा नरः पर्वसु चेत्पठेत

Colophon om in K3 D1 — Mention of the Epic Ñ2 D3 D5 — Mention of Khila K1 V1 3 B D3 D5 — Sub parvan K1 3 4 V3 B Dn D3-5 पौष्करम् Dn D5 पुष्करं, D3 T1 2 G1 3 5 M2 4 पौ(T1 G2 3 पु)ष्करप्रादुर्भाव — Adhy name K1 2 4 Ñ3 B1 Dn D3 D5-6 सर्पसृष्टोत्पत्ति, V3 सर्पोत्पत्ति — Adhy no V3 200, Dn 6, D3 199, D5 216, D1 195, T1 G4 339, G3 334, G5-6 341, M2 4 10

T1 2 G1 5 M2 4 om from line 575 up to the end of App I (No 41) Before line 575, G3 4 ins

44** कृतं च परमं ब्रह्मन्निदं हरिचरितमद्भुतम् ।
वाराहं चरितं चापि नारसिंहमतः परम् ॥
चरितं वामनस्यापि श्रुतं पौष्करिकं तथा ॥
दत्तस्य चाध्वरं ब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
वैशंपायन ।
कदाचिच्छिखरे मेरोर्नानारत्नविभूषिते ।
सुरैश्च मुनिभिः सार्धं हरिणा शंकरेण च ॥
दक्षः प्रवर्तयामास वाजिमेधमनुत्तमम् ॥
तस्मिन्प्रवृत्ते यज्ञे तु मुनयः संशितव्रताः ।
नानाविधानि कर्माणि चक्रुः शास्त्रविधानतः ॥
[These 9 lines appear to be out of context here]

— D1 om lines 575-587 K3 om lines 575 578 — (L 576) K3 V1 B2 D5 (marg as above) दैवम्, Ñ3 B1 V3 D3 पूतम् (for दिव्यम्) K4 D2 5 भाषित, Bom. Poona eds G(ed) भाषित (for अर्चित) — (L 577) V1 G3 सपर्वैः (for समासैः) — (L 579) K1 भोगिना; K3 D2 शोभितम्; K4 B2 Dn भोगिनाम्, D1 (marg as above) भोगिन, G4 सहितम् (for योजितम्) — B1 om line 582 — (L 583) वैरनिर्यातनं श्रेय, K4 D1 वैरिनिर्यात° (for a) — D3 om lines 583 587 K3 om line 583 — (L 583) V3 B1 3 D5 विप्र (for रिपु) K4 D1 4

तेषा सर्वाणि राष्ट्राणि पुत्रा॰ सर्वे प्रपेदिरे ॥
कौरवः प्रथितो राजा भगवच्छासनानुग ।
धर्मश्च बहुधा प्रोक्तस्त्रयाणा वर्णसपदाम् ।
शूराणामपि विख्यात स्वर्गहेतुर्द्विजर्षभ ॥
अनुग्रहार्थं भूताना नोत्सेकाय कथचन ।
चतुर्णां वर्णसंज्ञाना पृथक्पृथगनेकधा ॥
गर्भवास पतन्तश्च भूताना सप्रबोधित ।
पृच्छता देवसचारे क्षीणे पुण्ये च कर्मणि ॥
दाने यश्चापि सयोग स चापि बहुधा कृत. ।
द्वाभ्या सयोगविहित मधुराग्यचन तयो ॥
नैतच्छक्य मयाख्यातु भारताध्ययन महत् ।
एकाह्नेन महद्ब्रह्मन्नपि दिव्येन चक्षुपा ॥
ब्रह्मणोऽहस्तु विस्तार सक्षेप च सुसमहम् ।
श्रोतुमिच्छामि भगवन्महत्कौतूहल हि मे ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
शृणुष्वैकमना राजन्पञ्चेन्द्रियसमाहितः ।
कथा कथयतो राजन्निर्विकारेण चेतसा ॥
ब्रह्मसन्धसबद्धमबद्ध कर्मभिर्नृप ।
पुरस्ताद्ब्रह्मसत्र ब्रह्मणो यददक्षिणम् ॥
अव्यक्तं कारण यत्तन्नित्य सदसदात्मकम् ।
निष्कल पुरुषस्तस्मात्सबभूवात्मयोनिज ॥
दिव्यो दिव्येन वपुषा सर्वभूतपतिर्विभु ।
अचिन्त्यश्चाव्ययश्चैव युगाना प्रभवोऽव्ययः ॥
अभूतश्चाप्यजातश्च सर्वत्र समता गतः ।
अव्यक्तात्परम यत्तत्पुराणविदो विदु ॥
सर्वत पाणिपादान्त सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ।
सर्वत श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥
असतश्च सतश्चैव विशेष तत्र कारणम् ।
अव्यक्तो व्यक्तरूपश्च परत्रापि न दृश्यते ॥

सप्रे Ñ3 Da1 D5 सपर्षैर् B1 सविप्रैर् (for सभर्तैर्) Dn रिपुत्सवसुसपर्षैर् Ds3 युधे सवमि सपर्षैर् (for °) D5 च (for न) K3 प्रयोद्दते (for त°) G3 4 भावाख्याने सुविस्तरै (for °) — C3 4 om line 584 — (L 584) D3 योग (for -योनि) K D3 4 मृगण (for नृ) Cal ed सह (for द्विज) — (L 585) G3 4 तस्मिन्महाहवे (G3 °भये) रौद्र (for °) G4 सग्राम निहताश्रपाम् (for °) — (L 587) K3 कथितो (for प्रथिता) K4 G1 राजन् (for राजा) K1 D3 भगवान् (for °वच्) K1 3 Ñ3 D3 भगवच्छासनातिग (for °) — (L 588) G4 लोक (for वर्ण) — (L 590) V1 अनुग्रहाय लोकाना (for °) D3 मौ सुकृत्याय (for नात्स काय) — (L 591) G3 4 सख्याना (for सज्ञाना) G3 धर्मश्चापि पृथक्पृथक् (for °) — (L 592) M3 प्रपन्नानो (for पतन्तश्च) K1 3 V1 चोदित°, K3 Ñ3 Dn D3 चोदिता (for °त) — (L 593) G4 सनाते (for सचारे) K1 पतना दवसचारान् D3 पृच्छतो देवसचार (for °) K3 4 Ñ3 V1 3 B Dn1 D3 D5-6 G3 4 क्षीणे (for पुण्ये) — (L 594) Poona ed G(ed) [चा]दि (for the first [चा]पि) G3 4 श्रुत (for कृत) — (L 595) K1 D1 3 4 5 त्रिहितो K3 4 Ñ3 V1 B D1 D3 4 °ता D5 सहिता (for विहित) G3 4 धर्मसयागसहित (for °) D4 मधुराग्यचनान्तरे (for °) — (L 596) K1 3 V1 B3 D4 D1 3 4 G3 4 समाख्यातु (for मया°) — (L 597) V3 D1 6 मया (for महद्) K3 D3 4 4 एकाह्नेन महाब्रह्मन् (D5 °न्न)ह्मन् V1 °ह्नापि मया (sub-metric) G3 वर्षौ हि न मया ब्रह्मन् (for °) — (L 598) D3 ज म, G3 4 इह (for ऽहस्तु) — (L 599) V1 3 B3 D1 4 पर (for महत्)

Colophon om in V1 D3 — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 Ñ3 V3 B D1 — *sub parvan* K V3 B D3 D1-4 6 पौष्करम् Dn पुष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* D3 जनमेजयप्रश्न — *Adhy no* K3 D1 89, V3 201, Dn 9, Ds2 200, D3 217, D4 196, G3 342 G4 340

(L 601) मेऽस्य (for राजन्) V3 तेजसा (for चेतसा) — (L 602) K3 D1 3 4 कर्मभिर्नृपसत्तम (for °) — (L 603) V3 G1 सपश्चेद्, D3 (for °च) K1 V1 3 B1 3 D3 G3 4 ब्रह्मण पदक्षिणम् (K1 °ण, G3 4 °णं), K3 D1 3 ब्राह्मणस्य सदक्षिणम् K3 ब्रह्मणो यत्सदाक्षिणम् D3 °णो यद्दि दक्षिण D3 ब्राह्मणैरुपपादितम्, D4 ब्राह्मण पददक्षिण (for °) — (L 604) K3 D3 यत्र, D3 यत्तु (for यत्तत्) — (L 605) V1 Dn1 D1 -योनिजः (for °ज) — (L 607) [अ]प्रमयश्च (for [अ]व्ययश्चैव) K3 3 D4 अविचिन्त्यश्चाव्ययश्च (for °) K3 युगानां प्रभवाव्यय, D3 योगिनां प्रवराऽव्यय (for °) — Ds1 प्रजानाश् (for [अ]व्य°) — (L 609) K3 Ñ3 V1 Dn1 D3 D4 परायण; Dn3 नारायण (for तत्पुराण) — (L 613) Cal ed व्यक्ति (for व्यक्त) V3 B1 3 (marg as above) 3 Dn3 Ds2 D6 रूपस्थाद् (for रूपश्च) K3 अव्यक्तौ व्यक्तरूपौ च (for °)

विकारपुरुषोऽव्यक्तो ह्यरूपी रूपमाश्रितः ।
चरत्यचिन्त्यः सर्वेषु गूढोऽग्निरिव दारुषु ॥
भूतभव्योद्भवो नाथः परमेष्ठी प्रजापतिः ।
प्रभुः सर्वस्य लोकस्य नाम चास्येति तत्त्वतः ॥
अपदात्तु पदो जातस्तस्मान्नारायणोऽभवत् ।
अव्यक्तो व्यक्तिमापन्नो ब्रह्मयोगेन कामतः ॥
ब्रह्मभावेन तं विद्धि स शब्द लब्धवान्प्रभुः ।
प्रभवः सर्वस्य लोकस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥
अहं स्थिति स होवाच प्रजाः स्रक्ष्यामि भारत ।
प्रभवः सर्वभूतानां यस्य सन्तुरिमाः प्रजाः ॥
स्वभावाज्जायते सर्वं स्वभावाच्च तथाभवत् ।
अहंकारस्वभावाच्च स च सर्वमिदं जगत् ॥
सर्वव्यापी निरालम्बो अभाह्योऽथ जयो ध्रुवः ।
एष ब्रह्ममयो ज्योतिर्ब्रह्मशब्देन शब्दितः ॥
अव्यक्तो व्यक्तिमापन्नः पञ्चभिः क्रतुलक्षणैः ।
धारयन्ब्रह्मणो व्यक्तिं विविधं विततप्रभम् ॥

अथ मूर्तिं समाधाय स्वभावाद्ब्रह्मचोदितः ।
ससर्ज सलिलं ब्रह्मा येन सर्वमिदं ततम् ॥
वायुं पूर्वमथो दृष्ट्वा यो धातुर्धातृसत्तमः ।
धारणाद्धातृशब्दं च लभते लोकसंहितम् ॥
तदेतद्वायुसंभूतं कृत्स्नं जगदभूत्पुरा ।
एतद्दैवैरतिक्रान्तं पूर्वमेव सरस्वति ॥
पृथक्त्वं गमितं तोयं पृथिवीशब्दमिच्छता ।
घनत्वाच्च द्रवत्वाच्च निखिलेनोपलभ्यते ॥
फलत्वात्सीदमानाच्च सलिले सलिलोद्भवः ।
व्याजहार शुभां वाणीं रामन्तात्पूर्णमिव ॥
ऊर्ध्वं वै स्थातुमिच्छामि सन्नीदाम्युद्धरस्व माम् ।
गम्भीरतोयविवरमूर्मिविक्षोभितान्तरम् ॥
तेजोमूर्तिधरा देवी सर्वभूतप्ररोहिणी ।
यथायोगेन संभूता सर्वत्र विषयैषिणी ॥
श्रुत्वा च गदितं तस्या गिरं तां च सुभाषिताम् ।
वराहरूपमास्थाय निपपात महार्णवे ॥

—(L 614) D3 विकारे (for °र) D32 नित्यं (for व्यक्तो) —(L 616) D3 बीज (for नाथ) Ñ3 V3 D8 D5 पितामह (for प्रजापति) —(L 617) D3 प्रभु स सर्वलोकस्य (for °) D3 चास्तीति, G3 चास्येति (for चास्येति) K1 D1 लोकत (for तत्त्वत) K3 समवाप्स्यति तत्त्ववित्, D1 अवाप्स्यति च तत्त्ववित्, D8 (marg) स्थावरस्येति तत्त्वत (for °) —(L 618) B4 [अ]पदो (for पदो) D3 अपदा तु यस्पदे जातस्, D8 (marg) अपद तु यतो जातस् (for °) Ñ2 V1 B2 Dn2 D6 D5 भवान् D3 भवेत् (for अभवत्) —(L 619) V3 B3 D8 (sup lin) कामद (for °त) —(L 620) K4 Dn D1 भावे च (for भावेन) —(L 621) K1 D3 भूतस्य (for लोकस्य) K3 V3 B1 D3 [तु]नरस्य (for चरस्य) —(L 623) K1 D3 लोकाना (for भूताना) —(L 624) K4 विश्व (for सर्व) —(L 625) K1 प्रभावाच्च, D31 स्वभावश्च (for °वात्) D3 अहंकारश्च भावश्च (for °) K4 D3 (sup lin) नश्च (for स च) —(L 626) D1 निरालम्ब (for °लम्बो) D5 अवग्राह्यो (for अग्राह्योऽथ) D1 ध्रुवो, G3 [अ]चिन्तो (for जयो) —(L 627) K4 B1 D3 महामय (for °मयो) —(L 628) Ñ2 कर्तु (for क्रतु) —(L 629) Cal ed ब्रह्मणा (for °णो) K4 D1 विविध विततं परम्, Dn °ध चिन्तितं स्वरम्, G3 अव्यक्त विविधाम्बरम्, G1 विविक्त महाप्रभम् (for °) —(L 630) D4 वायव्याद् (for स्वभावाद्) K3 G3 स्वभाव ब्रह्मवादिन (for °) —(L 632) K3 D6 G3 वायुपूर्वम्, K4 वायु सर्वम्, D3 वायु पूर्वम् (for वायु पूर्वम्) Ñ2 धारणाद्, V3 धातुत्वाद्, D3 यो धातुं, G3 यो वा तद् (for यो धातुर्) K4 D1 धातुस्तं धातुसत्तम (D1 °सत्तम), K4 D1 (marg) यो धाता नृपसत्तम, G1 यो धातुर्धातृसत्तमम् (for °) —(L 633) K4 D3 Cal ed धातु (for धातृ) —(L 635) D3 पूर्वैर् (for दैवैर्) D3 एतद्दैवैरत्व क्रान्त (for °) V3 सर्वम् (for पूर्वम्) —(L 636) D3 (marg) पृथुत्व (for पृथक्त्व) —(L 637) V3 °पद्यते, B3 -लक्ष्यते (for -लभ्यते) —(L 638) D3 बलत्वात् (for फल°) G1 स्यन्दमानात् (for सीद°) Ñ2 सलिले सीदमाना च (for °) —(L 640) K1 B1 Dn D1-4 ऊर्ध्वोऽहं; G3 ऊर्ध्वो वै (for ऊर्ध्वं वै) V3 सीदामीति (for सन्नीदामि) —(L 641) K2 V1 B1 D1-4 G4 गम्भीरे (for °र) G3 from Poona eds G(ed) गम्भीरे तोयविवरे (for °) B1 D3 मूर्तिस (D3 ऊर्मिवि)क्षोभितास्वरम् (for °) —(L 642) V1 Dn G3 सतो (for तेजो) K1 सतो मूर्तिधरां देवीं (for °) D3 मूर्ति (for भूत) K2-3 D3 प्ररोहिणीम् (for °हिणी) —(L 643) K1 D1 संभूता (for °ता) K3 D31 D3 सर्वत्र विषयैषिणीम् (for °) —(L 645) K Ñ2 B Dn D1-4 वाराह, D3 D4 वाराह-

उद्धृत्य सोऽवनिं तोयात्कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
समाधौ प्रलयं गत्वा प्रलीनो न च दृश्यते ॥
यत्तद्ब्रह्ममयं ज्योतिराकाशमिति शब्दितम् ।
तत्र ब्रह्मा समुद्भूतः सर्वभूतपितामहः ॥
अद्यापि मनसा धात्रा धार्यते ब्रह्मयोनिना ।
ज्ञानयोगेन सूक्ष्मेण भूतानां हितकाम्यया ॥
भित्त्वा तु पृथिवीमध्यमुपयाति समुद्भवम् ।
तपनस्तूर्ध्वमातिष्ठन्रश्मिभिः प्रदहन्निव ॥
तस्य मण्डलमध्यात्तु निःसृतं प्रतिमण्डलम् ।
स सनातनजो ब्रह्मा सौम्यं सोमत्वमभ्यगात् ॥
सोममण्डलपर्यन्तात्पवनः समजायत ।
तदक्षरमयं ज्योतिस्तेजस्तेजोऽभिवर्धयन् ॥
स तु योगमयाज्ज्ञानात्स्वभावाद्ब्रह्मसंभवात् ।
सृजते पुरुषं दिव्यं ब्रह्मयोनिं सनातनम् ॥
द्रवं यत्सलिलं तस्य घनं यत्पृथिवी भवत् ।
छिद्रं तत्र तदाकाशं ज्योतिर्यच्चक्षुरेव तत् ॥
वायुना स्पन्दते चैव सघाताज्ज्योतिसंभवः ।
पुरुषात्पुरुषो भावः पञ्चभूतमयो महान् ॥
भूतात्मा वै स मे तस्मिंस्तस्मिन्देहः सनातनः ।
गुहाया निहितं ज्ञानं योगात्मज्ञः सनातनः ॥
तपनस्यैव तद्रूपं योऽग्निर्वसति देहिनाम् ।
शरीरे नित्यशो युक्ते धातुभिः सह संगतः ॥
स्वभावात्क्षयमायाति स्वभावाद्व्ययमेति च ।
स्वभावाद्विन्दते शान्तिं स्वभावाच्च न विन्दति ॥
इन्द्रियैर्व्यथितमूढात्मा मोहितो ब्रह्मणः पदे ।
सभयं निधनं येन कर्मभिः प्रतिपद्यते ॥
यावत्तद्ब्रह्मविषयं नोपयातीह ज्ञानतः ।
तावत्संसारमाप्नोति सभयांश्च पुनः पुनः ॥
इन्द्रियैर्व्यतिरिक्तो वै यदा भवति योगतः ।
तदा ब्रह्मत्वमापन्नः प्रलयाग्रे प्रतिष्ठति ॥
प्रतिपिद्धममुं लोकं ब्रह्मणश्च भवत्युत ।
न च रागव्ययैर्याति न च सज्जति कर्हिचित् ॥

(for ब°) — (L 646) Ñ2 V2 B1 3 D3 D5 जगतीं (for सोऽवनिं) Ñ3 B1 3 G3 4 स्वभावत° (for सुदुष्करम्). — (L. 648) Bom ed एतद् (for यत्तद्) — (L. 650) D1 ध्यान्धा (for धात्रा) K4 Dn D3 5 सर्वं (for ब्रह्म) K4 D3 G4 योगिना (for -योनिना) Bom Poona eds, G(ed) धार्यते सर्वयोगिना (for °) — (L. 651) V1 लोकानां, Dn D4 प्रजाना (for भूतानां) — (L 652) Ds1 स्वपयाति (for उ°) K4 V3 D3 3 समुद्भवान्, V1 °द्भव, D1 °द्भवे (for °द्भवम्) — (L 653) K3 स्पतस्, D4 स तपस् (for तपनस्) V1 3 B3 प्रहसन्, Dn स हसन् (for प्रदहन्) D3 अशुभि स दहन्निव (for °) — (L. 654) K1 मध्यस्थ, K4 D1 4 मध्ये तु (for मध्यात्तु) Dn सोम (for प्रति-) — (L 655) K D3 3 सौम्य (for सौम्यं) G3 4 सौम्य सौम्यस्वमाप्तवान् (for °) — D3 om lines 656–658 — (L. 656) Ñ3 तपन°, D3 पावक (for पवन) — (L. 657) Ñ3 B3 ऽभिवर्धनम्; B1 Ds1 D6 G3 विवर्धनम् (for ऽभिवर्धयन्) Dn D4 तेजोभिरभिवर्धयन् (for °) — (L. 658) K1 2 स तु योगसमाज्ज्ञानात्, D6 तत्तु योगमय ज्ञानात् (for °) B1 3 G4 स्वभावाज्ज्योतिरुद्भवान्, D6 °ज्योतिरेव तत्, G3 संभवाज्ज्योतिरुद्भवात् (for °) — (L 659) D3 सोऽसृजत् (for सृजते) — (L. 660) K3 द्रावयन् K4 D3 द्रवयन् (for द्रवं यत्). K1-4 B3 Ds1 D4 5 भवेत् (for भवत्) G4 घना यत्पृथिवी भवेत् (for °). — (L. 662) D4 वायुश्च स्पन्दते चैवं (for °) Ñ3 V1 3 सघातो (for °तात्) K1 B3 D4 G4 ज्योतिरुद्भव (for °संभव) B3 (marg ■ above) D3 D6 संघातां ज्योतिरुद्भव (for °) — (L. 663) Ñ3 V3 B1 3 D6 पौरुषो (for पु°) D3 भूय (for भाव) — (L 664) D3 जीवात्मा (for भूतात्मा) V1 3 भवेत् (for स मे) K3 तस्य वसति भूतात्मा (for °) K1 देहे चैव, K3 D4 देहे तत्र, K3 4 Dn Ds1 D3 तस्मिन्देहे, Dn देहे देहे, D3 तस्मिन्देही D4 वसेद्देहे (for तस्मिन्देहे) Ñ3 V1 3 B3 3 D6 तस्मिन्देहे (V3 °ही) सनातने, G3 देहे देहे सनातने (for °) — (L. 666) G4 योगी (for योऽग्निर्) — (L. 667) Ñ3 V1 3 B3 G4 युक्तो, D6 युक्ते (for युक्ते) — (L 668) D3 (marg) अज्ञानात् (for स्वभावात्) V1 क्षेमम् (for क्षयम्) K3 आप्नोति, D3 G4 आयान्ति (for °ति) K1 3 4 V1 3 B1 3 Dn D4 3 G3 4 भयमेति, D6 भवमेव (for °मेति) — (L. 669) K3 सर्वं (for शान्तिं) — (L. 670) K1 3 4 D1 3 5 द्यति, B1 D1 G3 4 कति (for व्यति) K3 D4 -गूढात्मा (for मू°). — D1 om lines 672 675 — (L. 672) B1 तत्त्वत (for ज्ञानत) V3 B1 3 नोपयानाति तत्त्वत; D6 यो यज्जानाति तत्त्वत, G3 4 नोपयाति हि जानत (for °) — (L. 673) Ñ3 D3 G3 4 सभवं (for °यांश्च) — (L 674) G3 4 यदि

आगतिं च गतिं चैव निधनं संभवं तथा ।
भूतेभ्यो वेत्ति सर्वज्ञः परां सिद्धिमुपागतः ॥
आत्मनो गतयश्चैव तथा विषयगोचरम् ।
पुरस्तात्कर्मनिर्वृत्ते पदे ब्राह्मे प्रतिष्ठितः ॥
चित्तग्रन्थींश्च मनसा रुन्ध्यात्पूर्वांश्च यातनाः ।
भिद्यमानाः प्रक्षोभेण वायुभिर्निर्मिवार्णवम् ॥
पच्यते हृदयं लीनं परेभ्यो ज्ञानचक्षुषा ।
ब्रह्मप्रोक्तमिहात्मा वै विमुक्तो देहबन्धनात् ॥
सृजेदपि परं लोकं संहरेदपि विद्यया ।
तेजोमूर्तिरिवाविद्धमिह लोकं च संसृजेत् ॥
तिर्यग्योनौ गताश्चैव कर्मभिर्निरयोपमैः ।
तान्यपि प्रतिमुच्येत ब्रह्मयुक्तेन चेतसा ॥
अक्षरं च क्षरं चैव योगकर्माणि विद्यते ।
न क्षरं विद्यते तत्र यद्ब्रह्म कर्मभिर्ध्रुवम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
पृथिव्या यत्कृतं छिद्रं तपनेन विवर्धता ।
तस्मिन्यस्तोऽथ मैनाकः स्वभावविहितोऽचलः ॥
पर्वभिः पर्वतत्वं च लभते नामसंज्ञितम् ।
अचलादचलत्वं च स्वभावान्मेरुरेव सः ॥
तस्य पृष्ठे सुविस्तीर्णे नगस्य सुमहार्द्धिमान् ।
तस्मिन्स पुरुषो व्यक्तो वसति ज्योतिसंभवः ।
विहितश्च स्वभावेन येन परमात्मना ॥
यत्तद्ब्रह्ममयं तेजो निहितं शिरसोऽन्तरे ।
तस्य ज्योतिर्मयं रूपं दीप्तं पुरुषविग्रहम् ॥
वदनादभिनिष्क्रान्तं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
चतुर्भिर्वेदैर्युक्तं चतुर्भिश्च भुजोत्तमैः ॥
वक्त्राद्ब्रह्म समुद्भूतं ब्रह्मा ब्राह्मणपुंगवः ।
तदेवैतन्महाभूतं पुनर्भावत्वमागतम् ॥
उद्धृता पृथिवी देवी पुरस्तात्सलिलाशया ।

मुक्तो (for ॰व्यतिरिक्तो) — D5 om lines 675–677 — (L 675) D5 प्रलयाग्नौ प्रतिष्ठते (for ᵇ) — (L 676) B5 प्रतिबुद्धस् (for ॰विद्धम्) Ñ3 प्रतिबुद्धमथलोके (for ᵃ) Dn म (for च) K1 4 D1 [अ]भयपुन (for भवत्पुत) D3 ब्रह्मवान् हर्षेपुन (for ᵇ) — (L 677) K3 D5 रोगव्ययैर D5 योगी व्यय, D8 योगैर्व्यय G3 रागैर्व्यय, Bom ed राग व्यय (for ॰व्ययैर्) K4 मज्जति (for स॰) — (L 676) D3 कालत्त च तत चैव (for ᵃ) — D3 om lines 681–761 — (L 681) G3 परस्तात् (for पुर॰) Ñ3 V1 3 B1 3 पुरस्तात्कर्मभिर्वृत्ते (for ᵃ) K1 3 D5 ब्रह्म, K2 4 Dn D2 ब्रह्मा (for ब्राह्मे) Ñ3 V1 3 B D5 6 पदे ब्रह्म प्रतिष्ठितम्, G3 4 पदे ब्रह्मणि विष्ठित (for ᵇ) — (L 683) K2 Dn1 D3 D1 ॰ग्रन्थि च (for ग्रन्थींश्च) K3–4 Ñ3 V1 3 B1 3 Dn1 D1 4 रुद्ध्या, Dn रुन्ध्यात्, D5 G3 रुद्ध्वा (for रुन्ध्यात्) G3 रुद्ध्वा पूर्वां च यातनाम् (for ᵇ) — (L 683) B1 3 D5 G3 वायुभिरिव सागर (for ᵇ) — (L 684) K1 4 D5 पश्यते (for पच्यते) G3 4 दृश्यते हृदय लीन (for ᵃ) — (L 685) K3 ब्रह्मप्रासेद, V1 ॰णोकम् (for ॰प्रोक्तम्) G3 ब्रह्मणोक इवात्मा वै (for ᵃ) — (L 686) V3 मायया (for विद्यया) — (L 687) D5 तेजोमूर्तिमदाविद्धम् (for ᵃ) — (L 688) B1 3 D5 G3 4 गतानो च (for गताश्चैव) K3 4 V1 3 B1 3 Dn D5 G3 4 नियमोपमै (for निरयो॰) — (L 690) Cal ed क्षरैद् (for क्षरं) K1 वर्तते (for विद्यते) V1 3 योगकर्माभिपद्यते, K D3 G3 4 ॰भिविन्दति, Dn D5 ॰भिविद्यते; Cal. ed योग कर्मभिर्विन्दति (for ᵇ) — (L 691) G1 अक्षरं (for न क्षरं) K1 3 D1 4 तत्र यद्ब्रह्म सतत (for ᵃ) K1, 3 D1 4 ब्रह्मरूप (for यद्ब्रह्म)

Colophon om in D8 — *Mention of the Epic* D1 D5 — *Mention of Akhila* K4 V1 3 B D5 D1 — *Subparvan* K V1 B D5 D1 2 3 6 पौष्करम्, V2 Dn D4 पौ(Dn पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 D1 90, V3 203, Dn 10, Dn1 201, D1 18ᵛ, G3 313, G4 341

(L 692) G1 विवर्धितम् (for ॰र्धता) — (L 693) V3 क्षाले, D3 पाप (for स्वस्तो) — (L 695) D3 प्रसादात् (for स्व॰) — (L 696) G1 श्याम तस्य (for नगस्य सु) Dn1 महार्द्धिमत् (for ॰मान्) D5 तारस्य महार्द्धिमत्, G2 श्यामस्तस्य महार्द्धिमत् (for ᵃ) — (L 697) K3 D1 4 वसते, V1 वसति (for वसति) B D5 D5 G3 4 वसति ज्योतिरूद्भव (for ᵇ) — (L 699) K4 ज्योतिर् (for तेजो) K1 Ñ3 D1 4 विहित (for नि॰) K3 विहित शिरसोत्तरे, D5 निहित शिवरोत्तरे (for ᵇ) — (L 700) Dn1 तस्य ज्योतिरूपमय (for ᵃ) — (L 702) Dn द्विजोत्तमै (for भु॰) — (L 703) Ñ3 om line 703ᵃ K1 4 V1 B1 3 Dn D5 3 G3 ब्रह्म वक्त्र, D5 (marg) स्पर्श ब्रह्म; V3 ब्रह्मवक्त्र (for वक्त्राद्ब्रह्म) I3 (marg) वक्त्रान्मेरुमुद्भूतो (for ᵃ). — (L 704) 4 तत्त्वं (for पुनर्भाव॰). D5 तदेव तस्य उद्भूतं (for ᵃ) G3 भूतत्वम् (for भाव॰) — (L 705)

ब्रह्मत्वं ब्रह्मणः स्थानादब्लोको लोकतां गतः ॥
पदसधो ब्रह्मलोक शृङ्गं मेरोस्तदाभवत् ।
उच्छ्रित योजनशत सहस्रशतमेव च ॥
एवमेव च विस्तार चतुर्भिर्गुणित गुणैः ।
अथ या नैव सख्यातु शक्य भूतेन केनचित् ।
समासहस्रैर्बहुभिरपि दिव्येन चेतसा ॥
चतुर्भिः पार्श्वविस्तारैः शिलाभिरभिसवृतैः ।
नगस्य यस्य राजेन्द्र विस्तारैः शतयोजनैः ॥
कोटिकोटीशतगुणैर्गुणित ब्रह्मवादिभिः ।
योगयुक्तै. सदा सिद्धैर्नित्य ब्रह्मपरायणैः ॥
मरुद्भिः सह देवेन्द्रै रुद्रैर्वसुभिरेव च ।
आदित्यैरश्विसहितै ररक्ष वसुधाधिपान् ॥
ररक्ष पृथिवी चैव भगवान्विष्णुना सह ।
वित्तस्ववरुणाभ्या च सघात गमिता नृप ॥
तेन ब्राह्मेण वपुषा ब्रह्मप्राप्तेन भारत ।
यत्तद्विष्णुमय तेज सर्वत्र समता गतम् ॥

यत्तद्ब्रह्मेति वै प्रोक्तं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
नियमैर्बहुभि. प्राप्तं सत्यव्रतपरायणैः ॥
एवमेते त्रयो लोका ब्राह्मेऽहनि समाहिता ।
अहनि ब्रह्म चाव्यक्तं व्यक्त प्राणे प्रतिष्ठितम् ॥
ब्रह्मणो नियतं कर्म प्रभावेन प्रचोदितम् ।
प्रवर्तमान भावेन शश्वदच्छल्वादिनाम् ॥
एतद्धितमिति प्रोक्त ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
यदेक ब्रह्म निर्दिष्ट विश्वता गमितं पदम् ॥
यद्गत्वाद्विप्रभावाना विश्वशब्दः प्रयुज्यते ।
ब्राह्मणैर्ब्रह्मभूतात्मा सत्यव्रतपरायणैः ॥
विश्वरूप मनोरूप बुद्धिरूपतमानयन् ।
एवं ब्रह्म स भगवान्प्रथम मिथुन सृजत् ॥
स एव भगवान्विश्वो देव्या सह सनातनः ।
विधाय विपुलान्भोगान्ब्रह्मा चरति सानुगः ॥
स एष भगवान्ब्रह्मा नित्यं ब्रह्मविदा वरः ।
निर्वाणपथगामीनामकिंचनपथैषिणाम् ॥

Ds3 उद्धृता प्रथम देवी (for °) K1 Ñ2 V1 3 D5 सहितश्रया (for °श्रया) — After line 705, D5 ins

45** पश्चात्कोटिविस्तीर्णा सेह पूर्वा महीपते ।
सहैवाण्डकटाहेन सशैलवनकानना ॥

— (L 706) G3 ब्रलोके (for °को) D6 ब्रलोके लोकतां गतम् (for b) — (L. 707) K3 3 D5 यस्य मध्ये (for पदसधो) Ñ2 B1 3 D5 लोके, D1 लोके (for -लोकं) K3 पदाभिषो ब्रह्मलोके (for a) — (L. 708) K3 B3 D1 6 G3 सहस्र (for °स्र) — (L. 709) Dn3 विस्तारे , D2 °रे (for °रं) K1 3 D1 4 विस्तारं तस्य ▮ पुनश्च (for a) — (L. 710) Dn सख्यातु (for °तु) — (L 711) Ñ2 Dn तेजसा , B2 D2 G3 4 चक्षुषा (for चेतसा) — (L 712) B1 3 D2 D5 सवृत (for °तैः) N2 V1 3 शिरोभिरभिसवृत (for b) — (L 713) D1 जगतो (for नगस्य) — (L 714) G3 4 कोटीशतगुणैर्दि॰वैर् (for a) — (L. 715) K3 शुद्धैर् (for नि°) V1 धर्मे , B3 वेद (for ब्रह्म) — V3 om lines 716–723 — (L 717) वसु (for विश्व) K3 V1 ररक्षुर् (for °क्ष) D1 चाक्षुषैर्वसुधाधिपै , D2 ररक्ष वसुधाधिप (for b) — (L 718) K3 D3 जिष्णुना, B1 आत्मना (for विष्णुना) — (L. 719) K3 धनेशवरुणाभ्यां च (for a) N2 V1 B1 D2 D3 गमिता (for °तो) K3 सघात गमिता नृपाः (for b) — (L 721) D1 3 ब्रह्ममयं (for विष्णु°) D1 यत्तद्विष्णुमय ज्योति (for a) D5 सर्वत्र समुपागतम् (for b) — K3 D5 om lines 723–728 — (L 723) D5 ब्राह्मणैर्ब्रह्मभूतात्मा (for a) — G3 om (hapl) lines 724 731 — (L. 724) Cal ed प्रतिष्ठिता (for समाहिता) — (L 725) K1 प्राणे, D2 G3 प्राणे (for प्राणे) — G3 om line 726 — (L 726) B3 निहित (for नियतं) D5 D6 6 स्वभावेन (for प्र°) K1 प्रणोदित , K2 D1 प्रणोदितम्, K4 प्रचोदित (for °तम्) — (L 728) K3 D1 हितम् B1 हितम् (for हितम्) — (L 729) K3 D3 यदेक ब्राह्मणपद, K4 Ñ2 V1 3 B Dn D5 D6 6 °कं ब्रह्मण पार्थ, G1 °क ब्रह्मणि परम् (for a) K1 विश्वतं, K2 4 B3 D2 त्रिधाय , Dn D3 त्रिदश , D1 यदिदं (for विश्वतां) Ñ2 V1 3 B1 3 D3 D6 विश्वत्व (D5 D6 °शुद्ध) गमितं परम् (for b) — For line 729, D6 (marg) subst

46** यत्तद्विष्णुमय तेजो विश्वत्व गमित परम् ।

— (L 730) V3 B3 D6 (marg as above) द्वि प्रभावानां , D3 त्रिप्रभावार्थ (for °ना) K1 3 D4 प्रमुच्यते (for प्रयुज्यते) — (L. 731) V1 विश्व (for ब्रह्म) B1 भूतानां (for °त्मा) — (L. 732) Dn बुद्धिरूप च मानयन् (for b) — (L. 733) Ds3 Cal ed मिथुने (for °न) — (L. 734) V1 Ds3 D1 त्रिष्णु (for विश्वो) G1 देवै (for देव्या) — (L. 735) K1 विहाय (for विधाय) K3 सानुज , K4 नित्यश

सोमात्सोमः समुत्पन्नो धारासलिलविग्रहात् ।
यथाभिषिक्तो भूतानां सेनापत्ये महेश्वरः ॥
अभिषिच्य च भूतेशं कृत्वा कर्म स्वभावत ।
ननर्द स्म तदा नादं तेन सा ह्युच्यते नदी ॥
सा ब्रह्मलोकं संभाव्यमभिभूय सहस्रधा ।
गां गता गगनाद्देवी सप्तधा प्रससार ह ॥
सहस्रधा च राजेन्द्र बहुधा च पुनः पुनः ।
इमं लोकममुं चैव भावयन्क्षरसंभवम् ॥
ततो भूतानि दोहन्ति महाभूतफलानि च ।
ततः सर्वे क्रियारम्भाः प्रावर्तन्त मनीषिणाम् ॥
चतुर्भिर्वदनैस्तस्य सुरपद्माद्विनिःसृता ।
तदाक्षरमयी सिद्धिरीदृश्य समुपागता ॥
तस्य ज्ञानमयं पुण्यं चतुष्पाद सनातनम् ।
पतित्वेनाभवद्देवो ब्रह्मा चात्र पितामहः ॥
पादा धर्मस्य चत्वारो यैरिदं धार्यते जगत् ।
ब्रह्मचर्येण वयस्तेन गृहस्थेन च पावने ॥
गुरुभावेन वाक्येन गुह्यमार्गानुगामिना ।
इत्येते धर्मपादाः स्युः स्वर्गहेतोः प्रचोदिताः ॥
न्यायाद्धर्मेण गुह्येन सोमो वर्धति मण्डले ।
ब्रह्मा सब्रह्मचरणा वेदा वर्तन्ति शाश्वताः ॥
गृहस्थानभिवाक्येन तृप्यन्ति पितरस्तदा ।
ऋषयोऽपि च धर्मेण नगस्य शिरसि स्थिताः ॥
नगस्य तस्य सप्तश्य मेरोः शिखरमुत्तमम् ।
पश्यता संवीक्ष्य वृषणावृषिभिस्तैर्विचार्यते ॥
ग्रीवां निगृह्य पृष्ठं च विनाम्य प्रहसन्निव ।
नाभिदेशे करौ न्यस्य सर्वस्रोतोऽङ्गानि संक्षिपन् ॥
मूर्ध्नि ब्रह्म समुत्क्षिप्य मनसा स पितामहः ।
असृजन्मनसा विष्णुं योगाचार्येश्वरस्य च ॥
व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्बिम्बाद्बिम्बमिवोद्धृतः ।
तेजोमूर्तिधरो देवो नभसीन्दुरिवोदितः ॥
रराज ब्रह्मयोगेन सहस्रांशुरिवापरः ।
विराजन्नसौ मध्ये प्रभाभिरतुलं प्रभुः ॥
नोपलभ्यति मूढात्मा प्रत्यक्षं ब्रह्म शाश्वतम् ।
ललाटमध्ये तिष्ठन्तं द्विधाभूतं क्रियां प्रति ॥

(for सानुग) — (L. 737) Ñ3 B D5 गम्नृणाम् (for गामीनाः) K1 3 D5 निर्वाणमगमन्नृणाम्, V1 3 D3 G3 5 °णपदगमनृणाम्, Bom Poona eds G(ed) °मभयगन्तृणाम् (for °) K4 G3 पदैदिणाम् (for पर्षं°) — (L. 738) G5 सोमार्कोऽग्नि (for सोमात्सोम) — (L. 739) G1 3 ह्वेकाना (for भूताना) D5 Cal ed सैनापत्ये, D2 शाधि° (for सेना°) G1 गुहो पर (for महेश्वर) — (L. 741) K3 G3 महानादं, K4 महानादास (for तदा नादं) K1 4 D1 सा श्रु स्यते, D3 सा श्रूयते, D2 सत्युच्यते (for सा हु°) — (L. 743) B1 3 D2 D3 G3 संभाव्य (for °व्यम्) — (L. 743) सा (for गा) — (L. 741) K1 Ñ2 V1 3 B1 3 D3 G2 3 महस्रधारा राजेन्द्र (for °) Ñ3 V3 बहुधारा, V1 ब्रह्मधारा D1 वसुधा च (for बहुधा च) — (L. 745) K4 D5 भयाय क्षरसंभव (for °) — (L. 747) Ñ3 चक्रारम्भा (for क्रिया°) D2 D3 2 6 G3 प्रवर्तन्ते महर्षिणाम् (for °) — (L. 748) K1 2 विनि सृतम् (for °ता). — (L. 749) D5 सिद्धि (for सिद्धिर्) K3 D1 सत्य°. D3 द्विवाल्यं (for ई°). — (L. 751) D1 [ब्र]जनयदेव (for [ब्र]भवद्देवो) B1 D2 सर्वे चात्र, G3 4 ऊर्ध्ववाहु°; Cal ed ब्रह्मा चापि (for ब्रह्मा चात्र) — (L. 753) K1 2 D2 4 धनिनः, V3 पालने, B3 D5 G1 पावने (G4 °ने); D1 पावनः, D3 पाल्यते (for पावने) — (L. 754) K3 गुह्यनागमगामिना (for °) — (L. 755) D1 3 4 5 प्रणोदिता (for प्रचो°) — K1 D1 om. lines 756–757. — (L. 756) Ñ3 V1 G5 न्याय (for न्यायाद्) V3 न्याय धर्मेण गुह्येन (for °) — (L. 757) B1 3 D2 D3 6 G3 ब्रह्मणो ब्रह्मचरणात् (for °) G1 वर्धन्ति (for वर्तन्ति) V3 निश्चला, D5 निश्चला (for शाश्वता) — (L. 759) K1 Ñ3 D5 D6 (sup. lin. as above) G1 °वाक्येन, D1 पानेन (for °वाक्° [illegible] G3 [illegible] (for [illegible] D5 (marg) 3 G3 4 संतस्य (for सप्तश्य) — (L. 761) K3 विचार्य च, B D1 4 विचार्यते (for विचा°) — (L. 762) G3 विनम्य (for निगृह्य) D1 विनाम्य, D1 विनम्य (for विनाम्य) — (L. 765) V1 3 विष्णुर (for विष्णुं) D5 योगाचार्येश्वर स्वयम् (for °) — (L. 766) K1 B1 3 D2 D6 6 G3 4 [ब]न्धित (for [उ]द्धृत) D1 3 बिम्बाद्बिम्बमिवोद्धृत (for °) — (L. 767) V1 Cal. ed [द]र्शित (for [द]-दित) — (L. 768) K1 3 Ñ3 V3 3 B D1 D3 6 G3 °योगात्मा; K2 सयोगात्. D2 °योगाद, (for योगेन) K4 [अ]द्रि च (for [अ]पर). — (L. 769) G1 4 समतुलं (for मतुलं). K3 D1 प्रभाभिरतुलप्रभा (for °) — D1 om. lines

ज्योतिश्चक्षुपि सन्नद्ध विम्ब भास्करसोमयोः ।
बुद्ध्यापूर्वं तु पश्यन्ति अध्यात्मविषये रताः ॥
ब्राह्मणा वेदविद्वास सत्यव्रतपरायणाः ।
नेतरे जातु पश्यन्ति अध्यात्म नावबुध्यते ॥
हिंसायोगैरयोगात्मा सर्वप्राणधरैर्नृप ।
भूतयो भुवि भूतेशो मोहग्रस्तेन चेतसा ॥
कर्मभिः कुत्सितैरन्यैः सर्वप्राणविपेषिणाम् ।
नराणा योगमाधाय स्वेषु गात्रेषु भारत ॥
समाहितमना ब्रह्मा मोक्षप्राप्तेन हेतुना ।
चन्द्रमण्डलसस्थान ज्योतिस्तेजो महत्तदा ॥
प्रविश्य हृदय क्षिप्र गायत्र्या नयनान्तरे ।
गर्भस्य सभवो यश्च चतुर्धा पुरुषात्मकः ॥
ब्रह्मतेजोमयोऽव्यक्त. शाश्वतोऽथ ध्रुवोऽव्ययः ।
न चेन्द्रियगुणैर्युक्तो युक्तस्तेजोगुणेन च ॥
चन्द्रांशुविमलप्रख्यो भ्राजिष्णुर्ब्रह्मसस्थितः ।
नेत्राभ्या जनयद्देवो ऋग्वेद यजुषा सह ॥
सामवेद च जिह्वामादथर्वाण च मूर्धतः ।
जातमात्रास्तु ते वेदाः क्षेत्रं विन्दन्ति तत्त्वतः ॥
तेन वेदत्वमापन्ना यस्माद्विन्दन्ति तत्पदम् ।
ते सृजन्ति तदा वेदा ब्रह्म पूर्वं सनातनम् ॥
पुरुषं दिव्यरूपाभ स्वैः स्वैर्भावैर्मनोभवैः ।
अथर्वणस्तु यो भाग शीर्षं यज्ञस्य तत्स्मृतम् ॥
ग्रीवाबाह्वन्तर चैव ऋग्भागः स भवेत्ततः ।
हृदय चैव पार्श्वे च सामभागस्तु निर्मितः ।
वस्तिशीर्षे कटीदेश जङ्घोरुचरणैः सह ॥
एवमेष यजुर्भागः सघातो यज्ञकल्पितः ।
पुरुषो दिव्यरूपाभ. सभूतो ह्यक्षरात्परात् ॥
स हि वेदमयो यज्ञ सर्वभूतसुखावहः ।
उभयोर्लोकयोस्तात हिंसावर्ज्य. सनातनः ॥
योगारम्भ कर्मसाध्य ब्रह्मचर्य सनातनम् ।
प्रभवं सर्वभूताना यो विन्दति स वेदवित् ॥
स सिद्धः प्रोच्यते लोके सिद्धिरेव न सशयः ।
निर्मुक्तः सर्वकर्मभ्यो मुनिभिर्वेदपारगैः ॥
वैष्णव यज्ञमित्येवं स्तुवते वेदपारगा. ।

770 771 — (L. 770) B1 Dn भूतात्मा, D6 भूतात्मा (for भूतात्मा) — (L. 771) K3 दीप्यन्त (for विद्धन्त) — (L. 773) D3 G3.4 बुद्धि- (for बुद्ध्या) — (L. 775) Ñ2 [प]व, G3.4 [श]नु (for [श]व) — (L. 776) अयुक्तात्मा (for अयोगात्मा) K3 D1 सत्य (for सर्व) Ñ2 V1 B D2 D3.6 G3 प्राणहरैर्, V3 °वरो Dn °धरैर्, G3 प्राणिहरैर् (for प्राणधरैर्) — (L. 777) D3 भूतयोर् D3 रूपो D6 भूतये (for °यो) K1 त्रिशेशो V3 B3 D5 भूतेश (for °शो) K3 N3 D4 भूतयशुभि त्रिशेशो (for °) — (L. 779) B1.2 D5 D6 व्यास्थाय, G3.4 आदाय (for आधाय) B3 (marg.) योगेषु (for गात्रेषु) — (L. 780) K1.2.4 Dn D1.2.4 G3 ब्रह्मन् (for ब्रह्मा) — (L. 781) K1.2 Ñ2 V1.2 B Dn D5 D1.3.4 (marg.) 6 G3.4 -सस्थानात् (for °न) K3 D2.4 चन्द्र, Dn चान्द्रं (for तेजो) G3.4 ज्योतिस्थाना म(G3 यु)-हत्तदा (for °) — (L. 782) B3 (marg. as above) गायत्र्या नयनात्तदा (for °) — (L. 784) Dn2 युक्त (for ऽव्यक्त) G1 ध्रुवेन्द्रिय (for ध्रुवोऽव्यय) D3 शाश्वतो ध्रुवमव्यय (for °) — (L. 785) N3 B1.2 D5 D6 यश्च (for न) V1 सर्वेन्द्रियगुणैर्युक्तो (for °) — (L. 786) V3 चन्द्रांशुसलिलप्रख्यैर् (for °) K1.2 Ñ2 V1.2 B Dn D5 D1.3.4.5 वर्ण, D6 (marg.) बल; G1 जल (for ब्रह्म) — (L. 787) B3 ऋग्विधौ (for ऋग्वेद) — (L. 790) B3 तत्पद (for तत्पदम्) — (L. 792) K3 मनोमयै, B3 °हरै, Dn1 D5 °रमै, D1 °गतै (for °भवै) D3 वैर्भावैश्च मनोरमै (for °) — (L. 793) Dn G3.4 योग (for भाग) — (L. 794) K3 D4 कण्ठान्तरे, D5 बाह्वन्तर, D3 बाह्वन्तरे (for °न्तर) K1.2 D4 ऋग्भागसभव तत, K3 °ग संभवे तदा, G3.4 °गस्तु प्रकीर्तित (for °) — (L. 795) Ñ2 V1.2 पार्श्वो (for पार्श्वे) — (L. 796) B3 वस्तिनाभि, G1 वस्ति श्शीर्षे (for वस्तिशीर्षे) — (L. 797) G3 लोक (for यज्ञ) G3 सभूतो लोकक ईश्वर (for °) — (L. 798) D6 यज्ञ (for दिव्य) K3 D1 -रूपस्तु (for रूपाभ) Dn2 D2 सभूतो (for सभूतो) K4 संभूतो हिमवत्पदात्परात् G3.4 सभूतो ह्य(G3 °तोऽप्य)क्षरात्परात् (for °) — (L. 799) B3 Cal. ed. सत्त्व (for भूत) — (L. 801) D5 ब्रह्मभूत, D1 °बोध्य, D1 पुरुष च Bom. ed. U(ed.) ब्रह्मचर्ये (for °चर्य) — (L. 803) K3 सद्भिरेव, D1 सिद्धैरेव (for सिद्धिरेव) — (L. 804) K4 N3 B3 D3 D6 निर्मुक्त (for °क्तः) D5 -कामेभ्यो, G3 पापेभ्यो (for -कर्मभ्यो) B3 विमुक्त सर्वपापेभ्यो (for °) — Before line 805 G3.4 ins. जनमेजय — (L. 805) D5 वैष्णवो यज्ञ इत्येवं (for °) D2 G3 स्तुवन्ते (for स्तुवते) — (L. 806)

ब्राह्मणा नियमश्रान्ता वेदोपनिषदे पदे ॥

जनमेजय उवाच ।

चेतसस्तूपलम्भो हि मनोग्राह्यस्य शाश्वतः ।
कारणं श्रोतुमिच्छामि यथातत्त्वं महामुने ॥

वैशंपायन उवाच ।

न ह्यस्य कारणं किंचिद्बाह्यं भवति भारत ।
अन्तर्गतं कारणं तु शारीरं मानसं नृप ।
येन वेदं विदुर्मर्त्या ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥
अवेद्यमपि वेद्यं च शक्यं वेत्तुं न कर्मणा ।
ब्राह्मणेन विनीतेन सदा ब्रह्मनिषेविणा ।
सदा विदिततत्त्वेन जितनिद्रेण वै महीपते ॥
सदा चैव शुचिर्भूत्वा नियतो ब्रह्मकर्मणा ।
उपतिष्ठेत स गुरुं बद्धाञ्जलिपुटो द्विजः ॥
सायं प्रातश्च तत्त्वज्ञो मोक्षकर्माणि कारयेत् ।
विनीतो ब्रह्मभावेन समाहितमतिर्मुनिः ॥
संश्रयेत मनसा वैष्णवं पदमुत्तमम् ।
ध्यायन्नेव प्रसीदेत समाहितमतिर्द्विजः ॥
स गच्छेत्परमं ब्रह्म निर्विकारेण चेतसा ।
अपुनर्भवभावज्ञो निर्ममो भवबन्धनात् ॥
तदेवाक्षरमित्याहुर्यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ।
न हि तत्कर्मयोगेन विद्यायोगेन दर्शितम् ॥
ब्राह्मणानां विनीतानां वैष्णवे पदसंश्रये ।
सर्वद्रव्यातिरिक्तानां कामयोगविगर्हिणाम् ॥
अपुनर्भाविनां लोकाः कर्मयोगप्रतिष्ठिताः ।
अनादानेन मनसा राजन्कर्माणि कर्मणि ॥
आदानाद्बध्यते जन्तुर्निरादानात्प्रमुच्यते ।
ब्राह्मणेभ्यः क्रियाप्राप्तिर्जन्तोः पूर्वा जनाधिप ॥
मुक्तश्चेन्द्रियबन्धेन प्राप्तश्च परमं पदम् ।
न भूयः पुनरायाति मानुषं देहविग्रहम् ॥

Colophon.

जनमेजय उवाच ।

उपसर्गं च योगं च ध्यातव्यं चैव यत्पदम् ।
सिद्धिं सिद्धिगुणांश्चैव श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

वैशंपायन उवाच ।

शृणु विस्तरतः सर्वं यथा पृच्छसि मेधया ।

K1.2 D3 ब्राह्मणा नियता ब्राह्मणा (for °) — After line 806, B2 ins. an addl. colophon mentioning वैष्णवम् as sub-parvan. — G2 om. the ref. — (L. 807) Bom. ed. मनोग्राह्यस्य कारण (for °) — (L. 808) D23 यथातथ्यं (for °तत्त्वं) B3 Dn यथा त्वं मन्यसे मुने (for °). — (L. 809) K1.2 D1 बाह्यं भवति कारणम् (for °). — K3 G3.4 om. (hapl.) lines 813-815. — (L. 813) D1 सदा चैव शुचिर्भूत्वा (for °) K3 V1 D1 निषेवता; D3 °निषेविना (for °निषेविणा). — (L. 816) B1.2 Cal. ed. उपतिष्ठेत (for °ष्ठेत). D1 सततं (for स गुरुं). Dn1 G(ed.) °पुटो (for °पुटो). — (L. 817) मोक्षकर्म च कारयत् (for °). — D3 om. (hapl.) lines 819-820. — (L. 820) K4 ध्यायते च; Ñ2 B1.2 ध्यानेन च (for ध्यायन्नेव). — (L. 822) B1.2 तत्त्वज्ञो (for भावज्ञो) K3 भव (for भाव) — (L. 824) K1 Dn D2 नहि तत्; B निर्दिष्टं (for न हि तत्). D3 °योगेन (for यो°). K4 ब्रह्म केनापि दर्शितम् (for °) — (L. 825) G2 च संश्रिते (for विनीतानां) — (L. 826) V2 सर्वद्रव्यातिरिक्तानां; B1.2 सर्वत्र व्यतिरि° (for °), B1 कर्म; Cal. ed. काम- (for काम-) V1 D1 °विगर्हिताम्, D3 विगर्ह (D23 °र्हि)णाम् (for °विगर्हिणाम्). — (L. 827) V1 अपुनर्भविनां लोकान्; D1 °भविनो लोकाः (for °) K3 कर्मतिष्ठ; B1 कर्मयोगा; Dn D1 D2.3 °योगे (for °योग-) — (L. 828) D1 अनादानेन मनसा (for °). — (L. 829) Cal. ed. अनादानात् (for निरा°). — (L. 830) V1 B1 Dn D2.3 क्रियावाप्तिर् (for °प्राप्तिर्) K3 सर्वो, K3 D1 प्राप्ता; B1 D1 पूर्वा, D1 पूर्वो; D2 पूर्व (for पूर्वाम्). K1 Ñ2 V1 G1 जन्तो पूर्वोक्तसाधिप; V1 G1 जन्तोः पूर्वं नरा° (for °). — (L. 832) K3 D1 मानुषं कर्मबन्धनम्; G3 मानुषेष्वेव विग्रहम् (for °).

COLOPHON. — Mention of the Parvan: D23 D1. — Mention of Khila: K3 V1.2 B Dn1 D1. — Sub-parvan: K1 V1.2 B D3 Dn1.2.3 वैष्णवम्; Dn D1 पु(D1 वै)ष्करप्रादुर्भाव. — Adhy. no.: K1 D1 (marg.) 91; V1.2 293; Dn 11; Dn1 21[a], D3 21[a], D4 12[a]; G3 141; G1 312.

(L. 833) G2 उपसर्गं योगम् (for °). K3 ध्यानं (for ध्या°). K4 तत्त्वतः (for तत्त्व°). G1 ध्यातव्यं चैव सर्वशः (for °). — After line 833, B1 Dn1 ins. a colophon, etc.

उपपन्नेन मनसा ब्रह्मादीनामनेकधा ॥
पञ्चेन्द्रियगुणास्त्यक्त्वा पश्यतो ब्रह्मणो नृप ।
योगयुक्तेन मनसा पञ्चेन्द्रियनिवासिन ॥
ब्रह्मणश्चिन्तयानस्य ब्रह्मयज्ञं सनातनम् ।
बहुरूपमनैश्वर्यारमवक्ष्यामि निबोध तत् ॥
पञ्चेन्द्रियस्य ग्रामस्य नवद्वारस्य भारत ।
कामक्रोधनिरुद्धस्य सनिरुद्धस्य मेधया ॥
तेजसा मूर्ध्नि चाधाय धूमो दोधूयते महान् ।
नीललोहितवर्णाभैः पीतैः श्वेतैश्च धातुभिः ॥
मञ्जिष्ठारागवर्णाभैः कपोतसदृशैस्तथा ।
शुद्धवैदूर्यवर्णाभैः पद्मवर्णदलप्रभैः ॥
स्फाटिकैर्मणिवर्णाभैर्नागेन्द्रसदृशैस्तथा ।
इन्द्रगोपकवर्णाभैश्चन्द्रांशुसलिलप्रभैः ॥
बहुवर्णैः सधूमौघैरिन्द्रायुधसमप्रभैः ।
सपतद्भिश्च युगपन्मेघैरिव समागमे ॥
निरुध्यन्त इवाकाशं पक्षवद्भिरिवाद्रिभिः ।
ते धूमवर्णसंघाता घनाः सलिलधारिणः ।
निर्वेमुश्चैव तोयौघान्विविशुर्वसुधातलम् ॥
मूर्ध्नि चैव महानग्निर्मानसो धूयते प्रभुः ।
युक्तः परमयोगेन शतशोऽर्चिभिरावृतः ॥
तस्याग्नेर्विस्फुलिङ्गाना सहस्राणि शतानि च ।
विसस्रु सर्वगात्रेभ्यो ज्वलन्तीव युगाग्नयः ॥
यावन्त्यो वर्षधाराश्च तावन्त्योऽस्योऽनलस्य तु ।
समेयुर्वारिधाराभिर्विपुले वसुधातले ॥
वर्णाभ्या युज्यमानश्च वायुर्दोधूयते महान् ।
दिव्यसिद्धगुणोद्भूतः सूक्ष्मः प्राणविवर्धनः ॥
वेगवान्भीमनिर्घोषो बलवान्प्राणगोचरः ।
तैरेव चाग्निसंघातैर्धातुभिः सह संगतः ॥
सहस्रशोऽथ शतशो मूर्तिं कृत्वा पृथग्विधाम् ।
अग्निर्वायुर्जलं भूमिर्धातवो ब्रह्मचोदिताः ॥
समवायत्वमापन्ना बीजभूता महीपते ।
संघात ब्रह्मयोगेन धातवो गमिता नृप ॥

G(ed) repeat line 832 — Bom ed om line 834 — (L 834) Ds1 Po pa ed गुणाश्च (for गुणास्त्) — (L 835) K4 V3 B3 D8 विलस्य (for °स्त) Ñ2 V2 B1 D5 G1 यन्मा D3 यस्य, Ds3 यस्त्र (for यथा) — (L 837) K3 4 V1 2 Dn D1 3 4 6 (marg) पञ्चेन्द्रि- (for पञ्चेन्द्रिय) K2 पश्यतः (for पश्यतो) — (L 838) D8 निवासिना, G3 समप्रभ (for निवासिन) — (L 839) K1 2 ब्रह्मणः G3 महात्मा (for °णः) — (L 840) V1 G3 ब्रह्म (for बहु) K3 प्रवर्तन्ते निबोध तान्; K4 °र्तैंमि निबोधत, V1 °र्तेमि निबोधत, V3 Dn D1-3 3 °रान्मि निरो धनम् D8 °र्तेमि निबोध तत् (for °) — (L 842) K1 3 4 V1 2 D2 4-6 G2-4 -क्रोधात्र (for क्रोधनि) Ñ2 B1 3 D1 कामक्रोधस्य मोहस्य, Dn °क्रोधस्य लोभस्य, D3 °क्रोधस्य रुद्धस्य (for °) K1 निरोधस्य च मेधया, D4 निरुद्धस्य च मे° (for °) — (L 843) K1 Ds3 आधाय, V1 Ds1 आदाय (for आधाय) D6 तेजो मूर्धनि चाधाय (for °) — (L 844) K1 2 Ñ2 B1 D3 D7 1 2 G2 4 वर्णाभैः (for °भः) K1 om lines 844b 847a; D6 om line 844b 846a D3 पद्मरागसमप्रभैः (for °) — (L 845) B3 Dn माञ्जिष्ठ (for मञ्जिष्ठा) V1 वर्णैश्च (for वर्णाभैः) G3 4 मञ्जिष्ठागरुव- र्णाभैः (for °) G1 om lines 845b 846a D3 नागेन्द्र (for कपोत) B1 कपोतसदृशप्रभैः (for °) — (L 846) K3 D1 -पत्रदल; Ñ2 V3 B1 2 D3 D5 रागसम, V1 -वर्णसम (for -वर्णदल) D3 चन्द्रार्कसदृशप्रभैः (for °) — B1 om (hapl) lines 847-849 K3 D1 3 om (hapl) lines 847-848 — (L 849) Ñ2 रक्त (for -वर्णैः) Ds1 धूमौघैश्च; D8 सधूमाभैर् (for सधूमौघैर्) D3 शक्रायुध (for इन्द्रा°) G3 समुद्रवे (for समप्रभे) — (L 850) D3 सनदद्भिर् (for सपत°) K2 D1 घनागमे B3 D3 समागतैः, D8 °गतैः (for °गमे) — (L 853) Ñ2 B Dn D3 D4 G2 -वर्णा (for वर्णे) — (L 854) D6 (marg) मूर्धस्थ (for मूर्ध्नि) D3 सधूमोऽग्निर् (for महानग्निर्) — (L 855) D1 युक्तेन (for योगेन) D4 युक्तः परमया योगे (for °) — (L 856) Dn1 तस्याग्नेर्विस्फुलिङ्गानि (for °) — (L 857) K4 D3 3 विविशु D3 निजग्मु (for विसस्रु) Ñ2 ज्वलन्निव हुताशन; D3 योगिनो नृपसत्तम (for °) — (L 858) K3 D3 धारासु Dn धारास्ता (for °श्च) Ñ2 यावन्ति पुरराष्ट्राणि, B3 3 °न्ति वर्षराष्ट्राणि (for °) V3 तावन्त्यौर्वानलस्य तु; D1 6 तावन्तो ह्यनलस्य च, D3 °न्त्यश्चानिलस्य च (for °) — (L 859) G3 प्रवेशुर् (for समेयुर्) Dn विविशुर् (for विपुले) — (L 860) D3 उभाभ्यां (for वर्णाभ्यां) — (L 861) D3 एष (for दिव्य) Ñ2 V1 D3 सिद्धि- (for सिद्ध) D3 सूक्ष्मजीवप्रवर्धन (for °) — (L 862) V1 रसवान् (for बल) V3 वर्धन (for गोचर) — (L 863) K1 3 D1 3 संघातैर्, Ñ2 सधू° (for संघा°) K1 3 D1 4 6 संगतैः (for °तः) — (L 865) K3 D1 वापि, K4

यद्ब्रह्म चक्षुषोर्मध्ये स सूक्ष्मः पुरुषो विराट् ।
तयोरन्यान्बहून्सूक्ष्मान्ससृजे पुरुषोत्तमः ॥
स एष भगवान्विष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ।
आधारः सर्वभूतानां प्रलये प्रलयान्तकृत् ॥
तं मूर्ध्नि धातुभिर्बद्धं विशन्ति ब्रह्मचोदिताः ।
तेऽन्तरा पुरुषाः सर्वे ज्ञातारः सुखदुःखयोः ॥
अथ चेष्टितुमारब्धा मूर्तयो ब्रह्मसम्मिता ।
भित्त्वा च धरणीं देवीं प्रपद्यन्ते दिशो दश ॥
इत्येते पार्थिवाः सर्वे ऋषयो ब्रह्मनिर्मिताः ।
तत्रैव प्रलयं याता भूमित्वमुपयान्ति च ॥
कर्मक्षयाद्विमुच्यन्ते धातुभिः कर्मबन्धनैः ।
कर्मक्षयाद्विमुक्तत्वादिन्द्रियाणां च बन्धनात् ।
तामेव प्रकृतिं यान्ति अज्ञाता कर्मगोचरैः ॥
क्षराद्भूमक्षय चैव अग्निगर्भास्तपोमयाः ।
येन तन्तुरिव च्छन्नो भावाभावः प्रवर्तते ॥
धूमादभ्रास्तु संभूता अभ्रात्तोयं सुनिर्मलम् ।
जगती जलात्तु संभूता जगत्येव च यत्फलम् ॥
फलाद्रसश्च संजज्ञे रसात्प्राणश्च देहिनाम् ।
रसस्तु तन्मयो जज्ञे यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ॥

प्रधानं ब्रह्म उद्दिष्टं बहुभिः कारणान्तरैः ।
ब्राह्मणैस्तपसि श्रान्तैः सत्यव्रतपरायणैः ॥
अव्यक्ताद्व्यक्तिमापन्नं स्वेन भावेन भारत ।
अन्तःस्थं सर्वभूतेषु चरन्तं विद्यया सह ॥
कर्म करोति राजेन्द्र विपर्यस्तमनेकधा ।
नोपलभ्यति चक्षुर्भ्यां तपसा दग्धकिल्बिषैः ॥
उपलभ्यति चक्षुर्भ्यां ज्ञानिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।
निःसृतस्तु भ्रुवोर्मध्यान्मेघमुक्त इवांशुमान् ॥
चरद्भिः पक्षिवल्लोके निर्द्वंद्वैर्निष्परिग्रहैः ।
योगधर्मेण कौरव्य ध्रुवमासाद्यते फलम् ॥
प्रादुर्भावं क्षयं चैव भूतस्य निधनं तथा ।
विधत्ते स्वतजो ब्रह्मा संक्षये च भवेत्तथा ॥
कर्मणः कर्मयोगज्ञो भूतेभ्यो नात्र संशयः ।
अविनाशाय लोकस्य धर्मस्याप्यायनेन च ॥
युगं द्वादशसाहस्रं सहस्रयुगसंज्ञितम् ।
एतद्ब्रह्मयुगं नाम युगानां प्रथमं युगम् ॥
सहस्रयुगयोरन्ते संहारः प्रलयान्तकृत् ।
सूक्ष्मं भवति लोकानां निर्विकारमचेतनम् ॥
तथा प्रलयमापन्नं जगत्सर्वं सनातनम् ।

ब्रह्म सपद्यते सूक्ष्मं निर्मितं कारणैर्गुणैः ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

प्राग्वंश श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण महामुने ।
आद्ययोर्युगयोर्ब्रह्मन्ब्रह्मप्राप्तस्य सर्वशः ॥

वैशंपायन उवाच ।

शृणु विस्तरशः सर्वं यन्मां पृच्छसि मेधया ।
उपपन्नेन मनसा दैवप्रत्ययसाधिना ॥
ऋद्धिं प्राप्तस्तु भगवान्योगात्मा ब्रह्मसंभवः ।
भूतानां बहुलत्वं च चकारेहेश्वरः प्रभुः ॥
स्थितो ब्रह्मासने ब्रह्मविक्षिप्तः सहसा प्रभुः ।
अचलेनैव भावेन स्थाणुभूतेन भारत ॥
रतश्च मोक्षविषये सर्वज्ञानमये पदे ।
यस्माद्दसहस्राणि भवन्ति न भवन्ति च ॥
ब्रह्मयज्ञं तु यजते योगाद्वेदात्मकं सदा ।
ब्रह्मणो विपुलं ज्ञानमैश्वर्यं च प्रजायते ॥

ततः प्रथममैश्वर्यं युञ्जानेन प्रवर्तितम् ।
ब्रह्मणा ब्रह्मभूतेन भूतानां हितमिच्छता ॥
यदा त्वाकाशमैश्वर्यं युञ्जानस्य प्रवर्तते ।
ब्रह्मणो ब्रह्मभूतस्य निर्विकारेण कर्मणा ॥
तदान्तरिक्षं सप्राप्तं निर्मलं ब्रह्म चाव्ययम् ।
संहारः सर्वभूतानां चराणां ब्रह्मवादिनाम् ।
ध्रुवमैश्वर्ययोगानां प्रतिपद्यन्ति देहिनः ॥
आकाशैश्वर्यभूतेन संयोगे ब्रह्मवादिनाम् ।
प्रवर्तमानमैश्वर्यं वायुभूतं करोति च ।
विकारैर्बहुभिः प्राप्तैः सपतद्भिर्महाबलैः ॥
एतैर्विकारैः संयुक्तैर्निरुद्धैश्च समन्ततः ।
ध्रुवमैश्वर्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मणः ॥
शरीरादभिनिष्क्रम्य आकाशेन प्रधावति ।
निरालम्बो निरालम्बानालम्ब्य मनसा ततः ॥
ऐश्वर्यभूतो भूतात्मा चरन्दिवि न दृश्यते ।
चक्षुर्भिर्बहुभिर्लोके पुरंदरसमैरपि ॥

B D5 6 G3 4 पूर्वे युगसहस्रान्ते (for °) B3 Cal ed ब्रह्मयोऽन्तकृत् D5 °धान्तक° (for °धान्तकृत्) — D3 om lines 904ᵇ 906ᵃ Ñ2 G3 4 om (hapl.) lines 905 — (L. 906) Ñ1 B2 D3 निर्मुक्त B3 4 Dn2 निमित्त (for निर्मित)

COLOPHON — Mention of the Epic Ds2 — Mention of Khila K1 V2 3 B Ds1 D1 3 4 — Sub parvan K3 4 V1 3 B Ds2 D1 3 5 6 G3 पौष्करम्, K3 पुष्करम्, Dn D4 Dn पुष्करप्रादुर्भाव — Adhy no K6 D1 91, V3 204, Dn 12, Ds2 203, D3 219, D4 199; G3 345 G4 340

(L. 907) D3 तपोधन (for महामुने) — G3 om the ref — (L. 909) D2 पूर्वं (for सर्वं) B1 D5 यन्मां त्वं परिपृच्छसि (for °) — (L. 910) K3 V3 D3 दैवप्रत्यक्षसाधिना (K3 °नाम्); D1 दैवप्रत्ययसंधिना (for °) — (L. 911) G3 बुद्धिं (for ऋद्धिं) Ñ3 विश्व, D2 4 योग (for ब्रह्म) — (L. 912) V1 3 सुबहुत्वं (for बहुलत्वं) G3 स चकार (for चकारेह) K1 4 चकारेह (K4 °म) महेश्वरः B3 चकार ईश्वर प्रभुः; D3 चक्र योगेश्वरः प्रभुः (for °) — G3 om line 913 — (L. 915) B Dn G3 स च (for सर्वं) — (L. 916) K1 3 D4 भवन्ति प्र, K4 Dn D2 5 6 प्रभवन्ति (for भवन्ति च) Ñ2 V1 3 B D3 D5 प्रभवन्त्युद्भवन्ति च C3 4 प्रभुवन्त्युत्पतन्ति च (for °) — (L. 917) K3 B3 D3 D4 यन्त्वा, K3 योगात्मा, D1 यज्ञान्ते (for यजते) B1 स ब्रह्मयज्ञं यजते (for °) K3 D1 6 वेदात्मकः, Ds1 विश्वात्मक (for वेदा°). — (L. 918) K4 Ñ3 V1 3 B Dn D3 D5 3 4 G3 4 प्रवर्तेते (for प्रजायते) — (L. 919) D2 प्रज्ञानेन (for युञ्जानेन) K1 5 D6 प्रकीर्तितम् (for प्रव°) — (L. 920) G3 om. lines 920ᵇ 921ᵃ D3 भूतानां हितकाम्यया (for °) — (L. 921) B1 om. lines 921ᵇ–922ᵃ D3 यजमानस्य (for युञ्जा°). K3 D2 प्रवर्तितम् (for °र्तते) — D3 om line 923 — (L. 923) V1 ब्रह्मणा ब्रह्मभूतेन (for °) D3 चेतसा (for कर्मणा) — (L. 923) Ñ2 V1 3 B3 D3 ब्रह्म निर्मलमव्ययम् (for °) — (L. 924) K4 वर्णानां, B3 Dn Ds2 D2 3 G4 नराणां (for च°) — (L. 925) V3 -भूतानां (for योगानां) D3 देहिनम् G3 4 योगिन (for देहिन) — (L. 926) K3 -समूहे, G3 भूतानां (for भूतेन) V3 D3 G4 संयुगे (for संयोगे) K1 V1 Dn D2 5 G3 संयुगे ब्रह्मवादिना (for °) — (L. 929) Cal. ed [पु]न सर्वशः (for समन्ततः) — (L. 930) D3 ध्रुवमैश्वर्यसंपन्न (for °) — (L. 932) K4 निरालम्बान्; Ñ3 V1 G3 °लम्बम्, D3 °लम्बे (for °लम्बान्) D1 4 आलम्ब्य, D3 नालम्ब्यो (for आलम्ब्य) — (L. 933) D3 भूतानां (for °त्मा) K3 भूतैर् (for चरन्) — (L. 934) B1 4 G3 4 लोके (for लोके) K3 D1 -शतैर् (for -समैर्) — (L. 935) K1 3 D1 4 अधीयन्ति, Ds1 विधीयन्ते (for त्वधी°)

ओंकारं ये त्वधीयन्ते मनसा ब्रह्मसत्तमाः ।
विभक्ताः सर्वकामेभ्यस्ते न पश्यन्ति साधवः ॥
एतद्धि परमं ब्रह्म ब्राह्मणानां मनीषिणाम् ।
अन्तश्चरति भूतानां विद्धि चेतनया सह ॥
एष शब्दो महानादः पुराणो ब्रह्मसंभवः ।
धातुभूतोऽक्षरः प्राप्तो वदन्त्येव द्विजातयः ॥
अरूपी रूपसंपन्नो धातुभिः सह संगतः ।
अन्तश्चरति भूतेषु कामकारकरो वशी ॥
ततः पूर्वमनुध्याय मनसा पूजयन्निव ।
वेदात्मकं तदा धर्मं चिन्तयन्तो मनीषिणः ॥
ब्राह्मणाः शुचयो दान्ता यशोऽयुक्तास्तदन्वयाः ।
ब्रह्मलोकं काङ्क्षमाणा वैष्णवं पदमुत्तमम् ॥
यस्य हेतोः क्रियाः सर्वाः कुर्वन्ति विगतज्वराः ।
न क्षेते प्रसवादाने भवमिच्छन्ति भारत ॥
माल्योपहारैश्च त्रिभिः प्रतिभानैश्च ये द्विजाः ।
यजन्ति परमात्मानं विष्णुं सत्यपराक्रमम् ॥
यजनं विक्रमं चैव ब्रह्मपूर्वाः प्रचक्रिरे ।
ब्रह्मा च वैष्णवं तेजो वेदोक्तैर्वचनैर्नृप ॥
ब्राह्मणैर्वेदविद्भिश्च ब्रह्मैर्ब्रह्मादिभिः ।
शुचिभिः कर्मुनिर्मन्त्रैः सत्यव्रतपरायणैः ॥
धातुभिर्मोक्षकाले च महात्मा संप्रदृश्यते ।
तदेव परमं ब्रह्म वैष्णवं परमाद्भुतम् ॥
रसात्मकं तदैश्वर्यं विकारान्ते प्रदृश्यते ।
घोररूपा विकारास्ते व्यथयन्ति महात्मनः ॥
सद्भावातीव तोयेन क्षुभ्यमाणो विचेतनः ।
ऊर्मिभिश्छाद्यते चैव शीतोष्णाभिर्विकारतः ॥
महार्णवगतश्चैव दह्यते न च सज्जते ।
मग्नाश्चैव महानद्यः सलिले नैव सीदति ॥
सीदमानश्च सलिले स शीते पात्यते बलात् ।
अज्ञानाच्छादनाचापि मुह्यमानो विचेतनः ॥
यत्रे प्रपद्यमानश्च तोयेन परिपिन्व्यते ।
शुक्लवर्णेन बहुना स्रोतसा भूर्भि सर्वशः ॥

V1 -यात्रिना (for सत्तमा) — (L 936) K1 2 विमुक्ता, K3 V3 D1 4 6 विमुक्ता (for विभक्ता) B1 G1 कर्मभ्यस् (for -कामेभ्यस्) K4 Ñ1 V3 B2 3 Dn Dn1 D2 3 5 G3 विमु(D5 °मु)क्ता सर्वकर्मभ्यस् (for °) Dn च (for न) — (L 938) D5 अन्ते चरन्ति भूतानां (for °) — (L 939) D4 एक (for एष) Ds V1 3 B1 D3 D1 पुराणे (for °णो) — (L 940) V1 क्षय (for ऽक्षर) — (L 941) B2 (marg as above) रूपसंपन्नो (for रूपस°) D5 चतुर्भि (for धातुभि) — (L 942) K1 भूतानां (for भूतेषु) Ñ2 वर्णी (for वशी) — (L 943) K3 D1 तत्र पूर्वम्, K4 D2 G1 पुनरश्चैवम्, Ñ1 V1 2 B Dn D4 (marg) G4 पुनरपूर्वम्, Cal ed तत परम् (for तत पूर्वम्) K3 D3 अभिध्याय (for अनु°) V1 मनसा पूजयन्निव, D6 °सा पूजयन्ति च (for °) — (L 944) K3 D3 चिन्तयन्ते (for °यन्तो) — (L 945) K3 यश शुभास्, D6 योगयुक्तास् (for यशोऽयुक्तास्) G3 तदाश्रया (for तदन्वया) D4 यत्र प्राप्ता सदान्वया, G2 युगयुक्तास्तदाश्रया (for °) — (L 946) Dn1 वैष्णव परम पदम् (for °) — (L 947) K1 2 4 V1 3 B G3 4 पद- (for यस्य) — (L 948) K2 D5 प्रभवादाने, K4 प्रसवादानैर् (for °दाने) — (L 949) Ñ3 V1 D5 विन्यादि, V3 शुचिभि, D6 स्तुतिभि (for च त्रिभि) B Dn D2 G3 त्रिभि(D4 चित्रै)र्माल्योपहारैश्च, D2 माल्योपकारैस्त्रिभि (for °) K1 3 B1 प्रतिभाणैश्च K3 Dn1 D2 °भावैश्च V1 °मानैश्च V3 B1 3 प्रतिमानैश्च (for °प्रतिभानैश्च) D3 भाव्य मानैर्द्विजातय (for °) — (L 950) B2 3 D3 पुष्णन्ति (for यजन्ति) D1 -परायणम् (for °क्रमम्) — (L 951) B2 3 G3 पुष्णाना (for यजन) D2 वैष्णव (for विक्रम) B1 Cal ed महात्मा स (for महापूर्वा) — (L 953) B2 Bom Poona Cal eds G(ed) ब्रह्म- (for वेद-) K1 2 D1 4 6 विद्भि (for विद्भिश्च) D3 ब्रह्मविद्भिश्च ब्राह्मणै (for °) — (L 955) K1 D2 धातुनिर्मोक्षकाले च (for °) Ds पश्यन्ते (for दृश्यते) G3 महाभाग प्रपश्यत (for °) — K4 om lines 956 957 — (L 956) D1 न वेद (for तदेव) K3 न वेद परम धर्म, D5 एतदेव पर ब्रह्म (for °) Ñ3 V2 3 Dn2 वैष्णव पदमुत्तमम्, Dn1 °व पदमुत्तमम्, D3 °व परम ध्रुवम्, (for °) — (L 959) V2 स्रोतेन (for तोयेन) — G4 om (hapl) lines 960 964 — (L 960) Dn विकारिव (for °रत) — (L 961) V1 3 D2 G3 सज्जते (for स°) — (L 962) K1 2 Dn D2 3 5 G3 मग्नश्चैव महानद्या (K1 D6 °द्या) (for °) — (L 963) K3 D1 सलिलै (for °ले) K3 D3 स सीदन्, K2 4 स शीत, Ñ2 B Dn2 स सीदत, D6 सीनाज्ञ (for स शीते) — (L 964) K1 Ñ2 V1 3 B1 Dn1 Dn2 D1 5 6 G3 आसनात् (for अज्ञ°) K3 आसनाच्छादनैश्चापि (for °) B2 G3 मुह्यमानो

ऊर्ध्वंज्योतिरवेक्ष्यश्च शुभ्रैः पीतैश्च छाद्यते ।
वारिपूर्णैः सुगम्भीरैर्विद्युद्भिरिव भासितैः ॥
एतैर्विकारैः संवृत्तैर्निरुद्धैश्चैव सर्वशः ।
ध्रुवैश्वर्यमथासाद्य सिद्धो भवति ब्राह्मण ॥
रसात्मकं तदैश्वर्यं जिह्वाग्रादभिनिःसृतम् ।
सहस्रधारं विततं मेघरत्नं समुपागतम् ॥
रसांश्च विविधान्योगान्स सिद्धः सृजते प्रभुः ।
धात्वर्थं सर्वभूतानां योगप्राप्तेन हेतुना ॥
तेजसो रूपमैश्वर्यं विकारैः सह वर्धते ।
आत्मनो विघ्नजननं स्वस्थो ब्राह्मणकारणे ॥
उग्ररूपैर्विकारैश्च हन्यते दण्डपाणिभिः ।
घोररूपैः सुगम्भीरैः पिङ्गाक्षैर्नरविग्रहैः ॥
नेत्रं समुद्धरन्भीमं जिह्वाग्रं चास्य विन्दति ।
भवन्ति युगपन्नादाञ्जृम्भमाणाः पुनः पुनः ॥
पुनरेव तदा भूत्वा बहुरूपास्तदाभवन् ।
नृत्यमानाः प्रगायन्ति तर्पयन्तो विशेषतः ॥
स्त्रीभूताश्च समं सर्वे युञ्जानाश्चावलम्बिरे ।
कण्ठेषु बहुरूपस्थाद्विप्रैश्चैव प्रलोभयन् ॥
मधुरैरभिधानैश्च व्याहरन्ति नमीतवत् ।
पतन्ति युगपत्सर्वे पादयोर्मूर्धभिर्नताः ॥
प्रसादं काङ्क्षमाणाश्च योगस्यान्तरविघ्नतः ।
बहुप्रकारं कथयन्नृत्यन्ति च रमन्ति च ॥
एतैर्विकारैः संवृत्तैर्निरुद्धैश्चैव सर्वशः ।
ध्रुवमैश्वर्यमासाद्य सिद्धो भवति ब्राह्मण ॥
तदर्चिष इवाभेया आदित्यस्येव रश्मयः ।
तेजोरूपकमैश्वर्यं जनिता जलबिन्दवः ॥
ज्योतींषि चैव संवृत्ता आकाशे गुणसंवृता ।
चरन्ति सततं लोके सूर्याचन्द्रमसोर्गतिम् ॥
चन्द्रसूर्यात्मकं दिव्यं ज्योतिष्मद्घनमुत्तमम् ।
एतद्विभ्राजते लोके कालचक्रं ध्रुवं चरम् ॥
अर्धमासाश्च मासाश्च ऋतुसंवत्सराण्यथ ।
क्षणा लवा मुहूर्ताश्च कलाः काष्ठास्तथैव च ॥
अहोरात्रप्रमाणं च निमेषोन्मेषणं तथा ।
ताराणां गतयश्चैव ग्रहाणां च विशेषतः ॥
अथ पार्थिवमैश्वर्यं विश्वारम्भसंभवम् ।
योगयुक्तास्त्वभिग्रस्ताः पात्यन्ते ह्यचलासनात् ॥

(for युज्य°) — D4 om (hapl) lines 967 969 — (L 967) G3 अवेक्ष्याञ्च (for °क्ष्यश्च) K4 B1 D3 शुभ्रै , Dn3 B3 G4 शुक्लैः (for शुभ्रैः) — (L. 968) D3 वायु (for वारि) G3 तोयदैः (for भासितैः) — (L 970) K4 Ñ2 V1 3 B Dn D3 D4 6 K3 4 ध्रुवमैश्वर्यमासाद्य (for °) D2 6 शुद्धो (for सिद्धो) G3 वै द्विज (for ब्राह्मण) — G3 om (hapl) lines 971–990 — (L 971) K1 3 जिह्वाग्रा (for °ग्राद्) — (L 972) Ñ3 सततं (for विततं) — (L. 973) K1 3 B Dn D3 5 G4 योगात् D61 सर्वान् (for योगान्) K6 4 Ñ2 V1 B1 4 Dn Ds2 D1 2 6 G4 स्र (for स्र) — (L. 974) V1 3 धात्वर्थे सर्वभूतात्मा (for °) — (L 975) K3 त्रिधाकारे प्रवर्तते (for °) — (L. 976) D6 °कारणे (for °णे) G4 स्वास्थ्य ब्राह्मणकारणम् (for °) — (L 977) B3 D6 G4 विरूपैश्च (for विकारैश्च) — (L 978) D3 रूप (for रूपैः) K2 घोररूप स गम्भीरैः (for °) — (L 979) D5 नेत्रे (for नेत्रं) K3 D1 समुद्वहन (for °द्धरन्) — (L 980) D3 युगपत्कुर्वन्ति नादान् (for °) D4 मज्जमाना (for जृम्भमाणा) — (L. 981) Poona ed G(ed) वायुरूपास् (for बहुरूपास्) — (L 983) K1 3 D1 (sup lin as above) चाश्रमे , B1 3 G4 च तत , D1 स्वाश्रम (for च समं) — (L 984) K4 Dn D3 4 कण्ठे तु , D6 (marg) कर्णेषु (for कण्ठेषु) — (L. 985) D3 व्याहरन्तो (for °रन्ति) — (L 986) Ñ3 मतात् , B3 युता (for मता) — (L. 987) D3 योगस्यान्ते द्यवि प्रत (for °) — (L 988) K4 D2 4 चरन्ति , Dn G(ed) तरन्ति (for रमन्ति) — (L 989) V3 एभिर् (for एतैर्) B3 बहुभिर् , D4 संवृतैर् (for संवृत्तैर्) B1 Cal ed एभिर्विकारैर्बहुभिर् (for °) — (L. 990) Ñ3 V1 3 हि द्विज , G4 वै द्विज (for ब्राह्मण) — Before line 991 D1 ins वैशंपायन — (L 991) Ds1 D2 G3 ज्ञेया (for [आ]भेया) K3 तदर्चिषवशा ज्ञेया (for °) — (L 992) D3 तेजोरूप समैश्वर्यं (for °) B D3 G4 जातास्ते (for जनिता) V1 3 Dn D2 4 (sup lin) 5 तेज (for जल-) — (L 993) B2 D6 ज्योतिषा (for ज्योतींषि) K3 संवृत्य (for °त्ता) G(ed.) आकाशमुपमगता (for °) — (L. 995) B1 घनम् , B3 गणम् (for घनम्) K4 Dn G3 4 ज्योति सघनमुत्तमम् , V3 ज्योतिसज्ञान° , D2 ज्योतिष्मद्धारमु° (for °) — (L 996) B1 3 Cal ed विराजते (for विभ्रा°) — (L. 997) K1 3 D1 4 5

अलोभाच्छिद्यते सद्यो वेपमानोऽनुकीर्त्यते ।
सीदते वसुधामध्ये भिद्यमानः पुनः पुनः ॥
भूताना बहुरूपैश्च अन्यैश्च तत्त्ववासिभिः ।
विपर्ययैर्युज्यते क्षिप्रं सक्षेपात्संप्ररुध्यते ॥
मूर्तिमद्भिश्च बहुधा धातुभिः स च हन्यते ।
शक्तितोमरनिस्त्रिंशैर्गदाभिश्चाप्यनेकशः ॥
असिभिः पात्यते चैव क्षुरधारैः सहस्रशः ।
भिद्यते चैव बाणाग्रैः सुतीक्ष्णैर्मर्मभेदिभिः ॥
एभिर्विकारैः सकलैर्निरुद्धैश्चापि सर्वशः ।
भूतैश्चैश्वर्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मणः ॥
ततः पार्थिवमैश्वर्यं निर्मुक्तस्य विकारतः ।
प्रादुर्भवति युञ्जाने समाधौ प्रलयं गते ॥
दिव्यं गन्धमवाप्नोति दिव्यार्थांस्ताञ्शृणोति च ।
दिव्यरूपैश्च पुरुषैर्भिद्यते न च छिद्यते ।
गच्छन्प्रकृतिनोऽनन्तः प्रधानात्मा क्षरन्निव ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततोऽन्यां धारणां गत्वा मनसा स पितामहः ।
ब्रह्मकर्मसमारम्भं निर्मुक्तेनान्तरात्मना ॥
सर्वाङ्गिधारणां कृत्वा मनसा प्रहसन्निव ।
ब्रह्मयोगेन योगज्ञः सृजते मनसा प्रजाः ॥
मनसा रूपसंपन्ना अप्सराः सृजते प्रभुः ।
नासिकाग्राश्च गन्धर्वान्सुचित्राम्बरवाससः ॥
तुम्बुरुप्रमुखान्सर्वांश्चित्रगोऽथ सहस्रशः ।
नृत्यवादित्रकुशलान्सुतालान्सामगीतये ।
ब्रह्मयोगेन योगज्ञः स्वयंभूर्भगवान्प्रभुः ॥
चारुनेत्रां सुकेशान्तां सुभ्रूं चारुनिभाननाम् ।
पद्मेन शतपत्रेण चारुणा सुविराजिताम् ।

भवन्ते (K3 D3 भवन्ते) वान्तराण्यथ (for ^{b}) — (L. 998) D3 कला काष्ठा (for कला काष्ठास्) — (L. 1001) G3 सविकार ससमवम् (for ^{b}) — (L. 1003) D6 (marg) योगयुक्तो विकारैस्तै (for ^{a}) K3 पात्यन्ते ह्यवरात्मनाद्, D3 पच्यन्ते ह्यवरात्मनाद् (for ^{b}) — (L. 1003) B3 Cal. ed लोके (for सद्यो) V3 s अलोकाच्छिद्यते लोके (for ^{a}) — (L. 1005) K1 s बल, V3 D3 वन, D3 बलि, G3 फल (for बहु) — (L. 1006) K3 युध्यते, D3 पाच्यते (for युज्यते) — After line 1006, K3 s Ñ3 B1 s D1 e ins

47** तत पार्थिवमैश्वर्यं सेव्यमानश्च सर्वतः ।

— B3 om lines 1007-1012 K9 om (hapl) lines 1009^a 1011^a — (L. 1109) K3 s Dn Ds1 D1 e पात्यते (for पात्यत) Ñ3 V1 s D6 तीक्ष्ण (for क्षुर) — D6 om (hapl) lines 1010-1011 — (L. 1010) D3 बाणौघै (for बाणाग्र) — (L. 1011) K4 V1 s B1 Dn D3 s s G3 + निर्दुर्जर, D1 सद्वृत्तै, D3 निरुद्धैर् (for सकलैर्) Dn सवृक्ष (for निरुद्धैश्च) — V3 om line 1013 — (L. 1013) K3 s D1 s नियुक्तस्य, D3 विमु (for निर्मु) — (L. 1014) K3 D1 e युक्तात्मा, Dn D3 समाने, D3 युञ्जानो (for °ने) — (L. 1015) Dn Bom Poona eds G(ed) दिव्य गन्धं समाप्नाय (Dn °ति) (for ^{a}) — (L. 1016) B1 s G3 + विविधैर् (for पुरुषैर्) Ñ3 भिद्यते न च भिद्यते, V1 s छिद्यते न स भिद्यत, D3 भज्यते न च भिद्यते (for ^{b}) — (L. 1017) K3 D1 गच्छता प्रकृतिं योग ; K4 Dn D3 गच्छन्सुकृतिना चान्त, D3 गच्छन्ति प्रकृतेरन्त, D3 गच्छन्न प्रकृतिं स्वा नु (for ^{a}) K3 D1 क्षय यान (for क्षरन्निव)

Colophon. — *Mention of the Epic* Ds1 — *Mention of Khela* K1 V1 s B D3 D1 s — *Sub-parvan* K1 s B3 s पौष्करप्रादुर्भाव, K3 Dn1 पुष्करम्, K3 V3 प्रादुर्भाव, K3 V1 B D3 D3 s e G3 पौष्करम्, Dn1 D1 पुष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* : K3 (marg) D1 93, V3 206, Dn 13, Ds1 204, D3 i 230, G3 346, G1 144

(L. 1019) Dn1 Ds1 D3 e Cal ed. समारम्भ (for °रम्भ) K3 s D1 विमुक्तेन, Cal ed निर्यु° (for निर्मु°) — G1 om line 1020 — (L. 1020) G3 सर्वां च (for सर्वाङ्गि) B1 D3 D1 धारण (for °णा) Ñ3 V1 गत्वा (for कृत्वा) V3 सर्वाङ्गि धारणं कृत्वा, D3 सर्वां धारणां गत्वा (for ^{a}) — (L. 1021) K4 Ñ3 B3 महात्म् (K4 °त्मा), Dn च प्रज्ञा, D3 प्रज्ञात्मा, D3 ब्रह्मस्थ (for योगज्ञः) — (L. 1022) K1 s B3 s Dn Ds1 D1 (marg as above) G3 चक्षुषा, D3 e G3 चक्षुषो (for मनसा) D3 मनसा (marg. चक्षुषा) रूपमापन्ना (for ^{a}) Ñ3 om lines 1022^b–1023^a — (L. 1023) Ds1 नासिकार्था, G3 °कायाद् (for °काग्राद्) K3 s D1 सुपक्षा, D3 संपन्नान् (for गन्धर्वान्) D3 नासिका प्राप्तुसपन्ना (for ^{a}) — (L. 1025) V3 गन्धर्वान्, D3 कुशला (for °लान्) K1 s B3 Dn D3 G3 + गीतिषु ; D3 गायने (for गीतये) Ñ3 सामगा गीतये यदा, V3 सामगा

धर्म्यां शुचिगिरं सेव्यां ब्राह्मीं मूर्तिमतीं श्रियम् ॥
ससृजे मनसा ब्रह्मा सम्यक्प्रोक्तेन चेतसा ।
भावयोगेन भूतात्मा सर्वप्राणभृतां नृप ॥
चक्षुषा रूपसंपन्ना. सृजन्सोऽप्सरसः प्रभुः ।
नासिकाग्राच्च गन्धर्वान्सुगाचः सुप्रजादितान् ॥
गानप्रभावं सचक्रे गन्धर्वाणां विशेषतः ।
अन्येषां चैव विप्राणां गानं ब्रह्मप्रभावितम् ॥
पद्भ्यां सृजति भूतानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च ।
नरकिंनरयक्षांश्च पिशाचोरगराक्षसान् ॥
गजान्सिंहांश्च व्याघ्रांश्च मृगांश्चैव सहस्रशः ।
तृणजातींश्च बहुधा भागहेतोश्चतुष्पदान् ॥
ये तु हस्ताभिखादन्ति कर्मप्राप्तेन हेतुना ।
हस्तेभ्यः कर्म स सृजन्मन्तव्यं मनसा तथा ॥
पायुना स विसर्गं च भूतानां सुखमिच्छताम् ।
उपस्थेन तथानन्दं पञ्चेन्द्रियसमाधिना ॥
हृदयादसृजत्प्राणो बाहुना पक्षिणस्तथा ।
अन्यानि चैव सत्त्वानि तैस्तैर्वैधैः पृथग्विधैः ॥
ऋषिं त्वङ्गिरसं चैव मुनिं ज्वलिततेजसम् ।
ब्रह्मवंशकरं दिव्यं व्यतिरिक्तषडिन्द्रियम् ॥
भृगोऽन्तरे जनयते योगाद्योगीश्वरः प्रभुः ।
ब्रह्मवंशकरं दिव्यं भृगुं परमधार्मिकम् ॥
ललाटदेशादसृजन्नारदं प्रियविग्रहम् ।
सनत्कुमारं मूर्ध्नश्च महायोगी पितामहः ॥
अभिषिक्तं च सोमं च यौवराज्ये पितामहः ।
ब्राह्मणानां च राजानं शाश्वतं रजनीचरम् ॥
तपसा महता युक्तो ग्रहैः सह पुर.सरः ।

स्साम गीयते (for ᵇ) — (L. 1026) V₃ सृजते मनसा ब्रह्मा (for ᵇ) — (L 1027) K₁ ₃ D₄ शुभ्रु पद्म , D₃ शुभ्रा चारु , D₆ (marg) शुभ्रं चारि , G₃ पूर्णचन्द्र , G(ed) शुभ्रू चन्द्र (for शुभ्रू चारु) K₃ शुभ्रू चारुतारानताम् (for ᵇ) — (L 1028) D₃ शुभ्र (for चारु) K₃ D₃ करेण (for चारणा) V₃ सुनिभूषिताम्, B₁ ₃ च जिराजि° , D₁ सुविराजता (for °षिताम्) — (L. 1029) K₄ B₂ Dn स्वक्षां , D₂ रम्यां (for धर्म्यां) D₃ ₄ स्वक्षां शुचिगिरां सेव्यां , G₃ ₄ रम्यां शुचिस्मितां सेव्यां (for ᵃ) — K₃ om lines 1030 1036 — (L. 1030) K₁ D₁ ₆ सोऽसृजत् , K₄ सृजते , B₁ ₃ G₃ असृजत् , D₃ स सृजत् (for ससृजे) — (L 1031) G₃ योगात्मा (for भूतात्मा) G₁ ₄ वर (for नृप) — (L 1032) B₃ Dn G₃ चक्षुषो (for °षा) V₁ ₃ D₆ सृष्ट्वा (for सृजन्) Ñ₃ ससृजे सोऽप्सरा प्रभु , D₃ सृजतेऽप्सरस पुन , D₆ असृजत्सोऽप्सरा प्रभु (for ᵇ) — (L 1033) सपक्षान् (for गन्धर्वान्) Dn 1 om Poona eds G(ed) सुकल्प (for °च) K₃ D₂ ₃ ₆ सुप्रज्ञ दिन , D₃ सुप्रभा(sup lin °वा)दितान् (for सुप्रजा°) G₃ असृजत्सस सादिन (for ᵇ) — (L 1034) K₁ D₈₁ D₃ प्रभावं , Ñ₃ D₂ °वा , D₂ Cal ed. °म (for °व) V₁ ₃ गानप्रभावा चक्रे च , D₈₁ D₆ गान प्रभाव (D₆ °वा) सचक्रे , D₃ गानप्रभावर्ण चक्रे , G₃ गानप्रभासा चक्रे वै (for ᵃ) Dn Bom Poona eds G(ed) अशेषत (for विशे°) — (L. 1035) K₁ अन्योन्य (for अन्येषां) G₃ ज्ञान (for गान) B₃ विप्र (for ब्रह्म) K₃ D₃ ₆ (marg) सुभावितम् , B₁ ₃ D₃ प्रकाशि° (for प्रभावि°) — (L 1038) K₃ विशेषत (for सहस्रश) — (L 1039) Ñ₂ D₃ बहुला (for °धा) — (L 1040) D₁ ₆ G₃ हस्तेन (for हस्ताभि) — (L. 1041) D₆ हस्तेन (for °भ्य) Ñ₃ सृजते , V₁ B₃ Dn D₆ ससृजे (for स सृजन्) B₁ हस्तेभ्य ससृजत्कर्म , D₃ °भ्य कर्मसमसृजत् , G₃ ₆ °न कर्म ससृजे (for ᵃ) K₃ सुरूप , G₆ कर्तव्य (for मन्तव्य). — (L 1042) K₄ विसर्गम् , Dn₂ °र्गं च (for °र्गं च) Ñ₁ वायूनामविसर्गं च , D₆ पायुना स विसर्गांश्च (for ᵃ) — (L. 1043) K₁ ₃ D₃ समानन्द Ñ₃ B₁ D₃ ₆ G₃ ₄ तदा° (for तथा°) K₃ उपस्थिने तदानन्दे , K₄ D₂ ₃ उपस्थ च (K₄ °स्थान) तदानन्द , Dn D₁ Bom Poona eds G(ed) उपस्थे (D₆ °स्थेन) तदा° , D₁ °स्थितवदानन्द D₁ (marg) °स्थान तथा नाद (for ᵃ) G₃ ₄ °समाधिमान् (for °धिना) — (L. 1044) V₁ ₃ B D₃ ता वै (for गावो) V₃ B₁ ₃ बाहुभ्या , D₁ °त (for °ना) — (L 1045) K₁ ₄ Ñ₂ V₁ B Dn₃ D₃ D₂ ₄ ₆ (marg) भजानि , K₃ आत्मना (for अन्यानि) D₃ सर्वाणि (for सत्त्वानि) K₃ विपर्ययैस्तै , K₄ तैस्तैर्योधै , V₁ ₃ तैस्तैर्देशै , D₆ तैस्त्रिदोषै (for तैस्तैर्वेधै) B₁ वेषैस्तैस्तै पृथग्विधै (for ᵇ) — (L 1046) Ñ₂ V₁ ₃ Dn D₃ ज्वलन (for ज्वलित) — (L 1047) K₄ B₁ om (hapl) lines 1047ᵇ–1049ᵃ Bom Poona eds. G(ed.) व्यतिरिक्त (for °रिक्त) — (L 1048) K₃ V₂ D₈₁ भृगो रन्तरे जनयते (hypermetric), K₂ °रन्तरजनयद् ; B₂ D₁ °रन्तरेण जनयद् (hypermetric), D₆ भृगोऽन्तरेण जनयद् (for ᵃ) K₃ V₁ B₂ ₃ Dn D₃ ₆ G₁ ₄ योगेश्वर (for योगी°) — (L 1050) K₃ ₄ Ñ₃ V₁ ₃ B Dn D₃ D₁–₃ ₅ ₆ G₁ ₄ मध्याद् (for देशाद्) K₃ D₁ दर्शनम् (for विग्रहम्) G₃ ₄ नारदं विग्रहप्रियम् (for ᵇ) — (L 1051) K₃ D₁ ₆ मूर्ध्नि

चचार नभसो मध्ये प्रभाभिर्भासयञ्जगत् ॥
स गात्रैर्मनसा योगान्भगवान्सिद्धिमागतः ।
सृष्टवान्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥
तत्र स्थानानि भूतानां योगांश्चैव पृथग्विधान् ।
व्यधत्त शतशो ब्रह्मा सर्वभूतपितामहः ॥
एष ब्रह्ममयो यज्ञो योगः सांख्यश्च तत्त्वतः ।
विज्ञानं च स्वभावं च क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ॥
एकत्वं च पृथक्त्वं च सम्भवो निधनं तथा ।
कालः कालक्षयश्चैव ज्ञेयो विज्ञानमेव च ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

श्रुतं ब्रह्मयुगं ब्रह्मन्युगानां प्रथमं युगम् ।
क्षत्रस्यापि युगं ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥
ससंक्षेपं सविस्तारं नियमैर्बहुभिश्चितम् ।
उपायैश्च कथितं क्रतुभिश्चैव शोभितम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एतत्ते कथयिष्यामि यज्ञकर्मभिरर्चितम् ।
दानधर्मैश्च विविधैः प्रजाभिरुपशोभितम् ॥
तेऽङ्गुष्ठमात्रा मुनय आदत्ताः सूर्यरश्मिभिः ।
मोक्षप्राप्तेन विधिना निराबाधेन कर्मणा ॥
प्रवृत्ते चाप्रवृत्ते च नित्यं ब्रह्मपरायणाः ।[7]
परायणस्य सगम्य ब्रह्मणस्तु महीपते ॥
श्रीवृताः पावनाश्चैव ब्राह्मणाश्च महीपते ।
चरितब्रह्मचर्याश्च ब्रह्मज्ञानेन बोधिताः ॥
पूर्णे युगसहस्रान्ते पूर्वं ये प्रलयं गताः ।
ब्राह्मणा वृत्तसंपन्ना ज्ञानसिद्धाः समाहिताः ॥
व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्योगात्मा ब्रह्मसंभवः ।
दक्षः प्रजापतिर्भूत्वा सृजते विमलाः प्रजाः ॥
अक्षराद्ब्राह्मणाः सौम्याः क्षरात्क्षत्रियबान्धवाः ।
वैश्या विकारतश्चैव शूद्रा धूमविकारतः ॥

च, K1 D2 s च मूर्ध्नि, Ñ2 V1 Dn1 सूर्या च (for मूर्धंश्च) — (L 1052) K1 D3 s Cal ed अभिषिच्य (for °षिक्त) K3 अभिषिच्यत सोम च, D1 s °कृष्णात्सोम च (for °) — B1 om (hapl) lines 1053 1058 — (L 1053) D3 D5 रजनीकरम्, Bom Poona eds G(ed) °भास्करम् (for °नचिरम्) — (L 1054) Da1 G(ed) ग्रह (for सह) K1 4 Dn D2 s निशाकर, h2 V1 s D2 पुरवर, D6 पुर सरम् (for °सर) Ds1 निर्जगाम ग्रहै सह (for °) — (L 1056) K2 4 D2 s अथातो (for स गात्रैर्) D5 अन्यान् (for योगान्) Dn1 स्वगात्रैर्भगवान्विद्वान् (for °) — (L 1057) K4 Dn D5 s सृष्टै, D2 सृष्ट्वा च (for सृष्टवान्) — (L 1059) K1-3 D2 s 6 व्यदधत्, B3 विदधे (for व्यधत्त) Dn D2 शोक (for भूत) — (L 1062) Cal ed सम्भव (for °वो) — (L 1063) G(ed) कालविद्या (for °क्षयश्च) D1 G(ed) ज्ञेदे (for ज्ञेयो)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds1 — *Mention of Adhy* K1 V1 s B D5 ,D1 s s — *Sub parvan* K1 2 4 Ñ1 V1 s B Dn D1 s s G3 पौष्करम् K3 पुष्करम्, D2 s s पौ(D1 पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* : K3 D1 94, V2 206, Dn 14, Ds1 205, D5 221, D4 201, G2 347, G4 345

(L 1064) D1 ब्रह्ममय, D5 (marg) °पुर (for °युग) D1 परम (for प्रथमं) — (L 1065) B1 s D2 D5 सत्वर (for [ब्र]ह्म प्रभो) — (L 1066) D2 ससंक्षेपं (for °स्तर)

V1 समंहार (for सविस्तारं) K3 D1 नियमैर्ब्राह्मणैः श्रुतम्, G2 °मै बहु चिन्तितम् (for °) — G4 om (hapl.) line 1067 — (L 1067) B D5 Cal ed [उ]व (for [प]ाय) V2 क्रतुभिश्चापशोभितम् (for °) — K2 om (hapl) lines 1068-1069 with the ref G4 om the ref — (L 1068) G4 चन्वितम् (for चर्चि°) — (L 1069) D5 बहुभि (for विविधै) — (L 1070) K3 अङ्गुष्ठमात्रा (for अङ्गुष्ठमात्रा) V1 s आयाता, D5 आवृत्ता, D1 (marg as above) आदित्या, Bom ed आर्दिता (for आदत्ता) — (L 1071) K4 धार्मिणा (for कर्मणा) — (L 1072) K2 D1 s निवृत्ते (for [अ]प्र°) K4 D2 s यज्ञ (for ब्रह्म) — (L 1073) K3 D1 s परायणा च, D5 D6 °णस्तु (for °णस्य) D5 संगम्या (for °म्य) — K1 2 4 D1 2 4 s om (hapl.) line 1074 — (L 1074) B2 D5 D2 G4 श्रीवृता (for °ता) Ñ2 V1 s श्राविता (Ñ2 सुवृता) मुनयश्च, D5 श्री(inf lin श्री)वृता पावनाश्चैव, G2 श्रीवृता ब्राह्मणाश्च (for °) — (L 1075) K1 s B3 G(ed) चरित, Cal ed चारित (for च°) B5 ज्ञानात् (for ज्ञानेन) K3 D1 बोधिता, D5 शोधिता (for बो°) — (L 1076) Ñ1 s B D2 D3 s G2 s प्रभावे (for पूर्वं ये) K1 s D1 s प्रभावे विलयं गता, Ñ2 प्रभावे प्रलयं गते (for °) — (L 1077) Bom Poona eds G(ed.) वित्त (for वृत्त) D5 ब्रह्मण्या वि(sup lin. वृ)त्तसंपन्ना (for °) Ñ2 सिद्धा वृद्धा, V2 G2 s ज्ञानवृद्धा (for °सिद्धाः) — (L 1078) Ñ2 व्यतिरिक्तेन्द्रियैर्विष्णुर (for °) — K2

श्वेतलोहितकैर्वर्णैः पीतैर्नीलैश्च ब्राह्मणाः ।
अभिनिर्वर्तिता वर्णाश्चिन्तयानेन विष्णुना ॥
ततो वर्णत्वमापन्नाः प्रजा लोके चतुर्विधा ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव महीपते ॥
एकलिङ्गाः पृथग्धर्मा द्विपदाः परमाद्भुताः ।
यातनायाभिसंपन्ना गतिज्ञाः सर्वकर्मसु ॥
त्रयाणां वर्णजातानां वेदप्रोक्ताः क्रियाः स्मृताः ।
तेन वा ब्रह्मयोगेन वैष्णवेन महीपते ॥
प्रज्ञया तेजसा योगात्तेन प्राचेतसः प्रभुः ।
विष्णुरेव महायोगी कर्मणामन्तरं गतः ॥
ततो निर्माणसंभूताः शूद्राः कर्मविवर्जिताः ।
तस्मान्नार्हन्ति संस्कारं न ह्यत्र ब्रह्म विद्यते ॥
यथाग्नौ धूमसंघातो ह्यरण्या मथ्यमानया ।
प्रादुर्भूतो विसर्पन्वै नोपयुज्यति कर्मणि ॥
एवं शूद्रा विसर्पन्ते भुवि कार्त्स्न्येन जन्मना ।
नासंस्कृतेन धर्मेण वेदप्रोक्तेन कर्मणा ॥
ततोऽन्ये दक्षपुत्रास्तु संभूता धर्मयोनयः ।
बलवन्तो महोत्साहा महावीर्या महौजसः ॥
पित्रा प्रोक्ता महात्मानो दक्षेणायज्ञकर्मणा ।
अन्तमिच्छाम्यहं श्रोतुं धात्र्याः पुत्रोऽनलो ह्यहम् ॥
ततो विधास्ये तत्त्वज्ञः प्रजानां विपुलं बलम् ।
विपुलत्वाद्धि क्षेत्राणां ममापि विपुलाः प्रजाः ॥
न तेषां दर्शयेद्देवी चक्षुषा रूपमात्मनः ।
प्रजापतिसुतानां वै विपुलं सारमिच्छताम् ॥
आत्मनो भावनिर्वृत्ते भाव्ये कृतयुगे तदा ।
जनित्री सर्वभूतानामण्डजानुद्भिदास्तथा ॥
सवेदजननी धात्री चेति मात्रा प्रचोदिता ।
अणुतां तनुतां चैव जन्तूनां कर्मभागिनाम् ॥

Colophon

D4 om lines 1079 1080 — (L. 1079) Ñ3 V1 3 B D3 G3 4 विपुला (for विमला) D3 मसृने विविधा प्रजा (for *) — (L 1080) K1 मक्षरा (for °राद्) K1 Ñ3 V1 3 Dn1 Ds3 D2 3 5 सैमवा (for -बान्धवा) K3 Ds1 D1 क्षत्रा (Ds1 °रा) क्षत्रियसंभवा (for *) — (L 1081) K3 D4 [अ]धिकारतद्, D4 विकारजाश् (for °तद्) V1 3 Ds3 D1 3 धर्मे (for धूम) — (L. 1085) D3 विशां पते (for महीपते) — (L 1086) Ñ3 D3 Cal ed द्विपादा (for द्विपदा) (L 1087) K1 2 D3 4 यातनाभि सुसंपन्ना (for *) Ds1 प्रभिज्ञा, D3 तितिक्षा, D4 क्षतिज्ञा (for ग°) — (L. 1088) K1 3 B3 D3-4 जातीनां (for जातानां) — (L 1089) K3 Ñ3 V1 3 B D3 D2 3 6 ब्राह्मण, Dn यो ब्रह्म G3 [ए]व ब्रह्म (for वा ब्रह्म) — (L 1090) B1 धैर्यसा (for तेजसा) Ñ3 B2 युक्ता, D5 युक्तम् G3 यत्नम् (for योगात्) K2 (before corr) स्मृत°, D3 प्रजा (for प्रभु) — (L. 1092) V1 3 निर्वाणं, D4 निर्याण, G3 धुमणि (for निर्माण-) — (L 1093) K1 3 Ñ3 V1 3 B3 3 D1 4-6 G4 सत्कार K4 सत्कर्म (for संस्कार) Ds3 तस्मान्नार्हति संस्कार (for *) B3 3 क्षत्रे (for ह्यत्र) K3 D1 क्षत्रं ब्रह्म च विद्यते (for *) — (L 1095) G3 Bom Poona eds G(ed) युञ्जन्ति (for युज्यति) D1 कर्मणा (for °णि) — (L 1096) K4 विमुच्यन्ते, Ñ3 B1 3 Dn D3 4 विसर्पन्तो (for °र्पन्त) V1 तेजसा, V2 कर्मणा (for जन्मना) — (L 1099) K3 D1 महारक्षा (for महोत्साहा) — (L. 1100) K3 D1 महाबेना (for °त्मानो) K1 4 D1 3 6 यज्ञ (for [अ]यज्ञ) K3 दक्षिणा याज्ञिया गिरा, Dn Ds1 D4 5 G3 4 दक्षिणा यज्ञकर्मणा, D3 दक्षेण यज्ञकर्मणि (for *) — (L 1101) B1 3 Ds1 D3 4 G3 4 सम्यग् (for अन्तम्) K3 धातु (for धात्र्याः) K1 2 6 B3 Dn Ds3 D1 4 G3 4 पुत्रा (for पुत्रो) K4 धात्र्याः पुत्रा बलान्वहम्, B1 धात्रा यत्रा-बलो ह्यहम् D3 धात्र्या पुण्याबलो ह्यहम्, D4 धात्र्या पुत्रो ऽबलो ह्यहम् (marg विलोक्यताम्) — (L. 1102) K4 विधाय (for °स्ये) G3 4 तत्त्वज्ञा (for °ज्ञः) D4 ततो विधाय तत्त्वज्ञा (for *) — D3 om line 1103 — (L 1104) K1 3 Ñ3 V1 3 D3 D1 3 4 दर्शन Dn D3 G3 4 दर्शयेद् (for °येद्) — (L 1105) K1 2 Ñ3 V1 3 B3 (marg) 3 Dn D1 2 3 6 विपुलासारम् B1 3 D3 Cal ed °लासानम्, G4 °ह घोरम् (for °लं सारम्) K4 विपुलासारमिच्छता (for *) — (L 1106) Ñ3 V3 Dn भावे, D3 5 भव्ये (for भाव्ये) — (L 1107) B1 D4 जननी (for जनित्री) K6 Ñ3 B Dn Ds3 D4-6 उद्भिजास् (for °दास्) D3 असृजन्त द्विजास्तदा G3 अण्डजानां ततो हिता (for *). — (L 1108) K1 3 V1 3 D3 D1 G4 सस्वेद D3 तां वेद- (for सवेद) Ñ2 D3 D3 चेति धात्रा, D3 चिन्त्यमाना (for चेति मात्रा) K3 प्रकीर्तिता (for प्रचोदिता) — (L. 1109) K1 D4 अण्डता K2 अत्र तां, V1 अन्तेता V3 अथैतां D1 अत्रैतां (for अणुतां) K2 अण्डतां चानुलों चैव (for *) V1 जनुषा, G3 जनित्री (for जन्तूनां) K1 3 D1 4 भाजिनाम्; B1 Dn

जनमेजय उवाच ।

साध्वहं श्रोतुमिच्छामि त्रेतायां ब्राह्मणोत्तम ।
यं ज्ञात्वा सर्वविद्यानां परं पश्येयमव्ययम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

दक्षस्तु पुनरालम्ब्य स्त्रीभावं पुरुषोत्तमः ।
योगाद्योगेश्वरात्मानं निषण्णो गिरिमूर्धनि ॥
सुजानुः पीनजघना सुभ्रूः पद्मनिभानना ।
रक्तान्तनयना कान्ता सर्वभूतमनोरमा ॥
दक्षः प्राचेतसस्तस्यां कन्याया जनयत्प्रभुः ।
देहाद्धि योगविधिना कन्याः पद्मनिभाननाः ॥
दक्षः पुरुषरूपेण स्त्रीरूपमपहाय च ।
वर्तते सर्वभूतानां कान्तः कान्ततरोऽभवत् ॥
ताः कन्याः प्रददौ दक्षः स्वयं प्राचेतसः प्रभुः ।
ब्राह्मदेयेन विधिना ब्रह्मप्राप्तेन भारत ॥
प्रददौ दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
सप्तविंशति सोमाय पत्नीहेतोः समाहितः ॥
दत्त्वा दत्त्वाथ ताः कन्या ब्रह्मभूतं प्रपश्यत ।
ब्रह्मणाप्युषितं पुण्यं समाहितमना मुनिः ॥
तप्यमानो मृगैः सार्धं चचार वसुधां नृप ।
तृणमूलफलैर्वृद्धो युद्धश्च तपसासकृत् ॥
मृगास्तु तस्य मोदन्ति फलं मोदन्ति ब्राह्मणाः ।
दीक्षिताः पुण्यकर्माणस्तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥
मरणमकाले कालज्ञः शरीराधिपतिर्मुनिः ।
कर्मयज्ञकृतां तात सिद्धिं पश्यति दृश्यणाम् ॥
दानमानप्रवीराश्च निरुद्वेगा निराश्रिताः ।
मृगैः सह जरां यान्ति सपत्नीकाः सपुत्रिणः ॥
ब्राह्मणाः स्तोत्रससिद्धा अभिजे प्रथमे पदे ।
ब्राह्मणाध्युषितत्वाच्च ब्रह्मक्षेत्रमिहोच्यते ॥
यतिभिः कर्मनिर्मुक्तैर्जितक्रोधैर्जितेन्द्रियैः ।
चरद्भिर्वसुधां नित्यैर्निष्किंचनपथैर्विभिः ॥

भोगिनाम्, D2 Poona ed घोगि° (for भो°)

Colophon om in D1 — *Mention of the Epic* D23 — *Mention of Khila* K3 V1 2 B D31 D5 — *Sub parvan* K1 3 4 Ñ2 V1 2 B D23 D2 3 5 6 G3 पौष्करम्, K2 D23 पुष्करम्, Dn1 पुष्करप्रादुर्भाव, D31 D4 पौष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K2 (marg) 95, V2 207, Dn 15, D31 206, D3 222, D4 293, G3 341, G4 346

(L 1110) K1 श्रेता च ब्रह्मणोत्तमम्, D2 त्रेतायां ब्राह्मणोत्तमात् (for °) — (L 1111) K2 3 D2 3 G1 4 यत् (for यं) K4 V1 D1 भूतानां (for विद्यानां). D5 यज्ञार्थं सर्वभूतानां (for °), V2 D3 पारं (for परं) Cal ed अव्यय (for °यम्) D3 परं पश्येदथाव्ययम्, D5 विद्यानां परमव्ययम् (for °) — (L 1113) D3 योगात्मनस्तथात्मानं, D3 योगाद्यो गेश्वरात्मा हि (for °) K2 निषण्णो, V3 B2 3 Dn D3 विपन्नो (for नि°) Ñ2 सानुषु (for मूर्धनि) — (L 1114) K2 D3 सुनासा (for °नु) K1 D3 सुभ्रूः (for सुभ्रूः) — (L 1115) D1 G3 मनोहरा, D5 द्विजे रता (for मनोरमा) — After line 1115, D5 ins

49** मनोरमा महाभागा चित्तापानामलक्षणा ।

— (L 1116) Dn2 D31 जनयत् (for °यत्) K3 D2 कन्या मानवप्रभु (for °) — (L 1117) Dn D2 3 देहार्थं (for °द्धि) G1 4 निर्भेदाना (for निभानना) — (L 1118) K2 दक्षस्तु पुनरेव तत् (for °). D2 अपहार्यं (for °हाय) — (L 1119) V1 D1 D3 4 कान्तात् (for कान्त) — (L 1121) D5 प्रह्वादो देव विधिना (for °) D1 G3 4 देवता (for भारत). — (L 1122) D4 ददौ स (for प्रददौ) — (L 1123) K3 पत्न्योऽरिष्टनेमिने (for °) — (L 1124) K2 4 V1 3 B2 D3 D2 4 6 प्रपत्त च, Ñ2 °त्त तु, B2 D1 °त्ते (for °त्त) K3 B1 Dn G3 4 ब्रह्मक्षेत्रं प्रपत्त च, D2 °क्षेत्रे प्रयुज्य च (for °) — G3 om (hapl) lines 1126-1130 — (L 1127) G(ed) युद्धः (for वृद्धः) — (L 1128) K1 2 [illegible] नस्तस्य (for तु तस्य) Cal ed चरितं (for मोदन्ति) D2 तथा; D2 कर्मिन् (for फलं) — (L 1130) Dn D2 3 शरीरादि° (for °राधि-) D2 नृप (for मुनिः) Cal ed शरीराधिपतेर्मुनि (for °) — (L 1131) D2 तां च, D3 तां तु (for तात) K2 D3 कर्मयज्ञकृतां तां (D2 °तं कर्म); V2 धर्मयज्ञकृता सिद्धि (for °) V1 2 D3 D2 ०० पश्यन्ति; G3 G4 पश्यन्ति (for पश्यति) K2 दृश्यणा (for °णाम्). K1 3 4 D1 सिद्धिं पश्यन्ति दृश्यणाम्, Ñ2 यां पश्यन्ति दृश्यणाम् (for °) — (L 1132) K4 प्रवीराश्च, Ñ2 V2 प्रवीराय (for प्रवीराश्च) K2 D3 निरुद्वेगा (for °द्वेगा) K2 निराश्रिता (for °श्रिताः) D2 निरुद्विग्ना निराशिषः; D2 °ग्ना निराश्रयाः (for °) — (L 1133) K2 सपुत्रिका, Ñ2 V1 2 B1 2 D2 3 सपुत्रिणः, Dn सपत्निकाः, D2 सपुत्रका (for °त्रिणः). — (L 1134) D2 सुभित्रे (for अभिजे) Ñ2 V1 2 अभित्रे प्रथमे पदे (for °) — (L 1137) V2 दीप्तैः (for नित्यैः) B Dn D2 3 4 5 अकिंचन (for निष्कि°) K2 Ñ2 V1 2 D2

या प्रजा पूर्वमारूढा मानसी ब्रह्मचारिणी ।
सैवैषा व्यक्तिमापन्ना स्वभावादुरुविक्रमा ।
व्यक्ताव्यक्तगतिश्चैषा कालधर्मान्महीपते ॥
स्थावरा जङ्गमाश्चैव स्थूलाः सूक्ष्माश्च भारत ।
कालयोगेन योगज्ञ भवन्ति न भवन्ति च ॥
एताश्चैताः प्रजाः सर्वा दक्षकन्यासु जज्ञिरे ।
कश्यपेनाव्ययेनेह संयुक्ताः कालधर्मणा ॥
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वे च समरुद्गणाः ।
नागाश्चानेकशिरसः साध्या ये पन्नगास्तथा ॥
गन्धर्वाः किंनरा यक्षाः सुपर्णाश्च तथापरे ।
गरुत्मान्सह यक्षैश्च किंनराश्च सुवाससः ॥
गावः पशुगणैः सार्धं नराश्च वसुधाधिप ।
धराधराश्च वसुधा धातारश्च धराधराः ।
गजाः सिंहाश्च व्याघ्राश्च हयाः पक्षधरास्तथा ॥
खड्गा विषाणिनश्चैव वृषभाश्च मृगास्तथा ॥
चतुर्विषाणा नागेन्द्राः पद्माभा वर्णतः शुभाः ।
सर्वलक्षणसंपन्ना प्राणिनः कामरूपिणः ॥
तथान्यैस्तथागात्रैस्तैः शीलैस्तैः पराक्रमैः ।
मुनयः पुनरुद्भूता धर्मक्षेत्रे सनातने ॥
क्षेत्रज्ञा मानुषे लोके धर्मिणो वेदगोचराः ।
यज्ञोद्भूताः सुराः सर्वे दिवि लोके प्रतिष्ठिताः ॥
ये चान्ये तपसा सिद्धा गृहस्था मनुजाधिप ।
ब्रह्मचर्येण संसिद्धाः परिचर्यां गता गुरोः ॥
ये च योगगतिं प्राप्ता. सिद्धिहेतोर्महीपते ।
क्लेशाधिकैः कर्मजन्यैर्वृत्तिं लप्स्यन्ति ये द्विजाः ॥
शिलोञ्छवृत्तयः श्रान्ता सपत्नीका दृढव्रताः ।
सर्वे त्वेते दिविचरा भवन्ति चरितव्रताः ॥

Colophon

G3 ins. अकिंचनपथैषिण (V3 °दैषिण, G3 °द्दिविभि) (for °) — (L. 1138) Ñ3 V2.3 B1 Dn Ds2 D6 G3 सर्वम् (for पूर्वम्) D2 या प्रजा सर्वदा भूता; D3 या प्रजा सर्गमारूढा (for °) — (L. 1139) Ñ3 V1.2 सा चैषा, G1 नैष्ठिका (for सैवैषा) Dn सर्वम् (for व्यक्तिम्) D3 स्वभावादुरुवि-क्रमात् (for °) — After line 1139, K3.4 Ñ2 B2.3 Dn Ds1 D1.2.4.5 G3 ins.:

40** अव्यक्ता व्यक्तिमापन्ना स्वभावादुरुविक्रमा ॥

[D1 देवैषा (for अव्यक्ता) K3 D1 व्यक्ताव्यक्तमयासना B3 अपक्ता व्यक्तिसमा° (for °) K4 Ñ2 1.2 D3.4.5 स्वभाव (for °वाद्)]

— (L. 1140) D1 om. line 1140[a] K1.2 D4 सर्वैवैषा, V1 B2 गतिश्चैव, B3 गतिस्त्वेषा, Dn गतिरेषा; D6 गार्भैषा (for गतिश्चैषा) K4 D3 Cal. ed. व्यक्ताव्यक्त गतिन्यै (K4 °रपे च; Ds1 °द्व्यक्तगतिरेषा; D2 °व्यक्ते गतिस्त्वेषा, D5 व्यक्तव्यक्तिगताः स्वेषा (for °) D3 G5 धर्मे (for धर्मान्) — (L. 1142) K3 D4 वेगन (for -यो°) B2.3 D1.2 G3 कालज्ञा (for योगज्ञा) K6 हि (for न) — (L. 1143) K1.2 V1.3 D2 कन्याश्च; G3 कन्यासु हि (for कन्यासु) K3 K3 D1 दक्षकन्या व्यजायन्त (for °) — (L. 1144) D2 कालेन महता तास्तु (for °) — (L. 1145) K1.4 Dn D3 G1 त्रिवेदेवाः; D1 विश्वे चैव (for विश्वे च स°) G1 विश्वे च मरुतां गणाः (for °) — (L. 1147) K3 राक्षसा; D1 पन्नगा (for किंनरा) — (L. 1148) Dn1 सुरासुरा D6 G3 ins. सवासवा (for सुवाससः) — (L. 1150) K4 V1 B2 Dn D1.2 (inf. lin.) G3 चराचराश्च V3 B1 D5 धाराधराश्च, D1.2 धराधराः; G3 °धराः (for °धराश्च) Dn1 G3 धर्मधराः, D6 धातवश्च (for धातारश्च) D2 नराधिप (for धराधराः) — (L. 1152) G3 ins. खगा (for खड्गा) D3 पद्मवर्णनिभा शुभा (for °) — (L. 1154) V3 संपूर्णा (for संपन्ना) — (L. 1155) K4 तथान्यैस्तैः (for तैः शीलैस्तैः) — (L. 1156) K3 यज्ञे (for क्षेत्रे) D1 धर्मक्षेत्रे सनातने (for °) — (L. 1157) K3 मानसाः; K4 Ñ3 V1.3 B Dn D1.2.6 G3.4 मानसे (for मानुषे) D2 Cal. ed. क्षेत्रज्ञमानसे (Cal. ed. °से) लोके (for °) G4 पारगा (for गोचरा) D1 धर्मिष्ठा वेदगोचरे (for °) — (L. 1159) K3 शुभा (for सिद्धा) — (L. 1160) G3 गुरौ (for गुरोः) — (L. 1161) K4 सिद्धा योगं (for सिद्धिहेतोः) — (L. 1162) लप्स्यन्ति (for लप्स्यन्ति) — (L. 1163) K1.2.4 D3.4 G3 शान्ता; K4 D2 सर्वे, G3 Bom. Poona eds. G ed.) श्रान्ता (for श्रान्ता) — (L. 1164) B3 सर्वेऽत्र ते, D6 ते च सर्वे (for सर्वे त्वेते) K3 D1 सर्वे च ते द्विजवरा (for °)

COLOPHON. — *Mention of the Epic*: Ds2 G3. — *Mention of Khila*: K2 V1.3 B Ds1 D1.4. — *Sub-parvan*: K1.2.4 Ñ3 V1.3 B D5 D2.3.4.5 G3 पौष्करम्, K3 Ds1 D2 पुष्करम्; Dn2 D6 पौ° (D6 पु°)ष्करप्रादुर्भाव. — *Adhy. name*: K3 96, V3 209; Dn 16; Ds1 207; D1 95;

वैशंपायन उवाच ।

पितामहं पुरस्कृत्य मेरुशृङ्गे समाहिताः ।
जटाजिनधरा विप्रास्त्यक्तक्रोधा जितेन्द्रियाः ॥
पर्वतान्तरसंसिद्धे बहुपादपसंवृते ।
धातुसंरञ्जितशिले समे निस्तृणकण्टके ॥
त्रयाणां ब्रह्मवेदानां पञ्चस्वरविराजिते ।
ब्रह्मयज्ञपरा नित्यं नित्यं ब्रह्महिते रताः ।
एकमेवाग्निमाधाय सर्वे ब्राह्मणपुंगवाः ।
विभिदुर्मन्त्रविषये सुसमाहितमानसाः ॥
त्रिधा प्रणीतो ज्वलनो मुनिभिर्वेदपारगैः ।
अतस्ते त्रित्वमापन्ना यद्वैकस्त्रिविधः कृतः ॥
एक एव महानग्निर्बहुविधा संप्रवर्तते ।
स्वधाकारेण मन्त्रज्ञा मन्त्राणां कार्यसिद्धये ॥
स्वयं च दक्षः संप्राप्तो भगवान्भूतसत्कृतः ।
ब्रह्मा ब्राह्मणनिर्माता सर्वभूतपितामहः ॥
दण्डी चर्मी शरी खड्गी शिखी पद्मनिभाननः ।
अभवन्नष्टसंतापो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
यजते पुष्करे ब्रह्मा मेधया सह संगतः ।
इन्द्रप्रोक्तानि सामानि गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ॥
घृतं क्षीरं यवा व्रीहिः सर्वं परमकं हविः ।
वेदप्रोक्तं भवेत् न्यस्तं कल्पितं ब्रह्मणः पदे ॥
निर्मथ्यारणिमाग्नेयीं शमीगर्भसमुत्थिताम् ।
स ब्रह्मा प्रथमं तस्मिन्नग्निमन्त्यं प्रवर्तयन् ॥
न ह्यन्यद्विहितं द्रव्यं यथाग्निर्यज्ञकर्मणि ।
प्रवर्तयेद्विभागैर्यो हुतवह्न्यमयं बलम् ॥
फलानि तैः प्रयुक्तानि हुतानि विततेऽध्वरे ।
प्रयुञ्जते प्रयोगज्ञा मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥
षण्मासाश्चतुरो वेदान्सरभाषे बृहस्पतिः ।
ब्रह्मघोषो ब्रह्मणो यज्ञे परया वर्णसंपदा ॥
शिक्षास्वरसमेतया मधुरया समन्ततः ।

D3 233 D4 203, G1 349, G4 317

(L 1166) D3 चराजिन (for जटा°) D3 नित (for त्यक्त) — (L 1167) D23 रूपादि (for पादप) V2 सेविते (for संवृते) K4 D1 बहुरूपोरुसंवृते (for °) — (L 1168) D3 धातुभी (for धातुस) K3 D1 धातु संरञ्जिते शैले (for °) D3 संकटे (for कण्टके) — (L 1169) K1 Ñ3 V1 B1 D1 विराजितम्, K1 °जिते, G1 °जिता (for °जिते) D3 सप्तस्वरविराजिता (for °) — (L 1170) N1 सत्र (for ब्रह्म) B2 D3 G1 Cal ed G (ed) ब्रह्म (for ब्रह्म) — (L 1171) D3 Bom ed G(ed) एक (for एकम्) G1 एवमेवाग्निमाधाय (for °) — (L 1173) K1 त्रिधा प्रणीते ज्वलने (for °) — (L 1174) K4 Ñ2 V1 B Dn D1 G1 सत्वम् (for त्रित्वम्) D3 सततं त्रित्वमापन्नो (for °) K3 D1 पावकस (for यद्वै°) — (L 1175) K3 B1 Ds D1 G1 संप्रवर्तत (for °र्तते) — (L 1176) D3 स्वाहाकारेण (for स्वधा°) K1 D3 मन्त्रज्ञो, D Dn D1 G1 °ज्ञ (for °ज्ञा) D3 Cal ed स्वाहाकारेण धर्म(D [marg] मन्त्र)ज्ञ (for °) — (L 1177) B1 [इ]हाप्त (for दक्ष स) K1 (before corr) भावन (for संप्रा) — (L 1178) K3 ब्रह्म (for निर्माता) — (L 1179) D1 दण्डी खड्गी, D1 च खड्गी च (for शरी खड्गी) K1 दण्डी च चर्मी खड्गी च, K3 दण्डी चर्मी च खड्गी च (for °) D3 खड्गी (for शिखी) — (L 1180) D3 नष्ट (for °नष्ट°). — (L 1181) G1 सुख (for सहे) — (L 1185) K1 समभिलाम् (for समुत्थि°) — (L 1186) K3 D1 परम (for प्रथम) K1 V3 D3 प्रवर्तयन् (for °यत्) — (L 1187) K1-3 V3 [अ]न्य, K1 B1 Dn D1 [अ]न्य, Dn1 Cn (अ)न्य (for [अ]न्यद्) G1 न ह्यन्यविहितं द्रव्यं (for °) — (L 1188) K3 D1 प्रवर्तयद्, K1 D1 प्रवर्तये, B2 D1 प्रवर्तयद्, G3 निवर्तयेद् (for प्रव°) K3 D1 प्रवर्तितं रचिभागैर् (for °) K1 L1 Dn D1 समयं (for द्रव्य°) K3 Ñ3 V1 B1 (marg) D3 परम्, K3 B3 G1 यसिम् D3 लिङ्ग (for बलम्) G1 हुतं हव्यमयं बलिम् (for °) — (L 1189) G3 प्रयुक्तानि (for प्रयुक्तानि) G3 युञ्जते (for ञ्जते) — (L 1190) B1 G1 Cal ed विशेषज्ञा (for प्रयोगज्ञा) — G3 om line 1191 — (L 1191) K1 D1 (marg) षण्मासाद्, N1 B1 D1 षड्मासा, Ñ3 (also) मासाद्. D3 पर्याप्तं (for षण्मासाद्) Ñ3 ता (for सा) — (L 1192) D3 ब्रह्मणो (for °घो) V1 मासादिद्, D1 G1 Cal ed ब्रह्मणे (for °णो) K3 ब्रह्मणो ब्रह्मवत्सपु. V3 ब्रह्मघोषव्रतादिषु. Dn °णो विप्रे यज्ञ, D3 °घो ब्राह्मणो यज्ञ (for °) V1 L Dn Dn D1 G1 यज्ञ, Dn1 यज्ञ (for यज्ञे) — K1 D1 om lines 1193–1194 — (L 1193) D1 समेतायां (for °या) D1 मधुरायां (for °या) — (L 1194) K1 L1 Dn D1 सभाया; Ñ3 V3 समायां; B1 सभायां (for सभाया) K3 सानुस्वारसमाया. D1 °स्वरसमाया (for °)

सानुस्वरितरागायाः सरस्वत्याः प्रभाषते ॥
तेन ब्राह्मणशब्देन ब्रह्मप्रोक्तेन भारत ।
विभाति स मखो व्यक्तं ब्रह्मलोक इवापरः ॥
मखो ब्रह्ममुखोत्तीर्णो ब्रह्मशब्देरनामयैः ।
प्रयोगैः सम्प्रयुक्तस्य जल्पन्निव स वर्धते ॥
समिद्भिः सोमकलशैः पात्रैश्चैव सविस्तरैः ।
यवैर्व्रीहिभिराज्यैश्च पूर्णैश्च जलभाजनैः ॥
क्रमप्राप्तैश्च वसुभिः कर्मभिश्चापराजितैः ।
गोभिः पयस्विनीभिश्च परिवत्सैश्च कोमलैः ॥
ब्रह्मवृद्धो वयोवृद्धस्तपोवृद्धश्च भारत ।
ब्रह्मज्ञानमयो देवो विद्यया सह संगतः ॥
मानसैश्च क्रियामूर्तिर्ये च भूताः स्वयं नृप ।
ब्रह्मा जुहोति तांस्तस्मान्मरुद्भिः सहितस्तदा ॥
तेजोमूर्तिधरे रूपेन च तत्कर्मणा स्पृशत् ।
वेदप्रोक्तेन विधिना सर्वप्राणभृतां नृप ॥
निर्मथ्यारणिमाग्नेयीं शमीगर्भसमुत्थिताम् ।
यजते क्रतुना पूर्वमग्निष्टोमेन स प्रभुः ।
सदस्यैस्तत्सदो व्यक्तं शुशुभे यज्ञकर्मणि ।
जल्पन्ति मधुरा वाचः सानुस्वाराः क्रियान्ततः ॥
कर्मभिश्च तपोयुक्तैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।
सूर्येन्दुसदृशो राजन्विरराज महाक्रतुः ।
ब्रह्मघोषेण महता ब्रह्मनाद इवापरः ॥
वसुधामिव संप्राप्ते सर्वैरेव दिवौकसैः ।
वेदवेदाङ्गविद्भिश्च विनीतैर्ब्रह्मवादिभिः ।
गतागतैस्तपःश्रान्तैः स्वर्गलोके महीयते ॥
ज्वलद्भिरिव विप्रेन्द्रैस्त्रिभिरेवाध्वरेऽग्निभिः ।
ब्रह्मलोक इवाभाति ब्रह्मणः स महाक्रतुः ॥
इन्द्रप्रोक्तानि सामानि गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
वचनानि प्रयुक्तानि यजूंषि विततेऽध्वरे ॥
तपःश्रान्ता ब्रह्मपराः सत्यव्रतसमाहिताः ।
आययुर्मुनयः सर्वे मनोभिः श्रोत्रवादिभिः ॥
होता चात्राभवद्राजन्ब्रह्मत्वे च बृहस्पतिः ।

D2 सारस्वत्यां, Dn G3 °स्वत्या (for °स्वत्याः) V3 प्रतापते, Dn1 प्रकाशते (for प्रभाषते) — (L 1195) V3 मुखेन (for प्रो°) — (L 1196) K3 D2 मुमुखो (for स मखो) Ñ2 (marg as above) नित्य (for व्यक्त) — (L 1197) V3 सखा ब्रह्मसखात्तीर्णो, Cal ed मुखैर्ब्रह्मा मखोत्तीर्णो (for °) K1-3 D1 4 निरामयै (for अना°) — (L 1198) Cal ed -युक्तैश्च (for युक्तस्य) D3 5 G3 ज्वलन् (for जल्पन्) B1 Bom Poona eds G(ed) विवर्धते; Cal ed प्रवर्तते (for स वर्धते) — (L 1199) G1 तोय (for सोम) K3 V1 Dn Ds D2 3 बर्हिश्चैरे, V1 B3 हविश्चैरे, Bom Poona eds G(ed) बर्हिःस्तरैः (for सविस्तरैः) Ñ2 B1 3 D3 G3 4 पात्रैश्च बहुविस्तरैः (for °) — (L 1200) V3 D1 चार्वैश्च (for आज्यैश्च) K3 D1 द्रव्यपूर्णैश्च सौहित्यै (for °) — (L 1201) Dn क्रमै (for क्रम) K3 4 V3 B1 2 D3 D1 3 5 6 G3 पशुभि, B3 पश्यद्भि, G4 बहुभि (for वसुभि) K1 Ñ2 V1 D2 कर्मप्राप्तैश्च पशुभि (for °) K4 B2 3 Dn [अ]पराजितै, Ñ2 V1 2 B1 D3 D2 5 6 G3 4 पराजितै, D3 पराक्रमै (for [अ]पराजितै) — (L 1202) K1 Ñ2 V2 3 B1 D2 पारिवत्सैश्च, K3 पारिवासैश्च D3 D4 पारिवशैश्च, D3 पारिवर्हैश्च, Bom ed G(ed) परिवत्सैश्च, Poona ed परिवेशैश्च (for °वत्सैश्च) K4 D2 परिवत्सैश्च केवलै (for °) — For line 1203, K3 D1 subst

50** ब्रह्मवृद्धा वयोवृद्धास्तपोवृद्धाश्च भारत ।

— (L 1204) Ñ2 दिव्यो (for देवो) — (L 1205) K3 V3 D3 -मूर्तैर्, Ñ2 -मूर्तैर्; Cal ed मूर्ता (for मूर्तिर्) — (L 1206) D3 ता-सर्वान् G3 तस्मात् (for तांस्तस्मात्) — (L 1207) G4 मूर्तिधरो (for °धरेद्) K1 3 4 Ñ2 V1 2 D3 D4 G4 स्पृशन् (for [अ]स्पृशन्) — (L 1208) Ñ2 Dn D1 वर (for नृप) — (L 1209) V1 Dn -समुत्थाम्, G2 4 समाहित (for समुत्थिताम्) K4 B3 D3 शमीगर्भं समुत्थित (for °) — (L 1210) Bom Poona eds G(ed) क्रतुना यजते पूर्वम् (for °) — (L 1211) Dn1 सदस्यैस्तु, D3 °स्यतत् (for °स्यैस्तत्) — (L 1212) G3 ज्वलन्ति (for जल्पन्ति) Ds1 वाणी (for वाचः) D3 जल्पन्ते मधुरा वाच (for °) B3 सानुस्वरैर्यथान्तथा (for °) — (L 1218) D6 ब्रह्म (for स्वर्गे) K4 V1 महीयते (for °यते) D3 स्वर्गलोकाग्मदीं गतै (for °) — (L 1219) त्रिप्रेन्द्रैस (for विप्रेन्द्रैस्) — G3 om lines 1220-1224 Ñ2 om line 1120° — (L 1221) ब्रह्म (for इन्द्र) K3 V3 B1 2 D3 D5 G4 गायन्ति (D3 सामानि) ब्रह्मवादिन (for °) — (L 1223) B1 D3 G(ed) तपःशान्ता (for °श्रान्ता) K3 व्रत (for ब्रह्म) K4 D1 -परा हिता, K3 Ñ2 V3 B2 D3 -परायणा (for समाहिता) — (L 1224) D3 आवभुर् (for आययुर्) G4 तत्त्व (for श्रोत्र°) D2 वचोभि श्रौतवादिभि (for °) — (L 1225) D6 चात्रा (for चात्र) V2 Dn3 ब्रह्मा चैव (for ब्रह्मत्वे च) — (L

सर्वधर्मविदां श्रेष्ठः पुराणो ब्रह्मसंभवः ॥
यजमानश्च यज्ञान्ते विष्णोः पूजां प्रयुज्य च ।
अदित्याः पश्चिमे गर्भे तपसा समृते नृप ॥
पदं विष्णुरजो ब्रह्मा निर्द्वंद्वो निष्परिग्रहः ।
यतः पदसहस्राणि भविष्यन्त्युद्भवन्ति च ॥
अवच्यं चाप्रमेयं च व्यतिरिक्तं च कर्मभिः ।
आत्मापि यस्य मुनयो भवन्ति निष्परिग्रहाः ॥
परिग्रहाश्च विषया दोषप्रासा महीपते ।
दोषाश्च युगपत्सर्वे छादयन्ति मनोबलात् ॥
इन्द्रियग्रामविषये चरन्तो निष्परिग्रहाः ।
परिग्रहं शुभं धर्ममविद्यालक्षणं नृप ॥
विद्यालक्षणसंयोगाच्च मनश्छाद्यते नृप ।
यदि चेन्मुनिशब्देन गृह्यते ब्रह्मादिभिः ॥
वेदविद्याव्रतस्नातैर्नियतैः कुरुसत्तम ।
दिवि लोकः सतां स्थानं लोकानां लोक उच्यते ॥
यत्र देवा हव्यपुष्टा न क्षयं यान्ति भारत ।
यजमानश्च भागैः स्वैः कर्मप्राप्तोदिते पदे ।
मोदते सह पत्नीभिर्विज्वरो वसुधाधिप ॥
यज्ञावसाने शैलेन्द्र द्विजेभ्यः प्रददौ प्रभुः ।
ददौ च सर्वभूतानां निर्मलेनान्तरात्मना ॥
स शैलं सर्वगात्राणि परस्परविशेषिणः ।
न शेकुः प्रविभागार्थं भेत्तुं मर्मोशमैरपि ॥
ततस्ते ब्राह्मणगणा निपेतुर्वसुधातले ।
श्रमेणाभिहताः सर्वे विवर्णवदना नृप ॥
सुपार्श्वो गिरिसुल्यस्तु वाग्भिर्मधुरभाषिता ।
अब्रवील्लभवः सर्वाञ्छिरसा नाभिहतोत्तमान् ॥
न हि शक्यो बलाद्भेत्तु युष्माभिरनुसर्हभिः ।
अपि वर्षशतैर्दिव्यैः परस्परविरोधिभिः ॥
एकीभूता यदा सर्वे भविष्यथ समाहिताः ।
अविरोधेन युगपद्विभजिष्यथ निर्वृताः ॥
बलं हि रागद्वेषाभ्यां वर्धते ब्रह्मसत्तमाः ।
विमुक्तं रागदोषाभ्यां ब्रह्म वर्धति शाश्वतम् ॥
यदाह भेदयिष्यामि स्वर्गभिन्नैः शिलाचितैः ।
धातुभिश्च विसर्पद्भिः शिखरैश्चानुपातिभि. ॥

1226) K3 D1 G3 धर्मभृतां, Ñ3 V3 महाविदां, V1 वेद° (for धर्म°) B1 (marg as above) संमत (for संभव) —(L 1228) K1 2 Ñ2 B1 3 D3 D4 6 G3 संवृत (for संभुते) V2 तपसा संवृतेऽनघ, D5 °सा सवृतो नृप (for °) —(L 1229) G1 पर (for पद) K1 2 4 Ñ2 V1 3 Dn D1 2 4 5 निर्द्वंद्व निष्परिग्रहम् (for °) —(L 1230) K1 भवन्ति हि, K3 D1 प्रभवन्ति, D3 विनश्यन्ति, D5 भवन्त्येव (for भवि ष्यन्ति) —(L 1231) D3 अव्ययं, G3 अपत्य (for अवच्य) —(L 1232) D3 भवेयुर्न परिग्रहा (for °) —D2 5 om (hapl) lines 1233-1335 —(L 1233) V1 3 B2 प्राप्तौ (for प्रासा) —(L 1234) K1 3 4 Ñ3 V1 3 B Dn D1 2 6 दोषास्त (for दोषाश्च) G3 4 दोषाश्च बहव सर्वे (for °) V1 D3 नयेत् (for मनो°) —(L 1235) V3 बलये, D6 विषयैश्च (for °ये) D3 नि सङ्गा (for चरन्तो) —(L 1236) D4 शुद्ध (for शुभ) K3 D1 कर्म (for धर्मम्) Bom Poona Cal eds G(ed) द्विज (for नृप) K3 D1 विद्यया लङ्कृत नृप (for °) —(L 1337) G3 4 मनसा (for न मनश्च) D3 छाद्यन्ते तमसा न चे (for °) —(L 1238) D2 युज्यते (for गृह्यते) —(L 1239) D3 -व्रतस्थैश्च (for °स्नातैः) —(L 1240) K3 देवलोक, Ñ3 V1 3 B3 G3 दिवि लोके, Dn D2 4 दिवि लोका, D5 यदि लोके, G1 दिव्यलोके (for दिवि लोक) G(ed) देवाना (for लोकानां) —(L 1241) B1 लोका (for देवा) K3 B3 D4 हव्यहृष्टा, D3 मन्त्रयुक्ता; Cal ed हव्ययुता (for °पुष्टा) —(L 1242) K1 भागैस्तै, K2 Ñ2 V1 B Dn D2 4 भोगैः स्वै, G3 4 भोगैस्वै (for भागैः स्वै) K3 V2 D1 4 यजमानश्च भागस्थैः (V2 भोगैः स्वै, D4 भागैर्ह्य), D3 °मानस्य भाग्यै स्वैः (for °) Cal ed प्राप्तोऽमृते (for °दिते) —(L 1244) K2 B1 Cal ed विभु, D1 द्विज, D4 प्रभुम् (for प्रभु) D5 द्विजेभ्य प्रवरो द्विज (for °) —(L 1245) K3 D2 2 ददौ स, Ñ2 B1 G3 4 प्रदाय, D1 3 Dn D2 D3 ददया, D4 प्रददौ (for ददौ च) —(L 1246) K2 3 गात्रेषु, D3 गोत्राणि (for गा°) Ñ3 वर्धापिण (for विशे°). —(L 1247) K3 D1 कर्तु (for भेत्तुं) —(L 1248) K1 2 Ñ3 V1 3 D1 ततस्ते ब्राह्मणा धात्रा (for °) —(L 1250) D2 चाग्मिर्, D3 वाग्भी (for वाग्भिर) D1 G(ed.) भाषितैः (for °ता) —D1 om (hapl) line 1253 —(L 1253) B3 वर्धाभिभि (for विरोधिभि) —(L 1255) K3 अविभक्ता विभिभिता (for °) —K1 2 Dn1 D1 4 om line 1256 —(L 1256) Dn D3 द्विज (for ब्रह्म) G3 त्रिदमा (for स°) —B1 om line 1257 —(L 1257) V1 3 निर्मुक्त (for विमुक्त) Ñ3 निर्मुक्त रागद्वे-

विशीर्णैः पार्श्वविवरैर्नागैश्चागलितैर्भुवि ।
बहुभिर्व्यालरूपैश्च चोद्यमानो गुहाशयैः ॥
प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं शैलेन्द्रस्य सुभाषितम् ।
तूष्णीं बभूवुस्ते सर्वे तदा ब्राह्मणसत्तमाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

बलिर्होमाश्च पर्यन्ते अहन्यहनि भारत ।
द्विजानां तपसाढ्यानां गृहधर्मे प्रतिष्ठताम् ॥
देवताद्याश्च पूज्यन्ते सदाप्रभृति भारत ।
तेषां ब्रह्मविदां राजन्पृथिव्यां ब्रह्मवादिभिः ॥
तत्रैव ब्रह्मसदने सभे निस्तृणकण्टके ।
प्राज्येन्धनतृणे देशे पुण्ये पर्वतरोधसि ॥
वास यत्र प्रकुर्वन्ति दृष्ट्वा भगवतः क्रियाम् ।
तपोर्थिनो महाभागा ब्रह्मचर्यव्रते स्थिताः ॥
गृहस्थधर्मनिरता दानशान्तेन चेतसा ।
यतयश्चापि काङ्क्षन्ति धर्मेण हरिकाङ्क्षिणः ॥
अन्ये कर्मफले चैव रता ब्राह्मणपुंगवाः ।
अग्निहोत्ररतस्नाता जितक्रोधा समाहिताः ॥
दैवयुक्तेन वा युक्ताः कर्मणा ब्रह्मसत्तमाः ।
चीरवल्कलसंवीता नियता नियतेन्द्रियाः ॥
चरन्तो ब्रह्मचर्यं च यत्नमास्थाय दारुणम् ।
अनेन विधिना राजन्क्रमप्राप्तेन सर्वशः ॥
क्रमार्थे वेदसंस्कारं पुण्यं प्राप्ताः सनातनम् ।
पूर्वैराचरितं राजन्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥
नावेदविज्ञानागच्छेन्नापि रौद्रं व्रतं चरेत् ।
न च त्यागेन गच्छेत गृहधर्मं च ॥ त्यजेत् ॥

पाभ्या, Dn2 बल हि रामशे (for °) — (L. 1258) B1 विमुक्त (for यदाह) K1 s यदाह भेदमिच्छामि (for °) Ñ3 B1 s Ds3 Ds स्वयाभर्ते, Ds व्याल° (for रूपैः°) K3 D1 s शिलाद्याने, B1 s D3 Cal ed °लके (for °लिते) V1 काकुभिर्वै शिलातके, Ds1 स्वय भिर्वै शिलाशते (for °) — D2 om lines 1260 1261 — (L. 1260) K1 s D4 विस्तीर्णे, D1 विस्तीर्णैं (for विशीर्णैः) V1 [अ]गणितैर् (for [अ]गलितैर्) B1 G4 नागैश्च गलितैरपि (G4 °हैर्भुव); D3 नागैश्चास्पलितैरपि (for °) — (L. 1261) K1 तोद्यमानो, K2 D1 नोद्य°, V1 चोद्य°, Ds भिद्य°, D4 वाद्य° (for चोद्य°) — (L. 1262) Ñ2 V1 s प्रत्यगृह्णन्त तद्वाक्यं (for °) D4 G2 शैलेन्द्रेण (for °न्द्रस्य) Ñ3 च (for तु) — (L. 1263) तुष्टा (for तूष्णीं) K2 वै ब्रह्म (for ब्राह्मण)

COLOPHON — *Mention of the Epar* Ds3 — *Mention of Khila* K3 V1 s B Ds D1 4 — *Sub parvan* K1 s 4 Ñ3 V1 s B Dn Ds D1 s 4 s G2 पौष्करम्; K3 पुष्करम्, D4 पुष्करप्रादुर्भावः — *Adhy no* K2 (marg.) 97, V2 203, Dn 17 Ds3 208, D1 96, D3 224, D4 204, G1 350, G4 348

(L. 1264) K2 4 V1 s Ds D3 4 बलि (for बलिर्) — (L. 1265) V2 B Dn D7 s 6 धर्मेषु (for धर्मे प्र) Ñ3 V1 गृहस्थैर्(V1 धर्मै)रतिष्ठताम् (for °) — (L. 1266) K4 N2 Dn D7 s G3 देवताचारा (for °द्याश्) Ds देवता श्चापि पूज्यन्ते, G4 °श्चैश्च पूज्यन्ते (for °) D3 अहन्यहनि भारत (for °) — (L. 1267) धर्मे (for ब्रह्म) Ds वादिनाम् (for °भिः) — (L. 1269) प्राज्ये मव, K2 प्राज्ये धन, K4 प्राज्ये वन (for प्राज्येन्धन) — (L. 1270) K2 D4 न तत्र (for यत्र प्र) Ñ3 B3 G4 भगवती; B1 Ds भागवती (for भगवत) V1 s B1 Ds क्रिया (for क्रियाम्) — (L. 1271) Ds1 -पथे (for व्रते) D1 ब्रह्मचर्ये प्रतिष्ठिताः (for °) — (L. 1272) K2 D1 गृहस्था (for °स्थ) D1 (*sup lin*) ध्यान, Ds ज्ञान (for दान) Dn G(ed.) नितक्रोधा समाहिता (for °) — (L. 1273) K1-s D1 काङ्क्षन्तो, K4 कांक्षन्ते, B1 s काङ्क्षेण, D6 s G3 s काङ्क्षन्ते (for काङ्क्षन्ति) N4 V1 s B1 Ds यतयश्चापि(B1 Ds °पि)काङ्क्षेण (for °) K4 D1 *sup lin*) s ह रिकाङ्क्षिण, Ñ2 V2 B2 Dn Ds D2 [इ]ह रि°, B1 Ds [अ]वधिका° G3 भुवि का° G4 हरिकाङ्क्षिणी (for हरिकाङ्क्षिण) ❀ Cn विनाश्रिण विशेषेण काशा इच्छा तद्वन्त । इह यदनुमितपदे ❀ — (L. 1274) K2 D1 वाक्ये, Ñ2 V2 L3 D3 यत्ने (for अन्ये) V1 फलैरेव (for फले चैव) K1 वाक्ये कर्मफलैश्चैव, K2 D1 धन्ये धर्मफले चैव, K4 धर्मैश्चैव फलैश्चैव, Dn D1 s 6 G2 s अन्यैः कर्मफलैश्चैव (for °) D2 सत्तमा (for पुंगवा) — (L. 1275) V1 Ds1 अग्ना, D2 व्रते (for व्रत) G2 समानुता (for हिता) — (L. 1276) Dn2 ब्रह्मणा (for कर्मणा) B1 त्रिसमा (for स°) K4 कर्मे ब्राह्मणसत्तमा (for °) — (L. 1277) D3 चैरवल् (for चीर-) — (L. 1278) Dn2 Bom Poona Cal eds G(ed) व्रतम् (for यत्नम्) — (L. 1279) K4 D2 कर्म (for क्रम) — (L. 1280) K1-s D1 4 पुत्र च (for र्थे वेद) Ñ2 क्रमार्थे वेदसंस्कार, V1 धर्मार्थे वेदसंस्कारे (for °) V1 पुन (for पुण्य) Ñ2 D4 सनातना (for °तनम्) — (L. 1282) D3 नावेदविद्या वा गच्छेत्; Cal ed अवेदविद्यो नागच्छेत् (for °) — (L. 1283) V1

एवं न गच्छेदुत्थानमप्राप्तो वेदसंचयम् ।
ऋचश्च संचयः पूर्वः सामगाना च भारत ॥
ये चापि पुत्रिणो न स्युः श्रुत्वापि प्राप्नुयुः फलम् ।
ब्राह्मणास्तपसा श्रान्ता गुरोश्च परिचर्यया ॥
यस्य नैनं श्रुतं ब्रह्मन्न गृहीतं विशां पते ।
कामं तं धार्मिको राजा शूद्रकर्माणि कारयेत् ॥
अथ वा नैव विशेत यद्ब्रह्म नाद्रियेद्द्विजः ।
द्वाभ्यां तु श्रोत्रनिपेये मनः पूर्वं समाहिते ॥
एवं सर्वेन्द्रियारम्भान्वेदपूर्वान्समारभेत् ।
ब्राह्मणो भूतिसंपन्नो य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ते तु गोब्राह्मणांस्तांश्च चन्द्रादित्यपुरस्कृताः ।
ब्राह्मणान्पूजयन्राजन्वसुभिर्ब्रह्मसंभवैः ॥
नारदप्रमुखाश्चैव गन्धर्वा ऋषयो नृप ।
कुर्वन्ति सततं यज्ञैः क्रमप्राप्तैः पितामहम् ॥
वचोभिर्मधुराभावैः पञ्चेन्द्रियनिरामिभिः ।
सर्वभूतप्रियकरैः सर्वभूतहितैषिभिः ॥
स्तूयमानश्च यज्ञान्ते पञ्चेन्द्रियसमाहितैः ।
प्रोवाच भगवान्ब्रह्मा दिष्ट्या दिष्ट्येति भारत ॥
ततः कश्यपमाभाष्य प्रोवाच भगवान्प्रभुः ।
भवानपि मुनेः सार्धं यक्ष्यते वसुधातले ॥
क्रतुभिः परमप्राप्तैः संपूर्णवरदक्षिणैः ।
यज्ञाः सुराश्च ते सर्वे यथाप्रतिगुणैः प्रभो ॥
नय यक्ष्यामहे सर्वे पूर्वं यक्ष्यामहे वयम् ।
एवमन्योन्यसंरम्भाद्विवन्ते बलदर्पिताः ॥

समाचरेत् (for च न स्पृशेत्) — (L 1284) B₃ एकार्थे, Dn₁ मैव स (for एष न) B₁ Dn₂ नैव (Dn₃ °व) गच्छेन तु स्थानम्, D₂ एतेन गच्छेत्पथ्यानम्, G₃ एत न गच्छेदुत्थानम् (for °) — (L 1785) K₄ सर्वेषु G₂ सच (for ऋचश्च) V₃ ₂ B₁ ₂ संचया (for °य) Ñ₃ K V B Dn₁ D₂ D₃ ₅ ₆ D₁ सर्वे, Dn₂ पूर्वा (for पूर्व) D₅ धर्मश्च संचय सर्वे (for °) D₂ सामगाना, Cal ed सामगान (for °गाना) — For line 1785, D₃ subst

51** ऋक्संचयश्च संचय च सामगानं च भारत ॥

— (L 1286) D₃ ये पुत्रिणो नरा न स्युः (for °) — (L 1287) D₆ G₁ ब्राह्मणास्तु परि(G₃ तप)श्रान्ता (for °) B₁ ₂ D₅ परिचर्याणितो गुरोः (for °) — (L 1289) G₂ धर्मं (for ब्रह्मन्) D₃ अगृहीतं, D₅ गृहीतं च (for न गृहीतं) — (L 1289) D₁ कामं तान्धार्मिको राजन् (for °) D₃ यज्ञ, Cal ed दास (for शूद्र) — G₂ om lines 1290–1292 — (L 1290) B₃ D₄ Cal ed यो ब्रह्म (for यद्ब्रह्म) K₃ ₄ V₂ D₁ यद्ब्रह्मणापि मे द्विज, Ñ₃ यो ब्रह्मणापि चेद्द्विज, V₁ यद्ब्रह्मापि चेद्द्विज, D₂ यद्ब्रह्मणापि स द्विज (for °) — (L 1291) K₃ ₄ Dn₁ D₁ ₅ द्वाभ्यां श्रोत्रमनिपेये (Dn₁ °क्षेपे), Cal ed श्रोत्रादीनामपि (for °) V₂ सर्वं (for पूर्वं) K₄ Dn₂ D₂ G₄ समाहितम्, Cal ed °हितेन (for °हिते) Dn मन पूर्वं समाहितम् (for °) — (L 1292) Ñ₃ एवं सर्वेन्द्रियारम्भात् (for °) K₁ ₂ D₁ ₄ पूर्वान् (for पूर्वान्) K₄ Ñ₂ V₁ ₂ B₂ Dn Dn₂ D₂ ₃ समाचरेत् (for °रभेत्) B₁ ₂ D₅ ₆ C₃ वेद (D₁ देव)पूर्वं समाचरेत् (for °) — K₃ om line 1293 — (L 1293) Ñ₃ V₁ ₂ D₅ G₃ ₄ चेद्, I om Poona eds भूत (for भूति) D₃ ब्रह्म भूतिसमुपन्नो (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* Dn₁ G₁ — *Mention of Khila* V₁ ₂ B Dn₂ D₁ ₂ — *Sub-parvan* K Ñ₂ V₁ ₂ B Dn D₂ D₃ ₅ ₆ G₁ पौ K₃ पु(ष्क)रम्; D₁ पुष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K₃ (marg) 95, V₁ 210, Dn 18, Dn₂ 209, D₁ 97, D₂ 225, D₃ 205, G₃ 331, G₄ 349

G₁ om lines 1294–1324 — (L 1294) D₂ ये (for ते) K₄ B Dn D₂ ₅ ₆ G₃ ते तु गोब्राह्मणा नागाद्य, Ñ₃ V₁ ₂ D₃ D₂ ते तु गोब्राह्मणा च (for °) After Cn नागाद्य — नाशिता यो विश्वपराथो येषु ते नागा रज प्रभृतिभवा ॥ ﷺ B₃ G₃ पुरस्कृतान (for °ता) — (L 1295) Dn₁ G₁ Cn देवान् ॥ D₃ सर्वे (for राजन्) D₃ ब्राह्मणान्स्तुतब्रह्मा (for °) Ñ₃ मुनिभिर् (for वसु°) V₂ विप्रर्षि (for सवै) K₄ महर्षि ब्रह्मसंभव (for °) — (L 1296) K₄ D₃ गन्धर्व, D₃ °र्वान् (for °र्वा) K₄ D₁ नृपा (for नृप) — (L 1297) K₂ Ñ₃ D₁ यजन्ति, D₃ स्तुवन्ति (for कुर्वन्ति) K₄ D₂ ₅ यज्ञे (for यज्ञैः) Dn गन्धर्वा सतत यज्ञैः (for °) K₄ Ñ₂ V₁ B Dn D₂ ₃ ₅ ₆ G₃ क्रम(K₄ D₂ धर्म)प्राप्त (for °प्राप्तैः) — (L 1298) D₂ मधुरार्थैः (for °भावैः) — B₃ om line 1299 — (L 1297) Ñ₃ om line 1299* G₃ हिते रतैः (for हितैषिभिः) — (L 1300) D₃ स्तूयमानैस्तु (for °नश्च) V₂ संस्तूयमानो यज्ञान्ते (for °) B₃ Cal ed निवासिभि (for समाहितैः) — (L 1302) Ñ₂ V₁ ₂ D₃ कश्यपं मुनिमाभाष्य (for °) — (L 1303) K₃ D₁ मुने (for मुनेः) — (L 1305) K₁ ₂ Ñ₂ V₁ ₂ Dn D₂ ये सर्वे, K₄ D₁ ₄ सानाम (for ते सर्वे). B₃ भूतगणे (for प्रतिगुणैः) — (L 1306) V₂ ईक्षामहे

दैतेयाश्चाप्यदैतेयाः परस्परजयैषिणः ।
युद्धायैव प्रतिष्ठन्ति प्रगृह्य विपुलौ भुजौ ॥
निवार्यमाणा ऋषिभिस्तपसा दग्धकिल्बिषैः ।
अन्यैश्च बहुभिर्विप्रैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।
निवार्यमाणा युध्यन्ति वृषभा इव गोकुले ॥
ते युद्धारम्भसंक्रुद्धाः सर्वप्राणिजयैषिणः ।
पश्यतां सर्वभूतानां दृष्टयोर्विषयमागताः ॥
ततः शब्देन महता परं कृत्वा महाबलाः ।
रुन्धन्ति बाहुभिः क्रुद्धाः सपक्षा इव पक्षिणः ॥
चचाल वसुधा चैव पादाक्रान्ता च रोधिभिः ।
नौर्यथा पुरुषाक्रान्ता भाराक्रान्तावसीदति ।
पर्वताश्च विशीर्यन्ते नर्दमाना वृषा इव ॥
चुक्षुभुश्च महानद्यस्ताडिता मातरिश्वना ।
ततः समभवद्युद्धं मधोर्विष्णोश्च भारत ॥
युगान्तकरणं घोरं सर्वप्राणिभयंकरम् ।
प्रममाथ बलं विष्णुः समभ्यनल्पपौरुषम् ।
वह्नेरिव बलं दीप्तं शमयत्यम्बुना यथा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

बलवान्स तु दैतेयो मधुर्भीमपराक्रमः ।
बबन्ध पाशैर्निशितैर्महेन्द्रं पर्वतान्तरे ॥
तं वै प्रह्लादवचनाल्लक्ष्मणश्च भारत ।
ऐश्वर्यमैन्द्रमाक्रम्य प्रविश्य बुद्धिसंक्षयात् ॥
बध्वेन्द्रं सहसा मध्ये पाशैर्मर्मविवर्जितैः ।
आयसैर्बहुभिश्चित्रैर्बलवद्भिर्विदारणैः ॥
विष्णुमेवाग्रणीर्ग्रमाह्वयद्युद्धकोविदः ।
मध्ये गणानां सर्वेषां कालस्य वशमागतः ॥
द्वैधीभूताः काश्यपेया मधोर्वशमुपागताः ।
युद्धार्थमभ्यधावन्त प्रगृह्य विपुला गदाः ॥
गन्धर्वाः किंनराश्चैव वाद्ये गीते च कोविदाः ।
प्रनृत्यन्ति प्रगायन्ति प्रहसन्ति च सर्वशः ॥
तन्त्रीभिः सुप्रयुक्ताभिर्मधुराभिः स्वभावतः ।

(for पश्यत°) K₂ पूर्वे (for सर्वे) — (L 1307) K₁ ₂ D₁ ₆ संभाराद् (for मत्सभाद्) V₁ B₂ ₃ Dn₁ D₂ G₂ विद्यन्ते, D₆ बिभ्यते (for शियन्ते) — (L 1308) D₂ [अ]दैवेया (for [अ]दैतेयाः) G₄ तथा देवाश्च दैतेया (for °) — G₆ om lines 1311–1313 — (L 1311) B₁ Bom Poona eds G(ed) विविधैर् (for बहुभिर्) — (L 1313) K₄ Ñ₂ V₁ ₂ B D₆ D₁₋₃ ₅ ₆ प्रयुद्धारम्भसंक्रान्ता (V₁ °भारा, D₂ °आरब्धा), Dn प्रयुद्धायुद्धसंक्रान्ता (for °) K₁ V₁ ₂ B₂ ₃ D₁ ₂ ₄ ₆ सर्वप्राणैर्, Ñ₂ सर्वे प्राणैर् B₁ Dn₂ D₅ सर्वे प्राण (for सर्वप्राणि) — (L 1315) K₄ V₆ B₁ D₂ ₃ Poona ed महाबल (for °बला) — (L 1316) D₁ ₂ ₃ युध्यन्ति (for रुन्धन्ति) G₂ बहव (for बाहुभि) K₆ B₂ D₂ पर्वता, D₄ (sup lin as above) पक्षिण (for पक्षिण) — (L 1317) B₂ ₃ रोधिभि, Dn₂ रोचिभि (for रोधिभि) K₄ Dn₁ D₂ पद(D₂ प)दाक्रान्तावरोधिभि, D₆ पदाक्रान्ता विरोधिभि (for °) — D₁ om lines 1318–1319 — (L 1318) Ñ₂ V₂ B D₅ D₆ निषीदति महाजले (for °) — (L 1319) Bom Poona eds G(ed) गजा (for वृषा) — (L 1323) K₂ ₄ D₆ प्रमथ्य स (for °माथ) V₁ ₂ बलाद् (for बल) K₄ P₁ D₆ पौरुष (for °षम्) — (L 1324) K₂ शमं याति (for शमयति) D₅ D₆ ₈ G₂ शमयत्यम्बुना यथा (for °) — After line 1324, Ñ₂ B₂ ₃ ins.

53** तथा प्रशामित तेन भयवत्यपकारिणा ।
[B₂ ₃ यथा प्रकाशि(B₃ °शाशि)तं तेन (for °) B₃ भग वत्पापकारिणा (for °)]

Colophon om in K₂ — Mention of the Epic Ds₂ — Mention of Khila V₁ ₂ B Ds₂ D₁ ₄ — Subparvan K₁ ₂ ₄ Ñ₂ V₁ ₂ B Dn₁ D₂ D₁ ₂ ₃ ₆ G₂ पौष्करम्, Dn₂ पुष्करप्रादुर्भाव, D₆ ₄ पौष्करप्रादुर्भाव — Adhy no V₂ 211, Dn 19, Ds₂ 210, D₁ 98, D₂ 225, D₄ 206, G₂ 352

(L 1327) Dn स (for वै) D₂ लक्ष्मणश्च (for लक्ष्म°) — (L 1329) K₄ तत्र (for बध्वा) K₁ ₂ D₄ [आ]माय (for मध्ये) Ñ₂ V₁ ₂ धर्मे (for मर्म) D₅ D₆ ₄ ₆ विस र्जिते, D₆ (v/ lin) G₄ विघट्टने (for विवर्जिते) ※ Cn मर्मविवर्जितैः = भेदस्थानरहितैर्भेदैरित्यर्थः । ※ — (L 1331) K₂ V₁ B₂ Ds₂ D₂ ₄ ₆ G₃ स्वग्रम् (for उग्रम्) K D₁ ₂ ₄ ₅ आह्वयन् (for °यद्) Dn दुर्मद (for °कोविद) — D₂ om lines 1333–1332 — (L 1335) G(ed) मुखे (for मध्ये) — (L 1333) K₁ ₂ द्वैधीभूता ; G₁ द्वैधीभूत (for °भूता) K₂ मृत्योर् (for मधोर्) B₁ मनोर्वशविवर्धनाः D₁ मानार्थं समुपागता (for °) — (L 1334) B₂ विपुला भुजान्, D₁ °लां गदाम्, G₆ ₄ °लान्भुजान् (for °ला गदा) — (L 1335) K₂ om (hapl) lines 1335ᵇ–1340ᵃ K₄ ₄

मनो मधोर्विधुन्वन्ति युध्यमानस्य रागिणः ॥
मधोर्बलार्थं मधुनो नियोगात्पद्मयोनिनः ।
एतान्विकारान्कुर्वन्ति गन्धर्वाः सत्यवादिनः ॥
तत्र सक्ता हि गान्धर्वे तस्मिञ्शब्दे ददुर्मनः ।
दानवाश्चासुराश्चैव प्रत्यक्षं यान्ति प्राणदन् ॥
मधोश्च मन आक्षिप्य पद्मयोगेन चक्षुषा ।
मन्दरं प्रापतद्विष्णुर्वृद्धोऽग्निरिव दारुषु ॥
ऋषयो दीप्तमनसः किंचिद्व्यथितमानसाः ।
पितामहं पुरस्कृत्य क्षणेनान्तरधीयत ॥
विष्णुं सोऽभ्यहनत्क्रुद्धो मधुर्मधुनिभेक्षणः ।
भुजेन शङ्खदेशान्ते न चकम्पे पदात्पदम् ॥
विष्णुश्चाभ्यहनद्दैत्यं कराग्रेण स्तनान्तरे ।
स पपात मही तूर्णं जानुभ्यां रुधिरं वमन् ॥
न चैनं पतितं हन्ति विष्णुर्युद्धविशारदः ।
बाहुयुद्धेन समयं सत्याचिन्त्यपराक्रमः ॥
इन्द्रध्वज इवोत्तिष्ठज्जानुभ्यां स महीतलात् ।
मधू रोषपरीतात्मा निर्दहन्निव चक्षुषा ॥
परुषाभिस्ततो वाग्भिरन्योन्यमभिगर्जतुः ।
समीयतुर्बाहुयुद्धे परस्परवधैषिणौ ॥
उभौ तौ बाहुबलिनावुभौ युद्धविशारदौ ।
उभौ च तपसा श्रान्तावुभौ सत्यपराक्रमौ ॥
दृढप्रहारिणौ वीरावन्योन्यं विचकर्षतुः ।
शैलेन्द्राविव युध्यन्तौ पक्षैः पाषाणसंनिभैः ॥
निघ्नन्तौ रमन्तौ च अन्योन्यं वसुधातले ।
गजाविव विषाणाग्रैर्नखाग्रैश्च विचेरतुः ॥
ततो व्रणमुखैश्चैव सुस्राव रुधिरं बहु ।
ग्रीष्मान्ते धातुसंसृष्टं शैलेभ्य इव काञ्चनम् ॥
संसिक्तौ रुधिरौघैश्च क्षरद्भिः समराञ्जितौ ।
अथोन्नतैः पदाग्रैश्च तौ व्यदारयतां महीम् ॥
अभिहत्य तु तौ वीरौ परस्परमनेकधा ।
पतंगाविव युध्येतां पक्षाभ्यां मांसगृद्धिनौ ॥
शुश्रुवुश्चान्तरिक्षेऽथ सर्वभूतानि पुष्करे ।

D5-4 बाध (for बाधे) — (L. 1336) Dn नृत्यन्ति सम प्रगायन्ति (for °) — (L. 1337) V3 D3 स (D4 च) मारत (for स्वभावत) — (L. 1338) Dn1 विनम्यन्ति, D3 विधुन्वतो (for °न्ति) — (L. 1339) V3 ᵴ D3 D6 मधोर्मध्ये मधुनो, B1 ᵴ °र्बल निधुन्वन्ति, D3 °र्बलस्य मथने, D5 °र्बलार्थे मधुना (for °). K3 -योनिना, Bom. ed. G(ed) योनिन (for योनिन) — (L. 1340) Ñ2 V3 गन्धर्वा सह योद्विता (for °). — (L. 1341) K3 दानवोऽपि, K4 D1 दानवानि, B1 ᵴ D5 [प्र]सक्ता हि; Dn सर्वोऽपि, D6 सक्त हि (for सक्ता हि). Ñ2 V1 ᵴ तत्रासा(V3 °स)क्ता हि गन्धर्वास्, D4 तत्र सक्ता हि गन्धर्वांस् (for °) K3 ᵴ D3 ᵴ मधोर्; K3 Dn Dn1 D1 ᵴ ᵴ G2 Cn मधुर्, V1 ᵴ G1 दधुर् (for ददुर्) — (L. 1342) B1 ᵴ D3 G2 प्राणदा (for °दन्). — (L. 1343) D3 आक्षिप्तं (for °प्य) — G3 om. line 1344. — (L. 1344) K3 प्राविशद्, K2 V1 Dn1 प्रपतद्, K4 प्रविशेद्; Dn D1 G3 Cn प्रपते, D1 प्रपतन्; D4 प्रपते (for प्रापतद्) Ñ2 D3 मन्दरं (D3 °न्दरे) पर्वते विष्णुर् (for °) — (L. 1345) B1 G3 ममम (for °स) K1 ऋषयो दीनमनसं (for °). Ñ2 आक्षिप्त, V1 ᵴ D3 क्षुभित (for व्यथित-) — (L. 1347) K1 विभुं (for विष्णुं) D3 अभ्यहनत् (for सोऽभ्य°). — (L. 1349) D3 भुज (for शङ्ख) K3 ᵴ D1 -देशान्ते (for देशान्ते). K3 भुजेन स्यन्ददेशान्ते (for °) — (L. 1349) K4 स्तनान्तरात् (for °न्तरे). — Dn1 om. lines 1351–1379 — (L. 1351) K3 स (for न) — (L. 1352) K3 ᵴ B Dn1 D2 ᵴ ᵴ G1 -युद्धे हि; D3 -युद्धस्य; G1 -युद्धे हि (for युद्धेन) D1 सत्य (for [स]चिन्त्य-). B1 -पराक्रमम् (for °क्रम) — (L. 1354) K3 D1 मधु, D1 स तु (for मधू). — (L. 1355) K4 अभिगर्जतु; Ñ2 च अगर्जन; V3 B3 D4 च अगर्जतु, B1 D5 ᵴ अभिगर्जतु: D5 °र्जतु; D1 °भ्यमर्षतु (for °गर्जतु) — (L. 1356) D3 समीयुर्बाहुयुद्धेन (for °). Ñ2 V3 B1 ᵴ D5 D6 -वधैषिणा (for °षी°). — (L. 1358) K3 D1 तरसा, D3 परम (for तपसा). D1 श्रान्तावुभौ; G2 ᵴ क्रा° (for श्रा°) Ñ2 V1 ᵴ D4 उभौ तौ तपसा श्रान्ताव् (for °) — (L. 1359) K1 इव कर्षतुः; B1 D1 तौ चक°; D3 अभिर°; G(ed) विचकर्षतुः (for °र्षतुः) — (L. 1360) K3 सन्निभौ; Dn1 -संनिभैः (for संनिभैः) — (L. 1361) K3 ᵴ B1 D6 च मन्तौ च, K3 ᵴ V3 B1 ᵴ Dn1 D6 यमन्तौ च; D6 हमन्तौ तात्, G3 यमन्तौ वा (for रमन्तौ च). — (L. 1362) D6 विकर्षन्तौ (for नखाग्रैश्च) D1 विरेजतुर्दृप्तौ (for °). — (L. 1365) Dn संसक्तौ (for संसिक्तौ). — (L. 1366) G3 अथोद्धतौ (for °न्नतैः) D1 पदाघातैर् (for °ग्रैश्च). — (L. 1367) Dn1 युध्येते (for °तां). V3 B1 गर्जितौ; D6 (marg.) गर्जितौ (for -गृद्धिनौ) — (L. 1369) Ñ2 V1 ᵴ B2 Dn1 शुश्रुवे (for शु°). — (L. 1370) D1 ᵴ निदानो वदनान्तुदा (for °). — (L. 1371) D1 मुदम्बो (for सर्व°) D6 पुष्प, G3 सर्वे (for सर्वा) K4 -पराक्रमा;

सिद्धानां वदनोन्मुक्ताः परया वर्णसंपदा ।
स्तुतयो विष्णुसंयुक्ताः सत्याः सत्यपराक्रमे ॥
शरीरं धातुसंयुक्तं संयुक्तं चेतनेन च ।
तद्ब्रह्म इन्द्रियैर्युक्तं तेजोभूतं सनातनम् ॥
भूयं विशन्ति भूतानि सूक्ष्मे प्रलयतां गते ।
पुनश्चोत्पद्यते सूक्ष्मं बहुरूपमनेकधा ।
प्रबोध्य भाव भूतानां त्रिषु लोकेषु कामदः ॥
सुरूपी बहुरूपस्ताँल्लोकान्संचरते वशी ।
मानसीं तनुमास्थाय बहुभिः कारणान्तरैः ॥
योगात्मा धारयन्नुर्वी नागात्मा नन्दिवर्धनः ।
ब्रह्मभूतं परं चैव सूक्ष्मेणात्मानमीश्वरः ॥
ब्राह्मेण विप्रान्वसति युद्धेनैव च क्षत्रियान् ।
प्रदानकर्मणा वैश्यान्शूद्रान्परिचरेण च ॥
गावः क्षीरप्रदानेन अश्वान्यज्ञेषु प्रोक्षणैः ।
पितरश्चोष्मणैवेह हविर्भागेन देवताः ॥
चतुर्भिर्व्यतिरिक्ताश्च त्रिभिरन्यैश्च धातुभिः ।
सप्तभिः पितृभिर्नित्यैस्त्रींल्लोकान्परिरक्षणे ॥
चन्द्रसूर्यान्तरं नित्यं तद्रूपं निहतात्मकम् ।
प्रकाशे चाप्रकाशे च निगूढं स्वेन तेजसा ॥
त्रयस्तु पितरो नित्यं वर्धयन्ति दिवाकरम् ।
चतुर्भिः पितृभिश्चैव चन्द्रो वर्धति मण्डले ॥
त्रयः पितृगणा नित्य पिण्डान्यश्राद्ददन्ति ते ।
चत्वारोऽन्ये पितृगणाः सिद्धाः पश्चात् आददे ॥
त्वमेव पञ्च तान्धर्मास्त्वमेवापश्चतान्विभो ।
सनातनमयो दिव्यः शाश्वतो ब्रह्मसंभवः ॥
तस्मात्तनेज आदत्ते अग्निर्वायुश्च मर्दशः ।
अतस्त्वं कर्मणा तेन आदित्य समपद्यथाः ॥
यद्भासि जगत्सर्वं रश्मिभि प्रदहन्निव ।
युगान्तकाले संप्राप्ते परां सिद्धिमुपागतः ॥
पञ्चसधारमावास्या लोकं चरसि मानुषम् ।
ऋषिभिः सह गुह्यात्मा सूर्येन्दुग्रहसप्रभैः ॥
सफलं कर्म कुर्वाणो यजता पुष्टिवर्धनम् ।

B1 °मणा, D3 °कमम् (for °कर्मे) — (L. 1373) D3 मथा ब्रह्मेन्द्रियैर्युक्तं (for °) — (L. 1374) D3 G4 भूतानि (for °ते) — (L. 1377) K3 D3 स्वरूपो (for सु°) Ñ2 B बहुरूपांस् (for °रूपस्) D3 सरूपो बहुरूपश्च (D3 °पश्यान्), D1 स्वरूपो बहुरूपश्च, G3 ᐧ अरूपो बहुरूपांस्तान् (for °) D1 संहरते (for संच°) K3 सुविः; V1 वशी (for वशी) — (L. 1378) V1 B1 ᐧ D1-3 ᐧ (marg) G3 मानुषी (for मानसीं) — (L. 1379) K3 नागात्मानन्दवर्धन°. K3 ᐧ D3 नागात्मानं दिवधर (K4 °धरम्), V3 नागात्मा त्वं दिगम्बर, D1 नागात्मानं विवर्धनम् D3 नगात्मानं स्पशर्धन्नाम् (for °) — (L. 1380) G3 सूक्ष्मम् (for सूक्ष्मेण) K1 ᐧ D2 ईश्वरम् (for °र°) — (L. 1381) V1 ᐧ विप्रो (for विप्रान्) D3 विशाति (for वसति) K3 ब्राह्मेण विप्रा वसन्ति, K3 °ण विप्रा युध्यन्ति (for °) — (L. 1382) D3 उद्योग, G4 प्रधान; G(ed) प्रादान (for प्र°) V3 ᐧ वैश्य (for वैश्यान्) K3 शूद्रा, V1 ᐧ शूद्र (for शूद्रान्) — (L. 1383) D3 प्रोक्षिता (for प्रोक्षणैः) — (L. 1384) K3 ᐧ Dn D3 ᐧ (marg) वेद (for वेह) Ñ2 V1 ᐧ G3 Cn पितरश्चोष्मणे (Ñ3 G3 Cn °णा) चैव, B D3 D1-4 ᐧ °ष्मणैवेह, D3 °ष्मणे देहा, G4 °ष्मणा वेद (for °) D1 भागैश्च, Cn चान्येण (for भागेन) — (L. 1385) D6 वर्णैश् (for कन्यैश्) B3 मातर (for धातुभि) — (L. 1386) K3 B3 D3 नित्य (for नित्यैस्) Dn D3 G3 Cn परिरक्षति, D6 G4 °रे (for °णे) — D3 om (hapl) lines 1387–1390 — (L. 1387) B3 द्वित्यं (for नित्यं) B3 Dn D3 तद्रूप (for °पं) K1 ᐧ तद्विश्वात्मकम्; V3 निवृता°, D6 निहतात्मक, G4 महदात्मकम् (for निहता°) K3 Ñ3 V1 D1 G3 तद्रूपनिहतात् G3 °महदा)त्मकम् (for °) — (L. 1388) Dn D1 G3 Cn प्रकाशा चाप्रकाशी च, D3 प्रात्मप्रकाशे चाप्रकाशे (for °) K3 D3 निरूढं (for निगूढं) — (L. 1389) G3 भूयस् (for त्र°) — (L. 1390) K3 ᐧ मण्डलम्, V3 वर्णैः (for मण्डले) — K3 om lines 1391–1392 — (L. 1391) D3 D3 पिण्डानामाददन्ति च; D3 °श्चैवाददन्ति ते (for °) — (L. 1392) K3 D3 ये (for अन्ये) Ñ3 V1 ᐧ B D3 G3 ᐧ पञ्च च (for पश्चात्) Dn आददौ (for °दे) D3 सिद्धा पिण्डमदे सदा (for °) — (L. 1393) D3 त्वमेव ये च ते धर्मा (for °) — (L. 1394) Ñ3 V3 D3 धर्मे (for ब्रह्म-) — (L. 1395) K3 तत्तोय, V1 ᐧ D3 D6 G3 ᐧ ते तेज (for तत्तेज) V1 आधत्ते (for आदत्ते) — (L. 1396) D1 त्वं (for त्वं) K1 B1 D1 ᐧ ᐧ समपद्यत (K1 °ते) (for °थाः) K3 D1 अनन्त समपद्यत, G3 आदत्ते समर्थं च ते, G4 आदित्य समयश्च ते (for °) — (L. 1397) K1 ᐧ B1 ᐧ D3 D1 G3 ᐧ यदासृजत् K4 यद्दृश्य त, Ñ3 सदासृजत्, V1 ᐧ यदा हंसि; B3 D6 Cn Poona ed यदाददसि (for यद्भासि) D3 यदासृजमगत्यत्र (for °) V3 B3 D1 प्रदमन्; D3 प्रतपन् (for प्रदहन्) — (L. 1398) D6 युगान्ते कालसंप्राप्ते (for °) — (L. 1399) K1 ᐧ B2 ᐧ D1 G3 पूर्वं

हेतूनामधिकार च मा भूत्कर्मविपर्ययः ॥
वनस्पत्यौषधीश्चैव युगपत्प्रतिपद्यसे ।
बालभावाग वसुधा पक्षे पक्षे जरा तव ॥
भूतानां भुवि भूतेश भाव्यर्थवसुधातले ।
वसु यद्भुवि किंचित्र सर्वं तत्त्वन्मय विभो ॥
त्वमेव द्विविध धर्मं शाश्वतं वसुधातले ।
देवयज्ञं मन्त्रनाभ्यमात्मयज्ञं समानुपम् ॥
द्विविधः स्वर्गमार्गश्च सूर्यश्चन्द्रश्च निर्मलः ।
चन्द्रमाः पितृयानश्च देवयानश्च भास्करः ॥
त्वमेव वसुधायुक्तो विश्वं चरसि मायया ।
एकीकृत्य गणान्सर्वान्संक्षिप्यासुर संभवः ॥
एकस्त्वमसि संभूतः पुराण पुरुषो विराट् ।
अक्षयश्चाप्रमेयश्च कामकारकरो वशी ॥
मूर्तस्तेजसि संभूतो वायुः पर्येति खेचरः ।
भवत्नी रूपसंस्थानैर्नित्यमावृत्य तिष्ठति ॥
साधने चापि निर्याणे संहारे प्रलये तथा ।
धाता धारणकाले च दिशश्चक्षुषि सर्पणे ॥
सेव्यमानो मुनिगणैर्नित्यं विगतकल्मषैः ।
कर्मभिः सत्यमापन्नैः समरागैर्जितेन्द्रियैः ॥
स्तूयमानश्च विबुधैः सिद्धैर्मुनिवरैस्तथा ।
सस्मार विपुलं देह हरिर्हयशिरो महान् ॥
कृत्वा वेदमयं रूप सर्वदेवमय वपुः ।
शिरोमध्ये महादेवो ब्रह्मा तु हृदये स्थितः ॥
आदित्यरश्मयो बालाश्चक्षुषी शशिभास्करौ ।
जङ्घे तु वसवः साध्याः सर्वसंधिषु देवताः ॥
जिह्वा वैश्वानरो देवः सत्या देवी सरस्वती ।
मरुतो वरुणश्चैव जानुदेशे व्यवस्थिताः ॥
एव कृत्वा तथा रूपं सुराणामद्भुतं महत् ।
असुर पीडयामास क्रोधाद्रक्तान्तलोचनः ॥
मधुमेदोरसापूर्णा पृथिवी समदृश्यत ।
प्रमदेव घनान्ते च रक्तांशुकनिवासिनी ॥
मेदिनीत्येव शब्दश्च लब्धः पृथ्व्या नरोत्तम ।
नामासुरसहस्रेण धरण्याः संप्रतिष्ठितम् ॥

Colophon

(for पक्ष) —(L 1400) Dn समवे, G2 समभम्, G4 °म (for °श्चै) —(L 1401) h Ñ2 Dn D1-4 G2 4 कुर्वाणे (for °णो) K2 जयता वृद्धियर्धन (for ²) —(L 1402) D2 क्रतूनाम् (for हे°) K2 Ñ2 B1 5 हेतूनामविकार च, K3 Dn G3 4 °मनिकाराय (for °) —(L 1403) K4 धर्मे सत्यौषधीश्चैव (for °) —(L 1404) D2 आवाय (for °ष) K1 जरात्तव, K2 V1 3 B D1 4 5 (marg) G1 जनास्तव, Ñ2 Dn D2 G3 जनिस्तव, D3 जनाश्रय°, D5 जनो स्तव (for जरा तव) K4 पूर्वपक्षे जरान्तव (for ²) —(L 1405) K2 भावार्थं, Dn G3 भावार्थं (G4 °र्थे) (for भाव्यर्थ) —K2 Ñ2 D2 4 om lines 1406–1407 —(L 1406) Dn D2 G3 तद्यमय (for तत्त्वन्मय) —(L 1407) Ñ2 B3 D1 5 G3 4 विविध (for द्वि°) B2 D2 4 कर्म (for धर्म) K1 Dn त्वमेव विविध कर्म (for °) —(L 1408) K2 सद्भावात्मयम् D2 मन्त्रयज्ञम् (for °नाभ्यम्) Ñ2 V1 3 D2 G2 च मानुषम् (for समा°) —(L 1409) D2 निश्चल° (for निर्मल) —(L 1411) K2 Dn D5 (marg as above) Cn सीमया (for मायया) —(L 1413) B2 प्रधान (for पुराण) —(L 1414) K3 4 Dn D1 2 5 कर्मकार, D2 कामचार Cal ed कारास्कर, Cn कर्मकार (for कामकार) — D1 om lines 1415–1416 —(L 1416) D2 तिष्ठसे (for °ति) —(L 1417) D2 साधनं (for °ने) K1 Dn D2 निर्माणे, D1 निर्वाणे (for °णे) B1 3 D5 साधन ह्यभिनि° D6 °हि नि)र्वाणे, B1 G3 साधन चा(G3 ह्य)पि निर्वाणे, G4 साधनस्यापि नि° (for °) —(L 1418) D1 कारण (for धा°) K3 V2 Dn D2 G4 धारिणि, K4 धारणे, V2 सर्पणे, D1 सर्पणे, D2 °हि (for °णे) —(L 1419) K2 D2 4 °कल्मष, Ñ2 Dn G2 किल्बिषै (for °कल्मषैः) —(L 1420) D2 D6 समारामैर् (for समरागैर्) —(L 1421) K4 V2 3 D2 D2 G3 स्तूयमानैस्तु (for °मानस्तु) K1 B1 D2 4 त्रिदिवे (for विबुधै) K2 Ñ2 B2 D2 5 स्तूयमानैश्च विबुधैः (for °) —(L 1422) K2 4 D2 हरिशिरो (for हय°) —(L 1425) Dn2 Bom Cal eds आदित्या (for °त्य) K2 D1 (marg as above) परमा (for रश्मयो) —(L 1427) Dn1 देवी (for देव) K2 D1 तव वाणी (for सत्या देवी) —(L 1430) D2 क्रुद्धो (for क्रोधाद्) —(L 1431) K2 Ñ2 V1 5 D2 D2 4 G3 मधुमेदोवपूर्णा च, Dn G2 मधोर्मे (Dn1 °धुमे)दोम्बुपूर्णा च, D1 मांसमेदोवसापूर्णा, D2 मधुमेदोत्रुटा च (for °) K1 मेदिनी (for पृथिवी) B1 3 समराजिता (for °दृश्यत) —(L 1432) K2 Dn D1 (marg) 2 घना चैव (for घनान्ते च) Dn Bom Poona eds O(ed.) शुक्ल शुक (for रक्त°) —(L 1433) D1 नराधिप (for नरोत्तम).

वैशंपायन उवाच ।
मधोर्निपातनं दृष्ट्वा सर्वभूतानि पुष्करे ।
प्रहृष्टानि प्रगायन्ति प्रनृत्यन्ति च सर्वशः ॥
सुपार्श्वो गिरिमुख्यस्तु काञ्चनैः शिखरोत्तमैः ।
बहुधातुविचित्रैश्च सलिलैरिव चाबभौ ॥
गिरयश्चापि शोभन्ते धातुभिः समरञ्जिताः ।
प्रांशुभिः शिखराग्रैश्च सविद्युत इवाम्बुदाः ॥
पक्षवातोद्धतो रेणुश्चूर्णैः साञ्जनवालुकैः ।
छादयन्पर्वताग्राणि महामेघ इवाबभौ ॥
मेघसंश्लिष्टशिखराः पक्षविक्षिप्तपादपाः ।
काञ्चनोद्भेदबहुलाः खे तिष्ठन्तीव पर्वताः ॥
पक्षयन्तः सशिखरा हेमधातुभिरञ्जिताः ।
पवनेन समुद्धूतास्त्रासयन्ति विहंगमान् ॥
काञ्चनाः पर्वताः सर्वे स्फाटिकैर्मणिभिश्चिताः ।
सूर्यकान्तैश्च बहुभिश्चन्द्रकान्तैश्च निर्मलैः ॥
हिमवांश्च महाशैलः श्वेतैर्धातुभिराचितः ॥
काञ्चनैः शिखराग्रैश्च सूर्यपादप्रकाशितैः ॥
मणिभिश्च प्रकाशद्भिः पक्षान्तरविनिःसृतैः ।
ताम्रपुष्पैश्च शिखरैर्दीप्यमानः स्वतेजसा ॥
मन्दरश्चोग्रशिखरः स्फाटिकैर्मणिभिश्चितः ।
वज्रगर्भैर्निरालम्बैः स्वर्गोपम इवाबभौ ॥
सह शृङ्गैश्च कैलासः शिलाधातुविभूषितः ।
तोरणैश्चैव निबिडैः प्रांशुभिश्चैव पादपैः ॥
प्रवादयद्भिर्गन्धर्वैः किंनरैश्च प्रगायिभिः ।
देवकन्याङ्गहारैश्च प्रतिक्रीड इवाबभौ ॥
मधुरैर्वाद्यगीतैश्च नृत्यैश्चाभिनयोद्धतैः ।
शृङ्गारैः साङ्गहारैश्च कैलासो मदनायते ॥
आदित्याभासिभिः शृङ्गैर्भिन्नाञ्जनचयप्रभैः ।
विन्ध्यो नीलाम्बुदश्यामो विभिन्न इव तोयदः ॥
वाभ्यर्थं सर्वभूताना मेरुपृष्ठे महाचले ।

Colophon — *Mention of the Epic* D6 — *Mention of Khila* V3 B D5 D1 3 4 — *Sub-parvan* K Ñ2 V1 2 B De1 D1 3 4 6 G3 पौ(K3 पु)ष्करम्, Dn De2 D5 पु(De2 D5 पौ)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 (marg) D1 99, V3 212, Dn 20, De3 211, D5 221, D4 207, G3 353, G4 350

(L. 1435) Ñ2 V1 D5 G3 4 निपतने ; Dn निपतित (for निपातनं) V3 मधोर्निपतनं कृत्वा (for °) D5 Cal ed पौष्करे (for पु°) — (L 1436) Dn प्रविष्टानि (for प्रहृ°) K1 2 D4 नित्यशः (for सर्वशः) — (L 1437) D1 मध्यश्चो (for -मुख्यस्तु) — (L 1439) K3 4 L2 Dn D3 3 4 G3 4 [श]मि B3 D6 [श]ति (for [श]पि) D5 गिरिपार्श्वाभिशो मन्ते (for °) B1 D3 ▒ (for सम) — (L 1440) D3 शिखराकारै (for °ग्रैश्च) — G3 om lines 1441-1444 — (L 1441) K4 D1 2 3 4 वातोद्धूतो ; D5 °द्धूतो (for °द्धतो) V3 पूर्णै (for चूर्णैः) D3 पूर्णै काञ्चनवालुकैः (for °) — (L 1443) K1 2 D1 संसृष्ट , K4 D6 संक्लिष्ट , D1 -सम्मृष्ट (for -संश्लिष्ट) — (L 1444) V3 -वदना (for बहुला) G4 च तिष्ठन्ति (for तिष्ठन्तीव) D5 पादपा (for पर्वता) — (L 1445) B1 आचिता (for अञ्जिता) Ñ2 V1 2 रञ्जिता हेमधातुभि , D3 हेमधातुविरञ्जिता (for °) — (L 1446) K1 2 Ñ2 V1 2 Dn D3 D3 4 G3 4 समाधूतास् (for समुद्°) K3 2 D1 त्रासयन्तो , K4 D3 2 त्रापयन्ति (for त्रास°) — (L 1447) V3 पादपा , G3 प्रतिमा (for पर्वता) D3 बहुभिस् (for मणि°) Dn निर्मला (for °लै) — (L 1449) De2 अन्वित , D5 (marg as above) चित्रित , D3 आवृत , (for आचित) K3 श्वेतैर्धातुविचित्रैश्च , V3 श्वेतधातुविराजित — (L 1450) K3 काञ्चनाग्रै शिखराग्रै (for °) K1 De1 प्रकाशिभि (for °तै) — (L 1451) D1 पक्षान्तैरिव निःसृतै (for °) — (L 1452) D3 पुष्पैर् (for -पुष्पैश्च) D5 स्वदिरैर् (for शिखरैर्) K1 4 B Dn D5 D4 6 G3 दीप्यमानै (for °मान) K3 4 D3 2 दीप्यमानैश्च तेजसा (for °) — (L 1453) K3 V3 D3 [श्]प्र (for [उ]प्र) G3 मन्दरश्चापि शिखरै (for °) — (L 1454) K3 D4 वज्रगर्भैर् , Dn G3 4 वज्रगर्भो (for °गर्भैर्) — (L 1455) G3 महा (for सह) Dn2 D5 G4 सहशृङ्ग कैलास (for °) — (L 1456) K1 2 D1 4 विविधै (for निबिडै) — (L 1457) G4 किंनरै साङ्गगायिभि (for °) — (L 1458) G3 Bom Poona eds G(ed) रासैश् (for हारैश्) K3 Dn1 D3 प्रवीकन्दिर, B2 G3 4 प्रक्रीडित , Dn2 Bom Poona ed G(ed) प्रक्रीडान्विर, D4 प्रनर्तित (for प्रतिक्रीड) — (L 1459) K3 D1 घोषगीतैश्, Ñ2 V1 2 D3 D3 गीतवाद्यैश् (for वाद्यगीतैश्) — (L 1460) K3 4 Ñ2 V1 2 Dn D3 4 6 सप्रहारैश् ; ॥ सह° ; D3 सह , G3 सहभावैश् ; G ed) साङ्गदर्पैश् (for °हारैश्) K1 2 D1 4 नानाविधैश्च शृङ्गारै (for °) — (L 1461) D5 G3 आदित्यभासिभि शृङ्गैर् (for °) Ñ2 V1 2 चयोपमै (for चयप्रभै) — (L 1462) B1 नीलाञ्जन- (for °म्बुद-) Ñ2 V1 2 निर्भिन्न (for विभिन्न)

निर्वेमुर्निमलं तोयं मेघजालैरिवोत्तमैः ॥
शिलाभिर्बहुचित्राभिर्धातुभिर्बहुरूपिभिः ।
प्रस्रवद्भिर्गुहाद्वारैः सलिलं स्फटिकप्रभम् ॥
ग्रीष्मान्ते वायुसमूढा घना इव सविद्युतः ।
चित्रैः पुष्पैस्तरुगणाः शोभन्त इव भूषिताः ॥
नागा कनकसंभूतैर्विचित्रैरिव भूषिता ।
विहगमाभिर्लीनाश्च लतास्तरुसमाश्रिताः ॥
विलम्बन्त्यः सपुष्पाश्च नृत्यन्ते वायुघट्टिताः ।
पवनेन समुद्धूता महता माधवेऽहनि ॥
मुमुचुः पुष्पसंघातं तोयं वेलेव वर्षति ।
बलवद्भिश्च विपुलैः शाखास्कन्धावरोहिभिः ॥
पादपैः पर्णबहुलैर्ध्रियते च वसुंधरा ।
मधुप्रिया मधुकरा मधुमत्ता विहंगमाः ।
घोषयन्तीव गायन्तः कामस्यागमसंभवम् ॥
विष्णुर्मधोर्निहन्ता च चकार मधुवाहिनीम् ।
नदीं प्रस्रवनिर्भेदां सुतीर्थां बहुलोदकाम् ॥
अङ्गारवर्णसिकतां मधुतीर्थां मनोरमाम् ।
विमलैरम्बुभिः पूर्णां पुष्पसंचयवाहिनीम् ॥
विवेश पुष्करं सा तु ब्रह्मणो वाक्यचोदिता ।
ऋषिभिश्चानुचरिता ब्रह्मतन्त्रनिषेविभिः ॥
धात्री कपिलरूपेण गौर्भूत्वा क्षरते पयः ।
मधुरं वितते यज्ञे ब्रह्मणो वाक्यचोदिता ॥
शिरश्च पृथिवीभूतं सधातु प्राग्वरान्महीम् ।
शुद्धं च भजते लोकं शाश्वतं परमाद्भुतम् ॥
सरस्वत्या समुद्भूतं ब्रह्मक्षेत्रे तमोनुदम् ।
मरुतीर्थमतिक्रम्य पुष्करेषु विसर्पति ॥
सुधारूपा धर्मज्ञा अजारूपेण छादयन् ।
रूपं कनकवर्णाभं तपोयुक्तेन तेजसा ॥

—(L. 1463) K2 D4 वधार्थं, K3 धान्यर्थं, Ñ3 धात्रर्थं, V3 B Dn1 D5 D1 G3.4 धात्वर्थं, D6 वृत्त्यर्थं, D6 धात्रर्थं (for धान्यर्थं) K3.4 B2.3 D5.6 G1 महाचले, V1.2 हिमाचले B1 वृषाचले (for महाचले) —(L. 1464) D3 D6 निर्मलं (for विमलं) —(L. 1465) K1.2 D4 शिलाभि र्बहुभिर्भाति (for °) P2 D6 (marg. as above) Cal. ed. चित्रितैः (for रूपिभिः) —(L. 1466) B1.3 Dn Dn1 D1.2.4 G1 स्फटिक (for स्फा°) B3 द्रुमम् (for प्रभम्) Ñ2 V1.2 G2 सलिलैः स्फटिकप्रभैः (for °) —(L. 1467) K1 Dn D1 G2.4 समूता (for समूढा) —(L. 1468) K2 D4 पुष्पैस्तरु (D4 °ष्पैः सुर)गणैः सर्वे, D1 (marg.) पुष्प स्तरुगणाः सर्वे (for °) — K2 D4 om. (hapl.) 1463 —(L. 1469) B1.2 D2 नताः, G3.4 नता (for नागा) Ñ2 V3 संभूता (for °तैः) V1 नागाः काञ्चनसंभूता (for °) K3 भूषणैः (for विचित्रैः) B1.3 D6 G3.4 भूषणैः (for भूषिता) —(L. 1470) V3 नीलाश्च D3 D2 नीलाश्च D1 निरिला (for लीनाश्च) D3 विहगैश्चापि लीनाश्च (for °) D3 मातु (for तरु) D1 समन्विता (for समाश्रिता) B1.2 D5.6 लतास्तरुसु (B3 °म)पाश्रिता (for °) — B3 om. (hapl.) line 1471 —(L. 1471) K1 (sup. lin.) बल वन्त्य K3 D4 लम्बमान्य D3 विलम्बिन्य (for °म्बन्त्य) K3 विक्षिपन्त्यश्च पुष्पाणि (for °) D3 चर्चिता (for घट्टिता) —(L. 1472) V1 D3 समाधूता (for समुद्धूता) D2 महता माधवेन च (for °) —(L. 1473) G2 देवे च (for वेलेव) —(L. 1474) K3 Ñ2 B1.2 D2 D5 (sup. lin.) .6 फलवद्भिश्च (for बल°) D4 रोधिभिः (for रोहिभिः) —(L. 1475) Ñ2 Dn1 D3 G4 वर्षैः, B1 पत्र (for पर्ण) D3 विपुलैः (for बहु°) D2 धूयते वसुधाधरा (for °) —(L. 1476) B2 Cal. ed. मधुमत्त, D5 (marg.) मत्ताश्च (for मधुमत्ता) —(L. 1478) B1.2 D5.6 मधु (for मधोर्) —(L. 1479) D2 मधु (for नदीं) K3 D1 नदीं प्रस्रवतीं चैव (for °) —D5 om. line 1480 —(L. 1480) D3 बहु (for मधु) —(L. 1481) K1 D2 विपुलैर् (for विम°) —(L. 1482) D1 विरेजे पुष्करारण्य (for °) K1-3 B3 Dn D1.4.5 G4 चोदिता (for चोदिता) —K4 D6 G3 om. (hapl.) lines 1483–1485 —(L. 1483) K3 B1 D1 तत्र (for तन्त्र) D3 महावन्धुनिषेविता (for °) —(L. 1485) V1 V3 देदिता D3 D1.4 नोदिता (for चो°) —(L. 1486) K3 D5 D3.4.6 सततं (for शिरश्च) K1.2 D1.4 (both marg. as above) सरस्वती (for सधातु) —(L. 1487) D5 शुभं (for शुद्धं) G1 लभते (for भजते) V3 शुद्धं च लभते लोकं (for °) D2 पावनं (for शाश्वतं) —(L. 1488) K3 D6 G3 Poona ed. सारस्वत्या; K4 सरस्वत्या (for °स्वत्या) D5 क्षेत्रं (for क्षेत्रे) —(L. 1489) K1.2 V1.2 D4 (sup. lin. as above).6 G3 मधुतीर्थम् D3 मेरु°, Cal. ed. महा° (for मरु°) D2.6 G3 पुष्करे षु (for °रेषु) —(L. 1490) D1 D4 सुधारूपो धर्मज्ञो (for °) K3 V1.2 B1.2 D5 D2.6 भज (for अजा) —(L. 1491) V3 रूपाभ, D1 रूपार्थं (for वर्णाभं) K3 Ñ2 V3 B1.2 Dn D1 (marg. as above).2.4 (marg.).6

युक्तः परमधर्मात्मा ब्राह्मीं सिद्धिमुपागतः ॥
सर्वं पश्यति सर्वत्र दिवि भुव्यन्तरे तथा ।
ज्योतिष्णु कर्म कुर्वाणो बहुरूप स सपदा ॥
महेश्वरो निगूढात्मा वृषरूपेण तिष्ठति ।
उद्धृत्य दक्षिण पाद वायुभक्षः समाहितः ॥
अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्र शतमेव च ।
महायोगी महादेवो नियमाद्ब्रह्मसभवः ॥
अथ वायुर्घनीभूत्वा अन्ते चरति गोपतेः ।
फेनीभूत समुद्गारे. पवन निर्गिरन्मुखात् ॥
स निष्क्रान्तस्ततो वक्त्रात्प्राणेन परमात्मवान् ।
निर्यासभूत पतितो नैवार्द्रो नैव पार्थिवः ॥
स फेनो वारिणाविश्य चचार वसुधातले ।
नैवार्द्रो नैव शुष्काङ्गो वायु· सघातमागतः ॥
तस्काले फेनमुत्क्षिप्य पवन सह वारिणा ।
निरालम्बे निरालम्बस्तनभ्राणि समपद्यत ॥
ते क्षिपन्ति पयो भूमावात्मानं स्वेन घट्टिताः ।
नीलमेघारणप्रख्या नैवार्द्रा नैव पार्थिवाः ॥
ब्राह्मीं मूर्तिं समाधाय वायु सर्वत्रगो वशी ।
समा. सहस्र सपूर्णं चचार विपुल तपः ॥
वह्निर्वै दुजटी भूत्वा चीरवल्कलवासभृत् ।
तपस्तप्यदनाहारो मौनमास्थाय पौष्करे ॥
वर्षाणा च सहस्राणि त्रीणि चैक च यत्नतः ।
तस्याग्नेस्तेजःसभूतो महानग्नि. प्रवर्तते ॥
स्वर्गप्रकाशकृच्चैव स्वर्गवासी तमोनुदः ।
दिवि भूतप्रकाशाख्यस्तपसा ब्रह्मसभव· ॥
तपश्चरति ब्रह्माग्निर्लोकाना भूतभावन· ।
तत्तमो भुवि राजेन्द्र मानुषेषु प्रतिष्ठितम् ।
भास्करस्तेजसहारस्ततो भवति सत्तमः ॥
मर्त्याना सर्वभूताना तेज आक्षिप्य वर्तते ।
न तु योगबले राजन्ब्राह्मणस्य विशेषत· ।

— D_6 om line 1540 — (L 1540) K_3 D_5 तपो वने (for तपोधन) —(I 1541) K_3 तपसा (for तेजसा) K_2 D_1 विभाव्य भरतर्षभ $\tilde{N}_2$ °च्य महामभव B_2 °च्य पुरुष र्षभ (for ²) —(I 1542) K_3 ₂ Dn D_5 D_6 ₄ ₆ तपसो, $\tilde{N}_2$ B_3 मनसा B ₆ मनसो B_2 भस्मसो (for तपसा) K_2 भासयन् (for भाव) —(I 1543) V_2 साधयन् (for धार°) (I 1544) Cal ed युक्त (for युक्त.) D_6 ऋद्धिम् (for सिद्धिम्) —(L 1545) K_3 N_2 V_1 B ₃ D_{32} D_6 (marg) सप्रदृश्यति सर्वत्र K_2 Dn₃ D_5 G_4 सप्रदृश्यत स°, K_4 सर्वं दृश्यते स° V_2 B_2 सप्रदिश्यति स Dn_3 समदृश्यत स°, D_6 G_3 सप्रपश्यति स° (for °) $\tilde{N}_2$ B_2 (marg as above) भुव्यम्बरे V_1 भूम्यम्बरे V_2 भुव्यम्बरे (for भुव्यन्तरे) D_6 दिवि भूम्यम्बरे तथा (for ²) —(L 1546) K_1 ₂ B_3 D_1 G_3 ज्योतिष B_1 D_5 D_6 स्य Dn_3 G_1 °ष्णु (for °ष्णु) $\tilde{N}_3$ वसुरूप (for बहुरूप) V_2 D_5 बहुरूप स्वसपदा (for ²) —(L 1547) G_4 Poona ed G(ed) ष्ठति (for ति) K_2 D_1 (s p lin as above) दृष्ट (for वृष) — G_3 om lines 1549 1552 —(I 1550) D_6 ब्रह्म (for ब्रह्म) D_3 नियमाद्ब्रह्माणि स्थित (for ²) —(I 1551) B_3 वाति (for अथ) K_2 G_1 घनीभूतो (for °भूत्वा) K_6 D_6 [अ]न्तरे, V_1 ₃ D_3 अन्तरा (for अन्ते) K_2 D_2 अन्तश्चरति भूपन, K_2 [अ]न्तरे चरति गापन (for ²) —(L 1552) B_3 फलीभूतं D_1 फेन° (for फना) K_2 ₂ D_6 निर्गिर्तं; $\tilde{N}_2$ V_1 ₃ D_3 निर्वमन (for निर्गिरन्) —(L 1553) B_2 निष्क्रान्त सतत वक्त्रात् (for °) K_2 Dn₃ D_3 ₄ Cal ed परमात्मवान्, V_2 D_3 °मात्मना (D_2 °न) (for °मात्मवान्) —(L 1555) K_2 ₄ V_1 B ₃ Dn D_1 ₃ वारि चाविश्य, D_6 वा समा° (for वारिणा°) —(L 1557) K_3 सपवन् (for पवन) —(L 1559) K_2 ₄ D_6 ₄(sup lin) ₃ वेन V_2 वायु (for स्वेन) —(L 1560) D_4 निर्गिरन् (for नैवार्द्रा) D_4 G(ed) नैवार्द्रो न च पार्थिव (for ²) —(I 1561) K_2 D_1 मूर्ति (for मूर्तिं) G_3 समास्थाय (for °धाय) D_3 सर्वगतो (for °त्रगो) $\tilde{N}_2$ वली (for वशी) —(L 1563) V_2 B D_6 D_5 ₂ वाम्यधृक्; Dn_3 °कृत (for °भृत) —(I 1564) $\tilde{N}_2$ V_1 ₃ B_2 D_3 स्तप्यद् (for तप्यद्) —(L 1565) D_3 शत (for त्रीणि) Dn त्र (for च) —(L 1567) K_4 सर्वं (for स्वर्ग) K_2 D_6 स्वर्गप्रकाशत(D_6 °क)श्चैव, Bom Poona eds G(ed) स्वर्गप्रकाश कृच्चा च (for ²) —(L 1568) G_1 Cal. ed दिव्यो (for दिवि) K_1 D_4 भूते; D_3 भूत (for भूत) G_3 प्रकाशश्च (for °शाख्यस्) K_2 D_1 दिवि भूत प्र(D_1 sup lin °मिश्र)काशाख्ये (for °) — Bom ed G(ed) om line 1569 —(I 1569) D_3 G_4 Poona Cal eds धूमाग्निर् (for ब्रह्मा°) D_3 (marg as above) -सभव (for भावन·) —(I 1570) K_1 D_3 तत्तपो D_4 यतन्तो (for तत्तमो) K_3 मनुष्येषु (for मानुषेषु) —(L 1571) K_2 भास्करे (for °रम्) D_1 भास्करे तनमहारे D_2 भास्वरस्तेज सहारस् (for °) K_4 $\tilde{N}_2$ V_1 ₃ B D_{32} D_3 ₆ सत्तम (for सत्तम) K_2 तमो भवति सर्वत (for ²) —(L 1573) V_1 ₃ बलैर्, D_3 बलो,

तत्तमो नाशयेद्रात्रौ नाप्यहो भविता पुनः ॥
पुष्पमित्रो महातेजा यक्षः सर्वत्रगो वशी ।
तपश्चरति धर्मात्मा पुष्करे सुसमाहितः ॥
महेन्द्रशिखराद्द्वारा यास्त्यो यान्ति मेदिनीम् ।
तावत्स्वरूपमास्थाय तिष्ठते निखिलाः समाः ॥
जानुभ्यां पतितो भूमौ ज्योतिर्निभाति पश्यति ।
समा सहस्रं निखिलं नेत्रैरनिमिषैर्जगत् ॥
नेत्राणि बहुधा तस्य नेत्रान्तैरभिनिःसृतैः ।
मध्यं दिनकरे प्राप्ते रश्मिवान्सपरिग्रहैः ॥
ते रश्मयः प्रभानेत्रैः शतशोऽथ सहस्रशः ।
रराज तेज सयोगाद्विद्युद्भिरिव पावकः ॥
सविस्फुलिङ्गैर्नेत्रान्तैरादित्यमनुवर्तते ।
कर्मणोऽन्ते युगान्ते वा जगतो बहुरूपिणः ॥
बहुधा तु पुनर्भूत्वा निषण्णो वसुधातले ।
समासहस्रं संपूर्णं तपस्तेपे सुदारुणम् ॥
निगृहीतेन्द्रियो भूत्वा अप्सरोभिर्ललाम ह ।
मेरोः शिखरमासाद्य काम कामेन निर्ममम् ॥
तपःकामः स यक्षस्तु कुबेरो नरवाहनः ।
विष्णुरेव तपोध्यक्षस्तेजसोऽन्ते विजृम्भति ॥
न हि कश्चित्समानस्ति य एव तप आचरेत् ।
त्रिषु लोकेषु राजेन्द्र ऋते विष्णु सनातनम् ॥
वासुकिर्बहुशीर्षश्च नागेन्द्रो मौनमास्थितः ।
तप आचरते सम्यङ् निधाय मनसा मनः ॥
शेषः सत्यधृतिर्नागो बलवान्भ्रमसंभवः ।
वृक्षमारुह्य धर्मात्मा अध.शीर्षोऽवलम्बते ॥
जिह्वाभिर्लेलिहानाभिर्गोत्रजं विषमुत्सृजन् ।
समाः सहस्रं संपूर्णं निराहारस्तपोधनः ॥
कालकूटं विषं तद्धि सुमहत्समपद्यत ।
येन लोको ह्यभिग्रस्तो न सुखं विन्दते नृप ॥
सर्वत्रानुगतं तीक्ष्णं भुजगेषु महीपते ।
जङ्गमं स्थावरं चैव सर्वत्रानुगतं विषम् ॥
परस्परविरुद्धेन सिंहयुक्तेन भारत ।
नाशयत्यात्मनोऽङ्गानि तेन तीक्ष्णेन भारत ॥
अथ ब्रह्मा महाभागो भूतानां हितकाम्यया ।

D₆ बले (for बले) D₆ तत्तु योगबलं राजन् (for °) — (L. 1574) Ñ₃ राजन् (for रात्रौ) Ñ₃ V₁ ₃ B D₂ ₆ G₁ ह्ययम् (for पुन) D₄ ₆ नाप्यहो भवति ह्यय(D₂ ध्रुव)म् (for °) — (L. 1575) V₃ स यक्ष सर्वगो वशी (for °) — (L. 1576) K₂ D₁ G₃ भूतात्मा (for धर्मात्मा) — (L. 1577) D₃ ₃ G₃ महेन्द्रशिखराद्द्वारात् (for °) B₁ ₃ Dn₁ Cal ed यास्त्यो (for °स्त्यो) — (L. 1578) K₃ D₂ तावत्स्त्यो, G₃ °स (for °स्व) — (L. 1580) D₃ तपन् (for जगत्) — (L. 1581) B₃ नेत्राभिर् (for °भि) K₂ V₃ B₁ ₃ D₃ निःसृत, Dn D₃ ₄ निःसृता (for °सृ) G₃ नेत्रान्तैरभितस्तत (for °) — (L. 1582) K₄ अस्य D₆ मध्ये (for मध्य) K₃ मध्य दिनकर प्राप्ते (for °) K₃ ₃ B D₃ परिग्रह, K₃ Ñ₃ V₁ ₃ Dn D₃ °ग्रहे (for °ग्रहै) — (L. 1583) ते रश्मिभि, D₃ हिरण्मय (for ते रश्मय) — (L. 1584) K₄ V₂ ₃ B₁ Dn D₃ ₄ (marg as above) विद्युद्भिर्, G₃ Cal ed ज्वलद्भिर् (for विद्युद्भिर्) D₃ तोयद (for पावक) — (L. 1587) K V₁ ₃ Dn D₁ ₄ G₃ Cn बहुधाथ, D₃ °रूप (for °धा तु) K₁ D₃ ₄ विनेश, K₃ ₃ Dn D₃ विषण्णो (for नि°) K₃ विवेश बहुधा तले (for °) — (L. 1588) K₃ ₄ Dn समारश्मिषु सपूर्णस, Ñ₃ V₁ ₃ D₃ समासहस्रं संपूर्ण, D₁ समरश्मिसुमपूर्णस, D₁ सोमो रश्मिसुमपूर्णस, Bom Poona eds G(ed) स यो रश्मिषु सपूर्ण (for °) Ñ₃ V₁ ₃ पुनश्च (for तपस्) — (L. 1589) K₃ स कामिन, V₁ चचार ह (for ललाम ह) — (L. 1590) B₃ D₃ पीडयन्, D₃ निर्दहन् (for निर्ममन्) — (L. 1593) D₃ ₄ (marg) ₃ तेजस्तेन (for °सोऽन्ते) Ñ₃ V₁ ₃ B D₃ न जम्भते (B °ति), D₆ G₃ विजृम्भते (for °ति) K₄ D₁ ₃ तेजसा तेन क्षोभयान् (D₁ बृंहित, D₃ वर्धते), K₄ °स्तेन विजृम्भते (for °). — (L. 1596) B₃ तपश्च (for तप आ) K₃ आचचार तप सम्यक्, G₃ तपश्चरतः सम्यङ् (for °) — (L. 1597) G₃ धृतिर् (for धृ°) — (L. 1598) K₃ Ñ₃ V₁ ₃ B₁ ₃ Dn Dn₁ D₃ ₃ ₃ अथवाक्शीर्षो (V₁ °शिरो), Dn₁ अर्वाक्शीर्षो (for अध°शीर्षो) G₃ प्रलम्बते (for °वल°) — (L. 1599) B₃ उत्क्षिपन् (for उत्सृजन्) D₁ महान्त विषमुत्सृजन् (for °) — (L. 1600) D₃ समासहस्र सपूर्ण (for °) — D₁ om line 1602. — (L. 1602) Dn [अ]य ग्रस्तो, D₁[अ]भिग्रस्ते (for °ग्रस्तो) K₃ (before corr) महत् (for नृप) — (L. 1603) सर्वगात्रानुगं तीक्ष्ण (for °) Dn₁ Cal ed भुजगेषु महीतले (for °) — (L. 1605) Ñ₃ lacuna, V₁ मद्वयुक्तेन; V₃ हंसयु°; Dn G₃ हंसायु°, D₃ पर्नु यु° (for सिंहयु°) — (L. 1606) D₃ न देहेष्वात्मनोऽङ्गानि (for °) — (L. 1608) K₃ ₄ Ñ₃ V₁ ₃ B₃ Dn Dn D₃ D₁ ₃ ₃ ₃ ऋषिभिः सह; K₃ °मिनाम्; B₁

मन्त्र विसृजते राजन्ब्रह्माक्षरमहिंसकम् ॥
गरुत्मान्वितनैः पक्षैर्नगाग्रैः सलिलं महीम् ।
समासहस्रं सपूर्णं चूलाग्रेणावलम्बिना ॥
पर्णभारैश्च विस्तैर्विस्तीर्णैर्वसुधातले ।
रराज वसुधा चैव तैः पर्णैर्बहुचित्रितैः ॥
येन वृत्तेन जीवेयु सर्वभूतानि भारत ।
इहलोके मनुष्येन्द्र देवलोके च भारत ।
द्यौरिवाचितनक्षत्रा महीतलविसर्पिभिः ॥
मघवान्हिममपाते भवत्येकचरो वशी ।
पुष्करान्भसि धर्मात्मा मत्स्योल्लिखितमूर्धजः ॥
अथ सुतलमाक्रम्य पृथिवीं प्रांशुदेहिनीम् ।
तपश्चरति धर्मात्मा बाहुमुद्यम्य दक्षिणम् ॥
साग्रं वर्षसहस्रं च शतमेकं च सुव्रत ।
तपश्चरति सयोगाद्वायुभक्षः समाहितः ।
समाधियोगात्सयोगाद्ब्रह्मयोगस्य भारत ॥
येनेयं पृथिवी राजन्धार्यते ब्रह्मयोगिना ।
अनाद्यन्तेन नित्येन सर्वत्र विषयैषिणा ॥
योऽसौ विष्णुरगाधात्मा परमात्मा निराकृतिः ।
दिवे निषण्णो भवति रात्रौ भवति वै स्थिरः ।
सत्यसंधः स धर्मात्मा कामकारकरोऽभवत् ॥
तस्य यः सोद्यतः पाणिः पृथिव्यां पृथिवीसमः ।
रात्रौ स तपनो भवति मण्डलं विपुलं नभः ॥
स चन्द्रविषयं राजञ्शमयामास रुन्धति ।
ग्रहाणां गतयश्चैव ताराणां च विशेषतः ॥
तां छायामाक्षिपत्सोमः स्रवद्भिर्मण्डलेन वै ।
पृथिव्या दक्षिणो हस्तो महायोगी महामनाः ॥
सैषा छाया शशीभूता शशिमण्डलमाविशत् ।
अलिङ्गा पृथिवीलिङ्गाद्द्रुतादक्षया दिवि ॥

जसं हितम्, G1 अगर्हितम् (for आहिंसकम्) D3 ब्रह्माक्षरमयं हितम्, Cal ed ब्रह्माक्षरसमन्वितम् (for ˚) — D1 ins after line 1608 K2 after line 1609

54** आहारश्च ततो योगाद्विहितास्तस्य पक्षता ॥
वेदविद्भिर्द्विजै श्रेष्ठै सत्ययमपरायणै ॥

— (L 1609) D1 विगते (for विततै) K1 s D3 नगाग्र, D3 नखाग्र (for ˚ग्रै) K2 D5 G3 सस्ट्वान्, D6 प्रलिम्बन् D2 च लिखन् (for सलिलं) D6 नगाग्र सधवम्महत् (for ˚) — (L 1610) K2 वृक्षाग्रेण, D31 भूला˚ D2 मूला˚, D6 चान्वा˚ (for चूला˚) Cal ed बलाग्रेणावलम्बने (for ˚) — (L 1611) D3 G3 पर्णाहारैश्च (for पर्णभा˚) D3 पर्णहारैविकारैश्च (for ˚) K1 त्रिस्तीर्णै, K3 विस्तीर्णै, Ñ2 त्रिशीर्णै V1 s B1 s D31 D6 त्रिशीर्णैर्, D32 त्रिशेश (for विस्तीर्णैर्˚) D2 त्रिकृतीर्णैवसुधातलम् (for ˚) — (L 1612) D2 त्रिसृते (for चित्रिते) K1 s s Dn D5 s s G3 पर्णै, G2 ˚श्रै) र्बहुविचित्रितै (for ˚) — K2 D3 om. (hapl) line 1614 — (L 1614) V1 लोकेषु (for लोके च) — K1 om line 1615 — (L 1615) B2 विराजित, D3 इवाचित (for ˚चित˚) — (L 1616) K3 D1 धनवान् V2 D2 मघवा; Dn D1 G2 हिमवान् (for मघवान्) D2 सपानैर् (for ˚ते) Ñ1 V3 B1 D3 D6 तपति (for भवति) — (L 1617) K2 D1 पुष्करेऽम्भसि (for ˚राम्भसि) K3 om (hapl) lines 1617b 1619a D1 मत्स्यैर्लिखितमूर्धज (for ˚) — (L 1618) K2 s V3 D1 s स्वतलम् D2 मूल˚ (for सुत˚) D61 अथ सुतलमाक्रम्य (for ˚) Ñ2 B DnD5 s G3 पृथिवी प्रांशुदेहिनी (for ˚) — (L 1619) D1 चचार (for चरति) K3 D1 उत्क्षिप्य (for उद्यम्य) — (L 1621) D1 धर्मात्मा (for सयोगाद्) Ñ2 B Dn D6 G3 वायुभक्षा समाहिता (for ˚) — (L 1622) Ñ2 V1 s B1 s Dn D5 s G3 समाद्वा (for संयोगाद्) K2 D1 सम्यग्विधियोगसयोगाद्, D6 समाधियोगसं˚; D3 ˚धियोगेनासङ्गात्, D5 समो योगाच्च सयोगात् (for ˚) — (L 1623) K2 s यतिना (for योगिना) — (L 1624) K1 s अनाद्येन च (K1 न) नित्येन; K2 Ñ1 B D6 G3 ˚दन्तमनित्येन; V1 s D6 ˚न्तमशेषेण (for ˚) — K2 om line 1625 — (L 1625) K1 योगेद् (for योऽसौ) Ñ1 V1 s D3 D5 असेयात्मा; D1 अगाधोऽसौ (for ˚धात्मा) — (L 1626) B2 D1 विषण्णो (for नि˚) K4 स्वपिति (for भवति) K4 Ñ1 D5 स्थित˚ (for स्थिर) — (L 1627) K1 D1 सत्यधर्म (for ˚संध) K4 कर्मकारकरो भवेत्, D1 कामचारकरो भवेत् (for ˚) — (L 1628) B2 om (hapl) from पृथिवी up to पृथिव्या (in line 1933) — K2 om line 1639 — (L 1629) D1 भूत्वा (submetric) (for भवति) B2 रात्रौ तपति भो भाति, D3 त्रिवेश मण्डलं सौम्यं (for ˚) D1 विचरन् (for मण्डलं) — (L 1630) K2 स सूर्यचन्द्रविषय (for ˚) K1 s D1 s शमयामास रुन्धति, K2 D6 (marg) शमयानो भ रु˚; Ñ1 V1 छायया समपद्यत (for ˚) — (L 1632) K1 s V1 D1 s s सोमान् (for सोम) K4 Ñ2 B3 Dn D3 Cn तां छायामाक्षिपत्सोमात् (for ˚) B2 सुतभिर्; D3 स्रवद्भिर्; D6 स्रवता, G1 स वहिर् (for स्रवद्भिर्) — (L 1634) K1 s

अङ्गाङ्गान्युपगृह्यैव तपश्चरति निश्चयात् ।
प्रोक्ष्य पादौ तु सवलौ पृथ्वी वाच्यमुपागता ॥
सूर्यार्चिभिः पीयमानादाक्षिप्यति महीतलात् ।
महीमिवाम्बुरसना युगान्ते विष्णुतेजसा ॥
रराज सूर्यरश्मीभिर्व्यतिपिक्ता महानदी ।
स्फाटिकैव शुभा यैषा काञ्चनैर्धातुभिर्वृता ॥
आदित्येन समादत्ता रश्मितेजोभिसम्भवैः ।
मण्डलान्तर्गता देवी चक्षुषा नोपलभ्यते ॥
रश्मिभिः पुनरुत्तीर्णा ततो योगेन धावति ।
आकाशगङ्गा संवृत्ता विपुलैरम्बुविग्रहैः ॥
शीतच्छायैश्च सलिलैर्लतामिश्च सुगन्धिभिः ।
पद्मखण्डैश्च विविधैः शुशुभे दिव्यगन्धिभिः ॥
काञ्चनापीडजघना स्फाटिकान्तरमेखला ।
पद्मरेणुभिरापीता चक्रवाकावतंसिका ॥
नीलगर्भसुकेशान्ता पुष्पसंचयसंकुला ।
शोभते प्रविसर्पन्ती प्रमदेव विभूषिता ॥
सख्या गङ्गा फलं लेभे पुष्करेण समाहिता ।
सुतपा चन्द्रनिहिता लोकानां धारणे रता ॥
सरस्वती स्वर्व्यर्णैरधीते ब्रह्मवादिनी ।
पुष्पत्रयाता शैलेन्द्रे मन्दरे मन्दगामिनी ॥
ऋगाद्याश्चतुरो वेदान्पादैश्चतुर्भिरावृतान् ।
यजुर्भिः सामभिश्चैव मथिताञ्छिरसा तथा ॥
ऋषिभिर्ज्वलनप्रख्यैस्तपसा दग्धकिल्बिषैः ।
सुपार्श्वस्य गिरेः पादे परिदार्यैः सुदारुणैः ॥
निस्वनं सर्वभूतानि नियमेन च मे शृणु ।
मन्दराग्रे विसर्पन्त्यं जगत्कृत्स्नमतीन्द्रियम् ॥

B1 D1 B1 D3 D5 शेपा (for सैषा) — (L 1635) K3 D5 आविश्य , V3 अरिश्य , Dn3 D5 अन्श्रिात् (for अन्श्रिा) V3 इच्छया (for आश्रया) — (L 1636) K1 V1 B3 D5 अङ्गैर्गात्म्, Ñ2 अङ्गाङ्गैः, V3 °ङ्गम् (for °ङ्गानि) B1 दुर्जयम्, D3 s D5 G3 दुश्चरम् (for निश्चयात्) — (L 1637) K3 Ñ3 V1 Dn3 D1 सुतलौ (for स°) B D5 G3 निश्चयात्प्रोक्ष्य पादौ तु (for °) D1 वारिस्थ, D5 वाक्याम् (for वाच्यम्) K3 Ñ3 V1 s D1 पृथिवी वाच्यमागता, Dn पृथिवी तपसि स्थिता (for °) — (L 1638) K3 सूर्यांशुभि (for सूर्यार्चिभि) V3 पीड्यमानाद् (for पीय°) G3 सूर्यार्चिष पीड्यमानाद् (for °) K1 आक्षिपति, Ñ2 B2 आक्षिपति, D5 °ष्यद्, G3 °प्यत (for °प्यति) K3 s B3 D5 s तरे (for तलात्) Dn Bom Poona eds G(ed) आक्षिप्यत महीतले (for °) — (L 1639) Ñ2 V3 B2 s Dn3 D3 D5–8 G3 °वसना, V1 B1 स्वमा (for वसना) D5 महीमिवाम्बुवसना (for °) — (L 1640) K3 1 2 Dn1 D5 व्यतिपन्ना, K1 Ñ2 V1 D1 s °रिक्ता (for °पिक्ता) — (L 1641) Dn सा (for या) Ñ2 V1 s D3 G3 स्फाटिकैर्वैशुभा (V3 °वा) शेपा, B1 s D5 °कैर्या शुभा यैषा, D5 °कैर्शुभा यैषा (for °) G3 तथा (for वृता) — (L 1642) K1 D5 s समावृत्ता (for °दत्ता) — (L 1643) D1 G3 पश्यते (for लभ्यते) — (L 1644) D5 तपो (for ततो) K3 वर्धते, K4 वाहते (for धावति) — (L 1645) D1 संवृत्ता (for °ता) D5 अद्गु (for अम्बु) — (L 1646) Ñ2 B1 (marg as above) शतशाखैश (for शीतच्छायैश) — (L 1648) Ñ2 V3 काञ्चनापीतजघना (for °) — (L 1649) K1 Dn G3 पद्मरेणुसिता पीता, D5 °रेणुभिरापीता (for °) — (L 1650) B1 पद्म (for पुष्प) — (L 1651) K1 s 4 B Dn D1 s G3 विप्र , Ñ1, V1 s D3 प्रति , D5 इति प्र , D5 भुवि (for प्रवि) — D1 om (hapl) lines 1652–1653 — (L 1652) K3 साक्षाद् , V1 B Dn Ds1 D5 G3 सैषा (for सख्या) Ds2 सैषा गङ्गा फलं लेभे, D3 लेभे गङ्गा फलं सारये (by corr सम्यक्) (for °) V3 B1 s D5 G3 समागता (for °हिता) — D1 om (hapl) line 1653 — (L 1653) B2 s Dn D1–5 सुतपाश् G3 सुधया (for सुतपा) — (L 1654) V1 Cal ed स्वनकम् (for स्वर्व्यर्णैर्) — (L 1655) G1 (for पुष्पत्र) Ñ2 V1 s शैलेन्द्र (for °न्द्रे) K4 पुष्प प्रथमा शैले, D3 पुष्पप्रायस्थशैलेन्द्रे (for °) Ñ2 V1 D3 s G3 मन्दरे (for °रे) — (L 1656) K3 G3 4 साङ्गाश्च, Ñ2 B2 s Dn D3 D5 4–8 ऋग्ध्ययाद्य, V1 s B3 यादयाद्य (for ऋगाद्याद्य) — (L 1657) K1 D1 प्रावृतान्, K2 V3 B1 D1 प्रथि° (for प्रथि°) — (L 1658) G3 कल्मषै (for किल्बिषै) — (L 1659) K3 V3 D1 पार्श्वे, B3 Cal ed पादे (for पादे) D3 Cn पार्श्वेश (for परिदार्यै) B1 s Dn Ds1 D1 Cn सुपार्श्वै (for सुदारुणै) K1 पारिदार्यै परारुणै , K2 D1 परिहार्यै परारुणै ; Ñ2 Ds2 पाणिपार्श्वे (Ds2 °दार्यै) सुपारुणै ; V3 पारिदार्यै सुपारुणै , V3 G3 s पर्पदैश्च सुपारुणै (V3 °णे); D5 पाणिपार्श्वे (marg पारदार्ये) सुपारुणै , D5 पाणिपार्श्वे (marg पारदार्ये) सुपारुणै (for °) — (L 1660) D1 निश्चयात् Cal ed निस्वनम् (for निस्वनं) K1 D1 भूतानां (for °नि) D5 निस्वन सर्वभूतानां (for °) D1 विनयेन (for नियमेन) K1 च वै शृणु ; B1 s न शृण्वते ; B2 न मे शृणु , D2 भूतानि च ; D3 G3 s च शृण्वते ; D5 (inf lin) च शृण्वते (for च मे शृणु) Ñ2 V3 D5 नियमेनैव

विरामनियमे प्राप्ते तूष्णींभूता बभूव ह ।
न वाचमीरयेद्देवी नियमात्सत्यवादिनी ॥
अथ भूतानि सर्वाणि तूष्णींभूतानि सर्वशः ।
न शेकुरभिधानार्थं व्याहर्तुं वदनैर्वृतान् ॥
विभज्य योगं मनसा सर्वभूतेष्वनुग्रहम् ।
सरस्वती स्वरयुता व्याजहार महास्वनम् ॥
सरस्वत्या समायुक्तां शिक्षां गृह्णन्ति देहिनः ।
तस्मिन्नेवाथ ते सर्वे गानं गायन्ति शिक्षया ॥
आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चाश्विभिः सह ।
जटिलाश्चीरवसना मुञ्जमेखलधारिणः ॥
गन्धर्वाः किंनराश्चैव सनागाः सह चाप्सरः ।
तपश्चरन्ति सहिताः पुष्करेषु मनीषिणः ॥
अपि कीटपतंगैश्च सह सर्वैः सरीसृपैः ।
शोषयन्ति शरीराणि तपसोग्रेण यत्नतः ॥
विष्णुर्विष्णुत्वमापन्नो देहान्तरं विसृष्टवान् ।
संरक्षति महायोगी सर्वांस्तान्सहचारिणः ॥
पुष्करे रमते विष्णुर्विष्णुरेव द्विधा कृतः ।
दीप्यमानः स्वतेजोभिर्विधूम इव पावकः ॥
सोऽग्निर्मन.समुद्भूतः पृथिवीं तापयन्निव ।
प्रधावति समं तेन मण्डलं दशयोजनम् ॥
निरराजार्चिभिर्दीप्तैः पृष्ठतश्चानलाग्निभिः ।
विस्तीर्णपर्णैरभिवर्मयूखैरिव दीपितः ॥
तस्यार्चिर्विस्फुलिङ्गाना न शेकुर्लङ्घने रताः ।
विप्रकीर्णस्य बहुधा मर्यादामिव भास्करः ॥
सोऽग्निर्दीप्य विभज्यांशून्विधूम इव पावकः ।
ऋत्विग्भिर्ज्वलनस्थैर्वित्रीयत इवाध्वरे ॥
सोऽग्निर्धूमगतस्तत्र तिष्ठते विपुलप्रदा ।
यावद्विष्णु. क्रमप्राप्तो नियमस्य समापनात् ॥
रक्षां कृत्वा न तं विद्याद्विष्णुर्विष्णुपराक्रमः ।
भूत्वा शतशरीरो वै नागो वालाहकोऽभवत् ॥
तमग्निमात्मसंसृष्टं लेलिहानं महामतिः ।
अतिप्रवृद्धं तेजोभिर्भूतानां हितकाम्यया ॥

छूण्वते, D5 °मैश्च न छूण्वते (for °) — (L. 1661) K1 Ñ3 V1 3 B Da D2 4 5 सम्दराम (for °म्रे) Ñ3 V1 3 B1 D3 G1 4 सर्वम् (for कृत्स्नम्) — (L 1662) K1 D4 नियमे, D3 4 °म (for °मे) K3 नियम नियमे प्रोक्त D5 °मौनवमे प्राप्ते (for °) — (L 1664) K3 D1 अद्य (for अथ) — (L. 1665) D5 वचन (for वदनैर्) — (L. 1666) K1 D4 विभिद्य (for विभज्य) — (L. 1667) K3 Dn D2 4 Cn तीरयुता, V1 D3 सुरयुता (for स्वरयुता) D5 सरस्वतीं स्वरयुता (for °) K3 B3 Dn D4 महास्वरा, K3 4 D2 5 6 °स्वनाम् (for °स्वनम्) — (L 1668) D3 महायुक्ता (for समायुक्तां) D5 सरस्वत्या स्वरयुता (for °) V3 देहिनम् (for °नः) — (L. 1769) K1 [आ]श्रिते, K4 [आ]स्थिते, Dn1 [उ]च्यते, D4 श्रिते (for [अ]थ ते) V3 शिक्षिता (for शिक्षया) — (L. 1670) G3 om lines 1670[b]–1673[a] K3 वसुभिश्च (for मरुतश्च) D5 चार्विभि, G1 चाश्विभि (for चाश्विभि) — (L. 1671) K3 मुण्डा, Dn1 मुण्ड (for मुञ्ज) — D5 om (hapl) lines 1672 1673 — (L 1672) K3 D3 सहनागा सचाप्सम (for °) — For line 1672, B3 subst

55** गन्धर्वाश्चीरवसना किंनराश्चैव सर्वशः ।

— (L. 1674) K1 D4 पतगाद्य (for °गैश्च) — (L. 1676) D1 देहान्तर (for °रं) — (1677) D3 महायोगात् (for °योगी) — (L. 1678) Ñ3 वसते (for रमते) B D3 D5 G3 4 पुनर् (for the second विष्णुर्) D3 एको (for एव) — (L 1681) D4 समस्तेन (for समं तेन) — (L 1682) G3 शतराजार्चिभिर्दीप्तैः (for °) — (L 1683) Ñ2 B3 D3 विशीर्णे (for विस्तीर्णे) K3 Dn D1 विशीर्णपार्श्व(Dn D3 °र्षे)विवर्णैर्, K4 V1 3 B1 D3 D5 6 विशीर्णप(Ds1 °र्णे प)र्वैवि°, B3 G3 विशीर्णवर्णैवि° (for °) — (L. 1685) K3 4 V3 B1 Dn D3 5 G3 Cn बहुधा (for बहुधा) K3 4 Dn D1 5 6 G3 भास्करम् (for °रः) — (L. 1686) K2–4 V1 P D1 4 सोऽग्नि दीप्यति शय्यासु (K3 दीप्ताशुर्, K4 दीनाशुर्, B1 5 सद्यांशुर्, B3 सूर्याशुर्, D4 सर्वांशुर्), D3 D5 सोऽग्निर्दीप्य त्वसह्यांशुर् (for °) — (L. 1687) K3 V3 D1 4 विद्वियन्त, K1 V1 B D3 D2 5 6 त्रिवीयन्त, D5 (marg) भूषयन्त (for वित्रीयत) K1 विद्वियन्त इवाम्बरे, Cal ed विकृतो वा महाम्बरे (for °) — (L. 1688) D4 धूमसखम् (for °गतस्) K3 विपुलं सदा, K3 V3 B1 Dn D1 G1 °लं त(K1 स)दा (for °लप्रदा) — (L. 1693) Ds1 क्रमात्प्राप्तो, D3 क्रम प्राप्तो (for क्रमप्राप्तो) D3 यावद्विष्णुर्वमाप्नोति (for °) Bom Poona eds G(ed) स्थित (for न तं) D5 (marg) सत्य (for विष्णु) — (L. 1691) B3 (marg

वारिणा सुरक्षीतेन प्राणिना प्राणवर्धनः ।
न्यषिञ्चद्वदनं तत्र नागो वालाहकस्तदा ॥
ततः सिद्धगणैर्जुष्टः पुष्करे तप्यते तपः ।
संहृत्य मनसात्मानं महायोगी महाबलः ॥
संहृत्य पादगात्राणि मनो मूर्ध्नि विधारयन् ।
अचलं स्थानमासाद्य तूष्णींभूतो बभूव ह ॥
एष धर्मो हि धर्माणां नोपधानविकल्पितः ।
हितः सर्वेषु भूतेषु इह चामुत्र चोभयोः ॥
अथ दैत्या हतास्तत्र समागम्योद्यतायुधाः ।
मायाप्रासैर्बहुविधैर्नगैरेरभिसंवृताः ॥
अग्निं दैत्याः पर्वताग्रैरभिघ्नन्ति परंतप ।
ज्वलन्तं ज्वलनप्रख्या महाकाया महाबलाः ॥
मेघीभूताश्च मायाभिर्वर्षन्ति बलदर्पिताः ।
तस्मिन्नेवाग्निसंघाते संघातं तन्महाबलम् ॥
ते शैलास्तदर्चिषा दग्धाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
युगान्ते प्रभुरादित्यः प्रजा इव दिधक्षिवान् ॥
न शेकुरग्निं दैत्यास्ते मायाभिरुपसंवृतम् ।
आदित्यमिव दीप्यन्तं नभः सूर्योदये यथा ॥
विह्वलैरुत्तमैः सर्वैर्दैत्या भग्नपराक्रमाः ।
गन्धमादनमासाद्य निषण्णा गिरिमूर्धनि ॥
स चाग्निर्ज्वलते लोके विद्युद्भिरिव संगतः ।
अन्तरिक्षचरान्दैत्यान्निर्ददहन्विचरन्दिवि ॥
नागो वालाहकश्चैव मेघैः संघातमागतः ।
मुमोच सलिलं भूमौ पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥
मन्त्रैः सचोदितो नागो द्विजेभ्यो यदनोद्धतैः ।
मुमोच तोयसंघातं मानयन्निप्रजं जनम् ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

संयुज्य तपसा देवाः किमकुर्वंस्ततः परम् ।
न हि तद्विद्यते लोके तपसा यन्न लभ्यते ॥

---

as above) बहु (for सह) K3-4 D2 5 भवेत् (for ऽभवत्) K1 D1 नागो बलाहको भवेत् (for ᵇ) — (L. 1693) B Dn3 D5 D6 महामतिम्, G3 °द्युतिम् (for °मति) — (L. 1695) D7 धेरावणस् (for बालाहकस्त) — (L. 1696) V3 हृष्ट, D3 तत्र (for हृष्ट) — (L. 1698) Ñ3 D3 पादौ (for पाद) D3 संहृत्य पदपत्राणि (for ᵃ) K3 D1 विधा रयाम्, K2 निधाय च, Dn1 विधारय, D3 निधारयन् (for °यन्) — (L. 1700) K3 D1 [उ]पधर्मं (for °धान) — (L. 1701) इहामुत्र ■ चोभयो (for ᵈ) — (L. 1703) K3 D1 धर्मं (for माया) — (L. 1704) K3 पर्वताग्रै (for °ग्रैर्) — (L. 1705) K3 ज्वलन्त, D2 °न्ति (for °न्तं) — (L. 1706) V1 मेघीभूताश्च, G3 मेघभू° (for मेघीभू°) — (L. 1707) B3 Dn G3 [अ]ग्नि (for [अ]ग्नि) K3 B3 D3 समाते, D1 °ते (for °ते) D3 दारुण तु, G3 सर्वघात (for संघातं तन्) K1 समाते हि महाबल (for ᵈ) — (L. 1709) K3 D1 द्विधक्षया, V3 D3 द्विधिक्षिवान्, B1 3 D5 G3 द्विधक्षति, D3 द्विधक्षयन् (for °क्षिवान्) Cal ed जनानिव द्विधक्षति (for ᵇ) — (L. 1710) Dn1 नाग्निं दैत्यास् (for नाग्निं दैत्यास्) D1 मायाभिर्निवर्तितुम् (for ᵈ) — (L. 1711) K3 B3 D1 दीप्यन्ते (for °न्तं) K3 D1 G3 आदित्या (G3 °त्य) इव दीप्यन्ते (for ᵃ) D3 तम (for नभ) — (L. 1712) K V3 3 B3 3 Dn1 D5 4 G3 विह्वलैर (for विह्व°) Dn D3 विह्वलैरुत्तमैः सर्वैः, D3 विह्वलैरधमैः सर्वैः (for ᵃ) — (L. 1713) B1 D3 G3 नग (for गिरि) — (L. 1714) K1 2 4 Ñ3 V3 3 B Dn Dn1 D3 4 5 G3 स चाग्निर्ज्वलते लोके (for ᵃ) B1 D3 G3 सह (for इव) Ñ3 V1 B3 Dn1 सङ्गत (for संगत) — K3 om (hapl) lines 1715-1716 — (L. 1715) B1 D1 गणान् (for चरान्) V3 D4 व्यचरद् (for विचरन्) D3 G3 त्रिदेहविर सर्वेत ये (G3 तेषमा) (for ᵇ) — (L. 1716) K3 D1 वालाहकश्चैव D1 °कै)श्चैव (for ᵃ) — (L. 1718) K1 3 D1 4 सचोदितो (for सचो°) K3 D1 वचनोद्धतैः; D3 वचनाद्धतैः (for यदनोद्धतैः) — After line 1718, D3 ins

56** ऋद्गुणैर्मन्त्रविधिना आज्यगा मन्त्रचोदिता ।
हविषा मधुपूर्णेन यथा वै विधिरेव च ॥

— (L. 1719) Dn1 सरात्रं. D3 व्याघातान् (for °त) D1 सोमज (for निप्रज) K3 Ñ3 V3 तनय् (for जनम्) K1 मानयित्वा मम जनम्, V3 B3 Dn1 °यन्निपुण जनम्, Dn1 मानयन्विप्र ध्वनम्, D3 3 °यन्निप्रयविप्रज्ञम् (D3 °म्राज्ञम्). (for ᵇ)

Colophon. — *Mention of the Epic*: K3 Dn1 D5. — *Mention of Khila*: K3 V3 3 B Dn1 D1-4. — *Sub-parvan*: K Ñ3 V3 3 I Dn D1 D3 3 4 5 (3 वी)(K3 D1 पु)ष्करम्, D3 4 पौष्करप्रादुर्भाव — *Adhy. no.*: K3 1, V3 214, Dn, D5 213, D3 201, D3 229, D4 209; G3 305

(L. 1720) K1 4 Dn1 सयुज्य; D3 प्रयुज्य (for सं°).

वैशंपायन उवाच ।
अथ दीक्षां समास्थाय सर्वे विष्णुमया गणाः ।
पुष्करादग्निमुद्धृत्य प्रणीय च यथाविधि ॥
जुहुवुर्मन्त्रविधिना ब्राह्मणा मन्त्रचोदिताः ।
हविषा मन्त्रपूतेन यथा वै विधिरेव च ॥
स चाग्निर्विधिरत्तत्र वर्धते ब्रह्मतेजसा ।
तेजोभिर्बहुलीभूतः प्रभुः पुरुषविग्रहः ॥
ब्रह्मदण्ड इति ख्यातो वपुषा निर्दहन्निव ।
विश्वरूपप्रहरणो ह्यसिचर्मधनुर्धरः ॥
गदी च लाङ्गली चक्री शरी चर्मी परश्वधी ।
शूली वज्री खड्गपाणिः शक्तिमान्वरकार्मुकी ॥
विष्णुश्चक्रधरः खड्गी मुसली लाङ्गलायुधः ।
नरो लाङ्गलमालम्ब्य मुसलं च महाबलः ।
धनुमिन्द्रस्तपोयोगाच्छतपर्वाणमाक्षिपत् ।
रुद्रः शूलं पिनाकं च मनसाधारयत्प्रभुः ॥
मृत्युर्दण्डं सपाशं च कालः शक्तिमगृह्णत ।
जग्राह परशुं त्वष्टा कुबेरश्च परश्वधम् ॥
निर्विकारैः समायुक्ताः शतशोऽथ सहस्रशः ।
विश्वकर्मा च त्वष्टा च चक्राते ह्यायुधानि तु ॥
इन्द्राग्नी रथं प्रादात्सूर्याय च प्रतापिने ।
परमात्मा ददौ विष्णू रुद्राय च महात्मने ॥
छन्दोभिरेव त्वष्टा तु स चकाराथ वाहिनीम् ।
विश्वकर्मा विमानानि चकार बहुभिः क्रमैः ॥
शरीरांशं समुद्धृत्य विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
पुष्करात्पर्वणि घनान्पृतनार्थं प्रकल्पयत् ॥
यां चैव सूर्यकक्षाणां त्वरया समकल्पयत् ।
ययाभियुज्य संग्रामे शत्रुं निर्भिन्दे रणे ॥
स तं दण्डं समुचितं निर्विकारं समाहितम् ।
ब्रह्मा जग्राह विधिना अन्तर्धानगतः प्रभुः ॥
स्वैः प्रभावैश्च बहुधा सोऽस्त्रग्रामं चतुर्विधम् ।
ऐन्द्रमाग्नेयवायव्यं रौद्रं रौद्रेण वर्चसा ॥
एभिर्विकारैः संयुक्ता दितेः पुत्रा महाबलाः ।

B1.3 D33 Cal ed किं कुर्वन्त, D5 कर्म कुर्वेम् (for किमकु°) K1.3 D1 परस्परम्, h4 अत परम् (for तत प°) —(L 1721) B3 अतु (for यत्र) K3 त्रियते (for हन्यते) —(L 1722) V1 समाम्नाय (for °स्थाय) h1.3 D1 सर्वे विष्णुपरायणा (for °) —(L 1724) N3 om line 1724ᵃ K1-3 D1 नोदिता (for चो°) —(L 1725) D3 स (for च) G1 यथाविधि हुतेन तु (for °) —(L 1726) Dn1 -तेजस, G3 -चेतसा (for तेजसा) —(L 1728) Bom ed दण्डी (for दण्ड) D3 विमुखान (for वपुषा) —(L 1730) K4 V3 D1.3 गदया, h2 गदावान्, V1 B D3 D3.5 G3 सगदो (for गदी च) h2 शूली (for शरी) V3.3 वर्मी, D3 धर्म (for चर्मी) —(L 1731) h1 D3 D1 चक्री (for वज्री) D1 शूली खड्गी चक्रपाणि (for °) Bom Poona eds G(ed) कार्मुक (°की) —(L 1732) Ñ3 V3 स्वामी (for खड्गी) D32 D3 मुसली लाङ्गलायुध (for °) —(L 1733) D3 स्वराज हलमालाद्य (for °) G3 हलायुध (for महाबल) —(L 1734) h2 चतु पर्वं समाक्षिपत् (for °) —(L 1735) Bom Poona eds G(ed) मुनि (for प्रभु) —(L 1736) h2.4 Dn D1.3.5 पाशमाप, D2 पाशमय, D3 (by corr) च पाश च (for सपाशं च) —(L 1737) G3 धनुर्महत् (for परश्वधम्) —(L 1738) D3 आदित्य इव दीप्यन्त (for °) —(L 1739) h2 B D6 [आ]युधं बहु (h2 धनु) (for [आ]युधानि तु) —(L 1740) B1 Dn D5.6 G3 [अ]ग्नि (for [अ]ग्नी). K1 D4 स सूर्याय (for सूर्याय च) —(L 1741) K1.2 D4 विष्णो; K3.4 D1.2.6 G3 कृष्णो (for विष्णू) —(L 1742) G1 चकार रथवाहिनीम् (for °) —(L 1744) Bom Poona eds समुत्पन्न, G(ed) समुत्पत्य (for समुद्धृत्य) K2 वराम्भूधनकल्पथात् (for °) —(L 1745) K1 B3 D1 G3 Cn बलात्, Ñ3 V1.3 B1.3 Dn D3 D3.5.6 घनात् (for घनान्) h1.3.4 Ñ3 B2 Dn1 D33 D1-4 प्रकल्पयन्, B1 D6 प्रवर्तयन्, B5 प्रवर्तत, D32 G3 प्रकल्पयेत् (for °यत्) —(L 1746) V1.3 D3 ज्या Dn1 या (for यां) D4 सर्व (for सूर्य) D5 (marg as above) सेन्द्राणां (for -कक्षाणां) K1 या चैव सूर्यसेन्द्राणां, h2 नद्यो न देवरसूर्यो, D3 ज्या (marg या) चैव सूर्यवक्षाणां (for °) K1 D4 रक्षार्थं, D3 त्वथा च, Bom Poona eds G(ed) वाचा वै (for त्वरया) K3 रक्षार्थमकल्पयत्, V3 त्वचा समवकल्पयत्, D32 त्वचया समकल्पयेत्, D5 त्वष्टा वै समकल्पयन् (for °) — D3 om lines 1547-1549 —(L 1547) K2 ते पूज्य, K3 D3 [अ]भिपूज्य; K3 °युक्त, Dn1 D1.3 [अ]भिपूज्य D4 संयुज्य (for [अ]भियुज्य) h1 यथा संयुज्य संग्रामे, Dn1 ययाभिपूज्य संग्रामे (for °) h1 Ñ3 B1 D1 G3 शत्रून् (for शत्रुं) —(L 1748) h1.3 स तु, h2.4 D1 शत (for स तं) —(L 1749) B3 बहुधा (for विधिना) —(L 1750) D5 स्वभावैश्च (for प्र°) B1.3 D6 विधिना, D4 बहुना (for °धा) K1

तपसा शिक्षया चैव अस्त्रैः प्रहरणैस्तथा ॥
बलेन चतुरङ्गेण वीर्येण च समाहिताः ।
अप्रधृष्या रणे सर्वे क्षणेनैवाभवंस्तदा ॥
ते विहाय गुहामध्ये समाण्डोपस्करे रथे ।
मन्दरस्य गिरेः पादे त्रिचेरुर्वसुधातले ॥
चतुरङ्गं बलं सर्वं संहृत्य नमसः प्रभुः ।
विष्णुरेव महायोगी चचार वसुधातले ॥
भूयोऽन्यत्तप आसेदुश्चरन्तो ब्राह्मणैः सह ।
तैश्च सर्वैः सुरगणैश्चर्मचीरनिवासिभिः ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

प्रभ्रष्टिखिले वर्तमाने निर्मर्यादे महामहे ।
अविनाशे च भूताना कथमासन्प्रजास्तदा ॥

वैशंपायन उवाच ।

अभ्यषिञ्चन्पृथुं वैन्यं पुरा राज्ये प्रजापतिः ।
राज्याय ऋषिभिः सार्धं प्रजाधर्मपरायणः ॥
एष वः परमो राजा अनुरागादजायत ।
त्रेतायां संप्रवृत्तायामन्योन्यमनुतस्थिरे ॥
एष नो वृत्तिदाता च शिल्पाना च समर्पिता ।
निर्माता सर्वभूताना सत्यधर्मेण कर्मणा ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवा गन्धमादनसानुषु ।
बहुभिर्नियमैः श्रान्ता निषण्णा गिरिसानुषु ॥
अथ गन्धं समाघ्राय समन्तादेवदानवाः ।
माधवे समये प्राप्ते तेन गन्धेन दर्पिताः ॥
पुष्पमात्रस्य यद्वीर्यं मारुतेन निमर्पितम् ।
मनोग्राहि सुरं सर्वं पार्थिवं गन्धमुत्तमम् ॥
ते दैत्यास्तेन गन्धेन किंचिद्विस्मयमागताः ।
प्रसन्नमनसो भूत्वा परं सौख्यमुपागताः ॥
ऋतुश्च सहिताः सर्वे तेन गन्धेन दर्पिताः ।
पुष्पमात्रस्य यद्वीर्यं किं तस्य फलतो भवेत् ॥

Ds Di स्त्रब (for सोऽस्त्र) —(L 1751) V3 आश्रय (for आसेय) G3 धायन्त्ये (for °न्त्य) D5 तेजसा (for वर्चसा) —(L 1753) Ds1 प्रकारै (for वि°) —(L 1753) Bom ed स्वर्णे Poona eds G(ed) स्वार्थं (for मर्त्रै) G3 बहुरि चैव (for प्रहरणैस) Ds1 स्वर्णे प्रहरणेन च (for °) —(L 1755) K3 ı Dn Di 2 s (marg as above) क्षणेन सम पद्यत , Bom Poona eds G(ed) समपद्यन्त वै तदा (for °) —(L 1756) V1 ı गुहां मध्ये , Ds G3 सभामध्ये , Di s गुहामध्य (for °ध्ये) K1 रत्ने K3 तथा (for रथे) K4 सभा ण्डोपस्करौ रथं , D6 °पस्कर रथम् (for °) —(L 1757) B1 वसुधा (for वसुधा) —(L 1758) K1 D3 तपसा , K2 V1 ı B1 2 D5 तपस , D6 G3 तपसा (for नमस) —(L 1759) Bom ed G(ed) महायोगात् Poona ed °योगात् (for °योगी) —(L 1760) G3 प्रजया (for ब्राह्मणै) G3 Bom Poona ed G(ed) धर्मं (for चर्म)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds1 Di s — *Mention of Khila* V1 2 B Ds1 Di s — *Subparvan* K N3 V1 ı B Dn1 Ds Di-2 s s G3 पौं K3 पु)- ष्करम्, Dn1 Di पु(Ds पौं)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 (marg) 2 , V1 216 , Do 23 , Ds1 214 ; Di 202 , D1 210 , C3 5?6

(L 1762) V3 भ्रातस्तु (hypermetric) (for प्रभ्रष्ट) K [प्र]खिले (hypermetric), D3 निखिले (hypermetric) (for खिले) N3 V1 ı D5 परिग्रहे (for महा°) —(L 1763) K1 D6 विनाशे सर्वभूतानां , K2 अविनाशाद्भू° ; K4 D3 2 s अवि(D3 ı °वि)नाशेन भू° (for °) —(L 1764) K1 अभिषिच्य (for अभ्यषिञ्चन्) K2 राजेन्द्र (for वैन्य) — F r line 1764 N3 V1 ı B1 2 Ds Di 6 [illegible]

57** पृथुं वन्य प्रजारक्षणस्याभिषेकप्रत्यादि ॥

—(L 1765) K2 यज्ञाय ; K3 D1 2 s (sup lin as above) धारणाय , K4 V3 D5 ध्यानाय , D3 यज्ञार्थं ; D6 G3 सत्राय ; D5 (sup lin) राष्ट्राय (for राज्याय) — D7 om lines 1766 1767 —(L 1766) V3 B1 s D1 (sup lin) स (for च) B1 s D6 Cal ed स्त(B3 त)नुरागो स्व° Di °सौख्य- जायत (for °) —(L 1767) V1 G3 अभि ; D3 मति (for मनु) K1 अन्योन्यमुपतस्थिरे ; K2 °न्य ते प्रजास्थिरे (for °). —(L 1768) K1 D3 वो (for नो) N3 V1 ı B3 Ds D3 प्रजनिता (for समर्पिता) Bom Poona eds G(ed) निर्माता च प्रवर्तिता (for °) —(L 1769) Dn Di निर्मिता (for निर्माता) D3 धर्म (for सत्य) —(L 1770) D6 स्थप मान्नमुषमम् (for °) — K3 G3 om (hapl) line 1771 —(L 1771) D1 बहुभिर्विविधै श्रान्ता (for °) —(L 1772) Dn मानसा (for सा°) —(L 1773) N3 Dn D3 समर (for °ये) K3 2 s V1 D1 s प्राप्ते समये (K3 s D3 s °च) प्राप्ते (for °) N3 V1 s I1 गर्वितः (for द°). — G3 om (hapl) lines 1774 1777 K3 om (hapl,

अनुमानेन विज्ञेया विविधाः कर्मबुद्धयः ।
शुभाश्चैवाशुभाश्चैव बुद्धिप्राणेन देहिनाम् ॥
तस्माद्वयं पयोमध्ये ओषधीर्निर्मथामहे ।
मन्दरेण विशालेन बलिना कामरूपिणा ॥
समुद्रमभिसरम्भान्मभीमः सोमजं जलम् ।
पीत्वा च सहिताः सर्वे प्रस्थिताः कामरूपिणः ॥
विष्णुरेवाग्रणीस्तेषां भविष्यति महाबलः ।
दिवं च वसुधां चैव भोक्ष्यामः सह शत्रुभिः ॥
समूलपत्रशाखाश्च सपुष्पाः सफलाशिनः ।
सर्वमहाश्च गृह्णीमः सुधा च वसुधातले ॥
उद्धृत्य गिरिपादेभ्यो गन्धमादनसानुजान् ।
प्रभाष्य वचनं देवा मन्दरस्य प्रकम्पने ॥
समुद्धर्तुं प्रधावन्ति कम्पयन्ति स्म मेदिनीम् ।
निश्चयेन महावीर्या बाहुभिः परिणाहयन् ॥
न शेकुस्ते समुद्धर्तुं शैलेन्द्रं दनुपशजाः ।
निपेतुर्जानुभिर्जुष्टा विपुले पर्वतान्तरे ॥
समाधायात्मनात्मानं तपसा दग्धकिल्विषाः ।
पितामहं प्रपद्यन्त शिरोभिः कामरूपिणः ॥
तेषां मनोभिलषितं ब्रह्मा सर्वत्रगो वशी ।
ज्ञात्वा बहुविधैर्वाक्यैर्व्याजहार सरस्वतीम् ॥
अशरीरां शरीरस्थां परया वर्णसंपदा ।
सर्वलोकपतिर्ब्रह्मा लोकानां हितकाम्यया ॥
आदित्यैर्वसुभिश्चैव रुद्रैश्च समरुद्गणैः ।
दैवैर्यक्षैः सगन्धर्वैः किंनरैश्च प्रमाथिभिः ॥
समेत्य सहितैः सर्वैः शक्य उद्धरितुं गिरिः ।
अमृतार्थे महातेजा धातुभिः समरञ्जितः ॥
सुरासुरगणाः सर्वे समुत्पाट्य महागिरिम् ।
इत्यान्दा प्रपश्यन्ति वीरुधो हिमवद्रसम् ॥
एतच्छ्रुत्वा च वचनं सर्वेषामन्तिके तदा ।
दैतेया बाहुबलिनो मनोभिर्गीर्भिरेव च ॥
विनीडभूता वसुधा बभूव स्वरणाम्भसः ।
यत्र पुष्कर विन्यस्त सहितैर्देवदानवैः ॥

lines 1774 1776 — (L 1774) K_1 B_3 D_3 समर्पितम् (for विस॰) — (L 1777) K_1 D_4 -वदना (for -मनसो) $\tilde{N}_3$ V_1 D_5 सर्वे (for भूत्वा) V_3 om (hapl) line 1778 — (L 1778) $\tilde{N}_3$ सर्विता (for स॰) — (L 1780) K_2 D_5 विज्ञाय (for विज्ञेया) K_1 D_6 G_3 वृत्तय, V_3 भूमय (for बुद्धय) — (L 1781) K_3 बुद्धि D_4 बुद्धि (for बुद्धि) K_1 बुद्धि प्रायेण देहिनाम् (for ॰) — (L 1782) B_1 Dn D_1 ओषध्यो Dn Bom ed ओषध्यो (for ओषधीर्) — K_4 om (hapl) lines 1784-1785 — (L 1784) B_1 D_5 D_6 (marg) संरब्धा (for ॰म्भात्) Dn बले, D_5 गणा, D_3 बलम् (for जलम्) — (L 1787) D_5 (marg) G_3 शान्तिभि (for शत्रुभि) — (L 1788) K_2 सपुष्पा फलसस्थिता, B_4 Dn G_3 ॰ष्पा फलशालिन (for ॰) — (L 1789) B_1 Dn G_3 सर्वे (for सर्व) D_3 -प्राहे (for महाश्च) K_4 $\tilde{N}_3$ V_1 B D_3 D_5 वसुधां ; K_4 सुखं च (for सुधा च) — (L 1790) K_2 सानुगु, K_4 L_3 ॰सान् (for ॰जान्) — (L 1791) D_4 च वचो (for वचनं) K_1 दवो, K_3 Dn D (marg) G_3 दैत्या (for देवा) K_4 प्रतार्य वचन देवो (for ॰) V_3 P_3 प्रकल्पने (for ॰म्पने) — (L 1792) Dn G(ed) प्रधावन्त, Dn प्रयावन्ति (for प्रधावन्ति) — (L 1793) K_3 D_1 निश्चलन्तो (for निश्चयेन) K_1 $\tilde{N}_3$ V_1 B Dn D_3 D_5 G_3 Cn परिणाहिभि (for ॰हयन्) Dn D_4 बहुभि परिणा(D_4 ॰णा)हिभि (for ॰) — (L 1794) Bom Poona eds G(ed) शक्नुस् (for शेकुस्) — (L 1795) K_3 $\tilde{N}_3$ V_1 B Dn D_3 D_5 G_3 घृष्टा, V_3 घृष्टा (for जुष्टा) — (L 1797) K_1 D_4 प्रपद्यन्त ; K_3 प्रापतन्न, B_3 Dn D_1 G_3 Cn प्रपद्यन्ते, Dn ॰शेन (for ॰न्त) K_4 $\tilde{N}_3$ V_1 P_3 Dn D_3 D_5 G_3 Cn ॰रूपिभि (for ॰ण) — (L 1800) B Dn D_3 D_5 G_3 शरीरस्थ (for ॰रस्थां) — (L 1801) G_3 Poona ed -मतिर् (for पतिर्) K_3 (before corr) लोकानां च पितामह (for ॰) — (L 1804) K_4 D_4 उद्धर्तुं (for उद्धरितुं) K_3 D_3 शक्यमुद्धर्तुं(K_3 ॰हर्तुं)तु हरिम्, $\tilde{N}_3$ V_1 B_2 D_3 D_5 G_3 उद्धर्तुं शक्यते गिरि (B_3 ॰रिम्), B_1 उद्धर्तुं धरितुं गिरि ; D_3 उद्धर्तुं त मन्दगिरिम् (for ॰) — (L 1807) Cal ed हि यत्र (for हिमवद्) D_3 भवन् (for रसम्) K_3 D_4 त्रिबुधा हि महद्रुमम्, D_4 (marg) वीरुधो हि महद्रुमम् (for ॰) — (L 1810) $\tilde{N}_3$ व्याक्रीडभूता (for वि॰) K_1 Dn D_1 G_3 बहुधा (for वसुधा) B_1 Dn D_1 बभूवुर् (for ॰व) D_3 G_3 स्वरणाम्भसि (for ॰स) — After line 1810, $\tilde{N}_3$ ins

58** न च केचित्पिबन्त्यन्ये देवा नैव च दानवा ।

— G_3 om lines 1811-1815 — (L 1811) Dn Bom

सुरासुरगणाः सर्वे सहिता लवणाम्भसः ।
मन्दरं पुष्करं कृत्वा नेत्रं वासुकिमेव च ॥
समाः सहस्रं मथितं जलमोषधिभिः सह ।
क्षीरभूतं समायोगादमृतं समपद्यत ।
तज्जहुरसुराः पूर्वमाक्रान्ता लोभमन्युना ॥
धन्वन्तरिस्तथा मद्यं श्रीर्देवी कौस्तुभो मणिः ।
शशाङ्को विमलश्चापि समुत्तस्थुः समन्ततः ।
उच्चैःश्रवा हयो रम्यः पीयूषं तदनन्तरम् ॥
पश्चाद्देवास्तदावाहुमुत्ततां राहुमब्रुवन् ।
न तु केचित्पिबन्त्येते दैत्या नैव च दानवाः ॥
चिच्छेदाथ हरिः सत्ये राहोश्चक्रेण कं तदा ।
अनिर्मुक्तं पितृगणैर्मुनिभिश्च सनातनैः ॥
तच्छिरहस्तादमृतं जहार पृथिवी स्वयम् ।
जहारान्तर्गता देवी ब्रह्मवाक्यप्रचोदिता ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

निहते दैत्यसंघाते विष्णोश्चातिपराक्रमे ।
दैतेया दानवेयाश्च किमिच्छन्ति पराक्रमात् ॥

वैशंपायन उवाच ।

दानवा राज्यमिच्छन्ति पराक्रम्य महाबलाः ।
तप इच्छन्ति सहिता देवाः सत्यपराक्रमाः ॥
अथ कालस्य महतो हिरण्यकशिपुस्तदा ।
यजते ब्रह्मणः क्षेत्रे प्राप्तैश्वर्यः स काश्यपः ॥
यजेद्बहुसुवर्णेन राजसूयेन पार्थिवः ।
क्रतुना दानवश्रेष्ठो वसुधायां महाबलः ॥
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यद्भूद्विपुलं तपः ।

Poona eds G(ed) विम्चल (for °हन) — (L 1813) D₆ मेथं कृत्वा तु वासुकिम् (for °). — After line 1813, Ñ₃ V₃ ₃ ins

59** कूर्मपृष्ठं तत प्राप्य मन्दरं न्यसन्नोत्तदा ।
विष्णुरेव महाबाहु पर्वतं समवत्तत ॥
ततो मथितुमारेभे देवदैत्यसमागमे ।
यत पुच्छं ततो देवा असुरा मस्तके स्थिता ॥
पुच्छस्य तु मणिश्यामा उच्छ्रिता असुरास्तदा ॥ [5]

[(L 2) V₃ महायोगी (for °बाहु°) V₁ पुत (for तत) — (L 5) V₃ से तरय पणित श्वासा, V₃ ते तस्य फणिविश्वासात् (for °) V₃ छु?मना (for उच्छ्रिता)]

— (L 1814) D₂ समभ्युद् (for मथितं) — After line 1815, Ñ₃ V₃ ins

60** क्षीराब्धेः ममभवन्नवनीत मसुदुगम् ।
मथ्यमाने ततस्तस्य समुत्तस्थ क्रमेण स ॥
उच्चैःश्रवास्तथाश्च ऐरावमनन्तरम् ।
ततो लक्ष्मीः समुद्भूता विष्णुवक्षःस्थलाश्रया ॥
ततो धन्वन्तरिर्देव उद्भूतः कलशान्वित ।
कलशात्समुद्भूतममृतं यत्र दृष्टवान् ॥

— (L 1816) D₃₁ उज्जहुर् (for तज्जहुर्) K₄ Ñ₃ V₃ D₁ ₃ सर्वम्; D₃ सर्वे (for पूर्वम्) K₃ V₃ ते जहुसुरा सर्वम् (for °) V₃ बल (for लोभ) — Ñ₃ B G₃ ins after line 1816 V₃ after line 1817

61** तदा पश्चात्तु दैत्या कामक्रोधसमन्विता ।

— V₃ om line 1817. — (L 1817) V₁ मद्य ; D₃₁ सुरा (for मद्य) — (L 1818) समुद्भूता (for समुत्तस्थु). — V₃ om lines 1819-1820 V₁ om line 1819. — (L 1819) D₆ चैव (for रम्य) — (L 1820) K₁ ₂ ₄ तदा बाहुम्, Ñ₃ V₁ B₁ ₃ D₆ तदा बाहुम् (for तदावाहुम्). — For line 1820, D₃ subst

63** दृष्ट्वा दैत्यं पिबतं पातुं मध्ये तं राहुमव्ययम् ।

— (L 1821) K₁ ₃ B D₆ ₅ (अ)न्ये , Ñ₃ V₁ ₃ D₆ [तु]च; D₁ G₃ स्म (for [तु]ते) — (L 1822) K₁ om lines 1822ᵇ–1824ᵃ. K₁ ₃ ₄ Ñ₃ V₁ ₃ B D₆ D₁ ₃ ₅–₆ कं सुधे, D₁ वै तदा. D₅ कधरम् (for कं तदा) — (L 1823) Ñ₃ मुनिर्मितं, V₁ ₃ मुनिर्मुक्तं , D₆ मानिमनं ; Cal ed अमिमुक्तं (for अनिर्मुक्तं) B₁ समाश्रितैः , D₁ समन्वतः (for सनातनैः). — D₃ om line 1825 — (L 1825) D₁ (अ)मृतम् (for [अ]न्तर्गता). K₁ ₃ Ñ₁ V₁ ₃ B D₆ ₃ ₄ G₃ ब्रह्मवाक्यचोदिता देवी (for °) K₁–₃ D₆ प्रचोदिता (for प्रचो°).

Colophon — *Mention of the Epic* K₁ D₃₃ D₁ ₃. — *Mention of khila* V₁ ₃ B D₃₃ D₁ ₄ — *Sub-parvan* K Ñ₂ V₁.₂ B D₁ D₆ D₁ ₃ ₄ ₆ G₁ पौष्करम्; D₁ D₆ पु(D₆ पौ)ष्करप्रादुर्भाव . — *Adhy no* K₁ 3; V₁ 216, D₁ 21, D₃₃ 215, D₁ 203, D₃ 231; D₆ 311; G₃ 337.

(L 1826) D₆ पराक्रमे (for °मे) — (L 1827) K₃ V₃ ₃ B₂ D₆ दैतेया दानवाश्चैव (for °) D₃ चेच्छन्ति (for इच्छन्ति) — (L 1829) D₃₁ सहसा (for सहिता).— (L 1830) Ñ₃ B D₁ D₃ कार्य (for काल) K₁ ₃ V₁ ₃ कार्य का (K₃ प्रकार)मस्य महतः; D₆ G₃ कार्य काल° G₃ °स्य°

समेयुस्तत्र सहिता यजमाने महासुरे ॥
ब्राह्मणा वेदविद्वांसो महातपपरायणाः ।
यतयश्चापरे सिद्धा योगधर्मेण भारत ॥
मुनयो वालखिल्याश्च धन्या धर्मेण शोधिताः ।
बहवो हि द्विजा मुख्या नित्यं धर्मपरायणाः ॥
ऋषयश्च महाभागा विप्रैः पूज्याः सहस्रशः ।
विपुलै रत्नविभवैर्ह्रियमाणैस्ततस्ततः ॥
शुक्रस्तु सह पुत्रेण दैत्यं याजयते प्रभुः ।
हिरण्यकशिपुर्मध्ये गणानां ज्वलनप्रभः ॥
हिरण्यकशिपुश्चैव व्याजहार सरस्वतीम् ।
कामाद्वर ददानीति तद्वै सम्प्रतिपद्यताम् ॥
विष्णुर्वामनरूपेण भिक्षां तां प्रत्यगृह्णत ।
हिरण्यकशिपोर्हस्तात्त्रिपदे पदमेव च ॥
ततः क्रमितुमारेभे विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
त्रीँल्लोकांस्त्रिपदैः क्रान्त्वा दिव्यं वपुरधारयत् ॥
हतराज्याश्च दैतेयाः पातालविवरं ययुः ।
ससैन्यगणसंनद्धाः सप्रासाः सासितोमराः ॥
सयन्त्रमुद्गराश्चैव सपताकाः सध्वजाः ।
सचर्मवर्मकोशाश्च सायुधाः सपरश्वधाः ॥
तथेन्द्रविष्णुसहिताः समस्तेऽभ्युत्थिता गणाः ।
अभ्यषिञ्चन्प्रमुदिता लोकानामधिपं सुराः ॥
स तान्स्वधामृतेनाशु पितॄन्वै समतर्पयत् ॥
ब्रह्मा तदमृतं दिव्यं महेन्द्राय प्रयच्छति ।
अक्षयश्चाव्ययश्चैव संवृत्तस्तेन कर्मणा ॥
ततः शङ्खमुपध्मासीद्दिपता लोमहर्षणम् ।
पितामहकरोद्भूतं जनित्रे प्रथमे पदे ॥
स श्रुत्वा शङ्खशब्दं तु त्रयो लोकाः समाहिताः ।
निर्वृतिं परमां प्राप्ता इन्द्रं नाथमवाप्य च ॥

महितो (for °) — (L. 1831) D1 कामत (for कामद्) — (L. 1832) K1 पार्थिव स महासुर (for °) — (L. 1833) Bom. ed. G(ed) महापस्र (for °यस) — (L. 1834) K2 V1 D1 विमल (for विपुल) D6 (inf. lin.) तदा, G3 सद् (for तप) K1 यद्भुद्विमलं यथा (for °) — (L. 1837) D2 पुत्रेन (for -धर्मेण) — (L. 1838) D6 नाना (for धन्या) K1 2 B2 D1 G3 शोभिता, K2 4 D3 Dn D1 3 4 शापिता, D6 (marg. as above) तोषिता (for शोधिता) Ñ2 नानाधर्मेण शोभिता, V2 नानाधर्मोपशोभिता, D2 योगधर्मेण पोषिता (for °) — (L. 1839) K1 2 B3 Dn D1 नित्याः, D2 3 नित्य (for नित्यं) — (L. 1840) D2 महाभाग (for °भागा) — (L. 1841) Dn D2 G3 जन (for रत्न) K1 2 D1 शोभैश्च (for विभवैर्) V1 2 B D2 विपुलै रत्नवि(V1 2 °त्नै वि)भवे (for °) K2 ह्रियमाणम् V1 2 D D6 °माणे (for °माणैस्) D2 क्रियमाणा इतस्ततः (for °) — (L. 1842) G(ed) ततस्ततः (for यद्°) D1 प्रभुम् (for प्रभुः) — K1 om. (hapl.) lines 1843 — (L. 1843) K1 2 B Dn D1 4 G3 हिरण्यकशिपुं (for °पुर्) G3 दैत्यानां (for गणानां) K1 2 D2 प्रभवम्, K2 V1 B3 (marg. as above) 3 D1 6 प्रभु (for प्रभ) Dn गणानां प्रभव प्रभु (for °) — (L. 1845) K1 2 B1 3 D1-4 ददामि, K2 D3; G3 °नि (for °नि) — (L. 1846) D3 वसुधा (for भिक्षां तां) K2-4 Dn D1 2 G3 C0 प्रतिगृह्णति K2 B1 (marg.) प्रतिगृह्णाति (for प्रत्यगृह्णत) — (L. 1849) B1 मुनिभि (for त्रिपदै) K1 क्रम्य, G3 कृत्वा (for क्रान्त्वा) K1 4 B3 Dn D1 3 त्रीँल्लोकान्मुनिभिः क्रान्तैर्, D2 °कान्मु निभि सक्रान्ते (hypermetric), D3 °कांस्त्रिपदे क्रान्ते (for °) — (L. 1850) G(ed) ते दैत्या (for दैतेया) Dn पाताल (for °ल) — K1 2 D4 विवरे (for °रं) — (L. 1851) B2 3 D6 -संनद्धा (for °संनद्धाः) D3 ससैन्य गणसंनद्धा (for °) Ñ2 सित (for सासि) — (L. 1852) D6 पताकाश्चैव सध्वजा (for °) — (L. 1853) V1 D3 -कोशास् (for कोशाश्च) D6 परिच्छदा (for परश्वधा) — (L. 1854) K6 तथैव; N2 V1 2 Dn3 D6 तथेन्द्र, B3 तत्रेन्द्र; G3 अथेन्द्र (for तथेन्द्र) K2 om. line 1854[b] K1 साध्याश्च (for समस्त) B3 D6 ऽभ्युत्थिता D6 G3 समुत्थिता (for ऽभ्यु°) K2 D1 साध्यास्तेऽभ्युत्थिता गुणा (for °) — (L. 1856) Ñ2 V2 D3 D4 [अ]थ, D2 [पु]थ, D6 [स]शत् (for [आ]शु) K2 सनातन स्वधामृते (for °) B1 2 Dn2 D3 पितॄस्त्वे (for पितॄन्वै) K4 D1 समतर्पयत्, D4 °तर्पेत (for °तर्पयत्), K4 Dn1 पितॄस्त्वे समकल्पयत (Dn1 °तर्पयत्) (for °) — (L. 1858) K1 3 D4 ... , K4 D1 4 ... (for °) K3 4 Dn Ds1 D1-3 संवृत्तस्, D6 सद्वृत्तस् (for संवृत्तस्) Dn2 संवृत्त स्वेन कर्मणा (for °) — (L. 1859) D3 उपाध्माय (for °ध्मासीद्) — (L. 1860) K2 करोन्मुक्त (for °द्भूत) V1 B2 3 D3 जनित्ते; D3 पतिते, G3 Bom. Poona eds. G(ed) जनित्र (for °त्रे) — (L. 1861) V2 श्रुत्वा शङ्खस्य शब्दं च (for °) — (L. 1862) D6 प्राप्य (for प्राप्ता) G(ed) प्राप्यम् (for नाथम्) — (L. 1863) B3 अग्नि (for वह्नि) Ñ2 V2 2 D3 संप्रयुक्तानि संभवै; D6 ससत्त्वा अग्निसमवै (for °) — (L. 1864) G3 सहितैर् (for त्रिह°)

सर्वैः प्रहरणैश्चैव संयुक्ता वह्निसंभवे ।
मन्दराग्रेषु विहृतैर्ज्वलद्भिरिव पावकैः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततो महति वृत्तान्ते स्थिते राज्ये महोदये ।
देवाना मानुषाणां च सहवासोऽभवत्तदा ॥
एकतः समभीयन्ते महिलाः प्ररुदन्ति च ।
स्वयं च भागं गृह्णन्ति यज्ञकर्मणि भारत ॥
प्राचेतस ततो दक्ष दीक्षिता वै बृहस्पतिः ।
वाजिमेधाय भगवानृषिभिः परिवारितः ॥
तस्मिन्पैतामहे यज्ञे दक्षस्य विदितात्मनः ।
शामित्रमकरोद्रुद्रो भागार्थे सह नन्दिना ॥
रुद्रस्यैव हि तद्रूपं द्विधाभूतं तदीप्सया ।
जातः परमधर्मात्मा नन्दी पुरुषविग्रहः ॥
तेन योगेन राजेन्द्र यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ।
विहित सत्यवचनैस्तेनैव परमात्मना ॥
सरूपैश्चाप्यरूपैश्च निरुपाक्षैर्घटोदरैः ।
ऊर्ध्वनेत्रैर्महाकायैर्विकटैर्वामनैस्तथा ॥
शिशिरैर्जटिभिश्चैव ज्यक्षैर्वै शङ्कुकर्णिभिः ।
चीरिभिश्चर्मिभिश्चैव कूटमुद्गरपाणिभिः ॥
सघण्टाचीरिभिश्चैव मुखमेखलधारिभिः ।
सहस्रकटकैश्चापि स्वर्णकुण्डलधारिभिः ॥
सडिण्डिमैः सभेरीकैः समृदङ्गैः सवेणुभिः ।
एतैः परिवृतो देवो भवं स समुपाव्रजत् ॥
सशङ्खमुरजैश्चापि सतालतलपाणिभिः ।
उमायुधधरो देवः सपिनाक इवान्तकः ॥

COLOPHON — *Mention of the Epic* K1 Ds2 D5 — *Mention of Akhila* V1 B D5 D1 — *Sub parvan* K Ñ2 V1 B Dn1 D5 D1 G2 पौ(K1 g)ष्करम्, Dn2 D2 पौ(Dn2 g)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K2 4, V2 217, Dn 25, Ds2 216, D1 204, D2 232, D5 212, G1 358

(L. 1865) G2 यज्ञ (for राज्ये) — (L 1866) K2 दानवानां (for मानुषाणां) Dn Bom Poona eds G(ed) दे (Dn दै)वताना मनुष्याणां, D5 G2 देवाना च मनुष्याणां (G2 °हासश्च) (for °) — (L. 1867) K2 V1 B1 D1 Ds1 D5 समभीयन्ति, D2 °यजन्त (for °भीयन्ते) K2 प्रहसन्ति, Ñ2 B1 D4 प्रवदन्ति, D1 प्रचरन्ति, D5 प्रमुदन्ति (for प्ररु°) — For line 1867, G2 subst

63** एकतो देवयोषाश्च प्रगायन्ति महर्षय ॥

— G2 om lines 1868 — (L 1869) D1 G2 दीक्षयित्वा (for दीक्षिता वै) V2 प्रजापति (for बृहस्पति) — (L. 1870) G2 ऋषिभिर्विविधै क्रतुम् (for °) — (L. 1871) Ñ2 V1 B Dn D4 D5 मातामहे, D1 पिता°, G2 पैतामह (for °महे) K2 Bom Poona eds यज्ञ (for यज्ञे) D2 तस्मिन्महतो महा यज्ञे (for °) K1 Dn [अ]विदितात्मन°, K2 B2 विहि° (for विदि°) — (L. 1872) Ñ2 B1 D1 D5 भागार्थं, V1 भगवान् (for भागार्थे) — (L. 1873) K2 D5 यदीप्सया, Ñ2 V1 D2 तदिच्छया (for तदीप्सया) K1 द्विधाभूय यदीप्सया (for °) — (L. 1874) D1 यथो (for जात) — (L 1876) K2 Ñ2 V2 B1 D1 °वचने (for °नैस) G2 विहितं च द्विधाभूत (for °) — After line 1876, G2 ins

64** एवभूतो महादेव शामित्रमकरोत्प्रभु ॥
एव कर्मणि निर्वृत्ते वाजिमेधात्मके तदा ।
देवाश्च भाग गृह्णन्ति दक्षस्य च महात्मन ॥
तत क्रुद्धो महादेवश्चापमुद्यम्य वीर्यवान् ।
नन्दिना सह भूतैश्च मनुष्यत्वे समागतः ॥

— (L 1877) K1-4 Ñ2 V1 B D1 स्वरूपैश्च, D5 सरू°; D1 G2 सुरू° (for सरू°) Dn2 निरूपाक्षैर् (for [अ]प्यरूपैश्च) G2 सुरूपैश्च निरूपैश्च (for °) K1 V2 जटाधरै (for घटोदरैः) D2 घटाग्रैर्वसुधृत (for °) — (L. 1878) V2 विरूपैर्, B2 विराटैर्, D2 विकारैर् (for विकटैर्) D1 वामनैस् (for वाम°) — (L 1879) D2 ऋषिभिर् (for शिशि°) D1 जटिलैश् (for जटिभिस्) D4 शिखा-भिर्जटिलैश्चैव (for °) D2 त्रिनेत्रै (for त्र्यक्षैर्वै) — D5 om (hapl) line 1880 — (L. 1880) Ñ2 V2 धारिभि (for पाणिभि) — V1 om (hapl) line 1881 — (L. 1881) B2 सघण्टैश्च G2 सुघण्टा (for सघण्टा) K1 Dn -चारिभिश्च, B1 D1 धारि° (for -चीरि°) D2 सपाशलाढिभिश्चैव, D5 (also marg) सघण्टादि°, D2 वल्किभिर्वै° (for °) — K1 D5 om (hapl) line 1882 — (L. 1882) B1 D2 D2 G2 सहस्र, D2 सकञ्चु (for सहस्र) — K1 om (hapl) lines 1883-1885 — (L. 1883) Poona ed. सभेरीभि (for °रीकै) K2 डिण्डिमैर्भेरीकैश्च (for °) — (L. 1884) K2 D1 समुपावसत् D2 (marg) देवत् (for °व्रजत्) — (L. 1885) D2 सशङ्खैः सुरजैश्च (for °). D2 सताल (for सताल°) G2 Bom Poona Cal eds G(ed) एव (for सम) — (L. 1887) K1 D5 धर्मो, K2 Ñ2 V1 B1 Dn2 Ds2 D1 (for धर्मे (for धर्मे)

विरराजार्चिभिर्दीप्तैर्मखैर्मखवतां वर ।
कालाग्निरिव दीप्तार्चिर्जगद्दग्धुमिवोद्यतः ॥
नन्दी पिनाकपाणिश्च जघ्नतुर्मखमुत्तमम् ।
युगान्त इव कालाग्निः क्षिप्रं दग्धुमिवोद्यतः ॥
यूपमुत्क्षिप्य धावन्ति निशाचरगणास्ततः ।
त्रासयन्मुनिसंघांश्च चीरचर्मनिवासिनः ॥
हवींष्यन्ये पिबन्त्येव जिह्वाभिस्ताम्रलोचनाः ।
भक्षयन्ति पशूनन्ये रसनान्तैः प्रलम्बिभिः ॥
मुमुचुश्चापरे यूपान्प्रसभं प्रहरन्ति च ।
वह्निमन्ये प्रसिञ्चन्ति वारिभिः प्रहसन्ति च ॥
सोममन्ये जहुः केचिन्नेत्रैस्ताम्रनिभेक्षणैः ।
दर्भान्केचिद्विलुम्पन्ति हस्तैः पद्मदलप्रभैः ॥
बभञ्जिरे च शाला[ला]न्कलशांश्चापविव्विरे (?) ।
चिच्छिदुः काञ्चनान्वृक्षान्कशोभार्थमुपकल्पितान् ॥
निर्भिदुश्चैव पात्राणि मुमुचुश्च हिरण्मयान् ।
लुलुपुश्चैव पात्राणि ममन्थुश्चारणीमथ ॥
आरुनश्चैव प्राग्वंशाल्लुलुपुश्च समाहिताः ।
चखादिरे पुरोडाशान्रसांश्चैव चकर्तिरे ॥
एवं दिवा च रात्रौ च भिद्यमानो महामखः ।
चुक्रोश च महानादान्भिद्यमान इवार्णवः ॥
धनुः सशरमादाय पूर्वदत्तं स्वयंभुवा ।
कृतं कीचकवेणुभ्यां सशरं सुमहद्बलम् ॥
प्रतिगृह्य महादेवः स शरे समयोजयत् ।
धनुर्विगृह्य जानुभ्यां जघान स महाक्रतुम् ॥
स विद्धस्तेन बाणेन रुरुः समुत्पतितः क्रतुः ।
मृगो भूत्वा नर्दमानो ब्रह्माणमुपधावति ॥
शरेणाभिहतप्राणं न लेभे प्रशमं भुवि ।
शरणार्थी ह्यहं प्राप्तः शरेणान्तर्गतेन च ॥
तमुवाच मृगं ब्रह्मा शुभं सानुनयं वचः ।
स्वरेणोत्तमवीर्येण गम्भीरेण सुभाषिणा ।

D3 मखभृता (for °वता) — (L 1888) K2 हर्तुम्; D3 भक्तुम् (for दग्धुम्) — D6 om (hapl) lines 1889 1890 — (L 1889) N2 V3 जघ्नतुः (for °घ्न°) K2 यज्ञम् (for मखम्) — (L 1890) Ñ2 सत्र, D3 (before corr as above) क्षतु (for क्षिप्र) — (L 1891) Ñ2 V1 3 D3 आक्षिप्य (for उत्क्षिप्य) — (L 1892) G3 मृग (for मुनि-) D3 निशाचरगणास्तदा (for °) — (L 1893) K3 हवींष्यन्ये पिबन्त्यन्य (for °) — (L 1894) K1 3 B D5 6 रसनाग्रैः (for °नान्तैः) Dn3 Bom Poona eds G(ed) रसनाग्रैश्च लम्बिभि [G(ed) °न] (for °) — C3 om line 1895 — (L 1895) K1 3 4 Dn D1 3 5 चक्रुः (for प्रसभ) K2 प्रभवन्ति हसन्ति च D4 प्रसभं प्रहसन्ति च (for °) — (L 1896) D3 वह्निमध्ये (for °न्ये) K1 3 D4 भाव यन्ति, K3 Dn D1-3 5 G2 शमयन्ति (for प्रसिञ्चन्ति) D1 G3 प्रहरन्ति (for °सन्ति) — (L 1897) K3 D1 2 3 मखे जहुः D6 चहुः केचिद्, D3 पपुः के° (for जहुः के°) K1 3 4 N2 V1 3 B1 D3 D7 4 G3 नेत्रै (D3 वक्त्रै) स्ताम्रान्त लोचनैः, K3 नेत्रैः पश्यन्ति चोत्कटम् D1 2 3 केचिन्नेत्रान्त लोचनैः (for °) — D3 om line 1898 — (L 1899) Ñ2 V1 3 B D3 D5 (marg) G3 यूपाग्रान् (for शाला°) K1 2 Ñ2 V1 L 3 D3 D1 G1 [अ]पि चिक्षिपुः V1 [अ]पि चिच्छिदुः, B2 D6 [ए]व चिक्षिपुः, D3 [अ]पचिच्छिदिरे (for °विव्विरे) K3 कलशान्विकरयन्ति च (for °) — (L 1900) D3 दिव्यान् (for वृक्षान्) B2 3 D6 सत्र (for उप) Ñ3 सोमार्थं समक ल्पितान् (for °) — (L 1901) G1 Bom ed G(ed) तै (for the third च) — (L 1902) G3 मुमुचुः (for लुलुपुः) Dn मुमुचुः (for ममन्थुः) — (L 1903) K3 4 Dn D3 D1 3 5 प्राग्वंश (for °शाल्) Ñ2 V1 3 अ(V1 आ)रुनश्चापि प्राग्वंश B D6 G3 आरुनश्चैव प्राग्वंशं (for °) D3 लुलुपुः परिमोहिताः (for °) — (L 1904) B1 यथा दिवि (for चखादिरे) Ñ1 V1 3 B2 Dn D2 3 D5 [अ]वकर्तिरे, B1 [अ]लुक°. G3 बभञ्जिरे (for चकर्तिरे) — (L 1906) D6 Cal ed महानाद (for °दान्) V3 चुक्रोशाथ महानादं (for °) — (L 1907) K1 -भूत (for दत्त) — (L 1908) K1 4 D1 वेणूना (for -वेणुभ्यां) K1 2 D1 सुमहत् Ñ2 सशर, D3 D5 समरे (for सशर) B1 3 समरेषु महाबल Dn सशर सुमहद्बली, G3 °रं स महा बलम् Bom Poona eds G(ed) समरे सुमहारव (for °) — (L 1909) K1 3 समरे; V1 D4 सशरं, B D3 D2 3 स शरै, G3 शरेण (for स शरे) — (L 1910) G3 विकृष्य (for विगृह्य) — (L 1911) V1 B1 समुत्पतति (for °तितः) — (L 1912) D3 मनोवेगो (for नर्दमानो) — (L 1913) D6 (marg as above) G(ed) स सुभ्र (for प्रशमं) D6 (marg) मुनि (for भुवि) — (L 1914) K1 2 D6 शरणार्थं (for °र्थी) D3 गृह (for ह्यहं) — (L 1916) Ñ2 V1 3 D3 G3 [अ]दात्त (for [उ]त्तम)

एवंरूपो नभसि त्वं भविष्यसि महामृग ॥
विजितश्च त्रिपर्वेण शरेणानतपर्वणा ।
तिष्ठन्नक्षत्रशिरसि सह रुद्रेण नित्यशः ॥
सोमेन सह सयुक्तो ह्यक्षयेणाव्ययेन च ।
दिवि संचारभूतश्च ताराभिः सह संगतः ॥
ज्योतिषां ज्योतिभूतस्त्वं ध्रुवश्चैव महाध्रुवः ॥
यच्चैनद्रुधिरं दिव्यं क्षतात्समभिनिःसृतम् ।
नभस्युत्पतितं चैव प्रवेगेन प्रधावतः ॥
क्षतजं बहुवर्णं च क्षेत्रमण्डलसंज्ञितम् ।
निमित्तभूतं भूतानां वर्षे वर्षप्रदं तथा ॥
सुखं दुःखं च भूतानां दर्शने समवर्तते ।
इन्द्रियश्रवणाच्चैव नभसीन्द्रायुधोऽभवत् ॥
चक्षुषी मानुषे राजन्विस्मयात्समवेक्षितुम् ।
अद्भुतं बहुचित्रं च मनसा समकल्पितम् ॥
न तु रात्रौ प्रदृश्येत खे तु लक्षणसंज्ञितम् ।
दिनस्यैव सदा व्योम्नि महत्कार्यं प्रदृश्यते ।

भूमावेव समुत्तिष्ठेदाकाशे प्रविलीयते ॥
अतश्च मम सर्वे प्रधावन्ति प्रचेतसः ।
भयाद्रुद्रस्य महतो धन्विनो बाणपाणयः ॥
नन्दी रुद्रगणैः सार्धं पिनाकी समतिष्ठत ।
युगान्तकाले ज्वलितो ब्रह्मदण्ड इवोद्यतः ॥
विष्णुः शङ्खाग्रसंभूतं प्रगृह्य विपुलं धनुः ।
प्रातिष्ठत महाबाहुः पाणिना चक्रमाददत् ॥
गदां सघण्टामन्येन खड्गमन्येन पाणिना ।
प्रगृह्याप्यमतोऽतिष्ठद्रुद्रायोद्यतपाणये ॥
ततः शङ्खाग्रसंभूतं प्रगृह्य विपुलं धनुः ।
शार्ङ्गं चाप्रतिमं लोके शरांश्च नतपर्वणः ॥
विष्णुस्ते स्थितो भाति सबलः सहताञ्जलिः ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणः सचन्द्र इव तोयदः ॥
आदित्या वसवश्चैव दिव्यैः प्रहरणैः सह ।
विष्णुमेवाश्रिताः सर्वे तिष्ठन्ति ज्वलनप्रभाः ॥
मरुतश्चैव विश्वे च रुद्रमेवाभिपेदिरे ।

— (L 1917) K2 Ñ3 V1 2 B Ds D3 6 G3 महामृग (for °मृग) — (L 1918) K3 D1 (marg) त्रिपर्णेन, Dn त्रिपर्णेन, Ds1 विपर्णेन, Ds2 त्रिवर्णेन (for त्रिपर्वेण) K3 विजितश्चित्रपर्वेण (before corr °र्णेन) (for °) — (L 1919) K1 3 Ds2 D3 6 तिष्ठ (for तिष्ठन्) — (L 1920) D6 [अ]क्षरेण (for °येण) — (L 1921) K1 2 Ñ3 V1 2 B D1 G3 भूतानि, D6 भूतानि (for भूतश्च) K2 D6 अप्सरोभि सहाभिवृत (for °) — (L 192) D3 ज्योतिर्भूत न ऋक्षेषु for °) G3 ततो भव (for महाध्रुव) V3 D2 3 D8 D6 ध्रुवस्त्व शाश्वतो भव (D6 °तोऽव्यय) (for °) — (L 1923) K3 D4 यत्किंचिद्रुधिरं रूक्ष (for °) K Dn D1 2 4 5 क्षतजादभिनि सृतम्, D3 नक्षत्राद° (for °) — (L 1924) K1 2 D4 दिव्य (for चैव) — (L 1925) K3 बभ्रु (for बहु-) Ñ3 V3 B Ds D3 6 केतु, Dn2 G3 क्षेत्र, D1 5 क्षेत्रे (for क्षेत्र) V1 Cal ed केतुमण्डलसंस्थितम् (for °) — (L 1926) D1 देवानां (for भूतानां) D3 om (hapl) lines 1926b-1927a — (L 1927) B Ds D6 दर्शनात् (for °ने) — (L 1928) इन्द्रस्य प्रीणनार्थेन (for °) — (L 1929) D3 चक्षुर्धर्मनसो राजन (for °) K3 Dn D1 2 5 समवैक्षत, D1 5 °वैक्षतम्, G3 °वैक्षते (for °वेक्षितुम्) — (L 1930) B1 रत्न (for बहु) K3 मनसा संकल्पितं न तु (hypermetric) (for °) — (L 1931) D3 ते तु रात्रौ प्रदृश्यन्ते (for °). D3 om lines 1931b-1934a K1 2 V3 B1 D1 2 4 6 (marg) अक्षाणि (for लक्षण) K1 Dn D8 क्षेत्रम् (Dn क्षेत्र), D8 ते र अ)क्षाणि संज्ञितम्, D2 4 खे अक्षाणि सं°, D1 खे अक्षाणि च सं°, G3 क्षेत्रलक्षणसंस्थितम् (for °) — (L 1932) D3 G3 कार्ये (for कार्य) — (L 1933) K V1 2 Dn Ds D1 2 4 6 समुन्धेति, Ñ2 °त्थेति, D3 समन्वेति (for समुत्तिष्ठेद्) G3 भूमावथ समन्वेति (for °) Ds1 तथाकाशे प्रतीयते, Ds2 D6 तदूषाकाशे प्रली°, D2 गुह्यकोशे प्रली° (for °) — (L 1934) K1 2 D1 मत्स्याद्धि (for मम सर्वे) G3 ततश्च शतशः सर्वे (for °) K1 2 D4 वि (for प्र) — (L 1936) K1 2 D4 दृश्यत, D3 °चरत (for तिष्ठत) — (L 1938) V1 Bom Poona eds G(ed) संग्राम (for शङ्खाग्र) — (L 1939) K4 प्रगृह्य ■ (for प्रातिष्ठत) V1 शङ्खम् (for चक्रम्) Dn आददात् (for °दत्) — (L 1940) K1 3 D4 च घण्टाम्, K3 सघट्टम् (for सघण्टाम्) D3 गदामादाय चान्येन (for °) — (L 1941) K1 2 B D1 5 G3 सो, V1 [अ]थ, D3 [अ]थो (for [अ]पि) K3 V3 प्रगृह्यात्य (V3 °था) प्रतस्थिष्ठेद्, K4 Ñ2 Dn D2 °ह्यायामतस्तिष्ठत्, D8 °ह्याथोऽग्रतस्तिष्ठ, D3 °त्य अग्रतस्तिष्ठन् (for °) K3 Dn1 उग्राय (for रुद्राय) — K1 2 D4 om line 1943 — (L 1944) D3 ततो (for भाति) B2 विष्णुरेवाग्रतो भाति (for °) G3 सदैवं (for सबल) D3 सहताङ्गुलि (for °अलि)

गन्धर्वकिंनराश्चैव नागा यक्षाः सपन्नगाः ॥
ऋषयो न्यस्तदण्डाश्च उभयोः पक्षयोर्हिताः ।
ज्वलन्तः शान्तये नित्यं लोकानां हितकाम्यया ॥
रुद्रः शरेणाभ्यहनद्विष्णुमेवाग्रणी रणे ।
हृदि सर्वाङ्गसधीपु तीक्ष्णाग्रेण सुपत्त्रिणा ॥
न चकम्पे तदा विष्णुः सर्वात्मा सर्वसंभवः ।
न च रोषमना नित्य यूतः सर्वैः षडिन्द्रियैः ॥
विष्णुश्च धनुरादाय शरेण समयोजयत् ।
जत्रुदेशे मुमोचाशु ब्रह्मदण्डमिवोद्यतम् ॥
स विद्धस्तेन बाणेन महादेवो न कम्पते ।
यथैणेव महासधिर्मन्दरस्य निचाल्यते ॥
ततः प्रसभमाप्लुत्य रुद्रं विष्णुः सनातनम् ।
कण्ठे जग्राह भगवान्नीलकण्ठस्ततोऽभवत् ॥
अनादिनिधनो देव. क्षमता भगवन्मम ।
सर्वभूतागमाचार्यो मम कर्ता च कर्मणाम् ॥
कर्मणां च प्रकर्ता च विकर्ता चैव भारत ।
अरोपत्वाच भूतानां सर्वभूतेषु चोत्तमः ॥
स्वयमेव हि यत्कर्म विधत्ते कर्मयोनिषु ।
तयोः शुभतमो राजन्स्वयमेव तथाकरोत् ॥
अन्तरिक्षाच्छुभा वाचः श्रूयन्ते परमाद्भुताः ।
सिद्धानां वदतोन्मुक्ताः सनातन नमोऽस्तु ते ॥
नन्दी पिनाकमुद्यम्य बल्वान्रुद्रसंभवः ।
मूर्धन्यभिजघानाजौ विष्णुं कोपेन मूर्छितः ॥
ततः प्रहसितो विष्णुर्नन्दी दृष्ट्वा सुरोत्तमः ।
स्तम्भयामास भगवान्सर्वभूतपतिर्हरिः ॥
विष्णुर्ब्रह्मसमो भूत्वा तेजसा प्रज्वलन्निव ।
क्षमया च समायुक्तः स्थितः स्थाणुरिवाचलः ॥
अचिन्त्यश्चाप्रमेयश्च अजेयश्चाप्यरिंदमः ।
युगान्ताग्निसमो भूत्वा शान्तात्मा हरिरव्ययः ॥
प्रसन्नः कल्पयामास भागं रुद्राय धीमते ।

— (L 1947) D3 [अ]भ्यगु (for [अ]भित) B3 s अभिष्टम् (for निष्ठभित) — (L 1949) D3, G3 सकिंनरा (for सप न्नगा) — (L 1950) K3 s Dn D1-s s s (marg) विपये (for ऋषयो) D3 -नाश्चाद् (for -दण्डाद्) — (L 1951) K1 s V3 Dn D3 D4 ज्वलन्ति, Ñ3 B D6 जपन्ति, V1 जुह्वन्ति, D3 ज्वलन्त (for °न्त) D3 ज्वलन्ति स्म तपोनित्या (for °) — (L 1952) B3 s D6 शरेण हतवान्रुद्रो (for °) K1 [अ]ग्रणी, D3 °तो (for °णी) — (L 1953) K3 देवेषु (for सधीपु) D1 विशिखैर्विविधैः सर्वैः, D6 हृदि शर्वेण चाविद्ध्स्(for °) V1 D3 सुपर्वणा, Bom Poona eds G(ed) सुपत्रिणा (for सुपत्त्रिणा) — (L 1954) V3 च काशे (for चकम्पे) K3 s V1 B D3 D2 s s G3 महा, B3 (marg) विश्व (for सर्व) — (L 1955) D3 रोषणतो (for °मना) D3 हृत सर्वे, Cal ed वृत विभग् (for वृत सर्वे) B3 Poona ed षडिन्द्रिय, Dn3 सदिन्द्रियै (for षडि°) — (L 1956) K3 Ñ3 V3 आयम्य, K3 B2 D5 D1 s s आयम्य, K3 V1 Dn D5 आनम्य (for आदाय) — (L 1957) K3 D3 [अ]थ G3 [अ]स्त्र (for [आ]शु) — (L 1958) K3 s D3 कम्पयत्, D5 °त (for °ते) — (L 1959) D3 यथैणेव महाशृङ्ग (for °) Ñ3 V1 s B D3 D6 G3 न (for नि) — (L 1960) B3 आप्लुत्य (for आप्लुत्य) K1 s रुद्रो विष्णु (for रुद्रं विष्णु) K3 B1 s D3 D4 s सनातन- (for °नम्) — (L 1961) G3 Cn उमापति (for ततोऽभवत्) — (L 1962) K1 s D5 क्षम्यता (for क्षमता) K3 V1 B3 Dn D3 s हि भवान्, B1 s D3 D6 भगवान् (for °वन्) K3 V3 D1 क्षम्यता [ ] भवान्मम, Ñ3 D3 G3 क्ष(Ñ3 क्षा)म्यतां भगवान्मम (for °) — (L 1963) B1 सर्वभूतोद्भमाचार्य, B3 s D5 s °भूताद्भमाचार्य (B3 D6 °दाय), D3 °भूतमथाश्चर्य (for °) K3-s N3 B D3 D4 अचलत्वात्, K3 D1 G3 अच (G3 °च)कर्ता. V1 अचलत्व, D3 एव कर्ता (for मम कर्ता) V3 D6 अचलत्वाच कर्मणा; D3 तव कर्ता विकर्मणाम्, D3 अव्य ह्रस्व्याय कर्मणा, Cal ed कर्मणा च न चाल्यते (for °) — (L 1964) B1 हर्ता (for कर्ता) K1 s D4 प्रतिहर्ता च भारत (for °) — (L 1965) V1 Dn G3 अशोपत्वाच् (for अरो°) — (L 1966) K3 s D1 s s विधाने (for विधत्ते) D3 क्रियते सर्वयोनिषु (for °) — For line 1966, G3 subst

65** अमकर्म च मत्कर्म विधत्ते सर्वयोनिषु ॥

— (L 1967) D3 तप (for तयो) -सम कर्म (for -तमो राजन्) G3 सदा कुरु (for तथाकरोत्) — (L 1968) K3 शुभाचारा, D3 शुभा वाच (for शुभा वाच) V3 अन्तरीक्षचरा वाच (for °) B1 s D3 Cal ed श्रूयन्ते मधुराक्षरा (for °) — (L 1969) D3 देवदेव नमस्तुभ्य (for °) — (L 1972) D3 नन्दिमुक्त्वा (for नन्दीं दृष्ट्वा) D1 s सुरोत्तमम् (for °त्तम) — (L 1973) G3 जृम्भणास्त्रेण त हरि (for °). — (L 1974) B1 D5 s ब्रह्मपरो (for °सरो). D3 विष्णु र्भूत्वा ब्रह्मसमो (for °) — (L 1976) D3 चाचिंतश्च (for अचिन्त्यश्च) — (L 1979) K1 s D4 प्रह्व ; D3 धर्मात्

विष्णुर्धर्मपरो नित्यं त्यक्तकामः सुरर्षभः ॥
विष्णुना चैव राजेन्द्र स यज्ञः सधितः पुनः ।
यथापक्षं च ते सर्वे गणा आसन्महीपते ।
तस्मिन्युद्धे महाघोरे विष्णो रुद्रस्य चैव ह ॥
पक्षं पक्षं भवद्युद्धं दक्षयज्ञविनाशने ।
विनाशश्चैव यज्ञस्य तदा लोके प्रतिष्ठितः ॥
सर्वभूतेषु राजेन्द्र हितो यज्ञः सनातन ।
दक्षो यज्ञफलं चैव प्राप्तवान्स प्रजापति ॥
इमां दक्षाध्वरां दिव्यां कथाममितबुद्धिमान् ।
श्रावयेद्यस्तु विप्रेभ्यः शुचिः प्रयतमानसः ।
अधीत्य सर्वशाख्यास्तं देवलोके महीयते ॥

Colophon

42

K Ñ2 V1 2 B D G2 4 cont after App I (No 41) Ñ1 cont after adhy 118 T1 2 G1 3 M2 4 cont after line 574 of App I (No 41)

जनमेजय उवाच ।

प्रादुर्भावः पुराणेषु विष्णोरमिततेजस ।
सतां कथयता विप्र वाराह इति नः श्रुतः ॥
न जाने त्वस्य चरितं निखिलं च सविस्तरम् ।
न धर्मगुणसस्थान न हेतुं न मनीषितम् ॥
किमात्मको वराहोऽसौ किंवीर्यः कास्य देवता ।
किमाचारः किंप्रभावः किं वा तेन पुरा कृतम् ॥
यतन्मे शस तत्त्वेन वाराह श्रुतिविस्तरम् ।
यज्ञार्थं च समेताना द्विजातीना महात्मनाम् ॥

(for धर्म) Ñ3 V3 B2 3 D3 D5 6 क्रोध (for काम) K3 Dn D1 D5 सुरोत्तम (for सुरर्षभ) — G3 om (hapl) lines 1980b–1985a — (L 1983) K1 3 Dn D1 यथा (for the first पक्ष) Ñ3 V1 3 B D3 D5 6 यथापक्ष सर्वेयुद्ध , D2 यथाप्राप्तभवद्युद्ध (for *) — (L 1984) K4 D1 2 3 क्षोके , V3 क्षोक (for लोके) — (L 1985) V3 स्थितो , D3 हरेद् (for हितो) — (L 1987) K3 4 Ñ3 V1 3 B Dn D3 D1 5 6 G3 घोराजिता (for दक्षाध्वरा) D3 इमा घोरा कृत्वा योग्यता (for *) D4 कथामखिलबुद्धिना (for b) — (L 1988) V1 विधिना (for विप्रेभ्य) — After line 1989, K1 3 Ñ3 V1 3 B3 Dn D1 ins

66** एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मन ।

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ñ3 V1 3 Dn Ds2 D1 — *Mention of khila* Ñ3 V1 3 B3 3 D3 D1-4, — *Sub parvan* K4 पौष्कर , K3 Dn D1 6 पौ(Dn D6 पु)ष्करप्रादुर्भाव , K3 4 V1 3 B2 3 D3 D1 3 4 पु(V1 B1 2 D5 D3 5 पौ)ष्करप्रादुर्भाव , Ñ3 पारिजाते पौष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* G3 दक्षाध्वरे रुद्रकोपानन्तरं विष्णुना यज्ञसमाप्तिकरणम् — *Adhy no* K3 5, V3 218, Dn 36, Ds1 217, D2 217, D3 233, D4 213, G3 359 — After the colophon, G3 reads App I (No 43)

42

(L 1) K प्रादुर्भावान् (for °व) Ñ3 V3 2 B1 D3 अतुल (for अमित) — (L 2) V3 D3 G1 वराह (for वा°) G3 3 त्रि (for न°) K Ñ1 2 V1 3 B Dn D3 D1 3 4-6 T1 G1 M2 श्रुतम् (for श्रुत) — (L 3) K1-3 Ñ2 V1 3 B3 3 D जाने तस्य , K3 ज्ञात तस्य , B1 Bom Poona eds G(ed) जानतेऽस्य (for जाने त्वस्य) G1 3 निखिलेन (for °लं च) K1 2 D4 त्रिविधं नैव च विस्तरम् , K3 4 Ñ3 3 V1 3 B Dn D4 D1-3 4 6 न विधि नैव (K4 V3 °धिनैव , Ñ1 B3 D3 6 °धिं न च) वि° , M3 न दिव्य न च वि° , M1 नाखिलं नैव वि° (for b) — (L 4) K Ñ1 2 V1 3 B D न कर्मगुणसतान (K1 3 D4-6 °सस्थान , K4 Dn D3 °सस्थान , Ñ3 °सस्थह) (for a) M1 4 न हेतवन मनीषिण (for b) — (L 5) T2 G1 4 कामात्मको (for कि°) K Ñ3 V1 3 B Dn D3 D1-6 T2 का मूर्तिः D1 किंमूर्तिः (for किंवीर्यः) G1 4 किंवीर्यं का च दैवतम् (for b) — (L 6) T1 M1 4 किमात्मक (for °चार) D1 G1 4 M1 किंप्रभव (for °भाव) D3 किंभावश्च किमाचार (for a) — (L 7) Ñ1 3 B Dn T2 M2 एतन्मे सशय चैव V1 3 तन्मे सशयतत्त्वेन (for a) — (L 8) K1 3 Ñ2 V1 3 Ds1 D1 6 यज्ञार्थं समवेताना , K4 यागार्थं समजाताना (for a) K1 2 द्विजाना च (for °तीना) — After line 8, T1 2 G1 3 5 M1 4 ins

1** ज्ञातीना चापि सर्वेषामृषीणा मोक्षकाङ्क्षिणाम् ।
प्रमाणार्थं द्विजश्रेष्ठ तन्मे वद महामुने ॥

— (L 9) K3 B1 Ds2 D1 3 4 G1 एतत् (for इदं) K1 3 D1 धर्म , K3 4 Ñ1 3 V1 3 B Dn D3 D1-4 5 6 महा (for देव°) K Dn D1 3 4 5 निमित्तम् (for दर्शि°) — After line 9, Ñ3 B Dn D3 D1 3 ins

वैशंपायन उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि पुराणं वेदसंमितम् ।
समाहितमना भूत्वा शृणु राजन्यथातथम् ॥
महावराहचरितं कृष्णस्याद्भुतकर्मणः ।
यथा नारायणो देवो वाराहं वपुरास्थितः ॥
दंष्ट्रया गा समुद्रस्थामुज्जहारारिसूदनः ।
छान्दसीभिरुदाराभिः श्रुतिभिः समलंकृतः ।
शुचिः प्रयत्नवान्भूत्वा निबोध जनमेजय ॥
इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च संमितम् ।
नानाश्रुतिसमायुक्तं नास्तिकाय न कीर्तयेत् ॥
पुराणमेतदखिलं सांख्यं योगं च वेद यः ।
कार्त्स्न्येन विधिना प्रोक्तं सोऽस्यार्थं वेदयिष्यति ॥
विश्वेदेवास्तथा साध्या रुद्रादित्यास्तथाश्विनौ ।
प्रजानां पतयश्चैव सप्त चैव महर्षयः ॥
मनःसंकल्पजाश्चैव पूर्वजाश्च महर्षयः ।
वसवोऽप्सरसश्चैव गन्धर्वा यक्षराक्षसाः ॥
दैत्याः पिशाचा नागाश्च भूतानि विविधानि च ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा म्लेच्छादयो भुवि ॥
चतुष्पदानि सत्त्वानि तिर्यग्योनिगतानि च ।
जङ्गमानि च सत्त्वानि यच्चान्यज्जीवसंज्ञितम् ॥
पूर्णे युगसहस्रान्ते ब्राह्मेऽहनि तथागते ।
निर्वाणे सर्वभूतानां सर्वोत्पातसमुद्भवे ॥
हिरण्यरेतास्त्रिशिखस्ततो भूत्वा वृषाकपिः ।
शिखाभिर्विधमँल्लोकान्संशोषयति देहिनः ॥
दह्यमानास्ततस्तस्य तेजोराशिभिरप्रतः ।
विवर्णवर्णा दग्धाङ्गा हतार्चिष्मद्भिराननैः ॥
साङ्गोपनिषदा वेदा इतिहासपुरोगमाः ।
सर्वविद्याक्रियाश्चैव सत्यधर्मपरायणाः ॥
ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा प्रभवं विश्वतोमुखम् ।
पूर्वदेवगणाश्चैव त्रयस्त्रिंशश्च छन्दजाः ॥
तस्मिन्नहनि संप्राप्ते त हंसं महदक्षरम् ।
प्रविशन्ति महायोगं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥

2** नानाश्रुतिसमायुक्तं कृष्णद्वैपायनेरितम् ।
[D₆ कृष्णस्याद्भुतकर्मण (for ᵇ)]

— K Ñ₁ ₂ V₁ ₂ B D om line 10 — (L 11) D₆ कृष्णद्वैपायनेरितम् (for ᵃ) — (L 12) K₁₋₃ D₁ ब्रह्मा, K₄ Ñ₁ ₂ V₁ ₃ B Dn D₆ D₁ ₃ ₃ ₅ ₆ M₄ राजन्, D₆ (also) ब्रह्मन् (for देवो) K₁₋₃ D₃ ₄ रूपम् (for वपुर्) — (L 13) K₃ ₃ D₄ दंष्ट्राभिर् (for दंष्ट्रया) D₃ T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₂ ₄ मर्दन (for सूदन) — After line 13, D₃ ins

3** विस्तरेणैव सर्वाणि कर्माणि रिपुघातिन ।

— (L 14) K₃ ₄ V₁ Dn D₁ ₃ समलंकृत(K₄ °ता)म् — (L 15) K₁₋₃ Ñ₁ V₁ ₂ B₁ ₃ Dn D₃ D₁ ₄ ₆ प्रयतवान् (K₃ B₃ D₃ °वांश्च) (for °त्नवान्) — (L 16) G₃ प्रथम (for परमं) T₂ G₁ ₄ M₄ वेदेन (for वेदैश्च) D₄ पुण्यं वेदैः समन्वितम् (for ᵇ) — (L 18) Ñ₃ पुराणं चैव सकलं (for ᵃ) K Ñ₃ V₁ ₃ B D G₃ तथैव च, Ñ₁ च कीर्तयेत् (for च वेद यः) — (L 19) B₁ D₆ M₂ यो, T₂ G₁ ₂ को (for सो) D₆ स्त्वर्थं (for ऽस्यार्थं) K₁₋₃ Ñ₁ ₂ V₁ ₃ B₂ Dn D₃ D₁ ₃ ₄ ₆ यो(K₁₋₃ D₁ सो)ऽस्यार्थं ज्ञास्यते पुमान्, K₄ यस्यार्थं ज्ञास्यते पुनः, D₆ यस्यार्थं ज्ञास्यसे पुनः (for ᵇ) — (L 21) T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₂ ₄ मनःसंकल्पजाश्च ये (for ᵇ). — D₁ ₃ om (hapl) line 22. — (L 22) K₃ सर्वज्ञाश्च, D₆ सप्त चैव (for पूर्वजाश्च) — For line 22, T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₃ ₄ subst

4** विद्याधरा महात्मान पूर्वजा ऋषयस्तथा ।

— (L 23) D₃ मरुतश्च (for ऽप्सरसश्च) — (L 25) D₃ चान्त्यादयो, T₂ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ म्लेच्छाश्च ये (for °दयो) — (L 26) K₃ Ñ₁ सर्वाणि (for सत्त्वानि) V₂ om (hapl) lines 26ᵇ-27ᵃ — (L 27) K₁ तथा सत्त्वानि थान्यानि, K₂ D₄ सत्त्वानि थान्यानि तथा, K₄ सत्त्वानि यानि धान्यानि (for ᵃ) Ñ₁ संभवम्, Dn₁ -सगतम्, D₂ समहम् (for संज्ञितम्) — (L 28) G₃ सहस्रे तु (for सहस्रान्ते) — (L 30) Ds₂ त्रिशिरास् (for °खस्) — (L 31) Ñ₁ विकर्षाल्लँ°, Ñ₂ B₁ ₂ D₂ T₁ M₃ ₄ विविधाल्लँ (for विधमल्लँ) — T₂ G₁ ₄ om line 32 — (L 32) V₃ दह्यमाने (for °मानास्) B₂ Dn Ds₁ D₆ रश्मिभिर् (for राशि°) M₃ तेजसो राशिरप्रत (for ᵇ) — (L 33) K₂ ₃ D₄ -चक्त्रा, V₁ ₃ -वर्णे (for वर्णा) M₃ ₄ विवर्णवदना दग्धा (for ᵃ) D₆ हतार्चिर्भिर्वरानने (for ᵇ) — (L 35) K₃ Ñ₁ Dn -विद्याश्रयाश्च (for °क्रियाश्च) D₆ om (hapl) lines 35ᵇ 37ᵃ — (L 36) Bom Poona eds G(ed) छन्दतो, Cnp छन्दना (for प्रभव) V₂ D₁ सर्वतो (for विश्वतो) — (L 37) K Ñ₁ V₁ Dn D₁ ₄ T₁ G₁ ₂ सर्वे, V₂ ₃ D₃ D₂ ₃ ₅ G₃ M₃ सर्वे (for पूर्व) K₁ D₃

तेषां भूयः प्रविष्टानां निधनोत्पत्तिरुच्यते ।
यथा सूर्यस्य सततमुदयास्तमयाविह ॥
पूर्णे युगसहस्रान्ते कल्पो निःशेष उच्यते ।
तस्मिञ्जीवकृतं सर्वं निःशेषमवतिष्ठते ॥
संहृत्य लोकान्सर्वान्स सदेवासुरपन्नगान् ।
कृत्वात्मगर्भे भगवानास्त एको जगद्गुरुः ॥
यः स्रष्टा सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः ।
अव्यक्तः शाश्वतो देवस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥
नष्टार्ककिरणे लोके चन्द्ररश्मिविवर्जिते ।
त्यक्तधूमाग्निपवने क्षीणयज्ञतपःक्रिये ॥
अपक्षिगणसंपाते सर्वप्राण्यचरे पथि ।
अमर्यादाकुले रौद्रे सर्वतस्तमसा वृते ॥
अदृश्ये सर्वलोकेऽस्मिन्नभावे सर्वकर्मणाम् ।
प्रशान्ते सर्वसंपाते नष्टे वैरपरिग्रहे ॥

गते स्वभावसंस्थाने लोके नारायणात्मके ।
परमेष्ठी हृषीकेशः शयनायोपचक्रमे ॥
पीतवासा लोहिताक्षः कृष्णो जीमूतसंनिभः ।
शिखासहस्रविकचं जटाभारं समुद्वहन् ॥
श्रीवत्सकलिलं पुण्यं रक्तचन्दनरूषितम् ।
वक्षो बिभ्रन्महाबाहुः सविद्युदिव तोयदः ॥
पुण्डरीकसहस्रस्य मालास्य शुशुभे तदा ।
पत्नी चास्य स्वयं लक्ष्मीर्देहमाश्रित्य तिष्ठति ॥
तत स्वपिति धर्मात्मा सर्वलोकपितामहः ।
किमप्यमितविक्रान्तो योगनिद्रामुपागतः ॥
ततो युगसहस्रे तु पूर्णे स पुरुषोत्तमः ।
स्वयमेव विभुर्भूत्वा बुध्यते विबुधाधिपः ॥
ततश्चिन्तयते भूयः सृष्टिं लोकस्य लोककृत् ।
पितृदेवासुरनरान्पारमेष्ठ्येन कर्मणा ॥

(marg) च कोटय, K3 3 D1 सहस्रश, K4 च छान्दस, B3 Dn च छन्दस, D1 3 5 च छन्दस, G3 5 मुशुन्दजा (for च छन्दजा) — (L 39) T1 2 G1 3 5 M2 4 महात्मान (for °योग) — (L 40) Ñ2 B2 3 D6 पुनरुत्पत्तिर्, D5 D6 (marg) प्रलयो°, D1 3 रिधानो°, T3 G1 4 M2 निरोधो° (for निधनो°) T1 G1 3-5 M3 5 इष्यते (for उच्यते) — (L 42) G4 गण (for युग) — (L 43) Ñ2 चैव (for जीव) T1 3 G1 3-5 M4 कुल (for कृत) V2 कर्म (for सर्वं) V3 निःशेषमावतिष्ठति V2 B D5 °ष जायते, D3 °षमवतिष्ठति T1 3 G1 3-5 M3 5 °ष समतिष्ठत (T2 °ति) (for °) — (L 44) V2 अखिलान्, B निखिलान्, D3 तान्सर्वान् (for सर्वान्स) T1 2 G1 3-5 M4 तत सहस्र लोकान्स (for °) V2 मानुषान् (for पन्नगान्) — (L 45) K3 Ñ1 3 V1 3 B Dn D6 T1 G1 4 [आ]त्मगर्भे, D3 गर्भे च (for [आ]त्मगर्भे) D3 ह्यनामय (for जगद्गुरु) — (L 46) B1 3 D5 स (for य) V1 लोकानां (for भूतानां) K4 D5 कल्पान्ते च, D3 °न्ते तु (for °न्तेषु) — (L 47) T1 G3 M3 4 अजय (for °क्त) — (L 48) T1 3 G1 3 5 M3 4 ग्रह (for रश्मि) — (L 49) K1 2 D1 भूताग्नि (for धूमाग्नि) K Ñ1 2 V1 B3 Dn Ds2 D1 2 4 6 वषट्क्रिये, (for तपःक्रिये) — (L 50) K1 3 Ñ2 B3 D3 3 T1 M1 सपाते, T2 G1 3 5 सबाधे (for सपाते) K1 3 प्राणाचरे, K4 D1 प्राण° V3 G4 प्राण्यपदे B3 पुण्यचरे (for प्राण्य°) — (L 51) Ñ1 अमर्यादावृते लोके (for °) — (L 52) D3 भूते (for लोके) — (L 53) D3 F3 प्रशान्त (for °न्ते) T1 G1 3-5 M3 नष्ट (for सर्वे) K1 3 D4 सपावे (for सपाते) K3 D3 वीर (for वैर) — (L 54) G3 5 तत्र (for गते) D6 स्वभावान्, D6 °व, M3 4 °वे (for °व) T4 G1 3 M3 संस्थान (for °ने) K3 D4 लोके नारायणात्मनि (for °) — B1 om line 55 — (L 55) K1 4 D4 स्वपनाय (for शय°) — (L 56) K1 3 Ds1 D4 कृष्ण (for कृष्णो) — (L 57) V2 B3 विकट, D3 वितत, D3 विविक्त (for विकच) G3 जटाचूड (for °भार) K3 D4 स जटाभारमुद्वहन् (for °) — (L 58) K1 3 D4 °कपिले (for कलिल) T1 3 G1 3-5 M3 5 शुद्ध (for पुण्य) K1 2 6 Dn D1 5 G3 भूषितम्, K3 °चर्चितम् (for रूषि°) — (L 60) M3 4 °सहस्रेण (for °स्रस्य) K3 D3 माल्यया, M3 4 स्रक्तस्य (for मालास्य) T1 3 G1 3 4 M3 4 शुभा (for तदा) — (L 61) G3 5 M3 5 पद्मा (for पत्नी) Ñ1 देवम् (for देहम्) K1 स्यावृत्य, K2-4 B Dn D1-6 M3 4 आवृत्य (for आश्रित्य) — (L 62) T1 3 G1 3-5 M3 4 शान्तात्मा (for धर्मात्मा) M3 4 सुरासद (for पितामह) — (L 63) K Ñ1 3 V1 3 B D M4 निद्रायोगम् (for योगनिद्राम्) — After line 63 T2 G1 4 5 M3 4 ins.

D** निद्राविष्ट इवाभाति निद्रायोगमुपागत ।

— (L 64) K4 Ñ2 V1 3 B1 3 Dn D1-3 5 6 वर्ष (for युग) B2 सहस्रान्ते (for °स्रे तु) Ñ1 D3 ततो वर्षसहस्रान्ते (for °) K1 2 पूर्णे च, D3 सपूर्णे (for पूर्णे स) Ñ2 T1 2 G1 3-5 M3 पूर्णे पुरुषसत्तम (for °) — (L 65) K3 विधिर्, V3 प्रभुर् (for विभुर्) M3 बुध्वा (for भूत्वा).

ततश्चिन्तयते कार्यं देवेषु समितिंजयः ।
समग्रं सर्वलोकस्य विदधाति स वाक्पतिः ॥
कर्ता चैव विकर्ता च संहर्ता च प्रजापतिः ।
धाता विधाता प्रभवः सयमो नियमो यमः ॥
नारायणपरा देवा नारायणपराः क्रियाः ।
नारायणपरा यज्ञा नारायणपरा श्रुतिः ॥
नारायणपरो मोक्षो नारायणपरा गतिः ।
नारायणपरं सत्यं नारायणपरं पदम् ॥
स स्वयंभूरिति ज्ञेयः स ब्रह्मा भुवनाधिपः ।
स वायुरिति विज्ञेय एष यज्ञः प्रजापतिः ॥
सदसच्च स विज्ञेयः स यज्ञः स प्रजाकरः ।
यद्वेदितव्यं त्रिदशैस्तदेष परिविन्दति ।
यच्च वेद्यं भगवतो देवा अपि न तद्विदुः ॥
प्रजानां पतयः सप्त ऋषयश्च सहामरैः ।
नास्यान्तमधिगच्छन्ति तेनानन्त इति श्रुतिः ॥
यदस्य परमं रूपं तन्न पश्यन्ति देवताः ।
प्रादुर्भावेषु संभूतं यत्तदर्चन्ति देवताः ॥
दर्शितं यदनेनैव तदवेक्षन्ति देवताः ।
यन्न दर्शितवानेषः कस्तदन्वेष्टुमर्हति ॥
ग्रामणीः सर्वभूतानामग्निमारुतयोर्गतिः ।
तेजसस्तपसश्चैव निधानममृतस्य च ॥
चतुराश्रमधर्मेषु चातुर्होत्रफलाशनः ।
चतुःसागरपर्यन्तचतुर्युगनिवर्तकः ॥
तदेष संहृत्य जगत्कृत्वा गर्भस्थमात्मनः ।

T1 2 G1 3-5 बुबुधे, M3 प्राबुध्यद् (for बुध्यते) — (L 66) D6 सर्वं, G3 सृष्टा (for सृष्टि) — (L 67) K3 यक्षान् (for -नरान्) M3 4 नरान्देवगणार्श्चैव (for ᵃ) — Ñ1 om line 68 — (L 68) K3 B3 D53 D6 चिन्तयत, B1 स चिन्तयन् (for चिन्तयते) T1 2 G1 3-5 M3 4 तस्मौ विघ्नि(?)नयत्कार्यं (for ᵃ) — T1 om (hapl) line 70 — (L 70) T1 G1 विहर्ता (for विकर्ता) K4 सप्रहर्ता (for संहर्ता च) — (L 71) K4 Ñ1 2 V3 3 B Dn Ds D1 2 3 6 च तथा (for प्रभवः) K1-3 D4 धाता चैव विधाता च, M3 धाता स च विधाता च (for ᵃ) G1 4 5 समत्रो (for सयमो) M3 प्रभवः सयमो यमः (for ᵇ) — (L 72) K4 B2 3 G3 वेदा (for देवा) M3 नारायणपरं देव (for ᵃ) D53 पराश्रमा (for परा क्रिया) — Ñ3 D4 om (hapl) line 73 — (L 73) K4 Ñ1 B1 Dn Ds D2 3 T1 G2 -परो यज्ञो, V2 परा देवा, D1 M3 4 -परो मोक्षो (for -परा यज्ञा) G3 स्मृति (for श्रुति) — D3 G3 M3 4 om (hapl) line 74 — (L 74) D53 -परायण, D6 परा स्मृति (for -परा गति) — After line 74, Ñ3 V1 3 B1 3 D3 T1 2 G1 4 ins

6** नारायणपरो धर्मो नारायणपरः क्रतुः ।

[T2 G1 2 परा धर्मो (for परो धर्मो) V3 -परः प्रभुः, T1 2 G1 4 5 परं महत् (परः क्रतुः)]

Ñ1 V1 3 B1 3 D3 cont K Ñ1 B2 Dn D1 6 ins after line 74

7** नारायणपरं ज्ञानं नारायणपरं महत् ।

[K3 V1 3 B Dn Ds D6 तपः (for महत्)]

— (L 75) K1 2 D4 -परात्प(K1 ˚प)रम्, Ñ1 2 V1 3 B3 3 D3 5 M3 4 -परं परम्; B2 परा श्रियः (for परं पदम्) — After line 75 Ñ1 2 V1 3 B Dn2 D3 D5 6 T2 G1 4 5 M1 ins

8** नारायणपरो देवो न भूतो न भविष्यति ।

[M3 यज्ञो (for देवो) V1 भूतं (for भूतो) M3 नारायणपरा गिरः (for ᵇ)]

— (L 76) K4 D1 2 3 M4 स्वयंभूरिति विज्ञेयः (for ᵃ). — (L 77) T2 2 G2 3 4 M3 दैवम् (for वायुर्) K3 D3 6 om (hapl) lines 77ᵇ–78ᵃ D6 सर्वं (for एष) Dn3 -कर (for -पति) T1 2 G1 3 5 M3 4 स च सर्वमिदं जगत् (for ᵇ) — (L 78) V2 D51 सदसत्स च विज्ञेयः, M3 4 सदायमेव वि˚ (for ᵃ) Ñ2 V1 3 B2 D3 D6 सर्वज्ञः स, T1 2 G1 3 5 M3 4 एष यज्ञः (for स यज्ञः सः) Ñ3 D53 T1 2 G2 3 5 M3 4 -पति (for -कर) — (L 79) T1 2 G1 3 5 M3 4 गीयते (for विन्दति) — (L 81) D3 T1 2 G1 4 5 M3 सर्वे (for सप्त) Ñ3 महासुरैः, M3 तथामरैः (for सहा˚) — (L 82) K4 Ñ1 3 V1 3 B1 3 Dn Ds D1 2 3 ततोऽनन्त, T1 2 G1 3-5 M3 4 विचिन्वन्त (for तेनानन्त) K3 श्रुत (for श्रुति) — D3 om (hapl) lines [illegible] — (L 83) K3 प्रथमं (for परम) K1 Ñ2 Dn D53 D2 4 T1 तत्र, T2 G1 4 5 M3 4 न तत् (for तन्न) — K2 4 D4 om (hapl) line 84 — For line 84, T1 2 G1 3 5 M3 4 subst

9** प्रादुर्भावे तु यद्रूपं तदर्चन्ति दिवौकसः ।

— K3 B3 D4 5 G3 om line 85 — (L 85) T1 2 G1 3 5 M3 4 अन्वेषन्ति (for अवेक्षन्ति) Ñ3 B2 तत्पश्यन्ति दिवौकसः (for ᵇ) — (L 86) Ñ1 कस्तं वेदितुमर्हति (for ᵇ) — (L 87) D3 वह्नि (for ग्नि) — (L 89) Ñ3 वर्णेषु, D6 T1 G1 3 5 धर्मेश, T2 -धर्मे च (for -धर्मेषु) B G4 M3 4 चातुराश्रम(B ˚श्य)धर्मेशश्च (for ᵃ) — (L 90) K2 D4 त्रिकर्तक, Ñ1 2 B3 3 D3 निवर्तक (for

मुमोचाण्डं महायोगी धृत्वा वर्षसहस्रिकम् ॥
सुरासुरद्विजभुजगाप्सरोगणै-
महौषधिक्षितिधरयक्षगुह्यकैः ।
प्रजापतिः श्रुतिधररक्षसां कुलं
तदासृजज्जगदिदमात्मना प्रभुः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

जगदण्डमिदं सर्वमासीत्पूर्वं हिरण्मयम् ।
प्रजापतेर्मूर्तिमयमितीयं वैदिकी श्रुतिः ॥
ततो वर्षसहस्रान्ते बिभेदोर्ध्वमुखं विभुः ।
लोकसर्जननार्थाय बिभेदाण्डं पुनः पुनः ॥
भूयोऽष्टधा बिभेदाण्डं विभुर्वै लोकयोनिकृत् ।
चकार जगतश्चात्र विभागं सर्वभागवित् ॥
यच्छिद्रमूर्ध्वमाकाशं परा सुकृतिनां गतिः ।
विहितं विश्वयोगेन यदधस्तद्रसातलम् ॥
यदण्डमकरोत्पूर्वं देवलोकसिसृक्षया ।
समन्तादष्टधा योगी छिद्राणि कृतवांस्तु सः ।
दिशश्च विदिशः सर्वा मनसैवाकरोद्विभुः ॥
नानारागविरागाणि यान्यण्डशकलानि वै ।
बहुवर्णधराश्चित्रा बभूवुस्ते बलाहकाः ॥
यदण्डमध्ये स्कन्नं तद्द्रवमासीत्समाहितम् ।
जातरूपं तदभवत्तत्सर्वं पृथिवीतले ॥
तस्य क्लेदोऽर्णवौघेन प्राच्छादयत समन्ततः ।
पृथिवी निखिला राजन्युगान्ते सागरैरिव ॥
यच्चाण्डमकरोत्पूर्वं देवलोकचिकीर्षया ।
तत्र यत्सलिलं स्कन्नं सोऽभवत्काञ्चनो गिरिः ॥

विव°) — (L 91) T2 M3 4 स एव, G2 4 5 स एव (for तदेव) Ñ2 देहस्यम् (for गर्भ°) — (L 92) T2 G1 4 5 M3 4 महातेजा, G3 °भूतं (for °योगी) K3 धृत्त, Ñ2 धोऽथ, B D8 D6 धृत्वा, D1 धृत (for धृत्वा) D5 युग (for वर्ष) K4 Ñ1 B1 Dn D5 D8 5 T1 2 G1 3–5 महस्रकम् (for °स्रिकम्) — After line 92, T1 2 G1 3–5 M3 4 ins

10** हिरण्यगर्भगर्भस्य ससृजे पुरुषोत्तम ।
[T4 G5 M3 हिरण्यगर्भं भूगम (for °)]

— (L 94) B3 4 D8 M3 कुर्मौषधि (for महौ°). — (L 95) K1–4 V1 Dn2 D1 5 6 प्रजापति (for °ति) V1 क्षितिधर , G1 3 5 M3 श्रुति(M3 °त)धन (for °धर) K2 3 Ñ3 V1 3 Dn D1 2 4 5 राक्षसाकुलं, K4 रक्षसाकुल, G1 4 5 रक्षिणा कुल (for रक्षसां कुल°) — (L 96) D5 जग ध्ययन् (for जगदिदम्) G1 D6 T1 2 G3 आत्मन (for °ना)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ñ2 Dn1 Dn2 D1 — *Mention of Khila* K1 Ñ2 V1 3 B Dn1 D1 5 — *Sub parvan* D3 पारिजातपर्व, G5 भविष्यपर्व — *Adhy name* K V1 3 B1 Dn D5 D1 2 4 5 वाराहम्, Ñ1 2 D2 5 T1 2 G1 5 M3 4 वाराहप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 6, Dn1 218, D1 205, D1 214, T1 G2 272, G1 3 274, G4 276, M3 4 1

(L 97) T1 G1 2 3 M3 3 दिव्य, G(ed) तादि (for पूर्वं) — (L 98) D1 मूर्तिरियम् (for °मयम्) D5 इय वै, T1 2 G1 3–5 M3 4 इति वै, Bom Poona Cal eds G(ed) इत्येव (for इतीय) — (L 99) K1 3 वद्दै, T1 G1 2 3 M3 4 ततु (for ततो) K3 [अ]ण्डमिदं (for [ऊ]र्ध्वमुख) V1 मुखि, T1 2 G1 3 4 M3 4 प्रभु (for विभु) — (L 100) B1 M3 4 लोकजननहेतुर्वा, D6 Cal ed लोकोत्पत्तिहेतुर्वा (for °) B1 3 D5 D6 T1 2 G1 3–5 M3 4 [अ]धोमुख (D6 °रे) (for [अ]ण्ड पुन) — (L 101) B3 D6 G3 प्रभुर्, D3 विष्णुर् (for विभुर्) K2–3 D1 त्रैलोक्य (for वै लोक) — (L 102) K Ñ1 2 V1 3 B D T1 M3 4 सर्व (for स र्व) D2 भागकृत् (for °वित्) — (L 103) T2 G1 3–5 M3 तद्वै (for परा) — (L 104) D2 विवर, D1 विहितं (for विहित) D2 कृत तद्, M4 अधस्तात् (for °स्तद्) — (L 105) T1 2 G1 3 5 तत्र (for यद्) D1 सर्वं (for पूर्वं) Ñ2 V2 दिव्य (for देव) K6 °योग, D5 लोके (for °लोक) M3 4 चिकीर्षया (for सिसृक्षया) — (L 106) K1 Ñ1 2 V2 3 Dn D2 4 T1 2 G1 4 5 M3 4 यानि (for योगी) G3 बभूवुस्ते बलाहका (for °) — (L 107) K1 2 4 Dn D5 T2 M3 दिशोदिशश्च (T2 °श्चा), B1 3 D1 3 4 (marg) 5 T1 M3 विदिशाश्च, V1 3 G1 3–5 दिशो दिशश्च (for दिशश्च वि) K3 Ñ1 2 V2 3 B Dn D5 D1–3 5 6 द्विधा, T1 2 G1 3 5 M3 4 प्रभु (for विभु) — (L 108) T1 2 G1 3 5 विकाराणि (for विरागाणि) D2 तान्यण्ड , T1 M3 4 यान्यस्य (for °ण्ड) — (L 110) D5 रक्त (for स्कन्न) D5 रेतम्, G1 3 स्कन्नम्, G(ed) देवम् (for द्रवम्) — (L 111) Ñ1 B D T1 2 G1 3 5 समभवत् (for तद°) K3 om lines 111[a]–114[a] D5 पूर्वं वै (for तत्सर्वं) — (L 112) D5 T1 2 G1 3–5 M3 4 स्पंजो येन (for °वौघेन) K2 3 4 Ñ1 2 V1 3 B Dn D5 D1 2 4 6 M3 तस्य क्लेदाणि(D6 [marg] क्लेदार्णवौघेन (for °) — T1 G5 3 M3 4 om lines 113 114 B3 om line 114.

तेनाम्भसा प्लुताः सर्वा दिशश्चोपदिशस्तथा ।
अन्तरिक्षं च नाकं च यच्चान्यत्किंचिदन्तरम् ॥
यत्र यत्र जलं स्तब्धं तत्र तत्रोत्थितो गिरिः ।
शैलैः सहस्रैर्गहना विषमा मेदिनी कृता ॥
तैः सा पर्वतजालौघैर्बहुयोजनविस्तृतैः ।
पीडिता गुरुभिर्देवी पृथिवी व्यथिताभवत् ॥
महामते भूमितले दिव्यं नारायणात्मकम् ।
हिरण्मयं समुद्दिष्टं तेजो विमलरूपि तत् ॥
अशक्ता वै धारयितुमधस्तात्प्रविवेश ह ।
पीड्यमाना भगवतस्तेजसा तेन सा क्षितिः ॥
पृथिवीं विशतीं दृष्ट्वा तामधो मधुसूदनः ।
उद्धारार्थं मनश्चक्रे तस्याः स हितकाम्यया ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मत्तेज एव बलवत्समासाद्य तपस्विनी ।
रसातलं विशेद्देवी पङ्के गौरिव दुर्बला ॥

धरण्युवाच ।

त्रिविक्रमायामितविक्रमाय
महानृसिंहाय चतुर्भुजाय ।
श्रीशार्ङ्गचक्रासिगदाधराय
नमोऽस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय ॥
त्वयात्मा धार्यते देव त्वया संधार्यते जगत् ।
त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ॥
यत्त्वया धार्यते किंचित्तेजसा च बलेन च ।
ततस्तव प्रसादेन मया पश्चात्तु धार्यते ॥
त्वया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहम् ।

—(L. 114) N1 सर्वं, V3 B1.3 D3 D6 ऊर्ध्वं (for पूर्वं) T3 जिगीषया (for चिकीर्षया) —(L. 115) T1 G1.3-5 सलिले (for °ल) V1 क्लिन्न (for स्तब्ध) — K3 om. (hapl.) lines 116-118 —(L. 116) K3 Dn1 युता (for प्लुता) K3 विदिशस् (for [उ]पदि°) —(L. 118) K1 T2 G1.4 [उ]च्छ्रिता, N1.2 Ds1 D5 स्थितो, V3 [अ]स्थितो (for [उ]त्थितो) —(L. 119) K3.4 Ñ1.2 Dn D6 M3 सहस्र (for °स्रैर्) K3 शैलैः सहस्रगहना; V1.2 B2.3 Ds1 D6 सहस्रशैलगहना, B1 Ds2 D5.6 शैल (D5 °लैः) समस्तैर्ग°, T2 G1.4 शैलसाहस्रग° (for °) K3.4 V1.3 B2 Ds2 D6 त्वभूत् K3.4 Ñ1.2 Dn Ds1 D1.2.4.5 अजत्, B3 D5 ह्यभूत् T1 धृता (for कृता) —(L. 120) G1.3 विपुलैर् (for जालौघैर्) —(L. 121) K3 गिरिभिर्, M3 बहु° (for गुरु°) T1.2 G1.3.5 M2.4 व्यथिता मेदिनी कृता (for °) — D3 om. lines 122-123 —(L. 123) K4 D3 भूमितल, D1 M2 भूरिबल, M4 भूरिजल (for भूमितले) K1.2 N1.2 V1.2 B Dn D4 D1.6 T1.2 G3-5 महीतले भूरि बल (K1 V1 D5 भूमितल T1 G3 भूरितले) (for °) —(L. 123) K3 समुत्तिष्ठत् Ñ2 B1.3 D6 T1 G3.5 °दसंश्य, T2 G1.4 °त्सृष्टं (for °दिष्टं), N2 तु मल, B1 D6 तु नल, D1 T1 G3 M2 वै बल T2 G1.4.5 M4 वं नल (for विमल) T1 रूपधृत् (for रूपि तत्) —(L. 124) K3 D5 धरा वापि (for धारयितुम्) K1.2.4 Ñ1.2 V1.3 Dn D1.2.4.5 अथ सा, K3 ततोऽध, D5 तमध (for अधस्तात्) B1.3 D6 T1.2 G1.3-5 M2.4 अधस्तात्प्राविशत्तदा (for °) —(L. 125) K1 समभवत्, D5 भगवता (for °वतस्) D6 महता (for तेन सा) K1 भगवत्तेजसा क्षिति, K3 तेजसा तेजसा कृति° (for °) —(L. 127) K4 Dn D1.2 लोकानां; Ñ1.2 Ds1 तस्यास्ते, V1.2 तस्यास्तु, B3 तस्यैव (for तस्याः स) T1.2 G1.3.5 M2.4 तस्या एव हितप्सया (for °) —(L. 128) K4 बलेन (for म°) N1 मत्तेजसो हि बलवान्, B1 मत्तेनोबलमासाद्य, D5 D6 M2.4 पृथा मत्तेजसो वीर्यं (for °) B1 भाराक्रान्ता (for समासाद्य) T1.2 G1.3.5 दिव्यमप्येतत् महद् (for °) —(L. 129) B1.3 D6 प्रविशत, D1.2.5 विशद्देवी (for विशेद्देवी) K3 विशेद्रसातलं देवी, T1.2 G1.3.5 M2.4 अथ रसात्प्राविशद्देवी (T2 °दीना) (for °) D6 सीदति (for दुर्बला) — After line 129, T1.2 G1.3.5 M2.4 ins.:

11** मत्तेन एषा वसुधा समाक्राय तपस्विनी ।
तदहं धारयिष्यामि पृथिव्या हितकाम्यया ॥
[(L. 1) G1.3 M4 मत्तेज एव वसुधा (for °)]

— Ñ1 B D6 T1.2 G1.3.5 M4 पृथिवी (for धरणी) Ñ1 M4 om. lines 130-133 —(L. 131) D5 च भूभुजाय (for चतुर्भुजाय) —(L. 133) B3 D5 T1.2 G1.3-5 M2 नमोऽस्तु ते कामद°, B3 D6 °वर प्रदाय — D2 om. (hapl.) lines 134-137 —(L. 134) G1 [अ]र्हं (for [आ]त्मा) T2 G3.4 M2.4 धार्यतां (for °ते) K3 D5 त्वया च धार्यते विश्वं D5 त्वयात्मना धार्यते वै (for °) D4 संह्रियते (for संधार्यते) K1.2 D5 त्वया च परिपाल्यते (for °) —(L. 135) Bom. Poona eds. G(ed.) भूतानां (for °नि) —(L. 136) V3 तपसा (for तेजसा) — K4 om. lines 137-143 —(L. 137) T1.2 G1.3.5 M2.4 पश्चात् (for ततस्) T1.2 G1.3.5 M2.4 त्वत्प्रसादात्त्वव (T1 G3 °या त्वद, M2.4 °याप्यनु)-

न हि तद्विद्यते भूतं यत्त्वया नावधार्यते ॥
त्वमेव कुरुषे वीर नारायण युगे युगे ।
मम भारावतरणं जगतो हितकाम्यया ॥
तवैव तेजसाक्रान्ता रसातलतलं गताम् ।
त्रायस्व मां सुरश्रेष्ठ त्वामेव शरणं गताम् ॥
दानवैः पीड्यमानाहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः ।
त्वामेव शरणं नित्यमुपयामि सनातनम् ॥
तावन्मेऽस्ति भयं भूयो यावन्न त्वां ककुद्मिनम् ।
शरणं यामि मनसा शतशोऽप्युपलक्षिता ॥
श्रीभगवानुवाच ।
मा भैर्धरणि कल्याणि शान्तिं व्रज समाहिता ।
एष त्वामुचितं स्थानं नयामि मनीषितम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
ततो महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिन्तयत् ।
किं नु रूपमहं कृत्वा उद्धरामि वसुंधराम् ॥
जले निमग्नां धरणीं येनाहं वै समुद्धरे ।
इत्येव चिन्तयित्वा देवस्तत्करणे मतिम् ॥
जलक्रीडारुचिस्त्वस्माद्वाराहं वपुरस्मरत् ।
हरिरुद्धरणे युक्तस्तदा भूमेः स भूमिधृक् ॥
अधृष्यः सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्मसमितम् ।
दशयोजनविस्तारमुच्छ्रितं शतयोजनम् ॥
नीलमेघप्रतीकाशं मेघस्तनितनिस्वनम् ।
महागिरेः संहननं श्वेतदीप्तोग्रदंष्ट्रिणम् ॥
विद्युदग्निप्रतीकाशमादित्यसमतेजसम् ।
पीनवृत्तायतस्कन्धं दृप्तशार्दूलविक्रमम् ॥
पीनोन्नतकटीदेशं वृषलक्षणपूजितम् ।
रूपमास्थाय विपुलं वाराहममितं हरिः ।
पृथिव्युद्धरणार्थाय प्रविवेश रसातलम् ॥
वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः ।
अग्निजिह्वो दर्भलोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥
अहोरात्रेक्षणधरो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषस्वनो महान् ॥

धार्यते (for ^{d}) — (L. 138) T_1 $G_{1.3}$ M_4 नास्ति धार्ये त्वया (for ^{b}) — (L. 139) V_3 T_1 G_3 M_4 रूप, G_5 वस्तु (for भूत) K_3 B_2 D_5 [अ]तु, $\tilde{N}_1$ $B_{1.3}$ D_5 D_6 [इ]ह (for [अ]त) — (L. 140) K_3 Bom. Poona eds. (Cal. ed.) कुरुषो (for कुरुषे) — (L. 141) $D_{1.3}$ महात्मा(D_2 °न्म म) लोकपूजया (for ^{b}) D_5 करुणया (for काम्यया) — (L. 142) K_1 त्वयैव V_2 तैरेव, B तत्रैव, T_2 तथैव, Cal. ed. दानवैस् (for तवैव) D_1 -क्रान्ता (for क्रान्ता) K_1 $V_{2.3}$ $D_{1.4}$ गता (for गताम्) K_5 रसातलतलं गता (for ^{b}) — (L. 146) T_1 G_1 $_{3-5}$ M_2 तावन्मनोऽर्तिर्भीरश्च (for ^{a}) T_1 $G_{1.3-5}$ M_4 यावत्त्वाहं (for °न्न त्वां) — (L. 147) D_3 ते नाथ (for मनसा) $K_{3.4}$ $\tilde{N}_{1.3}$ V_3 B_1 D_n D_{3} D_{1-8} T_1 $G_{1.3}$ M_4 लक्षये (for लक्षिता) — (L. 148) T_1 G_3 M_2 समाश्रित, T_2 G_4 मम प्रिये (for समाहिता) — (L. 149) K_4 एहि ते सुचिर स्थान, D_1 एष त्वामुचितास्थानं (for ^{a}) V_3 समाहितम् (for मनीषितम्) — After line 149, T_1 G_2 M_4 ins. an addl. colophon [*Sub-par. om.* G_3 वाराहप्रादुर्भाव, M_3 वाराहम् — *Adhy. no.* T_1 G_3 273, G_5 275, M_2 42] — (L. 150) V_3 वपुर् (for रूपम्) — (L. 151) V_3 किं स्वरूपम्, D_6 कोऽहं (for किं नु रू°) B D_6 उद्धरेय (for °रामि) T_1 $G_{1.3-5}$ M_4 उद्धरेयं धरामिमाम् (for ^{b}) — $\tilde{N}_1$ M_1 om. lines 152–153 — (L. 153) $K_{1.3}$ V_3 B D_5 D_6 इति संचिन्त्य मनसा ह(V_3 भगवान्ह)रिर्नारायण प्रभु — (L. 154) K_3 B_1 रूपम् (for वपुर्) M_4 आस्थित (for अस्मरत्) T_1 $G_{1.3-5}$ वाराहं रूपमास्थित (for ^{b}) — T_2 $G_{2.4-5}$ M_1 om. line 155 — (L. 155) K_1 D_1 [अ]भूतस्य, $\tilde{N}_1$ V_1 B_3 D_5 D_1 [अ]भूतस्य, $\tilde{N}_2$ $B_{1.2}$ D_6 भूमेस्तु (for भूमे: स) — (L. 156) K_4 $\tilde{N}_1$ V_1 B D_5 D_6 T_1 $G_{2.4}$ M_4 अधृष्य (for °ष्य:) K_1 $B_{1.3}$ D_6 संस्थितम्, N_1 T_1 G_3 संहितम्, M_4 संभवम् (for समितम्) — (L. 157) $\tilde{N}_1$ D_5 D_6 T_1 M_4 शत (for दश) D_3 विस्तीर्णम् (for विस्तारम्) T_1 $G_{1.3-5}$ M_4 उच्छ्रितं द्विगुणं मत (for ^{b}) — (L. 158) B_1 D_6 T_2 $G_{1.3}$ M_4 नीलजीमूतसंकाशो (for ^{a}) K_3 om. (hapl.) lines 158^b–160^a — (L. 159) V_1 B_1 D_5 D_6 T_2 $G_{1.3}$ M_4 गिरिसंहननं भीम (for ^{a}) T_1 कुन्ददीप्त अदंष्ट्रिणम् (for ^{b}) — (L. 160) B_3 D_6 T_2 G_{3-5} M_3 प्रकाशम् (for प्रतीकाशम्) — (L. 161) $K_{1.4}$ $\tilde{N}_1$ V_1 D_n D_{1-5} गामिनम् (for विक्रमम्) — (L. 162) T_1 G_3– सर्वं (for वृष) B_3 T_1 $G_{1.3-5}$ M_4 लक्षितम् (for पूजितम्) B_1 वृषलक्षितलक्षितम् (for ^{b}) — (L. 163) B_1 D_6 अमितो (for °त) — (L. 164) T_1 $G_{1.3}$ M_4 पृथिवीमुद्धरन्निति (for ^{a}) — (L. 165) T_1 $G_{1.3-5}$ यज्ञ (for क्रतु) B_2 D_5 D_6 दन्ताद् (for दन्तश्) T_2 शिरोमुख (for चितीं°) — (L. 166) D_3 शुचि (for

धर्मसत्यमयः श्रीमान्क्रमविक्रमसत्कृतः ।
क्रियासत्रमहाघोण पशुजानुर्महाकृति ॥
उद्गाताङ्गो महालिङ्गो बीजौषधिमहाफल ।
वाय्वन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥
वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् ।
प्राग्वंशकायो मतिमानानादीक्षाभिराचितः ॥
दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् ।
उपाकर्मोष्ठरुचक प्रवर्ग्यावर्तभूषण ॥
नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।
छायापत्नीसहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः ।
भूत्वा यज्ञवराहोऽसौ द्रागधः प्राविशद्गुरुः ॥
अद्भिः सञ्छादितामुर्वीं स तामार्छत्प्रजापतिः ।
रसातलतले मग्ना रसातलतल गताः ।
प्रभुर्लोकहितार्थाय दंष्ट्राग्रेणोज्जहार गाम् ॥
ततः स्वस्थानमानीय पृथिवीं पृथिवीधरः ।
मुमोच पूर्वं सहसा धारयित्वा धराधरः ॥
ततो जगाम निर्वाणं मेदिनी तस्य धारणात् ।
चकार च नमस्कारं तस्मै देवाय शम्भवे ॥
एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना ।
उद्धृता पृथिवी देवी लोकानां हितकाम्यया ॥
अथोद्धृत्य क्षितिं देवो जगतः स्थापनेच्छया ।
पृथिवीप्रविभागाय मनश्चक्रेऽम्बुजेक्षणः ।
रसातलगतामेवं विचिन्त्य स सुरोत्तमः ॥
ततो विभुः प्रवरवराहरूपधृ-
त्वपाकृपि. प्रसभमथैकदंष्ट्रया ।
समुद्धरद्धरणिमतुल्यविक्रमो

अग्नि) D5 महापति (for °तपा) —(L 167) Ñ2 वेदार्थ- (for °क्र) —(L 168) K1 क्रतुस्तुण्ड K3 D5 सुचस्तुण्ड, T1, 2 G3 M4 सुवातुण्ड, G1 6 सुवाहण्ड, M5 सुवतुण्ड (for °स्तुण्ड) K4 V2 D3 3 M4 स्वरो (for स्वनो) B1 सामघोषो महास्वन (for °) —(L 169) V2 सत्य, D5 T1 G3 कर्म (for क्रम) V3 सत्क्रिय D1 सत्कृत (for सत्कृत) — M3 4 om lines 170–174 —(L 170) K2 D1 3 क्रियासत्य, K4 °सत्र, V1 °मख, D3 °सत्र, T2 G1 प्रायश्चित्त-, G3 क्रियान्तक (for °सत्र) V3 D5 घोष (for -घोण) N3 B D5 प्रायश्चित्तनखो घोर (B1 °खोद्भव) (for °) D4 पृथु (for पशु) K2 3 N1 V1 3 B Dn D5 D1-3 4 T1 G3 महाकृति (for महा°) —(L 171) K4 उद्भूतांशो होमलिङ्गो, N1 D7 उद्गात्रात्रो महा°, Ñ2 B1 Dn D6 उद्गातात्रो होम° D1 (before corr) उद्गात्राग्नो होम°, D5 उद्गातात्रो होम°, D6 उद्गात्रात्रो होम°, T1 G3 5 उद्गातृहोमलिङ्गोऽथ, T2 उद्गातृन्तो हैमलिङ्गो (for °) D3 बीजौषधि (for बीजौ°) K3 B3 Ds2 D5 T1 2 G1 3 महात्मन, V3 °फण, G3 °वत्म् (for °फल) —(L 172) K2 बाह्यान्तरात्मा, G1 बाह्य° (for वायव°) K1 3 मन्त्रस्रुग् D5 मन्त्रास्य (for मन्त्रस्फिग्) —(L 173) K1 3 D5 T1 G1 3 5 वेदस्कन्धो K1 दव°, D5 वेन्द्रोमो (for वेदिस्कन्धो) D2 महादृष्टो; G1 4 5 हविर्गर्दो (for °र्गन्धो) —(L 174) K3 N1 3 V1 3 B Dn D5 D1 2 3 T1 2 G1 3-5 द्युतिमान्, D5 धृति (for मति°) T2 क्रत (for नाना) K1 D5 T2 आर्चित, Ñ2 B3 D5 D6 अन्वित (for आचित) —(L 175) T2 माया (for महा) K2 D1 4 -सूत्र, Ñ2 Ds1 D5 मख, V3 यज्ञ, D3 मख, M4 मात्र (for -सत्र) —(L 176) D3 उपाकर्णोष्ठपुटक (for °) —(L 177) K3 मतिपथो, K5 D6 गतियंत्र (for गतिपथो) —(L 178) K1 2 D4 5 हेम- (for मणि) — Ñ2 om lines 179–180 —(L 179) T1 2 G1 3 5 M3 4 एव (for भूत्वा), K4 भूत्वासौ यज्ञवाराहो (for °) T2 om lines 179b–181a D3 युगपत् (for द्रागधः) Ñ2 V2 Ds1 प्रभु-, Ds2 D4 विभु (for गुरु) D6 प्राविशत्सलिल गुरु, T2 G1 3-5 M3 4 भूत्वा विष्णुरतन्द्रित (for °) — T2 G1 3-5 M3 4 om line 180 —(L 180) K1 D1-4 शतार्धैः (D5 °तान्वे)न ; K4 शताङ्गेन, D5 स तामर्चन्, D6 स तामिच्छन् (for स तामार्छन्) —(L 181) D4 रसातले निमग्ना च (for °) K2 V1 2 D1-3 T2 तल गताम्, K4 -तलगताम् (for तलं गता°) Ñ1 Ds2 पातालाम्बरसंश्रयाम् (for °) —(L 184) T2 G1 4 5 M3 4 मनसा (for सहसा) —(L 185) T1 G3, 5 शरणं (for निर्वाण) —(L 186) M3 4 जगाम (for चकार) Ñ2 V1 2 B D2 D6 T1 2 G1 3 5 विष्णवे (for शंभवे) —(L 187) B3 D6 लोक (for भूत) —(L 188) D4 तेन (for देवी) D2 भूतानां (for लोकानां) D5 T1 2 G1 3-5 M3 4 सागराम्बुधरा पुरा (for °) —(L 189) K2 अथो घनाक्षिनिर्देवो (for °) K2 Ñ1 V2 B2 Dn D1-3 M3 4 जगत स्थापनेप्सया, K4 जगत्स्थापनलिप्सया (for °) —(L 190) [illegible] सम (for प्रति) — T1 2 G1 3-5 M3 4 om line 191 —(L 193) K1 D4 परमम्, D3 D5 प्रवरम् (for प्रसभम्) — For lines 192 193, T1 2 G1 3 5 M3 4 subst

महायशा लोकहितार्थमच्युतः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तस्योपरि जलौघस्य महती नौरिव स्थिता ।
विततत्वात्तु देहस्य न ययौ संप्लवं मही ॥
ततः स चिन्तयामास प्रविभागं क्षितेर्विभुः ।
समुच्छ्रयं च सर्वेषां पर्वतानां समन्ततः ॥
विलेखनं प्रमाणं च गतिं प्रस्रवमेव च ।
माहात्म्यं च विशेषं च नदीनामन्वचिन्तयत् ॥
चतुरन्तां धरां कृत्वा कृत्वा चैव महार्णवम् ।
मध्ये पृथिव्याः सौवर्णमकरोन्मेरुपर्वतम् ॥
प्राचीं दिशमथो गत्वा चाकरोदुदयपर्वतम् ।
शतयोजनविस्तारं सहस्रं च समुच्छ्रयात् ॥
जातरूपमयैः शृङ्गैस्तरुणादित्यसंनिभैः ।
आत्मतेजोगुणमयैर्वेदिकाभोगकल्पितैः ॥
विविधांश्च महास्कन्धान्काञ्चनान्पुष्करेक्षणः ।
नित्यपुष्पफलान्वृक्षान्कृतवांस्तत्र पर्वते ॥
शतयोजनविस्तारं ततस्त्रिगुणमुच्छ्रितम् ।
चकार स महादेवः पुनः सौमनसं गिरिम् ॥
नानारत्नसहस्राणां कृत्वा तत्र सुमञ्चयम् ।
वेदिकां बहुवर्णां च संध्याभ्राभामकल्पयत् ॥
सहस्रशृङ्गं च गिरिं नानामणिशताचयम् ।
कृतवान्वृक्षगहनं षष्टियोजनविस्तृतम् ॥
आसनं तत्र परमं सर्वभूतनमस्कृतम् ।
कृतवानात्मनः स्थानं विश्वकर्मा प्रजापतिः ॥
शैशिरं च महाशैलं तुषारचयसंनिभम् ।

12** अधोगतामेनमचिन्त्यविक्रम
सुरोत्तम प्रलयराङ्कपाङ्क ।

— (L 194) K1 s D1 अथैक (for अनुत्य) T1 G1 s–s M1 4 समुद्ररत्नराशिमचिन्त्यपौरुष — (L 195) Ñ2 D5 सकल-, V1 भुवन (for लोक) K1 हितार्थाय (for -हितार्थम्)

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds1 D3 — *Mention of Khila* K1 V1 s B Dn3 D5 D1 s 4 — *Sub parvan* K1 2 4 Ñ1 V1 s B1 3 Dn D5 D1 2 4 वाराहम्, K3 B1 D6 T1 G1 M1 4 वाराहप्रादुर्भाव, D6 वाराहाख्यानम् — *Adhy name* Ñ2 V1 s B D6 T1 G1 पृथिव्युद्धरणम्, D5 आत्मतत्वप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 7, V2 220, Ds1 219, D1 207, D2 233, D3 215, T1 G2 274, G1 275, G3 277, G4 278, M1 4 3

(L 196) K4 V1 महतो (for °ती) Dn1 T1 [अ]स्थिता (for स्थिता) — (L 197) T1 2 G1 s–s M1 4 न मही याति संप्लवम् (for b) — (L 198) K1 s D1 प्रभु (for विभु) — (L 199) K3 4 Ñ1 s V1 3 Dn D1 s 4 नदीषु च, D3 महीषु च (for समन्ततः) — (L 200) T1 2 G1 s–s M1 4 निखिलेन (for विलेखनं) Ñ2 B1 3 Dn D1 6 प्रभवम्, T1 G1 s–s M1 s उद्भवम् (for प्रस्र°) — (L 201) K3 4 D5 विशेषेण, M1 °षाश्च (for °षं च) — (L 202) B1 Cal ed चतुरस्रां (for °रन्तां) V2 महीं, D2 वसां (for धरां) Ds1 Bom Poon1 eds G(ed) तथा (for the second कृत्वा) V1 s B D3 D1 s 6 महार्णवान् (for °वम्) T1 2 G1 s–s M1 4 कृत्वा चै(T1 G1 4 s स्वे)कार्णवं जगत् (for d)

— (L 203) K1 s D1 पृथिव्यां (for °व्याः) — Ñ1 Dn1 om (hapl) line 204 — (L 204) T1 s G1 s–s M1 4 प्राचीं प्रतिदिशं चक्रे (for a) T1 2 G1 s–s M1 4 राजन् (for चकार) — (L 205) K3 दश (for शत) D1 T1 om (hapl) lines 205c–210a K3 महत्स, D5 स सहस्र (for सहस्रं च) Ñ2 B D6 समुच्छ्रितम् (for °च्छ्रयात्) — (L 206) K1 D1 संभवै (for संनिभैः) — (L 207) K Ñ1 2 V1 s B1 2 Dn D5 D1 s 4–6 कल्पितम्, B1 पर्वतम्, G4 कल्पने (for कल्पितैः) — (L 208) Dn स (for च) — (L 210) K3 दश (for शत) K Ñ2 V1 Dn D5 D1–4 आयतम्, G4 उच्च° (for उच्छ्रि°) V2 B D6 तावद्द्वि- (V1 ततो द्वि)गुणमुच्छ्रितम्, D5 तत्र त्रिगुणमायतम् (for b) — (L 211) D5 T2 K3 T1 G1 s–s M1 4 स्तन (for पुनः) — After line 211, T1 G1 s–s M1 4 ins

13** सर्वकामफलैर्वृक्षैर्दिव्यैर्मनोरमैः ।
[T2 G1 सर्वकाम (for °म) M1 दिव्यैर् (for दश)]

— (L 212) M1 4 नानावर्णसमाकीर्णान् (for a) D1 रत्न (for तत्र) B1 3 D6 T1 2 G1 s s M1 तु स(M1 सुस)ञ्चयान्, D1 मर्मं चयम् (for सुमच°) D2 कृत्वा रत्नस्य मयम् (for b) — (L 213) B1 बहुरूपां (for °वर्णां) — (L 214) D1 नत सहस्रशृङ्गं च (for a) Ñ2 रत्न (for मणि) K3 समाश्रयम्, B1 -शताचितम्, B1 M1 शताचितम्, D3 शिलामयम्, D3 शतान्वितम्, T1 s G1 s–s शतावृतम्, M1 समाचितम् (for शताचयम्) — (L 215) D5 Cal ed शत (for षष्टि) K4 Ñ1 s V1 s B Dn D3 D1 s 6 T1 s G1 s s M1 4 षष्टि(B शत)योजनमुच्छ्रितम्, D3 T1 °माय(°)तम् (for d) — (L 216) V1 भद्र (for तत्र) K1–3 D1 s

चकार दुर्गगहन कन्दरान्तरमण्डितम् ॥
शिशिरप्रभवा चैव नदीं द्विजगणाकुलाम् ।
चकार पुलिनोपेतां वसुधारामिति श्रुति. ॥
सा दिश निखिला प्राचीं पुण्यैर्मुगशतैश्चिताम् ।
शोभयत्यमृतप्रख्यैर्मुक्ताढ्यैर्विभूषितैः ॥
नित्यपुष्पफलोपेतैश्छादयद्भिः सुसहितै· ।
भूषिताभ्यधिक कान्तै सा नदीतीरजैर्द्रुमै. ॥
कृत्वा प्राचीविभाग तु दक्षिणायामथो दिशि ।
चकार पर्वतं रम्य सर्वं काञ्चनराजतम् ॥
एकतः सूर्यसकाशमेकतः शशिसनिभम् ।
स विभ्रच्छुशुभेऽतीव द्वौ वर्णौ पर्वतोत्तमः ॥
तेजसा युगपद्व्यास सूर्याचन्द्रमसोरिव ।
वपुष्मन्तमथो तत्र भानुमन्त महागिरिम् ॥
सर्वकामफलैर्वृक्षैर्वृतं रम्यैर्मनोरमैः ।
चकार कुञ्जर चैव कुञ्जरप्रतिमाकृतिम् ॥
सर्वत. काञ्चनगुह बहुयोजनविस्तृतम् ।
ऋषभप्रतिमं चैव ऋषभ नाम पर्वतम् ॥
हेमकाञ्चनवृक्षाढ्य पुष्पहास स सृष्टवान् ।
महेन्द्रमथ शैलेन्द्रं शतयोजनमुच्छ्रितम् ॥
जातरूपमयैः शृङ्गैः सुपुष्पितमहाद्रुमैः ।
मेदिन्या कृतवान्देवः प्रतिक्षोभमिमाचलम् ॥
नानारत्नसमाकीर्णं सूर्येन्दुसदृशप्रभम् ।
चकार मलय चाद्रिं चित्रपुष्पितपादपम् ।
मैनाक च महाशैल शिलाजालसमाकुलम् ॥
दक्षिणस्या दिशि शुभ चकार स महाचलम् ।
सहस्रशिरस विन्ध्य नानाद्रुमलतायुतम् ।

देव (for भूत) — (L. 217) K1 कृत महत्स्मम स्थानं (for °) — (L 218) K Ñ1 2 V1 2 B1 3 D (except D5) शिशिर (for शै°) Ñ2 सचयम् (for सनिभम्) T2 G1 3 गुणा (G1 गुरु) राजतसनिभम् (for ^b) — (L. 219) D5 दिव्य (for दुर्ग) Dn गह्वरान्तरमण्डितम् (for ^b) — (L 2?0) K3 कुलावृताम् K4 -समाकुलम्, Ñ1 -गणा युताम् T1 2 G1 3-5 गणावृताम् (for गणाकुलाम्) M2 4 शिशिरप्रभवा नद्यो चकार सुखनदापगा — M3 4 om line 221 — (L 221) D5 चकारोपवनोपेता (for °) K1 2 वसुधराम् (for वसुधाराम्) — (L 223) K1 2 D5 (marg) आदिशन् M3 4 ता दिश (for सा दिश) K4 निश्चला (for निखिला) K Ñ1 V1 2 B2 Dn D5 D1 4 पुण्या (for पुण्यैर्) K4 N1 V1 2 Dn1 D2 4 6 T1 G3 मख (for मृग) Ñ1 B1 3 D6 युताम्, T1 G3 6 M2 4 शिवाम् (for चिताम्) D1 पुण्यामेव शनै शिवकाम् (for ^b) — (L 2?3) V1 2 D5 छादयद्भि (V1 इयद्भिश्च; V2 इव द्भिश्च) सुमस्थानैर (for °) V1 2 D5 नित्य पुष्पफलद्रुमै (for ^b) — (L. 224) G3 नित्य (for नित्य) D6 छायावद्भि (for छादयद्भि) K1 4 V2 B1 2 D3 6 सहते Ñ1 -सयतै, B1 सगतै D1 संवृतै T2 G1 3 सयुतै, G2 5 M3 1 संयुतं (for सहितै) — (L 225) G1 [अ]भ्यधिका, M2 Bom Poona eds °कै (for °कं) K1 2 4 D5 D2 4 5 कामं, Ñ1 यानं D6 शान्तं (for कान्तं) T1 विभूषितामधिकं कान्तै (for °) — (L. 2 6) T1 G1 4 5 M2 दक्षिणस्याम् (for °णायाम्) D5 कान्द्र (for मथो) D1 दक्षिणाया गता दिशि (for ^b) — (L ?27) V1 B1 T1 G3 दिव्य (for रम्य) K4 N1 B1 Dn D1 6 8 सर्वं, Ñ2 V2 B2 3 D5 D6 T1 2 G1 3 6 M3 4 अर्धं (for सर्वं) K4 D3 T1 G3 राजितम् (for -राज°) V6 अर्धंराजतकाञ्चनम् (for ^b) — (L 2?8) D3 अन्यत (for एकत) — D6 M3 4 om line 2?9 — (L. 229) D3 चित्र (for विभ्रच्) D5 द्विवर्णं (for द्वौ वर्णौ) — (L. 230) K1 तेजो ह्य (for तेजसा) K3 D5 [अ]स्य जगद् (for युगपद्) T1 2 G1 3-5 M1 भूत (for व्यास) Ñ2 V2 D1 -चन्द्रमसाव् (for °सोर्) — (L. 232) D5 -काल (for -काम) K4 रत्नैर्, Ñ2 B D6 दिव्यैर् (for रम्यैर्) D5 कुसुमैर्मनोहरै (for ^b) — (L 233) K1 D1 पर्वत (for कुञ्जर) K2 चकार पर्वत रम्य (for °) — (L ?34) Ñ2 B1 D3 D6 T1 2 G3 5 M3 4 पर्वत (for सर्वत) K2 मय, T1 M1 गृह (for -गुह) — (L 235) M2 4 पर्वत दिव्यकाननम् (for ^b) — (L 236) K4 राजत, B1 Dn T2 G3 M3 4 चन्दन (for -काञ्चन) D6 -पुष्पाढ्य (for वृक्षाढ्य) G1 4 5 पुष्पवासं, G3 M3 4 पुष्पावास (for पुष्पहास) — K2 om line 237 — (L 237) K3 D5 शतयोजनविस्तृतम् (for ^b) — (L 238) Ñ2 B1 -फल (for महा) K2 4 Ñ1 2 V1 2 B Dn D1 2 5 6 -द्रुमम् (for द्रुमै) — K2 om lines 239 250 — (L 239) D5 उदीच्या (for मेदिन्या) K2 प्रजा- (for प्रति) — (L 241) T2 G1 3-5 M2 4 -काननम् (for -पादपम्) T1 चित्रसुपानकाननम् (for ^b) — (L 242) T2 G1 3 5 साला- (for -जाल) K1 D1 समावृतम् (for °कुलम्) — (L. 243) K1 2 4 Ñ2 D1 4 चकार सुम (K2 °रासु म K4 Ñ2 D1 °र स म) हाचलम् V2 °र महारराचलम् B1 3 D5 T1 2 G1 3-5 M3 4 °राचलमायतम् D5 °रासुमहाचल (sup lin °रम्य) म् for ^b) — (L. 244) B1 2 D6 शिखरं (for -शिरस) Ñ1 D5

नदीं च विपुलावर्तां विपुलश्रोणिभूषिताम् ॥
क्षीरसकाशसलिला पयोधारामिति श्रुति ।
सुरम्या तोयकलिला विचित्रा दक्षिणा दिशम् ।
दिव्यतीर्थशतापाङ्गी प्रावयन्ती शुभाम्भसा ॥
दिश याम्या प्रतिष्ठाप्य प्रतीचीं दिशमागमत् ।
अकरोत्तत्र शैलेन्द्रं शतयोजनमुच्छ्रितम् ।
शोभितं शिखरैश्चित्रैः सुप्रवृद्धैर्हिरण्मयैः ॥
काञ्चनीभिः शिलाभिश्च गुहाभिश्च विभूषितम् ।
समाकुलं सूर्यनिभैः सालैस्तालैश्च भास्वरैः ॥
शुशुभे जातरूपैश्च श्रीमद्भिश्चित्रवेदिकैः ।
षष्टिं गिरिसहस्राणि तत्रासौ सन्यवेशयत् ।
मेरुप्रतिमरूपाणि वपुषा प्रभया च ह ॥
सहस्रजलधारं च पर्वतं मेरुसंनिभम् ।
पुण्यतीर्थगुणोपेतं भगवान्सन्यवेशयत् ।
षष्टियोजनविस्तारं तावदेव समुच्छ्रितम् ॥
आत्मरूपोपमं तत्र वाराहं नाम नामतः ।
निवेशयामास विभुर्दिव्यं वैदूर्यपर्वतम् ।
राजताः काञ्चनाश्चैव यत्र दिव्याः शिलोच्चयाः ॥
तत्रैव चक्रसदृशं चक्रवन्तं महाबलम् ।
सहस्रकूटं विपुलं भगवान्सन्यवेशयत् ॥
शङ्खप्रतिमरूपं च राजतं पर्वतोत्तमम् ।
सितद्रुमलताकीर्णं शङ्खं नाम न्यवेशयत् ॥
सुवर्णरससंभूतं पारिजातं महाद्रुमम् ।
महतः पर्वतस्याग्रे पुष्पहासं न्यवेशयत् ॥
शुभामसिरसा चैव घृतधारामिति श्रुतिः ।
वराहः सरितं पुण्यां प्रतीच्यामकरोत्प्रभुः ॥
प्रतीच्यां सविधिं कृत्वा पर्वतान्काञ्चनोज्ज्वलान् ।
गुणोत्तरानुत्तरस्यां सन्यवेशयदमतः ॥

दिव्य (for विन्ध्य) V3 D51 D5 लताकुलम् B3 s D6 T3 G3 s M3 4 °वृतम्, D5 -लतावृतम् (for -रुता°) — (L 246) V1 नदीं च पुलिनावर्तां (for °) B D6 पुलिन- (for विपुल) V3 द्रुम (for श्रोणि) D5 T1 s G1 s 5 M3 4 पुलिनद्रुमशोभि(M4 °सयि)ताम् (for °) — (L 246) V3 सलिला (for सलिला), T1 s G3 4 5 शुताम् (for श्रुति) — (L 247) D5 सुरसा (for °म्या) T1 s G1 3-5 M3 4 ता इ(G4 सुर)म्या शैलकलिला (T2 G3 s °ला) (for °) K1 s 4 Ñ1 s V1 s Dn D2-5 T1 त्रिहिता (for विचित्रा) — (L 248) K1 s 4 Ñ1 s B1 Dn D1 s T1 G1 द्विव्या (for दिव्य) K4 शतभोगा, Ñ1 D1 T1 s G1 s 5 M3 4 शतापाङ्गा, Bom Poona eds G(ed) -शतोपेता (for शतापाङ्गी) T1 s G1 s s सुधारिणा (for शुभाम्भसा) M3 4 प्लावयामास वारिणा (for °) — (L 249) M3 4 याम्यां (for याम्या) K5 D5 आगत (for °मत्) — (L 250) D5 उन्नमम् (for उच्छ्रितम्) — G3 om (hapl) lines 351 359 — (L 251) K4 D1 s सुप्रबुद्धैः D5 °मिद्धैः, T3 सप्रवृद्धैः, G2 s सुस°, M3 सुभवृत्तैः (for °द्धैः) D5 विद्रुमैः (for हिरण्मयैः) — (L 252) K5 विराजितम् (for विभूषि°) K4 विभूषितमितस्तत (for °) — (L 253) K5 T1 s G1 s s समावृत D3 °कुटैः (for °कुलं) T1 (also as above) शोभितैः (for भास्वरैः) — G3 om lines 254 259 — (L 254) Bom Poona eds रूपदः (for °पैश्च) D5 भूषितैः (for वेदिकैः) T1 s G1 s M3 4 स गिरिर्दिव्यकाननैः (for °) — (L 255) D5 T1 M3 षष्टिः (for षष्टिं) T1 s G3 -सहस्राणां (for °णि) D5 तत्रैव, D3 (also) तथासौ (for तत्रासौ) — D5 om (hapl) lines 256 258 — (L 256) T1 s M3 4 रूपाणां (for °णि) K5 Ñ2 Dn D5 D6 सह, D1 D5 तथा, T1 s G1 s M3 4 [अ]पि च (for च ह) — (L 257) T1 -पातं (for धारं) Ñ1 B1 T1 मस्तिम् (for संनिभम्) T2 G1 s M3 4 पर्वतं मेघसंनिभम् (for °) — (L 258) K4 D5 मयोपेत, V1 गुहो°, B1 -जलौ° (for -गुणो°) B3 om (hapl) lines 258b–264a — (L 259) T1 s G1 s तावद्विगुण मुच्छ्रितम् (for °) — (L 260) D1 रूपान्वय (for रूपोपम) D3 पर्वतम् (for नामतः) — (L 261) K Ñ1 s V1 s B3 Dn D1 s 4 s G3 गिरिं (for विभुर्) B3 रम्य (for दिव्य) K2 D3 संनिभम् (for पर्वतम्) — (L 263) V1 B1 D2 महाचलम् D3 G1 °गिरिम्, D5 च पर्वतम्, T1 G1 s 4 महाशिलम्, M3 °बल (for °बलम्) — (L 265) D51 -कूट (for रूप) D1 स शङ्खप्रतिरूपं च (for °) D5 राजतं तु नगोत्तमम् (for °) — (L 266) K2 s s D51 D1 लता (for सित) K5 Ñ1 s V3 s B1 s Dn D1 s 6 -समाकीर्णं, B3 D51 T1 s G1 s s M3 4 -नाना° (for -लता°) B1 s D1 s शङ्खं नाम्ना, D5 शङ्खमार्गं (for शङ्खं नाम) T2 G2 s 6 M3 4 [अ]करोत्प्रभुः (for न्यवेशयत्) T2 G3 शङ्खनामकरोत्प्रभुः (for °) — (L 267) Ñ1 s B Dn G3 -रत्न (for रस) Bom Poona eds सुवर्णं रत्नसंभूत (for °) — (L 268) T1 s G3 पुष्पमास (for °हासं) — (L 269) T1 s G3 4 5 श्रुताम्, G3 श्रुत (for श्रुति) B3 D5 घृतधारेति विश्रुताम् (for °) — (L 270) Ñ1 चकार (for वराह).

तत सौम्यगिरिं सौम्यमन्तरिक्षप्रमाणतः ।
रुक्मधातुप्रतिच्छन्नमर्करोद्भास्करोपमम् ॥
स तु देशो विसूर्योऽपि तस्य भासा प्रकाशते ॥
तस्य लक्ष्म्याधिकं भाति तपता रविणा यथा ।
सूक्ष्मलक्ष्णविज्ञेयस्तपतीव दिवाकर ॥
सहस्रशिखरं चैव नानातीर्थसमाकुलम् ।
चकार रत्नसंकीर्णं भूयोऽस्तं नाम पर्वतम् ॥
मनोहरगुणोपेतं मन्दरं चाचलोत्तमम् ।
उद्दामपुष्पगन्धं च पर्वतं गन्धमादनम् ॥
चकार तस्य शृङ्गेषु सुवर्णरससंभवाम् ।
जम्बूं जाम्बूनदमयीमत्यन्ताद्भुतदर्शनाम् ॥
गिरिं त्रिशिखरं चैव तथा पुष्करपर्वतम् ।
शुभ्रं पाण्डुरमेघाभं कैलासं च नगोत्तमम् ॥
हिमवन्तं च शैलेन्द्रं दिव्यधातुविभूषितम् ।
निवेशयामास हरिर्वाराहीं तनुमास्थितः ॥
नदीं सर्वगुणोपेतामुत्तरस्यां दिशि प्रभुः ।
मधुधारां स कृतवान्दिव्यां सुरशताकुलाम् ॥
सर्वे चैव क्षितिधराः सपक्षाः कामरूपिणः ।
तदा कृता भगवता विचित्राः परमेष्ठिना ॥
स कृत्वा प्रविभागं तु पृथिव्या लोकभावनः ।
देवासुरगणोत्पत्तौ कृतवान्बुद्धिमक्षयाम् ॥
सर्वासु दिक्षु क्षतजोपमाश्च-
श्चकार शैलान्विविधाभिरामान् ।
हिताय लोकस्य स लोकनाथः
पुण्याश्च नद्यः सलिलोपगूढाः ॥

Colophon.

Ds1 D5 वाराहसरितो पुण्या, D1 वाराह सततं पुण्यां, T1 G3 वराहनहिता (G3 °हता) पुण्या (for °) — (L 271) D5 विविधान् (for सविधिं) ‖ D5 D6 पर्वतं काञ्चनोज्ज्वलम्, T1 2 G1 4 5 M1-4 °तान्कनकोज्ज्वलान् (for °) — (L 272) Ñ1 2 B D3 गुणोत्तरम्, T1 G2 °तराम् (for °तरान्) D5 अप्यय (for अप्रत) D1 सनिवेशयदागत (for °) — (L 273) V1 T1 2 G3 4 सोमगिरिं (for सौम्य°) — (L 274) D6 रुक्मभार, M3 4 रूप्यधारा (for रुक्मधातु) T1 2 G1 3 5 रुक्मधाराप्रतिच्छन्नम् (for °) B1 2 D6 T1 2 G1 3-5 M1-4 भास्करप्रभम् (for °रोपमम्) — M3 om line 276 — (L 276) K D1 4 5 लक्ष्माधिक, D5 लेख्या° (for लक्ष्म्या°) K2 4 Ds1 D1 4 5 तपसा, D5 सतशो (for तपता) T1 2 G1 4 5 तपनोऽन्वे (T1 °सोऽन्ते, G5 °मोक्षे) विवर्जित (for °) — (L 277) D3 रुक्म (for सूक्ष्म) K1 2 D5 -तपवास (for विज्ञेयस्) T1 2 G1 3 5 M2 हेमलक्ष्म्याभिविज्ञेयस् (for °) T2 तपसा (for °ति) T1 G1 3 5 M1-4 तपाचित्र विभावसु (for °) — (L 278) K4 D3 6 T2 G2 3 M2 3 शिरस (for शिखरं) D3 -धातु, T2 G4 वीर्यं (for तीर्थ) — (L 279) D2 सपूर्णं, D5 T1 2 G1 3-5 M1-4 -सङ्कुल (for -संकीर्णं) D3 मनोज्ञ रत्नसंयुतम् (for °) — (L 280) T1 2 G1 4 5 M1-4 मनोरम (for °हर) K3 सुन्दर (for मन्दरं) K4 मदन च बलोत्तमम् (for °) — (L 281) D2 उदर्प- (for उद्दाम) K3 D6 गन्धपुष्प (for -पुष्पगन्ध) T1 2 G1 3-5 M1-4 पुष्पगन्धोत्कटं चैव (for °) K4 पर्वतं सुमनोहरम् (for °) — K4 om lines 282-284 — (L 282) G4 -भास्वरम् (for संभवाम्) — (L 283) D2 जाम्बूनदमयीं चित्राम्, T1 2 G1 3 5 M1-4 जम्बू जम्बूरसनदीं (for °) T2 G1 4 5 M1-4 अत्यद्भुतनिदर्शनाम् (for °) — (L 284) T2 G4 त्रिशिरस; M2 च शिखर (for त्रिशि°) — (L 285) K4 Ñ1 V1 2 B1 D2 D5 6 शुभ, D5 प्रांशु, G1 शुभ्र, G4 भृश (for शुभ्र) — (L 287) G4 विभुर् (for हरिर्) T1 G3 5 M1 आश्रित (for आस्थित) — (L 289) K1 2 D5 दिव्य (for मधु) D5 सहृत्कृत्वा (for स कृतवान्) Ñ2 Dn1 ऋषि, D4 सत (for सुर) — (L 290) B1 2 D6 -चारिण, T1 2 G1 3 5 M1-4 -गामिन (for रूपिण) — (L 291) V2 वराहत्वा (for तदा कृता) Ñ2 B2 D2 T1 2 G1 4 5 M1-4 विधात्रा (for विचित्रा) — (L 292) D2 कृत्वैव, G3 स गत्वा (for स कृत्वा) — (L 293) Ñ1 2 V1 2 B D (except D1 5) T1 2 G1 3-5 M1-4 देवासुराणामुत्पत्तौ (for °) T1 2 G1 3-5 M1-4 उत्तमाम् (for अक्षयाम्) — (L 294) K4 Ñ2 V1 2 D1 क्षतनोपमाश्च, D5 °पमाख्या (for °पमाश्च) D2 सर्वान्सुदेहोक्षतजोपमाक्षद — (L 295) K4 Ñ3 D1 2 T2 G1 2 विविधाभिधानान्, Ñ2 °रामम् (for °रामान्) — (L 297) D5 सङ्लिलोपरूढा, G1 4 5 M1-4 °लोत्रगाढा (for °लोपगूढा) Ñ2 B1 D5 D6 पुण्या नदीश्चापि जलोपगूढा

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds1 D1 — *Mention of Khila* Ñ1 V1 2 B Ds1 D1 — *Sub-parvan* K1 2 4 Ñ1 2 V1 2 B Dn Ds1 D1 2 4-6 वाराह, K3 T2 G1 2 M1 3 वाराहप्रादुर्भाव, D5 वाराहकल्प — *Adhy name* T2 G1 भूमिस्थापनम् — *Adhy no* V2 221, Ds1 220, D1 207, D5 236; D6 216, T1 G3 275, G1 216, G4 278, G5 377; M1-4

वैशंपायन उवाच ।
जगत्स्रष्टुमना देवश्चिन्तयामास पूर्वजः ।
तस्य चिन्तयतो वक्त्रान्निः सृतः पुरुषः किल ॥
ततः स पुरुषो देवं किं करोमीत्युपस्थितः ।
प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा देवदेवो जगत्पतिः ।
विभजात्मानमित्युक्त्वा गतोऽन्तर्धानमीश्वरः ॥
अन्तर्हितस्य देवस्य सशरीरस्य भास्वतः ।
प्रशान्तस्येव दीपस्य गतिस्तस्य न विद्यते ॥
ततस्तेनेरिता वाणी सोऽन्वचिन्तयत प्रभुः ।
हिरण्यगर्भो भगवान्य एष च्छन्दसि श्रुतः ॥
एष प्रजापतिः पूर्वमभवद्भुवनाधिप ।
तदाप्रभृति तस्यायो यज्ञभागो विधीयते ॥
प्रजापतिरुवाच ।
विभजात्मानमित्युक्तस्तेनास्मि सुमहात्मना ।
कथमात्मा विभज्यः स्यात्संशयो ह्यत्र मे महान् ॥
इति चिन्तयतस्तस्य ओमित्येवोत्थितः स्वरः ।
स भूम्यान्तरिक्षे च नाके च कृतवान्स्वनम् ॥
तं चैवाभ्यसतस्तस्य मनसारमयत्प्रभुः ।
हृदयाद्देवदेवस्य वषट्कारः समुत्थितः ॥
भूम्यन्तरिक्षनाकानां भूर्भुवःसुवरात्मिकाः ।
महास्मृतिमयाः पुण्या महाव्याहृतयोऽभवन् ॥
छन्दसां प्रवरा देवी चतुर्विंशाक्षराभवत् ।
तत्पदं संस्मरन्दिव्यां सावित्रीमकरोत्प्रभुः ॥
ऋक्सामाथर्वयजुषश्चतुरो भगवान्प्रभुः ।
चकार निखिलान्वेदान्ब्रह्मयुक्तेन कर्मणा ॥
ततस्तस्यैव मनसः सनः सनक एव च ।
सनातनश्च भगवान्वरदश्च सनन्दनः ॥
सनत्कुमारश्च विभुस्तत्र जज्ञे सनातनः ।

(L 298) D1 s देव (for देवस्) — (L 300) B1 दिव्य (for देव) D3 (also as above) [अ]थाब्रवीत् (for [उ]पस्थित) — Ñ1 B3 D5 M3 4 om line 301 — (L 301) D5 जगत्प्रभु (for °पति) — (L 303) T2 s G1 3-5 M3 4 यदा त्वन्तर्हितो देव (for °) K3 4 Ñ1 2 V1 3 D1 2 भारत (for भास्वत) K5 V1 3 Dn D5 शरीरस्य च भारत (K3 शाश्वत D4 भास्वत), T1 2 G1 3 5 M3 4 मशरीर सनातन (for °) — (L 304) D3 प्रशान्तस्य, D5 प्रयातस्य (for प्रशान्तस्य) B1 3 D5 प्रदीपस्येव शान्तस्य (for °) G1 3 5 M4 अस्य (for तस्य) — M3 4 om lines 305–306 — (L 305) K1 स चान्वचिन्तयत्प्रभु (for °) — (L 306) Dn2 स (for य) Ñ3 V3 Dn3 D1 स्तुत, T1 2 G1 4 5 स्थित (for श्रुत) V1 B D5 D6 च्छन्दसा स्तुत G3 °सु स्थित (for °सि श्रुत) — (L 307) K1 2 4 (before corr as above) Ñ2 V1 2 B1 3 Dn D5 D3 4 6 G3 M1 4 एक (for एष) K1 2 T2 समभवद्भुवनाधिप, D2 °द्भुव नाधिप (for °) — After line 308, D3 ins

14** आत्मानमयान्दिव्यान्कृतवान्भूतदर्शन ।

—K1 G5 om the ref —(L 310) K3 B1 विभाज्य स्यात्, D3 विभक्तव्य (for °ज्य स्यात्) V1 योऽस्य, D3 D5 ह्यत्र, D3 यत्र, T1 2 G1 3 5 ह्यपत्र (for ह्यत्र) — Before line 311, T3 G1 ins वैशंपायन उवाच — (L 311) K1 2 D1 पुर, K3 D5 प्रभु, D3 पुरा, M2 4 स्व (for स्वर) — (L 312) D5 भूम्याम् (for भूम्यान्) K4 D1 2 तत, Dn3 T1 2 G1 3-5 स्वरम्, Dn2 D2 s (sup lin as above) 3 M3 4 स्वयम् (for स्वनम्) K1 3 नाके च कृतनाम्यमम् (for °). — (L 313) K4 D5 तेनैव, V3 Ñ2 तथैव, T2 G3 M2 4 तस्य च (for च चैव) N1 T2 G1 4 5 तस्य चाभ्यस्यतस्तस्य (for °) V1 3 D5 [अ]धारयत् (for [अ]रम°) K3 पुन (for प्रभु) Ñ1 B Dn T2 G1 4 5 मन मारमत पुन (B1 प्रभु), K3 मनसा समधारयेत्, D2 °सा सारयन्प्रभु, T1 G3 M2 4 °सा रमत (T2 ये) पुन (for °) — (L 315) T1 दिव्यन्तरिक्ष, G1 3-5 M3 4 उर्व्य° (for भूम्य°) V3 भूताना, B1 D3 (sup lin) नागाना, D5 -लोकानां (for -नाकाना) K3 ऊर्ध्वान्तरिक्षलोकाना, Poona ed भूम्यन्त रिक्षकाना च (for °) K1 2 4 Ñ1 2 V1 3 B D1-6 T2 G1 M3 4 भूय माता(T2 G4 सर्वा)त्मिका परा, D5 भूर्भुवस्वा त्मिका परा, T1 G3 4 भूयो भूय स्वरात्म(G4 °त्मि)का (for °) — (L 316) T1 2 G1 3-5 परमाद्या स्मृतिमया (for °). — (L 317) B1 Dn3 प्रवरा (for °रा) M3 देवी Ñ3 B D5 D6 M2 4 चतुर्विंशाक्षरा (D3 M2 °रा) तत (for °) — (L 318) K3 4 D5 5 तत्र पर, K3 Ñ2 B1 Dn D1-3 T2 तत्पदं स (for तत्पदं स) Ñ1 2 V2 B2 Dn1 D5 6 T2 G1 दिव्ये (for दिव्या) B3 तत्पदं संस्मरन्त्येव (for °) — D1 G2 om (hapl) line 319 — (L 320) T1 2 G1 3 4 M3 चतुरो (for निखिलान्) T1 2 G1 3-5 M3 4 तेजसा (for कर्मणा) — (L 321) B D5 T1 2 G1 3-5 M3 4 तवो मनसि तस्यैव (for °) V3 Dn2 सनत्सनक एव च (for °) — (L 322) D5 वरदस् (for भगवान्) D5 तन्नैव (for वरदश्च) K3 Dn2 G3 सनातन (for सनन्दन) D3 D5 नारदश्च सनत्कु-

मानसाश्चैव पूर्वाद्या इत्येते षण्महर्षयः ॥
ब्रह्माणं कपिलं चैव षडेताश्चैव योगिनः ।
यतयो योगतन्त्रेषु यान्स्तुवन्ति द्विजातयः ॥
ततो मरीचिमत्रिं च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
भृगुमङ्गिरसं चैव मनुं चैव प्रजापतिम् ॥
पितॄंश्च सर्वभूतानां देवतासुररक्षसाम् ।
महर्षीनसृजच्छंभुरष्टावेतांस्तु मानसान् ॥
एते युगसहस्रान्ते याश्चैषामभवन्प्रजाः ।
कल्पे निःशेषमुक्ते तु ततो गच्छन्ति निर्वृतिम् ॥
भूयो वर्षसहस्रान्ते उत्पत्तिस्तु विधीयते ।
एतेषामेव देवानां प्रजाकारणयोगिनाम् ॥
किं तु कर्मविशेषेण देवतानां युगे युगे ।
नामजन्मविशेषाश्च तथा युगविपर्यये ॥
अङ्गुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्ष उत्पन्नो भगवान्नृप ।
तस्यैव तु पुनर्भार्या वामाङ्गुष्ठादजायत ॥
तत्र तस्यामपत्न्या विश्रुता लोकमातरः ।
याभिर्व्याप्तास्त्रयो लोकाः प्रजाभिर्मनुजाधिप ॥
अदितिं च दितिं कालामनायुं सिंहिकां मुनिम् ।
प्राधां क्रोधां च सुरभिं विनतां सुरसां तथा ॥
दनुं कद्रूं च दुहितॄः प्रददौ कश्यपाय तु ।
प्रजाः सचिन्त्य मनसा गतिज्ञेनान्तरात्मना ॥
अरुन्धतीं वसुं यामीं लम्बां भानुं मरुत्वतीम् ।
संकल्पां च मुहूर्तां च साध्यां विश्वां च भारत ॥
मनवे ब्रह्मपुत्राय कन्या दक्षो ददौ दश ।

(for ^{b}) — K3 om (hapl.) line 323 — (L. 323) Ñ3 च जह लोकभावन (for ^{d}) — (L. 324) Ñ3 B1 D6 रुद्राद्या (for पूर्वाद्या) V3 s M3 मनसा रुद्रपूर्वाद्या, B2 s मं(B3 मा)नसा रुद्रपूर्वा वै T1 s G1 s-s मानसा (G3 मनसा) विरु रुद्राद्या (for ^{c}) K6 वै (for षण्) — (L. 325) K3 om (hapl.) from षडेता up to चैव (in line 328^a) B1 s ब्रह्म (for चैव) — (L. 326) K3 तन्त्रिषु, V3 -तत्वे च (for -तन्त्रेषु) — (L. 327) D31 ततो मरीचिं मित्रं च (for ^{a}) — (L. 328) D1 s प्रजापतिं — (L. 329) K1 (sup. lin. as above) देवानां (for भूतानां) B1 s D6 स (B3 सर्वे, hypermetric) देवासुरराक्षसाम्, B2 देवदानवं (for ^{b}) — (L. 330) K3 D1 T1 s मानवान् (for °मान्) D3 सर्वेषामेव मानसान् (for ^{b}) — (L. 332) T1 s G1 s-s M1 s कर्मनि शेषमुक्तास्तु (for ^{a}) T1 s G1 s- M1 s सद्यो (for ततो) — After line 332, T3 G1 s s M1 ins

15** ततो युगसहस्रान्ते कल्पो निःशेष उच्यते।

— (333) B1 s D3 M3 ततो वर्षे, T1 s G1 s s ततो युग (for भूयो वर्ष) — (L. 334) K V1 s D (except D6) T1 s G1 s-s M1 s प्रजाकर्तॄंणु (T1 s G1 s s °र्ता हि) वै तस्य (for ^{b}) — (L. 335) K3 च संभवे; D1 च संदधौ (for युगे युगे) — (L. 336) T1 s G1 s-s M1 s इमे (for नाम) K3 D1 यत्र (for जन्म-) K Ñ3 V1 s B3 Dn D31 D1 s T3 तथैव (D1 त एव) युगपर्यये (T3 °यात्); T1 G1 s s M1 s ततो युगविपर्ययात् (for ^{b}) — (L. 338) T1 पराङ्गुष्ठाद् (for वामा°) — (L. 340) T1 s G1 s-s M1 तास्ता (for याभिर्) — (L. 341) K3 V3 B1 D3 चैव (for कालाम्) K3 D1 T1 s G1 s-s M1 s अदितिं दितिं सिंहिकां च (M1 s दनुं चैव) (hypermetric);

D3 अदितिर्दितिर्दनुं देवी (hypermetric) (for ^{a}) K3 कामना (for अनायु) K1 s D1 पुन; Ñ1 पराम्, Ñ2 स्वदाम् (for मुनिम्) K3 V3 B D6 दनु प्राधा मुनिं तथा, D3 प्राधा चैव मुनी तथा, G3 अनायुं कालकां मुनिम्, M1 s प्राधारिष्टां तथा तथा (for ^{b}) — (L. 342) K3 क्रतां D3 प्रदां, T3 G1 s s प्राध्वा (for प्राधां) T1 क्रुद्धा, T3 क्रोडां (for क्रोधां) T1 s G1 s-s सुरसां (for °भिं) V3 B D6 तपसान्वा (for ^{c}) V3 B T1 s G1 s-s सुरभिं (for °सां). D3 विनता सुरभी तथा, M1 s मुनिं क्रोधवशामिमाम् (for ^{d}) — After line 34°, V3 B D3 s s ins

16** इरां क्रोधवशां चैव सुरसां च त्रयोदश ।

[D3 सुरभि (for °सां) B3 s त्रयोदशीम् (for °दश)]

— (L. 343) T3 G1 s च सुमतां (for च दुहितॄः) K3 तथा कद्रू दुहितरः, Ñ3 दनुं कद्रुं च दुहिताम्, B1 प्रजापतिर्दुहितरः; D6 प्रजापतिः स्वदुहितॄः, D3 D6 एताश्चैव तु दु°, D6 प्रजापतिस्ता दुहितॄः; T1 G1 s दनुं कद्रुं च सुमतां; M1 s कद्रुर्माता च नागानां (for ^{a}) B1 प्रददुः (for प्रददौ) T1 s G1 s-s M1 s काश्यपाय दशौ प्रभुः (for ^{b}) — T1 s G1 s s M1 s om line 344 — (L. 344) K3-4 Ñ3 V1 s B3 Dn D1 s s प्रजां (for प्रजाः) Dn1 D31 गतिज्ञस्यान्तरात्मनाम् (for ^{b}) — (L. 345) K1 T1 s G1 s-s M1 s जामिं (for यामीं) K3 s Ñ3 V3 D3 D1 अरुन्धती वसुर्यामी (for ^{a}) D6 लम्बां, G3 लम्बा (for लम्बां) T1 s G1 s-s M1 s इरावतीम् (for मरुत्व°) K1 s Ñ3 V3 D31 D1 लम्बा भानुर्मरुत्वती; K1 D1 ककुद्मां (D1 °द्मां) भानुमरुत्वतीम्; D31 लम्बभानुमनुम्वती (for ^{b}) — (L. 346) K1 s V3 D3 D1 सकल्पा च मुहूर्ता च (for ^{a}) K1 s V3 D3 D1 साध्या विश्वा (for साध्यां विश्वां) — (L. 347) V3 धर्मं (for ब्रह्म) — (L.

ताश्च सर्वानवद्याङ्ग्यः कन्याः कमललोचनाः ॥
कीर्तिं लक्ष्मीं धृतिं पुष्टिं बुद्धिं मेधां क्रियां तथा ।
मतिं लज्जां वसुं चैव दक्षो धर्माय वै ददौ ॥
आत्रेयस्तु ततो भूतस्तस्य सोमात्मकः प्रभुः ।
पुत्रो ग्रहाणामधिपः सहस्रांशुस्तमिस्रहा ॥
तस्मै नक्षत्रयोगिन्यः सप्तविंशतिरुत्तमाः ।
रोहिणीप्रमुखाः कन्या दक्षः प्राचेतसो ददौ ॥
एतासां पुत्रपौत्रं तु मोक्ष्यमाणं मया शृणु ॥

कश्यपस्य मनोश्चैव धर्मस्य शशिनस्तथा ।
अर्यमा वरुणो मित्रः पूषा धाता पुरंदरः ।
त्वष्टा भगोंऽशः सविता पर्जन्यश्चेति विश्रुताः ॥
अदित्यां जज्ञिरे देवाः कश्यपस्य महात्मनः ॥
दित्याः पुत्रद्वयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतम् ।
हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च वीर्यवान् ।
द्वावप्यमितविक्रान्तौ तपसा कश्यपोपमौ ॥
हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्चैव सुमहाबलाः ।

---

348) V1 B D5 [अ]नवद्याङ्गी (for °ङ्ग्यः) K1 D5 ता सर्वा ह्यनवद्याङ्ग्य (for °) — After line 348, K1 Ñ2 B1 D2 D3-6 ins

17* पूर्णचन्द्राननाः दिव्या गन्धवत्यो मनोरमा ।
[D5 गन्धमाल्यानुलेपना (for °)]

— (L 349) Ñ2 V1 तुष्टिं, B D3 D6 तुष्टिं (for पुष्टिं) K2 D5 कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिः पुष्टिर् (for °) D1 कृपा, M4 प्रियां, Bom Poona eds G(ed) क्षमां (for क्रियां) K1 D4 बु(K2 पु)द्धिर्मेधा कृपा तथा, K3 बुद्धिर्मेधा क्रिया तथा, D3 बुद्धिर्मेधा क्रिया तथा (for °) — (L 350) Dn1 मतिर्लज्जा (for मतिं लज्जां) V2 वपु (for वसु) K1-3 D5 मतिर्लज्जा वसुश्चैव, B D6 मतिं तुष्टिं च लज्जां च 305 (for °) — After line 350, K1 D1 repeat line 355 D3 om (hapl) lines 351-354 — (L 351) K2 D1 अत्रेस्तु तनयो जातः, Ñ2 आत्रेयश्चैव यद्धि भूयस् (hypermetric), V1 B1 D5 आत्रे(B1 °त्र)यश्चैव यो भूयस्, V2 अत्रेश्चैव हि यो भूतस्, D2 अत्रिपंक्तु ततो भूयस्, D6 आत्रेय तनयो भूतस् (for °) K3 तोकात्मकः, D4 सोमात्मजः (for °कः) K2 सुतः, Bom Poona eds G(ed.) शशी (for प्रभु) T1 G1 तस्य सोमात्मकः प्रभुः, M4 तस्य सोमात्मजः प्रभुः (for °) — (L 352) D1 तमोपहः (for तमिस्रहा) — (L 353) T1 नाक्षत्र हि, T2 G1 3-5 M4 नाक्षत्रिन्य (for योगिन्य) Ñ1 नक्षत्रयोगिनीस्तस्मै (for °). Ñ2 V2 V3 B Dn2 D5 सप्त (for सप्ता) T1 G1 M1 सप्तविंशतिमुत्तमाः (for °) — (L 354) T2 G2 तस्य (for दक्ष) — (L 355) Ñ2 V1 B2 D5 D6 पौत्रांस्तु (for पौत्रं) T1 G1 M4 पुत्रपौत्रं मोक्ष्य(G1 प्राप्य)माणांस्तु (for °) V1 B1 Dn D2 मोक्ष्यमाणकम्, T1 G1 3-5 M4 पुत्रपौत्रान् (for मोक्ष्यमाण) — (L 356) Ñ2 V2 सुनेश्च (for मनोश्च) — (L 359) K1 Ñ2 D1-6 T1 G1 M4 भगांऽशु; V2 भगोंऽशु (for भगोंऽशः) D5 (as above) पर्जन्यो विष्णुरेव च (for °) — (L 359) B1 D1 अदित्या (for °त्यां) K1 D1 om. (hapl) lines 359b–360a Dn कश्यपाल्लोकभावना (for °). — (L 360) K3 Ñ1 B2 D5 T1 G1 M4 दित्या (for दित्याः) Dn1 पुत्र (for पुत्र) D1 देव (for जज्ञे) — (L 361) T1 G1 3-5 दुर्जयौ, M4 दानवः (for वीर्यवान्). — (L 362) D4 [अ]तीव (for [अ]मित) K1 D1 मनसा (for तपसा) — After line 362, T1 G1 3-5 M4 G(ed) ins

18** हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः समभूदिरे ।
तपःसिद्धा योगसिद्धा ब्रह्मचर्ये च सुस्थिराः ॥
सत्यव्रतपरा नित्यं दान्ताश्चैव जितेन्द्रियाः ।
अहिंसापरमास्तेन मोहरागविवर्जिताः ॥
ऋजुप्रमाणा दक्षाश्च धीरा निष्कृतिनिश्चये ।
सर्वे तेजस्विनः शूराः सर्वे भगवत्परायणाः ॥
प्रभावं तु भवं देवं श्रीगर्भं परमं धाम ।
विजितास्त्र[वि] भूतेशं भूतानां प्रभवाव्ययम् ।
अक्षयं परमं देवमव्ययं भवनं परम् ।
परात्परं परं देवं परात्परतरं परम् ॥
अनादिमव्ययमजमीश्वरं पुरुषोत्तमम् ।
सुरासुरगुरुं देवं सर्वलोकाधिपं प्रभुम् ॥
पद्मनाभं भूयिष्ठं कृष्णवर्णं निराश्रयम् ।
हिरण्यकशिपोः पुत्रा भजन्ताश्च त्रिलोकिनम् ॥

[G1 om lines 1-4 — (L 3) T1 G1 हि (for तु) T1 G1 ब्रह्मचर्येण तु(G1 त)स्थिताः (for °) — (L 5) T1 प्रजात्व (for प्रभावा) — (L 6) G(ed) देव (for भव) — (L 7) M4 त्वत (for तु भवं) M4 भवोद्भवम् (for परमे°) — (L 10) T1 G1 M4 वरं, G1 °दे (for °व) T1 G1 M4 परावर (for °वर) — (L 13) T2 G1 अव्यय (for °क) T1 पद्मनाभ्यं भूयिष्ठं (for °) T1 M4 निराश्रितम्, G(ed) °श्रित (for °श्रयम्) — (L 14) T1 G1 M4 भजन्त्य (for भज°)]

— T1 G1 3 M4 om line 363 — (L 363) Dn1 विख्याताश्च (for पञ्चैव तु) — After line 363, K1 Ñ1 B D5 D6 ins

प्रह्लादः पूर्वजस्तेषामनुह्रादस्ततोऽपरः ॥
संह्रादश्चैव ह्रादश्च कनीयांसौ बभूवतुः ।
विरोचनश्च प्राह्रादिर्दैत्येन्द्रोऽभून्महायशाः ॥
विरोचनश्च जम्भश्च सुजम्भश्चेति विश्रुताः ।
बलिर्विरोचनसुतो बाण एको बलेः सुतः ॥
दनोः पुत्रास्तु बहवो वंशे ख्याता महासुराः ।
विप्रचित्तिः प्रथमजस्तेषां राजा बभूव ह ॥
गणः प्रजज्ञे क्रोधायाः पुत्रपौत्रमनन्तकम् ।
रौद्राः क्रोधवशा नाम क्रूरकर्माण एव ते ॥
सिंहिका सुषुवे राहुं ग्रहं चन्द्रार्कमर्दनम् ।
प्रस्तारं चैव चन्द्रस्य सूर्यस्य च विनाशनम् ॥
कालायाः कालकल्पस्तु गणः परमदारुणः ।
अभवद्दीप्तसूर्याक्षो नीलमेघसमप्रभः ॥
सहस्रशीर्षा शेषश्च वासुकिस्तक्षकस्तथा ।
बहूनां कद्रुपुत्राणामेते प्राधान्यमागताः ॥
धर्मात्मानो वेदविदः सदा प्राणिहिते रताः ।
लोकतन्त्रधराश्चैव वरदाः कामरूपिणः ॥
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्च महाबलः ।
अरुणश्चारुणिश्चैव विनतायाः सुताः स्मृताः ॥
इमाश्चाप्सरसः पुण्या त्रिविधाः पुण्यलक्षणाः ।
सुषुवेऽष्टौ महाभागा प्राधा देवर्षिपूजिताः ॥
अनवद्यामनूका च अनूनामरुणप्रियाम् ।
अनुगां सुभगा चैव स्त्रियः प्राधा व्यजायत ॥
अलम्बुषा मिश्रकेशी पुण्डरीका तिलोत्तमा ।

19** प्रह्लादश्चैव सह्रादस्त्वथानुह्राद एव च ।
हदश्चैव तु विक्रान्त पञ्चमोऽनुहदस्तथा ॥
[(L. 2) Dn2 सह्रादश्च हदश्चाथ (for °)
— K1 2 Ñ1 V1 B1 2 D4 om line 364 —(L 364) K5 च वीर्यवान्, T1 2 G1 3-5 M3 4 तथैव च (for ततोऽपर)
— K Ñ1 2 V1 3 D (except Dn1 D3) om lines 365-366 —(L 365) Dn1 सह्रादश्च हदश्चाथ पञ्चमोनुहदस्तथा, D3 सह्रादश्च तथा ह्रादो हदश्चैव तथापर — After line 365, K1 2 N2 B1 3 Dn D5 D3 4 6 T3 ins
20** प्रह्लादस्य त्रय पुत्रा विक्रान्ता सुमहाबला ।
[D3 महाबलपराक्रमा (for °)]
— Dn1 D3 om line 366 —(L 367) K1 2 कुम्भश्च, K4 कुम्भाण्ड , D6 जृम्भश्च, G3 सु° (for ज°) K2 3 Ñ2 3 V1 3 B Dn D5 D1 2 4-6 सुनम्भश्च, K5 अम्भकश्च, D2 कुम्भश्चैव, T1 G4 M3 निकुम्भश्च, T2 G1 6 निसुम्भश्च, M1 कुम्भजश्च (for सुनम्भश्च) K5 प्राह्रादी इति विश्रुती (for °)
— After line 367 D3 ins
21** विरोचनस्तु प्राह्रादिरासीत्समितिदुर्जय ।
— After line 368, Ñ2 B2 3 ins
22** बाणस्य चेन्द्रदमन पुत्र परपुरंजय ।
While, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins after line 368
23** बलेस्तु पुत्रो बलवान्बाण एव प्रतापवान् ॥
अनुह्रादस्य ये पुत्रा ख्याता सर्वत्र भारत ।
—(L 369) K1 सर्वे ख्याता, K2 3 D5 असंख्याता, B3 (marg ■ above) विक्रान्ताश्च, T1 G1 3-5 वंशे जाता (for वंशे ख्याता) B1 3 Dn1 D3 6 महाबला (for °सुरा) —(L 370) G(ed) महामना (for बभूव ह) —(L 372) K1 T1 G1 3-5 M3 4 रुद्र क्रोधवशो नाम (for °) T2 3 G2 3-5 क्रोध(T1 G2 क्रूर)क(T3 °ध)र्मा च निर्घृण ; M3 4 क्रूरकर्मा सुनिर्घृण (for °) —(L 373) K4 पुत्र (for राहुं) Ñ1 V2 G3 M4 ग्रह (for ग्रह) V3 -दर्शनम् (for मर्द°).
—(L 374) T1 2 G1 3-5 M3 4 हन्तारं (for प्रस्तारं) Ñ1 2 ■ D6 महाप्रभम्, D3 महाप्रहम् (for विनाशनम्).
—(L 375) D3 कालकेयाश्च, G3 °पुत्रस्तु (for °कल्पस्तु) K5 D4 ग्रह (for गण) D3 गणा परमदारुणा (for °).
—(L 376) D3 अभवन्दीप्तसूर्याक्षा (for °) —(L 377) K1 3 Dn1 शीर्षं , Ñ3 V1 3 B1 3 Dn3 D1-4 G1 3-5 M3 4 शीर्षे (for शीर्षा) T1 सहस्रशिरस शेषो (for °) —(L 378) Ñ1 तेषां (for एते) T1 3 G1 3-5 M3 4 एते प्राधान्यता गता (for °) — K5 M3 4 om lines 379-380 —(L 379) D3 G1 सर्वे (for सदा)
—(L 380) G1 -धर (for -तन्त्र) K1 3 D4 6 धराद् (for -धरा) D3 लोकतन्त्रप्रधानाश्च (for °) K3 om (hapl) lines 380°-382° —(L 382) Ñ3 B3 Bom Poona eds G(ed) अरुणिश्च (for °णश्च) T3 [अ]रुणश्च (for °णिश्च) —(L 383) Ñ1 T2 G3 3-5 M3 4 त्रिदिवा (for त्रिविधा) —(L 384) D1 M1 प्रावा, D3 प्राचा, T3 G1 3 M3 प्राप्ता (for प्राधा) —(L 385) K3 अनघ-काराम्, Ñ4 अनूना च, D3 °का च, T2 G1 4 5 M3 4 °कामाम् (for °का च) D3 अनवद्यामरूका च (for °) K1 अनूगाम्, K2 अनुगाम्, V1 G1 4 5 अनूकाम्, V3 °पाम्, D6 अमूनाम् (for अनू°) K3 अन्तकामरणां प्रियाम्, D2 सुमनां वरुणप्रि°; D3 अनूकामारुणप्रि°, T3 अनूका वरुणप्रि°, G(ed) अनूनामरुणप्रि° (for °) —(L 386) T3 G1 4 5 M3 4 अनूपां (for अनुगां) Bom Poona eds G(ed) भासीं (for चैव).
—(L 387) D3 अलम्बुमिश्रकेशी च (for °) D3 पुण्ड-

सुरूपा लक्ष्मणा क्षेमा तथा रम्भा मनोरमा ॥
असिता च सुबाहू च सुवृत्ता सुमुखी तथा ।
सुप्रिया च सुगन्धा च सुरसा च प्रमाथिनी ॥
काश्या शारद्वती चैव मौनेयाप्सरसः स्मृताः ।
विश्वावसुर्भरण्या च गन्धर्वाश्चैव विश्रुताः ॥
मेनका सहजन्या च पर्णिनी पुञ्जिकस्थला ।
घृतस्थला घृताची च विश्वाची चोर्वशी तथा ॥
अनुम्लोचेति विख्याता प्रम्लोचेति च ता दश ।
मनोवती तथा चैव दिव्या अप्सरसः स्मृताः ।
प्रजापतेस्तु संकल्पात्प्रभूता भुवनश्रियः ॥
अमृतं ब्राह्मणा गावो रुद्राश्चेति चतुष्टयम् ।
सुरभ्यपत्यमित्येतत्पुराणे निश्चयो महान् ॥
एतद्वै कश्यपापत्यं मनोर्वंशं निबोधत ।
संक्षेपेणैव तत्सर्वं कीर्तयिष्यामि तेऽनघ ॥

विश्वेदेवास्तु विश्वाया साध्या साध्यान्व्यजायत ।
मरुत्वत्या मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवः स्मृताः ।
भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्तास्तु मुहूर्तजाः ॥
लम्बा घोष विजज्ञेऽथ नागवीथी च जामिजा ।
पृथिवीविषयं सर्वं मरुत्वत्यामजायत ॥
संकल्पायास्तु कौरव्य जज्ञे संकल्प एव च ।
धर्मस्य पुत्रो लक्ष्म्यास्तु कामो जज्ञे जगत्प्रियः ॥
यशो हर्षश्च कामस्य रत्या पुत्रद्वयं स्मृतम् ।
सोमस्य पुत्रो रोहिण्या जज्ञे वर्चा महाप्रभः ॥
उदयन्नेव भगवान्वर्चस्वी येन जायते ॥
एवं पुत्रसहस्राणि स्त्रीणां चैव परस्परम् ।
एतावत्तु जगन्मूलं यत्र लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥
प्रजापतिस्तु भगवान्गुणतः प्रेक्ष्य देहिनः ।
आधिपत्येषु युक्तेषु नियोजयति योगवित् ॥

टीका निम्लोचमाम् (for °) — (L 388) D3 लक्ष्मणा, T2 सुरसा (for सुरूपा) K3 Ñ3 V2 B D5 D1 T2 G1 M2 लक्षणा (for लक्ष्मणा) D2 सुरूपा लक्ष्मणा क्षेम्या (for °) D3 तथा रम्भा मनोरमाम् (for °) — (L 389) K3 आश्विना, Ñ1 V2 B Dn1 D4 D2 T2 G1 M2 असिता (for असिता) Ñ1 V1 B Dn D4 D2 T1 G1 M1 च सुबाहुस्, K3 चारुबाहु, K1 Dn1 चसु° (for च सु°) G3-5 सुमना (for सुवृत्ता) D1 सुमुखा सुमता तथा, D3 सुवृत्ता सुमुखी तथा (for °) — D4 om lines 390-391 — (L 391) M2 याश्या (for काश्या) K3 T1 शारद्वती, Ñ2 V2 सारस्वती D2 द्वारवती (for शारद्वती) T1 G2 काम्या शारद्वती चैव (for °) — (L 392) K1 D3 शारण्या, K2 Ñ2 V1 B D4 भरण्यश्च, Dn भुरण्यश्च D2 शारण्यश्च D3 वरेण्यश्च, T2 G1 हिरण्या (for भरण्या) — (L 393) D मेना च (for मेनका) K4 पार्णिनी, Ñ1 वर्णिनी Dn पर्णिका, D2 वाजिनी, T1 G1 पद्मिनी, M2 पूर्णिनी (for पर्णिनी) Dn1 पुञ्जक, D3 पुञ्जक (for पुञ्जिक) — (L 394) K1 D1 क्रतु(K1 D5 मृ)स्थला, K2 तिलोत्तमा, Dn D3 क्रतुस्थला, Dn1 घृतस्थूला (for °स्थला) — (L 395) T1 G4 अनुम्लोचन्त्यभिख्याता (for °) K1 D4 वरा दश; D3 च तादशी (for च ता दश) T2 G2 M2 प्रम्लोचन्तीति सा दश (for °) — (L 396) K4 D1 मनोमती (for °वती) K4 Ñ1 V2 D1 T1 G1 M2 वैदिक्योऽप्सरसस्तथा (T1 M2 °स्तु ता), Ñ2 V1 B Dn D3 D4 G2 वैदिक्योऽप्सरसः स्मृताः (B1 °सा वरा)

(for °) — (L 397) K2 Ñ1 V1 B Dn Dn1 D1 T2 प्रिया (for श्रिय) — (L 399) Ñ1 तात (for महान्) K2 B पुराणे निश्चय गतः T1 G1 M1 °णे परिकीर्तितम् (for °) — (L 401) T2 G1 कर्तव्य (for तत्सर्वं) D2 तच्छृणु T1 G1 ते नृप (for तेऽनघ) — D1 om (hapl) lines 403 406 — (L 403) K4 Ñ2 V2 D1 मरुन्धत्याम रुन्धन्तो (for °) — (L 404) G1 भानुजास् (for भानवस्) T2 G1 भानवो भानुजास्तात (for °) K5 मुहूर्ताख्या मुहूर्तका (hypermetric) (for °) — (L 405) G1 M1 घोषो बलापा (G1 या) जज्ञेऽथ (for °) Dn1 वीथी च, T2 G1 M2 वी(G1 वि)थ्यस्तु (for वीथी च) Dn1 D2 जामिला, G2 °का (for °जा) — (L 406) K4 V1 D2 पृथिव्या, Ñ2 D1 °व्या (for °वी) Ñ1 T1 G1 M1 पृथिव्या (G1 °वीं) विषय सर्वं (for °) K1 B1 D2 व्यजायत (for अ°) K3 Dn D1 अरुन्धत्यां व्यजायत (for °) — (L 408) T2 लक्ष्म्या T1 G3 Bom Poona eds G(e1) जगत्प्रभु (for °त्प्रिय) — (L 409) K1 Ñ1 V1 B1 Dn Dn1 D1-6 रत्या (for रत्या) D1 शुभम् (for स्मृतम्) — (L 410) K2 महाप्रियम्, K4 D1-3 °प्रभु; Ñ3 V1 °बल (for °प्रभः) — K3 om. line 411 — (L 411) K1 Ñ1 V1 Dn D1 T1 युज्यते (for जायते) T1 G1 M2 वर्चसा येन युज्यते (for °) — After line 411, K3 Ñ3 D4 ins

24** पुरूरवाश्च भगवान्वर्चसी येन युज्यते ।

— (L 413) D3 एवमादीनि (for °वत्तु) — (L 415) V1 योगेषु (for युक्तेषु) B D3 D5 T1 G1 M2 न्ययोज-

दिशो दश क्षितिमुपयोऽर्णवान्नगा-
न्द्रुमौषधीरगसरित्सुरासुरान् ।
प्रजापतीन्भुवनसृजो नमो भुवः
क्रिया मखानथ कृतवान्गिरींश्च सः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

त्रयाणामपि लोकानामादित्याना च भारत ।
चकार शक्र राजानमादित्यसमतेजसम् ॥
[redacted] यज्वी कवची जिष्णुरदित्यामभिजज्ञिवान् ।
स्मृतीसहायो द्युतिमान्यथा सोऽध्वर्युभिः स्तुतः ॥
जातमात्रोऽथ भगवानदित्या स कुशैर्वृतः ।
तदाप्रभृति देवेशः कौशिकत्वमुपागतः ॥
अभिषिच्याधिराज्ये तु सहस्राक्षं पुरंदरम् ।
ब्रह्मा क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रमे ॥
यज्ञाना तपसा चैव नक्षत्रग्रहयोस्तथा ।
द्विजानामोषधीना च सोम राज्येऽभ्यषेचयत् ॥
दक्ष प्रजापतीना तु अम्भसा वरुणं पतिम् ।
पितृणा सर्वनिधन काल वैश्वानरप्रभम् ॥
गन्धर्वाणा च सर्वेषा भूताना च शरीरिणाम् ।
शब्दकालबलाना च वायुरीशस्तदा कृतः ॥
सर्वभूतपिशाचानां मातृणा च गया तथा ।
उन्मादग्रहरोगाणा व्याधीनामीतिनां तथा ॥
प्रेताना चैव सर्वेषा महादेवः कृतः प्रभुः ।
यक्षाणा राक्षसाना च गुह्यकानां धनस्य च ॥
रत्नाना चैव सर्वेषा कृतो वैश्रवणः प्रभुः ।
सर्वेषा दंष्ट्रिणा शेषो नागानामथ वासुकिः ।

चत्र योगवित् (for °) — (L. 416) K सोऽर्णवान्नगान्, Ñ V B D D T G M स्वर्णान्नगान्, D भुजगमान् (for ऽर्णवान्नगान्) — (L. 418) K Ñ V D T G M प्रजापतीन् (for °पतीन्) G मनोर् (*for* नमो) — (*L.* 419) *D* क्रियोऽधिनाथान् (*for* क्रिया मखानथ) T G M च गिरीन्प्रचक्रिरे (for कृतवा गिरींश्च स)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K Dn Ds D — *Mention of Khila* K V B Dn D D — *Sub parvan* B D D वाराहे T G भविष्यत्पर्वं — *Adhy name* K वराहम्; K Ñ V Dn D वाराहम्, D T M वाराहप्रादुर्भाव, T G त्रैलोक्यप्रधानस्पृष्टि — *Adhy no* K 9, V 222; Ds 221, D 209, D 231, D 217, T G 276, G 277, G 279 G 278; M 5

The portion from line 420 to line 480 is lost on a missing folio in Dn — (L 422) K Ñ V Ds D T G M जिष्णुर् M कृष्णुर् (for जिष्णुर्) T G अदित्यां समजायत (for °) — (L 423) V स्मृत्या, B स्मृत, B D D T G स्मृते; D श्रुति (for स्मृती) Ds श्रुतिमान्; D ज्योतिष्मान्, T G M मतिमान्, Cal ed भगवान् (for द्युतिमान्) T G यथैवाध्वर्यवे स्थित; M यथाह्याध्वर्यवे स्तुत (for °) — (L. 424) K दित्या स, Dn D T G M आदित्यां D आदित्या (for अदित्या) V अदित्या कुशलैर्वृत, D स कुशैर्ब्राह्मणैर्वृत T G अदित्या सकुशो वृ(G °शो स्तृ)त (for °) — (L. 426) K Ds G [अ]थ, Ds [अ]त्र (for [अ]धि) — (L. 427) T G M प्रदेष्टुम् (*for* व्या°) — (*L* 428) *K Dn* T G M ग्रहनक्षत्रयोस्तथा (for °) — (L. 430) B D T G M दक्ष प्रजानां तु पतिं (for °) Ñ V प्रभुम्, B तथा (for पतिम्) — (L. 431) D चैव (for सर्व) K Ñ V B Dn D D T G M काले वैश्वानर प्रभु(K पति)म् (for °) — After line 431, V ins

25** गन्धर्वाणां च सर्वेषां महादेवः कृतः प्रभु ।

— (L. 432) K Ñ V B D D गन्धर्वाना चैव सर्वेषां (for °) K om (hapl) lines 432ᵇ-436ᵃ — (L. 433) K Ñ [redacted] D D T G शब्दाकाश° (for शब्दकाल) V °वनानां, T °फलानां (for बलानां) D शब्दाकाशवतां चैव (for °) — (L 434) K om lines 434ᵇ-436ᵃ K V D क्रतूनां, K Ñ V D मृत्यूनां, D पितॄणां (for मातॄणां) B D T G पितृ(T G मघा)णां च तथा गवाम् (for °) — (L 435) K Ñ V B Dn K D उत्पात (for उन्माद°) Ñ व्याधीनामिति नान्यथा; D प्राचीनावीतिन तथा; T G रोगा(T क्रूरी)णां प्रतिनां तथा, G रोगाणां प्रतिमां तथा, G रोगाणां व्याधिनां तथा; Bom Poona eds G(ed.) व्याधिनां [redacted] तथैव च (for °) — (L 436) K D T M प्रतानां, Ñ भू° (for प्रे°) V D om (hapl) lines 436ᵇ 438ᵃ — (L. — K G om (hapl) lines 437-438 — (L. 438) T G M धनद (for सर्वेषां) — (L 439) G M सर्पाणां (for सर्वेषां) — (L 440) B D Cal,

सरीसृपाणां सर्वेषां प्रभुर्वै तक्षकः कृतः ॥
सागराणां नदीनां च मेघानां वर्षितस्य च ।
आदित्यानामवरजः पर्जन्योऽधिपतिः कृतः ॥
गन्धर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं प्रभुम् ।
सर्वाप्सरोगणानां च कामदेवः कृतः प्रभुः ॥
चतुष्पदानां सर्वेषां वादनानां च सर्वशः ।
महेश्वरध्वजः श्रीमान्गोवृषोऽधिपतिः कृतः ॥
दैत्यानां च महातेजा हिरण्याक्षः प्रभुः कृतः ॥
दानवानां च सर्वेषामनीकानां तथैव च ।
विप्रचित्तिः प्रथमजस्तेषां राज्येऽभिषेचितः ।
हिरण्यकशिपुश्चैव यौवराज्येऽभिषेचितः ॥
गणानां कालकेयानां महाकालः कृतः प्रभुः ।
अनायुषायाः पुत्राणां वृत्रो राजा तदा कृतः ॥
सिंहिकातनयो यस्तु राहुर्नाम महाग्रहः ।
उत्पातानामनेकानामशुभानां पतिः कृतः ॥
ऋतूनामथ सर्वेषां युगानां चैव भारत ।
पक्षाणां च क्षपाणां च वथाहस्तिथिपर्वणाम् ॥
कलाकाष्ठामुहूर्तानां गतेरयनयोस्तथा ।
कृतः संवत्सरो राजा योगस्य गणितस्य च ॥
पक्षिणामथ सर्वेषां नागानां च महाबलः ।
सुपर्णो भोगिनां चैव गरुडोऽधिपतिः कृतः ॥
अरुणो गरुडभ्राता जपापुष्पचयप्रभः ।
राजा प्राच्यां दिशि तथा वासवोऽधिपतिः कृतः ॥
आदित्यस्य विभोः पुत्रो धर्मराजो महायशाः ।
दक्षिणस्यां दिशि यमो महेन्द्रेणाभिसत्कृतः ॥
कश्यपस्यौरसः पुत्रः सलिलान्तर्गतस्तथा ।
अम्बुराज इति ख्यातः प्रतीच्यां दिशि पार्थिवः ॥
पुलस्त्यपुत्रो द्युतिमान्महेन्द्रप्रतिमः प्रभुः ।

---

ed प्रभुरवै (for प्रभुर्वै) K_1 $_3$ V_3 D_3 $_4$ $_5$ (*inf lin*) स्मृत (for कृत) — (L 441) K_3 वर्पणस्य, K_4 पर्वतस्य, T_1 G_3 $_5$ M_2 $_4$ गर्जि° (for वर्षि°) — (L 443) K_3 मचरम (for अवरज) — G_1 om lines 443 450 — (L 443) $Ñ_1$ B D_3 D_3 $_6$ T_2 $_3$ G_1 $_3$ M_3 तथा चित्ररथ कृ(Ñ3 स्मृ)त (for ^{b}) — (L 444) $Ñ_1$ V_3 B_3 T_1 $_2$ G_2–$_5$ M_3 पति कृ(T1 स्मृ)त (for कृत प्रभु) — (L 446) K_3 माहेश्वर, K_4 D_3 महेश्वर (for °श्वर) T_3 G_1 रथ (for °ध्वज) — (L 447) T_1 महाराज, G_3 $_4$ °राजा (for °तेजा) K_4 दैत्यानां चैव महता (for ^{a}) — V_3 B_3 $_3$ Dn_3 D_3 $_4$ T_1 M_3 $_4$ om lines 448–449 G_3 om line 448 — (L 448) T_3 असुराणां, G_3 अमराणां (for अनीकानां) $Ñ_3$ महाबल (for तथैव च) $Ñ_3$ दानवानां च सर्वेश, $Ñ_3$ (also) V_1 B_2 D_3 D_5 असुराणां महाबल (for ^{b}) — (L 449) D_2 पश्चिमजस् (for प्रथ°) G_3 असुराणां विप्रचित्ति (for ^{a}) — M_3 $_4$ lines 450–451 — (L 450) K_4 पुरा राज्ये (for यौवराज्ये) K_4 ऽभ्यषेचयत् (*for* ऽभिषेचित) — (L 451) D_3 महाक्रोध (for °काल) — (L 452) V_3 तदाहृत ; T_1 $_2$ G_3–$_5$ M_3 $_4$ [अ]भिषेचित (for तदा कृत) — After line 452 K_1 D_1 ins

26** आदित्यस्य विभो पुत्रो धर्मराजो महायशा ।

— (L 453) B_1 सिंहिकायाश्च तनयो (for ^{a}) K $Ñ_3$ V_1 $_2$ Dn_2 D_1 $_2$ $_3$ T_1 $_2$ G_1 $_3$ $_5$ M_3 $_5$ महासुर, D_3 °बल (for °ग्रह) — (L 454) B_1 $_3$ D_5 अनेकेषाम्, V_1 D_3 अशेषाणाम् (for अनेकानाम्) Bom Poona eds G(ed) प्रभु (for पति) — (L 455) $Ñ_3$ B_1 Ds_1 D_3 $_6$ मासानां (for सर्वेषां) M_3 $_4$ om (hapl) lines 455^b–459^a — (L 456) T_1 G_3 मासानां (for पक्षाणां) K_1 $_3$ $_4$ B_3 Dn_2 D_1 $_3$ $_4$ पक्षाणां चैव मासानां, D_5 °णामथ मासानां ; G_1 $_4$ $_5$ मासानां च क्षपाणां च (for ^{a}) $Ñ_1$ D_2 मुहूर्त, D_3 तथैव (for वथाहस्) — (L 457) $Ñ_1$ प्रमाणानां (for मुहूर्तानां) — (L 458) Dn_2 D_6 युगस्य (for यो°) — (L 459) K_3 D_4 सर्पाणाम्, T_1 G_1 $_2$–$_5$ पतत्रिणाम् (for पक्षिणाम्) K_4 $Ñ_1$ $_2$ V_1 B Dn_2 D_3 D_1 $_2$ $_5$ $_6$ चक्षुषां, T_1 G_1 $_3$ $_5$ M_3 $_4$ वयसां (for नागानां) — M_3 $_4$ om lines 461–462 — (L 461) B D_6 -सन्निभ (for -चय°) — After line 461, $Ñ_3$ Bom Poona eds G(ed) ins

27** योगानां चैव सर्वेषां साध्यानामधिप कृत ॥
पुत्रोऽस्य विरथो नाम कश्यपस्य प्रजापते ।
[(L 2) D_3 $_5$ चित्ररथो (for ऽस्य विरथो)]

While, T_2 G_1 $_2$–$_5$ ins after line 461 T_1 after line 463

28** सारथ्ये योजितश्चासीत्सूर्यस्यामिततेजस ।

— (L 462) K_2 $_3$ $_4$ $Ñ_1$ $_3$ V_1 $_2$ Dn_2 D_3 D_1 $_2$ $_4$–$_6$ वासवेनाधिप कृत, B_1 $_2$ D_5 °वेना(for °वो ऽ)भिषेचित ; B_2 °वेनाभिसत्कृत (for ^{b}) — (L 466) V_3 Poona ed G(ed) अम्बुराज्ञ (for °ज) B_1 $_2$ D_4 अम्बुराजेति विख्यात (for ^{a}) B_3 T_1 $_2$ G_1 $_4$ $_5$ M_3 $_4$ प्रतीच्यां पार्थिव कृत (for ^{b}) — K_2 D_1 om (hapl) lines 467–468. — (L 467) D_3 मतिमान् (for द्यु°). $Ñ_1$

एकाक्षः पिङ्गलो नाम सौम्यायां दिशि पार्थिवः ॥
एवं विभज्य राज्यानि स्वयंभूर्लोकभावनः ।
लोकांश्च त्रिदिवे दिव्यानददात्स पृथक्पृथक् ॥
कस्यचित्सूर्यसंकाशान्कस्यचिद्वह्निसंनिभान् ।
कस्यचिद्विद्युदुद्द्योतान्कस्यचिच्चन्द्रनिर्मलान् ॥
नानावर्णान्कामगमाननेकशतयोजनान् ।
सता सुकृतिना लोकान्पापदुष्कृतिदुर्लभान् ॥
ये च भासा विभान्त्यग्रे सौम्यास्तारागणा इव ।
एते सुकृतिना लोका ये जाता: पुण्यकर्मिणः ॥
ये यजन्ति मखैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
स्वदारनिरताः क्षान्ता ऋजवः सत्यवादिनः ॥
दीनानुग्रहकर्तारो ब्राह्मणा लोभवर्जिताः ।
ते ध्वस्तरजसः शान्ता यान्ति तत्र तपोज्ज्वलाः ॥
एवं नियुज्य तनयान्स्वयं लोकपितामहः ।
पुष्करं ब्रह्मसदनमारुरोह प्रजापतिः ॥
सर्वे स्वयंभुदत्तेषु पालनेषु दिवौकसः ।
रेमिरे स्वेषु लोकेषु महेन्द्रेणाभिपालिताः ॥
स्वयंभुवा शक्रपुरःसराः सुराः
कृता यथार्हं प्रतिपालनेषु ते ।
यशो दिवं च प्रतिपेदिरे शुभं
मुदं च जग्मुर्मखभागभोगिनः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
कदाचित्तु सपक्षास्ते पर्वता धरणीधराः ।
प्रस्थिता धरणीं त्यक्त्वा नूनं तस्यैव मायया ॥
तदासुराणां निलयं हिरण्याक्षेण पालितम् ।
दिशं प्रतीचीमागम्य ह्रदेऽमज्जन्यथा गजाः ॥
तत्रासुरेभ्यः श्वसन्त आधिपत्यं सुराश्रयम् ।

प्रमुख , T2 G1 सदृश (for -प्रतिम) T1 G2.3 M3.4 महेन्द्र-सदृशद्युति (for ³) — (L 468) B1 स सौम्या (for सौम्यायां) — (L 470) T2 त्रीन्स्व (for च) — (L 471) B2 सप्रभान्, D1 T1 G2 -संभवान्, D3 -शुभभान् (for -संनि°) — (L 472) K3 विद्युद्दुचितान्, K4 विष्णुविद्योतान्; Ñ1.2 सुद्धविद्योतान्, V1 विद्युतद्योतान् V2 विद्युद्द्योतान्; B3 D3 विद्युत्प्रकाशान्, D1 शु सविद्योतान्, D2 वज्रविद्योतान्, D3 वह्निविद्योतान् D5 D4 विद्युद्दुचितान् D5 विद्युत्सदृशान्, M3.4 धिष्ण्यविद्योतान् (for विद्युदुद्द्योतान्) B1 D6 -सप्रभान् (for निर्मलान्) — (L 473) V1 कामगणान्, G5 °भोगान् (for °गमान्) K3 Ñ2 Ds1 D6 T1.2 अनेकशतशो जनान्, D3 एकदा शतशो जनान् (for ⁶) — (L 474) K1.4 Ñ1.2 V1 B Ds1 D1.2.6 T1.2 G1.3 M3 स तान्; D3 सत्यान् (for सता) K3 D4 om (hapl) lines 474ᵇ–476ᵃ D5 दुर्बलान् (for -दुर्लभान्) K3 पापिभिश्चातिदुर्लभान् (for ᵇ) — (L 475) Ds1 T1 येषां भासो, G2 3–5 M3.4 ये स्वभासा (for ये च भासा) D2 येन भास्वन्ति मान्त्यग्रे (for ᵃ) — (L 476) B D6 यत्र पुण्यकृतो (D6 सुकृतिनो) गता, D5 यनन्तो पुण्यकर्मणाम्, T1.2 G1.3–5 M3.4 ये नि(M3.4 या)ता पुण्यकर्म(G1.3 °र्मि)भि (for ᵇ) — (L 477) D3 समस्त- (for समाप्त) — (L 478) K1.2 Ñ1.2 D1.3 T1.2 G3 शान्ता, B D6 दान्ता, G2 क्षान्त्या (for क्षान्ता) D5 साधव (for ऋजव) — (L 479) K2 D4 G2 ब्रह्मण्या (for ब्राह्मणा) — (L 480) K4 B D1–3 T2 M3.4 सन्तो यान्ति, D6 सर्वे यान्ति, T1 G1.3–5 यान्ति तत्र (for शान्ता यान्ति) Ñ1 B D6 तपोन्विता, T1.2 G1.3.4 M3.4 तपोज्ज्वलान् (for तपोज्ज्वला) — (L 481) G1 M3.4 नियोज्य (for नियुज्य) T1.2 G1.3.5 M3.4 भगवान् (for तनयान्) B D6 ब्रह्मा (for स्वयं) T1.2 G1.3–5 M3.4 पुत्राल्लोके (G1 °त्रो लो)कपरायण (for ᵇ) — (L 485) K3 B1 D1 कृता; D5 कृता (for सुरा) — (L 486) K4 यथार्हमर्हं, T1.2 G1.3–5 M3.4 कृता यथार्थवत् (for कृता यथार्हं) T1.2 G1.3.5 परि- (for प्रति) — (L 487) K3 यशोदिव, K4 G5 यशो दिवा, D5 यशोचितं, D6 यशोचितं, T1.2 G1.3 दिवो दिवं, M3.4 यशो दिशः (for यशो दिवं) K4 शुभ, Ds1 शुभे, D5 शुभ, G5 दिवा, M3.4 शुभा (for शुभं) — (L 488) T1 G2.3 यज्ञे पशु, M3 यज्ञे मख (for जग्मुर्मख) K1 V1 B1 D5 G5 भोगिन , D3 भागिन ; T2 G1.4 भोजना (for भोगिन).

COLOPHON — Mention of the Epic K4 Ds1 Ds2 D1 — Mention of khila V1.2 B Ds2 D1.4 — Adhy name K1.3.4 V2 B1 Dn D1.2.3 वाराहम्, Ñ1 V1 D3 M3.4 वराहप्रादुर्भाव, B2.3 D3 D6 वाराहेऽधिपतिस्थापनम्; T1 G1 वराहप्रादुर्भाव सर्वेषामाधिपत्यविभाग — Adhy no V2 223, Ds1 222; D1 210, D4 218, T2 G2 277; G1 278, G4 280, G5 279, M3.4 6

(L 489) T1.2 G1.3–5 M3 प्रस्थिता (for पर्वता) — (L 490) G1.4.5 मेदिनीं (for धरणीं) T1.2 G3 M3.4 पर्वता मेदिनीं त्यक्त्वा (for ᵃ) T1.2 G1.3–5 M3 विष्णोस् (for नूनं) — (L 492) K3 आगमन्, D3 G1.4 आगत्य T1 G2.3 समागम्य (for आगम्य) G1.4.5 तोये (for ह्रदे) — (L 493) Ds1 सवश्या; Ds2 दंशन्तम्, D3 शक्य स्वम् (for श्वसन्त) G1.3–5 M3.4 शशमुरसुराणां तद् (for ᵃ) B1.3

तच्छ्रुत्वाथासुराः सर्वे चक्रुरुद्योगमुत्तमम् ॥
कृत्वा च बुद्धिमतुला पृथिवीहरणे रताः ।
आयुधानि च सर्वाणि जगृहुर्भीमविक्रमाः ॥
चक्रादर्शांस्तथा खड्गान्भुशुण्डीश्च धनूंषि च ।
प्रासान्पाशांश्च शक्तीश्च मुसलानि गदास्तथा ॥
केचित्कवचिनः सज्जा मत्तान्नागान्समाश्रिताः ।
केचिदश्वरथान्युक्ता अपरेऽश्वानमहारथाः ॥
केचिदुष्ट्रांस्तथा खड्गान्महिषान्गर्दभानपि ।
स्वबाहुबलमास्थाय केचिच्चापि पदातयः ॥
परिवार्य हिरण्याक्षं तलबद्धाः पताकिनः ।
इतश्चेतश्च निश्चेरुर्हृष्टाः सर्वे युयुत्सवः ॥
ततो देवगणाः पश्चात्पुरंदरपुरोगमाः ।
दैत्यानां विदितोद्योगाश्चक्रुरुद्योगमुत्तमम् ॥
महता चतुरङ्गेण बलेन सुसमाहिताः ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणास्तूणवन्तः समार्गणाः ॥

उग्रायुधधरा देवाः स्वेष्वनीकेष्ववस्थिताः ।
ऐरावतगतं शक्रमन्वगच्छन्त पृष्ठतः ॥
नवत्सूर्यनिनादैश्च भेरीणां च महास्वनैः ।
अभ्यद्रवद्धिरण्याक्षो देवराजं पुरंदरम् ॥
तीक्ष्णैः परशुभिः खड्गैर्गदातोमरशक्तिभिः ।
मुसलैः पट्टिशैश्चैव छादयामास वासवम् ॥
ततोऽस्त्रबलवेगेन सार्चिष्मत्यः सुदारुणाः ।
घोररूपा महावेगा निपेतुर्वज्रवृष्टयः ॥
शिष्टाश्च दैत्या बलिनः शितधारापरश्वधैः ।
परिघैरायसैः खड्गैः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ॥
गण्डशैलैश्च विपुलैरश्मभिश्चाग्निसंनिभैः ।
यातनीभिश्च गुर्वीभिः शतघ्नीभिस्तथैव च ॥
युगैर्यन्त्रैश्च निर्मुक्तैरर्गलैश्च विदारणैः ।
सर्वान्देवगणान्दैत्याः सनिजघ्नुः सवासवान् ॥
धूम्रकेशा हरिश्मश्रुं नानाप्रहरणायुधम् ।

सुरालये (for °भयम्) —(L 495) K1 2 Dn1 D4 कूराश् (for कृता) T1 G1 2 M2 4 असुरा (for अतुला) T2 G1 कृत्वामकुर्वन्नसुरा (for °) K2 D1 वता, D2 कृता°, T1 G2 कृतम्, T2 G1 4 मतिम् (for रता) D5 पृथिवीहरणक्षमाम् (for °) —(L 496) B3 5 D6 दिव्यानि (for सर्वाणि) —(L 497) K2 चक्राशनी, K4 Ñ1 B1 2 D1-5 2 चक्राशनी, Ñ1 Dn °वार्मि (for °र्शांस्) K4 शङ्खम् Ñ2 V1 2 Dn D5 6 खड्गम् (for खड्गान्) B2 चक्राश्मयाशनीखड्गान्, D5 रथा(D52 चक्रा)श्मयाशनी खड्ग (for °) K2 भुशण्डीश्, B2 3 T2 G1 4 5 M4 पृथक्काश्(for भुशुण्डीश्) —(L 499) Ñ1 मत्ता नाग (for मत्तान्नागान्) Dn1 मत्ता नागा समाश्रिता, D6 मत्तनागान्समाहिता, T1 2 G1 3 5 M3 4 मत्ता नागा इव स्थिता, Bom Poona eds G(ed) मत्तनागा स्वपापरे (for °) —(L 500) K3 T2 G3 5 M1 अश्वै (for अश्व) B D3 D5 रथान्युक्ता, D2 T1 -रथैर्युक्ता (for रथान्युक्ता) K3 Ñ3 V3 D2 केचिदश्वान्, Dn D5 परे चाश्वान्, T2 नागानन्ये (for अपरेऽश्वान्) K4 D5 2 3 महासुरा (for °रथा) —(L 501) B D5 T1 2 G1 2 3 M2 4 नृपानन्ये (for तथा खड्गान्) V3 D6 महिषानथ गर्दभान् (for °) —(L 502) T1 2 G1 3-5 M2 4 आरुह्य समरे दैत्या (for °) —(L 503) K4 परिचर्य (for °वार्य) D2 बलवन्तं, T2 G1 तल रुधा° (for तलबद्धा) K1 2 V1 D6 D5 (marg) पिनाकिन, K3 Ñ2 V2 Dn D1 2 4 5 T2 G2 कलापिन, T1 G1 2 5 M3 4 प्रहारिण (for पताकिन) —(L 504) K4 निष्पेतुर्,

T1 2 G1 4 5 M2 4 संचेरुर् (for निश्चे°) D2 T2 G2-5 M3 4 दृप्ता, G1 दीप्ता (for हृष्टा) —(L 505) B1 T1 2 G4 M3 4 सर्वे (for पश्चात्) —(L 507) K1 2 D1 बलेन च समन्विता (for °) —(L 508) V2 B2 समाकुला° (for °र्गणा) —(L 509) T2 G1 स्वेष्वनीके व्यवस्थिता (for °) —(L 510) B1 परिवार्य हिरण्याक्षम् (for °) T1 2 G1 3-5 M3 2 अन्व(G1 2 तेऽन्व, G3 तेऽभ्य)गच्छन्सुसुरसा° (for °) —(L 511) M3 निनादेन (for °दैश्च) T1 G1 4 5 [प्र]च निस्वनै (for महास्वनै) T2 G3 धरण्यां चैव निस्वनै (for °) —(L 513) N1 2 M3 Poona Cal eds तीक्ष्ण (for तीक्ष्णैः) B1 2 D6 मुसलैर्भिण्डिपालैश्च (for °) —(L 515) T1 2 G1 3 4 M2 4 घोरेण (for वे°) T2 G3 4 M4 सार्चि मलिा, T1 °मंक (for °ष्मत्य) —(L 516) T1 2 G1 3-5 M3 महारौद्रा (for °वेगा) V2 T1 2 G1 3-5 M1 4 निपेतुर् (for निपे°) —(L 517) M2 शिष्टाश्च विपुलोद्यमा, M1 °स्त्वपि बलोद्यमा (for °) K Ñ1 2 V1 3 B D T1 M2 शीतधारै, T2 G1 3-5 शितधौतै (for °धारा) —(L 518) Dn1 आयतै, T1 G1 4 5 आयुधै (for आयसै) —(L 519) K4 D1 2 खड्ग (for गण्ड) V2 विमलैर्, B3 T1 2 G2 3-5 विविधैर् (for विपुलैर्) G3 खड्ग (for वह्नि) —(L 520) Dn1 D1 4 घातिनीभिश्, D5 घोतनीयैश् (for यातनीभिश्) K1-3 मुद्गरैभि (for गुर्वीभि) —(L 521) K1 निर्युक्तैर्, K4 D1 2 निर्युक्तैर् (for निर्मुक्तैर्) D2 अमलैर्, D6 (inf lin as above) बहु° (for सर्वा°) T1 G3 5 M2 4 [अ]ति-

रक्तसंध्याभ्रसकाशं किरीटोत्तमधारिणम् ॥
नीलपीताम्बरधरं सितोद्वृत्तोग्रदंष्ट्रिणम् ।
आजानुबाहुं हर्यक्षं वैदूर्याभरणोज्ज्वलम् ॥
समुद्यतायुधं दृष्ट्वा सर्वे देवगणास्तदा ।
ते हिरण्याक्षमसुरं दैत्यानामग्रतः स्थितम् ॥
युगान्तसमये भीमं स्थितं मृत्युमिवाग्रतः ।
प्रविव्यथुः सुराः सर्वे तदा शक्रपुरोगमाः ॥
दृष्ट्वायान्तं हिरण्याक्षं महाद्रिमिव जङ्गमम् ।
देवाः सविभ्रममनसः प्रगृहीतशरासनाः ।
सहस्राक्षं पुरस्कृत्य तस्थुः संग्राममूर्धनि ॥
सा तु दैत्यचमू रेजे हिरण्यकवचोज्ज्वला ।
प्रवृद्धनक्षत्रगणा शारदी द्यौरिवामला ॥
तेऽन्योन्यमभिसंपेतुः पातयन्तः परस्परम् ।
बभञ्जुर्बाहुभिर्बाहून्द्वंद्वमन्ये युयुत्सवः ।
गदानिपातैर्भग्नाङ्गा बाणैश्च मथितोरसः ॥
विनिपेतुः पृथक्केचित्तथान्ये विजुघूर्णिरे ।
बभञ्जिरे रथान्येषां केचित्संमृदिता रथैः ।
संबाधमन्ये संप्राप्ता न शेकुश्चलितुं रथाः ॥
दानवेन्द्रबलं तत्तु देवानां च महद्बलम् ।
अन्योन्यं बाणवर्षेण युद्धदुर्दिनमारभे ॥
हिरण्याक्षश्च बलवान्क्रुद्धः स दितिनन्दनः ।
व्यवर्धत महातेजाः समुद्र इव पर्वणि ॥
तस्य क्रुद्धस्य सहसा मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ।
ते सामिधूमपवनैर्व्यदहन्देवतागणान् ॥
शस्त्रशैलैर्बहुविधैर्धनुर्भिः परिघैरपि ।
दिव्यमाकाशमावव्रे पर्वतैरुच्छ्रितैरिव ॥

शारणे, T3 G1 4 [अ]पि दारणे (for विदारणे) —(L. 522) D3 आजन्मुखे (for सैनिजन्तु) V3 सवासवा, D3 °सवान्यथान् (for सवास°) —(L. 523) K1 3 D3 धूमकेतो, Ñ3 D1 (before corr) धूम्रकेतु, V1 3 G3 धूमकेतु (for धूम्रकेश) Ñ3 D1 3 D3 T3 G1. 4 5 M3 नानाप्रहरणायुतम् (for °) —(L. 524) K1-3 D3 तदा (for सवास) G3 सुरनमकुटोज्ज्वलम् (for °) — D3 om line 525 —(L. 525) T1 3 G3 5 M3 4 रक्ताम्बर (for -पीता°) K1, 3 Ñ3 B3 D3 सितदीप्तोग्रदंष्ट्रिणम्, K3 सिंहगुप्तोग्र°, K3 सितदप्तोर्ध्व°, V1 सितदीप्तोग्रदंष्ट्रिण, V3 सितपीतोग्रदंष्ट्रिणम्, B1 3 D3 D3 T1 G3-5 M3 3 सि(T1 G3 शि)तोद्धृतोर्ध्व°, Dn3 सितदीप्तोर्ध्व°, D3 शातदष्टोर्ध्व; D3 सिंहदंष्ट्रोग्रदंष्ट्रिणम्, T3 सितदीप्तोर्ध्वदंष्ट्रिणम्, G1 शितदृष्टोर्ध्व° (for °) —(L. 526) K3 4 D3 D3 आजानुबाहुहर्यक्ष, D3 °बाहु रक्ताक्ष (for °) — T1 3 G1 3 5 M3 5 om line 527 —(L. 527) II D3 सर्वतस्ते महासुरम् (for °) —(L. 528) T1 3 G1 4 5 M3 तु (for ते) B D3 D3 3 हिरण्याक्ष महावीर्यं (for °) II D3 D3 3 दैत्यानामभयप्रद(D3 °यकर)म्, T1 3 G1 3 5 M3 4 ददृशुः सर्वदेवता (for °) —(L. 529) Ñ1 3 B1 3 D3 D3 युगान्ताग्निसम भीम (for °) T1 3 G1 3 5 M3 3 [अ]परम् (for [अ]ग्रत) —(L. 530) T1 3 G1 3-5 M3 4 सुरा विव्यथिरे सर्वे (for °) —(L. 531) M3 शृङ्गिणम् (for जङ्गमम्) —(L. 532) B1 3 D3 तत (for देवा) K3 संभ्रम, T3 G1 3-5 M3 4 सदीप्त (for संविग्न) —(L. 533) B1 3 D3 ते रण, D3 मयुग (for संग्राम) —(L. 534) D3 हिरण्याक्षकरोज्ज्वला (for °) —(L. 535) T1 G3 M3 4 प्रवृद्ध, T3 प्रवद्ध (for प्रवृद्ध) —(L. 536) K3 द्योतयन्त°, K3 D3 T3 G1. 3 4 घात° (for पात°) —(L. 537) K3 D3 3 4 बाहु (for बाहून्) K3 द्वंद्वयुद्धे (for °मन्ये) —(L. 538) D3 सायकैर् (for बाणैश्च) Ñ1 T3 G1 3 4 M3 4 बाणैश्च व्यथितोरस (for °) —(L. 539) Ñ3; T3 G1 3 4 M3 4 तत्र (for पृथक्) K3 V1 3 B1 D33 तथान्येऽपि निबभ्रिरे K3 Ñ1 3 B3 Dn D1 3 °न्येऽपि विबभ्रिरे T1 3 G1 3 5 M3 4 उर्व्यां सहायता परे (for °) —(L. 540) Ñ1 प्रमृदिता; Dn1 D3 G1 4 संमृदिता, D31 समथिता, D3 संमर्दिता (for संमृदिता) D3 केचित्तु मृदिता रथैः (for °) —(L. 541) K3 D3 सधावम् (for संबाधम्) T1 3 G3 4 M3 4 समाप्य (for संप्राप्ता) N3 V3 रथाद् (for रथा) T1 3 G1 3-5 M3 4 केचित्संमर्दिता गजैः (for °) —(L. 542) Ñ1 3 D33 V1 -महामेघ (for -बल तत्तु) B1 3 D3 दानवौघमहामेघ (D3 °वेग) (for °) Ñ1 3 V1 D33 देवाशनि(Ñ1 °सुर)विराजितम्, B1 3 D3 °युधतडिद्द्युति (B3 °निभ्) (for °) —(L. 543) D3 -वर्षैश्च (for -वर्षेण) V1 बद्ध- (for युद्ध-) —(L. 544) T1 3 G1 3-5 M3 4 युद्ध° ताभीतिनन्दन (for °) —(L. 546) K3 निश्चतुर्, T1 3 G1 3-5 M3 4 निष्पेतुर (for निश्चेरुर्) — Bom. ed om line 547 —(L. 547) Ñ1 अग्निधूम सपवनो, Ñ3 B1 3 D3 3 T3 G1 3 5 M3 3 साग्निधूमश्च पवनो (for °) D3 व्यधमत् (for व्यदहत्) Ñ3 V3 B1 3 D3 T1 3 G1 3-5 M3 4 Poona ed G(ed) ववौ (Ñ1 बभौ, Poona ed G(ed) ययौ) तस्य समीपत (for °) —(L. 548) K1 3 Ñ1 3 V1 3 B D3 D3 3 5 T1 3 G1 3 5 M3 4 सोऽस्त्र; D3 अस्त्र (for शस्त्र) D3 परिघैर्मुद्गरैरपि (for °) —(L. 549) K3 G3 दिवम्, Ñ3 B1 3 D3 3 T3 G1 4 सर्वम् (for दिव्यम्)

बहुभिः शस्त्रनिस्त्रिंशैश्छिन्नभिन्नशिरोरसः ।
न शेकुश्चलितुं देवा हिरण्याक्षार्दिता युधि ॥
तेन वित्रासिता देवा हिरण्याक्षेण संयुगे ।
न शेकुर्यत्नवन्तोऽपि यत्नं कर्तुं विचेतसः ॥
तेन शक्रः सहस्राक्षः स्तम्भितोऽक्षेण धीमता ।
ऐरावतगतः संख्ये नाशकच्चलितुं भयात् ॥
सर्वांश्च देवानखिलान्स पराजित्य दानवः ।
स्तम्भयित्वा च देवेशमात्मस्थं मन्यते जगत् ॥
सतोयमेघप्रतिमोग्रनिस्वन
प्रभिन्नमातङ्गविलासविक्रमम् ।
धनुर्विधुन्वन्तमुदारवर्चसं
तदासुरेन्द्रं ददृशुः सुराः स्थितम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
निष्प्रयत्ने सुरपतौ धर्षितेषु सुरेषु च ।
हिरण्याक्षवधे बुद्धिं चक्रे चक्रगदाधरः ॥
वाराहः पर्वतो नाम यः पूर्वं समुदाहृतः ।
स एष भूत्वा भगवानाजगामासुरान्तकृत् ॥
ततश्चन्द्रप्रतीकाशं सोऽगृह्णाच्छङ्खमुत्तमम् ।
सहस्रारं च तच्चक्रं चक्रपर्वतसंस्थितम् ॥
महादेवो महाबुद्धिर्महायोगी महेश्वरः ।
जप्यते योऽमरैः सर्वैर्गुह्यैर्नामभिरव्ययः ॥
स च सर्वात्मनि श्रेष्ठः सद्भिर्यः सेव्यते सदा ।
इज्यते च पुराणैश्च त्रिलोके लोकभावनः ॥
यो वैकुण्ठः सुरेन्द्राणामनन्तो भोगिनामपि ।
विष्णुर्यो योगविदुषां यो यज्ञो यज्ञकर्मणि ॥
मखे यस्य प्रसादेन भुवनस्था विशोकसः ।

T1 G1 3–5 कामगै पर्वतैरिव, M3 4 पर्वतै कामगैरिव (for ᵇ) —(L 550) B1 3 D6 शित (for शस्त्र) T1 3 G1 3–5 M3 4 निस्त्रिंशैर्बहुनाहतैः (for ᵃ) G(ed) शिरोरहा (for ˚रस) D6 भिन्नछिन्नशिरोधरा (for ᵇ) —(L 551) M3 हिरण्याक्षेण संयुगे (for ᵇ) —Ñ2 om (hapl) lines 552 553 M3 om (hapl) line 552 —(L 552) सर्वे (for तेन) B1 3 D6 विद्रावित्ता (for वित्रासिता) M3 धीमता (for संयुगे) —(L 553) T3 G1 4 5 M3 युद्ध (for यत्न) Ñ1 सचेतस, T1 G1 3 5 स˚ (for वि˚) —(L 554) T1 G3 M3 तेन (for ऽक्षेण) K3 संयुगे D1 तेजसा (for धीमता) —(L 555) K1 न शेकुस्, D3 न चाशकत् (for नाशकच्) V1 रणे (for (for भयात) —(L 556) B1 3 D6 सर्वान्देवगणांश्चैव, B2 सर्वांश्च निखिलान्देवान् (for ᵃ) D3 पराजित्य महाबलः (for ᵇ) —(L 557) T1 G3 M3 4 देवेन्द्रम् (for ˚शम्) Ñ1 महीम् (for जगत्) T1 3 G1 3 5 M3 4 आत्मनो मन्यते महीम् (T3 G1 4 ˚तावनिम्) (for ᵇ) —(L 558) D3 सतोऽम्ब (for सतोय) M3 प्रतिमान (for ˚मोग्र) T1 G3 4 M3 4 वर्चस (for निस्वन) —(L 559) D3 -विशाल (for विलास) K Ñ1 Dn D1 3 T3 G3 M1 विग्रहम् (for विक्रमम्) —(L 561) K Ñ2 V1 B (except D6) M3 सुरास्थिता, Ñ1 समास्थितम्, T1 सुसंस्थितम्, T3 G3 सुरार्चितम् (for सुराः स्थितम्)

Colophon — *Mention of the Epic* K1 V1 Ds1 D1 3 5 — *Mention of Khila* K2 V2 3 B D3 D1 3 5 — *Sub-parvan* V1 पारिजातम् — *Adhy name* K1 3 4 Ñ1 V1 3 Dn D1 3 4 5 वाराहम् B1 D3 D6 वाराहे स्वस्तम्भनम् D3 T1 M3 4 वाराहप्रादुर्भाव T3 G1 वराहप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धम् — *Adhy no* K3 11, V3 224, Ds1 223, D1 211, D3 239, D4 219, T1 G3 278, G1 279, G4 581, G5 M3 47

(L 562) B D5 निर्जितेषु (for धर्षि˚) —(L 563) D5 यत्न (for बुद्धिं) Dn शङ्ख- (for चक्र) K4 गदासिभृत् (for ˚धर) —(L 564) K3 ख्यात, V1 3 B D5 D6 नाम्ना (for नाम) —(L 565) D3 गतवान् (for आजगाम) —(L 566) K3 Ñ2 3 V1 B Ds1 D1–4 T1 3 G1 3 5 M3 4 अगृह्णाच्च, V3 अकरोच्च (for सोऽगृह्णाच्) —(L 567) V1 3 वज्र (for चक्र) K1 Ñ3 V1 3 B Dn D3 D1–3 4 5 G1 5 संनिभम् (for संस्थितम्) —Ñ1 M3 4 om lines 568 571 —(L 568) D3 महायोगी (for ˚बुद्धिर्) D3 [ई]श्वर प्रभुः (for महेश्वर) —(L 569) K4 Ñ2 V1 3 B Dn D3 D1 3 5 G1 3 5 पठ्यते (for जप्यते) — K3 om lines 570 571 —(L 570) K4 Ñ2 B3 V3 Dn D3 D1 3 5 सहस्रचारमनि श्रेष्ठ, D3 T1 3 G3 5 सदा सर्वात्मना (D6 ˚क) श्रेष्ठ (for ᵃ) —(L 571) T1 3 G1 3 4 स्तुत्या स्तुत्या (G1 ˚नि) (for इज्यते च) B D5 6 T1 3 G1 3–5 पुराणज्ञैर् (for ˚णैश्च) K2 4 द्विलोके, K3 द्विलोके V1 3 B1 3 D6 G5 यो लोके, D3 धुलोके, D3 लोकेषु, D4 द्युलोके (for त्रिलोके) G3 पूजित (for भावन) —(L 573) Ñ1 3 B D3 D6 T1 3 G1 3 5 कर्मणाम् V1 धर्मिणाम्, M3 कर्मिणाम् (for -कर्मणि) K1 3 V3 Ds1 D4 योग (D4 यो

आज्यं महर्षिभिर्दत्तमश्नुवन्ति त्रिधा हुतम् ॥
यो नैधनोऽग्निर्दैत्यानां यः सुराणां परा गतिः ।
यः पवित्रं पवित्राणां स्वयंभोरपि यो विभुः ॥
यस्य चक्रप्रविष्टानि दानवानां युगे युगे ।
कुलान्याकुलतां यान्ति यानि दृप्तानि वीर्यतः ॥
ततो दैत्यद्रवकरं पौराणं शङ्खमुत्तमम् ।
दध्मौ प्राणेन बलवान्विक्षिपन्दैत्यजीवितम् ॥
श्रुत्वा शङ्खस्वनं घोरमसुराणां भयावहम् ।
क्षुभिता दानवाः सर्वे दिशो दश विलोकयन् ॥
ततः संरक्तनयनो हिरण्याक्षो महासुरः ।
कोऽयमित्यब्रवीत्क्रोधान्नारायणमुदैक्षत ॥
वराहरूपिणं देवं संस्थितं पुरुषं यथा ।
शङ्खचक्रोद्यतकरं देवानामार्तिनाशनम् ॥
रराज शङ्खचक्राभ्यां ताभ्याममुरसूदनः ।
सूर्याचन्द्रमसोर्मध्ये यथा नीलः पयोधरः ॥
ततोऽसुरगणाः सर्वे हिरण्याक्षपुरोगमाः ।
उद्यतायुधनिस्त्रिंशा दृष्ट्वा देवमुपाद्रवन् ॥
पीड्यमानोऽतिबलिभिर्दैत्यैः सर्वायुधोद्यतैः ।
न चचाल हरिर्युद्धेऽकम्पमान इवाचलः ॥
ततः प्रज्वलितां शक्तिं वराहोरसि दानवः ।
हिरण्याक्षो महातेजा पातयामास वीर्यवान् ।
तस्याः शक्त्याः प्रहारेण ब्रह्मा विस्मयमागतः ॥
तस्यां प्रतिहतायां तु ब्रह्मा साध्विति चाब्रवीत् ।
यः प्रभुः सर्वभूतानां वराहस्तेन ताडितः ॥

च)न्नो योगकर्मणं (for °) —(L. 574) K3 T3 मुखे, D2 मखेद, D1 मुखं (for मखे) Dn3 त्रिदिवस्था (for भुवनस्था) —(L. 575) G1 4 M3 4 समश्नन्ति (for अश्नुवन्ति) —(L. 576) K1 3 4 Dn D1-4 गतिर्नैव, K3 D5 गतिर्देव ; T1 दैत्यमोऽग्निर् (for नैधनोऽग्निर्) M3 4 भूतानां (for दैत्यानां) T3 G1 3-5 M4 सुराणां च (for च सुराणा) —(L. 577) T1 2 G1 3-5 M3 4 सभव (for यो विभु) D5 स्वयभुवोऽपि च प्रभु (for °) —(L. 578) V3 योग (for चक्र-) Ds3 प्रविष्टानि (for प्रवि°) —(L. 579) K1, 2 D1 3 [अ]कुलता (for [आ]कु°) K3-4 Dn1 D1 2 4 G1 M3 दृष्टानि ; G3 सृष्टानि, G5 भ्रष्टानि, M4 दृष्टानि (for दृप्तानि) Ñ1 धीमत (for वीर्यत) D6 यानि दृष्टातिवीर्यवान्, T1 यो विभ्रष्टानि वीर्यत (for °) —(L. 580) D2 ततो दैत्यान्तक कर (for °) —(L. 581) Ñ2 V1 3 B2 Dn3 D6 चक्रेण (for प्राणेन) K1 2 D1-4 धमन्वक्त्रेण बलवान्, K3 व्याधम चाति°, K4 Ñ1 धमन्वक्रेण ब°, Dn धमश्चक्रे स ब° ; Dn1 दध्मौ वक्त्रेण ब°, T1 2 G1 3 5 M3 4 दध्मौ वक्त्रेण भग(G5 बल)वान् (for °) K2 V3 B1 3 D3 5 6 आक्षिपन्, K3 प्रक्षिपन्, M4 चिक्षिपद् (for विक्षिपन्) — M3 4 om lines 582-583 —(L. 582) Dn1 महाभयम् (for भयावहम्) —(L. 583) Ñ3 Dn D5 व्यलोकयन् (for वि°) K3 अपश्यश्च दिशो दश (for °) —(L. 584) D6 T3 G1 4 महाबल (for °सुर) —(L. 585) D6 कोऽयं त्विति ब्रुवन्रोषाद्, T1 2 G1 3-5 M3 4 ब्रुवन्कोऽयमिति क्रोधात् (for °) —(L. 586) B1 3 D6 स्थित (D6 विष्णुं) पुरुषविग्रहम्, D5 T1 2 G1 3-5 M3 संस्थित पुरुषोत्तमम् (for °) —(L. 588) D2 द्वाभ्याम् (for ता°) K1-3 D2 5 महात्मासुरसूदन, T1 2 G1 3-5 M3 4 ताभ्यामरिनिषूदन (for °) —(L. 589) B1 T1 2 G1 3-4 M3 4 पौर्णमास्यामिवा(B1 °स्यां यथा)म्बुद (for °) —(L. 590), Dn3 देवगणा (for ऽसुरगणाः) —(L. 591) K2-4 Ñ1 2 V1 3 Dn D1 4 6 T1, 2 G1, 4 5 M3 4 दृष्टा, D5 हृष्टा, G3 दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) K3 उपागमन् (for °द्रवन्) —(L. 592) T1 2 G1 3 4 M3 निह(G3 4 M3 सह)न्यमानो बलिभिर्, G5 हन्यमान स ब°, M4 सहमानो दव° (for °) B2 T2 G1 3-5 M3-4 दैत्यै सर्वैर्यथायुधै (for °) — After line 593, T1 2 G1 3 4 M3 4 ins :

29** तत क्रुद्धो हिरण्याक्ष प्रोवाच हरिमुद्धत ।
तिष्ठ तिष्ठ न मेऽद्य त्व मोक्ष्यसे सहजीवित ॥

—(L. 596) T1 2 G1 3 5 M3 4 प्रभावेन (for प्रहारेण). T3 G1 3-5 M3 4 आगमत् (for °त) — After line 596, B D1 Bom Poona Cal eds G(ed) ins

30** समीपमागता दृष्ट्वा महाशक्तिं महाबल ।
हुंकारेणैव निर्भर्त्स्यं पातयामास भूतले ॥
[D4 om line 1]

—Ñ1 T1 2 G1, 3 5 M3 4 om line 597 —(L. 597) V3 साधु (for ब्रह्मा) K1 3 वीर्यवान् (for चाब्रवीत्) —(L. 598) Ñ1 B D6 देवाना, Ñ2 D3 दैत्यानां, T2 G1 3 लोकानां (for भूतानां) T1 लोभित, G1 5 M3 4 लोडित, G3 लाडित (for ताडित) — After line 598, T1 2 G1 3-5 M3 4 G(ed) ins

31** तस्यां प्रतिहतायां तु हिरण्याक्ष प्रतापवान् ।
आसाद्य दानवेन्द्रस्तु नखेनादत्त केशवम् ।
बाहुभ्यां परिजग्राह सिंहनादं समानदत् ॥
ततश्च भगवान्विष्णुर्दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः ।
बाहुयुद्धं समारेभे दैत्यं प्रति महाबलम् ॥

ततो भगवता चक्रमाविध्यादित्यसंनिभम् ।
पातितं दानवेन्द्रस्य शिरस्युत्तमतेजसः ॥ [600]

महावराहं दैत्येन्द्रो मुष्टिना न जघान ह ॥
तयोर्युद्धं महच्चासीद्देवदैत्येन्द्रयोस्तदा ।
तयो शब्दो महानासीद्द्यौश्च सक्षोभजत्तदा ॥
क्षुब्धा देवास्तदा सर्वे भीतास्तत्रावतस्थिरे ।
स्वस्त्युक्त्वा मुनिगणा देवदैत्यसमागमे ॥
तस्मिन्युद्धे महाघोरे सनकाद्यास्ततो हरिम् ॥
तुष्टुवु पुण्डरीकाक्षं वाराहं वपुरास्थितम् ॥
जय प्रपन्नार्तिहर प्रभो हरे
जयस्व गोविन्द सनातनात्मन् ।
जयादिदेवेश जगन्नरेश
जयस्व देव त्रिपुरारिसंस्तुत ॥
नमो नमो देव महामते हरे
महावराहाय नमोऽस्तु भूय ।
नम समस्तेश वराहरूपिणे
जनार्दनाय प्रभविष्णवे नम ॥
नमो वरेण्याय वराय देव
त्रिविक्रमायादिवराहरूपिणे ।
नमो नमो भूपविलासविक्रम
प्रभो हरे देव सनातनाय ॥
अचिन्त्यरूपाय हिरण्यरेतसे
विनाशकर्त्रे क्षितिपालनाय ।
नता स्म देव वरदं वरेण्यं
नता स्म विष्णो नियता जनार्दन ॥
नता स्म शङ्खारिगदासिधारिणे
नता स्म शार्ङ्गायुध देवदेव ॥
कृष्ण कृष्ण हृषीकेश देवदेव सनातन ।
नारायण पुराणात्मन्योगिध्येय जगत्पते ॥
जहीम दानवं विष्णो चक्रेण मधुसूदन ।
निर्विघ्ना सन्तु लोकाश्च दानवस्य वधाद्धरे ॥
एते देवा नमस्यन्ति भीतास्त्वा शरण गता ।
जहि क्षिप्रं दुरात्मानं विप्राणां भयवर्धनम् ॥
इत्युक्त्वा ते मुनिवरा वाचमावश्य संस्थिता ।
देवाश्च मुनयश्चैव संस्थिता भयविक्लवा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
एवं स्तुतो जगन्नाथो ववृधे विष्णुरव्यय ।
दानवस्य करं गृह्य वलाइण्डमिवाम्बसम् ॥
महावराहो भगवान्ननाद बहुशस्तदा ।
परिबभ्राम सहसा भ्रामयन्तं महासुरम् ।
तयोश्चटचटाशब्द प्रादुरासीत्समन्तत ॥
महावराह सहसा तदा हरि
समानदम्भीममतीव हृष्ट ।
विघूर्णयल्लोकमिम ससागरं
सुरारिभीति विदधन्सनातन ॥

ततो हिरण्याक्षमहासुर क्रुधा
ननाद भूयोऽपि ततो बलात्स तम् ।
विघूर्णयामास दिश समग्रा
सक्षागणा सागरपत्तनास्तदा ॥
तयोस्तदा शब्द उदारनिस्वन
स पूरयामास तथैव रोदसी ।
सुसंमितं मोऽथ महारणे तदा
गुहाश्च सर्वा प्रविवेश पर्वतान् ॥
ते पर्वताश्चापि तथा त्रिनेत्रु
शब्देन तेन प्रसभ समाकुला ।
महावराह स्फुटतीक्ष्णदंष्ट्रया
न्दंष्ट्रया दैत्य समरे महामतिम् ॥
मुष्टिप्रहारेण च दैत्यसत्तम
जघान विष्णु सुरलोकसत्कृत ।
स दैत्यराजोऽथ महागदाढ
जघान वीर प्रसभ बलाढ्ली ॥
स्तनान्तरे मुष्टिभिरात्तसायक
स्तताम मुष्टिं पुनरेव वक्षसि ॥
महावराहस्य च पादसभ्रम
सोढु न शक्ता किल भूतधारिणी ।
ननाद तु व्याहृता ससागरा
साद्रिद्रुमा पर्वतरन्ध्ररान्तरा ॥
तथैव दैत्यस्य च पादपातनं
सोढु मर्याणा युधि निष्ठुमप्रहात् ।
तयो शरीरे सहसा प्रसुस्रुवु
रक्तानि मांसानि बहूनि चासकृत् ।
अस्थीनि मज्जाश्च बभूवुरन्यत
क्षिते स्थल शोणितकर्दमं कृतम् ॥
एवं बहूनि युद्धानि कृत्वा तौ देवदानवौ ।
पीडा नारायणस्तत्र देवदैत्यसमागमे ।
निश्चेष्ट च जगत्सर्वं प्रादुरासीत्समन्तत ॥
एव संक्रीड्य बहुधा दैत्य हन्तु मनो दधे ॥
ततश्चक्रं समादृत्य सहस्रारं महाद्युति ॥
चिक्षेपोरसि दैत्यस्य चिच्छेदन्वहुशो हरि ॥

[Ms s om line 1 — (L. 2) Ms s हलोऽपि (for वाराह) — (L. 4) Gs पति (for पतु) — (L. 5) Gs महाबल (for °रम्) — (L. 6) Gs दैत्येन्द्र (for °न्द्रो) — (L. 8) Ts Gs Ms s वाक्षोऽक्षोभ(Ms °क्षो संघोष)जत्तथा (for °) — (L. 23) Ts भूपते (for भूप); G(ed) नमो नमो भूमिविलासदर्शने — (L. 25) Ts नेजसे (for रेतसे). — (L. 27) नात (for वरद) — (L. 28) Ds नियत (for नियता) — Gs om lines 30–33 — (L. 31) Gs Ms हरे (for the first कृष्ण) — (L. 34) Ts Gs s निर्भया

ततः स्थितस्यैव शिरस्तस्य भूमौ पपात ह ।
दैत्येन्द्रस्याशनिहतं गेरुशृङ्गमिवोत्तमम् ॥
हिरण्याक्षे हते दैत्ये ये शेषास्तत्र दानवाः ।
सर्वे तस्य भयत्रस्ता जग्मुरार्ता दिशो दश ॥
स सर्वलोकाप्रतिचक्रचक्रो
महाहवेष्वप्रतिमोग्रचक्रः ।
बभौ वराहो युधि चक्रपाणिः
कालो युगान्तेष्विव दण्डपाणिः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
विद्राव्य तु रणे सर्वानसुरान्पुरुषोत्तमः ।
मुमोच तत्र बद्धांस्तान्पुरंदरसुरान्सुरान् ॥
ततः प्रकृतिमापन्नाः सर्वे देवगणास्तदा ।
पुरंदरं पुरस्कृत्य नारायणमुपस्थिताः ॥

(for निर्विष्टा) T1 M3 सर्वं (for सद्गु) —(L 35) G5 याचाम् — After line 38, T1 3 G1 3-5 M3 4 ins an addl colophon [*Adhy name* T2 G1 3 M3 4 वराहप्रादुर्भाव — *Adhy no* T1 279, T2 100, G1 280, G2 200, G5 281 M3 4 8] —(L 39) T2 स्तुत्वा (for स्तुतो) —(L 40) M3 4 कृते (for परे) —(L 41) T2 G1 3 4 भूलाला (for भगवान्) M3 4 सुन्न (for तरा) —(L. 47) M3 4 पुरातन (for सना°) —(L 48) M3 तदा (for क्रुधा) —(L. 50) T1 G2 M3 समस्ता (for °स्ता) —(L. 54) M3 समिश्रित (for सुसामत) —(L. [illegible]) G1 सर्वतश्च (for पर्वतात्) —(L 57) T2 बलाद्दर्पी, G5 महारणे (for समाकुला) —(L. 62) T1 G2 M3 वराहरूप (*for* महावराह) —(L. [illegible]) T1 G1 3 4 M3 ततान (G1 4 °न) श्रुटि (for ततान श्रृंटि) —(L. 72) M3 शरीरात् (for °रे) G3 प्रभुत्व (for प्रभु सुदू) —(L. 79) G1 4 विक्रीडन (for सं°) —(L 80) M3 महामतिम् (for °द्युति)]

—(L. 599) G3 ततश्चक भगवता (for °) D5 उद्यम्य (for आविध्य). Ñ1 V2 D32 ससंभ्रमम्; D2 -संभ्रमम्, (for सनिभम्) —(L 600) K Ñ2 3 V1 3 B D -कर्मणा (for तैजस) —(L 601) M4 तत शिरसि तस्यैव (for °) T1 2 G1 3-5 M3 4 शिरो भूमौ तदापतत् (for °) —(L 602) K Ñ2 V1 3 B3 D (except D6) हिरण्मय वज्रहतं, T1 2 G1 3 5 M3 4 हिरण्मय स्वमाचित (for °) T2 G2 [व]परम् (for [ङ]म्गम्) T1 G1 4 5 M3 4 मेरो श्रृङ्गमिवापरम् (for °) —(L. 603) D1 शेषास्ते, T2 G1 4 ये निहतास् (for ये शेषास्) D2 दैत्य- (for तत्र) —(L. 604) T1 G2 4 भये (for भय) K3 ते सर्वे भयसंत्रस्ता, D5 सर्वेऽस्य भयवित्रस्ता, T2 G1 सर्वे ते भयवित्रस्ता (for °) K2 4 Ñ1 3 V1 2 B1 3 (marg) 2 Dn D5 D1 2 3 6 आशु (for आर्ता) —(L 605) V2 -चक्रापति; Dn -लोके प्रति; D5 -चक्रप्रति (for लोकप्रति) —(L. 606) V1 3 D5 महाहवेषु (D5 °वे य) प्रतिमोग्र(V2 °चक्र)चक्रः (for °) —(L 607) M3 (*sup lin* as above) युवि (for युधि) —(L. 608) K3 वज्रपाणि; G1 दण्डपाणिना (for °पाणि)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 D32 D1 2 5 — *Mention of Khila* Ñ2 V1 2 B1 3 Dn2 D31 D1-4 — *Adhy name* K Ñ2 V3 Dn D1 2 4 वाराहम्; V2 B D6 D3 5 वाराहे हिरण्याक्षवध, D4 श्रीवाराहचरित्रम्, T1 G2 हिरण्याक्षवधः, T2 G1 M3 4 वराहप्रादुर्भावे हिरण्याक्षवध — *Adhy no* K2 (marg) 92; V3 225, Dn2 D3 234, D1 292, D4 220, T1 G2 280, G1 281, G4 283, G5 282, M3 4 9

T2 om the ref —(L 609) Ñ2 V2 3 [ता]नु (for तु) D5 असुरांस्तान्सुरोत्तम (for °) —(L. 610) K1 3 विद्वास् (for बद्धास्) T1 G3-5 M3 4 मोक्ष(G4 M3 °च)यामास शस्त्रार्तान्; T2 G1 मोचयामास बद्धांस्तान् (for °) G5 -सुरोत्तमान् (for सुरान्सुरान्) —(L. 612) D5 उपाश्रिता, G4 उपगता (for °स्थिता) — After line 612 B2 D6 ins

32** कृताञ्जलिपुटा प्रोचुर्जगतीपतिमीश्वरम् ।
वैशंपायन उवाच ।

While, D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 ins after the ref

33** नताः स्म देवदेवश त्वा वयं शरणं गताः ॥
नताः स्म विष्णुं सकलं निष्कलं भूतभावनम् ।
नताः स्म विष्णुं देवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥
नताः स्म भूतभव्येशमीड्यमादिगुरुं हरिम् ।
नताः स्म वरुणं देवमर्चितं भुवनेश्वरम् ॥
नताः स्म प्रेताधिपतिं कुबेरं देवसत्तमम् ॥
नमस्तुभ्यं जगन्नाथ सनातन जगत्पते ।
नमः सर्वात्मने तुभ्यं सर्वकर्त्रे नमो नमः ॥
नमः आद्याय बीजाय प्रधानाय जगत्पते ।
नमः स्रष्टे नमो हर्त्रे नमः कर्त्रे जगत्पते ।
नमो गोप्त्रे जगन्नाथ नमः स्थात्रे नमो नमः ॥
यं प्राप्य न निवर्तन्ते योगिनो यतचेतसः ।
तस्मै तुभ्यं प्रधानाय सर्वाय जगतः पते ॥
सर्वेश भूतभव्येश सर्वलोकनमस्कृत ।
प्रसीद देवदेवेश भक्तानामभयंकर ॥

[(L. 2) M3 गोविन्द (for देवेश) —(L. 3) D6 T1 T2 G1 4 नताः स्म विष्णो गोविन्द (D6 देवेश) (for °) —(L.

देवा ऊचुः ।

त्वत्प्रसादेन भगवंस्तव बाहुबलेन च ।
जीवामोऽद्य महाबाहो निष्क्रान्ताश्चान्तकाननात् ॥
त्वच्छासनाद्धि भगवन्किं कुर्वन्त्वदितेः सुताः ।
इच्छामः पादशुश्रूषां तव कर्तुं सनातन ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां पुण्डरीकनिभेक्षणः ।
उवाच वचनं देवान्मुदा युक्तो हतद्विषः ॥
योऽयं स भवतां लोको मयैव विहितः पुरा ।
पाल्यतां स तु यत्नेन प्राधान्येन कचित्कचित् ॥
ऐश्वर्यं प्रतिपन्नाः स्थ क्रतुभागपुरस्कृतम् ।
मयैव पूर्वं निर्दिष्टो नियोगः परिपाल्यताम् ॥
शक्रं प्रोवाच भगवान्वचनं दुंदुभिस्वनः ।
इदं यथावत्कर्तव्यं सत्सु चासत्सु च त्वया ॥
गच्छन्तु तपसा स्वर्गं मुनयः संशितव्रताः ।
यज्ञैरिष्ट्वा यायजूकाः फलं ते प्राप्नुवन्तु च ॥
भावः स्वधर्मशीलानामभावः पापकर्मणाम् ।
सन्तः स्वर्गजितः सन्तु सर्वाश्रमनिवासिनः ॥
सत्यशूरा दानशूरा रणशूराश्च ये नराः ।
ते स्वर्गफलमश्नन्तु सदा ये चानसूयकाः ॥
अश्रद्दधानाः पुरुषाः कामिनोऽर्थपराः शठाः ।
अब्रह्मण्या नास्तिकाश्च नरकं यान्तु मानवाः ॥
एतावल्लिखितं वाक्यं मयोक्तं त्रिदशेश्वराः ।
ततो मयि स्थिते सर्वान्व्याधिप्यन्ते न चारयः ॥
इत्युक्त्वान्तर्हितो देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।

---

4) D6 सर्वलोकनमस्कृत (for °) — (L 5) M3 जलदं (for अर्चित) T3 G1 4 भुवनेषु जगन्नाथ (for °) — (L 6) D6 सक्षितम् (for -सत्तमम्) — (L 7) T1 G3 M3 सदा तव (for सनातन) — (L 8) D6 आत्मवीजाय माधव (for °). — (L 10) T3 G1 3 हवे (for हव्ये) — (L 11) D6 पोषे, T3 G1 4 भावे (for स्थाने) — (L 13) D6 मम (for तुभ्यं) G6 जगन्नाथ (for प्रभामाग्रह्य) — D6 T3 om line 15]

— (L 614) V3 निर्मुक्ताद्, B1 D6 विमुक्तास् (for निष्क्रान्तास्) — (L 615) Ñ1 3 V1 3 B1 D6 त्वच्छासनेनाद्य भगवन्, T3 G1 3-4 M3 4 त्वच्छासनपरा सर्वे (for °) T3 G3 3 M3 4 किं नु (T3 G1 4 5 तु) कुर्वन्तु (G3 M3 °न्ति) देवता (for °) — (L 616) M3 इच्छामहे च शुश्रूषां (for °) — Before line 617, Ñ3 V1 3 B D6 D3 5 6 T3 G1 4 5 M3 4 ins वैशंपायन उवाच. — (L 617) G3 M3 4 पुण्डरीकेक्षण प्रभु (for °) — (L 618) D3 देवो: G3 वाग्मी; M3 4 शास्तु (for देवान्) K3 G3 M3 4 युक्तान्, G3 युक्ता (for युक्तो) — Ñ1 D1 T3 G1 3-5 M3 4 om lines 619-620 K3 om line 619 — (L 619) D3 योऽस्मी (for स्य स) D3 लोके Ñ3 यो वो भगवतां लोको. Bom Poona eds G(ed) यो यत्र भवतो लोको (for °) — (L 620) Poona ed. यत्नैन (for यत्नेन) K3 Dn D1 नियोगस्य, Bom ed नियोगश्च (for प्राधान्येन) — (L 621) K3 क्रतुभागे T3 G1 4 5 M3 पुरस्कृता — (L 622) K3 यथैव पूर्वनिर्दिष्टा (for °) D3 नियोग पाल्यतां सुरा (for °) — (L 623) V1 स्वनम्; D1 3 स्वने (for स्वनः) — (L 624) D1 त्वया च (for यथावत्) T3 G3-5 वा प्रभो: T3 या त्वयात् (for च त्वया). K3 D3 सत्क सद्वचनात्त्वया (D1 °वं त्वश)

(for °) — After line 625, Ñ3 Dn D3 ins

34** तव लोके सुरश्रेष्ठ सर्वकामदुघ सदा ॥
यायजूकाश्च ये केचिद्ब्राह्मणा क्षत्रिया विश ।
तेषां कामदुघा लोका स्वर्गमादिमनोहरा ॥

[(L 3) Ñ D3 तेषां कामदुघाल्लोकान् (for °) Ñ3 सुरला- भादि (for स्वर्गमादि) D3 स्वर्गमात्मनोहरान् (for °)]

— (L 626) T1 G3 4 M3 4 च मामेव (for यायजूका). T1 2 G1 3 4 M3 4 सत्तम (for फलं ते) D3 T1 2 G1 प्राप्नु- वन्ति च, D3 °स्त्वत्र (for °न्तु च) — (L 627) K4 Ñ1 V3 B Dn D1 3 4 T3 M3 4 भाव सद्धर्मशीलानाम्, Ñ3 भावश्च धर्म°, D6 भावस्तथर्म°, D3 भाग सधर्म (for °) — (L 629) K1 3 4 Ñ3 V1 2 B1 D (except D6) रणे (for दान). K1 3 4 Ñ3 V1 3 B3 5 D (except D6) दान, Ñ1 B1 रणे (for रण) K3 सत्यधर्मपरा शूरा संग्रामे चापलायिन — (L 630) T1 G3 सदा स्वर्गम् (for स्वर्गफलम्) K1 3 Ñ1 3 V1 3 B D6 D3-6 T1 3 G1 3-5 M3 4 [अ]नसूयव (for °का) — (L 631) D1 -परायणा (for -परा: शठा:). D3 कृपणार्थपरायणा (for °) — (L 632) K3 मा स्वर्गं यान्तु मानवा D3 मा स्वर्गं यान्तु मानवा (for °) — After line 632, T1 3 G1 3-5 M3 4 ins

35** योगिनो मां तु ये देवं भजन्ते योगतत्परा ।
नमस्कारपरास्त्वत्र शक्र मत्प्रणिधानपा ॥
सदा मां ध्याति देवेश क्षेमस्ते भविष्यति ।
मत्परो भव देवेश मां मनाः कुरु यत्नत ।
इत्येव परं श्रेयो मान्य कार्यं त्रिपात्मा ॥

— (L 633) D6 D3 (marg as above) मयोक्तं त्रिदिवे, श्वरा (for °) — (L 634) D3 स्थिवान् (for स्थिते) D3

देवतानां च सर्वेषामभयद्विस्मयो महान् ॥
एतदत्यद्भुतं दृष्ट्वा वराहचरितं सुराः ।
नमस्कृत्वा वराहाय नाकपृष्ठमितो गताः ॥
ततः स्वान्याधिपत्यानि प्रतिपन्नानि दैवतैः ।
सर्वलोकाधिपत्ये च प्रतिष्ठां वासवो गतः ।
विमुक्ता दानवगणैः प्रकृतिं धरणी गता ॥
स्थैर्यहेतोर्धरण्यास्तु ज्ञात्वा चागस्कृतान्गिरीन् ।
स्वेषु स्थानेषु संस्थाप्य पर्वतानां पुरंदरः ।
चिच्छेद भगवान्पक्षान्वज्रेण शतपर्वणा ॥
सर्वेषामेव पक्षा वै छिन्नाः शक्रेण धीमता ।
एकः सपक्षो मैनाकः सुरैस्तत्समयः कृतः ॥
एष नारायणस्याद्यः प्रादुर्भावो महात्मनः ।
वाराह इति विप्रेन्द्रैः पुराणे परिकीर्तितः ॥
कृष्णद्वैपायनमतं नानाश्रुतिसमाहितम् ।
नाशुचेर्न कृतघ्नाय नृशंसाय न कीर्तयेत् ॥
आयुष्कामैर्यशस्कामैर्महीकामैश्च मानवैः ।
जयैषिभिश्च श्रोतव्यो देवानामेष वै जयः ॥
पुराणो वेदसंबद्धः शिवः स्वस्त्ययनो महान् ।
पावनः सर्वभूतानां सात्त्विको विजयकरः ॥
एष कौरव्य तत्त्वेन कथितस्तेऽनुपूर्वशः ।
वराहस्य नरश्रेष्ठ प्रादुर्भावो महात्मनः ॥
ये यजन्ति मखैः पुण्यैर्दैवतानि पितॄनपि ।
आत्मानमात्मना नित्यं विष्णुमेव यजन्ति ते ॥
लोकायनाय त्रिदशायनाय
प्रजायनायात्मभवायनाय ।
नारायणायात्ममहितायनाय
महावराहाय नमस्कुरुष्व ॥

Colophon.

Cal ed यो वाधिष्यन्ति नारय, G3 वाधिष्यन्ति न वाधय (for ⁵) — (L. 635) K1 3 D4 [अ]स्तर्दये (for °हिंतो) — (L. 636) T1 2 G1 3-5 M3 त्रिदशानां (for देवतानां) D3 देवानां चैव सर्वेषाम् (for ᵃ) — (L. 640) Ñ3 V1 2 D3 सर्वलोकाधिपत्यं च (for ᵃ) — (L. 642) Ñ2 T2 G1 4 5 M3 4 धैर्यहेतोर्, D3 तु स्थैर्ये तु (for स्थैर्यहेतोर्) K3 चोप स्थितान् K4 Ñ1 V1 2 D1 3 4 5 चावस्थितान् (for चागस्कृतान्) D3 तच्छापावस्थितान्गिरीन् (for ᵇ) — (L. 643) K4 D1 1 समाप्य (for संस्थाप्य) — D3 om lines 644–645 — (L. 644) T1 2 G1 3-5 M2 4 चिच्छेद पक्षान्वज्रेण (for ᵃ) T1 2 G1 3-5 M3 4 महेन्द्र (for वज्रेण) — (L. 645) G1 4 भिन्ना (for छिन्ना) V3 वज्रेण (for श°) — (L. 646) K3 शक्रात्स्य, B3 D1 4 तत्समये (for °य) B1 सुरैस्तत्समये पुनः, T1 2 G1 3-5 M2 4 सुरै समयतो धृत (for ᵇ) — (L. 647) Bom Poona eds G(ed.) [अ]पं (for [आ]द्य) D1 एष नारायण साक्षात् (for ᵃ) — (L. 648) K3 Ñ1 D3 D5 6 पुराणैः (for °णे) B1 -गीयते (for -कीर्तित) K1 2 D3 पुराणैः प्रकीर्तित (for ᵇ) — (L. 650) Ñ1 T1 G3 5 M3 4 नाशुचेर्नापि पापाय; B1 2 D3 नाशुचये न पापाय, D3 (marg) नास्तिकाय कृतघ्नाय, T3 G3 4 नास्तिकाय न पापाय (for ᵃ) — After line 650, Ñ3 Bom Poona eds G(ed) ins

36** न क्षुद्राय न नीचाय न गुरुद्वेषकारिणे ।
नाशिष्याय तथा राजन् कृतघ्नाय चैव हि ॥
[(L. 2) Ñ3 पापिष्ठाय न चैव हि (for ᵇ)]

— (L. 651) K3 नराधिपैः (for च मानवैः) — (L. 652) T1 2 G1 3-5 M2 4 देवानां विजयो महान् (for ᵇ) — (L. 653) D3 पुराणवद्ध शिवद सर्वविस्मयनो महान् — (L. 654) K4 Ñ2 V1 2 Dn D3 D1 2 T3 G1 4 -सत्त्वानां, Ñ1 यज्ञानां; M3 4 -पापानां (for भूतानां) B D3 T1 सात्त्विको विजयप्रद (for ᵇ) — (L. 656) V1 T1 2 G1 4 नृप- (for नर-) — (L. 657) D3 मखैः पूर्णैर्, T1 2 G1 3 5 M2 4 सदा यज्ञैर् (for मखैः पुण्यैर्) T1 G1 4 5 M3 5 देवानथ (for दैवतानि) — (L. 658) T1 G3 5 स्वात्मना; M3 4 ध्या° (for आ°) — (L. 659) D1 त्रिदशाननाय (for °यनाय) — (L. 661) D3 नारायणायामितविक्रमाय; T1 G3 5 सर्वार्थसिद्धाप्यसुरेन्द्र, T2 G2 4 गोभूमिदेवार्तिहराय नित्यं — (L. 662) D3 करोमि (for कुरुष्व)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 V1 Dn3 D3 D1 5 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ1 V1 2 B Dn D3 D1-3 5 — *Sub-parvan* V1 D3 D5 पारिजातम्, D3 पारिजातहरणम् — *Adhy name* K Ñ1 2 V1 2 B D T1 G1 3 5 M3 4 वाराहप्रादुर्भावः; T2 G1 हिरण्याक्षवधे देवेन्द्रादिस्तोत्रम् — *Adhy no* K2 13; V2 226, Dn D3 225, D1 215; D3 241; D5 221, T1 G3 281, G1 282, G4 284, G2 283; M3 4 10

42A

K Ñ1, 2 V1, 3 B D T1, 2 G1, 3-6 M2-4 cont.

वैशंपायन उवाच ।

वाराह एष कथितो नारसिंहमतः शृणु ।
यत्र भूत्वा मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्हतः ॥
पुरा कृतयुगे राजन्हिरण्यकशिपुः प्रभुः ।
दैत्यानामादिपुरुषश्चकार सुमहत्तपः ॥
दशवर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च ।
जलवासी समभवत्स्थानमौनधृतव्रतः ॥
ततः शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चैव ह ।
ब्रह्मा प्रीतोऽभवत्तस्य तपसा नियमेन च ॥
ततः स्वयंभूर्भगवान्स्वयमागत्य तत्र ह ।
विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ॥
आदित्यैर्वसुभिः साध्यैर्मरुद्भिर्दैवतैः सह ।
रुद्रैर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसकिंनरैः ॥
दिग्भिश्चापि विदिग्भिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ।
नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाग्रहैः ॥
देवैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्धं सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा ।
राजर्षिभिः पुण्यकृद्भिर्गन्धर्वैरप्सरोगणैः ॥
चराचरगुरुः श्रीमान्वृतो देवगणैः सह ।
ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ॥
प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसानेन सुव्रत ।
वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥

हिरण्यकशिपुरुवाच ।

न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
न मानुषाः पिशाचाश्च निहन्युर्मां कथंचन ॥
ऋषयो नैव मां क्रुद्धाः सर्वलोकपितामह ।
शपेयुस्तपसा युक्ता वर एष वृतो मया ॥
न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन वा ।
न शुष्केण न चार्द्रेण न चान्येनापि मे वधः ॥
न स्वर्गेऽप्यथ पाताले नाकाशे नावनिस्थले ।
न चाभ्यन्तररात्र्यह्नोर्न चाप्यन्येन मे वधः ॥

42A

Before the ref., D6 T1 G3-6 M2-4 ins.:

1** जनमेजय उवाच ।
वाराह एष कथितो नारसिंहमत परम् ।
कश्यपस्य महात्मन हिरण्यकशिपोर्वधम् ॥

—(L. 1) V1 D6 T1 G3 M2-4 (last four *inf. lin.* as above) परम् (for शृणु). —(L. 3) Ñ1 तात (for राजन्). B1 हिरण्यकशिपु प्रभुम् (for [b]). —(L. 4) T1, 2 G1, 3-6 M2-4 चकार तप उत्तमम् (for [b]). —(L. 5) T1, 2 G1, 3-6 M2-4 दशवर्षसहस्राणि च (for [a]). —(L. 6) K1 Dn1 D1 स्थाण, K3 स्थाणुर, V1, 3 T2 G1, 4, 5 काल (for स्थान). K1-3 Dn D1, 2 -व्रतस्थितः; K4 Ñ2 V2, 3 B2 D5 D7, 8 -व्रते स्थित; B1, 3 D2 -दृढव्रत (for -धृत°). —(L. 8) D5 विनयेन; D6 निश्चयेन (for नियमेन). —(L. 10) G3 सुवर्णेन (for [अ]र्क°). Dn1 सिंह (for हंस-). K2 मारुत (for भास्वता). —Ñ1 om. line 11. —(L. 12) V1 विष्णु; D6 T2 G1, 4 विश्वे (for विश्व). V1 पन्नगै (for किंनरै). —(L. 13) T1, 2 G1, 3-6 M2-4 दिग्भिर्विदिग्भिश्च तदा सरिद्भिश्च स (T2 G1 °द्भि° सह) सागरैः. —V3 om. (hapl.) 14-15. —(L. 14) K3 कपिभिश्च (for खेचरैश्च). —(L. 15) K3 सिद्धैः साध्यैश्च दैवतैः (for [b]). —(L. 17) K3 चचार च (for चराचर-). D6 चचार गुरुभिः श्रीमान् (for [a]). D6 T1 G1, 3-6 M2-4 वृतः सर्वैः सुरैस्तथा. D6 T1 वृतः सर्वैः सुरैस्तथा (for [b]). —Before line 19, Ñ3 B1, 3 Bom. Poona Cal. eds. G(ed.) ins. ब्रह्मोवाच. —After line 20, Ñ3 V1 B Dn D5 D6 ins.:

2** ततो हिरण्यकशिपुः प्रीतात्मा राजसत्तम ।
कृताञ्जलिपुटः श्रीमान्ब्रह्माणं वचनमब्रवीत् ॥
[(L. 1) V1 प्रीतात्मनसत्तम (for [b]).]

—(L. 22) D6 च पिशाचा (for पिशाचाश्च). T1, 2 G1, 3-6 M2-4 हन्युर्मां देवसत्तम (for [b]). —(L. 23) K3 D1 मुनयो (for ऋषयो). T1, 2 G1, 3-6 M2-4 ऋषयोऽपि च मां शापैः शपेयुः प्रपितामह. —(L. 24) T1, 2 G1, 3-6 M2-4 यदि मे भगवान्प्रीतो (for [a]). T1, 2 G1, 3-6 वरो मम (for वृतो मया). —(L. 26) Ñ3 B1, 3 Dn D1 स्यान्न चान्येन मे वध (for [b]). —After line 25, T1 G3-6 ins.:

3** नाकाशे वा न भूमौ वा रात्रौ वा दिवसेऽपि वा ।
नाभ्यन्तरे बहिर्वापि न्यायतो मे पितामह ।
पशुभिश्च मृगैर्नैव स्थावरैर्जङ्गमैर्नरैः ॥

T1 G3-6 cont.; G3 ins. after line 30; M2-4 after line 26:

4** न केनचिद्देवदत्तं मृत्युर्मे लोकभावन ।

पाणिप्रहारेणैकेन सभृत्यबलवाहनम् ।
यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्भविष्यति ॥
भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः ।
सलिलं चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो दश ॥
अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः ।
धनदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः ॥
मूर्तिमन्ति च दिव्यानि ममास्त्राणि महाहवे ।
उपतिष्ठन्तु देवेश सर्वलोकपितामह ॥
ब्रह्मोवाच ।
एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवाद्भुताः ।
सर्वकामप्रदा वत्स प्राप्स्यसे तान्न संशयः ॥
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा स भगवाञ्जगामाकाशमेव च ।
वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥
ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वा ऋषिभिः सह ।
वरप्रदानं श्रुत्वैव पितामहमुपस्थिताः ॥
देवा ऊचुः ।
वरेणानेन भगवन्वधिष्यति स नोऽसुरः ।
तत्प्रसीदस्व भगवन्वधोऽप्यस्य विचिन्त्यताम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
भगवान्सर्वभूतानामादिकर्ता स्वयंप्रभुः ।
स्रष्टा च हव्यकव्यानामव्यक्तः प्रकृतिर्ध्रुवः ॥
सर्वलोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः ।
आश्वासयामास सुरान्सुशीतैर्वचनाम्बुभिः ॥
अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलम् ।
तपसोऽन्तेऽस्य भगवान्वधं विष्णुः करिष्यति ॥
एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पङ्कजजन्मनः ।
स्वानि स्थानानि दिव्यानि प्रतिजग्मुर्मुदान्विताः ॥
लब्धमात्रे वरे तस्मिन्सर्वाः सोऽबाधत प्रजाः ।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पितः ॥

— M2 4 om lines 27–30 K2 Ñ1 G2 om lines 27–28 — (L 27) D1 स्थिते (for स्थले) D3 नाकाद्ये नावनीतले (for ²) — (L 28) K3 D4 न चाप्यन्तर्न रात्र्यह्नोः D5 न चाप्येवं न रात्र्यह्ने, T2 G1 न चाह्नेऽप्यन्तरे रात्रौ (for ²) T3 G1 6 [अ]हनि (for [अ]प्येन) — (L 33) G1 3 वासव (for क्रो°) — M1 om lines [illegible]–36 — (L 34) D6 यम (for यक्ष) — M3 om lines 35–36 — (L [illegible]) D6 ममास्त्राणि (for च दिव्यानि) D3 दिव्यानि च D4 T2 G1 4 महास्त्राणि, G2 सहस्राणि (for ममास्त्राणि) — (L 36) B1 2 G1 3 मां देव (for देवेश) D2 D6 सर्वभूत (for °लोक) — After lines 36, T1 G3–6 ins

6** ददासि चेद्वरानेतान्देवदेव वृणोम्यहम् ।

— Ñ2 B2 पितामह, D2 G6 om (for ब्रह्मा) — (L 37) T1 [अ]थ हि (for [अ]द्भुता) — (L 38) Ñ2 V2 B Dn D6 सर्वान्कामान्सत्य(Bom Poona Cal eds G(ed) °मल्प)भावात् (V1 °सादात्) (for ²) K1 2 4 Ñ1 V2 B3 Dn1 D5 D1 2 3 दुर्लभास्त्वति(D2 °स्ते ह)मानुषा (D2 °सवै), K3 दुर्लभा देवदानवै, Ñ2 V1 B1 2 Dn1 D2 प्रा(V1 प्रा)प्स्यसि त्वं न संशय (for ²) — B3 om (hapl) lines 39–44 [illegible] D1 2 4 5 T2 om the ref — (L 41) T1 Bom Poona eds G(ed) मुनिभि (for ऋषिभि) — (L 42) T1 [इ]दं (for [ए]व) — (L 43) T1 2 G1 2–5 M1 वरप्रदानाद्भगवन् (T1 M2 °द्भवतो) (for ²) Ñ2 Dn1 D2 D5 2 T1 2 G1 3 4 M1 वाधिष्यति (for वधि°) D1 वाधिष्यति नोऽसुर (for ²) — (L 44) T1 2 G1 2–5 M1 प्रसीद त्वत्व भगवन् (for ²) K1 2 D1 वधोपायो, T2 वधोऽस्य हि, G2 6 वधोऽस्य [illegible], M1 वधोऽस्यैव (for वधोऽप्यस्य) T1 वध स्यात्प्रविमृश्यताम् (for ²) — D6 om lines 45–46 — (L 45) D6 भगवन् (for °वान्) B1 2 -लोकानाम् (for भूता°) Ñ1 स्वयंभुव, Dn1 स्वयं विभु (for स्वयं प्रभु) — (L 46) Ñ1 2 V2 B1 2 Dn D2 4 T1 G2 M2 4 अव्यक्त-, D3 °क्त (for °क्त) K4 D1 3 धुव (for ध्रुव) — B1 Cal ed om line 47 — (L 47) B2 (marg) T1 G2 3 M4 पितामह (for प्रजापति) T2 G2 4 M2 श्रुत्वा लोक(M2 देव)-पितामह (for ²) — (L 49) Ñ2 B1 Dn T1 2 G1 सशीतैर्, V2 सुप्री° (for सुशी°) — (L 51) T1 2 G1 2–5 M1 2 श्रुत्वैतान्त्रि(T1 M1 2 °वं त्रि)दशास्तथ्यं (for ²) Ñ2 कमल, T1 2 G1 2 5 M2 4 अम्भोज- (for पङ्कज) D2 सर्वे लोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवा प्रजापते (= var line 47) — (L 52) V2 [अ]नीकानि, G2 ते सर्वे (for दिव्यानि) Ñ1 B1 Dn1 D5 T1 2 G1 3–6 M1 मुदा युता (for मुदान्विता) — Before line 53 K V1 2 B2 D2 D4–6 ins वैशंपायन उवाच — (L 53) T2 G1 3–5 M2 4 सोऽथ (for तस्मिन्) Ñ1 बाधति वै, T1 G1 4 स बाधते (for सोऽबाधत) D1 सर्वा सोऽबाधत प्रजा, T2 सर्वान्वैऽबाधत प्रजा, G1 4 सर्वान्बाधयत प्रजा (for ²) — (L 55) K1 D1 (marg as above) मुन सर्वान्, T1 2 G1 3–5 M2 3 महाभागान् (for मुनीन्सर्वान्)

आश्रमेषु मुनीन्सर्वान्ब्राह्मणान्संशितव्रतान् ।
सत्यधर्मरतान्दान्तान्धर्षयामास वीर्यवान् ॥
देवांस्त्रिभुवनस्थांश्च पराजित्य महासुरः ।
त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दानवः ॥
यदा वरमदोन्मत्तश्चोदितः कालधर्मणा ।
यज्ञियानकरोद्दैत्यान्देवांश्चैवाप्ययज्ञियान् ॥
अथादित्याश्च साध्याश्च विश्वे च वसवस्तथा ।
रुद्रा देवगणा यक्षा देवद्विजमहर्षयः ।
शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलम् ।
देवं देवमयं यज्ञं ब्रह्मदेवं सनातनम् ॥
भूतं भव्यं भविष्यं च प्रजालोकनमस्कृतम् ।
नारायणं महादेवं देवास्त्वा शरणं गताः ॥
त्वं हि नः परमो धाता त्वं हि नः परमो गुरुः ।
त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ।
त्वं पुष्पमलपत्राक्ष शत्रुपक्षक्षयावह ।
क्षयाय दितिवंशस्य शरणं भव नः प्रभो ॥

T1 2 G1 2 3 M2 4 महर्षीन् (for ब्राह्मणान्) — K2 3 D2 T1 om line 56. — (L. 56) Ñ2 om line 56ª K1 सत्य व्रत (for °धर्म°). D3 -ब्रतान् (for रतान्) D3 5 दान्तान् (for दा°). G1 3-5 M2 4 वाग्विदुजान् (for वीर्यवान्) — T2 G1 3-5 M2 4 ins after line 56 T1 after line 55.

6** स्वर्गश्रेणीं समालोक्य गृहीत्वैरावतं बलात् ।
इन्द्रं च योधयामास यथार्थे स तु संयुगे ॥
स तु स्वर्गं परित्यज्य गतः यत्र शचीपतिः ॥
यमलोकं समागम्य यमं वैवस्वतं रणे ।
पराजित्य महायुद्धे कालमृत्युं तथैव च ।
यमस्थाने समाजग्मे दैत्यो दानवसंहतः ॥
नरकस्थानमानीय स्वर्गस्थांश्चकार ह ॥
ततोऽथ वरुणं देवं पराजित्य महारणे ।
वारुणांश्च तथा पाशांश्छित्त्वा दानवपुंगवः ।
दानवान्स्थापयामास यथेष्टं दानवेश्वरः ॥
सौम्यां दिशमथो गत्वा कुबेरमथ संयुगे ।
गृहीत्वा सबलं तं तु यक्षराड्ढौ समाददे ।
अलकायां तथा दैत्यान्स्थापयामास दानवः ॥

[(L. 1) G3 M1 समालोच्य (for °क्य) — (L. 11) T2 G1 4 M2 4 यात्वा (for गत्वा)]

— M2 om lines 57-60 — (L. 58) Ñ1 B1 3 D2 दैत्य-राट् (for दानव°) — (L. 59) V1 M2 बल- (for वर-). B1 3 D1 6 T2 G1-3 -मदोन्मित्तस्तु (for °न्मत्तः) Ñ2 यदा मदबलोन्मत्तः, T2 G1 यदा मदबलोन्मित्तस्तु (for °) K2 D2 4 -कर्मणा; M1 -नीतिभि (for -धर्मणा) — (L. 60) T1 G2 अतो(G2 यान्ती)ऽथ नरका दैत्या (for °) K2 देवतांश्च (for देवांश्चैव) K4 Ñ1 3 V1 3 D2 D3 5 8 दे(V3 8 दे)-वतान्यप(V3 D2 °या)ज्ञियान्; B D1 दे(B2 3 दै)वताश्चाप्ययज्ञियाः; D5 दैवतांश्चाप्ययाज्ञियान्; T1 स च कारितवान् देवता; T2 G1 3-5 M1 न च(G3 या)ज्ञियांश्च देवता (for °). — After line 60, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins :

7** यथेष्टं बुभुजे लोकान्दानवो जितकाशि ।
स कालः सुमहान्यतीयाद्दानवस्य ह ॥

— After the above, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins an addl. colophon [*Sub parvan* T1 2 G1 3 5 M2 4 नृसिंह प्रादुर्भाव — *Adhy name* T2 G1 4 हिरण्यकशिपुवरप्रदाने त्रैलोक्यबाधनम्. — *Adhy no* T1 282; T2 G3 4 284; G1 283, G5 285, M2 4 1]

— Before line 61, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins वैशंपायन°. — (L. 61) T1 G2 तथा सिद्धाश्च (for अथादित्याश्च). — (L. 62) D4 -गणाश्चयक्षा (for गणा यक्षा) — After line 62, T1, 2 G1 3-5 M2 4 ins

8** जितास्तेन महाराज दैत्येन च महौजसा ।
[G1 दैत्येन प्रथितौजसा (for ᵇ)]

— (L. 64) K2 वेदयज्ञमयं देवा (for °) K2 महाभूतं; Ñ2 Bom. Poona eds. G(ed) °दैवं; B1 °वसुः; D1 °वेदं; D2 °देव (for °देवं) — Ñ1 D2 T1 G2 4 M2 4 om line 65. Before line 65, K Ñ2 D5 D1-4 ins देवा ऊचुः — (L. 65), D1 भवद् (for भव्यं). T2 G1 सविष्यच (for °ष्यं). D2 भूतभव्यभविष्यश (for °) G5 प्रभुं (for प्रजा) — Before line 66, K2 V1 B D5 D2 T2 G2 3 M2 4 ins देवा ऊचुः. — (L. 66) K1 D2 T1 महाभाग; D2 °भीमं (for °देवं). K3 4 Ñ1 V1 B2 D5 D6 D1 3 5 T2 G1 M2 4 नारायण महाभाग (T2 G1 M2 °देव) (for °) K2 3 Ñ1 D1 G2 देव (for देवास्त्वा) — (L. 69) K1 D1 पुरुषघ्न; K2 Ñ3 V1 B2 D2 T1 2 G1 3-5 M2 4 पद्मामल- (for पुष्पामल) D1 प्रोत्फुल्लामलपत्राक्ष; D2 प्रफुल्लपद्म° (for °). K1 4 Ñ1 5 D5 D1 5 G2 M2 -भयावह (for -क्षया°) — (L. 70) Bom. Poona eds. G(ed) क्षयाय (for नाशे). D2 हिरण्यं हन वै प्रभो; T1 G2 4 M2 4 नाशे [illegible] भवस्व न . T2 G1 °न म(T2 °स)व नः प्रभो (for °) — K2 Ñ2 V2 8 B1 2 D5 D2 D1-8 ins after line 70 D5 D2 ins after the addl. ref. before line 65 Ñ2 D5 D2 T2 2 G1 3-5 M2 4 after line 66 :

9** त्रायस्व अद्य दैत्येन्द्रं हिरण्यकशिपुं प्रभो ।
[T1 G1 तद्य जो (for सद्यत्र) D2 प्रभुम् (for प्रभो).]

विष्णुरुवाच ।

भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहम् ।
तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिपत्स्यथ माचिरम् ॥
एषोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितम् ।
अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्म्यहम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु भगवान्विसृज्य त्रिदिवौकसः ।
वधं संकल्पयित्वा तु हिरण्यकशिपोः प्रभुः ।
सहायं तु महाबाहुर्जग्राहोंकारमेव च ॥
अथोंकारसहायोऽसौ भगवान्विष्णुरच्युतः ।
हिरण्यकशिपोः स्थानं जगाम प्रभुरीश्वरः ॥

तेजसा भास्कर इव कान्त्या चन्द्र इवापरः ।
नरस्य कृत्वार्धतनुं सिंहस्यार्धतनुं प्रभुः ।
नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना ॥
ततोऽपश्यत्सुविस्तीर्णां दिव्यां रम्यां मनोरमाम् ।
सर्वकामयुतां शुभ्रां हिरण्यकशिपोः सभाम् ॥
विस्तीर्णां योजनशतं शतमध्यर्धमायताम् ।
वैहायसीं कामगमां पञ्चयोजनमुच्छ्रिताम् ॥
जराशोकक्लमत्यक्तां निष्प्रकम्पां शिवां शुभाम् ।
शुभासनवतीं रम्यां ज्वलन्तीमिव तेजसा ॥
अन्तःसलिलसंयुक्तां विहितां विश्वकर्मणा ।
दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदैर्युताम् ॥

— T1 3 G1 3 5 M3 4 श्रीभगवान् (for विष्णुर्) —(L 71) Ñ1 भयं त्यजत भद्रं वै (for °) K3 नयामि (for ददामि) —(L 72) K1 Dn D3 4 प्रतिपद्यथ , V3 °त्स्यथ , D3 °पत्स्यत (for °पत्स्यथ) h4 प्रतिपद्य यथाचिरम् , B1 3 D5 अचिरात्प्रतिपत्स्यथ , M3 4 प्रतिपत्स्यध्वमाशु वै (for °) —(L 73) K Ñ3 V1 3 D G3 4 से (for ऽहं) T2 M3 गर्वितम् (for दर्पि) —(L 74) T3 अमरेन्द्रेण (for °न्द्राणां) T1 G3 5 M3 4 हम् (for [ह्य]हम्) —(L 75) B3 D1 4 स (for तु) h4 विससर्ज दिवौकस , B1 D5 T2 G3 4 M3 विसृज्य त्रिदशेश्वरान् B3 T1 G3 5 M3 °ज्य त्रिदिवे श्वरान् (for °) —(L 76) B1 3 D5 6 वधं संकल्पयामास , T1 3 G3 5 M3 4 वधं संकल्प्य च विभुर् (for °) D3 प्रभो , T3 G1 4 सुर ; G3 5 M3 4 सुरा (for प्रभु) — After line 76, h4 B1 3 Dn D5 D5 6 ins

10** सोऽचिरेणैव कालेन हिमवत्पार्श्वमागत ॥
किं नु रूपं समास्थाय निहन्म्येनं महासुरम् ।
यत्सिद्धिकरमाशु स्याद्वधाय विबुधद्विषः ॥
अनुत्पन्नं ततश्चक सोऽप्यन्तं रूपमीश्वर ।
नारसिंहमनाधृष्यं दैत्यदानवरक्षसाम् ॥

[(L 2) B3 निहन्मि दानवोत्तमम् (for °) —(L 3) K3 यत्सिद्धिकारणं रूपं (for °) K3 वधे वै , B1 वधेऽस्य (for वधाय) —(L 4) D3 अनुराग , D5 °त्याय (for °त्पन्न) K3 अन्तरिमे मनश्चक्रे D3 अनुपन्नतु चक्रे (for °) K3 Dn1 D3 सोपन्न , D3 सोऽनन्त D5 देवान्त (for सोऽप्यन्तं) Ñ3 परम् (for रूपम्) B1 3 ईदृशम् , Bom Poona eds G(ed.) आस्थित (for ईश्वर) —(L 5) Dn1 D3 देव (for दैत्य) K3 राक्षसै (for °रक्षसाम्)]

—(L 77) D3 सभायां (for सहाय) K1 स , D4 स (for तु) T1 3 G1 3 5 M3 4 ओंकारं गृह्य सत्वरम् (for °)

—(L 78) Ñ1 सह (for अथ) T1 3 G1 3 5 M3 4 -नयो योगी (for -सहायोऽसौ) h1 4 V3 D3 4 अव्यय (for अच्युत) —(L 79) T1 3 G1 3 5 M3 4 हरिर् (for प्रभुर्) —(L 80) h4 Ñ1 3 V1 3 B D (except D4 5) T1 3 G1 3 5 M3 4 तेजसा भास्कराकार (for °) T2 G3 M3 शशी कान्त्यैव चापर , T3 G1 4 5 M3 शशिकान्त्ये (G4 °न्त्यै)व चापर (for °) —K3 D4 om line 81 —(L 81) K1 T1 3 G1 3 5 M3 4 नरस्या(K1 सिंहीम)र्धतनुं कृत्वा (for °) K1 नरस्य (for सिंहस्य) Ñ3 V1 G3 M3 विभुं , B3 तथा ; D3 प्रभुम् T1 G3 M4 पुन (for प्रभु) —(L 82) D3 पाणिसंपिष्टपाणिना (for °) —(L 83) h4 Ñ1 3 V1 3 B Dn Ds1 D1–3 5 T1 G1 ततोऽपश्यत वि(K4 °द्रि वि , Ds1 °ति वि , D3 स्सवि)स्तीर्णां (for °) T1 G4 5 दिव्यरत्न (for दिव्यां रम्यां) h1 D5 मनोहराम् (for °रमाम्) G3 M3 4 दिव्यरत्नां म(G3 °त्नम)णोमयाम् (for °) —(L 84) K1 3 D4 दिव्यां Ds1 शुद्धां (for शुभ्रां) K4 नानाश्चर्यसमन्विताम् (for °) — h4 om (hapl.) lines 85–87 —(L 85) M3 विस्तीर्णयोजनशतां (for °) Bom Poona eds G(ed) उच्छ्रिताम् (for आय°) B3 D5 6 पञ्चयोजनमुच्छ्रिताम् , D4 शतमध्यर्धमायताम् (for °) —(L 86) D3 आयताम् (for उच्छ्रि) B 4 D5 शतमध्यर्धमायताम् , D4 मध्येऽर्धशतमायताम् (for °) — After line 86 D3 ins

11** सर्वलोकगुणोपेतां दिव्यां गन्धवहां शुभाम् ।

—(L 87) h4 D3 परित्यक्तां T1 3 G1 3 5 M3 4 क्लमहरां (for -क्लमत्यक्तां) T1 3 G1 3 5 M3 4 निष्प्रकम्प्यां (for °म्पां) —(L 88) V1 3 B1 D3 शुभासन T1 3 G1 1–4 M3 4 शय्या° (for शुभा°) —(L 90) D3 युतैरपि (for -प्रदैर्युताम्) —(L 91) B1 -पीतारुण ; T3 G1 M3 -पीतासितैः ; G3 5 -पीतसितैः (for -पीतासित) B1 3 श्वेतैः ; G4

नीलपीतासितश्यामैः सितैर्लोहितकैरपि ।
अवतानैस्तथा गुल्मैर्मञ्जरीशतधारिभिः ॥
सिताभ्रघनसंकाशा प्लवन्तीवाप्सु दृश्यते ।
शय्यासनवती रम्या ज्वलन्तीव च तेजसा ॥
प्रभावती भासुरा च दिव्यगन्धा मनोरमा ।
नासुखा न च दुःखा सा न शीता न च घर्मदा ॥
न क्षुत्पिपासे ग्लानिं वा प्राप्य तां प्राप्नुवन्ति ह ।
नानारूपैर्विरचिता विचित्रैरतिभास्वरैः ॥
स्तम्भैर्मणिमयैर्दिव्यैः शाश्वती चाक्षया च या ।
अति चन्द्रं च सूर्यं च पावकं च स्वयंप्रभा ।
दीप्यते नाकपृष्ठस्था भर्त्सयन्तीव भास्करम् ॥
सर्वे च कामाः प्रचुरा ये दिव्या ये च मानुषाः ।

रसवन्तः प्रभूताश्च भक्ष्यं भोज्यं तथाक्षयम् ॥
पुण्यगन्धाः स्रजस्तत्र नित्यपुष्पफलद्रुमाः ।
उष्णे शीतानि तोयानि शीते चोष्णानि सन्ति वै ।
पुष्पिताग्रा महाशाखाः प्रवालाङ्कुरधारिणः ॥
लतावितानसछन्नाः सरःसु च सरित्सु च ।
मनोहरांश्च विविधान्ददर्श स तदा प्रभुः ॥
द्रुमान्बहुविधांस्तत्र मृगेन्द्रो ददृशे प्रभुः ।
गन्धयन्ति च पुष्पाणि रसयन्ति फलानि च ॥
तानि शीतानि तोयानि तत्र तत्र सरांसि च ।
अपश्यत्सर्वतीर्थानि सभायां तस्य वै प्रभुः ॥
नलिनैः पुण्डरीकैश्च शतपत्रैः सुगन्धिभिः ।
रक्तैः कुवलयैर्नीलैः कुमुदैः सततानि च ॥

स्थितैर् (for ˚सितैर्) K3 D1 लोकहितैर् (for लोहितकैर्) —(L. 92) Ñ1 D5 T1 2 G1 3-5 अवदातैस्, B3 तरुणैश्च (for अवतानैस्) T1 2 G1 3-5 M3 4 रत्नमञ्जरिधारिभि (for ˚) —(L. 93) K1 3 D4 सकाशे, K3 ˚शा (for ˚शा) K1 3 B3 ज्वलदृश्यत B1 [स]म्यतिष्ठन, D5 तु दृश्यते (for [वा]प्सु दृश्यते) — After line 93, G3 5 M3 4 ins

12** भास्वरा दिव्यगन्धा च रश्मिमत्यपि चातुला ।

—M3 4 om line 94 —(L. 94) K3 Ñ1 2 V1 3 Dn D5 D4 2 T1 G1 3 5 धन्यास(Dn2 ˚ज-, G3 5 ˚ध)नवती, B3 धन्या जल˚ (for शय्यासन˚) K3 D5 शय्यासनवर्णी रम्या, B1 3 D5 T2 G4 धन्या(B1 रम्या)सनवती दृश्या (for ˚) T2 G1 4 द्योतमाना (for ज्वलन्तीव) B1 3 D5 द्योतमाना च सा शुभा (for ˚) —(L. 95) K3 प्रभावती भास्वरा; M3 4 रश्मिव(M4 म˚)ती भास्वती च (for ˚) K1 3 D4 दिव्यरूपा, Ñ1 2 D3 T1 G3 ˚गन्ध- (for ˚गन्धा) V3 मनोहरा (for ˚रमा) K4 दिव्यरूपा मनोरमाम् (for ˚) —(L. 96) K4 Ñ1 D3 3 न सुखा, Ñ2 V2 B3 Dn D3 D5 T1 2 G1 3 4 सुसुखा, D3 मा सुखा (for नासुखा) V3 सुसुखा च दुःखा मा, G3 सुसुखा च न दुःखा सा (for ˚) T1 घर्मदा (for घ˚) D5 न च शीता न घर्मदा (for ˚) —(L. 97) K3 3 Ñ2 2 V3 D3 D5 6 ग्लानिर्वा, D4 G3 न ग्लानिं (for ग्लानिं वा) D5 प्राप्यते यत्रभामिभि˚ (for ˚) —(L. 98) K1-3 Ñ1 D3 विरचितो, K4 विरोचन्ती, T1 G3 3 इष्टिवैस्तैर्, M3 4 इवाक्रान्ता (for विरचिता) —(L. 99) D3 सुवैर् (for स्तम्भैर्) T2 G1 3-5 M3 स्तम्भैर्न विरता सा वै, T2 सुस्तम्भैर्विधृता सा वै, M4 स्तम्भैर्न च घना सा वै (for ˚) K1, 3 Ñ3 V1 3 B3 Dn D3 D5 4 च सा, K3 D3 शुभा, K4 D3 वरा (for च या) Ñ1 T2 G1 5 6 M3 4 शाश्वती न च साक्षरा, B1 3 D5 ˚ती चाक्षया च सा, T2 ˚ती चाक्षयाय सा; G1 ˚ती चाक्षया च सा (for ˚) —(L. 100) T1 सूर्यमग्निं (for च सूर्यं च) T2 G1 3-5 अतीत्य सूर्यमग्निं (T2 G4 ˚यं वह्निं) च, M3 4 अति सूर्यं च वह्निं च (for ˚) T1 2 G1, 3-5 M3 4 पावित (for पावक) Ñ2 पावकस्य समप्रभा (for ˚) —(L. 101) V1 D3 भाति (for दीप्यते) T1 2 G1, 3-5 M3 4 भासयन्ती (for भर्त्स˚) D3 भासुरा (for भास्करम्) —(L. 102) K4 D4 6 प्रवरा (for प्रचुरा). —(L. 103) K4 प्रभूताश्च, V1 प्रभूताश्च, B1 D3 4 3 प्रभूताश्च (for प्रभू˚) T1 G1 6 भक्ष्यभोज्यान्यथाक्षया (for ˚) —(L. 104) D3 पुष्पस˚ पुण्यगन्धाश्च (for ˚) T1 2 G1 3-5 M3 4 -काम (for पुण्य) —(L. 105) T2 G1 वेषः (for शीते) —(L. 106) K1 पुष्पिताश्च (for ˚ताग्रा) V1 [redacted] Dn2 D3 3 6 T1 2 G1 3-5 M3 4 पुष्पिताग्रा(D3 ˚ग्रा म)हाशाखान् (for ˚) —(L. 107) Ñ3 B1 2 D3 6 T1 2 G1 3-5 M3 4 संछन्नान् (for ˚ना). K3 Ñ2 B3 D1 3 लतावितानसंछन्ना (V1 B3 ˚न्नान्) (for ˚) B1 D3 M3 नदीषु (for सरित्सु) — D1 om lines 108-111. V1 B1 2 D5 T2 2 G1 3-5 M3 4 om (hapl.) line 108. —(L. 109) T1 2 G1 3-6 M3 4 वृक्षान् (for द्रुमान्). Ñ1 D3 केसरी, Dn1 दृश्यते (for ददृशे) K1 3 3 Ñ3 Dn प्रभुत्वम्, K3 V1 3 D1 प्रभुत, B3 प्रभुत्वान्, D3 विभुः D3 प्रभुत्वम् (for प्रभु) —(L. 111) K4 शीतोष्ण- (for शीतानि) K3 2 D5 रम्याणि, D4 तोयानि (for तोयानि). K3 नातिशीतानि रम्याणि, [redacted] T2 2 G2, 3 3 M3 न शीतानि न चोष्णानि (for ˚) —(L. 112) T2 G1 3 M3 सम (for सर्व) K4 B3 D1 2 3 समायां तस्य (D3 4 ˚तो) विभुः (for ˚) —(L. 113) D3 मंडीन (for नलिनै).

सकान्तैर्धार्तराष्ट्रैश्च राजहंसैः सरःप्रियैः ।
कादम्बैश्चक्रवाकैश्च सारसैः कुररैरपि ॥
विमलस्फटिकाभानि पाण्डुरच्छदनानि च ।
कलहंसोपगीतानि सारसाभिरुतानि च ॥
गन्धवत्यः शुभास्तत्र पुष्पमञ्जरिधारिणीः ।
इक्ष्वाकुपादपाग्रेषु नानापुष्पधरा लताः ॥
केतकाशोकसरलाः पुन्नागतिलकार्जुनाः ।
चूता नीपा नागपुष्पाः कदम्बा बकुला धवाः ॥
प्रियङ्गुपाटला वृक्षाः शाल्मल्यः सहरिद्रवाः ।
सालास्तालाः प्रियालाश्च चम्पकाश्च मनोहराः ॥
तथैवान्ये व्यराजन्त सभायां पुष्पिता द्रुमाः ।
विद्रुमाश्च द्रुमानीका दावाग्निज्वलितप्रभाः ।
स्कन्धवन्तः सुशाखाश्च बहुतालसमुच्छ्रयाः ॥
अञ्जनाशोकवर्णाभा भान्ति वञ्जुलका द्रुमाः ।
वरणा वत्सनाभाश्च असनाः स्यन्दनैः सह ॥
नीलाः सुमनसश्चैव पीनाः साश्वत्थतिन्दुकाः ॥
प्राचीनामलका लोध्रा मल्लिका भद्रदारवः ।
आम्रातकास्तथा जम्बूर्लकुचाश्चैलवालुकाः ॥
सर्जरसाः कुन्दरवाः पतङ्गाः कुटजास्तथा ।
रक्ताः कुरवकाश्चैव नीपाश्चागुरुभिः सह ॥
कदम्बाश्चैव भव्याश्च दाडिमा बीजपूरकाः ।
कालीयका दुकूलाश्च हिङ्गवस्तैलपर्णिकाः ॥

K1 2 D3 पुण्डरीकाक्षैः (for °कैश्च) — (L 114) D6 नाले, T1 नीपे (for नीले) D6 सयुतानि, T1 3 G1 3 5 M3 4 सद्यू° (for संत°) — D6 om (hapl) lines 115 117 — (L 115) D1 संकीर्णैः, T2 G3 सकान्तैः (for सका°) T1 G3 5 M3 4 धृतराष्ट्रैः (for धार्त°) — (L 116) B1 D6 T1 कार स्वैः (for कादम्बैः) K2 B3 D3 T2 G1 2 3 M3 4 कारण्ड वैश्चक्रवाकैः (for °) Ñ1 कामनैः (for सारसैः) D31 शतपत्रैः सुगन्धाभिः (for ᵇ) — (L 117) T1 G3 पाण्डुरैश्चन्दनैर्द्विजैः, T2 G1 4 5 M1 4 पाण्डरच्छदनैर्द्विजैः (for ᵇ) — (L 118) K2 मधु, T2 G1 3 5 M3 4 बहु (for कल) Ñ2 V1 3 D5 सारसोप, T1 G3 Bom Poona eds सारिकाभिः (for सार साभि) — (L 119) B D6 गन्धयुक्ता, D31 °वती, D32 D5 °वन्ती (for °वत्य) T1 2 G1 3 5 M3 4 शुभगन्धवती तत्र (for °) — (L 120) T1 2 G2-5 M3 4 दृष्ट्वा पर्वताग्रेषु, G1 °पर्वतश्रेष्ठ (for °) — (L 121) K1 3 Ñ1 कारणा, V1 D3 °चावला, B1 D6 बकुला, B2 °बकुला, D5 कारणा (for सरला) D5 केतकीमर्जसरला (for °) G5 पुन्नागमरलार्जुना (for ᵇ) — (L 122) T1 2 G1 3-5 M3 नाग(T2 ताल)वृक्षा (for नागपुष्पा) K3 चूताश्च नागपुष्पाश्च, B1 3 D6 चूतनीपकदम्बाश्च, D4 चूताश्च नीपा पुष्पाश्च (for °) B1 2 D6 नागपुष्पा प्रियङ्गव (for ᵇ) — (L 123) B1 2 शाल्मल्य (for प्रियङ्गु) B1 2 D6 म(B1 व)ञ्जुला पा(B3 प)रिभद्रका (for ᵇ) — (L 124) K3 D3 T1 2 G1 3-5 M3 4 तमालाश्च D5 पिप्प° (for प्रिया°) Ñ2 V1 3 B1 2 D2 D3 [illegible] 2 G1 3-5 M3 4 मनोरमा (for °हरा) — B2 om lines 125-128 — (L 125) B1 तथान्ये विविधा रम्या (for °) — (L 126) K1 2 4 V2 D2 D3 D4-6 वैद्रुमाश्च (for वि°) Ñ2 V1 B1 3 D6 द्रुमा दिव्या, G3 M3 द्रुमोद्रका, G5 द्रुमाश्चैकान्; (for °नीका) Ñ1 V2 B2 3 D6 वैद्रुमाश्च द्रुमा दिव्या (for °) B1 D6 T2 G1 3-5 M3 4 ज्वलिता(G1 °लना)ग्नि समप्रभा (for ᵇ) — (L 127) T1 सुस्निग्धा सुप्रभाश्चैव, T2 G4 M3 4 सुस्कन्धशाखाश्च(M3 4 °खा द)दृशे; G1 सुस्कन्ध-छाया ददृशे, G3 5 स्निग्धच्छायासु ददृशे (for °) D5 बहुद्विजसमाश्रया (for ᵇ) — (L 128) V1 °बकुला; D5 °पर्णाभा, T1 G1 4 5 M3 4 वृक्षाश्च, T2 °वृक्षाश्च (for °वर्णाभा) T1 2 G1 3-5 M3 4 बहवश्चान्यतद्रुमा (for ᵇ) — (L 129) V1 बलाभाश्च D3 T1 G3 वत्सनागाश्च (for °नाभाश्च) D5 चन्दनैः (for स्य°) B1 3 D6 पनसाश्चन्दनैः सह T1 2 G1 4 5 M3 4 पनसाः सह चूतकैः (for ᵇ) — K1 om lines 130 131 — (L 130) D5 दिव्या (for नीला) T1 च बर्बराश्च (for सुमनसश्च) G5 M4 om line 130ᵇ T1 वृक्षा; G3 M3 निम्बा (for पीना) Ñ1 2 V1 3 B1 2 D2 D3 6 पीनाम्राश्वत्थतिन्दुका, B3 पलाशा°, D5 पीनाम्राश्च सुतिन्दुका; D4 प्रीताशालाश्च ति°, T2 G1 4 पीताम्रमन्त(G4 °म्रात)कति° (for ᵇ) — T1 2 G1 4 M3 ins after line 130 G3 5 after line 134ᵇ M4 after line 130ᵃ:

13** निम्बाश्च बर्बराश्चैव वृक्षाः साश्वत्थतिन्दुकाः ।
अङ्कोलोदुम्बराश्चैव किंशुका पूर्णपत्रकाः ॥

— K1 om line 131 — (L 131) T1 2 G1 3-5 M3 4 पारिजाताश्च लोध्राश्च (for °) — (L 132) T2 G1 4 5 M3 लिकुचाश्च, G2 नि°, G(ed.) नि° (for ल°) B1 °पर्णिका, D5 °वालुका (for °वालुका) — (L 133) D5 कुञ्जरका (for कुन्दरवा) K1 2 T2 G1 सर्ज(K1 °र्ज, K3 °जे)रसा कुन्दरवा (for °) T1 om lines 133ᵇ-135ᵃ B1 3 D6 G3 पुन्नागा (for पतङ्गा) K3 कुन्दजाश्च, V2 कूटकाम् (for कुटजाश्च) — M4 om lines 134ᵇ-136ᵃ — (L 135) K3 कच्चाश्च (for भव्याश्च) — (L 136) T1 2 G1-5 M3 कालके(M3 °की)या (for कालीयका) K1 2 कालीया कामकुलाश्च (for °) K °पत्रिका, Ñ1 °वर्णिका (for °पर्णिका) D5

खर्जूरा नारिकेलाश्च धर्मवृक्षा हरीतकी ।
मधुकाः सप्तपर्णाश्च बिल्वाः पारावतास्तथा ॥
पनसाश्च तमालाश्च नानागुल्मलतावृताः ।
लताश्च विविधाकाराः पुष्पपत्रफलोपगाः ॥
एते चान्ये च बहवस्तत्र कानन्जा द्रुमाः ।
नानापुष्पफलोपेता व्यराजन्त समन्ततः ॥
चकोराः शतपत्राश्च मत्तकोकिलसारिकाः ।
पुष्पितान्पुष्पिताग्राश्च सपतन्ति महाद्रुमान् ॥
रक्तपीतारुणास्तत्र पादपाग्रगता द्विजाः ।
परस्परमवैक्षन्त प्रहृष्टा जीवजीवकाः ।

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तस्यां सभायां दैत्येन्द्रो हिरण्यकशिपुस्तदा ।
आसीन आसने चित्रे नल्वमात्रे प्रमाणतः ॥
दिवाकरनिभे दिव्ये दिव्यास्तरणसंवृते ।
रराज सुचिरं राजन्नरक्ताञ्चनकुण्डलः ॥
तस्य दैत्यपतेर्मन्दं विरजस्कः समन्ततः ।
दिव्यगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ ॥
तत्र देवाः सगन्धर्वा गणैरप्सरसां वृताः ।
दिव्यतालेन दिव्यानि जगुर्गीतानि गायनाः ॥
विश्वाची सहजन्या च प्रम्लोचेत्यभिविश्रुताः ।
दिव्या च सौरभेयी च समीची पुञ्जिकस्थला ॥
मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रसेना शुचिस्मिता ।
चारुनेत्रा घृताची च मेनका चोर्वशी तथा ॥
एताः सहस्रशश्चान्या नृत्यवादित्रकोविदाः ।
उपतिष्ठन्ति राजानं हिरण्यकशिपुं सदा ॥

हिन्तुकास्तिपर्णिका , T2 G4 M3 4 हिकरयक्षैम वर्णका (for [b]) — (L 137) B1 3 D5 6 हरि(D5 °री)तक्यो नारिकेला (for [a]) K2 धर्मवृक्षा, B2 धर्मं°, Dn वृत्तु°, Bom Poona eds G(ed) पूग° (for धर्म°) B1 3 D5 6 खर्जूराश्च(D5 °रा च)मेथाव(B1 °रीन)पा T1 3 G1 4 शमीपत्रा (T1 °वृक्षा) बिभीतका , G6 3 M3 4 चम्पवृक्षा विभीतका (for [b]) — (L 138) D6 सप्तपर्णाश्च बिल्वाश्च मधुरा बितताश्रया — (L 139) Ñ2 D4 G4 M3 4 अश्व(D3 का)सनाद्य (for पनसाद्य) D5 पुष्प (for गुल्म) — (L 140) T2 नानापुष्प (for पुष्पपत्र°) K2 Ñ1 D6 फलोपमा , K4 फलागमा , Dn फलोत्तमा , D1 फलापगा , T2 G1 4 फलैर्वृता (for फलोपगा) — (L 142) T2 G2 4 छायाप्रधाना सफला (for [a]) — B6 om lines 143–146 — (L 143) K2 मत्ता (for मत्त) D5 सारसा (for सारिका) — (L 144) K2 4 पुष्पिता पुष्पिताग्राश्च, Ñ1 G3 M4 °सान्पुष्पिताग्रांश्च, V1 B1 3 D5 T2 G4 M2 °सान्फलितांश्चान्यान्, Dn °सान्फलिताग्राश्च, D6 °सा फलिताग्राश्च (for [a]) K1 G2 3 महाद्रुमा (for °द्रुमान्) — (L 145) G1 विविधाभरणाम्बरा (for [b]) — (L 146) D5 G2 3 उद्वैक्षन्त (for अवै°) D51 प्रहृष्टा (for प्रहृष्टा)

Colophon om in Ñ1 B2 T1 2 G1 3–5 M1 4 — *Mention of the Epic* K4 V1 Dn D51 D1 3 — *Mention of Khila* V2 B1 3 Dn D5 D1 3–5 — *Subparvan* K1 3 4 Ñ2 V2 B3 Dn1 D5 D2 4 6 वाचसैन्यम्, V1 आश्चर्यम् — *Adhy name* K4 नानामिदप्रादुर्भावः B1 D3 5 हिरण्यकशिपुसभावर्णनम्, B3 सभावर्णनम् — *Adhy* no V2 227, Dn1 D51 226, D1 214, D2 243, D4 231

Ñ1 T1 2 G1 3–5 M1 4 om the ref — (L 147) D6 हिरण्याक्ष (for दैत्येन्द्रो) B2 D6 6 प्रभु (for तदा) — (L 148) K1 V2 D3 आसीनस् (for °न) B1 3 D1 6 रम्ये; T1 2 G1 3–5 शुभ्रे (for चित्रे) T1 नल्वमात्र , G3 M3 4 दशनल्व (M2 4 °हस्ते) (for नल्वमात्रे) — (L 149) B1 3 D3 6 दीप्ते , T1 G3 रम्ये (for दिव्ये) K1 T1 °संस्तृते, D6 समुते (for संवृत) — Ñ1 V2 M3 om lines 150–151 — (*L 150*) K4 हसत्काञ्चन (*for* रक्त°) — G3 om lines 151 152 — (L 151) D मन्द्रो (for मन्द) K B1 Dn D2 4 T1 2 G1 3 5 विरजस्क (for °स्कः) — (L 152) K1 Ñ1 V2 D2 3 G1 2 3 M3 सुसुखो, D1 समुखो (for सु°) — (L 153) T2 G1 4 दिव्याश्च, G3 M3 दिव्या च (for देवाः स°) G3 सर्वे (for वृताः) Ñ1 सर्वे मधुरमाहुताः , T1 2 G1 4 5 M2 4 दिव्यैः(T1 दैत्यैः)रप्सरसां गणैः (for [b]) — (L 154) K2 V2 D3 D5 3 °तालेन , Ñ2 °तालेषु , T1 °तालानि ; T2 G1 4 5 तालानि (for °तालेन) M3 4 दिव्यतालैः(M4 °ने)ग गीतानि (for [a]) M3 4 दिव्यतालैः (for गीतानि) K3 D1 3 (*sup lin as above*) T1 G1 2 4 M3 4 गायकाः (for °नाः) — (L 155) T2 3 G3 3–5 M3 4 प्रम्लोचवर्धी च (G1 °र्लोति) विश्रुता (for [b]) — (L 156) K3 दिव्यवर्षेण दिव्या च (for [a]) — K2 3 D2 om (hapl) lines 157[a]–158[a] — (L 159) D5 सीता (for नृत्य) V2 B1 3 D1 3 T1 2 G1 3–5 M3 4 नृत्यगीतविशारदाः (for [b]) — (L 160) B1 3 D3 तिष्ठन्त (for तिष्ठन्ति) D51 उपाविशन्त

हिरण्यकशिपुस्तत्र विचित्राभरणाम्बरः ।
स्त्रीसहस्रैः परिवृतस्तस्थौ ज्वलितकुण्डलः ॥
तत्रासीनं महाबाहुं हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।
उपासन्त दितेः पुत्राः सर्वे लब्धवराः पुरा ॥
बलिर्विरोचनस्तत्र नरकः पृथिवीजयः ।
प्रह्लादो विप्रचित्तिश्च गविष्ठश्च महासुरः ॥
चक्रहन्ता क्रोधहन्ता सुमनाः सुमतिस्तथा ।
घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा ॥
विश्वरूपः सुरूपश्च विरूपश्च महाद्युतिः ।
दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा महारवः ॥
घटाभो विकटाभश्च संह्रादश्चेन्द्रतापनः ।
दैत्यदानवसंघाश्च सर्वे ज्वलितकुण्डलाः ॥

स्रग्विणो वाग्मिनः सर्वे सर्वे सुचरितव्रताः ।
सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः ॥
एते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।
उपासन्ते महात्मानं सर्वे दिव्यपरिच्छदाः ॥
विमानैर्विविधैर्दिव्यैर्भ्राजमानैरिवाग्निभिः ।
स्रग्विणो भूषिताः सर्वे यान्ति चायान्ति चापरे ॥
महेन्द्रचापसंकाशैर्विचित्रैरङ्गदैर्वरैः ।
भूषिताङ्गा दितेः पुत्रास्तमुपासन्त सर्वशः ॥
तस्यां सभायां दिव्यायामसुराः पर्वतोपमाः ।
हिरण्यमुकुटाः सर्वे दिवाकरकरप्रभाः ॥
कनकमणिविचित्रवेदिकाया-
सुपहितवेदिसयत्रवीथिकायाम् ।

राजान (for °) K3 प्रभुम् (for तदा) — T1 3 G1 2 4 M3 4 subst for line 160 G3 ins after line 160

14** उपवेशरिम दैत्य हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।

[T1 G1 प्रवेररेनं दैत्येन्द्रा, G3 उपचेरुश्च दैत्येन्द्रो, M3 4 °नरेन दैत्येन्द्र (hypermetric) (for °) T3 G1 4 5 तदा (for प्रभुम्)]

— (L 161) G3 विचित्राभरणार्थवत् (for °) — (L 162) B1 3 वृत हारस् (for परिवृतस्) — (L 165) Ñ1 V1 B1 2 D3 T1 G3 वैरोचन (B1 3 V1 D3 °नि) स् (for °विरो) — (L 166) T1 धरिष्ठश् (for गवि°) M3 महारथ (for °सुर) — (L 167) Ñ2 V1 3 B2 3 D3 D4 T2 G1 4 चन्द्रहन्ता, D4 शक्र° (for चक्र°) K3 4 Ñ3 B1 Dn D1 3 °ब्रहन्ता क्रोध- (Ñ2 दु स) हन्ता च, T2 G3 3 M3 4 बा (T1 ब) हर्ता दु स हन्ता च (for °) K3 सुमना सुगति स्तन, Ñ1 सुनामा सुमति स्तन, V1 3 D32 क्रोधवर्धन एव च, B1 3 D3 T1 3 G1 3 3 M3 4 सुनामा (T3 G1 4 °मना) सुवपु (B1 D3 °मति, M3 °वसु) स्तथा (for °) — (L 168) G1 स्तनक (for क्रथन) D3 कठिन पटिरस्तथा, T1 G2 3 M3 कुनखी (M3 °ख) पीवर° (for °) — (L 169) K1 वि, Dn D1 स, D1 3 3 च (for सु) K3 बहुरूपो (for विरूपश्च) Ñ1 महामति, B1 3 D3 4 T2 3 G1 3-4 M3 4 °बल (for °द्युति) — (L 170) G1 4 5 माली (for वाली) D3 नभ धासा, T1 G3 M3 4 दर्प° (for मेघ°) Ñ3 V1 3 B1 3 D3 M3 महाबल, D3 °मव, T3 2 G1 3-4 M3 °रथ (for °रव) — (L 171) K1 Dn D1 3 कटाभो (for घ°) D3 घटाभो विघटश्च, T1 2 G1 3-4 M3 4 विद्रुम (G3 °सुम्भ; M3 °धूम; M1 °धूप) श्च घटाभश्च (for °) T1 G1 4 तपनश्, G3 4 M3 4 प्रतापश् (for संह्रादश्) Ñ1 प्रवाहश्च हुताशन (for °) — (L 173) B3 भूषिता, T1 3 G1 3-4 M3 4 वर्मिण (for वाग्मिन) T2 om (hapl.) 173b–178a — (L 174) V1 B1 3 मत्सर (for मृत्यव) Ñ1 सर्वे वेदविदां वरा (for °) — M4 om. lines 175–179 — (L 176) K1 2 4 Ñ2 3 V1 2 B1 3 Dn D3 D4 4 M3 उपासन्त; K3 °न्ति, D3 4 T3 G1 4 5 °ते (for °न्ते) D3 -परिमहा (for °च्छदा) — (L 177) K1 3 D3 D3 4 दमैर्, V1 रम्यैर्, B3 हिरण्यैर्, (for °दिव्यैर्) B1 3 D3 3 G1 3 3 M3 विमानैर्विविधाकारैर् (for °) V1 B1 3 D3 T3 G1 3 4 M3 [ज]ग्निभि (for [ज]र्चिभि) — G3 om lines 178–179 — (L 178) G1 Bom Poona eds G(ed) स्रग्विणो भूषण धरा, G3 °णो भूषिण सर्वे (for °) Bom Poona eds G(ed) हेलया (for चापरे) B1 3 D3 6 गमनागमने रता, M3 समुपेत्याभिहर्षिता (for °) — After line 178, Ñ3 V1 B D3 ins

15** विचित्राभरणोपेता विचित्रवसनास्तथा ।
विचित्रशस्त्रकवचा विचित्रध्वजवाहना ॥

[(L 2) B3 विचित्रकवचोपेता (for °)]

— (L 179) B1 3 D3 सदृशैर् (for -संकाशैर्) T1 3 G1 3 4 M3 महेन्द्रवपुष सर्वे (for °) T1 3 G1 3 4 M3 विचित्राङ्गदबाहव (for °) — (L 180) Ñ3 V3 भारत, V1 संघश; B1 D3 6 नियश (for सर्वश) B3 समुपासन्ति नियश (for °) — (L 181) G1 3 पर्वतोत्तमम् (for °पमा) V1 असुर पर्वतोत्तमम् (for °) — (L 182) T1 3 G1 3-4 M3 4 वपुष (for -मुकुटा) D3 सर्वे दिन (for दिवाकर) K3 4 Ñ1 V1 B3 D3 T1 3 G1 3 5 M3 4 -सम प्रभा (for कर°) — (L 183) K3 मणिविचित्राणि, T1 M3 -रजतचित्र°, G1 4 M3 रचित° (for मणिवि°) — (L 184)

स ददर्श मृगाधिपः सभाया
सुरुचिरदन्तगवाक्षमवृतायाम् ॥
कनककमलहारभूषिताङ्ग
दितितनय स मृगाधिपो ददर्श ।
दिवसकरकरप्रभ ज्वलन्त-
मसुरसहस्रगणैर्निषेव्यमाणम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततो दृष्ट्वा महाबाहु कालचक्रमिवागतम् ।
नारसिंहवपुश्छन्न भस्मच्छन्नमिवानलम् ॥
विकुञ्चितसटान्तस्य नारसिंहस्य भारत ।
रूपौदार्यं बभौ तत्र समस्त शशिसंनिभम् ॥
अहो रूपमिद चित्रं शङ्खकुन्देन्दुसंनिभम् ।
अब्रुवन्दानवा सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः ॥
एव हि ब्रुवता वेषा निर्दग्धाना महात्मनाम् ।
नारसिंहेन चक्षुर्भ्यां चोदिता कालधर्मणा ॥
हिरण्यकशिपो पुत्र. प्रह्लादो नाम वीर्यवान् ।
दिव्येन चक्षुषा सिंहमपश्यद्देवमागतम् ॥
त दृष्ट्वा रुक्मशैलाभमपूर्वां तनुमाश्रितम् ।
विस्मिता दानवा सर्वे हिरण्यकशिपुश्च स ॥

प्रह्लाद उवाच ।

महाराज महाबाहो दैत्यानामादिसंभव ।
न श्रुत नैव नो दृष्ट नारसिंहमिद वपु ॥
अव्यक्तप्रभव दिव्य किमिद रूपमद्भुतम् ।
दैत्यान्तकरण घोर शसतीव मनासि नः ॥
अस्य देवा शरीरस्था. सागरा सरितस्तथा ।

K₃ D₂ ₃ परिहृत , Ñ₁ ₂ V₃ D₅₆ परिवृत , G₂ उपहृत (for °हित) Ñ₁ वेदितवेदि , Ñ₃ V₃ B D₅₆ D₅ निर्मलवज्र , V₃ Dn रत्नसहस्र- (for वेदिसवज्र) D₁ ₃ -वेदिकायाम् (for वीथि°) K₄ परिहृतवेदनवज्रवेदिकायाम्, D₃ ₆ T₁ ₃ G₁ ₃ ₅ उपहि(G₃ °हृ)तनिर्मलवज्रपीठि° (D₃ °कर्णि°). M₃ ₄ परिहृतवीथि(M₂ °थि)मवज्रवेदि° — (L. 185) K₁ ₃ V₃ ₂ B D₃ D₁-₃ स तु मृगपतिरी(V₃ B₁ D₃ °श्री D₆ °निरी)क्षित सभायां — (L. 186) V₃ शुभ्र , D₁ ₃ रत्न (for दन्त) D₆ (marg as above) सहितायाम्, G₂ वेदिका° (for °सवृता°) K₃ विविधरुचिमादित्य तृपेन्द्रम् — (L. 187) Ñ₁ B D₁ ₂ ₆ T₁ G₁ ₃ विमल (for क°) M₃ भूषितायां (for °ङ्गं) — (L. 189) T₁ Poona ed दिन (for दिवस) T₁ -घनप्रभ , T₂ कुल° , G₃ ₅ सहस्रभा (for -करप्रभ) — (L. 190) B₁ ₃ D₁ ₆ दिविज (for असुर) T₂ G₂ ₃-₅ M₁ ₃ वरैर् (for गणैर्)

Colophon — *Mention of the Epic* K₄ D₅₆ D₂ ₃ — *Mention of Khila* V₂ ₃ B D₅ D₁ ₃-₆ — *Sub-parvan* K Ñ₁ ₂ V₁ ₃ B Dn D₁ ₂ ₆ नारसिंहम्, D₅ पारिजातम् , T₂ G₁ ₃ M₃ ₄ नारसिंहप्रादुर्भाव , G₂ नृसिंहाविर्भाव — *Adhy name* B₁ ₃ हिरण्यकशिपुदर्शनम्, D₃ नारसिंहप्रादुर्भावे हिरण्यकशिपुसभावर्णनम्, D₃ ₆ हिरण्यकशिपुदर्शनम् T₂ G₁ हिरण्यकशिपुसभावर्णनम् — *Adhy no* K₃ 15 , V₃ B₃ 248 , Dn D₅₆ 227 , D₁ 215 , D₃ 243, D₁ 222 , T₁ 253 , T₂ G₁ 284 , G₂ ₃ 235 , G₅ 286 , M₃ ₄ 2

(L. 191) T₃ महाबाहु (for °हुं). D₃ [ड] दिवम् (for [गा]त°) — (L. 192) K₃ D₅ संवृतान्तम् , B₁ T₁ G₂ भस्माच्छन्नम् (for भस्म°) Ñ₃ [अ]चलम् (for [अ]न°) — M₃ ₄ om lines 193 198 — (L. 193) K₁ V₃ D₅ D₃-₆ निकुञ्चित (for वि) Ñ₁ ₂ V₃ B Dn D₅ D₃ ₆ T₁ ₂ G₁ ₃ Col सर्व तस्य (for सटान्तस्य) — (L. 194) Ñ₃ D₃ तस्य (for तत्र) B₃ Dn₃ G₂ महत्त , D₃ समर्थ (for समस्त) — D₆ om (hapl) line 195 — (L. 195) तस्य (for अहो) Ñ₁ D₆ रूप (for चित्र) V₁ B₁ T₁ G₂ ₃ -समप्रभम् (for संनि°) Ñ₁ शङ्खवर्णसमप्रभम् D₅₁ शङ्खकुन्देन्दुभिनिभनम् (for °) — (L. 196) G₁ ₃ पुन (for च स) D₃ विस्मयाविष्टमानसा , T₃ हिरण्यकशिपो पुन (for °) — D₃ om lines 197–198 — (L. 197) V₃ निर्दग्धानां (for निर्दग्धाना) D₃ च ससदि (for महात्मनाम्) — (L. 198) D₂ ₃ चोदिता , D₆ T₃ G₁ ₃ तुषाना (for चोदिता) T₁ G₂ ₃ कालयुक्तेन क(G₃ ध)र्मणा (for °) — After line 199, T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ M₃ ₄ ins

16* साक्षाद्योगेश्वरो योगी तन्मयस्तत्परायण ।

— (L. 200) Ñ₁ V₃ चक्षुषा (for चक्षुषा) T₃ G₂ ₄ ₅ देवम् (for सिंहम्) T₁ स्वयम् , T₂ G₁ ₃ सिंहम् , M₃ दिव्यम् (for देवम्) — (L. 201) T₁ ₃ G₁ ₃ ₄ M₃ ₄ रूप्य (for रुक्म) V₃ शुक्लाभम् (for -शैला°) T₁ ₃ G₂ ₃-₅ आश्रितम् (for आश्रि°) — (L. 204) K₃ ₃ D₁ ₃ श्रुत च, D₃ अश्रुतं (for न श्रुत) D₃ दृष्ट मे , Bom Poona eds दृष्ट च (for नो दृष्ट) — (L. 205) K₁-₃ D₆ रूपम् (for दिव्यम्) T₁ ₃ G₂-₃ M₃ आगतम् (for अद्भु°) K₁ ₃ D₆ अद्भुत (D₃ °त्पम) सोमदर्शनम् (for °) — (L. 206) D₃ शीतन्ति (for शंसन्ति) — (L. 207) T₁ ₃ G₁ ₃-₅ M₃ ₄ च था (for तथा) — (L. 208) T₃ G₂ ₃ से चान्ते सर्वेलोकाः (I. r °) — (L. 209)

हिरण्यकशिपुस्तत्र विचित्राभरणाम्बरः ।
स्त्रीसहस्रैः परिवृतस्तस्थौ ज्वलितकुण्डलः ॥
तत्रासीनं महाबाहुं हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।
उपासन्त दितेः पुत्राः सर्वे लब्धवराः पुरा ॥
बलिर्विरोचनस्तत्र नरकः पृथिवीजयः ।
प्रह्लादो विप्रचित्तिश्च गविष्ठश्च महासुरः ॥
वज्रहन्ता क्रोधहन्ता सुमनाः सुमतिस्तथा ।
घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा ॥
विश्वरूपः सुरूपश्च विरूपश्च महाद्युतिः ।
दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा महारवः ॥
घटाभो विकटाभश्च संह्रादश्चेन्द्रतापनः ।
दैत्यदानवसंघाश्च सर्वे ज्वलितकुण्डलाः ॥
स्रग्विणो वाग्मिनः सर्वे सर्वे सुचरितव्रताः ।
सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः ॥
एते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।
उपासन्ते महात्मानं सर्वे दिव्यपरिच्छदाः ॥
विमानैर्विविधैरग्र्यैर्भ्राजमानैरिवार्चिभिः ।
स्रग्विणो भूषिताः सर्वे यान्ति चायान्ति चापरे ॥
महेन्द्रचापसंकाशैर्विचित्रैरङ्गदैर्वरैः ।
भूषिताङ्गा दितेः पुत्रास्तमुपासन्त सर्वशः ॥
तस्यां सभायां दिव्यायामसुराः पर्वतोपमाः ।
हिरण्यमुकुटाः सर्वे दिवाकरकरप्रभाः ॥
कनकमणिविचित्रवेदिकाया-
मुपहितवेदिसयत्नवीथिकायाम् ।

राजाने (for °) K3 प्रभुम् (for तदा) — T1 3 G1 3 5 M3 4 subst for line 160 G4 ins after line 160
14** उपचेरुरिमं दैत्य हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।
[T1 G1 प्रचेरुरेन दैत्येन्द्रा, G3 उपचेरुश्च दैत्येन्द्रो; M3 4 °रुरेन दैत्येन्द्र (hypermetric) (for °) T3 G1 4 5 तदा (for प्रभुम्)]
— (L 161) G2 विचित्राभरणार्थवत् (for °) — (L 162) B1 3 वृत्त शूरस (for परिवृतस्) — (L 165) Ñ1 V1 B1 3 D6 T1 G3 वैरोचन (B1 3 V1 D6 °नि)स् (for °विरो) — (L 166) T1 वरिष्ठश् (for गवि°) M3 महारथ (for °सुर) — (L 167) Ñ2 V1 3 B3 3 D3 D6 T2 G3 4 वज्रहन्ता, D5 वाक° (for वज्र°) K3 4 Ñ1 B1 Dn D1–3 °ब्रहन्ता क्रोध (Ñ2 दु:ख)हन्ता च, T1 G3 5 M3 4 आ(T1 अ)र्तो दु:ख हन्ता च (for °) K3 सुमना सुमति स्वर, Ñ1 सुनामा सुमति स्वन°, V1 3 D5 क्रोधवधन एव च, B1 3 D6 T1 3 G1 3 5 M3 4 सुनामा (T3 G1 4 °मना°) सुवपु (B1 D6 °मति; M3 °वसु)स्तथा (for °) — (L 168) G1 खनक (for क्रथन°) D3 कठिन पठिरस्तथा, T1 G3 5 M3 कुनखी (M3 °ख)पीवर° (for °) — (L 169) K1 त्रि, Dn D2 स; D1 5 3 च (for सु) K3 बहुरूपो (for विरूपश्च) Ñ1 महामति, B1 3 D5 6 T1 3 G1 3–5 M3 4 °बल° (for °द्युति) — (L 170) G1 4 5 माली (for वाली) D3 नय वासा; T1 G3 M3 4 दर्प° (for मेघ°) Ñ3 V1 3 B1 3 D3 M3 महाबल°, D3 °मल्ल, T1 3 G1 3 4 M3 °रथ (for °रव) — (L 171) K4 Dn D1 3 कटाभो (for घ°) D3 घटांसो विघटमश्च, T1 3 G1 3–5 M3 4 विद्रुम (G3 °सुम्भ-, M3 °धूम; M4 °रूप)श्च घटाभश्च (for °) T1 G1 4 तपनस्; G3 5 M3 4 प्रतापश् (for संह्रादश्) Ñ1 प्रवाहश्च

सुवासन (for °) — (L 173) B3 भूषिता°, T1 3 G1 3–5 M3 4 वर्मिण (for वाग्मिन°) T3 om (hapl) 173°–178° — (L 174) V1 B1 3 -भयाश्च (for मृत्यव) Ñ1 सर्वे वेदविदां वरा (for °) — M4 om lines 175–179 — (L 176) K1 3 4 Ñ2 3 V1 6 B1 3 Dn D1 D3 4 M3 उपासन्त; K3 °न्ति, D5 6 T1 G1 4 5 °ते (for °न्ते) D3 -परिग्रहा° (for °च्छदा) — (L 177) K1 3 D3 D6 4 उग्रैर्; V1 रम्यैर्; B3 दिव्यैर्; (for अग्र्यैर्) B1 3 D5 6 G1 3 4 M3 विमानैर्विविधाकारैर् (for °) V1 B1 3 D6 T3 G1 3–5 M3 [अ]ग्निभि (for [अ]र्चिभि) — G3 om lines 178 179 — (L 178) G1 Bom Poona eds G(ed) स्रग्विणो भूषणधरा, G3 °णो भूषिण सर्वे (for °) Bom Poona eds G(ed) हेलया (for चापरे) B1 3 D5 6 गमनागमने रता, M3 समुपेत्याभिदर्पिता (for °) — After line 178, Ñ2 V1 B D6 ins
15** विचित्राभरणोपेता विचित्रवसनास्तथा ।
विचित्रशस्त्रकवचा विचित्रध्वजवाहना ॥
[(L 2) B3 विचित्रकवचोरेता (for °)]
— (L 179) B1 3 D6 सदृशैर् (for -संकाशैर्) T1 3 G1 3 4 M3 महेन्द्रवपुष सर्वे (for °) T1 3 G1 3 4 M3 विचित्राङ्गदवाहव (for °) — (L 180) Ñ2 V2 भारत, V1 संघश°, B1 D5 6 नित्यश (for सर्वश) B3 तमुपासन्ति नित्यश (for °) — (L 181) G1 4 पर्वतोत्तमम् (for °पमा) V1 असुर पर्वतोत्तमम् (for °) — (L 182) T1 3 G1 3–5 M3 4 वपुष (for -मुकुटा) D6 सर्वे दिन (for दिवाकर) K3 4 Ñ3 V1 B3 D5 T1 3 G1 3 5 M3 4 -सम° प्रभा (for कर°) — (L 183) K4 मणिविचित्राणि; T1 M4 -रजतचित्र°, G3 5 M3 -रचित° (for मणिवि°) — (L 184)

स ददर्श मृगाधिप. सभाया
सुरुचिरदन्तगवाक्षमण्डनायाम् ॥
कनककमलहारभूषिताङ्ग
दितितनय स मृगाधिपो ददर्श ।
दिवसकरकरप्रभ ज्वलन्त-
मसुरसहस्रगणैर्निषेव्यमाणम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततो दृष्ट्वा महाबाहु कालचक्रमिवागतम् ।
नारसिंहवपुश्छन्नं भस्मच्छन्नमिवानलम् ॥
विकुञ्चितसटान्तस्य नारसिंहस्य भारत ।
रूपौदार्यं बभौ तत्र समस्त प्राशिसंनिभम् ॥
अहो रूपमिद चित्रं शङ्खकुन्देन्दुसंनिभम् ।
अब्रुवन्दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः ॥
एव हि ब्रुवता तेषा निर्दग्धाना महात्मनाम् ।
नारसिंहेन चक्षुर्भ्यां चोदिताः कालधर्मणा ॥
हिरण्यकशिपो पुत्र. प्रह्लादो नाम वीर्यवान् ।
दिव्येन चक्षुषा सिंहमपश्यद्देवमागतम् ॥
तं दृष्ट्वा रुक्मशैलाभमपूर्वां तनुमास्थितम् ।
विस्मिता दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः ॥

प्रह्लाद उवाच ।

महाराज महाबाहो दैत्यानामादिसंभव ।
न श्रुत नैव नो दृष्ट नारसिंहमिद वपु ॥
अव्यक्तप्रभव दिव्य किमिद रूपमद्भुतम् ।
दैत्यान्तकरण घोर शंसतीव मनासि नः ॥
अस्य देवाः शरीरस्थाः सागरा सरितस्तथा ।

K4 D1 2 परिहृत , Ñ1 3 V2 D52 परिवृत , G3 उपहृत (for °हित) Ñ3 वेदिसवेदि Ñ2 V2 B D53 D5 निर्मलवज्र , V1 Dn रत्नमहक- (for वेदिमवज्र) D3 2 -वेदिकायाम् (for वीथि°) K4 परिहृतवेदनवज्रवेदिकायाम् , D2 6 T1 2 G1 3 5 उपहि(G4 °ह)तनिर्मलवज्रपीठि° (D6 °कर्णि°), M1 4 परिहृतवीथि(M3 °ति)मवज्रवेदि° — (L. 185) K1 3 V1 3 B D5 D1 8 स तु मृगपतिरी(V1 B1 D6 °वी, D6 °निरी)क्षित समायां — (L. 186) V4 तुङ्ग , D1 2 रत्न (for दन्त) D6 (marg as above) सहितायाम् , G2 -वेदिका° (for -सवृता°) K4 विविधरविमादित्य मृगेन्द्रम् — (L. 187) Ñ1 B D1 2 6 T1 G1-3 विमल (for -क°) M3 भूपिताया (for °ङ्ग) — (L. 189) T1 Poona ed दिन (for दिवस) T2 -घनप्रभ , T2 कुरु° , G2 3 सहस्रभा (for -करप्रभ) — (L. 190) B1 3 D1 6 दितिज (for असुर) T2 G1 3-5 M1 4 वारैर् (for गणैर्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K4 D53 D1 2 — *Mention of Khila* V1 3 B D5 D1 3 5 — *Sub-parvan* K Ñ1 2 V1 3 B Dn D1 3 5 नारसिंहम् , D2 पारिजातम् , T2 G1 3 M1 4 नारसिंहप्रादुर्भाव , G2 नृसिंहाविर्भाव — *Adhy name* B1 3 हिरण्यकशिपुदर्शनम् ; D2 नारसिंहप्रादुर्भावे हिरण्यकशिपुसमाधर्षणम् , D5 6 हिरण्यकशिपुदर्शनम् T2 G1 हिरण्यकशिपुसमाधर्षणम् — *Adhy no* K4 15 , V1 B1 228 , Dn D53 227 , D1 215 , D2 243 , D1 232 , T1 283 , T2 G2 284 , G3 5 285 , G1 286 , M3 4 2

(L. 191) T2 महाबाहु (for °हु) D6 [उ दितम् (for [आ]गं°) — (L. 192) K4 D6 संयुक्सन्तम् , B1 T1 G2 भस्मा-च्छन्नम् (for भस्म°) Ñ1 [अ]चलम् (for [अ]न°) — M1 4 om lines 193 198 — (L. 193) K1 V2 D2 D1-4 निकुञ्चित- (for वि) Ñ1 3 V2 B Dn D5 D1 2 T1 2 G1 3 Col सटे तस्य (for सटान्तस्य) — (L. 194) Ñ2 D2 तस्य (for तत्र) B2 D53 G3 सहस्र , D2 समग्रं (for समस्त) — D6 om (hapl) line 195 — (L. 195) तस्य (for अहो) Ñ1 D6 दृष्ट (for चित्र) V2 B2 T2 G2 4 सप्रभम् (for संनि°) Ñ1 शङ्खवर्णसमप्रभम् ; D51 शङ्खदुन्दुभिनिस्वनम् (for °) — (L. 196) G1 4 पुत्र (for च स) D3 निरूपायिनिष्टमानसा , T2 हिरण्यकशिपो पुत्र (for °) — D6 om lines 197 196 — (L. 197) V2 निर्गन्धानां (for निर्दग्धाना) D2 च समरि (for महात्मनाम्) — (L. 198) D2 4 नोदिता , D6 T2 G1 4 पुष्काला (for चोदिता) T1 G2 4 कालयुक्तेन का(G2 ध)र्मणा (for °) — After line 199, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins

16** साक्षाद्योगेश्वरो योगी सम्यगस्यापरायणः ।

— (L. 200) Ñ2 V2 वपुषा (for चक्षुषा) T2 G1 4 5 देवम् (for सिंहम्) T1 स्वयम् , T2 G2 4 सिंहम् , M3 दिव्यम् (for देवम्) — (L. 201) T1 2 G1 3 4 M3 4 रूप्य (for रुक्म) V1 दृष्टाभम् (for -शैल°) T2 3 G1 3-5 आधितम् (for आस्थि°) — (L. 204) K1 3 D1 5 श्रुत च , D2 अश्रुत (for न श्रुत) D2 दृष्ट मे , Bom Poona eds दृष्ट च (for नो दृष्ट) — (L. 205) K1-3 D5 रूपम् (for दिव्यम्) [illegible] 3 G3-5 M3 साम्प्रतम् (for अद्भु°) K1-4 D5 मद्भुत (D3 °व्यक्त) लोमहर्षणम् (for °) — (L. 206) D6 सीदन्ति (for शंसन्ति) — (L. 207) T1 2 G1 3-5 M3 4 च या (for तथा) — (L. 208) T1 G2 3 ये चान्ये पर्वतोत्तमा (for °) — (L. 209)

हिमवान्पारियात्रश्च ये चान्ये कुलपर्वताः ॥
चन्द्रमाः सह नक्षत्रैरादित्याश्चाग्निना सह ।
धनदो वरुणश्चैव यमः शक्रः शचीपतिः ॥
मरुतो देवगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ।
नागा यक्षाः पिशाचाश्च राक्षसा भीमविक्रमाः ॥
ब्रह्मा देवः पशुपतिर्ललाटस्था विभान्ति वै ।
स्थावराणि च भूतानि जङ्गमानि तथैव च ॥
भवांश्च सहितोऽस्माभिः सर्वदैत्यगणैर्वृतः ।
विमानशतसंकीर्णा तथाभ्यन्तरजा सभा ॥
सर्वं त्रिभुवनं राजँल्लोकधर्मश्च शाश्वतः ।
दृश्यते नारसिंहेऽस्मिन्यथेन्दौ विमले जगत् ॥

प्रजापतिश्चात्र मनुर्महात्मा
ग्रहाश्च योगाश्च मही नभश्च ।
उत्पातकालश्च धृतिः स्मृतिश्च
रजश्च सत्त्वं च तमो दमश्च ॥
सनत्कुमारश्च महानुभावो
विश्वे च देवा वसवश्च सर्वे ।
क्रोधश्च कामश्च तथैव हर्षो
दर्पश्च मोहः पितरश्च सर्वे ॥

Colophon

K Ñ2 V1 3 B3 D (*except* D6) [अ]ग्निनौ मया, T2 [अ]ग्निना तथा ; T3 G1 3-5 M3 4 [अ]ग्नि सह (for [अ]ग्निना सह) — (L. 210) G3 धर्मं (for यम) — (L. 211) G3 Bom Poona eds G(ed) मुनयश्च (for ऋष°) — (L. 213) T1 महा (for ब्रह्मा) — K1 V2 B D5 D6 8 ललाटस्थो, T2 3 G1 3-5 M3 4 अस्य कुक्षौ (*for* ललाटस्था) — (L. 215) K3 4 Ñ1 V1 B Dn Ds1 D1 3 6 सर्वैर्दैत्य, V3 सर्वैर्देव ; T1 G4 सर्वैर्देव, T3 G1 3 M3 4 सर्वदेव (for °दैत्य) T1 सह (for वृत) — (L. 216) K4 गण (for शत) B1 तथैवा न्तरजा सभा, D3 D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 तथै(T1 °दे)वास्य न्तरे (*D3 D6* °रा) सभा (*T2* शुभा) (*for* °) — (L. 217) Ñ3 Dn1 D5 6 लोकधर्माश्च शाश्वताः (for °) — (L. 218) Ds2 D6 G1 विमले (for °ले) T1 2 G2-4 M3 4 तथे दम(T1 °देदम, T2 °देतद्)खिलं जगत् (for °) — (L. 220) K D1 2 4 5 नागाश्च, Ñ1, 2 V2 3 B Dn D2 D3 6 T1 G1 3 M3 यो° (*for* या°) — (L. 221) T1 2 G1 3-5 M3 मतिश्च (for स्मृ°) — (L. 222) K3 D5 रतिश्च, K4 सत्त्व (for रजश्च) K4 तत्त्व (for सत्त्व) K3 4 V1 D5 शमो, V3 B D1-3 5 6 G3 M3 तपो (for तमो) B1 Ds1 D3 मदश्च (for दमश्च) — (L. 224) K Ñ1 B1 2 Dn D1-3 [अ]प्सरसश्च ; T1 2 G1 3-5 M3 4 ऋषयश्च (for वसवश्च) — (L. 225) K3 हर्षश्च D6 मोदश्च (for कामश्च) K3 लोभस् (for हर्षो) — (L. 226) K V1 3 B2 3 Dn D2-4 शमश्च Ñ1 दमश्च (*for* दर्पश्च) Ñ1 देहे (for सर्वे) — *After* line 226 B3 Dn D5 D6 ins

17** इत्येवमुक्त्वा स च दैत्यराजं
हिरण्यनामानमविस्मयेन ।
दध्यौ च दैत्येश्वरपुत्र उग्र
महामतिः किंचिदधोमुखः प्राह ॥

[(L. 3) B3 D5 तस्थौ (*for* दध्यौ) *B3* स (*for* च) *B3* मुख्यो (for उग्र)]

While, D4 ins after line 226

18** पाहि वीर महाराज कालरूपो हि दृश्यते ।
एवं ब्रुवति वै पुत्रे शेषास्तान्वभयस्तदा ॥

Finally, D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 ins after line 226

19** य प्राणः सर्वभूतानां य प्रभुः स्वयमेव ह ।
प्रणवः सर्ववेदानां सोऽयं विष्णुः सनातनः ॥
प्रमाणैरपरिच्छेद्यः प्रमाणं च प्रचक्षते ।
अतिदेवः सहस्रांशुः सामगः सामवाचकः ॥
ऋग्यजुरात्मा पुराणात्मा यज्ञरूपः सनातनः ।
योगिध्येयः सदा दान्तः पूज्यो हि सततं प्रभो ॥
सुखदः सर्वदो नित्यमादिकर्ता जनार्दनः ।
नमस्कुरुष्व यत्नेन भूयो भूयः पितः कुरु ॥

[T1 om line 3-8 M3 om line 3 5 — (L. 3) G3 अपरिच्छेद्ये (for °द्य) D6 प्रमाणमपरिच्छेद्य (for °) D6 G(ed) च (for य) — (L. 4) D6 सागर (for सामग) — (L. 5) D6 ऋग्यजो (for ऋग्यजु°) T2 G3 यज्ञरूप (for यज्ञ°) — (L. 6) M4 शान्त (for दान्त) M4 प्रभु (for प्रभो). — M4 om lines 7-8 — (L. 7) D6 सुसुख (for सुखद) *T2 G3 4 5* सततं (*for* °दो) *G3* नित्य (*for* नित्यम्). — (*L.* 8) D6 नमस्कुरु प्रयत्नेन (for °) D6 नमन् (for पितः)]

Colophon om in T1 2 G1 3 5 M4 — *Mention of the Epic* K3 Dn Ds2 D1 2 5 — *Mention of Khila* V1 3 B Dn Ds1 D1 5 — *Sub-parvan* K1 2 4 Ñ1 2 V1, 3 B2 3 Dn D2 D3 4 5 6 नारसिंहम् — *Adhy name* K3 M4 नारसिंहप्रादुर्भाव, B D3 प्रह्लादवाक्यम् ; D5 नारसिंहरूपवर्णनम् D5 नारसिंहाख्यानम् — *Adhy no* V3 229 ; Dn Ds1 223 ; D2 244, D4 223, G4 287, M3 3

वैशंपायन उवाच ।
प्रह्लादस्य ततः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुर्वचः ।
उवाच दानवान्सर्वान्सगणश्च गणाधिपः ॥
मृगेन्द्रो गृह्यतां शीघ्रमपूर्वां तनुमास्थितः ।
यदि वा संशयः कश्चिद्वध्यतां वनगोचरः ॥
तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे मृगेन्द्रं भीमविक्रमम् ।
परिक्षिपन्तो मुदितास्त्रासयामासुरोजसा ॥
सिंहनादं विमुच्याथ नरसिंहो महाबलः ।
बभञ्ज तां सभां दिव्यां व्यादितास्य इवान्तकः ॥
सभायां भज्यमानायां हिरण्यकशिपुः स्वयम् ।
चिक्षेपास्त्राणि सिंहस्य रोषव्याकुललोचनः ॥
सर्वास्त्राणामथ श्रेष्ठं दण्डमस्त्रं सुभैरवम् ।
कालचक्रं तथात्युग्रं विष्णुचक्रं तथापरम् ॥
धर्मचक्रं महाचक्रमजितं नाम नामतः ।
चक्रमैन्द्रं तथा घोरमृषिचक्रं तथैव च ॥
पैतामहं तथा चक्रं त्रैलोक्यमहितं परम् ।
विचित्रामशनीं चैव शुष्कार्द्रं चाशनिद्वयम् ॥
रौद्रं तथोग्रं शूलं च कङ्कालं मुसलं तथा ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ब्राह्ममस्त्रं तथैव च ॥
ऐषीकमस्त्रमैन्द्रं च आग्नेयं शैशिरं तथा ।

T1 G3 om the ref — (L. 227) K1 Ñ1-2 V1-3 B1 Dn D4 D1-3-5 तु तत्, B1-3 T1-2 G1-3-5 M1 वच; G4 च तत् (for ततः) M3 श्रुत्वा तु वचनं तस्य (for °) B1 च स; T1-2 G1-3-5 प्रभु (for वच) M3 हिरण्यकशिपोस्तदा (for °) — After line 227, D6 T1-2 G1-3-5 M1-3 ins

20** च्यसेति च तदा पुत्र रोषादाह नृपोत्तम ।
कोऽयं विष्णुस्त्वया प्रोक्तः कोऽयं देवः सनातनः ।
अयं किल तदा विष्णुर्मोक्षितोऽप्येष इत्युत ॥
इत्यवदत्तदा दैत्यः क्रुद्धो दृष्ट्वा जनार्दनम् ।

[(L. 1) G3 तथा पुत्र (for तदा पुत्र) D6 G3 नृपो त्तम T2 G1-4 व्यस व्यसेति च तदा पुत्र रोषात्क्रोधोऽब्रवीत् —(L. 2) D6 कथासीन, G3 त्वयाज्ञामी, M3 च या यामी (for त्वया प्रोक्त) D6 विष्णु (for देव)]

— (L. 228) D6 दनुजान् (for दानवान्) D6 सगणान्दनुजा धिप (for °). — (L. 229) T1-2 G3-5 M3-4 नृप (for शीघ्रम्) V3 मास्थित (for मास्थित) — (L. 230) D1-4 च (for वा) G1 सर्वैद्, M3 तत्र (for कश्चिद्) — After line 230 T1-2 G1-3-5 M1-3 ins an addl colophon [Sub-parvan G1-3-5 M1 नार(G3 नृ)सिंहप्रादुर्भाव — Adhy name T2 G1 हिरण्यकशिपुसभायां भगवद्दानवप्रह्लादवाक्यम् — Adhy no T1 284, T2 295, G3-5 286, G1 287; M1 3]

— After the above, T1-2 G1-3-5 ins

21** वैशंपायन उवाच ।
श्रुत्वा तु वचनं तस्य हिरण्यकशिपोस्तदा ।

— (L. 231) T1-2 G1-3-5 M1-4 ते दानवगणाः सर्वे (for °) — (L. 232) T1-2 G1-3-5 M1-4 परिवार्य सर्वं तत्र (for °) — After line 232 D1 ins

22** दृष्ट्वा च तं तथा कोटिर्दानवानां महात्मना ।
न विव्यथुर्मुदान्सिंहे सुराः दिव्यस्थिताः ॥

— B1 om lines 233-236 — (L. 233) G3 M1-4 सं हि (for सिंह) K Ñ1-2 V1-3 B2 D (except D6) मदित्वा (for विमुच्य) Bom Poona eds पुनः सिंहो (for नरसिंहो). — After line 233, T1-2 G1-3-5 M1-4 ins

23** हुंकारेण तदा सर्वान्दानवांस्तानपाहरत् ।

— (L. 234) K2-4 Ñ1-2 V1-3 B3 Dn D4 D1-5 T2 G4 सर्वां, T1 G3-5 M1-4 तां तु, Bom Poona eds G(ed.) रम्यां (for दिव्यां) — After line 235, T1-2 G1-3-5 M1-4 ins

24** उत्थाय चासनात्तस्मात्सिंहनादं व्यमुञ्चत ।

— (L. 236) M1-4 क्षिपति (for चिक्षेप) B1-3 D5 (marg) घोराणि, T1-2 G1-3-5 M1-4 भीमाय (for सिंहस्य) K1 -चेतन (for लोचन) Ñ1-2 G1-3-5 M1-4 रोषव्याकुलितेक्षण, B1-3 D5 सिंहायाद्भुतविक्रम (B1 °कर्मण) (for °) — (L. 237) K2-4 Ñ1 V1-3 D5 D1-3 T2 G4 M1-4 श्रेष्ठं (for श्रेष्ठ) Ñ2 सुदारुणम् (for सुभैरवम्) — (L. 238) K1-4 D5-6 धर्मं (for विष्णु) K Ñ1-2 V1-3 B3 D (except D6) [पु]नः च (for [त]परम्) — K4 om lines 239-240 V3 om. line 239 — (L. 239) K5 D1-6 विष्णु (for धर्म), K3 T1-2 G3-5 M1-4 महच्चक्रम् — (L. 240) D1 चक्रम् (for चक्रम्) T1-2 G1-3-5 M1-4 महच्चक्रं महाघोर(M1 तथा भ यम् (for °) — (L. 241) T1-2 G1-3-5 M1-4 [त्र]ैल्युग्रं, G1 घोरं (for चक्रं) K2-3 B1 महितं परम् V1-3 V3-5 Dn °तं हितम्, B1-3 D4 °तं तथा (for °तत्परम्) K5 त्रैलोक्यपावनं हि तत्; D6 °क्यसंहर्तं हितम्; D5 °क्यमहितं हितम्; T1-2 G1-3-5 M1 °क्यमपर्दं परम् (for °) — (L. 242) T1-2 G1-3-5 M1-4 शुष्काद्र (for °र्द्रं) D1 शुष्कार्द्रं चाशनिद्वये (for °) — (L. 243) T1-2 G1-3 M1-4 तथोग्रं (for तदुग्रं) D1 कपाल (for कङ्कालं) — K5 D5 om lines 243-247 V3 D1 D2 om. line 245 — (L. 245) D1 ऐषीकमैन्द्रं च तथा, T1-2 G1-3-5 M1-4 ऐन्द्रमस्त्रं तथैषीकं (for °). — (L. 245)

वायव्यं मथन नाम कापालमथ किंकरम् ॥
तथा चाप्रतिमां शक्तिं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ।
अस्त्रं हयशिरश्चैव सोमास्त्रं शिशिरप्रभम् ॥
पैशाचमस्त्रममितं सार्पमस्त्रं तथाद्भुतम् ।
मोहनं शोषणं चैव सतापनविलापनम् ॥
दर्पणं पातनं चैव त्वाष्ट्रं चैव सुदारुणम् ।
कालमुद्गरमक्षोभ्यं क्षोभणं च महाबलम् ॥
सवर्तं मोहनं चैव तथा मायाधरं परम् ।
गान्धर्वमस्त्रं दयितमसिरत्नं च नन्दकम् ॥
प्रस्वापनं प्रमथनं वारुणं चास्त्रमुत्तमम् ।
अस्त्रं पाशुपतं चैव यस्याप्रतिहता गतिः ॥
एतान्यस्त्राणि सर्वाणि हिरण्यकशिपुस्तदा ।
चिक्षेप नारसिंहस्य दीप्तस्याग्नेर्यथाहुतिः ॥
अस्त्रैः प्रज्वलितैः सिंहमावृणोदसुराधिपः ।
विवस्वान्घर्मसमये हिमवन्तमिवांशुभिः ॥
स हि वर्षानिलोद्धूतो दैत्यानां सैन्यसागरः ।
क्षणेनाप्लावयत्सिंहं मैनाकमिव सागरः ॥
प्रासैः पाशैश्च शूलैश्च गदाभिर्मुसलैस्तथा ।
वज्रैरशनिकल्पैश्च शिलाभिश्च महाद्रुमैः ।
मुद्गरैः कूटपाशैश्च शूलोलूखलपर्वतैः ।
शतघ्नीभिश्च दीप्ताभिर्दण्डैरपि सुदारुणैः ॥
ते दानवाः पाशगृहीतहस्ता
महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगाः ।
समन्ततोऽभ्युद्यतबाहुशस्त्राः
स्थितास्त्रिशीर्षा इव नागपोताः ॥
सुवर्णमालाकुलभूषिताङ्गाः
पीनांशुकाभोगविभूषिताङ्गाः ।
मुक्तावलीदामविभूषिताङ्गा

K1 4 Ñ1 Dn D1 3 5 प्रथम (for मथनं) T2 3 G1 3 5 M3 4 वायव्य वारुण चैव (for °) T1 3 G1 3 5 M3 4 कङ्कणम् (for किंकरम्) — (L. 247) V1 B1. 3 T1 3 G1 3-5 M3 4 [अ]प्रतिहता (for चाप्रतिमां) K3 om. 246[b]–254[a] — (L. 248) T1 3 G1 3-5 M3 4 सोमास्त्र शिशिर तथा (for °) — M3 4 om line 249 — (L. 249) Ñ1 B1 3 D6 अजितं, T1 G3. 5 दयित, T2 अहित (for अमित) K1 2 4 Ñ1 V1 3 D1-4 सत्यम्, D5 शाक्रम् (for सार्पम्) — (L. 250) G3 5 M3 4 वर्धन (for मोहन) K4 B3 T2 G1 4 विलापने (for °पनम्) — (L. 251) V3 Ds2 तर्पण, B1 3 D6 जृम्भण (for दर्पण) T2 G3 दाहन, G3 तापन (for पातन) Ds1 G1 M3 4 तर्पण तापन चैव, D3 हेपण तापनं चैव, G1 तर्पणं दाहनं चैव, Bom Poona eds G(ed) जृम्भण प्रापणं चैव (for °) K3 D4 त्वाष्ट्रं चैवात्र दा(D3 °अदा)रुणम् (for °) — (L. 252) T1 G1 3 5 M3 4 भावन (for क्षोभण) B3 D6 महाप्रभम् (for °बलम्) — (L. 253) T1 G1 4 जृम्भण (for मोहनं) K1 2 4 Ñ1 V1 3 B1 3 D (except D6) संवर्तन मोहनं च (for °) — (L. 254) Ñ1 D2 T1 2 G1 4 M3 4 नन्दनम् D5 (marg as above) बन्धनम्, G3 काञ्चनम् (for नन्दकम्) — (L. 255) K1 2 D2. 4 T2 G1 4 प्रशमन (for प्रमथन) K3 4 D4 दारुण, T2 G1 4 वामनं (for वारुण) — (L. 257) T1 3 G1 3 5 M3 4 दिव्यानि (for सर्वाणि) — (L. 258) T1 3 G1 3-5 M3 4 असृजन् (for चिक्षेप) — (L. 259) T2 G1 4 M3 प्रावृणोद् (for आ°) — (L. 261) K Ñ1 3 V1 3 B D T1 2 G1 3 5 M3 4 स शस्त्रवर्षानिलोद्(K2 4 V1 3 Dn2 Ds1 M3 °द्धू)तो, D6 (marg) अतिवीर्यो बलोद्धूतो (for °) — K3 D1 4 om (hapl) line 262 — (L. 263) V1 B1 3 D6 T1 G3 5 M3 4 खड्गैश्च (for शूलैश्च) K1 D4 प्रासै प्रासैश्च शूलैश्च, Bom Poona eds G(ed) प्रासैः प्रासैस्तथा शूलैर् (for °) — (L. 264) वज्रैर् (for वज्रैर्) B1 3 D6 वज्रैरशनिभिश्चैव (for °) T1 G3 5 M3 4 शास्त्रिभिश्च (for शिला°) K4 D1 3 सह (for महा) — After line 266, K1 3 B1 3 D4 ins

25** परिवार्य समन्तात्तु निहन्युस्ते हरिं तदा ।
सत्यसम्प्रयस्य न क्षुण्णमूर्तिस्य महात्मनः ॥

[(L. 1) B1 Bom Poona eds G(ed) निघ्नन्तैर्; B3 निघ्नन्त्यस्तैर् (for निहन्युस्ते) — (L. 3) K1 3 D4 शरीरस्य (for ऽजितस्य)]
—Before line 267, D5 ins वैशम्पायन उवाच — (L. 267) T1 3 G1 3 5 M3 4 ते दानवा हस्तगृहीतपाशा — (L. 268) D3 -वेगाशनि-, D5 -तुल्या° (for -वज्रा°) — (L. 269) B D3 D5 6 -दण्डा, T1 3 G1 4-6 M3 4 -काया (for -शस्त्रा) — (L. 270) K Ñ2 V1 3 B1 3 D (except D6) T1 G3 5 पन्नगेन्द्रा (for नागपोता) — (L. 271) D4 -शोभिताङ्गा (for भूषि°) — K4 om (hapl) lines 272–273 — (L. 272) K1-3 Ñ2 V1 3 B3 D (except D6) नाना(K3 हारा; D2 D4 नागा)ङ्गदाभो(Dn यो, D4 °भा)गवि(D3 °वि)नद्धगात्रा, B1 3 D6 पीनांशुकाभूषितभोगमा(B1 °रा)जा°; T1. 3 G1 3-6 विचित्रपीनांशुकभूषिताङ्गा (G1 °बद्धमात्रा; G4 °बद्धगात्रा) — (L. 273) Ds1 D5 -भूषिताङ्गा T1 3 G1. 3-6

हंसा इवाभान्ति विशालपक्षाः ॥
तेषां च वायुप्रतिमौजसां वै
केयूरमालावलयोत्कटानि ।
वान्युत्तमाङ्गान्यभितो विभान्ति
प्रभातसूर्यांशुसमप्रभाणि ॥
क्षिपद्भिरुग्रज्वलितानलोपमै-
र्महास्त्रपूगैः स समावृतो बभौ ।
गिरिर्यथा सन्ततवर्षिभिर्घनैः
कृतान्धकारोऽद्भुतकन्दरद्रुमः ॥
तैर्हन्यमानोऽपि महास्त्रजालै-
र्महाबलैर्दैत्यगणैः समेतैः ।
नाकम्पताजौ भगवान्प्रतापवा-
न्स्थितः प्रकृत्या हिमवानिवाचलः ॥
सतापितास्ते नरसिंहरूपिणा
दितेः सुताः पावकदीप्ततेजसा ।
भयाद्विचेलुः पवनोद्धुता यथा
महोर्मयः सागरवारिसम्भवाः ॥
शतैर्घनुर्भिः सुमहातिवेगतो
युगान्तकालप्रतिमाम्बुरोधान् ।
एकायनस्थे सुमुखुर्नृसिंहे
महासुराः क्रोधविदीपिताक्षाः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

खराः खरमुखाश्चैव मकराशीविषानना ।
ईहामृगमुखाश्चान्ये वराहमुखसंस्थिताः ॥
बालसूर्यमुखाश्चैव धूमकेतुमुखास्तथा ।
चन्द्रार्धचन्द्रवक्त्राश्च दीप्ताग्निमुखास्तथा ॥
हंसकुक्कुटवक्त्राश्च व्यादितास्या भयावहाः ।

M2 4 मुक्तावलीभिश्च विभूषिताङ्गा —(L 275) K3 -प्रथितौ जसा (for प्रतिमौ°) —(L 276) T2 G1 2 5 M3 -मौली- (for माला) K2 D4 वल्ययोत्कटानि, V1 B1 2 T2 3 G1 3-5 M1 2 °त्कटानाम् (for °त्कटानि) —(L 277) K2 त्रिभाति, K4 ऽभिभान्ति (for वि°) —(L 279) K2 3 Ds1 D4 क्षिपत्त्रिरुग्र (K3 °रुग्र), V1 क्षिप्तैरुग्र (for क्षिपत्त्रिरुग्र) ‖ D5 क्षिप्तै समभज्वलितामलप्रभैः (B3 °लोपमैः), D2 क्षिपत्त्रिरुग्रैर्ज्वलितानलोपमैः, D6 Bom Poona eds G(ed) तैः प्रक्षिपद्भिर्ज्वलितानलोपमैः, T2 3 G3 3-5 M2 4 क्षिपद्भिरुग्रैर्ज्वलिता (T1 G3 M3 °नो) महाबलैः —(L 280) K1-3 D1 पूगैः सु- (K3 स), Ñ1 2 V2 Ds1 D2 -पूगैः सु, T1 G3 M2 4 पूगाभि ; T2 पूगैश्च स, G1 6 पूगान्स (for -पूगैः स) Ñ1 समावितो (for समावृतो) — D6 om lines 282-283 —(L 282) K1 D4 कृतान्धकाद्भुत, B2 3 °रोधम- (for °रोऽद्भुत-) Ñ1 B1 G1 -कन्दरद्रुमैः T1 G3 °हैतै, T2 G4 °रैर्द्रुमैः (for °रद्रुमः) G2 M2 4 कृतान्धकारोत्तमकन्दरैर्द्रुमैः (G3 °नैः) —(L 284) Bom Poona eds G(ed) सर्वैः सत्रा (for महाबलैः) D1 (sup lin) समन्ततः, M3 समस्तैः (for समेतैः) —(L 285) T1 2 G1 3-5 M2 4 नृसिंह- (for भगवान्प्रताप) — D5 om lines 287-290 —(L 287) V1 2 B T2 3 G1-3 M2 4 सन्तापितास्ते (M3 °त)स्तु (for सतापितास्) Ñ1 V2 D1 T2 G1 3-5 M2 4 तेन नृसिंह (for ते नरसिंह) —(L 288) B1 T2 G1 2 3 M2 4 -तुल्य (for -दीप्त) K2 D2 T1 M3 4 -तेजसा, B2 -वर्चस (for -तेजस) —(L 289) K3 भयात (for भयाद्) K2 3 Ñ1 2 V1 2 Dn D3 D1 2 3 पवनोद्धता (for °द्धुता) T1 2 G1 2 3 M2 4 भयाद्विचेलु सुमहानिलोद्धता —T2 G1 M2 4 om lines 291-294 —(L 291) K3 सुरा, Ñ1 V2 B Dn T1 G3-5 शरैः, V1 शरैः (for शतैः) V1 सुमहोग्र (for °हाति-) K3 -वेगतः, K3 V1 2 D2-4 G1 2 वेगात्, Ñ2 B Dn D3 T1 G3 -वेगा (for -वेगतो) — V2 om lines 293-294 —(L 294) K1 महाबला (for °सुरा) K2-4 ÑL2 V1 B D2 D1 4 T1 G3 2 -विदीपिताक्षा (D3 °पि), K4 Dn D1 3 विदारिताक्षाः ; D2 सुदीपिताक्षा (for विदीपिताक्षा)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds1 D1 2 — *Mention of Khela* K1 V1 2 ‖ Dn D3 D1 4 — *Sub-parvan* D3 पारिजातम् — *Adhy name* K Ñ1 2 V1 2 B Dn D3 D1 2 4-6 नारसिंहम्, D6 G1 M2 4 नारसिंह-प्रादुर्भावः, T1 नारसिंहप्रादुर्भावे दैत्यनृसिंहयुद्धम् — *Adhy no* K3 17, V2 230, Dn Ds1 223; D2 216; D3 245; D4 224, T1 285; T2 286, G2 3 287, G4 283; M2 4 4

(L 295) K2 दुरा (for खरा) K4 धूमकाशी (for मकराशी) V1 सुखानना (for विषा°) —(L 296) D4 ये च (for चान्ये) D3 -संस्थिता (for -संस्थिता) B2 Bom, Poona eds G(ed) वराहवदनानना (for °) — Ñ1 om (hapl) lines 297-301 K3 D1 2 om (hapl) line 298 —(L 298) T1 2 G1 2-4 M2 4 चन्द्रार्धचन्द्रवक्त्राश्च (for °) D3 om (hapl) lines 298b-300a Dn om (hapl) lines 298b 299a K2 Ñ2 V1 2 B1 2 Ds1 D1 प्रदीप्ताग्नि ; B2 D3 प्रदीप्ताग्नि ; T1 2 G3 2-4 M2 4 अग्निदीप्त (for दीप्ताग्नि)

पश्चास्या लेलिहानाश्च काकगृध्रमुखास्तथा ॥
विद्युज्जिह्वास्त्रिशीर्षाश्च तथोल्कामुखसंस्थिताः ।
महामहनिभाश्चान्ये दानवा बलदर्पिता ॥
कैलासवपुषस्तस्य शरीरे शरवृष्टयः ।
अवध्यस्य मृगेन्द्रस्य न व्यथा चक्रुराहवे ॥
एव भूयोऽपरान्घोरानसृजन्दानवाः शरान् ।
मृगेन्द्रस्योरसि क्रुद्धा निःश्वसन्त इवोरगाः ॥
ते दानवशरा घोरा मृगेन्द्राय समीरिताः ।
विलय जग्मुराकाशे खद्योता इव पर्वते ॥
ततश्चक्राणि दिव्यानि दैत्याः क्रोधसमन्विताः ।
मृगेन्द्राय क्षिपन्त्याशु प्रज्वलन्तीव सर्वशः ॥
तैरासीद्गगनं चक्रैः सपतद्भिः समावृतम् ।
युगान्ते सम्प्रकाशद्भिश्चन्द्रसूर्यमहैरिव ॥
तानि चक्राणि वदनं प्रविशन्ति विभान्ति वै ।
मेघोदरदरीं घोरां चन्द्रसूर्यमहा इव ॥
तानि चक्राणि सर्वाणि मृगेन्द्रेण महात्मना ।
निगीर्णानि प्रदीप्तानि पावकार्चिःसमानि वै ॥
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो भूयः प्रासृजदूर्जिताम् ।
शक्तिं प्रज्वलितां घोरां हुताशनतडित्प्रभाम् ॥
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य मृगेन्द्रः शक्तिमुत्तमाम् ।
हुंकारेणैव रौद्रेण बभञ्ज भगवांस्तदा ॥
रराज भग्ना सा शक्तिर्मृगेन्द्रेण महीतले ।
सविस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोल्केव नभश्च्युता ॥
नाराचपङ्क्तिः सिंहस्य सृष्टा रेजे विदूरतः ।
नीलोत्पलपलाशाना मालेवोज्ज्वलदर्शना ॥
गर्जित्वा तु यथाकाम विक्रम्य च यथासुखम् ।
तत्सैन्यमुत्सारितवास्तृणाग्राणीव मारुतः ॥
ततोऽश्मवर्षं दैत्येन्द्रा व्यसृजन्त नभोगताः ।

— (L 299) K2 D4 महाबला (for भयावहा) G1 हताश्चाश्च भयानका (for b) — (L. 300) D6 T1 G1 2-4 सिंहास्या (for पश्चास्या) G4 om lines 300b–303a D4 कङ्क (for काक) — (L 301) T2 G1 3 M3 चक्रशीर्षास् (for त्रिशीर्षाश्च) D6 सनिभा (for संस्थिता) Bom Poona eds G(ed) तथोल्कामुनिभाननाः (for b) — (L 302) K2 Ñ1 V1 B D4 D5 T2 G3 M4 महाग्राह B1 D1 -मुखाश्च (for निभाश्च) B1 रण (for बल) M1 गर्विता (for दर्पिता) — (L. 303) B1 कैलासशिखराकार- (for a) V1 B2 T1 G1 M3 वृष्टिभि (for -वृष्टय) — (L. 304) K2 वध्यस्यासुरेन्द्रस्य (for a) — (L 305) T1 G3 M3 ससृजु बहवो घोरान्, T2 G1 पुनश्चान्या (G4 °श्च चान्या)श्च ते घोरान् (for a) K2 सृजतो (for असृजन्) Ñ1 दानवाभ् (for °वा) — (L 306) V1 क्रोधान् (for क्रुद्धा) B1 D2 मृगेन्द्रोरसि सक्रुद्धा, D6 °न्द्रस्योपरि क्रोधान् (for a) — (L. 307) T1 मृगेन्द्रेण T1 G1 °न्द्रसु- G3 न्द्रे सु M1 °न्द्रस्य (for °न्द्राय) K2 मृगेन्द्रस्य समर्पिता (for b). — (L. 308) D6 विरेजुश्च धनुर्मुक्ता (for a) T2 G1 सागरे (for पर्वते) — (L. 309) G(ed) चापाणि (for चक्राणि) B1 घोराणि D1 दैत्यानि, T2 G1 दीप्तानि (for दिव्यानि) V1 वश गता (for -समन्विता) — (L 310) Ñ1 V1 B Dn D5 D6 T2 G1 2 3 M3 [आ]क्षिपन्ति (for क्षिपन्ति) T1 वाजिद (for [आ]शु) B1 प्रज्वलन्ति सम न्ततः, D6 प्रलयन्तीव सर्वथा (for b) — (L. 311) D6 ते छायसीं गद्दां सर्वे (for a) D6 (marg.) पतद्भिश्च (for सपतद्भि) K2 समाकुलम्, T1 °वृता, T1 G1 M3 समन्ततः, G3 समाहता (for °वृतम्) D6 संपतन्त समन्ततः (for b) — (L 312) B1 T1 G1 M3 चन्द्रादित्यैर् (for चन्द्रसूर्य) — After line 312, T1 G1 M3 ins

26** तानि चक्राणि दिव्यानि मृगेन्द्रेण महात्मना ।
प्रस्ता युदीर्णानि तदा पावकार्चिःसमानि वै ॥

— D6 om (hapl) lines 313 314 — (L. 313) T1 G1 M3 त्रिशमाशनि भान्ति वै (for b) — (L. 314) T2 G1 श्वेतां (for घोरां) T1 G3 M3 महीधरदरीं श्वेतां (for a) — (L 315) T1 सैन्यानि; T2 G1 M3 [आ]दाय च (for चक्राणि) D6 क्षिप्तानि तानि चक्राणि, G4 तान्यादाय च दिव्यानि (for a) T1 G1 M3 चलाद हरिरूप(T1 G1 °राक्षस)वान् (for b) — T1 G1 M3 om line 316 — (L 316) G4 प्रस्ताम्युदीर्णानि तदा (for a) K1 D1 सदृशानि (for पावकार्चिः) — (L 317) Ñ1 ऊर्जिता, T1 G3 M3 उज्ज्वला(G3 °ल)म् (for ऊर्जिताम्) — (L. 318) T1 G3 हर्ता शक्र, G1 M3 घ्नतीं शक्र (for हुताशन-) Ñ2 V2 समप्रभाम् (for तडित्प्र°) — (L. 319) T1 G1 2-4 M3 उद्यताम् (for उत्तमाम्) — (L. 320) D6 घोरेण (for रौद्रेण) — (L. 322) V1 सज्वाला, D1 ज्वालिता (for ज्व°) T1 G1 M3 दिवश्च्युता (for नभ°) — (L 323) V1 B D1 क्षिप्ता, T1 G1 2-4 M3 प्राप्ता (for सृष्टा) — (L. 324) D1 [आ]ल्हय (for [उ]ज्ज्वल) — (L. 325) T1 G3 M3 स गर्जित्वा (for

नगमात्रैः शिलाखण्डैर्गिरिकूटैर्महाप्रभैः ॥
तदश्मवर्षं सिंहस्य गात्रे निपतितं महत् ।
दिशो दश प्रकीर्णं हि खद्योतप्रकरो यथा ॥
नमद्भौघैर्दितिसुतास्तदा सिंहमरिंदमम् ।
प्राच्छादयन्यथा मेघा धाराभिरिव पर्वतम् ॥
न च तं चालयामासुर्दैत्यौघा देवमास्थितम् ।
भीमवेगा बलश्रेष्ठ ससुरं इव मन्दरम् ॥
ततोऽश्मवर्षे निहते जलवर्षमनन्तरम् ।
धाराभिरक्षमात्राभिः प्रादुरासीत्समन्ततः ॥
नभसः प्रच्युता धारास्तिग्मवेगाः सहस्रशः ।
आवृण्वन्सर्वतो व्योम दिशश्चोपदिशस्तथा ॥
धाराणां संनिपातेन वायोर्विस्फूर्जितेन च ।
वर्षता चैव वर्षेण न प्राज्ञायत किंचन ॥
धारा दिवि च संसक्ता वसुधायां च सर्वशः ।
न स्पृशन्ति स्म तं तत्र निपतन्त्योऽनिशं भुवि ॥
बाह्यतो वपुषे वर्षं नोपरिष्टात्तु दृष्टवान् ।
मृगेन्द्रप्रतिरूपस्य स्थितस्य युधि मायया ॥
हृतेऽश्मवर्षे तुमुले जलवर्षे च शोषिते ।
ससर्जुर्दानवा मायामग्निं वायुं च सर्वशः ॥
नभसः प्रच्युतश्चैव तिग्मवेगः समन्ततः ।
ज्वालामाली महारौद्रो दीप्ततेजाः समन्ततः ॥
स सृष्टः पावकस्तेन दैत्येन्द्रेण महात्मना ।
न शशाक महावेगा दग्धुमप्रतिमौजसम् ॥
तमिन्द्रस्तोयदैः सार्धं सहस्राक्षोऽमितद्युतिः ।
महता तोयवर्षेण शमयामास पावकम् ॥
तस्यां प्रतिहतायां तु मायायां युधि दानवाः ।
ससृजुर्घोरसंकाशं तमस्तीव्रं समन्ततः ॥
तमसा संवृते लोके दैत्येष्वात्तायुधेषु वै ।
स्वतेजसा परिवृतो दिवाकर इवाबभौ ॥
त्रिशिखां भ्रुकुटीं चास्य ददृशुर्दानवा रणे ।
ललाटस्थां त्रिकूटस्थां गङ्गां त्रिपथगामिव ॥

Colophon

गर्जितास्तु) T1 G1 4 स गर्जित्वा यथान्याय (for °) —(L 326) D6 उत्स्मारितवास् (for हितवान्) K3 नृत्यानीव च मारुत (for b) —(L 327) K3 हैनेया (for दैत्येन्द्रा) D3 हिऽश्मवर्षे च दैत्येन्द्रा (for °) —(L 328) V3 D3 खद्वैर्, G(ed) गण्डैर् (for खण्डैर्) T2 G1 4 कूटैर् (for °कूटैर्) T1 G2 3 M1 4 गिरिशृङ्गनिभैस्तथा (for b) D6 तस्य गात्रे °श्मवर्षं हि शिलाखण्डैर्महाप्रभैः —(L 330) T2 G1 3 5 M2 4 महामूर्ध्नि निपातितम् (for b) —(L 330) T2 G1 4 5 M2 3 खद्योतप्रकरा इव (for b) —(L 331) T1 2 G1 3–5 M1 4 सहस्रौघैर्दैत्यगणा (for °) G3 5 M3 4 अधार्दयन् (for अरिंदमम्) —(L 332) T1 2 G2 3 5 M3 4 छादयामासुरिव मेघा (for °) B D1 शैलम् (for इव) — D5 om lines 333 360 —(L 333) K1 3 D1 ताडयामासुर् (for चाल°) K1 3 D1 दैतेया (for दैत्यौघा) T1 दैत्यौघा वेगमास्थिता T2 G1 4 दैत्येन्द्रा विपदास्थिता, M2 दैत्यौघा देहमास्थिता (for b) —(L 334) V1 D3 भीमवेग, T1 G3–5 M3 °वेगो (for °वेगा) Ñ1 Bom Poona eds G(ed) पर्वतम् (for मन्दरम्) —(L 335) Ñ1 विगते, Ñ2 V1 2 D3 G5 विहिते, B1 3 G3 M4 विहते, T1 ऽपि हते (for निहते) D3 ततोऽश्मवर्षेण सम M2 °पमभवत् (for °) K4 जलवर्षमनन्तरम् (for b) —(L 336) धाराभी रज्जुमालाभि (for °) —(L 337) D1 2 5 स्निग्ध (for तिग्म) T1 2 G1 3 4 M3 4 समन्ततः (for सहस्रशः) —(L 338) D1 2 पर्वतात् (for सर्वतो) D6 (marg) 4 °पोरसि (for व्योम) D3 om lines 338b 339a —(L 341) V3 D3 संयुक्ता; G1 समाधा (for संसक्ता) T1 G2 3 M3 4 धारा वै दिवि संबद्धा (for °) —(L 342) D6 सम, T2 स्थिते (for स्म त) T1 2 G3–5 M3 देव (for तत्र) T2 G1 भुव स्थले (for ऽनिशं भुवि) —(L 343) K3 V3 D1 5 वपुषे, V1 T1 2 G3 4 M2 4 वपुषुर् (for °षे) K3 V1 D3 दृष्टवान् Ñ1 V3 B3 D6 वृष्टिमान्, B1 3 D3 T1 G1 3 5 M3 4 तोयदा, D5 D6 पृष्ठ्य (for दृष्टवान्) —(L 344) G2 3 रूपेण (for रूपस्य) —(L 346) T2 G1 4 M4 समन्ततः (for च सर्वशः) B1 3 अग्निवायुसमीरिताम्, T1 G3–5 M3 वह्नि (M3 अग्नि) वायू समन्ततः (for b) — T2 G1 M2 4 om lines 347 350 —(L 347) K3 4 Ñ1 2 V3 D3 D1 तिग्मवेगा, D2 °तेजा (for °वेग) — K1 2 D4 om (hapl) line 348 —(L 348) V1 B1 3 हुताशन (for समन्ततः) —(L 351) B1 3 T1 2 G1 3 5 M3 4 महाद्यु (M3 4 °म)ति (for ऽमितद्युति) —(L 353) D6 दानवा युधि मायया (for b) — G2 om lines 354–357 —(L 354) T1 G1 M2 4 तस्मै (for तीव्र) —(L 356) T1 2 G1 3 M3 4 [अ]भयत् (for [आ]बभौ) —(L 357) Ñ1 त्रिशाखा (for त्रिशिखा) K3 चास्ये, T1 G1 तस्य (for चास्य) —(L 358) K3 महेशस्य (for त्रिकूटस्थां)

COLOPHON om in D3 T1 2 G1 3–5 M3 4 — *Mention*

वैशंपायन उवाच ।
ततः सर्वासु मायासु हतासु दितिनन्दनाः ।
हिरण्यकशिपुं दैत्या विषण्णाः शरणं गताः ॥
ततः प्रज्वलितः क्रोधात्प्रदहन्निव तेजसा ।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यश्चालयामास मेदिनीम् ॥
ततः प्रक्षुभिताः सर्वे सागराः सलिलाकराः ।
चलिता गिरयः सर्वे सकाननवनद्रुमाः ॥
तस्मिन्क्रुद्धे तु दैत्येन्द्रे तमोभूतमभूज्जगत् ।
तमसा समवच्छन्नं न प्राज्ञायत किंचन ॥
आवहः प्रवहश्चैव विवहश्च समीरणः ।
परावहः संवहश्च उद्वहश्च महानलः ॥
तथा परिवहः श्रीमान्मारुता भयशंसिनः ।
इत्येते क्षुभिताः सप्त मारुता गगनेचराः ॥
ये ग्रहाः सर्वलोकस्य क्षये प्रादुर्भवन्ति वै ।
ते ग्रहा गगने हृष्टा विचरन्ति यथासुखम् ॥
अयोगतश्चाप्यचरद्यौ सर्वेष्वृक्षेषु चन्द्रमाः ।
समह सहनक्षत्रं प्रजज्वाल नभो निशि ॥
विवर्णत्वं च भगवान्गतो दिवि दिवाकरः ।
कृष्णं कबन्धश्च महाँल्लक्ष्यते स्म नभस्तले ॥
अमुञ्चच्चासिता सूर्यो धूमवर्तिं महाभयाम् ।

of the Epic K4 Dn Ds2 D1 4 5 — Mention of Ahila V1 3 B Dn Ds D1 5 — Adhy name K Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds D1 4 5 नारसिंहम् — Adhy no V2 231 ; Dn Ds 230, D2 217, D3 125

D4 T2 G1 2 5 M2 4 om the ref —(L 359) K4 D3 सर्वास्व (for °सु) K4 -दानवा (for -नन्दना°) T2 G2 5 M2 हतासु युधि दानवा (for ᵇ) —K4 D5 om lines 360–361 —(L 360) Ñ1 D6 G3 दैत्य T1 G2 3 सर्वे (for दैत्या) —(L 361) V2 D2 T1 प्रहसन् (for प्रदहन्) V3 B1 3 D6 चक्षुषा (for तेजसा) — T2 G1 M2 ins after line 361 M4 after line 364

27** नाद महान्तमकरोन्भूयोऽग्रेन्द्ररयेव पश्यत ।

— T2 G1 M2, 4 om lines 362–364 —(L 362) Ñ2 चचलयन्निव मेदिनीम् (for ᵇ) —(L 363) K4 प्रक्षोभिता (for प्रक्षु°) D5 सागराश्च समन्तत (for ᵇ) — K2 3 N1 D3 om lines 364–365 T1 G2 3 om line 364 —(L 364) V1 3 B D2 D6 काननानि च सर्वशः (for ᵇ) —(L 365) V1 3 क्रुद्धे तु, D2 कुप्यति (for क्रुद्धे तु) T2 तमोम यम् (for °भूतम्) — T2 G1 M2 4 om line 366 —(L 366) K2 तेजसा (for तमसा) K2 3 V1 2 D2 T1 G2 4 तमसा समवच्छन्ना (for ᵃ) — After line 366 T1 G2 3 ins

28** तदा हिरण्यकशिपु क्रुद्ध कालान्तकोपम ।

—(L 367) Bom ed अवह (for आ°) D1 G(ed) सम स्वन (for समीरण) — After line 367, Ñ1 ins

29** एते चान्ये च बहवो घोरा दानवयोधिन ।

—(L 368) Ñ1 Bom ed G(ed) परा(Ñ1 विव)ह° संवह श्च (for ᵃ) D2 समीरण (for महाबल) —(L 369) B1 3 D6 T1 G2 3 उत्पात, M2 4 उत्पाता (for मारुता) T2 G1 4 उत्पातानि महान्ति च (for ᵇ) —(L 370) K4 मारुता (for क्षुभिता) K1 (marg) Ds1 (also as above) सर्वे (for सप्त) K4 क्षुभिता, G1 M2 4 महतो (for मारुता) —(L 371) T1 भय, G2 3 भये (for क्षये) —(L 372) Ds1 दृष्टा, D2 T1 G2 3 M2 4 दृष्टा, G1 हृष्ट (for हृष्टा) B1 3 D6 व्यचरन्वै, T1 2 G1 3–5 M2 4 व्यच रन्त (for विचरन्ति) — After line 372, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins

30** कल्पान्त [illegible] समभवत्क्षुब्धा देवा सवासवा ।
विधेर्दर्शितानीत्र तथा कल्पान्तशंसिन ॥
पुष्कलावर्तकास्तथा मेघा प्रावर्षन्त समन्तत ।
तस्मिन्प्रकुपिते दैत्ये क्षुब्धो मूलसमूलक ।

[L 1) T2 M2 कल्पान्तश्च समक्रुद्ध (M2 °समभवन्) (for ᵃ) M2 क्रुद्धा (for क्षुब्धा) —(L 3) G4 M2 प्रावर्तन्त (for °र्षन्त) T2 G4 सहसा (for समन्तत) —(L 4) G2 प्रकोपिते (for प्रकुपिते) M2 तस्मिन्नकुपितदैत्येन्द्र (for ᵃ) T1 G4 लोक (for मूल) T2 -सपाकुल (for -समूलक)]

—(L 373) T1 G2 3 अधोगतश्च (for अयो°) K1 Ñ1 D5–6 च तारासु, B1 D6 चाप्यचरद्, D3 G4 5 M4 चाप्यचरद्; T1 G1 चाप्यभवद्, M2 चापि चरद् (for चताराशु) D1 Bom Poona eds G(ed) सतत (for चन्द्रमा) K2 3 सर्वनक्षत्रेषु चन्द्रमा, V1 3 सर्वेस्वर्क्षेषु च°, B1 3 D6 T1 G2 3 M2 4 योग दिवि (T1 G4 दिशि) निशाक(B3 °च)र Ds1 D2 सर्वत्र(D2 °र्क्षेषु) चन्द्रमा (for ᵇ) —(L 374) Ñ1 G2 3 M2 समह ; T1 °हा (for °ह) T1 G2 -नक्षत्राम्, G4 M2 4 °त्रैस्; G2 °त्राः (for °त्र) Bom Poona eds G(ed.) नृप (for निशि) T1 G3–5 M2 4 तारापतिररिंदम (for ᵇ) —(L 375) T1 G1 3 M2 विवर्णता (for °त्व) —(L 376) T1 2 G1 3 तदा (for महाँल्) K2 4 D1 स्तय, Ñ1 G1 4 M2 तु (for स्म) K1 3 D4 महीतले ; T1, 2 G1 3–5 M2 महान्दिवि (for नभस्तले) —(L 377) K2 4 अव

गगनस्थश्च भगवानभीक्ष्णं परिविप्यते ॥
सप्त धूमनिभा घोराः सूर्या दिवि समुत्थिताः ।
सोमस्य गगनस्थस्य ग्रहास्तिष्ठन्ति शृङ्गगाः ॥
वामे च दक्षिणे चैव स्थितौ शुक्रबृहस्पती ।
शनैश्चरो लोहिताङ्गो लोहितार्कसमद्युतिः ॥
समं समभिरोहन्ति दुर्गाणि गगनेचराः ।
शृङ्गाणि शनकैर्घोरा युगान्तावर्तका ग्रहाः ॥
चन्द्रमाः सह नक्षत्रैर्ग्रहैः सप्तभिरावृतः ।
चराचरविनाशाय रोहिणीं नाभ्यनन्दत ॥
गृहीतो राहुणा चन्द्र उल्काभिरभिहन्यते ।
उल्काः प्रज्वलिताश्चन्द्रे प्रचेलुर्घोरदर्शनाः ॥
देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत शोणितम् ।
अपतद्गगनादुल्का विद्युद्रूपाशनिस्वना ॥
अकाले च द्रुमाः सर्वे पुष्पिताश्च फलन्ति च ।
लताश्च सफलाः सर्वा याः प्राहुर्दैत्यनाशनम् ॥
फले फलान्यजायन्त पुष्पे पुष्पं तथैव च ।
उन्मीलन्ति निमीलन्ति हसन्ति च रुदन्ति च ॥
विक्रोशन्ति च गम्भीरं धूमायन्ति ज्वलन्ति च ।
प्रतिमाः सर्वदेवानां कथयन्ति युगक्षयम् ॥
आरण्यैः सह संसृष्टा ग्राम्याश्च मृगपक्षिणः ।
युद्धुर्भैरवं तत्र युगान्ते समुपस्थिते ॥
नद्यश्च प्रतिलोमानि वहन्ति कलुषोदकाः ।
न प्रकाशन्ति च दिशो रक्तरेणुसमाकुलाः ॥
यानस्पत्या न पूज्यन्ते पूजनार्हाः कथंचन ।

यंप (for समुद्भव) T2 G3 ; M2 ; सूर्यो T3 G1 तार्या (for सूर्या) Dn धूममूर्ति (for °वर्ति) V0 T2 G1 महाचहास् (for महाभगाम्) T1 G3-4 धूममाला विभावसु , M2 ; °वर्तिर्विभावसु (for °) —(L 378) B1 ; D5 सवत (for भभीक्ष्ण) K1 3 4 Dn D2 ; सप्यते, Ñ3 V1 3 दृश्यते, D1 ; G1 3 दीक्ष्यते (for विप्यते) —(L 379) G2 सासि (for सप्त) B1 Dn सूर्यादिव (for सूर्या दिवि) Ñ2 V1 3 D52 समुत्थिता (for °त्थिता) —(L 380) D2 सोमश्च गगनस्थाश्च (for °) —(L 381) T2 ; G2 3 ; पार्श्वे (for चैव) V1 सूर्य (for शुक्र) —(L 382) K4 रोहिताक्षो (for °ङ्गो) K3 समे दानेश्वरसस्यौ (for °) K2 D3 T2 G4 लोहिताङ्ग (for °र्क) —(L 383) Ñ1 2 V1 3 D51 G1 रोहन्त (for °न्ति) B1 3 D5 G3 सम समस्थरो(B3 °भ्ये रो) हन्त, T1 2 G2 4 M2 सम समधिरोहन्त (for °) K2 विष्टानि , Ñ1 पुराणि , B1 3 D5 T1 2 G1 2 3 M2 4 सर्वे च (for दुर्गाणि) —(L 384) Bom Poona Cal eds G(ed) कनकैर् (for शन°) D4 युगा-तावर्तमलिभा (for °) —(L 385) B1 3 D5 G3 3 M2 4 चन्द्रमाश्च सनक्षत्रो (for °) M2 4 ग्रहै सह तमोनुद (for °) —(L 386) V1 D3 चचार च (for चराचर) K4 Dn D2 3 विनाशार्थे, D2 विचारेण (for विनाशाय) B1 D5 वर्जेत, D5 नान्दयत् (for °त) —(L 387) B1 3 D5 सूर्य (for चन्द्र) T1 G3-5 M2 4 इव (for अभि) D5 सूर्यश्चैव महाग्रह (for °) —(L 388) D3 M2 सर्वा , T1 G2 चन्द्र (for चन्द्रे) K2 D5 2 प्रवेतुर् K3 D3 प्रचेरुर् , B1 च चेलुर् (for प्रचे°) T2 G2 3 M2 4 व्यचरन्त (G4 विचरन्ति , G5 व्यचरन्त) घथासुपम् (for °) —(L 389) K3 Ñ1 B1 D5 D2 3 T2 स्यवर्षत , K1 स्य° , M2 स वर्षति (for प्यवर्षत) —(L 390) V1 3 विद्युदुल्का (for °द्रूपा) K2 4 Ñ1 D1 3 4 विद्युद्रूपा सनिस्वना , N2 विद्युदुल्काशनिस्वना , B1 °द्रूपा महाशनि , D5 °ल्कापातसमस्वना , T1 2 G1 3 5 M2 4 °द्रूपास्तथाशुभा (for °) —(L 391) B1 3 D5 T2 4 G1 3 4 M2 4 सर्व द्रुमा , Bom Poona Cal eds G(ed) पादपा (for च द्रुमा) K4 Ñ1 V1 3 Dn1 D3 D2 4 D1 5 पुष्पन्ति च , N2 B Dn1 D2 3 T1 G3 पुष्प्यन्ति च , T2 G1 4 5 M4 पुष्पवन्त , M2 पुष्पयन्ति (for पुष्पिताश्च) — T2 G2 M2 om (hapl) lines 392–395 K4 om (hapl) lines 392 394 —(L 392) V3 L2 सफला , D2 विविधा , D5 फलिता (for सफला) D5 नाशना , T1 नाशिम , G4 नाशिनी (for नाशनम्) M2 यदाहुर्दैत्यनाशनम् (for °) —(L 393) [अ]दृश्यन्त (for [अ]जायन्त) —(L 395) T1 G4 क्रोशन्ति च (for विक्रोशन्ति) B1 3 D5 G3 3 M2 धूमायन्ते , B2 G2 धूमयन्ति , G(ed) धूमवन्ति (for धूमायन्ति) —(L 396) D5 भूताना (for देवानां) K2 V2 B2 3 Dn Dn1 D3 4 कथयन्यो , K2 Ñ1 3 B1 D52 °यन्तो , D4 °यन्ते (for °यन्ति) D1 पुरा कृतम् (for युगक्षयम्) K4 D5 कथयन्ते पुरा कृतम् , T1 2 G1 3–5 M2 4 °न्यो (T2 G1, 2 °न्तो) महद्भयम् (for °) —(L 397) T2 M2 सहसा (for संसृष्टा) —(L 398) D51 चक्रशुर् (for युयुधुर्) T2 G1 3–5 M2–4 मृगयूथ (G3 2 M2 °युद्ध) उपस्थिते , M4 मृगयुद्ध इव स्थिते (for °) —(L 399) B D5 लोम वै , D4 T2 लोमा हि T2 G1 2 3 M2 5 कूल वै (for लोमानि) — After line 399, K Ñ2 V1 3 B3 D (except D1) ins

31** अपराह्णगते सूर्ये लोकानां क्षयकारके ।

—(L 400) Dn1 वहरेणु , D2 सर्वरेणु (for रक्तरेणु) —(L 401) K2 3 4 Ñ1 3 Dn1 D1 2 3 T2 G1, 4 M2 4 व

वायुवेगेन हन्यन्ते भिद्यन्ते प्रणुदन्ति च ॥
तदा च सर्वभूतानां छाया न परिवर्तते ।
अपराह्णगते सूर्ये लोकानां च युगक्षये ॥
तदा हिरण्यकशिपोर्दैत्यस्योपरि वेश्मनः ।
भाण्डागारायुधागारे निविष्टमभवन्मधु ॥
असुराणां विनाशाय सुराणां विजयाय च ।
दृश्यन्ते विविधोत्पाता घोरा घोरनिदर्शनाः ।
एते चान्ये च बहवो घोरा ह्युत्पातदर्शनाः ।
दैत्येन्द्राणां विनाशाय दृश्यन्ते कालनिर्मिताः ॥
ततो हिरण्यकशिपुर्गदामादाय सत्वरम् ।
अभ्यद्रवत वेगेन धरणीमनुकम्पयन् ॥
हिरण्यकशिपुर्दैत्यः यदा संघृष्टवान्महीम् ।
संदष्टौष्ठपुटः क्रोधाद्वराह इव मूर्छितः ॥
मेदिन्यां कम्पमानायां दैत्येन्द्रेण महात्मना ।
महीभरेभ्यो नागेन्द्रा निष्पेतुर्भयविह्वलाः ।
विषज्वालाकुलैर्वक्त्रैर्विमुञ्चन्तो हुताशनम् ॥
चतुःशीर्षाः पञ्चशीर्षाः सप्तशीर्षाश्च पन्नगाः ।
वासुकिस्तक्षकश्चैव कर्कोटकधनंजयौ ।
एलापत्रः कालियश्च महापद्मश्च वीर्यवान् ॥
सहस्रशीर्षधृङ् नागो हेमतालध्वजः प्रभुः ।

V₁ s Dn: बा)भ्यस्यो D₂ धूमाहोश्च (for धूजगाह्यं) —(L. 402) D₄ भिद्यन्ते, T₁ G₁ नोद्यन्ते (for हन्यन्ते) Ñ₃ V₁ s B₂ प्रणाद्यन्ति (for प्रणु°) K₃ s s Ñ₁ Dn D₁-₄ भिद्यन्ति (D₃ हन्यन्ते) प्रणदन्ति च, B₁ s D₃ D₆ भज्यन्ते (B₁ °न्ति) प्रणदन्ति च, D₄ भिद्यन्ति प्रद्रवन्ति च, T₁ s G₁ s s M₂ s भज्यन्ते प्रपत(T₃ G₃ च भ्रम)न्ति च (for °) —(L. 403) M₃ यदा न (for तदा च) —(L. 404) T₁ G₃ s M₄ अपरेण (for अपराह्ण) T₃ G₂ M₃ अपरेण गत सूर्यो (for °) K₁ s D₅ दिन (for युग) V₁ B₁ s D₆ लोकानां क्षयकारके, T₁ s G₁ s s M₁ s °नां युगसंक्षये (for °) — After line 406 Ñ₃ B Dn D₃ D₅ s ins

32** तथैव चायुधागारे धूमराजिरदृश्यत ॥
स च दृष्ट्वा महोत्पातान्हिरण्यकशिपुस्तदा ।
पुरोहितं तदा शुक्रं वचनं चेदमब्रवीत् ॥
किमर्थं भगवन्नेते महोत्पाताः समुत्थिताः ।
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन परं कौतूहलं हि मे ॥
शुक्र उवाच ।
शृणु दानवशार्दूल वचनं मे महासुर ।
यदर्थमेते दृश्यन्ते महोत्पाता महाभयाः ॥
यस्यैते संप्रदृश्यन्ते राज्ञो राष्ट्रे महासुर ।
देशो वा ह्रियते तस्य राजा वा वधमर्हति ॥
अतो बुद्ध्या समीक्षस्व यथा सर्वं प्रणश्यति ।
वृक्षद्वय हि नचिराद्भविष्यति न संशयः ॥
एतावदुक्त्वा शुक्रस्तु हिरण्यकशिपुं तदा ।
स्वस्तीत्युक्त्वा तु दैत्येन्द्रं जगाम स्वं निवेशनम् ।
तस्मिन्गते तु दैत्येन्द्रो ध्यात्वा सुचिरं तदा ।
भासाचक्र सुदीनात्मा महावाक्यमनुस्मरन् ॥

[(L. 1) D₃ स्वयूदयन (for अ°) —(L. 4) Ñ₂ किमिदं (for किमर्थं) —(L. 5) B Ds D₅ कार्त्स्न्येन (for तत्त्वेन) —(L. 6) Ñ₁ B D₅ s वदतो, Dn गदतो (for वचनं) —(L. 7) Dn दृढ (for दने) —(L. 9) Bom Poona eds G(ed) ह्यथ (for तथ) D₂ D₅ कथयति (for भवति) —(L. 10) Ñ₃ B₁ D₅ प्रपश्यसि, B₃ D₅ s प्रतीक्षसि (for प्रणश्यति) —(L. 11) Ñ₃ B₃ D₅ D₅ s महद्भयं (for वृ°). — D₆ om lines 13–14 —(L. 14) D₅ शक्रदैत्ये (for स दैत्ये न्द्रो) Ñ₃ B₁ s ध्यात्वा तु, B D₅ D₅ ध्यात्वा स (for ध्यात्वान्)]

— D₅₃ om lines 407 410 K₃ om line 407 T₃ om (hapl) lines 40⁻⁶ 410ᵃ —(L. 408) T₁ G₁ s-s M₂ s घोरा घोराभि(M₂ °घ)रासिन (for °) —(L. 409) Ñ₁ B₁ s D₆ सभया (for °दर्शनाः) T₁ G₁ s s M₂ s घोरोत्पाता समुत्थिताः (for °) —(L. 410) B₁ s D₆ T₁ G₁ s-s M₂ s दैत्येन्द्रस्य (for °न्द्राणां) D₃ दृश्यन्त्युल्का विनिर्मिता (for °) —T₃ G₁ M₄ om lines 411-412 —(L. 412) K₄ अभ्यद्रवत Dn₁ °द्रवन्ते (for °द्रवत) Ñ₃ क्रमेण (for वेगेन) —(L. 413) K₃ s D₁-₃ s T₃ G₃ M₄ तदा (for यदा) K₁ s B₁ D₁ s संस्पृष्टवान्, K₃ Ñ₁ s V₁ s B₃ D₃ D₆ समृष्ट°, K₃ D₅ मृष्ट° (for संघृष्ट°) B₃ यदा रोषेण वै मही°, D₁ तदा स हतवान्महीम् (for °) — After line 413, B₃ ins

33** संस्पृष्टश्चास्तदा सर्वं जगद्दैत्यदरम्पयत् ।

—(L. 414) M₃ संदष्टोष्ठपुटः क्रोधात् (for °) Ñ₁ s V₁ s B Dn Ds D₃ s s s T₁ s G₁ s s M₂ s पूर्वंश (for मूर्छित) — After line 414 T₁ G₁ s s M₂ s ins

34** तथा क्रुष्टे नृपश्रेष्ठ तस्मिन्धारे महासुर ।
चचाल पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना ॥

[(L. 1) G₁ s M₂ त्रुद्धे (for क्रुष्टे) G₃ M₁ श्रेष्ठे (for श्रेष्ठ)]

—(L. 416) D₅₁ महेन्द्रेभ्यो s नागेन्द्रा, T₁ G₃ s M₂ s महीधरा नागगणाः, T₂ G₁ °धराणां च गणा (for °) T₁ s G₁ s-s M₂ s निष्पेतुरमितौजस (for °) —(L. 420) V₂ °वाहुदर, D₂ °पत्रक (for पत्रक) —(L. 422) T₁ s G₁ s-s

शेषोऽनन्तो महीपालो दुष्प्रकम्पः प्रकम्पितः ॥
द्वीपान्यन्तर्जलस्थानि पृथिवीधरणानि च ।
तदा क्रुद्धेन दैत्येन कम्पितानि समन्ततः ॥
आपश्च सहसा क्षुब्धा दुष्प्रकम्प्यरसाः शुभाः ।
नदी भागीरथी चैव सरयूः कौशिकी तथा ॥
यमुना चैव कावेरी कृष्णा वेण्णा तथैव च ।
सुवेण्णा च महाभागा नदी गोदावरी तथा ॥
चर्मण्वती च सिन्धुश्च तथा नदनदीपतिः ।
मेकलप्रभवश्चैव शोणो मणिनिभोदकः ॥
सुस्रोता नर्मदा चैव तथा वेत्रवती नदी ।
गोमती गोकुलाकीर्णा तथा पूर्वा सरस्वती ॥
मही कालनदी चैव तमसा पुष्पवाहिनी ॥
जम्बूद्वीपं रत्नवन्तं सर्वरत्नोपशोभितम् ।
सुवर्णकूटकं चैव सुवर्णाकरमण्डितम् ॥
महानदश्च लौहित्यः शैलकाननशोभितः ।
पत्तनं कोशकाराणां कुमिलं रजताकरम् ॥
मागधाश्च महाग्रामाः पुण्ड्रान्वङ्गांस्तथैव च ।
सुह्मान्मल्लान्विदेहांश्च माल्यान्काशिकोसलान् ॥

M3 4 महाभागो (for महीपालो) — (L 423) T2 G1 4 धारणानि (for धर°) — K3 D4 om line 424 — (L 424) T2 G1 4 5 M2 4 सस (for तदा) Ñ1 B3 D6 क्रुद्धेन सस दैत्येन, B1 सस दैत्येन क्रुद्धेन, T1 G3 ससहस्योऽथ G2 °द्धेन) दैत्येन (for °) — After line 424, K Ñ1 2 V1 2 B Dn D5 D4 4 5 ins

35** पातालतलचारिण्यो नागकन्योधरा शिला ।

[B1 2 D6 चारिन्यो (for चारिण्या) D5 लोकचरा (for °शैलोधरा) K3 नागकन्या मतप्रभा (for °)]

While, D2 T2 G1 3 5 M2 4 ins after line 424 B3 after line 425

36** नागाश्चैवोधराश्चापि पातालतलचारिण ।

[B3 बलधरा (for धराश्चापि) M3 नागराज पर चाप (for °) B1 G4 चासिन D5 गोचरा (for चारिण)]

B3 G3 M2 cont T1 ins after line 424

37** पाताले सहसा क्षुब्धे दुष्प्रकम्प्या प्रकम्पिता ।

[B1 क्षुब्धा B3 दुष्प्रकम्प्या रसागता (for °)]

— (L 425) K3 सागराश्च, T2 G1 4 M3 पाताले (for आपश्च) D2 Dn3 D3 5 T1 2 G1 2 5 क्षुब्धा, D5 क्षुब्धा, M3 क्षुब्धे (for क्षुब्धा) K3 तमा शुभा, Ñ3 V1 2 रसावहा, B3 रसा शुभा (for रसाः शुभाः) T1 G2 4 M2 दुष्प्रकम्प्या ध(G4 °कम्प्या प)रागता, T2 G1 3 °कम्प्या रसावहा, M1 °कम्प प्रकम्पित (for °) — After line 426, D3 ins

38* सुवेदेहा तथा तापी अन्या मधुरतथैव च ।

— (L 427) T1 यमुना ■ शुभा प्रोक्ता (for °) T2 om lines 427°–431° T2 G1 2 3 कृष्णा वेणी च गोमती (G2 3 शोभना) (for °) — (L 428) K3 V2 सुवेला च, K4 D1 सु(Ñ4 स)वेला च, Ñ3 सुवर्णा च, D3 D6 सुवेण्णा, D2 सुवेण्या च, G1 4 सुवेणी च, G2 4 M1 सुभद्रा (for सुवेण्णा च) K3 सुदेष्णा चन्द्रभागा च (for °) — Dn2 om lines 429 430 — (L 429) G3 5 नदीमयम् (for °पतिः) T2 G1 4 तथा गोमती नदी (for °) — (L 430) G3 5 मेखला Bom ed मेकला (for मेकल) M2 om (hapl) lines 430°–435° K3 शोणो नदनदीपति (for °) — (L 431) Ñ2 त्रिस्रोता, G(ed) सुश्रोणा (for सुस्रोता) T2 G1 3 5 M1 नर्मदा च शुभस्रोता (for °) T2 G4 चाम्रवती (for वेत्र°) — (L 432) N2 Dn2 पूर्णा, B1 2 M3 पूर्वे (for पूर्वा) — (L 433) K1 2 Ñ1 2 V1 2 B Dn D5 D2 4 T2 G2 5 मही (for नदी) Dn3 तामसा, D3 तपसा, D5 तमरसा (for तमसा) Ñ1 D1 3 T1 G3 पुण्य (for पुष्प) — After line 433, N2 B1 2 D1 2 Dn D5 D6 4 ins

39** सीता चेक्षुमती चैव देविका च महानदी ।

[B3 Bom Poona eds G(ed) सिता (for सीता) Ñ2 Dn वेत्रिका (for देविका)]

— (L 434) K2 D5 रत्नवत्क, T1 °पर T2 °हत, G2 °वर्त (for °वन्त) B1 2 D3 जाम्बूनदो रत्नचित, B3 जम्बुद्वीपो रत्नचित (for °) B2 4 शोभित (for °तम्) K1 2 D1 सर्वद्वीपोपशोभितम्, T2 G1 4 सार्वभौमोप° (for °) — (L 435) Ñ1 B1 V2 2 Dn1 कुम्भक, P2 2 D5 °कुम्भकम्, Dn °नटकं, Dn2 कुड्मक T2 G2 5 M1 कुम्भ G1 2 रूप्यक (for कूटक) B1 D4 मण्डित (for °तम्) — (L 436) K4 D1 लौहित्य, V2 D3 लाहित्य, D2 T1 2 G1 2 रोहित्य K3 2 Ñ1 M2 4 महानद लौहित्य चैव (hypermeteric), V1 Dn D3 °नद च लौहित्य, G2 °नाद च रोहित्य (for °) K1 2 Ñ2 V1 Dn D1–5 G3 4 M2 4 °शोभितम् (K2 °तम्), K3 °भूषितम्, V1 °मण्डितम्, B1 2 D6 भूषित (for °शोभित) — (L 437) K1 D5 T1 पत्तनं कौशिकारण्यं, K2 3 N2 2 B1 2 Dn D1 2 3 5 T2 °न कौशि(K3 कोश , T1 कौशि)काराणां, D4 °न कौशिकेयानां (for °) K1 द्रविडं, K2 Ñ2 V1 2 B3 Dn D5 D4 T2 G1 द्रविड K3 द्राविड च, N2 द्रामिर, D1 द्रविडं च, D2 गिरि च, D3 कुम च, D3 द्राविडा, M2 4 भूमिक्ष (for कुमिलं) B1 2 द्रविडा रत्नाकरा (B2 °रका) D3 अद्रिं रजतकण्टकम्, T2 G2 4 भूमिश्च रजताकरा, G3 दृढश्च रजताकरं (for °)

भवनं वैनतेयस्य सुपर्णस्य च कम्पितम् ।
कैलासशिखराकारं यत्कृतं विश्वकर्मणा ॥
रक्ततोयो भीमवेगो लोहितो नाम सागरः ।
शुभः पाण्डुरमेघाभः क्षीरोदश्चैव सागरः ॥
उदयश्चैव शैलेन्द्र उच्छ्रितः शतयोजनः ।
सुवर्णवेदिकः श्रीमान्नागपक्षिनिषेवितः ॥
भ्राजमानोऽर्कसदृशैर्जातरूपमयैर्द्रुमैः ।
सालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः ॥
अयोमुखश्च विपुलः पर्वतो धातुमण्डितः ।
तमालवनगन्धश्च पर्वतो मलयः शुभः ॥
सुराष्ट्राश्च सुबाहीराः शूराभीरास्तथैव च ।
भोजाः पाण्ड्याश्च वङ्गाश्च कलिङ्गास्ताम्रलिप्तकाः ॥
तथैवान्ध्राश्च पौण्ड्राश्च वामचूडाः सकेरलाः ।
क्षोभितास्तेन दैत्येन सदेवाः साप्सरोगणाः ॥
अगस्त्यभवनं चैव यदगस्त्यकृतं पुरा ।
सिद्धचारणसंघैश्च सेवितं सुमनोहरम् ॥
विचित्रनानाविहगं सुपुष्पितलताद्रुमम् ।
जातरूपमयैः शृङ्गैरप्सरोगणसेवितम् ॥
गिरिः पुष्पितकश्चैव लक्ष्मीवान्प्रियदर्शनः ।
उत्थितः सागरं भित्त्वा वयस्यश्चन्द्रसूर्ययोः ॥
रराज सुमहाशृङ्गैर्गगनं विलिखन्निव ।
चन्द्रसूर्यांशुसंकाशैः सागराम्बुसमावृतः ॥
विद्युत्वान्पर्वतः श्रीमानायतः शतयोजनम् ।
विद्युता यत्र सपाता निपात्यन्ते नगोत्तमे ॥

—(L 438) K1 2 Ñ2 V1 B Ds3 D1 4 T1 G3 मगधाश्च, K4 Ñ3 D1 4 मगधाश्च, Ds3 D3 G1 मागधा(D2 °ध)श्च, T2 G1 महागाधा (for मागधाश्च) K3 4 T3 G3 महाग्रामा, K4 °माहान्, Ñ2 V3 °भागान्, V2 B1 3 D6 6 G2 4 °ग्रामा°, B2 °भागा D5 °बङ्गा T1 °ग्राहा (for °ग्रामान्) K2 Ñ1 V1 B Ds1 D2 4 6 पुण्ड्रा वङ्गास्, Bom Poona eds G(ed) मङ्गा श्वङ्गास् (for पुण्ड्राश्वङ्गास्) —(L 439) K1 3 V1 D5 सुह्मा मह्मा विदेहाश्च, K3 सुराष्ट्राश्च विदेहाश्च; K4 सुम्भाम्मत्या वैदेहाश्च, B1 सुह्मा पद्मा विशापाश्च, D3 सुह्मा पद्मा विदेहाश्च; D1 सुह्मान्मत्तान्वैदेहाश्च, D6 भोजान्वर्णाश्च°, T1 G1 सिंहा माला (G3 मल्ला) विदेहाश्च, T2 G1 4 सर्वा मह्मा विदेहाश्च (for °) Ñ2 -कौशिका, D4 -कौशिकान् (for -कोसलान्) K1 2 V1 B D5 D1 6 T1 2 G1 3 4 M3 4 मालवा का(T1 G3-5 मळदा का°, T3 G1 मळपा का, G4 मगधा का, M2 4 मल्लराम्का) शिकोशाला (for °) —(L 440) K1 V2 D3 भुवन (for भ°) K3 D1 भवनं वै तैनसस्य (for °) T1 G2-5 M2 सुप(M1 °ध)र्णस्याप्यकम्पयत् (G2 3 °म्पत); M3 सुवर्णं चा-- यत् (for °) —(L 442) D2 बहु- (for रक्त) K4 Ñ1 2 V1 3 B3 5 Dn D3 D1 3 5 T2 G1 4 5 M1 4 लौ(Ñ2 V1 M3 लो)हित्यो, B1 रौहिण्यो (for लोहितो) K1 3 D1 नामत (for सागर) —(L 443) K3 4 Ñ2 V1 3 B1 2 D2 D3 6 T2 G3 4 शुभ्र (for शुभ) —(L 444) T1 2 G1 3-5 M2 4 महाशैल, L m Poona eds C(ed) [पु]र राजेन्द्र (for [पु]-च शैलेन्द्र) Ñ1 2 V1 3 B Dn D3 D1-3 5 T1 2 G1 3 M3 4 -योजनम् (for °न) —(L 445) K1 3 B2 D4 नाना, B1 3 D1 T1 G2 3 4 M1 मेघ (for नाग) B1 3 D6 -पङ्क्ति; Dn1 Ds1 पक्ष; Dn2 D2 यक्ष (for -पक्षि-) —(L 446) Dn T2 G1 4 शुभै; D3 नगै (for द्रुमै)

—(L 447) K3 Bom Poona eds G(ed) कर्णिकाभिश्च (for °रैश्च) D6 भूषितम् (for पुष्पितै) —(L 448) K4 अयोमुखश्च D2 °मवश्च (for °मुखश्च) V2 विमल, D6 विपुल (for °ल) K2 Ñ1 4 B3 Dn Ds1 D2 4 6 G1 सर्वतो (for प°) T1 G4 धाम (for धातु) —(L 449) G3 नाकश्चेद (for गन्धश्च) B1 (marg as above) स्मृत (for शुभ) Ñ1 पर्वतो धातुमण्डित (for °) —(L 450) K1 4 सूर सेनास् K4 शूरोऽभीरास्, B1 3 D6 महाभीरास्; D2 सुगम्भीरास् (for शूराभीरास्) —(L 451) T1 4 D6 मङ्गास् (for वङ्गास्) D6 मूलिका, T2 G1 दीक्षिका (for लिप्तका) —(L 452) B1 [पु]व चोला B1 [पु]व चोड्रा, B1 रौद्राश्च D3 [पु]र वङ्गा; D1 [पु]व रौद्रा (for [पु]वान्ध्राश्च) K1 3 D2 मङ्गास्. T2 G1 4 मापास् (for पौण्ड्रास्) D6 तथैव चोड्रा पाण्ड्याश्च, M3 4 °व पौण्ड्रा ओड्राश्च (for °) K3 मालवश्च, 1 4 V2 B D1 6 M3 4 वामचूला; D1 वानयूरा, T1 2 G1 3-4 चोलाश्चैव (for वामचूडा) Ñ1 D3 सकेमरा, (for °रला) —(L 453) Dn D2 3 सहदेवा साप्सरोगणा (hypermetric), D5 6 G3 देवा सा(सदेवा)प्सरसोगणा (for °) —(L 454) K1 2 4 Ñ1 Dn D3 D1 2 4 य(D6 त)दगस्य, D3 नामदस्य (for यदगस्त्य) —(L 455) G3 -सिद्धैश् (for संघैश्) B1 3 D6 मनोरमम् (for °हरम्) T1 2 G1 3 5 M3 4 विप्रकीर्णं मनोरम(M4 °हर)म् (for °). —(L 456) V1 T1 2 G1 3-5 M3 4 महा, D6 -फल (for -लता) —(L 457) G1 om (hapl.) lines 457b–460a T1 2 G1 3 5 M3 4 अप्सरोभिश्च शाभि(T2 सेवि)तम् (for °). —(L 459) Dn2 D3 उद्गित (for उत्थित) —(L 461) V1 T1 2 G1 3 5 M3 4 समावृते (for °त) K4 D3 सागराम्बुभिरावृत (for °) —(L 462) K4 B1 विद्युत्मान्, Ñ1

ऋषभः पर्वतश्चैव श्रीमान्वृषभसंस्थितः ।
कुञ्जरः पर्वतश्चैव यत्रागस्त्यगृहं महत् ॥
विशालरथ्या दुर्धर्षा सर्पाणामालया पुरी ।
तेषां भोगवती चापि दैत्येन्द्रेणाभिकम्पिता ॥
महामेघो गिरिश्चैव पारियात्रश्च पर्वतः ।
चक्रधोश्च गिरिश्रेष्ठो वाराहश्चैव पर्वतः ॥
प्राग्ज्योतिषपुरं चैव जातरूपमयं शुभम् ।
यस्मिन्वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः ॥
मेघश्च पर्वतश्रेष्ठो मेघगम्भीरनिस्वनः ।
षष्टिस्तत्र सहस्राणि पर्वतानां विशां पते ॥
तरुणादित्यसंकाशो मेरुश्चैव महागिरिः ।
देवावासः शुभः पुण्यो गिरिराजो हिरण्मयः ॥
हेमशृङ्गो महाशैलस्तथा मेघसखो गिरिः ।
कैलासश्चापि शैलेन्द्रो दानवेन्द्रेण कम्पितः ॥
यक्षराक्षसगन्धर्वैर्नित्यं सेवितकंदरः ।
श्रीमान्मनोहरश्चैव नित्यं पुष्पितपादपः ॥
हेमपुष्करसंछन्नं तेन वैखानसं सरः ।
कम्पितं मानसं चैव राजहंसैर्निषेवितम् ॥
त्रिशृङ्गपर्वतश्चैव कुमारी च सरिद्वरा ।
तुषारचयसंकाशो मन्दरश्चैव पर्वतः ॥
उशीरबीजश्च गिरी रुद्रोपस्थस्तथाद्रिराट् ।
प्रजापतेश्च निलयस्तथा पुष्करपर्वतः ॥
देवावृत्पर्वतश्चैव तथा वैवाल्को गिरिः ।
क्रौञ्चः सप्तर्षिशैलश्च धूम्रवर्णश्च पर्वतः ॥
एते चान्ये च गिरयो देशा जनपदास्तथा ।
नद्यश्च सागराश्चैव दानवेन्द्रेण कम्पिताः ॥

V1 a B1 a D8 D5 T1 G3 M3 4 °द्राम् (for °स्वान्) K3 श्रेष्ठ (for श्रीमान्) V1 D2 T1 G3 4 आयान (for आयत), M3 4 वृत्त (for हात) K1-3 D51 D1 योजन —(L 463) V2 सघ (for यत्र) T2 G1 3-5 विद्युतो यत्र सपक्षा (for °) V1 T2 G1 4 नगोत्तमे, D5 °मा (for °त्रे) —(L 464) M3 ऋषभ पर्वत चैव (*for* °) K4 °सन्निभ, D51 G3 M3 सन्निभ (for संस्थित) —(L 465) K2 G3 om (hapl) lines 465[d]–469[a] B2 a D6 T1 G1 4 M3 शुभम् (for महत्) —(L 466) B1 विशाल, G(ed) वैशाल (for वि°) T2 G1 4 5 M3 4 कक्ष्या (for रथ्या) D3 आयता, T2 G1 3 आलय *M3 आलय (for °या)* — *(L 468) K3 महामेघ*, *V3 °मेघ*, G3 M3 4 °सेन (for °मेघो) —(L 469) V1 चित्रवान्, T3 चक्रीवांश्च (for चक्र°) T2 G1 4 मैनाकश्च (for वाराहश्च) —(L 471) Ñ1 नित्यमेव, V2 *B1 3 D6 4 T2 G2 4* उवास (for वसति) T1 G3 5 M3 नरको दानवोत्तम (for °) —(L 472) Ñ1 B2 मेरुश्च, T2 G1 मेघवान् (for मेघश्च) —(L 473) K4 Ñ1 V3 B D1 3 G1 षष्टि तत्र, V1 षष्टि शत T1 M3 4 तत्र षष्टि, Cal ed यत्र षष्टि (for षष्टि स्तत्र) —(L 474) D3 मेरुश्चन्द्र, Bom Poona eds G(ed) महेन्द्रश्च (for मेरुश्चैव) — K3 D5 om (hapl) lines 475 476 T2 G1 4 M3 4 om line 475 —(L 475) K4 Ñ1 Dn D1 3 4 T1 G3 5 दिव गत (for हिरण्मय) —T1 om lines 476 —(L 476) T2 G1 4 5 हेमगर्भो (for °शृङ्गो) *D5 है(D52 हे)मशैलो* महाद्रारम् (*for* °) G4 M3 मेरु (for मेघ) T2 G1 4 5 समो (for सखो) —(L 477) K Ñ1 3 V1 3 B2 Dn D5 D1 4 G2 [अ]पि दुष्कम्पो (K3 D5 °म्पो), T2 G1 गिरिश्रेष्ठो (for [अ]पि शैलेन्द्रो) Ñ3 दानवे-

न्द्राभिकम्पित (for °) — T2 G1 4 ins after line 477 T1 G1 3 5 M3 4 after line 478

40** विन्ध्यश्च तु महाशैलो नानाद्रुमलतायुत ।
कम्पितो दानवेन्द्रेण कुञ्जरो याद्दशालिना ॥

[(L 4) T2 G2 3 M3 गिरिश्रेष्ठो (for महाशैलो) —(L 2) G5 शालिना (for शालिना)]

— D5 om (hapl) lines 478 480 —(L 480) K4 V3 Dn G5 पुष्परस (for पुष्करसं) —(L 481) K3 5 Ñ3 V1 3 B D51 D6 6 राजहंस (for °सैः) T1 3 G1 3-5 M3 4 *हंसकारण्डवाकुलम्* (for °) —(L 482) Bom Poona eds त्रिशृङ्ग M3 om (hapl) lines 482[b]-486[a] —(L 483) V3 सपद्यो, T1 3 G1 2 3 M4 सदृशो (for सकाशो) —(L 484) D3 भद्रश T1 3 G1 3 3 M3 त्रिन्दुश्च (for बीजश्च) K3 गरुडोपस्थ, Ñ3 भद्रोपस्थस्, V3 *T1 3 G2 3-5 M3* भद्रप्रस्थस् B2 1 D8 भद्रपृष्ठस् (for रुद्रोपस्थस्) V3 विराट् (for [अ]द्रिराट्) —(L 485) T1 G1 3 3 M3 प्रजापतिगिरिश्चैव, T2 G4 °पतिश्चैव गिरिम् (for °) —(L 486) V1 1 देवहृद, T1 3 G1 3 दिवावृत, G3 4 द्विविरूपृक् (for देवावृत्) K3 देवावृत पर्वतश्च (for °) K3 तथा चैत्राल्कोदधि, Ñ3 तथा चैवानगो गिरि (for °) —(L 487) K2 D1 क्रोध (for क्रौञ्च) T2 G1 4 क्रौञ्च ससाधिभि शैलो (for °) T2 G1 4 धूम्र (for धूम्र) D3 पर्णश्च (for वर्णश्च) D6 धूम्रवर्णस्तथैव ▪ (for °) —(L 488) T2 G1 देशो जनपदस्तथा (for °) —(L 489) B1 3 *D6 सर्वे* T2 G4 सर्वाश्च (for चैव) G3 5 M3 नद्य ससागरा सर्वास्, M3 नद्य सागरश्च सर्वास् (for °) T1 2 G3 3-4

कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्राक्षश्चैव कम्पितः ।
खेचराश्च निशापुत्राः पातालतलवासिनः ॥
गणस्तथापरो रौद्रो मेघनादाङ्कुशायुधः ।
ऊर्ध्वगो भीमवेगश्च सर्व एवाभिकम्पिताः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
तत्रादित्याश्च साध्याश्च विश्वे च मरुतस्तथा ।
रुद्रा देवा महात्मानो वसवश्च महाबलाः॥
आगम्य ते मृगेन्द्रस्य सकाशं सूर्यवर्चसः ।
ऊचुः संत्रस्तमनसो देवलोकक्षयार्दिताः ॥
जहि देव दितेः पुत्रं दानवं लोकनाशनम् ।
दुर्वृत्तमसदाचारं सह सर्वैर्महासुरैः ॥
त्वं ह्येषामन्तको नान्यो दैत्यानां दैत्यनाशन ।
तन्नाशय हितार्थाय लोकानां स्वस्ति वै कुरु ॥
त्वं गुरुः सर्वलोकानां त्वमिन्द्रस्त्वं पितामहः ।
ऋते त्वदन्यः शरणं न भूतं न भविष्यति ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं देवो देवानामादिसंभवः ।
ननाद सुमहानादमतिगम्भीरनिस्वनः ॥
पातितान्यसुरेन्द्राणां मृगेन्द्रेण महात्मना ।
सिंहनादेन महता हृदयानि मनांसि च ॥
गणः क्रोधवशो नाम कालकेयस्तथापरः ।
वेगश्च वेगलेयश्च सैंहिकेयश्च वीर्यवान् ॥
संह्रादीयो महानादी महावेगस्तथापरः ।
कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्राक्षः क्षितिकम्पनः ।
खेचराश्च निशापुत्राः पातालतलचारिणः ॥
गणस्तथापरो रौद्रो मेघनादोऽङ्कुशायुधः ।

M1 4 हेनाकम्पयत (T1 °म्पन, G3 M3 °म्पयन्त) वै तदा (for ^{b}) — Ñ1 B3 om (hapl) lines 490 493 — (L 490) D6 (also as above) कपिलश्च (for कपिलश्च) K3 D5 व्याघ्राक्षस् (for व्याघ्राक्षः) Ñ2 V1 2 D3 व्याघ्राक्ष क्षिति कम्पन, T2 G1 4 व्याघ्रश्चैव च कम्पित (for ^{b}) — (L. 491) T2 G1 4 खेचिन (for वासिन) — (L. 493) K Dn1 D1 2 4 5 M4 गणास्तथापरे रौद्रा, T1 G1 2 5 गणनाथे श्च (G1 °घोष)रो रौद्रो (for ^{a}) K3 D5 G5 M3 मेघनामाङ्कुशायुधा ; Ñ2 V2 B1 2 D6 मेघनामाङ्कुशायुध, Dn G5 °नादोऽङ्कुशायुध T2 G1 3 4 °नादाङ्कुशस्तथा (for ^{b}) — G1 4 ins after line 492 T2 3 G3 5 M2 4 after line 493

41** न ववौ भगवान्वायुर्न प्रभाति स्म भास्करः ।
ब्रह्माण्डं क्षुब्धमभवत्सपातालं समन्ततः ।
एवं क्षुब्धं जगत्सर्वं तस्मिन्क्रुद्धे महासुरे ॥
[(L. 3) G4 क्षुभ्ये (for क्रुद्धे)]

— G1 4 om line 493 — (L. 493) K4 ऊर्ध्वभागो (hyper metric) (for ऊर्ध्वगो)

COLOPHON om in Ñ1 T2 G1 4 — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds2 D1 5 — *Mention of Khila* V1 2 B1 Dn2 D3 D5 4 6 — *Adhy name* K1 2 4 Ñ1 V1 2 Dn Ds1 D1 2 नारसिंहम्, K3 G2 M2 4 नारसिंहप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 19 V2 B2 232 Dn1 331 Dn2 D3 231, D1 218, D2 226 D6 246, T1 286, G2 5 288, M2 4 5

T2 G1 4 M2 4 om (hapl) lines 494 514 D1 om the ref. — (L. 494) B1 2 D6 T1 G2 5 वसवस् (for मरुतस्) — (L. 495) Ñ1 B1 2 D6 मरुतस् (for वसवस्) — (L. 496) D3 सकाशे (for °शं) K3 वर्चसम् (for °स) — (L. 497) D3 संभ्रान्त (for संत्रस्त) K1 2 Ñ2 3 B Dn2 D6 5 T1 G2 5 देवालोक, D3 देवलोका (for °क) K3 D5 भयार्दिता (for क्ष°) — (L. 499) K4 D1 2 दुर्वृत्तसमुदाचार (for ^{a}) — (L. 500) T1 Bom Poona eds G(ed) अन्तकृत् (for °को) K1 4 Ñ1 V1 B Dn Ds1 D3 5 T1 G2 5 नाशन (for °न) — (L 502) K1 प्रभु, K3 D5 गति G5 इन्द्र (for गुरु) K3 D5 भूतानां, B3 D6 देवानां (for लोकानां) G5 गुरुस् (for इन्द्रस्) — (L 503) D3 त्वामन्य (for त्वदन्य) — (L. 505) K4 Ñ1 2 V1 2 B3 Dn D6 2 T1 G2 5 निस्वनम् — (L 506) K1 2 4 Ñ2 V1 2 पातितानि D2 4 (marg) कम्पि°, D4 पति° (for पाति°) — (L 508) K1 4 Ds1 D1 कालिकेयस्, D6 कालेयश्च (for कालकेयस्) — After line 508 B2 3 ins.

42** भद्रपुत्रो गणश्चापि वाहुशाली तथापरः ।

— G2 om (hapl) lines 509–510 — (L. 509) Ñ1 वेपश्च, G5 वेगलो (for °श्च) K1 D5 वेगलोपश्च, K4 D1 वैमलेयश्च ; Ñ2 V1 2 B Dn D6 T1 वैगले° Ñ3 वैनते° (for वेगले°) K3 D5 सिंहिकेयश्च, D1 सैंह°, (for सैंहि°) — (L. 510) Ñ2 V1 Ds2 D6 2 T1 महानादो (for °दी) D3 सह्रादो नाम दैतेयो (for ^{a}) Ñ3 महामेघस्, T1 °वेगी (for °वेगस्) Ñ1 B1 3 D6 विद्रुषश्च तथा गणः (for ^{b}) — (L 511) K3 V1 D3 2 महापुत्रो (for महीं°) D6 व्याघ्रास्य (for °क्ष°) — (L. 512) K3 4 Ñ2 V2 B1 2 D3 4, 6 -वासिन (for -चारिण) — (L. 513) D1 2 -गणास् (for -गणस्) K1, 3 महा, K4

ऊर्ध्वगो भीमवेगश्च भीमकर्मार्कलोचन ।
वज्री शूली करालश्च हिरण्यकशिपुस्ततः ॥
जीमूतघनसंकाशो जीमूतघनवेगवान् ।
जीमूतघननिर्घोषो जीमूतसदृशद्युतिः ।
देवारिर्दितिजो दृप्तो नृसिंह समुपाद्रवत् ॥
समुत्पत्य ततस्तीक्ष्णैर्मृगेन्द्रेण महानखैः ।
तत्रोंकारसहायेन विदार्य निहतो युधि ॥
मही च लोकाश्च शमी नभश्च
महाश्च सूर्यश्च दिशश्च सर्वाः ।
नद्यश्च शैलाश्च महार्णवाश्च
गताः प्रकाशं दितिपुत्रनाशात् ॥

Colophon

B1 [श्र]वरे, Ñ2 [श्र]वरा (for °रो) V2 रौद्रा (for रौद्रो) — (L 514) V1 ऊर्ध्वरोमास्तीक्ष्णरोमा (for °) D1 कर्णोर्क (for कर्मार्क) — After line 514, T1 G2 6 ins

43** दृष्ट्वा चान्ये च बहवो विविधायुधपाणयः ।
नृसिंहमभ्यधावन्त पतगा इव पावकम् ॥
ततो नृसिंहः संक्रुद्धस्तान्सर्वान्दैत्यसत्तमान् ।

T1 G2 6 cont G1 ins after line 514

44** हुंकारेणैव सहसा भस्मसादकरोत्प्रभुः ॥
ततस्तान्निहतान्दृष्ट्वा नृसिंहेन महात्मना ।
प्रलयानलसंकाशः क्रुद्धः कालान्तकोपमः ॥

— Before line 515, T2 G3 4 M3 4 ins वैशंपायन — (L 515) D5 चक्री, T1 3 G2 3 5 M2 4 गदी (for वज्री) Ñ1 कपाली, T2 G1 कराली (for °लश्च) Ñ2 T2 G1 अजितश्च महाबल (Ñ2 °तश्च) (for [b]) — (L 516) T2 G1 3-4 M2 4 गण (for the first घन) D5 निर्घोषो (for संकाशो) D3 D5 M3 4 इव, T1 G2 5 गण (for the second घन) T2 T3 G1 4 जीमूतगणनिस्वन (for [b]) — (L 517) D4 सम, T1 3 G1 4 गण (for घन) K3 Dn D1 3 सनादो (for निर्घोषो) D1 जीमूतघनसद्युति, T2 G2 6 M3 4 °स इव द्युतिमान्, T3 G1 4 °स इव वेगवान् (for [b]) — After line 517, B3 Dn ins

45** तथैर्दैत्यगणैस्तुष्टो मृगेन्द्रेण महात्मना ।
[B2 तुष्टो (for तुष्टे)]

— (L 518) D4 दीप्तो, T2 G2 3 वीरो (for दृप्तो) T2 G1 4 M3 4 दैत्याद्रि(M4 °रि)र्दितिजो वीरो (for °) — After line 518[a], D3 ins

46** दृप्तशार्दूलविक्रम ।
दीप्तैर्दैत्यगणैर्दृप्तान्

D5 नृसिंहे समुपागता, T2 G1 °हे मुसलायुध (for [b]) — After line 518, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins

47** क्रुद्धो दैत्यपतिस्तावद्धनुरादाय सत्वरम् ।
दशयोजनविस्तारं शतयोजनमायतम् ॥
तस्मिन्धनुषि संधाय वैष्णवास्त्रं महाद्युतिः ।
नदन्भीमरवं घोरं सिंहस्य पुरतः स्थितः ॥
मुमोच चास्त्रं दैत्येन्द्रः सिंहोऽपि च तदग्रसत् । [5]
नारायणं ततोऽप्यस्त्रं नियोज्य धनुषि स्थितः ॥
दृष्ट्वा तत्कर्म दैत्यस्य नारसिंहो जनार्दन ।
समभ्यधावद्वेगेन दैत्येन्द्रं पुरतः स्थितम् ॥
जग्राह धनुरत्नं तं च बाणं महाद्युतिः ।
धनुरत्नं द्विधा कृत्वा सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
ततो दैत्यपतिश्चैव गदां गृह्य महाबलः ।
जघानोरसि सिंहस्य सा बभञ्ज तथाच्युतः ॥
बाहुभ्यां नारसिंहं तु जग्राह युधि दानवः ।
तयोः सुतुमुलं युद्धमासीद्दानवदेवयोः ॥
बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव दर्शनैर्नखकन्दुकैः ॥
हरिश्चाशनिकल्पैश्च करमस्तकनैस्तथा ॥
ततो पादप्रहारेण नमिता भूतधारिणी ।
बाहुभिर्मर्दयामास नृसिंहो दितिनन्दनम् ॥
एवं संक्रीड्य बहुधा देवदेवो जगत्पतिः ।
वधाय हि मनो दध्रे दैत्यस्य हरिरीश्वरः ॥
बाहुभ्यां परिजग्राह सर्वलोकस्य पश्यतः ।
असिधाराभिर्भैस्तीक्ष्णैर्मृगेन्द्रो हरिरीश्वरः ।
हृदयं दारयामास दैत्येन्द्रस्य महात्मनः ॥

[(L. 1) T3 G3 4 M3 वीर्यवान् (for सत्वरम्) — (L 2) T2 G3 4 M3 योजनन्न(G4 M3 °द्)समायताम् (for [b]) — (L 3) T2 G4 M4 महामतिः (for °द्युतिः) — (L. 4) G4 ननर्द भीमरवं घोरं (for °) — (L. 5) T2 G1 4 [श]क्र स (for चास्त्रं) T2 G4 सिंहोऽपि पुरतः स्थितः (for [b]) — T2 G1 om (hapl) lines 6 8 — (L. 9) T2 G1 4 जहार (for जग्राह) T2 G1 4 सह (for तं च) T2 G1 4 M4 महामतिः (for °द्युतिः) — (L 12) M4 तमसम्यद्यधाच्युत (for [b]). — (L 16) G4 तलैश्च (for हरैश्च) — (L 18) T2 G 4 M2 4 पद्मयामास (for मर्द°)]

— (L 519) V1 समुत्पुत्य, D6 °पेत्य, T2 3 G1 3 5 M3 4 °त्याश्च (for °त्पत्य) K2 3 D5 नखैस (for ततस्) Ñ2 V2 D5 समुप(Ñ2 °त्प)त्य नखैस्तीक्ष्णैः (for °) Ñ2 V2 D5 महासुर, T2 G2 तदा नखैः (for महानखैः) — (L 520) V2 असुर (for युधि) — After line 520, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins

48** मृगेन्द्रेण हतं दृष्ट्वा हिरण्यकशिपुं सुराः ।
हृष्टाः प्रमुदिताः सर्वे पूजयन्ति मृगाधिपम् ॥

— (L 521) T2 G1 3-5 M2 4 कालश्च (for लोकश्च). — (L 522) T2 G1 4 सर्वे सर्वे (for दिशश्च सर्वाः).

वैशंपायन उवाच ।
ततः प्रमुदिता देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।
तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैरादिदेवं सनातनम् ॥
यत्त्वया विहितं देव नारसिंहमिदं वपुः ।
एतदेवार्चयिष्यन्ति परावरविदो जनाः ॥
मृगेन्द्रत्वं च लोकेषु सर्वसत्त्वेषु या विभो ।
गास्यन्ति त्वां च मुनयो मृगेन्द्र इति नित्यशः ।
त्वत्प्रसादात्स्वकं स्थानं प्रतिपन्नाः स्म वै विभो ॥
एवमुक्तो देवसंघैर्नरसिंहो महामनाः ।
ब्रह्मा च परमप्रीतो विष्णोः स्तोत्रमुदैरयत् ॥

भवानक्षरमव्यक्तमचिन्त्यं गुह्यमुत्तमम् ।
कूटस्थमकृतं कर्तृ सनातनमनामयम् ॥
सांख्ये योगे च या बुद्धिस्तत्त्वार्थपरिनिष्ठिता ।
भगवान्वेद विद्यात्मा पुरुषः शाश्वतो ध्रुवः ॥
त्वं व्यक्तश्च तथाव्यक्तस्त्वत्तः सर्वमिदं जगत् ।
भवन्मया वयं देवा भवानात्मा भवान्प्रभुः ॥
चतुर्विभक्तमूर्तिस्त्वं सर्वलोकविभुर्गुरुः ।
चतुर्युगसहस्रेशः सर्वलोकान्तकान्तकः ॥
प्रतिष्ठा सर्वभूतानामनन्तबलपौरुषः ।
कपिलप्रभृतीनां च यतीनां परमा गतिः ॥

— (L. 523) D1 नदात् (for मयाद्) — (L. 524) K6 सकाश, B1 • D4 T1 • G3 • M3 • प्रसार (for प्रकाश) K B1 Dn3 D1 • G4 नाशनात् (for नाशात्)

COLOPHON om in K Ñ1 V3 Dn D1 • T3 G1 • — *Mention of the Epic* D3 — *Mention of Khila* V1 B D3 — *Sub parvan* Ñ3 V1 B D5 D6 नारसिंहम्, G3 • M3 • नारसिंहप्रादुर्भाव — *Adhy name* V1 B1 D5 D6 T1 G3 • N3 हिरण्यकशिपुवध — *Adhy no* V1 15, B3 233, D3 232, T3 287, G3 • 289, M3 • 6

■ Ñ3 V3 D1–3 T2 • G1 • om the ref — (L. 525) सर्वे (for देवा) — (L. 526) T3 दिव्यैर् (for स्तोत्रैर्) T1 G2–3 M3 • तुष्टुवुर्नामभिर्दिव्यैर् (for °) — Before line 527, some Mss ins देवा ऊचुः — (L. 527) T1 G3 M3 विहितं (for विहितं) G3 देवा वय चयाविष्ट (for °) — G3 om line 528 — After line 528 T1 G3 M3 ins

49** वय चापि त्वयाविष्ट नारसिंहमिदं वपु ।

[M3 देवा वय (for वय चापि)]

— (L. 529) K3 D3 मृगेन्द्र त्वां (for °न्द्रत्व) V1 देवेषु, T1 • G3–3 लोकेऽस्मिन् (for लोकेषु) D3 चाभिभो, T1 G3 दृश्यसे; T3 G1 • M3 • ते विभो (for या विभो) — After line 529 T1 • G1 • • M3 • ins

50** भजिष्यन्ति महाभागास्त्वद्भावगतमानसा ।

[T1 G3 भविष्यन्ति, M3 • लभि° (for भजि°)]

T3 G1 M3 cont

51** श्रीवैशंपायन ।

स्वानि स्थानानि भूतानि प्रतिपन्नानि देवता ।

— M3 om lines 530–545 T3 G1 M3 om lines 530–532 T1 G3 • om line 530 — (L. 530) B1 G4 गायन्ति (for गास्यन्ति) D4 विश्रुतम् (for नित्यशः) — (L. 531) K1 • D3 • च स्व (for स्वक) — G4 om lines 532–545 — (L. 532) K1 • उक्तैर् (for उक्तो) K4 सिंहैर् (for सधैर्) B D6 T1 G3 • इत्युक्तवत्सु देवेषु नृसिंहस्य महात्मन (T1 G3 • समीपत) — (L. 533) T1 • G1 • • M3 विष्णुं वचनमब्रवीत् (for °) — After line 533, T1 • G1 • • M3 ins

52** चतुर्वेदोद्गताभिश्चर्भिः समभिष्टुवे ।

(T3 G1 चतुर्वेदोदितिताभिश्च, M3 °दोपहृताभिश्च (hypermetric) (for °)]

— T3 G1 M3 om lines 534–545 Before line 534, some Mss ins ब्रह्मोवाच — (L. 534) D3 भगवानक्षरम यम् (for °) D6 अद्भुतम् (for उत्तमम्) — (L. 535) Ñ3 V1 • अक्षय (for अकृत) — (L. 536) G3 • यस्य (for च या) D1 विद्यास् (for बुद्धिस्) — (L. 537) B D5 T1 G3 • तो भवान्, D3 • भगवन् (for °वान्) K1–3 D4 वेदात्मा (for विद्यात्मा) K1 • D4–3 अव्यय (for ध्रुव) — (L. 538) K3 त्वमव्यक्तस्, Ñ3 V1 • D3 त्व व्यक्तस्त्व (D3 °स्त), D4 अव्यक्तश्च (for त्वं व्य°), Ñ1 त्वमव्यक्तश्च व्यक्तश्च, B1 • व्यक्ताव्यक्तश्च भगवान् (for °) — (L. 539) B1 • D5 D6 T1 G3 • भवानेव (for भवन्मया) K1 • Ñ3 Dn D3 • T1 G3 • देव, D3 देवो (for देवा) Ñ1 भवान्प्रमात्मस्त्वेव, B3 D6 भवान्मायाधरो (D3 °मयो) देवो, D5 भवान्माया भवान्देवा (for °) — (L. 540) D3 चतुर्विभाग; D6 °विंशति (for °र्विभक्त) — (L. 541) K3 D3 सहस्रेषु, K4 Ñ1 • B3 Dn D1 • °स्रेण, T1 °स्राणि (for °स्रेशः) K3 सर्वलोकान्तको विभु; D3 °कारक, T1 G3 • °क प्रभु (for °) — After line 541, Ñ3 B3 • ins

53** चतुर्वेदश्चतुर्होत्रश्चतुरात्मा सनातन ।

[Ñ3 चतुरात्मा चतुर्मूर्ति (for चतुर्होत्रश्चतुरात्मा)]

— (L. 542) K1 • • D1 • • • अन्तक, K3 अतिथि (for

अनादिमध्यनिधनः सर्वात्मा पुरुषोत्तमः ।
स्रष्टा त्वं त्वं च संहर्ता त्वमेको लोकभावनः ॥
भवान्ब्रह्मा च रुद्रश्च महेन्द्रो वरुणो यमः ।
भवान्कर्ता विकर्ता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः ॥
परां च सिद्धिं परमं च देवं
परं च मन्त्रं परमं तपश्च ।
परं च धर्मं परमं यशश्च
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं च सत्यं परमं हविश्च
परं पवित्रं परमं च मार्गम् ।
परं च यज्ञं परमं च होत्रं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं शरीरं परमं च धाम
परं च योगं परमां च वाणीम् ।
परं रहस्यं परमां गतिं च
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं परस्यापि परं पदं य-
त्परं परस्यापि परं च देवम् ।
परं परस्यापि परं प्रभुं च
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं परस्यापि परं प्रधानं
परं परस्यापि परं च तत्त्वम् ।
परं परस्यापि परं च धातृ
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥

प्रतिष्ठा) Ñ2 V1 2 B1 2 D5 D1 6 लोकानाम् (for भूता°) — (L 453) K4 D4 त्वं योगिना (for च यतीना) B3 D6 त्वं यतीनां परा गतिः (for b) — (L 545) K1 3 हर्ता च (for संहर्ता) V2 पावन (for भा°) — Before line 546, T1 2 G1 2 ins ब्रह्मा — (L 546) K2 त्वं ब्रह्मा त्वं, K4 ब्रह्मा विष्णुश्च, T2 G2 4 भवानहं (for भवान्ब्रह्मा) Ñ1 T2 G1 4 5 M 4 महेन्द्रो देवसत्तम, D2 °न्द्रो वरुणो यम (for b). — (L 547) D1 सत्कर्ता (for भवान्कर्ता) K2 प्रभवोऽव्यय, K4 Dn D3 4 5 M4 °वाव्यय, B2 T1 G3 प्रभुरव्यय, T2 प्रभवोऽक्षयम्, G5 °वक्षय M2 °वाप्यय (for °वोऽव्यय) ※ Cn परां च सिद्धिमित्यादयः सप्त श्लोकाः पुनः पुनस्तमेवार्थं प्रतिपादयन्तीति प्राह । ※ — (L 548) T2 पक्ष (for परां) K4 च मन्त्र, Ñ2 V1 2 M2 च दैवतं, D5 च तेज, T1 2 G1 4 5 M3 यशश्च (for च देव) — (L 549) K4 M3 तेज, G5 तत्त्व (for मन्त्र) K Ñ1 2 V1 3 B2 Dn D1-5 मनश्च, G2 च तेज M3 यशश्च (for तपश्च) — G3 om (hapl) line 550 — (L 550) D5 परश्च (for परं) K4 D2 धर्मं, M1 मन्त्र (for धर्मं) T3 G3 M4 च तेज, T2 G2 4 च गुह्य, M3 हविश्च (for यशश्च) — T1 G2 4 om line 551 — (L 551) K2 प्रधानम् (for पुराणम्) — (L 552) T2 G2 4 कार्यं (for सत्य) K2 T3 G1 2 3 हि विश्व, B3 पदं च, M1 तपश्च (for हविश्च) — (L 554) G1 पात्र (for होत्र) — (L 555) T2 G2 आद्य (for अग्र्यं) — After line 555, D2 ins

54** पर परस्यापि परं पर य-
त्पर परस्यापि पर च देवम् ।

While M2 ins after line 555

55** परात्परस्यापि पर च लोक
परात्परस्यापि पर च मोक्षम् ।
परात्परस्यापि पर पद च
त्वामाहुराद्य पुरुष पुराणम् ।

— (L 556) K4 D2 योग, D3 यज्ञ, M3 4 ब्रह्म (for धाम) — (L 557) K4 D1 2 परा च वाणीं परमां च बुद्धिम् — (L 558) K1 3 D4 परां च सिद्धिं (for पर रहस्य) — After line 559, T2 G4 4 ins

56** पर परस्यापि पर प्रभु च ।
पर परस्यापि परा च कीर्तिं
त्वामाहुरग्र्य मुनयश्च सर्वे ॥
पर परस्यापि पर च योग
पर पर चापि पर च मोक्षम् ।
पर पर विष्णु सनातन च ।
[G1 om line 1 T2 G4 om line 6)]

— (L 560) K1 2 3 Ñ1 Dn D4 पर पद, K3 परं तत् Ñ2 प्रधानं, D4 पर थ, D5 प्रभु पर, T1 त्रिमूर्तिं, M3 च यत्पर (for पद यत्) D3 पर परस्मात्परम प्रधान — (L 561) Ñ2 Dn D3 तत्त्वम्, V3 देवताम्, G2 M2 दैवम् (for दे°) — (L 562) D3 पर च धातृ, T1 पर पद यत, G4 6 M2 4 पर च भूत (for पर प्रभु च) — (L 564) K4 V3 D2 च तत्त्व, D3 पुराण (for प्रधानं) — (L 565) K4 वेदम्, V3 प्रधानम्, D3 धाम (for तत्त्वम्) D2 पर च गुह्य परम च मध्यम् — D4 om lines 566–567 — (L 566) V3 परा च शान्तिं, G3 पर च यज्ञ, G5 परं च धाता (for पर च धातृ) D2 परेण योगेन परेण गुह्य — After line 567, G3 ins

57** पर परस्यापि पर प्रधानं
परं च गुह्य परम च मध्यम् ।

परं परस्यापि परं रहस्यं
परं परस्यापि परं परं यत् ।
परं परस्यापि परं तपो य-
त्त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं परस्यापि परं परायणं
परं च गुह्यं परमं च मध्यम् ।
परेण योगेन परं सुगुप्तं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥

वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा [illegible] भगवान्सर्वलोकपितामहः ।
स्तुत्वा नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः ॥
ततो नदत्सु तूर्येषु नृत्यन्तीष्वप्सरःसु च ।
क्षीरोदस्योत्तरं कूलं जगाम प्रभुरीश्वरः ॥
नारसिंहीं तनुं त्यक्त्वा स्थापयित्वा च तद्वपुः ।
पौराणं रूपमास्थाय ययौ स गरुडध्वजः ॥
अष्टचक्रेण यानेन भूतियुक्तेन शोभिना ।

परेण योगेन परं सुगुप्तं
त्वामाहुरग्र्य पुरुषं पुराणम् ॥

— D3 om. (hapl.) lines 568–575. K3 B3 om. (hapl.) lines 568–571. — (L. 568) B1 यतो यत्; D6 च यो यत्; T1 पुराणं (for रहस्यं). — (L. 569) K6 च यत्परम्; B1 परं यत्; B2 तपो यत् (for परं यत्). T2 परं च गुह्यं परमं च मध्यम्. — (L. 570) K5 तपोबलं च; Ñ3 तपो यतश्च; B1.2 D6 परं पवित्रं; G3.4 M4 परं परं यत् (for परं तपो यत्) T1 परेण योगेन परं सुगुप्तं. — After line 571, T2 G4 M4 ins.:

58** परं परस्यापि पर परो य
त्वं परस्यापि परं त्रिशुं च ।
परं परस्यापि परं च दानं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं परस्यापि परं च योगं
परं परस्यापि परं च मोक्षम् ।
परं परस्यापि परां विभूतिं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥

T2 cont.:

59** परं परस्यापि पर पुराणं
परं च मध्यं परमं च मध्यम् ।
परेण योगेन परमं च गुह्यं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥

— D3 T1 M4 om. lines 572–575. — (L. 572) K2–4 Ñ3 V1.2 B Dn1 D5 D2.4.6 पुराणं. Ñ2 प्रभुं च (for परायणं). — (L. 573) K5 परमं पवित्रम्; Bom. Poona eds. G(ed.) परं च धाम (for परमं च मध्यम्). Ñ1 परं परस्यापि परं च पावनं; D5 परं पवित्रं परमं च गुह्यम्. — (L. 574) K6 प्रगुप्तं; K4 D2.6 प्रगुप्तं; D2 प्रगुप्तं (for सुगुप्तं). — (L. 575) D6 प्रधानम् (for पुरा°). — Ñ1 T2 G3 M4 om. the ref. — (L. 576) K5 स्तुत्वा (for उक्त्वा). Bom. Poona eds. G(ed.) [illegible] (for तु). D3 -देव- (for -लोक-). B1 पितामहम्, D3 T1 G3.5 -नमस्कृत (for पिता मह). — (L. 577) K5 मत्वा (for स्तुत्वा). — After line 577, T1.2 G1.3–5 M3.4 ins.:

60** हत्वा दैत्यपतिं विष्णुरसुरान्द्रावयन्रणे ।
दैत्यराजं समभ्येत्य प्रह्लादं दानवेश्वरम् ॥
ततो नृसिंहो भगवान्प्रह्लादमिदमब्रवीत् ।
त्वाहि मां सततं दैत्य मम बुद्धिर्भवेत्तव ॥
तथेत्येवाब्रवीद्दैत्य प्रणम्य हरिमीश्वरम् ॥
आदिदेव जगन्नाथमक्षरं पुष्करेक्षणम् ॥

[M3 om. lines 1–3. T2 G1.4 M4 om. line 3. — (L. 4) T2 G3.4 M3.4 बुद्धं (for -बुद्धिः). — (L. 5) T2 G1.4.5 हरिः (for हरिम्). — (L. 6) G1 अक्षरं (for °रं).]

— (L. 579) K6 D5.6 G3 तीरं (for कूलं). K5 जगदीश्वर (for प्रभुरी°). — (L. 580) Ñ1 V1 D1 नारसिंहं; V2 °सिंह- (for °सिंहीं). K1.2 D1 कृत्वा (for त्यक्त्वा). B1.2 D6 T1 G3–5 M3.4 नारसिंहवपुर्देव; D5 °हवपुस्त्यक्त्वा; T2 G1.4 °हवपुः पश्चात् (for °). B1.2 D6 T1.2 G1.3–5 पुरीमिमाम् (T2 G1.4 °माम्) (for च तद्वपुः). — (L. 581) G3 वपुः (for रूपम्). K5 पौराणं वैष्णवं रूपं (for °). K2 Ñ1 B D5.6 T1.2 G1.4.5 M3 प्रययौ (for ययौ स). — (L. 582) T1 G3.5 M3.4 हेम (for भूति). K1.2 D1 शोभिना; K3 शोभित; Ñ1 B1.2 D6 T1.2 G1.3–5 M3.4 भास्वता (for शोभिना). — (L. 583) T2 G4 M4 प्रययौ प्रकृतिं देव (for °). T1.2 G1.3–5 M3.4 सं(T2 G1.4 स्व)स्थानं गतवान्प्रभुः (for °). — After line 583, Ñ2 V1.2 B Dn D5 D2.4.6 ins.:

61** पूर्वं महात्मना तेन नृसिंहवपुषा तदा ।
देवारिर्निहतो राजन्हिरण्यकशिपुः पुरा ॥

[(L. 1) V1 नृसिंहेन पुरा तदा (for °). — (L. 2) Ñ2 V1.2 B3 पूर्वं (for राजन्). Dn D5 देवेन निहतः पूर्वं (for °).]

While, T1.2 G3–5 M3.4 ins. after line 583:

62** तत्रापि योगशयनं चक्रे चक्रगदाधरः ।
किमप्यचिन्त्यं योगात्मा चिन्तयामास योगवित् ॥

अव्यक्तप्रकृतिर्देवः स्वस्थानमगमत्प्रभुः ॥

Colophon

42 B

K Ñ1 2 V1 3 B D T1 2 G1 3-5 M1 4 cont

वैशंपायन उवाच ।

नारसिंहो मया प्रोक्तो वामनं शृणुतः परम् ।
यत्र वामनमास्थाय रूपं रूपवतां वरः ॥
बलेर्बलवतो यज्ञे बलिना विष्णुना पुरा ।
विक्रमैस्त्रिभिराक्रम्य त्रैलोक्यमखिलं हृतम् ॥
समुद्रवसना चोर्वी नानानगविभूषिता ।
हृत्वा दत्ता सुरेन्द्राय शक्राय प्रभविष्णुना ॥

जनमेजय उवाच ।

अत्र मे संशयो ब्रह्मन्नत्र मे विस्मयो महान् ।
कथं नारायणो देवो वामनत्वमुपागतः ॥
यः पुराणे पुराणात्मा भूत्वा नारायणो विभुः ।
पद्मनाभो महायोगी लोकानां प्रकृतिर्विभुः ॥
अनादिमध्यनिधनस्त्रैलोक्यादिः सनातनः ।
हव्यकव्यवहः श्रीमान्हव्यकव्यभुगव्ययः ॥
अदित्या देवमातुश्च कथं गर्भेऽभवत्प्रभुः ।
स्रष्टा यो वासवस्यापि स कथं वासवानुजः ॥
प्रसूतो दिवि देवेशो विष्णुत्वं प्राप्तवान्कथम् ।
एतदाचक्ष्व मे विप्र प्रादुर्भावं महात्मनः ॥

लोकसाक्षणपरं शेषे शेते जगत्पतिः ॥
श्रियस्त्वङ्के तथान्यस्य पादौ रक्तवलौ हरिः ।
सुखं स्वपिति योगात्मा ब्राह्मणानां हिताय वै ॥

[(L 2) G(ed) लोकात्मा (for योगात्मा) — (L 3) T1 G1 जगत्प्रभुः (for °त्पतिः) — (L 4) T1 पादाम्बुजं (for पादौ रक्त°)]

COLOPHON — *Mention of the Epic* K4 V1 D3 D4 5 — *Mention of Khila* V1 2 B1 3 D4 D5 6 — *Sub parvan* K1 V1 नारसिंहम्, D5 पारिजातम्, D6 पारिजातहरणम्, T2 भविष्यम् — *Adhy name* K Ñ1 2 V2 B D (except D1) T2 G2 3 5 M1 4 नारसिंहप्रादुर्भावः, T1 G3 ब्रह्मस्तुतिः — *Adhy no* K2 219, K3 20, V1 16, D3 233, D5 247, D4 237, T1 288, G1 285, G2 6 290, G1 289, M1 4 7

42 B

Before the ref, D6 T1 2 G1 3-5 M1 4 ins

जनमेजय उवाच ।

1 ** प्रादुर्भावो नारसिंहः कीर्तितः परमाद्भुतः ।
त्रिविक्रमश्च वामनत्वं हि प्रब्रवीहि सनातनम् ॥

[(L 1) T1 कथितः (for कीर्तितः) D6 M1 4 शुभ (M2 स म)हाद्भुत (for परमा°) — (L 2) T1 ब्रूहि मे त्वं (for प्रब्रवीहि)]

— After the ref, K Ñ1 2 V1 2 B1 D2 D3 D1-4 ins.

2 ** नृसिंह एष कथितो भूयोऽयं वामनः परः ।
[Ñ1 नारसिंहस्तु कथितो (for °)]

— K1 Ñ1 2 V1 2 B1 D2 D3 D1-4 om line 1 — (L 1) T1 वामन (for °नं) D6 भूयोऽयं वामनः परः (for °)

— (L 2) T1 2 G1 3 5 M1 4 आश्रित्य (for आस्थाय) K Ñ1 2 V1 2 D2 D3 D1 2 3 रूपश्रिया (for °वतां) — (L 3) D5 बलेर्बलवता यज्ञे (for °) D5 छद्मनाम् (for बलिना), B1 2 D6 T1 2 G1 3-5 M1 4 विष्णुना प्रभविष्णुना (for °) — (L 4) Ñ1 जितम्, V1 जगत् (for हृतम्) — (L 5) G2 M1 4 ससमुद्रवना चोर्वी (for °) K1 2 D1 नानारत्न, V2 D2 (*sup lin*) °रत्न, D1 D4 °नगर, D5 °कर (for °नग). — (L 6) D6 हृत्वा, T2 G1 भूत्वा (for हृत्वा) M1 हृत्वा दत्ता सुरेन्द्रेण (for °) K4 2 4 B1 विष्णुना (for शक्राय) V2 शक्राय प्रभविष्णवे (for °) — (L 7) K Ñ1 2 V1 B1 D2 D3 D1-6 अत्र (K4 V1 D1 एवं, D5 हरि) कौतूहलं महत् V2 अत्र मे कौतुकं महत् (for °) — (L 8) T1 2 G1 3 5 M1 4 गतः प्रभुः (for उपागतः) — (L 9) V1 T2 G1 5 पुराण (for °णे) — D2 om lines 10-11 — (L 10) K Ñ1 2 V1 3 B D2 D3 D1-6 महाबाहुः (for °योगी) T1 G3 5 भूतानां (for लोकानां) K4 ध्रुवम् (for विभुः) D5 लोकानां प्रभुरीश्वरः (for °) — After line 11, Ñ2 V1 2 B D2 D3 D3 5 6 ins

3 ** देवदेवः सुराध्यक्षः कृष्णो लोकनमस्कृतः ॥
[D5 वेदाध्यक्षः (for देवदेव) V2 देव (for लोक)]

— (L 12) Ñ2 भुक्ति (for the second -कव्य) T1 G3-5 ईश्वर (for अव्यय) — (L 13) M1 अदित्यां देवमातायां (for °) D5 गर्भो (for गर्भे) G1 ऽभवद् (for ऽभवत्) T2 G1 3 M1 4 देवादिर्विश्वभव (for °) — (L 14) D1 श्रेष्ठ (for स्रष्टा) Ñ1 वामवापर, K4 दितिजानुज (for वासवा°) — (L 15) Ñ1 प्रसूते (for प्रसूतो) K2 4 D2 D5 D1 3 5 T1 G3-5 देव (for दिवि) G1 3 वामन (for विष्णुत्व) T1 G2 3 M1 4 वामनत्वं गतः कथम् (for °). — (L 16) D2 Cal ed मे महान् T1 2 G1 3 5 M1 4 देवस्य

वैशंपायन उवाच ।

शृणु राजन्कथा दिव्यामर्चितामृषिपुंगवैः ।
पुराणैः कविभिः प्रोक्तां ब्रह्मोक्तां ब्राह्मणेरिताम् ॥
मारीचस्य सुरेशस्य कश्यपस्य प्रजापतेः ।
अदितिर्दितिर्द्वे भार्ये भगिन्यौ जनमेजय ॥
अदित्या जज्ञिरे देवाः कश्यपस्य महात्मनः ।
धातार्यमा च मित्रश्च वरुणोऽंशो भगस्तथा ॥
इन्द्रो विवस्वान्पूषा च पर्जन्यो दशमस्तथा ।
ततस्त्वष्टा ततो विष्णुर्द्वादशो विष्णुरुच्यते ॥
दित्या जातो हि भगवान्हिरण्यकशिपुः प्रभुः ।
तस्यानुजश्च दैत्येन्द्रो हिरण्याक्षो महाबलः ॥
हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्च घोरपराक्रमाः ।
प्रह्रादश्चानुह्रादश्च जम्भः संह्लाद एव च ॥
विरोचनस्तु प्राह्लादिस्तस्य पुत्रो बलिः स्मृतः ।
पुत्रपौत्रं च बलवत्तेषामक्षयमव्ययम् ॥

तेजस्विनां सुवीराणां दैत्येन्द्राणां मनस्विनाम् ।
गणाः सुबहुशो राजन्देशे देशे सहस्रशः ॥
तं दृष्ट्वा नारसिंहेन हिरण्यकशिपुं हतम् ।
दैत्या देवबधार्थाय बलिमिन्द्रं प्रचक्रिरे ॥
दृष्ट्वा धर्मपरं नित्यं सत्यवाक्यं जितेन्द्रियम् ।
शौर्याध्ययनसंपन्नं सर्वज्ञानविशारदम् ॥
परावरगृहीतार्थं तत्त्वदर्शिनमव्ययम् ।
तेजस्विनं सुररिपुं हिरण्यकशिपुं यथा ॥
अभिषेकेण दिव्येन बलिं वैरोचनिं तदा ।
दैत्याधिपत्ये दितिजास्तदा सर्वे न्ययोजयन् ॥
अभिषिक्तस्तु दैत्यैस्तैर्बलिर्बलवतां वरः ।
ब्रह्मणा चैव तुष्टेन हिरण्यकशिपोः पदे ॥
अभिषिक्तोऽसुरगणैर्बलिर्वैरोचनिस्तथा ।
काञ्चनैः कलशैः स्तैः सर्वतीर्थाम्बुसंभृतैः ॥
जयशब्दं ततश्चक्रुरभिषिक्तस्य दानवाः ।

(for मे विप्र) M3 एतमाचक्ष्व देवस्य (for °) — After the ref., D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 ins

4** नमस्कृत्य जगन्नाथं देवदेवं जनार्दनम् ।
समाहितमना भूत्वा विष्णुमुद्दिश्य भक्तितः ॥

— (L. 18) D2 M3 पुराणे, T3 G1 2 °ण (for °णैः) K4 ब्रह्मणोदिताम्, V1 D2 D3 3 5 6 ब्रह्मणेरिताम्, T3 G1 4 ब्राह्मणैः सह, M3 °णैरिमाम् (for °णेरिताम्) — (L. 20) D6 भार्ये च (for द्वे भार्ये) K4 अदितिश्च दितिर्द्वे वै (for °) — (L. 21) T2 G1 4 पुत्रा (for देवा) D3 प्रजापते (for महात्मनः) — (L. 25) प्रसूतो (for जातो हि) Ñ3 V1 2 D3 D2 D4 T1 बलवान् (for भग°) B3 दित्या जातो हि बलवान् (for °) — After line 25, D6 ins

5** गणाः सुबहुशो राजन्देशे देशे सहस्रशः ।

— (L. 26) D2 (अ)नुजश्चै (for °जश्च) K Ñ2 V2 3 B3 Dn D4 D1 5 G(ed) प्रतापवान् T3 G3 5 महासुर (for °बल) Ñ1 बभूवामितविक्रम (for °) — Ñ1 om. lines 27-33 — (L. 28) D3 जृम्भ, D5 कुम्भ (for जम्भ) B1 3 D2 6 G1 3-5 M3 4 ऽनुह्राद (for संह्लाद) D6 जम्भह्रादको ह्रदः, T1 ततोऽनुह्राद एव च (for °) — (L. 29) V3 बलिर्जज्ञे विरोचनात् (for °) — (L. 30) B2 3 T1 2 G1 2 5 M3 बलवतो (for च बलवत्) M3 अजम् (for तेषाम्) — (L. 31) V2 3 सुवीराणां (for सुवीराणां) B1 3 D6 महात्मनाम् (for मनस्वि°) — After line 31, D6 T1 2 G1 3 5 M1 4 ins

6** तेषामीशो महावीर्यो हिरण्यकशिपुः प्रभुः ॥
शशास सर्वदैत्येन्द्रो जित्वा देवान्सवासवान् ॥
स दृष्ट्वा भगवान्विष्णुर्जघान हरिरूपधृक् ॥
तस्मिन्हते महावीर्ये विष्णुना प्रभविष्णुना ।

— T1 G1 3 5 M1 4 om. lines 32-33 — (L. 32) D2 सुमनसो (for सुबहुशो) — (L. 33) B2 D6 T1 हे (for च) — (L. 35) T3 G1 2-5 M2 4 दैत्य (for नित्य) D6 सत्यधर्म (for °वाक्य) T1 2 G1 3 5 M2 4 सत्यवादिनमूर्जितम् (for °) — (L. 36) Ñ1 सुरशत्रु, Ñ2 V1 2 B1 3 D2 D5 इन्द्रं च (for सुररिपु) — For line 38, T1 2 G1 3 5 M2 4 subst

7** कृतञ्च हृदयं च हिरण्यकशिपोः समम् ॥

[T1 कृत्वा (for कृतं) T2 M3 भक्ति (for भक्तं) T3 G3 सुतम् (for समम्) T3 G1 4 हिरण्यकशिपो(T3 पु)त्रकम् (for °)]

— V2 om. line 39 — (L. 39) अधिकारेषु देवानां (for °) — T1 om. lines 40-47 Ñ1 om. (hapl.) lines 40-[illegible] — (L. 40) K3 B2 Dn समयोजयन् (for न्ययोज°) D3 तदा सर्वान्योजयत् (for °) — T2 G1 3-5 M2 4 om. line 41 — (L. 41) K1 2 D4 दैत्यसंस्तैर्, K4 D1 5 दैत्यैस्तु, Ñ2 दैत्येन्द्र (for दैत्यैस्तैर्) B1 Bom. Poona eds G(ed) अभिषिक्तस्तदा दैत्यैर् (for °) — (L. 43) D1 2 T3 G1 4 M2 4

बलेस्तुलवीर्यस्य सिंहासनगतस्य वै ॥
कृत्वेन्द्रं दानवाः सर्वे बलिं बलवतां वरम् ।
ततो विज्ञापयामासुः शिरोभिः पतिताः क्षितौ ॥
विदितं तव दैत्येन्द्र हिरण्यकशिपोर्यथा ।
त्रैलोक्यमासीदखिलं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥
पितामहं [redacted] हत्वा ते सुरैः सुरनिषूदन ।
हृतं तदेव त्रैलोक्यं शक्रश्चैवाभिषेचित ।
तत्पितामहराज्यं त्वं प्रत्याहर्तुमिहार्हसि ॥
अस्माभिः सहितो नाथ त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ।
प्रत्यानयस्व भद्रं ते राज्यं पैतामहं विभो ॥
असुरगणसहस्रसंवृतस्त्वं
जय दिवि देवगणान्सहानुजस्त्वम् ।
अमितबलपराक्रमोऽसि राज-
न्नतिशयसे स्वगुणैः पितामहं स्वम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
निशम्य तेषां वचनं महामति
र्बलिस्तदा प्रीतमना महाबलः ।
आज्ञापयामास स दैत्यकोटी-
स्त्रैलोक्यमद्यैव जयाम सर्वम् ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बलेर्वैरोचनस्य तु ।
उद्योग परमं चक्रुर्दानवा युद्धदुर्मदाः ॥
महापद्मो निकुम्भश्च कुम्भकर्णश्च वीर्यवान् ।
काञ्चनाक्षः कपिस्कन्धो मैनाकः क्षितिकम्पनः ॥
सितकेशोर्ध्वचक्षश्च वज्रनाभः शिखी जटी ।
सहस्रबाहुर्विकचो व्याघ्राक्षः प्रियदर्शनः ॥

ऽसुरै सार्धं (for ऽसुरगणैर्) — M4 om lines 44-47 — (L 44) D1 कमलै (for बलशै) D6 सीर्यै (for स्फीतै) K2 स्तुतै , D5 T2 G1 3-5 M2 सस्तुते (for सम्भृते) — (L 47) G1 2 3 वाहैः वैरोचनिं तदा (for °) — Before line 49, some Mss ins दैत्याः कृत्सु — (L 49) G3 दैत्याः ऊचुश्च दैत्येन्द्र (for °) — (L 50) B D6 T2 3 G1 3-5 M2 4 सह (for जगत्) — Ñ1 om line 51 — (L 51) D1 T1 Bom Poona eds G(ed) सुरेश्वर (for सुरैः सुर) — (L 52) Ñ2 तेनैव , B1 D1 6 G3 नदेवत्त (for नदेव) — After line 52, T2 3 G1 3-5 M2 4 ins

3** हत्वेन्द्रममरैः सार्धमस्माभिः सह दानव ।

— (L 53) D1 Bom Poona eds G(ed) त्व (for स्व) K1 Ñ2 V1 2 B1 2 D2 D5 6 तस्य पैतामह राज्य ; Ñ2 त्व पितामहराज्यस्य , D1 तत्पैतामहराज्य त्व , T1 G2 3 M1 4 पुनः पैतामह राज्य (for °) Ñ2 V2 D2 प्रत्यानेतुम् (for °हर्तुम्) V1 प्रत्यानयितुमर्हसि (for °) — (L 54) T1 G2 3 M1 4 दैत्य , T2 G1 राज्य (for नाथ) — (L 57) K1 2 D5 सहानुगस्त्वम् , K4 Dn °नुगत , D5 2 महानुभावान् (for सहानुजस्त्वम्) Ñ2 V1 2 B1 3 D4 D5 6 T1 G1 4 जय दिवि देवपतिं सहानुगम् , T3 G2 3 M2 4 जय दिवि देवपतिं महानुभावम् — (L 58) K2 अतिशयित , T2 G1 महाबल (for °मित°) — (L 59) V1 अतिशयसे त्व गुणैः पितामहस्त्वम् , D4 °शयसे सत्त्वगुणैः पितामहस्त्वम् (310)

Colophon om in D5 — *Mention of the Epic* Dn Ds2 D6 — *Mention of Khila* Ñ1 V1 2 B Dn D5 D7 8 , — *Sub-parvan* K1 2 3 Ñ2 V2 B3 Dn D5 D1 2 4 6 वामनम् , K4 B1 3 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* K1 2 4 Ñ2 V1 2 B Dn Ds1 5 4 6 बलेरभिषेक — *Adhy no* K3 21 , V2 Ds1 234 , B2 235 , Dn 233 , D1 32 , D6 100 , T1 289 , G 286 , G2 291 , G3 290 , G5 291 , M2 1

K2 om the ref — (L 60) T1 G2 3 महाबलो (for °मतिर्) — (L 61) T1 G2 3 महामना (for °बल) — (L 62) V1 2 D1 3 T1 2 G1 3 M2 4 °कोटिं (for °कोटीस्) — (L 63) K2 B D5 6 जयेम सर्वम् , Ds1 T2 G2 जयाम सर्वे , Ds2 जयाय सर्वे , D2 4 जयन्तु सर्वम् , T1 G2 3 पुनर्जयस्व , M2 4 पुनर्जयाय (M2 °म) (for जयाम सर्वम्) — (L 64) K2 4 B1 3 D2 5 बलेर्वैरोचनेस्तत्र (for °) — V2 om line 66 — (L [redacted]) K1-3 D1 6 महाकुम्भो (for °पद्मो) D2 निकुम्भश्च (for निकु°) B1 3 D6 Cal ed G(ed) पूर्णकुम्भश्च , T2 3 G1 3-5 M2 भासकर्णश्च (for कुम्भ°) — (L 67) T2 G1 4 प्रभुस्कन्धो (for कपि°) B3 D6 Cal ed व्याघ्राक्ष (for मैनाक°) — (L 68) K2 बहु , D4 बभ्रु (for सित) D5 T1 2 G1 3-5 M2 4 धनुर्वक्त्रो (for [श]ोर्ध्ववक्षश्च) K1 2 बहु (K3 बभ्रु) केशोर्ध्व(K1 द्वि)नेत्रश्च , D3 सितकेशार्धवक्त्रश्च (for °) D2 चन्द्रनाभ (for वज्र°) Dn शिरा , G1 सुखी ; G3 शशी (for शिखी) — (L 69) K2 विकम्पो , T2 त्रिकटो (for °चो) B1 3 D6 Cal ed मीनाक्ष , T1 G2 3 व्याघ्रास्य (for °क्ष) D2 मेघवक्त्रश्चतुर्भुज (for °) — After line 69, D3 ins

9** विकृतो दीर्घजिह्वश्च मानुषाशन एव च ॥

एकाक्ष एकपान्मुण्डो त्रिशुदक्षश्चतुर्भुजः ।
गजोदरो गजशिरा गजस्कन्धो गजेक्षणः ॥
अष्टदंष्ट्रश्चतुर्वक्त्रो मेघनादी जलधमः ।
करालो ज्वालजिह्वश्च शताङ्गः शतलोचनः ॥
सहस्रपात्कृष्णमुखः कृष्णश्चैव महासुरः ।
रणोत्कटो दानपतिः शैलकम्पी कुलाकुलिः ॥
समुद्रो रभसश्चण्डो धूम्रश्चैव प्रियंकरः ।
गोव्रजो गोक्षुरो रौद्रो गोदन्तः स्वस्तिको ध्रुवः ॥
मांसपो मांसभक्षश्च वेगवान्केतुमाञ्छिनिः ।
पङ्कदिग्धशरीरश्च बृहत्कीर्तिर्महाहनुः ॥
समप्रभो विकुम्भाण्डो विरूपाक्षो हराहरौ ।
श्वेतशीर्षश्चन्द्रहनुश्चन्द्रहा चन्द्रतापनः ॥
विक्षरो दीर्घबाहुश्च मघपो मारनाशनः ।
कालकञ्जो महाक्रोधः सरभः शलभः श्रथः ॥
समुद्रमथनो नादी विततश्च महाबलः ।
प्रलम्बो नरको वाली धेनुकः काललोचनः ॥
वरिष्ठश्च गविष्ठश्च भूतलोन्मथनो विभुः ।
दुष्प्रसादः किरीटी च सूचीवक्त्रो महासुरः ॥

— D3 om lines 70-72 — (L 70) एक्षपात्, T1 G3-5 कोपवान् (for एकपात्) K3 मुन्दो (for मुण्डो) T1 मुदु मुंख, T2 G1 3-5 M2 4 चतुर्मुख (for °भुज) — (L 71) Dn गजशीर्षो (for °शिरा) T1 3 G1 2 3 M2 4 अजातकोदरो (T1 °केतो, M3 4 °केशो) उदरः (for °) — After line 71 G3 5 ins

10** क्षितिस्कन्ध क्षोभणोऽथ भग्नमोक्षो गवेक्षण ।

While M3 4 ins after line 71

11** क्षितिस्कन्ध क्षोभणोऽथ काञ्चनाक्षो गवेक्षण ।

— (L 72) B1 3 D3 T2 G1 3-5 M2 3 चतुर्दंष्ट्रो, T1 मेघ-भाषी (for चतुर्वक्त्रो) K1 3 4 B2 (marg) D1 4 जलेश्वर, B3 कुलंधन, B3 जलधमम्, D3 जनधम (for जल°) D5 मेघ नादो जलेश्वर, T1 जलदो च ज्वालधम (for °) — (L 73) M3 4 विश्व (for ज्वाल) Bom Poona eds G(ed) जिह्वास्य (for जिह्वश्च) D3 5 M2 (v/ lin) करालोऽग्न जिह्वश्च T1 G5 करालस्त्रिजि°; G3 °ल्श्च क्रियाजिह्व (for °) K3 शताङ्ग N2 D2 3 शताक्ष; M2 शताक्ष (for °ङ्ग) K3 D1 शिताङ्ग शितलोचन (for °) — (L 74) K Ñ1 3 V1 3 B3 Dn D1 5 सहस्रपाद् सुमुख, G3 °पात्कृष्ण मुख (for °) V1 महास्वर (for °सुर) — Ñ1 om lines 75-76 — (L 75) D3 गजपति, D4 T2 G1 3 M2 बाण° (for दान°) K1 B D2 D3 5 M3 4 कुलाकुल; T1 3 G1 3 4 °चल (for °कुलि) K3 एते पर्वमहाबला, V1 शैलकम्प कुलाकुल (for °) — K3 om line 76 — (L 76) D3 चन्द्रा (for चण्डो) Ñ3 K1 2 4 B3 V1 3 Dn D1 5 महा-सुर (for प्रियंकर) T1 G3 5 M2 4 धूम्रश्चाथ प्रियंकर (for °) — (L 77) K1 4 Ñ1 B2 Dn D1 2 4 5 T1 गोव्रजो (for गोवजो) B1 Ds2 गोक्षुरो, D5 गोमुखो (for °गोक्षुरो) B3 D3 Ds1 गोव्रजो गोक्षुरो (Ds1 °क्षुखो) रौद्रो (for °) K4 गोमस्त, D3 गोमन्त, T2 दन्तास्य, G2 4 दन्तान्त (for गोदन्त) — (L 78) K1 4 Ds2 T1 3 G1 3 4 M3 4 मांसलो, K3 °दो (for °पो) K3 Ñ1 3 V1 3 B Dn Ds2 T1 शिनि, K4 D3 शनि, D3 स्थिर, D3 शिव°; T3 G1 4 M3 (v/ lin) जव, M3 4 शिनि (for शिनि) — (L 79) T2 G1 4 कम्पो दीर्घ (for पङ्कदिग्ध) G3 5 M3 पङ्कदिग्ध° सहस्रश्च (for °) D3 देवकीर्तिर्द् (for बृहत्की°) K3 महा तनु, D3 °धनु (for °हनु) — (L 80) K3 D4 विकु-म्भाण्डो, D3 निकुम्भाण्डो G3 3 विपूदस्थो (for विकुम्भाण्डो) D5 हरो हरि, T1 Bom Poona eds G(ed) महोदर (for हराहरौ) — (L 81) D3 चारु (for श्वेत) K1 3 B3 Ds2 D5 चतुर्हनुश्च, K3 चन्द्रकेतुश्च, D5 चारुभानुश्च (for चन्द्रहनुश्च) D3 श्वेतशीर्षं कृष्णशीर्षं (for °) D5 श्वेतशीर्ष कृष्णशीर्ष (for °) D3 सुहनुश्च (for चन्द्रहा) T2 G1 4 दर्शन, G3 दर्शन (for तापन) T1 G3 M3 4 चन्द्रभाश्च (M3 °श्च) न्द्रदर्शन (for °) — (L 82) K1 2 V3 D3 विक्षुरो (for विक्षरो) B3 Ds2 D4 T2 G1 4 5 M3 4 दीर्घकण्ठश्च T1 °कर्णास्य (for °बाहुश्च) B1 Ds1 विक्षुरो दीर्घ कण्ठश्च (for °) D3 D1 मेघपो, D5 मघवान् T1 धर्मादो (for मघपो) D3 मेघपो मदनाशन (for °) — (L 83) Ds1 कालकण्ठो; T3 M3 तालजघो, T3 G2 3-5 M4 कालजघो (for °कञ्जो) K3 महानाभ, K4 Ñ1 B1 D1 3 °नाग, V1 °बाहु (for °क्रोध) K1 3 V3 Dn D3-5 काल कुम्भो (K1 कालकुञ्जो, V3 कालजघो, Dn D5 तालजघो, D3 कालकण्ठो) महानाभ, K3 कालखञ्जो महानाभ (for °) D3 कलभ शलभ शक, D5 शलभ स्वरभ श्रथ; T1 शरभश्च रभद्रक (for °) — (L 84) K3 D3 नन्दी (for नादी) B1 निदितश्च; D3 विन°; D4 वितमश्च, Cal. ed वित्रमर्द (for विततश्च) — (L 85) धेनुको (for नरको) D3 3 T3 व्याली (for वाली) B1 3 D3 D5 G3 M3 रासभ, T1 G1 4 वासुकि (for धेनुक) — (L 86) K1 3 D4 T2 गरिष्ठश्च (for वरि°) N1 V1 3 B Dn D1 4 5 T1 G1-3 गरिष्ठश्च (for गवि°) D5 Bom Poona eds G(ed) भूतलोमा तथा विभु (D5 °भु) (for °) — (L 87) K1-3 Ñ1 B1 3 (marg as above) 3 Dn D3 5 (sup lin as above) 5 T3 G1 3 4 M3 सुप्रसाद, Ñ3 अप्र°, Ds2 अप्रमाद°; T1 संप्रसाद°

सुबाहुः कुब्जबाहुश्च करुणः कलशोदरः ।
सोमपो देवयाजी च प्रवरो वीरमर्दनः ॥
शुश्रूपुः खण्डशक्तिश्च दुर्णिनेजः शशिध्वजः ।
यथास्मृति मया प्रोक्ता मरीचेः कीर्तिवर्धनाः ॥
एते चान्ये च बहवो नानाभूषणभूषिताः ।
रथैर्घैर्बहुसाहस्रैर्युर्योद्धुमरिंदमाः ॥
दिव्याम्बरधरा दैत्या दिव्यमाल्यानुलेपनाः ।
दिव्यैश्च कवचैर्नद्धा दिव्यैश्चोच्छ्रितैर्ध्वजैः ॥
दिव्यायुधधरा दैत्या गर्जमाना यथाम्बुदाः ।
बृहद्भी रथनिर्घोषैश्चालयन्तो वसुंधराम् ॥
महाबला दिव्यमहास्त्रधारिणो
भुजंगभोगप्रतिमैर्महाभुजैः ।
सुदुर्जया दैत्यवृषाः सुरारयो
दितिप्रिया लोहितलोहितेक्षणाः ॥
ते जग्मुरर्कज्वलनोग्रवीर्या
महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगाः ।
विवृद्धदंष्ट्रा हरिधूम्रकेशा
विनर्दमानाः शरदीव मेघाः ॥
सहस्रबाहुर्बाणश्च बलेः पुत्रो महासुरः ।
रथातिरथकोट्यासौ संनद्धाव महाबलः ॥
सर्वे मायाधरा दैत्याः सर्वे दिव्यास्त्रयोधिनः ।
सर्वे मदबलोत्सिक्ताः सर्वे लब्धवरास्तथा ॥
सर्वे काञ्चनशैलाभाः पीतकौशेयवाससः ।
किरीटोष्णीषमुकुटा दिव्यभूषणभूषिताः ॥

(for दुर्ण°) V3 सुप्रमाद° किरीटश्च, Ds1 अप्रमाद किरीटश्च (for °) D4 स्थूलचक्षो (for सूचीवक्त्रो) K3 महाहनु (for °सुर) — (L. 88) K3 च सुवीर्यश्च, K1 B1 D3 T3 कलश बाहुश्च, B1 T1 G1.3 3 M3 4 कुण्ड° (for कुब्ज°) K3 क्रमण ; Ñ3 D5 G1 करण , T1 G3 3 M2 3 वरुण (for करुण) — (L. 89) Ds1 D4 M1 सोमपा, G3 5 विप्लवो (for सोमपो) Cal ed -याजी (for याजी) D3 सोमपादो देवयाजी, T2 °देयोऽथ याजी च (for °) D4 प्रवीरो (for प्रवरो) D6 रण (for वीर) — (L. 90) K1 3 4 D2 4 सुपथ , K3 सुरूप°, M4 सुग्रीव (for शुश्रूपु) Ñ2 V1 B2 3 D4 D6 खण्ड , D3 चन्द्र (for खण्ड) D3 सुपथ खण्डशुक्तिश्च D5 शुश्रूषु वाक्यर वाक्ती, T1 2 G1 4 5 M3 सुग्रीव (T2 G1 4 प्रमथ) चण्डशक्तिश्च, G3 सुग्रीवश्च सत्य° (for °) K1 Ñ1 B2 3 D1 4 कुशिवेत्र , K2 3 B1 D6 कुश°, Ñ2 V1 3 भूत°, D5 फुल्ल°, T1 2 G1 3-5 M2 भूमि° (for कुशि°) K3 D5 शिखिध्वज (for शशि°) Dn D5 कुशलेश शिखिध्वजः, Bom Poona eds G(ed) शिशिनेत्र शिखिध्वज (for °) — After line 90, T1 G3 5 M1 4 ins

12 ** विद्युद्दष्ट्रो भीषणश्च वारनागो महाबलः ।
[T1 M2 4 नागो (for नागो)]

— T2 G1 4 M3 4 om line 91 — (L. 91) T2 यथामति (for °स्मृति) D3 यथास्मृतिरनुप्रोक्ता (for °) K3 4 Ñ2 D3 मारीचा (for मरीचे) — (L. 92) D3 रूपेण (for भूषण) — (L. 93) B3 D5 D6 युयुत्सवः दर्शिता (for °) — (L. 94) B1 3 D6 Cal ed दिव्यमाल्या(D6 °ल्या)म्बर धरा (for °) K3 om (hapl) 94b–96a B1 3 D6 Cal ed स्रगनु (for माल्यानु) D5 भूषिता (for लेपना) — (L. 95) K3 युक्ता (for नद्धा) — (L. 96) V3 B1 D5 D6 दिव्याम्बर (for °युध) D3 घना (for [अ]म्बुदा) — (L. 97) T1 भीषणैश्च , T2 G1 3 5 भीमैश्च (for बृहद्भी) Ñ1 V1 3 B1 Dn D3 D4 घोषैश्च (for निर्घोषैश्च) K4 D2 बृहद्भैरवघोषैश्च , B1 3 D6 °द्भि स्यन्दनघोषैश्च, D5 °द्भिराव घोषैश्च (for °) T2 G1 4 नादयन्तो (for चाल°) — T2 G1 4 M3 4 om lines 98–101 — (L. 99) T1 महाबलैः (for °भुजैः) Ñ1 भुजगभोगप्रतिमा महाभुजा — (L. 100) K3 D1 दैत्यवरा , V1 °वरा , G3 °वरा (for °वृषा) — (L. 101) D3 पिङ्गल (for लोहित-) — (L. 102) K3 निर्गासुर (for ते ज°) K4 Ñ3 3 V1 B1 3 Dn Ds1 D1 3 6 -ज्वलनेन्दु- V3 B3 °वेन्द्र , Ds1 -ज्वलितेन्दु (for -ज्वलनोग्र-) D5 ते जग्मुरर्कज्वलनेन्दुवर्चसो ; T1 जग्मुश्च सूर्यज्वलनातिवीर्या, T3 G1 3-5 M2 3 ते वायुसूर्यज्वलनेन्दु(G3 °न्द्र)वीर्या — (L. 103) V3 B3 वीर्याशनि (for वज्रा°) — (L. 104) Ñ1 B Dn1 D3 T2 G1 3-5 M3 4 विधूत-, V1 प्रवृद्ध , T1 प्रभूत (for विवृद्ध) — (L. 105) K3 B3 T3 विवर्धमाना (for विनर्द°) G3 शरदिन्दु (for °दीव) — (L. 106) Ñ1 D3 T1 3 G1 3 4 M2 4 महाबल (for °सुर) K1 दितेः पुत्रो महाबल° (for °) — (L. 107) D2 T2 G1 4 M3 4 -कोट्या स , D5 -कोट्यस्ते , T1 कोट्या च , G3 -कोट्याथ (for -कोट्या- सौ) Ñ2 Dn समनद्धान् (for सनद्धत) B2 Cal ed. स वीर्य वान् ; T2 G1 4 महासुर (for °बल) B1 D6 समनह्यत वीर्य वान् , M4 सन्नद्धास्ते महाबला (for °) — (L. 108) Ñ1 B1 3 D6 T1 G3 M3 4 शूरा (for दैत्या) T2 G1 सर्वे माया विद्- शूरा (for °) Ñ1 om lines 108b–109a — (L. 109) K2-3 Ñ1 3 V1 3 Ds1 D4 T3 G1 सुरा ; K4 Dn D2 3 4 M3 सुरा, Ds1 स्मृता , D3 परा , G1 4 भृशम् (for तथा) T1 सर्वे बलपराक्रमा (for °) — (L. 110) B1 3

हिरण्यकवचाः सर्वे हिरण्यध्वजकेतवः ।
स्यन्दनस्था व्यराजन्त शारदाः खे ग्रहा इव ॥
तापनीयैर्वरैर्निष्कैरनलज्वलितप्रभैः ।
हेमपर्वतशृङ्गस्थाः पुष्पिता इव किंशुकाः ॥
तेषां मध्यगतो बाणः प्रावृषीवोत्थितो घनः ।
स्थितः शक्तिगदापाणिर्विमलप्रतिमे रथे ॥
चित्राक्षेपाब्जयुगे चित्रभक्तिविराजिते ।
गदापरिघसंपूर्णे हेमजालविभूषिते ॥
अन्वीयमानो दितिजैर्यालखिल्यैरिवांशुमान् ।
नानाप्रहरणैर्घोरैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैरिवोरगैः ॥
पञ्च तस्य महावीर्या दानवा युद्धदुर्मदाः ।
ररक्षू रथमव्यग्रा व्यादितास्या भयावहाः ॥
सुबाहुर्मेघनादश्च भीमवेगश्च वीर्यवान् ।
तथा गगनमूर्धा च वेगवान्केतुमानपि ॥
कनकरजतभक्तिचित्रपार्श्वे
पतगपतिप्रतिमे रथे स्थितोऽभूत् ।
जलदनिनदतुल्यनेमिघोषे
सुरगणसैन्यवधाय दानवेन्द्रः ॥
धनायुपायाः पुत्रस्तु बलो नाम महासुरः ।
वृतः शतसहस्रेण रथानां भीमवर्चसाम् ॥
युक्तमृक्षसहस्रेण रथमारुह्य वीर्यवान् ।
नीलायसमयं घोरं वायसाङ्कं सुदुर्जयम् ॥
नीलाम्बरधरः श्रीमान्वैडूर्याचलसंनिभः ।
महता रथवृन्देन प्रययौ दानवस्तदा ।
स नैकार्णवसंकाशे सैन्यमध्ये व्यराजत ।
प्रभातसमये श्रीमान्समुद्रस्थ इवांशुमान् ॥
सुतप्तजाम्बूनदतुल्यवर्चसा
निशाकराकारलसद्गुणाकरः ।
किरीटमुख्येन विभाति शोभिना
यथा गिरिः शृङ्गवरेण भास्वता ॥

Cal ed सर्वे (for पीत) — (L. 111) V3 B1 D5 D6 मुकुट (for °दा) G5 M5 किरीटमुकुटोष्णीषा (for °) T2 G3 5 M2 4 दिव्याभरणभूषिता (for °) — (L. 113) T1 3 G1 3-5 M2 4 नमनीय महाप्रहा (for °) — (L. 114) T1 महादंष्ट्रैर, G3 4 M3 4 महातिष्कैर (for वरैर्नि°) B1 3 D5 Cal. ed कालाग्नि ; B3 भङ्गारैर, D6 अवानि T2 G1 4 दावाग्नि (for अनल) *T2 G3-4 M2 4 ज्वलितशिखिसमप्रभैः* (for °) — (L. 115) K1 D5 शृङ्गस्थे, D6 -शृङ्गेश्च (for -शृङ्गस्था) K1 D1 किंशुके (for °का) — (L. 116) K2 [उ]त्थतो (for [उ]त्थितो) — (L. 117) T2 G3 4 M2 चाक (for शक्ति) — (L. 118) K2 विचित्राक्ष, V1 3 Dn2 D5 चित्राक्षे स (D5 च) (for °क्षेपा) M2 -युगे (for -युगे) K1 4 D1 चित्रध्वजयुगे चित्रे, T1 G3 चित्राक्षे ध्वजमयुक्ते (for °) V6 -शक्ति, D1 -ध्वज, G3 भित्ति (for -भक्ति) — (L. 119) T2 G1 3 M2 4 °भक्ति°, G1 3 -भित्ति (for -जाल) T1 हेमभित्तिविराजिते (for °) — T2 G1 4 om. lines 120–123 — (L. 123) G3 व्यादत्त (for अव्यग्रा) Ñ1 V2 Dn1 D5 महाभया, B1 3 D6 भयानका, T1 G3 5 M2 4 इवान्तका (for भयावहा) — (L. 124) D3 अमुचिरः T2 अमोघो (for सुबाहुर) G1 4 अमोघमेघा नादश्च (for °) K4 Dn D1 3 5 भीमगर्भश्च (for °वेगश्च) — (L. 125) D5 T1 G1 3 4 कनक (for गगन-) — (L. 126) K2 परि-च्छदे, T1 -वाजिकद्ध्ये, G1 4 -वारिकद्ध्ये, G3 M2 4 -वा(M2 -पा)रिध्ये (for चित्रपार्श्वे) D3 कनकरजतशाकिनीचापवाणे, T1 °तभक्तवारितध्ये — (L. 127) Ñ3 विशाले (for स्थितो-ऽभूत्) K4 पतग ** महात्मे स्थितोऽभूत् ; D1 पतगप्रतिमे रथे स्थितोऽभूत् — (L. 128) T2 G4 -मुसलनिनद- (for -निनद-तुल्य) Ñ2 V3 D5 D6 -घोषे (for -घोषे) — (L. 129) D3 वायवो (for दानवेन्द्र) — After line 129, T1 G3 4 M2 4 ins an addl colophon [*Sub parvan* T1 G3 *M2 4 वामनप्रादुर्भाव — Adhy name G3 4 बलिशुक्र-संवाद — Adhy no* T1 209, G3 4 292, M2 4 2]
— Before line 130, T2 G1 4 M2 ins वैशंपायन — (L. 130) *D3* नलो (for बलो) — (L. 131) T1 सिद्ध°, G3 M2 4 स्थित (for वृत) Ñ2 महतो भीमवर्चसा ; T1 G3 3 M2 4 रथा- (T1 सिद्धा)ना किङ्किणीकिनाम् (for °) — (L. 132) Dn Ds1 ऋक्ष्य (for ऋक्ष) — (L. 133) K1 महाघोर (for -मयं घोरं) K3 D3-5 नीलायसं (K3 °युधं) महाघोरं (for °) K3 4 D1 वायसाढ्य V6 °साङ्क, B1 D5 वायसाक्ष (for वायसाङ्कं) K3 वायसायुक्तमूर्तिकम् (for °) — D5 om lines 134°–153° M2 om (hapl) lines 134°–137° — (L. 135) K2 D3 D5 4 -वेगेन, K3 Ñ1.2 V1 3 B2 Dn D1 5 T1 2 G1 3-5 M4 वर्गेन, K4 सघेन (for वृन्देन) T2 3 G1 3-5 M2 मेघौघे(T2 G1 मत्ताङ्के)नैव दानव (for °) — (L. 137) D3 धीमान् (for श्री°) V1 अभ्यास्थ, D2 समुत्थित D5 स-समुद्र (for समुद्रस्थ) — (L. 139) D1 Cal ed गणाहण ; M2 4 गुणाहृता (for °कर) — (L. 140) T1 3 G1 3-5 -चूडेन (for मुख्येन) K2 रराज (for विभाति) *M2 4* किरीट

षष्टि रथसहस्राणि नमुचेरसुरस्य वै ।
खरयुक्तानि सर्वाणि मेघतुल्यस्वाणि च ॥
नानाप्रहरणाः सर्वे सर्वे ते चित्रयोधिनः ।
महाभ्रघनसंकाशा वेगवन्तो महाबलाः ॥
रथो व्याघ्रसहस्रेण युक्तः परमवेगवान् ।
नमुचेरसुरेन्द्रस्य सर्वरत्नविभूषितः ॥
शार्दूलचिह्न शुशुभे तस्य केतुर्हिरण्मयः ।
रथमध्येऽसुरेशस्य मध्यंदिनरविर्यथा ॥
स भीमवेगश्च महाबलश्च
प्रगृह्य चापं हिमवानिव स्थितः ।
नीलाम्बरः काञ्चनपट्टनद्धो
विशालवक्षो बद्धतुपेतकक्षः ॥
किंकिणीजालनिर्घोषं तपनीयविभूषितम् ।
सपताकध्वजोपेतं ससंध्यमिव तोयदम् ॥
चक्रैश्चतुर्भिः संयुक्तमष्टनल्वायतान्तरम् ।
हेमजालाकुलं दीप्तं कालचक्रमिवोद्यतम् ॥
नानायुधधरं दिव्यं व्याघ्रचर्मपरिष्कृतम् ।
ईहामृगगणाकीर्णं चित्रभक्तिविराजितम् ॥
तूणीरशतसंपूर्णं शक्तितोमरसंकुलम् ।
गदामुद्गरसंबाधं धनूरत्नविभूषितम् ॥
युक्तमृक्षसहस्रेण लम्बकेसरवर्चसा ।
राजतेन विकीर्णेन शोभितं सिंहकेतुना ॥
स तेन शुशुभे दैत्यो विश्वकर्मा मयो बली ।
रथरत्ने स्थितः श्रीमानुदयस्थ इवांशुमान् ॥
हिमरजतसुचारुशोभिताङ्ग
मणिकनकोज्ज्वलचारुभक्तिचित्रम् ।
अयुतशतसहस्रमूर्जितानां-
मयमनुयाति महाहवे रथानाम् ॥

Colophon

कूटेन तथैव (M4 विभाति) शोभता — (L 142) G1 षष्टी रथसहस्रेण (for °) — (L 143) K8 खराणि, K4 Dn D1 2 बलानि, Ñ2 V1 2 D6 वराणि (for स्वाणि) — (L 146) B1 2 D8 वीर्यवान् (for वेग°) — (L 148) T1 2 G1 2-3 M2 4 केतु (for चिह्न) T2 G1 2 3 M2 4 दीप्तो (for केतुर्) — (L 149) B1 3 D5 6 दिनमध्ये (for मध्य दिन) K3 रविर्मध्ये दिने यथा (for °) — (L 150) T2 G1 महान्महाबल (for महाबलश्च) G4 स भीमवेगः सुमहा न्महाबल — (L 152) B2 (marg) D6 नीलाञ्जन T1 2 G1 2 3 M2 4 पीताम्बर (for नीला°) V1 रुक्म (for पट्ट) — (L 153) V1 युद्धमपैति सदा, T1 G1 था तपनीयकक्षः, M2 4 बद्धतुपेत्य कक्षम् (for °तकक्ष) — (L 154) Ñ2 B1 2 Cal ed परिष्कृतम् (for विभूषि°) — V1 om line 155 — (L 156) G2 3 अष्टनल्वयुतोन्नतिम् (for °) — Ñ1 om lines 157–158 — (L 157) T1 Bom Poona eds G(ed) [उ]द्दितम् T2 G1 3 5 M2 4 [उ]द्धि° (for [उ]द्य°) — (L 158) V1 G1 3 M4 दीप्त, D1 देव T1 Bom Poona eds G(ed) घोर (for दिव्य) B1 3 D3 D6 परिच्छदम् (for °ष्कृतम्) — (L 159) K4 हेमरत्नविभूषितम् (for °) — (L 160) T2 G1 -शर (for शत) B2 D3 सकीर्ण (for -संपूर्णं) D5 तूणीरशरसंकीर्णं (for °) T2 G1 4 -संयुतम् (for संकुलम्) — Ñ1 om line 161 — (L 161) V1 B1 मुसल (for मुद्गर) K1 2 D1 हेमरत्न, D82 चापरत्न, D3 मालरत्न (for धनू) B D6 T1 G3 5 कालोऽह मयो रथम् (for °) — (L 162) B1 हय, Dn D81 ऋष्य (for ऋक्ष) K4 पञ्चलिङ्गलम्बवर्चसा (for °) — D3 om lines 163–169 with the colophon — (L 163) Ñ2 B1 3 D5 T1 2 G1 2-3 M2 [तु]ल शैलेन Ñ3 V1 2 D6 प्रकीर्णेन, M4 च शैलेन (for विकीर्णेन) K1 2 D1 चित्र D82 हस (for सिंह) — (L 164) K Ñ1 V1 2 B2 Dn D6 D1 3 4 5 मयो मायाः(K3 मायामय)विसर्पिणः, Ñ1 विश्वकर्मसमो बली (for °) — (L 165) Ñ1 स रथे शु, V1 रथमध्ये, V2 D81 D1 °मणि, G2 °युक्ते (for °रत्ने) — (L 166) K1 2 D6 त्रिमलरजत … शोभिताङ्ग (D81 °ङ्गो), K3 विमलरजत बिन्दुशो°, K4 Ñ2 V1 3 B Dn D1 3 4-6 विमलरजतबिन्दुशो°, T1 2 G1 3 5 M2 4 विमलरजतचारु(M2 °शोक)शोभिता(G1 °भा)ङ्ग — (L 167) G2 भित्तिचित्रिताङ्गम् (for -चारु भक्तिचित्रम्) T1 2 G1 3 4 M2 4 मणिकनकामर(G1 °मणि, G5 °चित्र)भक्तिचित्रिताङ्गम् — (L 168) G2 om, M4 युग (for -शत) — (L 169) Ñ2 महारथो, D1 2 T1 तदा महा (for महाहवे) K3 सुरभटशतमनुप्रयाति रथानाम्, K4 V1 2 मयमनुयाति रथो महार°, Ñ1 अनुयाति कथामनोर°, B1 Dn मयमनुयाति रथो(B2 °थ) महार°, D6 मयमनु च यान्ति रथा महार°, T2 G1 6 M2 4 मयमनुयन्तु रथाहवे र°

COLOPHON om in K1 2 D2 3 — *Mention of the Epic* K4 Dn2 D81 D1 6 — *Mention of Khila* Ñ1 V2 2 B Dn D8 D1 4 — *Sub-parvan* K3 V1 2 B2 D6 वामनम्, K4 B1 3 Dn D1 4 6 T2 G1 3 4 M2 4 वामनप्रादु

वैशंपायन उवाच ।

पुलोमा तु महादैत्यस्तिमिराकारगह्वर ।
आरुरोहायसं घोरं रथं पररथारुजम् ॥
उत्कीर्णपर्वताकार लोहजालान्तरान्तरम् ।
नेमिघोषेण महता क्षुभ्यन्तमिव सागरम् ॥
गदापरिघनिस्त्रिंशैः सतोमरपरश्वधैः ।
शक्तिमुद्गरसंकीर्णं सतोयमिव तोयदम् ॥
रथमुष्ट्रसहस्रेण संयुक्तं वायुवेगिना ।
पुलोमारुह्य युद्धाय प्रस्थितो युद्धदुर्मदः ॥
षष्टिं रथसहस्राणि पुलोमान महारथम् ।
अन्वयु सूर्यवर्णानि प्रदीप्तानीव तेजसा ॥
खड्गध्वजेन महता तप्तकाञ्चनवर्चसा ।
भ्राजते रथमध्यस्थः पर्वतस्थ इवांशुमान् ॥
स चारुचामीकरपट्टनद्धां
महागदां कालनिभां महाबलः ।
प्रगृह्य बभ्राज स सैन्यमध्ये
कार्ष्णायसः केतुरिवोत्थितोर्ध्वम् ॥
हयग्रीवस्तु बलवान्हयग्रीवो महाबलः ।
वृतः शतसहस्रेण रथानां रथसत्तमः ॥
धराधरनिभाकार सपत्नानीकमर्दनम् ।
स्यन्दनं भीममास्थाय युद्धायाभिमुखः स्थितः ॥
श्वेतशैलप्रतीकाशः श्वेतकुण्डलभूषणः ।
शुशुभे रथमध्यस्थः श्वेतशृङ्ग इवाचलः ॥
महता सप्तशीर्षेण शोभिना नागकेतुना ।
वैदूर्यमणिचित्रेण प्रवालाङ्कुरशोभिना ॥
अमितबलपराक्रमद्युतीनां

र्भाव , D5 वामनाख्यानम् — *Adhy name* B1 3 D6 मय सनद्धनम्. G3 बलिनमुचिमययुद्धसनाह — *Adhy no* K3 22, V3 D2 235, B2 236, Dn 234, D1 4 229, T1 291, G1 4 287, G2 4 293, M2 4 3

K1 om the ref — (L 170) G2 4 M1 3 तदा (for महा) Ñ1 B1, 3 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 -सनिभ, Ñ2 V3 D5 सनिभम् B2 Dn -गह्वरम् (for °र) K4 D4 M1 तिमिराकाशगह्वरम् (M3 °सनिभ) (for °) — (L 171) N1 रथ (for [आ]यस) N1 ते च (for रथ) — (L 172) K3 D2 D5 उत्कीर्णे, Ñ2 M1 उत्कर्ण (for उत्कीर्णं) Ñ1 पर्वताकारसदृश, B1 3 D6 पर्वतोत्करसकाश; T1 G2 6 M1 पर्वतप्रतिमाकार, T2 G1 4 पर्वतेन्द्रप्रतीकाश (for °) — (L 173) K6 निर्घोषेण महाघोर (for °) Ñ1 भ्रुम्यन्तम् (for क्षुभ्य°) T1 G1 2 3 M2 4 क्षोभयन्त महोदधिम् (for °) — (L 174) K2 D5 T1 2 G1 3-5 M1 4 -निर्घिष्टा (for °शै) B2 D6 Cal ed सोमरैः स , T2 G1 3 4 तोमराश्म (G4 °ङ्ग) (for सतोमर-) T1 G3 तोमराश्मपरश्वध(G3 °परं रद)म् (for °) — (L 175) D5 तोमर (for -मुद्गर) B1 D6 T1 2 G1 3 4 M1 सपूर्णं (for सकीर्ण) K4 वारिदम् (for तोय°) — (L 176) B1 3 D6 वेगितम्, T1 G1 3 M3 4 °नम् (for °ना) G3 4 युक्तं मारुतसेवितम् (G4 °वेगिना) — (L 177) G2 3 M2 4 वेगेन (for युद्धाय) Ñ1 पुलोमा तु समारुह्य, V1 °मा रथमारुह्य (for °) — (L 178) T1 सर्वे (for षष्टिं) B1 3 D6 T1 2 G1 3 4 M1 महायशम् D5 °रथा (for °रथम्) Ñ1 दीप्तानीव सतेजसा (for °) — (L 179) Ñ2 अन्वीयु (for अन्वयु) K3 प्रदीप्तानां च, K4 °नि तु , Dn1 D1 °निव; Dn2 °नि च (for °वीव) Ñ1 B1 3 D6 भ्राजमानानि तेजसा T2 भ्राजमानानि स° (for °) — D5 om (hapl) line 180 — (L 180) K2 4 K1 G(ed) स्व° (for खड्ग) — (L 181) K1 4 Ñ2 Dn D1 राजते B1 3 D6 T1 2 G1 3-5 M1 4 शुशुभे (for भ्राजते) K1 द्दर्श (for पर्वतस्य) — (L 182) K2 Ñ1 V1 3 B D5 T1 2 G4 M1 सु (for स) D5 चारु (for -चाम) — (L 183) B1 3 D6 महात्मा (for महाबल) D5 महद्गुर्वीं प्रगृह्य महाबल , T1 महाबल कालनिभं गदां महत् (sic), T2 G1 4 बल (T2 °लां) कालनिभां स्वकां गदाम्, G3 3 M2 4 °बल कालनिभां गदां स्वाम् — (L 184) T2 G1 4 बभ्राम स, M2 4 व्यभाजत (for बभ्राज स) K2 4 Ñ1 2 V1 B1 Dn D1-3 4 शत्रु- (for सैन्य-) V3 प्रगृह्य बभ्राम स शत्रुमध्ये — (185) N2 Dn D5 D1 4 D4 कार्ष्णायसी (for स) K1 2 B3 [आ]स्थितोर्ध्वाम् (B3 °ध्य) (for [उ]त्थि°) B1 3 D6 कार्ष्णायसी केतुरिवोत्थितोऽध्य D5 °यस केतुरिवोत्थितो द्याम् T1 G2-4 कालायस (G1 °सी) केतुरिवोत्थितोऽसौ T2 G1 कार्ष्णायसी केतुरिवोच्छ्रितोर्ध्वम्, Bom P1 ona eds G(ed) कार्ष्णायसी केतुरिवास्थितो° — (L 186) D5 महासुरे (for °बल-) K4 N1 3 V1 3 B Dn D5 D1 3 4 5 M1 हयग्रीवैर्महासुरे (B1 D1 °वलै), T1 G2 3 M3 °ग्रीवैस्तु दानवे (for °) — (L 187) K1 रथि (for रथ-) — (L 188) T1 धाराधर (for ध°) D5 सुताकार (for निभा°) — (L 189) D1 3 [अ]भिमुख; D5 सम्मुख (for [अ]भि°) G4 यथा (for स्थित) Dn1 युद्धायाभिमतस्तथा (for °) — (L 190) D5 T1 G2 भूषित (for -भूषण) T1 G1 4 शातकुम्भविकुण्डलम् (G1 °ल) (for °). — (L 192) K1 4 Ñ1 2 V3 B1 Dn D1, 2 4 शोभितो

वरस्थैनामनुजग्मुरूर्जितानाम् ।
असुरगणशतानि गच्छमानं
त्रिदशगणा इव वासवं प्रयान्तम् ॥
प्रह्लादस्तु महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ।
सर्वमायाधरः श्रीमानिष्टा क्रतुशतैरपि ॥
समनह्यत तेजस्वी पावकार्चिःसमप्रभः ।
रथानीकेन महता दुर्दिनाम्भोदनादिना ॥
शूरेणामितवीर्येण हेमकुण्डलधारिणा ।
वृतो दैत्यसहस्रेण देवैरिव पितामहः ॥
स्ववीर्यादप्रणीदृप्तो मत्तवारणविक्रमः ।
सुरसैन्यस्य सर्वस्य प्रतिरोध इव स्थितः ॥
स धैर्येणोदधेस्तुल्यो वपुषाग्निरिव ज्वलन् ।
तेजसा भास्कराकारः क्षमया पृथिवीसमः ॥
तालध्वजेन दीप्तेन रथेनातिविराजता ।
तं यान्तमनुयान्ति स्म दानवाः शतसंघशः ॥
सर्वे हिरण्यकवचाः सर्वे रत्नविभूषिताः ।
दिव्याङ्गरागाभरणाः समरेष्वनिवर्तिनः ॥
जाम्बूनदविचित्राङ्गा वैदूर्यविकृताङ्गदाः ।
दिव्यस्यन्दनमध्यस्थाः खशा इव महामहाः ॥
आचारवांश्चैव जितेन्द्रियश्च
धर्मे रतः सत्यपरोऽनसूयः ।
स्थितोऽप्रितोयाम्बुदवायुकल्पो
रूपी यथा सर्वहरः कृतान्तः ॥
शम्बरस्तु महामायो दैत्यानां रथयूथपः ।
आरुरोह रथं दिव्यं सर्वयुद्धविशारदः ॥
लोहिताक्षो महाबाहुः प्रतप्तोत्तमकुण्डलः ।
जीमूतघनसंकाशो दिव्यस्रगनुलेपनः ॥
विद्युद्द्योतनिकाशेन मुकुटेनार्कवर्चसा ।
मणिरत्नविचित्रेण वैदूर्यान्तरशोभिना ॥
तापनीयेन महता कवचेन विराजता ।
संध्याभ्रेणेव सछन्नः श्रीमानस्तशिलोच्चयः ॥
त्रिंशच्छतसहस्राणि दैत्यानां चित्रयोधिनाम् ।
बलिना कालकल्पानामन्वयुः शम्बरं तदा ॥
युक्तः हयसहस्रेण शुक्रवर्णेन राजता ।

B3 शोभता, B3 D5 D6 T1 3 G1 3-5 M2 4 राजता, D3 भास्वता (for शोभिना) — (L 193) T1 3 G1 3 5 M2 4 प्रवालान्तरशोभिना (for °) — (L 194) M1 Bom Poona eds G(ed) -पराक्रमाद्भुमीना (for °मद्युतीना) — (L 195) K3 अति, D2 सुर (for वर-) T1 G2 4 वस्थितानाम् (for ऊर्जि°) T2 ... रथेनानुजग्मुरूर्जितानाम् — (L 196) T1 G2 M1 Bom Poona eds G(ed) गणशतानि (for °नि) — Before line 198, Ñ1 ins वैशंपायन उवाच — (L 198) K1 3 महाप्राज्ञ, Cal ed °प्रज्ञ (for °प्राज्ञ) T1 3 G1 3-5 M1 4 ज्ञान (for -शास्त्र) — (L 199) -शस्त्र (for माया) B1 विभु, B3 D6 प्रभु (for अपि) — (L 200) K1 V2 D3 4 स संनह्यत तेजस्वी, B1 समनह्य च मे°, T1 G3 सनह्य तु महातेजा, T2 G1 3 4 M2 4 सनह्यत (G1 °ह्य स) महातेजा (for °) T3 G1 4 समद्युति (for °प्रभ) — (L 201) D3 G(ed) रथाम्भोदेन महता (for °) — (L 204) K3 स्वर्वीर्येण (for °र्याद्) B3 D6 दीप्तो (for दृप्तो) D5 स्ववीर्योदयेन दृप्तो, T1 G3 3 5 °र्यदात्त (G1 °दीप्त) महाहो, T3 स सद्वीर्यो दीप्तदीप्तिद, M1 स्ववीर्योदात्तवीर्यश्च, M3 °र्यादात्तवीर्यश्च (for °) T1 G3 5 M2 -मातङ्ग- (for वारण) — K3 om lines 205 206 — (L 205) D3 [अ]पर ; T1 3 G3 5 M3 4 [अ]स्थित (for स्थित)
— (L 206) K1 3 4 Ñ2 3 B3 D4 D1 3 4 5 M1 स्ववीर्येण, V2 T1 G3-5 स्वधै° (for स धै°) K3 D4 D1 3 4 T2 G4 महीसाक्षिर (for वपुषा°) T1 3 G3 3-5 M2 4 स्वयम् (for ज्वलन्) — (L 208) K3 वाल, D3 नील (for ताल). — (L 209) T1 यान्त समनुयान्ति स्म (for °) K1 3 D1 दैत्या शतसहस्रश (for °) — (L 211) K3 समरेषु, T1 समरे हि (for °रेषु) — (L 212) B1 3 D3 वैदूर्यरचिताङ्गदा, T1 3 G1 3 5 M2 4 °कृतभूषणा (for °) — (L 213) दिव्या (for खशा) — (L 215) T1 G3 4 धर्मे रत सत्यपरोऽनसूयश्च — (L 216) D5 (inf line as above) T1 3 G1 3 5 M3 4 -तोयाम्बर (for °म्बुद) D3 स्थितोऽप्रितोयाम्बुवरस्य कल्पो — (L 217) K3 D4 रूपी कृतान्त समरेऽतिकोविद, D5 रूपे यथा शम्भव कृतान्त — (L 218) K4 D4 D1 3 रथयूथपयूथप (for °) — (L 219) T1 G3 4 वीर्य, T2 G3 4 सत्य (for दिव्य) K4 सर्वायुध (for सर्वयुद्ध) K3 D4 विशारदम् (for °दः) — (L 220) G1 M2 प्रदी(M2 °दृ)सोत्तमकुण्डल, G3 4 प्रतप्तमणि° (for °) — (L 221) T1 3 G3 3 5 M2 4 गण (for घन) — (L 222) B3 G1 3 विद्युज्ज्योतिर (for विद्युद्द्योत) Ñ2 V1 3 निकायेन, D5 5 विकाशेन, T1 निभेनापि (for निकाशेन). K3 तेजसा (for -वर्चसा) T1 3 G1 3-5 M2 4 किरीटेनोत्तमौ

क्रौञ्चध्वजेन दीप्तेन रथेनाद्दशोभिना ॥
व्यासक्तवैदूर्यसुवर्णजालं
नानाविहंगैरपि भक्तिचित्रम् ।
विद्युत्प्रभं भीमरथं सुवेगं
रथं समारुह्य रराज दैत्यः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

अनुह्रादस्तु तत्रैव दैत्यः परमदुर्जयः ।
हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रययौ युद्धलालसः ॥
चतुश्चक्रेण यानेन त्रिनल्वप्रतिमेन तु ।
युक्तेनाश्वैर्महावीर्यैः सिंहवक्त्रैरजिह्मगैः ॥
भीमगम्भीरनादेन नेमिघोषेण वीर्यवान् ।
चालयन्वसुधां सर्वां सशैलवनकाननाम् ॥
विनर्दमाना दैत्यौघा अनुह्रादं ययुः शुभाः ।
शतं शतसहस्राणां रथानां हेममालिनाम् ॥
परिघैर्भिण्डिपालैश्च मल्लैः प्रासैः परश्वधैः ।
विविधायुधहस्तास्ते शूलमुद्गरपाणयः ॥
सुवर्णजालनिर्मुक्तैर्वर्मभिश्च समलंकृताः ।
रथैश्चक्रैश्च कवचैः सज्जमाना महासुराः ॥
सदा विशालोच्छ्रितशैलरूपे
वभौ रथे काञ्चनचित्रिताङ्गे ।
दैत्याधिपः सर्वबलानुरूपे
समास्थितस्त्वप्रतिमे सुरूपे ॥
विरोचनश्च बलवान्वैश्वानरसमद्युतिः ।
महता रथघोषेण सर्वास्त्रकुशलः शुचिः ॥
व्यूहानां विनियोगज्ञो ज्ञानविज्ञानतत्त्ववित् ।

जसा (for °) —(L 223) Bom Poona eds G(ed) वैडूर्यवरशोभिना (for °) — B1 om line 227 —(L 228) K2 D1 रथ, B3 D3 हरि (for ह्य) K3 V3 s B3 s D3 D6 T1 G1 s s शुक्ल, D5 T3 शुक्ल (for शुक्र) B1 लग्नकेशरवर्चसा (for °) —B1 om lines 229 233 —(L 230) K1 s D4 आसक्त (for व्या°) —(L. 231) B3 s D3 D6 विहंगो चकक, T1 s G1 s s M2 s °गाकृति (for °गैरपि) G3 नानाविहगाकृतिभिस्तिचित्रम् —(L 232) T1 G3 s सु(G1 स)भीम (for सुवर्ण) D3 विद्युत्प्रभे भैरवमुग्रवेगे —(L. 233) D5 स दैत्यराज (for रराज दैत्य)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K4 D3 D1 s. — *Mention of Khila* Ñ1 V3 s Dn D5 D1 s-s — *Sub-parvan* K1-3 Ñ1 s V1 s B2 s D3 D5-s वामनम्, K4 B1 Dn D1-s T3 G1 s M2 s वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* K4 Dn3 D1 s मयशम्बरादिदैत्यसंनहनम्, B3 शम्बरसंनहनम्, Dn1 मयशम्बरादिदैत्यानसंहनम्, D6 शम्बरदैत्यसंहननम्, G3 पुलोमाद्यमीतप्रह्लादशम्बरयुद्धसंनाह — *Adhy no* K3 23; V3 190, V3 D3 236; B3 237; D1 22 D3 243; D4 230; T1 292; G1 s 288; G3 s 294; M2 s 4

(L. 234) D1 s D5 दैत्य परपुरंजय (for °) —(L. 235) G3 -दुर्मद (for -लालस) —(L. 236) G3 नलस्य (for त्रिनल्व) —(L. 237) महावेगैः; D6 °दीप्त (for °वीर्यैः) — For line 237, T1 s G1 s-s M2 s subst.

13 ** युक्तेनोद्गसुवर्णैश्च हैमनालपरिस्कृतैः ।°

—(L. 238) B1 s D5 T1 G2 s M2 s -घोषेण, T3 G1 s -वेगेन (for -नादेन) K3 D5 मेघ (for नेमि) B1 s D5 T1 s G1 s s M2 s वसुना (for वीर्यवान्) —(L. 240) K1 दैत्याश्च, D5 दैत्येन्द्राः; Cal ed दैत्यास्त (for दैत्यौघा) D3 तदा (for शुभा) B1 s D5 समन्तात्पर्यवारयन् (for °) — For line 240 T1 s G1 s s M2 s subst.

14 ** अनुह्रादं विनर्दन्तो दैत्यौघाः पर्यवारयन् ॥

—(L. 241) T1 s G1 s s M2 s वर्चसाम् (for मालिनाम्) —(L. 243) K1 s Ñ1 s V1 s D3 D1 s मल्लैः पाशैः, B1 s D5 s प्रासैः पाशैः (for मल्लैः प्रासैः) —(L. 244) T1 G3 Cal ed निर्युक्तैर् (for निर्मु°) —(L. 245) T3 Bom Poona eds. चित्रैश्च (for कवचैः) Ñ1 T1 G1 s-s M2 s रथैः कवचिनश्चान्ये, B1 s रथैः कवचिभिश्चान्ये (B1 °स्थैः), Dn D6 रथैश्च कवचैश्चैव, D1 रथैश्च विविधैश्चित्रैः (for °) Ñ1 B1 s D5 s शोभमाना, D3 मत्तैः; T1 G1 s s M2 s मत्तैः (for सज्ज°) —(L 246) K3 -दित्यरूपो, K4 Ñ1 V1 s B1 s Dn D1 s शैलरूपो, Ñ1 गुप्तरूपे, T3 M2 s -पाण्डुरे; G3 -शीघ्ररूपे (for शैल°) —(L. 247) Ñ3 B1 s D6 रत्नचित्रे, V1 चित्रिताङ्ग, T1 s G1 s s M2 s चित्ररूपे (for चित्रिताङ्गे) —K4 D1 om lines 248-249 —(L. 248) Ñ1 V1 Dn D5 T1 G3 सत्त्व (for सर्व) K3 D1 -बलानुरूपे (for °पे) B1 s D5 s दैत्याधिप सारवलानुरूप —(L. 249) M2 s -अनुरूपे (for सु°) V3 D3 समास्थितस्त्वप्रतिम(D5 °मा)स्वरूपे; D6 °प्रतिमेयरूपे, T3 G3 s °प्रतिमानरूपे —(L. 250) T1 G1 s s M2 s विरोचन (for वैश्वानर) G3 विरोचनसमद्युत (for °) —(L. 251) K1 s D1 -शब्देन; Ñ1 V3 D3 D5 वेगेन (for -घोषेण) —(L. 252) T3 G1 s सेनानी (for व्यूहानां) K1 s D1 ज्ञानयोगवित्, K3 °विक्रम (for °तत्त्ववित्) K3 सर्वास्त्रकुशलो युधि (for °) —(L. 253) बलि सुरासुरवर (for °) —(L. 254) K1 Ñ1 V3 Dn D1 s s s

बले पितासुरवरः सुराणामिव वासवः ॥
सर्वायुधवरोपेतं किंकिणीजालभूषितम् ।
युक्तानां वाजिमुख्यानां सहस्रेणाशुगामिनाम् ॥
रथमारुह्य दैत्येन्द्रो बभौ मेरुरिवापरः ।
किंकिणीजालपर्यन्तं गजेन्द्रध्वजशोभितम् ।
सन्ध्याभ्रसमवर्णाभिः पताकाभिरलंकृतम् ॥
प्रवालजाम्बूनदभक्तिचित्रं
व्यालं विमुक्तान्तरनेमिघोषम् ।
रथं समारुह्य किरीटमाली
ययौ स युद्धाय महासुरेन्द्रः ॥
विरोचनात्मजश्चैव कुजम्भो नाम दानवः ।
स्यन्दनैर्बहुसाहस्रैर्मणिकाञ्चनभूषितैः ॥
वृतो मदबलोत्सिक्तैर्देवारिररिमर्दनः ।
प्रासपाशगदाहस्तैर्दानवैर्युद्धकाङ्क्षिभिः ॥
स पर्वतनिभाकारो भिन्नाञ्जनचयप्रभः ।
महता भ्राजमानेन किरीटेन सुवर्चसा ॥
सर्वरत्नविचित्रेण कवचेन च संवृतः ।
महता दीप्तवपुषा रथेनेन्दुरिवांशुमान् ॥
शातकौम्भेन महता वालवृक्षेण केतुना ।
रराज रथमध्यस्थो मेरुस्थ इव भास्करः ॥
असिलोमा च तत्रैव दानवः पर्वतायुधः ।
दारुणं वपुरास्थाय दारुणो दारुणाननः ॥
रौद्रः शकटचक्राक्षो महामायो महाबलः ।
कृष्णवासा महादंष्ट्रो रक्ताक्षो लोहिताननः ॥
वृतो दैत्यसहस्रैर्गिरिपादपयोधिभिः ।
नानारूपधरैर्दीप्तैर्दैत्यैस्त्रिदशशत्रुभिः ॥

-समोपेतं, Ñ₂ बलो°, B₃ D₅ धरो° (for वरो°) T₁ ₂ G₁ ₂-₅ M₂ ₄ समस्तायुधसंपन्न (for °) K₁ ₃ D₅ M₃ ₅ मण्डितम् T₁ G₃ ₄ सद्यु°, T₂ G₁ ₆ सुभ्रि° (for भूषि°) — (L 255) Ñ₂ B₃ ₃ G₃ ₃ M₃ संयुक्त, V₁ B₁ D₆ T₁ ₃ G₁ ₄ सुयुक्त, Dn युक्ताङ्ग (for °ना) M₃ Cal ed गामिना (for °नाम्) — (L 257) T₁ G₂-₅ संयुक्त (for पर्यन्त) D₃₁ सेवितम्, T₁ G₃ ₅ भूषि° (for शोभि°) D₃ गजेन्द्रमिव शोभितम् (for °) — (L 258) K₃ भीम, T₁ ₂ G₁ ₂-₅ M₂ ₄ -जाल (for भ्रम) — (L 259) K₄ प्रकृष्ट, B₃ सुराण (for प्रवाल) T₂ G₁ ₃ भित्तिचित्र, G₃ आलपार्श्व (for -भक्तिचित्र) — (L 260) K₃ D₄ व्यालम्बि (for व्यालं वि) K₃ ₄ Ñ₁ D₂ ₃ ₅ व्याल वि(D₅ महान्ध)कारा स्वरनेमिघोषम्, Ñ₂ V₁ ₃ B D₅ D₆ व्याले वि(D₆ व्यालम्बि)-मुक्तान्तर(B₃ ₃ °फल)शोभित च, Dn D₆ व्यालम्बिमुक्ताफलशोभिताङ्गम्, T₁ G₃ व्याल च मुक्तासरशोभित च, T₂ G₁ ₄ व्यालायुधानामविचित्रभाति(G₁ °भित्ति, G₄ °पति)म् G₅ व्यालम्बिमुक्तासरशोभित च M₂ ₄ व्यालायुधागारविचित्रभक्तिम् — (L 261) V₁ समास्थाय (for °रुह्य) ■ Ñ₁ ₂ V₂ D₁ ₄-₅ मौलिर् (for माली) — (L 262) B₂ सुरेन्द्राय, D₂ ₃ सुयुद्धाय (for स यु°) B₁ ₃ D₅ Cal ed ययौ स युद्धाभिमुखोऽसुरेन्द्र — (L 263) T₁ ₂ G₂ ₃ ₅ M₂ अनुह्लादा सुतश्चैव (for °) D₁ कुम्भाण्डो, D₆ निकुम्भो T₁ सुजम्भो. (for कुजम्भो) B₁ ₃ D₅ Cal ed वीर्यवान् (for दानव) T₂ G₁ ₄ जम्भो नाम स दानव (for °) — (L 264) G₁ भूषणै, T₁ G₂ ₃ चित्रितै (for भूषितै) — (L 265) K₃ D₄ बलोत्क्षिप्तैर् (for °त्सिक्तैर्) K₁-₃ Ñ₁ V₁ ₂ B D₅ D₃ ₆ देवादिभिरारिंदम (for °) — For line 265, T₁ ₂ G₁ ₂-₅ M₂-₄ subst

15** बलवानमहोत्सिक्तैर्देवतानां च शत्रुभि ॥
[देवदानवशत्रुभि (for °)]

— (L 266) D₁ पार्श्वे (for प्रास) — (L 267) Dn भग्नाञ्जन (for भिन्ना°) D₁ ₂ सम (for -चय) — (L 268) B D₅ D₁ T₁ ₂ G₁ ₃ ₆ M₂ ₄ [अ]र्के (for सु) — (L 270) Ñ₂ B₁ ₃ D₅ D₆ (marg as above) T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ M₂-₄ स्वर्णाङ्गार (for रथेनेन्दुर्) — (L 272) T₁ ₂ G₁ ₂-₅ M₂ ₄ मेघस्थ (for मेरुस्थ) — After line 272, K₁ ₂ Ñ₂ V₂ ₃ B Dn D₅ D₁ ₂ T₁ ₂ G₁ ₂-₅ M₂ ₄ ins

16** रणपटुरतिवीर्यसत्त्वयुक्तः
सुरसमराभिमुखः प्रयाति तूर्णम् ।
असुरगणसमावृतः कुजम्भ-
स्त्रिदशगणैरिव शुनःशेपमरेन्द्रः ॥

[(L 1) V₂ सत्त (for सत्त्व) D₃₁ -बुद्धि (for युक्ति). — (L 2) Ñ₂ V₁ ₂ D₅ सेनाभिरत (for समराभिमुख°). — (L 3) T₁ ₂ G₁ ₂ ₅ M₂ ₄ असुरगणसहस्रसंवृतोऽसौ — (L 4) Ñ₂ V₂ D₅ सुरेन्द्र, B₁ D₆ नरेन्द्र, T₁ G₃ M₂ गदेन्द्र (for [म]रेन्द्र)]

— (L 274) D₁ ₄ दानव (for दारुणं) D₁ रथम् (for वपुर्) D₁ ₂ दानवो (for दारुणो) V₁ ₂ दारुणोऽनल (for °णानन) — D₂ om om (hapl) lines 275 276 — (L 275) K₁ Ñ₁ ₂ B₁ ₃ D₅ G₁ ₂ ₄ महाकायो (for °मायो) D₅ महासुर (for °बल) — (L 276) K₄ Ñ₂ V₁ ₂ B Dn D₅ D₁ ₂ ₃ किरीटी (for रक्ताक्षो) Ñ₁ T₁ ₂ G₁ ₂-₅ M₂ ₄ किरीटी लोहिताम्बर (for °). — (L 277) Dn D₁ ₂

ते शूलहस्ता गगने चरन्त
इतस्ततस्तोयदवृन्दनादाः ।
खं छादयन्तस्तपनीयनिष्का
यथोत्थिताः प्रावृषि कालमेघाः ॥
अनायुषायाः पुत्रस्तु वृत्रो नाम महासुरः ।
देवशत्रुर्महाकायस्ताम्रास्यो निर्णतोदरः ॥
दीप्तजिह्वो हरिश्मश्रुरूर्ध्वरोमा महाहनुः ।
नीलाङ्गो लोहितग्रीवः किरीटी लोहिताङ्गदः ॥
आजानुबाहुर्निष्कुरः श्वेतदंष्ट्रो विभीषणः ।
महामायो महाभीमो हेमकेयूरभूषणः ॥
महता मणिचित्रेण कवचेन सुसंवृतः ।
हेममालाधरो रौद्रश्चक्रकेतुररिमर्दनः ॥
किंकिणीशतसंघुष्टं तपनीयविभूषितम् ।
युक्तं हयसहस्रेण रक्तध्वजपताकिना ॥
रथानीकेन महता युद्धायाभिमुखो ययौ ।
दिव्यं स्यन्दनमास्थाय दैत्यानां नन्दिवर्धनः ॥
तपितकनकबिन्दुपिङ्गलाक्षो
दितितनयोऽसुरसैन्ययुद्धनेता ।
विकसितकमलाभचारुवक्त्रः
सितदशनः शुशुभे रथासनस्थः ॥
एकचक्रस्तु तत्रैव सूर्यचन्द्र इवोदितः ।
कालचक्रसमो रौद्रश्चक्रायुध इवोद्यतः ।
सर्वायुधमयं दिव्यं रथमास्थाय भास्वरम् ।
वृतो दैत्यगणैर्दृप्तैः कालायसशिलायुधैः ॥
तस्याशीतिसहस्राणि रथानां चित्रयोधिनाम् ।
सर्वे कालान्तकप्रख्या रुधिराक्षा महानलाः ॥
आयसैः काञ्चनैश्चैव संनद्धा वरवर्मिणः ।
व्यराजन्वान्तरिक्षस्था नीला इव पयोधराः ॥

रथ (for दैत्य) T1 2 G1 3 5 M2 6 सहस्रेण (for °र्गणैर्) T2 G1 4 6 M3 6 गिरि वृन्दाग्रैरिव (for °) — K5 D3 om (hapl) line 278 — (L 278) Ñ1 3 V3 B Dn1 Dn3 D1 3 6 T1 2 G1 3 5 M3 6 दृप्तैर् D3 दैत्यैर् (for दीप्तैर्) K1 2 D1 नानारूपैर्वृता दृप्तैः (K3 हृष्टै)र् (for °) D3 दृप्तैस् (for दैत्यैस्) — (L 279) G1 M3 शैल (for शूल) — (L 280) Ñ1 G1 4 M3 -वृन्दनीला , B3 D6 भीमनादा , Bom Poona eds G(ed) वृन्दतुल्या (for °नादा) T1 2 G3 6 M3 ततस्ततस्तोयदवृन्दनीला (T2 °तुल्या , G3 °शीला) — (L 281) T1 2 G1 3 5 M3 6 आ (for ख) K3 ख तापयन्त स्तपनीयजिह्वा — (L 282) K1 यथोदिता , Bom Poona eds G(ed) °ह्वता (for °त्थिता) T2 G3 4 M3 6 मेघमघा (for कालमेघा) T1 G1 यथोत्थिता प्रावृषि मेघमेघा — (L 283) Ñ1 बलो (for वृत्रो) — (L 284) D3 ताम्राक्षो (for °स्यो) K4 Dn1 D1 4 निम्नितोदर , Dn1 निहतो° , Dn2 निहुतो° (for निर्णता°) — (L 285) G1 4 5 M3 4 दीर्घ (for दीप्त) Dn2 महाश्मश्रुर् (for हरि°) B1 3 D5 D6 महाबल , D3 °नन (for °हनु) M3 दीर्घरोमा महासुर (for °) — (L 286) K4 Dn D1 3 T2 मुख (for -ग्रीव) Ñ1 B1 3 D5 T1 2 G1 3 5 M3 4 लोहिताम्बर (for °ङ्गद) — K4 D1 3 om (hapl) line 288 — (L 288) Ñ1 B1 3 Dn D3 T1 2 G1 3 5 M3 4 महामायाधरो भीमो , Ñ2 V1 2 B3 D3 D4 6 °मायामयो भीमो (for °) — (L 290) T1 हेममालाधर रौद्रं (for °) K3 Dn1 D3 4 चित्रकेतुर , V1 चन्द्र° (for चक्र°) — (L 291) K2 V3 D1 सजुष्ट , T1 2 G1 3-5 M3 निर्घोषं (for मघुष्ट) B1 3 D5 T2 G1 4 M3 6 -परिष्कृतम् (for -विभूषि°) — (L 292) Ñ1 D1 3 T1 2 G1 3-5 M3 4 पताकिनम् (for °ना) — (L 293) B3 स्थित (for ययौ) — (L 295) D3 G3 5 तपन , T1 कनक (for तपित) T2 G1 M3 4 -चारु (for बिन्दु) G4 तपनकिरणचारुपिङ्गलाक्षो — (L 296) Ñ1 V1 B3 D5 -वृषभो (for तनयो) T1 3 G1 3 5 M3 6 दितिवृषभो भुजगशत्रुसमवामा — (L 297) D1 T1 -चारुचक्षु (for °वक्त्र) — (L 298) V1 B D5 T1 2 G1 3 5 M3 6 वरा रथस्थ (for रथासनस्थ) — (L 299) K3 D4 स्थित सूर्य , D3 सूर्यचन्द्र (for °चक्र) K4 Dn D5 [इ]वात (for [इ]वोदित) Ñ1 सूर्यचन्द्र इवोदित (for °) — (L 300) B1 3 D6 M3 Cal ed चक्रोपमो (for -चक्रसमो) T1 2 G1 3-5 कालचक्रोपमो दैत्यस् (for °) T1 सदा युद्ध (for चक्रायुध) Ñ1 [इ]र्जित (for [इ]वोद्यत) Ñ1 चक्रायुधधरो महा° (for °) — (L 301) K Ñ2 V1 3 B Dn1 D5 D1 3-6 सर्वायस (for °युध-) T1 2 G1 3 5 M3 6 रौद्र (for दिव्य) T1 G3 5 सत्वरम् (for भास्व°) — (L 302) T1 G2 M3 चक्रायुध (for कालायस) K2 -निमानने , Dn2 शिलायुधः D3 -चरायुधै (for शिला°) T2 G1 4 5 M4 चक्रायस(G3 °युध)शिलाधरै (for °) — (L 303) Ñ1 B1 3 D5 T2 G1 5 M3 रथिना (for रथाना) T1 G2 5 रथिनश्चित्रयोधिन° (for °) — P1 D5 M2 om line 304 — (L 304) Dn2 महाकाया (for रुधिराक्षा) — (L 305) T1 2 G1 3 5 M3 4 चर्मे वर्म(T1 G3 M3 °र्मि)णि , Bom Poona eds

सर्वे कालान्तकप्रख्या वीराः समरदुर्जयाः ।
सागरोदरगम्भीरा नीलवक्त्रा दुरासदाः ।
रेजुर्यान्तोऽसुरवरा वेलातीता इवार्णवाः ॥
ते भीममायाः सुसमृद्धकायाः
किरीटिनः काञ्चनभूषिताङ्गाः ।
ययुस्तदा स्वायुधदीप्तहस्ता
नभः सपक्षा इव पर्वतेन्द्राः ॥
सदिष्टो बलिपुत्रेण वृत्रभ्राता महासुरः ।
वधाय सुरसैन्यस्य सनह्यत्वेति वीर्यवान् ॥
हेममाली महादंष्ट्रः स्रग्वी रुचिरकुण्डलः ।
रक्तमाल्याम्बरधरश्चण्डः समरदुर्जयः ॥
महाविवृत्तनयनः स किरीटी धनुर्धरः ।
प्रभिन्न इव मातङ्गः शार्दूलसमविक्रमः ॥
महावालनिभं चापं महारुचिरसायकम् ।
विस्फारयन्महावेगं वज्रनिष्पेषनिस्वनम् ।
रथेन रत्नयुक्तेन ध्वजेन भुजगेन च ।
शुशुभे स्यन्दनस्थः स सन्ध्यागत इवांशुमान् ॥
रथैस्तु बहुसाहस्रैर्हेमपट्टविभूषितैः ।
शूलमुद्गरसंपूर्णैस्तोयपूर्णैरिवाम्बुदैः ।
स दैत्येन्द्रोऽभिचक्राम तस्मिन्युद्ध उपस्थिते ॥
पवनसमगतिर्विशालवक्षा
विकसितपङ्कजचारुगर्भगौरः ।
प्रवररथगतो ययौ स तूर्णं
त्रिदशगणैरभिलक्षितप्रभावः ॥

G(ed) वरवर्णिन (for °वर्मिण) —(L 306) K₃ पयो-मुख (for °धरा) — After line 306, Ñ₂ V₂ ₃ B₁ ₃ D₃ ins

17** सवक्षौद्गुदा घोरा महाकाया महोदरा ।
वधाय सुरसैन्यस्य सनह्यन्त महाबला ॥

[(L 1) B₁ Poona ed Cal ed महासुरा (for महोदरा) —(L 2) D₃ सनह्यन महाबल (for °)]

— T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ om line 337 —(L 307) D₂ लोकान्तक- (for काला°) D₃ सर्वे कालान्तमदृशा (for °) B₁ ₂ D₆ M₂ ₄ रुधिराक्षा महाबला (for °) —(L 308) G₁ ₃ ₄ नीलवक्त्रा (for °वक्त्रा) T₁ नीलवक्त्राकुला महा (for °) — D₃ om line 309 —(L 309) B₁ ₂ Cal ed मेदुर, T₂ G₁ ₄ M₂ ₃ बभुर् (for रेजुर्) B₁ D₂₃ वेलालोका (for °तीता) —(L 310) Ñ₂ भीमवेगा, D₂ °काया, T₂ G₁ ₂ M₃ भूरिमाया (for भीम°) K₁ ₂ D₃ सुविनद्ध-, K₃ Ñ₁ V₂ B₃ D₂₃ D₅ ₆ सु(Ñ₁ ₃)विवृद्ध (for सुसमृद्ध-) V₁ ते भीमकाया सुविवृद्धकामा, T₁ G₃ ₅ ते भूरिमाया सुसमृद्धकोपा —(L 311) V₂ चित्रिताङ्गा (for भूषि°) —(L 312) B₂ D₂₃ स्वायुध, D₂ T₁ G₂ ₃ M₂ स्वा° (for स्वा°) —(L 313) K₃ भ्रहून, D₁ तत स (for यथा स) — After line 313, T₁ ₂ G₁ ₂ ₃ M₂ ins an additional colophon [Sub-parvan T₂ G₁ ₃ M₂ ₄ वामनप्रादुर्भाव —Adhy name G₃ मनुहादविरोचनजम्भासिलोमवृत्रप्रवकासुराणां मरणसमाहः —Adhy no T₁ 293, G₁ 289, G₂ ₃ 295, G₂ 279, M₂ ₄ 5]

— M₁ om lines 314 315 Before line 314 T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ M₁ ins वैशंपायन —(L 314) T₁ ₂ G₂ ₃-₅ M₂ संदिष्टो (T₁ °दृष्ट्वा) बलिनन्द्रेण (for °) B₁ ₂ D₂₃ T₁ ₂ G₁ ₃-₅ M₂ वृत्रोऽसुर (for महासुर) —(L 315) K₃ सनद्धमाति- D₃ °मात्वेति, T₁ ₂ G₁ ₃-₅ M₂ समनह्यत (for सनह्यत्वेति) T₁ ₂ G₁ ₃-₅ M₂ ₄ मेघमाली (T₂ G₁ °ली), Bom Poona eds G(ed) हेममाली (for °माली) —(L 317) D₂₃ दुर्जर (for °दुर्जय) —(L 318) K₁ ₄ D₃ महावृत्त सुनयन, K₃ D₁ ■ महावृत्त° B₁ ₂ D₂ सुमहावृत्त°, D₆ महाविवृत्त°, T₁ G₁ ₃-₅ M₂ महानिवृत्त° (for °) K₃ ₂ D₁ किरीटी च, K₄ V₁ ₂ B₃ D₂₃ D₅ D₁ स(V₁ ₂ सु)किरीटी, Ñ₁ D₂₃ किरीटीव (for स किरीटी) D₃ किरीटी परमुद्गर (for °) —(L 320) K₂ D₃ प्रमत्त (for प्रभिन्न) —(L 320) D₁ M₂ तथा (for महा) —(L 321) T₁ ₂ G₁ ₃-₅ M₂ ₄ स वेगेन (for महावेग) K₂ D₁ वज्र- (for वज्र-) T₁ G₂ ₃ निर्घात°, T₂ G₁ ₄ M₂ ₄ निर्घोष (for निष्पेष°) —(L 322) M₂ ₄ खड्ग- (for रत्न) D₃ (marg) खड्गेन (for ध्वजेन) —(L 323) T₁ ₂ G₁ ₃-₅ M₂ शुशुभे स्यन्दनस्थ (for °) —(L 324) D₃ T₁ G₁ ₄ -चक्र (for -पट्ट-) —(L 325) D₂ हेम, Bom Poona eds G(ed) कूट- (for शूल) T₁ G₂ ₃ पट्टिश (for मुद्गर) Ñ₁ D₂ सकीर्णैः B₂ सन्नाहैः (for संपूर्णैः) K₃ M₂ तत्पूर्णैः, K₁ तोयवर्णैः, Ñ₁ T₁ ₂ G₁ ₃-₅ M₂ भस्तुरैः, D₂ तोयहरणैः (for °पूर्णैः) D₃ [अ]म्बुर- (for °दैः) — After line 325, T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ M₂ ₄ ins

18** संदष्टौष्ठपुटः युद्धो यत्नमानोऽभिभैरवम् ॥
[G₂ ₃ भैरव (for °वम्)]

—(L 326) K₃ एजभूत स दैत्येन्द्रस् (for °) ■ ₂ D₂ Cal ed युद्धकाल, D₂₃ D₂ तस्मिन्युद्धम् (for °द्ध) —(L 327) K₂ D₃ -चक्रो (for -वक्षा) —(L 328) B₂ चारुगर्भ°,

सिंहिकातनयश्चैव राहुर्नाम महासुरः ।
विकटः पर्वताकारः शतशीर्षः शतोदरः ॥
पीतमाल्याम्बरधरो जाम्बूनदविभूषितः ।
स्निग्धवैदूर्यसंकाशः पद्मपत्रनिभेक्षण ॥
सर्वकाञ्चनसंयुक्तं मणिजालपरिष्कृतम् ।
पताकाशतसंकीर्णं युक्तं परमवाजिभिः ॥
आरुरोह रथं दिव्यं दैत्यः परमवीर्यवान् ।
ननाद च महानादं कम्पयन्वसुधातलम् ॥
मयेन विहितो दिव्यस्तस्य केतुर्हिरण्मयः ।
मयूरं सूर्यसंकाशं वपुषा चायसप्रभम् ॥
भीमवेगरवैश्चान्यै रथैर्दिव्यैः सुभासुरैः ।
नानाप्रहरणाकीर्णैः सेव्यमानो महाबलः ॥
असुरगणपतिर्गजेन्द्रगामी
गतिरभवत्सुगतिर्महासुराणाम् ।
अरिगणमभितो विभुः प्रयातो
गिरिवरमस्तमिवांशुमान्प्रयातः ॥
विप्रचित्तिस्तु तत्रैव दनोर्वंशविवर्धनः ।
कश्यपस्यात्मजः श्रीमान्ब्रह्मणस्तेजसा समः ॥
यष्टा क्रतुसहस्राणां वेदवित्तपसान्वितः ।
स्वयंभुवा दत्तवरो वरदश्च स्वयंप्रभुः ।
ईशित्वं च वशित्वं च महत्त्वं च महाद्युतेः ॥
ऐश्वर्यगुणसंपन्नो महेन्द्र स्वयमूर्जितः ।
सार्धं पुत्रैश्च पौत्रैश्च संनद्धात महाबलः ॥
सर्वे मायाधराः शूराः कृतास्त्रा रणदुर्जयाः ।
सर्वे कमलवर्णाभा हेमकूटोच्छ्रयोच्छ्रिताः ॥
सर्वे रजतसंकाशाः कैलासशिखरोपमाः ।
मयेन निर्मितास्तेषां सर्वे मायामया रथाः ॥
विचरन्तो व्यराजन्त शारदा इव तोयदाः ।
सर्वे हंसध्वजाः श्वेताः श्वेतदण्डसमुच्छ्रयाः ॥
श्वेताम्बरधरा दैत्याः श्वेतमाल्यविभूषिताः ।

T1 चारुगर्भसार (for °गौर) —(L 330) K3 संस्तुत, D3 भूषित- (for लक्षित-) M3 -प्रताप (for -प्रभाव) —(L 332) K1 D3 4 T2 G3 4 M4 शतशीर्षा (for °शीर्ष) —(L 333) K2 D2 विभूषण (for °षित) —(L 335) T3 G1 3 4 M1 4 -निर्युक्तं (for -संयुक्त) G3 तप्तकाञ्चन निर्युक्त (for °) T1 3 G1 3-4 M1 4 -सुरस्कृतम् (for -परिष्कृ°) —(L 336) B1 3 D3 6 संबाध (for संकीर्णं) T1 3 G1 3 4 M1 4 पताकाध्वजसंपूर्णं (for °) —(L 337) Ñ1 B1 3 Cal ed तूर्णं (for दिव्य) D3 -कोपन (for -वीर्यवान्) T2 3 G1 3 4 M1 4 दैत्य परपुरंजय (for °) —(L 338) Cal ed महाघोर (for °नादं) —(L 339) D6 कल्पितो (for विहितो) —(L 340) Ñ1 2 Dn Ds1 M1 मयूर, V1 मायूर (for म°) B D6 मयूरपक्षसंकाश, D5 T2 G1 4 मयूर सू(D3 °रस्)र्यसंकाश (for °) K1 Dn1 D4 वायस (for चा°) D3 D6 T2 3 G1 3 3 M1 4 कवच चायस महत् (for °) —(L 341) B1 D6 प्रभास्वरै (D6 °रे) B3 सुभासुर, D3 प्रभासुरै (for सुभा°) —(L 342) D3 नानाप्रहरणे पूर्णे, T2 G3 °रणै श्चान्यै (for °) D3 महासुर, T1 G3 °रथ (for °बल) —(L 343) M1 -कल्पो (for गामी) —(L 344) Ñ1 T1 अतिरभसगतिर्, D3 गतिरभवरम्यगतिर्, T2 G1 3 4 M1 4 °द्युतिमान् (for °स्सुगतिर्) —(L 345) G1 अभिमूर् (for अभितो) Ds1 (marg as above) गुरुः; T2 G4 M1 4 ऽभिभूः (for विभुः) D6 प्रयाति (for °तो) —(L 346)

K1 3 4 Ñ1 1 V1 B Dn D1 2 4 6 सुदीप्त°, K2 V2 D3 T1 G1 4 M2 4 प्रदीप्त (for प्रयात°) —(L 347) G3 3 -समुद्भव (for विवर्धन) —(L 348) T1 3 G1 3-5 M1 4 °सहस्रस्य (for °स्राणां°) D3 द्युत° (for [त]न्वित) —(L 350) G3 वरमत्त (for °दश्च) K4 Ñ1 B2 Dn D1 2 5 स्वयंभुव° (for °प्रभु°) G5 वरमत्त स्वयंभुव (for °). — K4 Dn1 D1 2 om line 351 —(L 351) K2 Ds1 D3-5 ईशत्वं (for ईशित्व) G4 Bom Poona eds महत्त्वं (for वशित्व) B3 वशित्व (for महत्त्वं) B3 D3 महाद्युति; T1 G2, 3 गति स्वयम् (for महाद्युते) K1 3 D1 प्राकाम्यं च महाद्युति°; G3 माहात्म्यं च गतः स्वयम् (for °) —(L 352) T1, 3 G1 3 3 M1 4 महे(G3 °हे)न्द्र हि सनातन (for °) —Ñ2 om lines 353*-357* —(L 353) B3 D3 Cal ed. समनह्यत् (for संनह्यत) T1 3 G1 3-5 M1 4 समनह्यत दुर्जयं (for °) —(L 354) D3 क्रूरा (for शूरा) Dn कृतार्था (for °स्त्रा) T1 3 G1 3-5 M1 4 कृतास्त्रा युद्धदुर्मदा (for °) —(L 355) B3 T3 G1 3-5 M1 4 गर्भाभा (for वर्णाभा) T1 सर्वे शुभाङ्गगर्भाभा (for °) K1 3 Ñ1 B2 Dn D1 3 4 5 हेमकूटोच्छ्रयोच्छ्रया (Dn °पमा), K4 °च्छ्रितोच्छ्रिता, V1 3 B1 3 Ds1 D6 हेम(B3 D3 मेरु)शृङ्गोच्छ्रयोच्छ्रिता, T1 मेरुशृङ्ग इवो°, T2 G1 3-5 M1 4 मेरुशृङ्गमिवो° (for °) —(L 357) K1 3 D1 सर्वे मायामहारथा, B1 6 D6 G1 3-5 M1 4 रथा परमदारुण; T1 रथा परमदारुणा (for °) —(L 358) V2 विचरन्ते Dn1 विरोचन्तो (for विचरन्तो) K4 G4 विराजन्ते; Ñ1

श्वेतातपत्राः सर्वे ते श्वेतकुण्डलमण्डिताः ॥
मुक्ताहारकृतोरस्का भान्ति नागेश्वरा इव ।
महाग्रहनिभाकाराः शत्रूणां लोमहर्षणाः ।
रक्तचित्राम्बरधराश्चित्राभरणभूषिताः ॥
त्रैलोक्यविजयं नाम रथमास्थाय वीर्यवान् ।
कैलासशिखराकारमष्टनल्वायतान्तरम् ॥
युक्तं वाजिसहस्रेण सितेन शशिवर्चसा ।
पताकाशतसंछन्नं नानायुधविकल्पितम् ॥
हंसांशुकुन्दप्रतिमं विशालं
सितातपत्रं दनुजेश्वरस्य ।
विभाति तस्योपरि धार्यमाणं
श्वेताद्रिमूर्धाविगतः शशाङ्कः ॥
केशी दानवमुख्यस्तु जिह्मस्ताम्राक्षदर्शनः ।
नीलमेघचयप्रख्यः कालः पुरुषविग्रहः ॥
महाग्रहनिभाकारः शत्रूणां लोमहर्षणः ।
चित्रमाल्याम्बरधरो रक्ताभरणभूषितः ॥
शताक्षः शतबाहुश्च हरिश्मश्रुर्महाबलः ।
शङ्कुकर्णो महानादो वपुषा रौद्रदर्शनः ॥
युक्तं सहिपकैर्दिव्यैर्घण्टाकोटिकृतस्वनम् ।
महावारिधराकारमास्थाय रथमुत्तमम् ॥
ध्वजेनोच्छ्रेण महता नीलकेसरवर्चसा ।
नानारागविचित्राभिः पताकाभिर्विभूषितम् ॥
द्विपञ्चाशत्सहस्राणि रथानाममितौजसाम् ।
ययुस्तस्यासुरेन्द्रस्य प्रयातस्य सुरान्प्रति ॥
भान्ति भिन्नाञ्जननिभाः प्रयातस्य महात्मनः ।
दंष्ट्रार्धचन्द्रवदनाः सबलाका इवाम्बुदाः ॥
तत्तस्य वैदूर्यसुवर्णचित्रं
विद्युत्प्रभं भास्कररश्मितुल्यम् ।
किरीटमाभात्यसुरोत्तमस्य
दावाग्निदीप्तं शिखरं यथाद्रेः ॥

विभान्तीव (for स्ववाजस्त) — (L 359) D5 शुभ्रा T1 2 G1 3-5 M1 3 शुभ्रा (for श्वेत) — (L 360) Ñ2 om (hapl) lines 360ᵇ–361ᵃ T1 2 G1 3 5 M3 5 श्वेतमाल्यानु लेपना (for ᵇ) — (L 361) T2 G3 4 M2 हेम (for श्वेत) K4 D5 T1 भूषिता (for मण्डिता) G2 4 M1 हेमकुण्डलभूषिता (for ᵇ) — (L 362) Ñ1 B Dn D5 D4-6 भास्केश्वरा (for नागे°) — (L 363) D2 महाराज , D3 °ग्राह (for °ग्रह) G1 निभा° शूरा (for निभाकारा) Dn2 सुराणां (for शत्रूणां) — (L 364) T1 2 G2-5 M3 चित्राङ्गद (for °म्बर) Ñ2 रक्ताम्बरधराश्चित्राङ्ग, M4 रक्त चित्राङ्गदधराश (for ᵃ) T2 चित्राम्बरविभूषिता (for ᵇ) — T1 4 G1 3-5 M3 4 om (hapl) lines 365 376 — (L 366) D5 अष्टनल्वायुत वक्षम् (for ᵇ) — (L 367) K2 4 B3 D5 हिम , Ñ1 D3 सित , (for शशि) — (L 368) D2 -संपूर्णं (for मण्डल) — (L 369) K2 Dn2 D2-6 हंसेन्दु- , B2 D6 हिमांशु , Dn1 हंसेन्दु (for हंसांशु) K2 सहसा शुकुन्दप्रतिभ विशाल , D6 हंसांशुशुक्लप्रतिम वि° — (L 370) Ñ1 B2 3 D6 श्वेतातपत्र (for सिता°) — (L 372) K2 Ñ1 V1 3 D5 मूर्धवि गत , K3 मूर्ध्नि च गत , K4 D6 मूर्ध्नो वितत , Ñ2 B1 3 Dn2 मूर्धोपगत , D2 मूर्धाव° (for -मूर्धावि°) — (L 373) B1 3 D6 दीप्तताम्रत्रिलोचन (for ᵇ) — (L 375) D3 सुराणां (for शत्रूणां) K2 D5 शत्रूणां घोर(D6 मेघ)दर्शन (for ᵈ) — (L 376) K4 रक्त (for चित्र) — (L 377) T2 G1 शताक्षा (for °क्ष-) — (L 378) G6 त्रिकूटास्यो (for शङ्कुकर्णो) Ñ1 महापादो , T1 G2 3 °पार्श्वो , T2 G4 4 M3 4 °बाहुर् (for °नादो) T1 G1 (both marg) विकृतास्यो महानासो (for ᵃ) Ñ1 वपुष्मान् , T2 G4 M2 4 वपुष्मान् (for वपुषा) Bom Poona eds G(ed) घोर (for रौद्र) T1 G4 4 वपुष्मान्रुद्रदर्शन (for ᵇ) — (L 379) V3 युक्तं (for युक्त) Ñ1 युक्तं दिव्यमहिषकैर् B1 3 D6 सयुक्तैर्दिव्यमहिषैर् , T1 2 G1 3-5 M3 4 संयुक्त महिषैर्दिव्यैर् (for ᵃ) D2 समस्वनम् (for कृत स्वनम्) — (L 380) T2 G1 2 घोरं वारि , G2 4 M3 4 रथ वारि (for महावारि-) T1 आस्थितो (for आस्थाय) K1-3 D1 3 रथमास्थाय घोरतमम् Ñ2 आस्थाय नरसत्तम , T2 G1 3 5 M3 4 आस्थितो रथसत्तम (T2 G4 °मम्) — (L 381) K1 2 D1 2 G1 सिंह (for नील) — (L 382) [illegible] अलंकृतम् (for विभूषि°) — (L 383) T1 G1 4 वर्चसाम् (for तेज°) T2 G3 3 M3 4 रथिनाममितवर्चसाम् (for ᵇ) — T1 om lines 385–386 — (L 386) D5 G2 नयना (for -वदना) Ñ1 दंष्ट्राग्रभुग्ननयना (for ᵃ) — (L 388) B1 3 D5 T3 G1 3-5 M3 4 सन्निकाशम् (for रश्मितुल्यम्) T1 विद्युत्प्रभं भास्करसन्निकाशम् — (L 389) B1 3 D6 T1 2 G1 3-5 M3 4 [अ]सुरेश्वरस्य (for °रोत्तमस्य) — (L 390) K1 2 D5 दग्ध (for दीप्त) — After line 390, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins an addl. colophon [*Sub-parvan* T1 2 G1 3-5 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G1 3 दैत्यासुरराहुविप्रचित्तिनो युद्धमनाह — *Adhy no* T1 294 , G1

वृषपर्वासुतश्चैव श्रीमान्सुरनिषूदनः ।
आरुरोह रथं दिव्यं मेरुशृङ्गमिवांशुमान् ॥
प्रवालजाम्बूनदचित्रकूबरं
महारथं भास्वरं महार्हम् ।
सुलंकृतं राजतहेममण्डलं
गभस्तिनक्षत्रतडिन्निकाशम् ॥
केयूरमुक्ताङ्गदनद्धबाहुः
सहस्रतारेण च चर्मणा सः ।
सांग्रामिकैराभरणैश्च चित्रै-
र्मध्याह्नसूर्यप्रतिमो बभूव ॥
महानलो वज्रनलाद्युतिश्रो
घनोरस्कः किंशुकलोहिताक्षः ।
प्रगृह्य चामीकरचारुचित्रं
चापं स्थितो वृत्तविशालनेत्रः ॥

महासुरेन्द्रश्च महासुरैर्वृतो
बलिस्तदा स्यन्दनमारुरोह ।
वैदूर्यहेमोपचितं विशालं
विद्युत्प्रभं षोडशनल्वमात्रम् ॥
युक्तं सहस्रेण दितेः सुतानां
गजाननानां विकृताननानाम् ।
चामीकरोरःस्थलभूषितानां
प्रनर्दतां प्रावृषि चाम्बुदानाम् ॥
महारथं देवरथप्रकाशं
सहस्रमायेन मयेन सृष्टम् ।
ईहामृगग्रीवविभक्तिचित्रं
दिव्यं रथं वीररथानुयातम् ॥
सकिंकिणीकं विमलं सुविस्तृतं
हिरण्मयैः पक्षशतैरलंकृतम् ।

290; G3.4 296; G5 294; M3.4 6] — Before line 391, T1.3 G1.2-4 M1.4 ins. वैशंपायन — (L. 391) D1.4 असुरसूदन; [Poona eds (ed) च सूरसू° (for सुरनिषू°) — (L. 392) K1-3 Ñ1 V1.3 B D5 D6-8 देवी (for दिव्यं) — (L. 393) K1 D1.4 D5.6 प्रवाल- (for प्रवाल) D5 -चित्रकूटं; T1 -जाम्बूनदं; T3 G1.2.3 M1.4 जाम्बूनदे (for चित्र) — (L. 394) K1 (marg.) स्वोष्मवद् (for महार्हम्) — (L. 395) [Poona eds (ed) सुप्रकृतं (for सु°) Ñ2 V1.3 B D5 D6 T2.3 G1.2.4 M1.4 स्वलंकृतं राजतहेमिमण्डलं — (L. 396) K1 Ñ2 B1.3 D5.6 T2.3 G1.2.4 M1.4 -नक्षिरनकाशम् (for -तडिन्नि°) — (L. 397) K1.3 V3 I1.3 D3 D5 D6.7.8 मुक्ताङ्ग; Ñ3 वित्ता°; D5 -मुक्ता°, T1 G1.2.3 -मदा° (for मुक्ता°) D5 -बद्धबाहु; D5 °नाडी (for °बाहु). T1 G1 M3 केयूरवद्ध° G3 °चित्र-मिबद्धबाहु; M1 °रत्नाङ्गदिविबद्धबाहु — D5 om. lines 398-404 — (L. 399) K1.3 I1.3 D5 D6.7.8 वर्मणा च. Ñ3 V3 वर्मणा च; V1 वर्मणा च. T1 G5 वर्मणा तद् (for °णा च) — (L. 401) K1 महाबलो; T1.3 G1.2.3 M1.4 दैत्याधिपो (for महानलो) G5 दैत्याधिपो विद्युदलाद्युतिश्रो — (L. 402) V1 B1 इन्दीवर. V5 वन्नोरस्कः; T2.3 G1.2.4 M1 मदोत्कटः (for घनो°) — (L. 403) B1.3 D5 विगृह्य (for प्रगृह्य) T1.3 G1.2.4 M1.4 विगृह्य चाप M3 विधिवच्च)- मीकरचारुचित्रं — (L. 404) D5 स्थितो महाशूलविशालनेत्र. — After line 404, T1.3 G1.2-4 M1.4 ins.

19** शितेषु संहारविशालकेषु

भल्लेषु घोरेषु रणाय भूयसे ।
चापेषु चित्रीकृतपृष्ठकेषु
नागेषु वलेषु रणाय चक्रिषि ॥

[(L. 1) T1 G5 शैलेन्द्र (for °षु) — (L. 2) G1.2 भल्लेषु सुरेषु रणाय भूरे — (L. 4) G5 नागेषु, M3 गुहेषु (for बलेषु)]

— (L. 405) K2 T1.3 G1.2.4 M1.4 महासुरेन्द्रोऽपि (K2 °न्द्रश्च) महासुरेन्द्रैर. — (L. 406) K1 T1.3 G1.2-4 M1.4 वृतो बलिः (for बलिस्तदा) — (L. 407) Ñ3 V3 G5 -वज्रोपचितं (for हेमो°) — (L. 409) K1.3 D5.6 युक्तं सहस्रैर्दितिनन्दनानां — (L. 410) G5 महागजानां (for गजाननानां) K1.3 B D5 D5.6 विकृताननानां K2 °ता ननाम् (for °ताननानाम्) — (L. 411) V3 B D5 T1 G5 चामीकरोरःस्थल-भूषितानां. T1 G1.2 M1.4 चामीकरस्फारतरस्तनानाम्. — (L. 412) T1 विवर्दतां चैव तु तोयदानाम्; T3 G1.2-4 M1.4 विनर्दतां प्रावृषि तोय° — (L. 413) T3 G1.2.4 M1 समरे (for देवरथ-). — (L. 414) Ñ3 निर्मितम् (for सृष्टम्) — (L. 415) T1.3 G1.2.4 M1.4 ईहामृगाश्चविरचित (for °विभ°) — (L. 416) G5 M1.4 वीरम्, [ed. Poona eds (ed) दिव्य- (for वीर). T3 G1.2.4 दिव्यं रथं श्रीमदथो सुरेन्द्रम् — After line 416, D5 ins.

21** महाधनुर्भिं च समावृतेन ।

— (L. 417) K1 D5 सुचित्रं (for सुविस्तृतं) K1.3 B D5.6 T1.3 G1.2.4 M1.4 सकिंकिणीकं विमलं सुचित्रं (B D5

अभ्याददे वैजयन्तीं जयाय
स्रजं बलिर्हेमविचित्रपुष्पाम् ॥
आबध्य मालां प्रवरौ विचित्रां
बलिस्तदा भाति भुजैर्विशालैः ।
रराज तैः सर्वसमृद्धियुक्तै-
र्महार्चिषा सूर्य इवाम्बरस्थः ॥
स्रजं तदा बध्यति चारु दुर्गां
सर्वासुराणामिव हारभूताम् ।
वैरोचनिः सर्वश्रियाभिजुष्टो
विभ्राजतेऽसौ शरदीव चन्द्र ॥
मेरोस्तटैः काञ्चनरागरक्तै-
रावित्तसंसक्तमिवाभ्रनीलम् ।
प्रासाश्च पाशाश्च हिरण्यनद्धा-
श्चर्माणि खड्गाश्च परश्वधाश्च ॥

धनूंषि वज्रायुधसप्रभाणि
दिव्या गदा वज्रमुखाश्च शक्तय ।
दिव्याश्च खड्गा विशिखाश्च दीप्ता
नाराचपूर्णा विविधाश्च तूणाः ।
धृता रथे दैत्यवृषस्य तस्य
चकाशिरे प्रज्वलिता यथोल्काः ॥
तं चामरापीडधरा. सुदंष्ट्राः
सुवर्णमुक्तामणिहेमचित्रा· ।
वीजन्ति वालव्यजनैर्विनीताः
स्वलंकृताः स्यन्दनवेदिकास्थाः ॥
अयःशिरा अश्वशिरा दुरापः
शिबिर्मतङ्गो विकटः शताक्ष ।
अजो निकुम्भः कुपथश्च दानवो
ररक्षुरेते दश दानवाधिपम् ॥

Ms सुचित्रा) —(L 418) K1 s B1 s D1 e T1 s G1 s–s Ms s असङ्कृताम् (for °तम्) —(L 419) K1 s Ñs V1 e B Da Ds D1 e–e T1 Ms वैजयिकी, Ks e Gs °यन्तीं (for °यन्तीं) D1 मस्याददे वैजयिक जयार्थे —(L 421) Da आमुच्य (for आबध्य) K3 s ता च (for माला) K3 प्रययौ, B3 D1 s प्रभया, T1 s G1 s–s Ms विवभौ (for प्र°) Ñs B1 आमुच्यमाला प्रवभौ (B1 °भया) विचित्राः D1 मोमुच्यमाला प्रभया वि°, De आमुच्य माला प्रभया वि° —(L 422) K1 s दीर्घै, T1 Gs [अ]तीव (for भाति) Ñ1 काषायवासोऽतिभुजैर्विशालै — Ñ1 T1 G1 s Ms s om lines 423 128 —(L 133) T1 Gs s एष (for सर्वै) —(L 425) K1 Bs Ds D1 Gs चास्य दुर्गां, V1 s भास्वदाभां, Dn चारुभुजां (for चास्य दुर्गां) Ds स्रज तदावध्य सुचाररूपा, T1 Gs 5 स्रज तदा बध्यतु पद्म(T1 रत्न)-चित्रां —(L 426) K1 D1 s भारभूताम्, Ñs V1 s हारभूषाम् T1 Gs s सारभूताम् (for हार°) —(L 427) B1 सूर्यं (for सर्वं) T1 Gs s -समृद्धि (for श्रियाभि-) — (L 428) Gs s चन्द्रमा (for चन्द्र°) —(L 429) K Ñ1 s Vs D1 s 4 s मेरोस्तटैर्वा ज्वलनप्रकाशैर्, V1 °टैर्वाग्निवलप्रकाशैर्, Ds °टैर्ज्वालितिकप्रकाशैर्, T1 s G1 s–6 Ms s मेरोस्तटे पावकरागसु(T1 Gs s °र)क्तैर् —(L 430) K1 D1 s सयुक्तम् (for संस°) K1–s Ñs V1 B Dn Ds D1 s -जालम् (for नीलम्) T1 s G1 s–s Ms s आदित्यसंश्लिष्टमिवाभ्रजालम् —(L 431) Ks गदाश्च प्रासाश्च (for प्रासाश्च पाशाश्च) Ks s V1 s B1 Dn D1 s बद्धान् (for -बद्धाः).

—(L 432) T1 s G1 s s Ms s शूलानि (for खड्गाश्च) —(L 433) B1 s De T1 s G1 s Ms चन्द्रायुध-, Ms सेन्द्रा° (for वज्रा°) —(L 434) T1 Gs शक्ती (for शक्तय) De दिव्यायुधा वज्रमुखाश्च शक्तय — V1 om lines 435–436 —(L 435) B1 s De शूला (for खड्गा) Ds [अ]विशिखाव, T1 Gs s विविधाश्च (for विशिखाश्च) Ks राजन् (for दीप्ता) —(L 437) D1 s शु(Ds शु)भा रथेषु (for धृता रथे) T1 G1 s s Ms s वरस्य (for वृषस्य) T1 धृते रथे दैत्यवरस्य तस्य —(L 438) Ks V1 s प्रकाशिरे (for च°) —(L 439) Dns Gs ते (for तं) Ks Ds सुरेन्द्रा (for सुदंष्ट्रा) —(L 440) Ks सुवर्णचित्रा मणिहेमभूषा, Ds मुक्तामणिश्रीयुतहेमचित्रा —(L 442) Dns Ds T1 महासुरा (for स्वलंकृता) Ks Dns D1 महासुरा स्यन्दनवेदिकस्था —(L 443) Ks s Ds s अजाशिरा (for अय शिरा). B1 s Ds T1 Gs वाजिशिरा Ds मोघ°, Gs वज्र° (for अश्व°). Ñ1 [अ]सुराधिप, G(ed) दुरात्मा (for दुराप) Ks मत्स्यशिरा दुराप सदानन, D1 s अजाशिरा अश्वशिरा दुरापः —(L 444) Ks V1 s B Dss D1–s s निकुच, Bom Poona eds G(ed) त्रिशिरा (for विकट) Ks D1 शिबिर्मतङ्गो निकच सिताक्ष, T1 Gs s s Ms s शिखी (Gs शङ्खी, Gs Ms शिरी) मतङ्गो निकच शताक्ष —(L 445) Ñ1 s V1 Dn Ds T1 अयो, B1 s Ds De अयो (for अजो) Ks D1 s श्रपयद्; Ds कल्पद्, T1 Gs Ms क्रपनद् (for कुपथद्) —(L 446) Ks s Ds s Ms ररक्षिरे ते (for °क्षुरेते) T1 s G1 s–s Ms ररक्षिरे से दश दानवेश्वरा (T1 Ms °रम्) —(L 447) Ñ1, s B1

पुरःसराश्चैव सहस्रशोऽसुराः
पदातयो दानवराजरक्षिणः ।
शतघ्निचक्राशनिशक्तिपाणयः
प्रजग्मुरग्रेऽनिलतुल्यवेगिनः ॥
घण्टासुशब्दास्तपनीयनद्धा
आडम्बरा झर्झरडिण्डिमाश्च ।
महारवा दुन्दुभयश्च नेदू
रथप्रयाणे दितिजेश्वरस्य ॥
तस्योच्छ्रितः काञ्चनवेदिकाढ्यो
हिरण्मयो दिव्यमहापताकः ।
महाध्वजो वै तपनीयनद्धो
रराज वीरस्य यथा विवस्वान् ॥
समुच्छ्रितं काञ्चनमातपत्रं
यथाञ्चनी वक्षसि चास्य भाति ।
समन्ततश्चैनमुपाचरन्ति
दैत्यर्षयः प्राञ्जलयो यजन्ति ॥

पुरोहिताः शत्रुवधे समाहिता-
स्तथैव चान्ये श्रुतशीलवृद्धाः ।
जपैश्च मन्त्रैश्च तथौषधीभि-
र्महात्मनः स्वस्त्ययनं प्रचक्रुः ॥
स तत्र वस्त्राणि शुभाश्च गावः
फलानि पुष्पाणि तथैव निष्कान् ।
बलिर्द्विजेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छ-
न्विराजतेऽतीव यथा धनेशः ॥
सहस्रसूर्यो बहुकिंकिणीकः
परार्ध्यजाम्बूनदहेमचित्रः ।
सहस्रचन्द्रायुततारकश्च
रथो बलेरग्निरिवावभाति ॥
तमास्थितो दानवसंगृहीतं
महाबल कार्मुकधृक्सबाणः ।
उद्वर्तयिष्यन्निव देवसेना-
मतीव रौद्रं स बिभर्ति रूपम् ॥

Dn D5 T2 G1 . 4 पुरश्चराद् (for पुरःस°) — K4 om. lines 448–449 — (L. 448) D5 -वाहिण (for रक्षिण) — B3 om. lines 449–454 — (L. 449) K4 D3 शक्त्याशनि- (for -चक्रा°) T3 G3 M3 . 4 -वज्र (for -शक्ति-) — (L. 450) Cal. ed. सैन्यमग्र्ये (for प्र°) V3 B1 पुरो-ऽनिल, D3 सर्वोऽनिल; T3 G1 . 3 . 4 अग्रेऽनलानि, M3 अग्र्येऽनिल- (for अग्रेऽनिल-) Ñ1 विक्रमा (for °वेगिन-) — (L. 451) K3 सुशीलाः; Ñ1 सशब्दास्, V3 सुशब्दाः; D6 T1 . 2 G1 . 3–4 M2 -स्वनाढ्यास् (for -सुशब्दास्) K4 Dn D5 D1 . 2 . 3 -बद्धा (for -नद्धा) D3 M4 घण्टा सशब्दास्तपनीयबद्धाः; D5 घण्टास्तनद्धास्तपनीयबद्धा — K3 om. (hapl.) lines 452–457 — (L. 452) T1 आडम्बराः; T2 G1 . 3–4 M3 . 4 सार° (for आड°) K4 भूरि च; Ñ1 D5 M3 झर्झरि; T2 D5 झर्झर; Dn1 संसर; D1 M4 नर्मर, D3 कर्कर (for झर्झर-). T2 G1 . 4 -डिण्डिमाद्यु (for डिण्डिमाश्च) — (L. 453) T1 . 3 G1 . 3 . 4 M1 . 4 मनोमुखा दुन्दुभयश्च भेर्यो — (L. 454) D5 Cal. ed. प्रयाणकाले; T1 . 3 G1 . 3 . 4 M1 . 4 गर्जन्ति याने (for रथप्रयाणे) — (L. 455) K1 Ñ1 . 2 Dn Dn1 तस्योच्छ्रित; D5 तस्योच्छ्रित (for तस्यो°) V3 T1 G3 . 4 तस्यो(V3 °च्छ्रि)-च्छ्रितः काञ्चनवेदिकाख्यो — (L. 457) K4 Ñ3 V3 Dn D1 -बद्धो (for -नद्धो) — (L. 459) D5 समुद्गतं (for °च्छ्रितं). — (L. 460) D1 . 2 तस्याञ्चनं; T1 यथाञ्जनं (for °नी)

— (L. 461) K1 . 4 Dn D5 . 6 [अ]भ्यसुरास्; K3 . 4 Ñ1 . 2 V3 D6 . 4 [ए]व सुरास्; Dn1 T1 [ए]नमुपा- (for [ए]नमुपा). T3 -चरन्ति (for -चरन्ति) V3 D5 समन्ततश्चैव सुराश्च भा(D5 °स्वर)न्ति — (L. 462) K1 . 4 Ñ1 . 2 V1 D1 . 2 . 3 जपन्ति; K4 जपन्ति; V3 D5 गृणन्ति; B1 . 2 D5 M3 जयन्त, Dn जयन्त; G3 . 4 M4 भुवन (for यजन्ति) B1 T1 . 2 G1 . 4 दैत्यर्षभा प्राञ्जलयो भुव(B1 जय)न्त — (L. 463) T1 . 2 G1 . 3 . 4 M3 . 4 पुरोहिता शत्रुवधं (M3 °वधे) प्रयाणात् — (L. 465) V1 . 2 जप्यैश्च, D5 D5 जप्यैश्च (for जपैश्च) B2 Cal. ed. महौषधीभिर्; T2 G1 . 4 M3 तथौषधैश्च; M4 °धीश्च (for °धीभिर्) B3 D5 जप्यैश्च मन्त्रैश्च महौषधीभिर् — (L. 466) V3 प्रचक्रुः; D5 च चक्रु (for प्रचक्रुः) — (L. 467) K4 रत्नानि; D3 शुभानि (for °भा). B1 . 2 Dn D5 गा वै (for गाव:). T1 तत्र सहस्राणि शुभाश्च गाव: — (L. 468) B1 D5 ग्रामांश्च रत्नानि, D5 फलानि पुष्पानि (for °नि पुष्पाणि). K4 निष्कम् (for निष्कान्) — (L. 469) K1 . 2 K4 V1 . 2 B D1 D4 . 5 बलिर्द्विजेभ्यः प्रयत (K1 . 2 D1 °भ्यो द्विजेभ्य) प्रयच्छन्; T1 . 2 G1 . 3–4 M3 . 4 दैत्येश्वरो ब्राह्मणेभ्यः प्र° — (L. 473) B1 D5 -चन्द्रोऽमुत- (for -चन्द्रायुत) — (L. 474) D5 सहस्रमिव (for बलेर°) K4 B1 [अ]निभाति; Ñ1 M3 [अ]भि° (for [अ]व°) — (L. 475) K4 तमास्थितं, Dn1 तमास्थितो; M3 तदास्थितो (for तमा°) — (L. 476) T2 G1 . 4 M3

ह वेगवान्वीररथौघसंकुलः
प्रयाति देवान्प्रति दैत्यसागरः ।
महार्णवो वीचितरंगसंकुलो
यथा जलौघैर्युगसंक्षये तथा ॥
त्रैलोक्यविरासकरैर्वपुर्भि-
स्तान्यग्रतो यान्ति बले रथस्य ।
महायलान्युच्छ्रितकार्मुकाणि
सपर्वतानीव वनानि राजन् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
श्रुतस्ते दैत्यसैन्यस्य विस्तरो जनमेजय ।
भूयस्त्रिदशसैन्यस्य शृणु विस्तरमादितः ॥
सुराधिपस्तु भगवानाज्ञापयत वै सुरान् ।
मरुद्गणांस्तथादित्यान्विश्वेदेवांश्च वासवः ॥
वसूनग्नी भृशं सर्वान्यक्षरक्षोमहोरगान् ।
विद्याधरगणान्सर्वान्गन्धर्वांश्च महाबलान् ॥
महार्णवांश्च शैलांश्च तथा रुद्रान्महोजसः ।
यमवैश्रवणौ चोभौ वरुणं च जलाधिपम् ॥
ये तु सिद्धा महात्मानः पितरश्च मनस्विनः ।
राजर्षीश्चापि शतशो योगसिद्धांस्तथैव च ॥
त्रिदशाज्ञापकः शक्र आज्ञापयति वीर्यवान् ।
भवन्तो दैत्यनाशाय सनह्यन्तामिति प्रभुः ॥
शक्रस्य वचनं श्रुत्वा ततः सर्वे दिवौकसः ।
सनह्यन्त महात्मानः शक्रस्य समविक्रमाः ॥
नानाकवचिनः सर्वे विचित्रकवचध्वजाः ।
नानायुधोद्यतकरा मत्ता इव महागजाः ॥
केचिदारुरुहुर्व्याघ्रान्केचिदारुरुहुर्गजान् ।
केचिदारुरुहुर्नागान्केचिदारुरुहुर्द्वीपान् ॥

महारथ (for °बल) D3 महाध्वज कार्मुकबाणहस्त, T3 G2-3 °रथ काञ्चनचित्रबाणम्, M4 °रथं कार्मुकधन्वबाणम् — (L 479) G4 धीरवरौघ, M3 द्विरदरथौघ (for वीरर°) — (L 480) Ñ2 G3 सैन्य (for दैत्य) — (L 481) B1 3 D3 महानिलोद्धूत, T1 3 G1 2 3 M4 °महाविद्ध° (for °रंगो वीचि) — (L 482) D3 4 Bom Poona eds G(ed) °संक्षये (for संक्षये) D6 T1 3 G1 2 4 M3 4 यथार्णवो लोकविनाशनाय — (L 483) T1 3 G1 3-5 M3-4 भीमानि स- (G3 त्रि) (for त्रैलोक्यवि) — (L 484) M4 तस्य (for यानि) B D6 भान्ति (for यान्ति) D3 तान्यग्रतो भान्ति बलानि तस्य, T1 G1 3 5 M4 तस्या(G4 °था)ग्रतो भान्ति बले रथस्य — (L 485) महारथाभ्युद्यतकार्मुकाणि

Colophon — *Mention of the Epic* K4 V1 D3 D3 D1 3 — *Mention of Khila* V2 B Dn D3 D1 3-5 — *Subparvan* Ñ1 D1 3 5 वामनम्, B1 3 D3 T3 G1 3 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* K Ñ2 V1 3 B3 Dn D3 D1-3 बलेरुद्योग, B1 3 दैत्यसनहनम्, D3 दैत्येन्द्रसहननम्, G3 महाबलिजैत्रयात्रा M3 सेनावर्णनम् — *Adhy no* K3 24, V1 200, V3 D3 237, Dn 236, D1 223, D3 249, D4 231, T3 G3 295 G1 294, G3 5 297

G4 om lines 497 570 — After line 488 T2 G1 3 5 M3 4 ins

21** दैत्यानामथ सनाहं दूताच्छ्रुत्वा सुराधिप ॥
[M3 नराधिप (for सुराधिप)]

— (L 489) T1 G3 5 शचीपतिस् (for सुराधिपस्) K1 3 V1 3 D3 D3 4 आज्ञापयति (for °यत) B1 3 D3 Cal ed आज्ञापयदसौ सुरान् (for °) — (L 490) K4 D3 द्विष्यान् (for [आ]दित्यान्) B1 3 D3 T1 G1 3-5 M3 4 विश्वान्साध्यांश्च, B3 Dn T1 विश्वान्देवांश्च, D3 विश्वदे° (for विश्वेदे°) — For line 491, T1 2 G3 3 3 M3 4 subst

22** अश्वी चापि वसूंस्तूर्णं यक्षराक्षसकिंनरान् ।
[M3 पन्नगान् (for किंनरान्)]

— (L 492) सिद्धान् (for सर्वान्) B1 Cal ed महारथान् (for °बलान्) — (L 493) T3 G1 द्वीपान् (for रुद्रान्), — (L 494) D6 नराधिपम् T1 3 G1 3 4 M3 महाबलम्, Bom Poona eds G(ed) जनाधिपम् (for जला°) M4 वरुणश्च महाबल (for °) — (L 495) K1 सिद्धाश्चैव, K4 D3 सिद्धसंघा (for ये तु सिद्धा) K3 महाबला, V3 महात्मन (for मनस्विन) Ñ2 शक्रस्य समविक्रमा (for °) — (L 496) K4 B3 Dn D3 राजर्षयश्च, D5 °र्षयोऽपि (for °र्षीश्चापि) T1 G1 3 राजर्षयश्च बहुशो, T2 G3 M3 4 °र्षीश्च बहुशो (for °) K1 3 4 Ñ1 2 V3 B1 3 Dn D3 D1 3-5 T1 2 G1 3 सिद्धास् (for सिद्धान्) — (L 497) B3 D3 T1 3 G1 5 M3 4 आज्ञापयत (for °ति) V3 वै सुरान् (for वीर्यवान्) — (L 498) D3 सनह्यध्वम् (for °न्ताम्) — (L 500) D3 समनह्यन्त (*hypermetric*) (for सनह्यन्त) — (L 501) D3 किरीटिन (for °कवचिन) D3 T3 G1 3 4 °कनक (for °कवच) — T3 G1 om lines 502 505 D3 om (hapl.) line 502, — (L 503) Ñ1 om (hapl) line 503° K4

हरिनेत्रो हरिश्मश्रुर्हरिद्वैरावतध्वजम् ।
रथं हरिहयैर्युक्त्वा स प्रायात्समरं प्रति ॥
आदित्यवर्णं विरजं सुधौतं
त्वष्ट्रा स्वयं निर्मितमीश्वरार्थम् ।
आलेख्यजाम्बूनदभक्तिचित्रै-
रलंकृतं काञ्चनदामभिश्च ॥
सकूबरोपस्करबन्धुरेण
विद्युत्प्रभाभिः कृतमामिताभम् ।
कैलासशृङ्गोपममिन्द्रयानं
सुचारुचारुप्रतिचक्रचक्रम् ॥
तारासहस्रै रुचिरैर्ज्वलद्भि-
र्देवार्धमाल्यार्चितसर्वदेहम् ।
समुच्छ्रितश्रीध्वजमक्षयाक्षं
जाज्वल्यमानं वपुषोत्तमेन ॥
आस्थाय तं भास्वरमाशुवेगं
शचीपतिर्लोकपतिः सुरेशः ।
यशस्य भर्ता भुवनस्य गोप्ता
ययौ महात्मा भगवान्महेन्द्रः ॥
आमुच्य वर्माथ सहस्रतारं
हुताशनादित्यसमप्रभावम् ।
सूर्यप्रभं चामुमुचे किरीटं
मालां च जाम्बूनदवैजयन्तीम् ॥
त्वष्ट्रा कृतं भास्कररश्मिदीप्तं
सुतीक्ष्णघोरामलतीक्ष्णधारम् ।
महासुराणां रुधिरार्द्रमुग्रं
प्रगृह्य वज्रं शतपर्वमुख्यम् ॥
महाशनी द्वे च महाप्रभाभे
दीप्तामयोघां च स शक्तिमुग्राम् ।
चक्रं तथैन्द्रं सुमहच्च चापं
प्रगृह्य शक्रः प्रययौ रणाय ॥
सहस्रदृग्भूतपतिः सनातनः
सनातनानामपि यः सनातनः ।
प्रयाति देवाधिपतिर्महात्मा
वैयाघ्रमादाय च चर्म चित्रम् ॥

om line 503* T1 G3 . M3 स्थान् (for गजान्) — (L. 504) B1 D3 D6 Cal ed रथानारुह्य केचित् (for °) — (L 505) K1 . Ñ1 Dn D1 T1 द्विरदैरावृत (for °वत) M3 ध्वज (for -ध्वजम्) — (L 506) K3-4 V3 B3 Dn D3-5 T1 . G1 3-5 युज्य (for युक्त्वा) — (L. 507) Ñ1 विरजा , B2 विमल , T1 G3 M3 द्विरद (for विरजं) D3 सुनाभ , M3 सुधाभ (for सुधौत) B1 . D6 आदित्यवर्णं विपुलं सुनाभ (D6 °धाम) T2 G2 . °र्णं विरा(G3 द्विर)द सुधाभ — (L 508) Ñ1 B3 D3 स्वयंभुवा (for त्वष्ट्रा स्वयं) — (L 511) V1 बन्धुर रथ (for बन्धुरेण) D3 मुक्ताम्बरोपस्करबन्धुरेण — (L 514) K3 D4 सुचारुचारु° , B1 D3 तारासुतार B3 सुचारुतार (for °चारु) T1 प्रतिम स (for प्रतिचक्र) T2 G1 M3 . सुतार(M3 °चारु)तार प्रतिम च चक्रम् ; G3 . सुचारुताराप्रतिम सुच° — (L. 515) K1 D4 रुचिर , K3 T2 G1 रचित , K4 Ñ1 रुचितैर् , D3 D4 . T1 G3 . खचित (for रुचिरैर्) — (L 517) K1 Ñ1 . D3 D6 T1 G3 समुच्छ्रितं (for °च्छ्रित) M3 . चारुपक्षं (for अक्षयाक्ष) B1 समुच्छ्रित स्वग्ध्वजमक्षयाक्षं , T2 G1 °त श्रीध्वजचारुपक्ष G3 °त श्रीध्वजमायताक्ष — (L. 518) Ñ2 D3 प्रज्वाल्यमान (for जाज्व°) K3 D3 T1 M3 पुरुषोत्तमेन (for वपु°) K3 . D1 प्रज्वाल्यमानं पुरुषोत्तमेन — (L 519) K3 . Ñ2 B1 . G1 भास्करम् , Ñ1 B3 D3 D5 भासु° (for भास्व°), V3 D5 T1 . G3 . उग्रवेग , D3 आशुचारं (for °वेग) — (L 520) M3 स श्रीपतिर् (for शची°) T3 देव (for लोक) M4 ■ श्रीपतिर्लोकपतिं सुरेशम् — (L 521) K3 Dn धर्ता , D3 गोप्ता (for भर्ता) — (L. 522) D1 सुरेश (for महेन्द्र) — (L. 524) G3 प्रभासम् (for °वम्) — (L. 525) D3 वे सुशुभे (for चामुमुचे) Ñ3 सूर्यप्रभावं मुमुचे किरीट — (L. 527) Dn1 D3 भास्कर (for भास्कर) K3 दीप्ति (for रश्मि) — (L 528) K1 D1 . -तीक्ष्ण , B D3 G1-3 M4 नैक (for the second तीक्ष्ण) T1 सुतीक्ष्णघोरामलमेकधारम् , T3 G1 °घोरज्वलनैकधारम् M4 °घोरामलनैकधारम् — (L. 529) K1 . D4 रुधिराप्रदिग्ध , K3 °रौघदीप्त , B3 Dn °राक्त° मुग्र , D1 रुचिरार्द्र° , D3 निधनप्रसक्त , D4 रुधिराक्तदिग्धं (for °र्द्रमुग्र) — (L 530) K1-4 D4 . -पर्वमुग्रम् , V1 °शाल्यम् , B1 . D3 T1 . G1 . . M2 . °भीमम् ; D4 -चर्ममुख्यम् ; D3 -पत्रतुल्यम् (for -पर्वमुख्यम्) — (L. 531) D3 महाप्रदीप्ते ; T1 . G1 . . M2 . °प्रभावे (for °प्रभाभे) — (L. 532) K3 D4 Ñ1 वर K3 च सु (for च स) — (L. 533) Bom Poona eds सुमहच्चकाप (for °च चाप) — (L. 534) G3 M3 चक्र (for शक्र) — (L 535) Ñ1 भूतभव (for °पति) — Ñ1 om line 536 — (L. 536) D3 अधिप°

क्षीरोदधिक्षोभसमुत्थितानि
पुरासृतादुत्तमभूषणानि ।
देवासुराणां श्रमनिर्जितानि
सोमार्कनक्षत्रवदिद्धमाणि ॥
दत्तान्यदित्या मणिकुण्डलानि
युद्धं प्रयातस्य सुरेश्वरस्य ।
तैर्भूषितो याति सहस्रचक्षु-
रुद्द्योतयन्वै विदिशो दिशश्च ॥
हरिः प्रभुर्नेत्रसहस्रचित्रो
विभाति युद्धाभिमुखः सुरेन्द्रः ।
यथा सितं शारदमभ्रवृन्दं
नभस्तलं ऋक्षसहस्रचित्रम् ॥
स्तुवन्ति यान्तं विपुलैर्वचोभि-
र्जयाशिषा चोर्जितसत्त्ववीर्यम् ।
अत्रिर्वसिष्ठो जमदग्निरौर्वो
बृहस्पतिर्नारदपर्वतौ च ॥

समन्वयुर्देवगणा महेन्द्रं
प्रयान्तमादित्यसमानवर्चसम् ।
विश्वे च देवा मरुतश्च सर्वे
साध्यास्तथादित्यगणाश्च सर्वे ॥
ते देवराजस्य पुरंदरस्य
हयाश्च ये मातलिसंगृहीताः ।
प्रयान्ति देवेभरथुद्धहन्तो
नभस्तलं पङ्क्तिरिवाक्षिपन्तः ॥
महर्षयश्चैव सुरर्षयश्च
राजर्षयश्चाक्षयपुण्यलोकाः ॥
सर्वेऽनुजग्मुः सहसा ज्वलन्तं
तेजोन्वितं शक्रममित्रसाहम् ॥
प्रगृह्य शूलानि परश्वधांश्च
दीप्तानि चापान्यशनीर्विचित्राः ।
वर्माणि चामुच्य हिरण्मयानि
प्रयान्ति सूर्यांशुसमप्रभाणि ॥

(for अपि च) T1 2 G3 3-5 M3 4 मनावगानामपि शाश्वत प्रभु — (L 537) Ñ2 V2 B3 3 Dn D6 T1 2 G1 4 5 M3 4 स्वन्न च (for प्रयाति) — (L 538) K Ñ1 D5 D1-3 सुवर्ण, V1 च वर्म, V2 स चर्म, B3 [illegible] वर्म (for च चर्म) — (L 539) Ñ1 Dn2 D3 4 समुच्छ्रितानि (for °त्थितानि) K1 3 क्षीरोदविक्षोभसमुच्छ्रितानि — (L 540) D6 पुराकृतानि, T2 G1 2 3 पुरातनानि (for °पुरासृतात्) — (L 541) K1 2 D5 च विनिर्जितानि, K4 D1 2 समनिर्जि°, Dn2 श्रमवर्जि°, D3 समरे जि° (for श्रमनिर्जि°) — (L 543) T2 G1 3 M2 4 [अ]मृत (for मणि) — (L 545) K4 Ñ1 2 V1 Dn Dn3 D2 4 T1 G3 भाति, T2 G1 3 M3 4 स्तौव (for याति) D5 सहस्रनेत्र (for °चक्षुर्) — (L 546) K4 उद्द्योतयिंस्तैव (for °तयन्वै) — (L 547) D3 चर्मा (for चित्रो) — M4 om lines 548–552 — (L 548) D3 सुरेश (for °न्द्र) — (L 549) D6 स्थित (for सित) K1 3 4 Ñ1 V1 3 Ds D1 3 5 6 कल्प, K5 चित्र (for °वृन्दं) D3 यथा नभ शारदमभ्रकल्पं, D3 (marg) यथासितैर्वारिधरैर्विचित्र, T1 3 G1 3 5 M2 यथा सित वारिधरैर्वसु (T2 G1 M3 °स)क — (L 550) T1 2 G1 3-5 M2 ज्योति (for ऋक्ष) K2 नेत्रम् (for चि°) — After line 550, T1 G3 4 ins

23** ऐरावतं नागवरं महात्मा

सदा समारुह्य ययौ रणाय ॥

— (L 551) K4 विमलैर् (for विपुलैर्) K3 विविधो, T1 2 G1 M3 स्तवैर्हि, G3 स्तवैरिमं (for वचोभिर्) — (L 552) K2 चोद्गत (for चोर्जित) T2 G2 वीर्यसत्त्वम् (for सत्त्ववीर्यम्) — K4 om lines 553–557 — (L 556) B1 2 D6 Cal ed समप्रभावम्, T1 2 G1 3 5 M3 4 निभं सुरेशम् (for समानवर्चसम्) — (L 557) D3 मरुतश्च (for मरुतश्) Bom Poona eds G(ed) तथैव (for च सर्वे) — Ñ2 om line 558 — (L 558) T1 2 G1 3 5 M3 4 समस्ता (for च सर्वे) — (L 560) G1 हरेर्हया (for हयाश्च ये) — (L 561) D6 प्रयान्ति देवेश्वरयुद्धहेतोर् — (L 563) K Ñ1 2 V1 3 B1 3 Dn D6 D1 3 4 5 G3 महर्षयश्च (for सुर°) — (L 564) T1 2 G1 2 4 M3 4 -शीलाः (for -लोकाः). — (L 565) Ñ1 T2 G3 4 यशसा (for सहसा) M3 4 सर्वेऽनुजग्मुर्यशसा ज्वलन्त — (L 566) V3 तेजस्विनं, D3 तेजोबलं, M3 तेजोयुता. M4 °न्विता (for °न्वितम्) T1 -कान्तम् (for साहम्) K3 तेजस्विनं शक्रममित्रसादनम् — (L 568) T2 G1 5 M2 3 दीप्तान्यनाकान्, G3 °नि चापान् (for °नि चापानि) B1 3 D6 तथा शनीश्च (for [अ]शनीर्विचित्राः) — (L 570) B3 सूर्याग्नि (for सूर्यांशु) — After line 570, T1 2 G1 3 5 M3 4 ins an addl colophon [Sub-parvan T2 G3 5 M3 4 वामनप्रादु-

तथा कुबेरोऽश्वसहस्रयुक्तं
श्रेष्ठं रथं सर्वसहं महार्हम् ।
दिव्यं समारुह्य रणाय यातो
धनेश्वरो दीप्तगदाग्रहस्तः ॥

निशाचराः पावकधूम्रकाया
रक्षोनृपा रुद्रसखस्य तस्य ।
विशालनानायुधदीप्तहस्ता
यान्त्यग्रतो वैश्रवणस्य राज्ञः ॥

ते लोहिताक्षाः परिवार्य देवं
व्रजन्ति भिन्नाञ्जनचूर्णवर्णाः ।
यक्षोत्तमा यक्षपतिं धनेशं
रक्षन्ति ये प्रासगदासिहस्ताः ॥

पुण्यः प्रभुः प्राणपतिर्यतात्मा
वैवस्वतो धर्मभृतां वरिष्ठः ।
तडिद्गुणाभं शतवाजियुक्तं
रथं समारोहत सूर्यकल्पम् ॥

तं लोकपालं पितरोऽनुजग्मु-
र्विवित्तपापा ज्वलिता यशोभिः ।
सर्वे च भूता भुवनप्रधाना
नानायुधव्यग्रकरा सुभीमाः ॥

दण्डं महान्तं परिगृह्य देवो
लोकाङ्कुशं विग्रहनिश्चितार्थम् ।
हिरण्मयानां कमलोत्पलानां
माला मनोज्ञामवसज्य कण्ठे ॥

स्थितोऽस्थिमेदामिषलोहितार्द्रं
सर्वासुराणां निधनं विकाङ्क्षन् ।
तेजोमयं सुद्रसुमस्त्पं
विकर्षमाणोऽरुणधूम्रनेत्रः ॥

समन्वितो व्याधिशतैरनेकै-
र्ययौ हरिश्मश्रुरुदारसत्त्वः ।
महासुराणां निधनाय बुद्धिं
चक्रे तदा व्याधिपतिः कृतान्तः ॥

भाव — *Adhy name* G3 देवेन्द्रसमरसनाह, G5 पुरंदरसमरसैनाह — *Adhy no* T1 296, G1 292, G3 4 298, M1 4 8]

— Before line 571, T1 G1 3-5 M2 4 ins वैशंपायन — (L. 572) T1 2 G1 3-5 M2 4 श्रेष्ठं वरश्रेष्ठं शुभं शुभार्हम् (T2 °वहम्) — (L 573) T1 2 G1.2 3 M2 4 रथ (for दिव्यं) G1 समास्थाय (for °रुह्य) — (L 575) D1 2 -धूम्रकाया, D3 T1 2 G1 3-5 M2 4 धूम्र (T2 G3 °म्र)वर्णा (for °काया) — (L. 577) K1 दीर्घ (for -दीप्त) K2 D4 विशालनानायुधदीर्घहस्ता — (L. 578) D1 सदा (for राज्ञः) T1 2 G1 3-5 M2 4 यंयुः पुरस्ताद्धनदस्य राज्ञः — (L 580) G1 3-5 M2 4 द्रवन्ति (for व्रजन्ति) D2 भिन्ना (for -वर्णा) D3 G(ed.) व्रजन्ति चूर्णाञ्जनभिन्नवर्णा — (L 581) G3 यक्षेश्वरा (for यक्षोत्तमा) M2 4 यक्षोत्तमा राक्षसवद्धनेशम् — (L 582) K2 3 Ñ2 V2 Dn D1 3 4 T3 पाश- (for प्रास) — Dn2 om lines 583 587 — (L 583) K3 पुण्यव्रज, Ñ2 पुण्य प्रभुं, V2 D3 D1 3 4 5 पुण्यप्रभु (V2 °म-) (for पुण्य प्रभु) Bom Poona eds G(ed) जितात्मा (for य°) V1 पुण्यप्रभु प्राणपतिर्महात्मा, T1 2 G1 3-5 M2 प्राणिप्रभु प्रेतपतिं यतात्(G3 5 M2 महा)त्मा — (L 584) Ñ1 वैवस्वत सर्वभूतोपहन्ता — (L 585) Ñ1 2 V1 B2 Dn2 D3 5 तडिद्गुणाभ (for तडिद्गु°) T1 M2 -चक्र, G1 M1 -चन्द्र (for वाजि). T1 G1 3, 4 तडिद्गुणाभं शतचन्द्र(G3 °चक्र)युक्त — (L 586) Ñ1 D3 समारोहति (for °हत) — (L 588) Ñ1 M2 4 निर्णिक्त; G1 5 निर्मुक्त- (for विवित्त) K1 Ñ2 B2 Dn D1 3-5 तपोभि (for यशोभि) K2 विवित्तपापा ज्वलितास्तपोभि, K3 4 V1.2 B1 2 D2 D3 6 विधु(B1 2 D2 निर्णि)क्तपापा ज्वलितास्तपोभि — (L 589) D3 G3 प्रभूता (for च भूता) — (L 591) V1 महान्त (for °न्त) — (L 592) G1 4 लोकाङ्कुशं (for °कुश) K3 Ñ1 2 V1 B3 Dn Ds2 D1 3 4 5 निग्रह (for वि°) T1 G3 5 M2 लोकाङ्कुश निश्चितविग्रहार्थं (M2 °र्था), T2 M2 °ङ्कुशं विग्रहनिश्चितार्थं — (L 593) K2 D1 कमलोत्तमाना, K3 °कवल्हाना (for °त्पलाना) — (L 594) D2 4 चावमुच्य (for °सज्य) — (L 595) G3 मेदोस्थि- (for स्थितोऽस्थि) K3 -लोहिताक्ष (for °र्द्रं) D3 T1 2 G1 4 5 M2 4 मेदोस्थिमज्जामिषलोहितार्द्र — (L 596) K1 2 4 Ñ2 V2 D1 3 विरूपम्, Ñ1 निरूप्य; D3 निरूपम् (for विकाङ्क्षन्) T1 2 G1 3-5 M2 4 सर्वासुराणां निधनैककाङ्क्षम् — D2 om lines 597–601 — (L 598) K4 D1 T2 धूम्रनेत्रम्, B1 °लोचन; D3 ताम्रनेत्र (for -धूम्र°) — (L 599) B1 D3 Cal ed -गणैर् (for -शतैर्). T1 2 G1 3-5 M2 4 सुदर्पितैर्व्याधिशतैः परि(T2 G1 4 °वैरुपे)तो — (L 600) V1 वीर्ये (for -सत्त्व) — (L 601) T2 निधनेन, G1 °ने स (for °नाय) M2 चक्रे (for बुद्धिं) — (L. 602) M2 बुद्धिं (for चक्रे) D2 स याम्याधि- (for

ततस्त्रिशीर्षैर्भुजगैर्बृहद्भि
युक्तं रथं हेमचितं महात्मा ।
आस्थाय कुन्देन्दुनिभं जलेशो
ययौ रणायासुरदर्पहन्ता ॥
वैदूर्यमुक्तामणिभूषिताङ्ग-
स्तेजोमयः पाशगृहीतहस्तः ।
महासुराणां निधनाय देवः
प्रयाति रूप्याकरनद्धबाहुः ॥
कैलासशृङ्गप्रतिमोऽप्रमेयः
समुद्रनाथोऽमृतपो महात्मा ।
महोरगैः स्वैस्तनयैश्च गुप्तो
ययौ रथेनार्कसमप्रभेण ॥
युद्धाय तं यान्तमदीनसत्त्वं
नभस्तले चन्द्रमिवातिकान्तम् ।
पश्यन्ति भूतानि महानुभाव
संहृष्टरोमाणि कृताञ्जलीनि ॥

धातार्यमाणोऽथ भगो विवस्वा-
न्पर्जन्यमित्रौ च शशी च देवः ।
त्वष्टा तथैवोर्जितविश्वकर्मा
पूषा च साक्षादिव देवराजः ॥
सोरश्छदैः सध्वजकिंकिणीकैः
वैदूर्यनिष्कैश्चितहेमकण्ठैः ।
हयेर्वरैः शशहृयप्रकाशै-
र्युक्तान्रथानारुरुहुः सुरास्ते ॥
दिवाकराकारनिभानि केचि-
द्धुताशनार्चिःप्रतिमानि केचित् ।
निशाकरांशुप्रतिमानि केचि-
त्तडिद्गुणोद्द्योतनिभानि केचित् ॥
नीलाम्बुमेघप्रतिमानि केचि-
त्कार्ष्णायसाकारनिभानि केचित् ।
चर्माणि दिव्यानि महाप्रभाणि
त्वष्ट्रा कृतान्युत्तमभानुमन्ति ॥

भवा ध्याधि-) — (L. 603) T2 G3 5 M3 4 भूयस् (for ततस्) K2 Dn महद्भिर् (for भु°) — (L. 604) V1 हेम चित्र, T1 2 G1 4 M1 °मय (for °चित) G2 M3 युक्त हय हेममय महात्मा — (L. 60.) D3 सम (for निभ) — (L. 608) T1 2 G1 3-5 M2 4 तेजोऽश्वसत्पाश (for °मय पाश°) — (L. 609) K1 3 D4 चैव (for देव) — (L. 610) Ñ1 K1 4 D1 5 निक्षवाम, D3 निर्मलाभ (for नद्धबाहु) — After line 610 Ñ2 V1 2 B D5 D6 6 T1 2 G2 3 5 M3 4 ins

24** अन्वीयमानो जलदेवताभि
र्निषेव्यमाणो जलजैश्च सत्त्वैः ।
संस्तूयमानश्च महर्षिवृन्दैः
सम्पूज्यमानश्च महाभुजंगैः ॥

[(L. 2) V1 2 D3 जलजै (D3 °है)श्च सर्वैः, D8 जलसर्वसत्वैः, M3 °जैश्च सङ्घैः (for °जैश्च सत्त्वैः) — (L. 3) Ñ2 सम्पूज्यमानैश् (for °नश्) G3-4 M3 सु (for च)]
— (L. 611) T1 2 G2 3 4 M2 3 महात्मा (for ऽप्रमेय) — (L. 612) T1 2 G1 3 5 M3 4 भगवाञ्जलेशः (for ऽमृतपो महात्मा) — (L. 613) K2 3 4 B1 D1 5 8 तैस्तनयैश्, M3 स्वस्त्ययनैश् (for स्वैस्तनयैश्) Ñ3 V3 D3 सु- (for च) K1 3 D4 युक्तो (for गुप्तो) — (L. 614) K3 D7 समप्रभाव (for °भेण) — (L. 616) T2 G2 मतीव (for इवाति-)

— After line 618, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins an addl colophon [Sub parvan T2 G1 3 M3 4 धामनप्रादुर्भाव. — Adhy name G3 कुबेरवरुणगमनम् — Adhy no T1 297, G1 293, G4 296, G5 293, M3 4 9] — Before line 619 T1 2 G1 3-5 M3 4 ins वैशंपायन — (L. 619) K1 [अ]थाशुभर्गा, D2 4 6 [अ]प्यांशुमन्तौ, D8 [अ]-शुश्च भगो (for [अ]र्योऽथ भगो) — (L. 620) T1 G1 3-5 M3 4 वरुणश्चैव, T2 वरुण स देव (for च शशी च देव). — (L. 623) K1 2 Ñ2 3 V1 2 B2 3 Dn D1 4-5 T2 G3 त्रिदि (for इव) — (L. 623) D2 पौरश्छदै, D8 सौरश्छदै (for सोरश्छदै) — (L. 624) B Dn D3 T2 G1 4 5 M3 4 निष्काञ्चित, T1 निष्कान्वद (for निष्कैश्चित) D6 हेमवर्णैः (for °कण्ठैः) G3 वैडूर्यनिष्काञ्चितहेममूलैः — (L. 625) B2 3 D6 Cal ed हयोत्तमैः (for हयैर्वरैः) Dn Bom Poona eds G(ed) इव, T1 G1 हयैः, M3 -चर (for -हय) — (L. 627) T1 बलाहकाकार (for दिवाकरा°) — G1 M3 om lines 629-632 — (L. 629) T1 दिवाकरांशु (for निशा°) — K3 5 Ñ2 3 V2 D3 D1-3 5 om line 630 V3 B T1 2 G2 5 M1 om (hapl.) lines 631-633 — (L. 631) D3 नीलानि (for नीलांबु) K1 4 Ñ1 D2-4 नीलाम्बुमेघाभ्रनिभानि केचित् — After line 631, Ñ1 ins

आमुच्य मालाश्च सुवर्णपद्माः
प्रयान्ति तोयानिलतुल्यवेगाः ।
द्वावश्विनौ चापि महानुभावौ
रूपोत्तमौ धर्मभृतां वरिष्ठौ ॥
रथं समारुह्य सुवर्णचित्रं
रणं गतौ काञ्चनतुल्यवर्णौ ।
मनोः सुता वै वसवश्च सर्वे
बलोत्कटा दैत्यवधाय देवाः ॥
रथाश्च नागाश्च महाप्रमाणा-
नास्थाय जग्मुः सुशुभास्त्रहस्ताः ।
रुद्राश्च सर्वेऽरुणधूम्रवर्णाः
श्वेतैर्ययुर्गोपतिभिर्बृहद्भिः ॥
महौजसः सर्वगुणोपपन्ना
दीप्तात्मनो भानुभिरिव ज्वलन्तः ।
नानायुधव्यग्रकरैर्भुजैस्ते
लोकान्समस्तानिव निर्दहन्तः ॥
ययुः ससैन्यास्तपनीयनद्धाः
सविद्युतस्तोयधरा यथैव ।
विश्वे च देवास्तपसा ज्वलन्तो
वीर्योत्तमाः सूर्यमरीचिवर्णाः ॥
ययुः ससैन्या युधि दुर्निवार्या
बलोत्कटाः पद्मसहस्रमालाः ।
रथैः सुयुक्तैस्तपनीयवर्णै-
र्वैदूर्यमुक्तामणिदामचित्रैः ॥
नानायुधाकारसमाकुलास्ते
पारिप्लवैश्चैव सितातपत्रैः
तेजोमयैः काञ्चनचारुचित्रैः
सुनिर्मलैः पावकसंनिभैस्ते ॥
उरश्छदैः सध्वजकिङ्किणीकै-
र्हयैश्च वायोः समवेगवद्भिः ।

25** नीलाभवाग्रस्थितपुष्पवर्णै
— K Ñ3 V3 D5 D1 4 om line 632 — After line 632, Ñ1 ins

26** केचित्सुवर्णाभनिभा विभान्ति ।
— (L 634) V3 स्वङ्ग (for स्वङ्गा) — (L 635) K Ñ2 V1 3 Dn D2 D1 3 -पुष्पा (for -पद्मा) Ñ1 G1 3 M3 आमुच्य माला च सुवर्णपद्मा (Ñ1 °पुष्पा, M3 °चित्रा) — (L 636) B3 G1 4 M4 तोयाकर, D3 ते मारुत-, T1 G2 3 वायुसम, T2 तोयकर (for तोयानिल) — (L 637) T2 G1 4 5 M2 4 ताव् (for द्वाव्) — (L 638) T3 सुरोत्तमौ (for रूपो°) — (L 640) K1. 2 D4 बभूवतु (for रण गतौ) B1. 2 D5 (marg as above) -गौर, T1 चित्र, T2 G1 3-5 M3 4 सार (for -तुल्य) Ñ2 रण ययौ काञ्चनगौरवर्णौ (sic) — (L 641) K1 B2 Bom Poona eds G(ed) मरुतो (for मनो) — (L 642) V1 3 रणोत्कटा; G3 4 लोको°; M3 मदो° (for बलो°) — (L 643) V1 महाप्रमावान्, D3 °नुभावान् (for °प्रमाणान्) — (L 644) K2 च शुभाश्च; B सुशितासि (for सुशुभास्त्र) D3 आरुह्य जग्मू रुचिरास्त्रहस्ता — (L 645) K4 V1 3 Dn D1 4 रणधूम्र (Dn D1 °म), Ñ3 B2 D5 3 D3 ऽरुणधूम (for °धूम्र) T1 G1. 4 5 -काया (for -वर्णा) B1 3 T3 G3 M2 4 रुद्राश्च देवास्त M3 °र)णधूम्र (G3 °म)काया — (L 646) G1 3 5 हयैर् (for ययुर्) — (L 647) B3 D5 सत्त्व, T2 G1 4 श्वेत (for सर्वे) — (L 648) V1 दीप्ता सुतेजोभिरिव ज्वलन्त, B Dn D5 T1 2 G1 3-5 M3 4 दीप्तात्मतेजोभिरभिज्व(Dn °रिव ज्व)लन्त — (L 649) K1 2 4 B3 D3 D1 4 भुजैस्तैर्; K2 (sup lin) भुजाग्रैर् (for भुजैस्ते) Dn नानायुधव्यग्रकराः भुजास्ते, D3 °व्यग्रभुजैः करैस्ते — (L 650) V1 मर्दयन्त (for निर्दहन्त) — (L 651) D3 समन्तास् (for ससैन्यास्) V1 B1. 2 D6 T2 G1 4 5 -बद्धा (for नद्धा) — (L 654) D3 समान (for मरीचि) — (L 655) D3 ययु ससैन्या समरे जयाय — (L 656) V1 रणोत्कटा (for बलो°) B1 3 D5 T1 2 G1 4-5 M3 4 बलोत्कटा पुष्करमालिनस्ते (B1 D5 °श्च) — G3 om lines 657-662 — (L 658) V1 हेम (for दाम) — (L 659) M4 Bom Poona eds G(ed) नानाविधाकार (for °युधाकार) T1 M3 समाकुलैस्ते, G1 4 5 °कुलैस्तै (for °कुलास्ते) D3 नानायुधारागकुला समस्ता — (L 660) D3 महाधरैस्ते, M4 शशाङ्कपत्रै (for सितातपत्रै) T2 पारिप्लवै श्वेतशताग्रपत्रै, G1 M3 °वै श्वेत सिताग्र (M3 °शताग्र)पत्रै — After line 660, D3 ins

27** सितातपत्रै शरदिन्दुकान्तै ।
— (L 661) B1 3 D3 D5 -जाल- (for -चारु) T1 G1 4 M3 -पत्रै (for चित्रै) — (L 662) K4 -मतिभैस्तै; Ñ1 2 Dn D5 D1. 2 4 T1 °मास्ते (for °भैस्ते) — (L 663) D3 ऊर्जस्वलै (for उरश्छदै) — (L 665) V3 मत्तैर् (for दिशो) B1 3 D3 D5 G1 4 5 M3 4 गजेन्द्रैश्च (for वाजिश्चैव) K4 B3 तै (for ते) D3 T1 G3 दिशागजेन्द्रैश्च महाबलैस्तै (D3 °लास्ते) — (L 666) Ñ2 B1 4 D5

दिशां गजैश्चैव महाबलैस्ते
कैलासशृङ्गप्रतिमैर्मदद्भिः ॥
प्रजग्मुरुग्रायुधदीप्तहस्ता-
श्चतुर्युगान्ते ज्वलिता इवोल्काः ।
साध्याश्च देवाः सुमहाप्रभावाः
स्वाधीनचक्राः प्रतिदीप्तवक्त्राः ।
प्रयान्ति जाम्बूनदभूषिताङ्गा
गाङ्गौघमार्गैर्गगने बलौघैः ॥
विद्योतयन्तो विदिशो दिशश्च
महाबलास्ते जयदा वरिष्ठाः ।
वरिष्ठदृप्तोष्ठभुजाः सुदृप्ता
वैश्वानरार्कप्रतिमप्रभावाः ॥
ते ब्रह्मविद्भिश्च नमस्यमानाः
सपूज्यमानाश्च सुरैः सशक्रैः ॥
गन्धर्वसंघैरनुगम्यमाना
वधाय तेषामसुराधिपानाम् ॥
वैदूर्यवज्रस्फटिकाग्रचित्रै-
र्वस्त्रैः सुवर्णैश्च परिष्कृतानाम् ।
रूपं बभूवोत्कटभूषणानां
दैत्येन्द्रनाशाय विभूषितानाम् ॥
आत्मप्रभाभिश्च रणोत्कटाभि-
र्वर्मप्रभाभिश्च तमोनुदाभिः ।
विभान्ति ते देववराः ससाध्याः
प्रध्मातशङ्खस्वनसिंहनादाः ॥
महारथस्थास्त्रिदिवौकसस्ते
महाबलाः शत्रुबलं प्रयान्ति ।
महाध्वहस्ता ययुरुग्ररूपा
महासुराणां निधनाय देवाः ॥
तथैव सर्वे मरुतोऽतिवीर्या
बलोत्कटाः खे समरप्रतीताः ।
ययुर्महामेघसमानवर्णा
महायुधास्तोयदनादनादाः ॥

T_1 G_4 M_3 मृहद्भि (for म°) D_3 बलाढ्कैश्चापि तथा मृहद्भि° —(L 667) K $\tilde{N}_3$ V_1 B Dn D_3 D_1 M_4 -घाय (for दीप्त) $\tilde{N}_1$ प्रजग्मुर्दीप्तायुधचापहस्ताश् —(L 670) K_1 $\tilde{N}_1$ V_2 B D_3 D_1 T_1 G_1 M_2 -दीप्तवक्त्रा (for °वक्त्रा) K_2 D_1 स्ववीर्यवप्रतिवीर्या (K4 °दीप्त) वक्त्रा, D_3 स्वाधीनभक्त्या प्रतिदीप्तवक्त्रा —(L 671) B_1 D_6 T_1 G_3 M_4 यदु° स, M_2 ययु° सु (for प्रयान्ति) —(L 672) K_2 V_1 B_3 D_5 D_1 गाङ्गौघमार्गैर्, K_3 °मात्रे, $\tilde{N}_3$ B_1 D_3 G_4 M_2 गाङ्गौघमात्रैर् (D_3 °मार्गे) (for गाङ्गौघमार्गैर्) K_1 मयोत्स्यमानैर्गगनैर्बलौघै, K_4 $\tilde{N}_1$ B_2 Dn D_1 T_1 G_3 गाः (B_1 D_5 गः)ङ्गौघमात्रे (K_4 D_3 °गैं) गंतवैर्बं°, V_2 गाङ्गौघवेगप्रतिमैर्बं°, G_1 गाङ्गौघमात्रैर्गगने बलौघा —(L 673) D_3 सज्जादयन्तो (for विद्योत°) —(L 675) K_1 घृष्टौष्ठ, K_4 B_1 D_3 पुष्टौष्ठ, $\tilde{N}_3$ V_1 D_6 पृष्ठा सु, B_2 पृष्ठाष्ट°, D_1 -दष्टौष्ठ (for दृप्तोष्ठ) B_3 वरिष्ठपृष्ठाष्टभुजा सुदीप्ता, D_2 °पृष्ठाश्च भुजगदीप्ता, T_1 G_1 M_4 देवा (T_1 तेषा) वरिष्ठा सुभुजा सुदीप्ता —(L 677) K_2 ते ब्रह्मविद्भिश्चरितप्रमाणा —(L 678) K_2 D_3 G(ed) समस्तै (for सशक्रैः) —(L 679) K_3 उपगीयमाना, V_1 अनुगीय° (for अनुगम्य°) —(L 681) B D_6 रत्न (for वज्र) —(L 682) B D_6 वस्त्रै (for वस्त्रै) T_1 G_1 M_4 वस्त्रैश्च हेम्ना च परिष्कृतानाम् —(L 683) T_1 G_3 [उ]त्तम (for [उ]त्कट-) —(L 684) K_3 समुपना भाम्, T_1 G_1 M_2 समुद्ग° (for विभूषि°) —(L 685) B_1 बलोत्कटाभिर्; T_1 G_3 तपो° (for रणो°) G_3 आत्मप्रभाभैश्च तपोत्कटाभिर् —(L 686) T_2 G_1 वस्त्र (for वर्म) —After line 686, $\tilde{N}_2$ B Dn D_5 D_1 T_1 G_3 ins.:

28** व्यक्तोत्तमाभिः स्वशरीरभाभि
र्महाप्रभाभिश्च महोज्ज्वलाभिः ।

[(L 1) Dn व्यक्तोत्तमाभिश्च, T_1 G_2 °कृताभिश्च G_4 °हताभिश्च, G_3 °स्वयाभिश्च (for °त्तमाभि स्व) —(L 2) D_3 शत्रोस्तन्नाभि (for महो°)]

—(L 687) V_1 देवगणा (for °वरा) —(L 689) T_3 G_1 M_2 रथौघैस्तु, G_2 M_4 रथौघैश्चि (for रथस्थास्त्रि) V_2 महेन्द्रकेतुप्रतिमा रथस्था —(L 690) B_1 D_2 प्रनष्ट (for प्रयान्ति) T_1 G_1 M_2 महाबला विद्विषतामनीकम् —(L 691) K_1 महाध्वयन्तो (for °हस्ता) K_4 Dn D_1 G_3 उग्रकाया, B_1 D_6 °वेगा, G_3 °वीर्या (for °रूपा) K_2 महाध्वजत्वा परवीर्यरूपा, D_4 °बला पुरुषार्थरूपा; T_1 °हस्ता ययुरुग्रवीर्या —(L 693) D_{n2} T_1 G_2 महतो (for मरुतो) —(L 694) M_4 वै परम (for खे समर) —(L 696) K_1 महायुधाम्, D_{n1} D_3 वदा°, D_1 T_1 वरा° (for महा°) K_4 घनायुधास्तोयदधीरनादा —(L

महेन्द्रकेतुप्रतिमा महानलाः
प्रगृह्य सर्वासुरसूदनां गदाम् ।
रणोत्कटा लोहितचन्दनाक्ताः
सहेममाल्याम्बरभूषिताङ्गाः ॥
ते युद्धशौण्डाः सुमुखाश्रवीर्या
बलोत्कटाः क्रोधविलोहिताक्षाः ।
ययुः सजाम्बूनदपद्ममाला
यथेष्टनानाविधकामरूपाः ।
वैदूर्यचामीकरचाररूपा-
ण्याबध्य गात्रेषु महाप्रभाणि ।
वर्माणि दैत्यास्त्रनिवारणानि
प्रयान्ति युद्धाय सपत्नसाहाः ॥
तैरुच्छ्रितैः काञ्चनवेदिकाढ्यैः
र्ध्वजैर्भास्वररत्नचित्रैः ।
ययौ सुराणां घृतनोग्रतेजाः
समुन्नदन्ती युधि सिंहनादान् ॥
इत्येवमुग्रं त्रिदशेश्वरस्य
सैन्यं तदासीत्सुमहाप्रभावम् ।
योद्धुं प्रयातस्य जयावहस्य
वधाय तेषामसुराधिपानाम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रवृत्तोऽसुरदेवविग्रह-
स्तदाद्भुतो भाति सुरासुराकुलः ।
वेलामतिक्रम्य युगान्तकाले
महार्णवान्योन्यमिवाश्रयन्तः ॥
नानायुधोद्योतविदीपिताङ्गा
महानला व्यायतकार्मुकास्ते ।

697) T3 G1 4 M2 4 यथेन्द्र (for महेन्द्र) — (L 698) K1 सूदना गदा°, V1 °नीं गदाम् (for °नां गदाम्) B1 3 D3 गदां प्रगृह्यासुरसूदनीं युधि (B3 गदाम्), D3 प्रगृह्य सर्वा सुरसूदना गदा ; T1 3 G3 3 3 M3 4 गदा प्रगृह्यासुरसूदना सदा — (L 699) K1 -चन्दनोक्षिता (for -चन्दनाक्ता) — (L 700) V1 B3 D3 Cal ed सुगन्ध , T3 G1 4 5 M3 सुगन्ध (for सहेम) D3 माल्यमाङ्ग (for °म्बर-) — V3 om lines 701 706 — (L 701) Ñ1 सुमुखा सुवीर्या, B1 3 D3 D3 T1 G3 4 सुमुखा सुदीक्षा, B3 T3 G1 4 M3 4 स्व(B3 सु)मुखाश्रदीक्षा — (L 702) K1 3 Ñ1 B1 3 D3 3 T1 G3 5 M3 4 वीर्योत्कटा T3 G1 4 वीर्योत्तरा (for बलोत्कटा) Bom Poona eds G(ed) निलोहिताक्षा (for विलोहि°) K3 वीर्योत्कटा क्रोधविलोहिताक्षा — (L 703) G4 युयुत्सव काञ्चनपद्ममाला — (L 704) B3 D3 3 T3 नानायुध (for °विध) — After line 704, Ñ2 B D3 D3 T1 G3 4 ins

29** खड्गप्रभास्यामलितासपीठा
पुरदरे वै परिकार्य देवा ।

— (L 705) T3 G1 4 5 M3 4 चित्र (for -चार) B1 3 D3 -चित्राणि (for -रूपाणि) — (L 706) T3 G1 4 [बा]ध्यमानाश्च (for °ध्य गात्रेषु) — (L 708) T3 G1 4 ययुश्च , G5 M3 4 ययु [illegible] (for प्रयान्ति) B1 सथा , D1 G3 G(ed) -हास्या (for साहा) — (L 709) Ñ2 3 G3 तैरुच्छ्रितैः (for °च्छ्रितैः) V1 -चन्द्रिकाभि (for °ढ्यैः) — (L 710) T1 3 G1 3-4 M3 4 वरध्वजैः काञ्चन(G3 °नी)रत्नचित्रैः (T1 G3 4 °चित्रैः) — (L 711) K1-3 Ñ3 V3 Dn3 D3 D3 भासा, K4 B3 Dn1 D1 3 4 भाम्ना, T3 G1 4 M3 -तेजसां (for तेजाः) Ñ1 विपुलोग्रभासा ; Ñ3 D3 घृतनाग्रभासा (D3 °सा) (for °नोग्रतेजाः) — (L 713) K1 3 V3 D1, 4 त्रिदिवेश्वरस्य (for त्रिदशे°) D3 4 T1 3 G3 इत्येवमुक्त त्रिदिवेश्वरस्य — (L 715) K Ñ1 3 V1 B D3 D1 3 4-6 युद्धे, V3 युधि , Dn युद्धे (for योद्धुं) T3 G3 जयाय तस्य , M3 °व तेषां (for °वहस्य) T1 युद्धं प्रयातस्य जयाय तस्य

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds3 D1 3 — *Mention of Khila* V B D3 D1 4 5 — *Sub-parvan* K2 वामनचरितम्, K3 4 Ñ1 3 V1, 3 B Dn D3 D1 3 4 वामनम् K3 D2 5 6 M3 4 वामनप्रादुर्भाव°. — *Adhy name* Ñ3 V3 D3 शक्रोद्योग°, V1 शतक्रतोरुद्योग°, B D3 3 देवसन्नहनम्, G3 देवसैन्यसन्नाहः ; M3 देवसेनावर्णनम्. — *Adhy no* K3 25, V3 Ds3 238 , Dn 237, D1 234, D3 230 , D4 232 , T1 G3 298 , G1 294 , G3 4 300 ; M3 4 10

(L 718) B1 3 D3 T1 G1 3 4 M3 4 तद(B1 3 °दा)द्भुतो वै त्रिदशासुराकुल , D1 3 तदद्भुतो भाति सुराकुलाकुल (D3 °सुराकुलम्), T3 G4 समस्तो वै त्रिदशाकुलाकुल — (L 720) V1 [illegible] Dn D3 महार्णवानामिव सगमो महान्, T1 3 G1 3-5 M3 4 °वाना(T3 G1 M3 4 °ण्या)मिव संगमस्तदा — (L 721) Ñ1 महायुधोद्योत-, G3 5 नानाविधो° (for नानायुधो°) T1 -विभूषिताङ्गा (for विदीपि°) — (L 722) K3 -कार्मुका सुरा (for -कार्मुकास्ते) — (L 723) K1 3 D4

मदोत्कटा वारणहस्तहस्ताः
सुदुर्जयास्तोयदनादनादाः ॥
विस्फारयन्त. सहसा धनूंषि
चक्राणि चादित्यसमप्रभाणि ।
समुत्क्षिपन्तो ह्यशनीश्च घोराः
खड्गांश्च ते वज्रमुखाश्च शक्तीः ॥
महागदाः काञ्चनपट्टनद्धा-
स्तथायसान्कार्मुकमुद्गरांश्च ।
शूलांश्च वृक्षांश्च विगृह्य दीप्ता
नदन्ति शूरा असुरा रणस्थाः ॥

T1 s G1 s s M3 s रणोत्कटा, K4 Ñ1 s V1 s B3 Dn D1-s G3 रणोत्सुका (for मदोत्कटा) — K3 om line 724 — (L 724) D3 जगर्जिरे (for सुदुर्जयास्) — (L 727) K3 ह्यशनी सुघोरा , V3 D1 °नीश्च घोरान् (for °नीश्च घोरा॰) — (L 728) K1 D1 वज्रप्रमुखांस्, K3 चक्र° Dn1 D3 ते वज्रमुखांश्, D1 ते वायुमुखांश्, T3 G1 s ते वज्रनिभांश् (for ते वज्रमुखांश्) G3 वज्रांश्च ते पट्टमुखाश्च शक्ती —(L 729) K3 बहांस् (for म°) K1 s s V1 s B3 D1 s s महागदां काञ्चनपट्टनद्धा — (L 730) K3 D3 काञ्चन॰ (for कार्मुक) — (L 731) B1 s शूलानि (for शूलांश्च) T1 s G1 s-s M3 s वापि (for च वि) K3 s D3 s शूलानि गृह्याथ तथा सुदीप्तान्, D3 शूलानि वृक्षांश्च विगृह्य दीप्तान् — After line 732, K1 s Ñ2 V1 s B Dn D3 D3-s T1 s G1 s s M3 s ins

30** एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिनिघ्नताम् ।
द्वन्द्वयुद्धान्यवर्तन्त देवानां दानवैः सह ॥

[(L 2) B3 [अ]वर्धन्त (for [अ]वर्तन्त)]

On the other hand T1 s G1 s s M3 s ins after line 732

31** शूलैस्तथान्ये पट्टिशैस्तथापरे
खड्गैश्च पाशैरितरे महीपते ।
चापैस्तथान्ये मुसलैस्तथापरे
कुन्तैश्च केचिद्युधि युद्धवीराः ॥
चक्रैः कुठारैरसिभिस्तथापरे
गदाभिरायामविभूषिताभिः ।
अन्योन्यमाजघ्नुरथात्र वीरा
महासुरा देववराश्च राजन् ॥
शूलैश्च शूलानि समाहतानि
खड्गाश्च खड्गैः समभाहता नृप ।
कुन्तैश्च कुन्ता युधि योधवीरैः
समाहता रेजुरति राजमानाः ॥
शरान्समाहत्य शरा समाहता
बाणान्समाहत्य तथैव बाणाः ।
रथी रथं याति बलान्महारणे
गजी गजं याति स कुन्तपाणिः ।
अश्वी हयं याति सुशीघ्रमश्व
सादी पदातिं स्फुरिताधरोष्ठः ॥
खड्गी च हत्वा युधि युद्धवीर
जघान खड्गेन स खड्गपाणिः ।
पाशेन बद्ध्वा समरे तु पादी
पादं जघान स्फुरिताधरोष्ठः ॥
गजेन हत्वा गजमेव केवलं
गजाधिपे खड्गवरेण पातिते ।
आकृष्य दन्तौ रिपुमन्यमाशु
जघान तास्यां विननाद भूय ॥
कश्चिद्धय सादिनमुग्रवीर्यो
हत्वा तदीयं च कुठारकुन्तैः ।
अन्यं समास्थाय तदीयमाशु
जगाम शत्रुं समरे महाबलः ॥
गजाश्च केचित्पतिता महारणे
हयाश्च सभिन्नशिरोधरा क्षितौ ।
रथाश्च केचिद्द्रुपितोग्रनाशा
भग्नाश्च केचिन्मथिताक्षकूबराः ॥
तत्र सपाशा प्रचरन्ति युद्धे
पिशाचसंघा अथ राक्षसोत्तमाः ।
गृध्रा बका श्येनकपोतकाश्च
विकृष्य मांसानि नदन्ति सर्वे ॥
उत्कृष्य चाकृष्य च मांसराशिं
पिबन्ति काम रुधिरं प्रधानाम् ।
संछिद्य मांसानि बहूनि सख्ये
स्थाने विभज्याथ पिशाचसंघाः ॥
ततश्च तूर्याणि बहूनि सख्ये
नाद महान्तं प्रसभं प्रचक्रुः ।
शङ्खाश्च भेर्यः पणवाः सडिण्डिमा
चक्रुः प्रणादं बहुशः समाहताः ॥
संक्षोभमीयुः सहसा च लोका
क्षुब्धाश्च सर्वे जलराशयश्च ।
समागमं दैत्यमहासुराणां
दिवौकसां युद्धमभूत्सुदारुणम् ॥
तस्मिन्सुघोरे महति प्रवृत्ते
रणोत्तमे देवमहासुराणाम् ।
द्वन्द्वानि युद्धानि बभूवुरत्र
देवासुराणां चमसिच्छतां नृप ॥

Colophon

[(L. 4) T3 G1 s ते प्रवीरा (for युद्ध॰) — (L. 8) T1 नाकसुतान्, G3 s M3 s नाकसदस् (for दानवान्) — (L. 9)

मरुतां पञ्चमो यस्तु स बाणेनाभ्ययुध्यत ।
महाबलः सुरवरः सावित्र इति य विदुः ॥
अनायुषायाः पुत्रस्तु बलो नाम महासुरः ।
सोऽयुध्यत रणेऽत्युग्रो ध्रुवेण वसुना सह ॥
नमुचिश्चासुरश्रेष्ठो धरेण समयुध्यत ।
सार्धं सर्वेण सैन्येन व्यादितास्य इवान्तकः ॥
विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठो मयेन समयुध्यत ।
मवरौ विश्वकर्माणौ ख्यातौ देवासुरेश्वरौ ॥
पुलोमा तु महादैत्यो वायुना समयुध्यत ।
ससैन्यः पर्वताकारो रणेऽयुध्यत दर्शितः ।
हयग्रीवस्तु दितिजः सह पूष्णा त्वयुध्यत ।
शूरेणामितवीर्येण भास्कराकारवर्चसा ॥
शम्बरस्तु महावीर्यो महामायो महासुरः ।
भगेनायुध्यत तदा सहितो युद्धदुर्मदः ॥
शरभः शलभश्चैव दैत्यानां चन्द्रभास्करौ ।
प्रयुद्धौ सह सोमेन शिशिरास्त्रेण धीमता ॥
विरोचनस्तु बलवान्बलेर्बलवतः पिता ।
विष्वक्सेनेन साध्येन देवेन समयुध्यत ॥
कुजम्भस्तु महातेजा हिरण्यकशिपोः सुतः ।
अंशेनायुध्यत तदा प्रासप्रहरणेन वै ॥
असिलोमा बलिना मारुतेन समं विभो ।
सदायुध्यत दीप्तास्यो विकृतः पर्वतायुधः ॥
अनायुषायाः पुत्रस्तु वृत्रो नाम महासुरः ।
अश्विभ्या देववैद्याभ्यां सहायुध्यत सयुगे ॥
एकचक्रस्तु दितिजश्चक्रहस्तो दुरासदः ।
सहायुध्यत देवेन साध्येन दितिजारिणा ॥

T3 G1 M2 समाहितानि (for समाह°) —(L 11) T1 G3 M2 युद्धवीरै, M4 युद्धवीरा (for योध°) —(L 14) T1 वाणे (for बाणा) —(L 15) D5 बले (for बलान्) G1 रथ रथे धाति बले महारणे —(L 16) G3 गज (for गजी) —(L 17) M1 सरद (for हस्त) —(L 18) T1 G3 पत्ती, G1 मादि C5 पत्ति (for सादी) M2 च पत्ति (for पदाति) —(L 19) T3 G1 योधवीरै, G3 युद्धवीरान् (for °वीरै) —(L 21) G1 हत्वा (for बध्वा) —(L 22) G1 पाशान्धान (for पाश दधान) —(L 28) G1 [अ]तिदीर्घैश् (for तदीयैश्) —(L 34) T1 M3 हताश् (for मटाश्) —(L 35) T1 G3 शवाढा, T3 G1 शवाशा (for सपाशा) —(L 36) M1 राक्षसाश (for राक्षसोत्तमा°) —(L 39) M4 वत्कल (for °श्च) —(L 40) G3 M2 शवाशना (for शवानाम्) —(L 50) G4 मधुकरानाम् (for °त्मका नाम्)

Colophon — *Sub parvan* T3 G1 M2 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy no* T1 G4 299, G1 295, G3 201, G3 301, M3 11]

—(L 733) B1 D6 बाणे सोऽयुध्यतासुरम्, T1 G3 M4 बाणं सोऽयोधयत्तदा, T3 G1 बाणेनायोधयत्तदा (for °) —(L 734) Ñ1 महाबलं सुरवरं, D5 °बलैर्महावीर्यं (for °) —(L 735) K1 बाणो; D5 बली (for बलो) —(L 736) M4 क्रुद्धो (for ऽत्युग्रो) —T3 G1 M3 om (hapl) lines 737–741 —(L 737) B3 ध्रुवेण (for धरेण) —K2 Ñ1 B om (hapl) lines 738 739 —(L 738) D5 वृत, T1 G3 दैत्य (for सार्धं) K4 व्यादितास्या इवान्तका (for °) —(L 739) D4 सुरज्येष्ठो (for °श्रेष्ठो) Dn धरेण सह युध्यत (for °) —(L 740) Ñ1 ख्यातौ देवासुरेषु वै, D6 ख्यातौ देवेश्वरौ वरौ (for °) —(L 741) B1 D5 D6 बलिना वायुना सह (for °) —D5 (hapl.) lines 742–743 —(L 742) V3 D5 युध्यति, T1 G3 दर्पेण (for त्वयुध्यत) —(L 743) T3 M1 त्रिनिजे (for °ज) V1 स्वह्ना (for पूष्णा) —(L 744) B1 D6 Cal. ed तेजसा (for वर्चसा) —G3 om lines 745–748 —(L 745) K4 D1 G1 महादैत्यो, T3 M4 °कायो, M3 °मायो (for °वीर्यो) Dn T1 महाकायो, T3 G1 M3 °वीर्यो (for °मायो) Da महावीर्यो महाबल; D6 °बलपराक्रम (for °) —(L 747) K1 सरभ, T3 शबर (for शरभ) —(L 748) B6 Bom Poona eds G(ed.) शैशिरास्त्रेण (for शि°) Ñ1 वीर्यवान् (for धीमता) T1 शैशिरास्त्रेण भास्वता (for °) —(L 749) D5 बाणो बलवता वर (for °) —(L 750) Ñ1 सह युध्यते, Bom Poona eds G(ed.) च स युध्यत (for समयु°) B1 D6 T1 G3 सदायुध्यत दानव, T3 G1 M3 सहायुध्यत दानव (for °) —(L 751) K4 कुसुम्भस्, V1 भज (for कुज°) —(L 752) K6 मनुना (for अशेन) T3 G1 भद्रेनायुध्यत सह (for °) K1 D1 पाश-; Da प्रास (for प्रास) —(L 753) K3 सम विभु B1 D6 महाहवे (for समं विभो) T1 G1 M3 देवेन मरु(G3 M4 °द)ता विभो (for °) —(L 754) D3 दीप्तार्चिर् (for °स्यो) —(L 755) D5 महाबल (for °सुर) —(L 757) D3 पञ्चवक्त्रस् (for एकचक्रस्) T1 G1 M3 महासुर (for दुरासद) —Ñ2 Poona ed om line 758 —(L 759) T3 G1

बलस्तु मधुपिङ्गाक्षो वृत्रभ्राता महासुरः ।
मृगव्याधेन रुद्रेण सहायुध्यत वीर्यवान् ॥
राहुस्तु विकृताकारः शतशीर्षः शतोदरः ।
अजैकपादेन रणे सहायुध्यत दंशितः ॥
केशी तु दानवश्रेष्ठः प्रावृट्कालाम्बुदप्रभः ।
धनेश्वरेण भीमेन सहायुध्यत सयुगे ॥
वृषपर्वा तु बलिना सह निष्कम्भुना रणे ।
विश्वेदेवेन विश्वेशः सहायुध्यत वीर्यवान् ॥
प्रह्लादस्तु महावीर्यो वीरैः स्वैस्तनयैर्वृतः ।
युयुधे सह कालेन रणे काल इव स्थितः ॥
अनुह्लादः कुबेरेण धनदेन महारणे ।
गदाहस्तेन युयुधे क्षोभयन्रिपुवाहिनीम् ॥
विप्रचित्तिस्तु दैतेयो वरुणेन महात्मना ।
प्रवृत्तो वै रणं कर्तुं दैत्यानां नन्दिवर्धनः ॥
बलिस्तु सह शक्रेण सुरेशेन महात्मना ।
युयुधे देवराजेन बलिना बलवान्रणे ॥
शेषा देवाश्च दैत्याश्च जघ्नुरन्योन्यमाहवे ।
विनदन्तो महानादान्प्रासासिपरशक्तिभिः ॥
अदृश्यन्त महोत्पाता ये प्रोक्ता जगतः क्षये ।
मरुतः सप्त ते क्षुब्धा व्यशीर्यन्त महीधराः ॥
सप्त चैवोत्थिताः सूर्याः शोषयन्तो महार्णवान् ।
बहुधाभिगता धरा वायुना मथिता यथा ॥
व्युत्थिताश्च महामेघाः शक्रचापाङ्कितोदराः ।
प्रणेदुः सर्वभूतानि सर्वाः सतिमिरा दिशः ।
देवानामजयो घोरो दृश्यते कालनिर्मितः ॥
न ह्यन्तरिक्षं न दिशो न भूमि-

क्षोत्तम् (for स°) D_{3} विकृतस्यो (for °शो) — K_{3} om lines 760-761 —(L 760) K_{3} राजेन्द्र, V_{1} M_{4} रौद्रेण (for रु°) D_{3} दानव (for वीर्यवान्) — B_{1} om (hapl) lines 761-766 — (L 761) B_{3} D_{5} पर्वताकार , M_{4} त्रिम° (for विकृ°) B_{3} D_{5} महोदर (for शतो°) Bom Poona eds G(ed) शतशीर्षो म(Bom ed स)होदर (for ^{b}) —(L 762) B_{3} D_{6} वीर्यवान (for दंशित) D_{2} om lines 763^{b}-765^{a} —(L 763) D_{5} प्रावृट्कालाम्बुदोपम (for ^{b}) —(L 764) $\tilde{N}_{1}$ धीरेण , V_{3} B_{3} D_{5} महता (for भीमेन) K_{3} रुद्रेण सोऽस्य भीमेन , T_{1} $_{3}$ G_{1} $_{3-5}$ M_{2} धनेश्वरेण धीरेण (M_{2} भीमेन) (for ^{a}) B_{3} वीर्यवान् T_{2} G_{1} $_{4}$ दंशित (for सयुगे) —(L 765) K_{4} निष्कम्भिना . D_{3} निष्कुम्भुना , T_{1} निष्कम्भुना , M_{4} °म्भिना (for °म्भुना) $\tilde{N}_{1}$ पुरा (for रणे) $\tilde{N}_{2}$ D_{1} $_{5}$ निकुम्भेन महारणे (for ^{b}) — $\tilde{N}_{1}$ om lines 766-771 —(L 766) K_{3} D_{4} विश्वेदेवैस्तु D_{n} विश्वदेवेन , G_{3} वैश्व° (for विश्वे°) K_{3} G_{1} विश्वेन , $\tilde{N}_{2}$ V_{1} $_{2}$ साध्येन , B_{3} Cal ed देवेन , D_{5} देवेश (for विश्वेश) T_{1} G_{3} वैश्वदेवेन विश्वेन (for ^{a}) —(L 767) K_{4} तैस्(for स्वैस्) D_{3} वीरैस्तैर्नैस्तैर्वृत (for ^{b}) —(L 768) K_{4} D_{n} D_{1} $_{3}$ T_{1} [अ]पर (for स्थित) —(L 769) V_{1} महात्मना , V_{2} B_{1} $_{3}$ D_{3} D_{5} Cal ed °बल° (for °रणे) —(L 770) D_{6} T_{1} G_{3} शोभयन् (for क्षो°) V_{3} B_{1} $_{3}$ D_{5} देव (for रिपु) —(L 771) V_{2} B_{1} $_{3}$ D_{5} M_{2} दैत्येन्द्रो , D_{3} दैत्येशो (for दैतेयो) T_{1} G_{3} यमेन च (for वरुणेन) — K_{1} $_{3}$ D_{4} om (hapl) lines 772-773 —(L 773) M_{3} सुरेन्द्रेण (for °शेन) —(L 774) T_{1} $_{3}$ G_{1} $_{3}$ $_{5}$ M_{2} $_{4}$ देवराजश्च (for °राजेन) K_{2} D_{1} बलिस्तु , T_{2} G_{1} $_{3}$ M_{3} बलिश्च (for °ना) —(L 775) V_{1} दैतेया (for दैत्याश्च) T_{2} M_{3} दध्मुस् (for जघ्नुर्) —(L 776) K_{1} निनदन्तो (for विनदन्तो) $\tilde{N}_{1}$ नद (for -दान्) V_{3} D_{5} ऋष्टिभि , D_{5} (marg) T_{1} G_{1} $_{3}$ $_{5}$ पाशाग्र (for शक्तिभि) D_{4} प्रासतोमरऋष्टिभि° (for ^{b}) —(L 777) D_{4} महादैत्या (for महोत्पाता). $\tilde{N}_{1}$ अदृश्यन्त घोरोत्पाता (for ^{a}) T_{1} $_{3}$ G_{1} $_{3}$ $_{5}$ M_{2} युगान्ते , M_{4} नृप स (for जगत) —(L 778) K_{1} $_{3}$ D_{4} $_{5}$ सागरा , K_{4} $\tilde{N}_{1}$ $_{3}$ V_{1} B_{1} $_{3}$ D_{n} D_{5} D_{1-3} मारुता (for मरुत) T_{1} G_{3} $_{5}$ M_{2} $_{4}$ संक्षुब्धा (for ते क्षुब्धा) T_{2} G_{1} $_{4}$ मारुता सह संक्षुब्धा (for ^{a}) $\tilde{N}_{2}$ V_{2} B_{1} $_{3}$ D_{5} च पर्वता (for महीधरा) —(L 779) $\tilde{N}_{1}$ T_{2} G_{1} $_{4}$ $_{5}$ M_{2} $_{4}$ महार्णवम् (for °वान्) —(L 780) M_{2} वसुधा (for बहुधा) T_{1} $_{3}$ G_{1} $_{3-5}$ M_{2} $_{4}$ वसुधाभिगता तदा (for ^{a}) B_{1} $_{3}$ D_{6} मथ्यमानेन वायुना ; T_{1} G_{3} $_{5}$ मथ्यमाना च वायुना , T_{2} G_{1} $_{4}$ M_{4} मथ्यते (M_{4} °ता) वायुना तदा (for ^{b}) —(L 781) D_{3} व्यथिताश्च , D_{4} T_{1} G_{3} $_{5}$ उत्थि° ; T_{1} अर्दि° (for व्युत्थि°) T_{2} G_{1} $_{4}$ शक्रचापाङ्किताम्बरा (for ^{b}) — D_{3} om line 782 $\tilde{N}_{1}$ om. line 783 —(L 783) K_{3} सक्षयो , B_{3} मनयो (for मजयो). B_{1} $_{3}$ D_{3} D_{6} देवानामनय क्रूरो (B_{1} क्रूरा) (for ^{a}) — For line 783, T_{1} $_{3}$ G_{1} $_{3-5}$ M_{2} $_{4}$ subst

33** देवानामत्यय क्रूरा दृश्यन्ते कालनिर्मिताः ।
[T_{1} निर्जिता° (for निर्मिता°)]

T_{1} $_{3}$ G_{1} $_{3-5}$ M_{2} $_{4}$ cont V_{3} B D_{3} D_{6} ins after line 783

33** घोरोत्पाता समुद्भूता युगान्तसमये यथा ।
[B D_{3} D_{6} T_{1} G_{3} घोरोत्पात समुद्भूत (for ^{a})]

—(L 784) $\tilde{N}_{2}$ V_{1} $_{3}$ B D_{3} D_{5} [अ]न्तरीक्षं (for °रिक्षं).

नै भास्करोऽदृश्यत रेणुजालैः ।
ववुश्च वातास्तुमुलाः सधूमा
दिशश्च सर्वास्तिमिरोपगूढाः ॥
एते चान्ये च बहवो दृश्यन्ते देवनिर्मिताः ।
भूमौ तथान्तरिक्षे च घोरोत्पाताः समन्ततः ॥
तद्युद्धं देवदैत्यानां भीमानां भीमदर्शनम् ।
अपश्यत् गुरुर्ब्रह्मा सर्वैरेव सुरैः सह ॥
वेदैश्चतुर्भिः साङ्गैश्च विद्याभिश्च सनातनः ।
पद्मयोनिर्वृतः श्रीमान्सिद्धैश्च परमर्षिभिः ॥
नानामणिस्तम्भसहस्रचित्र-
मारुह्य यानं ददृशे स्वयंभूः ।
सुभास्वरं भूतसहस्रयुक्तं
प्रदीप्यमानं वपुषा परेण ॥
सुतप्तजाम्बूनदचारुचित्र-

मानन्दभेरीशतसप्रणादम् ।
नक्षत्रचन्द्रांशुभिरंशुमन्तं
वैदूर्यसोमार्कविभूषिताङ्गम् ॥
तमात्मजो वै पुलहः पुलस्त्य-
स्तथा मरीचिर्भृगुरङ्गिराश्च ।
ऋक्सामभिः सम्यगभिष्टुवन्तः
सेवन्ति देवं वरदं विमाने ॥
स पावका लोकगुरुं स्वयंभुवं
साङ्गाश्च वेदा मरुदेवताश्च ।
सेवन्ति देवं भुवनेश्वरेशं
भूतानि चान्यानि महानुभावम् ॥
एते च भूयश्च मनुष्यसंघा
वैखानसाः पावकयोनयश्च ।
सर्वे ययुर्देवपुरोहिताश्च

T1 न वह्निर्न च द्यौर्, T2 G1 3 6 M2 4 न (T2 G1 4 तु) मही न च द्यौर् (for न दिशो न भूमिर्) —(L 785) K4 V3 B2 D5 दृश्यते (for ऽदृश्यत) G6 -जाले (for -जालै°) Ñ1 न भास्करो दृश्यते रश्मिजालै —(L 786) D5 परुषा (for तुमुला) D4 ववु° सुवातास्तुमुला सधूमा — Before line 788, K4 D4 ins वैशंपायन° —(L 788) Ñ3 बहुधा (for बहवो) T1 2 G1 3 6 M2 काल- (for देव) —(L 789) T1 2 G1 3 5 M2 4 भौमाश्चैवान्तरिक्षाश्च (for °) K2 4 Dn D1 3 4 T1 G2 महोत्पाता (for घोरो°) T2 सम चिता (for समन्तत) — After line 789, T2 ins

34** युगान्तसमये तथा एते चान्ये च तत्स्वत ।

—(L 790) Ñ1 D1 सैन्यानां (for -दैत्यानां) T2 G1 4 शूराणां (for भीमानां) T1 G3 5 शूराणां भीमदर्शिनाम् (for °) —(L 791) D4 अथापश्यद्, T1 2 G1 4 5 M2 4 अत्रैकत्र (for अपश्यत) D अपश्यदग्नो ब्रह्मा (for °) B1 G1 3 5 सुतै (for सुरै) T1 3 सर्वैर्देवमुनै सह (for °) —(L 792) D3 तु सर्वै, T1 G3 च बहु T2 G1 3 5 M2 4 च त्रिभुर् (for साङ्गैश्च) V3 सोपाङ्गैश् (for विद्याभिश्) —(L 793) K3 प्रसिद्धै, D5 वृद्धैश्च (for सिद्धैश्च) —(L 794) D1 -विध (for मणि) T1 G3 -जालम् T2 M2 4 -पादम् (for चित्रम्) —(L 795) Dn1 G3 स्वयंभुव (for स्वयंभू°) —(L 796) K4 शुभस्वर, D3 सुभासुर (for °स्वरं) V3 हेम, D3 दश (for भूत) —(L 796) D5 प्रदीप्यमानं (for प्रदी°) K1 3 D1 T1 G1 3 4 M2 वरेण (for प°) —(L 798) G6 स तत्र (for सुतप्त) T1 G2 3 चित्रमाल्यम्, Bom Poona eds G(ed) मणिचित्रम् (for -चारु°) B1 3 D6 Cal ed प्र(B1 सु)तप्तजाम्बूनददामचित्रम्, T1 G1 4 M2 4 सुतप्त(M2 4 °क)जाम्बूनदचित्रमाल्य(M2 °बाहु)म् —(L 799) K1 3 V1 B1 D5 D3 6 समस, V3 -पटह (for -शतस) Ñ1 आनन्दभेरीसमसप्रहारम् —(L 800) K3 -चन्द्रांशुभिर्, B2 D1 -चन्द्रांशुभिर्, T1 3 G2 3-5 M2 4 -शीतांशुमद् (for चन्द्रांशुभिर्) —(L 801) V3 विभूषणाढ्यम्, T1 G1 3-5 °पितान्तम् (for °पिताङ्गम्) —(L 802) Ñ3 Dn D3 तमात्मजा वै, V3 T1 G3 M2 तदात्मजा वै, D2 तमात्मजास्ते (for °त्मजो वै) — D5 om lines 804–805 —(L 805) T1 3 G4 5 M2 4 स्तुवन्ति (for से°) D2 4 (marg) भुवनेश्वरेशम् (for वरदं विमाने) —(L 806) K3 पावका (for पावका) Ñ1 च सन्त°, V1 स्वयंभुं, T2 G1 4 त्रिदीशा, G3 M2 4 दिवृदि (for स्वयंभुवं) B1 3 D6 स पावका देवगुरुं दिवी(B2 गिरी)श. D5 ऋतुर्षीसिद्धाश्च तथा स्वयंभुर, T1 G6 स पावके लोकगुरु दिवीश —(L 808) B1 सेव्य (for देव) K3 D2 वरदे (D2 °दं) विमाने, K4 भुवने सुरेशं (for °नेश्वरेशं) D2 सेवन्ति सेव्य भुवनस्य शंभुं, T1 3 G1 3 5 M2 4 निषेविरे सेव्य(G2 4 5 देव)मशेषलोकैर् —(L 809) T1 2 G1 3 5 M2 4 नार्थं [illegible] भूतानि महानुभावम् —(L 810) Ñ3 V1 3 B Dn D3 D5 6 T1 3 G1 3-5 M2 4 महर्षिसंघा (B1 3 D5 °मुख्या) (for मनुष्य°) D5 एते समुत्थाश्च मनुष्यसंवृता —(L 811) K4 Ñ1 D1 T1 3 G1 4 वैखानसा (for वैखानसा) —(L 812) B4 2 D6 T2 G1 4 M2 4 -पुरोधसश् (for °हिताश्) T1 G2 6 सर्वे पुनर्देव-

युद्धोत्सुकाः सर्वसुरासुराणाम् ।
योगेश्वराः षट् च दिवाकराभा
वाग्भूषणैर्भूषितसर्वदेहाः ।
अन्तर्हिता वै ददृशुर्नभःस्था
नारायणश्चैव नरश्च देवः ॥
धनुर्भिश्चतुर्वेदधरैश्चतुर्भिः
सपूर्णचन्द्रप्रतिमैः सुकान्तैः ।
सर्वा दिशो निस्तिमिराश्चकार
नभोदितोऽसौ शरदीव चन्द्रः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
उभयोः सेनयो राजस्तयोर्युद्धमवर्तत ।
नादेन सचाल्यता त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥
गोमुखाडम्बराणां च भेरीणां गुरुजैः सह ।
झर्झरीडिण्डिमाणां च व्यश्रूयन्त महास्वनाः ॥
प्रवृत्तो युद्धयज्ञस्तु तुमुलो लोमहर्षणः ।
रणभूमौ महानादः स्वर्गीय. शूरसमतः ॥
स युद्धयज्ञस्य मुखे प्रह्लादो दैत्यसत्तमः ।
विरोचनस्तथाध्वर्युर्युद्धयज्ञप्रवर्तकः ॥
होता चैवात्र नमुचिर्वृत्रः स्तोत्रोपकल्पकः ।
ब्रह्मा दैत्याः समाख्याता यज्ञकर्मणि तत्र वै ॥

इरोधसश्च — (L. 813) Ñ1 द्वन्द्वोत्सुकाः, D23 युद्धो° (for युद्धो°) — (L. 814) K2 D1 षड्, D3 चैव, T2 3 G3-5 M3 4 सस (for षट् च) G1 योगीश्वराः सप्त दिवाकराभा — (L. 815) K3 Ñ3 V1 3 D3 4 M1 विभूषणैर्, D3 भाग्भू° (for वाग्भू°) G3 भात्रा (for -देहा) T1 G3 विभूषणैर्भूषित सर्वगात्राः — T1 2 G2 3 5 M3 ins after line 815 M2 after line 809

35** जगत्पतिर्देवपतिर्जनार्दन-
शिखी च चक्री शरशार्ङ्गधन्वा ।
अन्तर्हितो माधव एव साक्षा
द्रष्टा रणं याति नगेन्द्रधीशः ।

[T1 om lines 1-3 — (L. 3) G3 M3 4 नाङ्गी (for शिखी) — (L. 4) T2 G1 3 द्रष्टुं रणे (for द्रष्टा रणं) M2 ईशम् (for ईशः)]

— (L. 817) T1 नारायण चैव नरश्च देवम्, G3-5 °ण चैव नरं च देवम् — (L. 818) T1 वेदधरैश्च (for °धरैश्च) — (L. 820) K3 वितिमिराश् (for निस्ति°) — (L. 821) T1 G3 या सान्धकारामुदितो यथेन्दुः, T2 G1 3 4 M3 4 ता साम्बराम भ्युदिता यथेन्दु

COLOPHON: — *Mention of the Epic* K3 Dn1 Ds2 D1 5 — *Mention of Khila* Ñ3 V1 3 B Dn Ds D1 4 5 — *Sub-parvan* K2 3 4 Ñ3 V1 3 B2 3 Dn Ds D1 2 4 वामनम्, K2 B1 D2 5 T2 G1 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 26, V2 Ds2 239, B2 240, Dn 233, D1 225, D3 251, D5 233, T1 G3 300, G1 296, G3 4 302, M2 4 12

After the ref, D2 T1 2 G1 3 5 M3 4 ins

36** शृण्वन्ति वाग्विनो राजन्यथा युद्धमवर्तत ।
कीर्तनादस्य युद्धस्य पाप्मा सद्यो विमुच्यते ॥

[(L. 2) T1 G3 5 M3 4 अस्य (for यस्य) D5 पापात् (for पाप्मा)]

— (L. 822) D2 3 Ds D6 4 G3 M1 भूयो, D5 T1 M3 ततो, T2 G3 तथा, G3 5 यथा (for तयोर्) D5 अवर्तत (for °र्तत) — (L. 823) Ñ1 2 Dn D3 D5 T1 सचालक यता, T2 G3 5 M3 व्यचालयेषा, G1 3 व्यचलयता; M1 व्यधमयेषा (for सचाल्यता) K3 B2 3 चालयन्त्य स्वनादेन, B1 D5 सचालयन्त्योर्नादेन (for °) — (L. 824) V3 स्वराजै (for मु°) T1 G3 5 M3 4 भेरीमुरज(M3 °पटह)नादिनाम्, T2 G1 भेरीमुरजनिस्वनाः (for °) — (L. 825) K1 2 Dn1 D3 झर्झरी, K3 D1 झल्लरी, K4 दर्दरी, B1 Ds1 झर्झरा, D3 घर्घरी, Bom Poona eds G(ed) झल्लरी (for झर्झरी-) T1 व्यश्रूयन्त महास्वनाः, T2 G1 4 श्रूयते च महास्वनः (for °) — (L. 826) K3 D3 5 प्रवृत्तो (for °त्तो) — (L. 827) K1 D3 3 रणमध्ये (for °भूमौ) G3 4 महान्शब्द (for °नाद) T1 रणमध्ये महाञ्शब्दः (for °) V2 -स्वरः (for -समतः) D5 स्वर्गीय सुरसत्तम, T1 3 G1 3-5 M3 4 स्वर्ग (M3 °र्गं) शूराभिसंमतः (for °) — (L. 828) Ñ1 K3 V1 B Dn Ds D1 3 युद्धयज्ञस्य सेनाभूत् (K4 प्रमुखे), T2 3 G1 3-5 M3 4 युद्धयज्ञस्य ब्रह्माभूत् (for °) Ñ1 V3 B2 3 D5 प्रह्लादो नाम दानवः (Ñ1 नामतः), T1 3 G1 3-5 M3 4 प्रह्लादो दानवोत्तमः (for °) — (L. 829) D5 युद्धयज्ञं प्रवर्तते, T1 3 G3 3, 4 M3 4 युद्धयज्ञ(T1 G3 °ज्ञो)ऽभवत्तदा; G3 यज्ञयुद्धेऽभवत्तदा (for °) — K1 2 D5 om line 830 — (L. 830) K3 Ñ3 V1 3 D5 M1 स्तोत्रोप-, D3 सु°, M2 पुरोप (for स्तोत्रोप) V2 G1 -कल्पितः (for -कल्पकः) Ñ1 G3 पुत्रस्तत्रोपकल्पितः (for °) — (L. 831) D3 अन्ये (for ब्रह्मा) T1 प्रतीता ये (for समाख्याता) Ñ1 ब्रह्माद्य प्रेरिता दैत्याः B1 3 D5 ब्रह्माद्या दैत्या प्रथिता; T2 G1 3-5 M3 4 ब्रह्मा(G3 मित्रा)दैत्यप्रदिष्टा (for °) — (L.

अनुयातश्च पितरमधिको वा पराक्रमे ।
यष्टा तत्राभवद्वाणः सयुगे चोपतिष्ठति ॥
ऐन्द्रं पाशुपतं ब्राह्मं स्थूणाकर्णं सुदुर्जयम् ।
मखास्तत्राभ्यवर्तन्त साध्यनुह्रादयोजिताः ॥
उद्गाता च मयः श्रीमान्स्थितः सर्वभयंकरः ।
विनदन्दितिजश्रेष्ठो देवानीकं व्यदारयत् ॥
बलिस्तु राजा द्युतिमांस्तत्र महासुरः ।
जपैर्होमैश्च सयुक्तो मखास्तमकरोत्प्रभु ॥
रणाग्निर्ज्वलितो घोरो वैरेन्धनसमीरितः ।
देवो विष्णुः सुरैस्तत्र रथवेद्या सुसस्कृतः ॥
शङ्खशब्दैः सुतुमुलैर्भेरीणा च महास्वनैः ।
उद्घुष्टं विपुलं चैव सुब्रह्मण्य प्रयुज्यते ॥
वलश्च वलकश्चैव पुलोमा च महासुरः ।
प्रशान्तरूपं कृत्वा तु मखं सम्यक्प्रवर्तयन् ॥
कल्माषदण्डा विमला विपुला रथपङ्क्तयः ।
यूपाश्च समकल्प्यन्त युद्धयज्ञे महाफले ॥
कर्णिनालीकनाराचवत्सदन्तोपबृहकाः ।
तोमराः सोमकलशा विचित्राणि धनूंषि च ॥

832) K1 D1-4 अनुयातश्च, K3 T1 °द्यातश्च (for °यातश्च) Ñ2 V2 Dn D5 पितृभिर् (for पितरम्) V2 अनुयातश्च पितृभिर् (for °) Ñ2 V1 3 B1 3 Da D5 6 T2 G1 3 5 पराक्रमैः, D3 °क्रम, D4 °क्रमम् (for °क्रमे) — (L 833) K3 4 D1 3 [उ]पतिष्ठत, Ñ2 V2 3 B3 Dn D3 D5 °ते (for °ति) K3 D4 सयुगे नोपतिष्ठते (for °) — For line 833, B1 3 D5 subst.

37** यष्टा वै तत्र बाणस्तु सत्यमेवावतिष्ठते ।

On the other hand, T1 3 G1 3-5 M2 4 subst. for line 833

38** नेष्टा तत्र स बाणस्तु समरे चापराजितः ।
[T1 G3 [उ]पतिष्ठन, M3 [अ]पतिष्ठन (for °त)]

— (L. 834) K1 V3 D1 स्थूलाकर्णं, D3 कर्णा° (for स्थूणा°) — (L 835) D5 मखास्तत्राभ्र वर्तन्ते (for °). K3 D5 सर्वेऽनु (for साध्यनु) K1 3 D4 अनुह्रादप्रयोजिताः (for °) — After line 835, T2 G3 3-5 M3 4 ins

39** दैत्याश्च प्रथिता मन्त्रे यज्ञकर्मणि तत्र वै ।
[G3 M3 मत्रा (for मन्त्रे)]

— (L. 836) K3 B D5 6 बाणु- (for सर्व) Ñ1 आस्थित स महाबलः, Ñ2 V1 4 D5 °तो वै महाबलः ; T1 3 G1 3-5 M2 4 स्थितस्तत्र महाबलः (for °) — (L. 837) T1 3 G1 3 5 M2 4 नार्देन (for विनदन्) D3 विनदन्ति द्विजश्रेष्ठा (for °) K1 D1 विदारयन् (for व्यदारयत्) B3 देवानीकान्यवर्तयत् ; D4 °कान्यवेदयत्, T2 G1 4 °कान्यपूरयत् ; M3 4 °न्यपूरयत् (for °) — (L. 838) K3 मखस्तत्र, B3 D3 स्वयं तत्र, D4 तत्र तत्र, T1 3 G1 3-5 M2 4 शम्बरश्च (for द्युतिमांस्तत्र) — For line 838, B1 3 D5 subst

40** बलिस्तु बलवान्राजा वैश्वानरसमद्युतिः ।

— (L. 839) K3 V3 B1 3 Dn3 D1-4 6 G3 M3 जप्यैर्, K4 Ñ1 3 B3 D5 T2 G1 जाप्यैर् (for जपैर्) D5 सयुक्तैर् (for °क्तो) V1 जप्यैश्च होमैः संयुक्तैर्, Dn1 जप्यैर्होमैश्च संयुक्तैर् ; G1 3 जा(G3 °ज)प्यैर्होमैश्च सयुक्त (for °) T1 3 G1 3-5 M3 4 शाम्बिरम् (for मखास्तम्) D5 अगमत् (for अकरोत्). — (L 840) D3 ज्वालितो (for ज्व°) K3 वैरोचनि, T2 3 G1 3-5 M3 4 प्राणेन्धन (for वैरे°) V1 समन्वितः (for समीरितः) — (L 841) K1 3 Ñ2 V1 3 D5 हूयते स्वसुरैस्तत्र, D6 हूयते स्वसुरैः सर्वैः (for °) D5 रण (for रथ-) B1 D5 सुसंवृत (for सुसंस्कृत) Dn1 रथाविधौ समर्पितः, D5 °कल्पां सुसंस्थिता, D5 (marg) Bom Poona eds G(ed) देवो विष्णुः सुरैः सह, T1 3 G1 3-5 M3 रणवेद्यां सुसस्कृत (for °) — (L 842) D3 शङ्खस्वनै (for °शब्दैः) Ñ2 T1 3 G1 3 5 M2 4 शङ्खशब्द सुतुमुलो ; B1 3 D5 °शब्द सुविपुलो (for °) B1 3 D5 T1 3 G3 5 M3 4 महास्वन (for °स्वनैः) K4 Ñ2 V1 Dn D1-3 भेर्यश्च सुमहास्वना (for °) — (L. 843) D3 विघुष्टं (for उद्घुष्टं) B1 3 D5 सुमुलं, Bom Poona eds G(ed) विमलं (for विपुलं) K3 उद्घुष्टं विमलं चैव ; T1 G3 उद्घुष्टस्तुमुलश्चैव (G3 °व), T2 G1 4 5 M3 4 उद्घुष्टस्तु(G3 M3 4 °ष्ट तु)मुलं चैव (for °) K3 4 Ñ2 V2 6 D1 3 प्रयुज्य च ; D5 प्रपठत (for प्रयुज्यते). D5 ब्रह्मण्यं सुप्रजायते, Bom Poona eds G(ed) ब्रह्मण्यं सुप्रयुज्यते (for °) — (L 844) D5 T1 3 G3-5 M3 4 बलश्चातिबलश्चैव (for °) — (L. 845) B Dn D3 D5 6 T1 प्रशान्तं च सम कृत्वा ; T2 G1 3-5 M2 4 प्रशान्तवपुष(M3 4 °षः)मं कृत्वा (for °) K1 3 Dn तत्र (for मखं) D5 प्रवर्तते, T1 3 G1 3-5 M3 4 प्रचक्रिरे (for प्रवर्तयन्) Ñ1 सर्वे सम्यक्प्रवर्तयन्, V3 तत्र सम्यगवर्तयन्, B Da D5 तत्र सम्यक्प्रचक्रिरे (for °) — (L. 846) M3 विपुला (for विमला) D1 6 विमला (for विपुला) D5 ध्वज (for रथ) T2 3 G1 3 5 M3 -शक्तय- (for -पङ्क्तय) M3 विमला रथशक्तय (for °) — (L. 847) K1 3 D4 महाबले ; Ñ1 °बला (for फले) T1 3 G1 4 5 M3 4 तत्र युद्धमहामखे ; G3 तत्र युद्धे महाहवे (for °). — (L. 848) K1 G1 Bom Poona eds G(ed) कर्णनालीकनाराचा, Ñ2 T1 3 G1 3 M3 4 कर्णनालिक-

अस्थीन्यत्र कपालानि पुरोडाशाः शिरांसि च ।
आज्यं च रुधिरं रौद्रं तस्मिन्यज्ञेऽभिहूयते ॥
इध्माः परिधयस्तत्र प्रस्तारा विपुला गदाः ।
हयग्रीवोऽसिलोमा च राहुः केशी च दानवाः ॥
विरोचनश्च जम्भश्च कुजम्भश्च महाबलः ।
सदस्यास्तत्र तु मखे विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ॥
इध्मस्तु स्रुवास्तत्र रथाक्षसदृशाः शुभाः ।
धनुष्कोट्यो धनुर्ज्याश्च स्रुचस्तत्र महामखे ॥
प्रतिप्रस्थानिकं कर्म वृषपर्वाकरोत्तदा ।
दीक्षितस्तत्र तु बलिस्तस्य पत्नी महाचमूः ॥
शम्यरस्तत्र शामित्रमकरोद्दितिनन्दनः ।
अतिरात्रे महाबाहुर्विततं यज्ञकर्मणि ॥

दक्षिणास्तस्य यज्ञस्य कालनेमिर्महासुरः ।
वैताने कर्मणि विभो यः ख्यातो हव्यवाडिव ॥
निघ्नाना तु सैन्यस्य शरीरैर्गतजीवितैः ।
तस्मिन्यज्ञे तु सवनं वर्धते दैत्यनिर्मितम् ॥
देवाना रुधिरं सस्ये पपुरुग्रा दितेः सुताः ।
नर्दमानाः प्रमुदिताः सोमपानं रणाध्वरे ॥
यदा बलिर्महादैत्यो विजेता समरे सुरान् ।
तदा ह्यवभृथं यज्ञे भविष्यति न संशयः ॥
महासुरेन्द्रपतयो यज्वानो भूरिदक्षिणाः ।
वेदयन्तो वृत्तयन्तः शूराः सर्वे तनुत्यजः ॥
त्रैलोक्यहरणे सृष्टा युद्धयज्ञाय दीक्षिताः ।
बद्धकृष्णाजिनाः सर्वे व्रतिनो मुञ्जधारिणः ।

नागाधा (for °) D2 G3 s छूहिमा, T1 छूहिण, T2 G1 s M2 s घूहणा, Bom Poona eds G(ed) छूंहिका (for घूहका) D3 घ°मद्वन्ताश्च वै कुला (for ᵇ) — (L 849) K1 s D1 विविधानि (for विचित्राणि) — (L 850) K3 B1 s D3]श्र]श्च (for [श्च]न) — (L 851) Cal ed युद्धे (for यज्ञे) — (L 852) D5 परश्वधास् (for परिघयस्) K3 प्रस्तारा विमला गदा, T1 प्रासा शूलगदास्तथा (for ᵇ) — (L 853) K4 ऽसिलोमाख्यः (for °लोमा च) — (L 854) Ñ2 कुम्भश्च (for ज°) K3 D1 बाहुकेशी, Ñ2 जम्भश्च सु°, D2 कुम्भश्च, T2 निकुम्भश्च, M2 कुम्भजश्च (for कुजम्भश्च) — (L 856) K1 D2 स(D3 सु)सुवास्, K4 V1 D2 तु स्रुचस् D3 श्वासुरास् (for तु स्रुवास्) K2 om lines 856ᵇ 857ᵃ K4 D3 D5 रथाक्ष, V2 °क्षा (for °क्ष) Dn तत्र, T2 G1 s M2 s स्रुच (for शुभा) T1 G3 s रथाश्चोल्वणा शुभा° (for ᵇ) — (L 857) K2 s s V1 s स्रुचस्, D2 स्रुरास्, G1 M2 ध्रुवास् (for स्रुचस्) T1 महाहवे (for °मखे) — (L 858) V1 s ▪ D4 D2 s s प्रास्था निक (for प्र°) T1 s G1 s s M2 s प्रतिप्रास्थान्(T2 M2 °प्रस्थान्, G1 s s M1 °प्रस्थान)कर्माणि (for °) Bom Poona eds G(ed) इह (for तदा) — For line 860, T2 s G1 s-s M2 s subst

41** आग्नीध्रस्तत्र बल्वानकरोच्छम्बरस्तदा ।

— (L 862) B1 दक्षिणा स्वस्य यज्ञस्य (for °) B2 D6 T1 s G1 s-s M2 s प्रतापवान् (for महासुर) — (L 863) K1 s Ñ2 ▪ Dn1 D2 s T2 M2 विभोर् (for विभो) T1 विताने कर्मणि तथा (for °) D5 (marg) हव्यवाहन; M2 °वाडिति (for °वाडिव) — (L 865) B1 युद्धे (for यज्ञे) D2 कदनं (for सवनं) K4 देव, B2 (marg) D5 यज्ञ (for दैत्य) B5 निर्मितं (for °तम्) — (L 866) T2 s G3-s M2 s तत्र (for सस्ये) K3 रुधिरं तत्र देवाना, G1 देवाना च चिर तत्र (for °) V3 उग्र T1 रौद्रा (for उग्रा). — G4 om lines 867–869 — (L 867) T1 s G1 s-s M2 s विनदन्त (for नर्दमाना) D1 तथाध्वरे, M2 रणाजिरे (for °ध्वरे) — (L 868) M1 यदा तु साकिले दैत्यो (corrupt) (for °) D3 असुर (for सुरान्) — (L 869) Ñ1 V1 B1 s D5 D6 T1 G1 s s M1 ह्यवभृथो; D3 [श्च]-ष्यवभृथ (for ह्यव°) B1 s D3 T1 s M2 भविता वै (for °ष्यति) G2 (inf lin) s s भविता नैव संशय (for ᵇ) — (L 870) T1 s G1 s s M2 s भूरयो महादक्षिणा (for ᵇ) — (L 871) K4 T2 G1 व्रतवन्त (for वृत्त°) K1 s Ñ2 B1 Dn D5 D1 s s सुरा (for शूरा) — Ñ1 om line 872 — (L 872) K4 D1 हरणा (for °णे) K1 s D2 s श्रेष्ठा B D5 T1 s G1 s s M2 s सज्जा (for सृष्टा) — (L 873) T1 भूमिनो (for व्र°) Ñ2 D1 s मुञ्जचीरिण, T2 G1 M2 s मुक्तची° (for मुञ्जधा°) — T1 s G1 s-s M2 s ins after line 873 D6 after line 874

42** स्वं स्वं कर्म यथाशक्त्या युद्धकर्म प्रवर्तते ॥
एष समभवद्भीमो युद्धयज्ञो महात्मनाम् ।
शक्त्यृष्टिपरशुप्रासैर्निशितामिषरेवरम् ॥

[(L 1) T2 प्रवर्तताम् (for °ते) — For line 1, D6 subst

43A** स्वं स्वं तथा यथा चतुर्युद्धकर्मविशारदा ।

— (L 3) D6 शुक्तिभिः (for शक्त्यृष्टि)]

— T2 G1 s M2 s om line 874 — (L 874) T2 G3 s °कार्याणा (for °श्च) T1 G3 s °काञ्चिणाम् (for °ण) — D1

एकनिश्चयकार्याश्च त्रैलोक्यजयकाङ्क्षिणः ॥
सुरदानवसैन्यानां शब्दः समभवन्महान् ।
नानायुधनिहस्तानां त्वरितानां प्रधावताम् ॥
क्ष्वेडितोत्कुष्टनिनदैर्गजबृंहितनिस्वनैः ।
रथनेमिस्वनैर्घोरैस्तुमुलः सर्वतोऽभवत् ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्हयहेषितनिस्वनैः ॥
हयानां हेषमाणानां दानवानां च गर्जताम् ।
क्ष्वेडितोत्कुष्टनिनदैः पाणिपादरवैस्तथा ॥
दानवानां परेषां च शब्दवन्ति महान्ति च ॥
समरे भीमकर्माणि सैन्यानि प्रचकाशिरे ॥
ततो नागा रथाश्चैव जाम्बूनदविभूषिताः ।
भ्राजमाना ह्यदृश्यन्त मेघा इव सविद्युतः ॥
ऋष्टिखड्गगदास्तीक्ष्णाः शूलशक्तिपरश्वधाः ।
चारु विभ्राजिरे तत्र स्वेष्वनीकेषु भागशः ॥
रथा बहुविधाकाराः शतशोऽथ सहस्रशः ।
हेमसच्छत्रशिखरा ज्वलन्त इव पावकाः ॥
दानवानां सुराणां च समालोक्यन्त सैनिकाः ।
काञ्चनैः कवचैः सर्वे ज्वलितार्कसमप्रभैः ॥
सनद्धाः समदृश्यन्त ज्योतींषि गगने यथा ।
उद्यतैरायुधैश्चित्रैस्तलबद्धाः पताकिनः ।
ऋषभाक्षाः सुरगणाश्चमूमुखगता बभुः ॥
नानावर्णाः पताकाश्च ध्वजमालाश्च संयुगे ।
युध्यतां रणशौण्डानामीरयामास मारुतः ॥
ध्वजालंकारवस्त्राणि चर्माणि कवचानि च ।
रश्मिभिर्भासयामास रश्मिवर्णानि रश्मिमान् ॥
उभाभ्यामप्रमेयाभ्यां बलाभ्यां पादचारिणाम् ।
रजः प्रच्छादयामास पत्रोर्णाः पाण्डुरा दिशः ॥
दिव्यायुधधराः सर्वे दीप्तायुधपरिच्छदाः ।

om lines 875-877 —(L. 875) K4 Ñ3 D5 T1 -दैत्यानां (for सैन्यानां) —(L. 876) D5 गर्जतां च (for त्वरितानां) —(L. 877) K4 निर्नादैर् (for निनदैर्) T1 G1 M1 पाणिपाद(M1 °ताल)स्वनैस्तथा (for °) — T1 G1 om lines 878-881 M1 om line 878 —(L. 878) G1 -रवैर्घोरैस् (for -स्वनैर्घोरैस्) — M1 om line 880 —(L. 881) B1 D5 संनादैः (for निनदैः) K4 Dn1 ज्वलितोत्कुष्टनिनदैः D5 क्ष्वेडितोत्कट° (for °) M1 ताल- (for -पाद-) T2 G3 M1 स्वनैस् (for -रवैस्) —(L. 882) After line 882a, T1 G1 M1 ins.

43** भित्त्वेव नभस्तलम् ।
दैत्यानां च सुराणां च

T2 G1 M1 om lines 883a 883b K4 D5 सर्वशस्त्र, G3 शब्दवन्ति (for शस्त्र°) — K1-3 Ñ1 D5 om. line 883 —(L. 883) V1 प्रचकम्पिरे (for °काशिरे) —(L. 884) V1 नाग, M1 नाना (for नागा) T2 G1 M1 संसक्ता दैवतैः सह (for °) —(L. 885) K1 Ñ1 V1 B1 Dn D5 D1 च (K3 स्म) दृश्यन्ते, B1 D5 T1 G1 M1 व्यदृश्यन्त, Bom. Poona eds G(ed) व्यराजन्त (for ह्यदृश्यन्त) —(L. 886) B2 ऋष्टिशक्ति, D2 असिखड्ग (for ऋष्टि°) B1 D5 D5 ऋष्टिशक्तिगदा दीप्ता; T1 G1 M1 यष्टिशक्तिगदा(G1 °महा)खड्ग (T1 G3 M1 °शूल); M1 यष्टिखड्गगदाशक्ति (for °) B3 D5 शूलखड्ग, T1 G1 M1 दीप्तशूल, M1 शूलदीप्त (for °शक्ति) —(L. 887) K4 सेव्यमानेषु, V1 B1 D5 G1 M1 केतनीकेषु, T1 स्वस्वा° (for स्वेष्व°) B1 सर्वश (for भागशः) B1 D5 T1 G3 केतनीकेषु सर्वशः (T1 G3 दानवाः) (for °) —(L. 889) V1 -सवृत, Bom. Poona eds G(ed.) प्रध्वज (for स°) K4 शिरसो (for शिखरा) Ñ1 V1 B1 D5 D5 पर्वता (for पावकाः) —(L. 890) V1 B1 D5 समालोक्य तु, T1 G1 M1 °लोक्य च (for °लोक्यन्त) —(L. 891) K4 Ñ1 D2 G1 M1 ज्वलनार्क; T1 G1 ज्वलनाभि (for ज्वलितार्क) G1 ज्वलनाग्निसमप्रभा (for °) —(L. 893) K4 Dn1 D1 कपालिन, K4 (also marg) Ñ1 V1 Dn Ds1 D5 कलापिन, T1 G1 M1 प्रहारिण (for पताकिन) D2 स्थूणबद्धा कलापिन (for °) —(L. 894) D5 दैत्यर्षभा (for ऋषभाक्षा) T1 G1 M1 देवासुरा क्रोधदीप्ताश्च (for °) —(L. 895) T1 रथयुक्ताश्च (for ध्वजमालाश्च) —(L. 896) V1 युद्ध (for रण). G(ed.) युद्धमासीत्सुदारुणम् (for °) —(L. 897) T1 G1 M1 -शस्त्राणि (for -च°) T1 G3 कवचानि च रश्मिभि (for °) —(L. 898) T1 G1 Bom. Poona eds G(ed) भासयामास चर्माणि (Bom. Poona eds. G(ed) सर्वाणि) (for °) —(L. 899) B1 Dn D5 T1 G1 M1 सर्वेषामप्रमेयानां (for °) Ñ1 B1 Dn D5 D5 T1 G1 M1 बलानां (for °भ्यां) —(L. 900) K4 कौशेय, D1 पत्रोर्णां (for °र्णाः) Ñ1 V1 Ds2 D5 पत्रोर्णं (V1 र्णं चोर्वीः D5 चीराणां, D5 चित्रोर्णा) पाण्डुरं दिशः, T1 G1 पत्रोर्णं पाण्डरा दिश; T1 G1 पत्रोर्णा पट्टपाण्डरा (T1 °रम्); G1 M1 पत्रोर्णा पाट(G1 पाण्डु)पाण्डरम् (for °) —(L. 901) B1 Cal. ed दिव्याम्बर; B1 D5 (marg) T1 G1 M1

प्रतितस्तम्भिरेऽन्योन्यमनीकं प्रत्यनीकतः ॥
गिरिकूटोच्छ्र्याः सर्वे तदा वै देवदानवाः ।
अन्योन्यमभिनिघ्नन्तो रणस्थाश्रियोधिनः ।
बाणैः सुरुचिरैस्तीक्ष्णैः पत्रवाजैर्दुरासदैः ॥
मुद्गरैर्मुसलैः शूलैरयस्तुण्डैरुलूखलैः ।
वज्रैरशनिकल्पैश्च खड्गवृक्षादिभिस्तथा ॥
तथा प्रवर्तिते सेपा विमर्देऽद्भुतविक्रमे ।
सावित्रस्य वधं प्रेप्सुर्बाणो जग्राह कार्मुकम् ॥
शरजालेन विव्येन छादयानः सुरोत्तमम् ।
महेन्द्रैर्हुत इवार्चिष्मान्स प्रजज्वाल तेजसा ॥
सागराभ्यां महासेनां देवानां दैत्यपुंगवः ।
संशोषयति बाणौघैरर्कांशुभिरिवार्णवम् ॥
मारुतः स महावेगः सावित्रः शक्तिमुत्तमाम् ।
चिक्षेप बलिपुत्राय शक्रोऽशनिमिवाद्रये ॥
आपतन्ती च सा शक्तिर्महोल्का ज्वलिता इव ।
द्विधा छिन्ना क्षुरप्रेण बाणेनाद्भुतकर्मणा ॥
हतायामथ शक्त्या तु सावित्रो देवसत्तम ।
विश्वकर्मकृतं दिव्यं सुतीक्ष्णं दानवार्दनम् ॥
सुपीतधारं विपुलं विमलं चन्द्रवर्चसम् ।
अगृह्णान्निशितं खड्गमाशीविषमिवोरगम् ॥
तं गृहीत्वा रणमुखे प्रज्वलन्तं महाप्रभम् ।
बाणाभ्याशे महातेजाः खड्गपाणिरवस्थितः ॥
स तं स्थितमथालक्ष्य सावित्रं बलिनन्दनः ।
लोहिताक्ष महाकायं चिक्षेप च ननाद च ॥

दीप्तायुध , Cal ed दीप्ताम्बर (for दिव्यायुध) — After line 901[a], K3 ins
44** ते तदा देवदानवा ।
युद्ध प्रचक्रिरे सर्वे
Ñ2 B3 T2 G1 3 4 M3 पथे स्थिता , B1 रणे स्थिता, , T1 पथे स्थिता (for परिच्छदा) G5 M4 दीप्ता युद्धपथे स्थिता (for [b]) — T1 om line 902 — (L 902) T2 G1 4 5 M4 संरेभिरे (for तस्तम्भिरे) K4 D1 परित (D1 प्रतित) स्तस्भि रेऽन्योन्यम् (for [a]) T2 G1 4 M4 प्रत्यनेकदा . G3 5 M3 [°]नीकिन (for [°]नीकत) — (L 903) K3 युद्धाय कृतनिश्चया (for [b]) — (L 904) B1 जघ्नुस्ते (for निघ्नन्तो) T1 2 G1 3-5 M3 4 अन्योन्यमभिनो जघ्नु (for [a]) T1 2 G1 3-5 M3 4 संयुगे (for रणस्थाश्च) — Ñ3 om line 905 — (L 905) T1 बाणैस्तै सुतीक्ष्णैश्च (for [a]) K3 पत्रवाहैर्, Ñ2 V1 D3 D5 [°]राजैर्, V3 वज्रवाजैर्, D5 पत्रवाजैर्, D6 पत्रवह्निर्, T1 शिताभिश्च , G1 3 5 M2 4 शितधौतैर् (for पत्रवाजैर्) — T2 G2 om lines 906 908 T3 G4 M1 om line 906 — (L 907) B1 3 T1 G3 5 M2 4 वज्रैरशनिमिश्रैश्च (for [a]) T2 G3-5 M3 4 शूलवृक्षासि(M3 [°]वृक्षाग्र-, M4 [°]मुद्गर)पट्टिसै (for [b]) — After line 907, T1 G3-5 M3 4 ins
45** एव तदभवद्युद्ध मेरुपर्वतमूर्धनि ।
सुरदानवसैन्यानां घोर क्षयकर महत् ॥
— (L 908) T1 G4 3 [अ]पि प्रवर्तिते , G3 M3 4 विप्रथिते (for प्रवर्तिते) T2 G3 M3 भूरि G(ed) द्रुत (for ऽद्भुत-) B1 (marg) कर्मणि (for विक्रमे) G3 विमर्देऽभूरिविक्रमे, G1 [°]र्दे भूरिविक्रमे (for [b]) — (L 909) G4 रणे (for वध) — (L 910) G1 भिद्यमान (for छादयान) T1 महासुर (for सुरोत्तमम्) D6 T2 G1 छाद्यमानोऽसुरोत्तम , G3 छाद्यमानो महासुर , G4 भिद्यमान सुरोत्तमम् , G5 छाद्यमाने महासुर , M3 4 छाद्यमा(M4 [°]दया)नोऽसुरोत्तम (for [b]) — (L 911) K Ñ1 D2 3 महाद्युतिर् (for महेन्द्रैर्हुत) M4 महेन्द्रैरिव हुतार्चिष्मान् (for [a]) — (L 912) Ñ1 D5 सागरान्तां (for [°]राभ्यां) Ñ1 V1 दैत्यानां (for देवानां) — (L 913) B3 D5 G5 M4 संशोषयत , D51 T2 G4 M3 संशोषयत , G2 5 संशोषयत (for संशोषयति) K4 B3 D12 अर्कांऽशुभिर्, M3 रक्तांशु[°] (for अर्कांशु[°]) — (L 915) G1 4 M3 4 [आ]हवे (for [अ]द्रये) T2 शक्रोऽशनिं महाहवे (for [b]) — (L 916) T2 G1 3 M3 4 तत पतन्ती सा शक्तिर् (for [a]) — (L 919) T1 संदीप्त G2 3 M3 4 सुदीप्तं (for सुतीक्ष्णं) T2 G1 3 सुदीप्तं दानवापहम् (for [b]) — (L 920) K3 सुतीक्ष्णधार , B3 D6 सुपीनधार (for सुपीत[°]) V1 3 B3 D12 D51 D5 निर्मल , T2 G1 4 5 M3 ज्वलित (for विपुल), K1 2 D6 सुपीत शित(K3 शत)धार च, T1 G3 M4 सुपीनधार (M4 [°]धारा) ज्वलितं (for [a]) K2 3 4 Ñ1 2 V1 3 B D12 D3 D5 4 5 विपुल, K3 निर्मलं (for विमल) T1 2 G1 3-5 M3 4 विपुल चन्द्रदर्शनम् (for [b]) — (L 921) Ñ3 B D6 T1 2 G1 3-5 M3 4 माशीविषविषोपमम् (for [b]) — (L 923) K3 अदृश्यत , D51 इव स्थित , T1 2 G1 3-5 M3 4 व्यतिष्ठत (for अवस्थित) — (L 924) तत्र (for स) B1 3 D6 तत्र स्थितं समालक्ष्य , T1 2 G1 3-5 M3 4 तत्र स स्थि(T2 G1 4 5 सस्थि)तमालोक्य (for [a]) — (L 925) B1 3 D2 6 T1 2 G1 3 5 M3 4 लोहिताक्षो महाबाहु (B1 3 D6 [°]काय D5 [°]कल्पे) (for [a]) D5 विचर्दे; T1 2 G1 3 4 M3 4 व्याक्षिपद् (for चिक्षेप) — (L 926) K3 स्थितान्; K4 D1 3 4 स्थितान्, K4 B1 3 D5 T2 G1 4 M3 4 ददान्; D6 सितान् (for सितान्) D12 अशनिप्रतिमाद्दितान् (for [b]).

ततोऽर्ककिरणाकारानशनिप्रतिमाञ्छिवान् ।
संदधे चाशु बाणौघानाशीविषसमान्बली ॥
रुक्मपुङ्खान्प्रदीप्ताग्रानुग्रवेगानलप्रभान् ।
आकर्णपूर्णांश्चिक्षेप शरानुग्रान्समन्ततः ॥
दृढचापप्रमुक्तास्ते शरा वैश्वानरप्रभाः ।
सावित्रं छादयामासुः कैलासमिव तोयदाः ॥
सछाद्यमानः शस्त्रौघैर्बाणेन बलिसूनुना ।
पराङ्मुखः सुरवरः प्रयातः सरथध्वजः ॥
पराजित्य च सावित्रं बाणः परमहर्षितः ।
प्रगृह्य कार्मुकं घोरं गतः शक्ररथं प्रति ॥
बलश्चाप्यसुरश्रेष्ठः प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
ध्रुवाय वसवे मूर्ध्नि रौद्रां चिक्षेप दानवः ॥
तस्य निर्मथितो देहो हेमचित्रं च वर्म वै ।
गदावेगेन भीमेन ध्रुवस्य समरे तदा ॥
शेषाश्च वसवः सर्वे दिव्यास्त्रैर्घोरदर्शनैः ।
प्राच्छादयन्रणे दैत्यमादित्यमिव तोयदाः ॥
ततः सोऽमर्षितो बाणैर्बलो दानवसत्तमः ।
अवातरद्रथात्तस्माद्गदामुद्यम्य वेगवान् ॥
पातयामास शत्रूणां समाविध्य महासुरः ।
दिश आश्रावयत्सर्वांस्त्रिदशान्सा महागदा ।
इन्द्राशनिरिवेन्द्रेण प्रयुक्ता सुमहास्वना ॥
तस्याः सुविपुलोद्घोषायास्तेन शब्देन वेजिताः ।
व्यद्रवन्त परिभ्रष्टा रथेभ्यो रथिनस्तदा ॥
तदुदीर्णं रथानीकं सूर्याभं मेघनिस्वनम् ।
देवानां शरधाराभिः समन्तादभ्यवर्षत ।
क्षुरप्रैर्विशिखैर्भल्लैर्वत्सदन्तैः शिलीमुखैः ॥

— (L 927) K1 2 विपोपमान्, K3 समप्रभान्, K4 Dn D1-3 4 -शिलीमुखान् T1 2 G1 3-5 M3 -समान्वरान् (for °न्बली) D4 तीक्ष्णानाशीविषोपमान् (for °) — (L 928) B3 T2 G1 4 सुदीप्ताग्रान्, D6 सुतीक्ष्णा°, M2 प्रसन्ना° (for प्रदीप्ता°) — (L 929) K3 V1 2 Dn3 D2 3 पूरान् (for -पूर्णान्) B3 भास्यान् (for उग्रान्) — (L 930) K4 Ñ1 2 V1 2 B Dn D6 D1 3 प्रयुक्तास्, D3 G1 4 -विमु° (for प्रमु°) M3 रथचक्रप्रयुक्तास्ते (for °) — (L 932) V1 सवाच्यमान, B1 Dn D6 स छाद्यमान (for सछा°) V3 बलेन (for बाणेन) — (L 934) B1 2 D6 T1 2 G1 3-5 M1 4 सं पराजित्य, Bom Poona eds G(ed) पराजित्य स (for °त्य च) K3 स पराजित्य साविश्य (for °) B3 बाणः परममर्षित (for °) — (L 936) D3 प्रबलश्च, D3 बलश्चैव; T2 G1 4 M1 बलिश्चापि (for बल°) D2 T1 G3 3 विपुलां (for महतीं) — D2 om lines 937-939 — (L 937) V1 2 D3 समरे (for वसवे) T1 2 G1 3-5 M2 4 शीर्षे (for मूर्ध्नि) T1 2 G1 3-5 M2 4 दर्पित (for दानव°) — (L 938) B1 2 D6 तस्मो (for देहो) T1 G2 4 M1 4 तस्य निर्मथिता बाहा, G3 तस्य निर्मथित स्तंभे (for °) — (L 940) V1 2 वहव (for वसव) D3 सुराश्च वहव सर्वे; T1 2 G1 2 3 तत शेषास्तु वसवो (for °) T1 भीम- (for घोर). B4 D6 दर्शना (for °नै) — (L 941) T2 G2 4 प्राच्छादयत तान्सर्वान् (for °) Ñ1 तोयदे (for °दा) — (L 942) K1 Ñ1 D1 2 T2 G1 2 3 M2 4 समर्पितो, K3 D4 2 G4 स मर्षितो T1 Bom Poona eds G(ed) समर्पितो (for सोऽमर्पितो) K3 तत समर्पितो राजा (marg बाणैर्). K4 तत समर्थितो बाणो (for °) D3 बाणो; T2 बलाद्, M4 बली (for बलो) — (L 943) K1 2 Ñ2 Dn3 D4 3 वीर्यवान्, G1 वेगित (for वेगवान्) — After line 943, T2 G1 2 3 M2 4 ins

46** सर्वायससमयीं दिव्यां हेमचित्रां गदोत्तमाम् ।

— (L 944) B1 महास्वन, G3 सिंहास्युत (for महासुर°) — For line 944 B1 2 D2 D3 subst.

47** शिरःसु पातयामास शत्रूणां सा गदा तदा ।

— (L 945) D3 घोरांस् (for सर्वांस्) K1-3 D4 2 त्रिदशालान, Ñ1 °शानो (for °शान्सा) D3 त्रिदशानां महाचमूम् (for °) — (L 946) T1 2 G1 2 3 M2 4 वज्राशनिर् (for इन्द्रा°) T1 2 G1 3-5 M2 4 प्रविद्धा सा महाबला (for °) — (L 947) K1 तस्या सुविपुलघोषो यस्, D4 तस्यास्तु विपुलो घोषास्, T2 G1 3 M2 तस्या विपुलस्वघोषायास् (for °) K1 T1 वेपिता; K3-4 Ñ2 Dn D1 2 4 3 G3-5 M2 4 वै जिता, Ñ1 च जिता V1 2 B1 रेजिता, T1 G1 वेगिता (for वेजिता) — (L 948) B1 D3 परित्रस्ता (for °भ्रष्टा) T2 2 G2 4 4 M2 4 रथेभ्यो रथिनो वरा (for °) — (L 949) V1 तद्विकीर्णं (for तदुदीर्णं) — (L 950) T2 G1 M2 4 देवा सायकधाराभि (for °) D4 पर्यवर्तयत्, T2 G1 M2 4 अभ्यवीवृषत् (M4 °षत्) (for °वर्षत) B1 2 D6 Cal ed अभ्यवर्षत्समन्तत (for °) — (L 951) K1 G3 क्षुरकैर्; K3-4 Ñ1 2 V1 2 B1 Dn D3 D1 2 4 3 M2 क्षुद्रकैर् T2 G1 क्षुरप्र (for °प्रैर्) G4 विविधैर् (for विशिखैर्) T1 M4 क्षुर(M4 °द्र)कैर्विविधैर्भल्लैर् (for °) — (L 952) T1 2 G1 2 3 M2 4 महावीर्या (for °तेजा) Ñ1 G1 महासुरा; Ñ2 B1 D3 °सुरम्. Dn D6 T1 2 G1 M2 4 °सुरान्

मुहुर्मुहुर्महातेजाः प्रत्यविध्यन्महासुरः ।
बलस्तु स गदापाणिर्व्यादितास्य इवान्तकः ॥
तडिद्गुणार्कसदृशो वैश्वानर इवापरः ।
पिबन्निव शरौघांस्तान्देवचापसमुत्थितान् ॥
अभ्यद्रवत दैत्येन्द्रो महार्णव इवापरः ।
अवस्फूर्जन्दिशः सर्वाः स्वेन वीर्येण दानवः ॥
अरुजत्त्रिदशान्दैत्यः सिन्धुवेगो नगानिव ।
समुद्धतरसा देवान्वायुर्वृक्षानिवौजसा ।
शमयंश्च महेष्वासानसुभ्यः समसज्जत ॥
आपश्चैवानिलश्चैव ववर्षतुररिंदमौ ।
शरवर्षाणि दीप्तानि मेघाविव परंतपौ ।
छिन्नांस्तान्निशिताग्रान्दीप्तानन्तरिक्षे स चिच्छिदे ॥
असृष्यमाणस्तत्कर्म भुवस्तममिद्रुहवे ।
तौ पृथक्शरवर्षाभ्यामन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
उत्तमाभिजनौ शूरौ देवदैत्ययशस्करौ ।
तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महाद्विपौ ।
रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्चाभ्यकृन्तताम् ॥
निर्भिन्दन्तौ च गात्राणि विलिखन्तौ च सायकैः ।
स्तम्भयन्तौ च बलिनौ प्रतुदन्तौ स्थितौ रणे ।
चरन्तौ विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भागशः ॥
मुद्गरैर्जघ्नतुः क्रुद्धावन्योन्यमभिमानिनौ ।
असिभ्यां चर्मणी दिव्ये विपुले च शरासने ।
निकृत्याचलसंकाशौ बाहुयुद्धं प्रचक्रतुः ॥
व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ ।
बाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिघैरिव ॥
तयोरासीद्भुजाघातनिग्रहः प्रग्रहस्तथा ।
अतीव भीमः सह्रादो वज्रपर्वतयोरिव ॥
द्विपाविव विषाणाग्रैः शृङ्गैरिव महावृषौ ।
अन्योन्यमभिसंरब्धौ मुहूर्तं पर्यकर्षताम् ॥
ततः पराजितो देवो बलकेन तदा पुनः ।

(for °सुर) — (L. 953) K D बलवांस्तु, Ñ D बलाकस्तु (for बलस्तु स) B D बलक(D °वा)स्तु महाबाहुः, T G M बलकस्तु (T G °श्चोऽपि च) महावीर्यो (for °) — (L. 954) Ñ Dn D T G तडिद्गुणार्क° (for तडिद्गु°) G महकान् (for °शो) G तडिद्गुणार्कसदृशान् (for °) B समप्रभ, B समद्युति, D गणप्रभ, T G M समप्रभाव (for इवापर) — D om. (hapl.) lines 955–956 — (L. 955) D समुत्थितान्, (for °त्थितान्) K D वधाय समुपस्थितान्, Ñ देवचापसमुपस्थितान् (for °) — K om. line 956 — (L. 956) T G M अभ्यवर्तत (for °द्रवत्) — (L. 957) K D अवस्फूर्य, G °पूर्य (for °स्फूर्जन्) — (L. 958) K सर्वान् (for दैत्य) K D सिन्धुवेगो नगा इव, D सिंहवेगो गजानिव (for °) — (L. 959) Ñ G समुद्रस, Ñ Dn D T स मुद्गरस, B समुद्रात्, T G M प्रमुद्गरस (for समुद्धतरस) K देवं (for देवान्) V बलजवरसा दैत्यान्, D स मुद्गरसा देवान् (for °) T G साधु (for वायुर्) — (L. 960) V B D महेष्वासो (for °ष्वासान्) — (L. 961) K V T G [अ]निलश्च (for) [अ]नि°) T G M वायुसाहाय्य(T °म)र्दिताम् (for °) — (L. 963) T G M दिव्यानि (for दीप्तानि) — T G om. lines 963–967 — (L. 963) D वि (for स) B D चिच्छेद स नभस्तल (for °) — For line 963, G subst.

48** ... अन्तरिक्षे च चिच्छिदु ।
— (L. 964) Dn सर्वं (for कर्म) — (L. 965) B समौ; B D सम (for पृथक्) K क्षुर (for शर) — (L. 966) K B T G वीरौ (for शूरौ) D द्वा उत्तमाभिजनौ (for °). B D M देवदैत्यौ (for °त्य-) T G देवदैत्यौ यशस्विनौ (for °) — (L. 967) K B महागजौ (for °द्विपौ) — (L. 968) Dn व्यकृन्तताम्, T G व्यकृन्त°, G [अ]व्यकृष्य° (for [अ]भ्यकृन्त°) — (L. 969) V निर्भिन्दन्तौ, D निर्भिदन्तौ (for °न्दन्तौ) — (L. 970) K D विवदन्तौ, K विनिघ्नन्तौ, D (om. line) M प्रणुदन्तौ, D प्रनर्दन्तौ (for प्रतुदन्तौ) T G रथस्थितौ G रथे रणे (for स्थितौ रणे) V प्रवर्दन्तौ रथे (V °णे) स्थितौ, B D प्रणदन्तौ रणे स्थितौ; M प्रणुदन्तौ रथस्थितौ (for °) — In D, lines 971–1305 are lost on missing folios — (L. 971) K D विविधानि च मार्गाणि (for °) — (L. 972) K Ñ V B D T G M मुद्गरा (for मुद्गरैर्) B मुद्गराघातं क्रूरात् (for °) M -मर्षिणौ (for मानिनौ) T G M तावन्योन्यमर्षिणौ (for °). — (L. 974) D विकृष्य, G निकृत्वा (for °त्य) — (L. 975) G दिव्यभुजौ (for दीर्घ°) — K om. lines 977–983. G om. lines 977–991 — (L. 977) K Ñ T G भुजाघातैर्, B D M °घातो; D °घातं (for °घात-). G M तयोरासीद् भुजाघातो (for °) — (L. 980) D

२ हरिवंश—८६

रथं त्यक्त्वा भयात्तस्य प्रनष्टः प्राङ्मुखो वसुः ॥
पुनरेव च तत्रासीन्महद्युद्धं सुदारुणम् ।
क्रुद्धस्य नमुचेश्चैव धरस्य च महात्मनः ॥
सरब्धौ च महाबाहू महेष्वासावरिंदमौ ।
परस्परमुदीक्षेता दहन्ताविव लोचनैः ॥
विस्फार्य च महचापं हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
सरम्भात्स वसुश्रेष्ठस्त्यक्त्वा प्राणानयुध्यत ॥
स सायकमयैर्जालैर्वृतो दैत्यरथं प्रति ।
भानुमद्भिः शिलाधौतैर्भानोः प्रच्छादयत्प्रभाम् ॥
ततः प्रहस्य नमुचिर्धरस्य च शिलाशितान् ।
असृजत्सायकान्दीप्तान्भीमवेगान्दुरासदान् ॥
महातेजा महाबाहुर्महावेगो महारथः ।
विव्याधातिरथो दैत्यो नवभिर्निशितैः शरैः ॥
स तोत्रैरिव मातङ्गो दार्यमाणः पतत्रिभिः ।
अभ्यधावत सक्रुद्धो नमुचिं वसुसत्तमः ॥
तमापतन्तं वेगेन सरम्भान्नमुची रणे ।
दैत्यः प्रत्यसरद्देवं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥
ततः प्राध्मापयच्छङ्खं भेरीशतनिनादितम् ।
विक्षोभ्य तद्बलं दर्पादुद्धूतार्णवसप्रभम् ॥
अश्वानृक्षसवर्णाभान्हसवर्णैः सुवाजिभिः ।
मिश्रयन्समरे दैत्यो वसुं प्राच्छादयच्छरैः ॥
समाश्लिष्टौ रथावन्योन्यं वसुदानवयो रथौ ।
दृष्ट्वा प्राकम्पत मुहुस्त्रिदशानां महद्बलम् ॥
क्रोधसंरक्तताम्राक्षौ प्रेक्षमाणौ मुहुर्मुहुः ।

D_5 धावन्तौ (for सरब्धौ) D_5 पर्यधावताम् (for °दर्पताम्) T_1 $G_{3.5}$ बाहुभिः समकर्षताम् (for ^{b}) — (L 981) $\tilde{N}_2$ तदा पराजितौ दैत्यौ (for ^{a}) $\tilde{N}_{2.3}$ B_2 G_1 बलाकेन (for बल°) — (L. 982) Dn_2 मुक्त्वा (for त्यक्त्वा) D_5 [स]नुघातश्च T_1 $G_{3.5}$ भयार्तेश्च (for °त्तस्य) $\tilde{N}_3$ B_1 D_5 T_2 $G_{1.4.5}$ प्रतस्थे, T_1 प्रयातः (for प्रनष्टः) M_3 ध्रुव (for वसु) — After line 982 K_3 $\tilde{N}_3$ $V_{1.3}$ B D_5 D_6 ins an addl colophon (*Sub-parvan* K_3 $\tilde{N}_3$ $V_{1.3}$ B_3 वामन°; $B_{1.2}$ Dn D_5 D_6 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy no* V_1 230, V_3 $D_{3.5}$ 240, Dn 239)

— Before line 983, $K_{1.4}$ $\tilde{N}_{1.3}$ $V_{1.3}$ B Dn D_5 D_{1-3} ins वैशंपायन — (L 983) K_3 Dn महायुद्ध (for महद्युद्धं) T_2 $G_{1.4}$ तदा रणे; G_3 $M_{2.3}$ महारणे (for सुदारुणम्) — (L. 984) $T_{1.2}$ G_{3-5} $M_{1.4}$ युद्धयोर् (for °स्य) D_1 तस्य (for चैव) V_1 B_2 ध्रुवस्य (for धरस्य) — (L 985) K_3 सनद्धौ च, T_2 सरब्धेन (for °ब्धौ च) — (L 986) $\tilde{N}_1$ $B_{1.3}$ Dn_1 D_5 D_2 T_1 $G_{1.3.4}$ उदैक्षेता, D_5 उदीक्षन्तौ (for °क्षेता) — (L 987) $\tilde{N}_3$ $V_{1.3}$ विस्फारयन् D_2 °यं सु- (for °र्यं च) $K_{1.3}$ Dn D_5 T_1 $G_{3.5}$ महाचाप (for महच्चाप) D_5 विस्फारयन्महाचाप (for ^{a}) K_3 हेमावृत्त (for हेमपृष्ठ) G_3 $M_{2.4}$ दुरासमम् (for °सदम्) — (L 988) $G_{3.5}$ $M_{2.4}$ सरब्ध (for सरम्भात्) K_3 V_1 सुरश्रेष्ठस (for वसु°) V_3 सरब्धास्स सुरश्रेष्ठस, D_5 सरम्भात्रिदशश्रेष्ठस् (for ^{a}) T_2 $G_{1.4}$ $M_{2.4}$ ततो रणे (for अयुध्यत) — (L 989) K_3 यानैर्, K_4 बाणैर् (for जालैर्) B_3 om lines 989^b–993^a K_3 $\tilde{N}_3$ V_3 $B_{1.2}$ D_5 $D_{1.3}$ $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ $M_{2.4}$ धरो; V_1 ध्रुवो, Dn क्षिप्तैर् (for वृतो) — (L 990) $K_{3.4}$ $D_{1.3.4}$ $T_{1.2}$ $G_{1.3}$ प्रच्छादयन् K_4 V_1 $B_{1.2}$ Dn_2 D_5 M_3 प्राच्छादयत् (for प्र°) D_5 भिया प्राच्छादयत्प्रभाम् (for ^{b}) — (L. 991) $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ प्रगृह्य (for प्रहस्य) V_1 ध्रुवस्य च, T_2 $G_{1.4.5}$ M_3 तूर्णं तूर्णाच् T_2 तूर्णं तूर्णी, M_4 तूर्णं तूर्णं (for धरस्य च) K_4 शतान् (for शितान्) — (L. 992) D_5 तीक्ष्णान्, $T_{1.2}$ $G_{3.5}$ $M_{2.4}$ चैव (for दीप्तान्) — (L. 993) T_1 G_3 महावेगैर् (for °वेगो) G_5 $M_{2.4}$ महावेगैर्महारथम् (for ^{b}) — (L 995) K_4 शस्त्रैर् (for तोत्रैर्) T_1 G_{3-5} मुक्तैरतिजवैस्तेन (for ^{a}) $\tilde{N}_3$ $V_{1.3}$ $B_{1.3}$ Dn_1 D_5 वार्यमाण, दीर्य°, T_1 G_3 धार्य° (for दार्य°) — (L 996) K_1 अभ्यधावत्स, K_3 D_4 °त्सु, G_2 Bom Poona eds G(ed) °च (for °त) G_1 $M_{3.4}$ सुर (for वसु) — (L. 997) K_3 D_4 सरब्धो, T_2 $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ सहसा (for सरम्भात्) $\tilde{N}_3$ D_4 नमुचि रभस रणे, $B_{1.3}$ नमुची रभसाद्रणे (for ^{b}) — (L. 998) K_4 अभ्यसरद् (for प्रत्य°) G_1 मत्तो मत्तमिव द्विप (for ^{b}) — (L 999) K_3 $\tilde{N}_3$ D_5 T_2 निनादिनम्, T_2 $G_{1.3.4}$ $M_{2.4}$ विनादित(G3 °न)म् (for निनादितम्) G_5 भेरीनादविनादितम् (for ^{b}) — (L. 1000) Dn_1 उद्धूतार्ण; D_2 उद्गता° (for उद्धूता°) K_3 V_1 सप्रभम्, G_3 $M_{2.4}$ -संनि- भम्) (for सप्रभम्) B_2 Dn_2 D_5 उन्द्धूतार्णवसप्रभम्; T_1 $G_{1.4}$ M_4 उद्धू(M4 °द्धू)तार्णवसनि° (for ^{b}) — (L. 1001) Dn दिव्यसु (for ऋक्षस-) $B_{1.3}$ D_5 D_6 -वर्णाश्च; T_1 G_1 M_4 वर्णास्तु (for -वर्णाभान्) T_2 $G_{1.3}$ M_2 अश्वा°दृष्ट्वा सव- र्णास्तु (for ^{a}) T_2 G_2 $M_{1.4}$ सवर्णैभि (for सुवाजिभि°) $\tilde{N}_2$ हंसयुक्तैः सवाजिभि° (for ^{b}) — (L 1003) M Cal ed समाश्लिष्टा (Cal ed °ष्टौ) तथान्योन्य D_5 समाश्लिष्य तथा° (for ^{a}) K_4 तयो (for रथौ) — (L 1004) स्वर्गस (for मुहुस) T_1 $G_{3.4}$ महाचमू, G_1 M_1 महाबलम् (for महद्°) — (L 1005) $\tilde{N}_{1.3}$ B_3 संरम्भ (for -संरक्त-).

गर्जन्ताविव शार्दूलौ प्रभिन्नाविव वारणौ ॥
महामेघोपमं रौद्रमासीद्युद्धं तयोः ।
रथाश्वनरसंबाधं मत्तवारणसंकुलम् ॥
समाजमिव तं दृष्ट्वा प्रेक्षमाणौ महारथौ ।
आशंसन्ते जयं ताभ्यां योधास्ते गणशः स्थिताः ॥
तयोः प्रेक्षन्त समरं संनिकृष्टं महाभयोः ।
सिद्धगन्धर्वमुनयो देवदानवयोस्तदा ॥
तौ छादयन्तावन्योन्यं समरे निशितैः शरैः ।
शरजालावृतं व्योम चक्रतुस्तौ महाबलौ ॥
तावन्योन्यं जिघांसन्तौ शरैस्तीक्ष्णैर्महारथौ ।
प्रेक्षणीयतराकारौ युद्धिमन्ताविवाम्बुदौ ॥
सुवर्णविकृतान्बाणान्प्रमुञ्चन्तावरिंदमौ ।
भास्कराभं तदाकाशमुल्काभिरिव चक्रतुः ॥
तयोः शराः प्रकाशन्ते देवदानवयोस्तदा ।
पङ्क्तयः शरदि मत्तानां सारसानामिवाम्बरे ॥
त्रिदशाश्वगजानां हि शरीरैर्गतजीवितैः ।
क्षणेन संवृता भूमिर्मेघैरिव नभस्तलम् ॥
ततः सुधारं ज्वलितं सूर्यमण्डलसंनिभम् ।
धराय वसवे मुक्तं चक्रं नमुचिना रणे ॥
पतता तेन चक्रेण धरस्य स्यन्दनोत्तमः ।
सध्वजः सपताकश्च दग्धोऽर्ककिरणप्रभः ॥
स त्यक्त्वा स्यन्दनं देवः प्रदीप्तं चक्रतेजसा ।
भयात्तस्यासुरेन्द्रस्य गतः स्वगृहमुत्तमम् ॥
पराजित्य सुरं दैत्यो नमुचिर्बलदर्पितः ।

T2 G4 M3 रक्ताक्षाव्, G3 5 M3 -नयनाव् (for -ताम्राक्षौ) B3 T1 G1 क्रोधसंरम्भरक्ताक्षाव् (T1 °नयनाव्) (for °) K1 3 D4 समन्तत, B1 3 D5 परस्परम् (for मुहुर्मुहुः) T1 G3 M3 4 अन्योन्यं समवैक्षताम्, T2 G1 3 5 अन्योन्य समुदैक्षत (G4 °ताम्) (for °) — (L 1006) T2 गर्जिताव् (for गर्जन्ताव्) — (L 1007) K3 Ñ3 B3 यमराष्ट्रोपम रौद्रम्, T1 M3 4 महार(T1 °द्य) क्रोपम रौ°, T2 G1 °रम्भोपम रौ°; G3 5 महाक्रोधमे तस्मिन् (for °) — (L 1008) K2 D4 भर, T1 3 G1 3 5 M3 4-चर, G5 पत्ति (for नर) B1 2 Cal ed नराश्वरथसंबाध (for °) D5 मात्क (for -वारण) D1 सकुरथा रणसंकुलम् (for °) — (L 1009) V1 3 संस्त कम् (for समाजम्) B1 3 D4 D5 G3 5 प्रेक्षमाणा महारथा (for °) — (L 1010) K1 3 Ñ3 V1 3 Dn D3 4 T2 M3 आशंसन्तौ, K4 Ñ1 B D5 D1 2 4 T2 G3 °सन्तो (for °सन्ते) K4 D1 योधाश्चैवैकतोऽश्रयम्, Ñ3 योधा नैवैकमाश्रया, B3 योधा नैकैकतोऽश्रयन्, Dn योधा नैकत्र संश्रया, D2 योधा नैवैकत श्रियम्, D3 योधास्ते गणश्रिताः, T2 G3 4 योधास्ते गणशस्तदा, T1 G1 4 M3 4 परस्परसमाश्रयम् (for °) — After line 1010, T3 G3 5 ins

49** परस्पर प्रार्थयन्त परस्परसमाश्रया ।

— D5 om line 1011 — (L 1011) K2 प्रेक्षन्त (for प्रे°) K1 Ñ2 3 V1 3 B3 Dn D1 2 4 T1 2 G1 3-5 M3 संरम्भं (for समरं) M1 तयोर्वैक्षन्त संरम्भ (for °) K4 D1 2 संनिकृष्टमहाभया (for °) — (L 1012) D5 देवता सुरराक्षसा (for °) — For line 1012, Ñ1 subst

50** सिद्धचारणगन्धर्वमुनयो दानवास्तथा ॥

— (L 1015) K1 महारथै, Ñ3 °बलौ, T2 शितैः शरैः (for महारथौ) G3 4 रणे च निशितैः शरैः (for °) — For line 1015, T2 G1 M3 4 subst

51** आसादयेतामन्योन्यं तौ रणे निशितैः शरैः ॥

— (L 1016) B3 T1 3 G1 4 प्रेक्षणीयसमाकारा (for °) D3 युद्धितावाव् (for °मन्ताव्) — (L 1017) K4 मुञ्चतौ ताव्, T1 3 G1 3 5 M3 विमुञ्चन्ताव् (for प्रमु°) — (L — (L 1018) T1 3 G4 4 5 M3 4 रणे प्रकाशमाकाशम्; G4 रणे प्रकाशमुल्काभिर् (for °) K3 उल्कामम् (for उल्काभिर्). M3 तयोश्चैवाविचक्रतु (for °) — (L 1020) Ñ1 [भ]ोन्बरे (for [भ]म्बरे) — (L 1022) T2 सम्भृता (for संवृता). — (L 1023) D3 विमलं, T1 G1 4 M3 4 विपुलं (for ज्वलितं) G3 सत सुधारं सुविपुलं (for °) — (L 1024) B2 वधाय (for धराय) V1 वधाय समरे मुक्तं (for °). — (L 1025) D3 तेन मुक्तेन चक्रेण (for °) T1 3 G1 3-5 M3 4 धरस्य स रथोत्तमः (for °) — (L 1026) K1 D4 सध्वजः सपताकोऽधो, V3 B1 3 °ज सायुध सामो, T1 3 G1 3-5 M3 4 सपताकध्वज साश्वो (for °) K1 दीप्तार्क, Ñ4 दग्धोऽग्र, Dn दग्धार्क (for दग्धोऽर्क) — (L 1027) B1 3 तं रथ (for स्यन्दनं) T1 3 G1 3 4 M3 4 संत्यज्य तं रथं देव (for °) K1 प्रख्यात, G4 प्रदग्धं (for प्रदीप्तं) — (L 1028) B1 3 तात दर्पं पद्मभुमत्तम; T1 3 G1 3 5 M3 4 तात प्राक्रस्य प्रति (for °) — (L 1029) D3 [स]मरे, G3 4 वरं, M3 वसुं (for सुरं) T2 देवं; M3 देवो (for दैत्यो) B3 3 पराजित्यासुरो देवं (for °). K1 3 Ñ1 3 D3 D4 4 T1 3 G1 3-5 M3 4 -गर्वित (for -दर्पित) — (L 1030) D5 M3 असुर (for हरेन) K1-4 D5 3 स्वेन सैन्येन [illegible] ययौ (for °) D1 इन्द्ररथः; T2 G3 4 स च सर्वं (for सुरषर्म्) — After line 1030, T1, 2 G1 3-5 M3 4 ins an addl colophon [Sub-parvan T3

प्रयातः स्वेन सैन्येन भूयः सुरचमूं प्रति ॥
यौ तौ मयश्च त्वष्टा च देवदैत्येषु विश्रुतौ ।
प्रवरौ विश्वकर्माणौ मायाशतविशारदौ ॥
घोरस्तयोः सप्रहारः प्रावर्तत सुदारुणः ।
अन्योन्यस्पर्धिनोस्तत्र चिरात्प्रभृति सयुगे ॥
त्वष्टा तु निशितैर्बाणैर्दैत्य तु बलदर्पितम् ।
पराक्रान्तं पराक्रम्य विव्याध त्रिंशता शरैः ॥
मयस्तु प्रतिविव्याध त्वष्टारं निशितैः शरैः ।
सुधौतैः सुप्रसन्नाग्रैः शातकुम्भविभूषितैः ॥
ननाद दितिजश्रेष्ठो हतस्त्वष्टुः शरैर्मयः ॥
सक्रुद्धो दैत्यसैन्यस्य छिन्दन्निव जीवितम् ।
शक्तिं कनकचित्राक्षां चित्रदण्डां महाप्रभाम् ।
देवो गृहीत्वा समरे दैत्येन्द्रे सन्यपातयत् ।
भीमां सर्वायसीं त्वष्टा पुरंदर इवाशनिम् ॥
तां त्वष्टुर्भुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभाम् ।
मयश्चिच्छेद तीक्ष्णाग्रैस्तूर्णं सप्तभिराशुगैः ॥
ततः क्षिण्वन्निव प्राणांस्त्वष्टुः कोपान्महासुरः ।
प्रेषयामास संरब्धः शरान्बर्हिणवाससः ॥
चिच्छेद बाणांस्त्वष्टा तान्ज्वलितैर्नतपर्वभिः ।
दैत्यस्य सुमहावेगैः सुवर्णविकृतैः शरैः ॥
तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वाशितान्तरे ।
शार्दूलाविव चान्योन्यं प्रसक्तावभिजघ्नतुः ॥
अन्योन्यं प्रतिविध्यन्तावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ क्रुद्धावाशीविषाविव ॥

G1.3.4 M3.4 वामनप्रादुर्भावे — *Adhy name* G3 देवासुरद्वन्द्वयुद्धम् — *Adhy no* T3 G3 301, G3 297, G3.5 M1.3 303; M3.4 13]
— Before line 1031, B3 D6 T1 G1.3–5 M2.4 ins वैशंपायन उवाच — (L. 1031) B1.3 T1.3 G1.3–5 M1.4 अथ त्वष्टा मयश्चैव (for °) — (L. 1032) Ñ1 T1 G3.5 M1.4 प्रयुक्तौ, T2 G3.4 प्रसिद्धौ (for प्रवरौ) T1.2 G1.3.5 M3.4 सृजौ तदा (for विशारदौ) — (L. 1033) Ñ1 आसीच्च (for घोरस्) — For line 1033, B1.2 T1.2 G1.3–5 M3.4 subst
52** तयो प्राणहरस्त्वासीत्संप्रहारो महात्मनो ।
[B1 प्रहरतोस् (for प्राणहरस्)]
— (L 1034) K1.3 D1.4 स्पर्धिनौ; D6 °नौ (for °नोस्) Ñ1 अन्योन्यस्य विना तत्र, D1 °न्यस्पर्धिनौ तौ तु (for °) Ñ1 दीप्तिमान्, B1.3 दीप्तयो (for सयुगे) — For line 1034, T1.3 G1.3–5 M3.4 subst
53** चिरात्प्रभृति संरम्भादन्योन्यस्पर्धिनौ रणे ।
[T1 संरम्भाद् (for °म्भाद्)]
— (L 1035) Ñ2 D1 दैत्येन्द्र; V2 Dn D1.2 दैत्य तं, T1 G1.3–5 M3.4 आयान्तं (for दैत्य तु) D4 दर्पित (for °तम्) Ñ1 V1 B1.3 D6 दैत्य त बलगर्वितम्, D1 दैत्येषु बलदर्पित (for °) — (L 1036) K4 त्रिंशतै, B3 बहुभि ; D1.3 निशितै (for त्रिंशता) — K4 om. (hapl) line 1037 — (L. 1037) Ñ1 त्रिंशता, V3 T3 G1.4 M3.4 बहुभि (for निशितै) — (L. 1038) B T1.2 G1.3.5 M4 महावेगै (for सुधौतै सु) M3 महावेगै प्रधानाग्रै (for °) G1 om lines 1038ᵇ-1039ᵃ — T3 M3.4 om line 1039 — (L. 1039) V1 ननन्द (for ननाद) B Dn1 D3 श्रेष्ठं (for -श्रेष्ठो) K1.2.4 Dn D1.3.4.5 G1 हत्वा त्वष्टुः, Ñ1 D3 हत्वा त्वाष्ट्र, V1 हत्वा त्वष्टा (for हतस्त्वष्टु) Ñ2 B D3 हत्वा त्वष्टा शरैर्मयम्, T1 G3.4 हतस्त्व(G4 °त्वा [illegible])ष्टुः शराग्मय (for °) — (L. 1040) V2 सुमंक्रुद्धो मयो दैत्यो, T1.2 G3.4 M3.4 संक्रुद्धो मयदैत्यस्य (T1 °स्तु) (for °) — (L. 1041) B3 विक्षेप (for कनक) K1 D1 चित्राक्षां; K4 Ñ1 B1.3 T3 G1 -वैडूर्यं, V1 चित्राभा, B3 °क्षीं, D3 °भा, T1 G3.5 M3.4 वैडूर्याग्र (for चित्राक्षां) T3 G1 M3.4 अय स्मयीम् (for महाप्रभाम्) T1 चित्रां घोरामयोमयाम्, G3–5 चित्रां घोरामयस्मयीम् (for °) — K4 om (hapl) lines 1042-1044 — (L 1042) Ñ1 B1.3 T1.2 G1.3–5 M3.4 दैत्येन्द्र (B1.3 °न्द्रे) प्रसभासृजत्, Bom Poona eds G(ed.) °न्द्र समपातयत् (for °) — (L. 1043) B1 D3 T1.2 G3.4.5 त्वष्ट्रा (foo त्वष्टा) D1.3 पुरंदरम्, G1.4 पुरस्कृत (for पुरंदर) — (L. 1044) D3 त्वष्ट्रा, T3 G1.3 M3.4 सूर्य (for अर्क) — (L. 1045) B1.3 T1 G3 M3.4 शीघ्रं (for तूर्णं) — G1 om lines 1046-1048 — (L. 1046) K1.3 छिन्दन्, Ñ2 V2.3 B2 D2 G5.6 क्षिपन्, D2 T2 सुषन्, G1 क्षपन् (for क्षिण्वन्) — (L. 1047) T3 G3.5 M3.4 संक्रुद्ध (for संरब्ध) — (L. 1048) V3 बाणैस् (for बाणांस्) — (L. 1049) M3 महाघोरै (for °वेगै) — (L. 1050) K3 बलिनावितरेतरम् (for °) — (L. 1051) Ñ1 प्रसक्तम्; B3 प्रमथावु; T1.2 G1.3–5 M3.4 प्रसक्तम् (for प्रसक्ताव्) K3.4 Dn इव (for अभि) D1 प्रसक्ताविव जघ्नतु (for °) — (L 1052) K1.2 Ñ2 B1 D4.5 युध्यन्ताव्, D1 -वध्य° (for विध्य°) T1.2 G1.3.5 M3.4 अन्तरं प्रति(T3 G3.4 °ति)विध्यन्ताव् (for °) Ñ2 B1.3 T1.2 G1.3–5 M3.4 अन्योन्यस्यान्तरैषिणौ (for °) — (L 1053) B3 G6 M3.4 -वीक्षेतां (for

महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
ततः स विपुलां दीप्तां मयो रुक्माङ्गदां गदाम् ।
त्वष्टुः समाहिणोत्क्रुद्धः सर्वप्राणहरां रणे ॥
तया जघानातिरथस्त्वष्टुरुत्तमवाजिनः ।
गदया दानवः क्रुद्धो वज्रेणेन्द्र इवाचलान् ॥
ततः क्रुद्धो महादैत्यः क्षुराभ्यां तस्य संयुगे ।
ध्वजं त्वष्टुरथ च्छित्त्वा सूतं निन्ये यमक्षयम् ॥
दृष्ट्वा त्वष्टा हतं सूतं क्षुराभ्यां विनिपातितम् ।
हताश्वं रथमुत्सृज्य सूतं च पतितं भुवि ।
विस्फारयन्महाचापं स्थितो भूमौ महाबलः ॥
हताश्वसूतं विरथं दृष्ट्वा रिपुमवस्थितम् ।
जयश्रिया सेव्यमानो दीप्यमान इवाचलः ॥
मयः कालान्तकप्रख्यश्चापपाणिरिवान्तकः ।
प्राददद्देवसैन्यानि दावाग्निरिव काननम् ॥
त्वष्टुः सोऽक्षिपवात्युग्रान्नाराचान्क्षिप्रतेजसः ।
चतुर्दश शिलाधौतान्सायकान्विविधाकृतीन् ॥
ते पपुस्तस्य देवस्य शोणितं रुक्मभूषणाः ।
आशीविषा इव क्रुद्धा भुजगाः कालचोदिताः ॥
ते क्षितिं समवर्तन्त शोभन्ते रुधिरोक्षिताः ।
अर्धप्रविष्टाः संरब्धा बिलानीव महोरगाः ॥
ते प्रकाशन्त नाराचाः प्रविशन्तो वसुंधराम् ।

वीक्षन्तौ) K4 D1 सर्पाम्, D3 क्षुरया (for क्षुद्राम्) —(L 1054) K4 Dn2 D1 2 [आ]सक्तो (for [आ]साद्य) N2 V1 3 D4 गजाविव समासाद्य (for °) —(L 1055) K2 3 D4 शरैः पूर्णायतोत्क्षिप्तैः (for °) — K3 om lines 1056–1057 —(L 1056) T1 2 G2 3–5 M2 3 मयस्तु (for तत स) T1 2 G3–5 M2 4 ततो (for मयो) N1 D3 G1 रुक्माङ्गदो, M4 रुक्ममयीं (for रुक्माङ्गदां) V1 क्षुभाम्, V2 हताम् (for गदाम्) —(L 1057) K4 त्वष्टा स, N1 V2 D2 3 त्वष्टु स, B1 D2 G3 त्वष्टरि, B2 त्वष्टार, T1 2 G1 3 5 M2 4 त्वष्ट्रे स (for त्वष्टुः स) D4 प्रहरणां (for प्राणहरां) —(L 1058) N1 °वाजिषु (for °न) —(L 1059) D5 स तया (for गदया) K2 गदया दानवश्रेष्ठो (for °) K4 N1 T2 G1 M2 2 [अ]च लम् (for °लान्) — After line 1060 K N1 2 V1 3 B D (D3 missing) ins

51** पुनर्द्वाभ्यां शराभ्यां तु निशिताभ्यां महारणे ।
[K1 2 D4 क्षुराभ्यां (for श°)]

—(L 1061) T1 2 G1 3–5 M2 4 त्वष्टु पुनस्तु (for त्वष्टुरथ) D1 ध्वजस्त्वष्टुरथ छित्त्वा (for °) K4 N2 V1 Dn1 D2 प्रेक्ष्य, D3 प्रेष्य (for निन्ये) — After line 1061, K N1 2 V B D (D5 missing) ins

55** महाबलान्महावेगान्मद्धान्त्वादयाहनत् ।
[K2 महाबलौ, B1 3 °कायान् (for °बलान्) K4 वेगवान् (for महावेगान्) K1 हतान्, K2 3 V2 D3 4 हयान् (for [अ]हनत्)]

—(L 1062) K1 D1 च त सूत, K3 ध्वज सूत, B1 3 तु समरे (for हत सूत) D4 दृष्ट्वा ध्वजं च सूतं च; T1 2 G1 3–5 M2 4 त्वष्टा दृष्ट्वा तु समरे (for °) B1 3 ध्वज सूत च पातितम्, D5 क्षुरमाभ्यां निपातितम्, T1 2 G1 3–5 M2 4 सूतमश्वाश्च पातितान्, Bom Poona eds G(ed) अश्वांश्च विनिपातितान् (for °) —(L 1063) D4 हताश्व (for हताश्वं) D1 हतम्, T2 G1 4 5 M4 सूतम् (for रथम्) B1 3 D5 T1 G2 M2 हताश्वसूतमुत्सृज्य (for °) B1 3 D4 M2 रथ भूमौ व्यवस्थित, T1 2 G1 3–5 M4 रथ भूमौ व्यतिष्ठत (for °) —(L 1064) B1 3 विस्फार्य सुमहच्चाप (for °) T1 इवाचल (for महाबल) B1 3 T2 G3 4 5 M2 4 युद्धाय कृतनिश्चय (for °) — K1 3 D4 om line 1065 —(L 1065) B3 Cal ed दृष्ट्वा रिपुमवस्थित (for °) —(L 1066) K1–3 N1 B1 3 D4 5 T1 G1 3–5 M4 [अ]नल (for [अ]चल) —(L 1067) K3 मवस्थित, B1 3 T1 2 G1 3–5 M2 4 मदमत्त (for इवान्तक) —(L 1068) K4 N1 2 V1 3 D2 D3 5 प्रदहन् B1 T1 2 G1 3 5 M2 4 निर्दहन्, D4 प्रहरन् (for प्राददद्) B3 निर्दहन्सर्वसैन्यानि (for °) V2 T1 G1 3–5 M4 पर्वतान् (for काननम्) N2 कालाग्निरिव पर्वतम्, Ds1 M2 दवाग्निरिव पर्वतान् (for °) —(L 1069) K3 त्वष्टा सोऽ (for त्वष्टु सो) D2 T1 G1 4 5 M2 3 अक्षिपद् (for अक्षिपत्) B1 3 D5 [अ]त्युग्रो (for [अ]त्युग्रान्) —(L 1070) B3 D5 आयसान् (for सायकान्) T1 2 G1 3–5 M2 4 आयसा(M2 °सुधा)न्विश्वकर्मण (for °) —(L 1071) K1 2 4 N2 2 V2 Dn D1 4 G3 सैन्यस्य, K3 दैत्यस्य, D4 देहस्य (for देवस्य) Dn1 रक्त (for रुक्म-) Dn1 -भूषणम् (for °णाः) —(L 1072) K1 2 5 नोदिता (for चोदिता) K3 D4 भुजगाः कालनोदिताः (for °) —(L 1073) V2 B1 3 ते तु क्षितिं समासाद्य (for °) B1 3 सासृगोक्षिता (for रुधिरो°) — For line 1073, T1 2 G1 3–5 M2 4 subst

56** ते पतन्त क्षितितले दृश्यन्ते सासृगुक्षिता ।

— T2 G1 om lines 1075 1076 —(L 1075) B1 3

धस्तं गच्छन्तमादित्यं प्रविशन्त इवांशवः ॥
तं प्रत्यविध्यत्त्वष्टा तु जाम्बूनदविभूषितैः ।
चतुर्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरभिदारयन् ॥
ते तस्य दैत्यस्य भुजं सव्यं निर्भिद्य पत्रिणः ।
विदार्य विविशुर्भूमिं भुजगा इव वेगिताः ॥
मयस्त्रिभिरथानच्छेत्त्वष्टारं तु पतत्रिभिः ।
सपक्षवेगैर्निकृतैर्ज्वलद्भिः प्राणनाशनैः ॥
त्वष्टाथ मयनिर्मुक्तैः सायकैरर्दितः प्रभुः ॥
अपयातो रणं हित्वा व्रीडयाभिसमन्वितः ॥
तं तत्र हतसूतार्थं भुजगमिव निर्विषम् ।
त्वष्टारं विरथं दृष्ट्वा मुदितः स तु दानवः ॥
विस्फारयन्सुरुचिरं चापं रथमारुह्य दृढम् ।
रणेऽभ्यतिष्ठद्दैत्येन्द्रो ज्वलन्निव हुताशनः ॥
पुलोमा तु बलस्यार्थी त्वष्टा दानवसत्तमः ।
रणे श्वेताश्वयुक्तेन रथेन प्रत्यदृश्यत ॥
सर्वेषामेव भूतानां यः प्राणः कथ्यते द्विजैः ।
बलिना वायुरूपेण वायुना सह संगतः ॥
पुलोमान्तर पवनः भुवा व्याप्तनिःस्वनम् ।
नाभ्यूष्यत यथा मत्तो गजः प्रतिगजध्वनम् ॥
दैत्यचापच्युतैर्बाणैः आच्छादयन्त दिशो दश ।
रश्मिजालैरिवार्कस्य विततं साम्बरं जगत् ॥
स ताम्रनयनः क्रुद्धः श्वसन्निव महोरगः ।
वृतो दैत्यशतैर्वायुः रश्मिवानिव भास्करः ॥
दैत्यचापगुणोत्सृष्टाः शरा बर्हिणवाससः ।

व्यकाशन्त (for प्र°) D3 महीधरान् ; G3 M3 रसातलम् (for वसुंधराम्) — (L 1076) D3 च रथमथ (for इवांशवः). — K1 Ñ1 V1 D1 2 3 om line 1077 — (L 1077) D6 तं प्रतिविव्याध त्वष्टा (for °) — (L 1078) T1 G1 om lines 1078ᵇ–1081ᵃ. V1 अभि दानवान् ; D3 अभ्यदारयन् (for अभिदारयन्) — (L 1079) D3 सर्वे (for सव्य) K3 निर्भिद्य तु पतत्रिण (for ᵇ) — (L 1080) B1 2 Cal ed माविशन् (for विविशुर्) D3 वेगिन ; M3 चोदिता (for वेगिता) T1 G3 पन्नगा इव चोदिता (G3 वेगत°), G4 5 M3 भुजंगा इव चोदिता (for ᵇ) — (L 1081) Ñ1 पुनस् (for मयस्) K3 [अ]भ्यर्द (for [आ]नच्छेन्) B1 2 D3 T1 G2–5 M3 4 मयस्तु त्रिभिरत्युग्रैस् (for ᵃ) T2 G1 3–5 M3 4 त्वष्टारं नवपर्वभि (for ᵇ) — (L 1082) K1 2 D1 पत्रभि ; Ñ2 V1 सुवर्ण , V2 B1 सुपर्ण (for सपक्ष) K3 -शाणैर् (for -वेगैर्) D3 अर्दयामास दैत्येन्द्रो (for °) D3 -नाशन (for °नै) — For line 1082, B1 2 T1 2 G 3–5 M3 4 subst

57** अर्दयामास दैत्येन्द्रो ज्वलितैः शोणिताशनैः ।
[B1 ज्वलद्भि° , T1 G2–5 विशिखै (for ज्वलितै)]

— (L 1083) B1 2 D3 भृशम् ; T2 G1 3–5 M3 4 तदा (for प्रभुः) T1 सायुधैरर्दितस्तदा (for ᵇ) — (L 1084) V1 बल (for रण) K3 त्यक्त्वा (for हित्वा), B1 2 T1 2 G1 3–5 M3 4 अपायाद्याय (B1 2 °द्व4)मुत्सृज्य (for ᵃ) T1 2 G1 3 5 M3 4 व्रीडया समभिप्लुत (for ᵇ) — (L 1085) Bom Poona eds G(ed.) सूतं च (for -सूतार्थं) — (L 1086) Ñ1 निहत , D3 तं गत (for विरथं) B T1 3 G1 3–5 M3 4 हत्वा (for दृष्ट्वा) M3 रथस्थ (for मुदित) T1 G3 मुदितो दानवेश्वर ; T2 G1 4 M3 °तो दानवोत्तम ; G2 °तो मानवेश्वर (for ᵇ) — (L 1087) K1 3 4 Dn D1 2 4 विस्फा(Dn1 °रयमाणो रुचिरं , Ñ2 3 V1 3 P2 D5 D6 4 °रयमाणो रुचिरं ; T1 3 G1 3 6 M3 4 विस्फारयाणो निपुणं (for °). D3 आततस्थाद्दर्ध धुमम् , M3 आनद्धमभिभूषितम् (for ᵇ) — (L 1088) K4 Ñ3 B3 Dn D1 G3 स्थतिष्ठद् ; T2 G3 M3 4 स्वतस्थे ; T2 G1 4 समस्थौ (for ऽभ्यतिष्ठद्) — After line 1085 T1 2 G1 3 4 M3 4 ins an addl. colophon [Sub-parvan T2 G1 3 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — Adhy no T1 G1 303 , G3 298 , G5 3 304 ; M3 4 14]

— Before line 1089 T1 2 G1 3 4 M3 4 ins वैशंपायन उवाच — (L 1089) V1 2 B3 रण ; M4 अथ (for बल). K1 3 दीप्तो (for त्वष्टा) — (L 1090) K1 2 4 Ñ1 B3 D1 2 4 6 रथे श्वेतहयेनेह , K3 श्वेताश्वरथयुक्तेन , Ñ2 V1 2 D3 रणे श्वेतहयेनेह , Dn रथे श्वेतहये तिष्ठन् (for °) K1 3 4 V1 2 B3 Dn D1–4 सार्धं युयुधे वायुना (V2 दानव°), K3 [अ]नेहसा समयुध्यत (for ᵇ) — After line 1090, B1 2 D3 T1 2 G1 3 5 M3 4 ins

58** ततो वै सर्वभूतानां शरीराभ्यन्तरचारिणाम् ।
[T1 2 G3 M3 तत्रासौ , G1 4 5 M3 °त्रासन् (for ततो वै)]

— B1 2 T1 2 G1 3 5 M3 4 om line 1091 — (L 1091) Ñ2 V2 D3 कीर्त्यते (for कथ्यते) V1 बुधै (for द्विजैः) — (L 1092) B1 2 D3 सहायुध्यत वायुना (for ᵇ) — (L 1093) T1 G3 ध्यान (for तर°) — D3 om (hapl) line 1094 — (L 1094) K3 D4 [अ]तृप्यत (for [अ]भ्यूष्यत) — (L 1096) T1 2 G1 3–5 M3 4 विततैरभिमनिभैः (T1 °घौ) (for ᵇ) — (L 1097) T1 G3 M3 सरक्त ; T2 G1 4 5 M3 सरोष (for स ताम्र) — (L 1098) T2 G3 M3 4 वसौ (for वृतो) K4 Dn D1–4 दैत्यशरैर् (for °शतैर्). K3 B1 2 T2 G1 3 5 वभौ दैत्य(K3 तीक्ष्ण)शरैर्वायुः (for °) T3

रुक्मपुङ्खा व्यराजन्त हंसाः श्रेणीकृता इव ॥
चापध्वजपताकाभ्यः शस्ता दीप्तमुखाश्च्युताः ।
प्रपतन्तः स्म दृश्यन्ते दैत्यस्यायुतशः शराः ॥
एवं सुतीक्ष्णान्प्रचरान्शलभानिव पावके ।
सुवर्णविकृताश्चित्रान्मुमोच दितिजः शरान् ॥
तमन्तकमिव क्रुद्धमापतन्तं स मारुतः ।
त्यक्त्वा प्राणानतिक्रम्य विव्याध नवभिः शरैः ॥
तस्य वेगमसह्यं तं दृष्ट्वा वायुः सनातनः ।
उत्तमं जवमास्थाय व्यधमत्सायकव्रजान् ॥
ततो विधम्य थलान्शरजालानि मारुतः ।
विव्याध दैत्यं विशाल्या शिशिरैर्नतपर्वभिः ॥
मरुद्गणाना प्रवरा दश दिव्या महौजसः ।
साधु साध्विति वेगेन सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥
तस्मिन्समुत्थिते शब्दे तुमुले लोमहर्षणे ।
अभ्यधावन्त दितिजाः पौलोमाः क्रोधमूर्छिताः ॥
ते समासाद्य पवनं समावृण्वञ्शरोत्तमैः ।
पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकाः ॥
ते पीडयन्तः पवनं क्रुद्धाः सप्त महारथाः ।
प्रजासंहरणे घोराः सोमं सप्त ग्रहा इव ॥
ततो दक्षिणमक्षोभ्यं नानारत्नविभूषितम् ।
करं गजकराकारमुद्यम्य युधि मारुतः ॥
तेषां मूर्धसु दैत्यानां पातयामास वीर्यवान् ।
निहता वायुवेगेन सप्त तेन महारथाः ॥
त्यक्त्वा प्राणान्पुलोमा विव्याध नवभिः शरैः ।
तस्यापि तमसह्यं तं दृष्ट्वा वायुः सनातनः ।
असचिन्त्य शरौघांस्ताञ्ज्वलितान्वै पुलोमतः ॥
तेषां विदार्य तेजांसि दानवानां महात्मनाम् ।
शोणितक्लिन्नमुकुटा गैरिकार्द्रा इवाद्रयः ॥

रश्मिमाली (for °वान्) —(L 1099) T1 समुत्पन्ना, G3 °गुणो° (for भुजो°) —(L 1100) K1 2 4 Ñ1 2 V1 3 B3 3 Dn D3 D5 6 व्यकाशन्त, T1 G3 6 प्रकाशन्ते, T2 G1 4 M3 4 प्रविबभुः (for व्यराजन्त) T2 G3 श्रेणीगता (for °कृता) —(L 1101) T2 पताकेषु, T3 G1 2-5 M2 4 °काग्रे (for °काभ्य) B1 शस्ता (for शस्ता) B1 मुखाग्रुगाः (for °श्च्युता) B3 Cal ed छत्रादीषामुखाग्रुगाः, D5 छत्रे पाशुगचक्रतः, T1 G3 M3 छत्रेषु युगवाजिषु, T3 G1 4 6 M3 4 छत्रेष्वपुगपाशुषु (for [b]) —(L 1102) B3 आपतन्त स्म, D1 प्रासवन्तश्च (for प्रपतन्त स्म) K3 D1 2 G3 [अ]युतश (for [अ]युतश) D5 दैत्यचापच्युता शरा (for [b]) —(L 1103) T2 G3 वासवे (for पावके) —(L 1104) T2 3 G1 3 6 M3 4 प्राहिणोच्छिशितान्बाणान् (for [b]) —(L 1105) T1, 2 G1 2-5 M4 समन्ततः (for स मारुतः) —(L 1106) Ñ1 D2 T1 G3 5 निशितैः, V1 बहुभिः (for नवभिः) —(L 1107) D5 तस्य वेगमहाश्चर्यं (for [a]) —(L 1108) T2 3 G1 2-5 M3 4 वेगम् (for जवम्) K2 D1 विव्याध (for व्यधमत्) T1 2 G1 3 5 M3 4 सायकान्शितान्, G3 °कान्शरान् (for °कव्रजान्) —(L 1109) Bom Poona eds G(ed) तेजो (for ततो) K2 विधाय, D5 त्रिधुन्वन्, T1 2 G1 2-6 विमथ्य (for विधम्य) T1 2 G1 3-6 M3 4 शाल भानिव मारुत (G1 3-5 पावक) (for [b]) — After line 1109, D3 ins

59** विव्याधोरसि तीक्ष्णाग्रैः शरैः शस्त्रिमिरायसैः ।

—(L 1110) T2 G1 3 4 M3 4 विशद्भिः (for °त्या) D5 विव्याधोरसि तीक्ष्णाभि ; D5 तमन्तकमिमप्रख्यैः (for [a]) D2 शरशम्भिभिरायसैः (for [b]) —(L 1111) G3 प्रवर्ष, G4 प्रथमा (for प्रवरा) D3 दिक्षु, D5 दिव्यान् (for दिव्या) T2 2 G1 3 5 M3 4 महारथा (for महौजस). —(L 1112) Bom ed वेगेन (for वेगेन) —(L 1113) K4 D4 समुत्थिते (for °स्थिते) —(L 1114) D3 अभ्यद्रवन्त (for °धावन्त) — For line 1115, B1 3 D5 T1 2 G1 2 5 M3 4 subst

60** तत प्रच्छादयामासुः पवनं शरवृष्टिभिः ।

—(L 1117) B3 शतशः (for पवनं) —(L 1118) D1 रेजु (for प्रजा) D5 सम्प्रहणे (for °संहरणे) T1 2 G1 3 4 M3 4 प्रतिपा (G1 4 5 M3 °तिप)ना रणे घोरे (for [a]) D3 4 महाग्रहा (for ग्रहा इव) —(L 1120) V2 B D3 D5 करि° (for गज) —(L 1122) K3 4 Ñ1 Dn D3 3 निहिता (for निहता) T3 G3 3-5 M4 वायु°, M3 बाण (for वायु) G3 4 5 हतं सह (for सप्त तेन) — T2 G1 4 M3 4 om lines 1123-1126 —(L 1124) K3 D1 तत्प्रर्पितम्, Ñ3 तस्य वेगम्, D5 तस्यार्पितम्, T1 G3 6 तस्य वेगम्, Bom Poona eds G(ed) प्रदर्पितम् (for तस्यापि तम्) B3 दृष्ट्वा वेगं स मारुत°, D5 Bom Poona eds G(ed) दृष्ट्वा वायु सनातनम् (for [b]) —(L 1125) नाचिन्तयच्च (for असचिन्त्य). Bom Poona eds G(ed) सुरौघान् (for श°) T1 सक्षिप्य च सुरौघान्तान् G3 स सक्षिप्य सु° (for [a]) Ñ3 Dn3 D1 ह्यतिडितान्वै पुलोमत (for [b]) —(L 1126) T1 G3 6 तेषां विदारयामास (for [a]) T1 G3 3 वपूंषि स (for महा°

ते भिन्नवर्मास्थिभुजाः पतन्तो भान्ति दानवाः ।
मातङ्गयूथसरुग्णाः पुष्पिता इव पादपाः ॥
तेषां विदारितैर्देहैर्दानवानां महात्मनाम् ।
ततः प्रावर्तत नदी रौद्ररूपा भयावहा ॥
प्रस्रवन्ती रणे रक्तं भीरूणां भयवर्धिनी ।
देवदैत्यगणैश्चैव रुधिरौघपरिप्लुता ।
रणभूमिरभूद्रौद्रा तत्र तत्र सहस्रशः ॥
सम्भृता गतसत्त्वैश्च पक्षराक्षसखेचरैः ।
सानुकर्षपताकैश्च सोपासङ्गैर्ध्वजै रथैः ॥
शीर्णकुम्भैस्तथा नागैर्घण्टाभिः सुविभूषितैः ।
सुवर्णपुङ्खैर्ज्वलितैर्नाराचैस्तिग्मतेजसैः ॥
देवदानवनिर्मुक्तैः सनिर्पैरुरगैरिव ।
प्रासतोमरनाराचैः शक्तिखड्गपरश्वधैः ॥
सुवर्णविकृतैश्चापैर्गदामुसलपट्टिसैः ।
कनकाङ्गदकेयूरैर्मणिभिश्च सकुण्डलैः ॥
तनुत्रैः सतलत्रैश्च हारैर्निष्कैश्च शोभनैः ।
हतैश्च दितिजैस्तत्र शस्त्रस्यन्दनवर्जितैः ॥
पतितैरपविद्धैश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
निपातितध्वजरथो हतवाजिरथद्विपः ।
विमर्दो देवसैन्यानां सदृशः कर्मणा बभौ ॥
अथ दैत्यसहस्रेण पौलोमेन महारथः ।
सवृतः पवनः श्रीमान्गदामुसलपाणिना ॥
ते जघ्नुः शतसाहस्राः पवनं दानवोत्तमाः ।
तैर्वध्यमानः स बभौ समन्तादर्पितैः शरैः ॥

त्मनाम्) —(L. 1127) K1 4 Ñ3 3 V1 3 B Dn D3 D5 4 गैरिकाभा, K3 D1 °काद्या, D2 °कान्ता (for °कार्ता) —(L. 1128) D1 3 -चर्मास्थि- (for -व°) D5 ते मर्मास्थिभुजा सर्व (for °) T3 G1 4 द्रवन्तो दानवा रणे (for °) —(L. 1129) Ñ1 युद्ध (for -यूथ) K4 -सनुत्था, Ñ3 V1 3 D3 D5 सभग्ना (for सरुग्णा) T1 3 G1 3 4 M3 4 मातङ्गयूथपै रुग्णा (for °) T1 3 G1 3 4 M3 4 किंशुका (for पादपा) —(L. 1131) M3 4 घोर (for रौद्र) Ñ1 T1 G3 भयानका (for °वहा) T3 G1 4 3 घोररूपा भयानका (for °) —T3 G1 4 M3 4 om line 1133 —(L. 1133) G(ed) दैवदैत्य (for देवदैत्य) K4 -गणाश्चैव, Ñ3 -गणा°, B Dn T1 G3 3 गजाश्वाना; D5 गणाश्चैव (for -गणै°) Dn1 -परिष्कृता (for °प्लुता) —(L. 1134) D5 बभौ (for अभूद्) T1 समाश्रये (for सहस्रश) —(L. 1135) K1 3 Ñ3 V1 3 D3 D2 4 T1 3 G1 3 4 M3 4 सम्भृता, K3 संस्तृता, D1 संस्तुता, G1 सगता (for सम्भृता) M3 हतैश्च दितिजैश्छिन्नैर् (for °) T1 G3 3 -दानवै (for खेचरै) —(L. 1136) K1 3 Ñ1 3 V1 3 B D3 D5 सानुषङ्ग, K4 Dn D3 3 6 T1 °जै स-, Ñ1 °षङ्गैर् (for °कर्ष) K1 4 Ñ3 V1 3 D3 D3 4 T3 G1 3-5 M3 सोपासङ्ग, B1 Cal ed पातितैश्च (for सोपासङ्गैर्) D5 M3 सोपासङ्गरथध्वजै (for °) —(L. 1137) B3 शीर्णदण्डैस् (for °कुम्भैस्) T1 3 G1 3-5 M3 4 रथध्वज (for घण्टाभि सु) —(L. 1138) K3 रेखैर्, D5 पुङ्ख (for पुङ्खैर्) V1 विहतैर्, D3 पतितैर्, G3 3 विशिखैर् (for ज्वलितैर्) K3 om lines 1138b–1139a K1 Ñ1 B D5 D1 तिग्मतेजितै T3 स्निग्धतेजनै, G3 3 M3 4 तिग्मतेजनै (for °सै) —(L. 1139) T3 G3-5 M3 4 ज्वलद्भिर् (for सविषैर्) D5 भुजगैर् (for उरगैर्) —(L. 1140) B1 3 D5 -भल्लैश्च, T1 G3 4 M3 4 -शक्तिभि, T3 G1 -शक्त्यष्टि (for -नाराचै) T1 3 G1 3-5 M3 4 खड्गैश्च स (for शक्तिखड्ग) —(L. 1142) D5 काञ्चनाङ्गदकेयूरैर् (for °) Dn मुकुटैश् (for मणिभिश्) K4 च मकुटै, D5 स सकुलै (for सकुण्डलै) Ñ1 B1 3 मुकुटै (Ñ1 मणिभि) कुण्डलै शुभै, T1 3 G1 3 4 M3 4 कुण्डलैर्हेमभूषितै (for °) —(L. 1143) B3 तलत्रै; T1 सभुजै (for तनुत्रै) V1 3 स(V3 सु)तनुत्रैः; D5 सुवल° (for सतल°) K1, 3 D4 तनुत्रै सुकलैश्चैव, D5 तलत्रै सतनुत्रैश्च (for °) D5 दिव्यैश् (for निष्कैश्) K3 B3 शोभितै (for शोभनै) —(L. 1144) B3 भिन्नै, T1 3 G1 3-5 M3 छिन्नै (for तत्र) B3 हतैश्चापि निर्जितैर्, M3 हतैश्च निशितैश्छिन्नै (for °) K3 D5 गज, T1 चित्र, G1 3 4 M3 छत्र (for शस्त्र) D5 -चर्जितै, D5 -वाहनै (for -वर्जितै) K1 D4 गजस्यन्दनध्वजितै, T3 G3 छत्रस्यन्दनवाजि(G3 °वाजि)तै (for °) —(L. 1145) D5 अपरैर्निषै (for अपविद्धैश्च) II T1 3 G1 3 3 M3 4 भूयै(B मत्र)मौ चोरिव मृहे, D2 हारैर्निष्कैश्च शोभनै (for °) —(L. 1146) निनादित (for निपातित) D1 निपातितै ध्वजरथै (for °) T3 G1 4 4 M1 सुर (for -रथ) B3 -ध्वज (for द्विप) — For line 1146, D3 subst

61** निपातितैर्ध्वजरथै रथैर्निहतवाजिभि ।

—(L. 1147) D3 ऽमृत्स (for देव) K3 Ñ1 B Dn D3 D4 कर्मणा (for °णा) T1 3 G1 3-5 M3 4 विपाक कर्मणामिव (for °) —(L. 1148) T1 G3 4 महाबल, T3 M3 4 समन्वित, G1 4 समन्तत, Bom Poona eds G(ed) महासुर (for °रथ) —(L. 1149) D5 सवृत्य, G1 सुवृत (for स°) B3 T1 G3 4 M3 4 मुद्गर (for मुसल) K3 पाणिभि (for °ना) D3 महामुसलपाणिना (for °). —(L. 1151)

हत्वाष्टौ तत्र योधानां शतानि पवनः प्रभुः ।
कृत्वा मार्गं सुरश्रेष्ठः प्रयातः स महारथः ॥
अद्यापि च सुविस्तीर्णः पन्थाः संदृश्यते दिवि ।
नाम्ना वायुपथो नाम सिद्धाः पश्यन्ति तं दिवि ॥
हयग्रीवस्तु दितिजः पूषाणं प्रति वीर्यवान् ।
ननाद सुमहानादं सिंहनादं महारथः ॥
विस्फार्य सुमहच्चापं हेमजालविभूषितम् ।
पूषाणं दितिजोऽपश्यत्क्रुद्धो घोरेण चक्षुषा ॥
भुजाभ्यामाददानस्य सदधानस्य वै शरान् ।
मुञ्चतः कर्षतो वापि ददृशुस्तत्र नान्तरम् ॥
असिचक्रोपमं दीप्तं मण्डलीकृतकार्मुकम् ।
तदासीद्दानवेन्द्रस्य सव्यदक्षिणमस्यतः ॥
रुक्मपुङ्खैस्ततस्तस्य चापमुक्तैः शितैः शरैः ।
माच्छादयन्त शिलाधौतैर्विंद्धः सूर्यस्य च प्रभाः ॥
ततः कनकपुङ्खानां शराणां नतपर्वणाम् ।
नभश्चराणां नभसि दृश्यन्ते बहवो व्रजाः ॥
गिरिकूटनिभाश्चापात्प्रभवन्तः शरोत्तमाः ।
श्रेणीभूता प्रकाशन्ते यान्तः श्येना इवाम्बरे ॥
गृध्रपत्रांश्छिलाधौतान्कार्तस्वरविभूषितान् ।
महावेगान्प्रसन्नाग्रान्मुमोच दितिजः शरान् ॥
ततश्चापतलोद्भूताः शातकुम्भविभूषिताः ।
देहे समवकीर्यन्त पूष्णः सुनिशिताः शराः ॥
ते व्योम्नि विकृताकाराः संप्रकाशन्त सर्वशः ।
खद्योता इव घर्मान्ते खे चरन्तः समन्ततः ॥
शिलाधौताः प्रसन्नाग्राः पूषणं विकृताः शराः ।
पर्वतं वारिधाराभिर्यथा प्रावृषि तोयदाः ॥

K1 2 D6 4 जर्गित (for अर्पितै) B D5 T1 3 G1 2 3 M2 4 तोत्रार्दित इव द्विप (for °) — After line 1151, K1 4 Dn D1 2 ins.:

62** हत्वा तु दितिजः पुरमासाद्य भुवि वर्जितात् ।

— (L. 1152) K3 G2 3 M2 3 सैन्यानां, B1 3 T2 G1 2 दैत्यानां (for योधानां) B1 T हत्वा तु तत्र दैत्यानां (for °) — (L. 1153) B T1 2 G1 3–5 M2 4 महाबाहुः (for सुरश्रेष्ठः) Bom Poona eds G(ed) ननाद (for प्रयातः) K1 3 N1 D5 D1 4 तु (for स) B1 T2 3 G1 3 5 M1 4 प्रयातोऽमरसत्तम (for °) — (L. 1154) T1 2 G1 3 5 M2 स वै दीर्घो (for सुविस्तीर्णः) M2 अद्यापि स च वै दीर्घो (for °) G4 भुवि (for दिवि) T1 3 G1 3–6 M2 4 विस्तीर्णो (for पन्थाः स) — D3 om (hapl) line 1155 — (L. 1155) T2 Bom Poona eds G(ed) वायुरथो (for °पथो) D1 म सदा, B1 2 स सदा, T1 2 G3–5 M2 स द्विजा, G1 सद्विजा (for स दिवि) — After line 1155, K2 T1 2 G1 2 3 M2 4 ins an addl colophon [Sub-parvan K4 वामनम् T2 G1 2 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — Adhy name G2 पुलोमपवनद्वन्द्वयुद्धम् — Adhy no D5 27, T1 303, G3 5 305, G1 304, M2 4 15]

— Before line 1156, K2 N2 B T1 2 G1 3–5 M2 4 ins. वैशंपायन. — (L. 1156) B2 T2 2 G1 2 3 M2 4 विचरन् (for दितिज) K2 4 Dn D1 2 4 पूषणमाभाष्य N2 V1 T2 G1 3–5 M2 4 पूषाणं प्राप्य, D5 तूर्णमाभाष्य Cn पूषणं देव (for पूषाणं प्रति) — (L. 1157) B1 T1 2 G1 2 3 M2 4 सिंहवत्सुमहायशः (for °) — (L. 1158) T1 2 G1 3–5 M2 4 समाकुलम् (for विभूषितम्) — (L. 1159) T1 G1 3–5 M2 4 क्रूरेण (for घोरेण). — (L. 1160) K2 D5 बाहुभ्याम् (for भुजा°) K4 अर्दमानस्य (for आददा°) B T2 3 G1 3 6 M2 सायकान् (for वै शरान्) K2 3 D2 दधानस्य च वै शरान् (for °). — (L. 1161) B2 3 ददृशे (for °शुः). — (L. 1163) K4 Dn D1 2 T1 2 G1 3–5 M2 4 दिव्यं (for दीप्तं) T2 3 G2 3–5 M2 4 कार्मुकं मण्डलीकृतम् (for °). — (L. 1166) B T1 G1 3–5 M2 4 काञ्चन (for कनक) T2 तत्र काञ्चनपुङ्खानां (for °) — (L. 1167) T2 G1 4 5 बहुधा (for बहवो) K3 भुजा, B1 ध्वजा (for व्रजाः) M2 दृश्य ते बहुधा प्रभा (for °). — (L. 1168) B1 2 T2 G2 3 4 M2 शृङ्ग (for कूट) D2 महाचापाद (for निभाश्चा°) — (L. 1169) B1 3 T2 G1 4 श्रेणीकृता प्रकाशन्त T1 G2 3 M2 4 °कृता यथाऽभ्रान्त (for °) B1 3 D5 2 M4 क्रौञ्चा (for श्येना) D5 वाकुम्भा इव चाम्बरे; T1 2 G1 2 3 M2 यथा क्रौञ्चा इवा° (for °) — (L. 1170) N1 तत्र चापाञ्च, B1 3 Dn D5 गार्ध्रपत्रान् (for गृध्रपत्रान्). — For line 1170, D2 subst.:

63** गृध्रपत्रा शिलाधौता कार्तस्वरविभूषिता ।

— (L. 1171) N2 T1 G2 प्रसन्नाग्रान् (for प्रसन्ना°) T1 2 G1 3–5 M2 4 अवसितान् (for दितिजः) — (L. 1172) K2 4 D1 2 चलोद्भूतै, D2 °द्भूता (for °द्भूता) K2 4 D1 2 विभूषितैः (for °ता) — (L. 1173) T1 G2 6 M2 अङ्गे (for देहे) T2 G1 4 अङ्गे समवतीर्यन्त (for °) G2 पूर्णाङ्ग (for पूष्णः स) T2 G2 च निशिताः; G1 सुविहिता Bom Poona eds G(ed) संविहिताः (for सुनिशिताः) K2 4 D1 2 पूष्ण सुनिशितैः शरैः (for °) — (L. 1174) B1 3 D5 T1 G1 2 3 M2 4 रुक्मविकृताः; T2 G2 वायुर्विकृता (for विकृ-

ततस्तु पूष्णो देवस्य बलं वीर्यं पराक्रमम् ।
व्यवसायं च सत्त्वं च पश्यन्ति त्रिदशाद्भुतम् ॥
तां समुद्रादिवोद्भूतां शरवृष्टिं समुत्थिताम् ।
नाचिन्तयत्तदा पूषा दैत्यांश्चाभ्यद्रवद्रणे ॥
हेमपृष्ठं महानादं पूष्ण आसीन्महद्धनुः ।
विकृतं मण्डलीभूतं शक्राशनिमिवापरम् ॥
ततः शराः प्रादुरासन्पूरयन्त इवाम्बरम् ।
सुवर्णपुङ्खा पूष्णस्ते प्रभवन्तः शरासनात् ॥

मालेव रुक्मपुङ्खानां वितता व्योम्नि पत्रिणाम् ।
प्रादुरासीन्महाघोरा बृहतः पूषकार्मुकात् ॥
ततो व्योम्नि विभक्तानि शरजालानि सर्वशः ।
आहतानि व्यशीर्यन्त शरैः संनतपर्वभिः ॥
ततः कनकपुङ्खानां छिन्नानां कङ्कवाससाम् ।
पततां पात्यमानानां खमासीत्संवृतं प्रजेः ॥
पूषा प्रापूरयद्बाणैर्हयग्रीवं शिलाशितैः ।
नामाङ्कैरर्कसदृशैर्दिव्यहेमपरिष्कृतैः ॥

साकाता) — (L. 1175) D6 प्रचरन्त (for स्ते च°) B1 3 Dn D5 T1 3 G1 3–5 M3 4 सहस्रशः (for समन्ततः) — B1 3 Dn1 om line 1176 — (L. 1176) K1–3 D5 छादयन्त (for प्रसन्नाभ्रा). T1 2 G1 3–5 M3 4 दैत्य प्रच्छादय स्तुद (for °) K4 D4 सिषिचु; B3 Dn1 विभिदु, Cal ed विव्यधु (for विकृता) D6 पूषणे निशिता शरा, T1 2 G1 3–5 M3 4 पूषणं शरवृष्टिभि (for °) — B3 Dn1 D5 T2 G1 om line 1177 — (L. 1177) K5 4 B1 Dn1 G1 छादयन्निव तोयद (for °). — After line 1177, K5 Ñ1 3 V1, 2 B2 3 Dn D5 D2 3 5 T1 G3 5 ins

64** दैत्य प्रच्छादयामास पूषणं शरवृष्टिभि ।
पर्वतं वारिधाराभिश्छादयन्निव तोयदः ॥

[(L. 1) Bom Poona eds तत (for दैत्य) — For line 1, T1 G3 subst.

64A** आच्छादयत दैत्येन्द्रो रणे घोरपराक्रम ।

On the other hand, G3 subst for line 1

64B** शिलाधौतैः प्रसन्नाग्रैः पूषणं विभिदे शरैः ।

— After line 1, D5 ins

64C** पूषापि दैत्यं नवभिः शरैः [स्ततो]
विव्याध हेमाङ्गदभूषिताङ्ग
निर्भिद्य देहं दितिजस्य ते शरा
जग्मुः पृथिव्यां रुधिरारुणानना ॥
ते बाणा भूतले मग्ना पूष्णो भाति शिलाशिता ।
चिक्रतं शशिनं तुर्णमस्तमतरस्य च वै जगत ॥

— Ñ2 D5 ins, after line 2 B2 after line 1

64D** आच्छादयत दैत्येन्द्रं पूषा घोरपराक्रम ॥

While G3 ins after line 2

64E** आच्छादयत तदा देवो रणे घोरपराक्रम
श्चतीतं धर्मसमये मेघजालैरिवांशुमान् ॥]

— (L. 1178) Cn श्रेयस्य (for देवस्य) Dn D5 T2 G1 4 5 M3 4 तत्र स (Dn D5 M3 तत स; G3 तत स) पूष्णोऽदेवस्य; D5 नाचिन्तयंस्तदा दृष्टा (for °) D2 3 G5 बलवीर्यपराक्रमा (for °) — (L. 1179) B T2 G4 M3 4 दृश्युस, D6 पश्यन्तस् (for °न्ति) T1 G1 3–5 ददृशुस्त्रिदशा मुदाम् (for °) — (L. 1180) K1 3 Dn D1 4 M3 समुद्रम् (for °द्राद्) K3 4 Ñ1 D2 3 T2 G4 M3 तां समुद्र मिवोद्भूतां, D5 हयग्रीवविसृष्टां ता, T1 ता समुद्रादिवोद्भूता। G3 4 ता समुद्रादिवोद्भूता (for °) K3 G4 शरवृष्टिसमुत्थि (G4 °स्थि)ता, V1 शराणां वृष्टिमुत्थिताम्, T1 G3 शरवृष्टिं समुत्थिता (for °) — (L. 1181) K Ñ1 2 V1 3 Dn Dn1 D1–3 दैत्यमभिद्रवद्रणे, B1 दैत्यं सोऽभ्यद्रवद्रुषा, B2 3 दैत्यमभ्य(B3 °त्यं चाभ्य)द्रवद्रुषा, Dn1 T1 G3 दैत्यं चाभि द्रवद्रणे (for °) — (L. 1182) T1 हेमपुङ्ख (for °पृष्ठ) B3 पौष्णस्त्वासीद्; T2 G1 3–5 M3 4 पौष्णमासीद् (for पूष्ण आ°) — (L. 1183) B2 3 T2 G3 *विकृतं* (*for* °तं) T1 om lines 1183b–1186a K1 D1 शक्रासनिद, Ñ2 V1 3 B1 3 Dn D5 °धुषम् (for °शनिम्) B3 शक्रधुष मिवोदितम्, D6 महाशनिरिवापर, T1 G1 3 4 शक्रायुधमिवो च्छ्रितम्, M3 °धसमुच्छ्रितम् (for °) — (L. 1184) K3 om lines 1184b–1185a M3 [अ]म्बुदा (for [अ]म्बरम्) —(L. 1185) D6 तत सुवर्णपुङ्खास्ते (for °) —(L. 1186) T1 G3 5 च (for [इ]व) Ñ2 Dn1 वितता (for °ता) Ñ1 वितता व्योम्न्यदृश्यत, T1 2 G1 3–5 M3 4 वितता खे व्यराजत (for °) — T2 G1 4 M3 4 om line 1187 — (L. 1187) Ñ1 D6 3 प्रादुरासन्, G3 1 °भूता (for °रासीन्) B D5 D6 बृहती (for °त) V3 पौष्ण, D5 पूष्ण (*for* पूष°) — (*L. 1188*) *B1 4* त्रिसुप्तानि; *T2 G4* M3 4 विप°, G3 विवि° (for विभ°) T1 पर्वत (for सर्वश). — (L 1189) K3 Dn1 D1 विशीर्यन्ते, G1 3 व्यराजन्त (for व्यशीर्यन्त) — (L. 1190) B D5 D6 शराणां, G3 4 छीताग्रै (for छिन्नाना) Dn अर्क- (for कङ्क-) T1 छिन्न कनकवास साम् (for °) — (L 1191) K3 Ñ1 V3 B3 D2 3 चावृतं। K3–5 V1 D5 D2 4 च वृतं; Dn आवृतं (for सं°) V1 3 व्रजे (*for* प्रजैः) *Bom Poona eds G(ed)* खमासीच्चावृतं रणे (for °) — (L. 1192) B T1 2 G1 3 M3 4 स्वा(B3, 3 स्व)च्छादयद्, D5 [अ]थो पूर°, D2 प्राहारयद् (for प्रापूर°)

ततो व्यसृजदुग्राणि शरजालानि दानवः ।
अमर्षी बलवान्क्रुद्धो दिधक्षन्निव पावकः ॥
पूष्णस्त्वाजौ ध्वजं चैव पताकां धनुरेव च ।
रश्मीन्योक्त्राणि चाश्वानां हयग्रीवो रणेऽच्छिनत् ॥
अथास्याश्वान्पुनर्हत्वा चतुर्भिः सायकोत्तमैः ।
सारथिं स महातेजा रथोपस्थादपातयत् ॥
कृतस्तु विरथः पूषा हयग्रीवेण संयुगे ।
पूषा तस्य रथाभ्याशात्स ययौ तेन वै जितः ॥
ततोऽद्भुतमितो भूयो युद्धं वर्तत दारुणम् ।
कृतप्रतिकृतं घोरं शम्बरस्य भगस्य च ॥
सप्तकिष्कुपरीणाहं द्वादशारत्निकार्मुकम् ।
वासवाशनिनिर्घोषं दृढज्यं भारसाधनम् ॥
विक्षिपन्नक्षसदृशान्व्यसृजत्सायकान्बहून् ।
क्रोधसंरक्तनयनः शम्बरः सर्वयोगवित् ॥
तेन विद्राव्यमानानि देवसैन्यानि सर्वशः ।
समकम्पन्त भीतानि सिन्धोरिव महोर्मयः ॥
समापतन्तं संप्रेक्ष्य विरूपाक्षं विभीषणम् ।
भगः प्रस्फुरमाणौष्ठस्त्वरमाणो न्यवारयत् ॥
ततो भगो महेष्वासो दिव्यं विस्फारयन्धनुः ।
अवाकिरद्दैत्यगणाञ्शरजालेन छादयन् ॥
तमभ्यपाद्भगो दैत्यं तूर्णमस्यन्तमन्तिकात् ।
मातङ्गमिव मातङ्गो वृषः प्रतिवृषं यथा ॥
तौ प्रगृह्य महावेगौ धनुषी भारसाधने ।
प्राच्छादयेतामन्योन्यं तक्षमाणौ रणे शरैः ॥

— (L. 1193) K4 D1 a G3 4 M3 अस्त्र, T1 इषु, G1 s इषा (for अर्क) — V3 om line 1194 — (L. 1194) Ds1 दुर्गाणि, D3 अस्त्राणि (for उग्राणि) B6 s T1 s G3 3-5 M3 4 वर्षाणि (for जालानि) — (L. 1195) K4 Dn D1 s अमर्षाद् (for °र्षी) K3 अमर्षी बलवत्क्रुद्धो (for °) — (L. 1196) D5 तूणध्वजौ ध्वज चैव (for °) D2 G2 4 5 पताका, D4 पत्रिणो (for पताकां) — (L. 1198) B5 D5 रथाश्वांश्च, T1 2 G1 4 5 अथ चाश्वान् (for अथास्या°) K3 4 अथाश्वान्पुनर्हत्वा च; K4 D2 °श्वान्पुनराहत्य, B3 तथाश्वांश्च पुनर्भित्वा, G3 अथ चाश्वान्रणे हत्वा (for °) T2 3 G1 3-5 M3 4 चतुर्भिः सायकैर्वरैः (for °) — In Ñ1, lines 1200-1263 are lost on a missing folio — (L. 1200) Ds1 शूरो (for पूषा) — (L. 1201) Ñ2 V1 3 D2 D5 पूषा शक्रस्याभ्याशं (for °) Ds1 D3 प्रययौ (for स ययौ) — B1 3 T1 2 G1 3-5 M3 4 subst for line 1201 K3 4 D5 ins after line 1200 D4 D5 after line 1201

65** गतः शक्रस्याभ्याशं मुक्तो मृत्युमुखादिव ।

[T1 2 G3 3-5 M3 4 मुक्तो मृत्योरिवाननात् (for ᵈ)]

— After the above, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins an addl colophon [Sub-parvan T2 G1 2 M3 4 वामनप्रादुर्भावः — Adhy name G3 हयग्रीववधयुद्धम् — Adhy no T1 304, G1 300; G3 5 306; M3 4 16]

— Before line 1203, T1 2 G2 3-5 M3 4 ins वैशंपायन — (L. 1203) B Dn D1 हुतं भूयो, D5 हुतं युद्धं; T1 2 G1 3-5 M3 4 भयो युद्धं (for हुतो भूयो) K3 Ñ2 V3 2 D5 तथाद्भुतमथ (K3 °तमे, Ñ2 °मथ) युद्धं (for °) B D4 आसीत्तु (for वर्तत) T1 G2 4 M3 भूयोऽवर्धत तेजसा, T2 G1 4 भूयोऽभूद्धरितेजसा, M3 भूयोऽवर्धत तेजसो (for ᵇ)

— After line 1202, K3 ins an addl colophon mentioning sub-parvan वामनम्

— Before line 1203, K3 ins वैशंपायन — (L. 1203) कृतेर्घोरे (for कृतं घोरे) — (L. 1204) T2 G1 3 4 M3 4 व्यक्त (for सप्त°) D5 °परीमाणे (for °णाहं). T1 सप्तकीलयुतं चैव (for °) — (L. 1205) K3-5 Ñ2 V1 2 D1-4 M4 वाप (K3 D5 वापं) वासाशनिर्घोष (for °) — (L. 1206) K4 विक्षिपन् (for वि°) K3 5 विक्षिपन्व्यक्षसंदर्शं, Ñ2 B G2 4 M3 कर्षन्व्याक्षसदृशान; D5 विक्षिप्तवक्षस°; T2 G1 4 M4 कर्षन्व्याक्षस° (for °) — (L. 1207) G1 4 °सक्ताक्षः; M3 4 °रक्ताक्ष (for संरक्त) K3 4 सर्व (for सर्व) — (L. 1209) Ñ2 G3 भीमानि, D5 भूतानि (for भी°), V1 2 समकम्पन्त भीमानि (for °) — (L. 1210) D5 च दारुणम् (for विभीषणम्) T2 विरूपाक्षनिभेक्षणम् (for ᵈ) — (L. 1211) T2 G2 4 M3 4 भगः प्रस्फुरमाण स (M3 °स्फुर), G1 3 भगः स्फुरमाण स° (for °) K3 2 4 V1 2 B1 Dn D1 D1-4 न्यवारयत्, B3 न्यपात°; M3 4 न्यवार° (for न्यवार°) T1 2 G1 3-5 स्फुरदोष्ठो न्यवारयत् (for ᵈ) — K3 om lines 1213-1214 — (L. 1213) B T1 2 G1 3-5 M3 4 अर्द (T2 G1 4 प्र)हृष्यन्दिशः सर्वा (for °) Ds1 छादयन् (for छाद°). B1 विक्षेप च निवारयन्, B3 3 ज्याविक्षेपेण नादयन्; T2 3 G1 3 4 M3 4 ज्याक्षेपेण नि(G1 3 M3 4 वि)नादयन् (for ᵈ) — (L. 1214) Ñ2 V1 2 B Ds1 D2 D5 3 अभ्यपाद् (for °पाद्) D5 असौ दैत्य (for भगो दैत्यं) D2 तमभ्यपाद्रवो दैत्यम्, T2 G2 4 M3 तमेवाभ्यपाद्रवं दैत्यम् (for °) V1 2 D5 बाणान्तम् (for असन्तम्) T1 दुर्गमभ्यागतो रणे (for ᵇ). — (L. 1216) K3 2 D5 2 हि (for प्र) Ñ2 महाभागौ (for °वेगौ) B3 M3 4 धनुषी भीमनिस्वने (for ᵇ) — (L.

तयोः सुतुमुलं युद्धमासीद्घोरं महारणे ।
भगशम्बरयोर्भीममप्रमेयं महात्मनोः ॥
अथ पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैः सनतपर्वभिः ।
व्यदारयेतामन्योन्यं कार्ष्णे निर्भिद्य वर्मणी ॥
तौ तु विक्षतसर्वाङ्गौ रुधिरेण समुक्षितौ ।
तक्षमाणौ शितैर्बाणैर्नान्वीक्षितुमशक्नुताम् ॥
अथ विव्याध समरे त्वरमाणोऽसुरो भगम् ।
नाराचैः क्रोधताम्राक्षः कालान्तकयमोपमः ॥
गरुत्मानिव चाकाशे पोथयानो महोरगान् ।
नाराचा न्यपतन्देहे तूर्णं शम्बरचोदिताः ॥
तानन्तरिक्षे नाराचान्भगश्चिच्छेद पत्रिणा ।
ज्वलन्तमचलप्रख्यं वैश्वानरसमप्रभान् ॥
ततो भग चतु पष्ट्या विव्याधासुरसत्तमः ।
शिलीमुखैर्महावेगैर्जाम्बूनदविभूषितैः ॥
तदा तत्सुचिरं कालं युद्धं सममिवाभवत् ।
शम्बरस्य च मायाभिर्नादृश्यत ततोऽम्बरम् ॥
दोर्भ्यां विक्षिपतश्चापं रथं विष्टभ्य तिष्ठतः ।
श्रूयते धनुषः शब्दो विस्फूर्जितमिवाशनेः ॥
स भगस्य हयान्हत्वा छित्त्वा च ध्वजमाहवे ।
अभ्यवर्षच्छरौघेन पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥
न तस्यासीदनिर्भिन्नं गात्रे द्व्यङ्गुलमन्तरम् ।
भगदेवस्य दैत्येन शम्बरेणास्त्रघातिना ॥

1217) Ds1 प्रच्छादयन्ताव् (for °येताम्) Ds5 प्रच्छादयन्त त्वन्योन्यं, D2 प्राच्छादयेतां त्व° (for °) B Dn Ds महेषुभि (for रणे शरै) T1 क्षिपन्तौ तौ महेषुभि ; T2 G1 ततक्षाते महेषुभि ; G2-5 M1-4 तत(M3-4 तौ त)क्षन्तो महेषुभि (for °) — (L. 1218) T2 G3-5 M1-4 सुदारुणम् (for महारणे) — (L. 1219) पुनस्स् (for भीमम्) D2 महारणे (for °त्मनो) — (L. 1221) G2 om lines 1221b–1224a V1 B2-3 G1, 4-5 M1-3 कार्ष्णे (for कार्ष्णे) Ds5 D5 कार्ष्णे निर्भिद्य चर्मणी, T1 विनिर्भिद्य च वर्मणी (for °) — (L. 1222) K1-2 V1 B1 D2-3, 5 G1 निकृत (for विक्षत) D5 तौ शरै कृत्तसर्वाङ्गौ (for °) Ñ2 V1-2 समभिक्षतौ, T1 परिप्लुतौ (for समुक्षितौ) B Ds T2 G1-4, 5 M1-4 शोणितौघ परिप्लुतौ (for °) — After line 1122, K2 Ñ2 B Dn Ds (marg) T1-2 G1-4, 5 M1-4 ins

66** संप्रेक्षमाणौ रथिनावुभौ परमदुर्मदौ ।
[B1 -दारुणौ, M1-4 दुर्दर्शौ (for दुर्मदौ)]

— T1-2 G1, 4-5 M1-4 om line 1223 — (L. 1225) ततो विव्याध ताम्राक्ष (for °) — (L. 1226) T2 G1-4, 5 M1-4 गरुत्मन्त इवाकाशे (for °) Dn D5 G3 M3 महोरगम् (for °रगान्) D1 T2 G1-4, 5 M1 प्रार्थयन्तो महोरगम् (for °) — (L. 1227) K2-4 V1-2 D2 D5-6 नाराचोऽन्य(D2 °चो ऽन्य)पतद्देहे (for °) T3 G3 पूर्ण (for तूर्णं) K1, 2 D2-4 -नोदिता ; D5 -चोधिन (for -चोदिता) — (L. 1228) K4 Ñ2 V1-2 Dn D5 D1-2, 3 T1 G3 तमन्तरीक्षे नाराच, B1-2 T2 G4-5 M1-4 अप्राप्तानन्तरीक्षे तान् (G4 °क्षस्थान्), G1 अप्राप्ते अन्तरिक्षे तान् (for °) Ñ2 B T1-2 G1 2-5 M1-4 पत्रिभि (for °णा) — (L. 1229) Bom Poona eds G(ed) प्रेक्ष्य (for -प्रख्यं) B ज्वलितान्सुमहावेगान्, D5 ज्वलितानलप्रख्यान्, T1 G3 ज्वलनार्कसमप्रभ ; T2 G1-4, 5 M1-4 ज्वलितार्कमहावेगैर् (for °) B दिवाकर (for वैश्वानर) K Ñ2 V1-2 Dn D5 D1-2, 3-4 T1 G3 -समप्रभम्, D5 °प्रभ (for °प्रभान्) T2 G1-4, 5 M1-4 दिवाकरसमप्रभैः (for °) — (L. 1230) K1-2 D2 पुन पष्ट्या (for चतु पष्ट्या) B1-2 G3 सत्तमम् (for °म) — (L. 1231) D5 -परिष्कृतैः (for विभूषितैः) — For line 1231, B T1-2 G1 2-5 M1-4 subst

67** सायकानां सुतीक्ष्णानां सुपुङ्खानां सुतेजिनाम् ।

— (L. 1232) Ñ2 V1-2 B D5 तयोस्तु, T1 G3 तथा तद् ; T2 G1-4, 5 M1-4 तत्रासीत् (for तदा तद्) G3 समम् (for समम्) — (L. 1233) D2 शरौघेन (for च मायाभिर्) K1-4 Ñ2 V1-2 B1-2 Dn D5 D1 ततोऽम्बरम्, T1 G3-4 M1 तदाम्बरम्, T2 महासुर, G1-4 तदासुर (for ततोऽम्बरम्) — (L. 1234) K1-2 D2 विशु, T2 M1-4 मुहुर् (for दोर्भ्यां) T1 G1-3, 4 मुहुर्विकर्षतश्चापं, G5 मुहुर्विकर्षयंश्चाप (for °) K2-4 Ñ2 V1-2 B1 D5 D1-2, 3 रथे, Bom Poona eds G(ed) रणे (for रथं) — (L. 1235) T2 G1-4 M1 घोषो (for शब्दो) G3 श्रूयन्ते धनुषो घोषा (for °) — (L. 1236) Bom Poona eds G(ed.) सारथिं च महाहवे (for °). — (L. 1237) Ñ2 Dn शरौघेन, B T2 G1 2-5 M1-4 शरै दैत्य (for शरौघेन) K2 वीर्यवान् (for वृष्टिमान्) — (L. 1238) D5 [तु] तस्य (for तस्य) D1 तस्यासीदपि निर्भिन्नं (for °) V2 त्र्यङ्गुलम् ; D2 त्र्यङ्गु° (for द्व्यङ्गु°) D5 गात्रे ह्यङ्गुलमन्तरे, G3 थोत्रे द्व्यङ्गुलमन्तरे (for °) — (L. 1239) Ñ2 V1-2 B2 [आ]शु (for [अ]स्त्र) — For line 1239, B1-2 T2 G1-4, 5 M1-4 subst D5 ins after line 1238

68** भगादित्यस्य देवस्य शम्बराक्षेण धीमत ।
[B1-2 योधिना (for धीमत°)]

— (L. 1240) T1 सोऽद्भुत, Bom ed घोदतं (for चाद्भुतं)

दैत्यस्य चाद्भुतं दिव्यमस्त्रमस्त्रेण वारयन् ।
मायायुद्धेन मायावी शम्बरस्तमयोधयत् ।
अयध्ययद्धगं दैत्यो मायाभिर्जोपवेन च ॥
सहस्रमायो द्युतिमान्देवसेनां निषूदयन् ।
अदृश्यत शरीरस्थः शम्बरः शतधा रणे ॥
अदृश्यस्तनितो भूमौ गतचेता इवासुरः ।
अथ स्म दृश्यते भूयः शतधा शैलसंनिभः ॥
दिशागजेन्द्रमारूढो दृश्यते स्म पुनर्मन्त्री ।
प्रादेशमात्रश्च पुनर्भूत्वा भ्रमति दोलवत् ।
महामेघ इव भीमोऽरिवर्षंगर्ज्यं च सोऽभवत् ।
पुनः कृत्वा विरूपाणि विकृतानि च भर्जनः ।
सर्वां भीषयते सेनां देवानां भीमदर्शनः ॥
ततः सोऽन्यं नवं देहं कृत्वा संपुरं पुनः ।
गच्छत्स्वर्णगतिं घोरो दिवः शब्देन पूरयन् ।
नभस्तलगतश्चापि वर्षते वासवो यथा ।
संवर्तकाम्बुदमयः पूरयन्नधिपीठम् ॥
संवर्तकोऽनलश्चैव भूत्वा भीमपराक्रमः ।
दत्तवर्त्मा ज्वलितो ददाह च पुनः पुनः ॥
दुर्धर्षश्च महानीलः ज्वलन्दीप्तः क्षोदरः ।
अदृश्यत दिवं गत्वा दशशृङ्ग इवाचलः ॥

येऽन्ये दैत्याश्च साध्याश्च ये च विश्वे च देवताः ।
क्षिपन्त्यस्त्राणि दिव्यानि तानि सोऽग्रसतासुरः ॥
युध्यमानश्च समरे सत्यः सोऽसुरोत्तमः ।
गन्धर्वनगराकारस्तत्रैवान्तरधीयत ॥
ते भीताः समुदैक्षन्त त्रिदशा भीमविक्रमम् ।
सहस्रमायं समरे शम्बरं चित्रयोधिनम् ॥
स भग्नो भयसंत्रस्तो दानवेन्द्रस्य संयुगे ।
रथं त्यक्त्वा महाभागो महेन्द्रं शरणं गतः ॥
पराजित्य तु तं देवं दानवेन्द्रः प्रतापवान् ।
गतो यत्र महातेजा जातवेदा महाप्रभः ॥
स वह्निर्वाग्भिरुग्राभिः क्रुद्धस्तर्जयते वशी ।
भयान्वेष हि ते मृत्युरित्युक्त्वान्तरधीयत ॥
एतस्मिन्नन्तरे चैव ब्राह्मणेन्द्रो महाबलः ।
जघान सोमः शीतांशो दानवानां चमूं रणे ॥

कैलासशिखराकारो द्युतिमद्भिर्गणैर्वृतः ।
अवधीद्दानवान्दृप्तान्दण्डपाणिरिवान्तकः ॥
पोथयन्रथवृन्दानि वाजिवृन्दानि चाभिभूः ।
दैत्येषु व्यचरच्छ्रीमान्युगान्ते कालवच्छशी ॥
स वर्षन्रथजालानि उरुवेगेन चन्द्रमाः ।
ददाह दानवान्सर्वान्दावाग्निरिव चोदितः ॥
मृद्नन्रथेभ्यो रथिनो गजेभ्यो गजयोधिनः ।
सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यो भूमौ चापि पदातिनः ॥
शीतेन व्यधमत्सर्वान्वायुर्वृक्षानिवौजसा ।
चन्द्रमाः सुमहातेजा दानवानां महाचमूम् ॥
तद्बलमभवत्तस्य प्रदिग्धं शत्रुशोणितैः ।
पिनाकमिव रुद्रस्य क्रुद्धस्याभिघ्नतः पशून् ।
युगान्तकोपमः श्रीमान्दैत्येषु व्यचरद्बली ॥
आरावं महती सेना प्रद्रवन्ती पुनः पुनः ।

Ñ3 दृष्टं रुष्ट्वा, V3 द्विष दृष्ट्वा (for द्विषं दृष्ट्वा) B T1 G1. 4. 5 M1. 4 कैलास इव पर्वत (for °) — (L. 1260) K3 D2 देवाद्य (for दैत्याद्य) — (L. 1261) K3. 2 D5 क्षिपन्तो (for °न्ति) B1. 3 साध्यमो ग्रसतेऽसुर, T3 साध्यग्रसततोऽसुर; G1. 4. 5 M2. 4 साध्यमसत सोऽसुर (for °) — D5 om line 1262 — (L. 1262) D5 (marg) स रथेशो (for सत्य सो) — Ñ1 resumes from line 1264 — (L. 1264) T2 G4 M4 घोर (for भीम) K Ñ1 D1. 2. 4. 5 G3 विक्रमा (for °मम्) — (L. 1266) B T1. 2 G1. 3. 5 M2. 4 भग्नोऽपि (for स भग्नो) G3 भग्नोऽपि भयवित्रस्तो (for °) Dn D3 दानवेन्द्रेण (for °न्द्रस्य) — (L. 1268) T2 G3-5 M3 गत्वा (for तु तं) — (L. 1270) K4 स च तं, Ñ3 सद्य त; D2 स चाग्निर् (for स वह्निर्) K4 तु तर्जते (for तर्जयते) B1. 2 T1 G2 M2. 4 क्रुद्धस्तर्जयतामहत्; T2 G3. 4 क्रोधात्तर्जयतामहत्, C3 क्रुद्धो ऽतर्जत सोऽमहत् (for °) — (L. 1271) स (for [ए]व) D5 भयस्तुपहितो सुरगुरु (for °) K3 V2 तत्रैवान्तरधीयत; B इत्युक्त्वान्तर्दधे च स (B3 पुन) (for °) — Before line 1272, some Mss ins वैशंपायन उवाच — (L. 1272) Bom Poona eds. G(ed) भूत्वा (for चैव) T1. 2 G1. 3-5 M2. 4 तस्मिन्नेव तु संग्रामे (for °) K6 ब्राह्मणेभ्यो महाबली (for °) — (L. 1273) Ñ2 Dn G3 जगाम (for जघान) B3 D5 शीतांशुर (for °शो) T1 भद्रन्दानवसत्तम; T2 G1. 3. 5 M1. 4 दानवान्स तमोनुद (for °) — (L. 1274) T2 G3. 5 शिखराकारैर् (for °रो) B G3 महैर्; G4 द्युतैर्, M2. 4 स तैर् (for गणैर्) — (L. 1275) K1 Ñ1 B3 G3 दृष्ट्वा, V3 दीप्तान्; B1. 3 G1 दीप्तो; T1 G4. 5 M2. 4 दृप्तो (for दृप्तान्)

— (L. 1276) D3 पातयन् (for पोथ°) K Ñ1 B3 Dn D3 D5. 4. 5 वा विभु, Ñ3 V3 वै प्रभु, V1 वै प्रभो; B1. 2 वै विभु (for चाभिभू) D2 गजयूथानि चाभिभू (for °) — K3 om line 1277 — (L. 1277) Ñ1. 3 B2. 3 Dn D1 T1 G1. 3 M4 विचरन् (for व्यचरच्) T1 G3 भूमौ (for श्रीमान्). B1 दैत्ये च विचरच्छ्रीमान् (for °) B1. 3 बली (for शशी) — (L. 1278) K1 सोऽक्षरैर (hypermetric); K2. 4 Ñ1 V1. 3 Dn D1. 4. 5 सोऽवर्षद्; Dn सवर्षद्, T2 G1. 4 स मृद्नन् (for स वर्षन्) B1. 3 वृन्दानि (for -जालानि) K3 बलाद्रणे महातेजा, B3 सैव वर्षन्रथवृन्दानि, Bom. Poona eds G(ed) सोऽमर्षाद्रथजालानि (for °) D1 क्रतु; D3 पुरु T1 ग्रह (for उरु) D3 यथावेगेन चन्द्रमा (for °) — (L. 1279) Dn3 दानवाग्निरिवोद्गित, T2 G1. 3-5 M2. 4 वनान्यग्निरिवोत्थित (for °) — (L. 1280) T2 गृह्णन् (for मृद्नन्) — (L. 1281) G3 -वृन्देभ्यो (for पृष्ठेभ्यो) K3 सादिनोऽश्वांश्च पृष्ठेभ्यो (for °) T1 भुवि चैव पदातय; T2 G1. 3-5 M2. 4 पदातींश्च महीतले (for °) — (L. 1282) B T1. 2 G3-5 M2. 4 हिमेन (for शीतेन) D3 व्यधमन् (for व्यधमत्) — (L. 1284) K1. 2 D1. 2 तदा चाभवमूलस्य (for °) K4 प्रदुद्द शत्रुशोणितम् (for °) — (L. 1285) K3 D1 भि- (for [अ]भि) — T2 G1. 4. 5 M2. 4 om line 1286 — (L. 1286) Ñ3 V1 D3 G3 युगान्तकोपम श्रीमान्; D2. 3 °न्तको पम श्रीमान् (for °) K1. 2 सोऽचरद् (for व्यच°). T1 G2 भुवि (for बली) — (L. 1287) K3. 4 Ñ3 B3 Dn D1. 3 प्राद्रवन्ती; Ñ1 B1 T1 G3 प्राद्रवन्त (T1 °न्ती), B2 प्रधावन्ती T2 C1. 4. 5 M2. 4 द्रावयन्त (for प्रद्रवन्ती) — (L. 1288)

चन्द्रं मृत्युमिवायान्तं दृष्ट्वा योधा विसिस्मियुः ॥
यतो यतः प्रक्षिपति शिशिरास्त्रं तमोनुदः ।
ततस्ततो व्यशीर्यन्त दैत्यसैन्यानि संयुगे ॥
व्यदारयत सैन्यानि स्वबलेनाभिसंवृतः ।
ग्रसमानमनीकानि व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥
तं तथा भीमकर्माणं गृहीतास्त्रं महाहवे ।
दृष्ट्वा शशाङ्कमायान्तं दैत्यानां चन्द्रभास्करौ ॥
तालमात्राणि चापानि कर्षमाणौ महाबलौ ।
छादयेतां शरैश्चन्द्रं वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥
अथ विस्फार्यमाणानां कार्मुकाणां सुरासुरे ।
अभवत्सुमहाशब्दो दिशः संनादयन्निव ॥
विनदद्भिर्महानागैर्हेषमाणैश्च वाजिभिः ।
भेरीशङ्खनिनादैश्च तुमुलं सर्वतोऽभवत् ॥
युयुत्सवस्ते संरब्धा जयगृद्धा यशस्विनः ।
अन्योन्यमभिगर्जन्तो गोष्ठेष्विव महावृषाः ॥
शिरसा पात्यमानाना समरे निशितैः शरैः ।
अश्मवृष्टिरिवाकाशे ह्यभवत्तेनयोस्तयोः ॥
कुण्डलोष्णीषधारीणी जातरूपस्रजासि च ।
पतितानि स्म दृश्यन्ते शिरांसि रणमूर्धनि ॥
विशिरोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्च सकार्मुकैः ।
सहस्राभरणैश्चान्यैर्विच्छिन्नैः रुधिरैः करैः ॥
कवचैरायुधैर्गात्रैरुरुभिश्चन्दनोक्षितैः ।
मुखैश्च चन्द्रसंकाशैस्तप्तकुण्डलभूषणैः ॥
गजवाजिमनुष्याणां सर्वगात्रैः समन्ततः ।
आसीत्सर्वा समाकीर्णा मुहूर्तेन वसुंधरा ॥
चापमेघाश्च विपुलाः शस्त्रविद्युत्प्रकाशिनः ।
वाहनानां च निर्घोषः स्तनयित्नुसमोऽभवत् ॥
स सम्प्रहारस्तुमुलः कटुकः शोणितोदकः ।

K₃ दैत्या (for योधा) T₂ G₁ ₃ ₄ M₃ ₄ सर्वेषां विस्म योऽभवत् (for ᵇ) — (L. 1289) K₃ तोय (for यत॰) T₁ ₃ G₃ M₂ ₄ प्रेक्षते स्म, G₁ ₄ प्रेक्षतेऽस्मिन्, G₅ प्रेक्षते स्व (for प्रक्षिपति) — (L. 1290) तोयेन, G(ed) तात (for ततो) Ñ₁ T₁ व्यपद्रवन्त, B₁ ₃ व्यद्रवन्त, T₂ G₁ ₃ ₄ व्यशीर्यन्त (for व्यशी॰) T₂ G₁ ₃ ₄ M₃ ₄ सर्वे (for दैत्य) B₁ ₃ T₁ G₂ सर्वेश (for संयुगे) — (L. 1291) Ñ₂ व्यदार यस्व सैन्यानि, D₂ ₅ T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ M₃ ₄ विदारयन्स सै॰, D₄ राजसेऽसौ तथा सोमो (for ॰) Dn [अ]पि सहन॰, D₂ ₅ [अ]भिसंवृतम्, T₂ G₁ ₄ ₄ M₂ ₄ [अ]पराजित (M₂ ₄ ॰तम्) (for [अ]भिसंवृत) — (L. 1292) B₁ ₂ T₁ G₂ ₅ M₁ ग्रसन्तमरिसैन्यानि, T₂ G₁ ₄ M₁ ग्रसन्त चारिसेनासि (for ॰) D₂ व्यात्तास्यमिव चान्तकम् (for ᵇ) — (L. 1293) G₃ महा रणे (for ॰हवे) — (L. 1294) Ñ₁ T₂ G₃ दैत्यार्थं (for ॰ना) — (L. 1295) T₂ G₁ ₃ ₅ M₃ ₄ तालमात्रे महाचा(T₂ G₁ ₄ सदा चा)पे (for ॰) T₂ G₁ ₃–₅ M₃ ₄ विकर्षन्तौ (for कर्ष माणौ). — (L. 1296) T₁ G₁ ₄ छादयेतां (for छाद॰) G₂ ₃ चित्रं (for चन्द्रं) — (L. 1297) V₁ महासुरे (for सुरा॰) — (L. 1298) T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ M₃ ₄ समभत्तुमुलः शब्द (for ॰) K₁ ₃ दिवं (for दिशा) D₃ सैन्यातयन् (for संनाद॰) B₂ T₂ व्योम(T₁ ॰मा)दुच्छ्मकानह (sic). T₂ G₁ ₃–₅ M₃ सोऽभवद्वहद्गगनं महत् (for ᵇ) — (L. 1299) T₂ G₁ ₃–₅ — (L. 1300) D₃ स्तन M₃ ₄ नदद्भिश्च (for विनदद्भिर्) M₂ ₄ ॰स्वदंष्ट्र (for (for -शङ्ख) B₁ ₃ D₃ T₁ G₁ ₃ ₄ M₂ ₄ ॰स्वदंष्ट्र (for विनादैश्च) Ñ₁ B₁ ₃ चापमानैर्न(Ñ₁ ॰पे न)मसले, T₂ G₁ ₃ M₃ ₄ तुमुलं समपद्यत (for ᵇ) — (L. 1301) ‖ T₁ ₂ G₁ ₃–₅ M₃ ₄ सक्रुद्धा (for संरब्धा) T₂ G₂ ₃–₅ M₃ ₄ जयकामा मनी(G₁ M₄ ॰ही)षिण (for ᵇ) — (L. 1302) K₄ महागजा, Ñ₁ महर्षभा॰, D₂ महावृषौ (for ॰वृषा). — (L. 1303) K₃ D₂ शिरांसि पात्यमानानि (for ॰) — (L. 1304) T₂ G₁ [अ]प्य काशम्, G₃ ₅ M₃ ₄ ॰शात् (for ॰शे) — (L. 1305) T₁ ₂ G₁ ₃–₅ M₁ -त्रोमीनि (for धारीणि) D₂ resumes from स्रजासि च ‖ हेमस्रग्भूषणानि च ; D₂ जातरूपमयानि च, T₂ G₁ ₄ ₅ M₄ हेमस्रग्विमलानि चैव हि (for ᵇ) — (L. 1306) D₂ पतन्ति स्म प्रदृश्यन्ते। T₂ G₁ ₃–₅ M₁ पतितान्यत्र दृश्यन्त (for ॰) — (L. 1307) K₂ ₄ D₂ विशेषान्मथितैर्गात्रै, T₁ G₂ M₁ विशिरोभिः (for ॰). — (L. 1308) G₃ सभिन्नैः (for विच्छिन्नैः) D₃ रुधिरैः (for रुधिरैः) B चि(B₃ प्र)च्छिन्नैः रुधिरोक्षितैः, O₁ संभिन्नैः रुधिरैः शरैः (for ॰) — (L. 1309) V₁ D D₃ D₃ D₂ T₁ उरोभिश्च (for उरु॰) B₁ Cal ed उरुभिश्चापि भास्वरैः ; B₂ T₂ G₁ ₃ ₅ M₃ ₄ उरु(T₂ M₃ ॰रो)भिश्चन्दनदिग्धैः (for ᵇ) — (L. 1310) Ñ₁ सदृशैश (for सकाशैश्) Ñ₃ V₁ ₃ D₂ मुखैश्चन्द्रप्रतीकाशैश् (for ॰) K₁ ₂ Ñ₃ V₁ ₃ B₁ D₁–₄ भूषितैः ; T₂ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ धारिभिः (for भूषणैः). K₃ समकाशनमण्डलैः ; G₃ मणिकुण्डलभूषितैः (for ᵇ) — (L. 1311) V₁ ₃ सहस्रार्धैः T₂ G₁ ₄ पदातीनां (for मनु ष्याणां) — (L. 1312) K₁ Ñ₂ V₁ ₃ Dn D₃ D₂ समा कीर्णा (for ॰कीर्णा) — (L. 1313) D₁ -घोषाश्च (for मेघाश्च) T₁ शस्त्रविद्युत्प्रकाशिता (for ᵇ) — (L. 1314)

प्रावर्तत सुराणां च दानवानां च संयुगे ॥
तस्मिन्महाहवे रौद्रे तुमुले लोमहर्षणे ।
ववर्षु शरवर्षाणि सरब्धा देवदानवाः ॥
व्यक्रोशन्त गजास्तत्र शरवर्षप्रपीडिताः ।
अश्वाश्च पर्यधावन्त हतारोहा दिशो दश ।
उत्पत्य निपतन्त्यन्ये शरवर्षप्रपीडिताः ॥
देवानां दानवानां च गजाश्वरथिनां रणे ।
समरे तत्र शूराणां प्रवराणां तरस्विनाम् ।
धनुर्ज्यातलशब्देन न प्राज्ञायत किंचन ॥
शरशक्तिगदाभिस्ते खड्गैश्चामिततेजसः ।
निर्जघ्नुर्महतीं सेनामन्योन्यस्य परंतपाः ॥
बाहूनामुत्तमाङ्गानां कार्मुकाणां च संयुगे ।
राशयस्तत्र दृश्यन्ते देवदैत्यसमागमे ॥

अश्वानां कुञ्जराणां च रथानां च वरूथिनाम् ।
नान्तं समधिगच्छन्ति निहतानां सुरासुरैः ॥
गदाभिरसिभिः प्रासैर्भल्लैः सनतपर्वभिः ।
योधास्तत्राभ्यहन्यन्त हस्त्यश्वमपि तद्बहु ॥
प्रावर्तत नदी घोरा शोणितौघतरंगिणी ।
तदा मध्येन सैन्यानां केशशैवलशाद्वला ॥
हाहाकारो महाशब्दो योधानामभवत्तदा ।
दानवैर्हन्यमानानां त्रिदशानां महारणे ॥
एवं तदभवद्युद्धं देवानामसुरैः सह ।
विभीषणं महारौद्रं विकृतं भीमदर्शनम् ॥
विरोचनस्तु तत्रैव विष्वक्सेनं महाहवे ।
जघान रुधिराभाक्षं साध्यं परमधन्विनाम् ॥
समायान्तमभिप्रेक्ष्य विष्वक्सेनः सुरैर्वृतः ।

D5 सर्वेषां (for निर्घोष) D3 स्तनयित्नोरिवाभवत् (for °) — After line 1316 Ñ2 V3 B Dn D5 G(ed) ins an addl colophon [*Mention of the Epic* B1 — *Mention of Khila* Ñ2 V3 B Dn3 D5 — *Sub-parvan* Ñ2 V3 B1 3 Dn वामनम् D5 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* B3 देवासुरसमाम — *Adhy no* V3 741; Dn 240]

— *G5 om lines (hapl) 1317–1327* — *Before line* 1317, some Mss ins वैशंपायन — After line 1317, *D5 ins*

75** स संप्रहारस्तुमुलो भीरूणां भयवर्धनः ।

— (L. 1318) T2 G1 4 M3 अवर्षन् (for ववर्षु) V3 Dn D2 3 -ज्वालानि (for -वर्षाणि) K3 दैत्य (for देव) — (L. 1319) K3 5 Ñ3 विक्रोशन्तो B1 3 D3 D5 5 6 T2 G2 व्याक्रोशन्त T2 M3 4 निष्क्रोशन्त (for व्यक्रोशन्त) Bom Poona eds G(ed) -घात (for वर्ष) — K2 3 D5 om (hapl) lines 1320 1321 — (L. 1321) T2 G1 4 M3 4 -नाद (for वर्ष) — (L. 1322) Ñ1 योधा शत्रुप्रतापिनः, D4 निहतानां तदा रणे (for °) — (L. 1323) D5 Bom Poona eds G(ed) अन्योन्यमभिघातिनाम् (for °) — (L. 1324) Bom Poona eds G(ed.) धनुषां (for °ज्यां) — (L. 1327) T2 G1 4 M2 4 कवचानां (for कार्मुकाणां) — K3 D5 om line 1328 — (L. 1328) B3 राशय समदृश्यन्त (for °) — (L. 1329) T2 3 G2 3–5 M3 4 हयानां (for अश्वानां) V1 3 रथिनां (for रथानां) G(ed) वसुधराम् (for वरूथिनाम्) — (L. 1330) B1 3 अन्तं स्म नाधिगच्छन्ति, T2 3 G1 3–5 M3 4 अन्तरं च (T2 G3 °पि)न (for °). T2 G1 4 हयानां च (for निहतानां) — (L. 1331) V3 D3

प्राशैर् (for प्रासैर्) B1 3 T1 G3 बाणै (for भल्लै.) T2 G1 4 M3 4 बाणैश्च नतपर्वभि (for °) — (L. 1332) Ñ3 D3 T2 G1 4 5 M3 चाभितं, D5 सहितं (for अपि तद्) M3 हस्त्यश्वाश्वारितं बहु (for °) — (L. 1333) G5 M4 महा (for नदी) K4 D1 2 शोणितोर्मि (for °ौघ) — (L. 1334) B1 3 D3 T2 G1 4 5 M3 4 नदी (for तदा) *K4 D1 2 मध्ये तु, Ñ3 V1 3 मध्ये च (for मध्येन) K2 om.* (hapl) lines 1334b–1336a T2 G1 4 शैवाल (for -शैवल) — (L. 1335) T2 G1 4 5 M3 हाहाशब्दो महाञ्शब्दो (for °) — (L. 1336) T2 G1 3 M3 4 महाहवे (for °रणे) — After line 1336 D5 ins

76** अभवत्तुमुल शब्दो मेघानामिव गर्जताम् ।

— Before line 1337, some Mss ins वैशंपायन — (L. 1337) D5 तेषां (for एव) D4 समभवद्; D6 T1 तदा° (for तद्°) D3 T2 G1 4 दानवै (for असुरै) — (L. 1338) T1 विश्रुत (for विकृतं) G3 घोरं (for भीम°) — After line 1338, T1 2 G1 3–5 M3 4 ins an addl. colophon [*Sub-parvan* T1 2 G1 3 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G1 भगवत्स्वरयुद्धे चन्द्रपराक्रमः, M3 4 बलपराजय — *Adhy no* T1 305, G1 301, G2 4 307, G5 306; M3 4 17]

— Before line 1339 some Mss ins वैशंपायन — (L. 1339) K1 2 B1 3 D1 5 T1 G3 महारणे; G5 °बलम् (for °हवे) — (L. 1340) Dn रुधिराभ्यक्तं, D3 °राक्षम D5 °राकाङ्क्षी (for °राभाक्षं) Ñ1 T2 G1 4 5 M3 4 समतम् (for धन्विनाम्) D5 साध्यं परसमन्वितम् (for °) — T1 om lines 1341–1347 — (L. 1341)

विष्वक्सेनेन सहिता विरोचनमभिद्रवन् ॥
तेऽसिचर्मगदाशक्तिपरिघप्रासतोमरैः ।
तमेकमभ्यधावन्तं सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥
ततः सोऽसिं समुद्यम्य जवमास्थाय दानवः ।
चकर्त रथिनामाजौ शिरांसि च धनूंषि च ॥
रथनागाश्ववृन्देषु बलवानरिसूदनः ।
विरोचनश्चरन्मार्गान्प्रकारानेकविंशतिम् ॥
भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं विप्लुतं प्लुतम् ।
सपातं समुदीर्णं च दर्शयामास दानवः ॥
केचिद्दारासिना रण्णा दानवेन महात्मना ।
विनेदुश्छिन्नवर्माणो निपेतुश्च गतासवः ॥
छिन्नपृष्ठा हतारोहा दानवेन महात्मना ।
विद्रुताः स्वान्यनीकानि जग्मुर्द्विरदवारणाः ॥
निपेतुरुर्व्यामाकाशान्निकृत्ता दृढधन्विना ।
त्रिविधास्तोमराश्चापा महामात्रशिरांसि च ।
प्रतीपमाहरन्नागानश्वांश्च दृढविक्रमान् ।
चकर्त रथिनामाजौ शिरांसि च धनूंषि च ॥
आप्लुत्य रथिनः कांश्चिदरामृश्य महाबलः ।
सूतांश्चिच्छेद खड्गेन रथानपि च दानवः ॥
मुहुरुत्पततो दिक्षु धावतश्च यशस्विनः ।
मार्गांश्चरति वै चित्रान्व्यस्मयन्त ततोऽसुराः ॥
निजघान पदा कांश्चिदाक्षिप्यान्यानपोथयत् ।
खड्गेन चान्यांश्चिच्छेद नादेनान्यांश्च भीषयत् ॥
उरुस्तम्भगृहीतांश्च प्रपतन्त्यपरे भुवि ।

B1 D5 भित्त्वा छित्त्वा; D6 भित्त्वा वै स; T3 G2 M2-4 छित्त्वा भित्त्वा (for भित्त्वा भित्त्वा) — (L 1371) D5 हतशिष्टा (for °शेषा) G3 महारथा (for स्थान्तथा) — (L 1372) K1 D4 स विष्वक्सेनो विधिवत्; K3 सविष्वक्सेनसहिता (for °) K2 अधाद्रवन्; T2 G1,2 M3 अयोधयन्, G3 अपोधयन् (for अभिद्रवन्) — K3 om. lines 1373-1374 — (L 1473) Dn D3 हता; D1 हता T3 G1-3 M3-4 प्रासैः (for शक्ति) K4 G3 तेऽपि चर्मगदाहस्ते (G3 °प्रासै) (for °) Dn3 तमरिं D2 परिघै, T1 G3 -परशु (for -परिघ) T3 G1 3-5 M3 परिघैः शक्तितोमरैः (for °) — (L 1374) T1 2 G1 2 3 M1 4 त(T1 ता)मेवानुप्रधावन्त (T1 G1 °न्त) (for °) K4 Ñ1 2 V1 2 Dn Ds3 D1 3 अकुर्वत, B विनेदिरे D6 व्यकुर्वत (for प्रचक्रिरे) T1 G3 सिंहनादान्विनेदिरे (G3 °नेदि रे (for °) — (L 1375) T2 G1 4 3 M1 4 बलम् (for जवम्) — (L 1376) T3 G1 4 5 M2 4 रथेषां (for शिरांसि) — (L 1377) D3 कलिलो (for -वृन्देषु) Ñ3 V1 3 D3 बलवान्रिपुसूदन, T1 2 G1 3-5 M2 4 °नरिमर्दन (for °) — (L 1378) T1 3 G3 4 5 M2 4 प्रचारान् (for प्रका°) — (L 1379) K4 भ्रान्तविभ्रान्तमाविद्धम् (for °) K3 om lines 1379b-1383a K1 विप्लुत, B प्रसृत (for विप्लुतं) Ñ3 प्लुतम्, T1 श्रुतम् G3 स्रुतम् (for प्लुतम्) Ñ1 D5 6 आवृत्त वि(Ñ1 प्र)द्रुत द्रुतम्; T2 G1 4 5 M2 4 आप्लुत प्रसृत स्थिर (G2 °त)म् (for °) — (L 1380) D3 मुष्यन्ते, D5 सपान्ते (for सपातं) K1 D4 समुदाय (for °दीर्णं) T2 G1 संवृत्तं समुदीक्ष च (for °) — (L 1381) K4 घोरासिना, T3 G1 4 एवा° (for वरा°) T1 G1 4 5 M2 4 निकृत्ता दृढधन्वना (for °) — (L 1382) D3 चित्र-, T2 G2 4 5 M2 4 भिन्न (for छिन्न-) B1 समर्माणो (for -व°) G3 विनेदुर्भिन्नमर्माणो (for °) — (L 1383) D6 विनिष्पिष्टा, T1 G3 छिन्नहस्ता; G4 M3 4 भिन्नपृष्ठा (for छिन्न°) Ñ1 गजारोहा, B1 रथा° (for हता°) T3 G1 4 भिन्नपृष्ठा(G1 °सृष्ट)दिरोहा (for °). T1 3 G1 3-5 M3 4 यशस्विना (for महात्मना) — (L 1384) K4 Dn D1 2 विप्रद्रुतान्यनीकानि (for °) G3 दाश्रव (for वारणा) — (L 1385) K4 निपेतुर्व्यासमाकाशे (for °) D6 निवृत्ता (for निकृत्ता) M3 4 निहत्ता परमेषुभि (for °) — (L 1386) K1 नि हताश, K2 Ñ2 V1 3 Dn निहताश्च, D3 विहताश्च (for त्रिविधाश्च) T2 G1 4 खड्गा, G2 घोरा, G3 प्रासान्, M3 पाता (for चापा) K4 D1 3 निह(D2 °कृ)तास्तोमरांश्चापान् (for °) — (I 1387) D6 प्रतीपान् (for °पम्) Ñ3 अवहन् (for आहरन्) D3 प्रतीप स्वपरजनागा; T3 G1 °पमयहस्वागा, G3-5 M3 प्रतीपमा(G4 5 °म)हरनागा (for °) ※ D6 प्रतीप हस्तियन्त्रारम् ※। K4 दृढचक्रमान्, Ñ3 °विक्षतान्; B भृशविक्षिप्तान्; T1 M2 भृशविक्षता (for दृढविक्रमान्) T3 G1 3-5 M3 अश्वांश्च भृशविक्ष(G3 °दु खि)ता (for °) — K3 Ñ2 V2 B om line 1388 — (L 1389) Ñ3 पराक्रम्य (for °मृश्य) — (L 1390) Ds1 D1 सूत (for सूतांश्च) D3 मल्लेन (for खड्गेन) T3 G1 3 5 M3 ध्वजान् (for रथान्) K4 D6 रथा(K4 °थि)नामपि दानव (for °) — (L 1391) D6 T1 G3 तरस्विन (for यश°) — (L 1392) K2 D3 मार्गान्विचित्राश्चरतो K3 Ñ3 V2 3 B Dn D3 D5 6 T1 2 G1 3 5 M3 4 मार्गांश्च चरतश्चित्रान् (T2 G1 3 4 M2 °तस्य) (for °) Ñ3 D3 विस्मयन्तस (for व्यस्मयन्त) T2 G1 3-6 M2 4 धूयन्तसुरा (for ततोऽसुरा) T1 विस्मयन्त धूयन्तसुरा (for °) — (L 1393) D3 5 पद्मानांश्च (for पदा कांश्चिद्) D6 अयोधयत् (for अपोथयत्) D3 परामृश्य

अपरे दैत्यमालोक्य भयात्प्राणानवासृजन् ॥
तस्मिंस्तथा वर्तमाने युद्धे महति दारुणे ।
रथौघवाजिनागानां सुराणां च महाक्षये ॥
कुजम्भो दानवश्रेष्ठो हाहमादित्यमाहवे ।
जघानाचलसंकाशो मत्तवारणविक्रमः ॥
देवसेनासहस्राणि सरथानि महाहवे ।
तस्य बाणपथं प्राप्य नाभ्यवर्तन्त सर्वशः ॥
प्रणेदुः सर्वभूतानि बभुः सतिमिरा दिशः ।
देवानामभवः क्रूरः प्रत्यरमत दारुणः ॥
अशाश्च दानवेन्द्रस्य जघानोत्तमविक्रमः ।

अनीकं दशसाहस्रं कुञ्जराणां तरस्विनाम् ॥
आपतन्तं गजानीकं कुजम्भो वीक्ष्य दानवः ।
गदापाणिरथारोहद्रथोपस्थादरिंदमः ।
अद्रिसारमयीं गुर्वीं प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
अभ्यद्रवद्गजानीकं व्यादितास्य इवान्तकः ॥
स गजान्गदया निघ्नन्व्यचरत्समरे बली ।
कुजम्भो दानवश्रेष्ठो गदापाणिर्बलाधिकः ॥
विशीर्णदन्ताश्च बहुभिन्नकुम्भाश्च वारणान् ।
अकरोद्दानवश्रेष्ठ उद्दिश्योद्दिश्य तान्बली ॥
कुजम्भस्य च येऽमात्या दानवा घोरविक्रमाः ।

महाबल (for [b]) — (L 1394) K3 B D3 T2 G1 M3 4 भभीयवद् (B3 M3 'न्), Ñ1 3 V1 3 Dn D1 3 2 3 5 च भीपयन्, T1 अपीडयन्, G3 अपोथ' (for च भीप') — (L 1395) D1 दुलसतो (for कल्लञ्च) K3 उरस्तम्भं गृहीत्वा च (for [a]) K3 Dn निपतन्ति, V3 भापतन् D1 न्यपतन्, D1 प्रपतश्च (for 'न्ति) — (L 1396) B3 3 T2 G1 3-5 M3 4 दैत्यम् (for द्रसम्) T2 G3 4 5 M3 3 समभ्यजन् (for (for भयासृजन्) — (L 1397) B1 3 T2 G1 4 5 M3 4 तस्मिंस्तु वर्तमाने दै (for [a]) — (L 1398) K3 4 Ñ3 V3 Dn D3 D1 4 5 6 T2 G3 सस्थाना (for सुराणां) K3 Ñ3 V1 3 D1 3 5 6 महाक्षय (for 'क्षये) — After line 1398, K3 ins an addl colophon [Adhy name विरथकेन विरोचनसमाप्त — Adhy no 28]

While D3 ins after line 1398

79** सुराणां कम्पनमनल्पपातसदृशो भुवि ॥

— Before line 1399 K3 ins वैशंपायन — (L 1399) B T2 G1 3-5 M3 3 द्विति (for हाहम) K3 D1 सोमम्, Ñ1 D3 सोऽश्वम्, D3 द्युम्नम् (for हाहम्) D3 स महाश महाहवे (for [b]) — After line 1399 K1 3 4 N3 V1 3 B D T2 ins

80** योधयामास समरे नृप प्रतिनृप यथा ।

— K3 om line 1400 — (L 1400) Ñ1 T2 3 G1 3-5 M3 4 दिव्याध (for जघान) T2 3 G1 3 5 M3 5 om line 1400[b] D3 मातङ्ग (for वारण) K3 3 D3 तिस्वन (for विक्रम) — After line 1400, Ñ1 B Dn D3 D5 6 T1 2 G1 3-5 M3 4 ins

81** रथुवन्निर्निर्दितैस्तीक्ष्णै सर्वैर्बहुभिराशुगै ।

[T1 3 G1 3 5 M3 5 om line 1[a] B तीक्ष्णं, D3 दारैः (for दरैः) B1 3 T2 G1 4 5 M3 4 आयसै (for आशुगै)]

— K3 om line 1401 — (L 1401) T2 G1 सैन्य- (for -सेना) — (L 1403) D1 बाहुपथ (for बाण') D3 [अ]भ्यवर्तंत, D1 न्यवगन्त (for [अ]भ्य') — (L 1403) K1 3 D1 यसृद्धुम् (for बसु म) — (L 1404) Ñ1 3 V1 3 B D3 D3 T1 3 G1 3 5 M3 4 तत्र (for क्रूर) Ñ1 D3 3 T1 प्रत्यहृद्यत दारुण T2 G1 4 M4 प्रपतत सुदा', G3 3 प्रावर्तत सुदा' (for [b]) — K3 om lines 1405[b]–1407[a] — (L 1406) G3 अनेक (for अनीक) — (L 1407) K1 om (hapl) lines 1407[b]–1410[a] Ñ1 T2 G1 4 5 M3 4 दृश्य, V3 दास (for वीक्ष्य) — (L 1408) D3 बरारोहान्, D3 गजारोहान् D3 अथारोहन् (for अथारोहद्) T1 3 G1 3 4 M3 4 अयनीयं महावे (T1 G3 'आ)गे, G1 अवप्लुत्य महाबलो (for [a]) K3-4 V3 D3 D1 3 5 6 रथस्थो रथिनां वर (for [b]) — (L 1409) T1 G3 अहम (for अद्रि) G1 दावीं (for गुर्वीं) — T2 G1 4 5 om line 1410 — (L 1410) T1 G3 M3 4 अभ्यधावद् (for 'द्रवद्) — (L 1412) K3 बलान्वक, Ñ3 'धिप (for धिक) T2 G1 3-5 M3 4 दृढपाणिरियाग्वक (for [b]) — D3 om lines 1413–1414 — (L 1413) N3 B3 D3 T2 G1 3-5 M3 4 विशीर्णदन्ता (G3 'कुम्भा) बहवो (for [a]) Ñ3 1 3 D33 T2 G1 4 M3 4 तथापरे, D3 च हाजव, Bom Poona eds G(ed) ■ दारणान् (for च वार') D33 T2 G3 5 भिन्नद् (D33 'कु) न्नाश्चापरे (for [b]) — B1 T1 3 G1 3 5 M3 4 om line 1414 — (L 1414) K3 तद्बली; D3 तामसी (for तान्बली) K3 D1 3 गदापाणिर्बलाबली; D3 उद्दिश्यैवान्बली महान् (for [b]) — After line 1414, V1 3 B D3 (n ar) T1 3 G1 3-5 M3 4 ins

82** विशीर्णदन्ता बहवो भिन्नकुम्भास्तथापरे ।
कुजम्भेनार्दिता नागा व्यद्रवन्त दिशो दश ॥

[V3 B1 T1 3 G1 3-5 M3 4 om line 1 — For line 1, V3 subst.

82A** विशीर्णदन्ताश्च बहुभिन्नकुम्भाश्च वारणान् ।

— (L 2) द्रवन्तो, G1 व्यद्रवन्त (for व्यद्रव त)]

नाराचैर्विविधैस्तीक्ष्णैरपास्य गजयोधिनः ॥
क्षुरैः क्षुरप्रैर्भल्लैश्च पीतैरञ्जलिकैः शितैः ।
चिच्छेद चोत्तमाङ्गानि कुजम्भो दानवोत्तमः ॥
शिरोभिः प्रपतद्भिश्च गगनं प्रत्यपूर्यत ।
अश्मवृष्टिरिवाभाति बाहुभिश्च सहाङ्कुशैः ॥
हृतोत्तमाङ्गाः स्कन्धेषु गजानां गजयोधिनः ।
अदृश्यन्त महाराज ताला विशिरसो यथा ॥
आपतन्तं महानागमशस्त्रासुरसत्तमः ।
जघानैकेषुणा क्रुद्धस्ततः स विमुखोऽभवत् ॥
विगाह्यैवं गजानीकं कुजम्भो दानवोत्तमः ।
विनिघ्नन्प्रवरान्सैन्यान्गदया बलिना वरः ॥
एकप्रहाराभिहतान्कुजम्भेन महागजान् ।
अपश्यन्त सुराः सर्वे पर्वतानिव पातितान् ॥
कुजम्भस्य च मार्गेषु विशीर्णास्ते महागजाः ।
वज्राहता इवेन्द्रेण विशीर्णा इव पर्वताः ॥
अपश्यंस्त्रिदशाः सर्वे मूर्तिमन्तमिवान्तकम् ।
गन्धादेवास्य दीर्यन्ते सिंहस्येवेतरे मृगाः ॥
स बभौ तां गदां बिभ्रत्प्रोक्षितां गजशोणितैः ।
व्यादितास्योऽनदत्क्रुद्धो रौद्ररूपो भयानकः ।
विक्रीडमानो गदया रणमध्ये महासुरः ॥
गोपाल इव दण्डेन कालयन्स महागजान् ।
क्रुद्धं कालमिवाकाशे दण्डमुद्यम्य दानवम् ।
अपश्यन्त सुराः सर्वे कुजम्भं भीमविक्रमम् ॥
हतारोहास्तु सन्नान्ये प्रभिन्ना वारणोत्तमाः ।

— T3 G3 4 5 M3 4 om lines 1415-1420 — (L. 1415) Ñ1 च ये चान्ये, V1 च येऽमात्या, T1 G3 महामात्या (for च येऽमात्या) D5 कुम्भस्य येऽमात्या (for °) B D3 T1 G2 दर्शना (for °विक्रमा) — (L. 1416) B3 5 विमलैश् (for विविधैस्) K3 तथाश्च, Ñ2 V1 2 B1 3 D5 D6 8 T1 G3 अपयन् , B2 D3 अपाम (for °स्य) — (L. 1417) K1-3 D1 6 शरैः , V1 क्रूरैः (for क्षुरैः) K1 Dn1 D4 T1 G3 पात्रैर्, Ñ1 पीनैर् (for पीतैर्) K4 अङ्कुलकैः (for °अञ्जलिकैः) B3 तथा, D3 गृहैः (for शितैः) K3 पीनैरञ्जलिकैः शरैः , B1 5 शातैरञ्जलिकैस्तथा (for °) —(L. 1418) K3 दानवाधिप (for °वोत्तम) — (L. 1419) K3 प्रत्यपूरयत्, Ñ1 °दृश्यत, B2 3 G3 समपूर्यत, Ds3 प्रतिपूर्यते (for प्रत्यपूर्यत) — (L. 1420) Bom Poona eds G(ed) आकाशे (for आभाति) K1 बहुभिश्च महाङ्कुशैः — (L. 1421) K1 4 Ñ1 2 V1 B Dn Ds D1 2 कृत्तोत्तमाङ्गा (for हृतो°) D1 4 योधिनाम् (for °नः) — (L. 1423) Ñ1 T3 G3 3-5 M3 4 महावेगम्, Dn Ds °भागम् (for °नागम्) K3 D4 सगतश्च, T2 G1 4 5 अशौ तु, M3 अंदास्तु, M3 आशो तु (for अशस्त्र) — K3 D4 om (hapl) lines 1424-1425 — (L. 1424) B T1 G3 निव्याध (for जघान) T3 G1 4 5 M3 4 विव्याधैकेषुणा गाढ (G3 मार्गे) (for °) — (L. 1425) V1 [ऽ]म (for [ए]व) T1 कुजम्भो दानवेश्वर (for °) — (L. 1426) K4 प्रचरन् (for प्रवरान्) V2 D1 सौम्यान् (for सैन्यान्) Ñ2 विनिघ्नन्नागसैन्यानि, B3 D5 D6 T1 °प्र°व्यचरन्सै(T1 °स्से)न्ये, T3 G1 4 5 M3 4 °इन्व्यचरत्समरे (for °) B1 3 T3 G1 4 5 M3 4 गदिना, T2 रथिना (for बलिना) K3 बली (for वर) G3 गदया दानवोत्तम (for °) — (L. 1427) K3 G3 एकप्रहाराभि(G3 °हनि)हतान् (for °) Dn3 महाज वान् D1 °गजा (for °गजान्) — (L. 1428) K1 D2 4 अपश्यन्सुरा सर्वे, T3 G1 3-5 M3 4 °इयन्निदशास्तत्र (G3 M3 °दा सर्वे), K2 पतितान्पर्वतानिव (for °) — K2 T3 G1 4 5 M3 4 om lines 1429-1430 — (L. 1429) D3 मार्गेण (for °षु) K1 4 D1 2 कुम्भस्थलेषु मर्मेषु (for °) K1 4 D1 2 विकीर्णास्; K3 Ñ2 विशी° (for विशी°) — (L. 1430) K3 यथेन्द्रस्य, B3 D5 यथे(D5 °थे)न्द्रेण, D3 यथे° (for इवे°) G3 कुल (for इव) — (L. 1431) K1 2 D1 2 D4 T1 G1 3-5 M3 अपश्यन्त सुरास्ते च (T3 G1 4 °स्तत्र) (for °) G3 पर्वतानिव पातितान् (for °) — (L. 1432) Ñ1 3 Dn D5 G3 [अ]स्य दीर्यन्ते; B D6 T1 व्यदीर्यन्त, D3 1 [अ]स्य दीर्यन्ते (D5 °न्ति) (for [अ]स्य दी°) Bom Poona eds. G(ed) गजास्तस्य व्यदीर्यन्त (for °) — (L. 1433) B1 3 (marg) G3 स ज्यायसीं, B2 Dn2 स ह्यायसीं, T1 चैवायसीं; G3 सोऽप्यायसीं (for स बभौ तां) Ds3 स ह्यायसीं गदां बिभ्रत्, T3 M3 3 सैक्या(M4 सैक्षा)यसीं गदां बिभ्रत् (for °) B1 G3 M3 4 उक्षिता (for प्रो°) T2 G1 4 उक्षिता गजशोणितैः (for °) — (L. 1434) B D6 T1 2 G1 3-5 M3 4 रौद्रं रूपमधारयत् (for °) — After line 1434, K1 4 Ñ1 2 B Dn D5 D6 T1 G3 ins

83** यथा हि भगवान्रुद्रः प्रजाना संक्षये पुरा ।
[Dn रुद्र (for रुद्रः)]

— (L. 1435) K3 V1 2 D2 विक्रीडमानो, B3 T3 G1 4 5 M3 आक्री°, G3 Cal ed प्रक्री° (for विक्री°) D3 बल (for रण) K3 D4 महारण (for °सुर) — Dn1 om line 1436 — (L. 1436) D1 कालयन्तं, D3 5 चालयन्स (for काल°) T3 G1 3-5 M3 4 कालयामास कुञ्जरान् (for °) — (L. 1437) K Ñ1 B Dn D5 D1-5 T1 [अ]काले; Ñ3

ते हन्यमाना गदया बाणैश्च भृशविक्षताः ॥
असहन्तः कुजम्भस्य गदावेगं महाहवे ।
स्वान्यनीकानि मृद्नन्तः प्राद्रवन्त महागजाः ॥
महावात इवाभ्राणि विधमन्गदया गजान् ।
अतिष्ठत्समरे दैत्यः कालः संवर्तको यथा ॥
ततः सर्वाणि सैन्यानि देवराजस्य शासनात् ।
अभ्यद्रवन्त दितिजान्नदन्तो भैरवान्रवान् ॥
तं बलौघमपर्यन्तं देवानां सुदुरासदम् ।
रथनागाश्वकलिलं श्रद्दुन्दुभिनिस्वनम् ॥
आपतन्तं सुदुष्पारं रजसा सर्वतो वृतम् ।
सैन्यसागरमक्षोभ्यं वेलेव मकरालयम् ॥
तदाश्चर्यमपश्यन्त अश्रद्धेयमिवाद्भुतम् ।
उदीर्णा पृतना सर्वा साश्वा सरथकुञ्जरा ॥
आवार्य समरेऽतिष्ठत्कुजम्भस्तरसा बली ।
सैन्यार्णवं देवानां गिरिर्मेरुरिवाचलः ।
अनीकिनीं कुजम्भस्तु गदया सन्न्यवारयत् ॥

V1 s [आ]यान्ति (for [आ]काशे) K3 V1 s M2 दानव° (for °दम्) —(L 1438) K4 अपश्यन्नसुरा सर्वे (for °) —(L 1439) K3 D4 हस्त्यारोहास् (for हता°) V3 s तु तत्रान्यत्, G3 तथा चान्यान् (for तु तत्रान्ये) G1 हस्त्यारोहां कथा चान्यान् (for °) Ñ3 दानवे (for प्रभिन्ना) G3 s प्रभिन्नान्वारणोत्तमान् (for °) — T3 G1 s-s M2 om lines 1440–1442 K3 om lines 1440 1442 —(L 1440) D2 पीडिता (for विक्षता) K3 s D1 s रणमध्ये महासुरे (for °) — D5 om lines 1441–1442 —(L 1441) T1 M1 s नासहन्त (for असहन्त) —(L 1442) Dn गृह्णन्त, D5 सुध्नन्त (for मृद्नन्त) M2 s प्रातिष्ठन्त (for प्राद्रवन्त) —(L 1443) K3 L5 व्यधमद्, B1 T2 G1 s M1 विधम्य, Dn विधूय, T1 प्रविध्य, M1 नियम्य (for विधमन्) — After line 1443, T3 G1 s-s M2 s ins

84** अभ्यधावत्तुजानीकं व्यादितास्य इवान्तकः ।

—(L 1444) K3 Dn D2 T2 G1 s s M2 s तुमुले, K3 Ñ1 D2 s s G3 तुमुले, D1 तुमुलं (for समरे) — After line 1444, K3 N3 V1 s B Dn D1-s s-s T1 ins an addl colophon [*Mention of the Epic* K3 V1 Dn D1 s (marg) — *Mention of Khila* V1 s B Dn D1 s s — *Sub-parvan* K4 Ñ3 V1 s B1 s Dn D1 s s s वामनम्, D3 वामनप्रादुर्भाव , — *Adhy name* V1 s B1 D2 देवासुरसंग्राम , D1 युद्धवर्णनम् — *Adhy no* V3 243 , D1 295, D2 253 , T1 G 306]

Before line 1445, some Mss ins वैशंपायन — (L 1445) T2 G1 s s M1 s देवानां शक्रशासनात् (for °) —(L 1446) T2 G1 s M1 अभ्यवर्तन्त , G1 °वर्षन्त , M2 °द्रवन्त (for °द्रवन्त) K3 दितिज (for °जान्) T3 M1 s रवतो, G1 s s द्रुवतो (for नदन्तो) B2 नदत सिंहवत्सुरा (for °) — After line 1446 T3 G1 s s M2 s ins

85** गदया हन्यमानानि बाणशतनपूर्वि च ।

—(L 1447) D3 तुमुलौघम्, G3 तद्° (for तं ब°) — After line 1447, N2 ins

86** आपतन्तमपारं च समुद्रमिव पर्वणि ।

—(L 1448) T2 (*sec. line*) नर (for रथ) B1 s नादि- तम् (for निस्वनम्) T1 G3 समुद्दीर्णं महाबलम्, T2 G1 s s M2 s पत्तिध्वजसमाकुलम् (for °) — T1 G3 om. lines 1449–1452 —(L 1449) K3 सुदुस्तारं, D1 च दुष्पारं, D3 सुदुष्पारं (for °ष्पार) K3 D1 देवानां (for रजसा) —(L 1450) Ñ2 कलशालयम् (for मकरा°) V1 B1 s D2 (marg) T2 G1 s s M2 s समुद्रमिव पर्वणि (for °) — D5 om lines 1451–1453 —(L 1451) D3 अपश्यं तम्, D3 °श्यस्तु (for °श्यन्त) T3 G1 s M1 s तत्राश्चर्यमपश्यन्ते , G3 तत्राद्भुतमपश्यन्ते (for °) Ñ3 दैत्यदानवसैनिका , T2 G1 s s M2 s तत्रा(G3 °त्रा , M2 s °त्र)श्रद्धेयमद्भुतम् (for °) — T3 G1 s om line 1453 —(L 1452) N1 पृथिवी (for पृतना) D1 साश्वा (for सर्वा) — Ds1 M1 s subst. for line 1452 B1 s Ds1 G1 ins after line 1451

87** रथनागाश्वकलिलं समुद्दीर्णं महाबलम् ।
[G3 M2 s समुदीर्णं महाबलम् (for °)]

—(*L. 1453*) *Ñ2 D2* आवार्यं for आवार्य) *B1 Ds1 T1 s* G1 s-s M2 s आवार्य तरसा सर्वं (for °) K3 V3 कुजम्भं (for °म्भस्) B1 Ds1 T1 s G1 s s M1 s कुजम्भो बलिनां वरः , G3 जम्भो दानवोत्तम (for °) —(L 1454) K3 Ñ2 V1 s तु देवानां , Dn D1 s च देवानां (for देवतानां) D1 D4 मातिष्ठत्समरे दैत्यो; T1 s G1 s s M2 s अतिष्ठत्तुमुले दैत्यो , G3 अतिष्ठद्दानवो दैत्यो (for °) K1 s D3 [अ]पर (for [अ]चल) — After line 1454 T3 G1 s s M2 s ins an addl colophon [*Sub-parvan* T3 G1 s M2 s वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G3 त्रिदशसैन्यकुजम्भासुर- द्वन्द्वयुद्धम् — *Adhy no* T3 G1 302, G3 s 303, G3 306 , M2 18]

— Before line 1455, some Mss ins वैशंपायन — Ñ2 B1 T1 s G1 s-s M2 s om line 1455 —(L 1455) K3 B1 Ds1 अनीकानि, Poona ed G(ed) °नीं (for °किनीं) Ñ3 अनीकिनीं कुजम्भेन (for °) K3 सन्न्यवर्तयत् (for °वारयत्) — After line 1455 Dn D2 (
Bom. Poona eds G(ed.) ins

तस्मिंस्तथा वर्तमाने संप्रहारे सुदारुणे ।
असिलोमा हरिश्चैव जघ्नतुस्तौ परस्परम् ॥
असिलोमा तु बलवान्दानवो दानवाधिपः ।
देवसैन्यस्य सर्वस्य धूमकेतुरिवोत्थितः ।
तपत्यर्क इवामोघः सुरसैन्यानि संयुगे ॥
सहस्ररश्मिप्रतिमो दानवस्य रथोत्तमः ।
शरैर्मेघ इवापर्यद्देवानीकं प्रतापवान् ॥
शरौघरश्मिभिर्दीप्तैः प्रतपद्घोरविक्रमः ।
रौद्रः क्रूरो दुराधर्षो दुर्वार्यो ध्वजिनीमुखे ॥
युध्यते दैवतैः सार्धं ग्रसमान इव प्रभुः ।
उग्रेपुरुभवदनो मृद्यमानो महागजान् ॥
सुराणामुत्तमाङ्गानि प्रचिनोति महाबलः ।
ग्रसन्दैवतसैन्यानि शरदष्ट्रः प्रतापवान् ॥
असिजिह्वश्चक्रदंष्ट्रश्चापव्यात्ताननोऽसुरः ।
परश्वधनखः श्रीमान्मृदङ्गापूरितध्वनिः ॥
तिष्ठते दानवश्रेष्ठः संयुगे व्याघ्रवद्बली ।
मौर्वीघोषः स्तनयित्नुः पृषत्कप्रथितो महान् ॥
धनुर्विद्युद्गुणाटोपो महामेघ इवापरः ।
इष्वस्त्रसागरो घोरो बाहुग्राहो दुरासदः ॥
कार्मुकोर्मितरंगौघो बाणावर्तमहाह्रदः ।

88** सा तथा वारिता सेना विह्वलामूर्च्छितप्रभा ।
— (L 1456) B1 a T1 a G1 a a M3 a सेना तु संप्रहारे वै, G4 सेना तु वर्तमाने वै (for °) G5 महात्मनाम् (for सुदारुणे) B1 a D6 T1 a G2 a a M3 a वर्तमाने महात्मनाम् (for °) — K3 a Ñ3 V3 a D6-8 om line 1457 — (L 1457) K1 a B3 a D3 G4 a M3 हविश्चैव; Ñ1 वक्रि°, T1 G3 हल°, T2 G1 M3 च शिवे च (for हरिश्चैव) Ñ1 जघ्नुरन्योन्यमाहवे, T1 °तुस्तावुभावपि, T2 G1 a a M3 a युध्येतां रणमूर्धनि (for °) — (L 1458) Ñ3 सक्रुद्धो (for दानवो) G5 दानवोत्तम (for °वाधिप°) D6 सक्रुद्धो दानवोत्तम (for °) — (L 1460) K3 तपत्यसिर्; Ñ1 सतमोऽर्क (for तपत्यर्क) V3 B1 a D6 T2 G1 a-a M3 a तमास्यर्कं इवापोह(G3 a °ह)न्, T1 तमास्यर्क इवात्राह (for °) K3 सर्वे-, G3 M3 देव; M3 पर (for सुर) Ñ1 परसै न्यस्य संयुगे (for °) — (L 1461) Ñ1 T1 G1 a a M3 दानवाना (for °वस्य) — (L 1462) T1 स च; T2 G1 a a M3 a रणे (for शरैर्) Ñ3 B3 T1 a G1 a a M3 a देवानीके (for °कं) — T1 om (hapl) lines 1463 1468 — (L 1463) B2 a D3 a शरौघै (for °घ) K3 V1 a B Da1 D3 a प्रतपन् K4 प्रतसैर्, N1 D1 a प्रतप्तो, Ñ3 Dn3 प्रपतद्, Ds2 प्रपतन् (for प्रतपद्) T2 G1 a a M3 a प्रतपन्घो(G4 a °ह्नो घो)रदर्शन (for °) — (L 1464) K1 a V3 B3 D1 G3 रौद्र क्रुद्धो; K4 रौद्र क्रोधाद् V1 D3 रौद्र क्रुद्धो (for रौद्र क्रूरो) D7 सुदुर्धर्षो (for दुराधर्षो) B1 D3 a दुरापो (for दुर्वार्यो) D6 M3 रजनी (for ध्वजिनी) — D3 om line 1465 — (L 1465) Ñ3 B1 a D3 हरिणा (for दैवतैः) T2 G1 a a M3 a हरिणा युध्यते सह (for °) Ñ3 [अ]नल (for प्रभु) — (L 1466) K1 a B D3 D3-4 मर्दमानो, V3 गृह्यमाणो (for मृद्यमानो) T2 G1 a M3 a वर्तमानो रथोत्तमे, G3 a वर्तमानो महारथे, Bom Poona eds G(ed.) समारुह्य महागजम् (for °) — (L 1467) M3 a om lines 1467b–1468a B1 a प्राचिनोत्सु, D3 प्राचिनोत्सम, D3 प्रचुनोति (for प्रचि°), K3 D4 सुरदंष्ट्र प्रतापवान् (for °) — (L 1468) B1 a T2 G1 a ग्रसमान स सैन्यानि, G3 a ग्रसमानस्तु सै° (for °) D3 om lines 1468b–1470a. K3 शतदंष्ट्र (for शर°) — After line 1468, G4 ins

89** शक्रचापमहाचापो महामेघ इवासुर ।

— G4 om line 1469 — (L 1469) D6 असिहस्तश् (for °जिह्वश्) D6 T1 G1 दुराधर्षश्, G3 M3 a महारौद्रश् (for चक्रदंष्ट्रश्) K3 असिदंष्ट्रश्चक्रहस्तश्; T2 G1 असिजिह्वो महारौद्रो (for °) K3 Ñ3 D4 चापव्यात्तो दुरासद, T1 G3 चापपाशो भयंकर, T2 G3 चापवक्त्रो महासुर, G3 चापावर्तो महासुर; M3 a आत्तचापो दुरासद् (for °) — (L 1470) K1-3 Ñ1 a V1 a B Dn Ds D3 a परश्वधधर (for °नख) G1 a बलौघसागरो घोरो (for °) G1 om lines 1470b–1474b. G4 om lines 1470b–1474a K3 D6 मृदङ्गोच्चरितध्वनि (for °) — (L 1471) B T1 a G3 a M3 a असिदृढानववयाघ्र (T3 °वानीके) (for °) T2 G3 M3 a महत्व्याघ्र इवाहवे (for °) — After line 1471 T1 a G3-5 M3 a ins

90** पृषत्कवृष्टिरत्युग्रो ज्यामय स्तनयित्नुमान् ।
शक्रचापमहाचापो महामेघ इवासुर ॥

[(L 1) T2 वर्षितो, G3 M3 प्रेषितो (for °वृष्टिमान्) T2 G3 M3 ज्याघोष (for °ज्यामेघ)]

— (L 1472) V1 a B पृषतो Dn3 °पृष्ठतो (for प्रथितो) K1 a D1 a पृषत्क पृष्ठतो महान् Ñ3 पृषत्पृषतको महान्, Dn1 पृषत्कं पृष्ठतो महान्, D6 °त्क पृषतो महान् D3 °त्कः प्रस्थितो महान् (for °) — T1 a G3 a M3 a om lines 1473–1474 — (L 1473) K3 धनुर्विद्युद्गुणावासो, K4 Ñ3 °द्गुणाश्रापो, Ñ3 °द्गुणश्रापो, V1 °द्गुणाचार्यो, D3 °द्गुणाश्चैव, D3 °द्गुणधर्यो (for °) — (L 1474) K1 a इषुज्या, V3 B1 a D6 T2 G3 M3 वक्षौघ (for इष्वस्त्र) D4 इषुज्यासागरौघोघो, G3 कार्मुकोर्मिशिलावर्त (for °) K3 om lines 1474b–

गदासिमकरो रौद्रो ज्यावेल शिक्षितोऽर्णवः ॥
पदातिमीनः सुमहान्गर्जितोरुप्रघोषवान् ।
हयान्गजान्पदातींश्च रथांश्च तरसा बहून् ॥
व्यमजयत्स समरे परवीरान्महारथान् ।
आह्वयत्स देवौघान्दारुणो दानवेश्वर ॥
प्रामर्दत युधि श्रीमान्युधि श्रेष्ठो युधि स्थितः ।
अपश्यन्त्रिदशाः सर्वे शुद्धजाम्बूनदप्रभम् ॥
सनद्धं तत्र युध्यन्तं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
मध्यंदिनगतं सूर्यं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
न शेकुः सर्वभूतानि दानवं प्रसमीक्षितुम् ॥
यथा प्ररूढे घर्मान्ते दहेत्कक्षं हुताशन ।
तथा सुरवरान्दैत्यो दहते बलतेजसा ॥
देवाना दानवाना च बल नर्दति दारुणम् ।
विमूढमभवत्सर्वमाकुल च समन्ततः ॥
तत शूरा बलोदग्रा हस्त्यश्वरथधूर्गता ।
आर्यां बुद्धिं समादाय न त्यजन्ति महारणम् ॥
तदुत्पिञ्जलकं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ।
देवदानवयो सरक्ते रुधिरस्रावकर्दमम् ।
न दिशः प्रत्यजानन्त भयमोहनिपीडिताः ॥
अस्त्रघाताश्च विविधान्दानवाना तदा रणे ।
अन्योन्यं मूढचित्तास्ते निजघ्नुर्व्याकुलीकृताः ।
स्वान्परांश्चाभिजानन्ति विमूढाः शस्त्रपाणयः ॥
शिरोरुहेषु सगृह्य कश्चिच्छूरस्य सयुगे ।
शूरश्छिनत्ति मूर्धानं सदष्टौष्ठपुटाननम् ॥

1476* K4 Ñ2 3 V1 B3 Dn D3 D? 5 6 षण्ग्राहो, V2 षड्°, D1 षण्मासो (for षड्ग्राहो) G3 शिलावर्ते शरोपल (for °d) — G4 om line 1475 — (L. 1475) Ñ1 B2 तरगौघैर् G3 शिलावर्तो (for तरंगौघो) T1 शूलावर्तं करोपल T2 G1 M4 शूरावर्तं शराविल, M3 शूलावर्तं शरोपल (for °d) — (L. 1476) T1 G1 2 3 M3 5 मकरो द्विगो; G3 °रोद्विलो (for °रो रौद्रो) K3 ज्यावेल शिक्षया महान्, Ñ3 °ल शिक्षितांकुश B D2 D? 5 G3 M3 4 °ल शिक्षयोद्धत (M2 °द्धुत), D6 बाणशिक्षानाग महान्. T2 G3 ज्यावेल° शक्तिपक्षग, T2 ज्याघोष शक्तिस्वत, G1 2 ज्याघोष शक्तिपक्षग (for °d) — (L. 1477) B3 नाराच (for पदाति) T2 G1 2 नाराचमीनो द्वीपाढ्ये, G3 नाराचवेगो द्वीपाढ्य M3 4 नाराचमीनो द्वीपाढ्ये (for °) Ñ1 शङ्खदुन्दुभिनिस्वन (for °d) — (L. 1478) K3 सहसा (for तरसा) — (L. 1479) Ñ1 विमर्दमान, D3 व्यमजयत्स (for °यत्स) D3 व्यमजत्समरे सर्वान् B1 2 T1 2 G1 2 3 M3 5 °यत संग्रामे (for °) K3 D4 परवीरो (for °वीरान) T1 परवीररथारुह, T2 G1 2 3 M3 4 देवसैन्य(M2 °दैत्य)मथारुह (for °d) — (L. 1480) K3 दैत्यौघान् D3 देवान्स (for देवौघान्) K4 सागरे Ñ2 V1 2 3 B3 D2 3 दानवो; D3 दानवान् (for दारुणो) D1 समरे वीरदुर्जय T2 G1 2 3 M3 4 अनेकान्रण दुर्जय, T2 अनेकाग्रेण दुर्जय (for °d) — D3 om lines 1481-1529 — (L. 1481) T2 प्रामर्दयद् (for °र्दत) T2 G1 2 3 M3 4 प्रामर्दयत्स (M2 °त्समरे) श्रीमांस (for °) K3 3 B2 D4 T1 G3 महाबल Ñ1 अमराणाम, Dn D3 युधि स्थिर (for युधि स्थित) B3 D3 दैत्यश्रेष्ठो महासुर (B3 °बल); T2 G1 2 3 M3 4 तदा दैत्या महाबल (for °d) — (L. 1482) G3 M3 4 स्मरम् (for प्रभम्) — (L. 1483) D3 सनद्ध (for सनद्धं) T2 G1 2 प्रविद्ध युध्यमानं तं, G1 3 M3 सनद्ध युध्यमानं च (for °) — (L. 1484) B3 D3 मध्यगम् (for °गत°) T2 G1 2 3 M3 4 प्रलयानलसंनिभम् (for °d) — (L. 1485) B1 3 T1 G3 सैन्यानि (for भूतानि) Ñ1 सर्वे तु सर्वसैन्यानि (for °) Ñ1 T2 G1 2 3 M3 4 प्रतिवीक्षितुम् (for प्रसमी°) — (L. 1486) Ñ2 V2 3 B3 3 T1 प्ररूढे (for °ढे) T2 G1 2 M3 4 घर्मान्ते (for °न्ते), G3 4 यथा प्ररूढो घर्मान्तो (for °) D3 दहन् (for दहत्) — (L. 1487) Ñ1 B1 G1 [स]सुरवरो (for सुरवरान्) Ñ1 यथा सुर प्रदहति (for °) Ñ1 देवगणान् सर्वे यथा (sic); V1 2 B3 T3 G3 3 3 M3 4 दहति बलसंयुतम्; D3 दहते बल सु° (for °d) — T1 G3 4 5 M3 4 om lines 1488-1503 — (L. 1488) K3 D3 नर्दति, D3 नर्दति (for नर्दति) Ñ1 दानव-मतिदारुणम् (for °d) — (L. 1489) Ñ1 आकुल समन्ततः (for °d) — (L. 1490) Bom Poona eds C(ed) शूराश्च ते (for तत शूरा) K3 बलोदीर्णा (for °दग्रा) Ñ1 बल- (for रथ) V1 धूर्गता, V2 धनुष (for धूर्गता) T2 G3 हस्त्यश्वरथसंगता (for °d) — (L. 1491) K3 D3 (अ)त्य-जन्त (for त्यजन्ति) Ñ1 V1 B3 महाहवम् V2 रण संगरम्, B1 3 महाहवम् (for °रणम्) — (L. 1492) K3 D3 उत्पि-ञ्जलकं, T1 उत्पिञ्जलक (for उत्पिञ्ज°) V2 तदुत्पिञ्जलकं युद्धम् (for °) Ñ1 आसीद्द्वन्द्वमनीकमूह (sic) (for °d) — (L. 1493) B1 3 T1 G3 घोरं (for सरक्ते) — (L. 1494) B3 3 न दिशः प्रत्यजानन्ति (for °) V3 निपातिता (for निपीडिता) — (L. 1495) K3 3 Ñ1 V3 B D3 5 6 शस्त्रपातांश्च; Bom Poona eds C(ed) शस्त्रपातांश्च (for अस्त्रघाताश्च) T1 G1 त्रिदशा शस्त्रपातांश्च (for °) V2 तु संयुगे D3 महारण (for तदा रणे) K3 G3 दानवांश्च तथा रणे; B3 T3 °वाश्च तदा र(T2

धाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव वज्रकल्पैः सुदारुणैः ।
प्रहरन्ति रणे वीरा आत्तशस्त्राः परस्परम् ॥
योधप्राणहरे रौद्रे स्वर्गद्वारविघट्टने ।
संकुले तुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ॥
हयो हयं गजो नागं वीरो वीरं महाहवे ।
अभ्यद्रवज्जिघांसन्तो ह्यसमञ्जसमाहवे ॥
असुराश्च सुराश्चैव विक्रमाढ्या महारथाः ।
जुहुवुः समरे प्राणान्निजघ्नुरितरेतरम् ॥
मुक्तकेशा विकवचा विरथाश्छिन्नकार्मुकाः ।
हस्तैः पादैश्च युध्यन्ते दानवास्त्रिदशैः सह ॥
हरिस्तु निशितं भल्लं प्रेषयामास संयुगे ।
स तस्य धनुषः कोटिं छित्त्वा भूमावपातयत् ।
पुनश्चापि पृषत्कानां शतानि नतपर्वणाम् ।
प्राहिणोत्सहसा तस्य दानवेन्द्रस्य संयुगे ॥
तस्य देहे विमुक्तास्ते मारुतेन समीरिताः ।
मग्नार्धकाया विविशुः पन्नगा इव पर्वते ॥
स तैर्निपतितैर्गात्रैः क्षरद्भिरसृगव्ययम् ।
बभौ दैत्यो महाबाहुर्मेरुर्धातुमिवोत्सृजन् ॥
ततोऽसिलोमा संक्रुद्धः प्रगृह्यान्यन्महद्धनुः ।
रुक्मपुङ्खांश्च निशितान्प्रेषयामास सायकान् ॥
तैस्तु मर्मसु विव्याध सर्पानलविषोपमैः ।
गात्रं संछादयामास महाभ्रैरिव पर्वतम् ॥

महार)णे (for ᵇ). — (L. 1496) Ñ2 मुक्तनाराच (for मूढचित्तास्) — (L. 1497) K4 B D3 [अ]भ्यवापन्त, Ñ1 व्यवर्तन्त (for [अ]भिवावन्ति) Ñ3 B1 3 T1 G3 -तेजसा (for -पाणय) D4 मूढा शस्त्रावपाणय (for ᵇ) — (L. 1499) K2 शिरश्छिन्नविमूर्धान, D4 शूराश्छिन्नविमु° (for ᵃ) Ñ2 B1 D3 -युद्धानन (for °नानम्) — (L. 1501) D2 शूरा (for वीरा) Ñ1 व्यस्तशस्त्रा° ; B D3 व्यस्त° ; D3 शस्त्रहस्ता , D6 नष्टशस्त्रा (for आत्त°) — (L. 1502) K1 स्वर्गद्वारावपाटने ; K3 D4 °द्वारावघाटने ; K4 V3 B3 Dn D1 3 4 T1 G3 °द्वारावघट्टने , Ñ1 स्वर्गद्वारेऽप्यपावृते , Ñ3 °द्वारोपघट्टने (for ᵇ) — (L. 1503) B3 G3 भयावहे (for महाभये). — K3 om line 1504. — (L. 1504) T3 G1, 3 गजे नागो (for गजो नागं) — K1 3 D4 om (hapl) line 1505 — For line 1505, B T1 2 G1 3-4 M1-4 subst :

91** अभिदुद्राव वेगेन व्यहनश्चैवमन्तिकात् ।
[T3 G1 M4 (व्य)नन् (for (व्य)हन्)]

— (L. 1506) T1 G3 4 महाबलाः (for °रथाः). T3 G1, 3 M1-4 विक्रमाभ्या महाबला (for ᵇ) — (L. 1507) Bom. Poona eds G(ed) जुहुवु (for जुहुवुः). B T3 G1 4, 6 M1-4 ह्यसृजन्तो (G3 M4 °न्ते) रणे प्राणान् ; T1 G3 ह्यसृजन्त प्रियान्प्रा° (for ᵃ). — (L. 1509) Ñ3 V1 3 च युध्यन्ति ; B1 3 T1 G3 अयुध्यन्त (for च युध्यन्ते). Ds1 हस्तैः पदैश्च युध्यन्ते ; T3 G1 4 हस्तपादैरयुध्यन्त (for ᵃ). — (L. 1510) K1 2 4 D1 G1 4 M1-4 हरिस् ; T3 हलिस् (for हरिस्). K3 प्रेषयमास स संयुगे (for ᵇ). — (L. 1511) T3 G1 4 चापि ; G3 M4 4 चास्य (for तस्य). T1 G3 छित्त्वा भूमिमथागमत् ; T3 G1 4, 6 छि(G4 भि)त्वा भूमिमपातयत् ; M3 4 छित्त्वा भूमिमुपाविशत् (for ᵇ). — (L. 1512) B1 3 T3 G1, 3 4 M3 4 नवान्यानि ; T1 G3 तथान्यानि (for पुनश्चापि). — (L. 1513) B3 धीमत (for संयुगे). — (L. 1514) K1-3 Ñ1 B1 Dn1 D4 6 M3 4 देह (for देहे). V1 3 D3 प्रयुक्तास् (for विमु°). T1 G3 तस्य देहपृषत्कानि (G3 °त्के) (for ᵃ) T1 G3 दानवस्य (for मारुतेन) T3 G1 4 6 M3 4 हरिणा समीरिता (for ᵇ) — (L. 1515) B1 3 D4 M1 4 विवशुः (for विविशु) T1 G3 मग्नार्धकायाश्च बभु° ; T3 G1 4 3 भ(G1 भु)-मार्धकाया विबभु° (for ᵃ) K3 पुंनागा (for पन्नगा). — (L. 1516) Cal ed निपातितैर् (for निप°). Ñ3 V1 3 D3 स्रव-द्भिर् (for क्षर°) D3 असृगावलीम्, T3 G1 4 M3 4 °गक्षयम् (for °गव्ययम्). T1 G3 4 स्रवद्भिश्चासृगक्षयम् (for ᵇ). — (L. 1517) K1-3 D4 6 शुशुभे स (for बभौ दैत्यो). V1 om. lines 1517ᵇ-1518ᵃ Ñ1 धुराकाङ्कुर ; Ñ2 मेरुर्धाङ्कुर ; B1 D3 °धातून् ; T1 3 G3-6 M3 4 °धारा ; G1 मेरोर्धारा (for मेरुर्धातुम्). K3, 4 D4 [अ]सृजत् (for [इ]वोत्सृजन्). — After line 1517, Ñ1 2 Bom Poona eds, G(ed) ins :

92** पुनश्चापि पृषत्कानां शतानि नतपर्वणाम् ।

— (L. 1518) T1 [अ]प्युग्र (for [अ]न्यन्). D3 प्रसज्यान्य-न्महाधनु (for ᵇ). — (L. 1519) B T3 G1 3-6 M1-4 सुनिशितान् ; Ds1 च विशिखान् (for च निशितान्) — (L. 1520) Ñ1 सर्वैर् ; D1 3 Ds1 तैस्तं ; M3 स तैर् (for तैस्तु). G1 तैर्मर्मस्वपि निर्विव्याध (for ᵃ) — (L. 1521) K1-3 D4, 6 स मेघैर् (for महाभ्रैर्). Ñ1 महाभ्राणीव मारुत (for ᵈ). — For line 1521, T3 G1 4, 6 M3 4 subst :

93** सर्वाङ्गेषु हरिर्दैत्यान्दानवो बलदर्पितः ।
[T3 G1 देह, M3 4 देव (for देवान्). T3 G1 M3 4 -वारिण (for दर्पित).]

— (L. 1522) V1, 3 भंजितम् (for °भम्). — For line 1522, Ñ1 subst. .

भूयः सधाय च शर मुमोचान्तकसनिभम् ।
सुपुङ्ख सूर्यसकाशं बाणमप्रतिम रणे ॥
तेन बाणप्रहारेण संयुगे भीमकर्मणा ।
मुमोह सहसा देवो भूमौ चापि पपात ह ॥
ततो हाहाकृताः सर्वे देवे भूतलमाश्रिते ।
जगत्सदेवमाविग्न यथार्कपतने तथा ॥
परिवार तु समरे तस्य हत्वा महासुरः ।
एकत्रिंशत्सहस्राणि योधाना दानवोत्तमः ॥
तत्रैव तु महायुद्ध ससैन्यावश्विनावुभौ ।
प्रयुद्धौ सह वृत्रेण बलिना देवतारिणा ॥
बाणखड्गधनुष्पाणिः समरे त्यक्तजीवितः ।
आसाद्य सोऽश्विनौ दैत्य स्थितो गिरिरिवाचल ॥

ततः शङ्खमुपाध्माय द्विषतां लोमहर्षणम् ।
ज्याघोषतलशब्देश्च सर्वभूतान्यमोहयत् ॥
ततः सदृष्टरोमाण. शङ्खशब्द विशुश्रुवु ।
यक्षराक्षसदेवौघा वृत्रस्यापि च निस्वनम् ॥
गदातोमरनिस्त्रिंशशक्तिशूलपरश्वधाः ।
प्रगृहीता व्यराजन्त यक्षराक्षसबाहुभिः ॥
तैः प्रयुक्तान्महाकायैः शूलशक्तिपरश्वधान् ।
भल्लैश्चैव प्रचिच्छेद भीमवेगवरैस्तथा ।
अन्तरिक्षचराणा च भूमिष्ठानां च गर्जताम् ।
शरैर्विव्याध गात्राणि देवाना प्रियदर्शनः ॥
वृत्रासुरभुजोत्सृष्टैर्बहुधा यक्षरक्षसाम् ।
निकृत्तान्येव दृश्यन्ते शरीराणि शिरांसि च ॥

94** भूयश्च सधयामास सपुङ्खकालसनिभ ।
— (L 1523) K3 4 Dn2 Dn3 D5 3 8 सपुङ्ख, Ñ1 B2 T1 G3 M3 4 सुघोरं, D6 सुसुक्ष्म (for सुपुङ्ख) Ñ1 B1 G1 M3 4 रौद्रम्, G3 दीप्तम् (for बाणम्) — Ñ1 om line 1524 — (L 1524) B1 3 Cal ed तेन विद्ध स बाणेन (for °) — (L 1525) K3 D4 स तथा (for सहसा) — (L 1526) B3 M4 हाहाकृत (for °ता) B1 D6 T2 G1 3 3 M2 ततो हाहाकृतं सर्वं (for °) V1 B3 3 D6 भ्राश्रिते (for आश्रिते) — After line 1526, Ñ2 ins

95** तत स शर्माभिहतो वेपमान इवाचल ।
— (L 1527) Ñ2 -पर्वते, Bom Poona Cal eds G(ed) पवन (for °ने) — (L 1528) K3 D3 परिवारस्तु, B D6 D1 °बारास्तु, T1 G3 °वाराय (for °वार तु) D1 3 T1 3 G3 M3 4 तथाहत्य, D4 जघान सः, G1 4 5 अघातयत् (for हत्वा) — (L 1529) G1 4 5 रथानां, M2 4 रथिनां (for योधाना) — After line 1529, K1 3 Ñ2 V2 B1 Dn D3 D4 6 ins

96** जयश्रिया सेव्यमानो दीप्यमान इवानल ।
प्रगृह्य कार्मुक घोर गत शक्रस्य प्रति ॥
[(L 1) Ñ2 V2 Dn D6 [अ]नल (for [अ]नल) — (L 2) D6 आगृह्य (for प्र°) B2 दिव्यं (for घोर)]

While after line 1529, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins an addl colophon [Sub-parvan T2 G1 M3 4 वामनप्रादु र्भाव — Adhy name G3 अश्विन्योमहदिन्द्रयुद्धम् — Adhy no T2 G1 307, G3 303, G4 5 309, M4 19] — Before line 1530, T1 2 G3 3-5 M3 4 ins वैशंपायन उवाच — (L 1530) Bom Poona eds G(ed.) तथा (for तत्र) K3 तुमुले युद्धे, T2 G1 4 5 M3 4 सुमहायुद्धे (for तु महा°) — (L 1531) K3 दैत्यवैरिणा (for देवता°) — (L 1533) T2 3 G1 3 5 M3 4 समभि (for °दै) — (L 1533) D3 आच्छाद्य (for आसाद्य) B D6 T2 G1 4 5 M3 4 वृत्र (for दैत्य) T2 G1 4 स्थिर (for गिरिर्) — Dn1 om lines 1534-1535 — (L 1534) D6 इवाध्माय, T2 G1 4 5 उपादाय (for °ध्माय) G1 द्विषतां लोमहर्षणं (for °) — (L 1535) K4 -शब्देन; B2 G3 निर्घोषैः; D5 T2 G3 M3 4 -घोषैश्च, D6 T2 G1 4 घोषश्च (for शब्दैश्च) K3 तलशब्देन ज्याघोष; K3 D4 महाघोर ज्याघोषैश्च (for °) K1 V2 [अ]पातयत्; K2 4 Ñ1 V1 Dn1 D1-4 [अ]वेशं°; D6 [अ]येश° (for [अ]मोह°) — (L 1536) G3 5 प्र (for वि) — (L 1537) K1 3 D4 गन्धर्व (for देवौघा) K1 3 Ñ1 2 V1 3 B2 Dn1 D5 D2-4 6 [अ]पि च (for [अ]पि च) K4 D1 वृत्रस्यापि निस्वन, B1 °पि वनम° स्वनम् (hypermetric); B2 T2 G1 4 5 M3 4 तस्यापि च समस्वनम्, T1 वृत्रस्याभिसमस्वनम् (for °) — (L 1538) B2 T1 3 G1 3-5 M3 4 परिघ- (for तोमर-) — (L 1539) T2 G1 4 5 M3 व्यरोचन्त (for व्यराजन्त) — (L 1540) Ñ1 2 V1 B1 Dn1 D5 T2 G1 4 5 M3 प्रयुक्तान् (for प्रयु°) K3 महाबाहु (for °काये) Ñ1 दानवैर्युद्धदुर्मदैः (for °) — (L 1541) Dn1 D3 वृत्र (for वृत्र) — (L 1542) B1 T1 3 G3 M3 4 सोऽन्तरिक्ष (for अन्तरिक्ष) D6 -चरा णां (for -चराणां च) G3 सोऽन्तरिक्षगतानां च (for °) K4 भूमिष्ठानां; D1 °तानां (for °ष्ठानां) — Ñ2 om line 1543 — (L 1543) V1 3 D6 भीम- (for प्रिय) Bom Poona eds G(ed) दर्शिनाम् (for -दर्शनः) — (L 1544) G3 वृत्रासुरैः (for °सुर) Dn1 भुजोत्सृष्टैः; D4 -चापो°;

अथ रक्तमहावृष्टिरभ्यवर्तत मेदिनीम् ।
गदापरिघभिन्नानां देवानां गात्रसंभवा ॥
प्रच्छादयन्तं बाणौघैर्वृत्रं भीमपराक्रमम् ।
ददृशुः सर्वभूतानि भानुमन्तमिवाभ्रभिः ॥
तीक्ष्णरश्मिरिवादित्यः प्रतपन्सर्वदेवताः ।
अविध्यत्सबलान्क्रुद्धः सायकैर्मर्मभेदिभिः ॥
नदतो विविधान्नादानर्दितस्यापि सायकैः ।
न मोहमसुरेन्द्रस्य ददृशुस्त्रिदशा रणे ॥
तेऽसिचर्मगदाभिश्च परिघप्रासतोमरैः ।
परश्वधैश्च शैलैश्च प्रववर्षुर्महारथाः ॥
ततो वृत्रः सुसंक्रुद्धस्तैस्तदाभ्यर्दितो बलात् ।
अभ्यवर्षच्छितैर्बाणैस्तान्सर्वान्सत्यविक्रमः ॥
तेन विभ्रासिता देवा विप्रकीर्णमहायुधाः ।
घोरमार्तस्वरं चक्रुर्वृत्रासुरभयार्दिताः ॥
उत्सृज्य ते गदाशक्तिशूलर्ष्टिपरिघाशनीन् ।
उत्तरां दिशमाजग्मुस्त्रासिता दृढधन्वना ॥
ततः शूलगदापाणिर्व्यूढोरस्को महाभुजः ।
प्रावर्तत रणे वृत्रस्त्रासयानश्चराचरान् ॥
सर्वैरेवं महाबाहुरसिशूलधरः प्रभुः ।
अभ्यधावत दैत्येन्द्रं वृत्रमप्रतिमं रणे ॥
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य प्रभिन्नमिव वारणम् ।
वत्सदन्तैस्त्रिभिः पार्श्वे विव्याधासुरसत्तमम् ॥

D1 सम्रु° (for भ्रुणो°) — For line 1544, Ñ1 subst

97** तथायुधभुजोत्सृष्टा बहुधा यक्षराक्षसा ।

— (L 1545) K3 विकृतानि (for निकृत्तानि) T1 2 G1 3–5 M1 4 व्यदृश्यन्त (for [द]ृश्य दृश्यन्ते) T3 G1 4 शिरांसि च बहूनि च (for b) — (L 1546) Ñ2 B1 3 D5 D3 T1 G2 3 M1 4 अभ्यवर्धत (for °वर्तत) — (L 1547) D1 दैत्यानां (for देवानां) D6 रक्त (for गात्र-) — (L 1548) K3 V1 D2 D5 प्रच्छादयन्तो बाणौघैर्, Ñ1 °न्तो बलौघैस, B1 T1 G3 प्रच्छादयमानं बाणौघैर्, B3 2 T3 G1 4 5 M3 4 °यमानं देवौघान् (B3 2 °घैर्), D5 प्राच्छादयत बाणौघैर् (for a) K4 D1 पराक्रमैः (for °क्रमम्) Ñ1 T3 G1 4 5 M2 4 स वृत्र देव (Ñ1 भीम) विक्रमम् (for b) — (L 1549) G3 [अ]म्बुदै (for [अ]भ्रभि) B T3 G1 4 5 M2 4 सूर्यमभ्यघनै (B °गणै) रिव (for b) — K3 om (hapl) lines 1550–1551 — (L 1550) B D2 T1 M1 सरश्मिभिर्, T3 G1 3–5 M2 स्वरश्मिभिर् (for तीक्ष्णरश्मिर्) Ñ1 तीक्ष्णरश्मि भिरादित्य (for a) T3 प्रवृत्त (for प्रपतन्) — (L 1551) K3 4 सबलान्, Ñ2 V1 1 B D5 D3 G1 2 3 M1 4 बलवान्, T1 भगवान् (for सबलान्) K1 D1 आविध्यत्सबलान्क्रु (D5 °क्ता क्रु द्ध, D2 अभिनो बलवान्क्रुद्ध, D6 अवध्यो बलवान्क्रुद्ध, Bom. Poona ed. G(ed) अभिनोद्बलवान्क्रुद्ध (for a) K2 सायकैः सर्वदेवता (for b) — (L 1552) K2 Ñ1 G3 M4 नदन्तो (for °तो) D3 नदन्तो भैरवान्नादान् (for a) K1 2 नर्दयामास सायकैः; K3 D1 अर्दयामास सा° Ñ1 निर्भिन्दन्त च सायकान् (for b) — (L 1553) K3 T2 G1 4 देवता (for त्रिदशा) — (L 1554) V1 5 D2 असि (for तेऽसि) B -शक्ति- (for चर्म) T1 गदापाशैः (for °भिश्च) T2 G1 3–5 M2 4 तेऽसिशक्तिगदाबाण (T3 °पाणि, G3 °पाश-, G5 °चाप) (for a) — (L 1555) B3 2 T2 G1 3–5 M2 4 त्रिशूलैश्च (for च शू°) K3 महारथान्, K4 °बला, B3 °युधा, T2 G1 4 5 M2 4 °रथम् (for °रथा) — (L 1556) Ñ1 बल (for वृत्र) K2 रणे, B1 2 बली (for बलात्) — For line 1556, T3 G1 4 5 M2 4 subst

98** वृत्रासुरस्तु संक्रुद्धस्त्वरमाणो महाबलः ।
[G3 M3 4 सरम्भस् (for संक्रुद्धस्)]

— (L 1557) G3 शत्रून् (for सर्वान्) T2 G1 4 5 M2 4 बली सत्यपराक्रम (for b) — (L 1558) B2 T3 G1 4 5 M2 4 विप्रद्रुता (for विभ्रासिता) B1 2 ते वै विप्रद्रुता देवा (for a) K4 V1 D2 3 6 विप्रकीर्णा (for °र्ण) D2 विप्रकीर्णा महारथा (for b) — (L 1559) T1 विमर्दिता, G1 3–5 M2 4 बला° (for भया°) — (L 1560) D5 महाशक्ति- (for गदा°) K1 D3 D4 6 शूलर्ष्टिपरिघान्शरान्, K3 -शूला श्चान्परिघान्शरान्, K2 शूलाष्टी परिघा शरा, B1 -शूलर्ष्टिपर श्वधाणे B2 1 T1 2 G1 3–5 M2 4 शूलाग्निपरश्वधाणे (for b) — (L 1561) V2 त्रिदशा (for त्रासिता) — (L 1562) T2 G1 4 M2 4 तत्र शूल, Bom. Poona eds G(ed.) शूल-शक्ति (for तत्र शूल) B1 G3 महाबलः (for °भुज) — (L 1563) K1 2 V1 B1 2 D3 D4 T1 G3 M3 प्रावर्तत (for प्रावर्तत) D5 प्रावर्तत रणे दैत्यस् (for a) V1 2 D5 त्रासयंश्च, B2 °यन्स, D2 सहमानश् (for त्रासयानश्). K1 2 D5 6 T2 G1 4 5 M2 4 चराचरम् (for °रान्) B1 2 त्रासयन्सचराचरम् (for b) — (L 1564) K2 V1 B1 2 G3 अद्रवी, D5 रथी (for असि-) M2 4 -शूलकर (for °धर) — (L 1565) Ñ1 अभ्यवर्षत (for °धावत) — After line 1565, B T2 G1 4 5 M2 4 ins

99** गृहीतचापो वेगेन प्रभिन्न इव वारणः ।

— B T2 G1 4 5 M2 4 om line 1566 — (L 1566) Ñ1 Dn2 निर्भिन्नम् (for प्रभि°) — (L 1567) Ñ1 D1

सोऽतिविद्धो महेष्वासः शरैरमितविक्रमः ।
गदां जग्राह बलवान्गदायुद्धविशारदः ॥
तां प्रगृह्य महाभीमामद्रिसारमयीं दृढाम् ।
अश्विनं सहसागम्य ताडयामास वीर्यवान् ॥
दीप्यमानं ततः शूलमश्वी सुविपुलं दृढम् ।
प्रासृजद्दैत्याय स हरोपमविक्रमः ॥
भङ्क्त्वा शूलं गदाग्रेण गदायुद्धविशारदः ।
अश्विनं सहसा भर्त्स्य गरुत्मानिव पन्नगम् ॥
सोऽन्तरिक्षात्समुत्पत्य विधूय महतीं गदाम् ।
नासत्योपरि चिक्षेप गिरिशृङ्गोपमां बली ॥
गदयाभिहतः सोऽश्वी त्यक्त्वा शूलमनुत्तमम् ।
प्रयातः सहसा तत्र यत्र युध्यति वासवः ॥
पराजित्य तु संग्रामे सोऽश्विनं भीमविक्रमम् ।
जयश्रिया सेव्यमानो वृत्रो युद्धे व्यवस्थित ।

Colophon

तत्रैव तु महायुद्धे रणाजिर्देवसत्तम ।
युध्यते सह दैत्येन एकचक्रेण धीमता ॥
प्रच्छाद्य रथपन्थानमुत्क्रोशन्त महारवम् ।
एकचक्रस्य सैन्यं तच्छरवर्षैरवाकिरत् ॥
महासुरा महावीर्या महापट्टिसयोधिनः ।
शूलानि च भुशुण्डींश्च क्षिपन्ति स्म महारणे ॥
तच्छूलवर्षं सुमहद्गदाशक्तिसमाकुलम् ।
अशिरं दितिजैर्मुक्तं दुर्निवार्यं चराचरैः ॥
अन्योन्यमभ्यवर्षन्त देवासुरगणा युधि ।

विव्याध सुरसत्तम, M2 °धासुरसत्तम (for °) — Ñ1 om line 1568 — (L. 1568) K3 बाणैद् (for शरैद्) B T2 G3 4 5 M3 4 शूत्र परमकोपन (for °) — (L. 1569) T1 3 G1 2-5 M3 4 वेगेन (for बलवान्) — D6 M3 om line 1570 — (L. 1570) B1 3 T2 G2 3 गदां भीमाम् (for महाभी°) V1 3 D3 भश्म, D1 2 G2 M3 भय (for अद्रि°) — (L. 1571) D3 E1 2 G3 4 अश्विनौ (for °नं) T3 G1 4 5 हन्तुम्, M3 4 [अ]गच्छत् (for [आ]गम्य) D6 M3 4 om lines 1571b–1575a T2 G1 4 5 महाबाहुरसुरोत्तम (for °) — (L. 1572) Ñ1 महा (for तत) K3 D1 अश्वी, D3 अश्वि (for अश्वी) T2 G1 4 5 अश्वी स विपुलोच्छ्रयम् (T2 °च) (for °) — G3 om lines 1573–1575 — (L. 1573) B1 3 T1 3 G1 4 5 प्राहिणोद् (for प्रासृजद्) Ñ1 सहसा लोमवाहिनीम्, B D3 सहसा (B3 समरे) रो(B1 लो)मकर्षणम्, Dn1 सहसामितविक्रम°, D1 महारोपमवि°, D3 समरे हरिवि°, T2 G1 4 सहसा लोह(T2 °म)वापिनम्, G3 सहसा लोहवाहिनाम् (for °) — (L. 1574) T2 G1 4 5 तत (for भङ्क्त्वा) — (L. 1575) K1 Ñ2 3 Dn1 [अ]भ्यर्च्य, K2 D4 [अ]भ्यर्दन्, K3 B2 3 Dn2 [अ]भ्यर्दद्, V1 T1 G2 [अ]गच्छद्, V2 D2 [अ]भ्यर्दद्, B1 [अ]भ्यर्चेद्, D3 [अ]भ्यर्च, T3 G3 [अ]गर्जद्, G3 दन्तु (for भर्त्स्य) — (L. 1576) V1 B1 D5 अन्तरिक्ष (for °न्तरिक्षात्) T1 2 G1 3-5 M3 4 सोऽन्तरिक्षमवप्लुत्य (for °) — (L. 1577) K3 V1 T2 G1 4 5 M3 4 सहसा (for महतीं) — (L. 1577) B3 3 G1 3-5 M3 4 नासत्योरसि, D3 °स्याय स (for °स्योपरि) K3 गदाम् (for बली) D3 6 वज्रपाणिं D5 मेरुशृङ्गे °समां बली (for °) — (L. 1578) K1 3 4 Ñ1 E1 D2 T1 G3 सोऽश्विम्, B2 3 सोऽश्वी, D1 सोऽश्व, G1 यानम्, M3 4 अश्वी (for सोऽश्वी) T2 गदयाभिहतो याधी (for °). — (L. 1579) B T1 2 G1 3-5 M3 4 प्रययौ (for प्रयात) B T2 G1 4 5 M3 4 [अ]युध्यत (for युध्यति) — (L. 1580) K3 परित्यज्य (for पराजित्य) K Ñ1 2 V1 3 Dn D1-4 6 T1 अश्विन (for सोऽश्विनं) G1 विक्रम (for °मम्) — (L. 1581) T1 म॰द्यमानो, T2 G1 4 5 M3 4 दीप्य° (for सेव्य°) T1 उपस्थित (for व्यव°)

Colophon. — Mention of the Epic K4 Dn Dn2 D2 3 — Mention of Khila V1 3 B Dn D3 D4 5 6 — Sub-parvan K V1 3 B Dn D3 D1-4 5 वामनम्; T3 G1 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — Adhy. name Ñ1 V3 B1 देवासुरसंग्राम, B3 D3 D1 देवासुरयुद्धम्, T1 बलियुद्धम्; G3 अश्विवृत्रशक्रयुद्धम्. — Adhy. no. K4 29; V1 230; V3 243, B1 244, Dn 242, Dn2 241, D2 127; D3 254; D4 234, T1 G1 309, T2 G2 301, G3 4 310; M3 20

(L. 1582) K3 V1 3 D3 रणाजिर्, K4 °जिर्; T1 3 G1 3 4 M3 4 °धी (for °जिर्) — (L. 1583) V1 T2 युध्यत T3 G3 3 M3 4 युयुधे (for युध्यते) — (L. 1584) T2 G1 4 5 M3 4 मार्गं तु (for पन्थानम्) B3 उत्क्रोशत; T1 G3 आक्रोशन (for उत्क्रोशन्त) K3 D3 महारथम्, K4 Dn1 D1 3 °सुरम् Ñ2 °रव°; V1 D3 °रवम्, Dn1 °सुरे, G3 °तरम्, G3 °रवे (for °रवम्) T3 G1 4 M3 4 स समुद्रेण आह्वये (for °) — (L. 1585) K3 4 D3 5 6 दैत्यस्य (for °) — (L. 1586) K3 3 D3 4 महाद्युता; T1 °रथा सैन्यं तत्) — (for °सुरा) K3 महेश्वास्य (for महावीर्या) — (L. 1589) K3 महा (for गदा) V1 -समर॰शतम्, G1 -परश्वधम् (for समाकुलम्) — (L. 1589) T2 G1 2 स निर्मुक्तं (for दुर्नि°) — (L. 1590) K1 3 G3 1 अभ्यवर्षन्त; K4 Ñ1 2

महाद्रिशिखराकारा वीर्यवन्तो महाबलाः ॥
तुरगमाणां तु शतं तस्य युक्तं महारथे ।
महासुरवरस्यैव हिरण्यकशिपोर्युधि ॥
तेषां च रणपातेन चक्रनेमिस्वनेन च ।
तस्य बाणनिपातैश्च हता वै शतशः सुराः ॥
ततः स लघुभिश्चित्रैः शरैः सनतपर्वभिः ।
आयुधान्च्छिनत्क्रुद्धः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
वध्यमानाः शरैस्तीक्ष्णै रथद्विरदवाजिनः ।
गमिताः प्रक्षयं केचिच्चिद्दैर्दानवा रणे ॥
ततः प्रक्षीयमाणास्तानुत्प्रेक्ष्य च दितेः सुताः ।
त्यक्त्वा प्राणानभ्यवर्तन्त प्रगृहीतवरायुधाः ॥
ते दिशो विदिशश्चैव प्रतिरुध्य प्रहारिणः ।
अभ्यघ्नन्निशितैः शस्त्रैर्देवान्दितिसुता रणे ॥
रणाजिरं ज्वलितं घोरं परमं तिग्मतेजसम् ।
मुमोचास्त्रं महाबाहुर्मथनं नाम संयुगे ॥
ततः शस्त्राणि शूलानि निशितानि सहस्रशः ।
अस्त्रवीर्येण महता दितिजः सप्रचिच्छिदे ॥
छित्त्वा शूलांश्च तान्सर्वानेकचक्रो महासुरः ।
अभ्यविध्यत तान्सर्वान्दशभिर्निशितैः शरैः ॥
अस्त्रवेगं निहत्यैवं सोऽस्त्रैस्तस्यानुसैनिकान् ।
ज्वलितैरपरैः शीघ्रैस्तानविध्यत्सहस्रशः ॥
तेषां छिन्नानि गात्राणि विसृजन्ति स्म शोणितम् ।
प्रावृषीवातिवृष्टानि शृङ्गाणि धरणीभृताम् ॥
इन्द्राशनिसमस्पर्शैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः ।
दितिजैः काल्यमानास्ते वित्रेसुः सुरसत्तमाः ॥
एकचक्रो रणे तिष्ठन्पश्यन्द्गजयूथपान् ।
घराभरणनिर्ह्रादान्समुद्रसमनिस्वनान् ॥
मत्तान्सुविहितान्दक्षान्महामात्रैरधिष्ठितान् ।

V1 ɜ Dn1 D3 D5 ɜ T1 अभिवर्त(D6 °र्तं)न्ते Dn1 अतिवर्तन्ते, D2 अभिकुर्वन्ति (for अभ्यवर्तन्त) — (L. 1591) T3 M3 ɜ महाद्रिशिखराकारैर् (for °) T3 G1 ɜ M3 ɜ धैर्यवन्तो (for वीर्य°) N1 G3 M4 महार्णवा, B D3 °रथा, T3 G1 ɜ M3 यद्वार्णवा (for महाबला) — (L. 1592) B1 ɜ T1 ɜ G1 ɜ ɜ M3 ɜ शतं शतास्तुरगाणां (B1 ɜ T1 °श्च तुरगास्) (for °) B1 T3 G3 M3 ɜ युक्ता (for युक्तं) — (L. 1593) D3 महासुरस्य दिव्ये च (for °) — (L. 1594) V1 रथ (for चक्र) — (L. 1595) K1 ɜ Dn1 D4 G3 -निपातेन (for °तैश्च) D5 विद्धा (for हता) — (L. 1596) T3 G1 ɜ ɜ M3 ɜ रौद्रैरस्त्रैः सुरेतरान् (for °) — (L. 1597) K1 ɜ B1 ɜ D3 D4 ɜ आ(K3 सा)युधानि K4 Ñ1 ɜ V1 ɜ Dn D1 ɜ T3 G1 ɜ M3 ɜ सायुधान् (for आ°) T3 वीर (for क्रुद्ध) T1 G3 ɜ सायुधानर्दयत्क्रुद्ध (for °) — (L. 1598) V1 G3 युध्यमाना, M4 वध्यमानै (for °ना) T3 G1 ɜ-ɜ M3 ɜ स्यन्दनद्विपवाजिन (for °) — T3 om (hapl.) lines 1600-1603 — (L. 1600) T1 G1 ɜ ɜ M3 स्तान् (for तान्) K1 ɜ Ñ1 ɜ V1 ɜ Dn D3 ɜ T1 G3 उपप्रेक्ष्य, B D3 D1 ɜ ɜ M3 ɜ समुपलभ्य, D1 उपेक्ष्य च; D6 सप्रेक्ष्य तु (for उत्प्रेक्ष्य च) — (L. 1601) K3 G1 ɜ महायुधा, B1 ɜ शरासना (for वरायुधा) — (L. 1602) D1 प्रतिपिद्धा, G3 °रुध्य (for °रुध्य) — (L. 1603) M3 ɜ विविधै (for निशितै) D1 तीक्ष्णै (for शस्त्रैर्) K3 ɜ Ñ3 V3 Dn1 D3 ɜ G3 देवा (for देवान्) K3-4 V3 Dn3 D3 ɜ G1 ɜ -सुतान् (for -सुता) D3 शस्त्रैर्देवा दिते सुतान् (for °) — (L. 1604) K3 T3 G1 ɜ ɜ M3 ɜ रणाग्नि (for °जिर्) — (L. 1605) D1 मथनात् T1 मर्दनं (for मथन) — (L. 1606) G3 M3 ɜ ततोऽस्त्रा(M3 °स्यस्त्रा)नि शूलानि (for °). K1 ɜ D4 निर्मितानि, T3 G3 निह° (for निशि°) — (L. 1607) D3 शस्त्र, T1 G3 अति (for अस्त्र) K4 D1 प्रति (for सप्र-) — B3 om lines 1608-1611 — (L. 1608) Bom. Poona eds. G(ed.) शूलेन (for शूलांश्च) — (L. 1609) B1 ɜ T1 G3 प्रत्यविध्यत तान्सर्व, V1 अभिविध्यात तान्सर्व, G3 M3 अति(M3 °त्य)विध्यत तान्सर्व (for °) — (L. 1610) V1 अस्त्रवेगैर्निहत्यैव; G1 ɜ °गेन हत्वैवं (for °) V3 शस्त्रैस् (for सोऽस्त्रैस्) T1 विव्याध (for तस्यानु) — (L. 1611) D5 तीक्ष्णैस्, D1 शीघ्र (for शीघ्रैस्) V3 विव्याध (for अविध्यत) T1 G3 तानविध्यत सर्वश (for °) — (L. 1612) T1 ɜ भिन्नानि (for छि°). T1 प्रपतन्ति, T3 G1 ɜ ɜ M3 ɜ प्रस्रवन्ति (for विसृजन्ति). — (L. 1613) B3 D3 G3-5 M3 ɜ [अ]भिवृष्टानि, D3 [अ]तिवृ° (for [अ]तिवृ°) — (L. 1614) T3 G1 ɜ ɜ M3 ɜ इन्द्रायुध (for °शनि) K1 ɜ Ñ3 Dn1 D4 ɜ निपतद्भिः; K4 V1 Dn1 D1 ɜ निहन° (for वेगव°) — (L. 1615) Ñ1 B D3 D6 T1 ɜ G1 ɜ ɜ M3 ɜ वध्यमानास् (for काल्य°) D6 विचेरु (for वित्रेसु°) — (L. 1616) Ñ1 एकचक्रस्तदा पश्यन् (for °) K3 D1 -यूथपम् (for °पान्) — (L. 1617) Ñ1 V3 B Dn D5 T1 G3 ɜ -स्वन (for -सम) K4 समुद्रमभिनिस्वनान्; D1 °स्वननिश्रितान् (for °) — (L. 1618) B3 ɜ T1 G3 सुकल्पितान् (for सुविहि°) — (L.

ततस्ते ददृशुर्वीरा दीप्यमानं महासुरम् ।
रश्मिवन्तमिवोद्यन्तं स्वतेजोरश्मिमालिनम् ॥
समामस्थं महावेगं महासत्त्वं महाबलम् ।
महामतिं महोत्साहं महाकायं महासुरम् ॥
तं समीक्ष्य महायोधं दिक्षु सर्वास्ववस्थितम् ।
ततः प्रहर्षमापन्नैरेरभिपेतुः समन्ततः ॥
तस्य सर्वायसास्तीक्ष्णाः शराः पीतमुखाः शिताः ।
शिरस्यद्रिप्रतीकाशो मृगव्याधेन पातिताः ॥
तैश्च मग्नभिरापिद्धः शरैः शिरसि पार्थिवैः ।
उत्पपात तदा व्योम्नि दिशो दश विनादयन् ॥
ततस्तं त्रिदशो वीरः सरथः सज्यकार्मुकः ।
अनुवव्राज संहृष्टः खं तदा स महाबलः ॥
असुरं छादयामास तं व्योम्नि शरवृष्टिभिः ।
वृष्टिमानिव जीमूतो निदाघान्ते धराधरम् ॥
अर्द्यमानस्ततस्तेन मृगव्याधेन दानवः ।
चकार निनदं घोरमम्बरे जलदो यथा ॥

स दूरं सहसोत्पत्य मृगव्याधरथं प्रति ।
निपपात महावेगः पक्षवान्वै गिरिर्यथा ॥
बभञ्ज च ततो दैत्यो भग्नेषाकूबरं रथम् ।
मृगव्याधः परित्यज्य स्थितो भूमौ महाबलः ॥
विरथं प्रेक्ष्य रुद्रं तु तस्य पारिषदाः शुभाः ।
उत्थिता घोरसंकाशा व्योम्नि मुद्गरपाणयः ॥
स तु तैः सहसोत्थाय विष्ठितो विमलेऽम्बरे ।
मुद्गरैरर्दितो भीमैर्वृक्षः परशुभिर्यथा ॥
तेषां वेगवतां वेगं निहत्य स महासुरः ।
निपपात पुनर्भूमौ सुपर्णसमविक्रमः ॥
स सालवृक्षमुत्पाट्य महासारं महाबलः ।
सर्वान्पारिषदांस्तस्य सूदयामास दानवः ॥
स तैर्विक्षतदेहस्तु रुधिरौघपरिप्लुतः ।
शुशुभे दानवश्रेष्ठो बालसूर्य इवोदितः ॥
अथोत्पाट्य गिरेः शृङ्गं समृगव्यालपादपम् ।
जघान तान्पारिषदान्समरे दानवेश्वरः ॥

eds G(ed) ददृशुस्ते ततो वीरा (for °) K1, 2 D4, 6 G5 दीप्यमाना (for °न) — D6 om (hapl.) lines 1648–1650 — (L. 1648) G5 रश्मिमन्त समुद्यन्त (for °). — (L. 1649) B1 T1, 2 G1, 3 M2, 4 महाबाहुं, G5, 6 °कायं (for °वेगं) T1, 3 G1, 4 महाकायं, G5, 6 °बाहु (for °सत्त्वं) — (L. 1650) V1 महाकायं, T3 G1, 3 M2, 4 महावीर्यं (for महोत्साह) V1 महाबलम्, B T1, 2 G1, 3–5 M2, 4 °रथम् (for °सुरम्) — (L. 1651) Ñ3 महासत्त्वं, T1 °भागं, T3 G1, 3 M2, 4 °बाहुं, G5 °बाहु (for °योध) — (L. 1652) T3 G1, 3 विनिष्पेतु (for अभिपेतु) — (L. 1653) B1, 3 G5 पीताः (for तीक्ष्णाः) B1, 3 T1 G5 तीक्ष्ण (for पीत) — (L. 1654) Dn3 मृगव्याधे निपातिता (for °) — (L. 1655) Ñ1 [illegible] T1, 2 G1, 3–5 M2, 4 तैरर्पितैः समाविद्ध (T1 °द्धः) (for °) Ñ3 B T1, 2 G1, 3–5 M2, 4 दानवः (for पार्थिवैः). — (L. 1656) B D3 व्योम (for व्योम्नि). D2 विलोकयन् (for विनाद°) — For line 1658, T3 G1, 3 M2, 4 subst.:

100** अचलप्रतिमसंकाशो वेगवान्स महाबलः ।

— G5 om (hapl.) lines 1659–1666 — (L. 1660) D3 धरातले; T1 G3, 4 महीधरम् (for धरा°) — (L. 1662) D3 कदनं (for निनद) K4 D4, 5 समरे (for अम्बरे). — (L. 1663) K2, 3 [उ]पत्य (for [उ]त्पत्य). B1, 3 D6 T1 G3 रथेऽसुर (for रथं प्रति) K1 स बली बलिनां वर, K4 रथं प्रभमहाबल (sic), T3 G1, 3 M2, 4 मृगव्याधं रथेऽसुर (for °) — Ñ3, 2 om lines 1664–1665. — (L. 1664) Bom Poona eds G(ed) पक्षवानिव (for °वान्वै). B1, 3 D5, 6 T1 G5 पक्षवानिव पर्वत (for °) — (L. 1665) D2 बलवान् (for च ततो) D6 महारोषेण कूबरम् (for °). — T1 om. lines 1667–1671. — (L. 1667) D4 स तस्य पार्षदाद्भुतम् (for °). — (L. 1668) B1 क्रोध, D5 रोष (for घोर°) B3 Cal ed उत्थिता रोषसंरक्ताक्षा (for °) — (L. 1669) T3 G1, 3 M2, 4 तत्र (for तु तैः) D6 ततस्तैः सहसा दैत्य (for °) K4 Ñ3 B2 Dn D6 T2 G1, 4 वेष्टितो; K2, 3 D4 धिष्ठितो, D5 उत्थिते, G5 प्रविष्टो (for विष्ठितो). K1 D4 रणे (for अम्बरे) — (L. 1670) T3 V2 ताडितो (for अर्दितो) — (L. 1671) D5 आपतता (for वेगवतां) B1 D5 Cal ed वेगात् (for वेगं) G5 निपात्य (for निहत्य). Ñ1 G5 M3, 4 महाबल°; Bom Poona eds °स्थ (for °सुर). T3 G1, 4 निहत्य सहसा बल, G5 °त्य तरसा बली (for °). — (L. 1672) Dn महान्; T3 G1, 4 तदा (for पुनर्). — (L. 1673) K3 शालि°; Ñ1 T3 G1, 3, 4 M3, 4 ताल° (for साल) — (L. 1674) D5 [illegible] पार्षदान् (for पारिषदान्). T3 G1, 3, 4 M3, 4 अर्दयामास (for सूद°). — (L. 1675) Dn विहृत; D4 विकृत; T3 G1, 4 M3, 4 विहत° (for विक्षत°)

बलं तदवशेषं स नाशयामास वीर्यवान् ॥
अश्वैरश्वान्गजैर्नागान्योधान्योधै रथान्रथैः ।
दानवः सूदयामास युगान्तेऽन्तकवत्प्रजाः ॥
हतैरश्वैश्च नागैश्च भग्नाक्षैश्च महारथैः ।
त्रिदशैश्चाभवद्भूमी रुद्धमार्गा समन्ततः ॥
एवंबलः स दैत्येन्द्रो मृगव्याधश्च वीर्यवान् ।
युधि प्रयुद्धौ बलिनौ प्रभिन्नाविव वारणौ ॥
तत्रैव युध्यते रुद्रो द्वितीयो राहुणा सह ।
विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु क्रोधात्मा अज एकपात् ॥
तत्तदा सुमहद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
आसीत्प्रतिभयं रौद्रं वीराणां जयमिच्छताम् ॥
देवदानवदेहैस्तु दुस्तरा केशशाड्वला ।
शरीरसंघातवहा प्रसृता लोहितापगा ॥

राहुं शतमुखं युद्धे शत्रुसैन्यविदारणम् ॥
तस्य काञ्चनचित्राङ्गं रथं साश्वं ससारथिम् ।
जघान समरे श्रीमान्क्रुद्धो दैत्यस्य सायकैः ॥
तस्य पारिषदस्त्वेको रथशक्त्या महाबलः ।
बिभेद समरे हृष्टो दानवं तं स्तनान्तरे ।
स भिन्नगात्रो रुद्रेण तथा पारिषदैरपि ॥
रुद्रस्य रथमायान्तं स राहुर्दानवोत्तमः ।
प्रममाथ तलेनाशु सहसा क्रोधमूर्छितः ॥
भिन्नगात्रः शरैस्तीक्ष्णै रुद्रेणामिततेजसा ।
रुद्रपारिषदान्सर्वान्निजघान महासुरः ॥
सृजन्तं शरवर्षाणि दानवं घोरदर्शनम् ।
बिभेद समरे रुद्रः शरैः संनतपर्वभिः ॥
वर्तमाने महाघोरे संग्रामे लोमहर्षणे ।

G6 स तैर्विहतवेगस्तु (for °) —(L 1677) K4 व्याघ्र (for व्याल) T1 G3 स मृगव्याधस्य पार्श्वत (hypermetric) (for ᵇ) —(L 1679) B1 Bom Poona eds G(ed) ततस्तेषु च रूपेषु, G4 °स्तेष्वपसक्तेषु M3 4 °स्तेष्ववसि(M4 °स)क्तेषु (for °) D1 सुमहापापदस्तु वै (for ᵇ) —(L 1680) K2 3 दानव (for वीर्यवान्) —K4 D1 3 om line 1681 —(L 1681) K1 D3 अश्व (for अश्वान्) —(L 1683) T2 G1 3 6 M2 4 मर्दयामास (for सूद°) T3 G1 2-4 M2 4 कालवत् (for अन्तकवत्) D3 4 प्रभु (for प्रजाः) —(L 1683) B3 D6 भग्नैपैश्च, G6 भग्नैश्च (for भग्नाक्षैश्च) —(L 1685) V1 D2 3 G3 एवंबल, B1 °बलैश् (for °बल) —(L 1686) K1 3 Dn D4 तौ तु (for युधि) Ñ1 V1 D8 G1 M4 प्रवृद्धौ (for प्रयुद्धौ) T3 G1 4 मत्ताविव च वारणौ (for ᵇ) —Before line 1687, K1 3 D4 ins वैशंपायन उवाच —(L 1687) G6 रौद्रो (for रुद्रो) —(L 1688) G2 विख्यातस्(for विश्रुतस्) D4 सक्रोधात्मा अजैकपात् (for ᵇ) —(L 1689) G2 तदभूत् Bom Poona eds G(ed) तत्रया (for तत्तदा) Ñ1 B1 3 D8 T1 2 G1 3 5 M2 4 तद्भूत्तुमुलं युद्धं (for °) Ñ1 B1 3 D8 T1 2 G1 3 5 M2 3 सुमहत् (for तुमुलं) —(L 1690) Dn घोरं (for रौद्रं) —After line 1690, K2 ins an addl colophon [Sub parvan K2 वामनम् —Adhy no K2 30]

—(L 1692) V1 T1 प्रसृता, D2 प्रवृत्ता (for प्रसृता) V1 3 T2 G1 3-5 शोणितापगा (for लोहि°) —(L 1693) B3 D6 निजघान (for ज°) Ñ1 B3 D8 T1 3 G1 3 [अ]सुर (for [अ]थ स) G1 4 रुद्रो रुद्रगतिं प्रभा[...] —(L 1694) K2 3 Dn सख्ये (for युद्धे) Bom eds G(ed) निवारणम् (for विदा°) —(L 1[...]) G1 3-6 M2 4 दृष्ट्वा (for तस्य) K2 3 दिव्य (fo[r ...]) —(L 1696) V1 3 T2 G1 4 6 M2 4 धीमान् (f[or ...]) T2 G1 4 रुद्रस्य, G6 M2 4 रुद्र स (for दैत्यस्य) [—(L] 1697) Dn3 Ds3 T1 शर- (for रथ) —(L 1[...]) रुद्रो (for हृष्टो) —(L 1700) B2 T2 G1 4 आस[...] आयान्त) K1-3 B1 3 D4 6 T1 2 G1 3 5 M2 4 सत्तम (for ᵇ) —(L 1701) K1 च तावेन, बलेनाशु, D4 तु तेनाशु (for तलेनाशु) —T2 G1 om line 1702 —(L 1702) Bom ed G(e[d] ...)गात्र, Poona ed °मात्र (for °गात्र) —After lin[e ...] K1 D4 ins

101* मेरुं सूर्यं इवांशुभिः ।
हतैर्दानवमुख्यैस्तु

B1 3 D6 स रुद्रममितौजसम् (for ᵇ) —(L 170[...]) T2 G1 4 5 M2 4 जघानाशुपराक्रम (for °) —[...] G(ed) om lines 1704–1705 —(L 1705) विच्छेद (for बिभेद) K4 om (hapl) lines 1705 T1 3 G1 3 5 M2 4 om lines 1706 1707 V1 1706 —(L 1706) Ñ1 B1 D6 तथा रौद्रः रौद्र (for °घोरे) h3 तुमुल (for संग्राम) K1 स्थावरजङ्गमे (for ᵇ) —(L 1707) h3 D4 4

तनस्तेष्ववसन्नेषु महापारिपदेषु वै ।
वलं तदवशेषं स नाशयामास वीर्यवान् ॥
अश्वैरश्वान्गजैर्नागान्योधान्योधै रथान्रथैः ।
दानवः सूदयामास युगान्तेऽन्तकवत्प्रजाः ॥
हतैरश्वैश्च नागैश्च भग्नाक्षैश्च महारथैः ।
त्रिदशैश्चाभवद्भूमी रुद्धमार्गा समन्ततः ॥
एवंवलः स दैत्येन्द्रो मृगव्याधश्च वीर्यवान् ।
युधि प्रयुद्धौ वलिनौ प्रभिन्नाविव वारणौ ॥
सत्रैव युध्यते रुद्रो द्वितीयो राहुणा सह ।
विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु क्रोधात्मा अज एकपात् ॥
तत्तदा सुमहद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
आसीत्प्रतिभयं रौद्रं वीराणां जयमिच्छताम् ॥
देवदानवदेहैस्तु दुस्तरा केशशाड्वला ।
शरीरसंघातवहा प्रसृता लोहितापगा ॥

आजघानाथ संक्रुद्धो रुद्रो रौद्राकृतिः प्रभुः ।
राहुं शतमुखं युद्धे शत्रुसैन्यविदारणम् ॥
तस्य काञ्चनचित्राङ्गं रथं साश्वं ससारथिम् ।
जघान समरे श्रीमान्क्रुद्धो दैत्यस्य सायकैः ॥
तस्य पारिषदस्त्वेको रथशक्त्या महाबलः ।
बिभेद समरे हृष्टो दानवं तं स्तनान्तरे ।
स भिन्नगात्रो रुद्रेण तथा पारिषदैरपि ॥
रुद्रस्य रथमायान्तं स राहुर्दानवोत्तमः ।
प्रममाथ तलेनाशु सहसा क्रोधमूर्छितः ॥
भिन्नगात्रः शरैस्तीक्ष्णैः रुद्रेणामिततेजसा ।
रुद्रपारिषदान्सर्वान्निजघान महासुरः ॥
सृजन्तं शरवर्षाणि दानवं घोरदर्शनम् ।
बिभेद समरे रुद्रः शरैः संनतपर्वभिः ॥
वर्तमाने महाघोरे संग्रामे लोमहर्षणे ।

G₃ स तैर्विहतयोगस्तु (for °) —(L 1677) K₃ व्याघ्र (for व्याल) T₁ G₃ स मृगव्याधस्य पार्श्वतः (hypermetric) (for °) — (L 1679) B₁ Bom Poona eds G(ed) सतस्तेषु च लभेषु, G₁ °स्तेष्वपसत्तेषु, M₃ ₄ °स्तेष्ववसि॰ M₃ °स)न्नेषु (for °) D₄ सुमहापार्षदेषु वै (for °) — (L 1680) K₂ ₃ दानव (for वीर्यवान्) — K₃ D₁ ₂ om line 1681 — (L 1681) K₁ D₃ अथ (for अश्वान्) —(L 1682) T₂ G₁ ₃ ₅ M₂ ₄ मर्दयामास (for सूद°) T₃ G₁ ₂–₅ M₃ ₄ कालवत् (for ऽन्तकवत्) D₆ ₆ प्रभु (for प्रजा) — (L 1683) B₃ D₆ भग्नैरश्च, G₆ भटैश्च (for भग्ना°क्षैश्च) — (L 1685) V₁ D₆ ₄ G₃ एवंबल, B₁ °बलैश् (for °बल°) — (L 1686) K₁ ₃ Dn D₁ तौ तु (for युधि) Ñ₁ V₁ D₃ G₁ M₁ प्रवृद्धौ (for प्रयुद्धौ) T₂ G₂ ₃ मत्ताविव च वारणौ (for °) — Before line 1687, K₁ ₂ D₁ ins वैशंपायन उवाच — (L 1687) G₃ रौद्रो (for रुद्रो) D₁ सक्रो — (L 1688) G₂ विरूपाक्ष (for विश्रुतस्) D₁ सक्रोधात्मा अजैकपात् (for °) — (L 1689) G₃ तदभूत्, Bom Poona eds G(ed) तद्यथा (for तत्तदा) Ñ₁ B₁ ₂ D₆ T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₁ ₄ तदभूत्तुमुलं युद्ध (for °) Ñ₁ B₁ ₂ D₆ T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₂ ₃ सुमहत् (for तुमुलं) — (L 1690) Dn घोरं (for रौद्रं) — After line 1690, K₃ ins an addl colophon [*Sub parvan* K₃ वामनम् — *Adhy no* K₃ 30]

—(L 1692) V₁ T₁ प्रसृता, D₃ प्रवृत्ता (for प्रसृता) — (L 1693) V₁ ₂ T₁ G₁ ₃–₆ शोणितापगा (for लोहि°) B₂ D₆ निजघान (for आ°) Ñ₁ B₃ D₆ T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ M₃ ₄ [अ]सुर (for [अ]थ स) G₁ ₄ रुद्रो रुद्रपति प्रभो (for °) — (L 1694) K₂ ₃ Dn संरब्धे (for युद्धे) Bom Poona eds G(ed) निवारणम् (for विदा°) — (L 1695) T₁ G₁ ₃–₆ M₃ ₄ दृष्ट्वा (for तस्य) K₃ ₃ दिव्यं (for साश्वं) — (L 1696) V₁ ₂ T₂ G₁ ₄ ₅ M₂ ₄ धीमान् (for श्री°), T₂ G₁ ₄ रुद्रस्य, G₃ M₃ ₄ रुद्र ■ (for दैत्यस्य) — (L 1697) Dn₂ D₃₂ T₁ चार (for रथ) — (L 1698) D₃ रुष्टो (for हृष्टो) — (L 1700) B₂ T₂ G₁ ₄ आयान्तं (for आयान्तं) K₁–₃ B₁ ₂ D₁ ₆ T₁ ₂ G₁ ₃–₆ M₃ ₄ राहुर्दानवसत्तम (for °) — (L 1701) K₁ च तरसेन, K₂ ₃ Ñ₁ बलेनाशु, D₁ तु तेनाशु (for तलेनाशु) — T₂ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ om line 1703 — (L 1702) Bom ed G(ed) भिन्नगात्रं, Poona ed °गात्र (for °गात्र) — After line 1702°, K₁ D₁ ins

101* भेजे सूर्यं इवांशुभिः ।
हतैर्दानवमुख्यैस्तु

B₁ ₂ D₆ स रुद्रममितौजसम् (for °) — (L 1703) ■ D₆ T₂ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ जघानाशुपरान्तम (for °) — Bom ed G(ed) om lines 1704–1705 — (L 1705) V₂ D₃ चिच्छेद (for बिभेद) K₄ om (hapl) lines 1705ᵇ–1708ᵃ. V₁ om line 1706 — T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ M₃ ₄ om lines 1706–1707 — (L 1706) Ñ₁ B₁ D₃ तथा रौद्रे, B₃ महारौद्र (for °घोरे) K₃ तुमुले (for संग्रामे) K₁ D₁ नष्टे स्थावरजङ्गमे (for °) — (L 1707) K₁ D₃ ₄ रुधिरौघ-

रुधिरौघा महावेगा महानद्यः प्रसुस्रुवुः ॥
क्षानरः समरे रुद्र नीलाञ्जनचयोपमः ।
निर्बिभेद शरैस्तीक्ष्णैर्मेरुं सूर्य इवांशुभिः ॥
हतैर्दानवमुख्यैश्च शक्तिशूलपरश्वधैः ।
पतितैः पर्वताभैश्च दानवैः कामरूपिभिः ॥
वर्तमाने महाघोरे संग्रामे लोमहर्षणे ।
महाभेरीमृदङ्गानां पणवानां च निस्वनैः ॥
शङ्खवेणुस्वनोन्मिश्रः संबभूवाद्भुतोपमः ।
हतानां स्वनतां तत्र दैत्यानां चापि निस्वनैः ।
सुराणामसुराणां च संबभूव महास्वनः ॥

तुरंगमखुरोत्कीर्णं रथनेमिसमुद्धतम् ।
रुरोध मार्गं योधानां चक्षूंषि च महारजः ॥
शस्त्रपुष्पोपहारा सा तत्रासीन्नृद्धमेदिनी ।
दुर्दर्शा दुर्विगाह्या च मांसशोणितकर्दमा ॥
भग्नैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरपट्टिशैः ।
अपविद्धैश्च भग्नैश्च रथैः सांग्रामिकैर्हतैः ॥
निहतैः कुञ्जरैर्मत्तैस्तथा त्रिदशदानवैः ।
चक्राक्षयुगशस्त्रैश्च भग्नैरवनिपातितैः ।
बभूवायोधनं घोरं पिशिताशनसंकुलम् ॥
उत्पेतुश्च कबन्धानि दिक्षु सर्वासु संयुगे ।

V1 3 B3 Da1 °रोधा (for °रौघा) Ñ1 रुधिरौघपरिच्छदा, B3 D6 °घप्रवाहिन्यो (for °) —(L 1708) K1 Ñ3 B3 3 D1–4 T 3 G1 3–5 चयोपमम्; Ñ1 °वै (for °म) —(L. 1709) T1 प्रबिभेद शरैर्घोरैर् (for °) G5 घनं, M2 3 मेघं (for मेरुं) — D1 om lines 1710–1711 —(L. 1710) D6 शरचाप° (for शक्तिशूल) —(L. 1711) K1 भग्नैः, T2 G1 3 5 M3 4 निहतैः (for पतितैः) D6 पर्वताभैश्च रौद्रैश्च (for °) T1 3 G2 3 5 M3 4 राक्षसैः (for दानवैः) — After line 1711 T1 3 5 M3 4 ins

102** तत स रुद्र समरे मुष्टिनाभिहतस्तदा ।
पपात मरथ साश्व पुराङ्ग इव भूतले ॥

— After the above T1 3 G3 3 5 M3 4 ins. an addl colophon [*Sub parvan* T2 G1 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* C3 चक्रमाप्यबलमूगल्याधराह्वणएकपादुर्भव प्रवम् — *Adhy no* T1 G4 309, G1 350, G3 5 311, M3 21]

— K1–3 om line 1712 —(L. 1712) T2 G1 4 5 M3 4 तथा रौद्रे, G3 महारौद्र (for °घोरे) — After line 1712, K1–3 Dn D4 5 ins

103** विरेजुस्ते तदा दैत्याः पुष्पिता इव किंशुकाः ।

While, T1 3 G1 4 5 M3 5 ins after line 1712

104** रुधिरोदा महावेगा महानद्यः प्रसुस्रुवुः ।

[T2 रुधिरौघा (for °रोदा) T1 G3 रुधिरौघप्रवाहिन्यो (for °)]

—(L. 1714) K1 3 D4 -स्वनोन्मिश्रै (for °श्र:) B1 3 D6 T2 G1 4 5 M3 4 शङ्खानां पटहानां च (for °) B1 3 D6 महास्वन (for [अ]द्भुतोपम) T1 G3 बभूव सुमहास्वन, T2 G1 4 5 M3 4 सबभूवुर्महास्वना (for °) —(L. 1715) K4 V1 3 D3 स्तनता (for स्व°) K2 3 D6 T1 3 G1 3 5 M3 4 हतानां हन्यमानानां, B3 °नां स्तनमानानां, D4 °नां पतमानानां (for °)

— D5 om (hapl) line 1716 —(L. 1716) B1 3 D6 देवानां च तथा तत्र, B3 सुराणां बध्यमानानां, T1 3 G1 3–5 M3 4 मर्त्यानां त्रिदशानां च (for °) B3 महारणे (for °स्वनः). B1 3 T1 G3 शुश्रुवे दारुणो महान्; T2 G1 4 5 M3 4 संयुगेऽत्र सुदारुणम् (for °) —(L 1717) K1, 4 Ñ1 V1 Dn -खु (K1 -ख)रोत्कीर्णं, Da1 -खुरैर्दीर्णं, T1 -रथोत्कीर्णं (for -खुरो°) Da3 T2 G1 5 तुरंगमखुरोत्कीर्णं (for °). K1 D3 3 स्वनोद्ध°तम्, K2 स्वनोद्धतम्, K4 -समुद्धतम्, B1 3 D6 G5 समुद्धतम्; D1 स्वनोद्धतम्, T2 G1 3 -समुत्थितम् (for °द्धतम्) —(L. 1718) K2 4 वर्त्मं, B3 M3 कण्ठं, T2 G1 4 M4 कर्णं, G5 कान्ति (for मार्गं) T1 G3 चक्षुषां समरे रज, T2 G1 4 5 M3 4 धनूंषि च रजस्तु तत् (for °). —(L. 1719) K4 Ñ2 V3 D6 D2 अस्त्र, D1 अश्व (for शस्त्र) D3 शस्त्रसर्वैर्महाराज, T1 अस्त्रपुष्पमहामासा, G1 3 शस्त्रपुष्पोत्करामासा (for °) — After line 1719, K1 ins

105** आसीच्चविमय रौद्र वीराणां जयमिच्छताम् ॥
देवदानवदेहैस्तु दुस्तरासृक्प्रणोत्कटा ।
शरीरसहभे रूढा प्रसृता लोहिता नदी ॥

—(L. 1720) T2 G1 4 दुस्तरा (for दुर्दर्शा) D3 वसु (for मास) —(L. 1721) B3 (marg) D3 भङ्गैः (for भग्नैः). — *For line 1721, T2 G1 4 5 M3 4 subst.*

106** भग्नैः खड्गगदाशक्तितोमरासिपरश्वधैः ।

—(L. 1722) B1 D3 D6 शतघ्नो, D6 प्रासैश्च; T2 G1 4 5 M3 सहसा (for भग्नैश्च) V1 D3 हयैः, T1 3 G1 3–5 M3 4 अपि (for हतैः) —(L. 1724) K2 3 चित्राक्ष (for चक्राक्ष) K1 3 Ñ3 D1 -हस्तैश्च (for शस्त्रैश्च) V1 3 Da3 भग्नैर् (for भग्नैर्) K2 3 च रथ (for अवनि) B1 3 (marg) 3 D6 T1 3 G1 3 5 M3 4 भग्नैरवनिमाश्रि(T2 G1 4 °स्थि)तैः (for °) —(L. 1725) T1 3 G1 3–5 M3 4 गोमायुबल(T1 °गण)संकुलम् (for °) — After line 1725,

अन्योन्यबद्धवैराणां दैत्यानां जयगृद्धिनाम् ।
संप्रहारस्तदा युद्धे वर्ततेऽतिभयंकरः ॥
सैन्यानां संप्रयुक्तानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
अजस्य चैकपादस्य राहोश्चैव महात्मनः ॥
तेषां तु तत्र पततां क्रुद्धानामतिनिस्वनः ।
उद्वर्ते इव भूतानां समुद्राणां च शुश्रुवे ॥
तत्रैकस्तु सधूम्राक्षः श्रीमान्रुद्रो मुनीश्वरः ।
बिभेद केशिनं शक्त्या गदापट्टिसशूलधृक् ॥
नानाप्रहरणा घोरा भीमाक्षा भीमदर्शनाः ।
निपेतू रुद्रदयिता महापारिषदास्तदा ॥
रथमास्थाय च श्रीमांस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः ।
दानवैः संवृतः केशी युध्यते युधि दुर्जयः ॥
तस्य समागमशौण्डस्य संग्रामाग्रे युयुत्सतः ।
निष्पेतुरुग्रवीर्यस्य ज्वाला हि प्रसृता मुखात् ॥
स तु सिंहाश्रितस्कन्धः शार्दूलसमविक्रमः ।
महाजलदसंकाशो मृदङ्गध्वनिनिस्वनः ॥
तस्य निष्पतमानस्य दानवैः संवृतस्य वै ।
बभूव सुमहानादः क्षोभयन्निदिवं तदा ॥
तेन शब्देन वित्रस्ता त्रिदशानां महाचमूः ।
द्रुमशैलप्रहरणा योद्धुमेवाभ्यवर्तत ॥
तेषां युद्धं महाघोरं सञ्जज्ञे लोमहर्षणम् ।
देवदानवसंघानां प्राणांस्त्यक्त्वा महाहवे ॥
सर्वे ह्यतिबलाः शूराः सर्वे पर्वतसंनिभाः ।
त्रिदशा दानवाश्चैव परस्परजिघांसवः ॥

T1 2 G1 3-5 M2 4 ins

107** महाशीतिसहस्राणि रथानां तत्र हता किल ।
नागा लक्ष हता राजन्हया लक्षत्रयं नृप ॥

— (L. 1727) Ñ1 असुराणां युद्धयुद्धिनाम् (hypermetric). B1 3 D5 T1 3 G1 3-5 M2 4 शूराणां जयमिच्छताम् (for ²) — (L. 1728) T1 G3 5 M3 4 स संप्रहारस्तुमुल°, T2 G1 5 महारौद्रस्तुमुलं युद्धं (for °) T1 G3 प्रावर्तत भयंकर, T2 G1 4 5 M1 4 प्रा(G1 प्र)वर्तत महाहवे (for ²) — (L. 1729) K1 3 D4 यु (for स°) K3 4 Ñ1 2 V1 2 B2 3 Dn D3 D5-8 युद्धानां (for युक्तानां) K2 सैन्यानां सुसंयुक्तानां; B1 D2 T2 G1 3-5 M2 4 तत्सैन्यानां प्रयु(G2 5 M1 °यु)क्तानां; T3 सैन्यानां प्रतियुद्धानां (for °) — (L. 1730) T2 G1 4 अजैकपादस्य तदा (for °) — (L. 1731) D5 T1 2 G1 4 M3 4 नग्नाभि (for तु तत्र) B2 D5 सैन्यानाम् (for युद्धा°) T1 2 G1 4 5 M2 4 सैन्यानामभिनिस्वनः (T1 °शुश्रुवे); G3 सैन्यानामथ शुश्रुवे (for ²) — B1 om line 1732 — (L. 1732) K3 3 समर्ते (for उद्वर्ते) B3 D3 D5 T1 2 G1 3-5 M2 4 उद्वर्तितान्तकाले (for °) B3 D5 T3 G2 4 M2 4 इव स्वनः; T2 G1 4 इव ध्वनिः (for च शुश्रुवे). — (L. 1733) K1 B1 3 D3 G1 M2 5 सुधूम्राक्ष, K3 स धूम्राक्ष; V3 महाक्ष (for स धूम्राक्ष) Ñ3 V3 B2 महाबल (for मुनीश्वर°) B1 3 D3 D5 भीमो रुद्रो महाबल, T1 G3 भीमो रौद्रो महासुर (for ²) — (L. 1734) T2 G1, 4 5 M3 4 दैत्यो बिभेद शूलेन (for °) Ñ1 D1 -परिघ-; (for -पट्टिस-) T2 G3 4 5 देवाग्निपट्टसहाशिभि (for ²) — (L. 1735) Ñ2 V1 सैन्यानां संप्रयुक्ता(V1 °क्त)ना, B1 3 D5 T2 G2 4 5 M2 घोरा नानाप्रहरणा (for °) K4 Bom Poona eds G(ed) भीमाख्या (for °क्षा) D3 6 विक्रमा (for -दर्शना) — (L. 1736) V3 -सहिता (for दयिता) — (L. 1737) T1 G3-5 M2 4 भूषण (for कुण्डल°) — (L. 1738) D5 युद्ध° (for युधि) K1 Ñ1 V1 2 B1 3 D3 D5 4 T1 2 G1, 3-5 M2 4 दुर्जय (for °यः) B3 युध्यते युद्धदुर्जय (for ²) — (L. 1739) K4 V2 D1 2 M2 संग्रामेषु (for °ग्रामे) D4 समामे ययुत्सव (for °) — Ñ3 om (hapl) lines 1740-1769. — (L. 1740) K B3 Dn Dn1 D1 3 4 T2 G1 निपेतुर् (for निष्पे°) K4 D1 2 प्रतिसृता; T1 G3 हि विसृता (for हि प्रसृता) Ñ1 V2 Dn D5 ज्वाला (V3 °ल) प्रविसृता मुखात्; B D3 D5 ज्वाला (B2 D5 °ल) प्रविततो मुखात्; T2 G1 4 M2 4 ज्वाला वै निसृताश्मुखात्; G1 ज्वाला वै निसृतानना (for ²) — (L. 1741) K1 4 सिंहाश्रित°; Ñ2 V1 T1 G1 3 सिंहर्षभ, Dn M2 सिंहोच्छ्रित; D5 सिंहनिभ (for सिंहाश्रित) — (L. 1742) K2 3 B1 2 D3 D5 -सम (for ध्वनि) V1 G1 3-5 M2 4 महानदनिस्वन (for ²). — V3 om (hapl) lines 1744-1763 — (L. 1744) G1 3 त्रिदशालय (for त्रिदिवं) — (L. 1745) K1 D1 T1 2 G3-5 M2 4 दानवानां; G3 दैत्यानां (for वित्रस्ता) K2 3 दानवानां; D4 देवतानां (for त्रिदशानां) — (L. 1746) K1-3 D5 हन्तुम् (for योद्धुम्) K1 D3 T1 2 G1 3-5 M2 4 योद्धुं समभिवर्तते (T1 G1 °त) (for ²). — After line 1746, B Dn Poona eds G(ed) ins :

105** तेषां च देवदैत्यानां युयुधानां परस्परम् ।
संनिपातः सुमहान्भौ रौद्रो लोकभयावहः ॥

— (L. 1747) T1 2 G1, 3-5 M2 4 सञ्जज्ञे भीमनिर्घात(M2 4 °दर्श)नम् (for °) — After line 1749, B D3 D5 4 6 ins. :

109** सर्वे सत्यापराजिताः सर्वे सर्वायुधोद्यताः ।
[B2 -नियुद्ध (for निर्जि°). D3 सर्वे तद्युद्धवीर (for °).]

तेषां निनदतां शब्दः सयुगे मेघनिस्वनः ।
शुश्रुवेऽतिमहाघोरश्चरस्थावरकम्पनः ॥
रेणुश्चारुणसंकाशः सुभीमः समपद्यत ।
उद्भूतो देवदैत्यौघैः सरुरोध दिशो दश ॥
अन्योन्यं रजसा तेन कौशेयारुणपाण्डुना ।
सवृता बहुरूपेण ददृशुर्न स्म किंचन ॥
न ध्वजो न पताका वा न वर्म तुरगोऽपि वा ।
आयुधं स्यन्दनं वापि दृश्यते नैव सारथिः ॥
स शब्दस्तुमुलस्तेषामन्योन्यमभिधावताम् ।
निपेतुरमरीयस्य ज्वाला हि प्रसृता मुखात् ॥
स तु सिंहर्षभस्कन्धः शार्दूलसमविक्रमः ।
महाजलदसंकाशो महाजलदनिस्वनः ॥
तस्य निष्पतमानस्य दानवैः सवृतस्य च ।
श्रूयते तुमुलः शब्दो न रूपाणि चकाशिरे ॥
दानवास्तत्र सक्रुद्धा दानवानेव जघ्निरे ।
त्रिदशास्त्रिदशांश्चैव निजघ्नुस्तुमुले तदा ॥
ते परांश्च विनिघ्नन्त स्वांश्च युद्धे महासुरान् ।
रुधिरार्द्रां तथा चक्रुर्मेदिनीमसुराः सुराः ॥
ततस्तु रुधिरौघेण ससिक्तं मृदितं रजः ।
शरीरशतसकीर्णं बभूव सुमहारणम् ॥
शूलशक्तिगदाखड्गपरिघप्रासतोमरैः ।
त्रिदशा दानवाश्चैव जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥
बाहुभिः परिघाकारैर्निघ्नन्तः पर्वतैस्तदा ।
रुद्रपारिषदान्सर्वान्सूदयन्ति स्म दानवाः ॥
रुद्रपारिषदाश्चैव महाद्रुममहाश्मभिः ।
व्यदारयन्नतिक्रम्य शक्रश्चादित्यवर्चसः ॥
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धः केशी दानवसत्तमः ।
समाममर्षी घोरः स स्वान्यनीकानि हर्षयन् ।
तेषां परमसक्रुद्धो वज्रमस्त्रमुदीरयत् ॥
वज्रेणास्त्रेण दिव्येन शस्त्रेण च महात्मना ।
महापारिषदाः सर्वे निहता युधि दुर्जयाः ॥
वज्रास्त्रपीडिता भ्रान्ता रुद्रपारिषदा युधि ।

—(L 1751) T1 ₛ G1 ₃ ₅ सयुगेऽतितरस्विनाम् (for ᵇ) — After 1751 D3 ins
110** शुश्रुवेऽतिमहाघोरो गच्छत्येव गच्छत ।
—(L 1753) K2 ₆ स्थाणुजगमकम्पन (for ᵇ) —(L 1754) T1 निरन्तरम् G3 दिगन्तरम् (for दिशो दश) —(L 1755) D3 कौशिकारुणपाण्डुना (for ᵇ) —(L 1756) Ñ1 B1 ₃ D6 T1 ₂ G1 ₂₋₆ M2 ₃ ददृशुर्नैव सयुगे (for ᵇ) —(L 1758) B1 ₃ D6 M2 नायुधं (for आ°) Ñ1 B D3 ₆ T1 G3 M1 स्यन्दनो (for °न) T3 G1 ₄ ₆ M4 नायुधस्यन्दनो वापि (for ᵇ [illegible]) Ñ1 B1 D6 T2 G1 ₃ M2 ₄ दृश्ये (B1 [illegible]
(for ᵇ) [illegible]
सम (for अभि-) D3 गर्जताम् (for धाव°) [illegible] D6 T1 ₂ G1 ₂₋₆ M2 ₄ om lines 1760–1763 —(L 1761) D3 सिंहनिभ (for °र्षभ) — K3 Ñ2 B3 D3 om line 1762 —(L 1764) D3 T1 ₂ G1 ₃ ₆ M2 ₄ श्रूयते तुमुले युद्धे (for ᵃ) —(L 1765) B1 ₃ D6 T1 ₂ G1 ₃ ₆ M2 ₄ सरब्धा (for सक्रुद्धा) B1 ₃ D6 T1 ₂ G1 ₄ ₅ M2 दानवाश्च महाहवे (for ᵇ) —(L 1766) K2 ₃ निजघ्नुरितरेतरम् (for ᵇ) —(L 1767) Ñ1 ₂ V1 ₃ D3 महासुरा (for °सुरान्) —(L 1768) Ñ1 B3 मेदिनीं च महासुरा (B3 °रणे); B1 °नीं ससुरासुरान्, D3 D6 मेरुशीर्षे महारणे; T1 ₂ G1 ₂₋₆ M2 ₄ मेदिनीं देवदानवा (for ᵇ) —(L 1769) T1 G3 ससिक्तमृदितध्वजम्, T2 G1 ₄ ₆ सरक्ता मृदितध्वजा (for ᵇ) —(L 1770) K4 B3 Dn D3 ₃ बभूव धरणी (B3 वसुधा) तलम् (Dn1 °ले), Ñ1 V1 B1 ₃ D3 D6 °व स महारण, D1 °व तु वसुधा T1 ₂ G1 ₂₋₆ M2 ₄ °वायोधनं महत् (for ᵇ) —(L 1773) Bom Poona eds G(ed) परिघैस् (for पर्व तैस्) — T1 om (hapl) line 1774 —(L 1774) Ñ1 B3 D3 D6 T2 G1 ₄ ₅ M2 रुद्रपारिषदाः सर्वे D1 ₄ रुद्रश्च (D1 °स्य) पार्षदान्सर्वान् (for ᵃ) B1 ₃ D6 D6 T2 G1 ₄ ₅ M2 ₄ दानवान् (for °वा) —(L 1775) T2 G1 ₄ वृक्षैश्चापि, G6 महारौद्रान् (for °द्रुम) K2 शिलाभिभि (for -महाश्मभि) K3 D6 महाबलपराक्रमान् (for ᵇ) —(L 1776) [illegible] D3 D6 निजघ्नु समभि (B °ति) क्रम्य, D1 अनिवारानति°, T2 G1 ₄ ₆ M2 विधिवत् समति° (for ᵃ) K2 ₄ T1 G3 -सनिभै (for वर्चसे) B1 ₃ D3 D6 ₆ T2 G1 ₄ ₅ M2 ₄ दक्षैश्चाप्य दानवा (for ᵇ) — T2 G1 ₄ ₅ M2 ₄ om line 1778 —(L 1778) K4 सग्रामम°; Dn G3 °महर्षी, D3 D2 ₆ °मामर्षी (for °समर्षी) —(L 1779) T2 G1 ₄ ₅ M2 ₄ सरब्धो (for -सक्रुद्धो) K4 Ñ2 V1 ₃ D1 ₃ ₄ G3 उदीरयन् (for °यत्) —(L 1780) B1 ₃ D3 D6 दैत्येन सु (for शस्त्रेण च) —(L 1781) D6 ते महापार्षदा सर्वे (for ᵃ) B3 D6 T2 G1 ₄ ₆ M2 ₄ हता युधि सुदुर्जया (for ᵃ)

विप्रकीर्णद्रुमाः पेतुः शैला वज्रहता इव ॥
एवं तत्तुमुलं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ।
केशिनः सह रुद्रेण तदद्भुतमिवाभवत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

वृषपर्वा तु दैत्येन्द्रो विश्वमक्षुद्रदर्शनम् ।
निष्कुम्भं योधयामास लोहितार्कसमद्युतिम् ॥
क्रोधमूर्छितवक्त्रस्तु धुन्वन्परमकार्मुकम् ।
ध्वजिनीं प्रेक्ष्य शत्रूणां सारथिं त्वरितोऽब्रवीत् ॥
अत्रैव तावत्त्वरित नयेमं सारथे रथम् ।
एते हि देवाः सहिता घ्नन्ति नः समरे बलम् ॥
एतानिहन्तुमिच्छामि समरश्लाघिनो रणे ।
एतैर्हि दानवानीकं कृतच्छिद्रमिदं महत् ॥
ततः प्रजविताश्वेन रथेन रथिनां वरः ।
अरीनभ्यहनत्क्रुद्धः शरजालैर्महासुरः ॥
न स्थातुं देवताः शक्ताः किं पुनर्योद्धुमाहवे ।
वृषपर्वविनिर्भिन्नाः सर्वे एवाभिदुद्रुवुः ॥
तान्मृत्युवशमापन्नान्दैवस्तवशं गतान् ।
समीक्ष्य निहताञ्ज्ञातीनिष्तरथे महासुरः ॥
निष्कुम्भं तत्र तं दृष्ट्वा सर्वे ते त्रिदशोत्तमाः ।
समेत्य सहिताः सर्वे तं द्रुतं पर्यवारयन् ॥
व्यवस्थितं च निष्कुम्भं तं दृष्ट्वा त्रिदशोत्तमाः ।
बभूवुर्ज्वलन्तो वै तस्याजनलतेजसा ॥
वृषपर्वा तु शैलाभं निष्कुम्भं समरे स्थितम् ।
महेन्द्र इव धाराभिः शरवर्षैरवाकिरत् ॥
अचिन्तयित्वा तु शरांश्शरीरे पतितान्बहून् ।

— (L. 1782) T₁ G₁ निहता (for पीडिता) Ñ₃ हता युधि सुदुर्जया, D₃₁ रुद्रपार्षदैस्तदा, D₅ ते रुद्रपार्षदा युधि (for °) — (L. 1783) Dn D₅ विप्रकीर्णा महुमा पेतु (for °) — (L. 1784) T₁ ₂ G₃ ₅ ₆ M₂ ₄ अभवद् (for तुमुलं) B₁ ₃ D₆ अभवद्दीमदर्शनम्, T₁ ₂ G₃ ₅–₆ M₂ ₄ उभयो (T₁ G₃ तुमुल) रोमहर्षणम् (for ᵇ)

Colophon — *Mention of the Epic* K₁ D₃₂ D₅ — *Mention of Akhila* V₁ ₂ B₁ ₂ Dn D₂ D₃ ₃ ₄ *Sup-parvan* K Ñ₁ ₂ V₁ ₃ B Dn D₁ ₂ ₄ ₆ वामनम्, D₃ T₁ ₂ G₁ ₂ M₂ ₄ वामनप्रादुर्भावे — *Adhy name* B₁ D₃₂ देवासुरसमास, B₂ D₃₁ D₆ देवासुरयुद्धम्, G₂ केशिप्रलाषद्वन्द्वयुद्धम् — *Adhy no* K₂ 31, V₁ 26, V₂ 244, Dn₁ 243, D₁ ₂ 234, D₃₁ 242, D₁ 228, D₆ 225, G₁ 306, G₃ ₃ 312, G₄ 310, M₂ ₄ 22

(L. 1786) G₂ ₄ निष्प्रभम् (for विश्वम्) K₂ V₁ D₂ ₆ G₂ °विक्रमम् (G₂ °म), T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ M₂ ₄ कर्मोग्र (for °दर्शनम्) — K₂ om lines 1787ᵃ–1790ᵃ — (L. 1787) K₁ ₂ ₄ D₁ ₂ ₄ निकुम्भ; G₃ ₅ निष्कुम्भं, G₅ निष्कम्भं (for निष्कुम्भ) D₂ D₆ T₂ G₅ समद्युति, D₅ महाद्युति (for °समद्युतिम्) T₁ G₁ ₃ M₂ ₄ लोहिताक्षम (T₁ G₅ °नेत्र स) महाद्युति (for ᵇ) — (L. 1788) D₂ वेगात् (for °वक्त्रस्तु) D₃ विधुन्वन्परकार्मुकम् (for °) — (L. 1789) Bom Poona eds G(ed) धनूंषि (for ध्वजिनीं) — (L. 1790) K₁ ₄ Ñ₁ ₂ V₁ ₃ B Dn D₃ D₄ ₅ ₆ मे (for [इ]मं) — (L. 1791) D₂ इन्द्रेण सहिता देवाः Bom Poona eds G(ed.) एते देवाश्च सहिता (for °) — (L. 1793) K₂ Ñ₂ V₁ ₃ B D₃₂ D₅ दानवानीके, D₃₁ D₆ T₁ ₂ G₁ ₃ M₂ ₄ °नीके (for °नीकं) — (L. 1795) Ñ₁ अरीञ्जिनीनभ्यहनत् (for °), Ñ₂ वर्षैर् (for जालैर्) T₁ ₂ G₃ ₄ ₅ M₂ ₄ महारथ (for °सुर) — After line 1795, T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ M₂ ₄ ins.

111** तस्य विक्रमतः संख्ये दानवेन्द्रस्य धीमतः ।

— (L. 1796) T₂ दानवा (for देवता). — After line 1796, T₁ ₂ G₁ ₃–₅ M₂ ₄ ins

112** वसर्ष वै रणे शूरा सङ्ग्रामेष्वनिवर्तिनः ।

— (L. 1797) B₃ D₃ D₆ G₃ ₄ पंचेषु (for पर्वणि) D₁ ₂ वृषपर्वेषुनिर्भिन्ना (for °) — After line 1797, T₂ G₃ ₄ ₅ M₂ ins

113** वृषपर्वविनिर्भिन्ना विनेदुश्चात्र सर्वशः ।

[G₁ विनदु हतो देवा (for ᵇ) M₂ वृषपर्वेषुनिर्भिन्ना मन दुद्रुवु तत (submetric)]

— (L. 1798) T₁ ₂ G₃ ₅ M₂ ₄ °वशम् (for °वशम्). — (L. 1799) K₂ प्रसमीक्ष्य निकुम्भोऽथ, V₃ स वीक्ष्य निष्कुम्भोऽसुरः, V₂ B₃ T₁ ₂ G₁ ₃–₅ M₂ ₄ ज्ञातीन्समीक्ष्य निष्कुम्भुर (for °) K₂ ज्ञातीनिहतान् (for अब्रवीत्) B₁ ₂ T₁ ₂ G₃ ₅ M₂ ₄ महाबल (for °सुर) — (L. 1800) Ñ₂ निहतं (for तत्र तं) G₃ स तु तत्रैव निष्कुम्भ (for °) G₅ दृष्ट्वा ते (for सर्वे ते) T₁ ₂ G₂ ₄ M₂ ₄ त्रिदशोत्तमा (for °शोत्तमाः) — D₅ om (hapl.) lines 1801–1802 — (L. 1801) D₅ युधमी (for तं द्रुतं) Ñ₃ समरे समवारयन् (for ᵇ) — (L. 1803) T₁ ₂ G₃ ₄ ₅ M₂ ₄ निष्कम्भं सुस्थिरं दृष्ट्वा (for °) T₂ G₂ ₄ M₂ ₄ G₁ यु]द्धेऽपि दुर्धर्षतया (M₂ °दिवसा) (for ᵇ) — (L. 1803) V₂ बभूवुर्ज्वलमानाश्च (for °) G₂ स्वतेजसा (for ज्ञनतेजसा) — (L. 1804) K₂ ₃ शैलं तं (for शैलाभं).

स्थिनश्च प्रमुखे श्रीमान्ससैन्यः स महाबलः ॥
स प्रहस्य महातेजा वृषपर्वाणमाहवे ।
अभिदुद्राव वेगेन कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥
तस्य त्वाधावमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा ।
बभूव रूप दुर्धर्षं दीप्तस्येव विभावसोः ॥
रथं त्यक्त्वा स तु श्रीमान्सक्रोधः कमलेक्षणः ।
वृक्षमुत्पाटयामास महाशालं महोच्छ्रयम् ।
ततश्चिक्षेप त वृक्षं निष्कुम्भो वृषपर्वणः ॥
तं गृहीत्वा महावृक्ष पाणिनैकेन दानवः ।
विनद्य सुमहानाद भ्रामयित्वा च वीर्यवान् ॥
सगजान्सगजारोहान्सरथान्रथिनस्तथा ॥
जघान दानवस्तेन शाखिना त्रिदशास्तदा ॥
तमन्तकमिव क्रुद्ध समरे प्राणहारिणम् ।
वृषपर्वाणमासाद्य त्रिदशा विप्रदुद्रुवु· ॥

तमापतन्तं सत्रुद्धं त्रिदशाना भयावहम् ।
आलोक्य धन्वी निष्कुम्भश्चुक्रोध च ननाद च ॥
स तत्र निशितैर्बाणैर्विशद्भिर्मर्मवेधिभिः ।
निर्बिभेद महावीर्यो निष्कुम्भो दानवाधिपम् ।
शरशक्तिभिरग्राभिर्दैत्यानामधिपं प्रभुम् ।
विद्धः समरमध्यस्थो रुधिरं प्रास्रवद्बहु ॥
उद्विग्ना मुक्तकेशाश्च भग्नदर्पा पराजिताः ।
श्वसन्तो दुद्रुवु· सर्वे भयार्द्वे वृषपर्वण. ॥
अन्योन्यं प्रममन्थुस्ते त्रासिता वृषपर्वणा ।
पृष्ठतस्त्राससंविग्ना· प्रेक्षमाणा मुहुर्मुहुः ॥
त्यक्तप्रहरणाः सर्वे कृतास्ते वृषपर्वणा ।
संग्रामे युद्धशौण्डेन तदा निष्कुम्भसैनिका· ॥
तत्रैव तु महावीर्यं प्रह्लादः कालमाहवे ।
योधयामास रक्ताक्षो हिरण्यकशिपो· सुत ॥

— (L 1806) B₁ ₃ D₅ M₃ ₄ बाणोत्तमान्, T₁ ₂ G₃ ₃₋₆ बाणान्बाणान् (for तु शरान्) T₁ ₂ G₃ ₅ M₁ ₄ पततो (for पतितान्) D₃ शरीरे पतत शिरान् (for ᵇ) — (L 1807) K₃ ₃ V₁ B₁ Dn D₃ D₄ चमूमुखे (for च प्र°) — (L 1808) K₁ Ñ₁ ₃ V₁ ₃ B₃ D₅ ₆ T₁ G₃ ₅ वृषपर्वा महाहवे (for ᵇ) — (L 1810) T₁ ₃ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ माधावत स्तदा तस्य (for ᵃ) — (L 1812) Bom Poona eds G(ed) महातेजा (for स तु श्रीमान्) Bom Poona eds G(ed) सक्रोध समपद्यत (for ᵇ) — (L 1813) T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ M₃ ₄ शैलशृङ्ग(T₂ G₁ ₄ महाचल)मिवोच्छ्रितम् (for ᵇ) — (L 1814) D₃ ₅ G₃ om (hapl) lines 1814ᵇ–1815ᵃ K₃ D₅ T₁ ₂ G₃ ₃ ₄ M₃ ₅ निष्कम्भो वृषपर्वणे, B₃ (marg as above) महाबलपराक्रम (for ᵇ) — (L 1815) B₂ (marg as above) दैत्याधिपतये तूर्णं (for ᵃ) — (L 1816) T₂ G₁ ₃ ₄ M₃ ₄ भ्रामयामास वीर्यवान् (for ᵇ) — (L 1817) D₃ सकलान्स , D₄ स जघान , D₅ सगजाश्वान् (for °जान्स) K₃ ₃ सारोहान् (for सरथान्) — (L 1818) K₄ D₃ ₇ कोपितम् (for त्रिदशास्) T₃ शाखिना त्रिदशाग्रणी (for ᵇ) — K₃ om (hapl) lines 1819ᵇ–1921ᵃ — (L 1820) D₃ त्रिदशास्ते विदुद्रुवु (for ᵇ) — (L 1821) K₃ T₂ G₃ सक्रुद्ध· (for °द्ध) K₃ ₃ T₁ ₂ G₃ ₄ ₅ भयकरम् (for भयावहम्) — (L 1822) B₁ ₃ D₅ T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ दृष्ट्वा वीरो (B₁ देवो) निष्कम्भस्तु, G₃ तदा समेत्य निष्कम्पस्तु (for ᵃ) B₁ ₃ D₃ D₅ चुकोप (for चुक्रोश) — (L 1823) B D₃ D₅ त्रिशता ; D₃ विंशत्या (for विश- द्भिर्) G₃ देह· (for मर्म) — (L 1824) K₃ ₃ निकुम्भो दानवोत्तम (for ᵇ) — (L 1825) K₃ दैत्यनाथो निकुम्भक , Ñ₃ दैत्यानामन्तको वली , G₃ दैत्येनाभिहता सुरा (for ᵇ) — K₄ V₁ ₃ B Dn D₃ D₅ ₆ ₈ T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ subst for line 1825 Ñ₃ cont after 115**

114** दैत्यानामथ निष्कम्भु शरशक्तिभिरर्दित· ।
[T₁ ₃ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ उभावपि शरवृष्टि(T₁ G₁ ₄ ₅ °शक्ति)भिर (for ᵇ)]

While Ñ₃ ins after line 1825

115** ततो दैत्योऽभवत्क्रुद्धो दानवाना चमूमुखे ।
विभेद निशितैर्बाणैर् निष्कुम्भ दानवोत्तम ॥

— (L 1826) D₅ D₆ मूर्धस्थो (for मध्यस्थो) B₁ विद्ध परममूर्धस्थो , T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ विद्धस्तु समरे मूर्ध्नि (for ᵃ) T₁ ₃ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ प्रसवन्र(M₃ °द्रु)धिर बहु (for ᵇ) — (L 1827) C₁ ₄ °कण्ठाद् (for केशाद्) — D₁ om (hapl) line 1828 — (L 1829) D₃ अन्योन्यं प्रशशंसुस्ते (for ᵃ) — (L 1830) V₃ वक्त्रास्, B₁ ₃ D₅ T₁ G₃₋₅ M₃ ₄ संमूढा (for सविग्ना) K B₃ Dn D₁ ₂ ₄ पृष्ठवक्त्रा सुसंविग्ना , V₁ °वक्त्रा समुद्विग्ना , D₃ °वक्त्राश्च समग्रा ; G₁ °तस्तु सुसमूढा (for ᵃ) — (L 1831) D₃ कृतास् (for कृतास्) — (L 1832) D₃ संग्राम· (for °मे). — After line 1832 K₃ T₁ G₃ ₅ M₃ ₄ ins an addl colophon [*Sup-parvan* T₁ M₃ ₄ वामनप्रादुर्भाव· — *Adhy name* K₃ निकुम्भवृषपर्वसंग्राम , G₃ वृषपर्वनिष्कम्पयुद्धम् — *Adhy no* K₃ 32, T₁ 311, G₃ ₅ 313, M₃ ₄ 23]

तस्य दानववीरस्य युद्धकाले जयक्रियाः ।
चकार त्वरया युक्तो भार्गवो विजयावहाः ॥
हुताशनं तर्पयन्तो ब्राह्मणाश्च नमस्यतः ।
आज्यगन्धप्रतिवहो मारुतः सुरभिर्ववौ ॥
स्रजश्च विविधाश्चित्रा जयार्थमभिमन्त्रिताः ।
प्रह्लादस्य शुभे मूर्ध्नि आवबन्धोशनाः स्वयम् ।
कालेन सह संग्रामे प्रयुद्धः स महासुरः ॥
प्रह्लादस्यातिवीर्यस्य शान्तिं चक्रे स भार्गवः ।
दश शिष्यसहस्राणि भार्गवस्य महात्मनः ।
तानि दानववीराणां जेपुः शान्तिमनुत्तमाम् ॥
अथर्वाणमथो दिव्यं ब्रह्मसत्तमचोदितम् ।
रणप्रवेशसदृशं कर्म वैजयिकं कृतम् ॥
ततः सर्वास्त्रविदुषः समरेष्वनिवर्तिनः ।
विद्यातपःसमायुक्ताः कृतस्वस्त्ययनक्रियाः ॥
धनुर्हस्ताः कवचिनो वेगेनाप्लुत्य दानवाः ।
बलिमभ्यर्च्य राजानं प्रह्लादं पर्यवारयन् ॥
आस्थाय विपुलं दिव्यं रथं परपुरारुजम् ।
नानाप्रहरणाकीर्णं सचक्रमिव पर्वतम् ॥
तद्बभूव मुहूर्तेन क्ष्वेडितास्फोटिताकुलम् ।
मेरोः शिखरमाकीर्णं द्यौरिवाम्बुधरागमे ॥
स्रजः पद्मपलाशानामामुच्य सुविभूषिताः ।
बान्धवान्सपरित्यज्य निपतन्ति रणप्रियाः ॥
महायुधधरः श्रीमाञ्छुभवर्मधरः प्रभुः ।
शिरस्त्राणतनुत्राणी धन्वी परमदुर्जयः ॥
सिंहशार्दूलदर्पाणां नदतां किङ्किणीकिनाम् ।
तस्य दैत्यसहस्राणि प्रयान्त्यग्रे महारणे ॥
सैन्यपक्षहतास्तस्य रथाः परमदुर्जयाः ।
सप्ततिर्वै सहस्राणि गजास्तावन्त एव च ॥
मध्ये व्यूहोदरस्थस्तु कालनेमिर्महासुरः ।
धनुर्विस्फारयन्घोरं ननाद प्रजहास च ॥

—(L. 1833) K Ñ1 2 V1 2 B2 Dn D1-4 T1 2 G1 3-5 M3 महायुद्धे (for °वीर्ये) —(L. 1835) T1 G4 राजस्य (for वीरस्य) T1 2 G3 3-5 M1 4 भक्तस्य जगतः पतौ (for °) — After line 1835, T1 2 G3 3-5 M3 4 ins
116** लोकनाथे हरौ विष्णौ ज्ञानगम्ये जगन्मये ।
तस्य दानवराजस्य युद्धकालक्षमा क्रिया ॥
—(L. 1836) T1 2 G1 3-5 M1 4 समरे (for त्वरया) D4 शुक्रो (for युक्तो) D5 चकार तत्र त्वरया (for °) —(L. 1837) T1 2 G1 3 M1 4 तर्पयता (for °यन्तो). K3 नमस्यते, T1 2 G1 3 5 M1 4 °स्यताम् (for °स्यत) —(L. 1838) D5 2 G4 प्रतिवहन् (for °वहो) B2 De1 D5 T1 G5 M1 4 आज्यगन्धं प्रतिवहन् (for °) K4 V1 B1 वभौ (for ववौ) —(L. 1839) B1 2 D5 T2 3 G1 4 5 M1 4 विविधा कारा, G3 °कार (for °श्चित्रा) V1 -चन्दिता (for -मन्त्रिता) —(L. 1841) Ñ1 2 V1 2 B Dn D5 D4 T1 2 G1 3-5 M1 4 प्रयुद्धस्य महात्मन (Ñ1 °सुर) (for °) —(L. 1843) K1 D4 शतं (for दश) —(L. 1844) D1 2 D5 सुराणां (for -वीराणां) D5 चक्रु (for जेपु) —(L. 1845) G5 M1 आथर्वणम् (for °र्वाणम्) K1 D4 अथोद्दिष्ट, D5 अथादिश्य (for अथो दिव्य) K1 -मथाय, V1 2 सम्भव (for -सत्तम) —K3 5 D4 ins after line 1845 K1 after line 1846
117** रणप्रवेशशान्तिं ते क्रमात्तुष्ट्र दानवा ।
—K3 5 D4 om line 1846 —(L. 1847) De1 [अ]नुवर्तिन, D5 [अ]निवर्तक (for °र्तिन) —(L. 1848) B1 2 De1 D5 T1 G1 4 5 विद्याव्रत, T2 G2 M1 4 °वृत्त (for °तप-) Bom Poona eds G(ed) विद्यया तपसा युक्ता (for °) D5 वृत्ता, T1 G5 युक्त (for वृत्त). —(L. 1849) D5 [उ]त्थुत्य (for [आ]प्लुत्य) K3 5 दारुणा (for दानवा) —(L. 1850) D4 बलिनाभ्यर्चिता राजन्; D5 बलिन दैत्यराजान (for °) —(L. 1851) Bom Poona eds G(ed) परम (for विपुल) —(L. 1853) Ñ1 B2 D1 2 सवज्रम्, D5 सवर्णम् (for सचक्रम्) —(L. 1854) B1 2 D5 T1 G1 3 5 M1 4 आपूर्णं (for आकीर्णं). —(L. 1855) D1 पलाश च (for -पलाशानाम्) K3 5 आमुच्य रचिता शुभाम् (for °) —(L. 1856) K Ñ1 V1 2 B1 2 Dn D1-4 6 T1 2 G1 3 5 M1 4 -परिष्वज्य (for °त्यज्य) B3 D3 D5 सपतन्ति (for निप°) —(L. 1857) T1 2 G1 3-5 M1 मायायुद्ध (for महायुध) G5 वर (for धर) G5 शुभवज्र-, M3 शुभवर्म (for शुभ°) T2 G1 4 प्रभवन्मन्दरप्रभ (for °) —(L. 1858) B1 2 D5 D4 सनल(B3 °नु)त्रशिरस्त्राणो, T1 2 G1 3-5 M1 4 विनिबद्धतनुत्राणो (for °). —(L. 1860) B1 2 D5 T1 2 G1 3-5 M1 4 तस्य सैन्य, D5 रथानां च (for तस्य दैत्य) K3 5 रणाजिरे, T1 2 G1 3-5 M1 4 महारणम् (for °रणे) —(L. 1861) D4 दैत्य (for सैन्य-) V1 2 B D5 D4 G5 M1 4 -नागास् (for -हतास्).—(L. 1862) V1 Dn1 D1 सप्तति वै; D5 सहैव च (for सप्ततिर्वै) Cal. ed महाभाग (for सहस्राणि) —(L. 1863) K3 5 व्यूहमध्ये रथस्थस्तु; D4 मध्ये

तस्मिञ्शतसहस्राणि पुरो यान्ति महाद्युतेः ।
दानवानां बलवतां शक्रप्रतिमतेजसाम् ॥
स सम्प्रवर्तमानस्तु पक्षाभ्यां विस्तृतो महान् ।
अभवद्दानवव्यूहो दुर्भेद्यः सर्वदैवतैः ॥
षष्टिं रथसहस्राणि दानवानां धनुर्भृताम् ।
नानाप्रहरणानां च परिमाणं न विद्यते ॥
गदापरिघनिस्त्रिंशशूलमुद्गरपट्टिशैः ।
प्रगृहीतैर्व्यराजन्त दानवाः पर्वतोपमाः ॥
गर्जन्तो विनदन्तश्च विक्रोशन्तः पुनः पुनः ।
अयुध्यन्त महावीर्याः समरेष्वनिवर्तिनः ॥
तत्र तूर्यसहस्राणां सञ्जज्ञे निस्वनो महान् ।
हयानां च गजानां च गर्जताममितौजसाम् ॥
दुंदुभीनां च निर्घोषः पर्जन्यनिनदोपमः ।
शुश्रुवे शङ्खशब्दश्च पटहानां च निस्वनः ॥
तेन शङ्खनिनादेन भेरीतूर्यरवेण च ।
निर्घोषेण रथानां च क्षोभतीव नभःस्थलम् ॥
सागरप्रतिमैर्भीमैर्बलेन महता वृतः ।
प्रह्लादोऽयुध्यत क्रुद्धः कालान्तकयमोपमः ॥

तस्य नादेन रौद्रेण घोरेणाप्रतिमौजसः ।
विनेदुः सर्वभूतानि त्रैलोक्यविसृतैः स्वरैः ॥
अन्तरिक्षात्पपातोल्का वायुश्च परुषो ववौ ।
वमन्त्यः पावकं घोरं शिवाश्चैव ववाशिरे ॥
प्रह्लादस्तु महावीर्यः प्रहमन्युद्धदुर्मदः ।
उवाच वचनं श्रीमान्स्वकालक्षममुत्तमम् ।
अद्याहं दर्शयिष्यामि स्वबाहुबलमूर्जितम् ।
अद्य मद्बाणनिहतान्देवान्द्रक्ष्यथ संयुगे ॥
बान्धवा निहता येषां त्रिदशैरिह संयुगे ।
अद्य ते निर्वपिष्यन्ति शत्रुमांसानि दानवाः ॥
इममद्य समुद्भूतं रेणुं समरमूर्धनि ।
अहं शमयिष्यामि शत्रुशोणितविस्रवैः ॥
तिमिरौघहतार्कं च सैन्यरेण्वरणीकृतम् ।
आकाशं संपविष्यन्ति खद्योता इव मे शराः ॥
हृष्टाः संपरिमोदध्वं देवेभ्यस्त्यज्यतां भयम् ।
अद्याहं निहनिष्यामि कालेन्द्रं धनुषा रणे ॥
वोपयिष्यामि राजानं बलिं बलवतां परम् ।
त्रिदशान्सगणान्हत्वा रणे चान्तकसंनिभान् ॥

व्यूहोवरे चैव (for °) —(L. 1864) Bom Poona eds G(ed.) धनुर्विस्फारयामास (for °) — Ñ1 T2 G1, 4 M3, 4 om lines 1865–1866 K2 D5 om (hapl) lines 1865b–1869a —(L. 1867) D3 वर्धमानस्तु (for वर्त°) K3, 4 संवर्तमानस्तु तदा, T2 G3, 5, 6 M3, 4 जयश्रीवर्धमानस्तु (for °) G2 अभवत् (for महान्) D4 शुशुभे दानवो महान् (for °) —(L. 1869) D2 D3 G2 M1 शत शत°; T2 G1, 4 शतं शत (for षष्टिं रथ) —(L. 1872) B1, 2 T1, 2 G1, 3–5 M3, 4 दानवा पर्वता इव (for °) —(L. 1873) D2 विक्रान्ताश्च, D1 चाक्रदन्तु (for विक्रोशन्त°) B1, 3 D5 च दानवाः; T1, 2 G1, 3, 5 M3, 4 च भैरवम् (for पुनः पुनः) —(L. 1875) K Ñ1, 2 V1, 2 B3 D1–4 भेरीशङ्खरवाणि च; D5 भेरीणां च महास्वन (for °) —(L. 1876) K2, 3 Ñ2, 3 V1, 3 B D3 D4, 6 T2, 3 G3, 5, 6 M3, 4 गर्जतामनिवेगि-नाम् (for °) — Ñ1 om line 1878 —(L. 1881) G2 सागरप्रतिमेनाथ (for °) —(L. 1882) D5 रणे (for क्रुद्धः) —(L. 1884) K4 D5 त्रिस्तृते; B1, 3 त्रिहृते (for -विसृतैः) K2, 3 त्रैलोक्यं विस्मित सनै; Ñ1 °क्यसहि तास्वरा; V3 D1, 2, 4 °क्यवि(D1, 3 °क्ये वि)सृते स्वनैः; B2 T1, 2 G1, 3–6 M3, 4 °क्यवि(M3 °क्ये वि)हृते स्वनैः; D5 °क्ये विहृते स्वरैः (for °) —(L. 1885) Bom Poona eds G(ed.) पर स्वरवा (for पपातोल्का) —(L. 1886) K1, 4 D1, 3, 5 नदन्ति च (for ववाशिरे) —(L. 1888) D5 वीर्यवान्, T2 G3, 6 M3 धीमान् (for श्री°) — V3 D5 T1 G3, 6 om (hapl) line 1891 —(L. 1891) Cal ed समरे (for संयुगे) D5 त्रिदशैरद्य संगरे (for °) —(L. 1892) K1, 3 Ñ1 D3 D5, 6 अद्य निर्वर्तयिष्यन्ति; K4 D1 अद्य ते वर्तयि°; T2 G1, 4, 5 M3, 4 अद्य निर्वापयिष्यन्ति (M3 °ष्यामि); G2 अद्य वै भक्षयिष्यन्ति (for °) K2, 3 शतशस्तानि दानवा, T1, 2 G1, 3, 5 M3, 4 शत्रुमांसैर्मि(G3 M3 °सं मि)दानवा (for °) — V3 om line 1893 —(L. 1895) K4 D2 रज (for रेणुं) K3, 4 चारण (for समर°) — T2 G3, 6 om (hapl) lines 1894b–1895a —(L. 1895) T1 G3, 5 M3, 4 तिमिरौघ(G3 °रोम, M3 °रौघ)हताभेव (for °) —(L. 1897) T2 G3 M3 आकाशे (for °शं) K1 D4 खेचरा (for मे शराः) —(L. 1896) K2, 3 D4 दृष्ट्वा (for हृष्टाः) K2, 3 तदरि (for संपरि) K2, 3 हे दैत्यास्त् (for देवेभ्यस्) —(L. 1898) G2 निष्पतिष्यामि (for निहनि°) T1, 2 G1, 3–5 M3, 4 कालं च (for कालेन्द्रं) —(L. 1899) D2 राजेन्द्रं (for राजानं) Bom Poona eds G(ed.) रणे (for

अक्षयाः सन्ति मे तूणाः शराश्चाशीविषोपमाः ।
स्थातु मे पुरतः शक्ताः के रणे जीवितेप्सवः ॥
हत्वा रिपुगणांस्तुष्टिरनुरागश्च राजसु ।
हतस्य त्रिदिवे वासो नास्ति युद्धसमा गतिः ॥
ते भयं सुमहत्कृत्वा रणे दानवसत्तमाः ।
निहत्येमानरीन्सर्वान्मोदध्वं नन्दने वने ॥
एवमुक्त्वा महासैन्यं प्रह्लादो दानवोत्तमः ।
कालसैन्यं महारौद्रं तरसामर्दयासुरः ॥
सर्वास्त्रविद्वान्शूरश्च नित्यं चाप्यपराजितः ।
युद्धेष्वभिमुखो नित्यं स्वबाहुबलदर्पितः ॥
षष्टिं रथसहस्राणि विविधायुधधारिणाम् ।
प्रह्लादस्यातिवीर्यस्य ये तस्य तनया निजाः ॥
तैस्तु क्रतुशतैरिष्टं विपुलैराप्तदक्षिणैः ।
क्षान्ता धर्मपरा नित्यं सत्यव्रतपरायणाः ॥
दातारः प्रियवक्तारो यष्टारः शास्त्रवस्तुषु ।
स्वदारनिरता नित्यं ब्रह्मण्याः सत्यसंगराः ॥
यष्टारः क्रतुभिर्नित्यं नित्यं चाध्ययने रताः ।
इष्वस्त्रकुशलाः सर्वे बहुशो दृष्टविक्रमाः ॥
मत्तवारणविक्रान्ताः शत्रुसैन्यप्रमर्दकाः ।
दारयन्तः पदाक्षेपैः सुघोरान्दानवेश्वरान् ॥
युद्धोत्सुकधियो नित्यं क्रोधरक्तिलोचनाः ।
सदष्टौष्ठपुटा दैत्या विनेदुर्भीमविक्रमाः ॥
क्ष्वेडितास्फोटितरवैरन्योन्यं समहर्षयन् ।
वेणुशङ्खरवैश्चैव सिंहनादैश्च पुष्कलैः ॥
आप्लुत्याप्लुत्य सहसा रणे ययुरनेकशः ।
कालमानानि चापानि विकृष्य सुमहाबलाः ॥
अमृष्यमाणाः सहसा दानवा बाणपाणयः ।
महासुरैरप्यजिता योधयन्ति रणेऽन्तकम् ॥
प्रतप्तहेमाभरणाः सर्वे ते श्वेतवाससः ।
दानवा मानिनः सर्वे सर्वे स्वर्गाभिकाङ्क्षिणः ॥

वरम्) —(L 1900) T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ सबलान् (for सगणान्) B₃ ₃ D₅ D₆ त्रिदशान्समरे जित्वा (for °) Ñ₁ B₁ D₁ ₂ ₄ T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ रणे चान्तकमन्तिकात्, B₁ ₃ D₅ D₆ G₃ बाणैरन्तकसंनिभैः (for ᵇ) —(L 1902) K₂ ₃ Ñ₁ ₂ V₁ ₃ D₂ समरे (for पुरत) —(L 1904) K₂ हतस्य त्रिदशे वासो (for °) K₁ ₃ Ñ₁ D₃ रतिः (for गतिः) —(L 1905) T₁ G₃ Bom Poona eds सद् (for ते) —(L 1906) T₂ G₅ निघ्नत (for निहत्य) Dn D₆ [ए]मान् (for [इ]मान्) D₄ (also as above) रिपून् (for सरीन्) —(L 1908) K₂ ₃ घोरं (for रौद्रं) B₁ ₃ D₅ D₆ T₁ ₂ G₃₋₅ M₃ ₄ कालस्य समरे सैन्यं (for °) K₃ ₃ ममर्द तरसासुर (for ᵇ) —(L 1909) K₂ ₄ असुरो, Bom Poona eds G(ed) वीरश्च (for शू°) Ñ₁ ₂ B₃ ₃ Dn D₅ D₆ T₁ ₂ G₁ ₄₋₆ M₃ ₄ सर्वास्त्रवित्त (Ñ₁ ₂ Dn °विद्य) शूरश्च (for °) D₄ न स च चापि पराजित (for ᵇ) —(L 1810) K₃ om (hapl) lines 1910ᵇ–1914ᵃ V₂ स्वबाहुबलमूर्जित°, T₁ G₃ ₄ °माश्रित (for ᵇ) —(L 1911) K₁ ₃ सहस्राणां (for °णि) —(L 1912) D₂ ₄ जिताः; T₂ [अ]नुजाः (for निजाः) K₂ तनया नियमुक्त (for ᵇ) —(L 1913) T₃ G₁ ₄ ₅ सर्वैः क्रतुवरैरिष्ट (for °) T₁ G₃ विविधैर् (for विपुलैर्) K₂ समाप्तवरदक्षिणैः (for ᵇ) —T₂ ₃ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ om lines 1914–1915 —(L 1914) K₁ D₂ क्षम, K₂ दयाता (for क्षान्ता) D₁ om (hapl) lines 1914ᵇ–1916ᵃ B₃ D₆ नित्य (for सत्य) —Ñ₁ V₁ ₃ om lines 1916 —(L 1916) Ñ₂ B D₅ D₆ दान्ता, Dn शान्ता (for नित्य) T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₃ ₄ वाग्मिन (for संगरा) —T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ om lines 1917–1926 —(L 1918) D₄ हृष्यास्तु (for इष्वस्त्र) K₁ ₂ Ñ₁ ₂ B Dn₂ Dn₃ D₂ ₃ दृष्ट° (for दृष्ट) —Ñ₂ V₁ om (hapl) lines 1919–1922 —(L 1919) Ñ₃ B₁ D₅ D₆ विमर्दका, Dn₁ प्रमर्दना, D₃ प्रवर्तका (for प्रमर्दका) —(L 1920) K₁ ₄ Ñ₃ B Dn D₅ D₆ ₂ ₄ ₅ G₃ हर्षयन्त (for दार°) K₃ ₃ पदातीकान् (for पदाक्षेपै) K₄ सुघोरास्ते विनेचका, D₃ °न्वा रणेश्वरान् (for ᵇ) —(L 1921) B₁ Bom Poona eds G(ed) धिया (for धियो) K₁ ₄ D₁ ₂ ₄ युद्धोत्सुका (D₃ °रसया) क्ष पे नित्यं; Ñ₃ °वरधियो नित्यं (for °) K₃ ₄ क्रोधारक्तविलोचना (for ᵇ) —(L 1922) K₃ ₃ सिंह (for भीम) —(L 1923) B₁ ₃ D₅ D₆ हर्षयन्त परस्परम् (for ᵇ) —(L 1924) K₂ ₃ वेणुवाद (for °शङ्ख) —(L 1925) K₃ ₃ धावन्, G₃ कम्पुर (for ययुर्) —(L 1926) Ñ₃ B₁ ₃ D₅ सुमहाभुजा (for °बला) —(L 1927) K₄ D₁ ₂ शाब; Dn चाप, T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ प्रास (for बाण) —(L 1928) B D₅ T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₃ ₄ सुरासुरैर (for महा°) V₁ ₃ D₅ ₆ T₂ G₁ ₂ ₄ M₃ [अ]जिते (for °ता) D₅ °न्वहम् (for °न्तकम्) —(L 1930) D₃ D₆ युद्धाभि (for स्वर्गाभि-) —After line 1930, Ñ₃ B D₅ D₆ ins.;

शुशुभे सा चमूर्दीप्ता पताकाध्वजमालिनी ।
गजाश्वरथसनाथा स्वर्गमार्गाभिकाङ्क्षिणी ॥
ततः कालस्तु निर्यातो भीमो भीमपराक्रमः ।
विनदन्सुमहाकायो व्याधिभिर्बहुभिर्वृतः ॥
ददर्श महतीं सेना दानवाना बलीयसाम् ।
अभिसजातहर्षाणा काल समभिगर्जताम् ॥
आपतन्तं तदानीक दानवाना तरस्विनाम् ।
प्रतिलोमं चकाराशु व्याधिभिः सहितोऽन्तकः ॥
प्रविश्य ध्वजिनीं चैषां घातयामास वीर्यवान् ।
कालो रुधिररक्ताक्षः स्वेनानीकेन सवृतः ॥
प्रह्रादबलमत्युग्र प्रह्राद च महाबलम् ।
आजघान रणे कालो दण्डमुद्गरपट्टिशैः ॥
धारशक्त्यृष्टिखड्गाश्च शूलानि मुसलानि च ।
गदाश्च परिघाश्चैव विविधाश्च परश्वधा ॥
धनूंषि च विचित्राणि शतघ्नीश्च स्थिरायसीः ।
पात्यन्ते व्याधिभिर्युद्धे दानवानां चमूमुखे ॥
बहवो व्याधयो युद्धे बहूनसुरपुंगवान् ।
व्याधीनपि च दैत्यौघा निजघ्नुर्बहवो बहून् ॥
शूलैः प्रमथिताः केचित्केचिच्छिन्नाः परश्वधैः ।
परिघैराहता केचित्केचिच्च परमायुधैः ॥
केचिद्द्विधाकृता खड्गैः स्फुरन्तः पतिता भुवि ।
व्याधयो दानवैरेव नानाशस्त्रैर्विदारिताः ॥
ते चापि व्याधिभिः सर्वे विविधैरायुधोत्तमैः ।
खड्गैश्च विपुलैस्तीक्ष्णैः प्रासतोमरमुद्गरैः ।
भिन्नाश्च दानवाः शूलैर्निकृत्ताश्च परश्वधैः ॥
मुद्गरैः पट्टिशैश्चैव व्याधिभिश्च महाबलैः ।
क्षताः शलैरनेकैश्च मुष्टिभिश्च महामृधे ॥
वेमुः शोणितमक्षोभ्यं विप्रधवदशनेक्षणाः ॥

117** सर्वे जयैषिणो वीरा सर्वे शत्रुवधोद्यता ।

— (L 1931) Ñ2 V3 B3 D5 D6 T1 · G1 · · M2 हता, — (L 1933) D5 कराळो, T1 G4 B1 दृष्टा (for दीप्ता) — (L 1933) Bom Poona eds G(ed) काळ सु (for M· · कालोऽ) ... Bom Poona eds G(ed) काक सु (for M· · कालोऽपि) — (L 1934) K2 · व्यनदत्सु, K4 Ñ1 · V1 काळस्तु) — (L 1934) K2 · व्यनदत्सु, D5 विविधाख्यो (for विन B1 · D5 D1 · · G5 लिनदन्सु, D5 विविधाख्यो (for विन दन्सु) — (L 1936) Ñ2 रणे (for अभि) K Ñ2 V1 · B1 Dn D5 D1 · दर्पार्ता (for हर्षाणा) T1 · G1 ·-· M2 · काले (for कालं) — (L 1937) Ñ1 Dn समायान्तं, B2 तदाप तत्, Bom Poona eds G(ed) तदायान्त (for आपतन्त) K4 D1 · महानीक (for तदा°) — (L 1939) D5 T1 G3 तेषां, G3 एका, M3 चैना (for चैषा) Ñ3 V1 · Dn1 D5 D1 · T1 · G1 · · M2 · पातयामास (for घात°) K4 Ñ1 · V1 · B1 Dn D1-· · T1 · G1 · · M2 · दानवान् (for वीर्य°) — (L 1941) D5 om 1941b–1942a Ñ1 B1 D6 महासुरम् (for °बलम्) — (L 1944) K Ñ1 · V1 · B Dn D5 D1-· · G3 विचित्राद्य (for विविधाद्य) — (L 1945) Ñ2 V1 · G5 स्थिरायसा· (for °सी°) B3 · D5 शतघ्न्यश्च स्थिरा यसा, T2 G1 विविधाश्चायुधा शिता, T3 G1 शतघ्नीश्चाय साश्रि, G2 °स्थि ता · G4 M2 · °न्यश्चायसा शिता (for °) — Dn1 om (hapl) lines 1946b 1947a. — After line 1946, T1 · G1 ·-· M2 · ins

118** अतिसारा ज्वराश्चैव वद्र्माण श्लेष्मजा रुजा ।
शिरोरोगाक्षिरोगाश्च औदरीकाश्च येऽभवा ॥

[(L 1) T3 शोषजा (for श्लेष्मजा) G3 औदारिकाद्य, M3 औदरीयाद्य (for °काद्य)]

— (L 1947) Ñ1 निहन्ति स्म रणे सुरान् (for °) — (L 1948) T1 G3 · समरे, M3 बहुशो (for बहवो) — (L 1949) V3 शैले प्र, B1 · D5 शूलेन (for शूलै प्र) T2 G3 शूलै प्रमुदि (G3 °हैर्विदारि)ता केचित् (for °.) T1 · G1 · · M3 केचिच्च परिघैरपि (for °) — K2 · om (hapl) line 1950 — (L 1950) T1 · G1 · · M2 · परमासिभि (for °युधै) — (L 1951) D1 विद्राविता (for द्विधा कृता) D6 तीक्ष्णै (for खड्गै) T1 G3 पतन्त (for स्फुरन्त°). G2 स्फुटन्त· पतिता भुवि (for °) — (L 1953) D5 T2 G1 · M2 · संख्ये (for सर्वे) B1 D6 M3 तथैव प्रासतोमरै T1 · G1 · · विविधैश्चोत्तमायुधै (for °) — (L 1954) B1 D5 · G2 · विविधैस्, B2 T2 G1 M2 · विमलैस् T1 मुस° (for विपु°) B1 D5 T3 G1 ·-· M3 · तथैव प्रासतोमरै (for °) — (L 1955) B3 T2 G1 · · M2 · विभिन्ना, D2 छिन्नाश्च, D6 निर्भिन्ना (for भिन्नाश्च) K4 D1 · T1 सर्वे, D6 घोरा (for शूलैर्) G3 विभिन्ना दानवै शूरै (for °) — (L 1956) T1 · G1 · · M2 · मुसलैश्च (for पट्टिसैश्च) B1 · D6 हता भृशम् (for महाबलै) — (L 1957) K2 Ñ2 Dn1 D5 कृता, K2 · Dn2 कृत्ता (for क्षता) K1 B D5 D1 · T1 · G1 ·-· M2 · हता भृशम् (for महामृधे) — (L 1958) K Ñ1 · V1 · B2 Dn D1-· वेमु शोणित अन्योन्य (B2 मान्येभ्यो) T1 · G1 · · M2 · वमन्त शोणितं वक्त्रैर् (T2 G1 °वक्त्राद्) (for °) T1 · G1 · M2 · °वदने क्षणा (for दशन°) — (L 1959) M3 रदता (for मदता)

आर्तस्वरं च नदतां सिंहनादांश्च गर्जताम् ।
बभूव तुमुलः शब्दः संग्रामे लोमहर्षणः ॥
मुष्टिभिश्चोत्तमाङ्गानि वल्गमानानि चासकृत् ।
सादितानि महीं जग्मुस्तिष्ठतामेव संयुगे ॥
अस्रफेना ध्वजावर्ता छिन्नबाहुमहोरगा ।
शूलशक्तिमहामत्स्या चापग्राहसमाकुला ॥
रथोडुपलसंबाधा ध्वजद्रुमसमावृता ।
सशब्दघोरविस्तारा लोहितोदाभवन्नदी ॥
स्वधनु शक्रधनुषौ काञ्चनाङ्गदविद्युतौ ।
तौ दैत्यकालजलदौ शरधारा व्यमुञ्चताम् ॥
तौ महामेघसंकाशौ रथनागगतौ तदा ।
बभूवतुरतिक्रुद्धौ साम्बुगर्भाविवाम्बुदौ ॥
तप्तकाञ्चनसंनाहौ दिव्यहारविभूषितौ ।
तौ विरेजतुरायस्तौ सूर्यवैश्वानरोपमौ ॥

तौ महाचलसंकाशावन्योन्यस्य चमूमुखे ।
वज्राशनिसमस्पर्शैः शरैर्जघ्नतुराहवे ॥
परस्परं समासाद्य तयोर्युधि दुरासदम् ।
नाशसन्त तदा योधा जीवितान्यपि संयुगे ॥
शरनिर्भिन्नसर्वाङ्गा युधि प्रक्षीणजीविताः ।
निपेतुर्योधमुख्यास्तु रुधिरोक्षितवक्षसः ॥
पतितैर्निपतद्भिश्च पात्यमानैश्च संयुगे ।
बभूव भूः समाकीर्णा योधैरुद्गतजीवितैः ।
न गृह्णतो शरान्घोरांश्च संदधतोस्तयोः ।
अन्तरं ददृशे कश्चित्प्रयत्नादपि संयुगे ॥
लघुत्वाच्च महाबाहू युद्धशौण्डौ महाबलौ ।
मण्डलीभूतधनुषौ सकृदेव बभूवतुः ॥
प्रह्लादस्य च बाणौघैर्द्रुतायान्तकवाहिनी ।
धूयमाना बलवता वायुनेवाभ्रमण्डलम् ॥

Ñ1 सिंहनादं च कुर्वताम् T2 G1.3.5 M3.4 °नादं विनर्दताम्, T3 °नादान्विनर्दताम् (for °) — (L 1960) T1 G3 संग्रामो (for °मे) K1.3.4 Ñ1.2 V1.3 B Dn Ds D2-4.6 -हर्षणे (for °णः) — K6 om lines 1961 2023 — (L 1961) Ñ1 महीं दिव्यानि चासकृत् (for °) — (L 1962) T2 G1.4 वादितानि, G1 त्रासि° (for सादि°) — (L 1963) K1 Ñ1.2 V1.3 Dn2 Ds D2.5.6 अस्रफेना B Dn1 वस्त्र°, M2.4 वस्त्र° (for अस्र°) T1.2 G1.3-5 वस्त्रफेना रथावर्ता (for °) — (L 1964) T1.2 G1.3.5 गदा (for महा-) T1 G2.6 द्विपग्र(T1 °म)ह, T2 G1.4 चापमह (for °ग्राह) — (L 1965) K3 V2 रथे शै(V2 °थै)लकसंबाधा K4 रथैश्चापलस°, Ñ1 रथैश्चाचकसंबद्धा, Ñ2 रथाश्च गणसंबाधा B1.2 Dn2 Ds3 D6 रथोपोपल°, D3 शकटोपलसंबद्धा T1 G2.3 M4 रथैश्चाचलसंबाधा, T2 G1 रथेषु जलसंबन्धा (for °) K1 D1 शर (for -द्रुम) K2 समाकुला Dn शतावृता (for समा°) — (L 1966) T1 G1.4.5 M2.4 सशब्दा (for सशब्द) B1 D2 -घोष, G1.4 भोग- (for -घोर) V2 महानदी (for [अ]भवन्नदी) — (L 1967) D2 सबाणधनुषौ वीरौ (for °) V1 भूषितौ, V2 भूषणौ (for विद्युतौ) — D2 om (hapl) lines 1968–1972 G4 om (hapl) lines 1968 1971 — (L 1968) B1.2 Ds2 ववर्षतु (for व्यमुञ्चताम्) Ds1 D2 शरधारा व वर्षतु, T2.3 G1.2.5 M2.3 शरतोय(T2 °या)मवर्षताम् (for °) — (L 1970) K1.3.4 Ñ1.2 V1 Dn D1.3 T2 G1 M2.4 अभिक्रुद्धौ (for अति°) — (L 1971) T2 G1.2 दिव्याभरणभूषितौ (for °) — (L 1972) V2 विचेरतुर् (for विरेजतुर्) Ñ1 B2.3 T1.2 G1.3.5 M2.4 आयत्तौ, V2 आयान्तौ (for आयस्तौ) — (L 1973) V2 B1 G1 महामेघ (for °चल) B1.2 D4 Ds चमू तदा B3 चमूत्सपा (for °मुखे) — (L 1974) K2 Ñ1 वज्राशनि (for वज्रा°) T1.2 G1.3-5 M2.4 -सम(T1 शरै G6 शितै)र्बाणैर् (for -समस्पर्शैर्) T1.2 G1.3.5 M2.4 जघ्नतु कालदानवौ (for °) — (L 1975) T1.2 G1.5 M2 (inf lin as above) शरस्पर्श (for परस्पर) Bom ed G(ed) समायान्त (for °साद्य) K1 युद्धे D2.4 G6 युद्धे (for युधि) Ñ2 दुरासदौ, D6 T2 G1 °सदे, T1 G4 M4 सुदारुण M2 (inf lin as above) सुदारुणम् (for दुरासदम्) K4 Dn D1 तयोर्युद्धे दुरासदे, T1.2 G1.4.5 °द्धे सुदारुणे (for °) — (L 1976) D2 T1.2 G1.4.5 M4 नाशशंसु (for नाशसन्त) K1 योद्धा T1.2 G1.3.5 M4 सर्वे (for योधा) T1.2 G1.4.5 M2.3 जीवितेभ्योऽपि संयुगे (for °) — (L 1977) V1 B1 M3.4 शरैर्विभिन्नसर्वाङ्गा (for °) Bom Poona eds G(ed) बान्धवा (for जीविता) — (L 1978) T1.2 G1.3-5 M2.4 चामरा (for -वक्षस) — (L 1979) B1 विनदद्भिश्च (for निपत°) T1 G1.3 पला- (G6 पाल)यद्भिश्च T2 G2.4 M2.4 पतिष्यद्भिश्च (for पात्यमानैश्च) — (L 1983) K2 लघुहस्तौ (for °त्वाच्च) — (L 1984) B1.2 D3 D6 मण्डलीकृतचापौ तु (for °) — (L 1986) K1.2.4 Ñ1.2 V2 Dn D1-4.6 उ(Ñ2 द)ह्यमाना, D5 ताड्यमाना, G3 बध्य° (for धूय°) D2 बलाद्धा (for बलवता) K2.4 D1.2 मण्डली (for °लम्) — After 1986 T1.2 G1.3.5 M2.4 ins

119* ततो मुद्गरमादाय प्रह्लादो दानवोत्तमः ।
अन्तकाय प्रचिक्षेप तेन भग्नस्तदान्तकः ।

हतदर्पं तु विज्ञाय प्रह्लादः कालमाहवे ।
अपयातं च समराद्द्विपन्तं संप्रतर्क्य तम् ॥
मत्वा वशगतं चैव प्रह्लादो युद्धदुर्मदः ।
ततोऽन्यां चमूं भूयः स ममर्द महासुरः ॥
कालप्रह्लादयो युद्धमभवद्यादृशं पुरा ।
तादृशं सर्वलोकेषु न भूतं न भविष्यति ॥
एवमद्भुतवीर्यौजा महारणकृतव्रणः ।
प्रह्लादः परिवृद्धोऽत्र कालस्त्वपसृतो रणात् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

धनाध्यक्षमनुह्लादः प्रह्लादस्यानुजो बली ।
ससैन्यो योधयामास क्षोभयन्यक्षवाहिनीम् ॥
महता च बलौघेन अनुह्लादोऽसुरोत्तमः ।
अर्दयामास संक्रुद्धो धनाध्यक्षं प्रतापवान् ॥
अमृष्यमाणस्त्रिदशानाहवस्थानुदायुधान् ।
चकार कदनं घोरं धनुष्पाणिर्महासुरः ॥
आवर्त इव संजज्ञे बलस्य महतो महान् ।
क्षुभितस्याप्रमेयस्य सागरस्येव संप्लवः ॥
त्रिदशानां शरीरैस्तु दानवानां च मेदिनी ।
बभूव निचिता घोरैः पर्वतैरिव संप्लवे ॥
मेरुपृष्ठं तु रक्तेन रञ्जितं संप्रकाशते ।
सर्वतो माधवे मासि पुष्पितैरिव किंशुकैः ॥
हतैर्वीरैर्गजैरश्वैः प्रावर्तत महानदी ।
शोणितौघमहातोया यमराष्ट्रविवर्धनी ॥
शक्तन्मेदोमहापङ्का विप्रकीर्णाक्षशैवला ।
छिन्नकायशिरोमीना अङ्गावयवशाड्वला ॥
गृध्रहंससमाकीर्णा कङ्कसारसनादिता ।
वसाफेनसमाकीर्णा प्रोत्कृष्टस्तनितस्वना ॥
तां कापुरुषदुस्तारां युद्धभूमौ महानदीम् ।
नदीमिव जलापाये हंससार्थोपशोभिताम् ॥

प्राणसंशयमापन्नो निपपात महीतले ॥

— (L. 1987) K3 निप्रयातं, T3 G3 हतगर्वं (for °दर्पं) — (L. 1988) G3 विदण्डं (for द्विपन्तं) — After line 1988, T1 2 G1 4 5 M2 4 ins

120** तनूनं शार्ङ्गिणं इति भीतं नाम तृणामयम् ।

— (L. 1992) V1 2 B 2 D6 T1 2 G1 3-5 M3 4 भूतेषु (for °लोकेषु) — (L. 1993) D3 वीर्याणो, T2 G1 4 वीर्यौ तो (for वीर्यौजा) T2 G1 4 ग्रणौ, G3 ग्रणम् (for °व्रण) — (L. 1994) Bom Poona eds G(ed) स्वयं (for परि)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds3 D3 — *Mention of Khila* V1 2 B Dn D5 D3 4 — *Sub-parvan* K1 2 Ñ1 2 V1 2 B Dn D5 D3 2 4 वामनम्, D3 T1 2 G1 3 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* Ñ1 देवासुरसंग्रामे प्रह्लादकालयोर्युद्धम्; Ñ2 D2 3 प्रह्लादकालयोर्युद्धम् D5 कालप्रह्लादयुद्धम् G3 प्रह्लादकालयोर्द्वन्द्वयुद्धम्, M3 4 कालपराजय — *Adhy no* K3 229, V1 270, V3 245, Dn 244, Ds2 243, D3 256, D4 236, T1 312, G1 307, G3 5 314, G4 311, M3 4 24

(L. 1996) K4 Ñ1 2 Dn D1 2 ससैन्य (for °न्यो) —(L. 1997) T1 2 G1 3-5 M3 4 अनुह्लाद (for °ह्लादो) B1 2 D5 ऽसुरोत्तमम् (for °म) —(L. 1998) V2 T1 2 G1 3-5 M3 4 धनाध्यक्ष (for °क्षं) —(L. 1999) K4 5 Dn1 D3 G3 4 अमृष्यमाणास् B3 °र्णाम् (for °णस्)

—(L. 2000) Ñ2 B1 महाबल (for °सुर) —(L. 2002) Ñ2 om lines 2002b-2009a Ñ3 D5 D2 6 मङ्ग्ले (for °व) —(L. 2004) V2 D5 घोरा; B1 2 D3 D6 T2 सर्वा (for घोरै) T1 G1 3-5 M3 4 विभाति निचिता सर्वा (for °) B2 D6 D6 सवृता T1 2 G1 3 4 M3 4 काञ्चनै; G3 मेदिनी (for संप्लवे) —(L. 2006) T2 G1 3-5 M3 4 वनानि (for सर्वतो) Ñ1 Poona ed. किंशुक (for °कै) —(L. 2008) K2 4 शोणितौघा (for °तौघ) Dn2 महाघोरा (for °तोया) Ñ1 B1 2 D3 D6 G3 शोणितोघा (B1 2 °घोरा) महाघोरा (for °) —(L. 2009) K3 दन्तृम्मेदो; D3 T1 2 G1 3-5 M3 4 वसृङ्मेदो (for शकृन्मेदो) K4 प्रकीर्णा चाम्रशैवला, Dn2 रुप्रकीर्णाक्ष°, T2 G1 3-5 M3 4 विनिकीर्णाक्ष° (for °) —(L. 2010) D3 छिन्नबाहु-; T1 2 G1 3 5 M3 4 छिन्नकाय (for छिन्न°) V1 2 B D5 D6 -शर्करा (for -शाड्वला) —(L. 2011) T1 2 G1 3 5 M3 4 -कङ्क (for हंस) B2 D6 समाकीर्णा (for समा°) G3 om (hapl) lines 2011b-2012a T2 M3 4 काक-, G1 4 केकि; G3 हंस- (for कङ्क) B1 2 D6 M3 4 नादिनी (for °ता) Ñ1 प्रोत्कृष्टस्तनितस्वरा (for °) —(L. 2012) T1 2 G3 -वसा-कीर्णा (for -समा°) K3 प्रावर्तत महानदी K4 M3 4 प्रोत्कृष्टस्तनितस्वना (for °) —(L. 2013) Ñ1 B1 2 D3 D6 दुर्धर्षां (for -दुस्तारां) —(L. 2014) K1 V1 2 B D3 D5 2 [आ]तपापाये, G2 वना° (for जला°) Ñ Dn D5 2

त्रिदशा दानवाश्चैव तेरुस्तां दुस्तरां नदीम् ।
यथा पद्मरजोध्वस्ता नलिनी गजयूथपाः ॥
ततः सृजन्तं बाणौघाननुह्लादं रथे स्थितम् ।
ददर्श तरसा देवो निघ्नन्तं यक्षवाहिनीम् ॥
क्रुद्धस्ततो दैत्यबलं सूदयामास वित्तपः ।
विक्षिपन्निव खे वायुर्महाभ्रपटलं बलात् ॥
समीक्ष्य तुमुलं युद्धमनुह्लादश्च भूपतिः ।
रथेनादित्यवर्णेन कुबेरमभिदुद्रुवे ॥
स धनुर्धनिना श्रेष्ठो विकृष्य रणमूर्धनि ।
उत्ससर्ज शितान्बाणान्वित्तेशस्य महात्मनः ॥
कुबेरं प्राप्य ते बाणा निर्भिद्य सुसमाहिताः ।
अपरान्प्रहृतो जघ्नुर्यास्तत्रान्यक्षराक्षसान् ॥
देवः शरैरभिहतो निशितैर्ज्वलनोपमैः ।
अनुह्लादं प्रत्युदीयात्सत्क्रुद्धः परमाहवे ॥
ततो वैश्रवणो राजा क्रुद्धो यक्षगणैः सह ।
ववर्ष शरवर्षाणि दानवं प्रति वीर्यवान् ॥
तद्यथा शारदं वर्षं गोवृषः शीघ्रमागतम् ।
अपारयन्वारयितुं प्रतिगृह्णन्निमीलितः ॥
एवमेव कुबेरस्य शरवर्षं महासुरः ।
निमीलिताक्षः सहसा दैत्यः सहति दारुणम् ॥
रोपितः शरवर्षेण धनदेन महाबलः ।
इन्द्रकेतुप्रतीकाशमभितोऽपश्यत द्रुमम् ॥
प्रवृद्धशाखाविटपं तरुणाङ्कुरपल्लवम् ।
उत्पाट्य कुपितो दैत्यस्तरुं फलसमन्वितम् ।
निजघान हयांश्चैवाश्च कुबेरस्य महाजवान् ॥
तस्य कर्म महाघोरं दृष्ट्वा सर्वे महासुराः ।
सिंहनादं नन्दन्ति स्म अनुह्लादप्रहर्षिताः ॥
तयोस्तु तुमुलं युद्धं सञ्जज्ञे देवदैत्ययोः ॥
ततस्तौ क्रोधरक्ताक्षावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
अन्योन्यं विविधैः शस्त्रैर्घोरैर्जघ्नतुराहवे ॥

G3 सारस, T1 G1.4 नाटोप, Bom Poona eds G(ed) सघोप (for साक्षेप) B1 -सेवितान्, T1 G3.4 -क्षोभिते (for °तान्) — (L 2015) K4 Ñ1 D1.2 तेरुस्ते, G3 ठने रुद् (for तेरुस्ता) D6 दग्धुस्ते दुर्गमदा (for °) — D1 om lines 2016-2017 — (L 2017) G3 रणे (for रथे) — (L 2019) K1 Dn D1 M2.3 चिक्षद (for °प) — (L 2020) T1.2 G1.4.5 M2.4 महदभ्रघन बलात् (for °) — (L 2021) K1 D5.3 च वीर्यवान्, Ñ1.2 V1.2 B Dn1 D2 T1.2 G3.5.4 M3 चमूपति (for च भू°) — (L 2022) D1 वित्तेशम् (for कुबेरम्) — (L 2023) D1 धन्विन, G3 दानव (for धनिना) D3 विक्षिपन् (for विकृष्य) — (L 2024) D3.6 धनेशस्य (for वित्ते°) T1 G2.3 M1.4 वित्तेशे सुमहात्मनि, T1 G1.4 °से (T3 °ता) रण मूर्धनि (for °) — (L 2025) V3 निर्भिद्यन्त, B1 Ds3 बिभेद सु, T1 G1.4.5 M1.4 विनिर्भिद्य (for निर्भिद्य सु°) — (L 2026) D3 T1 G1.4.5 जग्मुर् (for जघ्नुर्) T1.2 G1.4.5 M3.4 गुह्यकान् (for राक्षसान्) — (L 2027) K1.2 Ñ1 V3 Ds1 D1.4 ज्वलितोपमैः (for ज्वलनो°) — (L 2028) D1 प्रत्युपेयात्, G3 प्रत्यविध्यत् (for प्रत्युदीयात्) — (L 2029) T1.2 G1 1-5 M1.4 यक्षरक्षोगणैर्वृत (for °) — (L 2030) D3 -जालानि (for वर्षाणि) B1.2 D3 D6 दानवान्, T1.2 G1.4.5 M2.4 समुगे (for वीर्यवान्) — (L 2031) T1.2 G1.3.5 M2.4 यथा तु (for तद्यथा) K2.3 स यथा शारदे वर्षं (for °) K1.4 गोवृषं (for °षः) — D1 om lines 2032-2033 — (L 2032) K1.4 प्रति- गृह्य (for °ह्ण), V1.2 Ds1 D2 प्रपद्यन्, T1.2 G1 1-5 M1.4 प्रपद्यन्नान् (for प्रतिगृह्णन्) K1.2 Dn प्रतिगृह्णाति मीलितम् (Dn °त) (for °) — (L 2034) K1 Bom ed संहति, Ñ1 B1 ऽसहत (for सहति) V1 B2 D1 D5 दैत्यो ऽसहत दारुणम्, T1.2 G1.2.3 M1.4 दैत्य परमकोपन (for °) — (L 2035) Bom Poona eds G(ed) महासुर (for °बल) — After line 2035 T1.2 G1 1-4 M1.4 ins:

121** उत्पपात रथात्तूर्णं क्षितिं पन्नगपुगागत ।

— (L 2036) T1.2 G1 1-4 M1.4 ध्वज (for केतु) Ñ1.2 V1 B1 Dn Ds D2.6 T2 G4 M3 समीपतो, T1 G1.4 महतो (for अभितो) K2 Ñ1.2 B2 D1 पश्यतो (for °ति) (for ऽपश्यत) K1.4 अद्रिस माहिणोद्रुम् (K1 °म)म्, D1 अभितो ऽपश्यत द्रुतम् (for °) — (L 2037) K1 शाख, D1 -शाख (for शाखा) — (L 2038) Ñ1 V1 D5 कुपितो (for कुपितो) D3 पुष्प (for फल) Ñ1 समावृतम्, B1.2 D3 G1 समाकुलम् (for समन्वितम्) T1.2 G1.4.5 M1.4 वाल फलसमाकुलम् (for °) — (L 2039) Bom Poona eds G(ed) महात्मन (for °जवान्) — (L 2041) K1-4 D1 प्रघर्षिता, D3 प्रमोदिता (for प्रहर्षिता) T1.2 G1.4.5 अनुह्लाद प्रहर्षित (for °) — (L 2042) T1.2 G1 M1.4 तयोस्तु तुमुलं शब्द (for °). — After line 2042 T1.2 G1 1-4 M1.4 ins

122** यक्षान्द्रविद्रवार्थाय दैत्यानपि जयाय च ।

त्रिदशा दानवान्युद्धे मथित्वा प्राणदस्तदा ।
दानवैस्त्रिदशाश्चापि शुद्धैर्भुवि निपातिताः ॥
दानवास्त्वथ सक्रुद्धास्त्रिदशांस्त्रिशितैः शरैः ।
विव्यधुर्वह्निसंकाशैः पञ्चपत्रैरजिह्मगैः ॥
विदार्यमाणा दैत्यौघैस्त्रिदशास्तु महाबलाः ।
अमर्षिततरा भूयश्चक्रुः कर्माण्यमीतवत् ॥
ते गदाभिः सुभीमाभिः पट्टिशैः शूलमुद्गरैः ।
परिघैश्च सुतीक्ष्णाग्रैर्दानवाः पीडिताः सुरैः ॥
शरनिर्भिन्नगात्राश्च खड्गविच्छिन्नवक्षसः ।
जगृहुस्ते शिलाश्चैव द्रुमांश्चासुरसत्तमाः ॥
ते भीमवेगा दितिजा मर्दमानाः पुनः पुनः ।
ममन्थुस्त्रिदशान्धीराञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
ततः सुतुमुलं युद्धं तेषां समभिवर्तत ।
शिलाभिर्विपुलाभिश्च शतशाखैश्च पादपैः ।
परिघैः पट्टिसैर्भल्लैर्भिण्डिपालैः परश्वधैः ॥
केचिन्निकृत्तशिरसः केचिच्च विदलीकृताः ।
केचिद्विनिहता भूमौ रुधिरार्द्राः सुरासुराः ॥
केचिद्विद्राविता नष्टाः परस्परवधार्दिताः ।
निर्भिन्नहृदयाः केचिच्छिन्नपादाश्च शेरते ।
विदारितास्त्रिशूलैश्च केचित्तत्र गतासवः ॥
तत्सुभीमं महायुद्धं देवदानवसंकुलम् ।
बभूव शस्त्रतुमुलं शिलापादपसंकुलम् ॥
धनुर्ज्यानिनदमधुरं हिक्कातालसमन्वितम् ।
आर्तस्तनितघोषाढ्यं युद्धं गान्धर्वमाबभौ ॥
कुबेरं स धनुष्पाणिर्दानवान्रणमूर्धनि ।
दिशो विद्रावयामास संक्रुद्धः शरवृष्टिभिः ॥
कुबेरेणार्दितं सैन्यं विद्रुतं प्रेक्ष्य दानवः ।
अभ्यद्रवदनुह्रादः प्रगृह्य विपुलां शिलाम् ॥
क्रोधाद्द्विगुणरक्ताक्षः पितुस्तुल्यपराक्रमः ।
शिलां तां पातयामास कुबेरस्य रथोत्तमे ॥

— (L. 2043) K1 5 D5 अन्योन्यविजयैषिणौ (for ²) — (L. 2045) Ñ3 Bom Poona eds G(ed) सर्वे (for युद्धे) B1 3 D5 मथिता प्राणवत्तरे, T1 3 G1 4 M1 4 प्रहृ (M3 °ह)ता प्रभवत्तरे, G3 निहता प्रभव परे, G4 महता बलवत्तरे (for ²) — (L. 2046) [अ]न्ये, D5 T1 3 G1 4 5 M1 4 [पु]व (for [अ]पि) V3 दानवास्त्रिदशैश्चापि (for ²) T2 G1 4 M3 4 दुर्मदैः (for युद्धैः) — (L. 2048) M4 वज्र (for वह्नि) — (L. 2049) K5 3 बाणौघैः (for दैत्यौ°) T1 3 G1 3 4 M1 4 निर्भिद्यमाना दैत्यौघैः (for ²) B1 3 D3 D5 महाबलैः (for °ला) — (L. 2050) Bom Poona eds G(ed) चक्रुर्युद्धं (for भूयश्चक्रुः) — (L. 2051) B1 कूट- (for शूल-) T1 3 G1 4 5 M1 4 पट्टिशैः कूटमुद्गरैः (for ²) — (L. 2052) B1 T1 3 G1 3-5 M1 4 त्रिशूलैश्च (for सुतीक्ष्णाग्रैः) K3 4 Ñ1 2 V3 B1 D5 D6 3 शरैः ; D5 सर्वे (for सुरैः) — (L. 2053) K3 3 D5 सभिन्न- (for निर्भिन्न-) D5 -गात्रैश्च (for गात्राश्च) K3 विशस्त, V3 T1 3 G1 4 5 निर्भिन्न (for विच्छिन्न) — (L. 2054) K5 3 सुराश्च (for शिलाश्च) D1 द्रुमाश्च (for द्रुमांश्च) T2 G5 द्रुमांश्चैवासुरोत्तमाः (for ²) — (L. 2055) B1 T1 3 G1 4 5 M1 4 विनद्य(B1 मर्दमाना)स्तानस्तान (for ²) — (L. 2056) K5 ममर्दुस्ते (for ममन्थुस्ते) K Ñ1 2 V3 B1 3 D2 D3-5 T1 G3 वीर्यान्; V1 D1 वीर्यात् B3 D5 D6 सर्वान् (for धीरान्). — (L. 2057) B1 3 D5 समरं (for समभि) K1 4 D5 G1 M1 वर्तते (for °त) — (L. 2058) K1 D1 नराधिप (for शिला°) Ñ1 B3 D5 बहु (for शत-) K1 D2 D5 शतशश्चैव पादपैः (for ²) — (L. 2059) K1 3 Ñ1 3 V1 3 B 3 D2 D5 4 शूलैः, D3 D5 चैव (for भल्लैः) D3 पट्टिशैः परिघैः शूलैः, D1 परिघैश्चैव भल्लैश्च, T1 3 G1 3-5 M1 4 परिघैः पट्टिशैः शूलैः (for ²) — (L. 2060) K1-4 D1 विदलीकृताः ; M3 चैव दलीकृताः (for च विदलीकृताः) — (L. 2061) K1 3 D1 G3 महासुराः, B3 सुदारुणाः, D5 तथासुराः ; T1 3 G1 4 M1 4 सुरासुरैः (for °सुराः) — (L. 2062) Bom Poona eds G(ed) रणाद्विप्राः (for विद्राविताः) — (L. 2063) T2 G5 3 4 M1 4 -पार्श्वाश्च (for -पादाश्च) T3 G5 छिन्नपार्श्वाश्च दारिताः (for ²) — (L. 2064) T1 G5 केचिद्गताः (for विदारिताः) T1 3 G1 3-5 M1 4 परस्परवधे सुरासुराः (G3 गतासवः) (for ²) — (L. 2065) K1 D5 तथा भीमं ; K3 3 तत्र भीमं (for तत्सुभीमं) V3 तत्र युद्धं महाभीमं, B1 D5 तद्युद्धं सुमहद्भीमं, G3 तद्युद्धमभवद्भीमं (for ²). — Ñ1 om lines 2066–2067 D5 G5 om (hapl.) line 2066 — (L. 2066) T1 शब्द- (for शस्त्र) K4 D5 G5 बभूव तुमुलं युद्धं, T3 G1 4 M1 4 °पादपसंकुलं (for ²) — (L. 2067) V3 रथज्या (for धनुर्ज्या-) B3 3 -मन्द्र ; T1 G1 3 मन्द्रं ; T2 G5 -मध्य (for -मधु) — (L. 2068) Ñ3 B D5 T1 3 G1 3 4 M1 4 निर्घोषं (for -घोषाढ्यं) Ñ1 युद्धमत्यर्थमद्भुतम् (for ²) — (L. 2072) K3-4 D1 3 महतीं (for विपुलां) G5 प्रतिगृह्य ततो शिलाम् (for ²) — (L. 2073) G3 तस्मै (for क्रोधाद्) T2 G1 4 V4 पितृ-

आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा गदापाणिर्धनाधिपः ।
रथादाप्लुत्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठत ॥
सचक्रकूबरहयं सध्वजं सशरासनम् ।
भङ्क्त्वा रथोत्तमं तस्य निपपात शिला भुवि ॥
विमथ्य तु कुबेरस्य प्रह्लादस्यानुजो रथम् ।
सुराणां कदनं चक्रे सस्कन्धविटपैर्द्रुमैः ॥
विभिन्नशिरसो भग्नास्त्रिदशाः शोणितोक्षिताः ।
द्रुमैः प्रमथितास्ताश्च निपेतुर्धरणीतले ॥
विद्राव्य विपुलं सैन्यमनुह्रादोऽसुरोत्तमः ।
गिरिशृङ्गं महद्गृह्य कुबेरमभिदुद्रुवे ॥
तमापतन्तं धनदो गदामुद्यम्य वीर्यवान् ।
विनदन्नाह्वयामास दानवेन्द्रं महाबलम् ॥
तस्य क्रुद्धस्य संक्रुद्धो गदां तां बहुकण्टकाम् ।
न्यपातयत वित्तेशो दानवस्योरसि प्रभुः ॥
दैत्यस्तु क्रोधताम्राक्षस्तं प्रहारमचिन्तयन् ।
वित्तेशस्योपरि तदा गिरिशृङ्गमपातयत् ॥
स विह्वलितसर्वाङ्गो गिरिशृङ्गेण ताडितः ।
पपात सहसा भूमौ विशीर्ण इव पर्वतः ॥
वित्तेशं विह्वलं दृष्ट्वा सर्वे वै यक्षराक्षसाः ।
परिवार्य महात्मानं ररक्षुर्भीमविक्रमाः ॥
मुहूर्तं विह्वलो भूत्वा प्रभुर्विश्रवसः सुतः ।
उत्थितः सहसा भूयः पिङ्गाक्षः स महाबलः ॥
ननाद च महानादं त्रैलोक्यमभिनादयन् ।
जनयन्निव निर्घोषं विधमन्निव पर्वतान् ॥
तमवध्यं तु विज्ञाय निहतं पुनरुत्थितम् ।
प्रेक्ष्य पिङ्गाक्षमायान्तं दानवा विप्रदुद्रुवुः ॥
तांस्तु विद्रवतो दृष्ट्वा अनुह्रादोऽसुरोऽब्रवीत् ।
कालनेमिं च नेमिं च महानेमिं च दानवम् ॥
आत्मानं चैव वीर्यं च विस्मृत्याभिजनं तथा ।
क्व गच्छत भयत्रस्ताः प्राकृता इव दानवाः ॥

तुल्य (for पितुस्तुल्य) —(L. 2074) K2 Ñ2 V3 a रथोपरि (for °समे) —(L. 2075) D3 नराधिप, D8 गणा° (for धना°) —(L. 2076) V1 T2 a G1 s उत्प्लुत्य, D3 आरुह्य (for आप्लुत्य) h2 s सहसा (for वेगेन) D3 व्यवस्थित (for व्यतिष्ठत) — T1 G3 om lines 2077–2082 —(L. 2077) T3 G1 4 M2 4 सचक्रकूबरं सार्धं (for °) —(L. 2078) Ñ2 V3 D3 सपपात (for निप°) —(L. 2080) K2 Ñ2 s B2 Dn D1–s G4 सुरराणां (for सु°) K2 s सु°, V3 M1 सु- (for स-). —(L. 2081) V1 निर्दृश्या रुधिरोक्षिता (for °) —(L. 2082) D4 Bom Poona eds. G(ed.) द्रुमप्रवर (D4 °म) थिताङ्गाश्च (for °). —(L. 2083) K4 Ñ2 B2 s D1 s s T1 s G2 s–s M3 s महासुर; D3 रथोत्तमात् (for ऽसुरोत्तम) — V3 om line 2084 —(L. 2084) h4 Ñ2 Dn D1 s गृहीत्वा तु (for महद्गृह्य) Ñ2 °दुद्रुवु (for °वे) —(L. 2085) V3 वेगवान् (for वीर्य°). —(L. 2086) B2 s D5 D8 M2 महाबल (for °लम्) —(L. 2087) K3 D1 s दैत्यस्य (for क्रुद्धस्य) D1 विपुलां (for गदां तां) Ñ1 गिरिखण्डं दुरासदम् (for °) —(L. 2088) K1 निपपात च वित्तेशो, Ñ2 V3 s D23 D2 s च (D2 s नि) पातयत वि°; D3 विक्षेपायतविक्रान्तो (for °). K3 (before corr.) s B1 Dn D3 प्रभो, D1 प्रभो (for प्रभु:) —(L. 2089) B1 s D1 रक्ताक्षस् (for -ताम्रा°). —(L. 2090) D23 M2 [उ]रसि (for [उ]परि). T1 s G1 s–s M3 महत् (for तदा) D3 गिरिशृङ्गेण ताडयेत् (for °). — D3 om (hapl.) line 2091 —(L. 2091) T1 s G3 s s M3 s शृङ्गाभि (for -शृङ्गेण) G3 गिरिशृङ्गाभिपीडिता (for °). —(L. 2093) T1 s G1 s–s M3 s विकीर्णं (for विशीर्णं) K1 s Ñ2 s V1 s B Dn D1 s s पिङ्गाक्षो (h2 पिङ्गाक्ष; Ñ2 s D5 s पिङ्गलो; Dn सपिङ्गा) क्षो महाबल° (for °) — After line 2095, K1–s Ñ1 Dn1 D5 D8 s s ins.

123** ततस्त पतितो भूमौ छिन्नपक्ष इवाचल° ।
[D8 छिन्नशीर्ष इव पर्वत (for °)]

—(L. 2093) T1 s G1 s–s M3 s -मत्तमा (for राक्षसा°) —(L. 2095) K4 V3 B2 Dn D1 s पुनर् (for प्रभुर्). —(L. 2096) B2 s D5 M2 देव- (for भूय-) h1–s Ñ2 s V1 s Dn D5 D8 s उपतस्थे च सहसा (for °). D6 T1 s G1 s s M4 पिङ्गाक्षो, D23 D5 M3 पिङ्गलाक्षो (for पिङ्गाक्ष स) K1–s Ñ2 s V1 s B2 Dn D5 D8 s G2 धनद° क्रोधमूर्छित (for °) —(L. 2097) K3 B1 D3 T1 s G1 s s M2 s स ननाद, D3 ननाद सु- (for °द च) D8 महानादैस् (for °नाद) —(L. 2098) Ñ1 T2 G1 s s निर्घातं, G3 निर्घोनान् (for निर्घोषं) —(L. 2099) D1 तस्य तं (for तमवध्यं) —(L. 2102) h2 महादैत्यं, h2 s Ñ2 V1 s B Dn D5 D8 s T1 s G1 s–s M3 s सुनेमिं च; Bom Poona eds. G(ed.) दानवं च (for च नेमिं च) K4 कालं च दानवं नेमिं (for °) K1 सुनेमिं चैव दानवम्; K4 D1 s वीर्यदर्पसमन्वितम्; D1 दानवं पुरुषादकम् (for °) —(L. 2103) h2 संस्मृत्य; K2 सस्मार (for वि°)

निवर्तध्वं महावीर्याः किं प्राणान्परिरक्षथ ।
नालं युद्धाय यक्षोऽयं महतीयं विभीषिका ॥
एतां समुत्थितामद्य दानवानां विभीषिकाम् ।
विक्रम्य विधमिष्यामि निवर्तध्वं महासुराः ॥
तेऽसुराः संनिवृत्ताश्च समदा इव कुञ्जराः ।
विजघ्नुः परमक्रुद्धा देवसैन्यं महासुराः ॥
क्षीणप्रहरणाः केचिन्महामेघनिभस्वनाः ।
दर्पोत्कटा भुजैरेव संप्रहारं प्रचक्रिरे ॥
पांसुभिश्चैव काष्ठैश्च शिलाभिश्च महाबलाः ।
बाहुभिश्च तथान्योन्यमाक्षिपन्ति स्म वेगिताः ॥
मुष्टिभिश्च तलैश्चैव नखपातैर्महाबलाः ।
पादपैश्च महाशालैर्युध्यन्त रणाजिरे ॥
अनुह्रादस्तु संक्रुद्धो देवतानां महाचमूम् ।
ममन्थ परमायत्तो धनाध्यक्षमिरियोत्थित ॥
रुधिरार्द्रास्तु यक्षाः शेरते योधसत्तमाः ।
निकृत्ताः पतिता भूमौ ताम्रपुष्पा इव द्रुमाः ॥
अनुह्रादस्तु विक्रान्तो देवांस्त्वाशीविषोपमान् ।
युध्यमानांश्च समरे व्यसृजन्निशितान्शरान् ॥
धनाधिपेन विद्धस्य अनुह्रादस्य संयुगे ।
अङ्गारमिश्राः क्रुद्धस्य मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ॥
अथ बाणसहस्रेण विशेषं दानवोत्तमः ।
निरुन्धन् समरे क्रुद्धो दण्डपाणिरिवान्तकः ॥
कुबेरस्तु शरैर्भिन्नः समन्तात्क्षतजोक्षितः ।
रुधिरं परिसुस्राव गिरिः प्रस्रवणैरिव ॥
गदामथ समासाद्य भीमां भीमपराक्रमः ।
चिक्षेप दैत्यमुद्दिश्य बलात्क्रोधेन मूर्छित ॥
अप्राप्तामन्तरे सोऽथ तां गदां गदयासुरः ।
बभञ्ज विनदन्क्रुद्धस्तदाश्चर्यमभूत्तदा ।

T1 2 G1 3 विस्मृतामिजन तथा (for ᵇ) — (L. 2104) K3 4 V1 2 B3 Dn Ds1 D1 3 T1 M3 गच्छथ (for ˚त) — (L. 2105) T1 3 G1 2 3 M3 4 दैत्या (for -वीर्या˚) Ñ2 V1 3 अभि (for परि) — (L. 2106) K1 3 Ñ2 V1 3 Ds2 D3 4 वै यक्षो, T1 G3 रक्षो वै, G3 वै रक्षो (for यक्षोऽयं) — (L. 2107) B3 3 एव, Ds1 एता (for एतां) K3 समुपतान्, D1 4 विभीषि(D4 क्षि)काम् (for समुत्थिताम्) K4 एषां विभीषिकामद्य (for ᵃ) T1 2 G1 4 5 M3 भयावहाम् (for विभीषिकाम्) — (L. 2108) D3 निष्कम्य (for विक्रम्य) M4 विक्रम्य च वधिष्यामि (for ᵃ) Ñ2 V3 D3 महाबला (for ˚सुरा) — (L. 2109) K3 3 T1 2 G1 3-5 M3 4 शूरा (for असुरा) K3 Ñ1 2 V1 2 D3 संनिवृत्ताश्च; D4 ˚वृत्ता च (for ˚वृत्ताश्च) K1 D4 संनिवृत्याथ ते सर्वे (D4 समरात्) D3 दानवाः संनिवर्त्याथ (for ᵃ) — (L. 2110) K1 महाबलम् (for ˚सुराः) T1 2 G3 4 5 M3 4 देवसैन्यानि दानवाः (for ᵇ) — (L. 2111) T2 G3 M2 4 ˚समस्वनाः (for निभ˚) B1 2 D3 मेघगम्भीरनिस्वनाः D3 समहामेघनिस्वनाः (for ᵇ) — (L. 2112) K1 दर्पोत्कट (for ˚टा) K1 3 प्रहारं संप्रचक्रिरे (for ᵇ) — K3 N1 D3 T1 2 G1 4 5 M3 4 om. (hapl.) lines 2114–2115 — (L. 2114) K3 पादपैश्च (for बाहुभिश्च) — (L. 2115) K3 D3 शल्कैश्च, N2 V1 3 तलाग्नैश्च (for तलैश्चैव) K3 D1 3 -घातैर् (for -पा˚) V1 महासुरा (for ˚बला) — (L. 2116) K4 B1 3 D1 2 6 महारणे (for रणाजिरे) — (L. 2117) T1 2 G1 4 5 सह्लादस् (for संक्रुद्धो) T1 2 G1 3 5 M3 4 त्रिदशानां (for देवतानां) — (L. 2118) V1 3 B1 D3 T1 2 G1 3-5 M3 4 ममन्थ परमायत्तो (for ᵃ) Ñ1 धनाधिपं T1 G4 धूमकेतुर् (for धनाध्यक्षम्) — B3 om. lines 2119–2124 Dn3 om. line 2119 — (L. 2120) K4 V3 B3 Dn1 D1 2 T1 2 G1 3 5 M3 विकृत्ताः (for निकृत्ताः) K1-3 D4 पुष्पिताग्रा (K1 D4 ˚ग्रा) (for ताम्रपुष्पा) — (L. 2122) K1-3 N1 2 V1 3 B1 2 Dn D3 D1-4 6 G3 4 युध्यमानस्य (K3 ˚नाश्च D3 ˚नश्च) समरे K4 ˚मानस्य व्यसृजन्, T1 2 G1 3 M3 4 ˚मानो रणमुखे (for ᵃ) K4 निशितांस्तापकांस्तदा (for ᵇ) — (L. 2123) D3 T1 2 G2 3 M3 विक्रम्य (for विद्धस्य) — (L. 2124) T1 G3 निष्पेतुर् (for निश्चेरुर्) — (L. 2126) T1 2 G1 2 4 M2 4 परमं (for समरे) — (L. 2127) K2 3 विद्धः (for भिन्नः) K3 समन्ताद्रुधिरोक्षितः; Ñ1 B2 D3 G3 ˚त्क्षतविक्षतः (for ᵇ) — After line 2128 Ñ2 V3 ins.:

124* विद्धश्चाप्यमरैर्वो मुहूर्तं धनदाधिपः ।

[V3 विद्धस्त्व (for विद्ध˚) V3 मुहूर्तं तु धनाधिप (for ᵇ)]

Ñ2 V3 cont.: K4 Dn D1 3 ins. after line 2128:

125* दृष्ट्वा स तु पुनः सज्जः रोषरक्तेक्षणः सुरः ।

— (L. 2129) T1 2 G1 3-5 M3 4 समाविध्य (for ˚साद्य) V3 भीम, M3 4 भीमो (for भीमां) — (L. 2130) T1 2 G1 4 M2 4 आमाद्य (for उद्दिश्य) K1 2 Ñ1 2 D4 बलवान्बल(V1 ˚न्धन)दर्पित, B1 3 D3 D6 T1 2 G1 3-5 M3 4 बलवान्क्रोधमूर्छित, D3 बलवान्बलसूदन (for ᵇ) — (L. 2132) B1 T1 2 G1 4 5 M3 विनदन् (for वि˚) — Ñ1 T1 2

प्रगृह्य तु गदां भूयो ह्यभिदुद्राव दानवम् ॥
तमापतन्तं दृष्ट्वैव अनुह्रादो महाबलः ।
गिरिशृङ्गमथोत्पाट्य कैलासाचलसंनिभम् ।
धनाधिपं प्रदुद्राव व्यादितास्य इवान्तकः ॥
तमन्तकमिवायान्तमजेयं सकलैः सुरैः ।
प्रसन्तमिव तं दैत्यं त्रैलोक्यमखिलं रुषा ॥
तमालोक्य तथारूपं धनाध्यक्षो रणे भयात् ।
अपहाय ययौ तत्र यत्र शक्रः सुराधिपः ॥
तस्य चापि महत्कर्म दृष्ट्वा वित्तपतिस्तदा ।
जगाम भयसंत्रस्तो यत्र देवः शचीपतिः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
विप्रचित्तिस्तु वरुणं दैत्यानामाधिरव्ययम् ।
जघानेषुगणैः क्रुद्धो दीप्तैरिव महोरगैः ॥
स दह्यमानो दैत्येन दीप्तैः शरगभस्तिभिः ।
नाभ्यजानत कर्तव्यं समागमे स जलेश्वरः ॥
सर्वलोकेश्वरस्येव परमेष्ठी प्रजापतिः ।
न शक्नोत्यग्रतः स्थातुं विप्रचित्तेर्जलाधिपः ॥
वज्रो नाम महाव्यूहो निर्भयः सर्वतोमुखः ।
तं व्यूह्य प्रत्ययुध्यन्त दानवा देववाहिनीम् ॥
वह्निज्वालासमं तत्र रश्मिमण्डलसंनिभम् ।
मुखमाभाति दैत्यस्य विप्रचित्तेर्महात्मनः ॥
वरुणस्तु महातेजा विप्रचित्तिं महासुरम् ।
प्रदहन्निव तेजोभिर्जिगीषुः प्रत्यवैक्षत ॥
स्रग्दाममाल्याभरणः केयूराङ्गदशोभितः ।
जग्राह परिघं दैत्यः कैलासशिखरोपमम् ॥

G1 4 5 M2 4 om lines 2133 2139 — (L. 2134) D5 समायान्तं ततो दृष्ट्वा (for °) K3 4 B1 महासुर, D5 सुरो त्तम, G(ed) महाभुज (for °बल°) — (L. 2137) V1 व्यात्तास्य, B Dn G3 अजय्य (for अजेय) K3 5 सबलै (for सकलै) — (L. 2138) B1 3 D6 देवेष (for तं दैत्य). K1-3 Ñ2 V1 3 B1 D3 D5 4 प्रसक्षिव (B1 °र्षप) तदा दैत्यस् (for °) — (L. 2139) K3 5 रणे भयाद, K4 D1 3 भया-द्रणात् (for रणे भयात्) — (L. 2140) B3 D5 यत्र देव शचीपतिः (for ³) — (L. 2141) G3 दानवेन्द्र तथारूप (for °). T1 2 G2 धन, G1 सुर, G4 M2 4 वसु (for वित्त-) D2 विपतितस्तु (for वित्तपतिम्) — After line 2141, G1 3 5 M2 4 ins

126** नाहं शक्तो रणे योद्धुमिति मत्वा धनाधिप ।

— (L. 2142) Dn शक्र. (for देव)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds2 D1 — *Mention of Khila* V2 3 B Dn D5 D1 5 6 — *Sub-parvan* K1-3 Ñ1 V1 3 B D5 D1 6 वामनम् K4 Dn D1 3 T1 2 G1 3 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* B1 3 D5 धनाध्यक्षानुह्रादयोर्युद्धम् D6 G3 कुबेरानु ह्रादयोर्युद्धम् — *Adhy no* V1 280; V2 246; B1 247, Dn 245, Ds2 244; D1 230, D3 257, D6 237, T1 313, G1 303, G2 4 315, G5 112, M2 5 25

(L. 2143) K4 Dn1 D5 5 देवानाम् (for दैत्या°) Ñ2 V1 मादिम्; V2 इदम् (for मादिर्) K4 D1 2 M2 4 मव्यय (for °यम्) K1 2 Ñ2 B1 Dn1 देवानामादिमव्ययम्; B1 3 D5 D6 दैत्यानामधिपोऽव्यय (for °) — (L. 2144) Poona ed महोरग (for °गैः) — Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 om lines 2145–2146 — (L. 2145) V2 T1 2 D2 D6 G2 Cal ed सं (for स) Poona ed दीप्त (for दीप्तैः) — (L. 2146) V1 स जलेश्वर, G2 सलिले° (for स जले°) — (L. 2147) T1 2 G1 3 M2 4 सर्व (T2 G1 3 सह) लोकेश्वरस्यापि (for °) — After line 2147ᵃ, G4 ins

127** विष्णोरमिततेजसः ।
नारायणस्य बलवान्

V1 पितामह (for प्रजापति) — Ñ1 om line 2148 — (L. 2148) D1 D6 नाशक्नोद् (for न शक्नोति) T1 2 G1 3-5 M2 4 नाशक्नुवत स्थातु (for °) D1 महात्मन, G3 जलेश्वर (for जलाधिप) — (L. 2149) K1 3 शक्रो (for वज्रो) D2 4 महाबाहो, G4 °व्यूहो (for °व्यूहो) — (L. 2150) D2 व्यूह (for व्यूह्य) G(ed.) प्रत्यदृश्यन्त (for °युध्यन्त) K1 2 V1 2 D2 4 सत्तमम् (for वाहिनीम्) D6 दानवो देवसत्तमम् (for ⁵) — (L. 2151) B1 3 D5 अग्नि (for वह्नि-) T2 G1 4 M2 4 ज्वालापूर्ण; G1 °दीप्त (for °सम) — (L. 2153) T2 G1 4 महाभागो (for तेजा) Ñ2 V2 विप्रचित्तिर् (for °त्तिं) — (L. 2154) V2 प्रदहन् (for प्रदहन्) B1 3 D5 D6 G3 M2 4 मेव (for इव) K1-4 D4 जिगीषन् (for जिगीषुः) — After line 2154, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins

128** कुमारस्कन्दसमादं तु दत्तवाहुबलान्वितम् ।
[G3 M2 4 °म्यान (for °न्वत)]

— T1 2 G1 3-5 M2 4 om line 2155. — (L. 2155)

पिनद्धं काञ्चनै पट्टैर्हेममालिनमायसम् ।
यमदण्डोपम घोर दैत्याना भयनाशनम् ॥
तमाविध्य महातेजा महाशक्रध्वजोपमम् ।
विननाद विवृत्तास्यो विप्रचित्तिर्महासुर ॥
स कण्ठसेन निष्केण भुजस्थैरपि चाङ्गदै ।
कुण्डलाभ्या विचित्राभ्या स्रजा चैव विचित्रया ॥
दानवो भूषणैर्भाति परिघेणायसेन च ।
यथेन्द्रधनुषा मेघ सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ॥
प्रस्फोट्य परिघाग्रेण वातस्कन्धान्महास्वन ।
प्रजज्वाल सधूमार्चि सघर्षेण यथानल ॥
विद्याधरगणै सार्धं गन्धर्वनगराण्यपि ।
सह चैवामरावत्या सिद्धलोकैस्तथा सह ॥
ग्रहनक्षत्रचरित सार्कचन्द्रविभूषितम् ।
दैत्येन्द्रपरिघोद्भूत भ्रमतीव नभ स्थलम् ॥
दुरासद स सजज्ञे परिघाभरण प्रभु ।
सुरेन्धनोऽसुरेन्द्राग्निर्युगान्ताग्निरिवोत्थितः ॥
त्रिदशा वरुणश्चैव न शेकु सन्दितु भयात् ।
तत्रासीन्निर्भयस्त्वेक कौशिको वासवः प्रभु ॥
भास्करप्रतिम घोर परिघ रौद्रदर्शनम् ।
पातयामास सेनाया जलेशस्य महात्मन ॥
पतता तेन सग्रामे जलेशस्य महात्मनः ।
भूताना दशसाहस्र परिघेण समाहतम् ।
तेषा गात्राणि चासान्न व्यशीर्यत सहस्रश ।
विशीर्यमाणो विपभावुल्काशतमिवाम्बरे ॥

K3 4 B1 3 D3 D1 3 6 भरण (for °ण) K3 -शोभितम्; K4 Dn D1 3 भूषण, D3 -भूषित (for -शोभित) B1 3 D3 D6 वत्सपक्षाङ्गुलान्तरम् (for °) — (L 2156) D3 घोर (for दैत्य) K3 कैलासपरिघोपमम्, Ñ3 °चलसनिभ, D3 कालदण्डोपम महत् (for °) — (L 2157) Ñ3 D1 आयसै (for °सम्) D1 हेममालमनामयम् (for °) — (L 2159) K4 B1 3 Dn D3 D1 3 6 भ्रामयामास सत्रु (K4 Dn D1 स कु)द्धो, T1 3 G1 3-5 M3 4 भ्रामयामास वेगेन (for °) T1 3 G1 4 शत्रुसैन्यविनाशनम् G3 M3 4 शत्रुसनावमर्द (M3 °र्द)नम् (for °) — (L 2160) T3 G1 विवृत्ताक्षो (for °स्यो) T1 महासुरम् (for °र) — (L 2161) T1 G3 स्व, G3 सु (for स) — (L 2162) D3 तथा चैव, T1 3 G1 3 5 M3 4 च दीप्ताभ्यां (for विचित्राभ्यां) K1 3 Ñ1 V1 3 Dn D6 4 भ्राजते काञ्चनस्रजा (K1 D6 °प्रभ), K4 D1 G(ed) स्रजाश्चैव विचित्रयन् D6 राजा चैव विचित्रयन् (for °) — (L 2163) D3 सर्वाभरणभूषणैर्भाति (for °) T1 G4 परि वैरायसैरपि (for °) — After line 2164 T1 3 G1 3-5 M3 4 ins

129** आविद्ध परिघस्तेन स्फोटयानो नभस्थलम् ।

— (L 2165) T1 3 G1 3 5 M3 पुस्फोट (प्रस्फोट्य) K4 Ñ3 V1 3 B1 3 D1 3 परिघाग्रेण (for °ग्रेण) K1-3 Dn D5 6 6 प्रास्फोटय (D3 प्रसह्य) परिघाग्रेण; Bom Poona eds G(ed) प्रस्फुरत्परिघाग्रेण (for °) K1 3 D4 वातस्कन्ध (K1 °न्ध), K4 N1 B3 Ds1 D1 3 वायुस्कन्धं; Ds3 D6 T1 3 G1 4 5 M3 4 वायुस्कन्धो; D3 वातस्कन्धे (for °स्कधान्) Ñ3 V1 3 B1 वातस्कन्धं महासुर (for °) — (L 2166) T1 3 G1 4 5 M3 4 जज्वाल स विधूमोऽग्नि (for °) Ñ1 दानवो दीप्ततेजस; B1 3 D6 T1 3 G1 3 5 M3 4 संघर्ष

वनितोऽनल; D3 सहर्षेण महाबल, Bom Poona eds G(ed) साहुर्षेण इवानल (for °) — (L 2167) Ñ3 V1 B Dn D3 D6 T1 3 G1 3-5 M3 4 -नगरैः (for -नगराणि) V3 D3 गन्धर्वनगरैरिव (for °) — (L 2168) D3 स ह चैवामरै दैत्यै (for °) — (L 2169) K3 Ñ1 3 V1 3 B1 3 Dn D3 D5 T3 G1 4 4 M3 4 रचित; T1 G4 रुचिरं (for -चरित) K3 सार्द्धं, D1 सार्धं-; D3 सार्धं (for सार्कं) — (L 2170) Ds2 -परिघ घोर; T1 G3 °वेर्धूतम् (for °घोद्भूत) — (L 2171) Dn समाजज्ञे; T1 3 G1 4 5 M3 4 घोरासीत् (for स सजज्ञे) K1 6 V6 D1 6 G3 Bom Poona eds G(ed) परि घाभरणप्रभ [Bom Poona eds G(ed) °क्षम] (for °) — (L 2172) D3 शुशुभेऽथ (for सुरेन्धनो) — (L 2174) K3 3 नापर कौशिकात्प्रभो; K4 D1 3 6 कौशिको हरिवाहन (for °) — (L 2175) M3 4 रौद्रं (for घोर) N3 V1 3 D3 G3 M3 4 घोर (for रौद्र) D1 -निस्वनम् (for दर्शनम्) G3 दैत्यानां भयनाशनम् (for °) — (L 2176) Ñ1 समरे (for सेनायां) K4 V1 B1 3 Dn D3 D1 3 6 G3 स (D6 च) दानव (for महात्मन) — D3 T1 3 G1 4 5 M3 4 om line 2177 — (L 2177) D6 पतितं (for पतता) — After line 2178 T1 3 G1 4 5 M3 4 ins

130** पपात स पुनस्तूर्णं वरुणस्यैव वक्षसि ।
तस्य गात्र समासाद्य व्यशीर्यत सहस्रधा ॥

— T3 G1 4 M3 4 om line 2179 — T1 G3 [सा]हस्य (for [सा]स्राय) K1 तेषां गात्र समासाद्य; D3 तेषां गात्राणि (for °) K4 Ñ1 V1 B6 3 व्यशीर्यन्त सहस्रधा (for °) — (L 2180) T3 M3 विशीर्यमाणं दृ बभाषु (for °) K3 3 [अ]म्ब रम् (for °रे) — T1 3 G1 4 5 M3 4 om lines 2181-2183 — (L 2181) V1 समुद्धाम्य; D1 वदनाम्य; G3 परिभ्राम्य

भूयश्चैनं तदा भ्राम्य वरुणाय न्यपातयन् ॥
स भिन्नः परिघो घोरो देवगात्रे व्यशीर्यत ।
शीर्यमाणस्य चूर्णानि खद्योता इव चाम्बरे ॥
स तु तेन प्रहारेण चचाल सलिलाधिपः ।
परिघेणाहतः संख्ये यथा भूमिचलेऽचलः ॥
स सैन्येष्वथ भग्नेषु भिन्नदेहेषु चाहवे ।
मुहूर्तमगमत्क्षोभममर्षं पतिरमर्षणः ॥
सोऽमर्षवशमापन्नो वरुणोऽमितविक्रमः ।
सर्वसंहारमकरोत्स्वपक्षस्यारिमर्दनः ॥
स सागरैश्चतुर्भिस्तु वृतो दीप्तैः सपन्नगैः ।
शङ्खमुक्तामणिनिभो बिभ्रत्तोयमयं वपुः ॥
पाण्डुरोद्धूतवसनो नानारत्नचिताङ्गदः ।
वरुणः पाशधृक्छ्रीमान्कूर्ममीनसमाकुलः ॥
वरुणस्तु तदा क्रुद्धस्तान्निरीक्ष्य स्वसैनिकान् ।
उवाच हृष्टा युध्यध्वं दानवाना जिघांसया ॥
ततस्ते पन्नगाः सर्वे महार्णवजलाश्रयाः ।
जघ्नुर्दैत्यान्रणमुखे नदन्तो जयगृद्धिनः ॥
ते तु नालीकनाराचैर्गदाभिः परिघैरपि ।
अभ्यघ्नन्दानवान्हृष्टान्मुदिता वरुणानुगाः ॥
विप्रचित्तिस्तु संक्रुद्धो महाबलपराक्रमः ।
पन्नगानां शरीराणि व्यधमद्रणमूर्धनि ॥
गारुडेन तु सोऽस्त्रेण पन्नगान्दानवोत्तमः ।
पातयामास समरे गरुडैः पन्नगाशनैः ॥
स शरैः सूर्यसंकाशैः शातकुम्भविभूषितैः ।

(for तदा भ्राम्य) K4 D1 2 वरुणे पर्यपातयत् (for °). — For line 2181, G3 subst

131** स पपात पुनस्तूर्णं वरुणस्येह पक्षसि ।

While, K4 Dn D1 2 6 ins after line 2181

132** पात्यमाने तदा तस्मिन्शरीरे वरुणस्तदा ।
[Dn D2 शरीरे वरुणस्य तु (for °)]

— Ñ2 om line 2182 — (L 2183) G3 भीम (for भिन्न). V1 3 Ds1 रौद्रो (for घोरो) D4 संभिन्न परिघो रौद्रो (for °) Ñ1 व्यदह्यत, B1 3 व्यराजत, B2 व्यरोचत (for व्यशीर्यत) — (L 2183) D3 वभ्रुकुसम्य चूर्णानि (for °) — (L 2184) D1 परिघेण विनिर्भिन्न (for °) Ñ1 B1 3 Dn D1 2 6 स च (B1 3 स च) चाल जलाधिप, T2 G1 2 4 चचाल स जलाधिप (for °) — (L 2185) Bom Poona eds G(ed) वज्राहतो (for भूमिचले) — Ñ2 om lines 2186–2218 K2 om lines 2186–2187 — (L 2186) T1 2 G1 4 5 M2 4 ततस्तेषु निमग्नेषु, G3 ततस्तेष्ववस° (for °) D2 नैवाकम्पत चाहवे, D6 भिन्नदेहस्तथा°, T1 2 G1 4 5 M3 4 भिन्नवर्मसु सयुगे (for °) — (L 2187) Ñ1 B1 Dn2 G3 M1 मुहूर्तमभवत्क्षोभ्यम्, T1 2 °मभवद्धोर(T2 °त्क्रोध)म्, G1 4 °मभवत्क्रोधात्, M3 °मवहत्क्रोधम् (for °) T2 G1 4 M3 4 अमर्षजम् (for °र्षण) T1 G2 अपां पत्युरमर्षजम् (for °) — (L 2188) T1 2 G1 4 5 M2 4 अमर्ष (for सोऽमर्ष) Ñ1 सोऽमर्षं च समापन्नो (for °) — T1 2 G1 3 4 M2 4 om line 2189 — (L 2189) K4 D2 संघातम् (for संहारम्) ※ D5 सर्वसंहारं = सर्वमर्दनम् । ※ B1 D2 6 Cal ed स्वपक्षस्थो (for °क्षस्य) — (L 2191) K2 Ñ1 D1 G2 मणिचित्रं, K4 D1 3 6 °प्रख्य (for °निभो) T1 2 G1 4 5 M3 4 शङ्खमुक्ताङ्गदचितो (for °) T1 2 G1 4 5 M3 4 वहन् (for बिभ्रत्) G3 रमणीयवपुस्तदा (for °) — (L 2192) K1–3 Ñ1 V1 3 B2 Dn D3 D5 6 विभूषित (for चिताङ्गद) — (L 2193) K4 D1 2 ऊर्मिवेग, T2 G1 4 5 M3 4 ऊर्मीवात (for कूर्ममीन) — (L 2194) T1 G2 पाशान्वृत्, T2 G1 4 तु सुस (for तु तदा) — (L 2195) K1 4 Ñ3 V1 3 B2 D1 4 D5 M4 दृष्ट्वा; B3 Cal ed दृष्ट्वा, T1 G2 3 क्षीरो (for हृष्टा) — After line 2195, K4 Dn D1 2 6 ins :

133** अहमेव हनिष्यामि मम युक्त्वा तु युध्यत ।

— (L 2196) K2 3 -जलेशया, K4 D6 -जलानुगा; V1 जलाश्रया, B1 Ds1 समा°, B2 T1 2 G1 4 5 M3 4 तला°, B3 Ds1 महा°, D2 3 जलानुगाः (for जलाश्रयाः) G3 रसातलतलाश्रया (for °) — (L 2197) B1 D5 M2 Cal ed नर्दन्तो, T1 नदन्ते (for °न्तो) D6 -नादिन, G3 गृध्नव (for गृद्धिन) T2 G1 4 नर्दन्तो जयमिच्छव (for °) — (L 2198) G3 मुसलैर् (for परिघैर्) K1 B1 3 Dn D1 2 6 T1 2 G1 4 5 M3 4 गदाभिर्मुसलैस्तथा (for °) — (L 2199) K4 Ñ1 D1 4 M4 हृष्टा, B1 G1 दीप्ता, B3 दीप्तान्; D2 सर्वान्, D6 दृष्ट्वा, M3 दृप्ता (for दृप्तान्) — (L 2200) Dn2 यत्न, T1 M3 4 सत्त्व (for बल-) — D3 om (hapl) lines 2201–2202 — (L 2201) V2 G1 2 सह स्राणि (for शरीराणि) K4 Dn D1 2 4 6 T1 2 G1 4–5 M3 4 व्यधमद्युद्धदुर्मद, B1 °मन्युधि दुर्जय (for °) — (L 2202) V1 3 Ds शस्त्रेण (for सोऽस्त्रेण) Ñ1 Dn2 D2 6 ग(D6 गा)रुडेनापि चास्त्रेण (for °) — (L 2203) B2 3 D5 T1 2 G1 3 5 M3 4 पातयामास (for पा°) K1 Ñ1 B D5 D1 G3 गारुडैः, Poona ed गरुडः (for °डैः) V1 3 ग(V3 गा)रुडैः पन्नगान्शरैः (for °) — (L 2204) D1

पन्नगान्समरे वीरः प्रममाथ सुदुर्जयः ॥
ते भिन्नगात्राः समरे पन्नगा शरपीडिताः ।
पेतुर्मथितसर्वाङ्गा गजा इव महागजैः ॥
प्रतपन्तमिवादित्यं दीप्तैर्बाणगभस्तिभिः ।
अभ्यधावत संक्रुद्धः समरे वरुणः प्रभुः ॥
ततस्तु दानवास्तत्र भिन्नदेहाः सहस्रशः ।
व्यथिता विद्रवन्ति स्म दिशो दश विचेतसः ।
इन्द्रस्यार्थे पराक्रम्य वरुणस्त्यक्तजीवितः ।
विनर्दमानो युयुधे समरे पाशभृद्वरः ॥
वारणाः पन्नगाश्चैव मुष्टिभिः समरोत्कटाः ।
अभ्यवर्तन्त समरे विप्रचित्तिं महासुरम् ॥
ततोऽश्मैश्च शिलाभिश्च प्रहरन्स बलोत्कटः ।
व्यपोहत महातेजा विप्रचित्तिर्महासुरः ॥
ततः पावकसंकाशैः सुमुक्तैः शीघ्रगामिभिः ।
वरुणस्य महावेगान्बिभेद समरे हयान् ॥
कर्मणा तेन महता विप्रचित्तेर्महात्मनः ।
अग्नेराज्याहुतस्येव तेजः समभिवर्धत ॥
स शरैः सूर्यसंकाशैः सुमुक्तैः शीघ्रगामिभिः ।
वारुणीं तां महासेनां निर्ममन्थ महासुरः ॥
क्षीणाश्वां सायकाक्रान्तां शरजालेन मोहिताम् ।
शूलशक्त्यृष्टिभिन्नां च चकार रुधिरोक्षिताम् ॥
अभिद्रुतोऽथ दैत्येन ससैन्यः सलिलाधिपः ।
महेन्द्रं शरणं प्राप्तो विप्रचित्तेर्भयार्दितः ॥

Colophon

समरे सूर्यसंकाशा (for °) B3 (marg) विताभिते ; T3 G3 विविभिते (for विमथिते) — (L. 2205) K4 D1-3 सुदुर्जयान्, D6 स दुर्जय (for सुदु°) — (L. 2206) K4 D1 2 4 समरे भिन्नगात्रास्ते (for °) — (L. 2207) T3 G3 M1 4 हता गजै (for महागजै) — (L. 2208) K1, 3 V2 3 Dn D3 D5 4 6 T1 2 G1 2 3 M1 4 स तपन्तम्, Ñ1 तपन्त तम् (for प्रतपन्तम्) T1 2 G1 3 5 M3 शर (for बाण) — (L. 2209) D1 अभ्यधावस (for °वत) M3 4 समरे भीमविक्रम (for °) — After line 2209, T1 2 G1 3-5 M1 4 ins

134** तं दृष्ट्वा युद्धमायान्तं इन्द्रार्थे दानवान्बहून् ।
[T3 G3 M3 4 सैनिकान् (for दानवान्)]

— (L. 2210) B1 2 Cal ed. ते (for तु) K4 यत्रा (for तत्र) G1 छिन्न- (for भिन्न) — (L. 2213) K2 3 समरे पाशहस्तप्रभु (for °) — (L. 2214) V2 पर्वताद्य (for पन्नगाद्य) K3 B1 3 (marg) 3 Dn D3 D5 4 वारणा पर्वताश्चै (B2 °श्चै)श्च, V3 °ण पर्वताश्चैव ; D5 T1 2 G1, 3-5 M3 4 वरुण पर्वताश्चैव (for °) K1 2 Ñ1 V1 2 D2 4 मुष्टि (K3 °नि)भिश्च रणोत्कटा ; B1 3 °श्च बलोत्कटा ; D6 शिलाश्चैव रणोत्कटे ; T3 G3 M3 मुष्टिभिश्चरणोद्रुमै ; T2 G1 4 5 M4 °भिश्च रणे द्रुमै (for °) — D1 om. (hapl.) lines 2215-2216 — (L. 2215) G1, 4 5 M4 तै क्षिप्रं (for समरे) V1 3 D5 अभ्यधावन्त समरे ; D6 समर्द्यन्त स° ; T1, 2 G3 M3 अभ्यवर्तन्त वै क्षिप्रं (for °) K3 D5 3 महाबलम् ; T3 G1 4 M4 °सुर (for °सुरम्) K3 D6 M3 विप्रचित्तिर्महासुर (for °) — K4 om (hapl) lines 2216-2217 — (L. 2216) K4 नानाश्चैव ; V1 ते चाश्चैव ; B 3 D6 तान्याश्चैव, B3 तत श्चैवे ; D3 D1 दानवैश्च ; T1, 2 G1, 3-5 M3 4 तमश्चैव (for ततोऽश्मैश्च) Ñ1 Dn D5 3 प्राहरन् ; D4 प्रहारे (for प्रहरन्) K1 B1 3 D5 D4 प्रहरन्तो बलोत्कटा, K4 प्राहरन्सुबलोत्कटा, V1 3 प्राहरन्त रणो(V2 बलो)त्कटा, B2 प्राहरन्त बलोत्कटान् ; D6 प्राहरन्समरोत्कटा, T1 G1 3 4 प्राहरन्रणकर्कशा ; T3 M3 4 प्रहरन्रणकर्कशा (for °) — (L. 2217) T1, 2 G1 3-5 M3 4 भयकर (for महासुर) — (L. 2218) V1 2 सुमुखै, B1 प्रयुक्तै, B3 प्रमुक्तै, Dn D5 4 5 T1 G3-5 स मुक्तै ; M3 4 सुरक्तै (for सुमुक्तै) — K4 D6 om (hapl) lines 2219-2222 — (L. 2219) K4 Dn D1 शरान् (for हयान्) D4 तदा वक्षस्यलेऽभवत् (for °) — (L. 2220) D6 विप्रचित्ति महासुर (for °) — (L. 2222) Cal ed सुमुखैः (for सुमुक्तैः) — (L. 2223) D2 उग्रसेनां (for महा°) K4 B1 3 Dn D5 D1, 2 G3 3 M3 4 महाबल (for °सुर) — (L. 2224) D1 क्षीणाश्वे सायकाक्रान्ते, D3 °श्वसायका क्रान्तां ; T1 2 G1 3-5 M3 4 °श्वसायक क्रान्त (for °) D1 मोहितम् ; T1 2 G1 3-5 M3 4 °त (for °ताम्) — Ñ1 om line 2223 — (L. 2225) K1-3 Ñ1 V2 3 B3 D2-3 गदाभिन्नां (for (श°)ष्टिभिन्नां च) B2 3 प्रहरन्परमप्रीत्या (for °) — For line 2225, T1 2 G1 3-5 M3 4 subst.

135** शूलशक्त्यृष्टिभिन्नां चकार रुधिराप्लुताम् ।
[G3 शर- (for शूल-)]

While K4 Dn D1 2 ins after line 2225

136** स शरैर्वह्निसंकाशैः सुमुक्तैर्नतपर्वभिः ।
वरुणस्य महावेगान्बिभेद समरे हयान् ॥

— (L. 2226) B1 Cal ed. अभिद्रुतस्तु ; [illegible] °भूतस्तु ; D2 अतिविद्धोऽथ, G1 अभिद्रुतात्र (for °द्रुतोऽथ) V1 सैन्येन (for दैत्येन) K1 3 4 K3 V3 B3 D5 D1-4 स जलाधिप

वैशंपायन उवाच।

पराजयं तु देवानां दृष्ट्वाग्निस्त्रिदशोत्तमः।
चकार बुद्धिं दैत्यानां वधे महर्षिभिः स्तुतः॥
स्वयंप्रभायाः शाण्डिल्या यः पुत्रो हव्यवाहन।
हिरण्यरेताः पिङ्गाक्षो देवदूतो हुताशनः॥
लोहितो लोहितग्रीवो हर्ता दाता हविः कविः।
पावको विश्वभुग्देवः सर्वदेवाननः प्रभुः॥
सुब्रह्मात्मा सुवर्चस्कः सहस्रार्चिर्विभावसुः।
कृष्णवर्त्मा चित्रभानुर्देवाग्न्यग्निश्च एकराट्॥
लोकसाक्षी द्विजहुतो वषट्कारप्रियोऽर्चिमान्।
हव्यभक्षः शमीगर्भः स्वयोनिः सर्वकर्मकृत्॥
पावनः सर्वभूतानां त्रिदशानां तपोनिधिः।
शमनः सर्वपापानां लेलिहानस्तपोमयः॥
प्रदक्षिणावर्तशिखः शुचिलोमा महाकृतिः।
हव्यभुग्भूतभव्येशो हव्यभागहरो हरिः॥
सोमपः सुमहातेजा भूवेशः सर्वभूतहा।
अधृष्यः पावको भूतिर्भूतात्मा वै स्वधाधिपः॥
स्वाहापतिः सामगीतः सोमपूताशनोऽग्निधृक्।
देवदेवो महाक्रोधो रुद्रात्मा महासभवः॥
लोहिताश्वं वायुचक्रं रथमास्थाय भूतकृत्।

(for सलिला°) —(L 2227) K5 3 Ñ2 V1 3 B3 D3 5 म(V1 3 D3 5 मा)गच्छच्छरण साक्षे (for °) V1 3 B3 Dn1 D3 D1-5 M2 विप्रचित्ति (for °चित्तेर्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K1 Dn Dn3 D1 — *Mention of Khila* K1 V2 3 B Dn D5 D3 3 5 —*Sub-parvan* K1-3 Ñ2 3 V1 3 B D1 5 वामन, K3 Dn D1 3 5 T1 G3 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* K1 4 Dn D1 3 विप्रचित्तियुद्धम्, B1 देवासुरयुद्धे विप्रचित्ति वरुणयोर्युद्धम्, B3 D3 D5 विप्रचित्तिवरुणयोर्युद्धम्, G3 विप्रचित्तिवरुणद्वंद्वयुद्धम् — *Adhy no* K3 34, V1 290, V3 247, B3 248, Dn 246, Dn3 245, D1 (marg) 231, D3 258, D5 238, T1 314, G1 309, G3 5 310, M3 4 26

(L 2228) Cal ed दैत्यानां (for देवानां) K5 D1 2 6 T1 G3 देवसत्तम, Ñ1 सुरस° (for त्रिदशो°) —(L 2229) K3 3 D1 D5 विप्रर्षिभि, B1 3 महर्षिस (for °र्षिभि) D5 त्रिविधैर्देवर्षिभि स्तुत, T1 2 G1 3-5 M3 4 वधे महर्षि संस्तुत (for ᵇ) —(L 2230) K5 Ñ2 Dn D1 शाण्डिल्यो, T1 3 G1 2 3 M3 4 पुत्रस्तु (for शाण्डिल्या) D5 स्वयप्रभाया शाण्डिल्याद् (for ᵃ) K3 य पुरा, Ñ1 स पुत्रो, T1 G1 3-5 M3 4 शाण्डिल्यो (for य पुत्रो) —(L 2231) V1 B2 देवमूलो, Dn1 D3 M3 °दूतो (for °दूतो) Ñ1 देवमूतो हुताशिप (for ᵇ) —(L 2232) T1 G3 भवत्या, G3 4 भर्ता, M3 4 कर्ता (for हर्ता) V1 D5 धाता (for दाता) K3 हुत, B1 हरि (for हवि) D1 हर्ता दत्तो हुताशन (for ᵇ) —(L 2233) T2 G1 4 M3 4 विश्वकृद् (for °भुग्) T1 G3-5 सर्वकृद्देवपावन (for ᵇ) —(L 2234) V1 3 B3 Dn1 स महात्मा, D3 स महाण्य, D5 सुब्राह्मण (for सुब्रह्मात्मा) K4 D1 2 4 6 सुधर्मात्मा T2 G1 4 M3 5 सुवर्चात्मा (for °र्चस्क) T1 G3 प्रभुर्ब्रह्मा सुवर्चात्मा (for ᵃ) —(L 2235) T1 G3 चित्रभा विराट्, G3 चित्र एकपाद्, G3 चित्रभानुराट्, M3 4 चित्रभागराट् (for चित्र एक°) K4 Dn D1 3 6 देवानामपि देवराट्, D5 देवोऽग्निश्चित्र एव च —(L 2236) K3 3 D1 6 द्विजहितो, T1 3 G1 3 M3 4 °सुतो, G4 °सुतो (for °हुतो) K4 [illegible] D1 3 6 महा(B प्रियो)र्चिष्मान्व षट्कृत, T1 G1 3-4 M3 4 महोष्माथ (M4 °ष्मा च) वषट्कृत, Bom Poona eds G(ed) सह(Bom ed °हा)र्चिष्मान्वषट्कृत (for ᵇ) —(L 2237) D5 हव्यभुग्य, D5 °सुवस (for °भक्ष) D5 मयोनि (for स्व°) —(L 2238) K4 भावन, Ñ1 3 पावक, D5 पवन (for पा°) K3 om lines 2238ᵇ-2239ᵃ Ñ1 तपोविधि (for °निधि) —(L 2239) Ñ1 2 B3 3 G3 भूतानां (for पापानां) Ñ2 V1 3 B D5 तनूनपात् (for तपोमयः) —(L 2240) B3 शिख (for शिख) D1 शरी, D3 दर्भ, D4 सूची (for शुचि) K3 3 सुखाकृति (for महा°) —(L 2241) V1 हव्येशो, T1 दि° (for भ°) V3 कव्यभुग्भूतहव्येशो (for ᵃ) K4 V3 Dn D1 3 6 यज्ञ (for हव्य) T2 G1 4 M3 4 वहो (for हरो) K1-3 D4 हव्यहा भाग(K3 भाग°, D4 भग)हा हरि, V1 यज्ञ भागहरो हवि, D3 3 हव्यहर्ता (D5 °वाह) महाद्युति (for ᵇ) —(L 2242) D5 G4 M3 4 सोमपा (for °प°) B1 स (for सु) K4 D1 3 6 सुमहातपा, V1 3 T1 2 G1 3 M3 4 सर्व भूतभाक्, B1 3 D5 °भूतपात्, G3 °भूतभुक् (for °भूतहा) —(L 2243) T2 G1 4 सर्वित्यात् (G1 2 °न्), G3 अदृष्ट (for अधृष्य) K3 3 भूवेद् (for भूविद्) V1 3 D5 सुराधिप, G4 स्वधात्मक (for °धिप) K3 D1 6 भूतात्मा वसुधाधिप (for ᵇ) —(L 2244) K4 D1 2 सामगीति 3 Ñ2 B3 D5 सोमपीत (for सा°) V1 3 B D3 D5 सोमपू (V3 °पू)ताशनोऽग्निधृक्, D3 °पीथ्यशनोऽग्निधृक्, T1 G3 °भूत हरोऽग्निधृक्, T2 G3 4 °भूताशनो धृति (for ᵇ) —(L 2245) [illegible] D3 D5 T1 2 G1 3-5 M3 4 संस्तुत (for सभव) —(L 2246) K3 3 Dn1 D1 लोहिताक्षं, D3-5 °ताक्षो, T1 M3 4 रोहिताश्व (for लोहि°) G3 रोहिताश्वं

धूमकेतुर्धूमशिखो नीलवासाः सुरोत्तमः ॥
उद्यम्य दिव्यमाग्नेयमस्त्रं देवो रणे महत् ।
दानवानां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥
ददाह भगवान्वह्निः सक्रुद्धः प्रलये यथा ।
प्राणो यः सर्वभूतानां हृदि तिष्ठति पञ्चधा ॥
यन्ता यश्च हुताशस्य सखा च प्रभुरीश्वरः ।
प्रभञ्जनो यो लोकानां युगान्ते सर्वनाशनः ॥
सप्तस्वरगता यस्य योनिर्गीर्भिरुदीर्यते ।
यो ह्याकाशगतो देवो दूरगः शब्दसंभवः ॥
यश्च कर्ता विकर्ता च गतिर्गतिमतां प्रभुः ।
देवकर्ता समो लोके ब्रह्मणा यः सनातनः ॥
अमूर्तिमन्तं यं प्राहुर्महाभूतं महत्तरम् ।
सोऽग्निं समीरयामास शमीगर्भं समीरणः ॥
त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्जृम्भमाणो दिशो दश ।
दानवानामभावाय युगान्ताग्निरिवोत्थितः ॥
मेदोमज्जामहापङ्कां केशशैवलशाड्वलाम् ।
योधशीर्षोपलवहां मृतद्विपतटोत्कटाम् ॥
शोणितोदां रणे दृष्ट्वा समासमसरितं विभुः ।
वह्निं प्रस्कन्दयामास दैत्यानां भयवर्धनः ॥
अग्निस्तु सर्वान्दितिजान्प्रह्लादप्रमुखांस्तदा ।
पराजयामास विभुः क्रोशमानान्महाहवे ॥
केचित्प्रदीप्तैर्मुकुटैः केचिद्दीप्तैः शिरोरुहैः ।
केचित्प्रदीप्तैर्वसनैः केचिद्दीप्तैर्भुजाननैः ॥
असुरास्तत्र दृश्यन्ते प्रदीप्तेनाग्निना वृताः ।
पताकाश्च पराश्चान्ये मुकुटेष्वङ्गदेषु च ॥
सैन्यास्ते च न दीप्यन्ते पावकाभिहता रणे ।
असुरा भयवित्रस्ता विद्रुताश्च दिशो दश ॥
त्यक्त्वायुधानि सर्वाणि सध्वजांश्च रथोत्तमान् ।

महायक्षं (for °) Ñ1 T1 G3 4 मूलभूत्, Bom Poona eds G(ed) °धूम्र (for °कुन्) — Ñ1 om lines 2248–2252 T1 3 G1 4 5 M3 4 om line 2250 — For line 2250, B1 3 Cal ed subst

137** समरे विप्रयाकाङ्क्षी ददाहाग्निरसावपि ।

— (L. 2251) D5 पञ्च (for सर्व) [illegible] Dn D1–4 भूयः, Ñ2 V3 B D5 देहे, V1 त्रिषु (for हृदि) — (L. 2254) K1 3 V1 3 D4 5 समीर्यते (for उदीर्यते) D5 योनिरुदीर्यते शुभे (for °) — (L. 2255) T2 G3 M3 4 -वायी (for गतो) K4 V1 3 D1 3 5 सर्वं (for शब्द) T1 G3 -भावन (for -संभव) — Ñ1 T1 3 G1 4 5 M3 4 om line 2256 — (L. 2256) D5 च हर्ता (for विकर्ता) K4 D1 3 य स कर्ता च पाता च Ñ2 V1 3 B1 D5 D6 य स (D5 भव) कर्ता च हर्ता च, Dn1 य स कर्ता चापहर्ता च, Dn2 य स कर्तापहर्ता च (for °) V1 D5 वर (for प्रभु) — (L. 2257) K1 D4 ब्रह्मणो यः, V1 3 °ण्यो य; T1 G3 5 M3 4 °योने, T2 G1 4 °योगे (for °णा य) — (L. 2260) D5 त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर् (for °) — (L. 2261) T1 महापाय; G3 महापापो (for अभावाय) B1 3 Cal ed [अ]भवत् (for [उ]त्थित) — (L. 2262) G3 -समापङ्कां (for महा°) V1 B1 T1 -शैवाल (for -शैवल) K4 D2 3 शाल्मलीम् (for -शाड्वलाम्) — (L. 2263) B2 हत (for मृत) K3 4 D1 -कटोत्कटाम्; B1 वलो°; T1 3 G1 3–5 मदो°; M3 4 महो° (for तटो°) — (L. 2264) T1 G1 5 रणे दृष्ट्वा T1 G3 रणोद्भिन्नां; G3 M4 5 रणे दृष्ट्वा (for रणे दृष्ट्वा) K1 3 Ñ1 V1 B1 D5 3 भुवि (for विभु) — (L. 2265) K3 3 Ñ1 G3 4 M3 प्रस्यन्दया मास, N3 च स्कन्द°, T1 G3 प्रवर्त° (for प्रस्कन्द°) T1, 3 G3 4 M3 -वर्धनीम् (for -वर्धन) — (L. 2266) K4 B Dn D1 3 4 5 T1 3 G1 3 4 M1 4 ततोऽग्निर्दितिजान्सर्वान् T1 G3 °प्रमुखा]न् (for °) K1 3 Ñ3 V1 3 B1 3 D4 D5 3 रणे (for तदा) — (L. 2267) Ñ1 M4 Bom Poona eds G(ed.) पराजयानः स विभु (for °) G3 क्रोशमानो (for °मानान्) K4 Dn D1 3 महामृधे (for °हवे) T1 G3 युध्यमानान्महाहवे (for °) — D5 om line 2268 — (L. 2268) K1 D4 दीप्त (for दीप्तै) — (L. 2269) T1 3 G1 3–5 M3 4 कवचै (for वसनै) B1, 3 D5 केचिद्गात्रैः प्रदीप्तैश्च (for °) T1 3 G1 3–5 M3 4 रथद्विपै (for भुजाननै) — After line 2269 K4 Ñ2 Dn D1 3 5 T1 3 G1 3–5 M3 4 ins

138** केचित्प्रदीप्तैर्धनैः केचिद्धयैर्ध्वजैः रथैः ।

[T1 3 G1 3–5 M3 4 केचिद्दीप्तैर्भुजा(G3 °वेरा)ननैः (for °)] — Ñ2 om line 2270 — (L. 2270) B1 3 (marg) T1 3 G1 4 5 M3 4 दह्यन्ते (for दृश्यन्ते) T1 G3 रणे (for वृताः) Ñ1 T1 G1 4 5 M3 4 ज्वलितेनाग्निना रणे (for °) — K1 3 Ñ1 V1 3 B D1 D3–6 T1 3 G1 3 4 M3 4 om lines 2271–2273 Ñ2 Dn om lines 2271–2272 — (L. 2271) K4 D1 मुकुटान्यङ्गदानि च (for °) — (L. 2272) K4 D1 सैन्य सेना स दीप्यन्ते (for °) — (L. 2274) Ñ1 रथानि (for [आ]युधानि) V3 धनूंष्यायुधानि सर्वाणि (for °) K1 3 सतुरगान् (for सध्वजांश्च) B1 विप्रकीर्णरथध्वजा (for °).

दग्धाङ्गाः समरे भीताः पावकेन पराजिताः ॥
न च पश्यन्ति ते सर्वे रूपिणं ध्वजिनीमुखे ।
दिशः खं गां च मेघांश्च दीप्तान्पश्यन्ति दानवाः ॥
ध्रुवं स्वयंभुवा सृष्टो युगान्तस्तोययोनिना ।
इत्येवं दानवाः सर्वे मेनिरे त्रस्तचेतसः ॥
मयश्च शम्बरश्चैव महामायाधरौ तदा ।
पार्जन्यवारुणी माये व्यधत्तां शरविक्षरे ॥
ताभ्यां वह्निः स मायाभ्यां शाम्यते व्युत्थितस्तदा ।
तोयौघैः पर्वतनिभैर्बृहद्भिर्चिरभवद्रणे ॥
शाम्यमाने तु समरे पावके दैत्यनाशने ।
बृहत्कीर्तिर्बृहत्तेजा वह्निमाह बृहस्पतिः ॥

हिरण्यरेतः सुशिख ज्वलनाक्षय सर्वभुक् ।
सप्तजिह्वानन क्षाम लेलिहान महाबल ॥
आत्मा वायुस्तव विभो शरीरसुत वीरुधः ।
योनिरापश्च ते शुक्रे योनिस्त्वमसि चाम्भसः ॥
ऊर्ध्वं चाधश्च गच्छन्ति सचरन्ति च पार्श्वतः ।
अर्चिषस्ते महाभाग सर्वतः प्रभवन्ति च ॥
त्वमेवाग्ने सर्वमसि त्वयि सर्वमिदं जगत् ।
त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ॥
त्वमेवाग्ने हव्यवाडेकस्त्वमेव परमं हविः ।
यजन्ति च सदा सन्तस्त्वामेव परमाध्वरे ॥
त्वमत्सि प्राणिनां भुङ्क्ते जग्धपीताशितं विभो ।

—(L 2275) B प्रयान्ति, T1 2 G1 2-5 M1 समाङ्गा (for दग्धाङ्गा) V2 भीमा (for भीता) —(L 2276) Ñ2 B1 D2 D5 G2 ते वह्निं, V2 D5 ने वह्नि, B2 G5 वह्निं ते (for ते सर्वे) Ñ1 G1 3 M1 2 न चापश्यन्त वह्निं ते (for a) K2 रूपिणी, Ñ2 B1 प्रदीप्त, T1 G3 रूपेण, T2 G1 4 रूपाणि (for रूपिण) B3 Cal ed संप्रदीप्त महाहवे (for b) —(L 2277) B1 दिशा, B3 देश (for दिश) T2 G1 दशाग्रस्त्त्रांश्च मेघांश्च (for a) K2 दीप्ता (for दीप्तान्) —(L 2278) K2 4 Dn1 D1 T2 G1 3-5 M1 ध्रुव (for ध्रुव) Ñ2 युगान्त, D5 °न्ते (for °न्तस्) K2 5 पय ; D1 तेन (for तोय) —(L 2279) D1 रेमिरे, D4 कथिरे (for मेनिरे) K2 2 त्रस्त°, V1 B3 अष्ट (for त्रस्त) —(L 2280) D1 3 D5 G2 उभौ (for तदा) T2 2 G1 4 5 मायया शतक्रतुः सदा (for b) —(L 2281) Ñ1 T2 G1 M2, 4 विधत्ता, T1 G1 2 वि° (for व्य°) K4 D1 2 व्यसृजेतां परिक्षिते, G3 व्यधत्तां वाहिनीमुखे (for b) —(L 2282) D2 सहायाभ्यां, D5 समेताभ्यां (for स मायाभ्यां) — After line 2282a, K4 ins

139**
■ वह्निः शामितस्तदा ।
दैत्याभ्यां घोररूपाभ्यां शामितो वह्निरद्भुतः ॥
घनैश्च वृष्टिमद्भिश्च जलौघान्बहुशस्तदा ।
भीतो वह्निस्तदा शान्तिं मयेन शम्बरेण च ॥

V1 2 D2 छाद्यते, D2 शाश्वतो (for शाम्यते) K1 2 D1 2 छाद्यतेऽभ्युत्थितस्तदा Ñ2 B D3 G5 सिच्य(D2 विच्य)मान° समन्ततः, T1 2 G1 4 5 M2 4 ताड्यमानः समुत्थितः (for b). —(L 2283) K4 D1 2 5 तोयौघैः पर्वताकारैर्, T1 G5 °घैः परिधि सम, T2 G1 4 5 M2 4 °घैः परिभक्षितैर् (for a) K1 D5 मृद्भिरिर्, K4 D1 2 5 महार्चिष(D5 °र्चि)र् (for बृहदर्चिर्) T2 G3 4 M2 सदा (for रणे) —(L 2284) T2 Bom Poona (?) eds भाक्षिते (for भाशने) B1 2 D3 D6 पावके दैत्यनाशनम् (for b) —(L 2285) B1 बृहस्पतिर् (for °त्कीर्तिर्) B2 T1 2 G4 5 M2 4 महातेजा (for बृहत्तेजा) B1 महाद्युति (for बृहस्पति) — Before line 2286, K1 3 4 Ñ2 V1 2 B1 3 D3 D5-6 ins बृहस्पतिरुवाच, B2 गुरुरुवाच —(L 2286) B1 2 सुमुख, D2 4 T1 M1 सुशिखो, G1 सशिख ; (for सुशिख) D1 4 T2 G1 4 M2 हिरण्यरेता सुशिखो (for a) K2 3 Ñ1 ज्वलनाक्षय सर्वभुक् (for b) —(L 2287) T2 2 G1 4 5 M2 4 स(T1 G1 सी)सजिह्वानल विभो (for a) K2 2 D1 3 4 महाबल, T1 G4 5 महामुख ; G3 °मुख (for °बल) D2 लेलिहानो महाबल°, T1 G1 M1 4 °हानो महामुख (M2 4 °मखे) (for b) —(L 2288) T1 G1 4 M2, 4 वामभैव (for तव विभो) G4 आत्मानमुत्तमश्चैव (for a) K1 D4 अपि, K2 3 D2 उप, K4 Ñ2 2 B2 Dn D4 D1 2 2 T2 M1 सर्वे, D2 वृक्ष (for उद) —(L 2289) K1 2 Ñ2 V1 2 D2 3 च ते शुभो, K4 Ñ1 Dn D1 2 5 G2 च ते मोक्ता, D1 च शुक्रश्च, B2 3 D2 च ते शुक्र, D5 स्तुतो गर्भो (for च ते शुक्रे) T1 2 G2 2 5 चाम्भसाम् (for °सः). D5 योनिस्त्वं शिशिराम्भस (for b) —(L 2290) D2 ऊर्ध्वं चाधश्च गच्छन्ति (for a) D4 संचरन्ते च, D5 °न्ति च (for °न्ति च) D2 सर्वतः (for पार्श्वतः) —(L 2291) T1, 2 G1 4 5 M2 4 महावीर्य (for °भाग) —(L 2293) D2 तारयसि (for धा°) V1 भूतानां (for °नि) —D2 om. line 2294 —(L 2294) K1 भुक ; T1 G2 4 5 M2 4 अग्निर् (for अग्ने) V2 हव्यवाडेकस्, D1 °वाहस्त्वं, D5 °वाहश्च ; D4 °भागेकस्(for °वाडेकस्) V2 सारं (for परमं) B1 हरि (for हवि) D2 त्वमेव च हविर्भुज (for b) —(L 2295) T1 2 G2 4 5 परमाहवे (for °ध्वरे) —(L 2296) Ñ1 B1, 4 D5 मन्त्र (for मत्सि) T1, 2 G3 M2 पक्ता ; G4 मोक्ता ; M1

धूमकेतुर्धूमशिखो नीलवासाः सुरोत्तमः ॥
उद्यम्य दिव्यमाग्नेयमस्त्रं देवो रणे महत् ।
दानवानां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥
ददाह भगवान्वह्निः संक्रुद्धः प्रलये यथा ।
प्राणो यः सर्वभूतानां हृदि तिष्ठति पञ्चधा ॥
यन्ता यश्च हुताशस्य सखा च प्रभुरीश्वरः ।
प्रभञ्जनो यो लोकानां युगान्ते सर्वनाशनः ॥
सप्तस्वरगता यस्य योनिर्गीर्भिरुदीर्यते ।
यो ह्याकाशगतो देवो दूरगः शब्दसंभवः ॥
यश्च कर्ता विकर्ता च गतिर्गतिमतां प्रभुः ।
देवकर्ता समो लोके ब्रह्मणा यः सनातनः ॥
अमूर्तिमन्तं यं प्राहुर्महाभूतं महत्तरम् ।
सोऽग्निं समीरयामास शर्मीगर्भं समीरणः ॥
त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्जृम्भमाणो दिशो दश ।
दानवानामभावाय युगान्ताग्निरिवोत्थितः ॥
मेदोमज्जामहापङ्कां केशशैवलशाड्वलाम् ।
योधनीर्पोपलरुहां मृतद्विपतटोत्कटाम् ॥
शोणितोदां रणे दृष्ट्वा संग्रामसरितं विभुः ।
वह्निं प्रस्कन्दयामास दैत्यानां भयवर्धनः ॥
अग्निस्तु सर्वान्दितिजान्प्रह्लादप्रमुखांस्तदा ।
पराजयामास विभुः क्रोशमानान्महाहवे ॥
केचित्प्रदीप्तैर्मुकुटैः केचिद्दीप्तैः शिरोरुहैः ।
केचित्प्रदीप्तैर्वसनैः केचिद्दीप्तैर्भुजाननैः ॥
असुरास्तत्र दृश्यन्ते प्रदीप्तेनाग्निना वृताः ।
पताकाश्च पराश्चान्ये मुकुटेष्वङ्गदेषु च ॥
सैन्यास्ते च न दीप्यन्ते पावकाग्निहता रणे ।
असुरा भयवित्रस्ता विद्रुताश्च दिशो दश ॥
त्यक्त्वायुधानि सर्वाणि सध्वजांश्च रथोत्तमान् ।

महाचक्रं (for °) Ñ1 T2 G3 5 भूतभृत्, Bom Poona eds G(ed) °धृक् (for °भृत्) — Ñ1 om lines 2248–2252 T1 3 G1 4 5 M3 4 om line 2250 — For line 2250, B1 3 Cal ed subst

137** समरे विजयाकाङ्क्षी ददाहानिलसारथिः ।

—(L. 2251) D3 पञ्च (for सर्व) K Dn D1-6 सुषु, Ñ2 V2 B D5 देहे, V1 त्रिषु (for हृदि) —(L. 2254) K1 3 V1 3 D4 5 भगीयते (for उदीर्यते) D2 योनिरुद्गीयते बुधैः (for °) —(L. 2255) T2 G5 M3 4 -शयो (for गतो) K4 V1 3 D1 5 6 सर्वं (for शब्द) T1 G2 भावन (for -संभव) — Ñ1 T1 3 G1 4 5 M3 4 om line 2256 —(L. 2256) D3 च हर्ता (for विकर्ता) K4 D1 3 य स कर्ता च पाता च, Ñ2 V1 3 B3 D3 D4 य स (D5 सच) कर्ता च हर्ता च, Dn1 य स कर्ता चापहर्ता च, Dn2 य स कर्तापहर्ता च (for °) V1 D3 वर (for प्रभुः) —(L. 2257) K1 D4 ब्रह्मणो य, V1 3 °ण्यो य, T1 G2 5 M3 4 °योने, T2 G1 4 °योगे (for °णा य) —(L. 2260) D3 त्रिदिशारोहिभिर्ज्वालैर् (for °) —(L. 2261) T1 महापाय, G3 महापायो (for अभावाय) B1 3 Cal ed [अ]भवत् (for [उ]त्थित) —(L. 2262) G3 -वसापङ्कां (for महा°) V1 B1 T1 -शैवाल- (for शैवल) K4 D1 2 शालिनीम् (for -शाड्वलाम्) —(L. 2263) B3 हत (for मृत) K2 4 D1 -कटोरकटाम्, B1 चलो°; T1 2 G1 3-5 मदो° M3 4 मद्दो° (for तटो°) —(L. 2264) T1 G1 3 रणदर्शा T2 G3 रणोद्रिक्ता; G3 M3 4 रणे दस (for रणे दृष्ट्वा) K2 3 Ñ2 V2 B3 D5 4 सुवि (for विभुः) —(L. 2265) K2 3 Ñ1 G3 4 M3 प्रस्यन्दया मास, Ñ3 च स्कन्द°; T1 G3 प्रवर्त° (for प्रस्कन्द°) T1 2 G3 4 M3 वर्धनीम् (for -वर्धन) —(L. 2266) K4 B Dn D1 3 5 6 T1 2 G1 4 5 M3 4 ततोऽग्निर्दितिजान्सर्वा(T2 G4 °न्प्रासा)न् (for °) K1 3 Ñ3 V1 3 B1 3 D5 D3 4 रणे (for तदा) —(L. 2267) Ñ1 M4 Bom Poona eds G(ed) पराजयान स विभुः (for °) G3 क्रोशमानो (for °मानान्) K4 Dn D1 2 महामृधे (for °हवे) T1 G2 कुप्यमानान्महारणे (for °) — D3 om line 2268 —(L. 2268) K1 D4 दीप्त (for दीप्तैः) —(L. 2269) T1 2 G1 3-5 M3 4 कवचैः (for वसनैः) B1 2 D3 केचिद्गात्रैः प्रदीप्तैश्च (for °) T1 2 G1 3-5 M3 4 रथाङ्गैः (for भुजाननैः) — After line 2269, K2 Ñ3 Dn D1 5 6 T1 2 G1 3-5 M3 4 ins

138** केचित्प्रदीप्तैर्धनुभिः केचिच्छत्रैर्ध्वजै रथैः ।

[T1 2 G1 3 5 M3 4 केचिद्दीप्तैर्भुजा(G3 °वैरा)ननैः (for °)] — Ñ2 om line 2270 —(L. 2270) B1 3 (marg) T1 2 G1 4 5 M3 4 दह्यन्ते (for दृश्यन्ते) T1 G3 रणे (for वृता) Ñ1 T2 G3 4 5 M3 4 ज्वलितेनाग्निना रणे (for °) — K1 3 Ñ1 V1 3 B D5 D3 6 T1 3 G1 3 5 M3 4 om lines 2271–2273 Ñ2 Dn om lines 2271–2272 —(L. 2271) K4 D1 मुकुटान्यङ्गदानि च (for °) —(L. 2272) K4 D1 सैन्यसेना स दीप्यन्ते (for °) —(L. 2274) Ñ1 रथानि (for [आ]युधानि) V2 युक्तायुधानि सर्वाणि (for °) K3 2 सतुरगान् (for सध्वजांश्च) B3 विप्रकीर्णरथध्वजा (for °).

दग्धाङ्गाः समरे भीताः पावकेन पराजिताः ॥
न च पश्यन्ति ते सर्वे रूपिणं ध्वजिनीमुखे ।
दिशः खं गां च मेघांश्च दीप्तान्पश्यन्ति दानवाः ॥
ध्रुवं स्वयंभुवा सृष्टो युगान्तस्तोययोनिना ।
इत्येवं दानवाः सर्वे मेनिरे त्रस्तचेतसः ॥
मयश्च शम्बरश्चैव महामायाधरौ तदा ।
पार्जन्यवारुणी माये व्यधत्तां वारिविक्षरे ॥
ताभ्यां वह्निः स मायाभ्यां शाम्यते व्युत्थितस्तदा ।
तोयौघैः पर्वतनिभैर्मुहुर्मुहुररिंदम ॥
शाम्यमाने तु समरे पावके दैत्यनाशने ।
बृहत्कीर्तिर्बृहत्तेजा वह्निमाह बृहस्पतिः ॥
हिरण्यरेतः शुचिश ज्वलनाश्रय सर्वभुक् ।
सप्तजिह्वानन क्षाम लेलिहान महाबल ॥
आत्मा वायुस्तव विभो शरीरमुत वीरुधः ।
योनिरापश्च ते शुक्रं योनिस्त्वमसि चाम्भसः ॥
ऊर्ध्वं चाधश्च गच्छन्ति सचरन्ति च पार्श्वतः ।
अर्चिषस्ते महाभाग सर्वतः प्रभवन्ति च ॥
त्वमेवाग्ने सर्वमसि त्वयि सर्वमिदं जगत् ।
त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ॥
त्वमेवाग्ने हव्यवाहस्त्वमेव परमं हविः ।
यजन्ति च सदा सन्तस्त्वामेव परमाध्वरे ॥
त्वमन्नं प्राणिनां भुक्तं अन्धपीतादितं विभो ।

—(L. 2275) B प्रयान्ति, T1 2 G1 3–5 M1 अभाङ्गा (for दग्धाङ्गा) V2 भीमा (for भीताः) —(L. 2276) Ñ3 B1 D5 D6 G3 ते वह्निं, V1 D3 ते वह्निं, B3 G5 वह्निं ते (for ते सर्वे) Ñ1 G4 1 M1 2 न चापश्यन्त वह्निं ते (for °) K2 रूपिणी, Ñ2 B1 प्रदीप्त, T1 G3 रूपेण, T2 G1 4 रूपाणि (for रूपिणं) B3 Cal ed समदीप्त महाहवे (for ᵇ) —(L. 2277) B1 दिश, B3 देश (for दिशः) T3 G1 ददृशुर्गगनं मेघांश्च (for °) K2 दीप्ता (for दीप्तान्) —(L. 2278) K2 4 Dn2 D1 T2 G3 3–5 M1 ध्रुव (for ध्रुवं) Ñ2 युगान्त, D1 °न्ते (for °न्तस्) K2 3 वपु, D2 तेन (for तोय) —(L. 2279) D1 रेमिरे, D5 अब्रुवन् (for मेनिरे) K2 3 प्रस्त°, V1 B3 भ्रष्ट (for त्रस्त) —(L. 2280) B1 3 D6 G1 उभौ (for तदा) T2 3 G1 4 5 माया दानवौ तदा (for ᵇ) —(L. 2281) Ñ1 T2 G1 M1 2 विधत्तां, T1 G3 4 नि° (for व्य°) K4 D1 2 व्यसृजेतां परिक्षिते, G2 व्यधत्तां वाहिनीमुखे (for ᵇ) —(L. 2282) D5 ताभ्यामपि, D1 समेताभ्यां (for स मायाभ्यां) — After line 2282ᵃ, K2 ins.

139*

स वह्निः शमितस्तदा ।
दैत्याभ्यां घोररूपाभ्यां शमितो वह्निरद्भुतः ॥
घनैश्च वृष्टिमद्भिश्च जलौघान्वमुञ्चता ।
नीतो वह्निस्तदा शान्तिं मयेन शम्बरेण च ॥

V1 2 D1 दायते, D5 शाम्यतो (for शाम्यते) K2 3 D1. 6 दानवैरभ्युपेतस्तदा Ñ2 B D5 G3 शिथ्य (D5 विप) मान समन्वत, T2 3 G1 4 5 M1 2 शाम्यमानः समुत्थित (for ᵇ) —(L. 2283) K2 D1 3 6 तोयौघैः पर्वताकारैः; T1 G3 °घैः पर्वतैः समः; T2 G1. 4 5 M1 2 °घैः पर्वतसन्निभैः (for °) K1 D5 सुहुर्मुहुः, K4 D1 3 6 महावीर्य (D5 °र्यि) र (for मुहुरिंद) T2 G3 4 M1 तदा (for रणे) —(L. 2284) T2 Bom. Poona eds शान्तिनि (for -नाशने) B1 3 D5 D6 पावक दैत्यनाशनम् (for ᵇ) —(L. 2285) B1 बृहस्पतिः (for °त्कीर्तिर्). D6 T1 3 G3 5 M1 4 महातेजाः (for बृहत्तेजाः) B1 महाद्युति (for बृहस्पति) — Before line 2286, K1 2 4 Ñ2 V1 2 B1 3 D5 D1–4 ins. बृहस्पतिरुवाच, B3 गुरुरुवाच —(L. 2286) B1. 3 सुशुभ, D2 4 T1 M4 सुशिखो; G1 सशिख; (for सुशिश) D1 4 T2 G2 4 M1 हिरण्यरेता सुशिखो (for °) K4 3 Ñ2 ज्वलनाश्रय सर्वभुक् (for ᵇ) —(L. 2287) T1 3 G1 4 5 M1 4 सप्त (T1 G3 श्री) जिह्वानन विभो (for °) K2 3 D1 3 4 महाबल°, T1 G3 4 महाप्रभ°; G5 °द्युत (for °बल) D6 लेलिहानो महाबल; T2 G1 M1 4 °हानो महाप्रभ (M1 4 °प्रभो) (for ᵇ) —(L. 2288) T1 G2. 4 M1. 4 तवचैव (for तव विभो) G5 आत्मवायुस्तवचैव (for °) K1 D6 अपि; K2 3 D6 तव; K4 Ñ1 2 B3 Dn D6 D1. 3 4 T2 M1 सर्वे; D2 वृक्ष (for उत) —(L. 2289) K1. 2 Ñ2 V1 2 D5 2 च ते शुक्रे; K4 Ñ1 Dn D1 3 4 G3 च ते शोणा; B1 च शुक्रम; B3 3 D5 च ते शुक्र. D6 तनुरो नभौ (for च ते शुक्रे) T2 3 G1 2 4 चाम्भसाम् (for °सः) D5 योनिस्त्वं शिशिराम्भसाम् (for ᵇ) —(L. 2290) D5 ऊर्ध्वं आधश्च गच्छन्ते (for °) D5 संचरन्ते च; D5 तिर्य (for °न्ति च) D5 सर्वतः (for पार्श्वतः) —(L. 2291) T1 2 G1 4 5 M1 2 महावीर्य (for °भाग) —(L. 2293) D2 तारयसि (for धा°) V2 भूतानां (for °नि) — D2 om. line 2294 —(L. 2294) K1 दृक; T1 G1 4 5 M1. 4 अग्निः (for अग्ने) V1 हव्यवाहनम्, D1 °वाहनं, D5 °वाहश; D2 °भागेकम् (for °वाहकम्) V2 सततं (for परमं) B1 हरि (for हवि) D5 त्वमेव च हविर्भुज (for ᵇ) —(L. 2295) T2 3 G1 4 5 परमाहवे (for °ध्वरे) —(L. 2296) Ñ1 B1. 3 D5

त्वयि प्रवृत्तो विजयस्त्वयि लोकाः प्रतिष्ठिताः ।
सर्वांल्लोकाश्चीनिमान्हव्यवाह
प्राप्ते काले पचसि त्वं समिद्धः ।
त्वमेवैकस्तपसे जातवेदो
नान्यस्त्वत्ता विद्यते गोषु देव ॥
वृषाकपिः सिन्धुपतिस्त्वमग्ने
महामखेष्वग्रहरस्त्वमेव ।
विश्वस्य भूञ्जस्त्वमसि प्रसूति-
स्त्वं च प्रतिष्ठा भगवन्प्रजानाम् ॥
सृजस्त्वपो रश्मिभिर्जातवेद-
स्त्वयौषधीरोषधीना रसाश्च ।
विश्वं त्वमादाय युगान्तकाले
स्रष्टा भवस्यानल सर्गकाले ॥
त्वमग्ने सर्वभूताना योनिर्वेदेषु गीयसे ।
त्वया देवहितार्थाय निहता दानवा रणे ॥
त्वयोनिस्ते महातेजस्तोय नगशतार्चित. ।
ता त्वयोनिं समासाद्य किं विषीदसि पावक ॥
त्रायस्व देवान्समरे दैत्येभ्य. सुरसत्तम ।
पिङ्गाक्ष लोहितग्रीव कृष्णवर्त्मन्हुताशन ॥

Colophon

भवा (for भुङ्क्ते) — After 2296*, T2 G3 M3 ins

140** लीढा पीतानि च प्रभो ।
त्वमन्ते प्राणिनामन्नि

K1 D2 जगत्यानापि त्व प्रभो, Ñ1 B3 D3 . T2 G3 जगत्पी ताशित प्रभो, V1 . D3 जग्ध पीताशित प्रभो T1 G3 . M3 . लीढपीताशितं प्रभो (for °) — After line 2296, T1 G3 M3 ins

141** त्वमन्त प्राणिनामासीरग्धपीताशन प्रभो ।

— (L. 2297) K1 . त्वयि लोक प्रतिष्ठित (for °) — Ñ1 om lines 2298 2299 — (L. 2298) B D2 सद्य (for सर्वांल्लै॰) — (L. 2299) K1 . Ñ2 V3 . D T1 G1 . M2 . पुन (for त्व) B1 प्राप्ते काले त्वं पचस्येव दीप्त, T1 G3 . प्राप्ते काले पासि पुन समिद्ध — M3 om line 2300 2303 — (L. 2301) K1 . B3 Dn D2 . . T1 G3 त्वत्तो (for त्त्वत्ता) V1 . D3 गोषु देव, T2 G3 . जातवेद (for गोषु देव) K4 Ñ2 Dn1 D1 नान्यस्त्वत्तो विद्यते गोषु देव — (L. 2302) K2 . एको (for मते) — (L. 2303) D1 एक (for एव) K1 . महामखेष्वग्रहरस्त्वमेक — (L. 2304) K1 . भूतस्य ; V3 B1 D3 D2 . भूतिस ; D1 भूमस (for भूञ्जस) D1 शिखीभूतस्त्वमसि प्रसूतिस ; T1 . G1 . . M3 . विश्वस्य भाभस्त्वमसीह जन्म — D3 om line 2304 T1 . G1 . . om lines 2306 2310 D3 om lines 2306 2309 — (L. 2306) K1 V1 . D3 M3 सृ(K3 ते)जस्त्वापो ; K3 तेजस्त्वापो (for सृजस्त्वपो) — (L. 2307) B1 . M3 त्वमो षधीर ; D33 तपोरधि ; D1 तपोरथ ; D3 त्वयोषधीर (for तयौ°) D3 रसद Cal ed G(ed.) रसाद (for रसांश्) K1 तयौषधीनां च रसाधिपश्च K3 त्वमेव वयस्तपौषधीनां रसांश्च — (L. 2308) K3 समादाय ; V3 D3 स° ; D3 त्वम प्रेक्षसि (for त्वमादाय) — (L. 2310) V1 एव ; D3 अग्नि (for अग्ने) — (L. 2311) T1 . G1 . . त्वयैव निहतास्तेन (for °) Ñ3 विहता (for नि°) — (L. 2312) D3 त्वं योनिरत्र महातेजास (for °) D3 . T1 G1 -शतार्चित (for °त) Ñ3 तोयं शतमखार्चितम् ; D3 . तोऽस्य मखशतार्चित ; T1 G1 . तोय सुरशतार्चितम् (for °) — K3 . Ñ1 Dn D3 om line 2313 — (L. 2313) K1 त्वरस- , K4 D1 त्वां त्व , Ñ2 V1 B D3 D1 तस्त्व , D2 . त्व त्व (for ता त्व-) V3 D3 तत त्वयोनिमासाद्य (for °) — After line 2313, D3 ins

142** गतिस्त्वमप्रतिहता भवत शरणं विभो ।

— (L. 2314) Ñ2 दैत्येभ्यो (for समरे) Ñ3 शक्रस्य रक्षितुं प्रजा (for °) — After line 2314 V1 B Dn1 (marg) . D3 Cal ed ins

143** युगान्ताग्न सुरारिघ्न विश्वकर्मन्सहस्रभुक् ।
[Cal ed [अ]मरारिघ्न (for सुरा°) V2 B1 D3 विश्वकर्मं (for °कर्मन्)]

— Ñ3 om line 2315 — (L 2315) V1 पिङ्गाक्षो (for °क्ष) T1 ग्रीवम् (for ग्रीव) D3 पिङ्गाक्षो लोहितग्रीव (for °) K1 . L1 D1 . हुताशन (for न) D2-3 कृष्णवर्त्मा हुताशनः (for °) — After line 2315 T1 . G1. . . M3 . ins. :

144** नमस्ते हव्यवाहैको नमस्ते दाहशक्तये ।
[T2 G1 . M2 . शक्तिद (for शक्तये)]

Colophon om in K3 — *Mention of the Epic*: K4 Dn1 Dn2 D1 . — *Mention of Khila* K4 Ñ2 V1 . B Dn D2 D1 . — *Sub-parvan* K1 . Ñ2 V1 . . B D3 D4 . वामन K4 Ñ1 Dn D3 . T1 G3 M3 . वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* K4 Ñ1 B1 . Dn D1 . . अग्निस्तव ; Dn D1 . . G3 अग्निपराक्रमे बृहस्पतिना कृताग्निस्तुति — *Adhy no* K3 35, V1 300, V3 248, B2 249, Dn 247 ; Dn2 246 ; D1 232 ; D2 239 ; D3 239 ; T1 315 ; G1 310 ; G3 . 317 ; G1 314 ; M2 . 37

वैशंपायन उवाच ।
बृहस्पतेस्तु वचनं श्रुत्वाग्निः सत्यमीरितम् ।
भूयः प्रजज्वाल रणे हविषेव महामखे ॥
हतास्तु माया दैत्यानां सप्रदीप्ताग्निना रणे ।
हतमाया हतबला बलिं ते समुपस्थिताः ॥
पराजितेषु दैत्येषु वह्निनाद्भुतकर्मणा ।
प्रह्लादस्तूत्तरं वाक्यमाह दैत्यपतिं बलिम् ॥
भवानग्निश्च वायुश्च भास्करः सलिलं शशी ।
नक्षत्राणि दिशो व्योम भूश्च दानवसत्तम ॥
भविष्यं चैव भूतं च भवद्यासुरसत्तम ।
दत्तं हि ते भगवता वरहेतोः स्वयंभुवा ॥
इन्द्रत्वं चामरत्वं च युद्धे चाप्यपराजयः ।
ईशित्वं च वशित्वं च बलं चैवामितं तव ।
सर्वभूतेश्वरत्वं च प्रभुत्वं च सदा तव ।
महायोगीश्वरत्वं च शूरत्वं च महामृधे ॥
अणिमत्वं लघुत्वं च ये चान्ये सात्त्विका गुणाः ॥
तत्पराजय देवेन्द्रं देवान्सर्वांश्च सानुगान् ।
यथोक्तं ब्रह्मणा राजंस्तत्तथा न तदन्यथा ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रह्लादस्य महात्मनः ।
बलिः परमसंहृष्टो गतः शत्रुजयो यतः ॥
ततः प्रयान्तं त्रिदशेन्द्रसंनिधौ
महासुरेन्द्रं बलिमुत्तमप्रियम् ।
तमञ्जसा चक्रुरभिप्रदक्षिणं
द्विजाश्च मुख्याः पशवश्च मङ्गलाः ॥
महाजटाभारधरास्तपस्विन-
स्तदा तमाहुर्विधिमन्त्रमङ्गलैः ।

(L 2316) K4 Dn D3 श्रुत्वा सत्य समीरितम्, B1 श्रुत्वा पाग्निसमी° (for ᵇ) — (L 2317) D4 भवान् (for भूय) G(ed) प्रजज्वाल रणे वह्निर् (for °) D5 महाहवे (for °मखे) — (L 2318) K1 D5 हता तु ; D4 D5 न्यस्ताश्च, M1 हता तु (for हतास्तु) D1 हतो तु मायो दैत्यानां (for °) V1 [आ]हवे (for रणे) K4 B D5 D1 T1 G1 M1 प्रदीप्तेनाग्निना रणे (for ᵇ) —(L 2319) T1 G1 M1 ततो दैत्या (for हतमाया) Ñ1 ततो मायाबलहता, D1 हतमायो हतबलो (for °) D5 बलिनं, D3 बलिं च (for बलिं ते) T1 G1 M1 बलिं दैत्यमुपागता (for ᵇ) — (L 2320) T1 G1 M1 एवं (for परा°) — Before line 2321, K1 ins प्रह्लाद — (L 2321) B1 D5 तु परं, D1 तु ततो, G1 त्वपरं (for तूत्तरं) T1 G1 M1 प्रह्लादस्त्वपरंमहा(M1 °वा°), G1 °वसवाह (for °). K1 प्राह (for आह) Ñ1 दैत्यासुर, M1 दैत्येश्वरं (for दैत्यपतिं) D5 माहदैत्यपतिं बलिम्; D5 महादैत्यपतिर्बलिः, T1 G1 M1 प्राह दैत्येश्वरं बलिम् (for ᵇ) — K1 Ñ1 V1 D5 om line 2324. — (L 2324) D1 भविष्यश्च, T1 G1 M1 °व्यस् (for °ष्य) — (L 2325) K1 Ñ1 V1 B1 Dn D5 D1 M1 दैतद्, D5 वै तद्; T1 G1 M1 च ते (for हि ते) D1 भगवता (for भग°) K1 Ñ1 B D1 G1 M1 वरदेन, K1 D1 वरार्हेण; D5 वज्रहेतो. T1 G1 वरदाने (for °हेतो) — (L 2326) B1 D5 च मरत्वं, D1 वामरत्वं; T1 G1 M1 अ°(for चा°) D1 संग्रामेषु (for युद्धे चा°) K1 Ñ1 V1 B D5 D1 [अ]पराजयम् (for °य) — (L 2327) K1 D1 ईशत्व (for ईशित्वं) K1 Ñ1 B1 Dn D1 T1 G1 M1 प्रभुत्वम् (for तव) — K1 Ñ1 B1 T1 G1 M1 om line 2328 — (L 2328) K1 D1 D1 दैत्यराज, Ñ1 V1 इन्द्रत्वं च, D1 सप्रभुत्व (for प्रभुत्वं च) — (L 2329) T1 G1 M1 महोयोगेश्वरत्वं च (for °) V1 om 2329ᵇ-2330ᵃ T1 G1 M1 तथा रणम् (for महामृधे). G1 प्रभुत्वं च सदा तव (for ᵇ) — (L 2330) K1 B1 (marg) D1 अणिमा लघिमा चैव, G1 अणुत्वमलघुत्वं च (for °) — (L 2331) K1 Dn D1 T1 G1 M1 दैत्येन्द्र (for देवेन्द्र) K1 D1 तत पराजयस्वेन्द्रं; K1 तत पराजिताश्चेन्द्र, G1 Bom Poona eds G(ed) तत्पराजित्य दैत्येन्द्र (for °) K1 सात्त्विकान्, K1 सात्त्विकान् (for सानुगान्) — (L 2332) B1 G1 यदुक्तं (for यथोक्तं) Dn तेन (for राजंस्) K1 Ñ1 V1 D1 D1 यदुक्तं ब्रह्मणा तेन (D1 तात) (for °) Ñ1 तथा तथान्यथाभवेत्; T1 G1 तथा है नान्यथा भवेत्. T1 G1 M1 तथा तन्नान्यथा भवेत् (for ᵇ). —(L 2334) संहृष्टो. Dn1 -प्रहृष्टो (for -संहृष्टो) K1 V1 B1 D5 D1 यत्र (for यतः) K1 Ñ1 B1 Dn D1 T1 G1 M1 मायाच्छत्रवधं प्रति (Ñ1 प्रभु); Ñ1 D1 शत्रुवधं प्रति (for ᵇ) — (L 2335) K1 T1 M1 त्रिदशेश (for °न्द्र) — (L 2336) G1 महासुरं तं (for °सुरेन्द्र) G(ed) बलिम् (for बलिम्) T1 G1 M1 महासुरं सर्वनिर्मोक्तमप्रियम् — (L 2337) K1 V1 D1 T1 G1 M1 जग्मुर (for चक्रुर) — (L 2339) K1 D1 T1 G1 M1 द्विजाश्च मुख्या; V1 °प्रमुख्याः (for °श्च मुख्याः) K1 च महत्सम्; K1 D1 च मङ्गलाः; Ñ1 D1 च मङ्गलाः; D1 सुमङ्गलाः (for च म°) T1 G1 M1 द्विजाश्च पुण्याश्चवरे तथाविन — B1 om lines

अभिष्टुवन्तः ऋषयः स्वलंकृतं
बलिं प्रयान्तं रणमूर्धनि स्थितम् ॥
प्रतप्तजाम्बूनदचित्रभूषणै-
र्दिव्यैश्च रत्नैर्विविधैरलंकृतः ।
विराजमानः परमेण वर्चसा
रणे विभात्यग्निशिखेव दानवः ॥
स वै तदा शत्रुबलार्दितं बलं
बलिर्ददर्शोत्तमवीर्यविक्रमः ।
जलागमे श्रीमदिवाभ्रमण्डलं
विकीर्यमाणं नभसीव वायुना ॥
ततो ददर्शाथ बलानि सर्वतो
रणे सुरुग्मानि हुताशनेन वै ।
समुत्थितान्युत्तमवीर्यवन्ति
समुद्रवेगानिव पर्वसंधिषु ॥
स शूलशक्त्यृष्टिगदासिसायका-
न्क्षिपन्रिपूणां समुदग्रतेजाः ।
ननाद सिंहर्षभमत्तनागर-
जलागमे तोयदवच्च वीर्यवान् ॥
दिव्यास्त्रधूमः सुमुखौघवायु-
र्महाबलः पौरुषविक्रमेन्धनः ।
प्रजा दिधक्षन्निव कालवह्निः
सुघोररूपो विचचार रणे बलिः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
बलिना तु सुराः सर्वे वर्जयित्वा सुराधिपम् ।
रणे शरशतैर्भिन्नाः ससैन्या वै पराजिताः ॥

2339-2348 — (L. 2339) D_5 तपोराशि (for -जटाभार-). — (L. 2340) D_4 विविधै स्तु, D_5 विविधैश्च (for विविधश्च) K_4 -मद्रै (for मह्रकै) — (L. 2341) V_1 सुमहर्के, T_1 Sप्यर्हकृता; $M_{3,4}$ ह्यलंकृता (for स्वलंकृत) — (L. 2342) $Ñ_1$ $V_{1,2}$ B_4 D_5 D_6 $G_{3,5}$ स्थिता॰ (for स्थितम्). — After line 2342, T_2 $G_{3,5}$ $M_{3,4}$ ins.:

145** जयाय मत्र कवचस्वलंकृतं
बलिं समेत्योद्गुरधाग्रत स्थितम् ।

— (L. 2343) $K_{2,3}$ $Ñ_3$ V_3 D_5 -भूषणं (for ॰णैर्). — (L. 2344) T_1 G_4 M_3 वरैद् (for दिव्यैश्च). K_1 D_4 स्वलंकृत, K_3 स्वलंकृतम्. $Ñ_3$ V_3 D_{n3} $D_{2,3}$ T_1 $M_{3,4}$ मलंकृतम्; G_1 ॰कृते (for ॰कृत). — T_1 G_5 om. lines 2345-2348. — (L. 2345) $Ñ_3$ V_3 D_5 $D_{2,3}$ M_3 विराजमानं (for ॰मान). K_2 विराजमाने परमेण तेजसा. — (L. 2346) K_4 D_1 [भ]र्कं (for [भ]ग्नि) $Ñ_1$ B_3 T_2 G_1 M_3 रणे त्रिभात्यग्निनिभोऽसुर (B_3 T_2 G_1 ॰रिवासुरेश्वर. — (L. 2347) $Ñ_1$ T_2 $G_{1,3}$ M_3 स दानव (for स वै तदा) D_5 G_3 शक्र- (for शत्रु). — (L. 2348) K_4 $D_{2,3}$ -सत्ववीर्यवान्, $Ñ_1$ B_1 वीर्यसत्त्ववान्, T_2 $G_{1,2}$ M_3 (marg.) -भग्नधनीकृतम् (for -वीर्यविक्रम) D_5 बलिं ददर्शोरुत्तमवीर्यविक्रमा, G_3 बलिर्ददर्शोत्तमसत्त्ववीर्यवान् — (L. 2349) T_1 M_2 Sभ्यर्दितम्, T_2 $G_{1,3}$ ह्यर्दितम्, M_3 Sभ्युद्यतम् (for श्रीमदिव) D_5 जलागमे चैव महाभ्रमण्डलं. — (L. 2350) $Ñ_1$ D_{n3} M_3 विदीर्यमाणं (for विकीर्य॰) — (L. 2351) $Ñ_1$ T_1 $G_{1,3}$ M_3 अपश्यदग्रेश्च (for ततो ददर्शाथ). — (L. 2352) K_3 D_5 रणेषु गुप्तानि; K_4 V_3 B_3 D_1 रणे प्र(V_3 स्व)गु॰; B_1 D_5 रणे सु(D_5 प्र)तप्तानि (for रणे सुरु॰). — (L. 2353) K_{1-3} V_1 B_3 D_4 समुच्छ्रितानि (for ॰त्थितानि) K_4 $D_{2,3}$ [उ]ग्रतराणि तत्र (for [उ]त्तमवीर्यवन्ति) $Ñ_1$ B_1 D_5 T_1 G_{1-3} M_3 समुच्छ्रितान्युग्रत(T_2 G_1 M_3 ॰क्ष)राणि तत्र वै — (L. 2354) $Ñ_3$ $V_{1,2}$ -वेलाम् (for -वेगान्). T_1 $G_{1,3}$ $M_{3,4}$ समुद्र($G_{1,3}$ ॰सुद्र)वेगानि बहू(M_3 ॰हि)श्च सयुगे. — (L. 2355) D_5 -महासि (for -वाहासि). — (L. 2356) K_4 $Ñ_1$ $V_{1,2}$ B D_{n1} D_1 समरे महात्मनाम्; D_5 समुदग्रतेजसाम् (for ॰तेजा) D_{n2} क्षिप रिपूणां समरे महात्मनाम्; T_1 G_{3-5} क्षिपंश्च शूलानि बलिश्च संयुगे, T_2 M_3 क्षिपन्विपूणांश्च बलिस्तदा रणे; G_1 क्षिपश्च शूलानि बलिस्तदा रणे — (L. 2358) K_1 $Ñ_3$ V_3 तोयदवर्षे, $T_{1,2}$ $G_{1,3}$ $M_{3,4}$ वीर्यमदाच्च (for तोयदवच्च). — (L. 2359) $Ñ_1$ B_1 D_5 D_6 G_5 भुजवेग; $Ñ_3$ D_n स्वसुखौघ-; V_3 सबलौघ-, D_3 Bom. Poona eds. G(ed.) सुमुखौघ; D_5 ॰जोरय (for ॰औघ). T_1 G_{3-5} M_3 चित्रायुधहस्तो भुजवेगवायुर — (L. 2362) महाबलि (for रणे बलि॰).

COLOPHON. — *Mention of the Epic*: K_4 D_n D_{s1} $D_{1,5}$. — *Mention of Khila*: $Ñ_1$ $V_{1,2}$ B D_n D_5 $D_{1,3,6}$. — *Sub-parvan*: K_{1-3} $Ñ_3$ V_3 B D_{4-6} वामन; K_4 $Ñ_1$ D_n D_5 D_{1-3} T_1 G_3 $M_{1,4}$ वामनप्रादुर्भाव. — *Adhy. name*: D_5 देवासुरयुद्धम्; G_2 प्रह्लादस्तुत्यनन्तरं महाबलिप्रस्थानम्. — *Adhy. no.*: K_3 36; V_1 310, V_3 249; B_3 250; D_n 248, D_{s2} 247, D_1 233; D_5 260; D_4 240, T_1 316, G_1 311, $G_{3,5}$ 318; G_4 315; $M_{3,4}$ 28.

विमुखा सा तु दैत्येन्द्रैर्वध्यमाना महाचमूः ।
जिताश्च बलिना देवाः शक्रमाहुर्महाबलम् ॥
भवानिन्द्रश्च धाता च लोकानां प्रभुरव्ययः ।
त्वमप्रतिमकर्मा च तथैवानुपमद्युतिः ॥
विद्रुतानीह सैन्यानि सहास्माभिः सुरेश्वर ।
रथचक्रध्वजाक्षाणि विभिन्नानि महासुरैः ॥
रथहस्त्यश्वयोधाश्च पदाताश्च सहस्रशः ।
भिन्नाश्छिन्नाश्च शतशो गदामुसलपट्टिशैः ॥
महाभैरवरूपं हि दैत्येन्द्रेण कृतं रणे ।
किमुपेक्षसि दैत्येन्द्रैर्हन्यमानां महाचमूम् ।
त्रायस्व त्रिदशश्रेष्ठ शरण्य शरणागतान् ॥
श्रुत्वा तु वचनं तेषां देवानाममराधिपः ।
संवर्तकमिव क्रुद्धः सर्वान्दहति दानवान् ॥
दिवाकरकराकारं किरीटं धारयन्प्रभुः ।
वैदूर्यवर्णसंकाशो नानारत्नचिताङ्गदः ।
मयूरलोमा धूम्राक्षः शतबाहुः सहस्रदृक् ॥
हरिकेशो हरिश्मश्रुर्नागकेतुर्महाबलः ।
वज्रप्रहरणः श्रीमान्योगी शतशिरोधरः ॥
स धनुर्वेदसंनाहः शतादित्यसमप्रभः ।
देवगन्धर्वयक्षौघैरनुयातः सहस्रशः ॥
सामगैः सुजपैश्चापि स्तूयमानो महर्षिभिः ।
शतपर्व महारौद्रं स्फोटनं सर्वतोमुखम् ॥
प्रगृह्य रुचिरं वज्रं दीप्तं रौद्राट्टहासिनम् ।
दैत्यानयोधयत्सर्वान्महेन्द्रः पाकशासनः ।
अधृष्यः सर्वभूतानामदित्या दयितः सुतः ॥
ततः प्रवृत्तः संग्रामो बलिवासवयोस्तदा ।

(L. 2363) T1 2 G1.4.5 M3 4 सुरेश्वरम् (for सुराधिपम्) — (L. 2364) T2 3 G1.2-5 M1.4 विद्रा (for भिन्ना). Ñ1 T1 2 G1 4 5 M2 4 सह सैन्यै (for ससैन्या वै) G3 सह सैन्यैः पराजितैः (for ᵇ). — Ñ1 T1.2 G1 3-6 M1.4 om line 2365. — (L. 2365) K4 D1 3 यांति (for सा तु) K2 3 विमुखा तु स दैत्येन्द्रेण (hypermetric) (for ᵃ) — Before line 2367, K Ñ2 V1 3 B D ins. देवा ऊचु. — (L. 2367) K1 D4 देवानां (for लोकानां). Ñ1 T1 2 G1.4.5 M1.4 ईश्वर. (for अव्यय.) — Ñ1 T1 2 G1 4 5 M1.4 om. line 2368. — (L. 2368) D6 सुमहाद्युति (for [अ]नुपम°) — Ñ1 T1.2 G1.4.5 M1.4 om. lines 2369–2373. — (L. 2370) B1 D3 -ध्वजाग्राणि; B3 Cal ed °ध्वजानि (for °क्षाणि). Ñ1 V1 3 D6 निर्भिन्नानि (for विभि°). — (L. 2371) K1.4 B Dn D5 पादाताश्च; D5 प्रधा° (for पदा°). — (L. 2373) G3 हि निर्मितम् (for कृतं रणे). — (L. 2374) T1 2 G1 3-5 M1.4 किमर्थोपेक्षसे दैत्यं (for ᵃ) T1 G3-5 मथ्यमानामिमां चमूम्; D5 हन्यमाना महाचमूः (for ᵇ). — (L. 2375) D1 त्रायस्व त्रिदशान्सर्वान् (for ᵃ). Ñ1 D3 T1 G1.2 4 M1 4 शरण्यं; Ñ2 V1 B3 D3 D1 4 T2 G4 शरण्य : D5 त्रिदशांश्च (for शरण्य). D5 शरणं शरणे गतान् M2 °ण्यं शरणं गता (for ᵇ). — Before line 2736, D5 ins. वैशंपायनः. — (L. 2376) Ñ1 T1 2 G1.3-5 M1.4 देवानां देवसत्तमः; Ñ2 °नामसुराधिपः; D5 °नां च सुराधिप (for ᵇ). — (L. 2377) K1 V1 3 B1.3 Dn D5 D6 संवर्तकमिवोद्धूतः; Ñ1.2 B1 D3 5.6 T2 G1 3 5 M2 °र्तकमिव क्रुद्धः (for ᵃ). D5 दहति स्म (for दहति) B3 Cal ed. सर्वानन्दहदसुरान्; K6 T1.2 G1.3-5 M1 सर्वानसुरगणान्युद्धे; G4 °सुरान्युद्धे (for ᵇ). — K6 om. lines 2378–2379. — (L. 2378) T2 -कराभं च (for °कार). — (L. 2379) K6 D5.6 वैदूर्यरत्न-; Ñ2 T2 G1.4 M1.4 °संकीर्ण-; B1.3 °संस्कार-; D1 °संपूर्ण-; T2 G2 °संकीर्ण- (for °संवर्ण-). — (L. 2380) K1-3 D1 ताम्राक्षः; Bom. Poona eds. G(ed.) रक्ताक्ष (for धूम्राक्षः). — (L. 2381) M1 Bom. Poona eds. G(ed.) हरिरेको (for केशो). K1 D5.6 G1 M1 नाना- (for नाग-). — (L. 2382) K2.3 -शिरोरुहः; Ñ2 V1 D3 °हरः (for °धरः). — (L. 2383) V2 -धनुर्धर-; D5 °वज्र- (for -वेद-). Ñ1 M1 शतादित्य इवाम्बरः; B1 °स इवोदित; T2 3 G1.4.5 °स इवाम्बरम् (for ᵇ). — (L. 2385) Ñ1 G1 M1.4 स्वायनै (for सामगैः). K1 सजपैस्; K2.3 सहजैस्; K4 Ñ2 V1.3 B Dn D5 D1-4 G2 सजपैश; D5.6 सहजैस् (for सुजपैस्). T1.2 G1 स्वागतैः सुगमैः (T1 °गतै)श्चापि; G4 सामगैः सुगन्धैश्चापि (for ᵃ). T1.2 G2.3.5 M1.4 सुरर्षिभिः (for महर्°). — (L. 2386) K1 Ñ1.2 B Dn D1.2.6 T2 G2.4 M2 शतपर्वं (for °पर्व). K4 D1.3 स्फुरितं; Ñ2 स्फोटनं; D5 °नः; D1 स्फारणं (for स्फोटनं). — (L. 2387) B T1.2 G1.3-5 M1.4 विद्रुतं (for रुचिरं). D5 प्रगृह्य विद्रुतं रौद्रं (for ᵃ). V1.2 D3 दीप्त- (for दीप्तं). G2 वज्रम्- (for रौद्राट्ट-). K2.3 दीप्तं रौद्रं दृढासिनम्; Ñ2 T2 G3 M1.4 दीप्तं रौद्रं, T2 G2 °मतुला हृष्टानि वै; G1.3 दीप्तमुग्रं रदानि वै (for ᵇ). — (L. 2388) D5 स योधयन्; T2 G3 अयोधयत्; G2 सयोधयत् (for अयोध°). T2 G1.4 महेन्द्र (for महेन्द्रः). — (L. 2389) Ñ2 V1.2 D1.3 अदृष्टः; T1.2 अदृष्यः; D2 अवध्यः; G2 अदृष्टः (for अधृष्यः). — (L. 2390) Ñ2 K1.2 (°सवयो°).1.3 D5 T1.2 G1.3-5 M1.4 बलेन्द्रयोः (for ᵇ). — T1.2 G1.3-5 M1.4 om. lines 2391.

उभाभ्या देवदैत्याभ्यामचिरान्महदद्भुतः ।
अतिवीर्यबलोदग्रस्तुमुलो लोमहर्षण ॥
महादेवस्तुतिशतै कर्मभिर्जयसमितै ।
प्रबोधितो दैत्यपतिरग्निरिद्ध इवाबभौ ॥
सुरासुरेन्द्रयोर्दृष्ट्वा सग्रामं लोमहर्षणम् ।
देवाना दानवाना च भूयो युद्धमभूत्तदा ॥
ततोऽविध्यन्महेन्द्रस्त बलिं शस्त्रैर्महाबलः ।
तान्यस्त्राणि महाबाहुश्चिच्छेद शतधा रणे ॥
तत कुद्ध पुनस्तत्र निजघ्ने दानव महत् ।
आग्नेयमथ शत्रुघ्न चिक्षेपेन्द्रो महाबलः ।
शातयामास तच्चेन्द्र वारुणास्त्रेण धीमता ॥
सक्रुद्धो मघवा वज्रमगृह्णात्पर्वतोपमम् ।
हन्तुकामो बलश्लाघी बलिं दैत्याधिप रणे ॥
ततः शुश्राव देवेन्द्रः कौशिको हरिवाहन ।

— (L. 2391) Ñ1 B1 3 D3 उभाभ्यामतिवीर्याभ्यां (for °) Ñ1 D3 om lines 2391[b] 2392[a] V3 अचिन्त्यो (for अचि रात्) K3 सुमहाद्भुत , B3 D3 महदद्भुतम् (for °त°) V1 अचिन्त्य महदद्भुत B1 3 तुमुलो लोमहर्षण (for [b]) — (L. 2392) K3 V1 B D3 G3 बलोदग्र (for °ग्रस्) K4 5 V3 अनिवा(V3 °वती)र्यबलोद्यम , D6 T1 3 G1 4 5 M3 4 अनि वार्यातिबलयोस् (for [a]) K2 अतुलो (for तुमुलो) K1 3 V1 3 B D1 3 3 तुमु(D1 अतु)ल रोमहर्षणम् (for [b]) — D6 T1 3 G1 4 5 M3 5 ins after line 2392 G3 after line 2397

146** शरैरनेकसाहस्रैरर्दयामास वासव ।
बलिं बलवतां श्रेष्ठं बलिश्चापि सुरेश्वरम् ॥
उभौ तौ लोकविख्यातौ बलिवासवसाह्वितौ ॥
तत क्रुद्धो बलिर्दैत्य शार्ङ्गं हन्तु महामृधे ।
नारायण महारौद्रमस्त्रमादाय दानव ॥
सिंहनाद विनद्याशु तिष्ठेत्यसकृदब्रवीत् ॥
शक्रोऽपि तेन देवेशो वारयित्वा समुद्यतम् ।
पर्जन्यमथ माहेन्द्रं वारुणं वायुसंज्ञितम् ।
वारयैतानि सगृह्य शक्रस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
तैस्तानि च समाहत्य ननाद विपुलं बलि ।
स पाशुपतमादाय बलिर्बलवतां वर ।
अनेन त्वां हनिष्यामि बलिराह शतक्रतुम् ॥
तेनैव तत्समाहत्य शक्रो दीप्तस्त्वमायया ॥
अस्त्रे पाशुपते चैव निर्भिन्ने वैष्णवे तदा ।
हृदये चैव तदा मूढे शक्रो वज्रं समाददे ॥
भ्रामयित्वा शतगुणं मोक्तुमैच्छच्छतक्रतु ।
ततो हाहाकृत सर्वं जगदासीज्जगत्पते ॥
ततो बलिर्महातेजा महास्त्रं च समाददे ।
तेन तत्प्रहतं घोर वज्रमस्त्र महारणे ॥
इत्थं वृत्ते महाघोरे सग्रामे देवदैत्ययो ।
उभौ तौ कृत्स्नसंमूढौ वीर्यवन्तौ महारणे ।
विजेतुकामावन्योन्यमीश्वरौ लोकविश्रुतौ ॥
उभाभ्यां देवदैत्याभ्यामचिरान्महदद्भुत ।

[(L. 2) D6 M3 श्रेष्ठो (for श्रेष्ठ) G3 रणेश्वरम् (for सुरे°) — (L. 3) T1 G3 3 अयुध्येतां महामृधे (for [b]) — (L. 6) T1 G3 5 [उ]च्चैस् (for [आ]शु) — (L. 7) G1 4 M3 देवेश (for °शो) D6 M3 4 समुद्यतम् (for स°) — (L. 8) D6 T1 3 G3 M3 पार्जन्यम् (for प°) — (L. 10) T3 G1 समा साद्य (for °हत्य) — (L. 13) T1 G3 3-5 शक्रो दीप्तं समाययौ (for [b]) — G3 om line 15 — (L. 15) D6 M3 मूढ° (for मूढे) — (L. 16) G3 मोक्तुकाम° (for °मैच्छद्) — (L. 19) T3 प्रहतं (for प्रहृतं) D6 तेनापि तत्प्रहर्तव्य, G3 महास्त्रेण प्रतिहतं (for [a]) D6 घोरं वज्रं (for वज्रमस्त्र) — (L. 21) D6 T1 वीर्ये (for कृत्स्न) — (L. 22) T1 G1 4 5 M4 विजेय (for °तु°)]

— Ñ1 T1 3 G1 4 5 M3 4 om lines 2393 2403 — (L. 2393) B3 D3 5 G3 -संमतै ; Dn -सत्कृतै , D3 -शंसिभि (for संमितै) — (L. 2394) K4 D1 3 5 प्रबोधितो (for प्रबोधितो) D3 वीर्यै (for इद्ध) — (L. 2395) Ñ3 दृष्ट (for दृष्ट्वा) — (L. 2397) Dn3 D6 अस्त्रैर् (for शस्त्रैर्) G3 महासुरम् (for °बल°) B3 3 D3 Cal ed बलिमस्त्रैर्महासुरम्, Bom Poona eds बलिमस्त्रैर्महाबलम् (for [b]) — (L. 2398) G3 तानि शस्त्राणि दिव्यानि (for [a]) D3 चिच्छिदे (for चिच्छेद) K1 दशधा, V3 बहुधा (for शतधा) Ñ3 B Dn D3 बलि (for रणे) G3 चिच्छेद शतशोऽसुर (for [b]) — (L. 2399) K3 3 D3 क्रुद्धे (for क्रुद्ध) K4 शक्रो (for तत्र) B D3 D5 6 सोऽस्त्रं दुर्वारणं महत् (D5 रणे), D3 निजघ्न दानवो महान् (for [b]) — (L. 2400) V3 3 Dn D3 3 अस्त्रं (for अथ) — After line 2400 K1 Ñ3 V1 3 B D3 D4 5 G3 ins

147** तं दृष्ट्वा खे समागच्छत्प्रलयानलसंनिभम् ।

[V3 समायान्त (for °गच्छत्) B3 दृष्ट्वा खे समुपागच्छत् (for [a])]

— (L. 2401) K1 D6 पातयामास , V3 D3 शमया°, D3 वारया° (for पातया°) Ñ3 V3 G3 वारयामास दैत्येन्द्रो ; B D3 शमयामास दैत्येन्द्रो, D6 शान्तयामास दैत्येन्द्रो (for [a]) K1 D4 धीमता , Dn दानव ; Cal ed बुद्धिमान् (for धीमता) — G3 om line 2402 — (L. 2402) Cal ed समगृह्णत् (for अगृह्णात्) — (L. 2403) K4 बल सर्वं, V1 3 B3 रणश्लाघी (for बल°) — (L. 2404) K3 पाकारो ;

अशरीरा शुभा वाणी तस्मिन्महति वैशसे ॥
निवर्तस्व महाबाहो सुराणां नन्दिवर्धन ।
पुरंदर सुरश्रेष्ठ न जेष्यसि बलिं रणे ॥
तपसा ह्युत्तमो दैत्यो वरदानेन चाधिकः ।
स्वयम्भूपरितोषाच्च सत्यधर्माच्च वासव ।
नैष शक्यस्त्वया जेतुं त्रिदशैर्वा सुरेश्वर ॥
यो ह्यस्य जेता भगवांस्तं शृणुष्व समाहितः ।
ब्रह्मणः स हि सर्वस्वं देवानां चैव सा गतिः ॥
परं रहस्यं धर्मस्य परस्य च परा गतिः ।
परात्परतरः श्रीमान्परावरगतिः प्रभुः ॥
सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासाः सुरारिहा ।
जेताजेयो जयः श्रीमान्सोऽस्य जेता भविष्यति ॥
श्रुत्वा दिव्यां तु मधुरां वाणीं तामशरीरिणीम् ।
अपयातो रणाच्छक्रः सार्धं सर्वैर्मरुद्गणैः ॥
अपयाते तु देवेन्द्रे कौशिके हरिवाहने ।
सिंहनादो महानासीद्दानवानां महामृधे ॥
ततः किलकिलाशब्दः क्ष्वेडितास्फोटितस्वनः ।
शङ्खानां निनदश्चात्र योधानां वल्गितस्वनः ॥
वादित्राणां च निर्घोषस्तुमुलश्चाभवत्तदा ।
जयशब्दरवश्चैव देवानां तु पराजये ॥
ससैन्यो दैत्यराजस्तु स्तूयमानः सुहृद्गणैः ।
बलिरिन्द्रो बभौ दैत्यो हिरण्यकशिपुर्यथा ॥

Colophon

K3 Ñ2 V2 दैत्येन्द्र (for देवेन्द्र) K3 बलवान्, D3 कुपितो (for कौशिको) —(L. 2405) Ñ2 T1 2 G1. 4. 5 M3. 4 तस्मिन्युद्ध उपस्थिते (for [b]) —T1 2 G1. 4. 5 M3. 4 om line 2406 —(L. 2407) T1 2 G1. 4. 5 M3. 4 निवर्तस्व (for पुरंदर) —(L. 2408) K4 Ñ3 2 B1 Dn D2 T1 2 G1. 4. 5 (स)र्युत्तमो (for हु°) —(L. 2409) K3 2 स्वयंभू-परितोषार्थं (for °) V1 2 B3 D3 T1 2 G1 3-5 M1 सत्याद् (for सत्य) —(L. 2410) Ñ1 G3 कुतोऽन्यैस्त्रिदिवा(G3 °दशा)लये (for [b]) —For line 2410, T1 2 G1. 4. 5 M3. 4 subst

148** न शक्यो भवता जेतुं कुतोऽन्यैस्त्रिदशालये ।

[M3 त्रिदिवालये (for त्रिदशा°)]

—(L. 2411) K1 V1 D1 G3 तच् (for स) Ñ1 B1 2 T1 2 G1. 4. 5 M3. 4 तं शृणु (G4 तच्छृणु) त्वं सनातनम्, D1 परस्पर-परा गति (for [d]) —D1 om lines 2412 2413 —(L. 2412) K2 त्वं, B1 2 Cal ed यो (for स) B1 2 वै परा, T1 2 G1. 4. 5 M3. 4 च स वै (for चैव सा) —Ñ2 B3 om line 2413 —(L. 2413) D1 परस्पर, D3 धर्मस्य च (for परस्य च) —(L. 2414) G1 परगति (for °तर) B1 D3 T1 2 G1. 5 M3 पराप(D3 °व)रगति श्रीमान् (for °) Ñ1 D1 परात्पर, V1 2 परापर°, T1 2 G1. 4. 5 M3 पराधर (for परावर) —After line 2414, K V1 2 B3 Dn D3 D1-4 T1 2 G1. 4. 5 M3. 4 ins

149** व्यक्ताव्यक्तमहाभूतो भूतभव्यभवत्प्रभु ।

[T1 2 G1 3-5 M3 महाभूत (for °भूतो) M3 व्यक्ताव्यक्त महद्भूत (for °) T1 2 G1 3-5 M3 4 भूत भ(M3 °व्य)व्यभवो विभु (for [b])]

—(L. 2415) V1 B1 D3 G1 Cal ed -शीर्ष (for -शीर्षा) Ñ2 सहस्रास्य (for °क्षाक्ष) —K2 2 Ñ2 D3 om line 2416 —(L. 2416) T1 G1 परापर, G4 परतप (for सुरारिहा) —(L. 2417) K4 D1 तेजो जयो, V1 2 D3 D4-6 जेता जयो, B1 T1 G3-5 M3. 4 जेताजितो, G1 जिताजितो (for जेताजेयो) D3 जेता जयोऽनय श्रीमान् (for °) —(L. 2418) Ñ1 B1 T1 2 G1. 4. 5 M3. 4 सु परमां; Dn1 सुमधुरां (for तु म°) T1 2 G1. 4. 5 अमृतोपमाम् (for अश-रीरिणीम्) —(L. 2419) K2 3 om lines 2419[b]–2420[a] B1 Dn Cal ed सह (for सार्धं) V1 देवैद्, D3 सर्वे (for सर्वैर्) Bom Poona eds G(ed) सुरोत्तमैः (for मरुद्गणैः) —(L. 2420) Ñ2 दैत्येन्द्रे (for देवेन्द्रे) Dn अपयाति तु दैत्येन्द्रे (for °) D3 वर, G3 मेघ, G1 हत (for हरि-) K3 2 कौशिको हरिवाहन (for [b]) —G3 ins after line 2420 T1 2 G1. 4. 5 M3. 4 after line 2421

150** जितं त्रिभुवनं सर्वं बलिनेति महामृधे ।

—G3 om lines 2421–2427 Ñ2 T1 G1. 4 M3. 4 om lines 2422–2427 —(L. 2422) D3 -ध्वनि (for स्वन) K2 Dn क्ष्वेडितास्फोटितारव, B1 G1 Cal ed क्ष्वेडितास्फोट-नितस्वन, D3 क्ष्वेडितास्फोटितस्वन (for [b]) —(L. 2423) K3 4 वल्गित-, D3 चापि स, D1 च स्थित; G1 जनित- (for वल्गित) D3 स्वनैद् (for स्वन) —(L. 2425) B1 Dn G1 Cal ed -रवैस् (for रवस्) K1 2 D1 पराजय (for °ये) —(L. 2426) K4 V1 Dn1 D1 2 दैव- (for दैत्य) B1 Cal ed प्रधान स (for स्तूयमान). K1 V1 मरुद्गणै (for सुहृद्°) —(L. 2427) K1-3 Ñ2 V1. 2 B1 2 Dn D3 D4-6 बलीन्द्रो वि (for बलिरिन्द्रो)

COLOPHON —*Mention of the Epic* K4 Dn1 Dn2 D1

वैशंपायन उवाच ।

निष्प्रयत्नेषु देवेषु त्रैलोक्ये दैत्यपालिते ।
जये बलेर्नलस्तो मयशम्बरयोस्तथा ॥
शुद्धासु दिक्षु सर्वासु प्रवृत्ते धर्मकर्मणि ।
अपावृते देवपथे अयनस्थे दिवाकरे ॥
प्रह्लादशम्बरमयैरनुह्लादेन चैव हि ।
दिक्षु सर्वासु शुभ्रासु गगने दैत्यपालिते ॥
देवेषु मखशोभाश्च स्वर्गार्थे दर्शयत्सु च ।
प्रकृतिस्थे तदा लोके वर्तमाने च सत्पथे ॥
अभावे सर्वपापानां भावे चैव तथा स्थिते ।
भावे तपसि सिद्धानां सर्वत्राश्रमरक्षिषु ॥
चतुष्पादे स्थिते धर्मे अधर्मे पादविग्रहे ।
प्रजापालनयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु ॥
स्वधर्मसंप्रयुक्तेषु सर्वाश्रमनिवासिषु ।
अभिषिक्तोऽसुरैः सर्वैर्दैवराज्ये बलिस्तदा ॥
हृष्टेष्वसुरसंघेषु नर्दत्सु मुदितेषु च ।
अथाभ्युपगता लक्ष्मीर्बलिं पद्मासने स्थिता ।
पद्मोद्यतकरा देवी वरदासुरसेविनी ॥

श्रीरुवाच ।

बले बलवतां श्रेष्ठ महाराज महाद्युते ।
प्रीतास्मि तव भद्रं ते देवतानां पराजये ॥
यत्त्वया युधि विक्रम्य देवराजः पराजितः ।

— *Mention of Khila* K3 Ñ3 V1 3 B1 3 Dn D6 D1 4 — *Sub-parvan* K2-4 Ñ3 V3 B Dn D6 D1-4 वामन , T1 2 G1 3 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* K D2-4 देवासुरसंग्राम , Ñ3 V3 देवासुरयुद्धम्, V3 T2 G1 M2 3 बलिविजय , B शक्रापयानम्, D3 देवासुरसंग्रामे बलेरिन्द्रप्राप्ति , D1 बलियुद्धम्, G3 बलिना इन्द्रपराजय — *Adhy no* K3 (marg) 37, V1 320, V3 250, B3 251, Dn 249, Dn1 248, D1 234, D3 261, D4 241, T1 G4 317, G1 312, G3 3 319, M2 4 29

(L. 2428) K3 Dn1 T1 G1 दैत्येषु, D3 सर्वेषु (for देवेषु) — (L. 2429) K1 B1 D3 D6 मयशम्बरयोर्पिते ; D4 मयस्य स्वरयोर्षिते (for °) — (L. 2430) Ñ1 Bom Poona eds G(ed) सुधासु, D4 सवत्सु (for शुद्धासु) ❀ Cn सुधासु =अमृतमयीषु। ❀ T1 G1 सर्वं G(ed) नर्म (for धर्म) — (L. 2431) K3 B3 3 Dn1 D6 D4 चन्द्रमसि, K4 Dn1 D1 3 धर्मवर्मे, Ñ1 D6 तु दैतये ; Ñ3 चन्द्रपथे, V1 3 दैत्य° (for देव°) B1 D6 अपवृत्ते चन्द्रमसि (D6 धर्मपथे), D3 T1 G1 3 4 M2 4 अपावृत्ते दैत्यपथे (for °) ❀ Cn अपवृत्ते= उद्घरिते। ❀ — (L. 2433) T1 2 G1 2 3 M2 4 भुवने (for गगने) — (L. 2434) K1-3 Ñ3 V1 B3 Dn1 D1 4 5 दैत्येषु, Dn1 दैत्ये तु (for देवेषु) T1 2 G1 3 M2 4 -जाताश्च (for -शोभाश्च) K4 दैत्येषु सर्वशोभाश्च, V3 दैत्येषु मखशो भासु, B1 3 दैत्येषु मखशोभी च, D1 दैत्येषु मखशोभाश्च, D3 दैत्येषु मखभागेषु, G3 4 वेदेषु मखजाता च (for °) — (L. 2435) K1-3 D2 T1 G4 M2 4 सत्पथि, V3 तत्पथे (for सत्पथे) — D5 om lines 2436 2437 — (L. 2436) K1 Dn D4 भावाना, K2 Ñ3 V1 3 भूतानां, K4 D1 2 -देवानां (for -पापाना) T1 G4 पापे (for भावे) B3 Cal. ed स्थिरे (for स्थिते) — Ñ1 T1 2 G1 3 5 M2 3 om line 2437 — (L. 2437) K2 सिद्धार्थाश्रय , Ñ3 V1 सद्धर्माश्रय ; V3 सद्वृत्ताश्रय , B1 D6 सद्वार्ताश्रय , B3 (marg) Dn1 सद्धर्माश्रम , D2 सर्वाश्रमसु , D6 सिद्धार्थे स्थ (for सर्वत्राश्रम) Dn Cal. ed अभावे पापकर्मणाम् (for °) — For line 2437, G3 subst

151** भावे च कार्यसिद्धीनां सद्भावनियमीक्षिषु ।

— K1 D4 om (hapl) lines 2438–2440 — (L. 2438) K2-4 V1 3 Dn T1 2 G1 3 चतुष्पाद-, D4 चतु पदे, G4 चतुष्पथ (for °ष्पादे) D3 धर्मे त्रिपादमात्रधे (for °) — (L. 2439) D4 भजमानेषु (for भ्राज°) — (L. 2440) K3 स्वधर्मे स ; D3 सम्यग्धर्मे , D6 स्वधर्मे स (for °र्मसं-) T1 2 G1 3-4 प्रवृत्तेषु (for प्रयुक्तेषु) M2 4 स्वधर्मे संप्रवृत्तेषु (for °) — K3 om lines 2441–2448 — (L. 2441) K1 Ñ1 V3 D2-4 G3 M4 दैत्यराज्ये, K4 V1 B3 3 D6 D1 3 T1 2 दैत्य राज्ये, Dn1 दैत्यराज्ये (for देव°) Ñ3 दैत्यराज्ये बलिं सदा (for °) — (L. 2442) K4 V3 B1 सुर (for [अ]सुर). D1 हृष्टेषु सुरसंघेषु (for °) D3 नर्दत्सु मुदितेषु च (for °) — (L. 2443) D1 [अ]भ्युपागमत्, G3 चाभ्युदिता (for [अ]भ्युपगता) D T1 G1 M2 4 पद्मासन (for °सने) Ñ3 D1 स्थितम् (for स्थिता) — (L. 2444) Dn पद्मला ; D4 शारदा (for वरदा) V1 3 B3 D2 3 T1 G2 3 M2 4 सुर- (for ऽसुर) K3 D6 -सेविता, K4 D1 मेदिनी Bom. Poona eds G(ed) मोहिनी (for सेविनी) — After line 2444, B3 ins

152** श्रीरुवाचासुरपतिं सुप्रसन्नमुखी तदा ।

— (L. 2445) K1 Ñ1 B3 3 D4 T1 2 G3 3 M2 4 दैत्यराज ; G(ed) महाभाग (for °राज) — (L. 2446) Ñ1 B3 देवराज (for °तानां) T1 2 G1 3-5 M2 4 पराजयात् (for °) — (L. 2447) K4 Ñ1 2 B3 Dn1 D1 3 T1 G3 यस् (for

दृष्ट्वा ते परमं सत्त्वं ततोऽहं स्वयमागता ॥
नाश्चर्यं दानवश्रेष्ठ हिरण्यकशिपोः कुले ।
प्रसूतस्यासुरेन्द्रस्य तव कर्मेदमीदृशम् ॥
विशेषितस्त्वया राजन्दैत्येन्द्रः स पितामहः ।
येन भुक्तं हि निखिलं त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥
एवमुक्त्वा हि सा देवी लक्ष्मीर्दैत्यपतिं बलिम् ।
प्रविष्टा वरदा सौम्या सर्वभूतमनोरमा ॥
शिष्टाश्च देव्यः प्रवरा ह्रीः कीर्तिर्द्युतिरेव च ।
प्रभा धृतिः क्षमा भूतिर्नीतिर्विद्या दया मतिः ॥
स्मृतिर्मेधा तथा लज्जा लक्ष्मीरीडा गतिस्तथा ।
श्रुतिः प्रीतिस्तथा कान्तिः शान्तिः पुष्टिः क्रिया तथा ॥
सर्वाश्चाप्सरसो दिव्या नृत्यगीतविशारदाः ।
उपतस्थुर्महात्मानं बलिमिन्द्रं महारथम् ॥
प्रतिपन्नं तु दैतेयैस्त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
प्राप्तमैश्वर्यममितं बलिना ब्रह्मवादिना ॥

Colophon

यत) Ñ1 T1 ₃ G1 ₄ ₅ M₃ ₄ स देवो देवराड् जित (for ³) — (L 2448) M₄ विस्मयम् (for ऽह स्वयम्) V₃ समुपागता (for स्वयमा°) — (L 2449) T₃ ₃ G₃ ₄ ₅ व्याघ्र (for °श्रेष्ठ) M₃ ₄ आश्चर्यं दानवव्याघ्र (for °) — (L 2450) K₃ ₄ [अ]सुरश्रेष्ठ, T₃ ₃ G₃ ₃ ₅ [अ]सुरेन्द्राय (for °न्द्रस्य) — (L 2451) K₃–₄ Dn₂ D₃ ₃ ₆ T₃ ₃ G₃ ₅–₅ M₃ ₄ विशेषतस् (for °षितस्) D₃ दैत्येन्द्र (for °न्द्र). Ñ1 T₃ ₃ G₃ ₅ M₃ ₄ दैतेय प्रपितामह, Dn₂ D₃ G₃ ₄ दैत्येन्द्र प्रपि° (for ³) — After line 2451 D₃ ins

153** रसो दिव्या नृत्यशीला स्वर्गस्था सर्वमेषव° ।

— (L 2452) D₃ [इ]ह भुक्त, D₃ भुक्त हि (for भुक्त हि) — After line 2452, K₃ ₄ Ñ₃ [illegible] D₃ D₃ ₃ ₅ ₆ ins

154** विशेषतस्तव विभो सर्वो धर्मः स्थित पथि ।
तेन त्रैलोक्यमक्षय्य भोक्ष्यस्यमितविक्रम ॥

[(L 1) B₃ धर्मे (for धर्मः) D₁ ₃ ₆ पथे स्थित (for स्थित पथि) — (L 2) D₃ ₆ अखिल (for अक्षय्य) K₄ D₁ तेन त्रैलोक्यमुरगेन (for °) K₄ D₃ ₃ ₆ भुक्त्वा च, D₃ भवसि (for भोक्ष्यसि)]

— Before line 2453, M₃ ₄ ins वैशंपायन° — (L 2453) Ñ1 ₃ V₃ ₃ B Dn D₃ दैत्यवृष, D₃ ₃ ₆ °नृप (for °पते) — (L 2455) K₄ सत्यदा, T₃ G₁ M₃ ₄ दृष्ट्वा (for (for शिष्टाश्च) D₃ शिष्टाश्च देवप्रवरान् (for °) T₃ G₁ ₄ M₃ श्री (for ह्रीः) D₃ श्री कीर्ति कान्तिरेव च (for ³) — T₁ G₃ om lines 2456–2458 — (L 2456) V₁ द्युतिर्, D₃ मूर्तिर् (for भूतिर्) K₃ Ñ1 D₃ विद्या च या, T₃ M₃ दिव्या च या (for विद्या दया) D₃ [अ]पि च, Bom Poona eds G(ed) स्मृति (for मति) K₃ नीतिर्विद्या च या धृति (for ³) — K₃ ₃ B₁ ₃ D₃ ₅ T₃ G₁ ₄ M₃ ₄ om line 2457 — (L 2457) V₁ शान्तिर्, V₃ D₃ D₃ मुक्तिर्, B₃ Dn कीर्तिर् (for लज्जा) Ñ1 कृतिर्लज्जा तथा मेधा, Ñ₃ कृतिर्मेधा तथा मुक्तिर्, G₃ स्मृतिर्मेधे तथा तुष्टिर् (for °) K₃ Ñ1 D₁ इष्टा (for इडा) D₃ प्रतिस् (for गतिस्) K₃ D₃ तुष्टि पुष्टिस्तथैव च, Ñ₃ V₃ ₃ D₃ पुष्टिरिष्टिस्तथैव च, B₃ Dn तथु (Dn तुष्टि) पुष्टिस्तथैव च, D₃ लक्ष्मीरीडा मतिस्तथा; G₃ तुष्टि कान्तिस्तथा क्रिया, Cal ed पुष्टिर्मुक्तिस्तथैव च (for ³) — D₃ om lines 2458–2462 — (L 2458) K₃ स्मृति (for श्रुति) h₁ इत्येवास्ता, Ñ₃ D₃ G₃ इष्टा कीर्ति, V₃ ₃ B Dn Ds₃ D₃ ₃ इष्टा (B Dn °ता) कान्ति (for तथा कान्ति) Ñ1 श्रुतिर्हिर्धीरिला कान्ति Ds₁ श्रुति प्रीतिरिला कान्ति, T₃ G₁ M₃ ₄ श्रुति स्मृतिरिला कान्ति (for °) V₃ शुद्धि°, D₃ वृद्धि (for पुष्टि) h₄ D₃ क्रियास्तथा, D₃ कृपा तथा, G₁ तथा प्रिया (for क्रिया तथा) K₃ ₄ तुष्टि (K₃ कान्ति) पुष्टि क्रियास्तथा D₃ शान्तिर्वृद्धिस्तथा क्रिया, Dn शान्तिर्वृद्धि क्रियास्तथा, D₃ कान्ति° शान्ति क्रियास्तथा, D₃ तुष्टि पुष्टिर्मेधा तथा (for ³) — After line 2458, T G₁ ₃ ₄ M₃ ₄ ins

155** मनुप्रविष्टास्ता सर्वा दैत्यनाथं महाबलम् ॥

— (L 2459) D₃ दैत्यो (for दिव्या) — K Ñ₃ ₃ V₁, ₃ B₃ D₁–₆ om line 2460 — (L 2460) B₁ ₃ T₁ ₃ G₁ ₃–₅ M₃ ₄ महामत्व (for °त्मान) D₃ महासुरम्, T₁ G₃ °बलम् (for °रथम्) — (L 2461) Dn D₃ D₃ प्रतिप्राप्त (for °पन्नं) — K₁ ₄ D₁ पार्ति प्राप्तास्तु (D₁ °स्ते) दैतेय, K₃ ₃ Ñ₃ V₃ ₃ D₃ प्रतिप्राप्तास्तु दैत्येन्द्र (K₃ ₃ °तेय), D₃ पार्ति प्राप्तास्तु दैत्येन्द्रं, D₃ प्रीतिप्राप्तास्तु दैत्येन (for °). K Ñ₃ V₁ ₃ D₁–₆ ₄ त्रैलोक्ये सचराचरे (for ³) — (L 2462) Ñ₃ V₁ ₃ B D₃ D₃ अतुल, D₃ अनिन्द्यद्युत् (for अमित) K₃ ₃ Ñ₃ V₁ ₃ Dn D₁ ₃ ₅ बलिना महात्मना यथा (for ³)

Colophon om in D₃ — *Mention of the Epic* K₁ ₄ Ds₃ D₃ — *Mention of Khila* h₁ ₄ Ñ₁ V₁ ₃ B Dn D₃ D₁ ₃ — *Subparvan* K V₁ B₁ Dn D₃ D₁ ₃ ₄, ₆ वामन°, Ñ₃ B₃ ₃ D₃ T₁ ₃ G₁ ₃ M₃ ₄ वामन प्रादुर्भाव — *Adhy name* V₃ ₃ [illegible] देवासुरसंग्राम; Dn बलिप्रासवसंग्राम, D₃ बलेरैन्द्रमीप्रागमन; G₃ महाबलेर्वै लोक्याधिपत्यम् — *Adhy no* h₁ (marg) 38, V₁ 33; V₃ 251; B₃ 252; Dn 250; Ds₃ 249, D₁ 235; D₃ 262, T₁ G₁ 318, T₃ G₃ 313, G₃ ₃ 320 M₃ ₄ 30.

जनमेजय उवाच ।
पराजिताः सुरा दैत्यैः किमकुर्वत वै मुने ।
कथं च त्रिदिवं लब्धं भूयो देवैर्द्विजोत्तम ॥
वैशंपायन उवाच ।
श्रुत्वा वाणीं तु तां दिव्यां सह देवैः सुराधिपः ।
प्राग्दिशं प्रस्थितः श्रीमानदित्यालयमुत्तमम् ॥
प्राप्यादित्यालयं शक्रः कथयामास तां गिरम् ।
अदित्या सा यथा युद्धे तेन वाणी पुरा श्रुता ॥
अदितिरुवाच ।
यद्येवं पुत्र युष्माभिर्न शक्यो हन्तुमाहवे ।
बलिर्विरोचनसुतः सर्वैश्चैव मरुद्गणैः ॥
सहस्रशिरसा हन्तुं केवलं शक्यतेऽसुरः ।
तेनैकेन सहस्राक्ष न ह्यन्येन शतक्रतो ॥
तद्वः पृच्छामि पितरं कश्यपं सत्यवादिनम् ।
पराजयार्थं दैत्यस्य बलेस्तस्य महात्मनः ॥
ततोऽदित्या सह सुराः संप्राप्ताः कश्यपान्तिकम् ।
अपश्यन्कश्यपं तत्र मुनिं दीप्ततपोनिधिम् ॥
आद्यं देवगुरुं दिव्यं छिन्नं त्रिषवणाम्बुभिः ।
तेजसा भास्कराकारं गौरमग्निशिखाप्रभम् ॥
न्यस्तदण्डं तपोयुक्तं बद्धकृष्णाजिनोत्तरम् ।
वल्कलाजिनसंवीतं प्रदीप्तं ब्रह्मवर्चसा ॥
हुताशमिव दीप्यन्तमाज्यमन्त्रपुरस्कृतम् ।
स्वाध्यायनिरतं नित्यं वपुष्मन्तमिवानलम् ॥
तं ब्रह्मवादिनां श्रेष्ठं सुरासुरगुरुं प्रभुम् ।
प्रतपन्तमिवादित्यं मारीचं दीप्ततेजसम् ॥
यः स्रष्टा सर्वभूतानां प्रजानां पतिरुत्तमः ।

D4 om line 2463 with the ref D5 om lines 2463–2464 —(L. 2464) D5 त्रिविष्टप (for च त्रिदिव) K3 s प्राप्तं, G4 सर्वं (for लब्धं) T2 s G1 4 M3 4 भूयस्तैर्द्विजसत्तम (for ᵇ) —D4 om the ref —(L. 2465) Ñ1 T1 s G1 3–4 M3 4 पुरंदर (for सुराधिप) —M3 om line 2466 —(L. 2466) T2 s G1 3–4 M3 अदित्या निकटं शुभम् (for ᵇ) —After line 2466, T2 s G1 3–4 M3 ins

156** देवमातुः सुरश्रेष्ठो देवैः सह पुरंदरः ।

—(L. 2467) Ñ1 T1 s G1 3–4 M3 4 समीपं प्राप्य मातुस्तु (for ᵃ) D4 तां गतिम्; T2 G1 वै तदा (for तां गिरम्) —(L. 2468) B आदित्यायास्तदा युद्धे, D4 G3 °त्या स पुरा (G3 तदा) युद्धे (for ᵃ) B1 Cal ed दिव्या (for वाणी) Ñ1 T1 s G1 s s M3 श्रुताभवत्, D5 यथा श्रुता (for पुरा श्रुता) —(L. 2469) Dn यदीयं, D4 य पुरा (for यद्येव) N1 शक्य (for शक्यो) —(L. 2471) D4 देव (for हन्तु) Ñ1 स हि; D4 सुत (for ऽसुर) T1 s G1 s s केवलं शक्य एव हि (for ᵇ) —(L. 2472) D6 न [illegible] ह्यन्येन शक्यते (for ᵇ) —(L. 2473) B2 Bom Poona eds. G(ed) पृच्छस्व (for पृच्छामि) Ñ1 B1 s (marg) G3 4 ब्रह्म- (for सत्य) —For line 2473, T2 s G1 s M3 s subst.

157** तत्पृच्छ पितरं पृच्छ काश्यपं ब्रह्मवादिनम् ॥

—(L. 2474) K3 s Dn D6 s s पराजयार्थं (for °थं)

[illegible]

इयन्त मारीच, D4 अपश्य कश्यपस्तत्र (for ᵃ) K3 दिव्य, D5 T1 G3–4 M3 4 दिव्य (for दीप्त) G4 मुनिं दीप्ततपोधनम् (for ᵇ) —(L. 2477) K3 विप्र, Ñ1 दीप्तं (for दिव्य) —(L. 2478) G3 भास्करनिभं (for °राकारं) Dn D6 शिखोपमम् (for शिखाप्रभम्) —(L. 2479) K4 Ñ1 D3 कृष्णाजिनोत्तमम्, B2 T2 G1 3–4 M3 4 °नाम्बरम्, D6 °नोपमम्, T1 G4 कश्यपाजिनाम्बरम् (for कृष्णाजिनोत्त°) —(L. 2480) K4 Ñ1 V1 D1 s G4 -वर्चसम्, Dn तेजसा (for वर्चसा) B1 s D5 Cal ed जटामण्डलभूषितम् (for ᵇ) —After line 2480, T1 s G1 3–4 M3 4 ins

158** स्वतेजसा जटाभारं प्रदीप्तमिव पावकम् ।
[T2 G1 M3 4 प्रदीप्तं महातेजसा, G3 4 उपविष्टं वरा (G4 कुशासन (for ᵇ)]

—(L. 2481) D1 T1 s G1 M3 4 हुताशनमिवादीप्तम्, D6 °शनमिव दीप्तम्, G4 °शनमतिज्वालम् (for ᵃ) B3 साज्य मन्त्र-, D4 सप्रिश्रय, D6 साज्य मन्त्र (for आज्यमन्त्र) D4 आद्यमन्त्रपुरस्कृतम्; T1 G4 आद्यन्त पुरतः स्थितम् (for ᵇ) —(L. 2482) K1 Dn D6 शान्त (for नित्य) K3 s Ñ1 D5 T1 s G1 s M3 4 [अ]नलम्, V1 [अ]चलम् (for [अ]नलम्) —(L. 2483) T1 G4 सत्यवाचं महागुरुं, T2 G1 s 4 M3 4 सत्यवाचं महाविद् (G3 4 °पौत्रं) (for ᵃ) —After line 2483, T1 s G1 s M3 s ins

159** ब्रह्मवादी सत्यवादी सुरासुरगुरुश्च सः ।

—(L. 2484) D5 प्रभवन्तम् (for प्रतप°) —For line 2484 Ñ1 T1 s G1 s s M3 s subst

160** त्रैलोक्येऽप्रतिमं लक्ष्म्या काश्यपं दीप्ततेजसम् ।
[Ñ1 ब्रह्माण्डप्रतिमं लक्ष्म्या (for ᵃ)]

आत्मभावविशेषेण तृतीयो यः प्रजापतिः ॥
ततः प्रणम्य ते वीराः सहादित्या सुरर्षभाः ।
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे ब्रह्माणमिव मानसाः ॥
यच्छ्रुतं भुवि शक्रेण सरस्वत्या समीरितम् ।
अजेयस्त्रिदशैः सर्वैर्धर्षितो नवसत्तमः ॥
श्रुत्वा तु वचनं तेषां पुत्राणां कश्यपस्तदा ।
चकार गमने बुद्धिं ब्रह्मलोकाय लोककृत् ॥

कश्यप उवाच ।

गच्छाम ब्रह्मसदनं ब्रह्मघोषनिनादितम् ।
यथाश्रुतं च तत्रैव ब्रह्मणे वदतानघाः ॥
ततोऽदित्या सह सुरा यान्तं कश्यपमन्वयुः ।
प्रस्थितं ब्रह्मसदनं देवर्षिगणसेवितम् ॥
ते मुहूर्तेन सम्प्राप्ता ब्रह्मलोकं दिवौकसः ।
दिव्यैः कामगमैर्यानैर्महार्हैः सुमनोहरैः ॥
दिदृक्षवस्ते ब्रह्माणं तपसो राशिमव्ययम् ।
अभ्यगच्छन्त विस्तीर्णां ब्रह्मणः परमां सभाम् ॥
षट्पदोद्गीतनिनदां सामगीतविमिश्रिताम् ।
शुश्रुवुर्मधुरां देवा ब्रह्मणः सदने स्थिताः ॥
ऋचो बह्वृचमुख्यैश्च प्रेर्यमाणैः पदक्रमैः ।
शुश्रुवुस्तेऽमरव्याघ्रा विततेषु च कर्मसु ॥

— (L. 2485) D3 श्रेष्ठ (for स्रष्टा) Ñ1 T1 2 G1 3-4 M3 4 लोकाना (for -भूतानां) K1 D1 प्रजापतिरनुत्तम (for °) — (L. 2486) G2 4 M3 4 प्रजापते (for °पति) — (L. 2488) G3 4 मानवा (for °सा) — (L. 2489) Dn2 Ds3 Bom Poona Cal eds G(ed) तच्छ्रुत (for य°) Ñ1 यच्छ्रुत्वा भुवि शक्रस्य (for °) — (L. 2490) Ñ1 B1 2 T1 2 G1 3-5 M3 4 धर्षितानिव इत्युत (for °) — (L. 2491) Ñ1 B3 (marg as above) T1 2 G1 2 5 M3 4 प्रभु (for तदा) — (L. 2492) D3 चकार बुद्धिं च तदा (for °) K2 D4 ब्रह्मकृत्, V1 लोकधृक् (for °कृत्) D5 गमने ब्रह्मलोककृत् (for °) — (L. 2493) T1 2 G1 3-5 M3 4 पुत्रा (for ब्रह्म) K1 D1 गच्छाम सदन ब्राह्म, Ñ1 B D6 G2 पुत्रा (Ñ1 D6 G1 °त्र) गच्छाम सदन, D3 गच्छामो देवसदन (for °) K1 लोककृत् (for -घोषनि) Ñ1 B1 2 T1 2 G1 3-4 M3 4 ब्रह्मण परमाद्भुतम् (for °) — (L. 2494) Ñ1 T1 2 तत्सर्वं, B1 (marg) निखिलं (for तत्रैव) K3 4 ब्रह्मणो (for °णे) Ñ1 T1 2 G1 3 M3 4 ब्रह्मणे (Ñ1 °णः) कथ्यता पुत्रका (for °) — Before line 2495, Ñ1 B D3 G1 ins वैशम्पायन उवाच — (L. 2495) Ñ1 T1 2 G1 3 M3 4 सहा- (M3 4 ते चा)दित्या ततो देव्या (for °) — (L. 2496) K4 Ñ2 D1 देव (for ब्रह्म) Ñ1 T2 G2 3-4 M3 4 महर्षि- (for देवर्षि) — (L. 2497) Ñ2 T1 2 G1 3 M3 4 सुवर्चस (for दिवौकसः) — (L. 2498) B1 T1 2 G1 सुमहाबला, G4 °नोरमैः (for °नोहरैः) Ñ1 B3 G5 M3 4 यथार्हैः (B3 °र्हे) सुमहाबला (for °) — Ñ1 om line 2499 — (L. 2499) B T1 2 G1 3 M3 4 ब्रह्माण द्रष्टुमिच्छन्तस् (for °) D1 T2 G1 4 तपसा (for °सो) — (L. 2500) D3 समन्वगच्छन्त; T1 2 G1 3 4 M3 4 अभ्य(M3 4 °न्व)गच्छन्त (for °च्छन्त) — T1 2 G1 3-4 M3 ins after line 2500 G4 M3 after line 2501

161** षट्पदोद्गीतिनिनदां सामगै समुदीरिताम् ।
यजुर्यज्ञार्थतत्त्वज्ञैरावृता वेदपारगैः ।
अध्वर्युवृषभैश्चैव नादिता सर्वतः शुभाम् ॥
ऋचो बह्वृचमुख्यैश्च प्रोक्ता पुण्यपदाक्षरा ।

[G4 M3 om line 1 — (L. 2) G4 नादिता (for आवृता) — (L. 3) G4 नादिता (for °ता) G4 सभाम् (for शुभाम्) — M3 om line 4 — (L. 4) ऋषिभिश्च मुख्यैश्च (for °) G4 पदाक्षरा, G3 पदाक्षरैः (for °क्षरा) G4 प्रोक्ता प्राणपदाक्षराम् (for °)]

— G1 om line 2501 — (L. 2501) K3 G4 षट्पदोद्गीति (for °द्गीत) B1 2 D2 3 (marg) मधुरा (for -निनदां) V2 गीति, D3 गीर्भिः (for -गीत). K2 3 विनिःसृताम् (for विमिश्रि°) T2 G1 2 M3 4 सामसंस्वननादिताम्, G4 °गैश्च समावृताम् (for °) — K1 Ñ2 V1 2 B D3 D1 4 T1 2 G2 3 M3 4 ins after line 2501 Ñ3 after line 2502:

162** श्रेयस्करीमभिप्रार्थां शुश्रुवुः संजहृषुर्मुदा ॥

[(M3 अभिप्राया (for °र्थां) T2 श्रेयस्करामभिप्राया (for °). V1 2 शुश्रुवा, Ds1 शृण्वा (for शुश्रु) K3 D1 तदा (for मुदा)] T1 2 G1 3 M3 4 cont.

163** सर्वकामदुघा दिव्यां श्रीतान्ते धर्मदामिव ।

— T1 2 G1 3-4 M3 4 om lines 2502-2503 Ñ1 V1 B1 2 D5 D6 om line 2502 — (L. 2502) K2 V2 D3 दिव्यां (for देवा) K2 B3 Dn D1-3 4 शुश्रुवुर्मधुरा दिव्या; Ñ3 °रं दिव्य (for °) K3 D5 सदनेरिताम्; K2 Ñ3 B3 Dn D1 2 5 °नेरिता (Ñ2 °ताम्); V2 °ने गिरम्, D2 वदनेरिता (for सदने स्थिता) — After line 2502, K1 V1 2 B D3 D4 5 ins

164** ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।

While Ñ3 ins after line 2502

165** श्रेयस्करीमभिप्रार्थां श्रुत्वा संजहृषुर्मुदा ।

— (L. 2503) D1 अध्वर्युवृषभमुख्यैश्च (for °) Ñ1 M3 om.

यज्ञवेदाङ्गविद्भिश्च क्रमशिक्षाविशारदैः ।
घोषेण परमर्षीणां सा बभूव विनादिता ॥
यज्ञसंस्तवविद्भिश्च शिक्षाविद्भिस्तथा द्विजैः ।
शब्दनिर्वचनार्थज्ञैः सर्वविद्याविशारदैः ।
वाक्यैर्नानार्थसंयोगैः समवायविशारदैः ।
हृष्टपुष्टस्वरैस्तत्र द्विजेन्द्रैर्वल्गुवादिभिः ।
नादितं ब्रह्मसदनं प्रवरं देवसद्मनाम् ॥
ते तत्र समनुप्राप्य शृण्वन्तो वै ध्वनिं सुराः ।
पूतान्यात्मशरीराणि मेनिरे ते न संशयः ॥
तूष्णीभूता एकचित्ता ब्रह्मण्यगतमानसाः ।
विस्मयोत्फुल्लनयना निरीक्षन्तः परस्परम् ॥
नमस्कुर्वन्ति च पुनर्गुरुं लोकगुरुं प्रभुम् ।
मनसैव सुरश्रेष्ठाः पुरस्कृत्य [redacted] कश्यपम् ॥
पुनः प्रहृष्टाः परमं वेदोच्चारणनिस्वनम् ।
गम्भीरोदारमधुरं सुस्वरं हंसगद्गदम् ॥
लोकायतिकमुख्यैश्च शुश्रुवुः स्वनमीरितम् ॥
तत्र तत्र च विप्रेन्द्रान्नियतान्संशितव्रतान् ।
जपहोमपरान्मुख्यान्ददृशुः कश्यपात्मजाः ॥
तस्यां सभायामास्ते स्म ब्रह्मा लोकपितामहः ।
सुरासुरगुरुः श्रीमान्विधिनदेवमायया ॥

---

line 2503[b] K4 V1 3 B1 D5 प्रेर्यमाणा (for °माणै°) B3 3 प्रे(B3 प्रे)र्यमाणपदाक्षरा ; Dn D5 Bom Poona eds शिक्षा (D5 छीक्षा)विद्भिस्तथा द्विजै, D6 प्रेर्यमाणामनुक्रमे (for [b]) — After line 2503 Ñ1 B3 Dn M3 ins

166** शब्दनिर्वचनार्थं च प्रेर्यमाणपदाक्षरा ।

[Ñ3 M1 om [a] Ñ3 M3 प्रोक्ता पुण्य (for प्रेर्यमाण) Dn D5 प्रेर्यमाणे पदक्रमे (for [b])]

— B1 om lines 2504–2507 — (L. 2504) K3–4 Ñ2 V1 3 Dn D1 3 5 नतस्ते वै; D5 सुहृद्गुरुस्ते; D2 ततस्तेषु (for सुष्टुवुस्ते) Ñ3 ऽसुरव्याघ्रा B3 असरश्रेष्ठा, B3 °व्याघ्रा, T1 3 G1 3 सुरा सर्वे, G3 4 सुरा व्याघ्रा (for असरव्याघ्रा) K3 4 चिन्तितेषु (for चित्त°) K1 D4 त्रिवृत्तेष्विव कर्मसु Ñ1 चित्तवे सुरक° (for [b]) — (L. 2505) B3 3 D5 D6 G3 4 -विदुषा (for विद्भिश्च) Ñ1 T2 3 G2 3 M2 4 यज्ञ-विद्याविदविद्वां (for [a]) D3 om (hapl) lines 2505[b]–2507[a] T2 G1 पदक्रम (for क्रमशिक्षा) Ñ1 B2 3 D5 D6 T2 G2–3 M1 4 पदक्रमविदां तथा (D6 °दामथ), D6 शिक्षा-विद्भिस्तथा द्विजै (for [b]) — (L. 2506) B2 T1 3 G1 3 4 M3 4 Cal ed ब्रह्मर्षीणां च घोषेण (for [a]) D5 निनादिता (for वि°) T1 3 G1 M2 4 समन्तादनुनादिता (for [b]) — D5 om line 2507 — (L. 2507) K4 -संज्ञम, V1 सैभव, D4 -संचय; T1 संस्कार, G3 विस्तर, M2 -संस्तर (for संस्तव) K1 ब्रह्मविद्भिस्, D4 विद्वद्भिस्तु (for शिक्षा-विद्भिस्) G4 जने (for द्विजै) — (L. 2508) V3 Dn शब्दनिर्वचनानुज्ञै (Dn °नार्थं तै); T2 3 G2 3 M3 4 °निर्णय तत्त्वज्ञै (for [a]) — T1 3 G1 3 om lines 2509–2519 K3 Dn D5 6 om 2509 — (L. 2509) Ñ1 2 B3 D3 G3 4 M2 3 मीमांसाहेतु(Ñ2 °हित)वाक्य(G4 °द)ज्ञै, B1 मीमांसावाक्यहेतुज्ञै (for [a]) Ñ1 3 B1 G3 4 सर्ववाद, B3 G(ed) सर्वविद्या; D3 सर्वशास्त्र; M2 4 सर्ववेद- (for समवाय) — Ñ1 M3 4 om lines 2510–2519 G3 4 om lines 2510 2511 — (L. 2510) K1 4 V3 Dn1 D1 3 6 -सुरैस्, V3 D3 स्वनैस् (for -स्वरैस्) V1 वर्णे, V3 ब्रह्म (for वल्गु) Ñ3 -वादितै ; B1 3 D5 भाषितै (for -वादिभि) K1–3 D1 द्विजेन्द्रैर्वर्णदर्शिभि (for [b]) — (L. 2511) D6 नृप (for देव) D5 प्रवर देवसंघवद् (for [b]) — (L. 2512) V1 B1 3 D5 समनुप्राप्ता (for °प्राप्य) D5 शृण्वन्तो ध्वनिमुत्तमम् (for [b]) — (L. 2513) D2 3 शुभानि (for पूतानि) K2 3 मेनिरे ते दिवौकस (for [b]) — (L. 2514) K1 3 4 Ñ2 V3 3 D3 D1 4 6 ब्रह्मणो, B D3 D6 °णे, D2 °ण्ये, D5 ब्रह्माणं (for ब्रह्मण्य) K3 ब्रह्मणो मानसा सुता, G3 4 ब्रह्मण्यास्थितमानस (for [b]) — (L. 2515) D4 -वदना (for नयना) V3 B1 3 D5 निरीक्षन्त, G3 ह्यवेक्षन्त (for निरीक्षन्त) — (L. 2516) D5 नमस्कृत्वाय, G2 4 नम प्रकुर्वन्ति (for नमस्कुर्वन्ति च) K4 D1 6 स्वयं (for गुरुं) B3 D5 Cal ed ब्रह्माणं परम प्रभुम् (for [b]) — (L. 2517) K1 नमस्कृत्य (for पुर°) — G3 4 om lines 2518 2519 — (L. 2518) Ñ3 V3 B D3 D6 संपूज्य (D3 °ह), Dn सपूज्य, D4 प्रहृष्य (for °ष्टा) K3 3 -पूर्वकम्, D2 निस्वनै (for °नम्) V3 वेदोच्चारणनिस्वनं, D3 Cal ed °च्चारणनिस्वनम् (for [b]) — (L. 2519) B1 -परमं (for मधुर) D3 -गद्गदम् (for गद्गदम्) — After line 2519, K1 B D5 D6 Bom Poona ed G(ed.) ins

167** मीमांसाहेतुवाक्यज्ञैः सर्ववादविशारदैः ।

[D6 -वाक्यैश्च (for वाक्यज्ञैः) B1 3 D5 समवाय, D6 सर्वशास्त्र (for सर्ववाद)]

— (L. 2520) D3 शुश्रुवु सुसमीरितम् (for [b]) — (L. 2521) V3 नियता ब्रह्मचारिण (for [b]) — (L. 2523) K3 4 V3 ब्रह्मलोक- (K4 °के) (for ब्रह्मा लोक) — (L. 2524) Ñ1 D4 विद्धन्, V1 B3 G4 विद्धे; D3 वेदविद् (for

उपासते च तत्रैनं प्रजानां पतयः प्रभुम् ।
दक्षः प्रचेताः पुलहो मरीचिश्च द्विजोत्तमः ॥
भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च गोतमो नारदस्तथा ।
मनो द्यौरन्तरिक्षं च वायुस्तेजो जलं मही ॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ।
प्रकृतिश्च विकारश्च यच्चान्यत्कारणं महत् ॥
साङ्गोपाङ्गाश्चतुर्वेदाः सरहस्यपदक्रमाः ।
क्रियाश्च क्रतवश्चैव संकल्पः प्राण एव च ॥
एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः ।
अर्थो धर्मश्च कामश्च द्वेषो हर्षश्च नित्यदा ॥
शुक्रो बृहस्पतिश्चैव संवर्तो बुध एव च ।
शनैश्चरश्च राहुश्च ग्रहाः सर्वे ह्यशेषतः ॥
मरुतो विश्वकर्मा च नक्षत्राणि च भारत ।
दिवाकरश्च सोमश्च ब्रह्माणं समुपासते ।
सावित्री दुर्गतरणी वाणी सप्तविधा तथा ॥
सर्वाणि श्रुतिशास्त्राणि गाथाश्च नियमास्तथा ।
भाष्याणि सर्वशास्त्राणि देहवन्ति विशां पते ॥
क्षणा लवा मुहूर्ताश्च दिवा रात्रिश्च भारत ।
अर्धमासाश्च मासाश्च ऋतवः षट् तथैव च ॥
संवत्सराश्चतुर्युगं मासा रात्रिश्चतुर्विधाः ।
कालचक्रं च यद्दिव्यं नित्यमध्रुवमव्ययम् ॥
एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः ।
ते प्रविष्टाः सभां दिव्यां ब्रह्मणः सर्वकामदाम् ॥
कश्यपप्रमुखैः सार्धं पुत्रैर्धर्मविशारदैः ।
सर्वतेजोमयीं दिव्यां ब्रह्मर्षिगणसेविताम् ॥
ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमानमचिन्त्यं विगतक्लमम् ।
ब्रह्माणं वीक्ष्य ते सर्वे आसीनं परमासने ।
जग्मुर्मूर्ध्ना शुभौ पादौ ब्रह्मणस्ते दिवौकसः ॥

विधिवद्) K3 मरीच्याद्यैरभिरन्वित, D5 विश्वे देवमरुत्वता, T1 G3 M3 4 विविधाद्भुतकर्मकृत, T2 G3 द्विनिधाग्मकर्मकृत (for °) — K3 om lines 2528-2530 — (L 2528) K1 नभो द्यौर्, K3 D5 मनो द्याम् Ñ1 3 B2 D4 D6 T3 G3 M3 4 विद्या मनो, V3 G4 विद्यमानो, B1 Dn मनुर्द्यौर्, G3 4 विद्याधरो (for मनो द्यौर्) D5 हीनतमोऽन्तरिक्षश्च, T1 विद्याधरोऽन्तरिक्षश्च (for °) Ñ2 G3 M3 बल (for जल) — (L 2529) Bom Poona eds G(ed) शब्दस्पर्शौ (for शब्द स्पर्शश्) — (L 2530) K1 Ñ2 V3 3 B1 D3 6 ध्रुव, K3 श्रुति (for महत्) — (L 2531) Ñ1 T1 4 G3 M3 4 च चत्वारो, D5 च धर्मश्च (for चतुर्वेदा) Ñ1 वेदा लोकपते भारत, T3 3 G3 M3 4 वेदा लोकपते तदा (for °) — (L 2532) Ñ1 नमाश्च (for क्रि°) G3 4 G(ed) कल्प प्रणव एव च (for °) — (L 2533) T1 2 G3 3 5 M2 4 उपासते (for उपस्थिता) — (L 2534) D5 कीर्तिश्च (for कामश्च) D1 अपवर्गश्च, Bom Poona eds G(ed) द्वेषो दर्पश्च (for द्वेषो हर्षश्च) T1 G3 हर्षं येनस्तथैव च, T2 G1 M3 4 हर्षोऽद्विग (M3 4 द्वेष)स्तथैव च (for °) — T1 G5 om lines 2535-2539 — (L 2535) K3 Ñ1 B1 3 D3 G3 4 शुक्रो (for शुक्रो) D1 सावर्णौ (for संवर्तो) — (L 2536) B1 3 T3 G1 3 4 M3 4 तथैव च (for ह्यशेषत) — (L 2537) Ñ1 वानप्राश्चापि भारत, T3 G1 3 4 M3 4 वरजाश्च महायशा (for °) — (L 2538) D1 समुपास्महे (for °सते) — (L 2539) K3 गायत्री (for सावित्री) D5 ब्रह्मणश्च (for वाणी सप्त) — (L 2540) Ñ1 V1 3 B2 D1 6 स्मृति; Ñ2 B1 D5 G1 स्मृति (for श्रुति) Dn सर्वाणि स्मृतशास्त्राणि (for °) K3 om (hapl) lines 2540b-2541a V1 विविधास्; B नितमास् (for निय°) — (L 2541) Ñ1 M3 शास्त्राणां (for °णि) — K3 om lines 2543-2544 — (L 2543) Ñ1 T1 2 G1 3 M3 4 च सर्वशः, G3 4 च स(G4 सव)स्तत (for तथैव च) — Ñ1 T1 2 G3 3-5 M3 4 om lines 2544-2546 — (L 2544) B1 3 D1 पञ्चयुगं, D6 चातुर्युगं, D6 च युगपन् (for चतुर्युगं) K3 संवत्सरश्चातुर्युगं (for °). B1 3 Cal ed सप्त्या D1 श्यामा (for मासा) — (L 2545) K3 दिव्य च (for यद्दिव्य) K4 D1 3 6 अनित्यं ध्रुवम्, Ñ2 च नित्य ध्रुवम्, B2 D5 नित्यं ध्रुवम् (for नित्य मध्रुवम्) B1 नित्यश्च ध्रुवमक्षयम् G3 4 ब्रह्मणो नित्यमव्ययम् (for °) — D1 om lines 2546-2547 — (L 2546) G1 ब्रह्मेशा समुपास्थिता (for °) — (L 2548) K1 D1 विशारद, Ñ1 T1 2 G3 3-5 M3 4 भूता वा; B1 2 Cal ed. जिता वा (for विशारदै) — (L 2549) D5 रत्नमयी (for तेजो°) B Dn D5 T1 G1 3 4 M3 4 सर्वतेजोमय दिव्य (for °) — D5 om line 2550 — (L 2550) K3 D4 T1 G3 ब्रह्म, B1 ब्राह्म, D1 ब्राह्मय (for ब्राह्म्या) V3 सेव्य मानम् (for दीप्य°) D5 ब्रह्मश्रिया दीप्यमानाम् (for °) K3 ज्वरम् (for क्लमम्) K3 Ñ1 अचिन्त्यां विगतज्वरां Ñ1 °क्लमा)म् — (L 2551) T1 2 G1 4 V3 प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) K3 D1 ब्रह्माणं वीक्ष्य ते सर्वे (for °) Ñ1 B1 6 T1 2 G3 3-5 M3 4 परमासनमास्थितम् (for °) — After line 2551, Ñ1 B T1 2 G1 3-5 M3 4 ins

शिरोभिः स्पृश्य चरणौ तस्य ते परमेष्ठिनः ।
विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः शान्ता विगतकल्मषाः ॥
दृष्ट्वा तु तान्सुरान्सर्वान्कश्यपेन सहागतान् ।
आह ब्रह्मा महातेजा देवानां प्रभुरीश्वरः ॥

Colophon

ब्रह्मोवाच ।

यदर्थमिह संप्राप्ता भवन्तः सर्व एव हि ।
चिन्तयाम्यहमप्यग्रमेतमर्थं महाबलाः ॥
भविष्यति च यः सोऽर्थः प्राप्तिर्वो यः सुरोत्तमाः ।
बलेर्दानवमुख्यस्य यो वै जेता भविष्यति ॥
न सत्यसुरसघानामेको जेता स विश्वकृत् ।
त्रैलोक्यस्यापि जेतासौ देवानामपि चोत्तमः ॥
धाता चैव हि लोकानां विश्वयोनिः सनातनः ।
पूर्वदेवं सदा प्राहुर्हेमगर्भनिदर्शनम् ॥
आत्मा वै येन विभुना कृतोऽजेयो महात्मना ।
बलेरसुरमुख्यस्य विश्वस्य जगतस्तथा ॥
प्रभवः स हि सर्वेषामस्माकमपि पूर्वजः ।
अचिन्त्यः स हि विश्वात्मा योगयुक्तः परं तपः ॥
तं देवापि महात्मानं न विदुः कोऽप्यसाविति ।
वेदात्मानं च विश्वं च स देवः पुरुषोत्तमः ॥

168** शिरोभि प्रणता सर्वे देवा काश्यप एव च ।
[B दूरे (for सर्वे) B1 s परमेष्ठिनमव्ययम् (for °)]
— Ñ1 B1 s T1 s G1 s-s M2 s om line 2552 — (L. 2552) D4 नैमुर् (for असुर्) V1 मुञ्चौ (for शुभौ) — K1 om line 2553 — (L 2553) T1 s G1, s s M2 s स्पृष्ट्वा शिरोभिश्चरणौ (for °) Ñ1 B2 T1 s G1 s-s M2 नियता परमात्मन (for °) — (L. 2555) T1 s G1 s-s M2 s … (for …) Ñ1 V2 D2 T1 s G1 s-s M2 s समा … L. 2556) D4 … s देवता (for देवानां)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds2 D1 s — *Mention of Khila* Ñ1 V1 s B1 s Dn Ds D1 s — *Sub-parvan* K Ñ2 V1 s B2 s Dn Ds D2 s s-s वामन, Ñ1 B1 D2 T1 s G1 s M2 s वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* B1 s D4 देवाना ब्रह्मलोकगमनम्, D1 देवासुरसंग्राम, G2 काश्यपमहेन्द्रादीनां ब्रह्मभवनगमनम् — *Adhy no* K2 39, V1 340, V2 Ds2 253, B2 253, Dn 251, D1 226, D2 263, D4 242, T1 319, G1 314, G2 s 321, G4 119, M2 s 31

M4 om the ref — (L. 2558) K1 s Ñ2 s V1 s B1 s D G1 M4 अव्यग्र (for °ग्रम्) K1 s Ñ1 s B Ds D1 s s G2 एतदर्थं M1 Bom Poona eds G(ed) एतत्सर्वं (for एतमर्थं) V2 महासुरा (for °बला) V2 एतदर्थं महासुरा (for °) — (L 2559) K2 s सच (for च य) K4 D1 स्वार्थं (for सोऽर्थं) — (L. 2560) D4 सर्वे (for बलेर्) Ñ1 T1 s G1 s M2 s ऽस्य, Ñ2 V1 s B1 s D2 D2 s हि (for वै) — (L 2561) Ñ2 B1, s Cal ed न केवलं सुरारीणाम् (for °) D6 सुरद्विष (for स विश्वकृत्) — For line 2561 T1 s G1 s s M2 s subst

169** न केवल सुरारीणां विजेता विश्वकर्मकृत् ।

— (L. 2562) Ñ1 G4 M2 s जेता स, T2 G1 यो जेता (for जेतासौ) Ñ1 B1 s G2 M4 च प्रभु°, B2 T2 G1 च प्रभु°, D2 सत्तम, T1 G4 M2 स प्रभु° (for चोत्तम) — (L. 2563) D2 एष एव (for धाता चैव) G2 s भूतानां (for लोकानां) Ñ1 T2 M2 s य स धाता च भूताना, B1 s यो धाता सर्वभूतानां, G1 s य सर्वधाता भूतानां (for °) Ñ1 विश्वं यस्य, B2 विश्वं यस्य, B2 G4 M2 विश्वं यस्य (for विश्व योनि) T1 G4 M2 विश्वं यस्य (G4 पश्य) सनातनम् (for °) — After line 2563, Ñ2 ins

170** यो धाता सर्वभूतानां यश्च भूतः सनातन ।

— (L. 2564) B G2 s पूर्वजं च, Dn1 G1 पूर्वदेहं, D4 पूर्वं देव, T1 s G2 M2 s सर्वज्ञं (for पूर्वदेवं) D2 पूर्वदेवा सदाप्रज्ञा (for °) B1 s D2 s निदर्शनात्, D2 °र्शन (for °र्शनम्) — (L. 2565) K4 Ñ2 V1 s D2 वामदेवेन विभुना; Ñ2 T1 G1 आत्मना येन वि°, Dn Ds D1 s आत्मा देवेन वि°, T1 G4 आत्मत्रयेण भूतानां, G2 s आत्मा देवेन विधिना, M2 s आत्मना येन विधिना (for °) K2 s जेता D2 जयो, D4 यो वै, T2 G1 देवो; M2 s अव्यो (for ऽजेयो) G2 महात्म नाम्, Poona Cal eds °त्मन (for °त्मना) T1 G4 नवो अव्यो महात्मनाम् (for °) — (L. 2566) T1 s G1 s-s M2 s राजस्य (for मुख्यस्य) Ñ2 B1 s बलेरतुलवीर्यस्य (for °) T1 G4 प्रभु, T2 G1 M2 s पिता (for तथा) — After line 2566 T1 s G1 s M2 s ins

171** पर देवस्य विश्वस्य जगतः शाश्वतस्तथा ।

— D4 om. line 2567 — (L. 2567) G2 s पूर्वेषाम् (for अस्माकम्) — (L 2568) D4 प्रभव (for अचिन्त्य) D2 विश्वस्य, T1 M2 s धर्मात्मा, T2 G1 s-s सर्वात्मा (for विश्वात्मा) — (L. 2569) K2 s देवा अपि, D2 s त देवाश्च (for तं देवापि) M2 न विदुर्यो ह्यसाविति (for °) — (L. 2570) K4 D1 चिदात्मान, Ñ2 वेदान्तसारं, B1 s D2 T1 s s M2 s देवान्तसारं, B2 विश्वात्मानं (for वेदा°) D4 विश्वात्मा (for

तस्यैव तु प्रसादेन तस्य वक्ष्ये परां गतिम् ।
यत्र योगं समास्थाय तपश्चरति दुश्चरम् ॥
क्षीरोदस्योत्तरे कूले उदीच्यां दिशि देवताः ।
अमृतं नाम परमं स्थानमाहुर्मनीषिणः ॥
भवन्तस्तत्र वै गत्वा तपसा संशितव्रताः ।
अमृतं स्थानमासाद्य तपश्चरत दुश्चरम् ॥
तत्र श्रोष्यथ विस्पष्टां स्निग्धगम्भीरनिस्वनाम् ।
उष्णान्ते तोयपूर्णस्य तोयदस्य समस्वनाम् ॥
युक्ताक्षरपदां स्निग्धां रम्यामभयदां शिवाम् ।
वाणीं परमसंस्कारां वरदां ब्रह्मवादिनीम् ॥
दिव्यां सरस्वतीं सत्यां सर्वकिल्बिषनाशिनीम् ।
सर्वदेवाधिदेवस्य भाविता भावितात्मनः ॥
तस्य व्रतसमाप्त्यां तु यावद्व्रतविसर्जनात् ।
अमोघा तस्य देवस्य विश्वे देवा महात्मनः ॥
स्वागतं वः सुरश्रेष्ठा मत्सकाशे व्यवस्थिताः ।
कस्य कं वा वरं देवा ददामि वरदः स्थितः ॥
तं कश्यपोऽदितिश्चैव वरं गृह्णीत वै ततः ।
प्रणम्य शिरसा पादौ तस्मै योगात्मने तदा ।
भगवानेव नः पुत्रो भवत्विति न संशयः ।
उक्तश्च परया भक्त्या तथास्त्विति स वक्ष्यति ॥
देवा ब्रुवन्तु ते सर्वे भ्राता नस्त्वं भवेति च ।
तथास्त्विति च स श्रीमान्वक्ष्यते सर्वलोककृत् ॥
तस्मादेवं गृहीत्वा तु वरं त्रिदशसत्तमाः ।
कृतकृत्याः पुनः सर्वे गच्छध्वं स्वं स्वमालयम् ॥

विश्वे च) Ñ1 B1 2 G1 2 5 वेत्ति (for देव) — (L 2571) K4 ततो वक्ष्ये , Ñ1 प्रवक्ष्येऽस्य , D6 स प्रवक्ष्ये , T1 2 G1 2 M1 4 वक्ष्याम्यस्य , Bom Poona eds G(ed) प्रवक्ष्येऽह (for तस्य वक्ष्ये) B3 प्रवक्ष्ये परमां गतिम् (for °) — (L 2572) D3 योगी , G3 श्लोक (for योग) T1 G3 अत्र वै योग मास्थाय (for °) — K3 om (hapl) 2573–2576 — (L 2573) T1 2 G1 2–5 तीरे (for कूले) Ñ1 B3 T1 2 G1 5 M2 4 देवकृत् , V3 °ता (for °ता) — (L 2576) T1 अत्र त (for अमृत) Ñ1 D3 आस्थाय (for आसाद्य) D3 आसाद्याथ परंतपम् (for °) — (L 2577) B1 Ds1 Cal ed तत्र (for तत्र) Ñ1 B1 सुदृष्टां , T1 2 G1 2 M2 4 सहृष्टं , G3 4 सुस्पष्टां (for वि°) G4 स्निग्ध गम्भीरनिस्वनाम् (for °) — (L 2578) D2 महास्वनाम् , D5 महाम° (for समस्व°) K1 2 तोयदस्वननिस्वनाम् , Ñ1 T1 2 G1 4 M2 4 तोयदस्येव निस्वनाम् (T1 G3 °नम्) (for °) — (L 2579) K1 Dn D1 6 G1 पदां , Ñ2 पर , D3 -पदै (for पद) D5 स्निग्ध (for स्निग्धां) Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 स्फुटाक्षरपदां (Ñ1 °समां , T1 G1 °पद) , B1 3 स्पष्टाक्षरपदां दिव्यां , B3 Cal ed दिव्यां स्पष्टाक्षरपदाम् (for °) D6 T2 G1 3 4 M2 4 शुभाम् (for शिवाम्) T1 G3 रम्यामपि सदा शुभाम् (for °) — (L 2580) Ñ2 V1 3 उदारां (for वरदां) — (L 2581) B3 T2 G1 3 M2 4 सत्यकरीं , Dn1 सत्यवतीं (for सरस्वतीं) D4 (marg) वाणीं , G4 रम्यां (for सत्यां) Ñ1 V1 B3 D3 G1 2 4 M2 4 -कल्मष (for किल्बिष) — (L 2582) B2 भाविता , T2 G1 भवित्री (for भाविता) — (L 2583) Ñ1 D3 M2 4 तस्या (for तस्य) B3 3 D3 6 G1 समाप्तौ तु , D3 -समास्थाय (for °प्त्यां तु) V1 B1 D3 G3 तस्या व्रतस मासौ तु (for °) B3 योगमत , D3 तपोव्रत (for यावद्व्रत) Ñ1 B1 विसर्जने , V1 समापने , Dn विसर्जनम् (for °नात्)

B3 D6 T1 2 G1 2 5 M2 4 योगमतविवर्जिते (B3 D6 G3 4 °सर्जने) (for °) — (L 2584) D3 3 अमोघं (for °घा) , Ñ1 M2 4 मम , B1 T2 2 G1 3–5 अथ (for तस्य) K1 Ñ2 V1 3 B1 3 D2 D4 6 अमोघस्य तु देवस्य , K3 4 Dn1 D1 6 अमोघम(K4 °स्तु , D1 °स्तु)स्य दे° , G1 अमोघमथ दे° (for °) — After line 2584ᵃ, G3 4 ins

172** दर्शनं वो भविष्यति ।
अथ युष्मान्हरिर्ब्रूयात्किमागमनकारणम् ॥

G3 4 om line 2584ᵇ K1 V3 D1 3 विश्वरूप , Ñ1 विश्वे देवान् , Ñ2 विश्वरूपा , V1 B D5 विश्वरूपा (for विश्वे देवा) . T2 2 G1 3 M2 विश्वे दे(T2 G1 °वे)वास्तथागमन (for °) — Before line 2585, K3 ins विष्णुरुवाच — (L 2585) B3 स्वागतार्थं (for °तं वः) Ñ1 B1 3 T1 2 G1 3–5 M2 4 मत्सकाशं समाग(Ñ1 महात्म)ता (for °) — (L 2587) Ñ1 B1 3 D3 T1 2 G1 3 5 M2 4 ततोऽदिति कश्यपश्च , B3 कश्यपोऽथादितिश्चैव (for °) Ñ1 B D5 D6 3 5 T1 2 G1 3–5 M2 4 गृहीत्वा(D3 वरये)ता परं तदा (for °) — (L 2588) Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 तस्मै योगा(T2 G1 देवा)य धीमते (for °) — (L 2589) K4 Dn D1 G3 भवानेव च नः पुत्रो (for °) — (L 2590) T2 G3 उक्ते (for उक्तश्च) — (L 2591) Ñ1 देवा ब्रुवन्ति सर्वे ते , T1 G1 3 M2 4 देवा अपि ब्रुवन्ते वै , T2 देवा अब्रुवन्ते वै (for °) — T1 2 om lines 2591–2594 — (L 2593) K3 3 M1 यथा ; D4 स च (for च स) G3 प्रीतोऽस्मीति वच श्रीमान् (for °) G1 om lines 2592ᵇ–2593ᵃ — (L 2593) K4 Ñ2 V1 3 D2 D1 [त्वा]तु , Ñ1 वै (for तु) G1 M1 तस्मादस्तु (M1 °देव) त्रिदिवेश (for °) — (L 2594) V3 om (hapl) lines 2594ᵇ–2595ᵃ G1 M2 4 स्वकम् (for स्वं स्वम्) — Before

यथास्त्विति सुराः सर्वे कश्यपोऽदितिरेव च ।
वन्दित्वा ब्रह्मचरणौ गताः सौम्यां दिशं प्रति ॥
तेऽचिरेणैव संप्राप्ताः क्षीरोदस्योत्तरं तटम् ।
यथोद्दिष्टं भगवता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिना ॥
तेऽतीत्य सागरान्सर्वान्पर्वतांश्च बहून्क्षणात् ।
नदीश्च विविधा दिव्याः पृथिव्यां सुरसत्तमाः ॥
पश्यन्ति च सुघोरां वै सर्वसत्त्वविवर्जिताम् ।
अभास्करामसर्यादां तमसा संवृतां दिशम् ॥
अमृतं स्थानमासाद्य कश्यपेन सुराः सह ।
दीक्षिता कामदं दिव्यं व्रतं वर्षसहस्रकम् ॥
प्रसादार्थं सुरेशाय तस्मै योगाय धीमते ।
नारायणाय देवाय सहस्राक्षाय भूतये ॥
ब्रह्मचर्येण मौनेन स्थानवीरासनेन च ।
दमेन च सुराः सर्वे तपो दुश्चरमास्थिताः ॥
कश्यपस्तत्र भगवान्प्रसादार्थं महात्मनः ।
उदीरयति वेदोक्तं यमाहुः परमं स्तवम् ॥

Colophon

कश्यप उवाच ।

नमोऽस्तु ते देवदेव एकशृङ्ग वराह वृषार्चिष वृषसिन्धो वृषाकपे सुरवृषभ सुरनिर्मित अनिर्मित भद्र कपिल विष्वक्सेन ध्रुवधर्म धर्मराज वैकुण्ठ शवावर्त अनादिमध्यनिधन धनंजय शुचिश्रवः अग्निज वृष्णिज अज अजय अमृतेश सनातन विधातः त्रिनाम त्रिधाम त्रिककुभ ककुद्मिन् दुंदुभे महानाभ लोकनाभ पद्मनाभ विरिञ्चे वरिष्ठ बहुरूप विरूप विश्वरूप अक्षय अक्षर सत्याक्षर हंसाक्षर हव्यभुज खण्डपरशो शुक्र मुञ्जकेश हंस महदक्षर हृषीकेश सूक्ष्म परमसूक्ष्म तुरापाट् विश्वमूर्ते सुराग्रज नील निस्तम निरज तमोरज सत्त्वधाम सर्वलोकप्रतिष्ठ शिपिविष्ट

---

line 2595, B2 D6 G1 M3 ins वैशंपायन — (L. 2596) Ñ1 B1.3 M3.4 ब्रह्मणो वन्द्य चरणौ, T1 G3 ब्रह्मणे वन्द्रमा मास्तु, T2 G1 ब्रह्मणा समनुज्ञाता (for °) — D3 om lines 2597 2598 — (L. 2597) D1 प्रति (for तटम्) Ñ1.2 B1.3 G1.2 M3.4 क्षीरोद सरिता पतिम्, T1.2 °द सागरं प्रति (for °) — T1 om line 2598 — (L. 2598) D3 तथा दिष्टे, D6 यथादिष्ट (for यथोद्दिष्ट) — (L. 2599) G1 M6 तीर्त्वा (for ऽतीत्य) Ñ1 तेऽतीता सागरं सर्वे, D3 वनानि समतिक्रम्य, T1 G3 ते गत्वा सरितश्चैव, T2 ते तीर्त्वा सागराश्चैव (for °) N1 B1.3 D5 T2 G1 M3.4 सकाननान्, D6 [पु]र्व तक्षणात्, T1 G4 सनातनान् (for बहून्क्षणात्) — (L. 2600) त्रिदिश्य (G4 °जिरय) विविधान्देशान् (for °) T1.2 G1.3.5 M3.4 पृथिव्यां त्रिदशोत्तमा (for °) — T2 G1 om lines 2601 2603 — (L. 2601) B1.3 अपश्यस्ते, D2.6 पश्यन्ति स्म, M3.4 अपश्यन्त (for पश्यन्ति च) T1 G4 अपश्यन्त सुघोरांश्च, G4 पश्यन्ति स्म सुरौघाश्च (for °) — (L. 2602) G4 अभास्करसमर्याद (for °) G5 तपसा सहितस्तत्तम् (for °) — (L. 2603) K1 B3 D1 सुरैः सह, T1 M3.4 सहामरा, G3.4 महासुरा, G5 महामना (for सुरा सह) — (L. 2604) K3 T1 कामगं (for °द) — (L. 2605) T1.2 G1.3-5 M3.4 सुरेशस्य (for °शाय) T1.2 G1.3.5 M3.4 तस्य देवस्य धीमत (for °) — (L. 2606) T1.2 G1.3.5 M3.4 नारायणस्य देवस्य (for °) D32 शाश्वते, D1 भूतले, Bom Poona eds G(ed) धीमते (for भूतये) T1.2 G1.3.5 M3.4 सहस्राक्षस्य मीढुष (for °) — (L. 2607) G4 स्थिर (for स्थान) G1 Cal. ed. वीरासनेन (for वी°) G5 स्थानस्य वसतेन च (for °) — V3 om line 2608. — (L. 2608) L3 Cal ed. आश्रिता (for आस्थिता). — (L. 2610) K1 Ñ1.2 V1.3 B2.3 Dn D3 D5.6 G4 उदीरयत, K3 उदीरयतो, D4 °यते (for °यति). T1 G1.3-5 M3.4 उदीरयामास तदा (for °) K4 अपरं; D1 अपर (for परम) — After line 2610, T1.2 G1.3-5 M3.4 ins:

173** सर्वकामयुतं चैव कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।

G4 cont

174** कृत्वाञ्जलिपुटो भूत्वा प्रोच्चार्य प्रणवं सकृत् ।
एकाग्रः प्रयतो भूत्वा तुष्टाव जगतीपतिम् ॥

COLOPHON om in B2 — *Mention of the Epic* K3 Dn D32 D1 — *Mention of Khila* K4 Ñ1 V2.3 B3 Dn D5 D1.3.4.6 — *Subportion* K Ñ1 V1.2 B3 Dn D1.3.4.6 वामन, Ñ1 D5 D3 T1.2 G1.3.5 M3.4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* अमृतस्थानगमनानन्तर काश्यपेन विष्णुस्तवारम्भ, M3.4 क्षीरोदोपयान — *Adhy no* K3 40, V1 350 V2 253, B3 254, Dn2 252, D32 251; D1 (marg) 237, D3 243, T1 G3 320, G1 315, G2.5 322, M3.4 37

For the prayer in prose to Viṣṇu in this adhy., no variants are recorded as most of the various readings are of the nature of transpositions

सुतपः तपोग्र अग्र अग्रज धर्मनाभ गभस्तिनाभ धर्मनेमे सत्यधाम सत्याक्षर गभस्तिनेमे विपाप्मन् चन्द्ररथ त्वमेव समुद्रवासी अज एकपात् सहस्रशीर्ष सहस्रसमित महाशीर्ष सहस्रदृक् सहस्रपात् अधोमुख महामुख महापुरुष पुरुषोत्तम सहस्रबाहो सहस्रमूर्ते सहस्रास्य सहस्राक्ष सहस्रभुज सहस्रभुव सहस्रशस्त्वामाहुर्वेदा.॥१

विश्वदेव विश्वसंभव सर्वेषामेव देवाना सोमग आदौ गतिः विश्वं हवमाप्यायनः विश्वं त्वामाहुः पुष्पहास परमपरदस्त्वमेव त्वमेव वौषट् । ओंकार वषट्कार त्वामेकमाहुरग्र्य मखभागप्राशिनम् । शतधार सहस्रधार भूर्द भुवर्द स्वर्द भूर्भुवःस्वर्द त्वमेव भूतं भुवनं त्वं स्वधा त्वमेव ब्रह्मशय ब्रह्ममय ब्रह्मादिस्त्वमेव ॥

द्यौरसि पृथिव्यसि पूषासि मातरिश्वासि धर्मोऽसि मघवासि होता पोता नेता हन्ता मन्ता होम्यहोता परात्परस्त्वं होम्यहोता त्वमेव ॥

आपोऽसि विश्ववाक् धाता परमेण धाम्ना त्वमेव दिग्भ्यः स्रुक् स्रुग्भाण्ड इज्योऽसि ईड्योऽसि त्वष्टा त्वमेव समिद्धः त्वमेव गतिर्गतिमतामसि मोक्षोऽसि योगोऽसि गुह्योऽसि सिद्धोऽसि धन्योऽसि धातासि परमोऽसि यज्ञोऽसि सोमोऽसि यूपोऽसि दक्षिणासि दीक्षासि विश्वमसि ॥

स्थविष्ठ स्थविर विश्वतुरापाट् हिरण्यगर्भ हिरण्यनाभ हिरण्यनारायण नारायणान्तर नृणामयन आदित्यवर्ण आदित्यतेजः महापुरुष पुरुषोत्तम आदिदेव पद्मनाभ पद्मेशय पद्माक्ष पद्मगर्भ हिरण्यामकेश शुक्र विश्वदेव विश्वतोमुख विश्वाक्ष विश्वसंभव विश्वभुक् त्वमेव ॥

भूरिविक्रम चक्रक्रम त्रिभुवनसुविक्रम स्वविक्रम स्वविक्रम बभ्रुः मुनिभुः प्रभाकर. शंभु· स्वयंभूश्च भूतादिः भूतात्मन् महाभूत विश्वभुक् त्वमेव विश्वगोप्तासि विश्वंभर पवित्रमसि हविर्विशारद हवि कर्ता अमृतेन्धन सुरासुरगुरो महादिदेव नृदेव ऊर्ध्वकर्मन् पूतात्मन् असृतेश दिवस्पृक् विश्वस्थपते घृतार्च्यसि अनन्तकर्मन् द्रुहिणवंश स्ववश विश्वपास्त्व त्वमेव विश्व बिभर्षि परार्थिनो नस्त्रायस्वेति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

नारायणस्तु भगवाञ्श्रुत्वेम परम स्तवम् ।
ब्रह्मज्ञेन द्विजेन्द्रेण कश्यपेन समीरितम् ॥
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषं जीमूतस्वननिस्वनम् ।
मनसा प्रीतियुक्तेन विबुधाना महात्मनाम् ॥
उवाच वचन सम्यग्हृष्टपुष्टपदाक्षरम् ।
आकाशाच्चक्षुर्देवा दर्शन नोपलभ्यते ।
श्रीमान्श्रीवमनाः देवः प्रोवाच प्रभुरीश्वरः ॥
प्रीतोऽस्मि वः सुरश्रेष्ठा. सर्वे मत्तो निनिश्चयम् ।
वर वृणुत भद्रं वो वरदोऽस्मि सुरोत्तमाः ॥

कश्यप उवाच ।

यदेव भगवान्प्रीत. सर्वेषाममरोत्तम ।
तदेव कृतकृत्याः स्म त्व हि न. परमा गति. ॥
यदि प्रसन्नो भगवान्दातव्यो वा परो यदि ।
वासवस्यानुजो भ्राता ज्ञातीना नन्दिवर्धनः ।

(I 2511) K_{1-3} $\tilde{N}_1$: V_1 : B_3 : D_n D_2 : M_4 सुन्वैन्त, B_1 D_4 D_3 : T_1 G_1 सुरैव, T_2 ज्ञात्वैतत्, G_4 ज्ञात्वेम (for सु°) — $\tilde{N}_1$ T_1 : G_3 : M_2 : om lines 2613 2614 — (L 2613) B_3 Cal ed घन (for स्वन) K_2 : सन्निभम् (for निस्वनम्) — (L 2615) B_1 सर्वं, D_3 स्मय (for स्तवम्) K_3 : D_5 D_2 : : T_2 G_1 तुष्टपुष्ट (for हृष्ट°) D_4 तुष्टपुष्टाक्ष्ययाक्षरम्, T_1 कृपादिष्टपदाक्षर (for ^{b}) — $\tilde{N}_2$ T_1 : G_1 : : M_2 : om line 2616 — (L 2616) K_4 $\tilde{N}_2$ B_2 D_n D_1 : G_3 ह्याकाशात्तु शुभे शब्दो (K_4 D_1 : देव, P_2 देवा (for ^{a}) D_{52} दर्शन नोपलेभिरे (for ^{b}) — (L 2617) $\tilde{N}_1$ T_2 G_1 यद्वेद्, V_1 : वचन, D_1 T_1 G_2 M_2 : यद्वदेत्. G_3 यो देव, G_4 यो वेद् (for प्रोवाच) — Before line 2617, $\tilde{N}_2$ V_1 : L D M_2 G(ed) ins विष्णुरुवाच, T_1 : G_1 : : M_4 श्रीभगवान् — (L 2618) $\tilde{N}_1$ B_1 : D_3 T_1 : G_1 : : M_4 : सर्वेषामेव निश्चयात् (for ^{b}) — (L 2619) T_1 G_3 : वृणीध्व (for वृणुत) — K_3 : T_2 G_1 om lines 2620 2622 with the ref. $\tilde{N}_1$ D_5 T_1 M_2 : om lines 2610 2622 — (L 2620) K_3 D_4 यदेव (for यदेव) K_1 D_4 G_4 : न सुरोत्तम (for ममरो°) — Before line 2623, K_3 : ins कश्यप — (L 2624)

अदित्यां वै मम श्रीमान्भगवानस्तु वै सुतः ॥
वैशंपायन उवाच ।
अदितिर्देवमाता च एतमेवार्थमुत्तमम् ।
पुत्रार्थे वरदं प्राह भगवन्तं वरार्थिनी ॥
याचते पुत्रकामा वै भवान्पुत्रो भवत्विति ।
निःश्रेयसार्थं सर्वेषां देवानां हि महात्मनाम् ।
भ्राता भर्ता च धाता च शरणं च भवस्व नः ॥
अदित्याः पुत्रतां याते त्वयि देवाः सवासवाः ।
देवशब्दं वदिष्यन्ति कश्यपस्यात्मजो भव ॥
वैशंपायन उवाच ।
ततस्तानब्रवीद्विष्णुर्देवान्कश्यपमेव च ।
सर्वेषामेव युष्माकं ये भविष्यन्ति शत्रवः ।
मुहूर्तमपि ते सर्वे न स्थास्यन्ति ममाग्रतः ॥
हत्वासुरगणान्सर्वान्ये चान्ये देवशत्रवः ।
करिष्ये देवताः सर्वा यज्ञभागाग्रभोजिनः ।
हव्यादांश्च सुरान्सर्वान्कव्यादांश्च पितॄनपि ॥
करिष्ये विबुधश्रेष्ठाः पारमेष्ठ्येन कर्मणा ।
यथागतेन मार्गेण निवर्तध्वं सुरोत्तमाः ॥
एवमात्मुक्तस्तथादित्या कश्यपस्यामितात्मनः ।
यथामनीषितं कर्ता गच्छध्वं स्वं स्वमालयम् ॥
एवमुक्ते तु वचने विष्णुना प्रभविष्णुना ।
देवाः प्रहृष्टमनसः पूजयन्ति स्म सर्वशः ।
विश्वे देवा महात्मानः कश्यपोऽदितिरेव च ॥
नमस्कृत्य सुरेशाय तस्मै देवाय रंहसे ।
प्रयाताः प्राग्दिशं दिव्यं विपुलं कश्यपाश्रमम् ॥
गत्वा तमाश्रमं तत्र महर्षिगणसेवितम् ।

B3 M1 वामन (for वै मम) D3 अदित्यां केशव श्रीमान्, T1 3 G1 2 3 M1 अदित्यां मम च श्रीमान् (for °) V1 3 B1 D1 D3 मे सुत, B2 व सुत, Bom Poona eds व सुर, G(ed) वै सुर (for वै सुत) B1 अस्तु वै भगवान्सुत (for °) — Ñ1 T1 3 G1 3 M1 4 om the ref — (L 2625) T1 G2 3 तमेवार्थमनुत्तमम् (for °) — (L. 2626) T1 G2 हितार्थिभि, T2 G1 3 4 हितार्थिनी (for वरा°) — Before 2627, K4 D1 3 ins देवा ऊचु, Ñ2 B3 Bom Poona eds G(ed) अदितिरुवाच Ñ1 T1 2 G1 3 M1 3 om line 2627 — (L. 2627) N2 Dn याचे त्वां, D3 याच्यते (for याचते) D1 D3 भविष्यति, D2 भवेदिति (for भवत्विति) — Before line 26[28] K3 4 Ñ1 V1 2 B D3 D5-6 T1 2 G1 3 M1 ins देवा ऊचु — (L 2628) K1 D3 D4 5 महामयात्, V2 B1 D3 °तपा (for °त्मनाम्) K2 देवतानां महामयात्, Ñ1 T1 2 D1 3 M1 3 देवतानां महातपा:, V1 सर्वेषां हि महा°पा:, D2 हार्दवाही महातपा G2 4 सर्वेषां च परतप (for °) — Before line 2629 Ñ2 B3 Dn Bom. Poona eds ins देवा ऊचु — (L 2629) K3 2 D4 त्राता (for भ्राता) B2 3 Dn दाता (for धाता) K2 T1 2 G1 3 4 M1 4 त्राता भर्ता च गोप्ता (K4 G2 दाता) च (for °) B2 शरण्यं च; B1 Cal ed °णं त्वं, D3 °ण्यं वै (for °णं च) T1 2 G1 3 M1 4 [अ]पि नो भव (T1 G2 °वान्) (for भवस्व न) — Ñ1 T1 2 G1 3 M1 4 om lines 2630 2631 — (L. 2631) K3 3 वदिष्यन्ति, D2 हवि° (for वदि°) — Ñ1 G2 3 om the ref. After line 2632, Ñ2 V1 2 B D3 D5 6 G2-4 ins

175** एवं भवतु भद्रं वो यथेष्टं काममाप्नुत ।

— (L. 2633) G2 सर्वेषामेवमस्माकं (for °) D3 न (for ये) — D4 om (hapl.) lines 2634-2635 — After line 2634, T1 2 G1 3 4 M1 4 ins

176** परंमेम सुखं चापि तत्करिष्यामि चादरात् ॥
परितुष्टोऽस्मि वो देवा ममैव नियमेन च ।
पितामहवराल्लब्धान्महेश्वरवरैस्तथा ।
हनिष्यामि च दुर्वृत्तान्दानवानमरद्विषः ॥
[(L 2) T2 M2 दमेन (for ममैव)]

— K2 om (hapl.) lines 2635[b]-2637[a] D1 om (hapl.) lines 2635[b] 2636[a] — (L 2636) K1 2 4 V1 Dn D1 2 4 करिष्ये दे(K4 Dn दे)वतास्सर्वान्, D3 °ष्ये त्रिदशान्सर्वान् (for °) Ñ2 V1 D2 °भाजिनः B D6 M3 4 भोजना (for भोजिन) D5 पूर्वयज्ञभोजिन (for °) — (L. 2637) C2 सुरान् (for पितॄन्) — (L. 2639) Ñ1 T1 2 G1 3 M1 4 यत्नेन (for -गतेन) — Ñ1 T1 2 G1 3 M1 4 om lines 2640 2641 — Before line 2642, K Ñ1 3 V B D G2 M1 4 ins वैशंपायन उवाच — (L. 2643) K1 2 Ñ2 D1 D6 देव प्र, D3 ते देवा, T1 2 G1 3 4 M1 4 तं देवा (for देवाः प्र) D3 प्रजन्ति स्म च सर्वेश (for °) — After line 2644 K1 Ñ2 V1 2 B D3 D5 6 ins :

177** साध्या मरुद्गणाश्चैव शक्रश्चैव महाबलः ।
[D3 वसुरुद्रा महाबला (for °)]

— (L. 2645) D3 रहसा, T2 G1 वेधसे (for रंहसे) — (L 2646) [illegible] D3 पुण्यां, D2 सर्वे, D4 दिव्यां, T2 G1 3 M1 4 देवा, G2 4 रम्या (for दिव्यं) T2 प्रयाता प्रदिशं देवा (for

चेरुः स्वाध्यायनिरता अदित्या गर्भमीप्सवः ॥
अदितिर्देवमाता च गर्भं वध्रेऽमिततेजसम् ।
भूतात्मानं महात्मानं दिव्यं वर्षसहस्रिकम् ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रसूता गर्भमुत्तमम् ।
सुराणां शरणं देवमसुराणां विनाशनम् ॥
गर्भस्थेन तु देवेन परित्राताः सुरास्तदा ।
आददानेन तेजांसि त्रैलोक्यस्य महात्मना ॥
तस्मिञ्जाते तु देवेशे त्रैलोक्यस्य सुखावहे ।
भयदे दैत्यसंघानां सुराणां नन्दिवर्धने ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

प्रजानां पतयः सप्त सप्त चैव महर्षयः ।
तस्य देवस्य जातस्य नमस्कारं प्रचक्रिरे ॥
भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च
विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठः ।
यश्चोदितो भास्करो विप्रनष्टे
सोऽप्यत्रात्रिर्भगवानाजगाम ॥
मरीचिरङ्गिराश्चैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
दक्षः प्रजापतिश्चैव नमस्कारं प्रचक्रिरे ॥
और्वो वसिष्ठपुत्रश्च स्तम्बः कश्यप एव च ।
कपीवानकपीवांश्च दत्तो निश्च्यवनस्तथा ॥
वसिष्ठपुत्राः सप्तासन्वासिष्ठा इति विश्रुताः ।
हिरण्यगर्भस्य सुता और्वाज्जाताः सुतेजसः ॥
गार्ग्यः पृथुस्तथैवाग्र्यो याम्यो वामन एव च ।

[*]) K₂ ३ विपुलं कश्यपालयम्, T₁ ३ G₁ ३ M₁ °ल काश्यपात्मजा (for [*]) — (L. 2647) Ñ₁ B₁ ३ D₅ T₁ ३ G₁ ३ ₅ M₁ ४ ते कश्यपाश्रमं गत्वा, Ñ₂ V₁ D₁ गत्वा त (V₁ तु) आश्रमं दिव्यं, D₅ गत्वा तु आश्रमं सद्वद् (for [*]) — (L. 2648) T₁ ३ G₁ ५ M₁ ४ ते तु (for चेरु) Bom Poona eds G(ed) नियता (for निरता) D₅ अदित्याः गर्भसंभवम् (for [*]) — (L. 2649) गर्भं दधाति तेजसा (for [*]) — (L. 2650) D₅ दिव्यवर्षसहस्रकम् (for [*]) — After line 2650, T₁ ३ G₁ ३ ५ M₁ ४ G(ed) ins

178** कुक्षिं प्रविष्टे जगतां निवासे
सुरेन्द्रमातुः सुरलोकवन्द्ये ।
क्षुब्धाश्च दैत्याः सकला महाबला
क्षोभं समायान्ति जगद्गुरौ हरौ ॥
गर्भस्राव समायाति दैत्यदानवयोषित ।
अकस्मात्क्षोभमायान्ति दैत्यानां बलशालिनाम् ।
मनांसि भृशमब्धेरो वर्धमाने जगद्गुरौ ॥

[(L. 2) G(ed) मध्ये (for °वन्द्ये) — (L. 3) M₁ ४ महाबलि, G(ed) °बले (for °बला) — (L. 5) G(ed) गर्भस्रावान् (for °स्राव) — (L. 6) G₃ जय, G₁ जग (for बल) — (L. 7) T₂ °वसने, G₁ ३-५ M₁ विशेषे (for भब्धेरो)]

— (L. 2651) K₄ पूर्णवर्षसहस्रेण, B₃ पूर्णे सहस्रे तुमुले (for [*]) — (L. 2653) Ñ₁ B₁ ३ D₅ T₁ G₅ ४ M₁ ४ तेनैव (for देवेन) K₁ V₁ D₁ सुरालया, T₁ ३ G₁ ३ ४ M₁ ३ सदामरा, G₁ तथा सुरा (for सुरास्तदा) — (L. 2654) G₁ दानवानां (for त्रैलोक्यस्य) T₁ ३ G₁ ३ दानवानां महात्मनाम् (for [*]) — After line 2656, D₅ T₁ ३ G₁ ३-५ M₁ ४ G(ed.) ins

179** विशोका हृष्टमनसः सर्वे देवाः सवासवाः ।

[G₅ G(ed) विमलो (for विशोका)]

Colophon — *Mention of the Epic* K₄ Dn₁ Dn₂ D₁ ₅ — *Mention of Khila* K₄ Ñ₂ V₁ ३ B Dn Dn₂ D₇ — *Sub-parvan* K₂-₄ Ñ₂ V₁ ३ B₁ ३ Dn Dn₁ D₁ ३ ४ ६ वामन, Ñ₁ D₅ T₁ ३ G₁ ३ वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* B D₅ वामनप्रसूति, G₃ पुरुषोत्तमस्य अदितिगर्भप्रादुर्भाव, M₁ ४ वामनोत्पत्ति — *Adhy no* K₂ 42, V₁ 370, B₁ 256, Dn 254, Dn₁ 253, D₁ 23, D₂ 266, D₃ 245, T₁ 322, G₁ 307, G₃ ३ 324, G₄ 322, M₁ ४ 34

(L. 2657) K₂-₄ D₆ सर्वे (for the first सप्त) — (L. 2658) D₅ तस्य देवादिदेवस्य (for [*]) — (L. 2660) T₁ G₅ ४ वामदेवो (for जमदग्नि) — (L. 2661) K₁ ३ विप्रहृष्टे, K₄ Ñ₂ Dn D₁ ३ समनष्टे, V₁ ३ B₁ ३ D₂ D₆ प्रभुरप्रनष्टे, B₃ वै प्र° (for विप्र°) — (L. 2662) K₂ दुरसोऽप्यत्रिः, D₅ स चाप्यत्रिः (for सोऽप्यत्रात्रिः) Ñ₂ वै बभूव (for आजगाम) — Ñ₁ T₁ ३ G₁ ३ M₁ ४ om lines 2665-2673 — (L. 2665) D₅ अत्रेर्, G₄ जाबाली (for और्वो) D₆ शङ्कु, G₅ ४ सुव (for स्तम्ब) — (L. 2666) K₄ कपीतो कपिवांश्च, G₃ ४ कक्षीवांश्च कपीवांश्च (for [*]) D₅ त्रिच्यवनश्च, G₃ ४ विश्वास°, Bom ed त्रिश्यव° (for निश्च्यव°) — (L. 2667) D₅ न श्रुता (for विश्रुता) — (L. 2668) K₁ B Dn₁ D₂ और्वेजाता, K₂ ऊर्वजाता, K₄ D₁ ऊर्ध्वजाताः, Dn₁ पूर्वजाता (for और्वाज्जाता) G₅ महव्रताः (for सुतेजसः) D₅ ऊर्ध्वरेता सुतेजस (for [*]) — (L. 2669) D₁ पुत्रस (for पृथुस) K₁ B₁ Dn D₁ ४ ५ (५ [प]वान्ये), K₂ V₁ D₅ °प्ये, D₁ गर्गो, D₆ [प]वाग्रे (for °ग्र्यो) K₁-₄ V₁ B₁ ३ Dn D₂ D₅ ६ G₅ जन्ये, Ñ₂ उपो, D₁ यमो, D₅

देवप्रद्युम्नयुधश्च पर्जन्यश्चैव सोमज ॥
हिरण्यरोमा वेदशिराः सत्यनेत्रस्तथैव च ।
विश्वोऽतिविश्वश्च्यवनः सुधामा विरजास्तथा ।
अतिनामा सहिष्णुश्च नमस्कारमकुर्वत ॥
विद्योतमाना वपुषा सर्वाभरणभूषिताः ।
उपनृत्यन्ति देवेशं विष्णुमप्सरसां वरा ॥
ततो गन्धर्वतूर्येषु प्रणदत्सु विहायसि ।
बहुभिः सह गन्धर्वैः प्रागायत च तुम्बुरुः ॥
महाश्रुतिश्चित्रशिरा ऊर्णायुरनघस्तथा ।
गोमायुः सूर्यवर्चाश्च सोमवर्चाश्च सप्तमः ॥
युगपस्तृणपः कार्ष्णिर्नन्दिश्चित्ररथस्तथा ।
त्रयोदशः शालिशिराः पर्जन्यश्च चतुर्दश ॥
कलिः पञ्चदशश्चात्र नारदश्चैव षोडशः ।
षट्पञ्चाशदिमे प्रोक्तास्तत्रैव तु महीपते ॥
हाहा हूहूश्च गन्धर्वौ हंसश्चैव महाद्युतिः ।
सर्वे ते देवगन्धर्वा उपगायन्ति केशवम् ॥
तथैवाप्सरसो हृष्टाः सर्वालंकारभूषिताः ।
वपुष्मन्त्यः सुजघनाः सर्वाङ्गशुभदर्शनाः ॥
ननृतुश्च महाभागा जगुश्चायतलोचनाः ।
सुमध्याश्चारुमध्याश्च प्रियमुख्यो वराननाः ॥
अनूका च तथा जामी मिश्रकेशी अलंबुसा ।
मरीचिः शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ॥
अद्रिका लक्ष्मणा चैव रम्भा तद्वन्मनोरमा ।
असिता च सुबाहुश्च सुप्रिया सुभगा तथा ।
उर्वशी चित्रलेखा च सुग्रीवा च सुलोचना ॥
पुण्डरीका सुगन्धा च सुरथा च प्रमाथिनी ।

वयो (for वाय्यो) V1 जयो विजय एव च, D5 वामनो वाम एव च — (for °) — (L. 2670) V1 2 D5 च दुर्धर्ष, D3 हविर्धुश्च (for यदुध्रश्च) (L. 2671) Hypermetric K1 D4 हवेशा D2 प्रशिरा (for वेदशिरा) D3 हिरण्यरेता सत्यशिरा (for °) K1 Dn1 D2-4 G3 4 सह (for सत्य) — (L. 2672) Dn1 विश्वसत्वन, D1 °च्युतत (for °च्यवन) D3 विश्वोऽप्यतिर्वैसुधामा (for °) G3 4 सुदामा (for सुधामा) V3 स्वधामा विजयस्तथा, D6 विगमो विरजस्तथा (for °) — (L. 2673) K2 3 नतिधामा, G3 अभिमानो (for अति नामा) K1 2 D1 प्रकुर्वते (for अकुर्वत) — (L. 2674) K Ñ3 V1 2 Dn D1-4 G1 उद्द्योत (for विद्योत) D3 विद्योत मानवपुष (for °) — (L. 2675) D5 उपानृत्यन्त देवेशं (for °) K Ñ1 2 Dn1 D3 4 5 अप्सरसो (for °सा) B1,2 D3 D4 6 T1 2 G3 4 M3 4 गणा (for वरा) — (L. 2676) D2 नदत्सु च (for प्रणदत्सु) — (L. 2677) G3 4 प्रागायति (for °यत) K1 D4 प्रागगायत तुम्बरु (for °) — (L. 2678) K4 Dn2 D2 5 M3 4 महाद्युतिश्च, D3 °रतिश्च G4 °रथश्च (for °श्रुतिश्च) T1 3 G1 5 M3 4 चित्रसेनः G4 °रथ (for °शिरा) K B1 D2 3 4 5 G3 पूर्णायुर् (for ऊ°) K4 अतमम्, N3 वल्यस, D1 परमस (for अनघस) — (L. 2679) K2 3 गो(K3 °गो)तमाय सूर्यवर्चा (for °) T1 2 G1 5 M3 4 सूर्यसोमश्च (for सोमवर्चाम्) D3 सोमोऽर्कश्चैव सप्तम (for °) — (L. 2680) G3 सुतपस, M4 सुतपास (for युगपस) T1 G3 4 सुनयस्तरणः कार्ष्णिः; T2 M3 सुत पास्तृणकः कार्ष्णिः (for °) K2 वेदश्च; V2 D2 4 नन्दश्च, T1 G2 4 M3 4 नळश्च T2 G1 जगुश्च (for नन्दिश्च) B1 Dn1 च त्रिशिरास; Dn2 चित्रशिरास (for °रथस) — G1 om lines 2682 2683 — (L. 2682) Ñ1 सोमज (for षोडश) — Ñ1 B1 2 D5 D6 T1 2 G2-5 M3 4 om line 2683 — (L. 2683) Dn दशपञ्च विमे प्रोक्ता, D3 इमे पञ्चदश प्रोक्ताम् D5 गन्धर्वाऽप्सरस्तथा प्रोक्ताः D4 गानमेते प्रकु र्वन्ति (for °) Ñ2 V1 महीपति, V2 D5 °पते, D4 महामते (for महीपते) — After line 2684 D5 M3 4 ins

180** पर्वतश्च महावाग्मी तन्त्रीलयविशारद ।

[D6 महावानस् (for °वाग्मी) M4 समन्वित (for विशारद)]

— (L. 2685) Ñ1 V2 B3 T2 G1 4-5 M3 4 इत्येते (for सर्वे ते) — Ñ1 T1 2 G1 4 M3 4 om lines 2686-2687 — (L. 2687) D5 वर्षोवत्य (for वपुष्मन्त्य) B1 2 उपानृत्यन्त देवेशं (for °) — (L. 2689) Ñ2 V1 2 B1 2 D5 D6 4 सुमध्या चारुमध्या च (for °) K Ñ2 V1 2 B D G3 4 प्रियमुख्यो (for °ख्यो) — (L. 2690) K2 3 Dn1 अरुका D1 2 अन्नका (for अनूका) Dn1 D4 गामी (for जामी) — (L. 2691) Ñ2 B2 Dn G3 विद्युत्पूर्णा, D3 °पर्णी, G4 °त्सुप्रभा (for त्पर्णा) — (L. 2692) G3 4 चैव (for तद्वन्) V2 मनोजवा (for °रमा) — (L. 2693) B1 मुदिता, D1 अनन्ता (for असिता) B1 2 अश्विता (for सुप्रिया) — (L. 2694) B3 विरोचना (for सु°) — After line 2694 G3 ins

181** रम्भाद्या सुगता चैव सुरथा च प्रमादिनी ।
नन्दा सरस्वती चैव तथान्यास्तत्र सप्तदश ।

G3 om lines 2695 2698 — (L. 2695) B1 पौण्डरीका (for पुण्ड°) K2 3 D1 2 सुप्रचित्ता; D3 सुरसा च (for °था

नन्दा सारस्वती चैव तथान्यास्तत्र संघशः ॥
मेनका सहजन्या च पर्णिका पुञ्जिकस्थला ।
एताश्चाप्सरसोऽन्याश्च प्रनृत्यन्ति सहस्रशः ॥
धातार्यमा च मित्रश्च वरुणोऽंशो भगस्तथा ।
इन्द्रो विवस्वान्पूषा च त्वष्टा च सविता तथा ।
कथितो विष्णुरित्येवं काश्यपेयो गणस्तथा ॥
इत्येते द्वादशादित्या ज्वलन्तः सूर्यवर्चसः ।
चक्रुस्तस्य सुरेशस्य नमस्कारं महात्मनः ॥
मृगव्याधश्च सर्पश्च निर्ऋतिश्च महायशाः ।
अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी चापराजितः ॥
दहनोऽथेश्वरश्चैव कपाली च विशां पते ।
स्थाणुर्भगश्च भगवान्रुद्रस्तत्रावतस्थिरे ॥
अश्विनी वसवश्चाष्टौ मरुतश्च महाबलाः ।
विश्वेदेवाश्च साध्याश्च तस्य प्राञ्जलयः स्थिताः ।
शेषानुजा महाभागा वासुकिप्रमुखास्तथा ।
कच्छपश्चापहन्वा च तक्षकश्च महाबलः ॥
अधृष्यास्तेजसा युक्ता महाक्रोधा महाबलाः ।
एते नागा महात्मानस्तस्मै प्राञ्जलयः स्थिताः ॥
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्च महाबलः ।
अरुणश्चारुणिश्चैव वैनतेया ह्युपस्थिताः ॥
पितामहश्च भगवान्स्वयमागम्य लोककृत् ।
प्राह देवगुरुः श्रीमान्सह सर्वैर्महात्मभिः ॥

च) G3 प्रमाथिनी (for °थिनी) —(L. 2696) B1 काम्या, B3 काद्यया (for नन्दा) K B D G3 शा(K2-4 D1 2 4 सा)-रद्वती (for सारस्वती) D5 कन्यास्तथ सहस्रशः (for °) — K2 3 om lines 2697 2698 —(L. 2697) D3 पु (D3 पु)ञ्जिका, D5 पर्णका, D6 पार्णिका (for पर्णिका) —(L. 2698) D1 D3 प्रनृत्यन्ते (D3 °न्त), D4 नृत्यन्ति च (for प्रनृत्यन्ति) —(L. 2699) G3 वरुणो भगवांस्तथा (for °) —(L. 2700) T1 G3 4 चन्द्रो (for इन्द्रो). — Ñ1 om (hapl) line 2701 —(L. 2702) B1 3 D6 आदित्या द्वादशैते तु (for °) Ñ2 B1 3 वह्नि-, D3 प्रभ , D5 बहु- (for सूर्य) K2 3 D3 तेजसा (for वर्चस) T1 2 G1 3 5 M1 4 तथा वै सत्यकर्मण (for °) —(L. 2703) G3 नरेशस्य (for सुरे°) Ñ1 प्रचक्रिरे (for महात्मन) —(L. 2704) K2 Ñ1 D4 T1 2 G1 3 5 M1 4 शर्वश्च, K2 D3 सर्वश्च (for सर्पश्च) K3 3 B3 D1 6 महात्मना ; K1 D1 3 °त्मन (for °यशा) —(L. 2705) Ñ1 T1 2 G1 3 5 M1 4 परंतप (for [अ]पराजित) —(L. 2706) K1 2 B D3 D4 5 हवनोऽथ, K3 वह्नोऽपि, T1 2 G1 3 5 M1 4 ईशानश्च (for दहनोऽथ) D4 त्र्यम्बको वृषकाह्वश्च (for °) G3 परंतप (for विशां पते) —(L. 2707) D1 सर्वश्च (for भगश्च) K1 रुद्रस्त्रैव तस्थिरे (for °) — For line 2707, T1 G3 5 subst

182** स्थाणुश्च भगवान्रुद्रस्तथा एकादशापरे ।

—(L. 2708) Ñ1 अश्विनौ मरुतस्त्वष्टौ , M1 4 °नौ वसवोऽष्टौ च (for °) Ñ1 वसवस्तु, D5 मनवस्तु (for मरुतश्च) —(L. 2709) D3s तस्थु (for तस्य) — V2 om (hapl) lines 2710 2715 K3 Ñ1 om (hapl) lines 2710-2713 D3 om lines 2710-2711 —(L. 2710) V3 शेषानुजा (for °नुजा) G महाभागा (for °भागा) D3 पन्नगाश्च महाभीमा (for °) —(L. 2711) B1 3 D3 कुहरः ; D5 हर्ता (for हन्वा) T1 2 G1 3 5 M1 4 कश्यपश्चाथ कुण्ड (T1 G3 5 कुन्द)श्च (for °) B1 कम्पनाश्वतराबुभौ, B3 D3 धृतराष्ट्रबलाहकौ (for °) — After line 2711, T1 2 G3, 3 5 M1 4 ins

183** विषोल्बणा महावीर्या बलवन्तो यशस्विनः ।

— K1 om (hapl) lines 2712-2714 —(L. 2712) Ñ3 V1 D5 M3 अदृष्टास्, D1 अदृश्यास् (for अधृष्यास्) T1 2 G1 3 5 M1 4 दीप्ता (for युक्ता) B1 महाकाया ; D3 °वीर्या (for °क्रोधा) T1 2 G1 3 5 M1 4 महाविषा (for °बला). —(L. 2713) T1 G1 2 5 M1-4 नस्मिन् (for तस्मै). — After line 2713, B1 Cal ed. ins

184** एते चान्ये च बहवो नागास्तस्य महात्मन ।
तस्थु प्राञ्जलय सर्वे नमस्कारं प्रचक्रिरे ॥
[B1 om line 1.]

— G1 om line 2715 —(L. 2715) B3 अरुणिश्च (for अरुणश्च) D3 तथो धीरा (for वैनतेया) D3 खगेश्वरा ; D1 ह्युपस्थितान् (for °स्थिता) — After line 2715, K1 D1 ins :

185** सर्वे प्राञ्जलयस्तस्थुर्नमस्कारं प्रचक्रिरे ।
स्वर्गस्था देवताश्चैव शचीपतिपुरोगमा ॥
ऋषय पितरश्चैव सोमपाश्चाज्यपाश्च ये ॥
त्रैलोक्यमदहन्कृत्स्नं साध्या ये च तपोधना ।
चक्रुस्तस्य नमस्कारं सुरेशस्य महात्मन ॥

— After line 2716, D6 G1 4 ins

186** चकार विधिवत्पीत्या जातकर्मादिका क्रिया ।

—(L. 2717) K1 Ñ2 V1 3 D2 D5 D1 3-4 चैव गुरु ; K2 3 लोकगुरु ; K1 वै गरुड (for देवगुरु) K1 धर्म ;

यस्मात्प्रसूयते लोकः प्रभविष्णुः सनातनः ।
तस्माल्लोकेश्वरः श्रीमान्विष्णुरेव भवत्वयम् ॥
एवमुक्त्वा तु भगवान्सार्धं देवर्षिभिः प्रभुः ।
नमस्कृत्वा सुरेशाय जगाम त्रिदिवं पुनः ॥
स तु जातः सुरेशानः कश्यपस्यात्मजः प्रभुः ।
नवदुर्दिनमेघाभो रक्ताक्षो वामनाकृतिः ॥
श्रीवत्सेनोरसि श्रीमाँल्लोमजातेन राजता ।
फुल्ललोचनाः सर्वाः पश्यन्त्यप्सरसस्तदा ॥
दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।
यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥
सुरर्षिप्रतिमः श्रीमान्भूर्भुवो भूतभावनः ।
शुचिलोमा महास्कन्धः सर्वतेजोमयः प्रभुः ॥
यो गतिः पुण्यकीर्तीनामगतिः पापकर्मिणाम् ।
योगसिद्धं महात्मानं यं विदुर्योगमुत्तमम् ॥
यस्याष्टगुणमैश्वर्यं यमाहुर्देवसत्तमम् ।
यं प्राप्य शाश्वतं विप्रा नियता मोक्षकाङ्क्षिणः ।
जन्मतो मरणाच्चैव मुच्यन्ते भवभीरवः ॥
यदेतत्तप इत्याहुः सर्वाश्रयनिरासिनः ।
सेवन्ते यं यताहारा दुश्चरं व्रतमास्थिताः ॥
योऽनन्त इति नागेषु सेव्यते सर्वभोगिभिः ।
सहस्रमूर्धा रक्ताक्षः शेषादिभिरनुत्तमैः ॥
यो यज्ञ इति विप्रेन्द्रैरिज्यते स्वर्गलिप्सुभिः ।
नानास्थानगतः श्रीमानेकः कविरनुत्तमः ॥
यं वेदा गान्ति वेत्तारं यज्ञभागप्रदायिनम् ।
धूपार्चिश्चन्द्रसूर्याक्षं देवमाकाशविग्रहम् ॥
स प्राह त्रिदशान्सर्वान्वाचा वै पटुया विभुः ।

जानन्नपि महातेजा गतो योगेन वाल्वाम् ॥
किं करोमि सुरश्रेष्ठाः क वरं च ददामि व ।
यस्काद्धितं वः सर्वेषां तद्वे ब्रूत मुदा युताः ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महात्मनः ।
सर्वे ते हृष्टमनसो देवाः कश्यपनन्दनाः ।
ऊचुः प्राञ्जलयो विष्णुं सुराः शक्रपुरोगमाः ॥
ब्रह्मणो वरदानेन हृतं नो निखिलं जगत् ।
तपसा महता चैव विक्रमेण दमेन च ॥
बलिना दैत्यमुख्येन सर्वज्ञेन महात्मना ।
अवध्यः किल सर्वेषां सोऽस्माकं देवसत्तम ॥
भवान्प्रभवते तस्य नान्यः कश्चन सुव्रत ।
तत्प्रपद्यामहे सर्वे भवन्तं शरणार्थिन ।
शरण्य वरद देव सर्वदेवभयापहम् ॥
ऋषीणां च हितार्थाय लोकानां च सुरेश्वर ।
प्रियार्थं च तथादित्याः कश्यपस्य तथैव च ॥
कव्यं पितॄणामुचितं सुराणां हव्यमुत्तमम् ।
प्रवर्तता महाबाहो यथापूर्वं सुरोत्तम ॥
आनृण्यार्थं सुरेशस्य वासवस्य महात्मन ।
प्रत्यानय महेन्द्रस्य त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥
क्रतुना वाजिमेधेन यजते स हि दानवः ।
यत्प्रत्यानयने युक्तं लोकानां तद्विचिन्तय ॥
एवमुक्तस्तदा देवैर्विष्णुर्वामनरूपधृक् ।
प्रहर्षयन्सुराञ्छक्राथ सर्वान्देवानिदं वचः ॥
तस्य यज्ञसकाशं मा महर्षिर्वेदपारगः ।

सिद्, M3 (inf lin) ∘ हृष्टाचिन्न (for सुपार्चिन्) D5 सूर्यार्चि (for °र्क्षं) D1 G5 सुपाश्रिसूर्यचन्द्राक्ष (for °) — (L 2743) Ñ1 B1 3 D5 T1 2 G1 3-5 M2 4 उवाच सुरान्सर्वान् (for °) K3 3 परमया (for वै परया) T1 G3 यावते परया प्रभु (for °) — (L 2744) G3 महायोगी (for °तेजा) — Before line 2745, K2 3 T2 G1 3 M2 4 ins श्रीभगवानुवाच — (L 2745) K3 करोम (for °मि) — (L 2746) K1-3 D4 5 सर्वेषां प्रीतिसंयुक्तम् (for °) T2 G1 तद्ब्रुवन्तु, G2 4 M2 3 सम्मे ब्रूत (for तद्वे ब्रूत) V2 मुदान्विता (for मुदा युता) D5 तद्वै शृण्वन्तु नसुरा (for °) — (L 2748) K Ñ1 B D (except D1) G3 4 कन्दनम् (for °ना) — (L 2749) D1 G3 देवा, G4 सर्वे (for सुरा) T1 G3 -समागमा (for -पुरो°) — Before line 2750, T2 3 M2 4 ins देवा ऊचु — (L 2750) T1 G3 सकलं (for निखिलं) — (L 2751) K4 ब्रह्मणा (for महता) K5 बलेन (for दमेन) — (L 2752) D2 सर्वेषां (for सर्वज्ञेन) — D5 om lines 2753–2755 — (L 2754) K4 स्वयं (for तस्य) K2 3 भगवान्प्रभवेत्तस्य, G3 भगवान्प्रभवस्यस्य (for °) — (L 2755) G3 देव (for सर्वे) T1 G3 4 तत्पश्यामहे सर्वे (for °) — (L 2756) K3 D5 शरणं (for °ण्य) K1 V1 D4 T1 2 G1 2 M1 4 शरणं (for वरद) B1 3 D5 सर्वभूत (for देव) B2 हिताय वः, D2 T1 2 G3 M2 4 भवोद्भवम्, D5 भयाभवम् (for -भयापहम्) K1 Ñ2 V1 3 D1 G3 4 सर्वदैवतसम्भवम्, K3 3 °देवाभयप्रदम् (for °) — (L 2759) K2 3 हितम् (for हव्यम्) — After line 2759, G3 4 M2 4 ins

188** अस्माकं च हितार्थाय त्रैलोक्यस्य च सत्तम ।

— (L 2760) K2 3 D1 3 G2 4 प्रवर्तय, K4 V1 2 D5 D3 °र्तेया, Ñ1 B3 Dn2 T2 G1 M4 °र्तेत, Ñ3 वर्तेतां तु, D5 प्रवर्तेय, T1 G3 M2 °र्तेते (for °र्तेता) T1 2 G2 3 सुरेश्वर (for सुरोत्तम) — After line 2760, T1 2 G1 3 M2 4 ins

189** प्रियार्थेर्गदित्याश्च काश्यपस्य तथैव च ।

— (L 2761) K4 D2 T2 G1 3 4 M2 4 आनृण्यार्थ, D1 अनृणत्व, D5 आनृण्यश्च, T1 G3 कारुण्यश्च (for आनृण्यार्थं) D3 कश्यपस्य (for वासवस्य) — (L 2762) Cal ed सुरेन्द्रस्य (for महे°) — (L 2763) K3 3 महासुर (for हि दानव) — After line 2763, D5 T1 2 G1 3 4 M2 4 ins

190** सर्वैर्गुणयुक्तेन विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
अस्मिन्स्थाने नु ते नाथ त्रैलोक्यस्य गतं सह ।

[(L 1) D6 सहृद, T2 G1 3 4 सवार्थ (for सर्वैर्गु) — D5 G1 4 om line 2 — (L 2) M4 हिते (for गते)]

— (L 2764) Dn2 प्रत्यायनने, D3 °नयन (for °नयने) D5 त्रैलोक्यहरणाय वै (for °) — After line 2764, B D5 D3 6 ins an addl. colophon [Mention of the Epic: Dn2 — Mention of Khila B D3 — Sub-parvan B3 Dn2 वामनम्; D3 वामनप्रादुर्भाव, D5 वामनावतार. — Adhy name B1 3 D3 D5 यज्ञविध्वंसनारम्भ — Adhy no B2 257, Dn2 254, D3 267] — Ñ1 T1 2 G1 3 M2 4 om lines 2765–2766 Before line 2765, K Ñ2 V1 3 B D G3 4 ins वैशम्पायन उवाच — (L 2766) G3 सहर्षयन् (for प्र°) K1 इदं देव, B1 उवाच ह (for इदं वच) — Before line 2767, K1 4 Ñ2 3 V1 2 B1 3 D T2 G1 M2 4 ins विष्णुरुवाच, D2 T1 G3 श्रीवामन उवाच, G3 4 श्रीभगवानुवाच — (L 2767) Dn2 महर्षि D3 °र्षे (for °र्षिः) — (L 2768) D5 बृहस्पते

बृहस्पतिर्बृहत्तेजा नयतामङ्गिरःसुतः ॥
तस्याद् समनुप्राप्तो यज्ञवाट सुरोत्तमाः ।
विचरिष्ये यथायुक्तं त्रैलोक्यहरणाय वै ॥
ततो बृहस्पतिः श्रीमाननयद्वामन प्रभुम् ।
यज्ञवाटं महातेजा दानवेन्द्रस्य धीमतः ॥
मौञ्जी यज्ञोपवीती च छत्री दण्डी ध्वजी तथा ।
वामनो धूम्ररक्ताक्षो भगवान्बालरूपधृक् ॥
त गत्वा यज्ञवाट तु ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ।
आत्मानमेव भगवान्वर्णयामास त क्रतुम् ॥
अहो यज्ञोऽसुरेशस्य बहुभक्षः सुसंस्कृत ।

(for °तिर्) K3 बृहस्पतिर्बृहत्तेजा K3 Ñ3 2 V1 B1 3 D3 D2 T1 3 G1 3–5 M3 4 महातेजा, D3 बृहत्तेजो (for °जा) K1 2 Ñ3 B Dn D3 D4–6 नयत्यङ्गिरस सुत (for ᵇ) —(L. 2770) B1 T1 G3 -काम, T2 G1 M3 4 -काङ (for -युक्त) —After line 2770, T1 3 G1 3–5 M3, 4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* T1 3 G1 4 M3 4 वामनप्रादुर्भाव —*Adhy name* G3 वामनस्य देवैः सह त्रैलोक्यहरणविचार —*Adhy no* T1 G3 324, G1 319, G3 5 326; M3 4 36]
— Before line 2771, K Ñ2 V3 9 B D T1 3 G1 3–5 M3 5 ins वैशंपायन उवाच —(L. 2771) Ñ1 T1 3 G3 M3 4 अनयत्स समातनम् (for ᵇ) —(L. 2772) M3 दानवेशस्य (for °न्द्रस्य) K3 दैत्येन्द्रस्यामितौजस (for ᵇ) —(L. 2773) Ñ1 B1 D6 (*inf lin*) जटी (for छत्री) Ñ3 B D3 D6 (*inf lin* as above) G4 दण्डाजिनी (for दण्डी ध्वजी) T3 G1 3 शिखी (for तथा) T1 M3 (*inf lin*) 4 जटी मुण्डी ध्वजी शिखी, G3 छत्री दण्डयजिनी शिखी (for ᵇ) —(L. 2774) D3 बलिपक्ष, T1 G4 छोकरूप, G1 काल° (for बाल°) —B3 om lines 2775–2776 —(L. 2775) K3 3 V1 3 D3 महर्षि (for ब्रह्मर्षि-) K3 4 Ñ2 B3 Dn D2 3 5 6 -सङ्कुलम् (for -सेवितम्) — After line 2775, K1 D1 ins

191* प्रविशन्नेव स श्रीमान्यज्ञवाट सुरेश्वर ।

—(L. 2776) K V1 Dn D1 2 3 आत्मना चैव भगवान् (for °) — After line 2776, K1 Ñ2 V1 3 B Dn D3 D5 6 9 T1 3 G1, 3 5 M3 4 ins

192* लोकेश्वरेश्वर श्रीमान्सुरैर्ब्रह्मपुरोगमैः ।
अन्वास्यमानो भगवानवृद्धोऽप्यथ वृद्धवत् ॥
दानवाधिपतेस्तस्य बलेर्वैरोचनस्य ह ।
यज्ञवाटमचिन्त्यात्मा जगाम सुरसत्तम ॥
पालितोऽपि हि दैतेयैः सांग्रामिकपरिच्छदैः ।
द्वारे दानवसंबाधे सहसैव विवेश ह ॥
ऋत्विग्भिश्चैव संप्राप्तैः सर्वत परिवारितम् ।
दैत्यदानवराजेन्द्रमुपतस्थे बलिं बली ॥
वर्णयित्वा यथान्यायं यज्ञ यज्ञ सनातन ।
विस्तरेणामरश्रेष्ठ प्रयोगैर्विविधैस्तथा ॥
शुक्रादीनृत्विजश्चापि यज्ञकर्मविचक्षणान् ।
सर्वानेवाभिसंप्राह्य चकार च निरुत्तरान् ॥
आरादथ बलेस्तस्य ऋत्विजामभितस्तथा ।
यज्ञमामानमेवासौ हेतुभिः कारणैर्विभुः ॥
वैदिकैरप्रकाशैश्च पुनरप्यथ भारत ।
प्रत्यक्षरूपिसंघाना वर्णयामास विश्रुतः ॥
ततो निरुत्तरान्दृष्ट्वा सोपाध्यायानृषींश्च तान् ।
अवृद्धेनापि वृद्धांस्तान्वामनेन महौजसा ॥
अद्भुत चापि मेने स विरोचनसुतो बली ।
मूर्ध्ना कृताञ्जलिश्चेदमब्रवीद्धृष्टवद्वच ॥
कुतस्त्वं कोऽसि कस्यासि किं चेहास्ति प्रयोजनम् ।
नैवविध परिज्ञातो दृष्टपूर्वो मया द्विज ॥
बालो मतिमता श्रेष्ठो ज्ञानविज्ञानकोविद ।
शिष्टवाग्रूपसंपन्नो मनोज्ञ प्रियदर्शन ॥
नेदृशा सन्ति देवानामृषीणामपि सुव्रत ।
न नागानां न यक्षाणां नासुराणां न रक्षसाम् ॥
न पितृणां न सिद्धानां गन्धर्वाणां तथैव च ।
योऽसि सोऽसि नमस्तेऽस्तु ब्रूहि किं करवाणि ते ॥
उक्त एव हृषितस्तामा बलिना वामनस्तदा ।
प्रोवाचोपायतत्त्वज्ञ स्मितपूर्वमिद वच ।

[D3 om lines 1–8. —(L. 1) D6 सर्वैर् (for सुरैर्) —(*L.* 2) *Dn D6* अन्वास्यमानो, *D4* आयास्य°, *T1 G4* अन्वास्य° (for अन्वास्य°) T1 3 G3 M3 (*inf lin*) 4 वृद्धवान् (for °वत्) K1 ऽप्यपि (for ऽप्यथ) —(L. 4) T1 जगामासुरसत्तमम् (for ᵇ) —(L. 5) K1 B3 Dn D5 D6 6 T1 M3 4 पालिते, T1 °त, G3 4 चारिते (for पालितो) —(L. 7) Ñ2 B1 Dn G3 M3 ऋषिभिर् (for ऋत्विग्भिर्) K1 विप्रौघैः, V1 B G3 M3 समाहूतैः, D4 समोघैः, D6 समन्तैः, G1 पुष्टाढ्यैः (for संप्राप्तैः) —(L. 8) K1 D4 देव- (for दैत्य) K1 G4 T2 M3 -राजानम् (for -राजेन्द्रम्). —(L. 9) T2 G1 स स (for यज्ञ) D3 (by corr) तत्र (for यज्ञ) —(L. 10) D3 3 Dn T2 3 G1 3 4 नरश्रेष्ठ (for [अ]मरश्रेष्ठ) —(L. 11) T1 G3 स चरन् (for शुक्रादीन्) V1 ऋत्विजे (for °जश्) Ñ2 V1 3 B1 3 Dn D3 D6 विचक्षण° (for °णान्) —(L. 12) K1 Ñ2 V1, 3 B Dn D3 D1 6 निगृह्य (for [अ]भि°) —(L. 13) T1 M3 4 चारिणस्, T3 वारिदस्, G3 6 चारिताख् (for अभितस्) —(L. 14) D3 [अ]ग्नि (for [अ]सौ) Ñ2 V1 3 B कारणं (for °णैर्). K1 D4 T1 3 G1 3 M3 4 च स (for विभु°) —(L. 15) T1 3 G1 6 वैभिके स प्रभावैः (T1 G3 °वै)श्च, M3 4 स वैदिकैः प्रभावैश्च (for °) —(L. 16) V3 D3 सिद्धान्तो (for

पितामहस्येव पुरा यजतः परमेष्ठिनः ॥
सुरेश्वरस्य शक्रस्य यमस्य वरुणस्य च ।
विशेषितास्त्वया यज्ञा दानवेन्द्र महाबल ॥
यजता वाजिमेधेन क्रतूनां प्रवरेण ह ।
सर्वपापविनाशाय स्वर्गमार्गप्रदर्शिना ॥
सर्वकाममयो ह्येष संमतो ब्रह्मवादिनाम् ।
क्रतूनां प्रवरः श्रीमानश्वमेध इति स्मृतः ॥
सुवर्णशृङ्गो हि महानुभावो
लोकेश्वरो वायुमयो महात्मा ।
स्वर्गेक्षणः काञ्चनगर्भगौरः
स विश्वयोनिः परमो हि मेध्यः ॥
आस्थाय वै वाजिनमाश्वमेधिक-
मिष्ट्वा नरा दुष्कृतमुत्तरन्ति ।
यमाहुर्वै वेदविदो द्विजेन्द्रा
वैश्वानरं वाजिनमाश्वमेधिकम् ॥
यथाश्रमाणां प्रवरो गृहाश्रमो
यथा नृणां प्रवरा ब्राह्मणाश्च ।
यथासुराणां प्रवरो भवानिह

-संनामा). D8 स मनुम्; T1.2 G1.3 M3 स क्रतुम् (for मिश्रगुः) —(L 17) D8 यग्नि (for सतो). T2 अभिरन्तरान् (for निरप्त°). Ñ3 V1.3 B D8.4.6 G4 कृतान्; T1.2 G1.3 M2.4 ततः; G3 तथा (for च तान्). —(L. 18) T2 G4 प्रसक्तेन (for अप्रक्तेन). K1 अह्नैर्नानाविधैरुपातान् (for °). K1 D4 M4 महौजस°; V2 महात्मना (for महौजसा) —(L. 19) T1.2 G1.3 M2.4 सोमेन (for सैनैः स). Ñ3 V1 B1.3 D3.6 यत्नि (for यली). —(L 20) Ñ3 V1.3 B Dn D3 D5.6 विरिमतो; G3 धर्मवद् (for धृष्ट°). — Before line 21, D3 ins. बलिरुवाच. —(L. 22) K1 V1.3 B3 Dn1 D3 G3.4 [प्र]विविध-; G3 °विधि- (for °विध). Ñ1 V1.3 B Dn1 D8 G3.4 परिशानो; T1 G3 M2.4 °शानाद् (for °शातो). Dn1 T1.2 G1.3 दृष्टपूर्वं (for °र्वो). B3 D4 द्विज; T1.2 G1.3 द्विजाः (for द्विजः). —(L. 23) T2 G1 महान् (for वाग्मी). D6 वाले ब्राह्मणसामेपा (for °) — B3 om. lines 24–30. —(L. 24) K1 दृष्टवान्, D4 धृष्ट° (for श्लिष्ट°). —(L 25) G4 महत्ता: (for ने°) —(L 26) T2 G1 M2.4 दानवाना, G3 मान-वाना (for स नागाना). V1.3 D3 नागानां भ च यक्षाणां; D2 स नागनरयक्षाणा (for °). K1 D3 देवाना (for [अ]सुराणा). V2 पिशाचोरगरक्षसाम् (for °). — After line 27, D3 ins.:

192A** पतत्त्रिणा किंनराणा नासुराणा च कुत्रचित् ।

— Before line 29, Dn1 D6 ins. वैशंपायन उवाच. —(L. 29) V1.3 देवदेवो (for उक्त एवं). D5 उक्तस्तेन च प्रीतात्मा (for °). —(L. 30) D3 नय-, D6 यशे, T1.2 G3 M2 वाचं, G1 वाचा; G4 याचा (for [उ]वाच-). K1 तस्मिन् (for स्मिन-).]

— K1 Ñ1 D2.3 ins. an addl. colophon after line 2778; K2–4 D1.2.3 after line 2776; Ñ2 Dn after 192** [*Mention of the Epic*. K4 D2.3. — *Mention of Khila*. Ñ1 Dn1 D1.3. — *Sub-parvan*: K1 Ñ1 D1.4 वामनप्रादुर्भाव; K2–4 Dn1 D2.3 वामनम्. — *Adhyāyano*. K1 D4 यज्ञवाटदर्शनम्; Dn बलिवामनसंवादः; D1 वामनागमनम्. — *Adhy. no.* K2 40; D1 241; D2 246] — Before line 2777, K1 Ñ1.2 V1.3 B Dn D3 D5.6 G1 ins. विष्णुरुवाच; G4 वामन. — D3 om. lines 2777–2778. —(L. 2777) K2 महा- (for अहो). Cal. ed. ऽसुरेन्द्रस्य (for °शस्य). — Before line 2779, K2–4 D1.3.4 ins. विष्णुरुवाच. —(L. 2779) K3.4 Ñ1.3 Dn D1.2.5.6 T1 G3 M3 सुरेशस्य च शक्रस्य (for °) —(L. 2780) K4 Ñ1.2 Dn D6 T1.2 G1.3–5 M4 विशेषितस्त्वया यज्ञो; M3 °म: स्वयं यज्ञो (for °) —(L. 2782) K2 B2 T1.2 G1.3–5 M2.4 प्रणाशाय (for विना°). M4 Bom. Poona eds. G(ed) स्वया स्वर्ग- (for स्वर्गमार्ग). —(L. 2783) Ñ2 B3 काममयो; D4 कर्ममयो (for -काम°). —(L. 2784) M3 परम (for प्रवर.). K1.2 B2 D3 श्रुतः; K3.4 Ñ2 V1.3 Dn D3 D1.2.4–6 G1 श्रुतिः; B1 स्मृतिः (for स्मृत). —(L 2785) T2 हिरण्य- (for सुवर्ण-). —(L. 2786) K3 लोकेक्षणो, Ñ2 D1.4 T1 G1.3 लोकगुरो; B Dn D3 वेदीगुरो; D6 लोकज्वरो; M3.4 लोकेऽश्वरो (for लोकेश्वरो). Ñ2 B Dn D3 D5.6 वायुजवो, V2 °मयो (for °मयो). Dn महायश. (for महात्मा). —(L. 2787) Ñ3 सत्क्षण; B Dn D3 D6 G2 सर्वेक्षण; T2 G1.4 सर्वे° (for स्वर्गे°). D2 -वर्णगौर; D3 गौरवर्ण (for -गर्भगौरः). —(L. 2789) T1.2 G3.5 M2 आघ्राय (for आस्थाय). K1.3.4 Ñ1 D1.3.4 T1.2 M4 अश्वमेधिकम्, B Dn D3 D5 G1.3.4 अश्वमेधम् (for आश्वमेधिकम्). — D1 om. (hapl.) lines 2790–2792. —(L. 2790) K D3.6 T2 G3 M3.4 दृष्ट्वा (for इष्ट्वा). K3 Ñ1 T2 M3.4 दुष्कृतादुत्तरन्ति (K3 °न्ते); K4 V2 °तिनस्तरन्ति (for °तमुत्तरन्ति). —(L. 2791) Ñ1.3 V1.3 B D3 G1 आहुश्चार्थं; Dn1 यथाहुर्वै, T1 G1 यदु हीनं; T2 M3.4 आहुर्हीनं; G3 आहुः परं (for यमाहुर्वै) V1.3 T1.2 G1.3 M2.4 नरेन्द्रा, D3 महान्तो (for द्विजेन्द्रा). —(L. 2794) K4 D1 नराणां; D3 नृपाणां (for नृणां). K1.2 Ñ2 V1.3 B Dn D3 D5.6 G3.4 यथा नराणां (V1.3 च नृणां) प्रवरा द्विजातयः; K3 यथा च नृणां प्रवराश्च ब्राह्मणा; Ñ1 T2

तथा क्रतूनां प्रवरोऽश्वमेधः ॥
एतच्छ्रुत्वा तु दैत्येन्द्रो वामनेन समीरितम् ।
मुदा परमया युक्तः प्राह दैत्यपतिर्बलिः ॥
कस्यासि ब्राह्मणश्रेष्ठ किमिच्छसि ददामि ते ।
वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं वामनमाब्रुहि ॥

वामन उवाच ।

न राज्यं न च यानानि न रत्नानि न च स्त्रियः ।
कामये यदि तुष्टोऽसि धर्मे च यदि ते मतिः ॥
गुर्वर्थं मे प्रयच्छस्व पदानि त्रीणि दानव ।
स्वमग्निशरणार्थाय एष मे परमो वरः ॥

बलिरुवाच ।

त्रिभिः किं तव विप्रेन्द्र पदैः प्रवदतां वर ।
शतं शतसहस्राणां पदानां मार्गतां भवान् ॥

शुक्र उवाच ।

मा ददस्व महाबाहो न त्वं वेत्सि महासुर ।
एष मायाप्रतिच्छन्नो भगवान्प्रवरो हरिः ॥
वामनं रूपमास्थाय शक्रप्रियहितेप्सया ।
त्वां वञ्चयितुमायातो वटुरूपधरो विभुः ॥
एवमुक्तः स शुक्रेण चिरं संचिन्त्य वै बलिः ।
प्रहर्षेण समायुक्तः क्रियतः पात्रमिष्यते ॥
गृह्य हस्ते त्वसंभ्रान्तो भृङ्गारं कनकामयम् ।

बलिरुवाच ।

विप्रेन्द्र प्राङ्मुखस्तिष्ठ स्थितोऽसि कमलेक्षण ॥
प्रतीच्छ देहि किं भूमिं किंमात्रां भो पदत्रयम् ।
दत्त वः पातय जलं नैव मिथ्या भवेद्गुरुः ॥

शुक्र उवाच ।

भो न देयं कुतो दैत्य विज्ञातोऽयं यथा ध्रुवम् ।
कोऽयं विष्णुरहो प्रीतिर्विञ्चितस्त्वं न वञ्चितः ॥

बलिरुवाच ।

कथं स नाथोऽयं विष्णुर्यज्ञे स्वयमुपस्थितः ।

M3 4 यथा नराणां (M3 4 नृणां) प्रवरो ब्राह्मणश्च, T2 G3 यथात्मजानां प्रवरो ब्राह्मणश्च — (L 2795) D3 यथाश्रमाणां (for °सुराणां) V1 प्रभवो (for प्रवरो) — After line 2796, G3 4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G3 यज्ञवाटगमनानन्तर वामनेनाश्वमेधस्तुति, G4 यज्ञस्तुति — *Adhy no* G3 327, G4 327]

— Before line 2797, K Ñ2 3 V1 2 B D G3 4 ins वैशंपायन उवाच — (L 2797) Ñ3 Dn वचनं (for दैत्येन्द्रो) — (L 2798) Ñ2 T1 2 G3 M3 4 -पतेर्बलिः, D32 -पतिर्बली (for °र्बलिः) B1 प्राह वैरोचनिर्बलिः (for °) — Before line 2799, K1 3 4 V1 2 B1 2 M ins बलिरुवाच — (L 2799) B1 3 T1 2 G1 3 ददानि ते, D3 महाद्युते (for ददामि ते) — (L 2800) T1 2 G1 2-5 M3 4 यथेष्टं वद्यामुहि (for °) — D1 G1 om the ref K3 भगवान् (for वामन) D1 om line 2801–2806 K3 4 D3 om lines 2801–2803 — (L 2801) D1 दानानि; D6 ग्रामाणि (for यानानि) — (L 2802) Ñ1 V1 2 मनः (for मतिः) — (L 2803) D6 गुर्वर्थमेव यच्छस्व (for °) — (L 2804) Ñ2 -धारणार्थाय (for -श°) K2 4 Ñ1 B1 Dn Ds D3 5 6 T1 प्रवरो; D2 G3 प्रथमो (for परमो) — After line 2804, Dn ins

193** वामनस्य वचः श्रुत्वा प्राह दैत्यपतिर्बलिः ।

While, D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 ins after line 2804:

194** एवमुक्तो सुरश्रेष्ठ सुरश्रेष्ठेन भारत ।
बीडश्री सुरसत्वाश्रुवाचेद वचो बलि ॥
[(L 2) T2 सत्त्वश्रीः (for श्री°)]

T1 2 G1 3 5 M3 4 om the ref — (L 2806) Ñ1 T1 2 G2-5 -सहस्रं वा (for °स्राणां) D4 शतं शतं पदानां वा (for °) D6 त्रैलोक्ये, D3 पादानां (for प°) — Ñ1 T1, 2 G1 3 M3 4 om (hapl) lines 2807–2822 G4 om lines 2807–2808 — (L 2808) V1 एषमायाति प्रच्छन्नो भगवान्विष्णुरागतः — (L 2809) D4 शक्र प्रति (for शक्रप्रिय) G3 चिकीर्षया (for हितेप्सया) — (L 2810) B1 3 G2 4 हरिः (for विभुः) — Before line 2811, D6 ins वैशंपायन — (L 2811) K3 सचिन्त्य सुचिरं बलिः (for °). — After line 2811, G2 ins

195** बलिर्दानवरानस्तु अवज्ञाय तु तद्वचः ।

— G4 om. lines 2812–2822 — (L 2813) K1, 2 Ñ2 V1 2 B Ds D1 6 गृह्य हस्तेन संभ्रान्तो; Dn प्रगृह्य हस्ते सं° (for °) K3 कनकामयम्, Dn D4 °कोऽन्वयम्, D6 °काञ्चकम् (for °कामयम्) — (L 2814) D6 प्रसीद (for स्थितोऽसि) — (L 2815) K1 4 V2 B1 3 Dn1 D6 D2 3 5 6 का मात्रा (for किंमात्रा) — (L 2816) V2 दत्त च पातु वजनं (for °) K2 2 D3 4 [भ]वेद् (for भवेद्) V1 ध्रुव (for गुरु) D6 न देहीत्याह वै गुरु (for °) — K V1 2 D1-3 5 om line 2817. — (L 2818)

दास्यामि देवदेवाय यद्यदिच्छत्ययं प्रभुः ॥
को वान्यः पात्रभूतोऽस्माद्विष्णोः परतरं भवेत् ।
एवमुक्त्वा बलिः शीघ्रं पातयामास वै जलम् ॥

वामन उवाच ।
पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र पर्याप्तानि ममानघ ।
यन्मया पूर्वमुक्तं हि तत्तथा न तदन्यथा ॥

D₃ प्रीतो (for प्रीतिर्) K₄ D₅ ₂ऽह (for स्व) —K V₃ ₃ B₁ ₃ D (except D₈) om the ref —(L. 2819) K₂ विष्णुर्वै, D₄ ऽह विष्णुर् (for ऽय विष्णुर्) K₃ किं स नाथ स्वयं विष्णुर् (for °) K₁ ₃ D₅ ₃ यज्ञवा(D₃ °य)ट्स्म् (for यज्ञे स्वयम्) —(L. 2820) V₃ ददामि (for दास्यामि) K₄ देवोऽस्य (for -देवाय) —(L. 2821) K₂ ₃ D₅ ₃ तु, K₃ ₄ Ñ₂ V₁ ₃ Dn D₁ ₃ [अ]स्य (for [अ]न्य) K₁ ₃ Ñ₂ Dn D₁ ₁ परतरो (for °रं) — D₃ विष्णुर् (for वामन) —(L. 2823) D₃ पादानि त्रीणि राजेन्द्र (for °) —After line 2824, K₁ Ñ₁ V₁ ₃ B Dn D₃ D₄ ₆ T₁ ₃ G₁ ₃₋₅ M₃ ₄ ins

196** वैशंपायन उवाच ।
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महौजसः ।
कृष्णाजिनोत्तरीयं स कृत्वा वैरोचनिस्तदा ॥
एवमस्त्विति दैत्येशो वाक्यमुक्त्वारिसूदनं ।
ततो वारिसमापूर्णं भृङ्गारं स परामृशत् ॥
वामनो ह्यसुरेन्द्रस्य चिकीर्षुः कदनं महत् ।
क्षिप्रं प्रसारयामास दैत्यक्षयकरं करम् ।
प्रह्लादश्चापि दैत्येशास्तस्मै सुमनसा जलम् ।
दातुकामः करे यावत्तावत्तं प्रत्यषेधयत् ॥
तस्य तद्रूपमालोक्य अचिन्त्यस्यामितौजसः ।
अभूतपूर्वं देवार्थं जिहीर्षोः श्रियमासुरीम् ।
इङ्गितज्ञोऽग्रतः स्थित्वा प्रह्लादस्त्वब्रवीद्बलिम् ॥
प्रह्लाद उवाच ।
मा ददस्व जलं हस्ते बटोर्वामनरूपिणः ।
स त्वसौ येन ते पूर्वं निहतः प्रपितामहः ।
विष्णुरेव महाभागस्त्वां वञ्चयितुमागतः ॥
बलिरुवाच ।
हन्त तस्मै प्रदास्यामि देवायैव प्रतिग्रहम् ।
अनुग्रहकरं देवमीदृशं जगतः प्रभुम् ॥
ब्रह्मणोऽपि गरीयांसं पात्रं लप्स्यामहे वयम् ।
अवश्यं चासुरश्रेष्ठ दातव्यं दीक्षितेन वै ॥
इत्युवाचासुरगणानां मध्ये वैरोचनिस्तदा ।
देवाय प्रददौ तस्मै पदानि त्रीणि विष्णवे ॥
प्रह्लाद उवाच ।
दानवेश्वर मा दास्त्वं विष्णवेऽस्मै प्रतिग्रहम् ।
नैनं विप्रमिच्छु मन्ये नैतत्तो भवति द्विजः ॥
रूपेणानेन दैत्येन्द्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
नारसिंहमहं मन्ये तमेव पुनरागतम् ॥
एवमुक्तस्तदा तेन प्रह्लादेनामितौजसा ।
प्रह्लादमब्रवीद्वाक्यमिदं निर्भत्सयन्निव ॥
बलिरुवाच ।
देहीति याचते यो हि प्रत्याख्याति च योऽसुर ।
उभयोरप्यलक्ष्मी वै भागस्तु निराशं नरम् ॥
प्रतिज्ञाय तु यो विप्रे न ददाति प्रतिग्रहम् ।
स याति नरकं पापी पितृगोत्रसमन्वितः ॥
अहं धर्मभयभीतोऽहं ददाम्यस्मै वसुंधराम् ।
प्रतिग्रहीता चाप्यन्यः कश्चिदस्माद्विशिष्टो ये ॥
नाधिको विद्यते यस्मात्तद्ददामि वसुंधराम् ।
हृदयस्य च मे तुष्टिः परा भवति दानव ॥
दृष्ट्वा वामनरूपेण याचन्तं द्विजपुंगवम् ।
एष तस्मात्प्रदास्यामि न श्रोष्यामि निवारितः ॥
भूयश्च प्रार्थयीदं वामनं बटुरूपिणम् ।
स्वल्पैः सत्वमते किं ते पदैस्त्रिभिरनुत्तमम् ।
कृत्वा ददामि ते विप्र पृथिवीं सागरैर्वृताम् ॥
वामन उवाच ।
न पृथ्वीं कामये कृत्स्नां संतुष्टोऽस्मि पदैस्त्रिभिः ।
एष एव हि विप्रो हि धर्मो दानवसत्तम ॥

[K₁ D₄ om lines 1-4 —(L. 1) B₁ महात्मा (for महौजस) —(L. 3) T₁ दैत्येन्द्रो (for °शो) V₃ वाचम् (for वाक्यम्) —(L. 4) B₁ कृत्वा (for ततो) D₃ समानयत् (for परामृशत्) —(L. 6) G₄ दैत्यस्य क्षयकारकम् (for °) —(L. 7) T₁ ₃ G₁ ₃ M₃ ₄ तमा सोमनसा जलम् (for °) —(L. 8) V₃ दातुं दैत्यपुंगवः (for °) —(L. 9) V₃ राजानमब्रवीद्वाक्यम् (for °) T₁ ₃ G₁ ₃ ₅ M₃ ₄ अपि न्त्यम् (for °न्त्यस्य) D₆ महौजस (for [अ]मितौजस) Dn अचिन्त्य च महात्मा (for °) — K₁ D₁ om lines 9-10 —(L. 10) Ñ₂ V₁ ₃ B D₈ देवार्त (for °र्थं) V₃ जिहीर्षुः, Dn₁ जिहीर्षो, T₁ G₃ जिहीर्षुं, T₃ जिहीर्षो (for जिहीर्षोः) —(L. 11) Ñ₂ B₁ ₃ D₈ महाभागः, C₁ पुनः श्रुत्वा (for स्थित्वा) K₃ D₆ सुरश्रेष्ठ, Ñ₂ B₁ ₃ D₈ (for °दस्तु) G₁ ₄ [इ]त्यब्रवीत् (for [अ]ब्रवीद्व) — K₂ V₁ ₃ D₄ T₁ ₃ G₁ ₃ ₅ M₃ ₄ om the ref. K₁ D₁ om line 13 —(L. 13) T₁ ₃ G₃ M₃ ₄ न, G₃ ₄ च (for ते) —(L. 14) Ñ₂ B₁ ₃ Dn₁ Dn₂ D₆ T₁ ₃ G₁ ₃ ₅ त्व (for स्व) K₁ D₁ उदन (for [illegible]) —(L. 15) Ñ₂ V₃ B₁ ₃ Dn₁ प्रदास्यामो (for °मि) V₃ च तस्मै प्रदास्यामि (for °) V₃ om line 16 —(L. 17) K₁ D₁ [illegible] (for °dle) T₁ G₁ [illegible] (for [illegible]) —(L. 18) K₁ D₁ [illegible] (for चासुर) [illegible] T₃ [illegible] (for [illegible]) — G₁ om. line 19 —(L. 19) V₃ [illegible] (for [illegible])

वैशंपायन उवाच ।
तथास्त्विति बलि प्रोच्य स्पर्शयामास दानवः ।
पदानि त्रीणि देवाय विष्णवेऽमिततेजसे ॥
तोये तु पतिते हस्ते वामनोऽभूदवामनः ।
सर्वदेवमयं रूपं दर्शयामास वै प्रभुः ॥
भूः पादौ द्यौः शिरश्चास्य चन्द्रादित्यौ च चक्षुषी ।
पादाङ्गुल्यः पिशाचाश्च हस्ताङ्गुल्यश्च गुह्यकाः ॥
विश्वेदेवाश्च जानुस्था जङ्घे साध्याः सुरोत्तमाः ।
यक्षा नखेषु संभूता रेखाश्चाप्सरसस्तथा ॥
दृष्टिर्धिष्ण्यानि विपुलाः केशाः सूर्यांशवस्तथा ।
तारका लोमकूपानि लोमानि च महर्षयः ॥
बाहवो विदिशश्चास्य दिशः श्रोत्रं तथैव च ।

— (L. 20) G3.4 तस्मै देवाय दास्यामि (for °) — (L. 22) V1 T1.2 G1.2.3 त्रिदं (for विप्र) B3 नैव विस्मयं मन्ये (for °) — (L. 23) T1.2 M3.4 दैत्येश (for °न्द्र). — (L. 24) V1 D6 इमं ((for अहं) Ñ3 हृतो येन पितामह (for °) — After line 24, Ñ3 ins.:

196A** कृत्वार्थं तत्तु शिष्यस्य नरश्चैव परं तथा ।
देवकार्यमनिष्टं च सर्वभूतसुखावहं ॥
देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं नानारूपो निजः पुनः ।
करोति कदनं नेत्र(?)दुष्टानां पापकर्मिणाम् ॥
एक एव असौ देव कार्यार्थे बहुतां गतः ।
आपो भूः स सार्वगणा देवा ज्योतिर्गणादयः ॥
वायुः अग्निरिन्द्रादीभू यरा वीरुधादयः ।
यत्नाभूता सर्वे ते स एव पुनरागतः ॥
आगतं वटुमाग्ध्याय यथा च त्वा सुरेश्वर ।
न देयं हि न देयं हि इति मे निश्चिता मतिः ॥

— (L. 25) K1 D4 भार्गवेण (for प्रहाप्तेन) — (L. 26) K1 D4 भार्गवम् (for प्रहान्तम्) T3 G3.5 बलिं (for इद) — (L. 27) G3 याचितो (for याचतो) K1 स्मृतः, V3 नरः (for सुरः) — (L. 28) T1 G3 महत्त्वाद्पलब्ध्या वै, G3 अलब्ध्या याचितुश्चैव (for °) G3.5 भावत्वा (for आगस्त) — T1.2 G1 M1.4 om. line 30 — (L. 31) B3 अलब्ध्वा (for °दधौ) T1 G3.5 M3.4 अस्मै दधि T3 अस्मै दत्तं, G6 दधाम्यहं (for ददाम्यहं) — (L. 32) K1 D4 [अ]स्य (for [अ]न्य) T1.2 G1.5 M3.4 द्विजादयो, G3 द्विजोत्तम (for द्विजोऽथ वै) — (L. 33) D6 चारमात्, G(ed) तस्मात् (for य°) T1 G1.2.3 M3.4 तेन दानि (for तद्दामि) — After line 33 Ñ3 ins.:

196B** स कथं याचते मां तु वटुर्भूत्वा हरिः स्वयम् ।
पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र वटुरूपे ततः पुनः ॥
न विद्यते सुदुर्नं तात येन स दृष्टिमागतः ।
यं ध्यायन्ति च मनसा योगिनो नियमे स्थिताः ।
ब्रह्मदेवो भवश्चैव यं न पश्यन्ति चक्षुषा ॥
नियमेन विना तात भक्त्या वा भजतां मयि ।
ईदृशो यस्ति सो भूप अतः परं करोमि किम् ॥

— (L. 34) K1 D4 भार्गव (for दानव) — (L. 36) T1 G3 स्थानास्मि (for स्मारयामि) — After line 36, T1.2 G1.2.3 M3.4 ins.:

196C** ततः शुक्रो महातेजा निवार महाबलिम् ।
कर्तव्यं नैतदिह्लेव मायेयं मायिकी नृप ॥
बलिर्दानवरानस्तु अवज्ञाय च तद्वच ।
[(L. 1) G3 तमुवाच (for निवार)]

— (L. 37) T1.2 G3 M4 एवं (for एतं) Dn D6 M4 विप्र, T3 G1.4.5 वर (for वटु) — (L. 38) K2 D4 अनुक्रमात्, V3.4 B Dn1 D6 T1.2 G4 M3 °क्रम, D6 °क्रमे (for °क्रमम्) — (L. 39) V1 पृथिवीं (for ते विप्र) K1 D4 सागराद्दूरात्, T3 G3.4 M3.4 °राम्बराम् (for °शैलाम्) — (L. 40) K1 Ñ3 D5 D6 G1 कालूये (for वामदे) G3 पृथिव्यां कान्ननाङ्गस्थान् (for °) — (L. 41) G6 M3.4 रचितो (for °ब्यो) K1 D4 एष एव रचिष्यामि, V3 एतमेव चरिष्यामि, T3 G1 त्वमेव परं मर्त्यं, G4 एष मे रचितोऽभीक्ष्णं (for °) T3 G1 स्वस्तो (for वरो) — After line 41, D6 ins. an addl. colophon, mentioning sub-parvan as वामनप्रादुर्भाव]

— Ñ3 T1.2 G1.5 M3.4 om. the ref. — (L. 2825) M3 वच (for बलि) B3 मनयामास (for स्पर्श°) — After line 2825, Ñ1 ins.:

197** कम्पयामास शयामास सुजेन हृदयेन च (?) ।

— (L. 2826) D6 देवाय (for देवाय) K3 वामनाय (hypermetric) (for विष्णवे) Ñ1 विष्णवे ब्रह्मवादिने, T3 G3 दैत्यतिजेश्वर (for °) — After line 2826, D6 T1.2 G1.2.3 M3.4 ins.:

198** दत्तौ च सोदकं दैत्यो वामनाय जगत्पतिः ।
असकृत्प्रतिषिद्धोऽपि शुक्रेण प्रभुमन्त्रिणा ॥
[(L. 2) G3 प्रिय (for प्रभु) D6 मानिते (for -मंत्रिणा)]

— (L. 2827) T2 M3.4 पाणौ (for हस्ते) T1 G5 तोये तु पाणौ पतिते (for °) K4 Ñ1 D3 M3.5 वामनो भूतभावनः (for °) — (L. 2829) D5 पादौ च शिरसश्चास्य (for °) Ñ3 T1 G1.5 M3.4 चन्द्रसूर्यौ (for चन्द्रादित्यौ) — (L. 2830) K2.4 V3 पदाङ्गुल्य (for पादा°) G3 कराङ्गुल्यश्च (for हस्ता°) V3 (marg. as above) सिद्धका (for गुह्यकाः) — (L. 2833) D5 मेढ्रे च (for नखेषु) B1 D3 स्मृताः (for तथा) — (L. 2833) K1 V2 B D3 D4 G3.6 विद्युतो विपुला दृष्टिः, K3 तदा दृष्टाश्च विपुलाः; K4 दृष्टिर्विद्युतो

अश्विनौ श्रवणौ चास्य नासा वायुर्महाबलः ॥
प्रसादश्चन्द्रमाश्चैव मनो धर्मस्तथैव च ।
सत्यमस्याभवद्वाणी जिह्वा देवी सरस्वती ॥
ग्रीवादितिर्महादेवी तालुः सूर्यश्च दीप्तिमान् ।
द्वारं स्वर्गस्य नाभिर्वै मित्रस्त्वष्टा च वै भ्रुवौ ॥
मुखं वैश्वानरश्चास्य वृषणौ तु प्रजापतिः ।
हृदयं भगवान्ब्रह्मा पुंस्त्वं वै कश्यपो मुनिः ॥
पृष्ठेऽस्य वसवो देवा मरुतः सर्वसंधिषु ।
सर्वच्छन्दांसि दशना ज्योतींषि विमलाः प्रभाः ॥
उरो रुद्रो महादेवो धैर्यं चास्य महार्णवः ।
उदरं चास्य गन्धर्वा भुजगाश्च महाबलाः ॥
लक्ष्मीर्मेधा धृतिः कान्तिः सर्वविद्याश्च वै कटिः ।
ललाटमस्य परमं स्वस्थानं परमात्मनः ॥
सर्वज्योतींषि यानीह तपः शक्रस्तु देवराट् ।
तस्य देवाधिदेवस्य तेजश्चासीन्महात्मनः ॥
स्तनौ कक्षौ च वेदाश्च ओष्ठौ चास्य मखाः स्थिताः ।
इष्टयः पशुबन्धाश्च द्विजाना चेष्टितानि च ॥
तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विष्णोर्महासुराः ।
अभिसर्पन्ति संक्रुद्धाः पतंगा इव पावकम् ॥

Colophon

शृणु नामानि सर्वेषां रूपाण्यभिजनानि च ।
आयुधानि च मुख्यानि दानवानां महात्मनाम् ॥

विपुला ; D11 हाविडुडि सुविपुला, D1 पादि विपुला विपुला, D3 हविर्वेष्या हि विपुला, D6 विपुलो हविविपुला, G5 इद्रु दुर्धिण्या विपुला (sic) (for °) K3 D3 केशाश्च वसव स्तथा (for ᵈ) — (L 2835) Ñ1 V3 B D3 T1 3 G1 3-4 M2 4 स्रोत्रे (for घ्राण) — (L 2836) K3 Ñ2 V3 3 B1 M3 4 श्रवणे (for °णौ) T1 2 G1 3 3 महात्मन (for °बल) — (L 2838) T1 G5 साम चास्य (for सत्यमस्य) — (L 2840) K8 द्वारस्वर्गश्च नाभिश्च (for °) — (L 2842) K3 वर्मौ (for ब्रह्मा) D81 D5 T1 3 G1 3-5 M2 4 काश्यपो, Bom Poona eds G(ed) विश्वतो (for कश्यपो) — (L 2843) T1 Bom Poona eds G(ed) पादे (for सर्वे) — (L 2844) T1 G5 तेजांसि (for च्छन्दांसि) B D3 T2 M2 4 विपुला (for विमला°) T1 नक्षत्राणि च वै प्रभा (for ᵈ) — (L 2845) Ñ1 D1 Dn D5 D3 T3 G1 4 M4 ऊरू, V8 उर्वो D6 ओष्ठे (for उरो) K4 वीर्यं (for धैर्यं) G4 महाबल (for °र्णव) — (L 2846) Ñ1 Dn T1 2 G1 4 5 M1 4 उदरे (for °र) — (L 2847) K3 D3 V3 क्षान्ति, G2 4 कीर्ति (for कान्ति°) D3 हनु (for कटि) — (L 2848) Ñ1 3 B D3 T1 2 G3-5 M1 4 यत्स्थानं; V1 3 D3 स्वस्थानं, Dn D3 G1 स्थान च (for स्वस्थानं) K3 सुखस्थान महात्मन (for ᵈ) — (L 2849) K1 V1 3 D3-5 जानीहि, T1 तपस, T2 च तपः, G2 4 तपन (for यानीह) D3 सौव°, T3 शक्र (for तप°) D3 यथा शक्रस्य देवराट्, T1 G3 शक्रः सुरश्च देवराट्, G5 सर्वे शक्रादि देवता (for ᵈ) —(L 2850) D3 तस्य देवस्य तेजश्च (for ᵇ) Ñ1 B D3 D4 तेजो ह्याहुर; Ñ3 V1 3 तेजो ह्यासीन्, D3 चासीसीत्, G2 4 तेजोऽप्याहुर (for तेजश्चासीन्) T1 2 G1 3 M2 4 तेजो ह्या° G5 °जोऽप्या)हुर्मनीषिण (for °) — (L 2851) K1 4 D2 V1 3 वसवश्च; D3 G3 देवाश्च, T2 M1 4 देवस्य (for वेदाश्च) T1 G3 स्तनौ कुक्षिश्च देवस्य (for °) K3 कुक्षौ, V1 3 चाष्टौ, Dn3 D3-5 बाहौ (for ओष्ठौ) B1 3 D3 D3 G3 3 M1 4 म(D3 G3 मु)खाश्रया, (for मखाः स्थिताः) — (L 2852) K1 पश्यन्त (for पशुबन्धा) Ñ2 पशुचेष्टा द्विजा विदु (for ᵈ) — (L 2853) D3 सर्व (for देव) T3 G1 विष्णु (for विष्णोर्) — (L 2854) Ñ1 V3 D6 T1 अभ्यसर्पन्त संक्रुद्धा; B1 3 D3 D3 3 G2 4 उपा(D3 सुभा)सर्पन्त स°, T2 G1 3 3 M1 4 अभिपेतु (G3 °जग्मु) सु(M4 स)सं° (for °) D3 पावके (for °कम्).

Colophon om in K1 3 D1-4 — *Mention of the Epic* Dn Dn3 D1 — *Mention of Khila* Ñ1 V1 3 B Dn Dn3 D1 — *Sub-parvan* K3 4 Ñ3 V1 3 B Dn D3 D3 वामनम्, Ñ1 D1 3 T1 2 G1 3 M2 4 वामनप्रादुर्भावः — *Adhy name* V3 विश्वरूपदर्शनम्, B1 3 Dn3 G3 विश्वरूपप्रकाशनम्, Dn3 विश्वप्रकाशनम् — *Adhy no* K3 44; V1 340, V3 256; B3 258, Dn 256, Dn3 255; D3 32, D3 269, T3 325, G1 320, G3 328, G4 326; G5 327, M3 4 37

Before line 2855, D3 T1 3 G1 3-5 M2 4 ins.

199**   वैशंपायन ।

एतस्मिन्नन्तरे देवं मुच्यमानं जनार्दनम् ।
कश्यपो जनलोकस्था दृष्ट्वा देवं तथाविधम् ।
अस्तुवन्भक्तिनम्रास्ते सनकाद्या मुनीश्वराः ॥
जय देव जगन्नाथ भूतभावन माधव ।
जय विष्णो प्रभो विष्णो जय वामन माधव ॥
नमः सहस्रशिरसे देवदेव जगत्पते ।
जयाच्युत हरे विष्णो जयाजेय जगत्पते ॥
नमो ऽस्तु भूताधिपमादिदेव
जगन्निधिं सकलस्य जन्तो ।
परावरेशं परमं वरेण्यं

विप्रचित्ति शिबिः शङ्कुरय शङ्कुस्तथैव च ।
अय.शिरा अश्वशिरा हयग्रीवश्च वीर्यवान् ॥
वेगवान्केतुमानुम. सोमव्यग्रो महासुर ।
पुष्कर· पुष्कलश्चैव साम्बोऽश्वपतिरेव च ॥
प्रह्लादोऽश्वशिरा· कुम्भः संह्लादो गगनप्रियः ।
अनुह्लादो हरिहरौ वराहः संहरोऽरुज· ।

नमो नम· सत्यजगत्पते ते ॥
विश्वस्य धातारमणीयसामणुं
वेदान्तवेद्य परमामनन्ति ।
समादिदेव वरद वरेण्यं
मता स्म त्व जगता पतिमादिभूतम्
नमो नमो जगन्नाथ विष्णो देव जगत्पते ।
त्वामेव विविधा वेदा वदन्ति ब्रह्म शाश्वतम् ॥
जय देव हरे कृष्ण जय वामन पावन ।
त्वय्येव सकलं लोकं पश्यामो जगतीपते ॥
सर्वात्मन्सर्वभूतेश नमस्तेऽस्तु जनार्दन ।
इति स्तुतो जगन्नाथो व्यजृम्भत जगत्पति ।
समक्ष सर्वभूताना यावद्ब्रह्माण्डसंस्थित ॥
दक्षिणोऽस्यस्य देवस्य पादपद्मदल प्रभुम् ।
ब्रह्मलोक समायाति ब्रह्मणा तत्र पूजित ॥
इतरश्च महापाद· पद्मकिञ्जल्कसंनिभ ।
रसातलगतस्याथ शेषस्योपरि संस्थित ।
तत्र नागा परिवृता समानर्चु पद महत् ॥
एव विजृम्भतस्तस्य बाहवो विविधाभवन् ।
सहस्रबाहवो विष्णो पूर्वां दिशामुपाययु ॥
याम्या सहस्रमन्ये तु वारुणीं च तथापरे ।
कौबेरीमपरं विष्णो सहस्र बाहवोऽभवन् ॥
अन्तरा च सहस्राणि बाहूनां यान्ति चक्रिण ॥
केचिच्छङ्ख समादध्मु केचिच्छार्ङ्गं विचिक्षिपु ।
अन्ये खड्गान्समाजह्रुरपरे शक्तितोमरान् ॥
अन्ये परिघसक्ता स्युरितरे पाशिनोऽभवन् ।
बहूनि सुबहून्यासन्भीमरूपाणि सततम् ।
एव विचित्ररूपोऽसौ व्यजृम्भत जगत्पति ॥

Colophon

वैशंपायन ।

एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धा दानवा बाह्यचोदिता ।
अभिपतुर्जगन्नाथं जृम्भमाणमितस्तत ॥

[(L. 2) G_4 तथागतम् (for °विधम्) — M_4 om line 6 — (L. 7) T_3 G_3 जयाजय (for °जेय) (L. 9) D_6 T_3 G_3 M_4 अज (for जगज्) — (L. 10) T_2 G_3 $M_{3.4}$ वर° (for परम) — D_6 T_2 जगत्पते पते, G_3 सत्यपते (for सत्यजगत्पते ते) — (L. 13) D_6 T_1 G_3 कवयो ह्यामनन्ति, T_2 G_1 M_4 कवय· परमा° (for परमा°) — (J 15) आम (for आदि) — For line 15 D_6 subst

199A** नता स्म हे भूतिमादिदेवम् ।

— (L. 16) D_6 नमस्तेऽस्तु जनार्दन (for °) — (L. 17) D_6 सर्वगम्, T_3 G_3 M_3 गम्भृताम्, M_4 शम्भितम् (for शाश्व°) — After line 17, D_6 ins

199B** इति स्तुतो जगन्नाथो व्यजृम्भत जगत्पति ।

— (L. 18) D_6 समक्ष सर्वभूताना (for °) — After line 18°, T_3 $G_{1.2.3}$ $M_{3.4}$ ins

199C** जय भावन वामन ।
त्वय्येव सकलं लोकं पश्यामो जगतीपते ॥
सर्वात्म सर्वभूतेश नमस्तेऽस्तु जनार्दन ।
इति स्तुतो जगन्नाथो व्यजृम्भत जगत्पति ।
समक्षं सर्वभूतानां
[T_3 G_1 M_4 om line 2]

— (L. 22) T_3 G_1 नव (for यावद्) D_6 T_1 G_3 संस्थिाति, T_2 M_4 om (for °त) — (L. 23) D_6 T_2 M_4 पाद· पद्मदल प्रभ (for °) — (L. 24) M_4 सत्कृत· (for पूजित·) — (L. 25) D_6 T_1 G_3 M_3 महाबाहु (for °पाद·) D_6 T_2 °सप्रभ· (for °संनिभ) — (L. 27) $T_{1.2}$ $G_{1.2.3}$ M_3 पर (for पद) — (L. 28) D_6 विपुला (for विविधा) — (L. 29) D_6 सहस्र (for °स्र) D_6 G_3 पूर्वस्यां दिशि चाययु·, T_2 पूर्वस्यां दिशमाययु· (for °) — (L. 31) T_1 $G_{1.2}$ गमन् (for ऽभवन्) — (L. 32) G_4 अन्तराणि (for °रा च) — (L. 33) D_6 उपादध्मु (for समा°) D_6 शार्ङ्गाणि (for शार्ङ्गं वि). — (L. 35) D_6 अन्ये परिघहस्ता· स्युर् (for °) T_2 G_3 M_4 बभु (for ऽभवन्) — (L. 36) T_2 G_1 एव तदा (for बहूनि सु) G_4 सहस्र सुबहूनासन् (for °) G_4 एक (for भीम) — COLOPHON — *Mention of Khila* D_6 *Sub-parvan* $T_{1.2}$ $G_{1.2}$ $M_{3.4}$ वामनप्रादुर्भाव· — *Adhy name* D_6 वामनावतार, G_3 वामनस्तुति — *Adhy no* T_1 326, T_2 300, G_1 321, G_3 329, G_4 327 G_5 328, $M_{3.4}$ 38]

T_3 $G_{1.2}$ $M_{3.4}$ om the ref — (L. 2855) $Ñ_3$ भीमानि (for ना°) $Ñ_2$ V_2 $B_{1.2}$ D_5 $T_{1.2}$ $G_{1.2}$ M_4 [आ]भरणानि (for [अ]भिजनानि) $Ñ_1$ वेषाण्याभरणानि च (for °) — (L. 2856) T_2 $G_{1.2}$ $M_{3.4}$ अथायुधानि (for आयुधानि च) V_1 दिव्यानि (for मुख्यानि) D_5 आयुधानि च वस्त्राणि (for °) — (L. 2857) K_4 उग्रशङ्कुस् (for अय श°) — D_5 om. (hapl.) lines 2858° 2860° — (L. 2858) V_2 अणुशिरा (for अश्व°) — (L. 2859) K_2 वीर्यवान् B_3 दुर्धर (for वेगवान्) D_6 वगवा केतुभानुश्च (for °) $T_{1.2}$ $G_{1.2}$ साम ; $M_{3.4}$ सोम (for सोम) D_5 सामव्यग्रो महासुरो (for °) — (L. 2860) D_5 पद्धवश्च (for पुष्कलश्च) — K_1 D_5 साम्बस्तु (for साम्बोऽश्व) — (L. 2861) D_6

वृषपर्वा विरूपाक्षो अतिचन्द्रः सुलोचनः ।
निष्प्रभः सुप्रभः श्रीमांस्तथैव च निरूदरः ॥
एकचक्रो महाचक्रो द्विचक्रः कालसंनिभः । [2865]
शरभः शलभश्चैव कुणपः कुलपः क्रथः ॥
बृहत्कीर्तिर्महागर्भः शङ्कुकर्णो महाध्वनिः ।
दीर्घजिह्वोऽर्कनयनो मृदुबाहुर्मृदुप्रियः ॥
वायुर्गविष्ठो नमुचिः शम्बरो विक्षरो महान् ।
चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्धन एव च ॥ [2870]
कालकः कालकाक्षश्च वृत्रः क्रोधो विमोक्षणः ।
गविष्ठश्च हविष्ठश्च प्रलम्बो नरक पृथुः ॥

चन्द्रतापनवातापी केतुमान्बलदर्पितः ।
असिलोमा पुलोमा च बाष्कल प्रमदो मदः ॥
शृगालवदनश्चैव करालः केशिरेव च । [2875]
एकाक्षश्च वराहश्च तुहुण्डः समलः सुपः ॥
एते चान्ये च बहवः क्रममाणं त्रिविक्रमम् ।
उपतस्थुर्महात्मानं विष्णुं दैत्यगणास्तदा ॥
पाशोद्यतकराः केऽपि व्यादितास्याः खरस्वनाः ।
शतघ्नीचक्रहस्ताश्च वज्रहस्तास्तथापरे ॥ [2880]
खड्गपट्टिशहस्ताश्च परश्वधधराः परे ।
प्रासमुद्गरहस्ताश्च तथा परिघपाणयः ॥

शङ्कु° (for शुम्भ) D1 महारो विहृदस्तथा (for °) — (L 2862) T1 G3 ₅ भारभरौ (for हरिहरौ) D5 तथा हरिहरौ देवौ (for °) T1 G3 ₅ सर्वतो, G3 M2 ₄ सहतो (for °रो) Ñ2 हर° (for ऽहुन) T1 G1 महत सहतोऽहुन (for °) — (L 2863) G5 निश्चन्द्रश्च (for अतिचन्द्र) Ñ1 B1 ₃ D5 सुनी चन्द्रश्चन्द्रलोचन , T1 G5 श्रीऽनश्च प्रतापवान्, T2 G1 M2 ₄ निश्चन्द्रश्चन्द्रतापन (for °) — (L 2864) D5 श्रीप्रभ , T2 G1 संप्रभ , G3 ₄ M3 स° (for सु°) D5 धीमास् (for श्री°) K5 निष्प्रभो निष्कल श्रीमान् , D1 श्रीमान्निष्प्रभस्तथैव (for °) Ñ2 मनुह्रादो (for तथैव च) G5 M2 निरूदक (for °दर) K2 D4 तथैव च निरूदन (for °) — (L 2865) T1 एक वक्त्रो (for °चक्रो) Ñ2 ₃ V1 B Dn D5 G4 ₅ M3 एकवक्त्रो महावक्त्रो (for °) Ñ3 V1 B Dn D5 D4 द्विवक्त्र (for द्विचक्र) Ñ1 द्विवक्त्रो बल्सनिभ , T1 द्विवक्त्रो नलसंभव , T2 G2 विचक्रो नरसंभव , G3 ₅ M2 ₄ विचक्रो नरसनिभ (M3 °भव), G4 विद्युद्धोमकर्मंद्रुत (for °) — After line 2865, T1 ₂ G1 ₃ ₅ M2 ₄ ins.

200** एकवक्त्रो महावक्त्रो विद्युज्जिह्वोग्रकर्मकृत् ।
[M4 विद्युद्धोमकमकृत् (for °)]

— (L 2866) K2 Ñ3 V1 B2 Dn1 D5 G3 ₄ कुणप , K3 V2 क्रथप (for कुलप) K4 D1 कुऽप कुशल क्रथ , Ñ1 Dn2 कुणप (Dn2 °पाण) कुपथ क्रथ , B1 ₃ D5 T1 ₂ G1 ₅ M2 ₄ कुपथ कापथ क्रथ (M2 ₅ °यज्ञथा), D4 कुणप कुपद कुथ (for °) — (L 2867) G1 वृद्धकीर्तिर् (for बृहत्की°) K1 D4 ₆ महाभाग , Ñ2 B D5 G2 °सिद्ध , T1 G5 M3 °कीर्ति , G4 °बाहु (for °गर्भ) T1 G5 महाद्युति (for °ध्वनि) — (L 2868) K4 -जह्वो (for जिह्वो) Ñ3 B1 ₃ D5 T2 G2 ₃ ₄ M3 ₄ ऽर्कनयनो , T1 [ए]कनयनो (for ऽर्कनयनो) K2 मृदु-बाहुनो , V3 °रावो , B D5 D6 °चापो , D1 °वाद्यो , D2 T2 G1 ₄ °वाहो , M2 ₄ °चापो (for °बाहुर्) — (L 2869) D4 ₆ पविष्ठो (for ग°) K3 गार्गिर्वैगिरिष्ठो बमुचि (for °) K3

वैक्षुरो, D2 विष्टरो (for विक्षरो) Ñ2 बृहद् (for महान्) — (L 2870) B1 चकहन्ता , D1 चण्ड° (for चन्द्र°). — (L 2871) T1 G1 कलह (for कालक) M3 ₄ °काल-कक्षदृ (for °काक्षश्च) K3 क्रोधी , T2 G1 ₅ M2 ₄ क्रोध (for क्रोधो) N1 विमोचन (for विमोक्षण) D5 वृत्रको ऽप्यरिमोक्षण (for °) — (L 2872) B3 गरिष्ठश्च (for गवि°) D5 गरिष्ठश्च, D5 हवि°, T2 G4 M4 हरि° (for हवि°) Ñ1 V1 ₃ गरिष्ठश्च वरिष्ठश्च (for °). K3 प्रभु (for पृथु) D1 नरक सुमन पृथु (for °) — (L 2873) V1 B2 ₃ D5 T1 ₂ G1 ₃ M3 ₄ इन्द्र (for चन्द्र-) K3 D2 प्रतापो , K4 D1 प्रताप (for तापन) D6 कतुमान (for के°) G4 वर (for बल) — (L 2874) T1 G4 प्रलोमा (for पु°) T2 G1 दम (for मद) K3 बाष्कलश्च महोदर (for °) — (L 2875) Ñ2 B D5 G2 वसन कालवदन (for °) D1 कलश (for कराल) — (L 2876) K2 ₄ N1 ₂ V2 D2 D1 ₅ ₆ T1 ₂ G1 ₃ [ए]व राहुश्च , K2 V1 B2 ₃ Dn2 D6 G3 ₄ ₅ M3 ₄ [ए]कश्च (D6 G1 °रा)हुश्च (for वराहश्च) K2 रणक , K4 मुहुण्ड (for तुहुण्ड) D1 सुप , G4 सत्र (for सुप) K1 तुमल शृगाल सुर , V2 तुर्वंडश्च सर सुप , D6 मुद्रुत धामल सुप , G4 त्रिगुण्ड समर श्वेत (for °) — (L 2877) T1 G3 M3 त्रिभि क्रमै , T2 M4 त्रिविक्रमै (for °क्रमम्) G1 ₅ क्रममाणस्त्रिभि क्रमै (for °) — (L 2878) Dn1 त्रिश्व (for विष्णु) Ñ2 विष्णुं दैत्यगणार्दिता , T1 G5 विष्णु दैत्या जनार्दनम्, T2 G1 ₂ ₄ M2 ₃ विष्णु दैत्यगणार्दनम् (for °) — (L 2879) K4 Ñ1 B2 Dn D5 T1 प्रासोद्यत , D6 पाशो° , G4 पादोद्यत (for °द्यत). — (L 2880) Ñ2 -चन्द्र (for -चक्र) G1 T2 G4 om. (hapl) lines 2880b–2881a Ñ1 परश्वधधरा परे , Ñ3 B3 T1 G1 ₂ ₅ M2 ₄ महाकाया महाबला (for °) — (L 2881) Ñ1 T1 G1 ₂ ₅ शूलोद्यतकरस्ताश्च , B1 ₆ नानाप्रहरणा घोरा (for °) G3 तथा (for परे) Ñ1 भिन्दिपालधराश्चान्या , D5

महाशनिव्यग्रकरा शूलहस्ता महानलाः ।
महावृक्षोद्यतकरास्तथैव च धनुर्धराः ॥
गदाभुशुण्डिहस्ताश्च वज्रहस्तास्तथापरे ।
असिकम्पनहस्ताश्च दानवा युद्धदुर्मदाः ।
नानाप्रहरणा घोरा नानावेषा महाबलाः ॥
कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्च हस्तिवक्त्रास्तथापरे ।
खरोष्ट्रवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा ॥
भीमा मकरवक्त्राश्च शिशुमारमुखास्तथा ।
मार्जारशूकवक्त्राश्च दीर्घवक्त्राश्च दानवाः ॥
गरुडाननाः खड्गमुखा मयूरवदनास्तथा ।
अश्ववक्त्रा बभ्रुवक्त्रा घोरा मृगमुखास्तथा ॥
वज्रशल्यकवक्त्राश्च क्रौञ्चवक्त्राश्च दानवाः ।
नकुलश्येनवक्त्राश्च पारावतमुखास्तथा ॥
चञ्चारमुखाश्चैव गोधावक्त्रास्तथापरे ।
तथा मृगाननाः शूरा गोजाविमहिषाननाः ॥
कृकलासमुखाश्चैव व्याघ्रवक्त्रास्तथापरे ।
ऋक्षशार्दूलवक्त्राश्च सिंहवक्त्रास्तथापरे ॥
गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः ।

तथा परिघबाहव (*for* ^b) —*D6 om line 2882* — (L 2882) $\tilde{N}_1$ T_1 M_3 $_4$ स्ता (for तथा) K $\tilde{N}_2$ V_1 B_3 D_{1-4} $_6$ -बाहव (for -पाणय) — G_5 om line 2883 — (L 2883) $\tilde{N}_2$ V_1 B D_2 T_1 $_2$ G_1 $_3$ M_3 $_4$ महाशिरा-, G_4 °बला (for °शनि) $\tilde{N}_1$ व्याघ्रशीर्षोद्यतकरा, V_3 महाविक्रान्तस° (for ^a) K_2 D_{n1} मौशला सु, K_3 $_4$ $\tilde{N}_2$ B_3 D_{n2} D_3 $_3$ मौशलास्तु (*B3* °ला) *D5* स्थूलहस्ता, *T1* *2* *G1* *3* *M3* *4* स्थूणाहस्ता (for शूलहस्ता) V_3 मौशलास्तु महासुरा (for ^b) — After line 2883, V_3 ins

201** महामुद्गरहस्ताश्च गदाहस्तास्तथा परे ।

— V_3 om lines 2884–2885 $\tilde{N}_1$ om lines 2884^b–2885^a — $\tilde{N}_2$ V_1 B D_{s2} T_1 $_2$ G_1 $_{3-5}$ M_3 $_4$ ins after line 2884 $\tilde{N}_2$ D_n D_3 *after line* 2885

202** महापट्टिशहस्ताश्च तथा मुसलपाणय ।
[D_3 सह (for महा) D_n परिघ (for मुसल)]

— (L 2885) $\tilde{N}_2$ वज्र-, T_1 G_5 मुद्गर- (for गदा) — $\tilde{N}_1$ om lines 2886 2891 D_2 om lines 2886-2888 — (L 2886) D_2 -कार्मुक, D_6 -पट्टिश, T_2 G_1 $_{2}$ $_4$ M_3 $_4$ कर्पण (for कम्पन) T_1 $_2$ G_1 $_3$ $_6$ M_3 $_4$ दण्डहस्ताश्च दानवा (for ^b) — (L 2887) T_1 G_5 नानाबाहु(G_5 °ण)प्रहरणा (for ^a) T_1 G_1 -चेष्टा (for वेषा) — (L 2888) D_6 -कुक्कुर (for -कुक्कुट-) D_2 -चेषाश्च (for -वक्त्राश्च) K_1 om (hapl) lines 2888^b–2890^a ‖ D_3 Cal ed हंस, D_1 हरि (for हस्ति-) D_{n2} च दानवा (for तथापरे) T_1 $_2$ G_1 $_3$ $_5$ M_3 $_4$ शशोलूकमुखास्तथा (for ^b) — D_4 om lines 2889 2890 G_2 om lines 2889 2893 G_4 om lines 2889-2892 M_3 om line 2889 K_2 om lines 2890-2892 — (L 2890) D_2 करभ (for मकर) T_1 G_5 दानवा विकृताननाः, T_2 G_1 M_3 $_4$ द्वीपिवक्त्राश्च दानवा (for ^b) —(L 2891) $\tilde{N}_2$ V_1 $_2$ मार्जारशूकरवक्त्रा (for ^a) G_5 om 2891^b B_1 $_3$ D_{s2} बभ्रुवक्त्राश्च, D_5 क्रौञ्च° (for दीर्घ°) T_1 पारावतमुखास्तथा, *T2 G1 M3 4* क्रौञ्चवक्त्रास्तथापरे (*for* ^b). — D_2 $_6$ om lines 2892-2894, B_1 $_3$ D_5 om line 2892 —(L 2892) Hypermetric $\tilde{N}_1$ खड्गानना (for गरुडानना) $\tilde{N}_2$ V_3 B_3 खड्गि (for खड्ग) — T_1 om lines 2193 2895 G_6 om lines 2893^a–2895^a D_6 om lines 2893-2894. — (L 2893) T_2 G_1 घोर, G_4 अभ्र- (for बभ्रु) G_1 $_3$ *K4* गोवक्त्रा बभ्रुवक्त्राश्च (*for* ^a) *G4* वृक (*for* मृग) — D_5 ins after line 2893 V_1 $_2$ Cal ed after line 2895

203** शाखामृगानना शूरा छागाविमहिषानना ।
सारमेयमुखा रौद्रा क्रौञ्चवक्त्राश्च दानवा ॥

— (L. 2894) $\tilde{N}_1$ गज, G_3 $_4$ क्रोष्टु (for वज्र) B_1 $_3$ -शल्यकि D_{s2} -श्रावक (for शल्यक-) K_1 $_4$ उष्ट्रास्या शल्यवक्त्राश्च $\tilde{N}_2$ क्रोष्टुशल्यकिव°, V_1 $_2$ B_2 क्रोष्टुशल्य(V_2 °ह)कि व° (for ^a) B_1 $_3$ T_2 G_1 $_3$ $_4$ M_3 गज-, D_n M_4 दीर्घ- (for क्रौञ्च) — D_5 om line 2895 — (L. 2895) $\tilde{N}_1$ $_2$ D_{n2} Bom Poona eds G(ed) नकुलस्यैव वक्त्राश्च (for ^a) G_4 द्वीपिवक्त्राश्च दानवा (for ^b) — (L 2896) Bom Poona eds गोध (for गोधा) T_1 $_2$ G_1 $_3$ M_3 $_4$ व्याघ्र (T_2 G_1 M_3 घाघ, M_4 श्वप)वक्त्राश्च दानवा (for ^b) — B_3 D_3 ins after line 2896 B_1 after line 2897

204** नक्रघोरानना क्रूरा ऋक्षशार्दूलवक्त्रका ।
खड्गिसिंहमुखाश्चैव मयूरवदनास्तथा ॥

— B_3 D_5 om line 2897 — (L. 2897) D_2 मृगमुखा (for मृगानना) D_3 क्रूरा (for शूरा) $\tilde{N}_1$ नक्राननास्तथा क्रूरा, B_1 $_3$ G_2 $_3$ शाखामृगानना (B_3 °गमुखा) शूरा ; B_3 नक्रघोरानना क्रूरा, T_1 $_2$ G_1 $_3$ M_3 $_4$ नक्रमेषानना शूरा (for ^a) B_1 G_1 छागावि ; D_2 अजावि, D_4 गोधास्य-, G_3 छागास्य (for गोजावि) — After line 2897, G_3 $_4$ ins.

205** सारमेयमुखा रौद्राश्चाश्ववक्त्राश्च दानवा ।

— B_1 G_1 om lines 2898–2899 $\tilde{N}_1$ T_1 $_2$ G_3 $_5$ M_3 om line 2898 $K_{1,4}$ $\tilde{N}_2$ B_3 D_1 $_{4-6}$ om line 2899 —(L.

चीरसंवृतगात्राश्च तथा फलकवाससः ॥
उष्णीषिणो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनोऽसुराः ।
किरीटिनो लम्बशिखाः कम्बुग्रीवाः सुवर्चसः ॥
नानावेषधरा दैत्या नानामाल्यानुलेपनाः ।
स्वान्यायुधानि दीप्तानि प्रगृह्यासुरसत्तमाः ।
क्रममाणं हृषीकेशमुपतिष्ठन्ति दानवाः ॥
प्रमथ्य सर्वान्दैतेयान्पादहस्ततलैः प्रभुः ।
रूपं कृत्वा महाकायं जहाराशु स मेदिनीम् ॥
तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ स्तनान्तरे ।
नभः प्रक्रममाणस्य सक्थिदेशे व्यवस्थितौ ॥

परं विक्रममाणस्य जानुदेशे व्यवस्थितौ ।
विष्णोरमितवीर्यस्य वदन्त्येव द्विजातयः ॥
जित्वा लोकत्रयं कृत्स्नं हत्वा चासुरपुंगवान् ।
ददौ शक्राय वसुधां हरिर्लोकनमस्कृतः ॥
सुतलं नाम पातालमधस्ताद्वसुधातले ।
बलेर्दत्तं भगवता विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
तदवाप्यासुरश्रेष्ठश्चकार मतिमुत्तमाम् ।
रसातलतले वासमकरोदसुराधिपः ॥
तत्रस्थश्च महातेजा ध्यानं परममास्थितः ।
उवाच वचनं श्रीमान्विष्णुं लोकनमस्कृतम् ।

2899) Ks शिव , Ds कपि (for सिंह) Ñ1 दीर्घवक्त्राश्च दानवा (for ⁶) — After line 2899, Gs ins

206** नक्रमेषाननाः क्रूरा सर्पैश्च गरुडाननाः ।
खङ्गश्येनमुखाश्चैव मयूरवदनास्तथा ॥

—(L 2900) Ds सवीतास् (for -वससाम्) D1 तथा काश्याजिनाम्बराः (for ⁶) — K1 om lines 2901–2902 —(L 2901) Ñ1 Ds -चर्माश्च , Gs गात्रास्ते (for °श्च) Ñ1 काषाय , Bs कनक , T1 Gs कपिल , Gs वल्कल (for फलक-) —(L 2902) B1 Ds Cal ed स्वरे (for -सुराः) Ks तथा कुण्डलधारिणः (for ⁶) —(L 2903) Ñs सुवाससः (for सुवर्चसः) —(L 2904) Ts Gs गन्धानु (for माल्यानु) —(L 2905) Ds Ds (also) दिव्यानि (for दीप्तानि) K1 नानायुधानि दीप्तानि (for ᵃ) Ñ1 प्रदीप्तानीव तेजसा (for ⁶) —(L 2906) Gs क्रममाणा (for °णं) Ks B Dn Ds Ds Ms दसिता (for दानवाः) Ñ1 T1 Gs उपातिष्ठन्त सर्वशः (T1 Gs दसिता), Ts G1 उपातिष्ठन्त दानवाः (for ⁶) — After line 2906, Ts Gs Ms ins

207** केचिच्छूलैः समाजघ्नुरन्ये परिघसायकैः ।
कुन्तैः कुठारैः परिघैरसिभिस्तोमरैः शरैः ॥
बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव तलैर्दन्तैस्तथा ।
यथाशक्ति यथायोगं कुर्युर्युद्धं हि दानवाः ॥

—(L 2907) Ts G1 प्रक्षुभ्य (for प्रमथ्य) — After line 2907, Vs B1 Cal ed ins

208** जहार त्रिदिवं देवस्त्रिभिर्विक्रमणैर्हरिः ।

On the other hand Ts Gs Ms ins after line 2907

209** दैत्येन्द्रांश्च समागत्य बाहुभिश्च तथा परान् ।
निःशेषं दानवबलं चकार हरिरीश्वरः ॥
[(L 1) G1 दैत्या दैत्यान्समाहत्य (for ᵃ)]

—(L 2908) K1 Ds [अ]सुर , Ks स च , Ds [आ]शु च (for [आ]शु स) Ts Gs Ms संजहाराशु मेदिनीम् (for ⁶) — After line 2908, Ñs B1 Ts G1 ins.

210** त्रैलोक्यं क्रममाणस्य श्रुतिरादित्यसंभवा ।
[Ts G1 om ⁶ Ñs B1 -मानिभा (for -संभवा).]

— T1 Gs om lines 2909–2910 Ts G1 om line 2909ᵃ–2910ᵃ —(L 2909) Ms भूमिं विक्रममाणस्य (for ᵃ) — Ks om line 2910 —(L 2910) Ds सहृद् (for सक्थि) Bs Cal ed महात्मनः (for व्यवस्थितौ) Ñ1 नाभ्यां किल तदोत्थितौ , B1 Ds जानुमूले महात्मनः (for ⁶) — Ks Ds om line 2911 —(L 2911) T1 Gs भूमिं (for परं) Ñ1 परं प्रक्रमतस्तस्य , Ds विक्रतोऽमिततेजस्य , Ds विष्णोरमिततेजस्य (for ᵃ) Ks जानुमध्ये , Bs Ds पादमूले (for जानुदेशे) Ts Gs Ms पादमूले प्रभाकरे (for ⁶). — T1 om line 2912–2913 —(L 2912) K1 Ñ1 V1 Ts Gs Ms असुर (for अमित) Ks D1 तेजस्य (for वीर्यस्य) Ds विष्णोरतुलतेजस्य (for ᵃ) K1 D1 प्रवदन्ति , Ñs वदन्त्येव , Ds °न्ति च (for °न्त्येव) Ms द्विजोत्तमा (for द्विजातयः) — Ds om lines 2913ᵃ–2916ᵃ Gs om lines 2913–2914 —(L 2913) Ñ1 हत्वा मेदिनीं कृत्स्नां , Ds Cal ed जित्वा लोकानशेषान् कृत्स्नान् (for ᵃ) Ts Gs Ms -सत्तमान् (for पुंगवान्) — Ts G1 Ms om line 2914 —(L 2914) Gs पुरंदराय प्रददौ (for ᵃ) — After line 2914, Ts G1 Ms ins

211** पुरंदराय प्रददौ त्रैलोक्यं पुरुषोत्तमः ।
प्रीतस्तस्मै सुरेशाय ददौ विष्णुरुरुक्रमः ॥

—(L 2915) Ds तृतीयं सुतलं प्रोक्तम् (for ᵃ) K1 तलात् (for तले) —(L 2916) Ñs B1 Ds निवासाय (Ds च वा)साय (for भगवता) Ñ1 दत्तं बलेर्निवासार्थं (for ᵃ) —(L 2918) Ks V1 D1 -तलावासम् (for तले वा°) Ds Ds अकरोद्वसुधाधिप (for ⁶) — After line 2918,

किं मया देव कर्तव्यं ब्रूहि सर्वमशेषतः ॥
विष्णुरुवाच ।
ददामि ते महाभाग परितुष्टोऽस्मि तेऽसुर ।
वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥
मा च शक्रस्य वचनं प्रतिहासी: कथंचन ।
अहमाज्ञापयामि त्वां श्रेयश्चैनमवाप्स्यसि ॥
अथ दैत्याधिपं प्राह विष्णुर्देवाधिपानुजः ।
वाचा परमया देवो वरेण्यः प्रभुरीश्वरः ॥
यत्त्वया सलिलं दत्तं गृहीतं पाणिना मया ।
तस्मात्ते दैत्य देवेभ्यो नास्ति जातु भयं क्वचित् ॥
सुतलं नाम पातालं तत्र त्वं सानुगो वस ।
सर्वदैत्यगणैः सार्धं मत्प्रसादान्महासुर ॥
न च ते देवदेवस्य शक्रस्यामिततेजसः ।
शासनं प्रतिहन्तव्यं स्मरता शासनं मम ।
देवताश्चापि ते सर्वा पूज्या एव महासुर ॥
आप्स्यसे च महाभाग दिव्यान्कामान्यथेप्सितान् ।
इह चासुर चाक्षय्यान्विविधांश्च परिच्छदान् ॥
दैत्याधिपत्यं च सदा मत्प्रसादादवाप्स्यसि ।
भोगांश्च विविधान्सम्यग्यज्ञांश्च सहदक्षिणान् ॥
यदा चैतां मया प्रोक्तां मर्यादां चालयिष्यसि ।

T1 2 G1 2 3 M2 4 ins an addl colophon [*Subparvan* T1 2 G1 2 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G3 महाबलिपराजय — *Adhy no* T1 G2 330, G1 328, G4 328, G5 329, M2 4 39] — (L. 2920) V1 3 B3 D2-6 श्रीमान् (for धी°) — Before line 2921, G4 5 ins बलि — (L. 2921) After line 2921ᵃ, D3 T1 2 G1 3-5 M2 4 ins

212** पाताले वसता प्रभो ।
शासनं तव विभेश
[(L 1) T1 G3 दत्तं किं पतिना प्रभो]

D3 सत्यम् (for सर्वम्) T1 G3 विशेषतः (for अ°) — After line 2921, Ñ2 V3 T1 G1 ins

213** ततो दैत्याधिपं प्राह देवो विष्णुः सुरोत्तमः ।
[V3 त्रिविक्रम (for सु°त्तम) T1 विष्णुर्देवाधिपानुज (for ᵇ)]
— D1 2 D3 G3 om. the ref h3 T3 G1 4 भगवान् (for विष्णुर्) — (L. 2922) B1 3 Cal ed. ददानि (for °मि) V3 तेऽनघ ; D3 ते पुरा ; T2 3 G1 5 M2 दानव (for तेऽसुर). D1 3 D5 G3 4 वरं वरय सुव्रत (for ᵇ) — (L. 2923) B1 3 D2 G3 4 परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते (for ᵃ) T1 G1 M2 वाञ्छम्, M1 वरम् (for कामम्) — Ñ1 ins after line 2923 B1 3 D3 subst. for line 2926

214** एवमुक्तस्ततो विष्णुरथ भूयोऽसुराधिपम् ।
— Ñ1 om lines 2924 2926 — (L. 2924) G3 सम्राट् (for मा च) h3 D1 प्रतिहासीन्, Ñ2 V1 3 T2 G1 3-5 M2 4 °हन्या ; D2 °हसि, D5 परिहासी ; D3 प्रजहिथा ; T1 प्रतिहास्या (for °हासी) — (L. 2925) K4 G3 भवाप्नुहि (for °प्स्यसे) T1 G1 2 नूनं (G1 नित्य) श्रेयोऽनुयोक्ष्यसे ; T2 नित्यमनुयोक्ष्यसे ; M2 4 नित्य श्रेयोऽनुयोक्ष्यसे (for ᵇ) — After line 2925, G3 4 ins

215** एवमुक्त्वा तदा विष्णुर्नाकेशं सुराधिपम् ।
[G4 ददौ (for तदा)]
— G3 om line 2926 — (L. 2926) G3 देवो विष्णुः सुरोत्तमः (for ᵇ) — (L 2927) B1 3 D3 G3 4 प्राह (for देवो) T1 प्रसाद, T2 G1 स्वदृश (for वरेण्य) B1 3 D3 G3 4 सान्त्वयन्सर्वलोककृत् (for ᵇ) — (L. 2928) T1 G3 समुद्दीनं च पाणिना (for ᵇ) — Ñ1 om line 2929 — (L. 2929) V1 सर्वे (for दैत्य) B3 T1 G3 तस्मात्ते देवदैत्येभ्यो (for ᵃ) B D3 T1 2 G1 2 3 M2 4 नास्ति जीवितसंक्षयः (for ᵇ) — After line 2929, Ñ1 ins

216** ते वक्ष्यामि तदितश्च वरं चैतच्छृणुष्व मे ।
देवदानवसंघानां न ते जीवितसंक्षयः ॥

On the other hand, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins after line 2929

217** अमरत्वं हि भवतो नास्ति मृत्युः पितुस्तव ।
व्याहि मां सततं दैत्य मत्कथापरमो भव ॥
[(L 1) G4 भवतु ते (for हि भवतो) T1 G1 प्रभोस्त (for पितुस्त) G4 नैव मृत्युः प्रहादनः (for ᵇ) G4 मत्परं (for मत्कथा)]

— (L. 2930) V1 भद्र (for तत्र) Ñ1 T1 2 M2 4 सागरे तत्र वै तव (Ñ1 वस) (for ᵇ) — (L. 2932) Ñ1 दैत्य (for देव) — (L. 2933) T1 G1 सुतरां (for स्मरता) — Ñ1 om. lines 2934 2937 — (L. 2934) V1 3 D1 T1 G1 तत् (for ते) h1 D3 देवताश्चापि च मे सर्वे (for ᵃ) — After line 2934 T1 2 G1 2 3 M2 4 ins

218** पातालवासिनो नित्यं मान्यास्तव महर्षयः ।
[G3 M2 पाताले वसतो नित्यं (for ᵃ)]

— (L. 2935) B1 3 D5 प्राप्स्यसेऽथ (for °से च) K4 महाभोगान् ; D3 °बाहो (for °भाग) — G3 om line 2936 — (L. 2936) B1 3 D3 T1 2 G1 3 4 5 M2 4 सुर (for [अ]क्षय्यान्) K1 3 D5 2 मनोनुगान्, D3 सपरिच्छदान् (for च परि°),

यन्धिष्यन्ति तदा हि त्वा नागपाशा महाबलाः ॥
नमस्कार्याश्च ते नित्यं महेन्द्राद्या दिवौकसः ।
मम ज्येष्ठ सुरश्रेष्ठ शासनं प्रतिगृह्यताम् ॥

बलिरुवाच ।

देवदेव महाभाग शङ्खचक्रगदाधर ।
सुरासुरगुरुश्रेष्ठ सर्वलोकमहेश्वर ।
तत्रासतो मे पाताले भागं ब्रूहि सुरोत्तम ॥
समाश्रमशनं देव प्रासानार्थमरिंदम ।
तद्वदस्व सुरश्रेष्ठ दर्शियेन समाख्यया ॥

भगवानुवाच ।

अश्रोत्रियं श्राद्धमधीतमव्रत-
मदक्षिणं यज्ञमनृत्विजा हुतम् ।
अश्रद्धया दत्तमसंस्कृतं हवि-
रेते प्रदत्तास्तव दैत्य भागाः ॥
पुण्यं महेर्षिणा यच्च मद्भक्तद्वेषिणा तथा ।
क्रयविक्रयसक्तानां पुण्यं यच्चाग्निहोत्रिणाम् ॥

—(L 2938) T1 3 G1 3-5 M3 4 मथाष्टगुणमैश्वर्यं (for °) —(L. 2939) M3 4 अथ स्वसेता मध्योक्ता (for °) K1 3 Ñ1 B1 D5 D1-4 T1 3 G1 3 5 M3 4 त्वहुयिष्यामि (for चाऊ°) —(L 2940) K3 4 Ñ1 3 B1.3 Dn1 D1 3 5 बभिष्यन्ति, G3.4 M3 4 निबध्नन्ति (for बन्धिष्यन्ति) T1 3 G1 4 निबध्नन्ति नागपाशा (for °) K1 D4 5 नागा पाशैर्, K3 Dn D5 नागपाशैर्, Ñ1 M3 °भोगा B3 3 नागा भोगैर् (for नागपाशा) B1 D5 नागा भोगैर्महौजस, T1 3 G1 3-5 वारुणास्त्रया न सदाय (for °) —(L. 2941) B1 D5 नमस्कार्यास्, T1 3 G1 3 5 M3 4 पूजनीयास् (for नमस्कार्यास्) D5 महेन्द्रादि (for °द्या) Ñ3 V1 B D5 T1 3 G1 3 M3 4 महेन्द्रत्रिदशाधिप° (for °) —(L 2942) Ñ1 सम्प्रतिगृह्यताम्, M3 4 प्रतिमान्य° (for प्रतिगृह्य°) — Ñ1 om lines 2943-2944 T1 3 G1 3 M3 4 om line 2944 —(L 2944) K3 -गुरुश्रेष्ठ, B3 Dn1 D1 G3 4 गुरो श्रेष्ठ (for गुरुश्रेष्ठ) D5 सुरश्रेष्ठ गुरो श्रेष्ठ (for °) G3 4 जगद्गुरु (for महेश्वर) — After line 2944 D5 T1 3 G1 3-5 M3 4 ins

219* नमस्करोमि देवेश त्वां सदा जगतीपते ।
त्वमेव मम गोविन्द शरणं मान्य एव हि ॥
चिन्तयामि जगन्नाथ त्वामेव सततं हरे ।
इदं मम हरे विष्णो यदन्यत्र हित विभो ॥

[(L. 1) D5 त्वां सदाहं जगत्पते (for °) —(L. 4) D5 D5 भवान् (for हरे)]

—(L. 2945) G3 4 वसतो मम पाताले (for °) K3 भोगान्, Ñ3 भागान (for भागं) B3 D5 T1 3 G1 3-5 M3 4 सुरेश्वर (for सुरोत्तम) — After line 2945 Ñ3 V1 3 B3 D3 D5 T1 3 G1 3-5 M3 4 ins.

220* कथं तत्र मया स्थेयं त्रिभुवानां महेश्वर ।

[T1 3 G1 3 5 M3 4 सुरेश्वर (for महेश्वर)]

—(L. 2946) D5 मम किम् (for समाश्रम्) D5 देव (for देव) Ñ1 T1 3 G1 3 5 M3 4 मम यत्नस्यासे देव, B1 3 D5 मम किं त्रिदशाधश (for °) B1 3 D5 भविष्यति (for मरिंदम) — Ñ1 B1.3 T1 3 G1 3 M3 4 om line 2946 —(L. 2947) D5 विधत्स्व (for तद्वदस्व) — B1 3 D5 त्रिविक्रम, D5 विष्णुर् (for भगवान्) —(L. 2949) G1 मनुत्विजं (for मदक्षिण) K3 मनृत्विन Ñ1 T1 G1 4 मनर्त्विना (for मनृत्विना) ❀C3 मनृत्विजा = शास्त्रियज्ञव्यतिरिक्तेन। ❀ —(L. 2951) K3 ते मध्यसाद्दान, D3 एते मदेयास, D5 ते मध्यदत्तास् (for एते प्र°) Ñ1 भागास्तवैते शरणोऽस्य दैत्य, B1 D5 G3 4 भागा यद्वेते तव दैत्यसत्तम T1 G1 भवन्तु भागास्तव सर्व एव, T3 M3 4 भागा ह्येते तव सर्वेऽसुरेन्द्र — K3 4 Ñ1 D1-3 4 om. lines 2952-2955 —(L. 2952) Dn Bom ed G(ed.) महोक्षितं (for महूर्षिणा) K3 पुण्यं महूर्षिणा नित्यं, D3 मतो निन्दता यत्पुण्यं (for °) Dn मद्भाग (for मद्भक्त) Ñ3 V1 यच्च मद्भक्तवैरिणाम् D1 पुण्यं महेर्षिणां तथा T1 M3 4 मद्भक्तद्विषतां च यत् (for °) — After line 2953 D5 T1.3 G1 3 5 M3 4 ins

221* कथासु मम दैत्येन्द्र कथ्यमानासु यत्र ह ।
अशुश्रूषवो नरो यच्चेतस्य सदायतायिनम् ।
यत्नेन महता चापि तप सर्वं नशिष्यति ॥
अनुपूर्वैरेद्धिर्या मा तवास्तु वदे परा ॥
गुरुप्रामभतां यच्च पुण्यं यथार्जितं महत् ।
शुद्रविद्यार्जितं पुण्यं श्रुतिस्मृतिविवर्जितम् ।
धर्मार्थं यत्परित्यज्य धर्मं त्र्य प्रकुर्वत ॥

[(L. 2) D5 महल्यानो (for °स्य दो) T1 G1 3 5 तव सर्वं तवापैनम्, M3 4 तस्य तत्स्यापि° (for °) — G3 om. lines 3 6 —(L. 3) G3 न्तुन्द ने (for न्य ह) —(L. 4) T3 G3 अनुप्युर्वी; G1 यान्तुवपुर् G1 इदमुमि (for अनुप्युर्) T1 G3 M3 या तवास्तु वदे दराम् G1 यावन्नु वदे दराम् (for °) —(L. 5) T1 G3 न्द्राम दन्निदेर (for °) T3 G3 M3 यच्च हित°, G3 यच्चान्नि (for °हित) —(L. 6) T3 C पुण्यं पु° (for पुनिय°)]

—(L. 2953) D5 -कर्मम्पो (for °स्तानां) K3 D5 क्रयविक्रयमाराम I °मध्यस्थानां T1 3 G1.4 3 M3 4 °कथमानां (for °) —(L. 2954) K1 3 यज्ञो मदतो तथा (for °) — After line 2953, K3 ins

अश्रद्धया च यद्दानं ददता यजता तथा ।
तत्सर्वं तत्र दैत्येन्द्र मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं बलिर्विष्णोर्महात्मनः ।
एवमस्त्विति तं प्रोक्त्वा पातालमसुरो गतः ।
प्रविवेश महाभागो देवाज्ञां प्रतिपालयन् ॥

भगवानपि राज्यानां प्रविभागं चकार ह ।
ददौ पूर्वां दिशं चैन्द्रीं शक्रायामिततेजसे ।
याम्यां यमाय देवाय पितृराज्ञे महात्मने ॥
पश्चिमां [redacted] दिशं प्रादाद्वरुणाय महात्मने ।
उत्तरां च कुबेराय यक्षाधिपतये दिशम् ।
अधस्तान्नागराजाय सोमायोर्ध्वां दिशं ददौ ॥

222** यावत्तौ दिवैकं च राज्यं तत्र भविष्यति ।
पानभोजनसंयुक्तं रम्यायु कीर्तिकारि च ॥
ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रवन्दितो सुरपूजितम् ।
सर्वकामसुसंपूर्णं मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥

— K_3 T_1 om the ref — (L. 2956) D_5 महात्मन (for °त्मन) — *After line 2956* T_2 ₃ G_1 ₃₋₆ M_2 ₄ *ins*

223** प्रणम्य पातालतलं ययौ वामाय भारत ।

— After the above T_2 ₃ G_1 ₃₋₆ M_2 ₄ ins an addl colophon [*Sub-parvan* T_2 ₃ G_1 ₃ ₅ M_3 ₄ वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G_3 विष्णुना बलर्बंधप्रदानम् M_3 ₄ बलिपातालगमनम् — *Adhy no* T_2 338, G_1 323; G_3 331 G_5 329; G_6 330 M_2 ₄ 40] — T_1 ₃ G_1 ₃ ₆ M_2 om lines 2957–2958 — After line 2957 $\tilde{N}_1$ ins

224** गतेऽथ महाबाहुर्विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
चिन्तयामास भगवान्प्रविभागं जिते(?)ऽसुरे ॥
अथ चिन्तयतस्तस्य तदा महात्म्या नृप ।
ते गता नारद(?) चैव भगवन्तं महामुनिम् ।
दिव्या वै सुरराज्यश्च सत्वोपायानि निस्वने ।
पाताल पातितो दिव्या निगृहाणं च ते क्षया ।
निष्कमिदं सर्वं कृतं तेऽसुरसूदन ।
कृष्णापि च महाबाहो विभाग चिन्तयतदा ।
अब्रवीच्च महाबाहो रूपन्द्रा दानवान्तकृत् ।
इन्द्रा मधुरया वाचा पाल्यतां त्रिदिवं पुनः ॥

— $\tilde{N}_1$ om lines 2958–2959 G_3 M_4 om line 2958 — (L. 2958) V_2 महाप्राज्ञो Bom Poona eds G(ed) °नाद्रो (for °भागो) K_3 ₄ देवानां (for °ज्ञां) — After line 2958, $\tilde{N}_2$ ins an addl colophon mentioning sub parvan as वामन — ॥ D_5 D_6 T_2 ₃ G_1 ₃ ₆ M_2 ₄ ins after line 2958 $\tilde{N}_2$ after the addl colophon

225** एतस्मिन्नन्तरे चापि विष्णुस्त्रिदशपूजितः ।

[D_6 T_2 ₃ G_1 ₃ ₆ M_2 ₄ विष्णु (for चापि) D_6 T_3 G_1 ₃ M_2 ₄ श्रीमान् (for विष्णुः) T_1 G_3 श्रीमान्त्रिदशपुंगव (for °)] D_6 T_2 ₃ G_1 ₃ ₆ M_2 ₄ cont

226** जाम्बवन्तं समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ।
मच्छासनं समादाय भेरीं संवादयस्वामिति ॥
जाम्बवानथ तच्छ्रुत्वा भेरीं संनादयन्बहु ।
यथेष्टं संप्रवर्तन्तां क्रियाः सर्वा मुनीश्वर ॥
देवाः स्वस्थानमायान्तु दैत्याः सर्वे हताश्रयाः ।
न भयं विद्यते किंचिज्जितं भगवता जगत् ॥
बलिः प्रविष्टोऽथ रसातलं मह-
दैत्या गताः सागरमेव घोराः ।
स्वस्थं जगत्सर्वमिदं मुनीश्वराः
क्रियाः क्रियन्तां महतीस्तपोधनाः ॥
विमुच्यन्तां गुहाः सर्वाः पर्वतस्थाश्च देवताः ।
सदा वेदा ह्यधीयन्तां यान्ति नाके प्रपद्यताम् ।
ब्राह्मणाः स्वस्ति वा नित्यं न भयं विद्यते क्वचित् ।
विष्णुर्विक्रमितो राज्यं जहार बलिकण्टकात् ।
इत्युक्त्वा जाम्बवांश्च स्थितो मेरोश्च मस्तके ।
समाहन्बहुशस्तूर्यमाज्ञया केशवस्य हि ॥
तस्य भेरीरवं सर्वं जगद्विक्षोभ्य संस्थितम् ।
पृथिवीमन्तरिक्षं च पातालं च समस्पृशत् ॥
श्रुत्वा तु भेरीरवमादिमूर्ते
राज्ञाहृतं सागरघोषकल्पम् ।
लोकाश्च सर्वे सचराचराश्च
स्वस्थानमायान्ति भयं विमुच्य ॥

[Before line 2 G_4 ins भगवान् — (L. 3) G_5 मुहुः (for बहु) G_4 भेरीं सनादयन्मुहुः (for ³) — (L. 5) D_6 हताश्च न, T_3 G_4 गतागताः G_4 M_1 ₂ हता गताः (for हता श्रयाः) — (L. 10) D_6 मुनयः M_1 ₂ अस्पृह (for मह तीस्) — (L. 11) T_1 G_3 ₄ पर्वतानां च (for °तस्थाश्च) — (L. 12) T_1 G_3 ₄ M_3 ह्यग्निशाला (for °ग्नि नाके) — (L. 14) D_6 च विक्रमन् (for विक्रमितो) T_3 G_5 च्पालिनाम्, T_3 G_1 सयुतम् (for कण्टकात्) — (L. 15) D_6 विभु (for कश्च) — (L. 16) D_6 T_3 समहन् (for समा°) — (L. 18) D_4 समानयन् (for समस्पृशत्) — (L. 21) T_1 D_3 M_2 लोकस्य (for लोकाश्च)]

— (L. 2959) T_3 G_1 ₄ M_4 राज्यानि (for °नां) Bom Poona eds C(ed) प्रविभागांश्च (for °भागं) T_2 ₃ G_1 ₃ ₆ M_2 यथाकरोत् M_4 अकुर्वत (for चकार ह) — (L. 2960) M_4 ऐन्द्रीं (for पूर्वां) N_1 ततो ददौ दिशं पूर्वां (for °) — (L. 2961) D_{n2} D_5 ₆ पितृराजाय (for °राज्ञे) T_1 ₃ G_1

एवं विभज्य त्रैलोक्यं विष्णुर्बलवतां वरः ।
जगाम त्रिदिवं देवः पूज्यमानो महर्षिभिः ।
वामनः सर्वभूतेषु प्रतिष्ठाप्यैव वासवम् ॥
तस्मिन्प्रयाते दुर्धर्षे वामनेऽमिततेजसि ।
सर्वे मुमुदिरे देवाः पुरस्कृत्य शतक्रतुम् ॥
गते तु त्रिदिवं कृष्णे बध्वा वैरोचनिं बलिम् ।
नागैः सप्तशिरोभिश्च कम्बलाश्वतरादिभिः ॥
भगवन्धनदुःखार्तं बलिं वैरोचनिं ततः ।
पप्रच्छयासौ देवर्षिर्नारदः सत्यपद्यत ॥
स तं कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कृपयाभिपरिप्लुतः ।
उवाच दानवश्रेष्ठं मोक्षोपायं ददामि ते ॥
स्तवं देवाधिदेवस्य वासुदेवस्य धीमतः ।
अनादिनिधनस्यास्य अक्षयस्याव्ययस्य च ॥

तमधीष्वाथ दैत्येन्द्र विशुद्धेनान्तरात्मना ।
तद्भक्तस्तन्मना भूत्वा द्रुतं मोक्षमवाप्स्यसि ॥
ततो विरोचनसुतः प्राञ्जलिः प्रयतः शुचिः ।
मोक्षविशेषमव्यग्रो नारदात्समधीतवान् ॥
तमधीत्य स्तवं दिव्यं नारदेन समीरितम् ।
पृथिवी चोद्धृता येन तं जजाप महासुरः ॥
ॐनमोऽस्त्वनन्तपतये अक्षयाय महात्मने ।
जलेशयाय देवाय पद्मनाभाय विष्णवे ॥
सप्तसूर्यवपुः कृत्वा त्रींल्लोकान्त्रान्तवानसि ।
भगवन्कालकालस्त्वं तेन सत्येन मोक्षय ॥
नष्टचन्द्रार्कगगने क्षीणयज्ञतपःक्रिये ।
पुनश्चिन्तयसे लोकांस्तेन सत्येन मोक्षय ॥
मरुद्रुद्रेन्द्रवाय्वग्निसरिद्भुजगपर्वताः ।

३-६ M3 ४ पितृराजाय धीमते (for ³). — D3 om. (hapl.) line 2962 — (L. 2962) B3 D5 D6 देवो (for नारद्). B3 D5 D6 ददौ प्रभुः (for महात्मने) — (L. 2964) Ñ1 T1 ३ G3 ३-४ M3 कपर्दथा (for °स्तान्) — (L. 2965) G1 विसृज्य (for विभज्य) — After line 2965, Ñ1 ins :

227** वासवे च प्रतिष्ठाप्य त्रैलोक्याधिपतिर्महान् ।

While, V1 ३ D1 ३ D5 D6 ins after line 2965 :

228** लोकापनयनं चक्रे देवानामजितः प्रभुः ।

On the other hand, T1 ३ G3 ३-४ M3 ४ ins after line 2965 :

229** अक्षयं वासुतारं च ददौ जगत्पतेः हरिः ।
लोकापनयन दृष्ट्वा देवानां सुरपूजितः ॥
[(L. 1) G3 अभयं (for अक्षय)]

— (L. 2966) Ñ1 प्रययौ भगवान्देव (for °). Ñ1 स्तूयमानो (for पूज्य°) T1 G1 ३ M3 ४ सुरर्षिभिः (for मह°). T2 G1 देवर्षिगणपूजितः (for ³). — After line 2966, T1 ३ G1, ३, ४ M3 ४ ins :

230** नारदेन जगन्नाथ स्तुतो देवैश्च पूजितः ।
[G3 महात्मना (for च पूजितः).]

— Ñ1 om. line 2967–3073 — (L. 2967) K1, ३ Ñ2 V2 B1 ३ D5 D6-८ -भूतेषु ; K४ ४ V1 D1 ३ °षो (for °षु) T1, ३ G1 ३ केशवः (for वासवम्) — After line 2967, T1 ३ G1 ३ M3 ४ ins :

231** मार्गके सर्वभूतेषु प्रतिष्ठाप्य च केशवः ॥
हरिं ते वर्धितं सर्वं वामनत्वं यथागतम् ।
हरिः सर्वेश्वरो विष्णुः प्राप्तं देवैर्यथा दिवम् ॥

— T1 ३ G1 ३ M3, ४ om. lines 2968–3063. — (L. 2968) K3, ४ V2 D1-४ त्रिविक्रमे ; D5 त्रिविक्रमे ; D6 वैकुण्ठे (for वामने). — (L. 2969) G3 ४ पुरंदरम् (for शतक्रतुम्). — After line 2969, G1, ४ ins. an addl. colophon [*Subparvan* G3 वामनप्रादुर्भावः — *adhy name* : G3 ४ इन्द्रादीनां स्वस्थानविभागः — *Adhy no* G3 333 ; G4 330]. — Before line 2970, K Ñ2 T1 ३ B D G1 ४ ins वैशंपायन : — (L. 2970) K4 D1 त्रिलोकीं ; K3 D5 हृष्टे (for कृष्णे). D6 गच्छति त्रिदिवं देवे (for °). — (L. 2972) K4 बलिर्वैरोचनिर्मत्तः (for ³) — (L. 2973) K3 Ñ2 V2 B D5 D6 ३ G3 ४ प्रयतश्चयत (for °पद्यत) — (L. 2976) K4 Ñ2 V2 ३ B D5 D6 देवादि ; D1 G3 °दि (for °धि). — (L. 2978) K3 ४ Ñ2 V1 ३ B D5 D1 ३ ४-८ मधीत्याथ ; K4 अवेक्षयाथ ; G3 अभिपूज्य (for मधीत्याथ). K4 तद्गतेन (for विशुद्धेन). — (L. 2979), K4 त्रिभुवन (for तद्भक्तस्) — (L. 2981) G3 मोक्षदं भगवत्स्तवो (for °) K4 समधीतवान् (for स°). — (L. 2984) K Ñ2 V1 ३ B3 D5 D1 ३-८ G3 om. ॐ. K3 अनेकाय (for अक्ष°). — (L. 2985) G(ed) इन्द्रं स्थाय (for जलेश°). K3 D5 ते नमः (for विष्णवे). — (L. 2986) K2 ३ D1 ३ वामपूर्वं ; V2 D5 सप्तपूर्वं (for °सूर्य) D6 हव्यवान् ; G3 प्राप्त° ; G1 स्वाप्त° (for क्रान्त°) D5 त्रींल्लोकान् तुमर्हसि (for ³) — (L. 2987) K4 D1 °भूतेन ; V2 ... ; D1 ... ; D5 ... ; D6 ... (for °कालस्त्वं). V2 ... (for °) — K4 D1, ४ om. (hapl.) lines 2988–2989. — (L. 2988) V1

त्वत्स्था दृष्टा द्विजेन्द्रेण तेन सत्येन मोक्षय ॥
मार्कण्डेन पुराकल्पे प्रविश्य जठरं तव ।
चराचरगतं दृष्टं तेन सत्येन मोक्षय ॥
एको निशासहायस्त्वं योगी योगमुपागतः ।
पुनस्त्रैलोक्यमुत्सृज्य तेन सत्येन मोक्षय ॥
जन्मशय्यामुपासीनो योगनिद्रामुपागतः ।
लोकांश्चिन्तयसे भूयस्तेन सत्येन मोक्षय ॥
वाराहं रूपमास्थाय वेदयज्ञपुरस्कृतम् ।
धरा जलोद्धृता येन तेन सत्येन मोक्षय ॥
उद्धृत्य दंष्ट्रया यज्ञात्पीण्डान्दत्तवानसि ।
त्वं पितृणामपि हरे तेन सत्येन मोक्षय ॥
प्रदुद्रुवुः सुराः सर्वे हिरण्याक्षभयार्दिताः ।
परित्रातास्त्वया देव तेन सत्येन मोक्षय ॥
दीर्घचक्रेण रूपेण हिरण्याक्षस्य संयुगे ।
शिरो जहार चक्रेण तेन सत्येन मोक्षय ॥
भग्नमूर्धास्थिमस्तिष्को हिरण्यकशिपुः पुरा ।
हुंकारेण हतो दैत्यस्तेन सत्येन मोक्षय ॥
दानवाभ्यां हृता वेदा ब्रह्मणः पश्यतः पुरा ।
परित्रातास्त्वया देव तेन सत्येन मोक्षय ॥
कृत्वा हयशिरोरूपं हत्वा तु मधुकैटभौ ।
ब्रह्मणे तेऽर्पिता वेदास्तेन सत्येन मोक्षय ॥
देवदानवगन्धर्वा यक्षसिद्धमहोरगाः ।
अन्तं तव न पश्यन्ति तेन सत्येन मोक्षय ॥
अपान्तरतमा नाम जातो देवस्य वै सुतः ।
कृताश्च तेन वेदार्थास्तेन सत्येन मोक्षय ॥
वेदयज्ञाग्निहोत्राणि पितृयज्ञहवींषि च ।
रहस्यं तव देवस्य तेन सत्येन मोक्षय ॥
ऋषिर्दीर्घतमा नाम जात्यन्धो गुरुशापतः ।
त्वत्प्रसादाच्च चक्षुष्मांस्तेन सत्येन मोक्षय ॥
ग्राहग्रस्तं गजेन्द्रं च दीनं मृत्युवशं गतम् ।
भक्तं मोक्षितवांस्त्वं हि तेन सत्येन मोक्षय ॥
अक्षयश्चाव्ययश्च त्वं ब्रह्मण्यो भक्तवत्सलः ।
वधिकृतानां नियन्तासि तेन सत्येन मोक्षय ॥
शङ्खं चक्रं गदां पद्मं शार्ङ्गं गरुडमेव च ।

-चन्द्रामि (for °कं) Ñ2 D5 -पवने (for -वासने) — Dn1 om lines 2989 2994 G1 om (hapl) lines 2990 2993 — (L. 2990) G1 -वपुषा (for -वात्यसि-) D2 समुद्रोपत्र मानि च, G1 हिरण्यकशिपु पुरा (for °) — (L. 2991) D5 त्वया सृष्टानि दवेन्द्र (for °) ‡ C5 द्विजेन्द्रेण मार्कण्डेयेन ‡ — G1 om lines 2992 2995 — (L. 2992) K2 V2 Dn1 Dn2 D1 मार्कण्डयेन (hypermetric); Dn2 D3 . . °चरेण (for °चन्द्रेण) K4.6 D5 जठरे (for °रं) — (L. 2993) Ñ2 V1 . . चराचरमिदं दृष्टं; D5 °चरगतो दृष्टा (for °) — D5 om (hapl) lines 2995–2996 — (L. 2996) K1 D4 योगी योगम्, G1 योगी-द्रस्त्वम् (for योगनिद्राम्) — G4 om (hapl) lines 2998–3001 — (L. 2999) K3.6 V2 D2.3 धरा जलादुद्धृता येन (K3 V1 यस्ते) (hypermetric), D5 धरा जलादुद्धृतेय; G1 धरा जलादुद्धृतवान् (for °) — (L. 3000) K4 D5 यज्ञे, B3 Cal. ed. यज्ञैः, D5 यज्ञं (for यज्ञात्) — (L. 3001) K3 पितृणां मृतय देव (for °) — (L. 3002) G1 च चैव दुद्रुवु सर्वे (for °) — (L. 3003) Ñ2 संरक्षितास् (for परित्रातास्) V1 संरक्षितास्त्वया देवाम् (for °) — G4 om lines 3004–3006 — (L. 3005) D5 गृध्राक्षि (for °शिर) V1 मस्तको (for मस्तिष्को) G1 ब्रह्मरुद्रेन्द्रवपुषा (for °) — (L. 3007) G1.4 हुंकारेण (for हुंकार°) — K3 D1.6 om (hapl) lines 3008–3009 — (L. 3008) D2 दानवाभ्याद् (for °वाभ्यां) — (L. 3009) D5 प्रत्याहृतास् (for परित्रा°) — K1 om (hapl.) lines 3010 3011 — (L. 3011) Ñ2 K3 चार्पिता; D5 चार्पिता; D5 स्वर्पिता (for तेऽर्पिता) K4 . ब्रह्मणश्चार्पिता वेदाः V3 ब्रह्मणा तर्पिता देवास्; D1 ब्राह्मणात्तर्पिता येन (for °) — (L. 3012) K4 -चारण- (for -दानव-) Dn2 G(ed.) -सिद्धा (for -सिद्ध-) — (L. 3013) D1 अनन्तं तव पश्यन्ति (for °) — G3 om lines 3014–3015 — (L. 3014) D1 अपरां तनुमादाय (for °) — (L. 3015) D3 दृष्टाद् (for कृताश्च) — D3 . om (hapl) lines 3016–3017 — (L. 3016) K1 पितृणां च (for पितृयज्ञ) — (L. 3018) V3 जातोऽन्धो (for जात्यन्धो) D5 -शापित (for -शापतः) — (L. 3020) B1.3 D5 -चक्रे स्थितम् (for -वशं गतम्) — (L. 3022) V1 B1 त्वं हि; G(ed.) चैव (for च त्वं) K3 अजेयश्चाव्ययस्त्वं हि; G1 ब्रह्मण्यश्चाप्रमेयस्त्वं (for °) — (L. 3023) K1 . Ñ2 V2 B Dn D5 निहन्तासि, D5 विद्°; G1.4 निहन्ता च (for नियन्तासि) V3 D5 अद्भुतानां निहन्तासि (for °) — (L. 3024) K1 . . Dn D1 . . –. शङ्खचक्रगदाशूलं, G1.4 शार्ङ्गं चक्रं गदा शूलं (for °) G3 शार्ङ्गं शार्ङ्गं तथैव च (for °) — V3 om lines 3025 3026. — (L. 3025) K4 तेन बन्धात्मो

प्रसादयामि शिरसा ते वन्धान्मोक्षयन्तु माम् ॥
शङ्खचक्रगदातूणशार्ङ्गं च गरुडादयः ।
हरिं प्रसादयामासुर्बलिं मोक्षय बन्धनात् ॥
ततः प्रसन्नो भगवानादिदेश खगेश्वरम् ।
गरुडं नागहन्तारं बलिं मोक्षय बन्धनात् ॥
ततो विक्षिप्य गरुडः पक्षावतुलविक्रमः ।
जगाम वसुधामूलं यत्रास्ते संयतो बलिः ॥
आगमं तस्य विज्ञाय नागा मुक्त्वा महासुरम् ।
ययुः पुरीं भोगवतीं वैनतेयभयार्दिताः ॥
मुक्तं कृष्णप्रसादेन चिन्तयानमधोमुखम् ।
भ्रष्टश्रियमुवाचेदं गरुत्मानपपन्नगम् ॥
दानवेन्द्र महाबाहो विष्णुस्त्वामब्रवीत्प्रभुः ।
मुक्तो निवस पाताले सपुत्रजनबान्धवः ॥
इतस्त्वया न गन्तव्यं गव्यूतिमपि दानव ।
समयं यदि भिन्द्यास्त्वं मूर्धा ते शतधा व्रजेत् ॥
पक्षीन्द्रवचनं श्रुत्वा दानवेन्द्रोऽब्रवीदिदम् ।
स्थितोऽस्मि समये तस्य अनन्तस्य महात्मनः ॥

जीव्योपायं तु भगवान्मम किंचित्करोतु सः ।
इहस्थोऽहं सुखासीनो येनाप्यायै खगेश्वर ॥
बलेस्तु वचनं श्रुत्वा गरुत्मानिदमब्रवीत् ।
पूर्वमेव कृतस्तेन जीव्योपायो महात्मना ॥
प्रवर्तिष्यन्ति ये यज्ञा विधिहीना ह्यनृत्विजः ।
प्रायश्चित्तमजानन्तो यज्ञभागस्ततस्तव ॥
न तेषां यज्ञभागं वै प्रतिगृह्णन्ति देवताः ।
अनेनाप्यायितबलः सुखमत्र निवत्स्यसि ॥
सदेशमेतं भगवान्वक्ता ग्रन्थं कश्यपात्मजः ।
दानवेन्द्र महाबाहो विष्णुस्त्रैलोक्यभावनः ॥
इमं स्तवमनन्तस्य सर्वपापप्रमोचनम् ।
यः पठेत नरो भक्त्या तस्य नश्यति किल्बिषम् ॥
गोहत्यायाः प्रमुच्येत ब्रह्मघ्नो ब्रह्महत्यया ।
अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या चैवेप्सितं पतिम् ।
व्याधिभिर्विप्रमुच्येत गर्भिणी जनयेत्सुतम् ॥
ये च मोक्षैषिणो लोके योगिनः सांख्यकापिलाः ।
स्तवेनानेन गच्छन्ति श्वेतद्वीपमयत्नतः ।

प्रयेत्मान् (for °) — K2 B1 3 D3 D5 G3 4 om lines 3026–3027 — (L 3026) K2 D3 तूणा, D5 पार्ञ्जे (for तूण) K4 D1 2 3 पार्ष्णिवज्ञा (D3 °र्ञा)मिधाविनम्, Ñ2 शार्ङ्गं च गरुडध्वजम् (for °) — (L 3028) K1 D3 4 आदि-देश ; G3 4 समादिदेश (for आदि°) K2 B1 2 खगोत्तमम् (for खगेश्वरम्) — (L 3031) G(ed) जगाम वसुधा तत्र (for °) D3 संयुतो (for संयतो) — (L 3032) D3 गमन (for आगम) — (L 3034) D1 2 उक्त कृष्णा, Cal ed. मुक्त विष्णु (for मुक्तं कृष्ण) B2 D5 Cal ed अधोक्षजम् (for °मुखम्) — (L 3035) D3 उपादीन (for उवाचेद) K1 D1 दितिपुङ्गवम् ; K1 दितिनन्दनम्, K2 भयपन्नगम्, K1 D1 2 इव खगेश्वर, V1 D3 भ्रष्ट (D5 अपि) दानवम्, B1 Dn D5 G3 4 पन्नगाशन (for अपपन्नगम्) V2 वाक्यं च पन्नगाशन (for °) — Before line 3036 K1 2 4 Ñ3 V1 2 3 B D (except ...) G 3 4 ins गरुड उवाच — (L 3036) D1 K3 V2 विष्णुस्त्वामिदमब्रवीत् (for °) — (L 3037) D3 समुक्तो भव पाताले (for °) — (L 3038) V2 मानद (for दानव) — (L 3039) V2 दशधा (for शतधा) K2 पतेत् ; Dn D3 G1 भवेत् (for व्रजेत्) — (L 3042) Dn1 Bom ed. G(ed) जीवोपायं (for जीव्यो°) G3 जीवा-स्मम (for मम किंचित्) — (L 3045) Ñ2 जीवोपायो (for जीव्यो°) — (L 3046) Ñ2 V1 B1 4 Dn1 प्रवर्ति-ष्यन्ति (for प्रवर्ति°) B1 D5 वर्तयिष्यन्ति ये यज्ञं (for °) K2 च ऋत्विजः (for ह्यनृत्विजः) D3 विधिहीनात्त्वृत्विजात् (for °) — (L 3047) K1 D1 2 यज्ञभागास्ततस्तव ; K2 °भागास्तु वै तव Ñ2 B1 D3 D5 °भाग ततस्तव (for °) — D3 om lines 3050–3051 — (L 3048) K2 B1 नैव (B1 न ते) [illegible] यज्ञभागा वै (for °) — (L 3049) K2 D1 2 अनेनाप्यायितबल (for °) K2 सुखं वस ; Dn1 Bom Poona eds G(ed) सुखमत्र (for °मत्र) K2 4 निवत्स्यसि (for °त्स्यसि) — Before line 3050, K Ñ2 V1 2 B D (except D3) G 3 4 ins वैशंपायन — (L 3051) K1 Cal ed दानवेन्द्र, K1 G(ed) बलेः (for °वेन्द्र) — (L 3052) D3 य इदं स्तवनं तस्य (for °) K1 D5 D1 [illegible] दानम् (for प्रमोचनम्) — (L 3053) K1 पठन्ः ; V1 °शृ: D3 °च (for °त) K2 om (hapl) lines 3054[b]–30[illegible] — D1 om lines 3055 — (L 3055) K1 पुत्रान् (for पुत्रं) — (L 3056) K1 ब्रह्मघ्नो ; K1 Ñ2 V1 2 3 B1 Dn D5 D1 2 4 ब्रह्महत्यया B1 ब्रह्मा तथा च (for ब्रह्महत्यया). D3 ब्रह्मघ्न प्रमुच्यते (for °) B1 D5 Cal ed. दुर्भिक्ष (for गर्भिणी) D3 लभते (for जनयेत्) D1 2 सुतम् (for सुतम्) — (L 3057) D1 2 ये लिङ्ग लिङ्गवेशिनः ;

सर्वकामप्रदो ह्येष स्तवोऽनन्तस्य कीर्त्यते ॥
यः पठेत्प्रातरुत्थाय शुचिः प्रयतमानसः ।
सर्वकाममवाप्नोति मानवो नात्र संशयः ॥
एष वै वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः ।
वेदविद्भिर्द्विजैरेव पठ्यते वैष्णवं यशः ॥
यस्त्विमं वामनं दिव्यं प्रादुर्भावं महात्मनः ।
शृणुयान्नियतो भक्त्या सदा पर्वसु पर्वसु ॥
परान्विजयते राजा यथा विष्णुर्महाबलः ।
यशो विपुलमाप्नोति विपुलं चाश्नुते वसु ॥
प्रियो भवति भूतानां सर्वेषां वामनो यथा ।
पुत्रपौत्राश्च वर्धन्ते आरोग्यगुणसंपदः ॥
प्रीयते पठतश्चास्य देवदेवो जनार्दनः ।
सर्वकामयुतश्चैव कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥

Colophon

D6 °नो मोक्षकाङ्क्षिण (for ᵇ) — (L. 3058) K3 D2 अकल्मषम् (for °षा) — (L. 3059) D3 सर्वकाममवाप्नोति (for ᵃ) D3 om (hapl) lines 3059ᵇ 3061ᵃ K3 D4 कीर्तितं, D3 कीर्तयेत् (for कीर्त्यते) — (L. 3061) K2 V2 Dn D3 -कामान् (for -कामम्) — D2 om lines 3063 3064 — (L. 3063) Ñ D6 कथ्यते (for पठ्यते) D3 पठ्यते वैष्णवैर्यत (for ᵇ) — (L. 3065) K3 Ñ2 V1.2 शृणुयाच्चैव, B1 D2 D3.6 शृणुते; G3 यो नरो (for शृणुयात्) V3 शृणुयान्नियतो भूत्वा, T1.2 G1.2.3 M2.4 यो नरः शृणुयाद्भक्त्या (for ᵃ) T2 G1.2.3 M2.4 तत्परः (for the second पर्वसु) T1 G4 सदा पर्वणि तत्परः (for ᵇ) — Ñ1 om. line 3066 — (L. 3066) K2 परान्विजयते राजन् (for ᵃ) K3 महासुरान्, T2 G2 M2.4 °शत्रून्, G3 °वज्रिम् (for °बल) — (L. 3067) Ñ1 Dn विमलम्, B1.2 D2 T3 G1 M1.2 च महद् (for विपुलम्) T1 G4 यशश्च सुमहत्प्राप्य (for ᵃ). K2 N2 विमलं (for विपुलं) K3 चाप्नुयात् (for °ते) D3 सुखम् (for वसु) Ñ1 विन्दति श्रियमुत्तमाम्; B1.2 D2 G3.4 श्रियं चाप्नोतिमानुयात्, D1 वसुधायां यथा वसु; D6 विपुलं चाश्नुते वसुम्, T2 G3 M2 श्रियं चानन्तमश्नुते (for ᵇ) — (L. 3068) Ñ1 सर्वेषामेव मानवः; B1.2 T1.2 G1.2.3 M2.4 °वा नात्र संशयः (for ᵇ) — After line 3069, B1.2 D2 G3.4 ins

232** पुत्रांश्च लभते धन्यान्मेधागुणसमन्वितान् ।
धर्मायुर्यां वर्धन्ते आरोग्यगुणसंपदः ॥

On the other hand T1.2 G1.2 M2.4 ins after line 3068 G2.4 after line 3266

233** पठन्नित्यमिदं सर्वं चरितं वामनस्य तु ।
भक्त्या निष्कल्मषो भूत्वा दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥

[(L. 1) G3.4 पठेद्य इदं यस्तु (for ᵃ) — (L. 2) G3.4 स तु (for भ॰ या) G3 निष्कलुषो (for °ल्मषो)]

T1.2 G1.3 M1.4 cont. G3.4 ins after line 3070

234** चिन्तयेद्वामनं नित्यं श्रियं यस्तु यदिच्छति ।
आराधयेदिष्टमवाप्नोति ब्राह्मणेभ्यो दिने दिने ॥

[(L. 1) T1 G3 दिव्यं (for नित्यं) T2 G3.5 M2 श्रेय° (for श्रिय°) — (L. 2) T1 G2-4 इदम् (for दिव्यम्)]

— Ñ1 T1.2 G1.3 M2.4 om lines 3069–3073 B1.2 D2 G4 om line 3069 — (L. 3069) K4 Dn G2 -संपदः (for °दा) D6 आरोग्यधनसंपदः (for ᵈ) — (L. 3071) Ñ2 V1.2 -प्रदः (for -युतः) Ñ1 युत, T1.2 G1 3-5 M2.4 चेति (for चैव) — After line 3071, T1.2 G2 3-5 M2.4 ins.

235** अभीक्ष्णं गर्भिणी श्रुत्वा लभन्ति च वामनम् ।
ध्रुवं पुत्रं जनयते देवदेवस्य कीर्तनात् ॥
यस्त्विमां हरिवंशस्य संहितां निखिलां पठेत् ।
सोऽश्वमेधे ब्रह्मलोकं गत्वा वै नात्र संशयः ॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
पितामहः पिता चैव विष्णुरेव न संशयः ॥
परिवारो न कर्तव्यो विष्णुरव्ययस्त्रपुराम् ।
परिवारस्तहृद्भिर्भूत्वा तत्रैव परिवर्तते ॥
मनसा कर्मणा वाचा द्वेषमेतेषु वर्जयेत् ।
प्रियवानस्य फलं भुङ्क्ते इह चैव न संशयः ॥
कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं प्रभुम् ।
को ह्यन्यः पुण्डरीकाक्षान्महाभारतकृद्भवेत् ॥
धर्मार्थौ भाषितौ चैव को ब्रूयात्सूते प्रभुम्
वर्तेता ते महायशो यथा संकल्पितस्तथा ॥
संकल्पिताश्वमेधस्त्वं श्रुत्वा धर्मांश्च शाश्वतान् ।
आयुषोऽन्ते तपसा त्वा गन्तासि त्वं नराधिप ॥
एतत्ते महदाख्यानं श्रुत्वा त्वं पार्थिवोत्तम ।
ततो यज्ञसमाहर्थं क्रियां सदः समारभ ॥
प्रादुर्भावो वामनस्य कथितश्चैव ते मया ।
राजर्षीणामृषीणां च नारदस्य च संनिधौ ॥
एषा ते वैष्णवी चर्या मया कार्त्स्न्येन कीर्तिता ।
पुण्यतमात यशोऽसिन्निवृत्ते जनमेजय ॥
आश्चर्यपर्वसखिलं यो हीदं शृणुयान्नरः ।
आयुर्मं प्राप्नुयात्किंचिद्दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥
यश्चेदं ब्राह्मणोऽधीते शुचिर्भूत्वा सनातनः ।
भक्तो नारायणे देवे श्रद्धानो जितेन्द्रियः ॥
सम्मिलिता सकलानां सपादानां क्रमेः सह ।
अनुगामपि वेदानां फलभागी भविष्यति ॥
आ ब्रह्मभवनाच्चापि पदं यातिमसंशयम् ।

43

K2 V1 3 B Dn D3 D5 cont after App I (No. 40) Ñ3 ins after adhy 118 V2 after line 13 of App I (No 41) D2 cont after App I (No 42B) · G2 after App I (No 41)

जनमेजय उवाच ।

त्र्यक्षाद्वधमहं ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
त्रयाणां पुरसहानां खेचराणां समासतः ॥

वैशंपायन उवाच ।

शृणु विस्तरतः सर्वं यन्मां पृच्छसि नैधनम् ।
दैत्यानां बाहुबलिनां सर्वमाणिविरोधिनाम् ॥
शंकरेण वधं राजञ्शूलैस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
कृतं पुरासुरेन्द्राणां सर्वभूतवधैषिणाम् ॥
त्रिपुरं पुरुषव्याघ्र बृहद्वातुसमीरितम् ।
विक्रामति नभोमध्ये मेघवृन्दमिवोत्थितम् ॥
प्राकारेण प्रवृद्धेन काञ्चनेन विराजिना ।
मणिभिश्च प्रकाशद्भिः सर्वरत्नैश्च तोरणैः ॥
यभासे नभसो मध्ये श्रिया परमया ज्वलत् ।
गन्धर्वाणामिवोदग्रं कर्मणा साधितं पुरम् ॥
वाजिनः पक्षसयुक्ता वहन्ति बलदर्पिताः ।
पुरं प्रभाकरं श्रेष्ठं मनोभिः कामचारिणः ॥
धावन्तो हेषमाणास्ते विक्रमैः प्राणसंभृतैः ।
आह्वयन्त इवाकाशं खुरैः श्यामदलप्रभैः ॥
वायुवेगसमैर्वेगैः कम्पयन्त इवाम्बरम् ।
सर्वतः समदृश्यन्त चक्षुर्भिर्विहितात्मभि ॥

भविष्यति नृपश्रेष्ठ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
सूत ।
इति पारिक्षितो राजा वैशंपायनभाषितम् ।
श्रुत्वा निष्कल्मषोऽभूत्स हरिवंशं द्विजर्षभात् ॥
शौनकाद्यैर्हि संक्षेपाद्विस्तरेण तथैव च ।
प्रोक्तस्ते हरिवंशस्तु किमन्यत्कथयामि ते ॥

[(L 1) T1 M1 अभीक्ष्ण, G3 4 अवश्य (for अभीक्ष्णं) — (L 4) T1 G3 आशु कृते (for सोऽस्मि) — (L 5) G1 3 M4 पितामहाय (for °महद्) T2 G2 4 पितामहश्चैव तथा, M2 माता मातामहश्चैव (for °) T3 G3 4 5 M3 4 सपितामहः (for °ह) — (L 6) M1 माता मातामहश्चैव (for °) — (L 10) T1 M2 प्रेत्यानन्तं, G3 विप्राऽनन्त (for प्रेत्यानन्त्यं) — (L 13) T1 M1 4 धर्माज्ञानाविधाश्चैव (for °) — (L 15) T1 G4 5 सनातनान् (for च शाश्वतान्) — (L 16) G3 गत्वा सिद्धिं (for गन्तासि त्वं) — (L 17) G5 सर्वम् (for महद्) T1 G3 1 कथितं (for श्रुत्वा त्वं) — (L 22) G4 प्रभूते (for नि°) — (L 25) M2 5 दीयाच्च (for 5धीते) G1 यथैन श्राद्धेऽधीयाच्च (for °) — (L 27) G3 ससंहिताश्चधीताना (for °) — (L 29) G1 धनं र धान्यमेतय (for °) — M1 om lines 31 33 G3 om line 33 — (L [illegible]) T2 प्राप्तम्, G5 प्राप्तम् (for प्रोक्तम्)]

Colophon — *Mention of the Epic* K3 4 Ñ1 V2 B3 Dn Ds1 D1 4 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ1 V2 3 [illegible] Dn D1 2 — *Sub-parvan* K Ñ1 V2 3 B1 3 Dn D5 D1 2 5 T1 G3 वामनप्रादुर्भावः समाप्तः, B2 M2 4 आश्चर्यपर्व वामनप्रादुर्भावः — *Adhy name* K1 त्रैलोक्याक्रमणम्, D2 देवासुरसंग्रामे बलिबन्धने बलिमोक्षे देवानां जयः, T1 G1 M1 4 त्रैलोक्यविजयः, T3 त्रैलोक्यविजये वामनप्रादुर्भावः समाप्तः, G4 फलश्रुतिकथनम् — *Adhy no* K3 45, V1 390, V2 Dn 257, B2 259, Ds2 256, D3 270, D4 247, T1 329, G1 324, G3 333, G4 5 331, M2 4 41

43

— (L 2) Ñ2 V Dn2 D2 4 6 समन्ततः (for समासतः) D3 चराणां वै समन्ततः (for °) — (L 3) K1 वै वधम्, D5 वै ध्रुवम् (for नैधनम्) — (L 4) D5 सुराणां बाहुशालिनाम् (for °) — (L 5) Ñ2 V1 2 D5 शरैस्, D3 बाणैस् (for शूलैस्) — (L 6) G2 द्विषैषिणाम् (for -वधै°) V3 सर्वप्राणविरोधिनाम्, D5 त्रिपुरस्य निषूदनम् (for °) — (L 7) K1 D1 6 बहुधातु°, V G3 म(V3 व)हद्वातु, D3 बलीनां सद् (for बृहद्वातु) — (L 8) D2 विकासति (for विक्रामति) — V2 om line 10 — (L 10) K1 रश्मिभिश्च (for मणि°) — (L 12) V2 D2 पुरा, Dn B2 परम् (for पुरम्) K1 कर्मणा साधितं पुरा (for °) — D3 om line [illegible] — (L 14) K1 Ñ2 V D5 ज्येष्ठ (for श्रेष्ठ) D3 -कारिणम्, Bom. Poona eds G(ed) -वृहणं (for -चारिणः) — (L 15) Bom. Poona eds G(ed) धावन्ति (for °न्तो) V1 B D2 D3 6 हेष, V2 D4 5 हर्ष- (for हेष) V1 समितैः, B1 D2 D3 G(ed) -संभृतैः, D5 सभृता (for संभृतैः) — (L 16) K2 आकम्पयन्तश्चाकाशं (for °) Ñ2 V2 3 B Dn शब्द-, D6 G3 वायु (for श्याम) K1 खुरैः सर्वदलैस्तथा (for °) — (L 17) K1 -वेगसमैर्, D5 -वेगोपमैर् (for -वेगसमैर्) Dn

ऋषिभिर्ज्वलनप्रख्यैस्तपसा दग्धकिल्बिषैः ।
गीतवादित्रबहुलं गन्धर्वनगरोपमम् ॥
चित्रायुधसमाकीर्णैः प्रतप्तकनकप्रभैः ।
भवनैर्बहुवर्णैश्च प्रांशुभिः समलंकृतैः ॥
देवेन्द्रभवनाकारैः शुशुभे तन्महाद्युति ।
प्रासादाग्रैः प्रवृद्धैश्च कैलासशिखरप्रभैः ॥
शुशुभे दैत्यनगरं बहुसूर्यमिवाम्बरम् ।
चयाट्टालकसंपन्नं तप्तकाञ्चनसप्रभम् ॥
क्ष्वेडितोत्कृष्टबहुलं सिंहनादविनादितम् ।
बभौ वल्गुजनाकीर्णं वनं चैत्ररथं यथा ॥
समुच्छ्रूतपताकं तद्वसिभिश्च विराजितम् ।
रराज त्रिपुरं राजन्महद्विद्युदिवाम्बरम् ॥
सूर्यनाभश्च दैत्येन्द्रश्चन्द्रनाभश्च भारत ।
तथान्ये च महावीर्या दानवा बलदर्पिताः ॥
मयदुद्रुश्च बभञ्जुश्च मोहिताः परमेष्ठिना ।
पन्थानं देवगमनं पितृयानं च भारत ॥
तैरेवमसुरामैश्च प्रगृहीतशरासनैः ।
दानवैर्नरशार्दूल देवयाने महापथे ।
पितृवह्निबलोपेते हृते भरतसत्तम ॥
ब्रह्माणमभ्यधावन्त सर्वे सुरगणास्तथा ।
विवर्णवदना दीनाछिन्ने च गतिकर्मणि ॥
अनुतंभ्याग्रतः स्थित्वा स्वरेणार्तनिनादिना ।
हन्यामहे असुरगणैर्भागोच्छेदेन भागद ॥
तेषां चैव वधोपायं वदस्व वदतां वर ।
यं ज्ञात्वा बाहुबलिनो वधेम समरे परान् ॥
सान्त्वयित्वाथ वरदो ब्रह्मा प्रोवाच देवताः ।
शृणुध्वं देवता. सर्वा. शत्रुप्रतिहतिं पराम् ।
अवध्या दानवाः सर्वे ऋते शंकरमव्ययम् ॥
प्रतिगृह्य च तद्वाक्यं मनोभिर्वाग्भिरेव च ।
भूमौ प्रपेदिरे सर्वे सह रुद्रैश्च भारत ॥
विन्ध्यपादे च मेरौ च मध्ये च पृथिवीतले ।
तपसोग्रेण योगज्ञाः सर्वे ते मुनयोऽभवन् ।

D1 कालपक्ष (for कल्प°) V3 [अ]र्णवम् (for [अ]म्बरम्) K1 कालान्तकयमोपमम् (for °) — (L 18) Bom Poona eds. G(ed) मधुरा (for सर्वत) K1 सर्वत सदृश दृश्य (for °). — (L 19) K1 ज्वलने, G3 ईक्षित (for तपसा) — (L 21) B3 प्रभम् (for प्रभै) — D3 om line 22 — (L 22) K1 Dn D3 भवनैर्(K1 रत्नैश्च ब)हुभिश्चैव, D1 घनैश्च बहु कैलासै (for °) D3 पाण्डुरै (for प्रांशुभि) — (L 24) K1 प्रासादजै शुद्धैश्च (for °) D3 कैलासशिखरोपमै (for °) — (L 26) B1 Dn G3 वराट्टालक (for चया°) V3 -सपूर्ण (for संपन्न) K1 तथा प्रच्छन्नकाश, D3 तूर्यघोषस मान्वित (for °) D1 तदा (for तप्त). B3 -कनक (for -काञ्चन) D3 काञ्चनस्य समप्रभम् (for °) — After line 26, Ñ2 V3 Dn D3 ins

1** प्रदीप्तमिव तेजोभी रराजाथ महाप्रभो ।
[V3 महाप्रभम् (for °भो)]

— V3 om line 27 — (L 27) K1 -नादेन, D1 -नादै सु (for -नादित) — (L 28) K1 कल्गु, V1.2 D2.3 G3 बहु (for वल्गु-) D3 -समाकीर्णं (for -जना°) — (L 29) Dn समुच्छ्रित (for °च्छ्रूत-) D3 ऋषिभिश्च, D3 वन्दि°; G3 ध्वजैश्चैव (for असिभिश्च) — (L 30) D3 नाम (for राजन्) Dn D2 महाविद्युदिवाम्बरे (for °) — (L 31) B1.2 D3 विरूपाक्ष (for दैत्ये-न्द्र) K1 दिव्य , D1 चन्द्र (for चन्द्र-) — (L 33) V3 D1.6 शुशुभुश्च, D3 शुशुभुश्च (for मयदुद्रुश्च) — (L 34) D4 भोगोच्छेदेन भारत (for °) — K1 D4 om lines 35 41 — (L 35) Ñ2 असुरेन्द्रैश्च, V3 D3 D6 °राजैस्तु (V3 °श्च) (for °रामैश्च) — (L 36) G3 नृप (for नर) — D3 om lines 36b-39a — (L 37) Ñ2 V3.4 विलोपेन (for -बलोपेते) — (L 40) G3 अनदन्त (for अनुतंभ्य) B3 Bom Poona eds G(ed) गत्वा (for [अ]ग्रत) Ñ2 [अ]स्तुवन् , D3 [आ]र्तेन (for [आ]र्त-निना) D3 स्वरेणार्तेन नादिना (for °) — (L 41) G3 हता वयं (for हन्यामहे) — (L 42) G3 त्वं च (for चैव) — (L 43) Ñ2 V3 वधेयु , V1 वधेयम्, V2 B Dn D2 D3 बाधेम (for वधेम) V3 रणान् (for परान्) — K1 om lines 44-52 — After line 44, D3 ins

2** गच्छध्वममरा सर्वे रुद्रमाराधितुं भुवि ।
स एव निग्रहे शक्तो दैत्यानां नात्र संशय ॥

While, D5 ins after line 44

3** तपसा तस्य देवस्य समर्थो वै ततो भवेत् ।
रुद्रस्याराधनार्थाय देवदेवस्य शाश्वत ॥

On the other hand, G3 ins after line 44

4** महादेव विरूपाक्ष भजध्व त्रिदशोत्तमा ।
स एव हत्वा तान्सर्वान्कुशलं वो विधास्यति ॥

— G3 om lines 45-50 Ñ2 V B D3 D5-6 om lines

काश्यपेया हरं प्राप्ता जपन्तो ब्रह्मसंहिताम् ॥
तेषां परमनारीणामभवद्धव्यवाहने ।
विन्यस्तदर्भनिचये ताम्रं लोहं च भूषणम् ॥
परिधानानि चर्माणि मृदूनि च शुभानि च ।
स्वयंमृतानां कृष्णानां मृगाणां कुरुसत्तम ।
गृहीतानि विमुक्तानि देहेभ्यो वनचारिणाम् ॥
तेऽन्तरिक्षमथोपेत्य विविशुर्मायया वृताः ।
हरालयं सुराः सर्वे व्याघ्रचर्मनिवासिनः ॥
प्रणिपत्याथ ते दीना भगवन्तं जगत्पतिम् ।
सुव्यक्तेनाभिधानेन प्रभाषन्ते हरं ततः ॥
हविर्दत्तमिवाज्ञानाद्भस्मच्छन्नेषु वह्निषु ।
वरदानं वृथास्मासु भगवन्विमुखे त्वयि ॥
यथादेशं यथाकालं क्रियतां ब्रह्मणो वचः ।
यदुक्तं देवदेवेन खेचराणां समीपतः ॥
एवं देवयशोभिश्च भाविनोऽर्थस्य वै बलात् ।
समनह्यन्महादेवो देवैः सह सवासवैः ॥
आदित्या रथमास्थाय संनद्धाः समलंकृताः ।
सर्वे काञ्चनवर्णाभा वपुर्दीप्ता इवाग्नयः ॥
रुद्रेण सहिता रुद्रा दहन्त इव तेजसा ।
संनद्धाश्चारुमुकुटाः प्रांशवः पर्वता इव ॥
विश्वे विश्वेन वपुषा बलिनः कामरूपिणः ।
समनह्यन्महात्मानो दानवान्तं विधित्सवः ॥
एभिः सह बलाध्यक्षैः समन्तात्परिवारितः ।
त्रिपुरं योधयत्त्र्यक्षः प्रगृह्य सशरं धनुः ॥
अथ दैत्या भिन्नदेहाः पुराट्टालगता इव ।
न्यपतन्भुवि देहैस्ते विशीर्णा इव पर्वताः ॥
अभिविद्धाः प्रविद्धाश्च यथाट्टालगता नृप ।
न्यपतन्दैत्यसंघाश्च वज्रेणेव हता नगाः ॥
असिभिश्च हता देवैः शक्तिचक्रपरश्वधैः ।
बाणैश्च भिन्नमर्माणो दैत्येन्द्रा युधि गोचरे ।

45–46 V2 om line 48 — (L 48) V3 D2 पुत्रैश्च; D3 माध्यैश्च (for चर्द्रैश्च) — (L 50) Ñ2 V B D2 D5–8 नृप (for ऽभवन्) — (L 51) Bom Poona eds G(ed) काश्यपेयं (for °याः) D3 कश्यपेयाद्धरं प्राप्ता (for °) Ñ2 V1 B1 D1 5 यजन्तो (for जपन्तो) V1 मन (for ब्रह्म) Ñ2 B1 महिता; D6 शाश्वतम्, G2 संहितम् (for संहिताम्) — (L 52) G3 देवानाम् (for नारीणाम्) D1 निवाभ्य नरनारीणाम् (for °) Ñ2 B D2 अभवद्धव्यभोजने, V1 3 D3 4 °द्धव्यभोजने (D4 5 °नम्) D6 °द्दव्यभोजने, G3 °व्य भोजने (for °) — (L 53) B1 3 D5 D6 विन्यस्तं (for °स्त) G2 नैराश्यममवर्तता (for °) — (L 54) K1 माणिक्य (for चर्माणि) D2 बहूनि (for शुभानि). — (L 56) D4 (marg) नियुक्तानि (for विमु°) — K2 om lines 57–58 — (L 57) B2 3 Dn D21 अन्तरिक्षम् (for तेऽन्त°) Ñ2 V1 5 समुत्पत्य, D22 D4 3 अथोत्पत्य; (for °पेत्य) B1 अन्तरीक्षमथोत्पत्य, D2 तेऽन्तरीक्षमथोत्पत्य, G2 अन्तरिक्षादथोत्पत्य (for °) — (L 59) K1 देवा (for दीना) — (L 60) V3 अव्यक्तेन (for सु°) K1 प्रधावन्त; D1–6 प्रभाषन्त (for °न्ते) D2 प्रभाषन्तो हर वच (for °) — (L 61) B1 Dn D5 भविष्यत्वद्; D3 इति सु° (for हवाज्ञा°) D2 वह्निषु (for वह्निषु) — (L 63) Ñ2 G2 यथोद्देश (for यथादेश) — After line 64, D2 ins
5** एवमाराधितो देवैः सुरासुरनमस्कृतः ।
प्रसन्नचेता भगवान्देवदेवो वृषध्वजः ।
प्रतिजज्ञेऽसुरवधं सम्भूत्य धन्वाहनम् ॥
तत प्रोवाच भगवान्पुरंदरपुरोगमान् ।
सर्वे मामनुगच्छन्तु त्रिपुरस्य जिघांसया ॥
— (L 65) G3 Bom Poona eds G(ed) वैभवात् (for वै बलात्) — (L 66) D3 महात्मानो (for °देवो) V3 भ सहाय (for सवासवै) K1 सर्वैश्च सहदानवै (for °) — (L 67) Dn D5 आदित्यपथम्; D3 G3 °स्तरथम् (for °स्या रथम्) D3 समवद्धाश्चारुपुष्कला (for °) — (L 68) D3 नानारूपधरा सर्वे (for °) — (L 70) K1 Dn संनद्धा कुशला सर्वे (for °) — (L 72) D1 महात्मान (for °नो) — (L 73) K1 Ñ2 V1 3 B1 Dn D5 D6 धनाध्यक्षै (for बलाध्यक्षै) D3 G2 वृषि सम (G3 च स) धनाध्यक्ष (for °). — (L 74) D2 त्रिपुरं (for सशरं) — (L 76) V1 Dn D1 न्यपतन्त विदेहा (D1 °हैस्ते, B1 °तन्दैत्यसंघाश्च, G2 छिन्नभिन्नदेहास्ते (for °) — (L 77) Ñ2 D1 अतिविद्धा (for अभि°) D3 (before corr) प्रविध्याद्. G3 प्रदृद्धाद् (for प्रवि°) V1 3 B1 3 Dn D3 D4 5 प्रतिविद्धा प्रदृ(Dn सुवि)द्धाश्च (for °) Dn D3 6 रणमध्य (for यथाट्टाल) V1 B3 गता इव, G2 -गणा इव (for गता नृप) D3 (by corr) चाट्टचरगता इव (for °) — (L 78) Ñ2 V1 3 B1 D3 4 5 सघाता (for °श्च) K1 वज्रेण (for वज्रेण) G2 वज्रेणेवाहता नगात् (for °) — (L 79) D2 3 दानिभिश्च; D4 5 °चक्र (for °चक्र-) V3 दानिचक्रेण सायकैः (for °) — (L 80) D3 मर्माणो (for म°) Ñ2 V B Dn1 D3 D5 6 पुरा°

प्रपेतुः सहिता उर्व्यां छिन्नपक्षा इवाचलाः ॥
तत्र सक्ता व्यमुञ्चन्त तेन दीप्तेन तेजसा ।
एवं तेऽन्योन्यसबाधे क्षीयन्ते क्षयकर्मणा ।
नोपालभ्यन्त चक्षुर्भ्यामपि दिव्येन चक्षुषा ॥
अस्तं प्राप्ते दिनकरे सुरेन्द्रास्ते निशामुखे ।
छिन्नभिन्नक्षतमुखा निपेतुर्वसुधातले ॥
अथ दैत्या जयं प्राप्ता निशायां निशितैः शरैः ।
विनेदुर्विपुलैर्नादैर्मेघा इव महारवाः ॥
जयप्राप्त्यासुराश्चैव तेऽन्योन्यमभिजल्पिरे ।
त्रासितास्त्रिदशाः सर्वे संग्रामे जयशालिनः ।
अस्माभिर्बलसंपन्नैः सह प्रासासितोमरैः ॥
विरेजुश्च जयं प्राप्ता उशनोहव्यबोधिताः ।
समरे बलसंपन्नाः सायुधा दैत्यसत्तमाः ॥
सुरैश्च सहितः सर्वै रथमास्थाय शंकरः ।
दर्पितानभिनद्दैत्यान्प्रभिन्दन्निव वै दिशः ॥
युगान्तकाले विततो रश्मिमानिव निर्दहन् ।
सर्वभूतानि भूतात्मा प्रलये समुपस्थिते ॥
स रथो वाजिभिः शीघ्रैरुह्यमानो मनोजवैः ॥
विबभौ नभसो मध्ये सवितुर्दिव तोयदः ॥
वृषभेण ध्वजाग्रेण गर्जमानेन भारत ।
भाति स्म स रथो राजन्सेन्द्रायुध इवाम्बुदः ॥
ततोऽम्बरगताः सिद्धास्तुष्टुवुर्वृषभध्वजम् ।
कर्मभिः पूर्वजं पूर्वैः शुचिभिस्त्र्यम्बकं तदा ॥
ऋषयश्च तपःश्रान्ताः सत्यव्रतपरायणाः ।
अमृतप्राशिनश्चैव सुरसंघाः सहस्रशः ॥
गन्धर्वाश्चोपगायन्ति गान्धर्वेण स्वरेण वै ।
प्रहृष्टवदनाः सौम्याः पैत्र्ये स्थानान्तरे नृप ॥
चयाट्टालकसंपन्ने शतघ्नीशतसंकुले ।
तस्मिंस्तु दैत्यनगरे सर्वभूतभयावहे ॥
ततस्तु शरवर्षाणि मुमुचुर्दैत्यदानवाः ।
सुराणामरयो मध्ये तीक्ष्णाग्राणि समन्ततः ॥
शतघ्नीभिश्च निघ्नन्तो भल्लैः शूलैश्च भारत ।
ते चक्रिरे महत्कर्म दानवा युद्धकोविदाः ॥
गदाभिश्च गदा जघ्नुर्भल्लैर्भल्लांश्च चिच्छिदुः ।
असैरस्त्राण्यबाधन्त माया मायाभिरेव च ॥
ततोऽपरे समुद्यम्य शरशक्तिपरश्वधान् ।

(for युधि) — (L 81) D3 निपेतु सहिता सर्वे, D6 सहितास्तेगता उर्व्यां (for °) — (L 82) Ñ3 V3 Dn D4-6 G3 विमुञ्चन्ति D3 प्रमुञ्चन्तस् (for व्यमुञ्चन्त) Bom Poona eds G(ed) दीप्य(Bom ed °स्य)मानेन तेजसा (for °) — (L 83) B3 सबाधा (for °धे) — (L 84) K3 सक्ता वै समचक्षुषा (for °) — (L 85) V1 असुरास्ते V2 3 असुरेन्द्रा (for सुरेन्द्रास्ते) — (L 86) Ñ3 °मुखा पेतुर् (for क्षतमुखा) — (L 87) G(ed) निशासु (for °यां) — (L 88) G3 घोषैर् (for मेघा) Ñ3 D3 महाबला, V B1 D4 5 G3 °स्या (for °रवा) — V3 om line [illegible] — (L 89) K1 Ñ3 V3 D4 5 जजल्पुस्ते परस्परम् (for °) — (L 90) K1 D4 5 हर्षितास् (for त्रासि°) — (L 91) Ñ3 सस्माभिर् G3 असुरैर् (for अस्माभिर्) V1 जय (for बल-) Ñ2 V3 3 सप्रासासिसतोमरै (for °) — (L 92) B3 वाहिता (for -बोधिता) G3 उशनोवाक्यचोदिता (for °) — (L 94) Ñ2 V D5 6 G3 सहिता (for °त) V3 D31 D3 सर्वे (for सर्वै) — (L 95) Ñ3 अनदद् 3 D2 B3 अहनद्, V3 अदहद् B1 Dn D6 निनदन् 3 D3 निहनन् (for अभिनद्) Ñ3 D32 प्रदहन्, V2 3 प्रतर्दन् (for प्रभिन्दन्) K1 Dn D4-6 प्रदहन्निव तेजसा, G3 प्रभिन्दन्वै दिशो दश (for °) — (L 96) V1 Dn D3 D5 6 G3 वितते (for °तो) — V3 om line 97 — (L 98) K1 स रथो वलिभि शीघ्र (for °) K1 पात्यमानो (for उह्य°) K1 V1 3 B3 3 D4-6 महाजवै, Ñ3 मनोजव (for °वै) G3 उह्यमानै महाबले (for °) — (L 99) Bom Poona eds मध्यं (for मध्ये) — (L 101) K1 D4 विभाति स्म (for भाति स्म स) Ñ2 V3 3 B3 गच्छन् (for राजन्) — (L 103) कर्मजं (for पूर्वजं) K1 पूर्णैं, V1 पूर्वं (for पूर्वैं) — (L 105) D4 G3 प्राशनाद्य (for प्राशिनश्च) — (L 106) Dn गन्धर्वाप्सरश्चैव (for °) K1 D4 स्तवेन (for स्वरेण) — (L 107) Ñ3 V3 3 B1 शैवे, V1 शिवे, G(ed.) प्रेत्य (for पैत्र्ये) — V3 om line 108 — (L 110) K1 वर्षेण (for वर्षाणि) V1 B1 देव (for दैत्य) G3 -वैरिण (for दानवा) — (L 111) G3 सुराणामसुराणां च (for °) K1 Ñ2 V3 3 B3 D4 5 तीक्ष्णाग्रैश्च (for °ग्राणि) — (L 112) K1 शरै, G3 प्रासै (for भल्लै) — (L 113) K1 चक्रिरे सु- (for ते चक्रिरे) G1 -दुर्मदा (for -कोविदा) — (L 114) V1 चिच्छिदे (for चिच्छिदु) — (L 115)

अशनीश्च महाघोरा मुक्ताः शतसहस्रशः ॥
असिभिर्मायाविहितैर्मृत्योर्विषयगोचरैः ।
ते वध्यमाना विबुधाः शरवर्षैरवस्थिताः ॥
गन्धर्वनगराकारः सोऽसीदस्सहरो रथः ।
हन्यमानोऽसुरगणैः सार्धं प्रासासितोमरैः ॥
दैत्यप्रहरणैस्तैश्च गुरुभिर्भारसादिभिः ।
चित्रैश्च बहुभिः शस्त्रैरतिष्ठत शचीपतिः ॥
ततो मध्ये दिव्यशब्दः प्रादुरासीन्महीपते ।
ऋषीणां ब्रह्मपुत्राणां महतामपि भारत ॥
स एष शक्रस्याग्रे रथो भूमिं प्रतिष्ठितः ।
अजेयो जय्यतां प्राप्तः सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
तस्मिन्निपतिते राजन्रथानां प्रवरे रथे ।
निपेतुः सर्वभूतानि वसुधा वसुधाधिप ॥
विचेलुः पर्वताग्राणि चेलुश्चैव महाद्रुमाः ।
चुक्षुभुः समुद्राश्च न रेजुश्च दिशो दश ॥
वृद्धाश्च ब्राह्मणास्तत्र जेपुश्च परमं जपम् ।
यत्तद्ब्रह्ममयं तेजः सर्वत्र विजयैषिणाम् ॥

शान्त्यर्थमिह भूतानामिह लोके परत्र च ।
समाधायात्मनात्मानं योगप्राप्तेन हेतुना ॥
रथन्तरेण साम्नाथ ब्रह्मभूतेन भारत ।
तेजसा ज्वलयन्विष्णोरक्षयस्य च महात्मनः ॥
सर्वेषां चैव देवानां बलिनां कामरूपिणाम् ।
ऋषीणां तपसाढ्यानां वसतां विजने वने ॥
अथ विष्णुर्महायोगी सर्वसो दृश्य तत्त्वतः ।
वृषरूपं समाश्रित्य प्रोज्जहार रथोत्तमम् ।
समाक्रान्तं देवगणैः समग्रबलपौरुषैः ॥
बलवांल्लोलयित्वा तु विषाणाभ्यां महाबलः ।
ननाद प्राणयोगेन मथ्यमान इवार्णवः ॥
तृतीयं वायुविषयं समाक्रम्य विषाणवान् ।
ननाद बलवन्नाद समुद्र इव पर्वणि ॥
ततो नादेन वित्रस्ता दैतेया युद्धदुर्मदाः ।
पुनस्ते कृतसंनाहा युयुधुः सुमहाबलाः ॥
सर्वे वै बाहुबलिनः समर्थबलपौरुषाः ।
सुरसैन्यं प्रमर्दन्ति प्रगृहीतशरासनाः ॥

B3 [स]वर्तन्त, D5 [स]वध्यन्त (for [स]वाधन्त) K1 D6 मायी (for माया) —(L 116) D6 ततोऽपरे मसुदिश्य (for °) —(L 117) K1 महाराज (for अशनीश्च) Ñ3 गदा घोरा, B Dn D3 G3 महाघोरान् (for °रा) Ñ2 B1 3 Dn D3 G3 मुक्तान्, V B3 D3 4 6 मुक्ता (for मुक्ता) — G3 om line 118 —(L 118) D3 मायाभिहतैर् (for °विहितैर्) Ñ3 मृधे (for मृत्योर्) V1 3 B1 3 D3 D5 गोचरे (for गोचरैः) —(L 119) K1 वसुधा (for विबुधा) K1 D4 शरवर्षेण संस्थिता (for ᵇ) —(L 120) D6 ऽभवद् (for ऽसीद्त) D3 सहतो (for सहरो) —(L 121) V3 om lines 121ᵇ–122ᵇ K1 B3 3 Dn D3 5 प्रासासिखरा(D4 सित)तोमरैः; V3 मप्रासासितचा° (for ᵈ) — After line 121, D3 ins an addl colophon mentioning adhy name as त्रिपुरदाह and adhy no as 272 —(L 122) G3 विद्धो (for तैश्च) G3 बल (for भार) Ñ3 B2 Dn D6 मादिभि (for सादिभिः) K1 D5 गुरुभिर्भरतर्षभ, D3 °भिर्भारसाधनैः (for ᵈ) —(L 123) G3 शक्रः (for चित्रैश्च) K1 त्रिचित्रैश्च बहुभिश्च (for °) V3 स तिष्ठति D6 प्रतिष्ठत्स (for °त) —(L 124) K1 महीतले (for °पते) —(L 125) K1 ऋषीणां तापसानां च शोभने विजने वने — K1 om lines 126–159 —(L 126) D6 (marg) अशाप (for स एष) D4 5 भूमौ (for भूमिं) —(L 128) D3 देवेन (for रथानां) —(L 129) Dn D4 6 भूतले (for वसुधा) Ñ3 स्थावराणि चराणि च, D5 वसुधाधिपते वसु (for ᵇ) —(L 131) D6 सुक्षुभुः सागरा सस (for °) —(L 132) D1 प्रवृद्धा (for वृद्धाश्च) D4 प्रानुसे च पराजयम्, D3 जजपुस्ते परस्परम्, D6 जेपुस्ते च परं जयम् (for ᵇ) —(L 133) G3 ब्रह्मणि यत् (for ब्रह्ममय) B3 (marg) शान्त्यर्थं (for सर्वत्र) —(L 135) G3 वसुधा (for हेतुना) —(L 136) D1 रथं नारायणः साक्षा (for °) D3 भास्वता (for भारत) G3 स्तुवन्ति मुनयो हरिम् (for ᵇ) —(L 137) V1 B3 प्रज्वलन् (for ज्वलयन्) G3 तेजसा ज्वलिता सेधा (for °) —(L 139) G3 ऋषीणामथ साध्यानां (for °) —(L 142) Bom ed समाकान्तं (for समाक्रान्तं) K1 D सम समासपौरुषैः (for ᵇ) — V3 om line 143 —(L 144) D1 क्षुभ्यमाण (for मथ्यमान) —(L 145) K4 D3 समय (for विषय) —(L 146) K1 Ñ3 V3 B Dn D53 D6 G3 बलवान् (for °वन्) —(L 147) D3 गर्विता (for दुर्मदाः) —(L 148) D6 सपाना (for संनाहा) Ñ3 om lines 148ᵇ–153ᵃ —(L 149) G3 चैवाहु (for वै बाहु) —(L 150) G3 प्रमृदन्ति (for प्रमर्दन्ति) —(L 151) D5–6 हिते (for ह च), V1 B3

अग्निं संधाय धनुषि तं च बाणं सुयन्त्रितम् ।
ब्रह्मास्त्रेणाभिसंयोज्य ब्रह्मदण्डमिवाव्ययः ।
मुमुचे दैत्यनगरे त्रिधा शब्देन सज्जितम् ॥
तं बाण त्रिविधं वीर्यात्संधाय मनसा प्रभुः ।
सत्येन ब्रह्मयोगेन तपोग्रेण च भारत ॥
मुमुचे दैत्यनगरे सर्वप्राणहरान्शरान् ।
दीप्तान्कनकवर्णाभान्सुवर्णांश्च सुनिर्मलान् ॥
मुक्त्वा शरवरान्घोरान्सविषानिव पन्नगान् ।
सुप्रदीप्तैस्त्रिभिर्घोरैर्गिरिभिस्तद्विदारितम् ॥
शरपातप्रदीप्तानि विन्ध्याग्राणीव भारत ।
गोपुराण्यसुरैः सार्धं दह्यमानानि भारत ।
विशीर्यन्त इवाभान्ति मनुजेन्द्र धराधराः ॥

अग्निना सम्प्रदीप्तानि वह्निगर्भाणि भारत ।
धरणीं प्रत्यपद्यन्त पुराणि वसुधाधिप ॥
तानि तस्य तु दग्धानि वैदूर्यसदृशानि वै ।
निपेतुर्दह्यमानानि शिखराणि गिरेरिव ।
शंकरेण प्रदग्धानि ब्रह्मास्त्रेणापतन्नृप ॥
हते तु त्रिपुरे देवैर्वाचो हर्षाकुलेरिताः ।
सर्वाञ्जहीति शत्रूंस्त्वं प्रवृद्धान्पुरुषोत्तम ॥
विष्णुरेव महायोगी योगेन प्रसमयन्निव ।
स्तूयते ब्रह्मसदृशैर्ऋषिभिः शंकरेण च ।
ब्रह्मणा सहितैर्देवैः सपन्नगलपौरवै. ॥

Colophon.

D₃ सुपन्निणम् (for सुयन्त्रितम्) V₂ ₃ B₁ ₃ Dn चितं बाण सुपत्रिण(V₂ ₃ °मन्त्रित)म्, G₃ वह्निं मत्रसुमन्त्रितम् (for °) — (L 152) V₁ B₁ s(marg as above) ₃ Dn D₃ D₄ G₃ त्रिधेः (for इव) K₂ D₁ दृष्टोऽस्य युधि वा प्रभुः (D₁ वाव्यय), D₅ ब्रह्मदण्डशिरोऽव्यय (for °) — (L. 153) B₁ Dn G₃ मुमोच (for मुमुचे) B₁ Bom ed नगर (for °रे) K₁ D₁ मात्रानु ; D₃ G₃ मन्त्रानु (for शब्देन) V₂ सर्वप्राणहरान्शरान् (for °) — V₃ om lines 154–156 — (L 154) D₃ धनुषि (for मनसा) — (L. 155) K₁ Ñ₂ V₁ D₁₋₃ सत्येन (for सत्येन) — (L. 156) Dn₁ D₃ ₃ मुमुचुः ; Dn₂ मुमोच (for मुमुचे) K₁ -चाप (for प्राण) D₅ सर्वप्रहरणान्शरान् (for °) — (L. 157) K₁ अनेक (for कनक) D₅ -वर्णांश्च (for वर्णाभान्) Ñ₂ D₅ प्रदीप्तानल(D₂ °नेक)वर्णाभान् (for °) Ñ₂ सुवर्णाभान् ; V₃ सुवर्णाभान्, D₃ निशिताश्च ; D₅ शिलाधौतान् (for सुवर्णांश्च) K₁ सुवर्णाशिलाशितान्शरान् (for °) — (L 158) B₁ त्यक्त्वा (for मुक्त्वा) Dn शरवरान् (for शरवरान्) D₄ दीप्तान् (for घोरान्) — (L. 159) B₃ सुप्रदीप्तं त्रिधा बाणैर् (for °) D₅ विदारितान् (for °तम्) — V₃ om (hapl) line 160 — (L. 160) B Dn D₂₁ शरघात ; D₂₂ Cal ed शतघात (for शरपात) — (L 161) K₁ सुरैः, Ñ₂ V₁ ₃ B Dn D₃ D₄ ₃ पुरैः, V₂ घोरैः (for [अ]सुरैः) D₃ गोपुराणां सुरैः सार्धं (for °) Ñ₂ B₁ Dn D₄ ₃ ₃ व्यदहत्(D₃ प्रासी)दन्त नराधिप (for °). — Dn om lines 162–164 D₃ G₃ om line 162. — (L. 163) V₃ तप्तानि (for दीप्तानि) D₃ अग्निना दह्यमानानि, G₃ विशीर्णानि गृहाणीव (for °) — (L 164) B₃ ₃ समपद्यन्त (for प्रत्य°) — B Dn D₃ G₃ om line 165 — (L. 165) Ñ₂ V₂ D₃ ₃ ततस्य ; V₃ ते तस्य (for तस्य तु) — (L. 166) B Dn D₃ G₃ तानि वैदूर्यवर्णानि (for °) — (L. 167) D₃ [दृ]ष्ट्वा दग्धानि (for प्रद°) — After line 167, G₃ ins.:

6** ततस्तु विजयी रुद्रः सेव्यमानो महर्षिभिः ।
वृषरूपं तदा विष्णुं पूजयन्प्रययौ गिरिम् ॥
य इमं शृणुयान्नित्यं विजयं शंकरस्य च ।
सर्वत्र विजयं प्राप्य स तु दीर्घायुराप्नुयात् ॥

— (L. 168) K₁ V₂ दैत्ये, D₃ देवे (for देवैर्) D₃ वाचो हर्षाकुलेरिताः (for °) — (L. 170) D₃ योगेन प्रथयेत्स्थितम् (for °) — (L. 171) D₃ स्तूयसे, D₄ तप्यते (for स्तूयते) — (L. 172) V₂ सहृतैः ; D₃ विष्णुना ; D₃ सहिता (for °तैर्) D₃ समग्र (for संपन्न-) K₁ -पौरव (for °वै)

Colophon — *Mention of the Epic* V₁ B D₃ D₃ ₃ — *Mention of Khila* V B Dn D₃ D₄ ₃ ₃ — *Sub-parvan* B आश्चर्यपर्व ; D₃ पारिजात — *Adhy name* K₁ त्रिपुरवधकीर्तनम् ; Ñ₂ V₂ ₃ पुष्करप्रादुर्भाव ; B₁ ₃ Dn D₃ D₄ त्रिपुरवध ; B₃ D₃ त्रिपुरदाह ; D₁ त्रिपुरवृत्तानुकीर्तनम्, G₃ त्रिपुरविजय — *Adhy no* V₁ 41 ; V₂ 192 ; Dn 316 ; D₂₂ 258 ; D₃ 272 , D₄ 249 ; G₃ 360

44

K1 Ñ3 V1 B3 Dn D3 D4 cont. after App. I (No 43) K3 cont. after App. I (No 42B): D5 ins. after line 26 of App. I (No. 45). D6 cont after App I (No 40) :

वैशंपायन उवाच ।

हरिवंशेऽत्र वृत्तान्ताः क्रमादेते इहोदिताः ॥
तत्राद्य आदिसर्गस्तु भूतसर्गस्ततः परः ।
पृथोर्वैन्यस्य चाख्यानं मनूनां कीर्तनं तथा ॥
वैवस्वतकुलोत्पत्तिर्धुन्धुमारकथा तथा ।
गालवोत्पत्तिरिक्ष्वाकुवंशस्याप्यनुकीर्तनम् ॥
पितृकल्पस्तथोत्पत्तिः सोमस्य च बुधस्य च ।
अमावसोरन्वयस्य कीर्तनं कीर्तिवर्धनम् ॥
च्युतिप्रतिष्ठे शक्रस्य प्रसवः क्षत्रवृद्धिजः ।
ययातिचरितं चैव पूरुवंशानुकीर्तनम् ॥
कीर्तनं कृष्णसंभूतेः स्यमन्तकमणेस्तथा ।
संक्षेपात्कीर्तिता विष्णोः प्रादुर्भावास्ततः परम् ॥
तारकामययुद्धं च ब्रह्मलोकस्य वर्णनम् ।
योगनिद्रासमुत्थानं विष्णोर्वाक्यं च वेधसः ॥
पृथ्वीवाक्यं च देवानामंशावतरणं तथा ।
ततो नारदवाक्यं च स्वप्नगर्भविधिस्तथा ॥
आर्यास्तवः पुनः कृष्णसमुत्पत्तिः प्रपञ्चतः ।
गोव्रजे गमनं विष्णोः शकटस्य निवर्तनम् ॥
पूतनाया वधो भङ्गो यमलार्जुनयोरपि ।
वृकसंदर्शनं चैव वृन्दावननिवेशनम् ॥
प्रावृषो वर्णनं चापि यमुनाह्रददर्शनम् ।
दमनं कालियस्यापि धेनुकस्य वधस्तथा ॥
प्रलम्बनिधनं चैव शरद्वर्णनमेव च ।
गिरियज्ञप्रवृत्तिश्च गोवर्धनविधारणम् ॥
गोविन्दस्याभिषेकं च गोपीसंक्रीडनं तथा ।
रिष्टासुरस्य निधनमक्रूरप्रेषणं तथा ॥
अन्धकस्य च वाक्यानि केशिनो निधनं तथा ।
अक्रूरागमनं चैव नागलोकस्य दर्शनम् ॥
धनुर्भङ्गस्य कथनं कंसवाक्यमतः परम् ।
कुवलयापीडवधश्चाणूरस्य वधस्तथा ॥

44

K1 V1 D5 D1 4 6 om the ref — (L. 1) K3 -वंशस्य V1 -वंशे तु, D4 6 -वंशेऽस्तु (*for* -वंशेऽत्र). Ñ3 V3 B3 D3 D5 6 कीर्त्यन्तेऽस्मिं(D5 °तेऽस्मिं)क्रमोदिताः ; Dn प्रकीर्त्यन्ते क्रमो° ; D1 क्रमादेतद्विहोदिताः (*for* ᵇ). — K1 om line 2 — (L. 2) Dn [त्रा]द्यम् (*for* [त्रा]द्य) K3 V3 B3 Dn1 D3 4 6 यथापर (*for* ततः परः) — K1 om lines 3ᵇ–4ᵃ — (L. 4) K1 वधस् (*for* -कथा) — (L. 5) D4 6 इक्ष्वाकोर् (*for* °कु) D1 सगरस्य (*for* -वंशस्यापि). D5 वंशस्यानुप्रकीर्तनम् (*for* ᵇ) — K3 om (hapl) lines 6–7. — (L. 6) K1 ध्रुवस्य (*for* बुधस्य). — (L. 7) D5 अमेयस्य (*for* अन्व°) D4 कीर्तितं कीर्तिवर्धनं (*for* ᵇ). — (L. 8) D5 -प्रतिष्ठा (*for* °ष्ठे) Dn1 D5 -वृन्दज (*for* -वृद्धिज°) — After line 9, Dn ins :

1** दिवोदासप्रतिष्ठा च त्रिशङ्कोः क्षत्रियस्य च ।

— (L. 9) Dn पुरुवंशस्य कीर्तनम् (*for* ᵇ). — (L. 10) D5 चरितं त्रिभुवभूते (*for* ᵃ) — (L. 13) D5 कीर्तनम् (*for* वर्णं°). — (L. 14) Cal ed. पृथ्वीशासनं (*for* °वाक्य)

— After line 14, D5 ins

2** प्रलम्बनिधनं चैव शारद्वर्णनमेव च ।
गिरियज्ञप्रवृत्तिश्च गोवर्धनविधारणे ।

— (L. 15) D5 सह- (*for* स्वप्न). — (L. 16) K3 स्तुति (*for* स्तव) Dn1 Bom ed G(ed) कृष्णे (*for* कृष्ण). — (L. 17) K3 व्रजे च (*for* गोव्रजे) K3 D4 6 विवर्तनम् ; V3 प्रवर्त° (*for* निवर्त°) — (L. 19) V1 वृकानां (*for* वृकसं) — (L. 20) V1 कालिय (*for* यमुना). — (L. 21) Dn कालि(Dn1 °लि)यस्यापि दमनं, D1 कालीयनागदमनं (*for* ᵃ). Dn वधस्तथा ; D5 वधान्तरं (*for* °था). — D4 om. lines 22-23 — (L. 22) K3 D5 मथनं (*for* -निधन). — (L. 23) K3 निधारणं (*for* °णम्) — (L. 24) D5 गोपीनां (क्रीडनं) — (L. 25) D1 रिष्टासुरवधश्चैव ; D4 6 अरिष्टासुरस्य वधो (*for* ᵃ). D1 प्रेषणं (*for* प्रेषणं) D5 अन्धकोत्तरवाक्यानि (*for* ᵃ) — After line 27, Ñ3 ins :

3** राजमार्गे च गमनं रजके वधसाधनम् ।
मालाकारे माल्यदानं वरदानं च तस्य वै ॥
कुब्जया दर्शनं चात्र अनुलेपनधारणम् ।

कंसस्य निधनं चापि विलापः कंसयोषिताम् ।
कंससत्कारकरणमुग्रसेनाभिषेचनम् ॥
प्रत्यागतिर्गुरुकुलादथोक्ता रामकृष्णयोः ।
मधुरायाश्चोपरोधो जरासंधनिवर्तनम् ॥
विकद्रुवाक्यं रामस्य दर्शनं भाषणं तथा ।
गोमन्तारोहणं चापि जरासंधागतिस्तथा ॥
गोमन्तस्य गिरेर्दाहः करवीरपुरे गतिः ।
शृगालस्य वधस्तत्र मथुरागमनं ततः ॥
यमुनाकर्षणं चैव मथुरापक्रमस्तथा ।
उपायेन वधः कालयवनस्य प्रकीर्तितः ॥
निर्माणं द्वारवत्यास्तु रुक्मिणीहरणं तथा ।
विवाहश्चैव रुक्मिण्या रुक्मिणो निधनं तथा ॥
बलदेवाह्निकं पुण्यं बलमाहात्म्यमेव च ।
नरकस्य वधः पारिजातस्य हरणं तथा ॥
द्वारवत्या विशेषेण पुनर्निर्माणकीर्तनम् ।
द्वारकाया प्रवेशश्च सभायां च प्रवेशनम् ॥
नारदस्य च वाक्यानि वृष्णिवंशानुकीर्तनम् ।
षट्पुरस्य वधाख्यानमन्धकस्य निबर्हणम् ॥
समुद्रयात्रा कृष्णस्य जलक्रीडानुवर्णनम् ।
तथा भैमप्रवीराणां मधुपानप्रवर्तनम् ॥
ततश्छालिक्यगान्धर्वकमुदाहरणं हरेः ।
भानोश्च दुहितुर्भानुमत्याहरणकीर्तनम् ॥
निकुम्भस्य वधाख्यानं प्रपञ्चेनैव कीर्तितम् ॥
अथ वज्रपुरे भूरिविचित्रोपायकल्पनैः ।
वज्रनाभवधश्चात्र प्रपञ्चेनैव दर्शितः ॥
शम्बरस्य वधश्चैव धन्योपाख्यानमेव च ।
वासुदेवस्य माहात्म्यं बाणयुद्धं प्रपञ्चितम् ॥
भविष्यं पुष्करं चैव प्रपञ्चेनैव कीर्तितम् ।
वाराहं नारसिंहं च वामनं बहुविस्तरम् ।
त्रिपुरस्यापि दाहश्च इति वृत्तान्तसंग्रहः ॥

Colophon

व्यवस्था चात्र कुब्जाया अक्रूरस्याविडम्बनम् ॥

— After line 28, Ñ2 ins

4** मल्लस्य मरणं चात्र महामात्रे निवेदनम् ।

— (L 29) Ñ2 V1 B2 Dn D5 D6 e चापूराख्य (for °रस्य) — (L. 31) Ñ2 कथनम् (for करणम्) D6 पौराणा मानन तथा (for °) — For line 31, Dn subst .

5** उग्रसेनाभिषेकश्च यादवाश्वासन तथा ।

— K2 om lines 32b–35a — (L. 33) D5 सरोधो (for [श्च]प°) Ñ2 मथुराया चावरोधो (for °) D6 जरासंधानुवर्धनम् (for °) — (L 34) D5 दर्शनं चैव भाषणम् (for °) — (L. 38) D5 मथुरापक्रमस्तथा; Cal ed. °रापक्रम तथा (for °) — (L 40) D6 द्वारकायास् (for °वत्यास्) — For line 43, K1 V1 D3 4 subst

6** नरकस्य वधश्चैव पारिजातहरस्तथा ।

While, Ñ2 subst for line 43

7** नरकस्य वधश्चात्र पारिजातापहारणम् ।

—(L 45) K1 Ñ2 D6 सभायाद् (for या) — K2 om (hapl) lines 47–57 K1 D3 4 om (hapl) lines 47–51 — (L. 47) B2 Ds2 भैष्मकस्य, Dn1 मन्ध°, Bom ed भैष° (for अन्ध°) — (L. 51) V1 भानुमत्यानुकीर्तनम् (for °) — Dn D3 4 5 om lines 52 54 — (L. 52) V1 दर्शनम्, D5 कीर्तनम् (for कीर्तितम्) — (L 54) V1 वज्र (for वज्र) Ñ2 D5 वधार्थं (for वधश्चात्र) D6 कीर्तितम् (for दर्शित) — (L 56) K1 Ñ2 V1 B2 D2 D3 6 प्रपञ्चत, Dn1 °ञ्चित (for °ञ्चितम्) — After line 56, Ñ2 ins •

8** भविष्यं चात्र दाहश्च त्रिपुरस्य उदाहृतः ।

— (L. 57) K2 V1 D2 D3 6 पौष्कर (for पु°) K2 D5 कीर्तनम् (for कीर्तितम्) — After line 58 Dn D3 Bom Poona eds G(ed) ins

9** कैलासयात्रा कृष्णस्य पौण्ड्रकस्य वधस्तथा ।
हंसस्य डिम्भकस्यैव वधश्चैव प्रकीर्तितः ॥

[After line 1, G(ed.) ins

9A** सुदर्शनेन कृत्यास्तु द्वारवत्या दहनं तथा ।

— (L 2) G(ed) बाणस्य च वधस्तत (for °)]

While, D5 ins after line 58

10** त्रिपुरस्यापि संदाहो भारतश्रवणस्य तु ।
फलमाहात्म्यनियम वाचकस्य च पूजनम् ।
इत्यथ हरिवंशस्य प्रोक्तो वृत्तान्तसंग्रह ॥
शताश्वमेधस्य यदत्र पुण्यं
धनुसहस्रं च शतक्रतोश्च ।
सर्वेदनन्तं हरिवंशदाना

स्मकीर्तितं व्यासमहर्षिणा च ॥
यद्वाजपेयेन तु राजसूया
दृष्टं फलं हस्तिरथेन चान्यत ।
तल्लभ्यते व्यासवचः प्रमाणं
गीतं च वाल्मीकिमहर्षिणा च ॥
पाराशर्यवचः सरोजममलं गीतार्थगन्धोत्कटं
नानाख्यानककेसरं हरिकथासंबोधनाबोधितम् ।
लोके सज्जनषट्पदैरहरहः पेपीयमानं मुदा
भूयाद्भारतपङ्कजं कलिमलप्रध्वंसि नः श्रेयसे ॥
अष्टादश सहस्राणि श्लोकानां कीर्तितानि वै ।
श्लोकाश्च चतुराशीतिर्हरिवंशे प्रकीर्तिताः ॥
खिलेषु हरिवंशोऽत्र सम्याताति महात्मना ।
एतत्सर्वं समाख्यातं भारतं पूर्वसंग्रहात् ॥
इति श्रीमन्महाभारते शतसहस्रसंहितायां वैयासक्यां पारिजाते सकलहरिचरिते खिलसंज्ञं समाप्तम् ।
श्री प्रयागमाधवप्रसन्नमस्तु ।

— (L. 59) K1 D5 श्रवणात्र, B3 [अ]पि दाहोऽत्र; D5 [अ]पि सदाह (for [अ]पि दाहश्च) N3 पर्वानुकथनं चात्र, Dn D3 पुत्रत्रयस्य संहार, D3 पुत्रत्रयस्यापि दाह (for °) D3 ग्रन्थस्य (for वृत्तान्त) — After line 59, K4 ins.

11** हरिवंशे श्रुते चैव सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
हरिवंशं शृणोतीह तस्य दे ॥
वाचयेत् ॥

ततो वाचकाय दम्पत्यो पाशाले लक्ष्मीनारायणात्मिकां मूर्तिं दत्त्वा तथा च ततो पुस्तकं प्रस्तावाच्य पुस्तकाधिपतये द्रव्य दात्व्य । *अन्यथापूर्णा न स्यात्* । च होम नवग्रहाणां प्रतिष्ठा पूजा । पूर्णपात्रदानं तिलघृतपात्रदानं ब्राह्मणान् भो भोजनं दक्षिणा भूयसी च । तानभ्यर्च्य विसर्जयेत् । पूर्वे संकल्प श्राद्धपुरश्च स्वा । वस्त्रयुगल श्रीफल । *ततो आत्मानः संकल्प अद्य इत्यादौ एवंगुणविशि* ष्टायां आयुरारोग्यमैश्वर्यं सुतश्रीपुत्रप्राप्तये पौत्रादिसंततिवृद्ध्यै शास्त्रोक्तपुण्यफल रिवंशश्रवणमहं करिष्ये । कुरुष्व कारयिष्ये । ॐ नमः पुरुषोत्तमाय । नमो हरिहरा रायण नमस्कृत्य । अल्पारम्भा क्षेमकरा भवन्तु । संवत् १६७९ वर्षे फाल्गुनमासे कृष्ण म्यां भृगुवासरे लिखितमिदं पुस्तकं ॥ गणपति जय ॥ कार्तवीर्यार्जुनदेवता जय । भवानी जय महादेव मल्लचारेश्वर जय ॥ शिव जय ॥

श्रीमत् लाहुर पार्श्ववर्तिनिरे श्रीलीदमारयेऽभवत्
क्षात्रे दुर्गिलवंशवंशतिलकः श्रीकृष्णदा य ।
तत्सूनुर्जगदम्बिकापदयुगध्यानाप्तसत्पुण्य
श्याम श्रीहरिवंशपुस्तकमिदं टीकाभिधावाप्य ।
न्यायोपार्जितवित्तराशिनिवहात् सम्यग्लिख्याप्य तद्
विद्वद्वृन्दपरोपकारकृतये लक्ष्मीपतिप्रीतये ।
स्वश्रीमद्‌ पाठविशारद श्रीकीकनाम्ने ददौ ।
श्रीश्यामो हरिवंशपुस्तकमिदं गौर्जरमण्डले ।

V1 ins. after line 59

12** भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्तयेत् ।
भारतं भवने यस्य तस्य हस्तगतो जयः ॥
भारतं परमं पुण्यं भारते विविधा कथाः ।
भारतं सेव्यते देवैः भारतं परमं पदम् ॥
भारतं सर्वशास्त्राणामुत्तमं भरतर्षभ ।
भारतात्प्राप्यते श्रेयो मोक्षस्तथ्यं ब्रवीमि ते ॥
महाभारतमाख्यानं क्षितिं गां च सरस्वतीम् ।
ब्राह्मणान्केशवं चैव कीर्तयन्नावसीदति ॥
वेदे रामायणे पुण्ये भारते भरतर्षभ ।
आदौ चान्ते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते ॥
यत्र विष्णुकथा दिव्याः श्रुतयश्च सनातनाः ।
तच्छ्रोतव्यं मनुष्येण परं पदमिहेच्छता ।
एतत्पवित्रं परममेतद्धर्मनिदर्शनम् ।
एतत्सर्वगुणोपेतं श्रोतव्यं भूतिमिच्छता ।

Dn ins. after line 59

13** कथितो नृपशार्दूल सर्वपापप्रणाशनः ॥
वृत्तान्तं शृणुयाद्यस्तु सायं प्रातः समाहितः ।
स याति वैष्णवं धाम लब्धकामः कुरूद्वह ॥
धन्यं यशस्यमायुष्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।

Ds1 ins. after line 59

14** इमां च संहितां पुण्यां सर्वपापक्षयीं तथा ।
एककालं द्विकालं वा त्रिकालं यापयन् पठेत् ॥
देवतायतने तीर्थे विष्णोश्चात्र विशेषतः ।
शिवालये तथा क्षेत्रे नैमिषे पुष्करे तथा ॥
शुचिर्भूत्वा दम्पती च वाचकं पूजयेत्सुधीः ।
सभार्यहि दिलस्यापि दकेन मनसापि वा ।
स्थितो विष्णुः प्रसीदेत वाचकं पठनात्पुनः ।
संहितां हरिवंशस्य तथानुक्रमणीं शुभाम् ।
श्रुत्वा च लभते लक्ष्मीं संततिं मनसेप्सिताम् ।
ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ।
सर्वतीर्थेषु स स्नातः श्रुत्वानुक्रमणीं शुभाम् ॥
वंशीविभूषितकरान्नवनीरदाभात्
पीताम्बरादरुणबिम्बफलाधरोष्ठात् ।
पूर्णेन्दुसुन्दरमुखादरविन्दनेत्रा
त्कृष्णात्परं किमपि तत्त्वमहं न जाने ॥

D5 ins. after line 59

15** य इदं श्रावयेद्विद्वान्समस्तं त्वर्धमेव वा ।
पादमात्रं तदर्धं वा श्लोकं चाख्यानमुत्तमम् ।
स नमस्यः प्रयत्नेन विष्णोः संप्रीतये सदा ॥
संपूज्यस्त्विष्टदायकः ।
तस्मै देयं प्रयत्नेन विष्णोः संप्रीतये सदा ।
य एतत्पुस्तकं रम्यं लेखयित्वा समर्पयेत् ।
अखिलानि पुराणानि तेन दत्तानि नान्यथा ।
अष्टाख्यानानि यावन्ति श्लोका भारत एव हि ।

तथा पादानि यावन्ति वर्णा यावन्त ।
यावन्त्यपि च मात्राणि यावन्त्य पत्रपङ्क्तय ।
गुणे सूत्राणि यावन्ति यावन्त पटतन्तव ।
चित्ररूपाणि रम्य पुस्तके ।
तावद्युगसहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ।
अमुत्र शृणुयाच्चस्तु सुखात श्रद्धयान्वित ।
तस्य पुत्रा भवन्त्येव नारायणप्रभावत ।
एतच्छ्रवणत पुसा सर्वत्र विजयो भवेत् ।
सौभाग्य चापि सर्वत्र प्राप्नुयाभिमेलाशय ।
यस्य विश्वेश्वरस्तुष्टस्तस्य तच्छ्रवणे मति ।
जायते पुण्ययुक्तस्य महानिर्मलचेतस ॥
तच्छ्रोतव्य मनुष्येण परम पदमिच्छता ॥
एतत्पवित्र परम एतद्धर्मनिदर्शनम् ।
एतत्सर्वगुणोपेत श्रोतव्य श्रय इच्छता ।
धर्मार्थकाममोक्षाश्च लभते नात्र सशय ॥

Colophon om in K5 Ds3 D5 — Mention of the Epic K1 Ñ3 V3 B3 Dn Ds1 D2-5 — Mention of Khila K1 Ñ3 B3 Dn Ds1 D2-4 — Subparvan B3 Ds1 आश्चर्यपर्व, V1 Ds1 (also) पारिजात, D5 पारिजात हारणाख्यम् — Adhy name Dn वृत्तान्तसमह, Dn अनुक्रमणिका वृत्तान्तकथनम् — Adhy no Dn 317, D4 250

— After the colophon K1 reads Śloka no 6069 ग्रथसख्या 18000 सन्ति । सवत् 1586 वर्षे भासो शुदि १० रवौ । श्रीरस्तु ।

Ñ3 reads

शुभमस्तु सर्वदा ।
श्रीराम राम रघुनन्दन राम राम
श्रीराम राम भरताग्रज राम राम ।
श्रीराम राम रणकर्कश राम राम
श्रीराम राम शरण भव राम राम ।
भाद्दर्शदोषान्मतिविभ्रमाद्वा
स्वरात्विहायाल्लिखनस्य वेगात् ।
यदत्र शुद्ध समशुद्धवर्ण
क्षमन्तु सन्त खलु लेखकस्य ।
विद्वानेव हि जानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् ।
न हि वन्ध्या विजानाति गुर्वी प्रसववेदनाम् ॥
शुभ ॥

सवत् ८११ आषाढ शुक्ल तृतीया पुष्यनक्षत्रे हर्षनयोगेबृह स्पतिवासरे भानुन्द्रसिंघकादिन लिखिति मधुतसिंह वैद्य ।

V1 reads

श्रीमल्लक्ष्मणभूपतरनुमते वर्षेऽमृपक्षेसुमि
अर्णवे माघसुमासके सितदले पञ्चेऽवलक्षे तथा ।
भानु श्रीहरिवशपुस्तकमिद श्रीविश्वनाथात्मज
स्वार्थे श्रीजगदीशनामबसुभाद्वधोऽलिखन्निर्मलम् ॥

ल स ५२८ माघ शुक्लसप्तम्यां तिथौ हालीलापान्तर्गत पौरी ग्रामे कुजौलीसों सदुपाध्याय श्रीजगदीशेन लिखितमिद पुस्तक मिति शुभमस्तु । श्रीरस्तु ।

B3 reads

शुभमस्तु यजमानस्य । श्रीहरये नम । ॐ नमो भगवते वासु देवाय । ॐ नम कृष्णाय । ॐ नमो दुर्गायै । ॐ नमो वेदव्या साय । ॐ नमो गुरवे । श्री श्रीधराय नम । ॐ नमो दधिवामनाय । ॐ नमो लिपिलम्बोदराय । पञ्चशतसप्तपत्र समाप्तोऽय हरिवश । ॐ नम शिवाय । श्रीगुरुचरणे मम भक्तिरस्तु ॥

Ds1 reads

स्वस्ति सवत् १९२७ वर्षे माघ मासे कृष्णपक्ष दशम्यां बुधवासरे श्रीमन्नागरज्ञातीय सदाचार शुद्ध श्रीमज्जगदीश चरणारविन्दध्याने निर्मलीकृतान्त करण ब्राह्मणमहर्षीचरणारविन्दमकरन्दभ्रमराय माणेन श्रीसूरजसेन लिखापितमिद हरिवशपुस्तक सभाष्य श्रीमद्विदुषां प्रीतये परोपकृतये । य दृष्टालिखि तत्पाठाञ्च मे दोष ।
वशीविभूषितकरो नवनीरदाभा
त्पीताम्बरादरुणबिम्बफलाधरोष्ठात् ।
पूर्णेन्दुसुन्दरमुखादरविन्दनेत्रा
त्कृष्णात्पर किमपि तत्त्वमह न जाने ॥
सम्पूर्ण सद्दरयवत्परकेराक्षय च सुभेनवन्
सलोक्य मणिसरगवत्प्रतिबिन बीक्ष्य सन्निग्रवत् ।
वध्य वध्यवदक्षय न च हि निमर्थ हरेर्नोमव
मैव सीदति पुस्तक किल कराण्येतद्गुरूणां ॥
शुभ भव श्रीकल्याणमस्तु । श्रीमद्गुरुगोपालगौरी गणपतिभ्यो श्रीरामाय नम ।
पुस्तक हरिवशस्य सूरदासोऽलिलिखिप ।
द्विवेदी जगदीशाय प्रादा शकवत्सरे । १ ।
विश्वेश्वरो निजपते ।

D3 reads

श्रीरामो जयोस्तु ।
यादश पुस्तक दृष्ट्वा तादश लिखित मया ।
यदि शुद्धमशुद्ध वा मम दोषो न दीयताम् ।

D4 reads

श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।
सवत् १६०७ वर्षे श्रीमाघमासे शुक्लपक्षे पूर्णिमास्यां तिथौ बुधदिने अद्येह राजपुरमाहतवे उदीच्यज्ञातीयभट्टश्रीभाईनाथ सुतन गोत्रालिनाम्नोध्ययनार्थं तथा पुत्रपौत्रादिप्रयोगाममध्ययनार्थं तथान्येषां परोपकारार्थं इदं पुस्तकमलीलिखत् । शिवमस्तु लेखक पाठकवाचकानां ।
यादश पुस्तक दृष्ट तादश लिखित मया ।
यदि शुद्धमशुद्ध वा मम दोषो न दीयताम् ।
श्रीकृष्णाय नम ।

D5 reads

अथ कार्त्तिकमासि शुक्लपक्ष पञ्चम्यां बुधवासरे पूर्वाषाढानक्षत्रे दक्षिणायने हेमन्तऋतौ शाके त्रिभाद्युत्ति राघव दुये तस्यथा भद्दुवे

45

Dn D₂ ₃ ₅ cont after App I (No. 44):

जनमेजय उवाच ।

हरिवंशे पुराणे तु श्रुते मुनिवरोत्तम ।
किं फलं किं च देयं वै तद्ब्रूहि त्वं ममाग्रतः ॥

वैशंपायन उवाच ।

हरिवंशे पुराणे तु श्रुते च भरतोत्तम ।
कायिकं वाचिकं चैव मनसा समुपार्जितम् ।
तत्सर्वं नाशमायाति हिमं सूर्योदये यथा ॥
अष्टादशपुराणानां श्रवणाद्यत्फलं लभेत् ।
तत्फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र संशयः ॥
श्लोकार्धं श्लोकपादं वा हरिवंशसमुद्भवम् ।
शृण्वन्तः श्रद्धया युक्ता वैष्णवं पदमाप्नुयुः ॥
जम्बूद्वीपं समाश्रित्य श्रोतारो दुर्लभाः कलौ ।
भविष्यन्ति नरा राजन्सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥
स्त्रीभिश्च पुत्रकामाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यशः ।
दक्षिणा चात्र देया वै निष्कत्रयसुवर्णकम् ।
वाचकाय यथाशक्त्या यथोक्तं फलमिच्छता ॥
स्वर्णशृङ्गीं च कपिलां सवत्सां वस्त्रसंयुताम् ।
वाचकाय प्रदद्याद्वै आत्मनः श्रेयकाङ्क्षया ॥
अलंकारं प्रदद्याच्च पाण्योर्वै भरतर्षभ ।
कर्णस्याभरणं दद्याद्यानं च सविशेषतः ॥
भूमिदानं समादद्याद्ब्राह्मणाय नराधिप ।
भूमिदानसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥
शृणोति श्रावयेद्वापि हरिवंशं तु यो नरः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवं पदमाप्नुयात् ॥
पितॄनुद्धरते सर्वानेकादश समुद्भवान् ।
आत्मानं ससुतं चैव स्त्रियं च भरतर्षभ ।

सुंदर दुबेण लिखितमंथमिदं । शुभं भवतु । लेखकपाठकयोर्मङ्गलं भूयात् । श्रीरामकृष्ण । सन्नरेशीनो हरिवंश पु माँढ वेन्माली लिखो छे । अर्थसुतु रिपुसायभिसुणोरन्तकस्य रिपामि प्रनिमाति । वा सुनिम्न सुरसिथमे

— After App. I (No 44), K₂ reads:

अथ फलश्रुति ।

य एतच्छृणुयाद्धिरं भक्तियुक्तेन चेतसा ।
अखिलानि पुराणानि श्रुतानि तेन नान्यथा ॥ १ ॥
य एतत्पुस्तकं रम्यं लेखयित्वा समर्पयेत् ।
अखिलानि पुराणानि तेन दत्तानि नान्यथा ॥ २ ॥
अत्राख्यानानि यावन्ति श्लोका यावन्त एव हि ।
अथ पदानि यावन्ति वर्णा यावन्त एव हि ॥ ३ ॥
यावन्त्यपि च पत्राणि यावन्त्य पत्रसंख्य ।
गुणे सूत्राणि यावन्ति यावत पठनस्तव ॥ ४ ॥
चित्ररूपाणि यावन्ति रम्यपुस्तकसंचयम् ।
तावद्युगसहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ॥ ५ ॥
किं बहुनोक्तेन जवरेत यस्य यस्य मनोरथा ।
यावन्तस्तं समासाद्य श्रुत्वैतत्प्राप्नुयात्सुधीः ॥ ६ ॥
ब्रह्महत्यादिपापानि नश्यन्ति श्रुतिमात्रतः ।
सर्वदानानि देयानि नात्र कार्या विचारणा ॥ ७ ॥

संवत् १५८६ वर्षे मार्ग मास दि १ भौमे - - - - - स्तव्यं - - - -
शाठी ... . श्रीमस्तु — — ..

45

Dn₁ reads lines 1–10 on marg — (L 1) Dn₁ श्रुते च भरतोत्तम (for ᵇ). — (L. 3) D₃ श्रुते भरतर्षभे; D₅ श्रुते भरतसत्तम (for ᵇ). — (L. 4) Cal. ed. बहुपार्जितम् (for समु॰) — (L. 6) श्रवेत् (for लभेत्). D₂ D₃ श्रवणात्फलमश्नुते (for ᵇ). — (L. 7) D₂ सम्यगाप्नोति (for समवा॰). G(ed) मानवो (for वैष्णवो). — After line 7, D₃ ₅ ₆ ins.:

1** स्त्रियश्च पुत्रकाश्चैव वैष्णवं पदमाप्नुयुः ।

— D₅ om lines 11ᵇ–12ᵃ. — (L. 15) D₂ ₆ °सन्नुताम्; D₅ संस्कृ॰ (for संयु॰). — (L. 16) D₅ स्वर्णेन कीर्णं दत्त्वा च (for ᵃ). D₅ वाचस्य पुष्पमिरवता (for ᵇ) — (L. 17) Cal ed पादौ (for पाण्योर्वै). — (L. 18) D₃ दत्त्वा स्यामलंकृत (for ᵃ). — After line 20, D₂ ins.:

2** घोटकं अश्विनं दद्यादूप च पुरि पोलितम् ।

— (L. 21) Poona ed. G(ed) हरिवंशे (for °शं) — (L. 22) Bom. Poona eds G(ed.) सर्वथा पापनिर्मुक्तो (for ᵃ). — After line 22, D₂ (marg) ins:

3** कृष्णके चैव दातव्ये उर्णायुक्तं तथैव च ।
समाप्तौ विधिवद्द्द्यं देयं सौमं द्विजातये ॥

— D₅ om. line 25–36 — (L. 25) D₂ ₃ दत्त्वा चैव होमश्च (for ᵃ). — (L. 25) D₂ ₃ द्विजर्षभ (for भर॰). — After line 25, D₃ ins a passage given in App. I (No 44).

दशांशश्चात्र होमो वै कार्यः श्रोत्रा नराधिप ॥
इदं मया तवाग्रे च सर्वं प्रोक्तं नरर्षभ ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
अपुत्रः पुत्रमाप्नोति अधनो धनमाप्नुयात् ॥
नरमेधाश्वमेधाभ्यां यत्फलं प्राप्यते नरैः ।
तत्फलं लभते नूनं पुराणश्रवणाद्धरेः ॥
ब्रह्महा भ्रूणहा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ।
सकृत्पुराणश्रवणात्पूतो भवति नान्यथा ॥
इदं मया ते परिकीर्तितं मह-
च्छ्रीकृष्णमाहात्म्यमपारमद्भुतम् ।
शृण्वन्पठन्नाशु समाप्नुयात्फलं
यच्चापि लोकेषु सुदुर्लभं महत् ॥

Colophon.

— D1 om lines 37-36 — (L 27) Bom | Poona eds G(ed) स्मरण (for श्रवण)

Colophon om in D5 6 — *Mention of the Epic:* Dn D5 — *Mention of Khila* Dn. — *Adhy name.* Dn श्रवणफलम्, D5 श्रवणमहात्म्यम् — *Adhy no.* Bom. Poona eds 135

— After the colophon, Dn1 reads:

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । हरिवंश समाप्त । संवत् १८१० मिति कार्तिक सुदि पुरवाशीके हरिवंश समाप्ति ।

Dn3 reads

शुभमस्तु । शाके १७७९ ईश्वरनाम संवत्सरे आश्वीन शुद्ध ॥ १ ॥ प्रतिपदा भृगुवासरे तद्दिने हरिवंश समाप्तमगमत् । श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।

Cal ed. reads

समाप्तोऽयं खिलसंज्ञको हरिवंशभट्टारक ।
समाप्ता चेयं महाभारतसंहिता ।

G(ed) reads.

भविष्यपर्व संपूर्णम् । संपूर्णश्च हरिवंशग्रन्थः ।
ॐ तत्सत्कृष्णार्पणमस्तु । शुभमस्तु ।

तं वेदशास्त्रपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धि
चर्माम्बरं सुरमुनीन्द्रनुतं कवीन्द्रम् ।
कृष्णत्विषं कनकपिङ्गजटाकलापं
व्यासं नमामि शिरसा तिलकं द्विजानाम् ॥
श्रीगोपालकृष्णः प्रीयताम् । संपूर्णम् ।

APPENDIX II

(शेषधर्मप्रकरणम्)

The App No II to the Critical Edition of the Harivaṁśa contains a long passage called *Śeṣadharmaprakaraṇa* found in few isolated Mss of the text and *in a few* independent Mss as well as in a separate *printed edition* called G(ed) here. It should be noted that the G(ed) used for this App II *is not a part* of the printed edition of HV in Grantha script used for our Critical text and passages printed in App I. In fact G(ed) here is our independent printed tract of this passage only. The text of this Appendix No II is the latest or youngest addition to the Mahabharata presumably made to it and to HV called *Āścarya Parvan* by South Indian Pandits perhaps coming from regions where Grantha and Malayalam scripts were current. There is only a single *Devanāgarī Ms* of this passage. *No Telugu Ms* was available. *I give below the description* of the printed edition and Mss used for constituting the text of the passage.

G(ed) = The *printed* edition of the passage in Grantha script.

D₁ This Ms No. 207 of 1895-1902 belongs to Government MSS collection formerly deposited in the Deccan College, Poona but now transferred to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. It is a paper Ms containing 118 folios with 14 lines to page and about 35 letters to a line. The writer of this Ms is रामचन्द्र पन्वंत. The text is divided into 58 adhys. It is not a part of any HV Ms and is undated.

G₁— This Ms belongs to the *Oriental Research Institute Mysore*. The *script* is *Grantha*. It is a palm leaf Ms with 334 folios. It has 14 to 15 lines to a folio and about 70 letters to a line. It is not dated and is a continuation of HV Ms.

G₂— This Ms belongs to the Government Oriental Mss Library, Madras. It bears No 8057. It is a palm leaf Ms. The script is Grantha and has 355 folios with 11 lines to a page and about 103 letters to a line. The scribe's name is रामरु of पार्वेरिनगरम्. The above passage in the Ms is a continuation of HV.

M₁— This MS belongs to Avanapparampu Mana Library and has no number. It contains *only this* passage. It is also a palm leaf Ms containing *folios* 94 with 9 to 13 lines to a folio and 64-68 letters to a line. It has 75 adhys. It mentions no date nor the name of its scribe.

अथ ते मुनयः सर्वे शौनकाद्या महौजसः ।
सूतं धर्मविदां श्रेष्ठं पप्रच्छुरिदमादरात् ॥
सूत सूत महाभाग सर्वशास्त्रविशारद ।
व्यासप्रसादात्सर्वं त्वं वेत्सि धर्ममशेषतः ॥
भारतीयानि शास्त्राणि विचित्राण्यपि [illegible] च ।
विचित्रकथयोपेता भारतीया श्रुता कथा ॥
श्रीकृष्णचरिते दिव्ये हरिवंशे यदद्भुतम् ।
धर्मं धर्मविदां श्रेष्ठ तन्नः [illegible] ॥ [5]

D₁ begins with

श्रीगणेशाय नमः ॥ हरिः ॐ,

G₂ begins with

1** [illegible] विष्णुं [illegible] चतुर्भुजम् ।
[illegible] ॥
[illegible] च ।
[illegible] नमः ॥
[illegible] ॥

M₁ begins with

हरिः । श्रीगणपतये नमः । [illegible] नमः ॥

(L. 1) G₂ अथ (for अथ). M₁ [illegible] (for महौजसः) —(L. 2) G₁ G(ed) [illegible] (for [illegible]) — Before line 3 M₁ ins [illegible] —(L. 3) G₂ [illegible] (for [illegible]) —(L. 4) D₁ [illegible] (for [illegible]) G(ed) [illegible] (for [illegible]) D₁ [illegible] (for [illegible]) —(L. 6) [illegible] (for [illegible]) —(L. 8) G₁ G(ed) [illegible]

दशांशश्चात्र होमो वै कार्यः श्रोत्रा नराधिप ॥
इदं मया तवाग्रे च सर्वं प्रोक्तं नरर्षभ ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
अपुत्रः पुत्रमाप्नोति अधनो धनमाप्नुयात् ॥
नरमेधाश्वमेधाभ्यां यत्फलं प्राप्यते नरैः ।
तत्फलं लभते नूनं पुराणश्रवणाद्धरेः ॥
ब्रह्महा भ्रूणहा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ।
सकृत्पुराणश्रवणात्पूतो भवति नान्यथा ॥
इदं मया ते परिकीर्तितं मह-
च्छ्रीकृष्णमाहात्म्यमपारमद्भुतम् ।
शृण्वन्पठन्नाशु समाप्नुयात्फलं
यच्चापि लोकेषु सुदुर्लभं महत् ॥

Colophon.

— D3 om lines 27-36 — (L 27) Bom Poona eds G(ed) स्मरण (for श्रवण)

Colophon om in D3 6 — *Mention of the Epic*. Dn D3 — *Mention of Khila* Dn — *Adhy name* Dn श्रवणफलम्, D3 श्रवणमहात्म्यम् — *Adhy no* Bom Poona eds 135

— After the colophon, Dn1 reads

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । हरिवंश समाप्त । संवत् १८३०
मिति कार्तिक सुदि पुरणमासीके हरिवंश समाप्ति ।

Dn2 reads

शुभमस्तु । शाके १५७९। ईश्वरनाम संवत्सरे आश्वीन शुद्ध ॥ १ ॥ प्रतिपदा भृगुवासरे तद्दिने हरिवंश समाप्तमगमत् । श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।

Cal ed. reads

समाप्तोऽयं त्रिस्कंधको हरिवंशभट्टारक ।
समाप्ता चेयं महाभारतसंहिता ।

G(ed) reads

भविष्यपर्व संपूर्णम् । सम्पूर्णश्च हरिवंशग्रन्थः ।
ॐ तत्सत्कृष्णार्पणमस्तु । शुभमस्तु ।

तं वेदशास्त्रपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धिं
चर्माम्बरं सुरमुनीन्द्रनुतं कवीन्द्रम् ।
कृष्णत्विषं कनकपिङ्गजटाकलापं
व्यासं नमामि शिरसा तिलकं द्विजानाम् ॥
श्रीगोपालकृष्णः प्रीयताम् । सम्पूर्णम् ।

APPENDIX II

(शेषधर्मप्रकरणम्)

The App No II to the Critical Edition of the Harivaṁśa contains a long passage called *Śeṣadharmaprakaraṇa* found in few isolated Mss of the text and in a few independent Mss as well as in a separate printed edition called G(ed) here It should be noted that the G(ed) used for this App II is *not a part* of the printed edition of HV in Grantha script used for our Critical text and passages printed in App I In fact, G(ed) here is our independent printed tract of this passage only The text of this Appendix No II is the latest or youngest addition to the Mahābhārata, presumbly made to it and to *HV* called *Āścarya* Parvan by South Indian Pandits perhaps coming from regions where Grantha and Malayalam scripts were current There is only a single Devanāgarī Ms of this passage No Telugu Ms was available I give below the description of the printed edition and Mss used for constituting the text of the passage

G(ed) — The printed edition of the passage in Grantha script

D1 This Ms, No. 257 of 1895-1902 belongs to Government MSS collection formerly deposited in the Deccan College, Poona but now transferred to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. It is a paper Ms containing 118 folios with 14 lines to page and about 35 letters to a line The writer of this Ms is रामराइ वनपत The text is divided into 58 adhys It is not a part of any HV Ms and is undated.

G1 — This Ms belongs to the Oriental Research Institute, Mysore The script is Grantha It is a palm-leaf Ms with 334 folios It has 14 to 18 lines to a folio and about 70 letters to a line It is not dated and is a continuation of HV Ms

G2 — This Ms belongs to the Government Oriental Mss Library, Madras It bears No 8257 It is a palm-leaf Ms The script is Grantha and has 355 folios with 11 lines to a page and about 103 letters to a line The scribe's name is रामर् of पारेरीनगरम् The above passage in the Ms is a continuation of HV

M1 — This MS belongs to Avanapparampu Mana Library and has no number It contains only this passage It is also a palm-leaf Ms containing folios 94 with 9 to 13 lines to a folio and 64 68 letters to a line It has 75 adhys It mentions no date nor the name of its scribe

---

अथ ते मुनयः सर्वे शौनकाद्या महौजसः ।
सूतं धर्मविदां श्रेष्ठं पप्रच्छुरिदमादरात् ॥
सूत सूत महाभाग सर्वशास्त्रविशारद ।
व्यासप्रसादात्सर्वं त्वं वेत्सि धर्मानशेषतः ॥
भारतीयानि चान्यानि विचित्राण्यखिलानि च ।
विचित्रकथयोपेता भारतीया श्रुता कथा ॥
श्रीकृष्णचरिते दिव्ये हरिवंशे यदद्भुतम् ।
धर्मं धर्मविदां श्रेष्ठ त्वं नः शंसितुमर्हसि ॥

D1 begins with

श्रीगणेशाय नमः ॥ हरिः ॐ ॥

G2 begins with

1** शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥
वेदव्यासाय [illegible] च ।
[illegible] व्यासाय वै नमः ॥
[illegible] नमः ॥ अविघ्नमस्तु ॥

M1 begins with

हरिः । श्रीगणपतये नमः । स्वस्ति श्रीवेदव्यासाय नमः ॥

(L. 1) G1 अत्र (for अथ) M1 महर्षय (for महौजसः) — (L. 2) G2 G(ed) धर्मभृतां (for °विदां) — Before line 3, M1 ins कथयतु — (L. 3) G1 सर्वशास्त्रार्थकोविद (for °) — (L. 4) D1 सकलं (for सर्वं त्वं) G(ed) विशेषतः (for अ°) D1 वेत्सि त्वं तु विशेषतः (for °). — (L. 6) वैकुण्ठचरितोपेता (for °) — (L. 8) G2 G(ed) धर्मभृतां

सूत उवाच ।

एतदर्थं महाप्राज्ञो जनमेजयभूपतिः ।
पृष्टवान्मुनिशार्दूलं वैशंपायनमर्थवित् ॥

जनमेजय उवाच ।

भारते सर्वशास्त्राणि श्रुतानि विविधानि च ।
धर्माणि च विचित्राणि प्रथितानि महात्मनाम् ॥
पाण्डूनां कौरवेन्द्राणां कथा पुण्यार्थदायिका ।
यादवेन्द्रस्य कृष्णस्य चरितं महदद्भुतम् ॥
हरिवंशे भगवता पितृदेवोद्भवा कथा ।
यादवेन्द्रस्य चरितं भौमकंसनिबर्हणम् ॥
कैलासयात्राप्रमुखाश्चरिता सर्वतः शुभा ।
मोक्षाश्च बहवो धर्माः श्रुताः परमपावनाः ॥
अनुक्तं भवता तत्र किंचिदस्त्येव मे यदि ।
विमृश्य च भवाश्चैव सूक्ष्मं धर्मं बहुप्रदम् ।
ब्रूहि मे कृपया विप्र श्रोतृणां हितबुद्धये ॥
यद्रहस्यमाचष्ट पाण्डूनां वृष्णिनन्दनः ।
तत्सर्वमखिलं कृपया वद मे भूसुरोत्तम ॥

सूत उवाच ।

इत्युक्तो राजसिंहेन भारतेन महात्मना ।
ध्यात्वा मुहूर्तं विप्रेन्द्रो धर्मधर्मसंहिताम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

शृणु राजन्महाश्चर्यं गदितं धर्मवित्तमैः ॥
कृष्णामृतमिति ख्यातं साक्षाद्भगवतोदितम् ॥
धर्माणि च विचित्राणि संपदां सुलभानि च ।
नरकाणि च सर्वाणि यातना बहुविस्तराः ॥
देवदेवस्य कर्माणि विष्णोः सर्वात्मनः प्रभोः ।
मुक्तिप्रदानि भक्तानां चरितानि महात्मनाम् ॥
अश्वगोभूमिदानानि सत्सङ्गात्प्राप्यते तु यत् ।
सालग्रामशिलायां तु यत्फलं प्रोच्यते बुधैः ॥
एकादशीव्रते चैव गङ्गास्नाने च यत्फलम् ॥
अन्नपानीयदाने तु ह्यतिथीनां च पूजने ।
विष्णोः प्रदक्षिणे यच्च नमस्कारे महात्मनाम् ॥
गर्भे जनन्या यद्घोरं समागत्य च कष्टताम् ।
ऋणिनां धनिनां चैव नरकं स्वर्गमेव च ॥
कावेर्या महिमा चैव पम्पायाः फलमुत्तमम् ॥
कुम्भकोणे च कावेर्याश्चन्द्रपुष्करिणीतटे ॥
रङ्गनाथस्य माहात्म्यं कावेर्यां स्नानवैभवम् ॥
श्रीशैलशिखरे यच्च वेङ्कटाद्रौ महागिरौ ।
श्रीहस्तिशिखरे पुण्यं प्रविष्टानां महात्मनाम् ॥
सिंहाद्रौ हेमकूटे च विरूपाक्षस्य दर्शने ।
जयन्त्या महिमा चैव नवम्या महिमा तथा ।
शिवार्चनेन यत्पुण्यं शिवरात्रिव्रते तथा ।
चातुर्मास्यव्रते पुण्यं चैत्रार्द्रा मासि यत्फलम् ॥
रवीन्दुवारयोः पुण्यं धनुर्मासप्रपूजनम् ।
पूजने यत्तु महतां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥
विचित्राणि च दानानि फलानि विविधानि च ।
मार्गाणि नरकाम्भोधेः पापिनां दुर्गगामिनाम् ।
पथि भोगं च यानानि मार्गाणि स्वर्गगामिनाम् ॥
एतानन्यान्महाभागो धर्मपुत्रः सहानुजः ।
द्रौपद्या सह धर्मात्मा यादवेन्द्रात्प्रभुश्रुवे ॥
देवतानामृषीणां च द्विजानां यज्ञशीलिनाम् ।
मध्ये धर्मान्प्रशुश्राव कृष्णे वदति धर्मवित् ॥

जनमेजय उवाच ।

कदा प्रोवाच भगवान्रुक्मिणीशो यदूत्तमः ॥
एतदाचक्ष्व विप्रेन्द्र कृष्णवाक्यामृतं हि मे ॥

(for °विद्) D1 त्वं (for न) — (L. 9) G1 इमम् (for एतद्) G(ed) इममर्थं पुरा प्राज्ञो (for °) — (L. 12) G1 G(ed.) चरितानि (for प्रथि°), — (L. 13) D1 M1 पाण्डूनां कौरवाणां च (for °) D1 G1 M1 चरित्रा पुण्यदायका (for °) — (L. 14) M1 तु महाद्भुतम् (for महद°) — (L. 15) G(ed) हरि कथिता (for भगवता) — (L. 16) D1 M1 निबर्हणा (for °णम्) — (L. 17) G1 G(ed) M1 कैलासा द्रिप्रभृतयश्च (hypermetric) (for °) G1 गिरय°, G(ed) विषया (for चरिता) — (L. 19) D1 G1 M1 किंचित् (for तत्र) D1 G1 M1 देव तत्प्रतिष्ठं महत् (for °) — (L. 20) G(ed) विमृश्य तद्भवान्सम्यक् (for °).— (L. 22) G1 G(ed) वल्लभ (for नन्दन) — G1 om the ref — (L. 25) G1 सहातिम् (for -संहिताम्) — (L. 26) G1 सर्वभूतहितं विदम् (for °) — (L. 29) G(ed.) नरकांश्च विविधान् (for °) G1 यातनाद्भुतानि च (for °) — (L. 30) D1 सर्वाणि, G1 धर्माणि (for क°) — (L. 33) G(ed) सालग्रामस्य पूजायाम् (for °) — (L. 35) G1 G(ed) प्र (for च) — (L. 36) G1 G(ed.) गर्भे (for विष्णो°) — (L. 37) G1 जनन्या (for °न्या) G(ed) सङ्कटम् (for कष्टताम्) — (L. [illegible]) G1 मोक्षम् (for स्वर्गम्) — For line 38, G(ed) subst.

2** ऋणिनामृणदातॄणां हीनोत्तमगानिनस्तथा ।

— (L. 39) G1 कावेरीमहिमा चैव, G(ed) कावेर्यां शुभमार्गं च (for °) G(ed) पम्पायाः सरसस्तथा (for °) — (L. 40) G(ed) कुम्भकोणे (for °कोणे) G1 s कुम्भकोणे च कावेरी (for °) — (L. 42) M1 वेङ्कटाख्ये (for °द्रौ) — (L. 43) M1 रम्ये (for पुण्यं) — (L. 44) G(ed) हिमाद्रौ (for सिंहाद्रौ) — For line 45, G(ed) subst

3** श्रीजयन्त्याः प्रभावं च नवम्याश्च तथैव च ।

—(L. 47) D1 चातुर्मास्ये (for °स्य) G1 चातुर्मास्ये तु यत्पुण्यं (for °) G(ed) चित्रान्नदाने यत्फलम् (for °) — (L. 48) D1 -वारे यत्, G(ed) व्रतयोः (for -वारयोः) G1 रवीन्दुवारव्रते पुण्यं (hypermetric), M1 इन्दुवारव्रते पुण्यं (for °) D1 धनुर्मासे (for °मास) M1 G(ed) प्रपूजने (for °नम्) — For line 49, G(ed) subst

4** पूजने यत्तु देवानां च पुण्यं लभते नरः ।

— (L. 51) D1 मार्गाश्च, G(ed) मार्गाश्च (for मार्गाणि)

वैशंपायन उवाच

राज्याद्भ्रष्टो महातेजा धर्मपुत्रः सहानुजः ।
पाञ्चाल्या सह धर्मात्मा काम्यकं वनमाविशत् ॥
दुःखिते समनुप्राप्ते धर्मपुत्रे महावनम् ।
एतज्ज्ञात्वा यदुश्रेष्ठो ह्यन्तर्यामी जगत्पतिः ॥
पत्तीनां शतसाहस्रैः काञ्चनाढ्यैर्महारथैः ।
नियुतैः पताकसंयुक्तैः किंकिणीदामशोभितैः ॥
सप्तभिः सप्तसाहस्रैरश्वैः काश्मीरजैर्वृतः ।
नीलजीमूतसंकाशैर्मत्तद्विरदकोटिभिः ॥
सैन्यैस्तु संवृतः शूरः श्याममूर्तिः प्रतापवान् ।
आययौ हस्तिनपुरं विदुरेण समागतः ॥
समागतं हरिं ज्ञात्वा भीष्मो वै प्रीतिसंयुतः ।
श्रुतसागरस्य भवनात्स्वगृहं समुपानयत् ।
कल्पयित्कल्पयामास ह्यर्घं पाद्यं महात्मने ॥
स्वागतं ते जगन्नाथ कृतार्थोऽहं तवागमात् ।
तव संस्मरणादेव सर्वपापक्षयो भवेत् ।
मर्त्यलये वा स्वप्ने वा कीर्तिस्तव सुखप्रदा ॥
दृष्टमात्रे जगद्योनौ किं सपद्यं भवेन्मम ।
तवैव चरणाम्भोजं योगिनामपि दुर्लभम् ॥
पुरा संचितपुण्येन लब्धमेतन्मयानघ ।
भवान्तरेऽहं निष्पापो भवेयं जगदीश्वर ।
अन्यथा दुर्लभं ह्यद्य कथं त्वद्दर्शनं मम ॥
इत्येवं प्रभुरव्यक्तः स्वप्रकाशो निरञ्जनः ।
गाङ्गेयेन महाभागो प्रभाषे वदतां वरः ॥
उभाभ्यां सत्कृतो नाथो लोकानां प्रभुरव्ययः ।
भासयन्तं दिशो भाभिर्विचित्रमणिमण्डपम् ॥
सस्मितं विदुरं दृष्ट्वा भीष्मं चेदमुवाच ह ।
गाङ्गेय शृणु मद्वाक्यं पाण्डवा धर्मतत्पराः ॥
स्थितेऽपि त्वयि धर्मिष्ठे किमर्थं वनवासिनः ।
मद्भक्तान्पाण्डवान्विद्धि तथा शृणु कथमापद ।
साधूनां वै कृतः क्लेशो भवति शाश्वतम् ॥
इत्युक्त्वा तूर्णमुत्थाय गृहीत्वा करपल्लवम् ।
भीष्मस्य प्रीतिमुत्पाद्य गान्धार्यात्मजस्य च ॥
आपृच्छ्य विदुरं कृष्णः प्रययौ काम्यकं वनम् ।
गाङ्गेयसहितो धीमान्कृष्णो यदुकुलोत्तमः ॥
अपश्यद्भ्रातृभिर्हरिः सेव्यमानं युधिष्ठिरम् ।
एकत्रस्थगुरुद्वाराद् पञ्चभिः परिवेष्टितम् ॥
ऋषिविप्रगणैः सार्धं धर्मसंवादतत्परैः ।
पुराणधर्मशास्त्रज्ञैस्तथा वेदान्तवेदिभिः ॥
साङ्ख्यैस्तार्किकैश्चैव ज्योतिःशास्त्रविशारदैः ।
ऋग्यजुःसामाथर्वज्ञैर्धनुर्मार्गविशारदैः ॥
काव्यालंकारतत्त्वज्ञैः षड्भाषानिरतैर्द्विजैः ।
काव्यकर्तृभिरन्यैश्च नाटकेषु विशारदैः ॥
गान्धर्वशास्त्रनिपुणैश्चान्यैर्महात्मभिः ।
एतैरन्यैर्महाभागैः सेव्यमानं ददर्श ह ॥
तस्मिन्नवसरे धीमान्धर्मपुत्रः प्रतापवान् ।
भ्रातृभिर्बोधितो दर्शनाभियुक्तकाङ्क्षिभिः ॥
युक्तमेव परं ज्ञात्वा कौरवेन्द्रेण धातुना ।

— (L. 52) G(ed) [illegible] (for [illegible]) — (L. 53) M1 धर्मान् (for [illegible]) — (L. 55) G2 [illegible]; G3 G3 [illegible] (for [illegible]). — (L. 58) G3 मे महत् (for विप्रेन्द्र) — (L. 59) G1 महाराज (for °तेजा) — (L. 62) G3 [illegible] (for [illegible]) — (L. 63) G3 a M1 G(ed) पत्तीनां (for पत्तीनां). M1 युते [illegible] (for °) — (L. 64) G1 [illegible] (for [illegible]) — For line 64, G(ed) subst :

5** [illegible] किङ्किणीजालशोभितैः ।

— (L. 65) G(ed) [illegible] (for °). — (L. 67) M1 श्रीमान् (for शूरः) D1 [illegible] श्रीमान् (for °). G(ed) [illegible] (for श्याम). — (L. 69) D1 G3 M1 [illegible] (for [illegible]) — (L. 73) D1 G1 a M1 [illegible] (for [illegible]). — G(ed) om line 74 — (L. 74) D1 [illegible] (for [illegible]) — (L. 75) M1 जगद्योनेः, G(ed) [illegible] (for जगद्योनौ) [illegible] [illegible]; M1 [illegible]; G(ed) [illegible] (for किं [illegible]) — (L. 76) G(ed) [illegible] (for [illegible]) G(ed) [illegible] (for °) — (L. 77) G3 [illegible] (for [illegible]) G1 a M1 [illegible] (for [illegible]) D1 [illegible] (for °). — After line 77, G(ed) ins :

6** [illegible] ।
[illegible] ॥

— G(ed) om lines 78–79 — (L. 79) G1 [illegible] (for °) — (L. 80) G(ed) [illegible] (for [illegible]) M1 [illegible] (for °[illegible]) — G(ed) om line 82 — (L. 83) D1 G3 a G(ed) [illegible] (for °) — Before line 85, D1 ins [illegible] — (L. 85) M1 [illegible] (for °). — (L. 88) G1 [illegible] (for [illegible]). D1 साधूनां [illegible] (for °) G1 M1 [illegible] (for °[illegible]) G(ed) [illegible] (for °). — (L. 90) G1 a G(ed) [illegible] (for [illegible]) — (L. 91) G1 a M1 [illegible] (for वनम्) — (L. 92) G3 [illegible] (for °[illegible]). — (L. 93) G(ed) [illegible] (for [illegible]) — (L. 94) G(ed) [illegible] (for [illegible]) — (L. 95) [illegible] (for °) — (L. 96) M1 [illegible], G(ed) [illegible] (for °) D1 [illegible], M1 [illegible] (for [illegible]) G1 [illegible] (for °) — G1 om lines 97–99 — (L. 97) D1 G3 M1 [illegible] (for °) — (L. 99) D1 [illegible] (for [illegible]). — For lines 99b–100a, G(ed) subst :

7** [illegible] ।
[illegible] ॥

— (L. 101) G1 [illegible] (for [illegible]) — (L. 102) [illegible]; G3 [illegible] (for [illegible]) — (L. 103) G(ed) [illegible]

दिग्दन्तिसदृशैः शूरैः सन्नद्धकल्पकैः शुभैः ।
रक्ताक्षैर्भीमवक्त्रैर्गदादण्डभयंकरैः ॥
सुयोधनमहं हन्मि पास्यामि रुधिरं भृशम् ।
इति वादिभिरत्युग्रैर्भ्रातृभिः सहितोऽस्थितः ।
गमनाय मतिं चक्रे धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥
सङ्गात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ।
क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ॥
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ।
एतज्ज्ञात्वा तु मतिमान् सङ्गं परिहरेद्बुधः ॥
श्रीकृष्ण जगतामीश धर्मबन्धो महेश्वर ।
पाहि सत्यप्रतिज्ञां च लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥
इत्येव धर्मज्ञो विद्वान्धर्मलोपभयात्सुधीः ।
चिन्तयामास गोविन्दं सर्वगं भक्तवत्सलम् ॥
सर्वंस्तथा हि सुहृत्साक्षं लोपयति किंचन ।
सुरश्रुतो यथा कालमीप्सितानां प्रयच्छति ॥
दूरे निवेदितश्चक्री कृष्णाभ्राहसुताबुभौ ।
ददर्श धर्मजं श्रीमान्सुहृदो भ्रातृभिः सह ॥
तदा विप्रान्पुरस्कृत्य कन्दमूलफलैः सह ।
आलिङ्ग्य नमस्कारमर्घ्यपाद्यं चकार ह ॥
मध्ये तु पर्णशालायामुपवेश्य तु विष्टरे ।
पप्रच्छ कुशलं राजा कृष्णाभ्राहसुताबुभौ ॥
स्वागतं ते यदुश्रेष्ठ किंनिमित्तागमनं प्रभो ।
बन्धुहीनान्दुःखार्तानस्मान्बन्धुभिः परिवर्जितान् ।
पश्य कृष्ण महाभाग प्रीतिर्ननु तवैव हि ॥
सकामो भविता तत्र प्रज्ञाचक्षुस्तदात्मजाः ।
तात प्रियमिदं सर्वमस्माकं चरितं तव ॥
एवमुक्त्वा धर्मसुतो बाष्पव्याकुललोचनः ।
कृष्णं तु सर्वगं ज्ञात्वा तन्मायां च दुरत्ययाम् ।
अतिष्ठन्मौनमाश्रित्य भ्रातृभिः परिवेष्टितः ॥
कृष्णो भक्तप्रियः श्रीमान्भक्तानां दुःखनाशनः ।
भक्तानां चरितं दृष्ट्वा प्राह भीष्मं महामनाः ॥
पश्य भीष्म महाभागान्सत्यशीलान्दृढव्रतान् ।
मत्प्रियान्धर्मनिरतान्मयि संसक्तमानसान् ।
निरसूयापरानेतानहंकारविवर्जितान् ॥

भीष्म उवाच ।

किमाश्चर्यमिदं देव त्वद्भक्तानां महात्मनाम् ।
त्वय्यावेशितचित्तानामाधमाचारचारिणाम् ॥
त्वां विना देवदेवेश गतिमन्यां न लक्षये ।
तस्मादेतान्महाभाग रक्ष त्वं भक्तवत्सल ॥
इतरानामपि भक्तानां सायुज्यं हि प्रयच्छसि ।
तेऽज्ञस्विनामभक्तानां ध्रुवं निरयमेव हि ॥

श्रीभगवानुवाच ।

भीष्म त्वमेतानाश्वास्य सत्यशीलान्महाबलान् ।
बोधयस्व मम ज्ञानं मयि भक्तिं सुखप्रदाम् ॥

(for अवसरे) G1 ः श्रीमान् (for धी°) — (L. 104) M1 बोधिनैर्) (for °तो) M1 वक्तृभिर् (for वादिभिर्) — G(ed) om line 105 — (L. 106) M1 क्रूरैः (for शूरैः) G(ed.) तथा (for शुभैः) — (L. 107) G(ed) भातोग्ररूपिकायुतैः (for °) — For line 108, G(ed) subst

8** सुयोधनमुखान्सर्वान्हन्यामरणभ पश्यत ।

— (L. 109) G(ed) तु स ([उ]त्थित) — After line 109, G(ed) ins

9** शुद्धमेव परं मत्वा धीरेन्द्रेण इत्युक्ता ।

— (L. 111) G(ed) वर्धते (for जायते) — (L. 114) D1 G1 M1 सुधीः (for बुधः) — For line 114, G(ed) subst

10** एवं राजा स धर्मात्मा कृष्णमेवानुचिन्तयन् ।

— (L. 116) D1 सत्य (for सत्यं) G1 श्रो (for च) G(ed) पाहि सत्यप्रतिज्ञं मे (for °) — After line 117, G(ed) ins

11** तस्मै दानवकालाय निश्चितात्मा नराधिप ।

— (L. 118) G1 देवे.: (for सर्वं). — G(ed) om. lines 119-120 — (L. 119) G1 यदि मे सुहृत्तोऽहं वो (for °). — (L. 120) D1 आश्रितानां (for ईप्सि°) — For line 122, G(ed) subst.

12** तौ दृष्ट्वा तत्रस्थ धर्मज्ञो भ्रातृभिः सह ॥

— (L. 124) G(ed) आलिङ्ग्य विनतो भूत्वा (for °) — (L. 125) D1 उपविष्ट (for °वेश्य) — For lines 125–126, G(ed) subst

13** तत आसीय विनयान्नत्वैवासने तु विष्टरे ।
समावरयाथ तावेवमप्राक्षीत्कुशलं नृप ॥

— G(ed) om line 126 — (L. 128) G(ed) प्रीते स्तव चर्न किंचन् (for °) — (L. 130) D1 तदात्मजाः ; G(ed) सदा° (for तदा°) — (L. 131) G(ed.) अस्मदाचरितं तव (for °) — (L. 133) G1 चिन्तामाप (for तं मायां च) (L. 134) G1 वारित (for वेष्टित). — (L. 135) D1 G1 M1 G(ed.) कृपेश्वर (for भक्तप्रियः) — (L. 136) D1 G1 ः M1 भृत्यानां (for भक्तानां) G1 ः M1 महात्मनाम्, G(ed) इत्येवं तदा (for महामनाः) — (L. 137) G1 सुसत्वान् (for दृढव°) — (L. 138) G(ed) सन्दष्ट° (for संसक्त) (L. 139) G(ed) आपन्नान्दुःखितान् (for °) — (L. 140) G(ed.) भगवन् देवदेवेश (for °) — (L. 141) G1 ः M1 आश्चर्याचार(G1 °का)रिणाम्, G(ed.) त्वदेकशरणेषु वै° (for °) — (L. 142) G(ed) त्वां विना सर्वदातार (for °) — (L. 143) D1 G1 M1 महाभाग (for भगवान्) — For line 144, G(ed) subst.

14** अकिंचनानां भक्तानां सायुज्यं हि प्रयच्छसि ।

— (L. 143) G(ed) ध्रुव निरयदो भासि (for °) — G1 श्रीकृष्ण (for श्रीभगवान्) — For line 146, G(ed) subst. :

15** भीष्म त्वमेको मां वेत्सि नान्यो वै प्राकृतो जनः ।

मद्विवेशितचित्तानां मय्यावेशितकर्मणाम् ।
इह लोके परत्रापि नास्ति नास्ति महद्भयम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततस्तु लोकस्य चराचरस्य
प्रागात्समीपं प्रभुमप्रमेयम् ।
स्वहस्तवक्त्रं न प्रणमय्य मूर्ध्ना
गङ्गासुतो वसुमुपक्रमे च ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

सुरसिन्धुसुतः श्रीमानाश्वस्तः स मुरारिणा ।
आत्मना च नमस्कृत्य प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥

भीष्म उवाच ।

विद्धि पाण्डव देवेशं सर्वकारणमच्युतम् ।
लोकत्राणाय संभूतं कृष्णं साक्षाज्जगद्गुरुम् ॥
आधारं सर्वभूतानां पालकं तमशेषकम् ।
हन्तारं सर्वसंतापं कृष्णं विद्धि जगद्गुरुम् ॥
धर्मं धर्मभृतां पार्थ धर्मधर्मवतां प्रभुम् ।
सत्यं सत्यवतां कृष्णं कामदं विद्धि कामिनाम् ।
गुरुर्गुरूणां कृष्णोऽसौ भगवानमृतार्थवित् ॥
अयमेव परो धर्मो ह्ययमेव परं तपः ।
अयमेव परं ज्ञानमयमेव परा गतिः ॥
अयमेव परो बन्धुरयमेव सुहृत्तमः ।
तस्माद्भजस्व कौन्तेय सर्वसंपत्प्रदेश्वरम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
कृष्णे धर्मे च मे भक्तिर्यथा स्याद्वि तथा वद ॥
क्षेमकामा वयं पार्थाः सत्यकाश्च तपोधनाः ।
यजन्तो देवताः सर्वास्तथा देवा दिवि स्थिताः ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि हरिभक्तिं सुदुर्लभाम् ।
श्रोतॄणां सर्वपापघ्नीं वदतां च युधिष्ठिर ॥
नारायणं जगद्योनिं सच्चिदानन्दविग्रहम् ।
भजस्व नरशार्दूल कृष्णं ब्रह्मस्वरूपिणम् ॥
विपदस्तं न हिंसन्ति न बाधन्ते ग्रहाश्च तम् ।
राक्षसाश्च न खादन्ति येन कृष्णपरायणम् ॥
भक्तिर्दृढा भवेद्यस्य देवदेवे जनार्दने ।
श्रेयांसि तस्य सिध्यन्ति भक्तिमानधिकस्ततः ॥
तौ पादौ सफलौ पुंसां विष्णवायतनगामिनौ ।
तौ करौ सत्यनिरतौ विष्णुपूजापरायणौ ॥
ते च नेत्रे महाभागे पश्यतो ये जनार्दनम् ।
सा जिह्वा प्रोच्यते सद्भिर्हरिनामपरायणा ॥
सत्यं सत्यं पुनः सत्यमुद्धृत्य भुजमुच्यते ।
वेदशास्त्रात्परं नास्ति न दैवं केशवात्परम् ॥
सत्यं वच्मि हितं वच्मि सारं वच्मि पुनः पुनः ।
असारे दग्धसंसारे सारं यद्विष्णुपूजनम् ॥
सर्वभूतदयायुक्तो विष्णुपूजापरायणः ।
मातापित्रोश्च शुश्रूषुस्तस्य तुष्टो जनार्दनः ॥
सत्कथायां च रमते सत्कथां च करोति यः ।
सत्यवाक् निरहंकारस्तस्य प्रीतो रमापतिः ॥
नामसंकीर्तनं विष्णोः क्षुत्तृट्प्रस्खलितादिषु ।
करोति सततं पार्थ तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥
या तु नारी पतिप्राणा पतिपूजापरायणा ।
तस्यास्तुष्टो जगन्नाथः कृष्णो लोकहिते रतः ॥
तस्मात्त्वं पुत्र कौन्तेय भजस्व सततं विभुम् ।
मा कुरु त्वमहंकारं विष्णुतोऽन्यः प्रियो मम ॥

शरीरं मृत्युसंयुक्तं जीवितं चापि चञ्चलम् ।
बलाधिकैर्धनं ग्राह्यं संपदः क्षणभङ्गुराः ॥
तस्माद्भजस्व कौन्तेय पुण्डरीकाक्षमव्ययम् ॥
हे पार्थ किं न जानीध्वमायुषोऽर्धं तु निद्रया ।
हृतं च भोजनाद्यैश्च कियदायुः समाहृतम् ॥
कियदायुर्बालभावात्कियदायुश्च वार्धकात् ।
कियद्विषयभोगैश्च कदा धर्मं करिष्यथ ॥
बालभावे च वृद्धत्वे न घटेताच्युतार्चनम् ।
वयस्येव च धर्मा वै कुरुध्वमनहंकृता ।
शरीरं रोगनिलयं मलाद्यैः परिदूषितम् ।
किमर्थं शाश्वतधिया पापं कुर्वन्ति मानवाः ॥
असारभूते संसारे नानादुःखसमन्विते ।
विश्वासो नात्र कर्तव्यो निश्चितं नाशमेष्यति ॥
शृणुष्व पाण्डवश्रेष्ठ सत्यमेव मयोच्यते ।
कायः संनिहितापायः पूज्य एव जनार्दनः ॥
मानं त्यजाथाहंकारं कामक्रोधादिसंयुतम् ।
यजध्वं सततं विष्णुं मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥
कोटिजन्मसहस्रेषु स्थावरादिषु पाण्डव ।
संभ्रान्तस्य च मानुष्यं कथंचित्परिलभ्यते ॥
तत्रापि देवताबुद्धिर्दानबुद्धिश्च पाण्डव ।
भोगबुद्धिस्तदा नृणां जन्मान्तरतपःफलम् ॥
मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य यो हरिं नार्चयेत्सकृत् ।
मूर्खः परतरः पार्थ कोऽन्यस्तस्मादचेतसः ॥
आराधितो जगन्नाथो ददात्यभिहितं फलम् ।
कस्तं न पूजयेद्विद्वान्संसाराग्निप्रपीडितः ।
यस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्टं यतः सर्वगतो हरिः ॥
यथा हस्तिपदे सर्वं पादमात्रं प्रलीयते ।
आकाशेन यथा व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
तथैव हरिणा व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥
जनने मरणं पार्थ मरणे जन्मसाधनम् ।
उभे ते निकटे नृणां तन्नाशो हरिसेवया ।
ध्यातः स्मृतः पूजितो वा स्तुतो वा नमितोऽपि वा ।
संसारपाशविच्छेदी कस्तं न प्रतिपूजयेत् ।
यन्नामोच्चारणादेव महापातकनाशनम् ।
यं समभ्यर्च्य राजेन्द्र पदं मोक्षमवाप्स्यथ ॥
अहो चित्रमहो चित्रमहो चित्रं हि पाण्डव ।
हरिनाम्नि स्थिते लोकः संसारं वर्तते पुनः ॥
यावत्रेन्द्रियवैकल्यं यावद्व्याधिर्न बाधते ।
तावद्देवार्चयश्चित्य यदि मुक्तिरतो नृप ॥
भूयो भूयो हितं वच्मि मुहुर्मुहुरयं पाण्डव ।
कृष्णोऽयं सर्वथा पूज्यो भुक्तिमुक्तिप्रदो नृणाम् ॥
क्रोधमूलं मनः पार्थ क्रोधः संसारसाधनम् ।
धर्मक्षयकरं क्रोधं तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥
मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।

कृणुध्वम् (for कुरु ध्वम्) G2 विषुद्दोला (for विद्युल्लोला) D1 विद्धि लोला श्रिय मया (for °) — D1 om line 198 — (L. 199) D1 G1 धार्य (for ग्राह्य) — (L. 200) G1 G(ed) यजाव (for भ°) — (L 201) G(ed) हे पार्थ किं न जानीषे (for °) — G1 G(ed) om line 203 — (L. 203) G3 M1 स(M1 म)माहृतम् (for च वार्धकात्) — (L. 204) M1 कर्म (for धर्म) G(ed) चरिष्यसि (for करिष्यथ) — (L. 205) D1 G1 3 M1 वार्धक्ये (for वृद्धत्वे) G1 यौवने च (for न घटेत) — (L. 206) G1 3 G(ed) [ए]व (for [इ]व) D1 यौवने चैव धर्मा वै (for °) — (L. 207) M1 भोग (for रोग) G2 अद्यैः (for द्यैः) G1 -पूरितम् (for दूषि°) — (L. 208) D1 सर्वशः (for मानवाः) G1 3 M1 पापं कुर्वन् (M1 °व तु) सर्वशः (for °) — (L. 210) M1 निश्चयं (for निश्चितं) G(ed) नाशो निश्चित एव हि (for °) — (L. 211) G(ed) शृणु त्वं पाण्डवश्रेष्ठ (for °) — After line 212°, D1 ins

16** संपन्नोऽपि च चञ्चला ।
यौवनं क्षणिकं वै ते

G(ed) हरिर्नित्यं विभुः सर्वः (for °) — (L. 213) G(ed.) त्यजत्(for त्यजथ) — (L. 214) G(ed) यजत (for °ध्व) D1 G3 M1 कृष्ण (for विष्णु) G(ed) गतिर्या न विद्यते (for °). — (L. 217) G(ed.) भक्तिरस्(for -बुद्धिश्) — (L. 218) G1 3 G(ed.) योग (for भोग) D1 G3 M1 फलप्रदम् (for -तपःफलम्) — (L. 220) G1 स पापिनः , G(ed.) पापरत (for परतर) — (L. 221) G1 दद्याद् (for ददाति). G1 G(ed) [अ]भिमत (for °हित) — (L. 222) D1 G3 -प्रदीपित , M1 प्रतापित (for प्रपीडित) — (L. 223) D1 M1 सर्वमयो (for °गतो) — (L. 224) G1 G(ed) पदमात्रं तु लीयते (for °) — For line 226, G(ed) subst.

17** तथा व्याप्तं भगवता विष्णुना प्रभविष्णुना ।

— (L. 227) G(ed.) मरणे जननं तथा (for °) — (L. 228) G(ed) उभे ते संनिकृष्टे हि (for °) D1 ते नष्टे (for तन्नाशो) — (L. 229) D1 ज्ञात (for ध्यात) G(ed) स्तुत (for स्मृत) M1 कीर्तितो (for पूजितो) D1 ध्यातो वा; G1 दृष्टो वा, M1 पूजितो (for स्तुतो वा) G(ed.) दृष्टो वा संस्मृतोऽपि वा (for °) — (L. 230) G1 M1 हर (for पाश) D1 विच्छेत्ता (for °दी) G(ed) य संसारबन्धविच्छेदी (for °) G(ed) देवं न (for न प्रति) — (L. 231) D1 यथा नामस्मरणादेव (for °) — For lines 231–232 G(ed.) subst

18** प्रायश्चित्तं भवेत्सद्य कर्मणां दुष्कृतां नृणाम् ।
तमर्चय महाबाहो मनोवाक्कायकर्मभिः ॥

— (L. 234) G3 G(ed) लोके (for लोक) G(ed) संसारे (for °रं) — (L. 235) D1 G3 M1 बाध्यते (for बाधते) — (L. 236) G1 [अ]र्चेत (for [अ]र्चयेत्) G(ed) तावद्देवार्चनीयो हि (for °) G(ed) तस्माद्योगेश्वरेश्वर (for °) — (L. 238) M1 G(ed) सततं (for °था) G1 -मुक्तिपदं

तस्मात्तत्रैव मयोज्य तस्मिन्कृष्णे सुखी भव ॥
अनाराध्य जगन्नाथं सर्वकामफलप्रदम् ।
संसारसागरे मग्ना कथं पारं गमिष्यथ ॥
अच्युतानन्तगोविन्दनामोच्चारणभेषजात् ।
नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥
हरिभक्तिरता पुंसां न सुतैर्नापि बान्धवैः ।
तस्मात्सर्वदेवेशे भक्तिं कुरुत पाण्डवाः ॥
धन्युमन्च धनाढ्यस्य पुत्रस्य च पाण्डव ।
विष्णुभक्तिमतां नृणां भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥
इहामुत्रफलं लिप्सुः पूजयेत्सततं हरिम् ।
इहामुत्रसुखं नेच्छन्परनिन्दापरो भवेत् ॥
न नमेद्विष्णवे यस्य शरीरं कर्मभेदिने ।
पापानामाकरं तद्धि ज्ञेयं कुरुकुलोत्तम ॥
तस्माच्छृणुत राजेन्द्र हरिभक्तिपरायणाः ।
भक्ताः सर्वत्र विख्याता ह्यतो भक्तिः सुदुर्लभा ॥
असूयारहिता ये च विप्रत्राणपरायणाः ।
कामादिरहिता ये च तपः कुर्वन्ति केशव ॥
तस्मात्संसारसक्तानां हरिरेव परा गतिः ।
यन्नामश्रवणादेव प्रयाति परमं पदम् ॥
यादवेन्द्रमसु विद्धि कृष्णं लोकेश्वरं हरिम् ।
अस्य प्रसादात्ते सर्वं भविष्यति न संशयः ॥
स्रष्टा पालयिता हन्ता कृष्णो हि जगतीपतिः ।
अस्माद्धि सकलान्धर्माञ्छृणुष्व च सुखी भव ॥

वैशंपायन उवाच ।

इति देवव्रतेनोक्तं निशम्य कुरुनन्दन ।
संतुष्टमानसो भूत्वा श्रोतुकामोऽभवत्तदा ॥
य इदं कीर्तयेन्नित्यं पुण्यं पापप्रणाशनम् ।
हरिभक्तिकरं नृणां स्मृतानामघनाशनम् ।
ब्राह्मणानां समाजे च तथा विष्ण्वालये पठेत् ।
परं विमानमारूढो विष्णुलोकं स गच्छति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवं प्रबोधितस्तेन भागीरथ्यात्मजेन वै ।
धर्मपुत्रो महाप्राज्ञो यादवेन्द्रमभाषत ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवारविन्दाक्ष मायातीत जगत्पते ।
त्वद्भक्तिः शाश्वती मेऽस्तु यया मोक्षो भवेद्ध्रुवम् ॥
राज्यभ्रष्टा वयं सर्वे त्वत्पादकमलं गताः ।
पाहि तस्मात्पुण्डरीकाक्ष धर्मशास्त्रोपदेशतः ॥
त्वां धर्मं सत्यमित्याहुः सर्वशास्त्रविशारदाः ।
प्राणभूतं मनुष्याणां जन्तूनामपि सर्वशः ॥
त्वमेव बन्धुश्च गुरुस्त्वमेव
त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव ।
त्वमेव माता च पिता त्वमेव
त्वमेव साक्षान्मम जीवितं च ॥
बलानि सर्वाणि तुरंगमाद्या
नागा रथा बान्धवाः सुहृच्च ।
सर्वे च राज्ञा गिरिदुर्गमाद्य
कृपाहितं चेत्सकलं तथैव नाथ ॥
त्वदाज्ञां किं नु कर्तव्यमहमच्युत मुक्तिद ।

(for °वो) —(L 239) D1 क्रोधो मूलमनर्थानां (for °) G2 M1 कारणम् (for °साधनम्) —(L 243) G1 लोक, G(ed) कर्म (for काम) —(L 247) G2 नयनैर्, M1 न धनं (for न सुतैर्) D1 नयनैश्च बान्धवैः (for °) — For line 247, G(ed) subst

19** हरिभक्त्या जिता लोका जितं सर्वं तयैव हि ।

—(L 251) G2 रक्षु (for लिप्सु) — After line 251, G(ed) ins

20** ध्यायेत नरस्तस्यैव सर्वसिद्धिर्भवेद्ध्रुवम् ॥

— G(ed) om line 252 —(L 253) G1 G(ed) शरीरं सव(G2 काय)दायिने (for °) —(L 254) D1 विद्धि (for तद्धि) D1 सोऽयं कुरुकुलोद्वह, M1 विज्ञेयं कुरुकुलोद्वह (hypermetric), G(ed) ज्ञेयं मलकरण्डकम् (for °) — G(ed) om lines 255–257 G2 om lines 257b–258a —(L 260) D1 प्रयाति, G(ed) प्राप्यते (for प्रयाति) G2 प्रयाति परमां गतिम् (for °) —(L 261) G1 G(ed) विष्णुं (for विद्धि) G2 योगेश्वरं (for लोकेशं) G2 G(ed) प्रभुम् (for हरिम्) —(L 263) D1 विष्णुर् (for कृष्णो) — After line 263, G(ed) ins

21** अस्मात्परतरं नास्ति सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥

— G(ed) om line 264 —(L 268) G(ed) सर्वपापप्रणाशनम् (for °) —(L 270) G(ed) वर (for पर) — After line 270 G(ed) ins

22** सवत्सां मन्मतेषस्तु वासुदेवं स्मरापतिम् ।
सर्वत्र पवित्रितो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 G(ed) आनुशासनिकपर्व, G2 भविष्यपर्व — *Adhy name* G1 हरिभक्तिकथनम्, M1 ऐश्वर्यं, G(ed) शान्तनवपतिपादितहरिभक्तिमाहात्म्यकथनम् — *Adhy no* D1 G1 1 M1 G(ed) 2

G2 om the ref G(ed) धर्मराज (for युधिष्ठिर) —(L 273) G1 2 G(ed) महामते (for जगत्पते) —(L 275) G1 राज्याद्भ्रष्टा (for राज्यभ्रष्टा) — G(ed) om lines 277–278 —(L 277) G2 M1 सत्य (for धर्म) — After line 277 G2 ins

23** त्वां धर्मसत्यमित्याहुः सर्वशास्त्रविशारदम् ।

—(L 283) D1 (marg) त्वमेव सर्वं मम देवदेव —(L 285) D1 °दुर्गकाद्य (for °माद्य) —(L 286) D1 नरैव नान्यथा (for तथैव नाथ) —(L 287) D1 मुक्तिदाम् (for

किमर्थं पुण्डरीकाक्ष कटाक्षैरपि नेक्षसे ॥
रक्ष मां देवदेवेश धर्मेण जगदीश्वर ॥
श्रीकामो यो हि योगीन्द्र यद्दत्त्वा विन्दते श्रियम् ।
प्राप्नोति विपुलान्कामान्रक्ष रक्ष महामते ॥
त्वया नाविदितं किंचित्त्रिषु लोकेषु सुव्रत ।
सर्वान्धर्मान्समाचक्ष्व कृपा मयि तवास्ति चेत् ॥
सुव्रतानि च सर्वाणि तीर्थानि च विशेषतः ।
धर्माधर्माणि सर्वाणि क्षेत्राणि फलवन्ति च ।
धर्मानन्यान्समाचक्ष्व देवदेव नमोऽस्तु ते ॥
इत्युक्त्वा योगिनां नाथं कृष्णं कमललोचनम् ।
धर्मपुत्रो महाप्राज्ञस्तूष्णीमास्ते स्म तो श्रिय ॥
तस्य चित्तं समाज्ञाय ऋषीणामग्रजन्मनाम् ।
प्रोवाच वचनं धीमान्धर्मश्रवणमिच्छताम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ मतिस्ते विमलोज्ज्वला ।
यस्मादर्मे सदा भक्तिर्वर्तते तव सुव्रत ॥
धर्मे श्रुतं सदा भक्त्या मनुजैर्मनुजेश्वर ।
प्रापयन्ति सदा साधून्लोकान्वै धर्मतत्परान् ॥
शृणु पाण्डव वक्ष्यामि दानानामुत्तमं वरम् ।
भूमिदानं वरं श्रेयं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥
भूमिदानात्तु सर्वाणि संभवन्ति न संशयः ।
तस्माद्भूमिप्रदो राजन्सर्वद प्रोच्यते बुधैः ॥
भूमिं सर्वगुणोपेतां यो दद्यात्सस्यशालिनीम् ।
न तस्य लोकाः क्षीयन्ते यावदाचन्द्रतारकम् ॥
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वापि बहुदक्षिणैः ।
न तत्फलमवाप्नोति भूमिदानाद्यदश्नुते ॥
तपस्विनोऽथ यज्वानः सत्यवन्तो बहुश्रुताः ।
गुरुदेवरताश्चैव नाभिकामन्ति भूमिदम् ॥
दिवि देवाः प्रशंसन्ति सिद्धाश्च परमर्षयः ।
भूमिदानं प्रशंसन्ति तस्माद्भूमिप्रदो वरः ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
श्रोतॄणां सर्वपापघ्नमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
पुरा कृतयुगे राजन्ब्राह्मणो योगभूषणः ।
सर्ववेदार्थतत्त्वज्ञः सदा दान्तश्च शीलवान् ॥
अध्यात्मविद्यानिरतो निर्धनो ब्रह्मवित्तम ।
निष्किंचनत्वात्सुभृशं बाध्यते चानिशं क्षुधा ।
तथापि मन्युं न प्राप शून्यजन्मान्तरप्रद ॥
कदाचिद्वैश्वदेवान्ते बलिं दत्त्वा गृहाङ्गणे ।
आयान्तं तं द्विजं प्राह कल्याणी तत्प्रिया सती ॥
एते तवात्मजा नाथ क्षुधिताः पतिता भुवि ।
लुठन्ति भृशदुःखार्ता रुदन्तो रोदयन्ति माम् ॥
त्वं निरीक्षयसे नैतान्क्षुधाभिप्रपीडितान् ।
अशक्ता रक्षणे चैषां किं करोमि च तद्वद ॥
पानीयमेव पीत्वाहं वर्तेय शाकमेव वा ।
स्वल्पभक्षेण भुञ्जन्ति होते वै तव सुव्रत ॥
पुत्रमाहस्समायुक्ता पतिधिक्कारशालिनीम् ।

°द) — (L. 288) D1 G1 ॰विमर्द (for किमर्थं) — After line 289, G(ed) ins

24** श्रीकामस्तुष्टिकामो वा पुष्टिकामोऽथ वा नरः ।
यजते श्रद्धया यस्तु तां तां प्राप्नोति वर्धिष्णुम् ॥

— G(ed) om lines 290–291 — (L. 291) D1 ता वदस्व ; M1 तद्वदस्व (for रक्ष रक्ष) — (L. 292) D1 विभो (for सुव्रत) — D1 om (hapl) line 294b — (L. 296) G1 M1 G(ed) तथान् (for धर्मान्) — After line 296, G(ed) ins

25** त्वद्भक्तिरव्यभिचारिण्यस्तु सर्वाशुभविनाशिनी ॥
त्वमेव स्रष्टासि चराचराणां
त्वं सर्वगोऽसि अनादिरनन्तम् ।
त्वं रुद्ररूपोऽसि विनाशहेतु
स्त्रिमूर्तिरूपाय नमो नमस्ते ॥

— Before line 297 D1 M1 ins. वैशंपायन — (L. 297) G1 जगतां (for योगिनां) — (L. 298) G2 महातेजाश्च (for °प्राज्ञस्तु) M1 आसीन (for आस्ते) G(ed) तूष्णींभूतोऽभवत्सदा (for °) — (L. 299) G(ed) ऋषीणामुग्रतेजसाम् (for °) — (L. 300) G1 श्रीमान् (for धी°) — (L. 301) G(ed) मतिस्ते साधुसम्मता (for °) — (L. 303) G1 G(ed) धर्मं श्रुत (for धर्मे श्रुते) D1 मनुजाधिप (for °श्वर) — (L. 304) G2 G(ed) स प्राप यदि वा साधून् (for °) G(ed.) मत्पादसन्निधौ यथा (for °) — (L. 305) G(ed) दानानामुत्तमोत्तमम् (for °) — After line 305, G(ed) ins

26** सर्वेषामेव भूतानां भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
भूमिर्विश्वंभरा धात्री वसुधेति च कथ्यते ॥

— (L. 306) D1 G1 भूदानं परमं श्रेयं (for °) — G(ed) om. line 307 — (L. 309) G2 यो दद्याद्वा यमाग्निनोः (for °) — (L. 311) G2 यज्ञैः बहुसुवर्णकैः, M1 यज्ञैः बहुदक्षिणैः (for °) — After line 313, G(ed) ins

27** भूमिदातुर्मनोदारान्नैव भजन्ति ते ॥

— G(ed) om. line 314 — After line 315, G(ed.) ins.

28** भूदानादेव देवानां ... स्वर्भूमिप्रदो ॥

— G(ed) om line 316 — (L. 316) G1 भूदानं स (for भूमिदानं) — (L. 320) D1 सर्वेषां दानशीलवान् (for °) — (L. 321) D1 -रती च (for निरतो) G1 अध्यात्मविद्यानिरतः ; M1 °विद्याकृतिश्च (for °) — (L. 322) G1 G(ed) स भृशं (for सु°) — (L. 323) G2 आगच्छ- (for तथा) G(ed) तथा तात्स्वरूपं द्विज (for °) — (L. 325) D1 आयान्त (for आयान्तं) — (L. 326) G(ed) त्वदात्मजा (for तवा°) G2 एते तव सुता सर्वे (for °) — (L. 327) G2 G(ed.) भृश- (for भृश°) — (L. 329) G2 स तं निरी

दारिद्र्यवारिधौ मग्नां धिङ् मां निर्गुणवल्लभाम् ॥
अन्या गृहिण्यस्तिष्ठन्ति निष्कण्ठ्यो धनान्विताः ।
पर्यन्ते गोधनैश्चान्या धान्यैर्मणिभिरेव पराः ।
दीर्घैर्हर्म्यैरसद्भिः सौधैर्दासीभिरपि परा ॥
दासैः परिवृतैः श्रेष्ठैर्बन्धुभिः सहिता परे ।
मादृशो नैव दृश्यन्ते त्वादृशा गृहमेधिन ।
आपदा इव दृश्यन्ते कुत्रचिच्च च दुःखिता ॥
प्रत्युक्ता तदा चण्डी उदरं मायनाडयत् ।
प्रदीर्घं मधुरी चण्डी मुसलेन शिरोऽहनत् ॥
आक्रोशन्तीं रुदन्तीं तामात्मनैः परिवेष्टिताम् ।
आश्वास्य धीमान्विप्रेन्द्र इदं वचनमब्रवीत् ॥
किमर्थं कोपसंयुक्ता भद्रे रोदिषि कोपने ।
न शर्मं धनपुण्यानामेकं लोके हि शोभने ॥
सागरान्ते ये प्रपद्यन्ति त्यक्त्वापि वसुंधराम् ।
ते नैवन्ते हतलक्ष्मीं च दुःखं नरकवासिनाम् ॥
तस्मात्किं शोचसे गृहे यद्दृष्टं तन्न भुज्यते ।
यथा तथा च यत्किञ्चिद् दत्तं पूर्वजन्मनि ॥
मासमात्रं क्षमस्व त्वं कुमारस्तव शोभने ।
आदिष्ट्वा धियं गेहे तपसा साधु रम्यताम् ॥
आधाय धीमान्विप्रेन्द्रस्तपसे कृतनिश्चयः ।
श्लोकमेकं तदा सार्धं सत्याशिषप्रदर्शकम् ॥
दारिद्र्याय नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः ।
अहं तु सर्वान्पश्यामि मां च कोऽपि न पश्यति ॥
इत्युक्त्वा सोऽपि विप्रेन्द्रो जगाम तपसे वनम् ।
तत्र भार्यां प्रतिष्ठाप्य चचार तप उत्तमम् ॥
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थो वायुभक्षो जितेन्द्रियः ।
निधाय हृदये शम्भुमव्यक्तं सनातनम् ।
पादाङ्गुष्ठाग्रविन्यस्तः चिरं स योगवित् ॥
शङ्खचक्रगदापाणिं नन्दकासिधरं शुभम् ।
कौस्तुभेन विराजन्तं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ॥
पीताम्बरधरं देवं वनमालाविराजितम् ।
कालमेघनिभं देवं विद्युदाभासभूषणम् ॥
ध्यायन्नुग्रतपश्चक्रे मनसा कृतनिश्चयः ।
महति भारतवर्षे गहिरस्थाने सरोवने ॥
मुनिस्तु तपसोद्दिष्टं रम्यानेकादिभिः कृतम् ।
तपोऽधिकं कुर्वतश्च वसन्तश्च गते गतः ॥
पञ्चमाब्दे गते ...
ददर्श पार्श्वे ... ॥
ततो देवपतिर्भीतो ... ।
... ॥
तुष्टाव देव ... ।
अन्या पूर्वमभूत् ... ॥

देव उवाच ।

नमो शिवाय देवाय ईश्वराय कपर्दिने ।
शंकराय महते शुद्धाय भाविने त्रिपुरारिणे ॥
देवाय देवदेवाय वेदरूपाय नमो नमः ।
सर्वेशाय सुरेशाय पुराणाय नमो नमः ॥
महाय महत्पाय धर्मरूपाय ते नमः ।
मुरारये ... ॥

श्रीभगवानुवाच ।

ब्राह्मणेऽभ्यागते तस्मिन्वरादानसमुत्सुके ।
हेमप्राकारनिचयं हेमतोरणमण्डितम् ।
शरच्चन्द्रनिभैः सौधैः क्रीडाशालैर्विराजितम् ॥
दीर्घिकाभिर्विचित्राभिश्चन्द्रोपलविनिर्मितैः ।
दासीभिर्दासवर्गैश्च सेवकैश्च पुरोहितैः ।
रमणीयं गृहं दृष्ट्वा मुदमाप द्विजोत्तमः ॥
समागतं द्विजं ज्ञात्वा कल्याणी तत्प्रिया सती ।
नीराजनपुरोगाभिः कामिनीभिः पुरो दधे ॥
निष्ककण्ठीं स्वकां भार्यां काञ्चीदामविभूषिताम् ।
मुक्तादामविचित्राङ्गीं कर्णपत्रविराजिताम् ॥
वस्त्रैर्दुकूलवल्कैश्च रत्नैरुपशोभिताम् ।
एवंभूतां विचित्राङ्गीं दृष्ट्वा विस्मयमागतः ॥
गृहं विवेश धर्मात्मा सत्यवाग्विजितेन्द्रियः ।
चित्रैर्विविधभोगैश्च ह्यनुभूय द्विजोत्तमः ।
उपविष्टां स्वकां भार्यां वचनं चेदमब्रवीत् ॥
मद्वाक्यं शृणु भद्रे त्वं धर्मे बुद्धिं सदा कुरु ।
अन्नदानमहोरात्रं ब्राह्मणानां ददस्व च ॥
मया कृतानां धर्माणामानुपूर्व्यं सदा कुरु ।
आविकृत्येन न श्रेयः सर्वं वै नाशमेष्यति ॥
पतिवाक्यमिदं श्रुत्वा ब्राह्मणी क्रोधमूर्छिता ।
रक्ताक्षी भीमवदना वचनं चेदमब्रवीत् ॥
न दास्ये किंचिद्विप्राणां बन्धूनां च विशेषतः ।
पुत्रान्सम्प्रति वर्धिष्ये पुत्रा एव परा गतिः ॥
को वा बन्धुजनो नाथ मां पूर्वं प्रत्यपालयत् ।
भवन्तमात्मजान्वापि त्वं वदस्व महामते ॥
मूढवत्प्रतिभासि त्वं भवानद्य हि धर्मवित् ।
भुक्त्वा गृहे मदीये तु तूष्णीं तिष्ठ महाशय ॥
इत्युक्त्वा सा महोन्मत्ता निपीड्य करसंपुटम् ।
आगतानतिथीन्बन्धून्भर्त्सयामास सत्वरम् ॥
यथाकामं स्वयं भुक्त्वा पतिवाक्यविरोधिनी ।
विनिन्दन्ती स्वकान्बन्धूनास्ते तत्र गृहोत्तमे ॥
ब्राह्मणानाश्रया चैव बन्धूनां परिवर्जनात् ।
क्षयं प्रयाता धर्मा मन्दभाग्यमिव ध्रुवम् ॥
नष्टश्रियं तदा दृष्ट्वा सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
सर्वनीतिमयीं प्राज्ञ इमां गीतिमगायत ॥

वश्या सुता वृत्तकरी च विद्या
नीरोगता सज्जनसंगतिश्च ।
इष्टा च भार्या वशवर्तिनी च
दुःखस्य मूलोद्धरणानि पञ्च ॥

अनुकूला प्रिया भार्या यस्य नास्ति कुटुम्बिनः ।
अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥
धर्मविघ्नकरी भार्या यस्य तिष्ठति मन्दिरे ।
मर्तव्यं तेन विदुषा न चेद्गोदधिं व्रजेत् ॥
अभ्युद्यतपरास्त्वं पूज्यांश्चैवावमानयेत् ।
महत्त्वं शक्रतां प्राप्य च्युतोऽप्यस्यावमानतः ॥
इत्युक्त्वा ब्राह्मणश्रेष्ठः स्वकां पत्नीमभाषत ।
त्वया कृतमिदं दोषं पश्य मूर्खे फलं त्विदम् ।
गृहं दग्धं विनष्टं च चौरैरपहृतं धनम् ॥
अनाकर्ण्य तु मद्वाक्यमास्ते भस्म त्वमीप्सितात् ।
तत्फलं भुङ्क्ष्व यास्यामि अत्र स्थातुं न इष्यते ॥
पतिवाक्यं तदा श्रुत्वा दुःखिता वाक्यमब्रवीत् ।
यत्करोषि हि धर्मान्मत्करोमि ददामि च ॥
त्वद्दास्या वस्तुं नाथ कर्म तत्क्षम्यतामिति ॥

इत्युक्त्वा पीत्वा मूत्रं पादयोर्ब्राह्मणस्य सा ।
क्षमस्वेति पुनर्नत्वा धर्मकार्यरताभवत् ॥
तदाप्रभृति सा चण्डी भर्तृशुश्रूषणोद्यता ।
भर्ताविष्टैस्त्वसौ विप्रो द्रव्यैर्दानपरोऽभवत् ॥
अवशिष्टं तु सौवर्णं रत्नानि विविधानि च ।
द्विजेभ्यो ब्राह्मणो वाक्यं विमृश्याथ ददौ च सः ॥
गृहक्षेत्रमुखं सर्वं वस्त्रधान्यानि धर्मतः ।
ब्राह्मणानां तु सर्वेषां पात्रसात्कृतवान्द्विजः ॥
एवं भूते तदा विप्रे वागुवाचाशरीरिणी ।
किमिदं ब्राह्मणश्रेष्ठ निर्वेदमधिगच्छसि ॥
भूदानं कुरु विप्राणां श्रोत्रियाणां महात्मनाम् ।
अचिरात्प्राप्य सौभाग्यं पूर्ववत्सुखमेष्यसि ।
ऋषिदेवगणाश्चात्र भूदानं प्रार्थयन्ति हि ॥
इति तां स्वगतां वाणीं श्रुत्वा प्रीतो द्विजोत्तम ।
गृहक्षेत्राणि सर्वाणि ब्राह्मणेभ्यः प्रदत्तवान् ॥
कृत्वा ब्राह्मणानां च श्रोत्रियाणां महात्मनाम् ।
अचिरात्प्राप्य सौभाग्यं मुमुदे भार्यया सह ॥
अश्वगोभूमिदानानि तिलकृष्णाजिनानि च ।
शालग्रामशिलादीनि कुर्वाणस्तु द्विजोत्तम ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र भूदानं कुरु सर्वथा ।
श्रोत्रियाणां दरिद्राणां दीक्षितानां महात्मनाम् ॥
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ।
कृत्वा यत्फलमाप्नोति भूमिदानात्तदश्नुते ॥
सर्वभाग्यकरं पुण्यमायुर्धनकारणम् ।
स्वर्गदं पुत्रदं पार्थ भूदानं कथयो विदुः ॥
मन्निवेशितचित्तस्तु मय्येवेति ददाति यत् ।
ददामि तस्य सायुज्यं सोऽहं पार्थ न संशयः ॥
दानहोमादिकाले तु भोजने च विशेषतः ।
मां ध्यायन्कारयेद्यस्तु तस्याहं मुनिन्दो नृप ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कार्त्स्न्यात्समवाप्नोति विभो भुवनेश्वर ।
एतदाचक्ष्व योगीन्द्र त्वद्भक्तस्य नमोऽस्तु ते ॥
चराचराणां भूतानामन्तर्यामिन्नरूपम ।
त्वया न विद्यते किंचित्सर्वलोकेषु सुव्रत ॥

श्रीभगवानुवाच ।

स विप्रो योगयुक्तात्मा सर्वलोकेषु मां स्मरन् ।
बुभुजे विषयान्भक्त्या स्वस्थानगतः स्मृती ॥
सर्वांगसुख श्रीमान्निरन्तरं योगबलेन वै ।
अन्ते जगाम महोक्तं देवर्षिगणसेवितम् ॥
भूदानस्य प्रभावेन मदनुध्यानतत्परः ।
भविष्यति हि ते पार्थ महोक्तं योऽसमोत्तमम् ॥
एतत्ते कथितं पार्थ भूदानस्य फलं महत् ।
ब्रवीमि सर्वं ते धर्मं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥
धर्मं श्रुतो वा दृष्टो वा कृतो वा कथितोऽपि वा ।
अनुमोदितो वा राजेन्द्र नयतीन्द्रपुरं नरम् ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति श्रद्धयान्वितः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोकं स गच्छति ॥
ब्राह्मणानां समाजे च तथा देवालये पठेत् ।

शृण्वतां वदतां चैव मलोको भवति ध्रुवम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

गोदानं हि महत्पुण्यमिति चाहुर्महर्षय ।
विस्तरेण जगन्नाथ तन्मे त्वं कृपया वद ॥
केन चादौ पुरा दत्ता प्राप्यते सुमहत्फलम् ।
तत्सर्वं हि भवान्वेत्ति कृपया वद सुव्रत ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि श्रोतॄणामघनाशनम् ।
सुशर्मणस्तु चरितं सर्वमङ्गलदायकम् ॥
सुशर्मा नाम विप्रेन्द्रो ब्राह्मणो वेदपारग ।
शान्तो जितेन्द्रियो राजन्सर्वसंपत्समायुत ॥
सर्वज्ञस्तु सदा यज्वा विशेषेण मम प्रिय ।
नित्यं दानरतो नित्यं सदा सर्वहिते रत ।
पुराणवक्ता कौन्तेय बन्धूनां हितकृत्सदा ॥
एवं प्रवर्तमानस्य बहुपुत्रस्य धीमत ।
जरा प्राप्ता तदा राजन्सर्पस्तीव नृपात्मज ॥
पलितं तु स्वकं देहं दृष्ट्वा राजेन्द्र स द्विज ।
यमं नियमं धर्मात्मा मुनिवृन्दनिषेवितम् ॥
तमाराध्य परं देवं वासुदेवाख्यमव्ययम् ।
जगाम तपसा स्वर्गं संशोधितकलेवर ॥
तत्र तिष्ठति धर्मिष्ठे विप्रवर्ये युधिष्ठिर ।
मुरारेर्निकटे प्राप्ता देवदूता महाबला ॥
ऊचुः ससंभ्रमं राजन्देवराजं पुरंदरम् ।
बलभिन्नृपते देव यदर्थमिह चागता ॥
यमदूता महात्मान पाशहस्ता भयंकरा ।
स्वर्गार्हाननुजानाथ ह्यस्माकं वशवर्तिन ।
निरुध्य पथि ते दूता प्रापयन्ति यमालयम् ॥
तै सार्धं बहुधायुध्य ह्यशक्तास्त्वामुपागता ।
तदुपायं वदस्व त्वं येनेदं प्राप्नुवन्ति ते ॥

इन्द्र उवाच ।

दिवं समाज्ञया यान्तु धर्मिष्ठा मनुजोत्तमा ।
पापिनो नरकं ज्ञेयं धर्मिष्ठानां त्रिविष्टपम् ॥
सर्वेषां गोप्रदानेन पापानि प्रणश्यति ।
तत्पर यान्तु धर्मिष्ठा गोदानाद्गतकल्मषा ।
तदाप्रभृति धर्मिष्ठा दृष्ट्वा यान्ति परं दिवम् ॥
तदद्भुतमिदं दृष्ट्वा ब्राह्मणो देवसंनिधौ ।
उपदेष्टुं स्वकान्पुत्रानियेष द्विजसत्तमः ॥
पुत्राणां सम्यकानां तु विमानेन समेत्य च ।
पुत्रा शृणुत मद्वाक्यं यूयं स्वर्गं यदीप्सथ ।
दातव्यं गोप्रदानं हि युष्माभिस्तु प्रयत्नत ॥
अतारीरं वच श्रुत्वा पुत्रा मनुजा अपि ।
आश्चर्यं परमं जग्मुर्घोषयन्ति स्म नित्यश ॥
तच्छ्रुत्वा विस्मिता सर्वे द्विजा गोदानतत्परा ।
समयज्ञम्यकालेऽपि निश्चय इति सर्वत ॥
तस्मादप्य गोदानमपमृत्युविदारणम् ।

नथा). — (L. 516) D1 वदता (for व°) G2 शृण्वतामपि सर्वेषा (for °). G(ed) मतर्द (for मलोको).

Colophon — *Sub-parvan* D1 आश्चर्यपर्व ; — *Adhy. name* : D1 भूदानप्रशंसा , G1 भूदानप्रशंसनम् . G2 भूमिदानप्रशंसा ; M1 भूदानवर्णनम् ; G(ed) भूदानमाहात्म्यकथनम्. — *Adhy. no.* D1 G1.2 M1 G(ed) 4

(L. 517) G(ed.) महापुण्यम् (for महत्पु°) D1 मनीषिण (for महर्षय). — (L. 519) D1 [र]द (for [आ]दौ). M1 दत्त (for दत्ता) D1 प्राप्यत च , G(ed) प्राप्त येन (for प्राप्यते सु-). — (L. 520) G2 भगवान् (for हि भवान्). — (L. 521) G2 पार्थ प्र- (for पाण्डव) — After line 522, G2 ins. :

45** अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

— (L. 524) G1 दान्तो (for शान्तो). G(ed) -समन्वित (for -समायुत) — (L. 525) G(ed.) -ऋतुपरो (for -ज्ञस्तु सदा). — (L. 526) G1 G(ed) स्नात (for the second नित्यं). G1 धर्मे (for -र्वे) — (L. 527) D1 महेश्वर (for कौन्तेय). — (L. 529) G1.2 M1 G(ed) समभवद् (for प्राप्ता तदा). — (L. 533) G(ed) प्रभु (for पर) — (L. 534) G(ed) अत्र (for तत्र). — (L. 535) M1 प्राप्य (for प्राप्ता). — (L. 537) G1 भवद्भि (for बलभिन्) M1 राजन् (for देव). — (L. 541) D1 G(ed) युक्ता (for तुभ्य) — (L. 542) G2 1 येन (for येन) — (L. 543) G1 2 M1 यमाज्ञया (for स°). G2 धर्मिष्ठा मनुजेश्वरा ; G(ed) °ष्ठा दन्तु ते नरा (for °). — For line 544, G(ed) subst.

46** पापिना नरक यान्ति न तु पुण्यकृतो हि म. ।

— After line 545ᵃ, G(ed) ins :

47** पुण्यैर्वै स्वर्गतिर्भवेत् ॥

मत्प्रोक्तं गोप्रदानं हि पापहरं मते ।
भवन्तु नरकं दीन नरा नरो विनाशय ॥
अदानाद नृपेन्द्रे दुर्दिनं न तु भवे ।
इत्युक्त्वा यमराजाय शाश्वतं मानितम् ॥
देवलोकसहितः पूजयित्वा जगद्गुरुम् सदा ।

— G(ed) om lines 545ᵇ-547ᵃ. — (L. 546) M1 तस्मादि नस्तु धर्मिष्ठा (for °) D1 पीन (for पून-). — (L. 547) G2 दिवि (for दिवम्). D1 सर्वे गोदानतत्परा (for °), — (L. 548) G2 G(ed) इद (for इद) — (L. 550) D1 च समाह ; G(ed.) स स° (for सम्य°). — After line 550, D1 ins. :

48** उवाच वचनं श्रीमान्धर्मयुक्तो महायशा ।

— (L. 551) G(ed) शृणुत (for °त). — (553) G1.2 G(ed) अशरीर- (for °र). — (L. 554) D1 G(ed) भवे (for परं) D1 G2 M1 सर्वदा (for नित्यश) — (L. 556) G2 सन्ध्या (for समय). D1 ब्रह्मसन्ध्याकालेऽपि (for °) D1

स्वर्गदं स्वर्गकामानां श्रीकरं श्रियमिच्छताम् ॥
तदाप्रभृति धर्मिष्ठा यमेन परिपूजिताः ।
गोप्रदानरता मर्त्या दिवं यान्ति स्ववशाने ॥
एका ■ दशगुर्दद्याद्दश दद्याच्च गोशती ।
शतं सहस्रगुर्दद्यात्सममेतत्त्रयं फलम् ।
गोदानात्परमं दानं नैव किंचिज्जगत्त्रये ।
सा गौर्न्यायार्जिता दत्ता कृत्स्नं तारयते कुलम् ॥
अमृतं वै गवां क्षीरमित्युवाच प्रजापतिः ।
तस्माद्ददाति यो राजन्नमृतत्वं च गच्छति ॥
वृद्धाय यूने यो दद्यात्तथैव ब्रह्मचारिणे ।
गां दद्याच्छ्रुतविद्याय दरिद्राय कुटुम्बिने ॥
पौराणिकाय भूपाल श्रोत्रियायाहिताग्नये ।
वृत्तिहीनाय च देव गोदानं स्वर्गमिच्छता ॥
पुण्यक्षेत्रे पुण्यकाले मातापितृदिने तथा ।
चन्द्रसूर्योपरागे च दातव्या गौः प्रयत्नतः ॥
संक्रान्तौ जन्मनक्षत्रे ह्ययने विषुवे तथा ।
मृताहे च सपिण्डे च व्यतिपाते महालये ।
यो ददाति गवां दानं मम लोके स गच्छति ॥
गवामभावे सौवर्णीं द्विनिष्कां पुण्यपूजिताम् ।
सन्निधौ च मां ध्यात्वा दद्याद्रुद्रोत्तमालयम् ।
यत्र वै ब्राह्मणं पश्येच्छ्रोत्रियं नियतेन्द्रियम् ।
पुत्रकाम्यस्य मन्ये परमं भाग्यदानयोः ॥
श्रियमायुष्करं दानं पुत्रपौत्रप्रवर्धनम् ।
गोदानात्परमं दानं नास्ति किंचिज्जगत्त्रये ।
नित्यं ददस्व भूपाल यदि स्वर्गं त्वमिच्छसि ।
श्रियं च विपुलां लोके गमिष्यसि च सत्तम ॥
इत्येतच्छृणुयान्नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
स्वर्लोके समवाप्नोति गोप्रदानफलं लभेत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
गोदानस्य फलं श्रुत्वा धर्मराजो महामतिः ।
पुनरेवापरं धर्मं पप्रच्छ द्विजसंसदि ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु नमस्ते भक्तवत्सल ।
ब्रूहि मां पुण्डरीकाक्ष धर्मशास्त्रोपदेशतः ॥
सर्वेषामेव दानानां यद्दानं सुमहत्फलम् ।
सद्यस्तुष्टिकरं चैव सर्वपापप्रणाशनम् ॥
त्वमेव देव सर्वज्ञ लोकनाथ यदूत्तम ।
त्वत्कृपाम्पाहि धर्मान्मे सत्कथाश्रवणेन च ॥
श्रीभगवानुवाच ।
वक्ष्यामि पाण्डवश्रेष्ठ दानानामुत्तमं वरम् ।
सद्यस्तुष्टिकरं पुण्यमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
अन्नदानात्परं दानं नास्ति किंचिज्जगत्त्रये ।
अन्नेन जायते लोको ह्यन्ने प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
तस्मादन्नात्परं दानं नास्ति पार्थ हि मे मतम् ॥
अत्र तेऽहं प्रवक्ष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।
शृण्वतां सर्वपापघ्नं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥
पुरा किल महाराज ब्राह्मणो वरभूपतेः ।
सर्वशास्त्रार्थसंपन्नो बहुपुत्रो महाधनी ॥
अतिथिप्रियः कश्चिच्च धूर्तो द्विजपुंगवः ।
अन्नमेव परं दानमित्युक्त्वासौ करोति च ॥

G1 M1 न (for नि) G3 सद्गुण (for सर्वं) — (L. 557) D1 G(ed) [illegible] (for °स्य) G(ed) [illegible] (for °णम्) — (L. 558) G3 हितानां (for श्रीकर) — (L. 563) G(ed) [illegible] (for फलम्) — (L. 566) सोऽमृ-तत्व (for अमृ°) G1 G(ed) ■ (for च) — (L. 567) D1 G(ed) ना (for यो) — (L. 569) D1 विदुषे (for भूपाल) — (L. 571) D1 [illegible], G1 [illegible], M1 [illegible] (for [illegible]) — (L. 573) D1 [illegible], G1 G(ed) [illegible] (G3 [illegible]) (for °) — (L. 574) G1 मृताहे च [illegible] (for °) — (L. 576) D1 G3 [illegible] (for पू°) — (L. 577) G(ed) [illegible] (for [illegible]) — (L. 579) G1 G(ed) धन (for धनं) — After line 579 G(ed) ins

49** [illegible] प्रवक्ष्यति ।

— G(ed.) om. line 580 — (L. 581) G1 दानाद् (for दानं) — For line 581, G(ed) subst.:

50** [illegible] नास्ति [illegible] ।

— (L. 583) G1 नित्यं (for विपुलं). D1 श्रियं च विपुलां [illegible] (for °) — (L. 585) D1 [illegible] (for गोप्रदान).

Colophon — Sub-parvan: D1 G1.3 M1 G(ed) [illegible] — Adhy. name: G3 [illegible], G3 [illegible], M1 [illegible], G(ed) [illegible] — Adhy. no.: D1 G1.3 M1 G(ed) 5

(L. 586) M1 [illegible] (for °[illegible]) G1 [illegible], G(ed) [illegible] (for महाम°) — (L. 587) G(ed) [illegible] (for [illegible]) G1 G(ed) [illegible] (for द्विज) — (L. 594) G1 [illegible] (for [illegible]) G1 M1 [illegible], G(ed) [illegible] (for वरम्) — (L. 595) D1 [illegible] (for [illegible]) — After line 595 D1 ins.

51** [illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥

— (L. 597) G(ed) [illegible] (for जायते लोको) — (L. 598) G(ed) [illegible] (for °) — (L. 600) M1 [illegible] (for [illegible]) — (L. 601) D1 G(ed) [illegible] (for किल) — (L. 602) G1 G(ed) [illegible] (for [illegible]) — (L. 603) D1 [illegible] (hypermetric)

दुर्भिक्षे वा सुभिक्षे वा ह्यन्नमेव सदा ददत् ।
द्विजशूद्रान्त्यवर्णेभ्यः प्रसृष्टान्नं ददाति च ॥
अन्नदानं दृढं कृत्वा स्थिते तस्मिन्महात्मनि ।
सुरलोकेऽथ गन्धर्वाः कीर्तयन्ति स्म तं द्विजम् ॥
एतच्छ्रुत्वा देवपतिः परीक्षायां समुत्सुकः ।
आजगामाथ विप्रस्य मन्दिरं धान्यपूरितम् ॥
संदिश्य च महामेघान्पुष्करावर्तकान्द्रुतम् ।
वृष्टिमुत्पादयामास सप्तरात्रं निरन्तरम् ॥
जलाकूपमभूत्सर्वं दशयोजनमायतम् ।
तस्मिन्काले ह्यसौ देवश्चातुर्यां द्विजरूपधृक् ॥
वृद्धः खञ्जो यष्टिहस्तः सूक्ष्मदृष्टिः क्षुधातुरः ।
स्वस्त्रीयुक्तस्तथा चेन्द्रः घर्घराघोषसंयुतः ॥
विप्ररूपधरं देवं दृष्ट्वा राजेन्द्र धर्मवित् ।
मधुरवाणीविघादाभ्यां पादौ चापि प्रपीड्य च ॥
उवाच मतिमान्धर्मी ब्राह्मणेषु दयापरः ।
कृतार्थोऽस्मि महाभाग भवदागमनेन हि ॥
कुरु विप्र भुक्तं गेहं पुत्रपौत्रादयः सुहृत् ।
सर्वे ते मम धन्याश्च धन्या एव त्वदागमे ॥
पितरो मे महाभाग गावो मे जन्म चैव हि ।
धन्या धृत्यापि मे सर्वा भूत्वा जन्मान्तराणि च ॥
इदानीं सुदिनं जातं जीवितं च सुजीवितम् ॥
एवं वदति विप्रेन्द्रे तस्मिन्जलाकुले दिने ।
आर्द्रं प्रज्वाल्य यत्नेन साध्वी पाकमथाकरोत् ॥
तत्र प्रक्षाल्य विप्रेन्द्र पादौ तस्य द्विजस्य च ।
तदम्बु पात्रसात्कृत्वा शिरसा चैव ननाम ह ॥
तस्मिन्नवसरे शक्रो ब्रह्मरूपी सुरेश्वरः ।
ममतापिनिपदेनास्तेऽपि तत्र समागताः ॥

ब्रह्मरूपा महाभागा ज्वलत्कार्कसमप्रभाः ।
तत्र ययाचिरे विप्र स्वस्त्रीयुक्ता समुत्सुकाः ॥
भोक्तुं समुद्यतः शक्रः श्रुत्वा तु करुणां गिरम् ।
सुराणां तु समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥
शृणुष्व मद्वचो विप्र ते सर्वे क्षुधिता भृशम् ।
तैश्च सार्धमहं भोक्तुमिच्छामि न च तैर्विना ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य ब्राह्मणोऽतिथिवत्सलः ।
कुरु पाकं क्षणेन त्वमिति पत्नीमभाषत ॥

ब्राह्मण्युवाच ।

किं करोमि च धर्मात्मन्निन्धनं नास्ति मद्गृहे ।
क्षुधिता ब्राह्मणश्रेष्ठा यदुपायं वदस्व तत् ।

ब्राह्मण उवाच ।

वस्त्राणि च बहून्यत्र घृततैलघटान्यथा ।
संयोज्य वर्तिका तेषु दीपयस्व समन्ततः ॥

वैशम्पायन उवाच ।

भर्तुराज्ञां तथा श्रुत्वा वह्निमेकं यथा भवेत् ।
घृतं तैलं तु निक्षिप्य तथा साध्वी चकार ह ॥
सर्वाभावे पतिं प्राह शृण्वतो वचनं प्रभो ।
वस्त्राज्यतैलं निःशेषं मा भूत्किं करवाण्यहम् ।
पाकश्चाप्यर्धसिद्धश्च कर्तव्यं किमतः परम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

श्रुत्वा वचः पुनस्तस्याः कोपात्संरक्तलोचनः ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यं शक्रादेशेन चोदितः ।
दुरितार्थिनस्तिष्ठन्ति क्षुधिता ब्राह्मणोत्तमाः ।
पादौ प्रसार्य के चाग्नौ कुरु पाकं हि दुर्लभम् ॥
पतिवाक्ये तदा श्रुत्वा भीता साध्वी नृपोत्तम ।

तथाकरोत्स्वपादौ च तैलसेचनचर्चितौ ॥
पाकस्थानमगच्छीघ्रं जह्वाकाण्डेन वह्निना ।
सा साध्वी वेद नाकिंचिद्वह्निर विन्दति नादुनोत् ॥
पतिस्तु पाककर्ता च कृत्वा पाकाननेकशः ।
तत प्रक्षाल्य पादौ च धूनयामास चाक्षते ॥
प्रसार्य भाजन दीप स्थापयित्वा [illegible] धर्मवित् ।
दातुमन्न समारेभे सम्भ्रमादविचारयन् ॥
तत पुरदर प्राह ब्राह्मण विगतस्पृहम् ।
पत्नीं समानयस्वेति ह्यन्न सा दातुमर्हति ॥
पत्न्या विरहिते गेहे वस्तुमद्य न शक्यते ।
भोक्तुं किमुत विप्रेन्द्र गृहिणी गृहमुच्यते ॥
यस्य भार्या गृहे नास्ति सद्वृत्ता धर्मचारिणी ।
अरण्य तेन गन्तव्य यथारण्यं तथा गृहम् ॥
पत्न्या विरहिते गेहे भर्तुं सौख्य न विद्यते ।
तथैव द्विज सर्वेषा मद्विधानां विमुच्यते ॥
अतिथीनां यथा साध्वी प्रीता दास्यति पुत्रवत् ।
प्रीता भवन्ति ते देवा कर्मश्रद्धासमीप्सव ॥
मौन बल हि योगीना द्विजातीना श्रुत बलम् ।
पत्नी बल गृहस्थानां पक्षौ वै पक्षिणो बलम् ॥
क्षत्र बलं मनुष्याणा पुरुषाणा धन बलम् ।
राजा बल दुर्बलाना योधाना तु धृतिर्बलम् ॥
चक्षुर्बलं हि जन्तूना धर्मो वै सपदा बलम् ।
शील बलं हि नारीणां गृहिणी गृहमेधिनाम् ॥
तस्मात्त्व बलहीनश्च किं करोषि वृथा मम ।
भार्या न चेत्तु याम्यामस्तिष्ठ त्वं तु मुक्त द्विज ॥
इति देवपतेर्वाक्यं श्रुत्वा भीतिसमन्वित ।
ध्यात्वाथ स विवेशाशु पाकशाला कुरूद्वह ॥
परिप्लुताक्षीं वेपन्तीं भुवि दीनां मुमूर्छिताम् ।
हीनचक्षा स्वका भार्यामिद वचनमब्रवीत् ॥
अहोऽह पापधीर्नित्य क्रूरवाङ् निर्घृणोऽसुर ।
अनुकूलां स्वका भार्यामीदृशीं करवाणि यत् ॥
अविवेको हि सर्वेषामापदा परम पदम् ।
विवेकरहितो यस्तु पशुरेव न संशय ॥
अतर्कयन्त विद्वासमपि शास्त्रविशारदम् ।
प्रविशन्ति यथा नद्यो दुरितानि च महार्णवम् ॥
इत्युक्त्वा त्व क्षमस्वेति मद्वच परुषाक्षरम् ।
अब्रवीत्पुनरेवाशु कल्याणीं तां पतिव्रताम् ॥
किमिद सुमते साध्वि प्राकृतस्त्रीजनो यथा ।
आगतानतिथीन्सर्वान्पालयस्व च मामिह ॥
त्वया विना कथं वस्तुमुत्सहे धर्मचारिणि ।
कालो ह्यय नैव दृष्टो लोकपूर्वे मयेदृशम् ॥
त्व धर्मस्त्व प्रिया माता देवता च त्वमेव मे ।
अतिथीनामय धर्मस्त्वय्येव च निवर्तते ॥
एवमुक्त्वापतद्भूमौ शोकमोहसमन्वित ।
उत्थिता पुरुहूतस्य कृपया सा पतिव्रता ॥
विरिञ्चिता जानपञ्चोरू जाम्बूनदविभूषिता ।
भोजयामास तान्सर्वान्कलशधरान्सुरान् ॥
तृप्ता प्रमुदिता सर्वे सुखासीना द्विजोत्तमा ।

(for कृत्वा) C1 साध्वी सा च (for प्रीता साध्वी) — (L. 654) M1 स्वा (for स्व) D1 M1 सतन (for सचन) — (L. 655) G3 M1 पाकं स्थानं (for पाकस्थान°) D1 तीव्र (for शीघ्र) C(ed) यावत् तस्या द्रष्टुं च (for °) — (L. 656) D1 न दुद्रुवे (for नादुनोत्) G(ed) नाति स्पर्शिताकरा (for °) — After line 656 C(ed) ins

53** तत स दृष्ट्वा तामेवां पूजयित्वा यथाविधि ।

— G(ed) om lines 657–659 — (L. 657) D1 कृतपाकक्रियां सोऽस्य (for °) D1 कृत्वा (for कृत्वा) — (L. 658) G3 M1 सो (for the second च) — (L. 659) G3 धन्य (for °क्षन्) — (L. 662) D1 समाहृत्य (for समान°) — (L. 665) G1 सुवृत्ता (for सद्वृत्ता) — G1 G(ed) om. lines 667–668 — (L. 670) M1 श्रद्धा (for श्रद्धा) — (L. 671) G(ed) बलं हि योगिनां मौनं (for °) G1 G(ed) द्विजानां तु (for °तीना) — (L. 672) D1 G3 M1 भार्या (for पत्नी) G1 om lines 672ᵇ 674ᵃ D1 M1 अपि (for बलम्) — (L. 676) G(ed) बलं दानं महात्मनाम् (for °) — (L. 678) G1 G(ed) न चाद्यापि कल्पयेत (G1 मया द्विज) (for °) — (L. 680) G(ed) क्षण (for [अ]थ मा) C3 [अ]स्तु (for [आ]शु) — After line 680 G(ed) ins

54** तत्रापश्यद्देवपत्नीं हाहाकारेण संयुताम् ।

— G(ed) om line 681 — (L. 681) M1 पुष्पन्तीं (for वेपन्तीं) G3 भुवि दीनां समुच्छ्रिताम् (for °) — (L. 683) G(ed.) बत (for अहो) M1 क्रूरवाक् (for क्रूरवाङ्) G1 दुष्टबुद्धिरसाधुना, G(ed) दुष्ट: पुरुष निर्घृण (for °) — (L. 684) G(ed) य सार्व्य मदर्थं साधु (for °) G1 दृष्ट (for °शीं) C(ed) सदृशी कृतवानहम् (for °) — (L. 685) M1 अनुष्ठाना (for हि सर्वेषां) and सर्वेषां (for आपदां) D1 अमूलामापदा परम् (for °) — (L. 687) G(ed) विनिश्चया (for विशारदम्) — (L. 688) G(ed) हि दुरितानि (for यथा नद्यो) and यथा नद्यो (for दुरितानि च) G3 महार्णवम् (for महा°) — (L. 689) G3 त्वयाद्य (for मद्वच) G(ed) स द्विजो दुःखसंयुत (for °) — (L. 692) G(ed) अनाहूतोऽत्र तिष्ठति (for °) — (L. 693) G3 M1 हीन (for विना) G(ed) त्वया हीन कथं पुण्या वर्तितुं शक्नोमीह — After line 693, G(ed) ins

55** नाहं वस्तुमिहोत्साहे संत्यक्तः प्रियया त्वया ।

— G(ed) om line 694 — (L. 694) D1 दृष्ट (for दृष्टो) — (L. 696) C(ed) नाति (for न नि) — (L. 697) C(ed) मूर्च्छिता सहसा द्विज (for °) — (L. 698) G(ed) तत सा (for उत्थिता) G(ed) कृपया परमया युता (for °)

भर्तारमान्यतरोऽति तामूचुर्धर्मनन्दन ॥
शोकार्णवे पतिं दृष्ट्वा पतितं च सुदुःखितम् ।
किमेतदिति सा साध्वी व्याजहार सुदुःखिता ॥
किं त्वं शोचसि कल्याण निःस्वा प्राकृतो यथा ।
भुक्त्वा तुष्टा द्विजवरा करिष्यन्त्याशिषः शुभाम् ।
तेषां सकाशं गच्छ त्वं प्रार्थयस्व शुभान्द्विजान् ॥
शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।
दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

स्वप्नदृष्टेव तत्सर्वं विचिन्त्य च मुहुर्मुहुः ।
गत्वा प्रणम्य तान्सर्वानुवाच कुरुनन्दन ॥
अद्य मे सफलं जन्म भवत्पादाभिवन्दनात् ।
अद्य मे यशजा सर्वे याता योऽनुग्रहाशिषम् ॥
पत्रशाकादिदानेन क्लेशिता यूयमीदृशाः ।
तत्क्षेत्रजात चित्तेषु विस्मृत्य क्षन्तुमर्हथ ॥
एवमुक्त्वा प्रणामाशु स विप्रो वै पुनः पुनः ।
ज्योतिर्मयांस्तदा दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ॥
ततो देवपतिः प्राह प्रहसन्ब्राह्मणोत्तमम् ।
तुष्टोऽस्मि देवास्तृप्यन्ति मामिन्द्रं विद्धि धर्मज्ञ ॥
देवा ह्येते वयं प्राप्तास्त्वत्परीक्षाभिलिप्सवः ।
यावत्स्थितोऽहं स्वर्लोके तावत्त्वं स्थितिमेष्यसि ॥
तव धर्मस्य विप्रेन्द्र प्रत्यूहो न भविष्यति ।
इत्युक्त्वा तां धर्मपत्नीमभिनन्द्य मुहुर्मुहुः ।
तिरोदधे स सुत्रामा देवैः सार्धमरिंदम ॥
स विप्रो भार्यया सार्धं भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ।
अन्ते जगाम स्वर्लोकं भार्यया सह धर्मज्ञ ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र ददस्वान्नं नराधिप ।
अन्नदानेन ते स्वर्गं भविष्यति न संशयः ॥
भक्त्या परमया युक्तः स्त्रिया सार्धमरिंदम ।
सपत्नीको यथा विप्रस्तथा त्वं कीर्तिमेष्यसि ॥
ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशे समवस्थितः ।
तस्मादतिथयः पूज्या भोक्ता च परमेश्वरः ॥
यस्य गेहे यदा तुष्टो ह्यतिथिर्भक्ष्यभोजनैः ।
तदा देवाश्च तुष्यन्ति तस्मादन्नप्रदो नरः ॥

वैशंपायन उवाच ।

इत्येवमुक्तः यदुपुंगवेन
धर्मं महात्मा कुरुनन्दनश्च ।
पुनस्तथोवाच निपत्य मूर्ध्ना
पादारविन्दे परमस्य पुंसः ।

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवारविन्दाक्ष शरणागतपालक ।
त्वमेव सर्वप्रणेता सर्वदा मम सुव्रत ॥
धर्मात्मा देवताभक्ता ब्रह्मभक्ता बहुश्रुताः ।
सत्याश्च दानशीलाश्च प्रयान्ति परमं पदम् ॥

— (L 699) G_1 M_1 हेमाद्री (for जह्नोः) G(ed) कपिला हरशोभनी (for °) G_2 ज्ञानदेद (for आम्बुज्द) G(ed) पतिभक्तिसमन्विता (for °) — (L. 701) D_1 भुक्ता (for तुष्टा) G_2 तस्मात् (for द्विजोत्तमा) — (L 702) M_1 आहूयन्त्व (for आत°) — (L 704) G_2 M_1 वाक्तुवाच (for व्याजहार) D_1 पति दुःखाकुल तदा (for °) — (L 706) G(ed) सर्वे (for तुष्टा) — (L 707) G(ed) शुभ (for शुभान्) — After the ref, D_1 ins

56** इति तस्या वचः श्रुत्वा स विप्रो ज्ञानशीलवान् ।
तां पश्यन्सर्वता गत्वा प्रणम्य भुवि देवता ॥

— (L 710) D_1 विचिन्त्य तदानि च द्विज (for °) — For line 710, G(ed) subst

57** स्वप्न इष्ट्वा तु तत्सर्वं दध्यौ च द्विजसत्तम ।

— (L 711) M_1 स गत्वा प्रणम्य तान्, G(ed) ह्युत्थाय सा स्वान् (for °) — (L 714) D_1 G_2 यदृच्छया (for °ता) — (L 715) D_1 M_1 चित्ते तु, G_2 चित्तेन (for °षु) — (L 717) M_1 ज्योतिर्मय (for °यान्) — For line 717, G(ed) subst

58** ततो ज्योतिःस्वरूपांस्तु तान्दृष्ट्वा विस्मयं गतः ।

— (L 719) M_1 तृप्यन्तु, G(ed) तृप्ता स्तु (for तृप्यन्ति) G(ed) भूसुर (for धर्मज्ञ) — (L 720) G_2 वयमिह (for वते वय) — (L 721) M_1 पुरस्तात् (for स्थितिम्) — (L 724) G(ed) तिरोहितोऽभूत्सुत्रामा (for °) M_1 सावत् (for सार्धम्) — G_2 om lines 725–726 — (L 726) M_1 अपि (for यथा) — (L 727) M_1 समाविन (for नरा धिप) — D_1 om lines 728–730 — (L 728) M_1 स्वर्गो (for स्वर्गं) — (L 731) G(ed) हृद्देशे यस्य तिष्ठति (for °). — (L 733) G_1 भक्ति (for यस्य) — After line 734, G(ed) ins

59** अन्न देति च भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यते ।

— D_1 G(ed) om the ref — (L 735) G_1 G(ed) नन्दनेन (for पुंगवेन) — (L 736) M_1 महान्त (for महात्मा) G(ed) धर्मं समाकर्ण्य कुरुप्रवीरः — (L 737) G_1 तदा, G_2 च च, M_1 स च (for तथा) — After line 738, G_1 G(ed) ins

60** य इदं पुण्यमाख्यानं शृणुयाद्देवसंनिधौ ।
ब्राह्मणानां समाजे वा स विप्रो नाकमश्नुते ।

Colophon —*Sub-parvan* D_1 G_1 आश्वमेधिकपर्वणि वैष्णवधर्मे, G_2 M_1 G(ed) वैष्णवधर्मे — *Adhy name* D_1 G_1 M_1 अन्नदानप्रशंसनम्, G_2 अन्नदानमहिमा, G(ed) अन्नदानप्रशंसा. — *Adhy no* D_1 G_1 M_1 G(ed) 6

(L. 742) G(ed) प्रयान्ति परमां गतिम् (for °) — (L.

रिक्तास्तु सर्वे मनुजा ह्यशक्ता दानकर्मसु ।
का गतिः कानि दानानि तेषां मे कृपया वद ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि श्रोतॄणामघनाशनम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं भवेत् ॥
निष्किंचना हि मुनयः सर्वे धर्मपरायणाः ।
सदा सर्वहिते युक्तास्तोयदानाद्दिवं गताः ॥
काञ्चनादीनि दानानि गृह्णन्ति गृहमेधिनः ।
उपर्युपरि वाञ्छन्ति तोयात्तृप्ता भवन्ति हि ॥
दानानामुत्तमं दानमन्नदानं तथा जलम् ।
सद्यस्तुष्टिकरं दानं प्राणिनां जीवनं च यत् ॥
प्राणिनामपि सर्वेषां प्राणा वारिणि संस्थिताः ।
तज्जलं ये प्रयच्छन्ति प्राणदाः परिकीर्तिताः ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
श्रोतॄणां सर्वपापघ्नमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
पुरा द्विजो महाराज सुशीलो ब्राह्मणोत्तमः ।
शान्तो जितेन्द्रियो विद्वान्सत्यो निःस्पृहः शुचिः ॥
वेदे च धर्मशास्त्रे च वेदान्ते परिनिष्ठितः ।
उञ्छवृत्तिः सदानन्दः सदा सर्वहिते रतः ॥
आतिथेयः सदा मौनी जलदाने सदा रतः ।
पशुपक्षिमृगादीनां मनुजानां विशेषतः ।
मा च सर्वगतं ध्यात्वा जलदानं करोति सः ॥
पुण्यवृक्षान्समारोप्य सुपुष्पानपि पादपान् ।
पशुपक्षिमृगादीनां शीतलं तोयमुत्तमम् ॥
अवग्रहेऽपि राजेन्द्र महाकूपात्समुद्धृतम् ।
जलं ददन्सर्वकालमास्ते बदरिकाश्रमे ॥
देवा यक्षास्तथा सिद्धा गुह्यका अपि चारणाः ।
तस्याश्रमपदं प्राप्य सदा क्रीडन्ति निःस्पृहाः ॥
कदाचिद्वलभिद्देवः शक्तिं तस्य कर्मणः ।
ससार्चिषा समागम्य ययाचे जलमातुरः ॥
विप्रातपात्परिश्रान्तौ जलपानसमुत्सुकौ ।
आवाभ्यां दीयतां विप्र जलं परमशीतलम् ॥

सुशील उवाच ।

कृतार्थोऽस्मि महाभागौ युवाभ्यां तारितोऽस्म्यहम् ।
अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ।
अद्य मे वंशजाः सर्वे मुक्ता एव न संशयः ॥
एवमुक्त्वा सुशीलस्तु पादौ प्रक्षाल्य तौ द्विजः ।
अद्य मे प्रीयतां विष्णुरित्युक्त्वासौ ददौ जलम् ॥
स पीत्वा तज्जलं सर्वमपि तृप्तः पुरंदरः ।
दीयतां दीयतामस्मै शीतवारि च सत्वरम् ॥
इत्युक्त्वा वचनं तस्य ब्राह्मणो मयि तत्परः ।
पानीयशालिकामध्ये शून्यं भाण्डं ददर्श ह ॥
किमेतच्छून्यमभवद्भाण्डं पानीयपूरितम् ।
ध्यात्वा सर्वगतं विष्णुं पाहि पाहीत्यचिन्तयत् ॥
पानीयं नैव पश्यामि पिपासुर्ब्राह्मणोत्तमः ।
किं करोमि जगन्नाथ पाहि मां ब्राह्मणोत्तमम् ॥
कर्ता त्वं मम धर्मस्य देवदेव जगत्पते ।
कथं धर्मं तु भृत्यस्य भङ्क्तुमिहार्हसि ॥

743) M1 रत्नात् (for रि°) —(L. 746) D1 M1 लभेत् (for भवेत्) —(L. 747) G1 2 M1 G(ed) पूर्वे (for सर्वे). —(L. 748) G2 सर्वदा सर्वेशे युक्तास् (for °) —(L. —(L. 749) G(ed) गृह्णन्ते (for °न्ति) —(L. 750) M1 तोय (for तोयात्) G(ed) ते (for हि) —(L. 752) G1 द्वयम् (for च यत्) D1 G2 प्राणिनां जीवनं (G2 °वित)द्वयम् (for b) —(L. 754) D1 ते प्र (for परि) —(L. 757) G(ed.) सुशीलो नाम ब्राह्मण (for a) —(L. 758) G2 श्रीमान् (for विद्वान्) —(L. 761) G(ed) सदा धर्मरत सुधी (for b) —(L. 762) M1 मनुष्याणां (for °जानां) G(ed) om lines 762b–765a —(L. 764) D1 सुफलान् (for सुपुष्पान्) —(L. 766) G1 G(ed.) महानृपात (for ऽपि राजेन्द्र) and तज्जल चैव (for महाकूपात्) —(L. 767) G(ed) सातकालम् (for सर्व°) —(L. 770) G1 2 ययाचे (for कदाचित्) —(L. 771) G(ed) आगतान् (for आर्तवत्) —After line 771, G(ed) ins

61** विप्रावूचतुः ।
आवां विद्धि महाभाग चण्डातपसमाहतौ ।

—(L. 773) D1 विप्रानुसारिणौ तुष्टौ (for a). D1 G1 2 G(ed).) °पानात् (for °पान°). (L. 773) D1 आदर्श (for आवाभ्यां) G1 अद्य (for विप्र) G(ed) तस्माभ्यां दीयतां क्षिप्रं (for a) G(ed) शीतलम् (for °लम्) —After line 773, G(ed) ins

62** तद्दीनवचनं श्रुत्वा स विप्रो वेदवित्तमः ।
प्रोवाचाशीर्भिर्विनीताभ्यां वचनं चेदमादरात् ॥

—G1 G(ed) om the ref —(L. 774) G(ed.) तारितो (for ता°) —(L. 778) D1 G2 M1 ददाति च (for ददौ जलम्) —(L. 779) M1 अविकृत (for अपि तृप्त) —For line 778, G(ed) subst.

63** तयोस्ता विधिवत्पूजां ब्राह्मणो ददौ पुनस्त्वरा ।

—(L. 780) M1 मेति, G(ed) मह्य (for अस्मै) M1 प्रोवाच त्वरमविस्तरम्, G(ed) शीत वारीति सत्वर (for b) —(L. 781) D1 ब्राह्मणो मयि परं, G(ed) °णो मत्परायण (for b). —After line 781, G(ed) ins

64** मां शरणमगच्छीच्च पानीयागारमुत्तमम् ।
तत्रापश्यद्भाण्डजालं सर्वं विरहितं जलैः ॥

—G(ed) om line 782 —G1 2 M1 G(ed) °शालिका (for °कां) —(L. 783) M1 वार्य (for भाण्ड) G(ed) भाण्डजालमिति स ह (for b) —(L. 786) D1 पाहि मां

पिता माता गुरुस्तीर्थं धर्मो बन्धुः सुहृत्तम ।
अतस्त्वं मम देवेश वत पाहि नमोऽस्तु ते ॥
तथा वदति तस्मिन्वै ब्राह्मणे पाण्डुनन्दन ।
पूरयामास तद्राण्डमन्तर्यामी जगद्गुरुः ॥
शिखावान्समनुप्राप्य जलं वै सर्वतोदिशम् ।
अपिबत्सहसा राजन्कल्पान्ते वारिधिं यथा ।
भूयोऽपिबदहन्वेति प्रार्थयित्वा स धर्मज ।
ययौ पुरंदरपुरं पत्निया सह विस्मित ॥
आश्चर्यं परमं गत्वा स विप्रो भार्यया सह ॥
स्नानयामास तत्कूपं तदा पातालसंनिभम् ।
प्रार्थयामास लोकेशं मामेव पाण्डुनन्दन ॥
नमस्ते लोकनाथाय भुक्तिमुक्तिप्रदाय च ।
नमस्ते वासुदेवाय देवानां मूलरूपिणे ।
पाहि मां पुण्डरीकाक्ष त्वत्पदं शरणं गते ॥
यथा हि मम धर्मस्य ह्यन्तराया न सन्ति हि ।
तथा मां पालयस्वेति भूयो भूयो ननाम च ॥
एवं भक्त्यावदत्तोय सर्वथा प्राणिनामिह ।
आस्ते तत्र च विप्रेन्द्र अपिमत्यतिपेपिवा ॥
ततः पुरंदरो देवैरागत्य सह धर्मज ।
पपौ तत्र जलं सर्वं ग्रीष्मे तु पथिको यथा ॥
निःसङ्गत्वस्तेन परीक्ष्य च पुनः पुनः ।
तद्धर्ममपहर्तुं यै न शशाक स वृत्रहा ॥
तथा हि मम भक्तस्य कामाल्लोके व्यपोहितुम् ।
कः समर्थो महाराज ममापि च न शक्यते ॥

मदधीनो ह्यहं पार्थ तेषामिष्टं ददामि च ।
ताल्लोकेऽप्यन्यथा कर्तुं कः समर्थो नु पण्डितः ॥
स्वर्लोकं समनुप्राप्य दाक्षितस्तस्य कर्मणा ।
द्वादशाब्दं सहस्राक्षो न ववर्ष तदाश्रमे ॥
कृपया मम धर्मात्मन्वर्धितं तोयमुत्तमम् ।
ददन्वै सर्वभूतानामास्ते तत्र मम प्रियः ॥
ततस्तु प्रेषयामास महान्सर्वान्सदाधीपतिः ।
ते सर्व समनुप्राप्य एपुः पानीयमुत्सुकाः ॥
स्थितेषु तेषु सर्वेषु द्विजस्तु कुरुनन्दन ।
वृद्धिस्तदाभवच्छीघ्रं कल्पान्ते महतो यथा ॥

इन्द्र उवाच ।

अन्यथा चिन्तितं कार्यं दैवेन कृतमन्यथा ।
अहमन्यच्चिन्तयामि दैवमन्यत्र चिन्तयेत् ॥
एवं चिन्तातुरो राजन्सुनाम्ना तु सुरैः सह ।
स्वर्गाद्दोऽयमिति ज्ञात्वा तान्महान्समचिन्तयत् ॥
अर्दितान्वृष्टिभिः सम्यक्पप्रमानान्महीसुरान् ।
सुखोषिता प्रजाः सर्वे ह्यमुनन्नाहनोत्तमम् ॥
सुशील सर्वधर्मज्ञ सुता सर्वे दिवौकसः ।
पितरश्च सुप्रीता प्रसन्नो द्विजं तदा ॥
कर्मणा तव धर्मात्मल्लोका सर्वे चराचराः ।
तुष्टो हि पुण्डरीकाक्षो वेत्ति धर्मं न चेतरः ॥
त्वमद्य गच्छ स्वर्लोकमनया भार्यया सह ।
सुनाम्ना प्रार्थ्यते त्वं तु वस्तुं धर्मभूता वर ॥
यत्र मह्यं इति ख्याता सूर्यचन्द्रादयो द्विज ।

जगदीश्वर (for °) — (L. 788) G(ed) विनष्टं कर्तुमर्हसि (for °) — (L. 789) G1 सुहृत् (for सुहृत्तम) D1 धर्मं (for धर्मो) — (L. 790) G(ed) सर्वं (for अतस्) G1 हुत, G(ed) धर्मं (for मम). — (L. 792) G1 जगत्पति (for °गुरु) — For line 792, G(ed) subst

65** अतेन पूर्णमकरोद्राण्डं तातो जगत्पतिः ॥

— After the above, G(ed) cont

66** ततः शिखावान्सर्वं विलीनमकरोज्जलम् ।
देवदत्ता तत्र पुनः पूर्णमभूत्तदा ॥
ब्राह्मणैर्विनिर्मितैन्द्री विप्रं समान्य तत्परः ।
ययौ स्वर्गं सुरश्रेष्ठस्तं विप्रं सार्धमात्मकम् ॥
तत सः विप्रप्रवरस्तत्र भूपान्बहुदकान् ।
मारयामास राजेन्द्र स्वधर्मपरिपालनः ॥

— G(ed) om lines 793-798 — (L. 794) G1 जलधिं (for वारिधिं) — (L. 795) M1 अपि स (for अपिबद्) D1 D2 समुपत्या तु (for प्रार्थयित्वा) — (L. 802) D1 तत्कृत (for त्वत्कृत) — (L. 804) G1 ननामि (for ननाम). — (L. 805) G(ed) वद् (for वद) — (L. 806) G(ed) सुहृत् स च विप्रेन्द्र (for °) D1 G2 निवेदित (for °त) — (L. 807) G(ed) पुनः (for ततः) G(ed) सार्धमागत धर्मज (for °) — (L. 808) G(ed) पपौ जलं यथापूर्वं (for °) — (L. 813) G2 M1 भूताधीनो (for मदा°) G(ed.) तद्भीष्टदो ह्यहं (for °) — (L. 814) M1 न पण्डित ; G(ed) महीपते (for नु पण्डित) — After line 814, G(ed) ins

67** तस्मिन्द्वैपे समुत्थाय सहसाक्षोऽसितद्विज ।

— G(ed) om line 815 — (L. 816) G(ed) तदा राजन् (for सहस्राक्षो) — (L. 817) G1 वर्तितं (for वर्धितं) — (L. 818) G(ed) सुधुरे तत्र ॥ द्विज (for °) — (L. 820) G(ed) तत्र (for सर्वे) — G1 om the ref — (L. 824) D1 G1 2 M1 अहम् च चिन्तानि (for °) G1 M1 चिन्तितम् (for चिन्तयेत्) G(ed) दैवमन्यच्चिन्तयत् (for °). — (L. 825) G(ed) सुधाया समुरैः सदा (for °) — For line 826, G(ed) subst

68** महामायाजं दृष्ट्वा विरयाश्चकीदृशम् ।

— G(ed) om lines 827-829 D1 om line 827 — (L. 828) G1 सुता (for प्रजा) — (L. 831) धर्मज (for धर्मात्मल्) — After line 831, G(ed) ins

69** सुनाम्ना अमरैर्यथा तत्र वासो विधीयते ।

— (L. 834) D1 वस्तु धर्मभृतां वर (for °) — For line 834, G(ed) subst

70** सुनाम्नश्च द्विजेन्द्र ब्रुहेऽस्मिन् मन धर्मज ।

विमानं सूर्यसंकाशं त्वदर्थं वै समागतम् ।
पश्यारोहतु यास्यामो भवान्भुङ्क्ष्व सुखं दिवि ॥

श्रीभगवानुवाच ।

ब्रह्मणा तच्छ्रुतं वाक्यं निशाम्य कुरुनन्दन ।
ययाचे लोकरक्षार्थं वरं नत्वा पुनः पुनः ॥
अत्रत्यानां तु सर्वेषामद्यप्रभृति धर्मिणाम् ।
दूरस्थानामपि यदि मुक्तिरत्र भविष्यति ।
नाकं भवतु लोकानां यदि मां मनुमिच्छथ ॥
अन्यथा चेदिह ह्यत्र वसेयं तु यथासुखम् ।
नाकं गच्छथ यूयं वै प्रार्थयिष्ये रमापतिम् ।

ब्रह्मा ऊचुः ।

तद्गुणमहात्मानां तु सुगाणामात्मलाभिनाम् ।
सान्निध्याल्लोकनाथस्य मुक्तिश्चापि भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा तं समारोप्य विमाने सूर्यवर्चसि ।
सपत्नीकं समारोप्य विविशुर्नाकमव्ययम् ॥
चतुर्युगसहस्राणि भुक्त्वा भोगाननेकशः ।
ततस्तु ब्रह्मणो लोकमवाप्य सुखमश्नुते ॥
तस्मात्तं सर्वदा राजन्पयो दत्त्वा सुशोभनम् ।
पानीयं शीतलं राजन्दद्यात्सततं नृणाम् ॥
दरिद्राणामयं धर्मः स्वर्गमोक्षप्रदायकः ।
सुराणां दुर्लभो ह्येष सुरलोके सुखप्रदः ॥
यदिममभिनिदाय यः शृणोतीह नित्यं
सकलकलुषशान्तिं सद्य एवेति विद्धि ।
सुरपतिवरलोके शृण्वतां भूसुराणां
भवति हि खलु वासो नात्र संदेहमस्ति ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रियः पते नमस्तुभ्यं वृष्णीनां वंशवर्धन ।
त्वमेव सर्वशास्त्राणि वेदाश्चापि महात्मने ॥
तस्मात्त्वां प्रार्थयाम्यद्य पातु धर्मामृतं प्रभो ।
पालयस्व च धर्मेण शाश्वतं जगतीपते ॥
कन्यादानं प्रशंसन्ति मुनयः पुण्यदर्शिनः ।
धर्मं तं वद तत्त्वेन लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥
दानस्य को विधिस्तस्य कः कालः समुदाहृतः ।
त्वमेव वेत्सि तत्सर्वं कृष्ण संप्रति कथ्यताम् ॥
भगवंस्त्वद्वचः सत्यं हितं परमपावनम् ।
अस्माकं हितकृच्चैव साक्षाज्जगतः प्रभुः ॥
कांल्लोकान्समवाप्नोति कन्यादाता सुरोत्तम ।
तत्सर्वं वेत्सि तत्त्वेन वद संप्रति मेऽनघ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

साधु पृष्टं महाबाहो त्वया कुरुकुलोत्तम ।
धर्मश्रवे यथाप्रीतिस्तथा ख्यातिर्भविष्यति ॥

—(L 835) दत्ते (for यत्) —(L 837) G_3 G(ed) पत्नी (for पश्य) G(ed) मुने (for भवान्) G_3 सुखानि च (for सुखं दिवि) —(L 838) D_1 तु (for तत्) G(ed) इन्द्रेणोक्तं तु तद्वाक्यं (for °) —(L 839) D_1 वरम् (for वरं) —(L 840) G_1 ₂ अमर्त्यानां M_1 तत्रत्यानां (for अ°) D_1 धर्मिणां (for धर्मिणाम्) — For line 841 G(ed) subst.

71** दूरदेशादिहागत्य स्नातानां च पुरंदर ।

G(ed.) cont

72** स्वर्गप्राप्तिर्भवेदत्र वा मनुष्यजन्मनाम् ।

—(L 842) G_2 लोकार्थं (for °नां) G(ed) एवं वरं प्रयच्छ त्वं (for °) — For line 844 G(ed) subst

73** यूयं गच्छत वै नाकं नाहमागन्तुमुत्सहे ।

—(L 845) G(ed) -स्नातानां (for °नां तु) — For line 846, G(ed) subst

74** भवद्रूपेण कथनं मुक्तिश्चापि भवेद् ध्रुवम् ।

—(L 847) G(ed) समारुह्य (for °रोप्य) —(L 848) G(ed) जग्मुस्त्रिदिवं हरिं (for °) —(L 849) G(ed) त्रिविष्टपे (for भवन°) —(L 850) G(ed.) स (for तु) G(ed) सुखमागभूत् (for °मश्नुते) —(L 855) G_1 परम् (for परम्) G_2 M_1 इदम् (for इमम्) G(ed) भक्त्या (for नित्यं) —(L 856) G_1 ₂ सद्य एवाभवद्धि, M_1 सद्य एवाभिवृद्धि°, G(ed) धर्मवृद्धिश्च सद्य (for सद्य एवेति विद्धि) —(L 857) G_1 नरवर (for °पतिवर°) —(L 858) G(ed) [अ]त्रैव संदेहबुद्धि (for [अ]त्र संदेहमस्ति)

COLOPHON — *Sub-parvan* D_1 G_1 ₂ M_1 G(ed) वैष्णवधर्मा, G_1 ₂ भविष्यपर्व — *Adhy name* D_1 G_1 G(ed.) पानीयदानप्रशंसा, G_2 पानीयदानम्, M_1 पानीयप्रशंसनम् — *Adhy no* D_1 G_1 ₂ M_1 G(ed) 7

(L 860) G(ed) त्वमेव वेत्सि वेदांश्च (for °) D_1 वेत्सि, G_1 चैव (for चापि) G(ed) शास्त्राणि च सदा (for °) —(L 861) M_1 दातु (for पातु) —(L 862) G(ed) माधव (for धर्मेण) D_1 शाश्वतेन जगतां पते, M_1 °ण च महीपते, G(ed) धर्मं तं शोध° त (for °) —(L 863) M_1 °ज्ञानिन (for °र्शिन) —(L 864) G_2 नम (for °ऽस्तु ते) — For line 864 G(ed) subst :

75** तद्दानस्य च माहात्म्यं कृपया वद सुव्रत ।

—(L 865) G_2 ऽहो लोकेश G_2 ऽहो नाथ क (for विधि स्तस्य) M_1 न जन्य लोके को नाथ (for °) — G(ed) om lines 866 868 —(L 868) D_1 जगतां (for °त) M_1 त्वं साक्षाज्जगतीपते (for °) —(L 869) G_1 G(ed) -न्नाप्नोति, G_2 M_1 -दाने (for °दाता) — G_1 G(ed) om line 870 —(L 871) D_1 G(ed) महाभाग (for °बाहो) — For line 872 G(ed) subst

76** धर्मा प्रभु तथा ज्ञातुं त्वमेवार्हसि नेतरः ।

सुरूपाय सुशीलाय कुलीनाय निरोगिणे ।
कन्यां दद्याद्युमाश्लिष्टां सालंकारां मते नाथ सदा च ॥
सुश्रुताय दरिद्राय श्रोत्रियस्यात्मजाय च ।
यो दद्यात्तु स्वकां कन्यां ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
कन्याभावे धनं दत्त्वा विवाहं कारयेद्बुधः ।
न तस्य लोकाः क्षीयन्ते यावदाचन्द्रतारकम् ॥
विषुवायनसंक्रान्तौ चन्द्रसूर्योपरागयोः ।
पुण्यक्षेत्रे पुण्यतीर्थे कन्यादो मोक्षमश्नुते ॥
पितृदेवगणास्तात कन्यादानात्सुपूजिताः ।
गन्धर्वैः स्तूयमानास्ते प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
सर्वपापप्रशमनमायुर्वर्धनकारकम् ॥
पुरा कृतयुगे राजन्नर्मदायास्तटे शुभे ।
धर्मवत्तो महानासीत्कौण्डिन्यकुलसंभवः ॥
शान्तो जितेन्द्रियो विद्वान्वेदवेदाङ्गपारगः ।
अग्निहोत्री महामौनी तस्मिंस्तस्थौ तपोधने ॥
स कदाचिन्महाभाग शिष्यैः सह जितेन्द्रिय ।
वनं जगाम धर्मात्मा इध्मानाहर्तुमुद्यतः ॥
कन्दमूलफलाकीर्णे समित्पुष्पकुशान्विते ।
कृष्णसार्थं विशालैस्तालैर्वनमभ्युपाश्रितम् ॥
महावराहनिचये चातुर्यगणसेवितम् ।
शार्दूलैः श्वापदैः सिंहगजैर्ध्वांक्षैरपि ॥
ऋक्षाजगरनागैश्च वानरैर्वनगोचरैः ।
झिल्लिकादिगणैः क्रूरैर्वृकमार्जारकैस्तथा ॥
महाघोरैर्जनैः राक्षसैः पिशिताशनैः ।
एवं बहुविधैर्वन्यैर्जन्तुभिः परिवारितम् ।
तद्वनं भयकरं प्रविवेश महामतिः ॥
वनकोणे पश्चिमदिग्भागे लिङ्गमासीत् एष च ।
क्षुधया च महाभाग रक्ष रक्षेति भाषतः ॥
तेन शब्देन महता विस्मयं परमं गतः ।
भयंकरे महाघोरे मन्दं मन्दं चचार ह ॥
तमन्वेष्टुमना विप्र किंचिद्दूरं गतो मुनिः ।
वृक्षवल्लीसमाकीर्णे कूपमेकं ददर्श ह ॥
कण्टकीद्रुमसंकीर्णं दुर्भेद्यतमसावृतं महत् ।
हुंकारनादितं घोरं महोरगनिषेवितम् ॥
स दृष्ट्वा सहसा तत्र किंचिद्भयसमन्वितः ।
आश्रमं पुनरागन्तुमुपचक्राम धर्मवित् ॥
तस्मिन्नवसरे तस्मान्महारूपे महास्वनः ।
त्राहि त्राहि रक्ष रक्षेति तत्रानुध्वनितो भृशम् ॥
श्रुत्वा तद्दुःखतारं पुनर्घोरं महास्वनम् ।
को भवानत्र कस्मात् किं करोमीति चाब्रवीत् ॥
इत्याकर्ण्य वचस्तस्य तदा कूप उदीरितम् ।
तत्राकृत्य समाहूय मा भैषीरित्युवाच तम् ॥
धर्मवत्त महाभाग श्रूयतां वद महामते ।
पितरस्ते स्वयं विद्धि सत्यं वदामि ते ॥

धर्मवत्त उवाच ।

किमर्थमत्र स्थीयन्ते युष्माभिः पितृभिः ।
पितृलोकं विहायैव तत्सर्वं कथयन्तु मे ॥

पितर ऊचुः ।

येनेदृशी दशा प्राप्ता गतिश्चैतादृशी वद ।
तद्वदामो वयमेव शृणु तत्त्वं द्विजोत्तम ॥
अस्मिन्कुले महाभाग धर्मिणो नैव सन्ति हि ।
तस्मादिमामवस्थां वै प्राप्ता एव न संशयः ॥
अबला गृहदासीव भृत्या गोमहिषादयः ।
गजाश्वास्तथा नैव गृहाणि विविधानि च ॥
पुण्यतीर्थरता नैव सत्पात्रे दानतत्पराः ।
निन्दकाः पुत्रका नैव सततं सत्यवादिनः ॥
अयने विषुसंक्रान्तौ व्यतीपाते तथाष्टके ।
सोमसूर्योपरागे च श्राद्धं चक्रिम हि किंचन ॥

न स्मरन्ति पितृस्तात कथं कुर्वन्ति तेऽधुना
पञ्चयज्ञपराश्चैव ह्यातिथ्यदा न सन्ति हि ॥
वासन्तिके तथा काले जलदा पुष्पदा न च ।
वसुदा न तु धर्मिष्ठास्तथा ताम्बूलदा न च ।
शाकमूलफलानां तु दातारो नैव सन्ति हि ।
प्रातःस्नानरताश्चैव मध्याह्ने स्नानतत्परा ॥
कार्त्तिके मासि माघे च दीपदा देववेश्मनि ।
नैव सन्ति हि यज्वानो स्वदत्त वत्स सम्प्रति ॥
उपवासरता नैव ह्येकादश्यां शुभे दिने ।
अनन्तपक्षद् माघे ह्येकभुक्तरता न च ॥
उपवासरता नैव शिवरात्रिशुभे दिने ।
वृषोत्सर्गं न कुर्वन्ति कार्त्तिके मासि कन्यदा ॥
नैव सन्ति हि धर्माःमसुपरागे तथापरा ॥
माघस्नानरता नैव व्यतीपातमत परा ।
स्वकर्मनिरताश्चैव नैव सन्ति हि केचन ॥
पुराणधर्मशास्त्रज्ञा वेदवेदाङ्गपारगा ।
पुराणश्रवणे सक्ता क्षणमात्रमपि द्विज ॥
पुराणे भक्तिमन्तश्च धौतस्मार्तेषु तत्परा ।
अर्कद्विपर्वरात्रीषु ह्येकभुक्तरता न च ॥
कन्यागते यदा सूर्ये पितृश्च प्रीणयन्ति च ।
ज्ञानिनो विष्णुभक्ताश्च सूर्यभक्तास्तथा न च ॥
आग्निशुश्रूषवश्चैव काले काले न सन्ति हि ।
शुश्रूषवश्च महता सेवका केशव प्रभुम् ॥
अर्चाभिषेकरता नैव विष्णोः रुद्रे महामत ।
रुद्रपौरुषसूक्ते च जपशीला न सन्ति हि ॥
अध्यात्मशास्त्रपठने नमस्कारे विवस्वत ।
सौराष्ट्रनिरता विप्रा नैव सन्ति हि भूतले ।
तेनेमामीदृशीं प्राप्ता गतिं धर्मभृतां वर ॥

श्रीभगवानुवाच ।

एतान्धर्मांस्तदा श्रुत्वा कम्पमानो महामतिः ।
क्षमध्वमिति सत्कर्म पपात भुवि मूर्छितः ॥

वैशम्पायन उवाच ।

आश्वास्य विप्रं ते देवा पितृमूर्तिधरा शुभा ।
नैव तेऽप्युक्तमात्रे तु विस्मितो ब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥

ब्राह्मण उवाच ।

किं करोमि च हे तात युष्माकमपि यत्प्रियम् ।
तत्सर्वमद्य मे यूयं ब्रुवन्तु ह्यविशङ्कया ॥
येन धर्मेण युष्माकं ब्रह्मलोको भविष्यति ।
तदद्य एव च प्रीत्यै यतिष्ये कर्तुमुत्तमम् ॥

पितर ऊचुः ।

पितृणां मोक्षदं दानमसत्यात महीतले ।
तथापि शृणु वक्ष्यामः सर्वदानफलात्मकम् ॥
ब्रह्मणा हि पुरा दत्तं पितृणां मुक्तयेऽनघ ।
वक्ष्यामस्तद्वच सत्यं श्लोकरूपमनाप्रत ॥
दास्यन्ति यदि कन्यां स्वां सर्वदानफलात्मिकाम् ।
युष्माकं स्वप्रसूनां वै ब्रह्मलोको भविष्यति ॥
कन्याभावे स्वकाद्रव्याद्विवाहं कारयन्ति ये ।
तेषामपि पितृणां च ब्रह्मलोको भविष्यति ॥
स्वर्गभुजा पुरादत्त पितृमुक्तिकरं परम् ।
तदाप्रभृति धर्मिष्ठा वाञ्छन्ति पितरोऽनिशम् ॥
ब्रह्मलोकप्रदं ह्येतत्कन्यादानमनुत्तमम् ॥
पश्य कूपं महाभाग पूरितं विप्रजन्तुभिः ।
धूमाकुलान्दृशाम्दीना प्रार्थ्यमानास्त्रिलोकम् ॥

येया (for स्ना°) — M1 om lines 932 934 — (L 933) D1 वलदा न, G3 वलदा ये (for वसुदा न) — (L 934) G(ed) फलानीना (for °ना तु) — (L. 935) G(ed.) माध्याह्निकपरा न च (for °) — (L 936) D1 G3 माघमासे (for मासि माघे) — (L. 937) D1 लाङ्गला, M1 G(ed) राङ्गत (for °वद्भने) — D1 om lines 938 939 — (L. 940) D1 व्रता शुभे (for शुभे दिने) — (L 941) G(ed) पामरा (for कन्यदा) — (L. 943) G(ed) रता (for परा) — (L 945) D1 G1 वेदार्थ (for °वेदाङ्ग) — (L 946) D1 पुराणश्रवणासक्ता (for °) — (L. 948) G1 s रात्रौ च (for रात्रीषु) — (L. 954) G1 सूक्ताभ्या G(ed) सूक्तानां (for °सूक्ते च) G(ed) जापका नैव सन्ति हि (for °) — (L. 953) G1 अध्यात्मशास्त्रो स्पठनेन (for °) G(ed) विवस्वति (for °त) — (L 956) G1 सौराष्ट्र (for °ष्ट्र) D1 नियता (for निरता) — For line 956 G(ed) subst

7 ** सौराष्ट्रसूक्तपठने निरता नैव सन्ति हि ।

— (L. 958) G(ed) वाचं धर्म्यामिमां श्रुत्वा (for °)
— (L 959) G1 प्रापतद्, G(ed) सोऽपतद् (for पपात) D1 चाशु स (for मूर्छित) — G3 श्रीभगवान् (for वैशम्पायन)
— After the ref G(ed) ins

78** तनस्तं प्रणतं भूमौ विषण्णमतिविह्वलम् ।

— After line 960 G(ed) ins

79** उत्तिष्ठ साधो विप्रर्षे ह्युक्त्वेत्थमतिवमादरात् ।

— (L 961) G1 G(ed) एतावद् (for नैव तेऽपि) — (L. 965) G1 तदद्यैव वत्स प्रीत्यै (for °) — For lines 965–966, G(ed) subst

80** तदद्यैव च संप्रीत्या वक्तुमर्हथ सादरा ।

पितर ।

पितृणां मोक्षदा यत्र वस्तूनि तानि सन्ति हि ॥

— (L 967) G1 फलात्मिकम् (for ° मकं) G(ed) दानं सर्वोत्तमं महत् (for °) — (L. 968) G(ed) सृष्ट (for दत्त) — (L 969) G1 G(ed) वक्ष्यामस्तव यत्नेन (for °) G3 मोक्षरूप, M1 °क्षरूपं (for °रूपम्) G(ed) कर्तव्यं मोक्षरूपत (for °) — (L. 970) D1 फलात्मकाम्, G3 °त्मकम् (for °त्मिकाम्) — (L. 971) G(ed) सुतां ब्राह्मेण विधिना (for °)

न कृतं चेदिदं नूनं भवद्भिर्लोकविश्रुतैः ।
अस्मिन्कूपे पथ मया जीर्णदूर्वाश्रिता ध्रुवम् ॥
तद्गच्छ साधो तत्सर्वं कारयस्वास्मदाज्ञया ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्याम इत्युक्त्वान्तर्दधुस्तदा ॥
ब्राह्मणो विस्मयाविष्टः प्रणम्य च मुहुर्मुहुः ।
स्वाश्रमं प्राप धर्मिष्ठ निजैः सह महामते ॥
सर्वेषामपि विप्राणां सन्निधेश युधिष्ठिर ।
कारयामास सम्यक् तं विप्रैः सर्वैर्नरैरपि ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र बहु दत्त्वा वसु स्वकम् ।
कारयस्व विवाहं वै विप्राग्निसहिते रत ॥
पितरस्तृप्तिमेष्यन्ति देवास्तृप्ता भवन्ति हि ।
कन्यादानस्य ते वृद्धिर्भविष्यति न संशयः ।
सर्वदानफलं तेऽस्तु कन्यादाने युधिष्ठिर ॥
श्राद्धकाले तु यो विप्र कीर्तयेत्पितृसंनिधौ ।
पितरस्तृप्तिमेष्यन्ति सोऽपि पापैः प्रमुच्यते ॥

वैशंपायन उवाच ।

इदं रहस्यं परमं पवित्रं
यः श्रावयेद्ब्रह्मसभासु विद्वान् ।
श्राद्धेऽपि ज्ञानकृतैरघौघैः
सद्यो विमुक्तः सुरलोकमेति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

मुरारेः पादकमलं धर्मपुत्रः प्रणम्य च ।
पुनरेवापरं धर्मं पृष्टवानच्युतम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

सर्वेषामेव धर्माणां सत्यमाहुरनुत्तमम् ।
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु सत्यस्य वदस्व मे ॥
यत्र देवा दिवं यान्ति यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
यत्र वेदविदो यान्ति तथापि मनुजोत्तमाः ॥
यत्र पुण्यान्याप्नुवन्ति दानानि पुरुषोत्तम ।
यत्र संयुक्ता श्रिया कीर्तिं च विपुलां ध्रुवम् ।
तद्धर्मं वद तत्त्वेन लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥
हरिश्चन्द्रादयो भूपा धर्मिष्ठाः सत्यवादिनः ।
सुरलोके वासुदेव तिष्ठन्त्यद्यापि मे श्रुतम् ॥
तस्मिन्नवसरे देवी द्रौपदी शुभदर्शना ।
पतीनां पश्यतामेव उवाच लोकगुरुं प्रति ॥

द्रौपद्युवाच ।

भगवन्पुण्डरीकाक्ष सत्यशील महामते ।
कथामेतां समस्तेन भवान्वक्तुमिहार्हति ॥

वैशंपायन उवाच ।

तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णस्तु जगतीपतिः ।
सस्मितं वचनं चेदमब्रवीद्वदतां वरः ॥

श्रीभगवानुवाच ।

साधु साधु महाराज प्रसिद्धोऽसि जगत्त्रये ।
यस्मात्तव मतिर्धर्मे जायते धर्मचारिणः ॥
सत्यं पिता च माता च सत्यं भ्राता युधिष्ठिर ।
लोकाः पाल्यन्ते सत्येन सत्यमाहुर्विपश्चितः ।
सत्येन जायते मुक्तिः सत्यात्स्वर्गश्च भारत ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

असत्यवादिनां देव स्वर्गो नास्तीति न श्रुतम् ।
तत्कथं देवदेवेश भवान्ब्रवीति मे मतिः ॥

श्रीभगवानुवाच ।

गोब्राह्मणार्थे कामार्थे स्त्र्यर्थे च भरतर्षभ ।

त्रिपत्तावनृत मृयान्घ तस्य न विद्यते ॥
एतानृते ॥ राजेन्द्र वदेद्वेदनृतं नर ।
नरक तस्य विज्ञेय युगानामयुत प्रभो ॥
सत्य ममेति सकल्प्य योऽवतिष्ठति भूतले ।
तेन पूतमिद सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥
सत्येन स्थापिता पूर्वं चन्द्रसूर्यादयो ग्रहा ।
दिवि देवगणा सर्वे सेन्द्रा दिग्दन्तिनस्तथा ॥
बहुविद्याप्रद सत्य बहुकीर्तिप्रद शुभम् ॥
पापघ्न दुरितघ्न च सत्य तस्माद्वदेत्सुधी ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहास पुरातनम् ।
वक्ष्ये पापहर नृणा श्रोतृणा च सुखप्रदम् ॥
सुमतिर्नाम विप्रेन्द्रो वेदवेदाङ्गपारग ।
व्याघ्रस्य कामनाशस्य सत्यमुक्त्वा दिव गत ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

सुमतिर्व्याघ्रयो सत्य कथ जात महामते ।
कुत्र स्थितौ महात्मानौ सर्वं तत्कथयस्व मे ॥

श्रीभगवानुवाच ।

पुरा कृतयुगे राजन्कावेर्या सरितस्तटे ।
शाङ्गतीर्थमिति ख्यात सर्वसिद्धनिषेवितम् ॥
यक्षगन्धर्वनिचयैर्मुनिवृन्दैर्निषेवितम् ।
चम्पकाश्वत्थपुन्नागपनसै फलमण्डितै ॥
कपित्थचूतबिल्वैश्च कदलीजम्बुनिम्बकै ।
एतैरन्यै पुण्यवृक्षैर्नानामृगगणैरपि ।
मयूरै परभृताभिश्च चक्रवाकोपशोभितम् ॥
तत्रासीत्सुमतिर्नाम ब्राह्मणो वेदपारग ।
शिष्यै प्रशिष्यै सहितै साक्षादिव पितामह ॥
एकदा तु महाराज शिष्यै परिवृतो वशी ।
कन्दमूलफलान्येधास्याहर्तुं वनमाविशत् ॥
आहूय सर्वान्सुमतिस्तान्शिष्यान्प्राज्ञान्सुशीलवान् ।
अब्रवीच्च तदा वाक्यमेकैक प्रति धर्मज्ञ ॥
शृण्वन्तु मद्वच शिष्या यदर्थं वयमागता ।
कन्दमूलफलान्येधास्त्वानयध्व ममान्तिकम् ॥
तावदत्र समित्पुष्पमाहरिष्ये कुशानपि ।
व्याघ्रचोरभय नास्ति युष्माकं तु वने द्विजा ॥
इत्युक्त्वा स महातेजा सर्वांस्तान्पर्यमोचयत् ।
पश्यन्वनानि पुण्यार्थमेक एवाचरत्तदा ॥
विशेषवर्णैर्महानागैर्वृकजम्बुकसङ्कुलै ।
ऋक्षव्याघ्रसमूहैश्च वृकनादैर्भयकरम् ॥
वनमेव बहुविध पश्यन्सुमतिराप्तवान् ।
ध्यायन्सर्वगत मा च विचचार नृपोत्तम ॥
एतस्मिन्नन्तरे मूर्खो व्याघ्रो वै मांसलोलुप ।
उड्डीयोड्डीय वेगेन द्विजस्य निकट गत ॥
ब्राह्मणो विस्मयाविष्टो दिशो दश विलोकयन् ।
पश्यन्व्याघ्र भयकर गन्तु समुपचक्रमे ॥
गच्छन्त ब्राह्मण प्रेक्ष्य लाङ्गूल विनिहत्य च ।
समुल्लिख्य पदाभ्या तु जगृहे दक्षिण भुजम् ॥
हन्तु कृतमतिं व्याघ्र ब्राह्मणो गतभीस्तदा ।
रक्ताक्ष दीर्घलाङ्गूल दीर्घदष्ट्र तदाब्रवीत् ॥
भो भो साधो वृथा मा त्व हनिष्यसि निरागसम् ।
मया किमपराद्ध ते कुत्र व्याघ्र वदस्व तत् ॥
कृतापराधिन लोके शिक्षा कुर्वन्ति भूमिपा ।
न हिंसन्ति वृथा सौम्य सज्जना अपि प्राणिनम् ॥
अस्मिञ्जन्मनि हे व्याघ्र मया कस्यापि विप्रियम् ॥
न कृत पूर्वजन्मने हन्मि चेत्तद्वदस्व मे ॥
कन्दमूलफलाहारैर्वर्तयन्तमनागसम् ।
मा वृथा बाधसे व्याघ्र वने कृच्छ्रादिभि कृशम् ॥
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थ हेमन्ते जलवासिनम् ।
वर्षासु पतिता वृष्टिं मेघवृन्दात्समन्तत ॥
सहिष्णु सर्वदा शुद्ध मुकुन्दप्रियदर्शनम् ।
मा वृथा बाधसे व्याघ्र निर्मांस मांसलोलुप ॥
परपीडापर नित्य परनिन्दापरायणम् ।
असत्यनिरत मूर्ख देवब्राह्मणनिन्दकम् ॥
गुरुनिन्द दुराचार धर्मविप्लविन खलम् ।
पञ्चयज्ञविहीन च प्रात स्नानविवर्जितम् ॥
जपोपासनहीन च सन्ध्यावन्दनवर्जितम् ।
राक्षसाश्च पिशाचाश्च बाधन्ते त्वादृशा अपि ॥

विचने (for °) —(L. 1026) G1 यावत्, G2 यो वा (for योऽव) —(L. 1029) G1 प्रभो (for तथा) —(L. 1031) G(ed) दु पनाग (for दुरितघ्न) G1 कृत्वं (for सत्य) — G1 om lines 1032–1033 G1 G(ed) om line 1033 —(L. 1037) G1 G(ed) कुत्र स्थितौ महात्मानौ; G2 कुत्रस्थौ महात्मानौ (for °) —(L. 1039) G1 : G(ed) सिद्धि (for सिद्ध) —(L. 1043) G1 G(ed.) पुण्य (for पुण्य-) —(L. 1044) Hypermetric D1 परभृतैश्च M1 °भृता भिश्च (for °भृताभिश्च) D1 G(ed) चक्रवाकैश्च शोभि(D1 सेवि)तम् (for °) —(L. 1046) G(ed) शिष्यप्रशिष्यसहितो नित्य (for °) —(L. 1048) G1 s corrupt, G(ed) फलादीनि हि (for °न्येधांसि) —(L. 1049) M1 आनय (for आहूय) D1 मुनिमाम् (for मति°) G(ed.) सुशीलान (for °वान्) —(L. 1051) D1 G1 : M1 पुत्रा (for शिष्या) —(L. 1052) G(ed) त्वाम् (for एधांसि) —(L. 1054) M1 G(ed) मुना (for द्विजा) D1 G1 युष्माकं शृणु तद्वच, G2 °कं शृण्वता मुना (for °) —(L. 1056) G(ed) विशाखि हि (for पुण्यार्थम्) G2 चरन् (for [अ]चरत्) —(L. 1058) G2 वराहैश् (for समू°) M1 सूकरायैर् (for वृकनादै°) G(ed) तथा नादैर्भयंकरैः (for °) —(L. 1066) D1 समुल्लिख्य (for °ख्य) —(L. 1070) G(ed) अपराद्ध (for °द्ध) G2 मे (for तत्) —(L. 1072) G(ed) दुर्जना अप्यपापिनम् (for °) — G(ed) om (hapl) lines 1076b–1080a —(L. 1081) G1 G(ed) -वरं (for -परं) G2 -बाधा, G(ed) पीडा (for निन्दा) —(L. 1082) G1 हिमवत् (for निन्द°) —(L. 1083) G(ed) गुरुनिन्दा

शुचिं गोविन्दभक्तं मां वृथा त्वं बाधसेऽधुना ।
शुष्केणानेन देहेन तव चेह प्रयोजनम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

निशम्य वचनं तस्य ब्राह्मणस्य नृपोत्तम ।
व्याघ्रोऽवदन्महाघोरो ब्राह्मणं विगतस्पृहम् ॥
शृणुष्व विप्रशार्दूल क्षुधितस्य च मद्वच ।
अस्थि चापि त्वचं चापि भक्षिष्ये त्वत्कलेवरम् ॥
महापापानि कृत्वापि परपीडामथापि वा ।
आत्मा संरक्षणीयो हि सर्वथा सर्वदेहिनाम् ॥
एवं निशम्य वचनं घोरं व्याघ्रस्य धर्मज्ञ ।
प्रहसन्ब्राह्मणोऽप्याह व्याघ्रं प्रति सुनिर्भयः ॥
मांसमूत्रमलौघैश्च पूरितं श्लेष्मराशिभिः ।
पिण्डास्थिनिचयैः पूर्णमेतद्दग्धं कलेवरम् ॥
रजस्वलमनित्यं च दुर्गन्धपरिचर्चितम् ।
ईदृक्शरीरकं व्यर्थमस्वराद्यं विनिन्दितम् ॥
प्रयोजनविहीनेन शुष्कास्थिनिचयेन मे ।
तव तृप्तिर्यदि भवेन्मत्तः कोऽभ्यधिको भुवि ॥
कृतार्थोऽस्मि महाभाग दास्यामि ते वराम्यहम् ।
आत्मा हि परितुष्ट्यर्थं भवेद्यदि मम प्रियम् ॥
मद्वाक्यं श्रूयतां व्याघ्र सत्यं परमपावनम् ।
गत्वा ममाश्रमं तूर्णमागमिष्ये तवान्तिकम् ॥

व्याघ्र उवाच ।

बान्धवैर्विप्रकृष्टस्य मृत्युवक्त्रगतस्य ते ।
किं कार्यमाश्रमे ब्रह्मन्नस्ति चेत्तद्वदस्व मे ॥

सुमतिरुवाच ।

समारोप्य कृतानग्नीनिहोत्रगृहं भवान् ।
शिष्यानाभाष्य पश्चात्त्वागमिष्ये तवान्तिकम् ॥

व्याघ्र उवाच ।

अनागते यदि त्वं तु महन्मृत्यो ममान्तिकम् ।
तदुपायं वद त्वं मे यत्पोऽहं जाठराग्निना ॥

सुमतिरुवाच ।

करोमि तेऽहं शपथं येन चित्तं सुनिश्चितम् ।
यथा भवेत्तव व्याघ्र तद्ब्रवीमि हि संप्रति ॥
ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पगः ।
महापातकिनश्चैते तत्संयोगी च पञ्चम ॥
मातृहा पितृहा चैव आत्महा भ्रूणहा तथा ।
गोहन्ता वीरहन्ता च अश्वहा नृपहा तथा ॥
स्त्रीहन्ता पुत्रहन्ता च भ्रातृहा भार्यहा तथा ।
या गतिं प्राप्नुवन्त्येते महापातकिनोऽधमाः ।
अनागतश्चेद्भवतु सा गतिः सर्वथा मम ॥
चण्डालीगमने पापं भगिन्या गमने तथा ।
पुत्रिकागमने यत्तु स्नुषाया गमने तथा ॥
व्याधस्त्रीगमने यत्तु पुल्कसागमने तथा ।
विश्वस्तागमने यत्तु यज्ञपत्न्यास्तु संगमे ॥
विधवागमने यत्तु उदक्यागमने तथा ।
एतासां गमने यत्तु तत्पापं तु भवेन्मम ॥
पतिं त्यक्त्वा तु या नारी अन्यसंगमतत्परा ।
प्रतिकूला पत्यौ या तु कटुभाषी विरोधिनी ॥
सदा कलहशीला च सदा निष्ठुरभाषिणी ।
सदा रोदनशीला या सदा द्वारगृहे स्थिता ॥
पुष्पतापनशीला या पुत्रद्वेषपरा तथा ।
स्नानविमुखरा या तु सदा मलिनमूर्धजा ॥
सदा मलिनवस्त्रा च सदा कार्पण्यभाषिणी ।
आत्मनिन्दापरा या तु परनिन्दापरा तु या ॥
श्वशुरं श्वश्रुरीं चैव विनिन्दन्ती स्वकं शिशुम् ।
भर्तृबन्धुषु या नारी औदासीन्यपरा तु या ॥
भर्तारं वञ्चयित्वा या मैथुनार्थपरा सती ।
अन्यसंभाषणपरा ह्यन्यवेश्मनि या स्थिता ॥

परे दार- (for °) — D_1 om line 1085 — (L. 1088) G_1 नास्ति (for चेह) G(ed) किं भवेत्तव वद (for °) — (L. 1089) G(ed) सर्व (for तस्य). — (L. 1097) G_1 °पुरीषैश् (for °मलौघैश्). — For line 1103, G(ed) subst.

82** भगवान्सर्वसाक्षी यथाकारैर्मम प्रियम् ।

— (L. 1105) $G_{1,3}$ G(ed) नित्य (for सत्यं) — (L. 1106) G_1 G(ed) [आ]श्रमपदम् (for [आ]श्रमं तूर्णम्) — (L. 1109) G_1 M_1 G(ed.) तु तान् (for कृतान्). — (L. 1110) $G_{1,3}$ शिष्यांस्तान्बोधयित्वा च, G(ed) शिष्यान्सुतान्बोधयित्वा (for °) — (L. 1111) M_1 G(ed) अनागतो (for °गते) — (L. 1112) M_1 G(ed) वदस्व त्वं (for वद त्वं मे). — (L. 1115) M_1 च सुराशश्च, G(ed) मद्यपायी (for च सुरापी). — (L. 1118) G_3 नृप (for वीर). G_3 गजहा (for नृपहा) M_1 भ्रातृहन्ता यथा तथा; G(ed.) °हन्तार्थहा तथा (for °). — After line 1119, G(ed) ins :

83** परदारपरद्रव्यस्तेयापरपहरन्ति ये ।
विश्वासघातका ये च दीनात्मा दुरवस्थास्तथा ॥
असत्यवादिनो ये च पिशुना गरदास्तथा ।
इन्धनप्रवेशीनाश्च अनिदाश्च तथा परे ॥

— D_1 G_3 om line 1123 — (L. 1123) G_1 M_1 पुत्रमीगमने यत्तु (for °) G_1 आत्मजा-, M_1 दुहिता (for स्नुषाया) — (L. 1124) M_1 वानरी (for व्याधस्त्री-) M_1 पुल्कसा; G(ed) °सी (for °सा-) — (L. 1125) G_3 विश्वासा- (for विश्वस्ता-) — After line 1126, G(ed) ins

84** शुद्रस्त्रीगमने यत्तु अहर्निशगमने तथा ।

— (L. 1129) G(ed) पत्ये (for पत्यौ). — After line 1129, D_1 ins

85** मत्तानुषैश्चदैत्यैना सदा मत्कृत्यविक्रिया ।

— (L. 1131) G_3 स्नानविमुखी या तु; G(ed) सदा विमुखरी या तु (for °). — (L. 1133) G_3 °परा तु या; M_1 °परा तु या;

भग्निनाशी तु या नारी वेश्यालाम्यकारिणी ।
होमकाले विप्रयुक्ता या नारी शयने तथा ॥
अनुत्थिता तु या नारी तल्पाच्चैव पते पुर ।
भर्तुः पूर्व स्वपन्ती या दीर्घनिद्रापरा तु या ॥
पुंश्चली दीर्घनिद्रा च ऋतुकालप्रदर्शिनी ।
भारमताडनशीला या कुटिला दुःखभाषिणी ॥
असूयाया परा या तु विधवासहचारिणी ।
परप्रेष्यपरा या तु या नारी पितृनिन्दका ॥
भ्रातृश्वश्रूभ्रातृनिन्दा च मातृनिन्दात्मजास्तया ।
अग्रभोजनशीला या स्वकृते पाकसंचयम् ॥
सदा कलहकल्याणी चोरवृत्तिपरा रता ।
अग्निदा गरदा या तु रज्जुभिर्मरण गता ॥
कूपान्ते पतिता या तु तडाके देहनाशिनी ।
विष पीत्वा मृता या तु अभिदग्धा स्वय रता ॥
जाता तु पतिपरलीना नरक यद्विदुर्बुधा ।
मन्तमानै यदि मयि कन्ये अक्षतु शाश्वतम् ॥
किं तु वक्ष्यामि शार्दूल वैधव्ये दुष्टचारिणी ।
स्नानहीना तु या नारी विधवा सङ्गलोलुपा ॥
हरिसेवाविहीना या विधवा केशधारिणी ।
उपवासविहीना या व्रतहीनानिदु स्थिता ॥
कामादिकलहैर्युक्ता सदाताम्बूलभक्षिणी ।
सदामण्डनशीला च विधवा कामधारिणी ॥
सदारोदनशीला या सदामक्षिणवक्षका ।
उष्णोदकेन या स्नाति सदा तु जपवर्जिता ॥
मामत्रयविहीना या मातृवाक्यविरोधिनी ।
विप्रपादोदक या तु शिरसा नैव धारिणी ।
प्रदक्षिणानमस्कारविहीना देवतागृहे ॥
पूर्वभागे तु या भुङ्क्ते दिवसस्य पदे पदे ।
बहुभाषी स्तोत्रहीना व्रतहीना ह्यनिर्मला ॥
गर्भिणी विधवा या तु तद्दोषा मरण गता ।
कायायवस्त्रहीना या नीलीवस्त्रधरा तु या ॥
द्विभुक्तनिरता या तु भक्ष्यभोज्यरता तु या ।
तैलनिर्मलदेहा तु शिरस्तैल तु धारिणी ॥
अलंकाररता या तु भूषणादिसुवस्त्रके ।
सुतीर्थविमुखा या तु सत्पात्रे दानवर्जिता ॥
पाददृष्टिविहीना या तिर्यग्दृष्टिरता तु या ।
सदा कर्मविहीना या सदा सलापतत्परा ॥
यां गतिं प्राप्नुवन्त्येता सा मे भवतु शाश्वती ।
न दास्ये यदि मद्देहस्त्व तृप्त्यै मृगाधिप ॥

श्रीभगवानुवाच ।

तां वाच सत्यसयुक्तां निशम्य कुरुनन्दन ।
नमस्कृत्य द्विजवर गच्छ सौख्येत्यथाब्रवीत् ॥
गत्वा स्वमाश्रमपदं पुनरेव महामते ।
आगच्छ मम तृप्त्यर्थं प्राणान्वक्ष नमोऽस्तु ते ॥
ब्राह्मणो दक्षिणकर दत्वा व्याघ्रस्य मूर्धनि ।
मा भैषीरुक्त्वा व्याघ्राज्जगामैव स्वाश्रम ययौ ॥

Colophon

G(ed) -परायणा (for °कुला) —D1 om lines 1133 1134 —(L 1135) G(ed.) पर (for याति) —(L 1137) D1 -परायणा, G(ed) परा सना (for परा तु या) G2 शुनासीनपरा यणा (for °) —(L 1138) D1 परा तु या, G2 परायणा (for परा सती) G(ed) सर्वनोन्मर्यसवयम् (for °) —(L 1142) G(ed) तल्पान्मसौ समुत्थिते (for °) — For lines 1143–1144 G(ed) subst

86** स्वभर्तुः पुरतो या तु सपत्नी गाढनिद्रया ।
पुंश्चली सङ्गनिरता या नारी पतिवर्जिता ॥

—(L 1146) G1 2 M1 अन्या(G2 °-न्य)सूयापरा ये तु; G(ed) सर्वासूयापरा ये तु (for °) —(L 1147) D1 M1 -प्रेष्यरता (for °परा) G2 विप्र (for पितृ) G(ed) -दूषिणी (for निन्दका) —(L 1148) G1 -परा (for [आ]-मजास्तया) G(ed.) भ्रातृश्वश्रूभ्रातृमातॄनिन्दाया रमते तु या —(L 1149) D1 G1 2 M1 पाप (for पाक) —(L 1150) M1 -कार्योणि, G(ed) -नीना या (for -कल्याणी) G(ed.) शठा (for रता) —(L 1152) G1 कूपान्त, G2 कूपे नि ; G(ed) कूपान्त (for °न्ते) G(ed) तडागे पतिताय या (for °) —(L 1153) G1 2 M1 विषपीत (for विष पीत्वा) —(L 1154) G(ed) दुष्ट (for पति) G2 आर्ता च मृगशार्दूल (for °) —(L 1156) G2 M1 चारिणाम् (for °णी) — G2 om lines 1159 1162 G2 om lines 1159-1161 —(L 1160) G(ed) कामातर कलहे युक्ता (for °) —(L 1162) G2 G(ed) विमल (for मक्षिण) —(L 1163) G2 G(ed) सना जपविवर्जिता (for °) — G2 om line 1167 —(L 1167) D1 G1 ■ सरिमता (for पदे पदे) —(L 1168) G(ed) दुष्ट (for व्रत) G2 च कल्मषा (for ह्यनिर्मला) D1 पितृवाक्यविरोधिनी (for °) — For line 1169 G(ed.) subst.

87** विधवा गर्भिणी या तु गर्भं भित्वा मृता तु या ।

—(L 1170) G1 2 M1 G(ed.) शुक्ल (for नीली) — G2 om line 1173 —(L 1176) G(ed) धर्म (for -कर्म) —(L 1177) D1 G2 M1 शाश्वतम् (for °ती) — After line 1177, G2 ins

88** कुन्तुलक्ष्यधर्न क्षेत्रप वादेन बलाद्धरेत् ।
घोडाशीघोरेण पापेन लिप्येय मस्यनागने ॥

—(L 1178) G(ed) मधवर (for मृगाधिप) —(L 1179) G1 G(ed) युक्तां च (for -सयुक्तां) —(L 1181) G2 तु स्वाश्रम (for स्वमा°) —(L 1182) G2 गृह- (for मम) —(L 1184) G1 2 [र]तुमुक्त्वा (for उक्त्वा) M1 मा भैरितुक्त्वा राजन्, G(ed) मा भैषी रेवदोच स (for °)

COLOPHON —*Sub-parvan* D1 G1 2 G(ed) आश्चर्यपर्वणि

युधिष्ठिर उवाच ।

गत्वा स्वमाश्रमपदं ब्राह्मणो बन्धुवत्सलः ।
किमब्रवीन्महाभाग भार्यां चैव स्वपुत्रकान् ॥
सत्यवाक्यः पुनस्तेभ्यो व्याघ्रपार्श्वं कथं गतः ।
तन्मे कथय सर्वेश पाण्डूनां हितकृत्तम ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मां ध्यायन्सर्वलोकेशं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ।
मामकं पौरुषं सूक्तं जपन्नाश्रममाययौ ॥
आश्रमस्थान्स्वकाञ्शिष्यानाहूय ब्रह्मवित्तमः ।
स्वपत्नीमात्मजांश्चैव इदं वचनमब्रवीत् ।
शृण्वन्तु मद्वचः पुत्राः सत्यं ब्रूयां हिताय च ॥
वेदे च धर्मशास्त्रे च यो धर्मः प्रोच्यते बुधैः ।
तमेव सर्वकालेषु कुरुध्वमविशङ्कया ॥
चराचरात्मकं विश्वं देवतिर्यङ्नरादिकम् ।
विष्णुरूपमिदं सर्वं पश्यध्वमविशङ्कया ॥
वाङ्मनःकर्मभिर्नित्यं हीनैश्च द्रव्यसंचयैः ।
मा कृतं सर्वथा हीनो कुरुध्वमविशङ्कया ॥
सर्वधर्ममयं सारं वक्ष्यामि च हिताय च ।
परदारान्परद्रव्यं स्वप्ने वा न स्मरिष्यथ ॥
इत्युक्त्वा ब्राह्मणश्रेष्ठः सत्यवागनहंकृतिः ।
अग्निहोत्रगृहे शिष्यानामन्त्र्यातिहर्षितः ॥
अग्नीं हुत्वा सदारस्तु प्रणम्य प्रयतेन्द्रियः ।
समारोप्याग्नींस्तान्स्वयमात्मनि महाप्रभे ॥
एकां पुत्रवतीं भार्यां साध्वीं तां प्रियवादिनीम् ।
आहूय वचनं वाग्मी प्रोवाच भरतर्षभ ॥
हे प्रिये शृणु मद्वाक्यं कल्याणि हितप्रिये ।
पुत्रान्संरक्ष धर्मेण परं श्रेयो गमिष्यामि ॥
धर्मं भजस्व सततं भूतहिंसां सदा त्यज ।
जहि कामान्स्वदेहस्थान्साधुसङ्गं सदा कुरु ॥
हरिमर्चय भद्रे त्वं सत्यशीला तथा भव ।
देहेऽस्मिन्बुद्बुदाकारे ममतां त्यज सर्वदा ॥

इति वादिनि धर्मिष्ठे भार्या तस्य प्रिया सती ।
शिरस्यञ्जलिमाधाय दुःखिता वाक्यमब्रवीत् ॥
भगवन्नीदृशी वाणी शोकपूर्वा त्वयानघ ।
साशङ्का इव मे भाति कथं वक्तुं त्वमर्हसि ॥

सुमतिरुवाच ।

समित्पुष्पकुशार्थं तु ह्यागतस्य तनुर्मम ।
व्याघ्रस्य दत्ता भृत्यर्थं क्षुधितस्य मयानघे ।
तन्निमित्तमहं वच्मि तत्सकाशं व्रजाम्यहम् ॥
एवमुक्ता तदा साध्वी ब्राह्मणी शोककर्शिता ।
पपात सहसा भूमौ हा हतास्मीति दुःखिता ॥
समुत्थाप्य तदा साध्वीं ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः ।
निःस्पृहः सर्वकामेषु तदा वाक्यमभाषत ॥
मद्वचः श्रूयतां भीरु धर्मबुद्धिं सदा कुरु ।
धर्ममार्गपराणां तु धर्म एव परा गतिः ॥
पतिवाक्यरतानां तु स्त्रीणां चैव सुशोभने ।
स्त्रीजन्म नास्ति नास्त्येव देवा एवं वदन्ति हि ॥
धर्मनिष्ठा तपोनिष्ठा सत्यनिष्ठा सदा भव ।
मदर्थं कुरु कल्याणि पारिचर्यां वरासि च ॥
एवमुक्ता तदा साध्वी ब्राह्मणी धर्मनन्दन ।
तथा करोमीत्युक्त्वा प्रविवेश सुतान्विता ॥
ध्यायन्ती पर्णशालायां सर्वधातारमच्युतम् ।

शेषधर्मः ; M1 शेषधर्मो . — *Adhy. name* : D1 व्याघ्रद्विजसंवाद° ; G1 सत्यमतिस्त ; G(ed.) सत्यव्रतप्रशंसाया द्विजव्याघ्रसंवाद° — *Adhy. no.* : D1 G1, 2 M1 G(ed.) 9

(L. 1185) G1 G(ed.) धर्म- (for बन्धु-). — (L. 1186) G(ed.) स्वभार्यां च (for भार्यां चैव). — (L. 1187) G1, 2 M1 -वाक्यात् (for -वाक्य). — For line 1187, G(ed.) subst. :

89** स सत्यवचनो धीमान्पुनस्तेभ्यः कथं गतः ।

— (L. 1188) G2 तत्सर्वं (for सर्वेश). — (L. 1189) D1 -कारणम्, G2 -कारकम् (for -कारिणम्). — (L. 1191) M1 सर्वांश्च ब्राह्मणोत्तम (for °). — Before line 1193, D1 M1 ins सुमतिरुवाच. — (L. 1193) G2 शृणुध्वं (for शृण्वन्तु). G1 G(ed.) ब्रूम ; G2 वच्मि (for ब्रूयां). — (L. 1194) G1, 2 ये धर्मा° (for यो धर्मः). — (L. 1195) G2 तान् (for तम्). M1 -त्स्वेषु (for -कालेषु). D1 कुरुध्वम् (for कुरु°). — (L. 1196) G2 पक्षिनिर्यङ्नरादिकम् (for °). — (L. 1197) G(ed.) विश्वं (for सर्वं). — G2 om. line 1198–1199. — (L. 1198) G1 धनैश्चैव कर्मभिः (for °). — (L. 1199) परस्त्रीं सदा कुरु (for °). — (L. 1200) G2 -नाम- (for -धर्म-). — (L. 1201) G(ed.) दारांश्चैव (for वाङ्द्रव्य). — (L. 1202) G2 M1 अनहंकृत (for °ति). — (L. 1203) G(ed.) समन्त्रि-भ्रम् (for [अ]तिहर्षित°). — (L. 1204) G(ed.) सदारास्तु ; G1 [आ]हुतीर्धीमान् ; M1 धारास्तु (for सदारस्तु). G(ed.) विजिते-न्द्रिय° (for प्रय°). — (L. 1205) D1 महायशः (for °प्रभे). — (L. 1206) G1 M1 सदा (for प्रिय-). — (L. 1207) G(ed.) सोऽब्रवीत् (for वाग्मी). — (L. 1209) G(ed.) भविष्यति (for गमिष्यसि). — (L. 1210) G1 G(ed.) मद्गृहस्थ ; G2 परित्यज (for सदा त्यज). — (L. 1215) D1 D2 आदाय (for आधाय). — Before line 1216, D1 M1 ins. ब्राह्मणी उवाच. — (L. 1216) D1 वचं त्वम् (for त्वयानघ). G1, 2 M1 ईदृशी (for °शी). D1 G2 -पूर्वं (for पूर्वां). — For line 1217, G(ed.) subst. :

90** विप्रवाक्ये भवान्मे वै कारणं वद मानद ।

— D1 कारणं (for कुतः°). — (L. 1219) G2 M1 -कामर्थे (for -कुशार्थे). G(ed.) सर्वं ब्रवीमि देहं तु (for °). — (L. 1220) D1 G2 व्रजामि च ; G2 M1 तद्रक्षितुं च (for व्रजाम्यहम्). — (L. 1225) M1 धर्मबुद्धिं सदा भव (for °). — (L. 1227) G(ed.) स्त्रीजन्म न पुनर्भविष्यम् (for °). — (L. 1233)

तुष्टाव पुण्डरीकाक्ष योगिध्येयमरिंदमम् ॥
ब्राह्मणी उवाच ।
लक्ष्मीपते नमस्तुभ्यं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणे ।
चिरकालं ममानन्त सौमङ्गल्यं ददस्व ह ॥
अनाथबन्धो देवेश पाहि मां पतिदानतः ।
त्वत्पादकमलादन्या गतिर्मम न विद्यते ॥
कालात्मन्सर्वभूतात्मन्वात्सल्यतो तपस्विनीम् ।
पाहि मां सर्वलोकेश पतिदानात्प्रतापने ॥
शिष्येषु वा मयि सुते कृपा यदि तवास्ति चेत् ।
सौमङ्गल्यं ददस्व त्वं भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
ध्यायन्ती देवदेवेशमिति नत्वा पुनः पुनः ।
अध्यास्ते पर्णशाला तु गतशोका पतिव्रता ॥
ब्राह्मणो गतवांस्तूर्णं शिष्यैः परिवृतो वशी ।
व्याघ्रो मृगारिर्यत्रास्ते स देशः पाण्डुनन्दन ॥
स्थाप्य दूरे स्वकाञ्शिष्याञ्शाम्भिस्तूष्णीं निवेश च ।
व्याघ्रस्य सन्मुखं याताद्रुतभी कीर्तिवर्धन ॥
तस्मिन्नवसरे शिष्या जप्त्वा सूक्तानि पौरुषान् ।
द्विज्ञा पवीषमस्तुत्य प्रार्थयामासुरव्ययात् ॥
नताः स्म देवराज त्वां पाहि लोकपते प्रभो ।
यज्ञांशभागिने तुभ्यमस्मद्गुरुमवकल्पयम् ॥
वैवस्वत नताः स्म त्वां धर्मरूप सतां पते ।
अपमृत्युभयात्पाहि गुरुं नो लोकवन्दितम् ॥
अपां पते नताः स्म त्वां पाहि नः पाशधारिणे ।
व्याघ्रघोरभयादेव गुरुं निष्कलमर्पय प्रभो ॥
निधीश नि स्पृह यान्ते पाहि नो गुरुमव्ययम् ।
त्वत्प्रसादात्तु वयं सर्वे प्रपन्नाः एव धर्मेण ॥
इति स्तुता दिक्पतयो देवगन्धर्वकोटिभिः ।
उह्वीयमानाः सर्वत्र च देशमगमन्नृप ॥
पिण्डीकृता तनुं दृष्ट्वा ब्राह्मणस्य नृपोत्तम ।
विस्मयं परमं जग्मुर्देवा सर्वे दिवि स्थिताः ॥
भक्ष्यतां भक्ष्यतां व्याघ्र क्षुधितोऽसि तनुर्मम ।
इत्याकर्ण्य वचस्तस्य सर्वे विस्मयमागताः ॥
सर्वे दिवौकसो राजन्सर्वशास्त्रविशारदम् ।
पुरस्कृत्य गुरुं श्रेष्ठं सुत्रामाणं बभाषिरे ॥
तृप्तिमस्मै प्रयच्छ त्वं व्याघ्राय त्रिदशेश्वर ।
त्रिविष्टपं ददस्व त्वं ब्राह्मणाय महात्मने ॥
तथेति च समाहूय ब्राह्मणं विगतस्पृहम् ।
दिवस्पतिरुवाचेदं सर्वभूतहिते रतम् ॥
सुमते ब्राह्मणश्रेष्ठ यत्र स्वर्गं ददामि ते ।
सत्यप्रतिज्ञा देव मयैव हि तवैव हि ॥
सुरलोके तथा सौख्यं तेन सत्येन सुमते ।
भुङ्क्ष्व भोगान्विचित्रांश्च यानमारोह सेवितम् ॥
दिवस्पतिवचः श्रुत्वा सुमतिर्ब्राह्मणोत्तमः ।
दृष्ट्वा देवान्दिविस्थांश्च प्रणाम च सुविस्मितः ॥
सुमतिरुवाच ।
शिष्याश्चैव सर्वेषां भार्याश्च दिवस्पते ।
यदि नाकं ददासि त्वं व्याघ्रस्य च तथास्तु मे ॥
सुमतेस्तु वचः श्रुत्वा तदा देवपतिः प्रभुः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं ब्राह्मणं गतकल्मषम् ॥
भुक्त्वा भोगान्यथेष्टं त्वं सशिष्यैर्भार्यया सह ।
दिवं गच्छ महाभाग कीर्तितो शाश्वती भवेत् ॥
शास्त्रे ते निश्चलाबुद्धिर्दृष्टा नान्येषु सुव्रत ।
तस्मात्त्वेप्सितं सर्वं प्रदास्यामि वरं द्विज ॥
परीक्षार्थंपराः सर्वे ह्येते त्रिदशपुंगवाः ।

G(ed) ॰वाणगाम् (for ॰धा°) — (L. 1234) G₂ अनुत्तमम् (for ॰अरिंद°) — D₁ G(ed) om the ref — (L. 1235) D₁ ॰कारणम् (for ॰कारिणे) — (L. 1236) D₁ [म]नन्त (for [म]नन्त) — (L. 1240) D₁ G₂ ॰नाशेषु, M₁ ॰कामेषु; G(ed) ॰नाद्येषु (for ॰नावेश) — (L. 1241) G(ed) मयि (for यदि) — (L. 1245) G(ed) ॰ष्प (for तूर्णं) — (L. 1247) G(ed) सुतान् (for मुक्त) C₁ नप्रभिः (for निवेश च) — (L. 1248) G₁ ॰ C(ed) यावाद (for यातात्) — (L. 1249) M₁ G(ed) सूक्तांश्च (for सूक्तानि) D₁ जप्त्वा सूक्तानि वैष्णवान् (for °) — (L. 1251) G(ed) नमस्कुर्मो देवराज (for °) — For line 1252, C(ed.) subst.

91** यज्ञांशभागी भगवान्नमस्कुर्वे च यत् ।

— (L. 1253) G(ed) नमस्कुर्म (for नताः स्म त्वां) G₁ M₁ ॰कृतिन् (for ॰रूप) — (L. 1254) G(ed.) ॰मिमुनम् (for ॰वन्दि°) G₂ गुरुर्नो वारुण॰ (for °) — (L. 1255) G(ed) पाहि नः परमं गुरुम् (for °) — (L. 1256) D₁ G₂ एव (for देव) — For line 1255, G(ed) subst.

92** पाहि व्याघ्रभयान्नस्मात्ताद्गुरुं महायशो ।

— (L. 1257) C(ed) निधीश (for °श) M₁ निधीश महायशः गुरुं (hypermetric) (for °) — (L. 1258) G₁ धर्मेण, G(ed) सर्व (for धर्मेण) — (L. 1261) G(ed) ॰कृत (for ॰कृता). D₁ ब्राह्मणं सुरसत्तमाः (for °) — (L. 1266) D₁ नमस्कृत्य (for पुर°) M₁ तव (for गुरुं) — (L. 1267) D₁ C(ed) त्रिदशेश्वर (for त्रि°) — (L. 1268) G(ed) महात्मन (for °त्मने) — (L. 1269) G₁ ततस्तथा; G₂ समाहूय, G(ed) समाधाय (for °हूय) G(ed) ॰स्पृहम् (for ॰स्पृहम्) — (L. 1270) G(ed) रतः (for रतम्) 1272) G₁ त्वदेव च न मानये; G₂ M₁ ॰चैव न च मानव, C(ed) त्वदेव च न सत्य (for °) — (L. 1273) G(ed) यथा सर्वे (for तथा सौख्यं) — (L. 1277) D₁ M₁ नृप्तये (for दिवस्पते) — (L. 1278) G(ed) दिवस्पते (for तथास्तु मे) — After line 1278, G(ed) ins

93** मम मे वाञ्छते तुष्टिस्तथा मे वदे दिवम् ।

— (L. 1280) G₁ किं विद (for ॰अब्र°) — (L. 1283) M₁ कीर्तितानां च ते बुद्धि, G(ed) दृष्टो न निश्चिदिस (for °) — (L. 1285) G(ed) परीक्षार्थं सुराः सर्वे (for °) G(ed.)

व्याघ्रव्याजेन सुप्रीतास्त्वान्तिकमुपागता ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे पार्थ गोत्रभित्सपुरोहित ।
विमाने व्याघ्रमारोप्य ह्रादिनेया दिव गता ॥
ब्राह्मणो विस्मयाविष्ट शिष्यै सह युधिष्ठिर ।
आश्रम प्राप धर्मज्ञो भार्यायास्त्वन्ववेदयत् ॥
कर्मकाण्डमशेषेण कृत्वा शिष्यान्विवाह्य च ।
भुक्त्वा भोगान्यथेष्ट स शिष्यै सह दिव गत ॥
तस्मात्सत्य पर धर्म देवतैरपि दुर्लभम् ।
स्वर्गलोकप्रद पार्थ सत्यमेव वदन्ति हि ॥
सत्यशीलो भव त्व च धृति मा मुञ्च सप्रति ।
सत्येन ते भवेत्स्वर्गस्त्वमप्येव समाचर ॥
य इद पुण्यमाख्यान शृणोति श्रद्धया नर ।
स विधूयेह पापानि स्वर्गलोके महीयते ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

प्राणिना रक्षणे पुण्य सर्वलोकप्रदायकम् ।
एव वदन्ति धर्मिष्ठ मुनयो मुनिकीर्तन ॥
तस्य धर्मफल देव दर्शयास्य यदूत्तम ।
मम प्रीत्या वद श्रीमन्भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

यो दद्यादभय भूप भयविह्वलचेतसाम् ।
तस्य पुण्यफल वक्तु नाल वर्षशतैरपि ॥
एकत क्रतव सर्वे समग्रवरदक्षिणा ।
एकतो भयभीतस्य प्राणिन प्राणरक्षणम् ॥
सरक्षति महीपाल भयविह्वलचेतसम् ।
स जातोऽब्दशत स्नात गङ्गाया नात्र सशय ॥

कपोतस्याभय दत्त्वा शिबिर्नाम जनेश्वर ।
प्राप्तवान्वैष्णव लोक सत्य सत्य मयोदितम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

शिबिर्नाम महातेजा राजा धर्मपरायण ।
कपोतस्याभय दत्त्वा कथ मुक्तिमवाप्तवान् ॥
त्वमेव वेत्सि तत्सर्वं लोकनाथ नमोऽस्तु ते ।
मयि कारुण्यभावेन कृष्ण सप्रति कथ्यताम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

आसीत्पुरा महाराज सत्यवादी दृढव्रत ।
शिबिर्नाम महातेजा सर्वधर्मसमन्वित ॥
वर्तमाने महायज्ञे शिबेस्तस्य महात्मन ।
देवलोकेऽथ गन्धर्वा गायन्ति स्म हि तद्यश ॥
तत्परीक्षा करोमीति वृत्रारि समचिन्तयत् ।
सखाय वरयामास वैश्वानरमरिंदम ।
इन्द्र श्येन कपोतोऽग्निर्भूत्वा तत्रोपजग्मतु ॥
कपोतो भीतिसयुक्त श्येनात्तस्मान्महामते ।
राजान शरण गत्वा प्रणिपत्येदमब्रवीत् ॥
भो भो राजन्महाराज शोभन चरित तव ।
श्येनो हिंसितुमुद्युक्तो मा पालय कृपालय ॥
इत्युक्त्वा सहसा राजन्राजान शरण ययौ ।
राजापि भयसविग्न कम्पमान वचोऽब्रवीत् ॥
इत एहि कपोत त्व भयशोकौ विमुञ्च ह ।
मृत्युतोऽपि भय नास्ति मत्समीपे स्थितस्य ते ।
विमुञ्चाद्यमहादुःखे त्यज कम्प सुखी भव ॥
एवमुक्ते तु राजेन्द्रे श्येनरूपी सुरेश्वर ।
आजगाम नृपस्याशु यज्ञवाट महामते ।

समता (for युगता) — D1 om lines 1287–1288 — (L 1287) G(ed) वलभित् (for गोत्र°) — (L 1289) D1 तत्र गत (for युधिष्ठिर) — (L 1290) G(ed) धर्मिष्ठो (for धर्मज्ञो) G1 आश्रम प्राप्य धर्मिष्ठो (for °) — For lines 1293 1294, G(ed) subst

94** सत्यात्परतरो धर्म सत्ये सर्व प्रतिष्ठितम् ।
तच्चैव नाकसोपान पारावारस्य नौर्यथा ॥

— (L. 1295) G(ed) सुव्रत (for सप्रति) — (L. 1297) D1 G(ed) [अ]न्वित (for नर) — (L. 1298) M1 G(ed.) सत्य (for स्वर्ग) — After line 1299 G(ed) ins.

95** सत्य सत्यमह वच्मि नात्र कार्या विचारणा ।

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1.2 M1 आश्वमेधिक — *Adhy name* D1 M1 सत्यप्रशसनम्, G1.2 सत्यप्रशसा, G(ed) स्व मयदत्तया विप्रकन्याप्रसादकर्मसमाप्ति — *Adhy no* D1 G1.2 M1 G(ed) 10

(L 1299) G(ed) रक्षणे (for °णे) G(ed) स्वर्ग (for सर्व) — (L 1300) G(ed) सर्वे (for एव) M1 धर्मिष्ठा (for °ष्ठ) D1 -कीर्तित (for -कीर्तन) — (L 1301) G(ed) पुण्य (for धर्म) G2 तस्य धर्मस्य रूप हि (for °) G(ed) प्राण-तापनाशनम् (for °) — (L 1302) G(ed) मयि (for मम) G1 G(ed) नमोऽस्तु ते (for नमाम्यहम्) — D1 om lines 1304–1307 — (L 1304) G(ed) नाह दृष्टो नराधिप (for °) — (L 1308) D1 G1 G(ed) स स्नाने, G2 सुस्नाने (for स जातो) — (L 1309) G(ed) नराधिप (for जनेश्वर) — (L 1310) G1 [ए]रितम् (for [उ]दितम्) G(ed) सुरैरपि सुपूजित (for °) — (L 1312) D1 भवाप्तवान् (for °प्तवान्) — After the ref., D1 ins

96** अत्राप्युदाहरन्तीममितिहास पुरातनम् ।
अवान्तरसवाद यशस्य पुण्यवर्धनम् ॥

— (L 1316) G(ed) शिबिर्नामातितेजस्वी (for °) — (L 1318) D1 M1 लोकेषु (for -लोकेऽथ) D1 G2 यशस्विने (for हि तद्यश) — (L 1320) G1 G(ed) स्वहार (for सखाय) D2 सखाय वारयामास (for °) — (L 1322) D1 श्येनात्तस्मात्, G1 °त्स (for °त्तस्मात्) — (L 1325) G1 कृपानिधे (for °लय) — (L 1326) G1 G(ed) नृप (for ययौ) — (L 1327) G(ed) भयार्त (for सविग्न) — (L 1328) G1 एहि त्व (for इत एहि) D1 भयशोकौ (for °कौ) — For line 1330, G(ed) subst.

नृपस्य निकटं प्राप्य इदं वचनमब्रवीत् ॥
राजधर्मभृतां श्रेष्ठ सर्पिदोऽपि जगत्पते ।
कथं धर्मविरुद्धं त्वं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ [1335]
कपोतोऽयं ममाहारस्त्वया संरक्षितः खलु ।
क्षुधया पीडितोऽहं वै मोचयस्व कपोतकम् ॥
न मुञ्चसि यदि त्वं तु राजन्द्विजमनुत्तमम् ।
मम प्राणा हि यास्यन्ति प्राणान्रक्ष नृपोत्तम ॥

राजोवाच ।

प्राणार्थी रक्ष रक्षेति कपोत शरणं गतः । [1340]
कथं त्यजेयमेनं ते वद द्विजकुलोत्तम ॥
शरणागतं तु यो राजा त्यजेत्स तु पातकी ।
प्रायश्चित्तं न तस्यास्ति शरणागतघातिनः ॥
ब्रह्महत्यादिपापानां कथंचिन्निष्कृतिर्भवेत् ।
शरणागतहन्तुस्तु नैवास्त्येव च निष्कृतिः ॥ [1345]
अन्यद्यदीष्टं मांसं ते दास्ये पतगसत्तम ।
तन्मांसं भक्षय त्वं हि तृप्तयेऽप्यनुत्तमम् ॥

श्येन उवाच ।

कपोतोऽयं ममाहारो ह्यन्यार्थो न मे नृप ।
श्येनाः कपोतान्खादन्ति श्रुतिरेषा सनातनी ॥
अक्षय्या हि तुष्टिर्मे श्येनानां तु कपोतकम् । [1350]
तस्मादेनं प्रयच्छ त्वं मा चाधर्मं समाचर ॥
किं प्रयोजनमत्रेह पक्षिविघ्नकरस्य ते ।
प्राणिनां रक्षणं श्रेयो देहं रक्षसि मामक ॥
एकं रक्षसि बहुधा स मृतो मां नृपोत्तम ।
एवं हिंसा तथा राजन्बहूनामशुभा भवेत् ॥ [1355]
तस्मात्त्वं राजशार्दूल कुरु धर्मादिसंमतम् ।
मा त्वं स्वधर्मनाशेन लोके कीर्तिं गमिष्यसि ॥

राजोवाच ।

धनरत्नादिभिश्चान्यैः पुष्कलैस्तव तव च ।
यथेच्छं तु ददाम्यद्य तुष्टतामेहि ॥
शरीरं चापि सर्वस्वं दुस्त्यजं सर्वदेहिनाम् । [1360]
शरणागतमेनं तु न त्यजेयं खगोत्तम ॥

श्येन उवाच ।

यथा कुरु महाभाग तदर्थे स्वकां तनुम् ।
कपोतदेहमात्रं त्वं प्रयच्छ तुलया धृतम् ॥

राजोवाच ।

कृतार्थोऽस्मि महाभाग आत्ममांसं ददामि ते ।
आत्मा हि धातुरूपोऽयमभूरिति महत्प्रियम् ॥ [1365]
एवमुक्त्वा महाराज राजा सत्यपरायणः ।
प्रगृह्य विपुलं खड्गं स देहं प्रचकृन्तत ॥
प्रगृह्य मांसं बहुशोऽभितश्च
तुलान्तरे चैव समानयच्च ।
समं द्विजस्य ददर्श महात्मा [1370]
नूनं कपोतोऽपि महत्त्वमत्युल्बणम् ॥
कपोतेन स्थितं पार्श्वं तस्मात्तारं निरीक्ष्यते ।
पुनश्चोत्कृत्य मांसानि तुलायामक्षिपत्प्रभुः ॥
अधिकं तेन मांसेन कपोतस्तुलया धृतः ।
मांसाभावे शिरश्छेत्तुं स्वयमेव नृपो गतः । [1375]
त्यक्त्वा कपोतरूपं तु सहसाहाविराचितम् ॥

इन्द्र उवाच ।

साधु साधु महाराज धैर्यं ते ह्यद्भुतोपमम् ।
त्वत्समश्चेह नास्त्यन्यो न दृष्टं भुवनेषु च ॥
इन्द्रोऽहं शृणु राजेन्द्र कपोतो हव्यवाहनः ।
त्वत्परीक्षार्थिनौ राजन्नाजगामेह वनम् । [1380]
यत्कृतं धर्मज्ञ कीर्तिस्ते शाश्वती भवेत् ॥

राजोवाच ।

युष्मत्प्रसादतोऽहं वै शक्र पुण्यांशिकोऽभव ।
या भक्तिः स्थिता देव तावकी सफलां कुरु ॥
दिव्यत्वे स्वर्गं तु प्राप्ते वज्र प्रदर्शय ।
अक्षयं कुरु कल्याण भूयो भूयो ममाव्ययम् ॥ [1385]

97** [illegible]

—(L. 1335) [illegible] —(L. 1337) [illegible] —(L. 1339) [illegible] —(L. 1341) [illegible] —(L. 1342) [illegible] —(L. 1347) [illegible] —(L. 1350) [illegible] —(L. 1351) [illegible] —(L. 13..) [illegible] —(L. 1353) [illegible] —(L. 1362) [illegible] —(L. 1363) [illegible]

[illegible] —(L. 1364) [illegible] lines 1364*-1366* —(L. 1365) [illegible] —For line 1365, [illegible]

98** [illegible]

—(L. 1370) [illegible] —(L. 1374) [illegible] —After line 1374, [illegible]

99** [illegible]

—(L. 1375) [illegible] —After line 1375, [illegible]

100** [illegible]

विभावसो नमस्तेऽस्तु गृह्यतां मद्यग्रहवि ।
काले पुण्ये महाभाग पाल्यस्व नमोऽस्तु ते ॥
कर्मण्योर्यजमानस्य वाच श्रुत्वा मनोरमाम् ।
प्रादादग्निश्च शस्त्र परं लोक बहुश्रुतम् ॥
यावत्काल चन्द्रसूर्यौ दिवि देवनिषेवितौ ।
तावत्ते कीर्तिरतुला लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥
दिव्यरूपधरो भूत्वा भुक्त्वा भोगान्यथेच्छया ।
ब्रह्मलोकं यज श्रीमन्नित्युक्त्वान्तरधीयत ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र पौरुष कुरु सर्वदा ।
पुरुषार्थादिव यान्ति बहवोऽन्ये नरोत्तमा ॥
प्राणेन मनसा वाचा कर्मणा कुरुनन्दन ।
परेषा दुःखिताना तु साहाय्य कुरु सर्वदा ॥
मद्ग्रह भक्तवर्गाणां मयि सन्न्यस्तकर्मणाम् ।
करोम्यहर्निशं पार्थ योगक्षेम महात्मनाम् ॥
परेषा हितकृन्नित्य यो वा को वापि भूपते ।
मनुष्य स हि विज्ञेयस्तस्याहं सुलभोऽनिशम् ॥
य इद पुण्यमाख्यानं शृणुयाद्भक्तिमानर ।
यथा ययौ शिविर्लोक ब्रह्मणोऽभ्येति सोऽपि च ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रिय पते नमस्तेऽस्तु सर्वलोकस्य कारण ।
त्वत्पादाम्बुजनिष्ठस्य सर्वसम्पत्प्रदायक ॥
अष्टादशपुराणेषु यो धर्म प्रोच्यते बुधै ।
तत्सर्वं भगवान्वेत्ति स्वयं धर्मेश्वरो यत ॥
सूक्ष्मधर्मसमेकार्थं बहुलोकप्रद शुभम् ।
सुलभं सर्वजन्तूना मादृशामपि कामदम् ॥
पुण्यद पुण्यशीलाना स्वर्गद स्वर्गगामिनाम् ।
मोक्षद मोक्षकामाना पुत्रद पुत्रकामिनाम् ॥
पापघ्न पापजन्तूना त्वत्पादकमलेश्वर ।
सर्वयज्ञफलं तात सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥
शिवमायुष्कर देव कीर्तनीय त्वदाश्रयम् ।
ज्ञानद भक्तिद नाथ त्वत्प्रिय परमेष्ठिन ॥
प्रिय शक्रस्य धर्मस्य वरुणस्य तथा प्रियम् ।
धनदस्य च शर्वस्य तथा वै चन्द्रसूर्ययो ॥
नक्षत्राणा च सर्वेषा गन्धर्वाप्सरसामपि ।
देवतानामृषीणा च ब्राह्मणाना प्रिय च यत ॥
पुण्यदेश पुण्यकाल पुण्ययोग तथा क्षयम् ।
एतान्सर्वान्महाभाग त्वितमद्वक्तुमर्हसि ॥
अस्माकं त्वद्वच पथ्य पवित्र पापनाशनम् ।
श्रोतुकामा अमी विप्रा यतयो ऋषयस्तथा ।
भ्रातरो मे महाभाग पाञ्चाली पापवर्जिता ॥
गता स्म सर्वे जगता निवास
पाण्डो सुताना प्रियकृष्णुरेस ।
त्वत्पादमूल तु वय हि सर्वे
गता स्म पाहीति तमित्यवोचत् ॥

वैशम्पायन उवाच ।

भक्ति विज्ञाय भूत्याना पाण्डूना हितकृद्धरि ।
उवाच मधुरं वाक्यं प्रीणयन्सर्वमानस ॥

श्रीभगवानुवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ मतिस्ते विमलोज्ज्वला ।
धर्मे मे वर्तते बुद्धिमाक्मात्र लोकविश्रुत ॥
शृणु पार्थ महाभाग सर्वशास्त्रविशारद ।
वक्ष्यामि तव सप्रीत्यै धर्मसारसमुच्चयम् ।
नारदाय पुरा गीत नैमिषारण्यवासिने ॥
मरत्वन्त दिवि स्थाप्य यद्रीनिवासिना ।
विस्तरादुदितु वक्तु मया वर्षशतैरपि ॥
तस्मात्समासतो वक्ष्ये शृणु नान्यमना प्रभो ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
धर्म श्रुतो वा दृष्टो वा कृतो वा कारितोऽपि वा ।
अनुमोदितो वा राजेन्द्र नयतीन्द्रपुर महत् ॥

देवदुन्दुभयो नेदुर्दिव्या कुसुमवृष्टय ।
इयेमरूपी तद्याक्ष्य रत्नेह प्रासवास्तदा ॥
— (L 1379) D_1 G_1 हृदश्वाहन (for °श्रयम्). — (L 1380) M_1 G(ed) वरम् (for वयम्) — (L 1381) D_1 M_1 धर्मिष्ठ, G_1 भद्र त (for धमद) — G_2 om line 1383 — (L 1387) G(ed) मां पालय (for पाल्यस्व) — (L 1389) D_1 बरालौके बहुश्रुतान् (for °) — (L 1390) G_1 निषेविते (for °तौ) — (L 1392) D_1 यथेप्सितम्, G_1 °रितान् (for °च्छया) — (L 1395) D_1 G(ed) नृपोत्तम (for नरो°) — (L 1396) G(ed) वाचेन (for प्राणेन) — (L 1398) D_1 G(ed) सत्य, G_1 ऽ आर्त (for मद्ग्र)
Colophon — *Sub-parvan* D_1 G_1 ऽ आश्वमेधिके — *Adhy name* D_1 अभयप्रदानम्, G_1 अभयप्रदानम्, M_1 G(ed) अभयप्रदानप्रदानम् — *Adhy no* D_1 G_1 ऽ M_1 G(ed) 11

— (L 1407) G(ed) तु भवान् (for भगवान्) G_1 G(ed) सर्वलोकेश्वरो यत (for °) — (L 1408) G_1 G(ed) यश सुखम् (for सूक्ष्मधर्म) — (L 1410) M_1 स्वर्गिणाम्; G(ed) -वासि° (for गामि°) — (L 1413) D_1 वद (for नाथ) — (L 1414) D_1 प्रियम्, G_1 शीघ्रम् (for प्रियम्) — (L 1416) D_1 सोमस्य (for धर्मस्य) D_1 धर्मस्य वरुणस्य च (for °) — (L 1421) G_1 तत्र धनान्, G(ed) एतत्सर्वं (for एता सर्वान्) — (L 1424) G(ed) पाञ्चाली कृष्णाकुला (for °) — Before line 1425, D_1 ins वैशम्पायन उवाच. — (L 1425) G_1 M_1 G(ed) अधीश (for निवास) — (L 1428) G(ed) [उ]वाच (for [अ]वोचत्) — D_1 om the ref — (L 1430) D_1 सुमनान्, G_1 [illegible] (for °स) — (L 1433) D_1 महाप्राज्ञ, G_1 °प्राज्ञ (for °भाग) — (L 1434) M_1 G(ed) तु (for स) D_1 धर्मसारसमुच्चयम् (for °) — (L 1439) D_1 G_1 स्मरण (for श्रवण) — ([illegible] 1440)

धर्मा बहुविधा प्रोक्ता पुण्यलोकप्रदायका ।
तेषां मध्ये यदेकं कृतवांस्ताकमश्नुते ॥
तन्नूनं मम सर्वासां ब्राह्मणो हि विशिष्यते ।
तत्राप्यध्यात्मविदुषे दत्तं भवति चाक्षयम् ॥
कलत्रिणं वा शास्त्रज्ञं श्रोत्रियं वा गुणान्वितम् ।
यो दत्वा स्थापयेद्वृत्तिं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
मातृतः पितृतश्चैव द्विकोटिकुलसंयुतः ।
मम लोकमवाप्नोति यत्र गत्वा न शोचति ॥
गण्यन्ते पांसवो भूमेर्गण्यन्ते वर्षबिन्दवः ।
न गण्यते विधात्रापि ब्राह्मणस्थापने फलम् ॥
समस्तदेवतारूपो ब्राह्मणः परिकीर्तितः ।
जीवनं ददतस्तस्य कः पुण्यं गदितुं क्षमः ॥
देवपूजासु सत्राय पुराणश्रवणे तथा ।
देयं प्रयत्नतो राजन्पुराणपठकाय च ॥
यो विप्रहिमकृच्छ्रिस्य स सर्वान्कुरुतवान्मखान् ।
स स्नातः सर्वतीर्थेषु तप्तं तेनाखिलं तपः ॥
यो ददत्येव विप्राणां जीवनं प्रोच्यते नरः ।
सोऽपि तत्फलमाप्नोति किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥
भूमिदानसमं दानं सर्वलोकेषु नो नृप ।
परं निर्वाणमाप्नोति भूमिदो नात्र संशयः ॥
भूमिदः सर्वदः प्रोक्तो भूमिदो मोक्षभाग्भवेत् ।
भूमिदानं तु यो दद्यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
द्विजस्य वृत्तिहीनस्य सदाचाररतस्य च ।
जीवनार्थं महीं दत्वा तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
महागिरेऽश्वमेधानां शतानि विधिवन्नरः ।
कृत्वा यत्फलमाप्नोति भूमिदस्तु तदश्नुते ॥
भूमिदानं महादानमतिदानं प्रकीर्तितम् ।
सर्वपापप्रशमनमपवर्गफलप्रदम् ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र भूदानं कुरु सर्वदा ।
पुराणवेदशास्त्राणां वक्तृणां त्वं ददस्व ह ॥
तटाकं कारयेद्यस्तु स्वयमेव करोति वा ।
तस्यैव वंशजाः सर्वे ब्रह्मलोकं व्रजन्ति हि ॥
कर्तुं तटाकं यो मर्त्यः प्रारम्भं कुरुते यदि ।
सोऽपि तत्फलमाप्नोति तदुपायप्रदश्च यः ॥
मृदं तु भारमात्रं यस्तत्तटाकाद्बहिः क्षिपेत् ।
त्रिविष्टपमवाप्नोति यावदाचन्द्रतारकम् ॥
तटाकार्धफलं राजन्कासारे परिकीर्तितम् ।
कूपे पादफलं ज्ञेयं कुल्यायां तच्छतोत्तरम् ॥
देवालयं तटाकं वा ग्रामं वा पालयेत्तु यः ।
तेषां शतगुणं श्रेयः कर्तृभ्योऽपि महीयते ॥
देवतायतनं यस्तु कुरुते कारयत्यपि ।
स चन्द्रधवलैर्यानैर्मम लोके सुखी भवेत् ॥
शिवस्य वा हरेर्वापि यः करोति ममालयम् ।
ब्रह्मलोकादिकान्भुक्त्वा तदन्ते मामुपैति सः ॥
इष्टकैः कारयेद्यस्तु धनाढ्यो देवतागृहम् ।
मृदा दरिद्रः कुरुते समपुण्यं प्रकीर्तितम् ॥
आरामं कारयेद्यस्तु बहुजन्तूपकारकम् ।
स चन्द्रधवलैर्यानैर्मम लोकं हि गच्छति ॥
स्थापयेद्वृक्षमेकं वा दरिद्रो लोकसाधनम् ।
स याति ब्रह्मणो लोकं यमेन परिपूजितः ॥
गावो वा ब्राह्मणो वापि पथिको वा नृपोत्तम ।
क्षणार्धमपि तच्छायां निषेवन्ते समस्तमुम् ॥
पुरोपकण्ठे पथि च वृक्षारामप्रवर्तकः ।
तत्र यावन्ति पर्णानि बीजानि कुसुमानि च ।
तावत्कालं वसन्नाके शतकोटिकुलान्वितः ॥
तुलसीरोपणं ये तु कुर्वन्ति मनुजोत्तमाः ।

D1 G3 कृदिने (for व ।रनो) —(L. 1441) Hypermetric. G(ed) ■ (for मनु) D2 जनान्, G1 G(ed.) जनम् (for मदद) M1 स याति परमां गतिम् (for °) —(L. 1442) G(ed) च बहुधा (for बहुविधा) —(L. 1444) G1 2 दानानामपि सर्वेषां (for °) —(L. 1450) G3 भुवो (for भूमे) G(ed.) वृष्टि (for वर्ष) —(L. 1453) D1 च ददत् (for ददतः) —After line 1453, D1 M1 G(ed) ins

101* सर्वेषामेव वर्णानां ब्राह्मणः परमो गुरुः ।
तस्य देयानि दानानि स तारयति पण्डितः ॥
स कर्मनिरतायैव श्रोत्रियायाहिताग्नये ।
वृत्तिहीनाय वै देयं दरिद्राय कुटुम्बिने ॥

[(L. 2) D1 M1 नारकान् (for पण्डितः)]

—(L. 1456) ■ 2 G(ed) सत्र (for सवान्) G3 महत्सम् (for मखान्) —(L. 1458) G1 M1 G(ed) जीवनं वक्ति मानवः (for °) —(L. 1460) D1 M1 भिषु (for नृप) —(L. 1461) D1 भूमिदानात्परं मानं, G2 °दानं न सदृशं (for °) —(L. 1463) G1, 2 G(ed) सर्वपापप्रणाशनम् (for °) —(L. 1465) G(ed) स्वयुक्त (for महीं दत्वा) —(L. 1466) D1 विविना (for विधिवत्) — G1 om lines 1471-1472 —(L. 1471) G(ed) धम (for वद) —(L. 1473) G2 2 तत्र (for तस्य) D1 M1 मम (for ब्रह्म) —After line 1473 D1 G(ed) ins

102* यः कश्चित्पुरुषो वापि तटाकेषु जलं पिबत् ।
तत्तु सर्वाणि पापानि नाशयन्ति न संशयः ॥
एतस्मात्कारणे नेष भूमिस्थमुदकं कुरु ।

[(L. 1) D1 राजन् (for वापि) —(L. 3) D1 भूमिक्षमपि कुरु (for °)]

—(L. 1475) G3 M1 तत्क्षणम् (for तत्फलम्) —(L. 1476) G(ed) मात्रं (for मात्र) D1 तटाके च (for तत्तटाकाद्) G(ed) तटाकात्प्रक्षिपेद्बहिः (for °) —(L. 1478) M1 कासारे (for °रे) G3 कासारे परिकीर्तितं (for °) —(L. 1479) G(ed) कूपे (for कूपे) M1 का फलम् (for पादफलं) —(L. 1480) D1 M1 मठं ग्रामं च पालयेत् (for °) —(L. 1485) G3 मम लोकं स गच्छति (for °) —(L. 1488) G1 सः (for

सर्वान्विशान्समुद्धृत्य यमेन परिपूजिता ।
तप्तहाटकवर्णैश्च यामैर्यान्ति ममालयम् ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रकरो यस्तु तुलसीमूलमृत्कणैः ।
तत्रैव तेन तत्रासीन्मूर्ध्नीन्दोर्बिभृयात्स्वयम् ॥
तृणानि तुलसीमूलाद्यावदुत्पादितानि वै ।
तावती ब्रह्महत्या वै छिनत्त्येव न संशयः ॥
तुलसीं सेचयेद्यस्तु चुलुकोदकमात्रकम् ।
पितरस्तृप्तिमेष्यन्ति ब्रह्मलोकं व्रजन्ति हि ॥
ददाति ब्राह्मणानां यस्तुलसीदलकोमलम् ।
यमेन पूजितो याति मम लोकं च शाश्वतम् ॥
तुलसीकाष्ठमणिना निर्मितेन प्रयत्नतः ।
गायत्र्यादिजपं कुर्यात्तस्य नास्ति महद्भयम् ॥
सदा संधारयेद्यस्तु तुलसीमणिमालिकाम् ।
भूतप्रेतपिशाचैस्तु न दृष्टो वर्तते सुखी ॥
कण्ठे भुजद्वये यस्तु धारयेत्तुलसीमणिम् ।
यमदूता महात्मानो नमस्यन्ति हि तं द्विजम् ॥
कण्टकावरणं वापि प्राकारं वापि भूपते ।
तुलस्याः कुरुते यस्तु मम लोकं स गच्छति ॥
योऽर्चयेद्धरिपादाब्जं तुलसीकोमलैर्दलैः ।
न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कदाचन ॥
तुलसीकाननं यत्र यत्र पद्मवनानि च ।
वसन्ति वैष्णवा यत्र तत्र संनिहितो हरिः ॥
तुलसीमञ्जरीभिस्तु पितॄनर्चन्ति ये नराः ।
प्रहृष्टाः पितरः सर्वे मम लोकं व्रजन्ति हि ॥
गङ्गां तु तुलसीं चैव सर्वकालेषु संस्मरेत् ।
दुःस्वप्ने दुर्निमित्ते च दुष्टभावे श्रुते खले ॥
तस्मात्त्वं पितृकार्येषु पितॄनर्चय मां स्मरन् ।
पितरस्ते प्रदास्यन्ति यद्वै मनसि रोचते ॥
ब्रह्मा देवास्तथा सिद्धा यक्षगन्धर्वकिंनराः ।
पितरो लोकपालाश्च पार्थिवा मम मूर्तयः ॥
अमृतांशुः कठोरांशुराकाशो भूमिरेव च ।
आपः पर्वतजालानि विद्धि पार्थ ममाशयः ॥
महानद्यो महाभाग वायुरग्निश्च सागरः ।
अव्यक्तं व्यक्तरूपं च विद्धि मां पाण्डुनन्दन ॥
अर्च्यो वन्द्यस्तथा ध्येयो जप्यः स्तुत्यः परा गतिः ।
मामेव विद्धि भूपाल मयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
मदर्चनपरो नित्यं मामेव समुपैष्यसि ।
त्यज देहाभिमानस्त्वं कर्माहं सर्वदानघ ॥
किं नु वक्ष्याम्यहं पार्थ यत्ते मनसि वर्तते ।
तदाचक्ष्व विचार्य त्वमत्र शुश्रूषसि साध्वसम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तो देवदेवेन धर्मपुत्रो महामतिः ।
मतिं चक्रे पुनर्धर्मान्प्रष्टुं देवं जनार्दनम् ॥
इदं भगवता प्रोक्तं देवदेवेन चक्रिणा ।
यः शृणोति सदा भक्त्या पातकेभ्यः स मुच्यते ।

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

कृपां विज्ञाय देवस्य धर्मराजो महामतिः ।
पुनरेवापरं धर्मं पप्रच्छ द्विजसंसदि ॥

मुः) —(L 1492) G(ed) गौरश्च (for गावो वा) —(L 1493) G(ed) कृष्णार्थं स्नानक्षालनात् (for °) D1 नित्यलोके (for °लोक) —(L 1497) D1 मत्पुरात्मन (for °मा) —(L 1498) G(ed) सर्वांल्लोकान्समुद्धृत्य (for °) —(L 1500) G1 G(ed) धरो (for करो) D1 -मृत्तिका, G2 मृत्स्ने (for मृत्कणैः) —(L 1501) G1 सन्धस्य, M3 तस्य स्नान्, G(ed) शिरसि (for तत्रासीन्) D1 तस्यैव यम तपस्या (for °) G(ed) कला च हरस्य धारयेत् (for °) —(L 1502) D1 G(ed) यावन्त्यु(D1 °न्त्य)त्पाटितानि वै, G1 °न्त्युत्पाटयन्ति वै (for °). —(L 1504) G(ed) मात्रम् (for °कम्) —(L 1506) G(ed) यो ददाति ब्राह्मणाय (for °) D1 M1 G(ed) तुलस्याः कोमलं दलम् (for °) —(L 1507) G(ed) सनातनम् (for च शाश्वतम्) —(L 1509) G3 कुर्वन् (for कुर्यात्) G(ed) तस्य स्नानं समस्तस्य (for °) —(L 1511) G(ed) स्पृष्टो (for दृष्टो) —(L 1512) After line 1512[a], G(ed) ins

103** यमोऽपि तं निरीक्ष्यैव ।
धारयेद्यस्तु तुलसीमाल्यं स नरोत्तमः ॥

—(L 1513) G(ed) महात्मानः (for °नो) —(L 1514) D1 भूतले (for भूपते) —(L 1520) D1 मानवाः (for ये नराः) —(L 1521) G(ed) तुष्यन्ति पितरस्तस्य (for °) —(L 1523) M1 दुःस्वप्ने वा दुर्निमित्ते (for °) D1 M1 दुर्जनस्तु स्वे, G2 श्रुते मित्र (for श्रुते खले) —(L 1525) G1 G(ed) प्रदास्यन्ते (for °न्ति) —(L 1526) G1 यक्षा (for सिद्धा) G1 रक्षो (for यक्ष) —(L 1529) G(ed) [ह]न्ते तै (for पार्थ) D1 G1 M1 ममात्मका (for °य). —(L 1530) G(ed) सागराः (for °र) —For line 1531, D1 subst

104** आद्यो मध्यः क्रिया ध्येयो सदा चाप्यपरा गतिः ।

—(L 1535) कर्माहं पाण्डुनन्दन (for °) —(L 1538) G(ed) महात्मना (for °मतिः) —(L 1539) M1 तथा (for पुनर्) G(ed) व्याख्या (for धर्मान्) G(ed.) श्रोतुं धर्माञ्जनार्दनात् (for °) —(L 1541) G1 पातकैस्तु, G2 °कैस्तद् (for °भ्य). M1 पातकैः स च मुच्यते (for °)

Colophon —*Sub parvan* D1 G1 M1 आश्चर्यपर्व, G2 M1 G(ed) शेषधर्माः —*Adhy name* D1 शेषधर्मे सकलधर्मप्रज्ञापनम्, G(ed) नानाधर्मप्रश्नः —*Adhy no* D1 G1 2 M1 G(ed) 12

D2 G2 युधिष्ठिर (for वैशंपायन) —(L 1542) G(ed) धर्मपुत्रो (for °राजो) —(L 1543) G(ed) पृष्टवान्गरुड

युधिष्ठिर उवाच ।

यज्ञमूर्ते सहस्राक्ष धर्ममूर्ते नमोऽस्तु ते ।
पूजाभिषेककर्माणि कथयस्व ममानघ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि पुण्यकालं च पूजनम् ।
पूजाद्रव्यं च धर्मं च ब्राह्मणानां प्रपूजनम् ॥
द्वादश्यां पौर्णमास्यां च एकादश्यां नृपोत्तम ।
सोमसूर्योपरागे च संक्रान्तावयने शुभे ।
सिद्धयोगे पुण्यदिने व्यतीपाते च वैधृतौ ॥
पुण्यक्षेत्रे पुण्यकाले पुण्यर्क्षे पाण्डुनन्दन ॥
शान्त्यश्विन्यां शुभाश्विन्यां माघमासे नृपात्मज ।
घृताप्लुतेन पयसा तथा पञ्चामृतेन च ।
पुण्यगन्धोदकैश्चैव ये स्नापयन्ति केशवम् ॥
नैवेद्यैर्विविधाकारैर्भक्ष्यभोज्यैर्नृपोत्तम ।
ये पूजयन्ति मां पार्थ शूलपाणिमथापि वा ॥
मातृतः पितृतश्चैव प्रियाया वंशजानपि ।
सर्वान्वंशान्समुद्धृत्य देवगन्धर्वसेवितैः ॥
तप्तकाञ्चनसंवीतैर्नानामणिविराजितैः ।
किङ्किणीजालसंयुक्तैर्यानैर्हंसनियोजितैः ॥
अप्सरोगणसंकीर्णैर्विमानैरुपशोभितः ।
याम्यादिषु च लोकेषु भुक्त्वा भोगान्यथेच्छया ।
मम लोकमनुप्राप्य तत्रैव परितुष्यते ॥
शंकरं मां च सर्वेश भेदबुद्धिविवर्जितः ।
यः पूजयेत्सदा भक्त्या काङ्क्षितं लोकमेष्यति ॥
केतकीकरवीराब्जचम्पकाजातिमल्लिकाः ।
प्रसूनानि ये प्रयच्छन्ति पुष्पाणि सुरभीणि मे ॥
तां पूजां प्रतिगृह्णाति रुद्रो वै लोकशासनः ।
पालकोऽहं च राजेन्द्र द्वावयोरन्तरं न च ॥
पूजयस्व च मां पार्थ तत्र त्वं सुखमेष्यसि ॥
तिलतैलान्वितं दीपं मम रुद्रस्य भारत ।
दत्त्वा नरः सर्वकामान्संप्राप्नोति न संशयः ॥
घृतदीपं तु यो दद्यान्महादेवस्य संनिधौ ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यः सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥
यद्यदिष्टतमं भोज्यं तत्तद्विप्राय दापयेत् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो मम लोकं स गच्छति ॥
कार्त्तिके मासि माघे च दीपं मम गृहे सदा ।
वर्धयस्व च कौन्तेय ब्राह्मणान्भोजयस्व ह ।
भोजिते ब्राह्मणे सृष्टं मम तृप्तिर्भवेद्ध्रुवम् ॥
यद्यदिष्टतमं भोज्यं तत्तद्विप्राय दापयेत् ।
स याति ब्रह्मभवनं सर्वमोहविवर्जितम् ॥
भ्रूणहाप्यन्नदानेन शुद्धो भवति भूपते ।
नान्नतोयसमं दानं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
शृणुष्व चित्रं भूपाल शुद्ध्यत्यन्नजलप्रदः ॥
शरीरमन्नजं प्राहुः प्राणमन्नं प्रचक्षते ।
तस्मादन्नप्रदो ह्यत्र प्राणदो नात्र संशयः ॥
अन्नदस्य कुले जाता आसहस्रं नृपोत्तम ।
नरकं ते न पश्यन्ति तस्मादन्नप्रदो वरः ॥
पथि श्रान्तं द्विजं दृष्ट्वा यस्तु भक्त्या प्रपूजयेत् ।
सर्वदेवगणाः पूज्यन्ते तेन तु धर्मतः ॥
अन्नदानेन मतिमान्ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
आयान्मम तिथिं राजन्सर्वदा मनुजस्तदा ।
तस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्टं देवास्तृप्यन्ति धर्मज्ञ ॥
दिव प्रपेदिरे मुक्तास्तस्मादन्नप्रदो वरः ।
नास्तिवाक्यं स कृत्वा यो ब्राह्मणे गृहमागते ।
तस्य पापं महाघोरं रौरवं नरकं भवेत् ॥
अन्नं ददाति यो राजन्स सर्वान्कृतवान्क्रतून् ।
पशुराज्यधनापत्यस्वर्गमोक्षाँल्लभेन्नरः ।
अन्नदानं कौन्तेय तस्मादन्नप्रदो वरः ॥
विप्ररूपेण भोक्ताहं विप्ररूपेण पूजितः ।
ददामि विप्ररूपेण सर्वान्कामान्नृपोत्तम ॥
पादाभ्यङ्गं भक्तियुक्तो ब्राह्मणानां करोति यः ।
स स्नातः सर्वतीर्थेषु गङ्गास्नानपुरःसरम् ॥
तैलाभ्यङ्गं महाराज ब्राह्मणानां करोति यः ।
स स्नातोऽब्दशतं साग्रं गङ्गायां नात्र संशयः ॥
उष्णोदकेन यो राजन्ब्राह्मणान्स्नापयेन्नरः ।
स कोटिकुलसंयुक्तो वसेद्ब्रह्मपुरे नरः ॥
कर्मणा मनसा वाचा यो रक्षेद्ब्राह्मणान्वितम् ।

°स्ताम् (for °) — G_3 om the ref — (L. 1549) M_1 नराधिप (for नृपोत्तम) — G_3 om lines 1551–1552 — (L. 1554) G_3 G(ed) गन्धार्ध्यैर् (for गन्धोदकैश्च) — (L. 1559) G_1 विचित्रितै D_3 विकुट्टिमै, M_1 त्रिपट्टिनै (for विराजितै) — (L. 1561) G_1 संवीतैर् (for संकीर्णैर्) — (L. 1562) D_1 स्वर्गादिषु (for याम्या°) D_1 यथेप्सितान् (for °च्छया) — (L. 1566) G_1 सहितै (for °का) — (L. 1568) G(ed) नाशन (for शासन) — (L. 1571) G(ed) संनिधौ (for भारत) — (L. 1572) G_3 समृ णोति (for संप्राप्नोति) — (L. 1573) G_3 मम रुद्रस्य संनिधौ, M_1 G(ed.) मम देवस्य सं° (for °) — (L. 1577) G(ed) च संनिधौ (for गृहे सदा) — (L. 1579) G(ed) भोजन (for भोजिते) G(ed) तृप्त्यै (for तृप्तिर्) — (L. 1580) ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् (for °) — (L. 1584) G(ed) संयुक्तो (for युक्तो वा) — (L. 1585) G_3 शुद्ध्यर्थं च (for शुद्ध्यत्यन्न°) — G_1 om lines 1586–1589 — (L. 1587) G_3 प्राणदः परिकीर्तितः (for °) — (L. 1588) D_1 आसप्तम (for आस°) — D_3 om lines 1590–1600 — (L. 1593) G_1 अनुद्रुता (for °जना) — M_1 om (hapl) lines 1596–1600 — (L. 1596) G_1 अकृत्वा च; G(ed) अकृत्वा तु (for स कृत्वा यो) — G_1 G(ed) om line 1597 — G_3 om lines 1604 1605 — (L. 1607) D_1 G(ed.) प्रियान्

स याति वज्रिणो लोकं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
यो ददाति महीपाल निवासं ब्राह्मणाय च ।
दिने दिनेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥
अन्येभ्यः प्रतिगृह्यापि स्वां गामपि पयस्विनीम् ।
यो ददाति च विप्राय स याति ब्रह्मणः पदम् ॥
कपिलां वेदविदुषे यो ददाति पयस्विनीम् ।
स एव रुद्रो भूपाल सर्वदेवप्रपूजितः ॥
विप्राय ब्रह्मविदुषे दद्यादुभयतोमुखीम् ।
तस्यैव वशगाः सर्वे मम लोके वसन्ति हि ॥
यो मृत्युकाले संप्राप्ते गां ददाति पयस्विनीम् ।
मया दर्शितमार्गेण ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
व्याधिना पीडितो यस्तु ग्रहनक्षत्रपीडया ।
अपमृत्यु च सम्प्राप्ते कीर्त्या सुखमसुखे ॥
अपत्यधनरत्नानि रत्नानि विविधानि च ।
गोदानात्प्राप्यते मर्त्यो निष्पापश्च दिवं व्रजेत् ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गोदानं कुरु भूपते ।
अनेन ते भवेद्वृद्धिः स्वर्गमोक्षौ च सुव्रत ॥
यदिह मर्त्यलोकानां गोप्रदाता नृपोत्तम ।
मत्प्रियो मम भक्तश्च पूज्यो लोकेषु विश्रुतः ॥
सदा दानेषु निरतस्य सदा शास्त्रानुवादिनः ।
प्रियव्रतस्य साधोश्च कृपा मम सदा भवेत् ॥
सर्वलोकप्रभुं धीरं सर्वधातारमच्युतम् ।
योगीश्वरं सदानन्दं विद्धि मां भरतर्षभ ॥
स्रष्टारं सर्वभूतानां रक्षितारं जगत्त्रयम् ।
संसारोत्तारणं देवं विद्धि मां भरतर्षभ ॥
धर्मं धर्मशीलानां तापसानां तपःफलम् ।
ध्यातृणां ध्यानयोगं मां विद्धि त्वं धर्मनन्दन ॥
मया प्रोक्तमिमं धर्मं च शृणोति महाशय ।
ददामि तस्य वै स्वर्गं यावदाचन्द्रतारकम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।
नानाद्रव्याणि देयानि वस्त्रादीनि फलानि च ।
सुगन्धश्च सुपुष्पाणि धान्यानि विविधानि च ।
कस्य देयानि योगीन्द्र तन्मे त्वं कृपया वद ॥

श्रीभगवानुवाच ।
सर्वेषामपि दानानां कर्ताहं पाण्डुनन्दन ।
मम मूर्तिधरा येह विप्रास्तेभ्य ददस्व ह ॥
वस्त्रं ददाति यो राजन्ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ।
शिवलोकमवाप्नोति शक्वत्दासमन्वितः ॥
कौशेयं कम्बलाद्यानि कञ्चुकं सूर्यसंनिभम् ।
चित्राम्बरप्रदाता च स्वर्गलोकाधिपो भवेत् ॥
सुरक्तवस्त्रदश्चैव नृप माञ्जिष्ठवस्त्रदः ।
चीराम्बरप्रदाता च मम लोकं स गच्छति ॥
यानदश्छत्रदश्चैव पादुकां च ददाति यः ।
उपानहप्रदाता च मर्त्यलोकवरो भवेत् ॥
गजाश्वमहिषान्राजन्यो ददाति सदक्षिणम् ।
अपमृत्युभयान्मुक्तस्तथा मेषमद सुखी ॥
शत्रुञ्जयति संग्रामे राजा जयति मण्डलम् ।
वस्त्रं मृत्यं शत्रुजनं पूज्यं सर्वधनुर्भृताम् ॥
तस्मात्त्वं भूभुजां श्रेष्ठ कुरु दानं मयोदितम् ॥
अजकृष्णाजिनं दानं सर्वव्याधिविनाशनम् ।
आयुष्करं प्रियं मृत्यो स्वर्गदं स्वर्गमिच्छताम् ॥
अनड्वान्दत्तमात्रेण पापव्याधिविनाशनम् ।
दातारं ब्रह्मणो लोकं नयत्येव न संशयः ।
कृष्णाजिनप्रदातृणां क्षयमुक्तमादिनाशनं ॥

(for नर) — (L 1612) G(ed) आप्नोति (for प्रा°) G_3 मानव (for पुष्कलम्) — (L 1613) D_1 -गृह्यापि (for -गृह्यापि) M_1 अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च (for °) D_1 यस्तु गां हि (for स्वां गामपि) — (L 1616) D_1 रुद्रलोके (for एव रुद्रो) — (L 1617) D_1 विप्राय वेदविदुषे (for °) — (L 1620) D_1 G_1 G(ed) गवा (for मया) — (L 1621) D_1 M_1 व्याध्यादि (for व्याधिना) D_1 पीडित (for पीडया) — (L 1622) M_1 गां दत्त्वा (for सम्प्राप्ते) — (L 1626) G(ed) ऋद्धि (for वृद्धि) G_3 च भारत, G(ed) सुखप्रदौ (for च सुव्रत) D_1 स्वर्गमोक्षसुखानि च (for °) — (L 1627) D_1 गोदानं च, G_1 C(ed) गोप्रदानात् M_1 °दाने (for °दाता) — (L 1629) G_1 दानैक, G(ed) दाने सु (for दानेषु) G(ed) दानेषु (for शास्त्रानु) — (L 1631) G(ed.) -दातारम् (for धा°) — (L 1634) D_1 -संसारोत्तारणं, M_1 G(ed) °त्तारकं देव (for °) — (L 1636) M_1 विद्धि पाण्डुनन्दन (for °)

Colophon — *Sub-parvan* D_1 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* D_1 G(ed) शेषधर्मे दानमहत्त्व, G_1 $_2$ शेषधर्मा — *Adhy no* D_1 G_1 $_2$ M_1 G(ed) 13

G_3 om line 1640 — (L 1640) D_1 गन्धधूप, M_1 सुगन्धीनि (for सुगन्धश्च) — (L 1641) D_1 त्वमेव (for तन्मे त्वं) — (L 1643) D_1 रूप (for मूर्ति) — (L 1646) G(ed) कौशेय कम्बलादीनि (for °) G(ed) कञ्चुक सूर्यसंनिभम् (for °) — For line 1646, G(ed) ins

105** यो ददाति च विप्राय स्वर्गलोकं स गच्छति ।

— (L 1647) D_1 स्वर्गलोकं स गच्छति (for °) — (L 1649) M_1 C(ed) चीनाम्बर (for चीरा°) — After line 1649, G(ed) ins

106** वैराग्यशीलमायस्या च ब्राह्मणानां विशेषतः ।

— (L 1651) G_3 लोकेश्वरो M_1 G(ed) लोकवरो (for °वरो). — (L 1653) D_1 G_3 M_1 अपमृत्यु नरसाधु (for °) — (L 1655) G_1 M_1 पुण्यजना, G_1 G(ed) रत्नुजने (for °जन°). D_1 पूज्य सर्वधनुर्भृत (for °) — (L 1657) D_1 G(ed) आर्द्र

दारिद्र्यनाशनं राजन्नपमृत्युभयापहम् ।
दारुणा निर्मितं पात्रं पूरितं गन्धवारिणा ॥
यो राजन्मुख्यजेभ्यस्तु दक्षिणां च ददाति च ।
उपेन्द्रो भगवान्विष्णुः सुधामस्मै प्रयच्छति ।
सुधां पिबन्हरमयात्र स्वर्गलोके महीयते ॥
यो राजँल्लोहपात्रं तु स्वादुपानप्रपूरितम् ।
ददाति भूसुरेभ्यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
मार्गे सुधां पिबन्राजन्यमलोकं स गच्छति ।
पूजितो धर्मराजेन चन्द्रलोकं स गच्छति ॥
ताम्रपात्रं महाराज गन्धोदकसमन्वितम् ।
ददाति ब्राह्मणानां च सूर्यलोकं स गच्छति ॥
रजतं राजशार्दूल पात्रं जलसमन्वितम् ।
वेदशास्त्रविदे दद्यात्तस्य पुण्यं ब्रवीमि ते ॥
पद्मानामुगपर्यन्तं चन्द्रलोके सुखी भवेत् ।
ततो भूमिं समासाद्य चक्रवर्तीह जायते ॥
सौवर्णनिर्मितं पात्रं स्वादुपानप्रपूरितम् ।
श्रोत्रियाय तु यो दद्याद्दरिद्राय विशेषतः ।
तस्य पुण्यफलं विप्र सावधानमतिः शृणु ॥
यक्षकिंनरगन्धर्वचारणाद्यैरभिष्टुतः ।
सुधापानं प्रकुर्वाणः प्रयाति मम मन्दिरम् ॥
पद्मकोटिकुलैर्युक्तो मेरुमूर्ध्नि चिरं वसेत् ।
भूलोकं समनुप्राप्य सार्वभौमश्च जायते ॥
दृष्ट्वा दिव्यकल्पसर्वांस्तथा निरयाश्च भयस्वरम् ।
दत्त्वा सर्वाणि दानानि मम सायुज्यमश्नुते ॥
कांस्यपात्रं तु यो दद्याद्घृतदक्षिणसंयुतम् ।
ददामि विष्णोरयुक्त्वा यो ददाति सुवाग्मिने ।
कोटिवर्षसमायुक्तः सत्यलोके सुखी भवेत् ॥
तस्मात्सर्वेषु कालेषु यत्किंचिद्वै ददाति च ।
मम बुद्ध्या महीपाल तत्सर्वं मेरुतां व्रजेत् ॥
मत्वै वै मृण्मयं पात्रं स्वादूदकसमन्वितम् ।
दरिद्रोऽपि च मां ध्यात्वा मम सालोक्यमश्नुते ॥
वृद्धेभ्यो ब्राह्मणेभ्यस्तु यतये योगिने नृप ।
यद्दत्तं यद्धुतं तप्तं तत्सर्वं मदनुग्रहात् ॥
कोटिकोटिगुणं राजन्स्वल्पं वापि महद्भवेत् ।
अक्षय्यलोकमाप्नोति ह्यक्षय्यं सुखमश्नुते ॥
वृद्धेभ्यो ब्राह्मणेभ्यस्तु यतये रोगिणे नृप ।
वस्त्रपथ्याजिनं पथ्यमौषधं च ददाति यः ।
सर्वान्वंशान्समुद्धृत्य ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
हिरण्यं राजतं वापि यो दद्याद्दानमुत्तमम् ।
महदैश्वर्यमाप्नोति ब्रह्मणा परिपूजितः ॥
पशुपुत्रधनादीन्वै विन्देत्सौवर्णदानतः ।
पुण्यलोकानिमान्सर्वानमृतत्वं च गच्छति ॥
रजतं निष्कमात्रं तु यो दद्यात्पाण्डुनन्दन ।
शिवलोकमवाप्नोति शतवर्षसमन्वितः ॥
सीसं कांस्यं तथा ताम्रं पलत्रितयसंमितम् ॥
यो ददाति नरश्रेष्ठो रुद्रलोकं स गच्छति ॥
अयस्कान्तं(?) यतीनां तु यो दद्यात्पात्रमुत्तमम् ।
स कोटिकुलसंयुक्तो देवलोके चिरं वसेत् ॥
काषायं च तथा भैक्षं कौपीनं कम्बलं तु वा ।
यो ददाति यतीनां तु स मुक्तो मातृगर्भतः ॥
कार्त्तिक्यां पौर्णमास्यां वा आषाढे वापि भूपते ।
वृषभं विसृजेद्यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
सर्वजन्मार्जितैः पापैर्विमुक्तो रुद्ररूपभाक् ।
कुलसप्ततिसंयुक्तो रुद्रेण सह मोदते ॥
पितरस्तस्य तृप्यन्ति देवाश्चित्रगुप्तकाः ।
नरकस्था दिवं यान्ति दिविस्था ब्रह्मणः पदम् ।
ब्रह्मस्था विष्णुलोकं च सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥
शिवलिङ्गाहतिं कृत्वा महिषं च समुत्सृजेत् ।
यमस्य यातना तस्य नैव तत्र मयोदितम् ॥
यमेन पूजितः सम्यक्सुरलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥
अनड्वाहं चिरं काले कर्षयित्वा मृतं यतः ।
तस्मिन्मेघार्घके भावे तस्य पुण्यं ददामि ते ॥
इहलोके सुखं भुक्त्वा पुत्रपौत्रादिसंयुतः ।

(for भज) — G₂ om lines 1660-1661 —(L 1662) D₁ भवमृत्यु प्रणाशयति, G₁ M₁ °मृत्युश्च नाशयति, G(ed) °मृत्यु च नाशयेत् (for °) —(L 1664) G(ed) स द्विजेभ्यस्तु (for मुख°) —(L 1667) D₁ -वर्ण प्र ; G₂ -पानक (for -पान-प्र-) —(L 1670) D₁ M₁ यम (for धर्म) —(L 1673) M₁ G(ed) राजन् (for र°) G₂ पात्र जल- ; M₁ पात्रं वारि (for पात्रं जल) —(L 1675) G₂ स ब्रह्मलोके (for (for चन्द्र°) G(ed) महीयते (for सुखी भवेत्) —(L 1679) D₁ G₁ मना (for मति) —(L 1684) M₁ दिव्या-न्सुरान् (for दिव्यकल्पान्) G(ed) राजन् (for सर्वान्) and निर्जित्य च (for तथा निरया) —(L 1685) G₂ मम लोकं स गच्छति (for °). —(L 1686) G(ed) द्विजव (for -दक्षिण) —(L 1687) G(ed) भक्तियुक्तस्तु वाग्मिने (for °). —(L 1688) G₁ महीयते (for सुखी भवेत्). —(L 1690) G(ed) मयि भक्त्या (for मम बुद्ध्या). — G₁ ₂ om lines 1694-1696 —(L 1702) G₂ वस्त्र (for पुत्र). — D₁ — D₁ om (hapl.) lines 1704-1707 —(L 1706) G(ed) -संयुतम् (for संमि°) —(L 1707) M₁ विष्णु- (for रुद्र) —(L 1709) D₁ आयसं तु ; G(ed) मृण्मयं च (for अयस्कान्तं) —(L 1710) D₁ पादुकां, G₂ M₁ चन्दनं (for च तथा) —(L 1712) G(ed.) आषाढ्यां (for °ढे) —(L 1714) G₂ M₁ -रूपकः (for °भाक्). —(L 1715) G₂ कुलं सप्तभिर्युक्तो (for °) M₁ विष्णुना (for रुद्रेण) —(L 1718) G(ed) नरकस्था (for ब्रह्मस्था). —(L 1719) M₁ लिङ्गाद्भिः (for लिङ्गाहतिं). —(L 1721) G(ed.) व्रजन्त्यसौ (for व्रजेद्ध्रुवम्) —(L 1722) G(ed) वृषभं च (for अनड्वाहं) —(L 1723) G(ed) काले (for भावे). G₂ दोषघ्नं (for मे°) — For line 1723, D₁ subst. .

सर्वान्विशान्समुद्धृत्य मम सालोक्यमश्नुते ॥
ददाति च भुवृत्ताय महिषीं च पयस्विनीम् ।
अपमृत्यु जयत्येव यमेन सह मोदते ॥
दर्शे प्रसूतिका गा च महिषीं च नृपोत्तम ।
अपमृत्यु दरिद्राय दत्त्वा तीर्त्वा दिव व्रजत ॥
ताम्बूल नित्यशो राजन्यो दद्याद्ब्राह्मणाय च ।
तस्याह च कुरुश्रेष्ठ ददामि श्रीयुत पदम् ।
अष्टैश्वर्यं भवेदत्र ताम्बूलात्कुरुनन्दन ॥
क्षीरदान शिशुना तु स्वर्गलोकप्रद ध्रुवम् ।
शूलादिरोगयुक्ताय ब्राह्मणाय ददाति य ॥
क्षीरोदस्योत्तरे पारे पिबति क्षीरमुत्तमम् ।
सधूलि दधिभक्ताणि घृतानि च नृपोत्तम ।
यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तु तस्य नो मृत्युतो भयम् ॥
इक्षुदण्ड गुड क्षीर ब्राह्मणाय प्रयच्छति ।
पथि श्रान्ताय यो दद्यात्सतत मयि तत्पर ॥
सर्वलोकप्रभुश्चैव सर्वयज्ञेषु दीक्षित ।
सर्वदानफल तस्य सर्वलोक च शाश्वतम् ॥
नालिकेरफल दद्याच्चैत्रवैशाखमासयो ।
कौबेर लोकमाप्नोति यमेन परिपूजित ॥
युगाना त्रिदश स्थित्वा तत कैलासमेति च ।
तत्र पञ्चयुग स्थित्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥
शर्करारससयुक्त नालिकेर ददाति य ।
तस्य पार्थ प्रसन्नोऽह देवास्तस्य वशानुगा ॥
एलालवङ्गकर्पूरमिश्रित शीतल जलम् ।
ददन्मार्गे क्षुधा पीत्वा मम लोक स गच्छति ॥
मार्गशीर्षे महाराज मरीचि लवण ददन् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो भजेद्रुद्रस्य मन्दिरम् ॥
इन्धन कम्बल वस्त्रगुपानत्कुङ्कुम घृतम् ।
मित्रलोकमवाप्नोति सर्वसिद्धनिषेवित ॥
ज्येष्ठे तु सर्वबीजानि कृषिकाग्रहणार्थे ।
ब्राह्मणाना सहायार्थं धनैरपि च कर्मणा ।
कुरुते य सदा भक्त्या तस्य पुण्यफल शृणु ॥
मातुः पितृतश्चैव दशकोटिकुलान्वित ।
गन्धर्वै स्तूयमानस्तु मम लोक स गच्छति ॥
सुशीलो ब्राह्मणो भक्त स च मे सतत प्रिय ।
तेन पूतमिद सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥

> घ्नन्त क्षपन्त परुष वदन्त
> > यो ब्राह्मण न प्रणमेद्यथार्हम् ।
> स पापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धो
> > दण्ड्यश्च वध्यश्च न चास्मदीय ॥
> प्रियो यथा ब्राह्मणपुंगवो मे
> > तथा न लक्ष्मी स्वपुरे महात्मन् ।
> त्रिविष्टपे ब्रह्मपुरे वसेत्स
> > त्वया हि पूज्यो गुरुदेवतात्मा ॥

तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र ब्रह्मभक्त सदा भव ।
ब्राह्मणस्तुष्टे धरा सर्वा फलत्येव न सशय ॥
एवमाद्या महाभाग धर्मा बहुविधा नृप ।
तत्र सार प्रवक्ष्यामि धर्मं तव हिताय च ॥
मयि भक्तिर्यदि भवेदन्तकाले नृपोत्तम ।
अनन्तफलद श्रेय सहान नाधिकं भवेत् ॥
इद रहस्यमायुष्य य शृणोति सदा नर ।
सर्वदानफल तस्य सर्वपापक्षयो भवेत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वैव धर्मसवाद धर्मपुत्रो यदूत्तमात् ।

107** य उत्सृजेदाढकेऽपि तस्य पुण्यफल शृणु ।
— (L 1726) G2 मम लोक स गच्छति (for °) — D1 om (hapl) lines 1729 1736 — (L 1729) G1 दरिद्राय, G3 G(ed) °द्रे च (for °द्राय) — (1732) M1 G(ed) अष्टै अर्थं (for °ष्टै°) — (L 1738) D1 G3 M1 G(ed) इक्षुक्षीर गुड (M1 पुन) दण्ड (for °) G(ed) महामते (for प्रयच्छति) — (L 1741) M1 सर्वलोकश्च शाश्वत (for °) — (L 1745) M1 पञ्चदश (for °युग) — (L 1746) M1 मधु (for रस) — (L 1747) D1 देवलस्य च नंदन (for °) — (L 1748) G1 सुगन्ध (for मिश्रित) — (L 1750) G(ed) तथा भाष (for महाराज) — (L 1751) G3 इन्द्रस्य, M1 विष्णोश्च (for रुद्रस्य) D1 सनिधिम् (for मन्दिरम्) — (L 1752) G1 रत्न, G(ed) सितं (for वस्त्र) D1 G2 कञ्चुक (for कुङ्कुम) — (L 1753) M1 निषेवितम् (for °त) D1 मित्र सिद्धनिषेवितम् (for °) — After line 1753, D1 M1 ins
108** दुग्धे माघे ददन्नेतान्सर्वान् निगमा भवेत् ।
[M1 पुष्यमासे ददंश्चैव (for °)]

While G(ed) ins after line 1553
109** पुष्यमासे ददन्नेतान् सर्वानारोग्यता भवेत् ।
— (L 1755) G1 G(ed) ब्राह्मणस्य (G1 °णे च) सहायार्थं (for °) — (L 1759) D1 तस्याह तु न च प्रिय G1 मम देवाश्च स प्रिय, M1 तस्य मेऽहं तु च प्रिय, G(ed) वरहंसगणान्वित (for °) —(L 1763) G1 2 भजेत् (for दग्धो) —(L 1764) D1 G1 2 G(ed) दण्ड्यश्च (for दण्ड्यश्च) — (L 1765) G1 पुंगवः (for °वो मे) — (L 1766) M1 न लक्ष्मी (for न लक्ष्मी) D1 यथा च लक्ष्मी स्वपुर यथात्मन्, G2 मेधा च लक्ष्मी स्वपुर महात्मन — (L 1770) G(ed) सर्वधर्मा फलन्ति (for धरा सर्वा फलति) —(L 1771) D1 G3 महात्मा, G1 °राज (for °भाग) G(ed) बहुगुणा (for °विधा) — Before line 1775 D1 G(ed) ins वैशंपायन

COLOPHON — *Sabparvan* D1 G1 आश्वमेधिके, D1 G1 2 M1 G(ed) वैष्णवे — *Adhy name* G1 धर्मसवाद, G(ed) नानादानधर्मकथा — *Adhy no* D1 G1 2 M1 G(ed) 14

पप्रच्छ तं नमस्कृत्य धर्मं तत्र पितामह ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
शङ्खचक्रगदापाणे द्वारकानिलयाच्युत ।
गोविन्द पुण्डरीकाक्ष रक्ष मां शरणागतम् ॥
यानि मङ्गलपुष्पाणि फलानि रसवन्ति च ।
सालग्रामशिलादाने लिङ्गदाने च यत्फलम् ॥
पुष्पदानानि चित्राणि स्फटिकादीनि वृष्णिप ।
एषां दानेषु यत्पुण्यं तन्ममाचक्ष्व विश्वदृक् ॥
श्रीभगवानुवाच ।
माघमासं पुरस्कृत्य प्रपां कृत्वा सुशोभनाम् ।
सर्वेषामेव दानानां श्रेष्ठं पानीयमुत्तमम् ।
यो ददाति दयायुक्तस्तस्य पुण्यं वदामि ते ॥
इहलोके चिरं भुक्त्वा सर्वैश्वर्यसमन्वितः ।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति मत्यः सत्यं मयोदितम् ॥
चतुष्पथे महामार्गे शालां कृत्वा सुशोभनाम् ।
पानीयं च यवागूं च कृष्णधान्यमयीमपि ।
पथि श्रान्ताय यो दद्यात्तस्य पुण्यं वदामि ते ॥
शिबिकायां समारोप्य देवदूता प्रियंवदाः ।
व्यजनानि प्रधून्वन्तो विशन्ति च सुरालयम् ॥
विमाने सूर्यसंकाशे समारोप्य ममाज्ञया ।
प्रविशन्ति च तं लोके तावत्तु ब्रह्मणः पदम् ॥
तत्र कोटियुगं स्थित्वा द्विकोटिकुलसंयुतः ।
मम लोकमवाप्नोति तत्रैव परिमुच्यते ॥
कस्तूरीकर्पूरयुतं श्रीगन्धं तु द्विजातये ।
यो ददाति नरश्रेष्ठ सोमलोके सुखी भवेत् ॥
कपित्थको दिव्य यानि कौबेर पनसप्रद ।
चूतजम्बूफलं दत्त्वा सूर्यलोके महीयते ॥
शर्करामधुराक्तं च पक्वं रम्भाफलं नरः ।
यो ददाति द्विजेभ्यस्तु सुरलोके सुखी भवेत् ॥
अपूपभक्ष्यभोज्यानि ददन्विप्राय भक्तिमान् ।
ध्रुवलोकमवाप्नोति यावदाचन्द्रतारकम् ॥
वारुणं लोकमाप्नोति महेश लवणप्रद ॥
रूक्षद्रव्यप्रदानेन तिलगोधूममुद्गकान् ।
कृष्णधान्यं यवव्रीहीन्गन्धर्वं पिप्पलादिकम् ।
एतेषां तु प्रदानेन ब्रह्मलोकं प्रयाति वै ॥
शाकमूलप्रदातॄणां तथा भोजनपात्रकान् ।
सुरलोके स्थिरं स्थानं मम भक्तिपरो यदि ॥
मल्लिकामालतीपुष्पाणि केतकीचम्पकानि च ।
उदारां विष्णुयुक्त्वा यो ददाति द्विजातये ।
तस्य चैवानिशं पार्थ योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥
सालग्रामशिलादाने ह्येतेषां ■ फलं भवेत् ॥
सालग्रामशिलादानं यो ददाति कुरूद्वह ।
तस्य पुण्यफलं चित्रं सावधानमना शृणु ॥
चतुःसागरपर्यन्तां महीं सवनकाननाम् ।
दत्त्वा यत्फलमाप्नोति सालग्रामात्तदश्नुते ॥
सालग्रामशिलायास्तु मम चक्रं प्रकाश्यते ।
तद्दानं ये प्रयच्छन्ति मत्प्रियान्विद्धि तान्प्रभो ॥
सालग्रामशिला यत्र तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ।
तत्रैव मुनयो यास्यन्ति मदर्चनपरायणाः ॥
सालग्रामशिलादानमतिदानं प्रकीर्तितम् ।
सर्वेषामेव दानानामुत्तमं तत्प्रचक्षते ॥
सालग्रामं तथा लिङ्गं यो दद्यात्कुरूद्वह ।
मम लोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
ब्रह्माण्डकोटिदानेन यत्फलं भवति प्रभो ।
तत्फलं समवाप्नोति शिवलिङ्गप्रदानतः ॥
यो ददाति नरो दीपं सालग्रामस्य संनिधौ ।

(L. 1778) G3 धमरूप महामति (for °) —(L. 1781) G1 3 विविधानि (for रसवन्ति) —(L. 1783) D1 कुसुमानि, M1 च विभो (for चित्राणि) D1 सुगन्धिदानि वृष्णिप (for °) —(L. 1784) M1 G(ed) दाने च (for दानेषु) M1 विश्वदृक् (for °धृक्) D1 तन्निदानं च विश्वदृक् (for °) — D1 om. (hapl.) lines 1786-1790 —(L. 1786) G1 °नि, G(ed) दीर्घं (for श्रेष्ठं) —(L. 1789) G2 चिरं स्थित्वा, M1 चिरं स्थित्वा (for चिरं भुक्त्वा) —(L. 1789) G3 वदाम्यहम् (for मयोदितम्) —(L. 1790) G3 महाभाग (for °मार्गे) —(L. 1793) D1 M1 शिविकायां तमारोप्य (for °) —(L. 1794) D1 M1 प्रधुन्वन्ति (for °न्तो) —(L. 1795) G1 3 G(ed) यमाज्ञया (for म°) —(L. 1796) G3 M1 प्रयान्ति (for प्रविशन्ति) D1 च तल्लोके, G1 च तल्लोके, G(ed) वसोर्लोके (for च तं लोके) —(L. 1798) D1 तत्रैव सुखमश्नुते (for °) — For line 1799, G(ed.) subst.

110** कर्पूरागरुकस्तूरीयुत गन्धं द्विजातये ।

—(L. 1800) M1 महीयते (for सुखी भवेत्) —G(ed) om lines 1801-1802 —(L. 1803) G1 M1 शर्करामधुसंयुक्तं (for °) D1 रम्भापक्वफलं नृप (for °) — For line 1804, G3 subst.

111** यो ददाति भूमिदेवेभ्यस्तु सुरलोके महीयते ।

—(L. 1806) G1 3 मम (for ध्रुव) —(L. 1808) G(ed) रूक्षद्रव्यं प्रदत्त्वा च (for °) —(L. 1809) G1 G(ed) यवान् (for यव) G3 व्रीहिं (for व्रीहीन्) D1 कदुष्णं, G(ed.) शालेक (for गन्धर्वं) —(L. 1810) G(ed) एतदादि (for एतेषां तु) —(L. 1811) G1 फलादीनां, G3 प्रदातॄणां, G(ed) प्रदाता च (for °तॄणां) D1 पात्रकम्, G(ed) °द (for °कान्) —(L. 1812) D1 लोकस्थितो, M1 लोके स्थिरं) G(ed) सुरलोके स्थितिस्तस्य (for °) — D1 om line 1816 —(L. 1818) D1 M1 मति (for मना°) —(L. 1820) G(ed) दत्त्वा भूमिमवाप्नोति (sic) (for °) —D1 om lines 1821-1836 —(L. 1821) G(ed) शिलायां तु, M1 शिलाचक्रं (for °यास्तु) M1 अर्चनं तु (for मम चक्रं) G1 प्रदृश्यते (for प्रकाश्यते) —(L. 1827) D1 सालग्राम°

योगसिद्धिर्भवेत्तस्य शर्म च भुवि दुर्लभम् ॥
महतां च यतीनां च मठे दीपप्रदायकः ।
गङ्गास्नानफलं तस्य दिनेनैकेन सम्भवेत् ॥
रत्नान्वितसुवर्णस्य प्रदानेन नृपोत्तम ।
परं मोक्षमवाप्नोति महादानं यतः स्मृतम् ॥
पद्मरागमणिस्यस्तं यो ददाति नृपसत्तम ।
मम लोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
वैदूर्यविद्रुमान्राजन्ब्राह्मणाय ददाति य ।
रुद्रलोकमवाप्नोति पुष्परागप्रदश्च य ॥
गोमेदरत्नदानेन ह्यलंकारप्रदश्च य ।
सर्वत्र सुलभो लोक सर्वत्र सुखमश्नुते ॥
गवां तृणप्रदानेन सेवया भरतर्षभ ।
रुद्रलोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
आश्रमाचारनिरता स्वधर्मेषु सदोद्यता ।
अदाम्भिका गतासूया प्रयान्ति सुरमन्दिरम् ॥
परोपदेशनिरता वीतरागा विमत्सरा ।
मम पादार्चनरता प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
सत्यसङ्गाह्लादनिरता सर्वभूतहिते रता ।
परापवादविमुखा प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
नित्यं हितकरो यस्तु ब्राह्मणेषु च गोषु च ।
परस्त्रीसङ्गविमुखो न पश्यति यमालयम् ॥
सत्यवादी तथा मौनी मृदुभाषी क्षमारत ।
परापवादविमुखा प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
अतिशुश्रूषकश्चैव गुरुशुश्रूषकस्तथा ।
यतिशुश्रूषकश्चैव न यान्ति यमयातनाम् ॥
अनाथं विप्रकुणपं यो वहेन्नृपसत्तम ।
पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥
पूजया रहितं विष्णुं लिङ्गं वा पूजयेत्तु य ।
ब्रह्मलोके सुखं भुक्त्वा ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥
देवतायतने यस्तु समार्जनपरो भवेत् ।
पांसवस्तस्य पापानि नाशयन्ति न संशय ॥
जलेन गोमयेनापि सेचनं देवतागृहे ।
करोति य सदा भक्त्या सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
गन्धोदकेन धूपेन कर्पूरसहितेन च ।
धूपसेचनकृन्मर्त्यो यच्छेच्च मम मन्दिरम् ॥
प्रदक्षिणनमस्कारं काले काले करोति य ।
सर्वपापविशुद्धात्मा वाजपेयफलं लभेत् ॥
राजन्प्रदक्षिणैकेन सर्वपापं व्यपोहति ।
द्वितीयेन दिवं याति तृतीयेनेन्द्रसत्पदम् ॥
चतुर्भिर्मम लोकं स्यात्पञ्चमे मर्त्यलोकभाक् ।
षष्ठे तु महदैश्वर्यं सप्तमे मम किंकर ॥
अष्टमे मम सालोक्यं सामीप्यं नवमे नृप ।
सारूप्यं दशमे विद्धि सद्ब्रह्मैकादशे तथा ॥
सायुज्यं द्वादशे विद्धि सायुज्यात्परो न च ॥
सप्तप्रदक्षिणैकेन सर्वपापप्रणाशनम् ।
स्वदोषं व्याधिपीडा च न च मृत्युर्भवेत् पुन ॥
शिवप्रदक्षिणे मर्त्यो सोमसूत्रं न लङ्घयेत् ।
लङ्घने लेखमेकं स्याल्लङ्घने ह्यमृतङ्गमम् ॥
रुद्रसूक्तेन यो विप्र प्रभाते क्षालनपर ।
अभिषेकपरो रुद्रे शिवसालोक्यमश्नुते ॥
वामदेवादिसंक्षेपं तथा नैवेद्यकेन च ।
अभिषेकनमस्काराद्धि सालोक्यतां व्रजेत् ।
एककालं द्विकालं वा त्रिकालं वापि नित्यश ।
शिवदर्शनमात्रेण पातकै परिमुच्यते ॥
वृषस्य वृषणं स्पृष्ट्वा शृङ्गमध्ये पिनाकिनम् ।
दृष्टमात्रे नरो याति कैलासे शिवसंनिधिम् ॥

शिलावक (for °) — (L 1829) D1 ब्रह्माण्ड (for °ब्र) — (L 1830) D1 नामग्राम (for शिवलिङ्ग) — (L 1834) D1 मम (for फल) G1 M1 G(ed) तद्भवेत् (for सम°) D1 फलमार प सम्भवेत् (for °) — (L 1835) G2 रत्नयुति (for रत्नान्वित) — (L 1837) D1 G(ed) रत्नानि (for रत्न सो) D1 G1 M1 G(ed) यो ददाति नृपोत्तम (for °) — For line 1838, D1 G2 subst

112** परं मोक्षमवाप्नोति महादानं तु तत्स्मृतम् ।

— (L 1840) G2 G(ed) ब्रह्म (for रुद्र-) M1 पुनरावृत्ति वर्जितम् (for °) — M1 om lines 1841–1842 G(ed) om line 1841 — (L 1842) G(ed) सर्वलोकमवाप्नोति (for °) — (L 1845) G(ed) स्वधर्मेषु सदा रता (for °) — (L 1846) G2 G(ed) मम (for सुर) — (L 1848) G2 G(ed) प्रयान्ति मम मन्दिरम् (for °) — (L 1849) D1 सत्यधर्मेषु निरता, M1 सत्सङ्गाह्लादनिरता (for °) — (L 1851) G1 नित्य हितकरा ये तु (for °) — (L 1852) G2 M1 विमुखा (for °खो) D1 प्रयाति ब्रह्मण पदम् (for °) — G2 G(ed) om lines 1853 1854 — (L 1853) D1 M1 भाषी (for °भाषी) M1 क्षमान्वित (for °रत) — For line 1854, D1 M1 subst

113** अभयता योगयुक्ताश्च न पश्यन्ति यमालयम् ।

— (L 1857) D1 वहेत् (for वहेत्) — (L 1859) G2 च हित (for रहित) G(ed) शिवं (for लिङ्गं) — (L 1860) D1 G2 चिरं भुक्त्वा, G(ed) सुखी भूत्वा (for सुखं भुक्त्वा) G2 अवाप्यते (for °मवाप्नुयात्) — (L 1870) M1 G(ed) याति (for यान्ति) — (L 1871) G(ed) चतुर्भि श्चाणो याव (for °) G(ed) पञ्चभि (for °मे) — G2 om lines 1872–1874 D1 om line 1874 — (L 1874) M1 सम च (for सद्ब्रह्म) — (L 1875) D1 om line 1875° D1 अपरेण, G1 प्रवर न, G(ed) अधिरं न (for अपरो न) — (L 1876) G(ed) सर्वपाप प्रणश्यति (for °) — (L 1877) D1 स्वदोषव्याधिपीडाभ्यो (for °) — (L 1878) M1 मुक्त (for मर्त्य) — (L 1879) G2 G(ed) अल्पङ्गमम् (for °ङ्गमे) — (L 1883) G1 नमस्कारै (for °राद्) G2 G(ed) शिव

मृदङ्गगीतवाद्यैश्च घण्टाकाहलशङ्खकैः ।
देव मां सेवयेद्यस्तु स मुक्तो नात्र संशयः ॥
समानयित्वा प्रथमं गोमयेन तु लेपयेत् ।
तस्य पुण्यफलं चित्रं शृणु वक्ष्यामि सुव्रत ॥
सर्वयज्ञफलं प्राप्य सर्वलोकान्विजित्य च ।
कोटिवर्षसमायुक्तो मम लोकं स गच्छति ॥
देवतायतने यस्तु ध्वजस्तम्भं प्रकल्पयेत् ।
तेन पुण्यप्रभावेन धन्वी राजा भवेद्ध्रुवम् ॥
अखण्डदीपं च कुर्यान्मम रुद्रस्य संनिधौ ।
दिने दिनेऽश्वमेधस्य प्राप्नोत्यविकलं फलम् ॥
एवमाद्या महाभाग धर्मा बहुविधा नृप ।
यस्मिन्धर्मे यस्य रुचिस्तेनैव सुखमश्नुते ॥
एतेषां धर्मकरणे प्रीतिरस्ति तथापि यत् ।
कुरुष्व नृपशार्दूल परं श्रेयो गमिष्यसि ॥
धर्मार्थश्च कामश्च मोक्षश्च भरतर्षभ ।
तस्मान्मयि सदा भक्तिं कुरुष्व च दृढस्व च ॥
युधिष्ठिर त्वं भुवनस्य गोप्ता
गन्ता पुरं सर्वमहीपतीनाम् ।
शृणुष्व चित्रं पुनरेव वक्ष्ये
धर्मस्वरूपं परिपालनाय ॥

वैशंपायन उवाच ।

य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति सततं नरः ।
तस्य धर्मे स्थिरा बुद्धिर्जायते कुरुनन्दन ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तु कृष्णेन धर्मपुत्रो महामतिः ।
पुनरेव शुभं वाक्यं जगन्नाथमुवाच ह ॥
अणोरणीयांसमजं पुराणं
ब्रह्मागमीशं च विभुं परेशम् ।
भक्तप्रियं त्वां यदुनाथमीड्यं
नमामि विश्वेश्वर लोकनाथ ॥
विनोदितानि कर्माणि वक्तुमर्हसि मे प्रभो ।
त्वत्पादकमलादन्यद्गतिर्मम न विद्यते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पार्थ महाभाग सर्वधर्मार्थकोविद ।
धर्मसारं प्रवक्ष्यामि पुनरेव महामते ॥
प्रातःकाले समुत्थाय धर्मकीर्तनतत्परः ।
स्नानं करोति राजेन्द्र स गच्छेद्वै सुरालयम् ॥
याम्यं तु नरकं घोरं नित्यस्नायी न पश्यति ।
नित्यस्नानेन शुद्धात्मा प्रयाति सुरमन्दिरम् ॥
प्रातःस्नानं हरेत्पापं सबाह्याभ्यन्तरं मलम् ।
मध्याह्ने वापि राजेन्द्र यो गच्छेत्सुरमन्दिरम् ॥
स्नानाद्विना तु यो भुङ्क्ते स मलाशी न संशयः ।
तस्मात्स्नात्वा तु योऽश्नीयात्स भृत्यो मम उच्यते ॥
स्नात्वा देवानृषींश्चैव पितॄनपि च तर्पयेत् ।
दिव्यनामानि मे जप्त्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥
धौतवस्त्रो नरश्रेष्ठ शुचिर्मौनी समाहितः ।
अर्घ्यं दत्त्वा च मां ध्यायन्पूज्यते च सदामरैः ॥
यदर्घ्यं यो नमस्कारो या पूजा क्रियते विभो ।
यज्जप्यं या स्तुतिर्भानोस्तन्मामेव प्रपद्यते ॥
समाधानमतिर्यस्तु जपं कुर्यात्कुरूद्वह ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥
अष्टोत्तरशतं यस्तु गायत्रीं वेदमातरम् ।
जपेत्प्रयत्नतो यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
दिने दिने च यत्किंचिज्ज्ञानाज्ञानकृतं च यत् ।
तत्सर्वं विलयं याति पातकं पापवर्जित ॥
अष्टोत्तरसहस्रं यो गायत्रीं लोकवन्दिताम् ।
जपेत्तस्य फलं वक्ष्ये शृणु नान्यमना प्रभो ॥
षण्मासात्सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ।
संवत्सरजपाच्चासौ सर्वान्कामान्समश्नुते ॥
अपरश्चपुनरत्नानि पशुक्षेत्रं च भारत ।
जपमानो लभेद्विद्वान्गायत्र्यास्तु प्रभावतः ॥
सत्कर्मणां जपानां तु स्नानं मूलं हि पाण्डव ।
प्रभाते स्नानशीलानां नास्ति नास्ति महद्भयम् ।
तस्मात्स्नात्वा तु कौन्तेय सर्वान्धर्मांश्चर कुरु ॥

सालोक्यमश्नुते (for °) — (L 1885) G(ed.) कुरुसत्तम (for मात्रेण) — (L 1887) G1 कृष्णात्रे, G(ed) °सुतात् (for °मात्रे) — (L 1888) G2 शङ्खकाहलनिःस्वनैः (for °) — (L 1889) D1 त्रिवर्गासेवयेद्यस्तु (for °) — (L 1895) G2 ध्वज राज्ञो, M1 महाराजो (for धन्वी राजा) — (L 1896) G2 M1 अप्यनर्घं तु च कुर्यात् (for °) — (L 1901) G1 नर (for नृप) — (L 1902) G1 G(ed) धर्मश्रावण (for धर्माद°) — (L 1903) G(ed) भवेत् (for तस्मात्) D1 G2 धर्मे (for मयि) — (L 1907) M1 वक्तुं , G(ed) द्विज (for परि) G1 धर्मस्य रूप जगतपूजन — D1 om lines 1908–1909

Colophon — Sub-parvan आश्वमेधिकपर्वणि देवधर्मो , G2 M1 G(ed.) देवधर्मो — Adhy name G(ed) सर्वधर्मप्रशंसा — Adhy no D1 G1 2 M1 G(ed.) 15

(L 1910) G1 महामुनिः , G2 युधिष्ठिर (for महामतिः) — (L 1911) अभाषत (for उवाच ह) — Before line 1912, D1 ins युधिष्ठिर — (L 1917) D1 अन्यथा (for न वद). — (L 1920) M1 G(ed) मम (for धर्म°) — (L 1922) G1 2 प्रातःस्नायी (for नित्य°) — G1 om lines 1924–1925 — (L 1925) G(ed) स याति (for यो गच्छेत्) — (L 1927) G(ed) स तु भृत्यो ममास्पदे (for °) — (L 1933) M1 यत् (for या) G2 जप्यं या च स्तुतिर्विधि (for °) — (L 1934) G2 समाधाय (for °न) — (L 1936) D1 जपेत् (for यस्तु) — (L 1937) G(ed) नित्य (for यस्तु) — (L 1944) G2 वसु (for पशु) G(ed) पशुं

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेव जगन्नाथ यदूनां कुलवर्धन ।
काल्लँोकान्समवाप्नोति गायत्र्यास्तु प्रभावतः ॥
तत्सर्वं [illegible] भवान्वेत्ति यद्यधीनो महामते ।
कृपया वद सर्वेश लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

गायत्र्यास्तु समं किंचिदपि लोकेषु नो नृप ॥
गायत्री मोक्षदा ज्ञेया गायत्री पापनाशिनी ।
स्वर्गलोकप्रदा देवी ब्रह्मलोकप्रदायिनी ॥
रुद्रलोकप्रदा सैव सूर्यलोकप्रदा तु सा ।
ध्रुवलोकप्रदा देवी चन्द्रलोकप्रदा तु सा ।
मम लोकं च कौन्तेय गायत्री संप्रयच्छति ॥
स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
गायत्री सेव्यते येन तप्तं तेनाखिलं तपः ॥
गायत्रीं भजते यस्तु तन्मना हि महीपते ।
गन्धर्वैः स्तूयमानस्तु मम लोकं स गच्छति ॥
ब्रह्मयज्ञफलं वक्ष्ये शृणु सोमकुलोद्भव ।
ब्रह्मयज्ञं तु यः कुर्याद्ब्राह्मणो व्रतमव्ययम् ।
मम सालोक्यमाप्नोति सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥
प्रणवं व्याहृतिं चोक्त्वा गायत्रीं वेदमातरम् ।
पादं पादं जपं कुर्यात्ततो वेदं यथाक्रमम् ॥
इदं तु मन्मतं राजन्मत्प्रियं कुरु पाण्डव ।
यज्जप्त्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥
ब्रह्मयज्ञमिदं श्रौतं यः करोति स मुक्तिभाक् ।
ब्रह्मयज्ञात्तपोवृद्धिर्ब्रह्मतेजः प्रवर्धते ॥
यशो बलं च कौन्तेय धर्मवृद्धिः प्रजायते ।
कुरुते यदि पापानि ह्यवधूय दिवं व्रजेत् ॥
वैश्वदेवं ततः पश्चाद्बलिकर्म विधानतः ।
क्रियते येन राजेन्द्र नित्यं तत्र त्रिविष्टपम् ॥
बलिकर्म प्रकुर्वन्ति चक्राकारं द्विजोत्तमाः ।
ते सर्वे चक्रिणो भूत्वा प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
राज्यकामो ध्वजाकारं पुत्रार्थी शूर्पवत्नृप ।
चक्राकारं तु भोगार्थी वल्मीकं बहुपुत्रवान् ॥
चक्राकारप्रभावेणापि तेषां फलन्ते ह्यहम् ।
एवं चतुर्विधं ज्ञेयं बलिकर्म नृपोत्तम ॥
तुर्यं तव हितं ज्ञेयं चक्राकारं नृपोत्तम ।
मोक्षं संप्रापयत्याशु कामांश्च त्रिविधान्नृप ॥
मा ध्यायन्भोजने काले मौनी सस्तुतवाग्द्विजः ।
कुरुते भोजनं यस्तु अमृतत्वं [illegible] गच्छति ।
द्वात्रिंशत्कवलं यस्तु भोजनं कुरुते द्विजः ।
स्वर्लोकमवाप्नोति गन्धर्वैरुपसेवितः ॥
मिताहारी भवेद्यस्तु नीरजो गतकल्मषः ।
पुण्यलोकमवाप्नोति पूजितो दिवि दैवतैः ॥
पश्चिमा तु तथा संध्या सादित्या प्रार्थयेत्तु यः ।
भानौ ह्यनुदिते पूर्वां समभ्यर्च्य सूर्यसंनिधिम् ॥
देवानृषींस्तु संतर्प्य रवौ मध्याह्नमागते ।
नमस्कारं प्रकुर्वीत ततोऽर्घ्यं सवितुः कुरु ॥
यश्चैवं कुरुते नित्यं स मुक्तो नात्र संशयः ॥
काले काले तु यः कुर्याद्देवतापूजनं गृहे ।
पुरुषसूक्तविधानेन स मुक्तो नात्र संशयः ॥
गृहार्चना गृहस्थस्य सर्वपापप्रणाशिनी ।
मन्मूर्तिः सर्वदा पूज्या संसारं तर्तुमिच्छता ॥

धर्मं च मारनाम् (for ᵇ) — For line 1945 G3 subst

114** जप्यमाने भवेद्विप्राण् गायत्रीया (sic) प्रभावतः ।

— G3 वैशंपायन (for युधिष्ठिर) — (L 1949) D1 कुलनन्दन, G1 कीर्तिवर्धन, M1 कुल° (for कुल°) — (L 1951) G(ed) मद्भावीन (for °नो) — (L 1956) D1 देवी (for सैव) D2 G3 प्रदायिनी (for प्रदा तु सा) — G3 om line 1957 — (L 1958) G(ed) सुत (for मम) G3 त्रिकाला (for गायत्री) — (L 1961) D1 जपते (for भजते) — (L 1963) D1 कुलोत्तम (for °द्भव) — (L 1964) D1 ब्रह्मणो लोकमुत्तमम् (for ᵇ) — (L 1965) G1 G(ed) मम लोकमवाप्नोति (for ᵃ) — (L 1968) G3 सर्वदा (for पाण्डव) — (L 1970) D1 मुक्तिमान्, G2 M1 मुक्तवान (for मुक्तिभाक्) — (L 1973) G(ed) ह्यवधूय (for ह्य°) — After line 1973 D1 ins

115** संध्यां माध्याह्निकीं कुर्याद्भुक्त्यर्थं कुलोद्भव ।
समभ्यर्च्य तथा देवं मां क्षीरोदनिवासिनम् ।
पौरुषेण तु सूक्तेन षोडशैरुपचारकैः ॥
धूपदीपादिनैवेद्यैर्गन्धपुष्पाञ्जलीनपि ।
समर्प्य देवदेवाय तद्भक्ताय विशेषतः ॥

— (L 1976) D1 यत्र (for येन) — G(ed) om lines 1976–1977 — (L 1978) D1 भारवार्थी तु (for राज्यकामो), — (L 1979) M1 G(ed) चक्राकारं (for चक्रा°) D1 वीणार्थी (for भो°) D1 वल्मीकान् (for °कं) G3 वल्मीका बहुपुत्रकान् (for ᵈ) — (L 1980) D1 ब्रूमो नृणाम् (for प्रदातृणाम्) — (L 1982) D1 कार्यं, M1 मुख्यं (for तुर्यं) M1 G(ed) नरोत्तम (for नृपो°) — (L 1983) D1 च, G(ed) त्वां (for स) M1 मोक्षस्थानं प्रयात्याशु (for ᵃ) — (L 1984) G(ed) सस्तवाग् (for सस्तुत°) D1 मौनी सत्कृतवाग्नृप, G3 मौनी सस्तुतवाचर (for ᵃ) — (L 1986) G3 नर (for द्विज) — (L 1987) G1 M1 शोभितः (for सेवितः) — After line 1987, D1 ins

116** द्वात्रिंशत्कवलान्यश्च भुङ्क्ते ग्रासान्निवर्जितः ।
त्वरया भुङ्क्ते यस्तु स वेदाध्ययने कृशम् ॥

— (L 1988) G(ed) निरोगो (for नीरजो) — (L 1990) G(ed) सावित्री (for सादित्या) — (L 1991) G3 अर्के (for भानौ) — (L 1993) D1 स्तोत्रं तु (for ततोऽर्घ्यं) — (L 1995) G3 G(ed) प्रातःकाले (for काले काले) M1

कुशोदकं तु राजेन्द्र गायत्र्या ह्यभिमन्त्रितम् ।
पिबेदनुदिनं यस्तु सोऽपदोषैर्न लिप्यते ॥
मृदुभाषी सदा मौनी कामक्रोधविवर्जितः ।
यः समः सर्वभूतेषु सोऽहं पार्थ न संशयः ॥
चराचरात्मकं विश्वमहमेवेति यो वदेत् ।
स एवाहं नरश्रेष्ठ त्वमप्येवं विचारय ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भज मां पाण्डुनन्दन ॥
योगाभ्यासरता ये तु प्राणायामपरायणाः ।
जितेन्द्रिया नरा ये च परस्त्रीषु पराङ्मुखाः ।
ते नरा राजशार्दूल सर्वत्र परिपूजिताः ॥

वैशंपायन उवाच ।

एतद्भगवता प्रोक्तं धर्मं पापप्रणाशनम् ।
हृष्टपार्थो हि राजेन्द्र प्रजगाम त्रिविष्टपम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

इत्येवं दुर्लभान्धर्माञ्श्रुत्वा प्रीतो महीपतिः ।
पुनरेव शुभं वाक्यं प्रत्युवाच जगत्पतिम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन्पुण्डरीकाक्ष वासुदेव जगत्पते ।
त्वत्पादकमलं कृष्ण योगिनामपि दुर्लभम् ॥
चतुर्णामपि वर्णानामाश्रमाणां च कृष्ण ।
आचारं वद धर्मेश कर्माणि जगतीपते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

सर्वेषामपि वर्णानां ब्राह्मणः परमो गुरुः ।
श्रुतेन तपसा तात पाति लोकान्स्वकर्मणा ॥
वेदाध्ययनसंपन्नः सर्वशास्त्रविशारदः ।
पुराणज्ञश्च कौन्तेय पावयत्यखिलं जगत् ॥
अग्निहोत्रादिकान्यज्ञानिष्ट्वा विविधदक्षिणान् ।
मदर्पितमना विद्वान्मामेव प्रतिपद्यते ॥
इतरेषां तु वर्णानां शिक्षितो धर्मतत्परः ।
सदा शास्त्ररतो विद्वान्मामेव प्रतिपद्यते ॥
निष्किंचनोऽपि राजेन्द्र वेदशास्त्राणि चाभ्यसेत् ।
सन्मार्गपरिनिष्ठानां मम लोकं च शाश्वतम् ॥
विद्यासुखेन यो राजन्ब्राह्मणो वर्ततेऽनिशम् ।
स स्नातः सर्वतीर्थेषु तेनातितप्तं तपः ॥
विद्यया संचितं द्रव्यं यस्य वै संश्रयत्यपि ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो मेरुमूर्ध्नि चिरं वसेत् ॥
विद्ययोपार्जितं द्रव्यं ब्राह्मणानां सुखावहम् ।
सांग्रामिकं च द्रव्यं क्षत्रियाणां सुखप्रदम् ॥
क्रयविक्रयजं द्रव्यं वैश्यानां तत्सुखावहम् ।
कृषिभिः शूद्रजातीनां यद्द्रव्यं सुखावहम् ॥
द्वितीयचतुर्थानां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
तस्मै देयं प्रयत्नेन प्रीणनार्थं ततो द्विजैः ॥
श्रोत्रियान्नं तु यो भुङ्क्ते जन्मजन्मान्तरेष्वपि ।
तस्य जन्मान्यनेकानि भवन्ति ब्रह्मयोनिषु ॥
सर्वज्ञः श्रोत्रियः प्रोक्तः श्रोत्रियो वेदपारगः ।
विद्वांश्च श्रोत्रियः प्रोक्तो ज्ञानी श्रोत्रिय उच्यते ॥
पुराणसंहितावक्ता श्रोत्रियो ह्यभिधीयते ॥
धर्मशास्त्रेषु यो राजन्पुराणानि च यो वदेत् ।
तस्यैव सर्ववेदोऽपि वदामि कुरुनन्दन ॥
एवं वाच्यं पुराणं तु शब्दभावसमन्वितम् ।
पदं पदं संविभज्य पूर्वापरविनिश्चितम् ॥
सुस्वरं मधुरं राजन्गम्भीरं स्पष्टलक्षणम् ।
कदाचिद्रागसंयुक्तं श्रोतृगम्यं तु वा नृप ॥
अत्युच्चमत्यनीचैश्च ध्वनिभिः सैनिकं वदेत् ।
एवं वदन्द्विजो दक्षः श्रोतृणामपराधकम् ।
अथ वा सर्वतीर्थेषु तत्स्नातो महीयते ॥
पुराणश्रवणे बुद्धिर्यस्य पुंसः प्रजायते ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः सुरलोके महीयते ॥

मृत (for मृते). — (L. 1996) Hypermetric G(ed) -[illegible] (for [illegible]) — (L. 1997) D1 [illegible]; G(ed) [illegible] (for तु°) D1 [illegible] (for °[illegible]) — (L. 2000) D1 [illegible] न [illegible] (for [illegible]) — (L. 2005) D1 G1 [illegible] (for [illegible]) — After line 2005, G(ed) ins.:

117** [illegible] सर्वे [illegible] ।

— (L. 2009) G1 G(ed) [illegible] (for [illegible]) — (L. 2010) D1 [illegible] (for [illegible]) G2 [illegible] (for [illegible]).

Colophon. — Sub-parvan: D1 D3 G(ed) [illegible]; G3 M1 [illegible]. — Adhy. no.: D1 G2 3 M2 G(ed) 16.

(L. 2013) G(ed) [illegible] (for [illegible]) — (L. 2017) G1 [illegible] (for [illegible]). — (L. 2020) G1 M1 [illegible] (for [illegible]°) — (L. 2021) G1 M1 [illegible] (for [illegible]) — For line 2021, G(ed) subst.:

118** अग्निहोत्रादिकैर्वेदैर्[illegible] ।

— (L. 2025) G1 3 [illegible] (for [illegible]) — (L. 2026) G(ed) [illegible] (for [illegible]) — (L. 2032) D1 [illegible]; G1 [illegible]; G3 M1 [illegible], G(ed) [illegible] (for [illegible]) D1 M2 [illegible] (for [illegible]) — (L. 2033) D1 [illegible] (for [illegible]) D1 [illegible]; G2 [illegible] (for [illegible]) — (L. 2036) G1 3 [illegible] (for [illegible]). — (L. 2038) G(ed) [illegible] (for [illegible]) — D1 om. line 2040 — (L. 2042) G(ed) [illegible] (for [illegible]) — After line 2043, G(ed) ins.:

119** [illegible] ।

— (L. 2045) G1 [illegible] (for [illegible]) — (L. 2046)

य संसारघोरे मनुसुयोगं कुरुते यदि ।
शृणुयात्स पुराणानि सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥
सर्वधर्माणि पश्यन्ति पुराणानि महामते ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पुराणेषु मतिं कुरु ॥
वेदव्यासस्तु धर्मात्मा वेदशास्त्रविभागकृत् ।
प्रोक्तवान्सर्वशास्त्राणि पुराणे पाण्डुनन्दन ॥
पुरार्जितानि पापानि नाशमायान्ति यस्य वै ।
पुराणश्रवणे बुद्धिस्तस्य पुंसः प्रजायते ॥
शृण्वतो वदतश्चैव पुराणं मोक्षदायकम् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रोतव्यं जन्मभीरुभिः ॥
श्रोतृणां सर्वपापानि पुराणं दहति ध्रुवम् ।
ज्ञानाज्ञानकृतं पापं जन्मान्तरकृतं च यत् ।
पुराणश्रवणादेव तत्क्षणादेव नश्यति ॥
गङ्गादिसर्वतीर्थेषु स्नातानां यत्फलं भवेत् ।
तत्फलं समवाप्नोति पुराणश्रवणान्नृप ॥
य शृणोति पुराणानि प्रभाते तरुरूहक ।
रजन्यां यत्कृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
क्षपायां सद्गृहे नित्यं य शृणोति नृपोत्तम ।
दिवाकृतं तु यत्पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
य शृणोति पुराणानि नित्यं भक्तिसमन्वित ।
विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
पुराणं शृण्वतां नृणां नास्ति नास्ति महद्भयम् ।
तस्मात्पाण्डव राजेन्द्र पुराणेषु मतिं कुरु ॥
क्षत्रियाणां सुवृत्तानां यथाशास्त्रजीविनाम् ।
यथापराधदण्डानां ब्रह्मलोकं तु शाश्वतम् ॥
गुरुसेवापरो यस्तु ब्रह्मचारी सदा शुचिः ।
भैक्षाग्निरत काले स याति ब्रह्मणः पदम् ॥
ऊरजानां सुशीलानां स्वधर्म्ये सत्यवादिनाम् ।
महता सेवया तात ब्रह्मलोकं तु शाश्वतम् ॥
कृषिमार्गरतानां च वसुधानां नृपोत्तम ।
शुश्रूषया पूर्वजानां ब्रह्मलोकस्तु शाश्वत ॥
यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च गृहस्थो ब्रह्ममेश्यः ।
नातिथेय सत्यवादी शुचिरेति ममाक्षयम् ॥
पोषणाससनिरतो वानप्रस्थाश्रमे रत ।
वेदशास्त्ररतो नित्यं त्रिलोकी मां च गच्छति ॥
त्रिदण्डमेकदण्डं वा सदा काषायचेलवान् ।
सदा प्रणवशीलश्च सन्यासी मां च गच्छति ॥
चराचरात्मकं विष्णुमेकमव्यक्तमक्षरम् ।
ध्यायन्सर्वत्र योगीन्द्र स दुःखात्परिमुच्यते ॥
तत्त्वज्ञानं तु यो दद्याद्द्विजाय ब्रह्मवित्तम ।
स मामेव प्रपद्येत सर्वभूतहिते रत ।
पतिव्रता पतिप्राणा पतिसेवापरायणा ।
प्रियंवदा च कल्याणी नारी गच्छति मत्पदम् ॥
पतिरेव परो बन्धुः पतिरेव परो गुरुः ।
पतिरेव मम प्राणा यथा संगिरतेति च ।
तया जितो ब्रह्मलोके नात्र कार्या विचारणा ॥
स्त्रीणां पुरुषमुख्यानां द्विजानामग्रजन्मनाम् ।
मनुजानां तु सर्वेषां धर्म एव परा गतिः ॥
किमत्र बहुनोक्तेन धर्मं कलिमलापहं ।
धर्मं भजस्व सततं पुराणेषु मतिं कुरु ।
पुराणधर्मशास्त्राणां कीर्तनान्नाकमश्नुते ॥
धर्ममार्गरतानां तु श्रोतृणां धर्मसंहिताम् ।
नरकं नास्ति नास्त्येव सत्यमेव मयोदितम् ॥

धर्मस्य कर्ता भुवनस्य गोप्ता
भवस्य कर्ता गुरुरप्रमेय ।
मोक्षस्य कर्ता परमेश्वराणां
सयान्तरात्मा ह्यहमेक एव ॥
विश्वप्रभुं विश्वसृजं सुवर्णं
भक्तार्तिहं विश्वतनुं महान्तम् ।
भजस्व नित्यं बहुरूपमार्गं
स्व पार्थ मां सर्वजनाभिवन्द्यम् ॥

एवं तु यदिसं पार्थ धर्मं धर्मभृतां वर ।
किं ते प्रीतिकरं यच्चि तद्ब्रूहि मम सुव्रत ॥

वैशंपायन उवाच ।

धर्मसारमिदं राजञ्शृणोति सततं नर ।
स मुक्त सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥

Colophon

D_1 गुर्वितम्, M_1 -सोर° (for मति°) —(L 2047) G(ed) सौराश्रेणाय वा सुतम् (for °) —(L 2049) D_1 एव वदेद्धि भो राजन् (for °) —(L 2054) G_3 शृणुयात्सर्वे शास्त्राणि (for °) —(L 2057) G_3 G(ed) शास्त्रार्थ (for °शास्त्रवि) G_1 वेदशास्त्रार्थभाववित् (for °) —(L 2060) O_1 बुद्धि (for बुध) —(L 2061) G_1 G(ed) पठता (for वदता) G_1 साधनम् (for दायकम्) G_1 पुराणं पापमोचनम् (for °) —(L 2063) G_3 G(ed) ध्रुवम् (for ध्रुवम्). —(L 2065) G_1 तत्क्षणेन विनश्यति (for °) — D_1 om (hapl) lines 2066–2071 —(L 2070) G_3 कुरूद्वह (for नृपोत्तम) —(L 2076) D_1 यथाप्रभवजीविनाम्, G_1 G(ed) यथाकृपरि°, G(ed) यथाऽपरि° (for °) —(L 2077) G(ed) ब्रह्मलोकस्तु शाश्वत (for °) —(L 2078) G_1 पूजारतो, M_1 सदारतो (for °परो) —(L 2079) D_1 भैक्ष्याग्निनिरतस्त्वाशी, G_1 G(ed) °ग्निरतस्ता, M_1 भिक्षाग्निनिरतस्तानि (for °) —(L 2081) G(ed) ब्रह्मलोकस्तु शाश्वत° (for °) —(L 2085) समाप्तिकम् (for °क्षयम्) — D_1 om (hapl) lines 2088–2089 —(L 2088) G(ed) त्रिदण्डी चैकदण्डी वा (for °) —(L 2090) G_1 अक्षयम्, G(ed) अव्ययम् (for अक्षरम्) —(L 2095) D_1 प्रिय वदनि कल्याणी (for °) —(L 2097) D_1 यथा सम्भवेत्ते सदा, G_1 पति स्वर्गतिरेव च, G(ed) यथा समायतेति च (for °) —(L 2101) G_3 धर्म कलिमलापहम् (for °) —(L 2105) D_1 तथ्यम् (for सत्यम्) —(L 2110) M_1 विश्वसृज (for °सृज).

युधिष्ठिर उवाच ।

धीमते विश्वरूपाय वासुदेवाय वह्निने ।
भक्तप्रियाय दयाय मे ... पतये मम ॥
प्रार्थनाय योगिने सर्वेश्वराय च ।
प्रणाय पावने च कृष्ण त्रिलोको मयोत्थस्तु ते ॥
भूतात्मने हृदेव पाण्डुनां हितवर्धन ।
... प्रसादात्त्वत्प्रसादेन विमोचित ॥
... न कृपात्मो मधुसूदन ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामि पापानां तु महापथम् ॥
पापिना येषु पच्यन्ते नरकेषु च भीतवम् ।
वदस्व मे विशालाक्ष तथा घोराश्च यातना ॥

श्रीभगवानुवाच ।

यातमेषान्नवक्ष्यामि तथा यमूलाश्च यातना ।
शृणुष्व धैर्यमास्थाय रौद्रा हि नरका यत ।
यस्य पापस्य च प्रोक्ता नरको महापापिभि ।
तमहं सम्प्रवक्ष्यामि शृणु तान्मनसा नृप ॥
महापा च पुरारी च मार्दा च गुरुतल्पग ।
महापातकिनश्चैव तत्संयोगी च पञ्चम ॥
एतेषां पापयुक्तस्य प्रवक्ष्यामि यथामति ।
पञ्चानां पातकानां च तामसानां नृपोत्तम ॥
महापापा नरक घोर व्याघ्रशृङ्गप्रमर्दनम् ।
तपने तप्यमानश्च मूर्तिं व्याघ्रैश्च भक्षित ॥
प्रमर्दनो महीमानम्भिविदह्यापुग नर ।
तसाय विन्ध्यशमो न्यस्यन्नुचित्र मुहु ।
हा हतोऽस्मि हतोऽस्मीति रुष्ट वदति तिष्ठति ॥
तत परं समाहृत्य कुम्भीपाकेन पच्यते ।
पुनर्वर्षसहस्राणि दह्यमानो महाग्निना ॥
नरकेषु च सर्वेषु भुक्त्वा भोगाननेकश ।
■ पश्चाद्दुखमानाय भवति महाराक्षस ।
तत्र पञ्चयुगं स्थित्वा बन्धहीनप्रभिद्यावत ॥
सुरापस्य गतिं वक्ष्ये भारती शृणु पाण्डव ।
सुरापी सम्मूर्त्र च विड्भूयांपुर्व नृप ॥
तसाय विन्ध्यमासाय नारबधि च ठितरा ।
तसाय विन्ध्यसद्य भूमिभृन्निनलोचन ॥
मानवर्षेषु सर्वेषु पाप्यमानश्च दारुणि ।
अङ्गारतापन घोरे युगयुगशतं बहु ॥
स्थित्वा युगाष्टकं रासभ्रमशानं प्रयतन ।
तत्र तसमुरां पीत्वा हा हतेति प्रलपन्बहु ॥
पिशाचत्वमवाप्नोति तत्र स्थित्वा युगाष्टकम् ।
अनुभूय च सर्वाणि हीनजन्मानि भारत ।
कीटकयोनिषु संजातो व्याधी भवति भूतले ॥
भोक्तिनस्तु गतिं वक्ष्ये दुष्करां शृणु भूपते ।
निष्क्रयसमाप्तु धीमतां यां हरेद्रूप ॥
भोर्यानि स हि विज्ञेय सर्वकर्मबहिष्कृत ।
प्रायश्चित्तविहीनस्य वक्ष्ये नरक च यातना ॥
मृत्युवस्था तथा पूर्वं मुनिभि परिपूजितम् ।
हिमोत्कर्षे शून्यर्थ समर्थां मांसभोजन ॥
युगान्युगसहस्राणि अनुभूय नृपोत्तम ।
करर्धस्तुम्बमानस्तु ताड्यमानस्तु चर्मभि ॥
व्याघ्रादिषु जायेत कल्मिषिन्या युगाष्टकम् ।
तत विरागयोनिषु जायते नात्र संशय ॥
पापिनां नरकं वक्ष्ये गुरुदाराभिगामिनाम् ।
अवेक्षनाया भ्रातृपत्नी पत्नराजी नृपात्मज ॥
अध्यापकस्य या पत्नी भगुरी मातुलस्य च ।
पितृमातृष्वसा चैव भ्राता पुत्रसुता गुरो ।
गुरुतल्पसमानानामेतेषां हरेद्वै पातकम् ॥
मन्त्रादिषु च शास्त्रेषु प्रायश्चित्तादिकल्पने ।
नैव शुष्यति च पापी तस्य पीडां वदामि ते ॥

D1 दृष्टिशु (for कुरुशु) —(L. 2111) M1 तत (for नतु)
Colophon — Sub-parvan D1 G1 आश्चर्यपर्वणि देव धर्मो , G3 M1 G(ed.) देवधर्मो — Adhy name D1 M1 पुराणत्रयनाम्, G(ed.) पुराणत्रयनाम — Adhy no D1 G1 2 M1 G(ed.) 17

(L. 2118) D1 G1 श्रीपते (for श्रीमते) —(L. 2121) G(ed.) वन्म नदस्कन्द (for °) —(L. 2123) G(ed.) वियोजित (for विमोचित) —(L. 2125) G(ed.) पापानां च क्रमाध्याप्त्य (for °) —(L. 2127) G1 2 G(ed.) वर्ण तान् (for वदस्व) G(ed.) वै (for मे) — G3 om line 2128 —(L. 2128) M1 घोराद् (for यमूलाश्च) — G3 om lines 2130 2133 —(L. 2134) G2 यथामतम्, M1 °विधि (for °मति) —(L. 2136) G(ed.) मन्देह् (for घोरं) —(L. 2139) G3 नर (for मुहु) —(L. 2141) G(ed.) समाकृष्ट (for समाहृत्य) —(L. 2144) D1 पश्चाद्दह्यमानाय (for °) —(L. 2146) D1 नरान्, G1 नारक (for °नीं)

— After line 2146, G(ed.) ins :
120** विविधं धर्मराजेन रौद्ररूपं भयानकम् ।
—(L. 2147) D1 G(ed.) मूत्रे (for मूत्र) —(L. 2150) D1 पीड्यमानस्तु, M1 ताड्य° (for पाप्य°) —(L. 2153) G1 हा हतेति, G(ed.) हाहेति स (for हा हतेति) G3 हा हतेति वर मुहु (for °) —(L. 2155) G3 पार्थिव (for भारत) —(L. 2157) M1 दुष्करं, G3 दु ष्प्रियां (for दुष्करां) G1 भूतले (for भूपते) —(L. 2160) D1 G2 3 G(ed.) यातनाम् (for °ना) —(L. 2161) D1 मृत्युवस्थां तथा पूर्वं, G(ed.) °स्थानं पूर्व (for °) —(L. 2162) D1 समर्थां मांसभक्षणम् (for °) —(L. 2163) G(ed.) युगान्युगसहस्राणि (for °) —(L. 2164) D1 G3 रक्तरो (G3 नरके) घूर्णमानस्तु (for °) —(L. 2166) D1 योनौ वै (for योनिषु) G1 संजातो (for जायते) —(L. 2168) D1 गुरु (for पत्न) —(L. 2171) G(ed.) गुरुतल्पगतुल्यानां (for °) —(L. 2172) G1 मन्त्रादिकेषु शास्त्रेषु (for °) G1 G(ed.)

तदिदं कालसूत्रं च महारौरवरौरवौ ।
कन्दन्युगशतं राजन्हा हतोऽस्मि हतोऽस्मि च ॥
निरुच्छ्वासं तत प्राप्य असिपत्रवनं क्रमात् ।
छिद्यमानो महाकायैर्यमदूतैर्भयंकरैः ।
पञ्चाशद्युगपर्यन्तं पच्यते कालसूत्रके ॥
छित्वा शिश्नं सवृषणमञ्जलौ प्रतिगृह्य च ।
तैलयन्त्रैर्वध्यमानो दह्यते यमकिंकरैः ॥
अनुभूय च तान्सर्वान्राक्षसो भवति ध्रुवम् ।
तत परं श्वानयोनौ चण्डालेषु ततः परम् ॥
महोलूकस्ततः काकः ततो गर्दभजन्मसु ।
एवं जन्मशतं प्राप्य षण्डो भवति धर्मज ।
गुरुतल्पगामिनो घोरं ततो वक्ष्यामि चेतराम् ॥
ज्येष्ठस्य पत्नीगमने याति वैतरणीं नदीम् ॥
रेतोमूत्रादिपानं च भुक्त्वा युगसहस्रकम् ।
तदन्ते निर्जने देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥
अध्यापकस्य या पत्नी मातृवत्परिपाल्यते ।
तस्या गमनमत्युग्रं तस्तैलं महास्वनम् ॥
एतासां गमने राजन्युगानां पञ्चविंशति ।
जात्यन्धो जायते रोगी निर्वीर्यो व्रणशिश्नकः ॥
अल्पायुरनपत्यश्च दरिद्रो व्याधिकर्दितः ।
यौवने हीनजायश्च कृशाङ्गो भवति व्रणी ॥
एवमन्यस्त्रियं गत्वा नरकाननुभूय च ।
भवन्ति नरशार्दूल पुरुषा पुरुषाधमा ॥
रजस्वला स्त्रियं राजन्यो गच्छेत्काममोहितः ।
रक्तकूपे निमग्नः सन्वसेद्युगशतं प्रभो ॥
किरातश्वपचचण्डालवेणुकानचपादयः ।
एतत्स्त्रीगमने राजन्महाघोरं प्रकीर्तितम् ॥
तथापि शृणु वक्ष्यामि तासाम् पिण्डभक्षणम् ।
अघ शिरःशोषणं च महापातकं तथा ॥
श्वमांसभोजनं चैव वह्निज्वालाप्रवेशनम् ।
पञ्चाशद्युगपर्यन्तमेतेषु नरकेषु च ।
भुक्त्वा राजंस्तत पश्चात्पौल्कसादिषु जायते ॥
परस्त्रीमातृगमने विश्वस्तागमने तथा ।
कण्टकोपरि संवेश्य तथोपरि च कण्टकान् ।
शिलाभारैः पीड्यमानो वसेद्युगशतं रुदन् ॥
श्वमांसभोजनं चैव वह्निज्वालाप्रवेशनम् ।
भुक्त्वा राजंस्तत पश्चात्पौल्कसादिषु जायते ॥
पण्यस्त्रीगमने राजन्रक्तकूपे युगं वसन् ।
क्षारोदके तथा घाटी श्वानो भवति नापरः ॥
एतेषां सहवासं तु पातकीनां प्रजापते ।
संगमं तु न कर्तव्यं कुर्याच्चेत्पातकी भवेत् ॥
तस्य चैतेषु सर्वेषु नरकेषु च यातना ।
पौल्कसादिषु घोरेषु जन्मतोऽन्तस्य जनिर्भवेत् ॥
पङ्क्तिभेदी पृथक्पाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ।
आदेशी वेदविक्रेता पञ्चैते महापातका ॥
कुम्भीपाके महाघोरे दह्यमानो युगायुतम् ।
ततो भूमिं समासाद्य सूकरत्वमुपागतः ॥
ब्राह्मणांश्च समाहूय दास्यामीति धनादिकम् ।
पश्चान्नास्तीति यो ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
असिपत्रवने राजञ्छिद्यमानो युगं वसेत् ।
येन धर्मान्परित्याज्य तमेव द्वेष्टि यो नरः ।
करोति वाप्युदासीनं तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
घात्यो भवति चण्डालो ब्राह्मणान्द्वेष्टि यो नरः ।
श्वानयोनिशतं गत्वा गर्दभेषु च जायते ॥
स्वयभाणां गवां राजन्ब्राह्मणानां तु योषिताम् ।
आहारस्य च विघ्नं च करोति च स पातकी ।
नरकं तस्य विज्ञेयं महाशूल भयावहम् ॥
तस्योपरि शतं सार्धं युगानामनुभूय च ।
म्लेच्छजातिषु संजातो मृगाणां हिंसको भवेत् ॥
स्नानदानतपोभिश्च जपेषु निरतस्य च ।

प्रायश्चित्तविधानने (for °) —(L 2173) D1 G3 पाप (for पीडा). —(L 2174) G(ed.) स प्राप्य (for तदिदं). G2 G(ed) -रौरवम् (for °वौ). —(L. 2177) G(ed) भिद्यमानो (for छिद्य°). —(L 2178) G(ed) बध्यते (for पच्यते). —(L. 2180) G1 वैष्टयमानो (for वध्य°) —(L 2181) D1 राक्षसो (for राक्षसो) —(L 2183) G(ed) श्वाद्युलूकस् (for महोलू°) —(L 2185) G(ed) गुरुतल्पगमनानेव (for °). —(L 2187) G3 -दशत्रयम् (for -सहस्रकम्) —(L 2188) G3 भवन्ति ब्रह्मराक्षसा (for °). —(L 2189) D1 -पाल्येत; M1 वल्प्यते (for पाल्यते) —(L 2191) G(ed) अनुभूय महाराज (for °) D1 विंशति, G1 G(ed) °तिम् (for °ति). —(L 2192) D1 शोषी (for रोगी) —(L 2193) D पीडित (for दर्दित) —(L 2194) G(ed.) भार्यश्च (for °जायश्च). D1 कृशाङ्गश्च व्रणी भवेत् (for °) —(L 2197) D1 G1 य इच्छेत् (for गच्छेत्) —(L 2198) G(ed) स्तवेद्युगसहस्रकम् (for °). —(L 2199) D2 G2 -पादिन (for -पादय) —(L 2202) M1 प्रपतन (for पतनम्) —(L. 2206) G1 G(ed) परस्त्रीगमने राजन् (for °) G(ed) मित्रस्त्री (for विश्वस्ता) —(L 2207) G(ed) शिलायोपरि (for तथो°). —(L 2209) G2 M1 -भोजनम् (for °न). — G1 om line 2210 —(L 2211) D1 पुण्य-; G1 M1 G(ed) पर- (for पण्य) —(L 2213) G(ed) कुर्यात्पातकिना यदि (for °) —(L 2214) D1 G1 M1 संवत्सरे तु पतति (for °) —For line 2214, G(ed) subst. :

121** संवत्सरेण पतति पातकी च सचेश्वर ।

—(L. 2215) G1 M1 ततश्च (for तस्य). G(ed) ततोऽनुभूय चैतेषु (for °) —(L 2218) G2 अल्पाशी (for आदेशी). G1 निन्दका (for पातका) —(L. 2219) G1 M1 ऽयुतम् (for युगायुतम्). —(L 2221) D1 समाहूय (for °हूय). —(L 2222) वदेत् (for ब्रूयात्). —(L. 2225) D1 [उ]दासीन (for °न) —(L 2227) M1 प्राप्य (for गत्वा). —(L 2230) M1 महाभयम् (for भयावहम्). —(L.

विप्रकृन्नरके घोरे पतत्येव न संशयः ॥
ज्योतिषं व्यवहारं च प्रायश्चित्तं चिकित्सकम् ।
विना शास्त्रेण यो ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
नरकं तस्य विज्ञेयं मूषिकागणपूरितम् ।
भक्ष्यमाणस्ततो याति खरयोनिषु भारत ।
अयुतं जन्म संप्राप्य सूकरादिषु जायते ॥
ऐश्वर्यमदमत्तानां कामुकानां द्विजन्मनाम् ।
आक्षेपकारिणो राजर्षिपूर्णानां नृपोत्तम ॥
असत्यनिरतानां च निन्दकानां बहुश्रुताम् ।
अधर्मस्यानुमन्तृणां ब्राह्मणे मर्मवादिनाम् ।
एतेषां पातकानां तु शृणु वक्ष्यामि यातनाम् ॥
महाक्रूरैः कृमिभिर्नित्यं भक्ष्यमाणो युगायुतम् ।
अभक्ष्याकरकानूर्णे नियतं पक्षिणां व्रजेत् ॥
अन्योद्वेगकरो द्वेषी यथा चान्यस्य सूचकः ।
मूत्रपानमिति ख्यातं तस्यैव नरकं ध्रुवम् ॥
घोरं तु नरकं ज्ञात्वा पातकाञ्च स्मरेत्सुधीः ।
तस्मात्त्वं पातकं राजन्स्वप्ने वा न स्मरिष्यसि ॥
शृणोति च सदा भक्त्या कीर्त्यमानं द्विजन्मभिः ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥

Colophon

श्रीभगवानुवाच ।
ब्रह्महत्यासमं पापमेवमाहुर्मनीषिणः ।
सुरापानसमं पापं प्रवक्ष्यामि समासतः ॥
गणान्नं यस्तु राजेन्द्र भुङ्क्ते लोभमोहितः ।
सुरापी स तु विज्ञेयो महाकूपे युगं वसेत् ॥
गणिकान्नं तु यो भुङ्क्ते सुरापी स हि विश्रुतः ।
सहस्रयुगं स्थित्वा ततो मत्स्येषु जायते ॥
पतितान्नं तु यो भुङ्क्ते शूद्रतस्करकामिनाम् ।
अभितप्तशिलायां तु स्थित्वा पञ्चशतं युगम् ।
पश्चाद्भवति चण्डालो वैणकस्तु ततः परम् ॥
औपासनपरित्यागी देवलान्नस्य भोजनः ।
सूतकान्नभुजो ये च ते वै निरयगामिनः ॥
शिलायामभितप्तायामारोप्य यमकिंकराः ।
दहन्ति युगपर्यन्तं ततो मूका भवन्ति हि ॥
यः शूद्रेण समाहूतो भोजनं कुरुते द्विजः ।
अनुज्ञातस्तु शूद्रेण सुरापी स हि विश्रुतः ॥
रक्तकूपे महाघोरे स्कन्दपञ्चयुगं वसेत् ।
शूद्रजन्म ततः प्राप्य पश्चाद्भवति पुल्कसः ॥
भोजने वर्तमाने तु शूद्रं पतितमेव वा ।
सूतकीं च द्विजो दृष्ट्वा भुङ्क्ते यदि स पातकी ।
शूद्रसंलापसंयुक्तो भुङ्क्ते यदि स पातकी ॥
अस्थिच्छेदं स्नायुबन्धं क्षुरिकच्छेदकं गतः ।
युगानां पञ्चपञ्चाशद्दह्यमानः खरो भवेत् ॥
पानीयं पायसं भोज्यं जपहोमादिभक्षणम् ।
शूद्रसंलापसंयुक्तो भुङ्क्ते यदि स पातकी ॥
अस्थिच्छेदं स्नायुबन्धं जिह्वाच्छेदमवाप्य सः ।
युगानां विंशतिं स्थित्वा नरकेषु समन्ततः ।
तदन्ते दैवयोगेन सूकरत्वं प्रपद्यते ॥
श्वानं तु पतितं दृष्ट्वा उदक्यां शब्दमेव वा ।
भुङ्क्ते यदि स पापी स्याद्घोरं नरकं व्रजेत् ॥
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो भोजनं कुरुते यदि ।
दाहनं सर्वगात्राणां कुर्वन्ति यमकिंकराः ॥
स्नेहाल्लोभात्तथालस्यात्सहभोजनकृन्नरः ।
पित्तपानं समाप्नोति नरकं श्लेष्मकर्दमम् ।
भुक्त्वा युगशतं राजञ्श्वानयोनिषु जायते ॥
बहुभाषी द्विजो यस्तु भोजने समुपस्थिते ।
तिलशश्छेदनं तस्य युगानामेकविंशतिः ॥
गृञ्जनं लशुनं राजन्पलाण्डुं क्षारकण्टकम् ।

2231) D1 राजन् (for साम) —(L. 2233) G1 ॰पान (for ॰पान) G(ed) स्नानपानतपोदान (for ॰) —(L. 2235) G1 ॰व्यवहारम् (for ॰रं) M1 चिकित्सितम् (for ॰त्सकम्) —(L. 2237) D1 नरकं तु स च विज्ञेयं मूषिकाणां प्रपूरितम्, G(ed) नरकस्तस्य विज्ञेयो मूषिकगणपूरितः —(L. 2240) G1 द्विजोत्तम (for द्विजन्मनाम्) —(L. 2241) D1 द्विजोत्तम, M1 द्विजोत्तमान् (for नृपोत्तम) G1 निर्धनान-यज्ञ-मनि (for ॰) —(L. 2243) G1 ॰ मन्त्राणां (for मन्तॄणां). —(L. 2245) D1 भक्ष्यमाणा (for ॰णो) —(L. 2246) D1 G1 श्वभक्षनरक (G1 ॰पूरित) तूर्णं (for ॰) D1 M1 निर्जन (for नियत) —(L. 2247) D1 अन्यद्वेष (for अन्योद्वेग). G1 G(ed) द्वेषि (for द्वेषी) —(L. 2249) G1 सदा ; M1 न स्मरेत् (for न स्मरेत्) —(L. 2250) D1 नरक, M1 पातके (for ॰क) G(ed) स्मर प्रभो (for स्मरिष्यसि) —(L. 2251) D1 द्विजातिभि (for द्विजन्मभि) G1 कीर्तनीयं द्विजातिभि (for ॰).

COLOPHON — *Mention of the Epic* G1 M1 — *Sub-parvan* D1 G1 M1 भविष्यपर्वणि देवधर्मे ; G1 G(ed) एवं धर्मे . — *Adhy. name* D1 M1 नरकप्रकरणम्, G(ed) नरकवर्णनम् — *Adhy. no.* D1 G1 8 M1 G(ed) 18

—(*L. 2255*) *D1 G(ed)* भुङ्क्ते लोभादिभो (*D1* लोभमो॰) (*for* ॰) —(L. 2258) G(ed) तमःकूपे चिरं स्थित्वा (*for* ॰) —(L. 2259) G1 G(ed) ॰कामिनाम् (*for* ॰कारि॰) —(L. 2261) D1 वार्दसम्, G1 G(ed.) वेणुकम्, M1 वैण॰ (for वैण॰) —(L. 2262) G1 M1 G(ed) भोजक (for ॰कृत्). —(L. 2263) D1 सूतकान्नं भुजते ये (for ॰). —(L. 2268) G(ed.) युगं पञ्चाशतं वसेत् (for ॰). —(L. 2269) G1 शूद्रयोनि (for ॰जन्म) — D1 G1 M1 G(ed) om. line 2272 —(L. 2273) D1 क्षुरिकच्छेदिनं तथा (for ॰). —(L. 2274) M1 युगानां तु शतं पञ्च (for ॰). — G1 om. line 2277ᵃ. M1 om. line 2277ᵇ. —(L. 2282) G(ed) स्नेहात् (for ॰हो) —(L. 2284) M1 मोक्ष्यते (for [भो]क्ष्यते). D1 द्विज

जाच्चा नर पतेद्घोरे रौरवे कालसूत्रके ॥
मात्रा पित्रा दुहित्रा वा भ्रात्रा पुत्रेण पुत्रकै ।
भुङ्क्ते यदि स पापी स्याद्भूर्णं वै मौञ्जिधारणात् ॥
वृषलीपतिना स्पृष्टं निन्दयास्तु कुत्सितम् ।
सूतकान्न पतेरस्य भुक्त्वा नरकमश्नुते ॥
एवं बहुविधं पापं सुरापानसमं स्मृतम् ।
हेमस्तेयसमं पापं प्रवक्ष्यामि समासतः ॥
कस्तूरी चन्दनं धाम कर्पूरमणयो नृप ।
एतान्ये यो हरेत्पापं प्रवक्ष्ये पाण्डुनन्दन ॥
कालसूत्र महानागं कायस्य कृमिभोजनम् ।
नरकं यद्भिरर्दं च युगानामेकविंशतिम् ।
समासमौक्तनं गौगे भुक्त्युगशतं वसेत् ॥
कानन्नम सत प्राप्य तत सूकरतम्मसु ।
तदन्ते म्लेच्छयोनौ च जायते पाण्डुनन्दन ॥
ताम्रं कांस्यं तथा सीसं त्रपूणां हरणे नृप ।
वह्निज्वालेऽग्निनिपाते दह्यमानो युगं वसेत् ॥
भजानिकं जन्मदानं शुनो वै शतजन्मसु ।
जात्यन्धो बधिरो दानभावयेव न संशयः ॥
कदली पनसं चैव नारिकेलं तथाम्रकम् ।
नारङ्गं लिकुचं चैव हेमस्तेयसमं स्मृतम् ॥
शिलावृष्टिसमाप्याते नरके कल्पपञ्चकम् ।
हा हन्तेति क्रन्दमान विनाश्यत समश्नुते ॥
गृहक्षेत्राणि पात्राणि धान्यानि रसजानि च ।
गोमहिष्यसुरगाश्च धनधान्यनरोपको ।
एतेषां हरणे वक्ष्ये पापस्य नरकं विभो ॥
शिलायानमितशायामारोप्य यमकिंकरा ।
दहन्ति युगपर्यन्तं ततो वक्ष्यामि यातनाम् ॥
तप्तशङ्कुसमाकीर्णस्तस्य विपक्वभक्षणम् ।
जघ शिरःपीडनं च गरपानक तथा ॥

एतेषु नारकी राजन्नसेवुगशतं क्रमात् ।
दरिद्रो व्याधितो मूर्खो भवतीह न संशयः ॥
परैरङ्गीकृतं द्रव्यं तृणमप्यटवीगतम् ।
न स्पृशेद्गुरुपत्न्याश्च हर्ता स तु पातकी ॥
समानपातकं तानत्रक च मयोदितम् ।
नरकान्पातकान्वक्ष्ये भूयो मान्यमना शृणु ॥
पितृयज्ञपरित्यागी ह्यकाले धर्महृन्नृप ।
तयोर्नरकमस्युम मातापितृविरोधिनः ॥
अङ्गारशयने घोरे नरके युगपञ्चकम् ।
अनुभूय क्रमेणैव वायसो भवति ध्रुवम् ॥
जारो निष्ठुरवाक्क्रूरो नास्तिकः प्राणहिंसकः ।
पापो धूर्तो महीवन्द्य एवं कामी नृपोत्तम ।
एतेषां नरकं वक्ष्ये शृणु चित्र महामते ॥
अत्युष्णासिक्ततापानं कषायोदकसेचनम् ।
तसाध शयनं घोरं सहमैकतभर्जनम् ॥
घोरमेवं बहुविधं युगानामेकविंशति ।
अनुभूय क्रमेणैव राक्षसा भवन्ति हि ॥
प्रायश्चित्तविहीनानि घोराणि शृणु भूपते ।
समस्तपापतुल्यानि महापातकदानि वै ॥
ब्रह्महत्यादिपापानां कथंचिन्निष्कृतिर्भवेत् ।
ब्राह्मणान्द्वेष्टि यस्तस्य निष्कृतिर्नास्ति कुत्रचित् ॥
विश्वासघातकानां च कृतघ्नानां नरेश्वर ।
शूद्रस्त्रीसङ्गिनां चैव देहानुग च निष्कृतिः ॥
छद्मवेदपुरुषदानां वेदशास्त्रं विनिन्दताम् ।
शिवनिन्दापराणां च विष्णुनिन्दापरात्मनाम् ॥
सत्कथानिन्दकानां च अग्निहोत्रं विनिन्दताम् ।
यतिनिन्दापराणां च गुरुनिन्दापरात्मनाम् ॥
पुराणवेदशास्त्राणि धर्मशास्त्रं विनिन्दताम् ।
एतेषां निष्कृतिर्नास्ति प्रायश्चित्तादिकल्पनैः ॥

(for नर) — (L 2287) G(ed) भोजनं कुरुते यदि (for ᵇ) — (L 2288) D1 G1 M1 तत्कन्चन्दन तस्य (for ᵃ) — (L 2289) D1 पदण्डु शान्यर्धमग्, M1 °ण्डु गारनन्दवम्, — (L 2291) D1 G2 G(ed) °ण्डु तागरन्त्वम् (for ᵇ) — (L 2291) ... G(ed) भ्राता पुत्रेण भूमिप (for भ्राता पुत्रेण पुत्रकै (G1 °वम्), G(ed) भ्राता पुत्रेण भूमिप (for ᵇ) — (L 2292) G2 सुरापी (for स पापी) G1 G(ed) -बन्ध ... नाद (for -धारणात्) — (L 2297) G1 स्नध, G(ed) तथा (for नृप) — (L 2298) G(ed) तस्य (for पाप) G2 प्रवक्ष्यामि समासतः, G(ed) पाप वक्ष्यामि धर्मज (for ᵇ) — (L 2302, D1 M1 सुरग, G2 सुरग (for सकर) G(ed) जन्म च (for जन्मसु) — (L 2303) G1 G(ed) देश (for -म्लेच्छ) G2 जानीषु (for योनौ च) — (L 2304) G(ed) भीमादकान्यशारसना (for ᵃ) — (L 2306) D1 G(ed) °शाव च म शुना शुनाना, M1 शुनानां (for शुना वै) G(ed) °शाव च म शुना तन (for ᵇ) — (L 2307) D1 G2 -व्याधितो (for बधिरः) — (L 2309) — (L 2308) G2 [आ]र्द्रकम् (for [आ]म्र°) — (L 2309) G(ed) या हरेत्स तु पापकृत् (for ᵇ) — After line 2309, G(ed) ins

122** तेषां स्तय महीपाल हेमस्तेयसमं स्मृतम् ।

— (L 2311) G(ed) हा हति क्रन्दमान सन् (for ᵃ) ... (for — (L ... (L ... ᵇ) — ... 23) ... 2319) D1 M1 नरकेषु वै ... — (L 2325) G1 पश्च G1 G(ed) नरकश्च मयोदितः (for ᵇ) — (L 2326) G(ed) (for पितृ) G(ed) नर (for नृप) — (L 2329) G2 मायी च (for विरोधिनः (for °न) — (L. 2330) -वाक्क्रूरो) G2 क्रूरो नास्तिक एव च (for ᵇ) D1 विटा धूर्तो महीबन्धु (for ᵃ) G1 M1 विटा (for पापो) — (L 2336) G1 G(ed) विहीनानां (for °नि) — (L 2337) D1 महापातकदानि (for ᵇ) — (L 2342) D1 यति निन्दिनाम् (for °त्मनाम्) — (L 2343) G(ed) यति (for शिव) — G(ed) om (hapl) lines 2344 2345.

यौद्दाल्यं प्रविष्टस्य तप्स्याढ्यं प्रवणस्य च ।
स्त्रीशूद्रैः पूजितं लिङ्गं विष्णुं वा प्रणतस्य च ।
सद्गतिं नैव पश्यामि शास्त्राणामेव निर्णयः ॥
मा ददस्वेति यो ब्रूयाद्दव्यमर्थं ब्राह्मणेषु च ।
श्वानयोनिशतं गत्वा चण्डालेष्वभिजायते ॥
परनिन्दापराणां च तथा निष्ठुरभाषिणाम् ।
दानानां विघ्नकर्तॄणां तेषां पापफलं शृणु ॥
तप्ताय पिण्डवदना सुचिरं रक्तलोचनाः ।
अथ शिरोध्वंपादास्ते पाट्यन्ते यमकिंकरैः ॥
तत्र सर्वेषु घोरेषु नरकेषु समायुतम् ।
स्थित्वा कर्मविशेषेण भजन्त्यामिषभोजिनः ॥
परद्रव्यापहर्तारः परस्त्रीलोलुपा भृशम् ।
परस्वसूचका नित्यं ते वै पातकिनोऽधमाः ॥
निरुच्छ्वासे महाघोरे नरके युगपञ्चकम् ।
अनुभूय ततो राजन्शूकराः प्रभवन्ति हि ॥
अन्यं भजन्ते भूपाल स्त्रियश्च पुरुषाधमाः ।
तासां च नरकं वक्ष्ये सावधानमना शृणु ॥
तप्तताम्रमयाः पुंमस्तास्य शयने बलात् ।
आलिङ्ग्यन्ते पुनः दोर्भ्यामन्योन्यं तासु ताम्रतः ॥
तप्तशोणितकूपेषु मज्जन्ते युगपञ्चकम् ।
वन्ध्या नपुंसका भूमौ जायन्ते पौल्कसादिषु ॥
यः शृणोति महानिन्दां नरकं तस्य वै शृणु ।
तस्य कर्णेषु पात्यन्ते तप्ताय कीलसंचयाः ॥
ब्राह्मणान्ये निरीक्षन्ते कोपदृष्ट्या नराधमाः ।
तप्तसूचीसहस्रं तु तयोश्चक्षुषि पूर्यते ॥
एवं पापं बहुविधं प्रशमन्ति महर्षयः ।
शृण्वता वदता चैव न पापेषु मतिर्भवेत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा हृषीकेशो धर्मराजाय तत्त्वतः ।
भवितव्यास्तु तान्ज्ञात्वा पुनरेवाभ्यभाषत ॥

श्रीभगवानुवाच ।

भूय एव महाबाहो शृणु मे वचनं परम् ।
पापिना पापबाहुल्यं प्रवक्ष्ये पाण्डुनन्दन ॥
यः शृणोति महाराज इमं धर्मं नृपोत्तम ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो लोकमक्षयमश्नुते ॥
शास्त्रानुकूल्यात्स्वर्लोकः प्रातिकूल्यादधः क्षयम् ।
श्रेयश्च विपरीतं च नृणां वै समुपस्थितम् ॥
विश्वासघातिना चैव मर्यादाघातिना तथा ।
परान्नलोलुपानां च नरकं भृशदारुणम् ॥
असत्यनिरतानां च पिशुनानां नृपोत्तम ।
उत्पाट्यन्ते मदा जिह्वा यमदूतैर्भयंकरैः ॥
त्यक्तवेदोक्तकर्माणो ह्यनुष्ठानविवर्जिताः ।
गन्दस्तैर्भज्यमाना निवसन्ति युगान्बहून् ॥
विप्रग्रामेषु भूपालो यः शुल्कादधिकं करम् ।
स सहस्रकुलो भुङ्क्ते नरकान्पञ्चकल्पकम् ॥
विप्रग्रामकरादाने योऽनुमन्ता स पापकृत् ।
स एव कृतवान्राजन्ब्रह्महत्यायुतं शतम् ।
अविद्याभोजिनो नित्यं नरा ह्यतिथिवर्जिताः ॥
अयोनौ च वियोनौ च पशुयोनौ च भारत ।
सिञ्चन्रेतो महापापी रेतोभोजनमश्नुते ॥
आयुश्छेदं चायुर्दृष्टमस्थिच्छेदं तु तस्य वै ।
अनुभूय क्रमेणैव धूमपानं युगायुतम् ।
नरकान्निर्गतो भूप वेश्यापुत्रो भविष्यति ॥
उपवासदिने राजन्दन्तधावनतत्पर ।
स घोरं नरकं याति व्याघ्रभक्षं चतुर्युगम् ॥
उपवासविहीनश्च एकादश्यां शुभे दिने ।
नरकस्तस्य विज्ञेयो युगानां पञ्चसप्ततिः ॥
स्वदत्तं परदत्तं वा परक्षेत्रं तु यो हरेत् ।
स कोटिकुलसंयुक्तः कल्पान्तं नरकं व्रजेत् ॥
विप्राणां क्षेत्रहरणे योऽनुमन्ताविकुत्सितः ।
उलूखले स निक्षिप्य मुसलैः प्रहरन्ति च ॥
शिलायामभितप्तायां दहन्ति युगपञ्चकम् ।

—(L. 2344) D1 G2 आश्रित्य वैतिनिन्नाम् (for ²) —(L. 2346) D1 G2 धर्मशास्त्राणि नि(G2 °स्त्राणि)न्दिनाम (for ²) —G2 om. line 2349 —(L. 2350) G2 G(ed.) निष्कृतिं (for सद्गतिं) —(L. 2352) G(ed) प्राप्य (for गत्वा) —(L. 2356) G(ed.) ऊर्ध्वपादाश्च शिरसा (for ²) —(L. 2360) G(ed.) ते वै निरयगामिन (for ²) —(L. 2363) G(ed) भार्यां च (for भूपाल) D1 M1 पुरुषाधमान् (for °धमाः) —(L. 2365) G(ed) तप्तताम्रमयीः स्त्रियः (for ²) —(L. 2370) G(ed) मस्तु (for कर्णेषु) D1 G1 2 M1 पात्यन्त (for पात्यन्ते) —(L. 2371) G2 G(ed) क्रूरं कृत्वा (for कोपदृष्ट्या) D1 नराधिप (for °धमाः) —(L. 2372) G2 चक्षुषि, M1 पुंसः (for चक्षुषि) —(L. 2373) D1 नाम (for पापं) G2 विपश्चित (for महर्षयः) —(L. 2374) G1 पठता (for वदता) G2 पापं तस्य मतिर्नृप (for ²)

COLOPHON —*Sub-parvan* D1 G1 G(ed) आश्वमेधिके वैष्णवधर्मे, G2 M1 वैष्णवधर्मे —*Adhy name* D1 पापभेदवर्णनम्, M1 पापभेदवर्णनम्, G(ed) पापभेदप्रदर्शनम् —*Adhy no* D1 G1 2 M1 G(ed) 19

(L. 2377) G2 शृणु मे परमं वचः (for ²) —(L. 2380) D1 ह्यक्षयफलमश्नुते (for ²) —(L. 2381) G1 G(ed) यम- (for अध-) G2 प्रयाति च तत्क्षयम् (for ²) (L. 2388) D1 हन्यमाना, G2 ताड्य°, G(ed) भक्ष्यमाणा (for भज्यमाना) —(L. 2389) M1 G(ed) भूपालो (for °ल) D1 भो राजन्विप्रग्रामेषु (for ²) —M1 om. lines 2390-2391 —(L. 2390) D1 -युग (for कुलो) G2 सहस्रं (for स सहस्र) D1 कल्पं G1 पञ्च च (for -कल्पकम्) G(ed) नरकान्कल्पपञ्च च (for ²) —(L. 2393) G2 भोजनात् (for भोजिना) —(L. 2395) G2 रेत (for रेतो) —(L. 2402)

अनुभूय ततो राजन्राक्षसो भवति ध्रुवम् ॥
गणयेद्यस्तु पृथिवीमन्यायेन करंकर ।
स कोटिकुलसंयुक्तो निमज्जत्पूयकर्दमे ॥
ततो विष्ठाह्रदं भग्नस्तिष्ठेद्युगसहस्रकम् ।
व्रणी कुष्ठाभिभूतश्च भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥
विष्णुद्रव्यापहर्तारो ब्रह्मद्रव्यापहारकाः ।
ब्रह्महत्यायुतं राजल्लँभन्ते नात्र संशयः ॥
अनाथधनहर्तारः शयनं कण्टकोपरि ।
युगानामयुतं स्थित्वा व्याघ्रयोनौ भवन्ति हि ॥
आरामे पुष्पहर्तारो देवपूजादिकास्थिते ।
ते यान्ति युगपर्यन्तं वह्निज्वालाप्रवेशनम् ॥
जले देवालये राजन्यज्ञभूमौ शवक्षये ।
द्विजानां संनिधौ गोषु तथा चाश्वत्थसंनिधौ ॥
वल्मीकाग्रे तथा भूमौ तथा चोच्छिष्टभूतले ।
कुशदर्भसमाकीर्णे देवोद्यानसमीपतः ॥
शिलायां तुलसीस्थाने कृष्टभूमौ नराधिप ।
क्षीरसंनिधौ महाकूपे योऽत्सृजेद्देहजं मलम् ॥
आत्महन्तुर्यथा पापं भ्रूणहन्तुर्यथा तथा ।
एतान्सर्वानवाप्नोति नरकान्युगपञ्चकम् ।
अनुभूय क्रमेणैव काकयोनौ प्रजायते ॥
अवगुण्ठनमकृत्वा तु कर्णे च ब्रह्मसूत्रकम् ।
पुरीषमूत्रं यः कुर्याद्दिवि वा स तु पातकी ॥
तृणच्छेदं तु सदा य केशश्मश्रुनिपातनम् ।
क्ष्वेडाश्रुपतनं चैव तथा लोष्टविमर्दनम् ॥
कलहं द्यूतमत्युग्रमसच्छास्त्रश्रवणं तथा ।
अधोवायुं क्षुतं चैव वमनं देवसंनिधौ ।
एतान्करोति भूपाल स गच्छेन्नरकं ध्रुवम् ॥
शूद्रसाद्यं चदेद्यस्तु धनवन्धेषु लाभतः ।
स याति नरकान्घोरान्यावदाचन्द्रतारकम् ॥
इह पुत्राश्च पौत्राश्च विनश्यन्ति परत्र च ।
साक्षी यस्तु मृषावादी स गच्छेद्रौरवं नृप ॥
परिघैः पट्टिशैः शूलैर्भिद्यते यमकिंकरैः ।
ये घातिपापिनो मर्त्या ये च मिथ्यापवादिनः ।
तेषां मुखे जलूकास्ते पूर्यन्ते पङ्कगोपमाः ॥
ऋतौ नाभिगमेद्यस्तु स्वस्त्रियं मनुजेश्वर ।
स याति रौरवं घोरं ब्रह्महत्यां च विन्दति ॥
अष्टमीतिथिसंक्रान्त्यौ व्यतीपाते च पर्वणि ।
वैधृतौ तु चतुर्दश्यां एकादश्यां त्रिके निशि ॥
मध्ययोर्जन्मनक्षत्रे व्रतेषु च पितुर्दिने ।
एतेषु दिवसेष्वेव न गच्छेत्स्वस्त्रियं ऋतौ ।
यदि गच्छेत्स पापी स्यान्मोहाद्वा रौरवं व्रजेत् ॥
जातः स तु दुराचारो मूर्खो व्याधियुत एव च ।
अल्पायुश्च कुष्ठाश्च महाद्वेषी सदा भवेत् ॥
अनाचाररतान्दृष्ट्वा यः शक्तो न निवारयेत् ।
तत्पापार्धमवाप्नोति यश्चोपेक्षापरायणः ॥
पापिना पापगणनं यः करोति नराधमः ।
अस्ति चेत्तुल्यपापी स्यान्मिथ्यात्वे द्विगुणं भवेत् ॥
अपापे पातकं यस्तु समारोप्य विनिन्दति ।
तस्य जिह्वां समुत्कृत्य घोराश्च यमकिंकराः ।
तप्ताय पिण्डमाक्षिप्य तस्य चास्ये निहन्ति च ॥
कन्यागामी नरो यस्तु भक्ष्यमाणो निशाचरैः ।
स याति धूमपानं च तथा गर्तं निकृन्तनम् ॥

D_1 G_1 ₃ M_1 नरके तस्य पिबेद् (for °) G_3 G(ed) एव (for पक्ष) —(L 2403) D_1 G_3 G(ed) स्वच्छा परदत्ता वा (for °) G(ed) विप्रभूमि (for परक्षम्) D_1 यो हरेत वसुंधराम् (for °) — After line 2403, D_1 ins

123** षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमि ।

—(L 2408) D_1 ततो निरतीणनरको (for °) —(L 2409) D_1 नर करम्, G(ed) कर नर (for करंकर) — G_1 om lines 2410-2413 —(L 2415) G_1 G(ed) अनाथा धनिहर्तार (for °) —(L 2416) D_1 व्याघ्रयोनि भवन्ति ते (for °) —(L 2417) G(ed) देवपूजादिकाहृते (for °) —(L 2419) G(ed) नराधिप (for शवक्षये) —(L 2420) G(ed) द्विजाग्निसंनिधौ गोष्ठे (for °) —(L 2422) G_1 समास्तीर्णे (for °कीर्णे) —(L 2423) D_1 M_1 कृषि (for कृष्ट) G(ed) द्विजो नृप (for नराधिप) —(L 2425) G_3 M_1 भ्रूणस्य (for °हन्तुः) —(L 2426) G(ed) प्राप्य (for स्नात्) —(L 2429) G_1 मूत्रे (for मूत्र) —(L 2430) G_1 निपातनम् (for निपात°) —(L 2434) M_1 G(ed) यो नृप (for भूपाल) —(L 2435) G_1 लोभतः ₃ M_1 लोभतः (for ला°) D_1 धने तु शुद्ध लोभतः, G(ed) धनग्रहणलोभतः (for °) —(L 2437) G(ed) दि तस्य वै (for परत्र च). —(L 2439) G_1 ₃ हन्यते (for भिद्यते) —(L 2440) G_1 G(ed) ये च मिथ्याभिभाषिणः (for °) —(L 2441) D_1 G(ed) पन्नगोपमाः (for °पमाः) —(L 2443) G(ed) नरकं (for रौरवं) —(L 2444) G(ed) अष्टम्यां रविसंक्रान्तौ (for °) —(L 2445) G_1 ऋतुकाले (for एकादश्यां). —(L 2447) G_1 M_1 नृप (for ऋतौ) —(L 2448) महापापी (for स पापी स्यात्) —(L 2449) G_3 M_1 जातं स्त्रीत्वं (for जातः स तु) D_1 जातश्च दुराचारी (for °), G_3 मूढो (for मूर्खो) D_1 मूर्खो व्याधियुतस्तथा (for °) —(L 2450) G_3 कुष्ठश्च (for कुष्ठ°) —(L 2451) G(ed) रतं (for रतान्) D_1 निवारयेत् (for निवा°) —(L 2452) G_3 तत्पापं समवाप्नोति (for °) —(L 2454) D_1 मिथ्या चेद्, G(ed) नास्ति चेद् (for मिथ्यात्वे) — D_1 om lines 2456-2464 —(L 2457) G(ed) आताय (for आक्षिप्य) G(ed) अन्ने वै विनिपात्य च (for °) —(L 2459) G_1 तप्तं देश (for तथा गर्तं) M_1 निकृन्तति (for °नम्). — For line 2460, G(ed) subst

124** स्त्रियं च वृष्णा चैव स्त्रियो दानिके ।

१ हरिवंश—१०५

शिश्ने च वृषणे चैव ह्ययोभारस्य बन्धनम् ।
एवं युगशतं स्थित्वा पश्चाच्चण्डालतां व्रजेत् ॥
यस्तु व्रतानि संगृह्य असमाप्य परित्यजेत् ।
असिपत्रे युगं स्थित्वा हीनाङ्गो जायते नरः ॥
न्यायेन धर्मशिक्षायां पक्षपातं करोति यः ।
अत्युष्णसिकतास्थानं तथा स्यादि कीर्तनम् ॥
चतुर्युगानामयुतं भुक्त्वा नरकयातनाः ।
ततः खरेषु जायन्ते श्वानयोनौ च भूतले ॥
अवमत्य द्विजान्वृद्धान्बालान्वृद्धांश्च गर्भिणीम् ।
भुङ्क्ते यदि स पापी स्याद्रौरवे नरकं व्रजेत् ॥
अपहृत्य परस्यार्थं यः परेभ्यः प्रयच्छति ।
स दाता नरकं याति यस्यार्थस्तस्य तत्फलम् ॥
परनिन्दां प्रशंसां च आत्मनश्च करोति यः ।
आस्ये तस्यायसं पिण्डं क्षिपन्ति यमकिंकराः ॥
प्रातः स्नानविहीनाश्च गायत्रीजपवर्जिताः ।
ब्रह्मयज्ञविहीनाश्च ते वै निरयगामिनः ॥
प्राणायामविहीनाश्च देवर्षिपितृगर्हणिम् ।
न तर्पयन्ति ये राजन्ते वै निरयगामिनः ॥
स्नानहीनाश्च मध्याह्ने मातृप्रार्थनहीनकाः ।
औपासनविहीनाश्च ते वै निरयगामिनः ॥
गृहार्चनविहीनाश्च गृहपूजाविगर्हकाः ।
पञ्चयज्ञविहीनाश्च ते वै निरयगामिनः ॥
पितृमातृप्रपूजायां विहीनाश्च तथा तिथौ ।
भोजने मौनहीनाश्च ते वै निरयगामिनः ॥
उच्छिष्टभोजिनो ये च ये च शूद्रान्नभोजिनः ।
भोज्ये कलहकर्तारस्ते वै निरयगामिनः ॥
सायं प्रातर्यथाशक्त्या पुराणं न शृणोति यः ।
मासत्रयविहीना ये ते वै निरयगामिनः ॥
पुराणधर्मशास्त्रेषु भक्तिहीनाश्च ये द्विजाः ।
भाषाशास्त्रेषु निरतास्ते वै निरयगामिनः ॥
कर्णाटद्राविडीयानि आन्ध्रकर्णोज्झन्ति ।
भाषासि ये प्रशृण्वन्ति ते वै निरयगामिनः ॥
भाषया रचितं शास्त्रं श्रीमुख्यात्तु शृणोति यः ।
शूद्रेभ्यश्च प्रशृण्वन्ति ते वै निरयगामिनः ॥
भाषया रचितं शास्त्रमिह लोके सुखप्रदम् ।
परलोके भयकरं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥
दिव्यभाषां परित्यज्य भाषया रचितानि वै ।
शास्त्राणि च प्रशृण्वन्ति वै निरयगामिनः ॥
भाषारचितशास्त्रेषु गान्धर्वेषु रताश्च ये ।
तेषां सङ्गोऽपि संत्याज्यः परत्रहितकाङ्क्षिभिः ॥
नामानि मम शृण्वन्ति शास्त्रयुक्तानि भारत ।
शास्त्रेषु निरता भूत्वा पुराणेषु रता द्विजाः ॥
भाषारचितशास्त्रेषु बुद्धिमान्नैव रतिं व्रजेत् ।
ममाज्ञाकारणीयेषु पुराणेषु मतिं कुरु ॥
असच्छास्त्रेषु निरता धर्मब्रह्मप्रवर्तकाः ।
निरता धर्मशास्त्रेषु तेषां सङ्गं परित्यजेत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

भवता सर्वमाख्यातं धर्माधर्मं यदुत्तम ।
श्राद्धस्य विषये देव निषिद्धं वद सुव्रत ॥

श्रीभगवानुवाच ।

श्राद्धे निमन्त्रितो यस्तु भोजनं कुरुते यदि ।
चतुर्युगसहस्राणि शूलप्रोतो भवेद् ध्रुवम् ॥

—(L. 2462) G1 G(ed) M1 न समा(M1 समाप्ते)प्य परित्यजेत् (for °) —(L. 2465) G1 तथा दृष्टिविशीर्णनम् (for °) —(L. 2467) G(ed) हीनेषु (for जायन्ते) D1 G1 श्वानयोनिशतं तथा (for °) —(L. 2468) M1 बाल (for बालान्) D1 गर्भिणी, G2 रोगिणं (for गर्भिणीम्) — After line 2471 G(ed) ins

125** एतेषां सवनात्तु करोति पुरुषाधमः ।
पौल्कसादिषु पापेषु जन्तोस्तस्य जनिर्भवेत् ॥
पाङ्क्तिभेदी पृथक्पाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ।
आदेशी वेदविक्रेता पञ्चैते ब्रह्मघातकाः ॥
कुम्भीपाके महाघोरे दह्यमाना युगायुतम् ।
ततो भूमिं समासाद्य सूकरत्वमुपागताः ॥
ब्राह्मणाय समाहूय दास्यामीति धनान्वितम् ।
पश्चान्नास्तीति यो ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ।
असिपत्रवने राजंश्छिद्यमानो युगं वसेत् ॥
येन धर्मं परिज्ञाय तमेव द्वेष्टि यो नरः ।
करोति पाप्युदासीनं तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
आहारस्य च विघ्नं यः करोति स च पातकी ।
नरकं तस्य विशेयं महच्छूलं भयावहम् ।

—(L. 2472) G2 आत्मभाषा (for °नश्च) —(L. 2473) G1, 2 M1 क्षिपन्ति च किंकराः (for °) —(L. 2474) G1 देवर्षिपितृतर्पणम् (for °) — G1 om lines 2475 2476 D1 om lines 2476 2481 —(L. 2478) G(ed) °र्चिताः (for हीनकाः) —(L. 2480) G(ed) मदर्चन (for गृहा°) G2 G(ed) विगर्हिताः (for °हकाः) — D1 G1 M1 om line 2481 —(L. 2482) G(ed) पितृमातृ (for पितृमातृ) —(L. 2483) G1, 2 M1 भोजनेन विहीनाश्च (for °) — D1 om lines 2494 2495 —(L. 2486) G2 M1 यथाशक्ति (for °न्ततः) — M1 om. line 2487 —(L. 2490) G2 द्राविडीयानां G(ed) °देशानि (for °डीयानि) G(ed) रचिता या अभाषया (for °) — M1 om lines 2492 2493 —(L. 2492) D1 हीनमूलांश्च (for श्रीमुखात्तु) —(L. 2494) D1 भाषादि (for भाषया) —(L. 2496) G(ed) ह्यन्यभाषाकृतानि वै (for °) —(L. 2499) G1 तेषां सङ्गमपि त्याज्य G2 तेषां सङ्गं परित्यागे (for °). —(L. 2501) D1 G(ed) ये तु M1 भवथा (for भूत्वा) — After line 2501 G(ed) ins

126** तेषां तु पुण्यशीलानां मम लोकस्तु शाश्वतः ।

श्राद्धं भुक्त्वा नरश्रेष्ठ य कुर्याद्रात्रिभोजनम् ।
नरकेषु चिरं मग्न चण्डालो भवेद् ध्रुवम् ॥
श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च स्त्रीसङ्ग कुरुते यदि ।
दिविस्था पितरस्तस्य पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥
श्राद्धे भुक्तद्विजो यस्तु बहुभाषी मिताशन ।
स पापी नारकी ज्ञेय क्रूरे नरके वसेत् ॥
निमन्त्रितो द्विजो यस्तु न स्नायी लोभमोहित ।
श्राद्धहन्ता स विज्ञेय कल्पान्त नरक व्रजेत् ॥
अस्नात्वा यदि वर्तेत श्राद्ध भुक्त्वा परेऽहनि ।
स पापी नारकी ज्ञेय क्रकचे नरके वसेत् ॥
अकृत्वा पार्वण होम श्राद्ध कुर्याद्यदि द्विज ।
तच्छ्राद्धमासुर ज्ञेय तत्कर्ता नरक व्रजेत् ॥
अन्येद्यु प्रातरुत्थाय स्नात्वा तु तिलतर्पणम् ।
अकर्ता च स पापी स्याद्दाता च नरक व्रजेत् ।
न तु भुञ्जीत तच्छ्राद्ध भुक्त्वा नरकमश्नुते ॥
पतित भिन्नमर्याद जपध्यानविवर्जितम् ।
वेदशास्त्रविहीन च श्राद्धे न निमन्त्रयेत् ॥
यतिं च वानप्रस्थं च ब्रह्मचारिणमेव च ।
अश्रोत्रिय कुलघ्न च वृषलीपतिमेव च ॥
कृत्रिम कुटिल मूक बधिर पङ्गुमेव च ।
प्रव्रज्य ग्रामणीं चैव ग्रामघ्न तु नपुंसकम् ।
गुरुनिन्द दुराचार श्राद्धे तु न निमन्त्रयेत् ॥
देवपूजाविहीन च पञ्चयज्ञविवर्जितम् ।
औपासनाविहीन च श्राद्धे तु न निमन्त्रयेत् ॥
गत्वा धायगृह यस्तु मत्स्याश्चानुप्रजेद्यदि ।

कुचेल कर्कश स्तब्धं कर्षक व्याधिपीडितम् ॥
वैश्यवृत्तिपर मूर्खमस्वतन्त्र विनिन्दितम् ।
कृतघ्न मायक मत्त भट्टवृत्तिपरं जडम् ।
सौवर्णक दुराचार श्राद्धे तु न निमन्त्रयेत् ॥
काण खञ्ज कृश दीन सदा वै केशधारिणम् ।
दुर्मन्त्रणं वाचाट श्राद्धे तु न निमन्त्रयेत् ॥
कुष्ठकण्डूव्रणैर्युक्त हीनाङ्ग ह्यसलोलुपम् ।
पितृमातृपरित्यक्त श्राद्धे तु न निमन्त्रयेत् ॥
अश्रोत्रिय कुनखी च वृषलीपतिमेव च ।
कृत्रिम कुटिल मूक श्राद्धे तु न निमन्त्रयेत् ॥
एते वर्ज्या द्विजा सद्भि सदा पितृहितैषिभि ॥
श्राद्धपात्र प्रवक्ष्यामि शृणुष्व नृपसत्तम ।
वेदशास्त्रेषु निरत श्रोत्रिय श्रोत्रियात्मजम् ।
ज्ञानिनं वै सदा शुद्ध श्राद्धार्थे तु निमन्त्रयेत् ॥
देवपूजासु निरत पञ्चयज्ञपरायणम् ।
पुराणवेदशास्त्रज्ञ श्राद्धार्थे तु नियोजयेत् ॥
अध्यात्मशास्त्रसंपन्न शान्त वै मृदुभाषिणम् ।
जितेन्द्रिय शुभं दान्त श्राद्धार्थे तु निमन्त्रयेत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किं वर्ज्यं किं व्रत त्याग केषा वर्ज्यस्तु संगम ।
तन्ममाचक्ष्व देवेश सेवा केषा तु पावनी ॥

श्रीभगवानुवाच ।

स्त्रीणां सङ्गं सदा वर्ज्यं पापिना तु समागमम् ।
सूतकया दर्शन राजन्प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
सध्याप्रदोषकाले तु योषिता सगमाप्नुयात् ।

—(L 2504) G_1 G(ed) शाक (for धर्मे) —(L 2508) D_1 M_1 निमन्त्रितो (for °ते) — M_1 om lines 2509–2512 —(L 2513) D_1 पतन्ति नरकेषु च (for [b]) —(L 2514) G_2 G(ed) श्राद्ध (for श्राद्धे) G_2 नरो (for द्विजो) D_1 श्राद्ध भोजी नरो यस्तु (for [a]) M_1 om lines 2514[b]–2516[a] —(L 2515) D_1 G_2 नरके (for नारकी) G_1 om line 2515[b] G(ed) क्रकचे (for क्रूरे तु) — G_2 om lines 2516–2521 —(L 2516) D_1 श्राद्धे भुङ्क्ते (for निमन्त्रितो) G_1 श्राद्धे भुक्तो यस्तु (for [a]) D_1 G_1 स्नात्वा (for स्नायी) —(L 2522) G_2 स्नाने तु, M_1 य स्नात्वा (for स्नात्वा तु) —(L 2523) G(ed) न कुर्याद् (for अकर्ता) D_1 G_2 अकृत्वा यदि पापी स्याद् (for [a]) G(ed) रौरव (for दाता च) — G_2 om lines 2524–2529 —(L 2524) D_1 भुक्त्वा तु नरके व्रजेत् (for [b]) — After line 2524, D_1 ins

127** अकृत्वा वार्षिक श्राद्ध पितुर्भ्रातुर्धवस्य च ।
भुङ्क्ते यदि स पापी स्यान्नरके रौरवे व्रजेत् ॥
मृते भर्तरि या नारी ह्यकृत्वा वपन यदि ।
पाकनीरादिके सर्वं कुरुते लोभमोहिता ।
तत्कृत पाकनीरादि भोक्तु नरकमश्नुते ॥

—(L 2526) M_1 देश (for वेद) G_1 श्राद्धे तु (for श्राद्धेन) — D_1 G_1 M_1 om lines 2527–2529 —(L 2530) G_1 गोघ्न चैव (for ग्रामघ्न तु) —(L 2531) G_1 दुराराध्य (for °चार) —(L 2534) D_1 तथा शव नहेपरश्च (for [a]), —(L 2536) G_2 कृषिकर (for °पर) G_2 विनिन्दकम् (for °न्दितम्) — After line 2538, D_1 G_1 ins

128** ब्रह्मचारि यतिं चैव वानप्रस्थाश्च भिक्षुकान् ।
While G(ed) ins after line 2538

129** परापवादनिरतं परस्त्रीलोलुपं तथा ।

—(L 2540) G_1 वाचाल (for °टं) D_1 दुर्मन्त्रितं वाचाल ; M_1 बधिरं कुब्जगात्र च, G(ed) द्विज वाचालक चैव (for [a]), — G(ed) om lines 2543–2544 —(L 2543) G_2 कृतार्त (for कुटिल) —(L 2545) M_1 G(ed) द्विजे (for द्विजा°). D_1 G_1 M_1 G(ed) परत्रेत्र (for सदा पितृ) —(L 2546) G_1 प्रवक्ष्ये (for प्रवक्ष्येऽहं) — M_1 om lines 2547[b]–2541[a]. G_2 om lines 2519–2550 —(L 2550) D_1 G_1 M_1 निमन्त्रयेत् (for नियोज°) — M_1 om lines 2551–2552. —(L 2551) G_1 G(ed) पूर्ण (for मृदु) —(L 2552) G_1 द्विज शान्तं, G(ed) शुभ शान्त (for शुभं दान्त) — G_2 om. the ref —(L 2553) G_1 G(ed) व्रतत्याग (G_1 °गं) (for व्रत त्याग) D_1 M_1 त्याग वै योषितागमे, G_1 योषितां संगमे तथा

सध्याया भोजनं निद्रां अधीतिविद्या विवर्जयेत् ॥
वृक्षारोहणमत्युग्रं कूपानां चावरोहणम् ।
नदीतरणमत्युग्रं बाहुभ्यां तु विवर्जयेत् ॥
ऋण परगृहे वास कृष्णाक्षेत्रविवर्जनम् ।
गोमहिष्यो क्रय राजन्सर्वथा परिवर्जयेत् ॥
भृत्यपुत्रेषु सवाद स्वस्त्रीकलहमेव च ।
कलह सर्वमनुजैः श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥
शूद्रहस्तात्समानीतमन्नं पानीयमेव च ।
दासस्ताम्बूलदान च श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥
पादाभ्यङ्ग शिरोभ्यङ्गं तथा देहविमर्दनम् ।
श्रेयस्कामी तु राजेन्द्र शूद्रहस्तान्न कारयेत् ॥
भानौ भृगोर्गुरोर्वारे भौमे मृत्युप्रद नृणाम् ।
तैलाभ्यङ्ग तथा रात्रौ श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥
कूपस्नान सदा वर्ज्यं कूपोदकपानक्रिया ।
शौचं कूपजलेनैव श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥
स्थण्डिले शयन दान जपमैथुनभाषणम् ।
भोजन राजशार्दूल श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥
क्षेत्रारामे वने शैले तीर्थे वै देवसंनिधौ ।
यात्रायां पथि राजेन्द्र न कुर्यान्मैथुन स्त्रिय ॥
राजभृत्येषु मूर्खेषु पण्डितेषु कदाचन ।
गुरुस्त्रीषु च भो भूयाद्विवाद नृपसत्तम ॥
एव बहुविध प्रोक्तं धर्माधर्म हि पाण्डव ।
विस्तरादुदितुं तस्य अपि वर्षशतादपि ॥
सर्वेषामपि लोकानामानुकूल्य सदाश्रयम् ।
सद्धर्ममिति विज्ञेय सर्वदा नृपसत्तम ॥
निन्द्यमान सदा सद्भिर्यद्धर्ममपि पाण्डव ।
अधर्मं विद्धि विज्ञेय महद्भयकर नृप ॥
तस्मात्सर्वेषु कालेषु सतामभिमतं यत् ।
तत्कुरुष्व तदाचक्ष्व परां सिद्धिं गमिष्यसि ॥
धर्म्यं यशस्यमायुष्य स्वर्ग्यं पाण्डुनन्दन ।
इदं वै शृण्वता भक्त्या ब्रह्मलोको भविष्यति ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।
कथित भवता सर्वं धर्माधर्मं यदुत्तम ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामि नरकानभिधानत ॥
धर्माधर्मस्य विस्तार पापिनां भयदायकम् ।
सुखद पुण्यशीलाना मध्ये मध्ये यमस्य च ॥
श्रीभगवानुवाच ।
नामधेयानि वक्ष्यामि नरकाणां महामते ।
सख्यातुं नापि शक्नोमि तेषां मुख्य शृणुष्व ह ॥
तपनो वालुकाकुम्भो महारौरवरौरवौ ।
कालसूत्र निरुच्छ्वासो ह्यग्निपत्रप्रमर्दनौ ॥
हिमोत्कटमहाशूलौ मूपाकूप च शाल्मली ।
अभक्ष्यो मूत्रपान च वैतरण्या महास्वनम् ॥
तप्तशूल तप्तशिला पुरीषाहारमेव च ।
मज्जशोणितकूप च मत्स्यशोणितभोजनम् ॥
श्वमासभोजन चैव वह्निज्वालाप्रवेशनम् ।
शिलावृष्टि शस्त्रवृष्टिर्वह्निवृष्टिर्मरुत्पतनम् ॥
क्षारोदक चोष्णतोय तप्तायःपिण्डभक्षणम् ।
अध शिर शोषण च तप्तपाषाणदारणम् ॥
पुरीषलेपन चैव तथा मकचदारणम् ।

(for [b]) —(L. 2555) D1 G2 M1 स्त्रीसङ्ग सवदा वर्ज्यं G(ed) स्त्रीसङ्ग सर्वदा वर्ज्यं (for [a]) —(L 2556) G2 उदक्या (for सुतक्या) —(L 2557) D1 G(ed) योषिता सगम त्यजेत् (for [b]) —(L 2558) G1 मन्त्रैर्या परित्यजेत् (for [b]) —(L. 2561) G1 G(ed) विवर्धनम् (for °जनम्) — G2 om lines 2562 2567 —(L 2562) G1 गोमहिष्या (for °ष्यो) — D1 ins after line 2564 G1 after line 2566

130** शूद्रयाने सम्वासं शूद्रवेश्मनिवासनम् ।
शूद्रेण तु सदा योग श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥
व्यवहारं कृषि क्षेत्र पङ्क्तिभोजननेव च ।
शूद्रेण सह सस्पर्शं श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥

—(L. 2565) G1 M1 समानीतम् (for °नीतम्) M1 अन्न पानीयभक्षणम् (for [b]) — M1 om lines 2570-2572 —(L. 2571) G1 G(ed) कूपोदकपानक्रिया (for [b]) —(L 2573) D1 G1 स्नान (for दाने) M1 G(ed) जपे मैथुनभोजने (M1 °पूजनम्) (for [b]) —(L. 2574) G1 होम च, G(ed) पूजन (for भो°) —(L. 2576) G1 G(ed) राज, M1 नर (for नृप) — After line 2578, D1 ins.

131** अग्निहोत्रगृहे दैवे शुभ्रमाल्यानिधौ ।
तीर्थे सभाया राजेन्द्र न कुर्याच्छीवनं बुध ॥

— G1 om. lines 2580-2583. —(L 2580) D1 G(ed) नाले (for तस्य) —(L. 2581) G(ed) सदाभय (for °यम्) —(L. 2584) M1 भयकरमयो नृप (for [d]) —(L. 2585) G2 सदा पुण्यं हितं तु यत् (for [d]) —(L. 2588) D1 M1 स्वर्लोकं च (M1 ब्रह्मलोको) गमिष्यति (for [b])

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 G1 मार्कण्डेयपर्वणि शेष धर्मा, G2 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* D1 पापभेद, M1 पापभेदकथनम्, G(ed) पापभेदप्रसंशा — *Adhy no* D1 G1 2 M1 G(ed) 20

M1 om line 2590 —(L. 2590) G2 भगवन् (for नरवान्) —(L. 2591) D1 G(ed) यममार्गस्य विस्तारं (for [a]) —(L. 2592) G(ed) मार्गे (for the first मध्ये) —(L. 2593) G(ed.) [अ]र वक्ष्ये (for वक्ष्यामि) G1 2 M1 नामधेयमह वक्ष्ये (for [a]) —(L. 2596) G(ed) कालसूत्र निरुच्छ्वासौ (for [a]) —(I 2597) G1 2 G(ed) हिमा (G1 मूष) कूपं च शाल्मली (for [b]) —(L. 2599) G(ed.) पुरीषभक्षणमेव च (for [b]) — G2 om (hapl) lines 2601[b]–2605[a] —(L. 2606) G2 दारणम् (for दाहनम्) —(L. 2607)

रेतःपानं महाघोरं सर्वसंधिषु दाहनम् ॥
अङ्गारशयनं चैव स्कन्धभ्रामयन्त्रकम् ।
क्षणिकच्छेदनं चैव तपनोत्पातने तथा ॥
पाशबन्धं धूमपानं तथा शूलाधिरोहणम् ।
अस्थिभेदं पित्तपानं तथा लवणभक्षणम् ॥
स्नायुच्छेदं शिलापीडा तथा पाषाणधारणम् ।
श्लेष्ममांसमयाहारं वृक्षाग्रपतनं तथा ॥
जलान्तर्मज्जनं चैव शयनं कण्टकोपरि ।
पिपीलिकादिदशनं तथा वृश्चिकपीडनम् ॥
अश्वशस्त्रादिशयनं तथा महिषमर्दनम् ।
सूचिप्रक्षेपणं चैव नेत्रयोर्नखसंधिषु ॥
शिश्ने च वृषणे चैव ह्ययोभारस्य बन्धनम् ।
सतापं शयनं चैव तप्तशीताम्बुसेवनम् ॥
मस्तुष्णसिकतास्नानं तथा स्पर्शे शीर्णनम् ।
व्याघ्रराक्षसपीडा च नखपाषाणभक्षणम् ॥
एवमाद्या महाभाग नरकाः कोटिकोटिशः ।
अहं वक्तुं न शक्नोमि किमुतान्यो महीपते ॥
शृणु पाण्डव वक्ष्यामि यममार्गं सुदुःसहम् ।
सुखदं पुण्यशीलानां पापिनां भयदायकम् ॥
षडशीतिसहस्राणि योजनानि नरेश्वर ।
यममार्गस्य विस्तारः पापिनां भयदायक ॥
ये नराः पुण्यशीलास्तु ते यान्ति सुखिनो नृप ।
गन्धर्वैः स्तूयमानाश्च अप्सरोगणसेविताः ।
सुधापानं प्रकुर्वन्तः प्रयान्ति स्वर्गमन्दिरम् ॥
धर्मशून्या नरा यान्ति दुःखेन यमयातनाम् ।
प्रेतभूता विवस्त्राश्च शुष्ककण्ठोष्ठतालुकाः ।
क्रन्दन्तो विस्वरं दीना यान्ति तत्पथि पापिनः ॥
हन्यमाना यमभटैः प्रतोदाद्यैस्तथायुधैः ।
इतस्ततः प्रधावन्तो यान्ति दुःखेन तत्पथि ॥
श्वानजम्बूकशब्दैश्च कम्पमाना सुदारुणैः ।
दश्यन्तो महानागैर्यान्ति दुःखेन तत्पथि ॥
क्वचिच्चापः क्वचिद्वह्निः क्वचित्संतप्तकर्दमः ।
संतप्तसैकताश्चैव तीक्ष्णधाराः शिलाः क्वचित् ॥
क्वचिदङ्गारवृष्टिश्च शिलावृष्टिश्च दुःसहा ।
जलोपलमयावृष्टिरम्बुवर्षं तथा ॥
क्षारकर्दमवृष्टिश्च महाज्वालान्वितो मरुत् ।
उष्णकर्दमवृष्टिश्च शिलाशस्त्रमयः क्वचित् ॥
क्वचित्कण्टकवृष्टिश्च दुर्गारोहिला क्वचित् ।
गाढान्धकारकूपाश्च कण्टकारण्यं महत् ॥
वप्रारोहणं चैव कन्दरस्य प्रवेशनम् ।
शर्कराश्च तथा लोष्टाः सूचीतुल्याश्च कण्टकाः ।
शैवालं च क्वचिन्मार्गे क्वचित्कीटकपङ्कपः ॥
व्याघ्रराक्षसयूथैश्च मत्तदन्तिसमाकुले ।
वृकगोमायुसंकीर्णे ऋक्षसिंहसमाकुले ।
शुष्कपादपसंकीर्णे छायाहीने हिमोत्कटे ॥
विषज्वालाकुलैर्नागैर्वृश्चिकैः परिपूरिते ।
कटुवायसगृध्राणां छायायुक्ते महावने ॥
निरुदके महाघोरे घूकनादैर्भयंकरे ।
चण्डार्ककिरणैर्घोरे यान्ति दुःखेन तत्पथि ॥
पुरोऽथ दण्डभिस्तीक्ष्णैः छेदिते भूतदारुणे ।
अधोमुखाः कृष्यमाणाः पापिनो यान्ति तत्पथि ॥
एवं चतुर्विधैः क्लेशैर्विदग्धांस्तु तत्पथि ।
क्रोशन्तश्च रुदन्तश्च स्तनन्तश्चैव पापिनः ॥
पाशेन यन्त्रिताः केचित्कृष्यमाणाङ्कुशैः ।
शस्त्राग्रैस्तुद्यमानाश्च पृष्ठे पार्श्वे पथि ॥
नासाग्रपाशकृष्टाश्च कण्ठपाशैस्तथापरे ।

G2 कपरे भ्रामयन्त्रकम् (for ⁴) — (L. 2608) G1.3 तपनोत्पतनं तथा ; M1 पतनोत्पतने तथा (for ⁴). — (L. 2610) D1 अस्थिच्छेदं (for °भेदं) G2 अस्थिच्छेदं लवणं (for °). — (L. 2611) G(ed) दारणम् (for धा°). — (L. 2619) °D2 हृदय° ; G(ed) हृदि (for स्पर्शे). — After line 2620, G(ed) ins. :

132** कुम्भीपाकं महाघोरं क्रिमिविष्ठामयस्तथा ।

— (L. 2623) D1 G1 M1 -मार्गस्य (for -मार्गं सु-). — After line 2623, G(ed) ins :

133** षडशीतिसहस्राणि तिर्यग्वै विस्तरस्तथा ।

— (L. 2626) G1 सुखदं भयदायकम् ; G(ed) धर्मपूर्णो नरापि (for ⁴). — (L. 2627) G1 सुखदः ; G2 सुखिता (for °नो). — (L. 2629) G(ed) दय (for स्वर्ग-). — (L. 2630) G2 M1 दुःखेन तत्र यातना (for ⁸). — (L. 2633) G2 प्रेतादैश्च (for प्रतोदाद्यैः). — (L. 2634) D1 यान्ति तत्पथि पापिनः (for ⁸). — (L. 2636) G(ed) दंशाश्च (for दश्यन्तो). — G1 M1 G(ed) ins. after line 2638 :

D1 after line 2656 :

134** क्वचिदङ्गारवृष्टिश्च महाधूमाकुलं क्वचित् ।
क्वचित्तुषारशीतं च महापातृशिलोपलम् ॥

— D2 om. (hapl.) lines 2639–2643. — (L. 2640) M1 G(ed.) क्वचित्तुषारतुषारं च (for ⁴). — (L. 2641) G(ed) महाज्वालान्वितं सरत् (for ⁴). — (L. 2645) D1 वृक्षारोहम् ; M1 वप्रारो° (for वप्रारो°). — (L. 2646) D1 -कन्दरात् (for -कुन्दरात्). — (L. 2648) G2 क्वचित् (for [illegible]). — (L. 2649) G2 [illegible] (for ⁸). — (L. 2651) G2 M1 -किरणै (for °रैः). — G(ed) om. (hapl.) lines 2653–2656. — (L. 2655) G1 M1 [illegible] (for ⁸). — (L. 2658) G2 [illegible] (for क्रोश°). G1 स्तनन्तश्च (for स्तनन्तश्चैव). M1 [illegible] . G(ed.) [illegible] (for ⁴). — M1 om. line 2659. — (L. 2659) D1 [illegible] (for ⁸). — After line 2659, G1 ins. :

135** [illegible]

कर्णपाशैः कृष्यमाणा गर्ते घोरान्धकारके ॥
पादाभ्यामाहताश्च केचित्कण्ठे प्रबन्धिताः ।
बहून्यब्दायुतं भारं निश्वासेन प्रयान्ति वै ॥
अधोमारुह्य केचित्तामाभेन तथापरे ।
कर्णाभ्यां च तथा केचिद्धस्तौ यान्ति पापिनः ॥
केचित्कृष्यमाणा जम्बुभिर्पीडिता परे ।
केचित्प्रलुठिता यान्ति ताड्यमानास्तथापरे ॥
निरुच्छ्वासतया केचिद्विस्फारितलोचना ।
छायाजलविहीने तु पथि यान्ति बुभुक्षिता ॥
शोचन्त स्वानि कर्माणि रुदन्तश्च मुहुर्मुहुः ।
शुष्कोष्ठतालुका केचिद्यान्ति यममन्दिरम् ।
शरीरैर्दह्यमानाश्च सुतप्तैरङ्गारैर्भृशम् ॥
तृणैराच्छादिता केचिद्दह्यमाना समन्ततः ।
अधोमुखा कृष्यमाणा केचिन्मलकर्दमे ॥
तप्तसैकतमार्गेषु केचिन्नग्ना प्रयान्ति वै ।
कुशाजिनं वहन्तश्च शवं केचित्प्रयान्ति वै ॥
भक्ष्यमाणा मांसानि पिबन्तो रुधिरं स्वकम् ।
गृध्रकङ्कैर्महानादैरद्यमाना शिवादिभिः ॥
वहन्त कण्टकयूपं अभिदंष्टा प्रयान्ति वै ।
गदाग्रैर्निशितैर्घोरैर्भक्ष्यमाणा प्रयान्ति वै ॥
खरमारुह्य केचित्तु केचिद्वै भानमङ्कके ।
काकगृध्रं तथोलूकं सिंहं व्याघ्रं तथा वृकम् ।
आरुह्य पापिनो यान्ति यमलोकं भयावहम् ॥
क्षारमांसनिचयं भुञ्जन्तो यान्ति पापिनः ।
पुरीषमूत्रनिचयं विशन्त पापिन पथि ॥
हा हतोऽस्मि हतोऽस्मीति क्रन्दमानास्तथा परे ।
त्रासाद्विवर्णवदना घूर्णितविलोचना ॥
मत्तहस्त्यश्ववृन्दाश्च गजदन्तैः प्रहारिता ।
क्षुत्तृषिता प्रयान्त्येव पापिन पाण्डुनन्दन ॥
पिशाचैर्भक्षिता केचिच्चण्डैर्भूतगणैस्तथा ।
राक्षसैर्भक्षिता केचिड्डाकिनीकुलसंकुले ॥

कूष्माण्डभैरवगणैर्महाजगरकारिभिः ।
भयभैः खादिता केचिन्महिषैर्महदंष्ट्रिभिः ।
जीर्णाङ्गानि वहन्तश्च शुष्कास्थिनिचयानि ते ॥
महावराहयूथैश्च दारिता यान्ति पापिनः ।
अहंकारयुता तत्र तत्र राक्षसभक्षिता ॥
परदाररता तत्र तत्र शिरोविभेदिता ।
परद्रव्यापहरणात् शराग्न्यां विनियोजिता ॥
समेरुहा महाकूपे कृष्यमाणा अभिलया ।
प्रयान्ति मरुतार्ते नरकं दारुणं भृशम् ॥
छुरैरुत्कृत्य मांसानि छिन्नदेहास्तथापरे ।
छिन्नहस्ता वहन्तश्च स्वशिरा करसंपुटे ।
प्रयान्ति मानिन पापा महाभया निर्घृणात्मना ॥
स्वगुह्यं केचिदुत्कृत्य व्यादन्तो यान्ति पापिनः ।
हा पुत्रेति रुदन्तश्च हा तातेति तथापरे ॥
हा अम्बेति तथा चान्ये हा स्वसेति तथापरे ।
छिद्धि कान्ते मम प्राणि प्राणिपुत्रका तथापरे ॥
महाराज महाभाग रक्ष मां शरणागतम् ।
एवं वाक्यानि सततं प्रयान्ति प्राणकातुरा ॥
विस्मृत्य स्वानि कर्माणि मूढा पूर्वं वदन्ति हि ।
मौनमाश्रित्य यान्त्येव कर्मज्ञा कुरुनन्दन ।
एवं बहुविधाकारं पापिनो यान्ति तत्पथि ॥
श्रुत्वैव नरकं राजन्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
मूर्च्छितो भ्रातृभिः सार्धं भीतभीतो व्यतिष्ठत ॥
दृष्ट्वा वै पुण्डरीकाक्ष कम्पमानं युधिष्ठिरम् ।
मा भैषीरिति चोवाच स्व राजन्धर्मतत्परः ॥

श्रीभगवानुवाच ।

धर्मिष्ठानां गतिं वक्ष्ये तव प्रीत्या नराधिप ।
निबोध त्वं सुरैर्जुष्टां सुखदां तव शाश्वतीम् ॥
धर्मिष्ठा ये नरश्रेष्ठा दानशीला सुबुद्धयः ।
अतीव सुखसंपन्ना प्रयान्ति यममन्दिरम् ॥
अचला ये च धर्मिष्ठा सुखमन्त स्वादु यान्ति वै ।

—(L. 2660) G(ed) त्वक्षमानाश्च (for शुष°) —(L. 2661) G1 M1 °श्वास ; G(ed) °श्वाडे (for °श्वा) — D1 G(ed.) om line 2662 —(L. 2662) G1 कण्ठ (for कर्णे) —(L. 2663) G1 पादाभ्यां पादहताश्च (for °) —(L. 2666) M1 कर्णाग्रेण (for °भ्यां च) — G2 om lines 2672–2675 G1 M1 om. line 2673 —(L. 2674) G1 तुषै राच्छादिते कूपे (for °) — G1 M1 om line 2675 D1 om. line 2676 —(L. 2677) G1 पङ्क (for शव) — For line 2680, G1 subst

136** कण्टके नरके घोरे प्रयाति यमसादनम् ।

— M1 om line 2681 —(L. 2681) D1 G(ed) दीर्घं (for दुर्गं) G(ed) बध्यमाना (for भक्ष्य°) —(L. 2682) G1 आरोप्य (for आरुह्य) —(L. 2683) G(ed) सिंहव्याघ्रौ (for सिंहं व्याघ्रं) —(L. 2685) G(ed) भक्षयन्तः प्रयान्ति वै (for °) — M1 om lines 2688 2689 —(L. 2689) G(ed) °दन्ताद् (for °वृन्दाः) — M1 om. lines 2691–2695 —(L. 2691) D1 माहिषे दशवाहिभिः (for °). —(L. 2692) G1 शुनकीगणसंकुले, G(ed.) डाकिनीगणपीडिता (for °) —(L. 2693) G(ed) डाकिन्यजगराद्यैः (for °) — D1 om (hapl.) line 2694 —(L. 2694) G1 घट्टिता, G(ed) धर्षिता (for खादिता) —(L. 2695) G(ed) निचयानपि (for °नि ते) — D1 om (hapl) line 2699 —(L. 2705) G1 M1 उत्कृष्य (for °त्य) G2 स्वपादं केचिदुद्दिश्य (for °) — For line 2707, G(ed) subst.

137** तथा हा मातरित्यन्ये सख हाहेति चापरे ।

—(L. 2710) G1 प्रयाति प्राणिनः पथि (for °) — Before line 2714 all Mss. ins. वैशम्पायन —(L. 2714) M1 G(ed) दृष्ट्वा (for श्रुत्वैव) —(L. 2715) G2 प्रयात चरणीतत्वे (for °) — M1 om. the ref —(L. 2722) M1 G(ed) नरश्रेष्ठ (for च धर्मिष्ठा) D1 अध्वदाने तु धर्मिष्ठा (for

क्षीरदा ये तु सुखिनः पिबन्ति क्षीरमुत्तमम् ॥
घृतदा मधुदाश्चैव क्षीरदाश्च नृपोत्तम ।
सुधापानं प्रकुर्वन्ति प्रयान्ति यममन्दिरम् ॥
शाकदः पायसं भुञ्जन्दीपदः प्रज्वलन्दिशः ।
वस्त्रदो राजशार्दूल दिव्याम्बरधरो ययौ ॥
अलंकारप्रदो याति पूज्यमानोऽमरैः सह ।
गोदानेन नरो याति सर्वकामसमन्वितः ॥
भूमिदो गृहदश्चैव विमाने सर्वसंपदा ।
अप्सरोगणसंकीर्णे क्रीडन्याति यमालयम् ॥
हयदो गजदश्चापि यानदश्च नृपोत्तम ।
यमालयं विमानेन याति भोगसमन्वितः ॥
मलत्रोऽम्बुदश्चैव कृष्णाजिनमहीप्रदः ।
फलदः पुष्पदश्चैव याति संतोषसंयुतः ॥
ताम्बूलदो नरो याति सुखात्मा यममन्दिरम् ।
विद्यादानरतो याति पूज्यमानोऽग्रजन्मना ॥
सर्वभूतदयायुक्तः पूज्यमानोऽमरैः सदा ।
पुराणपाठको याति पूज्यमानो मुनीश्वरैः ॥
शृण्वन्ति सततं ये तु पुराणं मनुजेश्वर ॥
ते चन्द्रधवलैर्यानैः प्रयान्ति यममन्दिरम् ॥
ज्ञानपूर्णा नरा यान्ति कृते ये तु यमालयम् ।
त्रेतायां तपसा लोकं मम प्राणेश्वरस्य ह ॥
द्वापरे यज्ञविधिना प्रयान्ति पदमव्ययम् ।
कलौ युगे नरश्रेष्ठ पुराणश्रवणादरः ।
प्रयाति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥
कलौ युगे मनुष्याणां पुराणश्रवणात्मम ।
कीर्तनाद्राजशार्दूल मम लोके भविष्यति ॥
पुराणश्रवणान्मर्त्यः पुत्रपौत्रादिसंयुतः ।
भुक्त्वा भोगान्यथाकामं तदन्ते मामुपैति च ॥
कलौ देवाः प्रशंसन्ति पुराणश्रवणं परम् ।
पदं मुक्तिमवाप्नोति सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥

आत्मार्थं वा परार्थं वा यो वदेद्धर्मसंहिताम् ।
प्रयाति सुखमार्गेण देवलोकं सुखावहम् ॥
धर्मशास्त्रे भक्तियंस्य वर्तते कुरुनन्दन ।
तत्पर्वं स्तूयमानस्तु स याति यममन्दिरम् ॥
उपवासैर्नरा यान्ति देवविधानेन धर्मिणः ।
गजोष्ट्रवृषभैर्यान्ति विमानेन च भारत ॥
चतुर्दन्तमयं यानमारूढा यान्ति तत्पथि ।
यान्ति देवगणैः सार्धं दिव्यरूपधरा दिवम् ॥
रथं माणिमयं दिव्यं आमूलस्वर्णभूषणम् ।
आरुह्य सुखिनो यान्ति धार्मिकाः पाण्डुनन्दन ॥
केचिद्विमानमारुह्य सूर्यकान्तिसमप्रभम् ।
प्रयान्ति नरशार्दूल मम लोकं सुखावहम् ॥
स्वर्णधामरमयुक्तं सेव्यमानाप्सरोगणैः ।
ते चन्द्रधवलैर्यानैः प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
धर्मशास्त्रसमं सर्वं प्राप्य पथि प्रमो ।
क्रीडयित्वा यथाकामं प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
आहिताग्निनो भूत्वा ह्यग्निहोत्ररता सदा ।
प्रयान्ति मम लोकं वै पुण्यात्मानश्च ते तथा ॥
परोपकारनिरता धर्मध्यानपरायणाः ।
उत्तमा यान्ति राजेन्द्र सत्यलोकं ब्रह्मणा ॥
ब्रह्मविद्याकर्तारस्तथा वैराग्यधर्मिणः ।
प्रमादविश्रमनर्थे प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
नित्यदानपरा राजविप्रं विप्रपूजकाः ।
विप्रपादोदकपराः उत्तमो यान्ति सन्दनम् ॥
एवं धर्मपरा यान्ति सुखेन मम मन्दिरम् ।
परत्रेह च राजेन्द्र धर्मं नृप सदा मता ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं धर्माधर्मं हि पाण्डव ।
शृणोति सततं भक्त्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन्देवदेवेश मायातीत महामते ।
नमामि पुण्डरीकाक्ष त्वत्पादकमलं शुभम् ॥
पापिनो ये तु मनुजाः पापं कृत्वा सुदारुणम् ।
नरकं यान्ति ते नाथ मुच्यन्ते न कथं प्रभो ॥
यदि मुक्ताः प्रयत्नेन तेषां का गतिरुच्यते ।
किं भवन्ति च ते नाथ कथं गर्भं विशन्ति ते ॥
गर्भस्थाः किं नु कुर्वन्ति जातमात्रा यदूत्तम ।
वृक्षत्वे च पशुत्वे च मृगत्वे क्रिमियोनिषु ॥
पक्षित्वे पापकर्माणो मत्स्यत्वे च महामते ।
एतान्सर्वान्ममानन्त स्पष्टीकर्तुं त्वमर्हसि ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि नराणां पापकर्मणाम् ।
गर्भस्थानां बहिःस्थानां जन्तूनां वर्तनं प्रभो ॥
नरकेषु चिरं मग्ना जन्तवो नित्यदुःखिताः ।
शोचन्तः स्वानि कर्माणि बहुकालं रुदन्ति हि ॥
सर्वानेतान्महाघोरान्नरकाननुभूय च ।
क्रमेण दैवयोगात्तु निर्विशन्ति महीतलम् ॥
सर्वदुःखसमायुक्ताः सर्वोपद्रवसंकटे ।
स्थावरत्वे नियोज्यन्ते भज्यन्ति प्रभवन्ति च ॥
वृक्षगुल्मलतावल्लीगिरयश्च तृणानि च ।
स्थावरा इति विख्याता महामोहसमावृताः ॥
दवाग्निना हि दह्यन्ते छिद्यन्ते पापकर्मभिः ।
वेपन्ते हि महावातैः शुष्यन्ते चण्डरश्मिभिः ।
हन्यन्ते हस्तिभिस्तात शुष्कायन्ते ह्यवृष्टिभिः ॥
फलार्थं छिद्यमानाश्च गृहार्थं नरसत्तम ।
चितार्थमिन्धनार्थं च महामोहसमावृताः ॥
एवं क्लेशसमायुक्ताश्चिरं तिष्ठन्ति भूतले ।
ततः पशुत्वमापन्ना जायन्ते क्रिमियोनिषु ॥
कृमयस्तु महाभाग सदा [illegible]रोपजीविनः ।
क्षणार्धमुपजीवन्ति क्षणार्धं तु म्रियन्ति च ॥
बलवद्भिश्च खाद्यन्ते ह्यशक्ता ह्यात्मरक्षणे ।
शीतवातातपक्लेशभूयिष्ठाः क्षुधिता भृशम् ॥
मलमूत्रादिमार्गेषु संचरन्तो नृपोत्तम ।
सुखलेशमजानन्तो म्रियन्ते दुःखजीविनः ॥
पक्षियोनिं ततः प्राप्य बलिभिः पक्षिभिर्हताः ।
चरणान्निधनं प्राप्ताः खादिता मांसलोलुपैः ॥
म्रियन्ते केचिदण्डेषु द्विजाता मांसजीविनः ।
केचिद्गृहाङ्गणे सदा नीडेषु प्रचरन्ति च ॥
पक्षैर्वियोजिताः केचिद्दह्यन्ते मनुजैर्भुवि ।
केचित्परार्थमाहारमुपाद्य क्षुधिता भृशम् ।
बल्यर्थं निहताः केचिच्चेष्टन्ते भुवि मानवैः ॥
केचित्तु भूभृतां गेहं भुक्त्वा ह्याहारमुत्तमम् ।
बध्यन्ते वागुरैः केचिन्म्रियन्ते मनुजैः सह ॥
मार्जारोरगदष्टाद्यैः खाद्यन्ते केचिदन्यथा ।
एवं क्लेशसमायुक्ता निधनं यान्ति पाण्डव ।
पशुयोनिं ततो गत्वा छिद्यन्ते बहुधा नृप ॥
वक्ष्ये तान्मूढधीन्मत्तानारमपापमजानतः ।
शृङ्गिणो दंष्ट्रिणः केचित्केचित्पादनखायुधाः ।
केचिद्दहन्ति मनुजान्केचिद्दारान्वहन्ति च ।
कुर्वन्ति कलहं केचिदन्योन्यं मदगर्विताः ।
केचित्पद्भ्यां शिरसा केचिद्दन्तैर्नखैः परे ।
कुर्वन्ति कलहं केचिद्धर्ममेता वृथा नृप ॥
कर्षन्ति केचित्तु स्वार्ता वहास्तिष्ठन्ति केचन ।
मांसाशिनो दुरात्मानः केचित्कर्मविशेषतः ॥
भुञ्जन्ति केचिद्राजेन्द्र दुहन्ति च पिबन्ति च ।
मरणं यान्ति केचित्तु ह्यन्योन्यकलहान्नृप ॥
महापापसमायुक्ता वर्तन्ते नृप कानने ।
पिबन्ति रुधिरं केचित्फलानि च तथापरे ॥
खादन्ति कन्दमूलानि तुषारांश्च लिहन्ति च ।
खादन्ति दुर्बलान्केचिद्रमन्ते मातरं परे ।
कामयन्ते तथा चान्ये मातरं स्वसखीजनम् ॥
जातिभेदमविज्ञाय रमन्ते काममोहिताः ।
प्राप्नुवन्ति तथा चान्ये बन्धनं त्वविशङ्कया ॥

G1 om the ref D1 राजा (for युधिष्ठिर) — (L. 2781) D1 जगत्पते (for महामते) — (L. 2784) G(ed) केन (for नाथ) — (L. 2787) G3 जातमात्रे (for °मात्रा) — (L. 2788) G3 M1 कृमि (for क्रिमि) — After line 2788 D1 ins

139** पाषाणत्वे लताभावे तृणगुल्मकृतौ हरे ।
केन दोषेण नाथन्ते पुमांसस्तद्वदस्व मे ॥
वृकव्याघ्रवराहादि सिंहवानरयोनिषु ।
जायन्ते केन दोषेण तत्सर्वं कथ्यतां प्रभो ॥
उष्ट्रवाजी खरखर गजसिंहादियोनिषु ।
करस्य पापस्य कृतार समुत्पन्ना महामते ॥
रक्षःपिशाचभावेषु शाकिनीडाकिनीतनौ ।
कस्माद्दोषात्प्रजायन्ते कियन्मात्रा यदूत्तम ॥

— (L. 2799) D1 निचयश् (for गिर°) — (L. 2815) G(ed) चरणैर् (for चरणात्) D1 चिरेण निधनं याता (for °) D1 G(ed) खाद्यन्ते (for खादिता) — (L. 2816) G1 जाता वै मांसजीविभिः (for °) — (L. 2817) G1 महारण्ये (for गृहा°) D1 प्रविशन्ति, M1 प्रचलन्ति (for °रन्ति) G3 व्याधैश्च निधनं गता (for °) — (L. 2821) D1 भ्रमन्ति ह्याहारमुत्तमम् (for °) — (L. 2825) G(ed.) ततः प्राप्य (for ततो गत्वा) — For line 2826, G1 subst

140** मध्ये तान्मन्यमानानां पापजन्मपरिग्रहान् ।

— (L. 2829) M1 केचिदन्योन्यगर्विता (for °) — (L. 2832) छिद्यन्ते (for कर्षन्ति) — (L. 2834) G(ed.) भुञ्जन्ति (for दुहन्ति) — (L. 2840) D1 मातरं सुखहेतवे (for °) — (L. 2841) G1 M1 रमन्ते कामुका हि ताम् (for °)

खड्गैर्निकृत्य मांसानि भक्ष्यन्ते केन केचन ।
ताड्यन्ते रज्जुभिर्नित्यं लोहार्यैर्दण्डघट्टनैः ॥
शीतवातातपक्लिष्टास्तृणभक्षा सुदारुणा ।
व्याधिभिः पीड्यमानाश्च ह्यमेध्यामिषभोजिनः ।
प्रयत्नेनाड्यमानास्ते म्रियन्ते पाण्डुनन्दन ॥
परदेशं प्राप्नुवन्ति रज्जुना प्रयातिरुधैः ।
स्वजनैस्तु परित्यागाद्वाप्यन्ते स्वजनैरपि ॥
एवं पापाः प्रलीयन्ते कर्मभिः पूर्वसंचितैः ।
मृताः पुनः पुनर्जाताः शतशः कोटिजन्मसु ॥
तदन्ते दैवयोगेन पूर्वकर्मफलेन वै ।
मानुष्यं प्राप्नुवन्त्येते जन्मतः कुरुनन्दन ॥
उत्कृष्टनीचकर्माणो जायन्ते बहुयोनिषु ।
नान्तरं ये भरतश्रेष्ठ पुण्यपापविमिश्रितान् ॥
उत्कृष्टा मुखजाः प्रोक्ता मध्यमा बाहुजाः स्मृताः ।
अधमाश्चोरुजाः प्रोक्ताः पादजा ह्यधमाधमाः ॥
चित्रिणः शिल्पिकर्माणः केचित्तेनैव कर्मणा ।
रजकाः कुम्भकाराश्च लोहकारास्तथापरे ॥
सौवर्णकाश्च राजेन्द्र कुविन्दा नटपुल्कसा ।
अन्त्या किरातशैलाद्या घोषवर्णोतुलेषु च ॥
म्लेच्छास्तु पारसीकाश्च पुलिन्दा व्याधनाविकाः ।
मागधास्तुरुष्ककाम्बोजाः पारसीकाश्च कोङ्कणाः ॥
कालायनास्तु कुक्कुराः आर्धवर्णाद्बहुधरा ।
लाटद्राविडचोलाश्च पाण्ड्या भरतसत्तम ॥
एवमाद्या महाभागा धर्मदोषेण निर्मिताः ।
स्वेनैव कर्मशेषेण भवन्ति ह्यामयाविनः ॥
अन्धाः कुब्जा जडा मूका हीनाङ्गा बधिराः परे ।
खञ्जाः काणास्तथा क्लीबाः कृशाङ्गाः स्थूलकायिनः ॥
केचित्पुण्यावशेषेण साक्षरा प्रभवन्ति हि ।
विद्यादानेषु निरता ब्राह्मणाः पुण्यकर्मिणः ॥
एवं भवन्ति भूपाल भवरोगाग्रदा अपि ।
वेदान्तवादिनश्चैव शब्दशास्त्रविदः परे ॥
काव्यालंकारलीनाश्च पुराणनिपुणाः परे ।
तर्कनिपुणाः केचिन्मीमांसासांख्यवादिनः ॥
ज्योतिषे गान्धर्ववेदे निपुणा नर्तकाः परे ।
भवेद्वाद्यभेदे च गणिका भेरवा अपि ॥
भुञ्जन्ति मेदिनीं केचिद्ग्रामं च भूभुजः ॥
इदं विष्णुगृहं विष्णुरिह दासस्तु शार्ङ्गिण ।
अनेकजन्मधर्मसिद्धा केचिदेवं वदन्ति हि ॥
ब्रह्मध्यानपराः केचिन्मोक्षशास्त्रविदः परे ।
नित्यं मासेन पचन्तो दण्डकाषायधारिणः ॥
ज्ञानयज्ञेन याप्यन्ते कर्मयज्ञेन चापरे ।
नमस्यन्तश्च मासेन ब्रुवन्तो मासकं जपम् ।
एवं मुमुक्षवः पार्थ सन्त्येतार्थिमानसाः ॥
काषायधारिणः केचित्केचिन्नग्ना विचरन्तीह ।
एकदण्डास्त्रिदण्डाश्च मुण्डिनो लोकचारकाः ॥
शिखोदरपराश्चान्ये वेदवादरतापरे ।
कपटा मानिनः केचित्तु धर्मं चैवधारिणः ॥
राजसेवां प्रकुर्वन्ति विप्राश्च कलौ परे ।
धावन्ति सर्वे राजेन्द्र पिबन्ति मधु गर्विताः ।
कापालिनो जटाधरा बहवः प्राणिहिंसकाः ॥
केचित्पुण्यविशेषेण प्रभवः प्रभवन्ति हि ।
दरिद्रा व्याधिता मूर्खा निर्घृणाः प्राणिहिंसकाः ॥
नीचसेवां प्रकुर्वन्ति दुःखमाशयनाशनात् ।
एवंभूता दुरात्मानः पापिनः पुण्यकर्मिणः ।
महता दुःखिताः सर्वे प्रहसन्ति रुदन्ति च ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवाखिलनाथ पुराणपुरुषोत्तम ।
तापत्रयातुरा मर्त्या गतगर्भा हि पापिनः ॥
यान्त्यन्ते धर्मेण केन कर्म च यदि च स्थिरा ।
तत्सर्वं वद सर्वेश यदुनाथ नमोऽस्तु ते ॥

वैशंपायन उवाच ।

धर्मपुत्रोदितं वाक्यं श्रुत्वा भक्तिसमन्वितम् ।
भगवान्वासुदेवस्तु वक्तुं समुपचक्रमे ॥
प्रोक्तं भगवता तत्तु शृण्वन्ति श्रद्धया नराः ।

विप्र सर्वपापानि महालोकं स गच्छति ॥

Colophon

श्रीभगवानुवाच ।

धर्मात्मन्धर्मिणां श्रेष्ठ जितामित्र युधिष्ठिर ।
आजन्ममरणान्तानि शृणु कर्माणि देहिनाम् ॥
कामेन बाधिता नार्यो नरास्तु पशुजातय ।
मैथुनं भावमाश्रित्य क्रीडन्ति च परस्परम् ॥
स्तनाश्रयं तु नारीणां शोणितं शुक्रवर्धनम् ।
पुंसां बीजाश्रये शुक्रं स्त्रीणां स्तन्येन वर्धते ॥
पुनश्च शुक्रवृद्ध्या च नारीशोणितवर्धनम् ।
शुक्रस्य पतने काले जीवांशः पुरुषस्य हि ॥
अन्तर्हितानि तद्गर्भे शोणितेन विवर्धते ।
जीवप्रवेशात्तद्गर्भे पुरुषस्य कुरूत्तम ॥
मयूरपिण्डकल्लोलात्कदुधं प्रतिपद्यते ।
पैत्तल्यबुद्बुदसमाकारमामाशुदरि पाण्डव ॥
मलमूत्रादिदोषेण सदा भ्रमति सर्वदा ।
पूर्णे मासद्वये पश्चात्स्थाकारं प्रपद्यते ॥
पूर्णे मासत्रये गर्भो हस्तपादे प्रयुज्यते ।
मासानां पञ्चमे वृद्धिं षष्ठे जीवप्रवेशनम् ॥
सप्तमे रोमवृद्धिः स्यादष्टमे बुद्धिमेति च ।
वर्धिष्यति यथा गर्भस्तथा मूत्रं पुरीषकम् ॥
तेनैव लिप्तसर्वाङ्गः क्लेशमेति दुरन्वहम् ।
कट्वम्लक्षारलवणाद्युष्णतीक्ष्णरसेन तप्यते ।
भ्रमन्वै क्लेशमहार्णवे गर्भे नरोत्तम ॥
पूर्वजन्मकृतं पापं स्मरन्वै तानुदन्वहम् ।
सम्यग्ज्ञानसंपन्नः स्वयमात्मास्य वर्तते ॥
गर्भस्य वेदनां सोढुमशक्तः प्रलपन्बहु ।
मलमूत्रादिसंबद्धो निन्दयंश्च पुराकृतम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

त्रैलोक्यनाथ सर्वज्ञ मायातीत महामते ।
कथं निन्दत्यथात्मानं कथं वै शिरसाप्यधो ।
गर्भे तिष्ठति पापेन तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मलमूत्रादिसंबद्धो देही गर्भे तु यद्वदेत् ।
तं वदामि च ते प्रीत्या शृणु चान्यमना प्रभो ॥

जीव उवाच ।

अहोऽहं पापयोनिर्वै जन्मकोटिशतेषु च ।
पुत्रमित्रकलत्रार्थमगृहस्य वसूनि च ॥
अन्नाद्यपि च साधूनामीदृशी गर्भवेदनाम् ।
मासोऽष्टमीदानीं पापी कदा मोक्षो भविष्यति ॥
येषां धर्मपराणां तु कृत्वा तु मोहितः ।
मलमूत्रादिपङ्केषु गर्भेषु परिदुःखितः ।
पातस्य मे कदा मोक्षो भविष्यति न वा खलु ॥
एकोऽहं पापकर्मा हि स्नानदानमपास्य च ।
तथापि दुःखं बहुधा अनुभूतं मया पुरा ॥
मातुस्तापाद्दह्यमानो जरायुपरिवेष्टितः ।
अल्पवृक्षमहार्थी च ममदेहो दुनोमि च ॥
मया पोषितपुत्राद्याः स्वकर्मवशवर्तिनः ।
गतान्यत्र स्त्रियो मित्रं दह्याम्यात्मना त्वहम् ॥
अहो दुःखमहो दुःखमहो दुःखं हि देहिनाम् ।
देहस्तु पापसंजातस्तस्मात्पापं न कारयेत् ॥
पुत्रमित्रकलत्रार्थमन्यायेन हृतं मया ।
तेन पापेन दह्यामि जरायुपरिवेष्टितः ॥
इन्द्रियस्य प्रियं पूर्वं सततोऽहमनूपया ।
गमायिता तु दह्यामि पापात्मा पापसंभव ॥
कायेन मनसा वाचा पर्यायसमकारिणम् ।

[अ]श्विन (for भर) — After line 2904, G1 ins
143** आजन्ममरणान्तानि सचितानि यदृच्छया ।

Colophon — *Subparvan* D1 G1 M1 G(ed) आश्वमेधिकपर्वणि वैष्णवधर्मे, G2 वैष्णवधर्म — *Adhy name* G(ed.) धर्मसार — *Adhy no* D1 G1 9 M1 G(ed) 22

(L. 2906) D1 श्रुणत (for शृणु°) — (L. 2908) M1 कामिनो मनुजाः सर्वे (for °) G2 -वृत्तय (for -जातय) — (L. 2910) G2 सद्गाश्रयं (for स्तना°) — M1 om (hapl.) lines 2912-2914 — (L. 2912) D1 पुंस शुक्रस्य वृद्धया च (for °) — (L. 2915) G2 G(ed.) तद्गर्भं (for °र्भे) D1 जीवप्रवेशस्तद्गर्भे, G1 °शनाद्गर्भे (for °) . D1 G(ed) कुरूद्वह (for °त्तम) — (L. 2916) D1 प्रसनरिण्डत्र मासं, G1 मयूरवर्णं व मासो ; G2 मयूराकारव मासान्, M1 मयूरवण्डव मासान् (for °) — (L. 2918) G(ed) षष्ठो भ्राम्यति सतत (for °) — (L. 2919) D1 M1 प्रपद्यते (for °स्यते) G1 पिण्डाकार प्रपद्यत (for °) — (L. 2920) G2 पूर्णे मासे तुरीये च (for °) — (L. 2923) G(ed) वर्धते नवमे गर्भ (for °). — (L. 2925) D1 G2 -युष्णातक्लेश (G2 °पेण) तप्यते (for °) — (L. 2927) G1 भूतम्, M1 बहन् (for बहु) D1 स्मरन्केनाप्यनुग्रहम् (for °) — (L. 2930) D1 निन्दन्ना मलमा मना (for °) — (L. 2934) G1 G(ed) सयुक्तो (for संबद्धो) D1 देही गर्भे विधिस्थवत् (for °) — M1 G(ed) om the ref G2 जन्तुः (for जीव) — (L. 2939) G2 वदति गर्भवेदनम् (for °) — (L. 2945) M1 मनस्तापाद्, D1 मातु कुक्षौ (for मातुस्तापाद्) — (L. 2946) D1 G2 G(ed) अपि, M1 मल (for मम) — (L. 2947) M1 स्वकर्मपरिवर्तिन (for °) — (L. 2948) D1 गता स्त्रियस्तथा मित्रा, G(ed.) गतान्यत्र स्त्री च मित्र (for °) D1 °म्यामि स्वात्मना त्वहम्, G(ed) दग्धो ह्यत्र स्वकर्मणा (for °) — (L. 2950) D1 देहास्तु पापासजातास्, G1 देह पापाच्च सजातं (for °) G(ed) तु नाचरेत् (for न कारयेत्) — (L. 2952) G(ed) दग्धोऽस्मि (for दह्यामि) and पीडित (for वेष्टित) — (L. 2953) G2 स तु दृष्ट्वा प्रियं

तेन पापेन दह्यामि अहमेकोऽगतिर्नु खिल ॥
अकृत्वा देवकार्याणि पितृकार्याणि लौकिकान् ।
अग्निदेवगृहान्विप्रानीदृशो यातना गत ॥
जपध्यानविहीनत्वादर्चाद्भि स्तवासनात् ।
सदा पापरतत्वाच्च प्राप्तोऽहं गर्भवेदनाम् ॥
सदा शास्त्रविहीनोऽहं श्रवणेषु तथालस ।
अनिच्छाज्जिघ्रमाणोऽहमेवं प्राप्तो महद्भयम् ॥
एवं बहुविधं जन्तुर्विलप्य स्वयमेव हि ।
आत्मनात्मानमाश्वास्य बुद्धिं धर्मे नियुज्य च ॥
धर्मं कृत्वा यथान्याय सत्सङ्गेषु प्रवर्त्य च ।
कृत्वा देवाग्निपूजा ■ यास्येऽहं परमां गतिम् ॥
आराध्य तु जगन्नाथं सर्वकामार्थद प्रभुम् ।
अयोनिसुदाराङ्गं विश्वरूपं जगद्गुरुम् ॥
देवगन्धर्वनिचयैर्विद्याधरमुनीश्वरैः ।
विद्यन्तिमिश्च दिक्पालैश्चन्द्रसूर्यादिभिर्ग्रहैः ॥
ऋषिदेवगणैर्विप्रैरिन्द्राद्यैः ससुरासुरैः ।
अर्च्यमानं सदा शुद्धं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ॥
सर्वगं सर्वलोकानामीश्वरं पुरुषोत्तमम् ।
आनन्दमक्षरं नित्यं स्वप्रकाशं निरञ्जनम् ॥
सूर्यकोटिप्रतीकाशं चन्द्रकोटिसुशीतलम् ।
कालमेघनिभं देव विद्युच्चञ्चललोचनम् ॥
पीताम्बरधरं देवं शङ्खचक्रादिसेवितम् ।
लक्ष्मीपतिं विशालाक्षं सर्वालंकारशोभितम् ॥
अनन्तमजरं विष्णुं ध्यात्वा नित्यमतन्द्रित ।
गर्भात्तु निर्गतोऽहं वै मुक्तिं यास्यामि निश्चितम् ॥
अतिक्रमिष्ये संसारं घोरं जलधिसंनिभम् ॥
सर्वत्र हि भयं नास्ति सर्वत्र सुखमेव मे ।
इति वै चिन्तमानस्य जन्तोर्गर्भगतस्य च ।
प्रसूतिकालवायुश्च त्वर स्थित्वा च वर्धते ॥
तेनैव वायुना बद्ध प्राणापत्येन पाण्डव ।
मातुश्च दुःखमतुलं कुर्वन्स्तंभनेन च ।
आकृष्यमाणो निर्गच्छेद्योनियन्त्रप्रपीडित ॥
नि मग्न तु निचेष्टन्तं रुदन्तं च विलक्षणम् ।
उन्मीलयति त वायुर्बाह्यवर्ती कुरूद्वह ॥
स्पर्शनाद्बाह्यवायोश्चानन्तरं ■ शिशुर्नृप ।
नष्टस्मृतिमया दुःखमतुलं च प्रपद्यते ॥
दैवाद्धारत्वमापन्ना जन्तुर्दुःखाद्विमुच्यते ।
वक्तुं स तु न शक्नोति किंचिदपि न वेद स ॥
स्वदेहमलमूत्रैश्च स्निग्धाङ्गो दुःखकर्शित ।
आध्यात्मिकादिदुःखैश्च पीड्यमानो गदन्स्वकम् ॥
क्षुत्तृड्भ्यां पीडितो नित्यं मशकैर्मत्कुणैरपि ।
स्वपन्नास्ते बहुशो वर्तते पेटके नृप ॥
क्षुधया पीडिते बाले जननी बान्धवा अपि ।
उदरे वेदनामीति शिशोरस्य वदन्ति हि ॥
नान्यं देवमहो कष्टं शिशो किंचिन्न विद्यते ।
बहुन्यौषधमन्योऽपि देय देयमिति प्रभो ॥
एव भोगमनुप्राप्य ह्यन्याधीनतया नृप ।
पीडितो मलदंशाद्यैर्बाल्यभावं प्रपद्यते ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं श्रुत्वा महाभागो धर्मपुत्रो महामति ।
आश्चर्यं परमं गत्वा नमस्कृत्येदमब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पाहि लोकपते देव वासुदेवारिमर्दन ।
त्वमेव गतिरस्माकं सर्वदा यदूत्तम ॥
पाञ्चाली पाण्डवास्त्वाहं कुन्ती धर्मभृतां वर ।
पालयाम्यविश्व भक्तानिध्यनुराग पुरा प्रभो ॥
तस्मात्त्वं प्रार्थयामस्त्वां देवदेवकमलाच्युतम् ।

पूर्वम् (for °) D1 अपद्मध्यं हतं मया, G2 अध्यद्भ्यमय: मया (for °). —(L. 2951) G(ed) गुरुप्रोऽस्मि (for गु दह्यामि) —(L. 2955) G(ed) प्रपीडा मया कृता (for °). —(L. 2956) G(ed) दग्धोऽस्मि (for दह्यामि) —(L. 2958) G1 वेदना (for यातना) — For line 2959, G(ed.) subst. :

144* अहविभाविपूर्णं च यातनामीदृशीं गत ।

—(L. 2961) D1 -पुराणानां (for विहीनोऽह). —(L. 2963) G2 आनि वेद् (for °त्वात्) G(ed) अनिच्छानिकृत्य यावत् (for °). —(L. 2966) M1 कुर्वाण्विपूर्वां धर्माश्च (for °). G(ed) प्राप्स्ये (for यास्ये) D1 G3 परम पदम् (for °मां गतिम्). —(L. 2967) D2 आराध्य जगत्तं नाथं (for °) —(L. 2969) G2 भुराणि च (for °धराद्यैः) D2 M1 °योनि (for °रुप) —(L. 2969) M1 मनुजैः (for °निचयैः) — G2 om. lines 2970–2971 —(L. 2971) G(ed) विकशेति (for °कारिण) —(L. 2973) D1 सर्वविश्वमचलात्मम् (for °) —(L. 2974) G(ed) [illegible] (for नित्यं). G2 अनन्तमपुरं नित्यं (for °) —(L. 2976) G(ed) पीताम्बरधरं विभुम् (for °) —(L. 2977) G(ed.) अभयं वरदं शान्तं (for °) D1 भद्रम् (for °रधि°) G2 °शङ्खचक्रगदाधरम्; G(ed) °च विनिर्जितम् (for °) —(L. 2979) D1 अमरं (for अजरं) —(L. 2980) G1 गर्भात्तु निर्गतः सन् (for °). —(L. 2982) D1 मुने (for मे) —(L. 2983) G(ed.) मनि निश्चला निर्व (for °) —(L. 2987) G1 M1 °नरी तिन (for °नेर्गतं) —(L. 2988) G1 a M1 G(ed.) नि सह मुनि वेदन्तं (for °) —(L. 2990) G1 सर्वोत्पन्न च पीडन (for °) —(L. 2992) D1 न तुं न सवदो (for °). —(L. 2993) D1 ([illegible]) G(ed.) नोदयन् (for न वेद स) —(L. 2995) D1 वपु स्व दुःख (for °) —(L. 2998) G1, 2 M1 G(ed.) पुत्र च (for पुनरः). D1 सुखवत् पीड्येत (for °) —(L. 3002) M1 [illegible] पीडितम् तु (for °) —(L. 3004) G1 G(ed.) [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [3015]

वैशंपायन उवाच।

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

श्रीकृष्ण उवाच।

[illegible] [3020]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [3025]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [3030]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [3035]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible] [3040]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [3045]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [3050]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [3055]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [3060]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [3065]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

Colophon — *Subparvan* [illegible] — *Adhy. name* [illegible] — *Adhy. no* [illegible]

G(ed) om the ref [illegible]

[illegible]

आस्य शिरश्च राजेन्द्र तूष्णीमास्ते सुबोधित ॥
तत पर समुत्थाय रुदन्भूमौ पतन्मुहुः ।
विलपन्वदते मोहाद्विनाश स्वकर्म च ॥
अहोऽह पापधीर्नित्य सर्वै लक्ष्म्या समावृता ।
पुरार्जितेन पापेन निर्भाग्योऽहं भ्रमामि च ॥
बहुक्लेशसमापन्न नष्टमासीद्धि मे धनम् ।
सुतोऽधिकाश्च तिष्ठन्ति ममैवमभाद्दृत ॥
दैव एव हि जानाति पुरा येन च यत्कृतम् ।
तस्यैव मयि दृष्ट च स्मिन्यैर्बहुभाषितै ॥
गृहक्षेत्रादिक कर्म किंचिन्नापि विचारितम् ।
सवृद्धस्य कुटुम्बस्य कथ भवति जीवनम् ॥
मम मूलधन नास्ति वृद्धिश्चापि न वर्धते ।
न लभ्यते वर्तन च राजद्वारादिषु सदा ॥
रिपवो मा च बाधन्ते कथमन्यत्र वर्तनम् ।
व्यवसायाक्षमश्चाहं प्राप्त श्रमहरो निजु ॥
सखिमित्रसुहृद्वर्गा मातुलश्वशुरात्मजा ।
पोषितापि मया नून मा त्यजन्ति हि निर्धनम् ॥
एव चिन्ताकुलो राजन्निशारसिसमश्रम ।
भाग्याभिमतानि दु खानि भवन्नोऽनुभवन् स ॥
ततो वृद्धत्वमापन्न क्षीयमाणस्तदा ।
जरापलितदेहोऽसौ कम्पमे मनसि नृप ॥
श्वासकासादिसयुक्त पीडिता घूर्णलोचन ।
श्लेष्मव्याकुलकण्ठश्च पुत्रैर्निर्भर्त्स्यते सदा ॥
बाधसे किं वृथा मूढ रव वृद्धकुणप शृणु ।
जीवित तव धिक्कष्ट कदा मरणमेष्यसि ॥
दग्ध्वारण्ये कदा यामि सरित्य त्वा पापकर्मिणम् ।
त्वयि तिष्ठति मे किंचिद्राज्य नैव मृतो भव ॥
धन विनाश्य सर्वं त्व वृथा त्व शोभसे पित ।
अस्माञ्जै पालयित्वा च कथ मरणमेष्यसि ॥
निर्घृणस्य तवेदानीं पर मरणमेव च ।
परलोके ■ ते मूढ नरक भवति ध्रुवम् ॥
चोरयित्वा धन सर्वं वञ्चयित्वा तु मामकान् ।
क गन्तासि कथ त्वा ■ हनिष्ये मृत्युवत्कुलम् ॥
एवत्कष्टतर वाक्य पित्रादीनां कदक्षरा ।
श्रुत्वा करुणया वाचा प्रलपन्वदते तदा ॥
अहो कष्टमहो कष्ट वृद्धाना पापजीवनम् ।
मृत मारयते चैव पुत्रोऽत्र वाश्रते भृशम् ॥
कदा मरणमेष्यामि कदा तृप्तिर्भवेत्तव ।
यद्दुःख मम सप्राप्त तत्तवैव भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा प्रलपन्मूढो ह्यज्ञानाद्धमबन्धनात् ।
पुत्रान्प्रति महाभाग कृपया वदते तदा ॥
गृहक्षेत्रादिक वस्तु मया नैवोपपादितम् ।
कथ वर्तनमन्यत्र शिशोरस्य भविष्यति ॥
परस्य चेद्धन सर्वं पुत्रादीना कथ भवत् ।
वर्तन किं नु भविता जीविष्यन्ति च त कथम् ॥
मम दुःख बहुतर किं न यास्ये परा गतिम् ।
हा तात अम्ब कान्तेति रुदन्नन्तर्विमोहित ॥
मोहान्धपत्पति पुन काले तु समुपस्थिते ।
उपार्जित धन सर्वमानयन्त्येति सम्प्रति ॥
खाद्य चार्धं करे चार्धं मुखमध्य च पुत्रक ।
पूरयस्व च पाहीति लुठन्भवने निमोहित ॥
एव क्लेश बहुतर निन्दन्दुर्जनरस्य च ।
क्षुत्तृड्भ्या पीडितो नित्य वदते च पुन पुन ॥
देहि मे चोदक शीत गात्रतापस्तुतोऽस्म्यहम् ।
■ देवि पर्यङ्कमुत्क्वार्थसायति धर्मत ॥
ततो बन्धुजना सर्वे निराहारादिषु स्थिता ।
किमर्थं जल्पसे पापिष्ठोचित शीतल जलम् ।
मृतवत्तिष्ठ निर्वृति सदा वाचा दहन्ति च ॥
इत्येव प्रलपञ्जन्तुर्विवश कर्मभयात् ।
निधीतन्यो भवेच्छीघ्र बान्धव परिवेष्टित ॥
ततो यमभटैर्नीत्वा भर्त्स्यमानो यमालयम् ।
प्राप्यते घोरमार्गेण वृक्षराजमभक्षित ।
अभि काकैर्गृध्रगणै शार्दूलैर्डाकिनीगणै ॥
खड्गसूचीसमायुक्ते तप्तसैकतनिम्नगे ।
तप्तपाषाणसबाधे तप्तकर्दमसकटे ॥
वह्निवृष्टिसमायुक्ते ह्यङ्गारवृष्टिभिरुत्कटे ।
शिलावृष्टिसमायुक्ते नानाशस्त्रसमन्विते ॥
मार्गे महोपल्ल पारे कृष्यमाणो ह्यधोमुख ।
नरक पूर्वमासाद्य दु खमेव प्रपद्यते ॥
एव ते मामविज्ञाय मूढा ससारपारगा ।
पुन पुनश्च गच्छन्ति जायन्ते च पुन पुन ॥
ससारपारनिर्वेदकारण मा भजन्ति ये ।
ते यान्ति परम स्थान पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
तस्मात्ससारतापार्तो ह्यभ्यसेद्योगमुत्तमम् ।

न्कुर्वे सवात्मश्च (for ᵃ) — (L. 3059) G(ed) मठे वै वसति ष्णम् (for ᵇ) — (L. 3063) D₁ कापत्यात् (for कृष्येद्यात्) — (L. 3066) G(ed) तद्धन च दत्त यदि (for ᵇ) — (L. 3868) M₁ अथ शिरान् (for आस्य शिरश्च) — (L. 3069) D₁ लुठन्भुवम् C₂ लुठन्पतन् (for पतन्मुहुः) — (L. 3072) D₁ भ्रमामि (for भवामि) — (L. 3074) D₁ विमवेन समन्विता (for ᵇ) — (L. 3075) G₁ G(ed) ᵃवम् (for देव) — (L. 3076) D₁ तदेव कथित कर्म (for ᵃ) — (L. 3080) G(ed) सुकृतिन् (for वर्तन) — (L. 3083) D₁ सखिमित्रसुहृद्भ्राता (for ᵃ) — (L. 3086) D₁ G(ed) भाग्यानिकानि दु खानि (for ᵃ) D₁ बाध्यमानश्च सर्वत्र (for ᵇ) — (L. 3091) G(ed) त्व वृद्धकुणपो यथा (for ᵈ) — G₂ om lines 3099 3100 — (L. 3102) C₂ श्रुत्वा वदनात् वाक्यं (for ᵃ) G(ed) वाक्ये वै (for वच्चे) — (L. 3119) D₁ निन्दापैर्व परस्य तु (for ᵇ) — (L. 3120) D₁ क्षुत्तृष्णा (for क्षुत्तृड्भ्या) — (L. 3131) G₂ अविपोर (for खड्गसूची).

योगात्मा [illegible] ॥
[illegible] परिकीर्तितः ।
[illegible] ॥
वासुदेवं [illegible] । [3145]
[illegible] ॥
[illegible] ।
वासुदेवं [illegible] ॥
वासुदेवं [illegible] हि [illegible] ।
[illegible] ॥ [3150]
[illegible] ।
न [illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ॥ [3155]
[illegible] ।
[illegible] ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं [illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] । [3160]
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ [3165]
[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] नु वयं हि नौ
[illegible] ।
[illegible] [3170]
[illegible] ॥
[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ [3175]
[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥
किं नु [illegible] किं नु [illegible] । [3180]
[illegible] ॥
[illegible] ।
किं [illegible] ॥

वैशंपायन उवाच ।

[illegible] ।
[illegible] ॥ [3185]

सूत उवाच ।

[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

Colophon

श्रीभगवानुवाच ।

[illegible] । [3190]
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ [3195]
[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

गङ्गे गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥
मम पादोद्भवा देवी विश्वेश्वरमनोपगा ।
संसेव्या सर्वदा देवैः संसारच्छेदलिप्सुभिः ॥
तन्मृत्तिका ललाटे तु ध्रियते येन पाण्डव ।
तन्नेत्र नेत्रं शिरसि विधोरर्धं च धारयेत् ॥
यन्मज्जने महापुण्यं दुर्लभं ह्यकृतात्मनाम् ।
साधूनां सुलभा गङ्गा प्रीता मोक्षप्रदायिनी ॥
यत्र स्नाता पापिनोऽपि पितृमातृकुलानि च ।
सहस्राणि समुद्धृत्य प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
स स्नातः सर्वतीर्थेषु गङ्गां स्मरति यः सदा ।
पुण्यक्षेत्रेषु सर्वेषु स्थितवांश्चात्र संशयः ।
योजनत्रितयं गत्वा गङ्गायामिति गच्छति ॥
यत्र स्नातं नरं दृष्ट्वा नराः पापयुता अपि ।
मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यो नात्र कार्या विचारणा ॥
यदम्भः स्पर्शमात्रेण सर्वपापविमोक्षितः ।
यन्मृदं मस्तके धृत्वा वैष्णवो भवति ध्रुवम् ॥
देहेऽनुलेपनं कृत्वा देहबन्धो न जायते ॥
कदा यास्याम्यहं गङ्गां कदा यास्यामि तामहम् ।
अनुतप्यति यो नित्यं स विष्णुर्नात्र संशयः ॥
योजनत्रितयं यस्तु गङ्गायामिति गच्छति ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो गङ्गास्नानफलं भवेत् ॥
सैव गङ्गा महापुण्या नर्मदाख्या प्रविश्य वै ।
मेषादिषु च मासेषु पावयत्यखिलं जगत् ॥
गोदावरी भीमरथी कृष्णा रेवा सरस्वती ।
तुङ्गभद्रा च कावेरी कालिन्दी सरयूर्नृप ॥
वेत्रावती ताम्रपर्णी शतद्रुश्च महानदी ।
एवमादिषु सर्वासु नदीषु सततं स्थिता ॥
या पुण्यसरितः प्रोक्ता शास्त्रेषु मुनिपुङ्गवैः ।
तासु सर्वजलस्था सा पावयत्यखिलं जगत् ॥
मकरस्थे रवौ गङ्गा कलमार्गे व्यवस्थिता ।
पुनाति स्नानपानाद्यैः पावयत्यखिलं जगत् ॥
गङ्गायाः सदृशो नास्ति पापारण्यदवानल ।
भवव्याधिहरा गङ्गा तस्मात्सेव्या प्रयत्नतः ॥
गङ्गाजलकणेनापि यः सिक्तो मनुजेश्वर ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिम् ।
आकल्पजन्मभिः पापं सञ्चितं यत्नरैर्नृप ।
तत्सर्वं लयमायाति प्रयागे माघमज्जनात् ॥
ब्रह्मादयः सुराः सर्वे रुद्रादित्या मरुद्गणाः ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च यक्षगुह्यककिंनराः ॥
ब्राह्मी माहेश्वरी लक्ष्मी शचिर्मेनादितिर्दितिः ।
घृताची मेनका रम्भा ह्युर्वशी च तिलोत्तमा ॥
सर्वास्ता देवपत्न्यश्च देवाः सर्वे युधिष्ठिर ।
माघमासे च संप्राप्ते चन्द्रसूर्यग्रहे नृप ।
व्यतीपाते पुण्यदिने स्नातुमायान्ति देवताः ॥
अश्वमेधसहस्रेण वाजपेयायुतेन च ।
यत्फलं प्राप्यते सद्भिर्गङ्गाया माघिके दिने ॥
किमत्र बहुनोक्तेन गङ्गायाः सदृशं भुवि ।
नास्ति नास्ति नृपश्रेष्ठ तस्मात्सेव्या प्रयत्नतः ॥
सर्वकामप्रदा देवी सर्वोपद्रवनाशिनी ।
गङ्गा सेव्या प्रयत्नेन ह्यक्षयं मोक्षमिच्छता ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

गङ्गां गन्तुमशक्तानां का गतिः पुरुषोत्तम ।
तीर्थं किं पुण्डरीकाक्ष पवित्रं पापनाशनम् ॥
लोकं गुभानि किं नाथ पूज्यं किं पुण्यकर्मणाम् ।
एतन्मे ब्रूहि लोकेश त्वदन्यः को वदेन्मुनि ॥

भगवानुवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि पवित्रं पापनाशनम् ।
सालग्रामशिलार्चनमत्रावां परं नृप ॥
सालग्रामार्चनाद्राजन्मानवा गतकिल्बिषाः ।
प्रयान्ति मम लोकं वै दीप्यमाना दिशो दश ॥
महद्विमानमारूढा गन्धर्वैरुपसेविताः ।
मम लोकं प्रयान्त्यत्र विश्वासं कुरु पाण्डव ॥
मुमुक्षुभिरहं पार्थ पूज्य एव हि सर्वदा ।
सालग्रामशिलाचक्रे वज्रकीटविनिर्मिते ॥
यः पूजयति मां चक्रे सालग्रामे नृपोत्तम ।
राजसूयसहस्रेण तेनेष्टं प्रतिवत्सरम् ॥
अपि पापसमायुक्ता धर्मकार्यविदूषकाः ।
सालग्रामार्चनात्पार्थ नैव यान्ति यमक्षयम् ॥
सालग्रामे यथा प्रीतिस्तथा लक्ष्म्यां न विद्यते ।

*) —(L 3211) D1 तीर्थेषु (for सर्वेषु) — D1 G1 M1 G(ed) om line 3212 —(L 3215) G1, 2 M1 G(ed) यदङ्ग (for यदम्भ) —(L 3218) G1, 2 M1 G(ed) द्रक्ष्यामि (for यास्यामि) —(L 3219) D1 विष्णुलोके महीयते (for *) — G2 om line 3220 —(L 3224) G1 G(ed) भीमनदी (for °रथी) —(L 3227) G2 पुण्यासु (for सर्वासु) — D1 om (hapl) lines 3228–3230 —(L 3229) G(ed) °कल्लानात् (for °स्था सा) —(L 3233) G1 G(ed) ध्येया (for सेव्या) —(L 3238) M1 कद्रादित्यमरुद्गणैः (for *). —(L 3240) G2 मनाः स्तुर (for मेनादितिर्) — G2 om. lines 3244–3246 —(L 3248) D1 क्षेत्र (for नास्ति)

—(L 3250) G2 सर्वथा मनुजे शुभे (for *) —(L 3251) G2 गङ्गाया तु च मिच्छता (for *) —(L 3254) G2 सर्वज्ञस्य महामते (for *) — G1 कृष्ण (for भगवान्). —(L 3255) G2 शृणु त्वं, M1 अहं ते (for हन्त ते) —(L 3256) D1 सर्वेषु, G1 G(ed) परंतप (for परं नृप) G2 भक्तानां परमं नृप (for *) — G2 om lines 3257–3260 —(L 3257) D1 M1 सालग्रामार्चना राजन् (for *). — *After line 3264, G2 ins*

146** पूजयन्तो च विशेषाद्विश्वासं कुरु पाण्डव ।

— G2 om lines 3264–3266 —(L 3264) D1 M1 -सास॰

एकादश्यां दिने यस्तु भोक्तुमिच्छति सुव्रत ।
स भोक्तु सर्वपापानि स्पृहयात्तुनं संशय ॥
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ॥
अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति संप्राप्ते हरिवासरे ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
एकादश्यां निराहार स्थित्वा याति परां गतिम् ॥
एकादशी महापुण्या मम प्रियकरा तिथि ।
सेवन्या सर्वदा विप्रैः संसारच्छेदलिप्सुभिः ॥
स्वर्गमोक्षप्रदा ह्येषा सर्वपापप्रणाशिनी ।
सर्वसंपत्करी ह्येषा सुरत्वप्रदायिनी ।
सुपुत्रदायिनी ह्येषा सर्वविद्याप्रदायिनी ॥
बाल्ये वयसि वार्धक्ये यौवने वा नरेश्वर ।
उपोष्यैकादशीं भक्त्या गमिष्यन्ति दिवं हि ते ॥
किमत्र बहुनोक्तेन मोक्षद पाण्डुनन्दन ।
तस्मात्त्वं सर्वकालेषु ह्येकादश्या व्रतं कुरु ॥
इति ते कथितं सर्वं पुण्यमेकादशीव्रतम् ।
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुक्तोऽनन्त समश्नुते ॥

Colophon

सूत उवाच ।

एवं वदति विप्रेन्द्रा धर्मे कृष्णे जनार्दने ।
आज्ञप्तो बलदेवेन दूतोऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् ॥
नमस्ते सर्वलोकेश वासुदेव जगत्पते ।
शत्रुभिः पीडितान्बन्धून्स्वकीयान्पाहि सुव्रत ॥
द्वारवत्युपकण्ठं तु निरुद्धं पौण्ड्रकेण ते ॥
बलेन महता देव ससालक्षशतेन हि ।
अहं योद्धाथ वा त्वं वा किं करोमि च तद्वद ॥
मन्मुखेन भवानित्थमुक्तस्त्व सीरपाणिना ।
न शक्यमत्र वस्तु मे यास्यामि भवदाज्ञया ।
ज्ञातु वचोचितं कार्यं तद्भवान्गन्तुमर्हति ॥
एवमुक्तो जगन्नाथ प्रहृष्ट सर्ववेदिना ।
दूतेन स महस्वेति गाङ्गेय प्रत्युवाच ह ॥
देवव्रत महाभाग श्रूयतां वचनं मम ।
पाण्डूना त्वं हितार्थाय शेषधर्मं वद प्रभो ॥
त्वया नाविदितं किंचिन्नारदादपि श्रुतम् ।
नारदाय मया पूर्वमिमं धर्मं सुविस्तरम् ॥
प्रोक्तं सुरनदीतीरे तस्मादेतत्त्वया श्रुतम् ।
तत्सर्वं वद तत्त्वेन पाण्डवेभ्यो यदुश्रुतम् ॥
धर्मेण रक्ष तान्सर्वानिमांस्त्वं सततं प्रियान् ।
तव कीर्तिर्भवेच्छुद्धा लोकेऽस्मिापि विसारिणी ।
अस्य शेषं भवान्वेत्ति पाण्डुपुत्रान्प्रबोधय ॥
इत्युक्तो वै जगन्नाथो देवदेवो यदूत्तमः ।

(for महाघ्न) — (L 3321) G2 मोक्षदं सर्वदाश्चर्यं (for °) — G1 om 3324-3325 — (L 3328) G1 M1 ब्रह्म हत्यासनानि च (for ᵇ) — After line 3333, D1 ins

151** आशौचे तु यथा श्राद्धमाशौचान्ते विधीयते ।
तथैवैकादशीश्राद्धं द्वादश्यामेव कारयेत् ॥
अस्तमिते सूर्ये यथा श्राद्धं परेऽहनि ।
तथैवैकादशीश्राद्धं द्वादश्यामेव कारयेत् ॥
एकादश्यां न यो नित्यं निषिद्धफलमेव हि
भुङ्क्ते यदि मूढात्मा स सोमफलं लभेत् ॥
कमलोपमयापस्तु व्रतभङ्गं करोति न ।
सोऽभयव्रतभङ्गं हि प्राप्नोत्येव न संशय ॥
श्रुता हि दानधर्मेण निषिद्धफलेष्वपि ।
व्रतलोपभयाद्वापि कार्यं तत्फलमव्ययम् ॥
प्रायश्चित्तादिकं कर्म तथा मत्स्यपणे विभो ।
तेनैव सकलं पापं विनश्यति न संशय ।
तस्मात्त्विषिद्धय युक्त्या पालयेदेकादशी तिथिः ॥

— (L 3334) G(ed) सर्वसारकरी ह्यथा (for ᵇ) — (L 3335) G(ed) सर्वमोक्षप्रदा ह्यषा (for °) G1 सर्वपापप्रणाशिनी, G(ed) पुत्रपौत्रप्रदायिनी (for ᵇ) — D1 om line 3336 — (L 3337) — (L 3336) G(ed) कलत्र (for सुपुत्र) D1 यौवने न नृपात्तम (for °) — For line 3337, G(ed) subst ,

152** बाल्ययौवनकौमारवार्धकेषु नरेश्वर ।

— After line 3340, G2 ins

153** सर्वकामप्रदा ह्येषा मोक्षदा मुक्तिदा विभो ।

— After line 3341 D1 G2 ins

154** श्रोतृणां सर्वपापघ्नं कीर्तनं च तथा विभो ।

— (L 3342) G2 मुक्तो नाक गमति हि (for ᵇ). — For line 3342, G(ed) subst

155** शृणोति यः स पापेभ्यो मुक्तः स्वर्गमवाप्नुते ॥

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 G1 M1 आश्चर्यपर्वणि तीर्थधर्मो, G2 G(ed) शेषधर्मो — *Adhy name* D1 तीर्थी-नाम एकादशीवर्णनम्, G(ed) आचारश्राद्धमाहात्म्यवर्णनम् — *Adhy. no* D1 G1 2 M1 G(ed) 25

— After the above, G(ed) reads lines 6560-6646 (L 3345) D1 नमोऽस्तु ते (for जगत्पते) — (L 3347) D1 पौण्ड्रके सह, G(ed) °शालिना (for °केण ते) — (L 3350) G2 श्रीकृष्ण मन्मुखेनोक्त, G(ed) संप्रुखे मगवन्निदं (for °) — G1 om lines 3352-3355 — (L 3353) M1 वक्तुम् (for गन्तुम्) — Before line 3355, M1 ins श्रीभगवान्° — (L 3356) — (L 3355) D1 महाप्राज्ञ (for °भाग) — (L 3358) G(ed) G(ed) पाण्डवाना (for पाण्डूना त्वं). — (L 3359) G(ed) मोक्ष (for अय धर्मं (for इमं धर्मं) — (L 3361) [illegible] (for ᵇ) — (L [illegible] वेद्मि ते (for [illegible]) — Before line 3364, D1 ins सूत उवाच — (L 3365) G(ed.) श्रीमन् (for मित) — Before line 3366, D1 ins श्रीभग-

अत्रिर्वसिष्ठोऽथ भृगुः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
अङ्गिरा गौतमोऽगस्त्यो सुमतिरायुरामवान् ॥
विश्वामित्रः स्थूलशिराः संवर्तः प्रमतिर्दमः ।
रैभ्यो बृहस्पतिर्व्यासो च्यवनः काश्यपो ध्रुवः ॥
दुर्वासा जमदग्निश्च मार्कण्डेयोऽथ गालवः ।
उशनाथ भरद्वाजो यवक्रीतस्त्रितस्तथा ॥
स्थूलाक्षश्च महाक्षः कण्वो मेधातिथिः कृशः ।
नारदः पर्वतश्चैव सुशर्मा सामशर्मवान् ॥
मित्रो भृगुः सत्यकीर्तिः शतानन्दः कृतव्रणः ॥
जामदग्न्यस्तथा रामः मौत्र्यः संवर्तकस्तथा ।
मन्वादिस्मृतिकर्तारः कृष्णाच्छान्तिविदो भारत ॥
कृष्णः सर्वगुरुः साक्षाल्लोकानां हितकृत्प्रभुः ।
सर्वगः सर्वभूतात्मा सर्वयोगीश्वरो विभुः ॥
आदित्यश्चन्द्रमा राजन्नक्षत्राणि च भूतलम् ।
अमृतं देवतानां च नराणां च नराधिप ॥
पितॄणां च स्वधा सोमः पशूनां तृणसंचयः ।
पुरुषाणां बलं रूपं धनं विद्या सुखं महत् ॥
स्त्रीणां सौन्दर्यसौभाग्यं पातिव्रत्यं परं प्रियम् ।
यक्षात्मा मुनयो योगी सिद्धाश्चाप्सरोगणाः ।
इन्द्राद्या लोकपालाश्च कृष्णो हि जगतीपतिः ॥
यो राजा धर्मचारी लोके वासुदेवं तु विद्धि तम् ॥
पुराणधर्मशास्त्रेषु निष्ठा यस्य प्रवर्तते ।
स विद्धि भरतश्रेष्ठ वृष्णीनां पतिमव्ययम् ॥
मनोचरोऽव्ययोऽनन्तो महीभर्ता महाद्युतिः ।
तीर्थरूपी शुभाचारस्तथा पुण्यतिथिर्गुरुः ॥
मत्स्यः कूर्मवराहश्च नारसिंहश्च वामनः ।
रामो रामश्च कृष्णश्च बौद्धः कल्की कलान्तकः ॥
त्रिविक्रमो नरश्चैव नारायणसुरेश्वरौ ।
कृतत्रेताद्वापराश्च धर्मनाशकरः कलिः ॥
उद्धवो वासुदेवश्च सात्यकिः साम्ब एव च ।
अनिरुद्धो गदश्चैव प्रद्युम्नो लोकनायकः ॥
वसुदेवो नन्दगोपो ह्यश्वत्थामा कृपश्च सः ।
द्रोणो भीष्माभिधानोऽहं कर्णशल्यौ महाबली ॥
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपदी यज्ञसंभवा ।
भीमार्जुनौ यमौ कुन्ती विराटो विदुरस्तथा ।
त्वं च सर्वे नरेन्द्राश्च कृष्ण एव न संशयः ॥
भूभारहरणार्थाय एतान्सृष्ट्वा स्वमायया ।
वसुदेवकुले जातो लोकानुग्रहकाम्यया ।
हरिष्यति भुवो भारमल्पकालेन नृपोत्तम ॥
धार्तराष्ट्रानिमान्सर्वानन्यांश्चैव पापकर्मिणः ।
हरिष्यति नृपांश्च त्वदर्थं पाण्डुनन्दन ॥
महाभारतनाम्ना वै महद्युद्धं भविष्यति ।
राजत्वं राज्यलाभाय कृष्णं पूजय भक्तितः ॥

वैशंपायन उवाच ।

विभूतिं वासुदेवस्य श्रुत्वा प्रीतो महीपतिः ।
सुहृद्भिर्भ्रातृभिश्च भीमाद्यैः सहितो वाक्यमब्रवीत् ॥
किं करिष्यति गाङ्गेय कृष्णः कपटवेषधृक् ।
पालयिष्यति नो देव संहरिष्यति वा वद ॥
भवान्वेत्ति हि तत्सर्वं छद्म भृत्योऽस्मि सुव्रत ।
न समाचक्ष्व गाङ्गेय पाहि मां शत्रुपीडितम् ।

भीष्म उवाच ।

पालयिष्यति धर्मात्मा कृष्णो युष्मान्न संशयः ।
तस्माद्धर्मे सदा भक्तिर्जायते ते नराधिप ॥
धर्मं भजस्व कौन्तेय स्वस्मिन्कुरु सर्वदा ।
तस्य पूजामहोरात्रं कृत्वा सिद्धिं गमिष्यसि ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

धर्मप्रदानि तीर्थानि पुण्यक्षेत्राणि भारत ।
यानि पुण्यप्रदानीह तानि मे परिकीर्तय ॥

भीष्म उवाच ।

पुरा सनत्कुमारेण समेत्य गतसाध्वसम् ।
महावक्षोऽस्तु गान्धार्या ममापि विदुरस्य च ।
द्रोणस्य सरलं धर्मं प्राह स्म महात्मना ॥
पुरा भगवता प्रोक्तं लोकनाथेन विष्णुना ।
नारदाय यथाप्रीतं गदितं महासुतपे ।
सनत्कुमारमुनये सभाश्रुतमिदं मया ॥
एष परम्पराप्रोक्तमिमं धर्मं हि पाण्डव ।
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यदुसिंहस्य मायया ॥
स वै नारायणो देवः परमात्मा जगद्गुरुः ।
अन्तर्यामी जगद्व्यापी वेदराशिरतन्द्रितः ॥
स भगवान् सर्वलोकेषु भाति धीर पुनः पुनः ।
प्रवक्ष्यामि कुरुश्रेष्ठ नरेश धर्ममुत्तमम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं गदितमाकर्ण्य धर्मं धर्मभृतां वरः ।

3433) M1 सुपर्णं (for सुशर्मा) G3 सुशर्मा च सामशर्मवान् (for [b]) —(L 3434) G3 G(ed) शतानन्दो मु(G3 [illegible])मत (for [b]) —(L 3435) D2 जमदग्न्यो आमदग्न्योऽस्य (for [a]) —(L 3438) G(ed) विभु (for विभुः) —For line 3444, D1 subst

157** यज्ञाश्च मुनयो योगा विभवे हा त्रिलोकी यथा ।

—(L 3450) D1 महाचार; G3 M1 तथा° (for शुभा°) —(L 3452) G1 3 M1 G(ed) रामश्च (for कृष्णश्च) G1 3 G(ed) कृष्ण (for बौद्ध) M1 कृष्ण कल्की जनार्दन (for [b]) —(L 3454) D1 M1 कृत त्रेता द्वापरं (for [a]) —(L 3457) G1 ह्यश्व°, G(ed) वासुदेवो (for व°) —(L 3458) G1 G(ed) भीष्मो (for द्रोणो) —(L 3460) D1 युयुत्सु (for विदुरः) —(L 3463) G(ed) नाशकाः (for °कर्मिणः) —G1 om the ref —Before line 3471, M1 G(ed) ins युधिष्ठिर —(L 3478) G(ed) पूजन तथा (for °महोरात्रम्) —(L 3479) G1 क्षेत्राणि (for तीर्थानि)

पाण्डवा श्रोतुकामास्ते प्रणम्य निभृता स्थिता ॥
ऋषयो द्विजमुख्याश्च दीक्षिता वनवासिन ।
सश्रद्धा स्थिता सर्वे श्रोतुं धर्मकथामृतम् ॥
कृते दृष्टे श्रुते धर्मे कीर्तित चानुमोदिते ।
नाशयेत्सर्वपापानि कृष्ण एव जगन्मय ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

इति सप्रणता पार्था धर्मे कृष्णे जनार्दने ।
श्रोतुकामाश्च ते सर्वे ब्राह्मणा ब्रह्मवित्तमा ॥
वासुदेव चिरं ध्यात्वा धर्मपुत्र प्रतापवान् ।
नत्वा पप्रच्छ धर्मात्मा धर्मं सुरनदीसुतम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कर्मणा येन मनुजा नरक यान्ति दु खिता ।
केषां सत्त्व वा तात लभंत स्वर्गमुत्तमम् ॥
ऋणीना च प्रदातृणा ऋणस्थस्य गतिस्तु का ।
तत्सर्वं वद तत्त्वेन देवव्रत महामते ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु राजन्पुरा वृत्तमाश्चर्यं पुण्यवर्धनम् ।
भद्रकस्य तु संवाद गोवृषस्य महा मम ॥
काश्मीरे पुण्यदेशे तु सर्वसंपत्समाकुले ।
ब्राह्मणो भद्रको नाम सर्वाचारविवर्जित ॥
कृपिको तु स्वभावेन मूर्खो सदा वेदविरोधकृत् ।
पितृमातृकलैस्त्यक्त द्यूतभाजी तु कामुक ।
राजदण्डभयाद्दीनो देशान्तरमुपागमत् ॥
तस्मिन्देशे चिर काले स्थित्वा राजेन्द्र दुर्मति ।
नीलवर्णमनड्वाह महिष समचोरयत् ।
तौ वञ्चयित्वा तन्नाम्नौ स्वदेश प्राप्तवान्पुन ॥

वैशंपायन उवाच ।

पितामहस्य वचन श्रुत्वा विस्मयकारकम् ।
धर्मसूनुर्महाप्राज्ञ इद वचनमब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किं कर्म कृतवांस्तात स्वदेशे ब्राह्मणाधम ।
कथा श्रुत्वा प्रवृत्तोऽभूद्बान्धवेभ्य किमब्रवीत् ॥
तत्सर्वं वद तत्त्वेन देवव्रत महामते ।
कृष्णो यथा स कृपया ह्यवोचदखिलेश्वर ॥

भीष्म उवाच ।

भद्रके ह्यागते सर्वेऽपि बान्धवा परिशङ्किता ।
ऊचु परमधर्मज्ञा पुरस्तस्यातिकोपिता ॥
किमर्थमागतो भद्र पापरूप भयंकर ।
गच्छ गच्छ पुनस्तूर्णं बन्धूनामहितकर ॥
परुषं स्वजनस्येदं निशम्य वचनं तदा ।
भद्रक प्राह तान्सर्वान्विप्रश्चन्धर्मनन्दन ॥
भो भो बन्धुजना सर्वे शृणुध्व वचनं मम ।
यदा भवद्भिर्निरस्तस्तदा गङ्गामुपागमम् ॥
तत्रस्था ब्राह्मणा सर्वे सत्कर्मपरितोषिता ।
युष्मादृशा महाभागा मम सर्वे ददुश्च ते ॥
तच्छ्रुत्वा बान्धवा सर्वे वचन चेदमब्रुवन् ।
सुखी भव महाभाग गार्हस्थ्य वै सदा कुरु ।
गार्हस्थ्येन तु धर्मेण महच्छ्रेयो भवेद्ध्रुवम् ॥
तानेव वञ्चयित्वा स भद्रक पापनिश्चय ।
युगधरौ तु तौ कृत्वा ययौ कृषिभुव प्रति ॥
किंचिद् बन्धुभि पृष्टो गूढरूपोऽतिपापकृत् ।
प्रारम्भ करवाणीति बान्धवेभ्यस्तदाब्रवीत् ।
सभ्रम कृतवांस्तत्र भद्रक पापनिश्चय ॥
ततो हल समादाय दीर्घं कृत्वा मनुत्तमम् ।
उपानहौ धर्मरज्जु वेणुदण्डसमन्वितम् ॥
स्कन्धे राजन्महच्छीर कम्बलेनावगुण्ठित ।
पूर्वपश्चिमलाङ्गूल कौपीनपरिशोभित ।
ययौ कृषिभुव राजन्भद्रक पापनिश्चय ॥
गच्छ गच्छेति पापात्मन्पास्यामि रुधिर तव ।
इति जल्पन्स मूर्खो वै तृष्णया परिपीडित ।
भद्रक पापकृत्क्रूरो द्रुत भूमिं चकर्ष स ॥
मध्याह्नसमये श्रान्त महिषं समपीडयत् ।
गाढदु ख विशेषेण भानुरश्मिप्रपीडितम् ॥
आश्वास्य वदर्ना स्वेन रसनाकम्पितानन ।
अपत सहसा भूमौ सूनवक्रोरदर्शन ॥
त विलोक्य कृपायुक्त विह्वल भुवि चेष्टितम् ।

— (L 3491) G_1 M_1 धाल्येषु G(ed) लोकेश (for °षु) — G_3 om the ref — (L 3494) D_1 निवृत्त (for निभृता) — (L 3496) G_3 श्रोतु धर्मामृत द्विजा (for °) — (L 3497) G(ed) दृष्ट (for धर्मे) G_3 कृतधर्मे श्रुत दृष्टे (for °)

Colophon — *Sub-parvan* D_1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा, $G_{1\cdot2}$ M_1 शेषधर्मा G(ed) अ श्वर्यपर्व — *Adhy name* G(ed) श्रीकृष्णमहिमा — *Adhy no* D_1 $G_{1\cdot2}$ M_1 26, G(ed) 27

(L 3500) G_3 G(ed) लोककामाद् (for श्रोतु°) — $G_{1\cdot2}$ om the ref — (L 3505) D_1 G(ed) ऋणानां (for ऋणीना) — (L 3509) M_1 G(ed) सनातन (for °शुभे) — (L 3511) G_3 विरोधक (for °कृत्) — (L 3513) G(ed) भो (for भोजा) — (L 3516) G_1 तद्राष्ट्राद (for तद्राजौ) — (L 3517) G_3 G(ed) तद्वाक्य (for वचनं) D_1 श्रुत्वा विस्मयमागत (for °) — G_3 M_1 om the ref — (L 3519) G(ed) स्वदेशे भद्रको द्विज (for °) — (L 3520) M_1 G(ed) प्रवर्तन (for प्रवृत्तोऽभूद्) — (L 3530) G(ed) सत्यक्तस् (for निरस्तस्) G_1 G(ed) उपागत (for °गमम्) — (L 3532) M_1 महासत्त्वो (for °भागा) — (L

दण्डैरघट्टयन्मूर्खो रज्जुभिः काष्ठमृत्तिकैः ।
अश्मभिश्च तथा शास्त्रैः पादाभ्यां च तथाहनत् ॥
ताडयित्वा बहुविधं मुष्टिना च विशेषतः ।
चिन्तयामास राजेन्द्र मुहुर्निःश्वस्य दुःखितः ।
सिषेवे धरणीं मूढः क्षुधा च परिपीडितः ॥
ततः परं समुत्थाय कोपात्संरक्तलोचनः ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यमनड्वाहं सुदुःखितम् ॥
कालमेघ महावीर्यं गच्छ त्वं स्वयमेव हि ।
अहिपोऽयं जडः पापी त्वत्समो न विचक्षणः ॥
प्रज्ञाहीनस्य तद्वाक्यं युक्तिहीनं भयंकरम् ।
आकर्ण्य परितो वीक्ष्य गोपतिर्वाक्यमब्रवीत् ।
भो भो ब्राह्मणदायाद वृथा पापं करोषि हि ।
अनित्येन शरीरेण नित्यस्त्वमवगच्छसि ॥
अणुमात्रं त्वया मूढ न कृतं धर्मसंचयम् ।
कृतं पापं विशेषेण घोरजन्मान्तरप्रदम् ॥
लोके पातकिनः सन्ति त्वत्समो नैव पापकृत् ।
त्वया कृतेन पापेन त्वद्वंश्या निरयं गताः ॥
तानुद्धरस्व धर्मेण तपसा च दिवं व्रज ।
धर्म एव मनुष्याणां स्वर्गमोक्षप्रदायकः ॥

भीष्म उवाच ।

अत्याश्चर्यतमं वाक्यं श्रुत्वासौ भीतिसंयुतः ।
रोमाञ्चिततनुर्भूत्वा भद्रको वाक्यमब्रवीत् ॥

भद्रक उवाच ।

पापोऽहं पापकर्माहं पापात्मा पापनिश्चयः ।
पाहि मां कृपया देव सर्वधर्मविवर्जितम् ॥
इत्युक्त्वा सहसा राजन्दण्डवत्प्रणिपत्य तम् ।
क्षमस्वेति वदन्भूयो भद्रको वाक्यमब्रवीत् ॥
भो स्वामिन्सर्वधर्मज्ञ धर्मरूप वदस्व मे ।
तीर्थेशाः परिरक्षन्ति मूढबुद्धिं सकल्मषम् ॥

भीष्म उवाच ।

अतिदीनतरं वाक्यं श्रुत्वा भद्रस्य धर्मज ।
मेघगम्भीरया वाचा गोपतिर्वाक्यमब्रवीत् ॥

गौरुवाच ।

धर्माधर्मौ प्रवक्ष्यामि शृणु नान्यमना प्रभो ।
यस्य स्मरणमात्रेण पापान्मुनिर्विमोक्ष्यति ॥
सर्वेषामेव दानानामन्नदानं विशिष्यते ।
तस्मादन्नप्रदो नित्यं सायुज्यं लभते हरेः ॥
गोभूतिलहिरण्यानि गावः पृथ्वी सरस्वती ।
कन्याकनकदानानि नृणां स्वर्गप्रदानि वै ॥
सालग्रामं तथा लिङ्गं क्षेत्रं कृष्णाजिनं महत् ।
यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तु स विष्णोः पदमश्नुते ॥

भद्रक उवाच ।

दानप्रदाने योग्योऽहं नैवात्र खलु निर्धनः ।
विना दानेन यत्पुण्यमस्ति चेत्तद्वदस्व मे ॥

गोपतिरुवाच ।

प्रातःकाले समुत्थाय विष्णुं सर्वात्मकं प्रभुम् ।
कीर्तयेत्प्रयतात्मा स विष्णोः पदमश्नुते ॥
स्नाने जपे तथा होमे भोजने च विशेषतः ।
पूजायां देवदेवस्य मौनी स्वर्गं प्रयाति [illegible] ॥
तीर्थेऽतिथौ तथा विष्णौ मातापित्रोर्यतौ गुरौ ।
भक्तिं कुर्यात्प्रयत्नेन स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥
विष्णोश्च पूजने भक्तिः पुराणश्रवणे श्रुतौ ।
धर्मशास्त्रे तथा ध्याने यस्य नित्यं स मुक्तिभाक् ॥
द्रव्येण कर्मणा वाचा दानादिविहिते रतः ।
स याति ब्रह्मभवनं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
यः समः सर्वभूतेषु तथा शत्रुसुहृत्सु च ।
सर्वत्र हितकारी यः स विन्देद्भुक्तिमुत्तमाम् ॥
परदारपरद्रव्यपरनिन्दापराङ्मुखाः ।
सत्यवादरता ये च ते सर्वे त्रिदिवौकसः ॥

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तवतं वाक्यं श्रुत्वा भद्रः पुनर्नमन् ।
पुनरेव शुभं वाक्यं नमस्कृत्येदमब्रवीत् ॥

भद्रक उवाच ।

भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
पापस्य कारणं ब्रूहि येनात्र नरके पतेत् ॥

गोरुवाच ।

निर्दयः सर्वभूतेषु तथाविश्वासघातकः ।
स पापी नारकी ज्ञेयो योऽधर्मे वर्तते चिरम् ॥

3535) G₃ G(ed.) [illegible] (for भवेद्भवान्) — After line 3547, G₃ ins
158** भद्रः पापकृत्क्रूरो [illegible] चरेत्सः ।
— (L. 3550) D₁ C₃ [illegible] (for °नो) — (L. 3553) G(ed.) [illegible] (for [illegible]) — (L. 3554) G(ed.) अश्मभि° [illegible] (for °) — G₃ om. lines 3557–3559 — (L. 3563) G₃ M₁ [illegible] (for °) — (L. 3564) C(ed.) [illegible] (for °) — (L. 3566) G(ed.) [illegible] (for °) — (L. 3572) M₁ श्रुत्वा भीतिसंयुक्त [illegible] (for °) — (L. 3579) G(ed.) धर्मज्ञ (for तीर्थेश) C(ed.) [illegible] (for [illegible]) — (L. 3580) D₁ [illegible] G₃ [illegible] (for °) G₃ [illegible] (for [illegible]) — (L. 3555) G₃ M₁ [illegible] (for [illegible]) — After line 3583 G₃ ins an add. colophon mentioning [illegible] as sub-parvan and [illegible] as adhyāya no. — (L. 3592) M₁ [illegible] (for प्रभुम्) — (L. 3593) G₃ [illegible] (for [illegible]) G₃ [illegible] (for °) — G₃ om. lines 3598–3614 — (L. 3595) M₁ [illegible] (for °) — (L. 3603) D₁ [illegible] (for °) — (L. 3605) D₁ M₁ [illegible] (M₁ [illegible]) [illegible] (for °)

स्नानहीनः सदा पापी तथा पितृविदूषकः ।
गुरुदेवान्द्विजान्बन्धून्सर्वान्मित्रं गवां कुलम् ।
पुराणधर्मशास्त्राणि निन्दको नरकं व्रजेत् ॥
स्नाने जपे तथा होमे भोजने देवसंनिधौ ।
बहुभाषी नरो यस्तु दारुणं नरकं व्रजेत् ॥
परदारपरद्रव्यपरक्षेत्रापहारकाः ।
परनिन्दापरा मूर्खास्ते वै निरयगामिनः ॥
ब्राह्मणेभ्यः प्रतिश्रुत्य दास्यामीति धनादिकम् ।
पश्चान्नास्तीति यो ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
नास्ति नास्तीति यो ब्रूयादतिथौ गृहमागते ।
तस्य जिह्वां समुद्धृत्य घोरास्तु यमकिंकराः ।
दहन्ति युगपर्यन्तं कुम्भीपाकेऽतिदारुणे ॥
पानीयमन्नदानं च तथा ताम्बूलभोजने ।
तृणकाष्ठशिलाकाला घ्नदाता नरकं व्रजेत् ॥
सर्वेषामेव पापानां पापमेकं महत्तरम् ।
लाङ्गलाकर्षणं पापं महापापं प्रकीर्तितम् ।
यः सदा कर्षते मूर्खो ब्राह्मणो भ्रूणहा हि सः ॥
देवाः पितृगणा विप्रास्तथा गन्धर्वचारणाः ।
हलकर्म प्रकुर्वाणं तथा त्यक्ष्यन्ति प्रभुम् ।
तेपुत्रे तु समुद्दीक्ष्य निर्भाग्यो भव नारकी ॥
कुले कुलप्रसूता ये सर्वकर्मबहिष्कृताः ।
दरिद्रा अन्नहीनाश्च सर्वे संतानवर्जिताः ।
बन्धुभिः संपरित्यक्ता गन्तारो नरकं ध्रुवम् ॥
कुम्भीरौरवकाकोलक्षेपयन्त्रामिपत्रकम् ।
तप्ततैलं तप्तकुम्भं घटायन्त्रमधोमुखम् ॥
व्याघ्रशूलं यमकीटं वृकराक्षसभक्षणम् ।
एतेषु नरकेष्वेते पतिष्यन्ति न संशयः ॥
एवं शास्ताः पूर्वकाले स्वं स्वं धाम ययुस्तदा ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु कृषीं पापं न कारयेत् ॥
सर्वभूतहितः शान्तो दान्तः परमबुद्धिमान् ।
स्वधर्मनिरतो यो वै स याति परमां गतिम् ॥

भीष्म उवाच ।

एवं निशम्य राजेन्द्र रङ्गभूमौ पपात ह ।
पापबुद्धिं विसृज्याशु किं करोमीति चाब्रवीत् ॥
कृतकृत्योऽसि भद्र त्वं गच्छ सौम्य यथासुखम् ।
त्वमस्माद्धारात्मुक्तः पापात्खलु सुदारुणात् ॥

गोपतिरुवाच ।

न गच्छामि महाभाग पूर्वे तव ऋणं गतम् ।
तद्धनं तव हस्ते च दत्त्वा यास्यामि निर्वृतिम् ॥

भद्रक उवाच ।

कथं त्वमृणवांस्तात मद्विधे चापि किं नु मे ।
ऋणभङ्गः कथमहं तत्सर्वं कृपया वद ॥

गोपतिरुवाच ।

निष्क्रयं गृहीत्वा तु तव हस्तान्महामते ।
ईदृशं जन्म संप्राप्तं ततो घोरं भयावहम् ॥
इदानीमुचितं ब्रूहि ऋणान्निस्तारकारणम् ।
मुच्येय हि कथं तात तदुपायं वदस्व ह ॥

भद्रक उवाच ।

त्वयोक्तं तद्धनं दत्त्वा मम हस्ते महामते ।
महिषेण समं गच्छ ऋणान्मुक्तो न संशयः ॥

गोपतिरुवाच ।

पौरुषं कुरु विप्रेन्द्र यथातथ्यं ब्रवीमि ते ।
मा वयोऋणवान्कश्चिद्भुवि भागमिष्यति ।
निष्क्रयं तस्य हस्ताद्गृहीत्वावां विसर्जय ॥

भीष्म उवाच ।

एवमुक्त्वा तु राजेन्द्र नमस्कृत्वा तु तं द्विजम् ।
तूष्णीमास्ते गवां नाथो ब्राह्मणो विस्मयं वहन् ॥
एतस्मिन्नन्तरे शूद्रोऽप्याययौ विप्रसंनिधिम् ।
सोऽतीव त्वरया युक्तो वाक्यमेतदुवाच ह ॥
विप्राद्य श्रूयतामेतो विक्रीयते त्वया यदि ।
निष्क्रयं प्रदास्यामि मूल्यमतो प्रदीयताम् ॥

विप्र उवाच ।

तथा करोमि ते शूद्र सधनं च ददस्व मे ।
गोपतिं मादृय येमौ तव हस्ते न संशयः ॥

भीष्म उवाच ।

ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा शूद्रको दत्तवान्धनम् ।
स्वगृहं प्राप्तवान्राजेन्नादाय तत परम् ॥
बध्वा गोष्ठे स्वे शूद्रः शुश्रमाने सुतैः सह ।
अन्योन्यकण्ठबद्धाश्च रज्जुभिः परिपीडितौ ।
अभूतां तत्क्षणादेव परासू पतितौ भुवि ॥

— After line 3607 D₁ G₁ M₁ G(ed.) ins an addl colophon [*Subj arcan* D₁ आश्चर्यपर्वणिधर्मा, G₁ M₁ G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* D₁ G₁ M₁ 27 G(ed) 28]. — D₁ गोपतिर् (for अनङ्गान्) —(L 3612) M₁ अस्नात सर्वदा पापी (for °) — M₁ om lines 3615-3616 —(L. 3620) G(ed) वक्ति (for ब्रूयाद्) G(ed) दारुणं नरकं व्रजेत् (for °) — After line 3620 D₁ G₁ ins.

159** पितृपूजां गृहार्थी च धर्मोद्धुरो शुभाम् ।
पितृं पुनर्वा पूजामहा वा नरकं व्रजेत् ॥

—(L 36*5) D₁ तृणकाष्ठानि गात्राणि (for °) —(L 3643) G₁ M₁ न हन्त् (for राजेन्द्र) and भूमौ भद्र (for रङ्गभूमौ) — Before line 3646, G₁ ins भद्रक — For line 3646 G₁ subst.

160** तद्धनं च निर्मुक्तं गच्छ गच्छ सुदारुणात् ।

—(L 3648) M₁ G(ed) उर (for च) —(L. 3652) D₁ G(ed) सुघोरं च (for ततो घोरं) —(L. 3658) D₁ ऋणदं (for ऋणवान्) —(L 3664) D₁ विप्राद्य; G₁ हे विप्र (for विप्राद्य) —(L. 3665) C(ed) प्रदेहि मे (for प्रदीयताम्)

ऋणमोचनकं नाम सर्वेषां पुष्टिवर्धनम् ॥
दत्तेन धनवाँल्लोके ह्यदत्तेन च निर्धनः ।
सुकृतेन च पापेन भवत्येव न कारणम् ॥
ऋणकर्ता पिता शत्रुर्धनकर्ता पिता सखा ।
पतिव्रता च जननी ह्यमती च पिता सखा ॥
माया च वादिनी नित्यं पुत्रोऽपि भुनक्त्यसम्मता ।
ऋणी दुःखी सुखी दाता परलोके च पाण्डव ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ऋणवान्न भवेन्नृप ॥
अत्र ते कथयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।
घोररूपं सर्वपापं वैराग्यजननं शुभम् ॥
आसीत्पुरा कृतयुगे ब्राह्मणो बन्धुवत्सलः ।
सर्वधर्मसमायुक्तः कौशिको नाम शीलवान् ॥
वसुमान्बहुपुत्रश्च शुभधर्मो बहुप्रजः ।
उपार्जयामास धनं विद्याकृषिमुखेन च ॥
प्रवृद्धमथ बाहुल्यं विष्णो ब्राह्मणस्य हि ।
धर्मवृद्ध्या महाराज लक्षाणां तु सहस्रकम् ॥
सत्यशीलो महाभागस्तस्य युधिष्ठिर ।
दरिद्रो बहुपुत्रश्च कृशाङ्गो व्याधितो भृशम् ॥
कौशिकः स तु धर्मात्मा ददाति च धनं स्वकम् ।
महात्मभावतया ह्यासीत्पैतामहस्य सर्वथा ।
स तु धेनुं द्विजाग्र्याणामादत्ते कुरुनन्दन ॥
ततो बहुतिथे काले द्विजौ तौ तु क्षयं गतौ ।
ततो यमभटैर्नीतौ यमाग्रे च निवेदितौ ॥
ततो राजा धर्मं दृष्ट्वा सत्वरं प्रतिपद्य च ।
तदा निवेदयामास धर्मराजाय मानवम् ।
शृणुष्व धर्मराज त्वं सत्यशीलेन यद्धनम् ॥
हृतापहारी भूलोके कृपणो लोकदूषकः ।
● अपहृत्य सदा वित्तमिति लोकयुगागम ॥
असत्यवादी धर्मात्मन्त्वयादिष्ट इति श्रुतम् ।
राजस्वकर्तृपुंसेवा यत्रोक्तं धनम् ।
तत्सर्वं कथमायाति किं करिष्ये महामते ॥
चातुर्मास्यव्रतयुक्तः कार्तिकाद्यगतीर्थिकः ।
वधूधा भयमानोऽपि तथा मो दत्तवान्धनम् ॥
व्याधितस्य दृष्टा तु लिप्तोऽहमभवं प्रभो ।
पुत्रदाराश्च भूयात सर्वे वै विनष्टा गताः ॥

अयं चान्यत्र समासः किं करिष्यामि सूर्यज ।
अस्य वेदेन विश्रामं याचि कर्मणि चोदिते ॥
कुरु दीनस्य पापस्य मोमुच्यमानस्य दयापिन ।
कुटुम्बपालकस्यास्य सदा कार्पण्यभाविनः ।
अभावे निश्चितस्यास्य विश्राम याचि मा कृथा ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कौशिकस्य तु धर्मतः ।
सत्यशीलो ऋणी प्राह प्रेतराजं भयातुरम् ।
पापोऽहं पापकर्माहं पापात्मा पापसंभवः ।
त्राहि मां शरणं देव त्वदग्रे वक्तुमक्षमः ॥
पापिनो वचनं देव सर्वथापि निराहितम् ।
तथापि वक्ष्ये कार्पण्यं धर्मराजस्य तेऽग्रतः ॥
पापिना बहुपुत्रेण निर्भाग्येन मया प्रभो ।
कौशिकात्तु धनं गृह्य कुटुम्बभरणं कृतम् ॥
क्षेत्रोत्पादस्य दास्येऽहमिति मया ऋणं कृतम् ।
ऋणं वै धर्मराजस्य च न दत्तं धर्मराज हि ॥
तस्मिन्काले महापीडा राजचोरसमुद्भवा ।
आसील्लोकश्च दुर्भिक्षो व्याधिभिः परिपीडितः ॥
कृषिभिः फलिता भूमिर्नैव दण्डधर प्रभो ।
क्षुधार्ता ग्रामवासा च चोरबाधानिरुन्महा ॥
गृहदारांश्च व्यवहारं मुक्त्वा देशान्तरं गताः ।
व्याधिना पीडितोऽहं तु कथयामि कृतानि मे ॥
वेदस्य दर्शं विज्ञाने मे मोचनं तस्य वै हितम् ।
काले काले न वृष्टिश्च कृषिं कर्तुं न हि क्षमः ॥
अनडुहश्च अकरदासुतो दारिद्र्याभिभूः ।
राजभूर्जैरपहृताः करणाभावात्कथं च ।
जीवामि भिक्षया देव व्याधिना परिपीडितः ॥
एवं स्थिते मयि कृते ह्यन्तकाले समागतः ।
तस्मिन्नवसरे देव त्वदूतागोपितारणे ॥
कारुण्यार्थेऽहं कथया संस्थापितं स्म मामिह ।
किं करिष्याम्यहं देव प्रसादं मां प्रभावने ॥
अन्यथा चिन्तितं कार्यं दैवेन कृतमन्यथा ।
अहमन्यच्च चिन्तयामि दैवमन्यच्च चिन्तयेत् ॥
त्वमेव चित्रगुप्तश्च कृतं दीनो विचक्षण ।
पुत्रकलत्रादिकातुर्यं निष्कृत्यमितरान्वय ॥
शुभाशुभं प्रयत्नेन चायितव्यं हि दैवे ।

किं करोमि च सूर्यात्मन्कृणादे मोचनं कथम् ॥
कौशिकोऽसौ महाप्राज्ञो देवतागमनेरित ।
अप्सरोभिः परिवृतो विमानशतमेखिभि ।
वर्तते तव धर्मेश निकटे दीपवान्दिशः ॥
मम मृत्युर्महाभीतिर्मयि नित्यं समाश्रिता ।
इदानीं सर्वधर्मेश विपरीतामभन्मयि ॥
वनानि दहतो वह्नेः सखा भवति मारुतः ।
स एव दीपनाशाय कृशे कस्यास्ति सौहृदम् ॥

धर्मराज उवाच ।

ऋणप्रदाता धनवान्दाता पात्रविशेषवित् ।
भूर्लोके सुरलोके वा पूज्य एव धनी सदा ॥
सुशीलो मतिमान्वाग्मी नित्यं चातिथिपूजकः ।
हताशो ऋणवान्भृत्यो दुःखी सर्वत्र निन्दकः ॥
कुचेलः कुत्सितो धूर्तो दुराचारी गुरु कामुकः ।
अवृत्तिः पिशुनो जारो ऋणी सर्वत्र दुःखितः ॥
ऋणदोषेण मदेरितो
दरिद्रदोषेण करोति पापम् ।
पापादवश्यं नरकं प्रयाति
पुनर्दरिद्रः पुनरेव पापी ॥
व्याससारमिदं पश्चि लोकानां सुखयो हृते ।
शृण्वन्तु पितरः सर्वे राजर्षयश्च येऽनघाः ॥
ऋणी वाजुश्च पुत्रस्य शास्त्रादस्य च गृह्यताम् ।
मनुष्याश्च पशुत्वं च तानित्यति न संशयः ॥
ऋणपापाविनिर्मुक्तोऽसौ पुण्यिप्यापारमीरितैः ।
तावद्वै पुत्रदानात्मत्वात्सुखं गमिष्यति ॥
एवं निश्चित्य भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः ।
आज्ञां ददौ यमेनां तु स्वर्गोऽपि सुमतिर्जितः ॥

भीष्म उवाच ।

एवं निश्चित्य ऋषिर्नि विवर्तनयुतो वशी ।
पाण्डवानाम धर्मेन सं लोके धर्मनन्दन ॥
एतद्विज्ञाय मतिमान्नराश्च भविष्यति ।
सुखी सर्वत्र भविता तथा लोकमेष्यति ॥
इदं पवित्रं पापघ्नं पुण्यं ऋणविमोचनम् ।
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते च ऋणादि सः ॥

Colophon.

जनमेजय उवाच ।

आश्चर्यमतुलं धर्मं श्रुत्वा प्रीतो युधिष्ठिर ।
किमपृच्छन्मुनिश्रेष्ठ ब्रूहि तन्मे पितामहम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

आश्चर्यं श्रुत्वा धर्मं धर्मसूनुः पितामहम् ।
सर्वभाग्यकरं पुण्यं सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

केन यज्ञेन मे राज्यं भविष्यति पितामह ।
तन्मे तस्य माहात्म्यं वद निष्कर्षं हरेः ॥
पितामह विशेषेण श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
त्वं सदा सर्वधर्मज्ञ ब्रूहि तत्त्वमनुत्तमम् ॥

भीष्म उवाच ।

यज्ञानामपि सर्वेषामुत्तमं यज्ञपुंगवः ।
तदहं शृणु कौन्तेय माहात्म्यं मया श्रुतम् ॥
विख्यातं त्रिषु लोकेषु जगति श्रियः परम् ।
तस्य यज्ञस्य माहात्म्यं प्रवक्ष्यामि हिताय ते ॥
वक्ष्ये अश्वमेधमाहात्म्यं शृणु राजन्नरोत्तम ।
यस्य श्रवणमात्रेण पातकेभ्यः प्रमुच्यते ॥
दृष्ट्वा स्वल्पमतिरपि भारत प्रभाविष्यम् ।
आश्चर्यं निमिषमात्रं सर्वपापप्रणाशनम् ।
अश्वमेधः स्मृतः पुण्यं त्रिषु लोकेषु भो नृप ॥
मोक्षदं दुर्लभं भारत अश्वमेधमनुत्तमम् ।

[illegible]

अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च । [illegible]

[illegible]

प्रह्लाद उवाच ।

[illegible]

°दोर्दं) — (I. 3844) G₁ [illegible] (for °[illegible]) — (I. 3846) D₁ G₂ M₁ [illegible] (for °) D₁ G₂ M₁ [illegible] (for °[illegible]) — (I. 3847) G(ed) [illegible] (for °[illegible]) D₁ [illegible] (for °) — (I. 3849) D₁ om. (hapl.) lines 3849ᵇ-3853ᵃ G(ed) [illegible] (for °) — (I. 3861) G(ed) [illegible] (for °). — (I. 3864) M₂ [illegible] (for °) — (I. 3866) D₁ G₁ M₂ [illegible] (for °) — (I. 3870) G₁ G(ed) [illegible] (for [illegible]) — M₂ om. (hapl.) lines 3875ᵇ-3876ᵃ. — (I. 3882) M₂ [illegible] (for °). — (I. 3891) D₁ G₁ & M₂ [illegible] (for °[illegible]) — (I. 3892) D₁ G₂ M₂ [illegible] (for °[illegible]). — (I. 3895) G(ed) [illegible] (for महायशा). — (I. 3896) D₁ G₁ [illegible] (for °) D₁ [illegible], G₂ [illegible] (for [illegible]) — (I. 3899) G(ed) [illegible] (for [illegible]) D₁ G₂ [illegible] (for °). — After line 3899, G(ed) ins. :

3899ᵃᵃ [illegible] ।

— (I. 3900) G₂ [illegible] (for °) — (I. 3901) G₂ [illegible] (for °). M₂ [illegible] (for °). — (I. 3906) D₁ [illegible] (for [illegible]). — (I. 3909) G(ed) [illegible] (for [illegible]). — (I. 3913)

गच्छध्वं पूर्ववत्तूर्णं त्रिविष्टपमरिंदमाः ॥
इत्युक्ता देवताः सर्वाश्चन्द्रादित्यमरुद्गणाः ।
त्रिविष्टपं पुनः प्राप्तुं जग्मुस्ते महाबलाः ॥
तस्मिन्नवसरे धाता विश्वयोनिः समाधिमान् ।
आजगाम नृपश्रेष्ठ प्रदातुं वरमुत्तमम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

धर्मव्रत महाभाग तपसा तोषितोऽस्म्यहम् ।
वरं वरय भद्रं ते वरदोऽहमरिंदम ॥

भीष्म उवाच ।

ब्रह्मणोदीरितं वाक्यं श्रुत्वा प्रीतो नृपोत्तम ।
कृताञ्जलिपुटो धीमान्ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ॥
कृतार्थोऽस्मि महाभाग पुत्रं देहि पितामह ।
अपुत्राणां तु लोकोऽस्ति नैवेति श्रवणं श्रुतम् ॥
कृताञ्जलिपुटं दीनं कृपार्द्रं [illegible] विशारद ।
स्वयंभूरुवाच राजेन्द्र धर्मवर्मस्य मानसम् ॥
धर्मव्रत महाभाग पुत्रोत्पत्तेस्तु कारणम् ।
दिव्यभोगमयं रूपं यत्नं गच्छामि ते ॥
जयन्ती भवता सेव्या विधिदेव नृपोत्तम ।
हरिप्रिया तु सा देवी जयन्ती लोकविश्रुता ।
सा दास्यति च ते पुत्रं दिव्यरूपमरिंदम ॥

धर्मव्रत उवाच ।

साधुभिर्दैवतगणैः [illegible] च निश्चय ।
कथं वक्तुं मया शक्यं त्वत्पुरे देवसत्तम ॥

ब्रह्मोवाच ।

मत्पुत्रवरं राजन्दक्षिणा ब्रह्मयोनिना ।
कृता मया जयन्तीव यथा [illegible] ॥
इच्छता राज्यपुत्रौ च त्वया सेव्या प्रयत्नतः ।
जयन्ती राजशार्दूल सर्वरूपेषु [illegible] ॥
इत्युक्त्वा राजशार्दूल परमेष्ठी जगत्प्रभुः ।
स ब्रह्मा महाराज स्वयं प्राप पदं निजम् ॥

निरोधे च भृशार्तो निरन्तं [illegible] ।
जयन्त्यौ [illegible] ॥
महार्णवोऽपि [illegible] निवेश च ।
श्रीजयन्त्याश्रमं भूत्वा [illegible] सह ॥
तेन पुण्यप्रभावेन पुनः [illegible] ।
लेभे राज्यं च कोशं च [illegible] ।
रिपूंश्चित्रित्य [illegible] ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र पुत्रकामो [illegible] प्रभो ।
राज्यकामोऽपि वा तात [illegible] ॥
चतुर्थ्याश्च [illegible] ।
तेन मार्गमिदं कृत्वा [illegible] ॥
[illegible] ।
धेहेमा सह धर्मात्मा [illegible] च ।
सर्वे [illegible] ॥
[illegible] लेभे राज्यं सुखं पुत्रम् ।
[illegible] ॥
पार्थिवा [illegible] ॥
[illegible] च कुम्भौ च वसिष्ठा सह ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥
सर्वमेतद[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ॥

वैशम्पायन उवाच ।

श्रुत्वेदं पुण्यमाख्यानं [illegible] ।
[illegible] ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं [illegible] ।
[illegible] ॥

C [illegible]

वैशंपायन उवाच ।

देवदेवारविन्दाक्ष मायातीत महामते ।
त्वत्पादकमलं वन्द्यं नमामि सततं विभो ॥
इति निश्चित्य मनसा धर्मराज पितामहम् ।
विनयानतो भूत्वा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
मोक्षोपाय सतां सद्य यन्मे तद्ब्रूहि पापहम् ॥

भीष्म उवाच ।

पापिनो मनुजस्येह सत्सङ्गान्मुक्तिरिष्यते ।
परया हरिभक्त्या च शाश्वती भवति प्रभो ॥
शृणु पार्थ महाभाग माहात्म्यं शार्ङ्गधन्विन ।
तस्य संनिधिमात्रेण नराणां मुक्तिरव्यया ॥
नारायण परं ज्योतिर्ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम् ।
ये प्रपन्ना महात्मानस्तेषां मुक्तिर्हि शाश्वती ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
सर्वपापहरं पुण्यमायुर्वर्धनमुत्तमम् ॥
आसीत्पुरा महाराज क्षत्रियो लोककण्टक ।
नक्षत्रवर्मा बलवान्मूर्खो वै लोकपीडक ॥
परदारपरद्रव्यग्रहणे सततोद्यत ।
अधर्मनिरतो नित्यं बहुधा जनपीडक ॥
हतवान्ब्राह्मणान्गाश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
देवस्वहरणे नित्यं परस्वहरणे तथा ।
उद्युक्त सर्वदा राजन्क्षत्रव्याधैश्च सेवित ॥
तेन पापान्यनेकानि कृतानि सुबहूनि च ।
न तेषां शक्यते वक्तुं सख्या वर्षकोटिभि ॥
स कदाचिन्महाभाग सर्वपापकृतकोपम ।
विदेहनगरं राजन्सर्वसंपत्समायुतम् ॥
योषिद्भिर्भूषिताभिश्च पुरुषै परमायुधै ।
सर्वमङ्गलसंयुक्तैर्विविधैश्च पदातिभि ॥
अलङ्कृत विपणिभिस्तोरणै सर्वतोमुखै ।
ययौ पुरं बहुविधै पूरित धनराशिभि ॥
तस्योपकण्ठे देवस्य मन्दिरं मणिपूरितम् ।
हाटकैर्निर्मितै कुम्भै शालाकै काञ्चनैश्चितम् ।
तप्तकाञ्चनसाहस्रैर्निर्मितैस्तोरणैर्युतम् ॥
एवंभूत देवगृहं नानागोपुरशोभितम् ।
नक्षत्रवर्मा बलवान्दृष्ट्वा तत्र मुदं ययौ ॥
इहाम्बरं सुवर्णानि बहूनीति विनिश्चित ।
जगाम विष्णुभवनं नक्षत्रश्चौर्यलोलुप ॥
तत्रापश्यद्द्विजवरं शान्तं तत्त्वार्थकोविदम् ।
परिचर्यापरं विष्णोरुदङ्कं तपसां निधिम् ।
एकाकिनं दयालुं च नि स्पृह ध्यानलोलुपम् ॥
दृष्ट्वा नक्षत्रवर्मासौ स्वचौर्यस्यान्तरायिनम् ।
देवनाद्द्रव्यजालं ॥ समादातुमना निशि ।
उदङ्कं हन्तुमारेभे विकृत्यासिर्मदोद्धत ॥
पादेनाक्रम्य तद्वक्षो जटा संगृह्य पाणिना ।
हन्तुं कृतमतिं क्रूरमुदङ्क प्रेक्ष्य चाब्रवीत् ॥
भो भो साधो वृथा मां त्वं हनिष्यसि निरागसम् ।
मया किमपराद्धं ते कृतं तद्ब्रूहि सुव्रत ॥
कृतापराधिनं लोके शिक्षां कुर्वन्ति पार्थिवा ।
न हिंसन्ति वृथा सौम्य सज्जना अपि पापिनम् ॥
विरोधिष्वपि मूर्खेषु दृष्ट्वा वै बोधमाद्गुणान् ।
विरोधं नाधिगच्छन्ति सज्जना शान्तचेतस ॥
बहुधा बाध्यमानोऽपि यो नर क्षमयान्वित ।
स उत्तम नर प्रादुर्विष्णो प्रियकर स्मृत ॥
अहो विविधैं बलवान्बाधते विविध जनान् ।
सत्सङ्गविहीनोऽपि बाध्यते हि दुरात्मना ॥
अहो निष्कारणं लोके बाध्यन्ते पापिनो जनान् ।
तत्रापि साधून्बाधन्ते न समानान्कथंचन ॥
अहो माया बलवती मोहयत्यखिलं जगत् ।
पुत्रमित्रकलत्रार्थं सर्वदु खे नियोक्ष्यते ॥
परद्रव्यापहरणे कलत्रं पोषितं त्वया ।
अन्ते तत्सर्वमुत्सृज्य एक एव प्रयाति हि ॥
मम माता मम पिता मम भार्या ममात्मज ।
ममेदमिति जन्तूनां ममता बाधते वृथा ॥
यावदर्जयति द्रव्यं तावदेव हि बान्धवा ।
धर्माधर्मौ सहैवास्तां धनादीना समानेने ॥
यज्ञादि तद्व्रतादय यद्य भावि न तद्वयेत् ।

(L. 3971) G₁ प्रपन्नार्तिहर प्रभो (for ^{b}) — D₁ om. the ref. — (L. 3976) G(ed.) शुभं मे ब्रूहि पावनम् (for ^{b}) — G₁ om. the ref. — (L. 3977) G₁ पापिनो मनुजा सर्वे (for ^{b}) — (L. 3980) D₁ स्मरण (for सांनिध्य) — (L. 3981) D₁ ब्रह्म (for ज्योति) — (L. 3984) G₁ M₁ आयुर्वर्धनकारणम् (for ^{b}) — (L. 3987) G(ed.) हरणे सततोद्यत (for ^{b}) — (L. 3998) D₁ G₁ M₁ G(ed.) तोमरै (for तोरणै) — (L. 4002) G(ed.) चित्रैश्च (for साहस्रै) G₁ M₁ वृतम् (for युतम्) — (L. 4004) G(ed.) सु (for वि) G₁ बहूत्र सुनिश्चित (for ^{b}) — (L. 4006) M₁ क्षत्रियश् (for नक्षत्र) — (L. 4009) G₁ नि स्पृहं ध्यानलोलुप (for ^{b}) — (L. 4011) D₁ समादातुमथाविशि (for ^{b}) — (L. 4014) M₁ G(ed.) घोरम् (for क्रूरम्) — (L. 4016) M₁ कृतापराधं लोके हि (for ^{b}) — (L. 4020) G₁ साधु (for शान्त) — (L. 4022) D₁ M₁ विष्णो प्रियकरं नरा (for ^{b}) — (L. 4023) D₁ G₁ विहितान् (for विविध) G₁ जनम् (for जनान्) M₁ बाधते विहितात्मना (for ^{b}) — (L. 4025) G(ed.) नरान् (for जनान्) G₁ बाध्यन्ते विविधा जना (for ^{b}) — (L. 4028) G₁ a सर्वदु [illegible] (for °दु खे) D₁ सर्वदु खेन बाध्यते (for ^{b}) — (L. 4029) M₁ G(ed.) कलत्रं पोषयत्यपि (for ^{b}) — (L. 4031) D₁ नृपात्मज (for ममात्मज) — (L. 4034) D₁ सम जने (for

इति निश्चितबुद्धीनां न चिन्ता बाधते क्वचित् ॥
अहो दुःखं मनुष्याणां ममताकुलचेतसाम् ।
महापापानि कृत्वापि परान्पुष्यन्ति यत्नतः ॥
अर्जितं तु धनं सर्वं भुञ्जते बान्धवाः सदा ।
स्वयमेकस्तमोमूढस्तत्पापफलमश्नुते ॥
इति ब्रुवाणं तमृषिं विमुच्य भयविह्वलः ।
नक्षत्र प्राञ्जलिः प्राह क्षमस्वेति पुनः पुनः ॥
सतां सङ्गप्रभावेन हरिसंनिधिमाश्रितः ।
गतपापो ववन्देऽथ ह्यनुतापादमब्रवीत् ॥
मया मूढेन पापानि कृतानि सुबहूनि च ।
तानि सर्वाणि नष्टानि विप्रेन्द्र तव दर्शनात् ॥
अहोऽहं पापधीर्नित्यं महापापं समाचरन् ।
कथं मे निष्कृतिर्भूयात्कं यामि शरणं प्रभो ॥
पूर्वजन्मार्जितैः पापैर्लुब्धकत्वमवाप्तवान् ।
अत्रियोऽपि च पापानि कृत्वा कां गतिमाप्नुयाम् ॥

अहो ममायुः क्षयमेति सद्यः
पापान्यनेकानि समार्जितानि ।
प्रतिक्रिया नापि कृता मयैषां
गतिश्च का स्यान्मम जन्म किं वा ॥
अहो विधिः पापशतातुरं मां
किं सृष्टवान्भारतरं च मह्यम् ।
हृतं च पापं च मया च भोज्यं
नियतस्तु जन्मस्वहमुग्रजन्मा ॥

भीष्म उवाच ।

एवं विनिन्द्य चात्मानं नक्षत्रो ह्यात्मना सदा ।
पश्चात्तापाग्निना दग्धः सद्यः पञ्चत्वमागतः ॥
उत्तङ्कः पतितं देहं नक्षत्रं तु दयापरः ।
हरिपादोदकेनैव ह्यभ्यषिञ्चन्महामतिः ॥
हरिपादोदकस्पर्शान्नक्षत्रो गतकल्मषः ।
दिव्यं विमानमारुह्य मुनिमेनमथाब्रवीत् ॥
उत्तङ्क मुनिशार्दूल गुरुस्त्वं मम सुव्रत ।
विमुक्तस्त्वत्प्रसादेन महापातककञ्चुकात् ॥
ज्ञानं त्वदुपदेशान्मे संजातं मुनिपुंगव ।
तेन मे पापजातानि विनष्टान्यतिवेगतः ॥
हरिपादोदकं यस्मान्मयि त्वं सिक्तवान्मुने ।
प्रापितोऽस्मि त्वया तस्मात्तद्विष्णोः परमं पदम् ॥
त्वयाहं कृतकृत्योऽस्मि प्राप्तवानुत्तमं पदम् ।
तस्मान्नतोऽस्मि ते विद्वन्यत्कृतं तत्क्षमस्व मे ॥
इत्युक्त्वा देवकुसुमैर्मुनिमेनमवाकिरत् ।
प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा नमस्कारं चकार ह ॥
ततो विमानमारुह्य सर्वकामसमन्वितम् ।
अप्सरोगणसंकीर्णं प्रपेदे हरिमन्दिरम् ॥
एतद्दृष्ट्वा विस्मयाविष्ट उत्तङ्कस्तपसां निधिः ।
शिरस्यञ्जलिमाधाय तुष्टाव कमलापतिम् ॥
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु सर्वभूतदयापर ।
पाहि मां पुण्डरीकाक्ष संसारार्णवपातितम् ॥
त्वयाहं तारितो देव संसारमहोदधेः ।
त्वत्संनिधिं प्रविश्य क्षणमप्युरगाशन ।
पश्यतो मे महाभाग मुनिमद्य प्रदत्तवान् ।
त्वत्पादकमलादन्या गतिर्मम न विद्यते ॥
पाहि पाहि जगन्नाथ प्रपन्नार्तिविनाशन ।
त्वमेव जगतां नाथ गतिर्मे भक्तवत्सल ॥

भीष्म उवाच ।

एवं वै कृतकृत्येन मुनिना प्रार्थितो हरिः ।
दर्शयित्वा स्वकं रूपं समाश्वास्य स्वकं पदम् ।
नीत्वा तं स्वपदायाम मुनिं सायुज्यतां परम् ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र भगवत्पूजकः सदा ।
सत्सङ्गान्मुक्तिमाप्नोति सत्यं मयाद्य भाषितम् ॥
त्वया सत्सु कार्येषु सत्र कृपा युधिष्ठिर ।
गृहाश्रमे तु प्रदास्यन्ति भूमिं मुनिं च साधवीम् ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं भावेन प्रमोदितम् ।
शृणोति सततं सम्यक् महापापं न गच्छति ॥
विषयेषु विरक्तः स्याद्विष्णुभक्तिरतो भवेत् ।
देवानस्य पदं गत्वा सकलज्ञानमुद्धरेत् ॥

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वैतत्पुण्यमाख्यानं प्रसन्नवदनो नृप ।
कृष्णं भक्तप्रियं नत्वा पाहि पाहीति चाब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

शङ्खतीर्थमिति ख्यातं कावेर्या दक्षिणे तटे ।
कृष्णेन सूचितं देव तस्योत्पत्तिं वदस्व मे ॥
कावेर्याः पुण्यनद्यास्तु स्थानं यत्पुण्यवर्धनम् ।
यस्मिन्देशे ऋषिगणा देवताः सततं स्थिताः ॥
पुण्याश्रमसमायुक्तमुभयोस्तीरयोरपि ।
प्रख्यातं पापदं स्थानं तान्मे सम्प्रकीर्तय ॥
ब्रह्मक्षत्रियवैश्यानां शूद्राणां चैव योषिताम् ।
मुक्तिप्रदेति विख्याता कावेरीं तां प्रकीर्तय ॥

भीष्म उवाच ।

ब्रह्मणा हि पुरा गीतं नारदाय महात्मने ।
तेनेदं मम धर्मात्मन्कारुण्यात्कथितं खलु ॥
भूमदक्षिणकाले तु मया वै सेविता पुरा ।
सर्वपापहरा देवी कावेरी कलिनाशिनी ॥
त्वदर्थं सम्प्रवक्ष्यामि श्रुतपूर्वं मया शुभम् ।
तदर्थं तव वक्ष्यामि शृणु नान्यमना प्रभो ॥
कावेर्या दक्षिणे पार्श्वे श्रीनिवासस्य पूरुष ।
शङ्खतीर्थमिति ख्यातं तीर्थानामुत्तमं परम् ॥
पुरा सुधांशुर्धर्मात्मा चचार तप उत्तमम् ।
मधुकैटभहन्तुर्वै प्रसादात्कान्तिमाप्तवान् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थं तप्यते तेन तारकाणामधिपेन वै ।
तस्मै वरं कथं दत्तं विष्णुना सर्वजिष्णुना ॥
देवव्रत महाभाग कथ्यतां मे कुतूहलम् ।
अस्ति चेन्मयि कारुण्यं तव देवव्रत प्रभो ॥

भीष्म उवाच ।

पुरा बृहस्पतेर्भार्यां हीतांशुः सौम्यरूपवान् ।
अपहृत्य चिरं कालं तया सार्धं मुमोद ह ॥
विज्ञाय चरितं त्वेतन्नार्याया वाचिन प्रभो ।
मा मेति प्रार्थयित्वा तं पश्चाच्चैव शशाप ह ॥
क्षयी भव दुराचार सर्वलोकेषु निन्दित ।
इति शप्तः क्षमस्वेति देवैः स प्रार्थितो विभुः ।
सुरलोकं विसृज्यैव प्रपेदे ब्रह्मणः सभाम् ॥
तदाप्रभृति धर्मात्मा विसृज्य च वरानना ।
अस्मिन्क्षेत्रे तपश्चक्रे बृहस्पतिभयार्दितः ॥
वर्षाणामयुतं शशश्चचार तप उत्तमम् ।
शापाच्च तपसा चैव कृशाङ्गो भाति चन्द्रमाः ।
अवशिष्टकलामात्रो देवानामग्रभुक्तदा ॥
वागीशं तुष्टुवुर्देवाः क्षम्यतां क्षम्यतां प्रभो ।
वृद्धिं ददस्व भूयस्त्वमस्माकं हितकाम्यया ॥

भीष्म उवाच ।

तथाकरोद्देवगुरुर्देवानां हितकाम्यया ।
तपसा कृपया चैव भूयो वृद्धिमवाप्तवान् ॥
तस्मिन्काले जगन्नाथमम्भोजीरकमलापतिम् ।
ददर्श सर्वलोकानां योगिध्येयमरिंदमम् ॥

चन्द्रमा उवाच ॥

नमस्ते लोकनाथाय नमस्ते धर्मरूपिणे ।
नमस्ते कमलाकान्त प्रणतार्तिप्रणाशन ॥
आद्यन्तशून्यं देवेशं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ।
वेदमूर्तिं सहस्राक्षं नौमि सर्वात्मकं हरिम् ।
अरविन्दमुदाराङ्गं पीताम्बरधरं हरिम् ।
कौस्तुभेन विराजन्तं सर्वेशं तं नमाम्यहम् ॥
पापघ्नं सर्वभक्तानां दिव्यमालाविभूषितम् ।
नीलजीमूतसंकाशं तं नतोऽस्मि रमापतिम् ॥
आकाशमध्यगं देवमनन्तमपराजितम् ।
वासुदेवं प्रपन्नोऽस्मि सर्वपापक्षयोऽस्तु मे ।
नमस्कारप्रभावेन सर्वपापक्षयोऽस्तु मे प्रभो ॥
स्तूयमानं सदा देवैर्देवैश्च ब्रह्मादिभिः ।
नतोऽस्मि त्वं हरिं सूक्ष्मं नाशं यातु च मे जरा ॥
अन्तर्यामिञ्जगत्साक्षिन्भक्तवत्सल सर्वग ।
मत्कृतपापानि सर्वाणि यान्तु नाशं नमोऽस्मि ते ॥
इति स्तुतो जगन्नाथः सर्वसिद्धनिषेवितः ।
आययौ गरुडारूढो यत्रास्ते रोहिणीपतिः ॥
ध्यायन्तं सर्वगं देवं हरिं शङ्खादिभूषितम् ।
दृष्ट्वा सर्वगतो विष्णुर्विधुमाह सविस्मयः ॥
वरं वरय भद्रं ते निशाकर सुधाकर ।
स्तोत्रेण तपसा चैव तुष्टोऽहं नितरां प्रभो ॥

31 ; G(ed.)

(L. 4099) D_1 G_1 कृष्णभक्ति (for कृष्णं भक्त) —(L. 4101) G(ed) वदाशु (for वदस्व) —(L. 4106) [illegible] ब्राह्मणक्षत्रियविशां (for °) — For lines 4106–4109, D_1 subst :
174** भीष्म ।
तातादहं संप्रवक्ष्यामि शृणु नान्यमना प्रभो ।
—(L. 4110) D_1 कावेर्या दक्षिणे कूले (for °) —(L. 4122) G(ed) काम्य- (for सौम्य). —(L. 4127) D_1 शप (for शप्त्वा) —(L. 4131) D_1 वायुभक्षः सदा श्रीमाश्च (for °) — D_1 om lines 4135–4137 —(L. 4139) [illegible] अरिंदम, G_1 अनुत्तमम् (for अरिंदमम्) — G_1 M_1 [illegible] (for चन्द्रमाः) D_1 om line 4140 —(L. 4141) [illegible] नमस्ते लोकमूर्तये (for °) —(L. 4143) M_1 सर्वाधिग (for °त्मक) —(L. 4149) D_1 -क्षयं कुरु; G_1 क्षयात्मम; [illegible] मम (for -क्षयोऽस्तु मे) —(L. 4151) G(ed) मुनिभिः (for देवैश्च) —(L. 4153) D_1 G_1 अन्तर्यामी जगत्साक्षी (for °) D_1 G_1 M_1 सर्वगो (D_1 °गो) भक्तवत्सल°) [illegible] श्रीपते [illegible]

इत्युक्तो देवदेवेन सुधांशुस्त प्रणम्य च ।
ययाचे श्रीपतिं देव वराणामुत्तमं वरम् ॥
पाहि पाहि जगन्नाथ कान्ति मे वर्धयस्व ह ।
सौभाग्यमण्डलं देहि गुरोः शाप निवारय ॥
इत्युक्तो वै जगन्नाथ शङ्खपूतेन वारिणा ।
अभिषिच्य वर तस्मै ददौ सर्वगत प्रभु ॥
तमाह शर्वरीनाथ नमन्तं सौम्यवर्चसम् ।
परिपूर्णा कला सर्वा ह्रासवृद्ध्या भवन्तु ते ॥
शृणु सौम्य महाभाग त्वया यःसेवित स्थलम् ।
शङ्खतीर्थमिति ख्याति गमिष्यति न संशय ॥
त्वया च यत्कृत स्तोत्र पठता शृण्वतामपि ।
सर्वपापानि नश्यन्तु रोगाणि प्रलयन्ति च ॥
अस्मिन्वै मज्जनात्तीर्थे सर्वसम्पद्विवर्धनि ।
अस्नायिना मनुष्याणा दारिद्र्य भवति ध्रुवम् ॥
एवमुक्त्वा जगन्नाथ शीतांशु धर्मनन्दन ।
अदूरे तस्य पुरत श्रीनिवासस्थल गत ॥
स्थित्वा तत्र मुहूर्त तु पूजितो देवतागणै ।
स्वधाम प्रययौ श्रीमान्नारदाद्यैरभिष्टुत ॥
निशाकरोऽपि धर्मात्मा मुनिभि परिपूजित ।
तस्मादेशाद्ययौ स्वर्गं प्रपद च स्वक पदम् ॥
सर्वे ऋषिगणा विप्रास्तत्र चतुष्कल्मषा ।
यशैर्यज्ञपतिं केचिज्ज्ञानयोगविचक्षणा ।
आराध्य च चिर काल तत्पद ते प्रपेदिरे ॥
पौलस्त्यनिधन कृत्वा रामचन्द्र प्रतापवान् ।
अत्र स्नात्वा कपिगणै पुनीत स्वपुर ययौ ॥
पुरा हि भार्गवो रामो रात्रवध्यानिहत्य च ।
स्नात्वात्रैव चिर काल प्रपदे परम पदम् ॥
सुत्रामा देवराजश्च अहल्या काममोहित ।
गत्वा तु तत्फल प्राप्य स्त्रीचिह्न गौतमात्खलु ॥
तद्दोषपरिहारार्थं स्नात्वा चात्रत्रय प्रभो ।
अत्रैव प्राप्तवान्लभ्य सर्वतेजोमय शुभम् ॥
श्रीनिवासमिद क्षेत्र शङ्खतीर्थात्पुर स्थितम् ।
स्नातानां सर्वपापघ्नं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥
कावेरीमज्जनं पुण्य दुर्लभ ह्यकृतात्मनाम् ।
पुरा सञ्चितपुण्यानामप्रयत्नेन लभ्यते ॥
पुरा लोकहितार्थाय ब्रह्मणा निर्मिता त्वियम् ।
तस्मात्स्नातव्यमत्रैव नित्यश पापभीरुभि ॥
करोमि मज्जन देव्या कावेर्यां यो वदेत्सुधी ।
वदते तस्य पापौघो नाशकालो ममेति च ॥
आकल्पजन्मभि पाप संचित यत्तै प्रभो ।
तत्सर्वं भस्मसान्माघे कावेरीमज्जनाद्भवेत् ॥
तेजोमयेषु लोकेषु भुक्त्वा भोगाननेकश ।
पश्चान्मोक्षमवाप्नोति कावेर्यां स्नाति यो नर ॥
कावेरी तु महापुण्या स्मृता पापप्रणाशिनी ।
संसेव्या सर्वदा विप्रै संसारच्छेदलिप्सुभि ॥
पापक्षयकर स्नान सृष्टिकर्ता पितामह ।
इय लोकहितार्थाय निर्ममे निपुण क्षितौ ॥
दक्षिणस्या दिशि विभु कावेरीं कलिनाशिनीम् ।
सह्यसुतरन्निभागे नश्यन्ता पापिनामघम् ।
सृष्ट्वा मुद ययौ श्रीमांस्तस्यां स्नात्वा तु नो भयम् ॥
विष्णुपादोद्भवा देवी कावेरी पापनाशिनी ।
मज्जना सर्वपापानि छिनत्त्येव न संशय ॥
चन्द्रसूर्यग्रहे चैव सक्रान्त्यायने तथा ।
सिद्धयोगे पुण्यदिने वन्द्यादित्यमरुद्गणा ॥
गन्धर्वा लोकपालाश्च यक्षविद्याधरा नृप ।
ब्राह्मी माहेश्वरी लक्ष्मी शची सप्तादितिर्दिति ॥
घृताची मेनका रम्भा सुर्वशी च तिलोत्तमा ।
अन्याश्चाप्सरसो तथा कावेर्यां स्नानतत्परा ।
माघे चैतासु तिथिषु स्नात्वा यान्ति सुरालयम् ॥
भस्मानि यत्र दृश्यन्ते कावेर्या पार्श्वयोरपि ।
सुराणां तु सदस्थान विद्धि तत्रैव भारत ॥
तप कुर्वन्ति मुनयो ह्यद्यापि मनुजेश्वर ।
स्नात्वा त्रिसारिपद्वर्गा ह्यद्य पापकर्मभि ॥
स्नातव्य यत्नतो राजन्कावेर्यां धर्ममिच्छता ।
स्नातानां तु शुभो लोको भविष्यति न संशय ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र कावेरीस्नानमाचर ।
वाञ्छितार्थप्रदा देवी कावेरी पापनाशिनी ॥

वैशम्पायन उवाच ।

य इद पुण्यमाख्यानं नारदेन प्रभाषितम् ।
श्रुत्वा पापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोक स गच्छति ॥

Colophon

स्म (for ⁵) — (L. 4159) D_2 महाभागो (for सुधाकर) — D_1 om — (L. 4163) D_1 कान्ति मे वर्धय प्रभो (for ³) — (L. 4174) M_1 मज्जता (for °नात्) lines 4173-4174 — (L. 4185) — (L. 4479) M_1 मुनिभि पूजितस्तदा (for ³) — (L. 4186) D_2 G_1 M_1 मुनि , G(ed) त्वपि (for कपि) — (L. 4188) M_1 अहल्या-G(ed) निगृह्य (for निहत्य) — G_1 s om lines 4192-4194 काममोलुप (for ³) — (L. 4192) D_1 देवतैरपि पूजितम् (for ³) — (L. 4195) — (L. 4197) G_1 स्नातव्यम् G_2 प्रयत्नेन हि लभ्यते (for ⁴) — (L. 41⁹⁸) (for स्ना°) D_2 तस्मात्स्नात्य सर्वेष (for °). — (L. 4199) G_1 s M_1 G(ed.) कावेर्यां दक्षसन्निधौ (for ³) — (L. 4201) D_1 M_1 G(ed) येषन्त वरय मायावि (for °) — (L. 4208) G_1 स्नानतो, G_2 सेवतो (for मज्जनात्) — (L. 4216) G(ed) धृतिर् G(ed) सुध (for विभु°) — G_2 रम्भा मेना दिवि (for दितिर्) G_1 धृति (for दिति) — After line 4319, D_1 ins सुभा (for ³) — 175** स्नातव्यं राजन् राजन्कावेर्यां धर्ममिच्छता । — (L. 4223) D_1 ते प्रणा नाशिप्रहृता (for °) — D_1 om. line 4334 — (L. 4224) G_2 सुरम् (for धर्मम्) — (L. 4229) G(ed.) प्राप्नोति पापनिर्मुक्तो (for °)

वैशंपायन उवाच ।
शङ्खतीर्थस्य माहात्म्यं कावेर्यां स्नानवैभवम् ।
श्रुत्वा धर्मसुतः श्रीमान्गाङ्गेयं पुनरब्रवीत् ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
श्रीनिवासमिदं क्षेत्रं गदितं भवता प्रभो ।
तस्योत्पत्तिं च माहात्म्यं विस्तरेण वद प्रभो ॥
भीष्म उवाच ।
शृणु पाण्डव वक्ष्यामि श्रोतॄणामघनाशनम् ।
सर्वसंपत्करं पुण्यमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
पुत्रदं पुत्रकामानां मोक्षदं मोक्षकामिनाम् ।
अनन्तं श्रीनिवासस्य क्षेत्रस्य फलमव्ययम् ॥
ब्रह्मणा हि पुरा गीतं नारदाय महात्मने ।
तेन मे गदितं राजन्ब्रवीमि हि तेऽधुना ॥
तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणां च तथोत्तमम् ।
श्रीनिवासमिदं क्षेत्रं सर्वसिद्धनिषेवितम् ॥
यत्र सिद्धाश्च ऋषयस्त्रिदशैरभिपूजितम् ।
तन्मध्ये तु महात्मानस्तपः कुर्वन्ति चाधुना ॥
पुरतः पश्चिमे भागे दक्षिणाभिमुखो नृप ।
दक्षिणे चोत्तरे चैव कावेरी पूर्वगामिनी ॥
तन्मध्ये जगतां नाथः साक्षात्परमपुरुषो मतः ।
लोकमातुर्महालक्ष्म्या पुरे योगभृद्धरिः ॥
अनन्तस्तक्षकश्चैव वासुकिः शङ्खपालकः ।
भुजगेन्द्रेण तिष्ठन्ति श्रीनिवासस्य संनिधौ ॥
इन्द्रो यमः प्रचेताश्च कुबेरः शाकिनीश्वरः ।
अग्निश्च निर्ऋतिर्वायुर्दिक्पालाः समतः स्थिताः ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
सर्वदुःखोपशमनमायुर्वर्धनकारणम् ॥
पुरा हि कैटभो राजन्दैत्यानामग्रणीर्बली ।
तपश्चचार राजेन्द्र देवानां जयकाङ्क्षया ॥
स्थिरचित्तेन चिरं कालं निगृहीताखिलेन्द्रियः ।
वायुभक्षो निराहारो जितक्रोधो नृपोत्तम ॥
तलाय पिण्डमादाय भक्षयित्वा पुनः पुनः ।
अचरद्घोरमतुलं तपः परमपावनम् ।
त्रैलोक्यमपि सकलं तेनैव तपसा नृप ॥
तस्मिन्काले देवपतिर्देवैः सह युधिष्ठिर ।
तपसा भीतिमापन्नो ब्रह्मलोकमुपागमत् ॥
ब्रह्मयोनिं चिरं स्थित्वा देवैः सह पुरंदरः ।
किं भविष्यति मल्लोकमिति चिन्त्य मुहुर्मुहुः ।
पञ्चाशद्युगपर्यन्तमास्ते तत्र युधिष्ठिर ॥
उपद्रवं तु देवानां ज्ञात्वा तत्र पितामहः ।
मा भैर्देवराज त्वं वेद्मि लोकस्य कण्टकम् ॥
शमयिष्यामि तं मूर्खं वरेण त्वं क्षमस्व ह ।
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो देवानां हितकाम्यया ।
यत्रास्ते दैत्यमुख्यः स देवं प्राप्तवान्द्रुतम् ॥
तपश्चरन्तं धर्मात्मा नीलजीमूतसंनिभम् ।
रवौ न्यस्तदृशं दृष्ट्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥
भो भो दैत्यपते त्वं तु कृशोऽसि नितरां प्रभो ।
विद्धि विधातारं दैत्य वरदोऽस्मि वदस्व तत् ॥
तुष्टोऽहं तपसा तेन पश्य मां त्वत्समीपगम् ॥
इति वाक्यं तदा श्रुत्वा ब्रह्मणो लोककण्टकः ।
निरीक्ष्य तं नमस्कृत्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥
पाहि लोकपते ब्रह्मन्पश्य मां तपसि स्थितम् ।
ज्ञात्वा तु मत्कृतं कर्म विजयं दातुमर्हसि ।
लोकानां चैव सर्वेषां तथा पातालगह्वरम् ॥
त्वां च देवपतिं ब्रह्मन्मुत्रामाणमरिंदमम् ।
ददासि यदि मे ब्रह्मन्धर्मं नाशमेव च ॥
भीष्म उवाच ।
इति तस्य वचः श्रुत्वा परमेष्ठी पितामहः ।
तथास्त्विति समामन्त्र्य तत्रैवान्तरधीयत ॥
वरेण तेन दैत्योऽपि गर्वितः पुरुषाधमः ।
इन्द्रस्य नगरं गत्वा पीडयामास देवताः ॥
प्रार्थ्यमानोऽमरेन्द्रैश्च जितः स्वर्गो भवेति च ।
पूज्यमानः सुरगणैर्यमलोकमथागमत् ॥
जित्वा स सूर्यनगरं पुनितो वरुणेन च ।
कौबेरं लोकमागत्य पूजितस्तेन समतः ॥
तत्र श्रिया समस्तोऽसौ पदेनानेन सुव्रत ।
ब्रह्मणो लोकमासाद्य राजर्षिगणसेवितम् ।
कृताञ्जलिर्नमस्कृत्य धातारमिदमब्रवीत् ॥
जिता हि लोकाः सर्वे च वैकुण्ठं तेनमुन्नदे ।
तत्र स्थितं हरिं जित्वा ततः स्वस्थो भवामि च ॥

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मे, G1 ः G(ed.) इनधर्म। — *Adhy. name* D1 कावेरीमाहात्म्यम्, G(ed) शङ्खतीर्थमाहात्म्यम् — *Adhy. no.* D1 G1 ः 32; G(ed) 33

(L. 4237) D1 G2 उत्तमम् (for अव्ययम्) —(L. 4242) G2 भूषितम् (for ०दितम्) —(L. 4246) G(ed) तन्मध्ये तु जगन्नाथ (for ०) —(L. 4253) M1 आयुर्वर्धनमुत्तमम् (for ०) —(L. 4254) G1 G(ed) राजन्दैत्यानामग्रणीर्बली (for ०) —(L. 4255) G2 त्रैलोक्य० (for देवानां) —(L. 4259) G2 दारुणम् (for ०पावनम्) G1 G(ed) तपसा तेन पावन (for ०) —(L. 4263) G(ed.) ब्रह्माणं सुचिरं स्तुत्वा (for ०) —(L. 4268) D1 M1 शमयिष्यामि च तं मूर्खं, G2 शमयिष्यामि महाभाग (for ०) G2 G3 M1 असुर (for वरेण) —(L. 4269) G(ed) ०हितेषु (for ०काम्यया) — After line 4272, G1 ins.

176** पाहि लोकपते ब्रह्मन्पश्य मां तपसि स्थितम् ।

—(L. 4275) G1 ३ M1 तुष्टो (for तुष्टो) G(ed) तुष्टोऽहं तपसानेन (for ०) —(L. 4277) G2 आलोक्य तं नमस्कृत्वा (for ०) —(L. 4282) G2 नाथ मे (for ब्रह्मन्) G1 धर्मो नाशमेते च (for ०) —(L. 4290) D1 आगत्य, G(ed)

गमिष्ये त्वत्प्रसादेन हरिं जेतुं पितामह ।
इत्युक्त्वा प्रययौ पार्थे क्षीरोदं बलदर्पितः ॥
तत्र सर्वगतं विष्णुमदृष्ट्वा विस्मयं गतः ।
किं करोमि क्व यास्यामि क्व च पश्यामि सांप्रतम् ॥
कर्मणा फलदो विष्णुर्भूलोके स्थितिमेष्यति ।
इति निश्चित्य मनसा भूलोकं प्राप्तवान्प्रभुः ॥
तस्य बुद्धिरियं जाता मज्जाड्यस्याविदुर्मते ।
विवेकं नैव पश्यन्ति बलिनः कामुका खलु ॥
अहो हरिः सर्वगतो भूमौ संप्रति संस्थितः ।
पातालं नेतुमिच्छामि सद्वीपां वसुधाम् ॥
इति निश्चित्य मनसा सागरं समुपाविशत् ।
कल्पमात्रमभूत्तोयं तस्य दैत्यस्य धर्मज्ञ ॥
प्रसार्य हस्तं पाताले वामं दक्षिणमुत्तरे ।
चालयामास पृथिवीं कल्पान्ते दिग्गजा इव ॥
वसुधा लोकमातेयं कम्पमाना पुनः पुनः ।
सस्वारीजगतामीशं सर्वेशं भक्तवत्सलम् ॥

वसुधोवाच ।

श्रीनिवास नमस्तेऽस्तु नमो विश्वकुटुम्बिने ।
नमो विश्वपते तुभ्यं नमस्ते जलशायिने ॥
नमः क्षीराब्धिवासाय नमस्ते सूक्ष्मरूपिणे ।
नमो देवाधिदेवाय नमो विद्युत्प्रभाय च ॥
नमस्ते वसुधानाथ नमस्ते भक्तवत्सल ।
शङ्खचक्रगदापाणे नमो नन्दकधारिणे ॥
पाहि मां भयसंत्रस्तां पद्मनाभाय ते नमः ।
नमश्चैतन्यरूपाय पृथ्वीधर नमोऽस्तु ते ॥
मत्स्यवामनरूपाय कूर्मरूपाय ते नमः ।
नारसिंहाय रामाय नमो दामोदराय च ॥
कृष्णाय यादवेन्द्राय वासुदेवाय चक्रिणे ।
नमस्ते पुण्डरीकाक्ष पाहि लोकपते प्रभो ॥
इति स्तुतो जगन्नाथो धरण्या पाण्डुनन्दन ।
सांनिध्यमगमद्विष्णुरन्तर्यामी जगन्मयः ॥
मा भैषीरित्युक्तमात्रे तु विद्युन्मण्डलवत्प्रभुः ।
चक्रमादाय चिच्छेद कैटभस्य शिरस्तदा ॥

परामाश्चर्य विप्रेन्द्रा तथा सार्वभौमरिंदम ।
इदं क्षेत्रं समागत्य शोभितं प्रभुरव्ययः ॥
अत्र स्थितं हरिं ज्ञात्वा सर्वलोकधरः प्रभुः ।
अनन्तं प्रेषयामास स्वसुतं शङ्खपालकम् ॥

अनन्त उवाच ।

शृणु पुत्रक माहात्म्यं श्रीनिवासो जगन्मयः ।
कावेर्या दक्षिणे पार्श्वे कावेर्याश्च तरंगिते ॥
ऋषेरौद्दालकस्यैव ह्याश्रमं मुनिसेविते ।
सिद्धविद्याधरगणैः सेविते पुण्यपादपे ।
श्वेततित्तिरिविल्वैश्च श्वेतजम्बूकपित्थकैः ॥
एवं भूते जगन्नाथ श्रीनिवासो जगन्मयः ।
श्रिया च वसुमत्या च सेव्यमानस्तु तिष्ठति ॥
तमेव सेवमानस्तु वर्तयस्व तदन्तिके ।
अदृष्टं सर्वमनुजैः परां सिद्धिं गमिष्यसि ॥
एवं प्रबोधितस्तेन ह्यनन्तेन महामना ।
शङ्खपालो नमस्कृत्य वचनं चेदमब्रवीत् ॥
भगवन्सर्वनागेन्द्र सर्वशास्त्रविशारद ।
किमर्थं लभ्यते तेन ऋषिणा करुणात्मना ॥
तदहं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण महामते ।
यद्यहं सर्वनागेन्द्र कृपा मयि तवास्ति चेत् ॥
इत्युक्तः शङ्खपालेन शेषो लोकधरः प्रभुः ।
औद्दालकस्य चरितमब्रवीत्कामदं शुभम् ॥

Colophon

अनन्त उवाच ।

ऋषिरौद्दालको नाम वेदवेदाङ्गपारगः ।
शान्तो जितेन्द्रियो मौनी सदा ध्यानपरायणः ॥
अत्रैव सुचिरं कालं तपश्चक्रे महामतिः ।
चत्वारिंशद्युगं तात ह्यहोरात्रमिवाकरोत् ॥
तेनैव तपसा तुष्टो ब्रह्मा लोकपितामहः ।
यत्र तिष्ठति धर्मात्मा ऋषिरौद्दालको मुनिः ।
॥ देवमधिगम्याशु वचनं चेदमब्रवीत् ॥
औद्दालक महाभाग तुष्टोऽहं तपसा हि ते ।
वरं वरय भद्रं ते वरदोऽहं प्रजापतिः ॥

आगम्य (for °स्य) —(L 4294) G1 जितास्म लोकान्त्वतोऽहं ; G3 M1 जिता स्म लोकास्ताताहं (for °) —(L 4298) G1 दृष्ट्वा विस्मयमागत , G3 अदृष्ट्वा स्थानमागत (for °) —(L 4310) G(ed) मुहुर्मुहु (for पुन पुन) —(L 4318) G(ed) वित्रस्ता (for °सं°) —(L 4320) G3 कूर्मवाराहरूपिणे , M1 °रूप नमोऽस्तु ते (for °) —(L 4331) D1 नमो दाशरथ नम (for °) —(L 4322) D1 वासुदेव त्रिविक्रम (for °) —(L 4325) G3 अन्तर्याम जगद्गुरु (for °) —(L 4326) G(ed) मा भैषीरिति तानुक्त्वा (for °) —(L 4328) M1 धर्मात्मा (for विश्वात्मा) —(L 4333) D1 कावेर्या चतुरान्तके , G3 पुलिने च मनोरमे (for °) — G3 om line 4334 —(L 4336) G3 G(ed) श्वेतैश्च (G3 केतकी) तित्तिणीबिल्वै (for °) —(L 4339) D1 तस्य वै सेवनार्थं तु , G3 तस्य वै शुश्रूषणरत (for °) —(L 4345) M1 कृपा मयि नवास्ति चेत् (for °) —(L 4346) D1 तत्सर्वं वद नागेन्द्र (for °) M1 सर्वशास्त्रविशारद (for °) —Before line 4347, M1 ins भीष्म

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 G(ed) आश्चर्यपर्वणि — *Adhy name* G(ed) कावेरीशेषधर्मो , G3 M1 शेषधर्मो — *Adhy no* D1 G1 : M1 33, G(ed) 34 माहात्म्यम् —(L 4352), D1 [अ]

D1 G3 M1 शेष (for अनन्त) —(L 4354) दिवोत्तम , G3 [अ]होरात्रिम् (for °त्रम्) —(L 4354) G(ed.) महान् (for मुनि) — Before line 4356, M1 ins D1 G1 : तुष्टो (for तुष्टो) D1 तत्र ब्रह्मा —(L 4356)

ब्रह्मणोदीरितं वाक्यं श्रुत्वा मुनिवरोऽब्रवीत् ।
भगवन्देवदेवेश कृतार्थोऽस्मि त्वदागमे ।
यथा प्रीणाति मे विष्णुस्तथा कुरु महामते ॥
शृणुष्व मद्वचः पुत्र यत्र लोकेश्वरो हरिः ।
हनिष्यत्यसुरं शूरं तदा ते दर्शनं भवेत् ॥
स्थित्वात्र कतिचित्काले श्रीनिवासो जगन्मयः ।
वेदान्तैः सेव्यमानः सन्स्वं धाम समुपैष्यति ॥
राज्ञां तु दुर्विनीतानां पौलस्त्यस्य दुरात्मनः ।
कृत्वा तु निधनं तेषामत्रैव धातुमेष्यति ।
रामाख्यो भगवान्विष्णुः सत्यं सत्यं न संशयः ॥
पुरंदरमुखा देवाः स्थास्यन्त्यत्रैव नित्यशः ।
श्रीनिवासमिदं क्षेत्रं लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे पार्थ देवानां प्रपितामहः ।
तदाप्रभृति धर्मिष्ठ ऋषिरौद्दालको बुधः ।
प्रसन्न इन्द्रद्युम्नस्य पद्मपादे मुदा द्विज ॥
आविर्भूय धर्मात्मा देवोऽपि जगतांपतिः ।
श्रीनिवासस्य सेवार्थं गच्छ पुत्र कुरुष्व ह ॥
द्वेषेणैव प्रयुक्तोऽसौ शङ्खपालः प्रतापवान् ।
अमुं क्षेत्रं समागत्य परिचर्यापरो मुनिः ।
विष्णोः सर्वात्मनो रानचर्यापि कुरुते मुनी ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पातालात्कुत्र सांनिध्यमगमच्छङ्खपालकः ।
देवव्रत महाभाग स देशो मे वदस्व ह ॥

भीष्म उवाच ।

अगस्त्ये पश्चिमे तीर्थे शङ्खाख्ये तु महाह्रदे ।
आविर्भूय द्वेषेण चोदितः शङ्खपालकः ॥
तदिदं चाभवत्क्षेत्रं क्षेत्राणामुत्तमं परम् ।
तीर्थानां चैव सर्वेषामुत्तमं तत्प्रचक्षते ॥
अगस्त्यो भगवानत्र लिङ्गभूतात्तु शंकरात् ।
तपस्तप्त्वा महातेजा अणिमादिगुणी ह्यभूत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थमत्र दृश्यन्ते नैव ते द्रुमनायक ।
एको वसति बिल्वोऽसौ श्वेतः पुण्यतरः किल ॥

भीष्म उवाच ।

कृते कपित्थकेतकया त्रिश्रेणी द्वापरे नृप ।
जम्बूः कलौ युगे विरलो युगानां तु क्रमाद्गता ॥

श्रीनिवासपुरं ज्ञेयं कावेर्या दक्षिणे तटे ।
युगत्रयात्प्रभृत्यस्य तमो वै क्षयमेष्यति ॥
दयया श्रीनिवासस्य ऋषिरौद्दालकः स्मृतः ।
स्वर्गस्थो मुनिरिन्द्र विद्धि गतानां वसतां किमु ॥
अद्यापि निर्जराः सर्वे परमस्थानकाङ्क्षया ।
वाञ्छन्ति वस्तुमत्रैव ऋषयश्च तपोधनाः ।
स्नातानां सर्वपापानि छित्वा मुक्तिं ददाति च ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

औद्दालको मुनिश्रेष्ठ किं कार्यमकरोत्ततः ।
तस्मै वरः कथं दत्तो विष्णुना प्रभविष्णुना ।
तत्सर्वं वद तत्त्वेन देवव्रत महामते ॥

भीष्म उवाच ।

तपः कुर्वति धर्मिष्ठे श्रीनिवासो जगन्मयः ।
सांनिध्यमगमद्ब्रह्मन्धिया सार्धमरिंदम ॥
दृष्ट्वा तस्य शरीरं तु सर्वलोकेश्वरो हरिः ।
ददौ वरं समाहूय ब्राह्मणं विगतस्पृहम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

तुष्टोऽस्मि तव धर्मज्ञ तपो निर्वर्त्यतां द्विज ।
द्विवारं ते मम ब्रह्मन्दर्शनं तु भविष्यति ॥
मम रामस्य रामस्य ततो मल्लोकमेष्यसि ।
त्वया स्थितमिदं स्थानं धर्मवृद्धिर्भविष्यति ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो देवानां हितकृद्धरिः ।
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र श्रीनिवासं भजस्व [illegible] ॥
स्नात्वा यस्ततो अर्घ्यं कावेर्यां हरिसंनिधौ ।
श्रीनिवासमिदं क्षेत्रं दुर्लभं तु कलौ युगे ।
पुरा संचितपुण्यानामप्रयत्नेन वर्धते ॥
तत्र स्नाता पापिनोऽपि पितृमातृकुलानि च ।
सहस्राणि समुद्धृत्य विष्णुलोकं प्रजन्ति हि ॥
सर्वपापक्षयकरी सर्वोपद्रवनाशिनी ।
स्मृतार्तिनाशिनी राजन्कावेरी पुण्यदायिनी ॥
दृष्टमात्रा हि कावेरी श्रीनिवासस्य संनिधौ ।
ददाति श्रीयुतं स्थानं नात्र कार्या विचारणा ॥
स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
श्रीनिवासं च कावेरीं नित्यं स्मरति यो नरः ॥
स्वर्गलोकप्रदा नृणां ब्रह्मलोकप्रदा तु सा ।

(for हि ते) —(L. 4357) M_1 उपागन (for प्रजापति) — Before line 4359 M_1 ins औद्दालकि and before line 4361, D_1 M_1 ins ब्रह्मोवाच —(L. 4361) G_1 यथा योगेश्वरो हरिः (for [b]) —(L. 4365) G(ed) महात्मन (for दुरा°) — D_1 om line 4368 —(L. 4372) G(ed) °देवेन (for °देवस्य) D_1 G_2 G(ed) द्विजोत्तम (for मुदा द्विज) —(L. 4376) D_1 G_2 ऽभवत् (for मुनिः) —(L. 4379) G_1 कथयस्व, G(ed) म वदाथ (for मे वदस्व) —(L. 4380) G_2 M_1 °ह्रदे (for °ह्वये) —(L. 4383) G_1 G(ed) तीर्थानामुत्तमं चैव (for [a]) G_1 G(ed.) सर्वेषां (for उत्तमं) —(L. 4385) G_2 महाघोर (for °तेजा) G_1 M_1 गुणान्वितः ; G(ed) गुणान्वितो (for °गुणी ह्यभूत्) — G_2 om lines 4392–4396 —(L. 4393) D_1 G_1 M_1 स्थितानां (for स्मृतः) —(L. 4401) G_2 श्रीनिवासो महामते (for [b]) — G_1 om the ref —(L. 4404) D_1 तुष्टो (for तुष्टो) —(L. 4405) G(ed) द्वापरान्ते (for द्विवारं ते) —(L. 4406) G_2 ततो लोकं गमिष्यसि, M_1 ततो लोकमुखे (for [b]) —(L. 4407) D_1 धर्मवृद्ध, G(ed) पुण्यवृद्धिः (for धर्म°) —(L. 4408) M_1 शुभ

सूर्यलोकप्रदा देवी चन्द्रलोकप्रदा तथा ।
सूर्यचन्द्रमसोर्योगे शिवलोकप्रदायिनी ॥
स्नाताना सगमे चास्या श्रीनिवासस्य चाग्रत ।
विष्णुलोकप्रदा नृणा साक्षात्कृष्णेन भाषितम् ॥
षण्मास पुत्रकामस्तु स्नाति तत्र हि यो नर ।
कृपया वासुदेवस्य पुत्राश्च लभते ध्रुवम् ।
राज्यकामो लभेद्राज्य धनकामो लभेद्धनम् ॥
अब्दत्रय व्रत कृत्वा कावेर्या स्नाति यो नर ।
इह लोके सुख भुक्त्वा वैकुण्ठ सोऽश्नुते सुखम् ॥
एव प्रबोधितस्तेन कावेर्या स्नानवैभवम् ।
देवव्रतेन धर्मात्मा धर्मपुत्रो महामति ॥
प्रणम्य वैभव देव्या कावेर्या विविध स्थलम् ।
श्रोतुकामो महातेजा गाङ्गेय पुनरब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह नमस्तेऽस्तु पीत्वा तव वचोऽमृतम् ।
तृप्तिरद्य न मे जाता कावेर्यास्तीर्थसभवे ॥
सगमे कपिलायास्तु कावेर्याश्च महामते ।
यत्फल तु भवेन्नृणा तन्मे त्व कृपया वद ॥
चन्द्रार्कपुष्करिण्योस्तु वह्निपुष्करिणी तटे ।
कुम्भयोगे महाक्षेत्रे हेमवत्यास्तु सगमे ॥
विमेश्वरे भृगुक्षेत्रे गजारण्यस्य वैभवम् ।
तत्रैव तस्य विवर नृपाणा तत्र वर्तनम् ॥
अन्यच्चैव भवान्वेत्ति कावेर्या स्नानवैभवम् ।
कीर्तयस्व महाभाग कीर्तनादघनाशनम् ॥

सूत उवाच ।

प्रार्थितो धर्मपुत्रेण भीष्म कुरुकुलोत्तम ।
चिर ध्यात्वा नमस्कृत्य गङ्गा यदुकुलोत्तमम् ।
समब्रवीन्मधुर वाक्य धर्मसूनुमरिंदमम् ॥
परोपकारिण सन्तो धर्मार्थे स्वकलेवरे ।
वाचा किमुत सर्वेषा कुर्वन्ति प्रीणयन्ति च ॥
ये लोके भूसुरा विप्रा धर्मान्वदन्त्यभिप्सया ।
ते सर्वे पापनिर्मुक्ता प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
रात्रौ दिनमुखे विप्रा निरुद्योगमना प्रभो ।
शृण्वन्ति सत्कथा ये ते यान्ति विष्णो पर पदम् ॥
कावेर्या कीर्तन ये तु कुर्वन्ति ह्यनिश नरा ।
ते सर्वे पापनिर्मुक्ता प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
श्रीनिवासस्य माहात्म्य कावेर्या स्नानवैभवम् ।
शृणोति य सदा भक्त्या सर्वान्कामान्समश्नुते ॥
य इद पुण्यमाख्यान शृणोति श्रद्धया नर ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोक स गच्छति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

श्रीनिवासस्य माहात्म्य श्रुत्वा प्रीतो महामति ।
धर्मराज पुन प्राह कावेरीं कीर्तयेति च ॥

भीष्म उवाच ।

अहो वक्ष्यामि माहात्म्य कावेर्या कुरुनन्दन ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
चन्द्रार्कपुष्करिण्योश्च माहात्म्य प्रवदामि ते ।
पुष्करिण्योर्मर्यामध्य पापिनामघनाशनम् ॥
वह्निपुष्करिणीं गत्वा नरा पापात्मना अपि ।
प्रयान्ति विष्णुभवन परमानन्ददायकम् ॥
वह्निपुष्करिणीस्नान हंसस्यानलोकनम् ।
कुर्वन्ति ये नरा भक्त्या अहल्नार्कसमप्रभा ।
हसयुक्तेन यानेन यान्ति विष्णो पर पदम् ॥
वह्निपुष्करिणीं राम शाश्विमकुलसभव ।
अकरोद्भार्यया सार्धं लक्ष्मणेन महात्मना ॥
ब्राह्मणेभ्यो धन दत्त्वा महति सन्निधापण ।
मायव्याख्या शिला रामश्चिरस्य जजाप च ॥
देवाना चैव सर्वेषा मातर भुवनेश्वरीम् ।
आराध्य मनसा गङ्गाकावेरीं वै ननाम च ॥

(for हित) — G2 om lines 4410–4414 — (L. 4410) G(ed) स्नानं यथाविधि जप्य (for °) — (L 4412) G(ed) लभते (for वधते) — G2 om lines 4419–4429 M1 om. line 4422 — (L. 4423) G(ed) सहस्रमरणमात्रेण (for °) D1 शिवलोकं ददाति सा (for °) — (L. 4425) G(ed) विष्णुलोको भवेन्नृणा (for °) — (L. 4427) D2 M1 देवदेवस्य (for वासु°) — (L 4428) G2 G(ed) धनलाभो (for °कामो) — D1 G1 2 M1 om line 4429 — After line 4430, G(ed) ins

177** इह लोके सुखं भुक्त्वा वैकुण्ठे सोऽश्नुते सुखम् ।

— Before line 4431, D1 G1 ins सूत and G(ed) वैशंपायन — — (L. 4433) G(ed) शिरसा (for वैभवं) G1 कावेर्याः स्नानवैभवम्, G(ed) °र्या विविधस्थलम् (for °) — G1 om. the ref — (L 4438) G2 यद्भवेत्तु फलं नृणां (for °) — (L 4439) D1 तन्त्र (for वद) — (L. 4441) G(ed) गजारण्ये च वैभवम् (for °) — (L. 4445) G1 हरि (for महा) — (L. 4447) D1 भरिंदम, G1 अनुत्तमम् (for अरिंद°) — (L 4449) D2 परोक्षे (for धर्मार्थे स्व) — G1 M1 om (hapl) 4452–4455 — (L. 4452) D1 निरुद्योगे महामते, G(ed) °न्त निरुद्यमा (for °). — (L. 4454) D1 कुर्वन्ति ये नरा (for °)

Colophon — S Bparra. D1 C1 M1 अध्यायः, Ca Ch Da G(ed) शेषधर्मो G2 G(ed) °ध्यायः — A lhy name M1 G(ed) कावेरीमाहात्म्यम् — A lhy no D2 G1 2 M1 31, G(ed) 35

(L. 4460) G(ed) °मतिः (for महामतिः) — (L. 4461) G1 G(ed) °पुनः (for °पुन) — (L. 4462) D1 कावेर्याः स्नानवैभवम् (for °) — (L. 4463) C1 M1 मम

आहूय सीतया सार्धं तत्र विश्रवसः सुतम् ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं सर्वलोकोपकारकम् ॥
विभीषण महाभाग ब्राह्मणेभ्यो ददस्व ह ।
सौवर्णानि च रत्नानि धनानि विविधानि च ॥
रावणो निहतः संख्ये सीतार्थं सर्वराक्षसैः ।
राक्षसानां च सर्वेषां तृप्तिरद्य भविष्यति ॥
यत्त्वया सेविता देवी कावेरी पापनाशिनी ।
निवापः क्रियतामत्र युष्मत्पितृगणं प्रति ॥
अत्र कुर्वन्ति ये श्राद्धं पितॄणां मुक्तयेऽनघ ।
तेषां पुरातनास्तात प्रयान्ति हरिमन्दिरम् ॥
जपं कुर्वन्ति ये विप्रा ह्यत्र पापविवर्जिताः ।
प्रयान्ति हरिमालोक्य नारदात्तु मया श्रुतम् ॥
सह्यात्तु यत्कृतं पापमज्ञेन त्वयापि वा ।
तत्सर्वं लयमायातु ह्यगस्त्यात्तु महाप्रभो ॥
तस्मज्ञात्प्राप्यते स्वर्गो हु सह्याद्रिरयो ध्रुवम् ।
तस्मात्त्वया कृतं सह्यस्तेनैव लयमेष्यति ॥
कृतकृत्यो भवानेको राक्षसानां दुरात्मनाम् ।
तत्सद्मतोऽप्यसह्रिस्व तव जात महामते ॥
अगस्त्येन पुरा तात कावेरी पुण्यदायिनी ।
सर्वलोकहितार्थाय निर्मिता पुण्यकर्मणा ॥
वैदेहि पश्य कावेरीं गङ्गाख्यां सर्वतोमुखाम् ।
कवेरकन्यां सर्वासां नदीनां प्रवरां शुभाम् ॥
अगस्त्यपत्नीं पापघ्नीं ब्रह्मणो मानसीं सुताम् ।
स्नातव्यमत्र वै भीरु त्वया दानानि यत्नतः ॥
स्नातव्यानि च विप्रेभ्यो वासांसि विविधानि च ।
रत्नानि विप्रमुख्येभ्यो भूमिदानमनुत्तमम् ॥
भीष्म उवाच ।
राघवेन्द्रस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा परमपावनम् ।
पौलस्त्यप्रमुखाः सर्वे स्नाताश्च कपिराक्षसाः ॥
वैदेही च महाभागा स्नात्वा दत्त्वा वसूनि च ।
कान्तिं लेभे स्वकां तत्र सर्वतेजोमयीं शुभाम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे धीमान्मुनीनामग्रणीः प्रभुः ।
मुनीनामपि सर्वेषामगस्त्यो भगवानृषिः ।
सेव्यमानो मुनिगणैराययौ रामसंनिधिम् ॥
बोधायनस्तु भगवानापस्तम्बोऽथ गालवः ।
शातातपो मय शङ्खः कात्यायनबृहस्पती ॥
संवर्तो यमकण्वौ च गौतमः पुलहः क्रतुः ।
विश्वामित्रः स्थूलशिराः कचच्यवनभार्गवौ ॥
सत्याषाढः शतानन्दो देवलो लोमशः प्रभुः ।
व्यासः पराशरश्चैव याज्ञवल्क्यश्च भारत ॥
एवमाद्या महात्मानो मुनयः संशितव्रताः ।
राममालोकितुं जग्मुर्दर्शनान्मुक्तिदं प्रभुम् ।
अगस्त्यमग्रतः कृत्वा सर्वे वै मुनिपुंगवाः ॥
कृताशिषं राममुदीक्ष्य सर्वे
सत्यक्तकृच्छ्रं सह लक्ष्मणेन ।
निरीक्ष्य सेनां महतीं विमानं
सविस्मयं पुष्पकमाजगाम ॥
अथ रामो महातेजा गायत्र्याख्यशिलातले ।
मत्वा मुनीनां तेषामर्घ्यं पाद्यं चकार ह ॥
विनयावनतो भूत्वा रामो धर्मभृतां वरः ।
सस्मितं वचनं चेदमुवाच वदतां वरः ॥
कुशलं वो मुनिश्रेष्ठाः पुनीतो भवदागमे ।
सौमित्रिर्जानकी चाह ऋक्षवानरराक्षसाः ॥
अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ।
अद्य मे पापजातानि ध्वस्तानि भवदागमे ॥
इत्युक्त्वा तु मुनीन्सर्वान्पुनर्नत्वा महामतिः ।
प्राञ्जलिः सीतया सार्धमुत्तस्थे लक्ष्मणेन च ॥
गृहीतार्घ्यैर्मुनिगणैर्निषीदेत्यनुसञ्जितम् ।
अगस्त्योऽप्याह धर्मात्मा रामचन्द्रमकल्मषम् ॥
काकुत्स्थ करुणासिन्धो राम राम हितकर ।
दिष्ट्या प्राप्तोऽसि वैदेह्या लक्ष्मणेन महात्मना ॥
त्वया संरक्षितो लोको अद्य वै करुणाकर ।
निहत्य रावणं संख्ये महाबाहुं दुरासदम् ॥
ऋषीणामग्निकल्पानां रक्षितानि तपांसि ते ॥
अस्माभिर्यानि कर्माणि कृतानि सुबहूनि च ।
सफलानि भवन्त्यद्य राम त्वद्दर्शनात्प्रभो ॥

पापात् (for सत्रपापे) — (L. 4470) D1 हस्तयुक्तविमानेन (for °) — (L. 4471) G(ed) वह्निपुष्करिणीतानम् (for °) — (L. 4481) M1 सीतार्थे तव राघवे (for °) — G3 om line 4484 — (L. 4486) G3 नष्टा खलु पापकर्मणः (for °) — (L. 4488) G3 नात्र कार्या विचारणा (for °) — (L. 4491) C1 दुःसह्यात्के मजेत् (for °) — G1 om lines 4492–4493 D1 om. line 4494 — (L. 4500) D1 संतर्प्य चात्र वैदेहि (for °). — G1 om. lines 4503–4504 M1 om. the ref — (L. 4507) D1 G(ed.) योगिनाम् (for मुनी°). — D1 G1 M1 om line 4508 — (L. 4509) D1 M1 ऋषि (for मुनि) — (L. 4512) G1 संवर्तकश्च वत्सश्च (for °) — (L. 4514) D1 सत्याश्रुत (for °षाढ) — (L. 4516) G1 महाभागा (for °त्मानो) D1 ऋतवश्च मुनीश्वराः (for °). — (L. 4520) M1 संत्यज्य सर्वं (for °कृच्छ्रं) — (L. 4522) D1 सविस्मितं तत्पुरुषस्वरा द्विजाः; M1 °च ते नरवानरा जनाः, G(ed) °वानरास्तुरकेऽपरे श्रु° — Before line 4527, G(ed) ins. श्रीराम — (L. 4527) G1 कुलं च मे, M1 कुशलं वे (for °लं वो) — (L. 4529) G1 अद्य मे जन्मसाफल्यं (for °) — (L. 4532) D1 वचसा (for °से) — For line 4533, G1 subst.

178** गृहीतार्घ्ये मुनिगणे ऋषिः परमपावनः ।

— (L. 4533) D1 [उ]क्तमत्वरा (for [अ]नुसञ्जितम्) — Before line 4535, D1 ins. अगस्त्य: — D1 om. (hapl.) lines 4544–4545 M1 om. (hapl.) lines 4544c–4545a — After line 4547, D1 ins.:

सूर्यलोकप्रदा देवी चन्द्रलोकप्रदा तथा ।
सूर्याचन्द्रमसोर्लोकं शिवलोकप्रदायिनी ॥
स्नातानां संगमे चास्या. श्रीनिवासस्य चाग्रत· ।
विष्णुलोकप्रदा नृणां साक्षात्कृष्णेन भाषितम् ॥
षण्मासं पुत्रकामस्तु स्नाति तत्र हि यो नर ।
कृपया वासुदेवस्य पुत्रांश्च लभते ध्रुवम् ।
राज्यकामो लभेद्राज्यं धनकामो लभेद्धनम् ॥
अब्दत्रयं व्रतं कृत्वा कावेर्यां स्नाति यो नर ।
इह लोके सुखं भुक्त्वा वैकुण्ठे सोऽश्नुते सुखम् ॥
एवं प्रबोधितस्तेन कावेर्यां स्नानवैभवम् ।
देवव्रतेन धर्मात्मा धर्मपुत्रो महामति. ॥
प्रणम्य वैभवं देव्या कावेर्या विविधं स्वकम् ।
श्रोतुकामो महातेजा गाङ्गेयं पुनरब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह नमस्तेऽस्तु पीत्वा तव वचोऽमृतम् ।
तृप्तिरद्य न मे जाता कावेर्यास्तीर्थसंभवे ॥
संगमे कपिलायास्तु कावेर्याश्च महामते ।
यत्फलं तु भवेन्नृणां तन्मे त्वं कृपया वद ॥
चन्द्रार्कपुष्करिण्योस्तु वह्निपुष्करिणी तटे ।
कुम्भयोणे महाक्षेत्रे हेमवत्यास्तु संगमे ॥
विश्वेश्वरे भृगुक्षेत्रे गजारण्यस्य वैभवम् ।
तत्रेदं तस्य विवरं ऋषीणां तत्र वर्तनम् ॥
अन्यच्चैव भवान्वेत्ति कावेर्या स्नानवैभवम् ।
कीर्तयस्व महाभाग कीर्तनादघनाशनम् ॥

सूत उवाच ।

प्रार्थितो धर्मपुत्रेण भीष्म कुरुकुलोत्तम. ।
चिरं ध्यात्वा नमस्कृत्य गदा यदुकुलोत्तमम् ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं धर्मसूनुमरिंदमम् ॥
परोपकारिण सन्तो धर्मार्थं त्यक्तदेहा ।
वाचा किमुत सर्वेषां कुर्वन्ति प्रीणयन्ति च ॥
ये लोके भूसुरा विप्रा धर्मान्वदन्त्यभिप्सया ।
ते सर्वे पापनिर्मुक्ता प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
रात्रौ दिनमुखे विप्रा निरस्तोपमना प्रभो ।
शृण्वन्ति मत्कथा ये ते यान्ति विष्णो परं पदम् ॥
कावेर्या कीर्तनं ये तु कुर्वन्ति ह्यनिश नरा ।
ते सर्वे पापनिर्मुक्ता प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
श्रीनिवासस्य माहात्म्यं कावेर्या स्नानवैभवम् ।
शृणोति य सदा भक्त्या सर्वान्कामान्समश्नुते ॥
य इद पुण्यमाख्यानं शृणोति श्रद्धया नर. ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

श्रीनिवासस्य माहात्म्यं श्रुत्वा प्रीतो महामति ।
धर्मराजः पुन प्राह कावेरीं कीर्तयेति च ॥

भीष्म उवाच ।

अहो वक्ष्यामि माहात्म्यं कावेर्या कुरुनन्दन ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
चन्द्रार्कपुष्करिण्योश्च माहात्म्य प्रवदामि ते ।
पुष्करिण्योस्तयोर्मध्यं पाविनामघनाशनम् ॥
वह्निपुष्करिणीं गत्वा नरा पापाहता अपि ।
प्रयान्ति विष्णुभवनं परमानन्ददायकम् ॥
वह्निपुष्करिणीस्नानं ईश्वरस्यावलोकनम् ।
कुर्वन्ति ये नरा भक्त्या उद्यन्नार्कसमप्रभाः ।
हंसयुक्तेन यानेन यान्ति विष्णो परं पदम् ॥
वह्निपुष्करिणी राम आदित्यकुलसंभव. ।
अकरोत्स्नानमार्याया सार्धं लक्ष्मणेन महात्मना ॥
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा सहरिः सविभीषण' ।
गायत्र्याख्यां शिला राक्षसधिरस्य जजाप च ॥
देवानां चैव सर्वेषां मातर भुवनेश्वरीम् ।
आराध्य मनसा राजन्कावेरीं वै ननाम च ॥

(for हित-). — G₂ om. lines 4410–4414 —(L. 4410) G(ed) G(ed.) स्नानं सयत्नपो जप्य (for °). —(L. 4412) G(ed) लभ्यते (for वर्धते) — G₂ om lines 4419–4429 M₁ om तत्स्मरणमात्रेण (for °). line 4422 — (L. 4423) G(ed) तत्स्मरणमात्रेण (for °). — (L. 4425) G(ed) विष्णु- D₁ शिवलोकं ददाति सा (for ⁴) —(L. 4425) G(ed) विष्णु- लोको भवेन्नृणा (for °) —(L. 4427) D₁ M₁ देवदेवस्य (for वासु°) —(L 4428) G₁ G(ed) धनलाभो (for °कामो) — D₁ G₁ ₂ M₁ om line 4429. — After line 4430, G(ed) ins. '

177** इह लोके सुखं भुक्त्वा वैकुण्ठे सोऽश्नुते सुखम् ।

— Before line 4431, D₁ G₁ ins सूत. and G(ed) वैशं- पायन . — —(L. 4433) G(ed) शिरसा (for देव्या). G₂ कावेर्या स्नानवैभवम् ; G(ed) °र्यां विविधस्वनम् (for ⁴). — G₂ om. the ref —(L. 4438) G₂ यत्फलं तु फलं मुना (for °). —(L 4439) D₁ चन्द्र· (for वह्नि). —(L. 4441) G(ed) गजारण्ये च वैभवम् (for ⁴). — (L. 4446) G₁ हरिं (for गदा). — (L. 4447) D₁ भारिदम' ; G₁ अनुत्तमम् (for अरिंद°) — (L. 4448) D₁ धनैर्थैः (for धर्मार्थं त्य-) — G₁ M₁ om (hapl) 4452–4455. — (L. 4452) D₁ निरुद्योगे महात्मनु , G(ed) °ण निरोधेन्द्रिया (for ⁴). —(L. 4454) D₁ कुर्वन्तोऽहर्निश नरा (for ⁵)

COLOPHON — *Sub-parvan*. D₁ G₁ M₁ आनुशासनिक· शेषधर्म· ; G₂ G(ed) दानधर्म· — *Adhy name* M₁ G(ed) कावेरीमाहात्म्यम् — *Adhy no* · D₁ G₁ ₂ M₁ 34. G(ed) 35.

(L. 4460) G(ed) महीपति (for महामति) —(L. 4461) G₁ G(ed) धर्मपुत्र (for °राज) —(L. 4462) D₁ कावेर्या स्नानवैभवम् (for ⁴) —(L. 4463) G₁ M₁ सर्व-

आहूय सीतया सार्धं तत्र विश्रवसः सुतम् ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं सर्वलोकोपकारकम् ॥
विभीषण महाभाग ब्राह्मणेभ्यो ददस्व ह ।
सौवर्णानि च रत्नानि धनानि विविधानि च ॥
रावणो निहतः सङ्ख्ये सीतार्थे सर्वराक्षसैः ।
राक्षसानां सर्वेषां तृप्तिरत्र भविष्यति ॥
यस्त्वया सेविता देवी कावेरी पापनाशिनी ।
निवापः क्रियतामत्र युष्मत्पितृगणं प्रति ॥
अत्र कुर्वन्ति ये श्राद्धं पितॄणां मुक्तयेऽनघ ।
तेषां पुरातनास्तात प्रयान्ति हरिमन्दिरम् ॥
जपं कुर्वन्ति ये विप्रा अत्र पापविवर्जिताः ।
प्रयान्ति हरिसालोक्यं नारदात्तु मया श्रुतम् ॥
सत्रात्तु यत्कृतं पापमप्रज्ञेन त्वयापि वा ।
तत्सर्वं लयमायातु ह्यगस्त्यात्तु महाप्रभो ॥
सत्स्नात्वाप्स्यते स्वर्गं तु मज्जास्थिरो ध्रुवम् ।
तस्मात्त्वया कृतं सत्रस्तेनैव लयमेष्यति ॥
कृतकृत्यो भवानेको राक्षसानां दुरात्मनाम् ।
सत्कृतोऽप्यसन्निव तव जात महामते ॥
अगस्त्येन पुरा तात कावेरी पुण्यदायिनी ।
सर्वलोकहितार्थाय निर्मिता पुण्यकर्मणा ॥
वैदेहि पश्य कावेरीं गङ्गाख्यां सर्वतोमुखाम् ।
कवेरकन्या सवासा नदीनां प्रवरा शुभाम् ॥
अगस्त्यपत्नीं पापघ्नीं ब्रह्मणो मानसीं सुताम् ।
स्नातव्यमत्र वै भीरु त्वया दानानि यत्नतः ॥
दातव्यानि च विप्रेभ्यो वासांसि विविधानि च ।
रत्नानि विप्रमुख्येभ्यो भूमिदानमनुत्तमम् ॥
भीष्म उवाच ।
राघवेन्द्रस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा परमपावनम् ।
पौलस्त्यप्रमुखाः सर्वे स्नाताश्च कपिराक्षसाः ॥
वैदेही च महाभागा स्नात्वा दत्वा वसूनि च ।
कान्तिं लेभे स्वकां तत्र सर्वतेजोमयीं शुभाम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे धीमान्मुनीनामग्रणीः प्रभुः ।
मुनीनामपि सर्वेषामगस्त्यो भगवानृषिः ।
सेव्यमानो मुनिगणैराययौ रामसंनिधिम् ॥
बोधायनस्तु भगवानात्मख्योऽथ गालवः ।
शातातपो मय शङ्खः कात्यायनबृहस्पती ॥
संवर्तो यमकण्वौ च गौतमः पुलहः क्रतुः ।
विश्वामित्रः स्थूलशिराः कचश्च्यवनभार्गवौ ॥
सत्यापाढः शतानन्दो देवलो लोमशः प्रभुः ।
व्यासः पराशरश्चैव याज्ञवल्क्यश्च भारत ॥
एवमाद्या महात्मानो मुनयः संशितव्रताः ।
राममालोकितुं जग्मुर्दर्शनान्मुक्तिदं प्रभुम् ।
अगस्त्यमग्रतः कृत्वा सर्वे वै मुनिपुंगवाः ॥
कृताशिषं राममुदीक्ष्य सर्वे
सत्यचक्रूचुः सह लक्ष्मणेन ।
निरीक्ष्य तेषां महतीं विमान
सविस्मयं पुष्पकमाजगाम ॥
अथ रामो महातेजा गायत्र्याख्यशिलातले ।
नत्वा मुनीनां सर्वेषामर्घ्यं पाद्यं चकार ह ॥
विनयावनतो भूत्वा रामो धर्मभृतां वरः ।
सस्मितं वचनं चेदमुवाच वदतां वरः ॥
कुशलं वो मुनिश्रेष्ठाः पुनीतो भवदागमे ।
सौमित्रिर्जानकी चाहं प्लवगामरराक्षसाः ॥
अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ।
अद्य मे पापजालानि ध्वस्तानि भवदागमे ॥
इत्युक्त्वा तु मुनीन्सर्वान्प्रणतेऽत्र महामतिः ।
प्राञ्जलिः सीतया सार्धमुत्तस्थे लक्ष्मणेन च ॥
गृहीतार्घ्यैर्मुनिगणैर्निषीदेत्यनुसंज्ञितम् ।
अगस्त्योऽप्याह धर्मात्मा रामचन्द्रमकल्मषम् ॥
काकुत्स्थ करुणासिन्धो राम राम हितकर ।
दिष्ट्या प्राप्तोऽसि वैदेह्या लक्ष्मणेन महात्मना ॥
त्वया संरक्षितो लोको अद्य वै करुणाकर ।
निहत्य रावणं सङ्ख्ये महाशत्रुं दुरासदम् ॥
ऋषीणामभिकल्पानां रक्षितानि तपांसि ते ॥
अस्माभिर्यानि कर्माणि कृतानि सुबहूनि च ।
सफलानि भवन्त्यद्य राम त्वद्दर्शनात्प्रभो ॥

पापात् (for सत्रपापे) — (L 4470) D_1 हसदुष्कविभावेन (for °) — (L 4471) G(ed) वहिपुष्करिणीस्नानम् (for °) — (L 4481) M_1 सीतार्थे तव राक्षसे (for °) — G_3 om line 4484 — (L 4486) G_2 नष्टा स्युः पापकर्मण (for °) — (L 4488) G_3 नात्र कार्या विचारणा (for °) — (L 4491) G_2 तु सद्यान्तरके मजेत् (for °) — G_3 om lines 4492 4498 D_1 om line 4494 — (L 4500) D_1 सतर्पं चात्र वैदेहि (for °) — G_2 om lines 4502 4504 M_1 om. the ref — (L 4507) D_1 G(ed) योगिनाम् (for मुनी°). — D_1 G_1 M_1 om line 4508 — (L 4509) D_1 M_1 ऋषि (for मुनि) — (L 4512) G_2 सवर्तेकश्च कण्वश्च (for °) — (L 4514) D_1 सत्यायुष (for °षाढ°) — (L 4516) G_2 महाभागा (for °त्मानो) D_1 ऋषयश्च मुनीश्वरा (for °). — (L 4520) M_1 संलक्ष्य सर्वं (for °चक्रूचुः) — (L 4522) D_1 सविस्मयं तस्थुरकल्मषा द्विजाः) M_1 °य ते गगने मया जना G(ed) °वास्तारस्तुरकल्मषा द्विजाः — Before line 4527 G(ed) ins श्रीराम — (L 4527) G_1 कुलं च मे M_1 कुशलं वे (for °लं वो). — (L 4529) G_2 अद्य मे जन्मसाफल्यं (for °) — (L 4532) D_1 वत्सलो (for °स्थे) — *For line 4533 G_2 subst.*

178** गृहीतार्घ्ये मुनिगणे कपि परमपावन ।

— (L 4533) D_1 [उ]क्तमञ्जसा (for [अ]नुसंज्ञितम् — Before line 4535, D_1 ins अगस्त्य — D_1 om (hapl) lines 4544 4545 M_1 om (hapl) lines 4544° 4545° — After line 4547, D_1 ins

हिताय सर्वलोकाना जात रघुकुले शुभे ।
विष्णु पुरातन वेद्मि त्वामद्य रघुनन्दन ॥
सशास्ता सर्वलोकानां रक्षिता शिक्षितानघ ।
आत्माम सर्वभूतानां त्वमेव रघुनन्दन ॥
ब्रह्माविष्णुमहेशाना सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ।
विदुस्त्वा राजशार्दूल रघुवंशविवर्धन ॥
इक्ष्वाकूणामय वंशस्त्वया राम महामते ।
दिवो मार्गो यथा नूल सवित्रा पावनीकृत ॥
एव ब्रुवाण स रामो मुनि नत्वा पुन पुन ।
अब्रवीन्मधुर वाक्य विनयावनतो नृप ॥
अगस्त्य मुनिशार्दूल ब्रह्मन्साक्षात्पिता यथा ।
सरक्षिता वय सर्वे युष्माभिर्दण्डकावने ॥
कृपया तव विप्रेन्द्र पौलस्त्य जितवानहम् ।
त्वया दत्तौ मुनिश्रेष्ठ तूणी चाक्षयसायकौ ॥
खड्गो दत्तो जितामित्रो लक्ष्मणस्य महात्मन ।
तेनैवेन्द्रजित हत्वा त्वया सरक्षितो रणे ॥
सीता सरक्षिता तात राक्षसीगणसेविता ।
अदृष्टा राक्षसैर्दुष्टै कृपया तव सुव्रत ॥
भूयोऽपि दर्शन प्राप्ता त्वया मुनिवरोत्तम ।
अत्र किं करणीय मे तद्ब्रूहि करवाण्यहम् ॥

वैशपायन उवाच ।

सुधासारमय वाक्य श्रुत्वा प्रीतो मुनीश्वर ।
उवाच राम धर्मज्ञ वदता वरमव्ययम् ॥
गायत्र्याख्या शिला चेय सर्वपापप्रणाशिनी ।
अस्यास्तु पुरतो राजन्कर्तव्या तु गयाकृति ।
कुरु गोप्रसर तस्या कुक्षौ सिद्धिं गमिष्यसि ॥
तथेति मुनिवाक्येन प्रीतो रघुकुलोत्तम ।
गां तु स्वर्णमयीं कृत्वा तस्या कुक्षौ प्रविश्य च ।
दानानि च बहून्यत्र ब्राह्मणेभ्यो ददौ नृप ॥
अन्ययोऽपि कपीन्द्राश्च राक्षसा भीमदर्शना ।
कृत्वा गोप्रसर सर्वे पापैस्तत्र विमोचिता ॥

शिवलिङ्गप्रतिष्ठां च कृत्वा तत्र मुनीश्वरैः ।
पूजयित्वा तु धर्मात्मा गायत्र्याख्या शिला गत ॥
लक्ष्मण पूजयामास शकर दक्षिणे तट ।
वानराश्चैव रक्षांसि पूजयामासुरव्ययम् ॥
दक्षिणे लक्ष्मणश्चात्रमुत्तरे राघवस्य च ।
सेव्यमान सदा देवैर्मुक्तिभुक्तिफलप्रदम् ॥
गायत्र्युपस्थमध्यस्थो रामो रघुकुलोत्तम ।
अगस्त्य प्राह धर्मात्मा कृताञ्जलिपुटस्तदा ॥
भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
इयं शिला तु गायत्र्या नाम्ना ख्यातिं कथ ययौ ।
नून तत्तु भवान्वेत्ति कृपया वद सुव्रत ॥

अगस्त्य उवाच ।

पुरा वृत्रवध कृत्वा सुत्रामा रघुनन्दन ।
तद्दोषपरिहारार्थं कावेरीं स्नातुमागत ॥
ब्रह्मणो वचनाद्राम गायत्रीं वेदमातरम् ।
अस्यां शिलायामारुह्य जजाप च चतुर्युगम् ॥
सान्निध्यमकरोद्देवी गायत्री द्विजवन्दिता ।
तमब्रवीन्महाभाग सहस्राक्षमरिंदमम् ॥
प्रसाद तव सुत्रामंस्तपसा तोषितास्म्यहम् ।
वर वरय भद्र ते वरदाऽहमिहागता ॥

इन्द्र उवाच ।

वृत्रस्य निधनाद्देवि महापापमुपस्थितम् ।
तद्दोषपरिहारार्थं त्व मयोपासितानघे ॥
अघ मे नाशय क्षिप्र याहि मा स्वपुरे शुभे ।
बुद्धिस्वास्थ्य मन स्वास्थ्य कुरु मे सर्वमङ्गले ॥

गायत्र्युवाच ।

तथा भवतु धर्मिष्ठ त्वया या सेविता शिला ।
गायत्री नामतो भविष्यल्लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
अत्र जप्त्वा दिव याति गतपापो महामते ॥
इति तस्मै वर दत्त्वा गायत्री तु तिरोदधे ।

179** ब्रह्मणि ब्रह्मरूपोऽसौ त्रिरूप शिवे स्थित ।
स्वय हि भगवान्विष्णु पालयत्यखिल जगत् ॥

— (L 4549) D1 नूणा (for नूनं) — Before line 4550, D1 G1 G(ed) ins भीष्म — (L 4553) D1 त्वया वै दण्डके वने (for [b]) — (L 4558) G2 M1 G(ed) -संवृता (for -सेविता) — (L 4559) G2 M1 रक्षिता (for अदृष्टा) — G2 om lines 4560–4561 — G3 om the ref G1 भीष्म (for वैशंपायन) — (L 4562) G1 ज्ञात्वैतं, M1 धारामय (for सार°) — (L 4563) G1 राजन्, G(ed) वाक्यं (for रामं) D1 उवाच मधुर वाक्य (for [a]) — For line 4563, G1 subst

180** उवाच राजशार्दूलं धर्मज्ञ वदता वरम् ।

— Before line 4564, D1 G1 G(ed) ins. अगस्त्य and before line 4567, D1 M1 ins भीष्म — (L 4569) G2 ददौ नत्वा पुन पुन (for [a]) — (L 4570) G2 कपयश्चैव (for [a]) — (L 4572) D1 शिवलिङ्ग प्रतिष्ठाप्य (for [a]) — (L 4573) G(ed) पूजयामास धर्मात्मा (for [a]). — M1 om (hapl) line 4575 — (L 4575) G(ed.) ईश्वरम् (for अव्ययम्) — (L 4576) D1 दक्षिणे लक्ष्मणे तीर्थम् (for [a]) D1 उत्तरे रामतीर्थकम्, G2 M1 °रे राममव्ययम्, G(ed) °रे रामसेविते (for [b]) — (L 4581) D1 नाम्ना मेयं च गायत्र्या। G1 नाम्ना गायत्र्याख्या चेयं (for [a]) D1 G1 M1 कथ ख्यातिं गता प्रभो, G2 कथ ख्यातिं गमिष्यति (for [b]) — (L 4586) G1 आरोप्य, G2 M1 आरूढो (for आरुह्य) — (L 4591) D1 अवाप्नुयाम्, G(ed) समुपि° (for उपस्थि°) — (L 4593) G1 याहि मा शुभदर्शने (for [b]) — After line 4602, D1

तस्माद्राघव जप्या सा गायत्री लोकवन्दिता ॥
ब्रह्मपुत्रो हि पौलस्त्यस्त्वया वै निहतो रणे ।
तद्दोषपरिहारार्थं गायत्र्यास्तु जपं कुरु ॥

राम उवाच ।

तथा करोमि भगवंस्त्वद्वचो मे हितं शुभम् ।
अयोध्यामृषिभिः सार्धं गन्तुमद्य त्वमर्हसि ।
यास्ये वानरमुख्यैश्च सार्धं रक्षोगणैः प्रभो ॥

भीष्म उवाच ।

इत्युक्त्वा स नमस्कृत्य पुनः स्नात्वा युधिष्ठिर ।
छन्दसां मातरं जप्त्वा पुनर्दानानि दत्तवान् ॥
अगस्त्यो भगवानाह धर्मज्ञं सत्यसंगरम् ।
हरस्व सर्वसंतापं देहिनामीश्वर शुभम् ॥
तथा कुरु रघुश्रेष्ठ यास्ये पश्चाद्द्विजैः सह ।
त्वमेवात्र ऋषिभिः सार्धं जप्त्वा वै वेदमातरम् ॥
इति मुनिवचनं निशम्य रामो
मुनिभिरिमं विमानमेत्य सर्वैः ।
सपदि समुपगतवानयोध्यां
मुनिवरनिकरैरभिष्टुतात्मा ॥
स्नाता नरा अत्र महापत्तयुक्ता
दिवं प्रयान्त्येव कुमार्गगा अपि ।
तस्मादियं पाण्डव दुर्लभा भुवि
गङ्गा यथा सुतरदेशगामिनी ॥
अश्वमेधसहस्रं हि सरिता रजयत्नृप ।
तेन पुण्यप्रभावेन सहस्रांशुरभून्मम ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रीमता राघवेणेयं तप्तहाटकनिर्मिता ।
गोरूपं समास्थाय दृश्यते धेनुरुत्तमा ।
एतन्मे कथ्यतां तात पापघ्नी पापनाशिनी ॥

भीष्म उवाच ।

क्रूराः कलौ युगे राजन्भविष्यन्ति हिंसकाः ।
मत्वैव मतिमान्विद्वानगस्त्यः कृतवान्नृप ।
तस्मादगस्त्यशापेन इयद्रूपमुपागता ॥
पापानां नाशिनी धेनुर्दुर्लभा पापिनां कलौ ॥
वाञ्छितार्थप्रदा देवी कावेरी पापनाशिनी ।
शिला मोक्षप्रदा ज्ञेया गायत्र्याख्या युधिष्ठिर ॥
महापातकयुक्तो वा यो वा को वा नृपोत्तम ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो रामलिङ्गस्य दर्शनात् ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं राघवेन्द्रस्य चेष्टितम् ।
श्रुत्वा पापविनिर्मुक्तो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥

Colophon

भीष्म उवाच ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि अर्कपुष्करिणीं नृप ।
यस्याः श्रवणमात्रेण नरः पापैः प्रमुच्यते ॥
अर्कपुष्करिणीतीरं गतानां सर्वदेहिनाम् ।
नश्यन्ति सर्वपापानि स्नातानां किमिहोच्यते ॥
पुरा विभावसुर्धीमान्सुपर्वते मुहुश्चरन् ।
तपसा तोषितो रुद्रः सांनिध्यमगमत्प्रभुः ॥
स निरीक्ष्य तपस्यन्तं दिवाकरमरिंदमम् ।
प्राह गम्भीरया वाचा पार्वतीपतिरव्ययः ॥
सवितः पश्य मां देवमुमापतिमरिंदमम् ।
वाञ्छितार्थप्रदं विद्धि तपसा तोषितं तव ॥
एवमुक्तो महातेजाश्चण्डांशुश्च महामतिः ।
प्रणम्य शूलिनं देवं सविता स्तौति शंकरम् ॥

आदित्य उवाच ।

नमः शिवाय रुद्राय देवानां पतये नमः ।
ईशाय विष्णुरूपाय शूलिने परमात्मने ॥
नमः शर्वाय देवाय शंकराय नमो नमः ।
भूतेशाय नमस्तुभ्यं गिरीशाय नमो नमः ॥
मृत्युंजय विरूपाक्ष नमस्ते वेदरूपिणे ।
नमः पिनाकहस्ताय कृत्तिवासाय ते नमः ॥
भूताय भूतरूपाय भूतेशाय नमो नमः ।
उग्राय भीमरूपाय श्रीकण्ठाय नमो नमः ॥

(marg) ins

181** इति तस्य वचः श्रुत्वा राघवो मुनिरब्रवीत् ।

— G_3 om lines 4603[b]–4604[a] — (L. 4604) G_2 गन्तुमर्हसि सुव्रत (for [b]) — (L. 4605) G_2 अयोध्यां राक्षसैः सह (for [a]) — G(ed) om the ref — (L. 4623) G_3 M_1 राघवेन्द्रेण (for °णेय) — (L. 4624) G_3 पापघ्नं पापनाशनम्, G(ed) श्रोतॄणामघनाशनम् (for [b]) — (L. 4625) G_2 M_1 शूराः (for क्रूराः) D_1 तस्कराः (for हिंसकाः) — (L. 4626) G(ed.) अगस्त्यश्च शशाप ताम् (for [b]) — G_3 om lines 4630–4632 — (L. 4632) D_1 G_1 M_1 कोटि (for सर्व) — (L. 4634) G_3 M_1 G(ed) तु पाप- (for पापवि)

COLOPHON — *Sub-parvan* D_1 M_1 आश्वमेधिकपर्वणि शेषधर्मा, G_1 $_3$ G(ed) शेषधर्मो — *Adhy name* D_1 G(ed.) अर्कपुष्करिणीप्रशंसा — *Adhy no* D_1 G_1 $_3$ M_1 35, G(ed.) 36

(L. 4636) G_1 सर्वे (for नरः) — G_1 om lines 4637–4638 — (L. 4638) G(ed) स्नातानां किमुतानघ (for [b]). — (L. 4643) D_1 अनश्वरम् (for अरिंदमम्) — G_1 om. the ref G_2 सविता (for आदित्य) — (L. 4649) G_1 $_3$ शिवाय (for शर्वाय) — D_1 om. (hapl) line 4650 G_1 M_1 om. (hapl.) lines 4651–4656 — (L. 4651) D_1 G(ed) मूर्तये (for रूपिणे) — (L. 4652) D_1 G(ed.) नमस्ते कृत्तिवाससे (for) — M_1 om (hapl) lines 4653–

चन्द्रचूडामणे तुभ्यं वामदेवाय ते नमः ।
कृशानुरेतसे तुभ्यं सर्वज्ञाय नमो नमः ॥
त्रिपुरान्तक नमस्तेऽस्तु मृत्युरूपाय ते नमः ।
धर्माय धर्मरूपाय सुधर्मपतये नमः ॥
यज्ञाय यज्ञरूपाय यज्ञानां फलदायिने ।
वेदमूर्ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मविष्णुशिवात्मने ॥
एवं स्तुत्वा वरं वव्रे नन्दिवाहनमव्ययम् ॥

आदित्य उवाच ।

त्रयाणामपि मूर्तीनां शान्तिं मे शंकर प्रभो ।
देहि देहभृतां मोक्षं मामेव स्तुवतां सदा ॥
मया कृतमिदं स्तोत्रं शृण्वतां वदतामपि ।
सर्वपापक्षयं देव कुर्वस्यास्तीरवासिनाम् ॥
आगतानामत्र कावेर्यामाप्लवान्शृण्वतामपि ।
एतान्सर्वान्पशुपते देहि मे करुणाकर ॥
इति स्तुतो महादेवो दत्त्वा तस्मै वरान्बहून् ।
तत्रास्थितवान् समागम्य भूतैः सह निरोद्भवे ॥
स भानुस्तत्र तं देवं चिरमाराध्य भक्तितः ।
क्रतुं पशुपतेरिष्ट्वा ह्यश्वमेधमनेकशः ॥
प्रीणयित्वा तदा देवान्पुरंदरपुरोगमान् ।
त्रिदशैः प्रार्थ्यमानोऽसौ पुरंदरपुरे ययौ ॥
सर्वतेजोमयं दृष्ट्वा ह्यतितेजसमव्ययम् ।
यष्टुं तत्र समागम्य कावेर्यास्तटमुत्तमम् ॥
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वा बहुदक्षिणैः ।
ईशानं प्रीणयित्वा ते धौतमाला दिवं ययुः ॥
भस्मानि तत्र दृश्यन्ते ह्यद्यापि मनुजेश्वर ।
तैरालेपितसर्वाङ्गः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
आराध्य तत्र वै देवं ऋषयो मनुजेश्वर ।
स्वर्गं प्रपेदिरे पूर्वमद्यापि मनुजेश्वर ॥
शूलपाणिमुद्दिश्य मुक्त्यर्थं मनुजोत्तमाः ।
जमदग्निर्भरद्वाजः कश्यपः कण्वो युधिष्ठिर ॥
एते वै द्विजमुख्याश्च तपः कुर्वन्ति चाधुना ।
शान्ता निवारिपुर्गा ह्यदृष्टाः पापकर्मभिः ॥
करोति यः सदा स्नानमर्कपुष्करिणीतटे ।
मासमेकं नृपश्रेष्ठ तस्य मोक्षो भवेद्ध्रुवम् ॥
कावेर्यां स्नाति यो विद्वानर्कनाथस्य संनिधौ ।
सूर्यलोकमवाप्नोति ह्यादित्यकृपया नृप ॥
अत्र स्नाताः पापिनोऽपि ज्वलनार्कसमप्रभाः ।
पितृमातृकुलैः सार्धं ब्रह्मलोकं व्रजन्ति हि ॥
तत्र स्नानप्रभावेन तपसा परमाग्निना ।
प्रापिता सूर्यलोकं तु सूर्यरक्षार्थमादरात् ।
त्वं चासौ भारतिर्भीम सव्यसाची यमौ नृप ॥
अर्कपुष्करिणीस्नानं कुरुध्वं वै द्विजैः सह ॥
प्रीतोऽसौ भास्करो देवः सर्वदेवाभिपूजितः ।
स्वस्थानं स्नानमात्रेण सर्वान्कामान्प्रयच्छति ॥
कलौ तु दुर्लभं नृणां पापिनां मनुजेश्वर ।
अर्कपुष्करिणीस्नानं प्राप्यते पुण्यकर्मभिः ॥
यज्ञभुक्सर्वगो विष्णुः कर्मणां फलदायकः ।
ध्यानेन तपसा यज्ञै रवेस्तुष्टो जनार्दनः ॥
कालमूर्तिधरं दिव्यं ब्रह्मणः कालकारकम् ।
उदयान्तकरं दिव्यं चक्रमण्डलमध्यगम् ॥
महाप्रपुण्यं देवालिसेवितं ब्रह्मकोटिभिः ।
तत्संहारकरस्तैश्च चित्रितं ब्रह्ममूर्तिमत् ॥
स्वरथं लोकरक्षार्थं ददौ तस्य जनार्दनः ।
स एव वेत्ति भगवान्स्नातानामत्र वै फलम् ।
न वेद्मि राजशार्दूल नारदोऽप्येवमब्रवीत् ॥
अथ वै संप्रवक्ष्यामि कावेर्यास्तीर्थमुत्तमम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण नरः पापैः प्रमुच्यते ॥
कण्वतीर्थं प्रवक्ष्यामि कावेर्याश्चोत्तरे तटे ।
कण्वस्य चरितं राजन्सर्वमङ्गलदायकम् ॥
कण्वाश्रमसमीपे तु कावेर्यां स्नाति यो नरः ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥
अत्राश्चर्यतमं पुण्यमितिहासं पुरातनम् ।
वक्ष्यामि भरतश्रेष्ठ सर्वपापप्रणाशनम् ॥
कावेर्यास्तु नदीतीरे हैमवत्यास्तु संगमे ।
पुरं हैमवतं नाम सर्वैश्वर्यसमन्वितम् ॥
चित्रकेतुसुतः श्रीमान्व्याघ्रकेतुः प्रतापवान् ।
रैवतस्य मनोर्वंशे प्रजातो हेमभूषणः ॥
बह्वर्कपुष्करिण्योस्तु मध्ये परमपावनम् ।
बह्वयाट चकारासौ व्याघ्रकेतुर्महामतिः ॥
राजसूयशतं धीमानश्वमेधशतं नृप ।
अकरोद्भृगुणा सार्धं गुरुणा वशिना वशी ॥
कण्वाय ब्रह्मविदुषे स राजा प्रददौ वरः ।
ग्रामाणामेकपञ्चाशदभिगतार्थं प्रदत्तवान् ॥
तस्य भृत्यो वसुर्नाम ब्राह्मणो वेदपारगः ।

4658 G1 s om (hapl) lines 4653–4656 — For line 4655, D1 subst
*182** चन्द्रमूर्धमणे तुभ्यं सर्वज्ञाय नमो नमः ।
— D1 om (hapl) line 4656 — (L. 4657) G2 त्रिपुर — G1 प्राय देवाय, G(ed) पुरान्तक नमस्तेऽस्तु (for °) — G(ed) om the ref G3 om lines 4665 4666 — (L. 4671) D1 G2 M3 क्रतुं पशुपतिं इष्ट्वा (G1 यज्ञम्, M1 यष्टुम्) (for °) G(ed.) ह्यश्वमेधान् (for °मेधम्) — (L. 4675) D1 स्नातु (for यष्टु) — (L. 4676) G(ed) अश्वमेधादि भिर्यज्ञैः (for °) G3 धौतमालं दिव गताः (for °) — G(ed) om lines 4680–4681 — (L. 4681) D1 मनु°जोत्तमा (for °जेश्वर) — G1 om line 4682 — (L. 4687) G3 नरश्रेष्ठ G(ed) द्विज° (for नृप°) — G3 om lines 4690 4710 G3 M1 om (hapl) lines 4695b–4699a — M1 — (L. 4704) M1 स्थापितं ब्रह्ममूर्तिमत् (for °) — G1 M1 om line 4705 — (L. 4709) D1 कावेर्याश्चोत्तरे तटे ;

बाल्यात्प्रभृति शिष्यश्च ह्यनुकूलार्थविद्बुधः ।
ग्रामाणां चैव सर्वेषामाधिपत्यं चकार ह ॥
वञ्चयित्वा मुनिवरं निष्काणां तु शतत्रयम् ।
कुत्र्यैरर्जयामास सहस्रं राजसत्तम ॥
चोरतस्करदुर्वृत्तैस्तद्धनं तु विनाशितम् ।
पापानां पाण्डवश्रेष्ठ पात्रमासीद्द्विजोत्तमः ।
तथापि मन्युं न प्राप कण्वो वदविदां वरः ॥
स निर्जितेन्द्रियग्रामः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
शिष्याणां चैव सर्वेषां ददौ ग्रामान्पृथक्पृथक् ।
सोऽतिष्ठत्सर्वधर्मज्ञो निर्द्वन्द्वो गतकल्मषः ॥
स वसुश्चाल्पकालेन गुरुद्रोहात्कुबुद्धिमान् ।
पञ्चत्वमगमद्राजंस्तत्तु तेषु स्थितेषु च ॥
विप्रसाधारणद्रव्यग्रहणोत्पन्नपातकात् ।
आदौ पपात तामिस्रे व्याघ्रशूल तत परम् ॥
तप्तकुम्भं तप्तशूलं तप्तसैकतमज्जनम् ।
कृमिभोजनमन्धुं च शूकराक्षसभक्षणम् ॥
एतान्सर्वान्महाघोरान्नरकाननुभूय च ।
षष्टिवर्षसहस्राणि तदन्ते ब्रह्मराक्षसः ॥
तत्रापि युगपर्यन्तं तदन्ते शूद्रलोऽभवत् ।
जातिस्मरणसंपन्नः सदा दमनपूजकः ।
उद्युक्तः सर्वथा राजन्कण्वं पुनरथागमत् ।
नमस्कृत्य द्विजवरं प्राञ्जलिः पुरतः स्थितः ॥
तमब्रवीन्महाभाग पाहि मां मुनिपुंगव ।
त्वत्पादकमलादन्या गतिर्मम न विद्यते ॥
रक्ष मां नरके मग्नं दैवयोगाद्विनिर्गतम् ।
दीनं कृतघ्नं दुर्वृत्तं ब्रह्मद्रव्यापहारकम् ॥

भीष्म उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठ शूद्रस्य करुणां गिरम् ।
दृष्ट्वा तमब्रवीद्विप्रस्तस्य निर्वेदकारणम् ॥

कण्व उवाच ।

अवैमि तेऽधुना वृत्तं यो शूद्रः प्राकृतः खलु ।
तद्दोषपरिहारार्थमुपायं ते वदामि च ॥
ईश्वरं सर्वभूतानां कर्तारं भुवनेश्वरम् ।
शंभुं पुरातनं देवं शूलपाणिमरिंदमम् ॥
त्रिकालमर्चयन्नित्यं प्रदक्षिणपुरःसरम् ।
जन्मान्तरशते पापैर्विमुक्तो ध्रुवमेष्यसि ॥

तथेति तं नमस्कृत्य नाम्ना वै शूद्रशूलकः ।
त्रिंशदब्दत्रयं राजन्कुर्वाणो देवपूजनम् ॥
स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्नात्वा कावेर्यां भक्तिमान्दृढम् ।
पूजयामास राजेन्द्र सदा निष्कल्मषोऽभवत् ।
पूजयित्वा चिरं कालं धर्मतो धर्मनन्दन ॥
स्नात्वा कदाचित्कावेर्यां देवदेवस्य चाग्रतः ।
दिष्टान्तमाययौ शूद्रो नमस्कारात्प्रकाशितः ॥
दिव्यं विमानमारुह्य देवगन्धर्वसेवितः ।
अप्सरोगणसंकीर्णो मुनिमेनमथाब्रवीत् ॥
भगवन्मुनिशार्दूल सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः ।
ते कीर्तिर्लोकविख्याता भविष्यति नमोऽस्तु ते ॥
एकाहमपि यः कुर्यात्पूजनं तु पिनाकिनः ।
स्नात्वा प्रदक्षिणं कृत्वा तस्य मोक्षो भविष्यति ॥
देवस्यास्य पुरो विद्वान्कावेर्यां स्नाति यो नरः ।
तस्य मुक्तिर्भवेच्छुद्धा मया दृष्टा हि संप्रति ॥
मया वसूनि सर्वाणि पूर्वं त्वपहृतानि ते ॥
तत्सर्वं क्षम्यतां विप्र भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
इत्युक्त्वा देवकुसुमैरभिषिच्य मुनिं प्रभुम् ।
भूतसंघैः परिवृतः शिवसायुज्यमासवान् ॥
प्रदक्षिणनमस्कारं यः कुर्यात्स्नानपूर्वकम् ।
तस्य मुक्तिर्भवेत्पार्थ कावेर्यां नात्र संशयः ॥
चक्रार्कपुष्करिण्योस्तु स्नातानां तीर्थ उत्तमे ।
मुक्तिरेव भवेद्राजन्हैमवत्यास्तु संगमे ॥
संगमे हैमवत्यास्तु कावेर्याश्च महानघे ।
स्नातानां ब्रह्मणो लोकं स्थिरमाह च नारदः ॥
एकवारं तु यः स्नायात्कावेरीहैमसंगमे ।
जन्मान्तरकृतैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥
यज्ञदत्तः पुरा विद्वान्विधर्मो ब्रह्मवित्तम ।
सर्वतीर्थेषु स स्नात्वा पितॄन्संतर्प्य वारिणा ॥
पितरो मे न तृप्ताः स्युरिति मत्वा सुबुद्धिमान् ।
कावेरीहैमवत्योस्तु संगमे प्राप्तवान्द्विज ॥
स्नात्वा महत्वा तथा देवान्प्रीणयित्वा तु तर्पणैः ।
उद्दिश्य स्वपितॄंस्तत्र निवापं दत्तवान्किल ॥
गोत्रनामानि संकीर्त्य निवापे दत्तमात्रके ।
मूर्तिमन्तः पितृगणा ह्यग्रे तस्थुश्च संगमे ॥
अब्रुवन्विप्रशार्दूल यज्ञदत्तमकल्मषम् ।

°यो स्नानवैभवम् (for °) — D1 om line 4710–4711 —(L. 4715) D1 अत्राश्चर्यमयं पुण्यम् (for °) —(L. 4717) D1 महाभाग (for नदीतीरे) —(L. 4727) G(ed) शिष्यो (for मृत्यो) —(L. 4740) M1 कारणात् (for पात कात्) —(L 4754) G1 मुनि (for द्विज) —(L 4759) G2 महेश्वरम् (for अरिंदमम्) —(L 4761) G1 G(ed) कृते (for शते) G(ed) न्विदम् (for ध्रुवम्) —(L. 4762) G(ed) सदा वै स तु चाद्रक (for °) —(L. 4764) D1 स्नात्वा च तर्पणं कृत्वा (for °) D1 स्थित , G1 दृढ (for दृढम्) —(L. 4768) D1 नमस्कारप्रदर्शित , G(ed) °रात्प्रकाशवन् (for °) — D1 om. lines 4769 4773 —(L. 4774) D1 च तर्पणं (for प्रदक्षिणं) G(ed) भवेद् ध्रुवम् (for भविष्यति) —(L 4776) G1 शुद्धिर् ; G(ed) दृष्टा (for शुद्धा) G(ed) सृष्टा (for दृष्टा) —(L. 4777) G(ed) पूर्वं तत्र हृतानि वै (for °) —(L. 4779) G(ed) अभ्यर्च्य मुनिपुंगवम् (for °) — Before line 4781 G1 ins भीष्म॰ G2 om lines 4783–4788 —(L. 4788) M1 शते (for कृते) — G1 2 om lines 4791 4793 —(L 4794) G1 निवा°

पितरः प्रीतिमापन्ना दिव्यरूपधरामलाः ॥

पितर ऊचुः ।

अद्य तृप्ता स्म वत्स त्वं कावेरीहेमसंगमे ।
निवापं दत्तवानस्मानुद्दिश्य हि शुभे जले ॥
तस्मात्प्रीता स्म ते वत्स सर्वसंपद्भविष्यति ।
ब्रह्मणो लोकमायामो यत्र गत्वा न शोचति ॥
इत्युक्त्वा पितरः सर्वे यज्ञदत्तमकल्मषम् ।
तिरोऽभवन्स विप्रेन्द्रो विस्मयं परमं गतः ॥
देहावसानपर्यन्तं स विप्रो भार्यया सह ।
पुत्रपौत्रैः परिवृतः सर्वान्कामानवाप्तवान् ॥
देहावसानसमये सुरलोकेषु पूजितः ।
ततो वै भुवमासाद्य चक्रवर्ती ह्यजायत ॥
स विप्र पुत्रपौत्रैश्च भुक्त्वा स्वर्लोकमासदत् ।
ततो वै भुवमासाद्य चक्रवर्तीह जायते ॥
हेमभूषणनामासौ विख्यातो भुवि भूपतेः ।
पुरं हेमवतं नाम चक्रे राजन्स्वनामतः ॥
तत्र दिव्यक्रतूनिष्ट्वा सर्वान्देवान्प्रपूज्य च ।
वर्षाणामयुतं श्रीमान्प्रजा धर्मेण पालयत् ॥
इष्ट्वा तु विविधान्यज्ञान्प्रजा धर्मेण पालयन् ।
अन्ते जगाम भवनं विष्णोः सर्वात्मनः प्रभो ।
तत्र भोगाश्चिरं भुक्त्वा तत्रैव स प्रमुच्यते ॥
तस्मात्सेव्या त्वया राजन्कावेरी हेमसंगमे ।
पितरस्तृप्तिमेष्यन्ति तव मुक्तिर्भविष्यति ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं कावेरीहेमसंगमे ।
श्रुत्वा पापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

प्रहृष्टात्मा महातेजा धर्मपुत्रो महामतिः ।
पुनरेव शुभं वाक्यं गाङ्गेयं वेदमब्रवीत् ॥
ब्रूहि मे कपिलायाश्च कावेर्याः संगमे फलम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण तृप्तिर्मे भवितानघ ॥

भीष्म उवाच ।

कावेर्याः कपिलायाश्च माहात्म्यं स्नानजं फलम् ।
वक्ष्यामि तव सप्रीत्यै शृणु नान्यमना प्रभो ॥
कावेर्याः कपिलायाश्च संगमे यामिनः प्रभो ।
श्रीकण्ठस्य शिवस्याथ कीर्तनं प्रवदामि ते ॥
कावेरी पाविता येन नीलकण्ठेन शंभुना ।
स्नातानामप्रमत्तानां कैवल्यं भवति प्रभो ॥
कावेरसन्या कपिला स्मृता पापप्रणाशिनी ।
स्नातानां मोक्षदा देवी कपिला सर्वकामदा ॥
क्षेत्राणामुत्तमं क्षेत्रं तीर्थानां च तथोत्तमम् ।
कावेरीकपिलायोगं वदन्ति परमर्षयः ॥
कावेरीकपिलातीरं ब्रह्माद्याः सर्वदेवताः ।
मुनयो मानवाश्चैव सेवन्ते पुण्यकाङ्क्षिणः ॥
कावेरी पुण्यदा ज्ञेया निर्मिता परमेष्ठिना ।
पापहा कपिला ज्ञेया तयोर्योगस्त्वनुत्तमः ॥
स्मृतार्तिनाशिनी देवी कावेरी पुण्यदायिनी ॥
सर्वपापक्षयकरी सर्वोपद्रवनाशिनी ॥
यानि क्षेत्राणि पुण्यानि दक्षिणस्यां दिशि प्रभो ।
तेषां पुण्यतमं ज्ञेयं कावेरीकपिलाप्लवम् ॥
यन्मज्जनं महापुण्यं दुर्लभं ह्यकृतात्मनाम् ।
साधूनां सुलभा देवी प्रीता मोक्षप्रदायिनी ॥
ईजे च विश्वगन्धीमान्नीलकण्ठं प्रति प्रभो ।

यान् (for °प) — (L 4795) G2 संकल्प्य (for सकीर्य) — (L 4797) G2 अश्रुत राजशार्दूल (for °) M1 अश्रुतेन — (L 4802) D1 ब्रह्म° (for °वत्सम्) — G1 om the ref — (L 4803) D1 ब्रह्म लोकमितो यामो (for °) — G2 om lines 4805 4808 G1 M2 G(ed) om line 4809 — (L 4811) G2 विख्यातो भुवनत्रये (for °) — G1 om lines 4813 — (L 4814) G2 G1 M1 (also in text) इष्ट्वा तु विविधा यज्ञान् (for °) — G2 om lines 4816 4818 — (L 4821) G(ed) शृणोति पाप-निर्मुक्तो (for °) D1 M1 व्रजेद् ब्रह्म (for स गच्छति)

Colophon — *Sub-parvan* D1 M1 आश्चर्यपर्वणि शेष धर्मो , G1 2 G(ed) शेषधर्मो — *Adhy name* D1 कावेरी हेमवतीसंगमे अर्कपुष्करिणीप्रशंसा M1 G(ed) अर्कपुष्करिणी प्रशंसा (M1 °स्नानम्) — *Adhy no* D1 G1 2 M1 36 ; G(ed) 37

D1 om lines 4822–4823 with the ref — (L 4822) D1 G(ed) सम्प्रहृष्टो (for प्रहृष्टात्मा) — Before line 4824 D1 ins युधिष्ठिर — (L 4824) G(ed) प्रब्रूहि (for ब्रूहि मे) D1 माहात्म्यं स्नानजं फलम् (for °) — D1 om lines 4826–4827 — (L 4826) G(ed) स्नानवैभवम् (for °ज फलम्) — (L 4830) G(ed) कपिला (for पाविता) G(ed) — (L 4831) D1 M1 G(ed) इदम् भूषिता (for शंभुना) — (L 4832) (for प्रभो) — G2 om lines 4832 4841 — (L 4833) G1 कावेरी G(ed) कावेरीकपिलसंगे (for °) — (L 4834) G(ed) तीर्थानामुत्तमं पुण्यदायिनी (for °) — (L 4835) G(ed) क्षेत्राणां (for तीर्थानां) — (L तीर्थं (for °) G(ed) — (L 4839) D1 M1 तयोर्योगमनुत्तमम् (for °) — (L 4842) G1 दिव्यानि (for पुण्यानि) G(ed) यानि पुण्यानि तीर्थानि (for °) — After line 4842 G1 ins

183** तानि मुक्तिप्रदायीनि सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥
अधुना किं प्रलापेन कावेरी सरितां वरा ।
दर्शनात्स्पर्शनात्पानात्कीर्तनस्नानमुक्तिदा ॥
अन्यानि स्नानानि कावेर्यास्तु तटे शुभे ।
मोक्षदायीनि सर्वाणि सत्यं सत्यं मयोदितम् ।
समस्तदेवता सर्वे ऋषिसिद्धाप्सरास्तथा ।

तथा च मुनयः सर्वे पशुश्च विविधान्मखान् ॥
कावेरी कपिला लोके श्रूयते पुण्यवाहिनी ।
स्नातानां सर्वपापानि छित्वा मुक्तिं ददाति च ॥
यत्र स्नात्वा पापिनोऽपि पितृमातृकुलानि च ।
सहस्राणि समुद्धृत्य प्रयान्ति परमं पदम् ॥
• कावेर्याः कपिलायाश्च महिमा केन गण्यते ।
नाहं शक्नोमि गदितुं स्नातानां संगमे फलम् ॥
तुलामासे महाराज गङ्गाद्याः सकलापगाः ।
कावेर्यावर्तनं तात कुर्वन्त्यात्मविशुद्धये ॥
याः पुण्यतिथयः प्रोक्ताः शास्त्रेषु मुनिपुंगवैः ।
तासु स्नाति नरो भक्त्या ब्रह्मलोकं प्रयाति वै ॥
मकरस्थे रवौ माघे संगमे स्नाति यो नरः ।
सर्वांल्लोकान्विनिर्जित्य विष्णुलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥
यस्या दर्शनमात्रेण कावेर्याः संगमे नृणाम् ।
सर्वपापानि नश्यन्ति जन्मान्तरकृतानि च ॥
मकरस्थे रवौ माघे यो वा स्नाति त्र्यहं नृप ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥
माघमासे महाराज पक्षमात्रमतन्द्रितः ।
स्नाति यः सन्ध्याम्बरयात्रुद्धार्यं स दिवं व्रजेत् ॥
मासमात्रं नरो माघे कावेर्यां कपिलागमम् ॥
कोटिवंशसमायुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयायुतानि च ।
कृत्वा यत्फलमाप्नोति स्नातानामत्र तद्भवेत् ॥
कावेरीं स्मरतो नित्यं लोकानां हितदृक्समाम् ।
सर्वदानफलं तस्य भवेत्तत्र स्थितस्य च ॥
ददाति संगमे यस्तु सौवर्णं रजतं तु वा ।
कोटिकोटिगुणं तस्य भवेत्फलमनुत्तमम् ॥
यो ददाति च गोदानं कावेरीकपिलातटे ।
एकस्य कोटिगुणितं फलमाप्नोति धर्मज्ञ ॥
अन्नं ददाति यो दानं कावेरीकपिलातटे ।
पितरस्तस्य तृप्यन्ति तृप्ताः स्युः सर्वदेवताः ॥
कन्यादानं महाराज कावेरीकपिलातटे ।
ददाति ब्राह्मणेभ्यो यः स विष्णोः परमश्नुते ॥
जपं दानं च होमश्च सर्वं कोटिगुणं भवेत् ।
कुर्वतस्तस्य कावेर्यां पापं च कुरुनन्दन ॥
चन्द्रसूर्यग्रहे चैव संक्रान्तावयने तथा ।
व्यतीपाते वैधृतौ च तथा पर्वणि धर्मज्ञ ॥
यः स्नाति संगमे देव्याः कपिलायाः शुभे दिने ।
मातृतः पितृतश्चैव तथा श्वशुरवंशतः ।
त्रिकोटिकुलसंयुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥
ब्रह्मादयः सुराः सर्वे योगिनः सनकादयः ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च यक्षरक्षस्तपोधनाः ।
अणिमादिगुणैर्युक्ता ये चान्ये तत्त्वदर्शिनः ॥
ब्राह्मी माहेश्वरी लक्ष्मीः शची मेनादितिर्दितिः ।
घृताची मेनका रम्भा उर्वशी च तिलोत्तमा ॥
गणाश्चाप्सरसः सर्वे पितृणां च गणास्तथा ।
स्नातुमायान्ति ते सर्वे कावेर्यां कपिलागमे ॥
किमत्र बहुनोक्तेन ब्रह्मणा निर्मिता पुरा ।
प्रजानां पापभीरूणां शुद्धये मुक्तये नृप ॥
अत्र वर्षसहस्राणि तपः कृत्वा सुदारुणम् ।
नीलकण्ठप्रसादेन पुरा विश्रवसः सुतः ॥
धनानामाधिपत्यं च सखित्वं शूलपाणिनः ।
प्रापवानलकां राजन्देवगन्धर्वसेविताम् ॥
चन्द्रकान्तमहामेघविजया ब्राह्मणोत्तमाः ।
तपः कृत्वा चिरं कालमत्र मुक्तिं प्रपेदिरे ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

चन्द्रकान्तमहामेघविजया ब्राह्मणोत्तमाः ।
कथं मुक्तिं गताः स्नातास्तन्मे त्वं कृपया वद ॥

भीष्म उवाच ।

याज्ञवल्क्यसुता राजन्नेते वै लोकविश्रुताः ।
चन्द्रकान्तमहामेघविजयाश्चन्द्रभूषणम् ॥
ज्येष्ठे गृहे प्रतिष्ठाप्य चन्द्रभूषमकल्मषम् ।
कावेरीकपिलामध्यवर्तिनं भुवनेश्वरम् ॥
आराध्य सुचिरं कालं तपसा ब्राह्मणोत्तमाः ।
मुक्तिकामा महात्मानस्तपः कुर्वन्ति च स्म ते ॥
चतुर्दशसहस्राणि शिष्यास्तेषां महात्मनाम् ।
अद्वैतवादिनः सर्वे तपसा दीर्घदर्शिनः ॥
ध्यायन्तः पुरुषं शम्भुं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ।
आराधयन्तस्तं देवमनघमक्षरमव्ययम् ।
स्तुवन्ति विविधैः स्तोत्रैर्नमस्यन्ति हि केचन ॥
ध्यायन्तः पुरुषं केचित्तिष्ठन्ति च निराकुलाः ।
अत्युग्रमतुलं राजन्कुर्वन्तस्तप उत्तमम् ॥
पार्वतीवल्लभस्तेषां सान्निध्यमकरोत्प्रभुः ।
अष्टमूर्तिधरः श्रीमान्प्रसन्नवाक्यमब्रवीत् ॥

स्नातुमायान्ति भूपाल अद्यापि मनुजेश्वर ॥
— G2 om lines 4843-4893 —(L. 4845) D1 सेव्यतां मोक्षदायिनी (for °) —(L. 4846) M1 दयावान् विश्वरूपी मान् (for °) —(L. 4862) D1 यः स्नाति त्रिदिनं नृप (for °) —(L. 4869) G1 M1 यत्फलं समवाप्नोति (for °) —(L. 4873) संगमे फलमुत्तमम् (for °) — M1 om. (hapl) lines 4875-4876 —(L. 4884) D1 M1 शुभप्रदे (for शुभे दिने) —(L. 4899) D1 °सेविताम् (for °त) —(L. 4901) D1 G1 तत्र (for अत्र) —(L. 4902) M1 तान् (for स्नाताः) —(L. 4904) G1, 2 M1 G(ed) पुरो (for एते) —(L. 4906) D1 गृह (for गृहे) D1 चन्द्रभूषकल्मषम् (for °) —(L. 4907) G2 °वर्तिनं परमेष्ठिनम् (for °) —(L. 4913) D1 आराधयन्तु तं देवं (for °). —(L. 4915) D1 G2 M1 निराकुलाः (D1 °लम्) (for निराकुला) —(L. 4916) G(ed) कुर्वन्ति (for °न्तस्) G1 कुर्वन्ति स्तोत्रमुत्तमम् (for °) —(L. 4917) D1 °नन्दनः (for °नः

किमर्थमिदमारब्धं तद्रूत द्विजसत्तमाः ।
दास्यामि किमहं सर्वमिति सर्वान्वचोऽब्रवीत् ॥
सर्वे ते द्विजमुख्याश्च सशिष्याः पाण्डुनन्दन ।
संसारविषवृक्षस्य छेत्ता भव महेश्वर ॥

शंकर उवाच ।

अहो वाक्यं कटुतरं युष्मद्वक्त्रात्समुत्थितम् ।
तस्माद् क्रूररूपेण देहेन भविता सुतम् ॥
विष्णुर्दाशरथिर्भूत्वा मोक्षयिष्यति सुव्रताः ।
युष्माभिर्यादृशं प्रोक्तं तादृशं स करिष्यति ।
वचसा सदृशं रूपं यूयमत्र गमिष्यथ ॥
तादृशं रूपमास्थाय पालयिष्यति स प्रभुः ।
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो भूतैः सह महेश्वरः ॥
ततो विष्णुर्देवदेवो रामत्वमगमत्प्रभुः ।
चन्द्रकान्तमहासेनविजया ब्राह्मणोत्तमाः ॥
खरश्च दूषणश्चैव त्रिशिरा ब्राह्मणोत्तमाः ।
तासेयाः सशिष्याश्च चतुर्दशसहस्रधा ॥
तत्र रामो महातेजा महादेवप्रचोदितः ।
जटावल्कलधारी च प्रययौ दण्डकावनम् ।
पिनाकं तु धनुर्गृह्य चिच्छेद सकलान्द्विजान् ॥
ते मुक्ताः पुण्यकर्माणः संसारात्पाण्डुनन्दन ।
तत्पादपद्मकं दिव्यं तत्क्षणात्तु प्रपेदिरे ॥
ईशस्य संगमे यस्य पूजनात्फलमीदृशम् ।
तस्मात्तत्रैव मुनयः स्नात्वा कपिलसंगमे ।
पूजां कुर्वन्ति यत्नेन मुक्त्यर्थं भरतर्षभ ॥
कावेर्याः कपिलायाश्च संगमे भुवि दुर्लभे ।
स्नात्वा मत्वा स पापोऽपि तत्रैव परिमुच्यते ॥
दुर्लभो माघमासस्तु कावेरी च सुदुर्लभा ।
दुर्लभं शांकरो देवः कपिलासंगमध्यगः ॥

अयमेतन्मनुष्याणां पापिनां पाण्डुनन्दन ।
किमत्र बहुनोक्तेन कावेरी दुर्लभा कलौ ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं नारदात्तु मया श्रुतम् ।
श्रुत्वा पापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥

Colophon

भीष्म उवाच ।

शृणु विश्वेश्वरस्थानं वक्ष्यामि भरतर्षभ ।
दक्षिणे भार्गवक्षेत्रे कावेर्याः सरितः शुभम् ॥
ऐशान्ये श्रीनिवासस्य न्यूने योजनमात्रके ।
संवर्तकस्य विप्रर्षेः स्थानं परमपावनम् ॥
तत्रैव च्यवनः चक्रे महायज्ञमेव च ।
इष्टकाभिरनेकाभिर्वेदिं संस्थाप्य शाश्वत ॥
संवर्तकस्तु भगवानापस्तम्बसुतो मुनिः ।
कात्यायनस्तु भगवानापस्तम्बसमन्वितः ।
भरद्वाजो मुनिवरो यज्ञकर्माण्यकारयत् ॥
ब्राह्मणा धृतसत्त्वाः कुलीना वेदपारगाः ।
राजानो धर्मशीलाश्च ते चतुर्विधिधा मताः ।
कारयामासुरन्याश्च मुक्तिकामाननेकशः ॥
तत्र यज्ञशाला नाम नाम्ना ख्याता शिलोपमा ।
तत्रैव तु शिलापृष्ठे आज्ञा संवर्तकस्य च ॥
लिङ्गं वै लोकविख्यातं स्मणीयं नृपोत्तम ।
बलेन स्थापितं पूर्वं ऋषिणाऽऽत्मजयेच्छया ।
समाराध्य बलो राजा राज्यं लेभे युधिष्ठिर ॥
संवर्तकस्य लिङ्गस्य दक्षिणे चोत्तरां नदीम् ।
बहुतोयसमृद्धां च नित्यां परमपावनीम् ॥
संवर्तकस्य लिङ्गस्य स्नातव्या विधिः सुव्रत ।
कावेरी द्विविधा भिन्ना तन्मध्ये नाम्नास्थितम् ॥
दक्षिणे चोत्तरे चैव कावेरी पूर्वगामिनी ।

मद्) — Before line 4919, M1 ins शंकर —(L. 4932) D1 छेत्ता त्वं भव न प्रभो, G1 2 M1 छेत्ता त्वं सुरेश्वर (for °) — After line 4921, G(ed) ins

184** इति तेषां वचः श्रुत्वा भगवानिदमब्रवीत् ।

— G3 M1 ईश्वर (for शंकर) —(L 4923) G1 G(ed) विनिःसृतम् (for समुत्थि°) D1 मुखात्के च वच स्थितम् (for °) —(L. 4924) D1 G2 सुतम् (for सुतम्) D1 भूत्वा च भविष्यथ (for °) — After line 4927°, G(ed) ins

185** भूतैः सह महेश्वरः ।
ततो विष्णुर्देवदेवो

C(ed.) त्रिशिरा — D1 om line 4932 —(L. 4931) D1 महाभागो (for ब्राह्मणोत्तमाः (for °) —(L. 4934) D1 महात्मा च (for महादेव) —(L 4935) G2 °तेजा) D1 महात्मा च (for महादेव) —(L. 493°) G2 M1 सस G(ed) प्राविशद् (for प्रययौ) —(L. 4940) G(ed) स्नात्वा तु कपिल° स्नाद् (for संसाराद्) —(L. 4942) G2 कपिला भुवि दुर्लभा (for °). गमे (for °) — After line 4944 D1 ins

186** दुर्लभं वेदशास्त्रं च दुर्लभा तु दुर्लभा ॥
—(L. 4946) G(ed) शाश्वता दुर्लभ मास (for °) —(L. 4947) G(ed) कपिला (for दुर्लभा) — After line 4947, G(ed) ins

187** तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मुक्तिमिच्छेन्नरः ॥
—(L. 4949) G(ed) इत्यादि कावेरीमाहात्म्ये (for °)

Colophon — Sub-parvan D1 G1 अथ कावेरीमाहात्म्ये देव वर्णो, G3 M1 G(ed) °वर्णन — Adhy. name D1 कावेरी कपिलासंगममाहात्म्य, G(ed) कावेरीकपिलासंगममाहात्म्य — Adhy. no D1 G1 2 M1 37; G(ed) 39

(L. 4951) G2 वदामि; M1 देवे (for देवे) G2 कावेरी —(L. 4956) G1 यज्ञे (for यज्ञ° सरितः) (for °) — For lines 4959-4960 D1 G1 2 M1 subst.

188** अ इत्यं पुण्यमापस्तम्बेन वेदपारगाः ।
तादृशाः कर्मकारो ये चतुर्विधिमाश्रिताः ।
[(L. 2) D1 °विधा (for °चतुः)]

—(L. 4952) G(ed) °त्यक्त्वा (for °) — D1 om

तत्रैव मुनयः सर्वे तपः कुर्वन्ति धर्मज ॥
सवर्तकस्य लिङ्गस्य पश्चिमे पुण्यमाश्रमम् ।
पादपे फलितैर्युक्ते पनसे फलमण्डिते ।
कौशिकस्याश्रमो राजन्क्रोशमात्रे युधिष्ठिर ॥
पुरा राजर्षिमुख्यश्च सेविता ब्रह्मवादिभिः ।
चचार तप उग्रं तु कौशिको मुनिसत्तमः ॥
तत्र दीर्घशिला नाम रमणीया पवित्रदा ।
तत्र दानं जपं स्नानं कृतं कोटिगुणं भवेत् ॥
स्नानं प्रकुर्वतस्तत्र सदा तु जपशीलिनः ।
भवन्ति सपदस्तस्य यस्य कस्यापि च प्रभो ॥
कुशालिङ्गमिति ख्यातं कौशिकेन प्रतिष्ठितम् ।
स्नात्वा तत्र महादेवं पूजयित्वा तु नित्यशः ।
स वै गोत्रकृषिर्लोके पूजितोऽभूद्द्विजन्मभिः ॥
वसिष्ठस्याश्रमः पश्चात्तस्याश्रमसमीपतः ।
कुण्डिनो नाम विप्रेन्द्रश्चचार तप उत्तमम् ॥
तपसा तोषितो रुद्रो वृषमारुह्य सत्वरम् ।
तत्र गत्वा भूतगणैः साकं तस्योपदिष्टवान् ॥
तव गोत्रकृषिर्मत्प्रसादात्त्वमत्र गमिष्यसि ।
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवः स विप्रो विस्मयं गतः ॥
नन्दिवाहननाम्ना वै प्रतिष्ठाप्य महेश्वरम् ।
सिद्धोऽभूद्ब्राह्मणश्रेष्ठ कावेर्यां स्नानवैभवात् ॥
नन्दिवाहनलिङ्गस्य कृपया तीरवासिनाम् ।
कुशनामस्य लिङ्गस्य तथा सवर्तकस्य च ।
स्नातानां तत्र वै काले सर्वसम्पद्भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा दयया सोमः स्नाति नित्यं तु भक्तितः ।
सवर्तकस्य लिङ्गस्य पुरस्तात्पनसाश्रमे ॥
तत्र राजा हरिश्चन्द्रः सुरलोकस्य काङ्क्षया ।
राजसूयशतं चक्रे वसिष्ठमुनिनेरितः ॥
चक्रुश्च विविधान्यज्ञानृषयो ब्राह्मणोत्तमाः ।
महाध्वरविदो विप्राः कावेर्यां स्नानतत्पराः ।
तोषयित्वा यज्ञपतिं सुरलोकं प्रपेदिरे ॥
कृतवीर्यकुमारश्च कार्तवीर्यो महामतिः ।
भौमस्याश्रममासाद्य पनसाख्यमिति श्रुतम् ।
राजसूयशतं कृत्वा मुख्योऽभूच्चक्रवर्तिनाम् ॥
भूसुतस्तत्र तपसा यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ।
आदावाराध्य धातारं ग्रहाणामग्रगोऽभवत् ॥
पुरस्तादस्ति कावेर्यां विश्वेश्वर उमापतिः ।
बोधायनो मुनिस्तत्र तपः कुर्वन्महामतिः ॥
आराध्य तं भूतपतिं भूतेशं भक्तवत्सलम् ।
आप्तवान्सर्वशास्त्राणि वेदार्थांश्च महामतिः ॥
सर्वेषां सूत्रकर्तॄणामग्रणीर्मुनिसत्तमः ।
चकार सूत्रं मतिमान्श्रौतस्मार्तविदां वरः ।
तद्धि विश्वेश्वरस्थानमद्यापि परिदृश्यते ॥
वटवृक्षोत्तरे भागे सर्वपुष्पफलप्रदः ।
निर्मितस्तपसा तेन मुनिना धर्मनन्दन ॥
आग्नेय्यामरविन्दाक्ष दक्षिणे सरसस्तटे ।
विष्णुः सर्वगतो ध्यायन्नास्ते भृगुमुनीश्वरः ॥
तेनारोपितमश्वत्थं सेवन्ते स्वर्गकाङ्क्षिणः ।
तस्य मूले चिरं स्थित्वा चचार तप उत्तमम् ॥
याज्ञवल्क्यो मुनिः पार्थ कृपया तस्य सुव्रत ।
अवाप योगसामर्थ्यमणिमादिगुणांस्तथा ॥
विश्वेश्वरं सदा ध्यायंस्तत्र योगेश्वरं विभुम् ।
वर्तते शास्त्रमार्गं च दर्शयन्ब्रह्मचारिणाम् ॥
अगस्त्यो भगवांस्तत्र लिङ्गं विश्वेश्वराख्यया ।
प्रतिष्ठाप्य सदा भक्त्या भजते मुक्तिकाङ्क्षया ॥
शिवश्च रुद्रश्च हरिः स एव
ब्रह्मा च देव्यश्च दिशः पतिश्च ।
राजा च राज्यं च विराट् स एव
धनप्रदो वै त्र्यम्बकः स एव ॥
बन्धुश्च विद्याविभवः स एव
स्वामी समस्तस्य गुरुः स एव ।
उर्वी सचन्द्रदिवाकरौ च
तीर्थानि चाग्निर्वियदादिदेवः ॥
नक्षत्रताराः मुनयः स एव
ग्रहाः समुद्राश्च तदन्तराश्च ।
शैला द्रुमाः पार्थिव एव विष्णुः
स्वस्मात्परं नास्ति समस्तलोके ॥
तस्य विश्वेश्वरस्याहं नमस्कृत्य च तानृषीन् ।

line 4963 —(L. 4967) G(ed) [उ]त्तरे (for °त) —(L. 4968) G(ed.) अगस्त्योऽपि हि तत्रैव (for °) — G_3 om lines 4969^b–4981^a —(L. 4973) D_1 पादपे फलसंयुक्ते (for °) —(L. 4985) D_1 G(ed.) [आ]श्रम (for [आ]श्रमं) —(L. 4988) G_3 ऋषि (for भूत) — For line 4989 M_1 subst

189** तव गोत्रमिति ख्यातिं भवानत्र गमिष्यति ।

—(L. 4990) G_2 सोऽपि विस्मयमागत (for °) — After line 4990 G_1 ins

190** किमत्र बहुनोक्तेन स्थानं विश्वेश्वरस्य तु ।
एवमन्ये महात्मानः नत्वा स्तुत्वा दिवं गताः ॥

— G_2 om lines 4991–5039 —(L. 4995) G(ed) कावेर्यां (for वै काले) —(L. 4997) M_1 पुरस्ताद्ब्राह्मणोत्तमाः (for °) — M_1 om (hapl.) lines 4998–5000 —(L. 5006) G_1 विपुल (for विविध) —(L. 5008) D_1 G_1 M_1 विश्वेश्वरमरिंदमम् (for °) —(L. 5010) D_1 भूतेशं (for विश्वेश) —(L. 5013) D_1 विशारदः (for विदां वरः) —(L. 5015) G(ed) तदुत्तरे वटतरुः (for °) — M_1 om lines 5028–5032 —(L. 5029) D_1 G_1 हरिः (for विराट्) — After line 5039 G_2 ins.

191** किमत्र बहुनोक्तेन स्थानं विश्वेश्वरस्य तु ।
एवमन्ये महात्मानो नत्वा स्तुत्वा दिवं गताः ।

गजारण्यस्य माहात्म्यं वक्ष्यामि कुरुनन्दन ॥
आसीत्पुरा महीपाल ब्राह्मणो वृत्तिकर्शित ।
सोमदत्त इति ख्यातो वसिष्ठस्य कुलोद्भव ।
शंकरं तोषयामास तपोभिर्विविधैर्मखै ॥
काशीक्षेत्रे महाराज देवर्षिगणसेविते ॥
स तुष्टोऽपि विरूपाक्षो देवो दिव्यपराक्रम ।
दर्शयित्वा स्वकं रूपं सस्मितं वाक्यमब्रवीत् ॥
सोमदत्त महाभाग तपसा तोषितोऽस्म्यहम् ।
क्रतुभिश्च विशेषेण भक्त्या चैव द्विजोत्तम ॥
एकमेव वरं दास्ये द्वितीयं तव न प्रभो ।
इत्युक्तो देवदेवेन शंभुना पाण्डुनन्दन ।
ध्यात्वा चिरं त्रिकालज्ञो वचनं चेदमब्रवीत् ॥
अनेककोटिजन्मानि संभ्रान्तस्य च मे शिव ।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्वदस्व च मे शिव ॥
तथास्त्विति समामन्त्र्य वचनं चेदमब्रवीत् ।
कावेरी कपिला यत्र संगता ब्राह्मणोत्तम ।
पुरत संगमस्थास्य योजनार्धेऽस्ति वै स्थलम् ।
गजारण्यमिति ख्यातं सर्वसिद्धनिषेवितम् ॥
आश्रमं तद्धीकस्य शान्तैर्मृगगणैर्वृतम् ।
तत्र ते भविता मुक्ति शिष्याणामपि सत्तम ॥
अहं तत्र गमिष्यामि त्वं तु बन्धुजनै सह ।
वारिमध्ये स्थितो ह्यत्र भुक्त्वा भोगान्यथेच्छया ॥
यादि पश्चाद्द्विजश्रेष्ठ तव मुक्तिर्भविष्यति ।
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो भूतै सह युधिष्ठिर ॥
ब्राह्मणोऽपि कुरुश्रेष्ठ भुक्त्वा भोगाननेकश ।
अनेकैर्द्विजमुख्यैश्च प्रतस्थे मुक्तिकाङ्क्षया ॥
विन्ध्यं प्रयातो विप्रेन्द्रो द्विजानामग्रणीर्बली ।
मदोन्मत्तो महानागो ब्राह्मणांस्तानमर्दयत् ॥
मर्दिता ब्राह्मणा सर्वे तद्भावेन समन्विता ।
गजा जातिस्मरा जाता प्रवृद्धबलदर्पिता ॥
कृपया नीलकण्ठस्य त देशं ते प्रपेदिरे ॥
तत्र ज्ञात्वा जगन्नाथं प्रणतार्तिप्रणाशनम् ।
स्नात्वा स्नात्वा तु कावेर्यां नीरन्ति निरहङ्कृता ॥
नीलकण्ठो महादेवो मन्दिरमारुह्य तान्द्विजान् ।
आत्मन्यारोपयामास मुनीनां पश्यतां प्रभो ॥
सशरीरं गता सर्वे ब्राह्मणा गजरूपिण ।
तिरोऽभूत्तत्र देवेशस्तत्स्थानं दृश्यतेऽधुना ॥
तदाप्रभृति तत्क्षेत्रं गजारण्यमिति श्रुतम् ॥
लिङ्गं तत्रायुतं शान्तं प्रतिष्ठाप्य नृपोत्तमा ।
आराध्य मुनिभि सार्धं तत्पदं ते प्रपेदिरे ॥
गजारण्यस्य माहात्म्यमहं वक्तुं हि न क्षम ।
स एव भगवान्वेत्ति तत्फलं ध्यानवैभवम् ॥
गजारण्यमिति क्षेत्रं दुर्लभं तु कलौ युगे ।
पुरा संचितपुण्यानामनायासेन लभ्यते ॥
॥ स्नाति ये ह्यत्र राजेन्द्रगृहीताखिलेन्द्रिय ।
सर्वदानफलं तस्य सर्वक्रतुफलं भवेत् ॥
गजारण्यस्य माहात्म्यं य पठेच्छृणुयादपि ।
सर्वान्कामानवाप्नोति स्वर्गलोके सुखी भवेत् ॥

Colophon

भीष्म उवाच ।

कावेरीमहिमा केन वर्ण्यते युगकोटिभि ।
नारायणस्तु भगवान्वेत्ति मान्यां महीतले ॥
तीरयोरुभयो क्षेत्रं मुनीनां शुद्धचेतसाम् ।
योजने योजनार्धे च क्रोशमात्रे तु चाश्रम ॥
आ समुद्रात्तु सह्याद्रेर्मध्यं दैवैर्निषेवितम् ।
कावेरीमाश्रयन्त्यत्र सुगोचरस्थले शुभे ॥
सर्वलोकहितार्थाय सर्वत्र हितकारिण ।
ऋषयो मुनिविप्राश्च कावेरीं समुपागते ॥
सर्वत्र पुण्यस्थाने पुण्याश्रमसमन्विते ।
वसन्ति लोकरक्षार्थं कावेर्यां तु मुनीश्वरा ॥
दैत्यदानवरक्षांसि ह्यसुरा मृगपक्षिषु ।
द्रुमेषु रूपमास्थाय चरन्ति सरित्तटे ॥
मुख्यस्थानं प्रवक्ष्यामि कावेर्या मध्यवर्तिनाम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
कावेर्या पुण्यनद्यास्तु तीरयोरुभयोरपि ।
देवा ऋषिगणाश्चैव सिद्धचारणगुह्यका ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च सेवन्ते पुण्यकाङ्क्षया ॥

—(L. 5041) G1 M1 महाराज (for महीपाल) —(L. 5043) G1 तपोभिर्विनयोज्ज्वलै (for °) —(L. 5049) G(ed) द्विज (for प्रभो) G2 द्वितीयं नयनप्रभ (for °) —(L. — G1 M1 om line 5059 — For line 5059, G2 subst

192** यादि पूर्वं द्विजश्रेष्ठ ततो मुक्तिर्भविष्यति ।

—(L. 5062) G1 मम पादाम्बुजद्वयम् (for °) —(L. 5071) D1 नत्वा तत्र, G(ed) तत्र गत्वा (for तत्र स्नात्वा) —(L. 5074) G1 प्रवर (for पश्यता) —(L. 5075) D1 अशरीरा गणा सर्वे (for °) —(L. 5077) G(ed) शिवलोके (for तत्पदं ते) —(L. 5081) D1 विविर्ने (for वै ध्यानं) —(L. 5087) D1 M1 स्वर्लोके तु (for स्वर्गलोके) G2 कैलासे सुखमश्नुते (for °)

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 अनुशासनपर्व, — *Adhy name* D1 नारदोपाख्यानं, G2 M1 G(ed) ...—*Adhy name* D1 नारदोपर्म, G2 M1 G(ed) ... — *Adhy no* D1 G1 ... G(ed) गजारण्यप्रशंसा — *Adhy no* D1 G1 ... M1 38, G(ed) 39

After line 5092, D1 G1 M1 ins

193** मृगभूरपक्षीणां मुनिभिर्वृतं वक्ष्ये ।
देवा चरन्त्येषु नित्यं तु महावने ॥

—(L. 5093) G2 कावेरीनामप्रथिते (for °) D1 ... —(L. 5097) G(ed) ... पाजरे शुभे (for °)

तरुरूपधरा देवाश्चारणा पक्षिरूपिण ।
ऋषयो विप्ररूपाश्च वर्तन्ते तीरमाश्रिता ॥
शास्त्रज्ञा लोकविख्याता सदा सत्कर्मशीलिन ।
वेदशास्त्रसुसंपन्ना सदा ध्यानपरायणा ।
कावेर्यां मरणं यान्ति ते गच्छन्ति हरे पदम् ॥
ये तत्र पापकर्माणश्चण्डालाद्या युधिष्ठिर ।
दानवासुररक्षांसि तान्विद्धि भरतर्षभ ॥
पापाना क्षयहेतोऽस्तु सदा क्रीडन्ति राक्षसा ।
तत्कलेवरमुत्सृज्य प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
त्रिरात्रं जाह्नवीतीरे पञ्चरात्रं तु यामुने ।
सद्य पुनाति कावेरी पापमामरणान्तिकम् ॥
गौतम्यां सप्तरात्रं तु नर्मदाया चतुर्दिनम् ।
तुङ्गायां दशरात्रं तु हेमकूटे दशार्धकम् ॥
तुलामासे तु संप्राप्ते गङ्गाद्या सकलापगा ।
स्नातुमायान्ति ता सर्वा स्वाघदोषजिगीषया ॥
गजारण्यपुरोभागे कावेर्या योजनद्वये ।
भीमेश्वरेति विख्याते सर्वसिद्धनिषेविते ॥
प्रसन्नसलिला देवी कावेरी पादपैर्वृता ।
भीमरूपी शिव साक्षात्तत्र तिष्ठति भूमिप ॥
पुरा वै कलिदोषेण नल परमदारुण ।
अज्ञातवाससमये कान्तिनिर्वासकारणात् ॥
श्वशुरस्तस्य विख्यातो भीमराजो महामति ।
तस्य कन्या नल शम्भु तत्र चाराधयत्प्रभुम् ॥
नीलकण्ठप्रसादेन कावेर्या स्नानवैभवात् ।
शुद्धात्मा स्तोत्रमकरोच्छंकरं प्रति धर्मज ॥
नीलकण्ठविरूपाक्ष विश्वेशाय च शूलिने ।
सदाशिवाय लोकानामीश्वराय नमो नम ॥
मृत्युंजय सदानन्द नन्दिवाहन विश्वदृक् ।
मनोभवहरायेति सर्वज्ञाय नमो नम ॥
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्ग नागचर्मधराय च ।
नागभूषण लोकेश शंकराय नमो नम ॥
कैलासवासनिलय पार्वतीवल्लभ प्रभो ।
त्रिपुरान्तक भूतात्मन्गङ्गाधर नमोऽस्तु ते ॥
त्रिशूलपाणिने तुभ्य कपालाभरणाय च ।
गिरीश गिरिजानाथ मृत्युंजय नमोऽस्तु ते ।
त्वमेव गतिरस्माकं पाहि पाहि जगत्पते ॥
इति स्तुतो जगन्नाथो भीमराजेन शंकर ।
अष्टमूर्तिधरो भूत्वा राजानमिदमब्रवीत् ॥
अभीष्टसिद्धिर्भविता जामाता च तवात्मजा ।
आगमिष्यन्ति भद्रं ते तनुजा पतिमेष्यति ।
तव नाम्ना भवेल्लिङ्गमत्र वै ख्यातिमेष्यति ॥
नामसंकीर्तनं मेऽद्य त्वया कृतमरिंदम ।
य पठेत्सततं भक्त्या मम लोको भविष्यति ॥
भीमेश्वराभिदं स्थानं कावेर्या मध्यमं शुभम् ।
सर्वपापप्रशमनं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
अत्र स्नाता पापिनोऽपि पितृमातृकुलानि च ।
सहस्राणि समुद्धृत्य ब्रह्मलोकं प्रयान्ति वै ॥
दानं श्राद्धं तथा होमं जपं स्नानमकल्मषम् ।
य कुर्यात्पितरस्तस्य प्रविशन्ति त्रिविष्टपम् ॥
यत्र नो भविता मुक्तिरत्र नो वैष्णवं पदम् ।
भविता न पदं शंभोर्ब्रह्मणो मरुतां पते ॥
हृष्यन्त्येव पितृगणा देवगन्धर्वकोटिभि ।
पुण्यलोकान्प्रयान्त्येव सेविता पितरोऽमला ॥
अत्र स्नातं नरं दृष्ट्वा पापिनो वा नरेश्वर ।
पुनीता स्वर्गमायान्ति सेवित पुण्यकर्मभि ॥
अत्र भूतगणान्विद्धि भूरुहान्वेणुकीचकान् ।
ये च कण्टकिनो वृक्षा पिशाचान्विद्धि पाण्डव ॥
अहमत्र चिरं स्थित्वा गतानामत्र कर्मिणाम् ।
क्षयं करोमि पापानां पुण्यलोकं ददामि च ॥
अत्र स्नात्वा च मां दृष्ट्वा कावेरीमध्यवर्तिनम् ।
नरश्च दिवं नरो याति मम लोकं च शाश्वतम् ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो भूतै सह सदाशिव ।
भीमराजो महातेजा विस्मयं परमं गत ॥
प्रणिपत्य जगन्नाथं मनसा च पुन पुन ।
प्रययौ नगरं पार्थ पुण्यं मित्रनिषेवितम् ॥
अथाद्भुततमं दृष्ट्वा शंकरं लोकशंकरम् ।
भृगुस्तत्र समासीनो जपन्नास्ते स्म वै मुनि ॥
कदा पश्यामि देवेशं कदा तं नौमि निर्गुणम् ।
कदा मे अभ्यासफलं भविता शाश्वतं तप ॥
इत्युक्त्वा प्राप्य सलिले स्वयं स्नात्वा सदाशिवम् ।

(for कानि॰) — (L. 5104) G(ed) लोक॰ (for पुण्य॰) G3 वसन्ते मुक्तिकाङ्क्षया (for [b]) — G3 om. lines 5105[b]–5108[a] — (L. 5116) M1 गोदावर्यां; G(ed) कृष्णवेण्यां (for नर्मदाया) D1 कृष्णायां तु दिनत्रयम् (for [b]) — (L. 5122) D1 -च मला (for -सलिला) — (L. 5126) M1 महाद्युति (for °मति) — Before line 5130, D1 ins. भीमराजोवाच M1 om. lines 5132–5134 — (L. 5134) G1 नागचर्मधराव्यय (for [b]) — M1 om. lines 5136–5137 — (L. 5134) D1 निरत (for निलय) — D1 om. lines 5138–5139 — (L. 5140) G1 2 देवेश सदाशिव (for [b]) — (L. 5141) G1 G(ed) जगत्कर्ता (for भूतनाथो) — D1 om. lines 5142–5143 — (L. 5149) D1 इति स्थल, G3 इद लिङ्ग (for इद स्थानं) — After line 5148[a], G3 ins.

194[*]
नत्वा स्नात्वा समाहित ।
मम सायुज्यमाप्नोति सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥

— G3 om. lines 5148[b]–5165[a] — (L. 5152) D1 श्राद्ध (for स्नानम्) — (L. 5153) M1 प्रयान्ति त्रिविष्टपे (for [b]). — (L. 5155) M1 भविता न शुभं शंभो (for [a]) — (L. 5162) D1 अहमत्र चिरं स्थित्वा (for [a]) — G3 om. lines

तद्सूक्तमहामन्त्रैस्तोषयामास शंकरम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

तस्मिन्नवसरे राजा नळो नाम महामति ।
कलिना पीडित सम्यगाययौ भीमसंनिधिम् ॥
स्नात्वा नत्वा च कावेर्यां भीमनाथ तु शूलिनम् ।
जप प्रदक्षिण कुर्वन्नददर्श च भार्गवम् ॥
प्रणिपत्य मुनिश्रेष्ठ त्रिकालज्ञमकल्मषम् ।
निवेदयामास मुने कलिबाधा सुदुःसहाम् ॥
ज्ञात्वा तदद्भुत रूपमीदृश घोरदर्शनम् ॥
प्रोवाच कृपया विद्वान्नैषध प्रति धर्मवित् ॥
राजस्त्वेतत्त्व रूप कुत्सित लोकनिन्दितम् ।
भीमेश्वरस्य कृपया स्वच्छतामेष्यति ध्रुवम् ॥
तपसा भीमराजस्य कृपया शूलिन प्रभो ।
जगन्मोहनक रूपमचिरात्त्व समाप्स्यसि ॥
लोकेषु पञ्च विख्यात सद्य कलिमलापहम् ।
काशीभीमेश्वरमिव तत्र पुष्करिणीत्रयम् ॥
अत्र त्व कृतकृत्योऽसि पापस्य विमोचिन ।
नत्वा देव विरूपाक्ष त्रिकाल ध्यानमाचर ॥
ऋतुपर्णो महाराज स्नात्वात्र सुचिरे नृप ।
कृपया नीलकण्ठस्य कालिदोषहरोऽभवत् ॥
तक्षकस्य कुले जात कार्कोटक इति श्रुत ।
शाकल्यस्य तु शापेन महानजगरोऽभवत् ॥
प्रापितो दैवयोगेन भीमनाथस्य संनिधिम् ।
स्नात्वा सलिलमध्ये तु नत्वा नत्वा तु चेष्टते ॥
अतिक्रूरतर रूप विहाय कृपया नृप ।
भूपलत्वमवापाशु सत्य [illegible] कलिदोषहा ॥
तवाङ्गस्पर्शनाद्देवी भैमी सुरसुतोपमा ।
कलिदोषहरा स्याता भविष्यति न संशय ॥
कर्कोटकस्य नागस्य दमयन्त्या नळस्य च ।
ऋतुपर्णस्य राजर्षे कीर्तन कलिनाशनम् ॥
स्नात्वा सपूज्य विधिवद्भीमेशमघनाशनम् ।
ऋतुपर्णपुर गच्छ तेन स्वस्थानमेष्यसि ॥

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तो मुनिना तेन नळो वै गतकल्मष ।
स्थित्वा [illegible] कंचित्काल तेन सार्धं युधिष्ठिर ।
स्वस्थान प्राप्य धर्मात्मा भैम्या सह ननन्द ह ॥
त्व च गच्छ महाराज पूजयित्वा महेश्वरम् ।
अचिरात्प्राप्यसे स्थान मनसा यद्यदिच्छसि ।

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा राजा महात्मा कावेर्या स्नानवैभवम् ।
चन्द्रपुष्करिणीस्नानात्फल पप्रच्छ धर्मज ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

चन्द्रपुष्करिणीस्नान कुर्वता किं फल प्रभो ।
कावेर्या रङ्गनाथस्य दर्शने किं फल भवेत् ॥
चकार वास लोकानामीश्वर प्रभवोऽव्यय ।
नारायणो जगद्व्यापी निर्भयाधीनो जगन्मय ।
दर्शन तत्फल ब्रूहि पितामह महामते ॥
किमर्थं वासमकरोज्जगदानन्दकारणम् ।
एतानर्थांश्च गाङ्गेय विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥

भीष्म उवाच ।

चन्द्रपुष्करिणीक्षेत्र क्षेत्राणामुत्तम विदु ।
योगीश्वरो हरि साक्षात्परमात्मा प्रत्यक्षत गत ॥
तस्य विष्णो प्रसन्नस्य महिमान तु यो नर ।
कीर्तयेत्सकलान्पापानुत्तरिष्यति स ध्रुवम् ॥
चन्द्रपुष्करिणीस्नान रङ्गमण्डपदर्शनम् ।
मानुष्य जन्म राजेन्द्र दुर्लभं तु कलौ त्रयम् ॥
मनुष्यजन्म संप्राप्य रङ्गेश च नमन्ति ये ।
जायन्ते मरणायैव [illegible] नरा पापकर्मिण ॥
चन्द्रपुष्करिणी गत्वा च स्नाति प्रयतेन्द्रिय ।
रङ्गेश्वरं नमस्कृत्वा स विष्णुपदमश्नुते ॥

5170–5175 — (L. 5171) D1 M1 महेश्वरम् (for स्म वै) — (L. 5174) D1 G M1 सुरा शिवम् (for स्तुति) — (L. 5176) G1 महाद्युति, शिवम्) — G2 om the ref — (L. 5178) M1 स्नान कृत्वा M1 महीपति (for महामति) — (L. 5181) G1 सुरत्नयाम् M1 सुरगा (for स्नात्वा नत्वा) — (L. 5181) G1 सुरत्नयाम् — Before line 5181, G(ed.) ins. हाम् (for सुदुःसहाम्) — (L. 5184) G1 कुत्सित घोरदर्शनम् (for °) भार्गव — (L. 5185) G2 स्वच्छतामेति च ध्रुवम् (for °) — (L. 5190) G1 5192) D1 स्नात्वात्र सुचिरेण च (for °) —दोषजम्; M1 दारुणम् (for °हा)

COLOPHON — Subparvan D1 आख्यानं; D1 भीमेश्वर G1 2 M1 G(ed) °ख्यानं — Adhy name D1 भीमेश्वर महिमाख्यानम्, G1 भीमेश्वरमाहात्म्यम्, G(ed) भीमेश्वर °ना — Adhy no D1 G1 2 M1 37, G(ed) 40

— (L. 5213) G2 कावेरीरङ्गनाथयो (for °) — G1 om lines 5214–5216 — (L. 5216) D1 महाद्युते, G1 M1 सुनेर्मुनि (for अव्यय) G2 [illegible] (for °) — G1 om line 5219 — (L. 5220) G2 [illegible] — G1 om lines 5223–5223 — (L. 5223) मम् (for °). — G2 om lines 5223–5223 — (L. 5224) M1 [illegible] D1 M1 निश्चितम् (for स ध्रुवम्) — G1 om. lines 5225–5227. G(ed) [illegible] (for [illegible]) — (L. 5227) G1 [illegible] (for °) G(ed) — (L. 5227) G2 [illegible] D1 G1 M1 G(ed) रङ्गेशं नत्वा [illegible] (for °) — After line 5229 G2 ins

1930* [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

चन्द्रपुष्करिणीस्नानं कुर्वन्ति ह्यनिशं नराः ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च मुनयस्त्वृषयस्तथा ॥
सिद्धाश्च वसवश्चैव चन्द्रादित्यमरुद्गणाः ।
अणिमादिगुणैर्युक्ता ये चान्ये तत्त्वदर्शिनः ॥
वसन्ति ह्यनिशं पार्थे भक्तरूपाः सुरोत्तमाः ।
मुक्तिकामा महाराज केचिद्वै भोगकामिनः ।
केचिद्वैराग्यकामाश्च वर्तन्ते मुक्तिलिप्सवः ।
अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यं वक्ष्यामि कुरुपुंगव ।
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥
शृणु राजन्पुरा तत्र ह्याश्चर्यं पुण्यवर्धनम् ।
अदितेश्चरितं साक्षाद्बादरेण प्रभाषितम् ॥
अदितिः पुत्रकामा तु कश्यपस्य प्रिया सती ।
धर्मिष्ठा लोकविख्याता तपश्चक्रे चिरं नृप ॥
चन्द्रपुष्करिणीतीरे ह्यनन्तमपराजितम् ।
ध्यायन्ती लोकमाता सा लोकानां हितकाम्यया ॥
अयुतत्रयमब्दानां कुर्वती तप उत्तमम् ।
तत्रास्ते देवकल्याणी चन्द्रपुष्करिणीतटे ॥
विज्ञाय चरितं तस्या देवदेवो जनार्दनः ।
आययौ गरुडारूढो यत्रास्ते देववल्लभा ॥
पीताम्बरधरः श्रीमान्दिव्यमालाविभूषितः ।
स्वरूपं दर्शयामास योगिनामपि दुर्लभम् ॥
स्वहस्ताग्रेण पुण्याङ्गीं वाधयित्वा पुनः पुनः ।
सस्मितं वचनं चेदमुवाच मधुरं तदा ॥
किमर्थं देवि कल्याणि करोषि तप उत्तमम् ।
तुष्टोऽस्मि तपसा तेन किं ददामि तवानघे ॥

भीष्म उवाच ।

अदितिर्देवमाता सा देवदेवेन चक्रिणा ।
स्पृष्टा परमकल्याणी तुष्टा वचनमब्रवीत् ॥

अदितिरुवाच ।

देवदेवारविन्दाक्ष पुराणपुरुषोत्तम ।
पाहि मां सर्वलोकेश भक्तानामभयंकर ॥
लक्ष्मीपते नमस्तुभ्यं स्थूलाय नमो नमः ।
ब्रह्मणे विष्णुरूपाय रुद्ररूपाय चक्रिणे ।
आदित्याग्निस्वरूपाय चन्द्रकान्ताय ते नमः ॥
भूधराय सुवर्णाय मेरुमूर्ध्नि स्थिताय च ।
रजताद्रिनिवासाय सदा सागरवासिने ।
चन्द्रपुष्करिणीनाथ पाहि मां भक्तवत्सल ॥
इति स्तुतो देवमात्रा देवयोनिरतीन्द्रियः ।
भगवान्पुण्डरीकाक्षः प्रसन्नो वाक्यमब्रवीत् ॥
स्तोत्रेण तपसानेन तुष्टो दक्षसुते शुभे ।
वरं वृणीष्व भद्रं ते वरदोऽहमिहागतः ॥
त्वया कृतमिदं स्तोत्रं शृण्वतां वदतामपि ।
चन्द्रपुष्करिणीस्नानाद्यत्फलं तद्भविष्यति ॥

अदितिरुवाच ।

पुत्रं मे त्वादृशं देहि दैत्यानां विनयक्षमम् ।
पुरंदरस्य पुत्रस्य स्वर्गं दास्यसि मेऽनघ ॥
त्रैलोक्यसंपदं देहि दैत्यानेतान्वधं कुरु ।
पुत्रान्सर्वान्ममामन्त्र तव दास्यं सुरेश्वर ॥
दातुमर्हसि भूतेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
संप्रार्थितो देवमात्रा भगवान्मधुसूदनः ।
क्षणं ध्यात्वा दक्षसुतामाह लोकेश्वरो हरिः ॥
त्वत्पुत्रमसुरं जेतुं शक्तं वै लोकवन्दिते ।
न तु पश्यामि लोकेऽस्मिन्मामन्यत्र मनस्विनि ॥
तस्मात्त्वाहं पुत्रत्वं यतिष्ये गन्तुमव्ययः ।
अत्रैव मे चिरं वासो भविष्यति न संशयः ॥
स्थितानामत्र कैवल्यं दिनमेकमपि क्वचित् ।
भविष्यतीति तामुक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥
देवमाता ततो दध्यौ सती कश्यपवल्लभा ।
नत्वा हरिं जगद्योनिं स्वाश्रमं प्रययौ नृप ॥
निवेद्य वृत्तं स्वं भर्तुं सुषुवे लोकनायकम् ।
शङ्खचक्रधरं देवं वनमालाविभूषितम् ॥
चतुर्भुजमुदाराङ्गं कोटिसूर्यसमप्रभम् ।
चन्द्रादित्यदृशं देवं वामनं जगतां पतिम् ।
वैदराशिं विशालाक्षं चन्द्रकोटिसुशीतलम् ॥
तं दृष्ट्वा कश्यपो विष्णुं स्तुत्वा नत्वा पुनः पुनः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं कृताञ्जलिपुटो नृप ॥
देवदेव जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन ।
पाहि देवान्समस्तांस्त्वं त्वत्पादकमलाश्रयात् ॥

भीष्म उवाच ।

प्रार्थितो देवमात्रा च विश्वयोनिर्बलेर्मखम् ।
गत्वा यज्ञफलं तस्य दत्त्वा वचनमब्रवीत् ॥
कैवल्यं तव दास्यामि ह्यागच्छागच्छ सुव्रत ।

— (L. 5232) D1 ऋषयो, G1 M1 मनवो (for सिद्धाश्च) — (L. 5239) D1 -वृत्त (for तत्र) — (L. 5248) G(ed.) यत्रास्तेऽदितिरुत्तमा (for °) — G3 G(ed.) om. the ref. — (L. 5256) D1 दृष्ट्वा, G1 सृष्टा, G3 स्पृष्टा M1 दृष्टा (for स्पृष्टा) — G1 M1 G(ed.) om. the ref. G1 om. lines 5261 5264 — (L. 5265) G3 अनिन्द्य (for अतीन्द्रियः) — (L. 5267) G3 उग्रेण (for स्तोत्रेण) — G2 om. lines 5269–5270 — (L. 5271) D1 M1 विजये, G3 निधने (for विनय°) — (L. 5273) G(ed.) अर्धदानारमभ्रमा (for °)

— (L. 5280) G3 गमिष्यामि शुभानने (for °) — After line 5290 G3 ins.

196* अत्रैव कुरु वासस्य इत्युक्त्वान्तर्दधे हरिः ॥
देवी स्वमाश्रमं प्राप्य भर्तुर्वृत्तं निवेदयत् ।
सान्त्वं सुषुवे देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥

— G2 om. lines 5289 5290 — (L. 5287) D1 -भर्तुर्वृत्तं (for भर्तुं°) — (L. 5291) G3 नमस्कृत्वा (for स्तुत्वा नत्वा) — After line 5292 G3 ins.

197* कृष्ण कृष्ण जगन्नाथ त्वत्कृपापात्रे इमम् ।

मम सेवापरो नित्यं मम ध्यानपरायणः ॥
चन्द्रपुष्करिणीतीरे मामर्चय सदानघ ।
आसुरं भावमुत्सृज्य ब्राह्मणीं तनुमाश्रितः ।
मम पूजां सदा कुर्वन्परं श्रेयो गमिष्यसि ॥
दिव्यं ददामि ते चक्षुर्मम रूपमनुत्तमम् ।
पश्य पश्येति तं चोक्त्वा दर्शयामास भैरवम् ॥
ब्रह्माण्डकटहं यावत्पूरितं तद्नृपोत्तम ।
तावत्कृत्वा स्तुतो देवैर्मानुष्यं रूपमाश्रित ॥
इक्ष्वाकुपूजितो देवो जगद्रूपी सुरेश्वर ।
चन्द्रपुष्करिणीतीरं गन्तुं समुपचक्रमे ॥
पौलस्त्यकुलसंजातो बली दैत्यपतिर्नृप ।
विभीषणोऽभूद्धर्मात्मा भक्तानामग्रणीः प्रभुः ॥
विष्णुर्नृणां स्वभक्तानामपवर्गप्रदो विभुः ।
संप्रार्थितो देवगणैर्भूत्वा रघुकुलोत्तमः ।
विनिहत्य दशग्रीवमयोध्यां प्राप धर्मवित् ॥
श्रीरामचन्द्रो भगवान्सीतया लक्ष्मणेन च ।
सुग्रीवप्रमुखैर्वीरैर्वानरैः स्वपुरं ययौ ॥
तत्राहूय रघुश्रेष्ठो विभीषणमरिंदमम् ।
ददौ पूजां स इक्ष्वाको हरेर्वंशात्तु मुक्तिदाम् ॥
सोऽपि पूजां समादाय गच्छंल्लङ्कां प्रणम्य च ।
चन्द्रपुष्करिणीतीरे आसवान्धर्मनन्दन ॥
तत्र शाखानिवृत्त्यर्थं तं देव तु शुभे तटे ।
निक्षिप्याचम्य वै गन्तुं शुद्धात्मा झटित्येव सः ॥
समुत्थापयितुं पूजां न शशाक विभीषणः ।
पुनः पुनस्तमालिङ्ग्य श्रममाप विभीषणः ॥
तस्मिंश्चिन्ताकुले नाथो देवदेवो विभीषणे ।
अदृश्यखेचरो भूत्वा समाहूयेदमब्रवीत् ॥
विभीषण महाभाग शृणु मे परमं वचः ।
अत्र मेऽस्तु वने वासः कावेर्या परिवेष्टिते ॥
रक्षोभिर्दूषितं देशं नाहं गच्छामि सुव्रत ॥
अत्रैवागत्य मां नित्यमर्चयित्वा विभीषण ।
षण्मासे वापि पौलस्त्य प्रत्यब्दमथ वा कुरु ।
अस्मिञ्जन्मनि ते मुक्तिर्भविष्यति न संशयः ॥
रङ्गस्थानमिदं विद्धि भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
अस्य क्षेत्रस्य सदृशं पृथिव्यां नास्ति किंचन ॥
इत्युक्त्वा भगवा राजन्रङ्गस्थानं प्रविश्य च ।
श्रीरङ्गशायी भगवानवाप्ते कमलापतिः ॥
अथ पूजां प्रयत्नेन कृत्वा तं प्रणिपत्य च ।
ययौ लङ्कां स पापिष्ठैर्विहीनां समलंकृताम् ॥
तदाप्रभृति देवाश्च देवमाता युधिष्ठिर ।
पूजां कुर्वन्ति यत्नेन रङ्गेशं मुक्तिकाङ्क्षया ॥
रङ्गमित्यब्रवीद्धीमान्यो वा को वा नृपोत्तम ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं भजेद्ध्रुवम् ॥
रङ्गं रङ्गमिति ब्रूयात्संप्राप्ते पापकर्मणि ।
दूरे तिष्ठन्ति पापौघा यद्येवं समुदीरयेत् ॥
चन्द्रपुष्करिणीस्नानं रङ्गमण्डपदर्शनम् ।
पुरा संचितपुण्यानामप्रयत्नेन लभ्यते ॥
ब्रह्मादयः सुराः सर्वे योगिनः सनकादयः ।
पूजां कुर्वन्ति यत्नेन प्रत्यब्दं पाण्डुनन्दन ॥
संसारसागरं तर्तुं य इच्छेत्पाण्डुनन्दन ।
स भजेद्रङ्गमध्यस्थं देवदेवं चतुर्भुजम् ॥
दृष्टः स्तुतः पूजितो वा ध्यातो वा नमितोऽपि वा ।
समुद्धरति रङ्गेशो दुस्तराद्भवसागरात् ॥
रङ्गभक्तिपरा ये तु रङ्गनामपरास्तु ये ।
दुर्वृत्ता वा सुवृत्ता वा तेषां मुक्तिर्भविष्यति ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति सततं नरः ।
रङ्गेशे विद्यते भक्तिः पातकैः स न लिप्यते ॥

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

चन्द्रपुष्करिणी श्रेष्ठा केनादौ सेवितानघ ।
तन्मे कथय तत्त्वेन गङ्गासुत नमोऽस्तु ते ॥

भीष्म उवाच ।

चन्द्रपुष्करिणीस्नानं रङ्गेशस्य च दर्शनम् ।
दम्भाल्लोभाद्भयाद्वा यः करोति स मुक्तिमान् ॥
ते धन्यास्ते प्रपूज्याश्च नमस्कार्या विशेषतः ।
येऽर्चयन्ति च रङ्गेशं प्रणतार्तिप्रणाशनम् ॥

— (L. 5294) D1 तत्पादकमलाश्रिताम् (for °). — G1 om. line 5296. — (L. 5298) D1 M1 मदर्चन- (for मम ध्यान-). G1 मदर्चनपरायणम् (for °) — G2 om lines 5300–5301 — (L. 5300) G(ed) आसुरीं तनुमुत्सृज्य (for °). — After line 5302, G2 ins :

198** वसि मध्वा महातेजा वैकुण्ठे संपरायन ॥
पुरा दाशरथिः श्रीमान्हत्वा रावणमाहवे ।
चन्द्रपुष्करिणीं स्नात्वा अयोध्यां पुनरागत ॥

— G2 om lines 5303–5342 — (L. 5306) M1 महेश्वरः (for सुरे°) — (L. 5321) D1 उत्थापयाति तं पूजा (for °). — Before line 5324, M1 ins श्रीभगवानुवाच. — (L. 5325) M1 शृणु मे वचनं परम् (for °). — (L. 5333) G1 M1 स गच्छति रत्युक्त्वा देवमार्गे [illegible] (for °). — (L. 5340) G1 रङ्गदेवं यो नृपाद (for भजेद् ध्रुवम्). — (L. 5341) G1 रङ्गदेवं यो नृपाद (for °). — (L. 5342) M1 यदेव समुदीरयन् (for °). — For line 5342, D1 subst. :

199** दूरे तिष्ठन्ति पापौघो यदेवं समुदीर्यते ।

— G2 om. lines 5343–5360. — (L. 5354) G(ed.) जायते (for विद्यते). D1 पातकैस्तु न लिप्ये (for °).

Colophon. — Sub-parvan. D1 G1.2 M1 G(ed.) रङ्ग-. — Adhy. name : D1 M1 G(ed.) श्रीरङ्गमाहात्म्यम् भवो.. — Adhy. no. : D1 G1.2 M1 40; G2 रङ्गमाहात्म्यम्.

स स्नात सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षित ।
चन्द्रपुष्करिणीस्नान य करोति नराधिप ॥
तीर्थस्नानतपोभिश्च व्रतदानमखैरपि ।
यजन्ति कर्मयोगेन रङ्गेश मुक्तिद विभुम् ॥
शान्ता जितारिषड्वर्गा योगेनाप्यनहंकृता ।
यजन्ति ज्ञानयोगेन रङ्गेश मनुजेश्वर ॥
दुर्वृत्ताना भवेन्मोक्ष सुवृत्ताना विमुच्यते ।
रङ्गभूमिगताना च सर्वेषा च नृपोत्तम ॥
अत्रैवाप्युदाहरन्तीममितिहास पुरातनम् ।
शृण्वतां वदतां चैव सर्वपातकनाशनम् ॥
आसीत्पुरा महीपाल सोमवंशसमुद्भव ।
धर्मकेतुरिति ख्यातो नारायणपरायण ॥
चन्द्रपुष्करिणीतीरे दयेश पूज्य भक्तित ।
अकरोत्सुसाहस्र मातापित्रोश्च पूजनम् ।
हैमवस्त्राश्वदानानि गोभूतिलवराणि च ॥
तेन पुण्यप्रभावेन सर्वबन्धुजनै सह ।
प्राप्तवान्वैष्णव लोकं योगिनामपि दुर्लभम् ॥
तस्मिन्काले महाभाग ब्राह्मणो यज्ञवत्सल ।
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञस्तथा वै ग्रामयाचक ॥
अयाज्ययाजकश्चैव धनार्जनपर सदा ।
पिशुनो निष्ठुर क्रूरो ह्यपण्याना च विक्रयी ।
निषिद्धकर्माचरणात्परित्यक्तश्च बन्धुभि ।
कृपिको नु खिन्नो दीनो हीनाङ्गो व्याधिपीडित ॥
स कदाचिद्धनार्थं तु पृथिव्यां पर्यटन्नृप ।
जगाम नर्मदातीर श्वासकासप्रपीडित ।
तत्र पञ्चत्वमापन्नो न लेभे चौर्ध्वदैहिकम् ॥
तस्मिन्काले तस्य भार्या सुरूपा च सुयौवना ।
कामचाररता भूत्वा परित्यक्ता च बन्धुभि ॥
तस्या जातो महाराज चण्डालात्तु नराधम ।
पापबुद्धिरिति ख्यातो जन्तूनामन्तकोपम ॥

महापापरतो नित्य ब्रह्मद्वेषपरस्तथा ।
परदारपरद्रव्यलोलुपो बन्धुवर्जित ॥
गावश्च बहवो नित्य निहत्य बहुपक्षिण ।
चतुरश्वसुवर्णानि बहून्यपहृतानि च ।
मद्यमांसरतो नित्य बहुशो मार्गरोधकृत् ॥
स कदाचिद्धनार्थं तु पृथिव्या संचरन्नृप ।
कावेरीमध्यगा देवीं चन्द्रपुष्करिणीं गत ॥
छादित हेमकलशैर्दिव्यालंकारशोभितम् ।
रङ्गेशस्य निवास तु दृष्ट्वाथिधि धर्मज्ञ ॥
स दृष्ट्वा मुदमापन्नश्चोराणामधिपो नृप ।
हराम्यत्र सुवर्णानि बहूनीति मुद ययौ ॥
ज्ञात्वा तत्र महाराज मत्वा स भक्तिमानिव ।
विलोक्य बहुधा रत्नकाञ्चनानि बहूनि च ।
अपहर्तुमना रात्रौ वास तत्राकरोन्नृप ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवी कावेरी पापनाशिनी ।
जलौघै प्लावयामास निशि चोरान्स्थितान् ।
चौरै सह स्वकै सोऽपि पापबुद्धिर्लय गत ॥
तस्मिन्नवसरे देवा विमानाना सहस्रकम् ।
आदाय तान्समारोप्य दिव जग्मु सहस्रश ॥
सेव्यमानास्तु गन्धर्वै पूज्यमानास्तु वज्रिणा ।
ब्रह्मलोक गताश्चोरा यत्र मनिधिमानत ॥
पापबुद्ध्या गता ह्येते पापिनाऽपि नरेश्वर ।
भक्त्या तु कुर्वता नृणा सद्यास्नान किमुच्यते ॥
सहस्रयुगपर्यन्त भुक्त्वा भोगाननेकधा ।
तस्माच्च ब्रह्मणो लोकाद्विष्णुलोक प्रयान्ति ते ।
वैष्णवे तु स वै लोके तावद्भुक्त्वा दिव गत ॥
प्रवृद्धज्ञानसपन्नो बन्धुमान्नाम भूपति ।
सोमवंशोद्भव श्रीमान्सप्तद्वीपैकराडभूत् ॥
आसत्यसंहतत्वश्चोरा प्रभवस्तर्जितधर्मिण ॥
जातिस्मरत्वमापन्नो विशेषेण हरिप्रिय ।

G(ed) 41

(L. 5355) G2 निर्मिता (for सेविता) G(ed.) पुरा (for [अ]नघ) — (L. 5357) G3 रङ्गनाथस्य दर्शनम् (for °) — (L 5358) G2 लोभान्मोहाद् (for दम्भाल्लोभाद्) — G2 om lines 5359 5364. — (L. 5368) G(ed) पुनर्जन्म न विद्यते (for °) — (L 5370) D1 G2 M1 सद्य (for सर्व) — (L. 5376) G1 G(ed) स नृप स्व (for सर्वैर्बन्धु-) — (L. 5379) D1 -संपन्नश् (for -तत्त्वज्ञस्) — (L. 5380) G1 मूर्खो (for चैव) D1 G1 3 M1 तथा च (for दुष्टेचो) — After line 5388 G(ed.) ins

200** अधर्मनिरतो मूर्खो दुर्वृत्तो वृषलीपति ।

— (L. 5387) M1 सुलोचना (for सुयौवना) — (L 5390) G2 जनानाम् (for जन्तू°) — (L. 5393) D1 G(ed) गावश्च तेन वै (D1 निहता) राजन् (for °) D1 G(ed) निहता (for °त) M1 भक्षक (for -पक्षिण) — (L. 5399) G1 G(ed) विमाने (for निवास) — (L. 5404) G1 G(ed) अपहर्तुमनो रात्रे (for °) — After line 5404 G1 ins

201** तत्र स्नानप्रभावेन चौर्यबुद्धिर्लय गता ।
मनो विकृतिमापेदे पश्चात्तप्त अभून्नृप ॥

— (L. 5406) M1 पूरयामास (for प्लाव°) — (L 5407) M1 स्वसेवकै (for सह स्वकै) D1 चोरै स्वसेवकै सार्धं (for °) — (L. 5412) G2 दिव गता (for नरेश्वर) — After line 5412 D1 ins

202** पापबुद्धिर्लय गत्वा सप्राप्य स्थानमुत्तमम् ।
यस्या वै स्नानमात्रेण उत्तमा सद्गति [illegible] ॥

— G2 om lines 5413–5414 — (L. 5416) D1 तत्र भुक्त्वा भुवं गत (for °) — For line 5416 G2 subst. :

203** विष्णुलोके बहु भुक्त्वा भुवि राजा हि जायते ।

G2 cont

204** च धुमानिति विख्यातो सोमवंश प्रतापवान् ।

विष्णोर्देवालये नित्यं समार्जनपरायण ।
दीपदानरतश्चैव रङ्गेशे भक्तिमानभूत् ॥
स कदाचिन्महीपालो रङ्गेशं प्राप्य धर्मवित् ।
विचित्रकलशोपेत प्राकारमकरोत्प्रभु ॥
तन्मध्ये मण्डपं दिव्यं विस्तीर्णं चतुरस्रकम् ।
कारयामास धर्मात्मा चित्रस्थानविराजितम् ॥
तन्मध्ये पुण्डरीकाक्ष रङ्गेशं धन्धुमाधुप ।
पूजयामास विविधैर्महारजतभूषणै ॥
चन्द्रपुष्करिणीस्नानं कावेर्यांश्च तथामलम् ।
स्मृत्यै पूजनं कुर्वंस्तत्र स्म परिमुच्यते ॥
एतद्दृष्ट्वा विस्मयान्तो महापुण्योऽथ नारद ।
समवीन्मे कृपा त्वरया गङ्गातीरे मनोरमे ॥

वैशंपायन उवाच ।

चन्द्रपुष्करिणीस्नानं रङ्गेशस्य च दर्शनम् ।
कुर्वन्ति ये कलौ भक्त्या तेषां मुक्तिर्हि शाश्वती ॥
रङ्गेशो देवदेवेशश्चन्द्रपुष्करिणीतटे ।
तिष्ठन्ददाति भूतानां मोक्षमक्षयमव्ययम् ॥
जन्मकोटिसहस्रेषु पुण्यं यै समुपार्जितम् ।
तेषां भक्तिर्भवेच्छुद्धा रङ्गेशे तत्सरोवरे ॥
जन्मकोट्ययुतं पुण्यं यत्करोति नरो भुवि ।
तत्सर्वं दिनमेकं तु रङ्गेशे वसतो भवेत् ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति सततं नर ।
रङ्गेशदर्शनफलं भवेत्तस्य न संशय ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वैतद्रङ्गनाथस्य वैभवं भाग्यवर्धनम् ।
विस्मयानं महाप्राज्ञ भीष्मो धर्मसुतं जगौ ॥

भीष्म उवाच ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि रङ्गनाथस्य वैभवम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
चन्द्रपुष्करिणी नाम शाश्वती मुक्तिदायिनी ।
तत्रास्ते जगतां नाथ सर्वकालमरिंदम ॥
तां विसृज्य च धर्मात्मा भगवानव्यय प्रभु ।
भक्तानां कामद श्रीमांस्तत क्वापि न गच्छति ॥
सर्वानन्दकरी राजन्सर्वभाग्यप्रदायिनी ।
चन्द्रपुष्करिणी रम्या प्रीता सारूप्यदायिनी ॥
चन्द्रपुष्करिणी दिव्या यत्र तिष्ठति केशव ।
स्नातानामत्र सा देवी संसारभयनाशिनी ॥
पुत्रदा पुत्रकामानां पापहा पापकारिणाम् ।
क्रतूनां फलदा देवी सर्वेषां भरतर्षभ ॥
तीर्थानां भुवि मुख्यानां क्षेत्राणां च नृपोत्तम ।
चन्द्रपुष्करिणी मुख्या यत्र तिष्ठति केशव ॥
सिद्धचारणगन्धर्वयक्षविद्याधरान्वित ।
दिव्यस्त्रीनिकरै सेव्यो मुनरयर्थं च विमुक्तये ॥
सा राजन्दुर्लभा लोके विशेषेण कलौ युगे ।
हिमांशुस्तत्र धर्मात्मा तपस्तेपे सुदुश्चरम् ।
आराध्य देवदेवेशं महात्मा मधिपोऽभवत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थं तप्यते तेन ताराणामधिपेन वै ।
एतन्मे विस्तराद्ब्रूहि कृपा मयि तवास्ति चेत् ॥

भीष्म उवाच ।

आसी तावन्महाभाग सविता च पयोनिधे ।
तपसा हरिमाराध्य लोकचक्षुस्तथाभवत् ॥
ज्ञात्वा तु सर्वभूतानां जीवभूतं दुरासदम् ।
अत्रिनेत्रोद्भव श्रीमांस्तपस्यतु मनो दधे ॥
तपसा लोकविख्यातो देवान्सेन्द्रानकम्पयत् ।
वायुभक्षो निराहारो जितक्रोधो महामति ॥
चन्द्रमा देवदेवेशं चन्द्रपुष्करिणीतटे ।
ध्यायन्नतुलमस्यग्र चचार तप उत्तमम् ॥
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थ हेमन्ते जलवासिनम् ।
जलधाराकुले राजन्वर्षर्तौ हि निराश्रयम् ॥
ध्यायन्नतुलं देवं वासुदेवं जनार्दनम् ।
नीलजीमूतसंकाशं पीताम्बरधरं शुभम् ॥

— G_1 om lines 5417–5418 — (L 5417) D_1 धर्मेते युध भूपति (for °) — (L 5421) G(ed) स तु विष्ण्वालये नित्यं (for °) — G_1 om line 5423 M_1 om lines 5423–5437. — (L 5424) G(ed) नृप (for प्रभु) — (L 5427) D_1 भक्तिमान्, G_1 बुद्धि° (for धन्धु°) G_3 — (L 5429) G_2 कावेर्यां रङ्गदर्शनेश पूजयेत्सदा (for °) — (L 5429) G_2 कावेर्यां रङ्गदर्शनम् (for °) — For line 5430, G_2 subst

205** कृत्वा तत्रैव राजेन्द्र मुक्तिमाप सुदुर्लभाम् ॥

— G_3 om the ref — (L 5434) G_1 G(ed) कलियुगे (for कलौ भक्त्या) — G_2 om lines 5435–5440 — (L 5436) D_1 इष्टं (for तिष्ठन्) M_1 मुक्तिम् (for मोक्षम्) D_1 पुनरावृत्तिवर्जितम् (for °) — (L 5437) G_1 पुण्यं यत्सुसमार्जितम्, M_1 पुण्य वै सुमहा° (for °) — D_1 G_1 om lines 5438 5439 M_1 om lines 5439–5440

COLOPHON — *Mention of the Epic* G_1 — *Sub-parvan* G_1 2 M_1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* D_1 श्रीरङ्गमाहात्म्यम्, G G(ed) श्रीरङ्गेशमाहात्म्यम्, M_1 चन्द्रपुष्करिणीमाहात्म्यम् — *Adhy no* D_1 G_1 2 M_1 41, G(ed) 49

(L 5444) G(ed) महाप्राज्ञो (for °प्राज्ञ) G_2 2 विस्मयानो महाप्राज्ञो (for °) G_2 भीष्मो धर्मजमब्रवीत् (for °) — G_2 om the ref G_2 om line 5447–5461 — (L 5447) G_1 G(ed) पुण्या (for नाम) — D_1 om lines 5448–5457 M_1 om line 5453 M_1 om line 5458 — (L 5461) M_1 सुलभा (for दुर्लभा) — For line 5462, G_2 subst ·

चन्द्रार्कनेत्रममलं विद्युच्चञ्चल्लोचनम् ।
सहस्रादित्यसंकाशं वेदमूर्तिमकल्मषम् ॥
अणिमादिगुणोपेतमार्तत्राणपरायणम् ।
कल्पवृक्षतरोर्मूलं स्वर्गिणामास्पदं शिवम् ॥
कामधेनोर्मूलधनं सनकादिनिषेवितम् ।
जीवभूतमशेषाणां लोकानां पाण्डुनन्दन ।
सर्वगं तु सहस्राक्षं सहस्रकिरणं प्रभुम् ॥
एवं भक्त्या प्रार्थयन्तमन्तर्यामी जगन्मयः ।
आविर्बभूव धर्मात्मन्मण्डलोपरि संस्थितः ॥
तमुवाच कुरुश्रेष्ठ देवगन्धर्वसेवितः ।
अत्रिनेत्रोद्भव श्रीमान्किमर्थं तप्यते त्वया ॥
तोषितस्तपसानेन ददामि तवेप्सितम् ।
वरदं पश्य मां तात यत्ते मनसि रोचते ॥
लोकनाथवचः श्रुत्वा शीतांशुस्तं प्रणम्य च ।
वरदं पुण्डरीकाक्षमस्तौषीत्कमलापतिम् ॥
नमो भगवते तुभ्यं सर्गस्थित्यन्तकारिणे ।
गुणत्रयस्वरूपाय तस्य भेदकराय च ॥
विश्वयोने जगन्नाथ सहस्रशिरसे नमः ।
सहस्रचक्षुषे तुभ्यं सहस्रभुजशालिने ॥
सहस्रपादमूलाय कर्मणां फलदायिने ।
यज्ञाय यज्ञरूपाय यज्ञानां पतये नमः ॥
पाहि पाहि जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन ।
ध्रुवं परमसामान्यं देहि मे भक्तवत्सल ॥
सौभाग्यमण्डलं देहि कान्तिं शीतकरीं प्रभो ।
अत्र तिष्ठ सदा देव चन्द्रपुष्करिणीतटे ।
मम नाम्ना पुष्करिण्या नामधेयं कुरु स्वयम् ॥
स्नातानामत्र देवेश भुक्तिं मुक्तिं प्रयच्छ ह ।
मां पाहि सर्वलोकेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥

भीष्म उवाच ।

तथास्त्विति समामन्त्र्य पुनर्वचनमब्रवीत् ।
ग्रहाणामग्रणीः श्रीमानादित्योऽयं हुताशनः ।
भवितासि द्वितीयो त्वमेवाहं न संशयः ॥
चन्द्रपुष्करिणी चैषा लोके ख्यातिं गमिष्यति ।
स्नातानामत्र सायुज्यं भविष्यति च मेऽनघ ॥
लोकमातुर्महालक्ष्म्या वरं दत्त्वा ततः परम् ।
अत्रैव स्थिरमेष्यामि तत्रांशेन सुधाकर ॥

सोम उवाच ।

अशेषजननी सा तु कुत्रास्ते मापते सती ।
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु वद तत्कारणं प्रभो ॥

श्रीभगवानुवाच ।

पुराहं लोकरक्षार्थं संभवामि पुनः पुनः ।
परित्राणाय साधूनामसतां निधनाय च ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥
तपश्चरति सा देवी सोढुं विरहमक्षमा ।
कुम्भघोणे महाक्षेत्रे सर्वसिद्धनिषेविते ॥
लक्ष्मीसरोवरे देवी स्वर्णपङ्कजकानने ।
ध्यायन्ती मां सदा देवी सर्वगं भक्तवत्सलम् ॥
सदा सेवितुमिच्छन्ती योगिध्येयं महामते ।
युगान्तां षट्शतं सोम ध्यायन्त्या मां तपः कृतम् ॥
तत्कारणात्तु यास्यामि चन्द्र संप्रति तत्र वै ।
गच्छ त्वं लोकमतुलं ज्योतिर्गणनिषेवित ॥
पतिस्त्वं सर्वनक्षत्राणामद्यप्रभृति चन्द्रमाः ।
वल्लीगुल्मलतादीनामोषधीनां द्विजन्मनाम् ॥

चन्द्र उवाच ।

कियद्दूरे स्थिता देवी तत्क्षेत्रस्य फलं तु किम् ।
एतद्वेदितुमिच्छामि लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

प्राचीभागे तपस्यन्ती योजनानां चतुष्टये ।
आस्ते तत्र सरस्तीरे स्वर्णपङ्कजकानने ।
कुम्भघोणमिति ख्यातं क्षेत्राणामुत्तमं विदुः ॥
लक्ष्मीसरोवरं नाम तत्र तिष्ठति संप्रति ।
निर्मितं तपसा देव्या परिशुद्धजलं तथा ॥
आदावपि च तत्क्षेत्रं देवर्षिगणसेवितम् ।
धर्मवृद्धिकरं क्षेत्रं कुम्भघोणं विदुर्बुधाः ॥
कुम्भकोणे मूर्तिर्यस्य तस्य लोको ममैव हि ।
ब्रह्मणा सेवितं स्थानं लोकानां सृष्टिमिच्छता ॥
गङ्गादिसर्वतीर्थानि संगृह्य च पुरा रमा ।
निर्ममे लोकरक्षार्थं पावनं तत्सरोवरम् ॥

206** चन्द्रपुष्करिणीतीरे विमानस्य आश्रित ।

— After line 5470, G1 ins. :

207** लोकानामीश्वरं देवं स्तोत्रैः श्रुतिमनोहरैः ।
स्तुत्वा लक्ष्मीपतिरेवं तूष्णीमास महामनाः ।

— G1 om. lines 5471–5495 — (L. 5477) G(ed.) शुभम् (for हरिम्) — (L. 5484) M1 सहस्रकिरणप्रभम् (for °). — (L. 5488) G(ed.) सरोत्पा (for धर्मात्मन्). — (L. 5489) D1 ददामि च यदीप्सितम्; G1 वरदोऽहमिहागत. (for °). — (5490) D1 वरं वरय च मां तात (for °). — G1 om. lines 5491–5501. Before line 5493, D1 ins. चन्द्रमा°. — (5498) M1 भूतानां (for यज्ञानां). — Before line 5502, G1 ins चन्द्र° — (L. 5503) G1 मम नाम्ना पुष्करिणी (for °). — M1 om. lines 5504–5506. — Before line 5507, M1 ins श्रीभगवान्. — (L. 5507) D1 अमर° ; G1 M °र° (for °णी). G(ed) सुधाकर (for हुताशन). — G1 om. line 5509 — (L. 5512) M1 स्थिरम्; G(ed.) स्थितिम् (for स्थिरम्). M1 निशाकर (for सुधा°). — G(ed.) चन्द्र (for सोम). — (L. 5514) G1 भगवन्वद विस्तरात् (for °). — (L. 5515) G1 G(ed.) युगे युगे (for पुनः पुनः) — G1 om. lines 5521–5531. — (L. 5527)

वर्षे वर्षे समागम्य ब्रह्माद्यास्तत्र देवता ।
स्नात्वा मुनिवरा सर्वे यान्ति स्थान स्वक पुन ॥
एकाहमपि य कुर्यात्स्नान तत्र सुधाकर ।
प्राप्नोति सुरलोक स पूजित सिद्धचारणै ॥
त्रिरात्र वसता तत्र कुम्भघोणे सुरालये ।
ब्रह्मलोको भवेत्तेषा यावदाभूतसंप्लवम् ॥
लक्ष्मीसरोवरे स्नात्वा पूज्य मा भक्तिसयुत ।
यो ददाति च यद्दान तद्दान पितृमुक्तिदम् ॥
पुण्यक्षेत्राणि सर्वाणि तीर्थानि सुमहान्ति च ।
वसन्ति तत्र वै सोम ह्यनिश पुण्यकाङ्क्षया ॥
तस्यैव सदृश नास्ति त्रिषु लोकेषु सुव्रत ।
अन्यक्षेत्रे कृत पाप पुण्यक्षेत्रे विनश्यति ॥
पुण्यक्षेत्रे कृत पाप वाराणस्या विनश्यति ।
वाराणस्या कृत पाप कुम्भघोणे विनश्यति ।
कुम्भघोणे कृत पाप कुम्भघोणे विनश्यति ॥
तस्या सकाश गच्छामि सुखी भव सुधाकर ।
तत्रापि मा भजस्वेति तत्रैवान्तरधीयत ॥
इति श्रुत्वा हरेर्वाक्य हिमाशुर्विस्मयान्वित ।
ध्यायस्तत्रापि देवेशमास्ते चिरतर नृप ॥
भूसुतोऽपि च त दृष्ट्वा हिमाशु च सुधाकरम् ।
उग्रेण तपसा तत्र स तृतीयो ग्रहोऽभवत् ॥
पितुराज्ञा पुरस्कृत्य सौम्योऽपि तपसात्र च ।
अवाप रविसालोक्य ग्रहाणा मध्यमेव च ॥
गुरु कमलपत्राक्षीं स्वका भार्यां हिमाशुना ।
हृतां परमकल्याणीमवापात्र च सेवनात् ॥
दैत्यमन्त्री चिर काल तत्र तप्त्वा तप परम् ।
अवाप्य मध्य तेषा तु ग्रहाणा शुभदोऽभवत् ॥
शनिस्तु रविज श्रीमान्राहुकेतू च तावुभौ ।
ते सर्वे सुचिर तप्त्वा ग्रहसख्यामुपागता ॥
इन्द्रो यम प्रचेताश्च कुबेरनलकूबरौ ।
कुम्भघोणे महाविष्णुमाराध्य प्रययुर्दिवम् ॥
दिशा पतित्वमापन्ना नित्य देवै प्रपूजिता ।
आराध्य देवदेवेश दिक्पालत्वमुपागता ॥
हरिश्चन्द्रो नलो राजा पुरुकुत्स पुरूरवा ।
सगर कार्तवीर्यश्च षडेते चक्रवर्तिन ॥
ख्याति लोके महत्सत्य धर्मश्रद्धा महद्धनम् ।
अवापुस्तस्य कृपया तपसा च शुभव्रता ।
शृण्वता वदता चेदमेतद्भाग्य भवेद्ध्रुवम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवो जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन ।
शिवमूर्ति प्रसन्नात्मा काके प्रत्यक्षता गत ॥
कथ प्रभुरिति ख्यात पूज्यते निधिवद्द्विजै ।
कथ ददाति भक्ताना प्रसन्नात्मा वर परम् ॥
तस्य देवस्य पूजाया फल कि कृत पूजित ।
क प्राप्नोति शुभाँल्लोकानता-सर्वान्यद्दत्व मे ॥
देवव्रत महाभाग कृपा मयि तवास्ति चेत् ।
तत्सर्वं प्रार्थयाम्यद्य पाहु धर्मात्मन प्रभो ।

भीष्म उवाच ।

अहो वक्ष्यामि ते पार्थ भूतनाथस्य वैभवम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
आद्यन्तशून्यो देवेश सृष्टिस्थित्यन्तकारक ।
ब्रह्मा रुद्रस्तथा विष्णु कुबेरो देवराट् प्रभु ॥
इन्द्रोऽग्निर्यमधर्मेशौ निर्ऋतिर्वरुण प्रभु ।
वायु सूर्य सहस्राक्ष सर्वेशो भूर्भुव सुव ॥
कालरूपस्य धर्मस्य लोकनाथस्य धर्मिन ।
नाह वक्तुमशक्तोऽस्मि सत्स्वभावमशेषत ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

तेषामीश्वरभक्तानां विष्णुलोक कथ भवेत् ।

G(ed) नृप (for तत्र) — G3 om lines 5534 5535 G1 om lines 5537-5542 —(L 5540) G1 पापानां नाशक परम् (for °) —(L 5543) D1 G1 M1 स्नानमात्र (for स्नान तत्र) —(L 5544) D1 G3 M1 सर्वपापविनाशित (for °) — G3 om lines 5545 5548 —(L 5549) G3 सुबहूनि (for सुमहान्ति) —(L 5560) G3 M1 सुधामयम् (for °करम्) — After line 5560, G3 ins

208** गुरुस्त्वं च तच्चात्र तप परमदारुणम् ।

— G3 om lines 5562 5566 —(L 5562) G1 बुधो (for सौम्यो) —(L 5567) G3 एतेषां (for तेषां तु) — After line 5567, G3 ins

209** भृगु सौम्य शनि केतु राहुर्देवगुरुस्तथा ।
एवं तत्त्वा तप क्रूर लेभिरे ग्रहदेवताम् ।
एवमेते महाराज अत्र तप्त्वा दिवं ययु ॥
इदं पवित्रं पापघ्नं शृण्वतां पठतामपि ।
य शृणोति नरो भक्त्या सर्वपापै प्रमुच्यते ॥

— D1 om lines 5570 5573 —(L 5578) M1 तर्थ (for भाग्य)

COLOPHON S parvan D1 G1 आश्वमेधिकपर्वणि वैष्णवधर्मा, G3 M1 G(ed) °धर्मा — Adhy name D1 G1 M1 G(ed) कुम्भघोणमाहात्म्यम् — Adhy no D1 G1 M1 42, G(ed) 43

(L 5581) M1 G(ed) स्थिता (for °वर्) — G3 om lines 5595 5596 — G3 देवव्रत (for भीष्म) —(L 5590) D1 G3 ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्र (G1 M1 कृष्ण) (for विष्णु) — G3 om lines 5591-5593 —(L 5591) D1 इन्द्रो-ऽग्निर्यमस्तथा (for °) —(L 5591) D1 नाहं वक्तुं समर्थोऽस्मि (for °) — After line 5593, D1 ins

भीष्म ।

210** अथ हि भगवान्पूर्वं युधिष्ठिरेण ।

चन्द्रार्कनेत्रममलं विद्युच्चञ्चललोचनम् ।
सहस्रादित्यसंकाशं वेदमूर्तिमकल्मषम् ॥
अणिमादिगुणोपेतमार्तत्राणपरायणम् ।
कल्पवृक्षतरोर्मूलं स्वर्गिणामास्पदं शिवम् ॥
कामधेनोर्मूलधनं सनकादिनिषेवितम् ।
बीजभूतमशेषाणां लोकानां पाण्डुनन्दन ।
सर्वगं तु सहस्राक्षं सहस्रकिरणं प्रभुम् ॥
एवं भक्त्या प्रार्थयन्तमन्तर्यामी जगन्मयः ।
आविर्बभूव धर्मात्मा गरुडोपरि संस्थितः ॥
समुवाच कुरुश्रेष्ठ देवगन्धर्वसेवितः ।
अत्रिनेत्रोद्भव श्रीमान्किमर्थं तप्यते त्वया ॥
तोषितस्तपसानेन तद्ददामि यथेप्सितम् ।
वरदं पश्य मां तात यत्ते मनसि रोचते ॥
लोकनाथवचः श्रुत्वा शीतांशुस्तं प्रणम्य च ।
वरदं पुण्डरीकाक्षमस्तौषीत्कमलापतिम् ॥
नमो भगवते तुभ्यं सर्गस्थित्यन्तकारिणे ।
गुणत्रयस्वरूपाय तस्य भेदकराय च ॥
विश्वयोने जगन्नाथ सहस्रशिरसे नमः ।
सहस्रचक्षुषे तुभ्यं सहस्रभुजशालिने ॥
सहस्रपादमूलाय कर्मणां फलदायिने ।
यज्ञाय यज्ञरूपाय यज्ञानां पतये नमः ॥
पाहि पाहि जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन ।
ध्रुवं पदमसामान्यं देहि मे भक्तवत्सल ॥
सौभाग्यमण्डकं देहि कान्तिं शीतकरीं प्रभो ।
अत्र तिष्ठ सदा देव चन्द्रपुष्करिणीतटे ।
मम नाम्ना पुष्करिण्या नामधेयं कुरु स्वयम् ॥
स्नातानामत्र देवेश भुक्तिं मुक्तिं प्रयच्छ हे ।
मां पाहि सर्वलोकेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥

भीष्म उवाच ।

तथास्त्विति समामन्त्र्य पुनर्वचनमब्रवीत् ।
ग्रहाणामग्रणीः श्रीमानादित्योऽथ हुताशनः ।
भवितासि द्वितीयो मे त्वमेवाहं न संशयः ॥
चन्द्रपुष्करिणी ह्येषा लोके ख्यातिं गमिष्यति ।
स्नातानामत्र सायुज्यं भविष्यति च मेऽनघ ॥
लोकमातुर्महालक्ष्म्या वरं दत्त्वा ततः परम् ।
अत्रैव स्थिरमेष्यामि सत्रांशेन सुधाकर ॥

सोम उवाच ।

अशेषजननी सा तु कुत्रास्ते मापते सती ।
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु वद तत्कारणं प्रभो ॥

श्रीभगवानुवाच ।

पुराहं लोकरक्षार्थं संभवामि पुनः पुनः ।
परित्राणाय साधूनामसतां निधनाय च ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥
तपश्चरति सा देवी सोढुं विरहमक्षमा ।
कुम्भघोणे महाक्षेत्रे सर्वसिद्धनिषेविते ॥
लक्ष्मीसरोवरे देवी स्वर्णपङ्कजकानने ।
ध्यायन्ती मां सदा देवी सर्वगं भक्तवत्सलम् ॥
सदा सेवितुमिच्छन्ती योगिध्येयं महामते ।
युगान्वा षट्शतं सोम ध्यायन्त्या मां तपः कृतम् ॥
तत्कारणात्तु यास्यामि चन्द्र संप्रति तत्र वै ।
गच्छ त्वं लोकमतुलं ज्योतिर्गणनिषेवितः ॥
पतिस्त्वं सर्वनक्षत्राणामद्यप्रभृति चन्द्रमाः ।
वल्लीगुल्मलतादीनामोषधीनां द्विजन्मनाम् ॥

चन्द्र उवाच ।

कियद्दूरे स्थिता देवी तत्क्षेत्रस्य फलं तु किम् ।
एतद्वेदितुमिच्छामि लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

प्राचीभागे तपस्यन्ती योजनानां चतुष्टये ।
आस्ते तत्र सरस्तीरे स्वर्णपङ्कजकानने ।
कुम्भघोणमिति ख्यातं क्षेत्राणामुत्तमं विदुः ॥
लक्ष्मीसरोवरं नाम तत्र तिष्ठति संप्रति ।
निर्मितं तपसा देव्या परिशुद्धजलं तथा ॥
आदावपि च तत्क्षेत्रं देवर्षिगणसेवितम् ।
धर्मवृद्धिकरं क्षेत्रं कुम्भघोणं विदुर्बुधाः ॥
कुम्भकोणे मुनिर्यस्य तस्य लोको ममैव हि ।
ब्रह्मणा सेवितं स्थानं लोकानां सृष्टिमिच्छता ॥
गङ्गादिसर्वतीर्थानि संगृह्य च पुरा रमा ।
निर्ममे लोकरक्षार्थं पावनं तत्सरोवरम् ॥

206** चन्द्रपुष्करिणीतीरे हिमांशुस्तप आस्थितः ।
— After line 5470, G2 ins

207** लोकानामीश्वरं देवं स्तोत्रैः श्रुतिमनोहरैः ।
स्तुत्वा लक्ष्मीपतेरेव तूष्णीमास महामनाः ॥

— G1 om lines 5471–5495 — (L. 5477) G(ed) शुभम् (for हरिम्) — (L. 5484) M1 सहस्रकिरणप्रभम् (for °), — (L. 5488) G(ed) सर्वात्मा (for धर्मात्मन्) — (L. 5489) D1 ददामि च यथेप्सितम्, G1 वरदोऽहमिहागत (for °) — (5490) D1 वरयस्व च मां तात (for °) — G2 om. lines 5491 5501 Before line 5493 D1 ins. चन्द्रमा — (5498) M1 भूतानां (for यज्ञानां) — Before line 5502 G2 ins चन्द्र — (L. 5503) G3 मम नाम्ना पुष्करिणी (for °) — M1 om lines 5504–5506 — Before line 5507, M1 ins श्रीभगवान् — (L. 5507) D1 अग्रग° G1 M °ग (for °णी) G(ed) सुधाकर (for हुताशन) — G3 om line 5509 — (L. 5512) M1 स्थिरम्, G(ed) स्थितिम् (for स्थिरम्) M1 निशाकर (for सुधा°) — G(ed) चन्द्र (for सोम) — (L. 5514) G2 भगवन्विस्तरात् (for °) — (L. 5515) G3 G(ed.) युगे युगे (for पुनः पुनः) — G2 om lines 5521 5531 — (L. 5527)

वर्षे वर्षे समागम्य ब्रह्माद्यास्तत्र देवता ।
स्नात्वा मुनिवरा सर्वे यान्ति स्थान स्वक पुन ॥
एकाहमपि य कुर्यात्स्नान तत्र सुधाकर ।
प्राप्नोति सुरलोक स पूजित सिद्धचारणै ॥
त्रिरात्र वसता तत्र कुम्भघोणे सुरालये ।
ब्रह्मलोको भवेत्तेषा यावदाभूतसम्प्लवम् ॥
लक्ष्मीसरोवरे स्नात्वा पूजय मा भक्तिसयुत ।
यो ददाति च यद्दान तद्दान पितृमुक्तिदम् ॥
पुण्यक्षेत्राणि सर्वाणि तीर्थानि सुमहान्ति च ।
वसन्ति तत्र वै सोम ह्यनिश पुण्यकाङ्क्षया ॥
तस्यैव सदृश नास्ति त्रिषु लोकेषु सुव्रत ।
अन्यक्षेत्रे कृत पाप पुण्यक्षेत्रे विनश्यति ॥
पुण्यक्षेत्रे कृत पाप वाराणस्या विनश्यति ।
वाराणस्या कृत पाप कुम्भघोणे विनश्यति ।
कुम्भघोणे कृत पाप कुम्भघोणे विनश्यति ॥
तस्या सकाश गच्छामि सुखी भव सुधाकर ।
तथापि मा भजस्वेति तत्रैवान्तरधीयत ॥
इति श्रुत्वा हरेर्वाक्य हिमांशुर्विस्मयान्वित ।
ध्यायस्तत्रापि देवेशमास्ते चिरतर नृप ॥
भृगुजोऽपि च त दृष्ट्वा हिमांशु च सुधाकरम् ।
क्रमेण तपसा तत्र स तृतीयो ग्रहोऽभवत् ॥
पितुराज्ञा पुरस्कृत्य सौम्योऽपि तपसात्र च ।
अवाप रविसालोक्य ग्रहाणा मध्यमेव च ॥
गुरु कमलपत्राक्षीं स्वका भार्यां हिमांशुना ।
हृता परमकल्याणीमवापात्र च सेवनात् ॥
दैत्यमन्त्री चिर काल तत्र तप्त्वा तप परम् ।
अवाप्य मध्य तेषा तु ग्रहाणा शुभदोऽभवत् ॥
शनिस्तु रविज श्रीमान्राहुकेतू च तावुभौ ।
ते सर्वे सुचिरं तप्त्वा ग्रहत्वमुपागता ॥
इन्द्रो यम प्रचेताश्च कुबेरस्त्वलकूबरौ ।
कुम्भघोणे महाविष्णुमाराध्य प्रभवुर्दिवम् ॥
दिशा पतित्वमापन्ना नित्यं देवे प्रभुत्रिता ।
आराध्य देवदेवेशं दिक्पालत्वमुपागता ॥
हरिश्चन्द्रो नलो राजा कुकुत्स्थ पुरूरवा ।
सगर कार्तवीर्यश्च षडेते चक्रवर्तिन ॥
ख्याति लोके महत्प्राप्ता धर्मभृद्वा मधुसूदनम् ।
अवाप्तुस्तस्य कृपया तपसा च शुभव्रता ।
शृण्वता वदता चेदमेतत्साक्ष्य भवेन्नृपम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवो जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन ।
शिवमूर्ति प्रसन्नात्मा लोके प्रत्यक्षतां गत ॥
कथ प्रसीदति क्षिप्र पूज्यते त्रिदिवौकसै ।
कथ ददाति भक्तानां मनसाभ्यर्थित परम् ॥
तस्य देवस्य पूजाया फल किं केन पूजित ।
क प्राप्नोति शुभाँल्लोकानेतत्सर्वमशेषत ॥
देववर महाभाग कृपा यदि ममास्ति चेत् ।
तत्सार्वं मायथाऽऽख्याहि पाहि धर्मात्प्रभो ।

भीष्म उवाच ।

अहो वक्ष्यामि ते पार्थ भूतनाथस्य वैभवम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
आत्मरूपाच्च देवेश सृष्टिस्थित्यन्तकारक ।
ब्रह्मा रुद्रस्तथा विष्णु कुबेरो देवराट् प्रभु ॥
इन्द्रोऽग्निर्यमधर्मेशो निर्ऋतिर्वरुण प्रभु ।
वायु सूर्य सहस्राक्ष सर्वेशो भगवान्गुरु ॥
कालरूपस्य धर्मस्य लोकनाथस्य धीमत ।
नाहं वक्तुमलमोऽस्मि माहात्म्यमशेषत ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

सेवाभीष्टप्रदानार्थं विष्णुलोके कथं भवेत् ।

G(ed) कृत (for तत्र) — G3 om lines 5534–5535 — G3 om lines 5537–5542 — (L. 5540) G1 पापघ्नी नाशक परम् (for °) — (L. 5543) D1 G2 M1 स्नात्वात्र (for स्नात्वा तत्र) — (L. 5544) D1 G2 M1 सर्वपापविवर्जित (for °) — G1 om lines 5545–5548 — (L. 5549) G1 सुखदाति (for सुमहान्ति) — (L. 5560) G2 M1 सुधाकरम् (for °करम्) — After line 5560, G2 ins

203** गुरुत्वं च तत्रापि तप परमदारुणम् ।

— G2 om lines 5562–5566 — (L. 5563) G2 गुरो (for °हिमांशुना) — (L. 5567) G2 दैत्यो (for तेषां तु) — After line 5567, G2 ins

209** गुरु शौनक शनि केतु राहुर्वसुधा तथा ।
एवं तपसा तत्र सूर्ये पेभिरे सहदेवताम् ।
एवमन्ये महाराज तत्र तप्त्वा दिवं गता ॥
एवं कृतेन पापस्य मुक्ता यत्पापमर्हति ।

न शृणोति नरो भक्त्या तस्यापि प्रमुच्यते ॥

— D1 om lines 5570–5573 — (L. 5576) M1 तत्र (for तस्य)

COLOPHON — Sub-parvan D1 G1 कावेरीतीर्थमाहात्म्यं । G2 M1 G(ed) °पर्वणि — Adhy name D1 G1 M1 G(ed) कुम्भघोणमाहात्म्यम् — Adhy no D1 G1 M1 42, G(ed) 43

(L. 5591) M1 G(ed) विनिवृत्त (for °वृत्) — G2 om lines 5585–5586 — G2 देवेश (for भीष्म) — (L. 5590) M1 कृत्य (for विष्णु) D1 G2 ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्र (G2 M1 रुद्र) — G2 om lines 5591–5592 — (L. 5591) D1 इन्द्रोऽग्निर्वैवस्वत (for °) — (L. 5591) D1 अहं वक्तुं न शक्तोऽस्मि (for °) — After line 5594, D1 ins :

210** भीष्म ।

अहं हि सम्पूर्णं धर्मशास्त्रतत्त्वे ।

एतन्मे संशयं तात छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥

भीष्म उवाच ।

ब्रह्माविष्णुमहेशानां भेदः कुत्रापि न प्रभो ।
कर्तारो ह्यत्र लोकानां सृष्टिस्थितिलयेषु च ॥
त्वया दृष्टः पुरा कृष्णो लोकनाथो जगन्मयः ।
कैलासयात्रामकरोत्पुत्रार्थं भरतर्षभ ॥
तत्राराध्य चिरं कालं भुवनाथमुमापतिम् ।
ईप्सितं प्राप्तवान्पुत्रं तस्माद्भेदो न विद्यते ॥
शंकरो विष्णुमव्यक्तं चिरमाराध्य भक्तिमान् ।
षण्मुखं लभते पुत्रं देवतार्थमरिंदमम् ॥
ब्रह्मा च जनयामास विष्णुमाराध्य भक्तितः ।
लोकान्प्रजापतींस्सर्वांस्तस्माद्भेदो न विद्यते ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
शृण्वतां सर्वपापघ्नमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
पुरा कृतयुगे राजन्सुशान्तो नाम वै द्विजः ।
शान्तो जितेन्द्रियो मौनी सदा ध्यानपरायणः ॥
वेदेषु धर्मशास्त्रेषु वेदाङ्गेषु विचक्षणः ।
गार्हस्थ्ये सकलान्कामाननुभूय द्विजोत्तमः ।
मोक्षकामो हि राजेन्द्र विशेषेण शिवव्रतः ॥
किष्किन्धां समुपागम्य महादत्तेन पालिताम् ।
पम्पासरोवरे स्नात्वा कृत्वा तु शिवमर्चनम् ।
तपस्तप्तुमना राजंस्तत्रास्ते शंकरं स्मरन् ॥
पम्पानाथं विरूपाक्षं नीलकण्ठाहितमव्ययम् ।
मृत्युंजयं कृत्तिवासं पिनाकिनमरिंदमम् ॥
सहस्राक्षं सदानन्दं नीलमेघनिभं हरम् ।
शूलपाणिं महादेवं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ॥
ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च तत्रास्ते ब्राह्मणोत्तमः ।
त्र्यम्बकं महामन्त्रं रुद्रसूक्तादिभिः शिवम् ॥
जापयित्वा तु तं पूज्य त्रिकालं ध्यानतत्परः ।
शाकमूलफलाहारः शान्तः परमबुद्धिमान् ॥
अत्र तिष्ठति राजेन्द्र तस्मिन्नास्ते द्विजोत्तमः ।
शूद्रो वै धर्मकुशलो नामतः सगतो बुधैः ।
शिवभक्तो जितक्रोधः शुश्रूषुश्च द्विजन्मनाम् ॥
विरूपाक्षस्य देवस्य वन्दनार्थं ययौ च सः ।
सुशान्तस्य तदा कुर्वञ्शुश्रूषां राजसत्तम ।
तत्रास्ते सरसस्तीरे जिताहारः शतं समाः ॥
तस्मिन्काले विरूपाक्षो भूतनाथो जगन्मयः ।
आविर्बभूव राजेन्द्र ततो वाचमुवाच ह ॥
सुशान्त शृणु मद्वाक्यं तपसा तोषितोऽस्म्यहम् ।
वरं वरय भद्रं ते विद्धि भूतपतिं च माम् ॥
एतद्वचस्तदा श्रुत्वा ब्राह्मणो विस्मयान्वितः ।
नत्वा पुनः पुनर्देवमस्तौषीज्जगतां पतिम् ॥
नमस्ते पार्वतीकान्त नमस्ते चन्द्रशेखर ।
नमश्चैत्यरूपाय पशूनां पतये नमः ॥
विश्वेश्वर विरूपाक्ष विश्वरूप सदाशिव ।
शरणं भव भूतेश करुणाकर शंकर ॥
नमो धर्माय देवाय विश्वरूपाय शूलिने ।
भूतनाथाय धर्माय नमस्ते नागभूषण ।
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्ग जटाधर सदाशिव ॥
मृगनाभिसुगन्धाय मृगचर्मधराय च ।
कपालमालिने तुभ्यमक्षसूत्रधराय च ।
भूयो भूयो नमस्तुभ्यं पुरान्तक जगन्मय ॥

भीष्म उवाच ।

एवं स्तुतः प्रसन्नात्मा पार्वतीवल्लभः प्रभुः ।
अष्टमूर्तिधरः श्रीमान्देवगन्धर्वसेवितः ॥
वरे वृणीति न चोक्त्वा शूर्द्रं भक्तिममन्वितम् ।
अतिष्ठत्तस्य पुरतः पूर्वाद्रावंशुमानिव ॥
वरेण्यं वरयामास ब्राह्मणो लोकविश्रुतः ।
चतुर्थोऽपि च मे श्रेयो इदस्वेति वरं तदा ॥
नीलकण्ठस्तदाकर्ण्य स्मितपूर्वमभाषत ।

त्रिरूपाणि चकाराशौ त्रिरूपेषु व्यवस्थितः ॥

—(L. 5602) D1 च लभेद्, G1 3 M1 लभते (for प्राप्तवान्) D1 om (hapl) lines 5602[b]–5604[a] —(L. 5604) G(ed.) लब्धवान् (for लभते) G3 अनिन्दितम् (for अरिंदमम्). — After line 5606, D1 ins

211** ईश्वरो विष्णुमभ्यर्च्य शिवमाराध्य भक्तितः ।
षण्मुखं लभते पुत्रं देवपुत्रमरिंदम ।

—(L. 5608) G3 G(ed) आयुश्चैनकारणम् (for °) — G2 om. lines 5611–5612 —(L. 5611) M1 विशारद (for विचक्षण) G1 वेदाङ्गेषु विशारद (for °) —(L. 5613) D1 G3 शिवप्रिय (for °व्रत) —(L. 5615) G2 3 G(ed.) अर्च्यं च, M1 अभ्ययम् (for अर्चनम्) —(L. 5616) G3 M1 चर्तुमना, G(ed) कर्तुं° (for तप्तुं°) G(ed) स्म शिवं (for शंकर) — G3 M1 om lines 5619 5620 —(L. 5625) G ed.) अनिशत्वं राजेन्द्र (for °) G1 काले (for आस्ते) —(L. 5626) D1 G(ed) रुद्रो (for शूद्रो) G3 रुद्रो वै तत्र कुशलो (for °) —(L. 5627) G1 जितवाक्कायमानस (for °) —(L. 5628) D1 M1 सह (for च स) —(L. 5629) D1 सुशीलस्य (for सुशान्तस्य) — After line 5630, D1 ins

212** भीष्म ।
इमां विद्यां शृणुष्वाद्य लोकवन्द्योऽसि मेऽनघ ।

— D1 om. lines 5631–5712 —(L. 5633) G2 महाप्राज्ञ शृणुष्व मे वाक्यं (for °) —(L. 5636) M1 दोष्याम् (for देवम्) —(L. 5637) G1 G(ed.) पार्वतीनाथ (for °कान्त) — M1 om lines 5639–5641 — After line 5640, G(ed) ins

213** शिव शंभो महादेव विश्वेश्वरामरवल्लभ ।

शृणु विप्रवरश्रेष्ठ तव दास्ये तदीप्सितम् ।
अन्यजन्मनि शूद्रस्य दास्यामि वरमुत्तमम् ॥
एवं शिववचः श्रुत्वा ब्राह्मणो हितकृत्सताम् ।
उवाच शंकरं नत्वा भद्रस्वरसमन्वितम् ॥
विश्वंभर यथैवास्तु ममापि न हि मे गिरा ।
कथं दास्यसि ते लोके शुश्रूषुश्च सदा मम ॥
इत्युक्त्वा मौनमास्थाय पादौ नत्वा शिवस्य च ।
शुभे पञ्चाक्षरं मन्त्रं जपन्नास्ते मनोरमे ॥
नीलकण्ठः पुनश्चैवमुवाच परमं वरम् ।
तथाहं तु करिष्यामि युवयोर्ब्राह्मणोत्तम ॥
शूद्रस्य तनुभावे त्वमेष्यसि त्वन्यजन्मनि ।
दर्शनाच्च यथार्थेन युवयोर्मुक्तिरेष्यति ॥

ब्राह्मण उवाच ।

कथं मानुषमाप्नोति शूद्रो मे ह्यन्यजन्मनि ।
एतद्ब्रूहि मे मृड मम जन्म च शंकर ॥

ईश्वर उवाच ।

मगधो नाम विप्रर्षिर्भवितासि द्विजोत्तम ।
दमपुत्रो ह्ययं शूद्रः कालीति ख्यातिमेष्यति ॥

ब्राह्मण उवाच ।

किं च ते भगवन् रूपमीदृशं पावनं परम् ।
मूर्तामर्त्यमूर्तेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥

शंकर उवाच ।

रामो दाशरथिर्भूत्वा महाबलपराक्रमः ।
हनिष्यति शरेणाशु शिरस्ते दक्षिणापथे ।
इत्युक्त्वा सहसा देवः सहसा तु तिरोदधे ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य द्विजपुत्री त्वं मृतौ ।
तत्र योगाग्निविस्तारे समारुह्य मुमूर्ष च ।
शूद्रत्वं प्राप्य सोऽपि तपोवनसमन्वितः ॥
मगधोऽप्यासुराज्योऽभूत् सर्वधर्मपरो नृप ।
यदोत्पन्नो वालिमसापन्नो धर्मात्मैव तपोधनः ॥
शूद्रत्वमप्यनुप्राप्य भगवद्रूप शिवात्मकम् ।

शिरश्छित्वा मनुजाय दर्शनात्सविशेषतः ॥
तत्र कुर्वन्ति धर्मिष्ठ मासमुनिपुंगवे ।
शरण्यं सर्वभूतानां तदा रामस्य तत्परम् ।
ब्रह्मलोकमवाप्नुत पितृवंशसमन्वितम् ॥
यथा मयोदितं पुत्र ब्राह्मणो भगवान् हरः ।
आदिमध्यान्तवर्जितं दृष्ट्वा ब्रह्मन्सनातनम् ।
इदं च यथा ... च ॥
धर्मशीलस्य दानं च कीर्तनं च शिवात्मकम् ।
पृथिवी मूलमयीनां प्रभूय सुगन्धयुत् ।
यस्तुविष्णुगेहं तां कीर्तिमक्षमन्विती ॥
तस्मादितरार्थेन हित भुवि मुनिसत्तमम् ।
हरिशंकरयोर्भेदं नास्ति नास्ति सनातन ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं शास्त्रं प्रभाषितम् ।
शृणुयात्स वै भक्त्या भेदबुद्धिं न याचते ॥

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ माभार्थे धर्मसूर्तिमान् ।
केन पुण्यप्रभावेन याति यान्ति धर्मजान् ॥
शृण्वन्ति सर्वे मनुजाः कथामश्वमेधिकाम् ।
न तामस्यदने श्रुणोत्तमान्यो वदस्व मे ॥

भीष्म उवाच ।

पवित्रान्तेषु नित्यं ये द्विजाः धर्मतत्पराः ।
ते आनन्ति कथां रम्यां धर्मार्थां बहुमतान् ॥
अतियज्ञैर्गताये सततं तपःपराः ।
पुराणधर्मशास्त्राणि जानन्ति सुधीजन ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

केन जनेन वाचिकेन सर्वेषां कथा भवेत् ।
सर्वं तथाख्या ब्रूहि कौशिके कृपासागर ॥

भीष्म उवाच ।

कृपया वासुदेवस्य सर्वं जानन्ति धर्मज ।
यथा कर्तिनेवस्तु शिवे परयन्ति भूतलम् ॥

श्रियमन्तस्थमत्वां च प्रागाद्गर्गाश्रमं प्रति ॥
तत्रैव पञ्चमासांश्च स्थित्वा शोकसमन्वितः ।
पङ्गुत्वमथ मूकत्वमन्धत्वमगमन्नृप ॥
राज्यभ्रष्टं पतिं पत्नी प्राप्तुकामा पुनः श्रियम् ।
प्रलपन्ती मुहुः पुत्रान्हतान्युद्धे सुदुर्लभान् ॥
श्रियं राज्यं च भोगं च समुद्दिश्य पुनः पुनः ।
आश्वासयन्ती सा देवी जगौ श्लोकचतुष्टयम् ॥

वेदिका उवाच ।

धैर्यं विपदि कर्तव्यं संपत्तौ च क्षमा परा ।
वाचालत्वं सतां मध्ये वर्द्धे शास्त्रपुरःसरम् ॥
विक्रमो युधि कर्तव्यः स्थिरत्वं क्षोभमीयताः ।
ऐश्वर्ये च सदा शान्तिर्भक्तिः शम्भुसु भूसुरे ॥
भवितव्यं भवत्येव नालिकेरफलाम्बुवत् ।
गन्तव्यं गच्छति सदा गजभुक्तकपित्थवत् ॥
यत्रापि तत्रवस्थेव यद्भावि न तद्भवेत् ।
इति निश्चितबुद्धीनां न चिन्ता बाधते क्वचित् ॥
एवं मनीषिणः प्राहुर्नीतिशास्त्रविदो नृप ।
मुञ्च शोकं च मोहं च चिन्तां देहविनाशिनीम् ॥
गर्गाश्रममिदं राजन्प्रापयिष्ये तदन्तिकम् ।
स ते दास्यति धर्मात्मा सर्वान्कामान्सुदुर्लभान् ॥
सान्त्वयित्वा तदा धीरं स्वपतिं राष्ट्रवर्जितम् ।
अशक्तं गमने देवी बिभ्रती निजकन्धरे ।
प्रापयामास मुदिता गर्गाश्रममकल्मषम् ॥
पतिं तत्र प्रतिष्ठाप्य मुनिं नत्वा पुनः पुनः ।
कम्पमाना तदा साध्वी पीनोन्नतपयोधरा ॥
चन्द्रानना सुकेशी च बिम्बोष्ठी मञ्जुभाषिणी ।
कर्णान्तनयना बाला चन्द्रिकामन्दसुच्छविः ॥
वेदिका वेदिमध्या सा पञ्चविंशतिवार्षिकी ।
कोमलाङ्गी तु सा देवी श्यामा सा पुण्यलक्षणा ।
मुनिं प्रोवाच धर्मिष्ठा पाहि पाहीति मे पतिम् ॥
भगवन्पतिना सार्धमागता शत्रुपीडिता ।
राज्यभ्रष्टो ह्ययं राजा त्वामेव शरणं गतः ॥
मुनिस्तत्र चिरं ध्यात्वा ध्यानमार्गेण चक्षुषा ।
दृष्टवान्सर्वमेवैतद्वृत्तान्तं तस्य महात्मनः ।
उवाच मुनिशार्दूलो राजानं महिषीसखम् ॥

गर्ग उवाच ।

युवयोः कष्टमत्युग्रं सर्वाभावं सुदुःसहम् ।
येनेदमीदृशं प्राप्तं तद्ब्रवीमि हि तेऽधुना ॥
देवीनामुत्तमा देवी यन्नाम्ना प्रवरा शुभा ।
सर्वकामप्रदा देवी भारती नैव पूजिता ।
तस्मात्त्वमीदृशीं प्राप्तो गतिं दुरवबोधनाम् ॥
अहो मूर्खा नराः सर्वे ऐश्वर्यमदगर्विताः ।
धर्मं व्रतं न कुर्वन्ति पीडां गच्छन्ति दुःखिताः ॥
व्रतोपवासः कर्तव्यो ह्यात्मनः श्रेय इच्छता ।
श्रेयसा सुखमाप्नोति परत्रामुत्र च प्रभो ॥
किमत्र बहुनोक्तेन दृष्टमाश्चर्यमुत्तमम् ।
शुभव्रतेन भारत्या भक्तो वै प्राप्तवान्पुरम् ॥
विरूपाक्षस्य कृपया पम्पातीरनिवासिनः ।
प्राप्तवानचलां लक्ष्मीं भक्तो राजा विचक्षणः ॥
इत्युक्ता सहसा देवी वेदिका शुभलोचना ।
नत्वा पुनः पुनः प्राह ऋषिं परमधार्मिकम् ॥
विरूपाक्षस्य माहात्म्यं पम्पातीरनिवासिनः ।
तीर्थस्य वैभवं मेऽद्य विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥

गर्ग उवाच ।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि पम्पानाथस्य वैभवम् ।
तुङ्गभद्रा शुभं तीर्थं कोटितीर्थफलप्रदम् ॥

भीष्म उवाच ।

एवं प्रसन्नहृदयं मुनिं नत्वा पुनः पुनः ।
एकाग्रमनसौ भूत्वा दम्पती वाक्यमूचतुः ॥

गर्ग उवाच ।

अहो वक्ष्यामि माहात्म्यं विरूपाक्षस्य शूलिनः ।
यस्य श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं भवेत् ॥
विरूपाक्षं शिवं दृष्ट्वा नराः पापकृता अपि ।
विमुक्तकिल्बिषात्मानस्तु शिवलोकाधिवासिनः ॥
सकृद्वापि नमेद्यस्तु विरूपाक्षं नराधिप ।

line 5769, G1 ins :
917** तया सह सुधार्मिक्या मालवी युद्धदुर्मदः ।
हतपुत्रश्च तैर्युद्धे परित्यक्तश्च बन्धुभिः ॥
राजा चिन्ताकुलो भूत्वा कालोऽयमिति विह्वलः ।

— G1 om. line 5769. — (L. 5769) G(ed) पञ्चत्वम् (for पङ्गु°). — G1 3 M1 धीरा, G(ed) धीर (for पत्नी). — G1 om. line 5771. — (L. 5772) D1 पुत्रांश्च राज्यभोगांश्च (for °). — G1 om. the ref. — (L. 5776) D1 धीरत्वं (for स्थि°). — (L. 5783) G3 मुञ्च भो राजशार्दूल (for °). — Before line 5786, D1 ins. भीष्म: — (L. 5787) G(ed.) स्वपतिं निधाय वै (for °). — (L. 5794) D1 कल° ... मेदुरा (for पुण्य°). — Before line 5796, G3 ins. वेदिका — (L. 5793) G1 G(ed) शाल°, M1 [स]त्याग° (for स्थान). — (L. 5800) G3 राजानं च महीपतिम् (for °). — D1 G(ed) om. the ref. — (L. 5801) M1 ... (for सर्वा°). — For line 5803, G3 subst. :

919** देवानां दुर्लभा चैव अस्माकं सर्वं दुष्करम् ।

— (L. 5805) D1 G3 गतिं दुरवबोधिनीम् (for °). — (L. ...) — Before line 5806, G3 G(ed.) ... (for ...). — (L. 5812), G3 ins. देवि — G3 om. lines 5813–5816. — (L. 5814) D1 ... (for °). — (L. 5818) D1 ... (for °). — (L. 5819) M1 ... (for °). G(ed) ... (for तुङ्ग तीर्थं). G(ed.) ... (for कोटि°). — D1 G3 om. the ref. — (L. 5824) D1 ...; G1

२ हरिवं०—११२

अनन्तभोगमायुष्य चिरं वासं महेश्वर ।
देहि स्वर्गे जगन्नाथ नीलकण्ठ नमोऽस्तु ते ॥
ईश्वर उवाच ।
ब्रह्मावसानपर्यन्तं युष्माकं स्वर्गवासिनाम् ।
अस्तु वासः सुराः सर्वे ह्यत्र वरस्याम्यहं चिरम् ॥
रामोऽहं ■ भविष्यामि विष्णवंशेन समन्वितः ।
दशाननपुरोगांश्च हनिष्ये तानि संयुगे ॥
ऋक्षवानररूपेण यूयमत्र जनिष्यथ ।
विहराम वने पुण्ये गोलाङ्गूलनिषेविते
द्रुमाग्रवसम्भूतेन तृषा मूलफलेन च ॥
इत्युक्ता भूतनाथेन देवदेवेन राघव ।
संप्रहृष्टाः सुरगणा दिवं जग्मुर्यथासुखम् ॥
स एव राम महाबाहो शंकरो लोकशंकरः ।
यथार्थं रावणादीनां जातो रघुकुले शुभे ।
ते सुरा वानरा जाता ह्यागमिष्यन्ति सांप्रति ॥
तैः सार्धमङ्क नगरीं राक्षसेन्द्रस्य दुर्मतेः ।
लङ्कां गन्तासि धर्मात्मन्हनिष्यसि निशाचरम् ॥
इत्युक्तो मुनिना तेन मतङ्गेन महात्मना ।
रामो धर्मविदां श्रेष्ठो मुमोद च ननाम च ॥
पुनः प्रोवाच धर्मात्मा रामचन्द्रो महामनाः ।
मतङ्ग मुनिशार्दूल कृतकृत्योऽसि सांप्रति ॥
केयं ब्रह्मशिला प्रोक्ता देवगन्धर्वसेविता ।
ब्रूहि तां मुनिशार्दूल मतङ्गमुखपङ्कज शुभम् ॥
मतङ्ग उवाच ।
ब्रह्मादयः सुराः सर्वे योगिनः सनकादयः ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च क्रान्ति यया शुभमताः ॥
शिलामारुह्य सर्वेऽहं विरूपाक्षस्य पार्श्वतः ।
जपध्यानपरा नित्यमासते ब्रह्मवित्तमाः ॥
दक्षिणे पूर्वदिग्भागे पश्चिमे रघुनन्दन ।
या शिला सुभगा प्रोक्ता सा वै ब्रह्मशिला स्मृता ॥
तस्यां स्थित्वा जपं चतुर्दिश्यमकुर्वन् सुराः ।
माघमासे विशेषेण स्नात्वा सन्तोषविष्ठिताः ॥
गायत्र्यादिमहामन्त्रैर्जपं कुर्वन्ति ते सुराः ॥
तस्माद्ब्रह्मशिला प्रोक्ता ब्रह्मानुष्ठानतो नृप ।
ये कुर्वन्ति जपं दानं तेषां लोकस्तु शाश्वतः ॥
ये नरा पुण्यकर्माणो ह्यत्र मज्जन्ति नित्यशः ।
तेषां लोकास्तु चातुरस्य देवगन्धर्वसेविताः ॥
विख्यातं त्रिषु लोकेषु विरूपाक्षस्य पश्चिमे ।
वसिष्ठस्याश्रमं विद्धि सर्वपापप्रणाशनम् ॥
जपं कुर्वन्ति मुनयो मनवः ऋषयस्तथा ।
वसिष्ठस्याश्रमे पुण्ये सर्वपापविवर्जिते ॥
पुरतः पूर्वदिग्भागे कोटिशंकरसंज्ञिते ।
ये मज्जन्ति नरश्रेष्ठास्तेषां लोकः कपर्दिनः ॥
स्थापनात्कोटिलिङ्गानां दैवतैर्देववल्लभ ।
कोटिशंकरनाम्ना तत्ख्यातं पृथिवीतले ॥
तत्र कुर्वन्ति मुनयो जपं परमपावनम् ।
अद्यापि राघवश्रेष्ठ दृषद्भिरभिगूहिते ॥
तत्र देवास्त्रयस्त्रिंशत्कोटिलिङ्गप्रपूजनात् ।
शाश्वतं परमं स्थानं लभन्ते भरतर्षभ ॥
अत्र मज्जन्ति मुनयो मानवा मनुजेश्वर ।
सिद्धयोगे पुण्यदिने माघमासे विशेषतः ॥
कोटिशंकरविख्यातं लिङ्गं परमपावनम् ।
नत्वा स्पृष्ट्वा दिवं याति पापवानपि राघव ॥
अभिषेकादिनैवेद्यैः शंकरं यः प्रपूजयेत् ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥
यः स्नाति दिनमेकं तु शंकरस्य च संनिधौ ।
स कोटिकुलसंयुक्तः शिवलोके महीयते ॥
तस्मादै पूर्वदिग्भागे क्रोशमात्रे तु राघव ।
कपिलस्याश्रमं विद्धि सर्वपापप्रणाशनम् ॥
शंकरं तु विरूपाक्षं कपिलैश्वरमव्ययम् ।
त्रिकालं पूजनं कुर्वंस्तिष्ठामि रघुनन्दन ॥
तस्य पूजाप्रभावेन त्वामहं दृष्टवान्किल ।
कृतकृत्योऽस्मि भद्रं ते मां पालय रघूत्तम ॥
संसारविषवृक्षस्तु महारूढो दुरत्ययः ।
छेत्तुमर्हसि तं राम स्वस्ति स्यात्तु नमोऽस्तु ते ॥
एवमुक्त्वा मुनिवरस्तूष्णीमास्ते रघूत्तमम् ।
कृताञ्जलिपुटो धीमानानन्दाश्रुपरिप्लुतः ॥
रामोऽपि तं नमस्कृत्य वचनं चेदमब्रवीत् ।
मतङ्ग मुनिशार्दूल तथास्तु तव भाषितम् ।
कृपया तव धर्मात्मन्हनिष्ये राक्षसेश्वरम् ॥
तुङ्गास्नानफलाद्दिव्यान्विरूपाक्षस्य दर्शनात् ।
मन प्रसादमगमत्पापाच्च परिमोचितः ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि किष्किन्धां नगरीं शुभाम् ॥
इत्युक्त्वा तं नमस्कृत्य प्रययौ रघुनन्दन ।
तस्मात्त्वमपि तां पम्पां गन्तुमर्हसि सुव्रत ॥
तुङ्गास्नाने विरूपाक्षे धर्मेशे कोटिशंकरे ।
मतिं कुरु महाराज महापातकनाशिने ॥
सर्वत्र सुलभा तुङ्गा त्रिस्थानेषु तु दुर्लभा ।

°स्तजात्) — (L. 5954) G1 & G(ed.) प्राप्तं (for स्थानं) D1 वास्यामहे (for याचा°) — (L. 5957) D1 मूर्तेय कोटिश शुभा (for °) — (L. 5967) G(ed.) -गामिनाम् (for -वासि°) — After line 5969, D1 ins

221** आगमिष्यति रामोऽत्र विष्णुर्वंशो लोकपालक ॥

— (L. 5976) D1 इमा सुरगणाः सर्वे (for °) G1 G(ed.) यथागतम् (for °सुखम्) — G1 om the ref. — (L. 5995) G1 भूसुरा, M1 ते नरा (for ते सुरा) — (L. 6001) D1 त्रिवर्जितम् (for प्रणाशनम्) — M1 om lines 6006–6009 — (L. 6007) G1 पृथिवीतले (for °तले) — (L. 6008) G1 तत्र परमपावनम् (for °) — (L. 6015) G1 दृष्ट्वा (for स्पृष्ट्वा) — (L. 6019) M1 स्वर्गे (for शिव°) — (L. 6025) G1 श्रीराम करुणानिधे (for °) — G1 om lines 6033 6040 D1 om. lines 6044–6045. M1 om lines

मार्कण्डेये गुहारण्ये विरूपाक्षे विशेषतः ॥
दुर्लभं सर्वलोकानां विरूपाक्षस्य दर्शनम् ।
कथंचिद्दर्शनं लब्ध्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
सकृत्तुङ्गाम्भसि स्नात्वा नरः पापैः प्रमुच्यते ॥
पिबेच्च कणमात्रं तु तुङ्गाम्भः सोऽपि मानवः ।
ज्ञानाज्ञानकृतैः पापैर्मुक्तो नाकं समश्नुते ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणुयादपि मानवः ।
सोऽपि पापविनिर्मुक्तस्तुङ्गास्नानफलं लभेत् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

राजाज्ञां शिरसा कृत्वा रामो धर्मभृतां वरः ।
कं देशं समनुप्राप्तः पुण्यं परमपावनम् ॥
तन्मे कथय तत्त्वेन गङ्गासुत नमोऽस्तु ते ।
यस्य कीर्तिश्रवणात्सद्यो नरः पापैः प्रमुच्यते ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि श्रोतृणामघनाशनम् ॥
रामस्य चरितं पुण्यं सर्वमङ्गलदायकम् ॥
सीतामन्वेष्टुकामोऽसौ रामो रघुकुलोत्तमः ।
यं पुण्यदेशं संप्राप्तस्तं ब्रवीमि हि तेऽधुना ॥
मौगलं वेङ्कटाद्रिं च श्रीशैलमथ शाश्वतम् ।
काञ्चीं तु कामदां राजंश्चचार रघुसत्तमः ॥
तत्र तत्र च राजेन्द्र दानं ब्राह्मणतर्पणम् ।
गोभूतिलहिरण्यादि कन्यादानशतानि च ।
दत्त्वा तद्देशतान्विप्रान्स्थापयामास सात्त्विकान् ॥
मौगलं नारसिंहं च गत्वा रामः प्रतापवान् ।
नमस्कृत्वा नारसिंहमस्तौषीत्कमलापतिम् ॥
गोविन्द केशव जनार्दन वासुदेव
विश्वेश विश्व मधुसूदन विश्वरूप ।
श्रीपद्मनाभ पुरुषोत्तम पुष्कराक्ष
नारायणाच्युत नृसिंह नमो नमस्ते ॥
देवाः समस्ताः खलु योगिमुख्या
गन्धर्वविद्याधरकिंनराश्च ।
यत्पादमूलं सततं नमन्ति
तं नारसिंहं शरणं गतोऽस्मि ॥
वेदान्समस्तान्खलु शास्त्रगर्भा-
न्विद्याबलं कीर्तिमतीं च लक्ष्मीम् ।
यस्य प्रसादात्पुरुषा लभन्ते
तं नारसिंहं शरणं गतोऽस्मि ॥
ब्रह्मा शिवस्त्वं पुरुषोत्तमश्च
नारायणोऽसौ मरुतां पतिश्च ।
चन्द्रार्कवाय्वग्निमरुद्गणाश्च
त्वमेव तं त्वां सततं नतोऽस्मि ॥
स्रष्टा च नित्यं जगतामशेष-
स्त्राता च हन्ता विभुरप्रमेयः ।
एकस्त्वमेव त्रिविधा विभिन्न-
स्तं त्वां नृसिंहं सततं नतोऽस्मि ॥
इति स्तुत्वा रघुश्रेष्ठः पूजयामास तं हरिम् ।
पुष्पवृष्टिः पपाताशु तस्य देवस्य मूर्धनि ।
साधु साध्विति तं प्रोचुर्देवा ऋषिगणैः सह ॥
राघवेण कृतं स्तोत्रं पञ्चरत्नमनुत्तमम् ।
पठन्ति ये द्विजवरास्तेषां स्वर्गस्तु शाश्वतः ।
इत्युक्त्वा प्रययुः सर्वे देवा ऋषिगणैः सह ॥
रामोऽपि तत्र वै तिष्ठन्मुनिं प्रपच्छ गालवम् ।
कृताञ्जलिपुटो राजन्नोवाचेदं महामतिः ॥
महांस्त्वं मुनिशार्दूल सर्वं वेत्सि भवाननु ।
नारसिंहस्य देवस्य माहात्म्यं वक्तुमर्हसि ॥
यदि ते मयि चेत्प्रीतिरस्ति मे वद दयस्व ह ।
क्षेत्रस्यास्य द्विजश्रेष्ठ तीर्थस्यास्य च वैभवम् ॥

गालव उवाच ।

आश्चर्यं राघवश्रेष्ठ त्वत्कृतं पूर्वजन्मनि ।
त्वमेव वेत्सि तत्सर्वं न हि जानीमहे वयम् ।
तथापि शृणु वक्ष्यामि भक्त्या तव सुव्रत ॥

6047–6048.

COLOPHON. — *Sub-parvan* : D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः ; G2 M1 G(ed.) शेषधर्माः. — *Adhy. name* : D1 संग्रहः ; G1 तुङ्गभद्राकोटितीर्थमाहात्म्यम्. — *Adhy. no.* : D1 G2.3 M1 45 ; G(ed.) 46.

G2 राजा (for युधिष्ठिर). — (L. 6050) D1 तदाज्ञां (for राजाज्ञां). — (L. 6052) D1 G2 M1 नरश्च (for तत्त्वेन). — (L. 6053) D1 तत्कीर्तिश्रवणात्सद्यो (for °). D1 G2 पातकैः (for पापैः). — (L. 6055) G2 (*inf. lin.*) सर्वपापप्रणाशनम् (for °). — (L. 6058) D1 अहोबलं [illegible] ; M1 G(ed.) अहोबिलं (M1 °लं) वेङ्कटाद्रिं (for °) G(ed.) [illegible] (for °). — (L. 6060) G2 स्नानं (for दानं). — M1 om. line 6063. — (L. 6063) G2 G(ed.) अहोबिलं (G2 °लं) के नारसिंह (for °). — Before line 6065, D1 ins. [illegible]. — (L. 6072) D1 G1 नतोऽस्मि (for गतोऽस्मि). — (L. 6074) G2 [illegible] श्रीकीर्तिमतीं च लक्ष्मीम्. — After line 6076, D1 ins. :

222** [illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥

— (L. 6080) G2 M1 [illegible] (for [illegible]). — (L. 6081) G2 M1 [illegible] (for [illegible]) G(ed.) [illegible]. — (L. 6083) G(ed.) [illegible]. — (L. 6084) D1 M1 [illegible] ; G1 [illegible] ; G(ed.) [illegible] (for [illegible]). — M1 om. ([illegible]) Lacs

पुरा योगीश्वरो राम नारसिंहो जगन्मय ।
हिरण्यनिधनं कृत्वा ह्यत्र प्रत्यक्षतां गतः ॥
देवदेवो जगन्नाथः प्रणतार्तिप्रणाशनः ।
दिक्पालैर्देववृन्दैश्च सदा संसेव्यतेऽत्र वै ॥
पदा स्पृशन्ति ये राम भुवमत्र प्रयत्नतः ।
विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः प्रयान्ति हरिमन्दिरम् ॥
भवनाशीति विख्याता गङ्गा पापप्रणाशिनी ।
सुप्रसन्ना च लोकानां पापिनां मुक्तिदायिनी ॥
अत्र देवाश्चर्षयश्चैव सदा तिष्ठन्ति राघव ।
चिन्तयन्तः सदा देवं नारसिंहं जगन्मयम् ॥
अयमेव हरिः साक्षाद्वामनत्वमुपागतः ।
बलिनिग्रहणं कृत्वा दिवं प्रादाद्दिवौकसे ॥
राज्ञां तु दुर्विनीतानां निधनाय सुरोत्तम ।
जमदग्निसुतो भूत्वा कार्तवीर्यं तथाहनत् ॥
स एव त्वं हि रामोऽभूरिक्ष्वाकूणां शिरोमणिः ।
पौलस्त्यस्य वधार्थं त्वं हन्तारं लोकवैरिणः ॥
अप्रमेयमनाख्येयमचिन्त्यं भक्तवत्सलम् ।
सर्वज्ञं त्वां विदुर्देवाः समस्यात्र महाजने ॥
देवान्पश्य रघुश्रेष्ठ त्वदालोकनतत्परान् ।
दिविस्थांस्त्वत्परान्सर्वान्हन्तारं लोकवैरिणः ॥
त्वं तु वै द्वापरस्यान्ते यदुवंशे कृतोदयः ।
कृष्णो विष्णुस्वरूपस्त्वं भविष्यसि न संशयः ।
एवं वदन्ति विबुधास्त्वामत्र सर्वभूतगम् ॥
त्वामाराध्य चिरं कालमत्र पर्वतमूर्धनि ।
ऋषयो ब्राह्मणाश्चैव त्वत्पादं ते प्रपेदिरे ॥
अत्र व्याघ्रा मृगगणाः पशुपक्षिद्रुमादयः ।
व्याधा वनचरा राम तावद्गि सुरपुंगवान् ।
सेवन्ते मुक्तिकामास्ते त्वत्पादकमलं शुभम् ॥
पुरा संचितपुण्यानां सुलभं सूर्यवंशज ।
पापेच्छूनां भवत्यत्र स्थानमस्य विभो हरे ॥

भीष्म उवाच ।

इति श्रुत्वा रघुश्रेष्ठो नाकेशं तं प्रणम्य च ।
नारसिंहं नमस्कृत्य प्रययौ च श्रियोऽचलम् ॥
धर्मराज त्वमेवाशु गत्वा विगतकल्मषः ।
नारसिंहप्रसादेन सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥
श्रीवत्सशमठं गत्वा पतितोऽपि विमुच्यते ।
त्रिरात्रमुषितानां तु किं पुनः पुण्यवैभवम् ॥
यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्यं नारसिंहस्य वैभवम् ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो ब्रह्मलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रीशैलशिखरे रामो राजपुत्रो महामतिः ।
देवं पिनाकिनं नत्वा ततः किमकरोत्प्रभुः ।
वद देवव्रत त्वं मे भूतनाथस्य वैभवम् ॥

भीष्म उवाच ।

देवदेवो विरूपाक्षो नीलकण्ठो महाद्युतिः ।
श्रीशैलाख्ये गिरिवरे सर्वकालं प्रवर्तते ॥
श्रीशैलेन्द्रं प्रविष्टानां नराणां पापिनामपि ।
नास्ति नास्ति पुनर्जन्म नारदेन प्रभाषितम् ॥
स्थानानि भुवि देवस्य विख्यातानि महीतले ।
कैलासो हिमशैलश्च सुमेरुं माल्यवत्तटे ॥
विश्वेश्वरो विरूपाक्षो महाकालो महामते ।
श्रीशैलश्चैकचूतश्च मार्कण्डयो महामने ।
एतानि बहुपुण्यानि स्थानानि स्मरवैरिणः ॥
तत्र तत्र महादेव प्रसन्नं भक्तवत्सलम् ।
गत्वा नरः पापकृता विमुक्तो दिवमश्नुते ।
कैलासे श्रीगिरौ देवः प्रसन्नः सततं गतः ॥
तत्र वै देवतानां च मनुष्याणामथापि च ।
सदा प्रसन्नो देवेशः पार्वतीरमणः प्रभुः ।
गतानामत्र वै मुक्तिं ददाति भुवनेश्वरः ॥
श्रीशैलशिखरे दृष्टे मनुजैः पापकर्मभिः ।
छित्त्वा सर्वाणि पापानि तेषां मुक्तिं ददाति च ॥
एकयामं द्वियामं वा त्रियामं वा वसन्ति ये ।
नास्ति नास्ति पुनर्जन्म साक्षात्कृष्णेन भाषितम् ॥
एकरात्रोषितानां तु पितृमातृकुलानि च ।

6098-6090. — (L. 6095) M₁ वन्दत मे, G(ed) वन्दतुना (for वदस्व मे) — (L. 6101) G(ed.) हिरण्यकं तु हत्वा (for °) — (L. 6106) G₁ G(ed.) गङ्गा सौम्यगुणा शुभा (for °) — (L. 6107) D₁ M₁ अत्र प्रसन्ना लोका (M₁ देवा) नां, G₁ अत्र स्थितानां लोकानां (for °) — G(ed) om. lines 6108-6109 — (L. 6111) G₁ स बलिनिग्रहं कृत्वा (for °) — (L. 6114) D₁ M₁ स त्वं रामाभिरामोऽभूः (for °) — (L. 6115) G₁ हन्ता भुवि च रावणम् (for °) — (L. 6119) D₁ दिविस्थान् सुरगणान् सर्वान् (for °) — D₁ om. line 6120 — (L. 6120) G₁ M₁ यदुवंशे कृतोदये (for °) — (L. 6123) D₁ त्वमेव सर्वगं सुरा (for °) — (L. 6125) G₁ महासत्त्वाः; G(ed) मृगेन्द्राश्च (for मृगगणाः) G₁ M₁ भुजगाद्या (for द्रुमा°) — (L. 6127) D₁ दिवं सेवन्त देवता (for °) — (L. 6129) D₁ G₁ M₁ पापे च्छूनां (for °च्छूनां) D₁ G₁ M₁ स्थानं दुर्निरीक्षम् (for °) — (L. 6131) D₁ प्रययौ पार्वतीपतिम् (for °) — (L. 6132) D₁ तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र (for °) — After line 6133, G₁ ins.

223** सर्वपापसमेतोऽपि पतितोऽपि विमुच्यते ।

— (L. 6134) G₁ G(ed) अहोबलम् (for श्रीवत्स°) D₁ अहोबिले तु गत्वैव (for °) — (L. 6136) D₁ G₁ M₁ पुण्यं (for नित्यं) — After line 6136 D₁ ins. an add. colophon mentioning sub-parvan as नारसिंहदेवस्य and adhy. name as अहोबलमाहात्म्यम् and adhy. no. as 45. — (L. 6143) G₁ M₁ श्रीशैलेन्द्रं तु (for °शैलेन्द्रं) — (L. 6149) D₁ चैकचूतश्च; चैकचूतश्च (for चैक°) — (L. 6149) D₁ G(ed.)

सिद्धा बन्धुजनाश्चैव प्राप्नुवन्ति हि सत्पदम् ॥
तत्रागतं रघुवरं ज्ञात्वा तत्र महर्षयः ।
द्रष्टुकामास्तथा जग्मुर्नारायणमरिंदमम् ॥
जामदग्न्यस्तथा रामो भृगुश्च्यवनभार्गवौ ।
सत्यजित्सत्यकीर्तिश्च शतानन्दो दृढव्रतः ।
शङ्खो यमश्च मन्मेधा कपर्दी चाथ कङ्कणः ॥
एते चान्ये च बहवो मुनयः संशितव्रताः ।
रामं दृष्ट्वा मुदं जग्मुरतुलां रघुनन्दनम् ॥
रामः संपूज्य तान्सर्वानर्घ्यपाद्यैररिंदम ।
नमस्कृत्य च तानाह प्राञ्जलिर्मुनिपुंगवान् ॥
कुशलं वो मुनिगणा धन्योऽहं पादसेवया ।
श्रीशैलेशो मया दृष्टः पूजितश्च विशेषतः ।
अत्र किं करणीयं मे तद्वदन्तु महर्षयः ॥
तेऽपि रामं पुरस्कृत्य जामदग्न्यं बहुश्रुतम् ।
चिरजीवी भवेत्युक्त्वा जामदग्न्यस्ततोऽब्रवीत् ॥
रामाभिराम भगवन्हिताय जगतां विभो ।
कृतावतारो भवता लोके खलु सुदुर्लभः ॥
पाहि लोकानृषिगणान्राक्षसाञ्जहि राघव ।
त्वद्दर्शनात्सुकृतं मे तपस्तेषां महात्मनाम् ॥
दातव्यमत्र भवता ब्राह्मणेभ्यो धनं बहु ।
अन्नपानीयदानानि कर्तव्यानि महामते ॥
अत्रैव दानादिपरास्तु सर्वे
मृता दिवं यान्ति सुशोभमानाः ।
गन्धर्वमुख्यैरुपसेव्यमाना
स्तथा समस्तैर्मुनिवर्यसंघैः ॥
गीतानि देवाः सततं गृणन्ति
कदा नु शैलेशमहं भजामि ।
प्रत्येकमित्येवमुमापतिं स
भजन्ति नित्यं परिपूर्णचित्ताः ॥
कुर्वन्ति दानानि महत्सु सेवां
तीर्थेषु मज्जन्ति शुभं वदन्ति ।
ये चापि पूर्वं कृतिनो महान्तः
तैरेव वन्द्यः सततं गिरीशः ॥
सुरेन्द्रः पूर्वदिग्भागे स्थित्वा देवगणैः सह ।
पूजां करोति यत्नेन सुकरार्थं रघुनन्दन ॥
दक्षिणस्यां दिशि यमस्तिष्ठन्पितृगणैः सह ।
श्रीशैलेशं महाभक्त्या स्तौति प्रीतो रघूत्तम ॥
प्रचेताः पश्चिमद्वारे तिष्ठन्श्रीशैलवासिनम् ।
पाहि मां पार्वतीकान्तेत्येवं स्तौति पुनः पुनः ॥
यक्षराडुत्तरे भागे सदा क्रीडति शंभुना ।
तस्य दिव्या तनुं पश्यन्स्तुवन्हृष्यन्नपन्स्तुवन् ॥
मध्ये तेषां सुराणां तु सिद्धानां साप्सरक्षसाम् ।
कदम्बैः पूरिते स्थाने स्थातुमन्यैर्न शक्यते ।
भूलोकस्य तु सेवार्थं दत्तं त्रिदिवसं किल ॥
श्रुत्वैव राघवश्रेष्ठो जामदग्न्यात्सरूरुह ।
दत्त्वा दानानि विधिवद्दक्षिणद्वारतो ययौ ॥
श्रीशैलं गच्छति पुमान्यो वा को वा नृपोत्तम ।
तस्यैव वशगाः सर्वे मुक्ता एव न संशयः ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं नारदेन प्रभाषितम् ।
शृणोति सततं भक्त्या शिवसायुज्यमश्नुते ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

देवव्रत महाबुद्धे सुरसिन्धुसुत प्रभो ।
श्रीनिवासस्य माहात्म्यं वद नो वदतां वर ॥
वैकुण्ठवासी लोकेशो विष्णुः सर्वगतः प्रभुः ।
कथं प्राप्तो वृषगिरिं तन्मे त्वं कृपया वद ॥

भीष्म उवाच ।

पुरा वै नारदः श्रीमान्ब्रह्मपुत्रो महाद्युतिः ।
हरिं द्रष्टुमथागात वैकुण्ठं समुपागतः ॥
तत्र दृष्ट्वा हरिं पार्थ क्षीरोदस्योपकण्ठतः ।
आयान्तं प्रत्ययौ दृष्ट्वा सुखमापुश्च नारदम् ।
अगस्त्यप्रमुखाः सर्वे पाराशर्यपदानुगाः ॥
अनुज्ञातो मुनिगणैः पाराशर्यो महाद्युतिः ।
व्यासो वचनमब्रवीत् नारदं प्रत्युवाच ह ॥
कृतकृत्या मुने ब्रह्मंस्त्वमेको जगतीतले ।
विष्णुभक्तोऽसि नान्योऽस्ति सदा कीर्तयसे यतः ॥
अहो खलु मनुष्याणां मोक्षदो विष्णुरव्ययः ।
स त्वया सेवितो नित्यं कृतकृत्यो भवानतः ॥
स्रष्टा पालयिता हन्ता एक एव जनार्दनः ।
स त्वया पूजितो नित्यं तस्मात्त्वं तु कृती भवान् ॥
योऽयमस्य सर्वभूतानां सेतुभूतो जगन्मयः ।

मुवि (for बहु) —(L 6155) G(ed) नतानाम् (for ग°) —(L 6158) D1 G2 M1 वसतस्तत्र भूपते (for °) —(L 6161) D1 G(ed) स्त्रियः (for सिद्धा) M1 सुस्निग्धा बन्धुजाश्चैव (for °) —(L 6162) D1 महत्स्थलम् (for महर्षयः) —(L 6165) D1 M1 कृतव्रत , G2 [उ]त्तमव्रत , G(ed) च सुव्रत (for दृढव्रत) —(L 6168) G2 G(ed) अतुलां कुरुनन्दन (for °) — Before line 6171, M1 ins श्रीराम° —(L 6172) D1 श्रीशैलेशोऽस्मी (for °लेशो) —(L 6175) D1 M1 स्थिरजीवी , G2 स्थिरजीव (for चिरजीवी) D1 ऽब्रवीत् (for ऽब्रवीत्) — Before line 6176, D1 ins. जामदग्न्य°. —(L 6189) G2 चित्तम् (for °चित्ता) —(L 6190) D1 °नाम्कम् (for) D1 देवाद्य (for सेवा) —(L 6193) D1 °नाम्कम् (for —(L 6207) G2 [अ]पि मानव (for नृपोत्तम) वासिनम्) —(L 6210) सालोक्यम् (for सायुज्यम्)

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 मार्कण्डेयपर्वणि देव धर्मो , G2 G(ed) °नाथधर्मो —*Adhy name* G(ed) श्रीशैल माहात्म्यम् —*Adhy no* D1 G(ed) 47 , G1 ? 45 G2 om. the ref —(L 6211) G(ed.) महाभाग (for

संसारपाशविच्छेदी स त्वया पूजितो हरिः ॥
एते वयं मुनिश्रेष्ठ द्रष्टुकामा जनार्दनम् ।
तन्निवेशितचित्ता हि प्राप्ताः परमधार्मिकाः ॥
ईदृशं वचनं श्रुत्वा व्यासस्य जगतीपते ।
प्रोवाच नारदो धीमान्वाग्मी वेदविदां वरः ॥
कृतकृत्योऽस्मि भद्रं वो यूयं भूतहिते रताः ।
शाश्वैर्धर्मैः सदा लोकान्भक्त्या रक्षितुमिच्छथ ॥
वैकुण्ठलोके संभूता वार्ता परमपावना ।
श्राविता सा मया सन्तो वक्ष्ये शृण्वन्तु तां शुभाम् ॥
मायावी परमानन्दस्त्यक्त्वा वैकुण्ठमुत्तमम् ।
स्वामिपुष्करिणीतीरे रमया सह मोदते ॥
इत्यब्रुवमिदं वाक्यं श्रुत्वा सेन्द्रा मरुद्गणाः ।
तत्र सेवितुमुद्युक्ता गन्ताऽहं च जगद्गुरुम् ॥
किं करिष्यथ विप्रेन्द्रा दर्शनं ह्यत्र दुर्लभम् ।
तस्मात्तत्र गमिष्यामि इत्युक्त्वा खं समारुहत् ॥
अगस्त्यप्रमुखाः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः ।
जग्मुस्ते व्योममार्गेण यत्र धर्मगिरौ हरिः ॥
स्वामिपुष्करिणीतीरं गत्वा ते ऋषयः सुराः ।
स्नात्वा पीत्वा शुभं तोयं हरिं द्रष्टुं विचेरतुः ॥
पश्चिमं भागमासाद्य मुनयो विष्णुतत्पराः ।
तत्रापश्यन्महाभूतं मेरुमन्दरसंनिभम् ॥
सहस्रादित्यसंकाशं विद्युच्चञ्चललोचनम् ।
सर्वायुधधरं देवं दृष्ट्वा विस्मयमागताः ॥
दक्षिणां दिशमाजग्मुः स्वामिपुष्करिणीतटात् ।
तत्रासुरान्दानवादीन्राक्षसान्पिशिताशनान् ॥
ध्यायन्तश्च जपन्तश्च नमस्यन्तश्च तान्बहून् ।
दृष्ट्वा विस्मयमापन्नाः पूर्वां दिशमुपाययुः ॥
तत्रासीनं देवपतिं त्रिदशैरुपसेवितम् ।
यक्षकिंनरकिंपुरुषचारणाद्यैरभिष्टुतम् ॥
सिद्धगन्धर्वदेवाद्यैर्ऋषिभिश्चाप्सरोगणैः ।
स्तूयमानं हरिं साक्षाच्छ्रीनिवासं जगद्गुरुम् ॥
कदा द्रक्ष्यामि तद्रूपं योगिनामपि दुर्लभम् ।
कदा मे जन्मसाफल्यं भविष्यति सुरार्चितम् ॥
देहि मे दर्शनं देव प्रणतार्तिप्रणाशन ।
त्वं गतिः सर्वभूतानां देवानामपि मोक्षदः ।
पाहि पाहि जगन्नाथ भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
इति स्तुवन्तं देवेशं देवराजं पुरंदरम् ।
वेङ्कटाद्रेः पुरोभागे स्वामिपुष्करिणीतटे ।
देवताभिः समासीनं ध्यायन्तं पुरुषोत्तमम् ॥
तं दृष्ट्वा विस्मिताः सर्वे ह्यगस्त्यप्रमुखा द्विजाः ।
कौबेरीं दिशमाजग्मुर्द्रष्टुकामा जनार्दनम् ॥
तत्रापश्यन्द्विजवरान्सप्तद्वीपनिवासिनः ।
राज्ञो मुनिगणांश्चैव भूसुरान्वेदवादिनः ॥
भूलोकवासिनश्चैव मनुजान्मनुजेश्वर ।
मुदमापुर्महात्मानो मुनयः शुद्धबुद्धयः ॥
स्तुवन्ति गृण्वन्ति नमन्ति केचि-
दानन्दजाश्रूणि सृजन्ति केचित् ।
आक्रुश्य चाक्रुश्य वदन्ति केचि-
द्धरे मुरारे पुरुषोत्तमेति ।
लुण्ठन्ति केचित्परिरम्भयन्ति
तूष्णीं तु तिष्ठन्ति हसन्ति केचित् ॥
ध्यायन्ति केचित्कलशान्वहन्ति
पूर्णान्मुरारेरभिषेकहेतोः ।
पुष्पाणि सौरभ्ययुतानि गन्धं
कर्पूरकस्तूरिसमं वहन्ति ॥
आराय सर्वे वृषभाद्रिनाथं
न मार्गमाणा विचरन्ति तत्र ॥
एवं स्तुवत्सु देवेषु ऋषिगन्धर्वकोटिषु ।
पुष्पवृष्टिः पपाताशु पर्वतोपरि सर्वतः ॥
भेरीमृदङ्गपटहैर्निःसाणाद्यैश्च डिण्डिमैः ।
शङ्खकाहलसंनादैः संकुलं समजायत ॥
तस्मिन्नवसरे विष्णुः प्रादुरासीत्सरित्तटे ।
मेरुमन्दरसंकाशैर्जाम्बूनदपरिष्कृतैः ।
नानारत्नचितैर्दिव्यैर्विमानैरुपशोभितः ॥
कोटिसूर्यप्रतीकाशश्चन्द्रकोटिसुशीतलः ।
स्वर्लोकाद्भूमिपर्यन्तं प्रादुरासीद्धियः पतिः ॥

°बुद्धे) — (L. 6213) G(ed) देवेशो (for लोकेशो) — (L. 6221) G_3 बाधा (for व्यासो) — Before line 6222, D_1 ins व्यास — G_3 om lines 6227 6228. — (L. 6227) M_1 सेवितो (for पूजितो) — (L. 6240) G(ed) [अ]ब्रुवन् सर्वे (for °वमिदं) — (L. 6241) G_6 तत्र सार्धं समुद्युक्ता (for °) — (L. 6242) D_1 G_1 M_1 ह्यत्र दर्शनदुर्लभः, G(ed) ह्यत्र दुर्लभदर्शना (for °) — (L. 6251) D_1 G_3 अदृष्ट्वा (G_3 दृष्ट्वा त) विस्मयं गता (for °) — For line 6254 G(ed) subst

224** नमस्यतो ध्यायतश्च जपतश्चापि तान्बहून् ॥

— (L. 6257) Hypermetric G(ed) -गन्धर्व (for किंपुरुष) — (L. 6258) G(ed.) सिद्धकिंपुरुषाद्यैश्च (for °) — (L. 6259) G(ed) जगत्पतिम् (for जगद्गुरुम्) — (L. 6263) G(ed) मोक्षद (for °दः) — (L. 6271) M_1 -चारणान् (for -वादिनः) — (L. 6273) G_1 मुनयः शुभदर्शनाः (for °). — (L. 6276) G_1 उत्पुत्य चोत्पुत्य (for आक्रुश्य चाक्रुश्य) G(ed.) नदन्ति (for व°) — After line 6276, G(ed) ins :

225** गायन्ति गीतं परितो महान्तः

— After the above, G(ed) reads lines 6303 6322. — (L. 6282) G_1 युतानि (for -युतानि) G(ed.) गन्धान् (for गन्धं) — After line 6285 G_1 G(ed.) ins

226** देवा मनुष्या अपि योगिनश्च

G_1 cont

227** गायन्ति गीताः महतो महात्मनः ॥

स्वामिपुष्करिणीतीरे रविमण्डलसंनिभे ।
विमाने सेवितो देवैः श्रीनिवासोऽवसत्प्रभुः ॥
ब्रह्मा शिवश्चन्द्रदिवाकरश्च
सेन्द्रो यमः पाशधरेशवाय्वी ।
रक्षोधिपो वायुवसू च दक्षौ
विरिञ्चकोटीगणदानवाश्च ॥
पिता पितॄणां जनकः सुराणां
माता त्रिभूता महता महात्मा ।
राज्या शशी देहभृता च चक्षु-
र्ध्यात्मचक्षुर्दिनकृद्दिवासु ॥
एको विष्णुर्बहुधा विभिन्नः
शुद्धो जनानां दिवि देवतानाम् ।
कृपाविधिस्तत्र बभूव लक्ष्म्या
सर्वस्य लोकस्य हिताय नूनम् ॥
वन्यपुष्पफलैः केचित्स्तोत्रैश्च विविधैर्जपैः ।
वेदपारायणैः केचित्पूजयन्ति जनार्दनम् ॥
धूपदीपैर्गन्धमाल्यैरन्यैर्नामादिकीर्तनैः ।
बहुहाटककुम्भैश्च तोरणैर्ध्वजराजिभिः ॥
विविधकुसुमैः केचित्पूजयन्ति जनार्दनम् ।
तुलसीमञ्जरीभिश्च करवीरैश्च जातिभिः ।
मल्लिकाकेतकैः पुष्पैश्चम्पकैः पूजयन्ति ते ॥
भूसुरा कपयश्चैव कलशैः परिपूरितैः ।
पुण्योदकैर्मन्त्रपूतैः कमण्डलुगतैः शुभैः ॥
तत्र कुम्भाहृतैः केचित्पूजयन्ति जनार्दनम् ।
पत्रशाकैर्मूलफलैर्नैवेद्यं कल्पयन्ति हि ।
शुद्धोदकैरक्षपुष्पैर्ध्यानैः स्तोत्रैर्जपैः परैः ॥
एवं तेषां पूजनाभिः पूजितो मधुसूदनः ।
आस्ते तत्र जगन्नाथः स्वामिपुष्करिणीतटे ॥
तस्मात्पूजयितुं राजञ्श्रीनिवासं जगद्गुरुम् ।
गच्छ सौम्य सदानन्दं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
यस्य श्रवणमात्रेण नरः पापैः प्रमुच्यते ॥
श्रीनिवासस्य सेवार्थं यो वा को वा व्रजेद्यदि ।
तस्यैव दर्शनात्सर्वे मुक्ता एव न संशयः ॥
यानि क्षेत्राणि पुण्यानि तीर्थान्यायतनानि च ।
तानि सर्वाणि सेवन्ते श्रीनिवासं जगन्मयम् ॥
इदं ये पुण्यमाख्यानं शृण्वन्ति श्रद्धया नराः ।
तेषां मुक्तिः करस्थैव गवां विप्र विभवम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

देवव्रत महाभाग मम त्वं सुरनदीसुत ।
वदुवायो भयानेको रक्षिता मम सुव्रत ॥
काशी हिरण्यपुरी ज्ञेया तस्यामास्ते जगत्प्रभुः ।
श्रीहस्तिगिरौ तत्र प्रादुरासीत्कथं प्रभुः ॥
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं महत्कौतूहलं हि मे ।
वक्तुमर्हसि सर्वज्ञ प्रादुर्भावं हरेः प्रभो ॥

भीष्म उवाच ।

पुरा सनत्कुमाराय नारदेन प्रभाषितम् ।
शृण्वतां सर्वपापघ्नमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
शृणुष्व भरतशार्दूल ब्रह्मा लोकपितामहः ।
सृष्ट्वा लोकानिमान्कालमात्मा चिन्तयन्नभूत्प्रभुः ॥
तस्मिन्प्रसङ्गे वाणी समुद्गता नभोऽम्बरे ।
शृण्वेति जगादैवं महाराज शुभेक्षणम् ॥

—(L. 6292) G2 मणिमवेद् (for रत्नविनेद्) G2 पानरे रूपक्षेपित (for °) —(L. 6297) D1 M3 दिवाकरो (for °करद्) —(L. 6298) G1 पाशिपनेद (for पाशधरेश) M1 सेन्द्रो यम पाशधनेनार्पद, G(ed) सेन्द्रो यमाख्यो वनरीद् च पा.ती (for °) —(L. 6302) G1 जनता च पाता (for महतां महात्मा) — After line 6302, G(ed) ins

273** पति प्रियाणां तरणिर्जनानां
निधिः कृशानामिव निर्धनानाम् ।
आविर्बभूवात्र महोज्ज्वलात्म
प्रियार्तुल श्रीवृषभाद्रिनाथ ॥
प्रसन्नमूर्तिर्जगदेकबन्धुः [illegible]
प्रसन्नभामाथ जगन्निवासः ।

—(L. 6303) G1 राज्यां (for राज्या) —(L. 6306) G3 शुद्धो (for शुद्धो) —(L. 6307) M3 कृपानिधिश्च (for कृपा°) G(ed) कृपानिधिस्तत्र बभूव लक्ष्मी — M3 om lines 6309–6313 —(L. 6309) [illegible] वनपुष्प, G1 वन्यैः पुष्पैः, G(ed) वन्यैः [illegible] पुष्प (for वन्यपुष्प) —(L. 6311) G(ed) वन्यैः [illegible] धी.मे (for °) — G1 C(ed.) om lines 6314–6318

—(L. 6317) M1 नरी (for नरैः) —(L. 6318) D1 M1 यत्र (for तत्र) —(L. 6320) G1 M1 [illegible]; G(ed) यत्र (for अत्र) G1 [illegible], G(ed) [illegible] (for [illegible]) —(L. 6321) M1 G(ed) तु पूजनैः (for पूजना°) — After line 6323 D1 (marg.) ins.

229** समाश्रितानामपवर्गदायी [illegible] ।
इति वै [illegible] वेङ्कटेश ॥
वैकुण्ठलोकात् [illegible]
[illegible] ।
आस्ते [illegible] विश्वमूर्तिः
[illegible] ॥

—(L. 6326) M1 [illegible] (for [illegible]) —(L. 6331) D1 [illegible] (for [illegible]) G1 [illegible] (for [illegible])

Colophon — Sub-parvan: G1 [illegible], G2 M1 G(ed) [illegible] — Adhy. name: D1 [illegible] — Adhy. no.: [illegible], G(ed.) [illegible] D1 G(ed) [illegible]

G1 om. line 6338 —(L. 6339) G1 [illegible] (for [illegible]).

१ हरिवंश—११२

अश्वमेधसहस्रं त्वं कुरु चित्तविशुद्धये ।
अन्यथा निर्मला बुद्धिर्न भविष्यति पद्मज ॥
एतच्छ्रुत्वा चिन्तयानो ब्रह्मा लोकपितामहः ।
न शक्यं कर्तुमेकोऽपि कथमेतदिहाब्रवीत् ॥
पुनश्चोवाच सा वाणी धातारं व्याकुलेन्द्रियम् ।
मेघगम्भीरया वाचा शृणुष्वेति पितामह ॥
गङ्गाया दक्षिणे भागे योजनानां शतद्वये ।
पञ्चयोजनमात्रेण पूर्वाम्भोधेस्तु पश्चिमे ॥
वेगवत्युत्तरे तीरे पुण्यकोट्यां हरिः स्वयम् ।
वरदः सर्वभूतानामद्यापि परिदृश्यते ॥
कर्तव्यस्तत्र वै यज्ञस्त्वया चित्तविशुद्धये ।
सहस्राणां फलं तेऽस्तु ह्येकेन स्थानवैभवात् ॥
श्रुत्वा तत्प्रीतिसंयुक्तो धाता देवगणैः सह ।
गन्तुं मनो दधे ब्रह्मा यज्ञं कर्तुं च सुव्रत ॥
दिक्पालैर्देवगन्धर्वैर्वसुरुद्रादिभिः सह ।
हयमेधं महायज्ञमकरोदृषिभिः सह ॥
हवींषि भुञ्जमानानां पश्यतां मरुतां प्रभुः ।
प्रादुरासीन्महावेद्यामुत्तरस्यां महाद्युतिः ॥
शङ्खचक्रधरः श्रीमान्नीलजीमूतसंनिभः ।
वेदैरुपनिषद्भिश्च मूर्तिमद्भिः प्रसेवितः ॥
इन्द्रादिलोकपालैश्च ब्रह्मादिभिरनेकशः ।
यक्षविद्याधरगणैः किंनरैश्चारणैरपि ॥
नदीनदसहस्रैश्च गङ्गाद्यैरुपसेवितः ।
सप्तसागरपृथ्वीशैः सप्तद्वीपनिवासिभिः ॥
ऋषिदेवगणैर्देवः प्रादुरासीन्महाद्युतिः ।
पीताम्बरधरः श्रीमान्विष्णुः पद्मदलेक्षणः ॥
कौस्तुभेन विराजन्तं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ।
नत्वा पुनः पुनर्ब्रह्मा लोककर्ता जगन्मयः ।
अस्तौषीत्कमलाकान्तमपवर्गफलप्रदम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

श्रीपते पुण्डरीकाक्ष सर्वलोकहितंकर ।
पाहि मां कमलाकान्त त्वत्पादकमलं गतम् ॥
वरदं सर्वभूतानामीश्वरं पुरुषोत्तमम् ।
नमामि पुण्डरीकाक्षं गरुडासनमव्ययम् ॥
पीताम्बरधरं देवं वनमालाविभूषितम् ।
चतुर्बाहुमुदाराङ्गं नमामि कमलापतिम् ॥
येनेदं भुवनं व्याप्तं देवतिर्यङ्नरादिकम् ।
तं वासुदेवममलं प्रणतोऽस्मि जनार्दनम् ॥
नित्यानन्दाय शुद्धाय शूरायानाथपालिने ।
सर्वज्ञाय नमस्तुभ्यं सर्वभूतान्तरात्मने ॥
यज्ञभोक्त्रे नमस्तुभ्यं यज्ञकर्त्रे सुरोत्तम ।
हविर्मन्त्रस्वरूपाय यजमानस्वरूपिणे ॥
देवतिर्यङ्मनुष्याणां जनयित्रे नमोऽस्तु ते ।
पाहि मां देवदेवेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥

भीष्म उवाच ।

इति स्तुवन्तं देवेशं पद्मयोनिमरिंदमम् ।
प्रसन्नवदनो विष्णुर्ब्रह्माणं प्रत्युवाच ह ॥
प्रीतिमानस्मि भद्रं ते स्तोत्रेणानेन पुत्रक ।
हयमेधेन महता भक्त्या विधानतश्च ह ।
त्रिकालमर्चय त्वं मां कृते ह्यस्मिन्युगोत्तमे ॥
त्रेतायां तु गजेन्द्रेण प्रार्थितो मुक्तिकामिना ।
कृतकृत्येन विदुषा भक्तेन तु महात्मना ॥
द्वापरे देवगुरुणा मुनिशापाच्च भीरुणा ।
भक्त्या परमया चैव पूजितो द्वापरं चिरम् ॥
वर्तयिष्ये मुनिगणैः सेन्द्रैः सुरगणैर्वृतः ।
यक्षकिंनरसंघैश्च गन्धर्वैश्चाप्सरोगणैः ॥
कलौ तु पूजितः पुत्राद्यैः शेषेण पूजितः ।
मनुजैः पूजनादिभिश्च भूसुरैश्च विशेषतः ।
क्षीराब्धौ पूजितो नित्यं वत्स्यामि कमलासन ॥
इत्युक्त्वा देवदेवोऽसौ तत्रैवान्तरधीयत ।
विस्मयं परमं जग्मुर्देवाः सर्वे दिवि स्थिताः ॥
हयमेधेन विधिना ब्रह्मा लोकपितामहः ।
इष्ट्वा विष्णुक्रमार्गेण ब्राह्मणान्पर्यपूजयत् ॥
अन्नदक्षिणवस्त्राद्यैर्भूमिक्षेत्रगृहादिभिः ।
देवानृषिगणांश्चैव पूजयामास भूसुरान् ॥
तस्मिन्नवसरे देवाश्चक्रुश्च विविधान्मखान् ।
वाजपेयादिभिर्यज्ञैरिष्टकाचयनादिभिः ॥
ऋषयो मनवश्चैव लोकपालाः कुरूद्वह ।

—(L. 6342) G(ed) आस्ते चिन्ताकुलेन्द्रियः (for ^a) —(L. 6348) G1 न शक्यं वक्तुमेकोऽपि (for ^a) G(ed.) सहसं कथम् अब्रवीत् (for ^b) —(L. 6352) M1 एक (for पञ्च) —(L. 6357) D1 G1 श्रुत्वा प्रीतिसमायुक्तो (for ^a) G(ed) स देवर्षि (for धाता देव) — After line 6358 G(ed) ins

230** ततः काञ्चीं समासाद्य वाटिकायां तु तत्र वै ।

—(L. 6367) D1 M1 नदीनां शतसाहस्रैर् (for ^a), G1 M1 सेवितम् (for °त), —(L. 6369) G1 देवे (for देव). — G1 om. lines 6378 6380 — After line 6379, G1 ins

231** आनन्दं परमं व्याप्तमवतीर्य नरादिकम् ।

—G1 om line 6380 —(L. 6381) G(ed.) अतुलं (for अमलं) —(L. 6383) G1 M1 सर्वभूतान्तरायिने, G1 °तनिवासिने (for ^b) — G1 om the ref. —(L. 6390) G1 सुमन, G1 पद्मज (for पुत्रक) —(L. 6391) D1 मरुतो (for महता) —(L. 6392) G1 कृपयो ह्यस्मिन्नगोत्तमे (for ^b) —(L. 6397) D1 मुनिवरैर् (for °गणैर्) D1 G1 M1 ?के सेन्द्रैर् (G1 सोमम) ?? (for ^b) — D1 om (hapl) lines 6398–6399 M1 om line 6398 —(L. 6399) G1 M1 पूजितः पूजनाद्यैः (for ^a) G1 कल्पो (for द्वन्द्वे) —(L. 6404) G(ed.) यज्ञेन (for विधिना) —(L. 6405) M1 ब्राह्मणान्परिपूजयन् (for ^b) G(ed.) —(L. 6406) G(ed) दक्षिणाभस्त्राद्यैर् (for ^a) G(ed.)

वसिष्ठो जमदग्निश्च त्रिकः कण्वोऽथ गालवः ॥
विश्वामित्रो देवरातः कथः काश्यपसंभवः ।
रामो बृहस्पतिर्व्यासो धौम्यो रोमश एव च ॥
कात्यायनो भरद्वाजः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
एते चान्ये बहवश्चकुश्च विविधान्मखान् ॥
काञ्चीभुवः प्रतिष्ठाना नास्ति नास्ति पुनर्भवः ।
तस्मात्त्वं सेव्यसे विप्रैः संसारच्छेदलिप्सुभिः ॥
जनने मरणं नॄणां मरणे जन्मसाधनम् ।
संहारं कुरुते सद्यः काञ्चीनाथोऽद्य सेवया ॥
अत्रैव वरदस्यास्य पादसेनापरा शुभा ।
वेगवतीति विख्याता शारदा कलिदोषहा ॥
तस्यां तु मज्जतां नॄणां यातिभूतिर्भवद्भुवम् ।
आरोग्य पावनं तीर्थं जन्मान्तरमलापहम् ॥
कामाक्षीति च विख्याता सर्वलोकेषु भारती ।
मूकं वा वाक्कर्तारं करोति भुवि विश्रुतम् ॥
त्रिपुरारिर्महादेवः पार्वतीसहितः प्रभुः ।
चूतमूले वसन्नृणां सेव्यते दैवतैर्नृभिः ॥
काञ्चीनाथं प्रपन्नानां संसारभयनाशनम् ।
एकाम्रनाथसत्राभिर्विद्यायश्रुविवर्धनम् ॥
सेवया देवराजस्य नरा पापरता अपि ।
ब्रह्मलोकं प्रयान्त्येव नारदेन प्रभाषितम् ॥
काञ्चीनाथं स्मरेद्यस्तु नमेद्वा हरितः प्रति ।
तत्सालोक्यं समायाति नारदेन प्रभाषितम् ॥
यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्यं काञ्चीनाथस्य वैभवम् ।
स कोटिकुलसंयुक्तो ब्रह्मलोके सुखं वसेत् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

सिंहाद्रिनाथो देवेशः साक्षान्नरहरिः स्वयम् ।
कथं तत्र वसत्येष औबले चात्र माधवः ॥
वेद्यैतत्तु भवानद्य वसुना प्रवरोऽसि मे ।
कथां कथय तत्त्वज्ञ तत्स्थानस्य च वैभवम् ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि श्रोत्रगामघनाशनम् ।
संसारपाशविच्छेदं नारसिंहस्य कीर्तनम् ॥
सिंहाद्रिनाथस्य कथां सर्वमङ्गलदायिनीम् ।
द्विजो वा पतितो वापि श्रुत्वा पापैः प्रमुच्यते ॥
स एव भगवान्विष्णुर्यज्ञमूर्तिः शिवः प्रभुः ।
ब्रह्मा रुद्रः शची चार्कः शचीपतिपुरोहितः ॥
देवराजो रवेः सूनुर्वरुणो धनपालकः ।
स एको बहुधा भूत्वा पालयत्यखिलं जगत् ॥
पुरा दैत्यवधं कृत्वा नारसिंहो जगत्पतिः ।
देवैरभिष्टुतो भीतैर्दिव्यं योगमुपागमत् ॥
औबलाख्ये गिरिवरे दिव्यरूपी भयंकरः ।
स वासमकरोद्धीमानेक एव जगन्मयः ॥
योगारूढं तमालोक्य त्रिदशास्तुपल हरिम् ।
मरुतो महता नाथ तुष्टुवुर्जगतीपतिम् ॥

देवा ऊचुः ।

श्रीपते पुण्डरीकाक्ष पुराणपुरुषोत्तम ।
नारसिंह जगद्योने वेदराशे नमोऽस्तु ते ॥
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु मायिने जलशायिने ।
सर्वलोकस्य कर्त्रे वै पालकाय नमोऽस्तु ते ॥
सहर्षं मान्ते तुभ्यं सुपदफलदायिने ।
निर्गुणाय नमस्तुभ्यं श्रीमत्सिन्धुरेश्वर ॥
पाह्यस्मान्भगवन्नाथ त्वत्पादकमलं गतान् ।
त्वं पिता सर्वलोकानामस्माकं तु विशेषतः ॥
नानामोहसमायुक्तान्नानाशत्रुनिपीडितान् ।
पाहि सच्चिदाधीश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥

भीष्म उवाच ।

नारसिंहः स्तुतो देवैरिति वत्स पुनः पुनः ।
प्राह तान्विश्वसार्वीशः प्रसन्नो भक्तवत्सलः ॥

भगवानुवाच ।

किमर्थं प्रार्थ्यते देवैर्मदाश्रयसमन्वितैः ।

°समाविभिः (for गृहादिभिः) — (L. 6410) M1 मन्नवाप् (for मन्नवद्) — (L. 6412) G2 शुक M1 त्रित, G(ed.) [अ]सित (for त्रिक) — (L. 6413) G2 रैभ्यो (for धौम्यो) — (L. 6416) G1 काञ्चीपुर, M1 °पुर (for °भुवः) G1 काञ्चीभुवः प्रतिष्ठाना (for °) D1 महत्त्रय (for पुनर्भवः) M1 — (L. 6420) D1 अत्र वै, G2 मूर्येन (for अत्रैव) M1 अत्र वै वरदा यस्य (for °) — (L. 6422) G1 2 विजृम्भते (for भवेद्धुवम्) — (L. 6424) G1 2 कमलाक्षीति विख्याता (for °) — (L. 6427) G2 आम्रमूले (for चूत°) G(ed.) दाता (for नृणां) — (L. 6428) G2 भव (for भव) — (L. 6429) G(ed) विवर्धन (for °र्धनम्) — (L. 6430) G1 देवस्य (for राजस्य) — (L. 6433) G(ed.) नमेद् (for स्मरेद्) G(ed.) स्तौति (for नमेद्) — (L. 6435) D1 चिरं, G(ed) सुखी (for सुखं)

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 मार्कण्डेयेऽपि देवधर्मा, G2 M1 G(ed) °धर्मा — *Adhy name* D1 G1 काञ्ची माहात्म्यम्, G(ed) हस्तिगिरिमाहात्म्यम् — *Adhy no* D1 G(ed) 49 G1 40, G2 M1 49

(L. 6438) G(ed) वेत्ति तत्त्वं महात्मन् (for °) G(ed) भवान् (for ऽसि मे) — (L. 6439) तस्य स्थानस्य वैभवम् (for °) — (L. 6441) G1 पापं (for पापी) — G2 om lines 6444 6461 — (L. 6445) शिवः (for शची) — (L. 6447) D1 [अ]खिलं जगत्, G1 M1 [अ]खिलं महीम् (for [अ]खिलं जगत्) — (L. 6450) D1 महोबल ओबलाख्ये (for °) — (L. 6457) D1 M1 सर्वे सनत्कुमार (for °) — M1 om lines 6459ᵇ–6461ᵃ D1 om lines 6461–

मया च करणीयं किमिति तान्प्रत्युवाच ॥
देवा ऊचुः ।
योगमूर्तिं विसृज्यैव दिव्यभोगसमन्वितः ।
अस्मान्वै पातुमिच्छामो ह्यनिशं परमेश्वर ॥
भगवानुवाच ।
सिंहाद्रिरिति विख्यातः पुरस्तात्पर्वतोत्तमः ।
तत्र चरिष्यामि जगतां हिताय त्रिदशेश्वराः ॥
ऋषिविप्रगणैः सार्धं युष्माभिः सह पुत्रकाः ।
अत्राश्चर्यसमायुक्तो वर्ते तत्र महागिरौ ॥
अत्र योगेश्वरो नित्यं तत्र भोगसमन्वितः ।
पालयिष्ये तथा लोकांस्त्रिदशाननुजानपि ।
भवन्तस्तत्र गच्छन्तु सदा भोगेप्सवोऽमलाः ॥
इत्युक्ता हरिणा देवा विमानशतशोभितम् ।
सिंहाद्रिं प्रययुः शीघ्रं बहुजन्तुनिषेवितम् ॥
तत्र स्थित्वा जगन्नाथं चिरं देवं जनार्दनम् ।
नापश्यंस्त्रिदशाः सर्वे योगिध्येयमरिंदमम् ॥
एकविंशे युगेऽतीते तपोभिर्बहुविस्तरैः ।
नारसिंहमदृष्ट्वैव दुःखिता देवसत्तमाः ॥
सिंहरूपी स भगवान्विचचार नगोत्तमे ।
सहस्रादित्यसंकाशो विद्युत्प्रज्वललोचनः ॥
तप्तहाटककेशान्तो विद्युत्सामतनुच्छदः ।
दीप्तहाटकजिह्वाग्रो रक्तलाङ्गूलशोभितः ॥
विचित्रमणिपादैश्च दन्तपङ्क्तिमरीचिभिः ।
भासयन्सर्वककुभो दिव्यसिंहश्चचार ह ॥
कम्पमाना सुरेन्द्रास्ते किमेतदिति शङ्किताः ।
तत्र तत्र निलीयन्ते गिरिगह्वरकोटरे ॥
अथ तस्मिन्नन्तरे दिव्ययोगिगणामलाः ।
शङ्खचक्रधरा वन्द्याः स्तूयमाना महर्षिभिः ॥
पद्माक्षसूत्रवलया प्रलम्बिवनमालिकाः ।
दिव्यायुधधरा वीरा दिव्यकुण्डलशोभिताः ॥
तप्तहाटकवर्णैश्च रत्नकेयूरशोभिताः ।
केयूरमकुटैर्दिव्यैर्नूपुरैः कनकाङ्गदैः ॥
रशनाभिर्विचित्राभिर्दिव्यरत्नमयैः शुभैः ।
शोभमाना मुनिवरा योगीन्द्राः पर्वतोपमाः ॥
सनत्कुमारो भगवान्सनकश्च सनातनः ।
सनत्सुजातः शान्तात्मा महायोगी सनन्दनः ॥
नारदः पर्वतश्चैव कुमुदो लोकपालकः ।
जयो विजयशेषाद्याः कुम्भयोनिमुखा द्विजाः ॥
अणिमादिगुणोपेता योगीन्द्राः सचतुर्मुखाः ।
एते चान्ये च बहवो वैकुण्ठपुरवासिनः ॥
विमानकोटिसाहस्रैर्जाम्बूनदपरिष्कृतैः ।
कोटिसूर्यप्रतीकाशास्तं देशमुपजग्मतुः ॥
सिंहरूपधरं देवं हरिं दृष्ट्वा मुनीश्वराः ।
दिव्यैः पुष्पैः प्रकीर्याथ प्रणेमुर्देववल्लभम् ॥
ध्यायन्त प्रमदायुक्ता सुखासीना सुरोत्तमाः ।
प्रसीदेति जगन्नाथमुपतस्थुर्महर्षयः ॥
अथान्तरिक्षे जगतामधीशः
सुपर्णमारुह्य सुपर्णकेतुः ।
तस्मौ गिरौ देवगणैः स्तुतोऽसौ
सिंहाद्रिनाथो नरसिंहमूर्तिः ॥
मायामृगोऽसौ मनुजेन्द्रसूनो
सिंहो महानाविरभूत्किलाग्रे ।
स एव देवो जगतां विनेता
जगद्गुरुर्दिव्यमृगेन्द्रमूर्तिः ॥
तत्राविरासीद्गिरिवर्यपृष्ठे
विमानवर्ये बहुमेरुरूपः ।
तन्मध्यवर्ती हरिरव्ययात्मा
प्रत्यान्सुरान्पाति गिरौ प्रलीनान् ॥
देवैरनेकैः परिपूजितोऽसौ
चिरं वसामीति गिरौ नगेन्द्रे ।

6462 —(L. 6462) G₃ नानाशस्त्रनिपीडिताः (for ³) —(L 6463) D₁ पाहि नस्त्रिदशान्धीमन् (for ²) — D₁ G₃ M₁ om the ref —(L 6467) M₁ वा (for च) — After line 6469, G(ed) ins

232** पालयस्व तथा लोकांस्त्रिदशान्मनुजानपि ।

—(L 6472) M₁ गता सर्वे (for गणैः सार्धं) G₃ युष्माकं हितकाम्यया (for ²) —(L 6473) G(ed) समायुक्ते (for ॰युक्तो) D₁ वर्ते तस्मिन्, G₃ वर्तेमहि, M₁ वर्तयेयं (for वर्ते तत्र) —(L 6476) G(ed) भोगेच्छवो (for ॰प्सवो) —(L 6477) D₁ M₁ शोभिनं (for ॰तम्) —For line 6477, G₁ subst

233** इत्युक्त्वा सर्वदेवानां देवो विश्वात्मकः प्रभुः ।

—(L 6478) D₁ M₁ बहुजन्तु(M₁ ॰न्तो)पशोभितम्, G₃ ॰[illegible] (for ²) —(L 6483) G₁ [illegible] (for [illegible] ॰ते देव भगवान् (for ²) G₁ M₁ चचार च (for विचचार) —(L 6485) G₃ विभूषितः (for ॰तनुच्छदः) —(L 6486) D₁ G₁ त(G₁ दी)प्तपावकजिह्वाग्रो (for ²) G(ed) शोभनः (for ॰शोभितः) —(L 6489) G₃ सुरेन्द्राश्च; M₁ सुरा सर्वे (for सुरेन्द्रास्ते) —(L 6490) D₁ विलीयन्ते, G(ed.) निलीनास्ते (for ॰यन्ते) D₁ गिरेः शिखरकोटरे (for ²) —(L 6493) M₁ प्रलम्बिहरिमालिकाः (for ²) — D₁ om line 6495 —(L 6496) G(ed) उज्ज्वलैर् (for केयूर॰) —(L 6497) D₁ G₃ M₁ रत्नचित्रैः (for ॰मयैः) —(L 6498) G₃ पर्वतोपमैः (for ॰पमाः) —(L 6499) D₁ सनन्दनः; G₁ ₃ M₁ सनन्दश्च (for ॰कश्च) —(L 6500) D₁ G₃ महामतिः, G₁ M₁ इत्यपि (for सनन्दनः) —(L 6502) G(ed) शौरी च (for ॰शेषाद्या) M₁ जयेशविजयेशाद्या (for ²) G(ed) कुम्भयोनिर्बृहस्पतिः (for ²) —(L 6506) G(ed) तं देशं जग्मुरञ्जसा (for ²) —(L 6509) G(ed.) च मुदा (for प्रमदा॰) —(L 6515) G₁ ₃ मयोऽसौ, M₁ मृगेन्द्रो (for मृगोऽसौ)

दिव्यैश्च भोगैरुपसेव्यमानो
निवेशयामास मुनीन्द्रवर्यान् ॥
दिव्यभोगसमायुक्तो दिव्यगन्धर्वकोटिभि ।
आराध्यमानो नृपते तत्रास्ते मुनिरव्यय ॥
त नत्वा गरुडारूढ देवदेवमरिंदमम् ।
ध्यात्वा ■ त्रिदिव यान्ति नर पापकृतोऽपि च ॥
तस्य देवस्य पुरत सदा देवैरभिष्टुत ।
मरुत्वान्स्तौति देवेश मुक्त्यर्थं पाण्डुनन्दन ॥
सूर्यात्मज प्रचेताश्च धनदो यक्षजातिभि ।
स्वा स्वा दिशमधिष्ठाय सेवन्ते त विदूरत ॥
विश्वस्रष्टारमदेवस्य नारसिंह जगद्गुरुम् ।
सिंहाद्रिनाथ चक्राते सेवा जगति शोभनाम् ॥
देवै समस्तैरुपसेव्यमान
नत्वा नरा यान्ति दिवं सुरेशम् ।
पापानि कृत्वा पितृभक्तिहीना
सदा दुराचाररताश्च सर्वे ॥
श्रुत्वा कथा तस्य हरेर्नीला
सिंहाद्रिनाथस्य शुभप्रदा च ।
दिव प्रयान्त्येव नरा सुशीला
पुराणमूर्तै पुरुषोत्तमस्य ॥
तस्मात्त्वं पार्थयस्वेह सिंहाद्रेरीशमव्ययम् ।
अथ वा गच्छ धर्मात्मन्वेदेव प्रपूजय ।
अचिरात्प्राप्स्यसे स्थान श्रिय चैवोज्ज्वला स्थिराम् ॥
यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्य यश्चापि परिकीर्तयेत ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानव ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

एव प्रबोधितस्तेन धर्मपुत्रो महामति ।
कृष्णेन लोकनाथेन किमपृच्छत्पुनर्द्विज ॥
व्यासप्रसादात्तत्सर्वं भवान्वेत्ति ■ महाम ।
श्रोतुकामस्य मे ब्रह्मन्वैशंपायन कीर्तय ॥

वैशंपायन उवाच ।

काम्यके पर्णशालायामुपविष्ट कुशासने ।
उपदेष्टु महद्धर्ममागत विष्णुवल्लभम् ॥
ईश्वर सर्वलोकाना कृष्ण कमललोचनम् ॥
कृताञ्जलिपुटा सर्वे पाण्डवा धर्मतत्परा ।
नमस्कृत्य जगन्नाथ पप्रच्छुर्धर्मसंहिताम् ॥
यादवेन्द्र जगन्नाथ पाण्डूना हितकृद्धरे ।
ब्रह्मलोकप्रद धर्मं शाश्वत लोकविश्रुतम् ॥
सर्वभाग्यकर पुण्यमायुरारोग्यवर्धनम् ।
कथयस्व जगन्नाथ पाण्डूना हितकृद्धरे ॥

भगवानुवाच ।

शृणुष्व धर्मं भूपाल विचित्र शाश्वत महत् ।
प्रख्यातं त्रिषु लोकेषु द्विजाना श्रावण महत् ॥
सर्वभाग्यकर पुंसा बहुपुत्रप्रद शुभम् ।
अनाथ वा सनाथ वा ब्रह्मपुत्रमरिंदम ।
कारयेच्चोपनयनं स मुक्तो ब्रह्म चाप्नुते ॥
विवाह मौञ्जिबन्ध च कारयेद्यो नरोत्तम ।
स मुक्त सर्वपापेभ्यो सर्वैश्वर्यं लभेन्नृप ।
अपुत्री च सुपुत्री स्यात्सुपुत्री सपदं व्रजेत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

अपुत्रिणस्तु बहवो नरा पुण्यकृतोऽपि च ।
कमवन्त्यापिनो मर्त्या बहुपुत्रा कथ हरे ॥
एतन्मे सशय देव छेत्तुमर्हसि सुव्रत ।
त्वद्वचो देवदेवेश सत्य परमपावनम् ॥

भगवानुवाच ।

मौञ्जीबन्धनमुद्वाहं कृत येनान्यजन्मनि ।
स नर पुण्यवाँल्लोके भविष्यति न सशय ॥
ज्ञानेन धनवान्स्यात्पुत्रवान्मौञ्जिबन्धनात् ।
उद्वाहाच्छुभवृत्त स्यात्तदन्येव द्विजन्मन ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
पुत्रद मरकतेश चारित्र सोमतेजस ॥

—(L 6516) D1 G1 s त्रिभागे (for त्रि°) —(L. 6524) D1 सपाम्रि (for नगेन्द्रे) —(L 6530) G(ed) नरा पापकृता अपि (for °) —(L. 6536) G1 चक्रुस्ते, G(ed.) त्वनिशं (for चक्राते) G(ed) सेवते रम शुभप्रदम् (for °) —(L. 6543) M1 प्रजन्ति (for प्रयान्ति) —(L 6546) G1 अथ वाहोबलेशं वा (for °) —(L 6549) G1 परत्रेह (for सोऽमु°)

Colophon —*Sub-parvan* D1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा G1 s M1 G(ed) शेषधर्मे —*Adhy name* D1 G(ed) सिंहाद्रिमाहात्म्यम् G1 सिंहाद्रिनाथमाहात्म्यम् —*Adhy no* D1 G(ed) 50, G1 s 49

G(ed) reads lines 6540 6646 after the colophon (preceded by line 3342) —(L 6553) G1 कृष्णमेतत्प्रकीर्तय (for °) —(L 6554) G(ed.) उपविष्टा कुशासने (for °) —(L. 6557) G(ed.) धर्मात्मा (for धर्मतत्परा) —D1 om lines 6559–6561 G1 om 6560—(L. 6561) G1 बहुपुत्रप्रदं शुभम् (for °) —(L. 6563) D1 वासवे द्र (for यादवेन्द्र) G(ed) पाण्डूनां हितकृत्तम (for °) —D1 om (hapl) line 6564 —(L 6565) G1 M1 भाग्यप्रदं (for °कर) —(L. 6566) D1 विप्रात्मजम्, G1 तुदात्मजम् (for ब्रह्मपुत्रम्) —(L. 6567) D1 G(ed) G(ed) य कारयेत्पुत्रम् (for °) —(L. 6570) D1 G(ed) G(ed.) अपुत्रश्च सपुत्र स्यात् (for °) —(L. 6571) G(ed.) सदा अपि (for कृतोऽपि च) —M1 om. line 6572. —(L. 6573) D1 G1 M1 [च] एव (for सुव्रत) —(L. 6574) M1 तद्वदस्व च देवेश (for °) —(L. 6575) G(ed) मौञ्जी- बन्धं तमुद्वाहं (for °) —(L. 6577) D1 G1 धर्मवान् (for ज्ञानेन) —(L. 6578) G1 द्विज- धन°) D1 पुत्री तु (for पुत्रवान्)

सोमकान्त पुरा राजा सोमवंशे महामति ।
सदा दानपरो नित्य यज्ञकर्मसु निश्चित ॥
बन्धुप्रियो महातेजा गुणवान्धर्मतत्पर ।
आतिथेय सदा विष्णो परिचर्यापरो नृप ॥
सप्तद्वीपवती पृथ्वीं प्रशशास महीपति ।
धर्मेण पालिता सर्वा प्रजास्तेन महात्मना ॥
वाजपेयशत तेन ह्यश्वमेधशत तथा ।
कृते तेनैव महता दवास्तृप्तास्तथाभवन् ॥
एकदा चिन्तयामास प्रासादे देवसन्निभ ।
बहुकालो ह्यतीतो मे पुत्रो नैवाभवन्मम ॥
अपुत्रिणा मया लोक परोऽपि च तथा न हि ।
पितृसततिविच्छेदमभूत्म पापकर्मिण ।
अद्यप्रभृति ते सर्वे किं करिष्यन्ति पूर्वजा ॥
मया कृतानि धर्माणि बहूनि विविधानि च ।
तेषा मध्यक्षता दृष्टा न मया किं कृत पुरा ॥
कमह शरण गत्वा किं नु पृच्छामि धर्मिणम् ।
कालक्षेपो न कर्तव्यो जरया चावृता वयु ॥
इति सचिन्त्य राजेन्द्र सोमकान्ति प्रतापवान् ।
त्रिविष्टपं ययौ विद्वान्द्राप्यमान स्वतेजसा ॥
सुधर्मामण्डप देव पुरदरमरिंदमम् ।
ददर्श देवताभिश्च सेव्यमानमनेकधा ॥
स्वात्मजेन जयन्तेन साधु दृष्ट्वा दिवो पतिम् ।
एव एहीति राजेन्द्र स वज्री समभाषत ॥
दत्त्वा चार्धासन राज्ञे तत्काले भवदागम ।
किमर्थमागमो राजन्द्र किं करवाणि ते ।
तद्ब्रूहि साम्रत वीर करिष्ये वचन तव ॥
एव पृष्टस्तु भूपाल शक्रेण तु महात्मना ।
धर्मविल्कथयामास स्वमागमनकारणम् ॥
अपुत्रिणो मे दवेश पुत्र त्व दातुमर्हसि ।
नापुत्रस्य च लोकोऽस्ति त्वया वै गदित पुरा ।
तत्कारणं प्रार्थयाम्यद्य कामद सर्वदेहिनाम् ॥

इन्द्र उवाच ।

ममापि च ह्यपुत्रस्य ब्रह्मा लोकपितामह ।
जयन्त दत्तवान्पूर्वं प्रयत्नेन नृपोत्तम ॥
तत्सकाश व्रज त्व हि स वै दास्यति पुत्रकम् ।
काङ्क्षन्ति च दिशापालास्ते सार्धं नु त्वया सह ।
गच्छामि ब्रह्मणो लोकमद्य त्व यातुमर्हसि ॥

भगवानुवाच ।

दिक्पालै सह राजेन्द्र राज्ञा तेन महात्मना ।
मरुत्वानाययौ शीघ्र ब्रह्मणा ह्यविराड्या ॥
नमस्कृत्याब्रवीद्राजन्ब्रह्माण प्रपितामहम् ।
राजाय सार्वभौमश्च दवकार्यरत सदा ।
धर्मविद्धर्मनिरतो ह्यपुत्री च इमे सुरा ॥
सर्वेषा पुत्रसपत्तिं प्रयच्छ भुवनेश्वर ।
अस्ति चेत्तव कल्याण स्पृहा देवेषु भूमिप ॥

ब्रह्मोवाच ।

ब्रह्मप्रतिष्ठां कुरुत ततो वैवाहिक शुभम् ।
राजा दिक्पतय सर्वे कुर्वन्तु मम चाज्ञया ।
तेन पुण्यप्रभावेन पुत्रप्राप्तिर्भवेद् ध्रुवम् ॥
अहमेव शुभ कर्म धर्मार्था धर्ममुत्तमम् ।
कृत्वा वै सर्वलोकाना स्रष्टकर्ता भवामि च ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे दवो ब्रह्मा लोकपितामह ।
राजा च देवता सर्वा स्व स्व स्थान ययुस्तदा ॥
कृत्वा वै द्विजमुख्याणां मौञ्जीबन्धनिवेदनम् ।
राजा पुत्रमवाप्तु वै पितृणा मुक्तयेऽनघ ॥
ब्रह्मप्रतिष्ठामकरोत्काले पुण्यतमे नृप ।
उद्वाहमङ्गलैर्दिव्यै कारयामास सर्वदा ॥
धर्मव्रतो महानासीत्सुतो वै देवसन्निभ ।
तेनैव पितरो मुक्तिमगमन्पुण्यकर्मण ॥
तस्मात्त्व भूभृतां श्रेष्ठ पुत्रसततिप्राप्तये ।
पितृणा मुक्तये तात कुरु वै ब्रह्मवर्धनम् ॥

प्मतर, M1 न संशय (for द्विजन्मन) —(L. 6579) G1 M1 [व]दाहरिष्यामि (for °त्स्नीमम्) —(L. 6580) G1 2 चारिवं सोमवंशोद्भवम् (for °) —(L. 6581) G1 2 सोमवंशसमुद्भव (for °) —(L. 6582) D1 G(ed) निष्ठित (for निश्चित) —(L. 6585) D1 G1 प्रशशास महायु(G1 °म)ति (for °) —(L. 6589) G(ed) प्रभया (for प्रासादे) —(L. 6591) D1 अपुत्रिणस्त्वयं लोक, D1 G(ed.) °णामय लोक (for °) —(L. 6594) D1 धर्मार्थ, G1 सर्वाणि, M1 कर्माणि (for ध°) —(L. 6597) G(ed.) ह्यावृता (for व्यापृता) —(L. 6600) D1 सुमण्डपे देवदेव (for °) G1 G(ed) दृश्यमान (G1 देवराज) पुरंदरम् (for °) —(L. 6602) D1 M1 G(ed) पार्थं (for साधु) G1, 2 M1 G(ed) दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) —(L. 6603) D1 M1 वज्रा तु तमभाषत, G1 वज्री नृपम°, G2 वज्री नृपम° (for °) —(L. 6607) G2 वचनम् (for पृष्टस्)

—(L. 6608) G1 स्वागमनकारणम् (for °), —(L. 6613) G1 2 M1 ब्रह्म (for च हि) — G1 om lines 6615 6617 —(L. 6621) G2 अपुत्रस् M1 अपुत्रस् (for ह्यपुत्री) —(L. 6622) G(ed) सर्वेषां त्वं देवेन्द्र (for °) —(L. 6623) G(ed) नित्यश (for भूमिप) —(L. 6627) G(ed) च शुभ (for एव शुभ) G2 G(ed) धर्मिणा (for धर्मार्था) —(L. 6630) G1 M1 सर्वे (for सर्वा) G1 समाययु (for ययुस्तदा) G(ed) स्व स्वं धाम प्रपेदिरे (for °) —(L. 6631) G2 मौञ्जीबन्धनमुत्तमम् (for °) —(L. 6632) G1 समाप्नोति (for अवाप्तु वै) G2 राजा च पुत्रकामोऽसौ (for °) —(L. 6634) D1 M1 G(ed.) उद्वाहमङ्गल द्रव्यै (for °) D1 M1 स कारयति सर्वंश, G2 दुर्वतस्तस्य भूपते (for °) —(L. 6636) D1 G1 M1 कर्मणा (for °ण) —(L. 6639) D1 सुधर्मेत्तं, M1 °मे च (for °र्म च) —(L. 6641) D1 लोक°

आयुष्कर सुधर्म्यं च प्रजावृद्धिकर शुभम् ।
यशस्य लोकविख्यात सर्वलोकेषु पूजितम् ॥
पुण्यलोकप्रद पार्थ विवाहोपनयन परम् ।
मम लोकप्रद धर्म सर्वमङ्गलदायकम् ॥
य शृणोति सदा भक्त्या प्रात काले नृपोत्तम ।
पुत्रप्राप्तिर्भवत्तस्य सत्य सत्य मयोदितम् ॥
स्त्रीसनिधौ निशाया तु पठेत्प्राप्नोति पुत्रकम् ।
आरोग्य बलवृद्धिं च कान्तिं च निरुपद्रवाम् ॥

Colophon

द्रौपद्युवाच ।

गङ्गासुत नमस्तेऽस्तु कुरुवृद्ध महामते ।
द्वैपायन मे तात सर्वमप्यद्वाविष्यसि ॥
स्त्रीणा तु किं व्रत प्रोक्त सर्वसपत्कर परम् ।
विख्यात त्रिषु काले तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
पाञ्चाल्या वचन श्रुत्वा यज्ञपत्नीजनै सह ।
भीष्मो वेदविदा श्रेष्ठो द्रौपदीं वाक्यमब्रवीत् ॥
वक्ष्ये परमकल्याणि सर्वसपत्कर शुभम् ।
आदौ भगवता प्रोक्त नारदाय महात्मने ।
नारदो ब्रह्मपुत्रस्तु ममावोचच्छुभ व्रतम् ॥
चातुर्मास्यव्रत पुण्य सर्वमङ्गलकारणम् ।
अपवर्गप्रद नृणा सर्वेषामघनाशनम् ।
स्त्रीणा पतिव्रताना तु सर्वमङ्गलद शुभम् ॥
श्रावणे मासि शुक्ले तु दशम्या तु शुभे दिने ।
स्वगृह लेपयेद्भक्त्या कृष्णे निर्दिष्टवत्सला ॥
ह्यारवालङ्कारयेद्देव गन्धपुष्पाक्षतादिभि ।
पतिसेवापरा भूत्वा नत्वा नारायण प्रभुम् ॥
नत्वा पतिव्रता भक्त्यपति परमपावनम् ।
प्रार्थयेत्परया भक्त्या करिष्ये त्वत्प्रसादत ॥
एकान्यामेकभुक्ता तु पादसेवा करोमि ते ।
यथा प्रीणाति भगवास्तथानुज्ञा ददस्व ह ॥
प्रार्थयेत्पुण्डरीकाक्ष प्रसीदेति तत परम् ।
प्रसन्नो भव देवेश सर्वज्ञ त्वा नमाम्यहम् ॥
त्वत्प्रसादात्तु भगवन्करिष्ये व्रतमुत्तमम् ।
अविघ्न कुरु मे नाथ सर्वलोकनमस्कृत ।
कृपया तव देवेश करिष्ये व्रतमुत्तमम् ॥
नमस्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते गरुडध्वज ।
नमस्ते कमलाकान्त भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
इद मन्त्र समुच्चार्य प्रार्थय कमलापतिम् ।
त्वत्प्रसादाद्व्रत सम्यक्सफल भवति ध्रुवम् ॥
एव गृहार्चन सम्यक्प्रार्थयित्वा पुन पुन ।
पतेरनुज्ञया रात्रौ भद्रदीप प्रकल्पयत् ॥
कुर्वैकभुक्त पूर्वेद्युरन्यद्युरपि सुव्रते ।
कर्तव्य यद्धरे सम्यक् तद्वक्ष्ये शृणुष्व ह ॥
एकादश्या समुत्थाय स्नात्वा च प्रार्थयत्पतिम् ।
कृतस्वस्तिकविन्यासा गृहदेवस्य सनिधौ ॥
एकादशीव्रत कर्तुमनुज्ञा दातुमर्हसि ।
त्वत्प्रसादादह कर्तुं यतिष्ये नाथ सप्रति ॥
[illegible] मे हरिर्गुरुर्बन्धुरपवर्गप्रदो विभु ।
त्वया सरक्षिता नित्य त्वत्पादकमल गता ।
भोक्ता मे शिक्षिता च त्व त्वदन्यो न गतिर्मम ॥
रात्रौ जागरण कृत्वा उपोष्यैकादशीदिनम् ।
द्वादश्या प्रातरुत्थाय स्नान कुर्वीत वाग्यत ॥
भक्तिमान्व्रतमानदस्तु विष्णुसूक्तादिमन्त्रके ।
स्नापयेत्परया भक्त्या गन्धोदककुशादकै ॥
पुरुषसूक्तविधिना गायत्र्या वा सुरेश्वरम् ।
अष्टाक्षरविधानेन अथ वा द्वादशाक्षरे ॥
पूजयेद्देवदेवश घण्टानादसमन्वितम् ।
आतिय सर्ववाद्यैश्च शङ्खदुन्दुभिकाहलै ॥
एवं प्रपूजयेद्देवमपवर्गप्रद प्रभुम् ।
नामधेयैर्महामन्त्रैर्विरुदैर्वित वन्दनम् ।
स्पर्शने नाधिकारोऽस्ति स्त्रीशूद्राणां विशेषत ॥
एव कृत्वा हरे पूजा बन्धुमानमतिमान्गृही ।
पौरपैस्तु महामन्त्रै सनिधौ पायस हुनेत् ॥
परमान्न हरे प्रीत्यै द्वादश्या हैमपात्रत ।

प्रदो (for °प्रद) D1 विवाहोपनयो शुभौ, G2 °ह मोक्षित धनम् (for °)

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 आश्वमेधिकपर्वणि शेष धर्मा G2 G(ed) शेषधर्मा, M1 आश्वमेधिकपर्वणि हरिवंशे शेष धर्मा — *Adhy name* G1 महाप्रतिष्ठापनम्; G(ed) महाप्रतिष्ठाप्रशसा — *Adhy no* D1 51; G1 3 M1 50

D1 G2 युधिष्ठिर (for द्रौपदी) — (L. 6647) G2 M1 पितामह (for महामते) — (L. 6649) G1 गङ्गा रामचन्द्र त्वं (for °) — After line 6650 D1 ins

234** तेषा पत्नी होतदर्थं द्रौपदी प्रणयान्विता ।
कौतूहलात्पृच्छत्वं महापुण्यप्रद शुभम् ॥

— Before line 6651, D1 M1 ins वैशंपायन उवाच — (L. 6651) G(ed.) सर्वधर्मार्थसाधनम् (for °) — Before line 6653, G1 M1 ins भीष्म उवाच — (L. 6656) G1 3 -दाय कम् (for -कारणम्) — (L. 6659) G(ed) आषाढे (for श्रावणे) — (L. 6662) D1 शुभम्; G1 G(ed) विभुम्, M1 परम् (for प्रभुम्) — (L. 6670) D1 G2 देव (for नाथ) D1 देव (for लोक°) — (L. 6676) G(ed) लोकेश्वर (for गृहार्चन) — (L. 6679) D1 भरेत् (for हरे) — (L. 6680) G2 स्नुषा; G(ed) नत्वा (for स्नात्वा) — (L. 6686) D1 G1 M1 भोक्ता मां शिक्षकर्ता च (G1 °म° कर्ता; M1 °कर्ता च); G2 बोद्धा शिक्षाकरस्त्वं हि (for °) — After line 6686 G(ed) ins

235** इति संप्राप्ते भर्तुर् सरवानुज्ञामवाप्य च ।

— G2 om lines 6689–6691 — (L. 6694) D1 G2 -कोलकै, M1 निस्वने (for -काहलै) — (L. 6695) D1 G2 M1 देवं

यद्यद्व्रतादिकं कर्म हरिमुद्दिश्य माव्रत ।
सफलं याति राजेन्द्र सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥
पुण्याहं वाचयित्वाथ विप्रैर्बन्धुजनैः सह ।
शान्तिं पौरुषसूक्तानि पठेद्देवं प्रणम्य च ॥
औपासनादिकान्कृत्वा ब्राह्मणानभिवादयेत् ।
पादप्रक्षालनं कृत्वा भोजयेत्परमान्नतः ॥
हरेर्नैवेद्यशेषं तु स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
व्रतान्ते यजमानस्य वल्लभा मङ्गलव्रता ।
प्रणम्य विप्रान्स्वपतिं कृत्वा पादविशोधनम् ।
तीर्थभूतं पयः पीत्वा स्वयं भुञ्जीत बन्धुभिः ॥
एवं कृते व्रते सम्यक् दंपतिभ्यां हरिः स्वयम् ।
प्रीतिं गच्छति पाञ्चालि कर्मणा फलदो विभुः ॥
यं यं कामयते कामं तं तं प्राप्नोति निश्चितम् ।
कृपया लोकनाथस्य व्रतेनानेन सुव्रते ।
एकादशीव्रतं कुर्याच्चातुर्मास्ये विशेषतः ।
शुक्लश्रावणमारभ्य कार्तिकान्तं समर्चयेत् ॥
एवं कृते विशेषेण पुत्रपौत्रादिबन्धुभिः ।
स्त्रीभिः परिजनैः सार्धं यत्कार्यं तत्प्रपद्यते ॥
सुरलोकप्रदा ज्ञेया दीर्घपुत्रप्रदायिनी ।
अपवर्गप्रदा ज्ञेया सर्वपापप्रणाशिनी ।
आरोग्यदायिनी ज्ञेया सर्वभाग्यकरी शुभे ॥

द्रौपद्युवाच ।

भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वलोकेश्वरस्य हि ।
भक्तप्रियो विशेषेण रक्षिता मम सुव्रत ॥
सखा च शिरसा भक्त्या भव त्राता शुभप्रद ।
करिष्ये पतिभिः सार्धं धर्मव्रतपरायणे ॥
श्रुतं मया विशेषेण चातुर्मास्यस्य वैभवम् ।
उद्यापनं तु कार्तिक्यां वद सम्प्रति मेऽनघ ॥

भीष्म उवाच ।

व्रतानामपि सर्वेषामुद्यापनविधिं बुधाः ।
वदन्ति च व्रतस्यास्य नैवेद्यापनकर्म च ॥
नित्या ह्येकादशी पुण्या सर्वभाग्यप्रवर्धनी ।
उपवासव्रतमिदं नियमव्रतमिति हि ॥
यथा तु गुळपिण्डस्य रसभेदो न विद्यते ।
एकादश्युपवासस्य तथा सर्वस्य चानघे ॥
शृणु पाञ्चालि वक्ष्यामि चातुर्मास्यस्य वैभवम् ।
फलातिशयहेतोस्तु कारणं कलिनाशनम् ॥
एकादश्यां शुक्लपक्षे श्रावणस्य सुरोत्तमः ।
स्वमायया पवित्राद्र्या निद्रया वर्तते विभुः ॥
तथा योगेन महता विग्रहेण सुशोभनः ।
प्रसन्नमूर्तिर्भगवान्कार्त्तिक्यां भवति प्रभुः ॥
तस्य प्रसन्नदिवसमुत्थानाख्यं विदुर्बुधाः ।
उत्थिते देवदेवेशे शेषपर्यङ्कशायिनि ।
पूजयेत्तं प्रयत्नेन पूजाभिर्मत्पदं व्रजेत् ॥
योगोत्थितत्वात्स विभुर्जगद्योनिर्जगन्मयः ।
चराचरेषु लोकेषु ह्युत्थानद्वादशी स्मृता ॥
द्वादश्यां तु हरिं भक्त्या पूजां कुर्वन्ति ये नराः ।
तेषां मुक्तिर्भवेत्सम्यग्देवदेवस्य चेक्षणात् ॥
एकादशीं तथा सर्वामुपोष्य विधिवद्धरेः ।
पूजां कृत्वा प्रयत्नेन ह्युत्थानान्तं समर्चयेत् ॥
उत्थाने विधिना पूजां यः करोति विशेषवित्
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो हरिसालोक्यतां व्रजेत् ॥

द्रौपद्युवाच ।

कीदृशी पूजना प्रोक्ता देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ।
तन्मे कथय तत्त्वज्ञ सर्वलोकेषु पूजित ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु भद्रे प्रवक्ष्यामि नारदाय महात्मने ।
हरिः प्रोवाच जलधौ क्षीराब्धे सस्तुतो विभुः ॥
व्रतानामपि सर्वेषां मुख्यमेकादशीव्रतम् ।
मयि सुप्ते भक्तजना कुर्वन्ति मयि तत्पराः ॥
तस्मात्पुण्यतमं प्रोक्तं चातुर्मास्यव्रतं परम् ।
ज्ञेया भक्तिकरी प्रोक्ता चातुर्मासी तु मुक्तिदा ॥
भक्तिं विना ते मुक्तिश्च कथमद्य भविष्यति ।
भक्त्या मुक्तिप्रदं कर्म साधयेद्बुद्धिमान्नरः ॥
तस्मादेकादशी पुण्या त्वया सेव्या मुनीश्वर ।
भक्त्या परमया शान्त्या चातुर्मास्ये विशेषतः ॥
इत्युक्त्वा भगवांस्तत्र नारदं मुनिसत्तमम् ।
तिरोऽभूत्तत्र विश्वात्मा नारदो विस्मयं गतः ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूज्या नारायणात्मिका ।
उत्थानद्वादशी ज्ञेया सर्वपापप्रणाशिनी ॥
सुप्तोत्थितो हरिः साक्षाद्व्रतेन परितोषितः ।
व्रतेन सर्वकामान्वै सम्प्रयच्छति शोभने ॥

प्रपूजयेद्भक्त्या (for °) D_1 M_1 शुभम् (for प्रभुम्) — (L. 6699) M_1 सन्निधौ ज्ञुइयात्पुन (for °) — (L. 6700) G_1 विशेषेण (for हरे प्री ये) D_1 G_3 M_1 परमात्मेद्धरे प्रीतिर् (for °) D_1 G_3 M_1 द्वादश्यां होममात्रत (for °) — (L. 6701) G_1 यद्यद्व्रतानि कर्माणि, M_1 क्रियद्व्रतानि किं कर्म (for °) — (L. 6709) G_1 भक्त्या (for विप्रान्) — (L. 6713) D_1 M_1 कर्ता (for कर्म) — (L. 6714) G_1 कृपया वासुदेवस्य (for °) — (L. 6716) G(ed) आषाढशुक्लमारभ्य (for °) — G_1 पाञ्चाली (for द्रौपदी) — (L. 6723) M_1 सर्वलोकेश्वर सखा (for °) — (L. 6724) G_1 भवदाशां शुभ (Mı शुभ) प्रदाम् (for °) — (L. 6730) G(ed) सर्वभोग्यविवर्धनी (for °) — G(ed) om. lines 6735 6736 — (L. 6737) M_1 प्रीयते (for वर्तते) — (L. 6743) G(ed) योगोत्थितो हि स विभु (for °) — (L. 6747) D_1 एकादशी सदा सेव्या (for °) — (L. 6748) G_3 G(ed) ह्युत्थाने तं समर्चये(G_1 °माचरे)त् (for °) — (L. 6750) G_1 हरिसालोक्यमश्नुते (for °) — G_1 ₃ M_1 पाञ्चाली (for द्रौपदी) — (L. 6751) G(ed) पूजा तु कीदृशी प्रोक्ता (for °). — (L. 6756) G(ed)

भद्य मे सफल जन्म जीवित च सुजीवितम् ।
तपश्च सफलं चासीद्युष्माकं प्रियदर्शनात् ॥

अरुन्धत्युवाच ।

किमर्थं तप्यते वत्से त्वया पेशलगात्रया ।
त्वया वक्तु रहस्यं चेदिद संप्रति नान्यथा ॥
सख्या निवेदयामास तच्छ्रुत्वा शंकरं प्रति ।
सलज्जा तरुणी काम वक्तु न शशाक ह ॥

अरुन्धत्युवाच ।

भद्रे विदितमेवाद्य त्वद्वृत्तमतिशोभने ।
व्रतेन तोषयस्वेह क्षीराब्धितनयां शुभाम् ॥

उमोवाच ।

किं व्रत तद्विधान मे कथयस्व नमोऽस्तु ते ।
करिष्ये वचनादद्य मातस्तव पतिव्रते ॥

अरुन्धत्युवाच ।

प्रोषिते गौतमभयाद्देवराजे शची तदा ।
व्रतेन दुःखितो जीवो विशोकामकरोत्तदा ॥
तद्व्रत संप्रवक्ष्यामि कृतमेतन्मयाधुना ।
व्रतेनानेन सुभगे तवेष्टार्था भविष्यति ॥
पुरंदरवियोगार्तां शची चारुविलोचनाम् ।
जीवो वचनमक्लीबमुवाच वदता वर ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

राशीं कर्कटक भानौ गते परमपावने ।
भृगुवारे महापुण्ये स्नात्वा नद्यां शुचिस्मिते ॥
सैकत पूर्णकुम्भं च तत्रैकां परिगृह्य च ।
धौतवस्त्रसमायुक्ता वटस्याश्वत्थपल्लवान् ॥
आदाय चाम्बुद रम्ये सैकते तु समर्पयेत् ।
तत्सैकत समादाय त्रीन्पिण्डानथ कारयेत् ॥
वटाश्वत्थैस्तु तानर्च्य तत्पार्श्वे पूर्णकुम्भकम् ।
सुवर्णपुष्पगन्धाद्यैर्वस्त्रतण्डुलराशिभि ।
हरिद्रालवणाभ्यां च पूगताम्बूलकर्पूरै ॥
उपस्थित तमभ्यर्च्य लक्ष्मीनारायणात्मकम् ।
माभूम्यां सह त विष्णु सनकादिनिषेवितम् ॥
त देवमर्चयेद्विद्वांस्तत्तन्मन्त्रैस्तु शार्ङ्गिणम् ।
मोदकान्गुलसंपूर्णान्मुद्रैश्च परिपूरितान् ।
नैवेद्यमर्पयेद्विद्वानेकविंशतिसंख्यया ॥

विप्राय वेदविदुषे वायनं समर्पयेत् ।
माभूम्यां सहितो विष्णु श्रीमांश्च लोकनायक ।
मोदकाना प्रदानेन वाञ्छितार्थप्रदो भवेत् ॥
विप्राय वायन दत्त्वा मन्त्रेणानेन सुव्रत ।
एकविंशतिभिर्वापि सप्तभिर्वा प्रकल्पयेत् ॥
एव संपूज्य विधिवत्कथां श्रुत्वा सुशोभनाम् ।
भुञ्जीयाद्बन्धुभि सार्धं स्वय भुञ्जीत मोदकान् ॥
दक्षिणा गुरवे दद्यात्सवस्त्रफलतण्डुलाम् ।
आशिष तु सतः प्राप्य गृह नीत्वा प्रपूजयेत् ।
एव कृते विधानेन सद्य सिद्धिर्भविष्यति ॥
पुत्रपौत्रांस्तथा विन्देत्पतिं विन्दत्यतिव्रता ।
राजा च राज्यलाभ च दरिद्रो धनसंपदम् ॥
दीर्घमङ्गलमायुष्यमारोग्य चापि भामिनि ।
भवेद्व्रतेन कीर्तिश्च सर्वसंपच्च शाश्वती ।
य य कामयते काम त तमेति न संशय ॥
स्त्रीणां व्रतमिद मुख्य पतिपुत्रविवर्धनम् ।
तस्मात्पतिव्रते त्व तु कुरु व्रतमनुत्तमम् ॥
आचार्यस्य वच श्रुत्वा शची कमललोचना ।
तथाकरोद्व्रतमिद ब्राह्मणान्परिपूज्य च ॥
पतिं लेभे विशालाक्षि सहस्राक्षमरिंदमम् ।
कृपया वासुदेवस्य लक्ष्म्याश्चापि नगात्मजे ॥
अरुन्धत्या वच श्रुत्वा गौरी कुटिलकुन्तला ।
अकरोत्प्रीतिसंयुक्ता लक्ष्मीनारायणात्मकम् ॥
व्रत कृत्वा विधानेन व्रताना पतिमव्ययम् ।
गौरी लेभे महादेव पतिं परमपावनम् ॥

भीष्म उवाच ।

कार्कटे तु भृगोर्वारे व्रतेऽस्मिंस्तु मया कृते ।
अन्धकारि प्रसन्नोऽभूत्पार्वत्यास्तु तपोव्रतै ॥
अष्टमूर्तिधरो भूत्वा कपर्दी वाक्यमब्रवीत् ।
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते पवित्रे मेनकात्मजे ।
तव दास्य गतोऽहं वै तपसा च व्रतेन च ॥
देवता च व्रतस्यास्य क्षीराब्धितनया शुभा ।
अथ देवो हरि साक्षात्सर्वलोकेश्वरो विभु ॥
अद्यप्रभृति लोकानां फलदा शुभदा रमा ।
राज्यदा भोगदा चैव पतिदा धनदा शुभा ॥
हरिं लक्ष्मीं विना नान्या व्रतदानफलप्रदा ।

(for °) — (L. 6836) D_1 जात (for चासीद्) — (L. 6837) G_1 बाले, M_1 भद्रे (for वत्से) — (L. 6838) G_2 न शक्यं (for रहस्य) — (L. 6840) G_2 कामा (for काम) — G_2 om lines 6841 6844 — D_1 पार्वती (for उमा) — (L. 6854) G_1 G(ed) वटाश्वत्थस्तु(G_1 °स्थ)पल्लवान् (for °) — (L. 6859) G(ed.) चन्द्रकै (for कर्पूरै) — (L. 6862) D_1 G_1 सत्तमश्चैव चेतसा (for °) — (L. 6865) M_1 पायस (for वायनं) — (L. 6868) M_1 [उ]वायन (for वा°) G_1 G(ed) विप्राय दद्याच्छुचये (for °) — (L. 6871) G_1 G(ed.) ब्राह्मणान्भोजयित्वाथ (for °) — After line 6872 G_1 G(ed.) ins

236** दक्षिणां तु यथाशक्ति दद्याद्विप्रेभ्य एव च ।

— (L. 6875) G_1 पुत्र विन्देद्विशालाक्षी (for °) — (L. 6877) D_1 G_2 दीर्घमायुष्यमारोग्य (for °) G_2 मङ्गल चापि भामिनी (for °) — (L. 6879) G_2 त त प्राप्नोत्यसंशयम् (for °) — (L. 6880) D_1 G_1 ₃ M_1 बन्धु (for पुत्र-) — G_2 om line 6886 — (L. 6886) D_1 गौरी कमललोचना (for °) — (L. 6890) D_1 G_1 ₃ M_1 विधिना चोमया कृते

न पश्यामीह लोकेऽस्मिंस्त्वत्पूज्या त्वया शुभे ॥

भीष्म उवाच ।

एवं दत्वा वरं तस्याः पार्वत्याः परमेश्वरः ।
उद्वाह्य विधिना गौरीं तया सार्धं मुमोद ह ॥
पाञ्चालराजतनये त्वमेव कुरु शोभने ।
पुनराज्यधनादीनां सपत्तव भवेद्ध्रुवम् ॥
रुक्मिणी कृष्णमुद्दिश्य कृत्वा व्रतमनुत्तमम् ।
यादवेन्द्रं पतिं लेभे सत्यक्त्वा चेदिभूपतिम् ॥
सर्वास्ता कृष्णपत्न्यश्च सर्वा यादवयोषितः ।
प्रद्युम्नप्रमुखान्पुत्राँल्लेभिरे लोकविश्रुतान् ॥
दमयन्ती पतिं लेभे राज्यभ्रष्टं नलं विभुम् ।
हरिश्चन्द्रः स्वकं राज्यं लभे चन्द्रवतीं शुभाम् ॥
पाञ्चालि पश्य लोकेषु यत्ते मनसि रोचते ।
अचिरात्प्राप्स्यसे श्रेय सत्य नारदभाषितम् ॥
भर्त्रा विरहिता नारी भ्रष्टराज्यश्च यो नृपः ।
व्रतं कृत्वा विधानेन शाश्वतं सुखमश्नुते ॥
व्रताचरणकाले तु शुश्रूषायो हि मानवः ।
तस्यैव सर्वश्रेयांसि भविष्यन्ति न संशयः ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
शिवरात्रिव्रतं तात ब्रूहि मे कुरुपुंगव ।
श्रमत सर्वलोकानां पवित्रं पावनं शुभम् ॥
कैर्नृपैर्द्विजमुख्यैश्च ऋषिभिर्देवतागणैः ।
कृतं व्रतमिदं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ।
पद विश्रुतधर्मज्ञ मम सुरनदीसुत ॥
त्वं हि लोकगुरुर्भूत्य इति मे निश्चिता मतिः ।
तस्मात्त्वां प्रार्थयाम्यद्य पातु धर्मात्मत प्रभो ॥
त्वत्तोऽहं श्रोतुमिच्छामि देवदेवस्य चाज्ञया ।
धर्मोपदेशव्याजेन पापत्मान्शत्रुपीडितात् ॥

वैशम्पायन उवाच ।

इत्युक्तो धर्मराजेन कुरुवृद्धः पितामहः ।
धर्मसूनुमथामन्त्र्य स्मितमिव वाक्यमब्रवीत् ॥

भीष्म उवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ मतिस्ते विमलोज्ज्वला ।
त्वं वेत्ता सर्वधर्माणां मां तथा परिपृच्छसि ॥
ऐश्वरं व्रतमुद्दिश्य कीर्तिनं तेन मां मतिः ।
तदहं देवदेवेशो वेत्ति नान्यो महीतले ॥
पुरा भगवता प्रोक्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
नारदाय ब्रह्मविदे तस्मात्तु मया श्रुतम् ॥
भागीरथ्यास्तटे राजन्महर्षिगणसेविते ।
स्नातुमिच्छन्महानद्यां ब्रह्मपुत्रो युधिष्ठिर ।
पर्यटंस्तु शुभाल्लोकानिदं क्षेत्रमगात्प्रभुः ॥
तीर्त्वागतं व्योमवीथ्यां दृष्ट्वा दिनकरप्रभम् ।
ऋषयो देवताः सर्वे त देवा सगुरुअग्रमाः ।
विश्वामित्रो भरद्वाजो जमदग्निश्च मन्त्रवित् ।
कण्वो बृहस्पतिर्व्यासः सोमदत्तः सहस्रजित् ॥
रामो वेदविदां श्रेष्ठः सत्यशीलश्च काश्यपः ।
सुमन्तुर्जैमिनिश्चैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥
गौतमोऽथ शतानन्दो याज्ञवल्क्यश्च गालवः ।
संवर्तो रोमशश्चैव मार्कण्डेयस्तथा भृगुः ॥
एते चान्ये च बहवो मुनयः संशितव्रताः ।
दिक्पाला मरुतश्चैव द्वादशार्का मरुद्गणाः ।
यक्षाः किंनरगन्धर्वास्ते देवाः प्रादुरभ्ययाः ॥
तत्र देवानृषीन्सर्वानप्सरसश्च नारदम् ।
आगुं धर्मं समुद्दिश्य पर्यपृच्छमहं प्रभो ।
मनुजानमृषिगणैर्सा देवाः साधु चाब्रुवन् ॥
महत्संशयमागम्य वयमत्र समागताः ।
तदिदं दैवयोगेन यदीश परिपृच्छसि ॥
इति तेषूपविष्टेषु प्रीतिं कृत्वा महात्सु च ।
नारदो भगवानत्र मां चैव प्रत्यभाषत ॥

नारद उवाच ।

साधु महाव्रतं श्रेष्ठ मतिस्ते मत्सरर्जिता ।
श्रीकण्ठस्य देवस्य व्रतं परमपावनम् ॥
आदौ भगवता प्रोक्तं देवदेवेन चक्रिणा ।

(G2 2 °ता) (for °) — (L. 6903) G(ed) पाञ्चालतनये तस्मात् (for °) — (L. 6904) G2 संपदस्ते, M2 °शिव (for °उप) — (L. 6910) D1 लेभे चन्द्रवती शुभा (for °)

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 आश्चर्यपर्वणि गोपधर्मा, G1 2 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy. name* D1 कर्काटक‌भागवतव्रतम्, G1 कर्कोटकव्रतम्, G2 कर्कोटमधुनारव्रतम्, G(ed) लक्ष्मीनारायणव्रतमाहात्म्यकथनम् — *Adhy. no.* D1 53, G1. 2 M1 G(ed) 53

(L. 6917) G(ed) नमस्तेऽस्तु (for महाप्राज्ञ) — (L. 6921) G1 महाव्रत (for व्रतमिदं) G(ed) हृद्यं (for पवित्रं) — (L. 6926) G(ed) °सूनुं (for पीडितात्) — (L. 6930) D1 M1 तथापि मम पृच्छसि, G1 तथा मामपि पृ° (for °) — (L. 6931) G1 आश्चर्यं (for ऐश्वरं) — (L. 6933) G2. 2 M1 विष्णुना सर्वजिष्णुना (for °) — (L. 6937) D1 G1 मज्जनार्थं, M1 पूजनार्थं (for पर्यटंस्तु) — G2 om. lines 6938–6940 — (L. 6938) D1 M1 चरन्तं व्योमग° काश्यां (M1 °अन्वि), G1 तमहं व्योमगलयो (for °) D1 दिव्यां दिनकर प्रभुम् (for °) — (L. 6939) G1 M1 तं देवाः प्रति (M1 °इत्यधि) त्यागद्य (for °) — (L. 6943) D1 सुम न्तुर्देवनिधन, G2 °न्तुर्वै वेदनिधि (for °) D1 G1 M1 काश्यपः (for पुलहः) — (L. 6948) D1 तं देवं नमुरस्तमा, G2 M1 तं देवमुपजग्मिरे (M1 °रम्यु) (for °) — (L. 6949) G1 2 ऋषीनर्थान् (for ऋषी तत्र तान्) — (L. 6951) G1 G(ed) मनुज्ञा (for °तन्) — (L. 6956) G1 मतिस्ते विमलोज्ज्वला (for °) — (L. 6960) D1 M1 सुभद्रे (for शुभम्) — After line 6960, D1 ins.

पावनं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं पाण्डुनन्दन ॥
सुलभं धर्मबुद्धीनां पापिनामप्रकाशकम् ।
सर्वपापक्षयकरमायुरारोग्यदायकम् ॥
शिवस्य नीलकण्ठस्य शिवरात्रिव्रतं परम् ।
मातृतः पितृतश्चैव द्विकोटिकुलसंयुतः ।
शिवलोकमवाप्नोति नारदेन प्रभाषितम् ॥
सङ्गात्कामात्तथा स्नेहाद्भयाद्वा यो हि मानवः ।
शिवरात्रिव्रतं कृत्वा शिवेन सह मोदते ॥
पुत्रमित्रकलत्राणि धनानि कुरुनन्दन ।
दासीदासाश्च पशवः शकटा धान्यसंचयाः ॥
एतान्सर्वांस्तथा चान्याननुभूय नराधिप ।
स पश्चाद्वज्रिणो लोके सर्वमङ्गलसंयुतः ।
गन्धर्वैः स्तूयमानस्तु शिवलोके सुखी भवेत् ॥
शिवरात्रिप्रभावेन राजन्नेवं सुखी भवेत् ॥
दण्डाद्राजभयात्सङ्गाद्रोगाद्व्यसनसंकटात् ।
शिवरात्रिव्रते राजन्निराहारो हि मुक्तिभाक् ॥
रात्रौ जागरणं कृत्वा शिवं संपूज्य भक्तितः ।
गन्धर्वैः स्तूयमानस्तु शिवलोकं स गच्छति ॥
चण्डीशस्य व्रतं कृत्वा चण्डालोऽपि नराधिप ।
भक्त्या परमया युक्तो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥
स्त्रीशूद्रादिजनैरन्यैर्नीचैरपि नृपोत्तम ।
कृतं येस्तु महाराज तैरियं जगती धृता ॥
विद्यमाने व्रते चास्मिन्सर्वकामफलप्रदे ।
गच्छन्ति निरयं मूढा मर्त्या घोरं महाद्भुतम् ॥
शिवरात्रिव्रतपराः शिवकीर्तनतत्पराः ।
शिवलोकाधिपाः प्रोक्ताः पूज्यमाना मरुद्गणैः ॥
शिवं गच्छति भूपाल यो नरः कर्तुमिच्छति ।
शिवरात्रिव्रतमिदं स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
व्रतेनानेन राजेन्द्र मुच्यते नात्र संशयः ॥
यस्त्वेतद्व्रतमाश्चर्यं कुरुते भक्तिसंयुतः ।
तद्धाम तेन पूतं हि तस्मात्स्थानमनुत्तमम् ॥
यत्रैव वर्तते राजंस्तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ।
तत्रैव धामनि सर्वे यान्ति सारूप्यतां शिवे ।
अस्मिञ्जन्मनि कौन्तेय व्रतं परमपावनम् ।
एकं वा क्रियते येन जन्म तत्पावनं भवेत् ॥
राजसूयसहस्रेण वाजपेयशतेन च ।
यत्फलं प्राप्यते सद्भिर्व्रतेनानेन तद्भवेत् ॥
क्ष्माप्रदक्षिणे यत्तु सर्वतीर्थनिषेवणे ।
पुण्यक्षेत्राभिगमने कन्यादाने च यत्फलम् ।
ब्रह्माण्डकोटिदाने च शिवरात्रिव्रतेन तत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

केन मार्गेण गाङ्गेय पूजनीयो महेश्वरः ।
तथानुष्ठानदानं च ब्रूहि मे निम्नगासुत ॥

भीष्म उवाच ।

नारदेन यथा प्रोक्तं तद्ब्रवीमि तवानघ ॥
प्रातःकाले समुत्थाय स्नात्वा वै वाग्यतः शुचिः ।
पुष्पाणि च विचित्राणि फलानि रसवन्ति च ।
आदाय मतिमान्मौनी जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
गृहं कृत्वा तु कौन्तेय कारयेच्छुभमण्डलम् ।
पञ्चकुम्भसमायुक्तं नानापुष्पैरलंकृतम् ॥
इन्द्रादिलोकपालांश्च पूर्वादिषु च वाहयेत् ।
कुम्भेषु तेषु कौन्तेय पूजयेच्च ततो व्रती ॥
मध्यमे पूर्णकुम्भे तु देवदेवं पिनाकिनम् ।
आवाह्य रुद्रसूक्तेन रुद्रं तं गिरिजापतिम् ॥
अभिमन्त्र्य च तन्मन्त्रैर्वामदेवैरथापि वा ।
तेषु सद्योजातकैस्तत्र पञ्चाक्षरं परम् ॥
पञ्चाक्षरमहामन्त्रविद्यया धर्मनन्दन ।
यः पूजयेन्महादेवं स रुद्रपदमश्नुते ॥
तत्कुम्भतोयैर्भूतेशमभिषिच्य पिनाकिनम् ।
तस्मिन्मन्त्रे सदा निष्ठस्तेनैव स्नापनं परम् ॥
गन्धपुष्पैर्धूपदीपैर्वस्त्रैर्विविधभूषणैः ।
बिल्वपत्रैर्महादेवमर्चयेच्च ततो व्रती ॥
नैवेद्यं परमान्नैश्च पञ्चभक्ष्यैश्च पायसैः ।
दधिक्षीरैर्नालिकेरैर्नैवेद्यं तु समर्पयेत् ॥
कर्पूरचूर्णसंयुक्तं पूगीफलसमन्वितम् ।

237** दृष्ट्वा व्रतश्रुत्यं ते प्रवक्ष्यामि समासतः ॥
शिवरात्रिव्रतमिदं पवित्रं पापनाशनम् ।
सर्वभाग्यप्रदं पुण्यं सर्वलोकप्रमन्त्यकम् (?) ॥

—(L 6961) M1 -वर्धनम् (for दायकम्) —(L 6964) M1 स्वर्ग (for शिव) —(L 6965) G(ed) लोभाद्वापि च मानव (for °) —(L 6968) G1 दासीदासा पशवश्चैव शकटा-धान्यसंचयात् — After line 6969 G1 ins

238** भक्त्या परमया युक्तो यानारूढो दिवं व्रजेत् ।

—(L 6971) M1 ब्रह्म (for शिव) D1 महीयते, G1 सुखी वसेत्, G2 सुखं वसेत् (for सुखी भवेत्) — G1 M1 om (hapl) line 6972 —(L 6973) G3 द्रोहाद्रोगसंकटात्, G(ed) लोभाद्रोगभयाच्च च (for °) —(L —(L 6976) M1 स्वर्ग (for शिव) —(L 6980) D1 धृतम्, G1, 2 धृता (for धृता) —(L 6982) D1 घोरं हि महद्भुतम् (for °) G1 om (hapl.) line 6983 —(L 6990) G(ed) तद्धामस्तेन पूतो हि (for °) —(L 6991) M1 तीर्थं तत्र तपोवन (for °) — D1 om (hapl) lines 6992 6993 —(L 6992) [illegible] —तेनायनेन

M1 -दानेन (for -दाने च) —(L 7000) G1 M1 मन्त्रेण (for मार्गेण) —(L 7001) D1 व्रतानुष्ठानदानेन, M1 पूजानुष्ठानं च (for °) —(L 7006) D1 om (hapl.) lines 7006[b] 7009[a] G2 मण्डपम् (for °लम्) —(L 7008) D1 G2 -पालैश्च (for पालांश्चैव) —(L 7009) G1 कुम्भतोयेषु राजेन्द्र (for °) —(L 7012) D1 वामदेवेन चापि वा (for

ताम्बूलमर्पयेद्धीमान्देवदेवस्य धर्मज ॥
मृत्युंजयमहामन्त्रैः परमान्नं हुनेद्व्रती ।
अष्टोत्तरसहस्रं तु तदर्धमथ वानघ ।
पादहीनं न कर्तव्यमक्षयं फलमिच्छता ॥
आज्यहोमं तथा कुर्यात्तिलहोमसहस्रकम् ।
प्रायश्चित्ताहुतीर्हुत्वा चरुतन्त्रं समापयेत् ॥
पुण्याहं ब्राह्मणैः सार्धं वाचयेत्प्रयतो व्रती ।
रुद्रसूक्तं जपेद्धीमान्नादावन्ते युधिष्ठिर ।
अथ वा वामदेवं वा शान्तिसूक्तं घोषयेत् ॥
हाटकेन तु रौप्येण वाससा रत्नकुण्डलैः ।
आचार्यं पूजयेद्विद्वान्गोदानेन विशेषतः ॥
ब्राह्मणेभ्यो व्रती दद्याद्दक्षिणां तु विशेषतः ।
प्रदक्षिणनमस्कारैराशीर्भिः कृतमङ्गलः ॥
उपविश्यासने धीमानेतन्माहात्म्यमुत्तमम् ।
शृण्वन्पठन्वाचयंश्च वारयन् शृणुयाद्व्रती ॥
पुराणधर्मशास्त्रैश्च रात्रिशेषं समापयेत् ।
नृत्तगीतादिवाद्यैश्च तथा मङ्गलवाचकैः ॥
भेरीमृदङ्गपटहैर्निःसाणाद्यैश्च डिण्डिमैः ।
रात्रौ जागरणं कुर्याद्यावच्चन्द्रोदयावधि ॥
तत्पुरुषेण मन्त्रेण चन्द्रायार्घ्यं प्रदापयेत् ।
क्षीरोदार्णवसंभूत अत्रिनेत्रसमुद्भव ।
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं चन्द्रचूडामणे प्रभो ।
इति मन्त्रेण मतिमान्दत्त्वार्घ्यं पिनाकिने ।
नीलग्रीवेण मन्त्रेण रुद्रायार्घ्यं निवेदयेत् ॥
एवं कुर्याद्व्रती विद्वान्मासे मासे प्रतिपक्षके ।
पारणादौ प्रकुर्वीत होमं नित्याग्निसाक्षिके ।
होमान्ते बन्धुभिः सार्धं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
एवं कृत्वा विधानेन शिवरात्रिव्रतं शुभम् ।
शिवलोकमवाप्नोति नारदेन प्रभाषितम् ॥
य इदं कारयेन्नित्यं सर्वभाग्यकरं शुभम् ।
सर्वान्कामानवाप्यैव शिवलोकं स गच्छति ॥
यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्यं यथावत्परिकीर्तितम् ।
सायुज्यं प्राप्नुयान्नित्यमिह लोके परत्र च ॥
वेदवादी भवेद्विप्रो राजा वा विजयी भवेत् ।
धर्मार्थकाममोक्षार्थी नरो यो भक्तिसंयुतः ।
यद्यदिच्छति धर्मात्मा तत्तदेति न संशयः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

के कृतं व्रतमेतद्धि के विन्दन्ति महत्फलम् ।
तन्मे कथय तत्त्वज्ञ कृपा मयि तवास्ति चेत् ॥

भीष्म उवाच ।

पुरा सुधांशुर्धर्मात्मा सर्वानन्दकरः प्रभुः ।
रूपलावण्यपूर्णोऽसौ कामी रूपमदोद्धतः ।
सौन्दर्यशेवधिं तारां गुरोर्भार्यामथाहरत् ॥
तच्छ्रुत्वा देवराजस्य पुरोधास्तपतां वरः ।
तमयाचत यागस्य शीर्षं ते रूपमीदृशम् ।
आभिचारिकं भाजनमासाद्य त्वमारेवं तु सा कृपा ॥
तथेति प्रतिजग्राह तारां नामविदो वशी ।
पुनः कामयते कामी तज्ज्ञात्वा बृहतां पतिः ।
शापं ददौ महातेजाः क्षयीति नितरां भव ॥
तद्दोषपरिहारार्थं कावेरीसरितस्तटे ।
तपसा तोषयामास शंकरं लोकशंकरम् ॥
सुधांशोस्तपसा तुष्टः पार्वतीनायकः प्रभुः ।
प्रीतोऽस्मीति तमालिङ्ग्य शिवरात्रिव्रतं कुरु ।
इत्यज्ञापयिष्यत्तत्रैवान्तरधीयत ॥
शिवाज्ञया तत्कृत्वा शिवमार्गेरतो गतः ।
शिरसा धारितस्तेन तत्रापि न मोदते ॥
इक्ष्वाकुकुलजो धीमांस्त्रिशङ्कुर्नाम भूपतिः ।
कृत्वा व्रतमिदं राजन्नद्यापि दिवि वर्तते ॥
उत्तानपादपुत्रस्तु कृत्वेदं व्रतमीदृशम् ।
आरुह्य वामित्रमधो ध्रुवलोकमवाप्तवान् ॥
शिवाज्ञया धीमान्धुन्धुमारो महामतिः ।
वीरबाहुकन्यार्थं प्राप्तवान्कुशिकात्मजात् ॥
इमामविलम्बो राजन्निमां शिवरात्रिं शुभे ।
अपवादमवतवान् व्यापारात्सन्महामिदम् ॥
यावज्जन्म समाचर्य रात्रौ जागरतत्परः ।
महाविष्णुमहेशानां कृपया च दिवं गतः ॥
पुण्यश्लोको नलो राजा कलिना तु प्रपीडितः ।
व्रतं कृत्वा शिवस्याशु प्राप्तवान्स्वपुरं नृपः ॥
वृषपर्वा शिवं भक्त्या कृत्वा व्रतमनुत्तमम् ।
हरिं पुत्रमवाप्नोति गुरुलोकस्य गुप्तये ॥

---

[5]) — (L. 7017) G₁ M₁ निशा (for निशि). — (L. 7020) D₁ -पाकैश्च (for -मक्ष्यैश्च). — (L. 7034) युधिष्ठिर। G(ed) यथाविधि (for विशेषतः). D₁ दक्षिणां भक्तिसंयुता (for [6]). — (L. 7036) G₁ तु-माहात्म्यमनुत्तमम् (for [6]). — (L. 7037) D₁ G₂ नृप; M₁ वचः (for व्रती) — D₁ om. lines 7040-7058. — (L. 7043) G(ed) शिवरत्नविभूषण (for [5]) — After line 7043, G(ed) ins.:

239** गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सर्वदेवमयो भव ।
नमस्ते अस्तु भगवन्नीलकण्ठो नमोऽस्तु ते ॥

— (L. 7045) G(ed) ... (for मतिमान्). — G₁ M₁ om.

(Impl.) lines 7046-7048 — (L. 7047) G(ed) -भाजनम् (for के). — After line 7056, G₁ M₁ ins.:

240** भवता पृष्टो नित्यं धर्मार्थेन त्वामि मरेद् ।

... सर्वानन्दकरः प्रभुः (for [6]). — (L. 7061) D₁ G₁ ... — (L. 7063) D₁ G₁ ... M₁ ... (for 7063) D₁ G₁ ... D₂ om. lines 7064-7074 — (L. 7066) G₁ ... M₁ ... (for ...). — (L. ...) ... (for ...). — (L. 7090) G₁ -... (for -...). D₁ G₁ (for [6]).

गौतमस्तु महातेजा धर्मिष्ठस्तपतां वरः ।
कृत्वैवाहल्यया सार्धं शतानन्दमवाप्तवान् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

जमदग्निस्तथा चात्रिः कृतवीर्यस्तु राघवः ।
हरिं पुत्रत्वमापन्ना एते व्रतपरायणाः ॥
शक्रो यमः प्रचेताश्च धनदो दिशिवल्लभः ।
शिवरात्रिव्रतं कृत्वा ककुभामधिपाभवन् ॥
ऋषयो राजशार्दूल मुनयो ब्रह्मवित्तमाः ।
राजानो वैश्यमुख्याश्च शूद्राश्चान्ये नराधमाः ।
शिवरात्रप्रभावेन शिवसारूप्यतां गताः ॥
शिवरात्रिव्रतमिदं कृतं यदि सुखप्रदम् ।
मृडानीपतिमीशानं व्रतेनानेन तोषयेत् ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥
भक्त्या कृते व्रते चास्मिञ्शिवरात्रौ महामते ।
विप्रावन्धुवयोर्वित्तं लभते नात्र संशयः ॥
मार्जारमूषिकौ राजन्पुरेशानस्य संनिधौ ।
फलक्षीरादिहरणाच्छिद्दतौ तौ दिवं गतौ ॥
चोरो वै धनलाभाय जाग्रद्वै शिवसंनिधौ ।
निषूदितो राजभटैः शिवलोकमवाप्तवान् ॥
गर्दभौ देवपूजार्थं गोधूमगुडधूपकान् ।
वाहयित्वा पुरा श्रान्तौ वणिजा सह धर्मज ॥
शिवरात्रिदिने रात्रौ संनिधौ निधनं गतौ ।
तदा शिवगणैः सार्धं पूजितौ तौ दिवं गतौ ॥
शिवरात्रिदिने राजन्माहात्म्यं यः शृणोति च ।
पितृमातृकुलैर्युक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

बोधयित्वा तु पाञ्चालीं याज्ञसेनीं पतिव्रताम् ।
स्थितं भीष्मं महाभागं धर्मराजोऽब्रवीदिदम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

गङ्गासुत नमस्तेऽस्तु पाण्डूनां हितकृत्तम ।
श्रोतव्यमस्ति किंचिन्मे सर्वधर्मात्मक विभो ॥
सर्वेषामपि मासानां वत्सरेषु च यद्व्रतम् ।
हरेः प्रियकरं यच्च तन्मे त्वं कृपया वद ॥

भीष्म उवाच ।

चातुर्मास्यव्रतं पुण्यं श्रुतं किं नु त्वयानघ ॥

वैशंपायन उवाच ।

बोधयित्वा तु पाञ्चालीं यज्ञपात्रीसमन्विताम् ।
प्रोक्तं मया तु पाञ्चाल्याः सर्वमङ्गलकारणम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पर्णशालासमीपे तु श्रुतमेतन्मयानघ ।
प्रसन्नमभवत्तस्मान्मामकं मे नदीसुत ॥

वैशंपायन उवाच ।

सुखी भवेति तं चोक्त्वा भीष्मस्तु वदतां वरः ।
आददे वचनं धीमान्धर्मगर्भं यशस्करम् ॥
मासव्रतं प्रवक्ष्यामि कार्तिक्यादिषु शोभनम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
आश्वयुक्कृष्णपक्षस्य चतुर्दश्यां जनार्दनम् ।
ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय स्मरेत्सर्वात्मकं विभुम् ॥
तैलाभ्यङ्गं प्रकुर्वीत बन्धुभिः सह धर्मज ।
अरुणोदयवेलायां कुर्यात्तात्कालिकीं क्रियाम् ॥
गायत्र्यादिजपं कृत्वा सर्वं वै स्नानपूर्वकम् ।

M_1 -संभूत (for विभवो) —(L. 7082) D_1 M_1 पुत्रत्व (for भूयश्च) —(L 7084) D_1 $G_{1,3}$ ध्यात्वा देवं त्रियम्बकम् (for °) —(L 7094) G_1 वरेण हि, G(ed) बलेन हि (for -परायणा) —(L 7095) M_1 वल्लभा (for °भः) G(ed) धनदश्च महातपाः (for °) —(L 7096) G(ed) प्रभवो (for अधिपा) D_1 ककुभामधिपोऽभवत् (for °) —(L 7098) G_1 नराधिपाः , G(ed) जनाधमाः (for नरा°) — After line 7100 G(ed) ins

241** अखण्डैश्वर्यमीशानो ददात्येव न संशयः ।

—(L. 7103) G_2 M_1 शिवरात्रिमहामते (for °) —(L. 7107) D_1 M_1 जाग्रतो $G_{1,3}$ जाग्रते (for °द्वै) G(ed) देव (for शिव) —(L. 7109) D_1 M_1 धूपादि (for गोधूम) $G_{1,3}$ सूपादिगुडगोधुमान् (for °) —(L. 7110) G_2 परिश्रान्तौ (for पुरा श्रान्तौ) —(L 7112) G_1 त्रिदिव (for तौ दिव) —(L 7113) G_2 व्रते (for दिने) M_1 रात्रौ (for राजन्)

Colophon — *Sub-parvan* D_1 G_1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा , G_2 M_1 G(ed.) शेषधर्मा — *Adhy name* D_1 G_1 शिवरात्रिमाहात्म्यकथनम्, G_2 शिवरात्रिमहिमानुवर्णनम्, G(ed) शिवरात्रिव्रतमाहात्म्यम् — *Adhy no* D_1 54, $G_{1,3}$ M_1 G(ed) 53

(L. 7115) D_1 $G_{1,3}$ M_1 यज्ञपत्नीं (D_1 M_1 °त्नी) समाश्रिताम् (for °) —(L 7116) D_1 $G_{1,3}$ M_1 स्थितं मुहूर्तं विश्रा(G_1 M_1 °तं विश्र)न्य (for °) D_1 G_1 भीष्मं धर्मसुतोऽब्रवीत् , G_2 M_1 भीष्मं धर्म्यं (M_1 भीष्म धर्मो) वचोऽब्रवीत् (for °) — G_2 M_1 om the ref —(L 7118) D_1 M_1 -धर्मकर (for धर्मात्मक) G_1 वच (for विभो) —(L 7119) G(ed) मध्ये कस्मिन्महाव्रतम् (for °) —(L. 7120) G(ed) भवेद्धरिमीतिकरं (for °) —(L 7121) G_2 मया (for त्वया) — G_2 om. lines 7123 7128 —(L 7123) M_1 -कारकम् (for °णम्) —(L. 7125) G_1 M_1 तात (for तस्मात्) — Before line 7128 G_1 M_1 ins भीष्म उवाच —(L. 7128) G_1 M_1 कार्तिक्यादिशुभेक्षणे (for °) —(L. 7131) G_1 स्मरेद्देवकिनन्दनम्, M_1 °देवं जनार्दनम् (for °) —(L. 7133) D_1 G_1 M_1 -काले तु (for -वेलायां) M_1 कुर्यात्तात्कालिकां क्रियां (for °) —(L 7134) G_2 सम्यक् (for सर्वं) —(L.

स्नानधूपादिनैवेद्यैः पूजयेत्प्रयतो हरिम् ॥
भक्ष्यभोज्यादिनैवेद्यैर्यः प्रीणयति केशवम् ।
तिलतैलप्रदीपैश्च सोऽश्वमेधफलं भवेत् ॥
कार्त्तिक्यां दीपदानं तु यः करोति हरेर्गृहे ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुसालोक्यमाप्नुयात् ॥
चतुर्दश्यां तु हरिणा कृष्णेन जगतीपते ।
नरको निहतो नूनमसुरो लोककण्टकः ॥
महीसुतेन तेनासौ प्रार्थितो यदुपुंगवः ।
दत्तवानभयोऽनन्तो वरं परमपावनम् ॥
विचिन्त्य सहसा राजन्नरको लोककण्टकः ।
सर्वलोकोपकारार्थं तदा वाचमुवाच ह ॥
हे कृष्ण कमलाकान्त शङ्खचक्रगदाधर ।
सहसा दिव्यरूपेण मुक्तोऽहं भवता यतः ॥
ममास्मिन्मुक्तिदिवसे योऽभ्यङ्गस्नानतत्परः ।
यजति त्वां प्रयत्नेन तस्य नाकं ददस्व ह ॥
इमां चतुर्दशीं नाथ नरकाख्यां वदन्ति ये ।
पुत्रपौत्रादिसंयुक्ता जीविष्यन्ति कलौ युगे ॥
इत्युक्तवा नरको धीमान्ववन्दे तं हरिं विभुम् ।
भविष्यति यथा प्रीतिस्तथा ते तमुवाच ह ॥
तस्मात्प्रातर्दिने तस्मिन्भक्ष्यभोज्यादिविस्तरैः ।
नैवेद्यैः पूजयेद्विष्णुं स सर्वसुखपालकः ॥
अभ्यङ्गस्नानकृत्तस्मिन्ब्राह्मणानां कुरूद्वह ।
[illegible] मुक्तः सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥
भूसुरान्भोजयेद्यस्तु चतुर्दश्यां शुभे दिने ।
तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा ददाति स्वपदं विभुः ॥
एकस्मिन्भोजिते विप्रे तद्दिने शुभदे नृप ।
वाजपेयफलं विद्धि साक्षात्कृष्णेन भाषितम् ॥
कार्त्तिक्यां नृप दर्शायां दीपदानपरो हरेः ।
एकं वा पञ्च चत्वारि तस्य पापं निहन्त्यति ॥
यः कुर्याद्दीपदानं तु हरेरेकं दिने दिने ।
मासमेकं स्वकैर्दीपैर्विष्णुलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥
विशेषं तत्र वक्ष्यामि कार्त्तिक्यां राजसत्तम ।
पौर्णमासीति विख्याता हरेः प्रियकरा तिथिः ॥

दीपदानं वृषोत्सर्गमन्नदानं करोति यः ।
सर्वान्विघ्नान्समुद्धृत्य स विष्णुपदमश्नुते ॥
निगृह्य च बलिं दैत्यं तेन संप्रार्थितो विभुः ।
प्रादात्तस्मै वरं देवो मा भैषीरित्युवाच तम् ॥

बलिरुवाच ।

देवदेव जगन्नाथ सर्वपापविनाशन ।
त्वद्भक्तिः शाश्वती मेऽस्तु पाताले निरयेऽपि वा ॥
कार्त्तिक्यां पौर्णमास्यां तु माघमासे सुरोत्तम ।
मेदिनीमेत्य कृपया त्वत्पूजां कर्तुमुत्सहे ॥
समागमनकाले [illegible] यो मे हि पूजयेत्सुधीः ।
संनिधौ तव दीपेन स वै मुक्तिं गमिष्यति ॥
या स्त्री पतिव्रता लोके गृहे दीपेन पूजयेत् ।
दीपं प्रदक्षिणं कुर्यात्सा भवेद्धि सुमङ्गला ॥
इत्युक्तो दैत्यराजेन देवदेवो जनार्दनः ।
तथेत्युक्त्वा तिरोभूतः सोऽपि पातालमभ्यगात् ॥
तस्मात्तं पूजयेद्विद्वान्हरिणा दत्तवैभवम् ।
इहायुष्यमवाप्नोति हरिं संपूज्य भक्तितः ॥
कार्त्तिक्यां दीपदानेन ज्ञानवृद्धिर्भविष्यति ।
ज्ञानान्मोक्षमवाप्नोति तस्मात्तं पूजयेत्सुधीः ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं कार्त्तिक्यां शृणुयान्नरः ।
सविमानैर्व्रजेल्लोकान्देवगन्धर्वसेवितान् ॥
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि धनुराशौ रवौ गते ।
मार्तण्डे नृपशार्दूल पूजां वक्ष्ये हरेः शुभाम् ॥
धनुर्मासे गते भानौ प्रातरुत्थाय यो द्विजः ।
हरेः पूजां प्रकुर्वीत लभते हरिमन्दिरम् ॥
धनुर्मासे हरेः प्रीतिं मुद्गान्नं गुडसंयुतम् ।
योऽर्पयेत्प्रातरुत्थाय स विष्णुपदमश्नुते ॥
पुरा देवासुरे युद्धे सुरैः संप्रार्थितो हरिः ।
भुक्त्वा प्रभाते मुद्गान्नं दैत्यानाशयदच्युतः ॥
तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन्विष्णुभक्ता जनार्दनम् ।
धनुर्मासे विशेषेण पूजां कुर्वन्ति मानवाः ॥
निशीथे कार्त्तिके मासि हरेर्नीराजनादिकम् ।
प्रभाते तु धनुर्मासे च कुर्याच्च सुनिश्चयात् ॥

पुष्ये मासे च राजेन्द्र स्नानध्यानजपादिभिः ।
दीपनैवेद्यपूजाभिर्नरो याति सुरालयम् ॥
माघस्नानं प्रशंसन्ति तथा भूसुरतर्पणम् ।
नैवेद्यं दीपपुष्पाद्यैर्विष्णोः कुर्वीत भक्तिमान् ॥
मेषसंक्रान्तिकाले तु यः कुर्याद्द्विजभोजनम् ।
हरेः पूजां च राजेन्द्र स विष्णुपदमश्नुते ॥
चैत्रे मासि सिते पक्षे विष्णुपूजापरायणः ।
यो विप्रं सततं भक्त्या पूजयेच्च स मुक्तिभाक् ॥
वैशाखे च सिते पक्षे तृतीयाख्ये शुभे दिने ।
ब्राह्मणान्भोजयन्भक्त्या विष्णुलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥
वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु गुडपानीयमुत्तमम् ।
दध्योदनं नालिकेरं हरेर्लोकप्रदं शुभम् ॥
गुडोदनं दधिद्रव्यं छत्रचन्दनपादुकाः ।
ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यो विष्णुलोकं प्रयान्ति ते ॥
य इदं धर्मचरितं शृणोति सततं नरः ।
सर्वपापविशुद्धात्मा याति विष्णोः पदं शुभम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

शेषमासे तु यद्धर्मं चरयोगं नदीसुत ।
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन नातः परतरं हि मे ॥

भीष्म उवाच ।

ज्येष्ठमासे पौर्णमास्यां गोपूजां कुरुते तु यः ।
शोभनानि च सिध्यन्ति प्राप्नुवन्ति दिवं हि तत् ॥
पूर्वमभ्यर्चिता गावो गावे कृष्णप्रचोदिते ।
ददुः पुण्यफलं तेषां यत ते त्रिदिवं गताः ॥
गोषु ब्राह्मणमुख्येषु भक्तिमान्यो भवेत्पुमान् ।
प्रयाति हरिसालोक्यं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
योगनक्षत्रवारेषु यद्वृत्तं तन्निबोध मे ॥
योगेषु च व्यतीपातो नक्षत्रं विष्णुदैवतम् ।
वारेषु भानुवारोऽसौ सोमवारो बहुप्रदः ॥
तानि वक्ष्ये सुमुख्यानि व्रतानि व्रतिनां वर ।
व्यतीपातो महायोगः सोमसूर्यसुतः प्रभुः ।
पापघ्नो रोगहारी च बहुभाग्यप्रदो नृणाम् ॥
व्यतीपाते पुण्ययोगे सुस्नातः कृतपूजकः ।
ब्राह्मणान्वरयेद्भक्त्या त्रीन्वाथ चतुरोऽपि वा ॥
श्रोत्रियान्हरिभक्तांश्च विष्णुपूजारतान्सदा ।
पायसं कारयेद्भक्त्या सूक्ष्मगोधूमतण्डुलैः ॥
मिश्रितं शुद्धपयसा गवां चैवाज्यसंमितम् ।
श्वेतशर्करया सम्यङ्मिश्रितं शल्यवर्जितम् ॥
कदुष्णं तु समानीय हरेर्नैवेद्यमर्पयेत् ।
गोधूमपरमान्नैश्च हरेर्नैवेद्यमर्पयेत् ।
नैवेद्यशेषं तत्सर्वं ब्राह्मणान्भोजयेद्व्रती ॥
ततस्ताम्बूलपुष्पाद्यैरलंकृत्य समाहितः ।
दद्याद्विशेषतस्तेषां सताम्बूलां तु दक्षिणाम् ॥
यस्त्वेवं कुरुते दानं प्रतिवर्षं तु भक्तितः ।
स मुक्तः सर्वदारिद्र्यात्सौभाग्यं सुखमश्नुते ॥
भोगार्थी भोगमाप्नोति स्वर्गार्थी स्वर्गमश्नुते ।
परमान्नस्य दानेन सोऽक्षयं सुखमश्नुते ॥
प्रत्यक्षमत्र लोकेऽस्मिन्दारुणा तु सुखप्रदम् ।
मन्त्रयुक्तेन दानेन भाग्यहीना तु दरिद्रता ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र व्यतीपातव्रतं कुरु ।

Mı श्रीभिर् G(ed) श्री॰ये (for प्रीतिं) — G2 M1 om. lines 7193 7195 — (L 7198) D1 G2 पूजने (for °नम्) — (L. 7200) D1 तैषमासे (for पुष्ये मासे) G(ed) स्नान ध्यान (for माघस्नान) D1 om lines 7201-7202 — (L. 7203) D1 नैवेद्यपुष्पाद्यैर् (for °) D1 G2 विष्णो कुर्यात्स मुक्तिभाक् (for °) — (L. 7207) D1 M1 यो (M1 स) विप्र, G2 गोविन्दं (for यो विप्र) D1 G1 M1 करोति स च मुक्तिभाक्, G2 विष्णुलोक व्रजेद्ध्रुवम् (for °) — G1 om lines 7208-7209 — (L 7210) G1 वैशाखे शुक्लपक्षे तु, M1 °खे शुक्ल पौर्णमास्यां (for °) — (L 7211) G2 M1 शुभम् (for शुभम्) — (L. 7212) G(ed) गुडोदकं च दध्यन्न (for °) D1 छत्र च नवपादुका (for °) — (L. 7213) D1 G1 प्रयान्ति (G1 °न्ती); M1 व्रजन्त्यपी (for प्रयान्ति ते) — (L. 7214) G(ed) य इदं पुण्यमाख्यानं (for °) M1 नृप (for नर) — (L 7215) D1 परं पदम् (for पदं शुभम्)

Colophon — *Sub parvan* D1 G1 आश्वमेधिके शेष धर्मा, G2 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* G(ed) कार्तिकशाल्मीमाहात्म्य कथनम् — *Adhy no* D1 55 G1 2 M1 G(ed) [illegible]

(L 7216) G(ed) ज्येष्ठ (for शेष) D1 यद्धर्मो, G(ed) यो धर्मं (for यद्धर्मं) G(ed) कृतो नयति वै भिवम् (for °) — For line 7217, G(ed) subst.

243** नमहे श्रोतुमिच्छामि कृपया वद सुव्रत ।

— (L. 7219) D1 शोभनानि (for शोभ°) — For line 7219 G(ed.) subst

244** गोदानफलमिद्धि स्यात्सा प्राप्यन्ति वै द्विजन् ॥

— (L 7220) अर्चयन्ति च गोकुलं, G1 2 M1 अर्चयन्ति गोकुले (M1 °ले) गोपा (for °) D1 G1 2 M1 गोपीनाथेन चोदिता (for °) — (L 7221) D1 G1 2 M1 वैकुण्ठम् (D1 °द तु) वन गता (for °) — (L 7222) D1 G1 2 कुरुते, M1 करोति च (for भवेत्पुमान्) — *For line 7224* G(ed.) subst

245** तत्र योगादिकं सर्वं निबोध भरतर्षभ ।

— (L 7225) G(ed) योगो व्याघो (for योगेषु च) G2 M1 नक्षत्रे (for °त्रं) — (L 7226) G(ed) सोमो तौ (for °वारोऽसौ) G(ed) सर्वाभीष्टफलप्रदौ (for °) — G(ed) om lines 7?? 7 ?9 — (L. 7230) G(ed) सुस्नात प्रयत शुचि (for °) — *D1 G1 2 M1 om lines 7231 7236* — (L 7238) G(ed.) सावित्रान् (for ब्राह्मणान्) M1 कुर्वी

अनेन ते भवेत्सर्वमत्र कार्या विचारणा ॥
यस्त्वेकवत्सरमपि ज्येष्ठे त्वेवं करोति च ।
सोऽपि लब्ध्वा परां कीर्तिमक्षयं सुखमश्नुते ॥
पुण्ये श्रवणनक्षत्रे ह्युपवासपरास्तु ये ।
ते यान्ति हरिसालोक्यं सत्यं नारदभाषितम् ॥
पुत्रदं कामदं विद्धि मोक्षदं भरतर्षभ ।
सततं कुर्वतां भक्त्या श्रवणं हरितोषणम् ॥
एकादशीव्रत यद्वद्द्वादश्यां पूजनं हरे ।
तथा कुर्वीत मतिमाञ्छ्रवणान्तमनुत्तमम् ॥
पुण्ये श्रवणनक्षत्रे द्वादशी यदि संभवेत् ।
तत्रोपवासं कुर्वीत कोटियज्ञफलं लभेत् ॥
एकादशी यथा प्रोक्ता हरिप्रियप्रपूजने ।
तथा च विष्णुनक्षत्रव्रतं कुर्वीत बुद्धिमान् ॥
अब्दत्रयं षडब्दं वा ह्येकाब्दमथ वापि वा ।
श्रवणव्रतं प्रकुर्वाणो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
श्रवणव्रतस्य माहात्म्यमेकादश्यास्तथा नृप ।
न पश्यामि च शास्त्रेषु कुरु तस्मात्कुरूद्वह ॥
भानुवारे द्विभुक्तं तु ये कुर्वन्ति नराधमाः ।
आमहाकल्पपर्यन्तं पतन्ति क्षारकर्दमे ॥
एकभुक्तं तु मतिमान्यः कुर्याद्रविवासरे ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥
संक्रान्तौ रविवारे च व्यतीपाते च पर्वसु ।
नरकं याति राजेन्द्र निशिभुक्पापकर्मकृत् ॥
आदित्यस्योदयात्पूर्वं तद्वारे स्नाति यो नरः ।
तत्पूर्वसप्तवारेषु कृतं पापं विनश्यति ॥
सर्वव्याधिहरं पुण्यमायुरारोग्यवर्धनम् ।
भानुवारे व्रतमिदं तथा ब्राह्मणभोजनम् ॥
भानुवारे प्रसन्नात्मा हरिः सर्वगतः प्रभुः ।
व्रतानां फलदो नित्यं तस्मात्तं पूजयेत्सुधीः ॥
अथ वै संप्रवक्ष्यामि सोमवारव्रतं शुभम् ।
एकभुक्तेन नक्तेन शिवः प्रीतो भवेद्ध्रुवम् ॥
उपवासेन राजेन्द्र स्वपदं संप्रयच्छति ।
पुनाति सकलान्वंश्यानुपवासपरो नरः ॥
उमाकान्तं प्रतिष्ठाप्य स्थण्डिले शुभदर्शने ।
रुद्रसूक्तेन मन्त्रेण ह्यभिषेकं प्रकल्पयेत् ॥
अथ वा वामदेव्याद्यैर्मन्त्रैरभ्यर्चयेच्छिवम् ।
गायत्र्यादिमहामन्त्रैर्वा प्रयत्नेन पूजयेत् ॥
उपवासव्रतपरः स यायात्पुण्यवारिषु ।
करवीरादिकैः पुष्पैः सम्यग्देवं प्रपूजयेत् ॥
नृत्तगीतादिवादित्रैः शङ्खदुन्दुभिनिस्वनैः ।
पुराणश्रवणैर्दीपैः पूजयेत्तं प्रयत्नतः ॥
वस्त्रमण्डनमुक्ताभिः पूजनाभिः सुरेश्वरम् ।
भक्तिमान्पूजयेद्राजन्वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥
अयस्मयो ह्येकभुक्तेन नक्तेन शिवपूजनम् ।
उपवासात्तु सायुज्यं लभते नात्र संशयः ॥
देवभूतपदी सा भाद्रेनानेन शोधिते ।
यं यं कामयते कामं स समाप्नोति निश्चितम् ॥
व्रतानामपि सर्वेषां दानानां तपसां तथा ।

(for श्रमी). — D_1 G_1 $_2$ M_1 om. lines 7239–7241. — (L. 7243) G(ed.) अन्ते विष्णोः पदं व्रजेत् (for ^{b}). — G(ed.) om. line 7246 — (L. 7247) G_3 व्यतीपाते; G(ed.) धुवावेलद् (for व्यतीपात·) — G_3 om. lines 7241–7250. — After line 7246, D_1 G_1 M_1 ins.:

246** त्रीणि पञ्च तु सप्ताष्टौ समाः कुर्वीत यो नरः ।

D_1 M_1 cont.:

247** व्यतीपातव्रतमिदं तेऽक्षय्यं सुखमश्नुते ।
[M_1 सोऽक्षय्यं व्रतमश्नुते (for ^{b})]

— After line 7255, G_1 ins.:

248** श्रवणव्रतमेतद्धि कुरुते भक्तिमान्नरः ।

— (L. 7256) G(ed.) हरद्विहि महामाय (for ^{a}). D_1 M_1 श्रवण व्रतमुत्तमम्; G(ed.) श्रवणं [illegible] (for ^{b}) — (L. 7257) G_3 M_1 पुण्यश्रवणनक्षत्रे (for ^{a}). — (L. 7259) G_1 [illegible]प्रपूजने (for ^{b}) — (L. 7261) G_3 [द]शाब्दम् (for [ह]ा[illegible]म्). — For line 7264, G(ed.) subst.:

249** श्रवणव्रतं न पश्यामि [illegible]मनुत्तमम् ॥

— (L. 7270) G_1 दिवा भुञ्जन्ति राजेन्द्र (for ^{a}). G(ed.) [illegible] भोक्ता न संशय (for ^{b}). — (L. 7272) D_1 G_1 M_1 सर्वोदयात्पू (for ^{a}). D_1 [illegible]) वारे; G_3 पूर्वसप्त वारेषु (for ^{a}). G_1 $_2$ M_1 सप्त (for ^{b}). G_3 [illegible] (L. 7273) D_1 आयुरैश्वर्यवर्धनम् (for ^{b}). — (L. 7274) M_1 भानुव्रतमिदं सदा (for ^{a}) G(ed.) सर्वकामफलप्रदम् (for ^{b}). — (L. 7276) D_1 G_1 M_1 नित्यं (for नित्यं). D_1 व्रतम्; M_1 व्रती (for सुधी) G_3 सम्यक्च परिपूजयेत् (for ^{b}). (L. 7277) D_1 G_1 M_1 व्रत पर (for अथ वै स·). — (L. 7278) M_1 राजेन्द्र (for नक्तेन). G(ed.) [illegible] (for ^{a}). M_1 सोम (for शिव). — (L. 7279) D_1 G_1 [illegible] (for स्वपदं). — For line 7279, G(ed.) subst.:

250** [illegible] शिवः [illegible] ।

— (L. 7280) D_1 वंशान् (for वंश्यान्). G_1 [illegible] (for [illegible]). — D_1 om. (hap!) lines 7293–7294 — (L. 7283) G_1 M_1 [illegible] (for ^{b}). — (L. 7284) G_1 पुराणश्रवणैर्दीपैः (for ^{a}). — (L. 7289) D_1 [illegible]; G(ed.) पूजयित्वा (for पूजनाभिः). — (L. 7290) G_1 [illegible] (for [illegible]). G(ed.) [illegible] (for [illegible]). — (L. 7291) D_1 [illegible]; M_1 [illegible] (for [illegible]). G(ed.) [illegible] (for ^{b}). — (L. 7293) G_1 [illegible] (for [illegible]). G_1 $_2$ [illegible] (for [illegible]). — After line 7294, D_1 ins.:

२ हरिवंश·

कृष्णे भक्तिर्यदि भवेत्तत्सर्वं सफलं भवेत् ॥
श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।
अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥
श्रीकृष्ण विष्णो नृहरे मुरारे
प्रद्युम्न संकर्षण वासुदेव ।
अनानिरुद्धामलविश्वरूप
त्वं पाहि नः सर्वभयादजस्रम् ।

Colophon.

जनमेजय उवाच ।

कस्य नामानि पुण्यानि कीर्तनीयानि नित्यशः ।
दैवतानां च सर्वेषां कस्य भक्तो विशिष्यते ॥
कस्यायुधानि धार्याणि कश्च नित्यं प्रपूज्यते ।
नृणां भवति कैवल्यं कस्य नामप्रकीर्तनात् ॥

वैशंपायन उवाच ।

अमुमर्थं पुरस्कृत्य संपृष्टो धर्मसूनुना ।
भीष्मो भागवतश्रेष्ठश्चिरं ध्यात्वा जगौ वचः ॥

भीष्म उवाच ।

कैलासशिखरे रम्ये देवी देवं महेश्वरम् ।
प्रणम्य शिरसा शंभुं पार्वती वाक्यमब्रवीत् ॥

पार्वत्युवाच ।

सर्वज्ञस्त्वं जगत्साक्षी चराचरगुरुः पिता ।
सर्वलोकेश्वरः साक्षात्सृष्टिस्थित्यन्तकारणम् ॥
वैष्णवानां च माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि शंकर ।
ब्राह्मणानां च दैवत्वं यथार्थं वद शंकर ॥

ईश्वर उवाच ।

साधु साधु महादेवि साधूनां च हितैषिणि ।
वैष्णवानां च माहात्म्यं तव वक्ष्यामि सुमते ॥

शङ्खचक्राङ्कितान्भक्तान्यः पूजयति मानवः ।
स साक्षाद्विष्णुसामीप्यं लभते नात्र संशयः ॥
विष्णुचक्राङ्कितं विप्रं यो भूमावभिवादयेत् ।
ललाटे सक्तपांसूनां संख्या यास्ति यावती ।
तावत्समा भूपाल ब्रह्मलोके महीयते ॥
सगोत्रं यद्यपि श्राद्धे चक्राङ्कितभुजं वदत् ।
स साक्षाद्विष्णुसायुज्यं द्विजः प्राप्नोत्यसंशयः ॥
शङ्खचक्राङ्कितं विप्रं दृष्ट्वा यो ह्लादितो भवेत् ।
स पुण्यलोकमाप्नोति ऐहिकं सुखमश्नुते ॥
चक्राङ्कितानां नामानि यो वदेद्भक्तिमान्नरः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमं पदम् ॥
चक्राङ्किताय विप्राय यो भक्त्यान्नं ददाति च ।
अब्दसंख्यानि वर्षाणि ब्रह्मलोके महीयते ॥
विष्णुभक्ताय विप्राय चक्रचिह्नाय मानवः ।
गोचर्ममात्रं यो दद्याद्भूमिं स्यात्स तु राज्यभाक् ॥
विषुवायनसंक्रान्तिपूपरागे तथा रवेः ।
चक्राङ्किताय विप्राय दानान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥
विष्णुचक्राङ्कितं विप्रं गन्धपुष्पादिभिर्नरः ।
पूजयित्वा महादेवि विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
विष्णुचक्राङ्कितं विप्रं विष्णुमूर्तिमिव स्मरेत् ।
सोऽपि विष्णुमयो भूत्वा वैष्णवीं गतिमाप्नुयात् ॥
अग्नितप्तेन चक्रेण बाहुमूले तु लाञ्छिताः ।
दहन्ति सर्वपापानि तूलराशीनिवानलः ॥
यस्मिंश्चक्राङ्किता विप्रा वसन्ति नरपुंगवाः ।
तद्देशवासिनः सर्वे वैष्णवत्वं भजन्ति वै ॥
विष्णुचक्राङ्कितो विप्रो यस्मिन्देशे वसेत्सुखम् ।
स देशो मणिवत्पुण्यो वैष्णवानामपि प्रियः ॥
विष्णुभक्तिरता मुख्याः शङ्खचक्राङ्किता द्विजाः ।

251** य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति यदि भक्तिमान् ।
तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा सर्वान्कामान्प्रयच्छति ॥

— M1 om. lines 7297–7298. — After line 7298 G1 ins.:

252** इति पुंसां हितं विष्णोर्भक्तिश्च नवलक्षणा ।

— (L. 7301) G(ed.) -विश्वमूर्ते (for °रूप)

COLOPHON. — Sub-parvan: D1 आश्चर्यपर्वणि वैष्णवधर्मे. G1 2 M1 G(ed.) नैषधर्म. — Adhy. name: G3 वारमहत्म्यम्, G(ed.) भागवतादिमाहात्म्यम्. — Adhy. no.: D1 56, G1, 2 M1 G(ed.) 55.

G3 om. lines 7303–7401. — (L. 7304) G1 देवतानां च सर्वासां (for °) — (L. 7308) D1 G1 M1 शुभां (for वचः) — (L. 7310) D1 G1 M1 देवी देवमेव (for रम्ये देवी देवं) — D1 महेश्वरः (for ईश्वरः) — (L. 7318) D1 मुक्तस्त्वाप्नोति निश्चयः (for b) — D1 om. lines 7319–7325. — For lines 7319–7321, G1 M1 subst.:

253** ललाटे पांसुसंख्यानि ब्रह्मलोके महीयते ॥

विष्णुचक्राङ्किताङ्गं यो प्रणाम कृताञ्जलिः ।
स स्वकं कुलमुद्धृत्य ब्रह्मलोके महीयते ॥
चक्राङ्कितभुजा यस्मिन्पङ्क्तिमध्ये तु भुञ्जते ।
सा पङ्क्तिः स्वर्गलोके च देवपङ्क्तिषु पूज्यते ॥
आह्नके याति विप्रोऽपि चक्राङ्कितभुजं स्मरेत् ।
रौरवात्कुलमुद्धृत्य ब्रह्मलोके महीयते ॥
[(L. 6) M1 आह्नके यामिके विप्रो (for °)]

— For line 7325, G1 M1 subst.:

254** परमानन्दमाप्नोति किं पुनस्त्वैहिकं फलम् ।

— (L. 7328) D1 यो भक्त्या (for विप्राय) D1 स्वल्पार्थं ददाति च (for b) — For line 7331, D1 M1 G1 subst.:

255** गोचर्ममात्रभूमिं तु दत्त्वा राज्यमवाप्नुयात् ।

— (L. 7332) D1 G1 M1 अयने विषुसंक्रान्त्यां (for a) — (L. 7333) D1 M1 द्विजे (for विप्राय) — G1 om. lines 7334–7351. D1 om. lines 7336–7337. — (L. 7339) D1 M1 ईश्वरं च लभन्ति ते (for d) — (L. 7341)

क्रीडार्थमपि यद्भूयु स धर्मं परमो मत ॥
यस्मिन्देशे कृतस्नाना वैष्णवाश्चक्रलाञ्छिता ।
तस्मिन्स्नानं प्रकुर्वीत विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
यस्तु पापप्रसक्तोऽपि विष्णुभक्तस्य भक्तित ।
पादप्रक्षालनं कुर्यात्सात्मशुद्धिहरेव ॥
चक्राङ्किताय महते विष्णुभक्ताय धीमते ।
भिक्षामात्रप्रदानेन वैष्णवीं गतिमाप्नुयात् ॥
विष्णुभक्ताय विप्राय महादेवि महात्मने ।
मापमात्रप्रदानेन मुक्तिं यान्ति हि मानवा ॥
सर्वभूतदयायुक्त वैष्णव द्वेष्टि यो नर ।
स चण्डालो महादेवि रौरव नरक व्रजेत् ॥
ब्रह्महत्या सुरापान स्तेय गुर्वङ्गनागम ।
चक्राङ्कितस्य निन्दा च पञ्चैते स्वतिपातका ॥
य पुत्र पितर द्वेष्टि स विद्यादन्यरेतसम् ।
विष्णुभक्त तु यो द्वेष्टि स विद्यादन्यरेतसम् ॥
किं तस्य बहुभि शास्त्रै किं तस्य बहुभि श्रुतै ।
विष्णुभक्तिविहीनस्य तपसा किं प्रयोजनम् ॥
तीर्थस्नानफल नास्ति महादानफल तथा ।
अवैष्णवस्य विप्रस्य सर्वं शश्वद्विनश्यति ॥
यथा दारुमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृग ।
अवैष्णवस्तथा विप्रस्तथा व्यर्थो भविष्यति ॥
रूपलावण्यसयुक्ता महायशोऽन्वया द्विजा ।
अवैष्णवा न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुका ॥
शरीरशोषण व्यर्थं कृच्छ्रचान्द्रायणादिभि ।
विष्णुपादाम्बुजध्यानहीनस्य पुरुषस्य तु ॥
विद्याविनयसपन्नो विशाले कुलसभव ।
विष्णुभक्तिविहीनो यश्चण्डालसदृशो भवेत् ॥
यस्मिन्देशे दुरात्मान प्राकृता पापकारिण ।
वसन्त्यज्ञानिनो मूढास्त देश परिवर्जयेत् ॥
शिखा यज्ञोपवीत च चक्रचिह्न च कुण्डले ।
ऊर्ध्वपुण्ड्राणि वस्त्राणि दण्ड चैव कमण्डलुम् ॥
एतानि धारयेद्विप्र शुक्लदन्तो दृढव्रत ।
सात्त्विक भावमास्थाय स्थिरचित्तो भवेत्सदा ॥
सम शत्रौ च मित्रे च तथा मानावमानयो ।
शीतोष्णसुखदु खेषु सम सङ्गविवर्जित ॥
अनपेक्ष शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथ ।
सर्वारम्भपरित्यागी विष्णुभक्तो विधीयते ॥
यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षते ।
तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी सन्तुष्टो येनकेनचित् ।
अनिकेत स्थिरमतिर्विष्णुभक्तो विधीयते ॥
शङ्खचक्रधर देव पीताम्बरधर हरिम् ।
सर्वेश मनसा ध्यायन्य स वैष्णव उच्यते ॥
वैष्णव पुण्यकर्मा च लोकाना हितकामद ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु पालयन्त्यखिल जगत् ॥
नित्य पवित्र पूतात्मा वैष्णव पापनाशन ।
शुद्धस्वरूपी भवति सदा मत्कारणाद्धरे ॥
हृत्पद्मकर्णिकामध्ये वैष्णवस्य महामते ।
चिदानन्दमयो विष्णु प्रसन्नो भवति ध्रुवम् ॥
वैष्णवस्य तु विप्रस्य विष्णु सर्वगतो विभु ।
चिदानन्दमयो देवि सांनिध्य कुरुते स्वयम् ॥
नित्य सर्वगत स्थाणुरचलोऽय सनातन ।
अरूपी बहुरूपी च चिरस्वरूपी प्रकाशते ॥
भक्तियोगेन पापानि दह्यन्ते वैष्णवोत्तमे ।
शातकुम्भस्य मालिन्यमग्निना दह्यते यथा ॥
श्रवण कीर्तन विष्णो स्मरण पादसेवनम् ।
अर्चन वन्दन दास्य सख्यमात्मनिवेदनम् ।

M_1 तद्देशोत्पन्नवस्तूनि (for °) and लभति (for भजति) D_1 —(L. 7344) D_1 M_1 कृता विप्रा (for रता गुरवा) D_1 —(L. 7346) D_1 क्रीडार्थमाचरत्यद्रे (for मता (for द्विजा) —(L. 7347) D_1 विष्णुलोकजिगीषया (for °) D_1 °) —(L. 7349) D_1 M_1 वाह्ये शुद्धि सनिभौ (for भक्तित) —(L. 7352) M_1 आत्मशुद्धि करोति च (for (M_1 आत्मशक्ति) करोति च (for °) — D_1 om lines 7350–7351 —(L. 7352) M_1 आत्मशुद्धि करोति च (for °) — G_1 om lines 7356–7358 —(L. 7359) D_1 M_1 चक्राङ्कित (for विष्णुभक्त) —(L. 7363) D_1 G_1 तपसा किं प्रयोजनम् (for °) — G_1 om line 7365 —(L. 7369) D_1 रहितस्य नरस्य च (for °) — After line 7372, D_1 M_1 ins

256** अवैष्णवो दुराचार पाषाणाभाकर खल ।
पापाचारी दुरात्मा स ससार्धं परिवर्जयेत् ॥
अवैष्णवस्य ससर्गो दौर्भाग्य करोति च ।
तस्मात्प्राकृतससर्ग वर्जयेद्ब्राह्मणोत्तम ॥

— G_1 om. lines 7373–7375 — After line 7378, D_1 ins

257** यद्वैष्णवगदित सर्वं विष्णुवद्यथा न चान्यथा ।

— M_1 om lines 7383–7384 — After line 7386, G_1 ins

258** तीर्थस्नानफल नास्ति महादानफल तथा ।

— G_1 om lines 7387 7392 —(L. 7387) D_1 M_1 —(L. 7389) D_1 भूतगुल पवि °कारक (for °कामद) —(L. 7390) D_1 गृघ्र (for शुद्ध°) D_1 आत्मा (for °) —(L. 7390) D_1 लोके सकीर्त केशवम्, M_1 M_1 सुस्थात्मा (for भवति) D_1 लोके सकीर्त्य केशवम्, (for °) —(L. 7393) D_1 M_1 प्रत्यर्दं लोकश कीर्त्य केशनम् (for °) —(L. 7393) D_1 M_1 कुरुते मया (for °) — After line 7394, D_1 G_1 M_1 ins .

259** जनकरम्भकुम्भस्य दीपरूपो यथानघे ।
प्राकृतानि शरीराणि प्रकाशयति सर्वग ॥
[(L. 1) G_1 वस्तस्द (for कुम्भस्य)]

—(L. 7396) D_1 विश्वरूपी (for चिरस्व°). M_1 प्रजायते (for प्रकाशते) —(L. 7397) D_1 G_1 M_1 दहत वैष्णवोत्तम (for °) —(L. 7398) D_1 M_1 दोषोऽयम् (for मालिन्यम्),

इति पुंसां हिता विष्णोर्भक्तिश्च नवलक्षणा ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुतं सर्वमशेषेण नदीसुत पितामह ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामि भगवद्भक्तलक्षणम् ॥

भीष्म उवाच ।

विष्णुपूजासु निरता विष्णुनामपरायणाः ।
विष्णुभक्तेर्भक्तिरतास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
तत्कथाश्रवणे सक्ताः सत्कर्मसु सदोद्यताः ।
साधु सेवां प्रकुर्वाणास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
मानावमाने समतामतिर्येषां सदा भवत् ।
शत्रौ मित्रे तथा चेष्टे ते वै भागवतोत्तमाः ॥
मातापित्रोर्गुरौ ये तु महार्चनपरायणाः ।
यतिसेवापरा ये च त वै भागवतोत्तमाः ॥
वैश्वानरे तथा भानौ गायत्र्यां वैष्णवे तथा ।
येषामष्टाक्षरे भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
दाने जपे तथा विष्णौ तथा श्रोत्रियभोजने ।
पूजने समतिर्येषां ते वै भागवतोत्तमाः ॥
तीर्थे च देवयात्रायां पुण्यासु तिथिषु प्रभो ।
श्रद्धा निरन्तरा येषां ते वै भागवतोत्तमाः ॥
सालग्रामस्य तीर्थे च तथा तीर्थाभिषेचने ।
येषां तु सततं भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
सत्कथाश्रवणे सक्ताः सत्कर्मसु सदा रताः ।
साधु सेवां प्रकुर्वाणास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
एकादशीव्रतपरा माघस्नानरतास्तु ये ।
प्रातःस्नानरता ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥
पुराणपाठका ये च पुराणश्रवणे रताः ।
तद्गुरौ प्रिया ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥
आत्मवत्सर्वभूतानि ये पश्यन्ति नरोत्तमाः ।
मानेऽवमाने च समा मतिर्येषां सुशोभना ॥
शत्रौ मित्रे तथा द्वेष्ये ते वै भागवतोत्तमाः ।
ब्रह्माग्निका गवास्तूयान्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
ध्याने जपे तथा होमे तथा श्रोत्रियभोजने ।
पूजने सन्मतिर्येषां ते वै भागवतोत्तमाः ॥
तीर्थे च देवयात्रायां पुण्यासु तिथिषु प्रभो ।
श्रद्धा निरन्तरा येषां ते वै भागवतोत्तमाः ॥
सालग्रामस्य तीर्थे च तथा तीर्थाभिषेचने ।
येषां तु सततं भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
वेदाध्ययनसंपन्ना सदा शास्त्रविशारदाः ।
यज्ञयज्ञपरा नित्यं ते वै भागवतोत्तमाः ॥
विशुद्धज्ञानसंपन्ना निर्मला कर्मभिः शुभैः ।
एकादशीव्रतरतास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
प्रातःस्नाने मतिर्येषां गायत्र्यां च तथा रवौ ।
शत्रौ मित्रे तथा देवे ते वै भागवतोत्तमाः ॥
दुःखिता परदुःखेभ्यः प्रहृष्टाः परसंपदा ।
दयावन्तो हि भूतेषु ते वै भागवतोत्तमाः ॥
चराचरात्मकं विश्वं विष्णुमायाविनिर्मितम् ।
विष्णुरूपेण पश्यन्ति ते वै भागवतोत्तमाः ॥
देवद्विजगुरुप्राज्ञान्पितॄंश्च दिने दिने ।
अर्चयन्ति सदा भक्त्या ते वै भागवतोत्तमाः ॥
यतीनां सद्गृहीनानां व्रतिनां ब्रह्मवादिनाम् ।
सुधीनामविरक्तानां विषयेषु निरन्तरम् ।
नारायणे भगवति सदा सम्यक्मानसाः ।
सत्कर्मनिरताः श्रान्तास्त्यागापरिवर्जिताः ।
तत्कथाश्रवणे सक्ता वेदान्तनिरताश्च ये ।
विद्यादानरता ये च शास्त्रेषु निरताश्च ये ।
पौरुषेण च सूक्तेन विष्ण्वर्चनपरायणाः ।
सालग्रामार्चनपराः सदा संकल्पवर्जिताः ।
रविसूक्तपरा ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥
संमार्जनरता ये वै विष्णुवेश्मनि नित्यशः ।
दीपदानरताश्चैव ते वै भागवतोत्तमाः ॥
रुद्रं रुद्राभिषेकेण प्रीणयन्ति च ये द्विजाः ।
प्रयान्ति हरिसामीप्यं विष्णुभक्ता भवन्ति च ॥

—(L. 7401) M1 हितं (for हिता) M1 भक्तिश्चैवत्र्यक्षणम् (for [5]) —(L. 7405) G(ed.) विष्णुभक्तेषु य भक्ता (for [°]) — G(ed.) om. (hapl.) lines 7406–7407 —(L. 7406) G3 सत्कथा (for त°) M1 भक्ता (for सक्ता) D1 G2 M1 सत्वर्मसु (for स°) — D1 om. (hapl.) lines 7408–7409 —(L. 7408) M1 सुशोभना (for सदा भवेत्) —(L. 7409) M1 द्वेषे (for चेष्टे) M1 ये पश्यन्ति नरोत्तमा (for [5]) —(L. 7410) D1 पित्रोश्चैव (for मातापित्रोः) G2 गुरावर्चायां (for महार्चन) —(L. 7412) D1 गायत्र्या वैष्णवे स्तुतौ, G3 °त्र्या वैष्णवस्मृतौ (for [5]) — G3 om. lines 7413–7424 — After line 7424, D1 ins.

260** वैश्वदेवरता ये च शालिकर्मरताश्च ये ।
ये चातिथिप्रियकरास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
तुलसीरोपणपरा वन्दने पूजनेऽनिशम् ।
पालने सेवने चाप्यहो ते वै भागवतोत्तमाः ॥

—G3 om. lines 7427–7428 —(L. 7429) M1 ये पश्यन्ति नरोत्तमा (for [5]) — G(ed.) om. lines 7430–7437 —(L. 7430) D1 दाने (for ध्याने) D1 G2 विष्णौ (for होमे) —(L. 7440) G(ed.) मद्व्रते (for प्रातःस्नाने) G3 M1 रतिर् (for मतिर्) —(L. 7446) G2 वृद्धान्गुरूंस्तथा प्राज्ञान् (for [°]) D1 तथातिथीन् (for दिने दिने) —(L. 7448) G1 s यतीनां (G3 °तिना) सगृहीतानां (for [°]) —(L. 7449) G1 सुधीना विष्णुभक्तानां (for [°]) —(L. 7450) G2 मन्ये भक्तियुता नरा (for [5]) —(L. 7453) G1 s सदा (for विद्या) D1 G2 M1 ते वै भागवतोत्तमा (for [5]) —(L. 7454) G2 वाक्येन (for पौरुषेण) —G3 om. lines 7455–7458 —(L. 7455) D1 G1 M1 ते वै भागवतोत्तमा (for [5]) — After line 7455, D1 G1 M1 ins.

क्रीडार्थमपि यद्ब्रूयु स धर्म परमो मत ॥
यस्मिन्देशे कृतस्नाना वैष्णवाश्चक्रलाञ्छिता ।
तस्मिन्स्नान प्रकुर्वीत विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
यस्तु पापप्रसक्तोऽपि विष्णुभक्तस्य भक्तित ।
पादप्रक्षालन कुर्यादात्मशुद्धिकृदेव स ॥
चक्राङ्किताय महते विष्णुभक्ताय धीमते ।
भिक्षामात्रप्रदानेन वैष्णवीं गतिमाप्नुयात् ॥
विष्णुभक्ताय विप्राय महादेवि महात्मने ।
भक्ष्यमात्रप्रदानेन मुक्तिं यान्ति हि मानवा ॥
सर्वभूतदयायुक्त वैष्णव द्वेष्टि यो नर ।
स चण्डालो महादेवि रौरव नरक व्रजेत् ॥
ब्रह्महत्या सुरापान स्तेय गुर्वङ्गनागम ।
चक्राङ्कितस्य निन्दा च पञ्चैते त्वतिपातका ॥
य पुत्र पितर द्वेष्टि स विद्यादन्यरेतसम् ।
विष्णुभक्त तु यो द्वेष्टि स विद्यादन्यरेतसम् ॥
किं तस्य बहुभि शास्त्रै किं तस्य बहुभि श्रुतै ।
विष्णुभक्तिविहीनस्य तपसा किं प्रयोजनम् ॥
तीर्थस्नानफल नास्ति महादानफल तथा ।
अवैष्णवस्य विप्रस्य सर्वं शश्वद्विनश्यति ॥
यथा दारुमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृग ।
अवैष्णवस्तथा विप्रस्तथा व्यर्थो भविष्यति ॥
रूपलावण्यसंयुक्ता महावंशोद्भवा द्विजा ।
अवैष्णवा न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुका ॥
शरीरशोषण व्यर्थं कृच्छ्रचान्द्रायणादिभि ।
विष्णुपादाम्बुजध्यानहीनस्य पुरुषस्य तु ॥
विद्याविनयसंपन्नो विशालकुलसंभव ।
विष्णुभक्तिविहीनो यश्चण्डालसदृशो भवेत् ॥
यस्मिन्देशे दुरात्मान प्राकृता पापकारिण ।
वसन्त्यज्ञानिनो मूढास्त देश परिवर्जयेत् ॥
शिखा यज्ञोपवीत च चक्रचिह्न च कुण्डले ।
ऊर्ध्वपुण्ड्राणि वस्त्राणि दण्ड चैव कमण्डलुम् ॥
एतानि धारयेद्विप्र शुक्लदन्तो दृढव्रत ।
सात्त्विक भावमास्थाय स्थिरचित्तो भवेत्सदा ॥
सम शत्रौ च मित्रे च तथा मानावमानयो ।
शीतोष्णसुखदु खेषु सम सङ्गविवर्जित ॥
अनपेक्ष शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथ ।
सर्वारम्भपरित्यागी विष्णुभक्तो विधीयते ॥
यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षते ।
तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येनकेनचित् ।
अनिकेत स्थिरमतिर्विष्णुभक्तो विधीयते ॥
शङ्खचक्रधर देव पीताम्बरधर हरिम् ।
सर्वदा मनसा ध्यायन्य स वैष्णव उच्यते ॥
वैष्णव पुण्यकर्मा च लोकाना हितकामद ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु पालयत्यखिलं जगत् ॥
नित्य पवित्र पूतात्मा वैष्णव पापनाशन ।
शुद्धस्वरूपी भवति सदा सज्जनगोचरे ॥
हृत्पद्मकर्णिकामध्ये वैष्णवस्य महात्मन ।
चिदानन्दमयो विष्णु प्रसन्नो भवति ध्रुवम् ॥
वैष्णवस्य तु विप्रस्य विष्णु सर्वगतो विभु ।
चिदानन्दमयो देवि सांनिध्य कुरुते स्वयम् ॥
नित्य सर्वगत स्थाणुरचलोऽयं सनातन ।
अरूपी बहुरूपी च चित्स्वरूपी प्रकाशते ॥
अग्नियोगेन पापानि दह्यन्ते वैष्णवोत्तमे ।
शातकुम्भस्य मालिन्यमग्निना दह्यते यथा ॥
श्रवण कीर्तन विष्णो स्मरण पादसेवनम् ।
अर्चन वन्दन दास्य सख्यमात्मनिवेदनम् ।

Mı तद्देशोत्पन्नवस्तूनि (for °) and लभन्ति (for भवन्ति) D1 —(L. 7344) D1 M1 श्रुत्वा विप्रा (for स्वा श्रुत्वा) D1 नरा (for द्विजा) —(L. 7345) D1 क्रीडार्थमाचरेद्यस्तु (for °) D1 °) —(L. 7347) D1 विष्णुलोकजिगीषया (for °) D1 —(L. 7349) D1 M1 स्वात्मशुद्धिसंनिधौ (for भक्तित) —(L. 7349) — D1 om lines (M1 आत्मशक्ति) करोति च (for °) — D1 om lines 7350-7351 —(L. 7352) M1 आत्मशुद्धिं करोति च (for °) —(L. 7359) D1 °) — G1 om lines 7356-7358 —(L. 7363) D1 G1 तपसा M1 चक्राङ्कितं (for विष्णुभक्तं) —(L. 7363) — G1 om line 7365 —(L. किं प्रयोजनम् (for °) — G1 om — After line 7375, 7369) D1 दरिद्रस्य नरस्य च (for °) — After line 7375, D1 M1 ins

256** अवैष्णवो दुराचार पापानामाकर स्मृत ।
पापाचारी दुरात्मा स तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥
अवैष्णवस्य संसर्गो दौर्भाग्यं करोति च ।
तस्मात्प्राकृतसंसर्गं वर्जयेद्ब्राह्मणोत्तम ॥

— G1 om. lines 7373-7375 — After line 7378, D1 ins.

257** यद्येवमपि दुःखं विष्णुभक्त्या न चान्यथा ।

— M1 om lines 7382-7384 — After line 7386, G1 ins

258** तीर्थस्नानफलं नास्ति महादानफलं तथा ।

— G1 om lines 7387-7392 —(L. 7387) D1 M1 भूतभूत पति कारक (for काम°) —(L. 7389) D1 भूत (for शुद्ध°) D1 भाना (for °) —(L. 7390) D1 लोके सर्वे केशवम्, M1 Mı सुरगाना (for भाति) D1 लोके सर्वे केशवम्; M1 लोकेषु कीर्तं केशवम् (for °) —(L. 7392) D1 M1 सर्वं कुरुते सदा (for °) — After line 7391, D1 U1 M1 ins :

259** अनवद्यप्रभावस्य हीरको वज्रनये ।
प्रकृतानि शरीराणि प्रकाशयति सर्वत ॥
[(L. 1) G1 वज्राद (for -कुञ्जाद)]

—(L. 7395) D1 चिद्रूपी (for चिदा°). M1 प्रकाशते (for प्रकाशते) —(L. 7397) D1 G1 M1 दहन वैष्णवोत्तम (for °) —(L. 7398) D1 M1 दोषेभ्यश्च (for मालिन्यम्),

इति पुरा दिता विष्णोर्भक्तिश्च नवलक्षणा ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
श्रुत सर्वमशेषेण नदीसुत पितामह ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामि भगवद्भक्तलक्षणम् ॥
भीष्म उवाच ।
विष्णुपूजासु निरता विष्णुनामपरायणा ।
विष्णुभक्तेभक्तिरतास्ते वै भागवतोत्तमा ॥
तत्कथाश्रवणे सक्ता सत्कर्मसु सदोद्यता ।
सत्सु सेवां प्रकुर्वाणास्ते वै भागवतोत्तमा ॥
मानावमाने समतामतिर्येषां सदा भवत् ।
शत्रौ मित्रे तथा चेष्टे ते वै भागवतोत्तमा ॥
मातापित्रोर्गुरौ ये तु ब्रह्मार्चनपरायणा ।
यतिसेवापरा ये च त वै भागवतोत्तमा ॥
वैश्वानरे तथा भानौ गायत्र्यां वैष्णवे तथा ।
मेघामहाक्षरे भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमा ॥
दाने जपे तथा विष्णौ तथा श्रोत्रियभोजने ।
पूजने समतिर्येषां ते वै भागवतोत्तमा ॥
तीर्थे च देवयात्रायां पुण्यासु तिथिषु प्रभो ।
श्रद्धा निरन्तरा येषां ते वै भागवतोत्तमा ॥
सालग्रामस्य तीर्थे च तथा तीर्थाभिषेचने ।
येषां तु सतत भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमा ॥
सत्कथाश्रवणे सक्ता सत्कर्मसु सदा रता ।
सत्सु सेवा प्रकुर्वाणास्ते वै भागवतोत्तमा ॥
एकादशीव्रतपरा माघस्नानरतास्तु ये ।
प्रात स्नानरता ये च ते वै भागवतोत्तमा ॥
पुराणपाठका ये च पुराणश्रवणे रता ।
सद्भक्ति प्रिया ये च ते वै भागवतोत्तमा ॥
आत्मवत्सर्वभूतानि ये पश्यन्ति नरोत्तमा ।
मानेऽवमाने च समा मतिर्येषां सुशोभना ॥
शत्रौ मित्रे तथा द्वेष्ये ते वै भागवतोत्तमा ।
अदाम्भिका गतासूयास्ते वै भागवतोत्तमा ॥
स्नाने जपे तथा होमे तथा श्रोत्रियभोजने ।
पूजने सन्मतिर्येषां ते वै भागवतोत्तमा ॥
तीर्थे च देवयात्रायां पुण्यासु तिथिषु प्रभो ।
श्रद्धा निरन्तरा येषां ते वै भागवतोत्तमा ॥
सालग्रामस्य तीर्थे च तथा तीर्थाभिषेचने ।
येषां तु सतत भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमा ॥
वेदाध्ययनसंपन्ना सदा शास्त्रविशारदा ।
पञ्चयज्ञपरा नित्य ते वै भागवतोत्तमा ॥
विशुद्धज्ञानसंपन्ना निर्मला कर्मभि शुभै ।
एकादशीव्रतपरास्ते वै भागवतोत्तमा ॥
प्रात स्नाने मतिर्येषां गायत्र्यां च तथा रवौ ।
अग्नौ विप्रे तथा देवे ते वै भागवतोत्तमा ॥
दु खिता परदु खेन प्रहृष्टा परसंपदा ।
दयावन्तो हि भूतेषु ते वै भागवतोत्तमा ॥
चराचरात्मकं विश्वं विष्णुमायाविनिर्मितम् ।
विष्णुरूपेण पश्यन्ति ते वै भागवतोत्तमा ॥
देवद्विजगुरुप्राज्ञानतिथींश्च दिने दिने ।
अर्चयन्ति सदा भक्त्या ते वै भागवतोत्तमा ॥
यतीनां सद्गृहीणां व्रतिनां ब्रह्मवादिनाम् ।
शुचीनामविपक्तानां विषयेषु निरन्तरम् ।
नारायणे जगद्धाम्नि सदा संसक्तमानसा ।
सत्कर्मनिरता श्रान्तास्त्यक्तपरिवर्जिन ।
तत्कथाश्रवणे सक्ता वेदान्तनिरताश्च ये ।
विद्यादानरता ये च शास्त्रेषु निरताश्च ये ।
पौरुषेण च सूक्तेन विष्ण्वर्चनपरायणा ।
सालग्रामार्चनपरा सदा सङ्कल्पवर्जिता ।
रविसूक्तपरा ये च ते वै भागवतोत्तमा ॥
समार्जनरता ये वै विष्णुवेश्मनि नित्यश ।
दीपदानरताश्चैव ते वै भागवतोत्तमा ॥
रुद्र रुद्राभिषेकेण प्रीणयन्ति च ये द्विजा ।
प्रयान्ति हरिसामीप्यं विष्णुभक्ता भवन्ति च ॥

—(L 7401) M1 हित (for हिता) M1 भक्तिश्रेष्ठलक्षणम् (for °) —(L 7405) G(ed.) विष्णुभक्तेषु च भक्त (for °) — G(ed) om (hapl) lines 7406 7407 —(L 7406) G2 सत्कथा (for त) M1 भक्ता (for सक्ता) D1 G1 M1 तत्कर्मसु (for स°) — D1 om (hapl) lines 7408 7409 —(L 7408) M1 सुशोभना (for सदा भवेत्) —(L 7409) M1 द्वेषे (for चेष्ट) M1 ये पश्यन्ति नरोत्तमा (for °) —(L 7410) D1 पित्रोश्चैव (for मातापित्रोर्) G1 गुर्वाचार्यो (for ब्रह्मार्चन) —(L 7412) D1 गायत्र्यां वैष्णवे स्तुतौ, G1 °त्र्यां वैष्णवस्तुतौ (for °) — G2 om lines 7413 7424 — After line 7424 D1 ins

260** वैश्वदेवरता ये च चाग्निकर्मरताश्च ये ।
ये चातिथिप्रियकरास्ते वै भागवतोत्तमा ॥
तुलसीरोपणपरा वन्दने पूजनेऽनिशम् ।
पालने सेवने सक्तास्ते वै भागवतोत्तमा ॥

—G2 om lines 7427–7428 —(L 7429) M1 ते पश्यन्ति नरोत्तमा (for °) — G(ed) om lines 7430–7437 —(L 7430) D1 दाने (for स्नाने) D1 G1 विष्णौ (for होमे) —(L 7440) G(ed) महेश्वरे (for प्रात स्नाने) G2 M1 रतिर् (for मतिर्) —(L 7446) G2 वृद्धान्गुरूंस्तथा प्राज्ञान् (for °) D1 तथातिथीन् (for दिने दिने) —(L 7448) G1 2 यतीनां (G2 °तिना) सगृहीणां (for °) —(L 7449) G1 शुचीनां विष्णुभक्तानां (for °) —(L 7450) G2 सर्व भक्तियुता नरा (for °) —(L 7453) G1 2 सदा (for विद्या) D1 G2 M1 ते वै भागवतोत्तमा (for °) —(L 7454) G2 वाक्येन (for पौरुषेण) —G2 om lines 7455 7458 —(L 7455) D1 G1 M1 ते वै भागवतोत्तमा (for °) — After line 7455, D1 G1 M1 ins.

गीतोपनिषत्सु रता भारते वैष्णवे रता ।
पुराणेषु तथान्येषु विष्णुभक्तियुतेषु च ।
ये च गङ्गादितीर्थेषु ते वै भागवतोत्तमाः ॥
मन्वादिषु च शास्त्रेषु रामायणकथासु च ।
राजवंशकथाभिज्ञास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
कृष्णरामकथाभिज्ञा नारसिंहकथासु च ।
कूर्मवामनमत्स्यानामवतारकथासु च ॥
विष्णोः सर्वात्मनः कीर्तिं प्रवदन्ति च ये द्विजाः ।
परस्परं भावयन्तस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
स्नानेषु तीर्थेषु सदा मखेषु
योगौ च बीजेषु महत्सु तेषाम् ।
कुर्वन्ति ये वै नृप भास्करे च
ते वै महाभागवतप्रधानाः ॥

Colophon.

भीष्म उवाच ।

कविं पुराणमजरं विश्वरूपिणमव्ययम् ।
योगिध्येयं सदानन्दं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
पीताम्बरधरं विष्णुं सर्वधातारमच्युतम् ।
वनमालाविराजन्तं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
आपन्नशरण्यं लोकानामीश्वरं पुरुषोत्तमम् ।
वनमालाविराजन्तं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
शुद्धस्फटिकसंकाशं सूर्यकोटिसमप्रभम् ।
श्रीवत्सवक्षसं विष्णुं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
कौस्तुभेन विराजन्तं मुक्तादामविभूषितम् ।
केयूरहारसुभगं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
श्रिया च परया नित्यं सेव्यमानपदद्वयम् ।
मुनीन्द्रनिकरैर्वन्द्यं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
संसारतापविच्छेदकारणं कमलाश्रयम् ।
भक्तचिन्त्यं स्थिरं देवं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
वन्द्यं वरेण्यं पुरुषमीश्वरं सर्वतोमुखम् ।
विष्णुं जिष्णुं जितामित्रं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
चतुर्बाहुमुदाराङ्गं पीतकौशेयवाससम् ।
नीलोत्पलदलश्यामं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
अनादिनिधनं शान्तं निर्मलं विश्वतोमुखम् ।
सृष्टिस्थितिलये हेतुं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
त्रायन्तं भुवि साधूनां हन्तारं पापकारिणाम् ।
धर्मसेतुं महाबाहुं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
अणोरणीयांसमजं महतोऽपि महीयसम् ।
सर्वप्रभुमनीशानं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
राममिन्दीवरश्यामं ज्ञानानन्दमरिंदमम् ।
उपेन्द्रमिन्द्रावरजं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
रावणान्तकरं देवमञ्जनासुतमानितम् ।
सुरार्चितपदद्वन्द्वं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
त्राहि पालय देवेश देवदेव जनार्दन ।
एवं ध्यात्वा नरो यस्तु तत्तत्कर्मान्ते भजेत् ॥
कालात्मन्कमलानाथ कलिदोषनिवारण ।
तुभ्यं नमो हृषीकेश मम संसृतिहारिणे ॥
एवं ध्यात्वा सर्वकाले नरः पापयुतोऽपि वा ।
हित्वाघौघं स यात्येव वैकुण्ठभवनं नृप ॥
त्वं सदा चिन्तयस्वेमं विष्णुं कमललोचनम् ।
अचिरात्प्राप्स्यसे भूमिं नाकं शाश्वतमेष्यसि ।
एतदुक्तं मया सर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥
कृष्णस्य कृपया वेत्ति नारदस्य पराक्रम ।
नारदात्तु मया ज्ञातं सतो वै भगवच्छ्रुतम् ॥
यः शृणोति सदा भक्त्या कलिदोषैर्न लिप्यते ॥
विष्णुधर्मपराख्यं यत् शास्त्रं महापापप्रणाशकम् ।
भारतं शुद्धधर्मगुणं पुराणं भागवताह्वयम् ।
श्रोतव्यं हि प्रयत्नेन संसारच्छेदलिप्सुना ॥
कृष्णं भजस्व धर्मात्मंस्तमेव शरणं व्रज ।
तत्प्रसादात्परां सिद्धिं प्राप्स्यसे यदुपुंगव ॥

261** विष्णुनामचित्तनिरता पुरुषशुश्रूषणपरायणाः । —(L. 7459) G1 पुरुषसत्ताभिवेशेन (for °). —(L. 7460) D1 विष्णु ; M1 रुद्र- (for हरि-). D1 -सारूप्य (for -सामीप्य). —(L. 7461) G2 हरेर्ये (for भारते). —(L. 7464) G3 G(ed.) मन्वादिशास्त्रे निरताः (for °). —(L. 7471) G2 योगेषु च (for भाव°). — G2 om. lines 7472–7473.

Colophon. — *Sub-parvan* : D1 G1 आश्वमेधिके वैष्णवधर्मे ; G1 M1 G(ed) वैष्णवधर्मः. — *Adhy. name* : G2 भगवत्स्मरणम् ; G(ed.) वैशम्पायनसंवादे भगवन्माहात्म्यम्. — *Adhy. no* : D1 57 ; G1, 2 M1 G(ed.) 56.

(L. 7473) G1 M1 ध्यात्वा विष्णुं सनातनम् (for °). —(L. 7476) G(ed.) -धारणम् (for -धा°). G2 सर्वलोकसंस्तुतम् (for °). —(L. 7477). G1, 2 M1 लक्ष्मीवक्षसं देवं (for °). —(L. 7481) D1 श्रीवत्सवक्षसंयुक्तं (for °). —(L. 7483) G(ed.) मुक्ताकेयूरहारं (for °). —(L. 7487) D1 [illegible] ; M1 [illegible] (for विष्णुं जिष्णुं). G(ed.) [illegible] (for °). —(L. 7493) D1 M1 [illegible] महावीर्यं (for °). G1 विशेषं (for पुरुं) — D1 M1 G(ed.) ins. after line 7459 : G1 after line 7497 :

262** चतुर्भुजमुदाराङ्गं पीतकौशेयवाससम् । — D1 om. (hapl.) lines 7494–7495. —(L. 7493) G(ed.) M1 G(ed.) महादेव (for °). —(L. 7496) G(ed.) [illegible] —(L. 7498) G1 [illegible] च महीयसम् (for °). D1 G1 M1 [illegible] (M1 [illegible]) [illegible] (for °). —(L. 7500) G1 [illegible] (for °). G(ed.) [illegible]. D1 M1 [illegible] (M1 [illegible]) [illegible] (for °) — D1 om. lines 7503–7505. [illegible] (for °). —(L. 7503) G(ed.) [illegible] (for [illegible]). M1 [illegible] —(L. 7504) M1 [illegible] (for °). —(L. 7509) D1 [illegible] (for [illegible]). —(L. [illegible] (for °).

स्वस्ति तेऽस्तु हरिः साक्षात्प्रियविन्दो वृष्णिवल्लभ ।
सदा वसतु राजेन्द्र तव चित्ते जनार्दनः ॥

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तवन्तं धर्मं तु धर्मसूनुः प्रणम्य तम् ।
कृतार्थोऽस्मीति गाङ्गेयं पूजयामास धर्मज्ञः ॥
मुनयो विप्रमुख्याश्च राजानश्च नदीसुतम् ।
पूजयामासुरव्यग्राः कृष्णे निश्चितबुद्धयः ॥
तेनैवं सत्कृतो भीष्मस्तीर्थयात्रापरोऽभवत् ।
धर्मराजोऽनुजैः सार्धमास्ते ध्यायञ्जनार्दनम् ॥
पुराणरत्नमेतद्धि हरिवंशात्समुद्धृतम् ।
नारदीयमिदं धर्म्यमितिहासं पुरातनम् ।
कृष्णेन गदितं साक्षाद्धर्मपुत्राय धीमते ॥
सकृद्वा शृणुयाद्वापि शैवधर्ममिमं नृप ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः स गच्छेद्वैष्णवं पदम् ॥
राजसूयस्य यज्ञस्य यत्फलं लभते नरः ।
तत्फलं समवाप्नोति ह्यस्य श्रवणकीर्तनात् ॥
सप्तद्वीपवतीं पृथ्वीं सशैलवनकाननाम् ।
दत्त्वा यत्फलमाप्नोति तत्फलं च प्रपद्यते ।
शृणुयाच्च इमं नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् ॥
प्राप्नुयान्नाशुभं किंचित्परत्रेह च मानवः ॥
सर्वविद्याधिकारी स्याद्द्विजो राज्यं लभेन्नृपः ।
वैश्यः पशुधनं चैव शूद्रो वै धर्ममश्नुते ॥
पुत्रकामो लभेत्पुत्रं कन्या भर्तारमाप्नुयात् ॥
राजा वा राजपुत्रो वा शृणोति सततं नृप ।
गोकोटीनां सप्रदानाद्यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥
रोगार्तो बन्धनार्तो वा मुच्यते दुःखसंचयात् ॥
राज्यपुत्रधनप्राप्तिधान्यरत्नवसूनि च ।
अस्य श्रवणमात्रेण लभते नात्र संशयः ॥
एतस्मात्परं किंचिच्छ्रोतव्यमिह विद्यते ॥
भारताध्ययनात्पुण्याद्ब्रह्महत्यादिकान्यपि ।
महापातकमालानि विनश्यन्ति न संशयः ॥
कलिदोषविषार्तानां जन्तूनां हतचेतसाम् ।
उत्तारकं त्विकमेव भारताध्ययनं भुवि ॥
भारतं पञ्चमो वेदो वेदान्तार्थोपबृंहकः ।
स्त्रीशूद्रद्विजबन्धूनामपि मोक्षप्रदायकः ॥
भारताध्ययनाशक्तो हरिवंशं पठेन्नरः ।
दिने दिने प्रातरेव संपूर्णं फलमश्नुते ॥
हरिवंशस्य पठनेऽप्यशक्तः श्रमभारतात् ।
पठेद्वा पाठयेद्वापि तस्य मुक्तिः करे स्थिता ॥

सूत उवाच ।

तत्र पारिक्षितो विद्वाञ्जनमेजयभूपतिः ।
श्रुत्वेदं भारताख्यानं समग्रं वेदसंमितम् ।
मध्येसभं महर्षीणां वैशंपायनमब्रवीत् ॥

जनमेजय उवाच ।

व्यासशिष्य महाप्राज्ञ त्वत्प्रसादान्मया श्रुतम् ।
भारताख्यानमखिलं कृतार्थोऽस्मि महामते ।

7511) G(ed) सर्वे ते नारदो मुनि (for [b]) — (L. 7512) D1 G1, 2 M1 नारदेन (for दातु) — (L. 7514) M1 °रूपास्य (for पद्मास्ये) — (L. 7520) G(ed) भवतु (for वसतु) — G2 om the ref — (L. 7521) G(ed) धर्मात्तु, M1 धर्मेश (for धर्मं तु) — (L. 7524) G(ed) निश्चय (for निश्चित) G2 कृष्णे स यस्तमानसा (for [b]) — (L. 7526) M1 जगद्गुरुम् (for जनार्दनम्) — (L. 7527) G1 2 समाहितम्, M1 समाहृतम् (for समुद्धृतम्) — (L. 7534) G2 यश्चापि परिकीर्तयेत् (for [b]) — G2 om lines 7535–7536 — (L. 7540) G(ed) सुवरम् (for भर्तारम्) — (L. 7541) राजमात्रो, G(ed) °मन्त्री (for °पुत्रो) G2 य पठच्छृणुयादपि (for [b])

— G2 om lines 7542 7543 — For line 7542 G1 M1 subst.

263** गवां कोटिप्रदानेन गङ्गातीरे फलं लभेत् ।

— (L. 7544) G(ed) वस्त्रधान्यादिकानि च (for [b]) — G1 ins after line 7545 D1 after 265**

264** कृष्णवाक्ये मतिं कृत्वा यथा ते तु पितामहाः ।
मनु धर्मं सत्यं शृणु पालयस्व च मेदिनीम् ॥

M1 om. lines 7546–7547 D1 G1 2 om line 7546 (L. 7547) D1 G2 अपि पारमश्नीयतः (for [b]) — M1 om lines 7548 7584 D1 G1 2 om lines 7548–7577 G(ed) om line 7578 — After line 7578, D G1 ins

265** हरिवंशकथान्ते तु श्रुत्वा प्रामान्ददौ गुरोः ।

G1 cont.

266** कलौ युगे विशेषेण पुराणश्रवणादृते ।
नास्ति धर्मः परः पुंसां नास्ति मुक्तिफलं त्वन्यत् ॥
सङ्ग्रामे मुक्तनाकीर्णे सत्क्षेत्रे देवतालये ।
पुण्ये वाथ नदीतीरे वर्णेत्पुण्यकथां सुधीः ॥
अभक्त्या ये कथां पुण्यां शृण्वन्ति मनुजाधमाः ।
तेषां पुण्यफलं नास्ति दुःखं स्याज्जन्मजन्मनि ॥
पुराणं ये तु संपूज्य ताम्बूलाद्यैरुपायनैः ।
शृण्वन्ति च कथां भक्त्या धनाढ्याश्च भवन्ति ते ॥
कथायां वर्तमानायां ये गच्छन्त्यन्यतो नराः ।
भोगान्तरे प्रणश्यन्ति तेषां दाराश्च संपदः ॥
असत्प्रणम्य शृण्वन्तो विषवृक्षा भवन्ति ते ।
न निन्दन्ति पुराणं च कथां वा पापहारिणीम् ।
ते वै जन्मशतं मर्त्याः शुनकाः संभवन्ति च ॥
कथायां कीर्त्यमानायां विघ्नं कुर्वन्ति ये नराः ।
कोट्यब्दं नरकान्भुक्त्वा भवन्ति ग्रामसूकराः ॥
ये कथामनुमोदन्ते कीर्त्यमानां नरोत्तमाः ।

नैतत्परं मया किंचिच्छ्रोतव्यमिह विद्यते ॥
एवमुक्त्वा स राजर्षिर्मतिवर्यस्य तस्य वै ।
अनुज्ञां तु पुरस्कृत्य व्यासस्यानुमते तदा ।
भारताख्यानवर्यस्य शान्तिं चक्रे विधानतः ॥ [7565]
कारयामास विप्राणां कोटीनां भोजनं तदा ।
प्रादाद्विशेषतस्तत्र धनवस्त्रादिकं बहु ॥
सच्छ्रोत्रियाणां विप्राणां विशेषात्तु तपस्विनाम् ।
तत स्वर्णस्य राशिं तु सर्वरत्नोपशोभितम् ।
कारयामास मतिमान्नृपिमध्ये महातपाः ॥ [7570]
वैशंपायनमाहूय चकार भारतस्य वै ।
सर्वरत्नैरभ्यषिञ्चन्मूर्ध्नि तस्य महात्मना ।
ततस्तेनाभिषेकेण पूर्णस्तृप्तश्च सोऽभवत् ॥
ग्रामान्बहूनदात्तस्मै ऋषिवर्याय धीमते ॥

एवं निर्वर्तयित्वा तु शान्तिकर्म स भूपतिः । [7575]
बन्दिमागधसूतैस्तु जयघोषैर्विशेषतः ।
स्तूयमानः स्वनगरं प्राविशत्कृष्णमानसः ॥
श्रद्दधानस्य शृण्वतो सर्वपापान्यशेषतः ।
कलिदोषहरं नाम धर्मश्रवणपावनम् ।
शृण्वतां सर्वपापानि विलयं यान्ति भूरिशः ॥ [7580]
चरितमिममितिहासं शृण्वतां लौकिकानां
सकलदुरितशान्तिः सद्य एवास्तु विप्राः ।
स भवति हरिलोके भक्तिरस्मिन्मुरारौ
जयति सकलमेतद्दुर्लभं पापिनां च ॥ [7584]

Colophon.

अशृण्वतोऽपि ते यान्ति शाश्वतं परमं पदम् ॥
ये श्रावयन्ति मनुजान्पुण्यां पौराणिकीं कथाम् ।
कल्पकोटिशतं साग्रं तिष्ठन्ति ब्रह्मणः पदे ॥
— (L. 7579) M1 सर्वपाप- (for कलिदोष) — (L. 7580) M1 भूरिदम (for °श) — (L. 7583) G1 भजति हि सुरलोक (for स भवति हरिलोके) G1 मुकुन्दे (for मुरारौ) — (L. 7584) G1 M सुलभम् (for सकलम्)]

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 M1 G(ed) आश्वमे पर्वणि शेषधर्मा , G2 शेषधर्मा — *Adhy name* M1 युधिष्ठिर भीष्मसंवादः , G(ed) भारतमहिमानुवर्णनादिकथनम् — *Adhy no* D1 58 , G1.2 M1 G(ed) 57

— After the last colophon D1 reads शुभं भवतु । श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।

यत्नेन लिखितं शेषधर्मार्थमं सविस्तरम् ।
लेखकस्य श्रियं प्राप्तिं पुत्रपौत्रादि प्राप्नुयात् ॥
हेमवत्नाख्य पुत्रेण रामचन्द्रेण नाम च ।
भक्त्या च लिखितं ग्रन्थ पुस्तकं तस्य निश्चयम् ॥
इति शेषधर्मं समाप्तः ॥

G1 reads श्रीकृष्णाय परमगुरवे नमः । शेषधर्मं समाप्तं । हरिः ओम् । शुभमस्तु । श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥
अबद्धं वा सुबद्धं वा मम दोषो न विद्यते ।
यादृशं पुस्तकं दृष्टं तादृशं लिखितं मया ॥
करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।

लिखितं हरिवंशं तु लभते ब्रह्मणः पदम् ।
व्यासप्रसादाद्धि च समृद्धिमतिदुर्लभाम् ॥
व्यासाय विष्णुरूपाय व्यासरूपाय विष्णवे ।
नमो वै ब्रह्मनिधये वासिष्ठाय नमो नमः ॥
कृष्णं कमलपत्राक्षं पुण्यश्रवणकीर्तनम् ।
वासुदेवं जगद्योनिं नौमि नारायणं हरिम् ॥
कृष्णाय यादवेन्द्राय ज्ञानमुद्राय योगिने ।
नाथाय रुक्मिणीशाय नमो वेदान्तवेदिने ॥

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । श्रीरामार्पणमस्तु । ओं तत्सत् । श्रीकृष्णाय नमः । श्रीरामाय नमः । श्रीरामः शरणं मम ।

G2 reads श्रीकृष्णाय नमः । श्रीवासुदेवार्पणमस्तु । करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः । ओम् ।

M1 reads शेषधर्मं समाप्तं । करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः । शुभमस्तु ॥

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतेः स्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै
नारायणायेति समर्पयामि ॥
अक्षरं पदं भ्रष्टं मात्राहीनं तु यद्भवेत् ।
तत्सर्वं क्षम्यतां देव नारायण नमोऽस्तु ते ॥
श्रीशेषधर्मश्च समाप्त । ओं तत्सत् । हरिः ओम् ।
श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

अजगन्धकृतोन्मुक्त· सभूतः पर्वतो महान् ।
गुरुद्वारगुणप्राणः शाश्वतः सिद्धसेवितः ॥
वेदिकाभि· सचित्राभिः काञ्चनाभिर्विराजितः ।
पुष्कराणि परीतानि दृष्ट्वा विपुलदक्षिणः ॥
महामेरोर्यथा रूप पञ्चभिर्धातुभिर्वृतम् ।
चेतनायामिसपन्नो रूपेणाद्भुतदर्शनः ॥
अथोवाच महादेवस्तीर्थानुग्रहकाम्यया ।
करिष्याम्यहमप्येतन्मनसा धर्मचारिणम् ।
रूपं बहुविध लोके पार्थिवी चेतना यथा ॥
त्रीश्च लोकान्प्रपन्नेय पञ्चभिर्धातुलक्षणै· ।
षष्ठेन च विसर्जेय मनसा धर्मचारिणीम् ॥
सङ्गेषु भारमोहाभ्या पश्यन्ति समृद्धय ।
विमुक्ता सर्वसङ्गेभ्यो धारयन्ति परिग्रहान् ॥
न च विन्देत मा कश्चिन्मनसा कामरूपिणम् ।
पञ्चधातुनिबद्धाश्च नानाभापितनोदिताः ॥
ये च विष्णुमधीयन्ते बहुधा पादरिमहैः ।
ते मा पश्येयुरव्यक्तं तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥
ये च मामभिरोहेयुर्नरा धर्मपथे स्थिताः ।
तेऽपि स्वर्गजितः सर्वे पश्येयुर्मां गतक्लमाः ॥
यश्चैव पर्वतः प्राशुर्मेरुपृष्ठे प्रतिष्ठितः ।
एतमारुह्य युध्येयु प्राणत्यागेषु निर्मलाः ॥
अप्सरोभि समागम्य विचरेयुर्मनोजवाः ।
नन्दनं वनमासाद्य काम्यक च महद्वनम् ॥
इमा विद्या समासाद्य मद्भक्ताः पुष्करेष्विह ।
शरीरं क्षपयिष्यन्ति व्रतैर्बहुविधै· कृशा· ॥
सिद्धिं प्राप्य क्रमेयुस्ते कामैर्बहुविधैर्नराः ।
इम लोकममु चैव सफलेयुर्यथासुखम् ॥
गौरी सिद्धेति विख्याता त्रिषु लोकेषु विश्रवा ।
प्रभाव तपसो वृत्त दर्शयन्ति समाहिता· ॥
पण्णा ज्ञानाभिसधीनामभिज्ञाशतसमहा ।

G3 4 चेतसा, B3 D5 वर्चसा (for तेजसा) — (L 1492) K4 V1 अजा, D1 अग (for अज) D2 अजागन्ध कृतो पत्र (for °) D3 सोऽचित (for संभूत) — (L 1493) D1 -सह, D6 हृत, D4 (sup lin) गुरु, D2 हृत (for गुण) K1 गुरुद्वारे गुणप्राणा; K2 द्वार गुणा प्राण, B1 3 D5 °द्वारो गुरुप्राण (for °) — (L 1494) V2 B2 3 D6 G1-4 सु, D3 त्रि (for स) — (L 1495) D51 प्रणीतानि, Cal ed परीन्त्वैव (for °तानि) Cal ed स्थितो (for दृष्ट्वा) — (L 1496) K2 4 B3 Dn D1 3 G3 4 वृत ; D51 कृतम् (for वृतम्) — (L 1497) D3 चेतनाभियोगसंपन्नो (hypermetric) (for °) — K V1 3 B Dn D1-4 G1 4 om line 1498 — (L 1499) Cal ed एव रूपं करिष्यामि (for °) K4 D5 मनसा धर्मचारिणी, V1 D2 °सा ब्रह्मचारिणम् (D2 °णी) (for °) — K3 om (hapl) lines 1500 1502 — (L 1500) K3 D1 3 पृथिवी (D1 पार्थिवी) चेतना तथा, V2 B Dn G3 4 पार्थि(V2 B1 पृथि)वीं चेतनां तथा (for °) — (L 1501) D3 प्रपद्येऽहं (for °द्य) — (L 1502) K3 D1 षष्ठेन (for ष°) K1 समर्जेद्, D6 समज्येय (for विसर्जेय) D3 षष्ठेन चात्र महागंम्, G3 °न चात्मने पञ्च (for °) V2 हृदयया (for मनसा) K1 V1 D5 मनसा धर्मचारिणी, D2 4 °सा ब्रह्मचारिणी (for °) — (L 1503) K3 D1 सङ्गभावमोहाना D3 सङ्गेषु भावो येषां न (for °) K3 4 V1 B1 Dn D1 3 पश्यन्ति च, K3 V2 B2 3 D51 D6 °ऋषि, D51 °ष म (for °द्धिव) — (L 1504) B1 विमुक्ता (for विमुक्ता) K2 B2 -सङ्गेषु, D3 -धर्मेभ्यो (for -सङ्गेभ्यो) D51 धारयन्न परिग्रह (for °) — (L 1505) K1-3 Ñ2 V2 B1 3 D1-6 -चारिणीम् (K3 D1 °णम्, D6 °णी), K4 V1 B3 रूपिणीम्, Cal ed. कारिणीम् (for रूपिणम्) D5 मनसा धर्मचारिणीम् (for °) — (L 1506) D3 निबद्, G3 Bom. Poona eds G(ed) °बद्धा, G1 Cal ed °द्धां (for °द्धाश्च) D3 पञ्चभिर्धातुबद्ध च (for °) Ñ1 V1 3 B D1 3 3 -चोदिता Dn -चोदना, D1 चेष्टिता, G1 -चोदितास्, Poona ed -चोदन (for नोदिता) — (L 1507) K3 Ñ1 Dn D1 4 5 काम (for पाद) D1 बहुपादपरिग्रहै (for °) — (L 1509) K3 अव्यग्र (for अव्यक्त) K3 D1 -कल्मषा (for किल्बिषा) — (L 1510) K3 4 Ñ2 V1 3 Dn1 D2 4 6 सत्त्व, B3 3 D3 स्वर्ग G1 4 स्वर्गे (for सर्वे) Dn3 तेऽपि स्वर्गजित सत्त्व, D6 G(ed) तेऽपि स्वर्गजिता स्वर्गे (for °) G3 जितेन्द्रिया (for गतक्लमा) — (L 1511) Dn Bom Poona eds G(ed) व्यवस्थित (for प्रतिष्ठित) — (L 1512) D3 पृष्ठम् (for ष्लम्) K1 Ñ2 V1 3 D2 4 -त्यागेन (for -त्यागेषु) — (L 1514) Dn आरुह्य (for आसाद्य) K3 D1 नन्दन च समासाद्य (for °) — (L 1515) Cal ed इमा विद्या (for इमा विद्या) K1 D1 समासाद्य (for °साद्य) D3 मद्भक्त्या पुष्करे त्विह (for °) — (L 1516) K1 तदा Bom Poona eds G(ed) कृते (for कृशा) — (L 1518) D3 संचरेयुर् (I 3 सफलें°) K3 4 D2 3 यथाक्रमम् (for °सुखम्) — (L 1519) गिरि, Bom ed गौरा (for गौरी) D51

भवेयुस्ते निरारम्भा धातुभिर्मुक्तबन्धनाः ॥
सहस्रगुणमप्यत्र दत्त्वा दानफलादिव ।
अविमानेन विप्राणा मनःशुद्धेन कर्मणा ।
सर्वत्रैवाप्रमेयेन अत्यन्त फलमाप्नुयुः ।
अमुष्मिँल्लोकधर्मज्ञाः सह सर्वकुलोद्भवैः ॥
येषामिह च सानिध्यं यज्ञे ब्राह्मणसकुले ।
ते भूयो यजमानाद्या अभिषिच्य पुन पुनः
तथा ता मन्यसे गौरीं मनसा धर्मचारिणीम् ।
अनुग्रहाय भूतानां ममाग्रे च तपोधने ॥
सत्य एष परो दिव्ये भविता नात्र संशयः ।
नाफलो विद्यते धर्मश्चरितो ब्रह्मचारिणा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
दिश जिगमिषुर्दिव्यामुत्तरां सत्यसाधनः ।
तथा स धातुनिचये पुण्ये पर्वतरोधसि ॥
विष्णु परमधर्मात्मा एकपादेन तिष्ठति ।
दशवर्षसहस्राणि पुष्करे पुष्करेक्षणः ॥
आत्मन्यात्मानमाधाय तपसा ब्रह्मसंभवः ।
घटते कर्मणोग्रेण लोकमुत्थानकारणात् ॥
भासुरो भस्मनाच्छाद्य गात्राणि स्वयमात्मनः ।
अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्र च तपोधनः ॥
तेजसा तेन ज्योतींषि विभाव्य ब्राह्मणर्षभः ।
तिष्ठते तपसा मध्ये योगात्मा भावयञ्जगत् ॥
सोमो विषयमाक्षिप्य मनसा धारयन्मन ।

G₄ ब्यारम्भात्ता (for वि°) K₃ ₃ D₃ ₄ निर्मला (for विचयात्) —(L. 1520) G₃ ₄ Bom Poona eds तपसा (for °सो) Dn₁ वृत्ते, D₂ वृद्धं (for वृत्त) G₃ ₄ Poona ed G(ed) इतो यन्त्री (for °यन्ति) —(L. 1521) K₁ ऋषीणा ज्ञानमधीनाम्, K₃ D₁ पुण्यज्ञानाभिसंधि(D₃ °धा)नाम् K₄ ऋषीणा ज्ञानाभिसंधानाम् (hypermetric), D₃ वर्णज्ञानाभिसनीना (for °) B₁ ₄ D₄ अभिज्ञा (for °ज्ञा) K₄ सम (for °शत) V₂ समग्रात् (for °ह्रा), K₆ Dn G₁ अभिज्ञाना समग्रदात् (Dn G₁ °ह्रा) D₆ (marg) °ज्ञापनसमग्रदा G₃ °ज्ञा सर्वसंग्रदा (for °) —(L. 1523) G₁ निरालम्बा (for °रम्भा) K₁ ₂ Ñ₂ B₁ ₂ D₁ ₅ धातुभिर्मुक्तबन्धना, D₆ (marg) अभिज्ञाना न समग्र (for °) —(L. 1523) V₂ B₁ ₃ D₂ ₆ G₃ फलानि च (for °दिव) K₈ दत्त्वा दानं फल भवेत्, G₁ दत्त्वा द्वारफलानि च (for °) —(L. 1524) K₂ Dn₂ D₁ ₂ G₃ ₄ अवमानेन, B₂ अभि°, D₃ अविलम्बेन, D₆ अपि मानेन (for अविमा°) —(L. 1525) K₄ अचिन्त्य, V₂ B₃ D₃ D₄ अत्यर्थं (for अत्यन्त) —Ñ₂ om lines 1526 1531 —(L. 1526) K₁ B₁ ₃ Dn D₃ ₆ G₃ ₄ लोके (for लोक) K₄ अस्याम्मिँल्लोके धर्मज्ञा, D₂ अमुष्मिँल्लोकमप्यत्र (for °) B₃ सच त्रिष D₃ ₆ महधर्म (for सह सर्व) V₂ सह पूर्वं मनोभवे (for °) —(L. 1527) K₁ वसेच्चिय, K₂ D₁ यथा नित्य (for च सानिध्य) —(L. 1528) K₁ भूतयो, Dn₁ भूतेभ्यो, D₃ ते भूयो (for ते भूयो) K₂ ₃ D₃ ₄ जन मासाद्य, V₂ यजमानानाम्, B₁ °मानाद्या, B₃ °मानार्थं, Dn₁ °मानाया, D₅ D₃ ₆ °मानाख्या, G₁ °मानास्तु (for °मानाद्या) —(L. 1529) B₃ D₂ यथा ता, G₄ यथाह (for तथा ता) K₃ गोपीं (for गौरीं) D₆ तथा सा मन्यते गौरी (for °) D₃ °चारिणी, G(ed) °कारिणीम् (for °चा°) —(L. 1530) K₃ वाक्यानां, D₆ भवता, D₃ भवतो (for भूतानां) ° समय च, K₂ V₁ ₂ समाग्र च, P₂ G₁ मम मार्गे, D मामल च, D₁ समग्रं च, G₃ मार्गं चापि, Bom Poona तन्ममाग्रे (for ममाग्रे च) K₂ ₄ D₁ तमग्र (K₁ भमार्गे च तपोधनम् D₆ मा मार्गे च तपोधने, G(ed) तपोधन (for °) —(L. 1531) K₁ ₂ ₃ V₂ ₃ B₃ D D₂ परो त्रिषु, K₄ परो दिव्ये, D₃ वरो दिव्ये, D₃ परो दिव्ये D₆ परो दिव्यो G₃ पदं दिव्ये (for परो दिव्ये) —(L. 1533 K₂ G(ed) धर्म (for धर्मज्ञ) K₁ ₂ ₄ D₂ ₄ ° ° (K₃ D₂ °णि, K₄ D₂ °णाम्) K₃ ब्रह्मचारिणाम् Ñ₁ V₂ ब्रह्मचारिणि (Ñ₂ °णि), Dn D₂ ₆ G₃ धर्मचारिणा (° ब्रह्मचा°)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K₁ Ds₁ — *Mention of Khila* V₁ ₂ B D₃ D₁ ₃ ₄ — *S parvan* K₁ ₂ ₄ Ñ₁ V₁ ₂ B Dn₁ D₃ D₁ ₂ ₃ ₄ पौष्करम् K₄ Dn₁ पुष्करम् D₆ ₄ पौष्करप्रादुर्भावे — *no* K₁ (marg) 100, V₂ 213, Dn 21, Ds₁ ° D₁ 200, D₂ 225, D₃ 208, G₁ 351, G₁ 351

(L. 1533) K₂ D₁ दिशं निगीषुर्दिव्या ताम् (for °) D₃ ₄ (sup lin) ₆ दिव्य (for सत्य) —(L. 1535) B D₃ G₃ ₄ ह्यचिरात् (for तिष्ठति) D₃ पादेनैकेन (for °) —(L. 1537) G₁ तपसा महागस्तथा (for ° — D₁ om line 1538 —(L. 1538) K₂ D₃ घटते (घ°) K₄ लोके (for लोकम्) Ds₁ उत्थाय (for उत्थान K₆ लोकस्योत्थानकारणात्, D₃ लोकेषु स्थानका° (for ° — K₂ D₁ ₂ subst for line 1539 K₃ ins after 1539

53* भस्मनाच्छाद्य गात्राणि स्वयमात्मानमात्मना ।